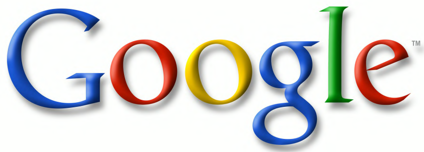
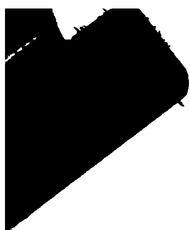
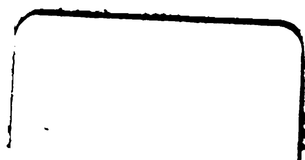

Stanford University Libraries
3 6105 121 158 120

S. Orgelbranda

Encyklopedja Powszechna.

WARSZAWA.

DRUK. TOW. S. ORGELBRANDA SYNÓW,

Krakowskie-Przedmieście № 66.

S. Orgelbranda
Encyklopedja Powszechna

Z ILUSTRACJAMI I MAPAMI

Tom X.

od Marrast do Nyx.

Z 608 rysunkami, 4 mapami i 1 tablicą Naśladownictwo.

WARSZAWA.
WYDAWNICTWO TOWARZYSTWA AKCYJNEGO
ODLEWNI CZCIONEK I DRUKARNI
S. ORGELBRANDA SYNÓW.
1901.

ДОЗВОЛЕНО ЦЕНЗУРОЮ.
Варшава, 31 Іюля 1901 года.

M.

Marrast Armand, dziennikarz francuski, znany też z udziału w rewolucji Lutowej 1848 r. * 1801 w St. Gaudens. Niepospolitemi obdarzony zdolnościami, już w 17 r. życia był nauczycielem gimnazjalnym w Orthez. Przeniósłszy się następnie do Paryża, był spółpracownikiem dziennika *Courrier français*, a 1831 objął naczelną redakcję najgwałtowniejszego organu republikańskiego *Tribune* i tak wielki rozwinął talent publicystyczny, że zajął pierwszorzędne w dziennikarstwie francuskiem stanowisko. Uwikłany 1834 w znany proces kwietniowy, zbiegł do Londynu. Po powrocie stamtąd kierował od r. 1838 redakcją *Nationala*. W 1848 został radcą rządu tymczasowego i merem Paryża. Od 15 maja 1848 był prezesem konstytuanty, lecz w r. 1849 usunął się do życia prywatnego i † 1852. Jako gorący republikanin, był **M.** zawsze przedstawicielem najszlachetniejszego żywiołu rewolucji. Wydał wraz z Dupontem „Fastes de la révolution Française“ (Paryż, 1835).

Marratowie, *Maraci*, ob. Maharaci.

Marre Eugenjusz Aristide, orjentalista francuski, * 1823 w Mamers (Sarthe). W r. 1840 przybył do Paryża, gdzie kształcił się w matematyce i językach wschodnich. W r. 1846 został tamże profesorem języków wschodnich nowożytnych. Napisał: „Biographie d'Ibn Albanna, mathématicien arabe du XIII siècle“ (Rzym, 1865); „Code des successions et du mariage en usage en Java“ (1874); „Malaka, histoire des rois malais de Malàka et cérémonial de leur cour,“ „Kata-kata Malayou“ (1875); „Sumatra, histoire des rois de Pasey“ (1875); „Grammaire malgache“ (1876); „Code malais des successions et du mariage“ (1889); „Livre des proverbes malais“ (1889) i w. in.

Marrené Walerja, literatka polska. Urodziła się i wychowała we wsi Zbożenna pow. Opoczyńskiem, gdzie przebywała do r. 1877. Ojcem jej był generał inżynierji, Jan Mallet de Granville, który naturalizując się, przybrał nazwisko Malletskiego i zaślubił synowicę generała Izydora Krasińskiego. Walerja **M.** zaślubiła wcześnie Michała Morzkowskiego, a owdowiawszy wyszła za mąż za Władysława Marrené. Pierwszą pracą, jaką ogłosiła drukiem była powieść: „Nowy Gladjator“ (1857). Następnie „Jerzy“ (1864); „Augusta“ (1866); „Życie za życie“ (1867); „Mąż Leonory“ (1869); „O proszonym chlebie“ (1879); „Bożek Milion“ (1871); „Nemezys“ (1873); „Walka“ (1872); „Historja dwóch serc“ (1874); „Mężowie i żony“ (1874); „Zasady i czyny“ (1875); „Błękitna księżniczka“ (1875); „Smutna swadźba“ (1876); „Świat rzeźbiarza“ (1879) „Józiek Szymczak“ (1879); „Dziki Tomek“ (1881); „Panna Felicja“ (1882); „Ostatnia fala“ (1885); „Emancypowana“ (1889); „Historja zwyczajnego człowieka“ (1893); „Symfonja światła“ (1898). Prócz tego drukowała wiele artykułów treści publicystycznej i literackiej. W r. 1900 wydała „Historję sztuki.“

Marrené Walerja.

Marriot Emil (pseudonim Emilji Mataja), powieściopisarka, * 1855 w Wiedniu, napisała romanse: „Die Familie Hartenberg“ (Berlin, 1883, 4 wyd., 1886); „Der geistliche Tod“ (1884); „Die Unzufriedenen“ (1888) i in.; wszystkie te powieści osnute są na tle życia mieszkańców Wiednia.

Marrubium, roślina, ob. Szanta.

Marryat Fryderyk, romansopisarz angielski, * 1792, † 1848 r. w Langham. Od r. 1806 służył

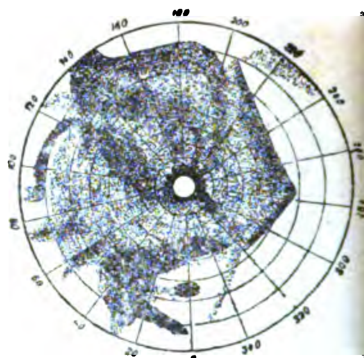

Marryat Fryderyk.

w marynarce angielskiej, odznaczył się w wielu bitwach i doszedł po stopnia kapitana floty. Jako autor powieści, osnutych przeważnie na tle życia marynarskiego, z których kilka i na język polski przełożono, ma **M.** niewielu równych sobie współzawodników. Do najcelniejszych jego utworów należą: „The naval officer“ (1829); „Jacob Faithful,“ „Mr. Midshipman Easy,“ „The Pacha of many tales,“ „Parcival Kiene,“ „Valerie“ (1849) i t. d. Oprócz tego wydał: „A diary in America with remarks on its institutions“ (3 t., Londyn, 1839), kilka cennych pism dla młodzieży i „Code of Signals“ dla marynarki handlowej.

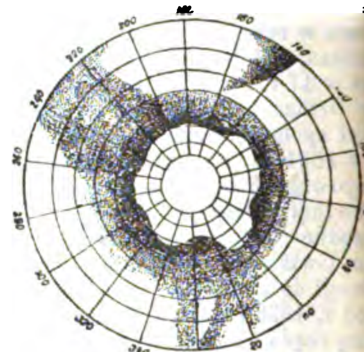
Marryat Florencja, córka poprzedniego, * 1837 w Brighton, zaślubiła Rosschurch'a i napisała szereg nowel i powieści, oraz „Life and Letters of Captain **M.**“ Napisała również ciekawą książkę treści spirytystycznej p. t.: „Niema śmierci.“ W przekładzie polskim: „Szczęśliwa omyłka“ (Warszawa, 1884), „Dziennik kapitana Nortona“ (Warszawa, 1885); „Osadnicy kanadyjscy,“ przekład Zofji Bukowieckiej (Warszawa, 1888); „Mąż aktorki“ (Warszawa, 1887); „Stargane życie“ (Warszawa, 1889); „Vera“ (tamże, 1893, 2 t.).

Mars, planeta najbliższa ziemi z planet górnych, t. j. z planet bardziej niż ziemia od słońca oddalonych. Znak jego astronomiczny jest ♂. Czas obiegu jego dokoła słońca wynosi 586,98 dni, a średnia jego odległość od słońca 1,42 promieni drogi ziemskiej, czyli 226,520,000 km. (30 mil. mil geograficz.), ale, że mimośród jego jest $^1/_{11}$, t. j. większy niż u wszystkich innych planet, oprócz Merkurego, przeto różnica między najmniejszą a największą odległością od słońca jest bardzo znaczna. Najmniejsza jego odległość od ziemi wynosi 55, największa 400 miljonów klm, a z powodu tej różnicy przedstawia się nam w różnych stanach wielkości i jasności; w najkorzystniejszem położeniu świeci jaśniej, niż wszystkie inne gwiaz-

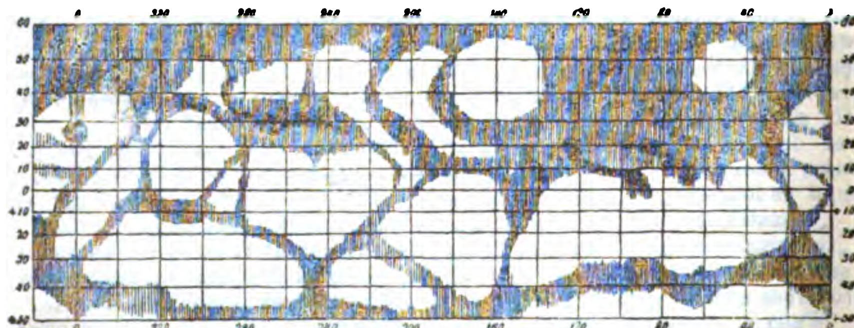
Półkula północna Marsa, według Kai

dy. Świeci światłem czerwonem, skąd p ków zwany był „ognistym.“ Średnica M 0,528 średnicy ziemi, czyli 6735 klm., ob go przeto=$^1/_8$ objętości ziemi; masa jego, na z zawikłań, jakie wywołuje w ruchu s nosi $^1/_{11}$ masy ziemi, skąd jego gęstość

Półkula południowa Marsa, według Ka

stości ziemi. Spłaszczenie **M.** jest niezna odpowiada wolnemu ruchowi obrotowemu, bowiem obrotu dziennego wynosi 24 godz nut, co poznano z obserwacji jego plam c i jasnych. Oprócz nich, zaobserwowano u obu biegunów **M.** plamy białe, malejąc

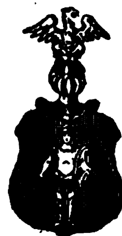

Karta Marsa według Schiaparellego.

sie lata marsowego, a zwiększające się w czasie zimy; są to niewątpliwie śniegi i lody przybiegunowe. Różne też wskazówki prowadzą do wniosku, że **M.** otoczony jest atmosferą, zbliżoną do ziemskiej. Według powszechnego mniemania astronomów, plamy ciemne na powierzchni Marsa są zbiorowiskami wody, czyli morzami, jasne zaś lądami. **M.,** oprócz księżyca, jest jedynem ciałem niebieskiem, którego kartę posiadamy. Rysunek powierzchni **M.** sporządził po raz pierwszy Fontana (1636), następnie karty jego dali Herschel, Beer i Mädler, Secchi, Browning, ale dopiero w r. 1877—8 planeta ta zbadaną została dokładnie przez Schiaparellego; zdołał on nakreślić dokładną jej kartę. Z karty tej wypada, że powierzchnia **M.** nie przedstawia wielkich lądów i rozległych oceanów, jak ziemia, ale utworzoną jest przeważnie z wysp, oddzielonych więcej lub mniej szerokiemi cieśninami. Najosobliwszym wszakże szczegółem na powierzchni **M.** jest sieć ciemnych smug prostolinijnych, czyli kanałów, przerzynających lądy **M.** w różnych kierunkach. Szerokość ich wynosi 30—300 klm.; nie zawsze są równie dobrze widzialne, a niekiedy podwajają się, czyli obok kanału ukazuje się smuga da niego równoległa. Plamy jasne, czyli lądy, niekiedy ukazują się ciemniejszemi, co można przypisywać zalewowi przez wody, powstające z topienia lodów. Niektórzy astronomowie przypuszczają, że kanały są to utwory sztuczne, przez rozumnych mieszkańców Marsa przeprowadzone w celu należytego nawodniania lądów; prawdopodobnie wszakże są to naturalne utwory geologiczne, może przez pękanie skorupy planety spowodowane. Podwajanie kanałów jest zjawiskiem zupełnie zagadkowem, a same kanały są może tylko nagromadzeniem szczegółów, niedostępnych dla lunet naszych. Pomyślne warunki obserwacji Marsa nastręczają się tylko podczas najznaczniejszego zbiżenia jego do ziemi, ale najnowsze obserwacje Lowella (1894), Phillipsa (1896) i in. wiadomości naszych o tej planecie istotnie nie zbogaciły, dały tylko powód do mnóstwa bajek o mieszkańcach Marsa i o przesyłanych przez nich sygnałach.—Mars posiada dwa księżyce, odkryte przez Asapha Halla w Waszyngtonie 11 i 17 sierpnia 1877 r. Osobliwą jest drobność tych ciał niebieskich, oraz ich blizkość względem planety. Bliższy, *Fobos*, odległy od środka **M.** na 2,7 promienia planety, obiega go w ciągu 7 godzin 39 min. od zachodu na wschód; dalszy, *Deimos*, jest odległy o 6,75 promienia planety, a czas obiegu jego wynosi 30 godzin 18 minut; do powierzchni zatem planety pierwszy z tych księżyców zbliżyć się może na 5,700, drugi na 20,000 klm. Ponieważ czas obiegu Fobosa jest mniejszy od czasu obrotu **M.** około osi, przeto dla mieszkańców **M.** ma on ruch pozorny od zachodu na wschód, t. j. zdaje się wschodzić od strony zachodniej. Średnica ich wynosi 6—7 kilometrów, zresztą z powodu ich drobności ocena ta może być tylko niedokładną. Z odległości i czasów obiegu tych księżyców Hall obliczył masę Marsa 1/3,050,000 masy słońca. Por. Schiaparelli „Il planeta Marte“ (1892); Meyer „Die physiche Beschaffenheit des Planeten **M.**“ (1894); Jędrzejewicz „Mars“ (*Wszechświat*, 1883).

Mars (pełniejsza forma *Mavors*, zwany też *Marspiter*, *Maspiter*, *Mamers*, *Marmar*), jedno z głównych bóstw różnych ludów staroitalskich, a zwłaszcza Rzymian. Pierwotnie wyobrażał płodzącą siłę w przyrodzie i męskość; później poczęło przeważać pojęcie męskiej waleczności, i **M.** został bogiem wojny w Rzymie; miał on przydomki: *Gradivus* (kroczący), któremu od najdawniejszych czasów było poświęcone kolegjum kapłanów Salijskich, *Victor* (zwycięzca), *Invictus* (niezwyciężony), *Ultor* (mściciel) i inne, ściągające się do wojny. Podanie mianuje go synem Jowisza i Junony, ojcem Fauna, Romulusa i Remusa, a przez to protoplastą narodu rzymskiego. Identyfikowany zwyczajnie z italskim **M.**, grecki *Ares* przeszedł zapewne z Tracji do Greków. Pierwotnie wyobrażał niszczące siły przyrody, objawiające się w burzach i nawałnicach, ale zarazem, i to już wcześnie, a potem wyłącznie, stał się bóstwem wrzawy wojennej; dowodem tego przydomki: *Szalejący*, *Mordujący ludzi* i t. p. Poeci wyobrażają go jadącego na wozie wojennym w zbroi śpiżowej, z hełmem na głowie, dzidą w prawicy i tarczą w lewicy. O Aresie, jego stosunkach do innych bogów i jego potomstwie, liczne w Grecji istniały podania. W Atenach wielką cześć odbierał. Pomiędzy posągami starożytnemi, dotychczas przechowanemi, najcelniejszy jest w Villa Ludovisi w Rzymie. O posągach Marsa por. Roscher „Apollon und Mars“ (Lipsk, 1874); Robion „Nom et caractères du **M.** des anciens Latins“ (Paryż, 1874). Ob. Ares.

Mars, herb: W polu czerwonem — postać Marsa w białej szacie z hełmem na głowie, z mieczem w prawej, a tarczą w lewej ręce. Nad hełmem orzeł srebrny. Nadany z nobilitacją 1791 r., przez Stanisława Augusta.

Mars.

Mars Anna Franciszka Hipolita Bontel-Monvell, jedna z najznakomitszych aktorek francuskich, * 1779 w Paryżu, † 1847 tamże, grywała od r. 1812 w komedjach role zalotnic, w późniejszych jednakże latach występowała świetnie i w rolach tragicznych. Usunęła się 1841 r. ze sceny. Por. Roger de Reanvoir „Confidences de Mademoiselle **M.**“ (1855).

Marsala, miasto nadmorskie i twierdza w sycylijskiej prowincji Trapani, na wschód przylądka Boëo; miasto portowe, liczące 20,000 miesz., prowadzi bardzo ożywiony handel produktami krajowemi, a szczególnie doskonałem winem *Marsala*, uprawianem w Val-di-Mazzara. Tu 11 maja 1860 wylądował Garibaldi, rozpoczynając zwycięski

pochód, który się skończył poddaniem Neapolu pod berło Wiktora Emanuela i zjednoczeniem Włoch.

Marschall v. *Bieberstein* Adolf, baron, * 1842 pod Freiburgiem w B. 1875 roku członek izby badeńskiej, konserwatysta. Od r. 1878 w parlamencie, został 1883 posłem badeńskim w Berlinie, 1890 sekretarzem stanu w ministerjum spraw zagranicznych cesarstwa; skutkiem intryg i procesu Tauscha podał się do uwolnienia w r. 1896. W roku 1897 został posłem w Konstantynopolu.

Marschner Henryk, * 1795 w Zittau, † 1861; słuchał naprzód kursów prawnych w Lipsku, potem oddał się wyłącznie muzyce, został 1823 dyrektorem muzyki w Dreźnie, a 1823 generalnym dyrektorem w Hanowerze. Usunięty od tych obowiązków w r. 1859. Opera „Vampir" (upiór) ustaliła mu sławę znakomitego kompozytora, co stwierdziły i inne dzieła, jak: „Templarjusz i Żydówka"; „Hans Heiling"; „Adolf Nassauski"; „Austin"; „Zamek na Etnie" i in. **M.** utwory zaleca bogactwo melodji, wyborna charakterystyka, zwłaszcza w ustępach nacechowanych demoniczną grozą, tudzież efektowna budowa finałów.

Marschner Adolf Edward, krewny poprzedniego, * 1810 w Grünbergu na Śląsku, † 1853, odznaczył się jako kompozytor wielu pieśni i śpiewów.

Marseillaise *(Marsyljanka)*, znany francuski hymn wojenny, przy którego odgłosie szli do boju żołnierze pierwszej rewolucji: „Allons, enfants! de la patrie, le jour de gloire est arrivé etc." Twórcą i kompozytorem **M.** był Klaudjusz Józef *Rouget de Lisle* (* 1760 w Lons-le-Saulnier, † 1836), który będąc oficerem inżynierji w Strasburgu, ułożył ten hymn 24 kwietnia 1792 dla oddziału ochotników, idących na wojnę, zatytułowawszy go: „Le chant de guerre de l'armée du Rhin"; później przezwano go *Marseillaise*. Jest to na polu poezji najpiękniejsza produkcja z epoki rewolucji, prawdziwe arcydzieło sztuki poetycznej, pełne fantazji, natchnienia, siły i ognia. **M.** nie jedno zapewniła Francuzom zwycięstwo. Twórca jej, prześladowany za teroryzmu, żył zapomniany za cesarstwa i restauracji; dopiero po rewolucji lutowej znalazł uznanie, ale odrzucił ofiarowaną sobie pensję 6,000 fran. Oprócz **M.**, która pod rządami konserwatywnemi uważaną jest we Francji za demonstrację rewolucyjną, wydał jeszcze tenże poeta: „École des mères" (Paryż, 1798) i „Cinquante chants français" (tamże, 1825). Por. Le Roix de Sainte-Croix „La M. par Rouget de Lisle" (Strasburg, 1880); Loth „Le chant de la M., son veritable auteur" (Paryż, 1886).

Marsh Anna, z domu *Caldwell*, powieściopisarka angielska, * około 1799 w Staffordshire, † 1874 Sindley-Wood; zaślubiła bankiera Marsha w Londynie i napisała szereg powieści, charakteryzujących życie współczesne. Ważniejsze z nich: „Mount Sorrel" (1843); „Emilia Wyndham" (1846); „Ravenscliff" (1851); „Aubrey" (1854); „The heiress of Haughton" (1855); „The rase of Ashurst" (1857); „Eveline Marston" (1861) i in. Nadto napisała książkę historyczną: „The protestant reformation in France and the Huguenots" (1847).

Marsh Jerzy Perkins, pisarz i mąż stanu amerykański, * 1801 w Woodstock (w st. Wermont), † 1882 w Vallombrosa; studjował prawo, poczem został wybrany do najwyższej rady swego stanu, przyczem zajmował się studjami lingwistycznemi i przełożył Raska „Gramatykę islandzką" (1838). W r. 1842—49 zasiadał w kongresie, poczem wysłany został, jako minister pełnomocny, do Konstantynopola; 1852 r. był posłem nadzwyczajnym w Grecji, poczem odbywszy podróż po Europie, powrócił do Ameryki i zajął się badaniem literatury angielskiej, o której miewał odczyty, wydane 1861 i 1862. Nadto ogłosił: „Man and nature" (1864; 2 wyd., p. t. „The earth as modified by human action", 1874). Od 1871 był posłem przy dworze włoskim. Zbiorowe pisma jego wyszły w 3 tom. w r. 1882.

Marsh Othniel Karol, paleontolog, * 1831 r. w Lockport (w stanie New-York); studjował od 1852 w Philips Academy w Andower, następnie do 1860 w Yale College, poczem do 1865 w New-Hawen, Berlinie, Heidelbergu i Wrocławiu. W 1866 został profesorem geologji w Yale College, 1868 rozpoczął uwieńczone świetnym powodzeniem poszukiwania w Rocky Mountains. Kilka lat poświęcił temu przedmiotowi, rezultatem czego był wielki zbiór skamieniałości, ofiarowany przezeń muzeum Peabody'ego. Odkrył przeszło 400 gatunków skamieniałych zwierząt, między innemi małpy w pokładach eocenicznych Wyomingu (1872) i ptaki zębate (Ondotornithes). Napisał: „Description of a new Enaliosaurian" (1862). „New Mosasauroid reptiles" (1869); „New fossil birds" (1870); „American jarassic Dinosaurs" (1886) i in.

Marsh John B., pisarz angielski, * 1835 r. w Chester, kształcił się tamże, był współpracownikiem wielu pism miasta rodzinnego i prowincjonalnych. Napisał: „Sayings from Shakespeare" (1863); „Wise sayings by the great and Good" (1864); „The Reference to Shakespeare" (1864—1875); „Robin Hood" (1865); „The story of Har" (1871); „For Libertys Sake" (1893); „Dick Wittington" (1874).

Marsh'a aparat, przyrząd służący do wykazania arszeniku, podany przez Jakóba Marsha, lekarza dublińskiego (* 1790 r., † 1846 r.); ob. Arsen.

Marshall Wiliam Calder, rzeźbiarz angielski, * 1813 w Edymburgu, przybył do Londynu, gdzie był uczniem Chantrey i de Bailly'ego, otrzymał na konkursie akademji królewskiej medal złoty i w roku 1852 został jej członkiem. Główne jego dzieła są: „Zbity dzbanek" (1842); „Rebeka" (1843); „Pierwszy szept miłości" (1845); „Odpoczywająca tancerka" (1846); „Amor uwięziony" (1848); „Indjanka" (1852) i bardzo wiele portretów, między

któremi wyróżnił się posąg „Wellingtona,“ za który otrzymał w r. 1857 nagrodę 700 funtów sterlingów.

Marshall William, zoolog, * 1845 w Weimarze, kształcił się w Getyndze i Jena, 1885 został profesorem zoologji i anatomji porównawczej w Lipsku. Ogłosił liczne prace o anatomji ptaków i gąbkach, oraz dzieła popularne: „Spaziergänge eines Naturforschers“ (1888, 2 wyd., 1890); „Die Tiefsee und ihr Leben“ (1888); „Zoologische Vorträge“ (1889) i pod pseudonimem Philopsyllus monografję „Der Floh“ (Weimar, 1880), i in.

Marsigli Ludwik Ferdynand, hrabia, uczony włoski, * 1658 w Bolonji, † 1730 tamże; 1683 r. wstąpił do wojskowej służby austrjackiej; w roku 1703 jako podkomendant twierdzy Altbreisach wydał ją bez stawienia żadnego oporu nieprzyjacielowi, za co został zdegradowany. Z pism jego, wielce cenionych swojego czasu, najgodniejszem wzmianki jest „Danubius Pannonico-Myxicus“ (6 t., Haga, 1726, z 288 miedziorytami).

Marsilia, rodzaj paproci, obejmujący zioła trwałe, wyrastające na bagnach całej ziemi. Z gatunków australijskich, **M.** *nardu*, **M.** *salvatrix*, krajowcy otrzymują pokarm mączysty, zwany *nardu*.

Marsjasz, w mitologji greckiej, biegły w graniu na flecie, wyzwał do walki Apolina. Muzy były sędziami. Z początku zwycięstwo przechylało się na stronę **M.**, ale gdy Apollo muzyce swej na lirze śpiewem zaczął towarzyszyć, odniósł pierwszeństwo, zuchwałego spółzawodnika powiesił na drzewie i obdarł ze skóry. Walka ta greckiej cytarystyki z aulityką frygijską wielokrotnie dostarczała treści do rozmaitych utworów artystom starożytnym.

Marskość wątroby *(Cirrhosis hepatis)*, zapalenie, którego siedliskiem jest włóknista powłoka wątroby i tkanka łączna, przebiegająca wzdłuż naczyń krwionośnych i przewodów żółciowych. Jest rzeczą szczególną, że gdy w jednej grupie przypadków rozrasta się jedynie tkanka łączna wzdłuż rozgałęzień żyły wrotnej *(cirrhosis atrophicu)*, w drugiej zdarza się to wyłącznie wokoło przewodów żółciowych *(cirrhosis hypertrophica)*. Pierwsza powstaje najczęściej z nadużycia wyskoku, sprowadza naprzód powiększenie wątroby, następnie zaś jej zanik, wywołuje wodną opuchlinę brzucha i kończyn dolnych, wreszcie ogólne osłabienie wskutek zaburzeń w trawieniu. Druga forma często rozwija się po długotrwałej malarji, przyczyny jej nie są jednak dokładnie zbadane; towarzyszy jej zawsze żółtaczka i stałe powiększenie wątroby.

Marsowe pole *(Campus Martius* albo tylko *Campus)*, zwała się u Rzymian północna część wielkiej równiny po za Pomoerium Rzymu, ciągnąca się aż do Tybru, na której odbywały się ćwiczenia gimnastyczne i wojskowe, tudzież zgromadzenia ludu rzymskiego. Na miejscu tem wznosiły się wspaniałe budowle tak publiczne jak i prywatne (te ostatnie później dopiero), jak np. *Circus Flaminius*, *villa publica*, *teatr Pompejusza*, *Pantheon*, *Mausoleum Augusti* i t. d.; większa część zabudowań miejskich Rzymu dzisiejszego wznosi na dawnem **M. p.**

Marsowe pole, po franc. *Champ de Mars*, nazywa się w Paryżu plac położony na zachodnim krańcu miasta, pomiędzy prawym brzegiem Sekwany a szkołą wojskową. Na placu tym jeszcze przed rewolucją odbywały się ćwiczenia wojskowe; na nim to 14 lipca 1790 zaprzysiężoną została uroczyście pierwsza konstytucyjna ustawa Francji, i tu Napoleon I w d. 1 czerwca r. 1815 odbył uroczystość zwaną *Majowem polem*.

Marsowie *(Marsi)*, naród szczepu sabelskiego we Włoszech środkowych. Zamieszkiwali piękną wyżynę dokoła jeziora *Fucinus* z głównem miastem Marruvium (dziś San-Benedetto). Celem uzyskania praw rzymskich, zawarli **M.** r. 91 przed Chr. przymierze z Samnitami przeciwko Rzymowi i w wynikłej z tego powodu *wojnie Marsyjskiej* przez Knejusza Pompejusza Strabona ostatecznie ujarzmieni.—*Marsami* zwał się także naród niemiecki, osiadły nad niższym Renem, który łącznie z Cheruskami miał znaczny udział w wielkiej bitwie z Varusem, wodzem rzymskim.

Marston John, dramatyk angielski, * 1575, † 1634, przyjaciel Ben Jonsona. Napisał: „Antonio and Mellidh“ (1602); „Antonios Raveng“ (1607); „The Malcontent“ (1604); „The Dutch Courtezan“ (1603); „Parasitaster“ (1600); „Sophonisba“ (1606); „What you will“ (1607); „The in satiate countess“ (1603), zbiorowe wydanie prac jego wyszło p. t. „Dramatic and poetical works“ (2 t., 1856).

Marston John Westland, dramatyk angielski, * 1820 w Bostonie w hrabstwie Lincoln, † 1890. Zawód prawniczy porzucił dla literatury i po raz pierwszy wystąpił na pole literackie z tragedją „The patrician daughter“ (1841). Utworami swemi, jak: „Gerald, a dramatic poem“ (1842); „The heart and the World“ (1847); „Philip of France, a tragedy“ (1850); „The favourite of fortune“ (1866) i t. d., zajął pierwszorzędne miejsce między żyjącymi dramatykami angielskimi. Obdarzony znakomitym talentem samodzielnym, opiera się **M.** głównie na klasycznych wzorach angielskich. Piękne są także jego nowele: „A lady in her own righ“ (1860); „The family credit and other tales“ (1860) i „The wife's portrait and other tales“ (1870).

Marstrand Wilhelm Mikołaj, malarz duński, * 1810 w Kopenhadze, od 1848 profesor tamtejszej akademji, † 1873. Uważany jest za jednego z najlepszych malarzy duńskich historycznych i rodzajowych. Z prac jego wymieniamy: „Mieszkańcy Dalekarlji“; „Młodzi Rzymianie w oberży“ (1855) i „Kobieta z dziećmi“ (1867).

Marsupialia, zwierzęta workowate.

Marsylja, po franc. *Marseille*, stolica franc. dep. Ujść Rodanu, pierwszy port handlowy Francji

i jedno z najpierwszych miast handlowych morskich w Europie, leży nad częścią morza Śródziemnego, zatoką Lionską, i liczy 322,000 miesz. Położona na równinie, otoczonej amfiteatralnie górami, M. ma piękne place publiczne, wiele wspaniałych gmachów, między któremi odznaczają się: nowa katedra (wybudowana w latach 1858—93), kościół Notre Dame de la Garde, ratusz, arsenał, mennica, pałac sprawiedliwości i inne. Trzy obszerne i wygodne porty, a mianowicie: stary albo wolny port, na 1,000 okrętów, nowy, piękny, la Joliette, dla wielkich parowców zbudowany, i port kwarantany albo port Frioul. Porty te bronione są przez silne fortyfikacje. Przed wejściem do głównego portu wznosi się, na skale If, twierdza Château d'If. Przemysł jest tu bardzo ożywiony, a różnorodny i rozległy handel zapewnia miastu wielkie korzyści. Liczbę wchodzących i wypływających stąd okrętów podają na 28,000 rocznie. Nieustająca komunikacja za pośrednictwem statków parowych łączy Marsylję ze wszystkiemi ważniejszemi miejscowościami nad morzem Śródziemnem. Z tego powodu, jak równie dla swego pięknego klimatu i wybornych kąpieli morskich, miasto jest wielkiem zbiorowiskiem cudzoziemców i podróżnych ze wszystkich stron świata. M. założoną była r. 560 czy też 546 przed Chr. przez przybyłą tutaj osadę Focejczyków i nazwaną została przez Greków *Massilia*. W krótkim czasie osada ta została potężną arystokratyczną rzecząpospolitą i prowadziła obszerny handel. Później dostała się pod panowanie Rzymian, którzy jednak zostawili jej zupełny samorząd. Wiele ucierpiała w wojnie między Cezarem a Pompejuszem, w której musiała po długiem oblężeniu poddać się Cezarowi. W 414 r. po Chr. przeszła w posiadanie Wizygotów, na początku VI stulecia została opanowana przez Franków, a później przez Burgundów; w 1218 utworzyła M. osobną rzeczpospolitą, która nakoniec w r. 1481 dostała się w ręce królów francuskich. Por. Bruckner „Historia reipublicae Massiliae“ (Göttingen, 1826); Teissier „Histoire du commerce de M. 1855—84“ (Marsylja, 1887); Mathieu „M. statistique et histoire“ (tamże, 1879).

Marsyljanka, ob. Marseillaise.

Marsz, ruch miarowy wojska, będącego w pochodzie. M. dzieli się na pokojowy lub wojenny, a stosownie do kierunku względem nieprzyjaciela jest prostym czyli naprzód, odwrotnym, bocznym czyli flankowym, dalej znów zwyczajnym lub pośpiesznym. *Wymarsz* znaczy zabranie się w pochód. Pod względem tempa marszowego piechoty M. są: paradowe, prędkie i szturmowe czyli biegane. M. zowie się także utwór muzyczny, grywany zwykle przez orkiestry wojskowe w czasie pochodów, przeglądów wojsk, pogrzebów, egzekucji, tudzież wykonywany w czasie uroczystych obrzędów publicznych, jak koronacje monarchów, poświęcanie pomników, pogrzeby znakomitości narodowych i t. p. Stąd M. są wojenne, uroczyste, tryumfalne, żałobne i t. d. Hymny narodowe bywają często w formie marsza, jak Marsyljanka, Marsz Rakoczego. U nas znanym jest powszechnie M. ks. Józefa Poniatowskiego, żałobny Chopin'a. Z obcych kompozytorów najznakomitsze w tej formie utwory zostawili: Beethoven (w Eroice), Schubert, Mendelsohn (*Marsz weselny*), Wagner (*Tannhäuser*).

Marszałek, w średniowiecznej łacinie *Marescalcus*, wyraz złożony z dwu staroniemieckich *March*, rumak i *Schalk*, parobek, sługa, oznaczał niegdyś dozorcę nad pewną liczbą koni, skąd poszło, że w języku francuskim *maréchal* dziś jeszcze znaczy masztalerza i zarazem kowala. W państwie Niemieckiem marszałek był jednym z przedniejszych służebników dworu cesarskiego, i tytuł ten nadawano koniuszemu i przywódcy sług dworskich, a z czasem stał się jednym z urzędów głównych u dworu. Obowiązkiem jego było przestrzeganie porządku na sejmach i uroczystościach dworskich. Z pierwotnego znaczenia tego urzędu wyrodził się następnie marszałek polowy czyli polny, *feldmarszałek* (ob.).

Marszałek wielki koronny i litewski. Pierwsze ślady tego urzędu znajdujemy u nas w drugiej połowie XIII w. Przeszedł urząd ten do nas z sąsiednich krajów niemieckich i zaraz w początkach dzielił się już na wyższego, właściwego marszałka, i niższego, czyli jego zastępcę; jakoż widzimy, że ówcześni nasi książęta mieli zawsze takich marszałków na swoich dworach, i kiedy królestwo Polskie połączyło się z księstwem Litewskiem, bywali już marszałkowie koronni, to jest całego kraju. Za Kazimierza W. było dwu marszałków, przywiązanych do osoby króla, jeden wyższy, drugi niższy, z których pierwszy był pewnym rodzajem ministra kraju, drugi właściwie był tylko nadwornym, jako wyręczyciel, pomocnik tamtego. W późniejszych czasach, gdy obudwu przydawano tytuł koronnych, pierwszego zaczęto nazywać wielkim i dano mu z urzędu krzesło w senacie, drugiego nadwornym. Przez naśladowanie zwyczajów Polski, marszałkowie przeszli za króla Władysława Jagiełły i do Litwy, chociaż tam dopiero ich Witold i jego następcy używać zaczęli. Według przepisów danych przez Aleksandra Jagiellończyka r. 1504 na sejmie piotrkowskim (Vol. Leg. 1, 295), marszałkowie nazwani są ministrami dworzan i urzędów dworskich. Polecono im, żeby dworzan wybierali, zasługi im wypłacali, wydatki do rachunków wciągali, czuwali nad obyczajami służby i t. p. Powinnością ich było przyjmować gości koronnych, senatorów i innych dygnitarzy, starając się, ażeby każdy otrzymał cześć należną. Rozruchy, gwałty i wszelkie zdrożności mieli poskramiać, karać winnych; rozporządzali sprawami dworu, a uchybienia powinni byli poprawiać za zezwoleniem i powagą króla. Naznaczali cenę rzeczy do użytku dworu przeznaczonych. Marszałkowie dowodzili nadto własnemi

zbrojnemi hufcami królów, czyli gwardją królewską, oddzieloną gwardją marszałkowską, przeznaczoną do utrzymania porządku i wykonywania wyroków marszałkowskich. Marszałek miał władzę sądową w okolicy, w której znajdował się przy królu, mógł winnych i śmiercią nawet karać, ściśle jednak określenie tej ostatniej atrybucji nastąpiło dopiero r. 1678, a wniesione do księgi praw, nazwane zostało „organizacją marszałkowskiego sądownictwa". Na walnych sejmach, pośród połączonych izb, marszałek rozdawał głosy senatorom, przestrzegał skromności i godności obrad, wskazując zarazem co miało być robione na sejmie; na dworze pilnował troskliwie etykiety dworskiej, dawał prawo wstępu do dworu, oznaczał żałobę dworską i zawsze z wielką laską w ręku poprzedzał króla we wszystkich publicznych wystąpieniach, a w podróży kareta marszałkowska poprzedzała królewską. Marszałkowie nawet po śmierci króla nie tracili swej władzy. Marszałkowie koronni pełnili obowiązki przy królu w koronie, za wyjazdem zaś królewskim do Litwy prawo to przechodziło na marszałków litewskich. Z liczby siedmiu koronnych i siedmiu litewskich ministrów, pierwszym był marszałek wielki koronny, drugim marszałek wielki litewski, i na ten urząd król wybierał zawsze najznakomitszych, najzasłużeńszych i najmilszych sobie ludzi, pomnąc na to, że z marszałkiem codzienne, całogodzinne mieć będzie stosunki. Po marszałku wielkim otrzymywał ten urząd marszałek nadworny. Dodać tu jeszcze należy, że marszałek, znajdując się zawsze przy boku królewskim, był tem samem gospodarzem w każdej jego rezydencji, a więc i w stolicy. Do niego należało porządkowanie ulic, domów, bruków, latarń, zakładów publicznych, szpitalów i t. p.; on wydawał przywileje na teatry, zabawy publiczne, przestrzegał porządku w mieście, słowem, był prawdziwym ministrem policji; ostatnim marszałkiem za czasów Rzeczypospolitej był Bieliński, któremu Warszawa wiele dobrych urządzeń zawdzięcza.

Marszałek dworu. Z poprzedniego określenia urzędu *Marszałków wielkich i nadwornych*, którzy byli ministrami, pokazuje się, że niższa służba królewska pozbawioną była właściwych swoich naczelników, a jednakże i ona potrzebowała nadzoru, pieczy i pewnej kontroli w spełnianych w domu królewskim obowiązkach. Otóż pierwszy podobno Jan Sobieski ustanowił trzecie jeszcze marszałkowstwo, to jest *marszałkowstwo dworu* (różne od nadwornego), powierzając je swemu serdecznemu przyjacielowi Markowi Matczyńskiemu, którego zadaniem nie była już służba publiczna, ale po prostu ekonomiczne gospodarstwo czyli do najdrobniejszych szczegółów sięgający zarząd nad prywatnym domem królewskim. Takimi marszałkami, poczynając od wspomnianego dopiero Matczyńskiego, bywali często i wyżsi dygnitarze Rzeczypospolitej. Ostatnim z nich na dworze Stanisława Augusta był Witski, pułkownik gwardji litewskiej.

Marszałek królowej, zwany w pierwszych czasach *Ochmistrzem* dworu królowej, był urzędnikiem czysto prywatnym, zawiadującym dworem i służbą królowej, to jest był tem, czem na dworze królewskim marszałek dworu. On, gdy królowa wychodziła na pokoje, poprzedzał ją z laską w ręku, przestając tego obowiązku wtedy, gdy królowa jednocześnie z mężem występowała, gdyż w takim razie szedł przed królestwem marszałek wielki koronny lub litewski. Jakkolwiek była to godność podrzędna, bo marszałek królowej był właściwie tylko czuwającym nad jej dworem, zarządzającym całą służbą, jednakże dla zjednania sobie wyższych wpływów przez stosunki z rodziną królewską, ubiegali się o nią i zwykle otrzymywali ją wysocy dostojnicy kraju, nie gardząc wcale służbą przy ukoronowanej niewieście, która mogła dalszemi ich pokierować losami.

Marszałek nadworny koronny i litewski. Jeżeli marszałek wielki, jak to z poprzedniego pokazuje się określenia, był niejako pierwszym ministrem państwa, to marszałek nadworny, jako pomocnik, a w razie potrzeby zastępca jego także został z czasem ministrem, ale tylko ministrem niższego rzędu, prywatnym ministrem domu królewskiego, przełożonym nad służbą dworską. Władza jego ścieśniona w obrębie drobnych zajęć, nabywała dopiero powagi i znaczenia, kiedy ze stanowiska swego przychodziło mu zastępować marszałka wielkiego w razie jego nieobecności, wtedy bowiem przybierał wszystkie atrybucje tamtego, cofając się znowu na podrzedne swoje stanowisko, skoro starszy jego towarzysz do obowiązków swoich powracał. Jednakże tacy marszałkowie nadworni, czując się ministrami, a nie mając trwałej ministerjalnej władzy w ręku, byli rzeczywiście tylko figurami bezczynnemi, wyczekującemi na sposobność zajęcia wyższego stanowiska, a tem samem mało, albo wcale nie zajmującemi się nadworną służbą królewską.

Marszałkiewicz Stanisław, minjaturzysta polski, * 1789 w Warszawie, † 1872 tamże. Początkowo kształcił się w kraju pod kierunkiem Bacciarelli'ego i A. Brodowskiego (od 1816), a następnie (od 1830) w Dreźnie na wzorach dawnych mistrzów. Za powrotem do kraju pracował wiele i wielkie miał powodzenie. Malował minjatury na kości i na papierze. Wykonał ich podobno około tysiąca. Najlepiej udawały mu się wizerunki popiersiowe. Do najcelniejszych prac jego należą kopje z obrazów olejnych dawnych i nowszych malarzów.

Marszałkowskie wyspy, grupa wysp należąca do Niemiec, położona w zachodniej części oceanu Spokojnego, na wschód od wysp Karolińskich, a na północ od wysp Gilberta, pod 10° szer. północnej, składa się z dwóch równolegle ciągnących się łańcuchów: *Ruta*, 15 wysp, 123 klm. kw. (2 m. kw.), i *Ralik* 18 wysp, 278 klm. kw. (5 m. kw. powierzch-

ni). Wyspy te, a raczej rafy, wznoszą się zaledwie do 3 m. nad p. m., tak, że większy przypływ morza zalewa je. Wegetacja uboga, grunt skalisty. Ludność wynosi 11,600 dusz. Niemcy objęły **M.** wyspy w posiadanie 15 października 1885. Por. Hager „Die Marschallinseln" (Lipsk, 1886).

Marszan Robert, historyk czeski, * 1875; uczył się w Pradze prawa i historji i został doktorem filozofji. Napisał: „Czechové a Niemci r. 1848 a boj o Frankfurt" (Praga, 1898), oraz artykuły w *Kvetach* (1897 i w *Zlatej Pradze* (1898), również dotyczące r. 1848.

Marszańskie starostwo niegrodowe mieściło się w województwie Witebskiem, pow. Orszańskim. Dawniej zaliczało się do województwa Smoleńskiego. Podług metryk litewskich, w r. 1545 składało się ze wsi Marsze i Zalesie z przyległościami. Zniszczone wojnami to starostwo posiadał w r. 1771 Ogiński, opłacając z niego kwarty złp. 38 gr. 28, a hyberny złp. 100.

Marszewski Sebastjan, poeta łaciński w XVI wieku żyjący, domownik i poufały Piotra Gamrata, arcybiskupa gnieźnieńskiego, zostawił w druku znaczną liczbę utworów poetycznych mniejszych rozmiarów.

Marszewskie, jezioro w gub. Kaliskiej, pow. Konińskim, ma długości wiorst $4^1/_4$ i 185 sążni szerokości; odpływa przez rz. Mesznę do Warty.

Marta (św.), siostra Marji, przyjaciółki Chrystusa, i Łazarza z Betanji; Pismo św. przedstawia ją jako dobrą gospodynię. Podług jednych zmarła w pobliżu Jerozolimy, podług innych wraz z bratem udała się do Galji. Kościół obchodzi jej pamiątkę 29 lipca.

Marta, *siostra Marta*, właściwie Marja Biget, zakonnica francuska, * 1749 w Besançon, † 1824 tamże; odznaczyła się podczas rewolucji francuskiej czynami chrześcijańskiego miłosierdzia względem chorych i potrzebujących pomocy wszelkich stronnictw. Ludwik XVIII mianował ją przełożoną wszystkich siostr miłosierdzia we Francji.

Marta, Posadnica nowogrodzka, ob. Borecka Marta.

Martaban, wielka zatoka oceanu Indyjskiego na zachodniem wybrzeżu Indji zagangesowych, między 17—15° 15′ szer. płn. położona. Kwitnące niegdyś miasto **M.** jest dzisiaj nieznaczną wioską.

Marteau Ludwik, znakomity malarz portretowy w Warszawie w początkach panowania Stanisława Augusta, * w Paryżu, † 1805 w Warszawie. Piękne jego portrety małych rozmiarów, robione pastelami na pergaminie, odznaczały się wielkiem podobieństwem. Pomiędzy innemi wykonał dla króla portrety uczonych, zapraszanych na obiady czwartkowe. Por. Rastawiecki „Słownik malarzów polskich" (t. II).

Martel Ludwik Józef, mąż stanu francuski, * 1813 w St. Omer, † 1892; studjował prawo, poczem został adwokatem, a następnie sędzią w mieście rodzinnem; 1849—51 członek legislatywy, 1863 i 1869 wybieranym był jako kandydat opozycji do ciała prawodawczego; 1871 r. członek i wiceprezes zgromadzenia narodowego, należał początkowo do środka prawego, po upadku zaś Thiersa przechylił się do umiarkowanej lewicy. W r. 1876 wybrany do senatu, został jednym z wiceprezesów tegoż; w gabinecie Simona (grudzień 1876 do maja 1877 r.) miał tekę sprawiedliwości i wyznań. Od stycznia 1879 do maja 1880 r. był prezesem senatu.

Martel de Janville Gabrjela, powieściopisarka francuska, ogłaszająca swe utwory pod pseudonimem Gyp'a, ob. Gyp.

Martell Karol, ob. Karol **M.**

Martellato (włos. muz.), sucho, jak uderzeniem młotka, rodzaj staccata.

Martelli Franciszek, nuncjusz apostolski w Polsce, * 1633 we Florencji, † 1717 w Rzymie; arcybiskup Koryntu, przysłany był 1668 r. przez papieża Klemensa IX, jako nuncjusz do Polski, celem odwiedzenia Jana Kazimierza od zamiaru złożenia korony. Był on jeszcze drugi raz w Polsce za Jana Sobieskiego i znajdował się na sejmie w Grodnie r. 1678. Mowa jego, miana do Jana Kazimierza, drukowaną jest w dziele: „Relacje nuncjuszów apostolskich i innych osób w Polsce" (Berlin, 1864, t. II, str. 339).

Martellos, zowią się okrągłe sklepione wieże, na brzegach Sardynji i Korsyki, obsadzone kilku działami, a pobudowane za Karola V dla obrony przeciw rozbójnikom morskim.

Martène Edmund, uczony Benedyktyn francuski z kongregacji św. Maura, * 1654 w St.-Jean de Lône, † 1739. Celniejsze jego dzieła są: „Thesaurus novus anecdotorum" (5 t., Paryż, 1717) i „Veterum scriptorum et monumentorum historicorum dogmaticorum et moralium amplissima collectio" (9 t., Paryż, 1724—33).

Martens, Jerzy Fryderyk von, dyplomata i publicysta, * 1756 w Hamburgu, † 1821 we Frankfurcie. Naprzód był profesorem w Getyndze, potem 1808—13 radcą stanu w Westfalji, 1814 został hanowerskim tajnym radcą gabinetowym, a 1816 posłem na sejm związkowy we Frankfurcie. Główne jego dzieło jest: „Recueil des traités" (2 wyd., 8 t., Getynga, 1817—30), które w „Nouveau recueil" (16 t., tamże, 1817—42) i w uzupełniającem takowe „Nouveau supplément" (3 t., t., 1839—42) przez Karola vt Martens, Saalfelda i Murharda aż do r. 1839 zostało doprowadzone. Dalszy ciąg jego stanowi Murharda „Nouveau Recueil" (11 t., 1843—45), z którym znowu jako tomy 12 i 13 łączą się Murharda i Pinhasa „Archives diplomatiques" (1854—55), oraz jako tomy 14 i 17 Samwera „Recueil général (1856—61).

Martens, Karol von, synowiec poprz., * 1790, † 1863 w Dreźnie, okazał się godnym następcą poprzedniego w pracach swych: „Guide diplomatique" (5 wyd., 2 t., 1866); „Causes célèbres du droit des gens" (2 wyd., 4 t., Lipsk, 1858 — 61); „Recueil

manuel et pratique de traités" (7 t., Lipsk, 1846—1857).

Martens Edward, zoolog, * 1831 w Sztutgardzie, studjował medycynę w Tubindze i Berlinie, gdzie 1859 został kustoszem muzeum zoologicznego, następnie profesorem uniwersytetu. Ogłosił: „Die Weich- und Schaltiere" (1883); opracował część zoologiczną sprawozdania z wyprawy pruskiej 1860—62 do Azji wschodniej (1865—76) i in.

Martens Fryderyk, dyplomata i publicysta rosyjski, * 1843 w Parnawie w Liflandji, studjował prawo w Petersburgu, Wiedniu, Heidelbergu, w r. 1868 wstąpił na służbę do ministerjum spraw zagranicznych, 1871 został profesorem prawa międzynarodowego w uniwersytecie petersburskim i prawa państwowego w cesarskiej szkole prawa i w liceum aleksandryjskim. Oprócz wielu rozpraw, pomieszczonych w czasopismach rosyjskich, francuskich i niemieckich, wydał: „Ueber das Recht des Privateigentums im Krieg" (po ros.: Petersburg, 1869); „Das Konsulatwesen und die Konsularjurisdiktion im Orient" (po ros. 1873, niem. 1874); „Recueil des traités et conventions conclus par la Russie avec les puissances étrangères" (9 t., 1874—89, pierwsze 5 tomów zawierają traktaty Rosji z Austrją, następne 4 tomy traktaty z Niemcami); „Die Brüsseler Konferenz und die orientalische Krieg von 1877 bis 1878" (po ros., 1878); „Internationales Recht" (naprzód po ros., następnie po niem., 1884—85, t. 2, po fran., Paryż, 1887—88, t. 3); „La Russie et l'Angleterre en Asie centrale" (Bruksela, 1879); „La question egyptienne" (1882); „Le conflit de la Russie avec la Chine" (1881); „La conference africaine de Berlin et la politique coloniale des états modernes" (1887).

Martensen Hans Lassen, słynny teolog duński, * 1808 we Flensburgu, † 1884; po ukończeniu studjów uniwersyteckich podróżował przez lat dwa po Niemczech, poczem od 1838 był lektorem teologji na uniwersytecie w Kopenhadze, został 1841 tamże profesorem teologji dogmatycznej i moralnej; od 1845 r. kaznodzieją nadwornym, a od 1854 biskupem Zelandji. Z prac M., oprócz pięciu zbiorów kazań (1847—1859), ważniejsze: „Selvbevidsthedens Autonomie" (1837); „Grundrids til Moralphilosophiens System" (Kopenhaga, 1841); „Den christelige Dogmatik" (1849, 2 wyd., Kopenhaga, 1850, po niem. 4 wyd., Kiel, 1858); „Dogmatiske Oplisninger" (tamże, 1858). Obok tego ogłosił bardzo gruntowne studja nad dawniejszymi niemieckimi mistykami.

Martes, ob. Kuna.

Martialis Marcus Valerius, epigramacista rzymski, * około 40 r. po Chr. w Bilbilis w Hiszpanji, przybył za panowania Nerona do Rzymu, lecz potem wrócił do ojczyzny, gdzie † około roku 100 po Chr. Najlepsze wydanie jego 14 ksiąg epigramatów dał Schneidewin (2 t., Grimma, 1841, 1853). Większą ich część przełożył na język polski J. E. Minasowicz.

Martignac Gage, wicehrabia de, mąż stanu francuski, * 1776 w Bordeaux, † 1832. Początkowo adwokat tamże, sprawował następnie rozmaite wyższe urzędy, w roku 1824 został wicehrabią, a 9 lutego 1829 jako minister spraw wewnętrznych stanął na czele ówczesnego rządu. Zająwszy stanowisko pośrednie, naraził się wszystkim stronnictwom i złożył urzędowanie 1829 r. Po rewolucji Lipcowej bronił w izbach sprawy księcia Polignaca, w r. 1831 usunął się od życia publicznego. Po śmierci wyszło jego dzieło: „Essai historique sur la révolution d'Espagne et sur l'intervention de 1823" (3 t., Paryż, 1832).

Martin Krzysztof Reinhard Dytrych, znakomity prawnik, * 1772 w Bovenden pod Getyngą, † 1857 w Gotha. Wykładał prawo od r. 1790 w uniwersytetach w Getyndze i Heidelbergu, od 1815 był profesorem i sędzią apelacyjnym w Jenie, skąd, jako tajny radca, otrzymał żądane uwolnienie w r. 1842. Potem mieszkał w Mügeln w Saksonji, następnie w Gotha. Ważniejsze jego dzieła są: „Lehrbuch des deutschen gemeinen bürgerlichen Processes" (13 wyd., Lipsk, 1862); „Lehrbuch des deutschen gemeinen Criminalprocesses" (4 wyd., Heidelberg, 1836); „Lehrbuch des gemeinen deutschen Criminalrechts" (2 wyd., Heidelberg, 1839). Jego „Vorlesungen über die Theorie des deutschen bürgerlichen Processes" (2 t., Lipsk, 1855—57) wydał jeszcze za życia i pod jego kierunkiem syn jego Teodor M.

Martin Edward, akuszer, syn poprzed., * 1809 w Heidelbergu, † 1875 w Berlinie; został w 1837 profesorem położnictwa i chorób kobiecych w Jenie, 1850 w Berlinie; wsławił się jako zręczny operator. Wydał: „Lehrbuch des Geburtshülfe" (4 wyd., 1888); „Neigungen und Beugungen der Gebärmutter" (2 wyd., 1870); „Handatlas der Gynäkologie und Geburtshilfe."

Martin Ludwik Aimé, piszący się także *Aimé Martin*, literat francuski, * 1782 w Lionie, † 1847 w Paryżu. Porzuciwszy studja prawne dla literatury, przybył 1809 do Paryża; 1811 r. dał się zaszczytnie poznać dziełem: „Lettres à Sophie sur la physique, la chimie et l'histoire naturelle" (2 t., Paryż, 1811), zalecającem się obok rozległych wiadomości stylem powabnym i wytwornym. Mianowany później profesorem historji w szkole politechnicznej, był 1815 sekretarzem izby deputowanych, a w końcu został bibljotekarzem św. Genowefy. Uczeń i przyjaciel Bernardin'a de Saint-Pierre (którego wdowę poślubił), wydał oprócz dzieł jego „Oeuvres" (17 t., Paryż, 1817—19), „Essai sur la vie et les ouvrages de Bernardin de Saint-Pierre" (Paryż, 1820). Z innych prac jego wymieniamy: „Etrennes à la jeunesse" (Paryż, 1809—12) i „De l'éducation des mères de famille ou de la civilisation du genre humain par les femmes" (2 t., Paryż, 1834), dzieło uwieńczone przez akademję. Oprócz tego wydał dzieła Racine'a, La Fontaine'a, Molière'a, Delille'a i t. d. i umieszczał wiele artykułów w róż-

nych czasopismach. Próbował też sił i na niwie dramatycznej.

Martin Jan, malarz angielski, * 1789 w Heydon-Bridge pod Hexham w Nordhumberland, † 1854 w Douglas na wyspie Man. Całe wykształcenie artystyczne winien głównie sobie samemu. Najcelniejsze jego obrazy: „Jozue,“ „Upadek Babilonu,“ „Uczta Baltazara,“ „Zburzenie Herkulanum i Pompei,“ „Upadek Niniwy“ i „Potop,“ zalecają się wspaniałością stylu i pięknemi efektami światła; ganią w nich jednak błędność rysunku i jaskrawość kolorytu.

Martin Bon Ludwik Henryk, historyk francuski, * 1810 w St.-Quentin, † 1883. Przeznaczony przez ojca do zawodu prawniczego, poświęcił się jednak literaturze i 1830 wystąpił jako romansopisarz, a następnie oddał się całkowicie badaniom historycznym. Za „Histoire de Soissons“ (1837), napisaną wespół z Pawłem Lacroix, otrzymał nagrodę 12,000 franków. Głównem dziełem **M.** jest „Histoire de France“ (15 t., Paryż, 1833—36), która stała się pracą całego niemal jego życia. Drugie wyd. znacznie przerobione i bogatemi materjałami wzbogacone wyszło w 19 t. (1837—54); tomy 10 i 11 (historja wojen religijnych we Francji) otrzymały od akademji napisów 1844 wielką nagrodę Goberta, a tomy 14—16 (wiek Ludwika XIV) od akademji francus. 1856 pierwszą nagrodę. W trzeciem wyd. (16 t., Paryż, 1855—66) opracował **M.** nanowo, stosownie do postępów nauki, historję i religję Gallów, początek i rozwój języka i poezji francuskiej, oraz stan i życie narodu w wiekach średnich, i uczynił ze swego dzieła zupełnie nową i dokładną historję Francji. W 1867 sporządził na podstawie tego dzieła edycję ludową ilustrowaną, w 1869 otrzymał od instytutu nagrodę 20,000 fr. W 1840 wykładał **M.** chwilowo w Sorbonie historję nowoczesną. Z innych prac **M.** wymieniamy: „De la France, de son génie et des ses destinées“ (Paryż, 1847); „Daniel Manin“ (Paryż, 1859); „Pologne et Moscovie“ (Paryż, 1863); „La Russie d'Europe“ (Paryż, 1866) i „Etudes d'archéologie celtique“ (Paryż, 1872). Oprócz tego wydał znaczną liczbę broszur i umieszczał mnóstwo artykułów w różnych czasopismach. Obrany 1871 członkiem zgromadzenia narodowego, zasiada po lewicy. Od r. 1871 jest członkiem akademji.

Martin Konrad, biskup paderboreński, * 1812 w Geismar, studjował teologję w Münster, wyświęcony na kapłana 1836, był od 1844 r. profesorem teologji w Bonn, od 1856 biskupem Paderbornu; gorliwy ultramontanin, był przed i podczas soboru watykańskiego 1869—70 jednym z najgłówniejszych stronników dogmatu nieomylności papieskiej, 1875 z powodu oporu przeciwko prawom majowym usunięty z katedry, przebywał w Holandji, † 1879 na wygnaniu, w Mont Saint-Guibert pod Nivelles w Belgji. Wydał: „Die Arbeiten des vatikanischen Koncils“ (3 wyd., 1873); „Vaticani concilii documentorum collectio“; „Lehrbuch der katholischen Religion für höhere Lehranstalten“ (15 wyd., 2 t., 1873); „Lehrbuch der katolischen Moral“ (5 wyd., 1865); „Die Wissenschaft von den göttlichen Dingen“ (5 wyd., 1866); „Die christliche und die Civilehe“ (1874); „Drei Jahre aus meinen Leben“ (1877; 3 wyd., 1878); „Unsere gegenwärtigen Pflichten“ (1877); „Blicke ins Jenseits“ (1878) i w. in. W polskim przekładzie ogłoszono: „Etyka katolicka“ (Lwów, 1863); „Dogmatyka ogólna i szczegółowa“ (2 t., t. 1869); „Nauka religji katolickiej“ (2 t., Poznań, 1871).

Martin Tomasz Henryk, filozof i pisarz francuski, * 1813 w Ballème (dep. Orne), studjował w szkole normalnej w Paryżu, poczem był nauczycielem liceum w Dijon, a następnie w Caen, od 1838 profesor literatury starożytnej w Rennes; od 1850 korespondent akademji nauk moralnych i politycznych, został 1871 członkiem akademji napisów, † 1884. Wydał między innemi: „Etudes sur le Timée de Platon“ (2 t., 1841); „Philosophie spiritualiste de la nature“ (2 t., 1849); „Histoire des sciences physiques dans l'antiquité“ (2 t., 1849); „La vie future“ (1855); „Examen d'un probléme de théodicée“ (1859); „Galilée, les droits de la sciences et de la methode des sciences physiques“ (1868); „Newton défendu contre un faussaire anglais“ (1868); „Les sciences et la philosophie“ (1869); „Le mal social et ses remèdes prétendus“ (1872); „Histoire des hypothèses astronomiques chez les Grecs et chez les Romains“ (1877) i inne.

Martin Karol, * 1817, † 1891 w Sandomierzu, prof. budownictwa miejskiego w szkole sztuk pięknych w Warszawie, w instytucie gospodarstwa wiejskiego w Marymoncie, a potem w Nowej Aleksandrji, autor kilku podręczników technicznych.

Martin Aleksander, skrzypek i wiolonczelista orkiestry warszawskiego teatru, * 1825 w Warszawie, † 1856. Oprócz kilku dzieł na rozmaite instrumenty i dwu uwertur, napisał operę „Wianki“ (słowa Gwozdeckiego), wystawianą na scenie warszawskiej 1859.

Martin Józef, humorysta i poeta czeski, * 1842 w Holeszowicach, używa pseudonimu *Jaroslav Martinec*. Z zawodu jest budowniczym. Wystąpił na pole literackie 1861 w *Humoristickich Listach*. Wydał osobno: „April“ (1862); „Mladému pokolení“ (1865); „Basnie“ (1872). W 1865 pisał recenzje teatralne w czasopiśmie *Národ;* w 1866 był redaktorem *Lumira*.

Martin Gartia, wyspa w ujściu rzeki Urugwaj, 65 m. nad p. m., ufortyfikowana, należy do Urugwaju.

Martina Franca, miasto w prow. włoskiej Lecce, okr. Tarentu, liczy 14,500 m.

Martinec Józef, pisarz czeski, ob. Martin Józef.

Martinek, sekciarz czeski, ob. Houska Marcin.

Martineau Henryka, autorka angielska, * 1802 w Norwich, hrabstwie Norfolk, z rodziny pochodze-

nia francuskiego, † 1876. Otrzymawszy staranne wykształcenie, poświęciła się naukom i literaturze i już w 19 r. życia wystąpiła jako autorka. Jakkolwiek w przykrem znajdowała się położeniu, nie przyjęła jednak ofiarowanej sobie przez rząd pensji. Z prac jej, oprócz opisów podróży, romansów, wybornych szkiców i pism pedagogicznych najważniejsze dotyczą ekonomji i statystyki, a mianowicie: „Illustrations of political economy“ (9 t., Londyn, 1832—34); „Pour laws and paupers“ (1834); „Society in America“ (3 t., 1837); „Retrospect of western travel“ (2 t., 1838). Nadto wydała: „History of England“ (2 t., Londyn, 1851) i „Positive Philosophy“ (2 t., 1853). Artykuły swe, w różnych umieszczane czasopismach, ogłosiła razem pod tyt.: „Health, husbandry and handicraft“ (1861). Por. autobiografję (1876, 3 tomy); Millér „H. M.“ 1884.).

Martineau Jakób, brat poprzedniej, teolog i kaznodzieja angielski, * 1805 w Londynie, † 1900 roku tamże. Był profesorem londyńskiego Manchester-New-College; wpływ jego był znaczny. Ogłosił: „Rational of religions inqniry“ (1836); „Endeavours after the Christian life“ (1843); „A study of Spinoza“ (1882); „Types of ethical theory“ (1885); „A study of religion“ (1888); „The seat of authority in religion“ (1890); „Essays, reviews and adresses“ (1891).

Martinengo Hieronim, nuncjusz apostolski, rodem z Brescji, przysłany był do Polski przez papieża Pawła III r. 1548 z poleceniem powitania Zygmunta Augusta po wstąpieniu jego na tron i utwierdzenia go w wierze katolickiej i w przychylności dla stolicy apostolskiej. Instrukcja, dana nuncjuszowi, mieści się w Rykaczewskiego „Relacje nuncjuszów apostol. i t. d.“ (t. I).

Martinez Campos Arsenjusz, generał i mąż stanu hiszp., * 1834, † 1900, syn generała, po ukończeniu szkoły sztabu generalnego wstąpił do wojska, w 1859 walczył w Maroko, w 1864 wysłanym został na Kubę w stopniu pułkownika. Po powrocie walczył przeciw karlistom, po ogłoszeniu rzeczypospolitej, gdy nie chciał jej uznać, był aresztowany, następnie jednak został dowódcą dywizji, oswobodził Bilbao w marcu 1875, a walecznością zdobył taką popularność w armji, że w r. 1874 mógł księcia Alfonsa ogłosić królem. Zwycięstwem pod Pena de Plata 1876 pokonał stanowczo powstanie karlistowskie i mianowany został generał-kapitanem armji. W 1877 objął dowództwo na Kubie, ale powstanie zdołał uśmierzyć jedynie przez przyrzeczenie znacznych tam reform. Gdy na ustępstwa te minister Canovas de Castillo zgodzić się nie chciał, M. sam stanął na czele gabinetu 1879, nie zdoławszy jednak przemódz oporu Kortezów, stanowisko to opuścił i w późniejszym gabinecie Sagasty zajmował wydział wojny. Tekę tę złożył w październiku 1883. 1885 został wybrany prezesem senatu, a po śmierci króla Alfonsa, generał-kapitanem Madrytu, lecz ze stanowiska tego, nie zgadzając się na program gabinetu, ustąpił 1887. Popularność jego wśród armji jest tak wielka, iż uważany był za dyktatora Hiszpanji. W 1895 objął dowództwo wojsk, wysłanych na wyspę Kubę dla stłumienia powstania, odwołany w 1896.

Martinez Campos.

Martinez de la Rosa Franciszek, mąż stanu i poeta hiszpański, * 1789 w Granadzie, † 1862. Po ukończeniu uniwersytetu był profesorem filozofji. Podczas walki o niepodległość odznaczył się jako mówca i pisarz. Po przywróceniu konstytucji 1812, do czego niemało przyczynił się swym wpływem, występował w Kortezach jako nieprzyjaciel stronnictwa klerykalno-absolutystycznego i z tego powodu musiał kilkakrotnie uciekać z kraju. Po śmierci Ferdynanda VII jako naczelnik gabinetu 1834—1836 skłonił regentkę Marję Krystynę do nadania narodowi przygotowanego przez się „Estatuto real“; następnie był posłem w Paryżu i Rzymie, 1843—46 członkiem gabinetu Narvaneza, a 1847—51 powtórnie posłem w Paryżu. Od 1851 zasiadając w Kortezach, bronił zasady konstytucyjnej; 1857 otrzymał urząd wiceprezesa, 1859 prezesa rady stanu. Był także dożywotnim sekretarzem akademji hiszpańskiej. Jako poeta próbował sił w rozmaitych rodzajach poezji. Z pism jego (zbiorowo ed. 5 t., Paryż, 1844—46) najlepsze są: tragedja „Edipo“, dramat „La Conjuration de Venecia“ i komedja „La hija en casa y la madre en la masacra“, na których znać wpływ szkoły francuskiej. Poemat dydaktyczny „El arte poetica“ zaleca się wytwornością i precyzją, ale brak mu oryginalności. Z pism jego (5 t., Paryż, 1844—46), „Poesias“ (2 wyd., Madryt, 1847), prace historyczne: „Herman Perez del Pulgar“ (Madryt, 1834) i „Espiritu del siglo“ (10 t., tamże, 1835—51), tudzież romans „Isabel de Solis“ (3 t., Madryd, 1837—40) są znakomitej wartości.

Martini Jan, rektor szkoły P. Marji w Gdańsku, wydał w drugiej połowie XVI w. kilka książek szkolnych, a między innemi: „Notae in officio Ciceronis“ (Gdańsk, 1599) i „Institutiones rhetoricae“ (5 wyd., Leszno, 1664).

Martini Jan Chrzc., znany pod nazwiskiem *Padre Martini*, kompozytor i teoretyk muzyczny, * 1706 w Bolonji, od r. 1725 kapelista klasztoru Franciszkanów tamże, † 1784. M. jeden z najuczeńszych muzyków, otworzył w Bolonji szkołę, z której wielu znakomitych wyszło artystów. Jako kompozytor ma podrzędne znaczenie, największą sławę zjednał sobie dwoma głównemi dziełami: „Saggio fondamentale pratico di contrapunto sopra il canto fermo“ (2 t., Bolonja, 1774); „Storia della musica“ (3 t., 1775—81).

Martini Ferdynand, poeta i pisarz włoski, * 1841, syn cenionego w swym czasie komedjopisarza Wincentego **M.**, napisał: „L'uomo propone e Dio dispone“ (1862); „I nuovi Ricchi“; „Chi sa il gioco, non l'insegni“ (1871); „Il peggior passo è quello dell' uscio“ (1873); „Peccato e penitenza“ (1872); „La Marchesa“ (1876); „Fra un sigaro e l'altro“ (1877). Założył dziennik *La Gazetta della Domenica*. W ostatnich latach wybierany był posłem do parlamentu.

Martinius z Drażowa Samuel, teolog ewangelicki, * 1593 w Horzowicach w król. Czeskiem, † 1639 w Pernie w Saksonji, rektor szkoły wodniańskiej, od 1618 proboszcz w Litni, potem w Pradze, od 1619 asesor konsystorza utrakwistów. Wygnany z wielu innymi 1620, udał się do Wittenberga, a stąd do innych krajów, gdzie wsławił się swoją nauką. Wróciwszy 1631 do Czech, został proboszczem w Tynie, dyrektorem konsystorza i rektorem akademji praskiej. Zostawił około 30 pism treści teologicznej, historycznej i politycznej w językach czeskim i łacińskim.

Martinovsky Jan Paweł, słynny kompozytor czeski, * 1808, † 1873 w Pradze, ksiądz zakonu premonstrateńskiego i dyrektor wyższej szkoły realnej w Rakownicy. Położył wielkie zasługi na polu muzyki kościelnej, ogólne jednak uznanie zyskał pieśniami narodowemi. Układał muzykę do zbioru pieśni czeskich Erbena; nadto, oprócz wielu drobniejszych utworów, wydał: „Patero zpievó czytyrzhlasych“ (1831); „Szestero pisni jednohlasych“ (1836); „Sedmero pisni na slova Piskovâ“ (Praga, 1860); „Desatero pisni, z prôvodem fortepiana“ (t. 1858); „Patero zpievó na slova Havelky“ i in.

Martius Henryk, botanik, * 1781 w Radebergu w Saksonji, † 1831; w latach 1804—16 był urzędnikiem muzeów cesarskich w Moskwie, później przebywał jako lekarz w Rossen. Najważniejszą jego pracą jest „Prodromus florae mosquensis“ (2 wyd., 1817).

Martius Karol Fryderyk Filip, naturalista i podróżnik niemiecki, * 1794 w Erlangen, * 1868, syn znanego pisarza batanicznego i farmaceutycznego, Ernesta Wilh. **M.** (* 1756, † 1849), studjował medycynę w rodzinnem mieście, następnie miał udział w podróży przedsięwziętej przez rządy austrjacki i bawarski do Brazylji i rezultaty jej opisał w dziele: „Reise nach Brasilien“ (2 t., 1814—31). W 1820 został profesorem i dyrektorem ogrodu botanicznego w Monachjum, a stanowisko to opuścił 1864. Z licznych dzieł jego ważniejsze: „Nova genera et species plantarum“ (3 t., 1824—32, z 300 ilustrowanemi tablicami); „Icones plantarum cryptogamicarum“ (1828—34 z 36 tablic); „Genera et species palmarum“ (3 t., 1823—45, z 219 tabl.), „Flora Brasiliensis“ (zesz. 1—30, 1829—62); „Beiträge zur Ethnographie und Sprachenkunde“ (2 t., 1863—66). Życiorys jego ogłosił Schramm (2 t., 1869).

Martius Teodor Wilh. Krystjan, farmaceuta, młodszy brat poprz., * 1796, † 1863, był od 1848 profesorem w Erlangen i ogłosił: „Grundriss der Pharmakognosie des Pflanzenreichs“ (1832); „Lehrbuch der pharmaceutischen Zoologie“ (1838).

Márton de Mand Józef, pisarz madziarski, * 1771 w Iszka Szentgyörgy, † 1836, od 1778—93 studjował w Debreczynie, poczem był nauczycielem w Lewoczy. W latach 1793—1800 podróżował po Węgrzech i Siedmiogrodzie, zbierając prowincjonalizmy i wyrazy techniczne; 1801 udał się do Wiednia, gdzie 1806 mianowany profesorem języka i literatury madziarskiej. Wydał: „Nemet Grammatika“ (11 wyd., 1835); „Słownik niemiecko-madziarski“ (Wiedeń, 1799); „Słownik madziarsko-niemiecki“ (Presburg, 1800); „Słownik madziarski i niemiecki“ (Wiedeń, 1803—7); „Gramatykę madziarską dla Niemców“ (1809, następnie 8 wyd.) i w. in. **M.** de **M.** uzupełnił nadto wielki „Atlas Węgier“ Göröga i Kerekesa (62 tablic in fol., 1797—1811), oraz w latach 1827—34 redagował *Magyar Kurir*; wogóle położył wielkie zasługi dla języka i literatury madziarskiej.

Martos, miasto okręgowe w hiszp. prow. Jaën, ma 16,000 m. i kąpiele mineralne.

Martwe morze, w Biblji *morze Słone* albo *Wschodnie*, u Greków i Rzymian *morze Asfaltowe*, jezioro 76 klm. długie i 16 klm. szerokie, położone w płd. wsch. Palestynie, do którego wpada rz. Jordan. **M.** morze stąd wzięło nazwisko, że gorzka, cuchnąca, obfitująca w sól i asfalt jego woda zabija wszelkie życie organiczne. Leży o 394 m. niżej od powierzchni morza Śródziemnego i powstało, według podania biblijnego, skutkiem wybuchu wulkanicznego w dolinie Siddim, przy czem pochłonęło miasta Sodomę i Gomorrę. Przez półwysep Lizan dzieli się na dwie kotliny, z których północna ma 300—399 m., południowa zaś tylko 3,6 m. głębokości. Woda zawiera 25 proc. soli, chlorków magnezu, wapnia i sodu, a jej ciężar właściwy wynosi 1,166, tak, że człowiek w niej nie tonie. Por. Blackenhorn „Entstehung und Geschichte des Toten Meeres“ (1896).—**M. m.** nazywa się także *zatoka Karkińska* morza Czarnego, na zachodzie Krymu.—W Ameryce **M. m.** lub *jeziorem Lekarskiem (Medical Lake)* nazywa się jezioro położone w płd. stronie stanu Waszyngton, na wysokości 620 m. nad p. m. Długość jego wynosi 1600, szerokość 1200, głębokość 18 metrów. Analiza wody wykazuje skład podobny do wody morza Martwego w Palestynie. W promieniu dwóch wiorst naokoło jeziora brak wszelkiej roślinności.

Martwica, ob. Tuf.

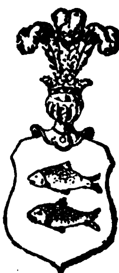
Martynika, wyspa z gromady małych Antylów, po Gwadelupie jedna z najważniejszych posiadłości francuskich w Indjach Zachodnich, obejmuje 988 klm. kw. i liczy 177,000 miesz., wydaje trzcinę cukrową, kawę, kakao i bawełnę. Dzieli się na dwie główne części: Basse-Terre i Cabes-Terre. Miasto główne jest Fort-de-France albo

Fort Royal na zachodnim brzegu. **M.**, odkryta 1493 przez Hiszpanów, została 1635 zajętą przez kolonistów francuskich.

Martynow Aleksander, znakomity aktor rosyjski, * 1814 w Petersburgu, wystąpił po raz pierwszy na scenę 1832 i w krótkim czasie zjednał sobie powszechne uznanie. † 1860 w Charkowie. Był to jeden z najpopularniejszych artystów rosyjskich; odznaczał się przeważnie w rolach komicznych.

Martynow Jan, archeolog, z pochodzenia Rosjanin, wyjechał w siódmem dziesięcioleciu zeszłego wieku do Francji, został Jezuitą i zamieszkał w Wersalu. Z początku pisał rzeczy polemiczne w sprawach religijnych (np.: „La Russie sera-t-elle catholique?"); następnie historyczne i archeologiczne: „Les manuscrits slaves de la bibliothèque impériale de Paris avec un calque" (Paryż, 1858); wiele rozpraw w „Etudes littéraires, critiques, historiques", „Rus. Revue", „Atheneum" i in.; między niemi szczególnie odznacza się praca: „Iconographie de S. Jean Evangéliste". Umieszczał w pismach franc. przegląd życia rosyjskiego p. t.: „Courrier russe". Poprzednio wydał „Annus ecclesiasticus graeco-slavicus" (1863) i dwa tomy „Kiriłło-Mefodjewskiego sbornika" (1863 i 1867).

Martynowicz v. *Wadwicz* odm., herb: W polu barwy niewiadomej— dwie ryby. Por. „Księga herbowa" hr. J. Ostrowskiego.

Martynowicz.

Martynowski Hieronim, matematyk, * 1807 we wsi Ludwikówce pod Wilnem, † 1861 r. w Liège. Po ukończeniu szkół w Winnicy, od r. 1827 studjował medycynę w Wilnie. W r. 1831 wyszedł do Francji, skąd przeniósł się do Belgji i w Liège złożył egzamin na kandydata nauk przyrodniczych. Następnie jako biegły matematyk otrzymał w r. 1838 w nowo założonej tamże szkole nauk i rzemiosł miejsce pierwszego repetytora, w 1849 stopień profesora adjunkta i nareszcie profesora zwyczajnego z poleceniem wykładania rachunku różniczkowego i całkowego. Wydał: „De la resolution des équations numeriques", „Des transformations de l'équation du second dégré à 2 variables", „De la construction des normales dans les courbes du 2 dégré"; nadto pozostawił wiele prac w rękopisie.

Martynowski Franciszek Ksawery, pisarz polski, zwłaszcza w zakresie historji sztuki, * 1848 w Babczowie pod Radomskiem, kształcił się w gimnazjum piotrkowskiem (1862—1869), następnie na wydziale filozoficznym uniwersytetu Jagiellońskiego, od 1874—80 przebywał we Lwowie, poczem osiadł w Warszawie. W 1872—73 był współpracownikiem *Strzechy*; w Krakowie redagował dwa pisma ludowe *Włościanin* i *Zagroda*. Po wydaleniu z Austrji Agatona Gillera objął po nim redakcję *Ruchu literackiego*, tygodnika walczącego ze stronnictwem stańczykowskiem, a po zamknięciu tego pisma i po śmierci Hipolita Stupnickiego objął znów redakcję *Przyjaciela domowego* i *Gazety wiejskiej*. W grudniu 1879 zawiązał stowarzyszenie *Spójnię*, mające na celu ochronę gospodarstwa krajowego od przewagi cudzoziemskiej, przyczem redagował organ tegoż towarzystwa, również p. t. *Spójnia*. W Warszawie w 1881—82 redagował *Przegląd bibljograficzno-archeologiczny* wydawany przez Cezarego Wilanowskiego, † 1896. Ogłosił: „Z domu i świątyni, szkice i obrazy o przeszłości Polski" (Lwów, 1880); „Na przełomie sztuki polskiej" (Warszawa, 1882); „O karczmie" (1883); „Ratujmy się, póki czas" (1883). W różnych zaś pismach zamieścił: „Wykopaliska w Sieniawszczyźnie"; „Lwów wobec sztuki" (*Przewodnik naukowy* i *liter.*, 1874—5—7); „Poranek sztuki w Polsce" (*Ruch literacki*, 1875); „Z dziejów polskiego malarstwa XVI w." (*Ateneum*, 1884), opracował nowe wydanie „Starożytnej Polski" Balińskiego i Lipinskiego i przygotował do druku „Zarysy dziejów sztuki w Polsce".

Martynowskie albo **Marcinkowskie starostwo** niegrodowe, leżało w województwie Kijowskiem, powiecie Owruckim. Podług metryk kanclerskich, składało się z miasteczka i wsi Martynowa i wsi Ptoszczowa. W 1493 było w posiadaniu książąt Massalskich Wasila i Jana. W roku 1775 ostatnim starostą był Justynjan Hilzen, wojewodzic miński, generał-major wojsk w. ks. Litewskiego.

Martyrium (gr.) właściwie świadectwo, później: śmierć świadka, męczeństwo.

Martyrologjum, katalog męczenników, ułożony porządkiem miesięcy i dni, do użytku kościelnego. Początkowo były to tylko *calendaria martyrum*, w których oznaczano tylko dzień i imię męczennika; później do imion dodawano i krótki opis życia, a nadto pomieszczano i innych świętych, nietylko męczenników. W kościele rzymskim najdawniejsze **M.** ułożył podług podania św. Hieronim. Różne od ułożonego przez niego było **M.** rzymskie. Obecnie używane **M.** rzymskie napisał 1586 Baronius na rozkaz Grzegorza XIII.

Marudery, żołnierze pozostający w tyle posuwającą się kolumną wojska. Nazwa pochodzi prawdopodobnie z franc. *maraud*, człowiek do niczego nieprzydatny; błędne jest wyprowadzanie jej od generała Merode, którego armja w wojnie Trzydziestoletniej słynęła z niekarności.

Marnix, Filip van, ob. *Aldegonde* Filip de Marnix, baron de Sainte.

Marulić Marek, najstarszy ze znanych poetów chorwackich, * 1450 w Splicie, † 1524 tamże; odbywszy studja w Padwie, resztę życia przepędził częścią w mieście rodzinnem, częścią na poblizkiej wyspie Salcie, prowadząc żywot wielce ascetyczny. Napisał wiele dzieł treści historycznej, archeolo-

giczno-teologicznej i poetycznej w językach: chorwackim, łacińskim oraz włoskim i cieszył się wielka sławą nietylko u spółrodaków, lecz i u Włochów. Z utworów **M.** wymieniamy: „Istorija sv. udovice Judit" (Wenecja, 1521—22, 1627); „Ist. od Susane": „Razum a Pjesme po mudrih izrekach Katonovih" (Zagrzeb, 1856); „De ratione bene pieque vivendi" (1601); „Regum Dalmatiae et Croatiae gesta latinitate donata" (w Lucicza); „Sciptores rerum Ungaricum" (Amsterdam, 1666) i inne. Zbiorowe wydanie utworów poetycznych **M.** przygotował do druku Kurelac, oraz Kukuljević (1869).

Maruna, *Bertram, Bertramowiec (Pyrethrum)*, rodzaj roślin z rodziny złożonych, obejmujący rośliny zielne, roczne lub trwałe, z liśćmi naprzemianległemi, ząbkowatemi lub rozmaicie wycinanemi, z ogólnej postaci do rumianku podobne, głównie w Europie. **M.** *bezwonna (P. inodorum)*, o liściach wąziutkich i kwiatach białych, jest rośliną pospolitą na polach, ugorach i dziedzińcach. **M.** *marunka (P. parthenium)*, dawniej zwana *bylicą*, rośnie w miejscach nieuprawnych i kamienistych całej Europy, wydaje mocny aromatyczny zapach. Używaną była niegdyś jako środek wzmacniający i przeciwfebryczny. **M.** *marzymiętka (P. tanacetum)*, zwana *miętką* albo *szałwiją rzymską*, a u ludu *piwonią wonną*, uprawianą bywa w ogrodach i zalecaną przeciwko pluskwom. Z niektórych gatunków rosnących w Persji i na Kaukazie otrzymuje się z kwiatów *proszek perski*, używany przeciw robactwu domowemu. *P. sinense*, z Japonji, uprawia się w cieplarniach jako roślina ozdobna.

Marunka, ob. Maruna.

Marutse-Mambunda, państwo plemienia Bantu w Afryce środkowej, pomiędzy 13—18° szerokości płd. i 24—29° długości wsch. względem Greenw., obejmuje 268,000 klm. kw. z 900,000 miesz. Kraj jest przerznięty rzeką Zambezi, temperatura dochodzi 43°C w cieniu. Ludność składa się z dwu plemion panujących, *Marutse* czyli *Barotse* na płd. i *Mambunda* na płn.; inne plemiona uważane są za niewolników i płacą haracz w zębach słoniowych. Rząd jest despotyczny i okrutny, podtrzymywany wpływem czarowników. Główne miasta są *Larwe* czyli *Lalui*, nad rz. Zambezi, i *Sitanda* nad Lukangą, dopływem rz. Kafue. Por. Depelchin „Trois ans dans l'Afrique australe" (1882).

Marvin Karol, podróżnik i pisarz angielski, * 1854, spędził młodość w Rosji, 1875 powrócił do Anglji, gdzie otrzymał posadę w ministerjum spraw zagranicznych, którą jednak utracił wskutek sprzedania dziennikowi *Globe* kopji układu, zawartego przez lorda Salisbury'ego z Rosją (por. jego „Our public offices," 1879). W 1882 na zlecenie radykalnego stronnictwa odbył podróż po Rosji, którą opisał w książce „The Russian advance towards India" (1882) i towarzyszył jako dziennikarz poselstwu angielskiemu przy koronacji cesarza, zwiedził wtedy Kaukaz i morze Kaspijskie, gdzie badał warunki handlowe. Napisał: „Grodekoff's ride from Samarcand to Herat" (2 wyd., 1886); „Merv, queen of the world and scourge of the Turcomans" (1881); „The Russians at Merv and Herat" (1883); „Reconnoitring Central-Asia" (1884); „Region of eternal fire: Petroleum region of the Caspian" (1884, nowe wyd., 1888); „The Russians at the gate of Herat" (1885); „Russia's power of attacking India" (1886).

Marwar, kraj Radżputów w Indjach Wschodnich, ob. Dżodpur.

Marwicz Jan Nepomucen, biskup chełmiński, * 1795 na Pomorzu, † 1886 w Pelplinie, swej rezydencji biskupiej, teologję i filozofję studjował na uniwersytecie wrocławskim, 1830 otrzymał święcenia kapłańskie, następnie był proboszczem w Toruniu, Tucholi i Pelplinie, 1843 kanonikiem. Biskupem chełmińskim został prekonizowany 3 sierp. 1856, konsekrowany 8 list. Był 59 z rzędu biskupem na tej katedrze. Wpłynął wiele na rozwój języka polskiego wśród ludu, za co podczas *kulturkampfu* wstrzymano mu pensję i sprzedano ruchomości. Wszystkie dochody swe obracał na budowę kościołów, kształcenie młodzieży i cele dobroczynne.

Marx Adolf Bernard, teoretyk i kompozytor muzyczny, * 1799 w Halli, † 1866. Pierwotnie prawnik, poświęcił się następnie muzyce i od r. 1830 był profesorem i dyrektorem muzyki przy uniwersytecie berlińskim. Jest twórcą kilku melodji, hymnów i oratorjów; wydał nadto wszystkie utwory muzyki kościelnej Bacha. Sława jego atoli opiera się na gruntownych teoretycznych i historycznych dziełach w muzyce, z których celniejsze są: „Die Lehre von der musik. Composition" (3 wyd., 4 t., 1852—1860); „Allgemeine Musik-Lehre" (6 wyd., Lipsk, 1856); „Die Musik des 19 Jahrh." (tamże, 1855); „Beethoven's Leben und Schaffen" (2 t., Berlin, 1859); „Volständige Chorschule" (Lipsk, 1860); „Gluck und die Oper" (Berlin, 1862). Ogłosił także „Denkwürdigkeiten aus meinem Leben" (2 t., Berlin, 1865).

Marx Karol, przywódca międzynarodowego *(Internationale)* stowarzyszenia robotników, * 1818 r. w Trewirze, gdzie ojciec jego był adwokatem i pochodził z rodziny żydowskiej, † 1883 w Londynie. Ukończywszy studja prawne, filozoficzne i historyczne w Bonn i Berlinie, został spółpracownikiem gazety *Rheinische Zeitung*, którą sam redagował 1842—43; zwracał główną uwagę na stosunki ekonomiczne. Po zamknięciu tego pisma przez sądy, udał się do Paryża, gdzie wraz z Rugem wydawał od 1844 *Deutsch-franz. Jahrbücher*, a z Engelsem ogłosił „Die heilige Familie gegen Bruno Bauer und Consorten", pismo, w którem usiłuje niemiecki idealizm zastąpić *realizmem historycznym*. Wypędzony z Paryża na żądanie Prus, przeniósł się do Brukseli, gdzie ogłosił między innemi: „Manifest der communistischen Partei" (1848), ale z powodu

swych agitacji przeciw Prusom musiał znowu szukać schronienia w Paryżu. Podczas ruchów rewolucyjnych 1848 przybył do Kolonji, założył *Neue Rheinische Zeitung* i podżegał lud do powstania. Wygnany z Niemiec 1849, po chwilowym pobycie w Paryżu, przeniósł się na stałe mieszkanie do Londynu i utrzymywał się z pisania artykułów do *New-York-Tribune*. Wybrany członkiem *Internationale* w 1869, ułożył jego statuta (przyjęte na kongresie genewskim i jako sekretarz oddziału niemieckiego, był absolutnym prawie kierownikiem tego stowarzyszenia. Doktryny swe przedstawił **M.** dokładnie w „Misère de la Philosophie“ (Bruksela, 1847); „Das Kapital, Kritik zu der politisch. Oekonomie“ (Hamburg, 1867). Oprócz tego ogłosił: „Zur Kritik der polit. Oekonomie“ (Berlin, 1859 i „Herr Vogt“ (Londyn, 1860). Por. K. Gross „Karl M.“ (Lipsk, 1885); G. Adler „Die Grundlagen des Karl Marxschen Kritik der bestehende Volkswirtschaft“ (Tubinga, 1887), oraz w *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, tom IV, 1892 r.

Marycki Szymon, znakomity prawnik i filolog, profesor akademji krakowskiej, * 1515 w Pilźnie, † 1575. Nauki kończył w akademji krakowskiej pod nazwiskiem Szymona z Pilzna; następnie za staraniem Kmity wyjechał na dalsze studja do Padwy, a potem do Rzymu, gdzie otrzymał stopień doktora ob. pr. i teologji. Po powrocie do Krakowa, został tamże profesorem retoryki; oprócz tego wykładał jeszcze literaturę starożytną i prawo. Zniechęcony atoli do stanu nauczycielskiego, porzucił go i przeniósł się na Pomorze, gdzie został kanclerzem świeckim przy biskupie chełmińskim Janie Lubodziejskim. Otrzymawszy od stanów pruskich indygenat, wybrany został posłem na sejm lubelski r. 1569, na którym według odebranego polecenia, protestował przeciwko unji z Polską. Pozostałe po nim, drukiem ogłoszone, prace są: „Demosthenis de pace Oratio graece et latine“ (Kraków, 1546); „Demosthenis pro libertate Rhodiorum Oratio graece et latine Simone Maricio Pilsnense interprete“ (tamże, 1547); „Simon. Maricii Pilsnensis in **M.** Tullii Ciceronis pro Publio Quinto Orationem annotationes“ (tamże, 1548); „De scholis seu Academiis Libri II“ (tamże, 1557). W ostatniem tem znakomitej wartości dziele śmiało i bez ogródki wypowiada gorzkie słowa prawdy. Pisali o nim Jeżowski w „Popisie Konwiktu Pijarskiego“ (1825) i Węclewski.

Maryińsk, miasto okręgowe w gubernji Tomskiej na Syberji, nad rz. Kiją, położone o 205 w. od Tomska na drodze do Krasnojarska, główny punkt najmu robotników do kopalni złota; liczy 8,300 miesz.—*Maryiński okręg* ma 81,304 klm. kw. i 139,866 miesz. (1897).

Maryiński system wodny, droga wodna, łącząca morze Baltyckie z Kaspijskiem, przechodzi przez gubernje: Petersburską, Nowogrodzką, Ołoniecką i Jarosławską. Poczynając od Wołgi, albo raczej od rzeki Szeksny, pod Rybińskiem do niej wpadającej, komunikacja idzie w górę rz. Szekseną do jeziora Białego, stąd kanałem Białozierskim do rz. Kowży; następnie kanałem Maryińskim do rz. Wytegry, dalej kanałem Oneskim do źródeł rz. Swiry, kanałem Świrskim i Siaskim. Ujście kanału Świrskiego, albo zlanie się jego z rz. Siasią, stanowi ostatni kraniec systemu Maryińskiego, który się tu zbiega z systemem Tychwińskim. Z kanału Siaskiego komunikacja, dobiegłszy do Nowej Ładogi, idzie do Petersburga kanałem Ładoskim i rz. Newą. Długość linji spławu wynosi 355 klm., długość zaś kanałów 266 klm., najmniejsza głębokość 1.8 m., posiada szluz 11. Wstępne roboty około budowy rozpoczęte jeszcze były za Piotra W. w r. 1710, lecz całkowity system ukończono dopiero w r. 1808. Najważniejszym punktem handlowym nad kanałem jest Rybińsk, położony u ujścia rz. Szeksny; z innych portów zasługują na wzmiankę Czerepowiec, Białoziersk, Wytegra i Wozniesiensk.

Maryland, jeden ze stanów zjednoczonych Ameryki północnej, ma 31,620 klm. kw. i 1,045,000 miesz.; obejmuje on południową i zachodnią część półwyspu, leżącego pomiędzy rz. Delaware a zatoką Chesapeak. Grunt ma piaszczysty i płaski, ale przytem dosyć urodzajny. Przemysł i handel są tu znacznie rozwinięte; znajduje się kilka uniwersytetów, kolegjów, akademji i mnóstwo szkół ludowych. Według ostatniego urządzenia z r. 1867 władzę prawodawczą sprawuje senat z 26 i izba z 90 członków złożone. Na czele władzy wykonawczej stoi gubernator, wybierany na lat 4. Na kongres **M.** wysyła 2 senatorów i 6 reprezentantów. Rezydencją rządu jest m. Annapolis, najznaczniejszem zaś miastem Baltimore.

Marylski Eustachy, literat, * 1806, † 1871 we wsi Żółwinie, powiecie Błońskim, uczeń uniwersytetu warszawskiego, w którym 1826 otrzymał stopień magistra prawa. W r. 1828 podróżował po Europie z Fryderykiem hr. Skarbkiem, celem zwiedzenia celniejszych zakładów dobroczynnych i więzień, których opisy podał w czasopismach: *Kolumb* i *Pamiętnik podróży*. Od r. 1829 mieszkał w dobrach dziedzicznych, Książenicach, w powiecie Warszawskim. Prace jego naukowe są: „Wspomnienia zgonu zasłużonych w narodzie Polaków“ (Warszawa, 1829); „Pomniki i mogiły Polaków na cmentarzach zagranicznych“ (tamże, 1860). Przyjaciel Kazimierza Brodzińskiego, wzniósł mu w Warszawie w kościele PP. Wizytek piękny pomnik dłóta Władysława Oleszczyńskiego. Życiorys w *Kłosach* (№ 326, r. 1871).

Marymont, wieś rządowa pod Warszawą, od strony północnej; otrzymała swą nazwę od pałacyku *Mariemont*, który Marja Kazimiera Sobieska wybudowała blizko Bielan i tu chętnie przemieszkiwała. Po śmierci Jana III i wyjeździe Marji Kazimiery z Polski pałacyk poszedł w zapomnienie; nabył go dopiero król August w r. 1720 od Konstantego Sobieskiego, kazał wyrestaurować, wspa-

niale wewnątrz ozdobić i dla ulubionego mu polowania często tu przebywał. Po jego śmierci **M.** stał się własnością skarbu i był w posiadaniu osób prywatnych aż do r. 1818, w którym założono tu instytut gospodarstwa wiejskiego. Instytut ten, powiększony w 1848 i 1858 r., przyniósł wielki pożytek dla kraju, pod kierunkiem bowiem światłych nauczycieli przysposobił wiele młodzieży krajowej na zdolnych rolników i ukształconych urzędników leśnych. W r. 1863 instytut przyłączony został do szkoły politechnicznej w Nowej Aleksandrji (Puławach). Młyny, stojące przy drodze do Marymontu, wyrabiały sławną na cały kraj mąkę marymoncką.

Maryna Mniszchówna, carowa, żona Dymitra Samozwańca, córka Jerzego Mniszcha, wojewody sandomiers., i Jadwigi Tarłówny, * w pierwszych latach panowania Zygmunta III. Dymitr, pretendent do tronu moskiewskiego, podczas pobytu swego na dworze królewskim, poznał **M.**, a chcąc sobie zjednać panów polskich, oświadczył się o jej rękę. Zgodzili się na to chętnie i ojciec, że zostanie teściem cara, i córka, że będzie carowała. Ojciec podjął się nadto naczelnego dowództwa w wyprawie do Moskwy. Jakoż stanęły układy. Mniszech miał dostać 1,000,000 złp., a **M.** księstwo Nowogrodzkie i Pskowskie na oprawę. Wyprawa wyruszyła r. 1604 z Samboru za Dniepr, w czerwcu 1604 Dymitr był już z przyszłym teściem w Moskwie, a 29 listopada 1605 r. zaślubił w Krakowie przez zastępstwo **M.**, która następnie w towarzystwie świetnego orszaku wyjechała do Moskwy. Koronacja odbyła się 18 maja 1606, ale już 27 maja wybuchło powstanie, podczas którego Dymitr został zabity, a **M.** wraz z ojcem trzymani byli pod strażą, dopókiby nie wypłacili 55,000 rubli okupu. Uiściwszy część tylko tej sumy, Mniszech z córką i synami wysłani zostali 4 września 1606 na wygnanie do Jarosławia, gdzie zostawali lat ośm. Kiedy nareszcie uwolnieni, wracali już do Polski, Dymitr, drugi Samozwaniec, Tuszyńskim zwany, wysłał za nimi pogoń. Pojmana i odprowadzona do Tuszyna, ówczesnej rezydencji Samozwańca, chciwa władzy **M.** zgodziła się na ślub tajemny i dalej przy boku drugiego męża awanturnicze i obozowe zaczęła prowadzić życie. W grudniu 1610 i ten Samozwaniec został zabity, a **M.** uwięziona w 1612 r. Gdy wreszcie zjawił się jeszcze trzeci Samozwaniec, kozak Zarucki, **M.** wyswobodzona przezeń, zawarła z nim podobno trzeci związek małżeński. Niezadługo jednak oboje zostali pojmani. Zarucki wbity na pal, **M.** utopiona, a syn ich uduszony (1614). Starszy syn **M.** z pierwszego małżeństwa, *Iwan,* dostał się pod opiekę kanclerza litewskiego Lwa Sapiehy, który go oddał do akademji wileńskiej. Pisał o **M.** Popow w dodatkach literackich do *Gazety moskiewskiej* (1857, № 82 i t. d.). Z. Krasiński napisał poemat o **M.**

Maryna, ob. Kontrabas.

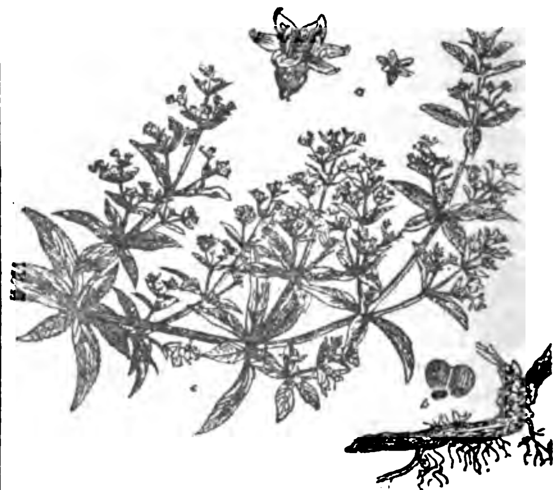
Marynarka (z łac. *marinus,* żeglarz), potęga morska mocarstwa z tem wszystkiem, co stanowi jego siłę na morzu, to jest z okrętami i statkami wszelakiej wielkości i rodzaju, z ich uzbrojeniem i załogą. Rozróżnia się **M.** *wojenną* i *handlową*, jakkolwiek zwykle pod nazwą **M.** rozumie się tylko pierwsza. Dane statystyczne o **M.** różnych krajów przytoczone są pod ich nazwami. Por. Du Sein „Histoire de la marine de tous les peuples" (2 t., 1863—1879); Chabaud-Arnault „Histoire des flottes militaires" (1889); Werner „Die Kriegsmarine" (1894).

Marynowanie (z franc.), zaprawianie octem i korzeniami mięsa gotowanego lub pieczonego, zwłaszcza zaś ryb, jak łososi, węgorzy i śledzi.

Marzana, *Marzanna, Marzena, Morzena, Marena,* w wiekach przedchrześcijańskich, słowiańska bogini śmierci i symbol zimy w postaci lalki, ubranej w szaty niewieście, topiono ją na wiosnę we wszystkich ziemiach słowiańskich. Por. Máchal „Nákres slovanského bájeslovi" (Praga, 1891).

Marzanka, toż co Barwica (ob.).

Marzanna (*Rubia*), rodzaj roślin z rodziny marzannowatych, mający za cechy: kielich rurkowato-jajowaty, korona dzwonkowata, 5-dzielna, owoc—ziarnczak mięsisty, 2-komorowy, 2-nasienny. Najważniejszym gatunkiem jest **M.** *barwierska, krap, brocz, reta (R. tinctoria),* jedna z najcelniejszych roślin farbierskich, jest zielem trwałem 60—90 cm. wysokiem, o kwiatach zielonawo-żół-

Marzanna. *a* kwiat, *b* owoc, *c* korzeń.

tych, owocach czerwonych, następnie czarnych, korzeniach czerwonych, grubości pióra gęsiego. Rośnie dziko na Wschodzie i w Europie płd., uprawia się też w Europie środkowej. Dochodzi wzrostu dopiero po 3 latach i wtedy się zbiera. **M.** znajduje się w handlu w postaci korzeni wysuszonych, albo też zmielona w proszek. Najlepszy jej gatunek pochodzi z Lewantu i znany jest pod na-

wiskiem *lizari* albo *al-lizari*. Z **M.** przez działanie kwasu siarczanego otrzymują przetwór, zwany *garancyną*, przyczem części nieużyteczne zostają usunięte, a pozostają tylko farbniki z częścią zwęglonych materji organicznych; jako produkt gorszy otrzymują przytem tak zwany *garanceut*. Inny jeszcze przetwór **M.** znajduje się w handlu pod nazwą *koloryny*. **M.** używa się do farbowania na czerwono, brunatno, fjoletowo i czarno wełny i bawełny, lecz wprowadzenie farb anilinowych znacznie zmniejszyło jej użycie. Służy także do wyrobu pięknej czerwonej *lakki marzannowej*. Głównemi jej częściami składowemi są farbniki: alizaryna (ob.), kwas ruberytrynowy (zapewne toż samo, co dawniej zwano ksantyną czyli barwnikiem żółtym marzanny), rubjacyna, purpuryna, oraz ciała bezbarwne, jak cukier, kwas pektynowy, drzewnik i in. Inne gatunki **M.**, rosnące na Wschodzie, jak *R. peregrina*, *R. lucida*, również dostarczają czerwonych korzeni.

Marzannowate (*Rubiaceae*), rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca następne cechy; kielich zrosły z zawiązkiem, o brzegu najczęściej 4—5-dzielnym, rzadziej 3—8 szczepnym lub ząbkowanym albo całkiem niewyraźnym, korona górna, jednopłatkowa, lejkowata lub tacowata, na brzegu zwykle na 4 (rzadko 5—6) działki rozcięta; pręcików 4 (niekiedy 5—6), przymocowanych do korony i z jej działkami naprzemianległych, zawiązek dolny, 2 lub wielokomóreczkowy, uwieńczony krążkiem mięsistym; szyjka pojedyńcza, znamię 2 (lub wielo) szczepne. Owoc torebka, jagoda lub pestkowiec, ziarna rozmaitej postaci i ułożenia. Należą tu zioła o łodydze często 4-kańczastej, krzewy i drzewa, o liściach przeciwległych, całobrzegich i kwiatach ułożonych w podbaldaszki, wiechy lub główki; liczy się tu około 4,000 gatunków, przeważnie w strefie gorącej; zawierają substancje gorzkie i ściągające, w korzeniach barwniki, istoty wonne, często też ciała wzbudzające wymioty. Niektóre zawierają kwas chinowy, inne kofeinę. Wogóle wiele jest ważnych pod względem lekarskim i ekonomicznym.

Główka kwiatowa i kwiat suchotyni (Psychotria).

Marzec (łac. *Martius*), trzeci miesiąc roku, liczący dni 31, nazwany na cześć Marsa. Słońce w marcu wstępuje do znaku Barana. Na dzień 20 lub 21 marca przypada porównanie wiosenne dnia z nocą.

Marzenia senne, ob. Sen.

Marzęcki Antoni, ob. Antoni od Niep. Poczęcia.

Marzymięta (*Elscholtzia*), rodzaj roślin z rodziny wargowych, którego gatunek, *E. strobilifera*, rosnący na Wschodzie, używa się jak mięta.

Marzymiętka, ob. Maruna.

Mas, moneta, ob. Maas.

Masa, ilość materji zawartej w pewnem ciele. Rozważanie **M.** w stosunku do zajętej przez nią objętości prowadzi do pojęcia gęstości (ob.). Dwa ciała z tejże samej materji mają równe **M.**, jeżeli mają jednaką liczbę atomów. Pojęcie to jednak nie może służyć za punkt wyjścia do mierzenia **M.** Miara dla **M.** szukaną być może tylko w tem, co stanowi główną cechę materji, a tą jest bierność czyli bezwładność (ob.). **M.**, jak się wyraża Redtenbacher, jest ilością bezwładności, a za jej jednostkę bierze się **M.**, która potrzebuje jednostki siły, aby w jednej sekundzie otrzymać jedność prędkości. Jeżeli na dwie **M.** działają jednakie siły, to nabyte prędkości mają się odwrotnie niż **M.**, bo im **M.** większa, tem ta sama siła mniejszą jej nada prędkość. Najdogodniej odwołać się możemy do wolnego spadku ciał, gdyż tu w każdej sekundzie **M.** w skutek ciężaru swego G nabiera pod wpływem siły przyciągania ziemi prędkość $g=9{,}81$ metra, a więc na zasadzie wyżej obranej jednostki jest **M.** $=\frac{G}{g}$. Ponieważ na tem samem miejscu kuli ziemskiej g jest dla wszystkich **M.** jednakiem, więc miarą **M.** ciała jest jego ciężar, zaczem idzie, że i gęstość ciała wyraża się tą samą liczbą, co jego ciężar właściwy. W układzie miar bezwzględnym **M.** zawarta w jednym gramie jest jednostką mas.

Masa upadłościowa. Jest to prawne pojęcie ogółu dóbr (majątku) handlującego, uznanego przez sąd właściwy za niewypłacalnego (ob. Upadłość). Do **M.** upadłościowej wchodzą tylko materjalne dobra dłużnika, a bynajmniej nie prawa jego o charakterze osobistym, jak np. prawo do zarobku osobistego lub prawa autorskie i twórczość wogóle. Do masy przechodzą tedy gotowe już np. egzemplarze dzieła lub obrazy; natomiast rękopisy, szkice przygotowawcze i prawo do nowego wydania książki wyłączone są z masy. Prawodawstwo niemieckie tem różni się od innych, że do masy upadłościowej zalicza ten tylko majątek, który należał do dłużnika w chwili otwarcia upadłości; późniejszy zaś nabytek oddaje do rozporządzenia samego dłużnika. Dzięki temu niemiecka procedura upadłościowa nie tamuje przedsiębierczości dłużnika i nie odejmuje mu energji do pracy produkcyjnej w tym stopniu, jak to się dzieje przy upadłościach w innych krajach.

Masaccio, właściwie *Tommaso Guidi*, malarz florencki, * 1401 w St. Giovanni, pow. Val d'Arno, żył po większej części w Rzymie i Florencji, gdzie też † 1443 r. Wsławił się głównie jako twórca fresków w kościele Karmelitów we Florencji, wystawiających dzieje św. Piotra. On pierwszy wyswobodził się z typowej surowości czasów poprzed-

nich i przedstawiał postaci ludzkie w przyrodzonej ich piękności, rozwijając dokładną znajomość kształtów nagiego ciała. Jak w modelowaniu nagości, tak i w układzie draperji stworzył **M.** styl nowy.

Masagan *(Bridsza)*, port na wybrzeżu marokańskiem oceanu Atlantyckiego, pod 33°18′ szerok. płn., posiada silne fortyfikacje, wielkie cysterny i 6,000 miesz.

Masai *(Oigob)*, plemię murzyńskie, zamieszkałe we wschodniej części Afryki podrównikowej, pomiędzy 35 a 37° dług. wschod. i na południe od równika do 5° szer. płd. Należą do szczepu Galla i pochodzą z okolic Nilu, ale w wędrówce silnie się zmieszali z Hamitami. Są wysokiego wzrostu, barwy czekoladowej. Mężczyźni nie używają zgoła odzieży, kobiety mają białe płaszcze ze skóry garbowanej. Zajmują się jedynie hodowlą bydła. Są poganami, a kapłani wywierają znaczny wpływ. Por. Fischer „Das Massailand“ (1885); Thomson „Durch Massailand“ (1885).

Masalsk *(Mosalsk)*, miasto powiatowe gub. Kałuskiej, położone na obu brzegach rzeki Możajki, od XII do połowy XIV w. stanowiło udzielne księstwo, dziedziczne domu Masalskich (ob.), następnie przeszło w skład w. ks. Moskiewskiego; liczy 2,652 miesz. (1897).—*Masalski (Mosalski) powiat*, ma na przestrzeni 3,890 w. kw. 163,283 miesz. (1897).

Masalski I, *Mosalski*, (książę) v. *Mogiła druga*, herb: W polu czerwonem litera złota **M.**, nad którą krzyż złoty (czy też miecz). U szczytu 3 lub 5 piór strusich. W odmianach bywa: pole błękitne, litera srebrna, a krzyż złoty; zamiast krzyża bywa strzała, przekrzyżowana belką i półksiężycem w poprzek, albo też strzała złota dwa razy przekrzyżowana ze srebrnem żeleźcem do góry; pod literą bywa gwiazda złota 6-promienna.—**M. II** v. *Jelita* odm. (w „Księdze herbowej“ J. hr. Ostrowskiego **M. VI**): W polu błękitnem — trzy kopje w gwiazdę, środkowa ostrzem na dół. Nad koroną szlachecką ręka zbrojna z pochodnią gorejącą. Nadany w r. 1581 przez króla Stefana. Rysunek ob. Jelita (herb).

Masalski I.

Masalski lub *Massalski*, nazwisko jednej linji potomków Rurykowych, a mianowicie potomków *Światosława Tytusowicza*, ks. karaczewskiego i zwinigródzkiego, który pochodził od Olega, ks. czernihowskiego. Syn Światosława i Teodory Olgierdówny, Jerzy, dostał od ojca część księstwa, t. j. krainę między rzekami Desną, Ugrą, Żyzdrą i Oką, której głównem miastem był Mosalsk albo Masalsk (ob.) i od niego przyjął nazwisko ks. **M.** Jerzy miał trzech synów: *Włodzimierza*, *Wasila* i *Szymona*, którzy dali początek trzem głównym linjom **M.** Włodzimierz miał dwu synów: Tymoteusza i Bohdana; pierwszy z nich posłował od Kazimierza Jagiellończyka do w. ks. Moskiewskiego, dla ustalenia granic między prowincjami litewskiemi a moskiewskiemi. Bohdana linja wygasła już w trzeciem pokoleniu. Syn Tymoteusza *Aleksander*, objął po ojcu ks. **M.**, lecz w r. 1500 w. ks. moskiewski *Iwan* III zagarnął je z całą Siewierszczyzną, a Aleksander zmuszony był szukać przytułku na Litwie. Z nim udali się tam jednocześnie wszyscy wnukowie Wasila, a w księstwie pozostali tylko potomkowie Szymona, których linje także po kilku pokoleniach wygasły. Pozostały więc tylko dwie linje **M.** litewskich, starsza, pochodząca od Włodzimierza Jerzowicza, ktorej jedynym przedstawicielem był syn Aleksandra *Bohusz*, i młodsza reprezentowana przez pięciu synów *Michała Wasilewicza*. Z tych ostatnich linja *Fiedora*, zbogacona wielokrotnie wielkiemi wianami, używała wysokiego znaczenia na Litwie. Z niej pochodzili pod koniec ostatniego wieku: *Michał*, hetman w. litew., syn jego *Ignacy*, biskup wileński (ob. Massalski) i wojewoda, *Ksawery*, generał, szef pułku swego imienia, ostatni potomek linji Fiedorowskiej. Od dwu braci Fiedora poszło znowu kilka odrośli, ale z tych potomkowie litewscy wkrótce wygaśli, a dwaj wnukowie Michała: *Wasil Wasilewicz*, przezwany *Kolco*, i *Iwan Szymonowicz*, zwany *Litwinow*, przenieśli się do Moskwy, gdzie stali się protoplastami dwu nowych linij **M.**, z których nosząca przydomek Litwinowych po kilku pokoleniach wygasła, a linja z przydomkiem Kolcow (ob. Kolcow-Masalski) dotychczas istnieje. Reprezentant linji starszej *Bohusz*, na którego 1521 spadło starszeństwo rodowe w całej familji potomków Rurykowych, pozostał na Litwie, należał do wypraw przeciw w. ks. moskiewskim, w jednej z których (1534—35) syn jego *Piotr* dostał się do niewoli i uwolniony został dopiero w zamian za ks. Sickiego. Piotr ten po powrocie przezwany został *Weryha*, od więzienia, w którem go trzymano, i † bezdzietnie. Z wnuków Bohusza dwaj, Bohdan i Janusz, stali się protoplastami dwu linji, które dotychczas na Litwie istnieją.

Masalski Konstanty, powieściopisarz rosyjski, * 1802 w Jarosławiu, † 1861 r.; po ukończeniu pensjonatu uniwersyteckiego w Petersburgu, urzędował do 1842 r., poczem wyłącznie zajmował się literaturą. Z dzieł jego ważniejsze: „Terpi Kozak, atamanom budesz“ (1829); „Strielcy“ (3 wyd., 1845); „Czornyj jaszczyk“ (1833); „Regentstwo Birona“ (1834) „Perwaja lubow posledniago w rodie,“ romans, w którym wiernie scharakteryzowany jest Petersburg za panowania Katarzyny II i w in. Przełożył nadto kilka rozpraw historycznych i romansów, a między innemi Cervantesa „Don Quijota.“

Masaniello, właściwie *Tomasz Aniello*, * roku 1620, rybak z Amalfi, przywódca powstania wybuchłego w lipcu 1647 r. przeciwko hiszpańskiemu wicekrólowi w Neapolu, księciu Arcos.

Wygnał on urzędników celnych i 13 lipca 1647 wymógł mnóstwo rozmaitych ustępstw, ale z powodu rozpusty swej i zbytków w trzy dni potem padł ofiarą wściekłości ludu. Auber z wypadków tych wziął treść do słynnej opery „Niema z Portici," do której Scribe libreto napisał. Por. Saavedra ks. do Pivas „Insurrection de Neapoli en 1647" (2 t., Madryt, 1849).

Masar-i-szerif, miasto w północno-wschodnim Afganistanie, ma licznie zwiedzany przez pielgrzymów grób proroka Alego, fort, fabryki i 25,000 m.

Masaridae, ob. Osy.

Masaryk Tomasz, filozof i polityk czeski, * 1850 w Hodoninie na Morawach; studjował filozofję i nauki przyrodnicze w Wiedniu i Lipsku, następnie był docentem w uniwersytecie wiedeńskim, 1882 powołany na profesora uniwersytetu czeskiego w Pradze. 1891 r. przystąpił do partji młodoczechów. Napisał: „Der Selbstmord als soziale Massenerscheinung des modernen Zivilisation" Wiedeń, 1881); „Blaise Pascal" (po czesku, Praga, 1883); „Versuch einer konkreten Logik, Klassifikation und Organisation der Wissenschaften" (1886); „Poczet pravdiepodobnosti a Humeowa skepse" (1883); „Theorie diejin dle T. H. Bucklea" (1884); „Slovanské studie" (wyd. II, 1893); „O nyniejszi evoluczni filosofii" (1896); „Karel Havliczek" (1869); „O hipnotismu" (1880) i w. in. Założył i redagował od roku 1883 czasopismo krytyczne *Athenaeum*, od r. 1884 redaktor wielkiej encyklopedji czeskiej („Ottów slovnik nauczny"), od r. 1893 redaktor *Naszi Doba*; pisze artykuły do wielu czasopism.

Masaya, miasto w rzeczypospolitej Nicaragua, w pobliżu wulkanu t. n., ma ożywiony przemysł i 22,000 miesz.

Masaż (z franc. *massage*), ob. Miesienie.

Mascagni Paweł, anatom, * 1752 w Castelleto, † 1815 r., był profesorem anatomji, fizjologji i chemji w Sienie, Pizie i Florencji, pracował głównie nad chłonicami, które opisał w dziele: „Vasorum lymphaticorum corporis humani historia et iconographia" (1787). Wspólnie z Fontaną założył we Florencji zbiór preparatów anatomicznych woskowych. Po śmierci już wydano jego „Anatomia universa 44 tabulis etc. repraesentata" (1823—31).

Mascagni Piotr, kompozytor włoski, * 1863 w Livorno, jako syn piekarza, kształcił się w miejscowym instytutcie muzycznym i już w dziesiątym roku życia skomponował „Kyrie" na 3 głosy. Dalsze studja kończył w instytucie medjolańskim. Jakiś czas był kierownikiem wędrownej orkiestry operowej, w 1890 skomponował pierwszą swą operę „Cavalleria rusticana," która miała wielkie powodzenie na wszystkich scenach europejskich. Następnie napisał „Amico Fritz" (1891) i operę „Ratcliff" (1895,) „Zanetto" (1896); „Iris" (1900). Od 1896 jest dyrektorem konserwatorjum w Pesaro. **M.** jest przedstawicielem weryzmu, t. j. kierunku dążącego do ekspresji i prawdy w sztuce.

Mascagni Piotr.

Mascara, miasto w Algierji, prowincji Oranu, ma 16,500 miesz., było niegdyś rezydencją bejów prowincji.

Mascaron (franc.), po włosku *Mascarone*, ornament architektoniczny, albo plastyczny w formie maski, albo stylizowanej potwornej twarzy.

Maschona, ob. Maszona.

Maschka Józef, lekarz, * 1820 w Pradze, † 1899 r., kształcił się w Pradze i został tam 1852 profesorem medycyny sądowej. Ogłosił: „Sammlung gerichtsärztlicher Gutachten" (4 t., 1853—73), „Handbuch der gerichtlichen Medizin" (4 t., 1881—82).

Mascov Jan Jakób, historyk niemiecki, * 1689 w Gdańsku, † 1761, kształcił się w Lipsku i został tam profesorem prawa, oraz prokonsulem miejskim. Ogłosił: „Principia juris publici romano-germanici" (1729, 5 wyd. 1769); „Abriss einer vollständigen Geschichte des deutschen Reichs" (2 t., 1722—1730); „Commentarii de rebus imperii romano-germanici" (3 t., 1753, 2 wyd. 1757).

Masdeu Jan Franciszek, historyk i krytyk hiszpański, * 1740 w Barcelonie, † 1817 r. w Walencji. Wstąpiwszy do zakonu Jezuitów, zyskał po niedługim czasie rozgłos rozległą swą wiedzą, wytrwałą pracą i zamiłowaniem starożytności ojczystych. Po kasacie zakonu przeniósł się do Włoch i osiadł w Bolonji, gdzie został członkiem akademji i opracowywał nagromadzone materjały, dotyczące archeologji i historji. **M.** wydał jedno tylko dzieło „Historia critica de España y de la cultura española" (20 t., 1783—1800; dwa pierwsze tomy napisane w języku włoskim (Foligno 1782 i 1787), pozostałe zaś w języku ojczystym), ale przez nie samo zasłużył sobie na nieśmiertelne imię w Hiszpanji. W dziele tem niezmiernie ważnem traktuje **M.** ze stanowiska głębokiej i bezwzględnej krytyki wszystkie rzeczy, dotyczące Hiszpanji. Przedewszystkiem odznaczają się działy starożytności, historyi, literatury i kultury hiszpańskiej pod Rzymianami, Gotami i Arabami. **M.** należy do liczby największych erudytów, jakich wydała Hiszpanja.

Masella Kajetan Alojzy, nuncjusz papieski, * 1826 w Pontecorvo, studjował filozofję i teologję w kolegjum Barnabitów w Neapolu, a następnie w seminarjum papieskiem w Rzymie, 1849 r. wyświęcony na kapłana, został 1850 r. sekretarzem a następnie audytorem nuncjatury w Neapolu, 1859 w Monachjum, 1864 w Paryżu, 1867 prałatem domowym Piusa IX i sędzią konsulty w Rzymie, 1871 towarzyszył Franchi'emu w misji do Konstantynopola; 1874 r. mianowany sekretarzem propagandy, 1877, wyświęcony na arcybiskupa ce-

zarejskiego in part. inf., posłany był w miejsce Bianchi'ego, jako nuncjusz do Monachjum. Na stanowisku tem, po śmierci Piusa, potrafił zawiązać przyjazne stosunki pomiędzy dworem bawarskim a Watykanem, poczem zawiązał 1878 r. rokowania z ks. Bismarckiem w Kissingen, co do wejścia w stosunki Niemiec z kurją. W 1879 mianowany nuncjuszem w Lizbonie, odwołany był z tego stanowiska 1883, w r. 1887 otrzymał kapelusz kardynalski.

Maska (średniow.-łaciń. *masca*, włosk. *maschera*), oznacza właściwie sztuczną osłonę twarzy, naśladującą twarz inną fantastyczną. Maski mają swój początek w sielskich uroczystościach dożynek i winobrania najdawniejszych mieszkańców Grecji; stąd przeszły do tragedji, potem do komedji, a następnie z greckiej na rzymską scenę. Używanie **M.** na scenie praktykuje się jeszcze dotąd we włoskich teatrach ludowych (*Commedia dell'arte*). Głównemi postaciami maskowanemi są tutaj: *Dottore* albo *Graziano*, *Pantalone*, *Zanni* albo *Arlekino*, *Scapino*, *Brighella*. Postaci te wraz z innemi, zwanemi *Zanneschi*, występowały już w XV wieku na scenie. Do tych, prócz *Pulcinnella*, dodać jeszcze należy inne maski, w pojedyńczych miastach lub prowincjach spotykane. Charaktery niewieście, *Columbina* i *Spiletta*, występują tu bez masek. Por. Filorini „De larvis scenicis et figuris comicis“ (Rzym, 1754); Valentini „Trattato sulla commedia dell'arte“ (Berlin, 1826, z miedziorytami); Sand „Masques et bouffons“ (Paryż, 1860); Ignacy Matuszewski „Bohaterowie Jasełek“ (w zbiorze „Swoi i Obcy,“ Warszawa, 1898). — W Polsce masek zaczęto używać w XVI wieku. Dzisiaj noszą maski tylko na maskaradach. U Anglików **M.** znaczy poemat dramatyczny, napisany w stylu tragicznym bez żadnego względu na przepisy teatralne i prawdopodobieństwo akcji.—*Maska* w sztuce fortyfikacyjnej jest to przodowy wał lub mur, zasłaniający przed ogniem nieprzyjacielskim inny szaniec lub baterję.

Maska żelazna, tajemniczy więzień polityczny za Ludwika XIV we Francji, o którym rozmaite są podania. Według jednych, miał to być książę de Vermandois, syn naturalny Ludwika XIV i księżny de la Vallière, skazany dożywotniem więzieniem za policzek, dany przyrodniemu bratu swemu Delfinowi; według innych znowu szlachcic cudzoziemski, podobno szambelan królowej Anny, prawdziwy ojciec Ludwika XIV; a według innych nareszcie ks. de Beaufort. Inni uważali go za bliźniaczego brata Ludwika XIV. Więzień ten † 19 listopada 1703 r. w Bastylji. Dla ukrycia tej osobistości przed okiem ciekawych, twarz jego zawsze była pokryta czarną aksamitną maską, skąd poszło francuskie jego nazwanie: *L'homme au masque de fer*. Por. ksiądz Griffet, spowiednik Bastylji: „Traité des différentes sortes de preuves, qui servent à etablir la vérité dans l'histoire“ (Liège, 1769). — W ostatnich czasach pisano, że Maską żelazną był szlachcic sabaudzki, skazany za zdradę i obrazę majestatu.

Maskareńskie wyspy (*Mascarenhas*), wyspy, leżące na oceanie Indyjskim na wschód od Madagaskaru, a mianowicie: Réunion, Bourbon, Isle-de-France albo Maurycego i Rodriguez.

Maskat, stolica sułtanatu Omân w Arabji, od r. 1808 rezydencja sułtana, leży na brzegu zatoki morskiej i jest jednem z najznaczniejszych miast arabskich. Miasto jest otoczone 4½ metra wysokim murem, oraz bronione przez liczne baszty i fortyfikacje; prowadzi ożywiony handel i liczy 30,000 m.

Maskaron ob. Mascaron.

Maskawa, rzeka w W. Ks. Poznańskiem, wypływa z pow. Środzkiego pod wsią Tulce i ubiegłszy mil 6, pod wsią Kępa wpada do Warty.

Maskelyne Nevil, astronom, * 1732 w Londynie, † 1811. Studjował pierwotnie teologję, ale następnie zajął się astronomją. W latach 1761 i 1763 odbył podróże naukowe na św. Helenę dla obserwacji przejścia Wenery i na Barbados, a w r. 1765 został dyrektorem obserwatorjum w Greenwich. Najważniejsze jego prace dotyczą wyznaczenia gęstości ziemi. Ogłosił: „British mariners guide“ (1763) i „Tables requisite to be used with the nautical almanac“ (1781).

Maski naturalne, ob. Maskowanie.

Maskiewicz Samuel, Litwin, historyk XVII w. Służył w wojsku Rzeczypospolitej, doszedł do stopnia pułkownika i należał do wszystkich ważniejszych swojego czasu wypraw wojennych, spełniając obok tego rozmaite wojskowo-administracyjne zlecenia. Następnie przeszedł do służby znakomitszych panów polskich, a mianowicie do domu Radziwiłłów, gdzie wielkie miał poważanie. Zostawił po sobie ważne i nader ciekawe pamiętniki, wydane przez Zakrzewskiego, p. t.: „Pamiętniki dla historji Rosji i Polski wieku XVI i XVII“ (Wilno, 1838). Przedtem jeszcze z innego rękopisu wydał tych pamiętników tłómaczenie rosyjskie Ustriałów (Petersburg, 1834). Życiorys jego (niezupełny jednak) napisał Al. Darowski w broszurze „Samuel Maskiewicz“ (Paryż, 1862).

Maskiewicz albo **Maszkiewicz** Bogusław Kazimierz, prawdopodobnie krewny poprzedniego, dworzanin naprzód księcia Bogusława Radziwiłła, potem Franciszka Zebrzydowskiego, a w końcu księcia Jeremjasza Wiśniowieckiego, którego był poufnym i z którym podzielał pełne przygód życie i sprawy. Zostawił po sobie „Djarjusz“ czyli pamiętnik, poczynający się od r. 1642, bardzo ważny szczególnie do czasów buntu Chmielnickiego, ogłoszony przez Niemcewicza w 5 tomie jego „Zbioru pamiętników historycznych o dawnej Polsce;“ urywa się na roku 1649.

Maskonür (*Mormon*), rodzaj ptaków pływających z rodziny alk, obejmujący gatunki, mieszkające na morzach północnych. Odznacza się szczególną budową dzioba, krótszego od głowy, mocno z boków ścieśnionego, i którego wysokość jest

Maskonur.

większa od długości. Pod względem obyczajów mają M. wiele podobieństwa z alkami i nurkami. Kamczadale z mięsa, tłustości i jaj robią sobie zapasy żywności na cały rok, a ze skór szyją odzienie, dziobami ozdobione. Podzielono je na kilka rodzajów. *Lund (M. fratercula, Fratercula arctica)*, zwany *kaczką* lub *papugą biegunową*, 31 cm. długi, żyje na morzu Północnem i na płn. oceanie Atlantyckim do 80° szer. Jaja jego są jadalne, podobnie jak i mięso młodych.

Maskowanie, w biologji, przywdziewanie przez zwierzęta strojów, które je czynią trudno dostrzegalnemi przez nieprzyjaciół. Tak niektóre kraby i pająki morskie okrywają grzbiet swój i nogi gałązkami wodorostów, które przytwierdzają do kolców skorupy, tak, że nikną śród otaczającej roślinności. Podobnież niektóre gąsienice pokrywają się pyłem lub zielonemi ziarnami roślin. Od tak określonego M. odróżnić należy M. *naturalne, naśladownictwo*, ang. *mimicry* (ob. Naśladownictwo).

Maskowate kwiaty, ob. Korona; M. rośliny, ob. Trędownikowate.

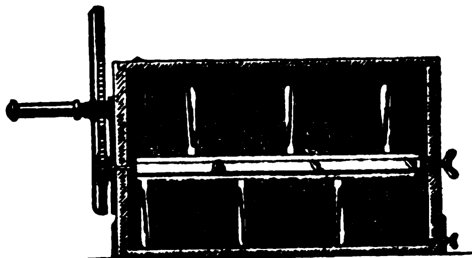
Masław, Mojsław, rodem Mazur, poufny Mieczysława II, króla polskiego i podczaszy na jego dworze. Gdy po śmierci tego króla Ryksa (Richeza) wywołała powszechne oburzenie w narodzie, Masław stanął 1040 r. na czele powstania, zmusił ją do ustąpienia z synem Kazimierzem do Niemiec i ogłosił się księciem Płockim czyli Mazowieckim. Po powrocie Kazimierza do Polski, zebrał hufce zbrojne, celem utrzymania się przy Mazowszu, ale pobity 1042, musiał uchodzić do Prusaków, z których pomocą, przybrawszy nadto Jadźwingów, Litwę i Pomorzan, w cztery lata potem na czele znacznych sił wkroczył do Mazowsza, ale został na głowę pobity i uciekł powtórnie do Prusaków, którzy oburzeni nań z powodu poniesionej klęski, powiesili go na szubienicy, mówiąc: „Wysokoś mierzył, wysoko wisisz.“ Ruch ten, na którego czele stanął M., ma charakter czysto ludowy; wyraża reakcję społeczno-religijną pierwiastku słowiańskiego, narodowo-pogańskiego przeciw chrystjanizmowi i rozwijającym się z nim równocześnie nowym porządkom społecznym. Por. Kozłowski „Dzieje Mazowsza za panowania książąt“ (Warszawa, 1858). Kraszewski napisał piękną powieść historyczną na tle losów Masława.

Masław, pseudonim Włodzimierza Milowicza.

Masło, tłuszcz zawarty w mleku krowiem. Znajduje się ono w mleku w postaci drobniutkich kulek, otoczonych białkową powłoczką sernika (ciałka mlekowe). W mleku stojącem tłuszcz, jako lżejszy, podnosi się ku górze, nadając górnej warstwie mleka własności śmietany. Przez bicie, mieszanie i podobne mechaniczne czynności zbija się w jedną masę. Zbijanie się kulek M. tłómaczy się najprościej tem, że zawierają one M. w stanie nadtopienia, w którym utrzymuje się w stanie płynnym poniżej normalnego punktu krzepnięcia; przez wstrząśnienie M. przechodzi do stanu normalnego,

Fig. 1. Maślnica amerykańska.

przyczem kulki natychmiast się spajają. Wyrób M. wymaga wielkiej staranności, bardzo łatwo bowiem przejmuje obcą woń i smak. Do ręcznego wyrobu M. służą *kierznie* czyli *maślnice* bardzo prostego urządzenia, w których M. wydziela się przez bicie śmietany tłokiem. W nowszych jednak czasach do wyrobu M. wprowadzono liczne machiny, które działają czyściej i energiczniej, aniżeli ręka. Służą do tego celu centryfugi czyli odśrodkowce

Fig. 2. Maślnica szrubowa Petersa.

(ob.), albo też inne urządzenia. Maślnica amerykańska (fig. 1) działa bez tłoka, jedynie przez gwałtowne kołysanie naczynia; w maślnicy szrubowej Petersa (fig. 2) obraca się wał, opatrzony łopatkami. Maślnica Lavala (fig. 3) składa się z centryfugi, która z mleka wydziela śmietanę, spływającą przez stos wydrążonych talerzy, przyczem się oziębia i przechodzi do walca poziomego, który dokonywa 3,300 drgań na minutę, a wskutek tego wstrząśnienia masło się zbiera. Otrzymane M. opłókuje się wodą, soli i wygniata dla wydalenia pozostałej w niem maślanki (ob.). Do wygniatania używają się teraz powszechnie machiny. Masło składa się z tłuszczów obojętnych, stearyny,

palmityny i oleiny, które czynią 92 proc.; resztę tworzą inne tłuszcze, które przy jełczeniu wydają lotne kwasy tłuste, jak masłowy, kapronowy, kaprylowy, nadające przykry smak masłu zepsutemu. Prócz tego **M.** zawiera w małej ilości inne części składowe mleka, jak cukier, sernik, mniej albo więcej wody, soli, powietrza, czasem szkodliwych przymieszek z naczyń. Na powietrzu rozkładają się tłuszcze **M.**, oswobodzają się kwasy tłuszczowe, **M.** jełczeje. Solenie w części zapobiega temu procesowi. Zachowywać też można **M.** w hermetycznem naczyniu, pod roztworem kwasu octowego

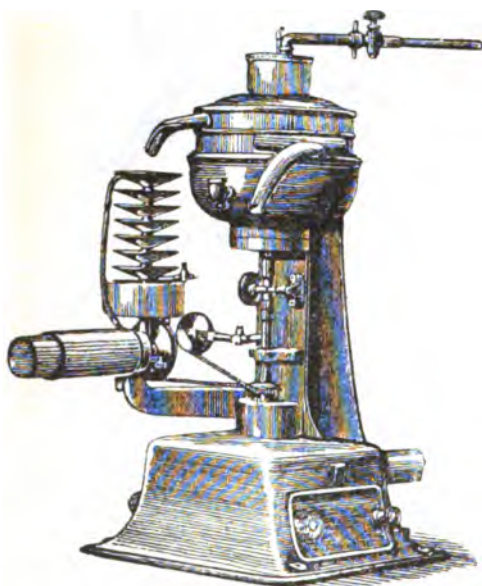

Fig. 3. Maślnica Lavala.

i winnego. Daleko lepiej od jełczenia chroni przetopienie **M.**, usuwające z niego powietrze i wiele obcych przymieszek. Zafałszowanie **M.** jest dosyć częste. Objętość masła powiększają najczęściej, zostawiając w niem jamki napełnione powietrzem, ciężar zaś powiększają wodą i solą; czasem przymieszana jest i mąka. Sztuczne zabarwienie masła pochodzi zwykle z barwników marchwi lub orleanu, co wszakże za fałszowanie uważać nie można. Fałszowanie najszkodliwsze polega na dodawaniu *masła sztucznego* (ob.), co wszakże sposoby chemiczne łatwo wykryć dozwalają. Ob. Mleko.

Masło kakaowe, ob. Kakao.

Masło metaliczne, u dawnych chemików nazwa niektórych związków metalicznych, zwłaszcza z chlorem, otrzymywanych w postaci gęstych, oleistych płynów, jak np.: *butyrum zinci, antimonii, stanni*, t. j. **M.** cynkowe, antymonowe i cynowe.

Masło sztuczne, tłuszcz pokarmowy, otrzymywany z łoju wołowego, topionego z wodą w jak najniższej, o ile można, temperaturze. Tłuszcz tak stopiony oziębia się do 25° C., przyczem znaczna część zawartej w nim palmityny i stearyny wydziela się krystalicznie, gdy reszta tych tłuszczów pozostaje rozpuszczona w oleinie. Przez wyciśnięcie oddziela się stała mieszanina stearyny i palmityny, używana na wyrób świec, a pozostały tłuszcz ciekły, *oleomargaryna*, przybiera w zwykłej temperaturze konsystencję masła. Tłuszcz ten wreszcie z 25 proc. mleka przerabia się w maślnicy jak masło, soli się i barwi. **M. s.** smakiem niewiele się różni od masła, dobrze się przechowuje i może zastąpić masło przy przyrządzaniu potraw. W handlu ma zwykle nazwę *margaryny* (ob.). **M. s.** otrzymał w r. 1869 Mège-Mouriès na zlecenie Napoleona III; obecnie fabryki istnieją w różnych krajach; wydane też zostały wszędzie przepisy ochraniające masło naturalne od fałszowania sztucznem.

Masło wronie, ob. Rozchodnik.

Masłopalma, ob. Elaeis.

Masłosz, *masłowe drzewo*, ob. Bassia. **M.** *drzewem* nazywa się też *Combretum butyraceum* (ob.).

Masłowa fermentacja, ob. Fermentacja.

Masłowski Franciszek, pisarz ziemski wieluński w połowie XVI wieku; wysłany był roku 1553 przez podkanclerzego Przerębskiego na wyższą naukę do Padwy, gdzie po trzyletnim pobycie, życie zakończył. Przełożył z greckiego na język łaciński dzieło Demetrjusza Falerejskiego o wysłowieniu, p. t.: „Demetrius Phalereus de elocutione liber a Francisco Maslovio Polono in latinum conversus i t. d.“ (Padwa, 1557) i oddzielnie „Maslovii Poloni Scholia, quibus obscuriores loci in Demetrii de elocutione libro explicatur.“

Masłowski Dymitr, generał i pisarz wojskowy, * 1848, † 1894; kształcił się w gimnazjum i szkole Pawłowskiej, wstąpił do wojska w r. 1864, jako podporucznik ukończył kurs w akademji sztabu generalnego, w której następnie od r. 1880 był profesorem nadzwyczajnym, od 1891 zaś zwyczajnym; mianowany generał-majorem w r. 1891. Napisał: „Russkaja armia w siemiletniuju wojnu“ i „Materjały k istorii wojennago iskusstwa w Rossii“ (*Prawit. Wiest.* 1894, № 243).

Masłowski Jan, malarz, * 1858, wykonał krajobrazy: „Przy księżycu,“ „Kozacy nad Dnieprem“ i wiele typów ludowych wielkopolskich i ukraińskich.

Masłowski Stanisław, malarz, * 1854 we Włodawie. W r. 1870—74 kształcił się w szkole rysunkowej w Warszawie, następnie wyjechał za granicę, w r. 1885 był w Monachjum. Wykonał wiele obrazów rodzajowych, z których główniejsze: „Owczarek“ (1873); „Wschód księżyca,“ „Niedola,“ „Branka,“ „Taniec kozaków,“ „Typy ludowe,“ sceny wiejskie i krajobrazy.

Masłowski Ludwik, pisarz zamieszkały w Galicji, b. wydawca „Bibljoteki umiejętności przyrodniczych,“ współpracownik wydawanego w Galicji *Kraju*, redaktor *Przeglądu Lwowskiego*. Przełożył

na język polski Haeckla „Dzieje utworzenia przyrody."

Masłowy eter, *eter etylo-masłowy, maślan etylu,* $C_4H_7O_2C_2H_5$, powstaje przez ogrzewanie kwasu masłowego z alkoholem i kwasem siarczanym. Jestto ciecz bezbarwna, c. wł. 0,9, woni ananasowej, wre przy 121°, rozpuszcza się łatwo w alkoholu i eterze. **M. e.** służy do wyrobu eterów owocowych i sztucznego rumu; roztwór jego alkoholowy w handlu nazywa się *olejkiem* lub *eterem ananasowym* (ob.). Również i *eter amylo-masłowy,* $C_4H_7O_2.C_5H_{11}$, służy do wyrobu sztucznych soków owocowych.

Masłowy klon, ob. Caryocar.

Masłowy kwas, *kwas butyryczny,* $C_4H_8O_2$= $C_4H_7O.HO$, kwas organiczny z grupy kwasów tłuszczowych, otrzymany przez Chevreul'a z masła, gdzie istnieje w związku z gliceryną. Pelouze i Gélis okazali, że powstaje także z roztworu cukru lub glukozy, wystawionego na działanie ciepła przez kilka tygodni, po dodaniu doń kredy i starego sera (ob. Fermentacja). Kwas masłowy jest cieczą bezbarwną, obdarzoną wonią drażniącą i nieprzyjemną, przypominającą woń zjełczałego masła; w wodzie słabo się rozpuszcza. Nasyca doskonale zasady, tworząc *maślany.* Sole te, w ogólności rozpuszczalne w wodzie, przedstawiają wejrzenie tłuste. Maślan wapnia $(C_4H_7O_2)_2$ Ca, poddany destylacji suchej, wydaje jako główny produkt *butyron* $C_7H_{14}O$. Przez destylację mieszaniny maślanu i mrówkanu wapnia otrzymuje się *butyral* czyli *aldehyd masłowy* C_4H_8O; jestto ciecz wrząca przy 70°. Morkowników przez utlenienie alkoholu butylowego (ob. Butyl) otrzymał kwas *izobutyryczny,* równoskładny z masłowym; kwas ten znajduje się w chlebie świętojańskim, w korzeniu pomornika (*Arnica montana*) i in.; woń ma mniej nieprzyjemną, aniżeli kwas masłowy.

Mason (franc. maçon, mularz, nazwa wolnych mularzy; masonerja, wolnomularstwo.

Masora (hebr.), t. j. podanie, zbiór krótkich uwag starożytnych uczonych izraelskich, dotyczących krytyki i egzegezy hebrajskich ksiąg St. Testamentu. Autorowie i zbieracze tych uwag zwani są *Masoretami.* **M.** pierwszy raz drukowana była w Biblji rabinicznej (Wenecja, 1525). Objaśnienie wyrazów w Masorze używanych dali: Eljasz Levita (Masoreth hammasoreth, Wenecja, 1538) i Buxtorf („Tiberias", Bazyleja, 1620).

Maspero Gaston Kamil Karol, znakomity egiptolog francuski, * 1846 w Paryżu z rodziców pochodzenia włoskiego, kształcił się tamże, poczem, po rocznym pobycie w Montevideo, został 1869 repetytorem jęz. egipskiego w „Ecole pratique des hautes études"; 1870 walczył przeciwko Prusakom; 1873 został w miejsce Rougé'go profesorem Collège de France. W 1881 założył w Kairze szkołę archeologji egipskiej i po śmierci Mariette'a był dyrektorem muzeum w Bulaku, lecz zrzekł się tego stanowiska 1886 i jako profesor i członek Instytutu osiadł w Paryżu. Wydał: „Du genre épistolaire chez les Egyptiens" (1872); „Sur quelques papyrus du Louvre" (1865); „Le papyrus de Berlin"; „Histoire ancienne des peuples d'Orient" (2 wyd., 1875); „Opowiadania historyczne, Egipt i Asyrja", przełożył J. Popławski (Warszawa, 1893); „Etudes égyptiennes" (1879—82); „L'archeologie égyptienne" (1887); „Recueil de travaux relatifs à la philologie et à l'archéologie égyptiennes et assyriennes" i in. W przekładzie polskim Jana Popławskiego „Egipt i Asyrja" (1894).

Masr, arabska nazwa Egiptu.

Massa, ob. Masa.

Massa-Carrara, małe, niegdyś do ks. Modeny należące księstewko, składające się z księstwa Massa nad morzem Śródziemnem i księstwa Carrara w górach Apenińskich; oba te księstewka weszły w 1860 r. w skład włoskiej prowincji Massa-Carrara (1,780 klm. kw. i 180,000 m.). Miasto główne Massa ma 9,000 miesz.

Massachusetts, jeden ze Zjednoczonych Stanów Płn. Ameryki, należący do tak zwanych nowo-angielskich stanów. Oblany na wschodzie oceanem Atlantyckim, obejmuje 21,540 klm. kw. Płaskie i piaszczyste jego wybrzeża wyzębione są licznemi zatokami, z których najważniejszą jest zatoka **M.** Zachodnie zaś granice są dosyć górzyste i przerznięte odnogami Aleganów. Główniejsze rzeki są tutaj: Connecticut, Houssatonick i Merrimac. Rolnictwo i hodowla bydła stanowią główne zajęcie mieszkańców; górnictwo dostarcza w obfitości żelaza, marmuru, talku i granitu. Przemysł rękodzielniczy jest tu bardzo wysoko rozwinięty; fabryki tutejsze słyną z produkcji wielkiej ilości wyrobów jedwabnych, bawełnianych, wełnianych i lnianych, maszyn, gwoździ, papieru, skór, trzewików i t. d. Handel bardzo rozległy, bo jego rozwojowi sprzyja silnie rozwinięty przemysł i 13 wybornych portów. Oświata wysoko posunięta. Dla jej szerzenia istnieje tu 9 uniwersytetów i znaczna liczba średnich i niższych zakładów naukowych. Liczba mieszkańców wynosi 2,250,000 głów. **M.** wysyła na kongres 10 deputowanych. Według poprawionej ostatecznie w 1840 ustawy, władza prawodawcza składa się z senatu o 40 i z izby deputowanych o 240 członkach; na czele zaś władzy wykonawczej stoją: gubernator, podgubernator i rada 9 członków. Miasto stołeczne Boston (ob.).

Massageci, koczujący naród scytyjski, żyjący na południe rzeki Arakses albo Jaksartes (teraz Sir); w walce z **M.** miał poledz Cyrus.

Massai, ob. Masai.

Massalia, starożytna nazwa miasta Marsylji.

Massalski (herb i niektórzy z tego rodu) ob. Masalski.

Massalski Ignacy Jakób, książę, biskup wileński, * 1729, syn Michała, hetmana w. ks. Litewskiego. W 15 r. życia był już kanonikiem wileńskim; następnie wysłany był dla wyższej nauki do

Rzymu, gdzie po 3½ latach otrzymał stopień doktora teol. i filoz. Po powrocie do kraju, obsypywany godnościami kościelnemi i świeckiemi, mianowany był pisarzem wielkim litewskim, referendarzem litewskim, proboszczem i prałatem katedry wileńskiej, a 1762 biskupem wileńskim. Zawsze czynny i przedsiębierczy, był po zniesieniu Jezuitów pierwszym prezesem komisji edukacyjnej w 1774 i zarazem zarządcą funduszów wychowania publicznego na Litwie; oskarżony jednak o grube nadużycia, został z tego urzędu usunięty. Osobisty przyjaciel Stanisława Augusta, przystąpił **M.** 1792 do konfederacji targowickiej i znajdował się na sejmie grodzieńskim. Uwięziony z tego powodu w Warszawie, stracił życie podczas powstania 1794. **M.** lubił nauki, wspierał hojnie uczonych, starał się o podniesienie stanu duchownego, ale dumą, ambicją, zbytkami i marnotrawstwem zaćmił dobre strony charakteru. Z prac jego naukowych pozostały: rozprawa, napisana w Rzymie, za którą otrzymał stopień naukowy doktorski: „De praecipuis Ecclesiae Romanae placitis“ (Rzym, 1755) i mowy, miane na sesjach sejmowych, umieszczone w „Zbiorze mów i pism w czasie sejmu 1788“ (t. 3, str. 174), tudzież dwa listy pasterskie.

Massalski Edward Tomasz, powieściopisarz, filolog i tłómacz, * 1800 na Litwie, nauki pobierał u Jezuitów w Połocku, od 1853 przebywał w Warszawie jako urzędnik bibljoteki publicznej, ogłosił drukiem: „Pan Podstoli, albo czem jesteśmy i czem być możemy“ (5 t., Wilno, 1831—33); „Tablice porównawcze wszystkich wiadomych monet, wag i miar, wyrachowanych na monety, miary i wagi nowe francuskie, nowe polskie i rosyjskie“ (Petersburg, 1834) i „O skarbach słowiańskich, a szczególniej o gramatyce języka polskiego“ (Warszawa, 1853); „Gramatyka polska“ (Paryż, 1861), wydał pod pseudonimem Artura Odrowąża Kamińskiego „Gramatykę języka polskiego“ (Wilno, 1858), a pod pseud. R. Michalskiego tłómaczenia Nicolasa.

Massalski Józef, brat poprzedniego, wydał zbiór swych „Poezji“ (Wilno, 1828).

Massalski, był nadwornym malarzem króla Stanisława Leszczyńskiego w Lunewilu.

Massari Guiseppe, historyk włoski, * 1821 w Bari, † 1884. Napisał: „Il conte di Cavour“ (1873, niem. 1874); „La vita ed il regno di Vittorio Emanuele“ (1880); „Il generale Alfonso La Marmora“ (1880) i in.

Massawa, właściwie Matsewa, stolica włoskiej kolonji Erytrei, miasto portowe na zachodniem wybrzeżu morza Czerwonego przy wejściu do zatoki t. n. albo Arkiko, położone pod 15°36′ szer. płn. i 39°38′ dług. wsch., należące dawniej do Egiptu a obecnie do Włoch, leży na wyspie koralowej 1,000 m. długiej i 300 m. szerokiej, połączonej z wyspą Taulud za pomocą tamy 440 m. długiej, od której to wyspy przeprowadzona jest tama portowa 1,030 m. długości do lądu stałego. Ludność miasta składa się z Arabów, Nubijczyków, Abisyńczyków, Hindusów i Greków i liczy około 16,000 dusz wraz z garnizonem włoskim. Posiada klimat bardzo wilgotny i niezdrowy. **M.** istniała już za czasów Ptolemeusza jako *Saba*, w 10 wieku przez pisarzów arabskich wzmiankowana jest jako *Base*; w 1557 zdobyta była przez Turków, 1866 przeszła w posiadanie Egiptu, od 1885 należy do Włoch.

Massaya, miasto w środkowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Nikaragua, w departamencie Granada, w pobliżu wulkanu **M.**, ma 12,000 mieszk.

Massé Feliks Marja, kompozytor muzyczny francuski, * 1822 w Lorient, kształcił się w konserwatorjum paryskiem, a następnie w Rzymie, od 1860 dyrektor chórów w Operze wielkiej w Paryżu, został 1866 profesorem kompozycji w konserwatorjum, ustąpił 1880 i † 1884 w Paryżu. Oprócz wielu drobniejszych utworów, napisał kantatę „Le rénégat de Tanger“ (1844); „Wielką mszę solenną“ (1846) oraz opery: „La favorite e la schiava“; „Gelatée“ (1852); „Les noces de Jeannette“ (1853); „La fiancée du diable“ (1854); „Miss Fauvette“ (1855); „Les saisons“ (1855); „La reine Topaze“ (1856); „Le Cousin de Marivaux“ (1857); „Les chaise à porteurs“ (1858); „La fée Carabosse“ (1859); „La mule de Pedro“ (1863); „Fior d'Aliza“ (1866); „Le fils du brigadier“ (1867); „Paul et Virginie“ (1876) i in.

Masséna Andzej.

Masséna Andrzej, *książę Rivoli*, *książę Essling*, marszałek cesarstwa franc., * 1758 w Nizzy. Jako chłopiec okrętowy zaciągnął się 1775 do armji, po 14 latach wyszedł ze służby w stopniu podoficera, a po wybuchu rewolucji wstąpił w szeregi ochotników 1 sierpnia 1792 został dowódcą batalionu, 22 sierpnia 1793 generałem brygady, a 20 grudnia t. r. generałem dywizji. W wojnach włoskich odznaczył się wielokrotnie; pobił Austrjaków między innemi 1795 pod Loano i niemało się przyłożył do świetnych tryumfów Bonapartego. Pod naczelnem dowództwem Jourdana dowodził w Szwajcarji armją francuską i zwycięstwem, odniesionem pod Zürich 25 września 1799 nad wojskiem rosyjskiem, uchronił Francję od najazdu wojsk nieprzyjacielskich. W 1806, po zawarciu pokoju presburskiego, zajął Neapolitańskie dla Józefa Bonapartego; po bitwie pod Eylau został księciem Rivoli, a 1809 po bitwie pod Wagram i księciem Essling. W 1810 otrzymał naczelne dowództwo w Hiszpanji, które przecież, z powodu przemagającej siły nieprzyjaciół, dobrowolnie złożył w 1811. Mianowany 20 grudnia 1814 przez Ludwika XVIII parem Francji, † 1817 zdala od spraw publicznych. Na cmentarzu Père-la-Chaise wzniesiono mu wspaniały pomnik pośmiertny. Był to jeden z najdzielniejszych generałów Napoleońskich. Jego „Mémoires“ (4 t., Paryż, 1849) wydał gen. Koch.

Massenet Juljusz Emil Fryderyk, kompozytor muzyczny francuski, * 1842 w Montaud (dep. Loiry), uczył się w konserwatorjum paryskiem pod Laurent'em, Bazin'em, Reber'em i Thomas'em, poczem 1862, otrzymawszy pierwszą nagrodę, wysłany był do Rzymu, skąd zrobił wycieczkę do Niemiec i Węgier W Peszcie 1865 napisał na fortepjan „Scènes de bal“ oraz „Scènes hongroises“. Po powrocie do Rzymu wykonał „wielką uwerturę“ i „rekwiem“. W Paryżu wykonał fantazję symfoniczną „Pompeja“, poczem wystąpił z operą komiczną „La Grand' tante“ (1867). W r. następnym wystąpił ze świetną kantatą „Paix et liberté“. Następnie napisał muzykę do opery „Manfred“ (słowa J. Ruelle), dalej do tragedji Leconte'a de Lisle „Les Erinnyes“ (1873); opery komicznej „Don César de Bazan“ (1872) i in. Największą jednak sławę zyskał M. muzyką do dramatu w 3 częściach „Marie Madeleine“ (1873), oratorjum „Eve“ (1875) oraz wielką operą „Le roi de Lahore“ (1877). Pisał nadto rozmaite mniejsze utwory na fortepjan i orkiestrę. Napisał opery: „Méduse“; „Manon“ (1884); „Cyd“ (1885); „Werther“ (1886); „Thais“ (1894); „Le portrait de Manon“ (1894); „La Navarraise“ (1894); „Marja Magdalena (1873); „Ewa“ (1875); „Scènes pittoresques“. M. był członkiem instytutu francuskiego i od 1878 profesorem kompozycji w konserwatorjum.

Masseter, mięsień, ob. Żwacz.

Massey Gerald, poeta i pisarz angielski, * 1828 w Tring (Hertford), z ubogich rodziców, otrzymał zaledwo elementarne wychowanie, dalej kształcił się własną pracą, w młodym wieku przybył do Londynu, gdzie założył pismo socjalne, potem był sekretarzem towarzystwa socjalistów chrześcijańskich i spółpracownikiem rozmaitych czasopisów. Wydał: „Poezje i pieśni“ (1846); „Voices of Freedom and Lyrics of Love“ (1849); „Craigcrook castle“ (1856); „Havelock's masch“ (1861); „Shakespeare's sonnets“ (1866; 2 wyd., 1872); „A tale of eternity“ (1869) i in. Jest zwolennikiem spirytyzmu. Napisał jeszcze mistyczno-filozoficzne dzieła: „Book of the beginning“ (1881, t. 2) i „Natural genesis“ (1883, 2 t.).

Massillon Jan Chrzciciel, kaznodzieja francuski, * 1663 w Hyères w Prowancji, † 1742. Wstąpiwszy młodo do zakonu Oratorjanów, nauczał początkowo teologji w ich szkołach, następnie został w Paryżu przełożonym seminarjum. Kazaniami, mianemi 1699 w tygodniu pasyjnym w Wersalu, zyskał powszechne uznanie. 1717 został biskupem w Clermont, gdzie pozostawił liczne ślady dobroczynności. Napisał około 100 kazań, z których najznakomitsze „Petit carême“, „Aumône“ i „Petit nombre des élus“; mowy pogrzebowe, z których najlepsze nad grobem Ludwika XIV; parafrazę psalmów i w. in. M. był znakomitym znawcą serca ludzkiego, a żyjąc w wieku filozoficznym, często używał dowodów rozumowych. Zbiór dzieł M. wydał synowiec jego Józef (15 t., Paryż, 1745—49); z nowszych wydań najlepsze Remonarda (13 t., Paryż, 1810) i Guillona (16 t., t. 1828). Por. Theremina „Demosthenes und M.“ (Berlin, 1845); Attaix „Étude sur M.“ (1883).

Massillon Jan

Massina (*Massenja, Moassina*), państwo w Afryce płn.-zach., należące do Sudanu francuskiego, nad górnym Nigrem, obejmuje dobre pastwiska, posiada liczne trzody, produkuje ryż, kukurydzę i bawełnę. Ludność mahometańska należy do plemienia Fulbe, liczy 4½ mil. dusz. Do Francji należy od 1893.

Massinger Filip, dramatyk angielski, * 1584 w Salisbury, † 1640 w Londynie. O życiu jego tyle tylko wiemy, że ciągle musiał walczyć z nędzą i ubóstwem. Pisał tragedje i komedje. Jedna ze sztuk jego: „A new way to pay old debts“ utrzymała się na scenie; prócz tego napisał: „The virgin Martyr“ (1622); „The Duke of Milan“ (1623); „The fatal Dowry“ (1632); „The Maide of honour“ (1632); „The City madame“ (1632). Wydanie dzieł M. uskutecznił Hartley Coleridge łącznie z dziełami Ford'a (Londyn, 1839). Por. Gardiner „The political element in M.“.

Massmann Hans Ferdynand, głęboki znawca języka i literatury staroniemieckiej, * 1797 w Berlinie, † 1874. Podczas studjów teologicznych zaskoczyła go wojna 1814, w której czynny wziął udział. Gorliwy krzewiciel gimnastyki, od 1826 nauczyciel tego przedmiotu przy korpusie kadetów w Monachjum, następnie profesor uniwersytetu tamże, w 1842 osiadł w Berlinie, gdzie z polecenia rządu zaprowadził ogólny wykład gimnastyki i 1846 roku otrzymał także urząd profesora. Z literackich prac jego oprócz edycji dawniejszych pomników językowych zasługują na wzmiankę: „Auslegung des Evangeliums Johannes“ (Monachjum, 1834); „Goth. Urkunden“ (Wiedeń, 1834); „Pisma Ulfilasa“ (2 t., Stuttgart, 1856—57); „Indeks“ do Graffa „Althochdeutscher Sprachschatz“ (Berlin, 1846); „Libellus aurarius“ (Lipsk, 1841); „Geschichte des mittelalterlichen Schachspiels“ (Quedlinb, 1839) i t. d.

Massol Marja Aleksander, socjalista francuski, * 1805 w Béziers, † 1875 r. w Paryżu, zwolennik Sant-Simona, potem Enfantina, znany z walki swej z ks. Hiacyntem.

Masson Antoni, słynny miedziorytnik francuski, * 1636 w Louvry pod Orleanem, † 1700 w Paryżu. Właściwem sobie traktowaniem swej sztuki stanowi w jej historji epokę. Prace M. składają się po większej części z portretów. Z utworów jego do arcydzieł miedziorytnictwa zaliczają: „Cadet à la perle“, portret hrabiego Harcourt'a i obraz „Chrystus z uczniami w Emaus“, podług Tycjana, zwany przez Francuzów „la nappe“.

Masson Karol, historyk, * 1762 w Blamon w Franche Comté we Francji, † 1807 r. w Koblenz; pierwotnie uczeń zegarmistrzowski, następnie powołany przez starszego brata do Petersburga, został przyjęty 1786 do korpusu kadetów artylerji; przy protekcji ministra wojny Sołtykowa posuwał się szybko w stopniach, znalazł wstęp do dworu i używany był przez cesarzową Katarzynę w misjach dyplomatycznych do Niemiec, skąd wróciwszy, został wyższym oficerem gwardji grenadjerów i sekretarzem wielkiego księcia Aleksandra. Po wstąpieniu na tron cesarza Pawła I stracił wszystkie urzędy i wywieziony był za granicę. Przebywał jakiś czas w Polsce, w 1799 wrócił do Francji, w końcu był sekretarzem generalnym prefektury Rhin et Moselle. Ogłosił: „Cours mémorial de géographie à l'usage du corps des cadets d'artillerie“ (Petersburg, 1789—90); „Elmine“ powieść (1790); „Mémoires sécrets sur la Russie“ (4 t., Paryż, 1803); „Les Helvetiens,“ sławny swojego czasu poemat (Paryż, 1800).

Masson Fryderyk, historyk francuski, który wydał szereg dzieł, poświęconych osobie, rodzinie i otoczeniu Napoleona I: „Napoleon et ses femmes,“ „Napoleon et sa famille“; „Les cavaliers de Napoleon,“ „Joséphine“ etc.

Masson August Michał Benedykt *Gaudichot-Masson*, znany pod nazwiskiem *Michel*, romansopisarz i dramatyk francuski, * 1800 w Paryżu. Zupełnie ubogi, wśród ciężkiej pracy i najniższego rodzaju zajęć (był garsonem w kawiarni) potrafił się tak wykształcić, że pracami literackiemi zyskał sobie niemały we Francji rozgłos. Z powieści jego wymieniamy: „Contes de l'atélier, ou Daniel le Lapidaire“ (4 t., 1832—33; n. ed., 1883); „Thadéus le Ressucité“ (2 t., 1833); „Vierge et martyre“ (1835); „Romans de la famille“ (4 t., 1838); „Souvenirs d'un enfant du peuple“ (8 t., 1838—41); „Diane et Sabine“ (2 t., 1845); „De la Gerbée“ (1861), nagrodzona przez Instytut 1865, „Lectures en famille“ (1867) i t. d. Z utworów scenicznych zasługują na wzmiankę: „Frétillon“ (1829); „Mon oncle Thomas“ (1832); „Diable amoureux“ (1836); „Mauricette“ (1847); „Monceau“ (1848); „Marthe et Marie“ (1851); „Marie-Rose“ (1853); „Les enfants célébres“ (1833, 11 wyd., 1880) i t. d.

Masson Dawid, szkocki historyk literatury, * 1822 w Aberdeen, kształcił się w Edymburgu, gdzie w 1865 został profesorem literatury angielskiej. W 1844 przybył do Londynu, gdzie został współpracownikiem wielu wydawnictw między innemi i „Fraser's Magazine“. W 1852 został profesorem uniwersytetu. Napisał: „Essays biogr. and critical“ (1856, n. wyd., 1874); „Life of J. Milton“ (1858—78); „British novelists“ (1859); „Recent British Philos.“ (1866); „Wordsworth, Shelley, Keats“ (1874); „The Three Devils etc.“ (1874); „Milton Poetical works“; „Th. Carlyle“ (1885) i in.

Massonius Marjan, doktor filozofji uniwersytetu lipskiego, literat polski, * w Mińsku, pisuje o kwestjach filozoficznych i estetycznych w *Głosie*, *Tygodniku Ilustrowanym*, *Kurjerze Warszawskim*, *Wiśle* etc. Ważniejsze prace: „Nauka i krytyka estetyczna“ (odczyt drukowany w *Głosie*, 1899); „Psychologja i Duszoznawstwo“ (odczyt drukowany w *Ateneum*, 1900), oraz bardzo wiele sprawozdań i krytyk. Osobno wydał: „Szkice estetyczne“ (Warszawa, 1884); „Ueber Kants Transcendentale Aesthetik, eine kritische Untersuchung zur Erlagung der philosophischen Doctorwürde“ (Lipsk, 1890). W 1901 został redaktorem miesięcznika, poświęconego bibljografji krytycznej, p. t. „Książka“.

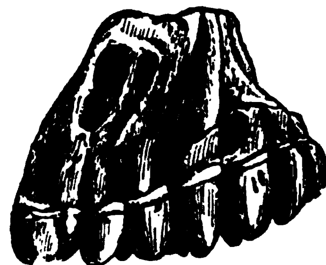
Massora (hebr.), nazwa zbioru gramatycznych i krytycznych komentarzy do tekstu Starego i Nowego Testamentu; masoreci, — jego autorowie i zbieracze.

Massuet Piotr, historyk, * 1698 w Mouzon we Francji. Po otrzymaniu święceń kapłańskich w zakonie benedyktyńskim, uciekł do Holandji, przyjął wyznanie ewangelickie i został 1729 lekarzem w Lejdzie, † 1776 w Lankeren. Z prac jego historycznych celniejsze są: „Histoire de l'Empereur Charles VI“ (2 t., Amsterdam, 1742) i „Histoire des Rois de Pologne et du gouvernement de ce royaume ou l'on trouve un détail très circonstancié de tout ce, qui s'est passé de plus remarquable sous le règne de Frédéric Auguste et pendant les deux derniers intérrégnes“ (3 t., Amsterdam, 1733 i Rouen, 4 t.; trzecie wydanie znacznie poprawione i pomnożone z kartami geograficznemi wyszło w Amsterdamie, w 5 tomach, 1738). Oprócz tego wydał M. jeszcze „Życie króla polskiego Augusta II“ (4 t., Londyn, 1738; jednocześnie drukowane w Amsterdamie). Przypisują mu również „Anecdotes du règne de Pierre I, dit le Grand“.

Massys (Messys, Metsys) Quinten, malarz holenderski, * 1460 r. w Antwerpji, † 1530 r. tamże. Z obrazów jego pełnych charakteru główniejsze są: „Włożenie do grobu“ (w Antwerpji); „Marja z Dziecięciem i rodziną“ (w Brukseli); „Madonna całująca Dziecię“ (w Berlinie); „Ważący złoto z żoną“ (Paryż).

Master (ang. mistrz), dawniej miano szlachty, która nie miała innego tytułu; obecnie tylko młodych ludzi nie posiadających tytułu, z wyższych stanów.

Mastodon, rodzaj zwierząt ssących zaginionych, bardzo zbliżony do słonia, różniący się głównie od niego zębami trzonowemi, które najeżone tu były wyrostkami sutkowatemi, ułożonemi w 3—6 sze-

Ząb trzonowy szczęki górnej mastodona.

regów i nieoddzielonemi cementem. Z kilku znanych gatunków najważniejszym jest **M.** *giganteus*, znaleziony w Ameryce nad brzegami rzeki Ohio (zwierzę z Ohio), który wielkością przewyższał słonia i jak on był roślinożernym. Z początku **M.** był mieszany z mamutem (ob. Słoń).

Mastodonsaurus, ob. Labiryntodonty.

Mastodynja, ból nerwowy gruczołów piersiowych czyli sutek.

Mastykowiec, ob. Pistacja.

Mastyks, żywica wyciekająca z drzewa *Pistacia lentiscus*, rosnącego w Grecji i na wyspach Archipelagu; w handlu znajduje się w postaci drobnych, okrągławych ziarn, koloru jasno-żółtego, przezroczystych, w rozłamie szklisto błyszczących, na powierzchni zaś jakby pyłkiem pokrytych. **M.** jest daleko miększy od sandaraki; ogrzewany wydaje woń bardzo miłą, topi się przy 90°C, w alkoholu bezwodnym i eterze łatwo się rozpuszcza. Używa się do wyrabiania werników bezbarwnych dla powlekania obrazów olejnych. Wchodzi do składu różnego rodzaju kadzideł, na Wschodzie stanowi ważny środek tualetowy, służy też do sklejania porcelany. Wyspa Chios dostarcza **M.** rocznie około 35,000 klg.

Masúdi Ali-Abul-Hassan, słynny pisarz arabski, * w Bagdadzie przy końcu IX w., † 956 r. w Egipcie. W długich podróżach zwiedził Persję, Indję, Cejlon, Armenję, wybrzeża morza Kaspijskiego, państwo Bizantyńskie, różne strony Afryki, Arabję, Azję Mniejszą, Madagaskar i Hiszpanję. **M.** posiadał rozległe wiadomości z zakresu starożytności wschodnich i zachodnich. Z pomiędzy prac jego na szczególną uwagę zasługują „Akhbar-Alzeman," z której sam autor dał wyciąg pod tyt. „Morudsch-alzeheb" to jest *Łąka złota* (tekst wraz z przekładem francuskim dali Barbier de Meynard i Pavet de Courteville t. 1—4, Paryż, 1861—66), stanowiący bogate źródło dla geografji i historji Wschodu. Dzieło to ma także wartość jako źródło do Słowiańszczyzny pierwotnej; por. w tym względzie Lelewela „Polska wieków średnich" (Paryż, 1847, t. II, str. 215 sq.); i „Narody na ziemiach słowiańskich" (Poznań, 1853, str. 695 sq.).

Masulipatam, warowne miasto nadmorskie w angielskiem prezydenctwie Madras, w Indjach wschodnich, przy ujściu jednego ramienia Kistny do zatoki Bengalskiej, ma 40,000 miesz.

Masykot, ob. Ołów.

Masynissa, król Masylczyków i Numidyjczyków, syn Guli, sprzymierzeniec Kartaginy w drugiej wojnie punickiej od r. 213 przed Chr., narzeczony córki Hasdrubala, Sofonisby; gdy później ojciec przyrzekł ją królowi Syfaksowi, **M.** połączył się z Rzymianami pod dowództwem Scypjona i odbił swemu rywalowi narzeczoną, a po bitwie pod Zamą wynagrodzony został przez Rzymian tytułem królewskim i ziemiami Syfaksa; Kartagińczycy musieli uznać go za króla Numidji. Odtąd był **M.** wiernym sprzymierzeńcem Rzymu, a nieubłaganym wrogiem Kartaginy. Nieprzyjaźń ta wywołała nawet trzecią wojnę punicką, podczas której **M.** † 148 r. prz. Chr., a w 92 r. życia. Państwo jego podzielone zostało pomiędzy trzech synów: Micypsę, Gulussę i Mastanabala; synem tego ostatniego był Jugurta (ob.).

Masywny (z franc. massif), pełny, niewydrążony, jak walec **M.**, mur **M.**

Maszek Jan, pedagog czeski, * 1828 w Pohorowicach, † 1886, był redaktorem *Slovanskiego paedagoga* (1872—73), założycielem „Maszkovej szkoly slovanskych jazykó" (1884); w r. 1883 zaczął wydawać z Fr. Zoubkiem „Encyklopaedię paedagogicką." Napisał: „Vyvoj prómyslového szkolstvi," oraz powieści dla młodzieży i podręczniki. Od r. 1885 redagował z J. Leparzem *Paedagogium*.

Maszek Ignacy, pedagog i filolog czeski, * 1837, prócz pracy nauczycielskiej, pisał wiele o „Rękopisie królodworskim," oraz: „Urbarz klásztera Żdárského na Moravie" (1875); „Pokus o vyklad slova, jež vydavatelé Kosmovy kroniky przepisuji *Zizi*" (1887); „Neznámy rukopis Persiovych satir z r. 1418" (1896) i inne. Por. jego życiorys przez F. V. Vykoukola (1898—99).

Maszek Karol (pseudonim „Fa Presto"), pisarz i poeta satyryczny czeski, * 1867 w Pradze, napisali: „Utikej, Káczol" (1890); „Kyselé hrozny" (1895); „Domky z karet" (1896); „Pohádky szpatnie konczici" (1897); „Studenti" (1897) i w. in. Od r. 1900 jest redaktorem „Viestnika obecného kral. hl. miesta Prahy."

Maszewa.

Maszewa, herb: W polu zielonem, pod 6-promienną gwiazdą złotą, na dwóch złotych kluczach, ukośnie złożonych — pas poprzeczny czerwony z paskiem srebrnym przy każdym brzegu. Nadany na sejmie 1775.

Maszewski Tadeusz, Jezuita, * 1781 na Białej Rusi, † 1843 w Tarnopolu, posłany do Syberji jako misjonarz, zostawał tam do r. 1821. Zostawił w rękopisie: „Opis Syberji" i „Pamiętniki swego tam pobytu", z których wyjątki drukowane były w *Miesięczniku Połockim* (r. 1818, t. 2, str. 298—306).

Maszka Karol Jarosław, archeolog czeski, * 1851 na Morawach, zbadał wiele miejscowości, a rezultaty ogłaszał przeważnie w „Czasopisie muzejniho spolku olomuckého" (od 1884 r.), w „Mittheilungen der k.-k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der histor. und Kunst-Denkmale in Wien" (od 1890), w „Czeskim lidzie" i in. Osobno wyszła jego praca: „Der dilluviale Mensch in Mähren" (1886); przygotowuje do druku „Praviek Moravy."

Maszkary, mniej więcej to samo, co dzisiejsze *maskarady*; były to widowiska publiczne, urzą-

dzane z wielkim przepychem podczas obrzędów weselnych królewskich lub innych znakomitszych osób w Polsce. Wybierano zwykle przedmiot treści mitologicznej i stosownie do tego przebierano cały orszak, który w tryumfalnym pochodzie przeciągał na wyznaczonym placu. Przyrządzano na ten cel szranki z gankami na pomieszczenie zaproszonych gości. Udział w takich **M.** brała znakomitsza młodzież męska, nierzadko nawet i królowie sami. Zabawy tego rodzaju przeszły do nas z Włoch, podobno z królową Boną, pierwsze bowiem takie widowisko napotykamy dopiero za Zygmunta Augusta, na godach weselnych Kieżgajła.

Maszkiewicz v. *Kussa* odm., herb: W polu czerwonem, nad kuszą bez rękojeści strzała bez opierzenia.

Maszkiewicz

Maszkovsky Danko (pseudonim), ob. Marothy Danjel.

Maszkowski Karol, matematyk, * 1830 w Dubnie, † 1886, kształcił się w politechnice wiedeńskiej, był profesorem szkoły rolniczej w Dublanach, następnie profesorem geometrji wykreślnej w akademji technicznej we Lwowie. Napisał: „Geometrja wykreślna dla szkół średnich" (1875).

Maszkowski Marceli, malarz polski, * 1837 we Lwowie, † 1862. Kształcił się pod kierunkiem ojca, potem wstąpił do akademji w Wiedniu, następnie bawił w Dreźnie i Monachjum, gdzie pracował pod okiem Kaulbacha. Był raczej rysownikiem niż malarzem. Ważniejsze prace: „Portret matki"; „Postać Słowackiego pod piramidami"; „Popiersie młodzieńca"; „Zdjęcie z krzyża"; „Dziecko bawiące się kartami"; „Cztery pory życia ludzkiego".

Maszona, naród w Afryce płd., w płd.-wschod. części kraju Nyassa, na granicy z Mozambikiem, należy do szczepu Kafrów. Jest to lud spokojny, prześladowany przez sąsiadów; obecnie liczy jeszcze około 20,000 głów. Kraj **M.** znany już był Fenicjanom i Arabom, u których słynął ze złota. W w. XV i XVI należał do państwa Monomotapa, następnie przybyli tu Portugalczycy. W r. 1836 zawładnął krajem naród Matabele, wyciśnięty tu z dzisiejszego Transwaalu przez Burów; w r. 1889 władca Lebengula ustąpił kraj **M.** angielskiej kompanji wschodnio-afrykańskiej. Por. Bruce „Memories of Mashonaland" (1895).

Maszt, słup sosnowy lub modrzewiowy, wysoki i prosty, na statku wodnym, służy do rozwieszania i rozpinania żagli. Stosownie do miejsca na okręcie rozróżniają się maszty: 1) *Bukszpir*, 14—17 m. długi. 2) *Maszt główny, koronny* albo *wielki*, w środku okrętu stojący, mający 50—70 cm. obwodu na wysokości 6 m., a 25—30 m. długi. 3) *Reja* albo *bukszpryt*, maszt pochyło na przodzie okrętu stojący, 20 m. długi. 4) *Rm*, maszt długi, prosto stojący, takich wymiarów jak reja. 5) *Spir, szpir* albo *szwaja*, maszt trzeci, na tyle okrętu 15—20 m. długi. 6) *Samsonowa kolumna*, maszt główny, z kilku sztuk złożony, 30—32 m. długi (ob. Okręt).

Masztab (niem. *Masstab)*, ob. Skala.

Maszukulumbe, naród w Afryce płd., w krajach Barotse i Mambunda, należy do plemienia Bantu; mężczyźni noszą białe lub niebieskie płaszcze, kobiety chodzą nago i golą głowę. Zajmują się głównie hodowlą bydła. Domy mają dachy stożkowate, każda wioska posiada osobnego naczelnika.

Maszyna, ob. Machina.

Maszynerja, zbiór maszyn i przyrządów do wspólnego celu służących.

Maszynista, kierujący maszyną, prowadzący lokomotywę.

Maszyński Juljan, malarz polski, * 1847 r. w Warszawie, † 1901. Po ukończeniu gimnazjum i Szkoły Głównej ze stopniem magistra nauk matematycznych, wstąpił do szkoły rysunkowej, gdzie odebrał pierwsze wykształcenie artystyczne. Następnie studjował malarstwo pod kierunkiem profesora Wojciecha Gersona, poczem już jako wykształcony pracownik samodzielnie zaczął uprawiać sztukę malarską. W r. 1871 **M.** udał się do Monachjum, gdzie w r. 1873 ukończył miejscową akademję sztuk pięknych. Po powrocie do kraju wstąpił w związki małżeńskie, wkrótce potem wyjechał do Algieru, skąd po dłuższym pobycie, z pełną teką studjów i szkiców przybył do Warszawy. **M.** uprawiał głównie malarstwo akwarelowe i w tym kierunku doszedł do wysokiego stopnia doskonałości. Malował też obrazy olejne, lubo już nie z takiem zamiłowaniem. Z wybitniejszych prac **M.** wymieniamy: „Rok 1812"; „Do konwiktu"; „Na rekolekcjach"; „Podział łupu"; „Ze wspomnień babuni"; „Marabut". Pewien czas pełnił obowiązki wiceprezesa Towarzystwa sztuk pięknych. Za prace swoje **M.** otrzymał odznaczenia następujące: medal akademji monachijskiej, drugą nagrodę na wystawie konkursowej w Warszawie w r. 1885 i pierwszą nagrodę na takiejże wystawie w r. 1886.

Maszyński Juljan.

Maszyński Piotr.

Maszyński Piotr, brat poprzedniego, * 1855 w Warszawie, kształcił się w Konstancji pod kie-

runkiem Zygmunta Noskowskiego, pedagog, kompozytor muzyczny i dyrektor chóru śpiewackiego „Lutnia". Napisał wiele utworów, jak: „Warjacje na kwartet smyczkowy"; „Romans na altówkę i fortepjan"; chóralne: „Ave Maria"; „Noc gwiaździsta"; pieśni solowe: „Pieśń wschodnia"; „Romans wschodni"; „Chłopca mi zabrali"; „Kwiat zabudki" i in. Nadto „Lutnia," pierwszy wybór kwartetów męskich polskich i obcych kompozytorów (Warszawa, 1888—90).

Maść, lekarstwo przeznaczone do zewnętrznego użytku, w postaci masy łatwo dającej się rozprowadzać. **M.** służą do pokrywania cierpiących miejsc skóry, błon śluzowych, do opatrywania wrzodów. Często zadaniem ich jest tylko osłonienie chorej części, i wtedy składają się z łagodnego tłuszczu, często wszakże z dodatkiem istotnie leczącego ciała. Maści czasami wciera się w zdrową skórę, aby tym sposobem zawarty w nich środek lekarski do krwi się dostał (maść szara).

Maślacz, *massyk*, wino węgierskie, słodkie, najwyborniejsze ze wszystkich win węgierskich. Przy winobraniu odkładają się oddzielnie najdojrzalsze jagody, które bez tłoczenia, własnym tylko ciężarem gniecione, wypuszczają z siebie sok zwany *kapką*, służący głównie do zaprawy innych, lżejszych gatunków wina.

Maślanka, ciecz mleczna, pozostająca po wydzieleniu masła z mleka lub śmietany. Jest to ciecz gęsta, c. wł. 1,035. Zawiera w sobie: skrzepły sernik, rozpuszczony cukier mleczny, kwas mleczny i octowy, sole znajdujące się w mleku i pewną pozostałą jeszcze ilość tłuszczów, niedającą się już wydzielić z mleka sposobem mechanicznym. Jest napojem chłodzącym i pożywnym, ale mało strawnym. Używa się na karm dla bydła i do utrwalania farb.

Maślany, ob. Masłowy kwas.

Maśleszka, ob. Lilja.

Maśluchy, jezioro pod wsią t. n. w gubernji Siedleckiej, powiecie Radzyńskim; obejmuje 57 morgów przestrzeni; głębokość jego wynosi st. 15.

Maśluk, *koźlak*, ob. Grzyb.

Mat, Ma-t, egipska bogini prawdy. Wyobrażano ją w postaci kobiety z piórem strusiem w ręku, gdyż pióro strusie oznacza w języku hieroglificznym słowo Mat. Pierwiastkowo sędziowie byli kapłanami tej bogini.

Mat (arab. śmierć), w grze szachów *szach mat* znaczy: król poległ.

Mataafa, ob. Samoańskie wyspy.

Matabele (*Amandabele*), szczep Zulów kafryjskich, który pod wodzą naczelnika Mosilikatsi opuścił 1827 swe osady w Natalu, a po pokonaniu Makalaka i innych szczepów zajął całe terytorjum pomiędzy Limpopo a Zambezi. **M.** są ludem wojowniczym, rozbójniczym i ludożerczym, liczba ich wynosi 40,000. Kraj ich, położony między 15 a 23° szerokości płd. i 26—32° długości wsch. od Greenw., obfitujący w kopalnie złota, został w 1889 r. uznany przez Anglję, jako wchodzący w obszar interesów angielskich i oddany pod zarząd kampanji płd.-afrykańskiej. Gdy wyprawy rozbójnicze **M.** zagrażały osadnikom europejskim, kompanja wypowiedziała im wojnę, stolica Gubuluwayo została zdobyta, a król Lobengula, syn Mosilitasti, uszedł ze szczątkami swego wojska na północ, gdzie zmarł 1894. Por. Oates „M., land and the Victoria falls" (1881); Newman „Matabeleland" (1895).

Matador (z łac. *Mactator*, zabójca), tak się nazywa w Hiszpanji w walkach z bykami główny zapaśnik, który bykowi ostatni cios śmiertelny zadaje. W niektórych grach w karty *matadorami* zowią się starsze kozery.

Matagalpa, departament w środkowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Nikaragua, położony na wschód od jeziora Managua, obejmuje Kordyljery i ich stoki atlantyckie, czyli przestrzeni 21,439 klm. kw. (389,3 m. kw.) i oprócz dzikich Indjan liczy 35,000 miesz., zajmujących się hodowlą bydła. Główne miasto t. n. liczy 4,000 mieszkańców.

Mataja Emilja, ob. Marriot.

Matajewicz, *Matejewicz*, *Matejowicz* v. *Przyjaciel* odm., herb: Na tarczy między sercami—krzyż równoramienny.

Matajewicz.

Matamata, ob. Żółwie.

Matamor, *Matamoros*, dosłownie: Maurobójca. Kapitan **M.** — postać w dawnej komedji hiszpańskiej: rozprawiacz, gadacz, odpowiadający Plautusowemu *Miles gloriosus* żołnierz samochwał.

Matamoros, miasto portowe w meksykańskim stanie Tamaulipas, nad Rio-del-Norte, ma 13,000 miesz. i stanowi ważny punkt handlowy dla wschodniego Meksyku.

Matamoros ob. *Matamor*.

Matamoros de Izucar, miasto w meksykańskim stanie Puebla, wzniesione 1,263 m. nad p. m., liczy 13,408 miesz.

Matanzas, miasto portowe i stolica prowincji t. im., na północno-zachodnim brzegu wyspy Kuby, nad rz. San-Juan, liczy 57,000 miesz.

Matapan, przylądek, w starożytności *Taenaron*, południowy koniec Peloponezu.

Mataro, m. portowe w hiszp. prow. Barcelonie, nad morzem Śródziemnem, ma 18,000 miesz., wielkie fabryki wyrobów bawełnianych, jedwabnych i wełnianych.

Matavulj Szymon, pisarz serbsko-chorwacki, * 1852 w Szybeniku, uczył się w Zadarze, był sam nauczycielem w Dalmacji, Czarnogórzu i Serbji. W r. 1890 „Matica hrvatska" wydała jego opowiadania „Iz primorskoga života;" później wyszły: „Iz

raznih krajeva," „Iz Crne Gore i Primorja;" „Grešzno dete," „Digov posao," „Kako je pjevalica izlijeczio Fra Brnu" (1880), „Konte Ile deseti i Ilija Vulinov" (1888), „Seoba," „Uczini kao Strahinić." Jest znawcą literatur zachodnio - europejskich, głównie zaś włoskiej.

Match (wym. *mecz*, ang. zakład), w grze szachów walka między dwoma grającymi, obejmująca kilka partji.

Matczyński Marek, wojewoda ruski, przyjaciel Jana III, * 1631. Poznawszy się w młodych latach z Janem Sobieskim, za jego wpływem został chorążym husarskim, miecznikiem podolskim, starostą grodowym grabowieckim (1663), a od elekcji Jana, nieodstępnym, zaufanym jego towarzyszem. W r. 1676 został koniuszym w. koronnym. W 1677 kupił **M.** dla króla, ale na swoje imię Milanowo, z którego powstał Wilanów. Używany do wszelkiego rodzaju posług publicznych Rzeczypospolitej i królewskich prywatnych, wywierał niepospolity wpływ na ówczesne wypadki; postać jego znakomite obok Jana III zajmuje stanowisko. On to pod Parkanami ocalił swemu przyjacielowi życie. Po powrocie z wyprawy wiedeńskiej został 1686 wojewodą bełskim i odtąd był niemal pierwszą figurą na dworze Jana III. Od 1689 do 1693 z całą sumiennością sprawował urząd podskarbiego w. koronnego, został wojewodą ruskim, a podskarbstwo ustąpił Hier. Lubomirskiemu. Umarł bezdzietnie r. 1697, zapisawszy cały swój majątek królewicom Sobieskim.

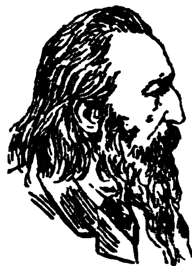
Maté czyli *herbata paragwajska*, liście ostokrzewu (ob.) paragwajskiego *(Ilex paraguayensis)*; drzewo to rośnie dziko w Brazylji wsch. i Paragwaju, zarastając w lasach dosyć rozległe miejsca *(herval)*. Liście otłukują się z zasuszonych nad ogniem gałązek; stanowią one ważny przedmiot handlu w Ameryce płd. Teiny zawierają około 0,5 proc. Ziele *(herva)* naparza się wodą, a napar ten stanowi **M.** Europejczykom trudno do niego przywyknąć, pierwszy napar jest zbyt silny, zwykle używa się drugiego lub trzeciego. **M.** pije się nieocukrzoną, lub też z cukrem albo mlekiem. Brak mu garbnika, ale posiada substancję gorzką, która ma korzystnie wpływać na trawienie. Rocznie zużywa się około 4 miljonów klg.

Mateba, wyspa na rz. Kongo, pomiędzy Boma a Ponta da Lenho, 15 klm. długa i 4 klm. szeroka, w 1885 wydzierżawiona przez państwo Kongo pewnemu przedsiębiercy belgijskiemu, który założył na niej plantacje. Grunt żyzny, roślinność wspaniała, mieszkańców 700 dusz.

Matecki Teodor Teofil, lekarz, * 1810 w Poznaniu, † 1886; medycynę studjował we Wrocławiu, gdzie się doktoryzował w r. 1837, poczem osiadł w Poznaniu. Uwięziony 1846, skazany był na 6 lat więzienia, z którego uwolniły go wypadki 1848; gorliwie zajmował się urządzaniem lazaretów, 1870 został wiceprezesem Towarzystwa Przyjaciół nauk w Poznaniu. Znacznie się przyczynił do wystawienia pomnika Mickiewiczowi w Poznaniu. Ogłosił: „O najnowszych sposobach leczenia skrzywień ciała ludzkiego i zezowatości" (Poznań, 1840); „Poradnik dla młodych matek, czyli fizyczne wychowanie dzieci w pierwszych siedmiu latach" (1848); „Domowa apteczka" (1860); „Słownictwo chemiczne polskie" (1855); „Słownik lekarski" (1872); „Popularny wykład o przejściu Wenery przez tarczę słońca" (*Rocz. tow. przyj. nauk pozn.*, 1876).

Matecznik, w ulach pszczelnych miejsce, gdzie matka roju jest osadzona; także las gęsty bezdrożny.

Matejko Franciszek Edward, doktor prawa, * 1828 w Krakowie, gdzie był adjunktem biblioteki Jagiellońskiej, † 1872 w Wiedniu. Badacz dziejów i literatury, oprócz przekładu historji Czech Palackiego i rozprawy „Narodowe pieśni serbskie," drukowanych (pierwsze w wyjątkach tylko) w *Bibl. Warsz.*, ogłosił „Dzieje bibljoteki uniwersyteckiej w Krakowie," zamieszczone w dziele: „Zakłady uniwersyteckie w Krakowie" (Kraków, 1864).

Matejko Jan.

Matejko Jan Alojzy, brat poprzedniego, genjalny twórca historycznego malarstwa polskiego, * 1838 r. w Krakowie, † 1893 tamże. Uczęszczając naprzód do gimnazjum św. Anny, opuścił je w 14 roku życia, aby przejść do szkoły sztuk pięknych, bo już od najmłodszego wieku uczuwał w sobie popęd do malarstwa; opowiadają, że już wtedy najulubieńszem było jego zajęciem kopjowanie rycin ze „Śpiewów historycznych" Niemcewicza. Ojciec niechętnie zezwolił na tę zamianę zawodu. Kształcił się pod Wojciechem Stattlerem i Władysławem Łuszczkiewiczem (1858—59), a czas wolny od studjów artystycznych obracał **M.** na kształcenie się umysłowe, a szczególnie z zapałem rozczytywał się w historji narodowej. Pierwszemi jego pracami, datującemi się od 16 roku życia, były: „Szujscy przed Zygmuntem III;" „Wjazd Henryka Walezego do Krakowa," „Jagiełło modlący się pod Grünwaldem," „Starowolski z Karolem Gustawem przy grobie Władysława Łokietka" i „Nadanie przywilejów akademji krakowskiej przez Zygmunta I." Po tych pracach otrzymał stypendjum za granicę. W Monachjum bawił niecały zaledwie rok (pod kierunkiem Anschutza), przeszedł tu ciężką chorobę i wymalował „Otrucie Bony," za który to obraz otrzymał nagrodę akademicką, medal bronzowy. W r. 1859 powrócił do Krakowa, a w następnym przez 2 miesiące bawił w Wiedniu (pod kierunkiem Rubena. Następujące prace pokazywały coraz większą doskonałość, jak: „Śmierć Wapowskiego," „Jan Kasimierz, z Bielan patrzący na pożar Krakowa," „Jan Kochanowski

nad zwłokami Urszulki" i „Stańczyk." Europejskim malarzem stał się M. przez „Kazanie Skargi" (wymalowane w r. 1864), za które na wystawie w Paryżu otrzymał medal złoty w r. 1865. Od tego obrazu rozpoczynał się szereg jego wielkich arcydzieł: „Rejtan" (którego na wystawie paryskiej w r. 1867 kupił cesarz austrjacki, a artystę krzyżem Franciszka Józefa obdarzył), „Unja lubelska" (za którą w Paryżu otrzymał legję honorową) i „Stefan Batory pod Połockiem," który należał do najpierwszych utworów sztuki na wystawie wiedeńskiej 1873 r. Oprócz tych olbrzymich obrazów powstały jeszcze w tym czasie inne mniejszych rozmiarów prace: „Alchemik Sędziwój," „Wit Stwosz," „Władysław Biały," „Ogłoszenie wyroku śmierci przez rajcę krakowskiego" (obraz alegoryczny z powodu niektórych sądów wydawanych o artyście po wymalowaniu Rejtana), „Wskrzeszenie Łazarza, obraz do kościoła w Wiśniczu sprowadzony, tudzież „Kopernik," wymalowany na 400-setną rocznicę (1873) wielkiego astronoma, „Kasztelan Borkowicz na zagłodzenie skazany" i „Hetman kozacki Daszkiewicz;" olbrzymi obraz „Bitwa pod Grunwaldem," za który na wystawie paryskiej 1878 r. otrzymał najwyższą nagrodę; „Zamordowanie kr. Przemysława przez Brandeburczyków," „Dzieci Jagiełły," „Portret Wilczka," „Wernyhora," „Bolesław Łysy Rogatko," „Konrad, odwiedzający Grzymisławę w więzieniu," „Rzeczypospolitą Babińską," „Hołd Pruski," „Jan III pod Wiedniem." Ten ostatni złożył w darze papieżowi; obraz, zawieziony do Rzymu przez deputację, złożoną z przedstawicieli arystokracji polskiej, umieszczony został w jednej z sal Watykanu „Joanna d'Arc." „Portret własny," „Kościuszko" (1889); „Konstytucję III Maja" (1892); „Ubiory w Polsce 1860" (nowe wyd., 1900). Różnemi czasy wymalował też M. bardzo wiele portretów, jak: *swej żony*, z domu Giebułtowskiej, i jej matki, rektora uniwersytetu, dr. Dietla, trojga swoich dzieci, swego szwagra Leonarda Serafińskiego, profesora Gilewskiego, pani Zofji Cieleckiej, hr. Pusłowskiej, hr. Moszyńskiego, Okszy Orzechowskiego, ks. Marc. Czartoryskiej. Oprócz tylu i tak wielkich utworów pendzla, przy pomocy niezrównanej pracy i pilności, M. miał jeszcze czas zajmować się i ołówkiem; do tej kategorji jego prac należą: Zbiór ubiorów polskich i mnóstwo rysunków umieszczanych w warszawskich pismach: w *Tygodniku ilustr.*, w *Kłosach* i w *Wieńcu*, wydane razem jako Album Matejki (Warszawa, 1875). W r. 1873 akademja sztuk pięknych w Pradze czeskiej wezwała go na swego dyrektora; M. odmówił temu zaszczytnemu i korzystnemu dla siebie zaproszeniu, aby nie wydalać się z kraju; z końcem tego samego roku mianowany został przez cesarza dyrektorem szkoły sztuk pięknych w Krakowie. W utworach jego największy podziw wzbudzają: świetny, najpierwszym mistrzom staro-włoskim nie ustępujący koloryt, głęboki i rozległy pogląd na historję, obok najsumienniejszego wykończenia szczegółów i silna, ze Szekspirowską zwykle porównywana charakterystyka. Por. St. Tarnowski, Jan Matejko; Mycielski „Sto lat dziejów malarstwa w Polsce."

Matematyczna nadzieja, ob. Prawdopodobieństwo.

Matematyczne znaki, znaki, za pomocą których wskazują się działania matematyczne. Znakiem dodawania jest (+), odejmowania (—), mnożenia (×), dzielenia (:) albo też kreska pozioma między liczbami, np. 6:2 lub $\frac{6}{2}$ jest 3; a^n znaczy a podniesione do potęgi n; $\sqrt[n]{a}$ znaczy pierwiastek n-tego stopnia z a; znakiem równości jest =, nierówności $<$; $a > b$, znaczy a większe od b; $a < b$, znaczy a mniejsze od b; znakiem ilości nieskończenie wielkiej jest ∞. *log a* znaczy logarytm liczby *a*, *num log a* liczbę, której logarytm jest *a*. $F(x)$, $f(x)$, $\varphi(x)$ oznacza funkcję zmiennej x. Znakiem różniczkowania jest d, dx jest różniczką x, znakiem całkowania jest $\int$, wydłużone S (suma); $f'(x)$ oznacza funkcję pochodną funkcji $f(x)$. Znakiem ilości urojonej jest $\sqrt{-1}$ lub i. Wyrażenie $n!$ znaczy iloczyn 1. 2. 3...n. Co do znaków trygonometrycznych, ob. Trygonometrja.

Matematyka (grec. *mathema*, nauka), nauka albo raczej zbiór nauk, mających za przedmiot badanie własności liczb i wogóle wszelkich wielkości, o ile te mogą być mierzone lub wyrażane liczbami. M. dzieli się na czystą i stosowaną; pierwsza obejmuje arytmetykę, algebrę, teorję liczb, rachunek różniczkowy, całkowy, warjacyjny, geometrję; do drugiej zaś należą mechanika, astronomja, fizyka matematyczna i rachunek prawdopodobieństwa. Właściwie M. czysta mogłaby być sprowadzoną do tego, co się obecnie nazywa analizą matematyczną (ob.), a geometrja mogłaby być zaliczoną do M. stosowanej, gdyż przedmiot jej nie jest zupełnie oderwany. Od wyżej wymienionych działów odróżnić należy M. techniczną, obejmującą praktyczne zastosowania M., jak arytmetykę handlową i polityczną, miernictwo, budownictwo, żeglarstwo, mechanikę praktyczną, których samo wyliczenie wskazuje ważność matematyki pod względem usług praktycznych. Co do swej metody, M., lubo wychodzi z obserwacji, jak nauki przyrodnicze, atoli ten charakter traci tak rychło, że go trudno w niej dojrzeć. Wszystko bowiem, co bierze z obserwacji, ogranicza się do kilku zasadniczych pewników matematycznych (ob.). Odtąd M. rozwija się jedynie drogą czystego myślenia, drogą logicznego wnioskowania, które umożebnia ścisły jej język i ułatwienie oparte na użyciu znaków i skróceń matematycznych. Wyniki badań matematycznych są tak pewne, że prawda matematyczna jest synonimem prawdy nieomylnej. Metoda M. nadaje jej niesłychaną wartość pedagogiczną, tak, że M. w szkołach przez żadną inną naukę zastąpioną być

być nie mogła. Co do bliższych szczegółów i historji, ob. nazwy oddzielnych gałęzi **M.** Por. S. Dickstein „Pojęcia i metody matematyki" (t. 1, Warszawa, 1891); D'Alembert, Condorcet, Lalande „Dictionnaire des sciences mathématiques" (1784—92), Schlömilch, Reidt i Heger „Handbuch der Mathematik" (2 t., 1879—81, część wielkiej encyklopedji „Allgemeine Encyklopädie der Naturwissenschaften"); Montucla „Histoire des mathématiques" (4 t., 1797—1802), Cantor „Vorlesungen über Geschichte der Mathematik" (3 t., 1880—95). *Pisma*: „Journal für die reine und angewandte Mathematik" (założony przez Crellego 1826); „Archiv für **M.** und Physik" (Grunerta, od 1841); „Journal des mathématiques pures et appliquées" (Liouville'a, od 1837); „Prace matematyczno-fizyczne" wydawane przez S. Dicksteina, W. Natansona i W. Gosiewskiego (od 1888), „Wiadomości matematyczne" S. Dicksteina (od 1898).

Mater dolorosa (łac.), Matka Bolesna; nazwa nadawana obrazom wystawiającym Matkę Boską, z mieczem przeszywającym piersi, albo blizką omdlenia u stóp krzyża, czasem ze św. Janem, niekiedy z Magdaleną i innemi świętemi niewiastami, lub też trzymającą na kolanach ciało Chrystusa po zdjęciu z krzyża. Nazwa ta wzięta została z pieśni: *Stabat mater dolorosa juxta crucem lacrimosa etc.*

Mater Matuta, staro-italska bogini światła porannego i porodów, wzywana szczególnie przez kobiety podczas jej uroczystości Matraljów w Rzymie. Odpowiada Leukotei w mitologji greckiej.

Mater verborum, *Glossae Salomonis*, nazwa obszernego słownika encyklopedycznego w średnich wiekach, zawierającego objaśnienie w porządku alfabetycznym wyrazów łacińskich, a po części greckich i hebrajskich, a zarazem przedmiotów i rzeczy temi wyrazami oznaczanych. Ułożony pod koniec IX wieku w Szwajcarji za sprawą biskupa konstancjeńskiego Salomona († 920). Od X do XV wieku zachowało się 16 jego odpisów. Po raz pierwszy wykrukowany w końcu XV wieku.

Matera, miasto okręgowe we włoskiej prowincji Potenza, jest rezydencją arcybiskupa; ma liceum, gimnazjum, szkołę techniczną i 16,000 miesz.

Materiam superabat opus (łac.), praca przewyższała wartość materjału (Owidjusz).

Materja, według ogólnego określenia przyjmowanego w fizyce, to, co wypełnia przestrzeń. Istota **M.** jest nam nieznana, z jej własności tylko wnioskować możemy o jej budowie. Pierwszą jej własnością jest podzielność, która prowadzi do pojęcia atomów (ob.). Różne wszakże względy przypuszczać każą, że atomy w stosunku do swej wielkości są bardzo między sobą odległe, przyjąć przeto należy, że między atomami ciał istnieje substancja, której cząstki nawzajem się odpychają, *eter* (ob.). Hypoteza ta *atomistyczna* ustroju **M.** jest w ogólności przyjmowaną przez badaczów przyrody; filozofowie po większej części przyjmują **M.** za niepodzielną (hypoteza *dynamistyczna*). Według poglądów nowszej fizyki, atomy ciał nie zostają w spoczynku, lecz w bezustannym ruchu; ruch ten wywołuje wszystkie zjawiska fizyczne, a nadto rodzaj tego ruchu powoduje trojaki stan skupienia ciał: stały, ciekły i lotny. Usiłowania, dążące do wyrugowania z fizyki hypotezy atomistycznej, dotąd zwycięstwa nie odniosły. Pod wpływem rozwoju pojęcia energji chciano nawet usunąć zupełnie z nauki potrzebę przypisywania **M.** bytu realnego, a wszelkie jej objawy sprowadzić wyłącznie do działań energji, krytyka jednak wykazała, że pogląd taki prowadzi do większych trudności, zarówno filozoficznych, jak i matematycznych. Por. Ostwald „Pokonanie materjalizmu naukowego" (przekład pol., Warszawa, 1899 r.).— W znaczeniu pospolitem **M.** oznacza u nas wszelką tkaninę; w dawnej terminologji lekarskiej **M.** nazywano ropę wydzielającą się z ran.

Materja kosmiczna, ob. Kosmos.

Materja promienista, według Crookes'a, substancja w stanie nader znacznego rozrzedzenia, w stanie ultragazowym, który jest, jakby czwartym stanem skupienia. Tą drogą tłómaczy Crookes objawy wyładowania elektrycznego w rurkach Geisslera. Ob. Katodalne promienie.

Materjalizm, nazwa kierunku filozoficznego, starającego się wyjaśnić zarówno objawy życia duchowego, jak rozwój ludzkości, powstanie wszelkich organizmów i świata całego nareszcie, na podstawie praw fizycznych, uważającego przeto materję i kierujące nią prawa za jedyną i ostateczną zasadę wszechrzeczy. Leukippos, a głównie uczeń jego Demokryt, stali się twórcami tego kierunku, wyprowadzając z oddziaływania i kombinacji atomów zarówno duszę ludzką, jak i świat cały. Osobny odcień materjalizmu, zwany *hylozoizmem* (ob.), zawdzięcza swój początek Heraklitowi, Pytagorasowi i młodszej szkole jońskiej. Różni się od **M.** tem, iż nie przypisując pierwiastkowi duchownemu odrębnego istnienia, uważa go za nierozdzielny z materją, podczas gdy czysty **M.** uznaje samą tylko materję. W czasach nowożytnych Hobbes (1588—1679) wznowił ten kierunek, który we Francji, zwłaszcza w XVIII wieku, w pismach Lamettrie'go (ob.) i Holbacha (ob.) doszedł do ostatecznych granic. Ateizm w metafizyce, sensualizm w psychologji i egoizm w etyce stały się głównemi zasadami tego systemu. W naszem wreszcie stuleciu zjawił się **M.** na nowo jako przekształcenie systemu Hegla, dokonane przez Feuerbacha (ob.) i innych myślicieli pod wpływem szybkiego i świetnego rozwoju nauk przyrodniczych. Głównemi momentami tej pierwszej doby nowoczesnego (niemieckiego głównie) **M.** były walki toczone przez fizjologa Wagnera z Karolem Vogtem i Liebiga z Moleschottem. Podczas gdy Wagner i Liebig twierdzili, iż nauki przyrodnicze nie są w stanie rozstrzygać takich kwestji, jak istnienie i nieśmiertelność duszy, strona przeciwna do-

wodziła, iż myśl jest wytworem mózgu, a życie rezultatem oddziaływania praw fizycznych i chemicznych. Systematyczne rozwinięcie **M.** przeprowadzili w swych pracach: L. Büchner, I. Moleschott i H. Czolbe. Filozofowie spekulatywni zmuszeni byli wziąć się do studjowania nauk przyrodniczych, by pokonywać przeciwników jedyną przez nich uznawaną bronią. We Francji P. Janet, F. Papillon, w Niemczech cały zastęp bojowników (Ulrici, Braubach, I. Schleiden, Drossbach i wielu innych) starał się wykazywać bezzasadność twierdzeń **M.** W ostatnich latach teorja Darwina (ob.) wywarła stanowczy wpływ na umysły i sprowadziła walczące strony na inne pole, zaprzestano spierać się o nieśmiertelność lub duchowość duszy, a natomast wysunięto na pierwszy plan kwestje początku istot organicznych i człowieka, samorodztwa i przemiany gatunków. Z tym **M.** *naukowym* nie zostaje zresztą zgoła w żadnym związku **M.** *praktyczny*, który za główny cel działalności człowieka uważa zdobywanie dóbr materjalnych. Por. Lange „Historja filozofji materjalistycznej" (2 t., przekł. polski A. Świętochowskiego i F. Jezierskiego, Warszawa, 1881 roku); D. F. Strauss „Der alte und neue Glaube" (14 wyd., 1895), Bergmann „Materialismus und Monismus" (1882).

Materjalizm historyczny, pogląd tłómaczący rozwój dziejowy ludności warunkami produkcji ekonomicznej, sformułowany przez Marxa, stanowił jeden z dogmatów socjalizmu. Dzisiaj pogląd ten zaczyna upadać.

Materjały, przedmioty potrzebne do pewnych robót, działań, jak **M.** piśmienne, budowlane; w technice zwykle **M.** *surowe*, z których się inne wyrabiają.

Materna v. *Ślepowron* odm., herb: W polu błękitnem na różdżce oliwnej — kruk z pierścieniem w prawej szponie.

Materna.

Materna Amalja, śpiewaczka, * 1847 r. w St. Georgen (w Styrji), debiutowała 1862 roku na scenie w Gratz, 1868 r. zaangażowana do teatru Karola w Wiedniu, następnie prymadonna opery dworskiej tamże. Wsławiła się zwłaszcza mistrzowskiem przedstawianiem roli Brünnhildy w operze Wagnera podczas uroczystości w Bayreuth (1876) i jako Kundry w „Parsifalu" (1882). W sezonie 1884—1885 występowała w New-Yorku. Cesarz austrjacki mianował ją śpiewaczką nadworną.

Maternová Paulina (Pavla) z domu Szkampówna, autorka czeska, * 1858 roku w Pradze. Uczyła się w Pradze, potem była nauczycielką w Slanem, wreszcie w Pradze, gdzie kierowała (1891—93) gimnazjum żeńskiem Towarzystwa „Minerva." Napisała: „Dárek hodnym dítkám" (1889), „Naszim miláczkóm," „Kresby," „Obrázky," „Dietská przáni," „Mladost-Radost" (1897), „Maly przirodopis," „Czeské klasy" (1897), „Czeské kviety" (1897), „Na nábrzeżi" (1897) i inne dla dzieci, również jak w wielu czasopismach. W *Kvietach* i *Slovanskim Przehledzie* daje recenzje z beletrystyki polskiej i przekłady z języka naszego. W r. 1898 wydała „Novely" M. Konopnickiej.

Mateusz (św.), apostoł i ewangelista, pierwotnie celnik, przez Jezusa powołany na apostoła, głosił Ewangelję w Persji i Etjopji i podług legendy zginął śmiercią męczeńską w Nubji. Jest autorem 1 Ewangelji Nowego Testamentu, napisanej w oryginale w języku hebrajskim. Kościół obchodzi jego pamiątkę 21 września.

Mateusz Cholewa, kronikarz polski, jako biskup krakowski następca Roberta (1143), † 1166. Będąc jeszcze kanonikiem stopnickim, zasilił pieniędzmi Władysława II, za co dostąpił infuły; był konsekrowany w Rzymie. Zostawał w stosunkach przyjaźni z Piotrem Hugonem Duninem, Janem, późniejszym arcybiskupem gnieźnieńskim, i Bernardem de Clairveaux (ob.), którego zapraszał w celach naprawy Kościoła do Polski. Według zgodnej opinji Nakielskiego, Załuskiego, Rzepnickiego, Ossolińskiego, Lelewela, Bielowskiego, jest autorem trzech pierwszych ksiąg kroniki, napisanej przez *Wincentego Bogusławica* (ob.), zwanego Kadłubkiem. Część kroniki, jemu przypisana, urywa się na opisie wyprawy na Jaćwież Bolesława Kędzierzawego. Reszta zapisek jest obcej ręki. Cała księga 1-sza do czasów Popiela, znanych z Gallusa (ob. Marcin Gallus), jest zbiorem podań ludowych okraszonych erudycją. To dało powód naszym historykom do błędnego wyjaśniania opowiedzianych w tej 1-szej księdze wypadków dziejami (Lelewel, Bielowski, ks. Maliszewski, W. A. Maciejowski z nowszych). Inni krytycy, jak Kühnast, w części Roeppel, Rogawski, Łepkowski, Grohman, Roemer i in., objaśniają je *mitologją*. W dalszych ustępach przetwarza **M.** Gallusa, póki go starczyło, dodając do nich zwykłym sobie sposobem paralele z dziejów starożytnych i różne uwagi. Niekiedy uzupełnia i tutaj z podań historycznych lub ludowych pogańskich wątek Gallusa, lubo też często go przekręca. W III księdze korzysta pono z zapisek swego przyjaciela Dunina (którego jest wielbicielem) do opisu stosunków Bolesława III z Rusią. W opisie spółczesnych sobie dziejów Władysława II zdradza swój gniew do jego żony, której podobno obraz dał w opisie księżny Popielowej trucicielki. Co do przekonań, jest za wolnomyślny, jak na duchownego. Oryginał nieznany. Wydań już w przeróbce Wincentego było kilka: Herburta 1612 (przy Huseina Długoszu), w Warszawie u Pijarów 1824, Przezdzieckiego 1862, Małkowskiego 1864, Bielowskiego w *Monum. V Pol.* (t. II). Pisali o **M.**, prócz wyżej wymienionych, Zeissberg i Guttschmidt w rozprawach o Kadłubku.

Mateusz z Mazewa, pseudonim Mateusza Gralewskiego.

Matewka Maciej, pseudonim Wacława Przybylskiego.

Mathesius Jan, czynny rozkrzewiciel reformacji i wyborny kaznodzieja, * 1504 w Rochlitz w Saksonji, † 1566 lub 1568 jako pierwszy kaznodzieja ewangelicki i proboszcz w Joachimowie w Czechach. Oprócz pieśni kościelnych, jest autorem dzieł: „Historien von Luther's Anfang, Lehre, Leben, standhaften Bekenntniss seines Glaubens und Sterben" (Norymberga, 1570; nowe wyd., Ohlera, Lipsk, 1806) i „Sarepta oder Bergpostille" (tamże, 1564 i późn.). Por. „M. Mathesii Lebensbeschreibung" (Drezno, 1705).

Matheus Parisiensis, kronikarz angielski, Benedyktyn z St.-Albano, † 1259, stronnik cesarza Fryderyka II i przeciwnik papieży. Napisał: „Chronica major 1066 — 1259" (wyd. Luard, 1874—83).

Mathew Teobald, znany jako apostoł wstrzemięźliwości, * 1790 w Thomastown w Irlandji, † 1850 r. w Queenstown; po ukończeniu akademji w Kilkenny, wstąpił 1810 do seminarjum w Maynooth i 1814 wyświęcony na kapłana, został proboszczem biednej parafji w południowej stronie Irlandji. Widząc, że główną przyczyną nędzy, trapiącej ludność Irlandji, jest nadmiar użycia napojów spirytusowych, przedsięwziął zakładanie towarzystw wstrzemięźliwości. W tym celu przebiegał całą Irlandję i naukami swemi krocie ludzi na zbawienną drogę wstrzemięźliwości naprowadził; następnie udał się do Anglji i Ameryki, przyjmowany wszędzie z największym entuzjazmem; 1851 powrócił do Europy i przed zgonem widział jeszcze upadek szlachetnych swych dążności. Por. Maguire „Father M., a biography" (Londyn, 1863).

Mathews Korneljusz, powieściopisarz amerykański, * 1817 r. w Port-Chester (New-York). Pierwsze swe prace drukował w piśmie *Magazines*. W r. 1838 wydał zbiór nowel p. t.: „Motley Book", w r. 1839 romans fantastyczny „Behemoth", komedję „The Politicians" (1840), poezje „Poems on Man in the Republic" (1843—46), dramat „Witchcraft", jedną z najlepszych powieści obyczajowych „Money penny or the Heart of the World" (1850) i zbiór różnych drobiazgów, p. t. „Miscellaneous writings".

Mathieu Emil, kompozytor belgijski, * 1844 w Lille, kształcił się w Belgji, skomponował wiele utworów symfonicznych, balet i trzy jednoaktowe opery komiczne dla brukselskiej opery. Głównemi jego utworami są: „Six ballades de Goethe" (1878); „Six mélodies" (1869); „Le Hoyoux" (1882); „Freyhir" (1884); „Richilde"; „Trois mélodies de Heine" (1889); „Le Sorbier" (1890); „L'enfance de Roland" (1891).

Matica, Macierz, nazwa stowarzyszeń słowiańskich w Austrji, mających na celu pielęgnowanie języka narodowego i wydawanie książek. Najstarsza jest M. srbska założona w Peszcie, „Matica Česká" (od r. 1830) w Pradze, chorwacka (1842) w Zagrzebiu, rusińska (1848); oraz „Macierz polska" (1880) we Lwowie, morawska (1852) w Bernie, dalmacka (1862) w Zane, słowacka (1866) w Św. Marcinie Turczańskim, później zamknięta, słoweńska (1866) w Lublanie, Górnołużyczanie założyli 1848 „M. srbską" w Buduszynie (od 1880 filję w Chociebużu). Związek szkolny czeski, nosi nazwę „Ustředni Matice školni".

Matico, ob. Pieprz.

Matiegka Henryk, antropolog czeski, * 1862 w Beneszowie, doktor medycyny (1886), ogłosił: „Crania bohemica" (1891—93), „Zkonmáni kosti a lebek czeskych z kostnic venkovskych" (1896) i in.

Matiejka Bogumił, * 1867 w Litomierzycach, historyk sztuki, profesor tego przedmiotu; prócz rozpraw w czasopismach i dziełach zbiorowych, wydał: „Miniatury doby romanské" (1890); „Soupis památek historickych a umieleckych v pol. okresu Lounském" (1897); „Soupis okresu Roudnického" (1898).

Matinée (fran.) poranek, zabawa ranna, np. poranek muzyczny, ubiór ranny.

Matjasz Maciej *Korwin*, zwany *Wielkim*, król węgierski, drugi syn Jana Hunyada (ob.), * 1743, w r. 1457 uwięziony z rozkazu Władysława Pogrobowca i wywieziony do Czech, został po jego śmierci (tegoż roku) wybrany przez stronnictwo Hunyadów królem węgierskim (1458), do czego pomógł mu Jerzy z Podiebrad, późniejszy król czeski, którego córkę, Kunkę Katarzynę, pojął M. 1460 r. za małżonkę. Zaraz po wstąpieniu na tron okazał M. bystrość umysłu, oraz siłę woli większą, niż tego spodziewali się magnaci, którzy z tego powodu już pod koniec 1458 roku sprzysięgli się przeciwko niemu i ofiarowali koronę węgierską naprzód Jerzemu Podiebradzkiemu, a następnie cesarzowi Fryderykowi II (1439), który ją przyjął i koronował się w Wiedniu. M. ukarał buntujących się magnatów, zmusił Fryderyka II do zrzeczenia się tronu węgierskiego (1461) i upewnił swą władzę zjednaniem niższej szlachty czyli ziemian, oraz utrzymaniem stałych wojsk. Pod silną dłonią jego użyły Węgry dłuższego pokoju wewnętrznego, przyczem wzrósł znacznie dobrobyt kraju; 1464 r. przedsięwziął M. wyprawę na wyswobodzenie z rąk Turków świeżo (1463) zdobytej przez Mahometa II Bośni, w której odebrał część Bośni i zyskał sławę znakomitego wojownika. W tymże roku zmarła małżonka M., córka Jerzego Podiebradzkiego, i od tej chwili M. zaczął brać czynny udział w sporze pomiędzy królem czeskim a stolicą apostolską, mając nadzieję zyskać przytem koronę czeską. W walce Jerzego z panami katolickimi i Fryderykiem III, wkroczył M. naprzód do Austrji (1468), a następnie 1469 do Czech. Wybrany w Ołomuńcu przez panów katolickich królem czeskim, zajął najważniejsze miasta w Śląsku, Łu-

łycach i Morawji. Walka wiodła się dalej i po śmierci Jerzego (1471), gdy stany czeskie, mimo usiłowań **M.**, powołały na tron Władysława Jagiellończyka. Z chwili tej skorzystali magnaci węgierscy, przeciwni ciągle **M.**, i powstawszy przeciwko niemu, powołali na tron Kazimierza Jagiellończyka, który 1472 wtargnął z wojskiem polskiem do Węgier. **M.** jednak i tę przeciwność potrafił usunąć i wkroczył znów do Czech i dostał się aż do Kutnej Hory, był jednak zmuszony odstąpić dla obrony swych ziem od częstych napadów Turków. Następnie (1477) rozpoczął wojnę z Fryderykiem III; zakończoną pokojem w Ołomuńcu 1478, do którego był zmuszony nowemi napadami Turków Po zawarciu przymierza z Bajazetem (1484), wtargnął do Dolnej Austrji, którą zajął wraz z Wiedniem. Osadził w Wiedniu namiestnika węgierskiego i miał zamiar Austrję przyłączyć do Węgier i całe państwo przelać na jedynego syna swego naturalnego Jana Korwina, ale zawczesna śmierć jego, 1490 w Wiedniu, przeszkodziła spełnieniu tych zamiarów. Por. Schober „Die Erwerbung Niederösterreichs durch M. Corvinus" (Wiedeń, 1879); J. Teleki „Hunyadiak Kora" (1852 i nast., 12 t., niedokończone).

Matjes, ob. Śledź.

Matković Piotr, statystyk i kartograf chorwacki, * 1830 w Senju, † 1898 w Wiedniu. Wyświęcony na księdza, był profesorem geografji w uniwersytecie zagrzebskim. Wydał między innemi: „Izvjesztaj o putovanju u Dubrovnik," „Orografska razredba južno-hrvatske visoczine," „Rozgloba i hipsometrija slavonskog gorja," „Putovanja po Balkanskom poluotoku za srednjega vijeka," toż „XVI vijeka" (prace te drukował w wydawnictwie akademji zagrzebskiej *Rad);* „Statistika moralnosti u Hrvatskoj i Slavoniji" (1866); „Hrvatska i Slavonija u svojich fizicznih i duszevnih odnoszajih" (1873).

Matkowsky Adalbert, aktor niemiecki, * 1858 w Królewcu. W r. 1877 występował w Dreźnie, 1886 w Hamburgu, 1889 w Berlinie, głównie w rolach kochanków.

Matlakowski Władysław, chirurg, * 1851 r. w Warce nad Pilicą, † 1895 w Zbijewie na Kujawach. Medycynę studjował w Warszawie do 1875; 1876 został ordynatorem kliniki chirurgicznej uniwersytetu warszawskiego, w r. 1882 ordynatorem oddziału chirurgicznego w szpitalu Dzieciątka Jezus. Jako lekarz zajmował wybitne i wpływowe stanowisko. W r. 1889, z powodu rozwijającej się choroby piersiowej, porzucić musiał praktykę i przebywał przeważnie w Zakopanem, gdzie zajął się badaniem budownictwa tamtejszego. Ogłosił znaczną liczbę rozpraw lekarskich w różnych czasopismach, a oprócz tego wydał: „Budownictwo ludowe na Podhalu" (1892); „Ornamentyka ludowa u Podhalan", oraz przekład „Hamleta" z komentarzem (1895). Życiorys **M.** podała *Gazeta Lekarska* z r. 1895; *Wisła*, t. X.

Matlakowski W.

Matławskie albo **Uzbole starostwo** niegrodowe, leżało w województwie Trockiem, powiecie Kowieńskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1771 zaliczały się do niego dobra Matławka, zwane także Uzbole i wsie Romejki i Kurpiki. W r. 1771 posiadał je Podlecki, podstoli łomżyński, opłacając z niego kwarty złp. 374 gr. 26, a hyberny złp. 190.

Mato grosso (t. j. gęsty las), stan Brazylji, graniczący na zachód z Boliwją, ma rozległości 1,379,651 klm. kw., jest dotąd słabo poznany. Z wielkich wyżyn środkowych spływają liczne rzeki, które wszakże w lecie w znacznej części wysychają. Bogactwo mineralne jest znaczne, ale słabo wyzyskiwane; złoto i djamenty napotykają się w wielu miejscach. Ludność wynosi 80,000 dusz (0,1 na 1 klm. kw.) i składa się głównie z Indjan. Głównem ich zajęciem jest hodowla bydła. Stolicą stanu jest *Cuyaba* (ob.); dawniejsza stolica *Mato Grosso*, nad Guaopore, podupadła zupełnie.

Matołki, ob. Małpeczki.

Matonak, ob. Życica.

Matow Dymitr, filolog bulgarski, * 1864, † 1896 w Dreźnie. Kształcił się w gimnazjum w Rosji, następnie na uniwersytecie w Charkowie, Wiedniu (u Jagicza) i Lipsku (u Leskiena). Uczył w Soluniu i Sofji, gdzie został profesorem etnografji słowiańskiej, wydawał z Szymanowem *Sbornik za narodni umotworenija, nauka i kniżnina*; w nim i innych czasopismach naukowych ogłaszał cenne swe prace. Por. Polivka w *Národopisnym Sborniku*, I.

Matowanie, w technice, pokrywanie szkła i metali powierzchnią drobnoziarnistą, *matową*. Mosiądz matuje się przez zanurzenie w kwasach, inne materjały przez nacieranie piaskiem wilgotnym lub szmerglem. Przy złoceniu i srebrzeniu galwanicznem nadaje się wyrobom powierzchnię matową wprost przez odpowiednie prowadzenie operacji.

Matra, część Karpat, leżąca na południe gór Nowogradzkich, około Diendieszu i Jagru, z północy i zachodu objęta doliną Zadwy, dzielącą ją od reszty Karpat. Od wschodu i południa skłania się ku równinie węgierskiej; wysokość **M.** dochodzi do 900 metrów, najwyższy zaś szczyt ma 1,012 m. nad poziom morza.

Matrah, miasto portowe w arabskiej krainie Oman, ma 20,000 miesz. i warsztaty okrętowe.

Matricaria, ob. Rumianek.

Matrimonium (łac.) małżeństwo, matrymonjalny, dotyczący małżeństwa.

Matrona (łac.) u Rzymian każda uczciwa kobieta zamężna.

Matryarchat, przewaga matki w ustroju rodzinnym, przeciwieństwo *patryarchatu*.

Matryca (z łac. *mater)*, w ogólności każda forma zagłębiona, w którą wchodzi, albo w której przygotowuje się jakie ciało wypukłe; w szczególności forma, mająca wklęsło wybitą głoskę i służąca do odlewania czcionek. Ob. też Galwanoplastyka.

Matrykuła (z łac.), spis urzędowy osób albo dochodów, np. w uniwersytetach matrykułą nazywa się lista studentów do uniwersytetu przyjętych *(immatrykulowanych)*. W księgach parafjalnych spisy parafjan są także matrykułami.

Matsukata Mosayoski, hrabia, polityk japoński, stał w r. 1896 na czele ministerjum, ustąpił w roku 1897, ale niebawem objął na nowo ster rządu.

Matta, mieszanina otrąb, mąki i innych materjałów, służąca do fałszowania pieprzu i cynamonu, wyrabia się fabrycznie.

Mattei Cezar, hrabia, homeopata, * 1815, † 1896, chciał wyprowadzić nowy system leczenia, który nazwał elektro-homeopatją. Por. „Elektro-homeopatyczna metoda leczenia, jej środki i zastosowania ze wskazówkami o leczeniu raka" (Kraków, 1878); „Ideja ogólna nowej nauki, zwanej elektro-homeopatją" (tamże, 1879).

Matter Jakób, filozof i teolog francuski, * 1791 w Alt-Eckersdorf, w departamencie Niższego Renu, † 1864. Nauki kończył w Strasburgu i Getyndze. Uwieńczenie pierwszej pracy młodego myśliciela: „Essai historique sur l'école d'Alexandrie" (2 t., Paryż, 1820, 2 wyd. 1840—44, t. 3), przez akademję napisów, zachęciło go do dalszych studjów, których sława torowała mu drogę do wysokich godności. Mianowany w 1819 r. profesorem historji w Strasburgu, został we dwa lata dyrektorem gimnazjum, a w 1832 generalnym inspektorem uniwersytetu i bibljotek francuskich. Z następnych prac **M.** najważniejsze były: „Histoire générale du christianisme et de la société chrétienne" (4 t., tamże, 1826); „Histoire critique du gnosticisme" (3 t., 2 wyd., 1843—44); „Histoire de doctrines morales et politiques des trois derniers siècles" (3 t., 1836); „Histoire de la philosophie dans ses rapports avec la religion" (3 t., 1857); „Saint Martin, le philosophe inconnu" (1862—64); „Swedenborg" (tamże, 1863). Pisywał również dużo rozpraw treści pedagogicznej i filologicznej.

Matterhorn *(Mont Cervin)*, góra kształtu ostrosłupowego w Alpach, na granicy kantonu szwajcar. Wallis i Pjemontu, ma 4,482 metry wysokości. Zwiedzona po raz pierwszy w 1865 r. przez odważnych członków klubu alpejskiego w Londynie, z pomiędzy których trzech w powrocie z jej szczytu wpadło w przepaść. Z doliny Matter prowadzi najwyższy w Europie wąwóz Matterjoch, na 3,322 m. wzniesiony, do doliny Tournanche.

Matteuci Karol, fizyk, * 1811 w Forli, † 1868 w Livorno; kształcił się w Bolonji i Paryżu, 1840 został prof. w Pizie. W 1848 został senatorem i towarzyszył armji toskańskiej do Lombardji, 1862 r. został w gabinecie Rattaziego ministrem oświecenia publicznego, ale stanowisko to opuścił już 1 grudnia t. r. Ważne położył zasługi w nauce o elektryczności i magnetyzmie, oraz w telegrafji elektrycznej. Ogłosił: „Lezioni di fisica" (4 wyd., 2 t., 1851); „Lezioni sui fenomeni fisico-chimici dei corpi viventi" (2 wyd., 1846); „Cours spécial sur l'induction, le magnetisme de rotation etc." (1854). Por. Bianchi „Carlo M. e l'Italia del suo tempo" (1874).

Matteucci Pellegrino, podróżnik włoski, * 1850 w Rawennie, † 1881, z polecenia włoskiego towarzystwa handlowo-geograficznego zwiedził 1878 Abisynję i Szoa. Drugą podróż przedsięwziął w 1880 wraz z księciem Borghese i zbadał Egipt, Dar-Fur i Wadai. Napisał: „La spedizione italiana all'Africa equatoriale" (1875); „La cremazione dei cadaveri" (1875); „In Abissinia" (1880).

Matthews W. Branden, pisarz amerykański, znany pod pseudonimem *Artur Penn*, * 1852 r. w Nowym Orleanie. Napisał wiele komedji.

Matthiä August Henryk, filolog i pedagog niemiecki, * 1769 w Getyndze, † 1835 na urzędzie dyrektora gimnazjum w Altenburgu. Znany jest powszechnie jako autor wielu dzieł bardzo szacownych, jak np.: „Miscellanea philologica" (2 t., Jena, 1803—4); „Ausfürliche griechische Grammatik" (3 t., Lipsk, 1835); „Grundriss der griech. und röm. Literatur" (3 ed., 1834); „Encyklopädie und Methodologie der Philologie" (tamże, 1835) i opracowanie Eurypidesa (9 t., tamże, 1813—29); „Indices" przez Kompann'a (tamże, 1837) i w. in.

Matthiessen Ludwik, fizyk, * 1830 w Fissau pod Eutin, kształcił się w Kiel, 1857 został tamże docentem fizyki matematycznej, 1874 profesorem fizyki w Rostock. Badania jego tyczą się głównie optyki i w przedmiocie tym ogłosił: „Grundriss der Dioptrik geschichteter Linsensysteme" (1877); „Beiträge zur Dioptrik der Kristallinse" (1887—1893).

Matthiola, ob. Lewkonja.

Matthisson, Fryderyk von, liryczny poeta niemiecki, * 1761 w Hohendodeleben pod Magdeburgiem, † 1831 r., od 1812 główny bibljotekarz w Sztutgardzie. Od r. 1787, w którym jego poezje: „Gedichte" (12 wyd., 1824) na świat się zjawiły, był ulubieńcem publiczności niemieckiej. Zbiorowe wyd. pism jego „Schriften" wyszło w 8 tomach (Zürich, 1825—31). Prozą wydał swoje „Erinnerungen" (4 t., tamże, 1810—16). Pozostałe po nim rękopisy wraz z wyborem listów jego przyjaciół ogłosił Schoch (4 t., Berlin, 1832).

Matto grosso, ob. Mato grosso.

Mattra, także *Muttra*, w sanskrycie *Mathura*, miasto w angielsko-indyjskiej dywizji Agra, nad Dżamną, liczy 62,000 miesz. i posiada mnóstwo świątyń; jest to miejsce urodzenia Kryszny, miasto święte Indów bramańskich, zwiedzane przez niezliczone zastępy pielgrzymów.

Mattusz Karol, polityk czeski, * 1836, wydał: „Historické právo a národnost co zakladové státniho zrzizeni rzisze Rakouské" (1867); „Niekolik myszlenek o czeském statu" (1870); „Rzeczi sniemovni" (1900).

Mattusz Władysław (pseud. *Láďa Matusz*), syn poprzed., pisarz czeski, * 1868, studjował prawo i filozofję w Pradze, wydał: „Veselé czteni" (1894); dramat „Viny" (1898); w 1898 założył tygodnik *Pondielni noviny*, który wychodził tylko rok; potem wstąpił do redakcji *Hlasu národa*, gdzie już dawniej pisywał fejletony, powieści i t. d. pod różnemi pseudonimami.

Mattuszka Aloizy, * 1862 w Indrzychowym Hradcu, pisarz czeski, pedagog; napisał życiorysy: Filipka, J. Procházki, Bolesława Jabłońskiego, Ungara, Jirsika, monografję c.-kr. i jezuickiego gimnazjów w Indrz. Hradcu, o bibljotece Strahowskiej i in.

Matty, Jan z... (św.), ob. Jan z Matty.

Matura, miasto portowe na południowem wybrzeżu wyspy Cejlon, liczy 19,000 m. i jest punktem wywozu kości słoniowej.

Matura (łac.), dojrzałość, egzamin dojrzałości, egzamin abiturjencki.

Matura Róża, śpiewaczka czeska, * 1870 w Pradze Czeskiej. Po odbyciu poważnych studjów za granicą, u najlepszych mistrzów, objęła w rodzinnem mieście stanowisko prymadonny dramatycznej w Narodowym teatrze opery. Jakkolwiek podatność jej głosu i wysokie uzdolnienie artystyczne pozwalają M. występować w różnorodnych nawet partjach, najodpowiedniejsze okazują się dla niej postacie bohaterskie, zwłaszcza w operach Smetany, jak „Dalibor" i „Libusza". U nas M. występowała w „Lohengrinie", „Rycerskości wieśniaczej", „Żydówce" i „Halce".

Maturin, departament w stanie Bermudez w rzeczypospolitej Venezuela, obejmuje przestrzeni 33,945 klm. kw. (616,5 m. kw., i liczy 48,000 m. Główne miasto t. n. liczy 15,000 m.

Maturyni, we Francji zakonnicy od wykupowania niewolników, nazwani tak od swego pierwszego klasztoru, gdzie poprzednio był szpital św. Maturyna; ob. Trynitarze.

Matusiak Szymon, filolog i pedagog, * 1854 we wsi Stalach w Galicji, kształcił się w uniwersytecie Jagiellońskim, 1879 został nauczycielem przy seminarjum męskiem w Krakowie, następnie przy miejscowem gimnazjum. Napisał: „Gwara lasowska" (1880); „Nasze kwiaty polne" (1881); „Z pieśni i opowiadań Lasowiaków" (1881); „Wykaz form języka staropolskiego" (1882); „O niektórych zjawiskach języka polskiego" (szczegółowy rozbiór kwestji dźwięków nosowych w staropolszczyźnie, nowopolszczyźnie i języku ludowym z uwzględnieniem innych języków słowiańskich, 1884); „O nauce gramatyki polskiej w wyższem gimnazjum" (1886); „Jakie ludy mieszkały przy ujściu Wisły w czasach najdawniejszych" (1887); „Historja polska w opowiadaniu ludowem" (1881).

Matusz Láď'a, ob. Mattusz Władysław.

Matuszewicz herb: W polu zielonem—łabędź. Nad tarczą—korona. Nadany 1777 przez Stanisława Augusta.—**M.** (hrabia), *Matysiewicz* v. *Łabędź* odm.: Pole czerwone, łabędź srebrny. U szczytu—łabędź. Labry czerwono-srebrne.

Matuszewicz Marcin, poeta, kasztelan brzeski, * 1714 w Jelnej na Podlasiu, † 1773, kształcił się u Jezuitów, ale nie poszedł za ich przykładem, w pismiennictwie bowiem własnym smakiem i nauką wiedziony, tłómaczył bardzo pięknym językiem polskim Horacjusza, a mianowicie jego satyry (Warszawa 1784). Pisał o tych przekładach J. Bartoszewicz w *Dzienniku Warszawskim* (1855). Jeden z celniejszych poetów epoki Stanisławowskiej, był też **M.** znakomitym statystą, znał doskonale prawo narodowe i w tym charakterze oddawał swoje usługi Sapiehom, Czartoryskim, a następnie Radziwiłłom. W 1765 został sędzią ziemskim brzeskim, posłem na sejm 1767, którego był sekretarzem i nareszcie 1768 r. kasztelanem brzeskim. Pod koniec życia pisał swe pamiętniki znakomitej wartości pod względem historycznym i obyczajowym, które ogłosił drukiem prof. Pawiński (4 t., Warszawa, 1876).

Matuszewicz Tadeusz, syn poprzedniego, statysta polski, * 1765, † 1819 w Bolonji. Mąż wysokich zdolności, posłował z województwa Brzeskiego na sejm Wielki, na którym wymową swą i zacnemi dla kraju chęciami zjednał sobie powszechne uznanie. Po upadku Rzeczypospolitej osiadł na wsi w Sandomierskiem i poświęcał się pracy literackiej; tłómaczył wtedy wybornie poemat „O imaginacji" Delille'a, „Poezje" Horacego, oraz wiele dzieł moralnych i politycznych. W 1809 wystąpił na widownią publiczną; został członkiem rządu centralnego Galicji pod przewodnictwem Stanisława Zamojskiego, następnie jeździł w deputacji do Wiednia, z prośbą, ażeby Napoleon Galicję przyłączył do Księstwa Warszawskiego. Jakoż za jego tylko staraniem Zamość i połowa Wieliczki powróciły do Księstwa. Wezwany przez Napoleona do Paryża, dla zdania sprawy o stanie Księstwa, napisał **M.** stosowny memorjał, a po powrocie do Warszawy obszerne ułożył sprawozdanie wraz z członkami rady stanu. Następnie zabiegliwością swą dokazał tego, że za pośrednictwem bankiera Lafitte'a przeprowadził pożyczkę 12 miljonów franków, dla zasilenia wycieńczonego skarbu. Mianowany we wrześniu 1811 roku ministrem finansów, oszczędną administracją, oględnością swą na stosunki zewnętrzne z Napoleonem, który wówczas był jedyną wyrocznią losów Księstwa,

oraz na stosunki wewnętrzne, które nieraz w drażliwem stawiały go położeniu, mianowicie względem ministra wojny, księcia Józefa Poniatowskiego, tak umiał rzeczy godzić, że i skarb zapomógł i potrzebnym wydatkom kraju zadosyć czynił, bez obciążenia znękanego tylu klęskami narodu. Przed wojną 1812 pytany przez Napoleona, pod jaką formą narodową miało się odrodzić Królestwo, doradzał **M.** konfederację, i konfederacja 1812 była jego dziełem. Za rządu Królestwa nianowany znowu ministrem skarbu, po niejakim czasie złożył ten urząd, zostawiwszy miljony w skarbie i pamięć mądrego organizatora tej gałęzi służby publicznej. Z ministerjum przeszedł do senatu i 16 lipca 1817 został kasztelanem. Jako pisarz zasłużył się wzorowem tłómaczeniem Tomasza a Kempis „O naśladowaniu Chrystusa".

Matuszewicz Andrzej, lekarz, 1760 * na Litwie, † 1816 w Wilnie, gdzie był profesorem chirurgji teoretycznej, materji chirurgicznej i akuszerji; ogłosił: „Początki nauki położniczej" J. Plenka, przekład z łac. uzupełniony dodatkami (Wilno, 1806) i „O zapaleniu krtani, krup zwanem" (*Dzien. Wileński*, 1805, t. 11).

Matuszewicz Andrzej, hr., * 1796 w Warszawie, wychowywał się w domu ks. Czartoryskich; 1818 wstąpił do służby rosyjskiej, brał wybitny udział w kongresach opawskim i werońskim i był redaktorem dyplomatycznych not gabinetu rosyjskiego. W 1830 wysłany był do Anglji na konferencję londyńską, następnie został posłem w Neapolu, później w Sztokholmie; † 1842 w Petersburgu.

Matuszewski Teofil, ks. kanonik katedry warszawskiej, proboszcz kościoła parafjalnego Wszystkich Świętych na Grzybowie, * 1842 w Warszawie i tu się kształcił w gimnazjum gubernjalnem, a po otrzymaniu patentu dojrzałości w 1860 r. wstąpił w tymże roku do seminarjum św. Jana w Warszawie, mieszczącem się przy Archikatedrze. **M.**, okazując wybitne zdolności, jako alumn z kursu II przeszedł do b. akademji duchownej rzym.-katolickiej w Warszawie w 1862, którą ukończył ze stopniem naukowym kandydata św. teologji *summa cum laude* w r. 1866. W tymże roku d. 23 września otrzymał święcenia kapłańskie we Włocławku, w nieobecności arcybiskupa Felińskiego. **M.** mianowany był wikarjuszem kościoła św. Aleksandra do 1880 r., w 1881 objął stanowisko profesora przedmiotów biblijnych i historji powszechnej w seminarjum metropolitalnem, oraz wykładał naukę religji w II gimnazjum żeńskiem. W tychże latach sprawował obowiązki cenzora ksiąg duchownych i egzaminatora. Mianowany w 1889 proboszczem Wszystkich Świętych, **M.** od innej pracy zwolniony został. W 1896 mianowany kanonikiem metropolitalnym w Warszawie i kaznodzieją katedralnym. Pisał do *Przeglądu katolickiego*, przez lat blizko 20, *Encyklopedji kościelnej* i *Wychowawczej*, *Słowa*, *Albumu zasłużonych Polaków*. Wydał: „Krótki wykład obrzędów świętych dla młodzieży szkolnej" (4 wyd.); „Najkrótsze przygotowanie do pierwszej spowiedzi i pierwszej Komunji Św." (6 wyd.) i „Wiadomość o kościele i parafji Wszystkich Świętych" (1893).

Matuszewski Teofil.

Matuszewski Ignacy, krytyk i estetyk polski, * 1858 w Wilanowie; kształcił się w Warszawie (gimnazjum realne, 1876, i szkoła handlowa Kronenberga, 1878). W 1878 wyjechał na dalsze studja do Lipska. Zawód literacki rozpoczął w 1883 od sprawozdań bieżącej literatury niemieckiej, drukowanych przez lat kilka z rzędu w *Przeglądzie Tygodniowym*. Prócz tego pomieszczał prace estetyczne i krytyczne w *Ateneum*, *Bibljotece Warszawskiej*, *Głosie*, *Kurjerze Codziennym*, *Gazecie Polskiej*, *Tygodniku Illustrowanym* etc. Ważniejsze studja: „Stare kłamstwa i Nowe prawdy" (*Ateneum*, 1886); „Słowacki i Shelley" (*Przegląd Tygodniowy*, 1887); „Byron i wpływ jego na literaturę polską" (tamże, 1888); „Ostrow Boży-Rugja" (tamże, 1892). „Doktryny współczesnego okultyzmu a mistyka Słowackiego" (tamże, 1892); „Geneza i znaczenie Eloi u Słowackiego" (*Ateneum*, 1892); „Podmuch z Północy—Ola Hanson" (tamże, 1894); „Bolesław Prus" (*Przegląd Tygodniowy*, 1894 i 1897); „Ideał bohaterstwa w dramacie indyjskiem" (odczyt drukowany w *Głosie*, 1896); „Quo Vadis" studjum (*Przegl. Tygod.* 1896); „Eschilos" (*Gaz. Pol.*, 1895); „Torkwato Tasso" (tamże, 1895); „Wstecznictwo czy reakcja" (*Kur. Codz.*, 1897); „Subjektywizm w krytyce" (*Bibljot. Warszaw.*, 1897); „Bohaterowie Jasełek" (odczyt o typach marjonetkowych, drukowany w *Tygodn. Illustr.*, 1897); „Liczmany myśli i mowy" (*Niwa*, 1892); „Botticelli" (*Tygod. Illustr.*, 1898); „Nowoczesne malarstwo angielskie" (tamże, 1899); „Sztuka i społeczeństwo" (tamże, 1899); „Don-Kichot i Robinson" (tamże, 1898); „Powieść społeczna i formuły estetyczne" (tamże, 1899); „Ewolucja powieści egzotycznej", oraz „Egzotyzm, realizm i legenda" (tamże, 1900); „Słowacki i sztuka nowoczesna" (tamże, 1900); „Stanowisko Mickiewicza w literaturze powszechnej", „Żywioły plastyczne w poezji Słowackiego" (*Ateneum*, 1901); „Prus i Sienkiewicz" (w numerze jubileuszowym *Kur. Codz.*, poświęconym Prusowi); „Historja Sztuki" i „Estetyka" (w *Poradniku dla samouków*); „Duch bajek indyjskich" (w książce jubileuszowej *Prawda*); „Miara estetyczna w polemice" (*Tygodn.*

Matuszewski Ignacy

Illustr., 1900), oraz wiele sprawozdań i artykułów krytycznych i polemicznych. W formie książkowej, wydał: „Bajdy i baśnie“ (1886), przekład „Pamiętników Heinego“ (1885); „Djabeł w Poezji, historja i psychologja postaci uosabiających zło w literaturze wszystkich narodów i wieków“ (wyd. I, Warszawa, 1894, wyd. II, powiększone, 1900); „Czarnoksięstwo i medyumizm,“ studjum historyczno-porównawcze (Warszawa, 1896); „Swoi i obcy, pokrewieństwa i różnice, zarysy literacko-estetyczne“ (tamże, 1898; jest to zbiór większych studjów, drukowanych poprzednio w różnych pismach). W druku: „Słowacki i nowa sztuka“ (twórczość Słowackiego w świetle poglądów estetyki nowoczesnej), oraz druga serja „Swoich i obcych“. Specjalnością **M.** jest literatura porównawcza, której metody stosuje do zjawisk piśmiennictwa ojczystego, rozpatrując je na tle rozwoju sztuki i literatury wszechświatowej. Od r. 1898 jest **M.** kierownikiem literackim *Tygodnika Illustrowanego.* Od r. 1899 do 1901 był członkiem komitetu i sekretarzem Kasy literackiej.

Matuszewski Karol, literat, pisywał krytyki artystyczne w *Gazecie Polskiej*, *Bibljotece Warszawskiej* i *Echu muzycznem, teatralnem i artystycznem.* W ostatnich czasach usunął się od literatury. Por. St. Witkiewicz „Sztuka i krytyka u nas“ (1889—1898).

Matuszka Jan, pisarz słowieński, * 1821 r. w Dolnym Kubinie, † 1877, pisał ballady; niektóre z jego pieśni uludowiły się, np. „Preletel sokolik“; „Nad Tatrou sa blyská“.

Matuszyński Leopold, śpiewak i reżyser opery warszawskiej, * 1820 w Warszawie, † 1893; był uczniem Karola Kurpińskiego i Kudlicza. W r. 1841 wystąpił po raz pierwszy w Warszawie w „Lunatyczce“ Belliniego; śpiewał przeszło w 80 operach. W r. 1854 został reżyserem opery i pozostawał na tem stanowisku do 1893. Przyswoił językowi polskiemu 50 oper i śpiewów, oraz „Szkołę śpiewu“ Voccai'ego.

Matuszyński L.

Matutina (łac.), modlitwa poranna wedle brewiarza rzymsko-katolickiego.

Matuzal, właściwie **Methusalah** (mąż boży), podług podania rodowego Hebrajczyków, jeden z patrjarchów, syn Henocha, ojciec Lamecha. Słynny jest z tego, że podanie przypisuje mu najdłuższe życie ze wszystkich patrjarchów, a mianowicie 969 lat; dotychczas jeszcze wiek **M.** używa się przysłowiowo na oznaczenie długiego życia.

Matwiejew Artamon, mąż stanu rosyjski, bojar, * 1625; 1653 jeździł do Chmielnickiego, ażeby wstrzymać go od poddania się Porcie, następnie brał udział w wyprawach na Litwę; 1656 prowadził układy względem wybrania cara Aleksego na tron polski. Cieszył się zupełnem zaufaniem Aleksego, który powierzył mu wychowanie swych dzieci. Po wstąpieniu na tron Feodora stracił zaufanie i wpływy u dworu i odzyskał je znowu dopiero po śmierci Feodora. Zginął 1682, podczas buntu strzelców. **M.** był przyjacielem literatury i nauk, pierwszy zaprowadził w Rosji widowiska teatralne i pozostawił w rękopisie kilka dzieł historycznych.—Syn jego **M.** Andrzej, hr., mąż stanu i pisarz rosyjski, * 1666, † 1728; 1691 został wojewodą dźwińskim, wkrótce jednak porzucił służbę i zajął się w Moskwie pracami naukowemi. 1699 mianowany posłem w Holandji, 1712 w Wiedniu, gdzie zostawał do 1715, poczem powrócił do Petersburga i sprawował rozmaite urzędy do 1727. Pozostawił w rękopisie opis buntu strzelców, wydany przez Sacharewa w „Zapiskach russkich ludiej“ (Petersburg, 1841); oraz przekład z dzieł ks. Skargi „Sokraszczenije letopisiej cerkownych Kęsaria Baronija“, tudzież „Letodiejanija cerkownyja Kesaria Baronija“.

Maty, tkaniny z giętkich części roślinnych, zwłaszcza z włókien kokosowych, trzciny, łyka, głównie łyka lipowego, słomy, liści palmowych, trawy, cienkich pręcików drewnianych.

Maty, *Matty, Matthy,* herb: W polu srebrnem, nad czerwonym chartem między trzema gwiazdami czerwonemi—krokiew czerwona. Labry czerwono-srebrne. Nadany w r. 1775.

Maty.

Mátyás Karol Marjan, folklorysta polski, * roku 1866 w Myślenicach w Galicji, doktor prawa (1888) uniwersytetu krakowskiego; od dzieciństwa zbierał podania, wierzenia i zwyczaje górali i Mazurów galicyjskich, szczególnie z okolic Brzeska i Tarnobrzega. Prace jego treści etnograficznej były drukowane w Galicji i *Wiśle* warszawskiej.

Matyász Wacław (pseud. V. Lipowsky), pisarz czeski, * 1848 w Dudowie; jako aktor, zwiedził Czechy i Morawy, napisał kilka utworów dramatycznych, oraz powieści historyczne i współczesne. W r. 1882 wstąpił do redakcji *Pokroku*, a następnie zaczął sam wydawać „Mladoboleslavské Listy.“

Matylda (św.), córka Dytrycha z Ringelheimu, hr. saskiego, od 909 małżonka Henryka I, króla niemieckiego, matka cesarza Ottona W., opiekunka ubogich i założycielka wielu klasztorów i szpitali; † 968 w założonym przez siebie klasztorze Kwedlinburskim. Kościół obchodzi jej pamiątkę 14 marca.

Matylda, margrabina Toskanji, * 1046, córka Bonifacego, margrabiego Toskańskiego, posiadała Toskanję, Mantuę, Parmę, Reggio, Placencję, Ferrarę, Modenę, część Umbrji, późniejsze państwo Kościelne od Viterbo aż do Orvieto i część Marchj;

Ankońskiej, które to posiadłości były częścią alodjalne, częścią lennicze. Zaślubiła księcia Lotaryngji Gotfryda Garbatego, ale z nim nie żyła i w 30 roku życia owdowiała. Wtedy stanęła po stronie papieża Grzegorza XII i wszelkiemi siłami wspierała go przeciwko cesarzowi Henrykowi IV, z którym nawet po śmierci Grzegorza dalej jeszcze wojnę prowadziła. W r. 1077 darowała swe posiadłości Kościołowi *(dziedzictwo Matyldy)*, ale z tego powodu wynikły długie spory, trwające jeszcze po jej śmierci, zaszłej 1115 r. w zbudowanym przez nią klasztorze benedyktyńskim w Polirone.

Matylda Letycja Wilhelmina Bonaparte, córka Hieronima, brata Napoleona I, * 1820 w Tryjeście, zaślubiła 1841 r. we Florencji Anatola Demidowa, księcia San Donato, z którym się rozłączyła 1845 i otrzymała dożywotnią pensję 200,000 rubli rocznie. Potem osiadła w Paryżu, gdzie podczas prezydentury brata stryjecznego Ludwika Napoleona, robiła honory jego domu, a po ogłoszeniu cesarstwa otrzymała tytuł cesarskiej wysokości. Ks. M. zajmowała się malarstwem; w w 1865 r. otrzymała nawet nagrodę za jedno ze swych malowideł. Wielkiego rozgłosu narobiło ogłoszenie listów, pisanych przez nią do Sainte-Beuve'a (Paryż, 1869). Dom jej był ogniskiem, gdzie zbierali się uczeni, literaci i artyści.

Matzat Henryk Ferdynand, historyk, * 1846 w Prusiech wschodnich, studjował historję i filozofję w Berlinie i Królewcu, od 1876 jest dyrektorem szkoły rolniczej w Weilburgu w. ks. Nassau. Napisał: „Erdkunde“ (2 wyd., Berlin, 1886); „Methodik des geographischen Unterrichts“ (1885); „Chronologische Untersuchungen zur Geschichte der Könige von Juda und Israel“ (1880); „Römische Chronologie“ (1883—84, t. 2); „Römische Zeitrechnung für die Jahre 219 bis 1 v. Chr.“ (1889).

Matzenauer Antoni, językoznawca słowiański, * 1823 pod Przerowem, † 1893 w Bernie morawskiem, kształcił się w uniwersytetach ołomunieckim, wiedeńskim i lwowskim (1832—6). Uczył w różnych zakładach języka czeskiego i niemieckiego, oraz literatury i historji. Ogłosił: „Cizi slova ve slovanskych rzeczech“ (1870); „Prispievky ke slovanskému jazykozpytu“ (1880—93 w *Filologickich Listach)*. Był współpracownikiem wydanego przez Miklosicha „Dictionnaire abrégé de six langues slaves“ (1885). Por. Zubaty w „Almanachu cz. Akad.“ (V, 1895).

Matzner Jan, historyk czeski, * 1845 w Pisku, kształcił się w Pradze na wydziale filozoficznym, poczem został nauczycielem w Pisku. Ogłosił wiele monografji historycznych, szczególnie dotyczących jego rodzinnego miasta.

Maubeuge, miasto i twierdza we franc. depart. Nord, na obu brzegach Sambry, ma 13,500 miesz. Do 1678 było stolicą Hennegawji, ale na mocy traktatu nimweskiego przeszło w posiadanie Francji.

Mauch Karol, podróżnik afrykański, * 1837 r. w Stetten w król. Wirtemberskiem, † 1875 r. Po ukończeniu szkoły realnej w Ludwigsburgu był nauczycielem, party jednak żądzą podróżowania, mimo ogromnych trudności, udał się 1863 r. do Londynu, skąd po 5-miesięcznych przygotowaniach puścił się na morze, a następnie, stanąwszy w Afryce, obrał w czerwcu 1865 r. rzeczpospolitą Transwalską za główne pole swych badań i punkt wyjścia do dalszych wycieczek. W kilku podróżach (1866—69 i 1871) zwiedził po większej części nieznane dotąd krainy między Limpopo i Zambezi, odkrył złote pola w kraju Maszona, oraz pola djamentowe i wspaniałe ruiny Zimbaoë, uważane przez niektórych za biblijny Ofir. Po powrocie do kraju był urzędnikiem kolei żelaznej i zmarł w skutek nieszczęśliwego upadku. Ogłosił: „Reisen in Südafrika 1865—72“ (1874).

Maugras Gaston, literat francuski, * 1851 roku w Soissons; wydał kilka prac historycznych i wiele dokumentów, dotyczących znakomitości XVIII w. Z tych wymienimy: „La vie intime de Voltaire“ (1885); „Voltaire et J. J. Rousseau“ (1886) i in.

Mauguin Franciszek, * 1782 r. w Dijon, adwokat paryski, zjednał sobie wielką wziętość jako obrońca przestępców politycznych; został 1828 r. deputowanym i zasiadał po lewicy, podnosząc przy każdej sposobności wymownem słowem żywioł demokratyczny; jednakże, jako człowiek zbyt namiętny, nie znalazł dostatecznego poparcia i został w odosobnieniu; † 1854 w Saumur.

Maui, *Mauwi*, albo *Mauwee*, jedna z większych wysp Sandwickich, obejmuje 1,268 klm. kw. z ludnością 18,000 i miastem głównem Lahaina.

Maule, rzeka w Chili, bierze początek w Andach, wpada do oceanu Spokojnego, ubiegłszy 225 klm. Prowincja chilijska t. n. obejmuje 7,591 klm. kw. i liczy 130,000 miesz. Miastem głównem jest Cauquénes.

Maulmain *(Moulmein, Molmen)*, miasto portowe w dywizji Tenasserim w królestwie Birmańskiem, liczy 54,000 miesz.

Maund, waga wsch.-indyjska, ob. Mahnd.

Maundeville John, ob. Mandeville.

Maupassant, Henryk René Albert *Guy de*, znakomity nowelista i powieściopisarz francuski, * roku 1850 w zamku Miromesnil w Normandji, † 1893; po ukończeniu szkół kształcił się w Yvetot i w Rouen, miał udział w wojnie 1870—71; przez Gustawa Flauberta, którego był siostrzeńcem i uczniem, zachęcony został do literatury, przyłączył się do szkoły naturalistycznej i w zbiorze wydanym p. t.: *Soirées de Médan* zamieścił nowelę „Boule de suif“ (1880). Wybitniej okazał się jego talent w zbiorze poezji p. t.: „Des Vers“ (1880), którym zajął wybitne stanowisko w rzędzie nowszej szkoły lirycznej francuskiej, między tak zwanymi *Parnassiens*. Był feljetonistą *Gaulois* i kilku pism niepolitycznych. W r. 1892 choroba umysłowa wstrzy-

mała jego twórczość, po 2 latach choroby umarł obłąkany w 1893 w Auteuil. W r. 1897 wystawiono mu pomnik w parku Monceau w Paryżu. Napisał: „La maison Tellier“ (1881); „Une vie“ (1883); „Les soeurs Rondoli“ (1884); „Contes du jour“ (1885); „Contes et nouvelles“ (1885); „Monsieur Parent“ (1886); „Bel-Ami“ (1885); „La petite Roque“ (1886); „Pierre et Jean“ (1888); „Sur l'eau“ (1888); „Le Rosier de madame Husson“ (1888); „La Main gauche“ (1889); „Fort comme la mort“ (1889); „Inutile beauté“ (1890); „Notre coeur“ (1890); „La Vie errante“ (1890), także dramat „Histoire du vieux temps“ (1879) i sztukę w 3-ch aktach „Musotte“ (1891), w przekładzie polskim „Siostry Rondoli“ (Warszawa, 1885); „Przez kobiety“ (1886); (1867); „Jak śmierć silna“ (Warszawa, 1890); „Nowe serce „(1891); „Panna Fifi“ (1898) i in.

Maupeou, Mikołaj Karol Augustyn de, * 1714 w Paryżu, † 1792 w Thuit, nastąpił po swym ojcu *René Karolu de* **M.** (* 1688, † 1775), na urząd kanclerza Francji; starał się wszelkiemi siłami o zmniejszenie władzy parlamentu i w tym celu kazał 21 stycznia 1771 r. aresztować wszystkich członków i ogłosił utworzony przez się parlament tymczasowy (13 kwietnia 1771) za samoistny; w chwili zgonu Ludwika XV (10 maja 1774) został wygnany i zapomniany od wszystkich. Por. Flammermont „Le chancelier **M.** et le parlament“ (Paryż, 1884).

Maupertuis, Piotr Ludwik Moreau de, matematyk i filozof francuski, * 1698 r. w Saint-Malo, † 1759 r. Był z początku przeznaczony do służby wojskowej, ale następnie oddał się wyłącznie nauce i w 1732 został członkiem akademji paryskiej. W r. 1737 kierował w Laponji pomiarami długości stopnia. W r. 1746 wezwany został przez Fryderyka II do Berlina na przezydenta akademji. Spór z Voltaire'm o metafizyczne zasady spoczynku i ruchu uprzykrzył mu pobyt w Berlinie, i ostatnie lata życia przepędził **M.** w Bazylei. W szczególności na jego dowody matematyczne istnienia Boga odpowiedział Voltaire dziełem „Histoire du docteur Akakia,“ które z rozkazu Fryderyka II spalone zostało publicznie w Berlinie. Ogłosił znaczną liczbę rozpraw z rachunku różniczkowego, wprowadził do mechaniki zasadę najmniejszego działania. Jako pisarz, jest on dowcipcy, pełen zapału i wyobraźni, ale często dziwaczny. Dzieła jego treści filozoficznej i matematycznej wyszły w 4-ch tomach (Paryż, 1752; Lion, 1768). Życiorys jego napisał Baumelle „Vie de **M.**“ (1856), zamieszczone tam jednak listy Fryderyka II uważane są za sfałszowane. Por. A. Mayer „Geschichte des Prinzips der kleinsten Action“ (1877).

Maur (św.) uczeń św. Benedykta na górze Kasyno, około r. 522; pierwszy opat nowo założonego klasztoru w Glaufeuil w Anjou. Od niego opactwo to przybrało nazwę opactwa św. **M.** nad Loarą, a zgromadzenie Benedyktynów reformowanych we Francji, kongregacji św. **M.**, która liczyła około 124 opactw, czyli przeorstw. Zakon odznaczał się szczególnem zamiłowaniem nauk i wydał wielu ludzi uczonych, mianowicie historyków.

Maurenbrecher Karol Piotr Wilhelm, historyk niemiecki, * 1838 r. w Bonn, † 1892, od 1867 profesor w Dorpacie, następnie 1869 w Królewcu, 1877 w Bonn; wydał: „Karol V und die deutschen Protestanten“ (1865); „England im Reformationszeitalter“ (1866); „Don Carlos“ (1 wyd., 1876); „Studien und Skizzen zur Geschichte der Reformationszeit“ (1874); „Königthum und Verfassung in Preussen“ (1878); „Geschichte der katholischen Reformation“ (1880); „Die preussische Kirchenpolitik und der Kölner Kirchenstreit“ (1881). Od r. 1881 redagował „Historische Taschenbuch.“

Maurepas Jan Fryderyk Phelyppeaux, hr. de, francuski mąż stanu, * 1701; za Ludwika XV minister marynarki, został strącony przez p. Pompadour. Po wstąpieniu na tron Ludwika XVI (1774), chociaż potrzebnych ku temu nie posiadał zdolności, mianowany pierwszym ministrem, zwołał na nowo zniesione przez Maupeou parlamenty i skłonił króla do wspierania północnej Ameryki w wojnie północno-amerykańskiej; † 1781. Sekretarz jego Sallé wydał pod nazwiskiem **M.** „Mémoires“ (1790—92, t. 4).

Maurer, Jerzy Ludwik von, uczony prawnik niemiecki i mąż stanu bawarski, * 1790 w Erpolzheim pod Dürkheim, † 1872, pierwotnie wyższy urzędnik sądowy, później od r. 1825 profesor prawa w Monachjum. Chętnie widziany na dworze, przebywał szybko niższe stopnie urzędowania i zostawszy radcą stanu, radcą państwa, członkiem rady regencyjnej w Grecji, zakończył karjerę jako minister sprawiedliwości i spraw zagranicznych w r. 1847. Jako uczony położył ważne zasługi przez zgłębianie historji prawa niemieckiego. Ważne w tym względzie są następujące jego dzieła: „Geschichte des altgerman. mündlichen Gerichtsverfahrens“ (Heidelberg, 1824); „Grundriss des deutschen Privatrechts“ (Monachjum, 1838); „Ueber die deutsche Reichsterritorial und Rechtsgeschichte“ (Monachjum, 1830); „Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadtverfassung“ (tamże, 1854). „Geschichte der Markenverfassung in Deutschland“ (Erlangen, 1856); „Geschichte der Fronhöfe“ (4 t., tamże, 1862—63); „Geschichte der Fronhöfe, der Bauerhöfe und der Hofverfassungen in Deutschland“ (4 t.. Erlangen, 1862—63); „Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland“ (t. 1—2, 1865—66); „Geschichte der Städteverfassung in Deutschland“ (t. 1—4, Erlangen, 1869—71).

Maurer Konrad, syn poprzedniego, * 1823 r. we Frankenthal w Palatynacie Reńskim, pobierał nauki w Monachjum i w Berlinie, od r. 1855 profesor zwyczajny w Monachjum. Jest on jednym z najgłębszych znawców starożytności skandynawskiej. Główne jego dzieła są: „Die Bekehrung des

norweg. Stammes zum Christenthum" (2 t., Monachjum 1855—56); „Island Volkssagen der Gegenwart" (Lipsk, 1860) i wydanie „Gull-Thorissaga" (Lipsk, 1858); „Island von seiner ersten Entdeckung bis zum Untergang des Freistaats" (Monachjum, 1874) i in.

Maurer Roman, historyk polski, * 1852, † 1884, kształcił się w uniwersytecie lwowskim, następnie zajmował się nauczycielstwem prywatnem, oraz studjami nad dyplomatyką i paleografją. Napisał rozprawę doktoryzacyjną: „Urzędnicy kancelaryjni Władysława Jagiełły 1434—1506" (w *Bibljotece Warsz.*, 1877 i oddzielnie Bradg 1881 i 1884); „Daty do dziejów Odrowążów Sprowskich" i in.

Maurice Fryderyk Denison, teolog i pisarz angielski, * 1805 w Normanston (Suffolk), † 1872 w Londynie. W r. 1846 został profesorem historji kościelnej przy King's College w Londynie, po kilku latach zasuspendowany był z powodu wolnomyślnych poglądów. W r. 1854 założył Working Men's College w Londynie. W r. 1866 został profesorem moralności w Cambridge. **M.** wraz z Kingsleyem stał na czele wolnomyślnej partji kościelnej t. zw. „Broad churche." Napisał: „Theological essays" (1853); „The religions of the world" (1877); „The religion of the world" (1877); „The religion of Rome" (1855); „The conscience" (1868); „Social morality" (1869) i in. Biografja F. Maurice wyszła w tłómaczeniu niemiec., 1885.

Maurik Justus, humorysta i poeta niderlandzki, * 1847 w Amsterdamie, gdzie mieszka dotychczas jako właściciel fabryki. Napisał: „Een bittere Pil" („Emancypacja"); „Janus Tulp" („Zbogaceni mieszczanie"), „S of Z." („Judofobja"), „Tijne Beschniten" („Obłuda"), „Men zegt" („Plotki"). Nowele jego wyszły w kilku wydaniach i z ilustracjami. **M.** zyskał sobie nazwę „Niderlandzkiego Dickensa."

Mauritia (*Prześcigla*), rodzaj roślin z rodziny palm, obejmujący palmy bardzo wysokie z gęstą koroną liści. **M.** *flexuosa* (*miriti, ita*), wysoka na 25 — 45 m., jest jedną z najpiękniejszych palm, rośnie w Ameryce płd, na wilgotnych miejscach, tworząc całe lasy; rdzeń drzewa zawiera mąkę sagową, zwaną *ipuruma*; z naskórka liści dają się wykręcać silne nici i prząść maty; sok sfermentowany wydaje słodkie, upajające wino. **M.** *vinifera* (*buriti*), w Brazylji, dorasta, 30—45 m., liście ma na 4 m. długie; owoce są podobne do jaj kurzych, czerwone, zawierają jądro podobne do kasztana i mięso żółtawe, kwaskowato-słodkie, z którego się otrzymuje emulsję (*piauhi*), która zaprawiona cukrem wydaje przyjemny napój (*sajette*); liście służą do pokrywania dachów.

Mauritia vinifera. Kwiatostan męski i żeński.

Mauritius, wyspa, ob. Maurycego św. wyspa.

Mauritius A., pseudonim Dr. Jochmusa.

Maurokordatos, rodzina greckich Fanarjotów (ob.), wywodząca ród swój od greckiej familji Scarlati, dała kilku hospodarów Mołdawji i Wołoszczyznie.— *Aleksander*, książę Maurokordatos, * 1791 w Konstantynopolu, † 1865, był w latach 1821—1825 podczas wojny o wyswobodzenie Grecji prezydentem władzy wykonawczej, za króla Ottona ministrem skarbu, w październiku 1833 r. prezesem gabinetu, a od r. 1834 kolejno posłem przy kilku dworach zagranicznych. Utworzywszy 11 kwietnia 1844 nowy gabinet jako głowa angielskiego stronnictwa, nie zdołał się na tem stanowisku utrzymać i w sierpniu t. r. opuścił ster rządu. Od 1850 był posłem greckim w Paryżu, a od 1854 do października 1855 r. powtórnie prezesem ministrów.

Maurolycos Franciszek, *Maurolicus*, matematyk, * 1494 w Mesynie, † 1575 r. Tłómaczył i komentował celniejszych geometrów starożytnych i ogłosił: „Cosmographia de forma, situ, numeroque coelorum et elementorum" (1543); „Theoremata de lumine et umbra" (1575—1613); „Admirandi Archimedis Syracusani monumenta omnia quae exstant" (1685) i in.

Mauromichalis, sławna rodzina szlachecka Majnotów (ob.).

Mauromichalis Jerzy, był głównym dowódcą Majnotów w powstaniu 1770 r.

Mauromichalis Piotr, znany pod nazwiskiem *Pietro-Bej*, od r. 1816 bej Majnotów, był w czasie wojny o wolność Grecji członkiem mesyńskiego i moreotyjskiego senatu, 1823 prezesem zgromadzenia narodowego w Astros, a zarazem naczelnikiem władzy wykonawczej. Z powodu swej opozycji przeciwko Kolokotroniemu (ob.) i prezydentowi Kapodistrias (ob.), został uwięziony 1830 r. w Naupiji. Syn jego *Jerzy* i brat *Konstanty* zamordowali z tej przyczyny 9 października 1831 r. hr. Kapodistrias i własnem życiem zemstę swą przypłacili. Piotr po upadku Kapodistriasa został wypuszczony na wolność i był jednym z najwierniejszych stronników króla Ottona, † 1848 r.

Maurowie, jeden z narodów zamieszkujących Berberję, tak nazwani od starożytnych *Maurów*, których jednak nie są prawdziwymi potomkami. Dawni owi Maurowie, pierwotni mieszkańcy Maurytanji (ob.), byli prawdopodobnie spółplemiennikami Numidyjczyków, a potomkami ich są Amazirgowie w dzisiejszem Maroku (ob.). Później

nazwę **M.** nosi plemię mieszane, powstałe z połączenia pierwotnych **M.** ze zdobywcami azjatyckimi (głównie Arabami), osiadłe w miastach nadbrzeżnych Maurytanji, a nawet i całej Berberji. Dzisiaj pod nazwą **M.** rozumiemy głównie tubylczą ludność miast berberyjskich. Nazwisko to przeszło także na pomieszanych z Maurami Arabów, którzy Hiszpanję zawojowali i używane jest w historji jako synonim obok nazw Arabów i Saracenów. Od nich pochodzą *Moryskowie*, t. j. *Maurowie*, którzy po obaleniu państwa mahometańskiego w Grenadzie przez Ferdynanda Katolickiego pozornie przyjęli wiarę chrześcijańską, ale skutkiem ucisku i prześladowania ze strony Filipa II, który postanowił ich nawrócić albo wytępić, powstali zbrojnie (1568—70), jednakże zostali zwyciężeni i naprzód w liczbie 100,000, a 1609 roku w całej masie (z wyjątkiem niewielu, dotąd w górach Granady pozostałych), do Afryki północnej wygnani. Por. Rochau „Die Moriscos in Spanien" (Lipsk, 1853).

Maurus, herbu Lewart, rodem Francuz, był biskupem krakowskim od 1109 do śmierci, zaszłej 1118 r.

Maurus Hrabanus, ob. Hrabanus Maurus.

Maury Jan Siffrein, prałat i znakomity mówca kościelny francuski, * 1746 w Valreas, † 1817 r. w Rzymie. W 1789 występował w zgromadzeniu narodowem przeciwko nowemu systemowi, poczem wyjechał do Rzymu, gdzie papież mianował go 1794 biskupem Nicei, a 1798 kardynałem; 1806 r. powrócił do Francji, został jałmużnikiem przy królu Hieronimie, a 1810 arcybiskupem paryskim. Usunięty z tej ostatniej godności przez restaurację, wyjechał do Rzymu, gdzie spędził ostatek życia. Z dzieł jego: „Oeuvres choisies" (5 t., Paryż, 1827), szczególnie zasługuje na wzmiankę „Essai sur l'éloquence de la chaire" (2 t., Paryż, 1810 i późn.).

Maury Juan Maria, z Malagi, poeta hiszpański, * około 1780, † 1845 w Paryżu. Sławę europejską pozyskał dziełem „Espagne poétique" (2 t., Paryż, 1826—27), w którem dał zbiór liryków hiszpańskich z metrycznym przekładem francuskim i biograficzno-krytycznemi rozprawami. Inne jego prace poetyczne są: „La agresion britanica" (Madryt, 1806); „Aswero y Almedora" (Paryż, 1840); „Poesias castellanas" (3 t., Walencja, 1845).

Maury Maciej Fontaine, hydrograf, * 1806 r. w Wirginji, † 1873; młodo wstąpił do marynarki amerykańskiej, 1844 został dyrektorem obserwatorjum morskiego w Waszyngtonie, które mu zawdzięcza swój rozwój i znaczenie praktyczne; z wybuchem wojny domowej 1861 r. przyłączył się do Stanów południowych. Następnie towarzyszył cesarzowi Maksymiljanowi do Meksyku, poczem założył w Londynie szkoły dla obsługi torpedowców, wreszcie osiadł w Wirginji. **M.** zasłużył się wielce hydrografji, wykazał wiatry wiejące przeważnie w różnych miejscach oceanu, a tym sposobem spowodował znaczne skrócenie czasu trwania żeglugi między Europą, a Ameryką. Ściągające się tu jego prace: „Sailing directions" (8 wyd., 1859); „Wind- and current chart. Physical geography of the sea" (N.-York, 1858), stanowią epokę w tej gałęzi nauki. Nadto napisał: „Nautical monographs" (1859—61); „Relation between navigation and the circulation of the atmosphere" i in. Życiorys **M.** napisała jego córka (wyd. Markhama, 1887).

Maury Ludwik Ferdynand Alfred, archeolog i historyk francuski, * 1817 w Meaux, † 1892; człowiek rozległej nauki, od 1860 r. bibljotekarz tuileryjskiej bibljoteki i od 1862 profesor historji w Collège de France. Z prac jego literackich celniejsze są: „Essai sur légendes pieuses du moyen âge" (Paryż, 1843); „Les fées du moyen âge" (tamże, 1843); „La terre et l'homme" (tamże, 1856, 4 wyd., 1878); „Histoire des réligions de la Grèce antique" (3 t., tamże, 1857—60); „Histoire des forêts de la Gaule et de l'ancienne France" (tamże, 1867); „Rapport sur les progrès de l'archéologie en France" (tamże, 1867); „Le sommeil et le rêve" (4 wyd., 1877); „Croyances et légendes de l'antiquité" (2 wyd. 1865); „La magie et l'astrologie dans l'antiquité et au moyen-âge" (4 wyd., 1877) i t. d. Prócz tego umieszczał mnóstwo cennych rozpraw w różnych czasopismach naukowych.

Maurycego św. włócznia, nazwa nadawana włóczni, przechowywanej od ośmiu przeszło wieków w skarbcu katedry krakowskiej, a której posiadaczem miał być św. Maurycy (ob.). W ostrzu żeleźca znajdują się dwa otwory, niby wązkie okienka, przewiązane potrójnem wiązaniem z potrójnie plecionego drutu żelaznego; pośrodku żeleźca znajduje się skówka miedziana, grubo pozłacana,

Włócznia św. Maurycego.

a u spodu jakby dwa krzyże z drutu żelaznego, przewiązane nad sześcią wyżłobionemi podłużnie pręgami. Długość żeleźca wynosi 0,5 metra. Włócznia ta ma być owem godłem władzy, które w 1000 r. cesarz Otton III darował przy grobie św. Wojciecha przyjacielowi niegdyś tego męczennika, a odtąd przyjacielowi i sprzymierzeńcowi cesarstwa, Bolesławowi Chrobremu. Por. Przezdzieckiego „Włócznia św. Maurycego" (Warszawa, 1861).

Maurycego św. wyspa *(Mauritius* lub *Isle de France)*, wyspa angielska na oceanie Indyjskim, należąca do gromady wysp Maskareńskich, odległa o 880 klm. na wschód od Madagaskaru, ma (1,914 klm. kw.) powierzchni i 374,079 m., a z należącemi do niej pod względem administracyjnym kolonjami: Rodriguez, Diego Garcia i Sechelles 2,872 klm. kw. i 393,930 miesz. (1892); górzysta, prze-

rznięta głębokiemi dolinami i żyznemi polami; wydaje wszelkie rośliny podzwrotnikowe i wiele europejskich; głównie uprawiają trzcinę cukrową. Ludność składa się z Francuzów, Anglików, Malajów, Chińczyków, Negrów i Kulisów. Stolicą wyspy jest port Louis. Odkryta 1507 r. przez Portugalczyków, została 1598 r. zajętą przez Holendrów, 1715 przez Francuzów, którzy ją nazwali *Ile de France*, 1810 zdobyta przez Anglików, którym r. 1814 formalnie została odstąpioną. Por. Ryan „M. and Madagascar" (1864); Baker „Flora of M. and the Seychelles" (1877).

Maurycy św., męczennik, za cesarza Djoklecjana dowódca legji chrześcijańskiej Tebańskiej, złożonej z 6,666 ludzi. Podczas wyprawy do Gallji, legja ta odmówiła składania ofiar bogom bałwochwalskim, za co z rozkazu Maksymjana Herkulesa w pień przez wojsko rzymskie była wycięta. Wtedy zginął także i św. **M.** Kościół obchodzi jego pamiątkę 22 września.

Maurycy, Mauritius Tiberius), cesarz wschodni, * 539 w Arabisa w Kapadocji, zięć Tyberjusza II, objął po jego śmierci 582 r. najwyższą władzę, zginął wraz z pięciu synami r. 602 w powstaniu, wznieconem przez Fokasa, który się cesarzem ogłosił.

Maurycy, naprzód książę, potem elektor saski, * 1521 w Freibergu, najstarszy syn księcia Henryka Pobożnego, przeszedł 1539 do kościoła protestanckiego i 18 sierpnia 1541 objął rządy po swym ojcu. Popierał on wprawdzie 1545 związek Szmalkaldzki przeciwko Henrykowi, księciu brunświckiemu, ale kiedy następnego roku przyszło do otwartej wojny z cesarzem Karolem V, stanął po stronie tego ostatniego, który tajemnym układem regensburskim przyrzekł mu elektorstwo i kraj jego stryja elektora Jana Fryderyka. Jakoż po klęsce elektora i wzięciu go do niewoli pod Mühlbergiem 1 lip. 1547 otrzymał **M.** wszystko, co mu przyrzeczono. Ponieważ jednak Karol V teścia jego Filipa, landgrafa heskiego, trzymał w niewoli i coraz widoczniej zmierzał do utrwalenia absolutyzmu tak kościelnego, jako i politycznego, przeto **M.** sprzymierzywszy się 5 paźdz. 1551 z Francją, wystąpił zbrojnie przeciwko cesarzowi, którego w śpiesznych pochodach straszliwie nękał i zmusił do zawarcia korzystnego dla swej sprawy pokoju pasawskiego 22 sierp. 1552. W zwycięskiej bitwie z Albrechtem brandeburskim raniony 9 lip. 1553 pod Sievershausen, † po dwóch dniach t. r. bezdzietnie. Co się tycze wewnętrznej administracji kraju, postępował **M.** mądrze i roztropnie. Dobra klasztorne obrócił na założenie trzech szkół książęcych i na hojniejsze uposażenie uniwersytetu w Lipsku. Następcą jego był brat August. Wdowa po **M.** Agnieszka, landgrafówna heska, zaślubiła 1555 księcia Jana Fryderyka Średniego, ale umarła tego samego roku. Por. Langenna „Moritz, Herzog und Kurfürst von Sachsen" (2 t., Lipsk, 1841); Voigt „Moritz von Sachsen 1541 bis 1547" (1876).

Maurycy, *książę Oranji*, *hrabia de Nassau*, * 1567 w Dillenburgu, † 1625 w Haadze, syn Wilhelma I księcia Oranji i Anny, księżniczki Saskiej, został po zamordowaniu ojca (1584) naczelnym wodzem, a następnie namiestnikiem zjednoczonych prowincji niderlandzkich. Do r. 1609 zajął przeszło 40 miast i zwyciężył nieprzyjaciół w trzech walnych bitwach. Armja jego uważaną jest za najlepszą szkołę wojskową w Europie. Por. Groen van Prinsterer „Maurice et Barneveldt" (Ulrecht, 1875).

Maurycy Saski, hrabia, znany pod nazwiskiem *Marszałka Saskiego*, * 1696 w Goslar, syn naturalny Augusta II Mocnego, króla polskiego, elektora saskiego i hrabianki Aurory Königsmark, pierwszorzędny wódz swego czasu. Służbę wojskową rozpoczął 1709; 1720 przeszedł na żołd francuski; 1726 wybrany księciem Kurlandji, walczył bezskutecznie o to księstwo; potem jako marszałek polny bił się pod Ettlingen 1734, zdobył Philipsburg, Pragę i Eger, zajął linje Lautenburskie, a w kampanji r. 1744 zbierał laury najwyższego tryumfu sztuki wojennej; w latach 1745—48 kierował kampanią niderlandzką, podczas której odniósł świetne zwycięstwa pod Fontenay 11 maja 1745 i Raucoux 11 października 1746 i wywalczył spokój akwizgrański. Po zawarciu tego pokoju mieszkał w zamku Chambord, otoczony licznem gronem uczonych i tu † 1750 r., pochowany w protestanckim kościele św. Tomasza w Strasburgu, gdzie mu 1776 wspaniały wzniesiono pomnik. Małżeństwo jego z hr. Löben, z którą się później rozwiódł (1721), było bezdzietne. Kochanką jego była słynna aktorka francuska, Adrjanna Lecouvreur. Oprócz słynnego dzieła „Rêveries militaires" (Paryż, 1757), dotyczącego sztuki wojskowej, pozostały po nim jeszcze „Lettres et mémoires choisies parmi les papiers originaux du Maréchal de Saxe" (Paryż, 1794). Por. K. Webera „Moritz, Graf von Sachsen, Marschall von Frankreich" (Lipsk, 1863) i Taillandier „Maurice de Saxe" (tamże, 1865).

Maurycy, książę anhalcko-desauski, * 1712 r. w Dessau, † 1760, generał w wojsku pruskiem, odznaczył się pod Lautzen i Hochkirch, w r. 1758 był ciężko ranny.

Maurytanja albo **Mauretanja,** nazywała się w starożytności północno-zachodnia część Afryki, od zamieszkującego ją narodu Maurów *(Mauri, Marussi).* Kraj ten Rzymianie poznali bliżej dopiero podczas wojny z Jugurtą. Panująca tu rodzina Bochusa zostawała najzupełniej pod wpływem rzymskim. Po śmierci ostatniego potomka tej rodziny r. 42 przed Chr., August oddał cały kraj Jubie II w zamian za jego krainę Numidję, którą uczyniono prowincją rzymską. W r. 43 po Chr., cesarz Klaudjusz i z Maurytanji także utworzył prowincję państwa Rzymskiego, podzieliwszy ją na

dwie: **M.** *Tingitana* na zachodzie, z miastem głównem Tingis (dzisiejsze *Tanger)* i **M.** *Caesariensis*, z miastem głównem Caesarea *(Szerszel)*. Później prowincja Tingitana należała do Wizygotów. W VII wieku Arabowie owładnęli Maurytanją i z prowincji Tingitana przedsięwzięli i dokonali zdobycia Wizygockiej Hiszpanji.

Mauser Wilhelm, technik, * 1834, † 1882, wraz z bratem swym Pawłem wyuczył się ślusarstwa i zbudował 1865 według własnego pomysłu karabin, który 1866 wprowadzony został do armji wirtemberskiej, a następnie w całych Niemczech. Powołany 1871 do Berlina, nabył rządową fabrykę broni w Oberndorf i zatrudniał w niej 500 robotników. Ulepszył nadto pistolet, rewolwer i karabin repetjerowy. 1881 zawarł z rządem serbskim umowę o dostawę 120 000 karabinów.

Mauss Józef, profesor historji, następnie prorektor uniwersytetu lwowskiego, * 1774, † 1856. W chwili zupełnego uśpienia literatury polskiej w Galicji wydawał w latach 1822—23 łącznie z profesorem Hüttnerem rodzaj noworocznika p. t. *Pielgrzym lwowski*, w którym jest kilka dobrze napisanych artykułów jego pióra. Jako współpracownik *Pamiętnika lwowskiego* zamieścił w nim prócz innych prac swoich piękny życiorys Józefa Jaryny (r. 1818, t. 1, str. 57).

Mauthner Fryderyk, pisarz niemiecki, * 1849 w Czechach, przebywa w Berlinie. Napisał: „Nach berühmten Mustern“ (1879); „Die Sonntage der Baronin“ (3 wyd., 1884); „Der neue Ahasver“ (1882); „Xanthippe“ (1884); „Der letzte deutsche von Blatna“ (1884); „Berlin“ (1886—1890, 3 cz.); „Tote Symbole“ (1892); „Hypatia“ (1892); „Kraft“ (1894); „Die Geisterseher“ (1894).

Mautner Edward, poeta niemiecki, * 1821 r. w Peszcie, † 1889 r. Napisał komedje: „Gräfin Aurora“ (1852); „Während der Börse“ (1863); „Eine Kriegslist“ (1878); „Gedichte“ (1847, 1858, 1889); I. Catilinam“ (przeciw Napoleonowi, 1859).

Mauvais (fran.) zły; Mauvais sujet=nicpotem, urwis.

Mauvillon Jakób, jeden z przedstawicieli systemu fizjokratycznego, * 1743 r. w Lipsku; po rozmaitych innych zajęciach, ostatecznie nauczyciel szkoły Carolinum w Brunświku, gdzie † 1794. Wsławił się głównie dziełem „O Prusiech,“ łącznie z Mirabeau opracowanem, które ten ostatni pod swojem imieniem ogłosił w Paryżu, a które następnie **M.**, przerobiwszy zupełnie, wydał p. t. „Schilderung des preuss. Staats unter Friedrich II“ (4 t., Lipsk, 1793—95). Oprócz tego zasługują jeszcze na wzmiankę jego: „Physiokratische Briefe an Dohm“ (Brunświk, 1780); „Einleitung in die militärische Wissenschaften“ (tamże, 1783); „Geschichte Ferdinanas, Herzog von Braunschweig“ (2 t., 1794).

Mauweina, *indyzyna*, *rozolana*, *anileina*, *fjolet anilinowy*, $(C_{27}H_{25}N_4)_2SO_4$, barwnik odkryty przez Perkina 1856, otrzymuje się przez traktowanie aniliny zawierającej toluidynę kwasem chromnym. Używa się w farbierstwie i przy wyrobie marek pocztowych.

Mauzoleum (greck. *Maussolleion)*, wspaniały grobowiec *Maussolla* (Mauzola), króla Karji († 353 lub 351 prz. Chr.), wystawiony przez jego małżonkę Artemizję w Halikarnasie i policzony do siedmiu cudów świata. Była to budowla 50 m. wysoka. Na czworokątnej podstawie 140 m. obwodu, wznosił się rodzaj świątyni wspartej na 36 kolumnach jońskich. Dach tworzył piramidę z 24 stopni, a na szczycie stała kwadryga. Budowniczymi **M.** byli Pythius i Satyrus. Rzeźbiarze, którzy je zdobili: Bryaxis, Leochores, Skopas i Tymoteusz. W XIII w. **M.** zostało zniszczone przez trzęsienie ziemi. Szczątki zużytkowali Johanici do budowy zamku w Budrum (w XVI w.). Newton odkopał wiele szczątków i posągów, które znajdują się w British Muzeum w Londynie. Por. Newton „A History ot discorces of Halikarnassos Cnidos and Branchidae“ (1862—63). W późniejszych czasach nazwa *Mauzoleum* przyjętą została dla wszystkich okazalszych pomników pośmiertnych. Do sławniejszych **M.** należą: **M.** Augusta na polu Marsowem, **M.** Hadryana (dzisiejszy zamek świętego Anioła) w Rzymie, **M.** Teodoryka (dzisiejszy kościół St.-Maria della Rotonda) w Rawennie. Por. Petersen „Das M.“ (Hamburg, 1867).

Mauzolus, *(Maussollos)*, władca Karji od 376—352 (ob. Mauzoleum).

Mawiti *(Mavitu)*, plemię Zulów, żyjące na zachodniej stronie jeziora Nyassa. Mają rysy mniej grube, niż plemiona pokrewne, tatuują się, za odzież służy im tylko przepaska, budują chaty okrągłe lub prostokątne. Zagrażają osadom niemieckim, a z tego powodu kilkakrotnie podejmowane były przeciw nim wyprawy.

Max Gabrjel, malarz, syn rzeźbiarza *Józefa* († 1855 w Pradze), * 1840 w Pradze, uczeń Piloty'ego w Monachjum; wykonał liczne obrazy, odznaczające się wyborną techniką, jak: „Narzeczona lwa“; „Ecce homo;“ „Głowa Chrystusa na chustce św. Weroniki“; „Anatom przed trupem dziewczyny“ (1869); „Męczennica w katakumbach“ (1872); „Wskrzeszenie córki Jaira“ (1877); „Marja Magdalena“; „Judasz Iskarjota“; „Dziewica Orleańska na stosie“ (1882); „Spełniło się“ (1883); „Chrystus uzdrawiający dziecko“ (1885); „Jasnowidząca z Prevorst“ (1892) i w. in. Por. Mann „Gabriel Max, Kunst und seine Werke“.

Max Gabrjel.

Maxilla (łac.), szczęka górna.

Maxim Hiram, inżynier, * 1840 w Sangersville w stanie Maine, otrzymał w r. 1867 patent na

machiny do wyrobu gazu, zbudował lampę żarową, armatę szybkostrzelną, wynalazł proch bezdymny i zajmował się sposobem kierowania balonów.

Maxima debetur puere reverentia (łac.), dziecku należy się najwyższe poszanowanie. Przysłowie rzymskie, zalecające rodzicom jak największą ostrożność w obcowaniu z dziećmi, usuwanie z przed ich oczu i uszu wszelkiego widoku, zajścia lub opowiadania gorszącego.

Maximiliana, rodzaj roślin z rodziny palm, wielkie drzewa w Ameryce płd., z wielkiemi liśćmi pierzastemi i owocami jajowatemi, brunatnemi. **M.** *regia*, w Brazylji, 30 m. wysoka, z liśćmi dłu-

Maximiliana, kolba kwiatowa, owoc i część liścia.

giemi na 15 m., dostarcza kapusty palmowej i owoców jadalnych. Tu też należy *jagua* w obszarze Orinoko; posiada tylko 7 do 8 liści na 12 m. długich i w jednej kolbie wydaje przeszło 100 owoców.

Maximum i **Minimum,** ob. Największość i Najmniejszość.

Maxwell James Clerk, fizyk, * 1831 w Edymburgu, † 1879; studjował tamże i w Cambridge, 1856 r. został profesorem fizyki w Aberdeen, 1860 w King's College w Londynie, 1871 w Cambridge. Działalność jego naukowa tycze się przedewszystkiem elektryczności, a prace jego na tem polu wiążą się bezpośrednio z badaniami Faradaya, którym nadał podstawy matematyczne. Należy do najznakomitszych badaczów w dziedzinie fizyki matematycznej. Pod tym względem mianowicie ważne są jego prace; „O linjach sił magnetycznych"; „Teorja dynamiczna pola magnetycznego"; „Metoda bezpośredniego porównywania siły elektrycznej z elektro-magnetyczną". Inne jego dzieła są: „Essay on the stability of the motion of Saturn's rings" (1859); „Theory of heat" (4 wyd., 1875); „Treatise on electricity and magnetism" (2 t., 3 wyd., 1892); „Elementary treatise on electricity" (1881); „Materja i siła" (przek. polski Dicksteina, 1878). Por. Campbell i Garneth „Life, correspondence and occasional writings of J. C. M." (2 wyd., 1884); Boltzmann „Vorlesungen über Maxwells Theorie der Elektricität und des Lichtes" (1891—1893).

Maxwell Marja Elżbieta, ob. *Braddon.*

May Tomasz Erskine, sir, historyk angielski, * 1815, † 1886, kształcił się w Bedford Schol, 1831 został asystentem bibljotekarza izby niższej i, stopniowo się posuwając, mianowany był 1871 clerk'iem tejże izby. Wydał: „A treatise on the law, privileges, proceedings and usage of Parliament" (9 wyd., 1883); „Remarks and suggestions with a view to facilitate the dispotch of public business in Parlament" (1849); „On the consolidation of the election laws" (1850); „Rules, orders and forms of proceeding of the House of Commons" (1854); „Democracy in Europe" (2 t., 1877); „Constitutional history of England since the accession of Georg III, 1760—1850" (3 wyd., 3 t., 1871).

Maya, plemię indyjskie, ob. Maja.

Mayaguez, miasto portowe na zachodniem wybrzeżu hiszpańskiej wyspy Puerto Rico, przy ujściu rz. t. n., liczy 17,000 miesz.

Mayapan, ob. Yukatan.

Maybach Albert, minister pruski, * 1822. Został w 1878 ministrem handlu, a 1879 ministrem robót publicznych i przeprowadził upaństwowienie kolei żelaznych. W r. 1891 ustąpił ze swego stanowiska.

Mayen, miasto okręgowe w pruskiej regencji Koblenckiej, nad Nettą, posiada dawny zamek, łomy łupku, fabryki, znaczne targi na owoce i bydło, 10,000 miesz. Jest to dawna osada rzymska.

Mayenne, rzeka spławna w północno-zachodniej Francji, bierze początek w depart. Orne i ubiegłszy 185 klm., wpada powyżej Angers do Sarty, z którą połączona tworzy rzekę Maine. Biorący od niej nazwę departament Mayenne składa się z zachodniej części dawnej prowincji Maine i północnej Anjou, obejmuje 5,146 klm. kw. z ludnością 332,000 i dzieli się na 3 okręgi: Mayenne, Laval i Château-Gontier, z m. głównem Laval.— Miasto *Mayenne*, nad rzeką t. n., liczy 9,300 miesz., było niegdyś rezydencją hrabiów Mayenne. Tytuł *księcia Mayenne* nosił Karol Gwizjusz Lotaryński, który r. 1611 zmarł bezdzietnie.

Mayenne Karol ks., młodszy syn ks. Franciszka Gwizjusza, * 1554, † 1611. **M.** został po zamordowaniu brata głową Ligi, w r. 1596 poddał się Henrykowi IV.

Mayer Jan Tobjasz, astronom, * 1723 w Marbach w król. Wirtemberskiem, † 1762. Wśród nieprzyjaznych okoliczności sam się wykształcił w w matematyce i astronomji, znalazł pomieszczenie w instytucie geograficznym Hamanna w Norymberdze, a 1751 został profesorem matematyki

w Getyndze. **M.** był jednym z najgorliwszych obserwatorów swego czasu, podał metodę mierzenia małych kątów, sporządził kartę księżyca i wydał pierwsze dokładne tablice jego biegu, za które rodzina otrzymała od parlamentu angielskiego 20,000 tal. Z dzieł jego wymieniamy: „Theoria lunae juxta systema Newtonianum“ (1767) i „Tabulae motuum solis et lunae“ (1770).—Syn jego *Jan Tobjasz* **M.**, * 1752, † 1830, był profesorem matematyki i fizyki, ostatecznie w Getyndze, i ogłosił podręczniki różnych działów matematyki.

Mayer Karol Fr. Hartmann, poeta niemiecki, * 1786. † 1870. Napisał: „Lieder“ (1833); „Gedichte;“ wydał „Lenaus Briefe am seinen Freund“ (1853); „Ludwig Uhland, seine Freunde und Zeitgennossen“ (1867).

Mayer Stefan August, malarz francuski, * 1805 w Brest, † 1890 tamże. Wykonał wiele obrazów treści zaczerpniętej z życia i widoków Bretanji.

Mayer Brantz, literat amerykański, * 1809 w Baltimore, † 1879 w New-Jorku. Zwiedził Indje, Chiny, Meksyk, opisał te kraje w licznych pracach, z których główniejsze są: „Mexico as ist was and as it is“ (1844, 3 wyd., 1847); „Mexico Aztec, Spanish and Republican“ (1851); „Mexican antiquities“ (Waszyngton, 1856); nadto wydał „A. Memoir and the Journal of Charles Carroll of Carrollton during his mission to Canada with Chase and Franklin in 1776“ (1844).

Mayer Juljusz Robert, fizyk, * 1814 w Heilbronn, † 1878; studjował medycynę w Tubindze, Monachjum i Paryżu, jako lekarz okrętowy odbył podróż do Jawy, następnie osiadł w rodzinnem mieście. Unieśmiertelnił swe nazwisko wykazaniem związku między pracą mechaniczną a ciepłem, czem stał się twórcą teorji mechanicznej ciepła (ob. Ciepło). Ogłosił: „Bemerkungen über die Kräfte der unbelebten Natur“ (1842); „Die organische Bewegung“ (1845); „Beiträge zur Dynamik des Himmels“ (1848); „Naturwissenschaftliche Vorträge“ (1871); „Die Torricellische Lehre und über Auslösung“ (1876). Zbiór prac swoich wydał p. t. „Mechanik der Wärme“ (1867, 3 wyd., 1893). Por. Dühring „Robert M., der Galilei des XIX Jahrhunderts“ (1879—1895); Weyrauch „Robert M.“ (1890). Pomniki wzniesiono mu w Sztutgardzie i Heilbronn.

Mayer Rudolf, poeta czeski, * 1837, † 1865, doktor prawa (1864), napisał niewiele, ale poezje jego należą do wybitnych w literaturze czeskiej. „Basnie“ jego wyszły w r. 1873, ze studjum o ich autorze przez J. Durdika.

Mayer Adolf, chemik, * 1843 w Oldenburgu, kształcił się w Karlsruhe, Heidelbergu i Halli, gdzie 1867 został asystentem w laboratorjum chemicznem, 1875 profesorem chemji rolniczej w Heidelbergu, 1876 w szkole rolniczej w Wageningen w Holandji. Ogłosił liczne rozprawy o fermentacji i asymilacji, oraz dzieła: „Lehrbuch der Agriculturchemie“ (2 t., 4 wyd., 1895); „Lehrbuch der Gärungschemie“ (3 wyd., 1879); „Die Quellen der wirtschaftlichen Arbeit in der Natur.“ (2 wyd., 1884) i in.

Mayer Jarosław, dramaturg czeski, * 1870 w Rakownicy, doktor prawa uniwersytetu praskiego (1893). Pod pseudonimem *Jaroslav Maria*, wydał w r. 1899 trylogję dramatyczną, p. t.: „V podveczer vieku“ (1. „Prokurator Rein. 2. Dieti pana prokuratora“. 3. „Soumraki“, każde po 3 akty); „Dobraci“ (sztuka w 3 aktach, 1899); „Johanna Radimská“ (tragedja w 4 aktach). Prócz tego pisał artykuły do *Pravnika* (1895, 1897) i do czeskiego *Czasu* (1897).

Mayerberg Augustyn *Mayer*, baron von, dyplomata i historyk, * 1613, † 1688 w Wiedniu; spełniał rozmaite poselstwa: do Turcji, Siedmiogrodu, Polski, Szwecji, Danji i Rosji. Wysłany 1661 przez cesarza Leopolda I do Rosji, celem zawarcia pokoju między Rosją a Polską, po rocznym blizko pobycie w Moskwie, nie osiągnąwszy celu, powrócił do Wiednia i opisał podróż swą, kraje zwiedzone i sprawy przez siebie dokonane w dziele p. t.: „Iter in Moscoviam etc.“ (2 t., b. m. i r.). Część pierwszą przedrukował Mitzler w 2 tomie „Zbioru dziejopisów polskich.“

Mayerhofer Wojciech, pisarz czeski, * 1845 w Klatowach, † 1899; po ukończeniu studjów filozoficznych w Pradze, pracował w redakcji *Slovnika naucznego* Riegra, 1872—9 był redaktorem odpowiedzialnym *Svietozora*, potem współpracownikiem *Politik*, wreszcie *Slovnika naucznego* J. Otto. Wydał: „Illustrovaná kronika valky vychodni“ (1878); tłómaczył drobne powiastki z francuskiego i polskiego, oraz „Na vychodie“ Schweigera-Lerchenfelda (1885).

Mayhew Henryk, pisarz angielski, * 1812 w Londynie, † 1887; założył 1841 r. pismo perjodyczne *Punch* i wydał znaczną liczbę noweli humorystycznych, oraz wybornych dzieł dla młodzieży; główną atoli jego pracą jest „London labour and the London poor“ (2 t., Londyn, 1851). — Z braci jego, **Mayhew** Edward, * 1813, był pisarzem w dziedzinie weterynarji. — **Mayhew** Tomasz, * 1810, pisał dla ludu.—**Mayhew** Horacy i **Mayhew** August znani są jako romansopisarze humorystyczni.

Mayne Reid, pisarz angielski, ob. Reid Mayne.

Mayo, hrabstwo w irlandzkiej prowincji Connaught, od północnej i zachodniej strony oblane oceanem Atlantyckim, ma na przestrzeni 5,506 klm. kw. 218,000 mies., z miastem głównem Castlebar.

Mayo Ryszard Southwell Bourke, hrabia, angielski mąż stanu, * 1822 w Dublinie, zamordowany przez skazańca w r. 1872. W 1847 był konserwatywnym członkiem izby niższej, a 1868 został wicekrólem Indji. Por. Hunter 1875, 2 t., skrócenie 1891.

Mayor, w Anglji, Irlandji i Stanach Zjednoczonych Ameryki półn. najwyższy urzędnik miejski, burmistrz, wybierany zwykle z pomiędzy alderma-

nów (ob.). W Londynie, Dublinie i Yorku mayor, przez czas swojego urzędowania nosi tytuł lorda, *lord-mayor*.

Mayr Szymon, albo *Mayer*, kompozytor muzyczny, * 1763 w Mendorf pod Ingolstadt, † 1845, uczył się muzyki w Wenecji od Bertoni'ego, został 1802 kapelmistrzem w Bergamo; skomponował mnóstwo oper, oratorjów i t. p.

Mayrhofer Jan, poeta niemiecki, * 1787 w Steyr, † 1836 w Wiedniu. Napisał poezje: „Gedichten" (1824, nowe wyd. 1843). Zasłynęły z tego, że Schubert użył wiele z nich do swoich kompozycji.

Mayseder Józef, * 1789 w Wiedniu, † 1863, był dyrektorem kapeli nadwornej wiedeńskiej oraz jednym z najznakomitszych skrzypków i kompozytorów na ten instrument.

Mayzel Wacław, histolog, * 1849 w Kunowie w Opatowskiem, nauki gimn. pobierał w Krakowie, medycynę studjował w Warszawie; od r. 1870 był asystentem przy katedrze histologji w uniwersytecie warszawskim. Ważniejsze jego badania tyczą się powstawania ropy (1869), dzielenia się jąder komórkowych (1876), pierwszych zmian w jajkach zapłodnionych (1878); oprócz tego zajmował się mikroskopowem poszukiwaniem wód studziennych warszawskich. Przełożył znaczną liczbę dzieł naukowych, jak: Reclama „Nauka zachowania zdrowia i zdolności do pracy" (1880); Lückego, Buddego, Pappenheima, Heitzmana, Darwina, Schenka, Birch-Hirschfelda; miał udział w przekładzie dzieł Niemeyera, Emmerta i Cohnsteina.

Mayzel Bronisław, prawnik i ekonomista, * 1849 we wsi Oblekoń w pow. Stopnickim, kształcił się w uniwersytecie warszawskim, następnie został adwokatem w Warszawie i współpracownikiem *Ekonomisty*, *Echa*, *Wieku* i pism innych. Napisał: „Rzecz o istocie i systemach ubezpieczeń" (Warszawa, 1872); „Zasady wynagrodzenia szkód pożarem zrządzonych" (1873); „O Towarzystwie wzajemnych ubezpieczeń w Krakowie i jego zakładach" (1874); „O zapewnieniu bytu rodzinie za pomocą ubezpieczeń życiowych" (1875); „Rys siedmioletniej działalności warszawskiego Towarzystwa ubezpieczeń od ognia" (1878); „Podręcznik ubezpieczeń od ognia z uwzględnieniem szczególnem naszych stosunków" (1882); „O konwencji petersburskiej" (1883) i w. in.

Mazade Karol, historyk i publicysta francuski, * 1820 w Castel-Sarrazin, wnuk konwencjonisty *Mazade d'Avèze*. Ukończywszy studja prawne w Tuluzie, przybył do Paryża i ogłosił jeden tom poezji „Odes" (1841). **M.** jest oddawna jednym z najcelniejszych spółpracowników *Revue des deux Mondes*, w którym umieszcza wysokiej wartości artykuły literackie, społeczne i historyczne. Oddzielnie ogłosił: „L'Espagne moderne" (1855); „L'Italie moderne" (1860); „La Pologne contemporaine" (1863); „Deux femmes de la révolution" (1866); „Révolutions de l'Espagne contemporaine" (1868); „Lamartin, sa vie littéraire et politique" (1872); „La guerre de France" (2 t., 1875); „Portraits d'histoire morale et politique du temps" (1875); „Le comte de Cavour" (1877); „M. Thiers, cinquante années d'histoire contemporaine" (1884) i in. Wydał nadto korespondencję marszałka Davoust (4 t., 1885).

Mazamet, miasto w departamencie Tarn we Francji, nad rz. Ainette, liczy 14,360 miesz.; fabryki tkanin i wyrobów skórzanych.

Mazanowski Antoni, pisarz w zakresie literatury powszechnej, krytyki literackiej i estetyki, * 1858; studja uniwersyteckie ukończył we Lwowie, następnie w Monachjum i Bazylei. Napisał: „Mickiewicz w podróży po Europie" (Lwów, 1884); „Balladomanja po Mickiewiczu;" „Zola Emil i Germinal" (w *Kłosach*, 1885); „Adam Mickiewicz od 1829 — 1832 r., życie, rozwój umysłowy, geneza dzieł" (Lwów, 1885); „O spółczesnem malarstwie niemieckiem" (w *Przegl. Tygod.* 1886); „Myśl o powieści dawnej a współczesnej" (w *Kraju*, 1886); „Eliza Orzeszkowa" (w *Przegl. Tygod.*), „Wzajemne sądy o sobie Mickiewicza, Krasińskiego i Słowackiego."

Mazaraki v. *Słońce* odm., herb: W polu czerwonem czy błękitnem— słońce złote.

Mazaraki.

Mazarini Juljusz, albo *Mazarin*, kardynał i minister francuski za małoletności Ludwika XIV, * 1602 w Rzymie, † 1691 w Vincennes. Za wpływem kardynała Richelieu przeszedł 1639 ze służby papieskiej do francuskiej, został 16 grudnia 1641 kardynałem i 1643 r. zajął miejsce Richelieu'go. Królowa matka, Anna Austrjaczka, w początkach jawnie nieżyczliwa **M.**, później zmieniła swoje przekonanie i zupełnie na nim polegała. Przymuszony dwukrotnie ustępować przed Frondą (ob.), pokonał ją jednakże w końcu i kierował sprawami państwa w duchu Richelieu'go, tylko z mniejszą surowością. Ogromny jego majątek, 200 miljonów liwrów wynoszący, odziedziczył w większej części margr. de la Meilleraie, mąż jednej z pięknych jego siostrzenic, Hortensji Mancini. Po śmierci **M.** ukazały się listy jego pióra, wydane p. t. „Lettres, où l'on voit les négociations pour la paix des Pyrénées" (2 t., Paryż, 1745). Por. Bazin „Histoire de la France sous le ministère du cardinal Mazarin" (2 t., Paryż, 1842); „Histoire anecdotique de la jeunesse de M." (Paryż, 1863); Cousin „La jeunesse de M." (Paryż, 1865); Chéruel „Histoire de France sous le ministère de M." (3 t., 1882); Masson „M." (Londyn, 1886); de Cosnac „M. et Colbert" (1892). Liczne pamflety, z któremi jego polityczni przeciwnicy występowali przeciwko niemu, zowią się *mazarynadami*; bibljografję ich (3 t., Paryż, 1856—51), oraz wybór (2 t., Paryż, 1854), wydał Moreau.

Mazarron, miasto w hiszpańskiej prowincji Murcia, w pobliżu morza Śródziemnego, 11,000 m.

Mazas, więzienie systemu celkowego w Paryżu, otrzymało nazwę od księdza **M.**, który dał plan jego, za panowania króla Ludwika Filipa.

Mazatenango, miasto w środkowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Gwatemala, u stóp Kordyljerów, liczy 4,000 miesz.

Mazatlan, miasto w meksykańskim stanie Sinaloa, liczy 18,000 miesz.

Maze Hipolit, historyk francuski, * 1839 w Arras, † 1891 w Paryżu. W r. 1863 został profesorem historji w Wersalu, w 1875 zajął takie samo stanowisko w Paryżu. Wybierany kilkakrotnie do parlamentu, zasiadał pomiędzy republikanami, w r. 1886 został wybrany senatorem. Napisał: „Les gouvernements de la France du XVII au XIX siècle" (Angers, 1864); „La République des Etats Unis d'Amérique, sa fondation" (1869); „Kléber" (1879); „Hoche en Vendée" (1882); „La lutte contre la misère" (1883); „Le géneral Marceau, sa vie, sa correspondance" (1889); „Les généraux de la République" (1889) i in.

Mazeau Karol Jan Jakób, polityk francuski, * 1825 w Dijon. W r. 1871 został republikańskim członkiem zgromadzenia narodowego, 1876 senatorem, 1887 ministrem sprawiedliwości, 1890 prezydentem sądu kasacyjnego.

Mazenderan, starożytna Hirkanja, prowincja perska, przy południowym i południowo-zachodnim brzegu morza Kaspijskiego, obejmuje 19000 klm. kw.; mieszkańcy składają się w części z osiadłych tu Szyitów, w części z pokoleń koczujących, należących po większej części do sekty sunickiej. Niziny tutejsze są bardzo urodzajne, i dziś jeszcze **M.** nazywany jest przez Persów ogrodem Iranu. Około roku 1600, pod panowaniem szacha Abassa wielkiego, **M.** był w bardzo kwitnącym stanie. Miasto główne jest Sari. Mieszkańcy mówią tu oddzielnem narzeczem perskiem.

Mazepa, *Maziepa*, v. *Kurcz* odm., herb: W polu czerwonem, pod pancerzem, między półksiężycem złotym a takąż gwiazdą—srebrna litera Y, u dołu przekrzyżowana. Nad hełmem korona książęca.

Mazepa.

Mazepa Jan.

Mazepa Jan, hetman kozacki na Ukrainie, * 1629 (według niektórych 1644) we wsi Mazepińce w pobliżu Białocerkwi, z ojca Stefana Mazepy Kołodyńskiego czy Kołodyńskiego, herbu Kurcz, podczaszego czernihowskiego, i z matki Marji Magdaleny Mokijowskiej. Ukończywszy szkoły w Kijowie i u Jezuitów w Warszawie, został paziem króla Jana Kazimierza, następnie podróżował trzy lata za granicą, a po powrocie był dworzaninem pokojowym królewskim i zarazem służył w przybocznej gwardji. W r. 1663 porzucił służbę i osiadł na Wołyniu we wsi rodzinnej i dla powstania Jerzego Lubomirskiego starał się pozyskać jak najwięcej zwolenników pomiędzy tamtejszą szlachtą, wojskiem polskiem i kozactwem. Hetman kozacki Doroszeńko, nieprzyjaciel **M.** od czasów młodości, a stronnik hetmana Sobieskiego, doniósł temuż o zabiegach **M.** Sobieski rozkazał Stanisławowi Falibowskiemu, sąsiadowi **M.**, śledzić jego postępki. **M.**, nie wiedząc o tem, posłał na ręce żony Falibowskiego list od Piotra Ożgi, podkomorzego lwowskiego, w którym donosił mu o konfederacji wojska polskiego; Falibowski przejął ten list i posłał go Sobieskiemu do Żółkwi. Postanowiono zemścić się nad **M.**; w tym celu Falibowski zaprosił go do siebie, kazał go rozebrać do naga, przywiązać na własnym koniu twarzą do ogona, a zbitego i rozhukanego rumaka puścić samopas. Z tego urosło podanie o stosunkach miłosnych **M.** z żoną Falibowskiego i zemście ostatniego. **M.**, cudem zachowany przy życiu, udał się naprzód do Pawła Tetery, następnie do atamana koszowego Sirka, zyskał wkrótce wziętość u Kozaków Zadnieprowskich i, będąc od 1683 generalnym asaułą, otrzymał 1687 r., po nieszczęśliwej wyprawie Samojłowicza na Krym, buławę hetmańską. Na tej godności rządził przez lat 12 Ukrainą, starając się wszelkiemi drogami o względy Piotra W., którego zaufanie rzeczywiście posiadał i który go hojnie łaskami swemi obsypywał. W r. 1705 podczas wojny szwedzkiej wysłany przez tegoż monarchę z wojskiem na pomoc Augustowi II, bawił w Polsce dwa lata. Tu powziąwszy nadzieję zostania udzielnym księciem, z namowy kobiet i Jezuitów przeszedł do przeciwnego obozu. W październiku 1708 r. przyprowadził Karolowi XII kilka pułków kozackich i złożył mu przysięgę na wierność, ale całej kozaczyzny nie zdołał pociągnąć za sobą. Mając udział w przegranej bitwie pod Półtawą 8 lipca 1709, schronił się razem z rannym Karolem XII do Benderu. Dowiedziawszy się, że Piotr W. domagał się od Porty jego wydania, zażył truciznę 3 października 1709 r. i pochowany został we wsi Warnica tuż pod Benderem. Wypadki z życia **M.** dostarczały treści u nas i za granicą do wielu utworów artystycznych. I tak jest **M.** bohaterem pięknego poematu Byrona, romansu Bułharyna, dramatu Gottschalla i tragedji Słowackiego; H. Vernet uwiecznił go w dwu pięknych malowidłach. O życiu Mazepy pisali u nas: Przezdziecki w *Ateneum* (t. I, 1842); Rulikowski w *Dzienniku Warszawskim* (1854); Czomber w *Bibljotece Warsz.* (t. I, 1855); z obcych Kamiński i Markiewicz w „Historji Małorosji" po rosyjsku;

Serg. Sołowjew w „Wiestniku rosyjskim“ (1860); żywot jego jest też pomieszczony w „Bibljotece Osolińskich“ (t. 4, Lwów, 1864); Kostomarow „Ruina“ i „M. i Mazepincy;“ Wassiltschikoff „Liste alphab. des portraits russes.“

Mazewski, herb: W polu błękitnem, w środku złotej podkowy— strzała i sajdak, napełniony strzałami, ukośnie skrzyżowane. U szczytu jastrząb z podkową, jak na tarczy, w szponie.

Mazewski.

Maziczka, roślina, ob. Madia.

Mazidło, *smarowidło (linimentum),* forma lekarstw przeznaczonych do zewnętrznego użytku, różniąca się od maści tylko większą płynnością.

Mazowiecka gubernja, istniała do 1844 roku, w którym razem z Kaliską utworzyła gubernję Warszawską.

Mazowiecka kasztelanja, utworzona za panowania Stanisława Poniatowskiego, położona była w województwie Mazowieckiem i podczas istnienia swego liczyła tylko trzech kasztelanów. Pierwszym był Teodor Szydłowski, mianowany 1768, w 1779 postąpił na wojewodę płockiego. Jego córka Grabowska wyszła później za Stanisława Augusta. Drugim był Franciszek Podoski od 1779, rezygnował 1791; trzecim i ostatnim Aleksander Brzostowski, mianowany 1791. Kasztelanję mazowiecką utworzył król umyślnie dla przyjaciela swego Szydłowskiego.

Mazowiecki powiat, w gubernji Łomżyńskiej w królestwie Polskiem, obejmuje 1246.3 wiorst kw. i liczy 73,500 miesz. (1897). Miastem powiatowem jest Wysokie Mazowieckie.

Mazowiecki Michał, Jezuita, * 1600 w Warszawie, nauczyciel retoryki, filozofji i teologji moralnej, ostatecznie przełożony kolegjum w Wilnie, † 1684 tamże; wydał prócz wielu kazań przygodnych: „Sacerdos orans, sive de horis canonicis rite recitandis“ (Konstancja, 1657) i „Echo zawołanych swego czasu kaznodziejów S. J. przez wiele lat nieznanych“ (Wilno, 1680 i powtórnie 1701).

Mazowieckie ekscerpta, *Excerpta ducatus Masoviae,* ob. Mazowsze.

Mazowieckie województwo. Po śmierci ostatnich dwu książąt Mazowieckich, braci: Stanisława (1524) i Janusza (1526); księstwo to było zawiadowane przez lat 50 przez oddzielnych wielkorządców i miało własny statut; dopiero Stefan Batory 1576 zniósł tę namiestniczą władzę i porównał Mazowsze, to jest właściwe województwo Mazowieckie, z innemi województwami. Graniczyło ono na północ z Prusami książęcemi i woj. Podlaskiem, na wschód z Podlaskiem i Lubelskiem, na południe z Sandomierskiem, na zachód z Rawskiem. Herb jego był orzeł biały bez korony, w polu czerwonem; składało się z 10 ziem: Czerskiej, Warszawskiej, Wyszogrodzkiej, Zakroczymskiej, Ciechanowskiej, Wiskiej, Liwskiej, Łomżyńskiej, Rożańskiej i Nurskiej, a każda z nich obierała dwu posłów. Senatorami jego byli: wojewoda mazowiecki, kasztelan większy czerski, miejscowi zaś: warszawski, wiski, wyszogrodzki i liwski. Konstytucja z 1768 ustanowiła jeszcze kasztelana mazowieckiego, który zajmował ostatnie miejsce po kasztelanach większych. Ostatnim wojewodą mazowieckim był Antoni Małachowski, syn Jana kanclerza w. kor., mianow. 1784, rezygnował 1794, † 1796 r. Po nim piastował ten urząd Maciej Sobolewski, mianowany 1794 r., ale ten nazywa się już *wojewodą warszawskim,* podług nowej organizacji drugiego sejmu grodzieńskiego; † 1804 w Warszawie.

Mazowsze, *Mazowieckie księstwa.* Mazowsze, według dawnych podziałów Rzeczypospolitej, zawierało w sobie województwa: Płockie, Mazowieckie i Rawskie, ciągnąc się ku północy aż po bagna i wody, gdzie się rozsiadło plemię litewskie i Prusacy, to jest jak daleko za Mieczysława, Bolesława Chrobrego i ich następców doszło chrześcijaństwo. Masław (ob.) w czasie zamieszek po ucieczce Ryksy panował szeroko nad Mazowszem, w znacznej części jeszcze pogańskiem, zamyślając o utworzeniu samoistnego księstwa. Po jego upadku myśl polska centralizacyjna rozwijała się dalej w tej stronie, a z nią posuwało się i utrwalało chrześcijaństwo. Za panowania Władysława Hermana i Bolesława Krzywoustego, w czasie ich wojen z Pomorzanami, obaj królowie przenieśli się nawet do Płocka, ażeby być bliżej teatru wojny, bo M. było wtedy ogniskiem centralizacji, w którem się kupiło życie całej Polski ówczesnej. Były to wojny cywilizacji z barbarzyństwem, chrześcijaństwa z pogaństwem, wojny Mazurów pogan z Mazurami chrześcijanami. Podział kraju po śmierci Bolesława Krzywoustego, wyraźnie odgraniczający jedne prowincje Polski od drugich, wskazuje czem było ówczesne M. Dostało się ono w udziale drugiemu z rzędu synowi jego, Bolesławowi Kędzierzawemu, a po nim Leszkowi. Ten równie jak ojciec musiał walczyć ciągle z pogańskimi Prusakami, którzy ustawicznie napadali na M. od strony północnej, wspierani od wschodniej przez pogańską także Litwę. Po bezdzietnej śmierci Leszka M. dostało się starszemu jego bratu Kazimierzowi, księciu sandomierskiemu, który, obrany jeszcze księciem krakowskim, posiadł zarazem Kujawy i Pomorze. Ten znowu obszerne posiadłości swoje rozdzielił pomiędzy dwu synów, z których Konrad wziął M. z Kujawami r. 1207. Konrad, nękany ustawicznie przez pogan, sprowadził do Polski kawalerów niemieckich czyli Krzyżaków, na których, nie mogąc sam dać sobie rady, włożył obowiązek bronienia chrześcijan i nawracania niewiernych, za co poczynił im znaczne nadania. Dzieje Polski świadczą, jak smutnie wywiązali się Krzyżacy (ob.) z tego zadania. Wtedy to, po długich latach walk, po ujarzmieniu i ochrzczeniu

pogan, zakreśliła się między zakonem a M. ta sama granica, jaka dziś oddziela w Płockiem królestwo Polskie od pruskiej strony, chociaż w posiadłościach krzyżackich znajdowała się więcej niż połowa ludu mazowieckiego, krwawo nawróconego. Za ten błąd Konrada synowie jego i wnucy ciężko pokutować mieli. Po śmierci tego księcia 1247 roku poszło M. w dalsze podziały pomiędzy jego synów: Bolesława i Kazimierza, gdyż najmłodszemu, Ziemowitowi, przeznaczył część własną, to jest ziemię Łęczycką. Sieradz liczył się do księstwa Kujawskiego. Kiedy i Bolesław † 1249, nastąpił nowy podział między dwu pozostałymi braćmi. Jakoż Kazimierz rozpoczął dynastję książąt kujawskich, Ziemowit mazowieckich. Linja książąt kujawskich Kazimierza wygasła pod koniec XIV w. (ob. Kujawy); mazowiecka dosięgła aż do w. XVI. Ziemowit, panując na całem M., ustawicznie wojował z Litwą, aż nareszcie 3 czerwca 1262 r. wzięty do niewoli w Jazdowie, został zabity. Zostawił on dwu synów, Konrada i Bolesława; pierwszy miał stolicę w Czersku, drugi w Płocku, i odtąd też księstwo Mazowieckie rozszczepia się na te dwie połowy, niejednokrotnie łączące się jeszcze w jedność pod panowaniem wspólnego księcia; Czersk jednakże miał zawsze pierwszeństwo przed Płockiem, który leżąc przed Wisłą, więcej był wystawiony na napady nieprzyjaznej Litwy. Po bezpotomnej śmierci Konrada (1294) Bolesław płocki zagarnął jego dzielnicę i panował odtąd sam jeden na całem M., † 1313 w Wyszogrodzie, zostawiwszy 3 synów: najstarszy, Ziemowit II, dostał ziemię Sochaczewską po lewej, oraz Wiską i Ciechanowską po prawej stronie Wisły; Trojden ziemię Czerską i Ruską z lewej strony Wisły, a Liwską z prawej; Wacław zaś czyli Wańko ziemie: Płocką, Zakroczymską i Wyszogrodzką tylko po prawej stronie Wisły. Ten ostatni, wiążąc się z Krzyżakami, sprowadzał niejednokrotnie straszne klęski od Litwy, nie tylko na własną, lecz i na inne dzielnice Mazowsza, skutkiem czego przyszło nawet między nim a Władysławem Łokietkiem do wojny. On to sprowadził Czechów przeciwko Łokietkowi, a zmiennością swą i nienawiścią ku niemu nieopisane na całą Polskę ściągnął klęski. Umierając, zostawił jednego tylko syna Bolesława (III). Trojden umarł w lat 11 po nim 1341, a Ziemowit 1343. Trojden czerski miał 3 synów, Ziemowit żadnego; ci trzej zatem, a właściwie dwaj tylko, gdyż Bolesław wyrzekł się spadku po ojcu, podzielili się dwoma księstwami, a mianowicie: Kazimierz wziął całą część po stryju, to jest Sochaczewskie z dodatkiem Warszawy, a Ziemowit księstwo Czerskie. Tak więc M. od 1343 zostawało znowu w ręku trzech książąt, ale podzielone na dwie połowy: w Płockiej panował Bolesław III Wacławowicz, Kazimierz na Sochaczewie, Ziemowit na Czersku, a wszyscy trzej uznawali Kazimierza W. za swego pana. Po bezpotomnej śmierci Bolesława (1351) księstwo jego zajął zaraz Kazimierz W., które następnie prawem zastawu tylko oddał dwu pozostałym książętom. Gdy wkrótce potem (1354) umarł i książę sochaczewski, całe M. (z wyjątkiem księstwa Płockiego, Zakroczymia i Wizny, które król przy sobie zatrzymał) złączyło się pod panowaniem jednego księcia Ziemowita III, który 27 grudnia 1355 r. w Kaliszu przyjął wszystkie, podane przez Kazimierza W. warunki, i złożył hołd Koronie Polskiej. Po śmierci Kazimierza pragnął Ziemowit przyjść do posiadania wszystkich ziem mazowieckich; najechał w tym celu 1370 r. Płock, Rawę, Wyszogród, Gostynin i Sochaczew i odtąd aż do swej śmierci 1381 r. był prawie udzielnym i niepodległym panem M., a rządami swemi przyczynił się niemało do podniesienia tej części kraju. Dwaj jego synowie (trzeci najmłodszy Henryk był księdzem) znowu się podzielili M. Janusz wziął połowę Czerską, Ziemowit IV Płocką. Pierwszy osiadł stale w Warszawie, która już o wiele Czersk przewyższała i, gospodarując mądrze, zasłużył sobie na miłość podległego mu narodu i poważanie u króla polskiego, którego władzę nad sobą uznawał; Ziemowit († 1429) przeciwnie, myślał o niepodległości, a nawet po śmierci Ludwika węgierskiego sięgał po koronę polską i zamiary swe orężem popierał, zagarniając w czasie bezkrólewia wiele miast i zamków w nadziei pozyskania całej Polski. Jednakże po wstąpieniu na tron Jagiełły pogodził się z królem, który mu oddał w małżeństwo siostrę swoją Aleksandrę Olgierdównę wraz z ziemią Bełską pod warunkiem uległości Koronie. Janusz † 1426, zostawiwszy swe księstwo wnukowi Bolesławowi. Z Ziemowitowiczów Władysław otrzymał księstwo Płockie, starszy Ziemowit księstwo Rawskie, a Kazimierz księstwo Bełskie na Rusi. Trzej bracia, dwaj rodzeni i jeden stryjeczny, wykonali hołd królowi w Sandomierzu; odmówił zaś jeden tylko Władysław Płocki. Z tych czterech książąt umarli naprzód: Ziemowit Rawski i Kazimierz Bełski r. 1446 bezdzietnie, a ich spadkiem podzieliły się dwie drugie dzielnice. Rawa przeszła do Płocka, Bełz do Warszawy. W kilka lat później i dwaj inni książęta pomarli: Bolesław Warszawski 1457 w Opinogórze pod Ciechanowem, a Władysław 1455 w Niedźwiedzi pod Sochaczewem. Pierwszy miał 4 synów, ostatni dwu. Matki objęły opiekę nad synami, przybrawszy sobie do pomocy biskupa Płockiego Pawła z Giżyc, który przez lat 8 rządził mądrze i szczęśliwie obu księstwami. W Płockiej połowie Ziemowit VI miał po dojściu do pełnoletności otrzymać Płock, Władysław Rawę (Władysław był biskupem i † 1480), bracia zaś jego mieli się dzielić Bełzem, Czerskiem i Warszawą. Tymczasem obaj książęta linji Płockiej zmarli prawie jednocześnie 1462, a dzielnice ich wyrokiem sejmu koronnego z d. 20 listopada t. r. przeszły na własność królewską. Trzej zaś bracia Ziemowitowicze podzielili się swemi posiadłościami w sposób następujący: Konrad zrzekłszy się Płocka, wziął Czersk z Ciechanowem, Bo-

lesław Warszawę i Zakroczym, Janusz zaś po Konradzie otrzymał Płock, ale już tylko prawem lennem na dożywocie. Po bezpotomnej śmierci Janusza († 1495) król Olbracht wcielił Płockie do Korony. Konrad, który po śmierci Bolesława (1488) objął i jego dzielnicę, Warszawę i Zakroczym, † 1503, zostawiwszy dwu synów: Stanisława i Janusza pod opieką matki Anny (ob.) Radziwiłłówny i Jana Okunia, kasztelana Czerskiego. Książęta ci, po śmierci matki 1522, kobiety, która w dziejach M. brzydkie zostawiła po sobie wspomnienie, podzielili się odziedziczonemi posiadłościami, ale panowali wspólnie. Obaj oddani zbytkom pod wpływem Katarzyny Radziejowskiej, wojewodzianki rawskiej, głośnej onego czasu nierządnicy, poumierali jeden po drugim: Stanisław 1524 r., Janusz 1526, jak utrzymują jedni—z suchot, inni—z trucizny, zadanej przez niecną kochankę; obaj pochowani u św. Jana w Warszawie. Król Zygmunt zajął niezwłocznie ich dzielnice, przyjąwszy przez swoich pełnomocników hołd w Warszawie od stanów mazowieckich; zachował jednak pewną niepodległość, ponieważ postanowił tam swojego namiestnika, którym z urzędu był zawsze wojewoda mazowiecki; urząd ten zniósł dopiero Stefan Batory 1576 na prośby samej szlachty mazowieckiej, która przyjęła prawa koronne, a zrzekła się swoich, zatrzymując jeno niektóre zwyczaje mazowieckie: „Excerpta ducatus Masoviae“. Por. Kozłowskiego „Dzieje Mazowsza za panowania książąt“ (Warszawa, 1858) i wydany przez księcia Lubomirskiego „Kodeks dyplomatyczny księstwa Mazowieckiego“ (Warszawa, 1863).

Mazur lub **Mazurek**, taniec polski, tak nazwany od Mazurów, plemienia mazowieckiego, u którego powstał jak się zdaje, za czasów Zygmunta III. Zasadą jego jest koło, z którego wysuwają się pary pojedyńcze, i już to same, już w połączeniu z innemi, rozmaite wykonywają figury. Jest w nim żywioł wojenny, połączony z miłosnym, dlatego też muzyka jego odznacza się dosadnością, zamaszystością rytmu na $^3/_4$, z naciskiem na drugiej słabej części taktu. Dawniej z mazurem łączyła się pieśń, którą z czasem usunięto z niego. Jednakże, chociaż pieśń odłączyła się od tańca mazura, pozostała przecież ulubioną formą do śpiewu, i wszyscy niemal kompozytorowie polscy chętnie rodzaj ten uprawiają. Muzykę taneczną mazura podniósł Chopin do wysokości odrębnej formy muzycznej, naśladowanej odtąd przez innych kompozytorów.

Mazur, pseudonim Rysz. Berwińskiego.

Mazur F. K., pseudonim F. K. Martynowskiego.

Mazur z Płockiego, pseudonim Jana Majorkiewicza.

Mazurkiewicz Benedykt, Bernardyn, z pierwszej połowy XVIII w., malarz alfresco: piękne jego prace zdobią kościół Bernardynów we Lwowie.

Mazurkowski Józef, matematyk, * 1820 r., † 1859. Matematykę studjował w Petersburgu, następnie był nauczycielem gimnazjalnym w Warszawie. Ogłosił „Zasady geometrji“ (2 cz., 1853).

Mazury, *Masowszanie*, plemię polskie, zamieszkujące Mazowsze i Mazury pruskie. Imię to spotyka się po raz pierwszy w w. XI. Niektórzy mylnie je spokrewniali z Masagetami. W. Kętrzyński wywodzi z litewskiego „mażuras“ (człowiek niewysoki, ale tęgi); jeszcze inni od pnia „mas“ (mąż, Mensch); Bogusławski od pnia „maz“ (mazać, od gatunku gleby). Różnią się od innych plemion polskich gwarą językową, ubiorem, zwyczajami. Zdolni kolonińci, osiedlali się na Polesiu, Białej Rusi, Podolu. Mazurami nazywają też w Galicji mieszkańców prawego brzegu Wisły między Rabą a Sanem. Por. Kozłowski „Lud“; Kolberg; Zmorski „Podania“; Kętrzyński „O ludności polskiej w Prusiech niegdyś krzyżackich“ (1882); Toeppen „Geschichte Masurens“ (1870).

Mazzarra del Vallo, miasto w prowincji Trapani na wyspie Sycylji, przy ujściu rz. t. n., liczy 13,000 m. W starożytności było ważnym punktem handlowym; podczas pierwszej wojny punickiej zburzone było przez Rzymian.

Mazzarino, miasto w prowincji Caltanisetta na wyspie Sycylji, 13,000 m.

Mazzini Józef, agitator i wielki patrjota włoski, * 1808 w Genui, † 1872 r. w Pizie. Już jako student uniwersytetu genueńskiego brał udział w ruchach politycznych i literackich przed 1830. Najpierwsze swe prace umieszczał w czasopismach: *Indicatore Genovese*, *Subalpino* i *Antologia*. Czynny członek towarzystwa Karbonarów (ob. Karbonaryzm), został 1830 aresztowany; w więzieniu powziął zamiar założenia nowego stowarzyszenia. Jakoż po otrzymaniu wolności skazany na wygnanie, po niedługim pobycie w Lionie i na Korsyce udał się do Marsylji i tu utworzył 1832 tajne stowarzyszenie „Młodych Włoch“, którego zadaniem było oświecać i przygotowywać naród do ustanowienia państwa narodowego demokratycznego. Hasło „Dio e popolo“ objaśniało zasadniczą ideję M., który demokrację chciał oprzeć na szczątkach dawnej religji, ale stowarzyszeniu swemu dał przez to za podstawę pewien rodzaj mistycyzmu polityczno-religijnego, szkodliwego dla celów praktycznych. Związek ten prędko rozszerzył się we Włoszech i ściągnął na M. wyrok śmierci *in contumaciam*. Od 1834, kiedy się nie udała wyprawa sabaudzka, osiadł M. stale w Londynie i rozwijał ogromną działalność publicystyczną w językach angielskim i francuskim. W 1839 utworzył komitet rewolucyjny, 1840 założył gazetę *L'Apostolo popolare*, a 1843 *L'Educatore*, nie przestając wpływać równocześnie na różne przedsięwzięcia polityczno-

Mazzini Józef.

rewolucyjne, Włoch dotyczące. W tym czasie ogłosił także dzieło: „Włochy, Austrja i papież" (1847). Gdy Pius IX wstąpił na tron papieski i przedsiębrał pewne reformy, zachęcał go **M.** piśmiennie do utworzenia jedności włoskiej (września 1847). Po rewolucji lutowej 1848 przybył do Paryża i tu uorganizował nowy związek polityczny: „Circolo nazionale", którego podstawą była zasada narodowości. Po wybuchu powstania w górnych Włoszech i rozpoczęciu wojny włoskiej udał się **M.** do Medjolanu, gdzie od maja do sierpnia 1848 redagował opozycyjny dziennik *L'Italia del popolo*. Stąd wyjechał po wyparciu Pjemontczyków do Lugano i ogłosił do ludów włoskich manifest, w którym donosił, że ustała wojna królewska, ale się rozpocznie wojna narodów. Wybrany do zgromadzenia konstytucyjnego toskańskiego, a następnie do zgromadzenia narodowego świeżo ogłoszonej rzeczypospolitej Rzymskiej, mianowany został 30 marca 1849 członkiem znanego tryumwiratu, ale urząd ten złożył, gdy parlament rzymski ogłosił niemożliwość dalszej obrony przeciw Francuzom. Po upadku Rzymu udał się znowu do Londynu i wespół z Ledru-Rollinem (ob.) utworzył europejski komitet rewolucyjny, który położył sobie za zadanie powszechną rzeczpospolitą i zbratanie narodów; stąd także kierował ruchami powstańczemi we Włoszech (1852 w Mantui, 1853 w Medjolanie, 1857 w Genui), za co powtórnie skazany został na śmierć *in contumaciam*. W wypadkach 1859 i 60 żadnego nie brał udziału, jakkolwiek znajdował się we Włoszech. Od 1864 zamieszkał znowu w Londynie. Wybierany dwukrotnie (1865 i 1866) do parlamentu włoskiego, nie przyjął mandatu i występował jawnie w swych manifestach przeciw polityce Wiktora Emanuela. Pod koniec 1865 założył wespół z innymi stowarzyszenie powszechnej ligi republikańskiej, został 1868 wielkim mistrzem włoskiej loży wolnomularskiej i wpływał na różne przedsięwzięcia rewolucyjne we Włoszech, którym nie był obcy ruchliwy jeszcze naówczas Garibaldi (ob.). Uwięziony 1870 w Palermo, odzyskał wkrótce wolność i założył w Rzymie 1871 dziennik *La Roma del popolo*, w którym potępiał Komunę paryską. Pogrzeb **M.** był dniem smutnej uroczystości narodowej. Czynem i słowem wywierał **M.** na rodaków swych wpływ ogromny i należy bezsprzecznie do głównych twórców jedności włoskiej. Oprócz zupełnego wydania pism jego: „Scritti editi e inediti" (2 t., Medjolan, 1861 sq.), wyszło w Londynie 1868 „Life and works of Joseph M." Por. Simoni „M., histoire des conspirations Mazziniennes" (Paryż, 1870); Mario „M. nella sua vita e nel suo apostolato" (1885); Boullier „Victor Emmanuel et M." (Paryż, 1885).

Mazzini Jędrzej, synowiec poprzedniego, również emigrant włoski, zamieszkały w Paryżu, wydał interesujące dzieło: „De l'Italie dans ses rapports avec la liberté et la civilisation moderne" (2 t., Paryż, 1847).

Mazzola Franciszek, * 1503 w Parmie i dlatego zwany także *Parmegiano* lub *Parmegianino*, słynny malarz szkoły lombardzkiej, starał się w swych dziełach zjednoczyć wdzięk Correggia z wyrazem Rafaela; z tego też powodu nazywano go jeszcze małym Rafaelem *(Rafaellino)*. **M.** † 1540 r. w Casalmaggiore. Do najcelniejszych jego obrazów należą: „Św. Roch" i „Św. Małgorzata". Niesłusznie uważano go za wynalazcę rytownictwa.

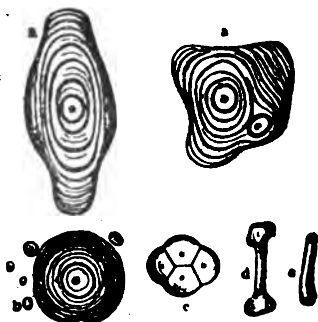
Mazzolini Ludwik, * 1481, najsłynniejszy malarz szkoły feraryjskiej, uczeń Lorenza Costa, † 1530. Najlepsze obrazy **M.** znajdują się w Niemczech, a mistrzowski jego obraz: „Chrystus jako dziecię w świątyni", jest w muzeum Berlińskiem.

Mażuranicz Antoni, pisarz serbsko-chorwacki, * 1805 w Nowem, † 1888, odbył studja filozoficzno-prawne w Zagrzebiu, gdzie był od 1830 do 1861 nauczycielem, a od 1861 dyrektorem gimnaz. w Rjece. **M.** był jednym z najpierwszych budzicieli narodowości słowiańskiej, oraz gorliwym obrońcą idei iliryzmu. Wyborny znawca języka i literatury chorwackiej, zajmuje się pilnie badaniem narzeczy południowo-słowiańskich. Wydał: „Przewodnik do nauki języka łacińskiego i ilirskiego" (1829 i 1842); „Prawo Winodolskie" (1843); „Przegląd historji gimn. zagrzebskiego" (1852); „Przegląd starej literatury chorwackiej" (1855); „Gramatykę chorwacką" (I tom, 1858 i 1863) i in.

Mażuranicz Jan, brat poprzedniego, poeta i mąż stanu serbsko-chorwacki. * 1814 w Nowem, † 1890 r. w Zagrzebiu, po ukończeniu gimnazjum w Rjece, odbył kursa filozoficzne w Sombotelu na Węgrzech, następnie prawne w Zagrzebiu, poczem został urzędnikiem fiskalnym w Karłowcu. 1842 wydał z Użareniczem „Pomnik niemiecko-ilirski". Sławę poetyczną zjednał sobie napisaniem 14-ej i 15-ej pieśni, brakujących w poemacie Gundulicza „Osman", utrwalił zaś ją znakomitym poematem „Smrt Czengić Age" (1846 i często; na język polski przełożone przez Syrokomlę). Broszurą, wydaną 1848 r. p. t. „Chorwaci Madziarom i t. d.", dał poznać swe zdolności polityczne. W tym czasie został w Karlowcu prezesem komitetu bezpieczeństwa publicznego. Po przytłumieniu powstania węgierskiego, wezwany jako mąż zaufania do Wiednia, został 1850 prokuratorem generalnym dla Chorwacji i Sławonji; 1860 mianowany kanclerzem nadwornym Chorwacji, Sławonji i Dalmacji, 1873 mianowany banem Chorwacji, pozostawał na tem stanowisku do 1880.

Mączka, *skrobia*, *krochmal* (z niem. *Kraftmehl*), *amylum*, $C_6H_{10}O_5$, ciało organiczne, należące do grupy wodanów węgla, bardzo rozpowszechnione w państwie roślinnem, a występujące zwłaszcza obficie w nasionach zbóż i roślin strąkowych, oraz w ziemniakach. Obok protoplazmy i chlorofilu jest to najważniejsza zawartość komórek roślinnych w rozmaitych tkankach; w komórkach nabłonkowych niektórych roślin występuje **M.** w rozpuszczeniu (**M.** *rozpuszczalna*). **M.** tworzy się za-

pewne z rozpuszczalnych wodanów węgla, bądź wewnątrz ziarn chlorofilu, bądź też powstaje z bezbarwnych ziarn plazmatycznych (*leukoplasty*). Najłatwiej otrzymuje się **M.** z kartofli; w tym celu kartofle rozcierają się na miazgę, poczem, rozłożone na stosownych sitach, poddają się działaniu strumienia wody, która zabiera drobniutkie ziarna **M.**, a rozdarte komórki roślinne pozostawia na sitach; z wody tej **M.** zwolna się osadza. Wyrabia się też z pszenicy, kukurydzy, ryżu, kasztanów gorzkich; z tych ostatnich jednak służyć może tylko do celów technicznych, zawarta w nich bowiem substancja gorzka nie daje się zupełnie usunąć działaniem sody. **M.** jest proszkiem białym, c. wł. 1,5, utworzonym przez kulki, okazujące budowę organiczną. Średnica ich zmienia się między 0,002 a 0,185 milimetra. Ziarna **M.** kartoflanej (ob. fig.) są większe niż zbożowe. Są one

Mączka. *aa* mączka kartoflana, *b* mączka żytnia, *c* ziarno złożone sassaparylli, *d*, *e*, ziarna soku mlecznego ostromlecza (Euphorbia splendens).

utworzone z warstw współśrodkowych, tem gęstszych, im bliżej obwodu. Z różnych roślin zresztą pochodzące ziarna **M.** mają postać różną. **M.** jest nierozpuszczalna w wodzie, alkoholu i eterze. W zetknięciu z wodą, ogrzana do 60—70°, pęcznieje i tworzy masę współprzezroczystą, galaretowatą, zwaną *klajstrem*. Jeżeli się **M.** gotuje z wodą, to po przecedzeniu daje płyn mętny, zwany roztworem mączki. Roztwór ten od jodu barwi się na błękitno, przyczem powstaje związek, zwany jodkiem mączki. Długo ogrzewana do 100°, **M.** przechodzi w **M.** rozpuszczalną, co zachodzi także pod wpływem kwasu siarczanego. Między 160° a 200° przechodzi w dekstrynę (ob.); pod wpływem małej ilości kwasu siarczanego przechodzi w dekstrynę, następnie w glukozę, a przemiana ta dokonywa się prędzej pod wpływem diastazy (ob.). **M.** rozpuszcza się w kwasie azotnym jednowodowym, a z roztworu tego woda strąca substancję białą, *ksyloidynę*, $C_6H_9(NO_2)O_5$, która wybucha przy 180°. **M.** używa się do krochmalenia bielizny, do apretury, do zagęszczania farb w drukarstwie tkanin, jako puder, na wybór dekstryny (gumy mączkowej), cukru gronowego, saga sztucznego, tkanin, do klejenia papieru. Stanowi najważniejszą część składową pokarmów mącznych (ob. Mąka). Por. Schneider „Rationelle Fabrikation der Kartoffelstärke" (1870); Wagner „Handbuch der Stärkefabrikation" (2 wyd., 1884).

Mączka indyjska, toż co *arrow-root* (ob.).

Mączka zwierzęca (*glikogen*), ciało składem i własnościami do mączki zbliżone, znajdujące się w organizmie zwierzęcym, zwłaszcza w mięśniach i wątrobie; powstaje prawdopodobnie z substancji białkowatych przez ich rozszczepienie. Pod wpływem fermentów zamienia się w cukier, nadmierne tworzenie się tego cukru podług teorji Bernarda stanowi istotę cukromoczu.

Mączkowate przeistoczenie, *skrobiowate przeistoczenie* (*degeneratio amyloidea*), przemiana wsteczna pewnych tkanek i organów, spowodowana zakłóceniem odżywiania, polegająca na zmianie chemicznej ich treści. Nazywano ją pierwotnie *substancją mączkowatą* (*amylois*), gdyż uważano ją za pewną odmianę ciał białkowatych, zbliżoną do mączki roślinnej; pogląd ten opierał się na podobieństwie zachowywania się obu substancji względem jodu. W r. 1893 Krawkow w pracowni Schmiedeberga odkrył, że produkt mączkowatego przeistoczenia, *amyloid*, jest połączeniem chondroityny, kwasu siarczanego i mączki, a zatem jest to *chondroproteina*. **M**-mu p-u podlegają najczęściej śledziona, nerki, wątroba, błona śluzowa kiszek cienkich i naczynia, zwłaszcza włoskowate. Nie występuje ono nigdy jako sprawa chorobowa pierwotna, ale nawiedza osoby poprzednio wycieńczone rozmaitemi chorobami, jak przewlekłem ropieniem kości, chorobą syfilityczną, gruźlicą, zimnicą długotrwałą, w następstwie staje się obfitem źródłem zakłócenia ogólnego odżywiania i przemiany materji, i zawsze niepomyślnie się kończy.

Mączkowy cukier, ob. Glukoza.

Mączniak (*Erysiphe*), rodzaj grzybów z rzędu Perisporiaceae, grzyby mikroskopowe, żyjące pasożytnie na roślinach, zwłaszcza na liściach, na których ich grzybnia tworzy białe, pleśniowe lub mączyste powłoki, złożone z luźnych, rozgałęzionych nici. Wydają dwojakie organy rozrodcze, z których jedne (conidia) natychmiast po dojrzeniu kiełkują i wydają nowe grzybnie, drugie zaś (perithecia) kiełkują dopiero następnej wiosny. Są to pasożyty bardzo szkodliwe, sprowadzające choroby roślin i ich śmierć przedwczesną. *E. macularis* wegetuje na chmielu, ogórkach, jabłoni, *E. graminis* na trawach, *E. martii* na koniczynie, na roślinach baldaszkowych, rdestowatych, złożonych.

Mącznica, ob. Arctostaphilos.

Mącznik, owad, ob. Tenebrio.

Mączny robak, ob. Tenebrio.

Mączyniec, ob. Komosa.

Mączyński Jan (po łac. *Macinius*), znakomity filolog polski, * 1516 we wsi Gzikowie pod Błaszkami. Ukończywszy szkoły w kraju, zwiedził za-

chodnią i południową Europę; za powrotem do Polski został księdzem, kanonik kaliski, poznański i sieradzki, od 1559 proboszcz w Rujsku pod Kaliszem, przy swych zdolnościach i nauce miał otwartą drogę do wyższych w zawodzie duchownym godności. Bez względu jednak na to zrzucił suknię kapłańską, ożenił się, był sekretarzem do pism łacińskich u Zygmunta Augusta do 1562 r.; posiadając względy króla i Radziwiłłów, doszedł do znacznego majątku. Prześladowany pod koniec życia z powodu różności mniemań religijnych, z rozpaczy czy też w skutek obłąkania odebrał sobie życie r. 1587. **M.** posiadał obszerną wiedzę i w bliskich zostawał stosunkach z najuczeńszymi ludźmi w kraju i za granicą. Jest on autorem pierwszego abecadłowego słownika łacińsko-polskiego, który wyszedł pod tytułem „Lexicon Latino-Polonico ex optimis latinae linguae scriptoribus concinnatum" (Królewiec, 1564); praca ta dla języka naszego bardzo ważna. Oprócz tego wydał jeszcze „Lament matki Korony Polskiej z śmierci przesławnego Pana Stefana króla polskiego" i t. d., tudzież „O małżeństwie kapłanów i djakonów" (Królewiec, 1570).

Mączyński Józef, zasłużony archeolog, * 1801 w Krakowie, † 1862 r. tamże; oprócz wielu drobniejszych artykułów, umieszczanych w czasopismach krakowskich, wydał oddzielnie kilka dzieł poświęconych dziejom miasta Krakowa, a mianowicie: „Pamiątka z Krakowa" (3 t., Kraków, 1845); „Kraków dawny i teraźniejszy" (tamże, 1854); „Kilka podań i wspomnień krakowskich" (tamże, 1855); „Archiprezbiterowie i kapłani kościoła Marjackiego" (tamże, 1857) i t. d.

Mądre drzewo, w języku leśnym *modrzew*.

Mądrostki, *Zmiara*, herb: W polu czerwonem lub błękitnem ucho od kotła, a w jego środku strzała srebrna, w górę wymierzona, przekrzyżowana, z opierzeniem lub bez.

Mądrostki.

Mądrości księgi, księgi Starego Testamentu, następujące po Pieśni nad Pieśniami, składają się z 19 rozdziałów. Autorem ich miał być Salomon.

Mąka, produkt zboża (ob.), otrzymywany przez jego zmiażdżenie, zmielenie. Zżęte zboże na polu zanieczyszczone jest pyłem, niezdrowem ziarnem, pasożytami. Przymieszki te tylko w części oddzielają się z plewami przy młóceniu i nieczyste jeszcze zboże dostaje się do młynów. Dlatego w nowszych młynach oczyszczają zboże przez szczotkowanie, przewianie i przesianie. Z pszenicy, owsa, jęczmienia, ryżu zwykle się jeszcze oddzielają plewy przed zmłóceniem. Wychodząca z pod kamienia mąka zawiera resztę plew w postaci otrąb, które się w bardzo małej tylko ilości dostają wyższym gatunkom mąki. Otręby obok drzewnika mają bardzo pożywne azotowe części, dlatego ich oddzielenie, o ile powiększa delikatność **M.**, o tyle zmniejsza jej pożywność. Ponieważ otręby są zabarwione, **M.** jest tem bielsza, im jest staranniej zmielona. Najdelikatniejsza **M.** pszenna zawiera: 13,37 proc. wody, 10,21 substancji azotowych (białka), 0,94 tłuszczu, 74,71 wodanów węgla (głównie mączki z małą ilością dekstryny i cukru), 0,29 drzewnika, 0,48 popiołu. Przy mieleniu dostaje się zawsze do **M.** pył startych kamieni. Aby nie uledz zmianom chemicznym, powinna być **M.** przechowywaną w suchem miejscu. Domieszanie innego rodzaju mąki, otrąb, miałkich ciał mineralnych, jak gipsu, kredy, zdarza się rzadko i łatwo może być odkryte. Do rozróżnienia **M.** z rozmaitego zboża pochodzącej służyć może mikroskop. Do oceny wartości mąki służy aleurometr (ob.). Otręby zawierają jeszcze znaczną ilość substancji azotowych i mączki, ale dla wielkiej ilości drzewnika są niestrawne; używają się na paszę bydła, w farbierstwie i drukarstwie. W handlu znajduje się pod różnemi nazwami, jak *rewalesciera*, *maggi* i t. d., mąka starannie oczyszczona, która, jako strawniejsza, używa się w celach djetetycznych.

Mątwa, mięczak, ob. Sepja.

M. B., skrócenie Medicinae Baccalaureus (łac.), Bachelor of Medicine (ang.), Bakałarz medycyny, najniższy stopień lekarski w Anglji. **M. B.** oznacza również: Musicae Baccalaureus (Bachelor of Music), Bakałarz muzyki.

Mc., skrócenie Mac (ob.).

M. C., skrócenie Mio Conto (wło.) = mój rachunek. W Ameryce **M. C.** oznacza Member of Congress, członek kongresu.

Mceńsk, miasto powiatowe w gubernji Orłowskiej, nad rzeką Zuszą, ma 9,355 mieszkańców, liczne fabryki i zakłady przemysłowe, pośród których kowalskie wielką mają wziętość. **M.** wspomina się w dziejach po raz pierwszy pod r. 1152; w XIV w. zdobył go Olgierd i od 1396 należał do Litwy; 1500 przeszedł w posiadanie Rosji.—*Mceński powiat* ma na przestrzeni 2,106 w. kw. 104,699 miesz. (1897).

Mchy *(Musci, Bryophyta)*, gromada roślin zarodnikowych, obejmująca rośliny drobne, w których część osiowa czyli łodyżka jest wyraźnie odróżnioną od liści, naprzemianległych, gęsto ustawionych, najczęściej wązkich, całych, całobrzegich lub piłkowanych. Organy płciowe mają wyraźne, umieszczone już na jednym, już na oddzielnych osobnikach. Przyrządy zapładniające są to woreczki komórkowate (fig. 1), otwierające się ku górze, zwane *pylniczkami (antheridia)*, otoczone włóknami walcowatemi, zwanemi *wstawikami (paraphyses)*; pylniczki wyrzucają z siebie maleńkie ciałka, zostające w ciągłym ruchu wirowym i zwane *zwierzołpylkami* albo *płodniczkami (antherozoidia)*, które stanowią substancję zapładniającą. Przyrządy żeńskie podobne są do buteleczki z długą szyjką (fig. 1 i 2) i zowią się *przewodami (archegonia)*. Przewody te znajdują się po największej

części w różyczce wierzchołkowej łodyżek i rozwijają się następnie w *puszki (urnae, thecae, capsuli)*, osadzone na szypułkach. Puszki te mają budowę bardzo ciekawą; brzeg ich wolny zowie się *kołootworzem (peristoma)*, na niem wspiera się ciało okrągłe, pokrywające puszkę, *nakrywka (operculum)*, nadto cała puszka okryta jest rodzajem kap-

Fig. 1. Polytrichum commune. *A* Roślina żeńska z puszką. *B* i *C* puszki, *a* szypułka, *p* kołootworze. *D* roślina męska, *E* kwiat męski, *a* pylniki, *p* wstawniki.

turka, zwanym *czepkiem (calyptra)*. Puszka zawiera w sobie mnóstwo drobnych ziarnek, czyli *zarodników (sporae)*. Zarodniki te w przyjaznych warunkach rozwijają się najpierw w proste nici, *proembryon, pseudoliścienie* (fig. 3), z których następnie rozwija się łodyżka mchu. **M.** są rozpowszechnione po całej ziemi, głównie jednak w okolicach

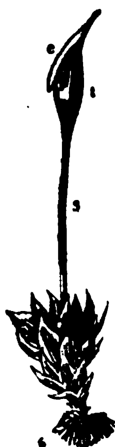

Fig. 2. Pottia lanceolata, *s* szypułka, *t* puszka, *c* czepek.

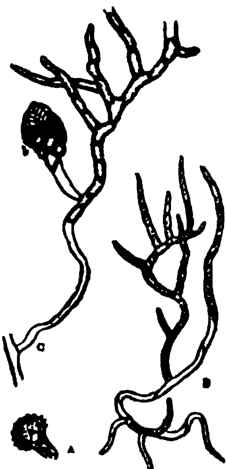

Fig. 3. Zarodnik kiełkujący (*A*) i pseudo-liścienie (*B* i *C*), *b* zaczątek łodyżki.

umiarkowanych i biegunowych; rozróżnionych jest około 4,000 gatunków. Rozwijają się bardzo łatwo, na wszelkim gruncie. Żyją i na innych roślinach, ale istotnemi pasożytami nie są, gdyż nie żyją kosztem soku roślin, na których rosną. W ogólnem gospodarstwie przyrody odgrywają ważną rolę, osiadając bowiem na skałach nagich, lub pokrytych tylko porostami, tworzą następnie pierwszą warstwę ziemi urodzajnej, na której się mogą wyższe rośliny rozwijać; przyciągają wilgoć z atmosfery i udzielają jej następnie gruntowi, a w zimnej porze roku tworzą osłonę dla korzonków i nasion wielu roślin, jako też dla licznych owadów i innych małych zwierząt, gdy dla większych służą do wyściełania gniazd. Wiele **M.**, żyjących na bagnach, przyczynia się do tworzenia torfu (ob.). Mieszkańcom Północy **M.** dostarczają materjału do budowy mieszkań, służą do wyściełania pościeli, do przystrajania okien na zimę. W Irlandji przyrządza się nawet chleb z **M.** torfowcowych. Dawniej były używane w medycynie z powodu własności ich ściągających i napotnych, ale te są nader słabe, i dlatego **M.** wyszły zupełnie z użycia. Dzielą się na 7 grup czyli rodzin: *Rokiety* czyli **M.** *gałązkowe (Hypnoidei)*, **M.** *prątnikowe (Bryoidei)*, *płonniki (Polistichoidei)*, *widłozęby (Fissidentini)*, *Dicranoidei*, *płoniwe (Phasidei)*, *torfowcowate (Sphagnoidei)* i *naleśliny (Andracinei)*. Do **M.** liczą się też wątrobnice (ob.), a w różnicy od nich **M.** właściwe zowią się też **M.** *liściastemi (Musci frondosi)*. Nauka o **M.** zowie się bryologją. Por. Bridel „Bryologia universa"; Bruch i Schimper „B. europaea"; Brongniart „Mousses" (w *Dict. classique d'hist. nat.*); Göbel „Die Muscineen" (w *Allgemeine Enc. der Naturwissenschaften*, 1879); Chałubiński „Mchy tatrzańskie" (*Pamięt. fizjograficzny*, 1882).

Md, skrócenie urzędowe nazwy amerykańskiego stanu Marylandu (ob.).

M. D., skrócenie Medicinae Doctor (łac.), Doktor medycyny.

M. d., skrócenie, mano destra (włos.) — prawą ręką (termin muzyczny).

M. d. s. na receptach, ob. *Misce.*

Me, waga w Atczynie, $=\frac{1}{16}$ tel=6 gr.; jako moneta=1,600 kesz=35 kop. *Me (monme)* w Japonji jest wagą do złota=3,76 gr.

Mea culpa (łac.), moja wina.

Meade Jerzy Gordon, generał półn.-amerykański, * 1815 w Kadyksie, † 1872 w New-Yorku, gdzie ojciec jego był konsulem. Ukończywszy szkołę wojskową w West-Point, wstąpił do wojska 1835, odznaczył się w wojnie meksykańskiej i po wybuchu wojny mianowany był jako dowódca ochotników generałem brygady 1861 r. Przeszedłszy następnie do armji czynnej, walczył z odznaczeniem w wielu bitwach, a zwłaszcza pod Fredericksburgiem (13 grudnia 1862). Mianowany wodzem naczelnym (maj 1863), pokonał gen. Lee (ob.) pod Gettysburgiem (1—3 lipca 1863), ale daremnie

usiłował wyzyskać korzyści tego zwycięstwa i w marcu 1864 został zastąpiony przez generała Granta (ob.).

Meadville, miasto w stanie Pensylwania w Unji północno-amerykańskiej, o 50 klm. na południe od Erie, liczy 9,000 miesz.

Meander *(Meandros)*, teraz *Menderes*, rz. w Azji Mniejszej, słynna w starożytności ze swych skrętów, ma źródło pod Kelaenae we Frygji i wpada do morza Egejskiego pod Miletem. Od jej postaci także ozdoby architektoniczne, postaci krętych linji, nazywają się *meandrami* (ob. Manowczyk).

Mearns, hrabstwo w Szkocji, ob. *Kincardineshire.*

Meath, hrabstwo w irlandzkiej prowincji Leinster, nad morzem Irlandzkiem, obejmuje 2,347 klm. kw. i liczy 76,000 miesz. (w 1861 liczyło 110,609); miastem głównem jest Trim.

Meaux, miasto okręgowe w francuskim departamencie Sekwany i Marny, nad Marną, rezydencja biskupa, ma 13,000 mieszkańców i kościół katedralny, w którym jest grobowiec Bossuet'a.

Meaux Maria Kamil Alfred, polityk francuski, * 1830 w Montbrison. W r. 1875 został ministrem handlu i rolnictwa w gabinecie Dufaure-Buffeta, czem naraził się prasie monarchicznej, i w r. 1876 podał się do dymisji, ale w r. 1877 powrócił na to stanowisko. Przy nowych wyborach był zastąpiony przez p. Ozenna. Przy częściowych wyborach w r. 1879 miał tylko 116 głosów na 390. Napisał: „La Révolution et l'Empire 1789—1815" (1867—1868); „Les Luttes religieuses au XVI siècle" (1879); „La Réforme et la politique française en Europe jusqu'à la paix de Westphalie" (1889) i in.

Meble (franc. *meuble*, z łac. *mobilis*), wszelkie sprzęty ruchome w mieszkaniach, ruchomości domowe, jak: stół, łóżko, krzesła, szafy i t. p. W nowych czasach wyrabiane są prawie wyłącznie z drzewa; w starożytności i wiekach średnich robiono je z kamieni i metali, zbytkowne zaś ozdabiano kością słoniową i emalją. O historji i stylach mebli por.: Jacquemart „Histoire du mobilier" (1877)); Champeaux „Le meuble" (2 t., 1885); Bonaffé „Le meuble en France au XVI siècle" (1886); Storck „Einfache Möbel im Character der Renaissance" (1875); Schwenke „Ausgeführte Möbel und Zimmereinrichtungen der Gegenwart" (2 t., 1883—1887); Havard „Dictionnaire de l'ameublement" (od 1887 i nast.); „Illustrierte Schreinerzeitung" (wydawane przez Luthmera w Sztutgardzie od r. 1882).

Mecenas *(Cajus Cilnius Maecenas)*, rycerz rzymski z rodu królów etruskich, ulubieniec cesarza Augusta (ob.), opiekun Horacego (ob.). Jakkolwiek nie piastował żadnego urzędu, doszedł jednak do ogromnego w Rzymie znaczenia i posiadał je aż do śmierci 9 r. przed Chr. Wspierał on hojnie uczonych, artystów i poetów, ale zasługi jego w tym względzie zanadto niekiedy przesadzają. Bez wyższych zdolności i podnioślejszych zalet umysłu, posiadał M. wielką mądrość życia, oraz niezmierną zręczność w obcowaniu. W pałacu swym na wzgórzu Eskwilińskiem wiódł życie rozkoszne, hulackie. Z pism jego przechowało się kilka fragmentów. Por. między innymi Webera „Ueber den Charakter des M." w Jahna „Jahrbücher für Philologie und Pädagogik" (Lipsk, 1843); Frandsena „M., eine historische Untersuchung über dessen Leben und Wirken" (Altona, 1843). Od jego to imienia nazywają *Mecenasami* możnych opiekunów i protektorów nauk, sztuk i literatury, ob. *Mecenasostwo.*

Mecenasostwo. Od czasu gdy Mecenas (ob.), przyjaciel Augusta, udzielał opiekę Horacemu i Wergilemu, od jego imienia utworzony wyraz M. posłużył na oznaczenie wszelkiego poparcia, jakie udzielają jednostki rozwojowi literatury, sztuk pięknych i t. p. w sposób moralny, lub materjalny. W Polsce, nieistniejący dotąd stan literatów, począł się za sprawą Stanisława Augusta Poniatowskiego, który naprzód zgromadził ich koło siebie, a przez to stworzył ognisko (obiady czwartkowe), ułatwiał pracę przez otwarcie archiwów, wyposażenie i t. p. (Naruszewicz, Karpiński); jeszcze przed nim Teodor Konat Lubomirski od 1725—50 mecenasował operze w Krakowie (Estrejcher „Teatra w Polsce", 1873), jak Ogiński Michał w Słonimie. W Puławach Czartoryscy skupili także kilku literatów; Kniaźnin jest ich poetą nadwornym; Woronicz karjerę swą tamże rozpoczyna, a Bernatowicz u nich się wychował; Trembecki opiewa Zofijówkę i umiera na łaskawym chlebie u Szcz. Potockiego. Ossoliński J. M. zagrzewa Lindego (ob.) w pracy nad słownikiem. Z inicjatywy jednostek powstają zbiory: puławski (Czartoryskich), lwowski (Ossolińskich), porycki (Czackiego).

Mech, ob. Mchy. *Mchem islandzkim* nazywa się płucnica (ob.), *mchem irlandzkim* karagien (ob.), lubo ten ostatni porost także często islandzkim się nazywa.

Méchain Piotr Franciszek Andrzej, astronom, * 1744 w Laon, † 1804 w Walencji, zajmował się pierwotnie budownictwem, 1772 został astronomem hydrograficznym w archiwum kart w Wersalu. Wsławił się odkryciem i obliczeniem biegu wielu komet oraz planety Urana, tudzież pomiarem łuku południka między Dunkierką a Barceloną, dokonanym z polecenia konwencji przy wprowadzeniu nowych miar. Opis tych pomiarów zamieszczony jest w wydanem przez Delambre'a dziele „Base du système métrique décimal" (10 t., 1806—10).

Mechaniczna praca, ob. Praca.

Mechaniczna technologja, ob. Technologja.

Mechaniczna teorja ciepła, ob. Ciepło.

Mechaniczne jednostki, jednostki przyjęte do oceny wielkości mechanicznych. W układzie miar bezwzględnym (ob. Bezwzględny) jednostką siły jest *dyna*, t. j. siła, która, działając na masę

jednego grama, nadaje jej w ciągu 1 sekundy przyśpieszenie równe 1 centymetrowi. Ponieważ każda masa spadająca pod wpływem przyciągania ziemi zyskuje w ciągu sekundy przyśpieszenie 981 cm., ciężar przeto czyli siła 1 grama=981 dyn, a siła 1 kilograma=981,000 dyn. Tysiąc dyn czyni 1 *kilodynę*, a miljon dyn 1 *megadynę*, która przeto niewiele tylko przenosi siłę 1 kilograma. Bezwzględną jednostką pracy jest *erga*, t. j. praca, jaką wykonywa 1 dyna, gdy ciało, na które działa, o 1 cm. przesuwa. W technice zwykłą jednostką pracy jest *kilogrammetr*, t. j. praca potrzebna do podniesienia 1 kilograma (981,000 dyn) na wysokość 1 metra (100 cm.), zatem kilogrammetr= 98,100,000 erg. Efektem czyli sprawnością siły nazywa się praca, wykonana przez nią w ciągu sekundy; jednostką zatem efektu jest *erga na sekundę*; w praktyce używa się jednostka 10,000,000 razy większa, zwana *watt*. W technice, do oceny efektu motorów parowych, używa się zwykle *koń parowy (moc konia, siła konia)*, to jest taka działalność motoru, przy której w ciągu sekundy spełnia się praca 75 kilogrammetrów. Koń parowy przeto $=9,81 \times 75=736$ wattów. Ponieważ ciepło również wykonywać może pracę, daje się przeto także wyrażać przez jednostki mechaniczne. Jednostka ciepła, *ciepłostka* czyli *kalorja* (ob. Ciepło), t. j. ilość ciepła potrzebna do ogrzania 1 kg. wody o 1°C, wykonywając pracę, wytwarza 424 kilogrammetry, w jednostkach przeto bezwzględnych czyni $424 \times 98,100,000=416.10^8$, t. j. prawie 42 biljony erg. Z jednostkami mechanicznemi wiążą się dalej elektryczne jednostki (ob.). Jednostka pracy elektrycznej jest to iloczyn *woltkulomb*, zwany inaczej *joule* (*dżaul*); 3,600 takich jednostek czynią 1 watt na godzinę.

Mechaniczny równoważnik ciepła, ob. Ciepło.

Mechanik, znawca mechaniki, zwłaszcza mechaniki praktycznej, zajmujący się wyrobem przyrządów matematycznych, mierniczych i fizycznych.

Mechanika (z grec. *mechane*, narzędzie, machina), nauka o prawach równowagi i ruchu ciał, albo, według określenia Kirchhoffa, opis ruchów zachodzących w przyrodzie; rozpada się na *statykę* (ob.), czyli naukę o równowadze i *dynamikę* (ob.) czyli naukę o ruchu. Czysto matematyczną teorją ruchu, bez względu na przyczyny go wywołujące, zajmuje się *cynematyka* czyli *foronomja*. W ciałach stałych cząstki ściśle są połączone, swobodny więc, widoczny ruch między niemi zachodzić nie może, a M. zajmować się może tylko równowagą i ruchem całych mas; natomiast cząstki ciał ciekłych i lotnych są zestawione luźno, tak, że swobodnie między sobą przesuwać się mogą, stąd pochodzi konieczność rozważania warunków równowagi i ruchu cząstek tych ciał, czem się zajmuje *hydrostatyka* i *hydrodynamika*, *aerostatyka* i *aerodynamika* (ob. te wyrazy). Wszakże i cząstki ciał stałych, jak to przyjmuje nowsza nauka, nie zostają w spoczynku, ale odbywają pewne ruchy, w ogólności perjodyczne, około właściwych położeń równowagi. Ruchy te, nieskończenie małe, wywołują szereg zjawisk, jak światło, ciepło, elektryczność; dlatego też fizyka matematyczna obejmuje właściwie badanie tych drobnych ruchów, tak, że nazwa fizyki matematycznej jest niemal jednoznaczną z *mechaniką cząsteczkową* czyli *molekularną* (ob. Fizyka). Olbrzymie też ruchy ciał niebieskich odbywają się, jak to wiemy od czasów Newtona, na zasadzie tych samych praw i z tychże samych przyczyn, które wywołują ruchy ciał ziemskich, a stąd dział astronomji, zajmujący się rozważaniem ruchów ciał niebieskich, jako ulegających ciążeniu powszechnemu, nazywa się *mechaniką niebieską* (ob. Astronomja). M. *przemysłowa, praktyczna*, czyli *stosowana*, stosuje prawa równowagi i ruchu na korzyść człowieka, jest więc właściwie nauką o machinach (ob.). Z natury swej treści M. jest gałęzią nauk przyrodniczych, atoli zasady, jakie czerpie z doświadczenia, są w liczbie tak małej i tak proste, że odpowiadają raczej pewnikom matematycznym, niżeli prawom fizycznym, a mechanika niemal od samego początku przybiera charakter nauki matematycznej i staje się gałęzią matematyki. Zasadniczem prawem, czyli pewnikiem mechanicznym, jest zasada bezwładności (ob.), która prowadzi do pojęcia siły (ob.). Niektóre twierdzenia o składzie i rozkładzie sił, prawo przyciągania ciał, najprostsze zasady ruchu ciał, oto rzec można wszystko, co M. czerpie z doświadczenia i na czem się opiera cała jej matematyczna budowa. Ścisły wykład M. opartym być może jedynie na zasadach matematyki wyższej, czyli analizy matematycznej; wiele jednak jej prawd, na których oprzeć się już dają liczne zastosowania, może być wytłómaczonych drogą rozumowań matematyki elementarnej; stąd co do formy wykładu M. może być *elementarną* i *racjonalną* czyli *analityczną*.—Ślady pewnej znajomości M. praktycznej napotykamy już w głębokiej starożytności, bez których niemożliwem by było zbudowanie piramid i innych olbrzymich pomników starożytności, teorja jednak M. rozwinęła się dopiero u Greków, a za jej twórcę uważać należy Archimedesa (teorja dźwigni, środka ciężkości, szruba bez końca, utrata ciężaru ciał pogrążonych w cieczy). Z następców jego ważniejsi są: Ktezybjusz, Heron starszy, Izydor z Miletu, Antemius i Heron młodszy. W wiekach średnich nauki mechaniczne popadły w zupełne zaniedbanie; w XVI jeszcze wieku o ruchu ciał miano najdziwaczniejsze pojęcia. Statykę opracowywali z pewnem szczęściem Guido Ubaldi i Marchese del Monte; Tartaglia rozwinął niektóre twierdzenia o biegu ciał rzuconych; Szymon Stevinus podał genjalną metodę wyrażania sił za pomocą linji prostych. Dynamika jest dziełem dopiero czasów nowszych i rozpoczyna się od Galileusza; odkrycia jego (prawa ruchu ciał spa-

dających, teorja wahadła, bieg paraboliczny ciał rzuconych) rozpoczynają świetny rozwój **M.**, którą dalej posuwali Torricelli, Baliani, Borelli, Roberval, Kartezjusz; odkrycia Newtona zaokrągliły teoretyczną budowę **M.**, która odtąd przybrała dzisiejszą swą postać, zawdzięczając dalszy swój rozwój pracom Huygensa, Leibniza, Bernoullich, L'Hopitala, Eulera. D'Alembert uzasadnił ściślej podstawy, na których wspiera się **M.**, Lagrange w swej „Mécanique analytique" całą statykę i dynamikę wyprowadził z jednej zasady ogólnej, Laplace podał dokładny wykład mechaniki niebieskiej, W wieku XIX do dalszego rozwoju **M.** przyczynili się głównie: Poisson, Poinsot, Hamilton, Green, Gauss, Jacobi, Maxwell, Kirchhoff, Hertz. Ważniejsze podręczniki **M.** są: Poissona, Poinsota, Naviera, Sturma, Duhamela, Delaunaya, Kirchhoffa, Rittera, Hertza. Podręczniki polskie: Niewęgłowski „Wykład mechaniki rozumowej" (2 t., Poznań i Paryż, 1873), Puchewicz „M. ogólna", opracowana élementarnie (Warszawa, 1860); Weisbach „M. teoretyczna i stosowana" (tłóm. pol. Bakki, tamże, 1857); O. Fabian „Zarys M. analitycznej" (Lwów, 1886); J. N. Franke „M. teoretyczna" (Warszawa, 1889); Ball „M. doświadczalna" (przek. polski S. Kramsztyka, tamże, 1894). Co do **M.** stosowanej, ob. Machina.

Mechanistyczny pogląd na świat, systemat filozoficzny, w którym wszystkie zjawiska sprowadza się do ślepego i koniecznego związku zachodzącego pomiędzy przyczynami i skutkami, ob. *Materjalizm.*

Mechanizm, właściwie budowa, czyli urządzenie wewnętrzne danej machiny, jak: zegarka, młyna i t. p.; w rozleglejszem znaczeniu w ogóle sposób, jakim pewna przyczyna materjalna wywiera swój skutek.

Mechanurgja, dział chirurgji, traktujący o operacjach bezkrwawych.

Mechel, Krystjan von, * 1737 w Bazylei, miedziorytnik, założył w mieście rodzinnem szkołę miedziorytnictwa, był od 1778 do 83 radcą akademji w Wiedniu, następnie członkiem akademji w Berlinie, gdzie † 1815.

Mecheln (franc. *Malines*), miasto przemysłowe, w belg. prow. Antwerpji, nad rzaką Dyle, środkowy punkt sieci belgijskich kolei żelaznych, rezydencja arcybiskupa, ma 52,000 miesz. i wiele pięknych budowli, między któremi celniejsze są: kościół katedralny św. Romualda i ratusz zwany Beyar.

Mecherzyński Karol, pisarz polski, * 1804 r. w Krakowie, † 1881 tamże; profesor języka polskiego i łacińskiego w liceum naprzód św. Barbary, potem św. Anny, od 1850 profesor historji literatury polskiej w uniwersytecie Jagielońskim. Opuściwszy to stanowisko w 1867 r., objął zarząd bibljoteki uniwersyteckiej. Najważniejszem jego dziełem jest „Historja wymowy w Polsce" (3 t., Kraków, 1856—60). Prócz licznych rozpraw, ogłaszanych w *Rocz. Tow. Nauk. Krak.*, którego był członkiem, tudzież w *Bibl. Warsz.*, wydał jeszcze następujące ważniejsze dzieła: „Historja języka łacińskiego w Polsce" (Krak., 1833); „O magistratach miast polskich" (tamże, 1845); „Historja języka niemieckiego w Polsce" (tamże, 1844); „Przegląd literatury ludów wschodnich, greckiej, średniowiecznej i t. d." (tamże, 1851); „O reformie akademji krakowskiej w 1780" (tamże, 1864), oraz w ostatnich czasach: „Wypisy polskie dla szkół żeńskich etc." (Kraków, 1872); „Historja literatury polskiej dla młodzieży" (tamże, 1873, 2 wyd., 1880) i „Przykłady i wzory z najcelniejszych prozaików i poetów polskich" (tamże, 1874); „Wzór odmian gramatycznych i składni języka polskiego XIV w." „Stylistyka" (tamże, 1884). Od 1873 był członkiem akademji krakowskiej.

Mecherzyński K.

Mechilta, ob. Talmud.

Mechitaryści, zgromadzenie ormiańsko-unickich zakonników, założone 1701 przez *Mechitara da Petro*, * 1676 w Sebaste, † 1749) w Konstantynopolu, w celu podniesienia narodowości i literatury armeńskiej, oraz rozpowszechnienia znajomości języka st.-armeńskiego; prześladowani przez patrjarchę carogrodzkiego, przenieśli się 1703 na wyspę Moreę, a 1715 do Wenecji, gdzie dotąd mają swój klasztor na wyspie San-Lazaro. Zadaniem **M.** jest opowiadanie Ewangelji, krzewienie nauki za pośrednictwem wydania dzieł klasycznych literatury armeńskiej i nareszcie zakładanie stowarzyszeń mających na celu upowszechnianie dobrych książek. Od r. 1811 posiadają **M.** także wielki klasztor (kolegjum) i własną księgarnię w Wiedniu. Por. Bonego „Le couvent des St.-Lazare à Venise" (Paryż. 1837); Neumanna „Geschichte der armenischen Literatur" (Lipsk, 1836); F. Scherer „Die M. in Wien" (1892).

Mechoacan (*Michoacan*), stan w zachodnim Meksyku, na zachodnim stoku Kordyljerów Anahuackich, obejmuje 63,642 klm. kw. i liczy 830,000 miesz. Oprócz zwykłych produktów Meksyku (ob.) wydaje białą jalapę, zwaną korzeniem mechoacan, i ma znaczne kopalnie miedzi, złota, ołowiu, żelaza i soli. Przemysł jest tu dosyć zaniedbany. Kraj ten zdobyty został r. 1524 przez Hiszpanów. Miasto stołeczne Morelia albo Valladolid.

Męciszewski Kacper, pułkownik b. wojsk polskich i prawnik, † 1804 w Krakowie, wydał: „Ustanowienie prawa cywilnego w sposobie łatwym zebrane, wielą przystosowaniami pomnożone i na język ojczysty przełożone" (2 t., Kraków, 1787—1788).

Męciszewski Filip, syn poprzedniego, inżynier wojskowy; odebrawszy wychowanie w akademji inżynierów w Wiedniu, wszedł do służby austrjackiej, z której w stopniu kapitana artylerji przeniósł się w r. 1810 do wojska księstwa Warszawskiego i był komendantem Torunia. W r. 1815 mianowany profesorem geometrji wykreślnej przy uniwersytecie Jagielońskim, powrócił 1818 r. do służby wojskowej królestwa Polskiego w stopniu majora, został pułkownikiem i szefem sztabu; zginął w czasie rewolucji 29 lutego 1830. Wydał: „Fortyfikacja połowa" (Warszawa, 1825, z rycinami) i przekład z niemieckiego. „O wojnie tureckiej przez generała Valentini" (tamże, 1829).

Męciszewski Hilary, brat poprzedniego, * 1802 w Krakowie, † 1855 tamże. W r. 1834 był redaktorem i wydawcą *Tygodnika Krakowskiego*. Po wypadkach krakowskich 1846 udał się do Berlina, gdzie rozpoczął druk ważnego dzieła: „Sześć lat bytu politycznego rzeczypospolitej Krakowskiej, t. j. od grudnia 1827 do 1833", którego wydał jeden tylko zeszyt. Oprócz wielu broszur okolicznościowych i finansowych, drukowanych różnemi czasy, i artykułów, zamieszczanych w redagowanych przez siebie gazetach: *Dziennik narodowy* i *Polska* (1848—49), oraz w czasopismach: *Dwutygodnik literacki*, *Czas* i *Gazeta Warszawska*, pozostawił w rękopisie najważniejszą swą pracę: „Historja rzeczypospolitej Krakowskiej od 3 maja 1815 do 26 listop. 1848 r.", obejmującą 3 t. dziejów i 1 dokumentów.

Meckel Jan Fryderyk, młodszy, anatom, wnuk również sławnego anatoma *Jana Fryderyka* **M.** (* 1714, † 1774), * 1781 w Halli, † 1833 r., był profesorem anatomji i fizjologji w Halli; położył znakomite zasługi na polu anatomji porównawczej. Napisał: „De conditionibus cordis ab normibus" (1802); „Beiträge zur vergleichenden Anatomie" (1407—13); „Handbuch der pathologischen Anatomie" (1812—18); „Handbuch der menschlichen Anatomie" (1815—20); „System der vergleichenden Anatomie" (1821—33); „Tabulae anatomico-pathologicae" (1817—26); „Descriptio monstrorum nonnullorum" (1826). Bogate jego muzeum anatomiczne zakupionem zostało dla uniwersytetu w Halli.

Meckel Wilhelm Jakób, pisarz wojskowy niemiecki, * 1842 w Kolonji, kształcił się w akademji wojskowej w Berlinie, miał udział w wojnie z Francją 1870—71, został następnie oficerem sztabowym, 1885—88 przeprowadził reorganizację armji japońskiej, po powrocie został generał-majorem i nauczycielem akademji wojennej, a w sztabie generalnym armji pruskiej jest kwatermistrzem naczelnym. Ogłosił: „Lehrbuch der Taktik" (2 t., 1874—76); „Grundriss der Taktik" (3 wyd., 1894).

Meckenslus, Mencke Jan Burhard, historyk, * 1674 w Lipsku, † 1731 w Dreźnie; profesor w Lipsku, następnie historjograf i konsyljarz nadworny Fryderyka Augusta II, króla polskiego. Oprócz innych dzieł, wydał: „Sigismundi Augusti Polonorum Regis Epistolae nec non Stephani Regis Polon. Epistolarum decas et oratio ad ordines Poloniae, Accesserunt Opuscula duvalia ad electionem Regis Sigismundi III spectantia" (Lipsk, 1703).

Mecklenburg, ob. *Meklemburg*.

Meczet, z arab. *mesdžid*, świątynia muzułmańska, zwykle zbudowana w kwadrat lub czworogran, z dziedzińcem, opatrzonym w fontanny i źródła do obmywania się. Charakterystyczną cechą budowy meczetów są kopuły z minaretami. Jedyną ozdobą meczetu wewnątrz są arabeski i zdania z Koranu wypisane. Większy meczet, w którym się odbywa uroczyste nabożeństwo piątkowe, zowie się *Dzimia*. Z meczetami większych rozmiarów łączą się często szkoły, zwane *Medresse* i szpitale czyli *Imarety*, tudzież kuchnie publiczne dla ubogich.

Medaković Daniel, historyk i publicysta serbski, * 1819 w Dalmacji, † 1882 w Zagrzebiu, napisał: „Dzieje Serbskie" (Nowy Sad, 1851—54) i wydawał czasopisma: „Napredak" (1748—49 w Karłowcach) i „Srpski dnevnik" z dodatkiem beletrystycznym „Sedmica" (Nowy Sad); wytrwale bronił w nich praw narodowości serbskiej.

Medaković Miłorad, pisarz serbski, sekretarz księcia czarnogórskiego Daniela. W r. 1851 założył w Zemuniu czasopismo „Vojvodjanka;" wydał: „Istorija Crne Gore" (Zemuń, 1850); „Život i obiczaji Crnogoraca" (Nowy Sad, 1861).

Medal, ob. Medaljerstwo.

Medaljerstwo (z łac. *metallum*). Medal oznacza numizmat pamiątkowy na uczczenie znakomitych ludzi, ważnych wypadków i t. p., nie mający cech monety obiegowej czyli pieniędzy. Medale bywają lane, wyciskane, bite i nielowane. Bito je już u starożytnych Rzymian, a w XIV w. wskrzeszono najpierwej we Włoszech. Najdawniejsze w XV wieku były lane z materjału na dzwony używanego, albo z ołowiu czyszczonego i zmieszanego z cyną, niektóre są także i ze złota. Medale wyciskane rzadsze są od lanych, a ponieważ każdy egzemplarz musiał być oddzielnie odrabianym, przeto w XVI wieku powstała myśl rytowania figur na stali i produkowania z nich medali bitych czyli wybijanych; medale nielowane wyrabiają się jak każde inne nielo (ob.). W XVI wieku pierwszy Wiktor Camelio wyrzynał medale ze stali wkrótce potem zjawiły się arcydzieła Benvenuta Cellini, Jana da Castel-Bolognese i Aleksandra Ceratti. **M.** najwięcej kwitło we Włoszech; w XVIII wieku, jak wogóle insze sztuki, tak i medaljerstwo upadło, a podniosło się znowu w XIX w., kiedy Napoleon nadał mu popęd za pośrednictwem Denona i malarza Davida. I Rosja pielęgnowała tę sztukę, a cesarzowa Marja, małżonka Pawła I, sama lubiła się nią zajmować. W Berlinie pod kierunkiem Raucha, Schinkla i Tiecka wychodziły roboty wielkiej doskonałości, a Loos skuteczną na tej drodze rozwi-

sał działalność. W Niemczech przed innymi jaśnieli: Brandt i Karol Fischer; w Norymberdze Dallinger i Burgschmidt, w Dreźnie König, w Wejmarze Aniela Facius. W Anglji najznakomitszym medaljerem był Wyon († 1851), który wykonał medale na powszechną wystawę londyńską. Polska była jednym z najpierwszych krajów, które z postępów sztuki medaljerskiej we Włoszech w XVI w. korzystały; ale wyborne medale Zygmunta I, królowej Bony, Zygmunta Augusta i dalszych ich następców wykonywane były przez Włochów, umyślnie w tym celu do Polski sprowadzanych, chociaż dla Zygmunta Augusta pracował także i Niderlandczyk Steven van Holland. Za przykładem monarchów bili także na cześć swoją możnowładcy polscy, a najdawniejszym z nich jest złoty medal Seweryna Bonara, kasztelana żarnowieckiego, z r. 1533. Medale wykonane za panowania Stefana Batorego noszą na sobie znamię dobrej szkoły włoskiego gustu, a niektóre nawet mogą się z najpiękniejszemi starożytnemi porównać. W XVII i XVIII w. medale były u nas bardzo liczne, ale w tych więcej się szkoły flamandzkiej trzymano, jak to widać w medalach z popiersiem Zygmunta III z r. 1596 i z 1611 na zdobycie Smoleńska, Jana Zamojskiego i innych panów polskich, medalach wykonanych przez artystę saskiego Jana Reitz, Jana Engelhardta, mieszczanina wileńskiego i in. Medale Władysława IV, jakkolwiek bardzo piękne, ale grzeszące zbytkiem alegorji, wykonane w r. 1634 przez Engelhardta i Sebastjana Dadlera ze Strasburga, również odznaczają się jeszcze gustem flamandzkim. Gdańsk i inne miasta pruskie, pod rządem polskim zostające, trzymały się już w medalach tamże wykonywanych szkoły niemieckiej. Medale Jana Kazimierza, Michała Korybuta, Jana Sobieskiego, a w części i Augusta II, noszą na sobie charakter szkoły francuskiej. Pomiędzy artystami, zajmującymi się ich wykonaniem, mianowicie w Gdańsku, celniejsi byli Jan Bensheim, Jan Höhn, ojciec i syn. Od początku XVIII stulecia medale polskie, wszedłszy na drogę naśladownictwa francuskich, równie jak i te ostatnie uległy skażeniu smaku, i pod tym wpływem wykonywali w Polsce medale za obudwóch Augustów Sasów i Stanisława Leszczyńskiego, Niemcy i Francuzi, a najczynniejszym z nich był Henryk Paweł Groskurt, który samych polskich wykonał przeszło 20, lecz daleko wyższym od niego był Piotr Paweł Werner. Nareszcie liczne medale, bite za panowania Stanisława Augusta, dowodzą już poprawy i postępu sztuki. Pomiędzy ówczesnymi artystami pierwsze miejsce trzyma Jan Filip Holzhauser, powołany do Polski r. 1765, dla urządzenia mennicy w Warszawie. Ze znanych 80 jego medalów, przedstawiających całe niemal dzieje krajowe od 1766 do 1792, wszystkie celują doskonałym rysunkiem, pięknym rylcem i podobieństwem wizerunków. Następcą jego był Jan Jakób Reichel, który poruczone sobie prace bardzo umiejętnie wykonywał. Jedynym, i to dopiero w końcu XVIII wieku, medaljerem z Polaków był *Jan Regulski*, znakomity artysta, który tylko trzy znane wykonał medale. W naszych czasach, za Królestwa, wykonywał medale najlepiej Antoni Berends, później Minhejmer, Szteinmann, Łopieński. Por. Bentkowski „Spis medalów polskich" (Warszawa, 1830) i Raczyński „Gabinet medalów" (4 t., Poznań, 1843).—W ostatnich czasach **M.** rozwinęło się we Francji, dzięki usiłowaniom Dumasa, który jako dyrektor mennicy zwrócił uwagę na szablonowość medaljerstwa artystycznego. Obok okrągłych medalów zaczęto robić czworokątne plakiety. Do wybitniejszych medaljerów francuskich należą: Chaplain, Degeorge, Dubois, Charpentier, Vernon, Victor, Peter, H. Vocq, Patey, Delpech, Borel, M. Cazia, Bottée. Por. „Trésor de numismatique et de glyptique" (22 t., 1834 — 50); Armand „Les Medailleurs italiens des 15 et 16 siècles")1879); Heiss „Les médailleurs de la renaissance" (1881); Friedländer „Die ital. Schaumünzen des 15 Jahrh." (2 t., 1880); Lichtwork „Die Wiedererweckung der Medaille" (1879).

Medaljon, w numizmatyce jest to medal dużych rozmiarów. W plastyce — płaskorzeźba, najczęściej portret okrągłego lub owalnego kształtu.

Medard, pseudonim Felicjana Faleńskiego.

Medea, miasto w Algierze, położone na płaskowzgórzu wyniesionem na 927 metrów nad poz. m., liczy 16,000 miesz.

Medea, *Medeja*, czarodziejka, córka króla Kolchidy Ajetesa i Idyi (Hekaty), siostra Absyrtesa, który podobno z jej ręki zginął; pomógłszy Jazonowi do zdobycia złotego runa, poślubiła go i udała się z nim do Grecji; kiedy jednak Jazon przełożył nad nią Kreuzę, czarami zgubiła swą rywalkę, zabiła własne spłodzone z Jazonem dzieci i uciekła na wozie, ciągnionym przez smoki Egeusza, króla ateńskiego. Zmuszona uciekać z Aten, udała się z Medosem do Arji, której mieszkańcy odtąd nazywali się Medami. Poeci i artyści starożytni (Eschilos, Sofokles, Eurypides, Owidjusz, Seneka) i nowsi (Corneille, Grillparzer, Gatter, Benda i Cherubini) brali ten mit za treść do swych utworów. W końcu unieśmiertelniona, została **M.** na polach Elizejskich

Medea.

żoną Achilleusa. Por. L. Schiller „M. in Drama alter und neuer Zeit" (1865).

Medellin, miasto główne depart. Antioquia w Kolumbji, 1,480 m. nad p. m., posiada katedrę, uniwersytet, teatr, liczne fabryki i 50,000 mieszk.

Medem (baron i hrabia), *Meden* (Medeheim, Medhem), herb: W polu błękitnem — trąbka myśliwska czerwona w złoto oprawna. U szczytu — między piórami strusiemi, czerwonem i białem, albo obu białemi — trąbka taka, jak na tarczy. Labry błękitne i czerwone, podbite z prawej strony złotem, z lewej srebrem.

Medem.

Medem Henryk, kaznodzieja i misjonarz łotewski, * 1671 w Kurlandji, † 1739 w Illukszcie; wydał „Gramatykę łotewską" i tłómaczył Ewangelje na tenże język.

Medem Otto Ernest, delegowany kurlandzki przy dworze Stanisława Augusta i szambelan, wydał kilka dzieł, dotyczących spraw swego kraju względnie od Rzeczypospolitej Polskiej. Takiemi są: „Relation von den Delegation-Geschäften in Warschau" (Mitawa, 1765); „Briefe an d. v. Grothus" (tamże, 1764).

Meden agan (grec.), w niczem za wiele.

Medeola *(Przekwitnica)*, rodzaj roślin z rodziny kolcoroślowatych, obejmujący jedyny gatunek **M.** *virginica*, ziele trwałe w Ameryce płn.; korzenie długie na 5 cm. a na 1 cm. grube, mają smak i woń ogórków i są jadane przez Indjan *(ogórki indyjskie)*.

Medesimo tempo (muz.), to samo co tempo.

Medhurst Walter Henryk, orjentalista i misjonarz, * 1796 w Londynie, † 1857 tamże. Udał się 1816 r. w podróż do Indji, osiadł w Batawji na wyspie Jawie, spełniając z wielkiem powodzeniem prace misjonarskie; od 1843 — 1857 r. przebywał w Szanghaj w Chinach. Mieszkając na Wschodzie, zajmował się pilnie zbadaniem języków: chińskiego, japońskiego, jawańskiego i in. Wydał wiele dzieł, dotyczących języków i literatur Wschodu, z których głównemi są: „Słownik chińsko-angielski" (2 t., Batawja, 1842—1843) i „Słownik angielsko-chiński" (2 t., Szanghai, 1847—48).

Mediae (łac.), miękkie spółgłoski g, d, b, jako trzymające środek między tenues k, t, p, a przydechowemi ch, th, ph.

Medianta, t. j. ton pośredni, w dawnej nauce harmonji tercja tonu, w gamie zatem *C-dur* ton *e*.

Medicago, ob. Lucerna.

Medice, cura te ipsum (łac.), lekarzu, ulecz siebie samego (Ewang. św. Łuk. IV, 23).

Medici, wila położona około Monte Pincio w Rzymie, zbudowana 1560 przez Hannibala Lippi dla kardynała Ricci da Montepulciano, który sprzedał ją następnie kardynałowi Ferdynandowi Medici, od którego otrzymała swą nazwę. W r. 1801 zakupił ją rząd francuski i uczynił siedzibą „Akademji francuskiej w Rzymie," założonej przez Ludwika XIV w r. 1666. Akademja ta wydaje tak zwaną *rzymską nagrodę* za najlepsze dzieła sztuki.

Medici Giacomo, margr. del Vascello, generał włoski, * 1817 w Medjolanie, † 1882 w Rzymie; w r. 1848 i 1859 — 1860 służył w legjonie Garibaldiego, 1866 był komendantem dywizji i adjutantem króla.

Medici (z polska *Medyceusze)*, jedna z najsławniejszych i najmożniejszych rodzin florenckich, która już w XIII wieku przez handel wzbogacona, do wielkiego przyszła znaczenia. Ona to przyczyniła się głównie do przyzwania w XIV wieku Jana Walters z Brienne, księcia Aten, który r. 1342 *Jana dei Medici* za słabą obronę Lukki przeciwko Pizańczykom ściąć rozkazał, i ona też wpłynęła potem przeważnie na jego późniejsze wygnanie. Odtąd brała czynny udział we wszystkich ważniejszych sprawach kraju.—*Salvestro dei Medici*, od r. 1378 gonfalonjer (ob.), obalił współzawodniczącą rodzinę Albizzich, ale też sam został 1381 r. wygnany. Chwilowo ustał wpływ **M.** wobec przewagi przeciwnego stronnictwa; ale *Jan dei Medici*, (* 1360, † 1428), został znowu 1421 gonfalonjerem i od tej pory rodzina jego już ciągle najwyższe piastowała urzędy.—**Medici** Cosimo czyli Kuźma, * 1389, musiał wprawdzie jeszcze raz ustąpić Albizzim, lecz w r. 1434 wrócił do władzy i rządził rzecząpospolitą bardzo mądrze. Bogactw swych używał hojnie dla dobra publicznego, wznosił wspaniałe budowle, wynagradzał szczodrze swych stronników, wspierał uczonych i artystów, † 1464. Por. Fabroni „Cosmi Medici vita" (Piza, 1780).—Kilka niechętnych rodzin usiłowało wywołać powstanie ludowe przeciwko jego synowi Piotrowi *dei Medici*, * 1414, † 1469, jednakże zamach ten nietylko że się nie powiódł, ale przeciwnie nawet powiększył potęgę **M.**— Z dwu jego synów, *Jufjan dei Medici*, był 1478 przez sprzysiężonych zamordowany, lecz brat jego *Wawrzyniec I dei Medici* (* 1448, † 1492), został sam jeden głową Florencji. Mądrą i oględną polityką przyprowadził główne państwa włoskie do pewnej równowagi i tym sposobem zapewnił ro-

Medici Cosimo I.

Medici Juljan.

dzinnemu miastu długi pokój, a korzystając z niego, gromadził około siebie najsłynniejszych onego czasu uczonych, ozdabiał miasto wspaniałymi gmachami, pomnażał założoną przez Kuźmę *bibljotekę medycejską* i założył słynną szkołę rysunków. Współrodacy dali mu nazwę *il Magnifico*, to jest „Wspaniały." Przepyszne wydanie dzieł jego „Opere" (4 t., Florencja, 1826), wyszło kosztem w. ks. Leopolda II. Por. Fabroni „Vita Laurentii M." (2 t., Piza, 1784) i Roscoe „The life of Lorenzo M." (2 t., Liwerpool, 1796.—Najstarszy jego syn, *Piotr dei Medici*, * 1471, nie posiadał wysokiego rozumu ojca; to też z powodu nowych burz politycznych musiał wraz z rodziną uciekać z Florencji; zginął w bitwie pod Garigliano 27 grudnia 1503. — Brat jego *Jan dei Medici*, uzyskawszy 1513 pozwolenie na powrót rodziny swojej do Florencji, został następnie papieżem pod imieniem *Leona X* (ob.) i przywrócił swemu domowi dawną świetność. — *Wawrzyniec II dei Medici*, wnuk Wawrzyńca I, * 1492, † 1519, a po nim, *Aleksander dei Medici*, zarządzali rzecząpospolitą, ale już z władzą książęcą. Aleksander skutkiem powstania uciekł z kraju 1527, lecz Karol V przemocą oręża napowrót wprowadzony, wziął tytuł *księcia Florencji* i został zamordowany 1537 przez Florentczyków, którzy raz ostatni próbowali jeszcze przywrócić rzeczpospolitą. Jednakże za wolą Karola V potomek starszej linji pobocznej **M.** *Kuźma I* (Cosimo), nazwany *Wielkim*, * 1519, został wyniesiony na godność księcia Florencji. Ten rozszerzył posiadłości księstwa, dbał o oświatę, wspierał gorliwie nauki i sztuki, a umierając 1574 pozostawił rządy swemu synowi *Franciszkowi I*, * 1574. Następcą jego był od 1587 brat Ferdynand I, * 1549, a po nim w r. 1608 jego syn *Kuźma II*, * 1590. Książęta ci kierowali się polityką mądrą i roztropną, wspierali nauki i sztuki, które pięknym jaśniały blaskiem. Ale Ferdynand II, * 1610, syn Kuźmy II, wielki książę od r. 1621, powolny wpływom papieskim, odstąpił polityki ojców i połączył się wbrew interesom swego kraju z Hiszpanją i Austrją, † 1670 r., zostawiając skarb wyczerpany, nieudolnemu synowi Kuźmie III (* 1642, † 1723), pod którym znikły ostatnie źródła dawnego dobrobytu krajowego. Po śmierci ostatniego z domu **M.** *Jana Gustawa* (* 1671, † 1737) wielkie księstwo toskańskie przeszło do domu lotaryńskiego, na własność ówczesnego księcia lotaryńskiego Franciszka Stefana, późniejszego cesarza Franciszka I. Dziś istnieją jeszcze dwie boczne linje **M.**, we Florencji *Medici-Tornaquinci* i w Neapolu *Medici* książęta *Ottajano*. Z tej ostatniej, pochodzili: *Don Ludwik Medici*, zwykle *Kawalerem Medici* nazywany, minister neapolitański, † 1830 w Madrycie i kardynał *Franciszek de' Medici*, † 1757. Por. Litta „Famiglie celebri italiane" (Medjolan, 145 zeszyt, 1819—45) i Moreni „Glorie della casa M." Florencja, 1826); Perrens „Histoire de Florence depuis la domination des Medicis jusqu'à la chute de la république" (1888—90).

Medigo, Józef Salomon del, uczony żydowski, * 1591 w Kandji, † 1655 w Pradze; uczył się we Włoszech filozofji, astronomji i medycyny, następnie odbywał dalekie podróże. Z prac jego pozostały tylko niektóre fragmenty. Bawił on także w Polsce, gdzie w latach 1621—4 był lekarzem nadwornym ks. Radziwiłła.—*Eljasz Ben-Moses del* **M.**, z tejże samej rodziny, zwany Eljaszem Kreteńczykiem, nauczyciel filozofji w Padwie, † 1493, zostawił kilka prac w języku hebrejskim i łacińskim.

Medimno (u Rzymian *Medimnus*), starożytna miara do zboża=52,5 litra.

Medina Sidonia, miasto w hiszpańskiej prowincji Kadyks, posiada źródła mineralne, 12,400 miesz.

Medinet el Fayum, miasto w Egipcie środkowym, 26,000 m., w pobliżu ruiny starożytnego miasta Arsinoe.

Meding Oskar, pisarz niemiecki, znany pod pseudonimem *Gregor Samarow*, * 1829 w Królewcu, pierwotnie urzędnik pruski, od 1859 hanowerski, powiernik króla Jerzego, 1867—70 jego ajent w Paryżu, od 1873 przebywał w Berlinie, później w Waldenbergu w Hanowerze. Wydał poczytne romanse z dziejów spółczesnych: „Um Scepter und Kronen" (4 t., 1872); „Europäische Minen und Gegenminen" (4 t., 1872); „Zwei Kaiserkronen" (4 t., 1875); „Held und Kaiser" (4 t., 1876); „Ritter oder Dame" (1878); „Um den Halbmond" (1883, t. 4); „Plewna" (1884); „Die Saxoborussen" (1885, t. 3); „Memoiren zur Zeitgeschichte" (Lipsk, 1881—84, t. 3).

Medino, w Egipcie toż co *para*, wartości $^1/_{20}$—$^1/_{80}$ piastra (ob.).

Medja, w starożytności górzysta, płn.-zachod. część Iranu obejmowała dzisiejsze prowincje Aserbeidżan Ghilau, Masanderan i Irak-Adżemi. Językiem, religją i obyczajami pokrewni Baktrjanom i Persom, należeli Medowie do plemienia indo-europejskiego. Oderwawszy się około 700 prz. Chr. od Asyrji, **M.** doszła pod rządem własnych monarchów do znakomitej potęgi; lecz około r. 560 prz. Chr. po zwalczeniu ostatniego jej króla Astjagesa przez Cyrusa, przeszła pod panowanie perskie. Po śmierci Aleksandra W. dostała się królom Syryjskim, a Antjoch przyłączył do niej krainę Atropatene albo **M.** mniejszą. Nareszcie przez jednego z Arzacydów, Mitrydata I, oddana r. 152 prz. Chr. Partom zostawała znowu pod rządem własnych królów. Takim był r. 36 prz. Chr. Artawasdes, z którym tryumwir Antonjusz wojnę prowadził. Por. Lenormant „Sur la monarchie des Mèdes" (Paryż, 1871); Oppert „Le peuple et la langue des Mèdes" (tamże, 1879).

Medjacja (łac.), pośrednictwo, akt medjacji, konstytucja nadana Szwajcarji, 19 lutego 1803 przez Napoleona.

Medjatyzacja, tak w publicznem prawie niemieckiem zowie się pozbawienie udzielności drob-

niejszych księstw hrabstw i innych majętności, które za dawnego cesarstwa Niemieckiego zostawały w bezpośredniej (immadiat) zależności od cesarza, a w skutek wojen z czasów wielkiej rewolucji francuskiej i cesarstwa przeszły pod zwierzchnictwo innych członków rzeszy niemieckiej lub ligi reńskiej z zachowaniem pewnych szczególnych praw rodowych, jak wstępowania w związki małżeństwie z panującymi, uwolnienia z pod obowiązku służby wojskowej, wyjątkowej uprzywilejowanej juryzdykcji i t. d. Skutkiem takiej medjatyzacji, po raz pierwszy r. 1806 na większą skalę przeprowadzonej, pomienione księstwa, hrabstwa i t. p. weszły w skład większych krajów niemieckich.

Medjolan, niegdyś samoistne księstwo we Włoszech wyższych (północnych), którego pierwszym księciem, przez Wacława cesarza mianowanym, był r. 1395 Jan Galeazzo Visconti. Po wygaśnieniu linji męskiej Visconti'ch (ob.) 1447 przeszło księstwo w posiadanie Sforzów (ob.), a z ich wygaśnieniem 1535 stało się własnością królów hiszpańskich, pod których rządami zostawało aż do hiszpańskiej wojny sukcesyjnej, a 1723 dostało się Austrji i wraz z Mantuą stanowiło Lombardję austrjacką. W 1797 było wcielone do rzeczypospolitej Cyzalpińskiej, 1802 roku do rzeczypospolitej Włoskiej, a 1805 do królestwa Włoskiego; w r. 1814 sardyńska część kraju (150 m. kw.) przyłączona do Sardynji, austrjacka zaś (392 m. kw.) do Austrji i zjednoczona z nowo utworzonem królestwem Lombardzko-Weneckiem. Skutkiem wojny 1859 weszło Medjolańskie wraz z Lombardją (ob.) w skład królestwa Włoskiego.

Medjolan (*Mediolanum, Milano, Milan, Mailand*), stolica Lombardji i prow. t. n. (3,169 klm. kw. i 1,250,000 m.), nad rzeczką Oloną, rezydencja arcybiskupa, liczy łącznie z przedmieściem Corpi Santi 430,000 miesz. Pośród 85 kościołów miasta najświetniejszą jest katedra, wystawiona z białego marmuru w stylu gotyckim, 108 metrów, wysoka i najwspanialsza świątynia w całych północnych Włoszech. Dawniejszym od niej jest tu w IV w. zbudowany kościół św. Ambrożego, w którym się odbywały koronacje królów włoskich. Refektarz kościoła Santa-Maria della-Grazia przechowuje sławne w świecie artystycznym szczątki obrazu Leonarda da Vinci: „Wieczerza Chrystusa Pana". Pośród innych budowli odznaczają się szczególnie: królewski pałac nauk i kunsztów, pałac królewski, teatr della Scala, jeden z najokazalszych i najpiękniejszych w Europie; mennica, arena, mogąca 36,000 widzów w sobie pomieścić, liczne pałace rządowe i prywatne, muzea, pomniki i t. d. Z zakładów naukowych posiada M. akademję naukowo-literacką, wyższy instytut techniczny, szkołę weterynaryjną, wyższą szkołę rolniczą, akademję sztuk pięknych, liczne bibljoteki, oraz znaczną liczbę średnich szkół ogólnych i specjalnych. Nazwę *Brera* nosi dawne kolegjum jezuickie, teraz *Palazzo reale delle scienze e arti*, którego parter jest przeznaczony na sale wykładu nauk i kunsztów, pierwsze zaś piętro obejmuje wspaniałą galerję obrazów, wielką bibljotekę (184,400 tomów), tudzież zbiór odlewów gipsowych i rzeźb starożytnych. Przemysł i handel w stanie kwitnącym; najwięcej jest zakładów fabrycznych metalurgicznych i tkackich.

Historja. **M.**, w starożytności zwany *Mediolanum*, był głównem miastem Insubrów w Gallji Cyzalpińskiej i w r. 222 prz. Chr. przeszedł w posiadanie rzymskie. Za cesarstwa był drugiem miastem państwa Rzymskiego i dopiero po zrabowaniu w r. 452 po Chr. przez Hunnów pod dowództwem Attyli i spustoszeniu w roku 400 przez Teodoryka W. znacznie podupadł. R. 570 zajęli **M.** Longobardowie, a w r. 774 Frankowie pod Karolem W. W XI i XII w. **M.** podniósł się znowu do znakomitej potęgi i, stanąwszy na czele miast lombardzkich, walczył z początku nieszczęśliwie, w końcu bardzo pomyślnie przeciw cesarzom niemieckim, szczególniej zaś Fryderykowi Barbarossie. Zwyciężywszy tego monarchę w bitwie pod Legnano w 1176, został miastem wolnem; jedynie zatargi między Gwelfami a Gibelinami przeszkadzały jego rozwojowi. **M.** w 1395 został stolicą nowozałożonego księstwa Medjolańskiego i podzielał odtąd wszystkie jego losy. W 1805 Napoleon w **M.** utworzył stolicę królestwa Włoskiego. Po kongresie wiedeńskim w 1815 powrócił **M.** znowu do Austrji z tytułem stolicy królestwa Lombardzko-Weneckiego, a w 1859 przeszedł w posiadanie Włoch.—Por. Cusani „Storia di Milano" (t. 1—7, Medjolan, 1862—67); Bonfadini „Milano nei suoi monumenti storici" (Medjolan, 1883—86, 3 t.).

Medjolańskie złoto, drut płaski srebrny, na jednej stronie złocony, używany dawniej do haftu.

Medjum (z łac. środek, pośrednik), oznacza w hypnotyzmie (ob.) osobę zahypnotyzowaną. W spirytyzmie (ob.) i medjumizmie (ob.) osobę, która służy za pośrednika w obcowaniu z duchami, a względnie za przedmiot doświadczeń.

Medjumizm, tak nazwano w ostatnich czasach sferę zjawisk, występujących w obecności osobników obdarzonych pewnemi mało zbadanemi dotąd właściwościami psychicznemi i które uważane są przez spirytystów (ob. Spirytyzm) za wypływ sił nadprzyrodzonych, duchów. Osoba, pośrednicząca pomiędzy duchami a żywymi ludźmi, otrzymała nazwę Medjum. W końcu XIX w. uczeni, którzy się zajęli badaniem tej kwestji w sposób objektywny, zatrzymali nazwę Medjum dla osoby, w której obecności powstawały owe zjawiska, i wskutek tego całej grupie owych zjawisk nadano nazwę Medjumizmu. **M.** różni się od spirytyzmu (ob.) tem, że przyznając objawom, zwanym dawniej „Spirytystycznemi" realność, uważa je jednak nie za wynik działania duchów, lecz za wytwór energji organicznej samego medjum. Por. Kiesewetter „Geschichte des modernen Occultismus"; J. Ochorowicz „Nowy dział zjawisk" (*Tyg. Ilustr.*, 1892); Ignacy Matu-

szewski „Czarnoksięstwo i Medjumizm“ (Warszawa, 1896); Roczniki „Annales des sciences psychologiques (Paryż); „Proceedings“ Tow. Psychol. w Londynie; Camille Flammarion „L'Inconnu“ (1900).

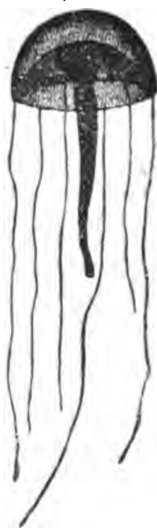
Medniański z Mednego Marcin, patrjota i pisarz słowacki, * 1840 r. w Diwince pod Żyliną, kształcił się w Trenczynie, 1864 wyświęcony na księdza, poczem był proboszczem do 1891. Pierwsze swe utwory poetyczne drukował w *Sokole* (1860—3) i *Slovesnosti*, następnie w *Posvátné Kazatelny*, *Pozorze* ołomunieckim, *Slov. pohladach*, *Obzorze* berneńskim i in. W r. 1877—8 pisał do polskiego *Ruchu literackiego*. Zasłużył się też przekładami utworów Mickiewicza, Słowackiego, Goszczyńskiego, Zaleskiego i Krasickiego na język słowacki. Był redaktorem *Putnika*, kalendarza, wydawawanego staraniem związku św. Wojciecha. Poezje swe wydawał pod pseudonimem: Duszan Sava Rapkin. Pomiędzy jego poezjami jest piękny wiersz: „Bratom Poljakom“. Jest gorącym orędownikiem spraw Słowiańszczyzny, szczególnie swej ojczystej Słowacji, przyjacielem ludu i młodzieży, stąd nielubiony przez rząd węgierski, który między innemi stanął na przeszkodzie mianowaniu go biskupem. Por. Jan Halouzka „M. M., orel tatranský“ (Praga); u nas pisali o nim Melanja Parczewska i Władysław Karoli (w *Kur*, *niedzielnym* i *Tygod. polskim*); w *Biesiadzie literackiej* znajduje się przekład noweli **M.** „Swojak“, dokonany przez Wł. Karolego.

Médoc, ziemia w dawnej prow. Guienne, w południowo-zach. Francji, obejmuje dzisiejszy okrąg Lesparre w depart. Girondy; bardzo urodzajna, wydaje wyborne wino czerwone *Médoc*.

Medulla, móżdżek, **M.** *oblongata*, rdzeń przedłużony, **M.** *spinalis* mlecz kręgowy, ob. Mózgowie.

Meduza, ob. Gorgony.

Meduzy *(Medusae)*, ogólna nazwa tych form zwierząt bezjelitowych czyli jamochłonnych (ob.), które przedstawiają istoty wolno pływające, budowy galaretowatej, lub chrząstkowatej, mające ciało bardzo miękkie; niektóre gatunki zawierają tak mało substancji stałej, że po wyschnięciu zaledwie ślad pozostaje. Mają kształt tarczy lub sklepionego dzwonu, na których dolnej powierzchni zwiesza się trzon wydrążony, kończący się otworem, stanowiącym gębę zwierzęcia (ob. fig.). Często trzon ten około gęby przedłuża się w kilka długich ramion, podczas gdy z obwodu tarczy wyskakuje mniejsza lub większa liczba nitkowych czułków czyli macków. Otwór gęby prowadzi do środkowej jamy ciała, przedstawiającej jamę żołądkową, z której rozbiegają się promienisto ku obwodowi ciała pojedyńcze lub rozgałęzione kanały, połączone najczęściej na brzegu tarczy przewodem pierścieniowatym; kanały te rozprowadzają ciecz odżywną i przedstawiają układ naczyniowy. Miejscozmienność zwierzęcia umożebnia mięsista, spodnia powierzchnia tarczy, zdolna wywoływać zwężenia i rozszerzania przestrzeni wklęsłej, co przez oddziaływanie wody wywołuje ruch zwierzęcia w kierunku przeciwnym. Formy **M.** prostsze, nie mające macków, zowią się *meduzoidami*. Linneusz wszystkie znane sobie formy, tu należące, łączył w jeden rodzaj *Medusa*; w następnych układach zoologicznych stanowiły one już to oddzielny rząd, już gromadę, dziś w ogóle nazwa **M.** nie ma znaczenia klasyfikacyjnego, należące tu formy rozmieszczone są w rzędach *rurkopławów* (*Siphonophora*) i *krążkopławów*, *żegawnic* czyli *akalef (Acalephae)* gromady *pławów* czyli *stułbiochełbi (Hydrozoa)*, oraz w gromadzie *grzebienic* (*Ctenophora*). Zresztą postać **M.** stanowi tylko formę przejściową w rozwoju tych istot. (Ob. Stułbiochełbie, Akalefy, Polipy). Dawny rodzaj *Medusa*, *chełbia*, obecnie *Aurelia* zwany, którego gatunek *chełbia modra (A. aurita)* pospolity jest w morzu Bałtyckiem i Północnem, należy do akalef (ob.)

Meduza Carnarina hastata.

Medwedica, rzeka w gub. Saratowskiej w Rosji, powstaje z połączenia Wielkiej i Małej **M.**, ma długości 530 klm. i wpada do Donu.

Medwin, miasteczko w gub. Kijowskiej, nad rz. Medwinką, w 1774 własność Stanisława Augusta, potem jego synowca, generał-lejtnanta Stanisława Poniatowskiego.

Medyceusze, ob. Medici.

Medyckie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie Ruskiem, w ziemi Przemyskiej. Podług lustracji z 1664, powstało z dawniejszego sstwa Mościckiego przez oddzielenie wsi: Medyka, Schinie, Pozdziacza, Torki, Maćkowice, Batycze, Darowice albo Komiechowice, Witoszyńce i Buczów. W 1771 posiadał je Antoni ks. Lubomirski z żoną Zofją z Krasińskich, którzy z niego opłacali kwarty złp. 9,982 gr. 20, a hyberny złp. 4,046 gr. 25. Po zajęciu tego sstwa przez rząd austrjacki, tenże zamienił je z Lubomirskimi za ich dobra dziedziczne Dobromilskie.

Medycyna, nauka o przywracaniu zdrowia, o leczeniu. Leczenie było rzeczywiście punktem wyjścia dla medycyny i zostało na zawsze głównym jej celem; wszakże dzisiaj samo leczenie nie wyczerpuje zakresu medycyny. Leczenie skuteczne może być tylko wtedy, jeżeli się na umiejętnych opiera zasadach. **M.** musi więc zbadać choroby, a w dalszym ciągu normalne życie człowieka, musi zbadać wpływ na człowieka różnych czynników, które jako przyczyny chorób występują, albo z których czerpie swoją leczniczą potęgę. W ten

sposób cała nauka o człowieku stanowi integralną część **M.**; **M.** bada wszystkie szczegóły swego przedmiotu, jak każda z nauk przyrodniczych bez względu na to, że one bezpośredniego leczniczego interesu w danej chwili nie przedstawiają. Ponieważ przedmiot **M.** jest najbardziej w naturze zawiły, a zrozumienie jego wymaga zrozumienia wszystkich niemal spraw przyrody, stąd postęp **M.** jest w zupełności zależny od postępu innych nauk przyrodniczych. Punktem wyjścia nauki o człowieku jest zbadanie jego budowy, które dziś dokonywa się nie tylko nożem i gołem okiem, lecz i za pośrednictwem mikroskopu—*anatomja opisowa* i *histologja*. Równie ważnem, jak poznanie formy, jest poznanie składu chemicznego tkanek i organów człowieka; zadanie to jest udziałem *chemji fizjologicznej*. To są podstawy, na których opiera się właściwa nauka o życiu człowieka, o funkcjach jego organów—*fizjologja*. Nauka o umysłowych władzach człowieka, *psychologja*, stanowi istotnie część fizjologji. Poznanie dokładne człowieka w stanie zdrowym prowadzi do przedmiotu bardziej bezpośrednio obchodzącego medycynę, do nauki o chorobach, *patologji*, która ma też swoją *anatomję patologiczną* i *fizjologję patologiczną*, czyli *patologję właściwą*. Związek pomiędzy dwoma temi działami, nauką o stanie zdrowym i o chorobach, utrzymuje, ważna w praktycznych swoich wynikach, nauka o przyczynach chorób, *etjologja*. Badanie chorób dokonywa się na trupach, na zwierzętach i t. d. Lekarz wszakże za życia znać musi chorobę, z którą walczy, z tej potrzeby wynikła nauka o rozpoznawaniu chorób z objawów, jakie za życia ująć się dadzą—*djagnostyka lekarska*. Wreszcie jako najistotniejsza część nauk lekarskich występuje nauka o leczeniu chorób—*terapja*. Terapja czerpie władze, któremi walczy, z rozmaitych czynników natury, stąd jako jej części składowe występują: nauka o działaniu właściwych lekarstw—*farmakologja*, o wodach i kąpielach leczniczych—*balneoterapja*, o użyciu ostrych narzędzi dla usunięcia chorób—*chirurgja operacyjna*, dalej *elektroterapja* i t. p. Ale usunięcie rozwiniętej już choroby nie zawsze leży w mocy nauki i lekarza, za to często wskazawszy przyczyny chorób i możność ich usunięcia, lepiej **M.** dokonywa swego zadania, stąd *higjena* jest jedną z najważniejszych części medycyny. Usunięcie przyczyn chorobowych rzadko tylko leży w mocy pojedyńczego człowieka. W powietrzu, którem oddychamy, w ciasnocie ulic, w pokarmach, w nędzy całych mas, w społecznych i towarzyskich urządzeniach leżą po największej części przyczyny chorób; usunąć je może tylko społeczeństwo, państwo, stąd ważniejsze niż prywatna higjena ma zadanie higjena publiczna, *medycyna państwowa* czyli *policja lekarska*. **M.** cała stanowi dziś ogrom, którego objąć dokładnie żaden człowiek nie zdoła; stąd potrzeba podziału całej nauki na specjalności. Specjalność każdą ma dla siebie pewną grupę organów i wszystkie wyliczone nauki obrabia względnie do swego przedmiotu, wszakże ścisły związek organów stanowi granicę rozdrabnianiu specjalności, i ile one z jednej strony są konieczne i pożyteczne, tyle z drugiej strony szkodę przynoszą, rozrywając rzeczy, w istocie rozdzielić się nie dające. Ważniejsze specjalności są: nauka o chorobach wewnętrznych, **M.** *wewnętrzna* (choroby organów odżywczych), *nauka o chorobach nerwowych*, nauka o chorobach zewnętrznych, bezpośrednio dosięgalnych—*chirurgja*, nauka o chorobach w organach niewieścich zachodzących—*ginekologja*, i jako część jej nauka o chorobach kobiecych ze sprawą porodu w bezpośrednim związku zostających—*akuszerja*; nauka o chorobach dzieci—*pedjatrja*, o chorobach wenerycznych—*syfilidologja*, o chorobach skóry—*dermatologja*, oczu—*oftalmologja*, uszu—*otjatrja*, o chorobach krtani—*laryngologja*, o chorobach umysłowych—*psychjatrja*. Prócz tych istnieją jeszcze specjalności wychodzące z pewnych metod leczenia, które i większej wprawy i skomplikowanych przyrządów wymagają, jak *elektroterapja*, *hydroterapja*, *ortopedja* i t. p.—Najdawniejsze podania o wiedzy lekarskiej pochodzą z *Egiptu*, gdzie na 2 do 3 tysięcy lat prz. Chr. nauka ta z zamiłowaniem uprawianą być miała. W Grecji **M.** była w ręku kapłanów Eskulapa (*Asklepjadów*). Teorje lekarskie uprawiane były przez filozofów, w Egipcie wykształconych. Najgłośniejszym z greckich lekarzy był Hippokrates (460—370), lekarz przedewszystkiem trzeźwej obserwacji. Po nim wiedza lekarska upadać zaczęła. Zamiast do obserwacji rzucili się lekarze do tworzenia teorji nieopartych na niczem (szkoła dogmatyków). Raz jeszcze **M.** przez greckich lekarzy podniesioną została w Egipcie Ptolemeuszów (szkoła Aleksandryjska); Herophilus, Erazystrates i ich uczniowie ważne nabytki wnieśli do medycyny, jak nauka o pulsie, wiele wiadomości anatomicznych, środków lekarskich i przetworów.—W Rzymie w III wieku prz. Chr. wnieśli pierwsze wiadomości lekarskie lekarze greccy (pierwszy Archagathus 219), przez długi czas prześladowani i pogardzani. Dopiero Asklepjades (90) zyskał uznanie, które i następcom zostawił. W I w. po Chr. występują już Rzymianie, jak Celsus, Plinjusz, zajmujący się pismami lekarskiemi. W bardzo krótkim czasie stan lekarski doszedł do wysokich zaszczytów, utworzono posady lekarzy nadwornych, miejskich, wojskowych. Sławniejsi owego czasu lekarze są: Menekrates, Philo, Largus, Soranus, Rufus. Badaniami naukowemi mało wogóle się zajmowano. Wyróżnia się od innych lekarz—filozof, płodny pisarz, sławny Galen z Pergamu, który ma większe wszakże zasługi jako kompilator niż jako autor samodzielny. W rozprzężeniu ogólnem, w despotyzmie władzy, upadła medycyna, a z nią i znaczenie lekarzy. Kościół chrześcijański, osadzony na gruzach cesarstwa, jeszcze bardziej nieprzychylnym się okazał dla samodzielnego myślenia i nauki pogańskich

mistrzów. Przez całe wieki M. żadnych postępów okazać nie może. Od XI w. zaczął się ruch lekarski zdala od chrześcijańskiego świata, u Arabów (szkoła arabska). Arabscy i żydowscy przedstawiciele tej szkoły (Aron, Mensue, Rhazes, Abulkasem, Majmonides i inni) mają zasługę przechowania przez czas długi (do XIII w.), jakkolwiek zmienionej, nauki Galena i Hippokratesa. Przedstawia też szkoła arabska pewne nowe nabytki mniejszego znaczenia, dotyczące praktycznej medycyny. W reszcie Europy medycyna, zamknięta w klasztorach i wykonywana przez niższe duchowieństwo, polegała przeważnie na praktykach religijnych, pomieszanych z najgrubszemi gusłami; mało wykształceni lekarze ówcześni nie mieli szacunku ogólnego. Cała nauka lekarska w rękach *scholastyków* polegała na sofizmatycznem godzeniu dogmatów wiary i Kościoła ze sprzecznemi często między sobą dogmatami, poczerpniętemi z ksiąg Galena i Hippokratesa (Tadeusz z Florencji 1215—1300, Pater Abano 1250, Arnoldus de Villanova, scholastyczny przeciwnik scholastycyzmu). Terapja ograniczała się szukaniem lekarstwa powszechnego, użyciem środków najwstrętniejszych i praktykami guślarskiemi. W XIII w. z Baconem zaczyna się pewien ruch samodzielny. Otwarto szkołę chirurgiczną w Paryżu około 1260. Mondini de Luzzi w Bolonji 1306 zrobił sekcję na ciele ludzkiem; toż Guy de Chauliac; straszna morowa zaraza zmusiła lekarzy do samodzielnych postrzeżeń. W XV w. ruch samodzielny jeszcze bardziej się ożywił (Valescus, Montagnana, Savonarola). Ale dopiero w XVI w. te same przyczyny, które osłabiły wiarę, spowodowały reformację i obudziły z letargu inne nauki, sprawiły też ruch istotny w medycynie. Bardzo ważne znaczenie miały oryginalne wydania dzieł starożytnych. Przedewszystkiem wystąpiono przeciw dawnym mistrzom: przeciw Arabom (Fuchs w Tubindze, Lange, a głównie Brissot w Paryżu) i Galenowi (Fernel w Paryżu, Argentarius w Lionie, Jubert w Montpellier). Jednocześnie obudzony ruch samodzielny, zwłaszcza we Włoszech i Francji, wydał znakomite rezultaty. Anatomja w owym wieku stworzoną prawie została (Berengar, Musa, Sylvius, Vesal, Fallopia); ogromny postęp uczyniła chirurgja (głównie Ambroży Paré). Obok tych postępów, w Niemczech zwłaszcza, krzewiły się po dawnemu przesądy i szalone gusła. Jako dziwna mieszanina dawnego kierunku z nowym występuje sławny Paracelsus, który burzy energicznie dawne powagi, na ich miejsce najdziwaczniejsze stawia teorje, pomieszane często z bardzo trafnemi, ujęte w ciemny mistyczny język. Odkrycia XVI w., jakkolwiek liczne, rozproszone były bez ładu i związku. Pod wpływem Bacona powstają prace rozległe, według obmyślanego planu przeprowadzone, jak odkrycia Harveya, Malpighiego, Leuwenhoecka, Graafa i w. in. Gdy się takie odkrycia dokonywały u szczytu nauki lekarskiej, praktyka lekarska odbywała się przeważnie po dawnemu. W XVII w. zaczęły też powstawać rozległe systematy, które objąć miały całą medycynę, jak system van Helmonta, ciemny i zawiły, szkoła chemjatryczna (Sylwjusz Franciszek i liczni jego zwolennicy), która wszystkie objawy życia sprowadzała do chemicznych procesów, i jatromechaniczna (Borelli i uczniowie jego), wywodząca te objawy z mechanicznych stosunków. Szkoły te ważne odkrycia w nauce porobiły. Najznakomitszymi pisarzami z dziedziny praktycznej medycyny byli Anglicy: Sydenham, „Hippokrates angielski,“ i Morton.—W XVIII w. od początku ruch na polu medycyny we wszystkiah jej gałęziach był bardzo znaczny, w anatomji występuje Lancisi, Morgagni, Hunter, w chirurgji J. L. Petit, Garrengeot, Desault i w. in. Wszakże, jak w innych naukach, panował wtedy przeważnie teoretyczny, systematyzujący kierunek, dzielący medycynę na szkoły, krórych przedstawicielami są: Hoffman, Stahl, Boerhaave, Haller, van Swieten, de Haën, Stoll; trzej ostatni byli przedstawicielami *szkoły wiedeńskiej*. Jednocześnie rozsławiła się we Francji *szkoła* w *Montpellier*. Ale właściwy początek dzisiejszego rozwoju M. datuje się od końca XVIII w. Teorja Browna wyparła szybko wszystkie liczne panujące wówczas poglądy. Daleko większe znaczenie mają genjalne prace ówczesnej szkoły paryskiej: Bichata, Corvisarta, Broussais'go i innych (ob. Francuska medycyna), i ogłoszona w 1804 r. teorja Śniadeckiego, sprowadzająca wszystkie objawy życia do przemiany materji.—W Niemczech panował przez ten czas kierunek przeważnie filozoficzny, doprowadzający niejednokrotnie do takich teorji, jak *magnetyzm* Mesmera albo *homeopatja* Hahnemanna. Jeszcze długo w XIV w. francuska szkoła prym trzymała. Począwszy od Schönleina, Joh. Müllera, Liebiga i Rokitańskiego, główne siedlisko nauki lekarskiej przeniosło się do Niemiec. Anatomja patologiczna stała się ogólną podstawą medycyny i jej teorje nadają charakter całej nauce. Zrazu panującą była nauka o zakażeniu Rokitańskiego, następnie celularna nauka Virchowa, która obecnie w znacznej części zachwianą została. Ostatnie trzydziestolecie ubiegłego wieku przyniosło najwięcej zdobyczy w M., zmieniło wiele poglądów, dotąd panujących, skierowało całą M. na nowe tory. Udoskonalenie mikroskopji uwarunkowało poznanie budowy najdelikatniejszych nawet organów; fizjologja w skutek postępów nauk przyrodniczych, a szczególnie chemji, znalazła naukowe wytłómaczenie dla wielu zjawisk w organizmie zwierzęcym, które dawniej siłami natury zwano. Patologja przez wprowadzeniu perkusji (opukiwania) i auskultacji (osłuchiwania), jak również chemicznych metod badania, doszła do znacznej ścisłości i pewności. Okulistyka od czasu wynalezienia oftalmoskopu przez Helmholtza również poczyniła wielkie postępy; to samo powiedzieć należy o otjatrji i laryngologji, która dopiero w tym okresie, przez zastosowanie wziernika krtaniowego,

wyrosła w gałąź samodzielną. Największe jednak zdobycze w dziedzinie M. przyniosły prace Pasteura, Listera i Kocha. Pasteur dowiódł, że w powietrzu krążą wciąż organizowane żywe zarazki, Lister nauczył dokonywania operacji w powietrzu wolnem od zarazków, wykazał doniosłość antyseptyki, poczem poznano niezbędność w chirurgji aseptyki (Bergman). Odkrycia te przekształciły całą technikę chirurgiczną i były powodem istnych tryumfów tej gałęzi M. praktycznej. Zdobycze Pasteura i Listera uzupełnił Koch. Nauczył on szczepienia bakterji na podłożach stałych, otrzymywania ich czystych kultur, a stąd dał możność wszechstronnego poznania wielu chorobotwórczych pasożytów (bakterje cholery, suchot, influencji). Przez odkrycie bakterjologji poznano etjologję wielu chorób, co w przyszłości pozwoli skutecznie i niezawodnie je zwalczać. Przekonawszy się, że pasożyty chorobotwórcze wyrabiają pewne substancje chemiczne, w których z czasem same giną, dążył Koch do leczenia na tej drodze gruźlicy; usiłowania te dotąd nie wydały pożądanego rezultatu, ale utorowały drogę innym badaczom; tak Behring wynalazł surowicę przeciwko błonicy (dyfteryt), który to środek znacznie zmniejszył śmiertelność powodowaną przez tę chorobę. Na pracach i zdobyczach baterjologji opiera się najważniejsza może dziedzina medycyny—*higjena społeczna*. Zdobycze chemji wzbogaciły terapję wielu nowemi środkami, jak wodan chloralu, antypiryna, kwas salicylowy, kokaina i in. M. podzieliła się stanowczo na gałęzie, z których każda ma swoją oddzielną historję. Nie ulega wątpliwości, że więcej wiadomości zyskała medycyna w XIX w., niż przez wszystkie wieki poprzednie. Niektóre też jej gałęzie, jak nauka o oku, dosięgły ścisłości nauk fizycznych. Por. Biegański „Historja medycyny;" Peszke „Bibljografja dziejów lecznictwa" (Poradnik dla samouków, część I, wyd. II, 1901).

Medyk (łac. *medicus*), lekarz.

Medyka, wieś w Galicji, obw. przemyskim, niedaleko Sanu, słynna przepysznemi ogrodami i bogata w wiele wspomnień historycznych; jest własnością rodziny Pawlikowskich. W r. 1849, w czasie przechodu wojsk, pałac tutejszy uległ spustoszeniu, a szacowne zbiory naukowe przeniesiono do Lwowa.

Medykament (łac. *medicamentum*), lekarstwo.

Medyna (arab. *Medinet-en-Nebi*, miasto Proroka), miasto stoł. kraju Hedżas w zach. Arabji i drugie co do świętości miasto Mahometan, ma 16,000 miesz. Sławna jest ucieczką z Mekki tutaj proroka; leży o 54 mile drogi na północ od Mekki i wzniesiona jest na 900 metrów nad poziom morza. Miasto wewnętrzne ma silną cytadelę i otoczone jest dokoła silnym murem kamiennym. Najważniejszy, główny meczet El-Haram, to jest Niepokalany, stoi tu na miejscu domu, w którym Mahomet życie zakończył, i otacza jego grobowiec. Por. Burton „Norrative of a pilgrimage to El-Medinah and Meccah" (3 wyd., Londyn, 1879); Wüstenfeld „Das Gebiet von M." (Getynga, 1873).

Medyński robak, ob. Nitkowiec.

Medytacja, (łac.), rozmyślanie, zastanawianie się; medytować, — rozmyślać.

Medżidije, m. w Dobrudży rumuńskiej, przy drodze żelaznej, między Kustendże a Czarną wodą; w r. 1860 było jeszcze wioską tatarską, następnie miastem kwitnącem, mającem przeszło 25,000 m., w większej części Tatarów, którzy się tu przesiedlili po wojnie wschodniej z Krymu i stepów Kubańskich. Obecnie podupadło i liczy zaledwie do 2,000 miesz.

Medżidije, order turecki, ustanowiony przez sułtana Abd-ul-Medżida 1852, udzielany za zasługi dla rządu. Składa się z wizerunku słonia, otoczonego siedmiu srebrnemi promieniami i półksiężycami, oraz herbem państwa i napisem: „Gorliwość, Posłuszeństwo, Wierność."

Medżidije, dawna turecka moneta złota, obecnie moneta srebrna wartości 20 piastrów.

Meer albo *Van der Meer*, nazwisko kilku malarzów niderlandzkich, z których jednak dwaj tylko, ojciec i syn, obaj Janowie, zasługują na pamięć. Jan van der Meer, ojciec, * około 1628 w Schoonhoven, † 1691 r. w Harlemie, malował głównie krajobrazy, zwierzęta i sceny morskie.— Jan van der M., syn, jeden z najznakomitszych mistrzów swego czasu, umarł w nędzy około roku 1706. Malował również krajobrazy, zwierzęta i sceny morskie.

Meerane, m. fabryczne w Saksonji, w obw. Zwickau, ma około 23,000 m. Posiada szkołę handlową i liczne zakłady przemysłowe wyrobów wełnianych i bawełnianych.

Meeting, tak nazywa się w Anglji i Ameryce północnej zebranie publiczne na wyznaczonem miejscu, w celu narady nad jakąkolwiek sprawą, dotyczącą ogółu.

Mefisto, pseudonim Aleksandra Rajchmana.

Mefistofeles (*Mephistopheles*), nazwisko szatana, znane szczególnie z „Fausta" Goethego; właściwie *Mephostophiles*, t. j. nie lubiący światła czyli duch ciemności. Według nowszych badań, nazwa M. pochodzi z hebrajskiego od „mefir"—niszczyciel i tofel—kłamca.

Mefityczne gazy, gazy i ciała lotne, zabójczo na organizm działające, jak siarkowodór, kwas węglany, gazy powstające przy gniciu ciał organicznych i t. d. Nazwa ta pochodzi od bogini rzymskiej *Mephitis*, która miała chronić od szkodliwych wyziewów.

Mega... (z grec.) w wyrazach złożonych znaczy: wielki.

Megabromit, minerał, toż co embolit.

Megaceros, jeleń olbrzymi, ob. Jeleń.

Megadendron, drzewo kopalne, którego pień, znaleziony około Chemnitz, ma 2 metry przeszło średnicy; zaliczane było z początku do dębów, ale następnie uznane zostało za drzewo iglaste.

Megafon, rodzaj tuby morskiej, składa się z tuby pośredniej, służącej do wysyłania głosu, oraz dwu bocznych rur akustycznych, do przyjmowania fal głosowych; każda z tych rur ma 2 m. długości. **M.** zbudowany został przez Edisona 1878 r.

Megalityczne pomniki, z wielkich złomów kamiennych ustawiane grobowce (dolmeny ob.) i inne przedhistoryczne pomniki (menhiry etc.).

Megalodon, zaginiony rodzaj mięczaków z gromady blaszkoskrzelnych, którego muszle sercowate pospolite są w pokładach dewońskich i jurajskich.

Megalokastron *(Hiraklion)*, włoskie *Candia*, miasto na wyspie Kandji czyli Krecie (ob.), rezydencja arcybiskupa, ma port, 14 meczetów, 3 kościoły, klasztor Kapucynów, ożywiony handel i 12,000 miesz.

Megalomanja, (gr.) manja wielkości.

Megalonyx, ob. Meghaterium.

Megapodius, ptak, ob. Nogal.

Megalopolis, w czasach starożytnych kwitnące miasto w Arkadji, założone r. 371 przed Chr. ku obronie przeciwko Spartańczykom.

Megaloptera, wielkoskrzydłe, grupa owadów siatkoskrzydłych (ob.).

Megalosaurus, zaginiony rodzaj gadów z rzędu dinozaurów (ob.), olbrzymich rozmiarów, znaleziony w wapieniu oolitowym przez Bucklanda. Długość jego dochodziła zapewne 16 metrów.

Megara, stolica Megarydy, na międzymorzu Korynckiem, słynęła w starożytności z marmuru, zwanego muszlowym, i z pewnego rodzaju białej gliny, z której piękne wyrabiano naczynia; siedlisko szkoły Megarejskiej; dziś miasto nieznaczne, liczące 6,000 miesz.

Megarejska szkoła filozoficzna, założona przez Euklidesa (ob.), ucznia Sokratesa, oparła naukę Sokratesa o *dobru* na wziętem od Eleatów (ob.), pojęciu *jedności bytu*. Dobro jest jednością, bytem niezmiennym w przeciwstawieniu do niebytu. Następcami Euklidesa byli: Eubulides, Aleksinus, Diodorus, Kronus, Philo i Stilpo.—Por. Gust. Hartensteina: „Ueber die Bedeutung der megarischen Schule für die Geschichte der metaphysischen Probleme“ (Lipsk, 1847); Zeller „Philosophie der Griechen (1889).

Megaryda *(Megaris)*, kraina w Helladzie z m. gł. Megara, tworzy w dzisiejszym królestwie Greckiem ziemię t. n. w nomarchji Attyki. Mieszkańcy jej uchodzili w starożytności za ludzi fałszywych, a stąd poszło przysłowie: *łzy megarejskich*, mające wyrażać niewiarę, obłudę.

Megaskop, przyrząd optyczny, służący do dawania obrazów powiększonych jakiegokolwiek przedmiotu, umieszczonego w ognisku soczewki; jest to latarnia czarnoksięska, dająca obrazy przedmiotów nieprzezroczystych, które są tu oświetlone przez lampę z boku umieszczoną.

Megaspileon, (grec. wielka jaskinia), jest to największy i najbogatszy klasztor w Grecji w prowincji Achaja nad rzeką Buraikus; przebywa tu przeszło 200 zakonników.

Megassa *(begassa, bagassa)*, wytłoczyny trzciny cukrowej, pozostające po wytłoczeniu soku cukrowego, używają się na opał.

Megatherium, rodzaj zaginiony zwierząt ssących z rzędu bezzębnych; zwierzę to łączyło w sobie cechy leniwców i mrówkojadów, było wielkości słonia, pierwszy jego szkielet znaleziony był r. 1789 na brzegach Luxan, o 3 mile od Buenos

Szkielet Megatherium Cuvieri.

Ajres, i stąd przywieziony do Madrytu. Potem znajdowano jeszcze inne szczątki tego samego zwierzęcia, tak w północnej jak i w południowej Ameryce, w warstwach dyluwjalnych. Do tejże rodziny *Megatheridae* należą i inne kopalne zwierzęta, jak *Megalonyx* i *Mylodon*.

Megerle, ob. Abraham a Santa Clara.

Megera, ob. Furje.

Mehadia, miasteczko w kom. węg. Krassó-Szöreny, w pięknej dolinie nad Białą-rzeką, o 3 mile na północ od Rsawy, około 2,000 miesz.; znajdują się tu starożytności rzymskie; o dwie godziny drogi leżą *kąpiele Herkulesowe*, miejscowość lecznicza, położona w czarującej dolinie nad rzeką Czarną, znana już Rzymianom. Wytryskuje tu 14 źródeł wód ciepłych mineralnych. Temperatura ich wynosi 30—55° C.; są to źródła siarczane, obfitujące w sól kuchenną. Składem i własnościami zbliżają się do źródeł akwizgrańskich. Rocznie szuka tu ulgi do 3,000 chorych.

Mehler Ludwik, teolog niemiecki, * 1816 w Tischenreuth, † 1872; wyświęcony na księdza 1840 był następnie dziekanem kolegjaty św. Jana w Regensburgu. Wydał oprócz innych: „Beispiele zur gesammten christkatholische Lehre nebst Schrift und Väterstellen nach der Ordnung des Katechismus“ (5 t., 5 wyd., Regensburg, 1861); „Christkatholisches Haus und Himmelbuch im Wort und Bild oder die christkatholische Lehre und Legende“ (1857). Redagował nadto od 1851 czasopismo *Der Prediger und Katechet*.

Mehlis Chrystjan, archeolog, * 1850 w Herschbergu w Palatynacie, wnuk archeologa **M.**, który

pierwszy opisywał zabytki archeologiczne okolic nadreńskich, jest nauczycielem gimnazjalnym w Dürkheimie i rozwinął znaczną działalność literacką. Z licznych dzieł jego wymieniamy: „Studien zur ältesten Geschichte der Rheinlande" (4 cz., 1875—79); „Der Rhein und der Strom der Kultur" (3 cz., 1876—79). Wespół z Albinem Kohnem (ob.) wydawał: „Materialien zur Vorgeschichte der Menschen im östlichen Europa" (2 t., Jena, 1878—79), dające dokładny obraz badań archeologicznych w Polsce.

Mehmed-Ali, wice-król Egiptu, * 1769 w Kavala w Macedonji, przybył r. 1800 z francuską wyprawą na czele oddziału Albańczyków do Egiptu, zyskał względy ówczesnego baszy Egiptu Chozrewa baszy, a walecznością i zręcznością posuwał się na wyższe stopnie; strąciwszy tego ostatniego, oparł się i utrzymał przeciwko Kurszydowi baszy i nareszcie w r. 1806 sam mianowany został przez Portę baszą Egiptu. Z nim rozpoczyna się nowa epoka w dziejach Egiptu. Zabiegami swemi wyjednywał stopniowo u Porty dziedzictwo dla swojej dynastji; jakoż firmanem z 13 lutego 1841 r. zatwierdzony został dziedzicznym posiadaczem Egiptu i Nubji. Co się tycze szczegółów jego rządów, ob. *Egipt* (historja). Z powodu starości **M.** Porta wyznaczyła w lipcu 1848 jego następcą przybranego jego syna Ibrahima paszę, a po śmierci tego ostatniego (10 listop. t. r.) Abbasa-paszę, wnuka Mehmedowego. **M.** zupełnie na umyśle osłabiony, † 1849. Por. Mourieza „Histoire de Mehmed-Ali" (3 t., Paryż, 1855—58).

Mehmed-Ali.

Mehmed Ali Pasza, generał turecki, właściwie *Karol Detroit*, * 1827 w Brandenburgu z rodziny hugonockiej, uczęszczał do szkoły klasztornej w Magdeburgu, 1843 r. był chłopcem okrętowym na statku meklemburskim, z którego uciekł w Konstantynopolu. Tutaj znalazł opiekuna w Aali Efendim (późniejszym w. wezyrze Aali Paszy), przyjął islamizm, ukończył szkołę wojskową i 1853 wstąpił jako oficer do armji tureckiej; podczas wojny krymskiej zyskał względy Omera Paszy, szybko awansował na pułkownika; odbył następnie kampanję czarnogórską 1861—62 r. w sztabie Omera Paszy, 1865 został generałem brygady, 1867 r. towarzyszył Hussein Awni Paszy na Kretę, poczem został generałem dywizji; wysłany nad granicę grecką z energją przytłumił bandytyzm. Podczas wojny 1875—76 dowodził korpusem w Bośni, bez wielkiego jednak powodzenia. Po usunięciu Abd-ul-Kerima mianowany 18 lipca 1877 r. muszyrem i głównodowodzącym armją turecką w Bulgarji, zorganizował armję w czworoboku fortec, po stoczeniu szeregu zwycięskich walk zajął linję Łomu, z powodu jednakże niepołączenia się z nim Sulejmana Paszy nie mógł przedsięwziąć nic stanowczego i w końcu września, w skutek nieporozumień z ks. Hasanem egipskim, został odwołany i mianowany głównodowodzącym w Sofji; 1878 powołany do Konstantynopola, miał sobie powierzoną obronę stolicy. W czerwcu 1878 wysłany był jako pełnomocnik na kongres berliński, po którego ukończeniu mianowany głównodowodzącym w Albanji, zabity został przez fanatyków mahometańskich 7 września 1878 w Ipeku.

Mehmed Kibrizli Pasza, mąż stanu turecki, * 1810 na Cyprze, † 1871 w Konstantynopolu; nauki wojskowe pobierał w Paryżu i Metzu, po powrocie do Konstantynopola mianowany 1842 generałem i dyrektorem szkoły wojskowej, 1846 gubernatorem jerozolimskim, 1848 belgradzkim, następnie posłem w Londynie. Jako generał-gubernator Aleppo uśmierzył rozruchy tamtejszej ludności (1851—53), w początkach wojny krymskiej był gubernatorem Adrjanopola, 1854 ministrem marynarki i wkrótce potem został wielkim wezyrem, z którego stanowiska ustąpił 1854. W r. 1859 został powtórnie wielkim wezyrem, a 1864 gubernatorem Adrjanopola. Autobjografja jego żony *Melek Hanum* wyszła w przekładzie niemieckim, p. t. „Dreizig Jahre im Harem" (2 t., 1873).

Mehmed Ruszdi Pasza, generał i mąż stanu turecki, * 1809 w Konstantynopolu, † 1882 w majątku swoim Magnezji pod Smirną; wstąpił 1825 do wojska, gruntowną znajomością języka francuskiego, z którego tłómaczył dzieła o sztuce wojskowej, zwrócił na siebie uwagę władzy, 1839 został pułkownikiem, 1840 wysłany był w celu uspokojenia Libanu, po powrocie członek rady wojennej, miał sobie powierzoną reorganizację rezerw (redyfów); od 1853 generał, mianowany został ministrem wojny, odbył kampanję krymską, poczem od 1855 do 1858 znowu minister wojny, był następnie ambasadorem w Berlinie i Paryżu, mianowany we wrześniu ministrem wojny, spełniał kilkakrotnie ten urząd, jak również wielkiego wezyra, ostatnio od maja do grudnia 1876. W czerwcu 1878 roku był znowu przez czas krótki wielkim wezyrem. **M.** był przedstawicielem staroturków.

Mehoffer Józef, publicysta i statystyk galicyjski, komisarz rządowy obwodu lwowskiego, † 1844 we Lwowie. Wydawał we Lwowie czasopisma niemieckie, w których zamieszczał wiele wiadomości statystycznych o Galicji i opisów miast galicyjskich. Z czasopism tych najważniejsze *Mnemosyne*, wydawany przez lat 16 i *Lesblätter von Galizien* (od 1836—41). Oddzielnie wydał: „Topographisch - statistisch - ethnographische Beschreibung Galiziens", dzieło, wychodzące w pojedyńczych zeszytach, z których każdy zawiera opis oddzielnego powiatu.

Mehoffer Józef, malarz polski, * 1869 w Krakowie. Studja gimnazjalne odbywał tamże, gdzie ukończył wydział prawa, składając z odnaczeniem egzamina uniwersyteckie. Równocześnie pod kierunkiem profesora Sokołowskiego studjował historję sztuki i uczęszczał do szkoły sztuk pięknych jako ulubiony uczeń Matejki, przypuszczony przez mistrza do udziału w pracach przy polichromji kościoła Marjackiego. Potem studjował w Wiedniu i w Paryżu pod kierunkiem Bonnata i in. Portretem rzeźbiarza Laszczki, jako pierwszym swym obrazem, zdobył sobie złoty medal wystawy lwowskiej. Na konkursie międzynarodowym we Fryburgu zdobywa później pierwszą nagrodę za projekt witraży dla katedry tamtejszej, a komitet powierza mu ich wykonanie. Trzeci z kolei witraż, wystawiony w 1898 r. w Krakowie, zjednał mu od Akademji umiejętności nagrodę Barszczewskiego. Wreszcie również pierwszą nagrodę przyniósł artyście projekt polichromji na kaplicę św. Zofji na Wawelu. Z prac wystawionych przeważnie przez Towarzystwo „Sztuka", odznaczyły się wybitnie: „Niepokój"; „Pejzaż z nad Wisły"; „Muza"; „Portret śpiewaczki p. J." i „Rozmowa". W r. 1900 otrzymał złoty medal na wystawie paryskiej. Przed dwoma laty drukował w *Czasie* „Wrażenia z Paryża", a w *Przeglądzie Polskim* ogłosił głęboko treścią „Uwagi o sztuce", jako rodzaj manifestu, programu i artystycznego „credo" pokolenia młodych artystów.

Méhul Henryk Stefan, kompozytor francuski, * 1763 r. w Givet, † 1817 r.; za radą i wpływem Glucka wziął się do kompozycji i pod wpływem wypadków 1789 r. napisał i wystawił (1790) swój pierwszy utwór: „Euphrosine ou le Tyran corrigé". Cała gorączka rewolucyjnych prądów, cała dramatyczność ówczesnych przewrotów społecznych odbija się w utworach **M.**, a zwłaszcza w jego arcydziele: „Stratonice". Znakomitym, choć już odmiennego charakteru dziełem jest „Józef w Egipcie" (1807), dotąd utrzymujący się na scenie. **M.** pierwszy nadał wielką rolę zbiorowym ustępom i finałom. Był on w końcu inspektorem w konserwaterjum paryskiem.

Meibohm Fryderyk, po łac. *Meibomius*, kaznodzieja, archidjakon elbląski, † 1660; ogłosił drukiem: „Acta conventus Thoruniensis celebrati anno 1645" (Kraków, 1646), tudzież wiele mów i kazań okolicznościowych.

Meibom Henryk, anatom i historyk, pochodzący z rodziny, która wydała kilku uczonych, * 1638 w Lubece, † 1700; kształcił się w Helmstedt i został 1664 profesorem medycyny, a 1678 profesorem historji i poezji tamże; wsławił się w anatomji dokładnem opisaniem gruczołów w powiekach, zwanych od niego *gruczołami Meiboma*. Z prac jego historycznych ważne jest wydanie „Rerum Germanicarum scriptores" (3 tomy, 1688).

Meibom Marek, historyk muzyki, krewny poprzedniego, * 1630 w Tönningen, † 1711 w Amsterdamie, przebywał na dworze królowej szwedzkiej Krystyny, następnie był profesorem literatury w Amsterdamie. Studjował głównie muzykę starożytnych i wydał z druku: „Antiquae musicae scriptores septem, Graeci et Latini" (2 t., Amsterdam, 1652).

Meiderich, miasto (od r. 1894) w pruskiej regencji Düsseldorfskiej, okr. Ruhrort, między rzekami Emscher i Ruhr, w pobliżu ujścia ostatniej do Renu, ważne ognisko przemysłu metalurgicznego, ma wielkie fabryki stali i żelaza i 21,000 miesz.

Meidinger Jan Walenty, gramatyk, * 1756, nauczyciel języka francuskiego we Frankfurcie nad Menem, † 1822 tamże; wydał prócz innych gramatykę francuską w języku niemieckim, która na rozmaite języki, pomiędzy innemi i na polski przekładana, doczekała się kilkudziesięciu wydań.

Meidingera stos, ob. Stosy galwaniczne.

Meidling, dawniej przedmieście, a od 1891 r. część składowa Wiednia, ma liczne fabryki i 61,000 miesz.

Meigen Jan Wilhelm, entomolog, * 1764 w Meigen pod Solingen, † 1845, był nauczycielem w Akwizgranie, od 1795 w Stolbergu. Ogłosił: „Systematische Beschreibung der zweiflügeligen Insekten" (7 t., 1818—38); „Systematische Beschreibung der europäischen Schmetterlinge" (3 t., 1827—32, ze 125 tablicami) i in.

Meignan Wilhelm René, kardynał i pisarz francuski, * 1817 w Moguncji, † 1896 w Tours; kształcił się naprzód w seminarjum w Mans, święcenia kapłańskie otrzymał 1840, dalsze studja odbywał w Paryżu i w kilku uniwersytetach niemieckich. Po powrocie do Francji był wikarym przy kilku kościołach, 1862 został profesorem Pisma św. w Sorbonie, 1864 biskupem djecezji Châlons-sur-Marne, 1882 djec. Arras, 1885 arcybiskupem Tours, 19 kwietnia 1893 otrzymał kapelusz kardynalski. Napisał: „Les Prophètes messianiques" (1858); „Les Evangiles et la critique au XIX siècle" (1864); „Le Monde et l'homme primitif selon la Bible" (1869); „David roi, psalmiste, prophète" (1889); „Salomon, son règne, ses écrits" (1890); „Les Prophètes d'Israël et le Messie depuis Salomon jusqu'à Daniel" (1893); „Les Prophètes d'Israël depuis Daniel jusqu'à Jean-Baptiste" (1894) i in.

Meilhac Henryk, dramatyk francuski, * 1831 w Paryżu, † 1897. Początkowo (1852—55) pracował ołówkiem i piórem w *Journal pour rire*. Pierwsze jego próby dramatyczne (1855) nie miały na scenie powodzenia, ale dobrze były przyjęte przez krytyków. Utwory jego świadczą o wielkiej łatwości inwencji i niepospolitej znajomości sceny. Celniejsze z nich są: „Sarabanda du Cardinal" (1850); „Péché caché" (1858); „Petit fils de Mascarille" (1859); „L'Etincelle" (1860); „Vertu de

Célimène" (1861); „Les brebis de Panurge" (1862); „La clef de Metella" (1862; sztuka znana i na scenie warszawskiej); „Fabienne" (1865); „Suzanne et les deux Viellards" (1868; znana i na scenie warszawskiej), jedna z najlepszych jego kreacji. Nadto: „La grande-duchesse de Gerolstein" (1867); „Le château à Toto"; „Le bouquet" (1868); „Les brigands" (1869); „Tricoche et Cacolet" (1872); „La boule" (1875); „Le mari de la débutante" (1879); „Le moulin à vent" (1862); „La vertu de Célimène" (1861); „L'Attaché d'Ambassade" (1861); „Le café du roi" (1862); „Les Bourguignons" (1862); „Fabienne" (1863); „Suzanne et les deux Vieillards" (1869); „La Duchesse Martin" (1884); „Décoré" (1888); „Margot" (1890) i w. in. Spis wszystkich jego utworów, pomieszczony w *Revue encyclop. Larousse*, 1897. Oprócz tego napisał mnóstwo sztuk do spółki z L. Halévy (ob.) jak: „Piękna Helena"; „Frou-frou"; „Sinobrody"; „Życie paryskie"; „Pałacyk" komedja (w *Bibl. teatrów amatorskich*, Lwów, 1880); z L. Halévy'm napisał: „Pomyłka pana Lambineta" (Warszawa, 1892); „Perichola". i t. d., znane na scenach polskich i rozpowszechnione po całym niemal świecie.

Meinardus Ludwig Zygfryd, kompozytor muzyczny, † 1827 w Hooksiel w Oldenburskiem, uczeń konserwatorjum lipskiego, oraz Marxa w Berlinie, od 1865 nauczyciel konserwatorjum drezdeńskiego, od 1874 przebywa w Hamburgu. Napisał liczne oratorja: „Szymon Piotr", „Gedeon", „Król Salomon", „Luther w Wormacji" (1876(; śpiewy, pieśni, utwory salonowe i t. d., oraz operę „Die Odalisken". Nadto wydał: „Ein Jugendleben" (autobiografja, 2 t., 1874) i „Kulturgeschichtliche Briefe über deutsche Tonkunst" (1873); „Rückblicke auf die Anfänge der deutschen Oper in Hamburg" (1878); „Johann Matheson" (Lipsk, 1879); „Mozart, ein Künstlerleben" (Berlin, 1883); „Die deutsche Tonkunst im 18 und 19 Jahrhundert" (Lipsk, 1887).

Meinberg, wieś i zakład kąpielowy w księstwie Lippe, niedaleko Pyrmontu, zawiera przeważnie siarczany alkaliczne. Najważniejszą rolę w leczeniu gra tu kwas węglany, wydobywający się z ziemi bardzo silnym strumieniem; rurami rozprowadzony, służy on do wziewań, natrysków. Prócz tego znane są tutejsze okłady szlamowe, z których się siarkowodór wydobywa. Źródła **M.** są bardzo skuteczne w podagrze, reumatyzmie, cierpieniach mlecza pacierzowego, cierpieniach kataralnych dróg pokarmowych.

Meineke Jan Albert Fryderyk August, filolog i krytyk niemiecki, * 1791 r. w Soest, † 1870 r. w Berlinie; od 1826 dyrektor gimnazjum Joachimsthal tamże. Opracował krytycznie komików greckich, poetów aleksandryjskich i t. d. Ważniejsze jego dzieła w tym rodzaju są: „Questiones scenicae" (3 części, Berlin, 1826—30); „Fragmenta poëtarum comicorum Graecorum" (5 t., tamże, 1839—43) i „Analecta Alexandrina" (tamże, 1843).

Meinert Gustaw, pseudonim Ignacego Marczewskiego.

Meinhold Jan Wilhelm, teolog, poeta i publicysta niemiecki, * 1797 w Necelkowie na wyspie Usedom. † 1851 w Charlottenbergu; po ukończeniu uniwersytetu w Greifswaldzie, od 1844—50 proboszcz w Rehwinkel pod Stargardem, wsławił się jako autor romansów: „Die Bernsteinhexe" (Berlin, 1843) i „Sidonia von Borck, die Klosterhexe" (Lipsk, 1847). Inne jego prace są pomieszczone w ogólnym zbiorze „Gesammelte Werke" (8 t., Lipsk, 1846—52).

Meinicke Karol Edward, geograf, * 1803 r. w Brandenburgu, † 1876, był nauczycielem gimnazjalnym w Prenzlau, następnie przebywał w Dreźnie. Ogłosił: „Das Festland Australien" (2 t., 1857); „Die Inseln des Stillen Oceans" (2 t., 1876, 2 wyd. 1888).

Meiningen, stolica księstwa Sasko-Meiningen, nad rzeką Werrą, rezydencja ministerjum i innych władz krajowych, ma dwa gimnazja, bank kredytowy środkowych Niemiec, kilka fabryk, wspaniały pałac książęcy Elisabethenburg, mieszczący bibljotekę, archiwum, galerję obrazów, kilka kościołów i 12,000 miesz.

Meiningeńczycy *(Meininger)*, pospolita nazwa trupy artystów dworskiego teatru księcia meiningeńskiego, znanej z gościnnych występów w całej Europie. Trupa ta wielkie zalety swoje zawdzięcza usiłowaniom księcia Jerzego, który wyłożył wielkie sumy na wykonywanie utworów wartości klasycznej. Osobliwość przedstawień **M.** zawiera się głównie w zewnętrznej wystawie sztuki, doprowadzonej do możliwej ścisłości pod względem artystycznym i historycznym i w harmonijnej zgodności ansamblu, wyłączającej wszelką indywidualną dążność i chęć wykazania gry swojej, jeżeli jest ona sprzeczną z celem ogólnym. Pierwszy występ gościnny **M-ów** odbył się w Berlinie w r. 1874; od tego czasu Towarzystwo zwiedziło wszystkie większe miasta europejskie i wszędzie doznało powodzenia. **M.** dali szereg występów w Warszawie 1884. Por. Prölss „Das herzögliche Meinin. Hoftheater und die Bühne-Reform" (2 wyd., 1882); H. Herrig „Die Meininger, ihre Gastpiele und ihre Bedeutung für das deutsche Theater" (1879); Allers „Die Meininger" (1890).

Meisenbach Rifferth et C., znakomity zakład artystyczno-reprodukcyjny w Berlinie i Monachjum.

Meisner Józef, wierszopis i publicysta polski, * 1803 w Warszawie, † 1841 we Francji: ukończył uniwersytet w Warszawie ze stopniem magistra prawa, poczem służył w wojsku i jako kapitan piechoty 1831 udał się za granicę; ogłosił: noworocznik p. t. „Bronisława" (Warszawa, 1826) i „Poema religijne, z okoliczności jubileuszu w r. 1826" (tamże, 1827); za granicą redagował czaso-

pismo polskie w Besançon 1833 i wydał „Krakowiaki historyczne" (Paryż, 1841).

Meissen, miasto w Saksonji, obwodzie drezdeńskim, nad Elbą, niegdyś stolica margrabiów, burgrafów i biskupów Miśni, teraz rezydencja kapituły katedralnej, sądu obwodowego i innych władz obwodowych, ma 18,000 miesz., przemysł znacznie rozwinięty, żeglugę bardzo ożywioną na Elbie i rozległy handel, szczególnie winem, uprawianem w okolicy i zwanem *meiseńskiem*. Do osobliwości miasta należą: starożytna katedra gotycka, zamek Albrechtsburg, ze sławną, założoną 1710, królewską fabryką porcelany i szkoła książęca St.-Afra. Od r. 1860 **M.** połączone jest boczną drogą żelazną z Lipsko-Drezdeńską koleją. Por. Puttricha „Das Schloss und der Dom zu Meissen" (Lipsk, 1845); Reinharda „Die Stadt Meissen, ihre Geschichte, Merkwürdigkeiten" (Meissen, 1829); Gersdorf „Urkundenbuch der Stadt M." (Lipsk, 1873).

Meissner Alfred, poeta niemiecki, wnuk znanego w swym czasie literata *Augusta Bogumiła* **M.** (* 1753, † 1807), * 1822 w Cieplicach w Czechach, † 1885. Ukończywszy studja medyczne w Pradze, udał się 1846 do Drezna, gdzie wydrukował swój poemat epiczny „Żyżka" (Lipsk, 1846; 8 ed., 1863), a stąd do Paryża, gdzie przebył rok 1847. W 1848 wrócił do Czech, ale wkrótce wyjechał znowu do Paryża i tu napisał swe „Revolutionäre Studien aus Paris" (2 t., Frankfurt, 1849). W owym czasie był **M.** obok M. Hartmanna (ob.) głównym przedstawicielem czeskiej poezji wolności. W „Żyżce" i „Gedichten" (Lipsk, 1845; 4 ed., 1851), czaruje nieporównanem mistrzowstwem formy. W „Sohn des Atta Troll" (Lipsk, 1850) okazał wiele humoru i ironji. Próbował też sił w tragedjach, ale bez powodzenia. Romansami za to zyskał wielki rozgłos. Wymieniamy z nich: „Zwischen Fürst und Volk" (3 t., 2 ed., 1861); „Die Sansara" (3 ed., Lipsk, 1861); „Neuer Adel" (3 t., tamże, 1861); „Zur Ehre Gottes" (2 t., tamże, 1861); „Schwarzgelb" (8 t., 1864) i t. d. Z innych pism jego zasługują na wzmiankę: „Erinnerungen an H. Heine" (Hamb, 1854); „Charaktermasken" (2 t., Lipsk, 1861—63); „Novellen" (2 t., tamże, 1864) i „Lemberger und Sohn" (Berlin, 1865).

Meissnera biel, ob. Griffitha biel.

Meissnera ciałka, ob. Skóra.

Meissonier Jan Ludwik Ernest, znakomity malarz rodzajowy fran., * 1815 w Lyon, † 1891, uczeń Cognieta w Paryżu. Drobne jego obrazki, od których zaczął swój zawód artystyczny, przedstawiają zwykle sceny z życia ludu francuskiego w zeszłem stuleciu. Utworami temi zjednał sobie **M.** wielki rozgłos, a krytycy francuscy postawili go na równi z mistrzami staro-holenderskimi, jak: Dow, Mieris, Netscher i inni. Ze względu jednak na wykonanie oraz harmonję w kolorycie i światłocienia często stoi od nich niżej. Obrazki te, zalecające się przedewszystkiem obok głębokiego uczucia wielką świeżością, pełną życia i czystością rysunku, przepłacane są przez miłośników. Za „Szarżę kawalerji" wziął 1867 r. 150,000 fr. Wymieniamy z nich między innemi: „Czytelnik" (1840); „Szachiści" (1841); „Malarz w swej pracowni" (1843); „Partja pikiety" (1845); „Kręglarze" (1848); „Palacz tytuniu" (1849). Z malowideł większych rozmiarów, zasługują na uwagę: „Bravi" (1852); „Napoleon III pod Solferino" (1861); „Następstwa kłótni przy grze" (1865) i t. d. Oprócz tego wykonał znaczną liczbę portretów. Arcydzieła jego rozpowszechnione są w miedziorytach i litografjach. Od 1861 **M.** był członkiem akademji.

Meissonier Jan.

Meissonier Jan Karol, syn i uczeń poprzedniego, występuje od 1865 jako zdolny artysta w malarstwie rodzajowem i portretowem. Por. J. Claretie „Ernest M." (1889); G. Barroumet „Meissonier" (1893).

Meistersänger, właściwie *Meistersinger*, poeci niemieccy stanu miejskiego, którzy od XIV wieku rozwijali dalej poezję liryczną, utworzoną w XII i XIII w. przez poetów dworskich czyli *Minnesängerów*. Traktowali swą sztukę jako rzemiosło, i dlatego też instytucja ich miała wszystkie oznaki cechów rzemieślniczych. Por. Schnorr von Carolsfeld „Zur Geschichte des Meistersänger" (1872).

Meitzen August, ekonomista i statystyk niemiecki, * 1822, służył w administracji pruskiej (1856—1865) i jako członek pruskiego (1868—72) i cesarskiego (od 1872) biura statystycznego. Odbył liczne podróże po Europie w celach naukowych, od r. 1875 był profesorem uniwersytetu berlińskiego. Z licznych dzieł jego wymieniamy: „Urkunden Schlesischer Dörfer" (w „Codex Diplom. Silesiae"); „Der Boden und die landwirtschaftlichen Verhältnisse des preuss. Staates" (4 t., 1868 — 71); „Geschichte, Theorie und Technik der Statistik" (1886); „Siedelung und Agrarwesen der Deutschen und Skandinaven, der Kelten, Römer, Finnen und Slaven" i in.

Mejer, herb: W polu błękitnem (lub czerwonem) pod półksiężycem, złotym i 6-promienną gwiazdą złotą — trzy złote (lub czarne) trąbki.

Mejer.

Mejer Józef, publicysta i tłómacz z czasów Stanisława Augusta; był proboszczem dawgowickim, jednakże głównie przebywał w Warszawie, zajmując się tłómaczeniami z języka niemieckiego. Od r. 1788 wydał 2 tomy pisma perjodycznego, p. t. „Bibljoteka fizyko-ekonomiczna," które było po większej części tłómaczeniem czasopisma wychodzącego w Warszawie 1784 — 88 p. t. „Polnische Bibliothek," pod redakcją Steinera.

Mejer Otto Jerzy Aleksander, pisarz z zakresu prawa kościelnego, * 1818 w Zellerfeld w Harzu, od r. 1847 był profesorem w Królewcu, w r. 1858 w Greifswald, w 1851 w Rostoku, w 1874 w Göttingen, w 1885 był prezydentem konsystorza w Hanowerze. Wydał: „Lehrbuch des deutschen Kirchenrechts" (1869); „Die Propaganda" (2 t., 1852—53); „Zur Geschichte der römisch-deutschen Frage" (1871 i nast.).

Mejia Tomasz, generał meksyk., * w Queretaro. Przed wyprawą francuską dał się poznać w kraju jako jeden z przywódców stronnictwa konserwatywno-klerykalnego; następnie jeden z pierwszych przyłączył się do sprawy nowego cesarza Maksymiljana i zbrojnie zań walcząc, odniósł zwycięstwa pod San Luis de Potosi 27 września 1863 i Matelmala w maju 1864 r. Mianowany 1866 dowódcą 3-ej terytorjalnej dywizji wojskowej, pobił generała Escobedo i na czele 3-go korpusu armji towarzyszył Maksymiljanowi do Queretaro, bronił dzielnie i z nadzwyczajnem męstwem tej twierdzy, ale w końcu wzięty do niewoli, został rozstrzelany 19 czerwca 1867 wraz z cesarzem i przyjacielem swym generałem Miramon (ob.).

Mejonit, ob. Skapolit.

Mejsnar Hynek Jarosław, filolog klasyczny czeski, * 1837 w Ilemnicy, † 1895 w Pradze, kształcił się w uniw. praskim, poczem został nauczycielem; przełożył na język czeski wiele dzieł z literatury klasycznej greckiej, oraz z rosyjskiego (poezje K. Rylejewa, Praga, 1875; M. Niekrasowa, 1876; „Aninka Nezvanova," Tábor, 1882; „Bajki" Kryłowa, 1886), norweskiego („Selské novelly" Björnstjerna Björnsona, Tábor, 1875). Por. Z. Winter nekrolog w Programie gimnazjum akademickiego w Pradze na r. 1894—5; *Svietozor*, 1895.

Mejsner *(Majsner, Meisner)* Józef, narodowiec czeski, * 1828 w Suszycy, † 1893 w Białogrodzie. Czas krótki uczył się w gimnazjum w Pradze, poczem był urzędnikiem, w r. 1847 zaczął uczyć się w Akademji malarskiej praskiej, w 1848 w wiedeńskiej. W tymże roku wziął udział w wypadkach owoczesnych w Pradze, poczem uciekł do Zagrzebia. W r. 1849 brał udział w powstaniu słowackiem; potem udał się do Białogrodu i żył tam pod imieniem Vukovicza. W r. 1853 opuścił to miasto i wkrótce znalazł się w pułku Czajkowskiego, ale poddał się dobrowolnie Rosjanom. Po wojnie krymskiej służył w wojsku tureckiem w Konstantynopolu i Bulgarji, gdzie wreszcie został profesorem i dyrektorem gimnazjum; wykładał tam dzieje Bulgarji i geografję, założył stowarzyszenie i wpajał w uczniów miłość do ojczyzny. Przewędrował w owym czasie cały półwysep Bałkański, pod imieniem Milanovicza. W r. 1863 udał się do Serbji, osiadł w Białogrodzie i został korespondentem spółki parostatkowej francuskiej, a gdy ta przeszła w ręce angielskie, wysłano go do Londynu, gdzie przebył dwa lata. W 1866 został w Białogrodzie nauczycielem francuskiego i niemieckiego w akademji wojskowej, oraz kustoszem biblioteki narodowej. W r. 1891 wrócił do Czech i otrzymał amnestję. Znał prawie wszystkie języki europejskie. Za pobytu w Konstantynopolu przełożył wespół z kilku Bulgarami „Biblję" na język bulgarski (1859—60); przekładał też z francuskiego i niemieckiego, napisał historję naturalną dla szkół średnich bulgarskich, przełożył serbskie prawo górnicze na języki niemiecki i angielski, pisał wiele artykułów politycznych i innych do pism serbskich, francuskich i angielskich. Por. J. V. Fricz „Pamieti;" J. Rauszar „Czesky emigrant" (Praga, 1895).

Mejszagolskie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie i powiecie Wileńskim, o 4 mile od Wilna. W r. 1771 składało się z Mejszagoły (ob.), z przyległościami. W tym czasie posiadał je Eperjesz, starosta wiłkomierski, który łącznie posiadał i sąsiednie starostwo szyrwinckie, opłacając z M. kwarty złp. 3,518 gr. 3, a hyberny złp. 852. Na sejmie warszawskim z r. 1773—1775 stany Rzeczypospolitej z uwagi, że miasto Lachowicze, w województwie Nowogrodzkiem, dziedziczne ks. Massalskiego, biskupa wileńskiego, miało w sobie fortecę, mogącą posłużyć do obrony kraju, postanowiły zamienić je za starostwa mejszagolskie, połongowskie, płungiańskie i szyrwinckie i oddzielną komisję z 9 urzędników litewskich dla uskutecznienia tej zamiany wyznaczyły.

Mejszagoła, wieś o 4 mile od Wilna, przy drodze do Wiłkomierza, nad rzeką Musą położona, jedna z najdawniejszych osad litewskich; jeszcze za czasów pogańskich był tu zamek drewniany i dwór wiejski w. książąt. Tu w. książę Olgierd w r. 1380 pochowany został. Jagiełło kazał tu w r. 1387 zbudować jeden z siedmiu kościołów parafjalnych, na Litwę ustanowionych, po spaleniu odbudowany przez Zygmunta III i dotychczas istniejący.

Mek, *Meck*, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem czerwonem — pół orła srebrnego; w lewem błękitnem—dwie złote lilje. Nad hełmem—korona królewska z lilją złotą nad krzyżem. Labry z prawej strony czerwono-srebrne, z lewej—błękitno-złote.

Mek.

Mekhong *(Meikong, Mekiang*, t. j. matka wód, dawniej *Kambodża)*, największa rzeka na półwyspie Indochińskim, wypływa prawdopodobnie z gór Tybetańskich, płynie pod nazwą Sandsan albo Kinlog przez Jünnan, Birmę, Sjam, Kambodżę i Kochcinchinę, i ubiegłszy 4,500 klm., wpada licznemi odnogami do morza Chińskiego. Por. Postel „Sur les bords du Mékhong" (Paryż, 1884).

Mekines, miasto w środkowem Marokko, liczące 30,000 miesz., posiada wielki pałac ze

sławnemi na cały kraj ogrodami. I w okolicy liczne plantacje oliwy; jest to letnia rezydencja sułtana.

Mekka (u Arabów *Ommel-Kora*, t. j. matka miast), jest świętem miastem muzułmanów, jako miejsce urodzenia Mahometa; ma około 60,000 mieszkańców, leży w krainie Hedżas, o 10 mil od portu Dżidża. Ma wiele meczetów, które zaćmiewa główny meczet, Beitallach, t. j. dom Boży. Przybywające tu corocznie karawany nie są już tak liczne jak dawniej, a handel, który niegdyś czynił Mekkę głównem targowiskiem pomiędzy Arabją a resztą Azji, Afryką i Europą, znacznie teraz podupadł. Za czasów Mahometa miasto było w posiadaniu Koreiszytów; po śmierci proroka przeszło dziedzictwem na jego potomków. Później sułtanowie tureccy przywłaszczyli sobie prawo opieki nad świętemi miastami Mekką i Medyną. W roku 1803 zajęli **M.** Wehabici, ale wkrótce potem oswobodził ją Mehmed Ali, ostatecznie pod panowanie Turcji dostała się w r. 1840. Arabskie kroniki miasta Mekki wydawał od r. 1858 Wünstenfeld. Por. Maltzan „Meine Wallfahrt nach M." (Lipsk, 1863, 2 t.); Wüstenfeld „Geschichte der Stadt M." (1862 i ciąg dalszy 1885) i najważniejsze C. Snouck Hurgronje „Mekka" (Haga, 1888—1889, 2 t., z atlasem).

Mekkański balsam, ob. Balsamodendron.

Meklemburg, *Meklenburg* (po niem. *Mecklenburg)*, nazwa dwu wielkich księstw i państw związku niemieckiego.—*Meklemburg Szweryn* leży nad brzegami morza Baltyckiego na zachód od pruskiego Pomorza i obejmuje 13,162 klm. kw. z 580,000 miesz. Jest to kraj prawie zupełnie równy z niewielkiemi jedynie pagórkami, w małej części piaszczysty i bagnisty, ale wogóle bardzo żyzny; pobrzeża mało mają zagłębień i nie są zbyt wysokie. Rzeki tutejsze spływają w części do Elby, która stanowi południowo-zachodnią granicę kraju, częścią wpadają do morza Baltyckiego (Uarnow, Trave, Badegost i inne). Ludność po większej części na wsiach całkowicie pochodzenia słowiańskiego, lecz zgermanizowana, mówi po niemiecku (plattdeutsch) i zajmuje się przeważnie rolnictwem, chowem bydła i słynnych koni, rybołówstwem i t. d. Przemysł nieznaczny, handel za to bardzo rozwinięty koncentruje się w portach: Rostoku i Wismarze. Religja protestancka. Oświata wysoko posunięta; **M.** ma własny uniwersytet (w Rostoku), 7 gimnazjów, seminarjum, 2 szkoły żeglugi i t. d. Konstytucja feudalna, średniowieczna, opiera się na podstawie traktatu o dziedzictwie tronu z 1775 r. i stanowi monarchję ograniczoną przez rycerstwo i stan niższy. Zarząd państwa powierzony jest ministerjum, do którego nie należy wydział wojny. Wojsko obydwu księstw wchodzi skład armji cesarsko-niemieckiej. Wyższy sąd apelacyjny dla **M.** jest w Rostoku. Dochód roczny państwa wyrównywa rozchodowi, a dług publiczny w 1894 doszedł do 103 mil. marek. Stolicą jest miasto Szweryn.—*Meklemburg-Strelic* składa się z dwu oddzielnych części: właściwego **M.** Strelic i z księstwa Ratzeburg; obejmują one razem 2,930 klm. kw. z 98,000 miesz., wyznających religję ewangelicką. Grunt tu równy i żyzny, skropiony rzeką Hawel; przemysł dosyć rozwinięty, znaczniejszy niż w **M.** Szwerynie; konstytucja takaż, jak w poprzedzającym. Stolicą państwa i rezydencją wielkiego księcia jest miasto Neu-Strelitz (Nowe-Strzelce). Oba księstwa wysyłają 6 deputowanych do parlamentu Rzeszy.

Historja. W epoce wędrówek narodów kraj ten zajęli Bodryci (ob.) i rozsiedli się nawet w Holsztynię, ale po długich bojach zostali przez Niemców ujarzmieni i wynarodowieni. Od miejscowości *Mikilinborg* (dziś wioska *Mecklenburg)*, rezydencji bodryckiego księcia Niklota (poległego w walce 1160), ziemia ta otrzymała swą nazwę. Syn Niklota, Przybysław, protoplasta panującego dotąd jeszcze domu książęcego, ochrzcił się i został wasalem niemieckim, jako władca całej krainy oprócz probostwa Szwerynu. Odtąd rozpoczęła się nieustanna germanizacja, którą gorliwie popierał syn Przybysława, a zięć Henryka Lwa Henryk Borwin; z czasem język słowiański całkowicie został wyparty przez mowę dolno-niemiecką. Po upadku Henryka Lwa **M.** dostał się pod panowanie Duńczyków, ale po bitwie pod Bornhöved (22 sierpnia 1227) odzyskał swą niezależność. W 1229 r. wnukowie Henryka Borwina podzielili się krajem i powstały stąd 4 linje, z których najstarsza dotąd jeszcze kwitnie. Z wygaśnięciem ostatniej linji 1471 przeszedł cały **M.** pod władzę jednego księcia, ale skutkiem podziału 1611 i 1621 utworzyły się znowu dwie linje: *Güstrow* i *Szwerin*. Władcy **M.**, wyniesieni 1348 do godności książąt, wprowadzili luteranizm i w wojnie 30-letniej utracili swe posiadłości (oddane w lenno Wallensteinowi), ale je odzyskali przy pomocy Gustawa Adolfa pokojem pragskim 1635 r. Po wygaśnięciu linji Güstrow 1695 r., mocą układu hamburskiego między Fryderykiem Wilhelmem ks. Schwerinu a stryjem jego Adolfem Fryderykiem II, otrzymał ten ostatni Starogród, Mirów, Niemirów, oraz księstwo Ratzeburg i stał się założycielem linji *Strelitz*. **M.** był jednym z niewielu krajów niemieckich, gdzie średniowieczne urządzenia stanowe utrzymywały się długo mimo absolutyzmu książąt. Ucierpiawszy wiele w wojnach Napoleońskich, wszedł **M.** 1815 w skład związku niemieckiego, a książęta otrzymali godność wielkich książąt. W ruchach politycznych lat następnych nie brał kraj żadnego udziału i pozostał w tyle za ogólnym rozwojem Niemiec. Jakkolwiek zniesiono poddaństwo 18 stycznia 1820 roku, jednakże ciężkim był los chłopów i wyrobników w dobrach szlacheckich. Skutkiem przewrotów 1848 r. otrzymał *M. Schwerin* 10 października 1842 konstytucję na miejsce dawnych urządzeń stanowych, przeciw czemu protestował w. książę M. Strelitz, jako też Prusy, mając układem z 1442

r. zapewnioną w całym M. sukcesję w razie wygaśnięcia linji męskiej. Jakoż mimo oporu deputowanych konstytucja ta została zniesiona 14 sierpnia 1850 r., a ucisk policyjny i reakcyjne środki wyjątkowe stłumiły opozycję. Przywrócono nie tylko do dziś jeszcze istniejące przestarzałe urządzenia stanowe, ale nawet zniesioną 1848 r. karę kijów, która szerokie zaraz znalazła zastosowanie. Skutkiem wojny 1866 weszły oba księstwa (4 sierpnia 1866), w skład związku północno-niemieckiego. M.-Strelitz żadnej ku temu nie okazywał chęci; przeciwnie zaś M.-Schwerin, którego władca w. ks. *Fryderyk Franciszek II*, jako generał pruski czynny brał udział w wojnach 1866 i 1870—71. Od r. 1871 oba księstwa weszły do składu Rzeszy niemieckiej. W r. 1883, zmarł W. książę Fryderyk Franciszek II, a na tron wstąpił syn jego Fryderyk Franciszek III. Por. „Jahrbücher des Vereins für Meklemburg Geschichte und Alterthumskunde" (od 1836); Bachmann „Die Landeskundliche Litterat. über die Grossherzogthum M." (1890); Boll „Geschichte Mecklenburgs mit besonderen Berücksichtigung der Culturgeschichte" (2 t., Neubrandenburg, 1855); tegoż „Abriss der mecklenb. Landeskunde" (Wismar, 1861); Raabe „Mecklenb. Vaterlandskunde" (2 ed., 3 t., tamże, 1863); Lisch „Jahrbücher des Vereins für Mecklenburgs Geschichte und Landeskunde" (wychodzące od 1835).

Mekler, sensal, pośrednik przy zawieraniu interesów na giełdzie, zazwyczaj zatwierdzany przez władzę i wobec niej odpowiedzialny, dla tego zowie się meklerem albo agentem przysięgłym.

Mekonina *(opjanyl)*, $C_{10}H_{10}O_4$, lakton kwasu mekonowego, znajduje się w opjum i otrzymuje się z wodnego wyciągu opjum przez strącenie go amonjakiem, odcedzenie i odparowanie do gęstości syropu. Po pewnym czasie osadzają się białe, pryzmatyczne kryształy **M.**, rozpuszczalne w wodzie wrzącej, alkoholu i eterze; przez działanie kwasu azotnego otrzymuje się *nitromekonina*.

Mekonium, toż co opjum; także kał niemowląt.

Mekonowy kwas, $C_7H_4O_7$, jeden z kwasów zawartych w opjum, cechuje się zabarwieniem krwisto-czerwonem, jakie wydaje z solami tlenku żelaza. Silnie ogrzany traci pierwiastki kwasu węglanego i przechodzi w *kwas komenowy* (ob.). **K. M.** jest trójzasadowy i tworzy sole, zwane *mekonjanami;* najwięcej z nich znanym jest *mekonjan morfiny*, któremu opjum zawdzięcza swe własności usypiające. Otrzymuje się przez strącenie wyciągu wodnego opjum roztworem chlorku wapnia i przez rozkład kwasem solnym tak utworzonego mekonjanu wapnia.

Meksyk, albo *Stany Zjednoczone Meksykańskie (Estados Unidos de Mexico)*, federacyjna rzeczpospolita, leży w części południowej Ameryki Północnej i graniczy na północ ze Stanami Zjednoczonemi Ameryki Północnej, na wschód z odnogą Meksykońską, morzem Karaibskiem i zatoką Honduras, na południo-wschód z Gwatemalą, na południe i zachód z oceanem Wielkim. Cała ta ogromna przestrzeń ziemi, obejmująca 1,946,523 klm. kw., stanowi przeważnie wyżynę na 500 do 800 metrów nad poziom morza wzniesioną i przerzniętą wielu odnogami gór Kordyljerów. Najważniejsze z tych są: Sierra Madre, Sierra Carcay, S. Acha, de las Grullas, Verde i t. d., ze szczytami dochodzącemi 5,500 m. (Popocatepetl 5,452 m., Pic Orizaba 5,295 m., Iztaccihuatl i t. d.). Linja wiecznych śniegów rozpoczyna się tu na 4,400 m. nad poziomem. Pobrzeża są wysokie z niezbyt rozwiniętą linją brzegową (zatoki Campeche, Honduras, Tchuantepek i Kalifornijska). Rzeki, dość liczne; najważniejsze z nich są: Rio Grande del Norte, Rio del Tigre, Rio Repido, Rio Verde, Rio Colorado i inne. Wiele także jest jezior, z których na szczególną uwagę zasługuje jezioro słone Tequiesquite. Klimat niejednostajny; na pobrzeżach i w nizinach gorący i niezdrowy, w miejscowościach tych, zwanych *Tierras calientes*, temperatura średnia przenosi 25°C. i febra żółta jest tu nader pospolitą. W okolicach wzniesionych na 1,000—2,000 metr., tak zwanych *Tierras templadas*, średnia temperatura dochodzi 18°C. i klimat jest bardzo przyjemny i łagodny. Nakoniec w miejscowościach bardzo wyniesionych *(Tierras frias)* klimat jest ostry, chociaż zdrowy. Grunt również niejednakowej żyzności, pobrzeża i płaskowzgórze Anahuac odznaczają się wielką urodzajnością. Wogóle Tierras calientes wydają płody zwrotnikowe, a więc trzcinę cukrową, indygo, kakao, bawełnę i t. d. Tierras templadas (zajmujące blizko $^2/_3$ powierzchni całego państwa) mają płody krajów ciepłych, a więc południowe owoce, wino, oliwy, migdały, kawę, różne korzenie i zboża. Wreszcie Tierras frias obfituje w zboże i kartofle. Oprócz zwierząt domowych europejskich są jeszcze w **M.**: małpy, tapiry, jelenie, bawoły, leniwce, jaguary, sępy, kondory, flemingi i t. d. Z ciał kopalnych zasługują na wzmiankę: złoto (w niewielkiej ilości), srebro, miedź, cyna, ołów, żelazo, rtęć, szmaragdy, ałun, sól i inne. Ludność stosunkowo do ogromnej przestrzeni nieliczna. Według spisu 1894 r., liczba jej wynosiła 12,080,725 miesz.; dzieli się ona na: 1) białych europejskiego pochodzenia (kreolów) 19%; 2) kolorowych (mulatów i metysów) 43%; 3) Indjan już to osiadłych i nawróconych do chrześcijaństwa (Indios fideles), już to niepodległych i pogan (Indios bravos), zamieszkujących przeważnie w północnej stronie kraju, 38%. Religja najwięcej rozpowszechniona rzymsko katolicka (3 arcybiskupstwa i 10 biskupstw). Przemysł jest słabo rozwinięty, z wyjątkiem bawełnianego i wełnianego, a także wyrobów metalowych. Handel, dość ożywiony, znajduje się po większej części w ręku Anglików, Francuzów i głównie północnych Amerykanów. Przywóz w r. 1894 wyniósł 30,287,489 pesos, wywóz w metalach szlachetnych 46,784,360, a w innych towarach 32,858,927 pesos (1 peso=4 markom i 40

lit. Tow. Akc. S. Orgelbranda Sᵗ w Warszawie

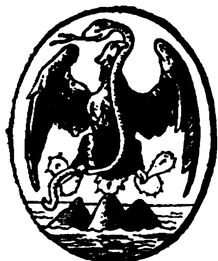
YK

ie hi-
junąć
uwy-
treol-
ależ-
środ-
kor-
łowa-
e pod
race-
ło u-
nego
awiść
adne-
ża że
dziel-
ię po-
ś rolę
ostat-
nsty-
1824
akoń-
ie da-
skiej,
tycz-
ykań-
ierw-
Fer-
znie-
eczy-
tków
tron-
stan-
scoce-
ański
lemo-
racji
raci,
czne-
ależy
a ce-
prag-
zaś
a In-
dzia-
rezy-
(ob.);
ż w
łowi
a po-
zebla
mocy
turę.
Te-
ność,
usta-
koń-
Ve-
89 r.
rządu

MEI

r. zap
gaśni
towa
pnia 1
wyją
tylko
dzeni
kijów
Skutk
pnia 1
go.
ci; p
w. ks
czynn
Od r.
niemi
Franc
Franc
Mekl
1836)
über
schicl
sichti
denbu
desk
Vate
Lisch
Gescl
1835)
M
resów
wład
wie s
M
meko
się z
amon
syro
pryz
dzie
kwas
M
M
zaws
krwi
żelaz
węgl
K.
meko
njan
nośc
wyc
nia
nego
M
(Est
spoli
nej i
Ame
końs

fenigom). Komunikacje bardzo złe, kolej żelazna zaprowadzona dopiero w 1871, i to na niewielkiej przestrzeni (około 50 mil). W 1895 ogólna długość dróg żelaznych wynosiła 10,106 klm. Długość linji telegraficznych w końcu 1893 miała 25,000 klm. Finanse niezbyt świetne; budżet dopiero w ostatnich czasach pozbywa się deficytu. Wydatki na rok 1895—96 były obliczone na 44,947,522 pesos; dochody zaś miały przynieść 44,747,000 pesos. Dług państwa wyniósł w 1894 r. 290,842,124 pesos. Podstawę konstytucji dzisiejszej stanowi ustawa z 1823, na mocy której M. jest rzecząpospolitą federacyjną, złożoną pierwiastkowo z 19 stanów i 3 terytorjów, obecnie z 27 stanów, 2 terytorjów i 1 okręgu związkowego. Władzę prawodawczą posiada kongres, z senatu i izby deputowanych złożony. Władzę wykonawczą, bardzo rozciągłą, ma prezydent, obierany na 4 lata. Wolność zupełna (z wyjątkiem ograniczeń religijnych i handlowych) i równość demokratyczna są podstawami konsytucji; każdy stan ma swego gubernatora. Stolicą państwa jest miasto Meksyk. Herb przedstawia kaktus na skale w morzu, a nad nim orła zabijającego węża. Armja na stopie pokojowej liczyła w 1895 roku 34,833 żołnierzy i 2,270 oficerów, a wraz z rezerwą—45,000 żołnierzy i 3,660 oficerów; na stopie wojennej armja składać się powinna ze 168,000 żołnierzy. Por. Streckes'a „Die Republik M." (Frankfurt, 1847); Bogusławskiego „Ueber deutsche Colonisation in M." (Berlin, 1851); H. Masona „Pictures of M." (Londyn, 1851); v. Hesse-Wartegg „M., Land und Leute" (Wiedeń, 1890); Conkling „Mexico and the Mexicans" (New-York, 1883).

Herb Meksyku.

Historja. Dawniejsza nazwa M. była *Anahuac*. W chwili odkrycia Ameryki przez Europejczyków mieszkańcy M. nosili nazwę *Azteków* (ob.). Pierwsza wiadomość o tym kraju przynieśli do Europy Hiszpanie, Solis i Pinzon, którzy 1508 odkryli Jukatan. W r. 1518 Grijalva zwiedził wschodnie brzegi Anahuacu, a 1519 wylądował Ferdynand Cortez (ob.), i jakkolwiek słabemi bardzo rozporządzał siłami, podbił jednak całe państwo Azteków, które pod nazwą Nowej Hiszpanji przeszło w posiadanie Hiszpanów i rządzone było przez oddzielnych wice-królów, co 5 lat zmienianych. Państwo to, najbogatsze i najobszerniejsze ze wszystkich posiadłości hiszpańskich, pomimo niesłychanego ucisku wywieranego przez nielitościwych zdobywców, pozostało im wierne aż do chwili wypędzenia Burbonów z Hiszpanji. Wypadek ten sprowadził zupełną zmianę stosunków i w M. Jakoż chociaż w 1809 za staraniem duchowieństwa utworzył się tutaj rząd w imieniu Ferdynanda VII, później przecież powstał on przeciwko wysokiej juncie hiszpańskiej, ponieważ ta ostatnia nie chciała usunąć dawnych nadużyć i ograniczeń. Już wtedy uwydatniły się 2 stronnictwa: staro-hiszpańskie i kreolskie, które większej niż tamto pożądały niezależności. Wicekról Venegas usiłował wszelkiemi środkami utrzymać M. w wierności dla regencji i kortezów, rezydujących w Kadyksie, ale prześladowaniami swemi wywołał 1810 ogólne powstanie pod wodzą dzielnego księdza Hidalgo. Po jego straceniu 27 lipca 1811 powstanie wprawdzie zostało uśmierzonem, nowe atoli okrucieństwa następnego wicekróla Colleja rozbudziły dawną nienawiść i wywołały nowe 1820 powstanie, którego żadnemi środkami stłumić nie było można, zwłaszcza że naczelnik powstańców Guerrero trzymał się dzielnie przeciwko Hiszpanom. Z nim połączył się potem Isturbide (ob.), który odgrywał czas jakiś rolę cesarza meksyk. Z upadkiem dopiero tego ostatniego ustanowił kongres 6 grudnia 1823 konstytucję republikańską, która 4 października 1824 weszła w życie 29 grudnia 1824. Kongres zakończył swe posiedzenia i od tej chwili właściwie datuje się istnienie rzeczypospolitej Meksykańskiej, którą uznały naprzód Stany Zjednoczone (1 stycznia 1825), następnie wszystkie państwa amerykańskie i europejskie, a Hiszpanja dopiero 1836. Pierwszym prezydentem wybrany został generał Fernandez Vittoria. Prawem z 13 stycznia 1825 zniesiono handel niewolnikami. Historja nowej rzeczypospolitej w ciągu dwu pierwszych lat dziesiątków przedstawia smutny obraz zamieszań i walk stronniczych. O władzę naczelną dobijają się bezustannie obok independentów arystokratycznych (*Escoceses*), pragnących wprowadzić na tron meksykański księcia z domu hiszpańskiego, independenci demokratyczni (*Yorkinos*), skłaniający się do federacji demokratycznej, i centraliści czyli arystokraci, którzy żądali centralnego rządu arystokratycznego. Wśród tego chaosu zaznaczyć jednak należy dwa momenty: z jednej strony prąd, mający na celu unicestwienie wpływu partji klerykalnej, pragnącej rządów absolutystycznych, z drugiej zaś dążenie białych czyli Kreolów do wyłączenia Indjan i mieszańców od wszelkiego w rządzie udziału. Miejsce wybranego 1 września 1828 r. prezydentem Pedrazza zajął 4 grudnia Santa-Anna (ob.); po nim nastąpił wkrótce Guerrero, który już w końcu 1829 r. musiał ustąpić urzędu generałowi Bustamente (ob.), ale i on wskutek zwycięstwa powstańców 1 i 2 października 1832 r. pod Puebla złożył rządy w ręce Pedrazza, po którym na mocy układu z 1 kwietnia 1833 otrzymał prezydenturę Santa-Anna. Ten podczas wojny z prowincją Texas, która 2 marca 1836 ogłosiła swą niezależność, został wzięty do niewoli; za jego następcy Bustamente przyszło do nieporozumień z Francją, zakończonych dopiero po zdobyciu przez Francuzów Veracruz (5 grudnia 1838) pokojem 9 marca 1839 r. Po Bustamencie stanął powtórnie na czele rządu

we wrześniu 1841 r. przywódca centralistów Santa-Anna i sprawował rządy z władzą niemal dyktatorską; skutkiem swych samowolności wywołał w końcu 1844 roku powstanie i 5 stycznia 1845 roku musiał uciekać. Nowy rząd za prezydentury jego następcy gener. Herrery uznał niepodległość Texasu, ale gdy prowincja ta została wcielona do Stanów Zjednoczonych, wypowiedział tym ostatnim 16 lipca 1845 wojnę, która po wielu klęskach Meksykanów, a zwłaszcza pod Contreras i Churubusco 19 i 20 sierpnia 1847 r., po zdobyciu przez Amerykanów stolicy Meksyku (15 września t. r.), zakończyła się pokojem zawartym w Guadalupe-Hidalgo 2 lutego 1848 roku i przez kongres ratyfikowanym. Na mocy warunków tego pokoju odstąpił M. Stanom Zjednoczonym części stanów: Tamaulipas, Cohahuila i Chihuahua, oraz Nowy Meksyk i Nową Kalifornję (ogółem 30,000 mil kw.), a prócz tego zezwolił na wolną żeglugę po Rio Colorado i odnodze Kalifornijskiej, za co otrzymał 15 miljonów dolarów wynagrodzenia. Obrany ponownie prezydentem Herrera (strącony bowiem 13 grudnia 1845 został zastąpiony przez gener. Paredesa, a ten znowu 1846 przez Santa-Annę), starał się zaprowadzić jaki taki ład w rozstrojonych finansach, ale trudno mu było tego dokazać z powodu dwu powstań Paradesa i krwawych walk z Indjanami, które jednak potłumił i po skończeniu swego urzędowania ustąpił władzy prawnie obranemu generałowi Arista 15 czerwca 1851 r. Rewolucja, wybuchła pod koniec 1852 z powodu reformy celnej, wyniosła na godność prezydenta gener. Cavallosa, miejsce którego 1853 r. zajął Santa-Anna, ale rządząc znowu po dyktatorsku i dobijając się widocznie władzy monarchicznej, został strącony latem 1855 r. przez Alvareza. Po chwilowych rządach tego ostatniego objął najwyższą władzę Comonfort (ob.); ten pragnąc pogodzić liberalnych z klerykalnymi nie zadowolił ani jednych, ani drugich; liberalni więc wybrali Juareza (ob.), a klerykalni gener. Zuloaga (stycznia 1851). Juarez po długich walkach przemógł wreszcie swych przeciwników, potwierdzony został przez kongres prezydentem w czerwcu 1861, osobnem prawem z 1 lipca 1861 r. otrzymał nieograniczoną dyktaturę i rozpoczął rządy w duchu nawskroś demokratycznym. Tymczasem Hiszpanja, Anglja i Francja traktatem londyńskim z 31 października 1861 r. postanowiły zbrojnie interwenjować w M., celem otrzymania zadośćuczynienia za ciężkie straty, poniesione przez swych poddanych podczas wojen domowych. Jakoż flota sprzymierzeńcza stanęła pod koniec 1861 r. u brzegów M. Hiszpanja i Anglja, otrzymawszy wynagrodzenie za swe szkody, wycofały się z przymierza (1862), ale Napoleon III, pragnąc zdobyć M., by podnieść przez to znaczenie *rasy łacińskiej*, rozpoczął wojnę zaborczą. Francuzi po zdobyciu walecznie bronionej przez Ortegę Puebli zajęli 10 czerwca 1863 r. stolicę, opuszczoną 31 maja przez Juareza. Zwołane przez główno-dowodzącego armją francuską gener Forey, tak zwane zgromadzenie notablów proklamowało *cesarstwo Meksykańskie* i za podnietą Napoleona ofiarowało koronę Maksymiljanowi (ob.), arcyksięciu autrjackiemu, który się na to zgodził i 12 czerwca 1864 r. stanął w stolicy nowego cesarstwa. Odtąd rozpoczęła się zacięta walka między imperjalistami, wspieranymi przez dwa legjony cudzoziemskie (belgijski i austrjacki) i Francuzów a republikanami, którzy pod wodzą dzielnego swego prezydenta bronili z wytrwałością sprawy narodowej. Maksymiljan znalazł się w trudnem niezmiernie położeniu. Wszędzie znajdował jawną lub ukrytą opozycję i trafiał na nieprzezwyciężone przeszkody. Kiedy więc pod naciskiem Stanów Zjednoczonych i stosunków europejskich Napoleon III musiał odwołać swą armję (stycz.—Marz., 1867), Maksymiljan posiadał zaledwie cień władzy. Gdy nareszcie został wzięty do niewoli w Queretaro i rozstrzelany (19 czerwca 1867), poddała się Juarezowi i stolica, a rzeczpospolita zatryumfowała nad improwizowanem cesarstwem. Ubóstwiany od narodu Juarez stanął znowu na czele rządu jako legalnie obrany prezydent w grudniu 1867 i powtórnie znowu 1871 r. Po jego śmierci (18 lipca 1872) otrzymał prezydenturę Lardo de Tejada, który sprawując rządy w duchu swego poprzednika, pracował nad utrzymaniem porządku i zagojeniem ran zrządzonych krajowi długoletnią wojną. W listopadzie 1876 Lerdo de Tejada pozbawiony został władzy przez Porfirio Diaz'a, który 5 maja 1877 przez kongres ogłoszony został prezydentem do 30 listopada 1880 r. Potrafił on umiarkowanem postępowaniem zachować spokój w kraju, aczkolwiek nie udało mu się w zupełności przytłumić powstań, rozpoczynanych przez chciwych władzy generałów. Z powodu nieporozumień ze Stanami Zjednoczonemi, rząd waszyngtoński dopiero 1878 uznał Diaza za prezydenta. Rządy prezydenta Diaza przeszły dosyć spokojnie, lubo upadek materjalny kraju był źródłem niezadowolenia, a nowe powstania wybuchły w r. 1879. W r. 1880 prezydentem obrany został generał Manuel Gonzalez (ob.), dążący podobnie jak Diaz, do polepszenia stosunków wewnętrznych. Diaz objął ministerjum robót publicznych dla rozwinięcia budowy dróg żelaznych, dzięki też zwłaszcza usiłowaniom tego ostatniego mógł nowy prezydent przedstawić kongresowi 1881 r. pomyślniejszy obraz stanu kraju. Do tego przyczynił się silny napływ emigracji ze Stanów Zjednoczonych. W r. 1884 Diaz obrany został powtórnie prezydentem. W 1888—1892 wybór ten powtórzono, gdy pod jego rządami kraj znowu się poprawił finansowo i ekonomicznie. W r. 1895 zanosiło się na wojnę z Gwatemalą, ale do wybuchu nie przyszło, w r. 1896 wybrano po raz piąty Diaza prezydentem. Co się tycze stosunków starożytnego Meksyku, jego cywilizacji, religji, języka, ob. Aztekowie. Por. oprócz dzieł podróżniczych

Hellera (Lipsk, 1853) i I. W. Müllera (2 t., Lipsk, 1864—1865 r.), Orozco y Berra „Geografia de los lenguas de **M.**“ (Meksyk, 1864 r.); „Boletin“ Meksykań. towarzystwa geograf. i statyst. (t. 1—9, Meksyk, 1851—1866); Zavala „Ensayo historico de las revoluciones de **M.**“ (2 t., Paryż, 1831); Mora „Mejico y sos revoluciones“ (8 t., Paryż, 1836); Prescott „History of the conquest of **M.**“ (3 t., Boston, 1844); Alaman „Historia de **M.**“ (5 t., 1849—52); Cuevas „Porvenir de **M.** 1821—51“ (3 części, Meksyk, 1851—57); Jcazbalceta „Coleccion de documentos paza la historia de **M.**“ (2 t., Meksyk, 1858—66); Pascual de Gayangos „Cartas y relaciones de Hernan Cortes“ (Paryż, 1866); Labédollière „Histoire de la guerre de Mexique“ (Paryż, 1866); Kendall „M. under Maximilian“ (Londyn, 1872); Niox „Expedition de Mexique“ (1874); Baucraf „Resources and development of Mexico“ (1894).

Meksyk, jeden ze stanów rzeczypospolitej Meksykańskiej, obejmuje przestrzeni 19,812 klm. kw. i liczy 826,165 miesz., główne miasto Toluca. Stan zawiera także okrąg związkowy, obejmujący 1,200 klm. kw. wraz z 575,747 miesz. (1894) i stolicą rzeczypospolitej.

Meksyk, stolicą rzeczypospolitej t. n. i okręgu związkowego, pozostającego pod bezpośrednim zarządem rządu rzeczypospolitej, przed zdobyciem przez Hiszpanję zwana Tenochtitlan, nad dwoma jeziorami Tezeuco i Chalco, na płaskowzgórza Quanhae położona, 2,277 m. nad poziom morza jest wzniesioną; jedno z najpiękniejszych miast amerykańskich, rezydencja rządu, kongresu i biskupa; liczy 329,535 miesz. (1894). Z pomiędzy licznych kościołów najpiękniejszą jest wielka katedra. Miasto posiada uniwersytet, założony w r. 1551, szkołę rolniczą, handlową, górniczą, akademję sztuk pięknych, seminarjum, oraz liczne średnie i niższe zakłady naukowe; kilka bibljotek, muzeów, 4 teatry, wiele fabryk, oraz liczne zabytki z czasów azteków. Miasto posiada pięknie zabudowane place i ulice, ma kanalizację, oświetlenie gazowe i elektryczne, oraz tramwaje. Por. Riedel „Practical guide of the city and valley of Mexico“ (1892).

Meksykańska zatoka, część oceanu Atlantyckiego, wchodząca od zachodu w ląd stały Ameryki, otoczona z północy Stanami Zjednoczonemi Ameryki północnej, od zachodu i południa rzeczą pospolitą Meksykańską, od wschodu półwyspami Florydą i Jukatan; te dwa ostatnie z wyspą Kuba pośrodku tworzą międzymorza Floryda i Jukatan, z których pierwsze jest 225 klm., a drugie 185 klm. szerokie. Południowa **M. z.** zowie się zatoką Veracruz albo Kampesz, a północno-wschodnia zatoką Apalachee. Najważniejsze porty są: Veracruz w Meksyku, Nowy-Orlean w Luizjanie, Pensacola we Florydzie i Hawanna na wyspie Kubie. Największe rzeki wpadające do zatoki są: Mississippi i Rio-del-Norte.

Mela Pomponius, geograf rzymski, żyjący w połowie I w. po Chr.; jego kompendjum geograficzne „De situ orbis“ wydali Tzschuke (7 t., Lipsk, 1807), Parthey (Berlin, 1867) i Frick (Lipsk, 1880). Por. Fink „**M.** und seine Geographie“ (1881).

Melafir, ob. Porfir.

Melaleuca, ob. Czarnobil.

Melamed (hebr), nauczyciel.

Melampiryt, ciało cukrowate, znajdujące się w niektórych roślinach trędownikowatych, zwłaszcza w *Melampyrum nemorosum*; jest to ciało mniej słodkie od cukru mlecznego, w wodzie wrzącej łatwo rozpuszczalne; płaszczyzny polaryzacji nie skręca i z drożdżami nie fermentuje.

Melampus, według podań greckich, syn Amytaona i Idomeny albo Aglai, albo Rodopy, wróżbita i lekarz, mniemany założyciel obrządków Dionyzosa w Grecji. W Megarydzie w m. Aegostenie obchodzono na jego cześć coroczne święto.

Melampyrum, ob. Pszeniec.

Melanaemia, ob. Zimnica.

Melancholia, forma chorób umysłowych, polegająca przeważnie na zboczeniu w sferze czucia. Chory uważa się zwykle za najnieszczęśliwszego człowieka, przecenia każde cierpienie i stwarza sobie nieistniejące wcale, widzi się wciąż prześladowanym, otaczający godzą na jego życie. Wszystkie te cierpienia albo przyjmuje z rezygnacją zupełną (**M.** *bierna)*, albo w gwałtowny sposób przerwać je usiłuje (**M.** *czynna*). Do przyczyn powstawania **M.** należą: dziedziczność, ciągłe przygnębiające czynniki psychiczne, wyniszczające ciężkie choroby (przeważnie zakaźne), nadmierna praca umysłowa. Około 60% dotkniętych **M.** przychodzi do zdrowia, nieraz jednakże bywają recydywy. W leczeniu spokój i odosobnienie stanowią czynniki najważniejsze; stosuje się też hydropatję i różne środki wewnętrzne.

Melancholik, człowiek z temperamentem melancholicznym; ob. Temperament.

Melanchthon F.

Melanchthon lub *Melanthon* Filip, najczynniejszy pomocnik Lutra w dziele reformacji, * 1497 w Bretten w Falcu, † 1560 w Wittenbergu, syn płatnerza Jerzego Schwarzert (nie zaś Schwarzerd, jak zwykle przyjmują), ze strony matki krewny znakomitego humanisty Reuchlina. Początkowo uczył się w szkole łacińskiej w Pforzheim, skąd 1510 przeszedł na uniwersytet heidelberski; otrzymawszy tu 1512 stopień bakałarza filozofji, przeszedł na uniwersytet w Tübingen, gdzie zajął się głównie teologją i filozofją i 1514 po uzyskaniu stopnia magistra, rozpoczął wykłady niektórych klasyków, tudzież filozofji Arystotelesa. Gruntowność jego wiedzy, którą okazał wydaną około

tego czasu gramatyką hebrajską, oraz znakomite wykłady akademickie zjednały mu wkrótce ogólne uznanie. 1518 powołany, na zlecenie Reuchlina, do Wittenbergi na profesora języka i literatury greckiej, przylgnął wkrótce do nauki głoszonej przez Lutra i przez swój zdrowy pogląd, bystrość w sądzeniu, niezwykłą jasność w przedstawieniu i umiarkowaniem przyczynił się tyle do postępu reformacji, co Luter siłą woli i duchem przedsiębierczym. **M.** 1519 po raz pierwszy jawnie wypowiedział przekonania reformacyjne w pismach, którym powód dała dysputa lipska; we dwa lata później napisał „Loci communes rerum theologicarum“ (Wittemberga, 1521 i często), dzieło uważane jako wzór dla późniejszych dogmatyk protestanckich. Wysłany 1527 r., z polecenia kurfirsta Jana Stałego, na wizytacje kościołów saskich, napisał: „Unterricht der Visitatoren an die Pfarherrn im Kurfirstenthum zu Sachsen“ (1528); w dziele tem podał instrukcję, stosującą się do głoszonej ludowi nauki i ważniejsze punkta porządku kościelnego i szkolnego, 1530 r. napisał: „Augsburskie wyznanie wiary,“ a wkrótce potem „Apologję augsburskiego wyznania wiary,“ będące najważniejszą pracą **M.** i które rozgłos jego imienia rozniosły po całej Europie. Po daremnych usiłowaniach zjednoczenia z Kościołem katolickim chciał **M.** zjednoczyć przynajmniej różne sekty powstałe w kościele ewangelickim, lecz nie doprowadziła do celu tak zwana Wirtemberska *formuła zgody* (formula concordia), ułożona po długiej dysputacji z Bucerem, ani też zjazd protestantów w Szmalkaldzie 1537 r., oraz późniejsze we Frankfurcie i Hagenau. Rozchodziło się głównie o znaczenie wiary i dobrych uczynków, oraz o eucharystję. Po śmierci Lutra **M.** zyskał jeszcze więcej zaufania, mimo to, z powodu swego łagodnego charakteru, musiał znosić silne napaści ze strony teologów, zarzucających mu odstąpienie od czystych zasad reformacji i rzucających podejrzenie na jego ortodoksję. Resztę życia przepędził **M.**, słusznie nazwany *Nauczycielem Niemiec* (Praeceptor Germaniae), bądź w walkach z przeciwnikami, bądź w usiłowaniach nad zjednoczeniem kościoła wogóle, bądź nakoniec nad pogodzeniem różnic w kościele ewangelickim. **M.** swą łagodnością i ustępstwem tyle, jeżeli nie więcej, przyczynił się sprawie reformacji, co Luter; ten ostatni bowiem, jak sam o sobie powiada, potrafił tylko burzyć i niszczyć, podczas gdy **M.** umiał i budować. Oprócz wymienionych wyżej, napisał **M.** wiele dzieł treści filozoficznej i teologicznej, których spis sporządził Rotermund (Bremen, 1814). Jego „Opera“ (5 t., Bazyleja, 1541), obejmują dzieła teologiczne, filozoficzne i filologiczne, z wyjątkiem mów; wydanie dzieł **M.** dokonane przez Peucera („Opera,“ 4 t., Wittemberga, 1562—1564) jest niekompletne. Najlepsze i najnowsze zbiorowe wydanie dzieł **M.**, znajduje się w *Corpus Reformatorum* (28 t., Brunświk i Halla, 1834—60). Por. Galle „Versuch einer Charakteristik **M.**, als Theologen“ (Halla, 1840); Matthes „Philipp **M.**, sein Leben und Wirken“ (Altenburg, 1841); Schmidt „Philip **M.** Leben und ausgewählte Schriften“ (Elberfeld, 1861); Nisard „Renaissance et réforme Erasme. Th. Morus Melanchton“ (3 wyd., Paryż, 1877).

Melanezja, nazwa środkowej części australijskiego obszaru wysp, pochodzi od czarnej barwy mieszkańców tych wysp.

Melanezyjczykowie, mieszkańcy Nowej Kaledonji, Nowych Hebryd, archipelagu św. Krzyża, wysp Salomona, Luizjany, Nowej Brytanji, Nowej Irlandji i Nowej Gwinei, wogóle zachodni mieszkańcy grupy wysp oceanicznych, które nowsi geografowie nazywają wspólnem imieniem *Melanezją*, w różnicy od Polinezji i Mikronezji. Na wielu wyspach pomieszani są jednak **M.** z Negrytami i Malajczykami. Właściwi **M.** są cery czerwono-czarnej, włosów wełnistych, stojących w kształcie czubków; wargi mają nie tak grube jak Negrowie, a twarz bardziej płaską i wydłużoną niż tamci; czoło nizkie, oczy małe i czarne, kości policzkowe sterczące, a szczęki bardziej jeszcze wydatne. Chodzą prawie nago, tatuują się i ciało nacierają ochrą. Najpiękniejszą i najinteligentniejszą latorośl **M.** stanowią dzisiaj mieszkańcy wysp Fidżi. Chaty ich są zwykle czworokątne, wydłużone, z wielkiemi dachami zwieszającemi, z liści palmowych lub słomy, niekiedy stożkowate; budują też domy na palach pośród wody. Wszystkie ludy melanezyjskie zajmują się rolnictwem, ze zwierząt domowych posiadają tylko psa, świnię i kurę. Umieją wyrabiać naczynia z gliny, a wyroby swoje pokrywają ozdobami snycerskiemi; broń ich stanowią głównie włócznie i maczugi (ob. Australja, t. 1, str. 589). Wedle poszukiwań Gabelentza, wszystkie języki *melanezyjskie*, mimo różnic szczegółowych, noszą jeden wspólny charakter i jedną stanowią familję. Por. Gabelentz „Die Melanesischen Sprachen“ (1862); Cadrington „The Melanesians“ (1891).

Malangana, ob. Psianka.

Mélange (franc.) mieszanina. Mélanges, pisma rozmaitej treści, mieszaniny, Varia, rozmaitości.

Melanina, *melanin*, czarny pigment zwierzęcy, znajdujący się w skórze murzyna, w oku, w płynie sepji, w wielu utworach chorobliwych ciała i t. d. Wszystkie te pigmenty nie są zapewne identyczne, ale otrzymanie czystej **M.** dotąd się nie udało. Jest to ciało nierozpuszczalne w największej liczbie rozczynników i opierające się silnie różnym działaczom chemicznym, chlor go nie bieli, popiół daje obfitujący w tlennik żelaza. Powstaje zapewne z czerwonego barwnika krwi.

Melanit, ob. Granat.

Melanizm (z grec. *czarnobarwność*), skłonność wielu istot żyjących do nadmiernego pokrywania się czarną barwą, objaw wręcz przeciwny albinizmowi (ob.). **M.** występuje często u motyli, u ptaków wróblowatych i ryb. U człowieka objaw ten

zdradzają silni bruneci; kobiety ciężarne mają też skłonność do silnego rozwoju pigmentu. Jako objaw patologiczny, występuje **M.** w chorobie Addisona (ob. Addisona choroba).

Melanoma, rodzaj nowotworów, zbliżony do sarkomy i wypełniony barwnikiem brunatnym lub czarnym. U ludzi **M.** spotykają się rzadko i są małe, u koni natomiast występują często. Są zawsze złośliwe.

Melanoskop, ob. Erytroskop.

Melanoza, nienormalne czarne zabarwienie pewnych organów i tkanek w ciele ludzkiem, jak zabarwienie krwi przy zimnicy chronicznej, błony śluzowej pęcherzyków płucnych, pyłem węglowym.

Melanthioideae, podrodzina roślin liljowatych, do której zaliczają się rodzaje zimowita i ciemierzycy.

Melantrich Jerzy z *Aventina*, zasłużony drukarz, wydawca i pisarz czeski, * 1511 w Rożdialowicach, † 1580; obyczajem swego czasu od czarnych włosów nazwany *Czernovlasek*, *Niger* lub z greck. *Melantrichos*, studjował w Pradze, Witemberdze, Bazylei i Norymberdze. Po powrocie do kraju założył 1551 r. drukarnię w Pradze, z której wydał znaczną liczbę szacownych dzieł, między innemi „Biblję czeską" (1549, 56, 61, 70 i 77), „Nowy Testament" (1558, 64, 76) i w. in. Jako pisarz, przełożył **M.** kilka dzieł z języka łacińskiego, jak „Urbana Regia rozmlouváni se sestrou o krásném kázáni P. Krista" (1545, 71, 73); „U. Regia Katechysmus" (1547); „Studnice života a lekarzstvi dusze" (1554); „Modlitwy nabożne" (1554, 58, 64, 81).

Melanuria, oddawanie moczu ciemnego wskutek barwnika indykanu lub indygotyny. **M.** bywa często przy rakach pigmentacyjnych.

Melas Michał, baron, feldmarszałek austrjacki, * 1730 w Morawji, rozpoczął zawód wojskowy w Siedmioletniej wojnie jako adjutant-feldmarszałka Dauna. W r. 1794 jako feldmarszałek porucznik stał na rzeką Sambrą, w r. 1799 dowodził korpusem austrjackim, który łącznie z Suworowem wyparł Francuzów z Włoch; 14 czerwca 1800 został pobity przez Bonapartego pod Marengo. Później dowodził naczelnie w Czechach; † 1806 jako prezes nadwornej rady wojennej.

Melas, ob. Cukrownictwo.

Melastoma (*zaczerń, gardzielnik, czarnopysk*), rodzaj roślin z rodziny *Melastomaceae*, obejmuje krzewy w gorących okolicach Starego świata, głównie w Indjach Wsch., których jagody jadalne czernią usta. **M.** *malabathricum*, o kwiatach purpurowych; liście stanowią środek ściągający, a owoce jadalne używają się też do farbowania wełny na czerwono. **M.** *polyanthum* jest jednym z najpospolitszych krzewów w Indjach Wsch., słodkie jagody rzadko są jadane.

Melastomaceae, rodzina roślin dwuliścieniowych, o następnych cechach: kielich mniej lub więcej zrosły z zawiązkiem; płasko osadzone w gardzieli kielicha pręciki o pylnikach otwierających się dziurkami wierzchołkowemi; owoc kilkokomórkowy, wielonasienny, stanowi jagodę lub torebkę. Należą tu krzewy lub drzewa, rzadko zioła, o liściach przeciwległych, rzadko okółkowych, i kwiatach zebranych w bukiety. Należy tu około 1800 gatunków właściwych okolicom gorącym; owoce jagodowate są jadalne, niektóre dostarczają barwników lub leków lekko ściągających.

Melati v. Java (pseudonim Mar. Chryst. Nic. Sloot), powieściopisarka holenderska, * 1853 r. w Samarang. Napisała powieści popularne: „Het land van Walter Scott" (1887); w niem. tłómacz. „Emigranten".

Melbourne, stolica kolonji angielskiej Wiktorji, w południowej Australji, niedaleko ujścia rzeki Yarra do zatoki Hobsona położona, rezydencja gubernatora, siedlisko władz, parlamentu, wyższego sądu, arcybiskupa katolickiego i biskupa anglikańskiego. Miasto **M.** było jeszcze w r. 1836 nędzną wioską; obecnie liczy 70,000, a wraz z licznemi przedmieściami do 450,000 miesz.; ulice są regularnie i pięknie zbudowane, wspaniałe gmachy i świątynie (katedra, pałac parlamentu, bazar, 5 teatrów, pałac uniwersytecki) nadają mu pozór prawdziwie europejski. **M.** posiada uniwersytet, różne stowarzyszenia naukowe, wiele szkół, muzea, bibljotekę o 300,000 tomów; jest miastem bardzo przemysłowem i handlowem. Port **M.** jest głównym punktem transportowym dla wielkiej części Australji.

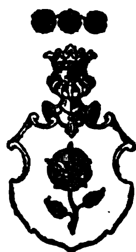
Melbourne Wilhelm Lamb, wicehrabia, mąż stanu angielski ze stronnictwa Whigów, * 1779, † 1848 r. Od 1805—30 występował w izbie niższej; pod prezydencją Greya został ministrem spraw wewnętrznych, w latach 1834—41 był prezesem ministrów, dopóki Peel znowu steru rządu nie objął; odtąd pozostał już bez żadnego wpływu. Żona jego, znana ze stosunków swoich z Byronem; tudzież z wydanych przez się powieści, głośna lady *Karolina Lamb*, córka hrabiego Bessborough, * 1785, † 1828. Ze śmiercią (1853) bezdzietnego jej brata dyplomaty *Fryderyka Jakóba Lamb*, trzeciego *wicehrabiego Melbourne*, *lorda Beauvale*, wygasł ten tytuł, a majętności przeszły na jego siostrę, *Emilję Marję*, żonę Palmerstona.

Melbye Antoni, duński malarz morski, * 1818 w Kopenhadze, † 1875 w Paryżu. Odznaczył się jako wyborny krajobrazista; zwłaszcza świetnie traktował wodę i powietrze.

Melcer Henryk, fortepjanista, * 1869 w Kaliszu, kształcił się w konserwatorjum w Warszawie 1891 r., później w Wiedniu, gdzie był uczniem Leszetyckiego. **M.** jest dyrektorem szkoły muzycznej we Lwowie. Z kompozycji jego wyróżniają się: „Pani Twardowska," balla-

Melcer Henryk.

da na chór z orkiestrą, „Koncert fortepjanowy“ z orkiestrą i „Trois morceaux caractéristiques.“

Melchendeiner

Melchendeiner, *Malgedein*, herb: W polu srebrnem — róża w połowie czerwona, w połowie błękitna, na gałązce z dwoma listkami. U szczytu—trzy róże.

Melchers Paweł, arcybiskup koloński, * 1813, † 1895 w Münsterze, od 1857 biskup w Osnabrück, od roku 1866 arcybiskup koloński, jeden z przywódców ultramontanów w Niemczech, gorliwy propagator dogmatu nieomylności papieskiej, z powodu sprzeciwiania się ustawom majowym usunięty z katedry 12 lipca 1876. **M.** osiadł wtedy w nadgranicznej holenderskiej prowincji Limburgu, skąd za pośrednictwem tajnego delegata pełnił dalej swój urząd, wreszcie 1884 pojechał do Rzymu, gdzie 1885 mianowany był kardynałem i zrzekł się arcybiskupstwa. Napisał: „Die katholische Lehre von der Kirche“ (4 wyd., 1881); „Das Gebet des Herrn“ (1883); „Das Leben der allerseligsten Jungfran und Gottesmutter Maria“ (1889); „De Canonica visitatione“ (1893).

Melchissédec Piotr Leon, śpiewak francuski, * 1843 r. w Clermont-Ferrand, syn komisarza policji. Kształcił się w konserwatorjum paryskiem 1863 r., gdzie był uczniem Alkana. W r. 1866 debiutował w operze komicznej z wielkiem powodzeniem. Obdarzony pięknym barytonem, śpiewał w *Hugonotach, Afrykance, Fauście, Aidzie* i w. in. W r. 1878 zorganizował trupę liryczną, z którą objechał prowincję. W r. 1879 był angażowany do Opery paryskiej.

Melchizedech (t. j. król sprawiedliwości), król i zarazem najwyższy kapłan Salemu (Jeruzalem), uważany był przez Żydów jako figura przyszłego Mesjasza, jak go nawet *List* św. Pawła *do Żydów* określa. Podług przypuszczenia Geigera, ustęp o **M.** pochodzi dopiero z czasów po powrocie z niewoli.

Melchizedech, patrjarcha eczmjadzeński, nie mogąc wypłacić 2,000 dukatów haraczu królowi perskiemu, przybył do Lwowa, objął r. 1622 biskupstwo, a po czterech latach udał się do Kamieńca Podolskiego i tam † 1627.

Melchizedechiści albo *Melchizedechjanie*, sekta gnostyczna w III w. po Chr., uznająca w **M.** istotę niebieską, zastępującą miejsce Zbawiciela, podczas gdy Chrystus w ich mniemaniu był tylko człowiekiem. Początek tej sekcie dał Theodotos, zwany Wekslarzem, który za pomocą niej starał się rozwinąć pojęcia unitarjuszowskie Theodota z Bizancjum.

Melcnjades (św.), zwany także *Melcjades* albo *Milcjades*, Afrykanin, papież, nastąpił po św. Euzebjuszu r. 310, † 314. Występował gorliwie przeciwko Donatystom i Manichejczykom, obwiniony był za to przez nich o zdradę Chrześcijan i wydanie ksiąg św. podczas prześladowania za cesarza Maksencjusza. Konstanty W. darował **M.** i jego następcom pałac królewski. Żywot jego, napisany przez św. Bernarda, znajduje się w rękopisie w bibljotece uniwersytetu w Cambridge. Pamiątkę jego obchodzi Kościół 10 grudnia.

Melchjor (z fr. *maillechort)*, używana niekiedy niemiecka nazwa nowego srebra czyli argentanu.

Melchjor z Mościsk, ob. Mościcki Melchjor.

Melchthal Arnold von, właściwie *Arnold von der Halden*, uważany za twórcę niepodległości szwajcarskiej. Kiedy namiestnik austrjacki sędziwemu ojcu jego, który nie chciał wskazać miejsca pobytu swego syna, oczy kazał wykłóć, **M.** złączył się z Walterem Fürst i Wernerem Stauffacher r. 1307 na górze Rütli, celem wyswobodzenia uciśnionej ojczyzny. Jakoż w dniu 1 stycznia 1308 r. złamano przewagę Austrji.

Melcombe-Regis, ob. *Weymouth* i *Portland*.

Meldahl Ferdynand, architekt, * 1827 w Kopenhadze, gdzie był dyrektorem akademji, wykonał: ratusz we Fredericia, instytut dla ociemniałych w Kopenhadze i odbudował spalony zamek Frederiksborg. **M.** wydał z Neckelmannem „Pomniki renesansu w Danji“ (1888).

Melde Franciszek, fizyk, * 1832 w Grossenlüder pod Fuldą, kształcił się w Marburgu i 1864 został tamże profesorem astronomji. Zajmował się głównie badaniami akustycznemi i ogłosił: „Die Lehre von den Schwingungskurven“ (1864); „Theorie und Praxis der astronomischen Zeitbestimmung“ (1876); „Akustik“ (1883); „Chladnis Leben und Wirken“ (2 wyd., 1888).

Meleager, epigramatyk grecki, żyjący około 60 r. przed Chr., rodem z Gadary w Syrji, ułożył p. t. „Stephanos“ (t. j. Wieniec) zbiór epigramatów 46 poetów. Najlepsze wydanie jego własnych poezji dał Gräfe (Lipsk, 1811).

Meleagrina, mięczak, ob. Perłopław.

Meleagris, ob. Indyk.

Meleagros, syn Ojneusa, króla Kalidonu i Altei, miał udział w wyprawie Argonautów, zabił dzika Kalidońskiego, a także trzech braci swej matki. Ta ostatnia, nauczona przez wyrocznię, że **M.** dopóty tylko żyć będzie, dopóki się nie wypali głównia rozżarzona na ognisku w chwili jego narodzin, wyjęła ją i, zagasiwszy w ukryciu, przyśpieszyła śmierć syna.

Melecytoza, *cukier modrzewiowy*, $C_{12}H_{22}O_{11}$, ciało cukrowate, zawarte w mannie brjansońskiej, krystalizujące w kryształki podobne do cukru trzcinowego, od którego się różni zresztą tylko większą zdolnością skręcania płaszczyzny polaryzacji i trudniejszą fermentacją.

Meleda (słow. *Mljet*, staroż. *Melita)*, wyspa u wybrzeży Dalmacji, należy do okręgu Raguzy, oddzielona od lądu stałego *kanałem M.*, ma 99,2 klm. kw. powierzchni i 1,700 miesz.

Melegnano *(Marignano)*, osada mająca 5,500 miesz., w prowincji włoskiej Medjolanu, nad rzeką Lambro, pamiętna jest zwycięstwem króla francuskiego Franciszka I nad Szwajcarami i księciem Medjolańskim, 13 i 14 wrześ. 1515, tudzież zwycięstwem Francuzów nad Austrjakami 9 czerwca 1859 r.

Melegueta, ob. Amomum.

Melena, Elpis; ob. Schwartz (Esperanza von).

Meléndez-Valdés, Don-Juan, jeden z celniejszych nowoczesnych poetów hiszpańskich, * 1754 w Ribera-del-Fresno. Studja filozoficzne kończył w Madrycie, a prawne w Salamance, gdzie zapoznał się z poetą Cadalso (ob.) i trzymał prym w jego otoczeniu. Od **M.** datuje się w Hiszpanji wskrzeszenie poczucia narodowego, zrzucenie jarzma francuskiego i powrót do klasycznych wzorów rodzinnych. Uwieńczony przez akademję 1780, zasłynął eklogą „Batilo", został 1781 profesorem uniwersytetu w Salamance, a później pełnił wyższe urzędy w sądownictwie i piękną celował wymową. Stronnik rządów francuskich, po upadku Napoleona musiał uciekać do Francji i † 1817 w Montpellier. Zbiór jego poezji wyszedł w Madrycie (3 wyd., 4 t., 1820, a później w Barcelonie, 1838). Wpływ jego na rozwój poezji hiszpańskiej był tak potężny, że ziomkowie dali mu zaszczytną nazwę „Restaurador del Parnaso".

Melenki, miasto powiatowe w gubernji Włodzimierskiej, przy złączeniu się rzek Melenki i Unży, ma 8,904 miesz. (1897). *Powiat Melenkowski*, ma 4,618 w. kw. i 147,304 miesz., trudniących się obok rolnictwa wyrobem płótna i filcu. W powiecie znajdują się liczne fabryki.

Meles, ob. Borsuk.

Meleszko, *Mieleszko*, *Mieleszkiewicz*, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem czerwonem, na pniu ociętym, sękatym—kruk czarny z pierścieniem w dziobie; w dolnem czerwonem — trzy srebrne wręby ku dołowi coraz mniejsze.

Meleszko.

Melfi, miasto we włoskiej prowincji Potenza, położone na północnym stoku góry Monte Vulture, posiada ruiny zamku, zbudowanego przez Roberta Guiscarda i 11,765 miesz.

Meli Giovanni, znakomity poeta sycyliski, * 1740 w Palermo, † 1815. Pisał w narzeczu sycylijskiem, które oczyścił i uszlachetnił. Utwory jego (canzony, ody, sonety, sielanki, bajki, wiersze satyryczno-komiczne i epopeja komiczna w 12 pieśniach, p. t. „Don Chisciotte"), odznaczające się wdziękiem, wesołością i szlachetną prostotą, wyszły ostatnio w Palermo 1847 r.

Melia *(miedlin, miodek, cedrak, jesionek)*, rodzaj roślin z rodziny *Meliaceae*, cechujący się kielichem 5-ząbkowym, koroną 5-płatkową, 10 pręcikami, znamieniem 5-kątnem; owoc—pestczak o jądrze twardem, 5-komórkowem; drzewa i krzewy w Indjach zachodnich i wschodnich. Najważniejszym gatunkiem jest **M.** *azedarach*, *bez chiński*, *bez indyjski*, drzewo azjatyckie, przeniesione do Europy płd.; wszystkie części tego drzewa w większych ilościach są trujące, ale w małych ilościach stanowią środek przeciwrobaczny. We Włoszech z pestek owoców robią różańce. **M.** *sempervirens*, o kwiatkach wonnych, błękitnawo-fijoletowych, hoduje się w Europie płd. pod nazwą *bzu indyjskiego*.

Meliaceae *(miedlinowate)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca za cechy: kielich 4—5-szczepny lub 4—5-dzielny; płatków 4—5 podzawiązkowych, często zrosłych; pręcików 8—10, rzadko 5 lub wiele, nitkami spojonych w rurę mniej lub więcej zupełną; zawiązek górny, 3—5 komóreczkowy, znamię krążkowate lub piramidalne; owoc pestkowiec, torebka lub jagoda. Należą tu drzewa i krzewy o liściach naprzemianległych, bezprzylistkowych, pierzastych, rzadko pojedyńczych. Należy tu około 300 gatunków, właściwych głównie krajom gorącym. Niektóre, jak Swietenia Mahagoni, dostarczają wybornego drzewa, nasiona niektórych zawierają olej, inne posiadają własności lekarskie, a owoce kilku gatunków są jadalne.

Melianthus *(miodokwiat)*, rodzaj roślin z rodziny zapianowatych, krzewy w Afryce płd. i na Himalajach, których kwiaty w znacznej ilości wydzielają sok miodowy. Z kwiatów **M.** *major*, w Ziemi Przylądkowej, za potrząsaniem ma wypływać sok słodki, bladoróżowy, używany na wzmocnienie żołądka.

Melica, trawa, ob. Perłówka.

Melichar Jan, pisarz czeski, * 1810 w Skutczy, lekarz, a zarazem aktor, krzątał się pilnie około rozbudzenia życia czeskiego, pisał do *Posla z Prahy*, *Kvietów*, *Moravskiej Orlicy* i inn.; osobno ogłosił: „Dóležitost vszenaucznych viedomosti" (1884); „K diejinam vzdielanosti" (1886—87); „Dóležitost póvodnich spisó" (1874); „K diejinám naszého probuzeni" (1886—89); „O vlasteneckém idealizmu" (1890); „O prostonárodnim pisemnictvi" (1892); „O knihách pro lid" (1888) i in.

Melichar Józef J., pisarz czeski, * około 1819, † 1862, pisał w *Kvietach* i *Vczeli*, oraz osobno ogłosił: „Mluvozpytné pabierky" (1853); „Mudroslovné povidky a basnie" (1855); „Rozum a sztiesti, Spravedlnost a smrt" (1854); „Czech a Niemec" (1846); „Krok a Konfuc" (1848); komedje: „Pan Traube" (1853); „Pan praktikant" (1848); „Neviesta messinská" (1849); „Divadelni ochotnik" (1853).

Melichar Franciszek, pisarz czeski, * 1842, pedagog, napisał: „Monografii miesta Unhosztie" (1888); „Diejiny okresu unhoszt'ského" (1890); redagował „Diejiny szkolstvi hejtmanstvi kladenského" (1898).

Melicocca *(masłówka, miodowiec)*, rodzaj roślin z rodziny zapianowatych, obejmuje drzewa w Indjach wsch. i zach.; **M.** *bijuga*, w Ameryce płd., ma

swoce mięsiste, kwaskowate, które są jadalne, zarówno jak ich nasiona, podobne z smaku do kasztanów.

Melik *(Mehlig)*, herb: W polu czerwonem — klucz i flet ukośnie skrzyżowane. U szczytu ręka zbrojna z mieczem.

Melik.

Melikertes, syn Atamasa i Inony, ścigany przez Herę (Junonę), rzucił się z matką do morza, poczem Ino (jako Leukotea) i **M.** (jako *Palemon)*, przemienieni zostali na bóstwa morskie. Na cześć **M.** odprawiano pod Koryntem igrzyska istmijskie.

Melikow, ob. Loris-Melikow.

Melilit *(humboldtylit, somerwilit)*, minerał z rzędu krzemianów, z grupy skapolitów, krystalizuje w krótkie słupy tetragonalne, jest żółtawy, blasku szklistego lub tłustego, twardość 5, c. wł. 2,9, składa się z krzemianów glinki, wapna, magnezji, sody z zawartością tlennika żelaza. Znajduje się w lawach i bazaltach w różnych okolicach.

Melilla, miasto hiszpańskie na marokańskiem wybrzeżu morza Śródziemnego, na wązkim półwyspie położone, ma cytadelę silnie ufortyfikowaną, port i około 3,000 miesz., w tej liczbie wielu zesłańców.

Melilotus, roślina, ob. Nostrzyk.

Melin, *Mellin*, herb: W polu srebrnem — krokiew w szachownicę błękitno-złotą ukośną. U szczytu podobna krokiew, z 5-ciu piórami strusiemi: dwoma białemi między czerwonemi. Labry błękitno-złote.

Melin.

Méline Feliks Juljusz, polityk francuski, * 1838 w Remiremont. W r. 1872 został republikańskim członkiem zgromadzenia narodowego, w r. 1876 deputowanym. W r. 1883—85 był ministrem w gabinecie Juljusza Ferry. **M.** w r. 1892 wystąpił jako przywódca partji domagającej się ceł ochronnych. W r. 1896 został prezesem gabinetu, ze stanowiska tego ustąpił w czerwcu 1898. Był przeciwnikiem rewizji procesu Dreyfusa; na kongresie wybierającym prezydenta Rzeczypospolitej w Wersalu po śmierci Faure'a (18 lutego 1899) otrzymał 279 głosów.

Meling, *Mehling*, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem srebrnem i u szczytu—pół jelenia czerwonego; w dolnem, czerwonem — 5 kul srebrnych.

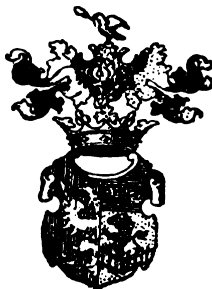
Meling.

Mélingue Lucjan, malarz francuski, * 1841 r. w Paryżu. Z obrazów jego, głównie historycznych, celniejsze są: „Poranek 10 termidora II r."; „Zniesienie stanu oblężenia Metzu przez Karola V"; „Etienne Marcel wdziera się do pałacu Delfina 1358"; „Zajęcie Belfortu 1654" i in.

Melinit, materjał wybuchowy do wypełniania granatów, złożony ze stopionego kwasu pikrynowego, wprowadzony został do artylerji francuskiej. Pierwotny **M.**, podany przez Turpina, łatwo ulegał wybuchom; w składzie nieco zmienionym przez Berthelota i Sarrana działa bezpieczniej.

Melioribus annis (łac.) w czasach lepszych.

Melioruczy, *Mellioruci*, *Meglioruci* (hrabia), herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem czerwonem—pół orła srebrnego ukoronowanego; w lewem, ściętem, od góry błękitnem—trzy lilje złote, od dołu złotem—lew błękitny za płotem. Nad koroną margrabiowską—gołąb biały z kłosem złotym w dziobie. Nadany 1697 r.

Melioruczy.

Melisa.

Melisa, herb: Na tarczy złotem obramowanej, w polu błękitnem, między trzema srebrnemi sześciopromiennemi gwiazdami od góry i trzema od dołu, na pasie prawo-ukośnym srebrnym—głowa bawola czarna między dwiema złotemi pszczołami. Nadany 1821 przez cesarza Mikołaja I.

Melismatyczny śpiew, rodzaj śpiewu, przy którym na jedną sylabę tekstu wypada po parę lub więcej tonów do odśpiewania, kiedy tymczasem na śpiew sylabiczny jedna tylko nuta przypada.

Melisylowy alkohol, ob. Mirycylowy alkohol.

Melisynowy kwas, $C_{30}H_{60}O_2$, kwas kończący szereg kwasów tłustych. Jest to ciało stałe, topiące się przy 88°; kwasowi temu odpowiada alkohol mirycylowy (ob.), z którego może być otrzymany.

Melissa, roślina, ob. Rojownik.

Meliszová-Körschnerová Antonina, autorka czeska, * 1833, † 1894. W r. 1860 zaczęła drukować swe poezje w *Lumirze, Daliborze, Bolesłavanie* i in. Dorabiano do nich muzykę; jedna z nich: „Muž bez slzi" uludowiła się. W r. 1861, wyszedłszy za mąż za Emanuela Melisza (muzyka

i historyka muzyki, * 1831), zaczęła wydawać pierwsze czeskie pismo dla kobiet *Lada*. Wydała dwa tomy „Humoresek", wiele opowiadań i nowel z życia muzyków czeskich i z życia społecznego, kilka komedji i fraszek.

Melitele, jakoby bogini zieloności i kwiatów w Litwie pogańskiej i u starodawnych Prusaków. Pod tym tytułem wydawał Odyniec w 1829, 1830 i 1833 noworocznik, mieszczący utwory największych ówczesnych poetów (Mickiewicza, Słowackiego, Zaleskiego, Woronicza, Gaszyńskiego, Góreckiego).

Melito, biskup w Sardes, żyjący w drugiej połowie II w., wręczył cesarzowi Markowi Aureljuszowi apologję chrześcijan i pisał dzieła treści egzegetycznej, dogmatycznej i praktycznej, z których urywki zachował Euzebjusz w *Historji kościelnej*. „Clavis Melitonis", wydana przez Pitra (Paryż, 1855) i kilka innych pism, pod jego imieniem wydanych, są podrobione. Przypisują M. dzieło o Bogu cielesnym (*Peri theou ensomátou*), w którem, podług Orygenesa, przyjmował, że Bóg, podobnie jak człowiek, ma ciało. Na zdaniu tem opierali się sekciarze *Melitoniści*, którzy, podług św. Augustyna, podobieństwo człowieka z Bogiem widzieli nie w duchu, lecz w ciele.

Melitopol, miasto powiatowe guberni Taurycłkiej, nad jeziorem Mołocznem, ma 15,120 miesz., gimnazjum realne, 2 cerkwie, meczet. Wedle niektórych M. jest stara osada osada grecka; zburzone zupełnie przez Batego. — *Melitopolski powiat*, ma na przestrzeni 11,729 w. kw., 386,086 miesz. (1897).

Meljoracja, w ogólności ulepszenie, zwłaszcza poprawa gruntu, przez irygację, osuszenie, użyźnienie za pomocą nawozów i t. p.

Meljoracyjny kredyt ma na celu dostarczanie właścicielom gruntów lub towarzystwom ziemian pieniężnych środków do dokonania ulepszeń gruntów, jak: irygacja, osuszenie (drenowanie), regulacja rzek, urządzanie tam i t. p.

Melkart, dosłownie: król miasta; przydomek Baala (ob.) w Tyrze. Grecy zwali go Melikertes. Z Tyru kult jego rozszerzył się na Cypr, Tarsus, Kartaginę.

Meller Jan, muzyk, * 1826 w Warszawie, b. dyrektor chórów opery warszawskiej.

Mellerowa Zofja, żona poprzed., autorka polska, * 1848 w Warszawie, jej sztuki dramatyczne, grywane są z powodzeniem na scenach polskich: „Złote runo"; „Postanowienia" (1891); „Wanda" (drukowana w *Kłosach*); „Niebezpieczne lekarstwo"; „Zyzio"; „Dwie miary" (1876); „Fałszywe blaski" nagrodzone na konkursie imienia Fredry (1877) i in. Nadto wydała powieść „Grochowe wianki" (1874) przełożoną na język niemiecki; „Poranek muzyczny" (krotochwila w 2 część.): „Straduję" (komedja w 1 akcie, 1883); nowele: „Stefanek"; „Sielanka"; „Pan Witold"; „Na letniem mieszkaniu"; „Premjum noworoczne"; „Salto mortale"; „Przemędrkował" i in. Wspólnie z Galasiewiczem (ob.) napisała: „Chata za wsią" (dramat ludowy w 5 akt., rzecz wzięta z powieści Kraszewskiego); „Dziewczę z chaty za wsią" (dramat ludowy w 5 ak.): „Pan Zołzikiewicz" (dramat ludowy w 6 akt., treść wzięta z noweli Sienkiewicza, p. t. „Szkice węglem"). Prócz tego: „W Alpach" (dramat w 2 aktach); „Straduję" (komedja w 1 akcie, wydana w 1883); „Kto winniejszy" (komedja w 3 aktach, drukowana w *Przeglądzie tygodniowym*); „Uwięziona" (komedja, wydana w1884); „Hrabina Tea" (sztuka w 3 aktach; „Wdowa z Efezu" obrazek grecki (drukowany w *Echu muzycznem*, 1891). Nadto djalogi, monologi drukowane po czasopismach, jako też przekłady sztuk teatralnych przeważnie z włoskiego.

Mellerowa Zofja.

Melligo, ob. Miodowa rosa.

Mellin Gustaw Henryk, jeden z najcelniejszych pisarzów szwedzkich, * 1803 w Revolax w Finlandji, † 1876. Po ukończeniu studjów teologicznych w Upsali, mieszkał naprzód w Sztokholmie, a od 1851 jako pastor w Norra Wram w Skanji. Treść do swych romansów, przez które stanął w szeregu najznakomitszych prozaistów szwedzkich, brał z historji ojczystej. Zbiorowe ich wydanie ukazało się 1866 r. Do najcelniejszych należą między innemi: „Blomman pa Kinnekulle" (3 ed., Stockholm, 1831); „Anna Reibnitz" (2 ed., tamże, 1833); „Sivard Kruses bröllop" (2 ed., tamże, 1832); „Joannes Fiällman" (2 t., tamże, 1831—33); „Gustaf Brahe" (1832); „Pamo Nissinen" (1838); „Jacob Casimir de la Gardie" (1849) i t. d. Z prac historycznych M., nie posiadających wprawdzie wysokiej wartości naukowej, ale bardzo rozpowszechnionych dla popularnego opowiadania; najlepsze: „Fäderneslandets Historia" t. j. „Dzieje ojczyste" (4 ed., Stockholm, 1852) i „Historja literatury szwedzkiej" (tamże, 1864). W niektórych swych pismach, a zwłaszcza w poetycznej fikcji „Soeriges sista strid" (tamże, 1840) wykazuje wielką nieprzyjaźń ku Rosji.

Mellit, minerał, ob. Miodowiec.

Mellitowy kwas, *kwas miodowcowy*, $C_{12}H_6O_{12}$, znajduje się w połączeniu z glinką i wodą w *miodowcu* (ob.); powstaje też przez traktowanie węgla brunatnego nadmanganianem potasu. Krystalizuje w delikatne, jedwabiste igły, jest mocno kwaśny, w wodzie łatwo się rozpuszcza.

Melloca, roślina, ob. Basella.

Melloni Macedonio, fizyk, * 1798 w Parmie, † 1854 w Portici. W r. 1824 został profesorem w Parmie, ale w skutek udziału w ruchach politycznych zmuszonym był schronić się do Paryża; w latach 1839—48 był dyrektorem konserwatorjum sztuk i rzemiosł w Neapolu, gdzie też kie-

rował dostrzegalnią meteorologiczną na Wezuwjuszu. Zasłużył się badaniami nad ciepłem promienistem, do czego zbudował *termomultiplikator* (ob.).

Melnik, *Mielnik*, miasto w Czechach, na prawym brzegu Elby, która tu przyjmuje Mołdawę i zaczyna być spławną, ma kościół z XII w., zamek książąt Lobkoviców, stary ratusz i 2,400 miesz. Winnice tutejsze dostarczają słynnego wina czerwonego, zwanego *melnickiem*.

Melo, a właściwie *Mello*, don Franciszek Emanuel de, jeden z klasycznych historyków w literaturze hiszpańskiej, * 1611 w Lizbonie, † 1666 tamże. Zostając początkowo w hiszpańskiej, a potem w portugalskiej służbie wojskowej, pracował równocześnie w zawodzie dyplomatycznym i oddał znaczne usługi zwłaszcza Portugalji. Z licznych prac jego historycznych (około 100 tomów) największej sławy używa: „Historia de los movimentos, separacion y guerra de Cataluna en tiempo de Felipe IV“ (Lizbona, 1645; późniejsza ed., 2 t., Paryż, 1826—32); dzieło uważane i ze względu na styl za wzór klasyczny.

Melocactus (*jeżomelon, kaktus melonowy*), rodzaj roślin z rodziny kaktusowatych, mający łodygę kulistą, jajowatą lub piramidalną, oznaczoną żebrami i uwieńczoną gałką wełnistą, zwaną nagłówkiem (*cephalium*); jest to gatunek kolby, utworzonej z brodawek ściśle skupionych, z których wyrastają kwiaty drobne i nietrwałe. **M.** *communis*, w Indjach zachodnich, ma łodygę mięsistą, używaną do okładów wyrzutów skórnych; owoce są jadalne i służą do wyrabiania syropu używanego w chorobach piersiowych.

Melocactus communis.

Melodja, jest to szereg tonów, powiązanych z sobą jednością tonacji (ob.) i rytmu (ob.) tudzież noszących pewien wspólny charakter smutku, tęsknoty, zadumy, radości, stosownie do tego, jakie z uczuć pragnie kompozytor uwydatnić. Niemiecka muzyka ogranicza melodje szczupłemi bardzo rozmiarami, zmieniając takową w kilkotaktowy temat (ob.), stanowiący podstawę dalszego harmonicznego rozwinięcia.

Melodjon, instrument muzyczny dęty z klawjaturą. Miejsce strun zastępują tu widełki strojowe i sprężyny metalowe, dające się z pomocą szrubki wyżej lub niżej nastrajać. Dla otrzymania tonu należy, obok uderzenia w klawisz, nacisnąć nogą pedał poruszający cylinder elastyczny, którego działanie sprowadza drgania sprężyn. Głosem **M.** przypomina dęte narzędzia drewniane (flet, klarnet). Podobną naturę głosu i budowę mają inne klawi-cylindrowe instrumenty, jak: melodykon, fisharmonika, harmonifon, parmeladion.

Melodrama (z greck.), właściwie dramat napół muzykalny, w którym deklamacja pojedyńczych ustępów wspieraną lub przerywaną bywa przez muzykę instrumentalną. Obecnie **M.** nazywają sztukę opartą na brutalnych efektach sytuacyjnych, dążących do roztkliwienia słuchaczów.

Meloë, owad, ob. Maik.

Melofon, toż co harmonium (ob.).

Melograf (*fonograf, notograf*), przyrząd mający służyć do mechanicznego notowania na papierze dźwięków fortepjanu, by tym sposobem improwizacje mogły być utrwalane. Pomimo mnóstwa pomysłów, żaden taki przyrząd istotnie nie jest użyteczny.

Melolontha, ob. Chrząszcz.

Meloman (grec.) miłośnik muzyki.

Melon (*Cucumis melo*), gatunek roślin z rodzaju ogórka, o łodydze czołgającej się, liściach szerokich, sercowatych, w pięć klapek kątowato wciętych, i owocach wielkich, kulistych lub owalnych; pochodzi pierwiastkowo z Azji, lecz obecnie wszędzie się uprawia dla owoców, których otrzymano liczne odmiany. Rozróżniają się głównie 4 grupy: **M.** *gładkie*, o skórze gładkiej, niekiedy chropawej; **M.** *siatkowate*, o skórze siatkowo-porozdzieranej; **M.** *rowkowane* i *kantalupy*, o skórze grubej, brodawkowatej. **M.** hodują się u nas w inspektach, ziemię lubią czarną i pulchną. Owoce używają się często jako deserowe z powodu mięsa soczystego i chłodzącego; nasiona z nasionami tykwowemi, dyniowemi i ogórkowemi stanowiły tak zwane cztery nasiona chłodzące większe (*semina quatuor frigida majora*), zadawane dawniej w chorobach zapalnych, a zwłaszcza dróg moczowych. **M.** *wodny*, toż co arbuz (ob.).

Melon siatkowaty.

Melon rowkowany (preskot).

Melonowiec, *melonowe drzewo*, ob. Carica.

Melopeja (grec.), rytmika słowa.

Melos, dziś *Milo*, wyspa grecka na morzu Egejskiem, między Cykladami, położona najdalej na południo-zachód, ma 162 klm. kw. i 5,000 miesz.; bogatą jest w gorące źródła mineralne, siarkę, żelazo i wydaje doskonałe owoce południowe. Główne miasto Kastro-Plaka.

Melpomene (z greck. Śpiewająca), jedna z dziewięciu muz, opiekująca się tragedją.

Mels August, powieściopisarz niemiecki, * 1829 w Berlinie (właściwie Marcin Cohn), odbył kampanję duńską 1849, następnie wstąpił do francu-

skiego legjonu cudzoziemskiego i był sekretarzem marszałka Pelissiera w Afryce, służył w wojsku hiszpańskiem, był dziennikarzem w Paryżu, wreszcie towarzyszył Napoleonowi w niewoli w Wilhelmshöhe. Napisał: „Von der Elbe bis zur Tauber“ (3 wyd., 1868); „Erlebtes und Erdachtes“ (2 wyd., 1872); „Herzenskämpfe“ (1869, 3 t.); „Gebilde und Gestalten“ (1870, t. 3); „Unsichtbare Mächte“ powieść (1875, t. 3); „Neue Horizonte“ powieść (1876—78, t. 11) i in. Pod nazwiskiem Don Spavento, napisał sensacyjną książkę: „Wiener Schriftsteller und Journalisten“ (Wiedeń, 1874).

Melsztyn, w Galicji, obw. Bocheńskim, nad rz. Dunajcem położony, starożytny, niegdyś warowny zamek, wzniesiony na wysokiej skale, o którym dzieje polskie już w XIII w. wspominają. Po pierwszych jego posiadaczach Melsztyńskich przechodził na własność Tarnowskich, potem Jordanów, Taszyckich, Tarłów, Lanckorońskich. Zniszczony w czasie konfederacji barskiej, przedstawia dzisiaj kupę zwalisk.

Melsztyńscy z *Melsztyna*, dawny znakomity ród polski h. Leliwa, biorący swą nazwę od zamku, później miasta Melsztyna (ob.). Protoplastą tego rodu jest *Spicimir*, inaczej *Spytkiem* zwany, który około 1305 przybył z nad Renu do Polski z Władysławem Łokietkiem, doszedł wprędce na dworze jego najwyższych godności i posiadał liczne włości w Krakowskiem, a między temi i Melsztyn, przez się zbudowany. Zostawszy 1328 wojewodą, a 1331 kasztelanem krakowskim, położył dla kraju niemałe zasługi jako dzielny wojownik i mądry doradca królewski. Rozległą i pożyteczną dla państwa działalność rozwijał szczególnie w administracji wewnętrznej za rządów Kazimierza W. On to miał głównie doradzać Kazimierzowi opanowanie Rusi Czerwonej 1344 r. i popierał myśl zapewnienia następstwa tronu Ludwikowi Węgierskiemu, od którego otrzymał za to wiele wsi i zamków. Spytek † 1357, jako najpożyteczniejszy z ówczesnych możnowładców polskich. Historycy nasi od Długosza aż do Balińskiego robili mylnie ze Spytka dwu kasztelanów: Spytka i Jaśka. Szajnocha dopiero („Jadwiga i Jagiełło,“ przypiski do t. II, str. 369) wykazał krytycznie, że obaj oni są jedną i tą samą osobą. Dwaj synowie Spytka: *Jaśko* kasztelan krakowski, pan na Melsztynie od 1368, i *Rafał*, kasztelan wiślicki, pan na Tarnowie, dali początek dwu rodzinom: pierwszy *Melsztyńskim*, drugi *Tarnowskim*. Nazwa Tarnowskich, odziedziczona przez Rafała, przeszła później nieco na potomstwo Jaśkowe, a mianowicie na Jaśka, wojewodę sandomirskiego, którzy już od 1386 r. piszą się zawsze z Tarnowa. Z dwu synów Jaśka jeden *Jasiek* był wojewodą sandomierskim, a drugi, *Spytek* z Melsztyna, wojewodą krakowskim do 1399. Już w 16 r. życia otrzymawszy województwo mimo wiek młody czynami swymi potrafił sobie powszechne między szlachtą znaleźć uznanie. Dzielny zarówno w boju, jak i radzie, grzeczny, ujmujący i wymowny, prędko do wielkiego doszedł znaczenia, posłował w najważniejszych sprawach państwa i rej wodząc między możnowładztwem małopolskiem, przyczynił się wiele do małżeństwa Jadwigi z Jagiełłą. Wierny doradca nowego króla, otrzymał od niego za swe usługi prawem feudalnem całe Podole z obowiązkiem bronienia reszty kraju od napaści tatarskich. Biorąc udział w wyprawie Witolda na Tatarów, poległ śmiercią walecznych na brzegach Worskli 12 października 1399 r. Na jego bracie, wzmiankowanym wyżej Jaśku wojewodzie sandomier., niknie nazwa Melsztyńskich.

Melun, miasto główne franc. departamentu Seine et Marne, nad rz. Sekwaną, ma 13,000 miesz.

Meluzyna, według podania małżonka Raimondina, syna hrabiego Forêt, i prababka rodu Lusignan. Niezwyczajną obdarzona pięknością, musiała w pewnych dniach przybierać wedle podania postać ryby; zdybana raz w takim stanie przez męża, wydała jęk i znikła. Odtąd ilekroć tylko domowi Lusignan zagrażało jakie nieszczęście, ukazywała się na 3 dni przedtem na wieży zamku Lusignan w Poitou, zwanym *Lissineum* (anagram *Melusine)*, w szatach żałobnych i jęcząca. Z podania tego utworzył Jan d'Arras około 1390 r. wielokrotnie drukowany i przerabiany poemat, który, opowiedziany później prozą, stanowił osnowę bardzo lubionej powieści ludowej, przełożonej następnie na wszystkie niemal języki europejskie. Por. Graesse „Sagenkreis des Mittelalters“ (Drezno, 1842); M. Nowack „Die Melusinensage“ (1886); Köhler „Der Ursprung der Melusinensage“ (Lipsk, 1895); Fränkel „Altes und neues zur Melusinensage“ (Berlin, w „Zeitschrift d. Ver. f. Volkskunde“, IV); Zibrt „Listy z czeskych diejin kulturnich“ (Praga, 1891) i w *Czeskim Lidzie*, IV—VII.

Melville, wyspa archipelagu Parry w płn. zach. stronie Ameryki podbiegunowej, pod 75° północnej szerokości i 110° długości zachodniej, odkryta 1819 r. przez marynarza ang. Parry, obejmuje 61,900 klm. kw.—**M.** zowie się także półwysep w zatoce Hudson, jak niemniej wyspa przy północnych brzegach Australji, na której Anglicy w latach 1824—1828 mieli swoją kolonję karną. Wyspa ta oddzieloną jest od wyspy Bathurst cieśniną Apsley.

Melville Henryk Dundas, wicehrabia, mąż stanu angielski, * 1742 w Edymburgu, † 1811. Zaufany przyjaciel Pitta i jego nieodstępny współtowarzysz, wróg Foxa, zarządzał w biegu czasu różnemi ministerjami i czynny brał udział we wszystkich sprawach ówczesnych. — Jego syn, *Robert Saunders Dundas, wicehr.* **M.**, * 1771, wszedł po śmierci ojca do izby wyższej, był od r. 1812—1827 pod sterem Liverpoola pierwszym lordem admiralicji, od r. 1828—30 zarządzał marynarką; † 1851 jako wielki kanclerz i kanclerz uniwersytetu St. Andrews.—Jego syn najstarszy, *Sir Henryk Dundas*, trzeci wicehrabia **M.**, * 1801 r.,

† 1876 r., odznaczył się jako dzielny wojownik w wojnach indyjskich; 1860 r. został generał-lejtnantem.

Melville Herman, pisarz amerykański, * 1819 w Nowym-Yorku, † 1891 tamże. W 18 r. życia wszedł na flotę jako prosty żeglarz i odbywał dalekie, pełne przygód podróże, które opisał w dziełach „Typee" (1846) i „Omoo" (1847), a malowniczym stylem i romantycznem przedstawieniem życia obcych społeczeństw zyskał jako pisarz głośną sławę. Osiadłszy stale 1850 w majętności swej Pittsfield, w stanie Massachusetts, poświęcił się głównie literaturze. Z innych prac jego wymieniamy romanse: „Moby Dick, or the whale" (New-York, 1851); „Pierre, or the ambiguities" (New-York, 1852); „Israel Potter" (tamże, 1854).

Mełdzyński, herb: W polu srebrnem—dwa czarne ptaki głowami od siebie zwrócone, przeplecione trzema paskami czerwonemi. U szczytu pół męża zbrojnego z oszczepem, żeleźcem na dół w prawej ręce, a z lewą ręką opartą na biodrze.

Mełdzyński.

Member of Parliament (ang.), członek izby gmin.

Membrana, ob. Błona.

Memecylon *(Szafraniec)*, rodzaj roślin z rodziny przewiercieniowatych, obejmujący drzewa i krzewy wschodnio-indyjskie. Liście **M.** *capitellatum*, na Cejlonie, przybierają w stanie suchym barwę żółtą i używają się jak szafran. Ściągające słodkie jagody **M.** *edule*, na Koromandelu, są jadalne.

Memel (po litew. *Klajpeda)*, miasto okr. w obw. pruskiej regencji królewieckiej, nad zatoką Kurońską i rzeką Dange; ma wygodny port, 19,000 miesz. i prowadzi znaczny handel drzewem i zbożem. **M.** zbudowany został r. 1253 przy mieście krzyżackiem *Memelburg*. 18 stycznia 1807 r. zawarto tu traktat pomiędzy Anglją i Prusami.

Memento (łac. *pamiętaj)*, tak się nazywają w kanonie Mszy św. dwie cicho odmawiane modlitwy, zaczynające się od tego słowa. W pierwszej z nich, odmawianej przed podniesieniem, kapłan poleca Bogu osoby żyjące; w drugiej zaś, odmawianej po podniesieniu, dusze wiernych zmarłych.—**M.** *mori* (pamiętaj na śmierć, pamiętaj że umrzesz), formuła, wymawiana przy spotkaniu przez Kartuzów i Trapistów. Wyrażenie to używane jest także jako określenie obrazów lub rzeczy śmierć przypominających, np. trupiej głowy, ze złożonemi pod nią na krzyż kośćmi. Słowa *Memento mori* były dewizą orderu damskiego *Trupiej Głowy*, ustanowionego przez ks. wirtemberskiego Sylwjusza Ellera w 1652, wyobrażającego pół krzyża z trupią głową i powyższym napisem. Damy, obdarzone tym orderem, nie mogły uczęszczać do teatrów, na zabawy, ani używać kosztownych strojów i powozów.

Memento, quia pulvis es (łac.), pamiętaj, iż jesteś prochem. Formuła, wypowiadana przez kapłana po ukończeniu mszy św. w środę popielcową, przy posypywaniu głów wiernych popiołem.

Memfis (po egipsku Mennuphi), najdawniejsza stolica Niższego Egiptu, według podań założona przez pierwszego króla egipskiego Menesa. Za faraonów dynastji tebańskiej, **M.**, druga stolica państwa, wspaniałemi ozdobione zostało budowlami i liczyła 4 mile obwodu. Zwaliska tego miasta, którego starożytną świetność poświadczają piramidy i niezliczone grobowce prywatne, leżące na lewym brzegu Nilu pod wsią Metrahinneh, o parę godzin drogi od Kairu.

Memfis, miasto w północno-amerykańskiem stanie Tennessee, nad rz. Mississippi, niedaleko ujścia Wolf-River, ma 65,000 mieszkańców, port, liczne fabryki i stanowi ważny punkt handlu bawełną.

Memling Hans, fałszywie też zwany *Hemling*, znakomity malarz szkoły staro-flamandzkiej, * r. 1430, prawdopodobnie uczeń Rogera z Brügge, podobno od 1477 przebywał w Brügge, a ostatnie lata życia przepędził w Hiszpanji, † 1495. Najpiękniejsze **M.** obrazy znajdują się w klasztorze Urszulinek w Brügge (ołtarz św. Jana), w kościele P. Marji w Gdańsku (ołtarz przedstawiający w 3 obrazach: sąd ostateczny, piekło i wniebowstąpienie), w Lubece, Monachjum i t. d. Por. Michiels „M., sa vie et ses ouvrages" (1883).

Memmingen, miasto w bawarskim okręgu regenc. Szwabji, nad rz. Aach, ma 4 piękne kościoły, ratusz z 16 wieku, wiele ciekawych gmachów i 9,600 miesz. Miasto posiada kilka fabryk i prowadzi ożywiony handel zbożem i bydłem. Początki **M.** sięgają 1010 r.

Memnon, według Homera, piękny syn Eosy, według podań późniejszych Titonosa, księcia Etjopji, zabity przez Achillesa. Z popiołów jego Zeus stworzył ptaków, zwanych *Memnones* albo *Memnonides*, które wiecznie nad jego grobowcem krążyć miały. Przypisywano także **M.** wzniesienie w Azji i Egipcie rozmaitych wielkich budowli, które od jego imienia *Memnonjami* nazywano. Tak zwane *Słupy Memnona* przed świątynią Amenofisa III pod Tebami były zbudowane na cześć tego króla około 1500 przed Chr. Słupy te, pierwotnie do 80 stóp wysokie, budowane były ze zlepku żwirowego, nadzwyczaj twardego, ale mimo to kruchego, który pod promieniami wschodzącego słońca pękał i, odpadając w drobnych odłamkach, wydawał dźwięk, dający powód do legendy o muzyce słupów **M.** Obecnie jeszcze oba te słupy u dołu zasypane, sterczą wysoko wśród obszernych płaszczyzn, pokrytych zasiewami lub wodą. Por. Letronne'a „La statue de Memnon, considérée dans ses rapports avec l'Egypte et la Grèce" (Paryż, 1833); Lepsiusa „Briefe aus Egypten" (Berlin, 1852).

Mémoire (fr.), pamięć; memorjał. *Memoires* pamiętniki.

Memorandum (łac. o czem pamiętać należy), znaczy w dyplomacji notę, do której przywiązaną jest pewna waga, znaczenie.

Memorata Anna, poetka, córka Jakóba **M.**, kaznodziei polskiego zboru dysydentów w Lesznie, tamże urodzona, żyła za czasów Zygmunta III i Władysława IV, znała język polski, niemiecki, łaciński i grecki, oraz pisała wiersze po łacinie. Prace jej umieszczone są w dziele „C. T. Schosseri Aemiliani laurifoliorum sive Schediasmatum liber VII" (Leszno, 1636). **M.** przy podpisach swego imienia dodawała zawsze „Virgo polona." W r. 1895 Teodor Wierzbowski zebrał z druku i rękopisów wiersze **M.** i wydał z ciekawą przedmową jako zeszyt V „Bibljoteki zapomnianych poetów i prozaików polskich XVI—XVIII w.".

Memoria (łac. pamiątka), w języku ojców Kościoła, a zwłaszcza św. Augustyna, kaplica, kościół lub ołtarz, wzniesiony bądź na grobie jakiego świętego, bądź też mieszczący w sobie relikwje świętych.

Memorjał, dokument, akt piśmienny złożony władzom w danej sprawie. W buchhalterji **M.** oznacza księgę zasadniczą, w której zapisuje się wszystkie operacje, z wyjątkiem kasowych.

Men (po niem. *Main*), najważniejszy spławny dopływ Renu, powstaje z dwu odnóg: Białego i Czerwonego Menu, z których pierwszy poczyna się w górach Sosnowych (Fichtelgebirge), na wschodnim stoku góry Ochsenkopf, drugi zaś we Frankenjura pod Lindenhart, niedaleko Fichtelsee. Obie te odnogi schodzą się pod Kulmbach i tworzą właściwy Men, który przechodzi około miast Schweinfurt, Würzburg, Aschaffensburg, Offenbach i Frankfurt, a ubiegłszy mil 66, pod Castel naprzeciwko Moguncji wpada do Renu. Od 1842 kompanja żeglugi parowej na Renie, mająca rezydencję swoją w Würzburgu, utrzymuje na **M.** stałą komunikację.

Mena, Juan de, Enjuszem hiszpańskim zwany, * 1411 w Kordubie, sekretarz i historjograf na dworze Jana II, króla Kastylji, † 1456 r. **M.** stanowi epokę w historji literatury hiszpańskiej przez to, że pierwszy usiłował podług wzorów włoskich i łacińskich tworzyć większe poematy w języku kastylskim. Z dzieł jego celniejsze są: poemat alegoryczno-dydaktyczny „El laberinto" (Sevilla, 1496); „Contra los siete pecados mortales" (Salamanca, 1500) i kilka drobniejszych utworów w stylu dworskim (w „Cancionero general").

Menabrea Ludwik Fryderyk, hrabia, generał i mąż stanu włoski, * 1809 w Chambéry, † 1896. Ukończywszy studja matematyczne w Turynie, wstąpił do korpusu inżynierów, następnie był profesorem nauk technicznych w akademji wojskowej, szkole aplikacyjnej artyleryjskiej i uniwersytecie turyńskim; w 1839 r. został członkiem akademji nauk. Najgłówniejszą z tej epoki jego pracą są „Etudes sur la série de Lagrange" (Turyn, 1844—47). Wybrany deputowanym 1848, zajmował wyższe urzędy w ministerjum wojny i spraw wewnętrznych. W stopniu generał-majora walczył z odznaczeniem w wojnie włoskiej 1859 r.; 1860 kierował trzymiesięcznem oblężeniem Gaety i zmusił ją do kapitulacji; 1861 objął w gabinecie Ricasoli'ego wydział marynarki; 1866 jeździł do Niemiec jako pełnomocnik włoski i podpisał pokój praski; po upadku Ratazzi'ego utworzył 1867 własny gabinet, w którym obok prezesostwa zarządzał wydziałem spraw zagranicznych i administrował krajem przez lat dwa wśród najcięższych okoliczności finansowych i politycznych. W końcu listopada 1869 r. ustąpił miejsca gabinetowi Lanzy. W 1876 został posłem w Londynie, 1882 w Paryżu, podał się do dymisji 1892. Z dzieł jego wymieniamy jeszcze: „Le génie italien dans la campagne d'Ancona et de la Basse-Italie 1860—61" (Paryż, 1866).

Menady, *Majnady*, ob. Bachantki.

Menaechmus, rzeźbiarz grecki z Naupaktu, około 480 przed Chr., wsławił się głównie swemi posągami bogów greckich, które były wyzłacane i zdobione kością słoniową.

Ménage Gilles czyli Idzi, leksykograf francuski, * 1613 w Angers, † 1692. Ważniejsze jego prace są: „Dictionaire étymologique de la langua française" (2 t., Paryż, 1750); „Origini della lingua italiana" (Genewa, 1669—1685). Po śmierci jego wydane jeszcze zostały „Menagiana" (3 wyd., Paryż, 1715).

Ménage (fr.), gospodarstwo.

Menai cieśnina morska, oddzielająca wyspę Anglesey od północno-zach. brzegów angielskiego księstwa Walji; w najwęższem miejscu 160 m. szeroka; od r. 1850 przechodzi przez nią wspaniały cylindrowy most, 559 m.. długi, zwany *Britannia-bridge*.

Menakanit, minerał, odmiana ilmenitu, ob. Tytan.

Menam, jedna z głównych rzek Indji Zagangesowych, w górnej części swojej znana pod nazwą Meping, tworzy przy ujściu wielkę deltę i, ubiegłszy 1,500 klm., wpada poniżej Bangkoku do zatoki Sjamskiej.

Menander (greck. *Menandros*), najcelniejszy z poetów greckich tak zwanej komedji nowszej, * 324 w Atenach przed Chr. Powiadają, iż z zazdrości ku szczęśliwemu współzawodnikowi Filemenowi miał się utopić. Napisał przeszło 100 komedji, których pozostałe fragmenty wydał Meineke w dziele: „Fragmenta comicorum Graecorum" (2 t., Berlin, 1839).—Inny **Menander**, retor grecki z Laodycei. żyjący w II i III wieku po Chr., napisał pomiędzy innemi traktat: „De encomiis" albo „De genere demonstrativo" (najlepsze wydanie Walza w „Rhetores Graeci" (9 t., Sztutgard, 1836).

Menander, gnostyk, uczeń i następca Szymona Czarnoksiężnika, rodem z Samarji, żył

za czasów apostolskich i podobnie jak Szymon chciał uchodzić za Mesjasza. Podług Euzebjusza i Epifana, nauczał, że jest najwyższy Bóg lecz nieprzystępny i niepojęty dla człowieka, że eonowie czyli substancje stworzyli duchy, ludzie zaś są utworami duchów, przez których trzymani są w niewoli. Twierdził dalej, że sam jest eonem, zesłanym przez Boga dla oswobodzenia ludzkości. Udzielał chrztu swoim zwolennikom, używając przytem różnych tajemnych znaków, przez które miał ich uczynić nieśmiertelnymi. Nauka ta przetrwała do VI w. w Antjochji.

Menant Joachim, orjentalista francuski, * 1820 w Cherbourgu, † 1899, urzędnik sądowy, badacz pisma klinowego i starożytności asyryjskich. Ogłosił: „Récueil d'alphabets des écritures cunéiformes" (1860); „Elements d'épigraphie assyrienne" (2 wyd., 1864); „Inscriptions assyriennes des briques de Babylone" (1860); „Exposé des éléments de la grammaire assyrienne" (1868); „Syllabaire assyrien" (1869—72, t. 2); „Leçons d'épigraphie assyrienne" (1873); „Annales des rois d'Assyrie" (1874); „Babylone et la Chaldée" (1875); „La bibliothèque du palais de Ninive" (1880); „Pierres gravées de la haute Asie" (1883—86, t. 2); „Les langues perdues de la Perse et de l'Assyrie" (1885—86); „Ninive et Babylone" (1887) i in.

Ménard Ludwik Mikołaj, literat francuski, * 1822 w Paryżu. Okazywał od wczesnego wieku wielkie zdolności i świetnie ukończył nauki. W r. 1843 wydał pod pseudonimem L. de Senneville, tłómaczenie wierszem „Prometeusza wyzwolonego". Nadto napisał w 1849 „Prologue d'une révolution, Fevrier-Juin" (1848); „Poèmes" (1855—63); „Les Rêveries d'un paien mystique" (1876—86); „Histoire des anciens peuples de l'Orient" (1882); „Histoire des Israélites d'après l'exégèse biblique" (1883); „Histoire des Grecs" (1884—86) i in.

Menault Ernest, literat francuski, * 1830 r. w Angerville (Seine et Oise), kształcił się w Orleanie, później w Paryżu, gdzie się kształcił na lekarza, ale wkrótce porzucił medycynę dla literatury. Napisał: „Angerville La Gate village royal" (1860); „Les Insectes considérés comme nuisible à l'agriculture" (1866, 2 wyd., 1885); „l'Intelligence des animaux" (1867, przekład polski, 1872); „l'Amour maternel chez les animaux" (1874); „Leçons de choses faites au concours général agricole de Paris" (1888) i in.

Menażerja, zbiór zwierząt przeważnie zagranicznych, z miejsca na miejsce przewożonych. Właściciele wielkich M., jak np. Hagenbeck w Hamburgu, posiadają własnych agentów w Afryce i Azji, którzy urządzają polowania na rzadsze zwierzęta, lub zakupują je od krajowców. Od tychże właścicieli kupują potrzebne okazy ogrody zoologiczne. Ceny niektórych zwierząt w handlu są mniej więcej: lew lub tygrys 1000—1600 marek, pantera 600—3,000 m., jaguar 600—1,000 m., hyjena 240—600 m., wilk 100—200 m., szympans i orangutang najmniej 2,000 m., niedźwiedź 200—500 m., nosorożec 8—20 tys. m., słoń afrykański 1,200 m., indyjski 3—6 tys. m., kanguru, para, 200—1,200 m.

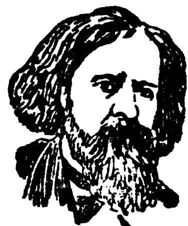
Mencinger Janez, autor słowiński, * 1836. studjował filologję i prawo w uniw. wiedeńskim, poczem został adwokatem. Jeszcze będąc studentem, drukował poezje w *Novicy* Bleiweisa; później poświęcił się historji literatury i estetyki. Napisał: „Ajdowski gradec" (1833); opowiadania: „Jerica" (1859); „Vetrogoncziocz" (1860); „Zlato pa sir" (1860); „Skusznjava in skusznje" (1865); „Abadon" (1883).

Mencius, ob. Meng-ce.

Mencke, niemiecka rodzina uczonych.—*Otto M.*, * 1644 w Oldenburgu, profesor moralności w Lipsku, † 1707, założył „Acta eruditorum".—Jego syn, *Jan Burkhard M.*, profesor, * 1675 w Lipsku, † 1732; zasłużył się jako wydawca dzieła: „Scriptores rerum Germanicarum, praecipue Saxonicarum" (3 t., Lipsk, 1728—30). Oprócz tego wydał między innemi „Orationes duae de charlataneria eruditorum" (Lipsk, 1715 i późn.) i założył „Neue Zeitungen von gelehrten Sachen". Pod imieniem „Philander von der Linde" odznaczał się także w swym czasie jako poeta.—Syn tego ostatniego *Fryderyk Otto M.*, * 1708 w Lipsku, profesor tamże, † 1754; napisał oprócz dzieł innych „Historia vitae Angeli Politiani" (Lipsk, 1736).

Menczetić Władysław, pisarz chorwacki, † 1666, napisał: „Trublja slovińska" (1665) na cześć Piotra Zrinjskiego; „Zorka i Radonja", poezje bukoliczne; „S. Justina muczenica".

Menczik Ferdynand, czeski historyk kultury, * 1853, uczył się w Iczynie, Pradze i Wiedniu, poczem pracował w cesarskiej bibljotece wiedeńskiej, a obok tego od 1884 lektorem języka i literatury czeskiej w uniwersytecie. Jest jednym z najgorliwszych zbieraczów i wydawców źródeł do historji kultury i literatury czeskiej, które ogłaszał w *Czasopisie Czeskiego Muzeum* (od 1877), w wydawnictwach Król. czeskiego Towarzystwa naukowego (od 1870), „Rozpravach" akademji czeskiej, w *Národnich listach* (1883—92), w *Pokroku*, *Hlasie národa* i in. Prócz tego ogłosił: „Czeská proroctvi" (1878); „Prostonarodni hry divadelni" (1894—5); „Diejiny miesta Jiczina aż do r. 1620" i wiele innych. Akademja wiedeńska wydała jego „Ein Tagebuch über die Belagerung von Wien 1683" (1898).

Mendelejew Dymitr

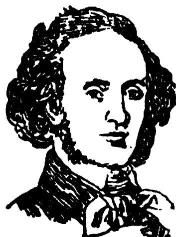
Mendelejew Dymitr Iwanowicz, chemik, * 1835 r. w Tobolsku, studjował nauki przyrodnicze w Petersburgu, następnie w Heidelbergu i Paryżu. Był nauczycielem gimnazjum w Odesie, 1866 został profesorem uniwersytetu w Petersburgu. Bada-

nia jego tyczą się głównie chemji fizycznej, a najważniejszą jego pracą jest zestawienie pierwiastków w układ perjodyczny, co mu dozwoliło przepowiedzieć istnienie i własności pierwiastków jeszcze nieznanych. Napisał: „Organiczeskaja chimija" (2 wyd., 1863); „Chimiczeskaja technołogija" (1862), którą od 1864 do 1869 wydawał dalej p. t. „Techniczeskaja encykłopedija"; „Analiticzeskaja chimija"; „Osnowy chimii" (1869—71, 5 wyd., 1889); „Materiały po izsledowanii spiritizma" (1876—77).

Mendelpass, przełęcz 1,360 metrów wysoka i miejsce letniego pobytu w Tyrolu, w Alpach Nonsberskich.

Mendelssohn Mojżesz, filozof niemiecki, * 1729 w Dessau, † 1786, syn żydowskiego nauczyciela elementarnego tamże, został po ukończeniu nauk nauczycielem domowym dzieci właściciela fabryki wyrobów jedwabnych w Berlinie Bernarda, a potem jego wspólnikiem. Celniejsze jego pisma, zebrane przez wnuka jego G. B. **M.** (7 t., Lipsk, 1843—45), są: „Fedon, czyli o nieśmiertelności duszy" (przekład polski J. Tugendholda, Warszawa, 1842); „Jerusalem, oder über religiöse Macht und Judenthum" (Berlin, 1783); „Moses Mendelsshon an die Freunde Lessings". Jako filozof, **M.** miał wielką zasługę, że najtrudniejsze materje filozoficzne traktował w formie powabnej i przystępnej, a wielkość i głębokość jego umysłu nadała mu zaszczytne prawo obywatelstwa pośród najznakomitszych kształcicieli narodu niemieckiego. Jego najstarszy syn, *Józef* **M.**, * 1770, † 1848, założył z bratem swoim *Abrahamem* **M.**, * 1776, † 1835, dom bankierski **M.** i sp. w Berlinie. *Jerzy Benj.* **M.**, syn Józefa, * 1794 w Berlinie, był profesorem geografji i statystyki na uniwersytecie w Bonn.— *Karol Teodor Natan* **M.**, trzeci i najmłodszy syn Mojżesza, * 1782, † 1852, urzędnik skarbowy w Berlinie, był znakomitym mechanikiem. Najstarsza córka Mojżesza **M.** była żoną F. von Schlegla; młodsza, niezamężna była guwernantką jedynej córki generała Sebastiani, późniejszej księżny de Praslin. Por. Kayserlinga „Moses Mendelssohns philos. und religiöse Grundsätze" (Lipsk, 1856).

Mendelssohn Mojżesz.

Mendelssohn-Bartholdy.

Mendelssohn Bartholdy Feliks, wnuk Mojżesza, * 1809 w Hamburgu, jeszcze w młodości swojej, jako fortepjanista i kompozytor zjednał sobie i w ojczyźnie i za granicą powszechne uznanie. Posiadał przytem gruntowne wykształcenie filozoficzne, znał literaturę starożytną i nowożytną, co jest rzadkiem między muzykami zjawiskiem. W r. 1835 udał się jako dyrektor muzyki do Lipska, gdzie go wezwano na kierującego koncertami, dawanemi w Gewandhauzie. W 1841 powołany został na dyrektora muzyki kościelnej w Berlinie, ale w 1843 powrócił na dawne stanowisko do Lipska, zarazem na dyrektora, głównie przezeń do życia powołanego konserwatorjum i tu † 1847. Z ukształceniem naukowem i literackiem łączył zdolności do rysunków i języków, był znakomitym gimnastykiem, pływakiem, słowem wszechstronnie udarowanym i rozwiniętym człowiekiem. Podobnie jak Beethoven, najznakomitsze swe utwory pisał **M.** na orkiestrę. Muzyka symfoniczna, wielogłosowa była najodpowiedniejszą jego uzdolnieniu. To też najważniejszemi utworami **M.** są *symfonije* (włoska i angielska mianowicie), *uwertury* (Ruy Blas, Cisza morska i szczęśliwa podróż, Hebrydy), *oratorja* (Paulus, Eljasz), w których dorównał Hendlowi, muzyka do „Snu nocy letniej" Szekspira, „Antygony", Atalii" (Rasyna). Z fortepjanowych kompozycji zaś prześliczne „Lieder ohne Worte," „Rondo capriccioso" i t. p. liczne, pełne piękności utwory. Na skrzypce napisał prócz wielu kwartetów sławny koncert. Listy z podróży: „Reisebriefe", wyszły w Lipsku. Życiorysy **M.**, studja nad jego utworami, zbiory listów tworzą bogatą literaturę. Por. Selden „La musique en Allemagne. Mendelsohn" (Paryż, 1867).

Mendelssohn-Bartholdy Karol, historyk, syn genjalnego kompozytora muzycznego *Feliksa* **M.**, * 1838 w Lipsku, po ukończeniu studjów odbył 1863 podróż do Grecji, po powrocie został profesorem uniwersytetu w Heidelbergu; w 1867 objął katedrę historji we Fryburgu w Bryzgowji, lecz wkrótce ustąpił z powodu choroby umysłowej; † 1897 w Brugg w Szwajcarji. Wydał: „Graf Johann Kapodistrias" (1864); „Geschichte Griechenlands seit 1453" (2 t., 1870—74); „Fr. von Gentz" (1867) i inne.

Mendès Catulle, pisarz francuski, * 1841 w Bordeaux, z początku uprawiał poezję i napisał: „Philoméla" (1864); „Hespérus" (1869); „La colère d'un franc-tireur"; „Odelette guerriére" (1871); „Contes épiques" (1872); „Pantéleya", które w r. 1885 wydał p. t. „Poésies" (7 t.). Dla sceny napisał komedję „La part du roi" (1870) i dramat „Justice" (1877). Nadto napisał romanse: „Histoires d'amour" (1868); „Les folies amoureuses" (1877); „La vie et la mort d'un clown" (1878—79, t. 2); „Les mères ennemies" (1880); „Le roi vierge" (1881); „Jeunes filles" (1884); „Lila et Colette" (1885); „Monstres parisiens" (1882—84, t. 2); „Les boudoirs de verre" (1884); „La rose et le noir" (1885); „Lesbia" (1886); „L'homme tout nu" (1887); oraz „Les 73 journées de la Commune" (1871); „Richard Wagner" (1886); „Tajemnica z u-

licy Fille-Dieu" (przekł. pol., Warszawa, 1895); „Les Braises du Cendrier" (Paryż, 1899).

Mendes Leol José de Silva, poeta i dyplomata portugalski, * 1818, † 1886. Zasiadał w parlamencie (1851), od 1862—1864 był ministrem marynarki, później ministrem spraw zewnętrznych, dyrektorem bibljoteki narodowej, członkiem akademji, posłem w Paryżu i Madrycie. Napisał dalszy ciąg „Corpo diplomatico portuguez" oraz romanse „Um sonho na vida" (1844); „A flor da mor" (1845); „A meniza do Val de Mil"; „O Calabor", oraz 60 sztuk dramatycznych i wiele utworów lirycznych. Por. Brito Aranha „M. L." (1887).

Mendeweszka, ob. Wesz.

Mendizabal, Don Juan Alvarez y, mąż stanu hiszpański, * 1790 w Kadyksie, † 1853 w Madrycie; syn kupca izraelskiego, został w 1832 ajentem finansowym Don Pedra, a 13 czerwca 1835 ministrem skarbu. Na urzędzie tym zachwiał raczej jednak, aniżeli podniósł finanse kraju, skutkiem czego musiał ustąpić z ministerjum 15 maja 1836. Mimo to dwa razy jeszcze sprawował później tenże sam urząd, a ostatnio 1841 za gabinetu Espartera, po którego upadku szukał schronienia za granicą. Wróciwszy do kraju 1848, wywierał jeszcze wpływ jako jeden z przywódców stronnictwa liberalnego.

Mendog, *Mindowe*, *Mindows*, król Litwy, syn Ryngolda, żyjący w XIII w., pracował całe życie nad zjednoczeniem pod berłem królewskiem wszystkich ziem litewskich i na Rusi zdobytych krajów. Okrutny nawet względem pokrewnych, ściągnął na się ciężkie zarzuty kronikarzy. Jakoż synowcowie jego: Towciwiłł, Wikind i Erdziwiłł, pozbawieni przez niego ojcowskich posiadłości, przyjęli wiarę chrześcijańską i oddali się w opiekę Krzyżaków. Wtedy M., czując grożące sobie niebezpieczeństwo, porozumiał się z mistrzem krzyżackim Andrzejem v. Stückland i, przerzekając chrzest przyjąć i Litwę nawrócić, wysłał poselstwo do Rzymu, do papieża Innocentego IV, który rad nawróceniu tak potężnego księcia i narodu, bullą z 1251 mianował go królem i lennikiem swoim. Chrzest i koronacja króla i jego żony, Marty, odbyły się w obecności legata papieskiego, Henryka, w Nowogródku, ale prócz kilkuset dworzan Mendogowych, którzy w obrzędzie tym uczestniczyli, reszta bałwochwalskiego narodu odstrychnęła się od księcia, przeniewiercy dawnej wierze pogańskiej. W takiem położeniu M., widząc się opuszczonym od własnego narodu, a nie polegając na przyjaźni Krzyżaków, starał się własnemi siłami stawiać czoło grożącym zewsząd nieprzyjaciołom. Walczył więc z Krzyżakami, walczył z własnej rodziny książętami, aż nareszcie 12 września 1263 z poduszczenia Dowmunda, męża siostry królowej Marty, którą po śmierci żony, przy sobie zatrzymał, zamordowany został w lasach naddźwińskich. Po jego śmierci Litwa znowu popadła w niesłychany odmęt zamieszek wewnętrznych (ob. Litwa). Por. Narbutta „Dzieje narodu litewskiego" (T. IV, Wilno, 1838); J. Lelewela „Dzieje Litwy i Rusi" (Poznań, 1844); J. I. Kraszewskiego „Litwa, starożytne dzieje" i t. d. (Warszawa, 1852, t. II); Bonnel „Ueber einige Ereignisse aus der Regierungszeit Mindowe von Litauen" (Riga, 1858). Słowacki pod tytułem „Mindowe" napisał dramat.

Mendoza, (dawniej *Cuyo*), prowincja w rzeczypospolitej Argentyńskiej, u stóp Kordyljerów, obejmuje 160,813 klm. kw. przestrzeni i liczy 150,000 miesz. Miasto główne t. n. leży nad kanałem rzeki M., jest siedliskiem władz prowincjonalnych, biskupa, posiada kilka zakładów naukowych i 20,000 miesz.

Mendoza don Diego

Mendoza, Don Diego Hurtado de, mąż stanu, wódz i pisarz hiszpański, * około 1503 w Granadzie, † 1575 w Valladolid. Zaraz po ukończeniu uniwersytetu w Salamance, używanym był przez Karola V do różnych poselstw. Jako generał kapitan i namiestnik rządził samowładnie i po tyrańsku w Sienie do r. 1554; za powrotem bawił na dworze Filipa II. W r. 1568 z powodu intryg miłosnych został uwięziony, a następnie wygnany do Granady. Jako pisarz M. wsławił się głównie swym romansem komicznym: „Vida de Lazarillo de Tormes" (najlepsze wyd., Paryż, 1627), oraz wybornem dziełem historycznem „Guerra de Granada i t. d." (Walencja, 1776).—Brat jego Antonio Hurtado de M., był wicekrólem Nowej Hiszpanji. — Inny Don Antonio Hurtado de M., * 1590, † 1644, sekretarz tajny Filipa V, radca inkwizycji, napisał kilka komedji i tom poezji lirycznych „Poesia" (2 wyd., Madr. 1728).

Mendoza, Inigo Lopez de, hiszpański mąż stanu i uczony, ob. Santillana.

Mendykanci, (łac.) ob. Zakony żebracze.

Menechmy, (grec.), w jednej z komedji Plauta nazwa dwóch braci podobnych do siebie jota w jotę; bliźniacy.

Menedemos, filozof grecki, z Eretryi na wyspie Eubei, żyjący 300 r. przed Chr., założyciel szkoły *Eretryjskiej*, będącej małoznaczną odmianą *Megarejskiej szkoły* (ob.).

Menelaos, król Sparty, brat Agamemnona, mąż Heleny, pod Troją jeden z najwaleczniejszych wojowników; po jej upadku skutkiem burzy morskiej, błąkał się przez lat 8 na brzegach Fenicji, Egiptu i Libji, powrócił do ojczyzny wraz z Heleną w dniu, kiedy Orestes sprawiał pogrzeb Klitemnestrze i Egistesowi. Aż do śmierci żył w szczęściu i bogactwach. W Sparcie używał czci boskiej.

Menelaos, matematyk grecki z Aleksandrji, przebywał w Rzymie, napisał około 98 r. po Chr. trzy księgi „Sphaerica," które doszły do naszych

szasów tylko w tłómaczeniu arabskiem i hebrajskiem; wydane zostały przez Maurolycusa (Mesyna 1558), a później przez Halleya w przekładzie łacińskim (Oxford, 1758).

Menelik, cesarz abisyński, ob. Menilek.

Menenius Agrippa, ob. Agrippa (Menenius Lanatus).

Mene, tekel, fares, (właściwiej: mene, mene, tekel, ufarsin), słowa napisane ręką niewidzialną na ścianie podczas uczty króla Baltazara i znaczące w języku aramejskim: porachowano, zważono, rozdzielono. Według objaśnienia proroka Daniela, oznaczały one blizki upadek państwa Baltazara (Daniel, V. 25 — 28). Używa się obecnie jako ostrzeżenie, brzemienne groźbą.

Menes, Mena, mityczny król egipski, który nastąpił po półbogach. Uchodzi za założyciela Memfisu.

Menestrelowie czyli *Minstrelowie*, (z łac. *Ministeriales*, t. j. słudzy), nazywali się w średnich wiekach francuscy (a także angielscy) piewcy i poeci ze stanu bądź rycerskiego, bądź miejskiego, zostający w służbie panów, lubiących sztukę poetyczną.

Menfi, miasto w prow. włoskiej Girgenti (Sycylja), okr. Sciacca, ma 10,000 miesz.

Meng-ce, (t. j. nauczyciel *Meng)*, z łacińska *Mencius*, mędrzec chiński, żyjący w IV w. przed Chr., † około r. 314. Nauki jego stanowią księgę *Meng-ce*, czwartą z tak zwanych *Czterech ksiąg*, obejmujących zasady wychowania i kształcenia młodzieży chińskiej. Z wielu tłómaczeń tej księgi, celniejsze są: na język łaciński Juliena (2 t., Paryż, 1824), na francuski Pauthiera (Paryż, 1840), na angielski Collie'go (Mallaka, 1828).

Menger Maksymiljan, polityk austryjacki, * 1838 roku w Nowym Sączu (Galicja), adwokat w Wiedniu, w r. 1881 został członkiem sejmu, (niem. liberalny). Napisał „Der böhmische Ausgleich" (1891) i in.

Menger Karol, ekonomista, * 1840 w Nowym Sączu w Galicji, studjował prawo i nauki państwowe w Wiedniu i Pradze. W 1873 został profesorem ekonomji w uniwersytecie wiedeńskim. Napisał: „Grundsätze der Volkswirtschaftslehre" (Wiedeń, 1872); „Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften" (Lipsk, 1883); „Zur Kritik der politischen Oekonomie" (1887).

Mengli-Girej, han Tatarów krymskich, syn Azy Gireja († około 1467), objął władzę po śmierci ojca i zawarł 1473 z w. ks. Iwanem przymierze obronne przeciwko Polsce i hanowi Tatarów wołskich Achmatowi; wygnany wkrótce przez brata Ajdara, schronił się pod opiekę Genueńczyków do Kafy. Po zdobyciu Kafy przez Turków, dostał się do Carogrodu, gdzie łaskawie przyjęty przez sultana powrócił do Krymu jako jego lennik, odnowił przymierze z Iwanem i 1482 spustoszył Ukrainę. Napady swe na Polskę i Litwę powtarzał niejednokrotnie; pobity został ostatecznie przez kniazia Michała Glińskiego pod Kleckiem (1506) i odtąd imię jego przycichło w dziejach naszych. † 1514.

Mengs Antoni Rafał, znakomity malarz i pisarz, * 1728 w Aussig w Czechach, kształcił się w Rzymie, przybywszy do Drezna, został nadwornym malarzem króla Augusta III. Wkrótce atoli potem powrócił znowu do Rzymu, gdzie 1754 roku objął zarząd nowo założonej akademji malarstwa. Od r. 1761 przebywał na dworze Karola III w Madrycie, lecz w pięć lat potem znowu wyjechał do Rzymu i tu † 1779 roku. Ze zbiorów nabytych przez niego rysunków ręcznych, znakomitych mistrzów, waz i odlewów gipsowych, znajduje się w Dreźnie jeden, a drugi w Madrycie. Obrazy jego pendzla odznaczają się nadzwyczajnym smakiem i starannością. W Dreźnie są trzy jego malowidła ołtarzowe. Arcydziełem **M.** jest „Ubóstwienie Trajana" i „Świątynia sławy" na suficie sali jadalnej pałacu królewskiego w Madrycie. Pisma jego o sztuce, w wysokim stopniu nauczające, wydane zostały w języku niemieckim przez Prange'go (3 t., Halla, 1786). Por. Reber w „Kunst und Künstler des Mittelalters und der Neuzeit" (1877).

Mengs Antoni.

Menhaden (*Alosa tyranus)*, gatunek ryb z rodzaju alozy (ob.), obficie poławiany na wybrzeżach Ameryki płn., przerabia się na tran i guano rybie.

Menhir, (celtycka men— kamień, hir—długi, wysoki), jeden lub kilka wielkich kamieni stojących w rzędzie jak słupy. Są to przeważnie pomniki grobowe ob. *Dolmen.*

Menilek II, (błędnie Menelik), negus Szay, * 1844, syn króla szoańskiego Aiella, Malakota, zrzuconego z tronu przez króla Teodora w 1859. Był uwięziony, lecz w roku 1864 zdołał odzyskać wolność, zwyciężył i zabił abisyńskiego gubernatora Szoi i ogłosił się negusem. Wtedy zmienił swe imię Sahala-Mariem na Menileka. Po upadku Teodora **M.** stał się najpotężniejszym władcą w Abisynji i przez króla Jana został uznany jego następcą. **M.** wyznaje podobno zasady dość liberalne, zniósł niewolnictwo. W styczniu 1887 **M.** zajął miasto Hasar i, korzystając z zamieszek w Sudanie, starał się rozszerzyć granicę królestwa. Gdy w roku 1889 król Jan został zabity w walce z derwiszami, **M.** ogłosił się cesarzem Abisynji, „Negus Negest" w d. 10 marca, a w d.

Menilek II.

2 maja t. r. zawarł traktat z Włochami. Utwierdził swą władzę w Abisynji, uspokoił plemiona burzliwe, zniósł niewolnictwo i zreformował prawa. Inteligentny, odważny i zręczny, wywierał wpływ znaczny i pracował nad rozwojem cywilizacji. Po założeniu przez Włochów kolonji Erytrejskiej (2 stycznia 1890), widząc w niej groźbę dla swego kraju, rozpoczął w 1895 walkę z Włochami, zwyciężył ich 1 marca 1896 pod Aduą, i zawarł pokój w Addis Abeba (26 Października 1896). Ob. Abisynja, Erytrea, Włochy. Por. A. Brunialtei „M. Re di Scioa e le sue recenti conquiste“ (w Nuova Autologia 1887); „Storia e costumi di M. nuovo re degli Abissinia.“

Menin (Meenen), miasto w belgijskiej prowincji Flandrji zachodniej, w okręgu Courtrai, ma 13,000 miesz.

Meningitis, zapalenie opon mózgowych.

Meningocele, wypuklina mózgowa.

Meninx, opona mózgowa, ob. Mózgowie.

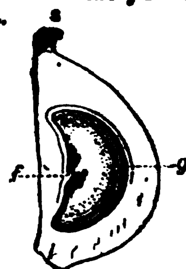
Meniński Franciszek, właściwie *Mesgnien*, orjentalista i filolog polski, * 1628 w Lotaryngji, † 1698 r. w Wiedniu. Nauki kończył w Rzymie, skąd przybył do Polski i z poselstwem wysłany został do Konstantynopola 1652 r., gdzie się wydoskonalił w językach wschodnich. Za powrotem długi czas przebywał w Polsce. W r. 1661 przeniósł się do Wiednia, r. 1669 odbył podróż do Jerozolimy. Wysoko poważany przez Jana III Sobieskiego, wyniesiony został do zaszczytu szlachectwa polskiego. Największą jego zasługą jest „Gramatyka polska,“ napisana w języku łacińskim (Gdańsk, 1649, 2 wyd., Lwów, 1747). Z innych dzieł jego ważniejsze są: „Thesaurus linguarum orientalium“ (3 wyd., Wiedeń, 1680), wydanie późniejsze 1780—1802 mniej szacowne, oraz uzupełnienia tego „Complementum Thesauri etc.“ (1678); „Institutiones linguae turcicae“ (Wiedeń, 1680, 2 wyd., 2 t., 1756, 3 wyd., Lipsk, 1756); oprócz tego napisał dla Polaków gramatykę języków włoskiego i francuskiego.

Menippos, sławny cynik, uczeń Djogenesa, rodem z Gadary w Syrji, żył pod koniec IV w. przed Chr.; postradawszy znaczny majątek lichwą zebrany, obwiesił się. Ścigał on ostrą satyrą przewrotność ludzi, co dało powód Warronowi (ob.), że satyry swe nazwał *Menippejskiemi.*

Menisk (z grec. księżyc), pół-księżycowy wycinek kołowy, soczewka wklęsło wypukła; w nauce o włoskowatości górna część płynu zamkniętego w rurce, która może być wklęsła lub wypukła (ob. Włoskowatość).

Menispermaceae (*Miesięcznikowate*), rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca za cechy: kielich 3—4—6-działkowy; jedno lub dwurzędny, płatków zwykle 6, dwurzędnych, niekiedy żadne; pręcików tyleż co płatków, niekiedy liczne, czasem jednowiązkowe; owoc—pestkowiec, najczęściej jednonasienny, nasienie białkowe lub bezbiałkowe, o zarodku wielkim, skrzywionym. Należą tu krzewy wijące się, rzadko zioła, o liściach pojedyńczych, bezprzylistkowych, zwykle błoniasto-nerwowych, i kwiatach niepozornych, rozdzielno-płciowych, zebranych w wiechy lub grona. Zalicza się tu około 250 gatunków, właściwych okolicom zwrotnikowym. Z powodu zawartej w nich substancji gorzkiej niektóre mają własności lekarskie; owoce jednych są jadalne, innych ostro narkotyczne.

Menispermina, ob. Anamirta.

Menispermum. Przecięcie owocu.

Menispermum (*Miesięcznik*), rodzaj roślin z rodziny Menispermaceae, obejmujący pnące się krzewy pozaeuropejskie. **M.** *canadense*, z Ameryki płn., o liściach okrągławo-sercowatych i kwiatkach zielonawo-białych, zebranych w grona, służy w Europie do ozdabiania ścian i altan, ale nie powinien znajdować się w pobliżu innych roślin, bo je otacza i dusi.

Menius Justyn, reformator Turyngji, * 1499 w Fuldzie, † 1558 w Lipsku. W r. 1515 został proboszczem w Erfurcie, 1529—1554 superintendentem w Eisenach. Por. G. L. Schmidt 1867 r.

Mennica, zakład rządowy, przeznaczony na bicie monety, ob. Moneta.

Mennicze regalia (prawo m.), wyłączne prawo przysługujące państwu ustanawiania i bicia monet.

Menno Szymon, założyciel sekty religijnej *Mennonitów*, * 1496 r. w Witmarsum we Fryzji, † 1559 w Oldesloe. Wyświęcony 1524 na księdza, został proboszczem we wsi Pinjum, a następnie w miejscu rodzinnem, lecz już 1536 r. przyłączył się do nowo-chrzczeńców i zwolennikom swym, którzy w coraz większej liczbie około niego zgromadzali się, dał ustalone wyznanie wiary, złożone zwłaszcza w dziele „Fundamentbuch von dem rechten christlichen Glauben“ (1539), mało różniące się od wyznania kościoła reformowanego. Odrzucił zupełnie chrzest dzieci, kościół ogłosił za społeczeństwo świętych, rozkazał słuchać władzy, lecz nie urzędu, zakazał prowadzenia wojny i procesów, składania przysiąg i t. d. Surowa karność kościelna i moralność, jakie zaprowadził, opiera się na literalnym wykładzie Ewangelji, a zwłaszcza Kazania na górze. Liczne pisma **M.**, przeważnie treści polemicznej i ascetycznej, odznaczające się siłą i zapałem, zebrane zostały później przez jego stronników (Amsterdam 1600, 1646 i 1681). Por. życiorysy, napisane przez Cramera (Amsterdam, 1837) i Hardesa (Królewiec, 1846).—Zwolennicy nauki **M.**, zwani są od jego imienia *Mennonitami*, w Holandji także *Doopsgezinden*. W kościele mają tylko nauczycieli (kaznodziejów i djakonów), których sobie sami wybierają, i nad którymi mają nadzór starsi, ustanowieni przez wkładanie rąk. Uczą się tylko tego, co zawiera w sobie Pismo św. Używają dwu sakramentów: Stoła

Pańskiego i chrztu. Za ważny obrządek uważają obmywanie nóg braciom. Zatwardziali grzesznicy bywają wydalani ze społeczeństwa. Historja sekty zawisłą jest przeważnie od zapatrywania się na karność kościelną. Pod tym względem już za życia założyciela 1554 rozpadli się Mennonici na łagodnych i surowych. Ostatni, trzymający się wiernie nauki założyciela, karali klątwą wszelkie wykroczenie bez poprzedniej nagany, pierwsi zaś złagodzili w wielu miejscach pierwotną naukę i klątwy używali dopiero po wyczerpaniu innych środków. W późniejszym czasie powstało więcej odcieni, np. *Ukelwaleskńw*, zwanych tak od założyciela Uke Wallesa, którzy twierdzili, że zarówno zdrajca Judasz, jak i fałszywi sędziowie Pana, dostąpili zbawienia, ponieważ wypełnili tylko postanowienie boskie, i że, ktoby temu nie wierzył, grzeszy przeciwko Duchowi św. Do Mennonitów należą *Galeniści*, zwani także *Lamistami*, oraz *Apostooli* (zwani tak od lekarza Samuela Apostoola), także nazwani *Zonistami*; z nich Galeniści przyjęli później pojęcie Arminjańskie. 1811 r. część Mennonitów oddzieliła się i założyła sektę Mennonitów reformowanych. Z Holandji rozszerzyli się Mennonici po Niemczech, Ameryce półn., Rosji i t. d. Obecnie liczy się ich około 223,000, z czego na Amerykę przypada 128,000, Holandję 40,000. Rosję 29,000, Niemcy 18,000 i t. d. Por. Schyn „Historiae Christianorum qui in Belgio federato Mennonitae appellantur“ (Amsterdam, 1723); „Historiae Mennonitarum plenior deductio“ (tamże, 1829); Hunziager „Das Religions-Kirchen und Schulwesen der Mennoniten“ (Spejer, 1831); Blaupetten Cate „Geschidenis der Doopsgezinden in Friesland, Groningen, Holland (1839—47, t. 5) i t. d.

Menochius Jan Stefan, teolog, Jezuita, * 1576 w Pawji, † 1655 w Rzymie. Najcelniejszem jego dziełem jest „Brevis explicatio sensus literalis totius Scripturae“ (Kolonja, 1630), jako komentarz użyte przy wydaniu Biblji Wujka przez ks. Kozłowskiego (Wilno, 1862—64).

Menologium, kalendarz, czyli wykaz świętych, zawierający zarazem krótkie ich życiorysy, ułożony kolejno na każdy dzień miesiąca.

Menonici, ob. Menno Szymon.

Menorragja, zbyt obfite miesiączkowanie.

Menorrhoea, zbyt długo trwające, lub zbyt często powtarzające się miesiączkowanie.

Menotti Ciro, patrjota włoski, * 1798 na wyspie Capri. W r. 1831 utworzył spisek, dążący do ogłoszenia królem włoskim księcia Modeny, Franciszka IV. Książę kazał go aresztować i powiesić (26 maja 1831). W r. 1879 postawiono **M.** pomnik w Modenie. Por. „Grandi Ciro **M.** e i suoi compagni“ (1880); „Gravitoli Di Ciro **M.** e della rivoluzione di Modena del 1831“ (1890).

Menou Jakób Franciszek, baron de, generał francuski, * 1750 w Boussay, wstąpił w bardzo młodym wieku do wojska i w pierwszych chwilach rewolucji był już marszałkiem polowym. W Wandei poniósł klęskę 1793 r. od Rochejacqueleina, w Paryżu stłumił powstanie przeciw konwencji 2 Prairiala (maj 1792); potem jako generał dywizji towarzyszył Bonapartemu do Egiptu, gdzie zaślubił córkę bogatego muzułmanina, sam przeszedł na wiarę mahometańską i po zamordowaniu Klebera otrzymał naczelne dowództwo nad resztkami armji, ale nie umiał podołać swemu zadaniu. W r. 1802 powrócił do Francji i † 1811 r. jako gubernator Wenecji.

Mens agitat molem (łac.), duch porusza materją (Wirgiljusz).

Mens divinior (łac.), iskra boża, natchnienie (Horacy).

Mens sana in corpore sano (łac.), zdrowa dusza w zdrowem ciele.

Mensa (łac.), stół, *Mensa domini*=stół Pański, ołtarz.

Mensa gratuita=stół bezpłatny, pożywienie bezpłatne.

Mansaleh, największe jezioro nadbrzeżne w Egipcie, między Damjettą a Port Said; jezioro to wypełnia się całkowicie wodą jedynie w czasie wzbierania Nilu. Odznacza się ogromną obfitością ryb i ptaków wodnych.

Mensdorf-Pouilly, Aleksander hr. von, feldmarszałek i mąż stanu austrjacki, * 1813. W roku 1829 wstąpił do wojska; dowodząc pułkiem kawalerji, odznaczył się w Węgrzech 1849 r.; mianowany 1850 r. generał majorem, używany był do różnych misji politycznych; w wojnie 1859 walczył zaszczytnie pod Magenta i Solferino; 1861—64 piastował urząd namiestnika Galicji, a 1864—66 zarządzał ministerjum spraw zagranicznych; po nieszczęśliwej wojnie z Prusami 1866 r. usunął się od spraw publicznych. Wyniesiony 1869 do godności księcia, † 1871 jako namiestnik Czech.

Mensinger Karol, pisarz i patrjota czeski, * 1813, † 1892, wyświęcony na księdza, był proboszczem w Herzm. Miestcu, gdzie założył księgarnię, teatr amatorski i zorganizował pomoc dla ubogiej młodzieży. W r. 1848 był kapelanem wojskowym przy pułku w Medjolanie. Gdy Austrjacy opuścili Medjolan, **M.** pozostał w nim pielęgnując rannych, bez przeszkód ze strony tymczasowej władzy lombardzkich, szczególnie, gdy za nim przemówił Adam Mickiewicz, bawiący wówczas w temże mieście przy „legji słowiańskiej.“ Gdy Austrjacy wrócili do Medjolanu, **M.** udał się z legją do Pjemontu; wtedy władze austrjackie ogłosiły nań proskrypcję i wyznaczyły za jego głowę 100 dukatów. Po bitwie pod Novarą, wrócił do Aleksandrji, gdzie był przez 5 lat profesorem języka niemieckiego w Colleggio nazionale. Od roku 1855 do 1866 był znów kapelanem pułkowym, a wyszedłszy do emerytury, osiadł w Medjolanie i w czasopismach włoskich pisał o rzeczach słowiańskich, szczególnie czeskich. Ułożył „Vocabulario poliglotto di geografia“ (nazw słowiańskich), którego tom 1 wyszedł w ro-

ku 1871; rękopis reszty spoczywa w Bibljotece Ambrozjańskiej, którą zarządzał przez 40; w *Czásopisie Muzeum czeskiego* ogłosił 1844 r. „Pojednáni o pramenech Labskych;“ opisał świątynie medjolańskie (1845); ułożył „Słownik pszczelniczy“ w języku włoskim, czeskim i niemieckim do *Czeskiego vczelarza* (1883); przełożył na język włoski „Rukopis Kralodvorsky,“ oraz „Ondrzeja Czernyszewa“ Zeyera.

Menstruacja, miesiączkowanie.

Mensura, wymiar, wyrażenie używane w muzyce na oznaczenie stosunku tonów do siebie. Przy wyrabianiu instrumentów muzycznych, fabrykanci rozumieją pod **M.** nietylko podział matematyczny, wedle którego naznaczają długość lub krótkość strun, objętość rezonatora, i w ogóle stosunki główniejszych części instrumentow do siebie, ale także i bezwzględne ich stosunków określenie. W rzeźbiarstwie **M.** jest miara, według której cząstki modelu składane bywają na pniu czyli bloku pod cyrklem i ołówkiem. **M.** oznacza w fechtunku odległość obu szermierzy, stąd w języku studentów niemieckich **M.** oznacza w ogóle pojedynek na rapiry.

Mensuralny śpiew i mensuralna muzyka, zwała się dawniej muzyka, której wszystkie nuty według ściśle oznaczonego pomiaru w czasie (taktu) wykonywano, dla odróżnienia jej od muzyki choralnej, nie wykonywanej w tak ściśle oznaczonym ruchu taktowym.

Menszikow Aleksander, generał i mąż stanu rosyjski, * 1672 w Moskwie, syn mieszczanina, zajmował się w młodości roznoszeniem pierogów, spodobał się Lefortowi i był przez niego przedstawiony Piotrowi W. Jako deńszczyk cara odkrył przypadkiem sprzysiężenie strzelców i tem otworzył sobie drogę do najwyższych godności. Jako sierżant pułku Preobrażeńskiego wziął udział 1696 w wyprawie za Azow; towarzyszył następnie Piotrowi w podróży do Holandji i Anglji i zyskał do tego stopnia zaufanie cesarskie, że po śmierci Leforta zajął jego miejsce. **M.** był bez kwestji w swoim czasie jednym z najzdolniejszych ludzi w Rosji, zarówno jako wojownik, jak i dyplomata, oraz administrator. 30 października 1706 rozbił Szwedów pod Kaliszem, przyczynił się w znacznej części do zwycięstw pod Lesną i Półtawą i w ostatniej z tych bitw zmusił do kapitulacji część armji szwedzkiej pod Löwenhauptem. Na czele armji rosyjskiej wkroczył do Pomorza i Holsztynu, zdobył 1713 Szczecin i odstąpił go wbrew woli cesarza Prusom. Okoliczność ta oraz chciwość i nadużycia **M.** skłoniły Piotra W., że stawił go przed sądem wojennym, który wyrzekł na niego wyrok śmierci. Cesarz ułaskawił go wprawdzie, pozostawił go przy dawnych godnościach i urzędach, lecz nie przypuścił go do dawnego zaufania. Niezmierny wpływ wywierał natomiast **M.** za panowania Katarzyny I, która jemu głównie zawdzięczała wstąpienie na tron. Po śmierci Katarzyny **M.** samowolnie stanął na czele rządu, władał samowładnie w imieniu małoletniego Piotra II, którego zaręczył ze swą córką Marją. Samowładztwo, nieograniczona duma i żądza panowania zwiększyły liczbę nieprzyjaciół **M.**, i w końcu udało się Dołgorukowym obalić go. **M.**, pozbawiony wszelkich godności oraz ogromnego majątku był zesłany z całą familją do Berezowa w gub. Tobolskiej, gdzie † 1729, ze stoicką rezygnacją znosząc nieszczęście. **M.** mianowany 1706 przez cesarza Leopolda I księciem państwa rzymskiego, otrzymał 1707 od Piotra W. godność księcia Iżorskiego, po bitwie zaś półtawskiej otrzymał buławę feldmarszałkowską.

Menszikow Aleksander, prawnuk poprzedniego, admirał i mąż stanu rosyjski, * 1789, † 1869 w Petersburgu. Początkowo był attache przy poselstwie w Wiedniu, następnie jako adjutant cesarza Aleksandra, odbył kampanję 1812—15; 1815, mianowany generał-majorem, wziął 1823 dymisję razem ze Strogonowym, Kapodistrią i in. z powodu nieinterwenjowania przez rząd rosyjski na korzyść Greków. Po wstąpieniu na tron Mikołaja I był wysłany jako nadzwyczajny poseł do Persji; w wojnie tureckiej 1828 zdobył Anapę i był ranny pod Warną. Po wyleczeniu mianowany wice-admirałem i szefem sztabu marynarki, 1831 został gubernatorem Finlandji, a 1834 admirałem, a 1836 ministrem marynarki; 1853 wysłany jako nadzwyczajny poseł do Konstantynopola, ażeby uzyskać od Porty przyznanie protektoratu Rosji za kościołem wschodnim. Po odrzuceniu przez sułtana tej propozycji, **M.** odjechał 21 maja do Odesy, i w ślad za tem wybuchła wojna wschodnia (ob.), podczas której **M.** mianowany został początkowo głównodowodzącym siłami lądowemi i morskiemi w Krymie. Nie zdołał on 14 września 1855 przeszkodzić wylądowaniu sprzymierzonych pod Eupatorją, był rozbity 20 tego miesiąca pod Almą. Przegrana pod Inkermanem (5 listopada t. r.) przeszkodziła zdeblokowaniu oblężonego przez sprzymierzonych Sewastopola. Następnie bronił **M.** mężnie przez kilka miesięcy Sewastopola, i dopiero w marcu 1855 r. z powodu choroby był zmuszony złożyć naczelne dowództwo. Na krótko przed zawarciem pokoju 1856 otrzymał **M.** naczelne dowództwo w Kronsztadzie, poczem usunął się od służby.

Mentana, miejscowość w bliskości Rzymu, niedaleko ujścia rzeki Allii do Tybru; tu 3 listopada 1867 roku Francuzi zadali klęskę ochotnikom włoskim, zostającym pod dowództwem Garibaldiego.

Mente captus (łac.), pozbawiony rozsądku.

Menter Zofja, pjanistka, * 1852, uczenica Tansiego, 1872 zaślubiła wiolonczelistę Poppera, z którym się rozeszła w r. 1876. Koncertowała z powodzeniem we wszystkich miastach Europy. W roku 1883 została profesorką w konserwatorjum petersburskiem.

Mentha, ob. Mięta.

Mentol, *alkohol mentylowy, kamfora miętowa*, $C_{10}H_{20}O$, główna część składowa olejku miętowego, zwłaszcza japońskiego, wydziela się z niego przez oziębienie. Oczyszczony tworzy bezbarwne, igiełkowate kryształy, ma silną woń miętową, rozpuszcza się łatwo w alkoholu i eterze, topi się przy 42° i wre przy 212°. Wydaje przez utlenienie *menton* $C_{10}H_{18}O$, a z bezwodnikiem kwasu fosfornego *menten* $C_{10}H_{18}$. Używa się przeciw bólowi głowy, zębów, jako środek na uspokojenie kaszlu i in.

Mentolina, środek do zażywania przeciw katarowi, składa się z cukru mlecznego, kawy palonej, mentolu, niekiedy też kwasu bornego i kokainy.

Mentor, syn Alkimosa, zaufany przyjaciel Odyseja, który w czasie wyprawy do Troi oddał mu pieczę nad swoim domem i poruczył wychowanie syna Telemaka; stąd *Mentor* oznacza nauczyciela, albo raczej kierownika, wychowującej się pod jego okiem młodzieży.

Mentzel Oswald, agronom, * 1801 w Waldenburgu na Śląsku, † 1874, pracował u Thaera w Möglinie, następnie był urzędnikiem intendentury pruskiej. Wydał: „Die Remontirung der preussischen Armee“ (2 t., 1845—71); „Handbuch der rationellen Schafzucht“ (2 wyd., 1861) i in. Nadto wspólnie z Lengerkem wydawał „Landwirtschaftlicher Kalender“.

Menu plaisirs (fran.), drobne przyjemności. Tak się nazywał na dworze francuskim zarząd zabaw dworskich.

Menuet, stary, wspaniały taniec francuski, oraz forma kompozycji muzykalnej, naprzód stosowanej do tańca, a następnie samodzielnej, gorliwie uprawianej przez muzyków zeszłego wieku. W utworach Haidna, Mozarta i Beethovena często w formie menuetu mieściła się część sonaty i symfonji; następnie forma ta przeszła w *scherzo*.

Menura, ptak, ob. Lirogon.

Menyanthes, roślina, ob. Bobrek.

Menzel Fryderyk Wilhelm, * 1726, sekretarz kancelarji królewskiej w Dreźnie, przekupiony, wydał Fryderykowi W. odpisy tajnej korespondencji pomiędzy Saksonją, Rosją i Austrją, przeciwko Prusom; zdradą taką przyśpieszył wybuch wojny Siedmioletniej. Uciekając dla tej przyczyny z kraju, schwytany został w Pradze Czeskiej i osadzony w Brünn, a potem w Königstein, gdzie po 33-letniem więzieniu † 1796.

Menzel Wolfgang, krytyk, historyk i poeta niemiecki, * 1798 roku w Waldenburgu na Śląsku, † 1873. Po ukończeniu studjów uniwersyteckich, był jakiś czas nauczycielem w Szwajcarji; za powrotem do Niemiec brał udział w sprawach publicznych (1833, 1836—38 i 1848—49). Nie piastując żadnego urzędu, zajmował się ciągle literaturą; odznaczył się szczególnie swemi napaściami na młode Niemcy, Goethego i jego kierunek, głównie w dziele „Die deutsche Literatur“ (2 t., Sztutgard, 1828; 2 wyd., 4 t., 1836) i w redagowanem przez się w latach 1825—48 czasopiśmie *Literaturblatt*, które wznowił 1852 jako organ partji kościelnej. Z innych prac jego wymienić jeszcze należy: romans „Furore“ (2 t., Lipsk, 1851); „Gesänge der Völker“ (tamże, 1851); „Geschichte der Deutschen“ (4 wyd., 3 t., Zürich, 1843); „Geschichte Europas von 1789—1815“ (2 wyd., Sztutgard, 1853); „Christl. Symbolik“ (Regensburg, 1854); „Geschichte der letzten vierzig Jahre“ (2 t., 1859, 3 wyd., 1865); „Zur Deutschen Mythologie“ (Stuttgard, 1855); „Allgemeine Weltgeschichte“ (12 t., tamże, 1862 sq.); „Preussen und Oesterreich im Jahre 1866“ (tamże, 1866); „Der deutsche Krieg im Jahre 1866“ (2 t., tamże, 1867); „Unsere Grenzen“ (tamże, 1868).

Menzel Adolf.

Menzel Adolf Fryderyk Erdmann, znakomity litograf, malarz i rysownik niemiecki, * 1815 r. we Wrocławiu. Otrzymawszy staranne wykształcenie naukowe, nie chodził jednak do akademji, jak pragnął ojciec, ale pozostał autodydaktem i wszystko winiem sobie. Od r. 1853 był członkiem akademji w Berlinie. Z prac jego litograficznych odznaczają się szczególniej „Künstlers Erdenwallen“ (1833) i znaczna liczba rycin do historji brandenburskiej. Najwięcej znanemi są jego rysunki i obrazy z historji Fryderyka W. Oprócz mnóstwa jego malowideł olejnych, jak np.: „Koronacja Wilhelma I“ (1865); „Fryderyk W. pod Hochkirchen“ (1867), zasługują jeszcze na wzmiankę liczne ilustracje do wspaniałej edycji dzieł Fryderyka W. (rytowane przez Unzelmanna i Vogla); dalej ilustracje do wydawanej przez niego i Kuglera „Historji Fryderyka W.“, tudzież klasyczne dzieło „Aus König Friederich's Zeit“ (12 kart, Berlin, 1853—56, ryte w pracowni Kretzschmara w Lipsku). Por. „Das Werk Adolf Menzels mit Text von M. Jordan und R. Dohme“ (1888—91); Muther „Geschichte der Malerei im XIX Jahr.“ Knackfuss „Menzel“ (1895); Sondermann „Adolf Menzel“ (1895).

Menzelińsk, miasto powiatowe gubernji Ufimskiej, na prawym brzegu rzeki Menzeli, przy ujściu do niej Czanki i Skorodumki, 7,542 miesz. (1897); założone 1584 r. przez bojara Odojewskiego; 1736 roku wystawiono tu twierdzę.—*Menzeliński powiat*, ma na przestrzeni 11,640 w. kw. 384,731 miesz. (Rosjan, Baszkirów, Meszczerjaków i Tepterów), zajmujących się głównie rolnictwem.

Mephitis, zwierzę, ob. Śmierdziel.

Meppen, miasto okręgowe w pruskiej regencji Osnabrück, należące do zmedjatyzowanego księstwa Arenburg—**M.**, nad ujściem rzeki Hase do Ems, ma zamek, gimnazjum katolickie, pomnik

Windhorsta (od 1895), młyny parowe, 4,000 miesz. Do r. 1762 miasto było ufortyfikowane.

Mer (po franc. *maire*), urzędnik municypalny we Francji, którego główną czynnością jest zarząd sprawami gminy; ma jednego lub kilku adjunktów (adjoint).—*Mer pałacowy* (Maire du palais, major domus, magister palatii), za pierwszej dynastji królów francuskich, urzędnik zarządzający służbą pałacową, posiadający jurysdykcję kryminalną na dworze królewskim i dowództwo nad wojskami. Merowie pałacowi w VIII w. po Chr. doszli do takiej potęgi, iż władza królewska stała się czczem mianem. Nakoniec Pepin Mały, ostatni mer pałacowy, przybrał tytuł króla i koronowany został przez papieża Stefana II w 752 po Chr.

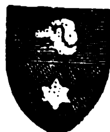
Mera nomina (łac.) czcze nazwy. Termin filozoficzny, oznaczający pojęcie ogólne, tak zw. po łacinie *conceptus generis*, jak: ptak, zboże, owoc, byt i t. p.

Meran, miasto i słynna stacja klimatyczna w Tyrolu, w okręgu Brixen, u stóp góry Küchelberg położona, na 320 metrów nad poziomem morza, liczy 7,200 miesz.; z powodu nadzwyczaj zdrowego powietrza bywa licznie zwiedzane przez osoby dotknięte chorobami piersiowemi, przyczem zalecana jest kuracja serwatkowa i winogronowa. M. posiada piękny kurhauz, liczne hotele i wille, ogrody i aleje, kilka zakładów hydropatycznych, oraz zakład inhalacyjny. Sezon kuracyjny trwa od początku jesieni do końca wiosny. W r. 1893 odwiedziło M. 18,532 gości, w tej liczbie 9,500 pacjentów. Pomiędzy wielu zamkami i zwaliskami okolicy godnym jest widzenia zamek Tirol. W wiekach średnich M. było rezydencją możnych hrabiów Andechs, których posiadłości przez cesarza Fryderyka I (1180) podniesione zostały do godności *księstwa*. Książęta M. rozszerzyli bardzo prędko swe posiadłości, ale wygaśli już w r. 1248, skutkiem czego M. dostał się hrabiemu Tyrolu, Albertowi I. Por. Reinsberg-Düringsfeld: „Kulturhistorische Studien aus M." (Lipsk, 1871), oraz przewodniki Knoblaucha i Planta.

Merasz, miasto w tureckim ejalecie Adana, blizko rzeki Dżehanczaj, na południowym stoku góry Taurus. 20,000 miesz.

Mérat Albert, poeta francuski, * 1840 r. w Troyes. Napisał: „Les Chimères" (1866); „Les Villes de marbre" (1869); „L'Idole" (1869); „Les Souvenirs" (1872); „L'Adieu" (1873); „Au fil de l'eau, les berges, en bateau" (1877); „Poèmes de Paris, Parisiennes" (1880). Razem z Leonem Valade M., przełożył „Intermezzo" Henryka Heinego (1868).

Merawa, *Merawy*, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem błękitnem—złota psia głowa, w dolnem zielonem — gwiazda złota. Nadany 1499 neoficie Stanisławowi Oszejce.

Merawa.

Mercadante Ksawery, kompozytor, * 1798 r. w Altamura we Włoszech. Wcześnie bardzo, bo w 21 r. życia (1819, wystawił swą pierwszą operę w teatrze San Carlo w Neapolu. Od 1830 r. przez trzy lata był dyrektorem teatru dworskiego w Madrycie. W 1839 został dyrektorem konserwatorjum w Neapolu. Zaniewidziawszy w starości, † 1870 r. Działalność kompozytorska M. mało znaną była po za granicami Włoch, blask współczesnego mu Rossiniego zostawiał w cieniu tego zdolnego i pracowitego muzyka. Z licznych oper M., granych po wszystkich teatrach włoskich, najlepsze są: „Elisa e Claudio" i „Il Giuramento" (Przysięga). Ta ostatnia wystawianą była u nas w Teatrze wielkim w 1845 r.

Mercan (*Merzahn de Klingstaedt*), herb: Na tarczy ściętej z pasem poprzecznym złotym w polu górnem błękitnem—góra srebrna. Nad koroną baronowską i hełmem ukoronowanym, na trzech piórach strusich—orzeł biały. Labry błękitno-srebrne. Indygenat z r. 1775. Por. herb Klingsztedt.

Mercan.

Mercator Gerhard.

Mercator (przekształcenie łacińskie właściwego nazwiska *Kremer*), Gerhard, matematyk i geograf, * 1512 w Ruremunde, we Flandrji, † 1594, kształcił się w Lièges i został kosmografem księcia Jülich w Duisburgu. Zasłużył się ulepszeniem kart morskich przez wprowadzenie nazwanego od jego nazwiska *rzutu Marcatora*. Jego *Atlas minor* wydanym został 1628. Jego karta Europy, odnaleziona dopiero w r. 1889, wydana została w podobiźnie 1891 r. Por. Breusing „Gerhard Kremer, genannt M." (2 wyd., 1878).

Mercede (de), zakon N. M. P. od Nagrody, *de Mercede*, dla wykupowania więźniów chrześcijan z rąk niewiernych, założony przez św. Piotra Nolaskę w r. 1218, był pierwotnie zakonem rycerskim i rozkrzewił się głównie w Hiszpanji, lecz po wejściu członków rycerzy do zakonu Montessa, został czysto duchownym.

Mercedonius (*mensis intercalaris*), w pierwotnym kalendarzu rzymskim Numy Pompiljusza miesiąc przybyszowy, wtrącany po 23 lutego co dwa lata, naprzemian o 22 i 23 dniach.

Merceryzacja, apretura bawełny działaniem stężonego ługu sodowego; włókna stają się krótsze, grubsze i wytrzymalsze, mają skład $C_{12}H_{20}O_{10}$. 2NaOH. Jeżeli taka *bawełna merceryzowana* (tak zwana od Mercera, wynalazcy tej metody) jest

przemywana wodą, traci sodę i ma skład $C_{12}H_{20}O_{10}H_2O$. Bawełna w ten sposób traktowana zaleca się większą wytrzymałością i łatwością przyjmowania farb.

Merci (fr.), dziękuję, dzięki.

Mercier Ludwik Sebastjan, utalentowany pisarz francuski, * 1740 w Paryżu, † 1814, był członkiem konwencji i rady pięciuset, w ostatnich latach swego życia był profesorem historji w szkole centralnej w Parżu. Główna jego zasługa polega na trafnem i dosadnem odwzorowywaniu paryskiego życia ludowego. Celniejsze prace **M.** w tym rodzaju są: „Tableau de Paris“ (12 t., Amsterdam, 1782—88) i „Le nouveau Paris“ (5 t., Paryż, 1797); oraz „Bonnet de Nuit“ (4 t., Amsterdam, 1778—84) i „Bonnet du matin“ (2 t., Paryż, 1786). Ze względu na formę pism **M.**, można go uważać za zwiastuna emancypacji stylistycznej z więzów prawideł akademickich.

Mercier August, generał francuski i minister, * 1833 w Arras. Brał udział w kampanji Meksykańskiej i zaszczytnie się odznaczył w r. 1863 pod Pueblo, za co otrzymał order legji honorowej. Podczas wojny z Niemcami i pod Metz został wzięty do niewoli. Po powrocie mianowany był generałem, w r. 1888 został wezwany przez Freycineta, ministra wojny, i za prezydentury Casimir Periera otrzymał tekę ministra wojny (1893—95). Podczas słynnej sprawy Dreyfusa (ob.) twierdził, że wina Dreyfusa nie ulegała wątpliwości i dał inicjatywę do wytoczenia mu procesu o zdradę, wywierają nacisk na sędziów za pomocą tajnych dokumentów. Po ustąpieniu z ministerjum został komendantem 4 korpusu armji. W r. 1898 wystąpił z armji. Podczas rewizji procesu Dreyfusa w Rennes przyczynił się swojemi zeznaniami do powtórnego skazania, które zostało zniesione drogą łaski. W r. 1900 wybrany senatorem.

Mercja (Mercia), państwo anglo-saksońskie w VI w. po Chr. powstałe, rozciągało się od morza Północnego po obu brzegach Trentu, aż do gór Walji; państwo to w 825 r., po pokonaniu króla Mercji Wiglafa, przeszło pod panowanie króla Zachodnich Anglów, Egberta.

Merck Jan Henryk, * 1741 r. w Darmsztadzie, radca wojskowy tamże, znany jest nie tyle z prac literackich, ile raczej z osobistego wpływu, jaki wywierał na Herdera i Goethego, głównych przedstawicieli owego grona pisarzów, którzy uświetniali dwór wejmarski. Dotknięty melancholją, zastrzelił się 1791 r. Por. „Briefe an Merck, von Goethe, Herder, Wieland u. a.“ (wyd. Wagnera, Darmsztadt, 1835); „Briefe an und von **M.**“ (wyd. tegoż, Darmstadt, 1838); „Merck's ausgewählte Schriften“ (wyd. Stahra, Oldenburg, 1840).

Mercurialis, ob. Szczyr.

Mercurii Dies (łac.), środa.

Mercurius, ob. Rtęć.

Mercy Franciszek, bar. de, generał, * w Longwy, w Lotaryngji, początkowo zostawał w wojskowej służbie cesarskiej, w roku 1635 wstąpił do armji bawarskiej i podczas wojny Trzydziestoletniej odznaczał się jako jeden z najzdolniejszych generałów; zginął 3 sierpnia 1645 pod Allersheim. Jego prawnuk *Klaudjusz Florymund*, hrabia *de Mercy*, * 1666, generał w służbie cesarskiej, od r. 1720 jako gubernator Banatu zasłużył się wielce na polu oświaty tego kraju. W r. 1733, generał-feldmarszałek, objął naczelne dowództwo nad armją we Włoszech i 29 czerwca 1734 przy ataku na warowny zamek Croisetta poległ, przeszyty kulą nieprzyjacielską. Dobra po nim pozostałe z tytułem hrabiego odziedziczył jego krewny *Antoni d'Argenteau*, † 1767 r., cesarski generał-gubernator w Osieku.

Merczyng H.

Merczyng Henryk, fizyk i inżynier, * 1859, studjował matematykę i fizykę w uniwersytecie warszawskim do 1882, następnie inżynierję i został profesorem instytutu technologicznego w Petersburgu. Zajmował się w czasie studjów uniwersyteckich także naukami historycznemi i ogłosił: Rrozprawę o „Tyberjuszu“ (nagrodzoną w roku 1880 medalem złotym); „Fundusz Lerneta“ (*Rocznik prac naukowych* studentów warszawskich za r. 1879); Kołłontaja i Czackiego „Projekt urządzenia gimnazjum wołyńskiego i wszystkich innych szkół w gubernji Wołyńskiej“ (tamże, za r. 1880); „Wycieczka w Łęczyckie“ (*Kłosy*, 1880); „Ludność polska w cesarstwie Niemieckiem“ (*Ekonomista*, 1881); „Tyberjusz na Capri“ (dod. do *Przegl. tygodn.*, 1882) i inne. Z zakresu nauk matematycznych i fizycznych, napisał: „O metodach określania fal światła,“ (rzecz nagrodz. medalem złotym); „O własnościach ogniskowych siatek dyfrakcyjnych“ (Rozprawy wydziału matem.-przyrodniczego Akademji Umiejęt. w Krakowie, 1882); „Przyczynek do teorji uginania się światła w siatkach zwierciadlanych. Minimum odchylenia ugiętych promieni“ (*Rocznik prac nauk.* za r. 1881); „O motorach drobnych“; „Zasady elektrotechniki“ (Warszawa, 1889); „Dumania przyrodnika“ (Petersburg, 1899).

Merecka kasztelanja, utworzona po drugim podziale Rzeczypospolitej 1793; pierwszym i ostatnim kasztelanem mereckim był Antoni Suchodolski, pierwej kasztelan smoleński.

Mereckie starostwo grodowe, było położone w województwie i powiecie Trockim. W r. 1766 podług spisów podskarbińskich składało się z miasta Merecza (ob.) z wójtostwem i przyległemi dobrami, które w czasie pierwszej wojny szwedzkiej zupełnie wraz z miastem były zniszczone. W tym czasie posiadał je Makusz Ogiński, wojewodzic witebski, który z niego opłacał kwarty złp. 3,425 gr. 12, a hyberny złp. 4,226. Do r. 1846 utrzymywał się na wzgórzu nad samą Mereczanką dwór,

gdzie zwykle starostowie miejscowi przemieszkiwali. Na sejmie z r. 1773—1775 stany Rzeczypolitej nadały toż starostwo w emfiteutyczne posiadanie Józefowi Narbutowi, chorążemu i posłowi powiatu Lidzkiego. Na tymże sejmie uchwalono przeniesienie grodu z Merecza do Olity.

Merecz, miasto w gub. Wileńskiej, przy ujściu Mereczanki do Niemna, o 12 mil od Wilna odległe, jeden z najdawniejszych grodów litewskich, często rezydencja książąt litewskich, którzy dla łowów w okolicznych kniejach chętnie tu przebywali; bogaty jest w rozmaite wspomnienia historyczne. Najważniejszemi z tych wspomnień są pobyty króla Władysława IV, który królewiczem jeszcze bawił tu w latach 1630—31, potem jako król w roku 1633, 1636, 1639, a ostatecznie w r. 1648, kiedy, wracając z Wilna do Warszawy, zatrzymał się tutaj, i w ciężką zapadłszy chorobę, d. 20 maja życie zakończył. Dzisiaj **M.**, noszący na sobie wyraźne ślady upadku, liczy 3,000 miesz.

Mereczański trakt, tak się nazywa droga handlowa z Grodna do Wilna, z odgałęzieniem do Druskienik, gdzie są znane wody mineralne.

Meredith Jerzy, poeta i nowelista angielski, * 1828 w Hampshire, kształcił się w Niemczech. W 1851 wydał tom poezji, a we dwa lata potem nowelę humorystyczną p. t.: „The Shaving of Shagpa tan Arabianentertainment“ (3 wyd., 1871), romans filozoficzny „The ordeal of Richard Feverel“ (1859); „Mary Bertrand“ (1860) i powieści „Modern Love;“ „Poems and Ballads“ (1864); „Rhoda Fleming“ (1865); „Vittoria“ (1866); „The Tragic comedians“ (1881); „One of our conquerors“ (1890 r.). Por. Le Galienne (1893); Lynch (1891).

Meredith Owen, pseudonim Edwarda Roberta Bulwera lorda Lytton.

Merenchyma, cienka tkanka roślinna, złożona z komórek kulistych lub elipsoidalnych.

Meress Bonawentura, teolog ze zgromadzenia Paulinów w Częstochowie, żyjący w drugiej połowie zeszłego wieku, wydał kilka dzieł teologicznych w języku łacińskim, które w seminarjach paulińskich były długo używane jako książki szkolne.

Mereszko, Litwin, malarz żyjący w drugiej połowie zeszłego wieku. Pracował wiele jako pejzażysta dla pałacu wielickiego księcia Józefa Sapiehy, krajczego litewskiego.

Meretrix (łac.), ladacznica.

Mergentheim (*Mergenthal*, właściwie *Marienthal*), miasto w wirtemberskim okręgu Jagst, ma dwa kościoły, starożytny zamek i 5,000 miesz. Jest tu też źródło solankowe, używane w celach kuracyjnych. **M.** należało niegdyś do posiadłości rycerzy zakonu Niemieckiego i aż do r. 1809 było rezydencją mistrza tego zakonu.

Mergus, ptak, ob. Tracz.

Merian, znakomita rodzina artystów. *Mateusz Merian Starszy*, * 1593 w Bazylei, miedziorytnik w Paryżu, potem we Frankfurcie, † 1650; odznaczył się szczególnie swemi „Topografjami“ (30 t., Frankfurt, 1649—88).—Jego syn, *Mateusz Merian Młodszy*, * 1621, † 1687 we Frankfurcie, był dobrym portrecistą, a drugi syn jego *Kacper Merian*, trudnił się rytownictwem.—*Jan Mateusz Merian*, biegły portrecista, † 1716 w Frankfurcie. Starszego zaś Mateusza *Merian*, córka *Marja Sybilla Merian*, zamężna *Graff*, * 1647 we Frankfurcie n. **M.**, † 1717 w Amsterdamie, sławna malarka kwiatów, motyli, poczwarek i t. p.; rytowała je własną ręką na miedzi do dzieł, przez siebie pisanych, jak: „Der Raupen wunderbare Verwandlung und sonderbare Blumennahrung“ (2 t., Norymberg, 1579—83); oraz „Metamorphosis insectorum Surinamensium“ (Amsterdam,1705).

Merian Piotr, geolog, * 1795, † 1883 r., kształcił się w Genewie, Getyndze i Paryżu, był profesorem fizyki i chemji, następnie paleontologji w Bazylei, 1847 — 65 prezydentem tamecznego kolegjum wychowawczego. Ogłosił: „Geognostischer Durchschnitt durch das Juragebirge“ (1821); „Geognostische Übersicht des südlichen Schwarzwaldes“ (1832) i in.

Merida, miasto okręgowe w hiszpańskiej prow. Badajoz nad rzeką Gwadjaną, liczące około 10,000 miesz., posiada szczątki dawnych budowli rzymskich. **M.** założoną była jako rzymska osada, pod nazwą *Emerita Augusta*, w której osadzano emerytów piątej i szóstej legji cesarskiej.

Merida, główne miasto meksykańskiego stanu Yucatan, ma 53,000 miesz., wspaniały kościół katedralny, uniwersytet, kilka klasztorów, różne fabryki, jest rezydencją biskupa.

Merida (*Santiago de los Caballeros de* **M.**), miasto główne stanu Los Andes w Wenezueli, u stóp gór Sierra Nevada, na prawym brzegu rz. Chama, ma kilka fabryk, szkołę teologiczną, jest rezydencją biskupa i liczy 22,000 miesz.

Merimée Prosper, literat francuski, * 1803 r. w Paryżu, † 1870 w Cannes. Po ukończeniu studjów prawnych, wstąpił do służby publicznej. W r. 1834 mianowany nadzorcą historycznych pomników we Francji, odbył kilka podróży archeologicznych, o których sprawozdania przedstawił w bardzo interesujących dziełach: „Voyage dans le midi de la France“ (1835); „Voyage dans l'ouest de la France“ (1836); „Voyage en Auvergne et dans le Limousin“ (1838) i „Notice sur les peintures de l'église de St.-Savin“ (1845). W r. 1844 został członkiem senatu. **M.**, pisarz talentu wszechstronnego i niepospolitego, zasłynął szczególnie jako nowelista. Piękne swe nowele, umieszczane 1831—50 w *Revue de Paris* i *Revue de Deux Mondes* wydał p. t.: „Mosaique“ (1833); „Contes et nouvelles“ (1852). Swemi komedjami, w rodzaju hiszpańskiego intermezzo, wydanemi p. t.: „Théâtre de Clara Gazul“ (1825, nowe wyd., 1874) i zbiorem lirycznych poezji ludowych „Guzla“ (1827) przyłożył się wielce do utrwalenia kierun-

ku romantycznego w literaturze francuskiej. Z prac jego historycznych wymieniamy: „La jacquerie" (1828); „Histoire de Don Pèdre I-er, roi de Castille" (1843, nowe wyd., 1865); „Les faux Démetrius" (1854); „Études sur l'histoire romaine" (1870). Oprócz tego umieszczał mnóstwo artykułów w czasopismach francuskich. Por. Tamissier „M. l'écrivain et l'homme" (1875); Tourneux „Bibliographie de M." (1876); O. d'Haussonville „Prosper M." (1888).

Merino, cienka tkanina z wełny czesankowej, z obu stron rozmaicie zabarwiona, używana była długo na suknie i okrycia.

Merino Don Geronimo, znany pod nazwiskiem *proboszcza Merino*, osławiony partyzant hiszpański, * 1770 w Villoviado, gdzie następnie był proboszczem. W 1808 r. wystąpił na widownią publiczną jako jeden z najgłówniejszych dowódców gerylasowskich, a z powodu okrucieństw swych stał się postrachem nieprzyjaciół. W r. 1820 ogłosiwszy się wrogiem przywróconej ustawy, stanął znowu na czele gerylasów i dopuszczał się niesłychanych zbrodni i okrucieństw, za co wynagrodzony został przez króla stopniem wojskowym brygadjera. W r. 1835 przybył do Madrytu, by ofiarować swe usługi królowej Krystynie, chociaż jednocześnie przygotowywał powstanie na rzecz Don Karlosa. Nie mogąc się zgodzić z członkami junty karlistowskiej, stanął na czele 20,000 ochotników. Pobity przez generała Quesada, prowadził jednak wojnę partyzancką aż do r. 1838; w końcu jednak poniósłszy stanowczą klęskę, uszedł do Francji i tam † 1847.—*Marcin Merino*, także ksiądz hiszpański, członek stronnictwa liberalnego; spełniwszy 2 lutego 1852 roku zamach na życie królowej Izabeli, stracony został 7 lutego t. r.

Merioneth, hrabstwo w księstwie Walji w Anglji, obejmuje 1,731 klm. kw. i ma 50,000 miesz. z miastem głównem Dolgelly.

Mérite, order „pour le mérite", ustanowiony od roku 1667 w Prusiech, jako order „de la générosité", a zamieniony przez Fryderyka II (1740) na order pour le mérite.

Meritum (łac.), zasługa.

Merivale Karol, historyk angielski, * 1808, kształcił się w Cambridge, napisał: „Fall of the Roman republic" (1853); „History of the Romans under the empire" (1859—62, t. 7, 2 wyd., 1865, t. 8); „General history of Rome" (1874); „The Roman Triumvirates" (1876); „Four lectures an epochs of early church history" (1879).

Merivale Herman, brat poprzedniego, * 1806, † 1874, od 1857 profesor ekonomji politycznej w Oksfordzie, 1848 podsekretarz stanu dla kolonji, a od 1858 dla Indji; napisał: „Lectures on colonisations and the colonies" (2 wyd., 1860); „Historical studies" (1865).

Merivale Herman Karol, pisarz angielski, * 1839 w Londynie, kształcił się w Oksfordzie, od 1864 adwokat, 1870—78, wydawał *Annal Register*, od 1879 poświęcał się wyłącznie pracy literackiej. Napisał kilka sztuk teatralnych, jak: „Alone", dramat historyczny „All for her"; „The white pilgrim" (1883); „Forget me not"; tragedję „Florien" (1884); powieść „Faucit of Balliot" (1882, t. 3) i in.

Merjanie (*Merja*), lud pochodzenia fińskiego, który żył w obecnych gubernjach Włodzimierskiej i Jarosławskiej, wyginął już w XII stuleciu.

Merkantylizm, system merkantylny (handlowy)—nazywany także kolbertyzmem (od ministra Colberta, który system ten w praktyce stosował). Był to pierwszy zarazem polityczny i naukowy system ekonomiczny, który skrystalizował się w końcu XVI, a skończył na początku XVII w. Za twórców jego uchodzą Barthélemy de Laffarnas, Montchrétien i Colbert. System ten polegał na zasadzie, że należy dążyć do gromadzenia zapasów kruszców szlachetnych i do wywozu krajowych produktów przemysłowych, a powstrzymywać ich przywóz i wywóz produktów rolnych, gdyż tą drogą powiększa się bogactwo krajowe. **M.** dążył w ogólności do tak zwanego korzystnego bilansu handlowego (przewagi wywozu nad przywozem), w którym upatrywał rękojmie powodzenia materjalnego. Stąd powstały zakazy przywozu (cła zakazowe), premje wywozowe, monopole, przywileje i t. p. **M.** choć w szczegółach stanowił teorję powierzchowną i opartą na błędach, był zadatkiem opieki państwowej w nowoczesnem jej pojęciu.

Merkaptan, w ogólności alkohol, w którym tlen zastąpiony jest przez siarkę; **M.** są zatem siarkowodanami rodników alkoholowych. Najdawniej poznanym został **M.** *etylowy*, to jest **M.** alkoholu zwykłego (ob. Etyl), $C_2H_5.H.S$, odkryty przez Zeisego w r. 1833; otrzymuje się działaniem siarkowodanu potasu na chlorek etylu. Jest to ciecz bezbarwna, woni odrażającej, cebulowej, c. wł.=0,831, wre w 36°. W zetknięciu z tlennikiem rtęci daje związek krystaliczny $(C_2H_5S)_2Hg$, skąd pochodzi nazwa **M.** (*mercurium captans*). Podobne związki powstają i z innemi tlenkami metalicznemi i wogóle są znane pod nazwą *merkaptydów*. Znane są niektóre inne **M.**, jak **M.** *metylowy*, *amylowy* i in. Wogóle otrzymują się jak etylowy i mają te same własności.

Merkaptol, ob. Sulfonol.

Merkes Wilhelm, stenograf, * 1860 w Rheydt, studjował filologję w Bonn i został nauczycielem gimnazjalnym w Amsterdamie. Na podstawie systemu Stolzego podał 1880 nową metodę stenografji, zalecającą się zwięzłością. Stowarzyszenie, popierające ten system, wydaje pisma „Merkesia", Por. K. Th. Merkes „Praktischer Lehrgang der Stenographie" (5 wyd., 1893).

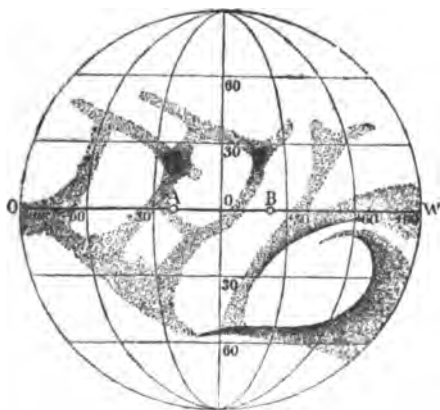
Merkurjusz, metal, ob. Rtęć.

Merkurografja, sposób rytowania płyt cynkowych za pomocą atramentu zawierającego rtęć;

metoda ta, podana przez Villona, ustępuje wartością zwyklej cynkografji.

Merkury, łaciń. *Mercurius*, rzymskie bóstwo handlu, odpowiada greckiemu *Hermesowi*. Nazwa pochodzi od *merx* (towar), kult jego z Grecji przeszedł do Rzymu przez Sycylję i Kumy. Synem jego był Faun. Wedle podania, syn Zeusa i Mai, córki Atlasa, urodził się w jaskini góry Kyllene w Arkadji. W Rzymie główne święto **M.** przypadało 15 maja i obchodzone było ze szczególną uroczystością przez kupców. Ideał Hermesa był ulubionym przedmiotem, zwłaszcza dla rzeźbiarzów młodszej szkoły atyckiej. Ob. Hermes.

Merkury, planeta układu słonecznego, najbliższa słońca; średnia odległość **M.** od słońca wynosi 57,5 miljonów klm. ($7^3/_4$ mil. mil), czyli 0,387099 odległości ziemi; czas obiegu jego około słońca, czyli rok **M.**, wynosi 86 dni 23 godziny 15 minut 44 sekund; pochyłość jego drogi wyrównywa prawie pochyłości drogi ziemskiej, przeto zmiany pór roku są na **M.** odpowiednie ziemskim, ale z powodu bliskości słońca temperatura musi tam być daleko wyższą. Z powodu małej odległości **M.** od słońca odległość pozorna jego od słońca nie wynosi nigdy nad 28°, **M.** wtedy wschodzi na krótko przed słońcem i zaraz za niem zachodzi, chociaż więc silnie świeci, nie daje się dobrze wyróżnić w blasku zorzy rannej lub wieczonej, dlatego też, zwłaszcza w okolicach płn., **M.** jest trudno dostrzegalnym. Mimośród jego = 0,2, jest przeto większy niż u drogi każdej innej planty. Najbardziej zbliża

M e r k u r y.

się do ziemi podczas połączenia dolnego, na 79 mil. klm., najdalej się usuwa podczas połączenia górnego, na 218 mil. klm., stąd średnica jego pozorna zmienia się od 12,5″ do 4,5″; średnica jego rzeczywista wynosi 4,786 klm. (644 mil), czyli 0,375 srednicy drogi ziemskiej. Masę obliczono w roku 1841 ze zboczeń wywołanych przez niego w ruchu komety Enckego i oznaczono ją na $\frac{1}{9700000}$ masy słońca, z czego wypada, że gęstość jego =0,67 średniej gęstości ziemi, a ciężkość na powierzchni **M.** = 0,243 ciężkości na powierzchni ziemi. Jako planeta dolna okazuje odmiany czyli fazy, jak księżyc i Wenera (ob.), i podobnież jak Wenera może przechodzić przez tarczę słońca, co atoli tu ma mniejsze znaczenie niż u Wenery (ob.); w ciągu okresu 46-letniego przejście to powtarza się 6 razy, a mianowicie 4 razy w listopadzie i dwa razy w maju; najbliższe nastąpi 14 listopada 1907 r. Natura fizyczna **M.** bardzo jest niedostatecznie znana. Schröter i Harding w r. 1801 dostrzegli plamy na tarczy **M.** i oznaczyli czas jego obrotu dokoła osi na 24 godz. 5¼ min. Beer i Mädler w r. 1832 znaleźli granicę światła sierpa **M.** niewyraźną i wnieśli stąd, że **M.** posiada gęstą atmosferę i górzystą powierzchnię. Dokładniejszą znajomość **M.** zawdzięczamy dopiero Schiaparellemu. W r. 1881 przekonał się, że można plamy na powierzchni **M.** rozpatrywać i za dnia, a długoletnie obserwacje wykazały mu, że czas obrotu wirowego tej planety równa się czasowi jej obiegu dokoła słońca, wynosi zatem 88 dni. Podobnie zatem jak księżyc ku ziemi, zwraca **M.** stanecznie tęż samą swą stronę ku słońcu, gdy druga, stale od słońca odwrócona, jest wiecznie w ciemności pogrążona. Z powodu wszakże podobnej, jak u księżyca libracji, wynurzają się ku słońcu i skrajne okolice strony odwróconej, tak, że punkt tarczy **M.**, który ze słońca widziany jest w jej środku, przesuwa się między punktami *A* i *B*, wskazanemi na rycinie, która przedstawia kartę **M.** według rysunku Schiaparellego. Ciemne smugi, niezbyt wyraźnie zresztą, wybijają się na ogólnem tle planety. Dokładne tablice ruchu **M.** podał Leverrier i przez porównanie z dawnemi znalazł nieregularność, którą przypisał planecie bliższej słońca niż **M.**, a którą nawet nazwano Wulkanem. Inni jednak astronomowie sądzą, że nieregularność ta może być objaśnioną błędami tablic i nie uznają istnienia tej planety, którąby zresztą koniecznie było można odkryć w czasie zaćmień słońca. Dotąd jednak dostrzedz jej nie zdołano, a w ogólności istnienie jej jest bardzo wątpliwe.

Merle Jan Toussaint, dziennikarz i dramatyk francuski, * 1785 w Montpellier, † 1852. Za cesarstwa służył czas jakiś w wojsku, następnie poświęcił się literaturze i zyskał wielki rozgłos jako utalentowany wodewilista. Do najcelniejszych jego utworów należą między innemi: „Le ci-devant jeune-homme“; „La jeunesse de Henri IV“; „Le savetier et le financier“ i t. d. Równocześnie pisywał wyborne artykuły dziennikarskie. Za restauracji należał początkowo do opozycji, a następnie został rojalistą. Po rewolucji lipcowej był czynnym spółpracownikiem dziennika *Quotidienne*, gdzie pisywał krytyki teatralne, a potem feljeton tygodniowy, pełen dowcipu i humoru. Żoną jego była słynna aktorka Dorval.

Merle d'Aubigné Jan Henryk, historyk fran-

cuski, * 1794 w Genewie, od 1831 profesor teologji historycznej w szkole teologji ewangelickiej tamże, † 1872. Z dzieł jego celniejsze: „Histoire de la réformation du 16-me siècle“ (5 t., Paryż i Genewa, 1835—53, nowa ed., 1877—78); „La république d'Angleterre aux jours de Cromwell“ (tamże, 1849); „Trois siècles de luttes en Écosse“ (Paryż, 1850) i „Histoire de la réformation en Europe au temps de Calvin“ (tamże, t. 1—5, 1862—68).

Merlet Gustaw, pisarz francuski, * 1828 w Paryżu, † 1891 tamże; był profesorem wymowy w liceum Ludwika W. Napisał: „Les réalistes et les fantaisistes“ (1861); „Les portraits d'hier et d'aujourd'hui“ (1863); „Causeries sur les femmes et les livres“ (1865); „Hommes et livres“ (1869); „Origines de la littérature française“ (1873, t. 2); „Tableau de la littérature française de 1800 à 1815“ (1878, t. 3) i in.

Merlin, czarnoksiężnik, jedna z wydatniejszych postaci w podaniach starobrytańskich, o której Nennius (VII w.) najpierwsze, a po nim Gottfryd z Monmouth (XII w.) późniejsze daje wiadomości. Według legendy **M.** miał być synem djabła i zakonnicy, kochanką jego była wieszczka Wiwjana (Vivière), która go zaklęła na wieki w ciasnym obrębie lasu. W narodowych wspomnieniach „Prophetiae Merlini“, które Gottfryd do swojej wcielił kroniki, upatrywano bardzo długo przepowiednie dziejów angielskich. Romans francuski o **M.** wyszedł po raz piewszy w Paryżu 1498 r. Por. F. Schlegla „Geschichte des Zauberers Merlin“ (Lipsk, 1804); Villemarqué „Contes populaires des anciens Bretons“ (2 t., Paryż, 1842). Legendę **M.** w poezji opracowywali Quinet, Immermann. Por. Ignacy Matuszewski „Djabeł w Poezji“ (wyd. II, Warszawa, 1900).

Merlin de Douai Filip Antoni, hrabia, prawnik francuski, * 1754 w Arleux pod Douai, miał żywy udział w rewolucji, głosował za śmiercią Ludwika XVI, był czas krótki członkiem dyrektorjatu, za Napoleona został prokuratorem generalnym przy sądzie kasacyjnym. Od r. 1815 do 1832 przebywał jako wygnaniec w Harlem, † 1838 r. w Paryżu. Najważniejszą jego pracą jest 8-tomowe dzieło, p. t. „Recueil alphabétique des questions de droit, etc.“ (Paryż, 1804—1810, tom. 9).

Merlin de Thionville Antoni Krzysztof, * 1762 w Thionville, † 1833 w Paryżu, żarliwy rewolucjonista. Przyczyniwszy się niemało do rozwinięcia ruchu rewolucyjnego, spełniał wiele ważnych misji i we wszystkich sprawach ówczesnych czynny brał udział. Przy oblężeniu przez Prusaków Moguncji odznaczył się nadzwyczajnem męstwem i wymową swą obronił oficerów załogi, pociągniętych przed sąd wojenny po kapitulacji. Podobnież ocalił życie generałom Cancloux i Westermann, oraz wielu emigrantom podczas kampanji 1794 r. W konwencji należał do stronnictwa Góry, ale pomimo to nie wahał się przyłożyć ręki do obalenia Robespierre'a. Później był urzędnikiem administracyjnym; usunięty jednak przez Napoleona, porzucił Paryż i udał się do małej posiadłości wiejskiej.

Merlini Dominik, budowniczy, * 1748 w Brescia, 1817 w Warszawie, sprowadzony do Warszawy przez króla Stanisława Augusta, otrzymał szlachectwo polskie 1768 i po śmierci Fontany został budowniczym nadwornym króla i Rzeczypospolitej w r. 1773. Do gmachów, przez niego w Warszawie wystawionych, należą: pałac Krasińskich, kościół i klasztor Bazyljanów, pałac Jabłonowskich, późniejszy Ratusz, spalony w 1863, pałac w Królikarni, Jabłonnie i w. in.

Merliton, farba do masła, otrzymywana z nogietka (ob.).

Mermillod Kacper, biskup Lozanny, * 1824 w Carouge, w kantonie Genewskim, został księdzem w 1847. Jako wikarjusz w Genewie dał się poznać ze zdolności kaznodziejskich i założył pismo polityczne *L'Observateur catholique* i naukowe *Annales catholiques*. Nazwisko jego stało się głośnem, gdy jako biskup Hebronu, otrzymał polecenie od biskupa Lozanny i Genewy Marilleya sprawowania władzy biskupiej w Genewie, w stolicy kalwinizmu, wskutek czego rada kantonalna genewska usunęła go ze stanowiska proboszcza 1872. W styczniu 1873 kurja rzymska mianowała go wikarjuszem apostolskim w Genewie, rada jednak związkowa szwajcarska uznała nominację tę za nieważną i wydaliła go ze Szwajcarji. **M.** przebywał we Francji, a po śmierci biskupa lozańskiego Cosandey'a 1883 objął biskupstwo lozańskie; tym sposobem upadł wikarjat genewski, a rada związkowa zniosła dekret wygnania, zabroniła mu jednak pełnienia obowiązków biskupich w Genewie. W r. 1890 mianowany kardynałem powołany był do Rzymu, gdzie † 1892.

Mermis, robak, ob. Nitkowce.

Merodach - Baladan, biblijna nazwa Murduh baliddin'a, króla babilońskiego (722—709 prz. Chryst.).

Merode, dawna rodzina hrabiowska w Belgji, z której w zeszłym wieku odznaczył się głównie *Jan Filip Eugenjusz* hr. *Merode*, feldmarszałek cesarski, † 1732. W nowszych czasach, *Ludwik Ghislain*, hr. *Merode*, * 1792, walczył za niepodległość ojczyzny i † 1830 bezdzietnie.—Brat jego *Filip Feliks Baltazar Otto Ghislain* hr. *Merode*, * 1791 miał również czynny udział w rewolucji wrześniowej, był członkiem rządu tymczasowego i popierał wybór króla Leopolda. Od 15 marca do 20 maja 1832 był ministrem wojny, a następnie używany był do różnych misji dyplomatycznych; w r. 1839 wrócił do życia prywatnego i 1857.—Syn poprzedniego *Fryderyk Ksawery* hr. *Merode*, * 1820, † 1874, początkowo służył w wojsku; 1847 wstąpił do stanu duchownego, w kilka lat potem został pierwszym szambelanem papieża, a 1860

ministrem wojny. Po upadku swego stronnictwa skutkiem konwencji wrześniowej 1864 otrzymał urlop, a 1865 dymisję. Głową rodziny jest obecnie *Henryk Karol Marja Ghislain*, * 1856, członek izby deputowanych w Brukseli, syn Karola Antoniego, hr. de **M.**, margrabiego de Westerloo, księcia de Rubempré i Grimberyhe, * 1824, † 1892, jako prezes senatu belgijskiego.

Meroe, stolica starożytnego kapłańskiego państwa Etjopskiego, leżała według Strabona blizko dzisiejszego Begeranieh, na północ od Szendi, między Nilem a Atbarą (Astaboras), gdzie dotąd jeszcze widzieć można ruiny wielkiego miasta i dwie grupy piramid. Dawniej atoli, a mianowicie od czasów króla etjopskiego Tahraka, który i nad Egiptem panował, miasto *Meroë* leżało pod dzisiejszą gór Barkal, gdzie dotąd jeszcze jest wieś, zowiąca się *Merani*, i gdzie również znajdują się liczne szczątki budowli egipskich.

Meroedrja, toż co hemiedrja, ob. Kryształ.

Meroksen, ob. Mika.

Merope, córka Kypselosa, żona Kresfontesa, króla meseńskiego, została przez swego szwagra Polyfontesa, który zagarnął władzę najwyższą, pozbawioną swych dzieci, oprócz jednego syna Epytosa, który się w Etolji ukrywał i który zabiwszy Polyfontesa przy spełnianiu ofiary, odzyskał tron ojcowski.

Merops, ptak, ob. Żołna.

Merouvel Karol, właściwie Chartier, powieściopisarz francuski, * 1843 w Laigle. Napisał olbrzymią liczbę powieści, z których wymienimy główniejsze: „Mademoiselle de la Condémine" (1876); „Les Caprices de Laure" (1877); „La Vertu de l'abbé Mirande" (1879); „Le Peché de la générale" (1879); „La Filleule de la Duchesse" (1880); „La Maitresse de M. le Ministre" (1881); „Les Deux Moûtresses" (1882); „Le Krach" (1882); „Les secrets de Paris" (1883—84); „La Veuve aux cent millions" (1884); „Le Divorce de la Comtesse" (1885); „Les Trémor" (1886); „Vices du Jour" (1887—89); „La Rose des Halles" (1887); „Abandonnée" (1888); „Les Crimes de l'Amour" (1889); „Les Drames de l'Amour" (1889); „La Vierge de la Madeleine" (1890); „Confession d'un gentilhomme" (1891); „Haine et Amour" (1893); „Médecins d'Eaux" (1892); „Mortel Amour" (1895); „Le Roi Milliard" (1893) i in.

Merowingowie, pierwsza dynastja królów francuskich w Galji, biorąca swą nazwę od *Meroweusza* albo *Merwiga*, który panował w połowie V w. i miał syna *Childeryka*, ojca *Klodoweusza* (ob.), który wyrobił sobie jedynowładztwo nad Frankami, zapewnił im przewagę w Galji i przyjął wiarę chrześcijańską. Po śmierci Klodoweusza (511), synowie jego: *Teodoryk* († 534), *Klodomer* († 524), *Childebert* († 558) i *Klotarjusz* († 561) podzielili się państwem, i już odtąd zaczęły się wyróżniać dwie główne części państwa Franków: wschodnia (Austrazja) i zachodnia (Neustrja). Granice kraju atoli powiększyły się w tej epoce przez zawojowanie Burgundczyków, Turyngijczyków, a później i Bawarów. *Klotarjusz I* zjednoczył państwo, ale na krótki tylko przeciąg czasu (558—561), gdyż synowie jego: *Charibert* († 567), *Guntram* († 593), *Zygbert* († 576) i *Chilperyk* († 584), podzielili je znowu. Straszna wojna domowa, w której główną rolę grały Brunehilda (ob.) i Fredegunda (ob.), niszczyła srodze posiadłości **M.** Za Klotarjusza II (* 584, † 628), syna Chilperyka i Fredegundy, znowu połączyło się rozdzielone państwo w jedną całość r. 613, lecz obok władzy królewskiej zaczęła się już dźwigać władza merów pałacowych (*Majores domus*). Już *Dagobert I* († 638), który *Charibertem* († 631) podzielił się dziedzictwem Klotarjusza, miał przy swoim boku takich merów: Pepina i biskupa Arnulfa. Dagobert II zdołał się jeszcze utrzymać przeciwko synowi Pepina Grymoaldowi, lecz *Klodoweusz II* († 656), *Klotarjusz III* († 670), *Childeryk II* († 673) posiadali zaledwie cień władzy królewskiej. Gdy syn Dagoberta III († 713) *Teodoryk IV* † 737, tron był długo nieosadzonym. Wprawdzie wydobyto r. 742 słabego na umyśle *Childeryka III* z klasztoru, ale ten w 10 lat potem został usunięty przez Pepina, który przywłaszczył sobie koronę i dał początek nowej dynastji Karolowingów. Por. A. Thierry'ego „Récits merovingiens" (Paryż, 1839); Löbella „Gregor von Tours" (Lipsk, 1839); Pertz'a „Geschichte der meroving. Hausmajer" (Hannower, 1819); Montenon „La Dynastie mérovingienne" (Paryż, 1863); G. Kaufmann „Deutsche Geschichte bis auf Karl des Grossen" (1880—81).

Merrimak, rzeka w Ameryce północnej, wypływa z New Hampshire, przebiega stan Massachusetts i pod Newburryport wpada do oceanu Atlantyckiego.

Merrit Wesley, generał amerykański, * 1836. Podczas wojny z Hiszpanią otrzymał w maju 1898 dowództwo korpusu, wysłanego na wyspy Filipińskie i był do r. 1899 gubernatorem tych wysp.

Mersberg, herb; W polu błękitnem — kotwica srebrna ukośnie. U szczytu pelikan srebrny, karmiący pisklęta.

Mersberg.

Mersch, Jan Andrzej van der, przywódca patrjotów brabanckich 1789, * 1734 w Meenen, we Flandrji zachodniej, † 1792 w dobrach swoich pod Meenen. Początkowo był oficerem wojsk cesarskich, potem połączył się z niezadowolonymi Belgijczykami w r. 1780 przeciwko cesarzowi Józefowi II, przyjął dowództwo nad nimi i po zajęciu Gandawy i Brukseli, mianowany został naczelnym wodzem wszystkich sił belgijskich. Lecz podejrzany następnie o nadużycia, więziony był czas jakiś w cytadeli Antwerpskiej.

Merseburg, stolica pruskiej regencji t. nazw. (10,209 klm. kw. i 1,080,000 m.), nad rz. Saalą i tu-

ryngijską koleją żelazną, rezydencją rządu regencyjnego, trybunału i kapituły ewangelickiej, liczy 18,000 miesz. Wspaniałym pomnikem średniowiecznego budownictwa jest tutejszy kościół katedralny i dawny zamek, a dzisiaj gmach regencyjny. Miasto **M.** było od IX wieku stolicą hrabstwa t. n., a potem częstokroć rezydencją króla Henryka I i jego syna Ottona I, który założył tutejsze biskupstwo. Od r. 1666 do 1738 było stolicą książęcej linji sasko-merseburskiej. Ciekawe pomniki grobowe i zabytki starożytne w skarbcu zachowane opisał Aleksander Przezdziecki (*Bibliot. Warsz.* r. 1863, t. III).

Mertens Franciszek, matematyk polski, * 1840 w Środzie (w W. Ks. Poznańskiem), nauki średnie pobierał w Trzemesznie, wyższe w Berlinie do r. 1864. W r. 1865 został profesorem matematyki czystej w uniwersytecie krakowskim, 1884 profesorem akademji technicznej w Gradcu, 1894 w uniwersytecie wiedeńskim. Ogłosił liczne rozprawy z mechaniki analitycznej, teorji funkcji symetrycznych, teorji liczb i całek określonych: „De functione potentiali duarum elipsoidium homogenearum;“ „Bestimmung des Potentials eines homogenen Elipsoids;“ „Ein Beitrag zur analityschen Zahlentheorie,“ „O funkcji potencjalnej wielościanu jednorodnego“ (w Roczn. tow. nauk. krak.) i in.

Merthyr-Tydvil, miasto w angiel. hrabstwie Glamorgan w księstwie Walji, nad rz. Taff i kanałem Cardiff. Przed 100 laty było jeszcze nędzną wioską, obecnie wskutek nadzwyczajnego bogactwa węgla i żelaza i rozwiniętego z tego powodu przemysłu ma 58,000 ludności.

Merula, kos, ob. Drozd.

Merulius, grzyb, ob. Stroczek.

Merunowicz Teofil, polityk austrjacki, poseł na sejm galicyjski, napisał: „Żydzi, studjum społeczne“ (Lwów, 1878); „O metodzie nad kwestją żydowską“ (1879); „Siedm prośb do sejmu w sprawie żydowskiej“ (1880); „Stańczyki a konserwatyzm“ (1879); „Wewnętrzne sprawy Galicji;“ „Katechizm obywatelski dla Polaków i Rusinów w Galicji i w Krakowskiem“ (Lwów, 1884).

Merunowicz Józef, lekarz, * 1851 w Czerniowcach, studjował medycynę w Krakowie i Lipsku, następnie osiadł we Lwowie i objął urząd sanitarny przy wydziale krajowym galicyjskim. Ogłosił: „Pogląd na śmiertelność większych miast Galicji“ (1881) i in.

Merveille (fran.), cudo, dziwo; à merveille, godne podziwu, znakomite.

Merveilleuse (fran.), dosłownie: zachwycające, godne podziwu; tak nazywano we Francji za dyrektorjatu elegantki, ubierające się w stylu greckim. Męski odpowiednik do **M.** stanowili „Incroyables.“

Merw, oaza położona na południowej granicy pustyni Karakum w Azji środkowej, obejmująca powierzchni 4,900 klm. kw. (89 mil kw.), z których tylko 900 klm. kw. przypada na błota i piaski, pozostałą zaś część stanowi grunt urodzajny i starannie skanalizowany. Klimat gorący i suchy; liczba mieszkańców wynosi 119,332 (1897), Turkmenów, zajmujących się przeważnie rolnictwem i jedwabnictwem. Od Merwu prowadzą drogi do Chiwy, Buchary, Czardżui, Achal Teke, Persji i Heratu. Oaza **M.** od 1883 przyłączona jest do Rosji, 1886 r. otwarto żelazną kolej Zakaspijską. Por. O'Donovan „The M. Oasis“ (Londyn, 1882); Marvin „Die russische Annexion von M.“ (Odesa, 1885). *Merw,* główne miasto okręgu t. n. przy Zakaspijskiej kolei żelaznej, posiada ważne znaczenie handlowe i strategiczne, liczy 8,727 miesz. (1897).

Merwart Paweł, malarz, * 1855 w Marjanówce w gub. Chersońskiej, kształcił się we Lwowie i Gracu, a później w Paryżu. Wykonał wiele prac historycznych i rodzajowych, z tych celniejsze: „Potop,“ „Mojżesz,“ „Nihilistka,“ „Bachantka,“ „Gimnastyk,“ a także portrety: J. Claretie, Arm. Silvestre'a i in.

Merx Adalbert, teolog protestancki i orjentalista, * 1838 w Bleicherode pod Nordhausen, kształcił się w Marburgu, Halli i Berlinie; od 1869 był profesorem teologji w Tubindze, 1873 w Giessen, od 1875 w Heidelbergu. Napisał: „Grammatica syriaca“ (1867 — 70); „Vocabulary of the Tigré language“ (1868); „Das Gedicht von Hiob“ (Jena, 1871); „Die Prophetie des Joel und ihre Ausleger“ (1879); „Chrestomatia targumica“ (1887); „Historia artis grammaticae apud Syros“ (1889).

Méry Józef, poeta i romansopisarz francuski, * 1798 w Les Aigalades pod Marsylją, † 1866. W r. 1824 przybywszy do Paryża, zaprzyjaźnił się z Wiktorem Hugo, Armandem Carrell i Barthélemy'm; wspólnie z tym ostatnim napisał satyry p. t. „Les Siciliennes;“ w r. 1826 znowu obaj ogłosili „La Villéliade,“ która im niepospolitą zjednała sławę. Dalej wydali jeszcze znany poemat: „Napoléon en Egypte.“ W r. 1832 udał się **M.** do Włoch, skąd wróciwszy, oprócz innych prac wydał: „Scènes de la vie italienne“ (2 t., 1837) i „Van Dyck;“ po odbytej podróży do Anglji „Les nuits de Londres“ (1840). Następnie ogłosił kilka powieści, z których celniejsze są: „Heva“ (1843); „La guerre di Nizam“ (w przekładzie polskim „Wojna w Nizamie,“ Warszawa, 1885); „Un amour dans l'avenir“ (2 t., 1841); „La Florida,“ oraz „Mélodies poétiques“ (Paryż, 1853). Pisał też **M.** i dla sceny libreta, wodewile, komedje, dramaty, sam lub do spółki z innymi; część utworów tego rodzaju wydał p. t. „Théâtre de salon“ (Paryż, 1861).

Méry Alfred Emil, malarz francuski, * 1824 w Paryżu, † 1896 tamże; kształcił się w Beaucé, poświęcił się odtwarzaniu zwierząt, od 1848 do 1891 wystawił wielką liczbę obrazów, między innemi: „Siła idzie przed prawem“ (1872); „Jedność daje siłę“ (1880); „Łańcuch bez końca“ (1882) i in.

Merydjonalny (z łac. *meridies*, południe), południkowy, tyczący się południka (ob.).

Merynosy, rasa owiec, ob. Owce.

Merys, ob. Möris.

Merytoryczny (łac.), dotyczący głównej treści przedmiotu.

Merz Jerzy, optyk, * 1793 w Bichl pod Benediktbeuern, † 1867; wstąpił jako robotnik do zakładu optycznego Utzschneidera, zarazem pracował nad matematyką i optyką, a po śmierci Fraunhofera został dyrygentem oddziału optycznego. Następnie objął ten zakład na własność i w 1859 r. przeniósł go do Monachjum. W zakładach **M.** wybudowane zostały liczne przyrządy astronomiczne, należące do największych. W kierowaniu zakładami temi pomagali Merzowi synowie Zygmunt **M.** (* 1824) i Ludwik **M.** (* 1817, † 1858), który był docentem uniwersytetu monachijskiego i napisał „Optik, besonders für Augenärzte“ (1845).

Merz Kacper Henryk, rytownik niemiecki, * 1806 w St. Gallen; od 1826 przebywał w Monachjum, zginął 1875 r. podczas podróży w Alpach; wykonał wiele znakomitych rycin, między innemi Kaulbacha „Dom warjatów“ i „Zburzenie Jerozolimy,“ Corneliusa „Sąd ostateczny“ i „Zburzenie Troi,“ Genelego „Czarownica“ i w. in.

Merzbach Henryk, poeta, księgarz, oraz sędzia trybunału handlowego, właściciel wielkiej księgarni w Brukseli pod firmą Muquardt, * 1837 w Warszawie, uczęszczał do gimnazjum w Warszawie i skończył wydział filologiczny we Wrocławiu. Wydał: „Lutnia,“ „Antoni Malczewski“ (obraz dramatyczny, Warsz. 1861); „Z wiosny“ (Lipsk, 1863); „Z wiosny“ (1866); „Trzy matki“ (1860); „Deux soeurs“ (nowela francuska, 1887); „Listy z Belgji“ (1882), oraz wiele artykułów w dziennikach polskich i francuskich, pod pseudonimem Agrikoli.

Merzbach Henryk.

Merzeburskie zaklęcia, dwie staroniemieckie, od miejsca znalezienia (Merseburg) nazwane aliteracyjne formułki zaklęcia, spisane w X w. w narzeczu turyngijskiem.

Merzivan *(Merzifun)*, miasto w tureckim wilajecie Siwas w Azji Mniejszej, położone w pięknej dolinie i otoczone winnicami, liczy do 20,000 miesz., po większej części Ormian.

Merzlakow Aleksy, * 1778 w gub. Permskiej, † 1830, po ukończeniu uniw. w Moskwie, wykładał tamże przez lat 20 przeszło literaturę ojczystą, a sławę poety zjednał sobie głównie swemi pieśniami, pisanemi w rodzaju ludowych. Znakomitsze jego prace są: 1) wierszem: „Eklogi Wergiljusza“ (1807); „List Horacego do Pizonów,“ „O sztuce rymotwórczej,“ „Jerozolima wyzwolona“ Tassa (2 t., 1828), „Przekłady i naśladowania z poetów greckich i łacińskich“ (2 t., 1825—28); 2) prozą: „Rys teorji literatury powszechnej,“ przekład z Eschenburga (1820); „O duchu poezji starożytnej i jej wpływie na ukształcenie narodów“ i w. in.

Mesa (hiszp. „stół, płyta“), płaskie wyniesienia gruntu w Ameryce, utworzone działaniem rzek; przedstawiają pierwotny poziom gruntu, w którym rzeki porobiły głębokie wyżłobienia.

Mésaliance (fran.), małżeństwo z osobą niższego stanu, mezaljans.

Mesembryanthemaceae *(Przypołudnikowate)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, obejmująca zioła lub krzewy mięsiste, o następnych cechach: Liście mięsiste, grube, naprzeciw lub naprzemianległe, rozmaicie ukształtowane, bez przylistków. Kwiaty boczne lub wierzchołkowe, rozmaicie ułożone, kielich dolny, zrosły z zawiązkiem, o brzegu 8 lub 5 dzielnym, płatki liczne, równowązkie, wielorzędne; pręciki liczne, o nitkach szczecinowatych; zawiązek złożony z 4 — 20 owocków, o zalążkach licznych, przymocowanych na długim sznureczku; znamion tyleż co owocków, w kształcie grzebiuszczków, uwieńczających oś kwiatu. Torebka z początku mięsista, potem drzewiasta, w wierzchołku przygnieciona, otwierająca się u góry w listki trójkątne; nasiona kuliste, o ziarnoskórze skorupkowatym, gładkim lub ziarnistym. Należą tu dwa tylko rodzaje: *Mesembryanthemum* i *Tetragonia*.

Mesembryanthemum *(Przypołudnik, Południk, Włóknik, Figówka)*, rodzaj roślin z rodziny *Mesembryanthemaceae* (ob.), obejmujący zioła i krzewy płd. afrykańskie, okazujące tę osobliwość, że torebka pęka przy powietrzu wilgotnem. Z 300 około gatunków ważniejsze są: **M.** *anatomicum*, krzew o liściach płaskich, jajowatych i kwiatach białych; stanowi u Hotentotów środek narkotyczny, używany jak tytuń. **M.** *crystalinum (mróz)*, w Afryce i Grecji, nad brzegami morskiemi, jest okryty pęcherzykami przezroczystemi, jakby kryształkami lodu; liście wydają dobrą jarzynę, na wyspach Kanaryjskich otrzymują z tej rośliny sodę; u nas często się hoduje w doniczkach i ogrodach. **M.** *edule*, o wielkich żółtych kwiatach, wydaje owoce jadalne, używane w Ziemi Przylądkowej pod nazwą *fig hotentockich*. Białe torebki **M.** *tripolium* były niegdyś sprzedawane pod nazwą *róż kandyjskich* i używane do różnych praktyk zabobonnych.

Mesembryanthemum.

Mesenja, kraina w południowo-zachodniej stronie Pelopenezu, miała po wyjściu Doryjczyków swoich własnych królów i miasto główne *Messenę* z twierdzami: Itome, Methone i Pylos. W dwu wojnach, zwanych *Meseńskiemi* 743 — 724 przed Chr. i 688 — 668, po walecznej obronie, ulegając przemocy Spartańczyków, rozbitkowie meseńscy zajęli

miasto Zankle w Sycylji, które od swego ojczystego grodu Messaną nazwali, gdy tymczasem ci, co pozostali w kraju rodzinnym, w najohydniejszą popadli niewolę. Po chybionem usiłowaniu odzyskania dawnej wolności 465—455 prz. Chr., wygnani do Naupaktu i innych miejscowości, tułali się, dopóki w r. 369 przed Chr. za wstawieniem się Epaminondasa nie odbudowali dawnej Meseny, która aż do r. 146 była niezależną, a od tego czasu przeszła pod panowanie Rzymian. Starożytna **M.** obejmuje w ogólności nomarchję **M.** w dzisiejszem królestwie Greckiem, na przestrzeni 62 mil kw., z ludnością 118,000.

Mesenterinm, *krezka*, zwoje błony otrzewnej, służące do przytwierdzenia kiszek cienkich do kręgosłupa.

Mesgnien Fr., ob. Meniński Fr.

Mesić Mato, historyk chorwacki, * 1826 w Brodzie w Sławonji, † 1878 w Zagrzebiu. Nauki gimnazjalne odbywał częścią w Pożeżu, częścią w Zagrzebiu. Jako kleryk seminarjum zagrzebskiego wysłany był do Wiednia na studja teologiczne. Wyświęcony na kapłana, był czas niejaki wikarjuszem w Bożjakowinie, poczem powołany został 1851 r. na suplenta do gimnazjum zagrzebskiego. W celu złożenia egzaminu udał się do Wiednia, gdzie przez pół roku, a następnie przez półtora roku w Pradze, słuchał nauk historycznych, poczem został 1853 nauczycielem gimnazjum zagrzebskiego, 1856 r. profesorem akademji prawniczej zagrzebskiej, 1861 inspektorem gimnazjum tamże, a 1864 członkiem rady szkolnej. W 1861 był posłem na sejm krajowy. Napisał: „Obris zemljopisa i povjestnice“ (2 t., Wiedeń, 1854); „Početnica zemljopisa“ (tamże, 1854); „Obci zemljopis“; „Život św. Cirilla i Methoda“ (Zagrzeb, 1854); „Czitanka za gornje gimnazije“ (Wiedeń, 1856); „Povjestnica austrijske države“ (1856). Naukowe prace **M.** mieszczą się w *Arkivu za povjestnicu jugoslavensku* („Poljiczki sztatut“); w Kniżewniku („Chorvati na konci XV i na poczatku XVI v.), wiele rozpraw w *Radzie* Akademji Południowo-słowiańskiej w Zagrzebiu, której był członkiem, oraz „Život Nikole Zrinjskoga“ (1866).

Mesjada, tytuł nadawany utworom poetyckim, opisującym życie Zbawiciela. Najznakomitsza jest **M.** Klopstocka, która właściwie nosi tytuł: Messias.

Mesjanizm, kierunek filozoficzno-mistyczny, utworzony przez Hoene-Wrońskiego, a w nieco odmiennej formie propagowany przez Towiańskiego, Mickiewicza, Słowackiego i innych poetów emigracji 1831 r. Istotę **M.** stanowi wiara w to, że każdy naród ma do spełnienia specjalne zadanie dziejowe. Por. Marjan Zdziechowski „Mesjaniści i słowianofile“ (1888).

Mesjasz, wyraz hebr., odpowiadający greckiemu *Chrystus*, znaczy pomazaniec, tytuł nadawany często w St. Testamencie królom Jerozolimy. W czasach upadku państwa Judzkiego oczekiwał naród przyjścia króla z domu Dawida, mającego przywrócić dawną potęgę Izraelowi, jako której ideał było uważane panowanie Dawida. Prorocy nadali tym narodowo-politycznym nadziejom odcień religijny, przedstawiając panowanie „namaszczonego“ (Mesjasza) jako czas panowania teokracji, najdoskonalszej pobożności i rozszerzenia wiary w prawdziwego Boga po całej ziemi. W czasie po niewoli babilońskiej Żydzi spodziewali się, że tym Zbawicielem będzie potomek domu Dawida, urodzony w Betlejem. Według przepowiedni i proroctw o **M.**, mieli Eljasz, Jeremjasz, albo przez Mojżesza zapowiedziany, a jemu równy, prorok, być zwiastunami założyć się mającego *państwa mesjaszowego*. Przed ustaleniem atoli tego państwa spodziewano się jeszcze strasznych, ciężkich klęsk i boleści, w celu pojednania ludu z Bogiem. Z tem oczekiwaniem zespoliła się przez Jezusa Chrystusa i jego apostołów idea cierpiącego **M.**, czego przecież Żydzi ówcześni zrozumieć nie chcieli. Późniejsi Żydzi nie porzucili nadziei w przyjście **M.**, którego boską godność wielu marzycieli sobie przywłaszczało. Te nadzieje ludu izraelskiego Jezus Chrystus zastosował do siebie, ale zastosował je w najduchowniejszem znaczeniu i zawsze w rozumieniu **M.** cierpiącego, którego państwo dopiero po Jego powtórnem zstąpieniu na ziemię się rozwinie. Nauka, jaką głosił Jezus, zmierzająca zarówno do umysłowego, jak i moralnego podniesienia Izraela, Jego życie i czyny, a nakoniec i śmierć, której się dobrowolnie poddał, dowodnie przekonały część Żydów, że to jest oczekiwany Zbawiciel **M.** i że innego spodziewać się już nie można. Lecz część Żydów przeciwna Jezusowi oraz stronnictwo widzące zbawienie narodu tylko w walce przeciwko Rzymianom, odkładali przyjście **M.** do późniejszego czasu, tak, że do dzisiejszego dnia ortodoksyjna część Żydów wierzy w to przyjście. Por. Vernes „Histoire des idées messianiques“ (Paryż, 1874); Riehm „Die messianische Weissagung“ (2 wyd., Gotha, 1885); Stanton „The Jewish and the Christian Messiah“ (Edynburg, 1886).

Meskinerja (z franc. mesquin), skąpstwo, lichota.

Mesmer Franciszek, według innych Fryderyk Antoni, twórca nauki o magnetyzmie zwierzęcym, czyli *mesmeryzmie* (ob.), * 1733 w Itzmang nad jeziorem Bodeńskiem, † 1815 w Mersebergu. Wystąpił najpierw z rozprawą „De planetarum influxu“, w której starał się okazać wpływ ciał niebieskich na nasz system nerwowy; następnie do swego systemu lekarskiego podciągnął i magnesy i wpadł na pomysł siły podobnej do magnetyzmu, którą nazwał magnetyzmem zwierzęcym, a zastosowawszy ją w medycynie, ogłosił to nowe odkrycie w piśmie „Sendschreiben über die Magnetcur“ (Wiedeń, 1775). Przez długi czas mieszkał w Paryżu, i rząd francuski gotów był odkupić jego tajemnicę za 20,000 fr., ale **M.** nie przystał na to i ogłosił subskrypcję za wyjawienie swego systemu, która przyniosła 340,000 fr., jednak szczegółowo

nie nie ogłosił. Komisja, wyznaczona do osądzenia jego pomysłów, wydała wyrok bardzo nieprzychylny dla **M.** Por. Kerner „F. A. M.“ (1856); Wurm „Darstellung des mesmerischen Heilmethode“ (1857); Bersot „M. et le magnetisme animal“ (4 wyd., 1879).

Mesmeryzm, *magnetyzm zwierzęcy,* doktryna wprowadzona do nauki przez Mesmera (ob.). Według tej doktryny, objawy **M.** wypływają z siły tajemniczej, właściwej człowiekowi, a spokrewnionej ze zwykłym magnetyzmem; udziela się ona przez wpływ z jednego człowieka drugiemu w pewnych określonych warunkach. Ów magnetyzm miał przedewszystkiem znaczenie lecznicze i wiązał człowieka ze światem duchów. **M.** był otoczony tajemnicą przez wynalazcę, ogłoszony za szarlatanizm przez ludzi naukowych i uczone towarzystwa, zyskał uznanie wielu panujących i wyższych klas społeczeństwa; spokrewniony z **M.** jest *somnambulism.* Ob. Hypnotyzm.

Mesnard Paweł, literat francuski, * 1812 w Paryżu, gdzie od 1832 był profesorem. W r. 1844 król Ludwik Filip powierzył mu wychowanie wnuka swego Filipa Wirtemberskiego. **M.** wydał: „Histoire de l'Académie française“ (1857); „Projets de gouvernement du duc de Bourgogne“; „Notice biographique sur M-me de Sévigné“ i in. W 1863 wydał tłómaczenie wierszem Eschylosa.

Mesnet Urban Antoni Ernest, psychjatra francuski, * 1825, † 1898; studjował medycynę w Paryżu, następnie był lekarzem szpitalnym, od 1881 członkiem akademji lekarskiej. Napisał: „Les paralysies hystériques“ (1852); „Automatisme de la mémoire et du souvenir“ (1874); „Etude médicolégale sur le somnambulisme spontané et le somnambulisme provoqué“ (1887); „Troubles fonctionnels dans l'hypnotisme“ (1889); „Autographisme et stigmates dans la sorcellerie au XVI siècle“ (1690) i in.

Meso, *meso...* (z grec.), w wyrazach złożonych znaczy: średnio, pomiędzy.

Mesocarpium, śródowocnia, ob. Owoc.

Mesocephalum, ob. Człowiek.

Mesochenius, pseudonim Woje. Półgęskowicza.

Mesolabium, przyrząd do wynajdowania linji średnio-geometrycznie proporcjonalnej między dwiema danemi, wynaleziony przez Eratostenesa.

Mesonero y Romanos, Ramon de, jeden z najdowcipniejszych pisarzów hiszpańskich, * 1803 w Madrycie, † 1882. Do 1837 był kupcem; następnie porzuciwszy zajęcia handlowe, prowadził żywot niezależny i czynny brał udział we wszystkiem, co podnosiło dobrobyt mieszkańców stolicy. Po pierwszem, wybornem swem dziele „Manual de Madrid“ (Madryt, 1831) ogłosił jeszcze: „Panorama Madritense“ (2 t., Madryt, 1835) i „Escenas Matritenses“ (4 t., tamże, 1842), w których złożył wiele dowcipu i humoru, a nadto okazał się wybornym malarzem obyczajów. Od 1836—42 redagował czasopismo *Semanario pintoresco.* **M.** był członkiem akademji hiszpańskiej.

Mespilus, ob. Nieszpułka.

Mesrob, Armeńczyk, * w Hasekos z ziemi Daron, żyjący w V w., sprawował kilka wyższych urzędów duchownych i przyczynił się wiele do ostatecznego nawrócenia Ormian i Georgijczyków; ułożył alfabet armeński, a następnie georgijski i albański; rozpoczął w r. 431 tłómaczenie Biblji; † 441 po Chr.

Messa di voce (wł.), znaczy w śpiewie stopniowe wzmacnianie lub osłabianie głosu.

Messager (fr.) poseł.

Messagerie, instytucja przewozowa, **M.**-maritimes, wielkie towarzystwo statków parowych, założone przez Napoleona III, jako **M.**-s impériales.

Messala Corvinus Marcus Valerius, mówca i dziejopis rzymski, * około r. 70 prz. Chr., konsul r. 30, wywalczył sobie tryumf w Galji, a następnie zarządzał Azją; † 3 r. po Chr. Z mów jego pozostały tylko ułamki, zamieszczone w Mepera „Oratorum Romanorum fragmenta“ (2 wyd., Paryż, 1842). Jego pisma historyczne znane są tylko z tytułów.

Messala Corvinus Marcus Valerius, * 64, † 9 prz. Chr., przyjaciel i protektor poety Tybulla i oraz innych poetów, stanowiących grupę różną przekonaniami od tych, których protegował Mecenas (ob.).

Messalina Valeria, córka konsula Marka Walerjusza Messali Barbata, pierwsza żona cesarza rzymskiego Klaudjusza, chciwa, okrutna i dziś jeszcze głośna z bezwstydnej rozpusty; za namową wyzwoleńca Narcyza została r. 48 po Chr. zabitą, jako obwiniona o jawne zaślubienie w czasie nieobecności męża swego ulubieńca Kaja Syljusza. W nowszych czasach znalazła **M.** obrońców, którzy starają się oczyścić ją od rozlicznych zbrodni. Por. Stahra „Agrippina, die Mutter Nero's“ (Berlin, 1867).

Messaljanie albo *Euchici,* t. j. bracia modlący się, zwani także *Eufemitami, Pneumatykami, Adelfjanami,* sekta mistyczna, powstała w IV w Mezopotomji i Syrji, pomiędzy anachoretami. **M.** twierdzili, że człowiek na początku życia opanowany jest przez złego ducha, odziedziczonego od rodziców, którego trzeba wygnać nieustannemi modłami, ażeby miejsce jego zajął duch święty, udzielający duszy, w którą wstąpił, mocy obcowania z Trójcą, przewidywania przyszłości i zabezpieczający ją od wszelkiego grzechu i winy. Synod efeski 431 r. potępił **M.**, którzy przetrwali do VII w.

Messe (niem.), jarmark.

Messenger (ang. poseł), nazwa wielu gazet i czasopism angielskich.

Messenhauser Wacław, * 1813 w Prostiejowie w Morawji, był kapitanem wojsk austrjackich w r. 1848. Przyjąwszy udział podczas rewolucji lwowskiej w organizacji gwardji narodowej, został

zwolniony od służby wojskowej. Po 6 paźdz. 1848 otrzymał dowództwo nad gwardją narodową wiedeńską i kierował z wielką energją obroną miasta przeciwko wojskom cesarskim. Po wzięciu przez wojska austrjackie wszystkich przedmieść, widząc niemożność dalszej obrony, zawarł 30 października kapitulację z Windischgrätzem, zerwaną przez stronnictwo krańcowe z przyczyny wkroczenia Węgrów do arcyksięstwa austrjackiego. Klęska Węgrów pod Schwechat roztrzygnęła losy Wiednia, do którego wkroczyły wojska cesarskie. **M.** zaniedbawszy korzystać ze sposobności ucieczki, stawił się dobrowolnie przed władzą i został 16 listopada 1848, na mocy wyroku sądu wojennego, rozstrzelany. **M.** był także czynnym na polu beletrystyki niemieckiej.

Messidor (łac. *messis*, żniwo), dziesiąty miesiąc franc. kalendarza republikańskiego (ob. Kalendarz).

Messidor, nazwa stylu artystycznego z czasów pierwszej rzeczypospolitej francuskiej. Jest to niejako pierwszy stopień stylu zwanego „Empire," panującego za cesarstwa.

Messis albo *Metsys* Kwentyn, malarz niderlandzki, * 1450 w Antwerpji, † 1529, odznaczał się mistrzowskiem przedstawianiem charakterów wydatnych, umiejąc każdej namiętności nadać wyraz doskonały. Najważniejszem jego dziełem jest „Złożenie do grobu", w muzeum Antwerpskiem i inne; prawdziwe utwory jego pendzla są bardzo rzadkie.— Jego syn Jan **M.** był wiernym naśladowcą ojcowskiego stylu.

Messyng Aleksander, dziennikarz, * 1851 r., † 1893 w Warszawie, był współpracownikiem kilku pism codziennych i humorystycznych warszawskich; pisał wiersze i nowelki, z których główniejsze: „Gracz"; „Potwór"; „Obok mojej żony"; „Warszawiacy zagranicą" i in.

Mestenhauser Karol, * 1831 w Warszawie, pobierał nauki w gimnazjum realnem tamże i następnie kształcił się w zawodzie litograficznym; w 1855 wstąpił do szkoły dramatycznej w Warszawie i występował głównie na scenie kowieńskiej. Ogłosił: „Sto figur i zasady mazura" (1879, 2 wyd., 1881); „Kontredans i lansjer" (1881), oraz przygotował do druku „Szkołę tańca" (w 3 częściach; „Mazur i jego zasady, oraz 125 figur mazurowych" (3 wyd., Warszawa, 1887).

Mestisy, *mestysy* (z hiszp. mieszańcy), potomkowie ludzi białych, spłodzeni z Indjanami amerykańskimi.

Mestizoclaros, mieszańcy mestysów z Indjanami.

Mestoma, w anatomji roślin ogół tkanek, które na wytrzymałość mechaniczną rośliny wpływu nie mają, gdy *stereoma* oznacza tkanki, tworzące szkielet rośliny.

Mesua *(Rozbiał)*, rodzaj roślin z rodziny soczných, obejmujący drzewa w Indjach Wsch. **M.** *ferrea*, nizkie drzewo na wyspach wschodnio-indyjskich, o liściach szerokich i kwiatach białych, wonnych, ma bardzo twarde drewno, które znajduje się w handlu pod nazwą *nagas* czyli *drewna żelaznego cejlańskiego*; owoce są jadalne, korzenie i liście **M.** *speciosa* działają silnie napotnie.

Mesyna, m. stoł. włoskiej prowincji t. n. (3,227 klm. kw. i 510,000 miesz.), i ważna twierdza w Sycylji nad cieśniną Mesyńską czyli Faro di Messina położona, liczy 146,000 miesz. Posiada wiele fabryk jedwabnych, prowadzi rozległy handel, ma uniwersytet i wyborny port. Z budowli tutejszych odznaczają się: starożytna katedra ze wspaniałym ołtarzem wielkim, kościół Kapucynów, pałac królewski, arcybiskupi i t. d. W odległej bardzo starożytności **M.** nazywała się Zankle (t. j. sierp), w r. 668 prz. Chr. została zajętą przez wyszłych z własnego kraju Meseńczyków i przyjęła wtedy nazwisko Messany; w 382 r. opanowana przez Mamertynów, w r. 264 prz. Chr. przeszła w posiadanie Rzymian. W średnich wiekach rządzili tu z kolei Saraceni, Normanowie, Hohenstaufowie, Karol Andegaweński i Piotr z Aragonji. W 1673 miasto poddało się Ludwikowi XIV, królowi francuskiemu, za co król hiszpański Karol II odebrał mu wszystkie przywileje. W ruchach rewolucyjnych 1848 **M.** była bombardowana od stycznia aż do marca, a w czasie rewolucji przez Garibaldego kierowanej w 1860 była ostatniem miastem, w którem się Neapolitańczycy najdłużej trzymali.

Mészáros Łazarz, generał i minister rewolucyjny węgierski, * 1796 w Baja w Węgrzech, był w czasie wybuchu rewolucji węgierskiej pułkownikiem wojsk austrjackich. Po wypadkach marcowych 1848, mając sobie ofiarowaną przez hr. Ludwika Batthyany w nowem ministerjum węgierskiem tekę ministra wojny, długo wahał się z przyjęciem tego stanowiska, i dopiero po wybuchu powstania stanowczo przyjął stronę sprawy narodowej, uorganizował z wielkim pośpiechem armję, na której czele stoczył kilka niezbyt szczęśliwych potyczek; po ogłoszeniu niepodległości Węgier (14 kwietnia 1849) złożył swój urząd, został generałlejtnantem, brał udział w obradach sejmu i przez swój patrjotyzm i pełne humoru mowy zyskał powszechną popularność. Wspólnie z Dembińskim, Wysockim i Perczlem, na czele armji Cisy zasłaniał odwrót rządu do Temeszwru i wziął udział w bitwach pod Szövegem i Temeszwarem. Po katastrofie pod Vilagos, schronił się wraz z Dembińskim do Turcji, gdzie podzielał losy emigracji węgierskiej. Uwolniony z miejsca internowania latem 1851, a wkrótce potem za wyrokiem sądu wojennego austrjackiego powieszony in effigie, udał się do Angliji, potem do Ameryki, skąd wróciwszy 1858 do Anglji, † t. r. w Eywood.—Biografja wraz z korespondencją **M.** wyszła w Peszcie 1866.

Mészáros Karol, literat madziarski, * 1821 w Hajdu-Dorogu. Po ukończeniu studjów filozoficznych i prawnych, spełniał przez czas niejaki obowiązki publiczne, później wyłącznie poświęcił

się literaturze. Wydał: „Az élet czéljairól“ (w Pięciu kościołach 1842); „Az emleerismeret elmeiröl“ (Peszt, 1845); „Europa alkotmányai“ (t., 1848); „Országgyülési teendöink“ (Presburg, 1848); „A magyaros szági oroszok története“ (Peszt, 1850); „Magyurország népei történeti tekintetlen“ (t. 1852); „A müveltség ös képe“ (Koszyce, 1853); „Az urbéri kárpotlás“ (Peszt, 1854); „Földtehermentesités rendszere hazánkban“ (t. 1859) i in.

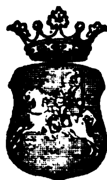
Meszczeriacy, plemię turecko-tatarskie, osiadłe na prawym brzegu Wołgi, w gub. Orenburskiej, Permskiej, Saratowskiej i Penzeńskiej; pod względem obyczajów podobni do Baszkirów, trudnią się głównie rolnictwem i hodowlą bydła, wyznają religję mahometańską. Liczba ich wynosi około 130,000. Wspominani są już przez Nestora, który pod nazwą **M.** rozumie plemię czudzkie, osiadłe na południu od Mery, pomiędzy Oką a Wołgą. Później przesiedlili się bardziej na wschód i zmieszawszy się z Tatarami, przyjęli ich język i wiarę.

Meszczeriak Mateusz, ataman kozacki. W roku 1579 wezwany był przez Strogonowych do udania się wspólnie z Jermakiem na podbicie Syberji, gdzie przyczynił się znakomicie do zajęcia carstwa Kuczumowego. Po śmierci Jermaka **M.** objął główne dowództwo nad wojskiem w Syberji i poległ przy oblężeniu Tobolska przez Sejdeka.

Meszczerscy książęta, wywodzą ród swój od księcia szyryńskiego, Bachmeta Ussanowicza, który w XI albo XII w. z Wielkiej Hordy wyszedłszy, podbił ziemię Meszczerską i w niej zamieszkał. Z **M. ks.** najgłośniejszym był żyjący na początku w. XVII *Teodor*, który stanąwszy po stronie Dymitra Samozwańca, brał udział w bitwach, a potem był jednym z tych bojarów moskiewskich, którzy pierwsi ofiarowali koronę królewiczowi polskiemu Władysławowi.

Meszczerski Włodzimierz, książę, pisarz rosyjski, * 1839; kształcił się w szkole prawa, następnie służył w policji jako strapczyj, był sędzią w Petersburgu i urzędnikiem do szczególnych zleceń w ministerjum spraw wewnętrznych. Napisał szereg powieści: „Żenszcziny iz peterburgskago bolszogo swieta;“ „Odin iz naszych Bismarkow;“ „Lord apostoł;“ „Choczu byt' russkoju;“ „Petia Skuratów;“ „Nihilisty.“ Od 1872 wydaje w Petersburgu ultrakonserwatywny dziennik *Grażdanin*.

Meszczeryn v. *Pogoń moskiewska*, herb: W polu błękitnem, na srebrnym koniu jeździec w ubraniu zielonem, strzelający po za siebie z łuku.

Meszczeryn

Meszczowsk, m. pow. w gub. Kałuskiej, nad rzeczką Tureją, zwane także w dawnych latopisach Meszczersk i Mezeck; liczy 3,664 m. (1897).—*Meszczowski powiat*, ma na przestrzeni 2,415 wiorst kw. 100,942 miesz.

Meszed, gł. miasto pruskiej prowincji Chorosan, liczy 60,000 miesz. i stanowi ważny punkt handlowy, zwłaszcza dla wyrobów metalowych, drogich kamieni, jedwabiu i dywanów.

Meszki, owady, ob. Komary.

Meszna, rzeczka w Król. Polskiem, wypływa z jeziora Powidzkiego pod wsią Mieczownicą, przechodzi przez m. Słupy, za którem wpada z prawej strony do Warty.

Meszne, dochody duchownych, za msze odprawiane. W niektórych okolicach zwano je także mszałki albo duchny, gdy msza miała być odprawianą za dusze zmarłych.

Meta... (z grec.) w wyrazach złożonych oznacza zmianę, przejście.

Meta, dopływ Orinoko, powstaje z połączenia Humadceo i Rio Negro, wypływających ze wschodnich stoków Kordyljerów, ma długości 1,100 kilometrów.

Metabola, owady ulegające przeobrażeniom zupełnym.

Metabola (z grec.), przekładnia, znaczy w gramatyce przełożenie liter dla lepszego brzmienia i uniknienia powtarzania kilku podobnych dźwięków.

Metacentr, ob. Pływanie.

Metacetonowy kwas, ob. Propjonowy kwas.

Metachromotypja, toż co dekalkomanja (ob.).

Metachronizm (grec.), przeniesienie jakiegoś zdarzenia w czas późniejszy, w którym stać się ono nie mogło.

Metafizyka, nazwa jednego z działów filozofji, powstała przypadkowo skutkiem pomieszczenia w zbiorze pism Arystotelesa rozpraw, traktujących o pierwotnych przyczynach wszech rzeczy, po za pracami treści fizycznej *(meta ta physica)* tegoż myśliciela. Gdy więc w wiekach późniejszych, pod wpływem pojęć chrześcijańskich zwłaszcza, zaczęto rozbierać kwestję stosunku Boga do świata i człowieka i uzasadniać filozoficzne dogmaty religijne, do niej się ściągające, wytworzyła się stąd osobna gałąź filozofji, dla której zatrzymano ową przypadkową trafną nazwę **M.**, ale w istocie **M.** zwykle dzieli się na naukę o Bogu (teologję), bycie (ontologję), świecie (kosmologję). W tym pierwszym perjodzie scholastycznym rozwijali **M.** w swych pismach: św. Tomasz z Akwinu, Duns Scot, Occam i inni. Z upadkiem powagi Arystotelesa i filozofji scholastycznej, na której miejsce wystąpiły samodzielne usiłowania myślicieli takich, jak Kartezjusz i Bakon, **M.** również na inną weszła drogę. Genjalne systematy Spinozy i Leibniza przedstawiły pełne śmiałości, oryginalności i podniosłości, o rozwiązaniu dręczącej serca ludzkie kwestji. Sceptycyzm Hume'a, a głównie krytycyzm Kanta, podcięły nieco skrzydeł myśli ludzkiej i powściągnęły jej rozbujałość, jednakże nie należy mniemać, by Kant był przeciwnikiem **M.**, on bowiem tylko wykazał bezskuteczność badań, nie poprzedzonych poznaniem należytem sił

i kompetencji naszego umysłu. Hegel, opierając się na zasadzie tożsamości praw bytu z prawami myśli, złączył **M.** z logiką. Później **M.** znalazła silnego wroga w pozytywizmie (ob.), pragnącym ograniczyć zakres działalności myśli ludzkiej na sferze doświadczalnej. Mimo to jednak i dziś jeszcze nie zbywa na próbach wyjaśnienia ostatecznej przyczyny wszechrzeczy, jak o tem świadczy głośny system Hartmana (ob.). Z nowszych prac na polu **M.** ważniejsze są: Kuno Fischera „Logik und Metaphysik" (2 wyd., Heidelberg, 1855); L. Hanuscha (b. prof. uniw. lwowskiego); „Grundzüge der **M.**" (Lwów, 1845); Lotzego „Metaphysik" (Lipsk, 1841); E. Vacherota „La metaphysique et la science" (2 wyd., Paryż, 1862); H. L. Mansela „Metaphysics or the philos. of conscionsness" (2 wyd., Edynburg, 1870). Ob. Filozofja.

Metafora (gr. *metaphora)*, przenośnia, figura retoryczna, polegająca na zastąpieniu wyrażenia właściwego czyli zwyczajnego, innem obrazowem, np. *port* zamiast *schronienie*, *zimny* zamiast *nieczuły*.

Metafosforny kwas, ob. Fosfor.

Metafrazys (gr. *metaphrasis)*, t. j. omówienie, znaczy dosłowny przekład z jednego języka na drugi, albo też przerobienie poematu na prozę.

Metagrama (grec.), dopisek, odpis, przedkład.

Metalbumin, ob. Paralbumin.

Metale, grupa ciał, które okazują pewną wspólność własności fizycznych. Są to pierwiastki chemiczne, odznaczające się dobrem przewodnictwem ciepła i elektryczności, posiadające blask właściwy (metaliczny), nieprzezroczyste, wszystkie, oprócz rtęci, stałe w zwykłej temperaturze, i w ogólności klepalne i ciągliwe, chociaż w różnym stopniu. Oprócz litu, potasu i sodu są od wody cięższe. Z tlenem tworzą najczęściej związki zasadowe. Według własności chemicznych podzielono metale na oddzielne grupy: **M.** *alkaliczne*, potas, sód, lit, cez, rubid; **M.** *ziem alkalicznych*, bor, stront, wapń, magnez; **M.** *ziem*, beryl, glin, cyrkon, tor, itr, erb, cer, lantan, neodym, prazeodym, samar; wreszcie **M.** *ciężkie* czyli *właściwe*, do których należą wszystkie metale pozostałe, a które jeszcze podzielić można na **M.** *szlachetne* i *nieszlachetne*. Podział ten nie jest wszakże ścisły; obecnie chemja dzieli je według ich atomowości (ob. Chemja). W życiu pospolitem nazwa **M.** nadaje się tylko **M.** ciężkim, jak żelazo, ołów, miedź. Jakkolwiek **M.** są nieprzezroczyste, jednakże w stanie niesłychanie cienkich blaszek są prześwietlające, jak np. listki złota. Wszystkie prawie **M.** mogą krystalizować, i to w szeregu sześciennym, oprócz bizmutu i antymonu, których kryształy są romboedryczne. Jeżeli **M.** z ciągliwością i klepalnością łączą wytrzymałość, stają się bardzo użytecznemi; cały niemal przemysł opiera się na ich zastosowaniu. **M.** topią się w temperaturach bardzo różnych; niektóre, jak cynk i kadm, łatwo się ulatniają. Przez stopienie różnych **M.** między sobą otrzymują się *stopy* czyli *aljaże;* aljaże **M.** z rtęcią zowią się *amalgamatami.* Znane obecnie **M.** są: złoto, srebro, żelazo, miedź, rtęć, ołów, cyna, znane już w starożytności, cynk, bizmut, antymon, poznane w wieku XV, następnie kobalt (1733), platyna (1741), nikiel (1751), mangan (1774), tytan, tungsten (1781), molibden (1782), chrom (1797), tantal (1820), osm, pallad, rod, iryd (1803), cer (1804), potas, sod, bar, stront, wapń (1807), kadm, lit (1818), glin, itr, beryl (1827), magnez (1828), wanad, ter (1830), lantan (1839), uran (1840), erb, terb (1844), niob, pelop, ruten (1845), cez, rubid (1861), tal (1862), ind (1864), wreszcie odkryte w czasach ostatnich: neodym, prazeodym, samar, gal, german, skand. Do **M.** liczy też wielu arsen, cyrkon i telur. **M.** znajdują się w przyrodzie w stanie rodzimym, t. j. czyste, jak złoto, srebro, platyna, miedź; najczęściej jednak w stanie związków, głównie z tlenem, siarką i chlorem, czyli w postaci rud; otrzymywanie czystych **M.** z rud stanowi przedmiot metalurgji. **M.** najużyteczniejsze w sztukach są: żelazo, miedź, złoto, srebro, ołów, cyna, cynk, rtęć, platyna, glin; inne używają się tylko w pracowniach chemicznych i aptekach. **M.** szlachetnemi zowią się złoto, srebro, platyna i rtęć z powodu swej rzadkości i nieulegania wpływom atmosferycznym. Starożytni oznaczali znane sobie **M.** nazwami i znakami planet: złoto (słońce), srebro (księżyc czyli Djana), rtęć (Merkury), miedź (Wenus), żelazo (Mars), cyna (Jowisz), ołów (Saturn).

Metalepsja (z grec.), ob. Substytucja.

Metaliczna kąpiel, ob. Kąpiel (w chemji i technice).

Metaliczne drzewa, ob. Arbor, Drzewo Djany, Drzewo Saturna.

Metaliczne farby, farby wyrabiane z listków metalowych.

Metaliczne masło, ob. Masło metaliczne.

Metaliczne wapna, ob. Kalcynacja.

Metaliki (z franc. *Métalliques*, właściwie *rescriptions métalliques)*, tak nazywano we Francji obligacje pożyczkowe na monetę brzęczącą, wydawane w r. 1797 przez dyrektorjat, w zamian dawnych asygnacji. Następnie nadano tę nazwę niektórym pożyczkom w Austrji, wystawionym na monetę metaliczną. Nakoniec metalikami nazywano w Rosji bilety Banku państwa metaliczne, losujące się w lutym i sierpniu (metaliki lutowe i sierpniowe).

Metalina, smarowidło do panewek, złożone z węgla, ołowiu, cynku, z dodatkiem parafiny, krzemionki i wapna.

Metalizowanie, pokrywanie metalami lub napajanie solami metalicznemi przedmiotów niemetalicznych, zwłaszcza drzewa, dla nadania im większej trwałości.

Metalochromja, nadawanie powierzchniom metali żądanego zabarwienia. Służą do tego różne

metody. Stal otrzymuje różne barwy naleciałe przez ogrzewanie do rozmaitej temperatury; miedź przez utlenienie zyskuje brunatną powłokę tlenku miedzi, zieloną zaś patynę na miedzi i bronzie tworzy węglan miedzi. Oddzielne gałęzie **M.** są bronzowanie (ob.) i galwanochromja (ob.). Por. Buchner „Die Metallfärbung" (1891).

Metalografja, nauka o wewnętrznej budowie stopów metalicznych, które uważać można jako zakrzepłe niejednorodne roztwory różnych metali, rozpuszczających się wzajemnie między sobą. Mikroskop daje najważniejszą pomoc w tych badaniach, które są ważne szczególnie ze względów technicznych.

Metalografja, metoda rytowania na płytach miedzianych, podana przez Zacha. Rysunek dokonywa się igłą, a przez nagryzanie kwasami otrzymuje się na płycie rysunek wypukły, przydatny do prasy drukarskiej. **M.** miała zastąpić drzeworytnictwo.

Metaloidy, pierwiastki niemetaliczne, które się od metali różnią głównie złem przewodnictwem ciepła i elektryczności. Do **M.** należą: tlen, wodór, azot, chlor, brom, jod, fluor, siarka, selen, tellur, fosfor, arsen, bor, krzem, węgiel. Zresztą podział pierwiastków na metale i **M.** istotnej wartości naukowej nie posiada. Ob. Chemja.

Metaloorganiczne związki, związki metali z alkylami, czyli rodnikami alkoholowemi.

Metaloskopja, ob. Metaloterapja.

Metaloterapja, sposób leczenia, polegający na przykładaniu różnych metali (złoto, srebro, żelazo, miedź, platyna) do członków sparaliżowanych. Już u starożytnych lekarzów egipskich, greckich i arabskich znajdujemy wzmianki o leczniczem użyciu niektórych metali. Burg, który już w r. 1848 i 1849 zauważył jakoby skuteczne działanie przykładanej miedzi w cholerze, złożył 1860 w akademji lekarskiej w Paryżu komunikat, że pewne metale (złoto, miedź, cynk) znoszą paraliże członków u histeryczek i epileptyczek, po usunięciu zaś metali paraliże powracają. Przytem każdy chory reaguje tylko na pewne metale, co rozpoznać należy przez wypróbowanie (*metaloskopja*). Stąd powstała **M.** Burga; chorzy jego, stosownie do umiejscowienia cierpienia, nosili blaszki, pierścienie, gorsety z odpowiednich metali (*armatures de Burg*). Dla sprawdzenia komunikatu Burga w 1879 towarzystwo biologiczne w Paryżu wyznaczyło komisję pod kierunkiem Charcota, która stwierdziła i rozszerzyła jeszcze powyższe własności metali. Badania tej komisji wykazały, że paraliże ruchowe, jak również czuciowe i zmysłowe (wzrok, powonienie, ślepota na pewne barwy) u histeryczek bardzo często znikają po przyłożeniu na określony czas pewnego rodzaju metali, różnego dla każdego pacjenta; osobliwem jest przytem, że często te same paraliże, po ustąpieniu na jednej stronie na skutek metali, występują na stronie przeciwnej ciała. To przemieszczanie nazywa się *transportem (transport de sensibilité)*. Wpływ ten metali jest dotąd najzupełniejszą zagadką, gdyż podawane próby wytłómaczenia go na zasadzie prądów elektrycznych, powstających przez zetknięcie metali z ciałem, nie wytrzymują krytyki; prądy te są zbyt słabe, aby podobne działanie posiadać mogły. Cała ta metoda lecznicza zresztą jest dotąd bardzo wątpliwa i znaczenia nie zyskała. Por. Burg: „Metallotherapie, Behandlung der Nervenkrankheiten durch Auflegen von Metallen" (1854); Eulenburg „Metalloskopie und Metallotherapie" (1879); „Jahresbericht der gesammten Medicin" (1878—1879).

Metalowa tkanina, ob. Druciana tkanina.

Metalowy wiek, okres przedhistoryczny, gdy ludy, zamiast kamienia (w. kamienny) poczęły obrabiać metale na sprzęty i broń, rozpada się na w. miedziany, bronzowy i żelazny, który łączy się z okresem historycznym; do młodszego wieku **M.** zalicza się okres halsztatowski i latenowski (La Tène). Por. Andrée „Metalle bei Naturvölkern" (1884); v. Sacken „Das Grabfeld von Hallstatt" (1868); Gros „La Tène" (1886); Undset „Das erste Auftreten des Eisens" (1882); Müller „Bronzekultur" (1884); Much „Kupferzeit" (1886).

Metalurgja, nauka o działaniach mechanicznych i chemicznych, używanych do otrzymywania metali z rud, w których się znajdują w przyrodzie. *Hydrometalurgja* traktuje o dobywaniu metali drogą mokrą, *elektrometalurgja* lub *galwanometalurgja* o wydzielaniu ich z rud działaniem prądu galwanicznego. **M.** zresztą wiąże się ściśle z hutnictwem (ob.).

Metamerja, ob. Równoskładność.

Metamorfizm, *przeobrażanie skał*, zmiany, jakim ulega skała od czasu pierwotnego jej powstania. Zmiany te dokonywają się w różny sposób. przez działanie czynników atmosferycznych (wody, powietrza, kwasu węglanego), przez ciśnienie, jak przy zbijaniu się mułu gliniastego w łupki lub mułu wapiennego w wapienie, przy przeobrażaniu substancji roślinnych kolejno w torf, węgiel brunatny, węgiel kamienny i antracyt. Znacznemu przeobrażeniu ulegały skały osadowe przez zetknięcie się ze skałami wybuchowemi, skąd powstała grupa *skał metamorficznych* czyli *przeobrażonych* (ob. Geologja). Jeżeli w miejscach zetknięcia i sama skała wybuchowa ulega pewnym zmianom, nazywa się to *endomorfizmem*. Liczne objawy **M.** dały się dobrze wyjaśnić drogą doświadczalną, do czego przyczyniły się zwłaszcza badania Bischofa i Daubrée'go. Por. Daubrée „Etudes synthétiques de géologie experimentale" (1879); Roth „Allgemeine und chemische Geologie" (3 t., 1879—93).

Metamorfoza, *przemiana*, zwłaszcza w zoologji przemiany, jakim ulega młode zwierzę, nim przybiera ostateczną postać zwierzęcia dorosłego; takiej **M.** ulegają żaby z pierwotnych kijanek, owady z gąsienic i poczwarek. **M.** *wsteczna*. ob. Anamorfoza.

Metan, *metylowodór*, ob. Metyl.

Metastasio Piotr Antoni Dominik Bonawentura, właściwie *Trepassi*, klasyczny poeta włoski, * 1698 r. w Assisi, † 1782, syn prostego żołnierza. Od dzieciństwa już okazując zdolności do poezji, znalazł opiekuna w uczonym prawniku Gravina, który dał mu staranne wykształcenie, a w końcu i cały swój majątek zapisał. Mianowany 1729 r. przez cesarza Karola VI poetą nadwornym, wierszami swemi uświetniał uroczystości dworskie. Wsławił się szczególnie swemi operami i kantatami. Z licznych wydań jego dzieł, „Opere," najlepsze są: paryskie (12 t., 1780—82) i mantuańskie (20 t., 1816—20).

Metastasio Piotr.

Metastaza (z grec. przemieszczenie), w medycynie, przenoszenie się wytworów chorobnych w ciele ludzkiem z jednego miejsca na inne. Objawia się tem, że choroba występuje w miejscu oddalonem od swego siedliska pierwotnego, chociaż bezpośrednia łączność tych okolic ciała nie daje się dostrzedz. W przenoszeniu takiem pośredniczy obieg krwi, jak to bywa przy zatorach (ob.). Objawem **M.** jest też odkładanie się w stawach przy artrytyzmie (ob.) osadów, głównie z moczanów wapnia złożonych.

Metatezys (z grec.), w gramatyce zowie się przekładnia głosek, trafiająca się często przy przeniesieniu wyrazów z jednego języka do drugiego np. grec. *Herakles*, łac. *Herkules*.

Metaxas Andrzej, hrabia, grecki mąż stanu, * 1796 na wyspie Kefalonji, miał czynny udział w wojnie o wyswobodzenie Grecji; pod panowaniem króla Ottona sprawował urzędy posła i ministra. Po rewolucji Wrześniowej 1843 r. był do lutego 1844 r. prezesem gabinetu i ministrem spraw zagranicznych, od r. zaś 1850—54 posłem w Konstantynopolu. W tym czasie opuścił służbę publiczną i † 1860. **M.** należał zawsze do stronnictwa rosyjskiego w Grecji.

Metekowie (grec.), w staroż. Atenach osiedli cudzoziemcy; mieszkańcy zostający pod opieką rządu.

Metele, jezioro w gub. Suwalskiej, pow. Sejneńskim, gminie Metele, zajmuje 630 morg. przestrzeni, z głębokością 12—25 metrów.

Metelko Franciszek, gramatyk i pisarz słowiński, * 1789 r. w dolnej Krainie, † 1861; od 1816 był profesorem języka i literatury słowińskiej w Lublanie, a zarazem katechetą kapituły i członkiem towarzystwa rolniczego kraińskiego. Najsławniejszem dziełem jego jest „Lehrgebäude der slowenischen Sprache in Königreiche Illyrien und in benachbarten Provinzen" (Lublana, 1825), poprzedzone wstępem historycznym i przeglądem literatury, a zwłaszcza gramatyk słowińskich. Zasługą **M.** jest, że pierwszy zastosował do języka słowińskiego system gramatyczny Dobrowskiego; dotychczas jest to jedna z najlepszych słowińskich gramatyk. Nadto napisał: „Slovenische Sprachlehre" (Lublana, 1830); „Abecednik na Slovenske szole" (tamże, 1829); „Deutsch-krainisches Namenbüchlein" (tamże, 1829); „Sztewilstvo za slovenske szole" (tamże); „Sadna prigida" (tamże, 1824); „Razlaganje Evangelja sv. Matevża" (tamże, 1849) i in. Pisał też artykuły historyczne do *Mittheil. des histor. Vereines für Krain.*

Metellus, nazwa jednej familji rodu plebejskiego Cecyljuszów (*Caecilia gens*) w Rzymie. Najznakomitszymi jej członkami są: 1) *Cajus Caecilius Metellus*, konsul 251 przed Chr.; w I punickiej wojnie pokonał Hazdrubala pod Panormus.—2) *Quintus Caecilius Metellus Macedonicus*, wnuk poprzedniego, znakomity wódz, jako pretor pokonał 148 Andriskosa czyli Pseudofilipa Macedońskiego, skąd otrzymał swój przydomek; następnie zwyciężył Achejczyków pod Termopilami. W 131 pierwszy ze stanu plebejskiego został cenzorem, ale surowością wielką rozbudził ku sobie nieprzyjaźń; † 115 r.—3) *Quintus Caecilius Metellus Balearicus*, syn poprzedn.; jako konsul wytępił piratów na wyspach Balearskich 123.—4) *Quintus Caecilius Metellus Celer*, legat Pompejusza 66 r. po Chr. w wojnie z Albańczykami kaukaskimi; konsul w 60 r. Zawzięty wróg Pompejusza, nie dopuścił przeprowadzenia jego praw rolnych; † 59 r., otruty podobno przez żonę.—5) *Quintus Caecilius Metellus Nepos*, brat poprzedn., w 67 r. legat Pompejusza w wojnie z rozbójnikami morskimi; jako trybun ludowy od 63 r. występował nieprzyjaźnie przeciw Cyceronowi za jego urzędowanie konsulowskie, gdy jednak senat stanął w obronie sławnego mówcy, uciekł **M.** do swego opiekuna Pompejusza, następnie pogodził się z Cyceronem; w końcu przyłączył się do stronnictwa Cezara, od którego otrzymał w zarząd jako prokonsul Hiszpanję; tu ze zmiennem szczęściem walczył przeciw wojowniczym Wakceom 57 po Chr.—6) *Lucius Caecilius Metellus Dalmaticus*, brat Metella Numidyjskiego, otrzymał swój przydomek od wojny z Dalmatami 149. Jako cenzor 115 r. odznaczył się wielką surowością przeciw senatowi. Córka jego *Caecilia Metella* była drugą żoną Sulli; za obrazę wyrządzoną jej (87 r.) przez Ateńczyków Sulla strasznie ich ukarał.—7) *Quintus Caecilius Metellus Numidicus*, brat poprzedn., znakomity wódz; jako konsul w latach 109 i 108, uorganizowawszy armję, pokonał Jugurtę 109 nad r. Muthul, w następnym roku nowemi zwycięstwy zbliżał upartą walkę do końca, gdy niespodziewanie zastąpiony został przez swego legata Marjusza; w nagrodę otrzymał tryumf. Jako cenzor od 102 r. występował z wielką surowością przeciw prawom rolnym trybuna Saturninusa (101), popieranego przez Marjusza; gdy prawo przeprowadzono, ustąpił dobrowolnie na wygnanie, z którego wrócił 99; † 91 r. Wśród ówczesnych walk stronniczych zachowywał wielki

spokój umysłu i dawał dowody gorącego patrjotyzmu.—8) *Quintus Caecilius Metellus Pius*, syn poprzedniego; jako pretor 89 pokonał sprzymierzeńców italskich; 83 przyłączył się do Sulli; 82 zwyciężył w wielu bitwach stronnictwo Marjusza; następnie walczył dość szczęśliwie przeciw Sertorjuszowi w Hiszpanji, nie otrzymując bynajmniej pomocy od przybyłego z nową armją Pompejusza; po śmierci Sertorjusza (72 r.) odbył tryumf; † 64. Opiekował się poetami, np. *Archjaszem*.—9) *Quintus Caecilius Metellus Pius Scipio*, syn Scypjona Nazyki, adoptowany przez poprzedniego; jako szwagier i przyjaciel Pompejusza występował nieprzyjaźnie przeciw Cezarowi; najwięcej się przyczynił do znanego rozporządzenia 49 r., aby Cezar w oznaczonym terminie rozpuścił wojsko, jeżeli nie chce być ogłoszony za nieprzyjaciela ojczyzny; przy rozdziale prowincji otrzymał Syrję, gdzie się odznaczył wielkiemi zdzierstwy i tchórzostwem wobec nieprzyjaciela; walczył pod Pharsalus (48), stąd uciekł do Afryki, gdzie uciskając mieszkańców i zawodząc drobiazgowe spory ze swymi stronnikami, pokonany został pod Thapsus (46); w ucieczce do Hiszpanji pobity przez Cezarjanów i wzięty do niewoli, sam sobie odebrał życie. Siostra jego, a żona Pompejusza, *Caecilia Metella*, kobieta wysoko ukształcona, uchodziła za bardzo biegłą w naukach matematycznych.—10) *Caecilius Metellus Creticus*, dziki i surowy żołnierz; jako konsul 69 r. wojował przeciw Kreteńczykom, których srogością do tego przywiódł, że się dobrowolnie poddali Pompejuszowi; stąd wynikła na wyspie wojna domowa, w której, nie szczędząc i rodaków, po 3 latach podbił Kretę; walczył także przeciw Katylinie; odbył tryumf 62 r.—11) *Lucius Caecilius Metellus*, brat poprzedn., w 70 r. oczyścił Sycylję od piratów i goił rany zadane mieszkańcom przez Werresa.

Metelskie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie i powiecie Trockim, w trakcie zaniemeńskim. W r. 1766 składało się z miasteczka Metel z przyległościami i wójtostwa Simnieńskiego. W tym czasie posiadali je Jan i Antonina Todwenowie, cześnikowstwo, opłacając z niego kwarty złp. 2,747 gr. 17, a hyberny złp. 1,038. Na sejmie z r. 1773 — 1775 Stany Rzplitej nadały toż starostwo w emfiteutyczne posiadanie Jerzemu Wierpszy, krajczemu i posłowi powiatu Rzeczyckiego.

Metempsychoza, wędrówka, przechodzenie dusz. Doktryna mistyczna, oparta na wierze w to, że dusze ludzkie, a względnie i zwierzęce, po śmierci danych osobników, wcielają się w inne organizmy. Wiara w metempsychozę łączy się najczęściej z wiarą w ciągłą ewolucję duszy, która, przechodząc z ciała w ciało, kształci się i doskonali, aby po wiekach osiągnąć najwyższy stopień rozwoju i zlać się z bóstwem. Za pomocą M. objaśniano nierówność losów ludzkich, gdyż dusza zdobywa sobie takie ciało i taki los, na jaki zasłużyła w życiu poprzedniém. Doktryna metempsychozy znana była filozofom starożytnym (Pitagoras, Platon), stanowiła i stanowi składową część wielu religji (Egipskiej, Braminizmu, Buddyzmu). Wielu sekciarzy Kościoła chrześcijańskiego, a specjalnie gnostyków, uznawało M. Kabała żydowska uznaje również M. Obecnie wierzą w M. spirytyści, oraz wielu zwolenników mistycyzmu. M. stanowiła jeden z fundamentów Towianizmu (ob.). Jul. Słowacki wierzył także głęboko w M. i wykładał ją w swoich pismach prozą i wierszem (Genezis z ducha, Król-Duch). Por. Ignacy Matuszewski „Doktryny współczesnego okultyzmu i mistyka Słowackiego", oraz „Ideał bohaterstwa w dramacie indyjskim" (w zbiorze „Swoi i obcy) (1896); Kuhn „Die Vorstellungen von Seele und Geist in der Geschichte der Kulturvölker (1873). Flügel, Die Seelenfrage" (2 wyd. 1890).

Meteora, grupa skał kształtu ostrosłupowego, wyzierających z obszernej równiny w Tesalji, 770 metrów wysokich; na nich zbudowano kilkanaście klasztorów, do których inaczej dostać się nie można, tylko za pomocą lin i drabin. Z klasztorów tych obecnie istnieje tylko siedem.

Meteorograf, przyrząd służący do obserwacji zjawisk meteorologicznych, które sam regestruje czyli zapisuje, skąd wymaga obecności obserwatora tylko w większych odstępach czasu, np. raz na dzień, i daje obraz ciągły wszelkich zmian atmosferycznych. Najdokładniejsze M. są: szwajcarski Wilda, oraz rzymski Secchiego, które pierwotnie ogólne wzbudzały zajęcie; kreślą one linje wskazujące przebieg temperatury, wilgotności, kierunku wiatru, ilości spadłego deszczu i t. d. Budowa ich wszakże wogóle bardzo jest zawikłana, dlatego obecnie rzadko są stosowane, dogodniej bowiem służyć mogą przyrządy oddzielne do każdego objawu meteorologicznego, jak barograf (ob.), termograf (ob.) i t. p.

Meteorologiczne przyrządy, przyrządy służące do dokonywania dostrzeżeń meteorologicznych, jak: termometr, barometr, hygrometr, anemometr, pluwjometr, a w dalszym ciągu przyrządy do mierzenia elektryczności atmosferycznej i promieniowania słonecznego. W nowszych czasach rozpowszechnione zostały przyrządy samopiszące, jak termograf, barograf i anemograf.

Meteorologiczne stacje, zakłady przeznaczone do prawidłowego prowadzenia dostrzeżeń meteorologicznych w oznaczonych godzinach, zwykle trzykrotnie w ciągu doby. Dzielą się zwykle na stacje rzędu 1, 2 i 3-go. Stacje rzędu 1-go, oprócz zwykłych przyrządów obserwacyjnych, opatrzone są nadto w przyrządy samopiszące; stacje rzędu 3-go posiadają najczęściej tylko termometr i barometr. *Stacje centralne* są to stacje główne, jednoczące rezultaty dostrzeżeń całego kraju, lub rozległej prowincji. W Królestwie Polskiem sieć M. s. jest jeszcze niedostatecznie rozwinięta; zostają pod kierunkiem stacji centralnej przy Mu-

zeum rolnictwa i przemysłu w Warszawie. **M. s.** *górskie*, na szczytach gór, zaczęto zakładać dopiero od r. 1873, najpierw w Ameryce na Pike's Peak w górach Skalistych, na wysokości 4,310 metrów. Obecnie najwyższe są stacje amerykańskie, na Chorchani pod Arequipa w Peru (5,080 m.) i na wulkanie Misti (5,850 m.). W Europie najwyższa stacja jest na Montblanc (4,810 m.); inne wysoko położone stacje są na Sonnblick (3,105 m.), na Etnie (2,990 m.), na Pic du Midi (2,860 m.), na Pilatus Culm (2,070 m.). Poniżej 2,000 m. stacje są liczne, zwłaszcza w Alpach. Ze względu na swe położenie geograficzne ważną jest stacja na Ben Nevis (1,343 m.) w Szkocji. Por. „Instrukcja dla stacji meteorologicznych" (Warszawa, 1885).

Meteorologiczne znaki, znaki przyjęte przez kongres meteorologiczny 1891 r. do notowania objawów atmosferycznych. Częściej używane są: ⌂ rosa, ⊔ szron, ≡ mgła, ● deszcz, * śnieg, △ grad, ⁄ wicher, ⌒ tęcza.

Meteorologja, nauka o powietrzu, albo raczej o objawach fizycznych w atmosferze zachodzących, o warunkach, które zmienność stanu pogody sprowadzają. **M.** zostaje w ścisłym związku z *klimatologją* (ob.), która zresztą właściwie dział jej tylko tworzy. Początek **M.** sięga czasów bardzo odległych i powstawanie wielu zjawisk, jak chmur i deszczu, dawno już było wyjaśnionem. Lecz deszcz i podobne zjawiska nie są zjawiskami miejscowemi, ale cała atmosfera stanowi jedną całość, tak, że najmniejsza zmiana w jej ciśnieniu, wilgotności, temperaturze, daje się uczuć w miejscach bardzo odległych; stąd też **M.** dzisiejsza przedewszystkiem stara się zbadać prawa ruchów atmosferycznych, czyli stać się dynamiką atmosfery. Zadanie praktyczne **M.** polega na możności przepowiadania stanu pogody, czyli na podawaniu *prognozy pogody*. Znajomość warunków meteorologicznych osiągnąć można jedynie na podstawie dostrzeżeń w różnych punktach ziemi, a jakkolwiek dostrzeżenia te prowadzone były w wielu miejscach już w XVIII w., to wszakże obserwacje prawidłowo i należycie usystematyzowane zostały przy pomocy telegrafu, który dozwala zestawiać obserwacje współczesne, w jednej i tej samej chwili we wszystkich okolicach ziemi dokonywane. Na podstawie tych dostrzeżeń dokonywają się badania teoretyczne, a obecnie już, przy pomocy telegrafu, przewidywać można ze znacznem prawdopodobieństwem stan pogody w najbliższej przyszłości, na jedną lub dwie doby z góry. Do przepowiedni na przyszłość dalszą żadnych podstaw naukowych nie posiadamy, a ogłaszane proroctwa są najczęściej szalbierstwem. Z długoletnich obserwacji otrzymują się wartości średnie elementów meteorologicznych każdego miejsca, t. j. ciśnienia atmosferycznego, ilości opadu wodnego, temperatury i t. d., a rozmaitość tych danych w różnych punktach ziemi pozwala określać ich warunki klimatyczne; zestawienie takich liczb ułatwia się za pomocą linji kreślonych na kartach geograficznych. (Ob. Izobary, Izotermy, Izanomale, Izametrale). Na podstawie dostrzeżeń jednoczesnych, dokonywanych w różnych *meteorologicznych stacjach* (ob.) i telegraficznie przesyłanych do stacji centralnych, ogłaszane są codziennie *karty synoptyczne*, w których przedstawiony jest stan elementów meteorologicznych (wiatru, temperatury, ciśnienia atmosferycznego, opadu wodnego), a karty takie służą do prognozy pogody na najbliższą przyszłość. Zastosowanie telegrafu do przepowiedni meteorologicznych wprowadzone zostało najpierw we Francji z podniety Leverriera w r. 1855; obecnie obsługa taka jest rozpowszechniona w wielu krajach Europy, a bardziej jeszcze w Ameryce; najważniejsze usługi oddaje w żegludze, okręty bowiem blizko brzegów się znajdujące mogą być na kilkadziesiąt godzin z góry o nadejściu burzy ostrzegane. Niemniej pożyteczna jest prognoza taka dla rolnictwa. Na konieczność badania warunków meteorologicznych w wyższych warstwach atmosfery zwrócono uwagę dopiero w ostatnich latach; w tym celu założone zostały stacje meteorologiczne na górach (ob. Meteorologiczne stacje), a nadto zastosowano do tego celu balony. Z różnych punktów wypuszczane są balony jednocześnie, co dozwala obserwacje przeprowadzić razem na znacznej przestrzeni. Używane są też balony bez załogi, opatrzone tylko w przyrządy samopiszące, zwane *sondami (ballons sondes)*. Balony te wzbijają się do wysokości 15—18,000 metrów, a opadając na ziemię, przynoszą automatycznie przez przyrządy nakreślone linje, wskazujące stan ciśnienia atmosferycznego i temperatury w tak znacznej wysokości, gdzie temperatura opada do—70° i—80°. Do tego celu używane też są odpowiednio urządzone latawce (ob.). *Literatura*. Pietkiewicz „Meteorologja" (Kraków, 1872); Mohn „Zasady meteorologji" (przek. S. Kramsztyka, Warszawa, 1888); Piotrowski „Nauka o pogodzie" (Warszawa, 1895); Kämtz „Lehrbuch der Meteorologie" (3 t., 1831—66); Lommel „Wind und Wetter" (2 wyd. 1880); Hann „Handbuch der Klimatologie" (1883); Woeikof „Die Klimate der Erde" (1887); Günther „Die Meteorologie" (1889); Van Bebber „Handbuch der ausübenden Witterungskunde" (2 t., 1886), „Lehrbuch der M." (1890) i „Hygienische M." (1895); Hann „Atlas der M." (1887). Z licznych pism meteorologicznych wymienimy: *Meteorologische Zeitschrift* (od 1886); *Das Wetter* (Assmanna, od 1884); *Abhandlungen des preussischen meteorologischen Instituts* (od 1892); *Annuaire de la société météorologique de France; American meteorological journal*. Sprawozdania z dostrzeżeń meteorologicznych w Królestwie Polskiem podaje „Pamiętnik fizjograficzny," wydawany w Warszawie; w Galicji „Sprawozdania komisji fizjograficznej," istniejącej przy Akademji umiejętności w Krakowie.

Meteoroskop, przyrząd astronomiczny, zbudo-

wany przez Littrowa 1837, do obserwacji gwiazd spadających.

Meteory (z grec. „w powietrzu będący"), zjawiska mające siedlisko swe w atmosferze, jak chmury, mgła, rosa, deszcz, śnieg, a także tęcza, zorza północna, boczne słońca, księżyce, gwiazdy spadające i bolidy, o których niegdyś sądzono, że w powietrzu powstają; zwykle nawet nazwa **M.** stosuje się tylko do tych ostatnich zjawisk. Stosownie do swego pochodzenia, dzielą się **M.** na wodne, elektryczne, optyczne. Gwiazdy spadające wchodzą w zakres zjawisk astronomicznych.

Meteoryczny papier, ob. Cladophora.

Meteoryty, *meteoryczne kamienie,* ob. Gwiazdy spadające.

Meteren Emanuel, van, historyk holenderski, * 1535 w Antwerpji, † 1612 w Anglji; wydał po łacinie: „Historję Niderlandów od r. 1516 do zamieszek religijnych" (Amsterdam, 1597), którą sam przełożył na język francuski i doprowadził do roku 1612. Dzieło to, tłómaczone na język niemiecki (4 t., 1669), zawiera nader zajmujące wiadomości do historji polskiej.

Methymna (staro-grec.), znaczne portowe miasto na Lesbos, ze słynnemi winnicami; obecnie Molivo.

Metis, t. j. *Mądrość,* w mitologji greckiej, córka Okeanosa i Tetydy, pierwsza małżonka Zeusa, który ją, wedle podania, ciężarną połknął i potem urodził z głowy Atenę (Minerwę).

Metliński Ambroży, pisarz małoruski, * 1814 w powiecie Hadziackim, gubernji Półtawskiej, † 1870 w Jałcie, w r. 1839 w Charkowie otrzymał stopień magistra za rozprawę „O suszcznosti ciwilizacji i znaczenii jeja elementow" i wykładał w uniwersytecie charkowskim i kijowskim dzieje literatury rosyjskiej do r. 1858. Na stopień doktora napisał: „Wzglad na istoriczeskoje razwitije teorii prozy i poezii" (1850). W r. 1854 wydał zbiór pieśni ludowych: „Narodnyja jużno-russkija piesni", a w r. 1878 „Jużnyj russkij sbornik" z poezjami własnemi i pracami przyjaciół. W roku 1852 wydał „Bajki" Borowikowskiego. Budził zamiłowanie do literatury małoruskiej. Używał pseudonimu *Amwrosij Mohyla.* Tłómaczył poezje czeskie i polskie, między innemi Odyńca. Por. Ohonowski „Istorija literatury ruskoj"; Pypin „Ist. rus. etnografii"; Petrow „Oczerki istorii ukrainskoj literatury".

Metoda (z grec. *methodos),* jest to w najogólniejszem znaczeniu sposób postępowania, oparty na pewnych zasadach, zmierzający ku osiągnięciu pewnego celu. Nietylko więc w nauce i wychowaniu, ale również w przemyśle rolnym i fabrycznym potrzebną jest pewna **M.,** jeżeli chcemy w tych gałęziach działalności dojść do istotnych rezultatów. W nauce i filozofji **M.** wskazuje drogę, jaką myśl ludzka obrać winna dla wykrycia prawdy, stąd nauka o **M.** stanowi część Logiki (ob.). Dla nauk przyrodniczych, społecznych i ekonomicznych największe przysługi dziś oddaje **M.** *indukcyjna* czyli wprost *indukcja* (ob. doświadczalna **M.**), polegająca na obserwowaniu i gromadzeniu faktów i wyprowadzaniu z nich praw ogólnych. Dzięki potężnemu rozwojowi powyższych nauk *indukcja* zapanowała dziś wszechwładnie we wszystkich niemal gałęziach działalności umysłowej człowieka, podając w niesłuszną poniewierkę **M.** *dedukcyjną* czyli *dedukcję,* która, opierając się na właściwych duchowi ludzkiemu pojęciach, jak: idea Boga, prawidłowości, piękna, prawdy, sprawiedliwości, starała się za pomocą wewnętrznego związku pomiędzy pojęciami wyjaśniać zarówno życie przyrody, jak człowieka i całej ludzkości. Cały niemal szereg wielkich myślicieli od Platona do Kanta i Hegla posiłkował się tą **M.** w swych usiłowaniach wyjaśnienia zagadki wszechświata. Filozofowie niemieccy zwą ją zwykle **M.** *spekulatywną,* w przeciwstawieniu do indukcji, zwanej *empiryczną.* O ile badanie naukowe postępuje od przyczyn (zasad) do następstw, to **M.** taka zwie się *syntetyczną (syntezą),* o ile zaś zwraca się od skutków do przyczyn, jest *analityczną (analizą* ob.). Gdy przedstawiamy naukę jakąś, objaw, ideę, w taki sposób, jak powstała, wyjaśniając jej zasady i właściwości dziejami rozwoju, taka **M.** zwie się *genetyczną;* oddaje ona znakomite usługi filozofji, naukom prawnym, historycznym, ekonomicznym i literaturze; rozszerzenie swe zawdzięcza Heglowi (ob.) i jego szkole. **M.** *matematyczna* wreszcie opiera się na wyprowadzeniu całego szeregu twierdzeń z kilku widocznych prawd. Najznakomitsze rozwinięcie **M.** *indukcyjnej* mieści „Logika" Milla. W zakresie filozofji spekulatywnej głośną jest znakomita praca Kartezjusza (ob.), „Discours sur la méthode," stanowiąca epokę w dziejach rozwoju myśli filozoficznej. U nas prócz dziełka M. Wiszniewskiego „Bakona Metoda tłómaczenia natury" (Kraków, 1843) niema prac poświęconych przedstawieniu ogólnych metod naukowych lub filozoficznych. W pedagogice **M.** nazywamy zasady wychowania wogóle, oraz sposób stosowania środków wychowawczych.

Metodologja czyli *metodyka,* nauka metodycznego traktowania pewnej gałęzi nauki. Chodzi tu zarówno o uwzględnienie warunków pedagogicznych, jak i o umiejętne, organiczne rozwijania danego przedmiotu, tak z katedry, jak i w książkowym wykładzie. U nas prócz „Historyki" Lelewela, zajmującej się metodami badania i wykładu historji, mamy broszurkę „Lekcja wstępna metodologji i encyklopedji nauk akademickich" (Warszawa, 1862), miana przez d-ra K. Plebańskiego przy otwarciu kursów przygotowawczych w Warszawie.

Metody, błogosławiony, pierwszy apostoł słowiański, rodem z Saloniki, starszy brat *Cyryla* (ob.), apostoła i pierwszego tłómacza Pisma św. na język słowiański. Otrzymawszy staranne wychowanie, wstąpił do służby publicznej i był mianowany wojewodą w kraju, zamieszkanym przez Słowian. Zniechęcony następnie do życia światowego, udał

się na pustelnię, którą opuścił, ażeby rozpocząć prace apostolskie pomiędzy Bulgarami (855). Za staraniem **M.** przyjął chrzest Borys, król bulgarski, wraz z całym narodem. W kilka lat później, z dozwolenia cesarza bizantyńskiego Michała, na żądanie i prośby trzech książąt słowiańskich Panonji i Morawji, Rościsława, Świętopełka i Kocela, przybył **M.** wraz z bratem Cyrylem r. 863 do Morawji, gdzie przetłómaczywszy cały cerkiewny *Ustaw*, ułożyli zarazem obrządki kościelne. Pałający zawiścią przeciwko św. apostołom biskupi niemieccy zanieśli na nich skargę do Rzymu o rozszerzanie nauk heretyckich, wskutek czego wezwani przez papieża Mikołaja I. **M.** i Cyryl przybyli 867 do Rzymu, i przychylnie przyjęci przez następcę Mikołaja, Adrjana II, oczyścili się z zarzutów, poczem **M.**, wyświęcony na biskupa, pochowawszy zmarłego tamże brata, powrócił do Morawji. Początkowo źle się wiodło nowemu biskupowi morawskiemu; opuszczony od księcia, wywieziony był przemocą do Niemiec i tam przez trzy lata zatrzymany. Uwolniony na rozkaz papieża, gorliwie pracował nad ugruntowaniem chrystjanizmu w państwie wielko-morawskiem, znosząc ciągłe przeciwieństwa od Niemców, a zwłaszcza Wichtinga, tajnego agenta niemieckiego na dworze morawskim. Poprawił przełożone przez siebie i brata księgi religijne i wybrawszy na pomocnika i następcę Gorazda, zakończył swój żywot na Welehradzie, gdzie złożone są jego zwłoki. Żywoty **M.** i Cyryla są nader liczne; w polskim języku najpóźniejszym, a zarazem najdokładniejszym, jest napisany przez Rettela (Paryż, 1871).

Metodyści, wyznawcy sekty religijnej, będącej odroślą kościoła anglikańskiego episkopalnego, z kierunkiem pietystycznym, założonej przez Jana Wesley r. 1729 w Oksfordzie, obecnie dosyć rozpowszechnionej w Anglji i Ameryce północnej, a nowszemi czasy także we Francji i Szwajcarji, odznaczającej się modlitwą, postem, cotygodniowem przyjmowaniem Komunji i przedewszystkiem ściśłem, *metodycznem* spełnianiem wszelkich aktów pobożności. Z założycielem tej sekty Wesleyem połączył się r. 1732 znakomity kaznodzieja Jerzy Whitefield, i z tego ich związku powstała 1739 r. pierwsza gmina **M.** w Londynie. Nie mieli oni bynajmniej zamiaru odłączania się od kościoła biskupiego, ale doznawane prześladowanie zniewoliło ich do tego. Pierwsze pomiędzy nimi rozdwojenie nastąpiło 1741 r.: *stronnicy Whitefielda* przyjęli naukę Kalwina, *Wesleyanie* zaś naukę arjańską. *Nowi* **M.**, oddzielnie utworzona sekta pośród Wesleyanów, miała 1796 własne dyrektorjum kościelne, złożone z duchownych i osób świeckich. Są oni niezmiernie gorliwi w służbie bożej pod sterem biskupów i kaznodziei miejscowych, którzy karności kościelnej bardzo ściśle przestrzegają. **M.** *Ameryki północnej* składają *episkopalny kościół metodystyczny*, z administracją biskupią, pod sterem djakonów, starszych i biskupów. Co cztery lata odbywają konferencję generalną, na którą zbierają się delegowani z konferencji corocznych.—*Niemiecki biskupi kościół* **M.** *w Ameryce północnej*, założony został r. 1835 przez Wirtemberczyka, Wilhelma Nasta. Obecnie znajduje się **M.** w Anglji, Irlandji i Szkocji przeszło 250,000, w Ameryce przeszło 3 miljony; w reszcie Europy, mianowicie we Francji i Szwajcarji, liczba ich nie przechodzi 20,000. Por. Southey „The life of J. Wesley and the rise and progress of Methodism“ (2 wyd., 2 t., Londyn, 1820); Watson „Observations on Southey's life“ (4 wyd., Londyn, 1833); Taylor „Wesley and Methodism“ (Londyn, 1851); Smith „History of Wesleyan Methodism“ (1 t., Londyn, 1857); Jakoby „Handbuch des Methodismus“ (Bremen, 1853); Jüngst „Wesen des Methodismus“ (1876); tegoż „Der Methodismus in Deutschland“ (2 wyd., 1877).

Meton, astronom ateński, żyjący około 440 r. przed Chr., słynny z wprowadzonego przez siebie cyklu księżycowego, czyli cyklu Metona (ob. Cykl).

Metonimja (z grec.), figura retoryczna, zamieniająca pojęcie jakieś ogólne na inne, koniecznie albo przypadkowo z niem związek mające, celem obudzenia w słuchaczu lub czytelniku jaśniejszego o rzeczy wyobrażenia. I tak metonimicznie mówimy: *zimny* zamiast *martwy; Grecja*, zamiast *Grecy; cnota* zamiast *cnotliwy; służył w chorągwi* zamiast *w pułku, żyć ze swej pracy, sąsiad spalił się, całe miasto się oburzyło i t. p.*

Metonomazja (z grec.), przemiana, albo raczej przetłómaczenie jakiegoś nazwiska z jednego języka na drugi, *Klonowicz* na *Acernus*, *Schwartzert* na *Melanchton*, *Czervenka* — *Erythreus*, *Zahrádka* — *Hortensius*. Zwyczaj ten był szczególnie upowszechniony wśród uczonych w XV i XVI w.

Metopa (z grec. *metopon*, czoło), w budownictwie otwór czyli odstęp między tryglifami fryzu doryckiego, które spoczywają na architrawie i dźwigają gzyms. Załączony rysunek przedstawia kolumnę Partenonu w Atenach; **M.** znajduje się pod gzymsem między dwoma tryglifami.

Metopa na kolumnie doryckiej.

Metr (franc. *mètre*, z grec. *metron*, miara), jednostka długości w układzie miar metrycznych i wielkość zasadnicza całego tego układu. Według postanowienia zgromadzenia narodowego francuskiego z dnia 30 kwietnia 1790, zalecającego ustanowienie nowego układu miar, opartego na jednostce długości naturalnej, przez samą przyrodę wskazanej, komisja akad. nauk, w tym celu ustano-

wiona, jako zasadniczą jednostkę długości obrała *metr*, wyrównywający dziesięciomiljonowej części ćwiartki południka ziemskiego. Dla oznaczenia tej długości przeprowadzony został nowy pomiar łuku południka od Dunkierki do Barcelony; nim prace te ukończone zostały, na podstawie pomiarów dawnych prawo ustanowiło „**M.** tymczasowy" = 443,44 dawnym linjom paryskim. Gdy zaś pomiary powyższe ukończono, rachunki przeprowadzone na podstawie przyjętego z dawnych pomiarów spłaszczenia ziemi $\frac{1}{334}$, wykazały, że $\frac{1}{10,000,000}$ ćwiartki południka wynosi 443,296 linji paryskich, a długość ta prawem z dnia 19 frimaire'a r. VIII czyli 10 grudnia 1799 przyjętą została jako „**M.** prawdziwy i ostateczny." Pręt platynowy oznaczonej długości, złożony w archiwum państwa francuskiego, nazywa się „**M.** archiwalnym" (*mètre des archives*). Z obliczeń Bessla (1841), opartych na późniejszych pomiarach południka, okazało się, że **M.** francuski jest nieco za krótki, takich bowiem metrów na ćwiartkę południka idzie 10,000,856, zamiast 10,000,000, jak wymaga określenie metra. Pomimo tej drobnej pomyłki długość ta przyjęta została przez inne państwa jako **M.** powszechny, a dokładna kopja **M.** archiwalnego, sporządzona ze stopu platyny i irydu w roku 1880 przyjętą została, jako „**M.** międzynarodowy," z którego znów dalsze kopje, jako „**M.** narodowe" otrzymały wszystkie państwa. Kopje te służą jako pierwowzory czyli prototypy metra w każdym kraju. (Ob. Metryczna konwencja, Metryczne miary). Por. S. Kramsztyk „Stulecie metra" (*Ateneum*, 1895).

Metresa (fran.), kochanka lub nałożnica.

Metrkilogram, ob. Kilogrammetr.

Metrocharite (baron), herb: W polu czerwonem—drzewo zielone na zielonym pagórku. U szczytu skrzydło orle srebrne. Nadany w r. 1780 przez Stanisława Augusta.

Metrocharite

Metrologja, nauka o miarach i wagach, ob. Miary.

Metronom, ob. Taktomiar.

Metropolita, ob. Arcybiskup i Hierarchja kościelna.

Metropolja (grec. miasto, państwo macierzyste), nazwa kraju w stosunku do założonych przez jego mieszkańców kolonji.

Metrosideros (*Niezrąb*, *Żeleźniak*), rodzaj roślin z rodziny mirtowatych, obejmujący drzewa w Australji i Afryce płd., z których najwięcej znanem jest **M.** *vera* (*drzewo nani*), wielkie drzewo na Molukkach, mające liście lancetowate, skórzaste; młode gałązki pokryte są jedwabistym włosem czerwonym, kwiaty w połowie długości gałązek gęsto na około w kształcie szczotki osadzone, barwy żywo czerwonej. Drzewo to jest niesłychanie zbite i twarde i tylko w stanie świeżym obrabianem być może, po wyschnięciu bowiem opiera się zwykłym narzędziom. Z drzewa **M.** *robustum* (*dąb nowozelandzki*, *rata*), wyrabiają krajowcy maczugi.

Metroskop, wziernik maciczny.

Metroxylon, ob. Sagowa palma.

Metrum (grec. *metron*), w ogólności *miara*, w szczególności zaś nazywa się tak w poezji *miara wierszowa*, składająca się z rytmicznego szeregu sylab i warunkująca pewną określoną formę języka poetycznego. O istocie i wartości **M.** pisał już Arystoteles.

Metryczna konwencja (*convention internationale du mètre*), umowa zawarta między państwami w celu sporządzenia dokładnych kopji metra francuskiego i dalszego porównywania miar normalnych czyli wzorców albo pierwowzorów (prototypów) miar. Obrady komisji w przedmiocie tym zgromadzonej w Paryżu rozpoczęły się w r. 1870, a konwencja zawarta została w 1875. Według tej uchwały, państwa, które zawarły ten układ, utrzymują wspólnym kosztem „biuro międzynarodowe miar i wag", zostające pod nadzorem „komitetu międzynarodowego miar i wag". Ob. Metr.

Metryczne miary, *układ miar metrycznych*, układ miar oparty na podstawie metra. Zalety tego układu polegają na tem, że ma ściśle przeprowadzony podział dziesiętny, a wszystkie jednostki wyprowadzają się z *metra*, jako jednostki zasadniczej, która według określenia jest nadto długością. Metr bowiem jest dziesięcio-miljonową częścią ćwiartki południka ziemskiego. Dla utworzonia nazwy miar większych służą liczebniki greckie, *deka*, *hekto*, *kilo*, *myria*, dla miar niższych liczebniki łacińskie, *decy*, *centy*, *milli*, zatem 1 dekametr= 10 metrom, 1 hektometr=100, 1 kilometr=1000, 1 myriametr=10,000 metrom; podobnież 1 metr= 10 decymetrom=100 centymetrom=1000 milimetrom. Jednostką miar powierzchni jest *ar* (*are*)= 1 dekametrowi kwadratowemu, jednostką miar objętości *ster*=1 metrowi sześciennemu; za jednostkę miar dla ciał ciekłych i sypkich służy *litr*= 1 decymetrowi sześciennemu, jednostką zaś wag jest *gram*, t. j. ciężar jednego centymentra sześciennego wody destylowanej w temperaturze 4°C. Wszystkie te miary dzielą się podobnie jak metr, gram więc zawiera 10 decygramów, 100 centygramów, i t. d., w górę zaś 10 gramów stanowi 1 dekagram, 1000 gramów, 1 kilogram i t. d. Miary te zaprowadzone są w całej Europie, z wyjątkiem Rosji i Anglji. Ob. Metr, Metryczna konwencja. Por. Delambre „Base du système metrique" (Paryż, 3 t.).

Metryka, tak się nazywało archiwum, gdzie przechowywano akta, czyli księgi dawnej kancelarji królewskiej w Polsce i Litwie, obejmowało ono w całości wszystkie listy publiczne i dokumenta w formie urzędowej spisane i dzieliło się na *Metrica Major*, zostająca pod nadzorem kanclerz. i *Metryka Minor*, powierzoną pieczy podkan-

sierzego. Obaj ci dygnitarze mianowali bezpośrednio od siebie zawisłych zarządców archiwum, nazywanych metrykantami. Porów. Burzyńskiego „Prawo polskie" (Kraków, 1867, t. 1, str. 132 i nast.).

Metryka, księga kościelna, w której są zapisywane chrzty i pogrzeby właściwych parafjan, stąd *metryką* nazywamy także świadectwo z takiej księgi wydane, to jest akt urodzenia obejmujący dowód, z jakich kto pochodzi rodziców, datę urodzenia, imiona nadane na chrzcie nowo narodzonemu dziecięciu, tudzież przez kogo było do chrztu trzymane (ob. Akta stanu cywilnego).

Metryka, ob. Prozodja.

Metsu Gabrjel, malarz holenderski, ob. Metzu.

Metternich, staroszlachecka rodzina nadreńska, która od XVII w. kolejno z baronów, hrabiów i książąt państwa Niemieckiego doszła na początku wieku bieżącego do godności książąt austrjackich. Z bogatych posiadłości tego domu w Czechach, Morawji, nad jeziorem Bodeńskim i nad Renem najznakomitszą jest zamek Johannisberg. Pierwszym księciem państwa Niemieckiego był *Franciszek Jerzy Karol* **Metternich,** * 1746, † 1818, dyplomata austrjacki.

Metternich Klemens Wacław Nepomucen Lotarjusz, kanclerz państwa austrjackiego, * 1773 r. w Koblencji. Zawód dyplomatyczny rozpoczął r. 1797 na kongresie rastadzkim, jako reprezentant kolegium hrabiów westfalskich. Używany następnie do rozmaitych poselstw dyplomatycznych, zawarł jako poseł austrjacki w Berlinie 1804 przymierze pomiędzy Austrją, Prusami i Rosją, a 1806 otrzymał poselstwo w Paryżu. W 1809 wziął tekę ministra spraw zagranicznych i starał się w 1812 r. zapobiedz wojnie północnej, a następnie kierował z całą umiejętnością przejściem Austrji na stronę sprzymierzonych. Wieczorem po bitwie pod Lipskiem cesarz Franciszek mianował go dziedzicznym księciem austrjackim. Stąd udał się **M.** z wojskami sprzymierzonemi do Francji i zawierał wszystkie układy, w których Austrja udział miała; potem prezydował na kongresie wiedeńskim i w r. 1815 zawarł drugi pokój paryski. Obecnym był również na kongresach w Akwizgranie, Tropawie, Lublanie i Weronie, tudzież na konferencji ministrów w Karlsbadzie. **M.** był właściwym twórcą tak zwanego systemu stabilitacyjnego. System ten, hołdujący w najwyższym stopniu bezwzględnej reakcji, tłumił wszelkie ruchy narodowo-liberalne w Europie, zgubnym był szczególnie dla Włoch, Niemiec i samejże Austrji, gdzie głównemi dźwigniami rządu była zasada jątrzenia jednych narodowości przeciw drugim. W 1821 mianowany cesarsko-królewskim kanclerzem pałacowym i państwa Austrjackiego, przeważny wpływ wywierał jeszcze pod panowaniem cesarza Ferdynanda I. Smutną dla Polaków pamiątką rządów **M.** jest rzeź galicyjska 1846. Skutkiem powstania, wybuchłego w Wiedniu 17 marca 1848, musiał **M.** uciekać za granicę, skąd dopiero 1851 wrócił do Wiednia i tu † 1859. Por. Schmidt-Weissenfels „Fürst Metternich. Geschichte seines Lebens und seiner Zeit" (Praga, 1860, t. 2); Mazade „Un chancelier d'ancien régime" (Paryż, 1889).

Metternich Klemens

Metternich Ryszard Klemens Lotarjusz Hermann, książę, syn poprzedniego, również dyplomata, * 1829. Od 1859 aż do wojny francusko-niemieckiej 1870—71 był ambasadorem austrjackim w Paryżu, gdzie wraz z żoną swą hr. *Pauliną Sandor* (* 1836, zaślubioną 1856) był wielce na dworze tuileryjskim lubiony, posiadał całkowite zaufanie Napoleona III i reprezentował politykę stronnictwa austrjackiego, przeciwnego Prusom. Po wybuchu wojny francusko-niemieckiej i obaleniu dynastji Bonapartych, **M.** wraz z ambasadorem włoskim hr. Nigra ułatwił cesarzowej ucieczkę z pałacu Tuileryjskiego. Ustąpił z ambasady 1 listopada 1871, porzucił karjerę dyplomatyczną i osiadł w Wiedniu, gdzie † 1 marca 1895. Pozostawił znaczny majątek, między innemi posiadłość Johannisberg w Niemczech nad Renem, słynną ze znakomitego wina, którą cesarz Franciszek I nadał jako własność lenną księciu Klemensowi Metternichowi. Wydał pamiętniki swego ojca (1879), które jednak zawiodły pokładane w nich nadzieje. Obszerne o nich sprawozdanie podał Jarochowski w „Ateneum" (1882—83).

Metteur en pages, *metrampaż,* zecer, który złożone do druku wiersze porządkuje w kolumny czyli łamie i do odbijania przygotowuje.

Mettray, wieś we francuskim departamencie Indre-et-Loire, w okręgu Tours, nad rz. Choisille, przy Orleańskiej kolei żel., liczy 500 m. i posiada założoną przez Demetza w 1839 poprawczą kolonję dla przestępców małoletnich.

Metyl, CH_3, rodnik organiczny alkoholowy, będący podstawą związków grupy metylowej, dla których punktem wyjścia jest alkohol metylowy. **M.** jest pierwszem ogniwem szeregu rodników alkoholowych (ob. Alkohole). W stanie wolnym istnieje jako *dwumetyl* C_2H_6, który jest właściwie *etylowodorem* czyli *etanem* (ob. Etyl). Ważniejsze jego związki są: *Metylowodór, metan, gaz błotny,* $CH_4 = CH_3H$, powstaje przy dobrowolnym rozkładzie ciał organicznych w utrudnionym przystępnie powietrza, zwłaszcza przy gniciu ich pod wodą; wywiązuje się często w kopalniach węgla, gdzie zmieszany z powietrzem staje się powodem gwałtownych wybuchów, a w niektórych miejscach wydobywa się z ziemi stale i raz zapalony ciągle się pali (ogień święty przy Baku); wchodzi też w skład gazu oświetlającego. W stanie czystym otrzymuje się, ogrzewając octan sody z mieszaniną sody i wapna;

stanowi wówczas gaz bezbarwny i bezwonny, c. wł.=0,559 i płonący płomieniem żółtym, niezbyt świetnym; skrapla się pod ciśnieniem 180 atmosfer. Odkryty został przez Voltę 1778. *Alkohol metylowy*, czyli *wodan tlenku metylu*, $CH_4O=CH_3,HO$, zwany też *wyskokiem*, *alkoholem* lub *spirytusem drzewnym*, odkryty został w produktach destylacji drzewa przez Taylora 1812, a zbadany przez Dumasa i Péligota. Z powyższych produktów destylacji oddzielić go można przez kolejne przekroplenia nad wapnem, gdyż, jako lotniejszy od innych, przechodzi pierwszy. Jest to ciecz bezbarwna ruchliwa, woni spirytusowej; wre przy 66°C, c. wł. w 0°=0,8142. Jest palny, z wodą, alkoholem i eterem miesza się we wszystkich stosunkach. Rozpuszcza w sobie wiele żywic, olejów i związków mineralnych. Przez działanie ciał utleniających przechodzi w kwas mrówkowy. Zachowanie się jego chemiczne jest zupełnie takie samo jak alkoholu zwyczajnego (ob.), i może być użyty zamiast niego do palenia i do wyrobu lakierów; także jego działanie na organizm jest bardzo podobne do działania alkoholu zwyczajnego. *Eter metylowy* czyli *tlenek metylu*, *eter drzewny*, $(CH_3)_2O$, zachowuje się względem alkoholu powyższego jak eter zwyczajny (ob.) względem alkoholu zwyczajnego i ma podobne do niego własności: jest bezbarwny, c. wł. 1,617, przy—24° skrapla się w ciecz ruchliwą. *Chlorek* **M.**, CH_3 Cl, jest gazem skraplającym się przy—36°; używa się przy wyrobie lodu, oraz jako środek znieczulający lokalny; *bromek* i *jodek* **M.** są cieczami łatwo lotnemi. Przez podstawienie chloru za wodór w metylowodorze powstaje *chloroform* (ob.). Etery złożone **M.** i wogóle wszystkie związki mają wielką analogję do związków etylu (ob.). Znane są również amonjaki metylowe: *Metyljak*, $CH_5N=CH_3$. H. H. N, okazuje tak wielkie podobieństwo do amonjaku, że z trudnością może być od niego odróżnionym, *Trzymetyljak* $(CH_3)_3$ N znajduje się w ługu solnym śledzi, który mu zawdzięcza swą woń nieprzyjemną, znajduje się też w wielu roślinach, jak w *Chenopodicum vulvaria*, *Crataegus oxyacantha* i in., otrzymuje się przy suchej destylacji melasy i tworzy ciecz bezbarwną, wrzącą przy 5°; używa się przeciw reumatyzmowi stawów. **M.** z niektóremi metalami wydaje rodniki złożone, jak rtęciometyl, cynkmetyl, cynmetyl, kakodyl (ob.) i in.

Metylal, *eter metyleno-dwumetylowy*, $C_3H_8O_2$, powstaje przy destylacji alkoholu metylow. z braunsztajnem i kwasem siarczanym, tworzy ciecz bezbarwną, woni aromatycznej, c. wł. 0,855, wrzącą przy 42°. W drobnych dozach sprowadza głęboki sen, używa się jako środek uśmierzający ból.

Metylamina, toż co metyljak.

Metylen, *metan*, CH_2, rodnik organiczny odpowiadający etylenowi (ob.). *Chlorek* **M-u**, CH_2Cl_2, powstaje przy działaniu chloru na metan, tworzy ciecz bezbarwną, c. wł. 1,378, wrzącą przy 42°. Działa na organizm podobnie jak chloroform.

Metylenowy błękit, *etylenowy błękit*, $C_{16}H_{18}N_3SCl$, proszek ciemnozielony lub brunatny, wydaje z wodą roztwór błękitny. Jest to najtrwalsza farba niebieska na bawełnę. Jest też dobrym środkiem na uśmierzenie bólu przy cierpieniach reumatycznych.

Metyljak, ob. Metyl.

Metylowa zieleń, $C_{26}H_{33}N_3Cl_4Zn$, tworzy połyskujące listki zielone, łatwo rozpuszczalne w wodzie; używa się do farbowania jedwabiu, wełny i bawełny.

Metylowy aldehyd, ob. Mrówkowy aldehyd.

Metylowy alkohol, **M.** *eter*, ob. Metyl.

Metylowy błękit, $C_{37}H_{26}N_3S_3O_9Na_3$, barwnik niebieski, używany do farbowania bawełny.

Metylowy fijolet, *fijolet paryski*, $C_{24}H_{28}N_3Cl$, tworzy bryłki amorficzne, zielonawe, rozpuszczalne w wodzie i alkoholu; używa się do farbowania jedwabiu, wełny i bawełny. Używa się też jako środek antyseptyczny przy ranach i do barwienia bakterji.

Metysi, ob. Kolorowi ludzie.

Metz, twierdza pierwszorzędna i do 1871 m. st. franc. depart. Mozeli, od tego czasu główne miasto niemieckiej Lotaryngji, przy ujściu rz. Seille do Mozeli położone, liczy 60,000 miesz., a w tej liczbie 20,000 załogi, posiada wielki kościół katedralny, szkołę wojskową, szkołę muzyczną, liceum, szkołę realną, seminarjum nauczycielskie, bibljotekę miejską, muzeum, liczne fabryki i handel obszerny. **M.** jest siedliskiem władz obwodowych, biskupa i komendy naczelnej 16 korpusu armji niemieckiej. Twierdza tutejsza z 11 bastjonów i cytadeli złożona, przez 8 nowych fortów wzmocniona, uchodzi za jedną z najpierwszych warowni w Europie. **M.** za dawnych Gallów zwało się *Divodorum*, za Rzymian *Mediomatrica*, a za czasów frankońskich było stolicą Austrazji. Po podziale między synami Ludwika Pobożnego w Verdun (843) **M.** przyłączone do Niemiec zostawało wolnem miastem państwa Niemieckiego do 1552 r. W tym roku zajęte przez przez Francuzów, było w ich posiadaniu do 1871. Podczas ostatniej wojny pod **M.** zaszły krwawe bitwy w d. 14, 16 i 18 sierpnia 1870, w skutek których marszałek francuski Bazaine zamknął się tu z całą armją. Pozorne i niefortunne wycieczki 31 sierpnia i 1 września zostały odparte przez Niemców, którzy nakoniec w skutku zdrady głównego dowódcy Francuzów opanowali **M.**, a armję francuską po kapitulacji z d. 27 października 1870, w liczbie 170,000 ludzi, zaprowadzili do niewoli. W skutek pokoju we Frankfurcie 1871 r. **M.** zostało przyłączone do państwa Niemieckiego. Por. Coster „Geschichte von M.“ (1871); Bazaine „L'armée du Rhin“ (1871).

Metzell Ludwik, inżynier polski, * 1764 r. w Gdańsku. † 1848 w Warszawie. Odznaczywszy się w służbie wojskowej, otrzymał na sejmie 1792 szlachectwo; w kampanji t. r. jako kapitan dowodził baterją artylerji i walczył zaszczytnie pod

Zieleńcami. W r. 1795 osiadł w Humaniu, gdzie urządził słynny ogród Zofjówkę. W 1816 objął dyrekcję robót komunikacji lądowych w komisji spraw wewnętrznych i urząd ten sprawował do 1833. W 1827 został członkiem Tow. przyj. nauk. Pod jego kierunkiem zbudowano pierwszą szosę w król. Polskiem, a w 1786 wynalazł most wojenny, składający się z 16 płóciennych pontonów. Życiorys jego mieści się w „Cmentarzu powązkowskim" Wójcickiego, t. II.

Metzig Jan, gorliwy obrońca narodowości polskiej w w. ks. Poznańskiem, * 1804, † 1868, lekarz osiadły w Lesznie, poprzednio doktor wojskowy. Oprócz rozpraw medycznych ogłosił w obronie narodowości polskiej kilka pism, z których ważniejsze: „Suum cuique" (1856); „Die Zusammenkunft in Warschau und der europäische Kongres" (1861); „Die Wiederherstellung Polens" (1862); „Die Polen-Frage" (1863) i in.

Metzu albo *Metsu* Gabrjel, malarz niderlandzki, * 1615 w Lejdzie, żył po większej części w Amsterdamie, gdzie † 1658. Obrazy jego, starannie wykończone, tchnące spokojem i swobodą domową, są rzadkie i wysoko cenione. Najcelniejszymi jego uczniami byli: J. van Geel i van der Meer (ob.).

Meudon, miasteczko w pobliżu Paryża i Sekwany, ma 8,000 miesz. i prowadzi znaczny handel kredą (Blanc de Meudon), piękny zamek letni z parkiem. 16 stycznia 1871 wycieczka armji paryskiej odparta przez Niemców.

Meulen, Antoni Franciszek van der, * 1634 r. w Brukseli, sławny malarz bitew, † 1690 w Paryżu. Odznaczył się także w malarstwie rodzajowem i krajobrazowem. Szczególną miał zdolność w malowaniu koni.

Meum (*Wszewłoga, Kopr*), rodzaj roślin z rodziny baldaszkowych, zbliżony do rodzaju koperka, obejmuje zioła trwałe w Europie. **M.** *athamantium, oleśnik*, ma korzeń opatrzony kiścią pendzlową, smaku gorzkiego i korzennego, który używany był niegdyś w chorobach dróg pokarmowych; roślina ta stanowi wyborny pokarm dla bydła, nadający mleku i masłu woń i smak balsamiczny. **M.** *mutellina*, na wyżynach Alp, stanowi główny pokarm bobaków.

Meunier Jan Baptysta, sztycharz belgijski, * 1821 w Molenbeek-Saint-Jean, uczeń słynnego Calamatta. **M.** był profesorem rysunku, a w 1884 mianowany został korespondentem Akademji Sztuk Pięknych w Brukseli. Wykonał: „Boccace chez Jeanne de Naple lisant le Décameron" (podług Wappersa, 1851) i podług tegoż „Louis XVI au Temple" (1857), „Le Christ au Calvaire" (1863, podług Rubensa); „l'Avare" (według Stevensa, 1869) i w. in.

Meursius Jan, starszy, właściwie *de Meurs*, filolog i archeolog holenderski, * 1579 w Loosduinen pod Haagą, od 1610 profesor w Lejdzie, potem w akademji w Soröe aż do śmierci, zaszłej 1639. Znany jest jako wydawca kilku pisarzów greckich i jako autor wielkiej liczby monografji w przedmiocie starożytności greckich, pomieszczonych w jego dziełach „Opera" (12 t., Florencja, 1741—63), tudzież w Gronova „Thesaurus".—Jego syn, także *Jan* **M.**, * 1613 w Lejdzie, † 1653 w Danji, jest autorem kilku pism starożytniczych.

Meurthe, prawy dopływ rz. Mozeli, bierze początek na zachodnim stoku Wogezów, od Nancy zaczyna być spławnym i ubiegłszy 170 klm., wpada do Mozeli pod Frouard.—Nazwany od imienia tej rzeki departament Meurthe-et-Moselle, obejmuje część dawnej Lotaryngji, ma 5,275 klm. kw. i 445,000 m.

Meuse, rzeka, ob. Moza.

Mewa *Larus*), rodzaj ptaków z rzędu pływających, z rodziny mew czyli długoskrzydłych (*Longipennes*), mający za cechy: dziób mierny, ze szczytem w końcu hakowato zakrzywionym, nozdrza wązkie, podłużne, na przestrzał otwarte; nogi mierne, przednie palce błoną spięte, skrzydła długie, wązkie, ostre, ogon mierny, prawie zawsze równy. Należy tu kilkadziesiąt gatunków żyjących na pobrzeżach mórz całego świata, zwłaszcza w okolicach podbiegunowych; na czas lęgowy udają się na słodkie śródlądowe jeziora. Są bardzo żarłoczne, kłótliwe i chytre. Bardzo lotne, całe dni przepędzają w powietrzu, szukają pożywienia

Mewa (*Larus fuscus*).

głównie z ryb złożonego; pływają słabo, tylko gnieżdżą się po piaskach nadwodnych i skałach; niosą po 2 lub 3 jaja szare lub zielonawe brunatno-plamiste. Wogóle kolor ich upierzenia jest biały z czarniawym lub popielatym płaszczem. Z 8 gatunków, u nas postrzeganych, jeden tylko *L. ridibandus* gnieździ się gromadnie w jeziorach powiatu Radzyńskiego; jest to ptak 42 cm. długi a 94 cm. szeroki, o skrzydłach białych z końcami czarnemi. Niektóre nawiedzają nasze strony najliczniej w czasie nawałnic mórz sąsiednich, a mieszkańcy Powiśla z ich ukazania się przewidują wylewy Wisły. Największym gatunkiem jest **M.** *lodowata (L. glaucus)*, 75 cm. długa, 170 cm. szeroka, na grzbiecie błękitno-szarawa; najmniej-

szym zaś **M.** *karłowata (L. minuta)*, tylko 28 cm. długa, napotykana najczęściej w Europie wsch. i Syberji zachodniej. *L. marinus*, *L. fuscus*, *L. argenteus*, *L. canus*, mają wielkość pośrednią. Monografję **M.** podał Bruch w *Journal für Ornithologie*, w r. 1853.

Mewar (*Meywar*), państwo hołdownicze w Indostanie, obecnie od swej stolicy nazywane *Udaipur*, mające rozległości 32,814 klm. kw. (596 mil kw.) i 1,400,0000 miesz., graniczy na zachód z prezydenturą Bombajską i Adżmirem. Anglja wzięła je pod swój protektorat 1818 r. Stolicą państwa jest *Udaipur*.

Meweńskie albo **Mewskie starostwo**, ob. Gniewskie starostwo.

Mewlewi, zakon tańczących derwiszów.

Meyendorf, szlachecka rodzina holsztyńska, z której w XI w. jedna gałąź osiadła w Magdeburgu. Z rodu tego pochodził papież Klemens II († 1047). Na początku XIII w. *Konrad Meyendorf*, wraz z kawalerami Mieczowymi przybył do Liwonji i założył gałąź liwońską i estońską; król szwedzki Karol XI wyniósł do godności barońskiej, 1679 roku, braci Jakóba i Ottona Jana, oraz ich synowca Waltera. Od ostatniego pochodzi **Meyendorf** Piotr, baron, dyplomata rosyjski, * 1796 r. † 1863 w Petersburgu. Zostawszy 1854 członkiem rady państwa i 1857 naczelnikiem prywatnego gabinetu cesarskiego, zajmował jedno z najważniejszych stanowisk przy osobie cesarza. Młodszy brat poprzedniego, *Aleksander* baron **Meyendorf**, rzeczywisty tajny radca, * 1792, † 1865, położył znakomite zasługi dla Rosji na polu handlu i przemysłu.—*Jerzy* baron **Meyendorf**, również urzędnik dworu cesarskiego, podróżnik, † 1863, wydał: „Voyage d'Orenburg à Boukhara, fait en 1820“ (Paryż, 1826).

Meyer Urszula, właściwie *Meyerin*, * w Monachjum z rodziców ubogich, przybyła do Polski, jako panna służebna na dworze Anny Austrjaczki, pierwszej żony Zygmunta III, i tak się umiała przypodobać królowi i drugiej jego żonie Konstancji, że całym prawie ich dworem zawładnęła; wywierała przeważny wpływ na szafunek łask królewskich. Jezuici przeciągnęli ją na swą stronę i używali do swych celów jako powolne narzędzie. Po śmierci królowej Konstancji (1631) pozostawała **M.** przy boku Zygmunta i nie odstępowała go ani na krok aż do ostatnich chwil życia. W czasie jego choroby załatwiała wszystkie sprawy publiczne, a w końcu oświadczyła niby ostatnią wolę króla, którą on tylko skinieniem głowy przytwierdzał. Te samo stanowisko zachowała i przy Władysławie IV, nie mieszając się już wszakże do spraw publicznych. Cesarz austrjacki utrzymywał z nią ciągłą poufałą korespondencję i używał za pośredniczkę między sobą a swymi siostrzeńcami. **M.** † 1635 w Warszawie, w 60 przeszło roku życia, przeznaczając niewielkie swe zasoby na cele dobroczynne albo rodzinie królewskiej. Por. Honorata Visconti „Relacje Nuncjuszów apostolskich o Polsce“ (Berlin, 1864, t. 2-gi, str. 218).—Dominik Magnuszewski wystawił **M.** jako główną postać w powieści „Zemsta panny Urszuli“, a Majeranowski w dramacie „Urszula Meyerin“, wystawianym na scenie krakowskiej.

Meyer Jan Henryk, starożytnik i wielki znawca sztuki, przyjaciel Göthego, * 1759 w Stäta nad jeziorem Zuryskiem, † 1832 w Wejmarze, jako dyrektor akademji rysunkowej. Naprzód z Fernowem, a potem z Janem Schulze wydał dzieła Windegman'a (8 t., Drezno, 1808—17). Owocem jego własnych badań jest: „Geschichte der bildendes Künste bei den Griechen“ (dalej poprowadzona przez Riemera, 3 t., Drezno, 1824—36). Liczne swe recenzje i krytyki pomieszczał w czasopismach ówczesnych.

Meyer, Jan Fryderyk von, * 1772 we Frankfurcie nad Menem, † 1849, sprawował w rodzinnem mieście kilkakrotnie urząd pierwszego burmistrza i jako prezes towarzystwa biblijnego wydał znakomite dzieło: „Die Bibel in berichtigter Uebersetzung“ (3 wyd., 3 t., Frankfurt, 1855). Prócz tego ogłosił drukiem mnóstwo pism treści religijnej.

Meyer Chrystjan Eryk Herman, naturalista, syn pop. * 1801 we Frankfurcie, † 1869, studjował nauki kameralne w Heidelbergu, mineralogję w Monachjum, następnie był urzędnikiem w mieście rodzinnem. Ogłosił znaczną liczbę dzieł paleontologicznych, jak: „Die Reptilien und Säugethiere der verschiedenen Zeiten der Erde“ (1852) i w. in. Wraz z Dunkerem założył pismo *Paleontographica*. Por. Zittel „Denkschrift auf M.“ (1870).

Meyer Ernest Henryk Fryderyk, botanik, * 1791 w Hanowerze, † 1858; od r. 1826 był profesorem botaniki w Królewcu. Głównem jego dziełem jest „Geschichte der Botanik“ (4 t., Królewiec, 1854—57).

Meyer Józef, zasłużony przemysłowiec i wydawca niemiecki, * 1796 w Gotha, † 1856; syn szewca, młodo wstąpił do handlu korzennego we Frankfurcie, następnie udał się do Londynu, gdzie mu się nie wiodło, a powróciwszy do Gotha, żył z początku z lekcji języka angielskiego, następnie wydawał *Korrespondenzblatt für Kaufleute*, co go powiodło na drogę przedsiębierstw literackich i sam opracowywał niektóre dzieła Szekspira i tłómaczył Walter-Scotta. Wpadł na pomysł wydawania wielkich dzieł zeszytami, co znalazło wielkie powodzenie, i **M.** założył „Instytut bibljograficzny,“ przeniesiony w r. 1828 do Hildburghausen. Z wydań jego najsłynniejsze są 4 różne wydania klasyków niemieckich: „Grosses Konversationslexikon“ w 52 t. i „Konversationslexikon“ w 16 t., „Volksbibliothek“, poświęcona naukom przyrodzonym, „Geschichtsbibliothek“ i w. in. W ruchu r. 1830 przyjął żywy udział. Pismo przez niego założone *Der Volksfreund* zostało zabronionem, lecz drugie *Universum*, raczej dzieło ilustrowane, rozchodziło się w ogromnej liczbie. Około r

1840 rzucił się w przedsiębierstwa przemysłowe, które wprawdzie rujnowały jego majątek, ale rozwinęły przemysł żelazny w Turyngji. Rewolucję 1848, aczkolwiek przyniosła mu znaczne szkody materjalne, przyjął z zapałem i życzenia ludu wyraził w *Reformadresse*, zwróconym do monarchów niemieckich. Czas jakiś po r. 1848 był więziony. Wraz z Fr. Hofmannem wydawał corocznie „Weihnachtsbaum", książeczkę kolędową, którą w znacznej liczbie egzemplarzy rozsyłał do różnych miast. Zakłady jego górnicze i przemysłowe przeszły po jego śmierci do wierzycieli, Instytut bibljograficzny objął po nim syn *Herman Juljusz* **M.** * 1826 r. Znacznie rozwinął wydawnictwa Instytutu; oprócz dalszych wydań „Konversationslexikon" (wyd. 5, 1899), wydawał pismo „Globus," bibljotekę klasyków niemieckich, „Tierleben" (Brehma) i w. in. W r. 1885 zarząd Instytutu objęli jego synowie *Arndt* **M.** i *Jan* **M.** (* 1885), który znany jest też jako podróżnik po Afryce; napisał: „Zum Schneedom des Kilima — Ndszaro" (1888), „Die Insel Tenerife" (1896) i in.

Meyer August Fryderyk, znany pod pseudonimem Fryderyka Brunolda, pisarz i poeta niemiecki, * 1811 na Pomorzu, był nauczycielem w Berlinie, Szczecinie i Joachimsthal i wielce cenionym autorem pieśni do śpiewu. Ogłosił: „Gedichte" (3 wyd., 1887), oraz powieści: „Erstes und zweites, aus der brandenburgischen Geschichte" (1847); „Michael Bellmann" (1862); „Die Königin im Traum" (1871, t. 2); „Ein sinkender Stern" (1875); „Verwaist" (1881) i in.

Meyer Jerzy Herman, anatom i fizjolog, * 1814 we Frankfurcie nad Menem, † 1892; kształcił się w Heidelbergu i Berlinie, od 1837 r. był lekarzem we Frankfurcie, w 1844 r. został profesorem anatomji i dyrektorem instytutu anatomicznego w Zurychu. Badania jego tyczą się głównie statyki i mechaniki ludzkiego szkieletu. Wydał: „Lehrbuch der physiol. Anatomie" (2 t., 1855); „Lehrbuch der Anatomie des Menschen" (2 wyd., Lipsk, 1861); „Statik und Mechanik des menschlichen Knochengerüstes" (1873); „Unsre Sprachwerkzeuge und ihre Verwertung zur Bildung der Sprachlaute" (1880); „Studien über den Mechanismus des Fusses" (1883—1886); „Ueber Sinnestäuschungen" (2 wyd., 1872); „Stimm- und Sprachbildung" (2 wyd., 1881); „Der Mensch als lebender Organismus" (1877); „Die richtige Gestalt des menschlichen Körpers" (1874); „Die richtige Gestalt der Schuhe" (Zürich, 1858).

Meyer Henryk Adolf, zoolog, * 1822 w Hamburgu, † 1889. W młodości pracował w domu handlowym swego ojca, ale po jego śmierci usunął się od kierownictwa rozgałęzionemi interesami tego przedsiębierstwa i założył oddzielną fabrykę wyrobów z kości słoniowej w Varmbeck. Około 1860 r. studjował nauki przyrodnicze w Kiel i Berlinie i zajął się w szczególności badaniem zwierząt morskich. Obmyślił nowe metody i przyrządy i został prezydentem komisji do badania mórz niemieckich. Od 1877 należał do parlamentu niemieckiego. Ogłosił: „Die Fauna der Kieler Bucht" (2 t., 1865—72); „Beitrag über die Physik des Meeres".

Meyer Konrad Ferdynand, poeta szwajcarski, * 1825. Napisał: „Balladen" (1867); „Romanzen und Bilder" (1870); „Huttens letzte Tage" (1871); „Engelberg" (1873); „Jürg Jenatsch (1876); „Gedichte Das Leiden eines Knaben" (1883); „Angela Borgia" (1891).

Meyer Juljusz Lotarjusz, chemik, * 1830 w Varel nad Jadą, † 1895; studjował medycynę w Zürichu i Würzburgu, następnie nad fizyką i chemją pracował w Heidelbergu, zajmując się oraz fizyką matematyczną. W 1868 został profesorem chemji w politechnice w Karlsruhe, w 1876 w uniwersytecie w Tubindze. Pierwsze jego badania tyczyły się fizjologji krwi, mianowicie działania na nią gazów, następnie zajął się, podobnie jak Mendelejew, własnościami pierwiastków i zdołał własności te przedstawić jako funkcje perjodyczne ciężarów atomowych. Ważne te pomysły wyłożył w dziele „Moderne Theorien der Chemie" (1864, 6 wyd., 1896). Oprócz tego ogłosił: „Die Atomgewichte der Elemente" (z Seubertem, 1883) i „Grundzüge der theoretischen Chemie" (1890, 2 wyd., 1893, przek. polski Znatowicza: „Zasady chemji teoretycznej", Warszawa, 1899).

Meyer Oskar Emil, fizyk, brat poprzedniego, * 1834 w Varel nad Jadą, studjował medycynę, następnie fizykę w Heidelbergu i Króleweu, 1864 został profesorem fizyki we Wrocławiu. Przeprowadził badania nad tarciem cieczy i gazów, oraz nad magnetyzmem ziemskim. Ogłosił. „Die kinetische Theorie der Gase" (1877, 2 wyd., 1897).

Meyer Leo, znakomity badacz języków, * 1830 we wsi Bledeln w Hanowerze. Ukończywszy studja filologiczne i historyczne w Getyndze i Berlinie, został 1856 prywat-docentem, a 1862 profesorem nadzwyczajnym w Getyndze. Od 1865 jest profesorem gramatyki porównawczej w Dorpacie. Oprócz wysoce cenionych rozpraw, umieszczanych w naukowych czasopismach niemieckich, zasługują na uwagę następujące jego prace: „Der Infinitiv der homerischen Sprache" (Getynga, 1856); „Bemerkungen zur ältesten Geschichte der griech. Mythologie" (tamże, 1857); „Gedrängte Vergleichung der griech. und latein. Declination" (Berlin, 1862); „Vergleichende Grammatik der griech. und latein. Sprache" (2 t., tamże, 1861—65), (zawierającą tylko głosownię i część etymologji) i główne jego dzieło: „Die Gothische Sprache" (Berlin, 1869).

Meyer Juljusz, historyk sztuki, * 1830 r. w Aachen, od 1872 dyrektor galerji obrazów w Berlinie; wydał: „Geschichte der modernen französischen Malerei" (1866 — 1867); „Correggio" (1871) i in.

Meyer Rudolf Herman, ekonomista niemiecki, * 1839 we Friedbergu, kształcił się w Berlinie. Wydalony z kraju z powodów politycznych, wy-

jechał do Ameryki. Napisał: „Der Emancipationskampf des vierten Standes" (Berlin, 1872—75, 2 wyd., 1882); „Die deutschen Banken" (tamże, 1875); „Der Socialismus in Daen" (tamże, 1875); „Politische Gründer und die Korruption in Deutschland" (Lipsk, 1877); „Die Ursachen der amer. Konkurrenz" (Berlin, 1883); po francusku napisał: „La Crise internationale de l'industrie et de l'agriculture etc." (Berlin, 1885); „La Question agraire" (1887); „Le mouvement agraire dans la péninsule des Balkans, l'Angleterre et ses colonies" (1889) i in.

Meyer Marja Paweł Hjacynt, historyk literatury francuskiej, * 1840 w Paryżu, kształcił się w Ecole de chartes, od r. 1865 konserwator archiwum państwowego, od r. 1872 sekretarz Ecole des chartes. W 1876 został profesorem literatury i języków romańskich w Collège de France. Najgłówniejsze publikacje **M.** są: „Recherches sur les auteurs de la Chanson de la Croisade albigeoise" (1868); „Recherches sur l'épopée française" (1867); „Le Salut d'amour dans les litteratures provençales" (1867); „Mémoire sur l'étude des dialectes de la langue d'oc au moyen âge" (1874); „Le Roman de Flamenca" (1865); „Recueil d'anciens textes bas-latins, provençaux et français" (1874—76); „Le Chanson de la croisade contre les Albigeois" (1875—79); „Etudes sur la chanson de Girart de Roussillon" (1861); „Les derniers troubadours de la Provence" (1869); „La poésie lyrique des peuples romans" (1876); „Rapports de la poésie des Trouvères avec celle des Troubadours" (1890) i t. d. Będąc jednym z dyrektorów „Bibliothèque française du moyen âge", wydał tam „Alexandre le Grand dans la littérature française du moyen âge" (1886). **M.** Był jednym z założycieli *Revue critique* i *Romania*, w których ogłosił wiele prac swoich.

Meyer Adolf Bernard, zoolog i antropolog, * 1840 w Hamburgu, nauki przyrodnicze i medycynę studjował w Getyndze, Wiedniu i Berlinie, 1870—73 podrożował po wyspie Celebes, Filipinach i Nowej Gwinei, 1874 uorganizował muzeum przyrodnicze w Dreźnie. Napisał: „Mitteilungen aus dem königlichen zoologischen Museum zu Dresden" (3 t., 1875—78); „Abbildungen von Vogelskeletten" (2 t., 1879—90, ze 150 tablicami); „Album von Philippinentypen" (2 t., 1884—90); „Album von Celebestypen" (1889) i in. Od 1886 wydaje *Abhandlungen und Berichte des Museums in Dresden.*

Meyer Jerzy, prawnik niemiecki, * 1841 w Detwald, kształcił się w Jena, Heidelbergu, Getyndze i uniwersytetach innych, 1872 został profesorem w Marburgu, 1875 w Jena, 1889 powołany do Heidelberga. Od r. 1881 jest członkiem parlamentu niemieckiego. Napisał: „Das Recht der Expropriation" (Lipsk, 1868); „Grundzüge des norddeutschen Bundesrechts" (1868); „Lehrbuch des deutschen Staatsrechts" (2 wyd., 1885); „Lehrbuch des deutschen Verwaltungsrechts" (1883—85, t. 2); „Die staatsrechtliche Stellung der deutschen Schutzgebiete" (1888); „Der Anteil der Reichsorgane an der Reichsgesetzgebung" (Jena, 1889).

Meyer Wiktor, chemik, * 1848 w Berlinie, † 1897; studjował chemję tamże i w Heidelbergu, 1871 został profesorem politechniki w Sztutgardzie, 1872 w Zurychu, 1885 w Getyndze, 1889 po Bunsenie w Heidelbergu. Przeprowadził liczne badania nad związkami nitrowemi kwasów szeregu tłuszczowego, nad atomowością węgla, ulepszył metody oznaczania gęstości par, odkrył rozkład cząsteczek halogenów w wysokiej temperaturze i in. Napisał: „Pyrochemische Untersuchungen" (1885); „Lehrbuch der organischen Chemie" (wraz z Jacobsonem, 2 t., 1891—95); „Tabellen zur qualitativen Analyse" (z Treadwellem, 3 wyd., 1891); „Die Tiophengruppe" (1888); „Ergebnisse und Ziele der stereochemischen Forschung" (1890); „Aus Natur und Wissenschaft" (1892).

Meyer Franciszek Salezy, pisarz na polu sztuki stosowanej do przemysłu, * 1849 w Kenzingen (Baden), kształcił się w szkole politechnicznej w Karlsruhe, 1871 roku został profesorem szkoły przemysłowej w Karlsruhe, zaś 1879 profesorem. Ogłosił: „Ornamentale Formenlehre" (1886 z 300 tablicami); „Handbuch der Ornamentik" (1888—90 r.); „Handbuch der Schmiedekunst" (1888); „Handbuch des Liebhaberkünste" (1889); „Musterbach moderner Schmiedeeisenarbeiten" (3 t., 1888—90); razem z Teodorem Krauthem „Schreinerbuch" (2 t., 1890); „Schlosserbuch" (2 t., 1891) i „Zimmermannsbuch" (2 wyd., 1895), a razem z Eythem „Maierbuch" (2 t., 1894).

Meyer Gustaw, lingwista, * 1850 na Śląsku, kształcił się we Wrocławiu, 1871—74 był nauczycielem w Gotha, 1877 został profesorem sanskrytu i językoznawstwa porównawczego w Gracu. Napisał: „Zur Geschichte der indogermanischen Stammbildung und Deklination" (1875); „Griechische Grammatik" (1880, 2 wyd., 1886); „Albanesische Studien" (Wiedeń, 1883—84); „Essays und Studien zur Sprachgeschichte und Volkskunde" (Berlin, 1885); „Reiseskizzen aus Griechenland und Italien" (Grac, 1886); „Albanesische Grammatik" (Lipsk, 1888).

Meyer Wilhelm, astronom, * 1853 r. w Brunświku, kształcił się w Getyndze, Lipsku, Zurychu, 1877 został obserwatorem dostrzegalni w Genewie, przeniósł się 1883 do Wiednia, 1880 został dyrektorem stowarzyszenia Urania w Berlinie. Napisał: „Die Königin des Tages und ihre Familie" (1885); „Die Entstehung der Erde und des Irdischen" (1888) i in. Wraz ze Schwalbem opracował jedenaste wydanie Diesterwega „Populäre Himmelskunde" (1889) i od 1889 redaguje organ towarzystwa Urania: „Himmel und Erde."

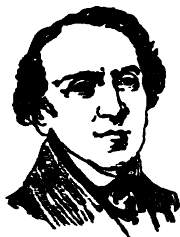
Meyer Edwar, historyk niemiecki, * 1855 r. w Hamburgu, studjował filologję i starożytności w Bonn i Lipsku, w 1885 został profesorem we Wrocławiu, w 1889 w Halli. Napisał: „Geschichte

des Altertums" (Sztutgard, 1884); „Geschichte des alten Aegypten" (w Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen," wyd. przez Onckena, Berlin, 1888) i liczne pisma mniejsze.

Meyer Chrystjan, konserwator państwowego archiwum poznańskiego; napisał: „Geschichte des Landes Posen" (Poznań. 1888).

Meyer v. Knonau Ludwik, * 1769 w Zürich, † 1841; zasłużony dyplomata i radca stanu tamże, wydał: „Handbuch der Geschichte der schweiz. Eidgenossenschaft" (2 t., Zürich, 1826—29).—Jego syn *Gerold* **M.** von **K.**, * 1804, † 1858, archiwista główny kantonu Zürich, napisał wiele szacownych dzieł historycznych, statystycznych i geograficznych o Szwajcarji. Z równym pożytkiem pracował także w numizmatyce.

Meyerbeer Jakób, właściwie *Meyer Beer* zwący się, znakomity kompozytor, * 1794 w Berlinie, † 1864 w Paryżu. Syn bogatego bankiera izraelity, wcześnie bardzo rozpoczął kształcić swe zdolności muzykalne pod przewodnictwem najlepszych nauczycieli, a głównie słynnego kontrapunkcisty ks. Voglera w Darmsztadzie. W 17 roku życia został nadwornym kompozytorem w. ks. Darmsztadzkiego. Pierwsze opery (La Fille de Jephté i inne) upadły dla zbyt suchego i ciężkiego obrobienia. Udawszy się do Włoch i poznawszy opery Rossiniego, pod wpływem tego mistrza napisał i wystawił na tamtejszych scenach kilka oper z wielkiem powodzeniem: „Emma di Rosburgo" (1820); „Crocciato in Egitto" i in. Przybywszy do Paryża dla dyrygowania tą ostatnią operą, poznał dzieła szkoły francuskiej, oraz utwory Glucka i po kilku latach pracy stworzył *Roberta Djabła* (1831), arcydzieło muzyczne, łączące bogactwo melodji z uczonością harmonji, tudzież świetną i obmyślaną głęboko instrumentacją. *Hugonoci* (1836) odznaczają się temi samemi zaletami; za to *Prorok* (1843), mimo mistrzowskiego obrobienia grzeszy brakiem natchnienia. Nadużywanie efektów, na dekoracjach, wystawie i maszynerji opartych, które od Roberta począwszy coraz większą odgrywały rolę w operach **M.**, stało się rażącem w *l'Etoile du Nord* (1854). *Dinorah* (Pardon de Ploermel) i *Afrykanka*, dopiero po śmierci **M.** wystawiona (po r. 1865), mimo wielu mistrzowskich ustępów, zapewniających im życie sceniczne, nie mogą równać się z tą genjalną trylogją, w której po raz pierwszy wprowadzono na scenę lud, jako działacza, powierzając muzyce odmalowanie uczuć i namiętności nie miłosnych już tylko, lecz religijnych, nie u jednostek, lecz u całych mas narodu. Nikt dotąd nie umiał wydobyć tak potężnych efektów, stworzyć tak wspaniałego, pełnego grozy i wielkości obrazu z wybuchu namiętności ludowych, jak 4 akt *Hugonotów*, przy którym maleje nawet przepyszna scena Przysięgi z Wilhelma Tella.

Meyerbeer Jakób.

Meyerheim Fryderyk Edward, malarz niemiecki, * 1808 w Gdańsku, † 1879, od r. 1838 członek akademji sztuk pięknych w Berlinie. Odznacza się szczególnie obrazami z życia rodzinnego i sielskiego ludu północnych Niemiec. Młodszy brat jego *Wilhelm Aleksander* **M.** † 1882, malował z powodzeniem konie i sceny wojenne.

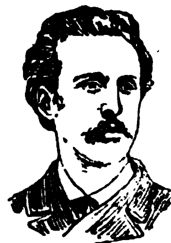
Meyerheim Paweł Fryderyk, malarz niemiecki, * 1842, syn malarza Edwarda **M.** († 1879), był uczniem swego ojca następnie kształcił się w Berlinie. Zwiedził Tyrol, Szwajcarję, Holandję, Belgję i Paryż. Odznaczył się jako znakomity malarz dzikich zwierząt. Wykonał: „Stado baranów" (1864); „Menażerja," wystawiona 1866 w Salonach, „Ranny lew" (1869); „Akademja małp" (1879), z rodzajowych: „Muzykanci" (1870); „Cygani," „Koncert ptaków" (1890) i w. in.

Meyern Wilhelm Fryderyk, von, * 1762 r. w Ansbach, oficer austrjacki, † 1829, jako członek komisji wojskowej we Frankfurcie n. M. Zwrócił na siebie powszechną uwagę pełnym dowcipu romansem politycznym „Dya-na-Sore," czyli „Wędrowcy" (5 t., Wiedeń, 1787—91). Inne jego pomniejsze pisma wydał Feuchtersleben (3 t., Wiedeń, 1842).

Meyern-Hohenberg, Gustaw von, poeta niemiecki, * 1820 w Kalvörde w Brunświckiem, od r. 1843—68 radca ministerjalny i intendent teatru ks. Koburskiego, później przebywał pod Konstancją, gdzie † 1878 r. Wydał zbiory poezji: „Monatsmärchen" (1850); „Zeitgedichte" (1870); „Balladen vom Elsass" (1876), oraz dramaty: „Ein Kaiser," „Heinrich von Schwerin," „Die Malteser," „Die Braut Konradins" (1859); „Prinz Eugen" (1860); „Das Ehrenwort" (1873); „Ein Kind des Elsass" (1873); „Die Kavaliere" (1874).

Meyerson Stanisław, lekarz, * 1851 w Płońsku, kształcił się w uniwersytecie warszawskim, następnie był asystentem kliniki lekarskiej uniwersytetu warszawskiego 1874—1878. Napisał: „Przyczynek do instrumentologji krtaniowej" (*Medycyna*, 1883); „O przeszkodach przy usuwaniu rurki tracheotomicznej" (1884); „O stosowaniu kokainy w laryngologji" (1885); „O odruchach nerwowych, wywołanych przez zmiany w muszlach nosowych" (*Gazeta lekar.*, 1884); „Zupełne błoniaste zarośnięcie nozdrzy tylnych" (*Medycyna*, 1887) i in.

Méyet Leopold, prawnik i literat w Warszawie, * 1850 w Warszawie, kształcił się w Szkole Głównej i w uniwersytecie warszawskim, założyciel i współredaktor tygodnika *Niwy* (1872), następnie współredaktor *Świtu*. Artykuły treści literackiej i spo-

Méyet Leopold.

łecznej zamieszczał w *Kółku domowem, Bluszczu, Niwie, Prawdzie* i *Świcie*. Wydał: „Do nieznajomej“ (nowele, Wilno, 1882); „O dowodzie z ksiąg handlowych“ (1879); „Studjum o portretach Adama Mickiewicza“ (Lwów, 1888); „Liście, fragmenty i szkice“ (Kraków, 1895); wydał bardzo starannie: „Listy Juljusza Słowackiego“ (1898, t. 2). Posiada bogate zbiory autografów.

Meynert Herman Gunther, historyk i nowelista niemiecki, * 1808 w Dreźnie, † 1895 w Wiedniu. Napisał: „Geschichte Oesterreichs, seine Völker und Länder“ (Peszt, 1843—46, t. 6); „Geschichte der k. k. oesterreichische Armee“ (Wiedeń, 1852—54, t. 4); „Kaiser Joseph II, nach archivalischen Quellen“ (1862); „Geschichte des Kriegswesens und der Heerverfassungen in Europa“ (1868, t. 3); „Kaiser Franz I nach Originalmitteilungen und ungedruckten Quellen“ (1872); „Das Kriegswesen der Ungarn“ (1876) i in.

Meynert Teodor Herman, syn poprzedn., lekarz, * 1833 w Dreźnie, studjował medycynę w Wiedniu, 1866 r. został prosektorem w wiedeńskim zakładzie dla obłąkanych, 1870 profesorem psychjatrji. Badania jego tyczą się anatomji i biologji mózgu. Napisał: „Anatomie der Hirnrinde und ihrer Verbindungsbahnen“ (1865); „Vom Gehirn der Säugetiere“ (1870); „Psychiatrie. Klinik der Erkrankungen der Vorderhirns“ (1884); „Klinische Vorlesungen über Psychiatrie“ (1890); „Sammlung von populär-wissenschaftlichen Vorträgen über den Bau und die Leistungen des Gehirns“ (1892).

Meyr Melchjor, poeta i filozof niemiecki, * roku 1810 w Ehringen pod Nördlingen. Zajmując się wyłącznie literaturą, mieszkał 1840—52 w Berlinie, a potem w Monachjum, gdzie † 1871. Z prac beletrystycznych celniejsze są: tragedje „Herzog Albrecht“ (1852) i „Karl der Kühne“ (1858); poezje „Gedichte“ (Berlin, 1856); „Erzählungen aus dem Ries“ (Berlin, 1856, 2 wyd., 1868, dalszy ciąg 1870); „Nowellen“ (Berlin, 1863) i romanse „Vier Deutsche“ (Stutgart, 1861); „Duel u. Ehre“ (Lipsk, 1870), oraz zbiór poezji p. t.: „Die religion des Geistes.“ Z dzieł filozoficznych wymieniamy: „Gott und sein Reich“ (Sztutgard, 1860). **M.** podawany jest także za autora „Gespräche mit einem Grobian“ (Lipsk, 1866, 2 wyd., 1867), dzieła, napisanego z wielkim talentem i rozbierającego na, ważniejsze kwestje spółczesne.

Meyrac Filip Albert, * 1848 w Villefranche, z wykształcenia prawnik, prócz współpracownictwa w wielu czasopismach, ogłosił: „Histoire de France“ (2 tomy); „Histoire de la guerre de Cent ans,“ „Histoire de la Chambre des députés,“ „Traditions, légendes et contes des Ardennes.“

Meza, król Moabitów, którego kolumna wzniesiona na pamiątkę zwycięstwa 896 r. przed Chr. z napisem, będącym najdawniejszym zabytkiem piśmiennym semickim, niedawno odnalezioną została pod Dhiban (objaśnił Socin, 1886).

Mezaljans (z franc.), małżeństwo nieodpowiednie.

Mezenc, wysoki 1,754 m., o trzech wierzchołkach, wygasły wulkan na granicy francuskiego departamentu Wyższej Loiry i Ardèche, tworzy najwyższą górę w Sevennach.

Mezencow Mikołaj, generał rosyjski, * 1828, od 1847 r. oficer, jako rotmistrz kawalerji odbył kampanję wschodnią 1854—55; 1865 mianowany generał majorem, 1871 gen.-adjutantem, a 1873 r. gen.-lejtnantem. Był przy ks. Dołgorukowie, hr. Szuwałowie, a następnie przy generale Potapowie pomocnikiem naczelnika 3-go oddziału (szefa policji), po ustąpieniu ostatniego mianowany 1877 głównym naczelnikiem tegoż oddziału, zamordowanym został na ulicach Petersburga 17 sierpnia 1878 r.

Mezeń, rz. w północnej Rosji, bierze początek w gub. Wołogodzkiej i ubiegłszy 799 klm. wpada do m. Białego. Spławna na przestrzeni 40 mil. Niedaleko od ujścia leży m. Mezeń.

Mezeń, m. pow. w gub. Archangielskiej, nad rz. Mezenią, ma 2,037 miesz. (1897).—*Mezeński powiat* ma na przestrzeni 408,913 klm. kw. (największy powiat w Rosji europejskiej) 25,619 m. (Rosjanie, Zyrianie i Samojedzi); grunt nieurodzajny, wydaje tylko żyto i jęczmień; mieszkańcy zajmują się hodowlą bydła, głównie reniferów.

Mézeray, Franciszek Eudes de, historyk francuski, * 1610 r. w Ry pod Falaire w Normandji, † 1683. Czas jakiś służył wojskowo, następnie poświęcił się badaniom historycznym i otrzymał od Richelieu'go tytuł historjografa Francji z pensją roczną 4,000 liwrów. Od 1648 był członkiem, a od 1675 stałym sekretarzem akademji. Z dzieł jego najważniejsze: „Histoire de France“ (3 t., Paryż, 1643—31) i „Abrégé chronologique de l'histoire de France“ (14 t., Paryż, 1775), dzieło nierównie większej wartości od poprzedniego; oraz „Traité de l'origine des Français“ (Amsterdam, 1688).

Mezger Jan Jerzy, lekarz, * 1839 w Amsterdamie, studjował medycynę w Lejdzie. Pomyślnie zastosował metodę leczenia rozszerzenia stawów za pomocą masażu. Pracując dalej w tym kierunku przez wiele lat, doszedł do świetnych rezultatów w leczeniu paraliżu i innych chorób tą metodą i zwrócił na nią powszechną uwagę. Metodę **M.** opisał Mosenteil w „Die Massage, deren Technik, Wirkung und Indicationen“ (1875).

Mezières, m. gł. franc. depart. Ardennów z dawną, obecnie opuszczoną cytadelą, na prawym brzegu Mozy, naprzeciwko Charleville, ma 6,700 miesz. **M.** było oblegane i zdobywane szturmem przez Niemców w 1815 i 1870.

Mézières Alfred, historyk literatury, * 1826 w Lotaryngji, od 1854 profesor literatury zagranicznej w Nancy, od 1863 w Sorbonie, członek Akademji francuskiej, od 1881 poseł do izby deputowanych. Napisał: „Shakespeare, ses oeuvres et ses critiques“ (4 wyd., 1886); „Prédécesseurs et

contemporains de Shakespeare" (3 wyd., 1881); „Dante et l'Italie nouvelle" (1865); „Pétrarque" (2 wyd., 1868); „La société française" (1869); „Récits de l'invasion" (3 wyd., 1884) i in.

Mezja (po łac. Moesia), w starożytności rzymska prowincja między Dunajem a górami Haemus, rozciągała się od Sawy aż do morza Czarnego i przez rzekę Cabros, dzisiaj Zibrizę, była podzielona na Mezją Wyższą (**M.** superior), położoną na zachód i **M.** niższą (**M.** inferior), leżącą ku wschodowi. Zamieszkaną była **M.** przez Mezów, Dordanów, Getów, Scytów, Timachów i t. d. Mezowie, lud tu najliczniejszy, mieli przybyć z Azji Mniejszej i byli niezależni aż do czasów Augusta, za którego panowania **M.** podbita i w rzymską prowincję była obrócona. Podział na dwie wyżej wymienione części datuje się dopiero od Trajana. W III w. po Chr. napadają tu Gotowie, którym Teodozjusz krainę tę oddaje, w VII wreszcie wieku Serbowie osiedlają się w Wyższej, a Bulgarowie w Niższej Mezji, i plemiona te już odtąd na zawsze tu pozostają.

Meznik Antoni, prawnik czeski, * 1831 w Krzyżanowie w Morawji; po ukończeniu studjów prawnych w Pradze wykładał prawo wekslowe i handlowe w szkole przemysłowej, oraz w politechnice praskiej. 1862 wybrany na posła do sejmu morawskiego, odznaczył się jako czynny i gorliwy spółpracownik dr. Prażaka, przywódcy słowiańskiej prawicy. 1868 został adwokatem w Pradze i okazał wielką zdolność krasomówczą, i dowcip, zwłaszcza w procesach prasowych. Oprócz licznych artykułów krytycznych w pismach czasowych, wydał: „Svoboda živnosti;" „Nauka o smienkach" (Praga, 1847, 2 wyd., t. 1873); „Obecni zakon moravsky"; „Moravske zakony zemské" (Berno, 1866); „Das österreichische Wechselrecht" (1861); „Politika Moravanó v r. 1848" i „Posledni zasedáni stavovského sniemu na Moravie r. 1848" (1877).

Mezoderma, środkowa błona zarodkowa, ob. Embrjologja.

Mezolit, ob. Mezotyp.

Mezopotamja, w starożytności obszerna kraina między Eufratem a Tygrysem, otoczona odnogami gór Taurus i Armeńskich; w ściślejszem znaczeniu jest to tylko większa, północna część tej krainy, zwana przez Arabów el-Dżesireh, t. j. wyspa, gdy tymczasem część południowa, Babilonja, nazywa się teraz Irak-Arabi. Głównem zajęciem ludności, z rozmaitych żywiołów złożonej, jest hodowla bydła. Obecnie **M.** zostaje pod panowaniem tureckiem i tworzy ejalety: Diarbekr, Mossul, Rakka, Bagdad i Basora. Kraj ten od najdawniejszych czasów aż do wieków średnich odgrywał niezmiernie ważną rolę w dziejach ludzkości. Najpotężniejszym był pod rządem asyryjskim i babilońskim; następnie pod chalifami dźwignął się powtórnie, lecz w XI w. z wtargnięciem Seldżuków, Tatarów i Turków upadł stanowczo i dzisiaj jest prawie bezludną pustynią.

Mezotyp, minerał z grupy krzemianów, w ogólności biały z odłamem szklistym, występuje w skałach pochodzenia ogniowego w Islandji i wyspach sąsiednich. Krystalizuje w słupy romboidalne, o kącie 91°40′, t. j. niemal prostym; twardość=5,5, c. wł.=2,2. Światło załamuje podwójnie i pod wpływem ciepła staje się elektrycznym. Pod dmuchawką topi się w szkliwo pęcherzykowe i wywiązuje wodę. Jest to krzemian glinu, sodu i wapnia z tlenkiem żelaza i wodą. Odmiany jego są: *natrolit*, *skolezyt*, *mezolit*.

Mezozoiczny okres, ob. Geologja.

Mezuza, wyraz hebrajski, znaczący *podwoje*, jest u Izraelitów nazwiskiem 2 ustępów Pięcioksięgu Mojżesza, napisanych na karteczce pergaminowej, zalecających wiarę w jedność Boga, miłość dla Niego i zachowywanie Jego przykazań, a które oni do podwojów swoich mieszkań zwykle przybijają.

Mezytylen (*trójmetylobenzyl*) C_9H_{12} = $C_6H_3(CH_3)_3$, część składowa smoły węgli kamiennych, daje się też otrzymać z acetonu. Jest to ciecz bezbarwna, woni przyjemnej, wrząca przy 163°.

Mezza voce (wł.), w skróceniu **M. v.**, w kompozycjach do śpiewu przeznaczonych znaczy: półgłosem.

Mezzofanti Józef, wielki znawca języków, * 1771 w Bolonji, naprzód sekretarz Propagandy, potem kustosz bibljoteki Watykańskiej, następnie od r. 1838 kardynał; † 1849. Znany jest całemu światu z niesłychanego talentu i zdolności przyswajania sobie obcych języków. Pod koniec życia mówił doskonale 58 językami, między którymi polskim władał tak wybornie, że tylko bardzo delikatne ucho mogło w nim rozeznać cudzoziemca. Mimo takiej znajomości języków nie był **M.** bynajmniej gruntownym filologiem.—Por. Russela „The life of Cardinal Mezzofanti" (Londyn, 1858); B. Mesheim „Gius. Kardinal M." (Würzburg, 1880).

Mezzotinto, określenie farb w malarstwie, przechodzących z jednego koloru w drugi, lub światła w cień.

Mezzosopran (wł. mezzo soprano, franc. bas-dessus), głos kobiety lub dziecinny, zajmujący pośrednie miejsce między sopranem a altem, jak baryton pomiędzy tenorem a basem.

Mażow Włodzimierz, bibljograf rosyjski, * 1831, † 1894 r.; od 1858 r. wyłącznie zajęty pracami bibljograficznemi, ogłosił, początkowo w rozmaitych czasopismach, następnie oddzielnie, mnóstwo dokładnie ułożonych spisów bibljograficznych, dotyczących pewnych gałęzi nauk. Najważniejszą jego pracą jest „Sistematiczeskij katałog russkich knih" (Petersburg, 1865), od 1825 r., uzupełniany następnie corocznie dodatkami.

Meżyrów, miasteczko w gub. Podolskiej, pow. Lityńskim, nad rzeczkami Rów i Rowka, ma kościół

murowany i wspaniały pałac, należący do najozdobniejszych w okolicy.

Męciński (hrabia) v. *Poraj* odm., herb: Na tarczy 5-dzielnej, w polu I, czerwonem — krzywaśń srebrna z krzyżykiem złotym u góry, w II i III czerwonych — topór srebrny z rękojeścią złotą, w IV błękitnem — miecz nad uchem kotłowem, w V czerwonem — róża 5-listna srebrna. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym—róża. Labry czerwono-srebrne. Tarczę podtrzymują orły srebrne.

Męciński.

Męciński Wojciech, Jezuita, * 1601. Po ukończeniu nauk w akademji krakowskiej, wstąpił do zakonu Jezuitów w Rzymie, następnie słuchał filozofji w Kaliszu i tu powziął zamiar odbyć misję do Japonji. Jakoż wyjechał powtórnie do Rzymu, stąd 1630 do Portugalji i po dokończeniu studjów teologicznych, otrzymawszy święcenia kapłańskie w Eborze, wypłynął r. 1631 do Indji. Burze zwróciły go od brzegów Brazylji napowrót do Portugalji, gdzie ośm miesięcy ciężko chorował. W r. 1633 udał się powtórnie w podróż; opowiadał Ewangelję i chrzcił pogan w Mozambiku, Goa, Malabarze. W r. 1635 był w Malace i Makao, gdzie wzięty do niewoli przez Holendrów, znajomością sztuki lekarskiej, odzyskał wolność. Stąd udał się do Kochinchiny, potem do Kambodży i Manilli, gdzie nauczył się języka japońskiego. W r. 1642 przybył na brzegi Japonji 11 sierpnia i tu na pierwszym zaraz kroku pojmany wraz ze swymi towarzyszami, wtrącony został do więzienia w Nangasaki i po długich męczarniach powieszony 23 marca 1863 r. Biografja jego w „Pamiętniku religijno-moralnym" (1854, tom 27).

Męciński Wojciech, także Jezuita i z tej samej rodziny, co poprzedni, * 1715, † 1773 w Ostrogu; był nauczycielem szkół niższych. Autor wielu sztuk dramatycznych, grywanych w kolegjach jezuickich, ogłosił niektóre z nich drukiem, jak np. „Aloizy, zakonnik Tow. Jez.," prozą (Sandomierz, 1752) i „Regulus," tragedja wierszem (Lublin, 1753).

Męciński Józef, kaznodzieja, Reformat, * 1743 we wsi Siemichowie w Krakowskiem, † 1813 w Krakowie. Przepędziwszy większą część życia swojego w usługach dla swego zakonu, został na starość kapelanem i kaznodzieją więzień w Krakowie. Niezmordowany pracownik na kazalnicy, nie celował wyższą wymową, ale rozumne, pełne prostoty słowa jego trafiały do serca ludu i tem właśnie najskuteczniej odpowiadały apostolskiemu ich przeznaczeniu. Kazania **M.**, drukowane pod rozmaitemi tytułami, wynoszą 18 tomów w rozmaitych wydaniach pojedyńczych.

Męczennica, roślina, ob. Passiflora.

Męczennicy (Martyr, grec. świadek), ci, którzy podczas pierwotnych prześladowań chrześcijaństwa padli ofiarą swej wierności dla wiary przyjętej, przeważnie kanonizowani, szczątki ich czczone są jako św. relikwje; święto wszystkich **MM.** ustanowione zostało w IV wieku w dniu 13 maja i 1 listopada, spisy męczenników i legendy o nich stanowią martyrologję.

Mędrzecki Adam, prawnik i adwokat polski, * 1762 roku w Warszawie, † 1832 roku. Podczas sejmu Czteroletniego, występował gorliwie i umiejętnie w sprawie miast polskich i w tym celu ogłosił bezimiennie następujące prace: 1) „Prawa miast polskich;" 2) „Wiadomość o pierwiastkowej zasadzie miast w Polsce, ich szczególnych przywilejach i wolnościach;" 3), Zbiór praw, dowodów i uwag z treści tychże wynikających, dla objaśnienia zaszczytów stanowi miejskiemu służących;" 4) „Do deputacji przez N. Króla i N. stany Rzeczypospolitej do m. Warszawy wybranej."

Mędrzecki Jędrzej, syn poprzedniego, prawnik, * 1786 w Warszawie, † 1830; poświęcił się pracy na linji obrończej i, przechodząc stopnie pośrednie, został 1826 mecenasem. Sławny obrońca w sprawach mianowicie rozwodowych, oprócz wielu pism ulotnych, ogłosił drukiem: „O prawie rzeczowem polskiem" (Warszawa, 1828).

Męk, herb: W polu srebrnem — mąż zbrojny z halabardą. U szczytu pół takiegoż męża.

Męk.

Męklawka, polska nazwa ryby Amia (ob.).

Mętlewicz Józef, kaznodzieja i historyk kościelny, * 1808 w Radziejowie, † 1858 w Łęczycy. Po ukończeniu szkoły podwydziałowej w mieście rodzinnem, a następnie w szkole wydziałowej ks. Pijarów we Włocławku, wstąpił do ich zgromadzenia w Łukowie, gdzie odbył profesje zakonne 1826 r. Powołany przez zwierzchność do Warszawy, uczęszczał na wydział filologiczny w uniwersytecie warszawskim, otrzymał stopień magistra nauk i sztuk pięknych, a jednocześnie święcenia kapłańskie. Potem był nauczycielem na Żoliborzu, dalej, po rozwiązaniu szkół pijarskich, nauczycielem prywatnym, i wreszcie nauczycielem religji w gimn. w Warszawie; pełnił ten ostatni obowiązek do 1845. Sekularyzowany, przeniósł się na probostwo do Łęczycy i wkrótce został dziekanem. W 1856 mianowany był adjunktem akademji rzym.-katol. w Warszawie do wykładu patrologji i homiletyki, a w roku następnym kanonikiem kaznodzieją metropolitalnym. W rok potem, wyjechawszy z powodu nadwątlonego zdrowia do Łęczycy dla chwilowego

spoczynku. umarł tamże. Niepospolity kaznodzieja i pedagog wielostronnie ukształcony, ogłosił: „Kazania i mowy pogrzebowe" (2 t., Warszawa, 1846); „Kazania na wszystkie w roku niedziele, święta i dni przygodne" (4 t., Petersburg, 1853); „Książka do nabożeństwa dla dzieci" (Warszawa, 1841). Nadto zamieszczał w „Pamiętniku religijno-moralnym," którego był spółpracownikiem, wiele cennych artykułów, ściągających się zwłaszcza do dziejów kościoła polskiego.

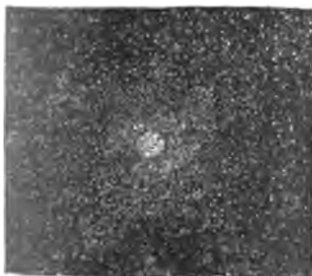
Mg, w chemji, symbol atomu magnezu; *mg*, *mgr*, skrócone oznaczenie miligrama.

M. g., w muzyce skrócenie: main gauche (fran.) lewą ręką.

Mglin, miasto powiatowe gubernji Czernihowskiej, nad rzeką Sudynką i Mołotkówką, liczy 7,631 miesz. (1897).—*Mgliński powiat* ma na powierzchni 3,319 w. kw. 140,820 miesz., trudniących się rolnictwem, a głównie uprawą konopi.

Mgła, jedna z form opadu wodnego w atmosferze, zachodzi wskutek skraplania się częściowego pary wodnej, zawartej w dolnych warstwach powietrza i występującej w postaci kulek wodnych bardzo drobnych. Przyczyny powstawania **M.** są wogóle takie same, jak chmur (ob.), które różnią się od **M.** jedynie wysokością, w której się unoszą. Według **Aitkena**, do wydzielania się mgły niezbędna jest obecność w atmosferze pyłu, na którym osiada skraplająca się para; w powietrzu zupełnie czystem **M.** nie występuje, a para wodna oziębiana wydziela się jedynie w postaci rosy. **M.** na niektórych miejscach bywa bardzo gęsta i niszczy przezroczystość powietrza. **M.** *suchą* czyli *mgłą suchą* nazywa się zamącenie powietrza, sprowadzane przez dym; dają jej początek niekiedy rozległe pożary lasów lub torfowisk, ale w mniejszym zakresie zachodzi prawie zawsze w wielkich miastach fabrycznych. Gdy dymy te łączą się z mgłą, tworzą się **M.** *czarne (fogs)*, częste zwłaszcza w Londynie, uciążliwe dla przyrządów oddechowych.

Mgławice, *obłoczki (nebulae)*, utwory obłokowate, dostrzegalne na nocnem niebie, najczęściej tylko za pomocą silnych teleskopów. Znaczna ich liczba za pomocą potężnych teleskopów okazuje się złożoną z mnóstwa gwiazd, **M.** takie zowią się *zbiorowiskami gwiazd;* mają one często postać kulistą, składają się z wielu tysięcy gęsto rozmieszczonych gwiazd, których liczba, zarówno jak jasność całej **M.**, ku obwodowi maleje (fig. 1 i 2). Jaka jest istotna rozległość podobnych zbiorowisk, ocenić niepodobna, nie wiemy bowiem, w jakiem się mieszczą oddaleniu; niektórzy astronomowie przypisują im znaczenie odrębnych układów gwiaździstych, jakby oddzielnych dróg mlecznych, które jedynie z powodu niesłychanej odległości wydają się nam drobnemi obłokami. Prawdopodobnie jednak ocena taka jest przesadzona, a zbiorowiska te stanowią tylko ogniwa drogi mlecznej czyli ogólnego układu gwiazd.—**M.** *właściwe* są to utwory, których nie można było rozwiązać w oddzielne gwiazdy. Liczba ich jest bardzo wielka, już Herschell odkrył ich 2,300, obecnie znamy około 6,000 **M.** Postać ich jest bardzo rozmaita; wielka **M.** w Orjonie (fig. 3) jest w najwyższym stopniu nieregularną i porozdzieraną; *Crab-nebula* (fig. 4) w Byku wygląda jak rak; inne są bardziej regularne; wyróżniano między niemi **M.** *spiralne*, wijące się spiralnie około pewnego punktu środkowego, jak **M.** w Psach gończych (fig. 5), **M.** *pierścieniowate*, jak **M.** w Lirze (fig. 6), i **M.** *eliptyczne*. Ograniczenie tych **M.** jest najczęściej niewyraźne; **M.** ostro ograniczone zowią się **M.** *planetarnemi*, dlatego, że ich światło błękitnawe przypomina światło planet, jak **M.** w Wodniku (fig. 7); mają różną postać, niekiedy zawierają jaśniejsze jądra i stanowią przejście do *gwiazd obłoczkowatych*, w których gwiazda, ostro odgraniczona, otoczona

Fig. 1. Zbiorowisko gwiazd w Tukanie.

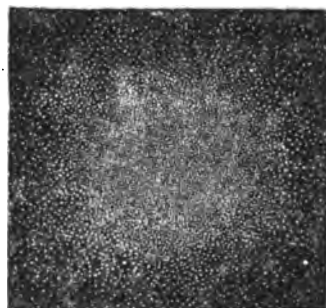

Fig. 2. Zbiorowisko gwiazd w Centaurze.

Fig. 3. Mgławica w Orjonie.

jest okrągłą świetlną tarczą, albo też rozpływającym się obłoczkiem. Wielkość **M.** wynosi od kilku sekund do kilku stopni; największe są **M.** *Magellana* w pobliżu bieguna płd. i wspomniana wyżej **M.** w Orjonie. **M.** Magellana, zwane też *obłokami Przylądkowemi* (t. j. Przylądka Dobrej Nadziei), są właściwie skupieniem mnóstwa oddzielnych **M.** i zbiorowisk gwiazd i widzialne są dobrze okiem nieuzbrojonem. Wiele **M.**, których Herschell nie mógł rozwiązać, t. j. rozdzielić na gwiazdy, zostało rozwiązanych przez lorda Rosse.

Fig. 4. Crab-Nebula w Byku.

Fig. 5. Mgławica spiralna w Psach gończych.

Przeważna wszakże część tych utworów stanowi **M.** istotne, zbiorowiska materji kosmicznej, gazów rozżarzonych, które przez stopniowe zagęszczanie przeobrażają się w gwiazdy. Przypuszczenia te potwierdzone zostały przez analizę spektralną; **M.** rozwiązane i tak nazwane przez Rosse'a rozwiązalne *(resolvable but not resolved)* mają widma ciągłe, składają się przeto ze słońc czyli gwiazd, podczas gdy **M.** istotne, zwłaszcza planetarne, mają widma prążkowane, są więc świecącemi masami gazowemi, złożonemi głównie z wodoru i azotu;

Fig. 6. Mgławica pierścieniowa w Lirze.

widmo takie wskazane jest na fig. 7; ale i niektóre nieplanetarne **M.** mają widma prążkowane, są przeto masami gazowemi, zagęszczającemi się w słońca, jak np. Trapez w Orjonie, gdzie w nowszych czasach dostrzeżono kilka jąder centralnych, których poprzednio nie było. Wogóle zmiany kształtu zauważono w wielu z tych utworów. Półkula płd. zawiera mniej, ale jednostajnie rozdzielonych **M.**, półkula płn. więcej, zebranych w niektórych tylko okolicach. Znajomość **M.** rozpoczyna się dopiero od W. Herschla; John Herschel znacznie powiększył liczbę **M.** znanych ojcu, a uzupełniony do ostatnich czasów spis **M.** ogłosił Dreyer „A new general catalogue of Nebulae" (1890, dodatek 1895); zbiór fotografji **M.** wydał Roberts (1894).

Fig. 7. Mgławica planetarna.

Mgr, skrócenie Monseigneur (fran.), dosłownie: mój pan, tytuł książąt krwi, biskupów.

Miadziolskie starostwo grodowe, leżało w województwie Wileńskiem, pow. Oszmiańskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1569, zaliczało się wówczas do dóbr stołowych królewskich, następnie około r. 1766, stawszy się starostwem, obejmowało miasto Miadzioł (ob.), dzierżawę Nowiki, które posiadał łącznie Oskierka, marszałek oszmiański, opłacając z niego kwarty złp. 2,080 (hyberny cały powiat Oszmiański nie uiszczał). Na sejmie z r. 1773—75 stany Rzeczypospolitej postanowiły przeniesienie grodu z Miadzioła do miasteczka sąsiedniego Postawy.

Miadzioł, miasteczko w guberni Wileńskiej, o mil 18 od Wilna, w bardzo pięknem położeniu, pomiędzy dwoma jeziorami, Miastro i Narosz, z których ostatnie jest największem na całej Litwie. Na przeciwnym brzegu jeziora Miastro leży miasteczko *Stary Miadzioł*, z dawnym kościołem i klasztorem Karmelitów Bosych, w którym złożone były relikwje św. Justyna, sprowadzające pobożnych chrześcijan. O pół mili za miastem leży jezioro *Miadzioł* z wyspą, na której są ślady dawnego zamku Radziwiłłów.

Miako, miasto, ob. *Saikio.*

Miał, proch, proszek, substancja drobno roztarta, ob. Pył.

Miami River, rzeka w północno-amerykańskim stanie Ohio, ma 240 klm. długości i wpada do Ohio.

Mianownik, ob. Ułamek.

Mianowski v. *Przerowa* odm., herb: Na tarczy dwudzielnej w polu prawem błękitnem, na zielonej murawie na pieńku—kruk czarny z pierścieniem w dziobie; w lewem polu czerwonem—chorągiew srebrna ze złotem drzewcem złamanem. Nad koroną szlachecką, na trzech piórach strusich—gwiazda 8-promienna złota. Nadany przez Stanisława Augusta 1791 r.

Mianowski.

Mianowski Mikołaj, lekarz, * 1785, † 1846 r. w Wilnie, medycynę studjował w Wilnie, gdzie od r. 1812 wykładał anatomję i fizjologję, następnie akuszerję; w r. 1840 został rektorem akademji medyko-chirurgicznej w Wilnie. Prócz wielu rozpraw ogłosił: „Nauka sztuki położniczej dla niewiast" (Wilno, 1818), oraz „Zasady medycyny sądowej," przekład z niemieckiego D. Metzgera (tamże, 1833).

Mianowski Józef, zasłużony lekarz, * 1804 r., † 1879 we Włoszech; nauki średnie pobierał w Humaniu; medycynę studjował w Wilnie, gdzie roku 1848, po otrzymaniu stopnia doktora, mianowany był adjunktem kliniki i wykładał zarazem fizjologję. Wysłany kosztem rządu za granicę, po dwuletnim pobycie (1837—39) został profesorem zwyczajnym fizjologji w akademji medycznej wileńskiej, skąd w r. 1842 powołany został do Petersburga, gdzie wykładał naukę o chorobach dzieci i niewiast, zawiadując zarazem kliniką położniczą i dzieci. W r. 1863 został rektorem Szkoły Głównej w Warszawie i pełnił te obowiązki do jej zamiany na uniwersytet 1869; na tem stanowisku umiał zaskarbić sobie szacunek studentów. Z prac jego wymieniamy: „O złamaniach kości" (Wilno, 1837, 2 t.); „Observationes in actis medici instituti clinici an. 1834 — 35 depromptae" (drukowane w *Colleactaneae Viln.*, 1838). Dla uczczenia pamięci jego, jako rektora Szkoły Głównej, założoną została w Warszawie w r. 1881 z ofiar publicznych „Kasa pomocy dla osób pracujących na polu naukowem". Rozporządzanie funduszami zostaje w rękach zarządu złożonego z 12 osób, tak, że po trzech przedstawicieli przypada na każdy z czterech wydziałów Szkoły Głównej. Działalność „Kasy" jest głównie skierowana do wydawnictw dzieł naukowych. Prócz tego Kasa udziela zapomóg osobom pracującym na polu naukowem, nagradza najlepsze prace i t. p.

Mianowski Józef.

Mianowskiego kasa, ob. *Mianowski* Józef.

Miaotse (t. j. krajowcy), mieszkańcy pierwotnie Chin środkowych, pokrewni Chińczykom i zbliżeni do nich mową. Jest to naród słabo dotąd poznany, przebywający w okolicach górzystych prowincji Seczuan, Hunan, Junnan, Kuangsi. Są mniejszego wzrostu, ale silniejsi od Chińczyków; mężczyźni i kobiety noszą warkocze, używają odzieży lnianej lub bawełnianej i sandałów słomianych. Niektóre plemiona wieszają zmarłych w koszach na drzewach, inne wydobywają co 2 lub 3 lata kości z grobów i obmywają je, w mniemaniu, że od tego zależy zdrowie gminy. Z Chińczykami toczyli walki; jeszcze w r. 1873 niepokoili ich napadami. Por. Playfair „The Maotzu" (1877).

Miara wierszowa, ob. Metrum.

Miargiryt, *błyszcz srebra i antymonu*, minerał z rzędu siarkosoli, krystalizuje w szeregu jednoosiowym, szary z kresą czerwoną, twardość 2, 5, c. wł. 5, 2, jest to siarek srebra i antymonu, z pewną ilością żelaza i miedzi. Znajduje się w Saksonji, Czechach, Meksyku; przerabia się na srebro.

Miarka Karol, pisarz polski, obok Lompy najdzielniejszy pracownik w rozbudzeniu życia narodowego polskiego na Śląsku, * 1825 r., † 1882 roku w Cieszynie; po ukończeniu gimnazjum w Gliwicach i seminarjum nauczyciel-

Miarka Karol.

skie go w Głogówku, od r. 1869 księgarz w Królewskiej Hucie; po polsku zaczął się uczyć dopiero 1860 w Pszczynie. Na pole literackie wystąpił z powiastką „Klemensowa Górka“ (w *Gwiazdce Cieszyńskiej)*; następnie wydał: „Głos wołającego na puszczy górnośląskiej“ (1865); „Górnoślązak i Wielkopolanin“ (1866); „Szwedzi w Lędzinach“ (1868); „Przyjaciel górników i robotników“; „Odpuść nam“ (1870) i in. Oprócz tego od 1869 r. wydawał czasopismo polityczne i naukowe *Katolik*. W celu rozbudzenia życia narodowego *założył* r. 1869 pierwsze kasyno w Hutach Królewskich, na którego wzór powstały inne stowarzyszenia polskie na Śląsku. O wpływie jego na spółobywateli najlepiej świadczy ta okoliczność, że pod warunkiem łagodniejszego pisania podczas wyborów i powstrzymania się od nacisku, ofiarowywano mu z tak zwanego funduszu gadzinowego 7,500 talarów (por. Wutke „Die Deutschen Zeitschriften“ str. 306). O zasługach **M.** pisze Lucjan Malinowski w „Zarysach życia ludowego na Śląsku“ (1877).

Miarkołowickie starostwo niegrodowe mieściło się w województwie Mińskiem, pow. Rzeczyckim. Podług metryk litewskich powstało ze starostwa czeczerskiego przez odseparowanie z niego wsi: Rosochy, Miarkołowic i Przyklicy z przyległościami, które kolejno posiadali od r. 1582 Ujejscy, Kliszkowiczowie, Zawiszowie, Michałowscy, Turczynowie, Bystry i Pruszanowscy.—Wreszcie, z mocy przywileju Augusta III z d. 24 listopada r. 1762, Ignacy Pruszanowski, wojski rzeczycki, ustąpił je Tadeuszowi Pruszanowskiemu, który z niego opłacał kwarty złp. 613 gr. 26.—Od dnia 16 września r. 1772 przeszło pod panowanie rosyjskie.

Miary, wielkości przyjęte za jednostki do oceny innych wielkości tego samego rodzaju. Istotnie mierzymy tylko długość, masę i czas, a jednostki tych wielkości są to miary zasadnicze, wszystkie inne wielkości oznaczają się za pomocą jednostek pochodnych, wypływających z trzech jednostek zasadniczych. Historja miar wiąże się z ogólnemi dziejami kultury. Narody starożytne posiadały układ miar jednolity, oparty na talencie babilońskim, który oznaczał ciężar wody wypływającej w oznaczonym przeciągu czasu z naczynia sześciennego oznaczonej wielkości; stąd między miarami długości, ciężaru i czasu ścisły zachodził związek. W późniejszych wszakże czasach łączność miar zaginęła, i zapanowała taka ich rozmaitość, że zamiast **M.** narodowych i państwowych wszędzie prawie istniały **M.** prowincjonalne i miejskie. Zamęt ten ustąpił dopiero po wprowadzeniu układu miar metrycznych (ob. Metryczne miary). Oprócz miar długości, ciężarów i czasu, bezpośrednio nastręczających się potrzebom życia zwyczajnego, ważne znaczenie w nauce i technice przypada miarom służącym do oceny wielkości mechanicznych i elektrycznych (ob. Mechaniczne jednostki i Elektryczne jednostki, Mierzenie). Nauka o **M.** nazywa się *metrologją*. Por. Noback „Münz, Maas und Gewichtsbuch“ (1877); Treuber „Münz Maas und Gewichtsbuch“ (2 wyd., 1891); Everett „Jednostki i stałe fizyczne“ (przek. pol. J. J. Boguskiego, Warszawa, 1885); S. Kramsztyk „Stulecie metra“ (*Atenaum*, 1895, t. I).

Miaskowski v. *Bończa*, odm., herb: W polu błękitnem, pod trzema gwiazdami z lewej strony—jednorożec wspięty. U szczytu—pół jednorożca. Labry błękitno-srebrne. Rys. ob. pod Bończa (herb).

Miaskowski Kasper, jeden z najznakomitszych poetów polskich, * 1549 r. we wsi Smogorzewie w Wielkopolsce. Straciwszy ojca w r. 1570, a we dwa lata potem matkę, zajmował się bardzo kłopotliwem gospodarstwem i wychowaniem młodszego swego rodzeństwa, aż do r. 1589, w którym podzielił się majątkiem z dorosłymi już braćmi i urządził własny dom w Smogorzewie. Przeniósł się r. 1603 na Mazowsze, gdzie dzierżawił wieś Włoszczonową pod Gąbinem. Było to jedyne miejsce, w którem w ciągu swego życia czuł się nieco szczęśliwym. Powróciwszy w rodzinne strony, nie miał już jednej chwili spoczynku; ścigany przez wierzycieli ojca, przez sąsiadów o granice i wreszcie uwikłany w sprawę opieki nad dziećmi brata, nie zdołał się obronić wyrokom sądowym, rugującym go ze Smogorzewa. Znękany przeciwnościami, † 1622. Zwłoki **M.** złożono w kościele parafjalnym we wsi Strzelcza. W późniejszym już wieku, bo w 52 roku życia, wziął się do ogłoszenia pism swoich. Naprzód wydał wiersz p. t. „Łódź Opaleńska“ (Kalisz, 1608), potem „Pielgrzym Wielkanocny“ (Kraków, 1612); „Wizerunek utrapionej rzeczypospolitej i Herkules Słowiański“ (Dobromil, 1612). Zebrawszy wszystkie swoje utwory, wydał je p. t. „Zbiór rythmów“ (Kraków, 1612). Skargi na nierząd i zbytki, pochwały życia wiejskiego i szczera religijność stanowią treść utworów **M.** Nie zbywa mu na szczerości uczucia i sile wysłowienia, ilekroć obierze odpowiedni przedmiot i przestaje więzić swą myśl w przenośniach, czerpanych z poezji i mitologji starożytnej. Brak wyższego wykształcenia i smaku stawia go na pograniczu między okresem Kochanowskiego a panegirystami ze szkół jezuickich. Drugie wydanie pism **M.**, poprawniejsze i powiększone, wyszło w Poznaniu r. 1854, na którego czele Jan Rymarkiewicz skreślił wielce pożądaną wiadomość o życiu i pismach tego poety. Ważną jest rozprawa Przyborowskiego p. t. „Rodzina poety Kaspra Miaskowskiego“, umieszczona w *Tygodniku poznańskim* na r. 1862, str. 244 i dalsze.

Miaskowski Baltazar, brat poprzedniego, * 1562 w Smogorzewie, † 1632 we Włocławku jako sufragan kujawski i biskup margarentański. Przełożył z łacińskiego księdza Leonarda Pesjusza „Próba na obieranie wiary do zbawienia koniecznie potrzebnej“ (Kraków, 1616).

Miaskowski Wojciech, dyplomata polski, podkomorzy lwowski. W latach 1638—40 i 41 odby-

wał poselstwa do cesarza Rudolfa, do Amurata IV i Ibrahima, cesarzów tureckich, w r. zaś 1649 do hetmana Chmielnickiego. Opisy niektórych z tych poselstw zostały drukiem ogłoszone, jak: „Djarjusz drogi do wojska zaporoskiego w r. 1649“ w „Źródłach do dziejów Polski“ A. Przezdzieckiego i Grabowskiego (tom I); „Opisanie poselstwa do Ibrahima i Murata, cesarzów otomańskich“ w „Pamiętnikach“ Niemcewicza (tom V).

Miaskowski Adrjan, Jezuita, * 1657 w Wielkopolsce, przez długi czas i w wielu miejscach profesor matematyki, filozofji i teologji, potem zarządzający całą prowincją polską; † 1737; wydał wiele dzieł w języku łacińskim, między któremi ważniejsze są: „Introductio in universam Aristotelis Philosophiam“ (Sandomierz, 2 wyd., 1728); „Expedita salutis via per exercitia spiritualia S. P. Ignatii monstrata“ (tamże, 3 wyd., 1728), i wielu innych treści teologicznej. Por. Browna w „Bibl. pisarz. asyst. pols. Towarz. Jezus“ (str. 274—275).

Miaskowski Feliks, * 1809, † 1889, kończył nauki w uniwersytecie warszawskim, poczem wyjechał za granicę dla obeznania się z instytucjami kredytowemi. Po powrocie w 1830 był urzędnikiem komisji rządowej spraw wewnętrznych, następnie najwyższej izby obrachunkowej, a od r. 1860 przebywał w Petersburgu, zaliczony do b. sekretarjatu stanu Królestwa Polskiego. Tłómaczył na język francuski niektóre poezje Mickiewicza „Wallenroda“, „Farysa“ i „Sonaty“ (Paryż, 1813) i oddzielnie wydał: „Rzut oka na wystawę płodów przemysłu krajowego i rosyjskiego, w 1845 odbytą“ (Warszawa, 1846). Pod koniec życia przemieszkiwał w Paryżu. Brał wybitny udział w rozwoju przemysłu krajowego.

Miaskowski Feliks

Miaskowski August, ekonomista, * 1838 w Parnawie w Liflandji, studjował prawo i nauki państwowe w Dorpacie, Heidelbergu, Berlinie, następnie był docentem w politechnice ryskiej, 1874 został profesorem w Bazylei, 1881 we Wrocławiu, w 1889 w Wiedniu, od 1891 w Lipsku, † 1899. Napisał: „Die Gebundenheit des Grundbesitzes und des Familienfideikommisses“ (Jena, 1873); „Isaak Iselin“ (Bazylea, 1875); „Die Verfassung der Land-Alpen und Forstwirtschaft der deutschen Schweiz“ (Lipsk, 1878); „Das Erbrecht und die Grundeigenthumsvertheilung im Deutschen Reiche. Ein sozialwissenschaftlicher Beitrag zur Kritik und Reform des deutschen Erbrechts“ (Lipsk, 1884).

Miastkowskie starostwo niegrodowe, mieściło się w wdztwie Mazowieckiem, w ziemi Łomżyńskiej. Podług lustracji z 1660 powstało z dawniejszego sstwa wizneńskiego (ob.), przez odseparowanie od niego wsi: Miastkowa i Kule, z folwarkami i przyległościami. W r. 1771 posiadał je Michał Staniszewski, skarbnik łomżyński, opłacając z niego kwarty złp. 534 gr. 27, a hyberny złp. 383 gr. 10.

Miastuga (*Polypterus*), rodzaj ryb szkliistołuskich; jedyny gatunek, *bissyr* (*P. bichir*), długi na 120 cm., ma ciało walcowatę, płetwę grzbietową rozszczepioną wachlarzowato na promienie z sobą niespojone; łuski wielkie, rombowe, bardzo twarde. Żyje w rzekach Afryki zachodniej; mięso jego jest jadalne.

Miaulis Andrzej Vokos, admirał grecki, * 1768 w Negroponte; przed rewolucją prosty majtek, był podczas wojny o niezależność Grecji jednym z najlepszych dowódców floty. W 1832 został admirałem naczelnym i za panowania króla Ottona był jedną z głównych podpór nowowzniesionego tronu; † 1835.—Syn jego, *Anatazy M.*, był r. 1835 ministrem marynarki greckiej, od 1855—62 prezesem gabinetu, a po wygnaniu króla Ottona 1862 członkiem rządu tymczasowego i ministrem; † 1867 w Paryżu.

Miazga, w ogólności substancja półpłynna, mieszanina rozdrobnionego ciała stałego z cieczą. **M.** w roślinach, ob. Cambium.

Miazmaty (z grec. zanieczyszczenie), substancje wzniecające choroby, wytwarzające się zewnątrz ludzkiego ciała, w różnicy od zarazków, które rozwijają się w ciele ludzkiem i sprowadzają zarazę przez zetknięcie (ospa, szkarlatyna), gdy człowiek ulegający chorobie przez **M.** nie jest dla innych niebezpieczny (malarja).

Miączyński (hrabia) v. *Suchekomnaty* odm., herb: W polu czerwonem, nad nawiązaniem złotem trąbki czarnej, oprawnej w złoto—krzyż złoty. Nad koroną hrabiowską—trzy hełmy: w I—orzeł dwugłowy czarny, w II—ogon pawi, w III—ręka zbrojna z chorągwią białą (lub w połowie zieloną i białą) z literami F. II. Labry przy hełmie I—czarno-złote, przy pozostałych — czerwono-srebrne. Godło: „Z rodu cnota, z cnoty ród“ (lub po łacinie: „Gentem ex virtute, virtutem ex gente“) i „Defensor fidei“.

Miączyński.

Miączyński Józef, generał wojsk franc., * w Warszawie 1750, syn Antoniego, wojewody podlaskiego. Wychowany we Francji, za powrotem do kraju przyłączył się do konfederacji barskiej, lecz wzięty do niewoli r. 1772 pod Lanckoroną, oswobodził się z niej ucieczką do Francji, gdzie po wybuchu rewolucji uformował pułk ochotników. W r. 1792 dowodził dywizją armji nadreńskiej, a później lekkim korpusem, zajmującym Rolduc. W r. 1793 zmuszony przez Austrjaków do odwrotu, mimo znacznych strat, dobił się jednak do wielkiej armji, również cofającej się z Niderlandów. Za

przybyciem do Francji, wspierając swego przyjaciela Dumouriez'go, dążącego do obalenia konwencji, został aresztowany i ścięty 25 maja 1793.

Miączyński Ignacy, publicysta za Księstwa Warszawskiego, * 1770, † 1840, sprawował rozmaite wyższe urzędy, w końcu był senatorem kasztelanem Królestwa. Ogłosił drukiem: „Uwagi nad teraźniejszym stanem rolnictwa pod względem ceny zboża i wydaków jego" (Warszawa, 1811); „Uwagi nad projektem utworzenia systematu kredytowego" (tamże); „Zdanie o powszechnem moratorium" (tamże); „Rozprawa o dziesięcinach" (Kraków, 1616).

Miątwa, *kłosówka, trawa miodowa (Holcus),* rodzaj roślin z rodziny traw, o kłoskach drobnych, dwukwiatowych. Do wybornych traw pastewnych należy *H. avenaceus, rajgras francuski,* o słomie prostej, do 1 m. wysokiej; udaje się na każdym g r u n c i e, oprócz bagnistych. Nasiona są bardzo mączne i wydają dobrą kaszę; gatunek ten zaliczany jest przez niektórych botaników do rodzaju owsa (*Avena elatior*). Inne gatunki pospolite, *H. lanatus* i *H. mollis*, mniej się nadają do uprawy.

Miątwa. *a* kłosek.

Miąższość, objętość, grubość.

Micali Józef, historyk i archeolog włoski, * 1780 w Livorno, † 1844 we Florencji. Celniejsze jego dzieła są: „L'Italia avanti il dominio dei Romani" (2 wyd., 8 t., Florencja, 1831); „Storia degli antichi popoli italiani" (2 wyd., 3 t., Florencja, 1835—36) i „Monumenti antichi" (tamże, 1844).

Micelle, grupy cząsteczek ciał białkowatych, tworzące jakby atomy organiczne, z których się składa ciało istot żyjących.

Michaelis Piotr, gramatyk, nauczyciel języka polskiego w Gdańsku 1696—1709, wydał: „Der richtige Wegweiser oder eine gründliche Einleitung zur polnischen Sprache" (Toruń, bez r.).

Michaelis Jan Dawid, zasłużony teolog i krytyk biblijny, * 1717 w Halli, † 1791 jako profesor teol. w Getyndze; od 1753—70 był redaktorem czasopisma: „Göttinger gelehrte Anzeigen". Główne dzieła **M.** są: „Einleitung in die göttlichen Schriften des Neuen Bundes" (2 wyd., 2 t., Getynga, 1787—88), tudzież „Das mosaische Recht" (2 wyd., 5 t., 1676—1780).

Michaelis Otto, ekonomista niemiecki, * 1826 w Lubece, 1851 r. spółredaktor *Nationalzeitung*, 1861 członek izby deputowanych, 1877 dyrektor urzędu kanclerskiego; † 1890 w Berlinie; wydał: „Volkswirtschaftliche Schriften" (2 t., 1873).

Michaelis Adolf Teodor Fryderyk, archeolog niemiecki, * 1835 w Kiel, kształcił się w Lipsku i w Berlinie, przez lat 4 podróżował po Grecji, Francji i Włoszech, w 1861 został profesorem w Greifswald, w 1872 zajął toż stanowisko w Tubindze, a następnie w Strasburgu. Oprócz głównego dzieła p. t. „Parthenon" (Lipsk, 1871), napisał jeszcze: „Geschichte des deutschen Archeologie" (Berlin, 1879, i po włosku); „Pausaniae descriptio arcis Athenarum" (Berlin, 1880); „Verzeichniss der Abgüsse griech. und röm. Bildwerke" (Strasburg, 1887) i in.

Michajło lub **Michalon,** Litwin, statysta i historyk w XVI w. Pisał historję Litwy, z której pozostały tylko ułamki, ogłoszone p. t. „Michalonis Lithuani de moribus Tartarorum, Lithuanorum et Moschorum fragmenta V multiplici historia referta et Joh. Lasicii Poloni de diis Samogitarum etc. Nunc primum per JJ. Graesserum ex manuscripto authentico edita" (Bazylea, 1615). Fragmenty te wyszły w Moskwie 1854 po łacinie z tłómaczeniem rosyjskiem, objaśnieniami i uwagami, umieszczone w 2 tomie Archiwum historyczno-prawnych wiadomości, dotyczących Rosji, pod redakcją Kałaczowa.

Michajłow, m. pow. gub. Razańskiej, nad rz. Proną, o 60 w. od Razania położone, 9,149 miesz. (1897). Wspomina się w historji, począwszy od XII w.—*Michajłowski powiat* zajmuje 2,578 w. kw. powierzchni (z tego ziemi uprawnej 180,000 dziesiatyn, łąk 17,400, lasów i krzaków 45,000, nieużytków 8,800 dz.), z ludnością 153,582 głów liczącą, zajmującą się oprócz rolnictwa hodowlą bydła, wydobywaniem kamieni i zarobkami w innych gubernjach.

Michajłowskaja stanica, osada w obwodzie Dońskim, nad rz. Choper, 18,000 miesz., znaczny jarmark od 25 grudnia do 12 stycznia.

Michajłowski-Danilewski Aleksander, historyk i pisarz wojskowy rosyjski, * 1790, † 1848. Wychowanie pierwsze odebrał w Petersburgu, poczem wszedł do służby cywilnej; w r. 1812 wstąpił do wojska jako adjutant ks. Kutuzowa i brał udział w walkach 1812, 1813 i 1814 r.; znajdował się w orszaku cesarza Aleksandra I w Paryżu i towa-

rzyszył monarsze na kongresach w Wiedniu i Akwizgranie. Następnie uczestniczył w wojnie tureckiej i polskiej, otrzymał stopień generała porucznika, został członkiem senatu i prezydującym w komitecie cenzury wojskowej. Z dzieł jego obejmujących 7 tomów (Petersburg, 1849—50), najważniejsze są: „Zapiski o pochodie 1813 goda“ (1834); „Opisanije pochoda wo Franciju 1814 goda“ (1836), oraz „Opisanije wojny 1812 goda“ (4 t.), główne jego dzieło.

Michajłowskie starostwo niegrodowe było położone w województwie Mścisławskiem. Podług metryk lit., od r. 1592 posiadali je Tymofiej Selicki, Wiesiołowski Krzysztof, Gedrojciowie, Ciechanowieccy, Suchodolscy, Pleskaczewscy, Józef Dulęba, sekretarz pieczęci większej w. ks. lit., Chodkiewiczowie, wreszcie z mocy przywileju króla Augusta III z d. 4 lipca 1761 r. Aniela z Pleskaczewskich Chodkiewiczowa ustąpiła tego starostwa synowi swemu Tadeuszowi. Ostatnim starostą był w r. 1773 Bogusław Jasieński, krajczy kowieński, który z niego opłacał kwarty złp. 125 gr. 11.

Michal Jan, humorysta czeski, * 1818 r. pod Brandysem, † 1861 w Krakowie, wyświęcony na księdza 1842, był ostatecznie kapelanem wojskowym. Poezje swe ogłaszał w *Czeskiej Vczele*, *Besedniku* i in. pod pseudonimem Jan z Klopota.

Michal Józef Wacław Justyn, ob. Michl.

Michalewicz Mikołaj, od r. 1826 aż do śmierci 1846, profesor literatury polskiej w uniwersytecie lwowskim; w latach 1827—34 redaktor *Gazety lwowskiej* i *Rozmaitości*, drukował w nich i w innych czasopismach różnej treści rozprawy, z pomiędzy których ważniejsze są: „O słowiańskich tłómaczeniach Biblji“ (we *Lwowianinie* na r. 1847); „Anna Musen“ (tamże, 1840).

Michaliskie starostwo niegrodowe było położone w województwie Trockiem, powiecie Upickim. W uchwałach sejmowych przezywano je także wójtostwem Podlinkowskiem; w r. 1771 składało się z miasteczka Michaliszki z przyległościami, które posiadał Józef Puzyna, staroście upicki, opłacając z niego kwarty złp. 961 gr. 6, a hyberny złp. 300.

Michalski, herb. **M.** v. *Łodzia*, odm.: W polu czerwonem — łódź złota. U szczytu na trzech piórach strusich — łódź, jak na tarczy. Nadany z nobilitacją przez Stanisława Augusta 1768 roku. Rysunek ob. Łodzia (herb). **M.** II: W polu srebrnem, na czarnym pniu sękatym—kruk czarny z pierścieniem w dziobie.

Michalski.

Michalski, pseudonim E. T. Massalskiego.

Michał św. (Michael, po hebrajsku: kto jest jak Bóg?), imię jednego z trzech archaniołów, wspominanych w St. Testamencie. Był uważany przez Żydów jako obrońca ich narodu. Podług podania rabinicznego, w czasie pogrzebu Mojżesza toczył walkę z szatanem o jego ciało. *Objawienie św. Jana* przedstawia go także jako zwycięzcę nad smokiem czyli djabłem. Ze słów św. Jana powstała wiara, że archanioł **M.** jest w niebie archaniołem opiekuńczym Kościoła chrześcijańskiego i obrońcą wiernych przeciwko napaściom ich wroga, szatana, mianowicie w chwili, kiedy tego najwięcej potrzebują, to jest w chwili śmierci. Uroczystość św. **M.**, począwszy od IV wieku, obchodzoną jest w Kościele rzymsko-kat. 29 września.

Michał, imię kilku cesarzów bizantyjskich:

Michał I *Rhangabe*, wyniesiony do wysokich urzędów przez Nicefora I, z którego córką Prokopją ożenił się, po śmierci ogłosił się cesarzem d. 2 października 811 r., zjednał sobie wojsko podarkami, ale naraziwszy sobie ikonoklastów protegowaniem czcicieli obrazów, wywołał powstanie i prowadził niepomyślną wojnę z Bulgarami. Przegrawszy bitwę pod Adrjanopolem, z której ratował się ucieczką (22 czerwca 813), został strącony z tronu i 843 zmarł w klasztorze.

Michał II *Jąkała*, pochodził z ludu, za zasługi wojenne mianowany był wodzem, lecz oskarżony o niechęć do pary cesarskiej, został przez Leona V skazany na śmierć. Sprzysiężeni przeciw Leonowi, obciążonego jeszcze kajdanami ogłosili cesarzem. Usiłował zaprowadzić pokój religijny, ujął uzurpatora Tomasza 823 i ukarał go śmiercią, dozwolił Arabom opanować wyspę Kretę i † 829.

Michał III, wnuk poprzedniego, * 839 r., po śmierci swego ojca Teofilosa wstąpił na tron 842, nieszczęśliwie walczył z Arabami, 857 usunął patrjarchę Ignacego i następcą jego mianował Focjusza; zamordowany 867.

Michał IV *Paflagończyk*, sprowadzony na dwór przez swego brata eunucha Jana za panowania Romana III, pięknością swoją zyskał miłość cesarzowej Zoe, którą zaślubił po śmierci cesarza (1034) i wstąpił na tron. Będąc słabym na umyśle, oddał rządy państwa bratu swemu Janowi, 1040, zwyciężył Bulgarów, † 1041.

Michał V, *Kalaphates*, siostrzeniec poprzedniego, po śmierci jego objął rządy państwa, lecz 1842 został przez powstańców strącony, oślepiony i osadzony w klasztorze.

Michał VI, *Stratiktikos*, mianowany przez cesarzową Teodorę następcą, objął tron 22 sierpnia 1056 r., ale już 21 sierpnia 1057 strącony przez Izaaka Komnena, osiadł w klasztorze.

Michał VII, *Dukas Parapinakes*, syn Konstantego XI, r. 1071 przez stryja Jana wyniesiony na tron, zrzekł się go w r. 1078 i osiadł w klasztorze.

Michał VIII, *Paleolog*, cesarz nicejski, następnie bizantyński, * 1224, ogłosił się współcesarzem 1259, odebrał Frankom Konstantynopol, obalił cesarstwo łacińskie i oślepiwszy współcesarza Jana, ogłosił się samowładcą. Rządził rozumnie, odparł najazdy króla neapolitańskiego i wene-

ejan, usiłował kościół grecki pojednać z rzymskim i 1274 ogłosił supremację papieża, która jednak wskutek oporu duchowieństwa upadła 1280. M. † 1282 r.

Michał IX, *Paleolog*, wnuk poprzedniego, * roku 1277, † 1320, podniesiony przez swego ojca Andronika do godności współcesarza 1295.

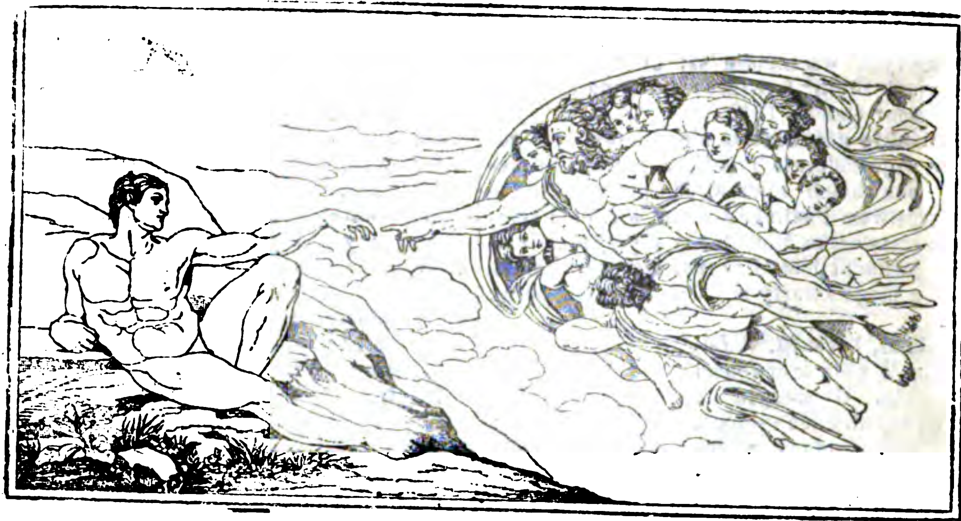
Michał-Anioł, właściwie *Michel Angelo Buonarotti*, jeden z największych bohaterów sztuki plastycznej chrześcijańskiej, * 1475 w Caprese albo Chiusi z dawnego rodu hrabiów Canossa. Nauczycielami jego byli: w malarstwie Dominik Ghirlandajo, w rzeźbiarstwie Bartoldo, uczeń Donatella. Genjuszowi M. A. nie dosyć było być mistrzem w dwu wielkich sztukach: był nim jeszcze i w budownictwie. Pierwszemi jego pracami były utwory plastyczne dla kościołów w Bolonji, Florencji i Rzymie. Później, około 1504 r., szedł w zawody z Leonardem da Vinci w rysowaniu kartonów z dziejów Florencji. Powołany do Rzymu przez papieża Juljusza II, rozpoczął 1508 r. pracę ozdobienia freskami wspaniałego sufitu kaplicy Sykstyńskiej w Watykanie; jest to jedno z najcelniejszych jego dzieł malarskich. Następnie dla papieża Leona X, wykonywał rozmaite roboty plastyczne, a w późniejszym już wieku (1534—51) wykończył obraz „Sądu ostatecznego“ na ołtarzowej ścianie kaplicy Sykstyńskiej, będący najpotężniejszym płodem jego genjuszu. Od 1546 r. kierował budową kościoła św. Piotra w Rzymie, którą tak daleko posunął, że zaraz po śmierci wielkiego artysty 17 lutego czy 6 marca 1564 r. wspaniała kopuła podług jego planu mogła być dokończona. Słynnym jest także wykonany przezeń dla papieża Juljusza II pomnik grobowy, w którym niezrównaną pięknością odznacza się posąg „Mojżesza.“ Zwłoki M. A. złożono w kościele św. Krzyża we Florencji, gdzie mu wspaniały wzniesiono pomnik. Dzieła tego mistrza są wyrazem majestatycznie podniosłego ducha. Malarz, rzeźbiarz i budowniczy, był M. A. także i poetą. Utwory jego rymowane wydał jego synowiec tego samego imienia, Michał-Anioł Buonarotti (Florencja, 1613, nowa edycja 1862, na język polski tłómaczył je Siemieński). — Życiorys M. A. skreślili: jego uczniowie Vasari w „Vite de' pittori etc.“ i Ascanio Condivi p. t. „Vita di Michel Angelo“ (Rzym, 1553, Florencja, 1746, Piza, 1823). Por. także Harforda „Life of Michel Angelo“ (2 t., Londyn, 1857); H. Grimma „Leben Michel Angelo's“ (2 t., Hanower, 1860—63, 2 ed. 1868); Gotti „Vita di Michelangelo“ (1875); Lang „Michelangelo als Dichter“ (1861); Klaczko „Wieczory florenckie“ i „Juljusz II i Odrodzenie.“

Michał-Anioł.

Mojżesz (rzeźba Michała-Anioła).

Stworzenie człowieka. (Fresk w Kaplicy Sykstyńskiej w Rzymie).

Michał Fiedorowicz *Romanow*, założyciel panującego obecnie w Rosji domu cesarskiego, * 1596, † 1645 r.; syn bojaryna Fiedora Niki-

cicza Romanowa, późniejszego patrjarchy *Filareta* (ob.). Po oswobodzeniu Moskwy, przebywał w dobrach swych niedaleko Kostromy. Obrany przez radę ziemską (dumę) carem d. 21 lutego (st. st.) 1613 r., przyjął koronę 14 marca t. r. Zastał Rosję szarpaną zarówno od nieprzyjaciół zewnętrznych, Polaków, Szwedów i Tatarów, jako też i wewnątrz przez bandy zbrojne. Pokonał atamana kozackiego Zaruckiego (stracony r. 1614 w Moskwie); atamana Bołownię, pustoszącego północno-wschodnią Ruś, wygnał na Ukrainę. Ze Szwedami walczył M. nieszczęśliwie; wojska rosyjskie pobite były zwłaszcza pod Bronnicami (1614). Przez pokój zawarty 1617 w Stołbowie ze Szwecją, straciła Rosja Iwangorod, Jamburg, Koropie, Orieszok i całą Ingrję, przez co odcięta od morza Bałtyckiego; przez pokój zaś z Polską 1 grudnia (st. st.) 1618 r. w Dywilinie (Deulinie) na lat 14 i miesięcy 6 odstąpił Smoleńsk, Czernihów Siewierski, oraz Liwonję. W tym czasie powrócił patrjarcha Filaret, ojciec M., z niewoli polskiej i wywierał wielki wpływ na rządy młodego cara. Po upływie rozejmu, rozpoczął M. 1632 r. wojnę z Polską, która we dwa lata potem skończyła się „wiecznym" pokojem, zawartym we wsi Polanówce, na zasadzie przymierza Dywilińskiego. Przeciwko Tatarom krymskim wzmocnił granice państwa zasiekami i grodami; na Syberji rozszerzył granice aż do Kamczatki, i przez zakładanie nowych miast sprawił, że zakwitł handel rosyjsko-azjatycki.

Michał Pawłowicz, Wielki Książę rosyjski, czwarty syn cesarza Pawła, * 1798 w Petersburgu, † 1849 w Warszawie. Wychowywał się pod kierunkiem generała Lamsdorfa, który jednocześnie kierował edukacją w. ks. Mikołaja Pawłowicza. W 1815 towarzyszył bratu swemu, cesarzowi Aleksandrowi, do Paryża. Następnie podróżował po Europie i 1824 r. pojął za małżonkę Helenę Pawłównę (Fryderykę Karolinę Marję), księżniczkę wirtemberską. Mianowany 1852 r. naczelnikiem 1-ej dywizji piechoty gwardji, dowodził 1827 r. podczas wojny z Turcją korpusem gwardyjskim piechoty, kierował oblężeniem Brahiłowa i miał udział przy zdobyciu Warny. W r. 1831, jako dowódca gwardji, walczył w Polsce pod Ostrołęką, później przy zdobyciu Warszawy i Modlina. Następnie przebywał prawie stale w Petersburgu, będąc naczelnikiem korpusu inżynierów.

Michał Aleksandrowicz.

Michał Aleksandrowicz, Wielki Książę, Następca Tronu rosyjskiego, * 21 listopada 1878 r., jako trzeci syn Aleksandra III. W lipcu 1899 r., po śmierci starszego brata, Wielkiego Księcia Jerzego, mianowany Następcą Tronu, gdyż Najjaśniejszy Cesarz Mikołaj II nie posiadał męskiego potomka.

Michał Korybut Tomasz *Wiśniowiecki*, król polski 1668—1673 roku, syn Jeremjasza, wojewody ruskiego, przez matkę, Gryzeldę Zamojską, wnuk Jana Zamojskiego. Po stracie ojca, który skutkiem odpadnięcia Zadnieprza stracił ogromny majątek i zubożałego zostawił syna, wychowywał się M. pod opieką królewicza Karola Ferdynanda i żył z jurgieltu Marji Ludwiki, nie zajmując w kraju wybitnego bynajmniej stanowiska. Po abdykacji Jana Kazimierza ubiegało się o koronę polską mnóstwo kandydatów. Najwięcej nadziei rokowali sobie: Kondeusz, książę najburski, i Karol książę lotaryński. Odnowiły się znowu intrygi elekcyjne, jakich nie było od czasu wstąpienia na tron Wazów. Przeciw reformistom (stronnictwu francuskiemu Marji Ludwiki), zdyskredytowanym intrygami i nikczemnością środków, wystąpił niechętnie stan szlachecki, nie mający jednak zdolnego i patrjotycznego przywódcy. Partja francuska (prymas Prażmowski, J. Sobieski, A. Morsztyn) forytowali Kondeusza, szlachta zaś pragnęła wynieść na tron Piasta, jak doradzał w swej „Caensura Candidatorum" podkanclerzy koronny, biskup chełmiński Andrzej Olszowski. Na pole elekcyjne zebrało się około 80,000 zbrojnej szlachty. Po długich sporach i krwawych zwadach szlachta za poradą Olszowskiego okrzyknęła królem jednomyślnie dnia 19 czerwca 1668 roku 28-letniego M., który, nie marząc bynajmniej o takim zaszczycie, napróżno się od korony wypraszał. Prażmowski i Sobieski, luho niechętnie, na wybór się zgodzili. M. był wprawdzie wysoko ukształconym, ale natury powolnej i ospałej; nie posiadał więc wcale potrzebnych w tej epoce dla króla zdolności. Prosty figurant szlachty, która protestowała nim przeciw magnatom, włożył M. na głowę koronę cierniową. Wybór ten niezręcznym był jeszcze i z tego powodu, że oburzał Kozactwo, którego zapamiętałym wrogiem był Jeremjasz, ojciec królewski. Popularnej tej elekcji nie umiał wyzyskać ani król niedołężny, ani też obok niego nie znalazła się żadna osobistość wybitna, któraby z ówczesnego położenia skorzystać umiała i samodzielnej trzymała się polityki. W d. 29 września odbyła się koronacja, ale sejm koronacyjny został zerwa-

Michał Korybut.

ny. Król z podkanclerzym wbrew partji przeciwnej przechylił się na stronę Austrji i 28 lutego poślubił Eleonorę Rakuszankę, siostrę cesarską, bez wiedzy senatu i narodu. Zniechęcił tem ku sobie część szlachty, burzonej przez przywódców opozycji. Sejm marcowy 1670 znowu zerwano, i stronnictwa rozjechały się w większem jeszcze rozjątrzeniu. Na Ukrainie tymczasem, podzielonej na trzy partje, wielki panował zamęt. Hanenko (ob.) sprzyjał Polsce, Mnogogrzeszny (ob.) carowi, a Doroszeńko (ob.), myśląc o zjednoczeniu całej tej prowincji, przechylał się ku Turcji. Wyznaczona przez króla do urządzenia stosunków Ukrainy komisja *ostrogska* ostatecznie nic nie zdziałała. Sejm wrześniowy 1670, na którym oddano pod sąd stronników francuskich, And. Morsztyna i Krz. Grzymułtowskiego, odbył się nadzwyczaj burzliwie. W następnym roku (1671) Sobieski gromił dzielnie (sierpień—październik) Doroszeńkę (który się poddał Turcji) i sprzymierzonych z nim Tatarów, ale nie mógł dokonać zupełnego uspokojenia Ukrainy dla braku poparcia ze strony Rzeczypospolitej. Równocześnie kiedy od Turcji z powodu spraw ukraińskich sroga grozi nawałnica, wewnątrz niemniej gwałtowną przechodzi kraj burzę. W samem stronnictwie królewskiem wielkie wszczęły się niesnaski. Przeciw Olszowskiemu, pragnącemu zgody z Sobieskim, utworzyła się partja (Pac, kanclerz w. lit., Leszczyński, kanclerz w. kor., Stefan Wierzbowski, biskup pozn. i inni), która dążyła do teroryzmu za pomocą demagogji szlacheckiej. Z drugiej strony malkontenci z prymasem na czele nie zaniechali swych zabiegów. Postanowili detronizować króla, rozwieść z nim Eleonorę (niechętną mężowi) i ożenić ją z księciem Longueville, którego miano osadzić na tronie polskim. Kłótnie nienawidzących się stronnictw zerwały sejmy styczniowy i majowy (1672) i uczyniły rok 1672 jednym z najfatalniejszych w dziejach Polski. Albowiem Mahomet IV, popierając Doroszeńkę, z liczną armją stanął w granicach Polski, wziął Kamieniec Podolski 27 sierpnia 1672 i zmusił Rzeczpospolitą do haniebnego traktatu buczackiego (18 października 1672), mocą którego Ukraina i Podole stały się własnością Turcji. Oprócz tego miała jeszcze Polska płacić roczną sułtanowi daninę. Zwołane przez króla pospolite ruszenie ściągało się powoli, a wreszcie zebrawszy się pod Gołębiem (niedaleko Puław), zamiast iść na wroga, oddało się z zaciekłością polityce. Za pozwoleniem króla utworzyła szlachta naprzód *koło generalne* (11 października) pod laską marszałka Stef. Stan. Czarnieckiego, a następnie (16 października) konfederację (ob. *Gołąbska i Szczebrzeska konfederacja)* przeciw malkontentom, których oskarżano niesłusznie o zmowy z Turkami, a prymasa i braci jego odsądzano od urzędów. Sobieski tymczasem ze szczupłemi nader siłami rozgramiał szczęśliwie czambuły tatarskie i odbijał tysiące jeńców. Zwycięskie wojsko hetmana zawiązało przeciw konfederacji gołąbskiej *konfederację szczebrzeską* (23—24 listopada), i tym sposobem rozpadła się Rzeczpospolita na dwa wrogie sobie obozy. Dopiero po długich układach stanęła zgoda na sejmie pacyfikacyjnym, zawarta 10 marca 1673 r. w Ujazdowie za pośrednictwem królowej, nuncjusza Buonvisi, Trzebickiego, bisk. krak., i Chrapowickiego, wojewody witebskiego. Tymczasem nowe ze strony Turcji groziło niebezpieczeństwo. Mimo aljansów z cesarzem austrjackim Polska żadnych nie otrzymała posiłków, i Sobieski sam jeden świetne nad Turkami odniósł pod Chocimem zwycięstwo 11 listopada 1673 r. Król, idąc na tę wyprawę, zachorował we Lwowie i tamże † 14 listopada 1673 r. po pięcioletniem jak najzgubniejszem dla Rzeczypospolitej panowaniu.

Michał Obrenowicz, książę serbski, młodszy syn Miłosza Obrenowicza, * 1825. Po śmierci starszego brata Milana mianowany 1840 przez Portę księciem, miał sobie dodanych trzech członków rady: stryja Jefrema, dowódcę wojsk Wuczycza i senatora Petroniewicza, którzy zamiast wspierać go w trudnych okolicznościach, w jakich objął władzę, skrycie przeciwko niemu działali. Jefrem bowiem zamyślał o tronie dla siebie, Wuczyc zaś i Petroniewicz działali na korzyść Aleksandra Karadżordżewicza, syna Jerzego Czarnego. Gdy nadto **M.** nakładaniem uciążliwych podatków i surowem tłumieniem rozruchów zniechęcił przeciwko sobie lud, był zmuszony ustąpić przed powstaniem 1842 r. Udawszy się do ojca swego, przebywającego w Wiedniu, napróżno usiłował przywrócić tron dla swej familji na drodze dyplomatycznej; również nie odniosła skutku zbrojna wyprawa, przedsięwzięta 1853 w początku wojny Wschodniej, i dopiero po rewolucji grudniowej 1858, która pozbawiła władzy ks. Aleksandra, powróciła na tron serbski familja Obrenowiczów w osobie Miłosza. Po śmierci ojca wstąpił **M.** powtórnie na tron 1860 i wszelkiemi siłami, z poświęceniem własnego majątku, zajął się podniesieniem zarówno materjalnem, jak i moralnem Serbji. Przedewszystkiem zajął się uorganizowaniem obrony narodowej i dołożył wszelkich starań, ażeby usunąć z Serbji załogi tureckie. Po długich usiłowaniach Turcy ustąpili 1867 z Belgradu i całej Serbji, tak, że jedynym śladem władzy tureckiej pozostały chorągwie tureckie wywieszane na twierdzach obok serbskich. Znaczenie **M.** wzrosło pomiędzy Słowianami tureckimi, i zdawało się, że Serbja pod władzą mądrego swego księcia stanie się jądrem południowej Słowiańszczyzny, gdy **M.** zdradziecko zamordowany został 1868 w Topczyderze, nie bez winy Aleksandra Karadżordżewicza. Z żony swej Julji hr. Hunyady nie pozostawił potomstwa, i na tron po nim powołała skupczyna Milana (ob.), wnuka Jefrema.

Michał, syn Olgierda, ob. Minigajło.

Michał, metropolita serbski, * 1830 w Kragujewaczu, studjował teologję w Kijowie, następnie był profesorem w duchownem seminarjum w Bel-

gradzie, w r. 1859 mianowany przez księcia Miłosza metropolitą i głową kościoła serbskiego. Będąc gorliwym zwolennikiem Rosji, wpadł w zatarg z postępowem ministerjum, które po traktacie berlińskim zbliżyło się do Austrji, i silnie ujmował się za prawami duchowieństwa i hierarchji. W r. 1883 był z kraju wygnany i osiadł w Rosji. Po abdykacji króla Milana w r. 1889 powrócił do Serbji, odzyskał godność metropolity i w d. 2 lipca koronował młodego króla Aleksandra.

Michał Caerularius ob. Cerularius.

Michał Litwin ob. Michajło.

Michał z Bystrzykowa, ob. z Bystrzykowa Michał.

Michał z Nissy, ob. z Nissy Michał.

Michał z Wrocławia, ob. z Wrocławia Michał.

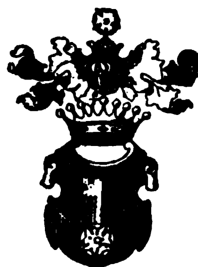
Michała św. order, ustanowiony w r. 1693 za zasługi dla katolicyzmu; w r. 1808 potwierdzony przez króla Maksa Józefa i przeznaczony za miłość ku ojczyźnie i owocną działalność. W r. 1853 miał pięć klas. od 1887—cztery.

Michałowicz, herb: Dwie pary krokwi, tworzących dwie litery **W**, jedna pod drugą, w środku słupkiem złączone.

Michałowicz.

Michałowo, kolonja w pow. Białostockim, w majętności Niezbudek, na prawym brzegu Supraśli; fabryki sukna i flaneli.

Michałowski (hrabia), herb: **M. I** v. *Poraj Jasieńczyk* odm.: W polu czerwonem — klucz złoty z różą srebrną 5-listną zamiast ucha. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym—róża. Labry z prawej strony czerwono-złote, z lewej czerwono-srebrne. — **M. II** v. *Jasieńczyk* odm.: W polu błękitnem — klucz złoty piórami do góry. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym—5 piór strusich. Labry błękitno-srebrne. Rys. porów. *Jasieńczyk I.*

Michałowski I.

Michałowski Sebastjan, Pijar, * 1720 w Krakowskiem. Po ukończeniu wyższych nauk w Rzymie, był nauczycielem w konwikcie warszawskim, następnie rektorem w Podolińcu i w Warszawie; † 1787 w Krakowie. Prace jego drukowane są: „M. Fabii Quintiliani institutiarium oratoriarum libri XII“ (Warszawa, 1751); „Żywot św. Józefa Kalasantego“ (przekład z włoskiego, tamże, 1749); „Homilje na niedziele i święta uroczyste“ (tamże, 1773) i kilka in.

Michałowski Ignacy, lekarz, † 1739 w Krakowie, profesor akademji krakowskiej, zarazem matematyk uprzywilejowany i sekretarz królewski. Wydawał słynne swojego czasu „Kalendarze“ w Krakowie. od 1716 do 1728 r. i od 1735 do 1745 r. Prócz rozprawy „O włosach i kołtunie,“ zamieszczonej w jednym z tych kalendarzy, wydał oddzielnie: „Quinta essentia e scientiis de rebus omnibus modo chymico extracta medicina“ (Kraków, 1718).

Michałowski Piotr, wzorowy pleban wiejski, kanonik łowicki, * 1778, † 1848; od r. 1816 proboszcz, a następnie dziekan w Głuchowie. Uwolniwszy się r. 1831 od wszelkich obowiązków urzędowych, poświęcił się wyłącznie oświecaniu i wspomaganiu swoich parafjan radą, pomocą i własnym przykładem, zachęcając ich wszelkiemi możliwemi sposobami do nauki i oszczędności. Prace jego, przedsiębrane na tem polu, wydały najpomyślniejsze rezultaty, gdyż parafjanie jego odznaczyli się wkrótce pomiędzy innymi rządnościami, zamożnością i wzorowem życiem.

Michałowski Ludwik Skarbek, wierszopis, zamieszkały w Galicji, napisał obszerny poemat historyczny p. t.: „Sobiesciada albo Jan III pod Wiedniem“ (Lwów, 1836).

Michałowski Feliks, lekarz, filolog, zamieszkały w Bretanji, wydał: „Le Slave et le Breton“ (Saint-Étienne, 1861); w dziele tem, opierając się na zbliżonem brzmieniu pojedyńczych wyrazów dowodzi, że język bretoński jest słowiańskim, do polskiego zbliżonym; „Notes sur les plus anciennes langues de la France“ (Lyon, 1863). Z dziedziny medycyny ogłosił: „Quarante ans de pratique médicale 1836—1876.“

Michałowski Piotr, malarz polski, * 1802, † 1855 r., nauki wyższe pobierał w uniwersytecie krakowskim, następnie przez lat 4 w uniwersytecie getyngeńskim, oddając się filologji, matematyce, naukom przyrodzonym i malarstwu. Za powrotem do kraju rozpoczął służbę w komisji skarbu, gdzie wkrótce został naczelnikiem górnictwa i przez lat 5 urzędując, wzniósł olbrzymie fabryki, szkołę górniczą i administrację wzorowo urządził. W roku 1832 udał się do Francji i tam oddał się wyłącznie prawie malarstwu, głównie akwarelowemu. Jego prace, przedstawiające zwierzęta (zwłaszcza konie), zaprzęgi i t. p. w najrozmaitszych położeniach, rozrywane były przez znawców francuskich i angielskich. Powróciwszy w 1835 do kraju, osiadł w majętności swej Krzysztoforzycach pod Krakowem, gdzie między innemi wykonał swe arcydzieło: „Powrót huzarów z rewji,“ znajdujące się w zbiorach hr. Moszyńskiego w Krakowie. Wszystkie jego utwory odznaczają się wybornym rysunkiem, dziwną śmiałością pendzla, prawdą i wiernością. W r. 1846 został naczelnikiem administracji w. ks. Krakowskiego, na którem to stanowisku dowiódł wielkich zdolności wśród trudnego położenia. Z własnych funduszów urządził nowe zakłady dla sierot i parobków gospodarskich, którymi się do śmierci opiekował. Po zniesieniu rzeczypospolitej Krakowskiej, powrócił do swojej majętności. Ob. Rastawieckiego, „Słownik malarzy“ (t. III, str. 14).

Michałowski Aleksander, znakomity muzyk i pedagog, * 1855, kształcił się w konserwatorjum lipskiem, pod kierunkiem Moschelesa, koncertował w większych miastach europejskich i w Warszawie.

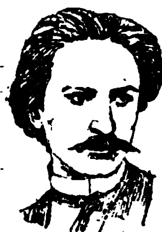
Michałowskie, jezioro w król. Polskiem, gub. Łomżyńskiej, pow. Ostrołęckim, w dobrach Michałowo, nad Narwią, zajmuje 25 mor. przestrzeni z głębokością str. 12.

Michałów, mała osada nad rz. Drwęcą, w bliskości miasta Brodnicy (Strassburg), w pow. Brodnickim, regencji Kwidzyńskiej. Niegdyś istniał tu zamek, od którego wzięła nazwę *ziemia Michałowska*, o którą tyle sporów i walk toczyła Polska z zakonem Teutońskim.

Michaud Klaudjusz Ignacy Franciszek, generał francuski, * 1751 w La-Chaux-Neuve, † 1835 w Luzancy. Wstąpił do wojska jako ochotnik 1780, w 1797 został generałem dywizji. W 1794 walczył przeciwko Austrjakom i Prusakom i zwyciężył pod Offenbachem; 1799 pobił we Włoszech Austrjaków, 1805 dowodził w Niderlandach i był gubernatorem Berlina, a 1808—Magdeburga. 1814 opuścił służbę czynną.

Michaud Józef Franciszek, historyk i publicysta francuski, * 1767 w Albens w Sabaudji, znosił wiele prześladowań aż do 18 Brumaire'a jako pisarz rojalistowski. Następnie zajmował się badaniami historycznemi i † 1839 w Passy. Najgłówniejsze jego dzieła są: „Histoire des croisades" (3 t., Paryż, 1812—17, 6 wyd., 1840—48) i „Bibliothèque des croisades" (4 t., Paryż, 1830). Z drukarni, którą około r. 1802 wspólnie z bratem swoim *Ludwikiem Gabrjelem Michaud* (* 1772 r. w Bourg-en-Bresse, † 1858 w Ternes) założył, wychodziła głównie przez tego ostatniego prowadzona „Biographie universelle" (od 1811). Niezmienny stronnik Burbonów, napisał **M.** z nienawiści do Napoleona „Histoire des 15 semaines, ou le dernier règne de Bonaparte" (Paryż, 1816), głośny onego czasu pamflet, który w krótkim przeciągu czasu miał z kolei 27 wydań; z przyjacielem swym Poujoulat wydał: „Correspondence d'Orient" (7 t., Paryż, 1830—39) i „Collection des mémoires pour servir à l'histoire de France depuis le XII siècle" (20 t.). W r. 1813 został **M.** członkiem akademji, a 1815 r. zasiadał w izbach.

Michaux Aleksander, zdolny poeta polski, * 1841 roku w Warszawie, † 1895, syn popularnego w swoim czasie restauratora, kształcił się w mieście rodzinnem, w 1867 r. został współpracownikiem *Kurjera Warsz.*, w którym pomieszczał drobne poezje, oddzielnie ogłosił: „Pieśni" (1867); „Fantazje" (1870) i „Poezje" (1885); pisywał pod pseudonimem Mirona; przełożył „Fausta" Chamisso.

Michaux A.

Micheasz, jeden z 12 mniejszych proroków Starego Testamentu, przepowiadał za panowania króla Jotama, Achaza i Ezechjasza i był prawdopodobnie spółczesnym Izajasza, którego naśladuje.

Michejda Fr., pastor ewangelicki na Śląsku austrjackim, jeden z głównym przewodników i działaczów w sprawie odniemczenia Śląska. Przyczynił się do budowy domu polskiego w Cieszynie i pełnił obowiązki prezesa komitetu budowy.

Michejda Franciszek

Michejda Jan, brat pop., adwokat, działacz polityczny na Śląsku. Był posłem na sejm krajowy, a w 1901 wybrany posłem do rady państwa w Wiedniu. Odznaczył się mową w kwestji upaństwowienia gimnazjum Cieszyńskiego.

Michel Franciszek, francuski historyk literatury, * 1809 w Lionie, od 1839 profesor na fakultecie literackim w Bordeaux, należy do najznakomitszych znawców starożytnej literatury francuskiej. Napisał: „Histoire des races maudites de la France et de l'Espagne" (Paryż, 1847, t. 2); „Histoire des hôtelleries, cabarets, hôtels garnis etc." (1851—54, t. 2); „Recherches sur le commerce, la fabrication et l'usage des étoffes de soie etc. pendat les moyen-âge" (1852—54, t. 2); „Le pays basque, sa population, sa langue etc." (1857) i in.

Michel Marek Antoni Amadeusz, zwany *Marc-Michel*, płodny wodewilista francuski, * 1812 r. w Marsylji, † 1868. Ukończywszy nauki w Aix i Marsylji, przybył 1834 do Paryża i pracował na polu dziennikarskiem. Równocześnie zaczął pisać dla teatru wespół z Labich'em (ob.) i Lefranc'em. Zyskał rozgłos jako autor mnogich wodewilów, odznaczających się ekscentrycznością komizmu tak w sytuacjach, jak i języku. Z najbardziej przez lud ulubionych wymieniamy: „M. de Coyllin, ou l'homme infiniment poli" (1838); „La chanteuse des rues" (1840); „Le chapeau de paille d'Italie" (1851); „La dame aux jambes d'azur" (1847); „La station de champboudet" (1862) „Un tigre du Bengal," „Une femme qui perd ses jarretières," „Mesdames de Montenfriche" i t. d.

Michel Luiza, słynna agitatorka komunistyczna, * 1830 w zamku Vroncourt (Haute Marne), jako córka właściciela tego zamku i służącej, otrzymała staranne wychowanie i dała się poznać ze zdolności muzycznych i poetycznych; poezje jej, zamieszczane w piśmie prowincjonalnem „Echo" już samemi tytułami „Notre Dame de Vroncourt," „Occidentales" i t. d. okazują wpływ Wiktora Hugo. Po śmierci ojca udała się z matką do Audeloncourt, gdzie złożyła egzamin nauczycielski, a następnie osiadła w Paryżu i założyła szkołę w Montmartre. Po wybuchu komuny zyskała rozgłos mowami radykalnemi; w walkach komuny

wzięła udział jako markietanka i dozorczyni chorych; po zdobyciu Paryża, wzięta do niewoli, skazana została 16 grudnia 1871 na dożywotnie zesłanie do Numei w Nowej Kaledonji, gdzie rozpoczęła znów swą działalność pedagogiczną. Po amnestji wróciła do Paryża i znów występować zaczęła na zgromadzeniach ludowych. Ta jej działalność w r. 1883 zaprowadziła ją znowu do więzienia: ułaskawiona w 1885. W r. 1886 wydała swe „Mémoires." W roku 1890 wszczęła znowu działalność agitacyjną. Wskutek opinji lekarzy zamknięta w domu obłąkanych w Vienne.

Michelangelo ob. Michał Anioł.

Michelet Juljusz, historyk francuski, * 1798 r. w Paryżu, † 1874 w Hyères. Ukończywszy nauki, został 1821 nauczycielem gimnazjalnym, 1824 r. profesorem w szkole normalnej, 1830 r. naczelnikiem oddziału historycznego w archiwum państwa i zastępcą Guizota w Sorbonnie, a 1838 członkiem akademji i profesorem historji w Collège de France, gdzie wykładami swemi w duchu demokratycznym ściągał tłumy słuchaczów i wraz z Quinetem (ob.) i Mickiewiczem (ob) stanowił świetny tryumwirat. Toczące z katedry walkę przeciw jezuityzmowi, wydał w tym duchu pisma: „Des Jésuites" (Paryż, 1843), wespół z Quinetem; „Du prêtre, de la femme et de la famille" (1844); „Du peuple" (1846). Z powodu swych zasad republikańskich usunięty z katedry i od urzędu w archiwum 1851 r., oddał się wyłącznie studjom naukowym. Głównem dziełem M. jest „Histoire de France" (16 t., Paryż, 1837—67), której za ciąg dalszy uważać można „Histoire de la révolution française" (7 t., 1847—53, 2 wyd., 6 t., 1868). Oprócz tego wymienić jeszcze należy: „Précis de l'histoire moderne" (Paryż, 1833), które doczekało się więcej aniżeli 20 wyd.; „Histoire romaine républicaine" (2 t., 3 wyd., 1843); „Introduction à l'histoire universelle" (3 wyd., 1844); „Origines du droit français" (1837); „Les femmes de la révolution" (2 wyd., 1855); „La Pologne Martyre" (1863); „Pologne et Russie," „La Bible de l'humanité" (1864). Zasługują też na wzmiankę dzieła mniej poważne, któremi powiększył jeszcze swoją sławę literacką. Do takich należą: „L'oiseau" (1856); „L'insecte" (1857); „L'amour" (1858, przekład polski, Warszawa, 1891); „La femme" (1859); „La sorcière" (1868); „La montagne" (1868) i t. d., niejednokrotnie przedrukowywane. Prace M. odznaczają się stylem jasnym, przejrzystym, wspaniałym i poetycznym; obok rozległej wiedzy, nieporównanego wdzięku w przedstawieniu, siły, ognia i wybuchów namiętności znać wylewy mistycznej tęsknoty i marzycielską skłonność do orjentalnego panteizmu. Choćby najsuchszy traktował przedmiot, M. zawsze porywa czytelnika i wywiera nań wpływ czarodziejski. Biografję jego napisał Monod „Jules M." (Paryż, 1875). Por. nadto Noël „Jules M. et ses enfants" (1876).

Michelet Juljusz.

Michelet Karol Ludwik, * 1801 w Berlinie, † 1893 od 1829 profesor filozofji tamże, zwolennik szkoły Hegla. Celniejsze jego dzieła są: „Geschichte der letzten Systeme der Philosophie in Deutschland von Kant bis Hegel" (2 t., Berlin, 1837—38); „Entwickelungs Geschichte der neuesten deutschen Philosophie" (Berlin, 1839): „Vorlesungen über die Persönlichkeit Gottes und die Unsterblichkeit der Seele" (Berlin, 1841); „Die Epiphanie der ewigen Persönlichkeit des Geistes, eine philos. Trilogie" (3 cz., Norymberg i Berlin, 1844—52); „Geschichte der Menschheit" (2 t., Berlin, 1860) i „Naturrecht oder Rechtsphilosophie" (3 t. Berlin, 1860); „Hegel der unwiderlegte Weltphilosoph" (Lipsk, 1870); „Système de Philosophie" (1876—77, t. 3). Wykłady wywierały wielki wpływ na młodzież polską uczącą się w Berlinie, a przez to i na rozwój filozofji u nas między 1840 a 1850 r.

Michelet Adela Mialaret, * 1828 w Montauban, wdowa po sławnym historyku Juljuszu († 1874), napisała: „Mémoires d'une enfant" (1866); „Nature" (Londyn, 1872) i „La Mort et les funérailles de Michelet" (1876).

Michelis Jakób Feliks, lekarz, † 1820, został pierwszym chirurgiem asesorem w deputacji lekarskiej i w kamerze sanitatis w Białymstoku, oraz lekarzem nadwornym kasztelanowej krakowskiej Branickiej, następnie dyrektorem założonego przez siebie w Białymstoku instytutu akuszerek, który istniał od 1811 do 1837. Jest autorem kilku dzieł w przedmiocie sztuki położniczej, z których najważniejszem jest „Nauka położnicza" (2 t., Wilno, 1819), oraz przełożył Richtera „Zasady, czyli początki gruntowne chirurgji" (1793).

Michelis Fryderyk, słynny teolog starokatolicki, * 1815 w Münster w Westfalji, † 1886, po ukończeniu studjów teologicznych w mieście rodzinnem, oraz filozoficznych w Bonn, wyświęcony na kapłana, był od 1849 profesorem filologji i historji w Paderbornie, od 1855 proboszczem w Albachten, a od 1864 r. profesorem filozofji w Braunsberku. Jako pisarz wystąpił z dziełami: „Entwickelung der beiden ersten Kapitel der Genesis," „Kritik der Günther'schen Philosophie," „Die Philosophie Platon's in ihrer inneren Beziehung zur geoffenbarten Wahrheit," główne dzieło M., 2 t., Münster 1859—60); „Geschichte der Philosophie" (1865) i in. W dziełach tych stara się M. o założenie filozofji katolickiej, któraby pogodziła pojęcia filozoficzne platońskie z nauką Kościoła. Podobnież i w pismach swych filozoficzno-przyrodniczych, wymierzonych głównie przeciwko materjalizmowi, starał się pogodzić nauki przyrodnicze z religją katolicką. Z pism w tym kierunku waż-

niejsze: „Der kirchliche Standpunkt und die Naturwissenschaft,“ „Der Materialismus als Köhlerglaube,“ „Das Formenentwickelungsgesetz im Pflanzenreiche,“ „Antidarwinistische Beobachtungen“ (Bonn, 1877); „Die Philosophie des Bewusstseins“ (1877); „Das Gesamtergebnis der Naturforschung denkend erfasst“ (Fryburg, 1885) i in. Pismami swemi zyskał nienawiść partji jezuickiej, która oskarżała go w Rzymie o nieposłuszeństwo i rozsiewanie mylnych zdań. **M.** mimo to występował śmiało przeciw rosnącemu wpływowi Jezuitów i głoszonej przez nich nauce o nieomylności. Podczas soboru watykańskiego był jednym z główniejszych przeciwników dogmatu nieomylności, co spowodowało w końcu wyłączenie go z Kościoła rzymskiego, był **M.** jednym z przywódców stronnictwa starokatolickiego w Niemczech i w obronie swych przekonań wydawał pismo: „Der Katholiken Organ zum Kampfe gegen die jesuitischen Neuerungen in der Kirche.“

Michelozzi, architekt i rzeźbiarz, * 1396 we Florencji, † 1472, był uczniem Donatella. Wykonał: pałac Riccardi we Florencji, kaplica San Pietro Martire przy kościele Św. Eustorgji w Medjolanie. Wiele prac wykonał razem z Donatellem i Lucca della Robra.

Michelson, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem czerwonem — ręka z obłoku w ubraniu srebrnem, szablę trzymająca; w dolnem błękitnem, między dwoma drzewami — wieża biała murowana z drzwiami czarnemi, dachem czerwonym. Nad hełmem dwa czarne rogi. Nadany z indygenatem przez Stanisława Augusta 1779 r.

Michelson.

Michetti Paweł, malarz włoski, * 1851, kształcił się w akademji neapolitańskiej, wykonał wiele obrazów, w których wykazał wielki talent pod względem kolorytu i rysunku nagich ciał dzieci. Wykonał: „Wiosnę z kwitnącemi drzewami owocowemi,“ „Niedzielę palmową,“ „Rybaczkę,“ „Procesję podczas deszczu,“ „Serenadę na brzegu morskim,“ „Narzeczone“ (zakupioną za 60,000 lirów do galerji narodowej w Rzymie) i in.

Michiels Józef Alfred Ksawery, pisarz franc. * 1813 w Rzymie, † 1892 w Paryżu, studjował prawo w Strasburgu, poczem poświęcił się w Paryżu literaturze i historji sztuki. Wydał: „Histoire des idées littéraires en France au XIX siècle“ (2 t., 1842); „Voyage d'un amateur en Angleterre“ (1844, 4 wyd., 1872); „Histoire de la peinture flamande et hollandaise“ (4 t., 1845, nowe wyd., 10 t., 1865—76, dodatek p. t.: „L'art flamand dans l'est et le midi de la France,“ 1877); „L'architecture et la peinture en Europe depuis le V au XVI siècle“ (1853, 3 wyd., 1873); „Rubens et l'école d'Anvers“ (1854, 4 wyd., 1877); „Les bûcherons et les schlitters des Vosges“ (1857); „Histoire secrète du gouvernement autrichien“ (1859, 2 wyd., 1861); „Histoire de la politique autrichienne depuis Marie-Thérèse“ (1861); „Le comte de Bismarck“ (1871); „Les droit de la France sur l'Alsace et la Lorraine“ (1871); „Histoire de la guerre franco-prussienne et de ses origines“ (1872); „L'invasion prussienne en 1792“ (1880).

Michigan, jezioro w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej, ma 61,906 klm. kw. powierzchni, jest 540 klm. długie, 135 klm. szerokie i do 275 m. głębokie. Z jeziorem Huruńskiem łączy się za pośrednictwem cieśniny Mackinaw.

Michigan, jeden z północnych Stanów Zjednoczonych Ameryki północnej, obejmuje 152,585 klm. kw. z 2,100,000 miesz. Składa się z dwu półwyspów; z tych pierwszy, większy, ciągnie się na 450 klm. długości ku północy, pomiędzy jeziorami Erie, St. Clair i Huruńskiem, złączonemi z sobą cieśninami Detroit i Saint Claire od wschodu, a jeziorem Michigan od zachodu; północny zaś, mniejszy półwysep rozciąga się pomiędzy jeziorem Wyższem i jeziorem Michigan. Główne płody rolnicze są: kukurydza, pszenica i kartofle. W górnictwie: sól, miedź i żelazo stanowią gałąź najważniejszą. Przemysł i handel stoją na bardzo wysokim stopniu rozwoju. Dla szerzenia wyższych nauk założony został 1837 uniwersytet w Ann-Arbor, oprócz tego istnieje 10 innych wyższych zakładów naukowych i mnóstwo szkół niższych. Stolicą i rezydencją władz rządowych jest Lansing; największem atoli miastem Detroit. Kraj ten, pierwotnie siedlisko Huronów, zasiedlony naprzód przez Francuzów, od 1763 należał do Anglji, a 1783 przeszedł w posiadanie Unji; początkowo nazywał się Waine, a w 1805 przezwany został **M.** Stanem samoistnym został **M.** w 1837. Podług nowej ustawy, obowiązującej od listopada 1850, władzę prawodawczą sprawuje senat, składający się z 32 na 4 lata wybieranych członków, i z izby reprezentantów, liczącej 100 członków; władza zaś wykonawcza złożona jest w ręku gubernatora, wybieranego na lat dwa. Na kongres **M.** wysyła 14 deputowanych.

Michigan, miasto w północno-amerykańskim stanie Indiana, u południowego krańca jeziora Michigan położone, liczy 11,000 m.

Michl Antoni, * 1753 w Ebersbergu, w Bawarji wyższej, został księdzem 1776, później profesorem prawa kanonicznego i historji kościelnej w Landshut, które wykładał w duchu antykatolickim, † 1813 i oprócz pism pomniejszych wydał: „Prawo kanoniczne dla katolików i protestantów, w zastosowaniu do kodeksu Napoleona i praw cywilnych bawarskich“ (Monachjum, 1809 i późn.), oraz „Historję kościelną“.

Michl Józef Wacław Justyn, pisarz czeski, * 1810 w Policzce, † 1862, Pijar, nauczyciel języka czeskiego w szkołach; później przeszedł na protestantyzm. Znał języki słowiańskie. Ogłosił: „Pravopis illyrsky“, (1836); „Literarni letopis, czili obraz slovesnosti Slovanó nárzeczi czeského od r. 1825—1837“ (1839); „Policzka“ (1848); wiele dru-

kował w czasopismach; używał pseudonimów: J. V. M. Policzsky, Draszar, Michal; zostawił wiele prac w rękopisie.

Michna Wojciech, pisarz polski, proboszcz w Zaleszanach w Galicji, wydał z druku: „Przemyśl i jego okolice" (Nowy Sącz, 1871); „Włościanie ze wsi Dzierżanowice" (Kraków 1871); „Życiorysy uczonych mężów, mieszczan, kmieci i panów" (cz. I, Kraków i Warszawa, 1871); nadto pod pseudonimem *ks. Wojciecha z Medyki* wydał: „Pogląd na Wschodnią Europę i Azję" (1864); „Pogląd na zakon Krzyżowców" (t. r.); „Pogląd na rozwój wiedzy ludzkiej filozoficznej" (t. r.); „Pogląd na dzieje Słowian i ich stosunki z sąsiadami" (1873).

Michoacan, jeden ze stanów rzeczypospolitej Meksykańskiej, obejmuje 63,642 klm. kw. i liczy 830,000 m. (1894).

Michoński Marcin, akademik krakowski za czasów Zygmunta III i Władysława IV, wydał wiele wierszy łacińskich, z których ważniejsze dla historji są: „Votum Vladislao IV" (Kraków, 1633); „Acroama" (tamże, 1633); „Charites Nowodworscianae" (1636).

Michów, osada w gub. Lubelskiej, pow. Lubartowskim, ma 2,000 ludności.

Michrów, wieś w pow. Warszawskim, blizko m. Tarczyna, odznacza się wzorowem gospodarstwem rybnem.

Micińska Marja, aktorka sceny warszawskiej, występowała w rolach charakterystycznych i komicznych.

Miciński Adam, nadworny koniuszy Zygmunta Augusta, wydał rzadkie dzieło: „O świrzopach i ograch" (Kraków, 1570), traktujące o przyswajaniu dzikich koni litewskich.

Miciński Wojciech, kanonik krak.; od 1749 profesor prawa, a od 1753 rektor akademji krakowskiej, † 1754. Oprócz wielu rozpraw i panegiryków wydał: „Quaestio juridica de dignitatibus ecclesiasticis" (Kraków, 1690); „Syntagmata juris universi Regni Poloniae" (tamże, 1702).

Mickiewicz v. *Poraj*, herb: W polu czerwonem—róża 5-listna srebrna. Nad hełmem—mitra książęca. Por. „Księga herbowa" hr. J. Ostrowskiego.

Mickiewicz.

Mickiewicz Adam.

Mickiewicz Adam, jeden z największych geniuszów poetycznych całego świata i najznakomitszy z poetów polskich, * 24 grudnia 1798 r. star. stylu, czyli 4 stycznia 1799 r. n. s. w Nowogródku (według niektórych we wsi Zaosie pod Nowogródkiem na Litwie, z ojca Mikołaja, komornika mińskiego i adwokata subseljów nowogródzkich, i matki Barbary z Majewskich. Stałą siedzibą rodziców M. był Nowogródek, do Zaosia zaś będącego w posiadaniu stryja przenieśli się czasowo po jego śmierci. W 9 roku życia oddano Adama wraz ze starszym bratem Franciszkiem do szkół dominikańskich w Nowogródku. Znalazł on tu serdecznego przyjaciela w Janie Czeczocie (ob.). Do rozbudzenia wyobraźni młodzieńca niemało przyczyniły się ówczesne wstrząśnienia polityczne i wypadki wojenne pamiętnej wyprawy 1812, z którą jednocześnie przypadła śmierć ojca poety. Rok ten niezatarte piętno wycisnął w gorącem sercu i młodej wyobraźni poety: „Ja tylko jedną taką wiosnę miałem w życiu"—powiada we 20 lat później w „Panu Tadeuszu". Rozbudzona dusza młodzieńca garnęła się z chciwością do wiedzy; nauki przyrodzone, mianowicie świeżo wprowadzone do szkół: chemja i fizyka, tak zajmowały Adama, iż po ukończeniu w 1815 r. szkół nowogródzkich, obrał sobie wydział matematyczny w uniw. wileńskim. W szkołach jeszcze próbował przerobić wierszem powieść Floriana „Numa Pompilijusz", przełożoną przez Staszyca, i przetłómaczył bajkę Lafontaine'a: „Wilk i Brytan". To też nie wytrwał długo na kursach matematyki, lecz przeniósł się na wydz. filologiczny, którego katedry zajmowali wtedy znakomici profesorowie (Groddek, Borowski, Lelewel i inni). Z kolegów najwięcej wpływu na niego wywierał Tomasz Zan (ob.), oraz towarzystwa Filomatów, Filaretów i Promienistych, zorganizowane przez Zana. W tej epoce zaczął również tworzyć („Już się z pogodnych niebios ócma zdarła smutna," „Hej, użyjmy żywota," „Żywila," „Karyla," „Niech radością oczy błysną"). Pierwszą drukowaną próbką M. był wiersz: „Zima miejska" ogłoszony w *Tyg. Wileńskim* z 1818; znać tu jeszcze wpływ klasycyzmu, z którego otrząsał się stopniowo, poznając poetów niemieckich i angielskich. Recenzja „Jagiellonidy", epopei lichego rymopisa D. B. Tomaszewskiego (*Tyg. Wil.,* 1819), świadczy już o zwrocie ku romantyzmowi i poezji ludowej, która dostarczyła M. osnowy do pierwszych ballad: „Świteź", „Lilie" i inne. W 1818 podczas wakacji został M. wprowadzony przez Zana do domu Wereszczaków (w Tuhanowiczach), gdzie poznał „Marylę." Ukończywszy uniwersytet jako stypendysta rządowy, musiał przyjąć miejsce nauczyciela literatury polskiej i łacińskiej w Kownie (w końcu 1819). Jeszcze w czasie pobytu w uniwersytecie, rozbudziła się w sercu Adama miłość dla Marji Wereszczakówny (Maryli), która pod naciskiem rodziców oddała swą rękę bogatemu sąsiadowi. Zawód ten wywołał gwałtowną rozpacz poety. Dwa górujące wtedy w jego sercu uczucia: miłość nie-

śliwa i zapał dla poezji i podań ludowych od-
się w pomyśle i wykonaniu „Dziadów". Część
go utworu nie została wykończoną i dopiero
mierci M. doczekała się ogłoszenia drukiem
yd. paryskiem 1860). Nie mogąc harmonizo-
gronem ludzi, śród których go służbowe o-
zki pomieściły, zamknął się ze swemi cier-
ami (por. opis Bonawentury z Kochanowa,
otockiego) p. t. „Dolina Mickiewicza"), szu-
ulgi w wypowiadaniu swych cierpień
nsta Gustawa, bohatera IV części „Dzia-
, którą wraz z II-ą wtedy wykończył. W tym
powstała również „Grażyna" i wiersz „Do
ela" (osobno ogłoszony drukiem). Zachęco-
zez nawiedzanych go z Wilna kolegów, ogło-
erwszy tom swoich „Poezji" (Wilno, 1822),
czący ballady, romanse, Hymn na dzień
stosowania N. P., sonet „Przypomnienie"
ieaby". Doznawane w służbie przykrości,
iły M. do opuszczenia Kowna za urlopem
pożegnalna w dolinie, nazwanej odtąd Doli-
.) i osiedlenia się w Wilnie (1821). W 1822
ca znowu do Kowna i wydaje drugi tom poe-
823) zawierający „Dziady" część II i IV, tu-
„Grażynę". Utwory te zjednały szeroki roz-
młodemu poecie, pokazując potężny talent, za-
w tworzeniu pełnych prawdy i siły postaci
ów, jak w wypowiadaniu uczuć własnego
. W końcu 1823 powrócił znowu do Wilna.
wa Filaretów (ob.), z którymi M. ściśle łą-
stosunki, spowodowała uwięzienie poety
), a następnie (w 1824) wysłanie do Peters-
. Znalazłszy poparcie, uzyskał posadę nau-
ela w gimnazjum Richelieu'go w Odesie
); nie pełnił jednakże tych obowiązków dla
ch przeszkód (por. „Pamiętniki Fr. Kowal-
o" w Bibliotece Warsz.) i otrzymał po 9-
ecznym pobycie polecenie wyjazdu do Mo-
. Przed wyjazdem zwiedził Krym, którego
ce natchnęły poetę do „Sonetów Krymskich",
ch arcydzieł, łączących przepyszną formę z
mi głębokości myślami. Przybywszy do Mo-
(1825) znalazł wstęp do najpierwszych ro-
ich salonów, za pośrednictwem ks. Zenejdy
ońskiej (odpłacił jej poeta wierszem „Na po-
recki"). Tu ogłosił „Sonety krymskie" razem
osnemi (1826) i wykończył „Konrada Wallen-
' (Petersburg, 1828), w którym talent jego
ósł się na wyżyny genjuszu. Poemat ten wy-
niezmierny i długotrwały wpływ nietyle ar-
czną wartością, ile swoją tendencją, fałszywie
czoną, która od imienia głównego bohatera o-
ała nazwę „Wallenrodyzmu". Rozgłos utwo-
M. wzrastał z każdym dniem; świadczą o tem
ące się wydania jego pism, które jednocześnie
je Józef Muczkowski w Poznaniu (3 t., 1828);
odźko w Paryżu (3 t., 1828, 29), a sam M. w
sburgu (2 t., 1829) z ową sławną przedmową
tytykach i recenzentach warszawskich", któ-
robiła tyle wrzawy w obozie klasyków. Ob-
szerną i ostrą odpowiedź wraz z tekstem całej
przedmowy ogłosił F. S. Dmochowski p. t. „Odpo-
wiedź na pismo p. Mickiewicza" i t. d. (Warszawa,
1829). W 1827 wyjechał do Petersburga, gdzie go
przyjęto z uznaniem, poczem wrócił do Moskwy,
którą opuścił w 1828, by znowu wyjechać do Pe-
tersburga, gdzie zostawał do 15 maja 1829, kiedy
po otrzymaniu paszportu wyjechał morzem do Ham-
burga, a stamtąd do Berlina. Złączywszy się
z A. Odyńcem, bawił jakiś czas w Dreźnie, odwie-
dzał Goethe'go w Wejmarze (por. Bratranek „Zwei
Polen in Weimar" 1870). Następnie przez Szwaj-
carję, Wenecję i Florencję przybył z Odyńcem do
Rzymu, gdzie ponownie serce poety gorącem za-
biło uczuciem dla p. Henryki Ankwiczówny. Du-
ma magnacka ojca stanęła na przeszkodzie mał-
żeństwu. Miłość tę unieśmiertelnił poeta kilku
cudnemi wierszami: „Znaszli ten kraj", „Do mego
Cicerone w Rzymie," a głównie epizodem o miłości
Jacka Soplicy dla Ewy Horeszczanki (w Panu Ta-
deuszu), malując ojca swej Henryetty w stolniku
Horeszce (por. „Kronikę zagraniczną" w *Bibl.
Warsz.* z 1871, t. I str. 446 do 482, w której p.
Sew. Duchińska podaje szczegóły, czerpane z opo-
wieści żyjącej wówczas bohaterki tego dramatu
sercowego). Szczegóły o podróżach M. i pobycie w
Rzymie, który pod wielu względami silnie po-
działał na dalszy rozwój talentu i pojęć poety, mie-
szczą „Listy z podróży", które A. E. Odyniec ogła-
szał od 1870 w *Kronice Rodzinnej* (wydane osobno
w r. 1875). Por. także „Przypomnienie starych
znajomości" W. Stattlera w *Kłosach* z 1873 i 74).
W podróżach tych pozawierał ściślejsze stosun-
ki z wielu znakomitościami naszemi i obcemi.
Henryk Rzewuski, St. Chołoniewski, a może i pan-
na Henryka silnie wpłynęli na uczucia religijne M.
Rok 1831 i następne przepędzał na ciągłych po-
dróżach, bawiąc z kolei w Szwajcarji (z Z. Kra-
sińskim), Paryżu, w Poznańskiem (wiersz do Mat-
ki Polki i III część „Dziadów") i w Dreźnie (w to-
warzystwie Stefana Garczyńskiego i Klaudyny Po-
tockiej). W 1832 przeniósł się do Paryża i ogłosił
„Księgi pielgrzymstwa" (Paryż, 1832—33 i Avi-
gnon 1833); „Redutę Ordona" przy wydaniu pism
Garczyńskiego (Lipsk, 1833), który skonał na rę-
kach Adama w Awinjonie (1833). Potem przybył M.
do Paryża, gdzie ogłosił III część „Dziadów" wraz
z drobniejszemi, pod wpływem ostatnich wypad-
ków skreślonemi poezjami (Paryż, 1833); tam za-
jął się ukończeniem rozpoczętego już dawniej „Pa-
na Tadeusza" (t. 1834), którym ukoronował i zam-
knął zarazem perjod swej genjalnej twórczości.
Ostatni ten utwór jest arcydziełem, jakiemu równe-
go nie posiada nowożytna literatura europejska.
Życie nie całego narodu wprawdzie, lecz stanu, w
którym jedynie rozwijało się życie narodowe, skreś-
lił tu poeta w pełnych niezrównanej prawdy i pięk-
kności obrazach, ozłacając cały utwór tym cudnym
blaskiem humorystycznego na świat poglądu,
na którego wyżyny tylko tacy genjusze, jak

Celina z Szymanowskich Mickiewiczowa.

Cervantes, Szekspir i Beethoven wznieść się potrafili. Wprawdzie jeszcze w 1835 r. ukazał się przekład „Giaura" („Poezje L. Byrona", Paryż, 1835), lecz była to dawniej ukończona praca. Zaślubiwszy za namową i pośrednictwem przyjaciół Celinę Szymanowską (córkę Marji, znakomitej fortepjanistki, przyjaciółki M. w czasie pobytu w Petersburgu) w sierpniu 1835, zamknął się w kółku domowem, zaprzestawszy twórczej działalności. W 1836 napisał dramat po francusku p. t. „Konfederaci Barscy", który miał być wystawiony w teatrze Porte St. Martin, oraz fragment dramatu „Jakób Jasiński". Kłopoty materjalne zmusiły go dopiero do przyjęcia na początku 1839 katedry literatury łacińskiej w Lozannie (w Szwajcarji), skąd po roku przeniósł się do Paryża, powołany do objęcia katedry literatur słowiańskich w „Collège de France" (pierwsza lekcja 22 grud. 1840, ostatnia 28 maja 1844). Zjednawszy sobie ogromny rozgłos świetnym, pełnym głębokich poglądów wykładem, ściągającym tłumy słuchaczów, popadł później w mistycyzm pod wpływem Andrzeja Towiańskiego (ob.), który wstrząsnęły wielce poetę i ochłodziły zapał do towjanizmu. Trawiony tęsknotą do kraju, skreślił wtedy M. ów śliczny wiersz „Do sosny polskiej" (1847). Usiłował poeta w czasie bytności w Rzymie, przedstawić osobiście pod sąd Piusa IX zasady towjanizmu, lecz nie odniósł pożądanego skutku. Ruch włoski 1848 nasunął M. myśl zformowania legjonu. Obrót spraw we Francji po rewolucji z 1848 r. umocnił znów w M. wiarę w marzenia Towiańskiego, w których powrót Napoleońskiej dynastji ważną grał rolę. Związany sympatją i osobistemi stosunkami (z ks. Napoleonem) z nowym rządem, otrzymał posadę bibljotekarza przy Arsenale (1852), ze szczupłą pensyjką, która często nie wystarczała na najpierwsze potrzeby. Ostatnim utworem M., pominąwszy niepewnej autentyczności wiersz „Do Deotymy", była łacińska oda „Do Napoleona III" na zdobycie Bomarsundu. W marcu 1855 stracił M. żonę, a w czerwcu t. r. wysłany został przez rząd francuski, dla popierania swoim wpływem organizacji legjonu polskiego na Wschodzie. Zmiana jednak klimatu w połączeniu z trudami życia obozowego i przykremi sporami ze stronnikami hotelu Lambert, sprowadziły ciężką chorobę (zdaje się cholerę azjatycką), która pozbawiła życia wielkiego poetę dnia 26 listopada 1855 w Konstantynopolu. Zgodnie z życzeniem zmarłego, zwłoki jego

Pomnik Adama Mickiewicza w Warszawie.

uzdrowieniem żony poety zyskał jego zaufanie. Katedry literatury użył za pole wygłaszania marzeń mesjanizmu, skutkiem czego władza zawiesiła dalsze wykłady. Prelekcje te ogłosił po polsku Feliks Wrotnowski: „Kurs literatury słowiańskiej" (4 t., Paryż, 1841—44), a po francusku wyszły p. t. „Les littératures slaves. Cours professé au Collège de France" (5 t., Paryż, 1849). Przerwany wykład teorji mesjanicznych prowadził dalej w ogłaszanych drukiem pismach: „L'église officielle et le messianisme" (t., 1845); „La religion et la politique" (t., 1845) i w piśmie „La tribune du Peuple" (redagowanem przez M. w 1849). Wypadki 1846 przewieziono w miesiąc później na francuskiej fregacie i pochowano obok żony na cmentarzu Montmorency 21 stycz. 1856. D. 21 maja 1867 odsłonieno pomnik z medaljonem i uczczono wreszcie przemówieniami wypowiedzianemi przez Polaków, Francuzów, Czecha, Serba i Węgra (szczegóły śmierci i pogrzebu z wyborną charakterystyką poety podała *Gaz. Warsz.* z 1858 № 37 w korespondencji z Konstantynopola). Z licznych wydań pism M. najważniejsze są: „Poezje M." (8 t., Paryż, 1838); „Pisma A. M." (4 t., t., 1844); „Pisma A. M." (9 t., Warszawa, 1859); pośmiertne wydanie zupełne „Pisma A. M." (11 t., Paryż, 1860) i lip-

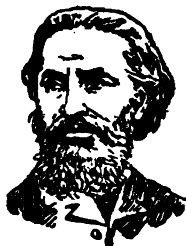
ski przedruk w Bibl. Pis. Polsk. Brockhausa (5 t., 1862); Gubrynowicza i Szmitta (1880); Dr. Biegeleisena (Lwów, 1893). W Warszawie, poezje Adama Mickiewicza, nowe uzupełnione wydanie, ułożone przez Piotra Chmielowskiego, nakł. Gruszeckiego, powtórzono potem z nowemi dopełnieniami (nakładem Wawelberga). Z pism pośmiertnych ważniejsze są: ułamki dramatów francuskich (między 1841 a 1845) „Les confédérés du Bar" (grywane w przekładzie polskim na teatrze krakowskim i lwowskim przed dwoma laty); „Jacques Jasiński ou les deux Polonais" i zagubiony zupełnie utwór „Le château de Cracovie". Drobne pośmiertne utwory wydał syn Władysław p. t. „Mélanges posthumes avec introduction, préface et notes par L. M." (1-re série, Paris, 1872). Z prac prozaicznych zaś: „Histoire populaire de la Pologne" (Paryż, 1867); „Pierwsze wieki historji polskiej" (Paryż 1870); „Historja polska w głównych jej zarysach" (Paryż, 1871). Korespondencja M. wyszła staraniem Klaczki w jednym tomie (Paryż, 1861) i wreszcie powtórnie w całości staraniem syna Władysława p. t. „Korespondencja A. M." (2 t., Paryż, 1871). Z licznych przekładów na wszystkie niemal języki wymieniamy tylko niektóre ważniejsze: Ostrowski „Oeuvres de M." (2 t., Paryż, 1841; 4 wyd., 1859); Karol Blankensee: „Sämmtliche Werke des M." (Berlin, 1836) i R. O. Spazier „Herr Thadeus" (2 t., Lipsk, 1836); K. Kurnatowski „Vorlesungen ü. slav. Lit" (4 t., Lipsk, 1843); z najnowszych zaś Alb. Weiss „Konrad Wallenrod" (Bremen, 1871); Szewyrew „Konrad Wallenrod" (Moskwa, 1830); Berg „Pierewody iz M." (Warszawa, 1872); prócz tego mnóstwo drobniejszych rzeczy tłómaczyli: Puszkin, Kozłow, ks. Wołkońska, ks. Wiaziemski i inni. Z czeskich przekładów najważniejsze są: Czelakowskiego i ks. Wacława Sztulca. Wyszedł całkowity przekład „Pana Tadeusza" przez Galla (Praga, 1872). U nas geniusz M. ani wpływ jego utworów i przekonań nie był narazie należycie zbadany i oceniony. Obecnie mamy kilkanaście różnej wartości biografji i studjów jak: Chodźki (1844 przy wydaniu pism M. w Paryżu t.), K. Wł. Wójcickiego (przy wyd. warszaw. z 1859), Karola Estreichera (Wiedeń, 1863, odbitka „z Postępu" i przedruk z „Rozmait. lwowskich" 1858), Klaczki (przy 1 t. „Korespondencji" wyd., w 1861 w Paryżu), Fontille'a (Paryż, 1862). Studja nad utworami M. skreślili z obcych: George Sand (Rev. d. d. mondes z 1844), Paul de Saint Vincent i wielu innych; z polskich zaś krytyków: A. Małecki „A. M." (Orędownik z 1842), L. Siemieński „Religijność i mistyka w życiu i pismach A. M." (Kraków, 1871), A. Tyszyński „Dwie Świtezianki" (odbitka z Bibl. Warsz., 1872), E. Ziemięcka „Rozbiór kursów lit. słow." w „Pismach", wyd. w 1860 w Warszawie; Albert Gąsiorowski „A. M. i pisma jego do 1829" (odbitka z *Kraju*, Kraków, 1872); Turczyński „Rozbiory dzieł A. M." (2 zesz., Lwów, 1872), Zathey „Uwagi nad Panem Tadeuszem" (odb. z *Dzien. Pozn.*, Poznań, 1873); P. Chmielowski „Kobiety M., Słowackiego, Krasińskiego" (Warszawa, 1873); E. Chojecki, „La pologne et ses trois poètes M., Słowacki, Krasiński" (Lipsk, 1864). W. Pol. „Prelekcje o literaturze polskiej w. XIX w."; Piotr Chmielowski „Adam Mickiewicz" (zarys biograficzno-literacki, wyd. 1885, wyd. 3 poprawione z 2 portretami poety, 1901); Władysław Mickiewicz, Adam Mickiewicz „Sa vie et son oeuvre avec un portrait par Téophile Berenger" (Paryż, 1888), oraz „Żywot Adama Mickiewicza" podług zebranych przez siebie materjałów, oraz z własnych wspomnień (Poznań, 1890—1895, 4 t.); dr. Józef Kallenbach „Adam Mickiewicz" (Kraków, 1897). We Lwowie istnieje Towarzystwo literackie im. Mickiewicza, które zajmuje się specjalnie badaniem żywota i działalność wieszcza i wydaje pamiętnik p. t. „A. M." (1887 i nast.). Uznanie dla M. wzrastało ciągle w kraju rodzinnym i za granicą. 22 marca 1878 odsłoniono w Rzymie w Palazzo dei Conservatori popiersie M., dłóta Brodzkiego; z tego powodu syn jego Władysław, chcąc wykazać zasługi ojca położone we Włoszech, wydał „Mémorial de la légion polonaise de 1848, crée en Italie" (1877). Autograf poematu „Pana Tadeusza" znajduje się w bibljotece Dzikowskiej (nabyty podobno za 40,000 złp.). W 1884 umieszczono w Sorbonie paryskiej popiersie M. wraz popiersiami Micheleta i Quineta, jako znakomitych profesorów tego zakładu. 4 lipca 1890 zwłoki poety, przywiezione z Paryża, złożono z wielką uroczystością w Krakowie na Wawelu w grobach królewskich. W 1898 odsłoniono w Krakowie pomnik dłuta Rygiera, a 24 grudnia 1898, t. j. w setną rocznicę urodzin poety, odsłoniono w Warszawie na Krakowskiem Przedmieściu pomnik roboty Godebskiego. Oba te pomniki wzniesione zostały ze składek ogółu. Na pomnik warszawski złożono rb. 235734,08. Por. „Pomnik Mickiewicza w Warszawie 1897—98" skreślił Zygmunt Wasilewski, członek sekretarz Komitetu Budowy (Warszawa, 1899. Nakładem komitetu budowy Pomnika).

Mickiewicz Józef, fizyk, stryj Adama M., * 1743, † 1818, kształcił się w Grodnie, wstąpił do Jezuitów, a po zniesieniu ich zakonu był profesorem fizyki w akademji wileńskiej i przez lat kilkanaście dziekanem wydziału fizyczno-matematycznego, a w latach 1794, 1806 i 7 zastępował rektora. Ogłosił: „O piecach póleliptycznej figury" (Wilno, 1801); „Uwagi o meteorologji i sposobie robienia obserwacji meteorologicznych" (tamże, 1813).

Mickiewicz Aleksander, brat Adama, prawnik, * 1801 w Nowogródku, † 1871 we wsi zwanej Gubernja w pow. Kobryńskim, gub. Grodzieńskiej. Nauki wyższe pobierał w uniwersytecie wileńskim, który ukończył ze stopniem magistra obojga prawa. Początkowo nauczyciel w liceum krzemienieckiem, skąd 1835 przeszedł na katedrę prawa rzym-

skiego do Kijowa, a 1840 na takąż katedrę w Charkowie. Ogłosił drukiem rozprawę p. t. „Jaki wpływ prawodawstwo rzymskie na polskie i litewskie mieć mogło“ w *Dzienniku Warszawskim* (na r. 1825, t. I i II). W rękopisie zostawił: „Kurs prawa“, wykładany w liceum krzemienieckiem, i „Encyklopedję prawa“.

Mickiewicz Władysław, syn poety, * 1838 w Paryżu, księgarz, wydawca, tłómacz i publicysta zarazem. Oprócz wydawnictwa pism ojca rozpoczął przekład francuski: Słowackiego i Krasińskiego. Z własnych prac ogłosił: „Note sur l'état des choses en Pologne“ (Paryż, 1862); „Czartoryski, Wielopolski i Mierosławski“ (t. 1863); „Lettre au comte Montalembert sur l'insurrection polonaise“ (t., 1863); „La Pologne et les provinces meridionales“ (t., 1863); „La question polonaise“ (1863). Był współpracownikiem pisma *Opinio national*. W 1866 został właścicielem księgarni polsk. w Paryżu i zaczął wydawać szereg książek, oraz Bibljotekę ludową polską po cenie 25 centymów za tomik. Napisał i wydrukował „Memorial de la legion polonaise de 1848 crée en Italie par Adam Mickiewicz“ (1877); „Inauguration du Monument d'Ad. M. à Montmorency“ (1867). Wykaz bibljograficzny wydań, rozbiorów i tłómaczeń dzieł ojca (1870, 1880). Ogłosił pisma ojca, przełożył wszystkie pisma Z. Krasińskiego p. t. „Oeuvres complétes du poete anonyme de la Pologne“ (2 t., 1869). Przełożył na język francuski: „Pamiętniki“ Janczara Polaka (1859); „Powieści kozackie“ Michała Czajkowskiego (1859); „Pamiętniki Soplicy“ Henryka Rzewuskiego (1859); „Ulana“ (1883); „Bez serca“ Kraszewskiego; „Dzieła Adama Mickiewicza prozą (1870, 1872 i 1879), wierszem (1882); Orzeszkowej „Samsona“ i „Juliankę“ (1884) Mościckiego. W 1880 ogłosił obszerny żywot swego ojca. Był współpracownikiem *Revue politique et littéraire*, *Revue bleue*, wspólnie z Juljuszem Lermina wydawał *Revue universelle internationale*; „Żywot Adama Mickiewicza“ podług zebranych przez siebie materjałów, oraz z własnych wspomnień (Poznań, 1890—1895, t. 4). Jest współpracownikiem *Revue universelle*, *XIX siècle*, *Kurjera Warszawskiego* i *Tygodnika Illustrowanego*, gdzie drukował „Pamiątki polskie w Paryżu“.—Drugi syn poety **M.** Aleksander, * 1842 w Paryżu, † w Berlinie 1864, przełożył z włoskiego dzieło Minghettiego „Sur organisation administrative de Royaume d'Italie“.—Trzeci z kolei syn **M.** Jan, * 1845, tłómaczył i ogłaszał drobniejsze artykuliki.

Mickiewicz Wł.

Micklitz Robert, leśnik, * 1818 na Śląsku austrjackim, kształcił się w Pradze, 1852 został profesorem leśnictwa w Aussee, 1872 naczelnikiem wydziału leśnictwa w austrjackiem ministerjum rolnictwa. Ogłosił: „Forstliche Haushaltungskunde“ (2 wyd., 1880) i in. Od 1875 redagował „Zentralblatt für das gesammte Forstwesen.“

Micler lub *Mitzler de Koloff* Wawrzyniec, lekarz i historjograf polski, muzyk, wydawca i drukarz, mąż zasłużony w piśmiennictwie naszem, * 1705 w Saksonji, † 1770 w Warszawie. Kształcił się w Lipsku i od młodości poświęcał się literaturze muzycznej. Redagował 1730—52 czasopismo „Musikalische Bibliothek“ i wydał „Anfangsgründe des Generalbasses“ (1839); „Sammlung auserlesener moralischer Oden zum Nutzen der Liebhaber des Clavier“ (4 posz.). W r. 1743 wezwany przez Jana Małachowskiego, kanclerza w. kor., na nauczyciela do najstarszego jego syna, przybył do Polski i po kilku latach udał się na kursa medycyny do Erfurtu, gdzie otrzymał stopień doktora. Następnie wrócił do Warszawy i został nadwornym lekarzem i historjografem Augusta III. Dbały o postęp nauki lekarskiej, otrzymał od króla przywilej (5 grudnia 1752) na zaprowadzenie kolegjum lekarskiego w Warszawie, które miało być ciałem administracyjno-naukowem, czuwającem nad lekarzami i zdrowiem publicznem. Dla poparcia tej myśli wydał dziełko „Consultatio de necessitate Collegii medici auctoritate regia Varsoviae erigendi“ (Warszawa, 1752), ale projekt ten nie zyskał potwierdzenia sejmowego. Następnie założył drukarnię i wydawał „Warschauer Bibliothek“ (4 t., 1754—55, pierwsze u nas czasopismo naukowe); po łacinie: „Acta literaria Regni Poloniae et M. D. Lithuaniae“ (1755—56), a później po polsku, p. t. „Nowe wiadomości ekonomiczne i uczone“ (2 N. 1758; 2 N. 1759; 6 N. 1760 i 2 N. 1771); nie mając powodzenia, musiał zaprzestać tego wydawnictwa. Nie zrażając się jednak tylu zawodami, wydał jeszcze: „Historiarum Poloniae et magni ducatus Lithuaniae scriptorum quotquot ab initio Reipublicae Polonae ad nostra usque tempora extant omnium collectio magna etc.“ (5 t., Warszawa, 1761). Miał to być zbiór wszystkich kronikarzów polskich i autorów o Polsce piszących; mieści jednak w sobie tylko 31 dzieł historycznych, między któremi znajdują się kroniki Galla, Kadłubka, Boguchwała, zbiór kronik Sommersberga, historja polska Długosza. Obok tego wydał także: „Historję polską“ Rudawskiego po łacinie (1755) i „Poezje“ Simonidesa. Król Stanisław August, oceniając zasługi **M.**, nadał mu szlachectwo polskie 1764 r. Por. Gąsiorowski „Zbiór wiad. do hist. szt. lek.“ (t. II, str. 397).

Micrococcus, ob. Bakterje.

Microlepidoptera, *motyle drobne*, ob. Motyle.

Micza *(Mitscha)*, herb: Na tarczy 4-dzielnej, w polach I i IV czerwonych—srebrny lew wspięty, w II i III czerwo-

Micza.

nych—po 5 pasów srebrnych lewo-ukośnych. Nad tarczą dwa hełmy ukoronowane: w I — pół lwa srebrnego, w II — trzy pióra strusie, srebrne między czerwonemi. Labry czerwono-srebrne. Nadany w Galicji 1810 r.

Miczman, ob. *Midshipman*.

Miczyński Sebastjan, dr. filozofji, akademik krakowski, wierszopis i statysta, żyjący w pierwszej połowie XVII wieku, głośny przeciwnik Żydów. Oprócz innych dzieł wierszem i prozą po polsku i łacinie pisanych, wydał z druku: „Zwierciadło Korony Polskiej, urazy ciężkie i utrapienia wielkie, które ponosi od Żydów, wyrażające" (2 wyd., Kraków, bez roku, 3 wyd., tamże, 1618; 4-te, tamże, 1648).

Midas, nazwa wielu królów frygijskich; najgłośniejszym był *Midas*, syn Gordiosa i Kibeli, uczeń Orfeusza. Wedle podania, Dionyzos (Bachus) pozwolił mu, ażeby wszystko, czego się dotknie, w złoto się przemieniało. Od tak uciążliwego dobrodziejstwa zdołał się uwolnić **M.** tylko kąpielą w rzece Paktolu, która odtąd złote ziarnka w sobie zawiera. Według innego podania, ukarał go oślemi uszami Apollo za przyznanie nagrody współzawodniczącemu z nim Panowi. Por. Stanisław Ciszewski „Bajka o Midasowych uszach, studjum z literatury ludowej" (Kraków, 1899).

Midat-pasza, mąż stanu turecki, * 1825 w Bulgarji, wszedł 1840 do służby rządowej jako pisarz w Ruszczuku, wkrótce przeniósł się do Konstantynopola, gdzie własną pracą rozszerzył swe wiadomości, poczem powrócił na prowincję i zwolna postępował w karjerze urzędniczej. Dopiero zwróciwszy na siebie uwagę Fuada paszy, począł szybciej awansować. Gdy tenże został w. wezyrem, mianował 1865 **M.** walim wilajetu dunajskiego (Bulgarji). Na tem stanowisku **M.** zgniótł bandytyzm, uporządkował finanse i kredyt, zbudował wyborne drogi i t. d. 1867 r. powołany został do gabinetu, jako minister bez teki i miał sobie powierzony zarząd nad robotami publicznemi. Z powodu jednak niechęci Aalego paszy już 1868 roku usunięty został z Konstantynopola i mianowany walim w Bagdadzie. I tutaj rządy jego, podobnie jak w Bulgarji, były energiczne i dążące do podniesienia dobrobytu prowincji. W r. 1872 jako przywódca stronnictwa postępowego, był powołany do ministerjum i 1 sierpnia, po upadku Mahmuda Nedim paszy, mianowany w. wezyrem, wkrótce jednakże popadł w niełaskę u sułtana i w październiku t. r. usuniętym został, poczem przez lat kilka, jako człowiek prywatny przebywał w Konstantynopolu i zawiązał stosunki ze stronnictwem młodo-tureckiem. W sierpniu 1875 r. mianowany ministrem sprawiedliwości, przedsięwziął za pomocą wprowadzenia konstytucji rozbudzić w Turcji nowe siły żywotne. Planu tego nie mógł jednak przeprowadzić za wezyratu Mahmuda Nedim paszy i dlatego za pomocą powstania Softów 11 maja 1876 r. spowodował jego upadek. Również miał ważny udział przy strąceniu sułtana Abd-ul-Azisa (30 maja). Jednakże i teraz w. wezyr Mehmed Ruszdi pasza i minister wojny Hussein Awni pasza okazali się nieprzychylni planom **M.**, który został prezydentem rady państwa. Na zdetronizowanie Murada V (31 sierpnia 1876) początkowo nie zgadzał się **M.**, wkrótce jednakże pozyskał wpływ na sułtana Abd-ul-Hamida i w końcu, po ukończeniu wojny serbskiej i zgromadzeniu się konferencji w Konstantynopolu, dosięgnął swego celu; 16 grudnia mianowany w. wezyrem, ogłosił 23 t. m. wprowadzenie konstytucji. Wkrótce jednakże z powodu wypowiedzenia myśli, że dom Osmana nie jest już zdolny do rządów i musi być zastąpiony inną dynastją, był 5 lutego 1877 r. jako zdrajca stanu skazany na śmierć, ułaskawiony jednak, został wsadzony na okręt i wywieziony do Włoch, skąd udał się do Anglji. Dopiero 1878 r. dozwolono mu powrócić, przeznaczywszy Kretę na miejsce zamieszkania. Następnie mianowany został gubernatorem Syrji. **M. p.**, jako gubernator Syrji nie korzystał należycie ze stanowiska swego dla przeprowadzenia reform, a dążył przedewszystkiem do rozszerzenia zakresu swej władzy; gdy zaś wskutek zmiany gabinetu w Anglji, sułtan mniej zaczął zwracać uwagi na opiekę, jaką Anglja otaczała **M.**, został on przeniesiony z Damaszku na walego w Smirnie w 1880 r. Oskarżony o udział w zamordowaniu sułtana Abd-ul-Azisa (4 czerwca 1876 r.) został 1881 w Smirnie aresztowany, gdy konsulat francuski, dokąd się schronił, odmówił mu przytułku. W procesie **M.** oskarżenie uznał za nędzne oszczerstwo, skazany wszakże został na śmierć; sułtan jednak nie śmiał wykonać wyroku i ułaskawił go zesłaniem do Taif w Arabji, gdzie † 1884. Był to jeden z niewielu ludzi, którzy mogli przyczynić się do zreformowania i podniesienia Turcji. Napisał: „La Turquie, son passé, son avenir." Por. Bruswik „La verité sur M. P.;" Léonzon le Duc „Midhat Pascha" (1877).

Midat-pasza.

Middelburg, stolica niderlandzkiej prowincji Zeelandji, wzniesiona na wyspie Walcheren, połączona ze Skaldą spławnym kanałem, przy którego ujściu pod szańcem Rammekens leży właściwy port miasta. **M.** liczy 16,000 miesz., ma wspaniały ratusz gotycki, starodawne opactwo, i prowadzi obszerny handel.

Middeldorpff Albrecht Teodor, lekarz, * 1824 we Wrocławiu, † 1868, studjował medycynę we Wrocławiu i Berlinie, 1846 r. został asystentem Purkynjego we Wrocławiu, 1854 profesorem chirurgji. Podał kilka nowych metod operacyjnych i wprowadził metodę wykonywania operacji za po-

mocą galwanokaustyki. Wydał „Die Galvanokaustik“ (1854).

Middendorf Aleksander Teodor, naturalista i podróżnik, * 1815 w Inflantach, † 1894, studjował medycynę w Dorpacie, Berlinie i Wiedniu, 1839 został profesorem zoologji w Kijowie, a w r. 1845 członkiem akademji w Petersburgu; w 1840 przedsięwziął podróż wraz z Baerem do morza Białego i Laplandji, a we dwa lata później z polecenia akademji nauk w Petersburgu podróż naukową do Syberji północnej, podczas której zwiedził wybrzeża morza Ochockiego, oraz rzeki Amur i w końcu 1845 powrócił do Petersburgu. W r. 1860 osiadł w dobrach swoich w Liflandji. Jeszcze raz zwiedził Syberję 1869 wraz z wielkim księciem Włodzimierzem, a 1870 Nową Ziemię i Islandję z w. ks. Aleksym. Oprócz wielu rozpraw zoologicznych ogłosił: „Reise in den äussersten Norden und Osten Sibiriens“ (4 t., Petersburg, 1847—57); „Einblicke in das Ferghanathal“ (1881).

Middlesbrough (wym. *Middlesbro*), miasto nadmorskie i oddzielne hrabstwo w hrabstwie York w Anglji, przy ujściu rz. Tees, powstało dopiero w r. 1830 z powodu odkrycia kopalni żelaza, wzrastało szybko i posiada już 80,000 miesz. Posiada katedrę katolicką, bibljotekę, teatr, wielkie fabryki żelaza i stali, warsztaty okrętowe i mechaniczne, fabryki chemiczne, wielkie doki. Jest siedliskiem biskupa katolickiego.

Middlesex, hrabstwo angielskie, jedno z najmniejszych w królestwie, zajmuje 734 klm. kw. i 3,252,000 miesz. Hodowla bydła i ogrodnictwo są tu w kwitnącym stanie. Miastem głównem jest Brentford.

Middleton, miasto fabryczne w hrabstwie Lancaster w Anglji, nad r. Irk, o 8 klm. na północ od Manchesteru, 20,000 miesz., posiada fabryki tkackie i farbiarnie.

Middleton Conyers, teolog i historyk angielski, * 1683 w Richmond, † 1750, był profesorem w Cambridge. Najważniejszem jego dziełem jest: „The history of the life of Cicero“ (2 t., Londyn, 1741, 3 ed., 3 t., Londyn 1801). Jest także autorem dzieła: „Antiquitates Middletonianae“ (Londyn, 1754) i „Miscellaneous works“ (4 t., Londyn, 1752—57).

Middletown, miasto w stanie Connecticut w Unji północno-amerykańskiej, posiada uniwersytet weslejański, muzeum, obserwatorjum astronomiczne, seminarjum, szpital dla obłąkanych i liczy 10,000 miesz.

Midgards, „Świat ludzki,“ w mitologji skandynawskiej, świat pośredni, miejsce zamieszkania ludzi, zamknięty przez węża, M. morza.

Midi (franc.), południe. *Canal du Midi* czyli kanał Langwedocki; *Dent du Midi*, wierzchołek górski, 3,285 metr. wysoki, w Alpach sabaudzkich, w szwajcarskim kantonie Wallis; *Pic du Midi d'Ossau*, szczyt górski w Pirenejach, we francuskim departamencie Niższych Pirenejów, 2,885 metr. wysoki. Na północ od niego, w departamencie Pirenejów wyższych położony jest *Pic du Midi de Bigorre*, 2,877 metrów wysokości.

Midian (*Madian*), prowincja w Arabji północno-zachodniej, nad morzem Czerwonem, od 1887 r. pozostaje pod władzą Turcji (do tego czasu należała do Egiptu), wzmiankowana już w Biblji (2 Mojż. 2,15), obfituje w bogactwa mineralne, eksploatowane już przez Rzymian, po których pozostały ślady robót granicznych. Posiada drogie kamienie, rudę żelazną, siarkę, sól kamienną, srebro, miedź i in. Por. Burton „The gold mines of M. and the ruined midianite cities“ (Londyn, 1878); tenże „The land of M. revisited“ (2 t., 1879).

Midletonit, minerał, ob. Retynit.

Mid-Lothian, albo *Edymburskie*, jedno z trzech hrabstw Lothian, w południowej Szkocji, obejmuje 940 klm. kw. i m. st. Edymburg.

Midrasz, (hebr.) zbadanie; mianowicie u Żydów alegoryczny wykład Pisma św.

Midshipman, *miczman*, w angielskiej marynarce kadet na okręcie wojennym.

Miech, przyrząd, służący do wtłaczania z pewną siłą powietrza do przestrzeni, gdzie naturalny jego przypływ nie jest wystarczającym. **M.** *zwyczajny* jest szczególnym rodzajem pompy ssąco-tłoczącej. Składa się z dwu ścian drewnianych, złączonych z sobą szerokim pasem skórzanym. Przy cieńszym końcu **M.** przystosowuje się do niego wylot czyli rura metalowa, którą wypływa powietrze. Dolna ściana, drewniana, opatrzona jest otworem,

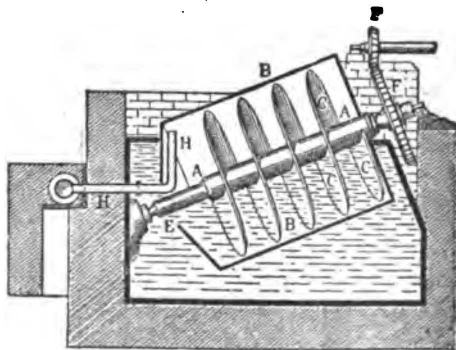

Fig. 1. Miech szrubowy (kuniardela).

zamkniętym klapą skórzaną, nawewnątrz się otwierającą. Tym sposobem za każdem odsunięciem od siebie ścian **M.** powietrze wdziera się do niego przez wspomniony otwór; gdy zaś następnie ściany będą napowrót zbliżone do siebie, powietrze ściskane zamyka klapę otworu, którym weszło, i zmuszone jest uchodzić z siłą, przeznaczoną ku temu rurą. Każdy dobry **M.** w celu ujednostajnienia wypływu winien być opatrzony regulatorem czyli zbiornikiem powietrza. Wielkie **M.** *kowalskie* niczem się nie różnią od podręcznych. Do poruszania ich używane bywają bardzo rozmaite przyrządy. Najbardziej rozpowszechnione są obecnie **M.**

walcowe, w których powietrze zagęszcza się działaniem tłoka; **M.** te są stojące lub leżące, a wprawiane w ruch są działaniem kół wodnych, turbin lub pary. Cagniard de Latour do **M.** doskonale zastosował szrubę Archimedesa. W takim **M.** *szrubowym* czyli *kaniardeli (cagniardelle)* wał *A* (fig. 1)

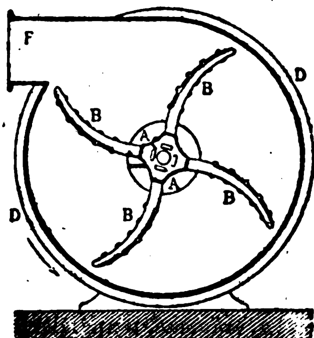

Fig. 2. Miech odśrodkowy.

wraz z walcem *B* wprawia się w obrót za pośrednictwem kół zębatych *FF*; szruba *C* czerpie powietrze na jednym końcu ponad wodą i wyrzuca je przy *H*, gdy woda wypływa przy *E*. **M.** *wiatraczkowe* zwane *bąkami*, używają się głównie w

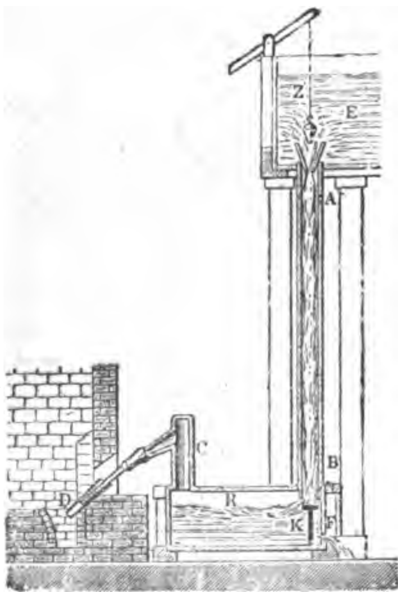

Fig. 3. Trąb.

wielkich fabrykach, posiadających po kilka lub kilkanaście ognisk kowalskich, tudzież w giserniach. W **M.** *odśrodkowcowym* czyli *centryfugalnym* (fig. 2) przy szybkim obrocie powietrze czerpie się przy otworze środkowym *A* i działaniem skrzydeł *B* odrzuca się ku obwodowi *D*, skąd wyrzucane zostaje otworem *F*. Miechy takie należą właściwie do kategorji wentylatorów (ob.). **M.** zwane *trąbami* polegają na tej zasadzie, że strumień wody, wprowadzany do rury, porywa ze sobą powietrze, które następnie się oswobadza. Woda ze zbiornika *E* (fig. 3) przechodzi do rury *AB*, rozbija się o przegrodę *K*, powietrze oswobodzone gromadzi się w *R* i naciskiem wody wytryska przez *CD*. Woda z *R* wypływa przez otwór *F*, zatyczka *Z* służy do regulowania dopływu wody. **M.**, które dostarczać mają znacznych ilości powietrza pod wielkiem ciśnieniem, posiadają niekiedy wielkie wymiary; **M.** walcowe mają średnicę dochodzącą do 3 metrów i wydają wiatr pod naciskiem 3 atmosfer. Por. Ihering „Die Gebläse" (1893).

Miechowa, Maciej z..., ob. Miechowita.

Miechowice, wieś w pruskiej regencji Opolskiej, w okręgu Bytomskim, ma kościół gotycki, kopalnie żelaza, cynku i srebra, 5,000 miesz., głównie katolików.

Miechowici, ob. Bożogrobcy.

Miechowicz Franciszek, matematyk i budowniczy, * 1783 na Wołyniu, † 1852 w Żytomierzu, kształcił się w Krzemieńcu, gdzie następnie był przez lat kilka nauczycielem fizyki i kosztem tejże szkoły wysłanym został w r. 1818—1821 do szkoły politechnicznej w Paryżu; po powrocie 1821 r. mianowany został nauczycielem mechaniki i architektury w liceum, w którem wykładał także geometrję wykreślną z jej zastosowaniami; jednocześnie był architektem szkoły i zarządzał instytutem mechaników. W r. 1834 został profesorem zwyczajnym uniwersytetu w Kijowie i architektem okręgu naukowego. Ogłosił: „Teorja machin, do łatwego ich wyrachowania zastosowana" (Krzemieniec, 1828).

Miechowita, Maciej z *Miechowa*, znakomity dziejopis, doktor medycyny i nauk wyzwolonych, * 1456 w Miechowie, † 1523. Zostawszy magistrem akademji krakowskiej r. 1479, dla wydoskonalenia się w medycynie uczęszczał jeszcze na uniwersytety niemieckie i włoskie; w Padwie otrzymał stopień doktorski. Wróciwszy do kraju roku 1485, został profesorem akademji krakowskiej na wydziale filozoficznym. Biegły w sztuce lekarskiej, był lekarzem nadwornym Zygmunta I i Wacława króla czeskiego i węgierskiego. Sprzykrzywszy sobie jednak życie dworskie, wstąpił do stanu duchownego i został kanonikiem krakowskim, nie opuszczając przecież katedry profesorskiej. W ciągu zawodu swojego był siedm razy wybierany rektorem akademji, ostatni raz w r. 1519. Dorobiwszy się znacznego majątku, używał go wspaniałomyślnie na cele szlachetne i dobroczynne; wspierał uboższych profesorów i zakładał szkółki, których w samym Krakowie cztery urządził, fundował szpitale i t. d. **M.** położył wielkie zasługi dla literatury polskiej wydaniem dzieł: „Tractatus de duabus Sarmatiis Asiana et Europiana et de continentis in eis" (Kraków, 1517; 2 ed., Wiedeń

1518; 3, Kraków, 1521, p. t. „Descriptio Sarmatiarum Asianae et Europianae et eorum quae in eis continentur" i częściej; polski przekład Glabera z Kobylina, Kraków, 1535; 3 ed. 1545; włoski An. Maggi, Wenecja, 1561 i częściej; niemiecki Augsburg, 1518), część traktująca o Rosji wyszła osobno w dziele Wucheljusza „Rerum Moscoviticarum..." (1610); dzieło to, jak na owe czasy, wyborne; jest to pierwsza geografja dawnej Polski krytycznie napisana; „Chronica Polonorum a prima propagatione ab ortu Polonorum usque ad an. 1506" (Kraków, 1519; 2 wyd. razem z Decjusza historycznemi pismami, tamże, 1521; 3 ed. w *Zbiorze* Pistocjusza, t. 2-gi; przekład włoski Maggi Wenecja, 1562); jest to pierwsza historja polska drukowana; pod względem krytycznym dużo jej zarzucają. Oprócz tych, wyszło także kilka dzieł medycznych, jak: „Excellentissimi Viri Mathiae de Miechow artium et medicinae Doctoris contra sevam pestem regimen accuratissimum" (3 wyd., Kraków, 1527); „Conservatio sanitatis" (tamże, 1522); „Editio Venerabilis D. Matthiae de Miechow, art. et med. Doctoris aximii etc. pro conservanda hominum sanitate familiarissimo collecta. Immatura editio in immortalem candorem illius magni medici doctoris etc." Kraków, 1535, wyd. 3, tamże).

Miechowita Justyn, *Miechovius Miechoviensis*, Dominikanin, sławny kaznodzieja, * 1594 w Miechowie, odbywał nauki w Bolonji, potem był kaznodzieją w Paryżu i Wiedniu, wróciwszy do kraju został przeorem w Gdańsku, a następnie regensem studjum generalnego w Krakowie, gdzie † roku 1670. Pomiędzy jego dziełami celniejsze są: „Discursus praedicabiles super litanias Laurentanas B. Virg. Mariae tn duos domos distributi" (2 t., Paryż, 1632, 3 wyd., Paryż, 1660).

Miechownica, *workowiśnia*, *pęcherzyca (Physalis)*, rodzaj roślin z rodziny psiankowatych, cechujący się kielichem 5-wrębnym, koroną tacowatą i jagodą 2-komorową, otoczoną wydętym kielichem; zioła roczne lub trwałe, rzadko krzewy, we wszystkich częściach świata. **M.** *pęcherzasta*, *wiśnia żydowska*, *wiśnia w pęcherzach (P. alkekengi)*, ziele w Europie płd. i środ., u nas w płd. okolicach kraju, ma jagody otoczone kielichem szkarłatnym, jadalne, lecz muszą być starannie oczyszczone od małych, żółtych, gruczołkowatych ciałek, znajdujących się na wewnętrznej stronie kielicha, które im nadają smak gorzki. Działają silnie moczopędnie i były niegdyś używane w medycynie.

Miechowski powiat, stanowi część gub. Kieleckiej, ma 1,204 w. kw. przestrzeni i 114,423 miesz. (1897). Oprócz miasta powiatowego Miechów jest tu 4 osad i 24 gmin.

Miechów, miasto powiatowe w gub. Kieleckiej, nad małą strugą, zwaną Cichą, i nad rzeką Wielką, istniało już jako osada wiejska w XII w. i było własnością możnej rodziny herbu Gryf. Jeden z członków tej rodziny Jaksa, wracając z wyprawy krzyżowej z Palestyny, sprowadził do Polski z Jerozolimy zakonników reguły św. Augustyna, stróżów Grobu Chrystusowego, nadawszy im 3 wsie: Miechów, Zagórzyn i Komorów, wystawił dla nich pierwszy kościół i klasztor w Miechowie roku 1162. I odtąd to powstali u nas Bożogrobcy, później Miechowitami przezwani. Wieś tę zamienił na miasto Przemysław II, książę wielkopolski i krakowski r. 1290. Spalone w latach 1344, 1379, 1506, 1595 i 1746, zubożało zupełnie i dopiero po zniesieniu Bożogrobców, dla których liczne ponosić musiało ciężary, dźwigać się nieco poczęło, gdy w r. 1863 nowy straszny pożar na nowo przywiódł je do upadku. Kościół dawnych Bożogrobców, po wielkim pożarze 1746 przez nich samych odbudowany, a w r. 1863 ocalony, liczy się do najpiękniejszych w kraju. **M.** ma dzisiaj 4,156 mieszkańców (1897).

Miecz (łac. *gladium)*, broń sieczna, różniąca się od szpady i pałasza większą szerokością, oraz podwójnem ostrzem, czyli obosieczna, nigdy nie ma gardy. Jest to broń bardzo dawna, używana już przez Egipcjan i Asyryjczyków. Homer wspomina tylko o **M.** bronzowym. **M.** grecki *(sifos)* miał

Rękojeść miecza Stefana Batorego.

Miecz regimentarski.

klingę długą na 40—45 cm. i szeroką na 5—6 cm. W w. XVI i XVII **M.** dochodził długości 1,2 m., a **M.** oburęczne wraz z rękojeścią miały długość 1,7 m. Po rozpowszechnieniu broni palnej **M.** zastąpiony został pałaszem i szpadą. **M.** był symbolem władcy nad życiem i śmiercią, a stąd najdłużej używany był przez katów. Podajemy tu dwa rysun-

ki **M.** polskich: Stefana Batorego (przechowywany w skarbcu częstochowskim), oraz miecz regimentowski (ob. Regimentarz). Por. Łepkowski „Broń sieczna wogóle i w Polsce, uważana archeologicznie" (Kraków, 1857); Burton „Book of the sword" (1885).

Miecz, w architekturze, ukośny z góry do dołu zastrzał (sztuka drzewa oparta o podwalinę i o słup prosto stojący, zarazem podpierający i wiążący z nim belkę poziomą, która leży na jego wierzchołku. **M.** nieco dłuższy nazywa się mieczunkiem.

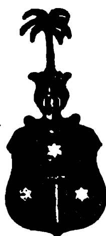
Miecz, gatunek ryb, ob. Włócznik.

Miecza, rzeka, bierze początek w gub. Tulskiej, pow. Bogorodzickim; ubiegłszy mil 29, wpada w pow. Lebiediańskim do Donu.

Mieczkowski Domicjan, pisarz historyczno-religijny, * 1803, † 1882 we Lwowie. Napisał: „Dzieje ludu izraelskiego pod sterem naczelników z rodziny asmonijskiej" (1860); „Ostatnia wojna Judajczyków z Rzymianami i zburzenie Jerozolimy" (1861); „Obrazy historyczne z czasów Stanisława Leszczyńskiego" (1861); „Opis życia i cudów św. Jana Kantego" (1867) i in.

Miecznik (łac. *ensifer, gladifer, armiger*), urzędnik dworski, którego obowiązkiem było nosić miecz, oznakę monarszą, przed osobą panującego. W Rzeczypospolitej byli miecznikowie koronni i litewscy, którzy w czasie uroczystości miecze przed królem nosili; bywali oni zarazem urzędnikami honorowymi i pełnili obowiązki swego urzędowania tylko wtedy, kiedy król przebywał w ich ziemi. W Koronie **M.** szedł po podkomorzym i zajmował trzynaste miejsce; w Litwie miał dziewiętnaste, następował bowiem po łowczym, a szedł przed koniuszym. Ostatnim *M. koronnym* był Rafał Chołoniewski, mianowany 1793, przeżył Rzeczpospolitą. *Miecznikiem w. ks. Warszawskiego* był ks. Aleksander Sapieha, syn Józefa, krajczego w. ks. Litewskiego, † 1812 r. Zaś ostatnim *M. litewskim* był ks. Michał Kleofas Ogiński, * 1765 r., targowiczanin, autor „Pamiętników o Polsce i Polakach," wydanych w 4-ch t., w Paryżu, 1826.

Miecznik, herb: W polu zielonem, między trzema 6-promiennemi złotemi gwiazdami — miecz. U szczytu—palma.

Miecznik.

Miecznikow Eljasz, zoolog, * 1845 roku, w gub. Charkowskiej, kształcił się w Charkowie, następnie w Niemczech. W 1868 został docentem w Petersburgu, 1870 r. profesorem w Odesie. W r. 1890 objął zarząd oddziału w instytucie bakterjologicznym Pasteura w Paryżu. Odbył kilka podróży w celach antropologicznych, najważniejsze jednak prace jego tyczą się historji rozwoju zwierząt bezkręgowych, jak jeżowców (1869), meduz (1870), raków i krocionogów (1871), oraz gąbek, co go doprowadziło do sporu z Haecklem. W r. 1884 ogłosił swoją teorję fagocytów (ob.). Nadto napisał: „Untersuchungen über die intracellulare Verdauung bei wirbellosen Tieren" (1883); „Medusologische Mitteilungen" (1886) i in.

Miecznikowski Aleksander, technik, * 1837 we wsi Paluchy w okolicach Warszawy. Po ukończeniu nauk gimnazjalnych, 1854 r., wysłany został r. 1856 kosztem rządu do szkoły sztuk, rękodzieł i górnictwa w Liège, skąd wróciwszy r. 1859 ze stopniem inżyniera mechanika, został nauczycielem mechaniki w gimnazjum realnem, 1862 r. nauczycielem przedmiotów fizyczno-matematycznych w gimnazjum III w Warszawie, a następnie profesorem w instytucie rolniczym w Nowej Aleksandrji. Oprócz wielu prac drobniejszych ogłosił: „Przewodnik dla kowali" (Warszawa, 1862).

Mieczowcy, ob. Mieczowi kawalerowie.

Mieczowi kawalerowie, albo *Mieczowcy*. Kupcy niemieccy z Bremy i Lubeki około 1158 wyrzuceni zostali przez burzę na brzegi Inflant i powoli zaczęli osiadać przy ujściu Dźwiny do morza Baltyckiego i rozkrzewiać tu wiarę chrześcijańską. Za nimi przybył *Meinard* albo *Meinhard*, zakonnik opactwa w Segebergu, celem nawracania pogan inflanckich, i wyświęcony przez arcybiskupa bremeńskiego na biskupa Liwonji, zbudował w mieście Ikskul kościół i osadził przy nim zakonników reguły św. Augustyna. Po Mejnardzie nastąpił *Bertold*, Cysters, który skłonił niektórych panów niemieckich do podniesienia krucjaty przeciwko poganom. Gdy Bertold został zamordowany przez pogan, a owa krucjata niewiele przyniosła pożytku, umyślono założyć zakon rycerski, obowiązany do walki nieustannej z poganami. Zakon ten zawiązał się staraniem *Alberta Buxhöwden*, następcy Bertolda, przyjął regułę Templarjuszów około r. 1204 i r. 1205 zatwierdzony został przez papieża Innocentego III. Pierwszym jego mistrzem był *Winno von Rohrbach*. Ubiór zakonu składał się z płaszcza białego, na którym był miecz czerwony i krzyż; stąd poszła nazwa **M. k.** *(Ensiferi)*, albo *Rycerzy Inflanckich*. W r. 1206 Albert, biskup ryski, sądząc się być panem Inflant, nadanych mu jakoby przez cesarza, odstąpił trzecią ich część **M. k.** Po Winnonie, zamordowanym przez jednego z rycerzy zakonnych, nastąpił *Wolkwin* (zwany także *Schenk von Winterstadt*), który zawierał kilkakrotne umowy z biskupami ryskimi i otrzymał część powiatu Tolowe. Niezadługo atoli potem nowy zrobiono podział Łotwy, w którym rycerze losem trzecią jej część dostali. Następnie biskup Estonji nadał im połowę swoich posiadłości, zastrzegając sobie tylko nad ustąpionym krajem juryzdykcję biskupią, a na nich wkładając obowiązek obrony od pogan. R. 1215 nastąpił nowy podział Estonji między biskupem tej prowincji, biskupem ryskim, a **M. k.** Gdy w r. 1221 Waldemar II, król duński, na prośby biskupa ryskiego, pragnącego obrony dla swe-

go kościoła, wkroczył do Inflant i założył po odniesionem nad poganami zwycięstwie zamek na wyspie Oesel, w. mistrz **M. k.**, przybywszy z deputowanymi inflanckimi do niego, zaprotestował przeciw zajęciu przezeń Inflant; Waldemar zrzekł się tej prowincji i nadał **M. k.** ziemię Sekkata i Ungannia, t. j. Estonję właściwą i powiat Dorpacki. Mimo to wszystko **M. k.**, zbyt słabi o własnych siłach, obok tego w ciągłych zatargach i sporach z biskupami ryskimi i w ustawicznej wojnie z poganami, widząc krytyczne położenie swoje i przyszłe klęski, po długich prośbach do stolicy apostolskiej, połączyli się 14 maja 1237 w Viterbo z zakonem Krzyżaków, przyjąwszy ich regułę, ubiór i dalsze dążności. Ob. Krzyżacy.

Mieczyk, ob. Gladiolus.

Mieczyński Adam, rolnik, * 1828 we wsi Ciborach, w pow. Pułtuskim, † 1892, kształcił się w instytucie gospodarstwa wiejskiego i leśnictwa w Marymoncie, 1852 r. został urzędnikiem leśnym komisji rządowej skarbu, 1856 profesorem gospodarstwa w instytucie szlacheckim w Warszawie. W r. 1861 rozpoczął wydawnictwo *Gazety rolniczej*, do której następnie przyłączył *Bibljotekę rolniczą*. Ważniejsze dzieła jego są: „Pszczelnictwo polskie“ (2 wyd., 1862); „Rzeczy gospodarskie“ (1859); „Gospodarstwo mleczne“ (1860); „Rolnik początkujący“ (2 wyd., 1862); „Dobry pszczelarz“ (1861); „Nauka o torfie“ (1862); „Zasady leśnictwa“ (3 t., 1863); „O poznawaniu mleczności krów“ (1864) i in.

Mieczyński Stanisław, * 1843 r., pedagog i pisarz z zakresu pedagogji, kształcił się w Łowiczu i Łomży, w r. 1863 wstąpił na wydział filologiczny Szkoły Głównej, który ukończył w 1869 ze stopniem magistra, pomieścił wiele artykułów w *Przeglądzie pedagogicznym*, *Ateneum* i innych pismach. Przełożył dzieło Guhla i Konera „Hellada i Roma“ (t. 1, Warszawa, 1896 z ilustracjami), oraz Geigera „Odrodzenie i humanizm we Włoszech i Niemczech“ (Warszawa, 1896, w *Bibljotece najcel. utworów literat. europ.)*; Caro „Dzieje Polski“ (t. 4, 1892 i t. 5, 1899). W roku 1900 opracował wraz z Chmielowskim t. I Szkoły Głównej warszawskiej p. t.: „Wydział filologiczno-historyczny.“

Mieczyński Stanisław

Mieczysław albo **Mieszko,** imię kilku królów i książąt polskich, z których dwaj pierwsi podług źródeł noszą imię *Mieszko Lambert.*

Mieczysław I, Mieszko albo *Mieszko Lambert* I, 960 (962)—992, wedle podania o Piastach syn Ziemomysła. Otrzymawszy po przodkach niezbyt jeszcze obszerne państwo (Wielkopolska, część Śląska, Mazowsze i Kujawy), pierwszy je wprowadził na szerszą widownię działalności. W r. 963 jakiś Mieszko, ks. Słowian, pokonany został przez panów niemieckich: hrabiego Wichmana i marg. Gerona. W r. 965 poślubił **M.** chrześcijankę Dąbrówkę, ks. czeską, córkę Bolesława Pobożnego; za jej wpływem sam **M.** z częścią narodu przyjął chrzest 966 r., a 968 założył i uposażył (zapewne przy współdziałaniu Ottona I cesarza niem.) pierwsze biskupstwo w Poznaniu, oddawszy je w zarząd Jordanowi. Biskupstwo to zostawało pod zwierzchnictwem metropolji magdeburskiej. Fakt ten niezmiernej jest w historji naszej doniosłości. Chociaż bowiem **M.** przez przyjęcie chrztu i pobratanie się z Niemcami wywołał niezadowolenie w części własnego narodu i zdradził sprawę Słowiańszczyzny, jednakże przez to samo właśnie usunął grożące słabej jeszcze Polsce niebezpieczeństwo ze strony Niemców, a pod opieką nowej religji mógł dążyć jako chrześcijanin do niepodległości trwałej, bo na wyższej cywilizacji opartej. Na stosunek **M.** do cesarstwa Niemieckiego niezgodne dotychczas są opinje historyków. Faktem jest, że **M.** składał hołdy cesarzowi w Quedlinburgu, dostawiał mu wojska pomocnicze nawet przeciw braciom słowiańskim (986 i 991), płacił może i daninę, ale nie mniej pewnem jest i to, że **M.** nie uznawał się za członka rzeszy Niemieckiej, że zawsze miał na oku interes Polski, że walczył z margrabiami niemieckimi (pokonał ich pod Cidinem 972), zawiązywał stosunki wewnątrz samego cesarstwa na korzyść Polski (z Henrykiem ks. bawarskim, Bolesławem czeskim i Mestwinem obotryckim przeciw Ottonowi II i Ottonowi III 984) i nie wahał się występować przeciw samemu cesarzowi. Zawisłość więc **M.** od cesarstwa jest stosunkiem nowonawróconego księcia do państwa, skąd wypłynęła wespół z nawróceniem połączona cywilizacja. Chwilowa zależność narodu słabego od zorganizowanej w potężne państwo cesarstwa przyśpieszyła przecież przeciwstawienie Niemieczyźnie wielkiego i silnego państwa polsko-słowiańskiego. Po śmierci Dąbrówki 977 r. porwał **M.** mniszkę Odę z klasztoru Kalwe, a nowa małżonka pracowała gorliwie około rozszerzenia chrześcijaństwa. Z Czechami zerwała się zgoda 990 r.; **M.** otrzymał pomoc od Niemców, ale końca wojny rozpoczętej nie znamy. O stosunkach wewnętrznych pod rządami **M.** nic zupełnie nie wiemy. **M.** † 992, założywszy roztropnością i rozumem podwaliny do przyszłości Polski. Zamknięte w ciasnych granicach życie narodowe poczyna się rozwielmożać i wszechstronnie rozwijać. Następcą **M.** był Bolesław W. (ob.)

Mieczysław I.

Mieczysław II, *Mieszko* albo *Mieszko Lambert* II, 1025—1034, syn Bolesława W., * 990.

Mieczysław II.

Jeszcze za życia ojca chlubnie odznaczał się w bojach i używany był do ważnych misji dyplomatecznych. Posiadał **M.** wiele dzielności, ale nie miał tyle zdolności, aby podołać wielkiemu swemu zadaniu: utrzymać w całości genjalne dzieło ojca. Zaraz po wstąpieniu na tron uroczyście się koronuje w Gnieźnie, jako król niezależny i jedynowładca. Za przykładem ojca wypędza brata Ottona Bezbraima, który z nienawiści wyszukuje w sąsiednich narodach nieprzyjaciół przeciw **M.** Stefan, król węgierski, zagarnia południowe stoki Karpat (przed 1029), Konrad II cesarz pobity 1029, zmusza następnie **M.**, który w połączeniu z Lutykami szerokie rozpuszczał zagony, do pokoju 1031; równocześnie Brzetysław syn Oldrzycha czeskiego zdobywa Morawję, a Jarosław ruski odbiera 1030 grody czerwieńskie. Otton mimo traktatu z cesarzem wtargnął na czele Niemców do głębi Polski, zagarnął ją, przesłał insygnia królewskie cesarzowi i, wykonawszy mu przysięgę na wierność, tyrańsko panować zaczął. **M.**, zewsząd naciskany przez wrogów, szukał schronienia w Czechach, ale tu został przez Oldrzycha uwięziony i sromotnie okaleczony. Wrócił wprawdzie do kraju po zabiciu przez lud Okrutnego Ottona (1032), ale złamany, zniedołężniały i do dalszego przeciw cesarstwu oporu niezdolny, złożył cesarzowi w Merseburgu przysięgę na wierność (lip. 1032) i odstąpił 2 dzielnice bawiącym w Niemczech krewniakom, za co odzyskał insygnia królewskie. Pod koniec życia zajaśniał **M.** raz jeszcze dawnem męstwem, odniósł piękne zwycięstwo nad Pomorzanami i kraj ich zagarnął (1033). Podług Gallusa, † **M.** w szaleństwie 1034, zostawiając kraj na pastwę strasznego zamieszania. Pozbawiony genjuszu ojca, przypłacił **M.** żądzę zrównania mu i własnym upadkiem i dzieła jego skrzywieniem. Mimo to przecież za usiłowania swe dzielne, acz nieszczęśliwe i smutne, nie zasłużył bynajmniej na przydomek *Gnuśnego*, jakim go raczą niektórzy historycy. Rehabilitacja tego króla, przez nowszych dziejopisarzów podjęta, najzupełniej jest usprawiedliwiona, jakkolwiek dla braku źródeł panowanie jego dostatecznie nie jest jeszcze wyświetlonem. Żoną jego była Ryksa (ob.), a następcą *Kazimierz Karol* (ob.). Por. Anatol Lewicki „Mieszko II.“

Mieczysław, *Mieszko* syn Bolesława Szczodrego i Wisławy ks. halickiej, wraz z ojcem uciekłszy do Węgier, wychowywał się tamże pod opieką króla Władysława, który go pokochał jak własne dziecię. Władysław Herman z niewiadomych nam bliżej powodów (może naciskany przez Władysława, króla węgierskiego) przywołał **M.**, dzielnego młodzieńca, prawego kraju dziedzica (1082 czy 1088?) i ożenił go z Eudoksją, ks. ruską (1088 r.). **M.**, pełen nadziei, zaskarbił sobie miłość powszechną, ale już następnego (1089) umarł, prawdopodobnie otruty przez możnowładców, którzy ojca jego stracili. Lud wiejski tłumami zbiegł się na jego pogrzeb, czcząc w nim zapewne pamięć jego ojca, a swego obrońcy. Król sprawców zbrodni nie dochodził.

Mieczysław Stary.

Mieczysław, *Mieszko* III *Stary*, ks. wielkopolski, trzeci syn Bolesława Krzywoustego z drugiej jego żony Salomei, córki Henryka hr. Bergen, * 1131. Skutkiem podziału ojcowskiego otrzymał **M.**, od *starego umysłu* Starym zwany, Wielkopolskę i Pomorze, a po śmierci Bolesława Kędzierzawego objął 1173 Kraków i stanowisko starszego księcia w Polsce. Historja jego, przez spółczesnych z wyraźną przedstawiona stronniczością, daje obraz zaciętej walki z możnowładztwem o jedynowładcze stanowisko księcia w Polsce, skutkiem czego są kilkakrotne wygnania **M.** Zaufany w silne związki pokrewieństwa z książętami niemieckimi, pomorskimi i czeskimi, otoczony mnóstwem urzędników, rządził **M.** surowo. Dla podniesienia władzy swej, hamował samowolę szlachty i duchowieństwa, bronił Żydów od prześladowań, usuwał z kraju fałszywą monetę. Nadużycia, popełniane zapewne przez urzędników, kładą kronikarze jako zbrodnicze występki na karb księcia. Malkontenci (możnowładztwo świeckie i duchowne) pod wodzą Gedki (ob.) biskupa krakowskiego, i Stefana wojewody krakowskiego, przywołali Kazimierza księcia sandomierskiego, który pod niebytność znienawidzonego **M.** zajął Kraków 1177 i z radością został przyjęty. **M.** wypędzony z Krakowa, musiał równocześnie z powodu buntu najstarszego swego syna, usunąć się nawet z Wielkopolski i osiadł w Raciborzu na Śląsku. Jakkolwiek ustawy zjazdu łęczyckiego (1180), potwierdzone przez papieża, zniszczyły pretensje **M.**, nie zaprzestał on jednak myśleć o odzyskaniu utraconych dzierżaw i starszeństwa w Polsce. Przy pomocy zięcia swego, Bogusława księcia pomorskiego, podejściem odebrał Gniezno, a pogodziwszy się z synem, powtórnie objął rządy w Wielkopolsce i knuł zarazem intrygi i wichrzył przeciw Kazimierzowi Sprawiedliwemu. Podczas wyprawy jego na Ruś 1191 zajął oprócz zamku, bronionego przez wojewodę Mikołaja, Kraków, ale za nadejściem Kazimierza musiał z niego ustąpić. Kiedy panowie małopolscy za przewodem biskupa Pełki po śmierci Kazimierza 1194 w myśl zjazdu łęczyckiego powołali na tron syna jego Leszka, **M.** obruszony takiem nieszanowaniem testamentu Krzywoustego, podburzał książąt śląskich i Pomorzan i otwarcie rozpoczął wojnę, ale pod Mozgawą kilkakroć

raniony zupełną poniósł klęskę i stracił syna Bolesława 1196. Niestrudzony przecież w zabiegach, dzięki swym matactwom osiadł znowu w Krakowie i choć został wypędzony przez Mikołaja, to jednak przy pomocy tego samego możnowładcy zajął Kraków po raz czwarty 1201, ale tegoż roku życie zakończył. W ciągu długiego swego żywota występuje **M.** ciągle jako wyznawca zasady dziedzicznego starszeństwa. Łącząc z pojęciem o władzy z epoki Bolesławów wyobrażenia cesarzów niemieckich, dążył do ugruntowania rządów absolutystycznych, ale używając nie zawsze narodowych środków w usiłowaniach swych rozbił się o opozycję możnowładztwa i duchowieństwa małopolskiego i mimowoli zwiększał popularność młodszej linji Kazimierzowej, której było znać przeznaczonem wydobyć Polskę z zamętu podziałów. **M.** trzykrotnie był żonaty: z Elżbiety królewny węgierskiej miał syna Odona, z Eudoksji Wszewołodymirownej Bolesława, poległego pod Mozgawą, Władysława Laskonogiego; o dwu innych synach Stefanie i Władysławie nic prawie nie wiemy; trzecią żoną była Adelajda, ks. brabancka; oprócz synów miał jeszcze podług Kadłubka 8 córek. Por. Smolka „Mieszko stary i jego wiek".

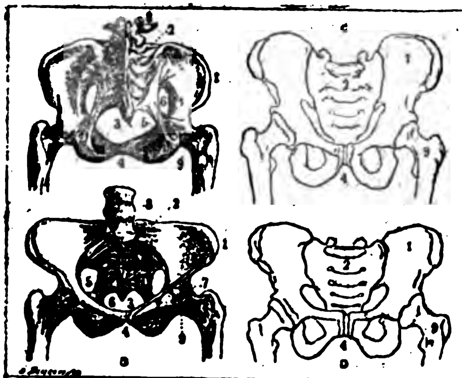
Mieczysław, *Mieszko Kulawy (Loripes),* książę śląski, syn wygnanego Władysława, a wnuk Krzywoustego. Po śmierci ojca 1163 za wstawieniem się cesarza otrzymał od Bolesława Kędzierzawego wespół ze starszym bratem, Bolesławem Wysokim, Śląsk środkowy i dolny. Niedługo wszakże obaj bracia siedzieli spokojnie. Już 1172, występując zapewne z pretensjami do Krakowa i władzy zwierzchniczej, otrzymali pomoc od cesarza Fryderyka I, który z ogromnem wyruszył wojskiem, ale bez walki, zadowoliwszy się okupem i uzyskaną nad Kędzierzawym przewagą, ustąpił, nic dla swych krewniaków nie zdziaławszy. **M.**, korzystając z ogólnych w 1177 r. zaburzeń, wygnał brata z jego dzielnicy i wystąpił z pretensjami do Krakowa; Kazimierz Sprawiedliwy ujął się za Bolesławem i zawarł układ, skutkiem którego Bolesław odzyskał swe posiadłości, ale Głogów musiał odstąpić najmłodszemu bratu Konradowi, **M.** zaś otrzymał dzisiejszy Śląsk górny jako księstwo Raciborskie. Mocą zapisu synowca swego Jarosława († 1201) wziął jeszcze ziemię opolską, † 1211 r. Por. August Sokołowski „Dzieje Polski ilustrowane;" „Dzieje narodu polskiego, na podstawie ostatnich badań naukowych" z przedmową Władysława Smoleńskiego.

Mieczysław z Poznania, pseudonim Miecz. Leitgebera.

Mieczysławska Makryna, ksieni Bazyljanek w Mińsku, napisała: „Pamiętniki" (Poznań, 1880). Losy jej wziął za temat do utworu poetyckiego Słowacki.

Mie d'Aghonne Justyna Ludwika Filipina, Lacroix, znana pod nazwiskiem M. d'A, powieściopisarka francuska, * 1823 w Tuluzie, † 1897. Ogłosiła szereg powieści w swoim czasie wielce poczytnych, z których lepsze: „Jeanne de Flers" (1860); „Le premier amour d'une jeune fille" (1862); „Le Mariage d'Annette" (1865); „La Perle de Candelair" (1872); „L'Ecluse des cadavres" (1875); „Les mémoires d'un chiffonnier" (1880); „Guenillard I" (1884); „Les amours d'une femme honnete" (1885); „Les nuits Sanglantes" (1887); „Le Vampire aux yeux bleus" (1886); „L'Usurier des gueux" (1888) i in.

Miednica *(Pelvis)*, część szkieletu, stanowiąca dolne zakończenie tułowia i przyczep dla kończyn dolnych. **M.** ma postać szerokiego kostnego pierścienia, zawierającego jamę, otwartego u góry i u dołu; część górna, obszerniejsza, niezupełna i na zewnątrz odwinięta, nosi nazwę **M.** większej, część dolna, węższa, zamknięta i bardziej cylindryczna, nosi nazwę **M.** małej. Ta postać zbliża **M.** do miednicy, używanej do mycia. Składają ją dwie wygięte kości bezimienne (ob.), od przodu po-

A. Miednica z więzami, widziana od strony grzbietniej. B. Miednica z więzami, widziana z przodu. C. Szkielet miednicy męskiej. D. Szkielet miednicy kobiecej.

1. Kość biodrowa. 2. Kość krzyżowa. 3. Kość ogonowa. 4. Spoidło łonowe. 5. Wiąz krzyżowo-kulszowy. 6. Mały wiąz kulszowy. 7. Wiąz Puparta. 8. Kręgi lędźwiowe. 9. Główka kości udowej.

łączone z sobą, od tyłu oddalone i zawierające kość krzyżową. W jamie miednicy znajduje się dolna część kiszek, pęcherz moczowy, a u kobiety i macica, oraz jej przydatki (jajowody i jajniki); górny otwór łączy ją z jamą brzuszną, a dolny, zamknięty kroczem, zostawia otwory dla organów trawienia, moczowych i płciowych. Kształt **M.** ma bardzo ważne znaczenie u płci żeńskiej, gdyż płód w czasie porodu przecisnąć się musi przez jej jamę; zwężenie więc znaczniejsze miednicy z jakichkolwiek powodów i w jakimkolwiek wymiarze utrudnia poród, wymaga pomocy sztuki i rodzącą na największe niebezpieczeństwa naraża. Najczęstszą przyczyną zwężenia jest choroba angiel-

ska w dzieciństwie przebyta, chorobne rozmiękczenie kości, wyrosty kostne miednicy, ku wewnątrz sterczące i t. d., często wszakże ta wadą budowy występuje bez przyczyn wyliczonych.

Miednicki zamek, o 4 mile od Wilna, przy drodze pocztowej do Mińska prowadzącej. Jest to ruina zamku wzniesionego w XIV czy XV w., w którym Olgierd i jego żona Julijanna często latem przebywali.

Miedniewice, wieś prywatna w gub. Warszawskiej, pow. Błońskim, słynna odpustami i cudawnym obrazem Bogą Rodzicy.

Miedniki, inaczej *Wornie* zwane, stolica dawnej djecezji żmujdzkiej, położona między czterema jeziorami, z których największe Łukszta. Tu za czasów pogaństwa, śród lasów i bagien, kapłani Perkuna palili pono wieczny ogień na cześć jego. Miejsce to bogate jest we wspomnienia historyczne, mianowicie z czasów wojen Krzyżaków z Litwą. Dzisiejszy kościół tutejszy po kilkakrotnem spaleniu poprzednich katedralnych, wybudował biskup Kazimierz Pac roku 1691, a gdy ten przez pożar zniszczony został, naprawił go roku 1817 własnym kosztem Józef Arnolf książę Giedrojć.

Miedyń albo *Miadyń*, miasto powiatowe guberniji Kałuskiej, nad rzeką Miedynką, o 8 mil odległe od Kaługi, liczy 4,392 miesz. (1897); pamiętne jest bitwą, stoczoną 13 października 1812 r. między wojskiem rosyjskiem i awangardą korpusu księcia Józefa Poniatowskiego, dowodzoną przez generała Kniaziewicza.—*Miedyński powiat*, zajmuje 3,140 w. kw., z których ziemi uprawnej jest około 120,000 dzies., 15,700 lasów, 154,940 zarośli, i liczy 117,367 m. (1897).

Miedziana blacha, otrzymuje się zwykle przez walcowanie odlanych płyt miedzianych, które przez kucie doprowadzają się najpierw do grubości 15 mm.; walcowaniu poddają się bądź płyty rozżarzone, bądź też zimne. Najcieńsza **M. b.** w handlu ma grubość 0,5 mm. Do pewnych celów wyrabia się galwanoplastycznie.

Miedziana czerń, ob. Miedziane rudy.

Miedziana góra, wzgórze w powiecie Kieleckim, na gruntach wsi Kostomłoty, na 285 m. nad powierzchnię morza wzniesiona, nader ważna pod względem górniczym. Kopalnie tutejsze wydają miedź rodzimą, miedź szklistą, miedź pstrą, piryt miedziany, miedź szarą, miedź czarną, miedź sadzową, miedź czerwoną, miedź błyszczącą, miedź błękitną czyli lazurową, zielonomiedź czyli malachit, który tu za Stanisława Augusta w pięknych wydobywany był bryłach. Oprócz tych minerałów znajduje się tu jeszcze i glinka ogniotrwała.

Miedziana zendra, *miedziany popiół*, ob. Miedź.

Miedziana zieleń, ob. Chryzokol.

Miedziane rudy. Minerały, zawierające miedź, są bardzo liczne. *Miedź rodzima* znajduje się skrystalizowana w szeregu foremnym, często też w masach włóknistych lub zbitych; towarzyszy często innym minerałom miedzianym, jest czerwona, ale powierzchnia jej jest często pokryta tlenkiem lub zielonym węglanem; ma c. wł. 8,5—8,9, twardość 2,5—3. Tlenek miedzi stanowi *miedniak czarny*, czyli *czerń miedzianą*; do odmian jej należą *tenoryt*, *malakonit*, *chalkotrychit*. Z węglanów najważniejsze są *malachit* (ob.): *azuryt* (ob.); siarczany są rzadkie (ob. *Chalkantyt*), z krzemianów znamy tylko *diptas* (ob.) i *chryzokol* (ob.); fosforanów znamy kilka, wogóle rzadkie, jak: *libetenit*, *fosforochalcyt*, *pseudomalachit*; do arsenjanów należą: *afanez* (ob.), *erynit*, *lirokonit* czyli *miedniak soczewkowy*, *oliwenit* (*farmakochalcyt*); do chlorków *atakamit* (ob.), do arsenków *domejkit* (ob. Arsen), *algodonit* i in. Selenek miedzi stanowi *berzelin*, selenek srebra i miedzi *eukajryt*. Największą jednak ilość **M.** dostarczają siarki **M.**; tu należy *błyszcz miedzi* czyli *chalkozyn*, *blenda miedziana*, *siarek* **M.**, ciało pozoru kruszcowatego, barwy stalowej, krystalizujące w graniastosłupy sześciokątne, zawiera 80% **M.**, lecz znajduje się tylko przypadkowo w pokładzie kruszcu miedzianego, pokłady tworzy na Uralu. *Kowelin*, *siarnik* **M.**, *indygo miedziane*, jest ciałem ziemistem, dosyć rzadkiem. *Kruszec miedziany*, *chalkopiryt*, *miedź pstra*, *erubescyt*, *filipsyt*, *piryt miedziany*, siarek podwójny miedzi i żelaza, barwy bronzowo-żółtej, znajduje się w czworościanach, które dawniej zaliczano do szeregu foremnego, ale są właściwie z szeregu kwadratowego; najczęściej bywa w masach zbitych; jest to najważniejsza ruda **M.**, tworząca żyły lub składy głównie w utworach granitowych, niekiedy w osadowych; zawiera 35% **M.** Do rud **M.** należą też związki siarku antymonu z siarkami miedzi i ołowiu, oznaczane ogólną nazwą *szarodmiedniaku* czyli *rudy* **M.** *szarej*, a które rozróżniamy na *szaromiedniak ołowiany*, *brunonit*, krystalizujący w układzie prostokątnym; *szaromiedniak srebronośny*, *polibazyt*, krystalizujący w graniastosłupy sześciokątne; *szaromiedniak żelazisty*, *panabaz*, krystalizujący w czworościan regularny.—Roczna produkcja **M.** wynosiła w r. 1892 r. 260 miljonów kilogramów, obecnie jednak ocenia się ją na 400 miljonów klg.; przeszło część trzecią produkują Stany Zjednoczone i Chile; w Europie dostarczają jej najwięcej Hiszpanja, oraz Niemcy, Węgry i Rosja; dalej Japonja i Ziemia Przylądkowa. W królestwie Polskiem znajduje się w małej ilości pod Kielcami, głównie w postaci szaromiedniaku, obecnie nie jest eksploatowana.

Miedziane sole, *sole miedzi*, ob. Miedź.

Miedziane stopy, ob. Miedź.

Miedzianka, ob. Wąż.

Miedziany barwnik brunatny, *barwnik florencki*, *wrocławski*, *chemiczny*, składa się z żelazocjanku miedzi, daje piękną—ale nietrwałą farbę ciemno-brunatną.

Miedziany błękit, ob. Azuryt.

Miedziany błyszcz, *błyszcz miedzi*, ob. Miedziane rudy.

Miedziany krusz, ob. Miedziane rudy.

Miedziany witrjol, **M.** *koperwas*, ob. Miedź.

Miedziorytnictwo, ob. Sztycharstwo.

Miedzna, osada w gub. Siedleckiej, powiecie Węgrowskim, nad strugą Miedzianką; liczy 1,066 miesz. Jest tu kościół wybudowany w połowie z drzewa, w którego wielkim ołtarzu znajduje się cudowny obraz Matki Boskiej.

Miedź *(Cuprum)*, jeden z najważniejszych i najbardziej rozpowszechnionych metali, znajdujący się w przyrodzie w stanie rodzimym i licznych związkach (ob. Miedziane rudy). Pod względem chemicznym jest to pierwiastek dwuatomowy, którego symbol jest *Cu*, ciężar atomowy=63,1. Jest to metal barwy czerwonej, właściwej; za potarciem wydaje woń szczególną, nieprzyjemną; przez stopienie krystalizuje w sześciany, drogą galwaniczną można otrzymać **M.** skrystalizowaną w ośmiościany. Topi się przy 1200°. Ciężar właściwy **M.** zmienia się między 8,85 a 8,95. Jest bardzo ciągliwą, klepalną i wytrzymałą. W powietrzu suchem i w zwykłej temperaturze utrzymuje się bez zmiany, pod wpływem wilgoci i kwasu węglanego przyciąga tlen; na powierzchni metalu tworzą się wtedy plamy zielone, zwane niewłaściwie *grynszpanem* (ob. niżej). W temperaturze podniesionej **M.** pochłania tlen chciwie, pokrywając się najpierw brunatno-czerwoną powłoką tlenku miedzi, która przy dłuższem ogrzewaniu przechodzi w tlennik; powłoka ta, odpadająca przy kuciu, nazywa się *zendrą miedzianą* lub *popiołem miedzianym*. Pochłanianie tlenu w temperaturze zwykłej jest ułatwione obecnością kwasów lub amonjaku. W rozcieńczowym kwasie azotnym na zimno, oraz we wrzącym kwasie siarczanym, **M.** się rozpuszcza; wody nie rozkłada ani w obecności kwasów. *Sposoby otrzymywania* **M.** *z rud* są roz-

Fig 1. Piec płomienisty.

maite, zależne od natury rudy. Z rud tlenowych **M.** otrzymuje się przez redukcję węglem w piecach szachtowych lub płomienistych (fig. 1). Z rud siarkowych otrzymywanie **M.** jest trudne, głównie z powodu obecności żelaza; rudy te najpierw się prażą (fig. 2), następnie przetapiają z dodatkami kwarcowemi w piecach różnej konstrukcji (fig. 3), przez co żelazo, które się łatwo utlenia, wchodzi w związek z kwasem krzemnym i przechodzi do żużli, gdy **M.**, która się przy prażeniu utleniła, znowu w siarek miedzi przechodzi; tak otrzymany

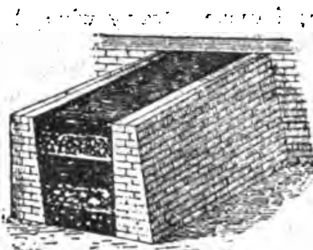

Fig. 2. Prażenie rudy miedzianej.

Fig. 3. Piec do topienia rudy miedzianej.

produkt nosi nazwę *miedniaku* czyli *kamienia bronzowego*, który przez prażenie z węglem przechodzi w *czarnomiedź*, t. j. miedź nieczystą, zawierającą siarek miedzi i żelaza. Dla oczyszczenia, czarnomiedź przetapia się w strumieniu powietrza (fig. 4), przez co siarka i metale, łatwo dające się utlenić, zostają oddalone, następnie, po ściągnięciu węgli i żużli, powierzchnią stopionej masy miedzianej skrapia się wodą, przez co krzepnie cienką warstwa **M.**, którą robotnik zdejmuje, na nowo pole-

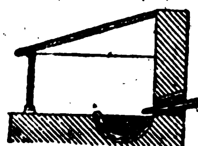

Fig. 4. Oczyszczanie czarnomiedzi.

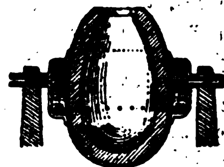

Fig. 5. Konwerter.

wa wodą, skrzepłą zdejmuje i t. d.; w tej postaci **M.** nazywa się *rozetową*. **M.** taka zawiera jeszcze pewną ilość tlenku, który ją czyni kruchą, a dla nadania jej kowalności przetapia się ją w hamerniach i odlewa w formy, jakie są najodpowiedniejsze do otrzymania żądanych wyrobów. Do wydzielania miedzi z miedniaku służy także *konwerter* Bessemera (fig. 5), w którym miedniak stopiony poddaje się działaniu wtłaczanego powietrza, a siarka, żelazo, arsen i antymon szybko przechodzą do żużli; urządzenie to sprowadza znaczną oszczędność paliwa. W ostatnich czasach do wydobywania miedzi zastosowano *metody elekrolityczne*; miedź wydzielana z roztworów jej soli zbiera się przy katodzie dokładnie już czysta. **M.** chemicznie czystą otrzymuje się też przez zredukowanie czystego tlennika miedzi w strumieniu czystego wodoru.—**M.** należy do najużyteczniejszych metali; używa się do fabrykacji kotłów, alembików, narzędzi kuchennych, przyrządów fizycznych i technicznych, w elektrotechnice i in. Blachy miedziane używają do obijania okrętów i pokrywania domów. Naczynia miedziane, używane do przyrządzania pokarmów, winny być starannie oczyszczane, gdyż wiele związków

M. jest szkodliwych; kwaśne potrawy winny być gotowane w naczyniach **M.** pobielanych. Najlepszą odtrutką na **M.** jest białko, które z tlennikiem miedzi tworzy związek nierozpuszczalny. Niemniej wchodzi **M.** w skład wielu użytecznych *stopów*, jak bronz, argentan, mosiądz, tombak, manheimskie złoto i in. (ob. te wyrazy). **M.** *biała* jest nazwą kilku stopów **M.**, arsenu i cyny, z których się wyrabiają zwierciadła do teleskopów i skale termometrów. **M.** biała chińska ma prawie blask srebra, składa się z **M.**, niklu, cynku i żelaza. Stop **M.** z glinem tworzy *bronz glinowy (aluminjowy)*, stop **M.** z żelazem daje **M.** *czarną*; stop 100 części żelaza i 5 **M.** używa się na kowadła. Por. Bischoff „Das Kupfer und seine Legierungen" (1865). *Związki* **M.** ważniejsze są: *Chlornik* **M.**, $Cu\,Cl_2$, otrzymuje się przez rozpuszczenie tlennika **M.** w kwasie solnym, stanowi masę brunatno-żółtą, krystalizuje z 2 cząsteczkami wody w barwie zielonej. *Chlorek* **M.**, $Cu_2\,Cl_2$, otrzymuje się przez ogrzewanie **M.** w chlorze, albo przez rozpuszczenie tlenku **M.** w kwasie solnym; jest to proszek biały krystaliczny, rozpuszczający się w amonjaku bezbarwnie, ale roztwór ten na powietrzu prędko błękitnieje. Z tlenem wydaje **M.** 4 związki: *Tlennik* **M.**, $Cu\,O$, otrzymuje się przez żarzenie miedzi na powietrzu lub przez ogrzewanie węglanu, jako czarny proszek: wodór i węgiel redukują go na **M.**, a kwasy rozpuszczają w barwie błękitnej, tworząc sole tlennika **M.** Używa się do barwienia na zielono szkła i emalji. Przez strącenie soli jego potażem otrzymuje się jego wodan, $H_2\,Cu\,O_2$, pięknego błękitnego koloru, stanowiący błękit bremerski. *Tlenek* **M.**, $Cu_2\,O$, znajduje się w przyrodzie, a sztucznie otrzymuje się przez ogrzewanie soli tlennika miedzi z potażem i cukrem gronowym lub innemi ciałami redukującemi; stanowi wtedy proszek czerwono brunatny; z powodu piękności barwy i trwałości tego związku wywołuje się go na powierzchni przedmiotów miedzianych i bronzowych. Przez strącenie soli tlenkowej potażem otrzymuje się osad żółty, który jest wodanem tlenku, $Cu_2H_2O_2$. Drugie dwa związki **M.** z tlenem, *podtlenek* **M.**, $Cu_4\,O$, i *półtoratlenek* **M.** *(kwas miedziany)*, prawdopodobnie $Cu_2\,O_3$, nie mają znaczenia. Związki **M.** z siarką, *siarek* **M.**, $Cu_2\,S$, i *siarnik* **M.**, $Cu\,S$, odpowiadają tlenkom, znajdują się w przyrodzie i mogą być otrzymywane sztucznie. *Sole* **M.** Z soli tlennika **M.** najważniejszy jest *siarczan tlennika* **M.**, *siarczan miedzi*, *siarczan miedziany*, *witryol* albo *koperwas miedziany* lub *niebieski witryol cypryjski*, $Cu\,S\,O_4$, który znajduje się gotowy w przyrodzie, a sztucznie może być otrzymany kilku sposobami: przez rozpuszczenie **M.** w kwasie siarczanym, przyczem wywiązuje się kwas siarkowy; przez ogrzewanie w piecach płomienistych miedzi z siarką; przez prażenie odpadków **M.** i zamianę ich na zendrę, a następne gotowanie, nakoniec jako produkt uboczny przy afinacji kwasem siarczanym. Sól ta krystalizuje w słupy romboidalne, pięknej barwy błękitnej *(siny kamień)*, rozpuszczalne w 4-ch częściach wody zimnej; przy ogrzewaniu traci wodę krystaliczną i staje się białą. Są też koperwasy złożone, jak witryol salcburski, złożony z siarczanu miedzi i żelaza, i in. Siarczan **M.** ma liczne zastosowania techniczne, w farbierstwie, do konserwacji drzewa (na podkłady pod szyny), w galwanoplastyce (ob.), do zaprawiania pszenicy do siewu i w in. Otrzymawszy został 1644 przez Van Helmonta i 1648 przez Glaubera. *Węglany tlennika miedzi* tworzą w przyrodzie różne minerały **M.** (ob. Miedziane rudy). Z roztworu witryolu miedzianego kwas arsenowy strąca sól zieloną, *arsenjon miedzi*, która służy za farbę pod nazwą *zieleni Scheelego*; piękniejsza od niej *zieleń szwejnfurcka* czyli *kaselska* jest mieszaniną arsenjonu z octanem miedzi. *Fosforan miedzi* tworzy w przyrodzie fosforochalcyt, chalkofilit i inne minerały. Kwas octowy wydaje kilka związków z tlennikiem miedzi, zwane w ogóle *grynszpanem*. *Octan miedzi obojętny* $(C_2H_3O_2)_2\,Cu+H_2O$ otrzymuje się, mieszając na gorąco roztwory octanu sodu i siarczanu miedzi. Krystalizuje w piękne słupy klinorombiczne, barwy ciemno-zielonawo-błękitnej, które zwano niegdyś kryształami Wenery; rozpuszcza się w 5 częściach wody wrzącej. Inny grynszpan, złożony w znacznej części z octanu dwuzasadowego $(Cu_2H_3O_2)_2\,Cu+CuO+6\,H_2O$, otrzymuje się przez pozostawienie na powietrzu, w ciągu kilku tygodni, blach miedzianych, w zetknięciu z sokiem winogronowym; blachy pokrywają się warstwą grynszpanu. Gryszpan używa się jako farba malarska, do przyrządzania zieleni szwejnfurckiej, w drukowaniu tkanin i w medycynie. Wogóle sole miedziane są zielone lub niebieskie, siarek amonu dają z niemi osad brunatno-czarny; nadmiar tego ostatniego odczynnika nie rozpuszcza osadu. W medycynie znajdują zastosowanie niektóre przetwory miedzi, najczęściej siarczan miedzi i ałun miedziany, jako leki ściągające, np. w chorobach łącznicy oka. W większych ilościach do żołądka wprowadzone, środki te drażnią go i wywołują wymioty; często w tym celu bywają też zadawane. Czy przy dłuższem użyciu **M.**, np. przy używaniu pokarmów gotowanych w naczyniach miedzianych, następuje otrucie, jest rzeczą dotąd wątpliwą, często bowiem zatrucie następuje przez domieszkę innych metali, jak ołowiu lub arsenu, skąd wielu lekarzy czystej **M.** za trującą nie uważa. Por. Tschirsch „Das Kupfer vom Standpunkt der gerichtlichen Chemie" (1893).—**M.** należy do metali najdawniej znanych, wyroby miedziane i bronzowe z czasów przedhistorycznych napotykają się obficie. Babilończycy, Asyryjczycy, Grecy używali broni miedzianej, Fenicjanie w obrabianiu miedzi i bronzu byli bardzo biegli. Co do produkcji **M.** ob. Miedziane rudy.

Miejsce, ludowa nazwa *łożyska*, ob. Płodowe jaje.

Miejsce geometryczne, w matematyce, linja

krzywa albo powierzchnia, której wszystkie punkty mają jedną i tę samą własność, tak np. okrąg koła jest miejscem geometrycznem punktów równooddalonych od jednego punktu.

Miejska górka (*Goerschen*), m. w w. ks. i reg. Poznańskiej, pow. Krobskim, przy trakcie z Rawicza do Kalisza, siedziba przemożnej niegdyś w Wielkopolsce rodziny Górków, wygasłej 1592, ma 1,500 mieszkańców.

Mielcke Chrystjan Bogumił, gramatyk litewski, był kantorem pukalskim i wydał: „Litewsko-niemiecki i niemiecko-litewski słownik" (3 cz., Królewiec, 1800); oraz „Gramatykę języka litewskiego" (tamże, 1800).

Mielec, miasto pow. w Galicji, niegdyś w wojew. Sandomierskiem, nad rz. Wisłoką, gniazdo domu Gryffów Mieleckich, W kościele parafjalnym znajdują się groby rodziny Mieleckich. Liczy 3,200 miesz.

Mieleccy, herbu Gryf, dawny ród szlachecki w Polsce. Znakomitszymi jego przedstawicielami są: **Mielecki** Stanisław, w 1531 kasztelan zawichojski, rotmistrz waleczny, niejednokrotnie odznaczył się w bojach.

Mielecki Jan, 1540 kasztelan wiślicki, potem wojewoda podolski i marszałek w. kor., surowy dla przestępców i ścisły przestrzegacz karności wojskowej. W wyprawie polsko-litewskiej 1557 przeciw Inflantom dowodził naczelnie armją polską; uląkł się jednak potężnego wojska Fürstenberg, mistrz Kawalerów Mieczowych, przeprosił króla i do wojny nie przyszło. **M.** † 1561.

Mielecki Mikołaj, syn poprzedniego, wojewoda podolski, od 1578 hetman w. koronny. W r. 1572 jeszcze jako wojewoda podolski podjął wraz z Mik. Sieniawskim wyprawę (bez wiedzy króla) do Mołdawji, celem osadzenia na tronie hospodara Bogdana, pozbawionego władzy. Na czele 2,000 rycerstwa dokonywał **M.** cudów waleczności, ale musiał ustąpić przemocy i wrócił do kraju, nie dokonawszy zamierzonego przedsięwzięcia. Za Stefana Batorego podczas wojny z Iwanem Groźnym dowodził **M.** w wyprawie połockiej 1579 wojskiem koronnem, przyczynił się znakomicie do wzięcia Połocka i zdobył warowny zamek Sokoł, rozgromiwszy 10,000 doborowego wojska nieprzyjacielskiego, śpieszącego na odsiecz. Złożywszy dobrowolnie buławę 1580 (oddaną Janowi Zamojskiemu), zawarł wespół z tym ostatnim pokój z Turkami we Lwowie 1584 i 1585.

Mielerz, *milerz*, ob. Węgiel drzewny.

Mieleszko-Maliszkiewicz Adam, poeta i archeolog, * 1829, † 1899 w Żytomierzu, kształcił się w gimnazjum w Niemirowie. Napisał zbiór poezji p. t. „Pyłki" i w rękopisach pozostawił kilka prac historycznych. Tłóm. Heinego (1879—80).

Mieleszko-Maliszkiewicz Ignacy, * 1838, † 1888 w Żytomierzu, autor wspomnień z Turcji, zamieszczonych w *Kłosach* p. t. „W Bałkanach".

Mielicki Augustyn Rotundus, ob. Milewski.

Mielizna, znaczne podniesienie dna rzeki lub morza, ob. Rzeka, Morze, Koralowe rafy.

Mielnica, miasteczko w Galicji, w pow. Borszczowskim, słynie kościołem parafjalnym i obrazem N. M. P., malowanym na blasze, który miał z sobą Jan III w wyprawie pod Wiedeń 1683. Jest tu także bardzo piękny obraz św. Franciszka, malowany przez Szymona Czechowicza.

Mielnickie starostwo grodowe, leżało w wdztwie Podlaskiem w ziemi Mielnickiej. Podług spisów podskarbińskich z 1569, zaliczało się wówczas do dóbr stołowych królewskich, podług zaś lustracji z 1660 jako starostwo składało się z miasta Mielnika i z wsi: Moszczona, Radziłówka, Zercyce, Zalesie, Hołowczyce, Klepaczewo, Siepielice, Borszuki, Młynarze, Horoszki i Woli Horoszkowej. W 1771 posiadał je Aleksander Butler, opłacając z niego kwarty złp. 3,404 gr. 12 a hyberny złp. 2,830. Na sejmie z 1773, 1775 Stany Rzeczypospolitej przez oddzielną konstytucję nadały w dożywocie starostwo Adamowi Szydłowskiemu, podkomorzemu nadwornemu, zachowując dożywocie Adama Buttlera na rzeczonych dobrach.

Mielnik, miasteczko w gub. Grodzieńskiej, pow. Bialskim, nad Bugiem, było już warownem w wieku XII. Pamiętne jest pobytem 1501 Aleksandra, w. ks. litewskiego, który tu zjechał ze swą radą dla ułożenia warunków ściślejszego połączenia Litwy z Polską. Tu także Zygmunt, w. ks. litewski, złożył zjazd w 1506, na który przybyli posłowie polscy, ofiarując mu koronę Piastów, którą on przyjął i zaraz stamtąd do Krakowa pojechał. Spalone w 1655 przez Szwedów, podźwignąć się już nie zdołało. Liczy 1,200 m., trudniących się rolnictwem i rybołówstwem.

Mielnikow Paweł, historyk, etnograf i powieściopisarz rosyjski, * 1819 w Niższym Nowogrodzie, urzędnik rządu gubernjalnego tamże; wydał między innemi: „Istoriczeskije oczerki Popowszcziny" (1864): „Kniażna Tarakanowa" (1868); oraz pod pseudonimem *And. Pieczerskiego* powieści: „Staryje gody"; „Miedwieżyj ugol" (1857); „Grisza"; „Za Wołgoj"; „Biełyje hołubi" (1869); „W liesach" (1875) i w. in.

Mielżyn, miasteczko w wielkiem księstwie Poznańskiem, pow. Gnieźnieńskim, gniazdo rodziny Mielżyńskich, 550 miesz.

Mielżyński (hrabia) v. *Nowina* odm., herb: **M. I**: W polu błękitnem, nad srebrnem uchem kotłowem, barkiem na dół — miecz. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym — noga zbrojna. Labry błękitno-srebrne, — **M. II**, różni się od pierwszego tem, że nad tarczą ma hełm srebrny ze złotą kratką, z czerwonym klejnotem na szyi i ko-

Mielżyński I.

roną hrabiowską na szczycie; noga jest złota; labry błękitno-czerwone; tarczę otaczają: u spodu bębny, wyżej armata, trąby, halabarda, strzelba z bagnetem, chorągwie i sztandary, na których drzewcach z prawej strony jest zawieszony order św. Stanisława na czerwonej wstędze, z lewej—orzeł biały na błękitnej.

Mielżyńscy, herbu Nowina, dawny ród szlachecki w Polsce, pisali się z Brudzewa.—**Mielżyński** Łukasz, w 1618 kasztelan gnieźnieński, załatwił spory o granice od Śląska i przyczynił się do uspokojenia skonfederowanego wojska.

Mielżyński Maciej, kaszt. szremski, był wzorem rzadkich cnót i poświęcenia dla kraju, któremu służył radą i mieczem. Hojny dla ubóstwa, gorliwy katolik, fundował 1660 klasztor reformatów na puszczy; † 1696.

Mielżyński Franciszek, † 1738, wojewoda poznański, żarliwy stronnik Stanisława Leszczyńskiego, nienawidził wszystkich przeciwników politycznych. Pewnego razu, już po ukoronowaniu Augusta III, zaproszony został do króla na wielki obiad na którym znajdujący się także Hozjusz, biskup poznański, przedrwiwał stronnictwo Leszczyńskiego i zaczął docinać samemu **M.** Ten wobec króla wyciął biskupowi policzek, za co musiał odsiedzieć 24-godzinny areszt.

Mielżyński Maciej, hr., syn Józefa, starosty klonowskiego, i Franciszki z Niemojewskich, * 1800 w Winnogórze pod Miłosławiem, † 1870 w dobrach swych Kazimierzu, w królestwie Polskiem. **M.** zasłużył się oświacie krajowej jako prezes towarzystwa imienia K. Marcinkowskiego, wspierając własnemi funduszami i samą instytucję i ludzi, poświęcających się nauce. Zaprowadził też w majątkach swych gospodarstwo wzorowe i urządził praktyczną szkołę gospodarską, a dla oficjalistów towarzystwo emerytalne.

Mielżyński Seweryn, hr., brat poprz., * 1805, † 1873 w Miłosławiu. Nauki kończył w Poznaniu i Berlinie. Sam wysoce wykształcony i wrodzonym obdarzony talentem do rysunku i malarstwa, gorliwie wspierał naukę i sztukę i otwierał gościnne progi dla pisarzów i artystów, którym nie szczędził zachęty i pomocy. Ozdobiony wielu przymiotami obywatelskiemi, liczne swe zasługi uwieńczył zapewnieniem dalszego bytu Towarzystwu przyjaciół nauk poznańskiemu. W chwili bowiem, gdy egzystencja jego była zachwianą, zakupił dla niego dom i udarował je wspaniałym zbiorem obrazów, zabytków archeologicznych, rycin i książek nabytych od E. Rastawieckiego. Przed śmiercią poczynił też hojne legaty dla różnych instytucji.

Mien Juljusz, literat polski i francuski, * 1841 w Bay, rodem Francuz, działalność literacką rozwinął w r. 1873, był współzałożycielem czasopisma *Messager de Vienne* (1875—1881), współredaktorem *La semaine* w Wiedniu, redaktorem *Revue slave*, w której umieścił studja o Słowackim, Janie Hollym, B. Jabłońskim, wiele przekładów z polskiego i t. p. Przełożył z B. Jabłońskiego (Tupego): „Les trois époques de la Bohême." W Krakowie założył z Sarneckim *Świat* i wydał album „Kraków-Zagrzebiowi." Dopełnił „Horsztyńskiego," i wydał 1878 r. Używał pseudonimów: Baltazar Schneider, Smok, Ixus i in. Pisywał też do czasopism chorwackich i czeskich, np. *Slovanskiego Sbornika* Jelinka. W r. 1880 założył w Krakowie „Koło literacko-artystyczne."

Mien Juljusz.

Mienta.

Mienta v. *Lilja* odm., herb: W polu czerwonem, między dwiema 6-promiennemi złotemi gwiazdami, na pasie prawo-ukośnym—lilja srebrna.

Mier (*Myhr Thorssen*), herb: **M. I:** W polu srebrnem, na pasie błękitnym prawo-ukośnym — trzy 6-promienne złote gwiazdy. Indygenat z r. 1726.—**M. II:** Na tarczy 4-dzielnej, w polach I i IV srebrnych, na pasie błękitnym trzy gwiazdy srebrne; w II i III czerwonych— trzy snopki złote. Nad koroną hrabiow. i hełmem ukoronowanym—głowa murzyńska z przepaską srebrną. Labry z prawej strony czerwono-srebrne, z lewej błękitno-srebrne. Tarczę podtrzymują murzyni w zielonej przepasce koło bioder, z łukiem złotym w ręce i sajdakiem na plecach. Godło: „Durum patientia frango."

Mier.

Mierczyński v. *Jastrzębiec* odm., herb: W polu błękitnem pod 6-promienną gwiazdą złotą—podkowa złota ocelami do góry, z krzyżem kawalerskim złotym we środku. Nad hełmem w koronie—jastrząb z dzwonkiem złotym u lewej nogi, z podkową i krzyżem w prawej szponie. Rys. por. Jastrzębiec (herb).

Mierevelt Michał Janson, * 1568 r. w Delft, † 1631, sławny portrecista.—Syn jego *Piotr* **M.**, * 1596, † 1632, był w sztuce godnym następcą swego ojca.

Mieris, Franciszek van, *Starszy*, sławny malarz holenderski, * 1635 w Delft, † w 1681 w Lejdzie, uczeń Gerarda Dowa, przyjął całkowicie kierunek mistrza; celował w malarstwie rodzajowem. Obrazy jego, wystawiające po większej części sceny z życia domowego ludzi zamożnych, już za życia mistrza były przepłacane; z czasem cena ich zwiększyła się bardziej jeszcze. Najlepsze utwory M. znajdują w zbiorach holenderskich, oraz w galerjach monachijskiej, drezdeńskiej i florenckiej. Najlepsze sztychy jego obrazów wykonał J. G. Wille.—Jego syn i uczeń *Wilhelm van Mieris*, * 1662 r. w Lejdzie, † 1747 r., był również znakomitym artystą, podobnie jak i brat tegoż *Jan van Mieris*, * 1660, † 1690 w Rzymie.—*Franciszek van Mieris, Młodszy*, syn Wilhelma, * 1689, † 1763, był szczęśliwym naśladowcą swego ojca i dziadka, lecz większą jednak zyskał sławę jako historyk dziełami: „Historie der nederlansche vorsten" (3 t., Haaga, 1732—35); „Grootcharterboek der graaven von Holland, van Zeeland en heren van Friesland" (4 t., Lipsk, 1753—56).

Miernice, *miernikowce (Geometridae, Phalaenidae)*, rodzina motyli, obejmująca owady podobne do prządek, ze skrzydłami szerokiemi i różkami szczeciastemi. Gąsienice, prawie nieowłosione, posiadają z nóg odbytowych tylko dwie pary tylne i poruszają się jak pijawki, naprzemian kurcząc i wyciągając ciało, co im nadaje postać cyrkla, skąd pochodzi nazwa. U niektórych gatunków samice posiadają mniej lub więcej zanikłe skrzydła.

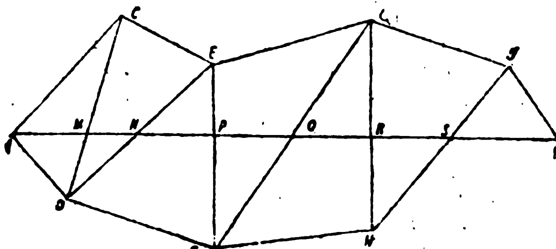
Miernica sosnowa.

Miernica brzozowa.

Należy tu około 1800 gatunków; niektóre, gdy występują gromadnie, są szkodliwe. *Miernica sosnowa (Fidonia piniaria, Bupalus piniarius)*, 3,5 cm. szeroki, ma skrzydła czerwono-brunatne, lata w maju i czerwcu w lasach sosnowych, jajka składa na igłach drzew sosnowych, dla których owad jest szkodliwy. *Agreściak (Zerene grossulariata)*, ze skrzydłami białemi, czarno-plamistemi, jest szkodliwa dla różnych krzewów i drzew owocowych. **M.** *brzozowa (Amphidasys betularia)*, 5 cm. szeroka, biała z czarnemi plamkami, pospolita w całej Europie, żyje na brzozach i dębach. *Przedzimka (Hibernia defoliaria)*, żółta, ze smugami brunatnemi, lata w jesieni, żyje na drzewach liściastych, samica jest bezskrzydła.

Miernictwo, nauka podająca sposoby mierzenia wszelkich wielkości, uważanych w przestrzeni, w ściślejszem jednak znaczeniu nauka wymierzania powierzchni ziemi, geometrja praktyczna. Wymierzenie pola małej rozległości jest bardzo łatwe i uskutecznia się za pomocą łańcucha mierniczego lub łaty, podzielonej na jedności miar podłużnych. Jeżeli dana do wymierzenia przestrzeń jest wielokątem, dzieli się ją na trójkąty i wymierza według praw geometrycznych powierzchnie trójkątów, a suma ich da powierzchnię całej przestrzeni. Gdy idzie o wymierzenie znacznej rozległości, wtedy wyznacza się na danej przestrzeni jak najdłuższa linja prosta AC (ob. fig.), i ta mierzy się z naj-

Trójkątowanie.

większą dokładnością. Linja ta będzie podstawą trójkątów, których wierzchołki C, D, E, F i t. d.; stanowią punkty łatwo dostrzegalne, np. wieże, drzewa, lub umyślnie stawiane w tym celu znaki. Przez zmierzenie kątów ACB i CAB mamy w trójkącie ACB dane do obliczenia długości boku BC, a gdy znów w stanowiskach B i C zmierzymy kąty CBE i BCE, obliczymy długość boku BE, i t. d.; powierzchnie trójkątów obliczają się przez rachunek trygonometryczny. Oprócz więc podstawy AC w postępowaniu tem mierzyć trzeba tylko kąty. Wszystkie te trójkąty stanowią sieć, która, po wykreśleniu na papierze, będzie geometrycznie podobną do sieci na gruncie, to jest kąty, zawarte pomiędzy linjami, łączącemi rozmaite punkty na papierze, będą równe odpowiednim kątom na gruncie, stosunek zaś między linjami będzie równy stosunkowi, zachodzącemu między jakąkolwiek długością w naturze a długością na skali, przyjętą za długość naturalną. Takie postępowanie nazywa się zdjęciem planu. Im rozleglejsza jest okolica dana do zmierzenia, tem układ trójkątów musi być rozleglejszy i bardziej zawikłany, i wtedy całkowite działanie nazywa się *tryangulacją* czyli *trójkątowaniem*. W mierzeniu całych krajów, gdzie przy obliczaniu trójkątów zwraca się uwagę na sferoidalną postać ziemi, prace astonomiczne przygotówawcze muszą być przed innemi dokonane, i wtedy też używać należy dokładniejszych narzędzi do mierzenia kątów, teodolitów, sekstansów, tudzież poustawiać wieże sygnałowe. Położenia punktów, na mil 20—30 od siebie odległych, należy oznaczać za pomocą spostrzeżeń astronomicz-

nych przez wyrażenie ich długości i szerokości, tudzież wyznaczyć na gruncie kierunek południków tychże punktów. Punkty te tworzą sieć główną, opartą na wielkiej podstawie, która powinna być dokładnie wymierzoną, albo też długość jej należy otrzymać drogą rachunku trygometrycznego i sprawdzić za pomocą obserwacji astronomicznych; wszakże starać się należy, aby podstawa ta zawartą była w południku. W każdym z tych trójkątów głównych umieszcza się systemat trójkątów mniejszych i całość dzieli się na sekcje kwadratowe. W każdej sekcji przypadać powinno kilka punktów sieci trygonometrycznej, które przy szczegółowem zdejmowaniu planu służą do sprawdzania otrzymanych wypadków. Zasady służące do mierzenia całych krajów stanowią **M.** *wyższe* czyli *geodezję*, której głównem zadaniem jest oznaczenie postaci ziemi (ob.). Do zdejmowania szczegółowych planów służy stolik mierniczy. Wymiary astronomiczne wielkości i odległości ciał niebieskich, oraz dróg przebieganych przez nie, należą do astronomji praktycznej. Dla kształcenia geodetów istnieją oddzielne zakłady naukowe, jak „Mierniczy instytut Konstantynowski" w Moskwie. Por. Zaborowski „Geometrja praktyczna" (1820); Szahin „**M.** i równoważenie" (1829), oraz „Geodezja wyższa" (1829); Wrześniowski „Miernictwo niższe" (1841); Muklanowicz „Trójkątowanie drugiego rzędu" (1852); Jarmund „O budowie dróg i mostów," t. 1, „Pomiary i poziomowanie" (1861); Zbrożek „Geodezja" (Lwów, 1872); Laska „Astronomja sferyczna i geodezja wyższa" (Lwów, 1899); Helmert „Die mathematischen und physikalischen Theorien der höheren Geodäsie" (2 t., 1880—1884); Bauernfeind „Elemente der Vermessungskunde" (7 wyd., 2 t., 1890); Jordan „Handbuch der Vermessungskunde" (4 wyd., 1894).

Mierniczy stolik, ob. Stolik mierniczy.

Miernikowce, ob. Miernice.

Mierosławski Ludwik, pisarz polski, * 1814 w Nemours we Francji, † 23 list. 1878 w Paryżu. Ojciec jego był pułkownikiem pod marszałkiem Davoustem, a później w wojsku polskiem. **M.** uczył się w szkole kadetów w Kaliszu. W 1831 udał się do Paryża, gdzie poświęcił się pracom literackim („Bitwa grochowska," „Szuja," „Pugaczew," „Żelazna Maryna," „Aperçu rapide sur l'histoire universelle," „Histoire de la révolution de Pologne"). W r. 1846 był wysłany do Poznania, bawił czas jakiś w Moabicie berlińskim, w 1848 wrócił do w. ks. Poznańskiego, a potem do Paryża. W r. 1849 był wezwany do Sycylji, Badenji. W r. 1861 działał w Genewie i zarządzał szkołą w Cuneo. W lutym 1863 był pod Krzywosączem i Nową wsią, poczem przybył do Paryża. Prócz wymienionych wyżej, napisał: „Powstanie poznańskie," „Kurs sztuki wojennej" (toż po niemiecku), „Berichte über den Feldzug in Baden;" dopełnił dzieło Mochnackiego (3 t., 1845).

Mieroszewski.

Mieroszewski (hrabja), *Mieroszowski* v. *Ślepowron* odm., herb: W polu błękitnem z pasem prawo-ukośnym czerwonym o brzegach srebrnych — z góry orzeł czarny, u dołu nad podkową z krzyżem na barku — kruk z pierścieniem w dziobie. Nad koroną hrabiowską dwa hełmy: nad I—kruk, nad II—orzeł, takie, jak na tarczy. Labry z prawej strony—błękitno-srebrne, z lewej — czerwono-srebrne.

Mieroszewski Stanisław, ordynat mysłowski, * 1756 we wsi Czechach, pow. Proszowickim. Po skończeniu nauk w akademji krakowskiej podróżował za granicą, skąd wróciwszy, zajmował się gospodarstwem rolnem. Wybrany 1788 posłem z województwa Krakowskiego, przyczynił się wiele na sejmie do usunięcia dawnego rozdawnictwa starostw. W r. 1794 był komisarzem cywilno-wojskowym przy Kościuszce. Za Rzeczypospolitej krakowskiej posłował 3 razy, był prezesem komitetu prawodawczego i członkiem towarzystwa naukowego, † 1824 w Krakowie.

Mieroszewski Jan, statysta, * 1789, † 1867 w Krakowie, był synem (nie bratem) *Stanisława*; za Księstwa Warszawskiego urzędował w ministerjum spraw wewnętrznych i skarbu, po 1814 osiadł w Krakowie i był do 1833 sekretarzem stanu, następnie do 1837 roku senatorem, uwolniony z polecenia rezydentów za śmiałość i opozycję. Wydał między innemi: „Rzut oka polityczny na obecny stan w. miasta Krakowa" (1828); „Nowy Komenjusz" (1861); o górnictwie i in.

Mieroszewski Sobiesław, hr., syn Jacka (* roku 1771, † 1851), a wnuk Stanisława, ekonomista, * 1820 w Małkowicach, członek akademji krakowskiej; wydał: „Rzut oka obywatelski po za siebie i przed się" (1862, ciąg dalszy 1864); „Szkic dwuwiekowej polityki polskiego narodu" (1867); „O reakcji i socjalizmie" (Kraków, 1879); „Pismo" (Kraków, 1883) i in.

Mierzawa, rz. w Królestwie Polskiem, bierze początek około wsi Potoka i Mierzawy, w okolicy Pińczowa wpada z prawej strony do Nidy.

Mierzb Jan, pseudonim Malińskiego.

Mierzejewski.

Mierzejewski, *Mierzejowski* v. *Szeliga* odm., herb: W polu złotem, nad czerwonym półksiężycem—krzyż czerwony kawalerski. U szczytu dwa pióra pawie. Labry czerwono-złote.

Mierzejewski Jan Lucjan, psychjatra, * 1839 w Krakowskiem, nauki gimnazjalne kończył w Lublinie, medycynę studjował w Petersburgu, pracował też w wielu klinikach zagranicz-

nych. W roku 1876 po ustapieniu prof. Balińskiego został docentem, a w r. 1877 profesorem chorób umysłowych i nerwowych, oraz dyrektorem kliniki psychjatrycznej w akademji lekarskiej w Petersburgu. W pismach lekarskich polskich, rosyjskich i niemieckich zamieścił znaczną liczbę rozpraw z dziedziny psychjatrji i anatomji patologicznej, jak: „O mikrocefaliźmie,“ „Etude sur les lésions cérébrales dans la paralysie générale“ (1875); „Recherches anotomo - pathologiques sur l'idioti“ (1878). Od r. 1883 redaguje *Wiestnik kliniczeskoj i sudiebnoj psichiatrii i newropatologii.*

Mierzejewski Jan.

Mierzenie, dochodzenie stosunków matematycznych pomiędzy wielkościami jednorodnemi. Jakkolwiek **M.** w znaczeniu powszedniem jest zadaniem bardzo prostem, wikła się i utrudnia coraz bardziej, gdy mamy do czynienia z wielkościami nader wielkiemi, jak odległość ciał niebieskich, lub nader drobnemi, jak wymiary fal światła, albo cząsteczki ciał. Toż samo ma miejsce, gdy idzie o pomiar wielkości fizycznych, jak ciepła lub elektryczności. **M.** wymaga wtedy metod bardzo zawiłych i przyrządów bardzo dokładnych, a udoskonalenie metod mierniczych rozwija się wraz z postępem nauki. Por. S. Kramsztyk „O rozwoju sztuki mierzenia“ (*Ateneum*, 1896, t. 1). Ob. Miara.

Mierznica, *Bezząb* (*Ballota)*, rodzaj roślin z rodziny wargowych, cechujący się pręcikami zestawionemi pod wargą górną wypukłą. Najwięcej znanym gatunkiem jest **M.** *czarna (B. nigra)*, w całej Europie, po drogach i ugorach, 16—60 cm. wysoka, kwitnie od czerwca do sierpnia i woń ma nieprzyjemną. Ziele używało się niegdyś w medycynie; w Gotlandji uchodzi za ważne lekarstwo dla bydła.

Mierzwa, ob. Nawóz.

Mierzwickie starostwo niegrodowe, było położone w wojewód. Ruskiem, w ziemi Lwowskiej. Podług spisów podskarbińskich z r. 1770, składało się ze wsi: Mierzwica, Przedrzymichy, Błyszczywody, Smereków, Opłytna, Mokrotyn, Polana i Majdan. Od 1762 posiadali je Paweł Starzyński i Teresa z Wybranowskich, opłacając z niego kwarty złp. 4,221 gr. 19, a hyberny złp. 396 gr. 14. Po zajęciu tego starostwa przez rząd austrjacki i utworzeniu przezeń nowych osad: Deutsch Mokrotyn i Wiesenberg, całe to starostwo sprzedano przez licytację d. 23 września 1834 r. Aleksandrowi hr. Czackiemu za złotych reń. 131,505.

Mierzwiński Bonawentura, Pijar, * 1762 r. w Bystrzycy na Wołyniu, † 1820 r. Poprzednio nauczyciel w rozmaitych miejscach, od r. 1804 rektor Domu warszawskiego. Ogłosił drukiem: „Początki czytania po polsku, po niemiecku i po francusku“ (Warszawa, 1802 i później.); „Geografja ogólna krótko zebrana“ (2 wyd., tamże, 1817).

Mierzwiński Władysław, śpiewak polski, * 1850 w Warszawie, kształcił się tamże, pod kierunkiem Dobrskiego i Rożnieckiego, następnie we Włoszech, posiada głos tenorowy wyjątkowej siły i rozległą skalę. Po raz pierwszy wystąpił w Paryżu, a w Londynie 1880—81 zyskał olbrzymie uznanie i rozgłos europejski. Występował w Warszawie kilkakrotnie, a ostatni raz 1896 w Petersburgu, Wiedniu i na innych scenach.

Mierzyński Antoni, filolog, * 1829 w Krotoszynie, ukończył gimnazjum w Ostrowie, uniwersytet w Berlinie. W r. 1848 brał udział w ruchach owoczesnych w W. Ks. Poznańskiem. W r. 1857 otrzymał stopień doktora filozofji w Berlinie za rozprawę: „De vita, moribus scriptisque latinis Acerni“ (Klonowicza), z dodaniem jego „Roxolanii“, poczem

Mierzyński Antoni.

był nauczycielem gimnazjum Marji Magdaleny w Poznaniu do końca r. 1862, kiedy go powołano na profesora Szkoły Głównej w Warszawie. Wykładał w niej gramatykę dawnego języka greckiego, starożytności i mitologję grecką. Po zamknięciu Szkoły Głównej, został doktorem filologji w Petersburgu za rozprawę o Perseuszu (Warszawa, 1872) i wykładał w uniwersytecie warszawskim do początku 1888 wymienione wyżej przedmioty, oraz literaturę grecką. Od r. 1878 był przez trzy lata dziekanem wydziału historyczno-filologicznego i zastępcą rektora. Prócz dwóch rozpraw doktorskich, wyżej wymienionych, ogłosił: „Przykłady do tłómaczenia z greckiego na polskie i z polskiego na grecki“ (Poznań, 1862, dwa wydania); „O dzisiejszem stanowisku filologji“ (Warszawa, 1865); „Przyczynki do mitologji porównawczej: I. Podania wobec oświaty, II. Bocian księdzem Wojciechem“ (Warszawa, 1867); „Jan Łasicki. Źródło do mitologji litewskiej“ (Kraków, 1870, odbitka z *Roczników Towarzystwa Naukowego;* w tymże przedmiocie napisał rozprawę w Pracach III-go zjazdu archeologicznego w Kijowie, Kijów, 1875); „O wazie Petersburskiego Ermitażu, wyobrażającej Danae“ (odb. z *Wiadom. Uniwers. Warsz.*, 1874); „Danae i Perseusz“ (Warszawa, 1876); „Sur quelques objets, trouvés dans les sepultures en Lithuanie“ w „Compte-Rendu du Congrès International à Buda-Pest,“ 1876); „Co znaczy Sicco?“ (Lwów, 1891; odb. z *Przeglądu nauk.);* „Źródła do mitologji litewskiej od Tacyta do końca XIII w.“ (Część I, nakł. Kasy Mianowskiego, Warszawa, 1892; część II: „Wiek XIV i XV,“ nakładem własnym, Warszawa, 1896); „Przysięga Kiejstuta“ (Poznań, 1894; odb. z *Roczników Towarz.*

Przyjaciół Nauk; toż po niemiecku, Królewiec, 1893); „O nadrowskim kapłanie ognia Kriwe“ (Moskwa, 1895, w „Pracach Moskiew. Towarz. Archeolog.“); „Nuncius cum baculo“ (Warszawa, 1895; odb. z *Wisły*); „O dębie świętym w Romowe“ (po łotew., treść referatu, czytanego na zjeździe ryskim, Ryga, 1896); „Wspomnienie o A. Pawińskim“ (w „Pracach rosyjsk. Towarz. Archeol.“, 1897); „Die Samländische Gottheit Auszautis“ (Królewiec, 1900); „Romowe, rozprawa archeologiczna“ (Poznań, 1900; odb. z *Roczn. Tow. Przyj. Nauk.*). Wydał też przekłady: „Ajasa“ Sofoklesa i „Żywotów“ Korneljusza Neposa. Drukował też rozprawy i krytyki w czasopismach, np. *Dzienniku literackim* (1858); *Bibljotece Warszawskiej*, *Kalendarzu* Jaworskiego („Nowy rok w Rzymie“, 1865); *Przyjacielu dzieci* („Legendy starożytne“, 1866), *Kłosach*, *Niwie* dawnej (o Hartknochu i Narbucie), *Wędrowcu* („Charakter wierzeń litewskich“, 1890), *Wielkiej Encykl. ilustr.* (z mitol. litewskiej). Jako badacz starożytności i mitologji litewskiej, jest uważany za powagę w świecie naukowym.

Miesiąc (księżyc), w ogólności przeciąg czasu, w którym księżyc kończy obieg swoich faz czyli odmian; z czasem tym dosyć blizko schodzi się czas jego obiegu około ziemi. **M.** *gwiazdowy* czyli *syderyczny* jest to czas, w którym księżyc wraca do tego samego położenia względem pewnej gwiazdy stałej, trwanie jego wynosi 27 dni 7 g. 43 m. 11,5 sek. **M.** *zwrotnikowy* czyli *perjodyczny* jest to czas, w którym księżyc wraca do punktu równonocnego, wynosi 27 dni 7 god. 43 min. 4,6 sek. **M.** *synodyczny* jest to czas od jednego nowiu do następnego, wynosi 29 dni 12 god. 44 min. 2,9 sek. **M.** *anomalistyczny* obejmuje czas obiegu księżyca od jego punktu przyziemnego do następnego podobnego położenia, obejmuje 27 dni 13 god. 18 min. 37 sek., a **M.** *węzłowy*, *smoczy*, *drakonistyczny*, czas upływający między dwoma kolejnemi przejściami księżyca przez węzeł wstępujący, trwa 27 dni 5 god. 5 min. 36 sek. Od tych **M.** księżycowych różni się **M.** *słoneczny*, czyli czas, przez jaki słońce zatrzymuje się w każdym z 12 znaków zwierzyńcowych; trwanie jego wynosi widocznie $^1/_{12}$ część roku, czyli 30 dni 10 god. 29 min. 37 sek. Od tych **M.** astronomicznych znowu są różnė długości **M.** kalendarzowych, używanych w życiu zwykłem. Ob. Rok i Kalendarz.

Miesiąc zatajony, herb: W polu błękitnem, pod gwiazdą 6-promienną złotą—półksiężyc złoty między ocelami podkowy srebrnej. Por. „Księga herbowa“ hr. J. Ostrowskiego.

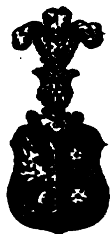

Miesiąc zatajony.

Miesiączka, *perjod*, *regularność*, *czas (menstruatio)*; krwawienie z błony śluzowej macicy, u zdrowej dojrzałej kobiety zjawiające się w regularnych czterotygodniowych odstępach i trwające dni kilka, a towarzyszące wydostawaniu się dojrzałego jajeczka z jajnika. **M.** trwa tylko przez czas dojrzałości płciowej kobiety, zjawia się u nas około 14 — 17 roku życia, a przerywa się z nastąpieniem tak zwanej epoki klimakterycznej, około 45—50 roku. W czasie ciąży, porodu i połogu **M.** nie odbywa się, jak również w okresie karmienia przez matkę. Normalne odbywanie się tej funkcji wymaga dobrego stanu organizmu i zdrowia części płciowych; przy braku tych warunków **M.** ulega zboczeniom, staje się zbyt skąpą lub nie zjawia się wcale (ob. Amenorrhoea), staje się zbyt obfitą, w innych wreszcie razach łączy się stale z niedomaganiem ogólnem, lub perjodycznie występującemi chorobami. Jeżeli **M.** z jakichkolwiek powodów się zatrzymuje, to u wielu kobiet w odpowiednim czasie występują krwotoki z innych, najrozmaitszych organów (**M. zastępcza**). Brakującą miesiączkę wywołuje się często przez właściwe środki lekarskie (ob. *Namiesięczne leki*). Ob. też Jajko.

Miesiącznica, roślina, ob. Lunaria.

Miesięcznik, *miesięcznikowate*, ob. Menispermum, Menispermaceae.

Mieszaniec, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem czerwonem—pół orła srebrnego, w lewem—dwie 5-listne róże srebrne. Por. „Księga herbowa“ hr. J. Ostrowskiego.

Mieszaniec.

Mieszanina, ścisłe zjednoczenie ciał, chemicznie nawzajem na siebie nie oddziaływających, czem się różni od związku chemicznego (ob. Chemja). Powietrze jest **M.** różnych gazów, gdy woda jest związkiem chemicznym tlenu i wodoru. Do dokładnego mieszania różnych materjałów, służą często osobne machiny, polegające bądź na ich wstrząsaniu, bądź też na ich ugniataniu. Pierwsze używane są w gorzelniach, browarach, młynach; drugie w piekarstwie, przy wyrobie kiełbas, czekolady, farb, kauczuku, świec stearynowych i. t. d.

Mieszanina, *reguła mieszaniny*, ob. Reguły.

Mieszanka, *mikstura*, nazwa wszystkich lekarstw płynnych, otrzymywanych przez pomieszanie proste ciał stałych i płynnych. Jeżeli ciała stałe w danym płynie się nie rozpuszczają i zostają tylko zawieszone, lekarstwo nosi nazwę **M.** *mętnej*.

Mieszańcy *(hybrydy, bastardy)*, istoty pochodzące z krzyżowania różnych ras lub gatunków. Krzyżowanie takie w świecie roślinnym dokonywa się łatwiej, aniżeli w zwierzęcym, zwłaszcza między gatunkami jednego rodzaju; między różnemi rodzajami zachodzi rzadko (Lychnis i Silene, Aegilops i Triticum), między rodzajami różnych rodzin nie występuje zgoła. **M.** nazywają się w szcze-

gólności potomkowie różnych ras ludzkich, ob. Kolorowi ludzie.

Mieszczaninow J. W., senator, towarzysz ministra oświaty, * 1846, wykształcenie wyższe otrzymał w uniwersytecie kazańskim, w którym skończył wydział prawny ze stopniem kandydata praw r. 1868. Po roku wstąpił do służby w kazańskiej izbie sądowej, a wkrótce potem został sędzią śledczym powiatu Mamadyskiego. W r. 1874 został towarzyszem prokuratora sarapulskiego sądu okręgowego, a w r. 1881 ufimskim prokuratorem gubernjalnym. W r. 1884 został naczelnikiem wydziału kryminalnego departamentu ministerjum sprawiedliwości, a także radcą prawnym konsultacji, istniejącej przy ministerjum sprawiedliwości. W r. 1887 otrzymał stanowisko towarzysza ober-prokuratora kryminalnego departamentu kasacyjnego senatu i na tej pozostawał do r. 1893, w którym na skutek rozkazu Najwyższego został członkiem konsultacji przy ministerjum dla zleceń rewizyjnych. W r. 1897 z ramienia ministerjum sprawiedliwości został członkiem rady do spraw kolejowych, a w r. 1900 rozkazano mu być senatorem. W końcu roku 1900 otrzymał bardzo ważne stnowisko naczelnika głównego zarządu więzień. 1901 mianowany towarzyszem ministra oświaty Wannowskiego. **M.** pisał artykuły w kwestjach prawnych i zamieszczał je w pismach specjalnych, prace zaś naukowo-popularne w *Russkiej Myśli*, *Niedieli* i in.

Mieszczaństwo, trzeci stan społeczny, idący po szlachcie i duchowieństwie, obejmuje wogóle wszystkich mieszkańców miast i jako stan trzeci stanowi zwyczajnie pośrednią warstwę społeczeństwa, między arystokracją a proletarjatem. **M.** nowożytne jest wielce różne od starożytnego; to ostatnie obejmowało wszystkich obywateli mających prawa polityczne, gdy dzisiejsze **M.** jest wytworem życia średniowiecznego i stanowiło początkowo całkowicie odrębny stan. Niektóre miasta zawdzięczały swój początek Rzymianom, tych jednak niewielka jest liczba. Ogromna ich liczba powstała z osad biskupich, królewskich i feudalnych panów i ta miała właściwy swój ustrój, różny od rzymskich municypjów (ob.). Wykształciło się zaś **M.** najprędzej, rozwinęło najwcześniej i najpotężniej we Włoszech i Niemczech, a wzrost jego szedł równolegle z rozwojem przemysłu i handlu; ku końcowi XII w. mieszczaństwo złożone po większej części z zamożnych kupców, zaczęło się uwalniać od gniotącego je nacisku panów feudalnych i w tym celu łączyło się prawie wszędzie z monarchami, za co od tych ostatnich dostawało liczne przywileje. Tak było we Francji i w Niemczech; w Anglji mieszczaństwo postąpiło nieco odmiennie, połączywszy się bowiem ze stanami wyższemi, dążyło do ograniczania władzy królewskiej. W średnich wiekach także oprócz zamożnych kupców, zaczęli się w miastach osiedlać rzemieślnicy i ci w wielu miejscach jako nowi obywatele stanowili niższe mieszczaństwo i nie używali wszystkich praw politycznych. Wojny krzyżowe wpłynęły także na wzrost potęgi miast, które już wtedy były tak silne, że utworzywszy związki, mogły imponować nie tylko panom feudalnym, lecz i potężnym monarchom (Hanza, związek miast reńskich, miasta włoskie). We Francji mieszczaństwo wcześnie przez opiekę królów pozyskało liczne przywileje i prawa i brało udział w zarządzie państwa, za pośrednictwem swych parlamentów; tem łatwiej zaś rzeczy wzięły tam taki obrót, że szlachta, czując wstręt do nauki, poprzestawała na dowództwach wojskowych, urzędach gubernatorów i zaszczytach dworskich. Nakoniec rewolucja francuska zapewniła mieszczaństwu przewagę; scharakteryzował początkowe jej dążenia Sieyès w kilku wymownych słowach: „Czem jest stan trzeci?"—zawołał „Niczem."—„Czem powinien być?"—„Wszystkiem." Od rewolucji też francuskiej, a jeszcze więcej od olbrzymiego rozwinięcia się przemysłu w czasach nowszych, datuje się kolosalny wzrost miast w Europie i Nowym Świecie, oraz podział mieszczaństwa na wyższe i niższe. Do pierwszego zaliczają uczonych, artystów, zamożnych kupców, fabrykantów, właścicieli domów i t. d.; do ostatniego przeważnie ubogich rzemieślników, drobnych kramarzy i wyrobników.—W Polsce już od najdawniejszych czasów istniały miasta (Poznań, Gniezno, Kruszwica, Kraków i t. d.), które do wieku XIII miały charakter czysto polski, a obywatele ich, zostając pod ogólnem prawem krajowem, używali swobód i wolności, chociaż nie mieli oddzielnej organizacji gminnej. Zostawały wtedy miasta nasze pod zwierzchnictwem, a raczej zarządem urzędników przez króla wybieranych, jak kasztelanów i ich zastępców. Dopiero w XIII w., w skutku podziału kraju, zatargów i wojen o dzielnice, w skutku klęsk krajowych i napadów dzikich najeźdźców, miasta nasze podupadły zupełnie, i wtedy książęta zachęcali przybyszów niemieckich do osiedlania się po miastach i nadawali im wolność od ulegania prawom krajowym. Wtedy wprowadzone zostało do Polski prawo niemieckie, któremu podlegało wiele naszych miast. Wyznać należy, iż to później było jedną z przyczyn do ograniczenia praw miejskich przez szlachtę. Ta ostatnia bowiem, przedstawiając żywioł czysto narodowy, niechętnie spoglądała na zcudzoziemczałe miasta i domagała się ograniczenia ich praw. Tak widzimy, że jeszcze w 1343 r. przy zawarciu pokoju z Krzyżakami, w 1356 przy utworzeniu sądu Magdeburskiego w Krakowie, w 1436 przy zawarciu pokoju z Krzyżakami, w 1438 na zjeździe w Korczynie, uczestniczyli posłowie miast. Później spotykamy podpisy mieszczan coraz rzadziej, i rzeczywiście miasta nasze w czasach późniejszych żadnego znaczenia politycznego nie miały. Statut Jana Alberta 1496 r. nakazuje mieszczanom pozbyć się dóbr ziemskich przez nich posiadanych i zabrania nabywać nowych. Statut Zygmunta I

z 1538 roku nakazuje wyraźnie to samo i poleca mieszczanom posiadającym dobra ziemskie, sprzedać je w ciągu lat 4 (nie obowiązywało to jedynie mieszczan krakowskich i miast pruskich). Były później i inne ograniczenia, jak np. nieprzyjmowanie do stanu miejskiego niekatolików, dawanie kwater dla dworu królewskiego, dla posłów szlacheckich, senatorów i t. d. Wogóle miasta dzieliły się później na trzy rodzaje: miasta królewskie, duchowne i prywatne. Miasta królewskie (jak: Kraków, Poznań, Lublin, Warszawa, Toruń, Gdańsk, Elbląg, Wilno i t. d.), miały najwięcej praw: one nie ulegały juryzdykcji szlacheckiej, ale miały własne sądownictwo, służyło im prawo propinacji i inne przywileje. Miasta szlacheckie, nie porównane co do praw z królewskiemi znajdowały się w bardzo smutnem położeniu. Dopiero konstytucja 3 maja 1792 poprawę stanu miast z gruntu postanowiła i zrównała w zasadzie prawa mieszczan i szlachty.

Mieszek, w botanice, **ob.** Owoc.

Mieszko, *Mieszko Lambert,* ob. Mieczysław.

Mieszkowski Piotr, herbu Odrowąż, prawnik, * 1594 w Kaliskiem, † 1653; uczeń akademji krakowskiej, otrzymał święcenie kapłańskie 1618 r. i został nauczycielem syna Andrzeja Wojny, podczaszego litewskiego, z którym r. 1621 za granicę wysłany, doskonalił się w wyższych naukach. Napisał dzieło pod tyt.: „Institutio peregrinationum peregrinantibus peroportuna i t. d.“ (Lowanjum, 1625). Wróciwszy do kraju, został kanonikiem poznańskim i sekretarzem Zygmunta III, a później jeszcze archidjakonem kolegjaty warszawskiej. Prócz powyższego dzieła wydał jeszcze: „Polonus jure politus mores patrios ad leges conformans“ (Kalisz, 1637).

Mieszkowski Antoni, dziennikarz i nowelista, * 1865 w Pułtusku, † 1899 w Warszawie, uczęszczając na uniwersytet krakowski, rozpoczął pracę dziennikarską w Galicji, w r. 1887 osiadł w Warszawie, pracował w *Kurjerze Warszawskim, Codziennym* (którego był czas jakiś redaktorem), *Wieku, Tygod. ilustrowanym.* Osobno wyszły jego „Nowele“ (Kraków, 1888). Używał pseudonimu A. J. Sęk.

Mieszkuciańskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie i powiecie Trockim. Podług spisów podskarbińskich z roku 1766, składało się z dzierżawy Mieszkucie z przyległościami, które w tym czasie posiadał Rytta, opłacając z niego kwarty złp. 52 gr. 15, a hyberny złp. 10.

Mieścickie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Kaliskiem, powiecie Kcyńskim i Nakielskim. Podług lustracji z r. 1661, powstało z dwu dawniejszych starostw: Nakielskiego i Kcyńskiego, i składało się z miasteczka Mieścisko i z wsi Wiela z przyległościami. Całe te dobra za pierwszej wojny szwedzkiej zupełnie zniszczone były. W r. 1771 posiadał je Filip Raczyński, ojciec słynnego mecenasa literatury polskiej Edwarda, który z niego opłacał kwarty złp. 595 gr. 25, a hyberny złp. 134 gr. 3.

Miethe Adolf, fizyk, * 1862 w Poczdamie, studjował matematykę, astronomję i fizykę w Berlinie i Getyndze, pracował w astroficznem obserwatorjum w Poczdamie, 1899 został profesorem fotochemji i analizy spektralnej w akademji technicznej w Charlottenburgu. Zajmuje się głównie badaniami optycznemi i ogłosił: „Lehrbuch der praktischen Photographie“ (1895); „Grundzüge der Photographie“ (2 wyd., 1799). Wydaje miesięcznik *Das Atelier des Photographen*, oraz *Zeitschrift für Reproduktionstechnik.*

Miotlica, *miotła, mietelnica,* trawa, ob. Agrostis.

Mięczaki *(Mollusca, Malacozoa),* typ czyli odgałęzienie zwierząt, obejmujący istoty różnych form i w dzisiejszych układach stawiany tuż przed kręgowemi (ob. Zwierzęta). Typ ten ujęty został przez Cuviera; Linneusz włączał **M.** do robaków. Jednakowoż tylko u najniższych dostrzedz można powinowactwo z robakami, gdy z drugiej strony te same **M.** okazują w swym rozwoju analogję z najniższemi kręgowemi, jak amfioksus (ob.). Natomiast formy najdoskonalsze tego typu okazują organizację bardzo wysoką. Ciało **M.** jest zawsze niestawowe i bez stawowych kończyn; najczęściej pokryte jest skórą miękką, śluzowatą, pozbawione szkieletu tak wewnętrznego, jak i zewnętrznego, są przeto usposobione głównie do życia wodnego. W małej tylko ilości **M.** są lądowe, i wtedy w ogóle ruchy ich nader są powolne. Dla miejscozmienności **M.** ważną jest obwisła ich skóra, która prawie zawsze tworzy większe lub mniejsze zdwojenie, zarzucone na ciało zwierzęcia, zwane *płaszczem (pallium).* Powierzchnia tej skóry bardzo często tworzy przez wydzielanie cząstek wapiennych twardą skorupę, *muszlę,* rozmaicie ukształtowaną i zabarwioną, która okrywa ciało jako ochraniająca osłona. W wielu razach płaszcz jest workowaty z kilku tylko otworami, w innych razach tworzy rodzaj kaptura, albo też (odpowiednio dwuściennej skorupie) tworzy dwa płaty. Na dolnej części ciała skóra kształtuje się często w oddzielny organ miejscozmienności, zwany *nogą.* Nadto na przedniej części ciała wiele **M.** posiada jedną lub dwa wiosłowate płatki. U **M.** wyższych, *jawnogłowych (Cephalophora),* przednia część ciała z płatkami wiosłowemi, z organami zmysłów i wejściem do kanału pokarmowego, oddziela się mniej więcej wyraźnie, jako głowa, podczas gdy pozostały kadłub jest mniej lub więcej symetryczny; skorupa wapienna jest pojedyncza, niekiedy wewnętrzna, czasami żadna. W jednej gromadzie tych **M.** opatrzonych głową, mianowicie u *głowonogich (Cephalopoda),* gęba otoczona jest okółkiem ramion, służących do miejscozmienności i do chwytania pokarmów. W gromadzie *brzuchopełzów (Gastropoda)* występują na głowie macki i płatki wiosłowate, a noga na brzuchu osadzona rozwija się

w tarczę mięsistą (brzuchopełzy w znaczeniu ściślejszem, *Platypoda, Gastropoda)*, rzadziej wyciąga się w ścieśnioną płetwę *(brzuchopławy, Heteropoda)*, lub zostaje słabo rozwiniętą, opatrzoną w dwa skrzydełkowate listki *(skrzydłopławy, Pteropoda)*. U **M.** *bezgłowych* czyli *małż (Acephala)* ciało ścieśnione nosi dwa boczne płaty płaszcza, oddzielające tyleż bocznych skorup, połączonych ścięgnistym więzem (gromada *blaszkoskrzelnych, Lamellibranchiata)*, albo też oba płaty płaszcza okrywają ciało z przodu (z góry) i z tyłu (dołu) i oddzielają również dwie skorupy muszli, przytwierdzone stale bez więzu i otwierające się przez rozwijanie dwu ramion spiralnych, po bokach gęby położonych (gromada *ramienionogich, Brachiopoda)*. Nakoniec *mięczakowate, mięklińce* czyli (po oddzieleniu *mszywiołów) osłonice (Molluscoidea, Tunicata)*, są to **M.**, które z powodu zredukowania nogi przedstawiają postać bardzo odmienną; płaszcz tworzy tu worek o dwu otworach, a otwór gęby znajduje się w jego wnętrzu. Również rozmaitym, jak i budowa zewnętrzna, jest ustrój wewnętrzny **M.**, przedstawiający cały szereg stopniowo wznoszącego się rozwoju. *Przewód pokarmowy*, wogóle prawie zawsze o dwu otworach, jest własnemi ścianami od jamy ciała oddzielony i odznacza się zwłaszcza rozwinięciem wątroby. **M.** wogóle posiadają *serce*, często kilkokomórkowe; mają też niekiedy i oddzielne naczynia krwionośne, lubo te nigdy nie stanowią układu w sobie zamkniętego. U form najniższych cała powierzchnia ciała służy do oddychania, wogóle jednak istnieją oddzielne przyrządy oddechowe, jako *skrzela*, rzadziej *płuca*. Skrzela występują pokryte migawkowatym nabłonkiem, już to w postaci rurek lub listków, wyrostków drzewkowatych lub grzebieniowatych, albo też worków siatkowych. Płuca stanowią workowate zagłębienia, których ściany o licznych zagięciach przedstawiają znaczną powierzchnię naczyniom krwionośnym, na nich się rozkrzewiającym. *System nerwowy* u form niższych odpowiada niższym robakom, u wyższych zwierzętom stawowym. U osłonic znajduje się tylko jeden zwój na grzbiecie, wysyłający kilka rozgałęzień nerwowych; u gromad wyższych składa się z kilku par zwojów, połączonych nitkami nerwowemi; rozróżnić tu można grupę górną zwojów, leżącą nad przełykiem, stanowiącą niejako mózg i zaopatrującą organa zmysłów, oraz parę zwojów dolnych, zaopatrującą główne mięśnie nogi. Do tego przybywa jeszcze trzecia grupa zwojów, wysyłająca nerwy i sploty do skrzeli i wnętrzności. *Przyrządy czucia* stanowią wspomniane wyżej płatki wiosłowate, u wielu przybywają jeszcze wysuwalne różki. *Oczy* w najprostszych przypadkach są to małe plamki pigmentowe, u wyższych przedstawiają soczewkę i siatkówkę i znajdują się po parze na głowie, rzadko, jak u niektórych blaszkoskrzelnych, w znacznej liczbie na brzegu płaszcza. Prawie wszystkie **M.** mają *przyrząd słuchu*, w postaci pęcherzyka wysłanego nabłonkiem migawkowym, osadzonego na zwoju nerwowym i zawierającego ciecz przejrzystą, oraz osady twarde wapienne. *Rozradzanie* u **M.** odbywa się często, a u osłonic niemal przeważnie, na drodze bezpłciowej; przez pączkowanie i niedostateczne oddzielenie powstają u wielu osłonic połączone kolonje. Często też rozradzanie bezpłciowe zmienia się kolejno z płciowem; w rozradzaniu płciowem przeważa hermafrodytyzm, jednak liczne brzuchopławy morskie, największa część blaszkoskrzelnych i wszystkie głowonogie mają płeć rozdzieloną. Wszystkie **M.** odbywają przemiany i z początku wszystkie mają organy miejscozmienności, gdy w stanie dojrzałym niektóre stale przyrastają do miejsca. **M.** były znacznie rozprzestrzenione w dawnych pokładach geologicznych, i stąd ważność skamieniałych ich szczątków dla oznaczania dawności okresów formacji osadowych. Podział **M.** na gromady wskazany już jest powyżej; gromady te są: I *Osłonice* (ob.), II *Ramienionogie* (ob.), III *Blaszkoskrzelne* albo *Listkoskrzelne* (ob. Ostrygowate), IV *Brzuchonogie* albo *Brzuchopełzy* (ob.) z czterema podgromadami: 1) *Łódkonogie (Scaphopoda)*, o płci rozdzielonej, bez oczu i serca, o nodze trójpłatowej i skorupie rurowej, w obu końcach otwartej; są bardzo nieliczne, obejmują właściwie jeden tylko rodzaj *kiełczak* (ob. *Dentalium)* i częściej włączane są do ślimaków; 2) *Pteropoda, skrzydłopławy* (ob.); 3) *Gastropoda, brzuchonogie właściwe* czyli *ślimaki* (ob.) i 4) *brzuchopławy* (ob. *Heteropoda*); nakoniec V *głowopławy* (ob.). Oprócz ogólnych traktatów zoologji por. Cuvier „Mémoires pour servir à l'histoire et à l'anatomie des Mollusques" (1817); Fischer „Manuel de Conchyliologie" (1887); Bronn „Klassen und Ordnungen der Weichthiere" (1862—66, nowe wydanie, opracowane przez Simrotha, 1892); Pelseneer „Introduction à l'études des mollusques" (1894); Nussbaum „Anatomja porównawcza" (1900).

Międlenie, obrabianie mechaniczne roślin włóknistych, po ich wymoczeniu i wysuszeniu, celem oddzielenia włókna od osłaniających je części drzewnych (ob. Len).

Międzyborski A. pseud. Wojciecha Rościszewskiego.

Międzybóż, m. w gub. Podolskiej, pow. Latyczowskim, przy zetknięciu się rzek Bohu z Bożkiem, otoczone z trzech stron błotami; stąd jako nieprzystępne, było już w XII w. warownem. Są tu rozwaliny starożytnego zamku, który był świadkiem wielu wypadków historycznych w Polsce. Dzisiaj miasto zaludnione jest po większej części przez Żydów.

Międzychód, m. pow. w w. ks. i reg. Poznańskiej, zwane po niem. *Birnbaum*, liczy około 3,000 mieszkańców, trudniących się po większej części sukiennictwem.

Międzyłąskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Pomorskiem. Podług lustracji z r. 1664, powstało z dawniejszego starostwa o-

sieckiego w powiecie Kościerzyńskiem, przez odseparowanie wsi: Międzyłąż Nowy i Stary, Garc, Malknowy Stare i Nowe. W r. 1771 posiadała je wraz ze starostwem gniewskiem Karolina Henryka z Lubomirskich generałowa Flemingowa, opłacając z niego kwarty złp. 5,892 gr. 24, a hyberny złp. 2,352 gr. 16. Przy pierwszym podziale kraju 13 września 1772 r. całe wdztwo Pomorskie, wyjąwszy Gdańska, przeszło pod panowanie króla pruskiego.

Międzymorze, z greck. *Istm*, wązki pas ziemi między dwoma morzami, łączący z sobą dwa lądy stałe.

Międzynarodowe prawo, ob. Prawo międzynarodowe.

Międzynarodowe stowarzyszenie, ob. Stowarzyszenie międzynarodowe.

Międzyrzecka kasztelanja położona była w województwie Poznańskiem, ostatnio zaś na niej siedział Michał Krzyżanowski 1790 r.

Międzyrzeckie starostwo niegrodowe było położone w województwie i powiecie Poznańskim. Podług lustracji z r. 1564 należały do niego miasta: Międzyrzec z zamkiem i folw. Skwirzyna, oraz wsie: Kąsica, Niedoperek, Żółwin, Rogoziniec, Murzynowo, Kursko, Gorańsko, Gorzyca, Świętywojciech, Janowo, Bobowicko, Grochowo, Czarmyśl; wreszcie 14 wsi do różnych opactw należące, z których tylko roczne czynsze opłacano. W r. 1771 posiadała je Dorota z Broniszów Jabłonowska, wdzina rawska, opłacając z niego kwarty złp. 5.911 gr. 15, a hyberny złp, 7,550 gr. 25. Na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rzeczypospolitej nadały to starostwo w emfiteutyczne posiadanie Ponińskiemu, marszałkowi sejmowemu, wraz ze sstwem babimojskiem.

Międzyrzeckie starostwo niegrodowe, przezywane czasami leśnictwem, mieściło się w województwie i powiecie Trockim. Wedle spisów podskarbińskich z r. 1569, starostwo to zaliczało się do dóbr stołowych królewskich. W r. 1766 składało się z dóbr Międzyrzeckich, Rudniki i wsi Taraszyszki, które były w posiadaniu Michała Brzostowskiego p. w. lit., opłacającego z nich kwarty złp. 967 gr. 8, a hyberny złp. 1,260. Ostatnim sstą był Dąbrowski.

Międzyrzecz (*Interamna*, *Mederecum*), po niemiec. *Meseritz*, miasto powiatowe w w. ks. i reg. Poznańskiej, pow. Międzyrzeckim, przy zbiegu rzek Obry i Paklicy położone, jedno z najdawniejszych u nas, liczy 5,200 m., trudniących się przeważnie handlem zbożowym. **M.** posiada 3 kościoły i gimnazjum.

Międzyrzecz Korecki, miasto na Wołyniu, w pow. Rowieńskim, o 4 od Równego, a 3 mile od Korca odległe, liczy około 2,000 m. Do r. 1832 była tu wyższa szkoła Pijarów, założona 1814 r. przez właściciela miasta Józefa Steckiego, która doskonałą organizacją swoją stała w rzędzie najlepszych tego rodzaju zakładów.

Międzyrzecz Ostrogski, miasteczko w gub. Wołyńskiej, pow. Ostrogskim, przy ujściu Zbytenki do Wilji. Ludność wynosi około 1,000 głów.

Międzyrzecz Podlaski, m. w gub. Siedleckiej, pow. Radzyńskim, nad rz. Krzną, na trakcie z Warszawy do Brześcia wiodącym, liczy 13,681 miesz. (1897).

Miękisz, miękka, zwykle wewnętrzna część przedmiotu, jak **M.** chleba. W botanice: soczyste wnętrze owoców, zwłaszcza jadalnych, jak pomarańczy, melona.

Miękkopiór, toż co Edredon (ob.).

Miękkopłetwe, ob. Ryby.

Miękkoskrzydłe, *majkowate (Vesicantia)*, rodzina owadów tęgopokrywych, do której należy majk i kantaryda (ob.).

Miękiiwe, u niektórych autorów nazwa całego typu mięczaków, u innych zaś tylko oddziału mięczakowatych (ob. Mięczaki).

Mięsaki (*Sarcomata*), nowotwory (ob.), które w budowie swojej od normalnej tkanki łącznej różnią się większą liczbą komórek. Liczba, kształt i ułożenie tych komórek, postać zewnętrzna, własności fizyczne, rozmiary i siedlisko **M.** bywają najrozmaitsze. **M.** należą do nowotworów złośliwych i dlatego, o ile leżą w miejscu dosięgalnem dla chirurga, winny być jak najprędzej usuwane.

Mięsienie, *masaż*, postępowanie lecznicze, polegające na przerywanym, mniej lub więcej rytmicznym ucisku pewnej okolicy ciała. Wzmagając w tej okolicy krążenie krwi, **M.** podnosi odżywianie tkanek, a zarazem sprzyja rozchodzeniu się wysięków, o ile te daną tkankę otaczają. Medycyna posiada w niem ważny środek leczniczy.

Mięsna mąka, przetwór mający zastępować mięso świeże. Mięso wysuszone i osolone ogrzewa się dla ścięcia białka i proszkuje; zawiera tylko około 10 proc. wody. W handlu znajduje się często ubite z substancjami roślinnemi. **M. m.** nazywa się też przetwór z odpadków mięsnych i zwłok zwierzęcych, używany na paszę dla bydła i na nawóz.

Mięsny cukier, ob. Inozyt.

Mięsny suchar, wypieczona mieszanina mięsa lub ekstraktu mięsnego z mąką. Przygotowuje się w różny sposób; z wodą i dodatkiem jarzyn daje dobrą zupę.

Mięsny wyciąg, *mięsny ekstrakt*, ob. Mięso.

Mięso, jeden z najobfitszych i najczęściej używanych pokarmów, składa się głównie z mięśni (ob.) zwierząt najrozmaitszych, przeważnie kręgowych, w części dziko żyjących, w części domowych, chociaż zwykle zalicza się do **M.** niektóre inne części zwierząt, jak: wątrobę, płuca, śledzionkę, nerki. Mięso składa się przeważnie z substancji białkowatych (ob. Białkowate ciała); oprócz tego zawiera klej, tłuszcz, materje wyciągowe i sole mineralne. — Najważniejsze pożywne znaczenie w mięsie ma białko; prócz tego, ważną grają rolę substancje wyciągowe, pobudzające

organizm, i sole. Najbogatsze w ciała białkowate jest M. ptaków, najuboższe M. ryb. Odróżniają wogóle mięsa białe i czerwone; ostatnie charakteryzują się przeważnie znaczną ilością substancji wyciągowych, a stąd działaniem silnie pobudzającem. W ogólności mięso samic jest delikatniejsze, ale mniej pożywne, niż samców, u świń wszakże ma wartość jednaką. M. zwierząt tuczonych jest bardziej soczyste, smaczniejsze i łatwiej strawne. Mięso jest jednym z najważniejszych przedmiotów przemysłu i jedną z najtrud-

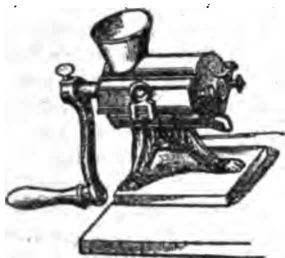

Fig. 1. Maszyna do siekania mięsa.

niejszych kwestji dla policji lekarskiej. Hodowla zwierząt, myśliwstwo, rybołówstwo, dostarczają mięsa. Ważną kwestję stanowi zarzynanie zwierząt, mianowicie większych, i odpadki po nich pozostające, które gnijąc, wydają substancje bardzo dla zdrowia ogólnego szkodliwe. Mięso prawie nigdy nie je się surowe, przygotowuje się ono w sposób rozmaity, nie zawsze odpowiedni; najczęściej używane sposoby są: siekanie, pieczenie, gotowanie i smażenie, których celem jest rozmiękczenie mięsa. Do rozdrabniania mięsa służą przy-

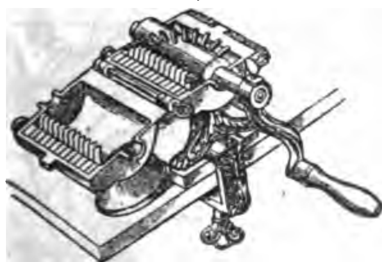

Fig. 2. Taż maszyna otwarta.

rządy różnych konstrukcji; rozpowszechniona jest zwłaszcza maszyna do siekania mięsa (fig. 1 i 2). Mniej odpowiednim, dla ubogich zwłaszcza, jest rosół, który wyciąga wprawdzie niektóre części składowe mięsa, jak: sole, klej, tłuszcz, substancje wyciągowe, ale najważniejszą z nich, białko, zmienia w formę skrzepłą i do strawienia trudną. Z powodu łatwego psucia się trudne jest przechowanie mięsa przez czas dłuższy. Osiąga się to przez zagotowanie i szczelne zamknięcie, użycie soli kuchennej, albo innych, wędzenie w żywicznych dymach, zamrożenie. Kwestja ta stała się ważniejszą w ostatnich czasach, gdy przy braku mięsa sprowadzać je potrzeba z dalekich stron. Dlatego upowszechniły się dziś *buljony* i *wyciągi (ekstrakty)* mięsne. Buljony są to zagęszczone do suchości rosoły i też same części, co rosół, zawierają. Wyciągi pozbawione są tłuszczu i kleju, a stąd są daleko droższe, zaczęto je wyrabiać w początkach XIX w. w postaci płyt buljonowych, a dokładną metodę ich wyrobu podał Liebig 1857 r.; według tych zasad powstały fabryki, głównie w Ameryce płd. i Australji. Wyciągi i buljony nie mogą wszakże zastąpić mięsa, bo są pozbawione substancji białkowatych. Pokarmy mięsne często są szkodliwe, jak przy gniciu, które się zdarza najczęściej w formach wędlinowych, mianowicie w kiełbasach, przy obecności wągrów, trychin. Dlatego przygotowanie i sprzedaż mięsa znajdować się muszą pod ścisłym nadzorem policyjno-lekarskim. Por. Ostertag „Handbuch der Fleischkunde" (1892).

Mięsopust, *Karnawał*, ob. Zapusty.

Mięsożerne rośliny, ob. Owadożerne rośliny.

Mięsożerne zwierzęta, toż co drapieżne (ob.).

Mięśniaki *(Myoma)*, nowotwory (ob.) budową do normalnych mięśni zbliżone, dzielą się, jak mięśnie, na gładkie i prążkowane. Daleko częstsze są mięśniaki gładkie, a głównem ich siedliskiem jest macica, gdzie te nowotwory znacznych dosięgają rozmiarów i na drodze operacyjnej muszą być usuwane; M. prążkowane, daleko rzadsze, prawie wyłącznie w sercu się napotykają, są małe i najczęściej żadnych chorobnych nie sprowadzają przypadłości.

Mięśnie, *muskuły*, organy w ustrojach zwierzęcych powodujące wszystkie ich ruchy. Zdolność wywoływania ruchu w sposób czynny zawdzięczają M. kurczliwości, polegającej na tem, że kurczą się pod wpływem bodźców na nie wywartych, zatem tracą na długości, gdy równocześnie zyskują na grubości i szerokości, a po ustaniu działania bodźca wracają znowu do pierwotnego swego kształtu. Zwykle bodziec działa za pośrednictwem narządu nerwowego, przyczem wola wpływ swój objawiać może lub nie; dlatego też odróżniają się M. *życia zwierzęcego* czyli M. *dowolne* i M. *życia roślinnego* lub M. *mimowolne*. Pod względem budowy dzielą się M. na *poprzecznie prążkowane* (prawie wszystkie dowolne) i *gładkie* (mimowolne). Skład chemiczny M. jest bardzo zawiły; główną część składową stanowi białko (myozyna) i ciała przez utlenienie białka powstałe (pierwiastki wyciągowe), jak kreatyna, kreatynina, sarcyna, ksantyna i t. d.; mniejszą część stanowią ciała bezazotowe, jak tłuszcze, glikogen, cukier mięsny i kwasy tłuszczowe. Prócz tego znajdują się sole mineralne. Ten skład chemiczny nadaje mięśniom znaczenie jednego z najważniejszych pokarmów (ob. Mięso); mięśnie żywe, w spokoju będące, mają temperatu-

rę organizmu i właściwe prądy elektryczne, (ob. Elektryczność zwierzęca). Skoro na nerw żywego i w spokoju będącego mięśnia podziała jaki bodziec lub wola, własności jego się zmieniają, M. przechodzi w stan czynny. Najważniejsze ma znaczenie zmiana postaci, jaka przy tem zachodzi: M. staje się grubszy i krótszy, a ściągając się, zbliża do siebie kości, z jakiemi był połączony; wszystkie zawiłe ruchy naszego szkieletu składają się z takich pojedyńczych elementów. Zmianie postaci towarzyszy zmiana w fizycznych i chemicznych własnościach mięśnia: temperatura się podnosi, prądy elektryczne słabną, reakcja z obojętnej zamienia się w kwaśną, mięsień pochłania tlen i doznaje zmian pewnych w swoim składzie chemicznym (wytwarza się kwas mleczny). Pod wpływem więc bodźca w mięśniu dokonywają się zmiany chemiczne, oswobodzone przytem siły objawiają się w postaci ruchu, który się na mięśnie przenosi; jako następstwa uboczne występują zmiany cieplikowe i elektryczne. Długo sądzono, że zmiany chemiczne powodujące ruchy mięśni dotyczą azotowych jego substancji; w ostatnich czasach poznano, że odnoszą się one wyłącznie do ciał bezazotowych. Ma to ważne znaczenie w kwestji djety robotników. M. gładkie stanowią organy ruchów od woli niezależnych, jak ruchu żołądka, kiszek i t. d., nie są ułożone w oddzielne mięśnie, a najczęściej w postaci błony otaczają organy próżne; przy skurczu światło tych organów się zmniejsza i zawartość zostaje z nich wydalona; pod innemi względami zbliżają się do mięśni prążkowanych. Siła mięśni wymaga zdrowia ogólnego i jest koniecznym jego warunkiem; siła ta wzrasta z ćwiczeniem mięśnia, stąd gimnastyka ważne ma znaczenie dla rozwoju M., a w następstwie dla całego ustroju; w zupełnej bezczynności M. słabną i wyradzają się zupełnie, przechodząc w tłuszcz. Najważniejsze zmiany chorobne, odnoszące się do mięśni, stanowi paraliż i skurcz, jak również ich zanik zupełny. Wszystkie te zboczenia w mięśniach zależą od pewnych spraw chorobowych w mózgu lub też w rdzeniu i posiadają doniosłe znaczenie w djagnostyce chorób nerwowych. Włókna mięsne prążkowane (fig. 1) składają się z delikatnych, walcowych nitek (fig. 2), zwanych *włóknami* czyli *pęczkami pierwotnemi*, których średnica poprzeczna jest dosyć zmienną, od 0,012 do 0,06 mm. Na każdym pęczku mięśniowym odróżniamy otoczkę, zwaną *omięsną (sarcolemma)*, natury łącznotkankowej, przezroczystą, bardzo sprężystą, orez właściwą substancję kurczliwą. Badając tę substancję pod mikroskopem, widzimy występujące na niej wyraźne prążki poprzeczne; możemy również dostrzedz i prążkowanie podłużne. *Włókna* M. *gładkich* (fig. 3), czyli kurczliwe komórki mięsne, przedstawiają się jako twory komórkowe wrzecionowate, mniej lub więcej ostro zakończone i obdarzone wielką kurczliwością.

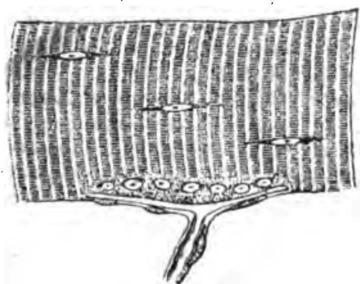

Fig. 1. Prążkowane włókna mięśni jaszczurki.

Fig. 2. Włókno pierwotne mięśni prążkowanych.

Fig. 3. Komórki mięśniowe gładkie.

Mięta (*Mentha*), rodzaj roślin z rodziny wargowych, cechujący się kielichem 5-ząbkowym, koroną lejkowatą o brzegu 4-siecznym, prawie równym, 4 pręcikami między sobą oddalonemi; należą tu zioła trwałe, aromatyczne, na półkuli płn., z których kilka g a t u n k ó w ważnych jest pod względem lekarskim. Ze wszystkich M. *pieprzowa* (*M. piperita*) ma woń najmocniejszą. Ma łodygę czworokątną, często czerwono-brunatno nabiegłą, do 60-u cm, wysokości, pokrytą liśćmi przeciwległemi, podłużnemi, o brzegu ostro piłkowanym; kwitnie w sierpniu

Mięta.
a kwiat, *b* pręcik, *c* owoc.

i wrześniu; kwiatki są czerwonawe, w okrążki zebrane, które razem tworzą kłosy na wierzchu gałązek od spodu przerywane. Uprawia się w ogrodach, w stanie dzikim rzadko gdzie się znajduje. Do użytku aptecznego zbierą się przed rozkwitnieniem z nierozwiniętemi jeszcze pączkami. Smak jej jest mocno korzenny. Używa się jako środek rozgrzewający, wzmacniająco-pobudzający, przeciwkurczowy. Głównemi jego częściami składowemi są: olej eteryczny i garbnik. Przez destylację z wodą otrzymuje się *olejek miętowy*, bezbarwny, albo też słabo żółtawy lub zielonawy, woni przenikającej, smaku paląco-aromatycznego, c. wł. = 0,90, w eterze i alkoholu łatwo rozpuszczalny, składa się z *kamfory miętowej* czyli mentolu (ob.) i terpenu; najlepszy pochodzi z Anglji. Olejek ten używa się do perfumowania mydła, oraz likierów miętowych. Drugi gatunek, **M.** *kędzierzawa (M. crispa)*, ma także podobne zastosowanie lecznicze; utrzymuje się także w ogrodach, a różni się od poprzedniego liśćmi kędzierzawemi. *M. arvensis* i *M. aquatica* są po naszych łąkach najpospolitsze. Inne gatunki, u nas dziko rosnące, są: *M. silvestris*, *M. sativa* i *M. pulegium*, dostarczająca *ziela polejowego*, niegdyś słynnego w medycynie. Liści **M.** pieprzowej i kędzierzawej używa się w medycynie jako środka pobudzającego trawienie i wiatro-pędnego.

Miętowy olejek, ob. Mięta.

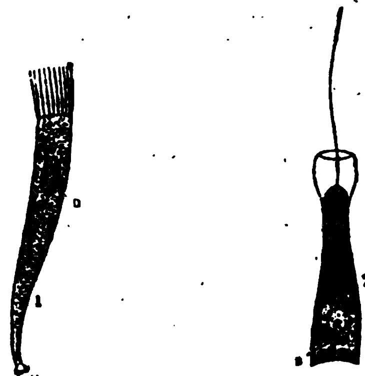
Miętus, *miętuz (Lota)*, rodzaj ryb z rodziny miętusowatych (ob.), ma za cechy: płetw na grzbiecie dwie, podogonowa jedna bardzo długa, pod całym ogonem rozciągnięta; płetwa ogonowa i płetwy piersiowe zaokrąglone, brzuchowe bardzo wązkie, śpiczaste, pod gardłem umieszczone, na podbródku wąs jeden. **M.** *rzeczny (L. fluviatilis)*, jedyny gatunek tej rodziny żyjący w wodach słodkich, ma głowę szeroką, płaskawą, ciało wałkowate, ścieśnione z boków ogona, który od spodu i z wierzchu płetwami jest obrzeżony. Ubarwienie zwykle ma oliwkowe lub płowe, niekiedy srokate w wielkie łaty, czasami podlega albinizmowi, żyje na głębiach lub kryje się w norach brzegów. Tarło odbywa w zimie pod lodem. Mięso uchodzi za jedne z najlepszych, a tłusta wątroba jego jest bardzo cenioną. U nas dorasta 30 — 60 cm. długości i waży 1—3 klg.; w północnych jednak rzekach Syberji dochodzi 1 m. długości i miewa niekiedy przeszło 8 klg. wagi; skóra używa się tam na odzież i na szyby do okien.

Miętus.

Miętusowate ryby, *Wątłuszowate (Gadoidei)*, rodzina ryb z rzędu kostnych, z podrzędu bezcierniowych (*Anacanthini*). Cechy jej są: płetwy wszystkie o promieniach członkowatych i szczepnych, szczytowe przeważnie wykształcone, grzbietowych 2 lub 3, jedna za drugą, podogonowych 2 lub 1 bardzo długa; płetwy piersiowe zwykle szerokie, brzuchowe bardzo wązkie, śpiczaste, pod gardło przed płetwy piersiowe wysunięte. Zęby liczne, drobne, w szczękach i na podniebieniu; u wielu szczęka dolna wąsem opatrzona. Pęcherz zawsze bez przewodu powietrznego. Pokrycie z łusk drobnych, całobrzeżnych. Rodzina **M.** obejmuje ryby morskie, klimatów północnych; w wodach słodkich jedynym jej przedstawicielem jest miętus rzeczny. Połów ich morski prowadzony jest na wielkie rozmiary, mianowicie u brzegów północnej Ameryki; tu między innemi należy stokfisz. Prócz mięsa ważnym z nich produktem jest tran (ob.).

Migawki *(Cilia)*, nader drobne, mikroskopowe wyrostki komórek, ulegające ciągłemu ruchowi. Występują zarówno u zwierząt wyższych w różnych częściach ich ciała, jak i u niektórych istot jednokomórkowych, zwierzęcych i roślinnych, którym służą do poruszania, jak w zarodnikach ruchomych *(zoosporae)*, albo też do sprowadzania pokarmu. U człowieka *komórki migawkowe* (fig. 1) tworzą *nabłonki migawkowe* błony śluzowej nosa,

1. Komórka migawkowa, 2. Komórka biczowata, *n* jądro.

krtani, tchawicy, macicy, jajowodów i niektórych innych organów. W przewodach oddechowych ruch migawkowy służy do wydalania pyłu z płuc, w macicy do przesuwania nasienia, w jajowodach do przenoszenia jajka. Kwasy tamują ruch migawkowy, natomiast roztwory alkaliczne podsycają go i ożywiają. W *komórkach biczowatych* (fig. 2) migawki zastąpione są jednym lub dwoma długiemi biczami (*flagellum*); należą tu ciałka nasienne, które przy pomocy takiego wyrostka zbliżają się do jajka. Jedna grupa niższych organizmów od podobnego wyrostka otrzymała nazwę *biczowatych* lub *wiciowców (Flagellata)*. Ob. Pierwotwory.

Migdał (*Migdałowe drzewo, Amygdalus*), rodzaj roślin z rodziny różowatych, z plemienia migdałowych, mający za cechy: kielich dzwonkowaty, o brzegu 5-dzielnym, płatków 5, paznogciowatych, pręciki tworzące rodzaj wieńca, zawiązek 1-komórkowy, o 2 wiszących zalążkach; owoc — pestkowiec podługowaty, nieco spłaszczony, o pokryciu włóknistem, skórkowatem; pestka twarda, na powierzchni chropawa, zawierająca zwykle (skutkiem spłonienia jednego zalążka) jedno ziarno oleiste. Jako drzewo owocowe i ozdobne ważnym jest **M.** *zwyczajny* (*A. communis*), drzewo dorastające 7 — 9 m., o liściach lancetowatych, drobno piłkowanych; kwiaty ukazują się przed liśćmi, mają płatki różowe, eliptyczne, wystające po za kielich. Nasienie (*migdał*) jest podłużnie, jajowa-

Migdał, jego owoc, owoc przecięty i nasienie.

te, ścieśnione, na dolnym końcu ostre, otoczone skórką brunatną. Odróżnia się odmianę słodką i gorzką; z nasion gorzkiej, która jedna tylko napotyka się w stanie dzikim, wyrastają znów **M.** gorzkie, podczas gdy przez wysiew nasion słodkich wyrastają częścią słodkie, częścią gorzkie **M.** Dopiero po uprawie kilkoletniej wydają nasiona gorzkie słodkie **M.** **M.** jest obecnie rozpowszechniony nad morzem Śródziemnem, pochodzi zaś z Persji, Syrji i Algerji, gdzie dotąd spotykają się całe lasy **M.** Jedno drzewo wydaje rocznie około 20 klg. **M.** U nas wytrzymuje w gruncie, lecz na zimę musi być dobrze zabezpieczony słomą. Rozróżnia się obecnie około 36 odmian **M.** Nasion rozróżnia się w handlu również wiele gatunków; najlepsze są francuskie z Delfinatu, hiszpańskie — długie z Malagi, szerokie z Walencji; dalej idą migdały z Malorki; z portugalskich najlepsze są tak zwane *piti*; z włoskich najbardziej są cenione florentyńskie i ambrozyjne. Rozróżniają się dalej **M.** gruboskorupowe, które do nas przychodzą zwykle bez skorup, i kruchoskorupowe, dalej słodkie i gorzkie, których na oko rozróżnić nie można, lubo te drugie są zwykle nieco mniejsze. **M.** słodkie zawierają 54 cz. oleju tłustego, 24 cz. ciał białkowatych, między niemi emulsynę (ob.), 6 cukru, 3 gumy, 9 drzewnika, 3.5 wody; gorzkie zaś, 28 cz. tłustego oleju, 30 ciał białkowatych, 6.5 cukru, 3 gumy, 13.5 drzewnika, nadto charakterystyczną jest dla nich obecność amygdaliny (ob.), z której przez działanie emulsyny, pod wpływem wody, wywiązuje się olejek gorzkich migdałów i kwas pruski, a z tego powodu znaczna ilość gorzkich **M.** może działać szkodliwie. Najwięcej zastosowania znajdują **M.** w cukiernictwie, do marcepanów i t. p. Z rozdrobnionych **M.** wyciska się *olejek migdałowy*, tłusty, bezwonny, ciężar wł. 0.917, smaku słodkawego, używany w medycynie, do kosmetyków i do potraw. Z **M.** dalej wyrabia się orszada, przez ubicie ich z cukrem. *Woda gorzkich* **M.** jest to roztwór wodny olejku gorzkich **M.**, często używana w medycynie. Inny gatunek, **M.** *krzewiasty* (*A. nana*), na 1 m. wysoki, stanowi piękny krzew ozdobny.

Migdałki (*Amygdalae*), organy parzyste, wielkości małego orzecha, znajdujące się w podniebieniu miękkiem, pomiędzy przedniemi a tylnemi jego łukami, i sterczące ku paszczy. Składają się z zagłębionych gruczołków śluzowych, otoczonych drobnemi gruczołkami limfatycznemi. **M.** ulegają często zapaleniu, zakażeniu dyfterytycznemu, przerostowi chorobnemu i sprowadzają liczne dolegliwości; w razie upartego trwania tych procesów chorobowych usuwa się **M.** na drodze operacyjnej, bez szkody dla organizmu.

Migdałowce, rozmaitego rodzaju skały, zawierające w masie swojej przestrzenie próżne, albo wypełnione ciałami obcemi, jak: różnemi odmianami kwarcu, wapieniem, zeolitem i in. Niekiedy przestrzenie te tak są obfite, że oddzielające je ściany przedstawiają się w postaci cienkich błon, jak np.: w **M.** djorytowym, którego masa gliniasta i ziemista zawiera wydrążenia próżne lub wypełnione kwarcem, agatem, chalcedonem, ametystem i t. d. Puste te przestrzenie mają różne kształty, a niekiedy osadzone są kryształami. Powstały one zapewne przez działanie gazów, otaczających roztopione masy skaliste, albo też z pękań, zachodzących przy stygnięciu tych mas.

Migdałowe mleko, emulsja otrzymywana z migdałów, ob. Emulsja.

Migdałowe mydło, mydło wyrabiane z olejku migdałowego, częściej jednak mydło kokosowe, uperfumowane nitrobenzolem.

Migdałowy kwas, *kwas fenylo-glikonowy*, $C_8H_8O_3$, powstaje przy ogrzewaniu amygdaliny z kwasem solnym, tworzy kryształy bezbarwne, rozpuszczalne w wodzie, topi się przy 130°.

Migdałowy olejek, ob. Migdał.

Migdałów gorzkich olejek, *benzoilowodór*, *aldehyd benzoilowy*, C_7H_5OH (ob. Benzoil), ciecz

bezbarwna, woni kwasu pruskiego, gotowa w naturze się nie znajduje, ale powstaje działaniem emulsyny na amygdalinę (ob.) pod wpływem wody. Wre w 180°, otrzymuje się przez dystylację z wodą liści laurośliwu, albo miazgi migdałów gorzkich, po wyciśnięciu z nich oleju tłustego. Używa się do perfum i likierów.

Mignard Piotr, portrecista i historyczny malarz francuski, * 1610 w Troyes, † 1695. Początkowo kształcił się pod kierunkiem J. Boucher i Sz. Vouet, następnie przebywał długo w Rzymie (stąd też otrzymał przydomek *le Romain)* i stydjował mistrzów włoskich, a zwłaszcza Tycjana. W r. 1658 został naczelnikiem akademji San-Luca, a po śmierci Lebruna malarzem nadwornym Ludwika IV. Oprócz portretów wykonał **M.** wiele fresków w Saint-Cloud i Wersalu. On także wykonał jedno z największych malowideł freskowych francuskich, mianowicie w kopule Val-de-grâce.

Mignard Tomasz Joachim Aleksander Prosper, literat francuski, * 1802 w Châtillon sur Seine. Główne jego dzieła są: „Histoire de differents cultes, superstitions et pratiques mystérieuses d'une contrée bourguignonne" (Dijon, 1851); „Eclaircissements sur les pratiques occultes des Templiers" (tamże, 1851); „Preuves du manichéisme de l'ordre du Temple" (Paryż, 1853); „Decouverte d'une ville gallo-romaine dite Laudunum" (tamże, 1854); „Histoire de l'idiome bourguignon et de sa littérature etc." (Dijon, 1856); „Le Roman en vers de très excellent, puisant et noble homme Girart de Roussillon etc." (Paryż, 1858); „Vocabulaire raisonné et comparé du dialecte de Bourgogne" (1869); „Archéologie bourguignonne" (1874); „De l'Invasion allemande dans les provinces de Bourgogne et de Franche-Comté" (1875) i in.

Migne Jakób Paweł, * 1800 w St. Flour, † 1875, pierwotnie ksiądz, później założył w Petit-Montrouge pod Paryżem wielką drukarnię, zwaną *Drukarnią katolicką*, z której wyszło mnóstwo dzieł religijnych, a między innemi „Cours complet de théologie et d'écriture sainte," liczące około 2,000 zeszytów; od r. 1833 drukowany był w niej dziennik katolicki *L'univers religieux*.

Mignet Franciszek August Aleksy, historyk francuski, * 1796 w Aix, gdzie też ukończył studja prawne, † 1884; pracował od roku 1821 łącznie z Thiersem na polu dziennikarskiem; po rewolucji Lipcowej został radcą stanu i archiwistą w ministerjum spraw zagranicznych; po zamachu stanu 2 grudnia 1851, usunął się od życia publicznego. W r. 1836 został członkiem akademji francuskiej i dożywotnim sekretarzem akademji nauk moralnych i politycznych; wygłaszane przezeń z tej okazji „Eloges" mogą służyć za wzór utworów literackich tego rodzaju. Celniejsze jego dzieła są: „Histoire de la révolution française" (2 t., Paryż, 1812, 13 wyd., 1880); „Notice et mémoires historiques" (2 t., Paryż, 1843); „Histoire de Marie Stuart" (2 t., Paryż, 1850, 6 wyd., 1884); „Antonio Perez et Philippe II" (Paryż, 1845); „Charles Quint, son abdication, son séjour et sa mort au monastère de Yuste" (Paryż, 1854, 10 wyd., 1882).

Mignon Leon, rzeźbiarz belgijski, * 1847 w Liège, kształcił się tamże, następnie we Włoszech, zamieszkał w Brukseli. Wykonał: „Walka byków," „Posąg Leopolda II" (1883); „Pogromca byków" i kilka innych grup zwierząt; niektóre z nich wystawione były w r. 1889.

Migotanie, zmienność blasku, niejednostajność światła. W astronomji **M.**, *iskrzenie* czyli *scyntylacja gwiazd*, jest to zakłócenie blasku gwiazd, powodowane przez niepokój atmosfery, które często utrudnia ścisłość dostrzeżeń.

Migracja, wędrówka; w zoologji—wędrówki zwierząt, zwłaszcza ptaków przelatujących.

Migrena, ob. Cephalalgia.

Miguel Dom Marja Ewaryst, uzurpator portugalski, * 1803, † 1866 w Badeńskiem, trzeci syn króla portugalskiego Jana VI i infantki hiszpańskiej Karoliny Joachimy, ulubieniec i narzędzie matki, stanął przy jej pomocy na czele stronnictwa absolutystyczno-teokratycznego i po zamordowaniu margr. Lulé (marzec 1824) uwięził ministrów (30 kwietnia), a ojca trzymał pod strażą w pałacu. Zmuszony jednak prosić o przebaczenie, był razem z matką wypędzony z kraju. Po śmierci ojca 1826 wystąpił jako prawomocny (w mniemaniu swego stronnictwa) dziedzic korony, której starszy brat jego Dom Pedro, cesarz brazylijski, posiąść nie mógł. Tymczasem Dom Pedro przyjął koronę portugalską, której się potem zrzekł na rzecz swej córki Donny Marji da Gloria, przeznaczając Dom **M.** za jej męża i tymczasowego regenta. Dom **M.** zaprzysiągł konstytucję, zaręczył się ze swoją synowicą i w lutym 1828 r. objął regencję, poczem atoli rozwiązał zaraz kortezy konstytucyjne, zwołał dawne kortezy i kazał się ogłosić jedynym prawym królem Portugalji. Gdy jednakże Dom Pedro w 1832 r. wystąpił z orężem w ręku przeciwko bratu, ten został zwyciężony i w Evora 26 maja 1834 podpisał kapitulację, mocą której zrzekłszy się tronu, przyrzekł kraj na zawsze opuścić. Od r. 1834 przebywał po większej części w Rzymie. Roku 1851 (24 września) zaślubił Adelajdę, księżniczkę Löwenstein-Wertheim-Rosenberg (* 1831) i odtąd przemieszkiwał po większej części w Löwensteinskiej posiadłości Heubach pod Mittenbergiem, a od 1856 r. na zamku Bronnbad w Badeńskiem.

Miguel Dom, syn poprz., * 1853, jest pułkownikiem w wojsku austrjackiem. W r. 1877 zaślubił księżniczkę Elżbietę Thurn und Taxis, † 1881, w r. 1893 księżniczkę Teresę Löwenstein-Wertheim-Rosenberg.—Starszy syn jego książę **Miguel**, * 1878. Córka Marja Teresa, * 1855, jest małżonką arcyksięcia Karola Ludwika, brata cesarskiego; druga córka, Marja Anna, wyszła za następcę tronu luksemburskiego.

Migulińska stanica, w okręgu Ust'medwie-

dyckim, w ziemi Dońskich Kozaków, na prawym brzegu Donu, ma 18,000 miesz.

Mihanowicz Jan, Jezuita, * 1783 na Białej Rusi, poświęciwszy się literaturze greckiej, miał zamiar przetłómaczyć celniejszych klasyków na język polski. Z przekładów tych, zostających dotąd w rękopisie, ogłosił tylko drukiem tragedję Eurypidesa „Orestes," drukowaną w *Miesięczniku Połockim* na r. 1818.

Mijakowski Jacek, głośny kaznodzieja, Dominikanin, * 1597 w Krakowie, † 1647. Po ukończeniu nauk teologicznych w Medjolanie i Bolonji, był kaznodzieją trybunalskim w Lublinie, od r. 1633 przez dwa lata przeorem w Warszawie, potem przez ośm lat kaznodzieją kościoła P. Marji w Krakowie. W r. 1644 obrany definitorem swego zgromadzenia w Rzymie, po powrocie do kraju wszedł na dwór króla Władysława IV. Następnie był przeorem w Toruniu. W kazaniach swych odznaczał się dowcipem i wesołemi konceptami, jak o tem przekonywa kazanie p. t. „Kokosz na kolędę," miane w Krakowie 1637 r. i wielokrotnie przedrukowywane. Wydał wiele kazań okolicznościowych, z których najlepsze są: „Pochwała Panny Lubomirskiej na jej pogrzebie" (Kraków, 1629); „Interregnum albo sieroctwo osierociałej Korony Polskiej po śmierci Zygmunta III" (Lublin, 1832); „Kokosz PP. Krakowianom po kolędzie rozdawana" (Kraków, 1638); „Kazanie na dzień Wniebowstąpienia Pańskiego" (tamże, 1632) i kilka innych.

Mijatowicz Czedomil, mąż stanu serbski, * 1842, kształcił się w Monachjum i Lipsku, w r. 1866 objął katedrę ekonomji w uniwersytecie belgradzkim i ogłosił kilka rozpraw z historji serbskiej, oraz finansowości i ekonomji; pisał też opowiadania, np. „Rajko od Rasine" (1892); „Ikonija, vezirova majka." W r. 1873 został ministrem skarbu; od 1874 jest stanowczym przeciwnikiem Ristiéza, w gabinecie Piroczanaca objął znów tekę finansów i spraw zagranicznych, tę ostatnią jednak wkrótce złożył. Przeprowadził układ handlowy z Austrją i umowy z finansistami zagranicznymi o budowę dróg żelaznych. We wrześniu 1883 wraz z całym gabinetem otrzymał uwolnienie i został posłem serbskim w Londynie, skąd był odwołany 1887 r.

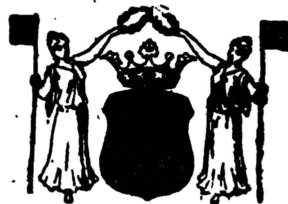
Mijuski okrąg, okrąg w ziemi Dońskich Kozaków, zajmował 11,359 w. kw. Od r. 1888 należy do składu okręgów Rostowskiego i Taganrogskiego w obwodzie Dońskim. Powierzchnia jego jest górzysta, grunt urodzajny. Z płodów naturalnych ważniejsze są: węgiel kamienny, grafit, szyfer, kamień wapienny i kreda, mika, rudy żelazne i ślady rud ołowianych. Ludność jego, w liczbie około 240,000, zajmuje się rolnictwem, hodowlą bydła, ogrodnictwem, uprawą wina, rybołówstwem i t. d.

Mika, *łyszczyk, kocie złoto*, grupa minerałów z rzędu krzemianów, które są podobne między sobą z cech zewnętrznych, ale których skład chemiczny dosyć jest różny. Wszystkie **M.** są budowy liściastej, dają się dzielić na cienkie listki sprężyste, o powierzchni błyszczącej. Pod względem krystalizacji dają się odnieść do dwu typów odmiennych: jedne należą do szeregu romboedrycznego i przedstawiają jedną tylko oś optyczną; drugie należą do szeregu słupa romboidalnego i posiadają dwie osie. Co do składu chemicznego można je podzielić także na dwie grupy, stosownie do tego, czy zawierają fluor lub nie. **M.** dwuosiowe zawierają najwięcej fluoru, inne nie zawierają go wcale lub mało. **M.** jednoosiowe mogą być określone jako złożone krzemiany glinki, chromu, potażu, wapna i magnezji; **M.** dwuosiowe są fluokrzemianami tych samych zasad. **M.** magnezjowe są powszechnie łagodniejsze w dotknięciu, niż inne, i mniej sprężyste; należy do nich *biotyt*, z odmianami: *anomit*, *meroksen*, *lepidomelan*, *flogopit*, *rubellan*, *helwetan*. Do łyszczyków należy też *litjonit*, *lepidolit*, *łuszczkowiec*, czyli **M.** *litynowa*, znajdująca się w masach, złożonych z blaszek bardzo błyszczących, perłowych, białych lub rozmaicie zabarwionych. Inne rodzaje **M.** są: *muskowit* czyli *fengit*, *paragonit* (**M.** *sodowa*), *margaryt* (*emerylit*, **M.** *perłowa*, **M.** *wapienna*). **M.** należą do utworów krystalicznych, wchodzą w skład granitów, gnejsów, łupków mikowych, trachitów, bazaltów, law i t. d. Piaski pokładów trzeciorzędowych są często pomieszane z łuszczkami mikowemi, którym zawdzięczają swój blask srebrzysty i złocisty; łuszczki te stanowią tak zw. piasek złoty do zasypywania pisma. Użytek **M.** jest dosyć ograniczony; wielkie tafle używają się zamiast szyb na okrętach marynarki rosyjskiej i Stanów Zjednoczonych.

Mikado, dosłownie: „wyniosłe wrota," dawna nazwa cesarzów japońskich, dziś wychodząca z użycia; ob. Japonja.

Mikado, barwniki, brunatny i pomarańczowy, otrzymywane z kwasu paranitrotoluolo-siarczanego, używają się do farbowania bawełny.

Mikan, herb: W polu błękitnem — gałązka zielona ukośnie. Nad koroną dwa wieńce, trzymane przez muzy, po bokach tarczy stojące i trzymające w drugiej ręce chorągiewkę błękitną. Nadany 1556 przez Zygmunta Augusta.

Mikan.

Mikan, *Mikański*, Stefan, po łac. *Micanus*, doktor medycyny i filozofji, * w Poznaniu na początku XVI wieku, † 1686 w Poznaniu; pierwotne nauki pobierał w kolegjum lubrańskiem, do filozofji i medycyny przykładał się w akademji krakowskiej, w której później wykładał retorykę i djalektykę. Obok zajęć nauczycielskich z zamiłowaniem poświęcał się sztuce lekarskiej i wielce

w niej zasłynął. Wydał: „Dialecticae et retoricae praecepta a S. Micano in usum discipulorum suorum nuper collecta“ (Kraków, 1561, 4 wyd., Kraków, 1585), i dzieło Tomickiego p. t. „Tomicii, ep. crac., ad serenis. pr. Sigismundum Augustum Poloniae regem epistola“ (Frankfurt, 1577).

Mikania, rodzaj roślin z rodziny złożonych, obejmujący zioła i krzewy w Ameryce; najwięcej znanym gatunkiem jest **M.** *guaco*, w Kolumbji, używana przeciw skutkom z ukąszenia jadowitych węży. Od r. 1830 sprowadzaną była wielokrotnie do Europy, jako środek przeciw cholerze, ale nie okazała się skuteczną; między częściami składowemi liści znajduje się właściwy alkaloid, *guacyna*.

Mikieszyn Michał Osipowicz, malarz, rzeźbiarz i rysownik rosyjski, * 1836 w guber. Smoleńskiej, kształcił się w akademji petersburskiej. W r. 1859 otrzymał konkursową nagrodę za projekt pomnika „Tysiąclecie Rosji,“ postawionego w Niższym Nowogrodzie. Nadto wykonał projekty pomników: „Katarzyny II“ (w Petersburgu), „Bogdana Chmielnickiego“ (w Kijowie), „Cesarza Aleksandra II“ (w Rostowie nad Donem).

Miklasiewicz Antonia, (ob.) *Campi*.

Miklaszewski.

Miklaszewski, *Miklaszewski* v. *Ostoja* odm., herb: W polu czerwonem, między barkami dwóch półksiężyców—miecz. U szczytu 5 piór strusich: dwa błękitne między białemi. Labry czerwono-srebrne. Nadany w r. 1569 przez Zygmunta Augusta za dzieła rycerskie pod Połockiem.

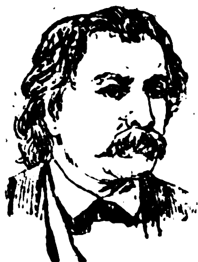
Miklaszewski Franciszek, sędzia, notarjusz komisji, wyznaczonej do rewizji skarbu koronnego w 1770. Lustracja ta wydrukowana jest w Niemcewicza „Zbiorze pamiętników o dawnej Polsce“ (tom III).

Miklaszewski Józef, historyk, były wyższy urzędnik w Izbie Obrachunkowej, * 1775 w Żabińcu w p. Garwolińskim, † w Warszawie 1833 r. Ogłosił drukiem: „Rys historji polskiej od wzniesienia się monarchji, aż do ostatniego upadku i rozbioru kraju“ (Warszawa, 1821; 4 wyd., Warszawa, 1829), oraz „Geografja ogólna, czyli krótkie opisanie ziemi i części mieszkalnego świata“ (Warszawa 1819).

Miklaszewski Walenty, prawnik polski, profesor prawa kryminalnego w uniwersytecie warszawskim, * 1839 we wsi Popiele w okr. Płońskim. Ukończywszy w 1856 r. gimnazjum w Radomiu, a w 1860 wydział prawny w uniwersytecie petersburskim, wysłany został kosztem rządu za granicę dla kształcenia się w zawodzie naukowym prawnym. Po otrzymaniu w 1864 w Hejdelbergu stopnia doktora praw, został w 1865 adjunktem, a w 1867 prof. nadzwyczajnym na katedrze prawa kryminalnego w b. Szkole Głównej, a następnie i w uniwersytecie w Warszawie. Z prac jego, tyczących się głównie procedury karnej, najważniejsze są: „O stanowisku prezydującego w sądzie przysięgłych“ (Warszawa, 1867); „O znaczeniu sądu przysięgłych“ (Warszawa, 1867); „Kilka słów o wykonaniu kary“ (Warszawa, 1871); po rosyjsku: „O sredstwach predstawlenija obwiniajemago w sud i peresieczenija jemu sposobow uklonjat'sia ot sledstwija i suda“; dalej: „O małoletnich przestępcach, oraz Towarzystwie osad rolnych i przytułków rzemieślniczych“ (Warsz., 1872); „Studja nad postępowaniem karnem i obowiązującem“ (1875); „Rys organizacji władz sądowych“ (1876); „Podręcznik dla sądów gminnych Królestwa Polskiego“ (1877); „Podręcznik dla sądów pokoju Królestwa Polskiego“ (1877); „Kodeks kar głównych i poprawczych wyd. 1866“ (1876—1878); „Kilka słów o sądach gminnych“ (1879); „Projekt ustawy Kasy przezorności i pomocy nauczycieli i nauczycielek prywatnych“ (1879); „Jurysprudencja senatu rządzącego“ (1879—1883); „Sprawa Stanisława Hiszpańskiego“ (1881); „Zbiór praw i rozporządzeń rządowych, w Królestwie Polskiem obowiązujących, z 1881“ (1881, 1882, 1883 i 1884); „Wykład postępowania cywilnego rzymskiego w zarysie historycznym“ (1885); „Rocznik sądowy na 1888“ (1888). **M.** jest głównym współredaktorem *Gazety Sądowej*.

Miklavec Piotr, pisarz słowacki, * 1859 w Arlicy w Styrji południowej, ogłasza swe prace w czasopismach słowackich i innych słowiańskich, oraz przekłada, np. z Sienkiewicza („Za chlebem“, „Pójdźmy za Nim“, „Ogniem i mieczem“), Morzkowskiej, Prusa, Orzeszkowej, Tołstoja, Niemcovej i t. d. Napisał między innemi artykuły o Mickiewiczu i Sienkiewiczu (*Soča*, 1898 i 1900), romanse: „Trnjev venec“ i „Tlaczanje“ (*Dom in svet*, 1895), oraz po polsku: „List Słoweńca o Słoweńcach“ i „Słoweńcy i ich działalność literacka w ostatnich siedmiu latach“ (*Przegląd powsz.*, 1885 i 1888), wreszcie „Zarysy ruchu literac. Słoweńców“ (*Bibljot. warsz.*, 1890).

Miklosich (*Miklošić*) Franciszek, najznakomitszy slawista, * 1813 w Radmesztaku pod Lotmerkiem (Luttenberg) w słowińskiej części Styrji, † 1891 w Wiedniu; nauki gimnazjalne odbywał początkowo w Waraźdynie, następnie w Marburgu w Styrji. Po ukończeniu kursów filozoficznych w St.-Hradcu (Grätz), studjował tamże przez lat cztery prawo. 1837, otrzymawszy stopień doktora filozofji, został mianowany profesorem przy tamtejszych kursach filozoficznych. Wkrótce jednak postanowił poświęcić się ad-

Miklosich Fr.

wokaturze i w tym celu 1838 roku udał się do Wiednia, gdzie otrzymawszy stopień doktora prawa, zaczął, dla oznajmienia się praktycznego, pracować w kancelarji u adwokata. Pod wpływem ziomka swego Kopitara, który poznał zdolności i naukę młodego uczonego z recenzji słowiańskiej części gramatyki porównawczej Boppa, zamieszczonej w *Wiener Jahrbücher* (1844, t. 105), zmienił i to powołanie, i zostawszy 1844 r. skryptorem przy bibljotece dworskiej, poświęcił się wyłącznie badaniom języków słowiańskich. 1848 r. wybrany przez ziomków na posła do sejmu ustawodawczego, widząc, że polityka nie jest polem jego działalności, wkrótce złożył mandat. 1849 przyjął ofiarowaną sobie nadzwyczajną profesurę języka starosłowiańskiego przy uniwersytecie wiedeńskim, którą 1850, wskutek powołania go na profesora języków słowiańskich do Wrocławia, zamienił na profesurę zwyczajną języków słowiańskich. Od 1851 rzeczywisty członek cesarskiej akademji nauk, został tegoż roku dziekanem wydziału filozoficznego, a 1853 rektorem uniwersytetu wiedeńskiego; 1862 mianowany był dożywotnim członkiem izby panów, a 1866 sekretarzem wydziału filozoficzno-historycznego akademji nauk; podał się do emerytury 1885. Prace naukowe **M.**, wciągające w zakres swój wszystkie języki słowiańskie, podzielić można na gramatyczne w ścisłem znaczeniu i na historyczne. Do pierwszych należą, oprócz wspomianej wyżej recenzji gramatyki Boppa i oprócz wielu pomniejszych prac, następujące dzieła: „Radices linguae paleoslovenicae“ (Lipsk, 1845); „Lexicon linguae paleoslovenicae“ (Wiedeń, 1850; 2 wyd., znacznie powiększone i zupełnie przerobione, tamże, 1863—1865); „Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen“ (t. 1, *Glosownia*, Wiedeń, 1852; t. 3, *Nauka o odmianach*, t. 1856; t. 4, *Składnia*, t. 1868—1873); jest to najważniejsze dzieło **M.**, w którem kolejno przechodzi gramatyki pojedyńczych języków słowiańskich. Ogłosił **M.** szereg rozpraw, z których ważniejsze: „Die Wurzeln im Altslovenischen“ (w *Denkschriften* akademji nauk, t. 8); „Die Bildung der Nomina im Altslovenischen“ (tamże, t. 9); „Ueber die Bildung der Personennamen in den slavischen Sprachen“ (tamże, t. 10); „Ueber die nominale Zusammensetzung im Serbischen“ (tamże, t. 13); „Die slavischen Ortsnamen aus Personnamen“ (tamże, 14) i w. in. W pracach historycznych zdobył **M.** największą zasługę przez restytucję języka, skażonego częstokroć do niepoznania przez przepisywaczów, oraz przez wydanie źródeł ważnych dla historji. Tutaj należą: „S. Joannis Chrisostomi homilia in ramos palmorum“ (Wiedeń, 1845); „Vitae Sanctorum“ (tamże, 1847); „Monumenta linguae paleoslovenicae e codice Suprasliensi“ (tamże, 1851); „Apostolus e codice monasterii Sziszatovace paleoslovenice“ (tamże, 1853); „Evangelium s. Matthaei paleoslovenice“ (tamże, 1856); „Lex Stefani Duszani“ (tamże, 1856); „Monumenta serbica, spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii“ (tamże, 1858), dzieło obejmujące 497 dyplomatów, z których najdawniejszy pochodzi z 1114, najpóźniejszy zaś z 1497 r.; wydanie kroniki Nestora (Wiedeń, 1860), według zasad wyłożonych poprzednio w piśmie „Ueber die Sprache der ältesten russischen Chronisten, vorzügl. Nestors“ (tamże, 1854). Z innych prac **M.** najważniejsze: „Slavische Bibliothek oder Beiträge zur slavische Philologie und Geschichte“ (2 t., Wiedeń, 1851—1858); wydane spólnie z J. Müllerem „Acta et diplomata graeca medii aevi“ (t. 1—3, Wiedeń, 1860—64) i w. in. Przygotował nadto **M.** do druku zbiór drobnych pism Kopitara („Kopitars kleinere Schriften etc.“ (Wiedeń, 1857); „Die slavischen Elemente im Rumunischen“ (1861); „Die Rusalien“ (1864); „Die slavischen Elemente im Neugriechischen“ (1870); „Albanische Forschungen“ (1871, t. 3); „Ueber die Mundarten und Wanderungen der Zigeuner Europas“ (1874—77); „Ueber die Wanderungen der Rumunen“ (1879); „Die türkischen Elemente in den süd-ost und osteuropäischen Sprachen“ (1886); „Dictionnaire abrégé de six langues slaves: russe, vieux-slave, bulgare, serb, tchèque et polonais, ainsi que français et allemand“ (Wiedeń, 1885).

Miklouszicz Tomasz, pisarz chorwacki, * 1767 w Jasce, † 1833 tamże. Po ukończeniu gimnazjum i kursów filozoficznych w Zagrzebiu, studjował teologję w Peszcie; został 1795 nauczycielem w Zagrzebiu. Od 1805 proboszcz w Puszczu, Stejewcu, a od 1831 w Jasce. Położył wielkie zasługi dla literatury ojczystej przez napisanie wielu dzieł, wydanie dzieł pisarzów dawniejszych i ocalenie od zatraty pomników rękopiśmiennych. Z dzieł jego, pisanych przeważnie dla ludu, ważniejsze: „Ljubomirović ili prijatel pravi“ (Zagrzeb, 1821); „Matiasz Grabancić“ (tamże); „Huta pri Savi ili ljubav za ljubav“ (tamże, 1822); „Lizimakusz ali maczuhiński nazlob“ (Warażdyn, 1823); „Izbor dugovani vsakoverstneh za hasen i razveselenje służeczih“ (Zagrzeb, 1821); „Stoletni kalendar i t. d.“ (tamże, 1819); „Cztenja i evangeliumi etc.“ Wiedeń, 1821 i Zagrzeb, 1831); „Podvuczenia vn najpoglaviteneh vere istinah“ (Zagrzeb, 1822) i wiele innych. Pozostawił w rękopisie zbiór kazań i pieśni narodowych chorwackich. Pisał także wiele poezji okolicznościowych, serbskich i łacińskich, pomieszczanych w czasopismach.

Mikłucho-Makłaj Mikołaj, podróżnik, * 1846 na Ukrainie, † 1888, studjował medycynę w Petersburgu, następnie podróżował po Europie. 1866 zwiedził z Haecklem Maderę, 1869 był w Maroko i przedsięwziął kilkoletnią podróż w celach antropologicznych po Australji i wyspach oceanu Wielkiego, skąd sprowadził 1886 bogate zbiory do Petersburga, ale śmierć nie dozwoliła mu wykończyć opisu podróży.

Mikó z *Hydwegu* Emeryk, hr., mąż stanu wę-

gierski, pochodzi ze starej rodziny szlacheckiej, osiadłej w Siedmiogrodzie. Otrzymawszy wysokie wykształcenie domowe, przy pomocy wielkiego majątku, jaki spadł na niego po rodzicach, został jednym z najczynniejszych wspieraczów wszystkiego, co dążyło do podniesienia umysłowego i materjalnego kraju, tak, że sprawiedliwie głos powszechny nazwał go *Siedmiogrodzkim Széchényim.* Założył w Koloszu muzeum starożytności, przyczynił się w wielkiej części do wystawienia teatru narodowego siedmiogrodzkiego; zawiązywał towarzystwa rolnicze i przemysłowe, zakładał koleje żelazne i t. d. Na polu literatury zjednał sobie wielką zasługę wydawaniem „Pamiątek historycznych Siedmiogrodu“ (Erdélyi történóti lapok), zawierających ważny materjał historyczny. Jako polityk **M.** umiarkowany liberał czyli deakista, zasiadał od roku 1861 w izbie panów. Od r. 1867 do 1870 był węgierskim ministrem robót publicznych i komunikacji.

Mikologja, nauka o grzybach.

Mikołaj (św.), arcybiskup Myru w Licji, * w Patere w Licji. Podczas prześladowania chrześcijan za Djoklecjana wtrącony do więzienia, został uwolniony dopiero przez cesarza Konstantyna. Na powszechnym soborze nicejskim 325 żarliwie walczył przeciwko arjanom. W XI w. kupcy z Bari w Neapolitańskiem przenieśli zwłoki św. **M.** z Myru do miasta rodzinnego, gdzie złożone są w kościele św. Stefana. Kościół obchodzi jego pamiątkę 6 grudnia. Cześć św. **M.** szczególnie upowszechnioną była na Wschodzie, skąd od Greków przeszła do Rosji.

Mikołaj, imię sześciu papieżów:—**Mikołaj I** czyli *Wielki,* 858—867, Rzymianin z rodu, poprzednio djakon w Rzymie; jako papież żądny władzy i energiczny, rzucił 863 klątwę na patrjarchę konstantynopolskiego Focjusza, przez co spowodował pierwszy rozbrat Kościoła zachodniego ze wschodnim. Pierwszy powoływał się na pseudoizydorskie dekretalja; nałożył na cesarza Lotara II pokutę kościelną. Za jego panowania król bulgarski Bogoris wraz z całym ludem przyjął chrześcijanizm. Zaliczony został w poczet świętych, i Kościół obchodzi jego pamiątkę 23 listopada. Por. Mantel „Nicolas de Grand et son siècle“.

Mikołaj II, 1058—61, * w Chevron w Sabaudji, poprzednio Gerhard, biskup florencki, wybrany na papieża działał w duchu stronnictwa hildebrandowskiego, dążącego do wyzwolenia papieżów od władzy świeckiej oraz osiągnięcia nieograniczonej władzy kościelnej. Poddał wybór papieża wyłącznie kardynałom i starał się wprowadzić prawo celibatu. W sporach o Wieczerzę Pańską przyjął stronę nauki o transsubstancjacji przeciwko Berengarowi z Tours. W Robercie Guiscardzie znalazł lennika i obrońcę posiadłości papieskich w południowych Włoszech.

Mikołaj III, 1277—80, z domu Orsini, przyjaciel nauk, lecz zarazem zwolennik nepotyzmu, na próżno usiłował połączyć napowrót Kościół wschodni z zachodnim, zakończył natomiast kilkowiekowy spór z cesarstwem na korzyść stolicy apostolskiej; cesarz bowiem Rudolf Habsburski ustępował mu we wszystkiem, a mianowicie zrzekł się praw cesarskich do egzarchatu Raweuny, Marchji ankońskiej, księstwa Spoleto i wielu miast włoskich.

Mikołaj IV, 1288—92, poprzednio Hieronim, biskup Preneste, czynił daremne usiłowania celem wznowienia krucjaty dla wyswobodzenia Ziemi Świętej.

Mikołaj, poprzednio Piotr Rainaluci albo Piotr z Corbière, antypapież Jana XXII, wyniesiony na stolicę papieską 1328 przez Ludwika Bawarskiego, uległ swym przeciwnikom, zakończył życie w więzieniu i nie bywa zaliczany w poczet papieżów.

Mikołaj VI, (właściwie V), 1447—55, właściwie Tomasz di Sarzana albo Parentuali, poprzednio kardynał biskup Bolonji. Uchylił zagnieżdżone na Zachodzie odszczepieństwo drogą pojednawczą, przywrócił pokój między Alfonsem, królem neapolitańskim, a rzecząpospolitą Florencką. Protektor uczonych, sprowadził do Rzymu wielu Greków, których hojnie wspierał; powiększył bibljotekę watykańską. Z Fryderykiem III zawarł 17 lutego 1448 tak zwany aschafenburski, właściwie wiedeński konkordat. Za jego panowania Turcy zdobyli Konstantynopol 29 maja 1453 r. Por. Sforza „Popst Nicolaus der V Heimath, Familie und Jugend“.

Mikołaj I.

Mikołaj I *Pawłowicz,* cesarz rosyjski 1825 — 55, trzeci syn cesarza Pawła I (ob.) i drugiej jego małżonki, Marji Fiedorówny (Zofji Doroty), córki ks. Eugenjusza Wirtemberskiego, * 1796 w Gatczynie pod Petersburgiem. Wychowany wraz z młodszym bratem Michałem pod okiem matki i kierunkiem hr. Lambsdorfa, najwięcej okazywał skłonności do ekonomji politycznej i nowożytnych języków, pilnie przytem zajmował się sztuką wojenną. Podczas panowania Aleksandra nie miał wcale udziału w rządzie. Po zawarciu pokoju ogólnego zwiedził rozmaite kraje Europy, a zwłaszcza Anglję, oraz prowincje rosyjskie; 1817 r. ożenił się z Karoliną (* 1798), po przejściu na wiarę wschodnią Aleksandrą, najstarszą córką Fryderyka Wilhelma III, króla pruskiego, i prowadził życie zupełnie odosobnione, uważane za wzór porządku i szczęścia familijnego. Po śmierci Aleksandra I (ob.), w skutek zrzeczenia się starszego brata, w. ks. Konstantego (ob.), otrzymał **M.** tron Rosji. Oddawna przygotowany rozruch wojskowy, który wybuchł podczas wstąpienia na tron, stłumił z wielką energją i odwagą. Rozruch ten,

wywarł wielki wpływ tak na późniejsze rządy, jako też i osobisty charakter nowego monarchy. M. porzucił drogę, po której postępował Aleksander, i starał się za pomocą systematu wojskowego i ścisłej karności ugruntować swe rządy, co mu się udało przeprowadzić przy niezwykłej energji i wytrwałości, oraz jako zgodne z charakterem narodu. Pierwszą czynnością M. po wstąpieniu na tron było usunięcie licznych nadużyć w zarządzie, co pociągnęło za sobą częściową reorganizację władz państwowych; później przystąpił do usystematyzowania księgi praw, pracy, którą ukończono dopiero 1846. Stale występował także M. jako obrońca włościan, i chociaż pozostawił ich w poddaństwie, jednakże starał się ułagodzić los poddanych i zabezpieczyć ich stanowisko wydaniem różnych ukazów. Co się tycze polityki zewnętrznej, ta w pierwszych latach panowania M. była zwrócona przeważnie na Azję. Wojna z Persją doprowadziła do pokoju w Turkmanczaju (28 lutego 1828), przez który Rosja znacznie rozszerzyła swe granice. Zwycięska wojna z Turcją, zakończona pokojem adrjanopolskim, oprócz rozszerzenia granic i zwrotu znacznych kosztów wojennych, zapewniła Rosji swobodę handlu na Dunaju, na m. Czarnem i Śródziemnem i inne ważne korzyści. Wybuchłe 29 listopada 1830 r. w królestwie Polskiem powstanie, zgasił M. po dziewięcio-miesięcznej krwawej walce. Oprócz przeprowadzania z żelazną konsekwencją swych planów w polityce wewnętrznej, nie spuścił M. uwagi i z polityki zewnętrznej, pilnie zwracając zwłaszcza oko na kwestję wschodnią. Prowadzona z wielką energją i wysiłkiem wojna przeciwko górskim plemionom na Kaukazie nie przywiodła wprawdzie, za jego panowania, do żadnych rezultatów, ale była wyborną szkołą dla żołnierza rosyjskiego. Również bezskuteczną była wyprawa, przedsięwzięta 1839 do Chiwy, dla stawienia tamy postępowi Anglików w środkowej Azji. Mimo niezaprzeczonej zręczności dyplomatycznej, utracił M. po wypadkach 1840 wpływ na Turcję, nad którą rozciągnęły opiekę państwa europejskie. Podczas rozruchów 1848 i 1849 zachował M. postawę wyczekującą, szukając jednak stosownej chwili, ażeby na wszystkie strony wywrzeć swój wpływ. I tak podczas rozruchów w kwestjach Naddunajskich wystąpił przeciwko stronnictwu demokratycznemu. 1849 na wezwanie Austrji, wystąpił M. ze zbrojną interwencją w Węgrzech. Na Wschodzie prowadził M. dalej konsekwentnie swą politykę, starając się przedewszystkiem uzyskać nieograniczony wpływ na sprawy tureckie. Po wznowieniu we Francji cesarstwa Napoleońskiego, licząc na pewno na pomoc państw sąsiednich i spodziewając się jeżeli nie pomocy to przynajmniej neutralności Anglji, wywołał 1853 kwestję wschodnią. Napoleon III chwycił się tej okoliczności i doprowadził do skutku koalicję przeciwko Rosji, do której udało mu się wciągnąć nawet Austrję (ob. Wschodnia wojna). Niepowodzenie oręża rosyjskiego podkopało zdrowie M. do tego stopnia, że nie doczekawszy końca wojny po krótkiej słabości † 2 marca 1851 w Petersburgu. M. był człowiekiem żelaznej woli, silnego i energicznego charakteru i bez zaprzeczenia jednym z najznakomitszych spółczesnych monarchów. W życiu domowem odznaczał się miłością dla rodziny, sprawiedliwością i prawością względem otaczających. Tron po nim objął najstarszy syn Aleksander II (ob.), nadto pozostawił jeszcze 3 synów: Konstantego (ob.), Mikołaja, * 1831 r., i Michała, * 1832, oraz dwie córki: Marję, * 1819, wdowę po ks. Leuchtenberskim, połączoną ślubem morgantycznym z hr. Strogonowym, i Olgę, * 1822 r., od 1846 r. małżonkę króla wirtemberskiego.

Mikołaj II.

Mikołaj II Aleksandrowicz, Najjaśniejszy Cesarz Wszech Rosji, Król Polski, Wielki Książe Finlandzki etc., * 6 (18) maja 1868 w Petersburgu jako syn ówczesnego Następcy tronu, a późniejszego Cesarza Aleksandra III (ob.). Wychowywał się pod kierunkiem generała Daniłowicza. W 1890 r. odbył w Towarzystwie Księcia Jerzego Greckiego podróż na Wschód i zwiedził Grecję, Egipt, Indje, Jawę, Sjam, Chiny i Japonję; w d. 23 kwietnia 1891 r. przy przejeździe przez Otsa (niedaleko Kioto), został zraniony szablą przez fanatycznego zbrodniarza japońskiego. Z Japonji powrócił przez Syberję do Rosji i w trakcie podróży otworzył we Władywostoku budowę kolei Usuryjskiej. W d. 10 lutego 1893 objął przewodnictwo Komitetu budowy drogi żelaznej Syberyjskiej. 20 kwietnia 1894 zaręczył się z księżniczką Alicją Heską (* 6 czerwca 1872 w Darmstadzie, jako córka Wielkiego Księcia Heskiego Ludwika IV). Po śmierci Cesarza Aleksandra III wstąpił na tron w dniu 1 listopada 1894 r. W d. 26 listopada 1894 zaślubił swoją narzeczoną Księżniczkę Alicję, która, przyjmując wyznanie prawosławne, otrzymała imię Aleksandry Teodorówny (ob.). W d. 15 listopada 1895 Najjaśniejsza Pani powiła córkę, W. Księżnę Olgę Mikołajównę. W d. 26 maja 1896 odbył się w Moskwie uroczysty akt koronacji. W sierpniu i wrześniu 1896 odwiedził Najjaśniejszy Pan cesarzów Austrjackiego i Niemieckiego. Potem pojechał do Anglji i Danji, a w d. 5—9 października 1896 przebywał we Francji, przyjmowany uroczyście przez władze państwowe i naród. W d. 10 czerwca 1897 powiła Najjaśniejsza Pani drugą córkę W. Księżnę Tatjanę. W d. 24 sierpnia 1898 wydał Najjaśniejszy pan orędzie do wszystkich państw, wzywające do utrzymania powszechnego pokoju i do zmniejszenia rujnujących dobrobyt narodów uzbrojeń. Orędzie to przyjęto wszędzie z zapałem i w d. 18 maja 1899 zebrała się konferencja pokojowa w Ha-

łze. W r. 1899 Najjaśniejsza Pani powiła trzecią córkę, W. Księżnę Marję. W d. 10 lipca 1899 r., zmarł następca tronu, brat młodszy Najjaśniejszego Pana Wielki Książę Jerzy (w Abbas-Tumanie na Kaukazie). Następcą tronu został drugi brat Najjaśniejszego Pana Wielki Książę Michał (* 1 grudnia 1878). W końcu roku 1900 przebył Najjaśniejszy Pan ciężki tyfus, który przebiegł normalnie i skończył się zupełnem wyzdrowieniem. Por. książę Uchtomskij „Podróż na Wschód Wielkiego Księcia Następcy tronu Mikołaja Aleksandrowicza 1890—91“, wydanie rosyjskie (Lipsk, 1893—94), niemieckie (Lipsk, 1893) i francuskie Paryż, 1893). Ob. Rosja, dzieje.

Mikołaj Mikołajewicz, w. ks. rosyjski, trzeci syn cesarza Mikołaja, * 1831, † 1891. Otrzymawszy staranne wychowanie, zwłaszcza zaś w zakresie nauk matematycznych, rozpoczął służbę wojskową w korpusie inżynierów, 1856 został generalnym inspektorem inżynierji, 1860 generałem inżynierji, 1865 generalnym inspektorem jazdy, dowódcą gwardji i okręgu wojskowego petersburskiego, oraz prezesem komitetu reorganizacji armji. 1876 otrzymał naczelne dowództwo nad wojskami zgromadzonemi w Besarabji; mianowany następnie 1877 naczelnym wodzem armji dunajskiej, prowadził działanie początkowo szczęśliwie, z powodu jednak zbytniego rozrzucenia swych sił i niefortunnych ataków na Plewnę w lipcu i sierpniu znalazł się w krytycznem, położeniu, z którego uwolnił się dopiero w skutek błędów Turków i po zgromadzeniu znacznych posiłków. Zwycięstwa podkomendnych doprowadziły do zawieszenia broni w Adrjanopolu i do pokoju w San-Stefano; po jego zawarciu mianowany został generał-feldmarszałkiem. W kwietniu 1878 powrócił do Petersburga. Zmarł 1891 r. w Ałupce na Krymie. Od 1856 żonatym był z ks. oldenburską Aleksandrą, która urodziła mu dwóch synów: Mikołaja (* 1856) i Piotra (* 1864).

Mikołaj I *Piotrowicz Niegosz*, książę czarnogórski, * 1841 r., syn Mirka Piotrowicza, brata poprzedniego ks. Daniela, zamordowanego zdradziecko 12 sierpnia 1860 w Kotarze; nauki pobierał początkowe w Tryjeście następnie w Paryżu. Naznaczony przez ks. Daniela następcą, wstąpił na tron głównie przy pomocy Hackarta, konsula francuskiego w Skutari, i owdowiałej księżny Darinki. Wkrótce po objęciu tronu zawiązał układy z paszą skutarskim, mocą których zgodzono się odtąd spory graniczne pomiędzy Czarnogórą a Turcją załatwiać bez spółudziału obcych mocarstw. I zdawało się, że zakwitnie pożądany pokój, wybuchłe jednak 1861 powstanie w Hercogowinie wplątało i Czarnogórze w wojnę z Turcją, trwającą do 1864 r. i zakończoną umową 21 sierpnia t. r., mocą której uregulowano granice księstwa. 1866 wymógł **M.** nową koncesję ze strony Porty, mocą której przyłączono do Czarnogórza krainę Nowosielską. Nie przestając na tem, **M.** zwraca swe starania, ażeby rozszerzyć granicę państwa od strony Hercegowiny. Starania te, oraz odwoływanie się do niego o pomoc plemion arnauckich i hercogowińskich wywołało nowe zajście z Turkami. Podczas wojny 1876—78 dowodził Czarnogórcami przeciwko Turkom, zdobył Niksicz i Antiwari, i na kongresie berlińskim uzyskał znaczne powiększenie swych posiadłości. W r. 1879 nadał swemu krajowi pewien rodzaj konstytucji. Zyskał pewien rozgłos jako poeta; ogłosił dramat „Bałdanska Carica“. Od 8 listopada 1860 r. żonaty jest z Mileną Piotrówną Wukoticzówną, córką senatora i dowódcy gwardji przybocznej, Piotra Wukoticza. Stanowisko księcia **M.** posiada wielkie znaczenie jako przedstawiciela polityki panslawistycznej na półwyspie Bałkańskim, zwłaszcza od czasu, gdy Rosja utraciła wpływ w Bułgarji, a Austrja zdobyła go w Serbji. Z tego względu ks. **M.** jest wielce wyróżniany na dworze ruskim. Najstarszą z dzieci jest córka księżniczka Milica, * 1866 w Cetynji, zaślubiona w 1889 r. Jego Cesarskiej Wysokości Wielkiemu Księciu Piotrowi Mikołajewiczowi. Dalej idą: małżonka Wielkiego księcia Jerzego Romanowskiego Leuchtenberskiego, ks. Stana, * 1868 r.; książę następca tronu Daniło Aleksander, * 1871 r.; ks. Helena, * 1873 r.; królowa włoska, żona Wiktora Emanuela II, ks. Anna, * 1874 r.; ks. Mirko, wielki wojewoda Grabowca, * 1879 r.; ks. Ksenia, * 1881 r.; ks. Wera, * 1887 r.; ks. Piotr, wojewoda Zachlumu, * 1889 r.

Mikołaj, biskup metropolita w Methone, żyjący około połowy XII w., napisał wiele pism treści teologicznej, oraz filozoficznej, z których pismo przeciw Proklusowi wydał Voemel (Frankfurt, 1825).

Mikołaj, archidjakon krakowski, żyjący w drugiej połowie XIII w., słynny w kraju i za granicą z biegłości w prawie kanonicznem. Bibljoteka miechowska posiadała rękopis jego p. t.: „Summa decretalium“ etc.

Mikołaj z Tolentynu (św.), * 1245 w Santo-Angelo, w Marchji ankońskiej, pierwotnie kanonik w Tolentynie, potem Augustjanin, mąż wielkiej świątobliwości, niezmordowany kaznodzieja, † roku 1308. Kościół obchodzi jego pamiątkę 10 września. Grób jego w Tolentynie, głośny licznemi cudami, stał się celem pielgrzymki pobożnych.

Mikołaj z Lyry, albo **M.** *Lyranus*, zwany *Doctor planus et utilis*, rodem z m. Lyre w Normandji, Franciszkanin, nauczyciel egzegezy w jednej ze szkół klasztornych paryskich, † 1340 r.; główne dzieło jego jest: „Postillae perpetuae in universa Biblia,“ (5 t., Rzym, 1471 i częściej).

Mikołaj z Cusy albo *Cusanus*, ob. Cusa.

Mikołaj de Clemanges, zwany powszechnie *Nicolaus de Clemangiis*, * około 1360 w Clemanges, w Szampanji, † po 1425, znany jest jako wolnomyślny obrońca czystości Kościoła; stawiał prze-

dewszystkiem studjowanie i badanie Pisma Świętego, przez co uważany jest za jednego z pierwszych zwiastunów reformacji. Z dzieł jego, wydanych przez Lydiusa (2 t., Leyda, 1631), na szczególną zasługują uwagę: „De ruina ecclesiae," „De studio theologiae." Żywot jego napisał Müntz (Strasburg, 1846).

Mikołaj *a Jesu Maria*, Karmelita Bosy, * 1593, † 1633; po ukończeniu nauk w Rzymie, profesor w Lublinie. Wydał: „Apologia de perfectione vitae spiritualis" (Rzym, 1626 i częśc.), nadto pozostawił wiele prac teologicznych w rękopisie.

Mikołaj A. Bołoz, pseudonim Mikołaja Antoniewicza.

Mikołaj z Błonia, ob. Błonia, Mikołaj z...

Mikołaj z Czarnkowa, ob. Djabeł krwawy albo wenecki.

Mikołaj z Czerska, ob. Czerska, Mikołaj z...

Mokołaj z Gielczewa, ob. Gielczewa, Mikołaj z...

Mikołaj z Gorzkowa, ob. Gorzkowa, Mikołaj z...

Mikołaj z Maćkowic, pseudonim Przedrzymierskiego.

Mikołaj z Pokucia, pseudonim Mikołaja Antoniewicza.

Mikołaj z Szadka, ob. Prokopowicz Mikołaj.

Mikołaj z Toliskowa, ob. Toliskowa, Mikołaj z...

Mikołajek *(Eryngium)*, rodzaj roślin z rodziny baldaszkowych, cechujący się kwiatami gęsto w główkę zbitemi, kielichem 5-działkowym, koroną 5-płatkową, foremną, i owocem jajowatym, łuskowatym; należą tu zioła cierniste, o kwiatach białawych lub błękitnawych, w Europie i Ameryce płn., z których u nas rosną 2 gatunki. *E. campestre*, zwany *latawcem*, wygląda zupełnie jak oset mocno kolący, i *E. planum*, zwany *bożydarem* albo *głodzieniem swojskim*, odznacza się błękitnawą barwą wszystkich swych części; drugi u nas jest pospolitszym. Świeży korzeń obu gatunków, woni jakby marchwi, smaku słodkawo-korzennego, używany bywał dawniej w medycynie, dzisiaj zupełnie jest zaniechany. Młode pędy gat. *E. maritimum*, na wybrzeżach Europy, używają się jak szparagi.

Mikołajewski Daniel, teolog ewangelicki, * 1560, † 1633 w Dębicy; był pastorem w rozmaitych miejscach, a następnie superintendentem zborów wielkopolskich. Prowadził zawziętą walkę z Jezuitami. Z polecenia soboru w Bełżycach 1603 wyznaczony został do przejrzenia Biblji brzeskiej, co wykończył przed 1615; praca ta jednak dopiero 1632 w Gdańsku, pod nazwą Paliurowskiej, wydaną została. Oprócz kazań, wydał: „Dysputacja wileńska, którą miał ksiądz M. Smigleski S. J. z D. M." (Toruń, 1599); „O Sakramencie Ciała i Krwi Pańskiej" (Kraków, 1590); „Syncrisis albo znicsienie nauki Kościoła rzymskiego z ewangelicką" (Gdańsk, 1609) i in.

Mikołajów, miasteczko w gub. Podolskiej nad Bożkiem, założone przez Mikołaja Sieniawskiego, około r. 1555. Jest tu piękny kościół farny, oraz ratusz.

Mikorska Ludmiła, ob. Choińska.

Mikorski (hrabia) v. *Ostoja* odm., herb: W polu czerwonem, między barkami dwóch złotych półksiężyców—miecz końcem na dół. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym—5 piór strusich. Tarczę podtrzymują olbrzymi z maczugami. Rys. ob. Miklaszowski (herb).

Mikorski Feliks, literat, † 1876 w Ciechocinku, był spółpracownikiem kilku pism w Warszawie. Napisał: „Bajki" (1868, cz. 2, wyd. ilustr., 1873).

Mikosza Józef, dragoman poselstwa polskiego przy Porcie Otomańskiej za Stanisława Augusta. Napisał w Stambule dzieło p. t.: „Obserwacje polityczne państwa tureckiego: rządu, religji, sił jego, obyczajów i narodów, pod tymże żyjących panowaniem, z przydatkiem myśli partykularnych o człowieku moralnym i o edukacji krajowej" (Warszawa, 1787, w 2 częściach; przekład niemiecki uskutecznił S. B. Linde, Lipsk, 1793).

Mikoszewo, jezioro w Królestwie Polskiem, gub. Suwalskiej, pow. Augustowskim, zajmuje przestrzeni 180 mor. i wchodzi w systemat kanału Augustowskiego.

Mikoto (japoń.), wysokość, wzniosłość, tytuł dodawany do imion książąt, cesarzów i bogów japońskich.

Mikovec Ferdynand Brzetysław, archeolog i pisarz czeski, * 1826 w Sloupi, † 1862 w Pradze; nauki gimnazjalne odbył w Czeskiej Lipie i Pradze. Po ruchach 1848, w których miał udział, opuścił na czas jakiś Pragę i przebywał w Banacie, jako oficer w oddziale Kniczanina. Powróciwszy do ojczyzny, założył 1851 czasopismo *Lumir*, jedyne w tym czasie pismo beletrystyczne czeskie, które wydawał aż do śmierci, i któremu liczne artykuły historyczne i archeologiczne **M.** dodały trwałej wartości. Od r. 1845 zbierał materjały do przedsięwziętej, a niedoszłej do skutku pracy „Codex epigraphicus regni Bohemiae"; w tym celu zebrał przeszło 7,000 napisów ze starych nagrobków, pomników i t. d. Oprócz licznych rozpraw treści archeologicznej, pomieszczanych bądź w *Musejniku*, bądź wydawanych oddzielnie, rozpoczął od 1858 wydawnictwo najważniejszego swego dzieła „Starožitnosti a památky zemie czeské", z rysunkami Hellicha i Kandlera, a wychodzącego także w języku niemieckim, p. t. „Alterthümer und Denkwürdigkeiten Böhmens". Drugie wydanie obu tych dzieł wychodziło w latach 1869—70, trzecie zaś przygotował do druku Ant. Schmitt. Oprócz tego zajmował się **M.** troskliwie sceną narodową, przez wiele lat był recenzentem teatralnym czasopisma *Bohemia* i wydał tragedje: „Zahuba rodu Przemyslovského" (Praga, 1851) i „Dimitri Ivanovicz" (tamże, 1856). W rękopisie miał nadto pozostawić dramaty: „Bitwa Białogórska" i „Konrad Wallenrod".

Mikowy łupek, skała metamorficzna, złożona z miki i kwarcu. Jest ona budowy łupkowatej,

barwy rozmaitej, już czarnej, już białej. Jako minerały przypadkowe występują w **M. ł.**: spat polny, granaty, amfibol, turmalin i in. **M. ł.** występuje w pokładach dawnych w Alpach, Bretanji, Pirenejach i in., i tworzy niekiedy potężne pokłady.

Mikoza *(trehaloza)*, $C_{12}H_{22}O_{11}$, rodzaj cukru znajdujący się w niektórych grzybach, łatwo rozpuszcza się w alkoholu i działaniem kwasów rozcieńczonych przechodzi w cukier gronowy.

Mikro..., z grec. mały, drobny.

Mikroby, najdrobniejsze istoty roślinne i zwierzęce, zwłaszcza bakterje (ob.).

Mikrocefalizm, wstrzymanie rozwoju czaszki w życiu płodowem, w skutek czego i rozwój mózgu jest bardzo słabym. Vogt określa czaszkę mikrocefala jako dolną część czaszki człowieka prostozębnego z częścią czołową małpy i widzi w tem objaw atawizmu (ob.). Mikrocefale czyli małpoludzie są to istoty nader niedołężne, nie mówią wcale lub uczą się wypowiadać tylko niektóre wyrazy, a ogólne ich własności psychiczne żywo przypominają małpy, inteligencja zaś jest często jeszcze niższa.

Mikrochemja, badanie chemiczne przedmiotów mikroskopowych; do celu tego służą właściwe odczynniki, które wywołują oznaczone zabarwienia przedmiotów badanych pod mikroskopem.

Mikrofarad, miljonowa część farada, ob. Elektryczne jednostki.

Mikrofon, ob. Telefon.

Mikrografja, drobne pismo; także opis drobnych przedmiotów, pod mikroskopem zbadanych.

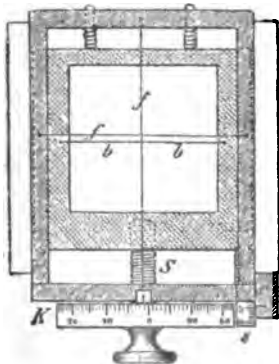
Mikroklin, minerał z rzędu krzemianów, z grupy feldspatów, krystalizuje w szeregu trójskośnoosiowym, w formy do ortoklazu podobne. Wielkie i pojedyńcze napozór kryształy złożone są z blaszek bliźniaczych. C. wł. 2,57, twardość 6. Odmiany zielone tworzą *amazoński kamień* (ob.). Chemicznie identyczny jest z ortoklazem.

Mikrokoki ob. Bakterje.

Mikrokosm, ob. Kosmos.

Mikrokrystaliczny, minerał, składający się z kryształów nader drobnych, mikroskopowych.

Mikrometr (z grec. *drobnomierz)*, w ogólności każdy przyrząd służący do mierzenia wielkości bardzo drobnych, jak nonjusz lub szruba mikrometryczna, w szczególności zaś narzędzie służące do mierzenia bardzo drobnych rozciągłości, zwłaszcza konieczne przy lunetach i mikroskopach. Gascoigne w r. 1640 pierwszy umieścił cienkie nitki w ognisku lunety, a w r. 1679 w Berlinie Kirch urządził **M.** *nitkowy* czyli *szrubowy* (fig.). W płaszczyźnie ogniskowej szkła przedmiotowego lunety rozciągnięte są cienkie nici pajęczynowe *fb*, nawzajem do siebie prostopadłe, z których jedna, *b*, może być przesuwaną zapomocą szruby mikrometrycznej, t. j. posiadającej skręt nader gęsty, czyli krok bardzo drobny *S*. Za każdym obrotem szruby przesuwa się ona o jeden krok (ob. Szruba); jeżeli szrubę obraca się o część tylko koła, można wielkość tego obrotu odczytać na skali *s* i na podzielonej główce szruby *K*. W ten sposób zmierzyć można wielkość bardzo drobnego przedmiotu, przypadającego pomiędzy nićmi *b* i *f*.—Przy mikroskopach używane są jako **M.** tafelki szklane kratkowane, na których narzynają się djamentem delikatne linijki, zaledwie 0,01 milimetra szerokości mające, w odległości $^1/_5$ do $^1/_{10}$ mm., skąd wielkość przedmiotu obserwowanego bezpośrednio się odczytuje.

Mikrometr.

Mikrometrja, mierzenie drobnych przedmiotów.

Mikrometryczna szruba, szruba o kroku nader drobnym, służąca do pomiarów drobnych wielkości, ob. Mikrometr. Za pomocą dokładnej **M. s.** zmierzyć można grubość płytki, nie przechodzącą 0,001 milimetra.

Mikrometryczny cyrkiel, przyrząd, który dozwala pomiar dokonany znacznie powiększyć, służy zatem do mierzenia drobnych przedmiotów. Jest to cyrkiel, którego ramiona przedłużone są znacznie poza zawiasę, zaopatrzone w podziałkę łukową i nonjusz. Używany jest głównie przez zegarmistrzów, do mierzenia grubości sprężyn, drutów lub czopków.

Mikromilimetr, *mikron*, tysiączna część milimetra, oznacza się zwykle głoską μ.

Mikron, ob. Mikromilimetr.

Mikronezja, ogólna nazwa wysp położonych w płn. zach. części oceanu Wielkiego, Marjańskich, Karolińskich i wysp Gilberta. Mieszkańcy tych wysp, *Mikronezyjczycy*, w liczbie około 100,000, zbliżają się do Polinezyjczyków (ob. Oceanja).

Mikroorganizmy, drobne istoty roślinne i zwierzęce, widzialne jedynie pod mikroskopem, w szczególności bakterje (ob.).

Mikropyle, rozporek zalążka, ob. Słupek.

Mikros, pseudonim Józefa Przecławskiego.

Mikroskop (greck. *drobnowidz)*, przyrząd optyczny służący do dawania obrazów powiększonych drobnych przedmiotów. **M.** *pojedyńczy* czyli *lupa* w najprostszej swej postaci przedstawionym jest przez soczewkę dwuwypukłą. Dla widzenia mianowicie drobnego przedmiotu zbliżamy go do oka, stąd bowiem kąt widzenia się powiększa i obraz wydaje się powiększonym, ale wtedy przedmiot znajduje się w odległości bliższej od odległości wyraźnego widzenia i nie rozróżniamy go już wyraźnie. Otóż, jeżeli między okiem a przedmiotem umieścimy so-

czewkę zbierającą tak, aby przedmiot *AA'* (fig. 1) znajdował się wewnątrz odległości ogniskowej, czyli między soczewką a jej ogniskiem *F*, to po stronie przedmiotu powstaje obraz urojony *BB'*, powiększony i nieodwrócony owego przedmiotu. Po-

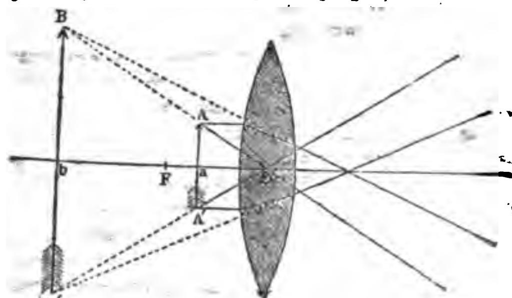

Fig. 1. Przebieg promieni w mikroskopie pojedyńczym.

większenie jest tem większe, im soczewka ma mniejszą odległość ogniskową, czyli im jest bardziej wypukłą; ale wtedy rośnie też aberacja kulistości i barwna, tak, że powiększanie odbywa się kosztem jasności. Można temu zaradzić przez użycie dwu soczewek (lupy Fraunhofera, Wilsona,

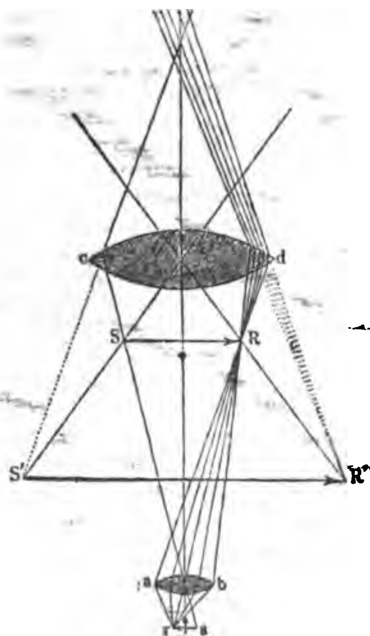

Fig. 2. Przebieg promieni w mikroskopie złożonym.

Plössla), ale zupełnie usunąć tych zboczeń niepodobna. Lupy Brewstera i Coddingtona usuwają promienie skrajne przez stosowne wcięcia soczewki. **M.** pojedyńcze dla dogodności mają do soczewki dodaną statywę i powiększają do 200 razy (w wymiarze liniinym).—**M.** *złożony* składa się z jednej lub kilku soczewek, zwróconych ku przedmiotowi i stanowiących *objektywę* czyli *szkło przedmiotowe ab* (fig. 2), oraz z soczewki przeznaczonej dla oka, *okularu* czyli *szkła ocznego cd.* Objektywa ma bardzo małą odległość ogniskową i jeżeli po za jej ogniskiem i bardzo blizko niego znajduje się przedmiot *rs*, objektywa wydaje obraz tego przedmiotu *SR*, rzetelny, odwrócony i silnie powiększony; szkło oczne stanowi lupę, przez którą obraz ten jest rozpatrywany; ma ono takie położenie, że obraz rzucony przez objektywę wypada wewnątrz jego odległości ogniskowej, i dlatego wydaje ono dla oka obraz powiększony *S'R'* tego obrazu rzetelnego. (Aby rysunku nie gmatwać, przebieg promieni wskazany jest na fig. 2 tylko z jednej strony). Powiększenie **M.** jest iloczynem z powiększenia objektywy i okularu. Przedmiot jest oświetlony za pomocą zwierciadła, którego obrót dozwala regulować natężenie światła. Czystość obrazów wymaga usunięcia zboczenia chromatycznego i sferycznego (ob. Achromatyzm i Soczewka). Bardzo dogodnem dla usunięcia chromatyzmu szkła ocznego jest urządzenie Campaniego (1655), które polega na użyciu dwu soczewek płaskowklęsłych, osadzonych w jednej rurze; druga i większa z tych soczewek *(kolektywa)* przyjmuje promienie idące od objektywy przed ich połączeniem się, powiększa ich zbieżność i wydaje obraz bliższy i mniejszy; pierwsza zaś soczewka, bliższa oka, stanowi właściwy okular i ma takie położenie i wielkość, że różnobarwne obrazy kolektywy się pokrywają; podwojenie to okularu i przegroda wprowadzona między obie jego części usuwa też zboczenie sferyczne okularu. Odmienne urządzenie posiadają okulary Ramsdena, Plössla, Abbego i Zeissa. Pole widzenia jest w **M.** złożonym znaczne, bo właściwie okular nie potrzebuje już powiększać i może być dostatecznie wielkim. Powiększanie **M.** jest tem większe, im mniejsze są odległości ogniskowe obu szkieł, i dzieje się kosztem jasności i wyraźności obrazu. Dlatego też przy każdym **M.** jest kilka szkieł ocznych, aby stosownie do potrzeby zyskać silniejsze powiększenie, lub większą wyraźność. Dla oznaczenia powiększenia używa się mikrometru (ob.), umieszczonego jako przedmiot, a za pomocą kamery lucidy kreśli się widziane kreski; stosunek odległości tak nakreślonych kresek do rzeczywistej ich odległości na mikrometrze daje powiększenie. Urządzenie **M.** przedstawia fig. 3. Okular *e* i objektywa *o* osadzone są w rurze *t*, która daje się przesuwać w rurze *r* za pomocą trybu *s*. Do dokładniejszego nastawiania służy szruba mikrometryczna *m*, która sięga w filar *d* i za pośrednictwem mechanizmu *ee'* powoduje bardzo drobny ruch rury *t*. Przedmiot obserwowany umieszcza się na stole *p*, posiadającym otwór, a pod nim zwierciadło *s*, któremu za pośrednictwem drążka *h* nadawać można różne położenia. Walec *bi* daje się przesuwać pod otwór stołu, by usunąć światło zewnętrzne; cały

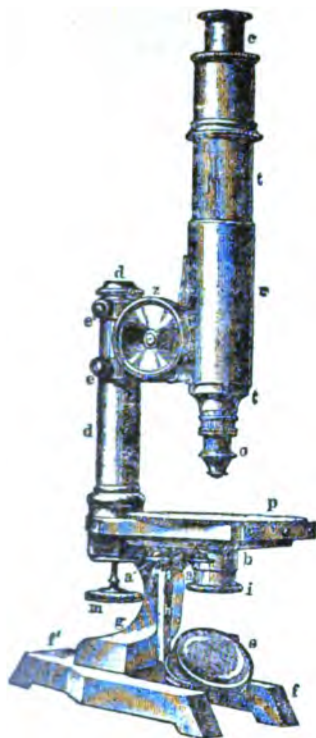

Fig. 3. Mikroskop złożony.

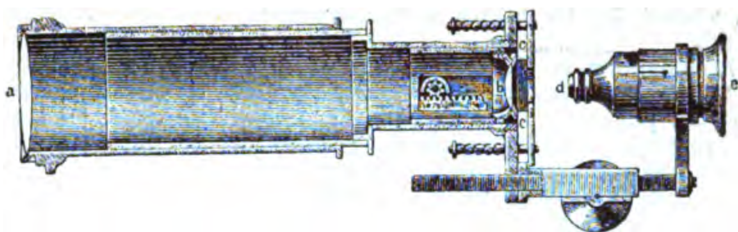

Fig. 3. Mikroskop słoneczny.

przyrząd wspiera się na podstawie *ffg*. Najsilniejsze powiększenie 5,000 (linijne, zatem kwadratowe 25 miljonów) okazywał Hartnack w Paryżu (1867) za pomocą **M.**, w którym objektywa była zanurzoną w kropli wody lub gliceryny (**M.** *imersyjny)*; ma to tę korzyść, że promienie od przedmiotu do objektywy przechodzą, nie przez powietrze, ale przez ciecz, zdolnością załamywania bardziej do szkła zbliżoną, skąd nie ulegają tak znacznej zatracie, jak w przebiegu przez powietrze. Dobry **M.** winien przy 300-krotnem powiększeniu dawać jeszcze wyraźne obrazy przy płomieniu świecy. Do prób używa się łusk motyla z rodzaju oczeńca *(Hipparchia jonica)*, albo też pisma Petersa, gdzie na $^1/_{1600}$ do $^1/_{360000}$ cala kwadratowego angielskiego napisane jest „Ojcze nasz". W **M.** *pankratycznym* rozmaite powiększanie osiąga się bez zmiany soczewek, jedynie przez zmianę odległości okularu i objektywy. **M.** *stereoskopowy*, o dwu okularach dla dwojga oczu, daje obrazy wypukłe, jak stereoskop. Do różnych zresztą celów **M.** mają rozmaite urządzenie i liczne przyrządy dodatkowe.—**M.** ma niesłychanie ważne zastosowanie w anatomji, fizjologji, historji naturalnej, patologji, technice, medycynie sądowej, obecnie też w mineralogji i geologji. Pierwsze urządzenie **M.** zawdzięczamy Janssenowi w roku 1590, dalsze udoskonalenia wprowadzili Huygens, Amici, Fraunhofer, Oberhäuser, Hartnack i Prażmowski, Zeiss, a zwłaszcza w ostatnich czasach Abbe.—Tak zwany **M.** *słoneczny* jest zastosowaniem latarni czarodziejskiej (ob.). Urządzenie jest tu takie samo. Soczewka wypukła *d* (fig. 4) osadzona jest w rurze *e*; przedmiot umieszcza się nieco nazewnątrz odległości ogniskowej tej soczewki, obraz więc tworzy się rzeczywisty, tak, że może być otrzymany na stosownej zasłonie i przez wszystkich widzów na raz obserwowany. Aby jednak obrazy przy silnem powiększeniu mogły być jasne, przedmiot musi być silnie oświetlonym. Używa się w tym celu światła słonecznego, które się za pomocą heljostatu (ob.) wprowadza do przyrządu umieszczonego w otworze okiennicy i za pomocą soczewki zagęszcza na przedmiot, albo światła Drummonda czyli gazu piorunującego (**M.** *tlenowodorny)*, albo też światła elektrycznego (**M.** *fotoelektryczny)*. Promienie tego światła zbierają się przy pomocy soczewki *a* (fig. 4), osadzonej w końcu szerokiej rury, a za pośrednictwem soczewki *b* padają na przedmiot i silnie go oświetlają. Drobny przedmiot, np. kropla wody z wymoczkami, pyszczek owadu i t. d., znajduje się w ciemnej skrzyni bardzo blizko ogniska soczewki, poza odległością ogniskową; soczewka winna mieć małą odległość ogniskową, zatem musi być silnie skrzywioną i małą. **M.** słoneczny urządzony został przez Lieberkühna 1738; instytut optyczny Powella i Lealanda w Anglji urządził **M.** słoneczny, którego objektywa, mająca $^1/_2$ milimetra odległości ogniskowej, wydaje powiększenie linijne=3,000, zatem powiększenie w powierzchni=9 miljonom. Rozpowszechnienie światła elektrycznego wpłynęło korzystnie na te mikroskopy, które teraz łatwo używane być mogą przy wykładach publicznych. Por. Dippel „Das Mikroskop" (2 t., 2 wyd., 1895); Hager „Das M. und seine Anwendung" (7 wyd., 1886); Frey „Das M." (8 wyd., 1886); Czapski „Theorie der optischen Instrumente" (1893); Kozłowski „M. i jego użycie" (1896).

Mikroskopijny, przedmiot drobny, gołem okiem, bez pomocy mikroskopu niewidzialny.

Mikroskopowe preparaty, przedmioty przyrządzone do obserwácji przez mikroskop. Drobne te przedmioty umieszczone są zwykle na płytce szkła zwierciadłowego i zakryte pokrywką ze szkła bardzo cienkiego, bądź suche, bądź w kropli wody, gliceryny, bądź też w żywicy przezroczystej. Często są zabarwione barwnikami anilinowemi lub karminem, co dozwala wyróżniać szczegóły przyjmujące od takich barwników różne kolory.

Mikrosporon, rodzaj grzybów mikroskopowych, z grupy Hyphomycetes, które rozwijają się

na włosach lub na łuskach naskórkowych człowieka.

Mikrospory, ob. Zarodniki.

Mikrotazymetr, przyrząd wynaleziony przez Edisona, polegający na tej zasadzie, że przewodnictwo węgla powiększa się, gdy jest poddany ciśnieniu mechanicznemu. Główną przeto częścią **M.** jest pręcik węglowy między dwoma krążkami platyny, z których jedna osadzoną jest stale, gdy na drugą wywiera się ciśnienie. Prąd elektryczny przechodzi od jednej tafelki platynowej przez węgiel do drugiej, a stąd do galwanometru, w którym ruchy igiełki są proporcjonalne do ciśnienia. Przyrząd ten nadaje się do powiększania drobnych ruchów termometru, barometru, hygrometru, dotąd jednak istotnego zastosowania nie zyskał.

Mikrotom, przyrząd do wycinania cienkich skrawków tkanek i organów roślinnych i zwierzęcych na preparaty mikroskopowe. Nóż zwykle osadzony jest poziomo, a przedmiot dany nasuwa się za pomocą szruby mikrometrycznej. Dobre **M.** wycinają skrawki grubości 0,005 milimetra. Przedmioty miękkie winny być najpierw zamrażane lub napajane parafiną.

Mikseolisa, metoda mieszania farb, mająca na celu osiągnięcie jak największej ich czystości.

Mikstura, ob. Mieszanka.

Mikszíczek Maciej, pisarz czeski, * 1815 pod Daczycami na Morawji, † 1892 w Bernie, odbywał nauki w Litomyślu, Peszcie i Bernie, poczem poświęcał się zawodowi kupieckiemu, był urzędnikiem przy drodze żelaznej w Bernie, a w r. 1848 brał udział w wypadkach. **M.** należał do liczby najgorliwszych patrjotów czeskich. Wydał: „Sbirka poviesti moravskych a slezskych" (Berno, 1843—44 i Ołomuniec, 1845); „Národni báchorky" (Znoim, 1845); „Pohádky a poviesti lidu moravského" (Berno, 1847) i in.

Miksztyńskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Mścisławskiem. Podług metryk litewskich, od roku 1596 zaliczały się do tego starostwa wsi: Miksztyno, Dudino, Liszki i Cerkowiszcze; posiadali je zaś kniaź Samuel Horski, Ciechanowieccy, Hurkowie, Andrzej Taran, wreszcie z mocy przywileju króla Augusta III z dnia 21 listopada 1746 roku Antoni i Cecylja Ciechanowieccy ustąpili je Marcinowi i Ewie małżonkom Suchodolskim, którzy z niego opłacali kwarty złp. 585 gr. 28, a hyberny złp. 176. Przy pierwszym podziale kraju to starostwo przeszło pod panowanie Rosyjskie.

Mikucki Antoni, statysta, Pijar, * 1749, † 1811; wydał z druku: „Mowy o kształcie i własnościach różnych krajowych rządów" (Wilno, 1774); „Krótkie zebranie geografji naturalnej, politycznej i historycznej" (tamże, 1776); „Nieszczęśliwość troskliwych, zawsze scenicznym sposobem wyrażona" (tamże, 1777).

Mikucki Stanisław, lingwista, * 1814 z rodziny włościańskiej gubernji Suwalskiej, † 1890 r. w Warszawie. W latach 1853 i 1854 z polecenia akademji petersburskiej badał języki: białoruski i litewski, na ich własnem terytorjum. W latach 1855—57 ogłaszał rezultaty tych badań w wydawnictwach akademji; za prace te otrzymał od uniwersytetu moskiewskiego tytuł honorowego doktora językoznawstwa porównawczego. Od roku 1875 do śmierci był docentem języka litewskiego i językoznawstwa porównawczego w uniwersytecie warszawskim. Po polsku pisywał do *Kurjera wileńskiego* i *Bibljoteki warszawskiej*. Wiele prac ogłosił po rosyjsku w wydawnictwach uniwersytetu warszawskiego. Por. Schleicher „Vergl. Sprachw." (I, 233, 1858); wyd. Daukszy przez E. Woltera (1887); Łamański w *Żiwaja starina*, IV; M. Janczuk w *Etnograficz. obozr.* 1890; Uljanow i Ławrowski w *Warsz. dnewniku*, 1890, № 188 i 190; Baltromajtis; E. Wolter w *Mittheilungen der Litauisch-litterarischen Gesellschaft*, 1892.

Mikuć, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem złotem — czarna trąbka myśliwska w złoto oprawna. U szczytu, między skrzydłami: złotem gryfiem a czarnem orlem — złota głowa lwia. Nadany 1790 r. przez Stanisława Augusta.

Mikuć.

Mikulasz Józef (pseudonim *Boleslavsky)*, pisarz czeski, * 1829 w St. Bolesławi, † 1892 w Karlinie. Z początku poświęcał się drukarstwu, a zarazem ogłaszał drobiazgi literackie w czasopismach; po r. 1860 wydawał pismo *Divadelni (teatralny) ochotnik* i w nim drukował liczne swe utwory dramatyczne. Nadto ogłosił: „Bajki" Andersena (1863); podręcznik dla amatorów scenicznych (ost. wyd., 1894); „Czeské granáty" (1869); „Almanach divadelni" (1869); „Czeszti krziżáci" (1878); „Chudáci" (1885). Był współzałożycielem *Veleslavina*, *Typograftckiej Besedy*.

Mikuli Karol, kompozytor polski, * 1821 r. w Czerniowcach na Bukowinie, † 1897. W roku 1839 udał się na kursa medycyny do Wiednia, pracując jednocześnie nad muzyką. W roku 1844 przybył do Paryża, gdzie spełniło się jego najgorętsze życzenie, bo został uczniem Chopina w grze na fortepjanie, a Rebera w teorji, t. j. harmonji i kontrapunkcie. Powołany r. 1858 na dyrektora artystycznego towarzystwa muzycznego we Lwowie, gdzie pozostawał do 1887, położył tutaj znakomite zasługi, jako nauczyciel harmonji i kompozycji, tudzież jako dyrektor orkiestry i chórów. Kompozycje **M.** odznaczają się szlachetnością pomysłów, starannem opracowaniem i utrzymywanym w mierze zapałem. Wydał: „Zbiór pieśni ruskich", chóry do dramatu „Mnich" Korzeniowskiego, utwory fortepjanowe, skrzypcowe i wiele innych.

Mikulicz, herb. **M.** I: W polu błękitnem—srebrny księżyc, rogami do góry zwrócony, w środku niego krzyż, a na jego wierzchołku lilja biała.—**M.** II *(Mikulitsch):* Na tarczy 4-dzielnej, w polu I złotem—orzeł czarny, w II i III błękitnych—dwie srebrne kotwice ukośnie skrzyżowane, w IV zielonem—czerwony lis wspięty. Nad tarczą dwa hełmy ukoronowane: w I — orzeł czarny, w II—lis. Labry przy I—czarno-złote, przy II—błękitno-srebrne.

Mikulicz I.

Mikulicz II

Mikulińce, miasteczko w Galicji, obwodzie Tarnopolskim, na prawym brzegu rzeki Seretu, w położeniu bardzo pięknem, około 4,000 miesz. Zamek, owczarnia, fabryka sukna i gorzelnia; prowadzi handel bydłem, suknem, okowitą, miodem i konopiami z Morawją, Multanami i Wołoszczyzną. W r. 1674 Turcy, obległszy zamek tutejszy, zmusili załogę do poddania się i, łamiąc zawartą umowę, część załogi i mieszkańców wyrznęli, a część do niewoli uprowadzili.

Mikuliński v. *Trzy głoski*, herb: W polu błękitnem — trzy litery **M**, jedna nad drugą, srebrne lub złote, nad najwyższą w środku krzyż złoty.

Mikuliński.

Mikulski Tytus, śpiewak, * w r. 1844 w Warszawie, kształcił się w konserwatorjum warszawskiem, następnie wystąpił na scenie w „Fauście“ i „Cyruliku“. Od 1876 — 1880 był reżyserem we Lwowie, od roku 1880 był stałym członkiem opery warszawskiej. **M.** napisał muzykę do „Uroków“ Łętowskiego i kilku melodramatów, a także śpiewy kościelne: „Msza a dur“; „Ave Maria“ (kwartet solowy); „O władco potężny“ (chór) i inne.

Mikulski Leopold, prawnik i publicysta; oprócz wielu artykułów, tłómaczył pod pseudonimem L. Mulskiego z Büchnera „Siła i materja“, oraz z Zachariaego „Wykład postępowania karnego“ (1874).

Mikułowska Paulina, pseudonim Łucji Rautenstrauch.

Mikułów (niem. *Nikolsburg)*, miasto okręgowe na Morawach, posiada zamek ks. Dietrichsteina, kolegjatę, gimnazjum wyższe i 8,300 miesz.

Mila, miara długości służąca dla większych przestrzeni, z łac. *mille*, t. j. tysiąc, **M.** bowiem rzymska obejmowała 1,000 kroków geometrycznych, po 5 stóp,=1477,5 metrów. **M.** *geograficzna*, inaczej *niemiecka*=$^1/_{15}$ stopnia długości geograficznej=7420,439 m.=7,42 klm. Na takiż stopień idzie mil polskich dawnych większych 15, dawnych mniejszych 20(=5556 m.), nowych po 7 wiorst (=7467,46 m.) 14,879, litewskich dawnych 12,44. **M.** angielska *(British Mile)* = $^1/_3$ league=1760 jardów=1609,4 m.; jest to też **M.** używana w Stanach Zjednoczonych. **M.** włoska *(miglio)*=1852 m., **M.** hiszpańska *(legua nueva)*=4000 pasos=5572,7 mil. Co do **M.** francuskiej, ob. *Lieue*. W Rosji pospolicie się mierzy na wiorsty. **M.** morska jest $^1/_{60}$ stopnia długości=1852 metrów. W ogólności mile ustąpiły kilometrom, zwłaszcza w geografji. *Mila geograficzna kwadratowa* = 55,0629 klm. kw.=5506,29 hektara.

Miladinow Dymitr i Konstanty, bracia, rodem ze Strugi, patrjoci bulgarscy. O życiu ich bardzo mało mamy wiadomości. Dymitr, starszy, był 1858 nauczycielem w Kukuszu w Macedonji, następnie podróżował z Aleksandrem Raczyńskim po Macedonji i na początku 1861 r., gdy mieszkańcy Ochrydy i okolic nie chcieli dalej znosić władzy swego fanarjockiego biskupa, został jako burzyciel wtrącony do więzienia, początkowo w Bitolji, skąd następnie przewieziono go do Carogrodu. W tym czasie brat jego Konstanty przebywał w Zagrzebiu, zajmując się wydaniem zebranych przez obu pieśni narodowych bulgarskich; po powrocie do Macedonji, również aresztowany, odwieziony został do Carogrodu, gdzie w więzieniu, zwanem Tersana, zamordowano obu pod koniec 1861 roku. Pozostały po nich obfity zbiór pieśni, „Bolgarski narodni piesni“ (Zagrzeb, 1861), oprócz pieśni zawiera cenne wiadomości etnograficzne, jak opis zwyczajów, świąt, zabaw, przesądów, podań i t. d. Por. Czołakowa „Tužan glas jednoga Bugarina“ (w czasopiśmie *Pozor*, Zagrzeb, 1862); K. Jireczek „Dějiny národa bulharského“ (Praga, 1876).

Milady (angiel., wymaw. miledy) pani, j. w. pani.

Milakowicz Dymitr, pisarz serbski, * 1805 r. w Mostarze w Hercegowinie; nauki gimnazjalne pobierał w Dubrowniku i Nowym Sadzie, poczem odbył studja filozoficzne w Peszcie, prawne zaś w Wiedniu, 1831 wraz z hr. J. Wukoticzem udał się do Czarnogórza, gdzie został sekretarzem władyki. 1833 towarzyszył archimandrycie Piotrowi II w podróży do Carogrodu, gdzie tenże wyświęcony został na metropolitę; 1836 odbył w interesach państwa podróż do Rosji. Po śmierci władyki Piotra II towarzyszył **M.** 1851 nowemu księciu czarnogórskiemu w podróży do Petersburga, skąd wracając, zatrzymał się przez rok w Wenecji i tam studjował bogate archiwa, poczem 1852 udał się do Belgradu, skąd na naleganie brata wrócił do Dubrownika. 1857 udał się do Pe-

tersburga, zachorował jednak silnie w Warszawie, gdzie przebywszy kilka miesięcy, udał się dla zupełnego wyleczenia do Drezna i tu † t. r. **M.** był to mąż niezwykłego umysłu, szlachetnego serca i gorliwy patrjota. Wydał: „Grlica, kalendar crnogorski“ (5 roczników, 1835—39); „Srbska gramatika“ (t. 1, 1838); „Preprava na istoriju svjeta“ (1839); „Istorija Crne Gore“ (1856). W rękopisie pozostawił *Składnię serbską*, nad którą pracował 20 lat.

Milan v. *Ślepowron* odm., herb: W polu błękitnem, na barku srebrnej podkowy i nad krzyżem kawalerskim — kruk z pierścieniem w dziobie. U szczytu na ogonie pawim podkowa z krzyżem na barku.

Milan.

Milan I.

Milan I *Obrenowicz*, król serbski, wnuk Jefrema Obrenowicza, a syn Marji Obrenowiczówny, * 1854, † 1901; nauki pobierał w Paryżu. Po zamordowaniu Michała Obrenowicza (ob.) powołany 20 czerwca 1868 r. przez walną skupczynę na tron, uznany został wkrótce przez Portę i mocarstwa europejskie. Opiekunem młodego księcia ustanowiony był Milojkowicz, minister spraw wewnętrznych i zagranicznych, rządy zaś państwa powierzono 3 namiestnikom książęcym: Milowojowi Pietrowiczowi Blaznawcowi, Jowanowi Risticzowi i Jowanowi Gawrilowiczowi. 22 sierpnia 1872 doszedł **M.** do pełnoletności, objął rządy samodzielnie i mianował nowe ministerjum pod prezydencją Blaznawca, jednocześnie ministra wojny i komunikacji. 7 października 1872 zagaił nowy książe pierwszą skupczynę za swych samodzielnych rządów, i przed zebranymi reprezentantami zaprzysiągł zachowanie serbskiej ustawy. Zaprzyjaźniony z władcami Rumunji i Grecji, dążył **M.** do uzyskania zupełnej niezależności Serbji. 1875 roku zawarł w Wiedniu związek małżeński z Natalją Keszko, wnuczką hr. Sturdzy, a córką pułkownika wojsk rosyjskich, która 1876 urodziła syna Aleksandra. Stawszy się powolnem narzędziem w ręku Risticza i partji narodowo-rewolucyjnej, t. z *Omladiny*, pod pozorem ujęcia się za chrześcijanami w Bośni i Hercegowinie, wypowiedział w czerwcu 1876 wojnę Turcji, w której Serbja rozbita, dzięki tylko wdaniu się Europy utrzymała dalszą niezależność. Podczas wojny rosyjsko-tureckiej 1877—78 r. dopiero po upadku Plewny w grudniu **M.** wziął udział w walce i nie napotkawszy prawie nieprzyjaciela, doznał niezasłużonego i niespodziewanego powodzenia, do czasu bowiem zawieszenia broni (w styczniu 1878) zajął Pirot i Nisz, jak również i większą część Starej Serbji. Na zasadzie pokoju w San Stefano i kongresu berlińskiego otrzymał znaczne powiększenie swego państwa i zupełną niezależność. Za zgodą mocarstw ogłosił się królem 6 marca 1882. Zręczny i dobry mówca, umiał zawsze zapewnić sobie górujące stanowisko pomiędzy stronnictwami i w polityce zagranicznej przez oparcie się na Austrji. Zawodziła go tylko sława wojenna, gdyż w wojnie z Bulgarją r. 1886 został zwyciężonym. Nie mogąc porozumieć się ze stronnictwami i duchowieństwem usunął od obowiązków metropolitę Michała. Wiele trudności sprawiła mu żona Natalja, pragnąca pozbawić go władzy na rzecz syna swego Aleksandra i w zamiarze połączenia się ściślejszym związkiem z Rosją. W r. 1887 zabrawszy syna, wyjechała z nim za granicę, do Krymu, następnie do Florencji, w 1888 do Niemiec. Milan, nie mogąc odzyskać syna, odebrał go 13 lipca 1888, z pomocą policji niemieckiej (w Wiesbadenie), odesłał do Belgradu i w d. 24 października uzyskał rozwód. W celu wzmocnienia swego stanowiska wydał manifest do narodu i zatwierdził projekt konstytucji liberalnej. Wkrótce jednak, nie mogąc pogodzić się z nowym systemem, skupczyną i partją radykalną, ogłosił 6 marca 1889 ukaz, w którym zrzekł się tronu na rzecz syna Aleksandra i ustanowił rejencję, poczem otrzymawszy połowę listy cywilnej (600,000 franków) i prawo dalszego kierownictwa edukacją syna, wyjechał za granicę. W 1890 powrócił z Paryża do Serbji pod pozorem kierowania edukacją syna, w rzeczywistości zaś dla pokrzyżowania planów królowej Natalji, usiłującej unieważnić wyrok rozwodowy. Wymógł na skupczynie wydalenie przemocą królowej z kraju. Zastawił dobra swoje za kilka miljonów w banku rosyjskim, a gdy tranzakcja niechętnie przyjętą była w Serbji, król zaś potrzebował ciągle pieniędzy, zrzekł się 1892 królewskich praw swoich, nawet poddaństwa serbskiego, w zamian za co rejencja uregulowała jego interesa finasowe. Wtedy **M.** pod nazwiskiem hr. Takowa powrócił znowu do Paryża. W r. 1893 pogodził się z żoną i w 1899 synod zniósł rozwód. W r. 1893 król Aleksander obalił regencję, zerwał z partją radykalną, przywrócił ojcu wszystkie prawa członka domu królewskiego i postawił go na czele wojska. W roku 1900 wskutek małżeństwa króla Aleksandra z Dragą Maszin nastąpiło nowe zerwanie. Król Milan umarł w Wiedniu, nie pogodziwszy się z synem i nie pozwolił się pochować w Serbji.

Milano, ob. Medjolan.

Milanollo, Teresa, * 1827 i *Marja* **M.** * 1832, dwie siostry, córki malarza *Józefa* **M.** w Savigliano pod Turynem, odznaczały się już w wieku

dziecinnym talentem w grze na skrzypcach. Odbywały podróże artystyczne w latach 1842 i 1849 po Europie; Teresa wielkiego używała rozgłosu, ale r. 1857 poślubiła kapitana inżynierji francuskiej Parmentier i odtąd już publicznie nie występowała; Marja zaś † 1848 w Paryżu.

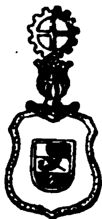
Milatyński, herb: W polu błękitnem — srebrna podkowa. U szczytu ręka zbrojna z mieczem.

Milazzo albo **Melazzo**, starożytne *Mylae*, miasto portowe i twierdza w sycylijskiej prow. Messina, ma 9,600 m.; 20 lipca 1860 r. zdobyta przez Garibaldego.

Milbauer *(Mühlbauer)* Emanuel Vlastimil, pisarz i kartograf czeski, * 1843 r. w Czeskich Budiejowicach. Ukończywszy technikę praską, był nauczycielem, a w r. 1894 został profesorem chemji w Kralow. Hradcu. Drukował prace chemiczne i ziemioznawcze, oraz wydał: „Historycką mapę vyvoje Koruny Czeské do r. 1526“ (1894).

Milatyński

Milberg, *Lichtjan* odm., herb. Na tarczy obramowanej złotem, w polu srebrnem, na tarczy mniejszej, również złotem obramowanej, trójściętej, w polu najwyższem dwudzielnem, z prawej strony srebrnem, z lewej czerwonem—koło zębate, naprzemian pół czerwone, pół srebrne; w środkowem srebrnem—kotwica czarna z gałązką zieloną, ukośnie skrzyżowane; w najniższem czarnem—na środku miecza lewo-ukośnie rękojeścią do góry leżącego — kask dragoński w lewo. U szczytu koło zębate, w prawej połowie srebrne, w lewej—czerwone. Nadany 1790.

Milberg.

Milcjades.

Milcjades, grec. *Miltiades*, sławny wódz ateński, pokonał Traków, a 29 wrześ. 490 r. przed Chr., zwyciężył Persów pod Maratonem i odzyskał kilka wysp na morzu Egejskiem, które poddały się nieprzyjaciołom. Umarł 481 w więzieniu, nie będąc w możności zapłacić kary, nałożonej nań przez niewdzięcznych ziomków, za niepomyślną wyprawę przeciw wyspie Paros. Szkic jego życia dał Korneljusz Nepos.

Milczanie (łac. *Milzane*, *Milzene*), gałąź Słowian połabskich, zamieszkujących w późniejszych Łużycach Górnych; wspomnieni po raz pierwszy u geografa bawarskiego (866—890), następnie często, podczas walk Bolesława Chrobrego z Niemcami, aż do XII w., w którym nazwa pierwotna ustąpiła nazwie Łużyc Górnych. O dziejach ich ob. artykuł *Serbowie Łużyccy*. Szafarzyk *(Starożit. słov.)* przypuszcza, że M., podobnie jak współimienni im M. południowi, wyszli z krajów, leżących na pograniczu między Polską a Litwą, w sąsiedztwie Weletów, i wywodzi nazwę ich od litewskiego *milžins (milžinas, milžinis)*—olbrzym, wielkolud.—Inne plemię *Milczanów* (Milci, Milkowcy, u geogr. bawarskiego *Miloxi)* zamieszkiwało nad rzeką Milkową, pomiędzy Wołoszczyzną a Siedmiogrodem.—Inni znów *Milczunie* (Milenci, Milci, po gr. *Mileggoi*) zamieszkiwali z pokrewnymi sobie *Jezierzcami* okolice pasma gór Pentadaktylos w Peloponezie. Wspominani od połowy IX wieku, zachowali narodowość słowiańską aż do XV wieku.

Mildew, ob. Peronospora.

Mile Jan, lekarz i fizjolog polski, * 1789 r. w Warszawie, * 1839 r.; przedwczesnym zgonem ojca osierocony, był uczniem zegarmistrzowskim. W r. 1809 zaczął przez ciekawość uczęszczać na lekcje anatomji i fizjologji, w ówczesnej szkole lekarskiej w Warszawie, a zapisawszy się 1810 r. w poczet stałych uczniów, po czteroletnim kursie uzyskał stopień doktora. Następnie przez lat kilka kształcił się w uniwersytetach europejskich. Po powrocie do Warszawy, 1817 r., mianowany został w nowo utworzonym uniwersytecie profesorem fizjologji i zaniechał prawie zupełnie praktyki lekarskiej. Po zamknięciu uniwersytetu był członkiem rady lekarskiej i prezesem towarzystwa lekarskiego. Z licznych jego prac wymienimy: „Opisanie nowych narzędzi machiny pneumatycznej“ (1822); „Opisanie nowego urządzenia barometru“ (Rocz. warsz. tow. przyj. nauk, t. 17); „O achromatyzmie oka ludzkiego“ (Posiedzenie publ. uniw. z r. 1831); „O nowej machinie parnej obrotowej“ (1825); „De la cause qui dispose l'oeil pour voir distinctement les objets placés à différentes distances“ *(Jour. de phis.* 1836) i w. in. W rękopisie pozostawił kurs fizjologji.

Milejowa, Maciej z..., podkustosz i wikarjusz kościoła katedralnego krak., notarjusz apostolski, żyjący w XV w. Opisał po łacinie cuda błogosławionego Prandoty z Białaczowa, biskupa krakowskiego. Tłómaczenie tego rękopisu przez ks. Gładyszewicza (ob.) zamieszczone jest w wydanem przezeń „Życiu błogosł. Prandoty“ (od str. 95—192).

Miler, *Miller*, herb: Na tarczy 4-dzielnej, w polach I i IV błękitnych — srebrny kamień młyński; w II i III czarnych—lew złoty wspięty. U szczytu między dwoma czarnemi skrzydłami — pół lwa złotego, trzymającego kamień młyński srebr. w łapach. Labry z prawej

Miler.

strony błękitno-złote, z lewej — czerwono-złote. Nadany 1796 r. w Galicji.

Miles gloriosus, (łac.) chełpliwy rycerz; tytuł jednej z komedji Plauta; w znaczeniu przenośnem—samochwalca.

Milet, *Miletos*, osada jońska, w starożytnych czasach kwitnące miasto w Azji Mniejszej w Karji, niedaleko ujścia Meandru położone, było metropolją wielu kolonij, siedliskiem zamożności i oświaty. Zdobyte przez Cyrusa, zostało r. 494 prz. Chr. zburzone przez Persów podczas wojny jońskiej. Odbudowane potem, nie mogło się już podźwignąć do dawnego znaczenia i dzisiaj stanowi lichą wioszczynę *Palat*. Dawni Grecy od m. Miletu nazywali pewien rodzaj powiastek *bajkami* albo *historjami milezyjskiemi*.

Mileticz Lubomir, filolog bulgarski, * 1863 r. w Macedonji, uczył się w Zagrzebiu i Pradze, w 1885 został nauczycielem w Sofji, 1888 profesorem wyższej szkoły tamtejszej, w r. 1889 został doktorem filozofji. Prace jego dotyczą dziejów języka bulgarskiego i jego djalektologji; ogłaszał je w *Period. Spisanii*, *Sborniku ministerjalnym*, *Bulgarskim Przeglądzie*. Doktorską rozprawę wydał w Zagrzebiu 1889 r., p. t.: „O czlanu u bugarskom jeziku".

Miletić Swietozar, jeden z przewódców Serbów węgierskich i bojownik praw narodowych wszystkich innych szczepów słowiańskich, zamieszkujących ziemie korony św. Stefana, adwokat i publicysta, doktor praw, były poseł, tłómacz dzieł z różnych języków słowiańskich, bojownik sprawy wzajemności ludów słowiańskich, * 1826 w Moszorimie, † 1901 w Wrszicach. Przed rząd węgierski ciężko był prześladowany, wiele lat przesiedział w więzieniu, co zrujnowało jego zdrowie

Miletić Stjepan, doktor, intendent teatru chorwackiego, napisał utwory sceniczne: „Diletanti"; „Zabaszurene karijere"; „Zaboravljeni ljudi"; „Crni biser"; „Grof Paližna" (1892); „Boleslav" (1894); „Slava umjetnosti"; przełożył „Manfreda" Byrona.

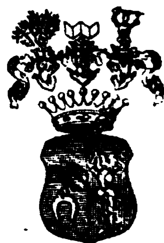
Miletopol *(Boristenes, Olbia, Olbiopol)*, w starożytności wielkie miasto handlowe, położone przy ujściu Dniepru, założone 655 przed Chr., zburzone przez Gotów w połowie III w. po Chr. Gruzy o 20 w. na południe od Mikołajewa.

Milewska Aniela, powieściopisarka, * 1842 r., † 1896. Napis.: „Anna" dramat (w *Bibl. War.*, 1873); „Zygmunt", obrazek dramat. Powieści: „Matka artysty;" „Rozstajne drogi;" „Sieroce dziecie" (Lwów, 1882); „Na tle małego miasteczka;" „Miłość a pieniądze;" „Pamiętniki garbuska;" „Nasze panny;" komedja „Pan Władysław." Oprócz różnych artykułów, pomieszczanych w *Dwutygodniku dla kobiet, Tygodniku beletrystycznym, Kaliszaninie, Wiśle* i in., napisała dużo powiastek ludowych do *Zorzy* i *Gazety Rzemieślniczej*.

Milewski I v. *Odwaga* odm., herb: W polu srebrnem—mur czerwony blankowany. U szczytu—skrzydło czarne. Labry czerwono-srebrne.— **M.** II v. *Ślepowron* odm.: W polu barwy niewiadomej, pod dwiema 5-listnemi różami — kruk. **M.** III (hrabia) v. *Milan*, v. *Ślepowron* odm.: Na tarczy dwudzielnej, w polu błękitnem—na barku srebrnej podkowy i nad krzyżem kawalerskim — kruk z pierścieniem w dziobie; w II czerwonem — rycerz zbrojny, oburącz trzymający miecz nad głową. Nad koroną hrabiowską —trzy hełmy ukoronowane: w I — na ogonie pawim, podkowa z krzyżem kawalerskim na barku, w II — dwie krokwie w kształcie litery **W**, w III—pół rycerza trzymającego miecz nad głową. Labry przy I—błękitno-srebrne, przy II i III —czerwono-srebrne.

Milewski I.

Milewski II.

Milewski III.

Milewski, zwany także *Mielicki Rotundus*, (Augustyn), a po łac. *Milesius*, wójt wileński od r. 1542—1576 i sekretarz królewski za Zygmunta Augusta; biegły prawnik, wyznaczony był na sejmie 1569 z Walerjanem Protasowiczem, biskupem, do korekty Statutu Litewskiego. Z polecenia króla zaczął zbierać materjały do historji Litwy, początek jej przesłał w r. 1560 Mikołajowi Radziwiłłowi. Jako powiernik Zygmunta Augusta, użytym był przez niego do napisania w języku polskim jego testamentu, który wydrukowany został w *Pamiętniku Warszawskim* (1819, t. 15, str. 71). **M.** † około 1595. Wydał w druku: „De dignitate ordinis ecclesiastici Regni Poloniae" (Krak., 1582) i „Epistola ad D. Georgium Radzivillum, Ducem Olycens, Episc. Viln., qua cuidam anonymo haeresim persuadento respondit" (Wilno, 1581). Z pozostałych po nim rękopisów, najważniejszem ma być p. t. „Leges Poloniae et Galiae," o którym Starowolski wspomina.

Milewski Karol, inspektor instytutu aleksandryjskiego w Nowej-Aleksandrji, * 1799 w Warszawie, † 1853 w Częstochowie; wydał „Rozprawa o historji powszechnej" (Warsz., 1826); „Wiadomości z historji powszechnej dla użytku instytutów płci żeńskiej" (2 t., 1827); „Ogólny rys Encyklopedji dla użytku płci żeńskiej" (2 t., 1840).

Milewski Józef, radca szkolny poznański, mówca i agitator w Prusiech Zachodnich, napisał kil-

ka podręczników matematycznych, używanych w szkołach pruskich, oraz: „W sprawie utrzymania ziemi w naszym ręku" (Poznań, 1884).

Milewski Józef, syn poprzed., docent ekonomji politycznej na wszechnicy Jagiellońskiej; ogłosił między innemi „O prawie spadkowem" (w *Ateneum*).

Milewski-Kapica, ob, Kapica-Milewski.

Milheim (*Mühlheim*), herb: W polu błękitnem, na zielonym pagórku—jeleń z szyją przebitą przez strzałę. U szczytu pół takiegoż jelenia. Labry błękitno-złote (lub srebrne). Indygenat z r. 1569.

Milheim.

Milicer Napoleon.

Milicer Napoleon, spółczesny chemik, * 1842 w Warszawie, kształcił się w gimnazjum realnem w mieście rodzinnem, chemję studjował w Heidelbergu i Szkole Głównej warszawskiej, gdzie następnie został asystentem katedry chemji, obecnie jest dyrektorem pracowni chemicznej Muzeum rolnictwa i przemysłu w Warszawie. Dokonał mnóstwa rozbiorów chemicznych i znany jest jako wyborny prelegent.

Milicja, siła zbrojna, nie należąca do armji stałej, ale powoływana do służby chwilowo podczas wojny i po jej ukończeniu wracająca do zwykłych zajęć.

Milicz z Kromierzyża, Morawianin, kanonik praski, w latach 1360 — 62 wicekanclerz cesarza Karola IV, pobudzony przykładem kaznodziei tyńskiego Konrada Waldhausera zrzekł się 1363 r. wszystkich swych dostojeństw i oddał się zupełnie pracom kapłańskim, a zwłaszcza kaznodziejskim. Od r. 1364 zaczął kazać naprzód w kościele św. Mikołaja, potem zaś w kościele św. Julji, starając się zwłaszcza gorliwie, aby przywieść lud do pokuty i polepszenia obyczajów. Niezwykła wymowa i pobożność zjednały mu w krótkim czasie wielkie uważanie u spółobywateli, z drugiej zaś strony wykazywanie zdrożności i wad w kościele spowodowało nienawiść skażonej części duchowieństwa. Nauka **M.**, że się zbliża przyjście antychrysta i że przez niego rozsiane jest wszystko złe, panujące wtedy, uchwyconą była przez nieprzyjaciół za powód do oskarżenia go o kacerstwo. **M.** odwołał się do sądu papieża i w tym celu udał się osobiście 1369 r. do Rzymu; przed przybyciem wszakże papieża Urbana V z Avignonu wypowiedział w kościele św. Piotra kazanie swe o antychryście, za co w samym kościele aresztowany z rozkazu inkwizytora, był osadzony w więzieniu, z którego był wypuszczony dopiero po przyjeździe papieża. Po powrocie złagodził wprawdzie swą naukę o antychryście, natomiast działalność swą obyczajową i nauczycielską z większą niż poprzednio wypełniał gorliwością. Za jego staraniem cesarz Karol rozkazał zburzyć główne siedlisko nierządu w Pradze, tak zwaną Wenecję (na Starem mieście); **M.**, zebrawszy dary od pobożnych, wystawił na tem miejscu kościół św. Marji Magdaleny, przy którym założył, pod nazwą Jerozolimy, zakład dla kobiet upadłych a pokutujących. Równąż gorliwość okazał w nauczaniu młodego duchowieństwa. Przeciwnicy jego, a zwłaszcza mnisi zakonów żebraczych, nie przestawali prześladować **M.** i obwinili go powtórnie o kacerstwo przed papieżem, na podstawie 12 artykułów, wyjętych z jego nauk, pomiędzy któremi główny nacisk położyli na to, że **M.** zachęca lud do zbyt częstego, mianowicie codziennego przystępowania do Wieczerzy Pańskiej. Skarga ta sprawiła, że papież Grzegorz XI bullą 10 stycznia 1374 potępił te zdania, jako kacerskie i zakazał ich rozpowszechniania. **M.**, pozwany przez inkwizytora praskiego odwołał się do papieża i udał się do Avignonu, stolicy naówczas papieskiej. Przyjęty łaskawie, usprawiedliwił się ze swej nauki, przed ukończeniem jednak sprawy zachorował i † 1374 w Avignonie. Liczny zastęp młodego duchowieństwa, wykształconego przezeń, pracował dalej w duchu jego nauki, i przyczynił się wielce do rozbudzenia życia religijnego w narodzie czeskim, który doszedł rozkwitu za Husa. **M.** pisał w języku łacińskim, niemieckim i czeskim. Por. artykuł w *Ottovym Slovniku naucznym*, tom XVII (1900).

Miliczewicz Milan Djakow, statysta i pisarz serbski, * 1831 we wsi Ripniu w pow. Belgradzkim; otrzymawszy początkowe wychowanie od ojca, uczęszczał od 1843 w Belgradzie do gimnazjum, później zaś do 1850 studjował tamże teologję, poczem został nauczycielem; służył następnie w ministerjum oświaty i spraw wewnętrznych do r. 1899, w którym wyszedł do emerytury. **M.** jest zaliczony do najuczeńszych i najzdolniejszych pisarzów serbskich. Największemi jego dziełami są: „Kneżevina Srbja i Kraljevina Srbija", gdzie jest zebrany ogromny materjał geograficzny, etnograficzny, historyczny i archeologiczny. Z innych prac ogłosił: „Pisma o istorii Srba i Bugara" przekład z Hilferdinga (2 t., 1857—60); „Czasovi odmora" (3 części, 1858—59); „Nekoliko reczi o slavenskim narodima u Austriji i Turskoj" (1859); „Smrt knjaza Milosza Obrenowicza I i stupanje na wladu kn. Mih. Obrenowicza III" (1860); „Beleżka uz put kroz pet okrużija" (1862); „Czudnovati dogadjaj jedne dusze" (1862); „Vaspitanje u Americi" (1863); „Putniczka pisma" (1865; 2 wyd., 1868); „Monastiri u Srbji" (1867); „Żivot Srba seljaka" (1867); „Szkole u Srbiji"; „1868); „Kako

se uczi kniga", opisy podróży, biografje, wspomnienia, opowieści. Wiele też przekładał z języków obcych. Od 1868 do 1876 wydawał czasopismo *Szkoła*.

Militaryzm, system zbrojnego pokoju, panującego w Europie od czasu wojny francusko-niemieckiej 1870—71 i zmuszający państwa do utrzymywania wielkich armji i flot w pogotowiu na wypadek wojny obronnej lub zaczepnej. **M.** jest skutkiem, a w części i powodem obecnych stosunków międzynarodowych, objawia się zaś najwyraźniej we Francji i państwach należących do trójprzymierza.

Milium, trawa, ob. Prosownica.

Miljard, tysiąc miljonów, ob. Biljon.

Miljon, tysiąc tysięcy, 10^6, wyraz używany od XV w. — *Miljoner*, posiadacz miljonów.

Milkuszyc (*Milkuschitz*) v. *Czółno*, herb: W polu błękitnem, na srebrnych falach— statek żaglowy z chorągwią czerwoną u masztu i z flagą mniejszą czerwoną z pasem poprzecznym srebrnym u steru. U szczytu dwa skrzydła czarne. Labry błękitno-srebrne. Nadany 1803 w Galicji.

Milkuszyc.

Mill James, historyk i ekonomista angielski, * 1773 w Logie Pert, w Szkocji, † 1836; studjował teologję w Edymburgu, został w r. 1801 współpracownikiem wielu pism i przyczynił się do założenia uniwersytetu w Londynie. Ogłoszona przez niego w r. 1818 „Historja Indji angielskich" („History of British India," 6 t., Londyn, 1818), dzieło wielkiej wartości, wyjednała mu naprzód urząd w zarządzie kompanji wschodnio-indyjskiej, a w 2 lata potem posadę naczelnika korespondencji indyjskiej, na której zostawał aż do śmierci. Oprócz wyżej wymienionego dzieła, **M.** napisał: „Elements of political economy" (1821, n. wyd. 1846); „Analysis of the phenomena of human mind" (1829, nowe wyd. 1878, 2 tomy); „Fragment of Makintosh" (1835). Por. Bain „James M." (Londyn, 1882).

Mill John Stuart, syn poprzedniego, znakomity filozof, polityk i ekonomista angielski, jeden z najpotężniejszych umysłów naszego wieku, * 1806 w Londynie, † 1873 r.; jak w swej autobiografji opowiada, za najpierwszego i prawie jedynego nauczyciela miał swego ojca. Nie zaznał **M.** wcale uciech i przyjemności dzieciństwa, bo surowy i głęboko wykształcony ojciec nie odstępował go na chwilę i ciągle zajmował pracą umysłową, a że dziecko miało olbrzymie zdolności i wielką chęć do nauki, czyniło przeto ogromne, niesłychane postępy. Dość tu powiedzieć, że **M.** mając trzy lata życia, zaczął się uczyć po grecku, że w czasie od 4 do 8 włącznie roku życia, przeczytał Herodota, Cyropedję Ksenofonta, pamiętniki o Sokratesie tegoż, wyjątki z Djogenesa Laertiusa, Lucjana i Izokoetera, sześć djalogów Platona, a także dzieła historyczne: Langhorna, Barnella, Bobertsona, Hume'a, Gibbona, Watsona, Hooke'a, Rollina, Millera, Mosheima i M. Grie. Zdaje się to trudnem do uwierzenia, a wszelakoż niepodobna posądzać o kłamstwo autora, który sam to mówi i dodaje, że tak wyprzedził swych rówienników o 25 lat życia. W 17 roku życia wstąpił **M.** do biura zajmowanego przez swego ojca, a w 1836 r. został jego następcą na urzędzie. Przy końcu życia mieszkał w Avignon. Poglądy swe filozoficzne rozwija **M.** w „Logice." Znakomite to dzieło wyszło w Londynie w 1843 r. p. t. „System of logic ratiocinative and inductive" i zostało przełożone na wiele europejskich języków. Dowodzi tu **M.**, że jedyną umiejętną drogą badania naukowego jest indukcja, metoda doświadczalna, i ustala jej zasady. Pogląd na moralność i na jej podstawy rozwija w dziełku „O wolności" (przekład polski, Lwów, 1864). Również głębokością i ścisłością rozumowania nacechowane jest główne jego dzieło ekonomiczne, w którem poglądy szkoły manczesterskiej (ob. Gospodarstwo narodowe) silnie się przebijają. Dzieło to ukazało się p. t. „Principles of political economy" (Londyn, 1848); przekład polski wyszedł w Petersburgu, 1859 r. Zasługuje także na uwagę: „Essays on unasettled questions of political economy" (Londyn, 1851). Znanym jest **M.** jeszcze jako znakomity pisarz polityczny. Jasny i konsekwentny jego umysł kazał mu stanąć w obozie demokratycznym, stąd był on nieprzyjacielem arystokracji i tradycji, obrońcą pokrzywdzonych i stronnikiem równouprawnienia politycznego, już nietylko bogatych z ubogimi, lecz i kobiet z mężczyznami. Poglądy te rozwinął w przystępnie napisanych książkach, jako to: „O poddaństwie kobiet" (Toruń, 1870, przekład polski, Kraków, 1886, 2 wyd. 1887) i „O rządzie reprezentacyjnym" (Kraków, 1870). Po śmierci jego wydano: „Autobiography" (1873); „Nature; the utility of religion; and theisme" (1874, 3 t., 1885). Por. Taine „Le positivisme anglais, étude sur Stuart Mill" (Paryż, 1864); Littré „A. Comte et St. Mill" (Paryż, 1866); Lauret „Philosophie de S. Mill" (Paryż, 1885).

Mill Jan.

Millais John Evereth, malarz angielski, * 1829 w Southampton, † 1896 w Londynie; w młodym wieku rozpoczął studja artystyczne, a od jedenastego roku życia kształcił się w akademji królewskiej, w 1853 r. został członkiem tejże akademji. W młodości należał pospołu z Roset-

Millais Jan.

rem do prerafaelitów (ob.). Wykonał: „Królowa Elgiwa“ (1847); „Isabela“ (1849); „Nasz Zbawiciel,“ „Córka drwala,“ „Marjanna“ (1851); „Powrót gołębicy do arki,“ „Ofelja,“ „Pomoc“ (1855); „Liście jesienne,“ „Kwiaty wiosenne,“ „Joanna d'Arc“ (1865); „Jefte“ (1886); „Rzymianie opuszczający Wielką Brytanję.“ „Lolla Roukh“ (1873); „Korona miłości,“ „W górach szkockich,“ portrety Gladstone'a, Brighta, Beaconsfielda, kardynała Newmana (1882); lady Gray, margrabiego Salisburyego i w. in.

Millau *(Milhau)*, miasto okręgowe w departamencie Aveyron we Francji, nad rz. Tarn, 15,000 miesz., liczne garbarnie, handel skórami, w pobliżu kopalnie węgla.

Millaud Mardochée Alfons, dziennikarz francuski, brat słynnego bankiera Mojżesza **M.**, założyciela *Petit Journal'u*. **M.** * 1829 w Mouries (Bouches-du-Rhône). W r. 1854 przybył do Paryża i został współpracownikiem kilku dzienników: *La Presse* od 1856, *Journal des actionnaires* 1858. W r. 1863 założony został *Petit Journal*, którego wkrótce **M.** został dyrektorem. W r. 1864—65 **M.** redagował *Journal politique de la semaine*, następnie *Paris*. W r. 1891 otrzymał order Legji honorowej.

Millaud Artur Paweł Albert Dawid Samuel, dziennikarz i autor dramatyczny francuski, * roku 1844 w Paryżu, † 1892 tamże, syn Mojżesza **M.** († 1871). W r. 1865 **M.** wydał poezje p. t.: „Fantaisies de jeunesse,“ następnie był współpracownikiem kilku pism: *Revue de poche*, *La Gazette de Hollande* i *Figaro*. Oprócz powyższych **M.** napisał: „Voyage d'un fantaisiste“ (1873); „Lettres du baron Grimm“ (1876); „Les Petites Comédies de la politique“ (1873); „Physiologies parisiennes“ pracę tę wydał pod pseudonimem La Bruyère (1881). Dla teatru napisał: „Le Péché véniel“ (1872); „Les Hannetons“ (1875); „Niniche“ (1878); „La Roussotte“ (1881); „La Femme à papa“ (z Hennequin'em, 1885); „Premier Paris“ (z p. Clairville, 1892) i kilka operetek.

Millauer Franciszek Ksawery Maksymiljan, teolog i historyk czeski, * 1784 w Czeskich Budiejowicach, † 1840 w Pradze. Po ukończeniu gimnazjum w mieście rodzinnem, oraz kursów filozoficznych w Pradze, wstąpił 1802 do zakonu Cystersów w Wyższem Brodnie i wyświęcony 1807 na kapłana, był początkowo wikarjuszem w Studance, następnie profesorem w seminarjum wyszebrodzkiem, a w końcu od 1815 profesorem teologji pastoralnej na uniwersytecie praskim. W latach 1820 i 1826 był dziekanem wydziału, 1839 rektorem. Oprócz licznych artykułów treści teologicznej, pedagogicznej, historycznej, biograficznej i archeologicznej, pomieszczanych w czasopismach, wydał oddzielnie: „Der Ursprung der Cisterzienser Stiftes zu Hohenfurt“ (1814); „Ueber die Erbauung der Stadt Budweis“ (1817); „Die Ritter von Poreschinge“ (1828); „Böhmens Denkmahle der Tempelherrn“ (1822); „Ueber den deutschen Ritherorden“ (1825); „Žižka von Trocznow“ (1827); „Die Grabstätten der böhm. Landesfürsten“ (1830); „Die Matriken der Akatholiken“ (1830); „Der deutsche Ritterorden in Böhmen“ (1832); „Series rectorum universitatis Pragenae“ (1824) i in. Używał pseudonimu: Maksymiljan Meitl.

Millefiori (włos. „tysiąc kwiatów“), wyroby otrzymywane z barwnych pręcików szklanych. Pręciki takie wyciągają się ze stopionej masy szklanej, a następnie w różny sposób między sobą spajają.

Millenarjusze (z łac. Tysiącznicy), sekciarze, oczekujący powtórnego przyjścia Mesjasza, którego królestwo szczęścia i rozkoszy ma trwać na ziemi lat tysiąc. Ob. Chiljazm.

Millenium (łac.), tysiącoletnie państwo, ob. Chiljazm.

Millenkovics Stefan, poeta niemiecki, pochodzący z rodziny serbskiej, * 1836 w Orsowie, służył początkowo w wojsku i pracował w instytucie geograficzno-wojennym w Wiedniu; w 1870 wystąpił z wojska i osiadł na wsi w Styrji, a od 1880 w Görz. Poezje jego zalecają się piękną formą i nastrojem elegicznym: „Gedichte“ (1865); „Ein Lied von der Menschheit“ (1869) i in.; oprócz tego napisał kilka nowel, oraz tragedję „König Erich“ (1880). Zbiorowe wydanie p. t.: „Gedichte“ wyszło w Sztutgardzie w r. 1882.

Millepora, ob. Polipy i Koralowe raty.

Miller Wawrzyniec, historyk, radca nadworny księcia kurlandzkiego, żyjący w XVI wieku; wydał po niemiecku pamiętniki do dziejów Polski za panowania Stefana Batorego (doprowadzone przez Henninga do r. 1593) p. t.: „Polnische, Liflandische, Moscovitische, Schwedische und andere Historien so sich unter diesem jetzigen König zu Polen zugetragen“ (Lipsk, 1585, 2 wyd., Frankfurt, n. M., 1586), kontynuacja zaś Henninga: „Septentrionalische Historien oder Beschreibung Polnischen, Liflandischen etc. und anderer Geschichten“ (Lipsk, 1606). Polskie tłómaczenie dzieła **M.** dał J. J. Lipiński p. t.: „Pamiętniki Millerowe do panowania Stefana Batorego“ (Poznań, 1840).

Miller Samuel, teolog amerykański, * 1769 r., † 1850; po ukończeniu studjów teologicznych na uniwersytecie pensylwańskim, był od 1813 r. profesorem historji kościelnej w seminarjum princetońskiem. Wydał: „A brief retrospect of the eighteenth century“ (2 t., New.-York, 1803); „Lettres on the constitution and order of the christian ministry“ (1807); „Lettres on unitarianism“ (1821); „Lettres on clerical manners and habits“ (1828); „Lettres on presbyterians“ (1838); „Discourses on infant baptism,“ „Presbyterianism the truly primitive and apostolicae constitution of the church of Christ“ i w. in.

Miller William, założyciel sekty *Millerystów* czyli *Drugich Adwentystów*, * 1781 r. w Pilsfield (w Massachusetts), † 1849 r. w Low Hampton

(w New-Yorku). Zaczął 1838 głosić blizkie przyjście Chrystusa i zapowiadał, że 1843 r. nastąpi koniec świata. Wkrótce zbiegło się około niego 30,000 do 50,000 stronników, nietylko ze Stanów Zjednoczonych, lecz i z posiadłości angielskich, oraz z Wielkiej Brytanji. Dla rozpowszechnienia głoszonych przez się zasad zaczął wydawać w Bostonie czasopismo *Adwent Herald*. Gdy proroctwo nie sprawdziło się w 1843 r., zwolennicy jego odłożyli koniec świata na czas dalszy, i w wielu miejscach, ubierając się w białą odzież, wychodzili na cmentarze, oczekując przyjścia Chrystusa. Sekta ta przetrwała do dziś dnia, chociaż liczba jej członków znacznie się zmniejszyła; spodziewają się lada chwila przyjścia Zbawiciela, ale daty już nie oznaczają.

Miller Ferdynand, giser, * 1813 w Fürstenfeldbruck, † 1887 r., uczył się złotnictwa w Monachjum, gdzie zarazem pracował w akademji, następnie w Paryżu kształcił się w sztuce odlewania metali; na tem polu osiągnął znaczną biegłość i wykonał prace uważane poprzednio za niemożliwe. W r. 1844 został inspektorem odlewni królewskiej w Monachjum. Odlał posąg „Bawarji" w Monachjum na 17 m. wysoki, bramę Kapitolu w Waszyngtonie, figurę „Germanji" do pomnika w Niederwald i w. in.

Miller Wilhelm, syn poprzedn., chemik, * 1848 w Monachjum, † 1899, studjował chemję w mieście rodzinnem i 1883 został profesorem w tamecznej akademji technicznej. Zbadał skład wielu barwników, chininy, kwasu karminowego, odkrył dawną technikę wyrobu złotych nici cypryjskich i in. Założył pracownię elektro-chemiczną akademji technicznej. Ogłosił: „Kurzes Lehrbuch der analytischen Chemie" (z Kilianim, 1884).

Miller Władysław, znakomity śpiewak polski, * 1830 w Warszawie, † 1896, kształcił się tamże, 1863 wyjechał do Włoch i występował na scenie medjolańskiej, następnie odbył podróż artystyczną po Ameryce i Europie, budząc wszędzie zachwyt swym silnym i dźwięcznym głosem basowym. Król portugalski mianował go swym śpiewakiem nadwornym. Dorobiwszy się majątku, porzucił scenę w pełni powodzenia. Pożar fabryki, którą założył pod Medjolanem, pozbawił go uzbieranych oszczędności. W r. 1886 powrócił do Warszawy i został nauczycielem śpiewu.

Miller Orest Fedorowicz, historyk literatury rosyjskiej, * 1833 roku, kształcił się w Petersburgu, w 1864 został docentem, 1871 prof. literatury rosyjskiej w uniwersytecie petersburskim, jest jednym z najczynniejszych i najskrajniejszych panslawistów. Najważniejszą jego pracą są badania nad epopeją „Ilija Muromiec" (1870). Oprócz tego ogłosił: „Opyt istoriczeskago obozrienija russkoj słowiesnosti" (1862 i 1865); „Srawnitielno-kriticzeskija nabludienija nad ep. Ilija Muromiec" (1870); „Łomonosow i reforma Piotra W." (1866); „Kwestja słowiańska w życiu i nauce" (1865); „Odczyty o literaturze rosyjskiej po Gogolu" (2-ie wyd., 1878) i in.

Miller Karol.

Miller Karol, malarz polski, * 1838 r. w Częstochowie, kształcił się w gimnazjum i Szkole Szt. Pięknych w Warszawie 1858 r. następnie malował obrazy: „Męczeństwo św. Sebastjana" i „Kościół Karmelitów," które zostały kupione do zbiorów. Jako stypendysta we dwa lata ukończył akademję Sztuk Piękn. w Petersburgu z 3-ma medalami srebrnemi, trzeciego roku zaszczycony medalem złotym za obraz „Leszek Biały," otrzymał stypendjum na trzy lata do Rzymu. Namalował obrazy większych rozmiarów: „Leszek Biały," „Stanisław August w Łazienkach," nagrodzony przez akademję petersburską dyplomem na klasowego malarza; „Jan Kochanowski w Czarnolesiu," darowany do muzeum w Krakowie, „Odjazd królowej Bony," „Glinka w więzieniu," „Stopeczka król. Jadwigi." **M.** maluje obrazy religijne, portrety, akwarele i rodzajowe.

Miller Joaquin, właściwie *Cincinnatus Heine*, poeta amerykański, * 1841 r. w Indjanie, pędził awanturnicze życie w Ameryce, poczem osiadł w Londynie. Z dzieł jego ważniejsze: „Songs of the sierras" (1871); „Songs of the sunlands" (1873); „The ship in the desert" (1875); „One fair woman" (3 t., 1876), komedję „The Daniles" (1876); „Life among the Modocs" (1873), opis życia wśród Indjan; „The destruction of Gotham" (1886). Nowe wydanie jego „Poetical works" wyszło w New-Yorku, 1882.

Millerand A.

Millerand Aleksander, mąż stanu francuski, * 1859 roku, był naprzód adwokatem, dziennikarzem, przywódcą partji socjalistycznej w parlamencie, od 1889 deputowanym, w r. 1899 jako zwolennik rewizji procesu Dreyfusa, został ministrem handlu, przemysłu, poczt i telegrafów.

Milleryt, ob. Nikiel.

Millesimo, wieś we włoskiej prowincji Genui, ma 1,300 miesz. i pamiętna jest zwycięskiemi bitwami Bonapartego z armją austrjacko-sardyńską 13—15 kwietnia 1796 r.

Millet Jan.

Millet Jan Franciszek, malarz francuski, * roku 1814 w Gréville, † 1875 r., uczeń Delaroche'a. Po raz pierwszy wystąpił na wystawie 1844 z robotami pastelowemi. Następnie osiadł w zaciszu wiejskiem i poświęcił się wy-

łącznie malarstwu krajobrazowemu. Przedstawia głównie tylko sceny z życia wieśniaków. **M.** należy do szkoły realistów, a prace jego odznaczają się wielką prawdą i naturalnością. Na wystawie powszechnej 1867 otrzymał pierwszy medal. Początkowo przyjęty wrogo, po śmierci zyskał ogromną sławę i obrazy jego były przepłacane. W r. 1892 postawiono mu pomnik w Cherbourgu. Biografję **M.** pisali Sensier i Yriaste.

Millevoye Karol Hubert, poeta francuski, * roku 1782 w Abbeville, † 1816. Oprócz pięknych elegji i innych utworów poetycznych napisał piękny poemat dydaktyczny „L'amour maternel," oraz poemat opisowy „Belzunce ou la peste de Marseille," zamieszczone w ogólnym zbiorze pism jego „Oeuvres complètes" (2 t., Paryż, 1837).

Millevoye Lucjan, polityk francuski, wierny stronnik generała Boulangera, zasiadał w izbie w r. 1889, gdzie należał do szczupłego grona bulanżystów.

Milli..., *mili...*, tysiączna część jednostki miar; *milimetr* (mm), tysiączna część metra; *miligram* (mg), tysiączna część grama.

Milliaria, słupy stawiane przez Rzymian na drogach w odległości 1,000 kroków (ob. Mila) i wskazujące przestrzeń pomiędzy główniejszemi miejscowościami.

Millin Aubin Ludwik, archeolog francuski, * 1759 w Paryżu, profesor i konserwator gabinetu starożytności przy tamtejszej bibljotece narodowej, oraz członek akademji napisów, † 1818 r. Na polu archeologji zasłużył się dziełami: „Peintures des vases antiques" (Paryż, 1808—10) i „Galérie mythologique" (2 t., tamże, 1811); do zakresu historji sztuki należą: „Voyage dans les départaments du Midi de la France" (5 t., Paryż, 1807—11) i „Histoire métallique de la révolution française" (tamże, 1806), do której dodatek napisał Millingen p. t. „Supplément" (Londyn, 1818). Oprócz tego innemi swemi pismami rozbudzał ówczesny ruch literacki.

Millöcker Karol, kompozytor operetkowy, * 1842 w Wiedniu, † 1900; kształcił się w konserwatorjum miejscowem, 1864 został kapelmistrzem w Grazu, gdzie napisał pierwsze swe operetki: „Der tote Gast" i „Die lustigen Brüder", następnie zajmował takież stanowisko w Wiedniu i Peszcie. Nadto skomponował: „Diana"; „Die Fraueninsel"; „Die Regimentstambour" (1869); „Ein Abenteuer in Wien" (1870); „Das verwunschene Schloss"; „Gräfin Dubarry" (1879); „Apajune, der Wassermann" (1880); „Die Jungfrau von Belleville" (1881); „Bettelstudent" (1881); „Gasparone" (1884); „Der Feldprediger" (1885).

Millot Klaudjusz Franciszek, historyk francuski, * 1726 w Ornans pod Besançon, † 1785; profesor retoryki w Lugdunie, później historji w Parmie, a od r. 1778 nauczyciel księcia d'Enghien; wydał z druku: „Mémoires politiques et militaires du duc de Noailles, pour servir à l'histoire de Louis XIV et de Louis XV"; „Eléments de l'histoire de France", to ostatnie dzieło przełożył na język polski M. Olszewski (Wilno, 1818).

Milman Henryk Hart, historyk i poeta angielski, * 1791 w Londynie, † 1868 tamże. Pierwotnie profesor w Oksfordzie, od r. 1849 dziekan przy kościele św. Pawła w Londynie i ulubiony kaznodzieja. Oprócz dzieł historycznych: „History of the Jews" (1829, 3 t., now. wyd., 1883); „History of christianity from the birth of Christ to the extinction of paganisme" (1840, 3 t., nowe wyd., 1883), którego dalszym ciągiem jest „History of Latin christianity" (1854—57, 6 t., now. wyd., 1883), wydał także kilka utworów dramatycznych (np. tragedje „Fazio", „Fall of Jerusalem" (1820) i t. d.), oraz poemat opisowy „Samor, Lord of the bright city" (1818). Był także czynnym spółpracownikiem *Quarterly review*.

Milne John, geolog, odbywał w r. 1870—1880 liczne podróże i objął katedrę górnictwa i mineralogji w szkole inżynierskiej uniwersytetu w Tokio w Japonji, gdzie miał sposobność dokładnie zbadać objawy trzęsienia ziemi i w przedmiocie tym ogłosił „Earth quakes and other earth movements" (1886) i in.

Milne-Edwards Henryk, zoolog, * 1800 w Bruges, † 1885, studjował medycynę w Paryżu, został profesorem historji naturalnej w liceum Henryka IV, 1841 w muzeum i fakultecie nauk, wszedł 1838 na miejsce Cuviera do akademji nauk. Ważniejsze jego dzieła są: „Recherches anatomiques sur les crustacées" (1828); „Manuel de matière médicale" (1832); „Histoire naturelle des crustacées, ou suite à Buffon" (3 t., 1837—41); „Leçons sur la physiologie et anatomie comparée de l'homme et des animaux" (14 t., 1857—83). Do dzieła wydawanego wspólnie z Beudantem i Jussieu'm opracował „Zoologję" (przek. polski A. Wagi, 1850).

Milne-Edwards Alfons, syn poprzed., również zoolog, * 1835 w Paryżu, † 1900. Wychowany wśród zbiorów ojca, został 1859 jego asystentem, 1865 profesorem wyższej szkoły farmaceutycznej, 1876 objął po ojcu katedrę zoologji w muzeum i 1892 został tam dyrektorem. Od 1879 był członkiem akademji. Ogłosił: „Etudes pour servir à l'histoire de la faune mammalogique de la Chine"; „L'Histoire naturelle des mammifères et des oiseaux de Madagascar"; „Recherches anatomiques et paléontologiques pour servir à l'étude des oiseaux fossiles de la France"; „Expéditions scientifiques du Travailleur et du Talisman" (1888).

Milner Jan, teolog angielski katolicki, * 1752 w Londynie, † 1826 w Wolverhampton, od r. 1803 wikarjusz apostolski i biskup Castabala. Najważniejsze jego dzieła są: „The end of religions controversy"; „History, civil and ecclesiastical, and survey of the anquities of Winchester" i „Treatise on the ecclesiastical architecture of England during the middle ages".

Milner Alfred sir, gubernator Kraju Przylądkowego, * 1850, syn Niemca wychowany w Anglji, w r. 1887 był sekretarzem prywatnym kanclerza Hasleya Gisshena, 1889 został podsekretarzem stanu finansów egipskich, 1897 z rekomendacji Chamberlaine'a został gubernatorem Kaplandu i nadkomisarzem (high-commissioner) Afryki Południowej. Przyczynił się do wywołania nieszczęśliwej wojny z Burami (ob. Transwal). W r. 1901 miał być odwołany. Napisał: „England in Egipt" (1892).

Milnheim (*Milnheym, Milenheym, Müllenheim*), herb: Na tarczy złotem obramowanej w polu czerwonem — róża 5-listna srebrna. Nad hełmem czapka czerwona z wyłogiem złotym, z którego pół róży srebrnej wychodzi, a nad nią 3 pióra pawie. Labry czerwono-złote. Indygenat od Władysława IV w r. 1641.

Milnheim.

Milo, wyspa grecka, jedna z Cykladów, najdalej wysunięta na południo-zachód na morzu Egejskiem, obejmuje 162 klm. kw. (2,95 m. kw.) powierzchni i liczy 4,200 miesz.; pagórkowata, objawia siły wulkaniczne, ujawniające się parą i siarką płynną. Głównemi jej produktami są: siarka, sól, gips, kamienie młyńskie, obsydjan i t. d. Mieszkańcy jej są wybornymi marynarzami; główne miasto Plaka; w okolicy znajdują się ruiny starożytnego miasta Melos, groby i podziemne sklepienia, w których znaleziono malowane wazy, klejnoty i słynną Wenus miloską (w Luwrze). Wenecjanie odnieśli tu zwycięstwo morskie nad Turkami 20 sierpnia 1661.

Milo z Krotony, sławny atleta grecki, żyjący około r. 520 prz. Chr., złożył wiele dowodów nadludzkiej prawie siły. Usiłując pewnego razu rozedrzeć pień drzewa, którego klinami nie można było rozłupać, tak silnie zacisnął sobie w nim ręce, że nie mogąc ich wydobyć, stał się pastwą dzikich zwierząt.

Milo Tytus Annius, był r. 57 prz. Chr., trybunem ludu. W zatargach z Klodjuszem zabił go, a oskarżony z tego powodu, broniony był dzielnie przez Cycerona w znanej jego mowie (*Pro Milone*); mimo to jednakże skazany został na wygnanie do Masylji. Później poległ przy oblężeniu miasta Cassanum.

Milon, ob. Milo.

Milord (ang.), pan, j. w. pan, tytuł szlachty angielskiej.

Milreis, moneta rachunkowa portugalska i brazylijska, liczy 1,000 reisów, w Portugalji=4,54 marki niemieckiej. *Conto reisów* znaczy miljon reisów, czyli 1,000 **M.** W Brazylji **M.** = 2,29 marki.

Miltner Indrzich Otakar, archeolog i numizmatyk czeski, * 1831 w Krakowie, był synem Franciszka Karola (* 1797 w Slanem, † 1874), który także zajmował się starożytnictwem, zbierał materjały i pisał do *Hyllosu* 1819 r. **M.** napisał: „Beschreibung der bisher bekannten böhm. Privatmünzen und Medaillen" (1857), monografję „Smeczna" (1855) i in. Urzędując w Krakowie, pisał o starożytnościach polskich do *Czasu*.

Miltner Jan Bogusław, brat poprzedniego, * 1841 w Smecznie, † 1887 w Pradze, pisarz historyczny, z zawodu był nauczycielem; wiele prac, dotyczących dziejów kultury i sztuki czeskiej, ogłosił w *Památkach archaeologickich*, których od 1883 był redaktorem. Kilka prac wydał osobno, między niemi: „Uczast Czechó v obranie Vidnie proti Turkóm 1529" (1879). W *Sborniku historycz.* „Czeske żeny aż po XV stoleti".

Milton John, jeden z najsławniejszych poetów angielskich, * 1608 w Londynie, † 1674 r. Uniwersytet kończył w Cambridge, wydziedziczony przez ojca za to, że przeszedł do kościoła protestanckiego, przeznaczony został później do stanu duchownego, ale nie chciał złożyć wymaganej przysięgi, żył czas jakiś na wsi i ogłosił kilka utworów poetycznych, w których niepospolity już okazał talent. Powróciwszy z podróży (1638—39) do Francji, zwrócił na się powszechną uwagę pismami swemi polemicznemi w kwestjach religijnych i politycznych i wkrótce do wielkiego doszedł znaczenia. Po zwycięskiem odparciu broszury Salmasiusa „Defensio regis", mianowany został przez Cromwella sekretarzem tajnym rady stanu r. 1649. Pomimo ślepoty, jaką dotknięty został r. 1652, jeszcze i po śmierci Cromwella występował śmiało przeciwko stronnikom królewskim. W roku 1665 ukończył swój sławny poemat „The Paradise lost", t. j. „Raj utracony" (Londyn, 1667), po którym wydał znowu „The Paradise regained", t. j. „Raj odzykany" (Londyn, 1671). Inne jego prace poetyczne zebrane są w dziele „Poetical works" (4 t., Londyn, 1842). Prace **M.**, prozą pisane, zebrał Fletcher (Londyn, 1833). Najlepsze wydanie wszystkich dzieł jego „Complete works" sporządził Milford (8 t., Londyn, 1851); „Raj utracony" tłómaczyli na język polski: Jacek Przybylski, Dmochowski i inni. Biografje **M.** pisali Hayley (1796), Ivimey (1833) i Masson „The life of John Milton etc." (3 t., Londyn, 1865—73); Stern „M. und seine Zeit" (Lipsk, 1877—78, t. 2); Treitschke „Historische und politische Aufsätze" (5 wyd., Lipsk, 1886); Macaulay w „Essayses".

Milton John.

Miltwitz Bartłomiej, znakomity malarz, Gdańszczanin, † 1655; celował w obrazach perspekty-

wicznych, jego wnętrza świątyń i innych budowli odznaczają się wielką pod tym względem ścisłością. Piękny jest jego pendzla obraz w kościele św. Katarzyny w Gdańsku: „Wejście Chrystusa Pana do Jerozolimy“.

Miluński Maciej, slawny mówca i wierszopis, Jezuita, * 1645 w Warszawie, † 1719 w Wilnie, rządca nowicjatu wileńskiego; wydał z druku: „Explanationes juris ecclesiastici canonicomorales etc.“ (Wilno, 1705) i „Discursus ascetici de regia via S. Ignatii Fundatoris S. J. et de sapientiae domo in duas partes distributi“ tamże, 1713).

Milutin Dymitr, hr., rosyjski minister wojny, * 1816 w Moskwie, został 1833 oficerem i odbył pod Grabbem i ks. Barjatyńskim kampanję kaukaską; 1848 był czasowo przyłączony do ministerjum wojny; 1853 r. został szefem sztabu generalnego armji kaukaskiej, 1854 r. generał-majorem, 1859 generał-lejtnantem, w wrześniu 1860 towarzyszem i zastępcą ministra wojny. Na tem stanowisku przedstawił 19 lutego 1861 plan radykalnej reorganizacji armji, który, zostawszy w styczniu 1862 ministrem wojny, począł wprowadzać w życie. Plan ten uzupełnionym został przez wprowadzenie 13 stycznia 1874 r. ogólnej powinności wojskowej, oraz 1875 przez zreorganizowanie kawalerji i artylerji. Za położone zasługi podczas wojny 1877—78 r., w której reorganizacja mimo pewnych braków, zwłaszcza w zarządzie intendentury, okazała się wogóle zadowalającą, M. we wrześniu 1878 r. wyniesionym został do godności hrabiowskiej. W roku 1881 otrzymał uwolnienie ze stanowiska ministra wojny. Ogłosił kilka prac z dziedziny wojskowości, a nadto „Historję kampanji Suworowa z r. 1799“.

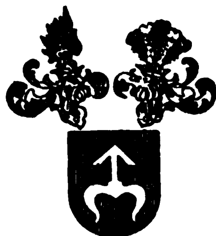
Milutin Mikołaj, brat poprzedniego, * 1818 r., † 1872 w Moskwie, był sekretarzem stanu w ministerjum spraw wewnętrznych i na tem stanowisku miał ważny udział w przeprowadzeniu uwłaszczenia włościan, oraz innych reform, przedsięwziętych przez cesarza Aleksandra II. W r. 1863 został ministrem sekretarzem stanu Królestwa Polskiego i kierował wszystkiemi pracami, mającemi na celu zniesienie jego odrębności. Por. Leroy-Beaulieu „Un homme d'Etat russe“ (Paryż, 1884).

Milutinowicz Szymon *Sarajlij*, poeta serbski, twórca nowo-serbskiej literatury, * 1791 w Sarajewie, † 1848 w Belgradzie, 1801 wraz z rodzicami przeniósł się do Zemunia i otrzymał wykształcenie początkowo w gimnazjum w Szegedynie, następnie w Karłowicach, skąd wydalony za napisanie wolnomyślnego wiersza, poświęcił się w Zemuniu kupiectwu, do którego zresztą nie czuł pociągu. 1807 został w Belgradzie pisarzem kancelarji senatu rządu narodowego i był nim do upadku Serbji 1813, poczem wydalił się za granicę. 1814 powrócił do Serbji i otrzymał przy biskupie belgradzkim miejsce sekretarza. Po wybuchu powstania 1815 był wysłany do Bośni, dla przygotowania tam wybuchu, poczem służył sprawie narodowej jako pisarz senatu; 1816 opuścił swe stanowisko i udał się dla odwiedzenia rodziców; z braku pieniędzy był zmuszony zatrzymać się w Widyniu, gdzie był początkowo pomocnikiem u ogrodnika Turka, następnie nauczycielem szkoły chrześcijańskiej. Tutaj napisał pierwszy swój obszerny poemat „Trojesestarstwo“ (Lipsk, 1837). Posądzony o udział w sprzysiężeniu, był wtrącony do więzienia, z którego uwolniono go po upływie kilku miesięcy. 1818 wstąpił do służby rządowej w Serbji, poczem 1818 udał się do rodziców, mieszkających wtedy w Kiszyniowie, gdzie przebył lat kilka, zajęty pracami literackiemi. Pomiędzy innemi napisał tu historję powstania pod Jerzym Czarnym, oraz poemat „Serbjanka“ (Lipsk, 1826), zbiór znakomitych poematów bohaterskich. Od 1825 przez dwa lata studjował na uniwersytecie lipskim, zwłaszcza filozofję; zapoznał się tutaj z panią Talvj, której poświęcił zbiór poezji lirycznych „Zorica“ (Buda, 1827). Lata 1828—33 przepędził w Cetynji, jako nauczyciel przyszłego księcia czarnogórskiego Piotra II. W tym czasie napisał: „Historija Crne-Gore“ (Petersburg, 1835); dramat „Dijka crnogorska“ (Cetynija, 1835); tragedję „Obilicz“ (Lipsk, 1837), oraz zebrał pieśni narodowe „Pjewanja crnogorska i hercegowaczka“ (wydane pod pseudonimem *Czubro Czojković*, Buda, 1833 i Lipsk, 1837). Od 1834 kapitan policji w Belgradzie, napisał na żądanie Miłosza Obrenowicza historję Serbji od 1389—1815 („Istorija Srbije“, Lipsk, 1837); część dzieła tego, w której opisuje powstanie serbskie, wyszła poprzednio p. t. „Istorija Srbije ili tri godine drugog desitoletja owoga wieka“ (Belgrad, 1835). Zyskawszy z powodu ostatniego dzieła nieprzyjaźń Miłosza, opuścił raz jeszcze Serbję i po krótkim pobycie w Lipsku osiadł w Budzie, gdzie napisał poemat „Trojebratstwo“ (Belgrad, 1844). 1839 powrócił do Serbji i został dyrektorem szkoły narodowej, musiał jednak znów uchodzić 1840. Powróciwszy 1841, został sekretarzem w ministerjum oświaty; napisaniem tragedji „Karadjordje“ rozbudził dawną przeciwko sobie nienawiść.

Milvus, ob. Kania.

Milwaukee, najważniejsze miasto w północno-amerykańskim stanie Wiskonsin, przy ujściu r. t. n. do jeziora Michigan, w 1850 miało 20,000 ludności, w 1860 r. 45,000, w 1870 r. 71,500 miesz., obecnie zaś ma 280,000 miesz., w tem połowa niemców. Miasto zajmuje przestrzeń 46 klm. kw., posiada wiele pięknych gmachów, mnóstwo fabryk, wśród których na uwagę zasługują wielkie browary, oraz prowadzi znaczny handel zbożem, drzewem i mąką.

Milwijski most (*Pons Milvius*, obecnie *Ponte Molle*), most na Tybrze powyżej Rzymu, pamiętny z powodu zwycięstwa Konstantyna W. nad Maksencjuszem 312 r. po Chr.

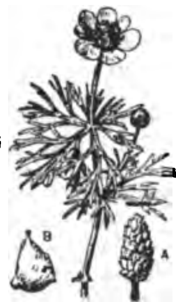

Milżecki.

Milżecki *(Miliecki)* v. *Odrowąż* odm., herb: W polu czerwonem — strzała srebrna w dwa wąsy rozdarta u dołu. Nad tarczą dwa hełmy ukoronowane: w I — skrzydło czerwone, przeszyte strzałą taką, jak na tarczy; w II — 5 piór strusich: dwa białe między czerwonemi. Labry czerwono-srebrne.

Miładowski Florjan, kompozytor i obywatel ziemski, zamieszkały we wsi Macki, w okolicy Mińska litews., * 1820; mieszkał w Wilnie; prócz utworów kościelnych, sonat, pieśni, nokturnów i innych, napisał udatną operetkę „Konkurenci", którą w Mińsku z wielkiem wystawiano powodzeniem.

Miładowski J., pseud. Józefa Tymowskiego.

Miłaszewicz Jan, ataman koszowy Kozaków Zaporoskich, który za panowania cesarzowej rosyjskiej Anny, przywiódł całe Zaporoże w poddaństwo Rosji i aż do zniesienia Siczy Zaporoskiej w 1775 utrzymał ją w wierności dla Rosji.

Miłek. *A* owoc, *B* niełupka oddzielna.

Miłek *(Adonis)*, rodzaj roślin z rodziny jaskrowatych, ma kwiaty pojedyncze, wierzchołkowe, żółte lub czerwone, owoce złożone z niełupek zaostrzonych. *A. autumnalis, A. aestivalis, A. vernalis*, rosną w Europie środkowej, głównie na gruntach wapiennych. Zawierają glukozyd *adonidynę*, która tworzy kryształy bezbarwne i ma smak bardzo gorzki. Liście miłka i adonidyna używają się w medycynie jak naparstnica.

Miłkowski v. *Prus* I odm., herb: W polu czerwonem—półtora krzyża srebrnego. Nad tarczą dwa hełmy ukoronowane: w I—ręka zbrojna z mieczem; w II—3 pióra strusie: srebrne między czerwonemi. Labry czerwono-srebrne. Nadany 1782.

Miłkowski.

Miłkowski Zygmunt.

Miłkowski Zygmunt, powieściopisarz, znany pod pseud. *Tom. Teodora Jeża*, * 1824 w Saracei w gub. Podolskiej. Opuściwszy kraj, brał udział w wojnie węgierskiej 1848, następnie przebywał w Turcji i Wołoszczyźnie. W 1863 stał się głośnym dla zajścia, jakie spowodował podczas przechodu na czele zbrojnych oddziałów polskich przez księstwa Naddunajskie. Przebywał następnie jakiś czas w Belgji, w roku zaś 1874 w Szwajcarji otworzył pensjonat dla młodzieży. Zawód swój literacki rozpoczął korespondencjami i powiastkami drukowanemi we lwowskich i warszawskich pismach. W *Gaz. Warsz.* mianowicie zaczął ogłaszać szereg powieści, na tle życia węgierskiego, południowych Słowian i Ukrainy osnutych. Nowość i oryginalność typów, życie i prawda, przechodząca często w zbytni realizm i drobiazgowość, a przytem humor i odrębność stylu zjednały odrazu **M.** ogólne uznanie krytyki i czytelników. Istotnie pierwsze powieści, jak: „Wasyl Hołub" (Lwów, 1858); „Handzia Zahornicka" (Wilno, 1860); „Szandar Kowacz" (t., 1861); „Historja o prapradziadku i praprawnuku" (t., 1864), ogłoszone pierwotnie w *Gaz. Warsz.*, przedstawiały tak szczęśliwie połączenie prawdy realnej z artystycznemi wymaganiami, iż postawiły odrazu autora w rzędzie najpierwszych powieściopisarzów naszych. „Krwawe Dzieje" (*Gaz. Warsz.* z 1862), na losach wyprawy partyzanckiej Deniski osnute, znakomicie opracowane w 1-ej części, raziły w 2-ej połowie brudami domowego pożycia bogaczów mołdawskich. Rozwinąwszy szerzej swą działalność literacką, przerwaną wypadkami 1863—64, stał się **M.** pożądanym współpracownikiem wielu bardzo pism warszawskich i lwowskich, które zasilał korespondencjami politycznemi i literackiemi, tudzież różnej treści studjami, jak: „Belgja i Belgowie" w *Niwie* (1872); „Drugie Cesarstwo" w *Kłosach* (1873). Na tem rozproszeniu działalności tracą najwięcej powieści, którym coraz więcej zbywa na opracowaniu artystycznem. Stara się to autor nagrodzić rozmaitością tła i pomysłów, które mu nastręczają bądź dzieje południowej Słowiańszczyzny („Uskoki" w *Kłosach*, jeden z lepszych utworów, w 1881 w Bibljotece najcelniejszych utworów); „Narzeczona Harambaszy" w *Tyg. Illustr.*; „Dachijszczyzna" w *Gaz. Warsz.*, bądź przeszłość Mazowsza („Dersław z Rytwian"), bądź hajdamaczyzna i życie ukraińskie („Pamiętniki starającego się" w *Tyg. Illustr.*; „Urocza" Warszawa, 1870), bądź wreszcie spółczesne kwestje i postaci („Helena", Poznań, 1869; „Emancypowana", Warszawa, 1873; „Ofiary", 2 t., t., 1874). We Lwowie ogłosił: „Pierwsze boże przykazanie" (1861), „Jubileusz serbski" (1865); „Drugie boże przykazanie" (1866); „Asan" (1869). Powieści i artykuły **M.** cechuje w ostatnich czasach dość jaskrawy radykalizm zarówno społeczny, jak i polityczny; powieść „Ofiary" odznacza się mianowicie tą krańcową demokratyczną tendencją, nienawistną dla innych warstw społecznych. Po kilkoletnim pobycie w Paryżu wrócił do Szwaj-

earji, osiadłszy w Genewie, a od r. 1899 w Zurychu. W 1882 obchodzony był dwudziestopięcioletni jubileusz jego działalności piśmienniczej; pisarze warszawscy, należący do stronnictwa wolnomyślnego, na cześć Jeża złożyli szereg prac, wydany pod tytułem „Ognisko"; pisma konserwatywne przeciw dziełu temu i całemu obchodowi jubileuszowemu, który się odbył we Lwowie, dokąd zjechał zaproszony Jeż, zachowały się dosyć wyraźnie nienawistnie; Jeż w odezwie do młodzieży silnie zaznaczył stanowisko swe wolnomyślne, demokratyczne i patrjotyczne. Oprócz licznych korespondencji i wielu drobniejszych powieści, ogłosił: „Żarnica" (1874); „Szewckie dziecko" (w *Tyg. Ilustr.*, 1876); „Rotułowicze" (t., 1876); „Za króla Olbrachta" (1876); „Słowiański Hercog" (4 t., 1876); „Kłopoty jejmości" (1877); „Wyśniona" (1878); „Pod obuchem" (2 t., 1878) i in.. Zbiorowe wydanie pism jego poczęło wychodzić we Lwowie (od 1877): „Z ciężkich dni" (powieść (2 t., Lwów. 1881); „Wnuk chorążego" (2 t., 1882); „Z burzliwej chwili" (powieść historyczna 3 t., Warszawa, 1882); „Galicja i Wschód" przyczynek do historji powstania 1863 (Poznań, 1880); „Lat temu dwieście" opowieść na tle dziejów Chorwacji (Warszawa, 1887); „Rycerz chrześcijański" (Warszawa, 1890, t. 3); „W Zaraniu" (Lwów, 1890); „Żusia" (Lwów, 1895); „Sama" (Warszawa, 1896). W 1901 drukował w *Tygodniku Ilustrowanym* parę rozdziałów ze swoich pamiętników.

Miłkowski Stanisław, autor krótkiego „Opisu Królestwa Polskiego pod względem geografji i historji" (Warszawa, 1861). Przełożył Gerstackera „Mały" (1874); Uhla „Ambasadorka" (1881); Jokaia „Przez wszystkie piekła"; „Wtorek kobiecy"; „Baron Cyganów"; Ohneta „Wielka marglownia" i w. in. Pomieścił kilka powieści ludowych w *Niedzieli*, napisał powiastkę „Piotr Gruda, urywek z panowania Jana Sobieskiego" (Warszawa, 1883); „Syn Mikołaja" powieść (Lwów, 1889); „Kroże" (Poznań, 1895).

Miłkowski Juljan, pisarz polski, * 1829 w Krakowie, † 1878 w Kaliszu; początkowo aktor teatru krakowskiego, następnie był współpracownikiem *Kurjera Codziennego* w Warszawie, w końcu nauczycielem gimnazjalnym w Kaliszu i od 1874 redaktorem *Kaliszanina*. Pisał udatne wiersze okolicznościowe, tłómaczył sztuki dramatyczne, powieści, książki dla dzieci i t. d.; oryginalnie napisał powieści „Imiennik" (2 t., 1857) i „Matka i Macocha" (t. r.).

Miłodar, herb: Na tarczy lewoukośnie ściętej, w polu górnem błękitnem — księżyc w pełni wśród 7-u gwiazd złotych; w dolnem czerwonem, nad łukiem ze strzałą i sajdakiem — orzeł srebrny. Nadany 1811 r. przez Fryderyka Augusta, księcia warszawskiego.

Miłodar.

Miłopolski Jan, podobno pseudon. jakiegoś Jezuity, który wydał dwa dziełka ważne dla historji i obyczajów: „Verifikacja artykułów niektórych od kogoś na rokosz podanych" (1600), do rokoszu Zebrzydowskiego, i „Obrona panien klasztoru św. Agnieszki w Krakowie" (1612), w której opisuje napad Aleksandra Koniecpolskiego na klasztor i wydobycie stamtąd przyszłej swej żony, za co klątwą był ukarany.

Miłoradowicz Michał, hr., generał rosyjski, * 1770; pochodził z familji serbskiej, osiadłej w Rosji na początku XVIII w. Brał udział w wyprawie Suworowa 1799 do Włoch i Szwajcarji; w kampanji 1805 odznaczył się jako generał-lejtnant w bitwach pod Ens, Krems i Austerlic; 1807 walczył w kampanji tureckiej pod Gjurgiewo i Bukaresztem; 1810 mianowany generałem piechoty. W wojnie 1812 brał udział w bitwie pod Borodino, pobił wespół z Bennigsenem 18 października t. r. Murata pod Tarutinem, i jako dowódca awangardy, zadał klęskę Francuzom pod Wiazmą, Dorohobużem i u Krasnoj; 8 lutego 1813 zajął Warszawę. W bitwie pod Lützen zasłaniał lewe skrzydło sprzymierzonych; następnie, jako dowódca arjergardy rosyjskiej, stoczył walki pod Rochlitz, Dreznem, Bischofswerda i Reichenbach. Wyniesiony do godności hrabiego, otrzymał pod w. ks. Konstantym dowództwo nad rosyjsko-pruskiemi gwardjami i rezerwą, z któremi wziął czynny udział w bitwach pod Kulm i Lipskiem i które poprowadził do Paryża. Po zawarciu pokoju, wielokrotnie wynagradzany przez cesarza Aleksandra, został 1818 wojennym generał-gubernatorem Petersburga; zginął 26 grudnia 1826 podczas rozruchu przy wstąpieniu na tron cesarza Mikołaja.

Miłosław, m. w w. ks. i regencji Poznańskiej, pow. Wrzesińskim, nad rz. Szywrą, ma 2,200 m. Miejsce zwycięskiej potyczki 1 maja 1848 powstańców poznańskich pod wodzą Mierosławskiego z wojskiem pruskiem, dowodzonem przez gen. Blumana i Hirschfelda. **M.** posiada piękny pałac i park, w którym mieści się pomnik Juljusza Słowackiego, wzniesiony przez właściciela tutejszych dóbr, Kościelskiego.

Miłosz Franciszek, agronom, * 1828, † 1863; po ukończeniu nauk w instytucie rolniczym w Marymoncie wysłany był za granicę dla wydoskonalenia się w rolnictwie. W 1859 objął katedrę gospodarstwa wiejskiego w Marymoncie; w 1862 został inspektorem instytutu politechnicznego w Nowej Aleksandji (Puławach). Oprócz licznych prac, drukowanych w różnych czasopismach, ogłosił „Początki chemji" (Płock, 1851).

Miłosz Obrenowicz, książę serbski, * 1784 we wsi Dobryni (obecnie w powiecie Uszyckim), syn biednego wyrobnika Tesza (Teodora), ożenionego z wdową po wieśniaku imieniem Obren. Po śmierci ojca służył jako parobek u przyrodniego brata *Milana Obrenowicza*, który przez handel bydłem doszedł znacznego majątku. Po wybuchu

1801 powstania przeciwko władzy tureckiej, Milan, wybrany wkrótce w kilku okręgach na wojewodę, oraz Miłosz przyłączyli się do Jerzego Czarnego i wkrótce obaj stanęli w rzędzie najsłynniejszych przywódców w walce o niepodległość. Po zgonie Milana objął **M.** 1810 zarówno jego stanowisko w narodzie, jako też i majątek; od tej też chwili począł się nazywać Obrenowiczem. W niefortunnej walce, która nastąpiła po pokoju bukareskim (1812), odznaczył się **M.** niezwykłą odwagą i miłością ojczyzny i wsławił się zwłaszcza bohaterską obroną wsi Rawaniu (1813), czem zaćmił sławę Jerzego Czarnego. Nadto, gdy wszyscy zwątpiwszy, opuścili sprawę narodową, i gdy Jerzy Czarny uszedł z kraju, **M.** sam jeden wytrwał dalej, i wyjednawszy u Turków przyjazne warunki, uczyniony był przez nich księciem, pod warunkiem uspokojenia kraju, co mu się i udało uskutecznić 1814. Gdy jednak Turcy w krótkim czasie dopuścili się nowych nadużyć, **M.** w Kwietnią Niedzielę 1815, z chorągwią w ręku wystąpił przed zgromadzony lud, rozniecił nowe powstanie, na którego czele stanął, i po długiej i ze zmiennem szczęściem prowadzonej walce uzyskał 1816 pokój, mocą którego zapewniona była autonomja Serbji, i **M.** uznany był przez Portę jako wojewoda serbski, poczem 6 listopada 1817 wybrany przez zgromadzonych kneziów i wyższe duchowieństwo na dziedzicznego księcia. **M.** z wielkim taktem dyplomatycznym rozpoczął swe panowanie, zmuszony walczyć z jednej strony z rządem tureckim, z zazdrością patrzącym na ustąpione Serbji prawa, z drugiej zaś z miejscowymi naczelnikami ludu, dążącymi do coraz większej władzy. Uroszczenie tak jednej jak drugiej strony potrafił ująć we właściwe karby. W Carogrodzie przy poparciu Rosji toczone były, uwieńczone w końcu pomyślnym skutkiem układy o uznanie niepodległości Serbji. Wtedy **M.** zwrócił staranie na urządzenie wewnętrznych stosunków. Zaprowadzeniem administracji, urządzeniem sądownictwa, zakładaniem szkół i t. d., przygotował Serbję do prawidłowego rozwoju. Mimo wszakże wszelkich zalet **M.** niejednokrotnie w sposób gwałtowny przekraczał granice swej władzy, objawiając autokratyczne dążności. Okoliczność ta, oraz nieprzyjaźń spanoszonych wojewodów, spowodowały sprzysiężenia, jak w r. 1820, 24 i 25, i zmusiły nareszcie **M.** 1839 do zrzeczenia się władzy na korzyść starszego syna *Milana* i opuszczenia kraju. Od tego czasu przebywał **M.** na Wołoszczyźnie lub też w Wiedniu aż do chwili, w której przez skupczynę 23 grudnia 1858 powołany został powtórnie na tron, potwierdzony 12 stycznia 1859, panował spokojnie do końca, 1859 zagaił skupczynę, która pomiędzy innemi ogłosiła dostojność książęcą za dziedziczną w rodzie Obrenowiczów. **M.** po długiej chorobie † 1860 i tron po nim objął drugi syn jego Michał (ob.).

Miłość, jedna z trzech cnot teologicznych, cnota nadprzyrodzona, rozlana w sercach ludzkich przez Ducha Świętego; przez nią przywiązujemy serce nasze do Boga, jako do najwyższego dobra i ostatecznego celu naszego. Do wykonywania miłości w całem jej znaczeniu mamy podane dwa prawidła: przykazanie miłości Boga i przykazanie miłości bliźniego. Cnota **M.** jest niezbędną do zbawienia; ktokolwiek nie posiada **M.**, zbawionym być nie może.

Miłowicz, *Milowicz, Milewski* **v.** *Mikuliński* odm., herb: W polu złotem, pod krzyżem błękitnym — takież litery **M** jedna pod drugą coraz mniejsze. Nad hełmem w koronie trzy pióra strusie. Labry błękitno-złote. Rysunek ob. Mikuliński (herb).

Miłydar, herb: W polu srebrnem, między dwiema gałązkami oliwnemi — serce czerwone z gwiazdą 6-promienną złotą na sobie. U szczytu na 5-u piórach strusich takaż gwiazda. Nadany 1768 r.

Miłydar.

Mimansa (sanskryckie: badanie), jeden z sześciu ortodoksyjnych systematów filozoficznych braminizmu. (ob. Indyjska filozofja). Por. G. Thibaut we wstępie do „Arfha sam groha“ (Benares, 1882); Jean Lahor „Histoire de la littérature Hindou“.

Mimeograf, rodzaj hektografa (ob.).

Mimetezyt, *ruda ołowiana zielona*, ob. Ołowiane rudy.

Mimika, sztuka wyrażania uczuć i myśli przez miny twarzy i gesty, ważne dla mówcy i deklamatora, a bardziej jeszcze dla aktora. Samoistnym, ale treścią swoją bardziej ograniczonym rodzajem **M.** jest *pantomimika* (ob. Pantomimy). **M.** u starożytnych Greków była więcej plastyczną, nowożytna zaś jest więcej malowniczą. Najznakomitszych mimików mieli Rzymianie; najcelniejszym z nich był Roscjusz (ob.). Dzisiaj w **M.** celują szczególniej Włosi. Por. Engla „Ideen zu einer Mimik“ (2 t., Berlin, 1785); Schebest „Rede und Gebärde“ (Lipsk, 1861); K. Michel „Die Gebärdensprache“ (Kolonja, 1886).

Mimir (myt. germańska), strażnik drzewa wszechświata, pan ożywiającej wszystko wilgocią, najmądrzejszy ze wszystkich istot, doradca bogów.

Mimnermus (greck. *Mimnermos*), liryk grecki, żyjący około 630 prz. Chr. Z utworów jego szczupłe zachowały się jeno fragmenty, wydane między innymi przez Schneidewina w „Delectus poetarum elegiacorum Graecorum“ (Getynga, 1838) i Bergka w „Poetae lyrici Graeci“ (2 wyd., Lipsk, 1853). **M.** celował głównie w elegji erotycznej.

Mimodrama, dramat odgrywany bez słów, za pomocą ruchów i gestów, ob. Mimika.

Mimosa, roślina, ob. Czułek. Pod nazwą *kory mimozy* znajduje się w handlu kora różnych gatunków akacji (ob.), pochodząca z Afryki, Ameryki płd. i Australji, używana w garbarstwie. Najważ-

niejszą z nich jest *kora wattle, bechara*, z Australji, zawierająca około 30 proc. garbnika.

Mimośród, w matematyce stosunek odległości pomiędzy ogniskami elipsy (ob.) lub hyperboli (ob.) do osi wielkiej; **M.** jest w elipsie mniejszy, w hyperboli większy od 1. **M.** daje pojęcie o spłaszczeniu elipsy, stąd ważność jego przy określaniu orbit planet. Dwa koła na jednej płaszczyznie są w położeniu *mimośrodkowem* czyli *ekscentrycznem*, gdy nie mają wspólnych środków, w różnicy od kół współśrodkowych. **M.** nazywają też po polsku ekscentryk (ob.).

Mimoza, ob. Mimosa.

Mimulus (*Miliślepek, Figlarek*), rodzaj roślin z rodziny trędownikowatych, obejmujący rośliny zielne, pochodzące z Ameryki płn., a często w naszych ogrodach utrzymywane jako ozdobne, zwłaszcza: **M.** *guttatus*, **M.** *luteus*, **M.** *cardinalis*, **M.** *roseus* i **M.** *moschatus*. Są to rośliny o liściach ząbkowanych, kwiatach dużych, paszczękowatych, różnej barwy, z piżmową wonią w całem zielu.

Mimusops (*Zawiężła, Drzewo małpie*), rodzaj roślin z rodziny sączyńcowatych (*Sapotaceae*); drzewo w Indjach wsch., wydające sok mleczny. Soczyste żółte owoce **M.** *eleagi* są jadalne; liście wydają olej eteryczny, z nasion otrzymuje się olej tłusty, z łodygi gutaperkę podrzędnego gatunku. Również jadalne są żółte owoce gatunku **M.** *obtusifolium* (*kauki, munamal*). Drewno tych drzew jest trwałe i nadaje się na wyroby pod nazwą *drzewa żelaznego*. Z gatunku **M.** *balata* (*Sapota Mülleri*) otrzymuje się balata (ob.).

Mimy, tak się nazywały u starożytnych Rzymian małe dramaty, artystycznie niewyrobione, przedstawiające rzeczywistość w świetle poetycznem. Wykształcili je szczególnie poeci: Decimus Laberius i Publius Syrus. **M.**, do których treść brano zwykle z życia ludu, odznaczały się obfitością dowcipu, śmiałą wolnomównością i arcy komicznemi ruchami. **M.** odróżniały się stanowczo od *pantomim* (ob.). Aktorowie, przedstawiając takie sztuki, nazywali się także **M.**, a autorowie *mimografami*.

Mina (z łac. *miniaria*, pokłady minji), w ogólności miejsce podziemne, gdzie znajdują się minerały, głównie metale; zwłaszcza każdy przekop robiony dla wydobycia minerałów (ob. Kopalnictwo). W sztuce wojskowej **M.** jest to galerja podziemna, przeprowadzona głównie przez oblegających pod bastjonem lub wałem dla wysadzenia ich za pomocą materjału wybuchowego, podpalanego z zewnątrz za pośrednictwem lontu Bickforda (ob. Lont) lub prądu elektrycznego, przez przeprowadzenie drutów od stosów do prochu. Najdawniejsza z większych **M.** przeprowadzoną była w 1503 przez Hiszpana Piotra z Nawarry, podczas oblężenia zamku dell'Uovo pod Neapolem. Vauban przeprowadził badania nad ilością ładunku, potrzebnego do oznaczonego celu. Oblężony broni się przeciw minom za pomocą *kontrmin* (ob.). Do usuwania gazów z min po wybuchu służą wentylatory centryfugalne lub pompy opatrzone w długie rury.

Mina (*mna*), waga, a zarazem moneta w Grecji starożytnej, $^1/_{60}$ część talentu. W Grecji nowożytnej od 1836 waga = 1500 gramów, czyli 2,6991 funta warsz.; 100 **M.** czyni 1 talent, czyli centnar nowogrecki. W Turcji **M.** toż co asper (ob.).

Mina Don Franciszek Espozy, generał hiszpański, * 1784 pod Pampeluną, jeden z najdzielniejszych przywódców gerylasowskich podczas wojny hiszpańskiej z Francją o niepodległość, a następnie w 1822 przeciwko tak zwanej hiszpańskiej armji Wiary. Po upadku Kadyksu, przymuszony był jednakże szukać schronienia w Anglji. Rewolucja lipcowa powołała go znowu na pole czynnego działania. Stanąwszy na czele wychodców hiszpańskich, w miesiącu październiku 1830 podczas przeprawy przez Pireneje został rozbrojony w granicach Francji i w głąb kraju uprowadzony. Po wybuchu wojny domowej w prowincjach baskijskich, mianowany został przez królowę Krystynę 23 września 1834 naczelnym wodzem północnej armji hiszpańskiej i generał-kapitanem Nawary, lecz nie mogąc z powodu osłabionego zdrowia nic stanowczego dokazać, złożył dowództwo 18 kwietnia 1835, † 1836 w Barcelonie.

Mina Don Ksawery, krewny poprzedniego, * 1788 r. w Idozin, również dowódca gerylasów 1808—10 w wojnie przeciwko Francuzom, przesiedział w niewoli do r. 1814 w Vincennes. Po powrocie do kraju działał w interesie konstytucji, w r. 1815 musiał schronić się do Anglji. W r. 1816 udał się do Meksyku, gdzie występował energicznie przeciwko rojalistom. Popadłszy przez zdradę w ich ręce, został 13 listopada 1817 na mocy wyroku sądu wojennego rozstrzelany.

Mina, naród, ob. Minowie.

Minajew Dymitr, poeta satyryczny rosyjski, * 1835 w Symbirsku, zamieszkały w Petersburgu; jest on jednym z najbardziej uzdolnionych przedstawicieli kierunku oskarżającego (obliczitelnago) w literaturze. Poezje jego, pomieszczane w rozmaitych czasopismach pod różnemi pseudonimami, między innemi „Heine z Tambowa", odznaczają się humorystycznym i satyrycznym przedstawieniem spółczesnego życia i jego dążności. Najbardziej zjadliwym jest jego utwór: „Zasiedanie kłuba czetweronogich". Napisał także komedje „Spietaja piesnia" (1874), oraz wybornie tłómaczy niektóre utwory Byrona, W. Hugo, Heinego, Juwenalisa, Barbier'a i Dantego. Zbiory poezji **M.** wyszły p. t. „Dumy i pieśni" (1863—64); „W sumierkach, Satiry i pieśni" (1868); „Pieśni i poemy" (1870); „Na pereputii" (1871).

Minano y Bedoya Sebastjan de, polityk, historyk i geograf hiszpański, * 1779 w Bezerril de Campos w prow. Palencia, † 1832. Ukończywszy studja prawne w Salamance, został sekretarzem syna infanta Ludwika de Bourbon i mieszkał w Sewili. Inwazji francuskiej nie uważał bynajmniej

za nieszczęście dla swego kraju. Po powrocie z Francji 1816 mieszkał stale w Madrycie i poświęcił się pracom naukowym. W epoce kontrrewolucji 1820 i 1823 bronił kortezów i napisał satyryczny „Cartas del pobrecito holgazan“, które wielkiej narobiły wrzawy. Z prac jego najgłówniejszą i rzeczywiście bardzo cenną jest „Diccionario geografico y Estadistico de España y Portugal“ (11 t., Madryt, 1826—28). **M.** był także członkiem akademji historji.

Minaret lub **Minareh** (arab.), miejsce światła, zowie się wysmukła wieża, wznosząca się na kilka piątr obok meczetu tureckiego, z której krużganku muezzin pięć razy dziennie wzywa muzułmanów do modlitwy. Pierwszy **M.** miał być wystawiony w Damaszku za Kalifa Walida 88 r. hedżiry (710 po Chr.).

Minargent, stop naśladujący srebro, podany przez Schmitte'a i Lavallois w Paryżu, składa się ze 100 części miedzi, 70 niklu, 1 glinu i 5 wolframu.

Minas, departament w południowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Urugwaj, obejmujący 13,258 klm. kw. (240,7 m. kw.) powierzchni i 23,245 m. Główne miasto t. n., położone o 110 klm. od Montevideo, liczy 5,000 m.

Minas-Geranes, prowincja brazylijska, obejmująca 574,855 klm. kw. z ludnością 3,020,000 m.; kraj górzysty, podnoszący się do 580 metr. wysokości, ma kopalnie djamentów, złota, ołowiu, miedzi, platyny i żelaza. Miasto główne Ouro-Preto. Por. Wells „Three thousend miles through Brazil“ (Londyn, 1886); Dent „A year in Brazil“ (1886).

Minasiewicz, *Minasowicz* v. *Przyjaciel* odm., herb: W polu błękitnem, na talerzu srebrnym—serce czerwone, przeszyte strzałą lewo-ukośnie na dół. Nad hełmem w koronie—ręka zbrojna z mieczem. Nadany 1829 w Galicji.

Minasowicz, *Minaszewicz*, herb: W polu błękitnem—serce czerwone, przeszyte strzałą prawo-ukośnie na dół. U szczytu ręka zbrojna z mieczem. Nadany 1768.

Minasowicz.

Minasowicz Józef Epifani, wierszopis, * w Warszawie 1718 z bogatej familji ormiańskiej kupieckiej; poznawszy się z biskupem kijowskim, Andrzejem Załuskim, którego do śmierci serdecznym był przyjacielem, został za jego wpływem sekretarzem królewskim i kanonikiem katedralnym kijowskim, chociaż nie był wcale duchownym. Po śmierci swego protektora, Załuskiego, popadł w wielką nędzę; 1796 w Warszawie ogłosił drukiem przeszło 50 prac oryginalnych i tłómaczeń (Marcjalisa, Horacego, Auzonjusza, Petronjusza, Klaudjana, Fedra), wyliczonych szczegółowo u Bentkowskiego (t. I, 385 i nast.). Oryginalne poezje wyszły p. t. „Zbiór rytmów polskich“ (4 t., Warszawa, 1755—56); „Załuszczyzny albo zbiór rytmów ojczystych etc.“ (t., 1773); „Zbiór mniejszych poezji“ (t., 1782). Tłómaczył z Szymonowicza „Joel, prorok starozakonny“ (t., 1772), wydawał relacje historyczne o poselstwe do Persji Sefera Muratowicza od Zygmunta III, o „Przyjeździe królowej Bony do Polski“ (Lipsk, 1773) i wiele innych. Por. Browna „Bibl. pisars. asyst. pols. towarz. Jezus.“ (str. 276—280).

Minasowicz Józef.

Minasowicz Józef Djonizy, poeta, jeden z najlepszych tłómaczów Schillera, syn kupca i obywatela Warszawy, * 1792 w temże mieście. Po ukończeniu kursów prawa i administracji w uniwersytecie lipskim, wszedł do służby rządowej w wydziale sprawiedliwości i w 1821 mianowany został obrońcą prokuratorji, w 1830 referendarzem stanu, w 1843 członkiem warszawskich departamentów rządzącego senatu, † w 1849. Wybornie władając językiem, obok wysokich zdolności poetycznych, **M.** więcej może w przekładach swoich niżeli w oryginalnych pracach zasłużył się literaturze. Świadczą o tem jego znakomite tłómaczenia lirycznych utworów Schillera, dramatu A. Wolffa „Precjoza“, tudzież opery: „Otello“ i „Niema z Portici“. Wszystkie prace jego oryginalne i tłómaczone wyszły p. t.: „Twory J. D. M.“ (4 t., Lipsk, 1844, 3 ed., 4 t., Lipsk, 1872).

Minbułatowicz, herb: Na tarczy—miecz prawo-ukośnie, końcem do góry. Por. „Księga herbowa“ hr. Ostrowskiego.

Minch, cieśnina oddzielająca zachodnie Hebrydy od Szkocji, w najwęższem miejscu ma 16 klm.

Mincio, lewy dopływ rz. Po, we włoskiej prowincji Medjolanu, bierze początek w Tyrolu, pod nazwą Sarca, wchodzi do jeziora Garda, wypływa z niego pod właściwem imieniem **M.**, i jako rzeka spławna wpada do Po pod Mantuą. Pod względem historycznym rzeka ta godna jest pamięci z powodu zwycięstwa, odniesionego przez Francuzów pod generałem Brune dnia 25 i 26 grudnia 1800, nad armją austrjacką, dowodzoną przez Bellegarde'a. Bitwa pod Solferino, odległem o 2 godziny drogi od tej rzeki, stoczona 24 czerwca 1859, bywa także niekiedy nazywana bitwa nad **M.**

Minckwitz Jan, pisarz niemiecki, * 1812 r. w Lückersdorf w Łużycach górnych, od 1861 profesor w Lipsku; przełożył kilku poetów starożytnych pisał sam poezje, ogłosił pozostałe pisma Platona (1852), którego biografję napisał poprzednio (1838), oraz wydał: „Lehrbuch der deutschen Verskunst“ (5 wyd., 1863); „Lehrbuch der rhythmischen Malerei der deutschen Sprache“ (2 wyd., 1858); „Taschenwörterbuch des Mythologie aller Völker“ (6 wyd., 1883); „Vorschule zum Homer“

(Stuttgard, 1863); „Katechismus der Mythologie aller Kulturvölker“ (3 wyd., Lipsk, 1874) i w. in.; † 1885 w Heidelbergu.

Mind Gotfryd, malarz, * 1768 w Bernie, † tamże 1814, uczył się rysunku w zakładzie Pestalozziego dla ubogich. Będąc kretynem, żył w otoczeniu tylko kotów; przedstawiał z właściwym sobie humorem i dowcipem grupy kocie i stąd otrzymał przydomek *Kociego-Rafaela*. Z doskonałą również prawdą malował niedźwiedzi. Obrazy jego sztychowane i litografowane upowszechniły się bardzo po śmierci artysty. Por. „Der Katzenrafael“ (12 tablic grup kocich, 2 wyd., Berlin, 1876); Wiedemann „Der Katzenraphael“ (2 wyd., Lipsk, 1887).

Mindanao albo **Magindanao**, obok Luzonu najważniejsza z wysp Filipińskich, leży między 5°30′—9°50′ szerok. płd., oraz między 122°—126°40′ dług. wsch. od Gr., obejmuje 97,968 klm. kw. i liczy około 600,000 miesz., w tem ²/₃ indjan.

Mindanao, włókno, toż co konopie manilskie (ob.).

Minden, niegdyś księstwo niemieckie w Westfalji, położone pomiędzy hrabstwem Schaumburg a biskupstwem Osnabrück, 1,100 klm. kw. (20 mil kw.) i 70,000 m., założone 803 przez Karola W., sekularyzowane podczas pokoju westfalskiego i jako księstwo oddane kurfirstowi brandeburskiemu w zamian za Pomorze. W 1807 przyłączone do królestwa Westfalskiego, lecz 1814 znowu zajęte przez Prusy; obecnie stanowi część pruskiej regencji tejże nazwy. Por. Holscher „Beschreibung des vormaligen Bistums M.“ (Monaster, 1877).

Minden, stolica pruskiej regencji t. n. (5,258 klm. kw. i 550,000 m.) w prowincji Westfalji, nad rz. Wezerą; ma 21,000 miesz., starożytny kościół katedralny i prowadzi obszerny handel. **M.** było niegdyś stolicą biskupstwa **M.**, które 1648 na mocy pokoju westfalskiego jako księstwo świeckie przeszło w posiadanie pruskie, a w r. 1616 zamienione zostało na okrąg regencji mindeńskiej. **M.** do 1873 było twierdzą drugiego rzędu.

Minderera spirytus, dawniejsza nazwa farmaceutyczna roztworu octanu amonji, używanego jako lekarstwo w razie nadużycia trunków alkoholowych.

Mindoro, jedna z wysp Filipińskich, obejmująca przestrzeni 10,102 klm. kw. i licząca około 65,000 miesz.; mało dotychczas zbadana.

Mindowe, Mindowe, król Litwy, ob. Mendog.

Mineralna biel, toż co barytowa biel (ob.).

Mineralna czerń, farba czarna, otrzymywana ze zmielonego łupku gliniastego.

Mineralna zieleń, toż co zieleń Scheelego albo szwejnfurcka.

Mineralne alkali, toż co soda.

Mineralne farby, barwniki, bądź występujące w przyrodzie, jak kreda, bolus, bądź też sztucznie otrzymywane z materjałów mineralnych, jak minja, zieleń górska; dają powłokę nieprzezroczystą, są w ogólności bardzo trwałe, ale często trujące.

Mineralne indygo, ob. Molibden.

Mineralne kwasy, kwasy niezawierające węgla, jak kwas siarczany, azotny, solny, w różnicy od kwasów organicznych, zawierających węgiel, jak kwas octowy, jabłkowy.

Mineralne malarstwo, sposób malowania fresków i obrazów olejnych, wynaleziony przez chemika Keima w Monachjum, mający je chronić od wpływów powietrza i temperatury, polega na użyciu kwasu fluokrzemowodornego i szkła wodnego. Por. Keim „Die Mineralmalerei“ (1881).

Mineralne oleje, ciecze oleiste, nie pochodzące z roślin i zwierząt, zwłaszcza olej skalny czyli nafta, oraz oleje otrzymywane przez suchą destylację węgli kamiennych, węgli brunatnych, torfu i łupków bitumicznych, jak olej solarny, fotożen (ob.).

Mineralne wody, *źródła mineralne*, *źródła lecznicze*, wody źródlane, wyróżniające się znaczną zawartością składowych części mineralnych, albo też tylko wyższą temperaturą. Stanowią w ogólności ważne środki lekarskie, pod względem chemicznym mają skład bardzo złożony, ale główne działanie sprawiają przedewszystkiem przez wprowadzenie do organizmu znacznej ilości wody, następnie przez wpływ swej temperatury, zimnej lub ciepłej. Dlatego to jedno i to samo źródło pomaga nieraz przy najrozmaitszych chorobach. Sprawiają one obfite wydzielanie moczu, powiększają wydzieliny kanału pokarmowego i żółci, wzmacniają więc ogólną wymianę materji. Przez wpływ temperatury, woda zimna wzmacnia ruchy perystaltyczne kiszek i ułatwia wypróżnienia, ciepła zaś powiększa temperaturę ciała, pobudza działalność skóry i często sprawia zaparcie. Pod względem temperatury **M. w.** dzielą się na *zimne* od 4—20°, *ciepłe* 20°—35° i *gorące* cz. termy, jeżeli tem. ich przechodzi 35°C. Co do użycia **M. w.** w kształcie kąpieli, to jakkolwiek przez skórę nie następuje wessanie ich składowych części mineralnych, ale wpływają one na temperaturę ciała, powiększając lub zmniejszając przypływ krwi do skóry, i regulując w ten sposób krążenie. **M. w.** używane są tylko w chorobach chronicznych. Przy wyborze źródła należy zwracać uwagę nie tylko na skład chemiczny wody, ale także na położenie, klimat, średnią temperaturę i wygody życiowe. Najodpowiedniejsze są miesiące letnie: czerwiec, lipiec, sierpień. Czas trwania kuracji wynosi zwykle 4—6 tygodni. Skład chemiczny **M. w.** pod względem jakościowym jest dosyć jednostajnym; wszystkie prawie zawierają chlorki, siarczany, fosforany i węglany alkaljów i ziem alkalicznych, a także żelazo, mangan, wolny kwas węglany, siarkowodór i t. d. Pod względem wszakże ilościowym zachodzą między niemi bardzo ważne różnice i stosownie do przewagi jednej ze składo-

wych części otrzymują nazwę wód alkalicznych, żelaznych, siarczanych. Stosownie do głównych części składowych możemy je podzielić na siedm grupp: 1) *Wody alkaliczne* zawierają główne węglany ziem alkalicznych, siarczan sody i sól kuchenną. Tu należą: Bilin, Vichy, Heilbronn, Ems, Selters, Reinerz, Wildungen, Krynica. 2) *Wody alkaliczno-gorzkie* zawierają głównie sól glauberską: Karlsbad, Salzbrunn, Marienbad, Fridrichshall, Jena, Sławiańsk, Bertrich. 3) *Wody żelaziste* zawierają znaczną ilość żelaza. Te dzielą się na, a) *czysto żelazne wody*, zawierające dwuwęglan żelaza, mangan, magnezję, wapno: Schwalbach, Spaa, Brückenau, Schandau; b) *żelaziste z solami ziem alkalicznych*: Driburg, Pyrmont, St. Moritz; c) *żelaziste z solami alkaljów:* Franzensbad, Kudowa, Nassau. 4) *Wody słone, solanki*, zawierają przeważnie sól kuchenną: a) *zimne*: Kissingen. Homburg, Fridrichshall, Ischl, Kołobrzeg, Bochnia, Wieliczka, Ciechocinek, Druskieniki, Stara Russa; b) *ciepłe*: Akwisgran, Wiesbaden, Baden-Baden, Nauheim. Tu należą także *solanki jodowe i bromowe*: Kreuznach, Reichenhall, Adelheidsquelle, Elmen, Solec, Busk, Iwonicz. Niektóre źródła mineralne tej grupy zawierają **żelazo**, jak: Kissingen, Nauheim, Soden, Pyrmont, Taras, Kisłowodzk, Szczawnica. Nareszcie tu odnieść należy *wody morskie*, gdzie oprócz głównego składnika, chlorku sodu z chlorkami wapna i potasu, znajduje się siarczan sody, węglan wapna, a także nieco jodu i bromu. Najczęstsze miejsca kuracji morskiej są: Ostenda, Helgoland, Zoppot, Kołobrzeg, Libawa, Rewel, Hapsal, Helsingfors, Boulogne, Calais, Dunkierka, Liwerpool, Wenecja, Liworno, Tryjest. 5) *Wody gorzkie* zawierają siarczan magnezji i sody: Seidchütz, Püllna, Sedlitz, Epsom, St. Gervais, Hunyady-Janos. 6) *Wody siarczane* zawierają wolny siarkowodór, siarek sodu, węglany, siarczany, sól kuchenną, jodki, bromki; *gorące*: Akwizgran, Baden, Landeck, Barèges, Bagnères-de-Louchon, Piza, Lukka, Castellamare, Trenczyn, Dubrownik, Piatygorsk; *zimne*: Weilbach, Swoszowice, Busk. 7) *Wody gorące obojętne (thermes)* zbliżają się do czystej wody deszczowej: Wildbach, Gastein, Teplitz, Schlangenbad, Ragaz.—Wody zawierające przeważającą ilość wolnego kwasu węglanego nazywają się *szczawami*, należą tu wody z różnych zresztą grup, jak Selters, Kudowa, Szczawnica, Soden.—Większa część wód daje się dobrze sztucznie naśladować. *Sztuczne wody mineralne* zastępują zupełnie wody naturalne i posiadają zawsze skład stateczny, gdy u wód naturalnych ulegać on może pewnej chwiejności. Niekiedy nawet wody sztuczne działają korzystniej, aniżeli naturalne, których pewne części składowe wywoływać mogą niemiłe działania uboczne. W dawniejszych metodach wyrobu wód sztucznych wtłaczano kwas węglany pod ciśnieniem do wody, poprzednio zaprawionej właściwemi materjałami chemicznemi; kwas węglany otrzymywano przez działanie kwasu siarczanego lub węglanego na magnezyt, dolomit, marmur, kredę lub dwuwęglan sodu, a dla oczyszczenia przeprowadzano go przez naczynia z witryolem żelaznym i dwuwęglanem sodu. Obecnie służy dogodnie kwas węglany ciekły, dostarczany przez fabryki, który wprost wprowadza się do wody i pod własnem ciśnieniem w niej się rozchodzi. Wody mineralne zawierają kwas węglany pod ciśnieniem najwyżej 3 atmosfer; w wodach chłodzących, jak sodowej i selcerskiej, kwas węglany wprowadza się pod ciśnieniem 4—5 atmosfer. Do takich wód służą dobrze *flaszki syfonowe* (ob. Syfon). Por. Korczyński „Balneografja i balneoterapja" (Kraków, 1901); Stępowski „Sztuczne wody mineralne i napoje gazowe" (Warszawa, 1901). Ob. też Balneologja.

Mineralny barwnik brunatny, ob. Bistr.

Mineralny barwnik pomarańczowy, minja, ob. Ołów.

Mineralny barwnik żółty, barwnik kaselski, chlorek ołowiu, ob. Ołów.

Mineralny błękit, toż co błękit berliński lub bremeński.

Mineralny wosk, ob. Ozokeryt.

Mineralogja (dawniej także *oryktognozja*), dział historji naturalnej, traktujący o minerałach (ob.). W dalszem pojęciu z **M.** łączy się geologja (ob.). Właściwą **M.** rozdzielić można na część ogólną, podającą ogólne cechy minerałów, na systematykę, która podaje zasady, według których minerały można porządkować, i część specjalną, czyli opisową, która rozpatruje oddzielne minerały w obranym porządku. Najdawniejsze traktaty o minerałach pozostawili Arystoteles i Teofrastes; Plinjusz i Dioskorydes niewiele do tego dodali. W nowszych czasach dopiero w XVI wieku zaczęto się z pewną korzyścią zajmować **M.**; Agricola mianowicie napisał traktat „De re metallica" (1546), który długo używał znacznej wziętości. Cechę naukową przybrała **M.** dzięki Linneuszowi, który do klasyfikacji minerałów wprowadził uważanie postaci krystalicznych. W r. 1758 Szwed Cronstedt pierwszy wprowadził próby dmuchawkowe, ale podstawę badań chemicznych dały dopiero rozbiory Bergmanna, Scheelego i Gahna, a tą drogą poszli dalej Vauquelin, Klaproth, Fuchs, Berzelius, Henryk Rose, Rammelsberg i in. Współcześnie we Francji rozwijała się krystalografja (ob.), na którem to polu głównie się zasłużyli Romé de Lisle i Haüy. Również doniosłe miało znaczenie dzieło Wernera o zewnętrznych cechach minerałów (1774), a uczniowie Wernera roznieśli po świecie metodę i system jego. Dalej nad rozwojem **M.** pracowali: Weiss, Mohs, Haidinger, Breithaupt, Naumann, Gustaw Rose, Karsten, Leonhard, Hausmann, Beudant, Dufrénoy, Miller, Grailich, Lang, Schrauff, Breithaupt, Rath, Des Cloizeaux i in. *Literatura*. Podręczniki elementarne: Peters „Mineralogja" (Warszawa, 1894); Łomnicki „M. dla niższych klas szkół średnich"

(Lwów, 1888); Klęsk „M. dla niższych klas gimnazjalnych i realnych" (Kraków, 1877); Łomnicki „M. i geologja dla wyższych klas szkół średnich" (Lwów, 1883). Podręczniki obszerne: Beudant „Wykład początków mineralogji i geologji" (przekład Łabęckiego, Warszawa, 1848); Zeuschner „M." (Warszawa, 1861); Alth „M." (Kraków, 1869); Tschermak „Podręcznik M." (przekład J. Morozewicza, Warszawa, 1900); Rammelsberg „Handbuch der Mineralchemie" (2 wyd., 1875, dodatki 1886, 1895); Kenngott „Handwörterbuch der Mineralogie, Geologie und Paläontologie" (3 t., 1887); Kobell „Geschichte der Mineralogie" (1864), Riemann „Taschenbuch für Mineralogen" (1887); „Neues Jahrbuch für Mineralogie" (Stuttgard, od 1883).

Minerały (z łac. *minera*, kopalnia), naturalne ciała nieorganiczne, stałe lub ciekłe, budowy jednorodnej. Warunek jednorodności budowy odróżnia **M.** od skał (ob.), które tworzą skupienia minerałów; niektórzy mineralogowie zaliczają do **M.** i gazy występujące swobodnie w przyrodzie. Własności minerałów są dwojakie; jedne odnoszą się do ich kształtu, *własności morfologiczne*, drugie do natury ich substancji, i te rozpadają się znowu na *fizyczne* i *chemiczne*. Zachowanie się chemiczne minerału może być poznane tylko za pomocą odczynników. Oprócz ciał ciekłych, wiele minerałów stałych nie posiada również właściwego sobie kształtu, są bezkształtne *(amorficzne)*, kształt właściwy minerałów objawia się w *kryształach* (ob. Kryształ). Oprócz budowy zewnętrznej minerału, należy zważać na ich budowę wewnętrzną, która się objawia w *odłamie*, który może być blaszkowaty, muszlowaty, zadziorowy, równy, nierówny i t. d. Z własności fizycznych przedewszystkiem są ważne: gęstość, raczej ciężar właściwy, zachowanie się względem światła (blask, załamanie pojedyńcze lub podwójne, polaryzacja), elektryczności i magnetyzmu, dalej twardość, barwa i t. d. Własnościami fizjologicznemi zowią się: smak, woń minerałów, oraz ich wrażenie na dotyk (tłuste, chude, zimne). Badania chemiczne minerałów odbywają się głównie drogą suchą, t. j. za pomocą dmuchawki, lubo i badanie drogą mokrą jest często konieczne (ob. Analiza chemiczna, Dmuchawka). *Systematyka* minerałów wymaga najpierw ustalenia pojęcia gatunku. Według Naumanna, gatunkiem mineralogicznym jest objęcie tych wszystkich ciał mineralnych, które okazują zgodność we wszystkich swych cechach; zmienność składu chemicznego, t. j. zastępowanie ciał jednych przez im pokrewne, wywołuje odmiany. Rodzaje utworzyli tylko niektórzy mineralogowie. Łączenie gatunków w wyższe grupy—rzędy i gromady, opiera się u różnych mineralogów na różnych zasadach; jedni, jak Haüy, Hausmann, Berzelius, Naumann i Rose, opierają podział czysto na składzie chemicznym, od czego Naumann zbacza tylko przy siarkach metali; Mohs i jego szkoła bierze pod uwagę głównie własności fizyczne. Weiss i jego następcy używają dla grup wyższych składu chemicznego, dla niższych zaś własności historyczno-naturalnych. Obecnie systematyka opiera się przeważnie na zasadach chemicznych, a według nich dzielą się **M.** na sześć gromad. Pierwiastki, Związki siarkowe, Tlenki, Sole haloidalne, Sole tlenowe i Związki organiczne. Co się tycze słownictwa **M.**, to mają one nazwiska tylko pojedyńcze, nie zaś podwójne, jakie są przyjęte w słownictwie zoologicznem i botanicznem.—Tworzenie się minerałów, podobnie jak kryształów, dokonywa się trojaką drogą, bądź przez krzepnięcie mas ognisto-płynnych (feldspat, leucyt, augit, apatyt), bądź przez wydzielenie z roztworów wodnych (sól kuchenna, gips), bądź też przez sublimację ze stanu lotnego (salmjak, śnieg). Gdy skała wybuchowa wdziera się w skałę inną, zetknięcie obu staje się również źródłem powstawania minerałów. Organizmy mają też ważny udział w tworzeniu się **M.**, jak skorupki okrzemek. W wielu razach tworzenie się **M.** w przyrodzie zyskało wyjaśnienie na drodze doświadczalnej, znaczną bowiem liczbę **M.** zdołano wytworzyć sztucznie. Por. Meunier „Les méthodes de synthèse en mineralogie" (1891); J. Morozewicz „O syntezie skał i minerałów" (*Wszechświat*, 1892); tenże „O mikroskopowem badaniu skał i minerałów" (*Wszechświat*, 1892). Co do podręczników, ob. Mineralogja.

Minervae, strome przylądki Kampanji we Włoszech, położone naprzeciw Capri, ze świątynią Minerwy, według legendy zbudowaną przez Odyseusza; obecnie *Punta della Campanella* (z latarnią morską).

Minervino Murge, starożytne miasto we włoskiej prow. Bari, w okręgu Barletta, 15,000 m.

Minerwa, bogini staroitalska, czczona szczególnie w Rzymie, jako bóstwo błyskawic i wojny, wyobrazicielka wszelakiej inteligencji i wynalazczości, opiekunka rzemiosł, sztuki i nauk. Imię jej jest w związku z „mens" (umysł). Główną jej uroczystością w Rzymie były *Quinquatrus* (19 — 23 marca), obchodzone przez młodzież szkolną, lekarzów, artystów, poetów, mówców i cechy rzemieślnicze. Staroitalska **M.** wcześnie już była identyfikowana z grecką *Ateną* (ob.), która wedle pierwotnego naturalistycznego pojęcia była boginią świetlnego eteru.

Minerzy (z franc. *mineur*), żołnierze służby inżynierskiej, przeznaczeni do robót ziemnych, połączonych z podkładaniem min w twierdzach, bronionych lub obleganych.

Minesota albo *Minnesota*, jeden ze Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, tak nazwany od rzeki **M.**, graniczy na północo-wschód z jeziorem Wyższem, na południe ze stanem Jowa, na wschód ze stanem Wisconsin, na północ z Kanadą, na zachód z Północną i Południową Dakotą, ma 215,910 klm. kw. przestrzeni, oraz 1,310,000 miesz. Jest

to kraina leśna i stepowa, pokryta licznemi jeziorami, z których największe są: Miniwakan czyli Djable jezioro, Czerwone, Deszczowe i Leśne. Główną rzeką jest Missisipi, która przepływa kraj w długości 6,600 klm. Najważniejsze płody gospodarstwa rolnego stanowią: kukurydza, pszenica i owies; przemysł podnosi się coraz bardziej, handel mąką, pszenicą, drzewem, skórami i t. d. bardzo ożywiony. **M.**, przyjęta do Unji jako oddzielny stan w 1858 r., rządzoną jest przez izbę, złożoną z 54 senatorów i 114 deputowanych, gubernator obierany jest na lat 2. Do kongresu w Waszyngtonie stan wysyła 7 deputowanych i 2 senatorów. Stolicą polityczną jest m. St. Paul, w którem 1842 r. pierwszą dopiero postawiono chatę.

Ming, dynastja chińska, panowała od r. 1368 —1644 (ob. Chiny, historja).

Minghetti Marek, publicysta i mąż stanu włoski, * 1818 w Bolonji, † 1886 w Rzymie. Ukończywszy studja fizyczno-matematyczne i kameralne, podróżował po Włoszech, Francji, Anglji i Niemczech. Za powrotem wydał kilka pism treści ekonomicznej, w których bronił zasad wolności handlu. W epoce ruchów reformistowskich po wstąpieniu na tron Piusa IX wystąpił na widownię działalności politycznej i założył (już 1846) dziennik *Il Fulsineo*, organ partji umiarkowanej. Powołany w końcu 1847 r. na członka Consulty (zgromadzenie notablów), otrzymał w ministerjum papieskiem z 10 marca 1848 r. wydział robót publicznych, ale już 29 kwietnia musiał opuścić ten urząd i czynny brał udział w wojnie sardyńsko-austrjackiej. Po zawarciu pokoju poświęcił się studjom ekonomicznym i ogłosił ważne dzieło: „Dell'economia publica e delle sue attinenze colla morale e col diritto“ (Bolonja, 1859). Podczas wojny 1859 był generalnym sekretarzem Cavoura. Po anneksji Romanji, do której wielce się przyczynił, obrany został z Bolonji deputowanym do parlamentu włoskiego. W gabinetach Cavoura (1860) i Ricasoli'ego (ob.) zarządzał wydziałem spraw wewnętrznych, a w ministerjum Farani'ego (ob.) finansami; po ustąpieniu tego ostatniego (1863) sam stanął na czele gabinetu i zawarł z Francją znaną konwencję Wrześniową 1864 r., skutkiem czego musiał ustąpić od steru państwa. W końcu 1873 r. utworzył znowu własny gabinet, którego został prezesem (lipiec 1874), oraz ministrem finansów; ustąpił 1876 r. **M.** uchodził za jednego z najcelniejszych mówców we Włoszech. Z prac jego wymieniamy jeszcze: „Saggio di provvedimento di Finanza“ (Florencja, 1866). „Opuscoli litterari ed economici“ (Florencja, 1872); „Le donne italiani nelle belle arte“ (1877); „Stato e chiesa“ (1878); „Il cittadino e lostato“ (1886) i wyborną biografję Rafaela, „Raffaelo“ (Bolonja, 1885).

Mingrelja (kraj tysiąca źródeł), część starożytnej *Kolchidy*, kraina nadmorska w zachodniej części Kaukazu, wchodząca do składu obwodu Kutajskiego, położona pomiędzy Imeretją a Abchazją. Jest to kraina nad brzegiem morza Czarnego i rz. Rion, płaska, zresztą poprzerzynana gałęziami gór kaukaskich, obfitująca w wodę (znaczniejsze rzeki: Rion, Chopa, Ingura), pokryta bujną wegetacją, posiadająca wielkie, nieprzebyte lasy; grunt nader urodzajny, klimat niezdrowy, zwłaszcza podczas pory gorącej. Główne przedmioty handlu są: kukurydza, drzewo, wełna i wosk; wydobywają nadto rudę żelazną, z której wytapiają metal; w r. 1865 odkryto w dolinie rz. Ingury pokłady złota. Właściwa **M.** dzieli się na trzy powiaty: Zugdyński, Senacki i Leczgumski i liczy na 5,899 w. kw. 288,000 miesz. Mieszkańcy, *Mingrelcy*, należą do plemienia gruzyjskiego i zowią się *Katsariah*; są bez wyjątku prawosławni i stoją na bardzo nizkim stopniu oświaty. **M.**, starożytna Kolchida, stanowiła następnie część Gruzji i przy podziale jej 1241 r. przyłączoną była do Imeretji. W skutek rozdziału królestwa Gruzyjskiego w r. 1422, Dadjanowie, władcy **M.**, uczynili się niezawisłymi od Gruzji. Następnie **M.** wiele ucierpiała od najścia Turków. W r. 1803 Dadjan Jerzy przyjął poddaństwo Rosji, a po śmierci Dadjana Dawida pozostała po nim wdowa i małoletni syn osiedli r. 1857 w Petersburgu, skutkiem czego ustanowiony został bezpośredni zarząd rosyjski w tym kraju.

Minho, rzeka na półwyspie Pirenejskim, wypływa w prowincji hiszpańskiej Lugo z jeziora; pod Fuente **M.**, skierowawszy się ku południowo-wschodowi, tworzy w niższym biegu granicę między Hiszpanją a Portugalją i, ubiegłszy 250 klm., wpada pod Caminha do oceanu Atlantyckiego. Od tej rzeki otrzymała nazwę prowincja portugalska **M.** albo Entre Douro e Minho (ob.).

Minho czyli *Entre-Minho-e-Duero*, prowincja w Portugalji, obejmująca północno-zachodnią część kraju, pomiędzy prowincjami Beira, Traz os Montes i Galicją hiszpańską, ma 7,273 klm. kw. i 1,000,000 miesz. Jest to kraina żyzna, najlepiej uprawna, zaludniona i najbardziej przemysłowa w Portugalji. Dzieli się na 3 obwody: Vianna, Braga i Porto.

Minié Klaudjusz Stefan, wynalazca ulepszonej broni palnej, * 1805 w Paryżu, † 1879, wstąpił do armji, został oficerem i zajął się poprawą broni. Karabin jego, tak zwany systemu *Minié*, znalazł przyjęcie we wszystkich armjach i posłużył za podstawę ostatnim ulepszeniom broni. W 1858 objął w Egipcie zarząd fabryki broni i został tam generałem; po powrocie dalej zajmował się ulepszaniem broni.

Minieh (*Minye, Minjeh, Minia*), prowincja w Egipcie Górnym, po obu stronach Nilu położona, obejmuje 110,901 klm. kw. i 315,000 miesz. *Miasto główne* t. im., na lewym brzegu Nilu położone, liczy 16,000 miesz.

Minieja (z grec. *miesięczna*), księga kościelna kościoła wschodniego, zawierająca modły do świętych lub na uroczystości, oddzielnie na każdy dzień każdego miesiąca i dzieląca się wedle liczby miesięcy na 12 części.—*Minieja ogólna*, księga kościelna ułożona dla Słowian, jak się zdaje przez św. Cyryla, obejmuje ogólne modły do proroków, apostołów, męczenników i t. d.—*Minieja czetja* (t. j. przeznaczona do czytania), ułożona przez Makarego, metropolitę moskiewskiego, na podstawie sinaksarów, obejmuje nietylko opisy życia świętych i kazania na dni świętych i uroczystości, lecz nadto i obszerne prace ojców kościoła i t. d.—*Minieja* św. Dymitra Rostowskiego odznacza się czystością języka i krytycznem opracowaniem; napisana na podstawie M. Makarego i innych źródeł historycznych.

Miniewski Władysław, pisarz polski, * 1795 we wsi Magnajowie w Galicji, † 1865 w Warszawie; po ukończeniu uniwersytetu warszawskiego, urzędował do 1832 r., poczem poświęcił się gospodarstwu. Oprócz utworów dramatycznych, tak oryginalnych: „Kamma," tragedja (1822), jak i tłómaczonych: Shakespeara „Ryszard II," Ducange'a „Życie Szulera," wydał: „Siedmiochwilowe życie Sieciecha" (1822); „Bajki" (1825); „Filozofja w Bajkach" (2 t., 1857 i 1862) i in. O życiu ob. Gazetę Warszawską, № 36 z r. 1865.

Minigajło, prawdopodobnie *Michał*, wedle kronik ruskich jeden z dwunastu synów Olgierda i drugiej jego żony Juljanny. O życiu jego nic nie wiemy. Stadnicki (*Bracia Władysława Jagiełły*, Lwów, 1867, str. 304) przypuszcza, że pewnie młodo zeszedł ze świata.

Minima de malis (łac.), złe najmniejsze.

Minima non curat praetor (łac.)—pretor nie frasuje się o drobnostki. Przysłowie rzymskie utworzone z formuły, jaką pretorowie, wyżsi urzędnicy, mający naczelny kierunek nad sądownictwem, odprawiali interesantów, zgłaszających się po informacje w sprawach podrzędnych.

Minimalny, drobny, najmniejszy. M. *termometr*, ob. Termometr.

Minimi, *minimi fratres eremitae*, zakon założony przez św. Franciszka a Paulo, Franciszkanina, a potwierdzony 1473 przez papieża Sykstusa IV. Oprócz trzech zwykłych ślubów zakonnych składają oni jeszcze czwarty: wstrzymania się od mięsa, oraz od wszelkich pokarmów, pochodzących ze zwierząt. Zakon ten niegdyś bardzo rozszerzony, obecnie ma zaledwie kilka klasztorów we Włoszech. Przełożony klasztoru zowie się poprawiacz (*corrector*) i powinien być sługą swych braci. Istniały także i klasztory żeńskie tej reguły.

Minimici (łac.), ob. Minimi.

Minimum, ob. Największość i najmniejszość. M. *barometryczne*, ob. Pogoda i Wiatry.

Minister (łac.), właściwie każdy pomocnik do wykonania jakiej pracy lub przedsięwzięcia; w ściślejszem zaś znaczeniu urzędnik państwa, będący głównym doradcą panującego i mający sobie poruczony kierunek pewnym wydziałem interesów publicznych. Są więc ministrowie: spraw wewnętrznych, spraw zagranicznych, wyznań, wychowania publicznego, sprawiedliwości, skarbu, wojny, niekiedy handlu i rolnictwa, budowli publicznych, policji, marynarki i kolonji. W niektórych krajach składają oni kolegjum, gabinet albo radę ministrów, i wtedy jeden z pomiędzy nich jest prezydującym, W krajach samowładnych są oni odpowiedzialni tylko przed monarchą, w konstytucyjnych zaś i przed reprezentantami narodu. Bywają także ministrowie bez portfelu, t. j. tacy, którzy nie mają swojego własnego wydziału. *Ministrem pełnomocnym* zowie się agent dyplomatyczny, znaczeniem swojem idący bezpośrednio po ambasadorze. W dawnej Polsce nazywano także *ministrami* duchownych przy zborach protestanckich. Por. Mohl „Geschichte und Litteratur der Staatenwissenschaften" (t. 1 i 2, Erlangen, 1855); Samuely „Prinzip der Ministerverantwortlichkeit" (Berlin, 1869); Kerchove de Denterghem „De la responsabilité des ministres" (Gondawa, 1866).

Ministrantura, porządek służenia do Mszy św. w języku łacińskim.

Miniszewski Józef Aleksander, powieściopisarz, * 1823. Zawód autorski rozpoczął w bardzo młodym wieku, ale pierwsze jego prace przeszły niepostrzeżenie, jako utwory podrzędnej wartości. Dopiero podczas kilkoletniego pobytu za granicą (1848—51), gdzie wydał powieści: „Grzechy powszednie" (Poznań, 1850) i „Legendę o królu Lechu" (tamże), oraz biografję historyczną, p. t.: „Stanisław Żółkiewski" (2 t., Berlin, 1851), zwrócił na siębie uwagę publiczną, a dziełem wydanem po swoim powrocie do kraju, p. t.: „Listy Cześnikiewicza" (1855, serja druga 1859), tudzież powieściami: „Galerja obrazów staroszlacheckich," „Hipoteka szczęścia małżeńskiego," „Życie w parafji" (1860) i „Ciernie kwitnące" (wyd. pośmiertne), dowiódł rzeczywistych zdolności pisarskich i niepośledniego talentu. Od r. 1861—63 był współpracownikiem *Dziennika powszechnego*, w którym pisał feljeton p. n.: „Rzeczy społeczne." W r. 1862 zaczął sam redagować pismo satyryczno-polityczne: *Komunały*, którego tylko 3 numery wydał, gdyż 2 maja 1863 poniósł śmierć z niewiadomej ręki.

Minja, ob. Ołów.

Minjatura, każde malowidło bardzo drobnych rozmiarów, a w ściślejszem znaczeniu obrazek, malowany wodnemi farbami gumowemi, nakładanemi tylko końcem pendzelka, co się nazywa *punktowaniem*. Teraz jednak tego rodzaju malowidła wykonywają się już i farbami olejnemi. Pierwsze minjatury zjawiły się w VII w. w Irlandji na Mszałach i Ewangeljach, najpiękniejsze zaś w XV stuleciu na Bibljach, książkach do nabożeństwa i t. p. Z wynalezieniem sztuki drukarskiej miejsce minjatur zastąpiły drzeworyty i miedzioryty. Od XVIII

w. tego rodzaju malarstwo zwróciło się przeważnie do portretów. U nas odznaczyli się w tej sztuce: Olesiński, Marszałkiewicz, Adolf Piwarski i Sachowicz. Por. Comte et Bastard „Peintures et ornements des manuscrits“ (Paryż, 1835); „Sammlung, der schönsten Miniaturen des Mittelalters“ (Wiedeń, 1872, 70 tablic); Salazaro „L'arte della miniatura nel secaolo XIV“ (Neapol, 1877); Kondakoff „Histoire de l'art bizantin considéré principalement dans les miniatures“ (Paryż, 1887); Woltmann-Woermann „Geschichte der Malerei“ (Lipsk, 1879); Wattenbach „Das Schriftwesen im Mittelalter“ (2 wyd., 1876).

Minkowce, miasteczko w gub. Podolskiej, nad rz. Uszycą, w pięknem położeniu, otoczone górami, niegdyś własność dziedziczna rodziny Stanisławskich, później Tarłów, a w końcu głośnego z dziwactw swoich Ignacego Marchockiego (ob.), który tu urządził minjaturowe państwo *Minkowieckie.*

Minkowiecki Edward, bibljograf, * 1824 r. w Rawie, † 1890 w Warszawie, nauki gimnazjalne pobierał w Warszawie, w r. 1842 wszedł do służby rządowej, w której pozostawał jako urzędnik magistratu warszawskiego. Ogłosił: „Wykaz pseudonimów autorów polskich“ (Warszawa, 1881, wyd. 2, 1888), zamieszczony też w czeskim *Viestniku bibliografickym* i rosyjskim *Warszaw. Dniewn.*, i „Spis kryptonimów (w *Przeglądzie bibl.-archeolog.*, 1881); „Spis bibliograficzny pamiętników do historji polskiej“ (Kraków, 1882). Z Zygmuntem Komarnickim ułożył „Skorowidz chronologiczny do bibljografi XIX wieku“ K. Estreichera, wydrukowany w Krakowie nakładem Akademji umiejętności.

Minkowski v. *Niezgoda* odm., herb: W polu błękitnem napoprzek podkowy, z której środka wychodzi strzała—miecz. U szczytu —skrzydło.

Minkowski.

Minneapolis, miasto w stanie Minesota w Unji północno-amerykańskiej, nad rz. Mississipi, posiada uniwersytet i liczy 164,738 m. (1890).

Minnezyngiery (*Minnesänger* albo *Minnesinger),* nazwa poetów niemieckich w XII i XIII w., znanych także pod nazwą *poetów szwabskich;* w Szwabji bowiem głównie kwitli za Hohenstaufów. W ściślejszem znaczeniu Minnezyngier znaczy poetę erotycznego (*Minne* miłość, *Sänger* śpiewak). **M.** byli zwykle pochodzenia szlacheckiego; obok spraw wojennych i obowiązków religijnych nie zaniedbywali i rozkoszy miłosnych; żyli i śpiewali na dworach książąt niemieckich, którzy opiekowali się poezją i sztukami pięknemi. Częstokroć też **M.** na wzór trubadurów wyprawiali turnieje literackie, w których nagrodą były dary panujących albo łaski szlachetnej jakiej damy. Z końcem XIII w. zamilkła poezja **M.**, a w następnych czasach biorą ją w swą opiekę i troskliwie uprawiają Meistersengerowie (ob.). Por. Wackernagla „Altfranz. Lieder und Leichen“ (Bazyleja, 1846); tegoż „Geschichte der deutschen Litteratur“ (Bazyleja, 1863). Zbiór pieśni **M.** z bjografjami poetów sporządził Hagen w dziele „Minnesänger“ (4 t., Lipsk, 1838); doskonały wybór dał Bartsch w „Deutsche Liederdichter des XII bis XIV Jahrh“ (Lipsk, 1864); Scherer „Die Anfänge des Minnesangs“ (Wiedeń, 1875); Schulz „Das höfische Leben zur Zeit des Minnesangs“ (1879—1880, t. 2); Becker „Der altheimische Minnesang“ (Halla, 1882); Lyon „Minne—und Meistersang“ (Lipsk, 1882).

Minnigerode Wilhelm, baron polityk pruski, * 1840 w Brunświku. W r. 1860 wstąpił do wojska, w r. 1871 wybrany do parlamentu, gdzie złączył się z partją konserwatywną, w r. 1893 usunął się od życia publicznego.

Minocki Franciszek, doktor obojga praw, profesor akademji krakowskiej, notarjusz apostolski i rektor akademji poznańskiej, † 1799 w Poznaniu. Pomiędzy innemi wydał następujące dzieła: „Terminum juris canonico civilis interpretatio secundum ordinem alphabeticum“ (Poznań, 1773); „Dissertatio juridica de tutoribus et curatoribus“ (Kraków, 1766); „Dissertatio canonico civilis de crimine laesae majestatis“ (tamże, 1775).

Minog (*Petromyzon),* rodzaj ryb z rzędu krągoustych (*Cyclostomi).* **M.** mają ciało bardzo przedłużone, obłe, skórą nagą pokryte, płetw parzystych zupełnie pozbawione, płetwy nieparzyste płatkowate, o promieniach zaledwie dostrzegalnych, cztery: ogonowa, dwie grzbietowe i podogonowa. Szkielet ich wcale nie jest skostniały, stos kręgowy w postaci jednociągłej chrząstkowo-galaretowatej struny grzbietowej. **M.** różnią się od innych ryb skrzelami pod skórą ukrytemi, otwierającemi się nazewnątrz siedmiu, po każdym boku ciała leżącemi otworami, które wewnątrz są poprzedzielane przeponami na tyleż osobnych komór. Usta bez szczęki tworzą okrągły lub półokrągły, mięsistą wargą okolony, zawsze otwarty smoczek do przysysania się do podwodnych przedmiotów przeznaczony, przyczem język działa jak tłok pompy. Zęby mają rogowe,

Minog.

Gęba minoga.

jeden powyżej otworu pokarmowego, reszta łukiem ustawiona. Otwór nozdrzy pojedyńczy na środku nosa, bez komunikacji z wnętrzem gęby. Przewód pokarmowy bardzo krótki, bez wyraźnego na żołądek rozszerzenia. Pęcherza pławnego niema. Należą tu 3 gatunki: **M.** *morski (P. maritimus)*, wielkości średniego węgorza, śniado marmurkowany, na tle płowo-oliwkowem, pod brzuchem biały. Żyje w morzach północnych; na wiosnę często wstępuje w ujścia rzek, a niekiedy zapuszcza się w nie dosyć wysoko, w Wiśle ma dochodzić do Warszawy. Mięso jego jest bardzo cenione. **M.** *rzeczny (P. fluviatilis)* pomimo nazwy jest właściwie rybą morską, perjodycznie w rzeki wchodzącą; znacznie mniejszy od poprzedniego, dorasta zaledwie 50 cm. długości, wierzch ciała ma jednostajnie oliwkowy, spód srebrzysto-biały. Stanowi znaczny przedmiot handlu. **M.** *strumieniowy (P. Planeri)*, znacznie jest od poprzedniego mniejszy (20—40 cm. długości), żyje w rzekach i rzeczkach, na pokarm nigdzie nie jest używany. Rodzaj **M.** przedstawia jedyny w gromadzie ryb przykład odbywania przemian; z jajka wydobywa się larwa, *węgornica (Ammocoetes)*, która posiada odmiennie ukształtowanie gębę, brak jej zębów rogowych, oczy ma bardzo drobne, a komory skrzelowe otwierają się wprost do jamy gębowej. W stanie tym węgornica **M.** strumieniowego żyje w mule przez 3 — 4 lata, a po przeobrażeniu **M.** rozmnaża się i szybko ginie.

Minor czyli *Moll*, tonacja muzyczna powstająca przez użycie w gamie małej tercji w miejsce wielkiej, stanowiącej zasadę tonacji twardej (majorowej).

Minor, pseudonim Zygmunta Sarneckiego.

Minor Jakób, historyk literatury, * 1855 w Wiedniu. W r. 1882 był profesorem w Medjolanie, 1884 w Pradze, a 1885 w Wiedniu. Napisał: „Die Schicksalstragödie in ihren Hauptvertretern" (1883); „Die deutsche Literatur in Wien und Niederösterreich," „Schiller, sein Leben und seine Werke" (1890) i in. Oprócz tego poczynił wydania dzieł literatury niemieckiej.

Minorat, prawo najmłodszego z braci do dziedzictwa po ojcu. W Polsce dobra szlacheckie, a szczególnie takie, od których familja brała nazwisko, szły daleko częściej w ręce najmłodszego, niżeli najstarszego syna, i to nazywało się prawem minoratu. Na mocy tego prawa u ludu polskiego i litewskiego, równie jak i na Rusi polskiej, syn najmłodszy brał chałupę, grunt i woły, a reszta szła na podział starszych. U ludu ukraińskiego jest to jeszcze dotąd nieodmiennym zwyczajem.

Minorka *(Menorca, Insula minor)*, wyspa z grupy wysp Balearskich, należąca do Hiszpanji, obejmuje 760 klm. kw. przestrzeni, otoczona stromemi skałami, wznoszącemi się przecież najwyżej do 350 metrów nad p. m. Brzegi jej są mało dostępne, grunt prawie zupełnie pozbawiony drzew, jest kamienisty i z tego powodu mało produkcyjny, klimat równie przyjemny, jak na Malorce, wiosna i jesień bardzo dżdżyste. Liczba mieszkańców wynosi 34,200 dusz.

Minorum gentium (łac.), niższego rodzaju. W starożytności nazwa bogów podrzędnych, nie mających miejsca w niebie, jak: Pan, Pomona, Flora, Pales i inne bóstwa polne, przeniesiona następnie do stosunków ludzkich, używaną jest jako określenie osób miernych zdolności, nie mogących się równać z talentami pierwszorzędnymi.

Minoryci, ob. Franciszkanie.

Minos, nazwisko dwu legendowych królów wyspy Krety. — *Minos I*, syn Zeusa i Europy, został po śmierci jednym z 3-ch sędziów podziemnych.— Wnuk jego *Minos II*, mąż Pazyfei, ojciec Glauka, Fedry i Arjadny, podczas ścigania Dedalusa (ob.), w Sycylji zabity przez króla Kokalosa. Wedle podania panował nad Kretą lat 9 i ułożył sławne *prawa Minosa*. On także pierwszy miał wystawić znaczniejszą flotę. Por. Benfey „Hermes, Minos, Tartaros" (Getynga, 1877).

Minotauros (t. j. byk Minosa), według podania syn Pazyfei i byka, pół człowieka i pół byka. Minos karmił go w labiryncie knosyjskim młodzieńcami i dziewicami, dostarczanemi w haraczu z Aten. **M.** został zabity przez Tezeusza przy pomocy Arjadny. Por. Stephani „Der Kampf zwischen Theseus und Minotaurus" (Lipsk, 1842); Conze „Theseus und Minotaurus" (Berlin, 1878).

Minowie, *Mina*, naród w Indjach wschodnich, należący do ludności pierwotnej z czasów przedaryjskich, żyje w Radżputanie i jest spokrewniony z Bhilami (ob.). Prowadzili życie rozbójnicze, obecnie nawykają do życia osiadłego. Liczą 670,000 głów.

Minster *(Münster)*, herb: Na tarczy czerwonej—tarcza mniejsza, na której w polu srebrnem—dwa pasy błękitne. U szczytu ogon pawi. Labry z prawej strony czerwono-srebrne, z lewej — błękitno-srebrne.

Minster.

Minstrel, ob. Menestrelowie.

Minter Karol Fryderyk, malarz, * 1780 r. w Szczecinie, wychowany w Kopenhadze, † 1847; przybył 1822 r. do Warszawy, gdzie wykonał między innemi piękną minjaturę hr. Joanny Grudzińskiej, księżny Łowickiej. Później założył w Warszawie litografję, dla której sam wiele rysował na kamieniu, a w r. 1828 urządził fabrykę wyrobów kruszcowych, która przez jego syna *Karola* **M.** (* 1812) prowadzona, liczy się bardzo słusznie do znakomitszych tego rodzaju zakładów; obecnie zamieniona na Tow. akcyjne „Wulkan".

Minto Gilbert Eliot, hrabia, mąż stanu angielski, * 1751, † 1814 w Anglji; w latach 1793 — 96 wicekról Korsyki, został 1808 r. generalnym

gubernatorem Indji wschodnich, gdzie Jawę podbił pod panowanie angielskie, a 1813 r. wrócił do Anglji.

Minto Gilbert Eliot Murray Kynynmond, hr., syn poprz., * 1782, † 1859 w Londynie; członek kilku ministerjów whigowskich, zwiedzał 1847 r., tajemnemi opatrzony zleceniami, rozmaite dwory włoskie. Tej jego misji przypisywano związek z ówczesnemi ruchami rewolucyjnemi; w rzeczy zaś samej miał on polecone nakłaniać książąt włoskich do umiarkowanego z owemi ruchami postępowania.

Minucius Feliks Apologeta, chrześcijanin z II wieku po Chr., był adwokatem w Rzymie. Apologja jego p. t. „Octavius“ ma formę djalogu i należy do najstarszych pism chrześcijańskich w języku łacińskim. Najlepsze wydanie u Halma w „Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum, (1867), przekład niemiecki Dombarty 1881. Por. Ebert „Tertulians Verhaltnis zu M. F., oraz Ebert „Allgemeine Geschichte der Litteratur des Mittelalters im Abenlande“ t. I, (1874).

Minucja, w dawnej polszczyźnie nazwa kalendarzy z prognostykami.

Minus, *mniej*, znak —. Ob. Odejmowanie i Dodatnie ilości.

Minusińsk, miasto okręgowe gub. Jenisejskiej, przy ujściu rz. Minusienki do Jenisieja, ma 10,255 miesz., trudniących się rolnictwem, hodowlą bydła, sprzedażą chmielu, w okolicach zbieranego, tudzież rozległym handlem zbożowym.—*Minusiński okrąg*, jedna z najpiękniejszych części Syberji, liczy na przestrzeni 112,375 klm. kw. 182,649 miesz. (1897). **M.** przerznięty jest Jenisiejem i jego dopływem Akabanem, na lewym brzegu którego ciągnie się obszerny step Sagajski. W północnej części znajduje się wielka ilość jezior słonych, we wschodniej na wzgórzach obszerne lasy iglaste. Oprócz włościan pochodzenia rosyjskiego i ludności zesłanej, koczują tu różne plemiona, zwane ogólnie Tatarami, a dzielące się na Kaczyńców, Sagajców i Kajbułów.

Minuta, $^1/_{60}$ część godziny, w podziale koła $^1/_{60}$ część stopnia (ob.).—W znaczeniu biurowem **M.** oznacza bruljon czyli koncept referatu, wychodzącego z biura.

Minutoli, szlachecka rodzina pochodzenia włoskiego, osiadła w Niemczech.—**Minutoli** Henryk, baron Menu von, wojskowy, podróżnik i archeolog, * 1772 w Genewie, wstąpił w pierwszej młodości do służby pruskiej i † 1846 jako generał porucznik w Lozannie. Znany jest jako autor opisu podróży naukowej, odbytej do Egiptu, p. t. „Reise zum Tempel des Jupiter Ammon und nach Aegypten“ (Berlin, 1824, z atlasem i dodatkiem, Berlin, 1840). Oprócz tego wydał jeszcze kilka szacownych pism treści historycznej i archeologicznej.— Jego żona, Wolfradyna Augusta Ludwika, baronowa **Minutoli**, z domu hrabianka Schulenburg (* 1794), towarzyszyła mężowi w jego podróży na Wschód i wydała: „Souvenirs d'Egypte“ (2 t., Paryż, 1829).—**Minutoli** Juljusz, baron von, syn poprzednich, * 1805 w Berlinie, naprzód dyrektor policji w Poznaniu (podczas powtórnego urzędowania 1843—46 wykrył sprzysiężenie polskie 1846), od 1846—48 w Berlinie, potem od 1851—59 konsul generalny w Madrycie, wysłany został 1860 r. jako poseł pruski do Persji, gdzie w kilka miesięcy potem życie zakończył. Ważniejsze jego dzieła są: „Spanien und seine fortschreitende Entwickelung“ (Berlin, 1852); „Altes und Neues aus Spanien“ (2 t., Berlin, 1854); „Die Canarischen Inseln“ (tamże, 1854); „Portugal und seine Colonien“ (2 t., Sztutgard, 1855).—**Minutoli** Aleksander, brat poprz., * 1807 w Berlinie, † 1887; radca regencji w Lignicy, zasłużony w pracach około rozwoju przemysłu śląskiego, jest autorem dzieł treści archeologicznej: „Denkmäler mittelalterlicher Baukunst in Brandenburg“ (Berlin, 1836) i „Der Dom zu Drontheim“ (Berlin, 1853).

Mińsk (pierwotnie *Mieńsk*), miasto stołeczne gub. Mińskiej, wielce starożytne, położone nad rz. Swisłoczą, dopływem Berezyny. Wspominane w historji po raz pierwszy pod r. 1067, leżało w ziemi Krywiczów, a należało następnie do księstwa Połockiego. Na początku XII wieku został **M.** stolicą udzielnego księstwa, z którego władców wsławił się szczególnie Hleb Wsiesławowicz, panujący 1101—1116. Pod koniec XII wieku **M.** uległ potędze litewskiej i zaczął hołdować Mingajle; w XIII wieku został miastem czysto litewskiem. Na sejmie horodelskim 1413 r. utworzono województwo Mińskie i na stolicę jego naznaczono **M.** Spalony w r. 1505 przez Tatarów, w trzy lata potem oblegany był bezskutecznie przez Michała Glińskiego. Zygmunt August przyczynił się znacznie do wzrostu miasta, potwierdziwszy w r. 1569 nadane dawniej prawo magdeburskie. W r. 1581 w **M.** ustanowiony był Trybunał litewski, który sądził naprzemiany w Mińsku, Wilnie i Nowogródku. W r. 1655 Tatarzy znowu **M.** zrabowali, w połowie spalili, a wielką część mieszkańców wycięli. Mimo to jednak miasto jeszcze się podźwignęło, i przybyła mu znaczna liczba kościołów i zgromadzeń zakonnych, między innemi w r. 1657 Jezuici, sprowadzeni staraniem Hieronima Sanguszki, biskupa amaleńskiego. W r. 1706 stały tu przez kilka miesięcy wojska rosyjskie; car Piotr z licznym orszakiem bawił w **M.** czas niejaki. Wkrótce potem wybuchła zaraza, po niej Wołochowie, w służbie szwedzkiej zostający, złupili mieszczan, a po tych znowu Kałmucy i Tatarzy zrabowali całe miasto. Mimo tych klęsk miasto podniosło się jeszcze i przybyło mu kilka kościołów. Po skasowaniu Jezuitów (1773) szkołę ich zamieniono na podwydziałową akademicką. Ustawą sejmową z d. 3 maja 1791 r. ustanowiono w **M.** sąd wyższy apelacyjny, do którego miały należeć województwa: Mińskie, Połockie, Witebskie i powiat Orszański. W r. 1793 **M.** przyłączony został do cesarstwa Rosyjskiego, a 1795 r.

uczyniony stolicą osobnej gubernji, 1798 stolicą djecezji katolickiej mińskiej, a następnie stolicą arcybiskupstwa prawosławnego. Rezydencja władz administracyjnych i sądowych gubernji, liczy 91,494 miesz. (1897); posiada wiele pięknych gmachów, z których znaczniejsze są: pałac gubernatorski, gimnazjum, ratusz i t. d. **M.** posiada kilkanaście cerkwi prawosławnych, 3 kościoły katolickie i jeden ewangelicki; wśród świątyń odznaczają się: katedra rzymsko-katolicka, przerobiona z dawnego kościoła jezuickiego, i synagoga starozakonnych. Zakłady naukowe są: seminarjum prawosławne ze szkołą powiatową duchowną, gimnasjum, szkoła realna, gimnazjum żeńskie, instytut wzorowy dla panien, szkoły żydowskie, kilkanaście zakładów naukowych prywatnych, bibljoteka publiczna i gimnazjalna i t. d.—*Miński powiat* ma na przestrzeni 4,580 wiorst kw., 278,227 mieszkańców.—*Mińska gubernja*, jedna z gubernji cesarstwa rosyjskiego, utworzona 1795 z województwa t. n., oraz części województw: Połockiego, Wileńskiego, Nowogrodzkiego i Brzesko-Litewskiego, obejmuje 80,152 w. kw.; część jej zachodnia jest górzysto-falista, zapełniona w nizinach obszernemi błotami, wschodnia zaś stanowi rozległą płaszczyznę; część południowa, tak zwane *Polesie*, pokryta jest wielkiemi gęstemi lasami. Grunt wogóle błotnisty, piaszczysty, miejscami przecież znajduje się czarnoziem z gliną. Skropiona rzekami Dnieprem, Niemnem, Berezyną, Prypecią i Świsłoczą, jezior ma bardzo wiele, lecz małego znaczenia. Błota zajmują 11 proc. powierzchni. Klimat umiarkowany, ostrzejszy nieco w części północnej; największe mrozy dochodzą—35°; największe ciepła + 35° C. Ludność wynosi 2,156,123 głów (1897); podług wyznań jest: 70% prawosławnych, 10% katolików, 19% żydów, oraz nieznaczna liczba protestantów i mohometan. Głównem zajęciem mieszkańców jest rolnictwo; pod uprawą znajduje się 24% ogólnej powierzchni gubernji; lasy zajmują 38%, łąki i pastwiska 15%. Głównie sieją żyto, kartofle i owies. Hodowla bydła stoi nader nizko. Rybołówstwo jako przemysł kwitnie w powiatach: Mozyrskim, Rzeczyckim i Pińskim. Artykułami handlu (znajdującego się w ręku żydów) są: zboże, len, wódka, bydło, dziegieć, smoła, drzewo i t. p. Zakłady fabryczne produkują skóry, tytuń i tabakę, mydło i świece, sukno, cukier i t. d. Zakładów naukowych średnich znajduje się w **M. g.** 13. Pod względem administracyjnym dzieli się gubernja na 9 powiatów: Miński, Borysowski, Ihumeński, Bobrujski, Rzeczycki, Mozyrski, Piński, Słucki i Nowogródzki.

Mińsk, miasto w gub. Warszawskiej, ob. Nowo-Mińsk.

Miński Stanisław, wojewoda łęczycki, podkanclerzy koronny, mąż uczony i wymowny, biegły w języku greckim. W r. 1594 jeździł w poselstwie do papieża Klemensa VIII i wyjednał kanonizację św. Jacka, a z polecenia Zygmunta III jeździł i do Neapolu, skąd wracając, † 1607 w Padwie, gdzie w kościele św. Antoniego w kaplicy polskiej znajduje się jego nagrobek.

Mińskie starostwo grodowe, mieściło się w województwie i powiecie Mińskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1569 zaliczało się wówczas do dóbr stołowych królewskich. W r. 1766 jako starostwo obejmowało miasto Mińsk, niegdyś rezydencję udzielnych książąt z dwoma zamkami, wójtostwem i przyległościami. W r. 1771 posiadał je wraz z wójtostwem Przezdziecki, opłacając z niego kwarty złp. 496 gr. 9, a hyberny złp. 2,814. W czasie obudwu wojen szwedzkich nadzwyczaj to starostwo było zniszczone.

Mińskie województwo, liczące się do najrozleglejszych w dawnej Polsce, graniczyło: na północ z województwem Połockiem, na wschód z Witebskiem i Mścisławskiem, na południe z Kijowskiem, na zachód z Brzesko-Litewskiem, Nowogródzkiem i Wileńskiem; obejmowało 3 powiaty: Miński, Mozyrski i Rzeczycki. Obierało po 6 posłów na sejm i miało dwu senatorów. Herbem jego była Pogoń cielistej barwy na żółtej chorągwi w czerwonem polu. Wojewoda i kasztelan dopiero 1569 r. przy ostatecznej Unji wprowadzeni zostali do senatu obojga narodów. Ostatnim wojewodą mińskim był Adam Chmara, mianowany 1784.

Mioceniczny okres, ob. Trzeciorzędowe pokłady.

Mio conto (włos. M. C.), wyrażenie handlowe, mój rachunek, własny rachunek, na własny rachunek.

Miodniki (*glandulae nectariferae*), w terminologji botanicznej gruczołki wydzielające sok słodki w kwiatach; postać ich, wymiary i budowa jest rozmaita; tworzą już to zagłębienie, już organ liściasty, poduszeczkowaty, rynienkowaty. **M.** zostają w ścisłym związku ze sprawą przenoszenia pyłku czyli zapładniania.

Miodoborskie góry, pasmo wzgórz w gub. Podolskiej, nad brzegami rz. Smotryczy, idące w kierunku wsch.-południ. od źródeł Bohu i Bożka, aż do Kamieńca podolskiego i Dniestru, roztaczające w wielu miejscach urocze widoki.

Miodojad (*Meliphaga*), rodzaj ptaków wróblowatych z grupy szczupłodziobych (*tenuirostres*), mających dziób mierny, szczupły na końcu, u nóg palce w nasadzie zrosłe. Mieści się tu około 100 gatunków drobnych i ozdobnych ptaków, żywiących się nektarem kwiatowym na wyspach Australazji i oceanu Indyjskiego. Do tejże rodziny należy **M.** *nowozelandzki* (*kaznodzieja, poe, tui, Prosthemadera Novae Seelandiae*), 30 cm. długi, stalowo-zielony, bardzo ozdobny, zaleca się pięknym śpiewem i zdolnością naśladownictwa.

Miodowa rosa (*Melligo, Ros mellis*), ciecz kleista, cukrowata, zbierająca się niekiedy na liściach roślin w postaci powłoki lub kropel. Najczęściej rozwija się podczas miesięcy letnich na roślinach drzewnych i ma być wydzieliną mszyc, które żyją na dolnej powierzchni liści i wysysają

ich sok, który po strawieniu kroplami wydzielają. **M.** rosa jest szkodliwą głównie stąd, że zarodniki grzybów przyczepiają się do niej i rozwijają. Por. Büsgen „Der Honigtau“ (1891).

Miodowa trawa, ob. Miątwa.

Miodowiec *(Mellit)*, minerał z rzędu soli z kwasami organicznemi, znajduje się jak bursztyn w pokładach lignitów i przedstawia się w postaci kryształów ośmiościennych o podstawie kwadratowej, przeświecających, żywicznych, żółtawo-czerwonych; c. wł. 1,58, twardość 2,5, pod dmuchawką płonie. Jest to sól glinkowa kwasu miodowcowego, zawierająca 38% wody. Znajduje się w Bawarji i Czechach. *Kwas miodowcowy (melitowy)*, $C_{12}H_6O_{12}$, zbliżony jest, co do składu. do kwasu szczawiowego i krokonowego, jest bardzo trwały, rozkłada się dopiero przy 300°, w wodzie się rozpuszcza; otrzymuje się z miodowca.

Miodowiód *(Indicator)*, rodzaj ptaków z rzędu łażących, z rodziny kukułek, obejmujący 8 gatunków, mieszkających w Afryce płd. i na wyspach oceanu -Indyjskiego; są one drobne, szaro ubarwione, obyczajami do kukułek podobne, bo nawet wychowanie dzieci swoich innym powierzają ptakom, lecz dzieci wykarmione, które już mogą gniazdo opuścić, zwabiają do siebie, i do następnej wiosny w stadkach rodzinnych przebywają. Żywią się owadami i miodem pszczół dzikich, tak, że naprowadzają Hotentotów do dziupel, przez pszczoły zajętych. Hotentoci też ptaka tego bardzo szanują i pozostawiają mu część znalezionego miodu.

Miodownik, *miodnik, matecznik (Melittis)*, rodzaj roślin z rodziny wargowatych, cechujący się szerokim kielichem, koroną o płaskiej wardze górnej, a dolnej karbowanej, i pylnikami ustawionymi w krzyż; najwięcej znany gatunek jest **M.** *mellisophylum*, ziele trwałe, dochodzące 0,5 — 1 m., w lasach Europy umiarkowanej i płd. Liście ma sercowato-jajowate, karbowano-piłkowane, szorstkie, do melisowych nawet w zapachu podobne. Kwiaty piękne, duże, o średniej klapce dolnej wargi purpurowej. Ziele **M.** używane było w medycynie jako mocz pędzące.

Miodowy cukier, toż co gronowy cukier.

Miodunka, synonim czerwieńca (ob Anchusa), koniczyny łąkowej i płucnika (ob.).

Mioduszewski Jan, malarz, z prac jego celniejsze są: „Powódź,“ „Krakowiak“ i in.

Mioduszewski Michał, misjonarz, * 1787 r. † 1868 w Krakowie, od r. 1820 profesor seminarjum krakowskiego. Wydał: „Śpiewnik kościelny“ (1834) i „Pastorałki“ (1843).

Mionnet Teodor Edme, * 1770 r. w Paryżu, † 1842 tamże, jeden z najznakomitszych numizmatyków; wydał bardzo ważne dla nauki dzieło: „Description des médailles grecques et romaines“ z suplementami (Paryż, 1806 — 37, t. 16). Oprócz tego zasługują jeszcze na wzmiankę: „De la rareté et du prix des médailles romaines“ (3 wyd., 2. t., Paryż 1847) i „Atlas de géographie numismatique“ (Paryż, 1838).

Miorsz, ob. Mirżwa.

Miory, miasteczko w dawnem województwie Smoleńskiem, o 7 mil od Dzisny położone, starodawne dziedzictwo Światopełków-Mirskich.

Miozyna *(myozyna)*, substancja białkowata, znajdująca się w martwych mięśniach, z których daje się wydzielić jako substancja bezbarwna, włóknista. Działaniem pepsyny przechodzi w pepton. W mięśniach żywych nie znajduje się, a wydzielając się jako skrzep galaretowaty, sprowadza ich stężenie pośmiertne.

Miot de Melito Andrzej Franciszek, hr., francuski mąż stanu, * 1762, † 1841. W r. 1806 był ministrem Józefa Bonapartego w Neapolu, 1808 w Hiszpanji. Napisał: „Mémoires du comte **M.**“ (1866—67, t. 2).

Miód (łac. *mel)*, sok słodki zbierany z kwiatów przez pszczoły, w ich organizmie częściowe przerabiany, w skutek pewnego rodzaju wymiotów wydawany na zewnątrz i składany w komórkach ula. W ogólności odróżniają się trzy gatunki **M.**; najprzedniejszą jest *patoka*; wyciekająca dobrowolnie z plastrów, po otwarciu komórek nożem; **M.** *prasowany* otrzymuje się przez wyciskanie plastrów po ich ociekniętiu; nakoniec gatunek najpośledniejszy, **M.** *zwykły*, otrzymuje się przez ogrzewanie w wodzie wytłoczyn od poprzedzającego gatunku zostających, przyczem wosk się topi i z powierzchni płynu zebranym być może, **M.** zaś w wodzie się rozpuszcza. Korzystniej wydziela się **M.** za pomocą machiny odśrodkowej, przyczem komórki zostają zachowane. Stosownie do czasu zbierania, **M.** bywa wiosennym, letnim lub zimowym; barwa jego, woń i smak zależą od pożywienia pszczół; pod tym względem najsłynniejszym jest *lipiec*, t. j. **M.** zbierany z kwiatów lipowych. **M.** zbierany z roślin trujących ma być niebezpiecznym dla zdrowia (ob. Delibal). **M.** jest cieczą żółtawą lub brunatną, gęstszą od syropu, po pewnym czasie krzepnie w masę krystaliczną. Zawiera kilka rodzajów cukru, głównie glukozę i lewulozę, dalej kwas mleczny i kilka innych kwasów organicznych, materję śluzową, barwnik, substancje aromatyczne i nieco wosku. W świetle krystalizuje z **M.** glukoza, i dlatego zapewne pszczoły pilnie baczą na niedopuszczanie światła do ula. Dla celów lekarskich i innych **M.** winien być oczyszczony od części śluzowatych; daje wtedy **M.** *oczyszczony (Mel despuratum*, **M.** *despumatum)*. Z wodą **M.** miesza się we wszystkich stosunkach, w alkoholu nie rozpuszcza się w zupełności; c. wł.=1,415—1,440. Z zafałszowań **M.** najpospolitsze jest mąką i cukrem mączkowym. **M.** używa się w piernikarstwie, niegdyś zastępował miejsce cukru, w aptekach używa się jako przyprawa do wielu lekarstw i dotąd stanowi dosyć ważny przedmiot handlu. Każda mieszanina **M.** z wodą ulegać może fermentacji alkoholowej,

następnie octowej; **M.** rozpuszczony w wodzie i wygotowany, z dodatkiem chmielu, kardamonu i innych korzeni, następnie sfermentowany, wydaje przeto napój alkoholowy, zwany także **M.**, a który używa się powszechnie w krajach, gdzie już wino nie dojrzewa. **M.** pitny ma z początku smak **M.** zwyczajnego, następnie przybiera smak madery. **M.** był jednym z najdawniejszych pokarmów człowieka i najdawniejsze już źródła często o nim wspominają, a Grecy i Rzymianie znali **M.** pitny. Z wybornego **M.** słynęły w starożytności góry Hymeta w Atyce, Hybla w Sycylji i Ida na Krecie; obecnie wszystkie niemal kraje mniej lub więcej dostarczają **M.** Por. Pauly „Der Honig und seine praktische Anwendung" (1890).

Mi-partitum, nazwa dwubortnych kostiumów z X—XV wieku, w którym każda połowa odzieży była innego koloru.

Miquel Fryderyk Antoni Wilhelm, botanik, * 1811 w Neuenhaus w Hanowerskiem, † 1871 r. w Utrechcie; studjował medycynę w Gröningen, 1833 r. został lekarzem szpitalnym w Amsterdamie, wkrótce jednak porzucił medycynę i wyłącznie poświęcił się botanice. 1835 został lekarzem botaniki w Roterdamie, 1846 r. profesorem w Amsterdamie, 1859 w Utrechcie, w końcu 1862 dyrektorem zbiorów botanicznych w Lejdzie. Wydał: „Genera Cactearum" (1839); „Monographia Cycadearum" (1842); „Systema Piperacearum" (1843—44); „Analecta botanica inedita" (3 t., 1850—52); „Flora Indiae Batavae" (3 t., 1855—59); „Sumatra, seine Pflanzenwelt und deren Erzeugnisse" (1862); „Prolusio florae japonicae" (1865—67); „De Palmis Archipelagi indici" (1868); „Illustrations de la flore de l'Archipel indien" (1870) i w in.

Miquel Jan, polityk niemiecki, * 1829, pochodził z rodziny emigrantów francuskich, kształcił się w Heidelbergu i Getyndze, następnie poświęcił się adwokaturze. W r. 1848 należał do partji radykalnej. W r. 1869 wybrany do drugiej izby hanowerskiej, zasłynął jako mówca i znawca stosunków finansowych; w 1865 został burmistrzem w Osnabrück, 1867 r. posłem do sejmu pruskiego i parlamentu niemieckiego, gdzie wyróżnił się wymową, ale skłaniał się do stronnictwa konserwatywnego. W 1870 osiadł w Berlinie i został doradcą prawnym w zarządzie Towarzystwa Dyskontowego, z którego to stanowiska ustąpił 1873 r. W roku 1876 mianowany nadburmistrzem m. Osnabrück, 1879 przeszedł na takież stanowisko do Frankfurtu n. **M.** Jest nadto członkiem izby panów i rady państwa. W 1876 złożył mandat do parlamentu, wybrany znowu w 1887, stanął razem z Benningsenem na czele stronnictwa narodowo-liberalnego, w czerwcu 1890 został ministrem finansów i wiceprezesem ministerjum pruskiego. Przeprowadził 1890—91 podatek dochodowy. Był uprzedzony bardzo źle względem Polaków w Poznańskiem. W maju 1901 r., naraziwszy się swoją dwulicowością wszystkim stronnictwom i straciwszy wpływ moralny, podał się do dymisji.

Miquelon, francuska wyspa w zatoce Wawrzyńca na południe od Newfundland położona, ma 260 klm. kw. i około 1,000 miesz., trudniących się przeważnie rybołówstwem; połów stokfiszów.

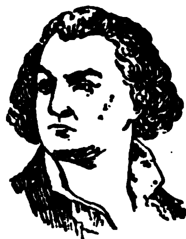
Mir, nazwa gminy wiejskiej w Rosji, a zarazem nazwa wspólnej własności ziemskiej gminy.

Mir, miasteczko w gub. Mińskiej, o 4 mile od Nieświeża, osada starożytna, miało w XVI w. wspaniały warowny zamek, wystawiony przez Jerzego Illinicza, marszałka litewskiego, ówczesnego właściciela tej posiadłości, którego syn, umierając bezdzietnie, całe mienie zapisał 1568 r. pokrewnemu swemu, Mikołajowi Krzysztofowi Radziwiłłowi, zwanemu Sierotką. Odtąd **M.** wszedł do składu dóbr Radziwiłłowskich, linji nieświeskiej, która z tego tytułu pisała się także hr. na Mirze. Miasto to, uposażone i ozdobione przez nowych dziedziców, słynęło niegdyś ze swych jarmarków na konie i z Cyganów, którzy tu w znacznej liczbie stale osiedli i zostawali pod rządcą czyli starszym, również Cyganem. Dzisiaj niema ich tu ani śladu. **M.** nie odznacza się żadnemi celniejszemi budowlami, jedyną ozdobą jego są ruiny wspaniałego niegdyś zamku, który jeszcze w r. 1792 był mieszkalnym. Ludność tutejsza, składająca się przeważnie z żydów, w mniejszej liczbie z chrześcijan i kilkunastu rodzin tatarskich, zamieszkuje w 400 domkach. Żydzi trudnią się drobnym handlem, chrześcijanie rolnictwem, Tatarzy mają swego mułłę i mały drewniany meczet, zajmują się wyprawianiem skór, furmanką i uprawą gruntów.

Mir Bog, pseudonim Mścisława Godlewskiego.

Mira, gumożywica, ob. Mirra.

Mira (łac. *cudowna)*, gwiazda zmienna w gwiazdozbiorze Wieloryba (ob.).

Mirabeau Wiktor.

Mirabeau Wiktor *Riquetti* margr. de, ekonomista francuski, * 1715 r. w Perthuis (w Prowancji), † 1789 r. Początkowo służył w wojsku, następnie oddał się z zamiłowaniem studjom ekonomicznym i ulepszeniu gospodarstwa w swych dobrach. **M.** należał do szkoły tak zwanych *ekonomistów*, których został głową po śmierci dr. Quesnoy. Z prac jego oprócz najważniejszego „Ami des hommes" (5 t., Par., 1775), przytaczamy: „Mémoires sur les états provinciaux" (1775); „Théorie de l'impôt" (1760), za które wtrącony był do więzienia; „Lettres sur le commerce des grains" (1770); „Lettres sur la législation" (1775) i t. d. Był to człowiek nieukróconej dumy, wielkiej próżności i charakteru dzikiego i despotycznego.

Mirabeau Gabrjel Honorjusz *Riquetti* hr. de, słynny mówca francuski, syn poprzedniego, * ro-

Mirabeau Gabrjel.

ku 1749 w zamku Bignon (depart. Loiret), † 1791 r. w Paryżu, posiadał obok atletycznej budowy ciała i temperamentu ognistego nadzwyczajne zdolności umysłu, a szybkim niespodziewanie ich rozwojem ściągnął na siebie nienawiść tyrańskiego ojca. Młodość spędził nader burzliwie. Mając lat 16, wstąpił do wojska, ale z powodu, wyuzdanego życia 6 miesięcy więziony był przez ojca 1767 r. na wyspie Ré. Opuściwszy służbę wojskową, osiadł na wsi, poślubił 1772 r. córkę bogatego margr. de Marignanc, od którego szczupłą jednak pobierał pensję. Oskarżony przez ojca o marnotrawstwo i rozrzutność, tak z tego powodu jako też z przyczyny stosunków miłosnych z piękną Zofją Raffey, młodą małżonką 80-letniego margr. de Monnier, kilkakrotnie na żądanie ojca był więziony; ściągnął na się za jego staraniem 16 *lettres de cachet*, skazany był na śmierć i w końcu musiał z kraju uciekać. Za staraniem rodzica wydany 1777 r. przez rząd holenderski wraz z Zofją, osadzony został w Vincennes, a ciężarna jego kochanka w klasztorze w Gien. W więzieniu zajmując się naukami, napisał oprócz „Essai sur les lettres de cachet et les prisons d'état“ (2 t., Hamburg, 1782), cały szereg wszetecznych romansów. Z Zofją utrzymywał korespondencję, którą p. t.: „Lettres originales de M., écrites du donjon de Vincennes“ wydał Manuel (4 t., Paryż, 1792 r., nowe wyd., 1820). Uwolniony 1780, utrzymywał się z prac literackich, zerwał z Zofją, która go zdradziła, i połączył się już na zawsze z Holenderką Nehrą; 1784 udał się do Anglji i tu wydał „Considérations sur l'ordre de Cincinnatus,“ które wielkie w Ameryce półn. wywarły wrażenie. Za powrotem do Paryża wysłany został w misji do Prus, ale już po 6-miesięcznym pobycie musiał opuścić Berlin. Ze zgromadzonych tamże materjałów ogłosił dzieło: „De la monarchie prussienne sous Fréderick-le Grand“ (4 t., Paryż, 8 t., Londyn, 1788). Występując nadzwyczaj gwałtownie przeciw administracji finansowej Colonne'a, a nawet i Neckera, wydał mnóstwo broszur, palonych przez kata. Obrany przez szlachtę prowansalską, wybrany został do stanów generalnych jako reprezentant stanu trzeciego i wystąpił energicznie w sprawie ludu, a swą nieprzepartą djalektyką i ognistą wymową owładnął umysłami wszystkich, zmusił dwór do zwołania zgromadzenia narodowego, pracował nad zwalczeniem despotyzmu i przywilejów i nad przywróceniem monarchji konstytucyjnej. Trzymając się wytrwale swych zasad, z rozwojem prądu rewolucyjnego zobaczył się w zgromadzeniu osamotnionym i opuszczonym przez wszystkie stronnictwa. Dwór wreszcie, ciężką zmuszony potrzebą, zbliżył się do M. i chciał go postawić na czele ministerjum, ale zgromadzenie tego nie dopuściło, a M. utracił popularność. Mimo to po widzeniu się z królową otrzymał znaczne sumy od dworu i pracował na pojednaniem monarchji z rewolucją. W grudniu 1790 r. został prezesem klubu Jakóbinów, a w lutym 1791 prezesem zgromadzenia narodowego i odzyskiwał już dawną popularność, gdy po kilku dniach choroby zabrała go śmierć w kwietniu 1791 r. Francja straciła w M., mimo wad i błędów jego, jednego z najznakomitszych mężów. Najsłynniejsze mowy M. są w kwestjach bankructwa, konstytucji cywilnej duchowieństwa i dóbr kościelnych. Pierwsze dokładne wydanie pism M., opatrzone biografją, sporządził Mérilhou (9 t., Paryż, 1825—27). Skrzętnie zebrane wiadomości o życiu M. podał naturalny syn jego Łukasz Montigny w „Mémoires biographiques litéraires et politiques de M.“ (2 wyd., 8 t., Paryż, 1841). Por. Pipitz „Mirabeau. Eine Lebensgeschichte“ (2 t., Lipsk, 1850); Vermorel „M., sa vie, ses opinions et ses discours“ (t. 1—5, Paryż, 1864—66); Reynald „M. et la Constituante“ (1872); Lomenie „Mirabeau“ (Paryż, 1873); Lewitz „Mirabeau's Jugendleben“ (Wrocław, 1852); Aulard „L'éloquence parlementaire pendant la révolution française“ (1882); Mezières „Vie de M.“ (1891); Juber „La France sous Louis XVI“ (1893).

Mirabeau Bonifacy Ludwik *Riquetti* wicehr. de, młodszy brat poprzedniego, * 1754 w Bignon, † 1792 we Freiburgu w Bryzgowji. Za powrotem z Ameryki, gdzie walczył w wojnie o niepodległość, dowodził pułkiem dragonów. W zgromadzeniu narodowem występował jako gwałtowny arystokrata. Zmuszony następnie do opuszczenia kraju, dowodził legjonem emigrantów, znanym pod imieniem *Hussards de la mort*.

Mirabeau Maria de Gonneville hrabina de, literatka francuska, * 1829, była współpracowniczką pisma „La Mode,“ w którem drukowała pierwszą swoją powieść: „Marguerite d'Evigny“ do *Figara* pisywała kroniki pod pseudonimem vicomte de Flagy, a artykuły w „Vie parisienne“ podpisywała pseudonimem: Chut, Zut i Nick. Główne prace M. są: „Les Jeunes Filles pauvres“ (1863); „L'Histoire de deux héritières“ (1864); „Les Veillées normandes“ (1867); „Hélène de Gardannes“ (1868); „Le baron d'Aché“ (1869); „L'Eté de la Saint-Martin“ (1873); „Le Maréchal Bazaine“ (1874); „Jane et Germaine“ (1875); „Shocking“ (1879); „Péchés mignons“ (1881); „L'Impératrice Wanda“ (1884); „Hors du monde“ (1885) i in. M. wydała prace swego wuja M. de Bacourt „Souvenirs d'un diplomate“ i „Lettres du roi Louis-Philippe, de Mme Adelaide et du prince de Talleyrand.“ Hrabina M. jest matką powieściopisarki hr. Martel, która podpisuje się pseudonimem *Gyp*.

Mirabele, ob. Śliwa.

Mirabile dictu (łac.), rzecz dziwna, trudna do powiedzenia.

Mirabilis *(Roxciemla, Dziwacznica)*, rodzaj roślin z rodziny noenicowatych *(Nyctagineae)*, obejmujący zioła trwałe w krajach gorących, o korzeniach mięsistych, gałęziach widlastych i kwiatach pojedyńczo-rozmieszczonych, które w dzień są zamknięte, a w nocy się otwierają. **M.** *longiflora*, 60—120 cm. wysoka, o kwiatach długo-rurkowatych, omszonych, w otworze purpurowych, wieczorem bardzo wonnych, rośnie dziko w Meksyku. Z niej ma pochodzić *rodix matalista*, sprowadzany jako środek rozwalniający. **M.** *jalapa*, o kwiatach pięknych, różowych lub białych, bezwonnych. Korzeń, *fałszywa jalapa*, ma własności podobne, jak i jalapa (ob.) prawdziwa, i był z nią mieszany. Nasiona zawierają delikatną mąkę, używaną na puder. Ten i inne gatunki hodują się jako ozdobne.

Mirach, gwiazda, ob. Andromeda.

Mirachowskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Pomorskiem, powiecie Mirachowskim. Podług lustracji z r. 1664, zaliczały się do niego wsie: Mirachowo, Miechucin, Garcz, Łapalice, Stajwiszewo, Sionowo, czyli Ottenów, Gawidlino, Mitoszewska Huta, Strzepcz, Kamienica, Liśniewo, Załakowo, Moisz, Pomięcino, Linia, Mitoszewo, Tłuczewo, 10 folwarków, 5 hut i 1 smolnik. W r. 1771 posiadał je Ignacy Przebendowski wraz z żoną, Felicją z Wielopolskich, którzy z niego opłacali kwarty złp. 6,484 gr. 14, a hyberny złp. 1,287 gr. 2. Przy pierwszym podziale kraju dnia 13 września 1772 całe województwo Pomorskie, wyjąwszy Gdańska, przeszło pod panowanie Pruskie.

Miramar, piękny cesarski pałac pod Tryjestem, nad brzegiem morza, przy kolei Grignano, wzniesiony przez arcyksięcia Maksymiljana, cesarza meksykańskiego, ze wspaniałym parkiem.

Miramon Miguel, b. prezydent rzeczypospolitej Meksykańskiej, następnie generał w służbie cesarza Maksymiljana, * 1831 r. w Meksyku z rodziny pochodzenia francuskiego; po ukończeniu szkoły wojskowej, walczył przeciwko Stanom Zjednoczonym, poczem przyczynił się do stłumienia rokoszu wybuchłego przeciwko prezydentowi Zualaga. Wybrany 1858 r. na prezydenta, przyjął ten urząd po dłuższem wahaniu się; wszelkie jednak usiłowania zdobycia Veracruz, w którem objął siedlisko Juarez, uznany za prezydenta przez St. Zjednoczone, okazały się marne. Rozbity następnie przez Juareza pod Salamanką i Lagos, wrócił do Meksyku i usunął się z prezydentury. W kilka jednak dni wybrany powtórnie, na głowę rozbity został w grudniu 1860 pod San Miguelitha, poczem zmuszonym był schronić się do Europy. Po zajęciu Meksyku 1863 przez marszałka Foreya, mianowanym został **M.** naczelnym wodzem wojska meksykańskiego. W walce przeciwko Juarezowi rozbity przez Escoleda pod San Jacinto, zmuszony był schronić się do Queretara, gdzie 19 czerwca 1867 wraz z cesarzem Maksymiljanem i gen. Mejia został rozstrzelany. Por. „Le general Miquel Miramon. Notes sur l'histoire du Mexique" (Paryż, 1886).

Miranda Franciszek, generał francuski, * 1750 w Caracas. Jako oficer wojsk prowincji Guatemala, z powodu udziału w spisku, mającym na celu wyswobodzenie ojczyzny z pod władzy hiszpańskiej, musiał opuścić kraj rodzinny, i naprzód w Rosji, a potem we Francji pracował nad uwolnieniem Ameryki południowej. Po wybuchu rewolucji wszedł jako generał dywizji do służby francuskiej i brał udział w kampanjach 1792 i 1793 r. Po upadku Żyrondystów z powodu ścisłych stosunków z gener. Dumouriez obwiniony o zdradę, uniewinnił się wprawdzie, ale występując nieprzyjaźnie przeciw rewolucji, został z kraju wygnany. Przebywał czas jakiś w Anglji, a następnie udał się do Ameryki południowej, gdzie w r. 1811 na czele oddziałów powstańczych, wspierany przez Anglję i Zjednoczone Stany Ameryki północnej, próbował ugruntować rzeczpospolitą Caracas. Jednakże w r. 1812 popadł w ręce Hiszpanów i † roku 1816 w więzieniu w Kadyksie.

Mirandola, miasto okręgowe we włoskiej prow. Modena nad rz. Burana, ma 4,000 m., jest rezydencją biskupa. Niegdyś było stolicą hrabstwa t. n., które w r. 1619, zamienione na księstwo, przeszło 1710 w posiadanie Modeny. Tu w 1510 r. papież Juljusz II w pełnem uzbrojeniu wjeżdżał przez wyłom w murach zdobytego przez siebie miasta.

Mirat (Meerut), prowincja w angielskich Indjach północno-zachodnich, obejmująca 29,315 klm. kw. (532 mil kw.) przestrzeni i licząca 5,141,357 miesz., położona pomiędzy rz. Gangesem i Dzamną. Stanowi najurodzajniejszą i najwięcej zaludnioną część państwa. Gł. m. t. n. liczy 61,000 miesz.

Miraż, ob. Mamidło.

Mirbach, herb: W polu czarnem i u szczytu — srebrne rogi jelenie z częścią czaszki. Labry czarno-srebrne.

Mirbach.

Mirbach Emeryk Zygmunt, Kurlandczyk, żyjący w połowie XVIII w., radca ziemiański okr. Piltyńskiego, wydał ważne dzieło p. t. „Das königlich Piltensche Kreises Gesetze und Statuta" (Mitawa, 1770).

Mirbach Otto, historyk Kurlandji, wydał: „Briefe aus und nach Kurland während der Regierungsjahre des Herzogs Jakob, mit Rückblick in die Vorzeit" (2 t., Mitawa, 1844).

Mirbach Juljusz Ulrich Gotlob Emerich, hr., polityk niemiecki, * 1839, służył wojskowo. W r. 1874 wybrany do pruskiej izby Panów. 1878—81 i 1886 do sejmu rzeszy niemieckiej. Należy do partji konserwatywnej.

Mirbanowy olejek, ob. Nitrobenzol.

Mirbeau Oktawjan, powieściopisarz francuski, * 1850 w Trévières (Calvados), współpracownik *Gaulois* i *Figara*, w którym wystąpił przeciw aktorom i z tego powodu wywołał liczne i gorące polemiki. Wtedy **M.** próbował założyć dziennik niezależny p. t. *Paris-Midi* i *Les Grimaces*, w którym występował jako antirepublikanin, wskutek czego miał pojedynek z deputowanym p. Etienne i został ranny. **M.** napisał: „Le Comédien" (1882); „Le Salon de 1885" (1885); „Lettres de ma Chaumière" (1886); „Le Calvaire" (1886); „L'Abbé Jules" (1888); „La Famille Carmettes" (1888); „Sébastien Roch" (1890); „Contes de la Chaumière" (1894), „Journal d'une femme de chambre". **M.** zaślubił panią Alicję Regnault, byłą aktorkę z Palais-Royal, która pomieszczała artykuły w *Gaulois* pod pseudonimem „Mitaine de soie" i napisała kilka powieści, z których główna „Mademoiselle Pomme" (1890).

Mirbel Karol Franciszek Brisseau, botanik, zajmował się pierwotnie malarstwem, potem botaniką, 1808 został profesorem w uniwersytecie, 1829 w muzeum historji naturalnej. Ogłosił „Histoire naturelle des végetaux" (15 t., Paryż, 1802—26).—Jego żona, *Ludwika Aimée Zoé* **M.**, z domu *Rue*, * 1796 w Cherbourgu, † 1849, była biegłą minjaturzystką; z licznych jej portretów wiele należy do najlepszych utworów malarstwa minjaturowego.

Mirecka Marja, ob. Szeliga.

Mirecki v. *Szeliga* odm., herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem czerwonem, nad półksiężycem złotym—krzyż złoty; w lewem błękitnem, pod trzema 6-promiennemi gwiazdami złotemi, na trzech zielonych pagórkach—lew złoty wspięty. U szczytu pół takiegoż lwa.

Mirecki.

Mirecki Florjan, akademik krakowski w końcu XVI i na początku XVII wieku, wydał ważne do dziejów cywilizacji w Polsce dziełko: „Jonathas zmartwychwstał, który zetkawszy się z Pielgrzymem katolickim rozmawia i nowiny powiada" (Kraków, 1609).

Mirecki Rajmund, Pijar, żyjący w XVIII w., wydał żywoty: „Św. Wojciecha, arcybiskupa gnieźnieńskiego"; „Św. Bogumiła" tudzież „Wawrzyńca Gembickiego" i „Macieja Łubieńskiego", wierszem skreślone (Kraków, 1765).

Mirecki Franciszek, muzyk i nauczyciel śpiewu, * 1791 w Krakowie, † tamże 1862. W 1814 udał się do Wiednia, gdzie pobierając lekcje na fortepjanie od Hummla, był sekretarzem u Maksym. hr. Ossolińskiego do 1817; następnie udał się do Wenecji i Medjolanu, a stąd do Paryża. W 1822 wróciwszy do Medjolanu, napisał muzykę do baletów: „Octavia", „Zamek Kenilworcski" i „Bachanalje przerwane". Później został w Genui dyrektorem orkiestry, skąd przesłał scenie warszawskiej operę „Cygani" i gdzie napisał operę „Evandro i Pergamo". W Lizbonie 1825 przedstawił swą operę „I due Forzati". W 1838 wezwany przez senat, przybył do Krakowa na posadę nauczyciela przy nowo otworzonej tam szkole śpiewu. Oprócz wielu innych dzieł napisał 1845 operę do słów Fredry „Nocleg w Apeninach".—Życiorys w *Tyg. Ilustr.* (1862, № 169).

Mirecki Kazimierz, malarz, * 1836. Wykonał wiele obrazów rodzajowo-historycznych, z których główne: „Koncert na dworze Zygmunta Starego"; „Epizod z oblężenia Lwowa za Jana Kazimierza"; „Pod Twoją obronę"; „Kokietka"; „Śmierć Horeszki z Pana Tadeusza"; wizerunki świętych: „Św. Kazimierz Jagiellończyk" i inne.

Mirecourt, Eugenjusz de, właściwie zaś Karol Jan Chrzciciel *Jaquot*, literat francuski, * 1812 w Mirecourt (depart. Vosges), † 1880 na wyspie Haiti, dokąd się udał w misji religijnej. Przeznaczony wbrew swemu powołaniu na księdza, opuścił seminarjum, przybył 1833 do Paryża i poświęcił się literaturze. Początkowo żadnego nie miał powodzenia. Nie zrażając się jednak przeciwnościami, pracował wytrwale. Powszechną uwagę dopiero zwrócił na się i wielkiej narobił wrzawy książką: „Fabrique de romans; maison Alexandre Dumas et compagnie" (1845), w której wykrył nazwiska nieznanych spółpracowników Dumasa i okazał, że tenże nazwiskiem swem opatrywał mnóstwo dzieł nie swego pióra. Musiał odsiadywać za to 6-miesięczne więzienie. Po wyjściu z aresztu dał na scenę wespół z Mark. Fournier dramat „Dame de Tencin", który dobrego doznał przyjęcia. Później wydawał na żądanie jednego z nakładców „Galerie des Contemporains" (100 t., 1854—1859). Publikacją tą, ze wszech miar skandaliczną, obejmującą szereg biografji nowszych, oburzył na się całą prasę, a osiągnięte z wydawnictwa zyski w znacznej części musiał obrócić na płacenie licznych grzywien, na które był za potwarze skazywany. Następnie usunął się do klasztoru. Oprócz tego ogłosił pewną liczbę romansów, jak: „La fille de Cromwell" (1848); „Echec et mat" (1849); „La dernière marquise" (1853); „Les libertins" (1854); „Vrais misérables" (1862); „Les confessions de Marion de Lorme" (1848, t. 4); „Les mémoires de Ninon de Lenclos" (1852); „La bourse, son abus et ses mystères" (1858); „Lettres à Mr. Proudhon" (1858); „Avant pendant, et après la Terreur" (1865, t. 3);

Mirès Juljusz, słynny bankier francuski, * 1809 w Bordeaux, † 1871; przybywszy w 1842 do Paryża, został agentem giełdowym, około 1849 nabył dziennik *Pays* i pośredniczył w sprzedaży dziennika *Presse* Millaudowi. W r. 1856 zawarł z rządem papieskim układ o budowę dróg żelaznych, w 1857 r. podjął się znegocjować pożyczkę hiszpańską 300 miljonów realów i ustalił hiszp. crédit mobilier. W grudniu 1860 r. porozumiał się również z Portą Otomańską względem zaciąg-

nięcia pożyczki rządowej. W końcu roku 1861 zawikłany w skandaliczny proces, został 1862 r. uniewinniony. Z pomiędzy ogłoszonych przezeń broszur wymieniamy: „Aperçu financier“ (Paryż, 1868).

Mirgorod, m. pow. gub. Półtawskiej, nad rz. Chorolem; ma 10,023 miesz. (1897).—*Mirgorodzki powiat* obejmuje 2,337 w. kw. powierzchni równej, tylko w południowo-wschodniej części wzgórkowatej; grunt wogóle urodzajny. Ludność wynosi 159,161 głów, zajmujących się rolnictwem i hodowlą bydła, w części garncarstwem.

Miriam, pseudonim poety Zenona Przesmyckiego (ob.).

Miribel Marja Franciszek Józef de, generał francuski, * 1831 w Montbonnet (Isère), kształcił się w szkole politechnicznej w Paryżu, następnie w Metz, 1855 brał udział w szturmie Sewastopola 1859 odbył kampanję włoską i mianowany był kapitanem w pułku artylerji. W 1862 wraz z ekspedycyjnym korpusem wysłany był do Meksyku w 1865 powrócił do Francji, 1867 został szefem szwadronu i członkiem międzynarodowej komisji w Petersburgu, wyznaczonej do uregulowania kwestji pocisków wybuchowych. We wrześniu 1870 mianowany komendantem artylerji w jednej z dywizji armji paryskiej, odznaczył się w bitwach pod Champigny i Buzenwalle. W walce z Komuną dowodził jako pułkownik w korpusie artylerji. Po ukończonej wojnie został dowódcą 8 pułku artylerji, 1875 mianowany generałem i dowódcą brygady piechoty, 1877 szefem sztabu generalnego, w 1879 komendantem 5 korpusu artylerji. Po upadku gabinetu Gambetty pozostawał bez stanowiska, gdyż nie dowierzano jego przekonaniom republikańskim. W 1888 został komendantem 6 korpusu i członkiem najwyższej rady wojennej. **M.** uchodzi za jednego z najzdolniejszych generałów, powołanego w przyszłej wojnie do roli ważnej.

Mirja, *myria,* w wyrazach złożonych oznacza 10,000; *mirjametr*=10,000 metrów=10 kilometrów.

Mirjada, ob. Myrjada.

Mirjam, imię hebrajski, to samo co Marja.

Mirjorama, rodzaj kalejdoskopu (ob.), w którym zamist świecidełek znajdują się skrawki krajobrazów, tak, że części te składają się w coraz inne krajobrazy. **M.** zbudowany został przez Bresa w Paryżu, udoskonalony przez Clarka w Londynie.

Mirmidonowie, plemię zamieszkałe we Ftyjotydzie w Tesalji, które pod dowództwem Achillesa walczyło w wojnie trojańskiej. Nazwa jego ma pochodzić od *Myrmidona,* syna Zeusa, a jednego z przodków Achillesa. Według innych podań, **M.** mieli powstać z mrówek.

Mirobalany, ob. Emblica i Terminalia.

Mirochowskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Mińskiem, powiecie Rzeczyckim. Podług metryk litewskich, obejmowało dobra Mirochoszcz i Jeziory i dlatego przezywane było także starostwem jeziorskiem, które od początku XVII w. posiadali kolejno: Jezierscy, Szabłowscy, Słotkiewiczowie, Kiełczewscy, Pleskaczewscy, Mołodkowiczowie, Sołłohubowie, Wołkowyscy, Chlebiccy, Józefowiczowie. Wreszcie z mocy przywileju króla Poniatowskiego z d. 22 listopada r. 1768 dzierżył je Antoni Mołodkiewicz, opłacając z niego kwarty 619 gr. 3. Od dnia 16 września 1773 przeszło pod panowanie Rosyjskie.

Miron, *Myron,* jeden z najznakomitszych przedstawicieli starszej szkoły rzeźbiarstwa, * w Eleuterai w Atyce, kształcił się u Argiwczyka Ageladasa. Jego wyłącznie prawie śpiżowe posągi, wydstawiające bogów, herosów, atletów i zwierzęta, rozrzucone były po całej Grecji. Szczególną cieszyły się sławą dwa jego utwory: „Krowa“ i statua szybkobiegacza „Ladasa“ i atlety „Diskobola“. Postacie swoje z taką wykonywał wiernością i naturalnością, że zdawało się, jakoby rzeczywiste tryskało z nich życie.

Miron Aleks., pseudonim Aleksandra Michaux.

Mironowy kwas, kwas organiczny, zawarty w nasionach gorczycy czarnej, jako mironjan potasu; tworzy drobne kryształki bezbarwne, smaku gorzkiego, w wodzie łatwo rozpuszczalne; pod wpływem *mirozyny,* fermentu, zawartego w nasionach gorczycy czarnej i białej, przechodzi w fermentację, skutkiem której wywiązuje się olejek gorczycy (ob. Fermentacja).

Miropole, miasto w gub. Kurskiej, pow. Sudżańskim, nad rz. Psiołą, dopływem Dniepru, liczy 10,896 miesz., ożywiony handel skórami, obuwiem, zbożem i rybami.

Mirowski Jędrzej, fizyk i wierszopis za Zygmunta III. Z dzieł jego wymieniamy: „Theoria ventorum“ (Würzburg, 1596) i poemat o Męce Pańskiej, pod tyt. „Poëma Sacrum“ (Kraków, 1600).

Mirozyna, ob. Mironowy kwas.

Mirra *(Myrrha),* gumożywica, wyciekająca z kory balsamowca (ob. Balsamodendron), woni właściwej balsamicznej i smaku nieco gorzkiego; ogrzewana wyziewa woń bardzo miłą, płonie jasnym płomieniem i pozostawia biały popiół. Pochodziła dawniej z Arabji i Turcji, obecnie głównie z Indji Wsch. W handlu znajduje się jako wyborowa w kawałkach różnej wielkości, tłustych w dotknięciu, przeświecających i czerwonawo-brunatnych, i pośledniejsza *(in sortis),* ciemniejsza. **M.** zawiera 2,5% olejku eterycznego ($C_{10}H_{14}O$), 23—45% żywicy, 40—63% gumy, nieco soli i t. d. U narodów wschodnich była jako kadzidło w wielkiem poszanowaniu, Arabowie żują ją, uważając za lekarstwo; tynktura **M.** używa się przeciw bólowi zębów.

Mirska Marcjanna z Nostyców Jackowskich, księżna, * 1807, † 1853, oprócz przekładów powieści z obcych języków, wydała: „O kobietach“

(Warszawa, 1846); „O mężczyznach" (Warszawa, 1846).

Mirski v. *Białynia* odm., herb. **M. I**: W polu błękitnem, w środku podkowy srebrnej—kółko

Mirski I.

Mirski II.

z półstrzałkiem.—**M. II** (książę): W polu błękitnem, nad podkową—księżyc w pełni, przeszyty strzałą. Nad tarczą—mitra książęca.

Mirski Mikołaj, ks. Światopełk, generał rosyjski, * 1835 w Petersburgu, po ukończeniu korpusu paziów, wstąpił 1853 do pułku erywańskiego, z którym brał udział w walce przeciwko góralom kaukaskim, 1855 odznaczył się w bitwie z Turkami pod Kurjuk-Dara; 1859 mianowany dowódcą bataljonu strzelców, wziął czynny udział w ostatnich walkach z Szamilem; 1865 awansował na generał-majora, został następnie dowódcą brygady gwardji, a 1874 dowódcą 9 dywizji piechoty, na której czele walczył podczas wojny rosyjsko-tureckiej 1877—8 ze zmiennem szczęściem. 4 grudnia 1877 pod Eleną poniósł klęskę od Fuada-Paszy (ob.), w którego ręku zostawił 11 armat, później jednakże przez wzięcie do niewoli całej armji Szybki zatarł początkowe niepowodzenie i z całą słusznością może być zaliczony do liczby tych wodzów rosyjskich, którzy przyczynili się do upadku państwa Osmańskiego. W 1876 został ks. **M.** generał-lejtenantem.

Mirt *(Myrtus)*, rodzaj roślin z rodziny mirtowatych, cechujący się kielichem 5-dzielnym, koroną 5-płatkową, licznemi pręcikami, jagodą 2—3, rzadko 4-komórkową, prawie kulistą, uwieńczoną brzeżkiem kielicha; należą tu

Kwiat rodzaju Melalenca.

krzewy i drzewa korzenne, głównie w Ameryce, o kwiatach czerwonych lub białych, i czarnych lub czerwonych jagodach. **M.** *communis*, w Europie płd., Azji i Afryce, jest to drzewko bardzo miłej powierzchowności, 2—4,5 m. wysokości, gęsto okryte gładkiemi, podłużnemi i połyskującemi listkami, barwy ciemno-zielonej, osadzonemi na krótkich ogonkach; kwiatki drobne, wyrastają od czerwca aż do jesieni; jagódki czarne, wielkości grochu. W cieplarniach hodują go w kilku odmianach, różniących się wielkością i kształtem liści; w niektórych kwiaty są pełne. Owoce zawierają olejek wonny *(myrteum)*, ściągający, który im nadaje smak gorzki, korzenny; z liści i jagód otrzymywano dawnej przez destylację środek kosmetyczny, zwany *wodą anielską*. U Greków **M.** był poświęcony Wenerze, a zwycięzcy, którzy sami krwi nie przelewali, byli wieńczeni **M.** W Biblji jest **M.** symbolem wspaniałości ziemi obiecanej, a dotąd Żydzi ozdabiają nim swe palmy i jabłka rajskie w czasie pewnych uroczystości religijnych; również dotąd przetrwał zwyczaj używania **M.** na weselach. **M.** *microphilla* w Peru i **M.** *luma* w Chili wydają jagody jadalne. **M.** *brabancki*, ob. Woskownica.

Mirtol, ob. Mirtowy olejek.

Mirtowate, rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca za cechy: kwiaty zwykle foremne; kielich zrosły z zawiązkiem, o brzegu 4—lub wielodzielnym; płatki w liczbie równej działkom kielicha, pręciki liczne, osadzone z płatkami; zawiązek dolny; owoc 2 lub 4 komórkowy, lub skutkiem spłonienia 1 komórkowy, suchy i pękający, albo jagodowy, niepękający; nasiona okrągławe lub ścieśnione, o zarodku bezbiałkowym. Należy tu około 1,700 gatunków, drzewa lub krzewy w 42 rodzajach, z których tylko niewiele rośnie poza zwrotnikami; Europa posiada tylko jeden rodzaj mirt. Prawie wszystkie są roślinami korzennemi, pięknego wejrzenia, wiele zawiera garbnik. Niektórych owoce są jadalne lub służą za przyprawy, drewno niektórych jest twarde i używa się na wyroby.

Mirtowy olejek, olejek eteryczny, otrzymywany z liści mirtu przez destylację z wodą. Jest jasno-żółty, woni aromatycznej, c.-wł. 0,9, zaczyna wrzeć przy 160°. Część wrząca między 160° a 180° znajduje się w handlu pod nazwą *mirtolu*; składa się z pinenu $C_{10}H_{16}$ i cyneolu $C_{10}H_{18}O$; używa się jako środek dezinfekcyjny i przeciw reumatyzmowi.

Mirycylowy alkohol, *melisylowy alkohol*, $C_{30}H_{62}O$, alkohol kończący szereg alkoholów jednoatomowych, otrzymuje się jako *palmitan mirycylu* czyli *eter palmitomirycylowy*, stanowiąc *mirycynę*, czyli nierozpuszczalną w alkoholu część wosku. **M. a.** jest masą krystaliczną, topiącą się przy 85°, przez ogrzewanie z sodowapnem wydaje przy wywiązywaniu wodoru odpowiadający mu kwas melisynowy (ob.). Poddany wysokiej temperaturze wydaje *melen* $C_{30}H_{60}$ i wodę.

Mirycyna, ob. Mirycylowy alkohol i wosk.

Mirydyci, *Mirdyci*, plemię górskie w północnej części wijaletu tureckiego Skutari (Albanji), około 30,000 głów, wyznania katolickiego; główne miejsce Orosz. **M.** płacą daninę Porcie i posiadają pewną autonomję administracyjną; na czele zarządu stoi książę czyli pasza Oroszu, nie ma on jednak prawa rozkazywania, wszelkie bowiem kwestje publiczne rozstrzygane są na ogólnych zgromadzeniach przedstawicieli rodzin. **M.** odznaczali

się walecznością w walkach przeciwko Grecji, Czarnogórcom i t. d. 1877 wystąpili nieprzyjaźnie przeciwko Turcji z powodu obejścia się władzy z ich księciem, Prenkiem, oraz gwałtownego skłaniania ich do walki z Czarnogórcami.—Pierwsza wzmianka o **M.** spotyka się w dyplomacie z początku XVII w. (w „Concilia Albanias"). Około 1845 Porta, chcąc przywiązać do siebie **M.**, nadała ich „księciu" Bib Doba tytuł paszy. Bib Doba rządził przez blizko 40 lat, faktycznie jednak rządy sprawowała jego matka. 1876 objął władzę syn jego Prenk. Wystawić mogą 6,000 zbrojnych. Nędzne swe domy budują najczęściej z kamieni bez kominów. Por. Gopcewicz „Oberalbanien" (Lipsk, 1881).

Mirys Sylwester, malarz historyczny i portretowy, * 1700 z rodziny szkockiej. Namówiony w Rzymie przez księcia Jabłonowskiego, przybył do Polski i zostawał na dworze Jana Klemensa Branickiego, hetmana w. kor., dla którego wiele obrazów historycznych malował. † w Białymstoku 1785.

Mirystynowy kwas (*kwas serycynowy*) $C_{14}H_{28}O_2$, znajduje się jako gliceryd w oleju kokosowym, olbrocie, maśle i in., tworzy drobne kryształy połyskujące, rozpuszczalne we wrzącym alkoholu i topiące się przy 54°.

Mirza, Murza (persk. *syn księcia*). Wyraz ten postawiony po imieniu, oznacza członka dynastji królewskiej, przed imieniem zaś to samo, co uczony w piśmie. Abbas Mirza więc oznacza książę Abbas, Mirza Abbas zaś=uczony Abbas.

Mirza Schaffy, pseudonim poety Bodenstedta.

Mirzapoor, stolica okręgu t. n. w dywizji Benares, w angielsko-indyjskich prowincjach północno-zachodnich, nad Gangesem, ma 80,000 m. i jest ważnym punktem handlu bawełną.

Mirzeński Bernard, Pijar, * 1726 w Krakowskiem, † 1810 w Warszawie. Po ukończeniu nauk w Rzymie, był naprzód nauczycielem w Piotrkowie, później zajmował się wychowaniem młodych Wielopolskich i Wodzickich, z którymi zwiedzał Włochy i Francję. W 1769 został rektorem domu krakowskiego. Wydał po łacinie „Opis wjazdu księcia Karola Saskiego i objęcia księstwa Kurlandji w 1759" (Warszawa) i „Powitanie Kajetana Sołtyka, bisk. krakowskiego" (1759).

Mirziovsky Emanuel, poeta czeski, * 1846 w Indrzychowym Hradcu, filozofji słuchał w Pradze, poczem był nauczycielem domowym, między innemi w rodzinie polskiej w Wiedniu, a później w szkołach publicznych własnego kraju. Założył i redagował czasopismo beletrystyczne *Lużiczan* w Taborze; redagował też *Besedę* (w Ołomuńcu), *Prostějovské noviny*, *Perusztyn* (w Pardubicach), pisał do *Pokroku*, *Lumira*, *Politik*, *Zlatej Prahy*, używając często pseudonimów: K. Horsky i A. Krim. Wydał osobno: „Márinka" (1869); „Básnie" (1869 i 1881); „Nové básnie" (1886); „Mezi vóli a czinem" (1879); „Povidky a kresby" (1882); „Kresby a povidky" (1886); rozprawy pedagogiczno-gramatyczne; przełożył „Wertera" Goethego, „Ahasvera" Hamerlinga i inne.

Mirżwa, *Mierzwa*, niewłaściwie *Dzierzwa*, autor przeróbki kroniki Wincentego Bogusławica. Bielowski zwie go *Miorszem* i odnosi błędnie do XI w.; Lelewel poczytuje go za autora roczników, sięgających do 1288 r. Smolka przenosi go w czasy późniejsze. Dalsza praca **M.** schodzi się z tak zwanymi *Annales Polonor.* i *Ann. crac. compil.* (wyd. w *Monum. Germ.* Pertza) i czerpie z nimi z jednakich źródeł. Lengnich wydał **M.** pod nazwą Kadłubka wraz z Gallusem, Bielowski umieścił go w *Monum. Pol. histor.* (t. II). Pisali też o nim: Szajnocha, Zeissberg, Warmski, Kętrzyński; przełożył Kownacki (1823).

Misárek Jan, pisarz czeski, * 1861 we Vsetinie, uczył się w Cieszynie, od r. 1900 pracuje w *Czasie* praskim. Pisał rzeczy beletrystyczne; pod pseudonimem J. M. Slaviczinsky, wydał opowiadanie „Vlk Krampotó" (1892) w narzeczu wołoskiem. W *Czeskim lidzie* ogłosił opowiadanie „U Krzupaló" (1900—1901). Używa też pseudon. Jarosław Procházka.

Misce (łac.), na receptach lekarskich znaczy „zmieszaj". M. D. S.: *misce, da, signa*—zmieszaj, daj, oznacz.

Miscellanea, to samo co Rozmaitości, czyli pisma rozmaitej treści.

Misdroy, wieś rybacka i osada kąpielowa na wyspie Wollin, odwiedzana rocznie przez 8—9000 gości kąpielowych.

Miseczka (*Cupula*), pokrywa utworzona z jednego lub kilku zrosłych listków kielicha, tworząca podstawę kwiata żeńskiego, a następnie owocu, w rodzinie roślin zwanej stąd miseczkowatemi.

Miseczkowate (*Cupuliferae*), rodzina roślin dwuliścieniowych, stanowiąca dział roślin kotkowych (ob. Kotka), obejmuje drzewa, których owoce otoczone są powłoką postaci puhara czyli miseczki (ob.). Do rodziny tej należy: dąb, buk, grab, leszczyna, kasztan.

Miseczniea, porost, toż co Lecanora.

Mise en pages (fran.), *układanie* w stronice (w drukarstwie).

Mise en scène (fran.), inscenizacya, przygotowanie sztuki do przedstawienia na scenie.

Misera plebs contribuens (łac.), biedny lud płacący podatki.

Miserere (z łac. *zmiłuj się*), śpiew kościelny, właściwie 57 psalm, według początkowych słów Vulgaty: *Miserere mei, Domine* i t. d. Najsławniejszą kompozycją **M.** jest Allegri'ego, wykonywana corocznie od XVII w. w czasie wielkiego tygodnia przez śpiewaków papieskich w kaplicy Sykstyńskiej w Rzymie. Słynne są jeszcze kompozycje **M.** Leonarda Leo, Tomasza Baj, Gabrielego, Leona.

Miserere, *wymioty kałowe*, zdarzają się wyłącznie przy zamknięciu światła kiszek, stąd nazwa **M.** często samą tę chorobę oznacza. Przyczyną zamknięcia kiszek może być ucisk od

zewnątrz wywarty, okręcenie się, uwięźnięce w otworze naturalnym lub sztucznym (przepuklina), rozwój nowotworu w kiszkach i inne przyczyny. Pierwszy objaw choroby stanowi uparte i niczem usunąć się nie dające zaparcie stolca. Daremne usiłowania stają się coraz bardziej męczące, wkrótce przyłączają się mdłości i charakterystyczne wymioty kałowe; chory w strasznych męczarniach umiera; jeżeli kiszki zostaną przedziurawione, pokarm dostaje się do jamy brzusznej i sprowadza zabójcze zapalenie otrzewnej. Leczenie jest trudne, bo miejsce zajęte zwykle jest niedostępne; stosuje się głębokie i obfite wlewania wody ciepłej do kiszek za pomocą lewatyw, gdy zaś to pozostaje bez skutku, a chory zapada w stan gorszy, wskazaną jest natychmiastowa operacja, która może uchronić kiszkę od pęknięcia.

Miserum est miseris insultare (łac.), nikczemnością jest znęcać się nad nieszczęśliwymi.

Misiewski, *Misiowski, Miszewski* v. *Prus* II odm., herb: W polu czerwonym — ostrza dwóch kos skrzyżowane u góry, u dołu połączone łańcuchem; nad skrzyżowaniem półtora krzyża. U szczytu 5 piór strusich: dwa czerwone między srebrnemi. Labry czerwono-srebrne.

Misiewski.

Misilmeri, miasto we włoskiej prowincji Palermo na wyspie Sycylji, posiada łomy marmuru, winnice i liczy 10,000 miesz. Pamiętne zwycięstwem Normanów pod wodzą Rogera nad Saracenami 1068 r.

Misiones, prowincja w rzeczypospolitej Argentyńskiej, stanowiąca północno-wschodnią część państwa, granicząca z Paragwajem, Brazylją i prowincją Corrientes, obejmuje 53,954 klm. kw. i liczy 30,000 miesz., w tem 900 Europejczyków. Miastem głównem jest *Pasadas* nad Paraną, liczące 3,000 miesz.

Misiurka, Misurka, w dawnej zbroi pokrycie głowy z blachy żelaznej, do którego przyczepiany był czepiec z kółek żelaznych, okrywający czoło i skronie, a z tyłu spadający przez szyję aż na ramiona, dla osłonięcia od zranienia szablą.

Misjonarze, lub *Lazaryści*, zgromadzenie kapłanów katolickich, założone 1624 przez św. Wincentego a Paulo (ob.), przy pomocy Franciszki Małgorzaty de Segli, żony Emanuela de Gondy, znakomitego generała francuskiego, a potwierdzone przez papieża Urbana VIII, mające za zadanie oświecanie ludu za pomocą misji i utwierdzanie go w wierze katolickiej. Działalność **M.** skierowaną była głównie na misje w samym kościele. Później, podobnie jak bracia miłosierni, zajęli się **M.** i pielęgnowaniem chorych. 1632 r. otrzymali kolegjum św. Łazarza w Paryżu, i stąd przybrali nazwę *Lazarystów.* Wkrótce rozszerzyli się nie tylko we Francji, lecz i we Włoszech, Polsce, Szkocji, Irlandji i t. d. **M.** wprowadzeni zostali 1664 do Polski przez Marję Ludwikę, żonę Jana Kazimierza. W Warszawie oddano im dawną kaplicę św. Krzyża wraz z domem misyjnym. Później zgromadzenie ks. **M.** miało swoje klasztory: w Krakowie, Łowiczu, Lublinie, Płocku, Mławie, Włocławku, Tykocinie, a na Litwie: w Wilnie, Łyskowie, Iłłukszcie, Glińciszkach i wielu innych miejscach. **M.** u nas, jako nauczyciele seminarjów i cenzorowie książek religijnych, wywarli wielki wpływ na stan nauk teologicznych.

Miskal, jednostka wag w Persji, zawiera 24 nachod i=4,6 grama.

Miske Ludwik, Franciszkanin, historjograf zakonu i sławny swego czasu kaznodzieja, żyjący w końcu XVII i na początkach XVIII w. Oprócz wielu kazań, wydał: „Żywot św. Jadwigi, księżny polskiej“ (Kraków, 1724); „Żywot św. Benedykta“ (Kalisz, 1716); „Św. Ignacego“ (tamże, 1721); „Św. Mateusza“ (tamże, 1722), oraz kronikę pod tyt. „O trzech zakonach przez błogosławionego Franciszka założonych i mężach tych zakonów w Polsce nauką lub świątobliwością słynących,“ napisaną r. 1735, a drukowaną podobno w Poznaniu 1736 r.

Miskólcz, po słow. *Miszkowec*, główne miasto węgierskiego komitatu Borszodzkiego, liczy 31,000 miesz. (Madziary), wyższe gimnazjum katolickie, gimnazja niższe, protestanckie i katolickie, teatr, piękny kościół reformowany, synagoga; prowadzi rozległy handel winem, zbożem i skórami. W bliskości znajdują się łomy kamienne. W r. 1847 zgorzał prawie zupełnie.

Mispikiel, *piryt arsenowy*, minerał z rzędu siarków, krystalizuje w szeregu rombowym, jest biały, c. wł. 6, twardość 6, jest to siarek i arsenek żelaza, niekiedy zawiera kobalt i srebro.

Misraim, hebrajska nazwa Egiptu (asyr. Misir, obecnie Misr).

Miss (ang.), panna, tytuł każdej niezamężnej Angielki, nie mającej prawa używać tytułu *lady;* używa się w połączeniu z imieniem chrzestnem, i tylko najstarsza córka w rodzinie ma prawo używania wyrazu *miss* z nazwiskiem rodowem ojca.

Miss., skrócenie urzędowe nazwy amerykańskiego stanu Mississippi.

Missa (łac.) msza.

Missale (łac.) mszał.

Missi dominici (łac. wysłańcy pańscy). Karol W. zaprowadził na zachodzie Europy komisarzów rządowych, mianowanych czasowo do nadzoru nad prowincjami, zwanych *legati regii* albo *missi dominici*, obowiązanych śledzić stan prowincji, usuwać nadużycia i zdawać o wszystkiem sprawę cesarzowi.

Mississippi, najpotężniejsza rzeka w Ameryce północnej i jedna z największych na kuli ziemskiej, bierze początek z jeziora Itasca w stanie Minnesota i po 432 klm. biegu tworzy pierwsze swoje progi czyli wodospady, zwane Peckagama. Płynie naprzód w kierunku południowo-wschodnim, następnie w południowym i przeszedłszy w wielką nizinę Zjednoczonych Stanów Ameryki, ogromną masę wód swoich wlewa wielu odnogami poniżej Nowego Orleanu do zatoki Meksykańskiej, utworzywszy jeszcze przed ujściem wielką, 36,000 klm. kw. zajmującą deltę. Z blizko dwustu dopływów **M.**, które jej porzecze do 3,221,800 klm. kwadr. rozszerzają, ważniejsze są z prawej strony: Minnesota, Jowa, Des-Maines, Missouri, St. Francis, White-River, Arkansas i Red-River, z lewej zaś: St.-Croix, Wisconsin, Illinois, Ohio i Yazoo. Długość biegu **M.** wynosi 4,209 klm., jeżeli ją przecież uważać będziemy za główną arterję systemu rzecznego i dodamy długość Missouri do długości **M.**, licząc od miejsca w którem te rzeki się łączą, to ona jest wtedy najdłuższą linją wodną na świecie. Spławną jest na 3,160 klm. w głąb kraju i stanowi najważniejszy środek komunikacyjny w Zjednoczonych Stanach Ameryki.

Mississippi, jeden z południowych stanów północnej Unji amerykańskiej, graniczy na zachód z rzeką Mississippi, na południe z zatoką Meksykańską, obejmuje 121,230 klm. kw. i 1,290,000 miesz. W południowej części swojej stanowi nizinę przybrzeżną, w środkowej płaskowzgórze, a na północy kraj górzysty. Główną rzeką jest tu Mississippi, ale obok niej są jeszcze spławne: Pascagoula, Black River i Pearl River, Tombigbee i Tennessee. Rolnictwo dostarcza zbóż, ryżu i tytuniu, trzciny cukrowej, bawełny i stanowi główne źródło utrzymania mieszkańców. Hodowla bydła jest prowadzona na wielką skalę, szczególniej na północy. Przemysł jest na drodze ciągłego rozwoju. Większego nierównie atoli znaczenia jest handel, przeważnie bawełną. Stan **M.** należy od r. 1817 do Unji. Władza prawodawcza według poprawionej konstytucji z r. 1823 składa się z senatu i izby reprezentantów. Do kongresu narodowego wysyła 4 reprezentantów i 2 senatorów; dzieli się **M.** na 61 hrabstw. Miasto stołeczne Jackson. Podczas wojny domowej r. 1861 **M.** trzymał ze stanami południowemi.

Missolunghi, warowne miasto główne w greckiej nomarchji Akarnanji i Etolji, leży na przylądku zatoki Patras i bronione jest od strony morza przez założone na dwu wyspach forty Wassiladi i Anatolico; liczy 10,000 miesz. Jest to ważny punkt strategiczny i okazał się też takim podczas wojny o niezależność Grecji. W **M.** zmarł 1824 lord Byron, którego serce spoczywa w tamtejszem Mauzoleum.

Missouri, jedna z największych rzek w Stanach Zjednoczonych Ameryki, bierze początek na zachodnim stoku gór Rocky-Mountains (gór Skalistych) i przez 740 klm. toczy fale swoje pośród gór, przełamuje wszystkie stojące w jej drodze zapory, tworząc w biegu swoim progi i trzy wspaniałe wodospady; uwolniwszy się stąd, przyjmuje z prawej strony następujące główniejsze rzeki: Yellowstone, White-Earth-River albo Mankizitah, Niobrara, Platte albo Nebraska, Kanzas i Osage; z lewej: James albo Jacques, Big-Sioux i Grand-River; przebiegłszy 4,983 klm. wpada powyżej St.-Louis do Mississippi, którą nietylko długością swego biegu, lecz i ilością wody znacznie przewyższa.

Missouri, jeden ze stanów półn. ameryk. Unji, obejmuje 179,780 klm. kw. i 2,680,000 miesz., przerznięty jest w poprzek przez rz. Missouri i jej przytoki i stanowi kraj przeważnie górzysty (góry Osark albo Black-Mountains), bogaty w ołów, żelazo, miedź, węgiel kamienny i sól, produkujący obficie bawełnę, tytuń, zboże i dostarczający przez swe łąki możność chowania wielkich stad bydła. Przemysł i rzemiosła podniosły się tu znakomicie ostatniemi czasy. Handel, szczególnie zewnętrzny, podpierają bardzo skutecznie rozgałęzione komunikacje wodne, koleje żelazne, liczne banki i inne zakłady handlowe. Ziemia ta, podzielona obecnie na 112 hrabstw, wchodziła dawniej w skład Luizjany, lecz w r. 1812 otrzymała dzisiejszą nazwę i r. 1821 przyjętą została do Unji. Do kongresu narodowego wysyła 14 reprezentantów i 2 senatorów. Gubernator wybierany jest na lat 2. Z wyższych zakładów naukowych zasługują na wzmiankę: uniwersytet Missouri w Kolumbji i katolicki uniwersytet św. Ludwika. Stolicą i rezydencją władz rządowych jest Jefferson-City, ale najważniejszem miastem jest St.-Louis. Podczas wojny domowej r. 1861 stan **M.** pozostał wiernym Unji.

Missywa (łac.), pisemne poselstwo, orędzie władzy składane izbom, np. w Ameryce Północnej.

Mistagog, nazywał się u Greków kapłan, który wybranych wtajemniczał do misterjów; w Sycylji zaś kapłan, który cudzoziemców oprowadzał po tajemniczych miejscach świętych, by im okazać rzeczy widzenia godne. Dzisiaj **M.** mianują pogardliwie człowieka, udającego jakieś tajemnice.

Mister (ang. pan), tytuł każdego mężczyzny w Anglji, nie mającego prawa do używania tytułu *lord* lub *sir*, stawiany bywa przed nazwiskiem głowy rodziny, a przed imieniem chrzestnem innych członków rodziny. W piśmie używa się w skróceniu *Mr.*

Misterje (greck. *mysteria* to jest tajemnica), tak nazywali Grecy w przeciwstawieniu do publicznego kultu bogów pewne formy i obrządki religijne, w których mogli brać udział ci tylko, co po pewnych próbach i złożeniu przysięgi na wieczne milczenie zostali przyjęci do grona wtajemniczonych. Przedmiotem **M.**, ile wiemy, były już to legendy religijne o czynach i losach bóstw, któ-

rym **M.** były poświęcone, już to obrzędy i ceremonje religijne. Treść owych legend przedstawiano zazwyczaj pod przewodnictwem kapłanów na zgromadzeniach uroczystych w formie dramatycznej. W **M.** starożytnych nie znajdujemy prawie śladów nauczania religijnego w naszem znaczeniu; przeciwnie znaczenie ich polegało wyłącznie niemal na potężnem wrażeniu, jakie wywierały na umysły widzów owe przedstawienia dramatyczne o urodzinach i małżeństwie, cierpieniach, śmierci i zmartwychwstaniu bóstw pewnych. Celem **M.** było obudzenie i podtrzymanie wiary w życie późniejsze. Z pomiędzy **M.** greckich najsłynniejsze były Eleuzyńskie (ob. *Eleuzys*), a po nich *samotrackie*, których źródłem był fenicki kult Kabirów (ob.). Jedne i drugie zostawały pod nadzorem władz rządowych. Inne zaś **M.** jak np. *bacchiczno-orficzne* były rzeczą zupełnie prywatną i dopuszczały się wielu nadużyć przeciw religji i moralności. Taki charakter przybrały właśnie bakchiczne **M.** w Italji, surowo zabronione przez *Senatus consultum de Bacchanalibus* z r. 166 przed Chr. w Rzymie; wielce też były rozpowszechnione **M.** *Izydy*, z Egiptu przeniesione. Ze wzrostem chrześcijaństwa **M.** zupełnie upadły. Por. Sainte-Croix „Recherches historiques et critiques sur les mystères du paganisme" (Paryż, 1784, nowa ed., tamże, 1817); Muth „Ueber die Mysterien der Alten" (Hadamar, 1842); Petersen „Der geheime Gottesdunst bei den Griechen" (Hamburg, 1848); Foucart „Des associations religieuses chez les Grecs" (1873); Rhode „Psyche" (1899).

Misterje, tak nazywano w wiekach średnich rodzaj dramatów duchownych, których treścią bywały sceny z historji świętej, a głównie z historji męki i zmartwychwstania Chrystusa. Początkowo przedstawiano je tylko w kościołach, później zaś grywali je obywatele, a następnie osobne wykształcone ku temu celowi towarzystwa na ulicach i placach publicznych. Najdawniejsze ślady **M.** sięgają XI, a może i IX w. Zbiory **M.** francuskich sporządzili Monmerqué i Michel (Paryż, 1839), oraz Jubinal (2 t., tamże, 1837); niemieckich Mone (Quedlirb, 1841, inny zbiór 2 t., Karlsruhe, 1847). Por. Magnin „Les origines du théâtre moderne" (Paryż, 1838); Leroy „Etudes sur les mystères" (tamże, 1837); Wright „Early English mysteries" (Londyn, 1844); Devrient „Geschichte der deutschen Schauspielkunst" (Lipsk, 1848); Toillandier „Notice sur les Confreres de la Passion" (1834); „Petit Julevelle Les mystères".—W Polsce pierwszy ślad **M.** widzimy w XIII w. Z epoki tej żadne jednak nie pozostały zabytki. Inocenty III w jednym ze swych dekretaljów zabrania, jak w innych krajach, tak i w Polsce, przedstawiania widowisk teatralnych, w których sami księża biorą udział. W roku 1533 grano jako **M.** djalog dominikański, nadzwyczaj rozwlekły, którego przedstawienie trwało dni cztery. Najcelniejsze **M.**, które w całości nas doszło, drukowane było za Zygmunta Augusta, p. t. „Historja o zmartwychwstaniu Pańskiem". Trwały u nas **M.** aż do końca XVII w., a nawet i dłużej, ale przetworzone przez Jezuitów w dziwotworne djalogi. Por. Wojcickiego „Teatr w Polsce" (Warszawa, 1859, t. I).

Misthra (*Misitra*), miasto w greckiej nomarchji Lakonji, na półwyspie Morei, pod górą nad Tajgetem, o 4 klm. w stronie południowo-zachodniej od starożytnej Sparty położone, z której kamieni zostało odbudowane i zaludnione przez jej mieszkańców. Jest siedzibą greckiego arcybiskupa, posiada zburzoną cytadelę i przed wojną o niepodległość liczyło 20,000 mieszkańców, obecnie jednak wraz z trzema wsiami sąsiedniemi zaledwie 900 dusz. Początkowo było fortecą, zbudowaną przez Wilhelma Villebardouin. Podczas panowania Franków w Morei była stolicą prowincji, lecz pierwsza przed innemi częściami prowincji została dla Bizancjum straconą. 1460 była zdobytą przez Turków i pozostała pod ich panowaniem do 1687. Za panowania Wenecji stanowiła stolicę prowincji Braccio di Maina i była w stanie kwitnącym pod władzą Turków, spustoszoną zaś została przez Ibrahima paszę w wojnie o niepodległość 1825. W r. 1834 nakazał rząd mieszkańcom gór osiedlić się w dolinie i odbudować Spartę starożytną.

Mistral (*magistral*, *circius* starożytnych), zimny wiatr północno-zachodni, na południowem wybrzeżu Francji, który oczyszcza wprawdzie powietrze, ale wywiera szkodliwy wpływ na zdrowie ludzkie i na roślinność. Niebo jest przytem pogodne, a powietrze suche.

Mistral Fryderyk, poeta nowoprowansalski, * 1830 w Maillane (Boucles du Rhône), kształcił się w Nyons i w Avignon. W języku ojczystym wydał poemat, p. t. „Mirèio (Mireille)" (Avignon, 1859, 7 wyd., 1884). **M.** był jednym z głównych założycieli i współpracownikiem *Revue félibrienne*. Napisał nadto: „Calendou" (1867); „Lis iselo d'or" poezje (1876); „Verto" opowiadanie (1890); „La reine Jeanne" (tragedja, 1890): „Lou trésor dou Felibrige" (słownik języka nowoprowansalskiego 1878—86) i in.

Mistress (ang., wym. missis, w Szkocji mistres, *pani*), tytuł każdej zamężnej Angielki, nie mającej prawa do używania tytułu lady. Jeżeli lady zaślubia mężczyznę bez tytułu (mister), to zachowuje prawo do używania tytułu *lady*, w stosunkach towarzyskich, zwłaszcza w adresach listów piszę się *Mrs* (skrócenie Mistress) zawsze wraz z imieniem męża, np. Mrs John Digby. Opuszczenie imienia, np. Mrs Digby, właściwe jest tylko w adresie do matki rodziny; dodać należy, że pomieszczenie w tym razie imienia uważane jest za obrazę. Samo **M.** oznacza nadto kochankę, metresę.

Mistretta, miasto w sycylijskiej prow. Mesyny, 12,000 miesz.; ważny punkt handlowy i przemysłowy.

Mistycyzm i Mistyka (z grec. *mystikos*), w języku kościelnym oznacza poznanie Boga i obcowanie z Bogiem przez oświecenie wewnętrzne i za pomocą szczególnych łask, nie zaś przez samą tylko wiarę (*pistis*), lub drogą rozumu (*gnosis*). W nowszych czasach wyraz **M.** stracił pierwotne znaczenie, i dziś rozumiemy pod nim głównie zamiłowanie w tajemniczości i pociąg do rozkoszowania się w mglistych fantazjach. Od spekulacji teologicznej **M.** tem się różni, że podczas gdy tamta o tyle zapuszcza się w granice niepewności, o ile jej na to pozwalają wnioski wyciągnięte z zasad rozumu i doświadczenia, **M.** natomiast dąży li tylko do zbadania rzeczy niedostępnych badaniu, uchwycenia i pojęcia tego, co przechodzi siłę pojęcia, oraz wstąpienia w bezpośrednie związki z istotami świata nadzmysłowego; dla **M.** z ustaniem wszelkich pewnych podstaw zaczyna się dopiero pole działania. **M.** początek bierze z czasów pogaństwa, w których pod nazwą *misterji* (ob. Misterje) rozumiano naukę i obrządki religijne nieznane pospólstwu, ale pewnej tylko liczbie osób wtajemniczonych. Plotinus wprowadził go do filozofji neoplatońskiej, następnie zajmował się nim Jamblichus. W wiekach średnich wielu teologów i ascetów oddawało się mistyce, nie odstępując w niczem od zasad Kościoła; tu należą św. Katarzyna Senneńska, Tauler, Henryk Suzo, Tomasz a Kempis, św. Jan od Krzyża, św. Teresa. Odmienną drogą postępowali filozofowie XV i XVI wieku, jak Paracelsus, Bruno, Campanella i inni; różny również jest **M.** teologiczny Jakóba Böhme (ob.), Swedenborga (ob.), Saint-Martina, Eckarthausena i in. W XIX wieku **M.** reprezentowany jest głównie przez panią Krüdener (ob.) i Andrzeja Towiańskiego (ob.), Mickiewicza i Słowackiego. Istniały towarzystwa tajemne poświęcone mistyce, jak Różanego krzyża, Martynistów, Illuminatów i t. d., badające tajemnice przyrodzenia, zajmujące się alchemją, lub dowolnie, podług swych widoków, tłómaczące Pismo św. i upatrujące w niem mistyczne znaczenie. Podobnież i z mahometanizmu wywinął się rodzaj **M.**, tak zwany *sufizmus* (ob.). Por. Helferich „Die christliche Mystik in ihrer Entwickelung und ihren Denkmalen“ (2 t., Hamburg, 1843); Görres „Die Christliche Mystik“ (4 t., Regensburg, 1836—42); Noack „Die christliche Mystik“ (2 t., Królewiec, 1853); Pfeifer „Deutsche Mystiker des 14 Jahrh.“ (2 t., Lipsk, 1845—57); Carriere „Philos. Weltanschauung der Reformationszeit“ (Sztutgard i Tübinga, 1847); Tholuck „Blütensammlung aus der morgelnändischen Mystik“ (Berlin, 1825); Preger „Geschichte der deutschen Mystik im Mittelalter“ (1874—81); Heppe „Geschichte der quietistischen Mystik in der katholischen Kirche“ (1875); tegoż „Geschichte des Pietismus und der Mystik in der reformirsten Kirche“ (1879). — *Mistycyzmem* nazywają dzisiaj również skłonność do zajmowania się zagadkowemi zjawiskami psychicznemi, jak mesmeryzm (ob.), telepatja (ob.), medjumizm (ob.). Ten rodzaj **M.** nie posiada charakteru religijnego, ale raczej metafizyczny. W wiekach średnich i w epoce odrodzenia zwano go magją, hermetyzmem (ob.) — albo okultyzmem (ob.). Do najwybitniejszych przedstawicieli okultyzmu należeli Paracelsus i Agrippa von Nettersheim. Później zajęcie okultyzmem osłabło. Pod koniec XVII wieku interesowano się nią również (Cagliostro). W XIX wieku wzrost wiedzy empirycznej usunął na czas pewien kwestje mistyczne na plan drugi, pod koniec XIX w. jednak zwrócono się z wielką chciwością ku badaniom mistycznym, początkowo w sposób naiwny (ob. Spirytyzm), później w sposób mniej, lub więcej naukowy (ob. Medjumizm) i filozoficzny. Dzisiaj istnieje cała masa towarzystw i pism poświęcających się badaniom okultystycznym. Główną inicjatorką tego ruchu była H. Bławatska (ob.), założycielka towarzystwa teozoficznego i propagatorka tak zw. teozofji (ob.). Ruch ten odbił się w literaturze i sztuce współczesnej i przyczynił się do wytworzenia symbolizmu. Por. Du Prel „Philosophie der Mystik,“ „Monistische Seelenlehre,“ Kiesewetter „Geschichte des Neuesten Occultutismus,“ tenże „Die Geheimwissenschaften,“ tenże „Dr. Faust in der Geschichte und Tradition,“ Bławatska „Isis Unveiled,“ Maximilian Perty „Die mystischen Ercheinungen der menschlichen natur“ (1872); „Görres die Christliche Mystik,“ Papus „La Magie Pratique;“ Ignacy Matuszewski „Czarnoksięstwo i medjumizm“ (1896); tenże „Doktryny współczesnego mistycyzmu a mistyka Słowackiego“ (w zbiorze „Swoi i obcy“); Ign. Radliński w zbiorze „Przeszłość w teraźniejszości“ (1901).

Mistycyzm żydowski, ob. Kabała.

Mistyfikować (z fran.), wyzyskać łatwowierność jakiegoś człowieka po to, aby go wyśmiać, wyprowadzić w pole.

Miszkovsky Józef, pisarz czeski, * 1859 w Poborzu pod Kourzimem, uczył się w Kutnej Horze. W r. 1881 zaczął wydawać w Czeskim Brodzie tygodnik liberalny „Nasze hlasy.“ Wydał: „Nebezpeczná laská“ (1879); „Durynková olsze“ (tragedja histor., 1880); „Památnik“ (dzieje Czeskiego Brodu, 1887); życiorysy Wacława Czervenego (1896) i J. B. Dlabacza (1900). Używał pseudonimów: Poborzsky, Sekanec i in.

Miszna, ob. Talmud.

Misztołt Antoni Aloizy, Jezuita, * 1685 na Litwie, † 1740; wydał: „Historia illustrissimae domus Sapiehianae ab origine et antiquitate sua genealogice deducta“ (Wilno, 1724), przedrukowane w Danejkowicza „Suada polonica“ (tom II).

Miśnja, po niem. *Meissen*, margrabstwo w dzisiejszej Saksonji, założone 928 r. na ziemi słowiańskiej przez Henryka I, króla niemieckiego, w celu obrony nowo zdobytych krain od sąsiednich Słowian. Pierwszym margrabią **M.** był Wiggert albo Wigbert, około r. 968; po nim nastąpił 985 Ekkard I. Bolesław Chrobry opanował **M.**, która potem przechodziła przez różne ręce, aż 1090 r. po zamordowaniu Egberta I, weszła do domu Wittin.—*Biskup-*

stwo Miśnijskie, założył r. 965 Otton I, poddając je pod władzę duchowną arcybiskupów w Magdeburgu. Pierwszym biskupem był kapelan cesarski Burkhard; następca jego Volkold rozszerzył granicę biskupstwa od granic czeskich aż pod sam Berlin. Ze wszystkich biskupów najsłynniejszym był Benno (ob.). W 1587 r. biskup Jan Haugwitz przyjął wyznanie protestanckie.

Miśnja, *(Meissen)*, miasto, ob. Meissen.

Mit (grec. *mythos)*, baśń, wyraz używany do oznaczenia bajecznych i ciemnych podań, dotyczących bogów pogańskich i bohaterów czyli półbogów z epoki przedhistorycznej. Ob. Mytologja.

Mitawa (po niem. *Mitau*, a po łotewsku *Jelgawa)*, miasto główne gub. Kurlandzkiej, na lewym brzegu rz. Aa, liczy 35,000 miesz. (głównie Niemców); starożytny zamek dawnych książąt kurlandzkich. Z zakładów naukowych posiada **M.** gimnazjum filologiczne i realne, 30 różnych niższych szkół, dalej muzeum z bibljoteką i teatr; świątyń jest tu siedm. Handel tutejszy, jakkolwiek znaczny, ogranicza się na zbożu, lnie i siemieniu lnianem. **M.** założona r. 1271, była od 1566 — 1795 stolicą książąt kurlandzkich, od r. 1795 jest miastem gubernjalnem. W r. 1812 w **M.** przez czas niejaki była główna katedra marszałka francuskiego Macdonalda. — *Mitawski powiat*, zwany urzędowo Dobleńskim, ma 2,502 w. kw. i 100,970 miesz. (1897).

Mitawskie starostwo grodowe, leżało w księstwach Kurlandji i Semigalji, a zwłaszcza w tem ostatniem. Podług ustawy zasadniczej zarządu tych księstw, na sejmie w r. 1617 uchwalonej do juryzdykcji tego grodu należały miasta i zamki Mitawa (ob.), Bausk, Nehogutr, Ekawa, Baldona, Sesawa, Grentzhaff i Doblin. W r. 1794 z Kurlandją i Semigalją przeszło pod panowanie rosyjskie.

Mitchell Tomasz, podróżnik, * 1792 w Szkocji, † 1855 w Sydney, gdzie był geometrą naczelnym. W kilkakrotnych podróżach odkrył nieznane źródła kilku rzek i ich dopływy. Napisał: „Three expeditions into the interior of Eastern Australia" (1838) i „Journal of an expedition into the interior of tropical Australia" (1848).

Mitchell Jan, patrjota irlandzki, * 1814 w hrabstwie Londonderg, † 1875; za zawiązanie stowarzyszenia nieprzychylnego rządowi angielskiemu „United Irishmen," został wysłany na Bermudy, a następnie na przylądek Dobrej Nadziei. Wydał: „Jail journal or 5 years in british prisons" (1854).

Mitchell Donald Grant, pisarz amerykański, * 1822, był konsulem w Wenecji 1853; pisywał pod pseudonimem. J. K. Marvel „Fresh Gleanings" (1897); „Reverie of a bacherol" (1850); „English lands, letters and kings" (1889—90).

Mitford Marja Russell, poetka angielska, * 1786 w Arlesford, † 1855 pod Reading; znaną jest szczególnie ze swoich opowieści, między któremi celniejsze są: „Our village" (5 t., Londyn, 1824—42) i dalszy ciąg „Belford Regis" (3 t., Londyn, 1835). Z utworów jej dramatycznych „Dramatic works" (2 t., Londyn, 1854), zasługuje na wzmiankę „Rienzi."

Mithob Hektor Jan, po łac. *Mithobius*, kanclerz opactwa kwedlinburskiego, † 1690; wydał ważne dla historji polskiej dzieło p. t. „Tractatus de controversiis, seu de jure, quod in Sueciam regi ad Livoniam regno Poloniae nullum competit" (2 wyd., Helmstadt, 1656).

Mitisa zieleń *(zieleń wiedeńska, oryginalna* albo *nowa)*, farba zielona, otrzymana przez Mitisa w Wiedniu 1814, składem zbliżona do zieleni szwejnfurckiej, różni się od niej większą zawartością kwasu arsennego i odcieniem niebieskawym.

Mitkal *(metekal)*, moneta srebrna marokańska, wartości 4,7 marki. Jest też jednostką wag, ob. Miskal.

Mitkiewicz, herb: W polu srebrnem, pod naturalnym jeleniem w biegu z raną na biodrze, w której utkwiony jest proporzec z chorągiewką czerwoną — trzy litery **M** czerwone, jedna nad drugą. U szczytu — na trzech piórach strusich — złota trąbka. Tarczę podtrzymują srebrne gryfy. Nadany w 1856 w Królestwie Polskiem.

Mitkiewicz.

Mitlerutzner Jan, orjentalista i teolog, * 1818 pod Brixen; studjował teologję w Brixen, poczem w Rzymie zajmował się pilnie badaniem języków wschodnich, obecnie jest nauczycielem gimnazjum brikseńskiego. Jako teolog pisał wiele artykułów do klerykalnych czasopism niemieckich. Z prac jego lingwistycznych najważniejsze: „Die Dinka-Sprache in Central Afrika. Grammatik, Text und Wörterbuch" (Briksen, 1866); „Die Sprache der Bari in Central Amerika. Grammatik, Text und Wörterbuch" (tamże, 1867); „Erinnerung an Cardinal Mezzofanti" (1850).

Mitografowie, tak się nazywają starożytni pisarze, którzy obrabiali mityczne podania Greków i Rzymian, po większej części prozą, starając się objaśnić je według pewnej przyjętej metody czyli systemu. Najlepsze wydanie **M.** greckich „Mythographi Graeci" uskutecznił Westermann (Brunświk, 1843), a **M.** łacińskich „Mythographi latini" Muncker (2 t., Amsterdam, 1681) i van Staveren (Amsterdam, 1712).

Mitologja, ob. Mytologja.

Mitra, Mithra, Mitras, w religji staroperskiej bóg fizycznego i duchowego światła, nieprzyjaciel ciemności i wszelkiego złego. Początkowo bóstwo drugorzędne, stało się z czasem obok Ormuzda pierwszorzędnem i odbierało cześć. **M.** symbolizował światło, zjawiające się na niebie przed wschodem i po zachodzie słońca. Jako bóg światła był

M. wrogiem demonów, które zwalczał, oraz opiekunem umów i kontraktów. Kult **M.** upowszechnił się później (około 70 prz. Chr.) i w państwie Rzymskiem, tak, że w wielu prowincjach, nie wyjmując i Germanji, znajdowane bywają *pomniki Mithrasowe*. Por. Windischmanna „Mithra" (Lipsk, 1857); Lajard „Recherches sur le culte de Mithra" (2 t., Paryż, 1853—55).

Mitra, albo infuła biskupia, w początkach była tylko czapką, podobną do mitry książęcej i taki też kształt zachowała w kościele wschodnim, w kościele zachodnim natomiast zaczęto jej nadawać kształt wyższy, kończasty, dwurożny, przyozdabiano złotem, drogiemi kamieniami i dwiema szerokiemi z tyłu taśmami, ob. Infuła. Nazwa **M.** pochodzi ze Wschodu, gdzie tak nazywano pokrycie głowy (u Babilończyków i Asyryjczyków).

Mitraljeza, *mitrailleuse*, ob. Kartaczownica.

Mitre Bartłomiej, b. prezydent rzeczypospolitej Argentyńskiej, * 1821 w Buenos Ayres, przed prześladowaniem dyktatora Rosasa, schronił się do Montevideo, walczył przeciwko Rosasowi 1842 r., poczem przeniósł się do Boliwji, gdzie pracował na polu literackiem; po upadku Rosasa 1852 powrócił do miasta rodzinnego i sprawował rozmaite urzędy; 1860 mianowany został ministrem wojny i gubernatorem Buenos Ayres, 1862—68 był prezydentem rzeczypospolitej Argentyńskiej, 1865—68 dowódcą armji sprzymierzonej w wojnie przeciwko Paragwajowi. Niewybrany powtórnie w 1874, usiłował usunąć przeciwnika swego Avellanede, lecz pobity pod La Verde 28 listopada 1874 przez wojska rządowe i wzięty do niewoli, ratował się ucieczką za granicę. Później został redaktorem wydawanego w Buenos Ayres dziennika *Nacion*. Jest nadto autorem „Historji Argentyny." W r. 1891 wystąpił jako kandydat na prezydenta.

Mitrydat *(Electuarium Mitridatis)*, niegdyś słynny środek lekarski, uważany za lekarstwo uniwersalne, zwłaszcza za odtrutkę powszechną. Według przepisu starożytnego, złożony był z 54 różnych substancji, zwłaszcza rozgrzewających. Wynalazek tego leku przypisywano Mitrydatesowi; wyszedł już dawno z użycia i zastąpiony został terjakiem (ob.).

Mitrydates *(Mithridetes)*, nazwisko sześciu królów Pontu (ob.). Najsławniejszym z nich jest *Mitrydates VI* czyli *Wielki*, * 136 prz. Chr. w Synopie, wstąpił na tron po swym ojcu *Mitrydatesie* 124 r. prz. Chr. W krótkim przeciągu czasu zdobył on wszystkie prawie krainy sąsiednie, utworzył obok własnego drugie jeszcze *państwo Bosforu* (ob. Bosfor), tak nazwane od Bosforu Cymeryjskiego. Następnie zagarnął Paflagonję, Kapadocję, Bitynję, Frygję i należącą do Rzymian Azję Mniejszą, której mieszkańcy witali w **M.** swego wyswobodziciela z pod jarzma rzymskiego. W miastach azjatyckich rozkazał **M.** wymordować 88 r. wszystkich obywateli rzymskich (zginęło ich wedle jednych 80,000, wedle innych około 150,000), zajął liczne wyspy na m. Egejskiem, posłał z wojskiem do Grecji Archelausa i uwikłał się przez to w długoletnią wojnę z Rzymianami. W tak zwanej *pierwszej wojnie Mitrydatejskiej* (87—84) Sulla (ob.) zdobył 86 Ateny, pokonał Archelausa pod Cheroneą i Orchomenos 85 r. i zmusił **M.** pokojem zawartym w Dardanus 84 r. do odstąpienia poczynionych dotąd w Azji podbojów. Z powodu niezwróconej jakoby pewnej części Kapadocji wynikła *druga wojna Mitrydatejska*, ukończona r. 81, a w *trzeciej wojnie Mitrydatejskiej* (74 — 72) tak został **M.** rozgromiony przez konsula rzymskiego Lukullusa (ob.), że już tylko przy samym utrzymał się Poncie. Wkrótce atoli, wsparty przez zięcia swego Tygranesa, króla Wielkiej Armenji, zerwał zawarty pokój, podbił znowu całą Azję Mniejszą, ale w r. 86 został ostatecznie przez Pompejusza pokonany, uszedł do Taurydy i próbował jeszcze kilkakrotnie powstać przeciwko Rzymianom, lecz przygnębiony zdradą własnych synów, odebrał sobie życie r. 63. Obok nadzwyczajnej siły ciała posiadał **M.** i wiele wyższych zalet umysłu, odznaczał się roztropnością, energją, siłą charakteru, niezmordowaną wytrwałością i szerokim na stosunki polityczne poglądem. Był on przyjacielem nauk i sam mówił 22 językami podległych mu narodów. Rządził jednak na wzór despotów orjentalnych i nie wzdrygał się przed żadnym środkiem do osiągnięcia zamierzonych celów. Przypisują mu wynalezienie środka przeciwko truciźnie, zwanego *Mitrydat*.

Mitschel Ormsby M. Knight, astronom i generał amerykański, * 1810, † 1862; założył obserwatorjum w Cincinnati, następnie był dyrektorem obserwatorjum w Albany. W r. 1861 stanął jako pułkownik na czele ochotników stanu Indjana, następnie jako generał brygady dowodził trzecią dywizją, zajął Huntsville i został generał-majorem. Podał ścisłe oznaczenia gwiazd podwójnych, oznaczył czas obrotu Marsa i in. Dobry jego wykład popularny astronomji przełożył Pietkiewicz (Kraków, 1872).

Mitscherlich Krzysztof Wilhelm, filolog niemiecki, * 1760 w Weissensee, w Turyngji, † 1854. Był profesorem w Getyndze. Głównem jego dziełem jest wydanie „Od" i „Epod" Horacego (2 t., Lipsk, 1800—1). Cenne są także jego „Racemationes Venusinae" (Getynga, 1827—33).

Mitscherlich Eilhard, sławny chemik, * 1794 w Neuende pod Jever, † 1863; poświęcał się z początku filologji i językom wschodnim, następnie zwrócił się do chemji, którą studjował pod Berzeliusem; w r. 1821 został profesorem chemji w Berlinie. Pierwsze jego prace dotykały zjawisk równokształtności (izomorfizmu), następnie odkrył dwukształtność kryształów siarki, a udoskonalenia, wprowadzone przez niego w budowie gonjometru, postawiły go w możności czynienia spostrzeżeń nad zmianami, zachodzącemi w kątach kryształów pod wpływem ciepła. Badania jego nad benzyną poprowadziły do poznania rodników

w związkach organicznych, a doświadczenia nad powstawaniem eteru powiodły go do nauki o związkach i rozkładach ciał w skutek zetknięcia. Ostatnie jego prace miały za przedmiot metamorfizm skał pod wpływem ciepła. Ogłosił: „Lehrbuch der Chemie“ (2 t., 5 wyd., 1853). W r. 1894 wzniesiono mu pomnik w Berlinie. Por. „Erinnerungen an Eilhard M.“ (1894).

Mittag Gotfryd, profesor w Halli, wydał bezimiennie w Berlinie 1734 r. „Leben und Thaten Friedrich August, König von Polen und Churfürsten in Sachsen“ (3 wyd., Lipsk, 1737), oraz „Życie Gustawa Adolfa“ (w Halli, 1740), w którem są ciekawe szczegóły o wojnie Szwedów z Polakami.

Mittag-Leffler Magnus Gustaw baron, matematyk, * 1846 w Sztokholmie, został 1877 profesorem w Helsingforsie, 1881 w Sztokholmie. Ogłosił liczne rozprawy z teorji funkcji, a w r. 1882 założył pismo „Acta mathematica,“ które jest uważane za organ międzynarodowy matematyków. Historyczny oddział tego pisma wychodzi też od 1887 pod oddzielnym tytułem „Bibliotheca mathematica.“

Mittelhochdeutsch (niem.), nazwa języka niemieckiego w epoce pomiędzy XII—XIV stulecia.

Mittelstaed Jan, ekonomista, * 1818, † 1890 w Łodzi, obywatel ziemski, początkowo w w. ks. Poznańskiem, następnie w Król. Polskiem. Wydał: „Uwagi nad gospodarstwem wiejskiem“ (Poznań, 1851); „Zarysy ekonomji politycznej“ (Warszawa, 1859, 2 wyd., t., 1873); „70 miljardów rubli dla Rosji“ (t. 1874); „Rozmyślanie nad nowym systemem ekonomji politycznej“ (Warszawa, 1890).

Mittermaier Karol Józef Antoni, znakomity prawnik niemiecki, * 1787 w Monachjum, † 1867 w Heidelbergu, został 1821 r. profesorem prawa w Heidelbergu, od r. 1831 był nader czynnym członkiem, a następnie prezesem stanów badeńskich, od r. 1848 prezesem tak zwanego przedparlamentu w Frankfurcie i wreszcie deputowanym do zgromadzenia narodowego. Położył wielkie zasługi w bliższem obznajmieniu Europy z instytucjami sądownictwa karnego w Anglji, a szczególnie z sądami przysięgłych. Celniejsze jego dzieła są: „Grundsätze des gemeinen deutschen Privatrechts“ (2 wyd., 2 t., Regensburg, 1847); „Der gemeine deutsche bürgerliche Process“ (1—4, Dodatek 1820—26 i późn.); opracowanie Feuerbacha „Lehrbuch des in Deutschland geltenden gemeinen und peinlichen Rechts“ (14 wyd., Giessen 1847); „Das deutsche Strafverfahren“ (4 wyd., 2 t., Heidelberg, 1847); „Lehre vom Beweise im deutschen Strafprocesse“ (Darmstadt, 1824); „Anleitung zur Vertheidigungskunst im Criminalprocesse“ (4 wyd., Ragensburg, 1844); „Die Gesetzgebung und Rechtsübung über Strafverfahren“ (Erlangen, 1856); Weech „Biographien“ (1875). Wszystkie powyższe prace jego celują i jasnością stylu i głęboką erudycją, a nadewszystko poglądami liberalnie filozoficznemi.

Mittner Emanuel Just, ksiądz, pisarz czeski, * 1815 w Mor. Budiejowicach, † 1894 w Budczy, studjował starosłowiańszczyznę, opracował przegląd różnic i cech narzeczy słowiańskich, stan kościoła na Morawie i Panonji za apostołów słowiańskich i in.

Mittu *(Mattu)*, naród afrykański, zamieszkujący obszary górnego Nilu. Tatuują się, rozszerzają górną wargę, a w dolnej osadzają bryły kwarcowe; chaty, podobne do uli, budują z trawy. Zajmują się rolnictwem i z zamiłowaniem oddają się muzyce. Por. Schweinfurth „Im Herzen von Afrika“ (1878).

Mittweida, miasto w Saksonji, w okręgu Lipskim, nad rzeką Zschopau, ma szkołę realną, szkołę tkacką, kilkanaście fabryk, oraz znaną szkołę wyższą techniczną; liczy 12,000 miesz. Okolica odznacza się malowniczością.

Mitylena *(Mitylene* lub *Mytilene)*, stolica wyspy Lesbos, sławna igrzyskami poetycznemi. Zdobyta r. 417 przed Chr. przez Ateńczyków, doznała całej surowości wojennej; następnie podczas wojny Mitrydatesa, wystąpiwszy jawnie przeciwko Rzymianom, została z rozkazu Sulli zburzoną, a mieszkańcy jej byli w niewolę sprzedani. Dzisiaj ruiny tylko pod Castro wskazują miejsce, gdzie niegdyś potężna leżała Mitylena.

Mitzler, ob. Micler.

Miurydyzm, sekta religijna mahometańska, oparta na mistycyzmie i fanatyzmie, mająca głównie za zadanie pogodzić sunitów i szyitów; wprowadzona była oddawna na Kaukaz, a zwłaszcza do Dagestanu, z Buchary i innych krajów wschodnich. Ogólne rozpowszechnienie M. datować można od czasu wystąpienia Kazi-mollaha, który około 1824 r. zaczął pomiędzy plemionami lezgińskiemi wykładać na swój sposób Koran, głosząc zwłaszcza o zbawieniu i wiecznem szczęściu poległych w boju z niewiernymi. Liczba jego stronników szybko wzrastała w Dagestanie i Czeczni, i wkrótce rozpoczęły się zacięte walki plemion górskich przeciwko wojskom rosyjskim. Po śmierci Kazi-mollaha (zabitego 1832 przy wzięciu Himry), przywódcą M. jawi się Hanzad-Bej, który 1834 r. opanował Awarję, lecz tegoż roku zdradziecko zabity został. Następcą jego był Szamil (ob.), prowadzący zaciętą walkę przeciwko Rosji; wzięcie do niewoli Szamila położyło koniec M.— O M. pisał Kazembek (w *Rus. Słowie*, grudzień, 1859); Runowski „M. i hawazat w Dagestanie po objasnieniju Szamila“ (w *Rus. Wiestnikie*, 1862).

Mixed pickles (ang., w skróceniu *Mixpickles)*, drobne ogórki, cebule, niedojrzałe kolby kukurydzy i in., zaprawione w occie, niekiedy z dodatkiem gorczycy.

Mizandrja, wstręt do mężczyzn, nienawiść mężczyzn.

Mizantrop, pseudonim Weryha Darewskiego.

Mizantropja, nienawiść ludzi, chorobliwy stan umysłu, pochodzący z doznanej prawdziwej lub

urojonej krzywdy, skutkiem którego dotknięty nim *mizantrop* wyznaje nienawiść dla rodu ludzkiego.

Mizar, gwiazda, ob. Niedźwiedzica.

Mizera Franciszek, pisarz czeski, * 1861 r. w Nowej pod Łomnicą, pedagog. Napisał: „Pamieti miesta Semil a jeho okoli" (1887); „Popis okresniho hejtmanstvi Semilského" (1888). Niektóre jego rozprawy historyczne ogłosiły pisma krajińskie. Jest współpracownikiem „Soupisu archaeol. památek v Czechách," które wydaje Akademja.

Mizogamja, wstręt do małżeństwa.

Mizogynja, wstręt do kobiet.

Mizologja, nienawiść rozsądku, wstręt do rozstrzygania pewnych kwestji, zwłaszcza religijnych. *Mizolog,* nieprzyjaciel rozumu, obskurant.

Miżowieckie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Nowogrodzkiem, pow. Słonimskim. Podług prawa sejmowego z r. 1776 zaliczały się do niego wsie: Miżewicze, Juchnowicze i Woronicze z przyległościami. W r. 1766 posiadał je Narbutt, marszałek lidzki, opłacając z niego kwarty złp. 602 gr. 14. Pierwotnie powstało przez oddzielenie powyższych wsi z ekonomji słonimskiej.

Mlczoch Melichar, badacz biblijny, Morawianin, * 1833, wyświęcony 1856 r., doktoryzowany 1860, kapelan honorowy papieski, członek rady szkolnej na Morawach. Prócz zajęć profesorskich, zaznaczył swą działalność pracami: „Charvatská fara a kostel," „Mluvnice jazyka hebrejského," „Radices ad Genesim c. I—IX et Psalm, 1—5," „Succincta archaeologia biblica;" „Starovieda biblická;" objaśnienia i wstępy do Biblji i jej ksiąg pojedyńczych, oraz ich przekłady, szczególnie „Psalmów."

Mlecz, *Mleczaj (Sonchus),* rodzaj roślin z rodziny złożonych, zbliżony do łoczygi (ob.), obejmuje zioła w Europie i Azji, z tych niektóre stanowią chwast utrapiony, jak **M.** *gładki (S. oleraceus)* i **M.** *kosi,* lub *kolczysty (S. asper.).* Młode liście są jadane jak sałata. Zawierają biały, gorzki sok mleczny i były niegdyś używane w medycynie.

Mlecz, ob. Chylus i Trawienie. Ob. też Mleczko.

Mlecz pacierzowy, ob. Rdzeń kręgowy.

Mleczaj, *biel, krowiak biały, chrząstka (Agaricus piperatus),* gatunek bedłki, ma kapelusz mięsisty, biały lub żółtawy, lejkowate wklęsły, od 8—12 cm. średnicy mający, suchy, z brzegiem ostrym podwiniętym. Rośnie w lasach cienistych. Chociaż uważany jest jako jadowity, jednakże gdzieniegdzie bywa jadany.

Mleczko, *mlecz* — nasienie ryb.

Mleczkowie, herbu Korczak IV i Doliwa, starożytny ród litewsko-podlaski. Według niektórych heraldyków, mają pochodzić razem z Mieleszkami i Iliniczami od Czupy, który w Horodle (1413) przyjął herb Korczak 2-do. Według zaś tradycji podlaskiej (którą zużytkował Miniszewski w powieści „Jadźwingowie"), rodzina Mleczków pochodzi od Jadźwingów (Święcki), a nawet jakoby od ich księcia *Komjata,* poległego pod Zawichostem 1264 r. Wymieniamy tu:

Mleczko Jan Konstanty, po ojcu wsławionym w bojach za Stefana Batorego odziedziczył rozległe włości nad Niewiażą. Według podania, wskutek nieszczęśliwej miłości skoczył z koniem do wody ze stromego brzegu Niewiaży w Danieliszkach i utonął. Na tem miejscu usypano kurhan, zwany do dziś *Mleczkową mogiłą* (L. Potocki i „Słow. Geogr."). Siostra jego wyszła za Zawiszę, wnosząc wszystkie dobra nadniewiaskie w dom mężowski.

Mleczko Wiktor Konstanty, starosta-wojewoda żmujdzki (1670—1680), syn Jana, sędziego księstwa Żmujdzkiego. Od r. 1648 do 1670 posłował na wszystkie sejmy, wciąż czynny w przeróżnych posługach dla rzeczypospolitej. W latach 1656 i 1657 podczas najazdu Szwedów, regimentarz wojsk żmujdzkich (Kojałowicz, Niesiecki). Fundował kościoły w Datnowie i w Boptach. Żona jego Isajkowska, łowczanka w. lit., urodzona z Pacówny, wojewodzianki trockiej; córka zaś *Konstancja Mleczkówna,* wyszła za Jana Brzostowskiego, kasztelana trockiego, wnosząc ogromne dobra w dom mężowski (Datnów, Wołkołata, Mosarz, Świsłocz, Hrojno, Indura, Sitno etc.). Pramatka senatorskiego rodu Brzostowskich, a przez córkę Teresę Ogińską, wojewodzinę witebską, pramatka książąt Ogińskich z Retowa.

Mleczko Mieczysław, syn Wojciecha, dworzanin Zygmunta III, sekretarz Władysława IV (1633), starosta łosicki i starosta grodowy mielnicki. Wsławiony w wyprawie przeciwko Gustawowi Adolfowi, „mąż znakomity wymową i bystrością umysłu" (Okolski). W r. 1644 erygował w Szkopach cerkiew parafjalną (Słow. geogr.), † 1646 r., pochowany w Lublinie, grobowiec z obszernym napisem ma w kościele katedralnym. Napis przepisał Starowolski (Monum. Sarm.) „...Miłośnik ojczyzny, której swoją krew i mienie swoje wielokrotnie niósł na ratunek, dla przyjaciół szczery, co rzadką jest dworzan zaletą, dla podwładnych łagodny, dla wszystkich ludzki."

Mleczko Wojciech Emeryk, syn poprzedniego, jeden z największych bohaterów Podlasia, wojewoda podlaski (1665—1673), starosta łosicki. Przedtem, jako starosta grodowy mielnicki, wsławiony w bitwach pod Zborowem, Beresteczkiem, Żwańcem. Żona jego Anna Opalińska, wojewodzianka kaliska. Podczas najazdu Szwedów i Rosji nie poddał się razem z innymi, lecz stojąc na czele województwa, „sławą swoich zwycięstw z Podlasia granic nieprzyjaciela wypędził." To też czytamy dalej słowa Jana Kazimierza w dyplomie na województwo Podlaskie: „W wierności z całem województwem wytrwał, i gdy inni nas odstąpili, on nie tylko w żadne konszachty z wrogiem się nie wdawał, lecz, nieskazitelnie służąc ojczyźnie i naszemu majestatowi królewskiemu, klęskę ostatecz-

na od nas i od swych współobywateli odwrócił. W Huszlewie, swojej rezydencji fundował kościół parafjalny (1669), do dziś istniejący (Słow. gieorg.). Poległ w bitwie 1673 r. podczas najazdu Turków na Podole. Owdowiawszy, ożenił się z Magdą ze Żmigrodu Stadnicką, wojewodzicówną bełską, wdową po Jędrzeju Ostrorogu, która była 3-cio voto za Mikołajem Pacem, starostą kowieńskim.

Mleczko Kazimierz, * 1742 r., szambelan dworu Stanisława Augusta, komisarz cywilno-wojskowy ziemi Łomżyńskiej (1789), dziedzic Zbrzeźnicy, Borychowa, Wybran, Kozaków, Krup, Otoli, Zalesia, Pruszek, Kalinówki, Leśnicy. Praojciec dziś żyjących Mleczków. Żona jego Róża z Obor Colonna-Czosnowska. Oboje pochowani w katakumbach kościoła w Kolakach.

Mleczko Onufry, syn Piotra miecznika mielnickiego i Wielądkówny, znakomity obywatel kraju i przemysłowiec. Jako przedsiębierca i administrator ze strony Banku Polskiego przeprowadził kanały augustowskie (1824—1830), zwane też kanałem Onufrego Mleczki. W r. 1831 administrator prochowni i arsenału, pełen energji i pomysłowości. Następnie, otrzymawszy koncesję od rządu i zawarowawszy sobie nieograniczony kredyt w Banku Polskim, zbudował pierwszą w Królestwie kolej żelazną Warszawsko-Wiedeńską, przyczem poniósł olbrzymie straty, gdy bank wskutek niewypłacalności Łubieńskiego, wbrew umowie, kredyt na pewien czas powstrzymał. Procesu się zrzekł i resztę robót odstąpił Steinkellerowi. Już około r. 1840 włościan w swoich dobrach oswobodził i oczynszował (to samo brat Jan M. z Porytego). Żona jego, sławna z piękności, posażna bardzo Aleksandra Pruszakówna, wnuczka Tomasza Pruszaka, ostatniego kasztelana gdańskiego. † roku 1854, pochowany w Żychlinie.

Mleczko Stanisław, * 1854 roku na Podlasiu w Osówce, majętności swoich rodziców, syn Kazimierza M. i Wilhelminy Wierusz-Kowalskiej, kształcił się najpierw w Siedlcach, potem w Warszawie i w Petersburgu w instytucie górniczym, następnie przebywał kilka lat za granicą (w Styrji), głównie dla poratowania zdrowia. Obecnie mieszka w Wilnie. Wydał: przekład *Iliady* Homera (Warszawa, 1894), razem z obszernemi komentarzami i samodzielnie opracowanym poglądem na t. zw. *kwestję homerycką*; „Serce a heksametr, czyli geneza metryki poetyckiej w związku z estetycznem kształceniem się języków, szczególnie polskiego" (Warszawa, 1900). Dzieło to składa się właściwie z czterech rozpraw: 1) Jednostajność rytmiki we wszelkich czynnościach ludzkich. 2) Fizjologiczna estetyka rytmu. 3) Estetyka w rozwoju mowy polskiej. 4) Naukowa prozodja wierszy naszych. Wszystkie one są wyświetleniem zasady, że tętno serca jest wzorem i kształtnikiem wszelkiego rytmu w dziełach ludzkich. Kilka innych prac posiada w rękopisie.

Mleczkowa Teresa, (* 1830, † 1884), Pruszakówna, żona Henryka M., córka Antoniego P. kasztelanica gdańskiego, pułkownika wojsk polskich. Założycielka i dyrektorka pierwszego zakładu freblowskiego w Warszawie.

Mleczna, rzeczka w Król. Polskiem, bierze początek o milę powyżej Radomia, przechodzi pod tem miastem i ubiegłszy mil 3, za Jedlińskiem wpada do Radomki.

Mleczna biel, *annalina,* gips bardzo drobno sproszkowany, używany jako dodatek przy wyrobie papieru.

Mleczna droga, ob. Gwiazdy.

Mleczna fermentacja, ob. Fermentacja.

Mleczna gorączka, ob. Sutki.

Mleczna pompa, przyrząd do sztucznego usuwania mleka z sutek kobiecych, składa się najczęściej z balonu kauczukowego, posiadającego otwór opatrzony pierścieniem szklanym; po ściśnięciu balonu przykłada się otwór do piersi, a gdy balon się rozszerza, powstaje w nim próżnia, do której mleko wpływa.

Mleczne drzewo, ob. Mlekowiec i Cerbera.

Mleczne gruczoły, ob. Sutki.

Mleczne przewody, kanały w sutkach kobiety, które biegną ku brodawce i rozszerzają się, tworząc, szczególnie podczas karmienia, dość znaczne zatoki mleczne. Przy wejściu do brodawki przewody mleczne układają się blizko jeden przy drugim i nie łącząc się z sobą, przebiegają aż do wierzchołka brodawki, gdzie każdy osobnym otworem się kończy. Otwory te leżą w małych zagłębieniach i są węższe, aniżeli odpowiednie przewody.

Mleczne szkło, szkło mleczno-białe, nieprzezroczyste, ale przeświecające. Dawniej wyrabiane było wyłącznie ze szkła ołowianego lub wapienno-sodowego przez dodatek 10-15% fosforanu wapna (popiołu kostnego); takie *szkło kostne* jest po stopieniu przezroczyste, ale staje się tem mętniejszem i bielszem, im częściej jest przy przerabianiu podgrzewane. Zamiast fosforanu wapna użyć też można tlenku cyny. Bardzo piękne M. s. otrzymuje się przez dodanie kryolitu lub mieszaniny feldspatu i fluspatu (*szkło spatowe*). M. s. używa się do lamp dla stłumienia zbyt rażącego światła, na skale do termometrów i na wyroby ozdobne.

Mleczne wino, toż co kumys.

Mleczne zęby, ob. Zęby.

Mlecznica, roślina, ob. Krzyżownica.

Mlecznik (*Glaux*), rodzaj roślin z rodziny pierwiosnkowatych, cechujący się okryciem kwiatowem pojedyńczem, dzwonkowatem, o 5-u wcięciach, wewnątrz zabarwionem, z 5-pręcikami i torebką 1-komórkową, 5-ścienną, kulistą. Należy tu jedyny gatunek *G. maritima*, ziele trwałe, 15—30 cm. wysokie, nad morzami i obok salin, w Europie środkowej; ma listki naprzeciwległe, eliptyczne, bezogonkowe, mięsiste, kwiaty drobne, cielisto lub różowe; może być używany na sałatę i jarzynę i ma wpływać na powiększenie ilości mleka

u kobiet karmiących; stanowi też dobrą paszę dla krów.

Mleczny cukier, ob. Laktoza.

Mleczny kwas, $C_3H_6O_3$, kwas organiczny, w naturze silnie rozpowszechniony, odkryty przez Schéelego w 1780 r. Kwas ten należy do grupy kwasów dwuatomowych, odpowiadających alkoholom dwuatomowym, czyli glikolom (ob.), jak kwasy jednoatomowe odpowiadają alkoholom jednoatomowym; **M. k.** w szczególności odpowiada glikolowi propilenowemu, przez którego utlenienie może być otrzymany (Würtz). Zresztą znany jest i związek równoskładny z **k. M.**, zwany kwasem *paramlecznym (paralaktycznym)*. **K. M.** występuje bardzo często w organizmie zwierzęcym, wolny lub połączony z zasadami, mianowicie w soku żołądkowym i kiszkowym, w cieczy otaczającej włókna mięśni, często w moczu, ślinie, pocie. Tworzy się dalej z niektórych wodanów węgla w skutek fermentacji mlecznej (ob. Fermentacja); kwaśnienie mleka, kapusty, ogórków, barszczu, zaczynu chlebowego, dębnicy garbarskiej, jest skutkiem tworzenia się tego kwasu. Najłatwiej otrzymuje się za pomocą fermentacji glukozy; w tym celu pozostawia się w temperaturze 30—35° mieszaninę glukozy, mleka skwaśniałego, gnijącego twarogu (działającego jako ferment) i kredy; po ośmiu dniach cała masa przechodzi w mleczan wapna, który się oczyszcza, rozkłada kwasem siarczanym, a po oddzieleniu siarczanu wapna ciecz kwaśną nasyca węglanem cynku i utworzony mleczan cynku rozkłada siarkowodorem, strącającym siarek cynku, gdy pozostały **M. k.** zagęszcza się przez odparowanie. Jest to ciecz gęstości syropu, c. wł. 1,215, bezbarwna, mocnego i czystego smaku kwaśnego. Może też być otrzymany syntetycznie w różny sposób. Ogrzewany, zaczyna tracić wodę przy 130° i przechodzi w materję żółtą, będącą kwasem *dwumlecznym (laktylowym)*, $C_6H_{10}O_5$. Przy 250° traci wodę i przechodzi w *laktyd*, czyli bezwodnik kwasu **M.**, $C_6H_8O_4$, przedstawiający się w postaci kryształów bezbarwnych. Lubo dwuatomowy, **M. k.** jest jednozasadowym, t. j. wydaje tylko jeden szereg soli (*mleczany*). **M. k.** używa się przy chorobach dróg trawienia, mleczan żelaza przeciw niedokrwistości. **M. k.** ma też zastosowanie w farbierstwie i garbarstwie. Przez działanie amonjaku na roztwór alkoholowy laktydu otrzymuje się amid kwasu **M.** czyli *laktamid*, $C_3H_7NO_2$.

Mleczny sok, ob. Rośliny i Naczynia.

Mleko, wydzielina gruczołów sutkowych (ob. Sutki), u kobiet i samic z gromady ssących, przeznaczona na pierwotny pokarm dla potomstwa. Jest to emulsja, gdzie kropelki tłuszczu (masła), okryte powłoczką białkowatą (sernikiem), pływają w cieczy surowiczej. Tłuszcz **M.** wytwarza się przez stłuszczenie i rozpad nabłonka gruczołku sutkowego, a części płynne przesiąkają z naczyń krwionośnych. Wydzielina **M.** odbywa się tylko w czasie dojrzałości płciowej i tylko w perjodzie dzielącym poród od następnego poczęcia; czas trwania wydzieliny zależy od karmienia; u niekarmiących wydzielina prędko się przerywa; przy karmieniu wydzielina u kobiety trwać może rok i daleko dłużej, a przez czas trwania wydzieliny własności **M.** ulegają zmianie. Przez pierwsze kilka dni po porodzie wydziela się *siara (colostrum)*, mleko wodniste, które pod mikroskopem zamiast tłuszczowych kropelek przedstawia całe nabłonkowe, stłuszczone komórki; zmiany mleka dokonywają się ze wzrostem niemowlęcia i do jego zmieniających się potrzeb są zastosowane, dlatego najwłaściwszą zawsze mamką dla dziecka będzie matka. **M.** stanowi jedyną substancję specjalnie na pokarm przeznaczoną; zawiera wszystkie konieczne części składowe pokarmów i w najłatwiejszej do strawienia formie. Części składowe mleka są: woda, tłuszcz (masło), białko (sernik), cukier mleczny, sole mineralne. Z powodu tego składu nadaje się mleko nietylko dla karmienia niemowląt, lecz i dla dojrzałych. W tym ostatnim celu używa się najczęściej mleka krowiego, koziego i kobylego. **M.** kobiece zawiera 2,29% sernika, 3,78 masła, 6,21 cukru, 0,31 soli, 87,41 wody; **M.** krowie zawiera więcej sernika (3,3—5,3) i soli (0,75), a mniej masła (średnio 3,5). Tłuszcz **M.** składa się z oleiny, palmityny i stearyny, a w małej ilości także z kaproniny i butyryny; w mleku kobiecem tłuszcz jest płynniejszy, czyli bogatszy w oleinę, aniżeli tłuszcz krowi. C. wł. **M.** kobiecego wynosi przy 15°C 1,018 do 1,045, krowiego 1,029—1,034. Ilekroć dostarczyć potrzeba człowiekowi pokarmu, razem pożywnego i łatwo strawnego, uciec się trzeba do mleka, ale i zdrowi ludzie bardzo wiele zużywają mleka pod rozmaitemi postaciami. Mleko bardzo łatwo ulega rozlicznym zmianom, wydając produkty, bardzo ważne w kuchni mające znaczenie. Przy spokojnym stanie mleka kropelki tłuszczowe zbierają się obficie u powierzchni, tworząc *śmietankę*, po usunięciu której zostaje uboższe w tłuszcz *mleko zbierane*. Przez rozmaite manipulacje łatwo jest rozbić białkowe powłoczki kropelek tłuszczowych, w skutek czego oddziela się *masło* (ob.), zbite w jedną masę, i pozostawia *maślankę*, zupełnie prawie pozbawioną tłuszczu. Cukier mleczny łatwo ulega fermentacji, wydając alkohol albo kwas mleczny; w pierwszym razie otrzymuje się *kumys* i *kefir*, w drugim razie **M.** kwaśne czyli *zsiadłe*, w którem pod wpływem kwasu strąca się sernik. Można strącić sernik w zupełności przez dodanie obcych kwasów (najczęściej podpuszczki czyli błony śluzowej cielęcego żołądka), otrzymuje się wtedy po wysuszeniu ser (ob.), zawierający w sobie i masło, a reszta po nim pozostała zowie się *serwatką*; jest to przeważnie roztwór soli i cukru mlecznego i ma większe znaczenie lecznicze, jako środek lekko przeczyszczający, niż jako pokarm. **M.** stać się może szkodliwem dla różnych powodów, jak przez przybranie związków metalicznych w skutek lekarstw,

albo gdy krowy pasą się w sąsiedztwie pewnych fabryk. Daleko ważniejszem jest zjawianie się w **M.** bakterji chorobotwórczych; tuberkuloza (choroba perłowa), syfilis, karbunkuł, przenoszą się bezpośrednio przez **M.**, które się też okazało bardzo niebezpiecznym pośrednikiem przenoszenia zarazków szkarlatyny, dyfterytu, tyfusu, cholery. Bakterje chorobotwórcze giną jednak przez długotrwałe wygotowywanie. **M.** krowie ulega często zafałszowaniu, które wszakże polega głównie na dodatku wody i łatwo wykryć się daje za pomocą areometrów, zwanych *mlekomierzami*, *galaktometrami*, *laktometrami*, które wskazują ciężar właściwy mleka, wynoszący 1,029—1,033. Przez usunięcie śmietanki **M.** staje się cięższem, co można zakryć dodatkiem wody, ale oko wprawne łatwo to rozpoznaje na kroplach **M.** tak fałszowanego. Do oznaczenia ilości tłuszczu w **M.** służą też różne przyrządy, jak *kremometr*, *laktokryt*, *butyrometr*, w których śmietanka działaniem pewnych odczynników szybko się wydziela, a ilość jej wyraża się w stosunku do ilości mleka. *Laktoskop* dozwala oznaczać ilość tłuszczu ze stopnia przezroczystości mleka. Wszystkie te metody jednak nie są dosyć pewne, a najdokładniejszą drogę oceny wartości mleka daje rozbiór chemiczny. Do konserwacji **M.** środków chemicznych używać nie należy. **M.** zachowuje się dobrze metodą Horsforda przez odparowanie z dodatkiem 12% cukru w próżni do 50—60°C; otrzymuje się tym sposobem *wyciąg* czyli *ekstrakt mleczny*, **M.** *zagęszczone*, *skondensowane*, które ma barwę żółtawo-białą, gęstość miodu, a 5 częściami wody wydaje ciecz, różniącą się od **M.** świeżego jedynie większą słodyczą. Korzystniejsze jednak metody konserwacji **M.** polegają na zastosowaniu sterylizacji (ob.). Por. Kirchner „Mleczarstwo" (przekład polski, 1891); A. Jełowicki „Mleczarstwo" (1889); „Enc. rolnicza," Martiny „Wörterbuch der Milchwirtschaft" (1891); Fleischmann „Lehrbuch der Milchwirtschaft" (1891).

Mleko roślinne, emulsja z migdałów i orzechów, która, według Lahmanna, dodana do mleka krowiego, czynić ma sernik strawniejszym.—**M. r.** nazywa się też sok mlekowca (ob.).

Mleko siarczane, ob. Siarka.

Mleko wapienne, ob. Wapń.

Mlekomierz, toż co galaktometr, ob. Mleko.

Mlekopędne środki *(galactophora)*, środki lekarskie, powodujące obfitszą wydzielinę mleka. Dawniejsza i ludowa farmakologja wylicza bardzo wiele takich środków (substancje aromatyczne, gorzkie sole), ale istotna ich wartość jest więcej niż wątpliwa. Obfitą wydzielinę mleka spowodować może tylko obfity, pożywny pokarm, przy należytym stanie zdrowia.

Mlekowiec, *mleczodrzew*, *krowie drzewo (Galactodendron, Brosimum)*, rodzaj roślin z rodziny chlebowcowatych, z jedynym gatunkiem *G. utile*; jest to drzewo, dochodzące do 20 m., z kątowatemi gałęziami i skórzastemi liśćmi. Przez nacięcia pnia wypływa z niego mleko gęste, kleiste, przyjemnego smaku, balsamicznej woni i bardzo pożywne. Pod wpływem powietrza na powierzchni tego mleka osadza się skórka, prawie tak sprężysta jak kauczuk. Z mleka tego otrzymuje się substancja woskowata, *galaktyna*, używana na świece. Użyteczne to drzewo właściwe jest wybrzeżu amerykańskiemu obok Kordyljerów.—**M.** nazywają też po polsku drzewo *Tabernaemontana utilis*, z rodziny toinowatych, w lasach Gujany, zwane tam *hyahya*, na 9—12 m. wysokie, które przez nacięcie wydaje sok mleczny, słodki, odmienny od poprzedniego. Inne gatunki tego rodzaju wydają sok mleczny, ostry, uważany za lekarstwo. *T. dichotoma* wydaje owoce trujące, podobne do jabłek nagryzionych i stąd zwane *jabłkami Ewy*.

Mława, m. pow. w gub. Płockiej, na wzgórzu o ½ m. od rz. Mławki położone, od Płocka m. 11 odległe. Niegdyś jedno z najznaczniejszych miast Mazowsza, skutkiem wojen szwedzkich bardzo podupadło. Obecnie ma 13,449 m.; kilka kościołów, ratusz i szkoła powiatowa są najokazalszemi gmachami miasta.—*Mławski powiat*, jeden z ośmiu powiatów gub. Płockiej, ma 1,307 w. kw. przestrzeni i 90,449 m. (1897); w powiecie jest 1 miasto, 3 osady i 14 gmin.

Mławka, rz. w Król. Polskiem, poczyna się w okolicach m. Mławy, płynie przez powiat Mławski mil 4 i pod wsią Ratowo, powyżej Radzanowa, wpada z lewej strony do Wkry.

Mławskie starostwo grodowe, mieściło się w wdztwie Płockiem, powiecie Mławskim. Podług lustracji z 1662 obejmowało miasto Mławę (ob.) z folwarkiem i wsie: Modła, Nowawieś i Mławka. W 1771 posiadał je Adam Feliks Piotrkowicz albo Piotrowski, opłacając z niego kwarty złp. 2,458 gr. 9, a hyberny złp. 840 gr. 11. Na sejmie z r. 1773—75 Stany Rzpltej nadały toż sstwo w emfiteutyczne posiadanie Karniewskiemu, pisarzowi rożańskiemu.

Młocarnia *(młockarnia)*, machina służąca do *młócenia*, czyli wydobywania ziarn ze zboża, koniczyny, lucerny, grochu, rzepaku i podobnych roślin, składa się z bębna *d* (fig. 1), obracającego się na osi poziomej ze znaczną szybkością (800—1100

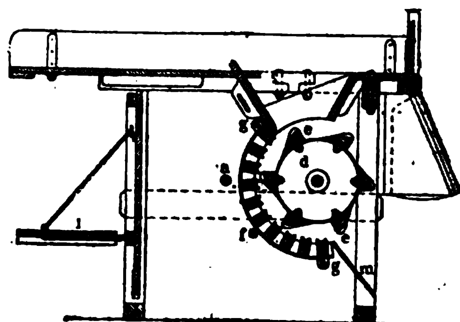

Fig. 1. Młockarnia.

obrotów na minutę) i opatrzonego na powierzchni prętami czyli listwami żelaznemi *e*, osadzonemi równolegle do osi; większa część jego otoczona jest tak zwanem *klepiskiem*, to jest powierzchnią prawie współśrodkową, opatrzoną wrębami, równoległemi do sztab bębna. Za pomocą czopów *fg* klepisko

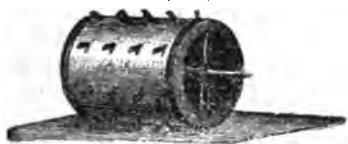

Fig. 2. Bęben osadzony kołkami.

może być umieszczane w odpowiedniej odległości od bębna, by dla rozmaitych ziarn jednakowo dobrze służyć mogło. Przez *a* przechodzi wał, który za pośrednictwem pasa bez końca wprawia bęben w ruch. Cały mechanizm zawarty jest w skrzyni drewnianej, otwartej u spodu, a nadto opatrzonej otworem w ścianie przedniej, przez który robotnik stojący na desce *l* podaje zboże. Zboże podawane przez robotnika przechodzi pomiędzy bębnem a klepiskiem, przyczem ziarno wykrusza się z kłosów, przechodzi przez otwory klepiska i spada

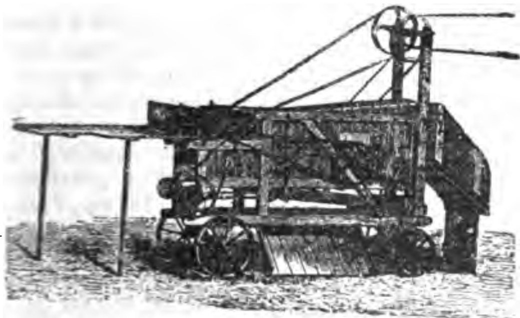

Fig. 3. Młockarnia przenośna.

przez otwór *m* na młynek czyli wialnię, podstawioną pod młocarnią. Zamiast listw, mogą też być bębny osadzone kółkami (fig. 2). Stosownie do siły poruszającej, użytej do wprawiania w ruch **M.**, mogą one być ręczne, kieratowe czyli maneżowe, poruszane siłą zwierząt, albo też parowe, utrzymywane działaniem lokomobil. Fig. 3 przedstawia zewnętrzny widok **M.**, od której pas bez końca prowadzi do maneżu. Główną wadą **M.** jest to, że nie wydają słomy prostej, w nowszych jednak konstrukcjach niedogodność ta w znacznej mierze usuniętą została.

Młocińskie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie Mazowieckiem, w ziemi Warszawskiej. Podług metryk koronnych, powstało z dawniejszego sstwa warszawskiego i obejmowało w r. 1712 wieś Młociny z gruntami: Salamonowskie czyli Wróblewskie, Giżyńskie, Orlemusowskie i dwa półwłoczki: Salezego i Konieczny. W 1712 z mocy przywileju Augusta II Herkules Plant, dworzanin królewski, ustąpił je Maksymiljanowi Ossolińskiemu, regensowi metryki większej koronnej. W r. 1772 posiadał je Fryderyk Brühl, generał artylerji kor., opłacając z niego kwarty złp. 218 gr. 24. Na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rzpltej nadały to sstwo wraz z Burakowem na własność dziedziczną Adamowi Łodzia Ponińskiemu, marszałkowi tegoż sejmu. Król August III z ulubieńcem swoim Brühlem częste odbywał tu rozrywki myśliwskie.

Młocki Jędrzej, starosta chełmicki, znakomity wojownik za Zygmunta III, który 1605 przyczynił się znakomicie do zwycięstwa, odniesionego pod Kirchholmem, za co nagrodzony został od Rzeczypospolitej znaczną bardzo na owe czasy sumą 18,000 złp.

Młocki Alfred, zasłużony obywatel, * 1804 w Warszawie, † 1879 we Lwowie; nauki gimnazjalne i uniwersyteckie pobierał w Warszawie, po roku 1831 osiadł w Krakowie, gdzie żył w niedostatku, następnie jednak, otrzymawszy znaczny spadek, przeniósł się do Lwowa, gdzie rozwinął różnostronną i użyteczną działalność; stał na czele różnych instytucji publicznych, a przez długi czas był członkiem rady miejskiej i posłem na sejm krajowy; z chwilą nastania ery konstytucyjnej w Austrji, od 1860, dom **M.** stał się ogniskiem stronnictwa postępowego i liberalnego. Gorliwy orędownik oświaty ludowej, **M.** podtrzymywał pismo *Rękodzielnik*; w 1872 stanął na czele zbierania składek na oświatę publiczną, własnemi funduszami prowadził nader pożyteczne *wydawnictwo książek ludowych*. Pisywał artykuły polityczne pod pseudonimem „Prawdzica z Kosarzewa" i pod tymże pseudonimem ogłosił dzieło „Walka zasad w Europie", obejmując przebieg historyczny walki między zasadą monarchiczną a demokratyczno-republikańską, której był surowym zwolennikiem. Z pism pośmiertnych A. Giller i P. Zbrożek wydali „Księgę wspomnień" (Paryż, 1884).

Młoda Europa, w czasach po 1830 stowarzyszenie znaglonych do ucieczki z kraju republikanów ku obaleniu istniejących stosunków w pojedyńczych państwach, 15 kwietnia 1834 utworzone przez Mazziniego za pomocą zgromadzenia razem wysłańców „młodych Włoch" (Giovine Italia) i „młodych Niemiec" (politycznego związku, którego nie należy mieszać z literackim, tak samo nazwanym, a z którym nie ma on nic wspólnego); hasłem było: „wolność, równość i humanizm", celem pierwotnym: zakładanie nowych stowarzyszeń między osobami usposobionemi republikańsko we wszystkich krajach; od 1835 złączone z „młodą Francją" jako częścią tego samego stowarzyszenia; przez surowe środki, jakich przeciw nim chwyciły się rządy, w 1850 rozproszone; wogóle wszelką partję reformy, wyszłą z łona młodszej gene-

racji w krajach europejskich, zwykło się „młodą“ nazywać (młoda Rosja, młoda Turcja, i t. p.).

Młode Niemcy, ob. Junges Deutschland.

Młodecki (hrabia), v. *Półkozic* odm., herb: W polu czerwonem, między dwiema liljami—lew złoty wspięty. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym—pół kozła. Labry z prawej strony czerwono-złote, z lewej czerwono-srebrne.

Młodecki Kazimierz, statysta, za księstwa Warszawskiego radca prefektury depart. radomskiego, ogłosił drukiem: „Uwagi o polepszeniu teraźniejszego stanu włościan polskich“ (Radom, a właściwie Kraków, 1814; 2 wyd., Warszawa, 1815).

Młodecki.

Młodkowski.

Młodkowski v. *Leliwa* odm., herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem błękitnem—półksiężyc. W lewem, ściętem, od góry czerwonem—pół kozła wspiętego; dolne pole błękitne.

Młodnicka Wanda, z domu *Monné*, rzeźbiarka, * 1850, żona artysty malarza, przyjaciółka Grottgera, posiadająca najliczniejszy zbiór oryginalnych prac jego. Jako rzeźbiarka, okazywała prace swe od 1870 na wystawie sztuk pięknych we Lwowie. Działalność literacką i artystyczną objawiła w korespondencjach, nowelach i medaljonach Grottgera, Ujejskiego i wielu osób innych. Napisała: „Kartki z życia“ (1883); „Na progu sławy“ (1884).

Młodnicki Karol, malarz i rysownik polski, † 1900, był uczniem Kaulbacha, malował niewiele poświęcając się pracy pedagogicznej. Styka, Reyzner, Zuber są jego uczniami. W 1894 urządził na wystawie lwowskiej retrospektywną wystawę malarską. W ostatnich latach życia usunął się w zacisze domowe.

Młodociany wiek, w kodeksie karnym wiek od skończonych lat 12 aż do rozpoczęcia 18 roku życia, kiedy dzieci poniżej lat 12 nie mogą być karane sądownie, a w razie koniecznym umieszczone bywają w zakładzie poprawczym lub wychowawczym; **M. w.** jest okolicznością łagodzącą w wymiarze kary.

Młodoczesi, polityczne stronnictwo w Czechach, powstałe z oderwania się w 1879 grupy członków od założonej przez Palackiego i Riegera partji narodowej zw. staroczechami. Grupa ta, nie godząc się na poglądy partji, katolickiego duchowieństwa i szlachty feudalnej, pragnących utrzymać przyjacielski stosunek z rządem, domaga się uznania państwowego prawa Czech, przyłączenia do nich Morawji i Śląska austrjackiego, związku Austrji na podstawie unji osobistej i koronacji cesarza na króla czeskiego. Młodoczesi ostro występują przeciwko trójprzymierzu (Austrja, Niemcy, Włochy) i pragną przymierza z Rosją. Na wyborach do sejmu czeskiego w lipcu 1889 **M.** uzyskali przewagę nad staroczechami (29 przeciw 17). Przywódcami tego stronnictwa byli bracia Gregrowie, Herold, Vasaly i in. Obecnie polityka czeska spoczywa wyłącznie w ręku **M. C.**, którzy prowadzą w Radzie Państwa walkę z Niemcami.

Młodzianków dzień, czwarty dzień Bożego Narodzenia. Zwyczajem było dawniej, że po Mszy św. kapłan dawał do picia wino z kielicha, na pamiątkę krwi młodzianków, przez Heroda rozlanej.

Młodzianowski Tomasz, Jezuita, znakomity teolog i kanonista, słynny swojego czasu kaznodzieja, * na Mazowszu 1622. Po ukończeniu nauk, wysłany w misji do Persji, zwiedził cały Wschód, Włochy i Francję; za powrotem był kaznodzieją trybunału lubelskiego, uczył teologji i filozofji w rozmaitych kolegjach, potem był rektorem w Poznaniu, następnie bawił jako teolog przy biskupie krakowskim Janie Małachowskim i † 1686 w Krakowie. Kazania jego, pełne uczucia, religijnej apostolskiej żarliwości, porywające pięknością myśli, śmiałością wyrażeń i obrazów, zbliżają go wielce do Skargi Birkowskiego i czynią go mówcą kościelnym wzorowym. Z przeszło 30 dzieł jego w języku polskim i łacińskim celniejsze są: „Praelectiones theologicae de Deo“ (Gdańsk, 1676); „Praelectiones theol. de Angelis et de actibus humanis“ (tamże, 1677); „Praelectiones theol. de jure et justitia“ (Lwów, 1667); „Praelectiones Metaphisices et Logices“ (Gdańsk, 1671) i t. d. Wszystkie jego wyżej wymienione i inne jeszcze dzieła wyszły razem zebrane w 5 t. (Moguncja, 1681—82). Kazania jego i homilje wydane zostały także w jednym zbiorze p. t. „Kazania i homilje na niedziele i święta“ (6 t., Poznań, 1681). Oddzielnie wydał: „Rozmyślania albo medytacje na dni wszystkie całego roku“ (Lublin, 1687), oraz „Rozmyślania albo lekcje duchowne na wszystkie święta i na wszystkie niedziele i dni w roku“ (2 wyd., Warszawa, 1754 i 55 w 2 t.). Obszerniejszy życiorys **M.** napisał ks. Hołowiński w „Pam. rel.-mor.“ (t. 23, str. 449). Por. Browna „Bibl. pisarz. asyst. polsk. towarz. Jezus.“ (str. 281—283).

Młodzianowski Jędrzej, Jezuita, * na Litwie 1625, teolog i kaznodzieja, rządził rozmaitemi szkołami, † w Wilnie 1685. Wydał z druku: „Ornamenta domestica Ducatus et Episcopatus Samogitiae“ (Mitawa, 1668); „Suppetiae militares et Divis polonae lithuanaeque gentis tutelaribus“ (Wilno, 1671) z rycinami (oba dzieła niezmiernej

rzadkości) i „Icones symbolice vitae et mortis B. Josephat M. Archiep. Polocen.“ (Wilno, 1675).

Młodziejowski Andrzej Stanisł. Kost., biskup poznański i warszawski, kanclerz w. kor., * 1716. Wstąpiwszy do stanu duchownego, wyjechał z nuncjuszem papieskim, którego był kapelanem do Rzymu, gdze zarządzał przez lat 11 kościołem św. Stanisława. Po powrocie do kraju był kanclerzem przy prymasie Łubieńskim, którym dowolnie kierował, i którego protekcja szybko do wyższych podnosiła go godności i licznemi obsypywała prebendami. W 1767 został biskupem przemyskim, 1767 kanclerzem w. kor., 1768 biskupem poznańskim i warszawskim. Obok bystrości rozumu i biegłości w sprawach politycznych, zniesławił jednak swoje imię jako prezydent komisji rozdawniczej, ustanowionej nad majątkami pojezuickimi, z których ogromnych funduszów, przeznaczonych na zakłady naukowe, wielką część sobie przywłaszczył. Utrzymują także, że i w prowadzeniu spraw politycznych umiał korzystać dla swojej kieszeni. † w Warszawie 1780.

Młodzieszyńskie starostwo niegrodowe, mieściło się w wodztwie Rawskiem, w ziemi Gostyńskiej. W r. 1771 składało się z dóbr Młodzieszyna z przyległościami, które posiadał Stanisław Dąbski, ssta kowalski, opłacając z niego kwarty złp. 589 gr. 10, a hyberny złp. 417 gr. 29. Na sejmie z 1773—75 Stany Rzpltej uchwaliły zmianę tego sstwa na wieś Piotrkówek, dziedziczną dotąd Augusta Dąbskiego, ssty gostyńskiego, i w tym celu oddzielna komisja do tej zamiany wyznaczoną została.

Młokosiewicz Franciszek, kapitan czwartego pułku w. ks. Warszawskiego, * 1769, † 1845, napisał „Mes souvenir d'Espagne“ (1843, po polsku w *Bibl. Warsz.*).

Młot, znane narzędzie rękodzielnicze, służące do rozbijania przedmiotów, do zmiany ich kształtów, lub też do wciskania jednych w drugie za pomocą uderzania. Postać **M.** zmienia się znacznie, tak co do wielkości, jak i budowy pojedyńczych części, stosownie do przeznaczenia tych narzędzi, bez których żadne nie obyłoby się rzemiosło; każdy jednak **M.** składa się z *żeleźca* i *styliska* czyli *rękojeści.* Najstaranniej obrabiane **M.** kowalskie są *ręczne* i *mechaniczne.* **M.** *ręczne* są znowu dwojakie: *właściwe* i *przykładowe.* W pierwszych żeleziec jest żelaznym graniastosłupem, czworo lub ośmiokątnym, a rzadko walcem z przebitym w pośrodku otworem poprzecznym na osadzenie *styliska.* Dolna podstawa żeleźca, opatrzona płytą stalową o powierzchni zewnętrznej płaskiej lub nieco wypukłej, zowie się *głową* młota, górna zaś, również stalowa, spłaszczona, *ostrzem.* Kierunek ostrza jest albo przedłużeniem osi styliska lub też jest do niego prostopadły. Działanie **M.** mierzy się iloczynem z ciężaru młota przez kwadrat z prędkości w chwili uderzenia. **M.** przykładowe, noszące niemieckie nazwy *forszlagów, cuszlagów, zechamrów,* przykładają się do kutego przedmiotu w tem miejscu, na które skierowane być mają uderzenia. Służą do wykuwania rowków lub wyżłobień, gładzenia powierzchni lub kucia takich części, do których młotem dostać nie można. Dla uchronienia ręki od dokuczliwych wstrząśnień rękojeść ich nie jest sztywną i najpospoliciej składa się z giętkiej wici le-

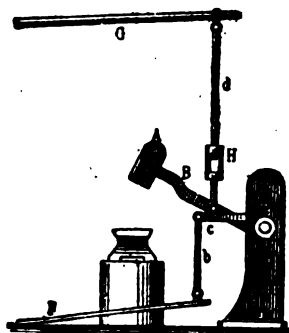
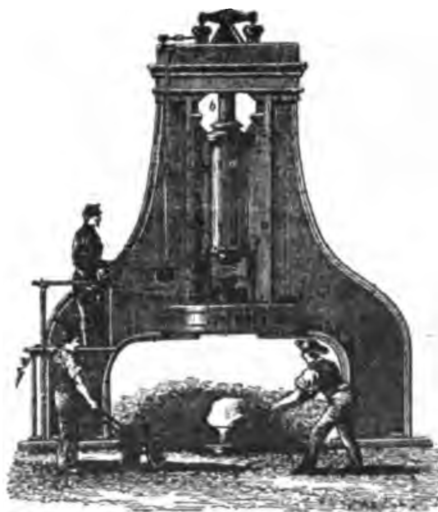

Fig. 1. Młot pedałowy.

szczynowej.—**M.** *mechaniczne* są albo zwykłemi tylko znacznej wielkości młotami, poruszanemi przez tarcie lub za pomocą kół palczastych, obracanych siłą wody lub pary, albo też *parowemi,* które stanowią właściwie część machiny parowej. Stylisko pierwszych obraca się około osi poziomej, i stosownie do tego, czy palce koła zaczepiają

Fig. 2. Młot parowy.

o przédłużenie styliska nazewnątrz jego punktu podpory i młota, pomiędzy niemi, lub też o występ na czole młota, przybierają nazwy: *skokowych, podrzutowych* i *czołowych.* Tarcie daje się zastosować do poruszania **M.** tym sposobem, że rozsuwane wałki, popychane przez machinę wzdłuż żelaznego styliska od młota ku osadzie, skoro tarcie prze-

wyższy ciężar **M.**, podnoszą go coraz wyżej. Za rozsunięciem wałków **M.** opada. Dogodne są też często **M.** poruszane za pomocą pedałów (fig. 1). Młot A, osadzony na rękojeści B, obracającej się dokoła osi *a*, wprawiany jest w ruch pedałem *F*, połączonym za pośrednictwem drążka *bc* z osią *a*; G jest drąg przytwierdzony do pułapu i łączący się prętem *d* i mutrą H z rękojeścią B.—Projekt **M.** parowych podał Nasmyth w Manchester 1839, a według tego planu pierwszy taki **M.** zbudowany został w Creuzot we Francji. W urządzeniu tem (fig. 2) **M.** połączony jest bezpośrednio z tłokiem *bc* machiny parowej; para dostaje się pod tłok i podnosi go w górę wraz z młotem czyli babą,

Fig. 3. Młot parowy pośpieszny.

która następnie własnym swym ciężarem opada. Są też **M.** o działaniu podwójnem, w których para dochodzi także i ponad tłok, skąd opadanie baby dokonywa się pod działaniem jej prężności. Stosownie zresztą do celów, do jakich służą, **M.** parowe mają w szczegółach różne urządzenia. Największy obecnie **M.** parowy znajduje się w fabryce stali Bethlehem w Pensylwanji; ciężar spadający waży 113,4 ton czyli 113400 kg. i spada z wysokości 6 m., wywiera zatem uderzenie o sile 113400.6=680440 kilogrammetrów. Z innych wielkich **M.** słynne są w Creuzot (80000 kg., wysokość spadku 5 m.), w Essen (50000 kg., 3 m.). Na wzór tych potężnych M. urządzone są **M.** parowe mniejsze (fig. 3), niezbędne do wielu wyrobów. Mniejsze takie **M.** mogą być też korzystnie poruszane za pomocą powietrza zgęszczonego (**M.** *powietrzne*), lub przez spalanie się gazu, jak w motorach gazowych (**M.** *gazowe*).

Młot, herb: W polu barwy niewiadomej—młot obuchem na lewo. Nad tarczą hełm ukoronowany.

Młot, gatunek ryb, ob. Zygaena.

Młot leśny, *cechówka*, narzędzie do znaczenia drzew, czy to dla kontroli, czy też do ścięcia przeznaczonych.

Młotek, ob. Kosteczki słuchowe.

Młotek, *Młotki*, *Małotki*, herb: Na tarczy srebrnej — trzy czarne młotki o złotych rękojeściach, u dołu się stykających. U szczytu—ręka zbrojna z młotkiem. Labry czarno-srebrne.

Młotek.

Młyn, zakład do mielenia ziarn zboża w celu otrzymania z nich mąki, a w dalszem znaczeniu wszelki przyrząd do proszkowania kawy, farb, gipsu, tytuniu, marzanny, miażdżenia ziarn oleistych, owoców, w celu dobycia z nich soku i t. p. Do tych rozmaitych celów używane są **M.** *ręczne* czyli *żarna*, **M.** *deptakowe*, **M.** *wietrzne* czyli *wiatraki*, **M.** *wodne* i **M.** *parowe*. Zasadniczą częścią wszystkich **M.** są dwa okrągłe kamienie *młyńskie*, o średnicy zwykle 1,2 m., a wysokie na 30 cm., osadzone w okrągłej kadzi, tak, że dolny *(leżak)* jest nieruchomy, górny zaś *(biegun)* obraca się nad nim, trąc tym sposobem dostające się między nie zboże. Kamienie te, z których najlepsze pochodzą z łomów w la Ferté sous-Jonarre w dep. Sekwany i Marny we Francji, na powierzchniach stykać się mających, poczynając od 24 centymetrowego otworu w środku aż do obwodu, ponarzynane są w kierunku promieni blizko na centymetr głęboko. Rowki te mają przecięcie trójkątne *ab* (fig. 1), kie-

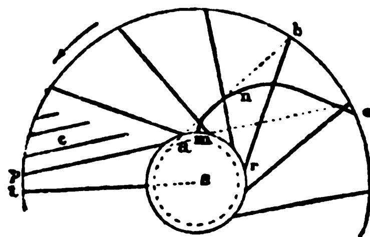

Fig. 1 i 2. Rowki kamieni młyńskich.

runek zaś różny; w metodzie niemieckiej na leżaku idą w kierunku promieni *st* (fig. 2), na biegunie zaś są skrzywione w postać spiralnych logarytmicznych *mno*, które się z promieniami przecinają pod kątami równemi; w metodzie francuskiej mają kierunki *ap*, *rb*, stycznych do otworu, i *c* do nich równoległych. Nacięcia te działają jak nożyce, części zaś płaskie ścierają na proszek, pokrajane w nich zboże. Jeżeli kamienie nie znajdują się w bryłach dostatecznie wielkich, składać je trzeba z części mniejszych, spojonych cementem lub gipsem i otoczonych obręczami żelaznemi. W **M.** ręcznych zamiast kamieni używają się czasem tak, jak w

młynkach do kawy żarna metalowe. Przebieg *mielenia* nie zawsze jednak jest tak prosty; przedewszystkiem bowiem zboże musi być oczyszczone z kurzu i innych lekkich domieszek za pomocą wialń i młynków. Wialnia składa się z wentylatora C (fig. 3), wywołującego prąd powietrza w kierunku strzałki, który porywa zboże przybywające przy *a* i spadające po deskach pochyłych *m*; przytem pył najlżejszy zostaje zwiany przy *s*, przymieszki ciężkie opadają przy *b* i *o*. Następnie zboże, dla oczyszczenia z części przylegających, idzie w tak zwany *szpicgang*, t. j. albo pomiędzy dwa kamienie młyńskie tak oddalone, by nie gniotły ziarna, a tylko ścierały nieczystości i wierzchnią łuskę, zaokrąglając zarazem nieco ziarna, albo też między dwa walce blaszane, dziurkowane, z których wewnętrzny obraca się w zewnętrznym do 3,000 razy na minutę (szpicgang Cartiera). Walce te, niby tarki, pędząc pomiędzy sobą zboże po drodze spiralnej, oczyszczają je ze wszystkich nieczystości w ilości dostatecznej dla 4-ch lub 5-u par kamieni młyńskich. Usiłowania wynalezienia sposobu czyszczenia zboża drogą mokrą dotąd nie mają powodzenia, głównie dla trudności wysuszenia go. Mielenie odbywa się sposobem wyżej opisanym, jednak nie zawsze jednakowo. Według metody amerykańskiej, wszystko zboże ściera się odrazu, poczem przechodzi na pytle dla rozdzielenia na różne gatunki mąki. Sposób francuski, zwany też i wiedeńskim, jest dłuższy, ale też wydaje wyższe gatunki mąki. Według niego zboże przechodzi kolejno czasem aż przez 7 par kamieni młyńskich, coraz bardziej do siebie zbliżonych, a po wyjściu z każdej pary dostaje się na pytle; tam sortuje się na różne gatunki mąki, kaszki lub otrąb i przechodzi do następnych kamieni, dopóki nie stanie się mąką żądanej dobroci. Wszystko to w dobrze urządzonych młynach odbywa się sposobami mechanicznemi, bez udziału robotników. *Pytle* (z niem. *Beutel*) są to powierzchnie boczne graniastosłupów sześciokątnych (fig. 4), utworzone z gazy jedwabnej różnej gęstości, naciągniętej na wały drewniane, opatrzone odpowiedniemi ramionami i łatami C. Wał pytla jest na kilkanaście stopni do poziomu pochylony; mąka, wpadając do górnej części, natrafia na najgęstszą tkankę, pozbywa się najdelikatniejszych części, a przesuwając się dalej w skutek pochyłości przyrządu, zapełnia umieszczone pod spodem przegródki coraz to grubszą mąką. Otręby zaś i grubsze części spadają gdzieindziej dolnym otworem do elewatora, który je przenosi na inne pytle do dalszego rozgatunkowania. Dwa tego rodzaju pytle, mające 4 m. długości a 1 m. średnicy, wystarczają na 5 par kamieni; skuteczność pytli wzmaga się często działaniem skrzydeł, które się wewnątrz nich obracają (*pytle centryfugalne*). Urządzenie zwyczajnego młyna wodnego przedstawia fig. 5. Wał F, obracany kołem wodnem, wprawia w obrót koło zębate G, którego ruch za pośrednictwem trybu H przenosi się na *wrzeciono* EE, które przechodzi przez otwór *leżaka* D i obraca *biegun* C za pośrednictwem *paprzycy bb*. Z *kosza* A sypie się ziarno na *korytko* B, zawieszone na sznurach *aa* i wstrząsane bezustannie przez obrót młyna. Po przejściu przez kamienie C i D mąka dostaje się do *pytla* J, wstrząsanego za pośrednictwem *wideł d* i *pręta e*. Mąka przesiana zbiera się w komorze K, otręby w skrzyni L.—Inny typ młynów stanowią **M.** *walcowe*, w których ziarna zostają zmielone działaniem walców stalowych lub porcelanowych, długich na 320—1000 mm. o średnicy 200—350 mm., mających powierzchnię gładką lub karbowaną. Taki młyn o 4 walcach przedstawia fig. 6. Z kosza *r* ziarno przesypuje się obok walca *v* przez lejek *f*, a następnie po ścianach f'' f_1' f_1 między kolejnemi walcami; mąka

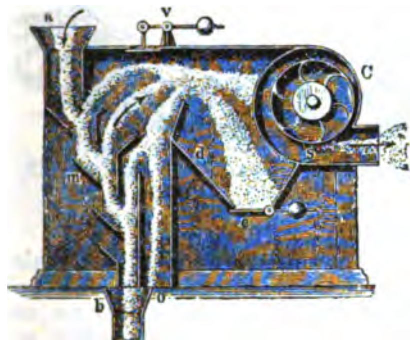

Fig. 3. Wialnia.

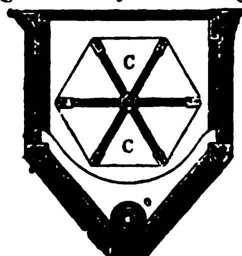

Fig. 4. Przecięcie poprzeczne pytla.

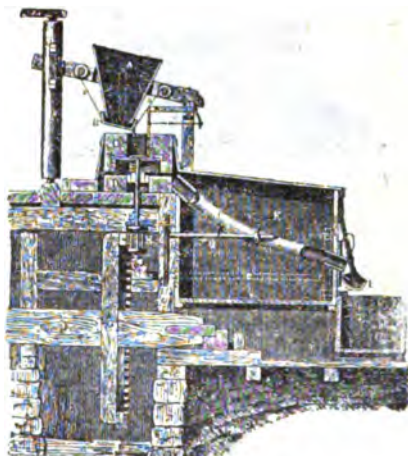

Fig. 5. Młyn wodny.

Fig. 6. Młyn walcowy.

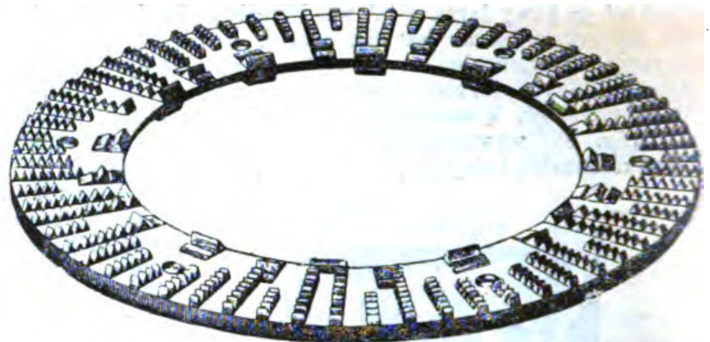

Fig. 7. Tarcza pierścieniowa młyna „Excelsior“.

zsypuje się przez dolny lejek, do czyszczenia walców służą skrobacze *a*. Do tegoż typu należą *dezintegratory* (ob.), oraz młyny amerykańskie, zwane *excelsior*, w których mielenie ziarn, kawy, korzeni, rozdrabnianie farb, kości i t. p. dokonywa się działaniem dwu tarcz pierścieniowych (fig. 7), osadzonych zębami o przecięciu trójkątnem; zęby jednej tarczy wchodzą w rowy pomiędzy zębami drugiej, obracającej się tarczy. Młyny te wyrabiane są w różnych wielkościach i służyć mogą bądź do pracy ręcznej, bądź też do motorów. Różne, na wstępie wymienione, nazwy **M.** pochodzą jedynie od rodzaju motoru, użytego do poruszania maszyny. Jakkolwiek u nas w każdym prawie większym folwarku znajduje się **M.**, jednakże młynarstwo należycie dotąd się nie rozwinęło. Najbardziej rozpowszechnione są młyny wodne, po większej części z kołami bocznemi, czyli tak zwanemi pływakami (ob. Koła wodne). Ostatnie wraz z całym budynkiem spoczywają na łyżwach. Pod większemi miastami, a szczególnie pod Warszawą, znajduje się pewna liczba wiatraków, przeważnie jednak źle urządzonych. Ulepszonych wiatraków (amerykańskich) bardzo mała znajduje się liczba. Do poruszania **M.** wodnych służą korzystnie turbiny (ob.). Pierwszym **M.** parowym w Królestwie był zbudowany w Warszawie w 1835 przy zbiegu ulic Smolnej, Jerozolimskiej i Solca, przez spółkę, kierowaną przez Piotra Steinkellera. Był on następnie własnością Banku polskiego, w r. zaś 1869 przeszedł na własność Blocha; następnie został zniesiony. Istnieje jeszcze w Królestwie około 20 **M.** parowych, produkcja ich jednak nie jest dostateczną po temu, by zboże już w postaci mąki wychodziło za granicę.—Wynalazek żarn czyli młynów ręcznych sięga bardzo odległych czasów. Przypisują go Egipcjanom, którzy podobnie jak i inne ludy do ciężkiej obsługi żarn używali niewolników i jeńców wojennych. Samson obracał żarna, zostając w niewoli u Filistynów, a Plaut podczas swej niewoli na tę samą skazany był pracę. Siła ludzka lub zwierzęca w inny jeszcze sposób zastosowaną została w **M.** *deptakowych*. Deptak jest to rodzaj motoru, złożonego z wielkiego bębna walcowego, osadzonego na poziomym wale, ruchomym naokoło swej osi. Wewnętrzna strona bocznej powierzchni tego walca opatrzona jest występami lub schodami, po których przesuwa się wciąż człowiek lub zwierzę, by nadając ruch kołu w rzeczywistości w jednem pozostawać miejscu. **M.** wodne znane były Rzymianom już w początkach ery chrześcijańskiej; Arabowie zaś w VII w. mieli wiatraki (ob.), które w XI zaczęły się zjawiać w Europie. Od dwustu lat wraz z rozwojem mechaniki budowa **M.**, nadewszystko zaś wodnych, bardzo się doskonalić poczęła. Młyny parowe w XIX dopiero zaczęły się ukazywać stuleciu. Wielkie młyny nowoczesne tem się cechują, że przenoszenie kolejne zboża przez różne oddziały, od jednych machin do następnych, dokonywa się automatycznie w kierunku poziomym za pośrednictwem szrub i w kierunku pionowym działaniem elewatorów. W młynach wybuchają często pożary bez widocznej przyczyny; tłómaczy się to tem, że pył unoszący się w powietrzu łatwo zapala się z eksplozją od ciała płonącego lub rozżarzonego. Por. Małyszczycki „Młynarstwo zbożowe“ (2 t., Warszawa, 1890); Pietraszek „Mechanika popularna“ (Warszawa, 1879, str. 544—607); Poppenheim „Populäres Lehrbuch der Müllerei“ (3 wyd., 1890); Kick „Mehlfabrikation“ (3 wyd., 1894); Thaler „Die Müllerei“ (1894).

Młynarski Emil, muzyk polski, * 1870 w Kibartach, gub. Suwalskiej, kształcił się w gimnazjum i konserwatorjum w Petersburgu, które ukończył r. 1889 z dyplomem. W r. 1889 mianowany członkiem kwartetu ces. tow. muz. w Petersburgu, 1890—93 koncertował jako skrzypek w Berlinie, całych Niemczech i Londynie; 1894—98 był profesorem gry skrzypcowej w Odesie, twórca smyczkowego kwartetu, od 1898 został dyrektorem opery teatrów warszawskich, równocześnie objął kierownictwo Filharmonji warszawskiej, której jest założycielem. **M.** napisał dużo utworów skrzypcowych wydanych w Lipsku, z których ogólnie znany Mazur, Humoreska, Polonez i Koncert z orkiestrą, nagrodzony na konkursie im. Paderewskiego w Lipsku 1898 r. Obecnie ma w rękopisie operę z czasów gdańskich XVI wieku, również zaczęta opera „Quo vadis" do dzieła Sienkiewicza. **M.** wznowił „Hrabinę," „Widma" Moniuszki, „Zamek na Czorsztynie" Kurpińskiego, wystawił „Mazepę" Münchheimera etc.

Młynarski Emil.

Młynarstwo, gałąź przemysłu, zajmująca się przerabianiem ziarn zbożowych na mąkę, kaszę i otręby, ob. Młyn.

Młynowe i **Kanon z młynów,** tak się nazywa podatek z młynów, ustanowiony w Polsce roku 1776 pod nazwą młynowego. Rząd pruski, utrzymując ten podatek co do młynów, które go już ponosiły, ustanowił co do innych nowy pod nazwą *kanonu z młynów i wiatraków.*

Młynów, miasteczko w gub. Wołyńskiej, nad rz. Ikwą, posiada wspaniały pałac, otoczony pięknym ogrodem, w którym mieszkał i zmarł znany w piśmiennictwie polskiem Aleksander Chodkiewicz, zajmujący się badaniami chemicznemi.

Młyńskie kamienie, ob. Młyn.

M. m. (skrócenie), *mutatis, mutandis* (ob.).

Mm, skrócone oznaczenie milimetra; *mm²* milimetr kwadratowy, *mm³* milimetr sześcienny.

Mn, symbol jednego atomu manganu (ob.).

Mnemonika czyli *Mnemoneutyka,* sztuka udoskonalenia pamięci, polegająca na tem, żeby główne pojęcia, które chcemy zapamiętać, łączyć z sobą za pomocą związku pokrewnych wyobrażeń, ułatwiających przypomnienie przedmiotów, o jakie właśnie nam chodzi. Sztuka ta znaną już była starożytnym, a wynalazcą jej miał być poeta Symonides z Kos. Nowszemi czasy Duńczyk, Karol Otto, zwany Reventlow, doprowadził **M.** za pomocą dzieł swoich: „Lehrbuch der Mnemotechnik" (Sztutgard, 1843) i „Wörterbuch der Mnemotechnik" (tamże, 1844) do zdumiewających rezultatów. Ob. nadto: Kothe „Lehrbuch der Mnemonik" (2 wyd., Hamburg, 1852); Weber-Rumpe „Mnemonisches Zahlwörterbuch" (1880); „Mnemonische Unterrichtsbriefe" (Wrocław od 1882). Por. Drbal „Empirische Psychologie" (4 wyd., Wiedeń, 1885). Ważne zasługi na tem polu położył u nas Jaświński (ob.) swą metodą mnemoniczną.

Mnemotechnika, ob. Mnemonika.

Mnemozyna *(Mnemosyne),* córka Uranosa i Gei, bogini pamięci, była matką dziewięciu Muz (ob.) za sprawą Zeusa, który 9 nocy spędził w jej objęciach.

Mnich (z grec. *monos*=jeden, pojedyńczy). Pierwotnie nazywano **M.** ludzi, żyjących samotnie w pustyni *(pustelnicy, anachoretae; eremitae),* następnie zaś wszystkich, odłączających się samowolnie ze społeczeństwa, iżeby w towarzystwie innych służyć Bogu i dochodzić do doskonałości. Por. Zakonnik.

Mnichów, ob. Monachjum.

Mniejszość, liczba mniejsza, zwłaszcza w głosowaniach.

Mniszech (hrabia), v. *Sempiór,* v. *Kończyc* odm., herb **M.** I: W polu czerwonem czy też białem— siedm piór strusich srebrnych w wachlarz. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym takiż wachlarz. Labry czerwono-srebrne.—**M.** II: Na tarczy 5-dzielnej w polach czerwonych, w I-em—Topór, w II—Gryf, w III—Łabędź, w IV—Gozdawa, w V i u szczytu 7 piór strusich srebrnych lub czarnych w wachlarz. Labry czerwono-srebrne.

Mniszech I.

Mniszech II.

Mniszchowie, dawny ród szlachecki polski. Znakomitszymi jego przedstawicielami są: **Mniszech** Mikołaj, z wielkich Kończyc, pierwszy przeniósł się za panowania Zygmunta I z Czech do Polski i za usługi oddane Rzeczypospolitej mianowany został podkomorzym koronnym i otrzymał starostwa łuckie i sokalskie; † 1553. — **Mniszech** Jerzy, syn poprzedniego, ulubieniec Zygmunta Augusta. Po śmierci królowej Barbary, kiedy król z drugą żoną, Austrjaczką, żyć nie chciał, wykradł z klasztoru Bernardynek podobną z powierzchowności do Barbary, Giżankę i dostawił ją królowi. Po śmierci króla **M.** z jej pomocą wykradł wszystkie skarby i kosztowności królewskie, tak, że nagiego trupa nie było w co przyodziać. Zbrodnia ta uszła mu bezkarnie i w czasie bezkrólewia po-

śmierci Stefana Batorego był już M. kasztelanem radomskim i starostą sanockim; posiadając wszelkie łaski u Zygmunta III został wojewodą sandomierskim i posiadaczem kilku intratnych starostw. Jeden z najbogatszych panów polskich, niepohamowaną wiedziony dumą, zapragnął córkę swoją Marynę (ob. Maryna Mniszchówna) widzieć na tronie moskiewskim i w tym celu wydał ją za Dymitra Samozwańca, na którego sprawę ogromne zmarnotrawił summy; † 1613. — **Mniszech** Franciszek, znakomity wojownik, odznaczył się męstwem osobistem i wielką znajomością sztuki wojennej w wyprawach na Moskwę za Zygmunta III, który go bardzo wysoko cenił. Mianowany przez Władysława VI kasztelanem sandeckim, zostawał następnie przy boku Jana Kazimierza, u którego miał także poważanie, † 1661. — **Mniszech** Jerzy August Wandalin, hr. na Osownicy, h. Kończyc, * 1715 z ojca Józefa Wandalina, kasztelana krakowskiego, marszałka w. kor. († 1748), w r. 1735 podkomorzy w. lit., 1742 marszałek nadworny koronny i zarazem generał wielkopolski, pułkownik petyhorski; ożeniwszy się 1750 r. z córką Bryla, przylgnął do dworu i wraz z teściem utworzył rodzaj duumwiratu, samowolnie rządzącego Polską. Pozyskał najbogatsze starostwa, podniósł wysoko swe znaczenie i, stanąwszy przeciw *familji*, przeprowadził połączenie partji dworskiej ze stronnictwem Potockich. Po śmierci Augusta III wierny stronnictwu saskiemu, występował nieprzyjaźnie przeciw Stanisławowi Poniatowskiemu, pobudzony zresztą do tego kroku i widokami czysto osobistemi. W 1766 r. domagał się uchylenia żądań dysydentów, a jako jeden z przywódców opozycji zawiązywał konfederacje prowincjonalne w Wielkopolsce. Człowiek sfrancuziały, egoista, wielkiej ambicji a małych zdolności, był M. jednym z głównych twórców konfederacji radomskiej (1767). Po aresztowaniu i wywiezieniu Sołtyka wziął M. dymisję, a 1769 r. przyłączył się do konfederacji barskiej, by forytować interesa stronnictwa saskiego. Działalność jego była dla sprawy ogólnej więcej szkodliwą niż pożyteczną. Następnie pojednawszy się z królem, został M. kasztelanem krakowskim 1773; † 1778 w Dukli. Pozostały po nim zbiór rękopisów, będący własnością krakow. akademji nauk, zawiera bogate materjały historyczne do czasów panowania Stanisława Poniatowskiego. — **Mniszech** Michał Jerzy, marszałek w. koronny, syn Jana Karola, * 1748 w Wiśniowcu; w latach dziecinnych obdarzony kilku starostwami, a 1760 mianowany pułkownikiem chorągwi pancernej, po powrocie swoim z za granicy został członkiem komisji edukacyjnej i zarządzającym wydziałem szkół wołyńskich i podolskich. Wszechstronnie wykształcony, czynny, wygotował projekt ułożenia muzeum historji naturalnej i fizyki, drukowany w „Zabawach przyjemnych i pożytecznych;" napisał też rozprawy: „O guście do czytania" i „Jak prowadzić i uczyć młodzież" (tamże). Następnie wydał dzieło historyczne p. t. „Kazimierz Wielki" (Warszawa, 1777). Stojąc wysoko w łaskach królewskich, zaczął odtąd szybko posuwać się w urzędach. W r. 1777 cześnik w. koronny, 1778 sekretarz w. litewski, 1780 szef przybocznej kancelarji królewskiej, dalej marszałek nadworny litewski, a 1783 marszałek w. koronny; na urzędzie tym pozostawił najchlubniejsze po sobie wspomnienie w dziejach Warszawy. Dwukrotnie wybierany do rady nieustającej (1782 i 1784), prezydował w wydziale policji. W r. 1793 na sejmie grodzieńskim złożył laskę marszałkowską i osiadł w Wiśniowcu, gdzie † 1806. Życiorys jego w *Tygod. Illustr.* (r. 1863, № 123). — **Mniszchowa** Urszula z domu Zamojska, żona poprzedniego, towarzyszyła mężowi na zjeździe cesarzowej Katarzyny II z królem Stanisławem Augustem w Kaniowie 1787 i opisała to spotkanie w pamiętniku umieszczonym w dziele A. Koźmiana p. t. „Wyciągi Piotrowickie;" † 1816 we Lwowie.—**Mniszech** Karol, syn poprzedzających, * 1794 w Wiśniowcu, był członkiem komisji sądowej edukacyjnej w Krzemieńcu. Gorliwy przyjaciel nauk, biegły w historji i heraldyce, pałac swój w Wiśniowcu uczynił składem pamiątek historycznych starannie i umiejętnie nagromadzonych. Bogatą bibljotekę tameczną uzupełnił wielu ważnemi i rzadkiemi dziełami, ściągającemi się do historji prawodawstwa i literatury polskiej; † 1846 w Wiśniowcu.—Od Mniszchów zupełnie jest różną galicyjska rodzina hr. **Mniszków**, piszących się z Bużenina, herbu Poraj, którzy pochodzą od Piotra Mniszka, mieszczanina sieradzkiego, nobilitowanego na sejmie warszawskim 1598.

Mniszech Michał.

Mniszech Maryna, ob. Maryna Mniszchówna.

Mniszek, roślina, ob. Podróżnik.

Mniszek (hrabia) v. *Poraj* odm., herb: Na tarczy czerwonej—róża 5-listna srebrna. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym—róża. Labry czerwono-srebrne. Nobilitacja z r. 1598.

Mniszek.

Mniszka.

Mniszka, *brudnica (Liparis, Ocnaria)*, rodzaj motyli z rodziny prządek, którego gatunek *L. mo-*

nacha, 4—6 cm. szeroki, biały z czarnemi prążkami, lata u nas w lipcu i sierpniu. Gąsienice, silnie omszone, zwykle czerwonawe, są nader szkodliwe dla drzew leśnych. Por. Metzger i Müller „Die Nonnenraupe“ (1895).

Mniszkowie, ob. Mniszchowie.

Mnium (*mech gwiazdkowy*, *mochwian*, *merzyk*), rodzaj mchów, o puszkach gładkich i z wielkiemi liśćmi; rosną na skałach i torfowiskach w strefie umiarkowanej i zimnej. **M.** *cuspidatum* i **M.** *undulatum* należą do najpiękniejszych mchów.

Mnohohreszny Demjan, hetman kozacki w XVII wieku; był 1649 przy zawarciu traktatu Zborowskiego asaułą generalnym, przyczynił się do upadku hetmana Brzuchowieckiego; Doroszeńko mianował go swym atamanem nakaźnym; 1669 posłował do cara Aleksego Michałowicza, poczem przez stronnictwo przychylne zjednoczeniu z Rosją ogłoszony został hetmanem. W r. 1672 podejrzany o układy z Doroszeńką pozbawiony godności, posłany był do Moskwy, w celu ukarania go śmiercią, lecz karę tę zmieniono mu później i wysłano go do Selengińska na Syberję, gdzie żył jeszcze 1688 r. Hetmanił po nim Samujłowicz.

Mnożenie (*multiplicatio*), jedno z czterech elementarnych działań arytmetycznych, jest właściwie skróconem dodawaniem, gdy liczby do dania dane są równe; tak $5+5+5=5\times3$, co znaczy, że liczba 5 ma być powtórzona czyli uwielokrotniona 3 razy. Liczba dana do uwielokrotnienia nazywa się *mnożną*, liczba zaś wskazująca, ile razy ma być mnożna powtórzona, *mnożnikiem*, a rezultat tego działania *iloczynem*; mnożna i mnożnik są *czynnikami* (*faktorami*) iloczynu. Według tego zatem tylko mnożna może być liczba mianowaną, mnożnik jest zawsze niemianowanym, liczebnie jednak jest $5\times3=3\times5$. Wyrażenie 5×3 lub 5.3 czytamy 5 *przez* 3 (t. j. 5 mnożymy przez 3). W określeniu ogólniejszem **M.** jest to działanie, według którego z mnożnej tworzymy iloczyn, jak mnożnik powstał z jedności. Zatem $6\times{}^2/_3$ znaczy, otrzymać $^2/_3$ części 6, co daje 4. **M.** jest równoznaczne z powiększeniem wtedy tylko, gdy mnożnik jest liczbą od 1 większą, gdy zaś jest ułamkiem, iloczyn jest od mnożnej mniejszy. W rachunku algebraicznym $a\times b$ lub $a.b$ oznacza się przez proste zestawienie głosek *ab*. Z określenia **M.** wypada dalej, że $a(-b) = -ab$; $(-a)(-b)=ab$. Iloczyn $ab=ba$, $abc=acb=bac=bca$, co znaczy, że porządek czynników wpływu na iloczyn nie wywiera. Iloczyn $a^2\times a^3 = a^5$. **M.** liczb jednocyfrowych polega na *tabliczce mnożenia*, **M.** liczb wielocyfrowych i jakkolwiek złożonych dokonywa się przez mnożenia częściowe, według zasady $(a+b)c=ac+bc$, $(a+b)(c+d)=ac+ad+bc+bd$. Przy **M.** ułamków dziesiętnych idzie w ogólności o otrzymanie w iloczynie tylko pewnej liczby cyfr dziesiętnych, czyli o iloczyn przybliżony, stąd **M.** *przybliżone* ma ważne znaczenie w rachunkach praktycznych. Por. S. Kramsztyk „Arytmetyka handlowa“ (1870).

Mnożna, ob. Mnożenie.

Mnożnik, ob. Mnożenie.

Mo, w chemji symbol jednego atomu molibdenu (ob.).

Moa, ptak, ob. Dinornis.

Moab, podług podania syn Lota, spłodzony przezeń w kazirodnych stosunkach z własnej córki w czasie ucieczki z Sodomy. Potomkowie jego, *Moabici*, mieszkali na wschód morza Martwego i Jordanu. Jako bóstwa ich wymieniają się Kamosch i Milkom, których kult spotykamy częstokroć i u Hebrejczyków. Za doby sędziów **M.** podbili Hebrajczyków na lat 18; za czasów Dawida płacili dań Hebrejczykom, później jednak uwolnili się od tego. Za czasów panowania królów z rodu Dawidowego żyli **M.** z Hebrajczykami w nieprzyjaźni, która odbiła się zarówno w podaniu o nieczystem pochodzeniu **M.** wskutek kazirodztwa, jako też w złorzeczeniach i groźbach rzucanych na nich przez proroków hebrajskich. Po napadach Asyryjczyków zagarnęli **M.** część ziemi Izraelskiej i łączyli się z Chaldejczykami przeciwko Judejczykom. Po powrocie Hebrejczyków z niewoli, zaczęli się **M.** zlewać częścią z nimi, częścią z Arabami.

Moabickie starożytności, nazwa odkrytych 1872 wykopalisk z przypuszczalnych ruin Moabu. Są to kamienne płyty z napisami, wyroby gliniane, urny, lampy. Jak się później okazało, były te wykopaliska, nabyte przez rząd pruski, falsyfikatami kilku antykwarjuszów jerozolimskich, którzy chcieli wyzyskać zajęcie obudzone wykryciem autentycznego zabytku moabskiego: pomnika króla Mezu. Por. „Die Echtheit der M. A. geprüpft von Kautsch und Socia“ (1876).

Moabit, niegdyś wieś, obecnie zachodnia część Berlina, nad Spreą, posiada olbrzymie więzienie celkowe, słynną fabrykę maszyn Borsiga i wiele innych zakładów przemysłowych.

Moallakât (arab. t. j. zawieszone), nazwa siedmiu poematów arabskich z epoki bliskiej Mahometa, które dla piękności swych były w Mekce na widok publiczny wywieszone. Dokładna ich edycja wraz z przypisami wyszła r. 1823 w Kalkucie, opracowana krytycznie przez Arnolda. Przekład niemiecki Filipa Wolfa „M. die sieben Preisgedichte der Araber (1857). Por. Nöldeche „Beiträge zur Kenntniss der Poesie der Alten Araber“ (1864); J. A. Święcicki „Historja literatury arabskiej“.

Moawija, założyciel dynastji *Omajadów* (ob.).

Mob (ang.), tłum, hałastra.

Mobile, ważne miasto handlowe w północno-amerykańskim stanie Alabama, nad zachodnią odnogą rzeki t. n., o kilka mil od jej ujścia do zatoki *Mobile* (część odnogi Meksykańskiej), ma 32,000 miesz. i port.

Mobilia (łac.), przenośna własność, ruchomości w przeciwstawieniu do nieruchomości (immobilia) lub własności ziemskiej.

Mobiliarny kredyt, zastawem ruchomych przedmiotów zabezpieczony.

Mobiliarny podatek, od dochodu z majątku ruchomego.

Mobilizacja, uruchomienie, w szczególności przeprowadzenie armji ze stanu pokoju na stopę wojenną.

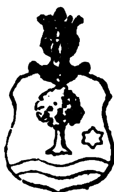
Möbius August Ferdynand, astronom i matematyk, * 1790 w Schulpforta, † 1868; poświęcał się najpierw prawu, następnie zwrócił się do matematyki, w r. 1815 został obserwatorem w obserwatorjum lipskiem, w 1844 profesorem astronomji i matematyki tamże. Oprócz wielu rozpraw, zamieszczanych głównie w dzienniku Crellego, ogłosił: „Barycentrischer Calcul" (1827), dzieło klasyczne, które stanowi epokę w geometrji analitycznej; „Lehrbuch der Statik" (2 t., 1837); „Elemente der Mechanik des Himmels" (1843); „Die Hauptsätze der Astronomie" (6 wyd., 1874). Jego „Gesammelten Werke" wyszły w 4 t. (1885—87). Por. Bruhns „Die Astronomen der Sternwarte auf der Pleissenburg zu Leipzig" (1878).

Möbius Teodor, syn poprzedniego, badacz języka i literatury staroskandynawskiej, * 1821 w Lipsku, † 1890; od roku 1859 był prof. tamże, a od r. 1865 w Kiel. Oprócz doskonałej edycji „Edda-Sämundar" (1860), „Fornsögur" (1860) i innych pomników literatury staroskandynawskiej, wydał: „Ueber die ältere isländische Saga" (1852); „Catalogus librorum islandicorum" (1856); „Altnordische Glossar" (1866). Por. życiorys jego w *Zeitschrift für deutsche Philologie* (1891).

Möbius Paweł Henryk August, brat poprzed., pisarz niemiecki, * 1825 w Lipsku, † 1889, był od 1852 dyrektorem szkoły uczniów księgarskich w Lipsku. Ogłosił powieść ludową „Erhard der Waffenschmied" (1852); „Katechismus der deutschen Literaturgeschichte" (6 wyd., 1882) i tragedję „Bar-Kochba" (1863),

Möbius Karol August, zoolog, * 1825 w Eilenburgu; studjował nauki przyrodnicze w Berlinie, 1853 został nauczycielem w Hamburgu, 1868 profesorem zoologji w Kiel, 1887 dyrektorem muzeum zoologicznego w Berlinie. Był 1871 i 1872 członkiem komisji do naukowego zbadania morza Niemieckiego, 1874 i 1875 brał udział w ekspedycji na wyspę św. Maurycego. Wydał: „Fauna der Kieler Bucht" (wspólnie z Meyerem, 2 t., 1865—1872); „Austern- und Miesmuschelzucht" (1870); „Die echten Perlen" (1857); „Die Auster und die Austernwirtschaft" (1877); „Die wirbellosen Tiere der Ostsee" (1873); „Die Fische der Ostsee" (1883); „Die Bildung, Geltung und Bezeichnung der Artbegriffe" (1886).

Mocarski, herb: W polu barwy niewiadomej, nad rzeką — drzewo z gwiazdą u boku.

Mocarski.

Moccoli (włos.), światełko (w czasie karnawału rzymskiego).

Mochinger Jan, profesor wymowy w gimnazjum gdańskiem i kaznodzieja przy kościele świętej Katarzyny, żyjący od roku 1593—1652, wydał wiele dzieł retorycznych i filologicznych w języku łacińskim, tudzież rozpraw w sprawach Gdańska i mów powitalnych do królów polskich.

Mochnacki Bazyli, prawnik, * 1777 w Galicji, † 1844 we wsi Czortowiec, odbywszy szkoły Pijarów w Podolińcu, walczył w wojnie Kościuszkowskiej 1794; ranny, wróciwszy na kulach do domu, kończył nauki w akademji lwowskiej, gdzie otrzymał stopień doktora prawa. W r. 1809, podczas poselstwa Ignacego Miączyńskiego do Napoleona w Wiedniu był sekretarzem tej delegacji. W roku 1818 dla dalszego kształcenia synów swoich przybył do Warszawy, którą opuścił w końcu r. 1831. Ogłosił drukiem: „Tractatus de legibus Romanis in Polonia" (Lwów) i „Sprawa Birnbauma" (Warszawa, 1831).

Mochnacki Maurycy, syn poprzedniego, historyk, publicysta i estetyk, * 1803 we wsi Bojańcu, cyrkule żołkiewskim w Galicji. Odebrawszy jak najstaranniejszą edukację w domu rodzicielskim, przez 6 miesięcy tylko (1819—20 r.) chodził do ostatniej klasy liceum w Warszawie, a następnie studjował prawo na uniwersytecie warszawskim (1820—23). Nie mogąc jak sobie życzył, zostać adwokatem, pracował w ministerjum spraw wewnętrznych jako spółredaktor czasopisma przemysłowo-rolniczego *Izyda Polska* (1826 — 30). Przedtem jeszcze (1823), umieszczał artykuły w „Astrei." Obok prac urzędowych nie zaniedbywał studjów nad filozofją i literaturą. W 1825 wraz z M. Podczaszyńskim założył pismo naukowe *Dziennik Warszawski*; z Ksawerym Bronikowskim *Gazetę Polską*, której był redaktorem od 1 grudnia 1827 do 1 grudnia 1829, a potem *Kurjera Polskiego*, którego był spółpracownikiem do 1830 roku. Wielkiej wartości dziełem „O literaturze polskiej w wieku XIX" (t. 17. Warszawa, 1830) przyczynił się niemało do ugruntowania nowszej szkoły poetycznej w Polsce, (a potem pracował dla *Dziennika Powszechnego*). Po skończonej wojnie udał się do Francji. Prace swe zamieszczał w różnych czasopismach. Dotknięty chorobą piersiową, przeniósł się 1835 z Paryża do Auxerre, gdzie † t. r. Zbiorową ed. wszystkich pism jego dał Żupański (5 t., Poznań, 1863); mieszczą się tu prócz prac wymienionych liczne artykuły literackie i polityczne oraz listy, stanowiące szacowny materjał do jego biografji. Jego „Historję powstania" ogłosiła w przekładzie ruskim *Russkaja Starina* (Pe-

Mochnacki Maurycy.

tersburg, 1884). Niepospolitemi obdarzony zdolnościami, zajmuje **M.** w literaturze naszej wybitne nader stanowisko. On pierwszy, rzec można, dał u nas początek umiejętnej krytyce, osadziwszy ją na podstawach filozoficznych. Wszystkie jego pisma zalecają się językiem pełnym życia, siły i jędrności, przypominającym najznakomitszych pisarzów naszych z XVI w.

Mochnacki Kamil, brat poprzedniego, * 1806 w Bojańcu, wraz z bratem pobierał nauki w domu rodzicielskim, następnie służył w wojsku i brał udział w wojnie 1830—31, po której ukończeniu wyjechał do Francji i † 1833 w Hyères na chorobę piersiową.—Matka obu poprzednich, *Marja z Pągowskich Mochnacka*, poczyniła liczne przypiski i objaśnienia w zbiorowem wydaniu pism Maurycego, gdzie zawierają się także i listy Kamila.

Mocja (łac.), ruch, wniosek parlamentarny projekt.

Mocki, herb: W polu barwy niewiadomej—panna czy murzynka w koronie, strzelająca z łuku. Nad hełmem w koronie pół takiej samej panny. Labry. Jest to herb rodziny polskiego pochodzenia w Prusiech; przypomina herby: Machwicz i Mora. Por. „Księga herb." br. J. Ostrowskiego.

Mocquereau Dom André, Benedyktyn, * 1849, kształcił się na muzyka i zasłynął jako doskonały wiolonczelista. W r. 1875 wstąpił do zakonu Benedyktynów (w Solesmes), studjował tam pod kierunkiem Dom Pothiera śpiew Gregorjański i został nauczycielem śpiewu w klasztorze. Odbywał liczne podróże po Europie, gromadząc materjały do swoich prac. Wydaje *Paléographie musicale* (od 1889), gdzie daje reprodukcje fotograficzne starych zabytków muzyki. Prócz tego wydał: „Livre d'orgue" (Solesmes, 1898); „Petit traité de Psalmodie" (1898) i „Méthode de Chant Grégorien" (1899).

Mocsáry Ludwik, publicysta madziarski: potomek zamożnej rodziny szlacheckiej z komitatu Nowogradzkiego, otrzymał staranne wychowanie domowe i następnie zajmował się administracją swych majątków. Dopiero 1856 zwrócił na siebie powszechną uwagę znakomitem dziełem polityczno-socjalnem, p. t. „Magyar tarsasélet" (Życie socjalne w Węgrzech); następnie pisywał artykuły polityczne i ekonomiczne do czasopisma *Pesti Napló*. 1861 zasiadał na sejmie węgierskim i głosował za adresem Deaka. Oprócz wymienionego dzieła, wydał: „Programm a nemzetiség és a nemzetiségek tárgyában" (Pesst, 1860); „A kérdések kérdése" (tamże, 1866).

Mocz, *uryna*, wydzielina nerek, najobfitsza ze wszystkich wydzielin organizmu. Mocz wydziela się w ilości około 1,500 grm. na dobę; jest to ciecz przedstawiająca rozmaite zabarwienie nawet w stanie normalnym, od koloru blado-słomkowego do koloru winnego, właściwej aromatycznej woni, c. wł. 1,010—1,030, reakcji zwykle słabo kwaśnej; **M.** często jest mętny albo mętnieje przy staniu; w spokoju męt osadza się na dnie naczynia. Pod względem chemicznym **M.** jest roztworem wodnym rozmaitych ciał organicznych i nieorganicznych. Z ciał organicznych najważniejsze są mocznik i kwas moczowy; w mniejszych ilościach znajduje się kwas hipurowy, kreatyna, kreatynina, barwniki moczowe. Do nieorganicznych części składowych należą chlorki, zwłaszcza chlorek sodu, siarczany, fosforany. Wszystkie te części składowe już gotowe we krwi się znajdują; organiczne substancje moczu przedstawiają azotowe ciała zupełnie albo prawie zupełnie już utlenione, więc do odżywiania organizmu nadal niezdolne; wydzielina moczu stanowi właściwie środek, przy pomocy którego organizm pozbywa się największej części zużytej, przerobionej materji. Części składowe moczu wydostają się z krwi w kłębkach Malpighiego (ob. Nerki), przez proste przesiąkanie; ilość przesiąku, a w części i skład jego, zależy od ciśnienia krwi w układzie tętniczym. Przepływając przez nerki i drogi moczowe, przybiera **M.**, zwłaszcza w stanie patologicznym rozmaite jeszcze substancje. Ilość więc, własności i skład moczu zależą od składu krwi, od warunków krążenia i od stanu organów moczowych; dokładne przeto zbadanie moczu daje wskazówki do poznania normalnego lub nienormalnego stanu najważniejszych spraw organizmu; stąd widoczne jest niesłychanie ważne dla lekarza znaczenie dokładnego poznania moczu u każdego prawie chorego. Na te ważną część semiotyki zwraca się obecnie pilną uwagę. Zbyt mała ilość moczu dowodzi zwichniętej równowagi krążenia, jeżeli cierpienia dróg moczowych nie są tego przyczyną (ob. Anuria); zabarwienie i ciężar właściwy moczu, zwłaszcza ilość wydzielanego mocznika, dają nam najdokładniejszy obraz gęstości krwi i odżywiania organizmu. Nadmiernie powiększona ilość kwasu moczowego na niekorzyść mocznika dowodzi upośledzonego utleniania materji (ob. Artrytys). Niemniej ważne djagnostyczne znaczenie mają części składowe, które tylko w patologicznych stanach w moczu się pojawiają, jak białko (ob. Albuminurja), cukier (ob. Cukromocz), barwniki i kwasy żółciowe (ob. Żółtaczka) i inne. Dokładne zbadanie moczu wymaga też i mikroskopowego zbadania osadu, w którym znajdować się mogą kryształy fosforanów, szczawianów, moczanów, ciałka ropne, ciałka krwi, komórki nabłonkowe, wałeczki nerkowe, najróżnorodniejsze chorobotwórcze lub nieszkodliwe bakterje, drożdże, nitki nasienne, a czasem i cząsteczki oderwane z nowotworów organów moczowych. Por. Wiczkowski: „Podręcznik do rozbioru moczu" (Kraków, 1889), oraz podręczniki fizjologji, chemji lekarskiej, semiotyki. Ob. Moczenie.

Moczany, sole kwasu moczowego, ob. Moczowy kwas.

Moczar, *mokrodla*, *mokradło*, miejsce nizkie w lasach lub na polu, przez większą część roku pod wodą stojące, bagna, błota. Ob. Błoto.

Moczarski Mikołaj, znakomity wojownik, jako pułkownik chorągwi Lisowczyków, w wyprawach do Moskwy i w Inflantach przeciwko Szwedom, był postrachem nieprzyjaciół. † w skutku rany, otrzymanej z postrzału hetmana kozackiego Pawluka, w krwawej bitwie pod Kumejkami.

Moczenie, oddawanie moczu, jest zależne od woli i odbywa się kilka razy dziennie. Mocz, wydzielający się z nerek bezustannie, nagromadza się w pęcherzu; wązkie wyjście pęcherza, zamknięte przez stale odruchowo napięte jego mięśnie (zwieracz), od wpływu nerwów zależne, nie pozwala mu wydostać się na zewnątrz. Dopiero przy znacznem nagromadzeniu się moczu kropla jego dostawszy się do szyjki, drażni ją, wzbudzając właściwe uczucie, poczem pęcherz pod wpływem woli skurczony wypycha mocz przez cewkę, przezwyciężając stałe napięcie zwieracza. Wola, powiększając napięcie zwieracza, może przez czas długi mocz zatrzymać w pęcherzu, ostatecznie jednakże odruchowe kurczenie pęcherza przemaga. Istnieją tu więc dwa przyrządy odruchowe, z których jeden do zwieracza należy i mocz przez pewien czas zatrzymuje, drugi należy do mięśni pęcherza i przez kurczenie jego poprzednią przeszkodę zwycięża. Wola ma wpływ na te oba przyrządy, stąd i przetrzymanie moczu i oddanie jego w danej chwili może być dowolnie modyfikowane. Funkcja ta ulega rozmaitym zboczeniom. Przy sparaliżowaniu zwieracza mocz bezustannie wycieka kroplami (incontinentia); przy sparaliżowaniu zaś nerwów pęcherza mocz w pęcherzu się zatrzymuje i sztucznie musi być wydalany. Paraliże te mają miejsce najczęściej przy chorobach rdzenia kręgowego na różnej jego wysokości, gdzie właśnie znajdują się ośrodki dla tych czynności odruchowych. Prócz tego utrudnione może być **M.** wskutek mechanicznej przeszkody przy zwężeniu cewki moczowej, jak to bywa przy przerośnięciu gruczołu krokowego, po zastarzałej rzeżączce, przy nowotworach cewki. Przy zapalnych chorobach cewki, pęcherza, przy obecności kamieni moczowych, jest połączone z przykrem uczuciem, a często i ze znacznym bólem (disuria).

Mocznica *(uremia)*, są to zaburzenia nerwowe, powstające wskutek zatrzymywania się we krwi substancji, wchodzących w skład moczu. Zdarza się przy chorobach nerek (choroba Brighta) w różnych ich postaciach, najczęściej jednakże przy chronicznych zapaleniach nerek. **M.** jest objawem chorobowym bardzo poważnym, gdyż dowodzi ważnych zmian w filtracji moczu; bardzo często kończy się śmiercią.

Mocznik *(ureum)*, CH_4N_2O, część składowa moczu ludzkiego i zwierząt ssących, znajduje się też w wydzielinach nerkowych innych zwierząt, w małej ilości w krwi, pocie, w wielu wydzielinach chorobliwych, w płynie szklistym oka. **M.** poznany został przez Ronelle'a w r. 1773, a otrzymany w stanie czystości przez Fourcroy i Vauquelina w r. 1799. Woehler w r. 1828 okazał, że jest równoskładny z cyanjanem amonji i może być otrzymanym sztucznie przez połączenie kwasu cyannego z amonjakiem; odkrycie to było pierwszym przykładem sztucznego otrzymania ciała organicznego. Natanson zaś okazał, że **M.** jest amidem kwasu węglanego czyli *karbamidem* ($CO.H_2H_2N_2$), gdyż można go otrzymać działaniem amonjaku na chlorek karbonylu ($COCl_2$). **M.** stanowi ciało stałe, krystalizujące w długie, bezbarwne igły, a niekiedy w słupy o podstawie kwadratowej, bez woni, smaku chłodzącego, rozpuszczalne w wodzie i alkoholu, prawie nierozpuszczalne w eterze, c. wł.=0,816; topi się przy 132°, w nieco wyższej temperaturze ulega rozkładowi. Łączy się z kwasami, tlennikami metalicznemi i solami, wydając związki charakterystyczne. **M.** otrzymać można z uryny ludzkiej, zagęszczonej przez parowanie, dodając w nadmiarze kwasu azotnego, który strąca azotan mocznika, skąd **M.** wydziela się działaniem kredy, wyciąga alkoholem, odbarwia węglem i paruje do krystalizacji. Daleko łatwiej otrzymuje się **M.** z cyanjanu amonji, który przez ogrzanie zamienia się w **M.** Kwas azotny niszczy natychmiast **M.**, tworząc wodę, kwas węglany i azot. Roztwór **M.** ogrzewany w rurce zalutowanej do 140° pochłania pierwiastki wody i zamienia się na węglan amonji. Podobneż przeobrażenie ma miejsce w starej urynie przez działanie właściwego fermentu. **M.** ogrzewany wyżej nad 120° wydaje kwas cyanurowy (ob. Cyan). **M.** *złożonemi* nazywają się związki powstałe z **M.** przez podstawienie różnych rodników alkoholów za wodór, jak np. **M.** *metylowy, metylmocznik* $CH_3(CH_3)N_2O$, **M.** *etylowy, etylmocznik* $CH_3(C_2H_5)N_2O$. **M.** jest ostatecznym produktem rozkładu substancji białkowatych w organizmie, a przeważna część azotu, przyjmowana w pokarmach, wydziela się w postaci **M.** Tworzy się wszakże nie w nerkach dopiero, ale w krwi, skąd go nerki wydzielają. Człowiek dorosły wydziela około 35 g. **M.** dziennie; w różnych chorobach ilość ta znacznie się powiększa.

Mocznik (Močnik) Franciszek, matematyk, * 1814 w Kirchheimie, † 1892 r. w Lublanie, po ukończeniu gimnazjum w Lublanie studjował teologję, a następnie od 1836 matematykę w Gorycji. 1840 r. został profesorem matematyki w akademji technicznej we Lwowie, 1849 r. w Ołomuńcu, następnie członkiem rady szkolnej i inspektorem szkół realnych i ludowych w Krainie. Napisał wiele podręczników szkolnych, używanych powszechnie w szkołach austrjackich, jak: „Lehrbuch der Arithmetik für Untergymnasien" (przekł. polski Staneckiego, Lwów, 1889); „Geometrische Anschauungslehre" (2 t., przekład polski Maryniaka p. t.: „Geometrja poglądowa," 2 cz., Lwów, 1886); „Lehrbuch der Arithmetik und Algebra für die Obergymnasien," „Lehrbuch der Geometrie für die Obergymnasien;" „Methodik des Kopfrechnens," „Methodik des Zifferrechnens," „Uebungs-

buch beim Rechnungsunterricht;“ „Theorie der numerischen Gleichungen“ i w. in.

Moczociąg, nazwa polska nadawana przez niektórych autorów *kateterowi* (ob.).

Moczopędne leki *(diuretica)*, środki lekarskie, powiększające ilość wydzielanego moczu, używane dla wyprowadzenia ze krwi nadmiaru wody lub innych, zakażających ją substancji. Dzielą się na dwie kategorje: jedne zwiększają ilość moczu przez podniesienie ciśnienia w układzie naczyniowym nerek (wzmożenie filtracji), inne zaś sprowadzają obfite wydzielanie się moczu przez drażnienie nabłonka nerkowego. Do pierwszej kategorji należą wszelkie środki nasercowe, jak naparstnica, kofeina, konwalja; do drugiej zaś kalomel, dyuretyna, sole alkaliczne, szczególniej potasowe. **M. l.** znajdują zastowanie przy różnorodnych obrzękach, przesiękach w jamach surowiczych (opłucna, osierdzie), przy cierpieniach serca.

Moczowa cewka, ob. Cewka moczowa.

Moczowe kamienie, zbite konkrementy tworzące się z moczu, czasem w nerkach, daleko częściej w pęcherzu moczowym. Składają się ze szczawianów (szczawianu wapniowego), moczanów (mieszanina kwasu moczowego i moczanu amonowego), fosforanów (fosforan wapniowy zasadowy, fosforan magnowoamonowy), czasem z organicznych substancji: ksantyny, cystyny. Często w skład kamienia wchodzą rozmaite ciała. Kamień tworzy się w nerkach w ten sposób, że mocz w pewnych, bliżej dotąd nie zbadanych warunkach, ulega kiśnieniu kwaśnemu już w drogach moczowych i że skutkiem tego wydzielają się z rozczynu moczu pewne jego składniki, stanowiąc tem samem podstawę piasku i kamieni. Czasem sprawa kończy się na tworzeniu się tylko piasku, czasem jednakże wobec ziarnka tego odbywa się krystalizacja i powstają większe lub mniejsze kamyki. Zawiązkiem kamienia może być substancja organiczna, jak skrzepy krwi lub szczątki przybłonkowe. Kamienie nerkowe powstawać mogą tylko przy kwaśnem oddziaływaniu moczu; tu należą kamienie z kwasu moczowego i moczanów, szczawianu wapniowego i kamienie ksantynowe i cystynowe. Kamienie fosforanowe tworzą się jedynie w moczu obojętnym lub alkalicznym, w którym fosforany wydzielają się z rozczynu. Jądrem dla nich są najczęściej małe kamyki moczanowe lub ze szczawianu wapniowego, które, przeszedłszy z miedniczek nerkowych do pęcherza, wywołują tu zapalenie, a wślad zatem oddziaływanie alkaliczne moczu, z powodu którego fosforany, jako warstwy wtórorzędne, osadzają się około jądra. Starano się wielokrotnie rozpuścić kamień przez doprowadzenie do krwi, więc pośrednio do moczu, odpowiednich substancji; największą sławę mają pod tym względem alkaliczne wody mineralne, o ile kamienie tworzą się w miedniczkach nerkowych i mocz jest kwaśny. Kamienie z pęcherza moczowego usunąć się dają jedynie, albo przez skruszenie (ob. Litotrypsja) i następnie przepłókanie pęcherza, albo też przez sztucznie zrobiony otwór w pęcherzu (ob. Litotomja).

Moczowe organy, organy służące do wydzielania moczu i przeprowadzania go na zewnątrz. Gruczoły wydzielające stanowią *nerki* (ob.) parzyste, na tylnej ścianie jamy brusznej u góry symetrycznie z obu stron kręgosłupa umieszczone. Od nerek idą wązkie i długie kanały, *moczowody*, ku dołowi i otwierają się we wspólnym zbiorniku—*pęcherzu moczowym*. Pęcherz ten znajduje się w jamie miednicy na linji środkowej ciała i ku przodowi, jest kształtu gruszkowatego, od zewnątrz w części pokryty otrzewną, wewnątrz wysłany jest błoną śluzową, a między temi dwiema błonami przedstawia warstwę mięsną; napełniony moczem może pęcherz znakomicie powiększyć swoją objętość. Ku dołowi pęcherz zwęża się, tworząc szyjkę, która przechodzi w cewkę, inaczej zbudowaną u mężczyzn, a inaczej u kobiet (ob. Cewka moczowa). Z chorób moczowodów najważniejsze jest ich zamknięcie, prowadzące do zaniku odpowiedniej nerki i rozdęcia jej moczem (ob. Hydronephrosis). Pęcherz często ulega rozmaitym chorobom, z których ważniejsze są: katar, zapalenie ostre, często towarzyszące tryprowi, nowotwory, kamienie moczowe (ob. Moczowe kamienie, Gruźlica). Choroby pęcherza prowadzą za sobą zboczenia w składzie moczu (zawartość białka, śluzu, krwi, ropy) i jego oddawaniu (ob. Moczenie).

Moczowe wałeczki, utwory patologiczne, pochodzące z kanalików moczowych, jakby ich odlew; składać się mogą z nabłonka kanalików nerkowych, z mas woskowych, szklistych i t. p. Przy tworzeniu się ich główną rolę odgrywa zmiana komórek przybłonkowych kanalików moczowych, których wydzielina ma być podstawą dla wałeczków. Obecność wałeczków w moczu dowodzi zawsze ciężkiego cierpienia nerek.

Moczowody, ob. Moczowe organy.

Moczowy kwas, $C_5H_4N_4O_3$, kwas organiczny, znajdujący się w małej ilości w moczu ludzkim i stanowiący w znacznej części mocz ptaków i gadów. **M. k.** odkryty został przez Scheelego 1776, zbadany przez Woehlera i Liebiga, a zwłaszcza przez Bayera, według którego daje się wyprowadzić z kwasu tartronicznego, będącego jednym z produktów przeobrażeń kwasu winnego. Otrzymać go można z odchodów węży, z guana i niektórych kamieni moczowych, które są głównie z niego utworzone. Ciała te gotuje się z węglanem potasu i wapnia, a po odcedzeniu miesza się tak utworzony moczan potasu z solą amonjakalną, która wywołuje biały osad moczanu amonji, skąd kwas chlorowodorny wydziela **M. k.** Kwas ten stanowi proszek biały, lekki, przedstawiający pod mikroskopem wejrzenie krystaliczne; z moczu osadza się często w postaci małych tabliczek romboidalnych, żółtobrunatnych. Jest nierozpuszczalny w alkoholu i eterze, trudno rozpuszczalny

w wodzie wrzącej, a daleko trudniej w zimnej. Z alkaljami tworzy sole, *moczany*, zawierające dwa atomy metalu alkalicznego, jest przeto kwasem dwuzasadowym. Pod działaniem różnych czynników chemicznych wydaje mnóstwo ciekawych przetworów chemicznych, jak: alloksan, alloksantynę, alloksanowy kwas, mureksyd, purpurowy kwas, allantoinę i w. in., które były przedmiotem badań wielu chemików. **M. k.** jest jednym z ostatnich produktów rozkładu substancji azotowych w organizmie zwierzęcym; przy obfitym pokarmie mięsnym człowiek wydziela go 1,5 gr. dziennie. Przy podagrze wydzielanie **M. k.** zmniejsza się, zbiera się bowiem w stawach.

Moczowy pęcherz, ob. Moczowe organy.

Moczydłowski Józef, wierszopis i tłómacz, żyjący za panowania Zygmunta III, wydał z druku: „Przypowieści króla Salomona, księgi mądrości Pańskiej na rytm polski przełożone, przydane k temu świeckie wiersze“ (Kraków, 1814).

Moda (z łac. *modus*), panujący w pewnym okresie czasu styl i sposób ubierania się, a po części i urządzania mieszkań, sposobu przyjęć towarzyskich i t. p. Do epoki Ludwika XIV moda nie posiadała charakteru międzynarodowego, od tegoż czasu jednak moda francuska stała się modą świata cywilizowanego, i tylko słabe wpływy mody angielskiej odbijały się w niej kiedy niekiedy. Por. Von Eye und L. Falke „Kunst und Leben der Vorzeit“ (1868); Lessing „Der Modeteufel“ (1884); M. Fischer „Modethorheiten (1891).

Model (z franc.) wzór, a w malarstwie osoby, które nago służą artyście za przedmiot studjów. Do takichże modelów zalicza się również używany przez artystów manekin, czyli lalka drewniana z członkami ruchomemi, na której układają draperje. W rzeźbiarstwie modelem jest figura, ulepiona przez artystę z gliny, wosku lub gipsu, mająca służyć za wzór do drugiej, którą on utworzyć zamierza z trwalszego materjału. Zresztą podobnych modelów używają także architekci, mechanicy, inżynierowie.

Modelacja, w malarstwie umiejętny rozkład światła, cieniów i półtonów, nadający odtworzonemu przedmiotowi wypukłość i bryłowatość.

Modelowanie, urabianie formy z podatnego materjału.

Modena, do r. 1860 niepodległe księstwo włoskie, rozciągające się na zachód od Parmy, na żyznej równinie, nawodnionej przez rz. Panaro, a w części południowej przerzniętej przez łańcuch Apeninów; obejmowało ono 6132 klm. kw. (110 mil kw.) z ludnością 610,000. Obecnie główna, zaalpejska część dawnego księstwa stanowi prowincję Modeny, mającą 2558 klm. kw. i 290,000 miesz.

Historja. **M.** należała pierwotnie do Egzarchatu (ob.), później do Toskanji, następnie wraz w Ferrarą do Torellich, a od 1290 r. do rodziny Este (ob.), która w następnych czasach nabyła jeszcze księstwa: Correggio (1633), Mirandola (1710), Novellara (1737) i Massa-Carrara (1741). Ostatni książę z domu Este, Herkules III, uciekłszy za wkroczeniem Francuzów do Włoch 1796, utracił pokojem w Campo-Formio 1797 swe posiadłości, za które pokojem lunewilskiem (1801) otrzymał Bryzgowję. Ze śmiercią Herkulesa III (1803) spadkobiercą jego został mąż jedynej jego córki Ferdynand, arcyks. austrjacki. Syn tego ostatniego, Franciszek IV, dopiero 1814 roku odzyskał księstwo dziadowskie. Ze wstąpieniem na tron tego księcia rozpoczyna się straszna reakcja polityczna, która, nie ustając i za rządów jego syna Franciszka V (od 1846), niejednokrotnie zbrojne wywoływała powstanie. W wojnie włoskiej, 1859 r., Franciszek V stanął po stronie Austrji, i jakkolwiek pokojem Zuryskim miał sobie zapewnione posiadanie swego księstwa, jednakże postanowieniem narodowego zgromadzenia modeńskiego, został detronizowany (1859) i **M.** po uprzedniem głosowaniu ludu, została dekretem 18 marca 1860 wcielona do królestwa Włoskiego. Por. Muratori „Delle antichità estensi et italiane“ (2 t., Mod., 1717 — 40); Tiraboschi „Memorie storiche modensi col codice diplomatico“ (9 t., Mod, 1811); Scharfenberga „Geschichte des Herzogthum Modena“ (Moguncja, 1859); Roncaglia „Documenti risquardanti il governo degli Austro-Estensi ind Modena, dal 1814 al 1859“ (3 t., Modena, 1860).

Modena, u starożytnych *Mutina*, niegdyś stolica księstwa, teraz prow. włoskiej t. n. (2,558 klm. kw. i 290,000 miesz.), pomiędzy rzekami Secchia i Panaro, jedno z piękniejszych miast włoskich, posiada wiele wspaniałych gmachów, pomiędzy któremi ważniejsze są: pałac książęcy z wielką bibljoteką, kościół katedralny św. Geminijana i kościół Sta Marja Pomposa. **M.** jest rezydencją arcybiskupa, ma uniwersytet, akademję sztuk pięknych, liczy 40,000 miesz., trudniących się handlem i przemysłem.

Modena Gustaw, * 1803 w Wenecji, poprzednio adwokat, a od r. 1826 artysta dramatyczny, zjednał sobie w tym zawodzie sławę europejską i został głową nowej szkoły dramatycznej, odznaczającej się głównie charakterem narodowym. W latach 1831 — 38 jako wychodźca polityczny, przebywał za granicą; w r. 1848 gorący republikanin, walczył w szeregach powstańczych; w ruchach 1859 r. mniej już był czynnym. † 1861 r. w Turynie.

Moderacyjne prawo (*Jus moderationis*), prawo władz, ustanawiania taksy przynależnych adwokatom opłat, lub obniżenie jej, zmoderowanie, wedle skali tej taksy.

Moderados, umiarkowani, stronnictwo reakcyjne w Hiszpanji, wbrew przeciwne stronnictwu *Exaltados*.

Moderantyzm umiarkowany, łagodny system rządzenia; usposobienie partji umiarkowanej.

Moderato, (włos.), w muzyce ruch, czyli tempo umiarkowane, trzymające środek między *Allegro* i *Andante*.

Moderator, ob. Lampa.

Moderniści, ob. Modernizm.

Modernizm, nazwa kierunku literacko-artystycznego, który pod koniec wieku XIX i na początku XX zapanował w sztuce. **M.** jest syntezą wszystkich drobniejszych prądów i kierunków, które powstawały samodzielnie w różnych krajach (symbolizm, prerafaelityzm, niczejanizm i t. p.) **M.** jest reakcją przeciwko naturalizmowi (ob.) i materjalizmowi (ob.) i na wielu punktach zbliża się do romantyzmu, stąd też bywa nazywany często *neo-romantyzmem*. Za poprzedników **M.** uważać należy: Ryszarda Wagnera (ob.), Karola Baudelaire'a (ob.), Ruskina i prerafaelitów angielskich. Prócz tego, na ukształtowanie się nowych poglądów na sztukę i życie wpłynął Schopenhauer (ob.), oraz Nietzsche (ob). Zasadniczą cechą **M.** jest wybujały indywidualizm, skłonność do mistycyzmu, oraz symboliczna forma, w jakiej poeci i artyści wypowiadają swoje myśli i marzenia. Dalej, przewaga liryzmu nad epiką, oraz dążenie do efektów „nastrojowych“, do zbliżenia poezji do muzyki. U nas modernizm wprowadzili z Zachodu Stanisław Przybyszewski i Zenon Przesmycki. Por. Hermann Bahr „Zur Kritik der Moderne;“ Brunetière „Evolution de la poésie lirique en France;“ Camill Maudoire „L'art en silence;“ De la Sizeranne „La peinture anglaise contemporaine; A. Lange „Studja z literatury francuskiej;“ Z. Przesmycki (Miriam) „Wstęp do wyboru pism dramatycznych Maeterlincka; Przybyszewski „Na drogach duszy;“ Chmielowski „Najnowsze prądy w poezji naszej.“ Za poprzednika modernizmu u nas uważają poezje Juljusza Słowackiego, a zwłaszcza utwory z ostatniej doby jego twórczości. Por. Ignacy Matuszewski „Słowacki i nowa sztuka“ (Modernizm), „Twórczość Słowackiego w świetle poglądów estetyki nowoczesnej.“

Modestin Andrzej, Jezuita, pisarz czeski, * roku 1558 w Hradcu Królowej, † 1602 w Pradze; jako znawca języków słowiańskich, towarzyszył 1581 r. Possevinovi do Moskwy w sprawie pokoju pomiędzy Stefanem Batorym a Iwanem Groźnym i opisał tę podróż p. t.: „Cesty moskvanské 1581 popsáni.“ Przełożył też „Postyllę“ Jakóba Wujka (1592 i 1629). Por. Jireczek „Rukoviet',“ II, 42 i *Czasop. Czes. Muz.*, 1885, 403.

Modica (dawniej *Motuca*, arab. *Mohac)*, miasto we włoskiej prowincji Syrakuzy, na wyspie Sycylji, posiada 39,000 m., piękny kościół, zamek starożytny, gimnazjum i seminarjum.

Modliborzyce, wieś w gub. Radomskiej, pow. Opatowskim, między Opatowem a Iwaniskami położona, pamiętna zjazdem r. 1657 księcia Siedmiogrodzkiego Rakoczego z Karolem Gustawem, królem szwedzkim.

Modliborzyce, osada w gub. Lubelskiej, pow. Janowskim, nad rz. Sanną, ma 1,300 m.

Modlibóg.

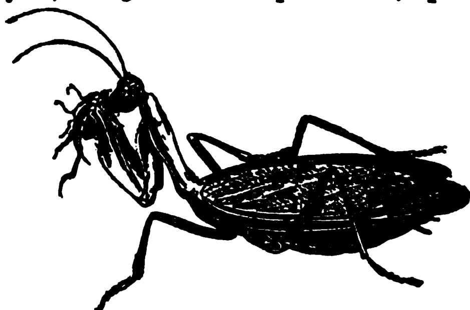
Modlibóg, *Modlibok*, herb: W polu błękitnem—trzy srebrne rogi w gwiazdę; nad hełmem 5 piór koguciech; dwa srebrne między błękitnemi. Labry błękitno-srebrne.

Modlin, tak się nazywała do roku 1833 twierdza *Nowogeorgjewsk*, jest to największa twierdza w Królestwie Polskiem, przy ujściu Narwi do Wisły, o 4 mile od Warszawy. Korzyści tutejszego położenia uznawano oddawna, jak np. w czasie wojen szwedzkich za Jana Kazimierza. Właściwie jednak położenie strategiczne **M.** potrafił ocenić dopiero Napoleon I, który był pierwszym założycielem tutejszej twierdzy, zaczętej w r. 1806, a ukończonej w 1812 r.

Mödling, miasto w okręgu Badeńskim w Austrji Niższej, położone o 15 klm. od Wiednia, liczy 11,000 m. i posiada źródła siarczane, kąpiele, jest ulubionem miejscem pobytu Wiedeńczyków podczas lata.

Modliński Józef, * 1774 w Kujawach, † 1837; służąc wojskowo, odznaczył się jako kapitan w bitwie pod Bydgoszczą. W r. 1809 został pułkownikiem i szefem szwadronu. Opuściwszy zawód wojskowy, oddał się z zapałem rolnictwu, sprawował z wyboru obywateli rozmaite urzędy i był posłem na sejm r. 1823.

Modliszka *(Mantis)*, rodzaj owadów z rzędu prostoskrzydłych, ma głowę sercowatą, ciało wydłużone, przednie kończyny przeobrażone są w nogi chwytne, z długiemi udami i piszczelami, opatrzone kolcami i kończące się cierniem sierpowatym. **M.** *religiosa*, 7 cm. długa, zielonawa lub żółto-brunatna, żyje w Afryce i Europie płd., karmi się owadami, a nazwę ma od sposobu trzymania nóg przednich. Jaja składa na gałązkach w foremnych wiązkach i pokrywa je twardniejącym śluzem.

Modliszka.

Modlitwa, jest to wzniesienie duszy do Boga, wewnętrzna rozmowa z Bogiem, uwielbienie Stwórcy, prośba o pomoc, wyraz wdzięczności za

otrzymane dobrodziejstwa, wyraz żalu, skargi w niedoli, nadziei w ucisku i pognębieniu. Najdoskonalszą ze wszystkich jest **M.** *Pańska*, zwana powszechnie „Ojcze nasz.“

Modrak, roślina, ob. Chaber.

Modrus-Fiume, chorwacko-sławoński komitat, utworzony w r. 1886, graniczy z morzem Adrjatyckiem i obejmuje 4,879 klm kw. z 222,000 miesz. Miastem stołecznem jest *Ogulin*.

Modrzejewska Helena, najznakomitsza artystka dramatyczna polska, * 1842 w Galicji. Pochodząc z rodziny, poświęcającej się zawodowi scenicznemu, dwaj bowiem bracia artystki Feliks i Józef Benda, występowali na scenach teatrów galicyjskich, wcześnie okazała wielkie zdolności i weszła w 1861 r. do trupy Łobojki, z którym w Wieliczce rozpoczęła wędrówkę od miasteczka do miasteczka. W końcu 1862 roku weszła w skład teatru lwowskiego, lecz po 6-o miesięcznym pobycie, nieoceniona należycie, wróciła do trupy prowincjonalnej, gdzie była pożądaną dla wszechstronności talentu, pozwalającego jej najróżnorodniejsze obejmować role. Odtąd przez półtrzecia roku przebywała w Czerniowcach w trupie brata swego, Józefa Bendy, grywając w operetkach i wodewilach. Gdy w końcu 1865 r. zarząd teatru krakowskiego dostał się w ręce hr. Adama Skorupki, brat drugi **M.**, Feliks Benda, ułatwił jej pomieszczenie się w nowo formowanej trupie. Przeznaczona do ról naiwnych, nigdyby pewno nie wyszła po za obrąb tej sfery, gdyby nie zwrócił uwagi na jej zdolności Jan Jasiński, b. dyrektor teatru warszawskiego. Wziąwszy się do pracy pod kierunkiem tak zdolnego przewodnika, wystąpiła **M.** wkrótce w rolach Sary (w „Salomonie“ W. Szymanowskiego) i Anny Oświecimówny (Antoniewicza). Zdobyte od razu powodzenie otworzyło artystce wszystkie pierwszorzędne role w dramacie i komedji. Oddawszy w tym czasie swą rękę hr. Karolowi Chłapowskiemu, nie zmieniła jako artystka nazwiska, pod którym zyskała ogólne uznanie. Dopiero jednakże występy gościnne w Poznaniu, a głównie w Warszawie (1868), zjednały **M.** szeroką sławę i powszechne uwielbienie. Przeniósłszy się (1869) na stały pobyt do Warszawy, pracowała na naszej scenie, stanowiąc jedną z najświetniejszych jej ozdób. **M.** zawdzięcza teatr warszawski podniesienie repertuaru przez wprowadzenie utworów Szekspira (Hamlet, Romeo i Julja), Szyllera (Don Karlos), Wiktora Hugo (Marion Delorme) i rozbudzenie śród publiczności gorącego zajęcia dla dramatu i komedji wyższej. Talent **M.** jest przeważnie lirycznej natury; cierpienie, miłość i radość odtwarza ona z nieporównaną prawdą i pięknością. Prawda ta jednak nigdy nie przechodzi w realizm, w drobiazgowość fotograficzną. **M.** umie bowiem każdą choćby ze współczesnego życia wziętą postać (księżna Jerzowa np.) utrzymać na wysokości ideału. Dbając głównie o prawdę, nie zapomina o estetycznych wymaganiach względnie do środków, uzewnętrzniających ją, jak ubiór, charakteryzacja, mimika, głos. Składają się one zawsze na wytworzenie harmonijnej całości, w której dzięki wrodzonemu smakowi i poczuciu miary nie znajdzie się żaden nieodpowiedni szczegół, żaden mylny lub nienaturalny gest; żaden fałszywy ton nie zabrzmi w jej głosie słabym, lecz z równą prawdą oddającym szept miłości, ból zranionego serca i srebrzysty śmiech radości. **M.** pierwsza stworzyła na scenie naszej typy polskiej dziewczyny (Aniela w „Slub. panieńskich“ i Cecylja w „Pannie Mężatce“). Mniej szczęśliwą jest w odtwarzaniu starożytnych bohaterek i historycznych postaci; ni Fedra, ni Marja Stuart nie mogą się równać z Ofelją, Julją (Szekspira), Małgorzatą („Safanduły“), Adrjanną Lecouvreur i całym szeregiem kobiet, kochających, cierpiących i poświęcających się z miłości. Ujemne typy (z wyjątkiem chyba księżny w „Dalili“) nie godzą się z jej talentem. Opuściwszy 1876 r. scenę warszawską, udała się do Kalifornji, gdzie wyuczyła się po angielsku i wystąpiła w San Francisco w roli Adrjanny Lecouvreur 1877 r. Zyskawszy tam wielkie powodzenie, udała się w podróż artystyczną po Ameryce. W 1878 r. odwiedziła rodzinny swój Kraków, wystąpiła w 1880—82 r. w Londynie i większych miastach Anglji, w roku 1882 odwiedziła Warszawę i Kraków. W 1883 puściła się z własnem towarzystwem w podróż artystyczną po Ameryce. W r. 1891 występowała w Pradze Czeskiej. Obecnie przebywa w Ameryce i grywa po angielsku.

Modrzejewska Helena.

Modrzejewski Edmund, lekarz, * 1849 w Kaliszu, † 1893 w Warszawie. Medycynę studjował w Warszawie, był asystentem oddziału chirurgicznego w szpitalu Dzieciątka Jezus, a od r. 1883 był lekarzem chorób usznych w tymże szpitalu. Ogłosił: „O sztucznej błonie bębenkowej i jej zastosowaniu“ (1884); „O leczeniu długotrwałych ropnych zapaleń ucha średniego“ (1887); „O głuchoniemocie“ i in.

Modrzejowski Andrzej, podskarbi nadworny koronny, dyplomata i wojownik. Walczył podczas wyprawy chocimskiej 1673, a w r. 1676 wysłany był z obozu pod Żórawnem w poselstwie do Turcji, które odbył z zadowoleniem króla. Towarzysząc Janowi III pod Wiedeń, zginął 12 września 1683. Zostawił opis swego poselstwa do Turcji, wydrukowany w przypisach Jul. Bartoszewicza do Święckiego „Historycznych pamiątek“ (t. 1, str. 371). Obszerniejsze szczegóły o **M.** ob. w *Dzien. Warsz.* (1855, № 237).

Modrzejów, osada w gub. Piotrkowskiej, pow. Będzińskim, liczy około 600 miesz.

Modrzew *(Larix)*, rodzaj roślin z rodziny iglastych, obejmujący gatunki, których liście są po 15—40 w wiązeczki skupione, a na pędach rocznych pojedyńczo-rozpierzchłe, miękkie i na jesieni opadające, a szyszki niewielkie, jajowate, tępe, są do góry wzniesione. Najwięcej znanym gatunkiem jest **M.** *zwyczajny (Pinus larix, L. europea, L. desidua)*, wspaniałe drzewo, dochodzące 25—45 m. wysokości; rośnie w całej Europie południowej po wysokich górach, a umyślnie sadzony i w równinach Europy umiarkowanej.

Modrzew.

Lasy modrzewiowe, bliższe stron naszych, widzieć można tylko na Spiżu; na Karpatach trafiają się **M.** gromadkami, tworząc gaje i małe lasy, tak samo w ziemi Krakowskiej, Sandomierskiej i Rawskiej, chociaż nie brak ich i w całym naszym kraju, gdzie przecież występują już tylko pojedyńczo pomiędzy innemi drzewami. **M.** ma delikatne i wiotkie listki iglaste, gałęzie rzadkie, odstające, naprzemianległe, nieco na dół pochylone, krótkie, w stosunku do pnia niezbyt grube i nadające drzewu postać piramidalną. Kwiaty ukazują się na wiosnę jednocześnie z igłami, męskie występują na bokach gałązek, jako żółte guziki kulisto-jajowate, żeńskie ukazują się między niemi, purpurowe; szyszki, na 3 cm. wysokie, dopiero w drugim roku na wiosnę rozsiewają nasienie bardzo drobne o krótkich skrzydłach. **M.** lubi grunt żyzny i głęboki; w pierwszych latach rośnie bardzo szybko, gdyż 6-letnie drzewka często 1,5 m. wysokości przechodzą. W lasach zwartych niszczeje po 80 latach, pojedyńczo wieki przetrwać może, dochodząc znacznej wysokości i grubości. Drewno dojrzałe, t. j. 80-letnie, jest czerwonawo-żółte, nadzwyczaj trwałe i żywiczne, zatem do budowli wyborne, a na statki wodne przewyższające wszelkie inne; wartość jego opałowa ma się do drzewa bukowego, jak 4: 5. Śród letnich upałów pień w sile

1. Gałązka z liśćmi, 2. Gałązka z kwiatami męskiemi i żeńskiemi, 3, 4. Pręciki zamknięte, 5 Pręcik otwarty, 6. Przylistek, 7. Igła i koniec jej powiększony, 8. Przecięcie młodego pędu, 9. Szyszka, 10, 11. Łuski, 12. Nasienie.

wieku sączy obficie żywicę płynną i przezroczystą, zwaną *terpentyną wenecką*. Przy paleniu młodych pędów wycieka z kory guma, podobna do arabskiej, zwana *gumą orenburską*. W krajach południowych liście wydają mannę słodką, ale woni terpentynowej, zwaną *manną brjansońską*. Na starych pniach trafia się często grzyb z rodzaju huby, zwany zwykle *gąbką modrzewiową (Polyporus officinalis)*, który dawniej używany był jako lek drażniąco-przeczyszczający (ob. Huba). W ogrodach utrzymują niekiedy **M.** *płaczący (L. pendula)*, z Ameryki północnej sprowadzony, który ma korę

czarniawą, a gałęzie długie i wiszące. Również amerykański gatunek *L. microcarpa*, o bardzo małych szyszkach, dobrze się u nas przyjąć może.

Modrzewiowa gąbka, ob. Huba i Modrzew.

Modrzewnica, roślina, ob. Andromeda.

Modrzewski Andrzej, znakomity myśliciel i publicysta polski w XVI w., * 1503 r. Pochodził z rodziny śląskiej Fryczów, która osiadłszy w Polsce, przybrała nazwisko od wsi Modrzewa, pozostawiając jednak i dawną nazwę. Ojciec Andrzeja był wójtem w Wolborzu. Odbywszy w tem miasteczku początkowe nauki udał się M. na uniwersytet krakowski (1517), na którym w 1519 r. uzyskał stopień bakałarza *artium*. Dalsze koleje w ciągu 20 przeszło lat pokryte są mgłą niewiadomości. Miał podobno przebywać na dworze Łaskich i dzielić losy awanturnicze Hieronima Łaskiego, z którym razem przebywał na Węgrzech i jeździł w poselstwie do Turcji, utrzymywał również stosunki z Janem Łaskim, gdy tenże tułał się za granicą, bawił również dość długo w Niemczech, gdzie wszedł w blizką znajomość z Melanchtonem. Kiedy jednak powrócił do kraju, tego oznaczyć dokładnie nie możemy, chyba przyjąwszy za podstawę datę pierwszego wystąpienia publicznego z rozprawą, popierającą propozycję Zygmunta I co do zniesienia nierówności kar za zabójstwo (szlachcic opłacał winę grzywnami, a kmieć dawał gardło). Senat skłaniał się do żądania królewskiego (1538), lecz izba poselska odrzuciła je. Wtedy to M. ogłosił swe cztery rozprawy (Orationes) „De poena homicidii" (Kraków, 1543, 45, 64), skierowane z kolei do króla, senatu i szlachty, duchowieństwa i całego wreszcie narodu (ad populum plebemque polonam). Przy drugiej z tych rozpraw dołączył „Oratio Philalethis peripatetici," w której występuje przeciw rozporządzeniu, za Jana Olbrachta zapadłemu, które zabraniało mieszczanom nabywać własności ziemskie. Śmiało i logicznie wykazuje M. niedorzeczność i niesprawiedliwość tego zakazu. Z okoliczności ówczesnego soboru Trydenckiego i obojętności, jaką duchowieństwo polskie okazywało względem sporu Kościoła, wystąpił M. z pismem: „Oratio... de legatis ad concilium mittendis" (Kraków, 1546), w którym domaga się wysłania delegatów, mających na soborze pilnować praw i interesów Kościoła i narodu. Pisma te zwróciły uwagę zarówno Zygmunta I, jak i królewicza Augusta, który mianował autora swoim sekretarzem (1546). Odtąd uczestniczy M. w licznych poselstwach dyplomatycznych do Danji, do Niemiec (do Karola V i Ferdynanda), do Alberta Pruskiego, do Pragi Czeskiej i Antwerpji (1549). Był również po ojcu (od 1553) wójtem w Wolborzu. W tym czasie wykończył swe najważniejsze, nieśmiertelne dzieło: „Commentariorum de republica emendanta libri quinque" (Kraków, 1551, są tu jednak tylko trzy księgi, dopiero wydanie bazylejskie z 1555 zawiera wszystkie). Roztrząsa tu M. z kolei: obyczaje, statuta, wojnę, kościół i szkołę, domagając się nie radykalnych przekształceń, lecz częściowych, powolnych zmian i ulepszeń. Żąda równej opieki prawa dla wszystkich i uważania szkół za instytucje publiczne. Dzieło to uzyskało taki rozgłos, iż było przełożone na język francuski, niemiecki i hiszpański. Przekład polski dał Cyprjan Bazylik (ob.), p. t.: „A. Fr. M. o poprawie Rzeczypospolitej księgi czworo przez C. Bazylika z łacińskiego na polskie przełożone" (Łask, 1577, nowe wyd. w *Bibl. Mrówki*, Lwów, 1882). Dzieło to zyskało M. w Rzymie opinię kacerza i sprawiło przysłanie nagany biskupowi kujawskiemu Drohojewskiemu, serdecznemu przyjacielowi autora. Nie przeszkadzało to M. pozostawać w przyjaźni tak z Drohojewskim, jak i jego następcami: Jakóbem Uchańskim i Mikołajem Wolskim. W r. 1561 miał M. niemiłe zajście z Orzechowskim z powodu odbytej z tym ostatnim dysputy religijnej u biskupa Uchańskiego w Wolborzu. Orzechowski, mszcząc się za zrobione mu zarzuty i uwagi, zaczął czernić w swoich pismach M., który, opowiedziawszy zajście całe w broszurze „Narratio simplex" (Pińczów, 1561), w drugiej p. t.: „Orichovius" (b. m. 1563), zbija głoszone na siebie obelgi i przedstawia całą zmienność charakteru przeciwnika i nieuczciwość przedsiębranych przez niego środków. W późniejszych latach życia zajmował się M. przeważnie kwestjami teologicznemi i religijnemi. Między 1853 a 56 napisał dziełko „De ordinibus Ecclesiae," przypisane papieżowi, następnie wydał (w Pińczowie prawdopodobnie) „Libri tres... de peccato originis... de libero hominis arbitrio... de providentia et praedestinatione Dei aeterna." Na polecenie Zygmunta Augusta, pragnącego pogodzić protestantów, zwaśnionych o dogmat Trójcy św., wygotował zbiór i rozbiór zdań wszystkich teologów w tym przedmiocie, pod ogólną nazwą „Silvae," dołączywszy propozycję zwołania synodu narodowego, któryby pojednał wszystkie sekty i wyznania, bez względu na ustawy soboru Trydenckiego. Rękopis tej pracy, wysłany do druku do Bazylei (1566)), został wykradziony w drodze. Dowiedziawszy się o treści pisma, papież Pius V przysłał Stanisławowi Karnkowskiemu, biskupowi kujawskiemu, rozkaz wyzucia M. jako heretyka z urzędów i posiadłości. Karnkowski, skłoniony przez Hozjusza, odebrał M. zależne od biskupów wójtostwo wolborskie, tak, iż biedny starzec tułać się musiał po cudzych kątach. Wtedy to napisał trzecią *Sylwę*, dedykowaną papieżowi dla pokazania niezmienności przekonań i czwartą przypisaną Uchańskiemu. Całe dzieło wyszło dopiero we 20 lat po zgonie autora p. t.: „A. F. Modrevii. Silvae quatuor"... (1590). Rok śmierci M. niepewny 1569 lub 1570. O M. pisali J. M. Ossoliński w 3-cim t. „Wiadomości histor. krytycznych," St. Nowicki: „Jędrzej Frycz. M." szkic historyczny (Warszawa, 1856); A. Małecki w 5-ym t. *Bibl. Ossolińskich* (z 1864 r., najdokładniejsza praca); St. Tarnowski „Pisarze

polityczni XVI w.; Edmund Dylewski. Prof. Łamański w Petersburgu, na posiedzeniu słowiańskiego komitetu Tow. Dobroczynności w lutym 1874 r., miał odczyt, poświęcony ocenie prac i stanowiska **M.**, którego stawiał niezmiernie wysoko (por. *Bibl. Warsz.*, z 1874, t. 2).

Modrzyk *(Porphyrio)*, rodzaj ptaków brodzących z rodziny chróścielowatych, mający dziób twardy, krótszy od głowy, nogi miernie długie, podkasałe, o bardzo długich palcach. Należy tu kilka gatunków, żyjących w krajach ciepłych. Są to ptaki podobne do kurek wodnych, świetnie ubar-

Modrzyk.

wione; kolory: modry, fijoletowy i turkusowy ze lśniącym połyskiem przemagają. Trzymają się wysokich traw; pokarm, na wzór papug, palcami sobie do dzioba podają. Jedyny europejski gatunek, *P. veterum*, 47 cm. długi, 83 cm. szeroki, ciemnoindygowy, daje się oswajać i razem z innem ptactwem hodować; żyje w Grecji, Sardynji i Sycylji.

Modulacja, w muzyce oznacza wogóle uporządkowanie i stosowne odmierzenie pomysłu muzycznego pod względem melodji i harmonji. W ściślejszem zaś znaczeniu **M.** jest to umiejętne prowadzenie tonów melodji z jednej tonacji do drugiej, trzeciej i t. d. i zręczny powrót do pierwszej zasadniczej tonacji.

Moduł *(modulus)*, w budownictwie miara względnej wielkości, służąca do wymiarów kolumn. Wielkość jej zależy od wielkości kolumny, gdyż za **M.** bierze się połowa dolnej średnicy kolumny. **M.** dzieli się na 30 części czyli minut. W matematyce **M.** ma kilka znaczeń, ob. Logarytmy, Urojone ilości, Kongruencja.

Modus procedendi (łac.) sposób postępowania.

Modus vivendi (łac.)—sposób utrzymania stosunków.

Modyfikacja, zmiana, przeinaczenie; **M.** kryształów, ob. Kryształ, **M.** chemiczna, ob. Równoskładność.

Modzela, *Modzele* v. *Bojcza*, herb: W polu błękitnem—krzyż potrójny srebrny. Rysunek ob. pod Bojcza (herb).

Modzelewski Zacharjasz, teolog, Jezuita, * roku 1648 w Warszawie, kaznodzieja w Warszawie, Wilnie i Nieświeżu, † 1710. Oprócz kilku tomów kazań, wydał z druku: „Węzeł święty albo świętobliwy żywot wielk. sługi Bożego Aloizego Lanuza“ (Wilno, 1691); „Nowy cnót chrześcijańskich przykład i t. d.“ (Warszawa, 1695); „Chwalebne sług Bożych zakonu S. J. dzieła“ (Wilno, 1703).

Modzelowski, *Moselowski* v. *Pawęza* odm., herb: W polu błękitnem, na skrzyżowaniu trzech mieczów — gwiazda złota. U szczytu 5 piór strusich: dwa złote między błękitnemi.

Modzelowski.

Moe Jörgen, poeta norweski, * 1815 r. w Holm, † 1882 roku w Chrystiasund, gdzie był biskupem. **M.** razem z Asbjörnsenem zbierał podania i baśnie ludowe norweskie. Wydał: „Svet“ (pieśni, 3 wyd., 1869) i „Poezje“ (3 wyd., 1877).

Moeller Teodor, pruski minister handlu, tajny radca handlowy, * 1840 w Brackwede koło Bielefeldu, syn farbierza. Ukończywszy gimnazjum w Bielefeldzie i szkołę handlową w Osnabrück, wszedł na praktykę do słynnego domu hamburskiego Woermanna. W r. 1863 założył wspólnie z bratem swoim fabrykę machin w Brackwede, w 1878 obadwaj bracia objęli także farbiarnię ojcowską. Posłem do parlamentu rzeszy jest p. Moeller od r. 1890, do sejmu pruskiego od r. 1893. W r. 1901 mianowany ministrem handlu.

Möen, należąca do Danji wyspa, położona na południo-wshód od Zelandji, obejmuje 211.6 klm. kw. (3.8 m. kw.) i liczy 14,000 miesz.

Moeris (egip. mr-uer, „wielkie jezioro“), jezioro lądowe w starożytnym Egipcie, po wschodniej stronie Nilu (obecnie Birket el Kerun, czyli Kurn, w razie Fayum), założone przez króla Ameneruhata III z przydomkiem Suten na Meri (Król morski, stąd grecka nazwa tegoż **M.**), około 2,000 przed Chr., celem zregulowania wylewów Nilu.

Moeris Aelius, z przydomkiem *Atticista*, gramatyk grecki, żyjący w II w. po Chr.; ułożył „Lexicon Atticum,“ którego najlepsze wyd. sporządził Koch (2 t., Lipsk, 1830—31).

Moers Paulina, autorka, ogłaszająca swe prace pod pseudon. Juljana z Poradowa, napisała: „Przeor Paulinów,“ „Wesele zdobywcy,“ „Kleopatra,“ „Księżna Gorysława.“ Ob. Tuszowska.

Moes Krystjan August, zasłużony w kraju naszym przemysłowiec, * 1810 w mieście Montjoye, w prowincjach nadreńskich, † 1872 w Pilicy. Nabywszy wykształcenia technicznego w różnych fabrykach nadreńskich i belgijskich, w r. 1830 przybył do Polski i objął kierunek jednej ze znaczniejszych fabryk sukna w Zgierzu. Następnie założył tamże własną fabrykę kortów, pierwszą w kraju, i przemysł ten do wysokiej doskonałości posunął. Drugą takąż fabrykę założył w Choroszczy pod Białymstokiem. W r. 1851 założył fabrykę kortów na wielką skalę w Pilicy, następnie fabrykę papieru w Werbce i młyn parowy w Pilicy, czem znacznie ożywił ruch przemysłowy w kraju.

Moes-Oskragiełło, propagator wegetarjanizmu, napisał: „Jarstwo i wełniarstwo w dziejach Słowiańszczyzny" (Warszawa, 1888); „Przyrodzone pokarmy człowieka i wpływ ich na dolę ludzką" (Warszawa, 1888).

Moesia (dzisiejsza Bulgarja), prowincja rzymska między Dunajem i górami Haemes (Bałkanami), od Dryny do morza Czarnego, podzielona przez Ciabrus (obecnie Zibritz, na zach. górną **M.** i wsch. dolną **M.** w najdawniejszych czasach przez Gotów, Scytów i Mezów zamieszkana, potem przez Altów i Germanów zdobyta 29 przed Chr. do 6 po Chr.). W VI wieku imigracja Serbów do górnej **M.**, a Bulgarów do dolnej.

Moestus, pseudonim Bron. Szaniawskiego.

Mofety, wyziewy kwasu węglanego w miejscach wulkanicznych, ob. Fumarole.

Moffat Robert, teść dra Livingstona, jeden z najstarszych i najsłynniejszych misjonarzy afrykańskich, † 1862 w Kurumanie, w południowej Afryce. Napisał wielce rozpowszechnione dzieło „Missionary labours and scenes in Southern Africa;" przełożył nadto Pismo św. na język benuański. Podróżami swemi przyczynił się do poznania południowej Afryki.

Moga Jan, generał węgierski rewolucyjny, dowodził w październiku 1848 r. wojskiem węgierskiem wysłanem na oswobodzenie Wiednia, lecz został rozbity pod Szwetachem przez Jana Jelaczicza. Później poddał się i był skazany na więzienie w twierdzy. † 1861 w Szass-Erked w Siedmiogrodzie.

Mogador (u Maurów *Surrah),* miasto portowe w cesarstwie Marokańskiem, na wybrzeżu Atlantyckim, 15,000 miesz.

Mogielanka, rzeka w królestwie Polskiem, bierze początek pod wsią Wilkowem w pow. Grójeckim i ubiegłszy mil 4, wpada pod Przybyszewem z lewej strony do Pilicy

Mogielnica, osada w gub. Warszawskiej, pow. Grójeckim, nad rz. Mogielanką, około 3,000 miesz.

Mogilańskie góry, zowią się wzgórza około 200 metrów wysokie, ciągnące się w gub. Grodzieńskiej, pomiędzy Niemnem a Narwią, w okolicy Sokołów, Sadowa i Mogilan.

Mogilewski, *Mogilowski*, herb: W polu czerwonem, nad złotym olbo srebrnym płotem—pół kozła. Toż u szczytu. Labry czerwono-srebrne.

Mogilewski.

Mogilnicki.

Mogilnicki, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem złotem—pół orła czarnego; w dolnem błękitnem—krzyż kawalerski złoty. Nad tarczą dwa hełmy ukoronowane, nad któremi po dwa skrzydła czarne; labry przy I-m czarno-złote, przy II-m błękitno-złote. Nadany w pierwszej połowie wieku XIX w Galicji.

Mogilnicki Józef, starosta nieszawski, zostawił w rękopisie dzieło p. t. „Acta interregni post obitum Augusti II, Reg. Pol. ab a. 1773 ad a. 1735." Inne jego prace literackie umieszczone są w dziele Bohomolca, p. t. „Zabawki oratorskie" (Warszawa, 1755).

Mogilnicki powiat, w W. Ks. Poznańskiem, regencji Bydgoskiej, ma około 50,000 miesz., trudniących się rolnictwem, wyrobami leśnemi i hodowlą bydła.

Mogilnickie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Ruskiem, ziemi Halickiej, pow. Trębowelskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1771, składało się ze wsi: Mogilnica, Romanówka i Chmielówka z przyległościami, które posiadał wówczas Michał Skrzetuski, opłacając z nich kwarty złp. 4,102 gr. 3. Po zajęciu tego starostwa przez rząd austrjacki, sprzedane zostało Maciejowi Starzeńskiemu w d. 5 lipca 1776 za złotych reńskich 79,400.

Mogilno, miasto powiatowe w W. Ks. Poznańskiem, regencji Bydgoskiej; 3,200 miesz. i piękny klasztor pobenedyktyński.

Mogiła, herb: W polu czerwonem—mogiła srebrna sześcienna, w środku krzyż złoty jeden, a po bokach dwa utkwione, równolegle od podstawy. U szczytu 3 albo 5 piór strusich. Labry czerwono lub czarno-srebrne. Odmianą tego herbu jest herb *Andruszkiewicz* (pole czarne, nad tarczą mitra księżyca), oraz *Ciechanowicz* (błędnie w t. III, 549 *Ciechanowieckim* nazwany, Ciechanowieccy pieczętują się bowiem herbem Dąbrowa).

Mogiła.

Mogiły są to ziemne nasypiska, jedne usypane z powodu pochowania ciał zmarłych lub popiołów zwłok spalonych, drugie na pamiątkę zwycięstwa lub długiego koczowiska; wznoszono też i inne, jako rodzaj telegrafów, na których rozstawione straże, czuwając, dawały hasło o zbliżaniu się hordy tatarskiej.— *Kurhanami* zwano takie tylko **M.**, w których szczątki zmarłych były pogrzebane.

Mogoł, ob. Wielki Mogoł.

Moguer, miasto okręgowe w hiszpańskiej prowincji Huelva, przy ujściu rz. Rio Tinto do oceanu Atlantyckiego, port, 9,000 miesz.

Moguncja, niegdyś arcybiskupstwo w cyrkule Niższego Renu, w większej części po prawej stronie tej rzeki położone, aż do pokoju w Luneville obejmowało 150 mil kw. i liczyło około 300,000 miesz. Arcybiskup moguncki był arcykanclerzem dawnego cesarstwa Rzymskiego, narodu niemieckiego i najpierwszym z trzech elektorów duchownych. Biskupstwo tutejsze założone zostało r. 750 przez Bonifacego. Godność księcia elektora powstała około 996. Wielu z tutejszych książąt odznaczyło się w dziejach państwa; ostatnim był Karol Fryderyk von Erthal, † 1802. W r. 1803 arcybiskupstwo zostało sekularyzowane, a posiadłościami jego podzieliły się Francja, Prusy i Hesja. Resztę zaś tych posiadłości, a mianowicie księstwa: Aschaffenburg, Regensburg, hrabstwo Wetzlar i niektóre inne okręgi otrzymał dawniejszy koadjutor arcybiskupa i następca jego w godności kanclerza państwa, Karol Teodor von Dalberg. Odtąd zamiast arcybiskupstwa utworzone zostało (1802) biskupstwo, którego pierwszym naczelnikiem był Józef Ludwik Colmar. Por. Werner „Der Dom zu Mainz und seine Schicksale" (Moguncja, 1827).

Moguncja (Moguntia, Moguntiacum, po niem. *Mainz*, po fran. *Mayence*), stolica wielkoksiążęcej heskiej prowincji nadreńskiej i bardzo silna warownia, leży przy ujściu Menu do Renu, jest jednem z najdawniejszych miast niemieckich, liczy razem z załogą 75,000 miesz. Miasto składa się ze starej części, posiadającej wązkie ulice i wiele starych gmachów, oraz z nowej, pięknie zabudowanej dzielnicy. Z dwunastu kościołów odznaczają się piękny kościół świętego Ignacego i katedra. Ważniejsze gmachy publiczne są: zamek elektorski, odnowiony 1844 r., pałac zakonu teutońskiego i arsenał. Do osobliwości z epoki Rzymian należy pomnik Druzusa, tak zwany Eigelstein, na jednym z bastjonów cytadeli, i szczątki dawnego wodociągu. **M.** jest najmocniejszą twierdzą cesarstwa Niemieckiego. Przez Ren prowadzi most do miasteczka Castel, oraz most dla kolei żelaznej. **M.** jest miastem przemysłowem i prowadzi znaczny handel spedycyjny. **M.** zbudowaną została w r. 612 po Chr. na gruzach założonego przez Druzusa zamku, zwanego *Moguntiacum*. Karol W. nadał jej wiele przywilejów, wskutek czego miasto szybko wzrastało i w XIII wieku stało już na czele związku miast niemieckich. W r. 1486 została przez cesarza Maksymiljana wcieloną do arcybiskupstwa. Podczas Trzydziestoletniej wojny twierdza była kilkakrotnie zdobywaną, mianowicie: w r. 1631 przez Szwedów, 1635 przez wojska cesarskie i 1644 przez Francuzów, 14 grudnia 1792 przez zdradę dostała się w ręce Francuzów, lecz 22 lipca 1793 generał Kalkreuth dla Prus napowrót ją odzyskał. Pokój lunewilski 1801 r. oddał **M.** Francji, a na mocy kongresu wiedeńskiego dostała się W. Ks. Heskiemu, pod warunkiem przecież, że pod względem wojskowym pozostanie twierdzą związkową ze wspólną załogą austrjacką i pruską. Od 1866 r. załoga twierdzy jest wyłącznie pruską. Por. Schaab „Geschichte der Stadt Mainz" (2 t., Moguncja, 1841—44), oraz dzieła Bockenheimera i Kleina.

Mohacz (*Mohács*), miasto w komitacie węgierskim Paranjańskim, na prawym brzegu Dunaju, około 15,000 miesz. (Madziarów i Serbów), zajmujących się uprawą wina, rolnictwem, oraz przemysłem; rezydencja biskupa pięciokościelskiego. W dziejach pamiętne jest wielkiem zwycięstwem, odniesionem 29 sierpnia 1526 przez Turków pod Solimanem II nad Węgrami, w którem król Ludwik II z kwiatem szlachty węgierskiej i 12,000 wojowników na polu bitwy poległ, i które pociągnęło za sobą utratę niepodległości Węgier. Dnia 12 sierpnia 1687 Karol książę Lotaryngji odniósł tu zwycięstwo nad Turkami, którego rezultatem było położenie końca władzy Turków w Węgrzech i poddanie całego kraju pod władzę domu habsburskiego.

Mohair (ang. wym. *moher*), wełna angorska i w ogólności tkaniny z niej wyrabiane.

Mohammed, prawodawca religijny, ob. Mahomet.

Mohammed, imię kilku sułtanów tureckich, ob. Mahomet.

Mohammed es Sadyk *pasza*, bej i władca Tunisu, * 1813, syn beja Sidi Ahsima, † 1882; objął rządy po bracie swoim Mohammed-beju 1859. Początkowe jego rządy budziły wielkie nadzieje, nadał on krajowi rodzaj konstytucji, podwyższenie jednak podatków w r. 1864 wywołało takie wzburzenie, że **M.** utrzymał się przy władzy jedynie pomocą mocarstw europejskich, odtąd wszakże **M.** popadł w zależność finansową od Europy, a nakoniec Tunis przeszedł pod zwierzchnią władzę Francji. Na tron wstąpił brat jego *Ali Bej*.

Mohammedanizm, ob. Mahometanizm.

Mohave, pustynia w Stanach Zjednoczonych Ameryki północnej, obejmująca 20,000 klm. kw. powierzchni, położona w południowo-wschodniej Kalifornji i rozciągająca się aż do Colorado.

Mohave (*Mojave*), szczep indyjski w Ameryce północnej, zamieszkały w Kalifornji i Aryzonie, liczy około 4,000 dusz. Latem mieszkają w namiotach z gałęzi drzew, zimą zaś w jaskiniach, zajmują się garncarstwem i koszykarstwem. Ciała zmarłych palą.

Mohawk, rzeka w północno-amerykańskim stanie New-York, długa 257 klm., wpada do zatoki Hudson.

Mohawk, plemię indyjskie, należące do szczepu Irokezów w Ameryce północnej, niegdyś potężne, osiadłe nad rz. św. Wawrzyńca i jeziorem Ontario, obecnie liczy zaledwie kilkaset głów, przebywa na płn. rzeki Ontario, oraz we wnętrzu Kanady Wyższej.

Mohikanie *(Mohegan)*, wymarły dziś szczep Indjan amerykańskich z plemienia Algonkinów, zamieszkiwał okolice dzisiejszego New-Yorku.

Mohl, Robert von, znakomity prawnik niemiecki, * 1799 w Sztutgardzie, † 1875 w Berlinie; od 1827 był profesorem w Tubindze, potem radca regencji w Ulm, powołany został 1847 na profesora prawa do Heidelbergu. Członek przedparlamentu i niemieckiego zgromadzenia narodowego, został 1848 ministrem sprawiedliwości państwa, lecz 1849 złożył ten urząd, i objął napowrót katedrę w Heidelbergu; od 1861—66 był deputowanym na sejm badeński. **M.** jest uważany za najznakomitszego znawcę prawa państwowego i słusznie pozyskał tę sławę, bo liczne jego prace w tym kierunku odznaczają się głęboką znajomością przedmiotu, jasnością i zwięzłością przedstawienia, trafnością sądu i systematycznym wykładem. Dzieła jego są: „Staatsrecht des Königreich Würtemberg" (2 wyd., Tübingen, 1840); „Die Polizei-Wissenschaft" (3 wyd., 3 t., tamże, 1866); „Die Ministerverantwortlichkeit" (tamże, 1837); „Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften" (3 t., Erlangen, 1855—58); „Encyklopädie der Staatswissenschaften" (Tübingen, 2 wyd., 1872); „Staatsrecht, Völkerrecht und Politik" (3 t., Tübingen, 1860—69).

Mohl, Juljusz von, brat poprzedniego, orjentalista francuski, * 1800 w Sztutgardzie, † 1876 w Paryżu, ukończywszy uniwersytet w Tübingen, kontynuował studja orjentalne w Paryżu. Mianowany 1826 profesorem w Tübingen, przeniósł się 1832 na stałe mieszkanie do Paryża, gdzie 1845 został profesorem języka perskiego w Collège de France, a 1852 inspektorem druku pism wschodnich w drukarni cesarskiej. Najważniejszą jego pracą jest wielkie wydanie Firdusi'ego „Schâhnâmeh," tekst z przekładem francuskim (5 t., Paryż, 1838 — 66) do „Collection orientale." Znakomitej wartości rozprawy umieszcza w „Journal Asiatique." Jako sekretarz Towarzystwa Azjatyckiego ogłaszał od 1840 wyborne sprawozdania („Rapports"), świadczące o rozległej jego nauce. Od 1844 był członkiem akademji napisów.

Mohl, Hugo von, znakomity botanik, brat poprzedniego, * 1805 w Sztutgardzie, † 1872; od r. 1835 był profesorem botaniki i dyrektorem ogrodu botanicznego w Tubindze; zajmował się głównie fizjologją roślin. Ogłosił: „Mikrographie" (1846); „Grundzüge der Anatomie und Physiologie der vegetabilischen Zelle" (1851) i w. in. Od r. 1843 wydawał ze Schlechtendalem „Botanische Zeitung."

Möhler Jan Adam, znakomity teolog katolicki niemiecki, * 1796 w Igersheim, † 1838 w Monachjum. Po odbyciu studjów w Mergentheim, Ellwagen, Tubindze, a w końcu w seminarjum w Rottenburgu, wyświęcony 1819 na księdza, został 1822 docentem, a od 1827 profesorem w Tubindze; powołany 1835 na profesora do Monachjum. Z dzieł jego celniejsze: „Die Einheit in der Kirche, oder das Princip des Katholicismus" (Tübingen, 1825, 2 wyd., t. 1843); „Athanasius der Grosse und die Kirche seiner Zeit im Kampfe mit dem Arianismus" (Moguncja, 1827, 2 wyd., 1844), a zwłaszcza „Symbolik oder Darstellung der dogmatischen Gegensätze der Katholiken und Protestanten nach ihren öfentlichen Bekenntnischriften" (t. 1832, 9 wyd., 1884, przekład polski ks. Nowodworskiego, Warszawa, 1871). Ostatnie to dzieło genjalnym idealizowaniem nauki Kościoła katolickiego i silnemi napaściami na protestantów zwróciło na się powszechną uwagę i wywołało wiele pism ze strony teologów protestanckich. Na najważniejsze z nich, napisane przez Baura, odpowiedział **M.** dziełem „Neue Untersuchungen der Lehrgegensätze zwischen den Katholiken und Protestanten" (Moguncja, 1834, 3 wyd., Regensburg, 1872). Po śmierci **M.** wydał Döllinger jego mniejsze prace treści historycznej i egzegetycznej pod tyt. „Gesammelte Schriften und Aufsätze" (2 t., t. 1839—40), Reithmayr zaś „Patrologie oder christliche Literaturgeschichte" (1 t., Regensburg, 1840), obejmujące literaturę kościelną trzech pierwszych wieków; nakoniec Benedyktyn Gams wydał znakomite odczyty uniwersyteckie **M.** o historji Kościoła p. t. „Kirchengeschichte" (3 t., Regensburg, 1867 — 70). Por. Wörner „J. A. M. Ein Lebenbild. Mit Briefen und kleinern Schriften" (Regensburg, 1866).

Mohn (Moen), wyspa położona w zatoce Ryskiej, należąca do gubernji Liflandzkiej, obejmuje 207 klm. kw. ($3^3/_4$ m. kw.). Zamieszkana jest przez Estończyków i Niemców.

Mohn Henryk, meteorolog, * 1835 w Bergen w Norwegji, kształcił się w Chrystjanji, 1861 został obserwatorem w dostrzegalni uniwersyteckiej, 1866 dyrektorem obserwatorjum meteorologicznego w Chrystjanji. Z jego podniety urządzone zostały stacje meteorologiczne na dalekiej Północy. Napisał: „Grundzüge der Meteorologie" (4 wyd., 1887, przek. pol. S. Kramsztyka „Zasady meteorologji" 1888); „Temperature de la mer entre l'Irelande, l'Ecosse et la Norvegie" (1870); „Etudes sur les mouvements de l'atmosphère" (1876, 2 wyd., 1880); „The North Ocean" (1887).

Mohnike Gottlieb Chryst. Fryd., teolog i historyk literatury, * 1781 w Grimmen na Pomorzu, † 1841 r. jako radca konsystorza i wychowania publicznego w Greifswald. Z ważnych prac jego celniejsze są: „Hymnologische Forschungen" (2 t., Greifswald, 1831—32); „Geschichte der Buchdruckerkunst in Pommern" (Stuttgart, 1840),

tudzież tłómaczenie niektórych dzieł Tegnera i Riccondera.

Mohort Juljan, pseud. Juljana Ochorowicza.

Mohr Karol Fryderyk, chemik, * 1806 w Koblencji, † 1879, studjował nauki przyrodnicze w Bonn i Hejdelbergu, oddał się farmacji, 1841 objął po ojcu aptekę w Koblencji i został członkiem rady lekarskiej, a 1867 profesorem farmakopei w Bonn. Znacznie udoskonalił technikę farmaceutyczną. Ważniejsze jego dzieła są: „Lehrbuch der pharmaceutischen Technik" (2,wyd., 1853); „Lehrbuch der chemisch-analytischen Titrirmethode" (2 t., Brunświk, 6 wyd., 1886); „Der Weinstock und der Wein" (1864); „Geschichte der Erde" (2 wyd., 1875); „Chemische Toxicologie" (1874).

Mohr Edward, podróżnik po Afryce, * 1828 w Bremen, † 1876, był z zawodu kupcem, 1848—1851 przebywał w Ameryce, następnie zwiedził wyspy Sandwich, cieśninę Beringa, Indje Wschodnie, 1868 wodospady Wiktorja rz. Zambesi w południowej Afryce; 15 czerwca 1876 r. z polecenia niemieckiego towarzystwa afrykańskiego wyruszył w podróż do środkowej Afryki z wybrzeża zachodniego, ale zmarł już w listopadzie w Malange w Angoli. Wydał: „Reisebilder aus der Südsee" (1868); „Nach den Victoriafällen des Zambesi" (2, t. 1875).

Mohr Chrystjan Otto, * 1835 w Wesselburen w Holsztynie, kształcił się w szkole politechnicznej w Hanowerze, 1873 został profesorem akademji technicznej w Dreźnie. Ogłosił znaczną liczbę rozpraw z grafostatyki.

Mohrenheim Artur, dyplomata rosyjski, * 1824, był posłem w Kopenhadze i w Londynie, a od 1884 do 1897 w Paryżu.

Mohrungen, miasto okr. w pruskiej reg. Królewieckiej, leżące między Saalfeld i Liebstad nad jeziorem, liczy 4,000 miesz. W r. 1410 po zwycięstwie pod Grunwaldem zajęte przez wojska polskie, zostało tegoż jeszcze roku powrócone Krzyżakom.

Mohs Fryderyk, mineralog, * 1773 w Gernrode na Harcu, † 1839; kształcił się we Freibergu, a zwiedziwszy pod względem geognostycznym większą część Austrji, został profesorem mineralogji w Gratz, następnie we Freibergu, 1826 w Wiedniu, gdzie też był radcą górniczym. Co do jego zasług w nauce, ob. Mineralogja. Ogłosił: „Grundriss der Mineralogie" (2 t., 1822—24, 2 wyd., 1839); „Anfangsgründe der Naturgeschichte des Mineralreichs" (1832, 2 wyd., prowadzone dalej przez Zippego 1836—39) i in. Por. „Friedrich M. und sein Wirken" (1843).

Mohur, *rupja złota,* moneta wschdnio-indyjska, ob. Rupja.

Mohylna, miasteczko w gubernji Mińskiej, nad Niemnem, pamiętne zwycięstwem Ryngolda, w. ks. litewskiego, odniesionem 1235 nad książętami Rusi południowej.

Mohylowskie starostwo grodowe, leżało w województwie Mścisławskiem i Witebskiem, w powiecie Orszańskim. Podług metryk litewskich składało się z Miasta Mohylowa (ob,) i ze wsi Suchary, Chodnie i Pluszcze. W r. 1600 posiadał je Lew Sapieha, kanclerz w. lit. Następnie dzierżyli je Tryznowie, Madalińscy, Wiazewiczowie, Dziewiałtowscy, Mosiewiczowie, wreszcie z mocy przywileju Augusta III z 24 czerwca 1736 otrzymał je na dożywocie Michał Pociej, starosta rohaczewski.

Mohylów, miasto gub. w zachodniej Rosji, w ślicznem położeniu, na wzgórzu, przy ujściu Dubrowienki do Dniepru, jest jednem z najpiękniej położonych miast Rosji. Siedlisko gubernatora cywilnego i dwu arcybiskupów (katolickiego od 1782 i prawosławnego od 1768); posiada 31 cerkwi prawosławnych i 4 kościoły katolickie, z których odznacza się zwłaszcza katedra św. Józefa, 4 klasztory, dwa gimnazja, męskie i żeńskie, dwa seminarja, kilka zakładów naukowych, wiele fabryk i liczy 43,106 miesz., prowadzących dość ożywiony handel. **M.** był niegdyś stolicą udzielnych książąt; 1395 zdobyty przez Aleksandra Kiejstutowicza, ks. litewskiego, i przyłączony do Litwy; Aleksander Jagiellończyk kazał go 1501 ufortyfikować. Zupełnego przeobrażenia miasta dokonał Stefan Batory, nadając mu 1578 prawo magdeburskie i wszelkie swobody z niego wypływające. Odtąd, wsparty jeszcze nowemi nadaniami Zygmunta III, **M.** wzrastał ciągle, pomimo klęski pożaru r. 1595 w czasie zajęcia go przez Kozaków pod dowództwem Nalewajki. W r. 1718 królewicz Władysław IV, zebrawszy wszystkie wojska, przeznaczone do wyprawy moskiewskiej, bawił tu dosyć długo, a pomny dobrego przyjęcia, jakiego od mieszkańców doznał, obdarzył ich po wstąpieniu na tron licznemi przywilejami, które szczególnie sprzyjały handlowi. W r. 1648 opanowali **M.** Kozacy, pod dowództwem Hładkiego i dopiero w następnym roku odzyskał go Janusz Radziwiłł, hetman polny litewski. Zdobyty r. 1654 przez cara Aleksego Michałowicza, zostawał do 1661 w posiadaniu Rosji; w r. 1700 podczas przechodu Karola XII, króla szwedzkiego, strasznie ucierpiał; później miała tu miejsce wielka bitwa pomiędzy Rosjanami a Szwedami, skutkiem której Piotr W. zajął **M.** 1708. Po pierwszym rozdziale Polski **M.** przyłączony 1772 do Rosji, został miastem gubernjalnem; cesarzowa Katarzyna założyła tu stolicę dla katolickiego metropolity arcybiskupa. W r. 1812 był chwilowo zajęty przez Francuzów.—*Mohylowski powiat,* ma na przestrzeni 3,009½ w. kw. 156,674 miesz., zajmujących się przeważnie rolnictwem, a także uprawą lnu i konopi, spławem drzewa i t. d.—*Mohylowska gubernja,* jedna z tak zwanych gubernji *Zachodnich,* graniczy na północ z gubernją Witebską, na wschód ze Smoleńską i Czernihowską, a na zachód z gubernją Mińską; obejmuje 42,204 w. kw. przestrzeni, z których przeszło ⅓ zajmują pola uprawne, ⅓ lasy, reszta przestrzeni przypada na łąki, błota, nieużytki, drogi, osady i t. d. Powierzchnia gubernji, oprócz

niewielkich wzniesień w północnej stronie, przedstawia równinę, pokrytą błotami i lasami; grunt piaszczysty, lecz w ogóle dość urodzajny. Przerznięta systemem Dźwiny i Dniepru, obfituje w wody; klimat jest w ogólności zdrowy, temperatura od —27° do +24°. W samym Mohylowie średnia temperatura roczna + 4°75. Rolnictwo zostaje na dość nizkim stopniu, sieją tu żyto, owies, jęczmień i kartofle; lnu i konopi niewiele. Lasy wydają: sosnę, jodłę, dąb, lipę, klon, olchę, jesion, brzozę i wierzbę. Siana zbierają rocznie około 12 miljonów pudów. Hodowla bydła na nizkim stoi stopniu; pszczelnictwo małego znaczenia; rybołówstwo prowadzi się tylko dla miejscowej potrzeby. Przemysł fabryczny przeważnie wódczany, oprócz tego znajdują się tu browary, garbarnie, młyny, fabryki tytuniu i zapałek. Handel w rękach Żydów. Płody gubernji zbywają się w portach morza Czarnego i Baltyckiego. Liczba mieszkańców wynosi 1,708,041 głów (1897, Białorusini, Polacy, Żydzi i t. d.). Pod względem administracyjnym rozdzieloną jest gubernja na 11 powiatów: Homelski, Rohaczewski, Starobychowski, Mohylowski, Czausowski, Czyrykowski, Klimowicki, Mścisławski, Kopyski, Orszański i Sieneński. Komunikacje lądowe w całej gubernji są dogodne o każdej prawie porze roku.

Mohylów, miasto powiatowe gubernji Podolskiej, przy ujściu Derły do Dniestru położone, założone w XVI w. przez wojewodę bracławskiego Stefana Potockiego, zięcia hospodara Multan Jeremjasza Mohyły, na którego cześć otrzymało nazwę, spalone 1596 przez powstałych pod Nalewajką Kozaków; ma 22,093 miesz., z których dwie trzecie Żydów.—*Mohylowski powiat*, ma na przestrzeni 2,413 w. kw. 228,771 miesz. (1897).

Mohyła I, herb: W polu czerwonem — dwie szable na krzyż złożone, u dołu złotemi buławami, czy jelcami przekrzyżowane. Indygenat z roku 1593.—**M.** II: Na tarczy 6-dzielnej, w polu I błękitnem, między słońcem a półksiężycem—głowa bawola czarna z gwiazdą między rogami, pokrytemi koroną królewską i z pierścieniem w nozdrzach, w którego środku dwie szable końcami u dołu przekrzyżowane (herb ziemi Wołoskiej); w II czerwonem—dwie szable ukośnie skrzyżowane z końcami u dołu przekrzyżowanemi (herb Mohyłów); w III czerwonem—trzy kopje złote w gwiazdę (Jelita); w IV czerwonem—na gałązce orzeł w lewo, zwracający się w prawo, z krzyżem złotym ukoronowanym w dziobie, w V czerwonym, między barkami dwóch złotych półksiężyców—miecz (Ostoja); w VI błękitnem, nad uchem kotłowem—miecz (Nowina). Nad mitrą księżyca miecz z buławą skrzyżowane.

Mohyła I.

Mohyła II.

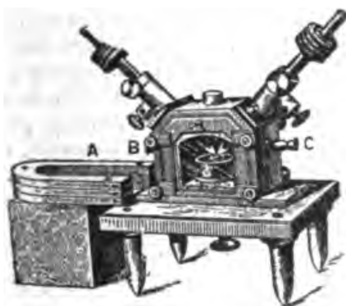
Mohyła Piotr, metropolita kijowski, * około 1587 w Multanach ze starożytnego rodu hospodarów wołoskich, † 1646 w Kijowie; po ukończeniu nauk w Paryżu zaciągnął się do wojska polskiego, w którei świetnie się odznaczył na wyprawie chocimskiej. Następnie 1625 r. wstąpił do monasteru pieczarskiego w Kijowie, gdzie wyświęcony na zakonnika, oddał cały swój majątek na rzecz kościoła. W r. 1629 został archimandrytą tegoż klasztoru, a 1632 jednozgodnie wybrany metropolitą kijowskim. Gorliwy kapłan, położył wielkie zasługi w kościele rosyjskim: zreformował i powiększył akademję kijowską, zaprowadził w niej nowe katedry filozofji i teologji, obsadził dobrymi profesorami, darował własną bibljotekę, zakładał drukarnie, seminarja, szkoły i szpitale. Napisał wiele dzieł w językach greckim, polskim i rosyjskim, z których ważniejsze: „Liturgijarjon", po rosyjsku (Kijów, 1629); „Tryjodrjon" (tamże, 1631); „Wielki Trebnik", czyli modlitewnik wielki, przełożony z greckiego na język rosyjski i słowiański (tamże, 1646); „Zebranie krótkiej nauki o artykułach wiary prawosławnej, katolickiej, chrześcijańskiej, jako cerkiew wschodnia apostolska uczy" (tamże, 1645 po rosyjsku i po polsku). W r. 1643 wydał w języku greckim i łacińskim: „Wyznanie wiary kościoła wschodniego", przesłane do potwierdzenia zgromadzonemu w Jasach soborowi i przyjęte potem i potwierdzone na soborze konstantynopolskim; dzieło to było tłómaczone na rozmaite języki i wielekrotnie przedrukowywane. Cichocki i Stebelski, a za nimi i inni, przypisują **M.** dziełko wydane pod nazwiskiem Euzebjusza Pimina, p. t. „Litos albo kamień z procy prawdy cerkwie świętej prawosławnej rosyjskiej" (Kijów, 1644, jednocześnie i rosyjskie wydanie).

Moigno Franciszek Napoleon Marja, matematyk, * 1804 r. w Guémené (Morbihan), † 1884 r., kształcił się u Jezuitów i wstąpił następnie do ich zakonu, w r. 1836 został nauczycielem matematyki w Paryżu; opuściwszy zgromadzenie, był w latach 1848—51 kapłanem w kolegjum św. Ludwika. Od roku 1845 redagował część naukową w dzienniku *Epoque* i kosztem tego dziennika odbył podróż po Europie. Od r. 1852 wydawał czasopismo *Cosmos* i ogłosił „Leçons de calcul différentiel et intégral" (2 t., 1840—44); „Répertoir d'optique" (4 t., 1847—50); „Traité de télégraphie électrique" (2 wyd., 1852); „Manuel de la science" (2 t., 1859); „Cours de science vulgarisée"; „Leçons de mécanique analitique" (1867) i in.

Moimir Marta, pseudonim Anny Lisickiej.

Moinaux Juljusz, pisarz dramatyczny i humorystyczny, * 1825 w Tours, † 1895, kształcił się w Paryżu, był jakiś czas adwokatem, następnie poświęcił się literaturze i ogłosił wielką liczbę operetek, wodewilów i dramatów, z których wymieniamy: „Pepita“ (1853); „La Question d'Orient“ (1854); „Les Deux Aveugles“ (1855); „Les Gueux de Béranger“ (1855); „La Botte secrète“ (1857); „La Clarinette mystérieuse“ (1859); „Paris quand il pleut“ (1861); „Les Campagnes de Boisfleury“ (1866); „Les Deux sourds“ (1866); „La Permission de minuit“ (1868); „Les Abrutis du feuilleton“ (1868); „Le Canard à trois becs“ (1869); „Le Ver rongeur“ (1870); „La Parisienne“ (1874); „La Princesse de Babylone“ (1875); „Le Joueur de flute“ (1876); „La cruche cassée“ (1876); „Les Mouchards“ (1880); „Un Conseil judiciaire“ (1886); „Le Bracelet“ (1888); „Les Géorgiennes“ (1891) i inne.

Moissana piec, *piec elektryczny*, przyrząd służący do dokładnego zużytkowania ciepła wytwarzanego w łuku woltaicznym (ob. Elektryczne światło, Elektryczne ogrzewanie). W piecu tym (ob. fig.) substancja poddawana ogrzewaniu umieszcza się pod łukiem w tygielku wapiennym, magnezjowym lub grafitowym, znajdującym się wewnątrz bryły węglowej, której wnętrze wyłożone jest płytami magnezjowemi. Oba elektrody czyli pręty węglowe, między któremi wytwarza się łuk woltaiczny, przechodzą przez ściany pieca, a łuk daje się zwracać magnesem *A*. Jeżeli trzeba ogrzewać ciała w atmosferze węglowodoru, można gaz ten przeprowadzić przez otwory *B* i *C*.

Piec Moissana.

Moivre Abraham, matematyk, * 1668 w Vitry w Szampanji, † 1754; jako protestant, w skutek odwołania edyktu nantejskiego, opuścił ojczyznę i udał się do Anglji, gdzie w blizkich zostawał stosunkach z Newtonem. Oprócz wielu rozpraw ogłosił: „The doctrine of Chance“ (Londyn, 1716, 3 wyd., 1756), w którem wyłożył podstawy rachunku prawdopodobieństwa. *Twierdzeniem M.* nazywa się podany przez niego wzór

$(\cos x + \sin x \sqrt{-1})^n = \cos nx + \sin nx \sqrt{-1})$, mający ważne znaczenie w teorji ilości urojonych.

Mojmir, pierwszy wspominany przez dzieje, słowiański książę Morawji, od którego ród panujący nazwany został *Mojmirowcami*. Pobił księcia nitrzańskiego Przybinę i dzielnicę jego przyłączył do Morawji; 846 walczył **M.** z Ludwikiem, królem niemieckim, który zwyciężywszy go, ustanowił księciem morawskim jego synowca Rastisława (846—870). Po Rastisławie wstąpił Światopłuk, potem zaś **Mojmir** II, za którego czasów odłączyli się Czesi od państwa Światopłuka; zmuszony był walczyć przeciwko młodszemu bratu Światopłukowi, księciu udzielnemu. Bitwa pod Presburgiem 906 położyła koniec państwu wielko-morawskiemu i nieznane są późniejsze losy ostatnich Mojmirowców; zdaje się, że padli w boju z Madziarami.

Mojmir Marta, powieściopisarka polska, ogłosiła: „Wielki los“ i kilka powieści innych, pomieszczanych w *Przeglądzie polskim.*

Mojry (grec. *Moirai*), w mitologji greckiej, boginie losu, według Hezjoda, córki Nocy (lub też, jak Hory, córki Zeusa i Temidy). Z nich *Kloto* snuje nić życia, *Lachesis* wyznacza los, *Atropos* życie przerywa. U Rzymian zowią się *Parki* (Parcae). Wyobrażają je: Kloto jako prządkę, Atropos—z nożycami, Lachesis—wskazującą los na globie.

Mojry.

Mojsiej.

Mojsiej, *Mojsiejewicz*, herb: W polu barwy niewiadomej, nad gwiazdą—półksiężyc z krzyżem we środku.

Mojsisovics Edmund, geolog, * 1839 w Wiedniu, studjował prawo i nauki przyrodnicze; w r. 1862 założył stowarzyszenie alpejskie austrjackie, pierwsze tego rodzaju towarzystwo, w 1870 został geologiem naczelnym w państwowym instytucie geologicznym w Austrji, 1892 wicedyrektorem tego instytutu. Napisał: „Die Gebirge um Hallstatt“ (1873—76); „Grudlinien der Geologie von Bosnien-Herzegowina“ (1880); „Arktische Triasfauna“ (1886) i in., oraz wydawał z Neumayrem *Beiträge zur Paläontologie Oesterreich-Ungarns* (od 1880).

Mojżesz (po heb. *Mosceh*), prawodawca i wyswobodziciel Izraelitów, podług podania hebrajskiego cudownym sposobem uratowany od zagłady, na którą skazani byli przez Faraona egipskiego nowo narodzeni potomkowie męscy Izraelitów, przysposobiony za syna przez córkę królewską,

wychowany był przez kapłanów. Był on prorokiem i cudotwórcą, bezpośrednio obcującym z Bogiem; pokonał za pomocą cudów czarowników egipskich i mimo początkowego oporu stał się wyswobodzicielem swych spółziomków z niewoli egipskiej. Po dłuższym pobycie u Medjan powróciwszy do Egiptu, szeregiem plag, zsyłanych przez Jehowę na Egipt, wymógł na Faraonie pozwolenie wyjścia; przeprowadził suchą nogą lud izraelski przez m. Czerwone, w którego falach pochłonięte było wysłane w pogoń wojsko egipskie, następnie przez lat 40 wodził lud po puszczy, częstokroć karmiąc i pojąc go cudownie, i nadał mu w końcu na górze Synai przykazania, które sam śród grzmotów i błyskawic otrzymał od Jehowy, spisane na kamiennych tablicach. Źródła egipskie zowią **M.** *Osarsiph*, i przedstawiają go jako wiarołomnego kapłana Ozyrysa, który zgromadził wokoło siebie, uważanych przez prawa egipskie za nieczystych i wraz z nimi wydalił się z kraju. Zarówno osobistość **M.**, jak i wyzwolenie przezeń Izraelitów z Egiptu, oraz nadanie im na puszczy praw, są rzeczą ściśle historyczną. Również nie podlega kwestji, że **M.**, jest prawdziwym twórcą monoteizmu hebrajskiego, i chociaż monoteizm mozaiczny nie dorósł jeszcze do czysto duchownej wiary, jakim się stał po upływie kilku wieków, on jednak pierwszy nauczał, że lud cześć powinien jednego tylko Boga, a mianowicie dawnego Boga Izraela, Jehowę. Za pomocą wiary tej potrafił ściśle zjednoczyć różnorodne żywioły, które się zebrały około niego podczas wychodztwa i zlać je w jeden zamknięty w sobie naród. Energją, z jaką przyzwyczaił lud podczas długiej wędrówki po puszczy do zjednoczenia, stałości i męstwa, oraz z jaką potrafił zgnieść wszelkie bunty przeciwko swej władzy, okazują, że obok genjalności religijnej, był **M.** znakomitym organizatorem. Trudno natomiast rozstrzygnąć, o ile noszące jego nazwę prawa Izraela rzeczywiście od niego pochodzą, gdyż w kształcie, w jakim je znamy, są one dziełem wielu wieków, uzupełnianem i zmienianem stosownie do okoliczności i potrzeb chwilowych. Pojedyńcze prawa przechowały się częstokroć w podwójnej redakcji. Ze wszelką jednakże pewnością przyjąć można, że wprost od **M.** pochodzą zasadnicze części Dziesięciorga przykazań, ogólne przepisy życia domowego i towarzyskiego, podstawy prawa publicznego, rytuału religijnego, oraz główne przepisy, tyczące się pożywienia i oczyszczania. **M.** także bez kwestji podzielił lud izraelski na dwanaście pokoleń; do późniejszego wszakże czasu odnieść trzeba wyłączne powierzenie służby kościelnej pokoleniu Lewi, urządzenie tak zwanej arki przymierza i t. d. W każdym jednak razie prawo Mojżeszowe było podstawą późniejszego rozwoju życiowego Hebrajczyków. Genjalny umysł **M.** potrafił nietylko zorganizować Izraelitów jako naród, ale wytknąć ludowi drogę, po której w 1000-letnim rozwoju postępował. Późniejsza tradycja przypisuje **M.** autorstwo zwanego od niego *Pięcioksięgu* (ob. Pentateuch), w którym skreślone są dzieje od początku rodu ludzkiego do końca 40-letniej wędrówki po puszczy ludu wybranego.

Mojżesz Choreński, jeden z najstarszych i najznakomitszych pisarzów armeńskich, * około 370 po Chr. w Chorenie w Armenji, † 489. Odbywszy nauki w Aleksandrji, podróżował po Palestynie, Grecji i Włoszech i powróciwszy do swej ojczyzny, został arcybiskupem pakrewanckim i arszaruńskim. Z dzieł jego (Wenecja, 1843), prócz hymnów i retoryki, na szczególną uwagę zasługuje „Historja Armenji“ (wydana przez Whistona w Londynie, 1736; wraz z tłómaczeniem francuskim Le Vaillant de Florivala, 2 wyd., Paryż, 1849).

Mojżesz ben Ezra, właściwie *ben Jakób ben Ezra* z Granady, zwany po arabsku Abu-Harun, znakomity poeta hebrajski, * około 1070, † 1139. Z jego utworów poetycznych znane są: „Anak“ (Sznur pereł), obejmujący pieśni rozmaitej treści o wojnie, miłości, radości i t. p. „Diwan“, wiersze okolicznościowe, „243 modlitwy“, rozrzucone po rozmaitych drukowanych i niedrukowanych Machzorach i in.

Moke Henryk Wilhelm, historyk belgijski, * 1803 w Hawrze, od 1835 profesor w Gandawie, gdzie † 1862. Napisał: „Histoire de la Belgique“ (1839—40, 4 wyd., 1867); „Moeurs, usages, fêtes et solennités des Belges“ (2 wyd., 1881); „Histoire de la littérature française“ (1849—50, t. 4); „Précis de l'histoire moderne“ (1853, t. 4); „La Belgique ancienne“ (2 wyd., 1860); „Thusnelda, ou les Germains au temps d'Auguste“ (1862, t. 2).

Mokka, Mokha lub **Mocha**, m. w arabskiej prow. Jemen, nad zatoką Arabską, ma dobry port i około 5,000 miesz. Dawniej była głównym punktem wywozu kawy mokka, obecnie znacznie podupadła.

Mokniuńskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie i powiecie Trockim. Podług spisów podskarbińskich z 1766, składało się z dóbr Mokniuny i z dwu wójtostw: Szmorluny i Szadzuny, które posiadał Karol Żółkowski, a następnie Boryczewski, opłacając z nich kwar. złp. 566 gr. 22, a hyberny złp. 193.

Mokobody, osada, dawniej miasteczko w gub. i pow. Siedleckim, nad strumieniem wpadającym do rz. Liwca, liczy 1,500 m.

Mokotów, wieś pod Warszawą, niegdyś własność książąt mazowieckich. Po przyłączeniu Mazowsza do Korony, **M.** należał do starostwa warszawskiego. W r. 1775 część znaczną wsi nabyła księżna Elżbieta z Czartoryskich Lubomirska, żona Stanisława, marszałka w. kor., wybudowała tu piękny pałacyk i założyła wspaniały ogród, dotąd istniejący. W roku 1856 wzniesiono tu kościół murowany, a obok niego, kosztem Ksawerego Pusłowskiego, stanął dom, przeznaczony na instytut moralnie zaniedbanych dzieci.

Mokowskie, jezioro w królestwie Polskiem, gub. Płockiej, pow. Lipnowskim, w dobrach Mokowo, zajmujące 210 morgów przestrzeni, 30 stóp głębokie.

Mokronowski Andrzej, wojewoda mazowiecki, * 1713, † 1784 w Warszawie. Obrawszy sobie zawód wojskowy, służył naprzód za Augusta II, a potem był majorem w pułku dragonów Stanisława Leszczyńskiego, po którego ustąpieniu udał się do Francji i tam przez 8 lat zostawał w wojsku pod marszałkami de Coigni i de Belleisle. Po powrocie do ojczyzny został generałem lejtnantem; stronnik partji hetmańskiej, występował czynnie przeciw zamachowi stanu Czartoryskich na sejmie konwokacyjnym 1764, a po ustąpieniu z Warszawy przywódców opozycji ucierał się dość szczęśliwie z wojskami rosyjskiemi i Ksawerego Branickiego, ale w końcu musiał broń złożyć (czerwiec 1764) i wyjechał w poselstwie szukać pomocy w Dreźnie i Berlinie. Za powrotem do kraju pojednał się z królem, otrzymał 1768 starostwo tłumackie i t. r. wysłany był od senatu do Barzan, by ich skłonić do zgody. Misja ta spełzła jednak na niczem. Człowiek zacny i dość w narodzie popularny, został M. obrany 1776 marszałkiem sejmu konfederackiego, na którym nowe bardzo ważne uchwalono prawa. W 1781 otrzymał województwo Mazowieckie. Obok tego był kilkakrotnie wyprawiany do dworów zagranicznych z ważnemi zleceniami. M. był jednym z ludzi, którzy rozumnie zapatrywali się na stosunki ówczesne i wszelkiemi siłami pracowali nad odwróceniem grożącego upadku. Podczas pobytu swojego we Francji M. miał dostarczyć Rulhierowi wszystkich materjałów i wiadomości do napisania dzieła o „Bezrządzie Polski“.

Mokronowski Stanisław, generał polski, sławny z waleczności swojej, synowiec poprzedniego, * 1761 we wsi Bogońcach. Nauki pobierał u Jezuitów, potem w korpusie kadetów, a kończył je w Paryżu. Rozpoczął służbę wojskową w kraju, lecz po dwu latach przeszedł do wojska francuskiego. Wróciwszy 1788 do Polski, wybrany został posłem na sejm wielki z ziemi Wyszogrodzkiej. Mianowany wice-brygadjerem, znajdował się 1792 w bitwie pod Zieleńcami. W 1794 ogłoszony przez lud komendantem m. Warszawy i siły zbrojnej województwa Mazowieckiego, wpływem swym i zaufaniem, jakie posiadał, przyczynił się wiele do uśmierzenia rozruchów i uspokojenia umysłów. Następnie udał się do wojska, gdzie odznaczył się kilkakrotnie, a mianowicie pod Błoniem przeciwko wojsku pruskiemu i na Litwie. Po upadku sprawy wyjechał do Włoch, skąd wrócił schorowany do Warszawy i tu † 1821.

Mokrski Florjan, biskup krakowski, syn Piotra, kasztelana sandomierskiego, był kanclerzem łęczyckim i proboszczem krakowskim, a od 1367 biskupem krakowskim. Gorliwy pasterz, stawiał kościoły i hojnie je uposażał; w Bodzentynie zbudował zamek i miasto murem opasał, to samo uczynił z m. Iłżą. Po śmierci Kazimierza W. jeździł do Węgier i sprowadził na tron króla Ludwika, którego w Krakowie ukoronował. † w Krakowie 1380.

Mokrskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Sieradzkiem, w ziemi Wieluńskiej, powiecie Ostrzeszowskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1771, obejmowało dzierżawę Mokrsko i trzy wójtostwa we wsiach: Wróblewie, Krzyworzece i Wierzbiu, które posiadał Adam Lasocki, stolnik sochaczewski, opłacając z nich kwarty złp. 864 gr. 6. Na sejmie warszawskim z 1773—1775 Stany Rzpltej przez oddzielną konstytucję zapewniły mu dożywocie tego sstwa wraz z wójtostwem sochaczewskiem.

Mokry Otokar, poeta i powieściopisarz czeski, * 1854, † 1899 r. Z zawodu był adwokatem, wolne chwile poświęcał literaturze. Pisał w *Národních Listach*, był redaktorem wydawnictwa Otta „Lacina knihovna národni“ i czasopisma ilustrowanego *Domáci krb*. Był czas jakiś posłem na sejm czeski. Wystąpił z poezjami w r. 1872. Wiele podróżował po Europie. Ogłosił: „Povidky a arabesky“ (1874, 1883); „Jihoczeské melodie“ (1880); „Básnie“ (1883); „Na Divczim kameni“ (1885); „Povidky a drobné kresby“ (1886); „Dumy a legendy“ (1888); „Jasem a szerem“ (1893). Przekładał Słowackiego, Briarda, Musseta. W jego utworach znać wpływ poetów polskich.

Mokry-lutolek, jezioro w w. ks. i regencji Poznańskiej, pow. Międzyrzeckim, przez które rz. Obra przepływa.

Mokrzyca, roślina, ob. Muchotrzew.

Moksa, ob. Moxa.

Moksza, rz., bierze początek w powiecie Mokszańskim, gub. Penzeńskiej; przechodzi następnie do gubernji Tambowskiej i, ubiegłszy 575 w., wpada do rz. Oki. Spławna na przestrzeni 390 w., szeroka od 25—60 sążni, żeglowną jest w kwietniu i maju, w czasie wezbrania wody, w innych zaś porach roku spławiają nią tylko zboże, mąkę, wyroby żelazne i t. p.

Mokszanie, plemię Mordwinów (ob.).

Mokszany *(Mokszan)*, m. pow. w gub. Penzeńskiej, nad rz. Mokszą, ma 10,072 m. (1897).—*Mokszański powiat* ma na przestrzeni 2,752 w. kw. 111,592 miesz. (1897). Powierzchnia górzysta, bezleśna, grunt czarnoziem, tylko nad rzeką Aziasz znajdują się miejsca piaszczyste.

Mokume, japońska masa metaliczna, złożona ze złota, srebra, miedzi, żelaza i innych metali, tak skutych, że każdy oddzielnie pokrywa się właściwą patyną. Wyroby te naśladuje od 1881 fabryka Christofle'a, pod nazwą *metaux forgés*.

Mol, *Mohl* v. *Trzy krety* albo *Żaby*, herb: W polu czerwonem — trzy srebrne krety albo żaby.

U szczytu, między dwoma czerwonemi skrzydłami — kret albo żaba. Labry czerwono-srebrne.

Mol.

Mola Piotr Franciszek, zwykle *Mola di Roma* nazywany, malarz szkoły bolońskiej, * 1612 w Coldre, kantonie Tesyńskim, † 1668 w Rzymie. Odznaczał się genjalną kompozycją i kolorytem. Jego krewny, *Jan Chrzciciel Mola*, * 1614, † 1661, był znakomitym pejzażystą.— *Kacper Mola*, * pod koniec XVI w. w Lugano, był jednym z najlepszych medaljerów w służbie papieskiej.

Mola, ryba, ob. Samogłów.

Mola di Bari, miasto we włoskiej prowincji Bari, nad morzem Adrjatyckiem, przy kolei żelaznej Bolonia-Otranto, 12,000 miesz.

Molander Harald Johann, pisarz szwedzki, * 1858, nadreżyser teatru w Sztokholmie (1884—86), później intendent „Svenska Teater“ w Helsigfosie (1886—93). W 1896 został intendentem teatru w Stockholmie. Napisał wiele sztuk teatralnych i romans „En lyckoriddare“ (1886).

Molaria, zęby trzonowe, ob. Zęby.

Molass, piaskowiec ziarnisty, szary, stanowiący głównie okolice wzgórkowate Szwajcarji i używany tam w budownictwie.

Molay, Jakób Bernard de, ostatni w. mistrz zakonu Templarjuszów, * w połowie XVIII w. w Burgundji, wstąpił w młodym wieku do zakonu Templarjuszów i 1298 r. wybrany był na w. mistrza. Przygotowując roku 1306 na wyspie Cyprze nową zbrojną wyprawę przeciwko Saracenom, wskutek zaproszenia papieża Klemensa V i Filipa Pięknego przybył do Francji, gdzie uwikłany w proces wytoczony jego zakonowi, dnia 13 października 1307 został ze wszystkimi, znajdującymi się we Francji rycerzami uwięziony, a 18 marca 1313 r. żywcem spalony.

Molbech Chrystjan, znakomity filolog i historyk duński, * 1783 w Soröe, † 1857, od r. 1829 profesor historji i literatury uniwersytetu w Kopenhadze, mianowany 1846 radcą stanu. Z dzieł jego najważniejsze: „Dans Ordbog“ (2 wyd., Kopenhaga, 1854—59); „Dansk Dialect-Lexicon“ (tamże, 1837—41); „Dansk Glossarium“ (tamże, 1854).

Molbech Chrystjan Karol Fryderyk, starszy syn poprzedniego, * 1821, † 1888, od r. 1853 do r. 1864 profesor północnej i duńskiej literatury w Kiel, znany jako poeta i podróżopisarz.

Moldenhawer Aleksander, prawnik, * 1840 r. w Warszawie, studjował prawo w Moskwie i Petersburgu, poczem był podprokuratorem sądu apelacyjnego. Od zawiązania się Towarzystwa osad rolnych brał czynny udział w jego pracach, był do 1873 pomocnikiem zarządzającego, zwiedził słynniejsze kolonje rolnicze poprawcze za granicą i opisy ich umieszczał w czasopismach. Oddzielnie wydał: „O przeprowodzeniu odosobnienia w zakładach więziennych“ (3 t., 1866—1870).

Mól.

Mole, *molowce* (*Tinaeidae*), rodzina owadów z rzędu łuskoskrzydłych czyli motyli, z podrzędu motyli drobnych (*microlepidoptera*). Są to owady drobne, przedstawiające częstokroć najpiękniejsze barwy; przednia para ich skrzydeł opatrzona jest po brzegach frendzlami, tylna para szersza, w stanie spokojnym złożona. Ich gąsienice są bardzo małe, najczęściej po 16 nóg mają, poczwarki przebywają zwykle w domkach, które sobie urządzają z materji roślinnych i zwierzęcych, przez nie przegryzionych. Wykształcone mole nie są szkodliwe, lecz gąsienice ich zrządzają wielkie szkody w futrach, sukniach wełnianych i t. p., jak *Tinea pellionella (kożusznik)* i *T. tapeziella*, tudzież w ziarnach zbożowych i roślinach, jak *ziarniak, mól zbożowy (T. granella)*, którego gąsienice, zwane *białemi robakami*, wyjadają mączkę ziarn zboża. *Krobnik (Coleophora laricella)* niszczy liście modrzewi, *Mól jabłkowy (T. malinella)* żyje na drzewach owocowych. *Mól pszczołowy, motylica, barciak (Galleria mellonella)*, szary, czarno i brunatno plamisty, 20—35 mm. szeroki, składa jaja w ulach, a gąsiennica żyje w komórkach woskowych, które wygryza, tak, że niszczy szybko cały rój.

Molé Mateusz, * 1584, † 1656, prokurator generalny w Paryżu, został 1641 za wpływem Richelieu'go pierwszym prezydentem parlamentu paryskiego, a 1651 pieczętarzem koronnym. **M.** zyskał sławę jako śmiały obrońca interesów ludu i wolności, skutkiem czego narażał się dworowi i panom. Jego „Mémoires“ (3 t., Paryż, 1854—56) wydał Champollion Figeac.

Molé Edward Franciszek Mateusz, * 1760, od 1788 prezydent parlamentu, skończył życie pod gilotyną 1794 r.

Molé Ludwik Mateusz, hr., syn poprzedniego, * 1781 w Paryżu, † 1855, przebywał podczas rewolucji w Szwajcarji i Anglji, w r. 1796 powrócił do Francji, został 1809 radcą stanu, dyrektorem budowy dróg i mostów, a 1813 r. ministrem sprawiedliwości i wielkim sędzią (*grand juge*). Za Burbonów mianowany parem, był w latach 1817—1818 ministrem marynarki. W 1830 r. sprawował przez kilka miesięcy za Ludwika Filipa urząd ministra spraw zagranicznych, a w 1836—39 r. stał na czele gabinetu reakcyjnego. Wybrany deputowanym 1848, był jednym z najbardziej wpływowych członków w zgromadzeniach konstytucyjnem i prawodaw-

czem; po zamachu stanu 1851 usunął się do życia prywatnego.

Molekularna fizyka, *fizyka cząsteczkowa*, niekiedy używana nazwa tych działów fizyki, które traktują o objawach powodowanych przez siły międzycząsteczkowe, jak włoskowatość, osmoza, dyfuzja, teorja cynetyczna gazów, elektroliza i w ogólności chemja fizykalna.

Molekularne ciepło, *ciepło cząsteczkowe*, ilość ciepła, jaką doprowadzić trzeba cząsteczce, aby temperaturę podnieść o 1°, a zatem iloczyn ciepła właściwego przez ciężar atomowy.

Molekularne siły, ob. Molekuły.

Molekularny ciężar, *ciężar cząsteczkowy*, *waga cząsteczkowa*, ob. Chemja.

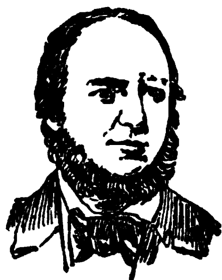
Molekularny ruch, *ruch cząsteczkowy*, ruchy nieregularne wykonywane przez drobne ciałka, w cieczy zawieszone; ruchy te, dostrzeżone przez Browna 1847, zależą zapewne od prądów w cieczy istniejących.

Molekuły (z łac. *melecula*, drobna masa, zdrobniałe od *moles*), *cząsteczki*, w ogólności małe cząstki ciała, zbiór pewnej liczby atomów; chemja nowoczesna nadała im znaczenie ściślej określone (ob. Chemja). Według teorji cynetycznej gazów, cząsteczki ich pozostają w żywym ruchu, a na podstawie pewnych dostrzeżeń i hypotez starano się oznaczyć wielkość najdrobniejszych cząstek ciała (ob. Atom). *Siły molekularne*, czyli *siły międzycząsteczkowe* są to siły działające między M. ciał, jak spójność, przyczepność, powinowactwo chemiczne.

Molenbeek-Saint-Jean, północno-zachodnie przedmieście Brukseli, nad rzeką Senne i kanałami położone, posiada liczne fabryki tkackie, oraz 52,000 miesz.

Molencki, herb: W polu srebrnem—serce czerwone, z którego wyrastają trzy lilje.

Molencki.

Moleschott Jakób.

Moleschott Jakób, fizjolog, * 1822 w Herzogenbusch, † 1893, medycynę i nauki przyrodnicze studjował w Hejdelbergu i jeszcze jako student uzyskał nagrodę za rozprawę wyznaczoną przez uniwersytet w Harlem: „Kritische Betrachtung von Liebigs Theorie der Pflanzenernährung“ (1845). W r. 1847 habilitował się jako docent fizjologji i antropologji w Heidelbergu, a w r. 1853 założył laboratorjum fizjologiczne. Na ten czas przypadają najważniejsze jego prace: „Physiologie der Nahrungsmittel“ (1850, 2 wyd., 1859); „Lehre der Nahrungsmittel“ (dzieło popularne, 1850, 3 wyd., 1857); „Physiologie des Stoffwechsels in Pflanzen und Thieren“ (1851) i „Kreislauf des Lebens. Physiologische Antworten auf Liebigs chemische Briefe“ (1852, 5 wyd., 2 t., 1875—86). We wszystkich tych dziełach M. rozwija zasadę, że człowiek jest dziełem materji, z której się składa, że jest wytworem chemicznym, a tak zwane siły fizyczne i duchowe człowieka są tylko własnościami materji. Materja i duch są to rzeczy nieoddzielne, materja nieożywiona nie istnieje, bo byłaby to materja bez wszelkich własności, bez których jej sobie wyobrazić nie możemy. Za te pojęcia materjalistyczne otrzymał w r. 1854 z rozporządzenia ministerjalnego ostrzeżenie od senatu uniwersyteckiego i opuścił katedrę; w r. 1856 przeniósł się jako profesor fizjologji do politechniki w Zurychu, w r. 1861 powołanym został do Turynu, 1876 został przez rząd włoski mianowany senatorem, a 1878 profesorem w uniwersytecie rzymskim. Oprócz dzieł powyższych, ogłosił: „Georg Forster, der Naturforscher des Volks“ (1854, 2 wyd., 1862); „Physiologisches Skizzenbuch“ (1861) i in., oprócz wielu rozpraw i mów, jak: „Licht und Leben“; „Pathologie und Physiologie“ i in. Zbiór tych rozpraw wyszedł p. t. „Kleine Schriften“ (1880, 1887). Wszystkie jego prace okazują rozległą wiedzę, wielką jasność i wzorowy wykład. Jako jeden z najdzielniejszych przewódców szkoły materjalistycznej, ściągał na siebie niejednokrotne gromy licznych przeciwników, które dzielnie odpierał. Po śmierci jego wydane zostały wspomnienia „Für meine Freunde“ (1894).

Molesworth sir Wilhelm, * 1810 w Camberwell w Surrey, mąż stanu angielski, wszedł 1832 do parlamentu jako deputowany z hrabstwa Cornwall i wkrótce stanął na czele tak zwanych radykalistów filozoficznych; po rozwiązaniu gabinetu Aberdeen przyłączył się do tej jego frakcji, która tworzyła gabinet Palmerstona, otrzymał w lipcu 1855 urząd sekretarza stanu kolonji, lecz wkrótce potem † t. r.

Molesworth Wiliam Nassau, duchowny i pisarz angielski, * 1816 pod Southampton, kształcił się w Cambridge, święcenia kapłańskie otrzymał 1841, następnie osiadł w Rochdale, † 1890 tamże. Napisał: „History of the reformbill of 1832“ (2 wyd., 1865); „History of England from the year 1830“ (2 wyd., 1883, t. 3); „History of the church of England from 1660“ (1862) i in.

Molfetta, miasto we włoskiej prowincji Bari, nad morzem Adrjatyckiem, rezydencja biskupa, wspaniały kościół katedralny, port i 30,000 miesz.

Molibden, *Mo*, pierwiastek chemiczny, metaliczny, dający się zaliczyć do grupy chromu. Jest to pierwiastek dosyć rzadki, występuje głównie

w przyrodzie jako molibdenian ołowiu *(ołowiak żółty)* w Bleibergu, w Karyntji, krystalizujący w graniastosłupy kwadratowe, i siarek molibdenu *(molibdenit, błyszcz molibdenowy)*, pozoru kruszcowatego, czerwonawo-szary, w drobnych kryształkach graniastosłupowych, albo w masach złożonych z małych blaszek giętkich, c. wł. 4,7, napotykający się w Alpach i Pirenejach. **M.** otrzymuje się przez żarzenie kwasu molibdenowego w wodorze, jako proszek szary, a przez redukcję chlorku molibdenu w postaci białych listków, nieco klepalnych. C. wł.=8,6, ciężar atomowy=95,9. Jest to pierwiastek sześcioatomowy. Poznany został przez Scheelego w r. 1778, a wydzielony przez Hjelma w 1782. Z tlenem wydaje kilka związków: *kwas molibdenowy* MoO_3, *dwutlenek* **M.** MoO_2 i *półtoratlenek* **M.**, Mo_2O_3. Pierwszy jest białym proszkiem, rozpuszcza się w kwasach i alkaljach, sole jego ziemne i metaliczne są w wodzie nierozpuszczalne. Również kilka związków wydaje z chlorem. **M.** i jego związki zastosowań nie mają prawie żadnych. Z roztworu *chlorku molibdenu* strącają metale tlenek niebieski *(błękit molibdenowy, indygo mineralne)*, używany w farbierstwie. Nazwa *molibdos* była pierwotnie używana na oznaczenie różnych substancji zawierających ołów, następnie nazwę tę otrzymał grafit i podobny do niego siarek molibdenu, skąd przeszła na sam pierwiastek.

Molibdeniany, sole kwasu molibdenowego, ob. Molibden.

Molibdenit, *błyszcz molibdenowy*, ob. Molibden.

Molibdenowy błękit, ob. Molibden.

Molicki Antoni, dr., napisał: „Wykład systematyczny tagmatologji, t. j. nauki o porządku istności" (Lwów, 1879).

Molicki Franciszek, napisał: najnowsze bartnictwo" (Warszawa. 1895).

Molière Jan Chrzciciel *Poquelin*, słynny komedjopisarz francuski, * 1622 roku w Paryżu, pochodząc z ludu (gdyż ojciec jego był kamerdynerem królewskim) i wcześnie własnym zostawiony siłom, miał sposobność poznania ludzi i życia w całej onego rzeczywistości. Nie ukończywszy szkół, został aktorem. Na czele uorganizowanej przez się niewielkiej trupy dramatycznej przez lat 12 tułał się po miastach prowincjonalnych i występował we własnych sztukach: „Etourdi"(1653) i „Dépit amoureux" (1654). Wróciwszy do Paryża 1658, za staraniem protektora swego ks. Conti wystąpił na scenie wobec Ludwika XIV i tak umiał mu się podobać, że pozostał ze swą trupą w Paryżu, a później wszedł nawet w służbę królewską i otworzył teatr w Palais-Royal, w którym przedstawiał własne utwory: „Les précieuses ridicules" (1659); „Le cocu imaginaire" (1660); „L'école des maris" (1661); „L'école des femmes" (1663); „Le misantrope" (1666); „Le Tartufe" (1667); dwie ostatnie komedje są jego arcydziełami; „Le bourgeois gentilhomme" (1670) i t. d. Grając główną rolę w komedji swej „Le malade imaginaire" (1673), zachorował na scenie i w kilka godzin potem zmarł 1673. **M.** jest dla nowożytnego świata twórcą tak zwanej komedji charakterystycznej. Żaden przed nim poeta francuski nie był do tego stopnia narodowym, a zarazem tak czysto ludzkim, jak **M.**; żaden też z taką wiernością i prawdą nie pojmował, z takim humorem i dowcipem nie malował charakteru i ułomności swego narodu i całej zgoła epoki. Lubo z powodu stanowiska swego musiał palić kadzidła dworowi, mimo to wszakże, niby demokrata prawdziwy i rewolucjonista, bez wahania się wyśmiewa niezmiernie komicznie arystokrację, tak naówczas potężną we Francji, demaskuje bigotów i świętoszków. Najsłabszą stroną **M.** jest wynalezienie. Wiele bowiem brał z poetów hiszpańskich, włoskich, rzymskich, ze starych francuskich *fabliaux* (ob.) i Rabelais'go. Mimo to przecież na wszystkiem, co u innych zapożyczał, wyciskał genjalne piętno własnej swej indywidualności. Słusznie więc uważają go Francuzi za ojca swej komedji. Z licznych edycji dzieł **M.** najlepsze są: Anger'a (z komentarzami 9 tomów, Par., 1819), Aimé Martin (z warjantami 1845), Lefèvre'a (4 tomy, Paryż, 1854) i Molanda (7 t., Paryż, 1863—64). Na język polski przełożył komedje **M.** Franciszek Kowalski (ob.). Zygmunt Sarnecki (Jerzy Dandin, czyli mąż upokorzony, Warszawa, 1882). Por. Tachereau „Histoire de la vie et des ouvrages de M." (Paryż, 1825 i częściej); Bazin „Notes historiques sur la vie de M." (tamże, 1851); Soulé „Recherches sur M. et sur sa famille" (tamże, 1863); Fournel „Les contemporains de M." (t. 1—2, tamże, 1863—65); Claretie „M., sa vie et ses oeuvres" (1873); Fournier „Etudes sur la vie et les oeuvres de M." (1884); Copin „Histoire des comediens de la troupe de M." (1885).

Molière Jan.

Moliki, ob. Roztocze.

Molina Ludwik, Jezuita i nauczyciel teologji w Evora, * 1535 w Cuença, † 1601 w Madrycie; słynny ze swej teorji, starającej się pogodzić naukę Kościoła o łasce z teorją predestynacji. W głównem swem dziele „Libri arbitri cum gratiae donis divina praescientia, providentia, praedistinatione et reprobatione concordia" (Lizbona, 1588 i późn.), starał się pogodzić semipelagjańskie pojęcie o łasce z pojęciem św. Augustyna, i z tego powodu popadł w kłótnie i spory z Dominikanami; broniony był przez Jezuitów. Spór ten, do którego ukończenia zwołał papież Klemens VIII 1598 kongregację *de auxiliis gratiae divinae*, powtórzył się po śmierci **M.** w sporze przeciwko Jansenistom.

Molina Don Pedro, * 1776 w Gwatemali, był przywódcą stronnictwa liberalnego, po ukończeniu wojny o wyswobodzenie sprawował tak w swoim kraju, jak i w centralnym zarządzie amerykańskim rozmaite wysokie urzędy i przez długi czas był profesorem i prezydentem fakultetu medycyny, oraz głównym dyrektorem uniwersytetu w Gwatemali. Obok tego w ojczyźnie swojej zjednał sobie dobre imię jako lekarz, poeta i publicysta.

Molina Don Filip, syn poprzedniego, * 1812 r. w Gwatemali, wyprawiony został 1848 do Europy jako poseł nadzwyczajny, dla zawarcia układów z rozmaitemi rządami. I on także znany jest z pism swoich w przedmiocie historji i geografji Ameryki środkowej.

Molina, Tirso de, pseudonim, ob. Tellez.

Molinari, Gustaw de, ekonomista belgijski, * 1819 w Liège. Przybywszy wcześnie do Paryża, był spółpracownikiem różnych czasopism opozycji radykalnej. Po zamachu 2 grudnia wróciwszy do Belgji, otrzymał katedrę ekonomji politycznej w Muzeum przemysłowem w Brukseli. Z dzieł jego oprócz cennych artykułów, umieszczanych w wielu czasopismach, wymieniamy: „Etudes économiques“ (1846); „Les révolutions et le despotisme“ (Bruksela, 1852); „Cours d'économie politique“, dzieło pełne oryginalnych poglądów (1855; 9 ed., 1864); „Lettres sur la Russie“ (1861); „Questions d'économie politique et de droit public“ (2 t., 1861); „Galerie des financiers belges“ (1866); „Mouvement socialiste et ses réunions publiques avant le 4 septembre 1870“ (1871); „La république tempérée“ (1873); „Lettres sur les Etats-Unis et le Canada“ (1876); „L'évolution économique du XIX siècle“ (1880); „Les lois naturelles de l'économie politique“ (1889) i t. d. Od roku 1881 był **M.** jednym z głównych spółredaktorów *Journal des Débats*.

Molinia, ob. Trzęślica.

Molinizm, nauka głoszona przez Ludwika Molinę (ob.).

Molinos Michał, mistyk hiszpański, * 1640 r. w Patacina w Aragonji, studjował w Pampelunie i Koimbrze, od 1669 przebywał w Rzymie, gdzie † 1696. Znany jest jako autor dzieła „Guida Spirituale“ (Rzym, 1675), w którem inkwizycja wynalazła 68 ustępów kacerskich, a które **M.** przymuszony był r. 1687 odprzysiądz. Przedstawiał on istotę prawdziwej pobożności jako zależącą na cichej spokojności duszy, na czystej miłości Boga i na bezpośredniej jego kontemplacji, stąd system jego nazwano *kwietyzmem* (ob.), a zwolenników tego systemu *kwietystami*. Por. „Recueil des diverses pièces concernant le quiétisme; ou M., ses sentiments et ses disciples“ (Amsterdam, 1688).

Molique Bernard, skrzypek i kompozytor, * 1802 w Norymberdze, † 1869 w Kannstatt, w r. 1826—49 został dyrektorem muzyki w Sztutgardzie, a później do r. 1866 w Londynie. Napisał wiele utworów na skrzypce: kwartety, tria, oratorjum i t. p.

Molitor Piotr Franciszek, malarz rodem Czech, żyjący w Krakowie około połowy XVIII wieku, malował al fresco i portrety olejne. Jego pendzla są piękne sklepienia kościoła św. Barbary w Krakowie, wyobrażające *prace apostolskie księży Jezuitów*.

Molitor Franciszek Ignacy, malarz; w Mogile pod Krakowem w kościele cysterskim są jego obrazy, wystawiające św. Józefa, Bernarda, Florjana i Benedykta, z datami 1761 i 1762.

Molitor Gabrjel.

Molitor Gabrjel Jan Józef, hrabia, marszałek francuski, * 1770 w Hayange, † 1849. Od roku 1792 do 1815 odbył wszystkie kampanje i był uważany za jednego z najdzielniejszych generałów Napoleona. W r. 1814 przyłączony do korpusu Macdonalda, czynił aż do abdykacji Napoleona najrozpaczliwsze, ale daremne usiłowania, nareszcie poddał się Burbonom i mianowany został generał-inspektorem. Podczas Stu dni wystąpiwszy znowu za cesarzem, stracił swój stopień, ale go odzyskał r. 1818. W 1828 dowodził w Hiszpanji, a energją swą przyśpieszył ukończenie wojny i otrzymał za to buławę marszałkowską i godność para Francji. Za rządów Ludwika Filipa był komendantem inwalidów, a za prezydentury Ludwika Napoleona wielkim kanclerzem legji honorowej.

Molitor Wilhelm, pisarz niemiecki, * 1819 r. w Zweibrücken, † 1880 r., kanonik katedralny w Speyerze, 1875—77 członek sejmu bawarskiego; wydał poezje i liczne romanse tendencyjne w duchu ultramontańskim (pod pseudonimem *U. Riesler* i *B. Bronner*), jak: „Die schöne Zweibrückerin“ (1844); „Herr von Syllabus“ (1873); „Der Jesuit“ (1873); „Memoiren eines Totenkopfes“ (1875, t. 2); „Der Kaplan von Friedlingen“ (1877), oraz dramaty: „Marja Magdalena“ (1863, 2 wyd., 1874); „Das alte deutsche Handwerk“ (1864); „Die Freigelassene Neros“ (1865); „Julian der Apostat“ (1867); „Claudia Procula“ (1867); „Des Kaisers Günstling“ (1874); „Die Blume von Sizilien“ (1880) i in.

Moll, w muzyce, ob. Minor.

Möllendorf Wichard Joachim Henryk, hr., feldmarszałek pruski, * 1724 r. w Lindenbergu, † 1816, brał udział w drugiej wojnie śląskiej i odznaczył się w wojnie Siedmioletniej, w r. 1793 mianowany był feldmarszałkiem, w r. 1794 odniósł zwycięstwo pod Kaiserslautern, a w r. 1806 pod Austerstädt, gdzie został ranny.

Moller Cyrjak, teolog ewang. i wierszopis, nauczyciel w szkole wileńskiej 1590—1605, wydał: „Epicedion in obitum III Pr. D. Christophori Ra-

dzivill" (Wilno, 1604) i przetłómaczył na język niemiecki Krowickiego „Chrześcijańskie napomnienie z Apologją" (Wilno, 1602).

Moller Jerzy, słynny budowniczy, * 1784 r. w Diepholz, w Hanowerskiem, † 1852, jako wielkoksiążęcy heski budowniczy nadworny, wystawił Casino, teatr opery, kościół katolicki w Darmsztadzie, i w. in. Kopuła w Moguncji i dach tamtejszego teatru, przez niego wystawione, uważane są za arcydzieła. Zasłużył się również jako autor w historji budownictwa średniowiecznego. Prace jego na tem polu są: „Denkmäler deutscher Kunst" (3 t., Darmstadt, 1815—45); „Der Münster zu Freiburg in Breisgau" (tamże, 1826); „Der Originalzeichnung des Doms zu Köln" (tamże, 1818, 2 wyd., 1837).

Möller Antoni, malarz, rodem z Gdańska, żył w latach 1580—1610; piszą go *Miller*, *Möller*, *Müller*. Odznaczał on się poprawnością rysunku, pięknością kolorytu i wyborną charakterystyką figur. Zalety te uwydatniają się najświetniej w najgłówniejszym jego obrazie, „Sąd ostateczny." Por. Rastawieckiego „Słownik malarzów polskich" (t. 2).

Möller Jens, teolog i historyk duński, * 1779 w Karrebak w Zeelandji, profesor teologji w Kopenhadze, † 1833. Oprócz teologji i historji zajmował się także estetyką i wywarł wielki na literaturę duńską jako dowcipny krytyk. Liczne jego prace mieszczą się głównie w czasopismach, a zwłaszcza w *Mnemosyne eller Samling of faedrelandske Minder og Skildringer*. Od 1811—32 wydawał *Theologisk og nyt theologisk Bibliothek*, w latach zaś 1830—31 *Dansk Litteratur Tidende*.

Moles Hadriani, zamek św. Anioła w Rzymie.

Möllhausen Baldwin, podróżopisarz i romansista niemiecki, * 1825 w Bonn. Ukończywszy gimnazjum, poświęcał się agronomji praktycznej, następnie udał się do Ameryki, podróżował, pracował przy wytykaniu drogi żelaznej oceanu Spokojnego (1813) i wśród tych zajęć nagromadził wiele materjałów. Za powrotem do Europy ogłosił, oprócz opisów podróży: „Tagebuch einer Reise von Mississippi und der Südsee" (Lipsk, 1858) i „Reisen in die Felsengebirge Nordamerikas bis zum Hochplateau von Neumexico" (2 t., Lipsk, 1861), cały szereg romansów i noweli, osnutych na tle stosunków amerykańskich. Wymieniamy z nich: „Der Halbindianer" (Lipsk, 1861); „Der Flüchting" (1863); „Der Mayordomo" (1863); „Das Mormonenmädchen" (1864); „Der Meerkönig" (1867); „Der Piratenlieutenant" (1870); „Das Finkenhaus" (1872); „Die Einsiedlerinnen" (1873); „Die Kinder des Sträflings" (1876); „Die Hyänen des Kapitals" (1876); „Der Fanatiker" (1883); „Wildes Blut" (1886) i in.

Mollin *(sapo mollis)*, mydło z nadmiarem tłuszczu, używane zamiast tłuszczu do maści.

Mollusca, ob. Mięczaki.

Molmenti Pompejusz Gerard, literat włoski, * 1851 w Wenecji, gdzie później został profesorem. Napisał: „Impressioni litterarie" (1873—79); „Storia di Venezia nella vita privata" (3 wyd., 1885), nadto biografje, opowiadania i t. p.

Mo o (z włos.), tama zbudowana z wielkich kamieni przy portach albo ujściach rzek, celem zapobieżenia najściu piasków.

Moloch lub *Molech*, t. j. król, nazwa bóstwa czczonego przez różne plemiona semickie; spotyka się także i w połączeniu, jak *Baal-Molech*, *Baal-Melkarth* (król miasta) i, ściśle biorąc, nie jest imieniem własnem, lecz wyrażeniem teokratycznego stosunku Boga do należnego do niego ludu. Tak samo i bóg Moabitów zowie się Milkom, t. j. nasz król. Trudno dojść, jakie bóstwo pierwotnie rozumiano pod tą nazwą, już to dlatego, że kult u rozmaitych plemion był rozmaity, już to, że częste pomieszanie bóstw wcześnie zatarło pierwotne ich znaczenie. W czasach gdy Izraelici weszli w stosunki z Feniojanami i Syryjczykami, pod nazwą M. był rozumiany przeważnie *Baal-Chamman*, bóg słońca letniego i jego siły niszczącej, którego czczono ofiarami z ludzi. Salomon zaprowadził kult M. u Izraelitów i aż do czasów Jozjasza składano mu w dolinie Hinnom pod Jerozolimą ofiary z dzieci. Opisy posągu M., przechowane u późniejszych pisarzów rabinicznych, są nie pewne. Prawdopodobnie nazywał się *Melech* lub *Melek*, jak to widać z nazw, Anamelech i Andramelech bóstw czczonych również w Palestynie. Por. Stade „Geschichte des Volkes Israel." (t. 1, Berlin, 1887).

Molossowie, naród szczepu heleńskiego, osiadły w Epirze na północ od odnogi Ambracyjskiej. Opanowawszy wyrocznię w Dodonie, stali się najpotężniejszym ludem w Epirze. Grecy mimo pokrewieństwa uważali M. za barbarów. Władcy M., nazywający się królami Epiru, rezydowali *Passaron*, a potem w Ambracji. Po śmierci Pirusa w III (192) państwo ich stało się łupem Macedończyków, a następnie Rzymian.

Molossus, miara wierszowa, złożona z trzech długich zgłosek (— — —).

Molsdorf, herb: W polu błękitnem — głowa łabędzia z kulą w dziobie.

Molsdorf.

Molski Marcin, wierszopis, * 1751 r. w województwie Poznańskiem. Rzuciwszy szkoły w 17 roku życia, brał udział w konfederacji barskiej, poczem ukończył nauki w korpusie kadetów w Warszawie. W r. 1794 służył w wojsku. Następnie wyszedł do Francji, skąd wróciwszy, osiadł stale w Warszawie. W r. 1807 został członkiem Towarzystwa przyjaciół nauk i † 1822. Obdarzony wielką łatwością rymowania, pisał wiersze na każ-

dą okoliczność i schlebiał wszystkim. Najobszerniejszym jego utworem jest poemat p. t.: „Stanislaida,“ świadczący, iż **M.** nie zbywało na istotnych zdolnościach. Liczne okolicznościowe poezje **M.** wychodziły pojedyńczo między 1791 a 1822 r. Utwory te, jak również i pośmiertne, poezje wyszły zebrane staraniem krewnych poety w 2 t. w Warszawie (1864 i 1865).

Moltke, staroszlachecka rodzina meklemburska, od początku zeszłego wieku osiadła w Danji. Protoplasta jej w tym kraju *Adam Gottlob Moltke* (* 1710, † 1792), otrzymał od króla Fryderyka V 1759 tytuł hrabiowski i zostawił dwudziestu dwóch synów, którzy wszyscy zajęli wysokie stanowiska wojskowe i państwowe.

Moltke Joachim, syn poprzedniego, * 1746, † 1818 r. był dwukrotnie ministrem skarbu; urósłszy na tym urzędzie w bogactwa, oskarżany był wielokrotnie o nadużycia.

Moltke Adam Wilhelm hr., syn poprzedniego, * 1785, † 1864 r., przez lat 30 przeszło był ministrem skarbu, a po 1848 r. zarządzał aż do 1852 r. wydziałem spraw zagranicznych. Ogromnego majątku (miał podobno miljon złp. dochodu) używał szlachetnie na podniesienie nauki i sztuki.

Moltke Helmuth.

Moltke Helmuth Karol Bernard, hrabia de, z tejże rodziny co poprzedni, generał-feldmarszałek pruski i szef sztabu generalnego armji, * 1800 w Parchim w Meklemburskiem, † 1891 w Berlinie. Ze służby wojskowej duńskiej przeszedłszy 1822 do pruskiej, jako oficer sztabu generalnego (od 1832) przebywał czas jakiś w Turcji, 1849—1855 był naczelnikiem sztabu 4-go korpusu, a 1858 r. został naczelnikiem generalnego sztabu armji w stopniu generała. Już w wojnie duńskiej 1864 przyczynił się swem zdaniem do ułożenia ogólnego planu operacji. Zwycięska kampanja 1866 r. opierała się też przeważnie na kombinacjach, ułożonych przez **M.**, który kierował pochodem wojsk na Ołomuniec i Wiedeń, a następnie traktował o pięciodniowy rozejm. Szczęśliwe wykonanie nakreślonego przez niego planu w wojnie z Francją 1870—71 r., zyskało mu sławę pierwszorzędnego w nowszych czasach strategika. Zasadą było jego *maszerować oddzielnie, uderzać razem.* Za usługi swe otrzymał 1870 r. tytuł hrabiowski, 1871 r. godność generał-feldmarszałka, a 1872 r. mianowany dożywotnim członkiem izby panów i wynagrodzony bogatemi dotacjami. Z powodu sędziwego wieku został 1888 uwolniony od obowiązków szefa sztabu, które to stanowisko zajmował przez lat 30, t. j. od 1858 r. W r. 1889 obchodził 70-letni jubileusz służby wojskowej. **M.** jest znany także jako autor kilku pism w rzeczach wojskowych, a mianowicie: „Der russ.-türk. Feldzug in der europ. Türkei“ (Berlin, 1835); „Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835—39“ (Berlin, 1841); „Der ital. Feldzug von 1859“ (2 wyd., Berlin, 1863); „Briefe aus Russland“ (1877); „O Polsce“ (przekład z jęz. niem. Lipsk, 1885). Pod jego kierunkiem wychodziło także „Sprawozdanie sztabu generalnego niem. o kampanji 1870—1871.“ Po śmierci jego wydano: „Gesammelte Schriften und Denkwürdigkeiten des Generalfeldmarschalls Grafen Hellmutt v. **M.**“ (Berlin, 1891—92, t.). Por. Müller „General-feldmarschall Graf **M.**“ (1878); Freiberg von Firchs Feldm. Graf **M.** und der preussische Generalstab“ (Berlin, 1887), oraz biografje Müllera (3 wyd., 1889), v. Köppers (Głogów, 1888) i Müllera Bonna (3 wyd., Berlin, 1893). W r. 1876 wzniesiono mu pomnik w Parchim (jego miejscu rodzinnem).

Molto (włos.) wiele, bardzo.

Molton *(moltong, molleton)*, miękka tkanina włochata, wełniana lub lniana, używana na podszewki. **M.** *bawełniany* jest to rodzaj barchanu, po obu stronach silnie włochaty.

Moltzer Henryk Ernest, historyk literatury niderlandzkiej, * 1836 w Wassenaar, był profesorem w uniwersytecie w Groningen, od 1882 roku w Utrechcie; ogłosił wiele rozpraw naukowych, których część pomieszczoną została w „Studien en schetsen van Nederlandsche letterkunde“ (Harlem, 1880—81) i wydaje „Bibliotheek van middelnederlandsche letterkunde“ (Groningen, 1868 i nast.), w której opracował: „De middelnederlandsche dramatische poëzie“ (1875) i „Floris ende Blancefloer“ (1879) i in.

Molucki rak, ob. Ostrogony.

Molukki, czyli *Moluckie* albo *Korzenne* **wyspy,** nazywa się bardzo rozległy archipelag na oceanie Indyjskim, pomiędzy wyspami Celebes a Nową Gwineją położony, który obejmuje dwie grupy wysp: **M.** *Północne* i *Południowe*, które razem zajmują 52,936 klm. kw. i liczą 375,000 miesz. Wszystkie wyspy **M.** zostają pod zwierzchnim zarządem Niderlandów, dzielą się na dwa rezydenctwa, Ternate i Amboina (ob.). Głównemi płodami **M.** są goździki, kwiat i gałka muszkatołowa. Wyspy **M.** zostały odkryte 1511 r. przez Portugalczyków pod kierunkiem Antoniego de Abreu i Franciszka Serrao i zostawały w ich ręku aż do w. XVII, w którym Holendrzy je opanowali.

Mołczada, rzeka, poczyna się w pow. Nowogrodzkim ze źródeł pod wsiami Janowice i Sawcewicze, płynie w kierunku północno-zachodnim po granicy gub. Grodzieńskiej i Mińskiej i w tej ostatniej wpada do Przemszy.

Mołdawa, rzeka, ob. Motława.

Mołdawit, minerał szklisty, barwy szkła butelkowatego, znajdowany w obszarze Mołdawy, w pokładach trzeciorzędowych. Przypisują mu pochodzenie meteoryczne.

Mołdawja, ob. Multany.

Mołodec, mołojec, młodzieniec w służbie rycerskiej, bitny i odważny; wyraz używany zwłaszcza na Ukrainie.

Mołodeczno, miasteczko w gub. Mińskiej, nad rzeką Uszą, pamiętne pobytem Napoleona I w r. 1812.

Mołodziński Kazimierz, malarz krakowski, żyjący w drugiej połowie XVIII w. Prace jego znajdują się w wielu kościołach w Krakowie. Jednym z najpiękniejszych jego obrazów jest „Św. Anna, pieszcząca dziecię, N. Pannę," znajdujący się w galerji niegdyś Tomasza Zielińskiego w Kielcach.

Mołoga, rzeka spławna w środkowej Rosji, bierze początek w pow. Bieżeckim, gub. Twerskiej, przechodzi do gub. Jarosławskiej i pod m. Mołogą wpada do Wołgi. Należy do systemu wodnego tychwińskiego. Długa do 520 wiorst. Wiosną wylewa; miejscami głęboka; obfituje w ryby.

Mołoga, miasto powiatowe gub. Jarosławskiej, przy ujściu rzeki Mołogi do Wołgi, o 6 mil od Jarosławia, ma 4,256 miesz., trudniących się wyrobem słodu, tudzież kaszy owsianej i jęczmiennej.— *Mołogski powiat,* ma na przestrzeni 4,438 w kw. 119,190 miesz. (1897); położenie jego jest wzgórzyste, grunt gliniasty i piaszczysty.

Mołokanie, sekta religijna rosyjska, która otrzymała nazwę z tej przyczyny, że zwolennicy jej, wbrew zwyczajowi kościoła wschodniego, używają w czasie postu mleka. **M.** wierzą w Biblję, w „Słowo Boże" i w św. Trójcę. Na zasadzie Dziesięciorga przykazań odrzucają cześć oddawaną obrazom, a to dlatego, że są dziełem rąk ludzkich; niedziela powinna być należycie święconą; uznają także obowiązek słuchania władzy świeckiej. Wyznanie ich zakazuje oszustwa, złodziejstwa, przemocy i kłamstwa i t. d. Chociaż zasady wiary **M.** są zgodne w wielu punktach z zasadami kościała wschodniego, pod względem jednak sakramentów schodzą się z protestantami. Chrzest uważają za znak oczyszczenia duszy przez przyjęcie wiary w Boga w Trójcy jedynego; odrzucają ostatnie pomazanie i święcenie kapłańskie, nie pożywają na pamiątkę Chrystusa chleba ani wina. Za najwyższego pasterza uważają Jezusa, do wykonywania zaś obrządków religijnych powołują z pośrodka siebie ludzi odznaczających się zacnością. Małżeństwo jest nierozłączalne; post zachowują przed Bożem Narodzeniem i Wielkanocą. W życiu towarzyskiem odznaczają się miłością pokoju i prawością. Najwięcej **M.** znajduje się w gub. Taurydzkiej, Saratowskiej i Erywańskiej. Por. Limanow „Raskolniki i ostrożniki;" Iwanowskij „Rukowodstwo po istorii i obliczeniu raskoła;" Kutepow „Kratkaja istorija i wierouczenie russkich racionalisticzeskich i misticzeskich sekt."

Małotniewo, jezioro w pow. Grodzieńskim, łączące się za pośrednictwem strugi Chomuty z wielkiem jeziorem Białem, a z drugiej strony z jeziorami Zapurie i Żot.

Mombasa, miasto należące do Zanzibaru, położone na wschodniem wybrzeżu Afryki pod 4° 4' szerok. geogr., posiada zbudowany przez Portugalczyków 1635 silny fort, liczy 20,000 miesz.

Moment, w ogólności, toż co chwila; *momentalny,* chwilowy, trwający przez bardzo krótki przeciąg czasu, jak *fotografja momentalna.* W mechanice **M.** *statyczny* jest to iloczyn z siły przez linję prostą (wyraz **M.** jest skróceniem *movimentum,* od*movere,* poruszać). W szczególności **M.** siły względem punktu jest to iloczyn tej siły przez prostopadłą wyprowadzoną z tego punktu do kierunku siły. **M.** siły względem linji prostej lub płaszczyzny jest to iloczyn z siły przez prostopadłą, wyprowadzoną z punktu przyczepienia siły do owej linji lub płaszczyzny. Teorja **M.** ma ważne znaczenie w statyce (ob. Drążek, Para sił). **M.** *bezwładności* ciała jest to iloczyn z masy tego ciała przez kwadrat odległości jego środka ciężkości od danego punktu, lub od linji czyli osi.

Mômiers (świętoszkowie), w Szwajcarji francuska nazwa szydercza Metodystów, którzy zorganizowali się pod wpływem Metodystów angielskich, oraz baronowej Krüdener (ob.). Ruch ten rozwinął się około r. 1817 i obudził niechęć ludności. Powoli wyłoniło się z niego Towarzystwo ewangeliczne, oraz kościół wolny (Eglise libre). W Szwajcarji niemieckiej nazywają tę sektę „Stündlerami. Por. Goltz „Die reformirte Kirche Genfs im XIX Jahrh." (1862); Chenevière „Quelque mots sur la Genève religieuse" (1863).

Mommsen Teodor.

Mommsen Teodor, znakomity historyk i starożytnik niemiecki, * 1817 w Garding w Szleswigu; ukończywszy studja uniwersyteckie w Kiel, mieszkał pewien czas jako nauczyciel prywatny w Altonie i występował jako publicysta w interesach szlezwicko - niemieckich. Wezwany 1848 r. na profesora prawa do Lipska, został usunięty 1850 r. z powodu udziału w ruchach dwu lat poprzednich. W 1852 otrzymał katedrę w Zurychu, skąd 1854 przeniósł się do Wrocławia, a 1857 do Berlina, gdzie poruczono mu z Henzenem kierunek wydawnictwa: „Corpus inscriptionum latinarum" (t. 1, Berlin, 1863); od 1873 był sekretarzem akademji berlińskiej. Głównym owocem jego rozległych i gruntownych studjów epigraficznych są dzieła: „Die unterital. Dialekte" (Lipsk, 1850); „Corpus inscriptionum Neapolitanarum" (Lipsk, 1851); „Inscriptiones confoederationis Helveticae" (Zürich, 1854) i „Res gestae divi Augusti e monu-

mentis Ancyrano et Apolloniensi" (Berlin, 1865) i t. d. Obok tego, pomijając mnóstwo monografji wielkiej wartości, w przedmiocie starożytności rzymskich i prawa rzymskiego, najcelniejszem, bo stanowiącem epokę, dziełem **M.** jest: „Römische Geschichte" (3 t., Berlin, 1854—56, 7 wyd., 1881, przekład polski T. Dziekońskiego, 4 t., Warszawa, 1868). Z innych prac jego wymieniamy: „Die Römische Chronologie bis auf Cäsar" (Berlin, 1858, 2 wyd., 1859); „Geschichte des römischen Münzwesen" (tamże, 1860); „Römische Forschungen" (t. 1, Berlin, 1864); „Röm. Staatsrecht" (3 wyd., 1887) i wyborna ed. „Digesta Justiniani Augusti" (Berlin, 1868—1870). Dla studjów swych podróżował **M.** wiele po Włoszech. W epoce wojny francusko-niemieckiej, oraz swarów z powodu walk narodowościowych w Austrji pomiędzy Czechami a Niemcami, zabierał **M.** głos, wyrażając się w sposób niegodny uczonego i zachęcając Niemców do brutalnego postępowania.

Mommsen Jan Tycho, brat poprzedniego, * 1819, dyrektor wyższej szkoły miejskiej w Oldenburgu, zasłużył się przekładem Pindara i krytycznemi pracami nad Shakspearem, z których najcelniejsza: „Der Perkins-Shakspeare" (Berlin, 1854).

Mommsen August, brat poprzednich, * 1821 w Oldekoe, obecnie nauczyciel w Parchim; znany jest jako dobry filolog. Z prac jego wymieniamy: „Beiträge zur griech. Zeitrechnung" (Lipsk, 1856); „Zweiter Beitrag zur Zeitrechnung der Griechen und Römer" (Lipsk, 1859) i „Heortologie. Antiquarische Untersuchungen über die städtischen Feste der Athener" (Lipsk, 1864).—Nie spokrewniony z poprzednimi, ale także rodem ze Szlezwigu, jest *Fryderyk Mommsen*, który był przez pewien przeciąg czasu szefem wydziału sprawiedliwości w Kiel, a potem jako docent prywatny habilitował się w Getyndze i pomiędzy innemi wydał dzieła: „Beiträge zum Obligationenrecht" (2 t., Brunświk, 1853—55), tudzież „Erörterungen aus dem Obligationenrecht" (Brunświk, 1859—79, 2 zesz.).

Momordica *(Przepękla, Tryskacz, Żydowskie jagody)*, rodzaj roślin z rodziny dyniowatych, mający owoce do małych ogórków podobne, sprężysto się otwierające; należą tu zioła roczne w krajach gorących, niektóre znane jako lekarskie lub ozdobne. **M.** *balsamina*, w Indjach Wschodnich, ma owoce szkarłatne, jajowate, zwane *jabłkami balsamowemi (poma hierosolymitana)*; polewa się je oliwą i uważa ten olej za skuteczny przeciw oparzeliznom i ranom. Owoce niedojrzałe, zaprawione solą, są jadalne. Liście **M.** *charantia*, w Indjach Wschod., używają się tam przeciw robakom, kaszlowi i in. Owoc **M.** *elaterium*, 2—3 cm. długi, jest szorstki, mięsisty, żółtawo-zielony; po dojrzeniu odrywa się od szypułki i gwałtownie wyrzuca nasiona i sok śluzowy. Wszystkie części tej rośliny zawierają elaterynę (ob.), a owoce były niegdyś słynne w medycynie.

Momot, herb: Na tarczy—róg jeleni. Por. „Księga herb." hr. J. Ostrowskiego.

Momot.

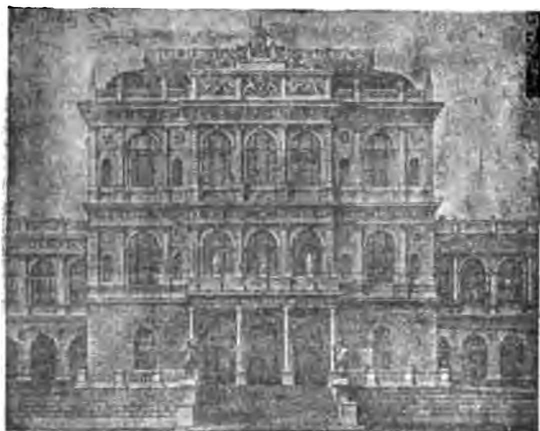
Momus, *Momos*, syn Nocy, bóg szyderstwa i przygany, w późniejszych dopiero występuje czasach, i to zwykle wespół z Komosem. U Lucjana jest on bożkiem wolnomyślnym między bogami arystokratycznymi, wyszydzający wszystko, co ma tylko historyczną, nie przyrodzoną wartość. Sztuka plastyczna wyobraża go jako przeżyłego, fizycznie zniedołężniałego starca.—Pod tyt. „Momusa" wychodziło w Warszawie około 1820 r. pismo humorystyczne pod redakcją Aloizego Żółkowskiego, ojca.

Monachjum, inaczej *Mnichów* (niem. *München*, franc. *Munich)*, stolica Bawarji, leży nad rz. Izar, na obszernej, na 520 m. nad poziom morza wzniesionej płaszczyźnie i ma 410,000 m. Całe miasto składa się z 22 okręgów, stanowiących właściwe **M.**, i jego przedmieść: Sendling, Neuhausen, Schwabing, Haidhausen, Bogenhausen, Augiesing i Ramersdorf; przedmieścia te posiadają również jak

Nowy ratusz w Monachjum.

i samo miasto przepyszne ulice, wspaniałe kościoły, obszerne place, ozdobne gmachy i pałace. Z ulic zasługują na uwagę: Ludwika Maksymiljana, Karola, Księcia regenta i inne; z placów wyróżniają się przed innymi: plac Maksymiljana Józefa, plac Wittelsbachów, Odeonu, Przechadzek (Promenadeplatz), Karola i Maryjski. Wszystkie one są ozdobione przepysznemi posągami, wykonanemi przez najpierwszych artystów. Do najwspanialszych budowli należą: katedra, kościoły św. Michała, św. Anny, bazylika ukończona w roku 1840, dworska kaplica, pałac królewski, teatry, gmach wystawy sztuk pięknych, pałac szklany,

mennica, arsenał, muzeum narodowe, ministerjum wojny, gmach sądowy i t. d. Wszystkie prawie te budynki należą do rozmaitych stylów budownictwa, celują śmiałością zarysów, harmonją szczegółów i ozdobnem wykończeniem. Bogate jest **M.** w zakłady rozpowszechniające pojęcia naukowe i artystyczne, posiada bowiem: akademję nauk (z bogatemi zbiorami i archiwami państwa), bibljotekę publiczną ($1^1/_4$ miljona tomów i 40,000 rękopisów), uniwersytet Ludwika Maksymiljana z obserwatorjum i bibljoteką, muzeum etnograficzne, akademję sztuk pięknych, bibljotekę i pinakotekę (zbiory obrazów i rzeźb), muzeum narodowe, konserwatorjum muzyczne, szkołę politechniczną, szkołę budownictwa, szkołę główną weterynarji, różne naukowe stowarzyszenia, gabinety fizyczny i politechniczny, zbiory przedmiotów z historji naturalnej, zbiór monet, miedziorytów, a zwłaszcza liczne galerje dzieł sztuki. Taka nadzwyczajna obfitość i łatwość sposobów kształcenia się naukowego i artystycznego sprawiła, że poczucie piękna wysoko tu jest rozwinięte, a **M.** zyskało sławę nowożytnych Aten. Posiada także wybornie urządzone zakłady opieki dla ubogich, dla chorych i dla dzieci. Przemysł tutejszy bardzo rozwinięty, szczególnie słynne w świecie browary, wyroby szklane i kruszcowe, malarstwo na szkle, fabrykacja narzędzi optycznych i fizycznych, machin rolniczych, broni, zegarów wieżowych, drzeworytnictwo i t. d. są wysoko udoskonalone. Handel znaczny, ma na swe posługi wyborne drogi lądowe, wodne, a także koleje żelazne, telegrafy, poczty i banki. **M.** założone zostało przez Henryka w 1158 r.; Ludwik Surowy († 1294) i Ludwik Bawarski († 1347) często tu przemieszkiwali i znacznie powiększyli i upiększyli miasto, więcej jednak jeszcze zasłużyli się w tym względzie książęta: Albrecht IV i V, Wilhelm V i Maksymiljan I. Do r. 1791 **M.** było obwarowane, w tym jednak czasie mury i wały jego zostały zburzone, rowy zapełnione, a także miasto mogło się rozszerzać przez dołączanie nowych przedmieść, ku czemu nie żałowali starań Ludwik I i Maksymiljan II.

Akademja Sztuk Pięknych.

Monachomachja (łac.), wojna mnichów.

Monachus (gr., pojedyńczy, samotny), mnich.

Monaco, małe, samodzielne, nad morzem Śródziemnem, między Genuą a Niceą położone, księstewko, ma 21,6 klm. kw. (0,4 m. kw.) przestrzeni i 13,300 miesz.; miasto główne *Monaco;* ma port, pałac książęcy i 3,292 miesz., położone przy kolei żelaznej Nizza-Genua, w prześlicznem położeniu i klimacie, które razem ze słynnym domem gry ściągają tysiące turystów. Posiada nadto piękny park, fortyfikacje, port dla mniejszych statków. Obok położone jest Nowe Monaco, będące stacją kuracyjną. Kasyno z domem gry znajduje się przy stacji kolejowej Monte Carlo.

Monaco.

Historja. Nazwa **M.** zapożyczana jest od świątyni poświęconej Herkulesowi (Hercules monoecus), wzniesionej na skale, na której stoi miasto dzisiejsze. Od czasów cesarza Ottona I, kraik ten był w posiadaniu rodziny Grimaldi; w r. 1450 przeszedł pod zwierzchnictwo Hiszpanów, 1641 Francuzów, a po wygaśnieniu rodu Grimaldich w linji męskiej 1731, stał się własnością Jakóba Franciszka Leonarda de Goyon-Matignon de Torigny, który był mężem córki i spadkobierczyni ostatniego Grimaldi. Układem paryskim z 20 listopada 1815 **M.** oddane zostało pod opiekę Sardynji, która uznawszy samoistność księstwa, zastrzegła sobie przecież prawo trzymania w niem swojej załogi wojskowej i mianowania komendanta placu w mieście. Dnia 18 września 1848 r. Karol Albert wcielił dwie gminy księstwa, Mentone i Roccabruna, do królestwa Sardyńskiego. Wznawiane ciągle protestacje księcia Florestana I († 1856) i jego następcy Karola, zostały w ten sposób uwzględnione, że po zajęciu Nicei przez Francję, książę **M.** na mocy ukła-

du z dnia 2 lutego 1861 r. dwie wspomniane wyżej gminy odstąpił Francji za sumę 4 miljonów franków. Rządy sprawuje książę z pomocą rady stanu, złożonej z 7 członków i gubernatora. Siłę zbrojną księstwa stanowi 5 oficerów i 44 karabinjerów. Skarb długów nie ma. Obecnie panującym księciem jest Albert Honorjusz Karol, * 1848 w Paryżu, objął rządy po śmierci ojca 1889, zaślubił 1869 lady Mary Duglas Hamilton, z którą rozwiódł się, powtórnie zaślubił w 1889 Alicję de Richelieu z domu Heine, ze znanej bankierskiej rodziny żydowskiej w Hamburgu. Por. Metivier „M. et ses princes" (2 t., 2 wyd., 1865); Boyer de Sainte-Suzanne „La principauté de M." (Paryż, 1884).

Monaco La Valletta Rafael, kardynał, * 1827 w Aquila w Abruzzach, † 1896 w Angerola (w Neapolitańskiem). Był synem urzędnika, który odkrywszy w dokumentach, że rodzina jego spokrewniona była ze słynnym La Vallette, wielkim mistrzem zakonu maltańskiego, do nazwiska swego Monaco dodał La Vallette. Kształcił się w duchownej akademji szlacheckiej, wyświęcony na księdza przez samego papieża 1849, w 25 roku życia został domowym prałatem papieskim, później radcą wielu kongregacji, w d. 13 marca 1868 otrzymał kapelusz kardynalski. W r. 1889 został biskupem Ostji i Velletri, był nadto dziekanem św. Kolegjum, wielkim przeorem zakonu Maltańskiego i zajmował wiele innych stanowisk. Był zaciętym przeciwnikiem liberalizmu, nowoczesnego postępu i jedności włoskiej. Potępił związek amerykański *Rycerzy pracy* i zabronił katolikom włoskim brać udział w wyborach do parlamentu. Uważany był za następcę papieża.

Monacyt *(mengit, edwardsyt)*, minerał z rzędu fosforanów, krystalizuje w szeregu jednoskośnoosiowym, czerwony lub żółty, z połyskiem tłustym, c. wł. 5, twardość 5,5. Składa się z fosforanów lantanu, ceru, prazeodymu, neodymu, często zawiera też tor. Znajduje się głównie w Nowej Karolinie i służy na wyrób siatek do żarowych płomieni gazowych.

Monada (z grec. monas jedność), w filozofji termin oznaczający prostą jednostkę duchową. W filozofji starożytnej nazywano tak siły, czyli dusze, które wyszły z duszy świata, czyli pra-monady. Ob. Monadologja.

Monadelphia, ob. Jednowiązkowe.

Monadologja, t. j. nauka o monadach, pogląd filozoficzny przyjmujący istnienie wielu prostych istot duchowych, będących przyczyną i podstawą wszystkich zjawisk świata. Od atomizmu różni się M. tem, że atomizm objaśnia zjawiska mechaniczne, gdy M. ma podkład metafizyczny. Przedstawicielami M. byli Leibniz (ob.), Herbert (ob.) i Lotze (ob.).

Monady, w zoologji, żyjątka mikroskopowe z typu pierwotworów czyli pierwotniaków (ob.), z grupy wiciowców *(Flagellata)*. To, co dawniej nazywano M. i zaliczano do wymoczków, uznano za ruchome zarodniki wodorostów i grzybów. Obecnie pod tą nazwą rozumie Cieńkowski grupę istot jednokomórkowych, nie zawierających chlorofilu. Są to z początku ruchliwe zarodniki, które następnie przechodzą najczęściej w stan ameby (ob.), a u niektórych, jak u *Monas amyli*, kilka zarodników spływa dla utworzenia ameby. Co do sposobu żywienia okazują analogję do korzenionogów (ob.), co do ogólnego stopnia rozwoju mają najbliższe podobieństwo do jednokomórkowych wodorostów i grzybów. Haeckel oddzielił rodzaje *Monas (Protomonas)* i *Vampyrella*, dlatego, że nie zawierają jądra komórkowego, od innych M. i połączył z kilku rodzajami korzenionogów, również bezjądrowemi, w oddzielną grupę, pod nazwą *moner*. Por. Cieńkowski „Beiträge zur Kenntniss der Monaden" (Archiv für mikroskopische Anatomie, tom I, 1865); Haeckel „Monographie der Moneren" (Jenaische Zeitschrift, t. IV).

Monaghan, hrabstwo w irlandzkiej prowincji Ulster, zajmuje 1,294 klm. kw., z ludnością zmniejszającą się i wynoszącą już tylko 85,000 miesz. Miasto główne M. ma 2,900 miesz. i prowadzi handel płótnem.

Monaldeschi Jan, margr., rodem z Ascoli we Włoszech, przeniósł się do Szwecji i został 1652 r. koniuszym królowej Krystyny, której nawet po jej abdykacji, jako jawny jej ulubieniec towarzyszył za granicę. Schwytany podobno na jakiemś przeniewierzeniu się, został z rozkazu królowej ścięty 10 listopada 1657 r. we Francji, w zamku Fontainebleau. Los M. niejednokrotnie już dostarczał przedmiotu romansopisarzom. Por. „Relation de la Mort de M." (Paryż, 1701).

Monandria, ob. Jednopręcikowe.

Monarchja (jedynowładztwo), jest taką formą rządu, gdzie najwyższa władza spoczywa w ręku jednego człowieka, nazywanego *monarchą* (cesarzem, królem, księciem, sułtanem i t. d.). Historja poświadcza, mówi Mohl, że najucywilizowańsze ludy chętnie pod taką formą rządu zostają, że zatem musi ona mieć ważne i większe dogodności, aniżeli inne racjonalniejsze formy bytu państwowego. Dogodności te upatrują w silniejszej koncentracji władzy, w jednolitości programu rządowego, w szybkości decyzji, w możności przenoszenia się z miejsca na miejsce zwierzchnika państwa, i nakoniec w jego stanowisku wyższem nad wszystkie partje, co ma być rękojmią sprawiedliwości. Różne są formy monarchji, jak oto: 1) *Monarchja nieograniczona* czyli *absolutna*, w której panujący dzierży wszelką władzę państwową, bez wszelkiego ograniczenia i udziału poddanych; powinien jednak władzy tej używać dla dobra państwa; 2) *Monarchja ograniczona przez stany*, w której pewne warstwy ludności, ściśle prawem oznaczone, w niektórych wypadkach, również prawem przewidzianych, mają możność i władzę współdziałania z monarchą i ograniczania jego woli, w razie gdyby ta nie była zgodna z ich interesem; 3) *Monar-*

chja reprezentacyjna albo *konstytucyjna*, gdy nie pewne warstwy ludności, ale cały jej ogół, przedstawiany przez swoich deputatów, ma prawo współudziału w rządach razem z monarchą i może ograniczać jego wolę. Deputaci ludu stanowią izbę reprezentantów, której członkowie są nieodpowiedzialni za swe głosy i wnioski. Niekiedy, oprócz izby reprezentantów, jest jeszcze izba przedstawicieli wyższych warstw społecznych (senat; izba panów lordów i t. d.). System taki rządu zowie się parlamentarnym. Por. Bluntschli „Allgemeine Staatsrecht“ (t. I); Hinrichs „Die Könige“ (Lipsk, 1852); Stahl „Das monarchische Princip“ (Heidelberg, 1845).

Monarchjanie, sekciarze z III wieku po Chr., którzy w imię jedności Bóstwa nie uznawali Trójcy świętej.

Monarda *(Pysznogłówka)*, rodzaj roślin z rodziny wargowych, obejmuje bardzo korzenne zioła i krzewy w Ameryce północnej, o wspaniałych kwiatach, zebranych w wielkie główki. **M.** *didyma* ma kwiaty szkarłatne; liście w Ameryce północnej używają się w naparze, jak herbata (herbata *oswego*). Różne gatunki hodują się jako ozdobne.

Monaster (z grec.), w kościele wschodnim znaczy to samo, co w zachodnim *klasztor* (ob.).

Monasteryszcze, uroczysko nad Horyniem, w powiecie Rowieńskim. W XVI wieku istniał tu jeszcze monaster pod wezwaniem św. Jerzego i archanioła Michała, zniesiony podobno przez wylewy Horynia.

Monasterzyska, *Monasteryszcza*, miasto w obwodzie Buczackim w Galicji, nad rz. Koropcem, ma 4,600 miesz., piękny pałac, przerobiony z dawnego zamku, i wielką fabrykę cygar.

Monastir *(Toli* **M.**, *Bitolia)*, wilajet turecki, poprzednio zwany Prizrend, od którego 1875 r. oddzielono Skutari i Hercogowinę, ma 27,300 klm. kw. i 750,000 miesz. Miasto główne *Monastir*, nad rz. Dragor, ma 50,000 miesz., arsenał, szkołę kadetów, wiele meczetów, łaźni i zakładów przemysłowych.

Monbelli Marja, śpiewaczka, * 1843 w Kadyksie, uczennica Eugenji Garcia. Od r. 1869 występowała w operze Covent Garden w Londynie. Odbyła kilka podróży artystycznych w większych miastach Europy.

Monbuttu, plemię w środkowej Afryce, należące do narodów Nuba, pomiędzy 3 i 4° szer. płn., na południe od Niam-Niam osiadłe, odkryte przez Schweinfurtha, liczy 1,000,000 dusz. Zamieszkują krainę urodzajną, zroszoną przez rzekę Uellę i obejmującą około 12,000 klm. kw. **M.** są dobrego wzrostu, koloru jasnego i stanowią przejście od Murzynów do Afrykanów północnych; są wybornymi kowalami. Odzież wyrabiają z kory figowca, kobiety chodzą prawie nago, ale malują ciało. Snycerstwo i garncarstwo jest u nich znacznie rozwinięte. Domy budują zręcznie, należą do ludożerców. Książęta mają znaczne przywileje i monopol handlu kością słoniową. Por. Schweinfurt „In Herzen von Afrika“ (2 t., 1875); Junker w „Petersmanns Mitteilungen“ (1881 i nast.).

Moncada Don Franciszek de, hrabia *de Osona*, * 1586 w Walencji, wódz i mąż stanu hiszpański, w końcu gubernator niderlandzki i naczelny dowódca wojsk hiszpańskich tamże, poległ r. 1635 przy oblężeniu twierdzy Goch w Kliwji. Napisał: „Historia de la expedicion de la Catalones y Aragoneses contra Turcos y Griegos“ (Barcelona, 1623, Madryt i Barcelona, 1841), dzieło uważane z powodu żywości przedstawienia i wzorowego stylu za klasyczne.

Moncey Bon Adrjan.

Moncey Bon Adrjan Jeannot, *książę Conegliano*, par i marszałek francuski, * 1754 w Besançon, † 1842; w 15 roku życia wszedł do wojska, 1794 i 1795 r. dokonał świetnej wyprawy przeciwko Hiszpanji, skutkiem której zawarty został pokój w Bazylei. Odznaczywszy się w wojnie włoskiej, przy ustanowieniu cesarstwa mianowany marszałkiem i księciem Conegliano. Następnie walczył we wszystkich kampanjach aż do 1812 r.; odtąd, jako przeciwnik wojennej polityki Napoleona, miał już tylko inspekcję nad kadrami rezerwowemi. Po abdykacji cesarza otrzymał godność para, którą jednak z powodu wystąpienia swego w ciągu Stu dni utracił, a dopiero w r. 1819 napowrót odzyskał. Dowodząc 4-m korpusem armji w kampanji hiszpańskiej 1823 r., zawarł 2 listopada t. r. zaszczytną kapitulację z Miną. Mianowany 1833 gubernatorem domu inwalidów.

Moncrif Franciszek Augustyn Paradis de, poeta francuski, * 1687 w Paryżu, † 1770. Protegowany przez Maurepas i hr. d'Argenson, znalazł wielkie łaski u dworu, został 1734 lektorem królowej Marji Leszczyńskiej i ulubieńcem Ludwika XV. Był także czas jakiś generalnym sekretarzem w ministerjum wojny. Z pism jego najwięcej miały powodzenia: „Essai sur la nécessité et sur les moyens deplaire“ (Paryż, 1738) i powiastka „Les âmes rivales.“ Pomiędzy jego „Poésies diverses“ odznaczają się szczególnie romanse. Zbiorowa edycja prac jego „Oeuvres“ wyszła w Paryżu (2 t., 1796).

Mencz.

Mencz, herb: W polu srebrnem, nad złotą literą M — strzała złota, u dołu rozdarta, przez pierścień przewleczona.

Mondbeglänzte Zaubernacht (niem.), cytata z prologu do „Cesarza Oktawjana“ Tiecka, która stała się w sporach literackich ironiczną dewizą romantyzmu w Niemczech, jak „Cicho wszędzie, głucho wszędzie“

było cytowane przez przeciwników romantyzmu u nas.

Mondego, rzeka w portugalskiej prowincji Beira, bierze początek w górach Serra-Estrella, zaczyna być spławną od Koimbry i po 200 klm. biegu uchodzi do oceanu Atlantyckiego.

Mondovi, miasto warowne we włoskiej prowincji Cuneo, rezydencja biskupa; ma 15,000 miesz., cytadelę, zamek i piękny kościół katedralny. Pamiętne jest zwycięstwem odniesionem w jego okolicy 11 kwietnia 1796 przez Francuzów, pod dowództwem generałów Masseny i Augereau, nad Austrjakami, dowodzonymi przez generała Beaulieu.

Mone Franciszek Józef, historyk niemiecki, * 1796 w Mingolsheim pod Bruchsal, z rodziny niderlandzkiej nazwiskiem *Moonen*, † 1871. Po ukończeniu uniwersytetu w Hejdelbergu, był naprzód profesorem w Hejdelbergu, a potem w Löven, zaś od r. 1835 dyrektorem generalnym archiwum państwa w Karlsruhe. Z prac jego zasługują na uwagę: „Geschichte des Heidenthums in nördlich. Europa" (2 t., Heidelberg, 1821—23); „Übersicht der niderl. Volksliteratur älterer Zeit" (Tübinga, 1838); „Urgeschichte des bad. Landes" (2 t., Karlsruhe, 1845); „Die gallische Sprache und ihre Brauchbarkeit für die Geschichte" (tamże, 1851); „Celtische Forschungen zur Geschichte Mitteleuropas" (Freiburg, 1857).

Monedula, kawka, ob. Kruk.

Monepigraficzne (grec.), o monetach: zawierające tylko napisy, bez wizerunków.

Monery, ob. Monady.

Monesja, środek lekarski, pochodzący z Brazylji, otrzymywany prawdopodobnie z kory drzewa *Chrysophyllum glycyphloeum*. Przedstawia się w postaci płaskich, ciężkich kawałków, brunatnej barwy, smaku gorzkawego. **M.** zawiera garbnik i stąd działa ściągająco. Zapał, jaki **M.** pierwotnie obudziła, osłabł po bliższem poznaniu.

Moneta Jan, kaznodzieja ewangelicki, * 1650 w Olesku, † 1735; był konrektorem w Wilnie, potem rektorem w Grudziądzu, następnie kaznodzieją w Gdańsku; oprócz pieśni kościelnych, wydał tłómaczenie „Wyznania wiary augsburskiej" (Królewiec, 1730).

Moneta Jan, syn poprzedniego, gramatyk, wydał gramatykę polską p. t. „Enchiridion polonicum oder polnisches Handbuch," której 19-te wydanie wyszło we Wrocławiu 1809 p. t. „Polnische Grammatik, vermehrte von Vogel," a nadto wypisy p. t. „Polnisches Lesebuch" (Wrocław, 1785) i „Słownik polsko-niemiecki" (t. 1785).

Moneta Chrystjan Jakób, nadworny lekarz króla Stanisława Augusta, miał znaczną praktykę w Warszawie i słynął z leczenia zimną wodą. Wydał: „Abhandlung, dass die Kälte und das kalte Wasser in Catarrh-Krankheiten wahre Heilmittel sind" (Warszawa, 1776), oraz „Sposób jedyny i nieomylny ratowania ludzi, których pies lub inne zwierzę wściekłe ukąsiło" (wyd. 2, Warsz. 1786).

Moneta, ob. Pieniądze.

Monetarne konwencje, traktaty zawierane między kilku państwami, celem ujednostajnienia lub utożsamienia ich systemu monetarnego, jak np. istniejąca od 1865 konwencja **M.** łacińska lub skandynawska (między Danją, Szwecją i Norwegją) etc.

Monetki, skamieniałości, ob. Numulity.

Monety fałszerstwo, przestępstwo, które powoduje, iż zaufanie publiczne w obieg pieniędzy zostaje zachwiane i zmniejsza znaczenie potęgi monetarnej danego państwa; tu należą: fałszerstwo czyli naśladowanie kruszcowych lub papierowych pieniędzy, celem użycia falsyfikatu w miejsce istotnej monety, i puszczenia go w obieg; fałszowanie istniejącej monety, polegające na tem, że w zamiarze podstępnym nadaje się pozór większej wartości rzeczywistej monecie, lub obniża jej wartość za pomocą obrzynania, opiłowywania i t. p., a następnie taką puszcza się w obieg; nakoniec świadome puszczanie w obieg, lub wydawanie fałszywych czy stałszowanych pieniędzy.

Monge Kacper, matematyk i fizyk, * 1746 w Beaune, † 1818; kształcił się w Lionie, gdzie już w 16 roku życia został nauczycielem fizyki i matematyki; wskutek kilku odkryć, ważnych dla inżynierji, został w r. 1780 członkiem akademji nauk, a 1783 profesorem hydrauliki w Paryżu; gorący zwolennik rewolucji, objął po 10 sierpnia 1792 ministerjum marynarki, po którego opuszczeniu przyjął kierownictwo nad wszystkiemi fabrykami broni rzeczypospolitej. Za Dyrektorjatu założył szkołę politechniczną, w której zajął katedrę matematyki. W r. 1798 towarzyszył Napoleonowi do Egiptu i objął kierownictwo nad wszystkiemi pracami naukowemi w Egipcie; podał tam, między innemi, wyborne wyjaśnienie mamideł (ob.). Za cesarstwa został senatorem i hrabią de Péluse z dotacją 200,000 fr., które obracał na wsparcie ubogich uczniów. Po drugiej restauracji utracił wszystkie urzędy. W Beaune wzniesiono mu posąg 1849 r. Z wielu jego prac najważniejszem jest wynalezienie geometrji wykreślnej; rozwinął też dział geometrji o krzywiznach powierzchni. Ogłosił: „Leçons de géométrie descriptive" (7 wyd., 1846); „Application de l'analyse à la géométrie des surfaces du 1 et 2 degrès" (5 wyd., 1849); „Wykład statyki" (tłóm. pols. Lewockiego, 1820). Por. Arago „Eloge de M.;" Dupin „Essai historique sur les travaux scientifiques de M." (1819).

Mongolja, kraina w Azji środkowej, należąca do państwa Chińskiego, leży między Syberją, Chinami, Tybetem, Mandżurją i Tatarją niepodległą i obejmuje 2,831,000 klm. kw. **M.** stanowi część wielkiej wyżyny środkowo-azjatyckiej i tworzy olbrzymie płaskowzgórze, na 1,200 do 1,500 metrów nad poziom morza wzniesione. Na północy ciągną się tu góry Ałtajskie, na południe Tian-Szań z wielu rozgałęzieniami; góry te, pokryte w małej części lasem, przedstawiają nagie skały granitu

i kwarcu. Południową część kraju stanowi pustynia Gobi (ob.), na której trafiają się jednak miejsca, pokryte bujną trawą stepową. Z rzek płynących tu najważniejsze są: Irtysz, Selenga, Jenisej (wszystkie trzy dalej płyną w Syberji), Amur, Pejno, Hoangho i wiele drobniejszych rzek stepowych. Wiele tu jest jezior, a najznaczniejsze z nich są: Dzajsan (Sajsan), Losogol, Lopnor, Koko i inne. Klimat lądowy nader rozmaity, temperatura bowiem zależy tu głównie od stopnia wysokości gruntu. Płody niezbyt bogate. Zwierzęta dzikie dostarczają pięknych futer (sobole, niedźwiedzie, wydry, wilki, bobry i t. d.), oraz dobrego mięsa (jelenie, zające, kozy). Jest także wiele gatunków drapieżnego ptastwa (sokoły, orły, sępy). Roślinność nieznaczna, ciał kopalnych wielka obfitość; drogie kruszce znajdują się w Ałtaju.—Pierwotna *historja* Mongołów zupełnie ciemna. Dzieje pewniejsze rozpoczynają się dopiero z wystąpieniem Dżingis-Chana (ob.) na początku XIII wieku. On bowiem zjednoczywszy plemiona środkowej i zachodniej Azji, między któremi najpotężniejsi byli Tatarzy i Mongołowie, wyniósł swój naród z niepojętą szybkością do znaczenia uniwersalno-historycznego. Straszne były ówczesne wyprawy **M.** Jezdne ich tłumy niszczyły wszystko, co napotkały na drodze. Równocześnie z temi podbojami szerzy się wśród **M.** islam i buddyzm, a z Indostanu, Tybetu, Chin, Persji i krajów Azji Mniejszej przenika wyższa kultura, która wyraziła się w płodach własnej *literatury mongolskiej*. Literatura ta, co prawda, składa się przeważnie z tłómaczeń i naśladownictwa utworów tybetańskich i muzułmańskich, jest jednakże bogata i posiada wiele cennych dzieł historycznych. Po śmierci Dżingis-chana (r. 1227) synowie jego podbili Chiny, znieśli kalifat Bagdadzki i zhołdowali seldżuckich sułtanów Ikonjum. W r. 1237 wtargnęli do krajów słowiańskich, zdobyli Moskwę, rzucili się następnie, pustosząc wszystko, w 1240 r. na Polskę. Spalili Sandomierz i Kraków i posunęli się aż do Śląska; stąd, po klęsce doznanej 9 kwietnia 1241 pod wsią Wahlstadt od połączonych sił Polaków i Krzyżaków, cofnęli się do Morawji i pobici zostali 21 czerwca 1241 pod Ołomuńcem. Następnie zwrócili się do Węgier i rzucili postrach na całą Europę zachodnią. Atoli dla niezgód wewnętrznych, wynikłych skutkiem śmierci Oktaja (1243), wrócili do Azji, by w Karakorum, stolicy swego państwa uniwersalnego, wybrać nowego chana wielkiego. Najwyższego szczytu potęgi dosięgło państwo **M.** w drugiej połowie XIII wieku. Rozciągało się ono wówczas od wschodniego morza Chińskiego do granic Polski i od alpejskich krain Himalajów aż w głąb Syberji. Wkrótce jednak zaczęło tak szybko upadać, że w końcu tegoż wieku za czasów wielkiego chana Kubiłaja rozpadło się na kilka niezależnych od siebie części. Najznaczniejsze z tych nowych państw mongolskich były: w Chinach, Turkestanie, Syberji, w południowej Rosji (Kipczak) i w Persji. W r. 1368 zostali **M.** wygnani z Chin, a w XV wieku z Rosji. W środkowej jednakże i zachodniej Azji Timur (ob.) nietylko że ocalił potęgę **M.** od zupełnego upadku, ale nawet około 1369 r. utworzył nowe, i to silne państwo mongolskie, które przetrwało do 1468 r. Dynastja Timura utrzymała się jeno w Dżagataju, stąd to wyszedł znowu Babur (ob.) 1519 r. i założył w Hindostanie nowe państwo Wielkiego Mogoła. Od XVI wieku począwszy, utracili **M.** dawne swe znaczenie historyczne. Por. księcia mongolskiego Ssanang-Ssetsen Kungtaidżi (około 1660) „Historja wschodnich M.“ (oryginał mongol. z przekładem niemieckim Schmidta, Petersburg, 1829); Altan Tobczi „Roczniki mongolskie“ (oryg. mong. z przekł. rosyjs. Galsang Gomojewa, Petersburg, 1858); Schott „Aelteste Nachrichten von M. und Tataren“ (Berlin, 1846); D'Ohsson „Histoire des Mongols depuis Tchtinguiz-Khan jusqu'à Timour Lenc“ (4 t., Haaga i Amsterdam, 1834—35); Grigoriew „Historia M.“ (przekład rosyjs. z pers., Petersburg, 1834); Hammer-Purgstall „Geschichte der Goldenen Horde“ (Peszt, 1840); Erdmann „Temudschin, der Unerchütterliche, nebst einer geographisch-etnograph. Einleitung“ (Lipsk, 1862); Przewalski „Podróż do Mongolji“ (Jena, 1876); Wolff „Geschichte der Mongolen und Tataren“ (Wrocław, 1873); Howorth „History of the Mongols“ (2 t., Londyn, 1876—80) i t. d. — Pierwszą gramatykę (Petersburg, 1831) i pierwszy słownik (Petersburg, 1835), języka mongolskiego dał J. J. Schmidt. Co się tycze języka M. — wielkiej wartości są prace J. Kowalewskiego (ob.), który wydał gramatykę mongol. (Kazań, 1835), chrestomatję mongol. (Kazań, 1836—38), i wreszcie „Dictionnaire mongol-russe-français“ (3 t., Kazań, 1844—1849).

Mongołowie, w najrozleglejszem znaczeniu grupa narodów, obejmująca Malajów, ludność Azji wschodniej, mieszkańców Tybetu, oraz Azjatów północnych i pierwotne plemiona amerykańskie. Wspólną ich cechą są włosy długie i sztywne, skąpy zarost brody, barwa skóry żółta lub brunatna, wystające kości policzkowe, oczy najczęściej ukośne. Do właściwej *rasy mongolskiej* należą narody Azji wschodniej, środkowej i północnej, rozpościerające się również i w Europie płn. Według mowy, podzielić je można na narody z mową wielozgłoskową (Uralczycy, Ałtajowie, Japończycy, Koreanie) i z mową jednozgłoskową (Tybetanie, Birmanie, Anamici, Chińczycy). **M.** *właściwi* czyli **M.** *wschodni* zamieszkują Mongolję i dzielą się na kilka plemion, z których najznaczniejsze jest plemię *Chalcha* w Gobi. Są wogóle wzrostu nizkiego, oczy mają małe, nos szeroki i płaski, wargi mięsiste. Odzież jest u obojej płci jednaka, u kobiet tylko strojniejsza. Noszą wysokie czapki wełniane, kobiety zdobią warkocze perłami i wstęgami. Mieszkania składają się okrągłych jurt, okrytych skórami. Pokarm czerpią głównie z hodowli bydła, ważne znaczenie ma herbata cegiełkowa. Życie

prowadzą przeważnie koczujące. Gramatykę języka mongolskiego opracował Kowalewski, który też wydał słownik mongolsko-rosyjsko-francuski (3 t., 1844—49). Ob. Mongolja.

Mongoz (*Lemur mongoz*), gatunek małpozwierzy (ob.).

Mongzen (*seng, seni, itsimon*), moneta japońska używana do 1870 r., żelazna lub z dodatkiem miedzi, z otworem w środku, jak chińskie *kesz*; 2500 **M.** czyniły 1 *bu*, wartości 42 kopiejek.

Moniera budowle, budowle złożone z prętów żelaznych, osadzonych w warstwie cementu. Używają się na podłogi, dachy, mosty, wodozbiory i t. p. Zalecają się lekkością, wytrzymałością, taniością, a nadto roboty takie wykonywają się szybko.

Monika (św.), matka św. Augustyna, * 332 w Afryce z rodziców chrześcijan, nawróciła swego męża Patrycjusza z Tawastu. Z synami swymi Augustynem i Nawigjuszem odbyła podróż do Włoch, gdzie † w Ostji w r. 387; papież Marcin V kazał przenieść jej zwłoki do Rzymu. Kościół obchodzi jej pamiątkę 4 maja.

Monis Antoni Emanuel Ernest, polityk francuski, * 1846, był adwokatem w Bordeaux (1879), deputowanym (1885—89), senatorem wybrany 1891, w 1899 jako zwolennik rewizji procesu Dreyfusa został ministrem sprawiedliwości w gabinecie Waldeck-Rousseau.

Moniteur universel, Le..., pismo francuskie założone w 1789 przez księgarza Panckoucke. Stało się potem organem urzędowym republiki i cesarstwa, od 1816 i za restauracji, za monarchji lipcowej i drugiego cesarstwa. Dopiero w r. 1869 miejsce jego zajął *Journal officel*. **M.** istnieje dalej jako organ prywatny konserwatywny.

Monitor (łac.), napominacz, przestrzegacz, nauczyciel. Wyraz używany w znaczeniu bata, często z dodatkiem *boćkowski*, od miasteczka Boćki, położonego na rz. Nurem w gub. Grodzieńskiej, słynnego za czasów Rzeczypospolitej z wyrobów rymarskich i dyscyplin.

Monitor, rodzaj pancerników (ob.) czyli okrętów opancerzonych, w którym właściwy okręt wystaje tylko na 60—80 cm. nad wodę, a działa umieszczone są w obracających się wieżach, wznoszących się wysoko nad pokład. Z powodu nieznacznego wznoszenia się nad wodę i małej objętości wież, trudno je brać mogła na cel artylerja nieprzyjacielska. **M.** są pochodzenia amerykańskiego, projektowane były przez Eriscona (ob.) w czasie wojny domowej płn.-amerykańskiej, a nazwa ich poszła od pierwszego okrętu tego rodzaju, który został nazwany **M.** Około r. 1860 wszystkie marynarki były zaopatrzone w podobne **M.**, które się jednak okazały niepraktyczne i wyszły z użycia.

Monitor, rodzaj jaszczurek, ob. Ostrzegacz.

Monitum (łac.), napomnienie.

Moniuszko Kazimierz, obywatel gub. Mińskiej, członek honorowy b. uniwersytetu wileńskiego i wizytator szkół tamecznego okręgu naukowego, zmarły 1836, wydał: „Rzut oka na początek i upowszechnienie prawa rzymskiego i t. d." (Wilno, 1816).

Moniuszko Dominik, jeden z najgorliwszych filantropów na Litwie, * 1787, po ukończeniu nauk w uniwersytecie wileńskim wszedł do wojska polskiego i dosłużył się stopnia majora. Następne lata przepędził w majętności swojej w gub. Mińskiej, gdzie obok konwiktu dla dziewcząt założył szkołę parafjalną we wsi Radkowszczyźnie dla chłopców, podzieloną na dwa oddziały: początkujący i wyższy, w których wykładano: naukę religji, czytanie słowiańskie, rosyjskie i polskie, kaligrafję, rysunki, arytmetykę, ogrodnictwo, technologję, rolnictwo, leśnictwo, pszczelnictwo, naukę zdrowia, weterynarję i rękodzielnictwo.—Duszą tego jedynego, prywatnemi siłami urządzonego zakładu był sam **M.** który całe mienie poświęcił dla dobra swoich włościan. Z jego śmiercią 1848 r. upadły i jego zakłady.

Moniuszko Stanisław

Moniuszko Stanisław, najznakomitszy kompozytor polski, reformator polskiej opery, * 1819 we wsi Ubiel, w gub. Mińskiej. Wpływ otoczenia domowego korzystnie oddziaływał na wyobraźnię dziecka. Ojciec, zacny obywatel i dawny żołnierz, uosabiał niedawno zamarłą przeszłość; matka, światła i nieco muzykalna kobieta, pielęgnowała troskliwie zarodki talentu, wcześnie się zapowiadającego. Śpiewy Niemcewicza rozbudzały w duszy chłopca cześć dla ubiegłych wieków. W 1827 wysłano go do Warszawy, gdzie od A. Freyera (ob.) pobierał przez dwa lata (do 1830) lekcje muzyki. Wróciwszy w rodzinne strony, rozpoczął w Mińsku nauki gimnazjalne i dalszą pracę nad muzyką pod przewodnictwem Dominika Stefanowicza. W 1835 udał się **M.** do Berlina, gdzie przez lat trzy studjował teorję muzyki pod sterem Rungenhagena. Wróciwszy do kraju (1839), osiadł w Wilnie, utrzymując się z lekcji i kompozycji, gdyż nieszczęśliwe okoliczności pozbawiły rodziców majątku. W 1840 wszedł w związek małżeński z Aleksandrą Millerówną. Młody 21-letni muzyk stał się kierownikiem całego życia artystycznego w Wilnie. Urządzał on wszelkie koncerty, zabawy muzyczne, kościelne muzyki, akompanjował lub dyrygował orkiestrą. Od 1840 począwszy, napisał **M.** cały szereg małych operetek: „Ideał", „Loterja", „Karmaniol", „Nowy don Kiszot", „Nocleg w Apeninach", „Żółta szlafmyca", „Sielanka" i inne. Z nich jedna „Loterja" była przedstawioną w Mińsku 1843 i w Warszawie 1846, pozostałe znane są tylko z pojedyńczych numerów. Daleko więcej sławy i uznania zyskał **M.** swemi „Śpiew-

nikami", których cztery (od 1842) wydał w Wilnie. Pełne oryginalności, świeżości i rodzinnego charakteru melodje, poparte bogatym, przepysznym akompanjamentem, trafiły do wszystkich serc, żywiej bijących na piękno prawdziwe. „Świtezianka", „Czaty", „Dziad i Baba", „Żal dziewczyny", „Magda karczmarka" i cały szereg pieśni do słów Mickiewicza, Odyńca, Wasilewskiego, Syrokomli, Czeczota i innych, wytwarzały naszej literaturze muzycznej równie bogatą puściznę, jak ta, którą Schubert Niemcom zostawił. Ośmielony rosnącą sławą, wystąpił M. z dwoma koncertami w Petersburgu (1849), na których wystawił „Mildę," kantatę wyjętą z „Witolorandy" Kraszewskiego, i cudną uwerturę „Baśń zimowa". Po długoletnich staraniach otrzymał wreszcie wezwanie od dyrekcji teatrów warszawskich do wystawienia „Halki", przedstawianej już w 2 aktach w Wilnie 1854 r., którą z pomocą Wolskiego rozszerzył na 4-aktową operę. Pierwsze przedstawienie odbyło się 1 stycznia 1858. Jest to pamiętna data w dziejach naszej opery, która po 30 latach uśpienia rozpoczynała nową epokę istnienia. Niesłychane powodzenie i nieustający zapał publiczności powitały to arcydzieło. Świetny koncert (marzec 1858) dostarczył M. 25,000 złp. na podróż za granicę. Poznał się wtedy nasz muzyk z Lisztem, Rossinim i Meyerbeerem. Bawiąc w Paryżu, wykończył jednoaktową operę: „Flis" (do słów St. Bogusławskiego) z prześliczną muzyką (wystawiona t. r. w Warsz.). Zostawszy dyrektorem opery polskiej, napisał prześliczną lżejszego charakteru operę „Hrabina" (1860 w lutym przedst.) do słów Wł. Wolskiego. Jest to arcydzieło dowcipu, wdzięku i wykończenia. W tymże roku wystawił dawniej napisaną operetkę „Jawnuta" (libreto z „Cyganów" Kniaźnina), a na początku 1861 jednoaktowe cacko „Verbum Nobile", malujące z życiem i prawdą staroszlacheckie obyczaje. Podobnym duchem tchnie wielka 4-aktowa opera „Straszny Dwór" (do słów J. Chęcińskiego), napisany w 1862 (wystawiony w 1865 i po 9-letniej przerwie wznowiony z ogromnem powodzeniem w 1874). Śliczny to obraz domowego życia naszych przodków. M. rozwija tu cały przepych swej kompozytorskiej biegłości; słabnące natchnienie wspiera znakomitą techniką. Najmniej powodzenia miała ostatnia z większych oper M. trzyaktowa „Parja" (do słów J. Chęcińskiego z dramatu Delavigne'a), wystawiona w 1869. Obok pierwszorzędnych piękności (prolog, cały akt 2) spotykamy tu bardzo słabe miejsca (połowa 1-go aktu i 3-i). W 1872 ukazała się „Beata," jednoaktowa opera do słów J. Chęcińskiego, niedługo jednak utrzymywała się na scenie. Ostatnim utworem M. na tem polu była nieukończona opera „Trea" (do słów J. Jasińskiego). Śmierć nagła kompozytora, przypadła d. 4 czerwca 1872, położyła kres jego niezmordowanej twórczości. Niepodobna nam wyliczyć wszystkich utworów M., poprzestać więc musimy na ugrupowaniu ich w pewne działy. I tak, z religijnych kompozycji najważniejsze są cudne: „Litanje do N. P. Ostrobramskiej", „Msza żałobna", „Msza Piotrowińska", „Ojcze nasz", „Intende voci" i mnóstwo mszy, hymnów, pojedyńczych psalmów i t. p. Z kantat i utworów podobnej formy, prócz wspomnianej „Mildy", „Nioła" (wyk. w Wilnie 1852 i Petersburgu 1856) „Widma" sceny liryczne (z II części „Dziadów"), jeden z najznakomitszych utworów M., pełen liryzmu i potęgi dramatycznej zarazem (wykonywany z wielkiem powodzeniem w Wilnie, Warszawie, Krakowie i Lwowie); „Sonety krymskie" muzyka do 8-u son. Mickiew.), wyk. w Warszawie 1868, zawierają wiele przepysznych ustępów. „Pani Twardowska" (wyk. w War. 1869) małą ma wartość. Pominąwszy muzykę do dramatów, melodramatów i baletów: „Figle szatana", „Monte Christo", „Na kwaterze", tańce i recitativa, dorabiane do „Konia śpiżowego", „Kumoszek z Windsoru" i innych, wspomnieć musimy o mało znanych i nielicznych, ale wielkiej wartości utworach na sam fortepjan, jak: „Sześć polonezów" (Wilno u Zawadzkiego), dedykowanych Fl. Miładowskiemu (a między niemi ów „Pan Chorąży", włączony do „Hrabiny"); „Trzy walce" (Warszawa, Gebethner) i kilkanaście innych cudnych nieraz drobiazgów. Utwory do śpiewu mieszczą się w sześciu „Śpiewnikach domowych" i w pojedyńczych wydaniach. Wiele z nich wyszło z tekstem lub przekładem rosyjskim, niemieckim i francuskim. Zbiór pieśni z franc. przekładem wydał Flaxland w Paryżu p. t. „Echos de Pologne" (34 pieśni M.). Z prac teoretycznych ogłosił M. „Pamiętnik do nauki harmonji" podług wykładów swoich w Instytucie Muzycznym w Warszawie i zostawił w rękopisie „Szkołę na fortepjan". Szczegóły o życiu i wykaz dokładny kompozycji M. mieści dziełko Al. Walickiego „Stanisław M." (Warszawa 1873); ocenę zaś krytyczną utworów dał Bolesław Wilczyński w pracy p. t. „St. M. i muzyka narodowa; studjum estetyczne" (Warszawa, 1874, odbitka z Bibl. Warszawskiej). W warszawskiem Towarzystwie Muzycznem istnieje sekcja Moniuszki, która zajmuje się zbieraniem i wydawaniem jego dzieł, materjałów biograficznych etc.

Monizm (z gr. monos, jeden, sam, jedyny), system metafizyczny, który wszystkie zjawiska wszechświata sprowadza do jednej zasady, już to materjalnej, już duchowej, oraz stara się różnicę pomiędzy materją a duchem roztopić w owej najwyższej, jedynej, zasadzie bytu (ob. Filozofja, Filozoficzne kierunki).

Monk Jerzy, *książę Albemarle*, poplecznik i obrońca restauracji angielskiej 1660, * 1608 w Potheridge pod Torrington, † 1670. W młodym wieku wstąpiwszy do wojska, odznaczył się w wojnach ze Szkotami i Irlandczykami. W wojnie domowej pojmany przez Fairfaxa (ob.), wtrącony został 1644 jako rojalista do Towru, ale po dwu latach odzyskawszy wolność, walczył z wielkiem po-

wodzeniem przeciw stronnikom królewskim w północ. Irlandji. Mianowany został przez Cromwella dowódcą artylerji, przyczynił się do zwycięstwa pod Dunbar i otrzymał naczelne dowództwo w Szkocji, której 1654 został gubernatorem. Na stanowisku tem okazał wielkie usługi dla sprawy republikańskiej i nie dał się przeciągnąć na stronę króla (1656). Po śmierci jednak Cromwella przeszedł na stronę Karola II, połączył się w Yorku z Fairfaxem, który zgromadził silny korpus i 21 lutego 1660 przywrócił znowu prezbiterjańskich członków parlamentu, wygnanych w grudniu 1648, poczem Karol II 8 maja 1660 królem został ogłoszony. Nowy monarcha mianował **M.** księciem *Albemarle* i gubernatorem hrabstw Devon i Middlesex. W r. 1666, dowodząc pod rozkazami księcia York flotą angielską przeciwko siłom holenderskim, odniósł **M.** 25 czerwca t. r. zwycięstwo nad Ruyterem pod North-Foreland. Na jego synu *Krzysztofie* **M.** († 1688) wygasł tytuł książąt Albemarle. Por. Guizot „Monk" (6 wyd., Paryż, 1862).

Monkiewicz I v. *Lubicz* odm., herb: W polu błękitnem—podkowa srebrna z krzyżem na barku, między dwiema gałązkami palmowemi. —**M. II**: W polu błękitnem—podkowa barkiem do góry z krzyżem we środku. U szczytu trzy pióra strusie.

Monkiewicz I.

Monma, *monme*, waga japońska, ob. Me.

Monmouth, hrabstwo w Anglji zachodniej, obejmuje 1,383 klm. kw. z ludnością 253,000. Miasto gł. *Monmouth*, nad rz. Wye, ma 5,500 m.

Monmouth Jakób, książę, naturalny syn Karola II, króla angielskiego, * 1649 w Roterdamie. Występował jako przeciwnik księcia York (późniejszego Jakóba II) i główny kierownik wszystkich spisków, mających na celu usunięcie tego księcia od tronu, na którym sam zasiąść pragnął. Wygnany z tego powodu przez Karola II do Niderlandów, za Jakóba II wystąpił na nowo ze swemi roszczeniami, wylądował 11 czerwca 1685 w Lyme w Dorsetshire i w krótkim czasie zebrał 6,000 wojska; pobity atoli 5 lipca 1685 roku przez hr. Feversham, został wzięty do niewoli i w 10 dni potem ścięty na Tower-hill. Od **M.** z małżeństwa jego z dziedziczką rodu Scottów z Buccleugh pochodzą rodziny Scottów, książąt Buccleugh i Queensburg. Por. Grey „Secret history of the Rye-house-plot and M's rebellion" (Londyn, 1754); G. Roberts „Life progresses and rebellion of James duke of M." (1844).

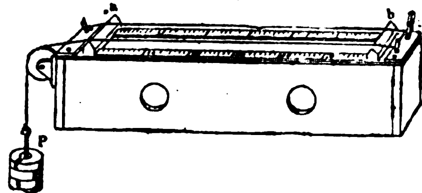
Monnier Henryk Bonawentura, pisarz, rysownik i aktor francuski, * 1799 w Paryżu, † 1877. Wykształciwszy się pod kierunkiem Girodeta, miał wielkie powodzenie jako karykaturzysta. Sławę literacką ustalił swemi „Scènes populaires" (Paryż, 1830; aż do ostatnich czasów mnóstwo wydań) z własnemi rysunkami; przedstawia w nich charakterystyczne typy „Madame Gibon" i „Monsieur Prudhomme" ze strony tak śmiesznej, a zarazem prawdziwej, że figury te stały się przysłowiowemi we Francji. W następnych czasach wydał jeszcze: „Nouvelles scènes populaires" (4 t., 1835—39); „Les bourgeois de Paris" (1854); „Discours de rien" (1855); „Mémoires de M. Joseph Prudhomme" (2 t., 1857); „Réligion des imbécilles" (1862); „Le roman chez la portière"; „Les discours de rien" (1877) i t. d. Utwory te, świadczące o wielkim zmyśle spostrzegawczym autora i głębokiej znajomości obyczajów i zwyczajów klasy średniej i najniższej, odznaczają się nieporównanym komizmem. **M.** pisał także i dla sceny, z mniejszem jednak powodzeniem. Jako aktor jest także niepospolitym. Por. Champfleury „H. M., sa vie, son oeuvre" (1879).

Monnier Marek, pisarz francuski, * 1829 we Florencji, † 1885. Podczas długiego pobytu we Włoszech zbadał doskonale stosunki tamtejsze i ogłosił kilka prac, w których okazuje się jednym z najgruntowniejszych znawców spraw włoskich. Do tego rodzaju dzieł należą: „Etude de la conquête de la Sicile par les Sarrazins" (1847); „Garibaldi; Histoire de la conquête des Deux Siciles" (1861); „Histoire du brigandage dans l'Italie méridionale" (1862); „La Camorra" (1863); „Pompei et les Pompéiens" (1864). Nadto oprócz komedji i dwu zbiorów poezji: „Lucioles" (Genewa, 1857) i „Poésies" (Paryż, 1871) wydał gruntowną pracę o historji teatru francuskiego p. t. „Les aïeux de Figaro" (1868); „Génève et ses poètes" (2 wyd., 1885); „Vie de Jésus" (1873); „Les contes populaires en Italie" (1880); „Un aventurier italien du siècle dernier" (hr. Józef Gorani, 1884); „La renaissance de Dante à Luther" (1884); „La Reforme de Luther à Shakespeare" (1885). Por. Rambert „Ecrivains nationaux de la Suisse" (1874).

Mono..., w wyrazach złożonych znaczy: samo, jedno.

Monoceros, ob. Jednorożec.

Monochord, przyrząd muzyczny, złożony z jednej lub dwóch strun rozciągniętych nad rezonatorem na podstawkach *a* i *b*, na których z pomocą

Monochord.

ruchomej podstawki wynajduje się intonację. Do wyprężania strun służy szruba *s*, lub ciężarki *p*. Używa się głównie do doświadczeń akustycznych dla okazywania praw drgania strun.

Monochrom (z greck.), obraz jednokolorowy, najdawniejszy rodzaj malarstwa. **M.** zwykle są czerwone na tle białem, lub czarne na czerwonem.

Monochromatyczny, jednobarwny, ob. Barwa.

Monoclinia, kwiaty dwupłciowe, zawierające zarazem pręciki i słupki; w układzie roślin Linneusza ogólna nazwa pierwszych 20 klas.

Monocotyledoneae, rośliny, ob. Jednoliścienne.

Monod Wilhelm, pastor protestancki, * w Kopenhadze 1800, † 1896 w Paryżu. Był pastorem w Saint-Quentin, Lozannie, Algierze i Paryżu (1856—1874). Pod wpływem obłędu umysłowego wyobrażał sobie, iż jest nowem wcieleniem Chrystusa. Był autorem wielu dzieł.

Monod Gabrjel Jakób Jan, historyk francuski, * 1844 w Ingouville blizko Hawru. W 1880 został profesorem historji wyższej szkoły normalnej, nadto był redaktorem *Revue critique*, a w 1876 założył razem z **M.** Fagniez pismo p. t. *La Revue historique*, którego był też redaktorem. **M.** napisał: „Allemands et Français“ (1872); „Jules Michelet“ (1875); „Etudes critiques sur les sources de l'histoire mérovingienne“ (1872 i druga część 1885); „Les Beaux-arts à l'Exposition universelle 1867 i 1878“ (1879); „Bibliographie de l'histoire de France“ (1888) i in.

Monodia (grec.), jednogłosowy śpiew, a także monolog poetyczny; **M.** w XVI w. tworzyły przeciwstawienie do powszechnie panującej muzyki wokalnej polifonicznej; wtórowano im na lutni, a potem na cymbałach; z tego rodzaju muzycznego m. rozwinął się zwolna styl muzykalno-dramatyczny (stile rappresentativo), a razem z nim nasza opera.

Monodon, ob. Jednorożec.

Monodora *(Muszczelina)*, rodzaj roślin z rodziny flaszowcowatych, obejmujący jedyny gatunek **M.** *myristica*, drzewo na Jamajce, którego owoce (orzechy muszkatołowe amerykańskie) używają się często w Indjach Zach., jako przyprawa korzenna.

Monodrama (z greck.), jest to melodramat, w którym jedna tylko osoba występuje czynem i słowem.

Monodystychon (greck.), utwór poetyczny, składający się z jednego tylko dystychonu.

Monoecia, ob. Jednodomowe rośliny.

Monofilja *(monophylia)*, przypuszczenie, że pewna grupa organizmów pochodzi od jednej tylko formy pierwotnej, gdy *polifilja* uznaje, że kilka form spokrewnionych pochodzić może od różnych istot pierwotnych, a następnie dopiero pod wpływem warunków życia osiągnęły powierzchowność zgodną. Spór między hypotezą *monafiletyczną* i *polifiletyczną* toczy się zwłaszcza co do pochodzenia człowieka.

Monofizyci (z greck.), zwolennicy wielce rozgałęzionej sekty chrześcijańskiej, która w Jezusie Chrystusie uznawała tylko jedną, z boskiej na ludzką przemienioną naturę i która pojęcia swe najsilniej rozwinęła w sporze z Nestorjuszem. Archimandryta konstantynopolski Eutyches (ob.) przy pomocy Dioskurosa, biskupa Aleksandrji, przeprowadził na tak zwanym soborze rozbójniczym efeskim (449) naukę o jednej naturze Chrystusa. Wprawdzie sobór chalcedoński (451) ogłosił Eutychesa i jego zwolenników za kacerzy i postanowił, że w Chrystusie dwie natury nie zmieszane, ale jednakże nierozdzielne, w jednej osobie uznawać należy; lecz to postanowienie, jak równie i wydany 482 przez cesarza Zenona *Henotikon*, nie zdołały załagodzić sporu. Za panowania cesarzów Justynusa i Justynjana nastąpiło zupełne oddzielenie się **M.** od Kościoła, i po długich i krwawych walkach zdołali oni, szczególnie pod panowaniem Mahometan, zachować swą niezależność od państwowej ortodoksji. Z powodu podrzędnych kwestji rozpadli się z czasem **M.** na kilka sekt nowych, pomniejszych, jako to sewerjanów lub teodozjanów, juljanistów lub gajenistów, aktistetów, agnoetów i t. d. Najsilniejsze gminy **M.** utrzymały się w Egipcie, Syrji i Mezopotamji, gdzie utworzyły samodzielne kościoły: *Jakobitów* i *Ormian* (ob. Armeński kościół). Do monofizyckich kościołów zaliczyć także należy *Abisyński* i *Koptów*. Por. Gieselera „Monophysitarum variae de Christi persona opiniones“ (2 t., Getynga, 1835—38).

Monoftalmja (grec. monophtalmia), jednookość; monoftalmiczny, jednooki, ob. Cyklopja.

Monogamja (z grec. jednożeństwo), związek płciowy jednego męża z jednego żoną, zatem związek przeciwny poligamji czyli wielożeństwu i poliandrji czyli wielomęstwu. W botanice **M.**, ob. Jednopłciowe.

Monogeneza, wyprowadzanie rodu ludzkiego z jednej pary pierwotnej ludzi.

Monogonja, rozradzanie się jednopłciowe, jak dzieworodztwo, partenogeneza, lub bezpłciowe, jak rozmnażanie się przez dzielenie.

Monografja (z grec.), rozprawa, broszura albo książka, traktująca jako oddzielną całość szczegółowy przedmiot w jakowej nauce. Monografje są płodem czasów nowszych i przyczyniły się wiele do rozwoju nauki.

Monogram (z grec.), jest to znak, czyli figura (po łacinie *signum*, po francusku *chiffre*), złożona z jednej lub kilku splątanych z sobą liter, albo też ze znaku hjeroglificznego, wyrażająca nazwisko i godność pewnej osoby. Takich **M.** używali szczególnie artyści na swoich utworach, tudzież panujący w wiekach średnich, obierając je sobie dowolnie przy objęciu rządów. Nauka o **M.** średniowiecznych stanowi osobną część dyplomatyki i służy do wyjaśnienia i krytyki różnych pomników i zabytków onego czasu. Por. Helera „Monogrammen-Lexicon“ (Bamb., 1831); Bruillot „Dictionnaire des monogrammes“ (nowa ed., 3 t., Sztutgard, 1832—34); Nagler „Die Monogrammisten“

(4 t. **Monachjum**, 1857—63); Duplessis „Dictionnaire des marques et des graveurs" (Paryż, 1886—87); w ceramice Grösse „Guide de l'amateur de porcelaines" (7 wyd., Drezno, 1885); Ris-Paquot „Dictionnaire des marques et monogrammes de faiences, poteries etc." (4 wyd., Paryż, 1885).

Monogynia, *jednosłupkowe*, kwiaty mające jeden tylko słupek.

Monokl (franc. *monocle*), okulary jednooczne, szkło dla jednego oka tylko przeznaczone.

Monokliniczny, *jednoskośnoosiowy*, ob. Kryształ.

Monokracja (z grec.), jedaowładztwo, ob. Monarchja.

Monolit, figura lub inne dzieło sztuki, jak obelisk lub kolumna, z jednej bryły kamiennej wykute.

Monolog (z grec.), dosłownie mowa do samego siebie, albo mowa jednego człowieka, tak się nazywa w dramacie różna od djalogu (ob.) scena, w której jedna osoba mówi do siebie. **M.** służy do lepszego uwydatnienia wewnętrznego charakteru osób, głównie działających oraz celniejszych motywów i czynów; dobry dramatyk wszakże tam go jedynie używa, gdzie za pomocą djalogu nie byłby w stanie dopiąć tego celu.

Monomachja (z grec.), walka pojedyńcza, pojedynek.

Monom w matematyce, *jednomian*, ob. Ilość.

Monomanja, ob. Manja.

Monometalizm, w przeciwieństwie do *bimetalizmu*, systemat monetarny oparty na jednym kruszcu drogocennym, przeważnie złocie.

Monomotapa, niegdyś państwo we wschodniej Afryce na wprost Madagaskaru położone, zamieszkane przez Kafrów; m. st. Zimbanoe; w XVIII w., podzielone na drobne państewka murzyńskie, stało się całkiem bezsilne.

Monopetalae, ob. Jednopłatkowe.

Monopol (z grec. sprzedaż wyłączna, handel wyłączny), prawo wyłącznego handlu niektóremi towarami, lub wyłącznej produkcji i fabrykacji. **M.** ukazuje się albo wtedy, gdy rząd nadaje pewnym osobom, lub instytucjom takie wyjątkowe prawa, albo gdy sam je sobie zawarowywa, albo wreszcie, gdy sami kupcy lub przemysłowcy stosownemi środkami obezwładniają konkurencję rynkową i tym sposobem monopolizują handel, lub produkcję. W czasach dawnych ustrój cechowo-feudalny wytwarzał monopole rękodzieł i rzemiosł. Prąd handlu wolnego monopole te wyrugował. Obecnie monopole posiadają niektóre instytucje użyteczności powszechnej, jak n. p. koleje, poczty, towarzystwa, żeglugi i t. p. W niektórych krajach rządy mopolizują pewne przemysły lub handel pewnemi towarami. Tak np. we Francji istnieje rządowy monopol zapałek, w Austrji monopol tabaczny, w Rosji monopol wódczany (w zakresie handlu trunkami). Monopolistyczny ustrój posiadają także niektóre zawody, jak aptekarstwo, adwokatura i t. p. Cenami monopolowemi nazywają się ceny, ustalane przez monopolistyczne przemysły i handle. Do **M.** przemysłowych i handlowych dążą tak zwane syndykaty, kartele i trusty przedsiębiercze, t. j. związki przedsiębierców, mające na celu zespolenie różnych uprzednio samodzielnych przesiębierstw, aby usunąć współzawodnictwo i mieć wyłączny wpływ na stosunki rynkowe w zakresie produkcji i sprzedaży danych towarów i wyrobów.

Monopoli, miasto we włoskiej prowincji Bari, nad morzem Adrjatyckiem, przy kolei żelaznej. Bolonia-Otranto, siedziba biskupa, starożytny zamek, 14,000 miesz.

Monopteros (grec.), budynek okrągły, otoczony jednym tylko szeregiem kolumn, zwłaszcza świątynia.

Monopteryczny (grec.), jednoskrzydlny, jednożaglowy.

Monoptoton (grec.), wyraz z jedną tylko formą na wszystkie przypadki.

Monorchis, człowiek mający tylko jedno jądro od urodzenia; drugie zwykle przytem znajduje się w jamie brzusznej i jest mniej wykształcone, czyli niedorozwinięte.

Monosylabowy (grec.), wyraz jednozgłoskowy.

Monoteizm (z grec.), wiara i cześć oddawana jedynemu Bogu. Przeciwnym monoteizmowi jest *politeizm* czyli wielobóstwo. Ob. Henoteizm i Politeizm.

Monoteleci (z grec.), sekta chrześcijańska, pokrewna monofizytom (ob.), która w Chrystusie uznawała wprawdzie dwoistą naturę, lecz utrzymywała, że istnieje w nim tylko jedność woli i czynu, że jego wolę ludzką pochłonęła zupełnie wola boska. Początek tej sekcie dał cesarz Herakljusz, chcąc bowiem połączyć monofizytów z kościołem ortodoksyjnym, wydał 622 z porady (622) patrjarchy aleksandryjskiego Cyrusa i patrjarchy konstantynopolskiego Sergjusza, t. zw. *Henotikon*, w którym twierdził, że w Chrystusie po wcieleniu była tylko jedna wola i jedna siła działająca. Przeciwko zdaniu temu silnie występował patrjarcha jerozolimski Sofronjusz, jako głowa *Dioteletów*, i wtedy rozpoczęła się walka, której nie mógł ułagodzić ani edykt cesarski „Ektheris" (638), ani też edykt „Typos", wydany 643 przez cesarza Konstansa II. Dopiero szósty powszechny sobór w Konstantynopolu (680) zdołał jasno sformułować naukę o podwójnej naturze w Chrystusie i dać jej przewagę nad nauką głoszoną przez **M-ów**, z których szczątków powstali później maronici (ob.) w górach Libanu.

Monotjonowe kwasy, ob. Siarka.

Monotonija czyli *Jednostajność*, *Jednotonność*, oznacza brak akcentacji i modulacji w głosie ludzkim, tak w mowie, jak i śpiewie. W sztukach pięknych oznacza jednokształtność w ma-

njerze, wynikającą już to ze sposobu traktowania przedmiotu, już to leżącą w jego wyborze i przedstawieniu, wogóle brak urozmaicenia i życia. Wyrażenie to używa się przenośnie w zastosowaniu do przedmiotów natury, np. okolic.

Monotremata, ob. Jednoodchodowe.

Monotropa, ob. Korzeniówka.

Monrad Ditlew Gothard, teolog i mąż stanu duński, * 1811 w Kopenhadze, † 1887; po ukończeniu 1838 studjów teologicznych w mieście rodzinnem, udał się w podróż naukową do krajów obcych, z której powróciwszy wydał szereg listów politycznych („Flyvende politiske Blade“, 1840—1842), któremi zwrócił na się powszechną uwagę, lecz zarazem ściągnął prześladowanie ze strony rządu. 1846 został pastorem w Laalandji w m. Vester Ulslew. Stronnik partji tak zwanych Eider-Duńczyków, był **M.** od 22 marca do 15 lutego 1848 jako minister wyznań i oświecenia wespół z Tscherningiem duszą ministerjum Marcowego. W lutym 1849 został **M.** biskupem djecezji Laaland-Falster; pozbawiony tego stanowiska 1854, w skutek opozycji przeciwko ministerjum Oersteda, został 1858 w ministerjum Halla dyrektorem wyznań, a następnie 1859 ministrem wyznań, od 1860 zaś i oświecenia publicznego. Przy wybuchu starcia duńsko-niemieckiego (1863) powierzono **M.** utworzenie nowego ministerjum finansów i ministrem do spraw holsztyn-lauenburskich; uporem swym ściągnął na Danję nieszczęśliwą wojnę z Prusami i Austrją, po której fatalnem ukończeniu ustąpiwszy 8 lipca 1864, przeniósł się wraz z familją do Nowej Zelandji. W r. 1869 powrócił do Danji i został na nowo biskupem djecezji Laaland.

Monrad Marek Jakób, filozof norweski, * 1816, od 1845 lektor, a od 1851 profesor filozofji na uniwersytecie w Chrystjanji. Z prac jego najważniejsze: „Psychologie“ (4 wyd., 1882); „Ethik“ (1851, 4 wyd., 1885); „Philosophisk Propädeutik“ (1849, 4 wyd., 1882); „Tolv Foreläsninger om det Skjönne“ (2 wyd., 1873); „En Episode under Forhandlingerne mellem Tro og Uden“ (Epizod układów pomiędzy wiarą a nauką, 1869); „Udsigt over den höiere Logik“ (1881); „Kunstretninger (1883); „Religion, Religioner og Christendom“ (1885) i in.

Monreale, miasto w Sycylji, liczy 14,000 m.; ma wspaniałą katedrę arcybiskupią. Tu się zaczęły t. zw. *nieszpory sycylijskie* (ob.).

Monro Aleksander, anatom i chirurg, * 1697 w Londynie, † 1767, został 1721 profesorem anatomji i chirurgji w Edymburgu. Ogólny zbiór jego dzieł anatomicznych (wyd. 2, Edymburg, 1784) wydał syn jego Donald **M.**, * 1729 w Edymburgu, † 1802, kóry zostawił kilka dzieł patologicznych i chemiczno-farmaceutycznych.

Monro Aleksander, młodszy brat poprzedniego, * 1732 w Edymburgu, † 1817, był profesorem anatomji i chirurgji, wydał kilka ważnych dzieł anatomicznych.

Monro Aleksander, syn poprzedniego, * 1760, był profesorem anatomji i chirurgji w Edymburgu, ogłosił: „The morbid anatomy of the human gullet, stomach and intestines“ (1811); „The morbid anatomy of the brain“ (1827) i in.

Monroe, miasto w północno-amerykańskim stanie Michigan, prowadzi wielki handel zbożem, liczy 6,000 miesz.

Monroe Jakób, piąty z kolei prezydent Stanów Zjednoczonych Ameryki 1817—1825, * 1759 r. w Wirginji, † 1831 w New-Yorku. Odznaczywszy się niejednokrotnie w wojnie o niepodległość, ukończył potem (od 1778) przerwane studja prawne, został 1783 członkiem kongresu, 1789—94 zasiadał w senacie, a następnie odbywał poselstwa do Paryża (1794—96 i 1803), Londynu i Madrytu. Wróciwszy do Europy 1808, został 1810 r. gubernatorem Wirginji, 1811 sekretarzem stanu, a 1817 i powtórnie znowu 1821 wybrany prezydentem. Za jego rządów Unja nabyła hiszpańską Florydę i powzięła postanowienie niedopuszczania mieszania się mocarstw europejskich do spraw południowo-amerykańskich (znana powszechnie *zasada Monroe* r. 1823, oraz ogłoszenie kontynentu amerykańskiego za nie dający praw do kolonizacji. Po złożeniu prezydentury pracował **M.** gorliwie nad założeniem uniwersytetu w Wirginji i przyłożył się znakomicie do ustanowienia prawa gruntowego dla tegoż Stanu. **M.** cieszył się wielkim swych ziomków szacunkiem. Na zasadę **M.** powoływano się w ostatnich czasach dość często wskutek wzrostu idei imperjalistycznych w Ameryce Północnej. Por. Gilman „James M.“ (Boston, 1883); Tucker „The Monroe-Doctrine“ (tamże, 1885).

Monroego zasada, ob. Monroe.

Monrowia, stolica rzeczypospolitej Liberji w Wyższej Gwinei, na przylądku Mesurado, założona w 1824, otrzymała nazwę od prezydenta Stanów Zjednoczonych północ. Ameryki Monroe, ma 5,000 miesz.

Mons (łac.), góra.

Mons, po flamandzku *Bergen*, silnie obwarowane miasto stoł. prowincji belgijskiej Hainaut, nad rz. Trouile, ma 26,000 miesz., starożytny zamek (dziś dom obłąkanych) i znaczne fabryki. Pomiędzy wielu gmachami publicznemi odznacza się przedewszystkiem pięknością stylu i śmiałością budowy katedra św. Walrudy (Cathédrale de S-te Waudru).

Monsabré Jakób Marja Ludwik, teolog francuski, * 1827 w Blois, kształcił się tamże. Obdarzony nadzwyczajnie piękną wymową, wsławił się jako niepospolity kaznodzieja. W r. 1872 został kaznodzieją w katedrze Notre Dame w Paryżu i na tem stanowisku pozostawał do r. 1890. **M.** wydał mowy swoje i inne pisma w zbiorach: „Conférences du Carême de Saint-Thomas d'Aquin de Paris“ (1866); „Conférences de Notre-Dame de Paris“ (1873—88); „Sainte Monique et les femmes chrétiennes“ (1870): „Or et alliage dans la vie dé-

vote" (1874); „Petites méditations pour la récitation du rosaire" (1878—79); „Le Mariage" (1887). Oprócz tego **M.** pisał poezje i jako dobry muzyk msze i in.

Monse Józef Wratysław, prawnik i historyk czeski, * 1733 w Nowem Mieście pod Igławą, † 1793 w Ołomuńcu; studjował w Pradze i w Wiedniu. Od 1764 adwokat w Ołomuńcu, został 1767 profesorem prawa przyrodzonego i państwowego, a potem rzymskiego i kościelnego w uniwersytecie ołomunieckim; 1780 r. rektor uniwersytetu w Bernie, następnie od 1782 dyrektor kursów prawnych w liceum ołomunieckiem. Zasłużył się zwłaszcza pracami ściągającemi się do prawa narodowego morawskiego, z których ważniejsze: „Tabula juris publici Mar. Moraviae" (Ołomuniec, 1776); „Leitfaden zu den Vorlesungen über die Landesgesetze Mährens" (tamże, 1783); „Die ältesten Municipalrechte der Stadt Brünn" (tamże, 1788). Z innych prac **M.** wymieniamy: „De antiquitate hodierni juris ecclesiastici doctrina" (1770); „Synopsis juris ecclesiastici" (t. r.); „Dialogus inter clericum et militem super dignitate papali et regia" (1779); „Supeditata ad hist. liter. Mor." (Ołomuniec, 1877); „Infulae doctae Moraviae" (Berno, 1789); „Versuch einer kurzgefassten Landesgeschichte der Markgrafthums Mähren" (2 t., sięgające do r. 1306, Berno i Ołomuniec, 1785—88) i w. in.

Monseigneur (franc.), tytuł nadawany z początku rycerzom i prezydentowi najwyższego sądu, następnie książętom i osobom, zajmującym wyższe stanowiska w kościele i państwie. W w. XVI tytuł **M.** względnie do rycerzy zastąpiony został przez *Monsieur*, a od czasów Ludwika XIV nadawany bywał tylko delfinowi, czyli następcy tronu.

Monselet Karol, literat francuski, * 1825 r. w Nantes, gdzie ojciec jego był księgarzem; † 1888. Ukończywszy nauki w rodzinnem mieście i w Bordeaux, wcześnie już poświęcił się literaturze i zwrócił na się uwagę poematem „Marie et Ferdinand" (Bordeaux, 1842), oraz kilku sztukami scenicznemi. Osiadłszy 1846 w Paryżu, był spółpracownikiem wielu pism tamtejszych, w których pomieszczał mnóstwo artykułów literackich i krytycznych. Oprócz studjów literackich, dotyczących głównie XVIII w., jak: „Bibliothèque galante" (1855; 2 ed., 1862); „Retif de la Bretonne" (1854, 2 wyd., 1858); „Oubliés et dédaignés" (2 t., 1857); „Fréron ou l'illustre critique" (1864) i t. d., wydał znaczną liczbę romansów, z których wymieniamy: „Francmaçonerie des femmes" (7 t., 1856); „Chemises rouges" (4 t., 1858); „L'argent maudit" (1862); „Monsieur le duc s'amuse" (1865); „La belle Olympe" (1873); „Les originaux du siècle dernier" (1863); „Les ressuscités" (1873); „Monsieur le Cupidon" (1854); „Les galanteries du XVIII siècle" (1862); „François Soleil" (1866); „Les amours du temps passé" (1875); „Encore un" (1885) i t. d.

Monsieur (franc.) dosłownie: mój (*mon*) panie (*sieur*). Dawniej tytułowano tak brata królewskiego we Francji, kiedy o nim mówiono; przemawiając zaś do niego, używano wyrażenia *monseigneur*. Obecnie **M.** oznacza to samo co u nas pan. **M.** de Paris—ironiczny tytuł kata paryskiego.

Monsignore (włos.), tytuł nadawany osobistościom wyżej postawionym, a specjalnie tytuł wyższych prałatów katolickich.

Monsigny Piotr, kompozytor francuski, * 1829 w Fauquemberg, w Artois, † 1817 w Paryżu. Usłyszenie opery Pergolesi'ego (ob.) „Serva padrona" skłoniło go do poświęcenia się muzyce. Powodzenie pierwszych prób zachęciło **M.** do dalszej pracy, której owocem były śliczne, pełne wdzięku i lekkiego komizmu opery: „Le maître en droit", „Déserteur", „Le cadi dupé" (1761). Dyrektorjat, oceniając talent **M.**, przyznał mu dożywotnią pensję. Po śmierci Picciniego został **M.** dyrektorem konserwatorjum (1800), a w r. 1813 członkiem instytutu. Z innych oper **M.** odznaczają się: „On ne s'avise jamais du tout"; „Aline reine de Golconde". U nas za czasów Bogusławskiego grywano na Teatrze Narodowym (1780—90), trzy opery **M.**: „Wieszczka Urzella", „Djabla wrzawa" i „Piękna Arsena".

Mons pietatis, ob. Lombard.

Monstera, ob. Philodendron.

Monstrancja (z łac.), naczynie święte, służące w Kościele katolickim do wystawiania Najświętszego Sakramentu i noszenia go w procesjach. W środku monstrancji znajduje się miejsce otoczone promieniami, zwane księżycem (*lunula*) i przeznaczone do przytrzymania Hostji; księżyc ten powinien być złoty lub srebrny pozłacany, lubo sama monstracja może być z materjału mniej kosztownego.

Monstrancja Zygmunta I w skarbcu Częstochowskim.

Monstrum, ob. Potwór.

Monsum, ob. Wiatr.

Monsumano, miasteczko w prowincji Lucca we Włoszech, liczy 1,000 miesz. W pobliżu znajduje się grota **M.**, odkryta 1849, dziś słynne miejsce kuracyjne i naturalne kąpiele parowe. Grota ma długości 248 m. i szerokości do 12 m., dwa źródła gorące, których temperatura wynosi 32—40°, a powietrza 27—35°C, kąpiele działają skutecznie na reumatyzm, podagrę i newralgję. Por. Knoblauch „Die Heilgrothe von M." (1876).

Montagna Bartłomiej z Vicenza, * około 1450, † 1523, był równie jak jego ojciec *Benedykt Montagna*, znakomitym swojego czasu malarzem szkoły weneckiej.

Montagna Benedykt, brat poprzedniego, * 1458 w Vincenza, † 1530 w Weronie, słynął jako zdolny miedziorytnik.

Montagne, *Montagnards*. ob. Góra (*stronnictwo góry*).

Montagny Stefan, rzeźbiarz francuski, * 1816, † 1895; po ukończeniu szkoły sztuk pięknych poświęcił się wyłącznie rzeźbie religijnej i kilkakrotnie na wystawach otrzymywał za swe prace nagrody. Oprócz wielkiej liczby popiersi, wykonał: „Św. Ludwik Gonzaga" (1849); „Dziecko marnotrawne" (1853); „Ludwik XI" (1857); „Matka Boska z Dzieciątkiem Jezus" (1859); „Psyche i Amor śpiący" (1861); „Św. Ludwik Gonzaga" (1865); „Św. Franciszek z Asyżu" (1867); „Mineralogja" (1875), dla muzeum; „Ksiądz de la Salle" (1888), grupa marmurowa dla Panteonu i in.

Montagu Marja Pierrepont, lady Wortley, Angielka, słynna z pism swych, jako też ze starań o upowszechnienie szczepienia ospy, * 1690 w Thoresby, † 1762 w Anglji, córka księcia Ewelina Pierrepont de Kingston, żyła z mężem swoim Edwardem Wortley w latach 1716—19 w Stambule, gdzie poznawszy szczepienie ospy, potem w Anglji gorliwie je rozpowszechniała. Powróciwszy do kraju, otoczyła się kółkiem ludzi uczonych; 1739 r. udała się Włoch, gdzie pozostawała aż do zgonu męża 1761. Najlepszą ed. prac jej literackich „Letters and Works" wyd. lord Wharncliffe (3 t., 3 ed., Londyn, 1861—62).—Syn jej *Edward Wortley Montagu*, * 1713, † 1776, dziwak i awanturnik, tułał się po całym niemal świecie, a ostatecznie udał się na Wschód, przyjął zwyczaje i obyczaje mahometańskie i utrzymywał nawet harem. Mimo burzliwego życia przyswoił sobie rozległą wiedzę i ze szczególnem zamiłowaniem poświęcał się archeologji. Wydał dzieło, p. t. „Reflections on the rise and fall of ancient republics" (Londyn, 1759). Bardzo interesujący opis jego życia mieści się w Nicholsa „Literatury anecdotes of the eighteenth Century" (4 t., Londyn, 1812).

Montagu Robert, lord, pisarz i polityk angielski, * 1825, kształcił się w Cambridge w r. 1859 wszedł do izby jako deputowany hrabstwa Huntingdonshire i hrabstwa Westmeatt. **M.** zasiadał między konserwatystami do r. 1880. W r. 1870 przeszedł na katolicyzm. Napisał: „Naval Architecture and treatise on Shipbuilding" (1852); „Four Experiments in Church and State and the Conflict of Churches" (1864); „Arbitration instead of war, and a defence of the Commune" (1872); „Some popular errors concerning politics and religion" (1874); „Remarks on M. Gladstone" (1774); „The Pope etc." (1888) i in.

Montaigne Michał.

Montaigne, Michał Eyquem de, słynny filozof francuski, * 1533 na zamku Montaigne w Périgord, † 1592 tamże. Otrzymawszy jak najstaranniejsze wykształcenie, jeszcze przed 13 r. życia tak był biegłym w łacinie, że sam Muret lękał się z nim mówić. Zostawszy 1554 radcą parlamentu w Bordeaux, studjował prawo rzymskie i filozofję grecką, zostawał w bliskich stosunkach z najznakomitszymi uczonymi i wówczas już uważany był za jedną z najdzielniejszych głów we Francji. Małżeństwo poczytywał za jarzmo, ale pomimo to poślubił 1566 Franciszkę de Lachassaigne. Po śmierci ojca (1569) porzucił urząd, przeniósł się do zamku rodzinnego i wydał oprócz własnego przekładu teologji naturalnej Rajm. Sebondusa (Paryż, 1569) i pism swego przyjaciela Laboétie (Bordeaux, 1571), słynne swe dzieło: „Les essais de messire Michel seigneur de Montaigne" (Bordeaux, 1580, w 2 częściach; część 3, Paryż, 1588), za które Justus Lipsius stawiał go wyżej nad siedmiu mędrców. W czasach wojen religijnych występował **M.** jako pośrednik bezstronny, ale ponieważ nie był ani katolikiem ani protestantem, musiał znosić prześladowania od obu partji. **M.** w historji umysłowości francuskiej rozpoczął szereg samodzielnych myślicieli i utorował drogę Descartes'owi. Doświadczony i bystry obserwator swej epoki, wzniósł się nad scholastycyzm i owczesne spory polityczno-kościelne, a wrócił do wnętrza własnej istoty, do głębin własnego ducha. Refleksji swych nie przyodział w żaden system. Jak myślał i czuł, tak pisał. Przedstawił tym sposobem psychologiczny obraz, którego ogniskiem jest wprawdzie własna osobistość pisarza, ale mimo to znajduje się tam skarb nieprzebrany zasad praktycznej mądrości życia. Język jego pełen wdzięku i energji jest wzorem stylu francuskiego. Z niezliczonych wydań „Essais" najlepsze dali: Coste (5 t., Haaga, 1727); Johanneau (5 t., Paryż, 1818); Leclerc (5 t., tamże, 1826—29; 2 t., tamże, 1865), oraz Courbet i K. Royer (1872); Queerlon i Meunier wydali znaleziony później „Journal du voyage de Michel M. en Italie par la Suisse et l'Allemagne" (Paryż, 1774). Por. Grun „Vie publique de M." (Paryż, 1855); Malvezin „Michel de M.. son origine, sa famille" (1874); Leveaux „Etudes sur les Essais de M." (1870).

Montaland Celina, aktorka francuska, * 1843 w Gand w Belgji, † 1891 w Paryżu. Już w 4 i 5 roku życia występowała w rolach dziecięcych w „Charlotte Corday" w „Théâtre Français", w 1850 debiutowała w Palais Royal z szalonem powodzeniem, tak, że pisano w następstwie dla niej specjalne sztuki, jak: „Mademoiselle fait ses dents"; „La Fée Cocotte"; „Une Majesté de dix ans" i in.

Od tego czasu z niebywałem powodzeniem występowała w niezliczonej liczbie ról, tak w Paryżu, jak i całej Europie.

Montalceto, źródło wody mineralnej w prowincji Siena, w stronie wschodniej góry **M.** Woda jego, mocno gazowa, ma temperaturę 32°C i zawiera kwas węglany, chlorek sodu i magnezu, siarczan sody. Zalecaną jest przeważnie w chorobach skórnych i w reumatyzmie.

Montalembert Marek Renat, margr. de, znakomity inżynier francuski, * 1714 w Angoulême, † 1800, wstąpił młodo do armji i brał udział w kilku wyprawach. Następnie zajął się pracami naukowemi, a w czasie wojny Siedmioletniej był komisarzem francuskim przy armji rosyjskiej i szwedzkiej. Jest on wynalazcą pewnego rodzaju lawet, a wyspę Oleron ufortyfikował według własnego systemu. Był gorącym zwolennikiem rzeczypospolitej. Ogłosił: „La fortification perpendiculaire" (11 t., Paryż, 1796).

Montalembert Marek Renat Anna Marja, hr., synowiec poprzedniego, * 1777 w Paryżu, służył początkowo w korpusie emigrantów pod wodzą Kondeusza, następnie przeszedł do armji angielskiej, w której 1820 otrzymał stopień majora. Po pierwszej restauracji przeszedł w stopniu pułkownika do wojska francuskiego. Od 1817 poseł francuski w Sztutgardzie, następnie w Sztokholmie. W 1819 podniesiony do godności parowskiej. Po rewolucji 1830 r. opuścił służbę publiczną i † 1831 w Paryżu.

Montalembert Karol Forbes de Tryon, hr. de, syn poprzedniego, publicysta i mąż stanu francuski, * 1810 w Londynie, † 1870. Studja odbywał w Paryżu, poczem stawszy się zwolennikiem ks. Lamennais, głoszącego połączenie katolicyzmu z demokratyzmem, założył z nim 1830 roku czasopismo *L'avenir.* W piśmie tem pomieszczał **M.** artykuły w obronie wolności politycznej i religijnej, oraz wolności nauczania w uniwersytecie; w przedmiocie tym podał z przyjaciołmi swymi Lacordairem i Couxem petycję do zgromadzenia narodowego i ministerjum i w ślad za tem 1831 roku założył z nimi uniwersytet, zamknięty jednak wkrótce przez policję, przyczem założycieli pociągnięto do odpowiedzialności sądowej. W tym czasie **M.** zajmował się pilnie badaniem wieków średnich, czego owocem była legenda poetyczna „Histoire de sainte Elisabeth de Hongrie" (1836), oraz dzieło „Du vandalisme et du catholicisme dans l'art" (1839). W izbie parów, w której zasiadał **M.** od 1835, bronił praw Kościoła, oraz wolności nauczania przeciwko „monopolowi uniwersytetu". Wygłoszone w tym celu trzy mowy wydał później p. t.: „Trois discours prononcés à la chambre des Pairs" (1844); w ostatniej z tych mów otwarcie bronił Jezuitów. **M.** tym sposobem stał się głową partji katolickiej, mimo to pozostał wiernym polityce liberalnej. Czasami też występował w obronie uciemiężonych narodowości. Po wybuchu rewolucji lutowej przyłączył się do partji demokratycznej i głosował za rzecząpospolitą, w zgromadzeniu jednak narodowem, do którego wybrany był z departamentu Doubs, przechylił się do stronnictwa umiarkowanego. Głosował przeciwko przyjęciu Ludwika Napoleona, przeciwko nowej ustawie; dalej za ograniczeniem wolności druku i pochwalał wyprawę przeciwko rzeczypospolitej Rzymskiej. W zgromadzeniu ustawodawczem, do którego był także wybrany, okazał się jeszcze bardziej konserwatywnym; głosował między innemi za zniesieniem głosowania powszechnego i wniósł prawo o przymusowem święceniu niedzieli. Wtedy to wyrobił się jego talent krasomówczy, a zwłaszcza w zapasach z niegdyś przyjacielem, a następnie zapamiętałym wrogiem Wiktorem Hugo. Jakkolwiek był w opozycji z prezydentem, bronił go jednak 1851 r. przeciwko nieuzasadnionym napaściom. Zamach stanu grudniowy powitał początkowo z zapałem, wkrótce jednak protestował przeciwko uwięzieniu posłów i w zgromadzeniu reprezentował prawie sam jeden opozycję. Na wyborach 1857, mimo wszelkich usiłowań partji ultramontańskiej, przepadł i, usunąwszy się do zacisza, poświęcił się pracom literackim; zasilał zwłaszcza czasopismo *Correspondent.* Przy zagajeniu soboru watykańskiego listem otwartym z d. 7 marca 1870, z wielkiem nieukontentowaniem partji ultramontańskiej, ogłosił swe pojęcia liberalne, występując otwarcie przeciwko dążnościom Jezuitów, zaprotestował przeciwko ich działaniom, a zwłaszcza przeciwko przeprowadzonemu przez nich dogmatowi nieomylności. Oprócz wymienionych wyżej dzieł wydał: „Du devoir des catholiques dans la question de la liberté d'enseignement" (1844); „Saint Anselme, fragment de l'introduction à l'histoire de Saint Bernard" (1844); „Des intérêts catholiques aux XIX siècle" (1852); „L'avenir politique de l'Angleterre" (1855); „Pie IX et lord Palmerston" (1856); „La paix et la patrie"; „Les moines d'Occident depuis Saint Bénoit jusqu'à Saint Bernard" (t. 1—3, Paryż, 1860); „Les moines d'Occident" (4 wyd., 1874—77, t. 7); „Le père Lacordaire" (1861); „Une nation en deuil" (1861); „Le Pape et la Pologne" (1864). Por. Craven „Le comte de M." (Paryż, 1873); Fridolin Hoffmann „M., der französische O'Connell" (1876) i w. in. Wydanie zbiorowe dzieł **M.** wyszło w Paryżu (t. 1—8, 1861).

Montalivet Jan Piotr Bachasson, hr., minister za Napoleona I, * 1766 pod Saargemünd, † 1823. Początkowo służył w wojsku, następnie studjował prawo i był za Ludwika XVI radcą parlamentu w Grenobli. Podczas rewolucji występował jako rojalista konstytucyjny, za dyrektorjatu i konsulatu był prefektem, a 1 października 1809 r. został ministrem spraw wewnętrznych; na urzędzie tym wykonał wiele wspaniałych budowli, podniósł znakomicie przemysł i handel, ale nie był lubiony z powodu swego serwilizmu względem cesarza.

Po upadku Napoleona usunął się do życia prywatnego i dopiero 1819 wszedł do izby parów.

Montalivet Marta Kamil Bachasson, hr., syn poprzedniego, * 1801, † 1885 r., był za monarchji Lipcowej w latach 1830—1839 trzykrotnie ministrem spraw wewnętrznych; następnie do r. 1848 intendentem królewskiej listy cywilnej. Z upadkiem dynastji, której był najgorliwszą podporą, ustąpił z widowni politycznej. W r. 1874 wystąpił w liście otwartym do orleanistów jako stronnik rzeczypospolitej zachowawczej. Ogłosił drukiem między innemi: „Le roi Louis-Philippe et la liste civile" (Paryż, 1851) i „Rien, dix-huit années de gouvernement parlementaire" (Paryż, 1862); „La confiscation sous le second Empire" (1871); „Casimir Perier et la politique conservatrice en 1831 et 1832" (1874).

Montalvan, Don Juan Perez de, słynny dramatyk hiszpański, * 1606 w Madrycie, † 1638 r., ksiądz, apostolski notarjusz inkwizycji, przyjaciel i uczeń Lopeza de Vega. Poświęciwszy się poezji dramatycznej, już w 17 roku życia napisał pierwszą komedję; utworami swemi zyskał wielki rozgłos, a w płodności współzawodniczył nawet ze swym mistrzem. Jedna część jego komedji wyszła w 2 tomach (t. 1, Alcala, 1639; t. 2, Madryt, 1638, 2 wyd., Barcelona, 1652), inne zaś zapełniają cały tom „Comedias escogidas de los mejores ingenios de España." Oprócz komedji pisał także nowele. Jego poemat „Orfeo" (Madryt, 1624) niesłusznie przypisywano Lopezowi de Vega.

Montana, terytorjum w Ameryce północnej, zorganizowane 1864 r., graniczy na wschód z Dakotą, na południe z Wyoming, na zachód z Idaho, na północ z Brytańską Ameryką północną, położone pomiędzy 44° 10′—49° szer. półn. i 101—116° dług. zach. Gr. Powierzchnia w jednej trzeciej części górzysta, a w dwóch trzecich stanowi równinę; najwyższe góry przechodzą 3,000 m. (Electric Pic, 3,606 m.). Grunt urodzajny; z bogactw mineralnych znajduje się złoto. Powierzchnia obejmuje 378,331 klm. kw. (6,860, 6 mil kw.), mieszkańców 132,159 (1890). M. posiada olbrzymie pastwiska i z tego powodu hodowla bydła rozwinięta jest więcej, niż rolnictwo. W r. 1888 wydobyto złota za 1,805,767 dolarów, srebra za 2,905,068 dol., nadto 548,700 klgr. miedzi. Gubernatora i trzech sędziów sądu najwyższego mianuje prezydent Stanów Zjednoczonych; władza prawodawcza spoczywa w ręku rady, złożonej z 13 i zgromadzenia złożonego z 26 członków. Główne miasto Helena (od r. 1875).

Montaniści, sekta religijna w II w. po Chr., zwana tak od *Montanusa*, * około 150 w Artabanie we Frygji. Podobnie jak Mani w Persji przedstawiał się on za obiecanego przez Chrystusa Parakleta, który zjawił się dlatego, ażeby Kościół doprowadzić do doskonałości męskiej, a to bezpośrednio przed nadejściem tysiącoletniego królestwa Chrystusowego, t. j. chiljazmu (ob.). Montanus głównie zwrócił uwagę na obyczaje i karność kościelną. Nauczał, że żywot prawdziwego chrześcijanina powinien być ciągłem zaparciem się, radować się on powinien li tylko z Boga i śmierci męczeńskiej; każda inna radość i zamiłowanie ziemskie, nawet do nauki, grzeszne są. Zabójstwo, nierząd i odpadnięcie od kościoła nazawsze wyłączają ze społeczeństwa wiernych. Nie jest prawdziwym kościół nie przestrzegający ściśle surowości obyczajów, dozwalający drugiego małżeństwa, przyjmujący napowrót na swe łono przestępców; ponad tym kościołem cielesnym stoi kościół duchowy. Montanus zyskał zwolenników pomiędzy najznakomitszymi mężami swego czasu. Pomiędzy innymi Tertuljan (ob.) był gorącym obrońcą głoszonej przez niego nauki. **M.** zwani byli także: *Pneumatykami*, *Pepucjanami* (od m. Pepuce, głównego ich siedliska), *Frygami* lub *Katafrygami* (od swej ojczyzny), *Prisciljanistami* (od pomocnika Montanusa) i t. d. Jakkolwiek wkrótce wyłączeni z łona Kościoła, przetrwali jednak do VI w., nietylko w Azji Mniejszej, lecz i w Afryce; ślady **M.** spotykały się i w Galji. Por. Schweglera „Der Montanismus und die christl. Kirche des 2 Jahrh." (Tubinga, 1841); Ritschla „Entstehung der altkath. Kirche" (2 wyd., Bonn, 1857), tudzież rozprawę Lipsiusa (w Hilgenfelda „Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie" 1865 i 1866).

Montanus, ob. Montaniści.

Montargis, miasto okręgowe we francuskim departamencie Loiret, 11,000 miesz., starożytny zamek, kościół, trybunał handlowy, kolegjum, muzeum, teatr.

Montauban, miasto główne franc. dep. Tarn-Garonne, rezydencja biskupa, ma 23,000 miesz. i starożytny kościół katedralny. Jako twierdza kalwinów, miasto to podczas wojen religijnych bardzo ciężkie przechodziło koleje, mianowicie w latach 1580 i 1621. *Wina montaubańskie* słyną ze swej dobroci.

Montauban, Karol Wilhelm Cousin de, generał francuski, ob. Palikao hrabia.

Montausier Karol de Sainte-Maure, książę de, dyplomata francuski, * 1610, † 1690 r. Początkowo służył w wojsku, następnie jeździł z ważnemi zleceniami w poselstwie do papieża (1664); za powrotem wyniesiony do godności para, został 1668 guwernerem delfina, a później jego szambelanem. Pod nadzorem **M.** wychodziły sporządzane przez Bossueta i Hueta edycje *ad usum Delphini*. Por. Puget de St.-Pierre „Histoire du Duc de **M.**" (Genewa i Paryż, 1784).—Jego żoną była słynna *Julja Lucyna*, z domu margrabina *de Rambouillet*, * 1607, † 1671 r., która przyjmowała w swoich salonach wszystkich współczesnych jej uczonych i artystów. W r. 1661 mianowana była przez Ludwika XIV wychowawczynią książąt i księżniczek domu królewskiego. Sławne jej album „Guirlande de Julie" wyszło r. 1784 i w przedruku r. 1818.

Montawska Szpica *(Montauer Spitze)*, ostry przylądek o 2 mile od Malborga, przy którym Wisła dzieli się na dwa koryta; z tych prawe, pod nazwą Nogatu, przechodzi koło Malborga ku okolicom Elbląga, lewe zaś, z zachowaną nazwą Wisły, zwraca się ku zatoce Gdańskiej.

Montblanc, najwyższa góra w Alpach Penińskich i w całej Europie, na granicy pomiędzy Sabaudją a Aosta. Według najnowszych obliczeń, wysokość jej wynosi 4,810 metrów nad poziom morza Śródziemnego. Obecnie potrzeba 50—60 godzin czasu, ażeby się dostać na jej szczyt, pokryty wiecznym śniegiem. Zwiedzoną była po raz pierwszy w 1786 r. Między innymi zwiedzał ją także Malczewski, autor Marji, który zostawił krótki opis tej podróży. Na M. w ostatnich latach zbudowano 2 obserwatorja meteorologiczne. Por. Pitschnera „Der Montblanc" (Genewa, 1860, 2 wyd., Lipsk, 1864), Güssfeldt „Der M." (Berlin, 1894).

Montbrison, miasto okręgowe we francuskim departamencie Loiry, u stóp pagórka wulkanicznego, posiada kościół gotycki, trzy źródła mineralne, 7,000 miesz.

Montcalm, szczyt w górach Pirenejskich w departam. Ariège we Francji, w pobliżu granicy hiszpańskiej, 3,080 m. wysoki.

Mont-Cenis, ob. Cenis.

Mont de Marsan, stolica franc. depar. Landes przy zejściu się dwu rzek Douze i Midou, ma 11,000 miesz. i zakład kąpielowy wód żelaznych.

Mont de piété (fr.), lombard (ob.).

Mont-Dore, grupa gór we francuskim depart. Puy-de-Dôme, pomiędzy rzekami Allier, Dordogne i Sioule, należąca do gór Auvergne, ze szczytem Puy de Sancy 1886 m. wysokim. W malowniczej okolicy tych gór leży osada kąpielowa Bains du Midi.

Montebello, miasteczko we włoskiej prowincji Vicenza; liczy 2,000 miesz. i posiada ruiny zamku. 12 listopada 1796 r. Austrjacy pod dowództwem generała Alvinczy pobili tutaj Francuzów.

Montebello, wieś w okręgu Voghera, we włoskiej prow. Pavia, pomiędzy Voghera a Stradella, mająca 1,500 m., pamiętną jest zwycięstwem francuskiego generała Lannes nad Austrjakami 9 czerwca 1800 r.; Lannes z tego powodu mianowany został księciem i hrabią M.; dalej zwycięstwem sprzymierzonej armji francuskiej i sardyńskiej, odniesionem nad Austrjakami, d. 20 maja 1859 r.

Monte-Casino, ob. Casino.

Montecerboli *(Monte-Cerboli)*, wieś w prow. włoskiej Piza, posiada kopalnie kwasu bornego.

Monte Christo, mała wyspa, należąca do prowincji Livorno, o 6 mil na południe od wyspy Elby położona, stanowi 644 m. wysoką masę granitową prawie niedostępną, długi czas niezaludnioną, obecnie zamieszkana jest tylko w części przez rybaków. Od r. 1874 jest kolonją karną. Znana jest z głośnego romansu Dumasa „Hrabia M."

Monte Cimone, szczyt górski w Apeninach Liguryjskich we włoskiej prowincji Modena, 2,167 m. wysoki.

Monte Cinto, najwyższa góra na wyspie Korsyce, w stronie północno-zachodniej, położona na północ od Monte Rotondo, 2710 m. wysoka.

Montecuculi Rajmund, hrabia de, książę cesarstwa niemieckiego i książę Melfi, jeden z najznakomitszych wodzów austrjackich, * 1608 roku w księstwie Modeńskiem. Już 1627 r. rozpoczął zawód wojskowy, odznaczył się niejednokrotnie w wojnie Trzydziestoletniej. Wzięty 1639 przez Szwedów do niewoli, po dwu latach odzyskał wolność, pobił nieprzyjaciół 1642 roku pod Opawą na Śląsku, zdobył Brzeg, 1645 walczył w Siedmiogrodzie, 1646 r. wespół z generałem Werth, zadał Szwedom klęskę pod Triebel na Śląsku, 1657 dowodził korpusem posiłkowym w Polsce, przysłanym Janowi Kazimierzowi przeciw Rakoczemu i Szwedom; 1658 r. mianowany feldmarszałkiem, wspomagał dzielnie Duńczyków, zagrożonych przez Szwecję, a 1664 r. pobił Turków pod St. Gothard w Węgrzech. Najwięcej atoli zdolności okazał w bojach z Turenne'm, począwszy od 1672 r. M. skończył świetny swój zawód na oblężeniu Philippsburga. Od cesarza Leopolda otrzymał 1679 godność księcia cesarstwa Niemieckiego, a od króla Neapolitańskiego księstwo Melfi. † 1681 w Linz. Jego dzieło „Commentarii bellici" (Kolonja, 1704, potem ostatnia ed. 2 t., Turyn, 1821) uważane jest za klasyczne.

Monte d'Oro *(Grandaccio)*, góra położona w środku wyspy Korsyki, na południe od góry Monte Rotondo, 2,391 m. wysoka.

Montefiascone, miasto we włoskiej prowincji Rzymskiej, w okręgu Viterbo, siedziba biskupa, posiada starożytny zamek, katedrę, liczy 3,100 m. Produkowane tutaj wino znane jest pod nazwą: *Est, est, est.*

Montefiore, sir Mose, filantrop żydowski, * 1784 w Londynie, † 1885 tamże, przez małżeństwo wszedł w stosunki z domem Rotszyldów, w r. 1829 odbył podróż na Wschód, po powrocie z niej ogłosił; „Diary of a journey to the Holy Land," 1837 r. został szerifem Londynu i tegoż roku podniesiony był do stanu szlacheckiego. Prześladowanie Żydów w Damaszku nakłoniło w 1840 do powtórnej podróży do Palestyny. W roku 1845 na żądanie cesarza Mikołaja I-go zwiedził Polskę i złożył projekt podniesienia bytu Żydów. W r. 1846 królowa angielska mianowała go baronetem. Podczas klęski głodu w Palestynie 1854 znowu odwiedził ten kraj i złożył hojne ofiary, utworzył wiele instytucji dobroczynnych i kolegjum żydowskie w Ramsgate. Prześladowanie Żydów powołało go w 1863 do Maroko, gdzie u sułtana wyjednał dla nich firman bezpieczeństwa. Skutecznie wstawiał się za Żydami podczas prześladowania ich w Rumunji 1867 r. W roku 1875 odbył siódmą podróż do Palestyny. Por. Levin „Moses M." (Berlin, 1884); Wolf „Sir M.

M." (Londyn, 1884). Z jego pism pośmiertnych wydano: „The diaries of sir Moses M. and lady M. 1812—83" (Londyn, 1889, t. 2).

Montégut Emil, pisarz francuski, * 1825 w Limoges, † 1895 w Paryżu, studjował prawo w Paryżu, wcześnie jednak poświęcił się wyłącznie literaturze, na której pole wystąpił w 1847 z ciekawym artykułem w *Revue des deux mondes* o systemie filozoficznym Emersona. Następnie prowadził w temże czasopiśmie, oraz *Monitorze*—dział krytyki literackiej. Wydał: „Essais de philosophie américaine" z Emersona (1850); przekład „Historji Anglji" Macaulaya (1853 i następ.); wyborny przekład dzieł Shakespeare'a (3 t., 1868—70); „Du génie français" (1857); „Libres opinions morales et historiques" (1858); „Les Pays-Bas" (1869); „Impressions de voyage et d'art" (1873); „L'Angleterre et ses colonies australes" (1879); „Poëtes et artistes de l'Italie" (1881); „Le Maréchal Davout" (1882); „Essais sur la littérature anglaise" (1883); „Nos morts contemporains" (1884, t. 2); „Ecrivains modernes de l'Angleterre" (1885—92, t. 3); „Livres et âmes des pays d'Orient" (1886); „Heures de lecture d'un critique" (1891); „Esquisses littéraires" (1893).

Montelius Oskar, archeolog szwedzki, * 1843 w Sztokholmie, kształcił się w Upsali, od 1888 jest profesorem przy państwowem Muzeum historycznem. Napisał: „Remains from the iron age of Skandinavia" (Stockholm, 1869); „Bronsaldern i norra och mellersta Sverige" (1871 a 74); „Sveriges forntid" (1872—74); „Lifvet i Sverige under hednatiden" (2 wyd., 1878); „Antiquités suédoises" (1873—75); „La Suéde préhistorique" (1874); „Spännen tranbronsaldern" (1880—82); „Die Kultur Schwedens in vorchristlicher Zeit" (1885); „The civilisation of Sweden in heathen times" (1888); „Bronsaldern i Egypten" (1888, po franc. 1890).

Montelupi, *Wilczogórski*, herb: Na tarczy 4-dzielnej, w polach barwy niewiadomej; w I i II — orzeł, w III — gwiazda nad górą, w IV — trzy belki poprzeczne. Indygenat z r. 1567.

Montelupi.

Montemayor, Jorge de, portugalski poeta i wojownik, * 1520 r. w Montemayor, † 1562 r. Sławnym swoim, ale niedokończonym romansem „Diana" (1 wyd., 1545; ostatnia Madryt, 1802) stał się twórcą hiszpańskiego romansu pasterskiego. Oprócz tego zostawił M. zbiór poezji „Cancionero" (Antwerpja, 1554) i przekład trubadura Auriosa Marcha (Saragossa, 1562).

Montemolin, miasteczko w hiszpańskiej prowincji Badajoz, posiada zamek i 3,500 miesz. Od tego to miejsca najstarszy syn Don Carlosa, zmarły 1861 ks. Don Carlos, otrzymał tytuł hrabiego M., a stronnictwo karlistów w Hiszpanji nazwę *Montemolinistów*. Ob. Karlos (don) Marja Józef Izydor de Bourbon.

Monten Dytrych, malarz niemiecki, * 1799 r. w Düsseldorfie, † 1843. Wykształcony w Monachjum pod kierunkiem Hess'a, odznaczył się głównie jako znakomity malarz bitew; oprócz tego malował także i mniejsze charakterystyczne obrazy rodzajowe i wespół z Schelverem i Eckertem wydał 200 litografowanych rycin kolorowanych, wyobrażających ubiory związkowego wojska niemieckiego.

Montenegro, ob. Czarnogórze.

Monter, ob. Montowanie.

Montereau albo *Montereau-Fault-Yonne*, miasto we francuskim depart. Seine-Marne, przy zlewie rzek Fault i Yonne. Tu 18 lutego 1814 r. Napoleon pobił sprzymierzonych pod dowództwem następcy tronu wirtemberskiego.

Monterey, kąpiele morskie w północ.-ameryk. stanie Kalifornji, nad t. n. zatoką oceanu Spokojnego, ma 1,700 miesz.

Monterey, stolica meksykańskiego stanu Nowy Leon, nad odnogą rzeki Rio-Tigre, rezydencja biskupa, 20,000 miesz. i znaczny handel.

Monte-Rosa, u starożytnych *Mons Sylvius*, po Montblanc najwyższa góra w Alpach, między szwajcarskim kantonem Wallis a Pjemontem położona. Na jej wierzchołek pierwszy dostał się Maynard r. 1813. Wysokość jej wynosi 4,638 metrów. Grzbiet jej zawiera kopalnie złota, miedzi i żelaza. W pięciu jej, ku południowi i południo-zachodowi ciągnących się dolinach zamieszkuje ośm gmin niemieckich, zwanych *Sylwjerami*. Por. Schlagintweita „Ueber die orographische und geolog. Structur der Gruppe des M." (Berlin, 1852).

Monte Rotondo, granitowy szczyt górski, na wyspie Korsyce, położony prawie w samym środku wyspy, 2,625 m. wysoki, przez cały rok pokryty śniegiem. Z wierzchołka można widzieć większą część wyspy i wybrzeże lądu od Rzymu do Nizzy.

Monte Sant' Angelo, miasto we włoskiej prowincji Foggia, u stóp góry Monte Gargano, w pobliżu morza, posiada słynne grotę z kościołem św. Michała, będącą celem licznych piegrzymek, liczy 15,000 miesz.

Montépin, Ksawery Aymon de, literat francuski, w r. 1824 napisał wiele romansów feljetonowych, oraz melodramatów: „Les viveur de Paris" (13 t., 1852—53); „Mademoiselle Lucifer" (1852); „La reine de la nuit" (1863); „Sa majesté l'Argent" (1877); „Trois millions de dot" (1892). W polskim przekładzie posiadamy: „Tajemniczy zbrodniarz" (Lwów, 1879); „Mąż Małgorzaty" (w *Bibl. romansów* i *powieści*, Warszawa, 1883); „Tajemnica Tytana" (tamże, 1885, t. 2); „Hrabina de Nancey" przekład Emilji Śliwińskiej (Warszawa, 1885); „Kochanek Alicji" przekład Emilji Śliwińskiej (Warszawa, 1886); „Dziecię nieszczęścia" (Warszawa, 1887, t. 2); „Macocha" (Warsza-

wa, 1890); „Jasnowidząca“ (tamże, 1891, t. 3); „Trzy miljony posagu“ (Warszawa, 1892); „Co może pieniądz“ (Warszawa, 1892, t. 2); „Złodziejka miłości“ (1895); „Siostry bliźniaczki“ (1896); „Garbuska“ (Warszawa, 1895); „Bratobójca“ (Warszawa, 1898); „Żebraczka z pod kościoła św. Sulpicjusza“ (1898).

Montespan Franciszka Atenais, margrabina de, kochanka Ludwika XIV, króla francuskiego, córka Rochechouarta, księcia de Mortemart, w młodości od rodzinnego majątku nosiła nazwę *Mademoiselle de Tonnay-Charente*, * 1641 a 1663 zaślubiła margrabiego de Montespan. Jako dama honorowa królowej, pociągała do siebie króla więcej powabem i dowcipem, aniżeli rzeczywistą pięknością. Dla niej to opuścił Ludwik nieszczęśliwą Lavallière. I ona także po kilkuletniem panowaniu nad umysłem króla została wyrugowaną z jego serca przez ochmistrzynię własnych dzieci, panią de Maintenon (ob.). † 1707 w kąpielach Bourbon l'Archambault. Z Ludwikiem XIV miała czworo dzieci, a między temi ks. *Maine* (ob.). Por. „Mémoires de Madame la marquise de Montespan“ (2 t., Paryż, 1829); Houssaye „Madame de **M.**“ (6 wyd., 1864); Clement „Madame de Montespan et Louis XIV“ (1868).

Montesquieu Karol de *Sécondant*, baron de la Brède et de..., słynny publicysta francuski, * 1689 na zamku rodzinnym Brède pod Bordeaux, † 1755 w Paryżu. Przy starannem wykształceniu wcześnie już rozwinął wielkie zdolności swego umysłu. W r. 1714 został radcą parlamentu w Bordeaux, a 1713 jego prezesem. Zajęty wyłącznie prawie studjami naukowemi, założył z ks. Laforce akademję w Bordeaux. Pierwszem jego dziełem były słynne „Lettres persanes“ (Paryż, 1721, przekład polski Kaj. Węgierskiego, 2 t., Warszawa, 1804 i w wydawnictwie Ad. Wiślickiego, Warszawa, 1885), w których jakoby dziecię natury, pod maską Persa, z dowcipem i szyderstwem sądzi ówczesne życie polityczne, społeczne i literackie we Francji. Jest to wyborny obraz obyczajów francuskich, skreślony wspaniałym językiem. W r. 1726 usunął się od urzędu; 1728 został członkiem akademji. Następnie podróżował po Niemczech, Węgrzech, Włoszech, Szwajcarji, Holandji i Anglji. Za powrotem ogłosił: „Considérations sur les causes de la grandeur et de la décadance des Romains“ (Paryż, 1734, polski przekład Wiśniewskiego i Baxtera, Pijarów, Warszawa, 1762, także Elzenberga, Warszawa, 1869); „Dialogues de Sylla et de Lysimaque“ (Paryż, 1748, pod pseud. K. d'Outrepont), oba dzieła napisane po mistrzowsku, i główną swą pracę „Esprit des Lois“ (2 t., Genewa, 1748, polski przekład 2 t., Lipsk i Drezno, 1777), w której jednym wielkim poglądem obejmuje rozwój ustaw prawodawczych i naturalny ich stosunek do warunków miejscowych w rozmaitych krajach. Wyborny „Commentaire sur l'Esprit des lois“ dał Destutt de Tracy (Paryż, 1819). Z innych dzieł **M.** wymieniamy: „Lettres familiaires“ i „Temple de Guide“ (przekład polski bezimiennego, Lwów, 1776 i Szymanowskiego, Warszawa, 1776 i częściej). Z licznych wydań dzieł jego najlepsze: londyńskie (3 t., 1759), bazylejskie (8 t., 1800), Augera (8 t., Paryż, 1819); Destutt de Tracy i Villemaina (8 t., Paryż, 1827) i Lefebvre'a (2 t., Paryż, 1839). Por. Villemain „Eloge,“ uwieńczoną przez akademję 1816; Vian „Histoire de M., sa vie et ses oeuvres“ (2 wyd., 1879).

Montesquiou-Fézensac, starożytny, a może najstarożytniejszy ród szlachecki we Francji, choćby nawet nie wyprowadzać, jak niektórzy czynią, jego początku od Merowingów. Faktem jest bowiem, że protoplastą tego rodu jest Sancho Mittara, ks. Gaskonji, żyjący przy końcu IX w. Dom ten rozpadł się 1433 r. na dwie linje: *Marsan*, która 1777 otrzymała godność hrabiowską, 1815 parowską, a 1821 książąt de *Fézensac* i *Artagnan*. Znakomitszymi tego domu członkami z czasów dawniejszych są: *Rajmund Aimery de* **M.**, towarzysz krucjaty Filipa Augusta. — *Józef d'Artagnan*, generał-lejtnant od 1702. — *Piotr de* **M.**, marszałek francuski od 1709 r. W nowszych czasach odznaczyli się: **Montesquiou-Fézensac** Franciszek Ksawery Marek Antoni, pierwszy książę de, * 1757 na zamku Marsan pod Auch, minister Ludwika XVIII. Wstąpił do stanu duchownego; jako reprezentant kleru był członkiem stanów generalnych i zgromadzenia narodowego (którego dwukrotnie był prezesem); umiarkowaniem swem zyskał sobie popularność u wszystkich stronnictw. Po zwołaniu zgromadzenia prawodawczego usunął się do życia prywatnego i połączył się z dworem, celem zatamowania postępów rewolucji. W r. 1792 emigrował, a za dyrektorjatu powrócił i działając w duchu rojalistów, ogłosił sławny list, w którym wzywał konsula Bonaparte (ob.) o powrócenie tronu Bourbonom. Po pierwszej restauracji był członkiem rządu tymczasowego i od 13 maja 1814 r. aż do powrotu Napoleona ministrem spraw wewnętrznych. Mianowany 1815 parem, a 1821 księciem, † 1832. — **Montesquiou-Fézensac** Ambroży Anatol August hr. de, synowiec poprzedniego, marszałek polny francuski, * 1788, par od r. 1841, był za Ludwika Filipa kawalerem honorowym królowej i towarzyszył 1848 r. księżnie Orleańskiej w jej ucieczce z Paryża, † 1867 na zamku Marsan. Dał się też poznać jako poeta. Z prac jego w tym rodzaju wymieniamy poemat religijny „Moyse“ (2 t., Paryż, 1850).—**Montesquiou-Fézensac** Anna Piotr, margr. de, generał rzeczypospolitej francuskiej, * 1739, † 1798 w Paryżu. Będąc podczas wybuchu rewolucji marszałkiem polnym, zasiadał w zgromadzeniu narodowem i okazał wielki talent w rzeczach finansowych. Mianowany dowódcą armji południowej, zdobył 1792 Sabaudję, lecz, chroniąc się przed Jakobinami, uciekł do Szwajcarji, gdzie przebywał razem z późniejszym królem Ludwikiem Filipem.

Monteverde Juljusz, rzeźbiarz włoski, * 1837 w Bistagno, kształcił się w Rzymie i tam 1874 r. został profesorem akademji; od r. 1868 wystawiał swoje prace z powodzeniem. Główne jego prace są: „Dziecko bawiące się z kotem," za którą otrzymał medale w Monachjum w r. 1868 i 1878; „Architektura," „Jenner szczepiący ospę swemu synkowi," posąg Belliniego i Talberga, „Genjusz Franklina," „Posąg Wiktora Emanuela" i w. in. W r. 1889 mianowany senatorem.

Monteverdi Klaudjusz, kompozytor muzyczny, * 1568 w Kremonie, kapelmistrz kościoła św. Marka w Wenecji, † 1749. Napisał wiele dzieł kościelnych i wysoko cenionych madrygałów. Najwyżej jednakże stanął jako kompozytor oper. Celniejsze z nich są: „Orfeo," „Ariana," „Proserpina rapita," „Adone" i t. d.

Montevideo, warowne i główne miasto południowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Uruguay, przy ujściu Rio-de-la-Plata do oceanu Atlantyckiego; ma 200,000 miesz., kościół katedralny i doskonały port. Założone zostało 1726 pod nazwą *Montevideo,* albo San-Filipe, prowadzi dość obszerny handel.

Monte-Viso, góra w Alpach Kotyjskich, na granicy francuskiego departamentu Alp Wyższych i Niższych, oraz włoskich prowincji Turynu i Cuneo, 3,845 metrów wysoka.

Montez Lola, słynna ze swych awantur tancerka, * 1820 w Montrose w Szkocji, † 1861 w New Yorku, nieślubna córka oficera szkockiego Gilberta i jakiejś Kreolki. Wyszedłszy za mąż za oficera nazwiskiem James, udała się z nim do Indji wschodnich, ale porzuciła go wkrótce i jako tancerka prowadziła w Anglji, Francji, Hiszpanji i Belgji pełne przygód życie awanturnicze. W r. 1845 tańczyła także w Warszawie, skąd dla niesforności została wydaloną. W r. 1846 umiała sobie zjednać względy króla bawarskiego Ludwika I (ob.), mianowaną została przezeń *hrabiną Landsfeld,* ale z powodu niesłychanej zuchwałości wygnaną została 1847 z Monachjum przez lud wzburzony. Ruchy marcowe sprowadziły ją znowu do Anglji, skąd udała się do Ameryki. Przebywając od roku 1853 w Kalifornji, wyszła za mąż za redaktora Hull, którego wszakże wkrótce po ślubie opuściła. W r. 1855 była w Australji, potem wróciła do Ameryki północnej, gdzie pogrążona w niedostatku zmarła. W paryskim dzienniku *Pays* drukowała swoje pamiętniki, pisała również szkice o emancypacji kobiecej, o sławnych kobietach starożytności i czasów nowych, i wygłaszała w Ameryce i Australji odczyty polityczno-społeczne.

Montezuma, ostatni władca Meksyku (1502—19), przed ujarzmieniem jeszcze tego państwa przez Hiszpanów, zginął w czasie powstania swych poddanych przeciwko Hiszpanom, którym się 1519 roku poddał: ugodzony kamieniem, wkrótce potem † 1520. Dzieci jego przyjęły wiarę chrześcijańską. Najstarszy syn jego otrzymał od Karola V tytuł *hrabiego Montezumy.* Ostatni potomek tego rodu, *Don Marsilio de Ternal,* hrabia de *Montezuma,* grand hiszpański pierwszej klasy, został z powodu swego liberalizmu przez Ferdynanda VII wygnany z Hiszpanji i † 1836 w Nowym Orleanie.

Montezuma.

Montfaucon Bernard de, powszechnie *Montefalco* albo *Moltefalconius* zwany, znakomity archeolog, * 1655 roku w zamku Sulage w Langwedocji, † 1741 w klasztorze St.-Germain w Paryżu. Naprzód żołnierz, potem zakonnik zgromadzenia Benedyktynów w St. Maur. Poświęcając się z zamiłowaniem archeologji, wydał wiele dzieł, z których najważniejsze: „Palaeographia Graeca" (Paryż, 1708) i „L'antiquité expliquée et représentée en figures" (po franc. i po łac., 15 t., Paryż, 1719—24, opracowana przez Rotha, Norymberga, 1807). Z innych prac jego zasługują jeszcze na uwagę: „Les monuments de la monarchie française" (po franc. i po łac., 5 t., Paryż, 1729—33); „Diarium Italicum" (Paryż, 1702); „Collectio nova patrum et scriptorum Graecorum" (2 t., Paryż, 1706).

Montferrand Augustyn Ricard, de, budowniczy, * 1786 w Chaillot, osiadł 1816 w Rosji, † 1858 w Petersburgu; wzniósł wiele wspaniałych budowli w Moskwie, Petersburgu i in. Najcelniejszem jego dziełem jest kościół św. Izaaka w Petersburgu, rozpoczęty 3 lipca 1819, ukończony 11 czerwca 1858 r.

Montferrat, niegdyś margrabstwo, a od 1574 księstwo we Włoszech, pomiędzy Piemontem, Medjolanem i Genuą położone, należało od 1703 do królestwa Sardyńskiego, obejmowało 50 mil kw. Cast. Casale. W dziejach wsławili się margrabiowie Wilhelm († 1179) i Konrad († 1192), spokrewnieni z domem Bouillon, jako waleczni wodzowie chrześcijan w wyprawach krzyżowych; ostatni z nich obrany królem Jerozolimskim 1192, wkrótce potem został zamordowany. Od tych Montferratów tytuł królów jerozolimskich przeszedł na królów sardyńskich. Za panowania Jana II **M.** cieszył się największym rozkwitem, po jego śmierci (1372) zaczął upadać. W r. 1536 przyłączono **M.** do Mantui; w r. 1627 przeszedł w części do Sabaudji, a w części do domu Nevers. W 1703 r. zabrała **M.** znowu Sabaudja. Obecnie **M.** stanowi część prowincji Turynu.

Montfort, znakomita rodzina francuska, wywodząca się od Amaury (Amalryka), hrabiego Hennegawji (około 992), ale już oddawna wygasła. W dziejach zasłynęli szczególnie: **Montfort** Szymon, hr. de, * około 1150, po powrocie z Palestyny został głową wyprawy krzyżowej przeciwko

Albigensom, pokonał Rajmunda VI z Tuluzy, którego posiadłości sobie przywłaszczył, i poległ w Tuluzie 25 czerwca 1218 r., oblężony przez Rajmunda VII.—**Montfort** Szymon de, hr. Leicester, syn poprzedniego, * 1206, zwycięsko walczył z Albigensami i został seneszalem Gaskonji. W r. 1238 przeniósł się do Anglji, poślubił hr. Pembroke, siostrę króla Henryka III (ob.), otrzymał tytuł hr. Leicester i gubernatorstwo Guienny; występując później w obronie praw gwałconych przez króla, stanął na czele zbrojnego powstania baronów i pokonał króla dwukrotnie; wyklęty przez papieża, zwołał parlament demokratyczny, ale poległ w bitwie pod Evesham 5 sierpnia 1265 wraz ze swym synem i wszystkimi niemal towarzyszami. Por. Pauli „Simon von M.“ (Tubinga, 1867); Prothero „Life and times of Simon M.“ (Londyn, 1877); Bémont „Simon de M. comte de Leicester“ (Paryż, 1884).

Montgelas Maksymiljan Józef, hrabia, mąż stanu bawarski, * 1759, † 1838. Od 1795 r. minister, który posiadając zaufanie monarchów, rządził Bawarją bardzo mądrze. Por. „Briefe des Staats ministers M.“ (1859); „Denkwürdigkeiten staatsministers Max. graf von M.“ (1877); Schwann „Geschichte Bayerns“ (1894).

Mont Genèvre, przesmyk górski w Alpach na granicy Francji i Włoch, wiodący z francuskiego departamentu Alp Wyższych do Suzy po stronie włoskiej, wzniesiony nad poz. m. 1,860 metrów. Tędy przechodzili z wojskami Marjusz, Cezar, Karol W. i inni. Istniejąca obecnie szosa zbudowana była przez rząd francuski 1802 r.

Montgolfier Jakób Stefan, wynalazca balonów, * 1745 w Vidalon-les-Annonai w depart. Ardèche, † 1799 w Servières; poświęcał się z bratem swoim, Józefem, matematyce i mechanice i objął z nim następnie po ojcu fabrykę papieru w Annonai, skąd wyszedł pierwszy papier welinowy. Dostrzeżenie, że powietrze rozgrzane może podnosić w górę papierowe pokrywki, powiodło Stefana do odkrycia balonów, zwanych od jego nazwiska *montgolfjerami* (ob. Balon). Odkrycie to, o którem obaj bracia ogłosili kilka pism, zjednało im miejsce w akademji.—Jego brat, *Józef Michał* **M.**, * 1740, † 1810, dał się poznać z kilku jeszcze innych odkryć, jak śruby wodnej i kalorymetru. Ostatnio był administratorem w konserwatorjum sztuk i rzemiosł. Obu braciom wzniesiono 1883 r. w Annonai pomnik.

Montgomery, hrabstwo w północnej części księstwa Walji, w W. Brytanji, obejmuje 2,064 klm. kw. z 58,000 miesz. Miasto główne **M.** nad rz. Severn, ma 1,300 miesz. — To samo nazwisko nosi wiele hrabstw i gmin w Stanach Zjednoczonych Ameryki. *Montgomery*, stolica północnoamerykańskiego stanu Alabama nad rz. Alabama, ma 22,000 miesz. i prowadzi handel bawełną.

Montgomery Gabrjel, de, słynny rycerz francuski, rodem ze Szkocji, miał to nieszczęście, że w czasie turniejów 30 czerwca 1559 królowi francuskiemu Henrykowi II oko wysadził, skutkiem czego tenże w kilka dni potem życie zakończył. Po tym wypadku, przeniósł się **M.** do Anglji i przeszedł na protestantyzm. Wróciwszy 1562 do Francji, wziął czynny udział w walce Hugonotów i w końcu prowadził na własną rękę straszną wojnę spustoszenia; jednakże 27 maja 1573 r. musiał się poddać marszałkom Malignon i z rozkazu Katarzyny Medicis został ścięty 27 maja 1574 roku.

Montgomery Jakób, poeta i publicysta angielski, * 1771 w Irvine w Szkocji, † 1854 pod Sheffield. Przepędziwszy młodość w ubóstwie, został 1792 w Sheffield współpracownikiem liberalnej gazety *Sheffield Register*, którą później, jako główny jej kierownik, przemianowawszy na *The Sheffield Iris*, redagował (do 1825) w duchu bardzo liberalnym, za co musiał dwukrotnie odsiadywać więzienie, ale nie przestał mimo to bronić sprawy wolności. Utworem „The wanderer of Switzerland and other poems“ (1806), zyskał sobie wielki rozgłos, a większy jeszcze poematem „The world before the flood“ (1813), który uważają za pierwowzór Moore'a „Miłość Aniołów“ i Byrona „Kain.“ Z innych jego prac poetycznych wymieniamy „The West-Indies“ (1809); „Greenland“ (1819); „The Pelican Island“ (1828) i „Original hymns, for public, private and social devotion“ (1853). Zbiorową edycję prac swych wydał ten poeta p. t. „Poetical works“ (4 t., Londyn, 1841). Holland i Everet ogłosili jego „Memoirs of James **M.** life and writings“ (7 t., Londyn, 1855—56).

Montgomery Robert, duchowny angielski, syn poprzedniego, * 1807 w Bath, † 1855 w Brighton, odznaczył się jako poeta religijny utworami: „Satan“ (1830); „The Messiah“ (1832); „Luther (1842) i t. d., które niemiłosiernie były skrytykowane przez Macaulaya.

Montgomery Robert August, prawnik finlandzki, * 1834, † 1898; był profesorem uniwersytetu w Helsingforsie, członkiem sejmu, prokuratorem senatu, prezesem sądu w Wazie, a następnie senatorem. W r. 1888 — 90 był członkiem komitetu do spraw finlandskich w Petersbuurgu. Wydał wiele dzieł prawno-historycznych.

Montgomery-Martin Robert, historyk angielski, * 1803 w irlandzkiem hrabstwie Tyrone. W latach 1843 — 1846 był urzędnikiem kasowym na wyspie Hongkong. Za powrotem do Anglji licznemi swemi pismami dowiódł niepospolitych zdolności, jako gruntowny pisarz w rzeczach ówczesnych kwestji społecznych. Najważniejsze jednak są jego prace historyczne: „History of the British colonies“ (Londyn, 1834 — 35 i późn.); „British colonial library“ (10 t., Londyn, 1838 — 43); „China“ (2 t., Londyn, 1847); „Ireland before and after the union with Great-Britain“ (3 wyd., Londyn, 1848).

Montholon Karol Tristan, de, *hrabia de Lee*, znany ze swej wierności i przywiązania do Napoleona I, * 1782 w Paryżu, † 1853. W bardzo młodym wieku wstąpiwszy do armji, odznaczył się już 18 Brumaire'a jako zwolennik Bonapartego, brał udział we wszystkich niemal kampanjach cesarstwa, został generałem brygady, a podczas Stu dni generał-adjutantem. Po upadku Napoleona, towarzysząc mu z całą rodziną na wyspę św. Heleny, został przezeń wyznaczony na jednego z wykonawców testamentu i konserwatora jego rękopisów. Po śmierci cesarza łącznie z generałem Gourgaud wydał: „Mémoirs pour servir à l'histoire de France sous Napoléon, écrits à Ste Hélène sous sa dictée" (8 t., Paryż, 1823). Wciągnięty w spisek Ludwika Napoleona, późniejszego cesarza Napoleona III, w Boulogne 1840 r., skazany został na 20-letnie więzienie. Później ułaskawiony. W więzieniu napisał: „Histoire de la captivité de l'empereur Napoleon à Ste-Hélène" (2 t., Paryż, 1846).

Monthyon albo *Montyon* Jan Chrzc. Robert Auget, baron de, znany filantrop, * 1733 w Paryżu, od 1780 kanclerz hrabiego d'Artois, od 1790—1815 wychodziec polityczny, zapisał cały swój wielki majątek częścią na cele dobroczynne, częścią zaś na artystyczne lub naukowe. Najpowszechniej znaną jest z tych jego zapisów nagroda cnoty *(prix de vertu)*, ustanowiona jeszcze w 1782. **M.** † 1822 w Paryżu. Z prac jego literackich zasługują na uwagę: „Recherches et considérations sur la population de la France" (Paryż, 1778) i „Particularités et observations sur les ministres des finances de France les plus célèbres, depuis 1660 jusqu'en 1791" (Londyn, 1812). Por. Taillandier „Prix de vertu, fondé par M." (Paryż, 1877); Labour „Monsieur de M." (tamże, 1881).

Monti Karol, malarz, w końcu XVII w. pracował nad ozdobieniem alfresco ścian kościoła św. Anny w Krakowie.

Monti Innocenty, malarz rodem z Imola, bawił w Polsce w końcu XVII w. i wykonał kilka obrazów dla kościoła św. Anny w Krakowie.

Monti, margrabia, poseł francuski przy dworze rzeczypospolitej polskiej po śmierci Augusta II. Popierał czynnie i energicznie zamysły dworu Wersalskiego ażeby Stanisława Leszczyńskiego osadzić ponownie na tronie polskim. Przybyły w tym celu do Warszawy król Stanisław, ukrywał się przez dni kilka u niego, zanim publicznie wystąpił. Gdy dalsze wypadki zmusiły Stanisława ustąpić z kraju, **M.** towarzyszył mu do Gdańska, ułatwił stamtąd dalszą podróż, a sam dostał się do niewoli, z której na rozkaz cesarzowej Anny wypuszczony, powrócił do Francji.

Monti Mikołaj, malarz historyczny i portretowy, rodem z Pistoi. Przybył do Polski 1818 i wiele tu prac swoich zostawił.

Monti Wincenty, jeden z najcelniejszych nowszych poetów włoskich, * 1754 pod Fusignano, † 1828 w Medjolanie. Ukończywszy studja naukowe w Ferrarze, został sekretarzem synowca papieskiego L. Braschi. Olśniony zwycięstwy Napoleona i głośny już ze swych utworów poeta, otrzymał urząd sekretarza rzeczypospolitej Cyzalpińskiej, a następnie był profesorem wymowy w Pawji. Mianowany poetą nadwornym i historjografem Włoch, wysławiał Napoleona, po którego upadku palił znowu kadzidła Franciszkowi I. Z utworów jego: „Prose e poesie" (5 t., 1847), celniejsze są tragedje: „Galeotto Manfredi", „Aristodemo" i „Cajo Gracco", świetny poemat „Basvilliana", oraz „Musogonia", „Mascheroniana" i „Feroniade". Ważne też położył zasługi swemi studjami nad Dantem i przekładem Homera (2 ed., 1812). Por. Vicchi „Vicenzo M., le lettere e la politica in Italia dal 1750 al 1830" (Rzym, 1885 i nast.); Zumbini „Sulle poesie de V. M." (Florencja, 1886).

Monti Piotr, ksiądz i filolog włoski, * 1794 r. w Brunato, w pobliżu jeziora Como, † 1856; po ukończeniu gimnazjum i liceum w Como, wstąpił tamże do seminarjum. Od 1816 nauczyciel filologji klasycznej w kolegjum w Vimarcato, został następnie kolejno wikarjuszem w Monte Olimpio, nauczycielem gimnazjum w Como, nauczycielem liceum w Porte Nuove, a w końcu od r. 1824 profesorem w Brunato. Z dzieł jego najważniejsze: „Inni di Alfonso de Lamartine di altri poeti volgorizzati"; „Saggi in verso a prosa di letteratura spagnuola"; „Romancero del Cid"; „Comoedie di Calderon, di Rojas, di Lope de Vega e di Belmonti" (3 t., Medjolan, 1850); „Grammatica della lingua spagnuola"; „Saggio di vocabulario della Gallia cisalpina e celtica e Appendico al vocabulario dei dialetti della città e diocesi di Como" i w. in.

Montifaud Marc de, pseudonim autorki francuskiej *Marji Emilji Chartroule*, * 1850 r. w Paryżu. Córka lekarza, młodo wyszła za hrabiego hiszpańskiego *Quivogne*, który był sekretarzem Arsenjusza Houssaye'a. Już w 13 roku życia napisała romans, a po wyjściu za mąż ogłosiła szereg powieści, w których uwidocznia się znaczna jej erudycja, ale zarazem rozigrana fantazja, która się nie cofa przed obrazami najbardziej drastycznemi. Dlatego dzieła jej, jak „Les courtisanes de l'antiquité"; „Marie Magdelaine, vie de l'amante de Jésus"; „Les vestales de l'église"; „Contes drolatiques"; „Heloïse et Abaylard"; „Alosie, avec notice sur Corneille Blessebois"; „Les triomphes de l'abbay des Conards"; „Bon jour, bon an"; „Mme Ducroisy"; „Les devoyés"; „Les folles journées"; „Monsieur Mystère" (1885) i in. ściągały ją często przed kratki sądu poprawczego, który ją skazywał na kary pieniężne lub areszt. W życiu prywatnem, jako hrabina Quivogne, jest poważana i zachowuje stosunki arystokratyczne.

Montignies, miasto fabryczne w belgijskiej

prowincji Hainaut, nad rz. Sambrą, ma 16,000 miesz.; w okolicy są znaczne kopalnie węgla kamiennego.

Montigny Karol Marja Walenty, fizyk i astronom, * 1819 w Namur, † 1890, został 1841 profesorem fizyki i mechaniki w mieście rodzinnem, 1856 w Antwerpji, 1868—82 w Brukseli. Wynalazł przyrząd do oznaczania zmian atmosferycznych w kopalniach i meteorograf elektryczny, oraz scintilometr, którym przeprowadził badania nad iskrzeniem gwiazd stałych.

Montijo, m. w hiszpańskiej prowincji Badajos, nad Gwadjaną, ma 7,200 m. i starożytny zamek, gniazdo rodzinne hrabiów de **M.**, którzy ten tytuł 1697 od Karola II otrzymali. Protoplastą tego rodu był Genueńczyk Idzi Bocanegra, który 1340 wysłany Alfonsowi XI z pomocą przeciwko Maurom i przez niego admirałem mianowany, osiedlił się w Hiszpanji. Wnuk jego, ożeniwszy się z dziedziczką posiadłości Porto-Carrero, przybrał nazwisko i herb tego domu. Od niego to pochodzi b. cesarzowa francuska Eugenja, żona Ludwika Napoleona III. Jej ojciec hrabia de **M.**, książę Penaranda, służył jako oficer w wojnie Hiszpanji z Napoleonem po stronie tego ostatniego, po wyparciu Francuzów przeszedł do wojska francuskiego, a następnie był w Hiszpanji członkiem senatu. † 1839.

Montilla, miasto w prowincji Cordova w Hiszpanji, kolegjum teologiczne, 13,207 m.

Montlosier Franciszek Dominik Reynaud, hrabia, publicysta francuski, * 1755 w Clermont w Owernji, † 1838. Wybrany do stanów generalnych 1789, odznaczał się jako jeden z głównych mówców stronnictwa szlacheckiego, potem emigrował i w 1800 przyjął od Burbonów zlecenie nakłonienia Napoleona do złożenia władzy na ich korzyść; po swem przybyciu do Francji dał się jednak przeciągnąć na stronę cesarza i otrzymał zyskowne miejsce w ministerjum spraw zagranicznych. Po pierwszej restauracji domagał się w dziele swem „De la monarchie française" (3 t., Paryż, 1814), przywrócenia dawnego feudalizmu, a żądanie to stawiał tak jaskrawo, że sami nawet rojaliści za złe mu to poczytali. W 1826 wystąpił znowu przeciwko księżom, w piśmie *Mémoire à consulter*, czem zjednał sobie liberalistów. Jako stronnik dynastji lipcowej otrzymał r. 1832 godność para. Oprócz wielu broszur napisał jeszcze: „Mémoires sur la révolution française, le consulat, l'empire et la restauration" (4 t., Paryż, 1829).

Montluc Jan, biskup Walencji, wielkich zdolności dyplomata, rozpoczął ten zawód na dworze Henryka II króla francuskiego, w którego interesach odbył kilkanaście rozmaitych poselstw. Wysłany do Polski w celu starania się o koronę dla Henryka Walezjusza po śmierci Zygmunta Augusta, poselstwo to pomimo licznych trudności, zręcznością swą i gorliwemi zabiegami do pomyślnego doprowadził skutku; † 1579 w Tuluzie. Jego sekretarzem był Jan Choisnin (ob.).

Montluçon, miasto okręgowe we francuskim departamencie Allier, nad rz. Cher, posiada fabryki szkła, zwierciadeł, oraz wyrobów żelaznych i stalowych, liczy 25,000 m.

Montmartre, północna część Paryża, od 1860 do miasta przyłączona. U stóp wzgórza obszerny cmentarz dla północnych 6 cyrkułów Paryża. W 1814 Napoleon kazał **M.** obwarować i tu następnej nocy po bitwie 30 marca 1814 podpisaną została kapitulacja Paryża. W 1871 był tu punkt najuporczywszej obrony komunistów.

Montmorency, miasteczko we franc. depart. Seine et Oise, o 4 mile drogi na północ od Paryża; ma 4,500 m. i kąpiele siarczane. W jednej z willi tutejszych mieszkał czasowo Jan Jakób Rousseau i w niej napisał „Emila" i „Nową Heloizę".

Montmorency, zasłużony, starożytny i licznie rozrodzony ród szlachecki we Francji. Protoplastą jego jest *Bouchard I* († około 980 r.), właściciel miasta i zamku Montmorency, oraz 600 przeszło cennych majątków. Po *Mateuszu II* († 1230), ród ten rozdzielił się na dwie główne gałęzie: starszą, czyli *baronów de* **M.** i młodszą czyli **M.**-*Laval*. W XV w. pierwsza gałąź główna w trzech synach barona Jana II de **M.** (* 1402, † 1477), rozpadła się na trzy linje: **M.** *Nivelle*, margrabiów **M.**—*Fosseux* i baronów, a później książąt **M.** 1) Linja **M.**-*Nivelle*, założona przez Jana de **M.**, osiadła w Niderlandach i wygasła już 1570. 2) linja **M.**-*Fosseux*, założona przez Ludwika de **M.**, istnieje dotąd i nosi tytuł książęcy. Główna jej gałąź wygasła 1863 ze śmiercią bezdzietnego *Anny Ludwika Wiktora Raula ks. de* **M.** (* 1790). Gałęziami bocznemi tej linji są rodziny: *Wastine*, książąt *Robecque* i *Morbecque*, panów *Hallot* i *Bouteville*, książąt *Beaufort-***M.** i *Pinei-Luxenbourg*, do której należał i marszałek *Luxenbourg* (ob.); wreszcie rodzina książąt *Tingri*, której głową był *Anna Edward Ludwik de* **M.**, ks. *Beaumont-Luxenbourg* (* 1802). 3) Linja *baronów de* **M.** założona była przez *Wilhelma de* **M.** († 1531). Znakomitszymi jej przedstawicielami są: **M.** Anna de, par, marszałek i konetabl Francji, jeden z największych wodzów XVI w., syn poprzedniego, * 1493. Odznaczył się naprzód w wojnach Franciszka I z Karolem V, w bitwie pod Bicoca wywalczył sobie buławę marszałkowską, a pod Pawją wraz z królem dostał się w niewolę (1525). Odzyskawszy wolność, był duszą administracji kraju jako zdolny finansista, dyplomata i gruntowny prawoznawca. W 1538 otrzymał godność konetabla; surowością swych obyczajów zgotował sobie licznych nieprzyjaciół i popadł nawet w podejrzenie u króla, skutkiem czego usunął się od dworu 1541 i spraw publicznych, ale po wstąpieniu na tron Henryka II (ob.) stanął znowu u steru państwa. Przegrawszy bitwę pod St.-Quentin, 1557 dostał się znowu w

niewolę, a swobodę swą okupił niekorzystnym pokojem w Château Cambrésis. Za Karola IX odzyskał chwilowo utracone znaczenie i wraz z księciem Guise (ob.) i marszałkiem St.-André utworzył słynny tryumwirat. W wojnach religijnych pobił Hugonotów pod dowództwem Kondeusza 1562 pod Dreux i 1567 pod St. Dénis. Tu jednakże został śmiertelnie raniony i † 1567 w Paryżu. Pozostawił on pięciu synów, którzy również w dziejach Francji zaszczytne zjednali sobie imię, a przed innymi w szczególności *Franciszek de* **M.** (* 1530, † 1579), jako marszałek francuski i *Henryk I de* **M.** (* 1544, † 1614), konetabl Francji.

Montmorency Henryk II, książę de, syn ostatniego z dwu poprzednich, * 1595 w Chantilly, admirał i marszałek, odznaczył się szczególnie w wojnach z Hugonotami i Hiszpanją. Później złączył się z Gastonem, ks. Orleańskim, w celu obalenia Richelieu'go i pokusił się wzniecić powstanie, ale pokonany przez marszałka Schomberga 1 września 1632 w bitwie pod Castelnaudary, został w Tuluzie 30 października 1632 ścięty jako zbrodniarz stanu. Na nim wygasła ta linja, a jej dobra przeszły w dom Kondeuszów, a później Orleanów. Oprócz wyżej wymienionych linji i gałęzi do rodu tego należą jeszcze inne, bardzo starożytne latorośle, jak np. panowie *Marly* (1160—1356), panowie *Banqueval* i *Gouissainville* (1306—1461), panowie *de Croisilles* i *de Courvières* i t. d. Najważniejszą z nich wszakże jest rodzina **M.**-*Laval*, założona przez *Guide* **M.** i znowu wielokrotnie podzielona. Należeli do niej: *Mateusz Jan Felicité*, książę *de* **M.**-*Laval*, * 1766 w Paryżu, który, jako stronnik Burbonów, został za Ludwika XVIII 1815 parem, 1821 ministrem spraw zagranicznych, a wkrótce potem prezesem gabinetu mianowany, lecz wskutek zabiegów Villéle'a musiał się usunąć i mianowany był przez Karola X ochmistrzem księcia Bordeaux; † 1826.—*Anna Piotr Adrjan*, książę *de* **M.**-*Laval*, * 1768, par Francji i grand hiszpański, był za restauracji posłem przy rozmaitych dworach; † 1837.—Na bracie jego *Eugenjuszu Aleksandrze de* **M.**, księciu *de Laval*, generał-porucznikn (* 1773, † 1851), linja ta wygasła. Paktem familijnym z 1820 r. 4 tylko domy: **M.**, Luxembourg, Beaumont-Luxembourg i Laval, uznane zostały za członków rodu **M.** Por. „Les **M.** de France et les M. d'Irlande“ (Paryż, 1828).

Montowanie, (z franc. *montage),* porządkowanie, urządzenie. **M.** *machiny* oznacza składanie jej z oddzielnych części; *monter*—technik, czynność tę wykonywający.

Montowt, v. *Pobóg* odm., herb. **M.** I: W polu błękitnem — podkowa srebrna z krzyżem złotym, ze środka ukośnie strzałą przeszyta. Labry błękitno-srebrne.—**M.** II: W polu błękitnem, między sercem a podkową z krzyżem złotym na barku — złota kusza z cięciwy. U szczytu trzy srebrne strzały w wachlarz. Labry błękitno-złote.

Montowt I.

Montowt II.

Montpellier, m. st. franc. depart. Hérault, o godzinę drogi od m. Śródziemnego, rezydencja biskupa, ma 66,000 m.; posiada uniwersytet, założony w r. 1196, z przepysznym ogrodem botanicznym; i prowadzi bardzo rozległy handel świecami stearynowemi, wyrobami chemicznemi, wódką, winem i t. d. Miasto **M.** nazywało się u Rzymian *Mons pessulus*, albo *Mons puellarum*. Od roku 1162 do 1258 odbyło się tu pięć soborów. Za panowania Henryka III było głównem siedliskiem Hugonotów i poddało się dopiero w roku 1622.

Montpellier, albo *Montpelier*, miasto st. półn. amerykańskiego, stanu Vermont, nad rz. Winooski, rezydencja gubernatora i władz rządowych, liczy 5,000 m.

Montpensier, młodsza linja domu Bourbon, otrzymała w osobie Ludwika II de Bourbon (* 1513, † 1582) godność książęcą. Żona jego, Katarzyna Marja z Lotaryngji, księżna **M.**, córka księcia de Guise, * 1551, † 1592, od r. 1587 odgrywała ważną rolę w Lidze.

Montpensier, Anna Marja Ludwika Orleańska, księżna *de*, zwana *Mademoiselle de* **M.**, * 1627, † 1695, córka Gastona, księcia Orleańskiego, brata Ludwika XIII, wspierała nadzwyczaj gorliwie i energicznie podczas Frondy (ob.) księcia Kondeusza i z tego powodu była w niełasce u Ludwika XIV. Jako żona tajemnie zaślubionego hrabiego Lauzan, z namowy pani Montespan przez 10 lat więzionego, z wielkiem poświęceniem i ofiarami wyswobodziła męża wprawdzie, ale zniechęcona jego niewdzięcznością i brutalstwem, rozłączyła się z nim r. 1685. Jej pamiętniki „Mémoires“ (8 t., Amsterdam, 1746) są ważnym materjałem dla historji dworu francuskiego.

Montpensier Antoni Filip, książe de, * 1775, † 1807 w Twickenham w Anglji, brat Ludwika Filipa, z którym razem w Ameryce przebywał.

Montpensier Antoni Marja Filip Ludwik, * 1824, † 1890 pod Sewilą, najmłodszy syn Ludwika Filipa, nosił także tytuł księcia **M.**, pozostawił 200 miljonów franków majątku.

Montperdu, szczyt górski w Pirenejach, w Hiszpanji, 3,352 m. wysokości; ze szczytami Cylindre de Marboret i Pic de Marboret, tworzy słyn-

na grupę „trzech sióstr“ (tres sorellas), w pobliżu których wznosi się t. zw. „Brèche de Roland.“

Montreal, m. we wschodniej Kanadzie, najbardziej handlowe w Północnej Ameryce angielskiej, położone jest na t. n. wyspie jeziora St. Louis; ma 220,000 miesz., uniwersytet, wygodny port i wiele pięknych gmachów publicznych, między któremi odznacza się szczególnie olbrzymi kościół katedralny w stylu gotyckim, ukończony w r. 1829. Miasto **M.**, prześliczną otoczone okolicą, założone było w r. 1640 pod nazwą Villemarie.

Montreux, stacja klimatyczna w szwajcarskim kantonie Waadt, nad jeziorem Genewskiem, liczy 11,000 miesz., posiada liczne wille i hotele.

Montrezor *(Montrésor)*, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem błękitnem (mniejszem)—dwie głowy brodate ukoronowane; w dolnem czerwonem lew złoty. Nadany w r. 1768.

Montrezor.

Montrose, miasto portowe w szkockiem hrabstwie Forfarshire, przy ujściu rz. South-Esk do morza Północnego, ma 14,500 miesz. i wielkie fabryki płótna.

Montrose James Graham, margrabia de, pochodzący z dawnej rodziny Graham, * 1612 r. w Edymburgu. Odtrącony przez Karola I, walczył naprzód po stronie prezbiterjanów szkockich, wkrótce atoli przeszedł na stronę króla, zebrał 1644 roku silny korpus rojalistowski, z którym w grudniu 1644 pod Inverlochy i 15 sierp. 1645 nad Covenantem świetne odniósł zwycięstwa. Następnie 13 wrześ. 1645 r. sam pobity pod Selkirk, po krótkiej wojnie partyzanckiej, uciekł do Niemiec, gdzie został generałem cesarskim. Po śmierci Karola I, wszedłszy do służby Karola II, wtargnął do Szkocji północnej, lecz pobity i pojmany, został 21 maja 1650 r. ścięty w Edymburgu. Por. Granta „Memoirs of the Marquis of **M.**“ (Edym. 1857). Po wstąpieniu na tron Karola II, syn Montrose'a odzyskał godności i majątek ojca, a wnuk jego Jakób Graham, czwarty margrabia **Montrose,** za Jerzego II sekretarz stanu Szkocji, został 1707 księciem **Montrose,** † 1742.

Montrose, Jakób Graham, trzeci książę **M.** * 1755, † 1836, występował jako wierny stronnik Pitta i pełnił kilka ważnych urzędów.

Montrose Jakób Graham, czwarty książę **M.** syn poprz., * 1799, † 1874, w pierwszym gabinecie Derby 1852 r., był wielkim mistrzem dworu królewskiego, w drugim gabinecie tegoż 1856—59 kanclerzem księstwa Lancaster, a w trzecim, 1866—68 generalnym pocztmistrzem.

Montrouge, miasto we franc. departamencie Sekwany, o 3 klm. na południe od Paryża, przy paryskiej kolei obwodowej, posiada fabrykę materjałów chemicznych, 10,334 miesz.

Mont-salvage, legendowa góra, na której znajduje się zamek, gdzie przechowuje się święty Gral, t. j. czara, w którą zbierano krew Zbawiciela, konającego na krzyżu.

Montt Joryk, prezydent rzeczypospolitej Chili, w 1847 służył w marynarce. W r. 1891, podczas rewolucji przeciwko prezydentowi Balmacedzie; objął **M.** jako przewodnik partji kongresu główne dowództwo, przyczynił się do zwycięstwa i obrany został po upadku i śmierci Balmacedy prezydentem. Rządził krajem dobrze. W r. 1896 złożył urząd w ręce Errazarizo.

Montucla Jan Stefan, matematyk, * 1725 r. w Lionie, † 1799 w Wersalu; 1766—1792 był inspektorem budowli królewskich w Paryżu. Napisał: „Histoire des mathématiques“ (2 wyd. 4 t., Paryż 1799—1802); „Histoire des recherches sur la quadrature du cercle“ (1754) i in.

Montwy, wieś o dwie mile od Pakości, powyżej Kruszwicy, w W. Ks. Poznańskiem, pamiętna smutnem zwycięstwem rokoszan r. 1666 pod dowództwem Jerzego Lubomirskiego nad wojskiem króla Jana Kazimierza.

Montygajło, *Montigajło*, v. *Korzbok* odm., herb: W polu czerwonem, pod różą 5-listną srebrną—trzy ryby głowami w lewo, jedna nad drugą. U szczytu trzy pióra strusie. Labry. Rysunek porów. pod Korzbok I (herb).

Montyon, ob. Monthyjon.

Monumenta Germaniae historica, wydawnictwo dokumentów, dotyczących dziejów Niemiec.

Monval Jerzy Hipolit Mondoni, artysta dramatyczny i literat francuski, * 1845 w Monceau (Seine et Marne) kształcił się w prawie, ale po wojnie r. 1870 porzucił karjerę prawniczą i wstąpił do konserwatorjum do szkoły dramatycznej. W r. 1874 angażowany był do Odeonu, w r. 1878 do Comédie Française. Napisał: „Les Théâtres subventionnées“ (1879); „Le Costume à la Comédie Française“ (1884); „Le Laquais de Molière“ (1887). W r. 1879 założył pismo „Le Molièriste“ (1879—89, nadto wydał na nowo „Théâtre français;“ „Chappureau“ (1876); „Neuveu de Rameau“ według Diderota (1891) i „Lettres d'Adrienne Le Couvreur.“

Monza, m. we włoskiej prow. Medjolańskiej, nad rz. Lambro, połączone koleją żelazną z Medjolanem, ma 18,000 m. i wspaniały pałac. W tutejszym kościele katedralnym św. Jana, oprócz wielu relikwji i kosztowności, przechowywaną była dawna królewska korona żelazna.

Monziès Ludwik, miedziorytnik francuski, * 1849 uczeń Pils'a i Gaucherel'a. Pierwszy raz wystawił w Salonach 1876 r. następujące prace: „Portret Coquelin'a,“ „Marszałek Duroc“ (obydwa robione podług Viberta); „Les Pélerins de Sainte Odile“ (według Brion'a). Następnie wykonał: „Le Martyre de saint Sébastien“ (według Ribot'a) (1879); „L'Enterrement d'un moine à Villerville“ (1880); „Portret Sary Bernhardt“ (1881); „Une

Lecture chez Diderot" (1885). Kilkakrotnie nagradzany medalami, **M.** otrzymał na wystawie powszechnej w r. 1889 medal srebrny.

Moodooga, olej, ob. Butea.

Moon William, doktor, wynalazca systemu znaków pisarskich dla ociemniałych, * 1820, † 1894 w Brighton. System ten, nazwany od imienia wynalazcy, zastosowany jest dotąd w 476 językach i narzeczach.

Moor Antonis de, wielce ceniony malarz, * 1512 w Utrechcie, † 1575 w Antwerpji.—*Karol* **Moor,** * 1656 w Lejdzie, † 1838 w Haadze, był malarzem historycznym i portretowym.

Moore Sir John, generał angielski, * 1761 w Glasgowie. Wstąpiwszy 1776 do armji, brał udział w wyprawach gibraltarskiej i korsykańskiej, walczył 1796 pod Sir Ralphem Abercromby w Indjach zachodnich i pod jego dowództwem odbył wyprawę do Egiptu, a w maju 1808 r. na czele 10,000 korpusu wysłany został na pomoc Szwedom przeciwko Rosji, Danji i Francji; jednakże z powodu nieporozumień z królem szwedzkim, wrócił z temi posiłkami do kraju i udał się do Portugalji, a następnie do Hiszpanji, gdzie 16 stycznia 1809 w krwawej bitwie po Coruna zginął śmiercią walecznych.

Moore Tomasz, jeden z najznakomitszych nowszych poetów angielskich, * 1780 w Dublinie, † 1852 w Sloperton-Cottage. Ukończywszy studja prawne w Dublinie i Londynie, otrzymał miejsce sekretarza przy sądzie admiralicji na wyspie Bermuda, który to urząd powierzył jednak zastępcy, a sam podróżował po Ameryce płn., Francji i Włoszech, 1823 wrócił do kraju. Po ogłoszeniu „Odes and Epistles" (2 t., Londyn, 1806), wydał pod imieniem Tom. Little zbiór poezji miłosnych, któremi ogromny zyskał rozgłos. Broszurami pisanemi wierszem i prozą w tonie satyrycznym chłostał niemiłosiernie torysów i samego nawet księcia rejenta. Do takich należą między innemi: „The Fudge Family in Paris" (1818) i „Fables for the Holy Alliance" (1823). Większą jednak wartość mają jego „Irish melodies", tekst do narodowych melodji Stevensona, wydawane 1813—1837. Najznakomitszym wszakże płodem muzy **M.** jest poemat „Lalla Rookh" (1817). Ogłosiwszy następnie jeszcze: „The loves of the angels" (1823) i romans „The Epicurean" (1827), zarzucił poezję, a poświęcił się studjom historycznym. Z prac jego w tym rodzaju wymieniamy: „Memoirs of the life of Capitain Rock" (1823); „Memoirs of Lord Edward Fitzgerald" (2 t., Londyn, 1831); „Travels of an Irish gentleman in search of religion" (2 t., Londyn, 1833); „History of Ireland", umieszczona w Lardnera „Cyclopedia" (1835) i t. d. Wydał także „Letters and journals of Lord Byron with notices of his life" (1830). Pozostałe papiery po śmierci poety wydał jego przyjaciel Lord Russel (8 t., 1853—56). Utwory poetyczne **M.** odznaczają się przedewszystkiem wdziękiem przedstawienia i obrazowością języka. **M.** posiadał więcej dowcipu aniżeli fantazji; poezja też jego czaruje, ale nie podnosi. Zbiorowa ed. jego pism poetycznych wyszła 1869. Niektóre z utworów jego tłómaczone są i na język polski przez Odyńca „Czciciele ognia", Pajgerta „Peri i Raj" i innych.

Moore Henryk, malarz angielski, * 1830, malował widoki morskie i portrety, był członkiem Królewskiej akademji w Londynie. W 1891 spadł z wierzchołka omnibusa i złamał obie ręce, † 1895 w skutek ataku paralitycznego. Wykonał: „Morze Śródziemne podczas burzy"; „Poranek po burzy"; „Pogoda po deszczu" (nagrodzone krzyżem legji honorowej na wystawie paryskiej) i w. in.

Moorshedabad albo **Murschidabad,** miasto w obwodzie t. n. w angielskiej prezydencji Bengalji, nad rz. Baghirati, liczy 36,000 m. było niegdyś stolicą Bengalu.

Moorva (*morva, konopie afrykańskie*), włókna liści rośliny *Sanskviera ceylanica*, podobne do lnu nowozelandzkiego.

Moos Salomon, lekarz, * 1831 w Randeg w Badeńskiem, * 1895 w Heidelbergu, studja odbywał w Heidelbergu, Pradze i Wiedniu, w 1866 został profesorem chorób usznych w Heidelbergu. Wykazał, że w wielu chorobach zakaźnych mikroorganizmy dostawać się mogą do błędnika, sprowadzając zakłócenia słuchu i zdolności utrzymywania równowagi. Napisał: „Klinik der Ohrenkrankheiten" (1866); „Anatomie und Physiologie der Eustachischen Röhre" (1874); „Ueber Pilzinvasion des Labyrinths im Gefolge von einfacher Diphtherie" (1887) i „im Gefolge von Masern" (1888); „Histologische und bakterielle Untersuchungen über Mittelohrerkrankungen bei den verschiedenen Formen der Diphtherie" (1890). Założył w r. 1868 i redagował wraz z Knappem „Zeitschrift für Ohrenheilkunde".

Mopla (*Mappila*), mahometańscy mieszkańcy wybrzeża Malabarskiego w Indjach wsch., z plemienia Drawidów, przebywają głównie w prezydenctwie Madras, w liczbie około miljona głów. Zajmują się głównie handlem.

Mops, ob. Pies.

Mopsos, nazwa dwu mitycznych wieszczków: pierwszy towarzysz Argonautów, zmarł wskutek ukąszenia węża i czczony był jako heros; drugi syn Rakjosa (czy też Apollina) i Manto, założył m. Mallos w Azji Mniejszej i wyrocznię tamże.

Moquegua, departament w rzeczypospolitej Peruwjańskiej, położony nad oceanem Spokojnym, obejmuje 15,459 klm. kw. (280,8 m. kw.) przestrzeni i liczy 30,000 m. Główne miasto t. n. leży u stóp Kordyljerów, 1,367 m. nad p. m. i liczy 3,600 miesz.

Moquin Tandon Heracy Benedykt, naturalista, * 1807 w Montpellier, † 1863. Był profesorem fizjologji porównawczej w Marsylji, następnie profesorem botaniki w Tuluzie. W 1850 zwiedził Korsykę pod względem botanicznym, a po powrocie

otrzymał 1853 katedrę historji naturalnej i zarząd oddziału medycznego w ogrodzie botanicznym. Oprócz wielu rozpraw ogłosił Zasady zoologji medycznej i farmaceutycznej.

Mora *(Catocala)*, rodzaj motyli z rodziny sówek, wielkie motyle z silną trąbką i pięknie zabarwionemi skrzydłami tylnemi; gąsienice, postaci wydłużonej, żyją na drzewach. **M.** *niebieska (C. fraxini)*, 10 cm. szeroka, ma na skrzydłach tylnych pas niebieski. **M.** *czerwona (C. nupta)* ma skrzydła tylne czerwone z dwoma pasami czarnemi; oba gatunki latają od lipca do września.

Mora.

Mora (franc. *moiré*), tkanina wełniana lub jedwabna z połyskiem migocącym na całej powierzchni, lub tylko na tle, między wytkanemi rysunkami. Połysk taki powstaje, jeżeli dwie sztuki tkaniny nakłada się jedną na drugą powierzchniami prawemi i po zwilgoceniu przeciąga między gorącemi walcami. Na papierze podobny efekt osiąga się walcami rytowanemi. **M.** *metaliczna* jest to blacha pokryta rysunkami podobnemi do perłowej maciey; otrzymuje się przez lekkie traktowanie kwasami blachy białej pokrytej cyną.

Mora I, *Mory*, *Morowa*, *Murzynowa*, herb: W polu czerwonem—głowa czarna murzyńska, ze srebrną przepaską na skroniach. U szczytu trzy pióra strusie.—**M. II:** W polu złotem—murzyn

Mora I.

Mora II.

Mora III.

w czarnej sukni, z przepaską srebrną na głowie, strzelający z łuku. Na hełmie—dwie strzały. Labry czarno-złote.—**M. III:** Na tarczy—głowa ludzka w lewo. Por. „Księgę herbową" hr. J. Ostrowskiego.

Mora don José Joaquin de, poeta i publicysta hiszpański, * 1783 w Kadyksie, † 1863. Ukończywszy studja naukowe w Granadzie, walczył w wojnie o niepodległość i wzięty był do niewoli. Wróciwszy 1814 r., redagował *Cronica literaria y cientifica*, która później pod tyt. *El Constitutional* była jednem z najbardziej wpływowych czasopism hiszpańskich. Po przywróceniu monarchji absolutnej (1823) wyemigrował do Londynu, gdzie wydał almanach „No me olvides" (1824—27) i „Cuadro de la historia de los Arabes" (2 t., 1826). Później udał się do Ameryki południowej i osiadł w Boliwji, gdzie pełnił rozmaite urzędy i jako konsul tego państwa wrócił 1856 do Londynu. **M.** celuje przedewszystkiem jako liryk. Najlepsze jego utwory „Legendas espagnolas" wyszły 1840 w Londynie.—Inny *José Marja Ludwik* **M.**, wydał „Mejikó y sus revoluciones" (3 t., Paryż, 1836); „Obras sueltas" (2 t., Paryż, 1838).

Mora A., pseudonim A. Morzyckiego.

Morabici, ob. Almorawidowie i Almohadowie.

Moracza, główna rzeka w Czarnogórzu, bierze początek w Alpach Dynarskich z najbardziej na północ wysuniętego cypla Berd, który przerzyna wązką dolinę, następnie stanowi granicę pomiędzy Czarnogórzem a Albanją, poczem zlawszy się z Zetą płynie przez Albanję i wpada do jeziora Skutari. Z jeziora tego wypływa już jako *Bojana* (ob.).

Moraczanie, gałąź Słowian połabskich, zamieszkała na prawym brzegu Elby wprost Magdeburga; na północ osady ich dochodziły do rz. Stremy, na wschód do Hawoli i Temnicy, na południe zaś do Nuty. Wspominani od końca IX w., od 946 podlegli biskupstwu brandenburskiemu, przyłączeni zostali w końcu XII w. do margrabstwa Brandenburskiego.

Moraczewska Bibjanna, siostra Andrzeja Moraczewskiego historyka, była współpracowniczką pism beletrystycznych i pomieszczała powieści, wydane później w jednym zbiorze, jak: „Co się działo"; „Co się stało"; „Dwaj rodzeni bracia" (1869). Zasłużyła się na stanowisku głównej komisjonerki Towarzystwa pomocy naukowej dla dziewcząt; † 1887.

Moraczewski Andrzej, znakomity badacz dziejów polskich, * 1802 w Dusinie pod Gostyniem w Wielkopolsce, † 1855 r. w Poznaniu. Po ukończeniu studjów prawa i filozofji w Lipsku, a następnie w Heidelbergu, przybył do Warszawy 1828 r., gdzie do 1830 r. pracował w sądownictwie. Po r. 1831 powrócił do swej wioski pod Obornikami. Przeniósłszy się do Poznania (1841), założył pismo naukowej treści *Rok*, brał czynny udział w wydaniu „Starożytności polskich" (2 t. Poznań, 1842—52), pomagał dr. Marcinkowskiemu w założeniu „Towarzystwa pomocy naukowej", miewał odczyty z historji polskiej (1847—48), był spółwłaścicielem księgarni i drukarni pod firmą Kamińskiego i S-ki. Ostatnie lata poświęcił studjom nad historją polską, których owocem były „Dzieje rzeczypospolitej" (9 t., Poznań, 1842—45, 2 wyd., 1862—66), doprowadzone do połowy XVII w. Praca ta odznacza się oryginalnością poglądów autora, sądzącego dzieje nasze ze stanowiska dzisiejszych pojęć republikańskich. Ogarnięcie całości dziejów w jedną, żywo, jasno i gorąco skreśloną opowieść, czyni pracę **M.** po-

czytniejszą od innych tego rodzaju dzieł. Inne pisma **M.** są: „Opis zjazdu praskiego“ (Poznań, 1848); „Opisy wypadków poznańskich“ (Poznań, (1848); „Opowiadania gospodarza Andrzeja czyli Historja Polska dla ludu wiejskiego“ (3 książeczki, Poznań, 1852—1854). Libelt skreślił jego życiorys w dziełku: „Życie Andrzeja **M.**“ (Poznań, 1855). W latach 1841, 1842 i 1843 miewał publiczne prelekcje o historji ludów słowiańskich.

Moraczewski Maciej, budowniczy, * 1840 w Chwałkowie, w pow. Śremskim, w w. ks. Poznańskiem, kształcił się w akademji budownictwa w Berlinie, następnie był inżynierem i architektem czynnym w służbie rządowej pruskiej. W r. 1876 powołany na dyrektora budownictwa miejskiego w Krakowie, zbudował wiele gmachów szkolnych, szkołę sztuk pięknych, szlachtuz, strażnicę ogniową, zasypał starą Wisłę. Od 1881 jest radcą budownictwa w służbie rządowej austrjackiej i zajmuje się wyłącznie sprawami regulacji rzek galicyjskich. Wydał „Projekt uregulowania starej Wisły“ (Kraków, 1876); „Droga żelazna konna w Krakowie“ (1881); „Żelazna blacha falista“ (1882); „Zamek krzyżacki w Malborgu“ (Lwów, 1882); „O budowie zagród włościańskich“ (1885), oraz wiele artykułów z dziedziny inżynierji i architektury w *Czasopiśmie technicznem*, tudzież w *Dźwigni* i in.

Moradabad, okrąg w dywizji Rohilkand w angielsko-indyjskich prowincjach Północno-zachodnich, między Gangesem i Ramgangą zawarty, obejmuje 5,912 klm. kw. z 1,180,000 miesz. *Miasto główne* t. im. liczy 73,000 miesz.

Moraea *(Pierszeń)*, rodzaj roślin z rodziny kosaćcowatych, obejmuje rośliny cebulonośne, głównie w ziemi Przylądkowej; niektóre jako ozdobne hodują się w ogrodach europejskich, cebule niektórych są jadalne, jak np. **M.** *edulis*, o pięknych błękitnawych kwiatach, i **M.** *sisyrinchium*.

Moraes Barros Prudente, prezydent Stanów Zjednoczonych Brazylji, * 1845. W 1885 wybrany do izby deputowanych 1889—90 był gubernatorem San Paolo, następnie wybrany do senatu. W 1889 brał udział w rewolucji. W 1894 wybrany prezydentem, w 1896 z powodu choroby złożył urząd w ręce wiceprezydenta Wiktoryna Pereira. W 1898 złożył urząd ostatecznie.

Moral insanity (ang.), obłąd moralny, brak zmysłu moralnego, pewien typ choroby uczuć.

Morales Ludwik, * 1509 w Badajoz, † 1586 tamże, malarz hiszpański, *Boskim* (el divino) zwany. Dostarczył wielu obrazów do kościołów wszystkich niemal miast hiszpańskich. Najwięcej ich posiadają: Toledo, Valladolid, Burgos i Granada.

Morales Krzysztof de, z Sewilli, od 1540 śpiewak przy kaplicy papieskiej w Rzymie, ułożył wiele dzieł muzycznych treści religijnej.

Moralista, pisarz, zajmujący się moralnemi i obyczajowemi cechami ludzi, odtwarzający i analizujący wewnętrzny mechanizm uczuć i namiętności, działających w duszy człowieka. Najlepszych moralistów wydała literatura francuska: La Bruyère, La Rochefoucauld etc.

Moralitates (łac.), pod koniec wieków średnich rodzaj widowisk duchownych, w których nauczano moralności za pomocą przykładów udramatyzowanych.

Moralna Filozofja, ob. Etyka.

Moralna Teologja, ob. Teologja.

Moralność, dwojakie posiada znaczenie: objektywne jako całość praw i zasad, mających wskazywać ludziom zarówno cel życia, jak drogi i środki do jego urzeczywistnienia, do określenia praw i obowiązków jednostkowych, familijnych i społecznych, subjektywne zaś jako stopień rozwinięcia się w jednostkach i społeczeństwach poczucia obowiązków, tudzież pojmowania i pełnienia praw moralnych. (Mówimy np. moralność tego narodu stoi na nizkim stopniu, upadła lub wznosi się). Moralność w pierwszem, objektywnem znaczeniu tego słowa stanowi najważniejszą część, kamień probierczy niejako wszelkich religji i jest prócz tego, jako przedmiot badań filozoficznych, rozwijana jako odrębny dział filozofji, zwany *Etyką* (ob.).

Moralność chrześcijańska, opiera się na naukach Chrystusa, przechowanych w czterech Ewangeljach; stawia ona za cel dążenia osiągnięcie królestwa niebieskiego, za środek ku temu wskazuje czystość serca, a za najwyższe prawo, na którem stosunki między ludźmi wspierać się winny, miłość wszystkich jako bliźnich. To prawo miłości obaliło ciasne szranki zakonu Mojżeszowego, opartego na narodowej, politycznej i religijnej odrębności Żydów, i nadało chrześcijanizmowi charakter uniwersalnej religji. Miłość pociąga za sobą zaparcie się własnych interesów dla dobra drugich, przebaczanie nieprzyjaciołom, wspieranie potrzebujących pomocy, słowem: poświęcenie. Najwyższym ideałem moralnym, wzorem najdoskonalszej miłości jest sam Chrystus, który życiem i śmiercią swoją stwierdził i uświęcił swą naukę.

Moran Patrice Franciszek, prałat irlandzki, * 1830 w Leghlinbridge, w 1856 został profesorem jez. hebrajskiego w Rzymie. W 1866 powrócił do ojczyzny i został sekretarzem arcybiskupa w Dublinie; w 1885 został kardynałem. W 1888 ogłosił publicznie list, w którym oświadcza, że Australja jest po stronie Irlandji w kwestji home rule'u. **M.** napisał: „Memoir of the most Rev. etc.“ (1861); „Essays on the Orig. of the Early Irish Church“ (1864); „Hist. of the Cath. etc.“ (1864); „Acta S. Brendani“ (1872); „Irish Saints in Great Britain“ (1879), tom poezji „Fragmentary Thoughts“ i prace treści politycznej: „The Federal Govern. of Australasia“; „Lettres of the Anglican reformation“ (1890).

Morand Franciszek Salwator, chirurg francuski, * 1697, † 1773, należał do najzręczniejszych

członków słynnej akademji chirurgicznej (ob. Francuska medycyna). Ważne są jego prace nad chorobami wątroby, wchodzącemi w dziedzinę chirurgji, nad torbielami jajnika, oraz wprowadził wiele ulepszeń do chirurgji operacyjnej. Prace jego zamieszczone są w „Opuscules de chirurgie" (1768—1772).

Morano-Calabro, miasto w prow. włoskiej Cosenza, okr. Castrovillari, na stokach Monte Gollino położone, ma ruiny starożytnego zamku i 8,500 m.

Morata Fulwja Olimpja, jedna z najuczeńszych kobiet XVI w., * 1526 w Ferrarze, córka poety Fulwjusza Peregrina Moratusa, żona lekarza Gundlera w Schweinfurcie, † 1555 w Heidelbergu. sje jej w języku łacińskim i greckim, oraz inne dzieła wydał Cölius Secundus Curio (Bazyleja, 1558 i późn.). Por. Bonnet „Vie d'O. M." (4 wyd., Paryż, 1865).

Moratalla, miasto w hiszp. prowincji Murcia, nad rz. Benamor, ma 12,000 m.

Moratin Mikołaj Fernandez de, poeta hiszpański, * 1737 w Madrycie, † 1780 tamże. Po ukończeniu uniwersytetu w Valladolid przebywał naprzód w San-Ildefonso, a następnie w Madrycie, gdzie czas jakiś był adwokatem, a następnie profesorem poetyki. Oprócz utworów dramatycznych (np. tragedje „Hormesinda", „Guzman el Bueno" i t. d.), pisanych w guście francuskim, wydał jeszcze między innemi „La Diana o arte de la caza" (Madryt, 1765), poemat dydaktyczny i „Canto epico de las naves de Cortés destruidas" (Madryt, 1785), który należy do najlepszych hiszpańskich epopei. Wybór prac swych wydał w Barcelonie (1821).

Moratin Leandro Fernandez de, syn poprzed., komedjopisarz, Molière'm hiszpańskim zwany, * 1760 w Madrycie. Początkowo był jubilerem, przy pomocy hrab. Cabarus, a zwłaszcza Księcia Pokoju, otrzymawszy kilka zyskownych beneficjów, poświęcił się zupełnie poezji, podróżował po Europie, urzędował w ministerjum spraw zagranicznych, a jako stronnik swego protektora i Francuzów trzykrotnie emigrował do Francji, gdzie też † 1828. Komedjami swemi: „El viejo y la nina" (1790), „La comedia nuova" (1792); „El baron"; „La mogigata"; „El Si de las ninas" i t. d. zyskał sobie wielki i zasłużony rozgłos. Całkowite wydanie pism jego wyszło staraniem akademji (6 t., Madryt, 1830—31). Prostotą, poprawnością, naturalnością kompozycji, wybornem malowaniem charakteru i obyczajów wywarł M. wielki wpływ na odrodzenie teatru hiszpańskiego. Jego komedje, równie jak i poezje liryczne, wychodziły zresztą w niezliczonych edycjach i są na rozmaite języki tłómaczone.

Moratorjum (łac.), jest to prawo zwłoki, udzielane dłużnikom ze względu na to, iż dzięki klęskom, dany kraj lub prowincję dotykającym, obywatele nie są w możności wykonania w terminie przyjętych na siebie zobowiązań. Na mocy takiego M., zwanego *powszechnem*, wszyscy mieszkańcy danego terytorjum zyskują odroczenie terminu uiszczenia swych długów na pewien wskazany przeciąg czasu, wierzyciele zaś zmuszeni są wstrzymać kroki prawne i jednocześnie są zwolnieni od zarzutu opieszałości z tytułu wstrzymania tych kroków. Takiem np. było M. we Francji podczas ostatniej wojny z Niemcami. 13 sierpnia 1870, na początku wojny tej, ogłoszone było prawo, na mocy którego wykonanie zobowiązań, wypływających z umów handlowych, odroczono na miesiąc, a uiszczenie wszelkich długów osób, powołanych do obrony ojczyzny, do ukończenia wojny. Później podczas trwania wojny ogłaszane były nowe terminy moratoryjne. Jeszcze niedawno w 1891 w Portugalji, wskutek ogólnego przesilenia ekonomicznego, uchwalone było M. na 60 dni dla wekslowych i innych bezspornych długów. Pod nazwą M. właściwie znaną była w ostatnim okresie cesarstwa rzymskiego zwłoka, udzielana pojedyńczym dłużnikom ze względu na szczególną dla nich łaskę cesarską. Dobrodziejstwo to cesarze rzymscy zlewali na osoby faworyzowane, udzielając im zwykle pięcioletniej zwłoki w uiszczeniu długów (quinquennale spatium) w celu uchronienia ich od przymusu osobistego. Z czasem zwyczaj ten w epoce średnich wieków wyrósł w urządzenie prawne w tych krajach Europy zachodniej, które wzorowały się na prawie rzymskiem. We Francji panujący szafowali M. w t. zw. *lettres de répit.* W Niemczech cesarz i kurfirstowie rozdawali protegowanym swym *rescripta moratoria, litteras respirationis (Ausstandsbriefe).* Powstałe stąd nadużycia wywołały niezadowolenia w społeczeństwach i M. uległo ograniczaniu, a w końcu nawet zupełnie było zniesione wobec dokonanych reform, które przeważnie usunęły areszt osobisty za długi zwykłe. Najdłużej, bo do 1877 r., aczkolwiek ze znacznem ograniczeniem, M. zachowało się w Niemczech, gdzie dopiero z wprowadzeniem ogólnej ustawy upadłościowej zupełnie zostało zniesionem. Angielskie prawo M. nie znało. Pewne podobieństwo do M. posiada zwłoka udzielana u nas dłużnikom na mocy art. 1244 Kod. Nap. i art. 136 Ustawy postępowanie cyw., na mocy których: „Sąd może, ze względu na położenie dłużnika i używając tej władzy z wielką oględnością, udzielić umiarkowanych terminów do uiszczenia i zawiesić wykonanie poszukiwań, pozostawiając rzeczy w stanie, w jakim się znajdują".

Moravec Franciszek Adolf, historyk morawski, * 1734 w Strażnicy, † 1814 w Lipniku, Pijar, profesor w kolegjum kromieryskiem, wespół z rektorem tego kolegjum, Adolfem Pilarzem, napisał dzieje morawskie do w. XVIII p. t.: „Moraviae historia politica et ecclesiastica" (Berno, 1785—1787, 3 t.); korzystał do tego dzieła ze wszystkich

znanych wtedy źródeł czeskich, polskich, austrjackich i węgierskich.

Moravec Bedrzich (Fryderyk), pisarz czeski, * 1859 w Pradze, nauczyciel. Wydał: „Z hájów a luhóv“ i „Z różnych vieków“ (Praga, 1897); „Z mlhavych dob“ (Praga, 1898). Pisał też utwory beletrystyczne, pedagogiczne, przyrodnicze i geograficzne do czasopism, tudzież etnograficzne do *Czeskiego Lidu* (od 1894).

Morawa (niem. *March)*, lewy dopływ Dunaju i najważniejsza rzeka w Morawji; bierze początek z tak zwanego Kralickiego Śnieżku na wysokości 1,260 m. nad poziomem morza i wpada do Dunaju powyżej Presburga, doszedłszy długości 378 klm.; porzecze jej wynosi 2,400 klm. kw. Główne dopływy **M.** są: Beczwa i Dyja (największy dopływ **M.**, której porzecze wynosi 10,000 klm. kw.).—Inna *Morawa*, zwana *Dolną* lub *Bułgarską*, po Cisie i Sawie największy dopływ Dunaju, poczyna się w górach Bałkańskich na granicach Serbji, niedaleko Kosowego Pola, w pobliżu miasta Morawy (Gülham), i wpada do Dunaju niedaleko Smederewa. Długość całej rzeki wynosi 378 klm.; porzecze, do którego zalicza się prawie cała strona południowa i środkowa Serbji, wynosi 60,000 klm. kw. Z dopływów **M.** Dolnej ważniejsze: **M.** serbska, Morawica, Wlasina, Niszawa, Wrano.— **M.** okrąg w Serbji, od rzeki **M.** nazwany, obejmuje 2,899 klm. kw. i 175,000 m.; miasto główne Cuprija.

Morawicki *(Morawitzky)* v. *Topór* odm., herb: Na tarczy 4-dzielnej, w polach I i IV srebrnych—trzy serca czerwone; w II i III czerwonych — topór srebrny. U szczytu, między rogami jeleniemi — topór. Labry czerwono-srebrne.—**M. II**: W polu srebrnem—trzy serca czerwone (jak w poprzednim), U szczytu—rogi jelenie. Labry czerwono-srebrne.

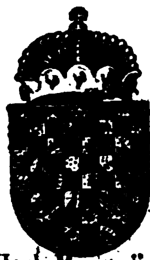

Morawicki I.

Morawiec Mikołaj, z Kunoszowic, herbu Ogończyk, dzielny rycerz, który w bitwie pod Grunwaldem, będąc chorążym nadwornym króla, zdobył na Krzyżakach chorągiew św. Jana. Z tegoż rodu *Łukasz* **M.**, w 1508 pod Łuckiem w 200 ludzi piechoty zmusił kilkutysięczny zastęp Tatarów do odwrotu, ubiwszy im 500 ludzi, a sam nie straciwszy przytem ani jednego żołnierza.

Morawja, margrabstwo i kraj koronny monarchji austrjacko-węgierskiej, graniczy na północ ze Śląskiem pruskim i austrjackim, na wschód z Węgrami, na południe z Dolną Austrją, na zachód zaś z Czechami, i rozciąga się na przestrzeni 22,222 klm. kw. czyli 403¼ m. kw. geograficznych. Od Śląska dzielą **M.** Sudety albo góry Jesienickie, od Czech góry Morawskie, od Węgier zaś Karpaty. Najważniejsze z gór tych są góry Morawskie, wznoszące się na 500 do 800 metrów, podobne pod względem budowy do gór Czeskich. Główna ich gałąź, długa na 150 klm., ciągnie się w kierunku od południo-zachodu ku północo-wschodowi. Sudety, poczynając od wierzchołka Śnieżnik, wznoszącego się na pograniczu Czech, **M.** i Śląska na 1,424 metry, ciągną się wysokim grzbietem w kierunku wschodnim aż do wierzchołka Died (Dziad, Altvater), 1,490 m. wysokiego, skąd poczynając aż do Beczwy i Odry ciągną się Morawsko-Śląskie Jasienice, z wierzchołkami od 500—600 m. Karpaty Morawskie, zwane też Beskidami albo Jaworzynami, ciągną się w kierunku od południo-zachodu ku północo-wschodowi. Najwyższe wierzchołki tego pasma gór są: Jaworzyna (967 m.), Wielki Lopenik, Makyta, Trojaczka i Radhoszt (1,130 m.). Z rzek **M.** najważniejszą jest Morawa (ob.), nadająca krajowi nazwę, żeglowna jednak na niewielkiej przestrzeni. Odra, biorąca w **M.** początek, przebiega tu zaledwo 6 mil. Jezior większych niema wcale, za to dość jest stawów. Strony górzyste są niezbyt urodzajne; natomiast część środkowa **M.** bogatą jest w doliny i płaszczyzny urodzajne; odznaczają się zwłaszcza niezwykłą plennością gruntu brzegi rz. Hany i okolice południowe. Klimat stosunkowo jest łagodny; średnia temperatura roczna wynosi w Bernie 8°C, w Ołomuńcu 8,5°C, w Igławie zaś tylko 7°C. Liczba mieszkańców (bez wojska), podług urzędowego obliczenia z 1890 wynosząca 2,276,870, wzrosła w 1896 do 2,358,608, a wraz z wojskiem do 2,373,596 głów. Pod względem narodowości jest około ³/₄ Słowian, ¹/₄ Niemców, zamieszkujących głównie w stronie południowej, północno-zachodniej i północnej. Żydów jest dość znaczna liczba, bowiem 2%. Ludność słowiańska **M.**, z wyjątkiem około 1,000 Serbów, należy do plemienia czeskiego i dzieli się na: *Hanaków*, zamieszkałych nad Haną i w części nad Morawą, *Horaków*, zamieszkujących okolice górzyste zachodnie, *Słowaków*, całą część wschodnią **M.**, i *Wałachów*, mieszkańców górzystego porzecza Beczwy. **M.** jest jednym z najlepiej zaludnionych krajów Austrji, przypada bowiem na 1 klm. kw. 102 mieszkańców. Ludność **M.** zamieszkuje w 3,357 miejscowościach, stanowiących 2,683 gminy. Pod względem religijnym jest tu 95,3% katolików, 2,7% protestantów i 2% żydów. Pod względem zarządu kościoła katolickiego rozdziela się **M.** na arcybiskupstwo ołomunieckie i biskupstwo berneńskie. Ewangelicy mają 2 superintendentów.—Urodzajny grunt **M.** jest jak najstaranniej obrobiony, i **M.** pod względem rolnictwa należy do najpierwszych krajów w Europie. Z całej powierzchni zaledwo 800 m. kw. znajduje się pod nieużytkami, z reszty powierzchni 56% zajętych jest pod uprawę roli i winnice, 14% pod łąki i pastwiska, 28% pod lasy. Rolnictwo produkuje w wielkiej ilości zboże, a zwłaszcza piękną pszenicę (nad Haną, Morawą i około Berna), kartofle i rośliny strączkowe; dalej buraki cukrowe, wyborne jarzyny, len i konopie,

nieco chmielu i t. d. Również rozwinięte jest ogrodnictwo i sadownictwo, oraz w okolicach południowych uprawa wina, którego rocznie otrzymują 180,000 hektolitrów. Hodowla bydła, a zwłaszcza owiec, stoi na wysokim stopniu; koni liczy się 126,131, bydła rogatego 645,199 sztuk, świń 322,239, kóz—144,204, owiec—80,706. Wielkie korzyści przynosi także chów ptastwa domowego (zwłaszcza gęsi), rybołówstwo i myślistwo. Lasy wybornie są zagospodarowane. Pod względem kopalnictwa otrzymuje się rocznie około 2 mil. cent. surowca, 12 mil. cent. węgla kamiennego i 58,000 cent. grafitu.—Pod względem przemysłu należy **M.** do najczynniejszych krajów Europy. Najważniejszą gałąź przemysłu stanowią wyroby wełniane. Wyroby sukienne berneńskie nietylko że zasilają wszystkie rynki austrjackie, lecz stanowią ważny przedmiot handlu wywozowego na Wschód i do Ameryki. Wiele produkuje się także wyrobów płóciennych, zwłaszcza w Wielkim Mezirzyczu i Szumberku, oraz bawełnianych, która to gałąźześrodkowuje się głównie w okręgach Szternberskim, Prostiejowskim i Frenstackim. Dalej idzie garbarstwo, cukrownictwo, gorzelnictwo, wyrób żelaza i szyn, oraz maszyn i wozów. Handel bardzo ożywiony. Brak rzek spławnych zastępują dobre szosy i koleje żelazne. Pod względem oświaty znajduje się w **M.**: akademja duchowna w Ołomuńcu, seminarjum teologiczne i instytut techniczny w Berlinie, 18 gimnazjów wyższych, 3 gimnazja realne, 12 wyższych i 3 niższe szkoły realne, 5 zakładów dla nauczycieli i 3 dla nauczycielek, dalej kilkadziesiąt szkół specjalnych i 2,446 szkół ludowych.—*Konstytucja* **M.** opiera się na ustawie 26 lutego 1861. Sejm krajowy składa się ze 100 członków, a mianowicie z arcybiskupa ołomunieckiego, biskupa berneńskiego, 30 deputowanych od większych posiadłości, 31 deputowanych od miast i osad, 6 deputowanych od izb handlowej i przemysłowej w Ołomuńcu i Bernie i 31 deputowanych od gmin wiejskich. Wybory są bezpośrednie i tylko w gminach wiejskich pośrednie. Czas trwania mandatu jest lat sześć. Do rady państwa wysyła **M.** 36 członków. Na czele zarządu stoi namiestnikowstwo, którego siedlisko znajduje się w Bernie. Pod względem administracji **M.** podzieloną jest na 6 okręgów miejskich i 31 powiatów. Do 1860 **M.** dzieliła się na 6 powiatów (Berneński, Hradiski, Igławski, Znoimski, Ołomuniecki i Nowoiczyński). Pod względem sądowym znajduje się w **M.** 79 sądów okręgowych, 6 sądów wyższych i sąd najwyższy krajowy drugiej instancji w Bernie. Zarząd finansowy sprawuje dyrekcja finansowa w Bernie, pod której zarządem znajduje się 76 urzędów podatkowych i 4 dyrekcje finansowe okręgowe. *Herb* stanowi ukoronowany orzeł, złożony z pół złotych i czerwonych, na tarczy niebieskiej. Barwy krajowe są złota i czerwona.

Herb Morawji.

Historja. W najdawniejszych znanych czasach, **M.** zamieszkiwali Markomani i Kwadowie; po 407 zajęli ją Rugowie i Herulowie, a około 548 Longobardowie. Następnie osiadły tu plemiona słowiańskie, które od głównej rzeki Morawy przybrały nazwę Morawian. Przy upadku państwa Awarów utworzyli oni pod przywództwem Samona państwo Wielkomorawskie, rozciągające się znacznie po za granice dzisiejszej **M.** Chrześcijaństwo zaprowadzili pomiędzy nimi (863) św. apostołowie Słowian, Cyryl i Metody. Szczytu potęgi i największej rozległości dostąpiło państwo Wielkomorawskie za panowania Swatopluka (ob.), lecz pod synem jego Swatoogiem zupełnie upadło (908) i stało się łupem Madziarów, Polaków i Niemców. Od 1029, podług dyplomatów, była **M.** podległą królestwu Czeskiemu i miała z niem spólne urządzenie, zarząd i prawa. Dopiero po 1197, w którym **M.**, jako margrabstwo, stało się lennem Czech, zjawia się oddzielny dwór i urzędnicy dworscy morawscy. W XIV w. nastąpiło zupełne zlanie **M.** z Czechami pod władcami z domu luksemburskiego. 1526 **M.**, podobnie jak i Czechy, po † króla Ludwika w bitwie pod Mohaczem, na mocy dawniejszych układów, przeszła pod władzę Austrji i odtąd dzieliła późniejsze jej losy. Po stracie większej części Śląska, pozostała przy Austrji część została przyłączona do **M.**, ale po r. 1849 znów oddzielona. Ob. art. Czeskie królestwo i Austrjacko-węgierska monarchja. Por. Wolny'ego „Die Markgrafschaft Mähren, topographisch, statistisch und historisch geschildert“ (6 t., Berno, 1835—40); tegoż „Kirchliche Topographie von Mähren“ (4 t., t., 1855); Korzystki „Die Markgrafschaft Mähren und das Herzogthum Schlesien“ (Wiedeń i Ołomuniec, 1860); Dudika „Mährens allgemeine Geschichte“ (t. 1—4, Berno, 1860—65); Brandla „Kniha pro každeho Morawana“ (Berno, 1893). Z map **M.** najlepsze są: generalnego sztabu (1836—41), oraz Szembery (1863).

Morawscy bracia, ob. Bracia Czescy.

Morawska Ostrawa, ob. Ostrawa.

Morawska Trzebowa, ob. Trzebowa.

Morawska Z.

Morawska Zuzanna, powieściopisarka, * 1848 we wsi Sokołówce pod Ciechanowem, kształciła się w szkole prywatnej. Prace je w kierunku pedagogicznym przeznaczone są dla dzieci i młodzieży. Napisała: „Pogadanki z dziećmi, od lat 5 do 7, Przedmioty otaczające“ (Warszawa, 1880); „Giermek książęcy“ powieść historyczna z XIII w. (1890); „Z dziejów Słowiańszczyzny kresowej“ (tamże, 1890); „Powieści dla moich przyjaciół“ (Kraków, 1892); „Wielkie zdolności i przygo-

dy Zygmusia" (Warszawa, 1896); „Wyspa wróżki Marty" (Warszawa, 1896); „Jerzy Jaszczur Bażeński, powieść z XV w. (Warszawa, 1898); „Z życia małych dzieci" (3 wyd., 1897); „O szarej godzinie, opowiadanie dziejów ojczystych" (1883); „Z życia dzieci," „Nasi znajomi," powiastki dla młodzieży (1885); „Wilcze gniazdo" (1889), powieść historyczna dla młodzieży (1889). Nadto jest stałą współpracowniczką *Wieczorów rodzin.* i *Przyjaciela dzieci* i pomieszcza liczne artykuły i poezje w pismach innych.

Morawski Jan, Jezuita, teolog, matematyk i filozof, * 1633 w Płockiem, † 1700 w Poznaniu. Po ukończeniu wyższych nauk w Rzymie, wrócił do kraju i był w rozmaitych kolegjach profesorem filozofji, matematyki i teologji, potem zarządzał domami w Jarosławiu i Poznaniu, oraz nowicjatem krakowskim. Wydał z druku wiele dzieł, w swoim czasie bardzo cenionych i wielokrotnie przedrukowywanych; wymieniamy z nich: „Philosophiae totius principia per quaestiones de Ente in communi" (Poznań, 1666); „Quaestiones theologicae de Deo uno et trino" (Kalisz, 1674); „Qaestiones theologicae selectae ad totam summam D. Thomae Aquinatis" (2 t., Poznań, 1681) i t. d. Por. Browna *Bibliot. pisarz. asysten. polsk. towarz. Jezus* (str. 284—287).

Morawski Franciszek, poeta, * 1785, we wsi Pudliszkach, pod Krobią, † 1861 r. Po ukończeniu nauk we Frankfurcie nad Odrą, pracował 2 lata jako urzędnik sądowy, lecz w r. 1806 rzucił urzędowanie i wstąpił do gwarji Napoleona I w stopniu podporucznika; przy pamiętnej przeprawie przez Berezynę otrzymał stopień pułkownika. Następnie jako szef sztabu dywizji ks. Sułkowskiego w walce pod Lipskiem otrzymał krzyż oficerski legji honorowej. Po upadku Napoleona, wszedł do nowoorganizującego się wojska polskiego w stopniu pułkownika i w 1819 r. mianowany został generałem brygady. W r. 1832 wysłany został do Wołogdy, skąd wróciwszy po kilku latach, osiadł w dziedzicznej wiosce swojej Luboni, w w. ks. Poznańskiem, gdzie oddał się rolnictwu. Obdarzony talentem poetyckim, jakkolwiek wychowany śród zasad klasycyzmu, umiał pojąć i ocenić piękności nowego kierunku i nietylko sam tłómaczył Bajrona „Pięć poematów lorda Bajrona" (Leszno, 1853), ale w oryginalnym swoim poemacie „Dworzec mojego dziadka" (t. 1851) zerwał z tradycjami klasycznemi i dał nam pełen prawdy i prostoty obraz domowego życia naszych przodków. Utwory z pierwszego perjodu wydał w 1811 r. we Wrocławiu. Zbiór późniejszych poezji wyszedł tamże (1841), w Lesznie (1851) i w Petersburgu (1855). „Bajki" wyszły po śmierci poety w 1862 r. Poznaniu. Pozostały w rękopisie liczne satyry i listy, wymierzone przeciw romantykom, z czasów gdy M. bywał uczestnikiem zebrań literackich u hr. Wincentego Krasińskiego. Mowa, miana przez M. na obchodzie żałobnym w Sedan (1813) na cześć ks. Józefa Poniatowskiego wyszła w r. 1814 w Paryżu. Życiorys M. skreślił Lucjan Siemieński w *Przeglądzie polskim* z 1866 r. Z pism jego, drukiem ogłoszonych, mamy: „Mowa przy żałobnem nabożeństwie po zgonie księcia Józefa Poniatowskiego," miana w Sedan 1813 (Paryż, 1814, 4 wyd., we Lwowie 1848); „Pięć poematów Byrona" (*Manfred, Mazepa, Oblężenie Koryntu, Paryzyna* i *Więzień Czyllonu*, Leszno 1835); „Pisma" (t. I, Wrocław, 1841); „Bajki" (Poznań, 1860). Pisma zbiorowe wierszem i prozą z przedmową St. Tarnowskiego wyszły 1882 w Poznaniu w 4 t.

Morawski Józef Aleksy, senator, dyrektor główny prezydujący w b. komisji rządowej przychodów i skarbu, * 1791 w Zegrzu, † 1855 w Karlsbadzie. Przy organizacji Królestwa Polskiego za ministerjum księcia Lubeckiego, był urzędnikiem służby ogólnej w komisji skarbu, a towarzysząc temu ministrowi do Petersburga, redagował pod jego kierunkiem różnorodne projekty, których następstwem było utworzenie Towarzystwa kredytowego, Banku polskiego i ulepszenie administacji skarbowej. W r. 1825 został radcą stanu i dyrektorem dochodów niestałych, w r. 1832 prezesem dyrekcji głównej Towarzystwa kredytowego ziemskiego, a r. 1844 dyrektorem głównym, prezydującym w Komisji rządowej przychodów i skarbu. Wysokich zdolności urzędnik, posiadający wszystkie przymioty prawdziwego męża stanu, przez całe życie niezmordowany w pracy, oddał niezaprzeczenie ważne usługi dwu instytucjom, którym przewodniczył, bo i Towarzystwo kredytowe i Komisję skarbu do najświetniejszego doprowadził stanu.

Morawski Teodor, mąż stanu i historyk polski, * 1797 we wsi Piwonicach pod Kaliszem, † 1879, po ukończeniu szkoły prawa za czasów księstwa Warszawskiego rozpoczął służbę publiczną w ówczesnem ministerjum spraw wewnętrznych i był spółpracownikiem w latach 1818—1820 *Tygodnika Warszawskiego, Gazety Codziennej* i *Orła Białego.* Uwolniony za służby, osiadł w Paryżu, skąd pisywał do *Morning Chronicle* listy w języku angielskim, znane p. t.: *Letters of Polands.* Po wybuchu powstania Listopadowego przybył do Warszawy. W dniu 29 stycznia 1831 r. mianowany członkiem rządu narodowego, należał do deputacji, która 11 sierpnia 1831 r. odebrała w Bolimowie naczelne dowództwo Skrzyneckiemu i oddała je Dembińskiemu. Po skończonej wojnie wrócił do Paryża, gdzie wydał „L'état des paysans en Pologne" i poświęcił się studjom nad historją ojczystą, czego owocem jest dzieło: „Dzieje narodu polskiego" (6 t., Poznań, 1871—72); „Wskazówki abecadłowe do dziejów narodu polskiego" (Poznań, 1878). Oprócz tego ogłosił jeszcze „Moje przygody, ustęp z pamiętników" (Kraków, 1873).

Morawski Szczęsny, malarz i pisarz polski, znany także pod pseudonimem *Bonifacego Arbu-*

szowskiego, * 1818 w Rzeszowie, początkowo poświęcał się malarstwu, następnie (1853), osiadł we wsi Stroniu pod Sączem (w Galicji) i poświęcił się gospodarstwu i literaturze. Odznaczył się jako humorysta. Oprócz jowjalnych opowiadań, umieszczonych w feijetonie do *Czasu* i w *Dzien. Warsz.*, zasługują na szczególną uwagę powieści, drukowane w *Dodatku do Czasu*: „Wyprawa po konie do Arabji" (na r. 1857), niezrównana pod względem komicznym, i słabsze już nieco „Wyprawa na jarmark do Sadogóry" (na r. 1856) i „Reorganizacja małżeństwa" (na r. 1857). Wydał nadto „Materjały do konfederacji barskiej 1767—1768" (2 t., Lwów, 1852); „Album Szczawnicy" (1862); „Sądeczyzna" (Kraków, 1864); „Bitwa pod Rzeszowem," powieść z czasów konfederacji barskiej" (Kraków, 1864); „Światek boży i życie na nim" (Rzeszów, 1871); „Puszcze i knieje podgórskie" (1866); „Prasłowianie i Prałotwa" (1882); „Wyrazy fenickie w mowie polskiej" (Lwów, 1885); „Po Jantar, bursztyn, wyprawa rzymska do ujścia Wisły z rozkazu cesarza Nerona" (Kraków, 1894); „Perepietycha" (Kraków, 1894).

Morawski Seweryn, arcybiskup lwowski * roku 1819, † 1900, kształcił się w uniwersytecie lwowskim 1841 do 1849 był urzędnikiem lwowskiej prokuratorji skarbu, w 30 roku życia wstąpił (1849) do seminarjum duchownego, 1851 otrzymał święcenia kapłańskie, następnie był wikarym archikatedralnym we Lwowie, 1855 r. kanclerzem konsystorza, 1862 kanonikiem kapituły lwowskiej, 1870 scholastykiem, 1872 infułatem, 1881 biskupem *in partibus infidelium* i sufraganem biskupa Wierzchlejskiego, po którego śmierci został administratorem stolicy arcybiskupiej, a następnie arcybiskupem i metropolitą lwowskim. Napisał: „Akta synodu prowincjonalnego lwowskiego, z r. 1567" (Lwów, 1860); „Towarzystwo duchowieństwa katolickiego" (Tarnopol, 1864); „Szereg sufraganów lwowskich," „Marja Cecylja Chołoniewska" i in.

Morawski ks. Marjan, * 1845 w w. ks. Poznańskiem, † 1901 w Krakowie, z ojca Wojciecha i Marji z hr. Grocholskich, dziecinne lata spędził naprzemian w Wielkopolsce i gub. Podolskiej, w domu dziada swego Mikołaja hr. Grocholskiego. Po śmierci swej matki, synowicy i wychowanki ks. Stanisława Chołoniewskiego, ś. p. ks. Marjan oddany był do szkół kolegjum o. o. Jezuitów w Metz, gdzie powziął zamiar wstąpienia do Towarzystwa Jezusowego. W ośmnastym roku życia oblókł suknię zakonną i po nowicjacie odbytym w Galicji, był wyświęcony na księdza w r. 1870. Przy pierwszej mszy świętej, jaką odprawił w rodzinnym Oporowie, asystował mu jako djakon własny ojciec, który, owdowiawszy, podobnież poświęcił się służbie bożej. Ś. p. ks. Morawski był przez pewien czas rektorem tarnopolskiego konwiktu i superjorem główego domu o. o. Jezuitów w Krakowie. Zajmowaną katedrę w uniwersytecie Jagiellońskim, przed rokiem, z powodu nadwątlonego zdrowia, zmuszony był opuścić. Ś. p. ks. Marjan pracował na niwie literackiej. Był kierownikiem *Przeglądu powszechnego*, w który włożył wiele własnej pracy. Z szeregu pism jego zasługują na szczególną uwagę: „Celowość w naturze," „Filozofja i jej zadania," „Co to jest hypnotyzm," „Wieczory nad Lemanem," tudzież dzieło: „O świętych obcowaniu," którego wykończył zaledwie tom pierwszy, do dwóch dalszych przygotowawszy tylko materjał.

Morawski Marjan.

Morawski Adam, służył w żuawach papieskich, napisał: „Po za krajem" (Kraków, 1878); „Prawda i błąd," podarek dla uczącej się młodzieży, oraz dla miłośników nauki (Kraków, 1880); „Ze skarbnicy wiedzy i prawdy" (1884); „Matka chrześcijańska" (1894).

Morawski Kazimierz, dr. filozofji, * w Poznańskiem, napisał: „Studja do historji retoryki za czasów Augusta" (Kraków, 1878); „Andrzej Petrycy Nidecki, jego życie i dzieła" (Kraków, 1884 i 1891); „Cesarz Tyberjusz" (1893); „De retoribus latinis" (1892); „Jakób Górski." Jest profesorem uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Za dzieje uniwersytetu Jagielońskiego otrzymał w roku 1901 nagrodę, zapisu Probusa Barczewskiego.

Morawski Zdzisław, napisał: „Listy z podróży do Ameryki południowej" (Kraków, 1886).

Morbihan, departament w północno-zachod. Francji, obejmujący 7,093 klm. kw. i 552,000 miesz., dzieli się na 4 okręgi: Vannes, Lorient, Ploermel i Pontivy; m. st. Vannes.

Morbleu! (franc.) wykrzyknik, rodzaj klątwy oznacza mniej więcej to samo co nasze: do licha.

Morbus, choroba, **M.** *americanus, celticus, gallicus, germanicus, neapolitanus, polonicus, S. Jobi*, różne nazwy syfilisu.

Morchella, grzyb, ob. Smardz.

Mordant lub *Mordent*, po franc. *pincé*, zowie się w muzyce sposób, używany do ozdoby śpiewania lub grania, polegający na tem, ażeby ton, nad którym jest położony znak mordentu, był szybko poruszany kolejno z tonem poniżej leżącym.

Mordechowicz Kalman, drukarz, żyjący w Lublinie w XVI w. Otrzymał od Stefana Batorego przywilej założenia drukarni hebrajskiej i sprzedawania książek w niej drukowanych, podług którego nie wolno było nikomu sprowadzać książek hebrajskich z za granicy, ani sprzedawać bez pozwolenia **M.** dzieł u niego drukowanych, pod karą 1,000 czerwonych zł. węgierskich.

Morderstwo, ob. Zabójstwo.

Mordowcew Daniel, historyk rosyjski, zamieszkały w Saratowie, * 1830 r., kształcił się w uniwersytecie petersburskim, oprócz wielu roz-

praw, umieszczonych w rozmaitych czasopismach, wydał oddzielnie: „Małorossijskij literaturnyj sbornik“ (1859); „O russkich szkolnych knigach XVI w.“ (1862); „Samozwancy i ponizowaja wolnica“ (2 t., 1867); „Hajdamaczina“ (1870); „Politiczeskija dwiżenija russkago naroda“ (2 t., 1871); „Russkija istoriczeskija żenszcziny“ (1874), powieści: „Idealisty i realisty,“ „Wielikij raskoł.“ Nadto: „Diesiatiletie russkago ziemstwa“ (1875).

Mordtmann Andrzej Dawid, historyk, * 1811 w Hamburgu, od 1845 przebywał w Konstantynopolu jako urzędnik ambasady hiszpańskiej, od 1847 do 1859 jako agent miast hanzeatyckich, następnie aż do śmierci 1879 r., jako członek tureckiego trybunału handlowego. Położył zasługi na polu badań geografji i językoznawstwa Azji Mniejszej i odcyfrowania pisma klinowego. Rezultaty badań swoich pomieszczał częścią w „Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft,“ częścią w sprawozdaniach z posiedzeń akademji bawarskiej. Nadto ogłosił: niemiecki przekład geografji arabskiej Isztachri'ego (Hamburg, 1845); „Die Belegerung und Eroberung Konstantinopels 1453“ (Stutgard, 1858); „Die Amazonen“ (Hanower, 1862); „Epigraphik von Byzantion und Konstantinopoles bis 1453;“ „Stambul und das moderne Türkentum“ (Lipsk, 1877 i 1878).

Mordwa, naród, ob. Mordwini.

Mordwini *(Mordwa),* naród szczepu fińskiego, mieszkający nad brzegami rzeki Oki i Wołgi, w gub. Kazańskiej, Symbirskiej, Orenburskiej, Niżegorodzkiej, Permskiej i częścią w Astrachańskiej, w liczbie około 800,000. **M.** dzielą się na dwa główne plemiona: *Mokszanów*, nad rzeką Surą i Mokszą, wpadająca do Oki, i *Erzanów*, nad Wołgą. Trzecie pokolenie, *Karataje*, ma kilka wsi w gub. Kazańskiej. Język **M.** jest narzeczem fińskiego z przymieszką tatarskiego; w ogóle jednak znajomość i użycie języka rosyjskiego są pomiędzy nimi rozpowszechnione. Urodzajna ziemia, jaką zajmują, skłoniła ich wcześnie do porzucenia życia koczującego i zajęcia się rolnictwem. Rozpowszechniony jest nadto pomiędzy nimi chów pszczół. Z dawnych obyczajów nie zachowali prawie ani śladu. Pallas znajdował jeszcze pomiędzy **M.** pogan, obecnie wszyscy należą do kościoła prawosławnego.

Mordwinow Mikołaj, hr., admirał i pisarz rosyjski, * 1745, † 1854 r. Wychowany wspólnie z cesarzewiczem Pawłem, zwiedził następnie Anglję dla praktycznego wydoskonalenia się w marynarce; odznaczył się w wojnie tureckiej 1786 i mianowany został przez cesarza Pawła I admirałem, a przez Aleksandra I ministrem sił morskich. W r. 1806 opuścił służbę rządową, lecz później powołany na członka rady państwa, prezydował w wydziale gospodarswa narodowego, a następnie w wydziale spraw cywilnych i duchownych. W r. 1834 otrzymał tytuł hrabiego. Od 1823—1840 był prezydentem towarzystwa ekonomicznego. Z licznych pism jego w kwestjach ekonomicznych ważniejsze są: „O polzach mogущих posledowat' od uczreżdenija czastnych bankow po gubernijam,“ „O manufakturach w Rossii i o tarifie,“ „O sposobach k połuczeniju wygodnych urożajew“ i t. d.

Mordy, osada w gub. i pow. Siedleckim, o 2 mile od Siedlec odległa, ma 2,500 miesz.

More Miss Hannah, autorka angielska, * 1745 w Stapleton, † 1833 w Cifton, napisała znaczną liczbę dramatów (np. „The search after happiness“ (1762); „The inflexibile captive“ (1763); „Percy“ (1774) i t. d. i romansów: „Thoughts on the importance of the manners of the Great to general society“ (1788); „Caelebs in search of a wife“ (1809) i t. d., z dążnością religijną. Ogólny zbiór jej dzieł wyszedł w 11 tomach. Życiorys jej skreślił Roberts (4 t., Londyn, 1834).

More Tomasz, kanclerz Henryka VIII, ob. Morus.

More antiquo lub *moribus antiquis* (łac.), starym obyczajem.

Morea, nazwa używana od czasów średniowiecznych dla greckiego półwyspu Peloponezu.

Moréas Jan, poeta francuski, pochodzenia greckiego, * 1856 w Atenach, przybył wcześnie do Francji, gdzie się kształcił. Jeden z głównych przedstawicieli symbolizmu i dekadentyzmu francuskiego. Starał się zreformować prozodję francuską. Wydał: „Les syrtes (1885); „Les cantilènes (1886); „Les Demoiselles Goubert (1886); „Le Pelerin Passionné, poêsies“ (1890, 3 ed. 1894).

Moreau Jan Wiktor, słynny generał rzeczypospolitej Francuskiej, * 1761 roku w Morlaix w Bretanji, † 1813 roku w Laun. Rozpoczął zawód wojskowy podczas rewolucji francuskiej i 1794 był już generałem. Walczył początkowo w Niderlandach, gdzie zdobył wiele fortec, a potem pod rozkazami Pichegru, po którym objąwszy 1796 naczelne dowództwo nad armją reńską i mozelską, przeszedł Ren w czerw., pobił Latoura pod Rastadt 5 lipca i arcyks. Karola pod Ettlingen 9 lipca, a Austrjaków odparł ku Dunajowi. Po klęsce Jourdana w Bawarji dokonał za Ren w ciągu dni 40 słynnego w historji wojen odwrotu, ale już w kwietniu 1797 powtórnie rozpoczął pomyślne działania na prawym brzegu Renu, gdy rozejm przerwał boje. Z powodu swych stosunków z Pichegru po 18 Fructidora, utracił dowództwo i dopiero w następnym r. 1798, otrzymał naczelne dowództwo we Włoszech, ale poniósł klęskę od Suworowa pod Cassano; złożywszy dowództwo w ręce Jouberta (ob.), po śmierci jego i klęsce pod Novi zgromadził resztki wojska i odprowadził je do Francji. Mąż nadzwyczajnych talentów wojskowych i republikanin na wzór starych Rzymian, odrzucił ofiarowaną sobie przez nieprzyjaciół Dyrektorjatu

Moreau Jan.

(ob.) dyktaturę, ale pomógł Bonapartemu do wykonania zamachu 18 Brumaire'a. W r. 1800 stronnik i podwładny Bonapartego, wznowił swoje zwycięstwa pod Engen, Möskirch, Bibrach, Memningen, Ulm, Hochstädt, Nördlingen, Hohenlinden i t. d., w południowych Niemczech, zawarł 25 grudnia z arcyksięciem Karolem zawieszenie broni w Steyer, poczem zawarty został pokój w Luneville. Samowładność, jaką Bonaparte wkrótce potem rozwijać zaczął, wywołała niezadowolenie i oburzenie generała M., który wystąpił z jawną przeciwko niemu opozycją i skutkiem tego został 15 lutego 1804 r. uwięziony jako współobwiniony w sprawie Georges i Pichegru (ob.). Odzyskawszy wolność, wyjechał 1805 r. do Ameryki, zakupił część gruntów Morisville nad rzeką Delavare i spokojnie na dalsze oczekiwał wypadki. W roku 1813 powrócił do Europy i zaproszony przez cesarza rosyjskiego Aleksandra, stanął po stronie sprzymierzonych, nie wyrzekłszy się przecież swych zasad republikańskich, i w Pradze czeskiej ułożył plan dalszej przeciwko Napoleonowi kampanji. Następnie udał się z wojskiem koalicji pod Drezno, gdzie na wzgórzu Räcknitz 27 sierpnia 1813 r. kula działowa przy boku cesarza Aleksandra urwała mu obie nogi. Skutkiem tego przewieziony z pola bitwy do Czech, gdzie wkrótce zmarł. Książę Repnin wzniósł mu na wzgórzu Räcknitz pomnik, pod którym złożono obie nogi jego, reszta zaś ciała spoczywa w Petersburgu. Ludwik XVIII kazał mu w r. 1819 wznieść wspaniały pomnik w Paryżu. Por. Beauchamp „Vie politique, militaire et privée du général M." (Paryż, 1814).

Moreau Mathurin, rzeźbiarz francuski, * 1822 w Dijon, kształcił się naprzód pod kierunkiem ojca, a następnie w Paryżu. Wykonał: „Nimfę z kwiatami" (1853); „Lato" (1855); „Dziecko śpiące" (1857); „Prządka" (1858); „Wiosna" (1863); „Studiosa" (1866); „Kornelia i Saltarella" (1868); wszystkie w marmurze lub bronzie, oraz wiele prac galwanoplastycznych, karjatyd i in.

Moreau Gustaw, znakomity malarz francuski, * 1826, † 1898 w Paryżu, kształcił się w szkole sztuk pięknych, od 1882 r. był członkiem Akademji sztuk pięknych, od 1892 jej profesorem. Wykonał: „Pieśń nad pieśniami," „Darjusz uciekający po bitwie pod Arbellą," „Ateńczycy wydani Minotaurowi w labiryncie kreteńskim" (1855); „Edyp i Sfinks" (1864); „Jazon," „Młodzieniec i śmierć" (1865); „Orfeusz," „Diomedes," „Prometeusz," „Jowisz i Europa," „Herkules i hydra lernejska," „Salome" (w muzeum Luksemburskiem); „Jakób i anioł," „Dawid," „Mojżesz," „Galatea," „Helena" i wiele akwarel. M. jest przedstawicielem sztuki fantastyczno-idejowej; nieuznany za życia, cieszy się obecnie wielką sławą.

Moreau de Tours Jerzy, malarz francuski, * 1848 w Ivry, † 1901; studjował naprzód prawo, lecz wkrótce porzucił dla malarstwa, w którem się kształcił w szkole sztuk pięknych pod kierunkiem Cabanela. Wykonał: „Carnot w bitwie pod Wattignies" (1883); „Szturm do fortu Małachow" (1888); „Odjazd rekruta," „W traktjerni" (1893). Tknięty paraliżem i pozbawiony możności wykonywania obrazów wielkich, malował odtąd rzeczy drobne i portrety.

Morecambe, osada kąpielowa w angielskiem hrabstwie Lancaster, nad zatoką t. im. położona, liczy 6,500 miesz.

Morel August Benedykt, psychjatra, * 1809 w Wiedniu, † 1873, był od 1848 dyrektorem zakładu obłąkanych w Maréville pod Nancy, od 1856 w St. Yon pod Rouen. Wykazał wpływ dziedziczności na powstawanie chorób umysłowych. Ogłosił: „Traité des dégénérescences physiques, intellectuelles et morales de l'espèce humaine" (1857); „Traité des maladies mentales" (1860).

Morela, *Morelowe drzewo (Prunus armeniaca, Armeniaca vulgaris)*, drzewo z rodziny różowatych (migdałowych), pochodzące pierwotnie prawdopodobnie z Azji środkowej albo Armenji, jest to drzewo 3 — 4 metrów wysokie, z powierzchowności do śliwy podobne, o liściach niemal sercowatych, zaokrąglonych, kończących się śpiczastością i na brzegu ząbkowanych; kwiaty ma białe, ułożone w małe wiązeczki, w górnej części młodych gałązek skupione. M. w naszych ogrodach rozmnaża się przez szczepienie lub oczkowanie na śliwie zwyczajnej, skutkiem czego łatwiej się aklimatyzuje, niż inne obce drzewa, chociaż na zimę zawsze pewnego potrzebuje opatrzenia; kwitnie bardzo wcześnie, bo w marcu lub kwietniu, przed rozwinięciem się liści. Lubi grunt lekki, żyzny, nieco piaszczysty. Najstosowniej hoduje się nizkopiennie i koronę rozpina się na trelażach przy murze, przyczem wystawa muru winna być wschodnio-południowa. Owoce, *morele*, stanowią wyborny pestkowiec, odznaczający się delikatnością mięsa i właściwym, aromatycznym, słodkowinnym smakiem. Zwykła ich postać jest okrągła, rowkowana, lubo są też jajowate. Skórka jest pokryta delikatnym, aksamitnym puszkiem, najczęściej żółta; mięso jest żółtawe, soczyste; pestka jest po jednym brzegu tępa, po drugim ostra i jakby łódkowato wyżłobiona, zresztą na powierzchni gładka; zawiera migdał, złożony z dwu połów, powleczony brunatną skórką. Odmiany M. są bardzo liczne. Można je podzielić na dwie grupy, o słodkich i gorzkich jądrach pestek, z których każda dzieli się na dwa rzędy, stosownie do tego, czy mięso łatwo się oddziela od pestki, czy też do niej przylega silnie. Najlepsze odmiany pierwszej grupy są: M. *wczesna (alberge)*,

Morela.

portugalska, królewska, nansejska. **M.** drugiej grupy nazywają się zwykle *morelobrzoskwiniami* i są bardzo cenione; należą tu **M.** *pomarańczowa, holenderska* czyli *ananasowa, turecka, czerwona* czyli *angoumois.* Z pestek wyciska się olej, zwany *huile de marmotte*, z pestek gorzkich pędzi się wódka, *eau des nayaux.* Drewno jest żółte, daje się łatwo wygładzać i nadaje się do robót tokarskich.

Morelia, miasto główne w meksykańskim stanie Michoacan, ma 30,000 miesz. i wspaniały kościół katedralny.

Morella, miasto okręgowe w prow. hiszpańskiej Castellon, posiada warowny zamek, mury obronne z basztami, kilka fabryk i 7,000 miesz.

Morellet Andrzej, jeden z encyklopedystów francuskich, * 1727 w Lionie, † 1819 w Paryżu. Ukończywszy nauki w Paryżu, przebywał czas jakiś w Rzymie, a za powrotem do kraju połączył się ściśle z naczelnikami encyklopedystów, i zwrócił na się powszechną uwagę ich obroną przeciw Palissotowi, z powodu której odsiadywał półroczne więzienie w Bastylji. W r. 1783 został członkiem akademji, a 1807 wybrany był deputowanym do ciała prawodawczego. Oprócz wielu broszur politycznych, w których chociaż występował za reformami, później jednak zwrócił swe pióro przeciw rewolucji, zasługują na uwagę dwa ważne jego dzieła: „Mélanges de littérature et de philosophie du 18 siècle“ (4 t., Paryż, 1818); tudzież bogate pod wielu względami „Mémoires inédits“ wydane przez hr. Röderer (2 t., Paryż, 1821).

Morelli Jakób, znakomity erudyta i bibljotekarz przy bibljotece św. Marka w Wenecji, * 1745 tamże, † 1819. Z pism jego najsławniejsze: „Bibliotheca manuscriptorum Graecorum et Latinorum“ (Bassano, 1802), świadczące o rozległości jego wiedzy i bystrości krytyki. Po śmierci wyszły w zbiorowem wydaniu jego „Operette“ (3 t., Wenecja, 1820).

Morelly, socjalista francuski z XVIII w., odznaczył się głównie jako autor dzieł: „Le prince“ (2 t., Amsterdam, 1751), romansu politycznego „Basiliade“ (2 t., 1753, n. wyd. 1841) i „Le code de la nature“ (Amsterdam, 1755), najważniejszego utworu socjalistycznego w literaturze zeszłego stulecia.

Morelos, stan w rzeczypospolitej Meksykańskiej, na południe od Meksyku, obejmuje przestrzeni 5,253 klm. kw. i liczy 151,540 miesz. (1894). W północno-wschodniej stronie tegoż stanu wznosi się góra Popocatepetl (5,420 metrów). Produkuje trzcinę cukrową, ryż, kawę i t. p., obfituje w marmur, alabaster, jaspis i t. d. Główne miasto Cuernavaca.

Morelowski Józef, wierszopis, Jezuita, * 1777 w pow. Orszańskim, † 1845 w Starej wsi; był nauczycielem w rozmaitych szkołach jezuickich, a ostatecznie wice-rektorem w Tyńcu w Galicji. Wydał z druku: „Lutnia zawieszona przed rozpoczęciem ćwiczeń duchownych“ (1818, w „Miesięczniku Połockim,“ t. 3); „Chronologja książąt i królów polskich,“ wierszem (Kraków, 1848); „Poezje ks. Józefa Morelowskiego“ (Poznań, 1854) i „Alcyd młody,“ powieść dla uczącej się młodzi (tamże). Wiele jego wierszy w języku rosyjskim drukowano w rozmaitych czasopismach petersburskich. Por. Brown „Bibl. pisarz. assyst. polsk. towarz. Jezus.“ (str. 287—288).

Morelowski Jan Kanty, brat poprzedniego, dyrektor szkoły wydziałowej w Krakowie, * 1800, † 1856; ogłosił: „Praktyczna i łatwa nauka języka niemieckiego“ (Kraków, bez roku) i „Początki języka niemieckiego, zawierające obok prawideł dobrego wymawiania stosowne do nich ćwiczenia“ (tamże, 1854).

Morena, góry, ob. Sierra-Morena.

Morenu (niewłaściwie *Morejna* lub *Morejne*), wyraz hebrejski, znaczący *nasz nauczyciel*, zaprowadzony w XIV w. dla wykwalifikowanych rabinów. Dzisiaj tytuł ten u Żydów spowszechniał i używany bywa więcej w znaczeniu ironicznem. Wyższy tytuł jest *More Morenu*, t. j. nauczyciel nad nauczycielami.

Moreny, ob. Lodniki.

Mores (łac.), zwyczaje, obyczaje; rygor.

Moresby, grupa wysp, położona u południowo-wschodniego krańca Nowej Gwinei, pod 10°30′ sz. płn. i 150°35′—151°15′ dług. wsch., składająca się z wysp: Moresby, 190 klm. kw. (3,46 m. kw.) i Basilisk albo Murilyan, 90 klm. kw. (1,63 m. kw.), oraz wielu mniejszych. Wyspy te odkrył żeglarz Moresby 1876 r.

Moresnet, małe neutralne terytorjum, położone na granicy belgijsko-pruskiej, o 7 klm. w stronie południowo-zachod. od Akwizgranu, obejmuje 550 hektarów. Posiada jedyną wieś **M.** (zwaną także Kelmis) i liczy 2,800 miesz. Terytorjum to, utworzone 1816, początkowo było pod zarządem Prus i Belgji, następnie uznane zostało niezależnem i rządzone jest przez burmistrzów.

Moreto y Cavana Don Augustyn, dramatyk hiszpański, rektor szpitala del Refugio w Toledzie, * 1600, † 1669. Z utworów jego „Comedias“ (3 t., Walencja, 1676—1703); „El desden con el desden,“ zaliczana jest do czterech klasycznych utworów starohiszpańskiego teatru, przerabianą była na obce języki, a między innemi i na niemiecki przez Westa, p. t. „Donna Diana,“ którą tłómaczyli u nas Dałężan (1820), Pieńkowski w *Kłosach* 1866) i Kaszewski dla sceny warszawskiej. Wogóle komedje jego odznaczają się inwencją, werwą komiczną i wyborną charakterystyką.

Moręski Marjan, po łac. *Morescius*, kanonik poznański, * 1565 w Poznaniu, † 1641; słuchał wyższych nauk w Moguncji, potem w Dylindze i nareszcie w Ingolstadzie. Słynął z głębokiej nauki i wydał głośną swego czasu rozprawę p. t. „Inauguratio doctoralis in qua de Lutheri doctoratu et lutheranibus doctoribus disseritur“ (Kraków, 1610).

Morfeusz, w mitologji greckiej, syn Nocy, bożek snu i marzeń, wystawiany bywa jako starzec

opatrzony skrzydłami, czasem wylewający z rogu woń czyli tchnienie usypiające. Braćmi jego byli Ikelos i Fantasos.

Morfeusz.

Morfill Ryszard Wiljam, lingwista angielski, * 1834 r. w Maidstonie w hrabstwie Kent, uczył się w Oksfordzie, gdzie jest od r. 1889 profesorem języków słowiańskich. Wydał: „Early slavonic literature“ (1883), gramatyki: języka polskiego (1884), czeskiego (1899), serbskiego i bułgarskiego (1887), rosyjskiego (1889); „Poland“ (1893) i inne. Od r. 1870 jest członkiem Maticy czeskiej, a od 1891 r. akademji czeskiej.

Morfina, $C_{17}H_{19}NO_3+H_2O$, alkaloid organiczny, najważniejszy z alkaloidów zawartych w opjum. **M.** przedstawia się w postaci słupów rombowych prostych, bezbarwnych, smaku gorzkiego, bardzo trudno rozpuszczalnych w wodzie, lecz łatwo w alkoholu, w eterze wcale nie rozpuszczalnych. Roztwór alkoholowy skręca płaszczyznę polaryzacji na lewo. Kwas azotny barwi **M.** na pomarańczowo, chlorek żelaza barwi się od niej na błękitno. Z kwasami daje sole krystaliczne, łatwo rozpuszczalne w wodzie i alkoholu. Opjum zawiera średnio 12 — 14 proc. **M.**; dla jej otrzymania opjum wyciąga się wodą, dodaje mleka wapiennego w nadmiarze, przez co **M.**, opadająca z początku z kwasem mekonowym i innemi zasadami, znowu się rozpuszcza; następnie do stężonego roztworu dodaje się salmjaku, wówczas **M.** opada, salmjak bowiem z wapnem rozkłada się na chlorek wapnia i wolną amonję, w której **M.** jest nierozpuszczalna; następnie oczyszcza się przez przekrystalizowanie z alkoholu. **M.** działa na organizm czysto narkotycznie, w większych dozach zabija; działanie jej zresztą jest takie samo, jak opjum (ob.). Z soli **M.** w medycynie używają się najczęściej chlorowodan i octan. Nussbaum w Monachjum przekonał się, że u osób uśpionych chloroformem można uśpienie przedłużyć bez niebezpieczeństwa przez wstrzyknięcie roztworu **M.** w tkankę podskórną, co może mieć ważne znaczenie przy operacjach. Jak u narodów wschodnich oddawna rozpowszechniło się użycie opjum, tak w Europie przyjął się w ostatnich czasach *morfinizm*, czyli zwyczaj wstrzykiwania podskórnego morfiny, co zaczyna się pierwotnie od użycia **M.** jako środka nasennego i uśmierzającego ból, ale rychło przechodzi w nałóg szkodliwy, od którego następnie trudno zaledwie odwyknąć można.

Morfinizm, ob. Morfina.

Morfografja, *morfometrja*, ob. Orografja.

Morfologja, nauka o kształtach, w szczególności o kształtach istot żyjących i ich organów, oraz ich rozwoju. Naukowe traktowanie **M.** wchodzi w zakres historji rozwoju i anatomji porównawczej i stanowi podstawę systematyki roślin i zwierząt. Ob. Botanika, Zoologja, Darwinizm.

Morfologja (w gramatyce), nauka o budowie wyrazów i ich odmianach. Dzieli się na dwie części: 1) etymologję czyli słoworód, wyjaśniającą tworzenie się wyrazów, i 2) fleksję czyli naukę o odmianach, obejmującą wykład deklinacji i konjugacji.

Morfotropja, ob. Równokształtność.

Morg, *morga* (niem. *Morgen*), miara gruntu, używana w Niemczech, Niderlandach i Polsce; **M.** nowy polski zawiera 300 prętów kw.=56,0172 ara; **M.** dawny koronny równał się 59,85 ara; **M.** litewski 71,2266 ara; **M.** chełmiński stary 56,0629 ara, nowy zaś 57,87273 ara. Przyjąwszy **M.** nowy polski za jedność, inne **M.** wyrażają się następnemi liczbami: **M.** dawny magdeburski czyli pruski, albo reński, 0,4558; saski 0,4939; hanowerski 0,4857; bawarski 0,6082; wirtemberski 0,5626; amsterdamski 1,4511; wiedeński 1,0274; dawny koronny 1,0684; litewski 1,2715; dawny chełmiński 1,0008; nowy chełmiński 1,0323 morga nowopolskiego. W Niemczech po wprowadzeniu miar metrycznych **M.** zastąpiony został hektarem.

Morga (franc. *morgue*), gmach do przechowywania i wystawiania na widok publiczny zwłok osób nieznanych, zmarłych wskutek wypadku, samobójstwa i t. p. Zakład taki posiada Paryż od r. 1855 na wyspie Sekwany; lepiej urządzona jest **M.** w Berlinie, istniejąca od 1884 r.

Morgagni Jan Baptysta, anatom i patolog, * 1682 w Forli w dawnem państwie Kościelnem, † 1771, kształcił się w Bolonji i Padwie, 1770 został profesorem anatomji w Padwie. **M.** pisał bardzo wiele z dziedziny wszystkich gałęzi medycyny, a nawet z dziedziny innych nauk; wszakże główną zasługą jego są prace na polu anatomji patologicznej. Rozbierając wszystkie z kolei chorobne objawy, jakich praktyka lekarska dostarcza, szukał dla nich podstawy anatomicznej i starał się wyjaśnić, w jakim zmiany na trupie spostrzegane z chorobnemi za życia objawami pozostają związku. Była to pierwsza na większą skalę podjęta praca w tym kierunku i tem bardziej dziwić się potrzeba olbrzymiemu materjałowi, jaki **M.** zebrać się udało, i ścisłości, z jaką go obrobić umiał. Ważniejsze dzieła: „Adversaria anatomica, Nova institutionum medicarum idea“ (1712), „De sedibus et causis morborum per anatomen indagatis“ (1761), „Epistolae anatomicae XX“ (1764). Por. Falk „Die pathologische Anatomie und Physiologie des Joh. Bapt. M.“ (1887).

Morgan Sidney, lady, autorka angielska, * 1783 w Dublinie, † 1859 w Londynie, córka aktora Owenson; wyszedłszy za mąż za doktora sir Karola Morgan, odbyła wiele podróży i po śmierci męża przemieszkiwała w okolicy Londynu. Celniejsze jej dzieła są: „France“ (2 t., Londyn, 1817);

„Italy" (2 t., Londyn, 1821), którem obudziła w publice angielskiej antypatję przeciw Austrji, a współczucie dla Włoch; „France in 1829" (Londyn, 1830), doskonały obraz ówczesnych stosunków francuskich. Oraz romanse: „The O'Briens and the O'Flaherties" (1827); „The princesse or the Beguine" (Londyn, 1835) i „Wild Irish girl" (2 wyd., Londyn, 1847). Krótko przed jej śmiercią ukazały się „Passages from my autobiography" (Londyn, 1859). Por. J. Fitzpatrick „Lady M." (1860).

Morgan Lewis Henryk, antropolog, * 1818 w Aurora w stanie New-York, † 1881 w Rochester; studjował prawo, 1868 r. został członkiem senatu. Zajmował się głównie badaniem plemion indyjskich i ogłosił: „Systems of consanguinity and affinity of the human family" (1869); „Ancient society" (1897, przekład polski „Społeczeństwo pierwotne, czyli badanie kolei ludzkiego postępu od dzikości przez barbarzyństwo do cywilizacji," Warszawa, 1887); „The house and house-life of the American aborigines" (1881), oraz monografję bobra (1868).

Morgana (po celtycku: biała dziewica albo zrodzona z morza), w podaniu bretońskiem siostra króla Artura i wzgardzona kochanka Lancelota. Istnieje ona dotąd jeszcze w ustach ludu włoskiego, który jej przypisuje złudzenie optyczne, zwane *Fata-Morgana*; ob. Mamidła.

Morganatyczne małżeństwo, od wyrazu gockiego *morgjan*, skracać, ograniczać, zwane także *małżeństwem lewej ręki*, jest małżeństwem między mężczyzną, należącym do rodziny panującej, lub przynajmniej wyższej szlachty, a niewiastą niższego co do rodu stanu. Przez małżeństwo takie, ani żona, ani jej potomstwo nie pozyskują praw spadkowych względem ich ojca i męża.

Morgarten, pochyłość góry od strony jeziora Egeri w kantonie Zug w Szwajcarji, pamiętna zwycięstwem miast leśnych (Waldstätte), Schwytz, Uri i Unterwalden, odniesionem 6 grudnia 1316 r. nad Austrjakami pod dowództwem arcyksięcia Leopolda.

Morgenbesser Aleksander, poeta humorystyczny, zamieszkały na Bukowinie, napisał: „Dumy" (1855); „Obrona Sokołowa" (1854); „Myślący burmistrz" (1881); „Palestra" (1880).

Morgenstern Benedykt, teolog ewangelicki, rodem ze Słupia, był pastorem i kaznodzieją w rozmaitych miejscach, a ostatnio w Grudziążu, gdzie † 1599. Pisał po łacinie i niemiecku przeciwko braciom czeskim i występował szczególnie na synodzie poznańskim 1567 r.

Morgenstern Lina, z domu Bauer, autorka niemiecka, * 1830 we Wrocławiu. Napisała: „Der häusliche Beruf" (3 wyd., 1888); „Die Frauen des XIX Jahrh." (1888 — 91) i inne, nadto zajmowała się gorliwie stowarzyszeniami gospodarczemi, kuchniami ludowemi, ogródkami froeblowskiemi i t. p.

Morghen Rafael, miedziorytnik włoski, * 1758 we Florencji, † 1833; kształcił się naprzód pod kierunkiem ojca *Filipa M.* i jego brata *Jana Eljasza M.*, a potem w Rzymie u słynnego Volpato, profesora miedziorytnictwa w akademji florenckiej. Znany jest z wybornych kopji dzieł najcelniejszych mistrzów. Spis wykonanych przezeń rycin (w liczbie 254) ogłosił jego uczeń Palmerini (3-cie wyd., Paryż, 1824). Bracia jego *Antoni* i *Wilhelm* byli również drzeworytnikami, syn malarzem krajobrazów.

Morgue, ob. Morga.

Moria, góra w Jerozolimie, na której Salomon wybudował wspaniałą świątynię i na której Abraham miał poświęcić syna swego na całopalenie.

Moribus antiquis stat res Romana virisque (łac.), obyczajami staremi stoi rzeczpospolita Rzymska i mężami (Enniusz).

Morier Jakób, * około 1780, przez długi czas sekretarz poselstwa angielskiego w Persji, † 1847 w Brighton. Odznaczył się jako autor z opisów podróży (np. „Travels in Persia, Armenia and Asia minor to Constantinopole" i t. d.) i romansów, osnutych na tle stosunków wschodnich, jak: „Adventures of Hai Baba" (5 t., Londyn, 1824—28); „Ayesha, the maid of Kars" (3 t., tamże, 1843) i t. d.

Morier Dawid, brat poprzedniego, w latach 1832—47 poseł angielski w Szwajcarji, napisał pomiędzy innemi: „What has religion to do with politics" (Londyn, 1848).

Morier Robert Burnel Dawid, dyplomata angielski, * 1826, kształcił się w Oksfordzie, był naprzód członkiem poselstwa angielskiego w Wiedniu, następnie w Berlinie, 1865 został sekretarzem poselstwa w Atenach, później we Frankfurcie, 1866 agentem dyplomatycznym w Darmsztadzie i innych miastach niemieckich, 1876 został posłem w Lizbonie, 1881 w Madrycie, 1884 w Petersburgu, gdzie usiłował zjednać dla Anglji sympatje panslawistów.

Mörike Edward, * 1804 w Ludwigsburgu, poeta nowej szkoły szwabskiej, poprzednio pastor, obecnie w Sztutgardzie zamieszkały. Najważniejszą jego pracą jest romans „Maler Nolten" (2 cz., Sztutgard, 1832), oraz „Idylle vom Bodensee" (2 wyd., tamże, 1856). Oprócz tego wydał: „Gedichte" (3 wyd., tamże, 1856); „Iris" (tamże, 1839), tudzież mnóstwo nowel i opowiadań).

Morillo Don Pablo, hr. de Cartagena i margr. de la Puerta, generał hiszpański, * 1777 w Fuentes de Malsa, † 1838 w Rochefort. Początkowo służył w marynarce; w wojnie przeciwko Napoleonowi odznaczył się jako dzielny dowódca gerylasów i dosłużył się stopnia generała. W r. 1815 wysłany do Ameryki, celem przywiedzenia do posłuszeństwa Nowej Granady, zdobył Cartagenę (1815) i Sta-Fé de Bogota (1816), ale nie mógł ostatecznie podołać Bolivarowi (ob.) i musiał zawrzeć r. 1820 w Truxillo zawieszenie broni. Za powrotem do kraju został 1832 generał kapitanem Asturji i Galicji. Po śmierci Ferdynanda VII do-

wodził przez pewien przeciąg czasu armją Krystynosów przeciwko Don Karlosowi. Jego pamiętniki: „Mémoires“ (Paryż, 1826), obejmują ciekawe i ważne szczegóły o wypadkach amerykańskich.

Morin Artur Juljusz, matematyk, * 1795 w Paryżu, † 1876, nauki kończył w szkole politechnicznej i szkole aplikacyjnej w Metz; w 1817 został porucznikiem pontonjerów. Wykład jego mechaniki stosowanej w Metz zjednał mu katedrę mechaniki przemysłowej w konserwatorjum sztuk i rzemiosł w Paryżu, którego to zakładu został dyrektorem w 1852; generałem dywizji został 1855, a do akademji nauk był przyjętym 1843 r. W dziedzinie mechaniki przemysłowej poczynił kilka ważnych odkryć. Ogłosił: „Experiences sur les turbines“ (1838); „Mémoires sur la résistance de l'air“ (1842); „Leçons de mécanique pratique“ (3 t., 1850); „Resistance des matériaux“ (3 wyd., 2 t., 1862); „Hydraulique“ (1858); „Des machines à vapeur“ (wraz z Tresca, 1873); „Études sur la ventilation“ (2 t., 1863) i w. in.

Morin Fryderyk, publicysta francuski, * 1823 w Lionie, początkowo nauczyciel filozofji w Macon i Nancy. Nie chcąc złożyć przysięgi rządowi cesarskiemu, został uwolniony od urzędu i poświęcał się odtąd nauczycielstwu prywatnemu i literaturze. Za swą nieprzyjaźń dla cesarstwa dwukrotnie był więziony. Po rewolucji 1871 otrzymał urząd prefekta departamentu Saon-et-Loire, którym administrował do lutego 1871. W pismach swych występował zrazu jako zwolennik szkoły demokratów katolickich, później jednak obrał kierunek daleko logiczniejszy. Z prac jego wymieniamy: „Saint François d'Assises et les Franciscains“ (Paryż, 1853); „De la Genèse et des principes métaphysiques de la science moderne“ (1856); „Dictionnaire de la philosophie et de théologie scolastique“ (2 t., 1857—67); „France au moyen âge“ (1859); „Les idées du temps présent“ (Paryż, 1863); „Origines de la démocratie, la France au moyen âge“ (1864).

Morinda *(Morwin)*, rodzaj roślin z rodziny marzanowatych, krzewy i drzewka w krajach gorących, z liśćmi skórzastemi i kwiatami zebranemi w kuliste główki. **M.** *bracteata* jest drzewem 3 m, wysokiem w Indjach wschod., o kwiatach białych, wewnątrz owłoszonych, i owocach korzennych, gorzkich, dawanych dzieciom przeciw robakom; korzenie używają się do barwienia płótna na czerno. Korzenie **M.** *citrifolia* zawierają barwnik żółty—*moryndynę*.

Moringa *(Bukiew)*, rodzaj roślin z rodziny rutowatych, obejmujący drzewa w Indjach Wschod. i Arabji, z liśćmi nieparzysto-pierzastemi i wielkiemi kwiatami, białemi lub czerwonemi. Najważniejszym gatunkiem jest **M.** *oleifera* (**M.** *pterigosperma*, *Hyperanthera moringa)*, uprawiana w okolicach zwrotnikowych; owocem jej jest strąk 2,5—4 cm. długi, gąbczasty, którego nasiona wydają olej *behenowy* (ob.).

Morioka, miasto główne japońskiej prowincji Kikuczu, w północnej części Niponu, na lewym brzegu rzeki Kitakamidawa położone, liczy 32,000 miesz.

Morisona pigułki, środek lekarski, składający się z jalapy, malwy, gumiguty, niekiedy i kamienia winnego, używany jest jako środek przeczyszczający, ale często działa szkodliwie.

Morituri te salutant (łac.)—ci, którzy mają umrzeć, pozdrawiają cię. Słowa gladjatorów rzymskich, którzy przed rozpoczęciem walki w cyrku defilowali przed lożą cesarską i, kłaniając się głęboko, pozdrawiali niemi cezara.

Moritz Karol Filip, pisarz niemiecki, 1757 r. w Hamelu, profesor akademji sztuk pięknych w Berlinie, † 1793. Z licznych prac jego wielkiej jest wagi „Versuch einer Prosodie“ (Berlin, 1786, nowe wyd., 1815). W romansach: „Anton Reiser“ (4 tomy, Berlin, 1785—90) i „Andreas Hartknopf“ (Berlin, 1786), starał się swoje własne przedstawić życie.

Moritzburg, królewski zamek myśliwski (zwany także Dianenburg), w saskim okręgu drezdeńskim, o 14 klm. w północno-zachodniej stronie od Drezna.

Morjon, ob. Hełm.

Morka, tak lud polski nazywa deszcz drobny, gęsty i ciągły, połączony z przykrem zimnem i często trwający trzy dni.

Morlacy, właściwie *Morlachy* (po włosku *Morlachi)*, sami zowiący się *Primorcy*, słowiańscy mieszkańcy nadbrzeża morza Adrjatyckiego w Dalmacji (pow. Zaderski i Splicki). Wyznają po części religję rzymsko-katolicką, po części wschodnią, mówią językiem chorwackim i, jako doskonali żeglarze, stanowią najlepszą część marynarki austrjackiej. Nazwę **M.** wywodzą zwykle z *Morovlacchi*=czarni Włosi, lub też *Maurovlacchi*—czarni Wołosi. O **M.** pisali: Petter „Beschreibung v. Dalmatien“; Paulowicz-Lucia „Morlachi“ (Split, 1854); Ljubić „Narodni obiczaji kod Morlakah“ (w Zadrze, 1846) i in.

Morlaix, miasto okręgowe we francuskim departamencie Finisterre, oddalone od morza o 12 klm., liczy 13,000 miesz., miejsce urodzenia marszałka Moreau.

Morley, miasto w hrabstwie York w Anglji, pomiędzy Leeds a Dewsbury, 21,000 miesz., w pobliżu kopalnie węgla i łomy kamieni.

Morley Henryk, pisarz angielski, * 1822 r. w Londynie, studjował medycynę tamże; ogłosił: „A defence of ignorance“ (1851); „Life of Palissy, the polter“ (1852); „Life of Cornelius Agrippa“ (1856); „Life of Clemens Marol“ (1870); dwa tomy szkiców, p. t. „Gossip“ i „Memoirs of Bartholomew Fair“ (1857). Nadto: „English writers“ (1867, t. 1); „Tables of English litterature“ (1870); „A first sketch of English litterature“ (10 wyd., 1884); „Library of English Litterature“ (1875—81, t. 5).

Był redaktorem czasopisma *Examiner*, a od 1857 do 1865 lektorem w królewskiem kolegjum w Londynie, następnie profesorem angielskiej literatury w uniwersytecie tamże.

Morley John, historyk literatury, * 1838 r. w Blackburn, kształcił się w Oksfordzie, następnie poświęcił się polityce i literaturze. Długi czas był kierownikiem *Literary Gazette*, wydawanej później p. t. *Parthenon*. 1867—82 redagował *Fortnightly Review*; od 1880—83 wydawcą *Pall Mall Gazette*, następnie do 1885 dziennika *Macmillan's Magazine*. Od 1883 zasiadał w parlamencie, gdzie należał do grupy krańcowych literatów, jako generalny sekretarz dla Irlandji w gabinecie Gladstone'a bronił 1886 projektu *Home-rule'u*. Napisał wiele szkiców i monografji, jak: „Edmund Burke, a historical study" (1867); „Voltaire" (1871, 4 wyd., 1886); „Rousseau" (1873, t. 2, 2 wyd., 1886); „Diderot and the Encyclopedists" (3 wyd., 1886, t. 2); „Life of Richard Cobden" (1881, t. 2); „The struggle for national education" (1873) i in.

Morlot Franciszek Mikołaj Magdalena, arcybiskup paryski, * 1795 w Langres, † 1862; od 1839 biskup orleański, 1842 arcybiskup w Tours, 1853 kardynał, a 1857 arcybiskup paryski. Jako kardynał i członek senatu brał żywy udział w polityce i umiał się w takiem stawiać położeniu, że ani Rzymowi, ani dworowi francuskiemu nigdy się nie naraził.

Mormon, małpa, toż co mandryl, ob. Pawjan.

Mormon, ptak, ob. Maskonur.

Mormoni albo *Latter Day Saints* (Święci ostatnich dni), sekta religijna, założona w r. 1827 przez Joe Smith, * 1805 w Sharon, stanie Vermont, w Ameryce północnej. Utrzymywał on, że 1827 r. otrzymał z rąk anioła pismo hieroglificzne, wyryte na złotych tablicach, przełożone przez niego i wydane r. 1830 pod nazwą *Book of the Mormons* (przekład niemiecki Johna Taylor p. t.: „Das Buch Mormon," Hamburg, 1832). Pismo to, ułożone przez pewnego duchownego, nazwiskiem Salomon Spaulding († 1816), opowiada stylem biblijnym o niezmiernie dawnem przesiedleniu jednego z patrjarchów żydowskich z Judei do Ameryki; dalej, że Jezus Chrystus po swem zmartwychwstaniu głosił Ewangelję w Ameryce, a pobożny jeden chrześcijanin, *Mormon*, r. 330 po Chr. pokonał nieprzyjaciół wiary i ocalił prawdziwe chrześcijaństwo; że syn jego *Moroni* uzupełnił biblję Mormonów r. 420. Smith osiadł ze swymi zwolennikami naprzód w zachodniej części stanu Missouri, około Independance, i w 1840 założył nad rzeką Mississippi miasto Nauvoo, gdzie z bratem swoim Hiramem 1844 przez rozwścieczony lud zabity został. W r. 1845 **M.** pociągnęli dalej na Zachód i 1847 stanęli w dolinie jeziora Słonego (Salt Lake) w ziemi Utah, gdzie od tego czasu wzrośli do liczby około 50,000. **M.** tworząc pewien rodzaj państwa teokratycznego, z prezydentem na czele (od r. 1850 był nim Brigham Young), który z pomocą dwu radców i patrjarchy składa najwyższą władzę. Drugą władzę stanowi *dwunastu apostołów*; trzecią jest *wysoka rada* (high council), złożona z dwunastu członków, dalej idą siedmdziesiętnicy, arcykapłani, starsi, kapłani, nauczyciele i djakoni. Cała hierarchja dzieli się na dwie klasy: melchizedejską i arońską. Do pierwszej zaliczają się wyższe władze aż do starszych, druga obejmuje kapłanów, nauczycieli i djakonów. Teologja sekty tej, opartej na cudach i objawieniu, ma za podstawę politeizm. Uczy ona, że jest niezliczona liczba bogów, że święci po śmierci stają się bogami, Bogiem obecnego pokolenia jest Józef Smith, nad nim jest Jezus, ponad tym Adam, dalej Jehowa, najwyższym zaś jest Elohim. Wszyscy bogowie żyją w poligamji i każdy rządzi swem potomstwem, wzmagającem się z każdym dniem zarówno w liczbę, jak i w siłę. Bogowie mają kształt ludzki i są ojcami dusz ludzkich na ziemi. Chrzest przed 8 rokiem jest wzbroniony. Wielożeństwo zaprowadzone było, jak się zdaje, z celem politycznym zwiększenia liczby członków sekty. Smith odbierał wszelką cześć najwyższego kapłana i zachował sobie prawo mianowania swego następcy. Był on jedynym pośrednikiem pomiędzy swymi spółwyznawcami a Bogiem, jego wola była jedynem prawem. W 1833 zjawiła się napisana przez niego Księga przykazań, „Book of commandments", zakazująca użycia napojów spirytualnych i tytuniu i t. d. Ich misjonarze, *Apostołowie świętych*, znaleźli, mianowicie w Anglji i Irlandji, a potem we Francji, Danji i Norwegji, w Azji, Afryce i na wyspach oceanu Południowego, licznych stronników. Po śmierci Brighama Young († 1877) prezydentem został John Taylor. W nowszych czasach rząd waszyngtoński przedsięwziął poważne kroki względem zniesienia poligamji, przeciwko której wydano 1882 oddzielne prawo. W 1887 wydano jeszcze surowsze prawo przeciw wielożeństwu, co spowodowało wielu **M.** do emigracji. Obecnie **M.** liczą na pół miljona, z tego w Utach około 230,000, w Idaho—25,000, w Arizonie—8,000. Prócz tego dwie kolonje w Meksyku 1,700. Por. Gunninsona „The Mormons or Latter Day Saints in the valley of the Great Salt-Lake" (Filadelfja, 1852); Olshausena „Geschichte der Mormonen" (Getynga, 1855); Hyde „Mormonism" (Nowy-York, 1857); Busch „Geschichte der Mormonen" (Lipsk, 1870); Stenhouse „The Rocky Mountains Saints" (Nowy-York, 1873); Schlagintweit „Die Mormonen" (2 wyd., Lipsk, 1878).

Mornay Filip de, pan na Plessis-Marly, statysta francuski, * 1549 na zamku Buhy w Normandji, † 1623 w zamku Laforêt-sur Sèvre w Poitou, wszedł r. 1575 do służby króla Navarry, późniejszego Henryka IV, pod którym do wielkiego doszedł znaczenia i wpływu, i który, po swojem na tron francuski wstąpieniu, mianował go radcą stanu i gubernatorem w Saamur. Za Ludwika XIII

stracił w r. 1620 gubernatorstwo. Jego „Mémoires et correspondence pour servir à l'histoire de la réformation en France" (1624, nowe wyd., 12 t., Paryż, 1824) mają wielką wartość dla historji Francji.

Morning Post, gazeta londyńska, konserwatywnego kierunku, organ dworu i arystokracji, założona w 1772 r.

Morny Karol August Ludwik Józef, hr., mąż stanu francuski, syn naturalny królowej holenderskiej, matki Napoleona III, i hrabiego de Flahault, * 1811, † 1865, służył od 1830—38 w armji franc., po czem poświęcił się gospodarstwu wiejskiemu. W r. 1842 obrany deputowanym, popierał gabinet Guizota, w r. 1848 i 1849 zasiadał w konstytuancie i izbie prawodawczej i należał do najgorliwszych stronników Ludwika Napoleona. Posiadając całkowite jego zaufanie, był jednym z tych, co przygotowali z prezydentem zamach stanu z 2 grudnia 1851 r. W danej chwili okazał wielką stanowczość i krew zimną, w dniu wykonania tej zbrodni politycznej, objął zarząd ministerjum spraw wewnętrznych i urząd ten piastował tylko do 23 stycznia 1852 r. Od 1851—52 był ministrem spraw wewnętrznych, a w marcu t. r. wszedł do ciała prawodawczego, został senatorem, a 1854 prezesem zgromadzenia prawodawczego. Od 1856—57 był posłem francuskim w Petersburgu, gdzie 1857 ożenił się z księżniczką Zofją Trubecką. Za powrotem do kraju został znowu 1863 prezesem ciała prawodawczego.

Moro, *Posso del*, przełęcz w Alpach Walliskich, położona na wysokości 2,862 metrów między szczytami Monte Moro (3,206 m.) i St. Joderhorn (3,040 m.).

Morochowski, v. *Ostrowiec*, v. *Korczak* odm., herb: W polu czerwonem, nad trzema srebrnemi wrębami ku dołowi się zmniejszającemi—krzyż złoty, u dołu zakończony wąsami. Por. „Księga herbowa" J. Ostrowskiego.

Morochowski

Morochowski Eljasz Joachim, pisarz polski teologiczny, sekretarz królewski, wstąpił 1612 r. do Bazyljanów, a 1613 r. mianowany przez Zygmunta III biskupem włodzimierskim ruskim, † 1631. Oprócz życiorysów św. Józefata i Ignacego, ogłosił: „Parchoria albo utulenie uszczypliwego lamentu mniemanej cerkwi świętej wschodniej zmyślonego Theophila Ortologa" (2 wyd., Wilno, 1612) i „Dyskurs o początku rozerwania cerkwi greckiej od Kościoła rzymskiego" (tamże, 1622). Miał także ogłosić „Obronę synodu ruskiego brzeskiego" (Wilno, 1597, oddzielne wydanie po polsku i po rusku).

Moroksyt, ob. Apatyt.

Morolski Jan Dominik, wierszopis, żyjący w połowie XVII w., jeden z lepszych naśladowców Jana Kochanowskiego, wydał piękne treny p. t.: „Pamiątka śmierci małżonki mojej Zofji z Kłossowskich" (Kraków, 1628).

Moroni Jan hr., lub *Morone*, kardynał, * roku 1509, przed rokiem życia mianowany przez Klemensa VII-go biskupem modeńskim, został 1542 nuncjuszem w Niemczech i t. r. kardynałem, legatem w Bolonji, oraz prezesem soboru trydenckiego. Oskarżony o sprzyjanie protestantom na sejmie w Augsburgu, wtrącony był przez Pawła IV do więzienia i uwolniony dopiero przez jego następcę Piusa IV. Wyznaczony następnie na protektora Polski w Rzymie, pragnął wiedzieć co się dzieje w kraju naszym. W tym celu nuncjusze papiescy składali mu raporta, jak np. Bongiovanni w r. 1580, którego ciekawe sprawozdanie, przesłane M., mieści się w dziele Rykaczewskiego: „Relacje nuncjuszów apostolskich" (Berlin, 1864, t. 1, str. 85—89). M. † 1580 w Rzymie, jako dziekan świętego kolegjum.

Morosz Juljan, pseudonim powieściopisarki Cecylji z Wołowskich Gładkowskiej (ob.).

Moroszkin Teodor, prawnik rosyjski, * 1803, † 1857; po ukończeniu uniwersytetu w Moskwie, został tamże profesorem prawa cywilnego, oraz dyrektorem akademji handlowej. Wydał: „O postepennom obrazowanii zakonodatelstwa" (1832); „O władienii po naczałam rossijskago zakonodatelstwa" (1837); „Ob ułożenii cara Aleksieja Michajłowicza;" „O znaczenii imeni Russow i Sławian" (1840); „Istoriko-kritiozeskija issljedowanija Russkich i Sławian" (1842). Przełożył nadto dzieło Reiza „Opyt istorii rossijskich grażdanskich i ugołownych zakonow."

Morowe powietrze, *morowa zaraza*, *mór*, *zaraza wschodnia*, *dżuma*. W dawnych wiekach M. p. nazywano każdą epidemiczną, zabójczą chorobę. Obecnie pod tą nazwą rozumiemy pewną ściśle określoną postać chorobową, zwaną *dżumą*. Jest to choroba zakaźna; przyczyną jej powstawania jest właściwy lasecznik, wykryty w r. 1894 przez Yersina i Kitasato. Lasecznik dżumy ma kształt zaokrąglonej na swych końcach i nieco wklęsłej z boków pałeczki, długości 1,5—1,75, szerokości 0,5—0,7 mikromilimetrów. Układają się pojedyńczo, lub dwoinkami; najczęściej leżą poza komórkami, w surowicy krwi, ale spotykają się i w samych komórkach. Barwią się najlepiej zasadowym roztworem błękitu metylowego. We wszystkich hodowlach mają otoczkę. Zarodników nie zawierają. Wykryć je najłatwiej można w śledzionie zadżumionych albo w pierwotnie obrzmiałych gruczołach. W ludzkich trupach żyją 23—30 dni, działanie światła słonecznego zabija je po dobie. Do najwrażliwszych na dżumę należą świnki morskie, następnie: króliki, szczury, myszy, psy i świnie. Muchy mogą chorować na dżumę; na skrzydlach ich znajdowano jadowite laseczniki. Pluskwy i mrówki mogą napewno przenosić swoim ryjkiem jadowite laseczniki dżumy. Wybuch epidemji zwykle następuje przez za-

wleczenie jednego lub kilku przypadków z miejsc, w których dżuma jest epidemiczną. Takiemi ogniskami są: Assir w Arabji, wyżyny Himalajów i Uganda w Afryce środkowej. Przy czujności i wielkiej sprężystości władz w danem miejscu rzecz może się jednym lub kilku (Wiedeń, 1898, Tryjest 1899), albo też kilkudziesięciu przypadkami (Glasgow, 1900) ograniczyć. Gdy to nie nastąpi, epidemja wybucha, najczęściej wśród ludności ubogiej. Szerzy się nieraz przeraźliwie; podczas epidemji XIV w. zmarło na nią w Europie 25 miljonów, czyli $^1/_4$ ludności ówczesnej, a w Azji z górą 36 miljonów. W czasach obecnych Wschodnie Chiny liczą ofiary na kilkaset tysięcy ludzi. — Zakażenie dżumą możliwe jest przez najmniejsze obrażenie skóry, możliwe jest także przez błony śluzowe ust, migdałów, gardzieli, oczu, organów płciowych i kiszki stolcowej. Przenoszenie bezpośrednie zarazka dżumy odbywa się najczęściej przez zetknięcie się z brudną bielizną, zawalaną krwią, plwociną, ropą. Ciała zmarłych na dżumę są w wysokim stopniu niebezpiecznemi rozsadnikami zakażenia w ciągu kilku tygodni, jeżeli nie są głęboko pochowane. Zakażenie przez wodę, ziemię i powietrze jest niemożliwe. Objawami dominującemi choroby są: silna gorączka (do 41°), obrzmienie gruczołów, naprzód najbliżej miejsca zakażenia znajdujących się, ropienie tychże gruczołów, tworzenie się zapalenia, a następnie zgorzeli płuc. Większość chorych umiera w ciągu 8 dni; widoki wyzdrowienia zaczynają się dopiero, gdy chory przeżyje 8 dni. Śmiertelność od dżumy w ciągu pierwszych kilku miesięcy jej szerzenia się wynosi średnio 85 — 97 proc., bywają jednak epidemję, gdzie w początkach śmiertelność wynosi 100 proc. Walka z dżumą polegać winna na ścisłej izolacji chorych i podejrzanych na dżumę, na obowiązkowem paleniu zwłok zadżumionych i na przestrzeganiu przez każdego zdrowego człowieka hygjeny we wszystkich objawach życia. W celach leczniczych, jak również ochronnych, szczepią surowicę uodporniającą, działanie jej jednak nie jest dotąd niezbicie stwierdzonem. Por. Janowski „Dżuma" (Zdrowie, 1891, № 4); Fr. Giedroyć „Mór w Polsce w wiekach ubiegłych" (Warszawa, 1899); H. Müldner „Przyczynek do historji i statystyki zarazy morowej" (Kraków, 1879).

Moroz Aleks., pseudonim Aleks. Hoszowskiego.

Morozewicz, *Morozowicz* v. *Jelita* odm., herb: W polu czerwonem—trzy kopje w gwiazdę, środkowa żeleźcem na dół. U szczytu trzy pióra strusie, strzałą wpoprzek ostrzem w prawo przeszyte. Nadany 1782 r. Rysunek, ob. pod Jelita (herb).

Morozewicz Józef, mineralog, * 1865 w Łaźniętach (gub. Łomżyńskiej), ukończył gimnazjum w Łomży, nauki przyrodnicze studjował w Warszawie, był kustoszem gabinetu mineralogicznego przy uniwersytecie warszawskim, następnie został geologiem przy ministerjum rolnictwa. Przebywa w Warszawie i odbywa stąd liczne wycieczki w celach geologicznych; zwiedził kilkakrotnie Tatry, badał góry Uralskie i okolice stepowe Rosji południowej, w r. 1895 miał udział w wyprawie geologicznej na Nową Ziemię. Zajmował się gorliwie syntezą minerałów i w hucie szklanej Targówek pod Warszawą otrzymał sztuczny korund, szafir, hajnin, ofir, oliwin, liparyt i in. Rezultaty tych badań ogłaszał w pismach specjalnych, oraz we *Wszechświecie*, gdzie pomieścił znaczną liczbę rozpraw, jak: „O syntezie skał i minerałów" (1892); „Korund" (1894); „O wpływie tworzenia się gór na budowę skał i minerałów" (1894); „Kryształy i ich symetrja" (1896); „O budowie wewnętrznej kryształów" (1896); „Tatry" (1894); „Z dalekiej północy" (1896) i in. Prócz tego przełożył Tschermaka „Podręcznik mineralogji" (1900).

Morozowicz Rufin, aktor, * 1852 r., występował najpierw w teatrach ogródkowych i prowincjonalnych, od r. 1881 należy do trupy teatru Małego, jest doskonałym w rolach komicznych, w farsach, operetkach i komedjach.

Morphy Paweł, znakomity szachista, * 1837, w Nowym Orleanie, adwokat tamże, bawił 1858—60 w Europie, gdzie znakomitą grą swoją wzbudził powszechne uznanie; podczas wystawy wiedeńskiej odwiedził powtórnie Europę. † 1884.

Morris Lewis, poeta angielski, * 1833 w Carmarthen w Walii południowej, kształcił się w Oksfordzie, następnie został adwokatem. Napisał: „Songs of two worlds" (1871); „Epic of Hades" (1877); „Gwen" (1878); „An ode of life" (1880); „Songs unsung," „Lyric" (1886); „Songs of Britain" (1887) i in.

Morris Wiljam, wybitny poeta i malarz angielski, * 1834 w Londynie, † 1896, kształcił się w Oksfordzie. Ogłosił epopeję „The life and death of Jason" (8 wyd., 1882), poezje „Earthly paradise" (1868—70, t. 4, nowe wyd., 1885, t. 5); przełożył „Enejdę" i wiele sag skandynawskich. Napisał nadto: „The decorative art" (1878); „Hopes and fears for art" (1882); „The day is coming. A chant for socialists" (1884); „The glittering Plain" (1890); „Poems by the way" (1892) i w. in. Założył w r. 1863 fabrykę tapet i innych wyrobów sztuki stosowanej o artystycznem wykończeniu i charakterze, w celu popularyzowania sztuki wśród mas i podniesienia gustu.

Morrison Robert, misjonarz angielski, * 1782 w Morpeth w Northumberland, † 1834 w Kantonie. Wysłany 1805 r. przez towarzystwo misyjne londyńskie do kolegjum gerporckiego, mianowany został 1807 r. tłómaczem przy faktorji kompanji wschodnio-indyjskiej w Kantonie, założył 1818 w Malakka *kolegjum Anglo-Chińskie*, potem w sporach z rządem chińskim używany był jako agent dyplomatyczny. Gruntownej znajomości swej języka chińskiego dowiódł przekładem Pisma św. na język chiński, wydaniem doskonałej „Gramatyki

chińskiej" (Serampore, 1815), oraz „Słownika chińsko-angielskiego" (6 t., Makao 1815—23).

Morrison John Robert, syn poprzed., * 1814 w Malakka, † 1843 w Hongkong, następca swego ojca jako sekretarz i tłómacz angielskiej faktorji w Kantonie, zasłużył się również jako biegły znawca chińszczyzny.

Morristown, miasto w stanie północno-amerykańskim New-Jersey, nad rz. Whippany, na płaskowzgórzu, 8,156 mieszk. (1891 r.), ulubione miejsce letniego pobytu mieszkańców Nowego Jorku.

Mors, wyspa duńska w zachodniej części Liimfjordu, ma 361 klm. kwadr. powierzchni, 21,020 mieszk. (1890); największa rzeka *Dragstrupaa* ma 15 klm. długości; największe miasto *Nykjöbing*. Grunt urodzajny.

Mors *(Trichecus)*, rodzaj ssących z rzędu płetwonogich, zbliżony postacią i sposobem życia do fok. Zębostan mają **M.** wszakże od nich zupełnie odmienny, z wiekiem tracą zęby przodowe, jak również większą część trzonowych. Ciało mają grube, podłużne, w tyle zeszczuplone; nogi krótkie o pięciu palcach, połączonych błoną, i krótkich szponiastych pazurach; sutek brzuchowych 4, w miejscu ogona skórkowata klapka; głowa zao-

M o r s.

krąglona, z pyskiem stępionym, bez konch uchowych; sierć bardzo krótka. *T. rosmarus*, pospolicie zwany *koniem morskim*, dorasta 6—7 m. długości i waży 1000—1500 kg.; żyje gromadnie około bieguna północnego, żywi się roślinami morskiemi, rakami i mięczakami. Kły jego długie, na 60—80 cm., są na równi cenione z kością słoniową, a skóra, tłuszcz i mięso wieloraki przynoszą pożytek. Na wodzie bronią się zapalczywie, na lądzie nie są tak straszne i łatwiejsze do pokonania. **M.** żyjące na półkuli południowej należą może do innego gatunku.

Mors (łac.), śmierć.

Mors tua, vita mea (łac.), śmierć twoja jest dla mnie życiem. Godło walki o byt, odpowiadające przysłowiu francuskiemu: *Ote-toi que je m'y mette* (ustąp, bo ja chcę zająć twoje miejsce).

Mors ultima linea rerum est (łac.): Śmierć jest ostatnim kresem wszystkiego (Horacy).

Mörs, miasto okr. w pruskiej regencji Düsseldorfskiej, niegdyś stolica księstwa **M.**, posiada stary zamek, gimnazjum, kilka fabryk i 5,200 m.

Morse Samuel Finley Breese, wynalazca telegrafu elektrycznego, noszącego jego nazwisko, * 1791 w Charlestown (Massachussets), † 1872 w New-Yorku. Był najstarszym synem Jedediaha **M.** (* 1761, † 1826), teologa i geografa, którego podręczniki geograficzne długo używane były w Stanach Zjednoczonych. Młody **M.** poświęcał się malarstwu i w tym celu udał się do Londynu. Po powrocie do Ameryki utrzymywał się z malarstwa portretów i w r. 1829 założył w New-Yorku towarzystwo artystów, którego był obrany prezesem. Wracając z podróży do Europy 1832, dowiedział się od towarzysza podróży Jacksona o doświadczeniach robionych nad elektromagnetyzmem. **M.**, który już poprzednio zajmował się fizyką, wpadł zaraz na pomysł zastosowania prądu elektrycznego do telegrafji. W 1835 już miał gotowy przyrząd i okazywał go publicznie, w 1837 udoskonalił go, a 1843 kongres waszyngtoński przyznał 30,000 dolarów zapomogi na przeprowadzenie linji Waszyngton-Baltimore. Przyrząd, wtedy używany, posiadał elektro-magnes ważący 158 funtów i dopiero według wskazówki Page'a zastąpiony został przez mniejszy. Dalsze udoskonalenie przyrząd **M.** uzyskał w Europie. **M.** sowicie był wynagradzany orderami przez różne rządy, liczne akademje mianowały go członkiem honorowym, a kongres Stanów Zjedn. przyznał mu 400,000 dol. wynagrodzenia. W 1871, jeszcze za życia, wzniesiono mu posąg w New-Yorku. Życiorys jego napisał Prime (1875).

Morse Samuel.

Morsele *(morsuli)*, tabliczki czworokątne złożone z cukru i przymieszanych do niego środków lekarskich. W tej formie zadaje się dzieciom cytwar.

Morska Magdalena z Dzieduszyckich, właścicielka wzorowo urządzonej majętności Zarzecze w Galicji, jedna z najświatlejszych kobiet polskich, † 1847; wydała: „Zbiór rysunków, wyobrażających celniejsze budynki wsi Zarzecza w Galicji, z opisem budownictwa wiejskiego w sposobie holenderskim i angielskim i ogólnemi myślami o przyozdobieniu siedlisk wiejskich" (Wiedeń, 1836).

Morska choroba, szereg objawów chorobowych (zawrót głowy, bladość skóry, ból głowy, ślinotok, zimny pot, nudności, wymioty, ból w dołku podsercowym, uczucie duszności, prostracja ogólna), jakim ulegają podróżujący po raz pierwszy po morzu. Rodzaj objawów chorobowych i ich stopień zależą od warunków indywidualnych.

Wogóle objawy te nie przedstawiają poważnego niebezpieczeństwa, mogą tylko wskutek niemożności przyjmowania pokarmów, doprowadzić pasażerów do wyniszczenia czasowego. Można się poniekąd od **M. c.** zabezpieczyć, leżąc na łóżku ruchomem. Przyczyny tych przykrych objawów chorobowych jest kołysanie się okrętu.

Morska trawa, ob. Zostera.

Morski (hrabia) v. *Topór* odm., herb: W polu czerwonem—topór srebrny, ze złotą rękojeścią na dół. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym—topór ostrzem utkwiony. Labry z prawej strony czerwono-srebrne, z lewej—czerwono-złote.

Morski Antoni, kasztelan lwowski od 1765, wielki przyjaciel króla Stanisława Augusta, † 1776. Są w druku jego mowy, miewane na sejmach.

Morski Onufry, ostatni kasztelan kamieniecki od r. 1790, także zostawił w druku liczne mowy sejmowe.

Morski Tadeusz, publicysta, * 1752, szambelan królewski, przed 1790 wysyłany był z tajemnemi zleceniami do Berlina, a następnie do Hiszpanji, † 1825 r. w Krakowie. Ogłosił drukiem: „Vert vert, poema z Gresseta", przekł. z franc. (Warsz., 1779); „O bezkrólewiach w Polsce i wybieraniu królów począwszy od Zygmunta Augusta" (t., 1790); „Uwagi nad pismem Sew. Rzewuskiego o sukcesji tronu w Polsce" (Warszawa, 1790); „Relacja z egzaminu komisji skarbu koronnego" od 1788—90 (Warszawa, 1791); „Myśli o sposobach i potrzebie przysposobienia młodzieży do szkoły dyplomatycznej w Polsce" (tamże, 1792); „Uwagi o chłopach" (tamże); „Lettre à M. l'abbé de Pradt, ci-devant ambassadeur en Pologne" (Paryż, 1815).

Morski kokos, ob. Lodoicea.

Morskie Oko, jeden z największych i najpiękniejszych stawów Tatrzańskich, u górali zwane *Rybie* (z powodu znajdujących się tu w znacznej liczbie pstrągów), leży na samem pograniczu Węgier, na wysokości 1,384 m. nad poziomem morza, w okolicy dziko malowniczej, śród skał, sterczących nad jego brzegami na 1,000 metrów. Powierzchnia **M. O.** wynosi 59 morgów, głębokość dochodzi do 49,5 metrów w najgłębszem miejscu.

Morskie prądy, ob. Prądy oceaniczne.

Morskie ucho, mięczak, ob. Haliotis.

Morszańsk, m. pow. gub. Tambowskiej, na lewym brzegu rz. Cny, liczy 27,756 miesz. (1897); prowadzi rozległy handel, zwłaszcza zbożem, sadłem i bydłem.—*Morszański powiat* ma na przestrzeni 5,919 w. kw. 275,768 miesz. (1897). Powierzchnia falowata, grunt po większej części czarnoziem gliniasty, lasów obfitość.

Morszczyny, ob. Wodorosty.

Morsztyn, *Morstin*, *Morstein*, *Morrinstein*, *Londsztern*, herb: W polu błękitnem, nad złotym półksiężycem—6-promienna gwiazda złota. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym, na ogonie pawim—półksiężyc z gwiazdą. Nobilitacja z 1492. Rysunek ob. pod Leliwa I (herb).

Morsztyn Hieronim z Raciborska, poeta, * na schyłku XVI wieku. Podróżując po ukończeniu w kraju szkół jezuickich we Francji, Włoszech i Niemczech, brał głównie od Francuzów i Włochów wzory do swoich utworów, i dlatego też pomiędzy nimi jest wiele zbyt lekkich i drastycznych, chociaż są także utwory, prostotą i wdziękiem wiersza przypominające pióro Kochanowskiego; † stolnikiem bielskim przed r. 1655. Z prac jego drukiem ogłoszonych są: „Światowa rozkosz z ochmistrzem swoim i ze dwunastu swych służebnych panien" (Kraków, 1606). Przedrukowana w „Pomnikach do historji obyczajów," wydanych przez Kraszewskiego (Warszawa, 1841); „Antypasty małżeńskie, trzema śmiesznemi historjami, jako wdzięcznego smaku cukrem prawdziwej a szczerej miłości małżeńskiej zaprawione" (tamże, 1650; jest między niemi znana „Historja o królewnie Banialuce);" „Philomachia" (1655).

Morsztyn Stanisław, poeta, synowiec Andrzeja, * około 1630, † około 1725. Po odbyciu podróży za granicę, służył wojskowo, walczył pod Cudnowem 1660, Chocimem 1673, Żórawnem 1676 i Strygoniem 1683, poczem w nagrodę swych usług mianowany kasztelanem czerskim, następnie wojewodą mazowieckim, a 1704 sandomierskim. Z licznych prac jego, rozrzuconych po Silvach rerum, celniejsze są: „Odkryta szczerość kawalerska: Dedykacja i eksplikacja baletu i nagrobek Żebrowskiemu," wiersz, drukowany przy poezjach „Zbigniewa Morsztyna" (Poznań, 1844); „Andromacha" z Racine'a; „Hipolit, tragedja jedna z dziesięciu, które wierszem łacińskim napisał Seneca, na polskie przetłómaczona," drukowana z wierszami Andrzeja; „Smutne żale po utraconych dzieciach napisane w r. 1698" (2 wyd., Warszawa, 1704).

Morsztyn Andrzej.

Morsztyn Andrzej, poeta, brat stryjeczny Hieronima, syn podczaszego sandomierskiego, * 1613 r. w Sandomierskiem, † 1693. Po zwiedzeniu obcych krajów oddany został na dwór króla Władysława IV, pozyskał prędko jego względy, które następnie zachował i u Jana Kazimierza. Lubiony przez królowę, za jej wpływem ożenił się z jej wychowanicą Katarzyną Gordon, margrabianką de Huntley r. 1659. Odtąd zajął wyższe stanowisko na dworze Marji Ludwiki, odbywał częste poselstwa do Niemiec, do Rzymu, do Francji i nareszcie został wielkim podskarbim koronnym. Popierając gorliwie i jawnie stronnictwo francuskie, oburzył na siebie szlachtę do tego stopnia, że mimo protek-

cji króla Jana III stawiony został przed senatem, okrzyknięty zdrajcą i przymuszony był 1684 r. złożyć urząd podskarbiego i wynieść się do Francji, gdzie nabył wieś Montrouge i majętność Chateauvillain i tam życie zakończył. **M.** należy do grupy poetów, którąby dworską nazwać można. Wytworzyła się ona bowiem śród cudzoziemskiej atmosfery dworu Wazów i nie ma żadnego związku ze współczesną narodową literaturą. Poezje Andrzeja **M.** dopiero po jego śmierci były z rękopisów ogłaszane. Wykształceni na wzorach włoskich (Petrarka, Tasso) i francuskich (Kornel), poeci wspomnieni mieli dość jasne pojęcie o formie artystycznej i wyrobiony smak, czem górują nad współczesnymi wierszopisami, jak Potocki, Twardowski, Kochanowski, od których się różnią zupełnie treścią, formą, duchem i pojęciami. Z utworów **M.** za życia jego wyszedł tylko przekład „Cyda“ Kornela (Warszawa, 1666); „Psyche,“ poemat przerobiony z utworu Apulejusza (Lipsk, 1752), mieści w sobie mnóstwo ciekawych rysów tak charakteru Marji Ludwiki, jak i jej dworu; „Lutnia“ zbiór rymów ulotnych, między któremi spotykamy ustępy prawdziwie mistrzowskie co do formy i myśli, znajduje się w rękopisie w bibljotece Ossolińskich; część jej tylko wydaną została w 1844 w Poznaniu pod mylnym tytułem jako „Poezje Zbigniewa Morsztyna.“ Bliższe szczegóły i rozbiór prac **M.** zawierają: studjum A. Małeckiego p. t. „Andrzej **M.**, poeta XVII w. i jego imiennicy“ („Pismo Zbiorowe“ Ohryzki, 1859); praca Mecherzyńskiego (*Bibl. Warsz.*, 1859), studjum Bełcikowskiego A. (1886); Porębowicz „Przedstawiciel baroku“ (1894); T. Świderski „Jędrzej **M.**“ (1878); Chmielowski Piotr, przy wydaniu warszawskiem poezji Morsztyna (1883).

Morszyna, *Morska trawa*, ob. Zostera.

Morświnka *(Cavia)*, rodzaj ssących z rzędu gryzących, z rodziny kopytkowatych *(Subungulata)*, mających pysk ostry, z przodu ścieśniony, z wargą gorną całą bez przecięcia; konchy uchowe mierne, zaokrąglone; nogi mierne, czteropalcowe, pazury szponiaste, płaskie, ostre lub rozszerzone, podeszwy stwardniałe; ogona niema, sutek para brzuchowych. Z kilku gatunków, żyjących w Ameryce połud. i środk., najlepiej jest znaną *C. aperca* z Brazylji i Paragwaju, żyjąca na wzór dzikiego królika.

Morświnka.

M. *domowa (C. cobaya)*, pospolicie u nas znana pod nazwą *świnki morskiej*, pochodzi zapewne od innego gatunku. Ojczyzną jej jest Peru; podczas najazdu Pizzara była już zwierzęciem domowem i stanowiła główny pokarm ludu. W r. 1551 sprowadzono je do Europy, a hodowla ich było długo bardzo ulubiona.

Mortara, miasto okręgowe we włoskiej prowincji Pawia, stolica ziemi Lomellina, nad rz. Arbogna, 5,700 miesz. Pamiętne jest zwycięstwem, odniesionem 1849 r. przez Austrjaków nad Pjemontczykami.

Mortęski I, *Mortangen v. Orle nogi*, herb: W polu czerwonem dwie orle nogi srebrne, ukośnie na krzyż złożone. Na hełmie takie same nogi, szponami w górę. Herb ten nazywają także *Orlik* albo *Aquilian*. — **M. II:** W polu złotem —dwie nogi orle czerwone, ukośnie skrzyżowane, szponami na dół. U szczytu—odwrócone do góry. Labry czerwono-złote.

Mortęski.

Mortier Edward Adolf Kazimierz Józef, *książę Treviso*, marszałek i par francuski, * 1768 r. w Château-Cambrésis, syn kupca; w r. 1791 wszedł do armji francuskiej, 1799 był już generałem dywizji, wspierał energicznie dnia 18 Brumaire'a Napoleona, w którym znalazł z tego powodu najżyczliwszego protektora. W r. 1806 mianowany marszałkiem, a 1807 po bitwie pod Friedlandem *księciem Treviso*. W r. 1808 — 11 dowodził samoistnie i szczęśliwie w Hiszpanji, w kampanji zaś rosyjskiej (1812) łącznie z Ney'em przyczynił się najwięcej do ocalenia armji francuskiej; w r. 1813 dokazywał cudów waleczności w Niemczech, 1814 bronił wszelkiemi siłami Paryża, którego jednakże kapitulację podpisać był zniewolony. Za pierwszej restauracji mianowany był parem, a za drugiej usunął się z widowni publicznej i dopiero za Ludwika Filipa był od listopada 1834 do kwietnia 1835 ministrem wojny. Dnia 18 lipca 1835 padł przy boku króla podczas zamachu Fieschi'ego (ob.).

Moritier Adolf.

Mortier Napoleon, książę Treviso, syn poprz., * 1804, † 1869; wyniesiony 1845 do godności para Francji, został 1853 senatorem, a 1862 szambelanem cesarskim.

Morton Samuel Jerzy, kranjolog, * 1779, † 1851, był profesorem anatomji i fizjologji w „Medical College“ w Filadelfji; kranjologiczne jego badania uczyniły go założycielem tak zwanej amerykańskiej szkoły etnologicznej. Główniejsze jego dzieła

są: „Crania americana" (1840) i „Crania aegyptiaca" (1844).

Mortuus, pseudonim Jul. Ochorowicza.

Morula, ob. Embrjologja.

Morus Tomasz, właściwie *More*, * 1480 w Londynie, pierwotnie prawnik adwokat, był przez Henryka VIII używany do rozmaitych poselstw dyplomatycznych, a w końcu został 1529 wielkim kanclerzem państwa. Nie pochwalając jednak zerwania stosunków z Rzymem, złożył

Morus Tomasz.

piastowane urzędy, a w 1532 i wkrótce potem, gdy odmówił złożenia przysięgi na nowy statut następstwa tronu, rozwiązujący zarazem pierwsze małżeństwo Henryka, został uwięziony i po 13-miesięcznem zamknięciu, a krótkiej ohydnej procedurze sądowej ścięty 1535. Z pism jego (Londyn, 1559), najwięcej znanem jest: „De optimo reipublicae statu deque nova insula Utopia" (Löven, 1516 i później, w przekł. niemieckim nowe wyd., Sztutgard, 1887), gdzie krytykuje ówczesne urządzenia państwowe w Anglji i innych państwach europejskich i rozwija obraz państwa idealnego, w którem wszyscy są zupełnie równi i zobowiązani do pracy; żąda on także zupełnej równości religijnej, zniesienia własności prywatnej i wspólności dóbr. Jest więc stronnikiem komunizmu (ob.). Por. Mackintosh „Life of sir Thomas Morus" (Londyn, 1830); Walter „Sir Thomas Morus" (Lond., 1840); Limanowski „Dwaj znakomici komuniści: Tomasz Morus i Tomasz Campanella i ich systematy i t. d." (Lwów, 1874).

Morveau Ludwik Bernard Guyton, ob. Guyton de Morveau.

Morwa *(Morus)*, rodzaj roślin z rodziny pokrzywowatych, a raczej z oddzielonej od niej rodziny morwowatych, ma za cechy: kwiaty jedno i dwudomowe, zebrane w główki lub kłosy walcowe; kwiat męski posiada okwiat 4-dzielny i 4 pręciki, kwiat żeński składa się z 4 szerokich, liściastych organów, zawierających wewnątrz zawiązek 2-komórkowy, o szyjce 2-nitkowej; owoc, przez spłonienie jednokomórkowy, zawiera nasienie pojedyńcze o twardej łupinie, przy dojrzewaniu staje się soczystym i tworzy rzekomą złożoną jagodę. Należą tu drzewa i krzewy zawierające sok mleczny i mające liście najczęściej naprzemianległe, właściwe pierwotnie krajom gorącym Azji i Ameryki; niektóre gatunki, jako stanowiące pokarm jedwabników, zostały przez uprawę rozpowszechnione w Europie. **M.** *biała* (**M.** *alba*), drzewo na 30 metrów wysokie, ma liście okrągło-jajowate, całkowite lub zatokowo wykrawane, sercowate, po brzegach ząbkowane, nieco skórkowate, z wierzchu gładkie, pod spodem omszone; owoce białawe, lub białożółtawe, niekiedy też czerwonawe, lub czarniawe. Pochodzi z Azji Mniejszej, obecnie rozpo-

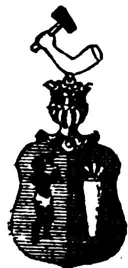
Morwa. *a* kwiat męski, *b* kwiat żeński, *c* jagoda złożona.

wszechnione jest w całej Europie; u nas jest zwykle tylko krzewem. Lubi suche słoneczne miejsca i żyzną ziemię. Do hodowli jedwabników nadają się wszystkie odmiany, najlepiej jednak odmiany o liściach gładkich, mięsistych. Łyko **M.** białej używa się na wyrób pięknego, białego papieru. Drewno żółtawe, dosyć twarde, nadaje się na wyroby tokarskie. Owoce są słodkie i używają się w chorobach piersiowych. W Chinach kora używa się jako środek przeciwrobaczny i moczopędny. **M.** *czarna* (**M.** *nigra*), o liściach jeszcze bardziej rozmaicie wykrawanych, z obu stron szorstkich, i owocach większych fjoletowo-czarnych, kwaskowatych. Na północ nie idzie tak daleko, jak poprzednia. Liście są dla jedwabników niezdatne; hoduje się to drzewo dla owoców, które zawierają 9,2 proc. cukru, 1,9 kwasu, 0,4 białka, 2 pektyny i są lekarskie; otrzymuje się z nich syrop działający chłodząco i używany dla zakrycia smaku wielu przykrych lekarstw. **M.** *filipińska* (**M.** *multicaulis*) rozszerzyła się od r. 1820 po Europie płd.; liście są jadane przez jedwabniki, ale są niekorzystne dla produkcji jedwabiu. **M.** *czerwona* (**M.** *rubra*), drzewo wysokie, amerykańskie, hoduje się gdzieniegdzie w Europie, ale korzyści nie przedstawia. Owoce **M.** *indyjskiej* (**M.** *indica*), w Indjach wsch., są brunatno-czerwone i jadane w swej ojczyźnie, a jarzyna z młodych liści ma powiększać ilość mleka u karmiących. Co do **M.** *papierowej*, ob. Papiernica.

Morwenit, ob. Krzyżowiec.

Morwowate *(Moroideae)*, rodzina roślin oddzielona od pokrzywowatych, drzewa lub krzewy, wydające sok mleczny, z liśćmi przeciwległemi i kwiatami bezokrywowemi. Oprócz morwy (ob.) należą tu rodzaje Dorstenia (ob.) i Broussonetia (ob. Papiernica).

Morycćw, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem błękitnem — murzyn srebrny chustką koło bioder przepasany, z młotem w ręku; w lewem czarnem—na pniu jakby trzy gwoździe srebrne. U szczytu ręka goła z młotem.

Morycćw. Morykoni I. Morykoni II.

Morykoni *(Moriconi)*, herb. **M. I:** Na tarczy—5 pasów poprzecznych. U szczytu—pół charta. Indygenat z r. 1673. — **M. II:** Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem srebrnem—4 zielone pasy fali morskiej; w lewem srebrnem — orzeł czarny ukoronowany ze wstęgą błękitną prawoukośną, na której trzy złote gwiazdy. Nad tarczą dwa hełmy ukoronowane: w I—pół charta, w II—głowa murzyńska po ramiona z chustą białą około skroni. Labry z prawej strony—zielono-srebrne, z lewej czarno-srebrne. Odmiana z r. 1676.

Morykoni Fredjan, herbu t. n., pochodzący z bogatej rodziny włoskiej w Luce, pożyczył Rzeczypospolitej Polskiej na zapłatę wojsku litewskiemu 1659 r. znaczne kapitały, za co synowcom jego Scypjonowi i Janowi ustawą sejmową 1673 r. indygenat został nadany.—*Scypjo* **M.** wsławił się czynami rycerskiemi. —*Benedykt* **M.**, pisarz wielki litewski, był członkiem rady najwyższej rządowej litewskiej, utworzonej 1794.

Morymborskie starostwo niegrodowe, było położone na granicy księstwa Inflanckiego i Litwy. Podług układu dyplomatycznego z kawalerami mieczowymi, w r. 1436 obejmowało dobra Morym, Orłów, Neudorf i zamek zwany Jesznic. W r. 1773 ostatnim starostą był Jan Gierżodowicz.

Morze, *ocean*, ogół łączących się z sobą wód, pokrywających przeważną część powierzchni ziemi, razem 374,057,912 klm. kw. czyli 6,793,000 mil kw.; ponieważ cała powierzchnia ziemi obejmuje 509,950,714 klm. kw., przeto stosunek powierzchni morza do powierzchni lądu wynosi 2,76:1, a **M.** zajmuje blizko $^3/_4$ (0,734) całej powierzchni ziemi. Dzieli się je na 5 oceanów: *ocean* (albo morze) *Północny Lodowaty*, *ocean Południowy Lodowaty*, *ocean Atlantycki*, *ocean Spokojny* czyli *Wielki* i *ocean Indyjski*. Większe odnogi tych oceanów, głębiej zachodzące w lądy stałe, nazywają się *morzami* albo *morzami wewnętrznemi*; mniejsze zaś części mórz, jeszcze głębiej w lądy zachodzące, *odnogami*, *zatokami*, *portami*. Części mórz, zawarte między dwoma lądami, a łączące z sobą dwa większe **M.**, zowią się *cieśninami*, *drogami*, *kanałami* lub *sundami*. Dno morskie przedstawia równie jak i powierzchnia ziemi wielkie góry i wielkie zagłębienia. Stąd niejednakową jest głębokość **M.**; w ogólności jest mniejszą w morzach wewnętrznych, niż w oceanie. Dokładne sondowanie morza (ob. Batometr) rozpoczęło się dopiero od czasu, gdy zaczęto zakładać podmorskie liny telegraficzne. Największa głębokość dotąd wysondowana przypada w płd. oceanie Spokojnym, pod 30°28′ szer. płd. i 176°39′ dług. zach. względem Greenwich i wynosi 9427 m. W sąsiedztwie przypadają inne znaczne głębie, 9415 i 9186 m.; wszystkie te trzy miejsca oddzielone są obszarami głębokiemi. Ponieważ najwyższa góra Guarisankar sięga do 8840 m., największa zatem różnica dwu punktów na powierzchni ziemi wynosi 18,267 m. Największa głębia wysondowana w płn. oceanie Spokojnym wynosi 8513 m. (szer. płn. 44°55′ i dług. wsch. 152°56′), na oceanie Atlantyckim 8341 m. (19°39′ szer: płn. i 66°26′ dług. zach.), w oceanie Indyjskim 5852 m. (9°18′ szer. płd. i 105°28′ dług. wsch.), w oceanie Lodowatym płn. 4846 m. (78°5′ szer. płn., 2°30′ dług. zach. Profil dna morskiego w ogólności jest dosyć dobrze już znany, a według tego cała objętość mórz ocenić można na 1349,26 miljonów klm. sześc., gdy objętość lądów sięgających nad poziom morza wynosi tylko 97,7 mil. klm sz., co daje stosunek obu 13,8 : 1. Powierzchnia **M.** ma wszędzie prawie poziom jednakowy i dlatego służy za podstawę do wymiaru rozmaitych wysokości lądowych. Dostrzeżono jednak w różnych punktach różnice; tak np. poziom morza Baltyckiego sięga ponad poziom morza Śródziemnego pod Marsylją o 0,664 m. Przyczyną tych różnic są kierunki wiatrów panujących, prądy oceaniczne, rozmaitość ciężaru właściwego i temperatury wody, a zwłaszcza wpływ przyciągania lądu, skutkiem czego woda przy brzegach wznosi się wyżej, aniżeli w pośrodku oceanu. *Woda morska* jest słono-gorzka i tworzy roztwór różnych soli, których główne części składowe są: chlor, kwas siarczany, magnezja i soda; zawartość soli wynosi w ogólności około 35 na 1000 części wody, w morzu Baltyckiem wszakże zaledwie 5. Kolor **M.** jest słabo zielonkowaty, podlega przecież z powodu rozmaitych wpływów wielu odmianom. Zwyczajnie jednak kolor wody zależy od natury gruntu podwodnego i od głębokości **M.** Dostrzegane często *świecenie* czyli *błyszczenie* **M.** jest wywołane przez małe zwierzęta morskie, zwłaszcza z gromady żegawnic i różnych tworów mikroskopowych, jak Noctiluca, które fosforyzują za życia. *Temperatura* wody morskiej, podobnie jak i powietrza, zwiększa się na powierzchni **M.** od bieguna do równika, a zmniejsza w miarę coraz większej głębokości, tak, że w wielkiej głębi spada nawet poniżej punktu zamarzania wody, do 0,6°. Wogóle jednak jest ona niższą od temperatury powietrza.

Najwyższy znany stopień ciepła **M.** (34,5°C) jest w bliskości Aden. Morza podbiegunowe pokryte są lodami nigdy nietopniejącemi, lub też pływającą olbrzymich rozmiarów krą, która częstokroć unoszona bywa prądami w okolice cieplejsze (ob. Lód). *Ruchy* **M.**, ochraniające jego wody od gnicia, są regularne i nieregularne. Do pierwszych, prócz *przypływu i odpływu* (ob.), należą *prądy morskie* (ob.), między któremi najważniejsze zajmuje miejsce prąd równikowy albo zachodni, zwany także *rotacją* **M.** Do drugiego rodzaju ruchów morskich należy, sprawiane przez wiatry i burze, tworzenie się bałwanów, które, rozbijając się wzajemnie o siebie, mącą spokojność **M.** Jednakże zdarza się częstokroć, że i burza w powietrzu zdolną jest tak przygnieść fale morskie, iż one dopiero po jej uśmierzeniu się do swojej najwyższej dochodzą wysokości. Jest to stan **M.** zwykle niebezpieczniejszy od samej burzy i żeglarze nazywają go *pustem morzem.* Zwykłe fale podczas burzy na morzu otwartem mają wysokość 5—7 m. i długość 70—140 m.; najwyższe sięgają do 12,2 m. Ruch falowy udziela się wodzie do głębokości, przechodzącej 10-krotnie wysokość fali. *Roślinność morska* różni się zupełnie od roślinności lądowej i wód słodkich, składa się głównie z morszczyn (ob. Wodorosty), oraz roślin żabiściekowatych i wrzecznikowatych; oddzielną formę tworzy utwór złożony z okrzemek pływających, zwany *plankton* (ob.). *Fauna morska* natomiast zaleca się znaczną obfitością zarówno gatunków, jak osobników; zależnie od wpływu temperatury podzielić ją można na pięć stref: arktyczną i antarktyczną, umiarkowaną północną i umiarkowaną południową, oraz przypadającą między niemi zwrotnikową. Najbujniej rozwinięte jest życie zwierzęce aż do głębokości 500 m., ale i niżej, aż do 2,000 m., żyją liczne twory, często form odrębnych, tworzące właściwą *faunę pelagiczną.* Głębie znaczniejsze są słabo zaludnione, najnowsze jednak sondowania morza, przy pomocy odpowiednich sieci, wykazały aż do głębokości 5,000 m., istnienie skorupiaków, ryb, wrotek. Por. Maury „Physical geography of the sea" (Londyn, 1869); Schleiden „Das Meer" (3 w., 1886); Kayser „Physik des Meers" (1873); Krümmel „Der Ozean" (1886); Bogusławski „Handbuch der Ozeanographie" (2 t., 1684); Süss „Das Antlitz der Erde" (1888); Häckel „Das Leben in den grössten Meerestiefen" (1870); Schmitz „Die Vegetation des Meers" (1883); Ortmann „Grundzüge der maritimen Tiergeographie" (1895).

Morze Franciszek, magister prawa, po ukończeniu kursów w uniwersytecie wileńskim, wszedł do służby publicznej w Warszawie i ogłosił drukiem ważną rozprawę: „O wpływie prawodawstwa rzymskiego na polskie i litewskie," umieszczoną w *Dzienniku Warszawskim* na r. 1826 t. IV. Po r. 1830 został urzędnikiem izby obrachunkowej. Dotknięty pomieszaniem zmysłów i ociemniały, utonął w Warszawie 1852 r.

Morzkowska, ob. Marrené Walerja.

Morzorosty, *Morszczyny*, ob. Wodorosty.

Morzycki Antoni, pisarz polski, obywatel ziemski z Kujaw, † 1882 we wsi Rankowie w pow. Nieszawskim, wydał: „Fundamenta budowy społecznej" (2 t., Poznań, 1853); „Rys gramatyki języka polskiego" (Warszawa, 1857) i „Dawna Polska jako naród i jako państwo, dzieje początkowe" (t. 1858).

Morzypło, ob. Sargassum.

Mosalsk, miasto, ob. Masalsk.

Mosbach August, historyk polski, zamieszkały we Wrocławiu. Oprócz artykułów drukowanych po rozmaitych czasopismach, wspólnie z Ksawerym Łukaszewskim wydał: „Polsko-niemiecki i niem.-polski słownik kieszonkowy" (Berlin, 1857); ukończył tłómaczenie „Czwartego Klimakteru Kochowskiego" (Lipsk, 1853); uzupełnił powiększone wydanie L. Łukaszewicza „Rysu dziejów pism. polsk." (Poznań, 1860), zebrał „Wiadomości do dziejów polskich z archiwum prowincji śląskiej" (Wrocł., 1860) i „Przyczynki do dziejów polsk. z archiwum Wrocławia" (Ostrowo, 1860); nadto ogłosił jeszcze, świadczące o gruntownych studjach rozprawy historyczne: „O Piotrze, którego Duninem nazywają" (1865); „Godysław Pasek, dwu imion dziejopisarz polsko-łaciński XIII w." (Lwów, 1867 i po niemiecku Jena, 1872); „Obiór jedenastoletniego królewicza polskiego, Karola Ferdynanda, na biskupstwo wrocław. w r. 1625" (Wrocław, 1871); „Przyczynki do wojny francusko-niemieckiej 1800—1803" (Wrocław, 1871); „Bolesław Chrobry" (Poznań, 1871); „Początki unji lubelskiej" (Poznań, 1872); „Der französische Feldzug auf St. Domingo 1802—1803, nach den Berichten 4 polnischer Offiziere" (Wrocław, 1882).

Moscheles Ignacy, znakomity fortepjanista i kompozytor, * 1794, † 1870, w Pradze. Ojciec jego kupiec starozakonny, wcześnie zaczął syna kształcić w muzyce i w 1808 wysłał go do Wiednia, gdzie u Albrechtsfergera studjował kontrapunkt. W swoich podróżach artystycznych po północnych Niemczech, Francji i Anglji dał poznać swój olbrzymi mechanizm i zdolności kompozytorskie. W 1825 r. objął w Londynie miejsce profesora w akademji muzyki. Na wezwanie swego dawnego ucznia Mendelsohna przeniósł się do Lipska dla przewodniczenia założonemu tam konserwatorjum, † 1870. Kompozycje **M.** odznaczają się zarówno pięknością pomysłów, jak i wybornem obrobieniem. Oprócz znanych powszechnie znakomitych etiudów, pozostawił **M.** kilka wielkiej wartości koncertów, sonat, trio, sekstet i septet. Położył również zasługi opracowaniem poprawnej edycji klasycznych kompozytorów fortepjanowych (Haydn, Mozart, Bethoven), wydawanych przez Hellbergera w Sztutgardzie. Napisał: kilka koncertów na fortepjan, znakomite etiudy „Sonate melancholique"; „Sonate caractéristique"; „Allegri di bravura" i in. Por. „Aus M. Leben" (1872); „Briefwechsel mit Mendelsohn-Bartholdy" (1888).

Moscheles Ignacy.

Moscherosch Hans Michał.

Moscherosch Hans Michał, właściwie *Mosenrosch*, jeden z najcelniejszych pisarzów niemieckich XVII w., prezes konsystorza w Hanau, * 1601, † 1669 w Worms. Pisał pod pseudonimem *Philander von Sittenwald*. Głównem jego dziełem jest: „Wunderliche und wahrhafte Geschichte des Philanders von Sittenwald i t. d.", składające się z 14 alegoryczno-satyrycznych obrazów sennych (2 t., Strasburg, 1643; Lejdn 1646 — 76 n. w. 1830 i będące naśladownictwem pracy Hiszpana Quevedy „Suenos". Chłoszcze w niem **M.** wady i występki swego czasu. — Jego brat, *Kwiryn* **M.**, wydał pomiędzy innemi „Poetisches Blumenparadies" (Norynberga, 1678).

Moschosma *(Ożywonia, Basylek)*, rodzaj roślin z rodziny wargowych obejmujący zioła w Indjach wsch. i Nowej Holandji. Liście **M.** *polistachyum*, woniejące piżmem, używane są jako środek aromatyczny pod nazwą paczuli.

Moschus, sielankopisarz grecki z Syrakuz, żyjący w III w. prz. Chr. Szczątki jego poezji znajdują się po większej części w wydaniach Biona i Teokryta.

Moschus, zwierzę, ob. Piżmowiec.

Mosen Juljusz, poeta niemiecki, * 1803 w Marieney w Saksonji. Po ukończeniu studjów prawnych w Jenie i Lipsku, przebywał 1824—26 we Włoszech, następnie był adwokatem, a 1844 powołany został na dramatyka przy teatrze dworskim w Oldenburgu, gdzie po długoletniej chorobie, † 1867. Sławę swą ustalił poematem: „Lied vom Ritter Wahn" (Lipsk, 1831), tudzież utworem epicznym „Ahasver" (Drezno i Lipsk, 1838) i poezjami „Gedichte" (2 wyd., Lipsk, 1843). Ze wszystkich atoli prac jego największą wartość mają tragedje, jak: „Cola Rienzi", „Kaiser Otto III" (1842); „Der Sohn des Fürsten" i t. d., oraz komedja „Die Wetto". Z utworów nowelistycznych zasługują na wzmiankę: „Congress von Verona" (2 t., Lipsk, 1842); „Novellen" (tamże, 1837) i „Bilder im Moose" (2 t., t., 1846). Kompletne wydanie dzieł **M.** wyszło w Oldenburgu (8 t., 1863—64: 2 ed., 8 t., Lipsk, 1871).

Mosenthal Salomon Herman, jeden z najcelniejszych nowoczesnych dramatyków niemieckich, * 1821 w Kassel, † 1877, ukończył szkołę politechniczną w Karlsruhe, od 1851 urzędnik ministerjum, wychowania publicznego w Wiedniu. Z utworów jego celniejsze są: „Deborah" (1849, 5 wyd., 1876 przekład polski Starzeńskiego); „Der Sonnenwendhof" (3 wyd., 1875); „Cäcilie von Albano", „Ein deutsches Dichterleben", „Der Goldschmied von Ulm", „Düwecke" (1860); „Die deutschen Komödianten" (1862); „Pietra" (1865); „Isabella Orsini" (1869); „Maryna" (1871); „Die Sirene" (1875) i t. d. Do tego dodać jeszcze należy cały szereg poezji lirycznych, jak: „Gedichte" (Wiedeń, 1845) i „Das gefangene Bild" (Stutgard, 1858). Jego „Gesammelte Werke" (wyszły 1877—78, w 6 t.).

Moser Jan Jakób, publicysta niemiecki, * 1701 w Sztutgardzie, od 1751 urzędnik w mieście rodzinnem; z powodu liberalnej obrony praw sejmowych uwięziony 1759 w twierdzy Hohentwiel, następnie uwolniony 1764 i przywrócony do urzędu, † 1785. Z 400 przeszło pism jego zasługują na szczególną uwagę: „Deutsches Staatsrecht" (50 t., Norymberga, 1737—54); „Neues deutsches Staatsrecht" (21 t., Sztutgard i Frankfurt, 1761—75); „Grundriss der heutigen Staatsverfassung in Deutschland" (1754). Zajmującą jest wielce jego „Autobiografja" (4 t., Frankfurt i Lipsk, 1777—83).—Jego syn, *Karol Fryderyk von* **M.**, * 1723 w Sztutgardzie, minister hesko-darmsztadzki † 1798 r. w Ludwigsburgu, jest również autorem wielu dzieł treści politycznej i prawniczej.

Moser Fryderyk, pisarz czeski, * 1821 w Mytowie, † 1864 w Pradze. W 1849 zaczął wydawać w Pradze pismo ilustrow. satyryczne *Brejle*, za które dostał się do więzienia. W 1853 ogłosił romans: „Slepá pani". W 1861 zaczął znowu wydawać *Brejle* i *Szotka* i znów był skazany na więzienie.

Moser, Gustaw von, komedjopisarz niemiecki, * 1825, do 1856 oficer pruski, przebywa w swym majątku Holzkirch pod Lauban. Wydał liczne komedje, jak: „Ein moderner Barbar" (1861); „Moritz Schnörche" (1863); „Elefant"; „Ultimo" (1874); „Stiftungsfest" (1874); „Hypochonder"; „Der Veilchenfresser" (1876); „Mädchenschwüre" (1877); „Der Bibliothekar" (1878); „Der Registrator auf Reisen" (1879); „Krieg im Frieden" (wraz z Schönthanem, 1881); „Kalte Seelen" (1881); „Unsre Frauen" (z tymże, 1882); „Reif Reiflingen" (z tymże, 1884); „Köpenickerstrasse 120" (wraz z Heidenem, 1884); „Ein Stoff von Gerson" (1885). Zbiór późniejszych jego komedji wyszedł w 17 tomach (Berlin, 1873—86).

Möser Justus, pisarz niemiecki, * 1729 w Osnabrück, gdzie przepędził całe życie jako wyższy urzędnik, † 1794. Zostawił po sobie niezatartą pamięć w dziełach: „Osnabrückische Geschichte" (2 t., Osnabrück, 3 wyd., 1819); „Patriotische Phantasien" (tamże, 1775—86, n. wyd., 1871); „Vermischte Schriften" (2 t., Berlin, 1797—98). Kompletne wydanie dzieł jego wyszło w 10 tomach (Berlin, 1842—43, nowe wyd., 1858). W mie-

ście rodzinnem wzniesiono mu 1836 r. pomnik bronzowy.

Mosera obrazy, ob. Przyleganie.

Mosheim, Jan Wawrz. von, sławny teolog niemiecki, * 1694 w Lubece, od 1747 profesor teologji w Getyndze, gdzie jako kanclerz uniwersytetu † 1755. Wsławił się jako znakomity historyk kościoła i kaznodzieja. Z prac jego ważniejsze są: „Institutiones historiae ecclesiasticae" (Helmst., 1755); „Versuch einer unparteiischen Ketzergeschichte" (2 t., tamże, 1746—48); „Sittenlehre der Heiligen Schrift" (kontynuowane przez J. Piotra Millera, 9 t., 1770—78).

Mosiądz, aljaż czyli stop miedzi i cynku, który z powodu swych własności fizycznych zyskał zastosowanie rozleglejsze od wszelkich metali, oprócz żelaza. **M.** jest w stanie zimnym od miedzi klepalniejszy, trudniej się utlenia, jest twardszy, łatwiej się topi i wtedy jest płynniejszy od miedzi, nie stając się, jak ona, pęcherzowatym przy krzepnięciu. Nadto jest tańszy od miedzi. Ilość obu metali w **M.** zmienia się, zależnie od zastosowań, do jakich **M.** ma być przeznaczony. Wogóle mniejsza ilość cynku nadaje mosiądzowi zabarwienie ciemniejsze, czerwonawo żółte, większa ilość cynku barwę jaśniejszą, żółtawą. Im większy jest stosunek miedzi, tem **M.** jest ciąglejszy. Dodatek ołowiu (1—2%) sprawia, że **M.** nadaje się do toczenia i przy obrabianiu do pilników nie przylega; dodatek 2% glinu działa korzystnie. **M.** otrzymywano dawniej przez stopienie galmanu z miedzią i węglem, obecnie otrzymuje się przez bezpośrednie stopienie obu składowych metali w wielkich tyglach. Główniejsze odmiany **M.** są: A) **M.** *czerwony*, zawierający 80% i więcej miedzi: *pinchbeak*, 89 do 93,6% miedzi, łatwo klepalny, używa się na biżuterje; *oreida* na łyżki, widelce i ozdoby, jest bardzo podobna do złota 14-karatowego, otrzymuje się ze 100 części miedzi, 6 cz. magnezji, 8,6 cz. salmjaku, 1,8 cz. wapna, 9 cz. kamienia winnego i 17 cz. cynku (lub cyny); *złoto talmi*, na dewizki, zawiera 86,4 miedzi, 12,2 cynku i 1,1 cyny; tu też należy *manheimskie złoto* (ob.) czyli *similor* i *tombak* (ob.). B) **M.** *żółty* zawierający cynku od 20 do 50%. Zwykły **M.**, dający się na zimno kuć i wyciągać na blachy i druty, zawiera zwykle około 30% miedzi; tu należą dalej *Aicha metal* (ob.); mający podobny skład *Gedgego metal*, opierający się wodzie morskiej; *sterro* ma skład zbliżony, ale jest twardszy; **M.** na druty winien być wolny od ołowiu i cyny; **M.** *kowalny* (*yellow metal*), który się daje obrabiać na gorąco pod młotem i walcami, zawiera 40% cynku i 60% miedzi; *chryzoryna* obejmuje śpiże błyszczące, podobne do złota 18—20-karatowego, używane na wyroby ozdobne, jak *złoto mojżeszowe* (100 miedzi, 52—54 cynku), *prins metall* (3 miedzi i 1 cynku), *brystolski metal* (8 m. 1 c) i in. C) **M.** *biały*, zawierający 50—80% cynku, jest żółtawo biały lub srebrzysty; tu należą *bathmetall*, na guziki, lichtarze i t. p., złożony z 32 cz. miedzi i 9 cynku, i *platyna*, używana na guziki birminghamskie, z 2 cz. miedzi i 3 cynku. Na blachy przerabia się **M.** przez wyżarzenie w piecach opalanych drzewem i walcowanie w temperaturze zwykłej; najcieńsza blacha miedziana, używana na pozłotę fałszywą, ma grubość $1/_{90}$ — $1/_{65}$ mm. Por. Bischoff „Das Kupfer und seine Legirungen" (Berlin, 1860); Japing „Kupfer und Messing" (1885).

Mosina, po niem. *Moschin*, m. w w. ks. i okręgu regencyjnym poznańskim, ma 1,650 m., trudniących się po największej części garncarstwem.

Mosińskie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie i powiecie Poznańskim. Podług lustracji z 1662 obejmowało: miasteczko Mosinę i wsie: Krosna z wójtostwem, Pożegowo, Sowiniec, Żabienki, Modrze albo Znin. W r. 1771 posiadał je Konstanty Kwilecki, chorąży kaliski, wraz z żoną Jadwigą z Ponińskich, opłacając kwarty złp. 745, a hyberny złp. 347 gr. 21. Na sejmie z r. 1773—1775 stany Rzpltej nadały toż starostwo w emfiteutyczne posiadanie Ksaweremu Kęszyckiemu.

Moskiewskie wielkie księstwo. Miasto Moskwa, założone nad brzegami rz. Moskwy przez Jerzego Dołgorukiego, wspominane już po raz pierwszy w kronikach w wieku XII. W 100 lat później stanowiła Moskwa udział młodszego syna Aleksandra Newskiego, Daniela, i odtąd poczyna się stopniowy wzrost miasta. Za syna tego księcia, Iwana Kality, Moskwa stała się już stolicą potężnego księstwa. W 1328 Iwan Kalita otrzymał tytuł w. ks. włodzimierskiego. Po nim inni książęta moskiewscy, mając tenże tytuł, mieszkali zawsze w Moskwie, która tym sposobem wyszła na stolicę północnej Rusi. Z następców Iwana Kality najwaleczniejszym był wnuk jego Dymitr Iwanowicz Doński (1363—89), którego spółzawodnikami byli pokonani przezeń Michał Twerski i Oleg Razański. Syn jego Wasil (1389—1425) przyłączył do Moskwy księstwo Niższo-nowogrodzkie. Znosząc udziały, Moskwa jednocześnie zacięte prowadziła walki na południo-wschodzie z Tatarami, na zachodzie z Litwą. Walki te trwały przeszło do połowy XV w. Nareszcie Iwan III (1462—1505) pokonał 1478 r. Nowogród, przyłączył do Moskwy księstwo Twerskie i zrzucił 1480 jarzmo tatarskie. Za niego Moskwa po raz pierwszy weszła w stosunki z zachodnią Europą. Syn jego Wasil III (1505—1533) przyłączył Psków i Razań. Następca jego Iwan IV, Groźnym zwany (1533—84), pierwszy z książąt moskiewskich przybrał tytuł cara, zdobył carstwo Kazańskie, Astrachańskie i Syberyjskie. Wtedy **M. w. ks.** graniczyło na północ z oceanem Lodowatym, na zachód, poczynając od morza Białego, granica szła około jezior Onegi i Czudzkiego (Pejpus) ku brzegom Dniepru, na południe od rz. Donu do Tereku i morza Kaspijskiego, na wschód zaś sięgało za Ural, ginąc w niezmierzonych obszarach Syberji. Najludniejszą

część państwa stanowiły kraje około stolicy leżące, czyli prowincje wielko-rosyjskie; ludność jego powstała z połączenia pierwotnych kraju tego mieszkańców, Finnów, z przesiedleńcami pochodzenia słowiańskiego, napływającymi z Rusi południowej z ziemi Nowogrodzian. Finnowie przyjęli religię chrześcijańską i język słowiański. Południowe prowincje **w. ks. M.** leżały w stepach; nad Donem porozrzucane były stanice kozackie; na południe od Kozaków zaczynały się stepy Azowskie i Czarnomorskie, przez koczowiska hordy Krymskiej zajęte. W stepach nadkaspijskich i naduralskich koczowali Tatarzy nogajscy, Kałmucy i Baszkiry; nad przytokami Kamy i Wołgi środkowej mieszkali Wotiacy, Czeremisi, Czuwasze i Mordwa, w dzikim jeszcze stanie zostający i wyznający religię pogańską. Stolicą tego rozległego państwa była Moskwa.

Moskity, *muskity*, niektóre dokuczliwe gatunki much i komarów w krajach gorących. Plaga ta jest najdokuczliwsza nad Amazonką i Orinoco.

Moskorzowski Jarosz Hieronim, jeden z najznakomitszych teologów i pisarzów socynjańskich, * we wsi dziedzicznej Moskorzewie niedaleko Szczekocin, † 1615 roku. Przyjąwszy około roku 1595 zasady Socyna, służył tej sekcie całym swym majątkiem i znakomitemi zdolnościami, prowadząc rej pomiędzy Arjanami polskimi. Załatwiając wszystkie ważniejsze sprawy nowoprzyjętego wyznania, rzeczywiście położył dla niego wielkie zasługi; w dziedzicznej wsi Czarkowie wystawił kościół socynjański, a władając dzielnie piórem, staczał nieustanne walki ze wszystkimi swymi przeciwnikami, a mianowicie z Jezuitami. Na obronę socynjańskiej nauki pisał rozmaite dzieła, z których ważniejsze są: „Oratio qua continetur brevis calumniam depulsio, quibus premuntur illi, qui doctrina Christi et Apostolorum studium suum posuerunt“ (1595); „Odpowiedź na skrypt, przestrogą zwany i t. d.“ (Raków, 1602); „Zniesienie zawstydzenia, które X. Piotr Skarga, Jezuita wnieść niesłusznie na zbór Pana Jezusa Nazareńskiego usiłował“ (tamże, 1607); „Zniesienie wtórego zawstydzenia i t. d.“ (tamże, 1610); „Wtóre zawstydzenie X. Skargi i t. d.“ (tamże, 1615); „Philopolites, to jest miłośnik ojczyzny, albo o powinności dobrego obywatela i t. d.“; „Refutatio appendicis, quem M. Smiglecius Jesuita libro cui titulum dedit: Nova monstra novi arianismi opposuit“ (Raków, 1613); „Refutatio libri de baptismo M. Smiglecii, Jesuitae“ (tamże 1617) i t. d. Obszerniejsze wiadomości o **M.** znajdzie czytelnik w Ossolińskiego „Wiadomości hist. kryt.“ (t. 1).

Moskorzowski Andrzej, syn poprzedniego, wstępował w ślady ojca i wyrównywał mu w gorliwości o całość i pomyślność socynjanów; lecz mniej biegły od ojca w naukach i wymowie, nie zostawił śladów swego pióra, albo, jeżeli były jakie, to wyszły bezimiennie lub też zaginęły w odmęcie wypadków krajowych.

Moskowoda, ob. Cukrownictwo.

Moskwa, rzeka, lewy dopływ Oki, wypływa z błot gub. Smoleńskiej, przepływa w gub. Moskiewskiej około miast Możajska, Zwienigrodu i Moskwy i pod Kołomną wpada do Oki. Długa 491 klm., szeroka od 85 do 150 metrów, a głęboka do 10 metrów. Spławna; na wiosnę wylewa. W górnym biegu połączona jest z Wołgą za pomocą kanału Moskiewskiego.

Moskwa, pierwotna stolica Rosji, obecnie druga rezydencja, miasto koronacyjne i miasto główne gub. t. n., ze względu na rozległość, ludność, przemysł i handel jedno z najważniejszych miast europejskich, leży w środku państwa, na obu brzegach rzeki Moskwy i wpadającej do niej rzeki Jauzy. **M.**, zbudowana na pagórkowatym gruncie, przedstawia, szczególnie od strony południowo-zachodniej, z tak zwanych gór Wróblich (Worobjewych), ze swemi setkami świątyń, ozdobionych wielką liczbą, po większej części złotem pokrytych kopuł, oraz wież fantastycznie malowanych, ze wspaniałemi pałacami, wielką liczbą fabryk, oraz niezliczoną masą domów, poprzedzielanych, szczególnie na przedmieściach, ogrodami, prawdziwie fantastyczny i wspaniały widok. Jest otoczona wałem i rowem, przerwanym w dwu miejscach przez rzekę Moskwę i na przestrzeni 73 klm. kw. liczy 988,614 miesz. (1897). Rzeka Moskwa dzieli miasto na dwie nierówne części, z których północna, z Kremlem pośrodku, zajmuje $^3/_4$ całej rozległości; pozostała $^1/_4$ część miasta leży po stronie południowej rzeki. **M.** dzieli się pod względem historycznym na 5 części: *Kreml*, *Kitajgorod*, *Bielojgorod*, *Ziemlanojgorod*, i przedmieścia czyli *Slobody*. Części te były niegdyś rozdzielone od siebie murami; dziś są tak rozdzielone tylko dwie pierwsze. *Kreml* (ob.), leżący na wyniosłym, lewym czyli północnym brzegu rzeki Moskwy, ma 2 klm. obwodu i otoczony jest wysokim murem. Tworzy on ze swemi katedrami, klasztorami, pałacami cesarskiemi, senatem, arsenałem i t. d. prawdziwe akropolis miasta. Na wschód od Kremla, oddzielony od niego szerokim placem *(Krasnaja płoszczad')*, rozłożył się tak zwany *Kitajgorod*, główne siedlisko handlu, oddzielony od reszty miasta murem, z 12 wieżami i 5 bramami. Tu oprócz władz sądowych i giełdy znajduje się olbrzymi *Gościnny Dwór*, przeznaczony do handlu hurtowego, i prawdziwy labirynt drobnych sklepów, pokrytych jednym dachem, tak zwane *Riady*. Bielojgorod otacza półkolem Kreml i Kitajgorod, oddzielony od reszty miasta szeregiem bulwarów, stanowi najlepiej zabudowaną i najbardziej elegancką część **M.** Znajduje się tu: pałac gubernatora, wiele domów zamożnej szlachty, uniwersytet, olbrzymi dom podrzutków *(Wospitatelnyj dom)*, pocztamt, teatry, wspaniała cerkiew Zbawiciela *(Spasa)*, na pamiątkę 1812 r. Zemlanojgorod, nazwany tak od istniejących tu niegdyś wałów ziemnych, przemienionych teraz w bulwary, sta-

eza naokoło wszystkie trzy powyżej wymienione części miasta, mniej dobrze zabudowany, zawiera wiele małych drewnianych domów, otoczonych ogródkami. Przedmieścia okalają ze wszech stron miasto i zajmują około 4/5 całej powierzchni **M.**; znajduje się tu znaczna liczba wielkich ogrodów, nawet łąk i pól ornych, a obok tego wiele ze znaczniejszych szpitali, oraz kościołów i klasztorów.—Oprócz wielu kaplic liczy **M.** kilkaset cer-

Kreml.

kwi prawosławnych, 3 kościoły katolickie, 3 armeńskie, 2 ewang.-augsburskie 1 anglikański i 1 reformowany; nadto znajduje się w **M.** meczet. Z cerkwi godniejsze uwagi, oprócz wspomnianej wyżej cerkwi Zbawiciela, są: Wniebowzięcia, Archaniołów, św. Michała, oraz Zwiastowania w Kremlu, św. Bazylego między Kremlem a Kitaj-

Sobór Wniebowzięcia w Kremlu.

gorodem, Piotrowskaja, św. Anny (w stylu gotyckim). Z klasztorów najsłynniejsze: Doński, Semionowski i Dziewiczy. Z zakładów dobroczynnych odznaczają się wspaniałością szpitale: Galicyński, Szeremietiewski, św. Katarzyny i wojskowy; przedewszystkiem zaś olbrzymi dom podrzutków (*wospitatelnyj dom*), założony 1762 przez Katarzynę II, a znacznie rozszerzony przez jednego z Demidowych; znajduje się w nim stale do 25,000 osób. Z zakładów naukowych posiada **M.**: uniwersytet, założony 1755 r., liczący do 4,000 słuchaczów, akademję rolniczą, instytut Łazarewski języków wschodnich, 8 gimnazjów męskich, 12

Wielki Pałac Cesarski w Kremlu.

żeńskich, 5 szkół realnych, kilka szkół wojskowych (dawniej korpusów kadeckich) i w. in. **M.** jest po Petersburgu najbogatszem i najbardziej przemysłowem miastem Rosji. W r. 1890 liczba fabryk w **M.** wynosiła 9,819. **M.** jest najważniejszem ogniskiem wewnętrznego handlu rosyjskiego i węzłem najważniejszych dróg żelaznych. Początek **M.** sięga do XII w.; wtedy okolice dzisiejszej **M.**, jako też i wieś **M.**, należały do bojara Stefana Kuczki. Po r. 1147 w. ks. Jerzy Dołgoruki

Brama Warwarska i Kaplica Bogolubska.

wystawił tu obwarowane miasteczko; 1237 i 1293 **M.** spustoszona była przez Tatarów, odnowiona jednak przez ks. Daniela Aleksandrowicza, została stolicą udzielnego księstwa Moskiewskiego; jednocześnie została stolicą metropolji. W XIV w. Litwini kilkakrotnie podstępowali pod **M.** (1368, 1370

i 1372); 1382 r. zniszczył ją Tochtamysz. W XV i XVI w. ucierpiała wiele od pożarów i napadów tatarskich; na początku XVII w., zajęta przez czas niejaki przez Polaków, została oswobodzoną 1612 za sprawą Minina i Pożarskiego. 1712 Piotr W. przeniósł stolicę do założonego przez się Petersburga. Najwięcej jednak ucierpiała 1812 od pożaru, który wybuchnął po zajęciu miasta przez armję Napoleona.—*Moskiewski powiat*, rozciągający się na 2,393 wiorst kw. i liczący 1,179,733 miesz., ma położenie wzniesione, falowate, grunt przeważnie iłowaty i gliniasty. Przemysł pomiędzy ludnością bardzo rozwinięty; kwitną zwłaszcza fabryki bawełniane, wełniane i t. d.—*Moskiewska gubernja*, jedna z najmniejszych, ale najlepiej zaludnionych gub. rosyjskich, ograniczona gub. Smoleńską, Twerską, Włodzimierską, Razańską, Kałuską i Tulską, liczy na przestrzeni 29,236 w. kw. 2,433,356 miesz. Stanowi równinę, pokrytą gdzieniegdzie niewielkiemi pagórkami, zroszoną w północnej części Wołgą, w środkowej Klaźmą i Moskwą; nadto znajduje się w gubernji wiele strumieni, jezior i stawów. Lasów dostatek (przeszło $^1/_3$ całej przestrzeni). Grunt wogóle dość urodzajny; mieszkańcy przeważnie jednak zajmują się przemysłem. Fabryk w gub. liczy się 1,737, przerabiających rocznie za sumę 246 miljonów rub. Głównie produkuje się sukno, wyroby bawełniane, jedwabne i t. d. Pod względem administracyjnym Moskiewska gub. podzielona jest na 13 powiatów: Moskiewski, Bogorodzki, Bronnicki, Werejski, Wołokołamski, Dmitrowski, Zwenigorodzki, Kliński, Kołomeński, Możajski, Podolski, Ruski i Sierpuchowski.

Mosler Karol Fryderyk, lekarz, * 1831 w Ortenberg w Hesji, studjował medycynę w Giessen, Berlinie i Wiedniu, 1862 został profesorem i dyrektorem kliniki w Greifswald. Ogłosił: „Helminthologische Studien" (1864); „Pathologie und Therapie der Leukämie" (1872); „Die Krankheiten der Milz" (1878); „Tierische Parasiten" (1894) i in.

Mosquito albo *Moskito*, w Ameryce środkowej, kraina nadbrzeżna nad morzem Karaibskiem, ciągnąca się od przylądka Gracias a Dios do rzeki San Juan na południe, zajmuje około 40,000 klm. kw. z ludnością do 15,000 dochodzącą. Kraina ta pozyskała swę nazwę od Mosquitos lub Moscos, plemienia Indjan. Najważniejszym produktem tego kraju, należącego od 1866 r. do Nikaragua, jest drzewo farbierskie i budulcowe.

Mosso Angelo, fizjolog, * 1846 r., studjował medycynę w Turynie, Lipsku i Paryżu, 1876 został profesorem farmakologji, 1879 profesorem hygjeny w Turynie. Udoskonalił metody badań fizjologicznych przez wynalezienie i udoskonalenie różnych przyrządów, jak ergografu do notowania przebiegu zmęczenia mięśni, pletysmografu do dochodzenia ruchów naczyń krwionośnych, i in. Ogłosił: „Strach" (przekł. pol. Flauma, 1891); „Znużenie" (przekł. pol. Flauma, 1892), dalej „O temperaturze mózgu" (1894); „O wychowaniu cielesnem młodzieży" (1894) i in. W r. 1882 założył pismo „Archives italiennes de biologie."

Mossley, miasto w hrabstwie Lancaster w Anglji, o 5 klm. na półn.-zachód od Ashtonu, nad rz. Tame, posiada 6 kościołów, fabryki wyrobów wełnianych, bawełnianych i 14,000 miesz.

Moss Side, miasto w hrabstwie Lancaster w Anglji, w pobliżu Manchesteru, posiada fabryki wyrobów bawełnianych, 20,000 miesz.

Mossul, *Mosul*, stolica wilajetu t. n. w Turcji azjatyckiej, ma 29 meczetów, 15 kościołów Nestorjanów i Jakobitów, oraz wyższą szkołę mahometańską. **M.** było niegdyś duchowną stolicą chrześcijan Mezopotamji. Kwitnący tu niegdyś przemysł fabryczny wyrobów bawełnianych (stąd nazwa muślinów), metalowych i skórzanych, równie jak i handel zupełnie prawie upadły. W okolicy Mosulu leżą zwaliska Niniwy. **M.** ma dziś 40,000—60,000 miesz.

Most (niem. *Brüx*), miasto w Czechach północnych, 238 metrów nad p. m., na brzegu rz. Biela położone, siedlisko władz powiatowych; posiada kościół gotycki z XVI w., nowy ratusz, ruiny zamku, gimnazjum i 15,000 miesz. **M.** leży w centrum bogatych kopalń węgla brunatnego.

Most, budowla, mająca na celu połączenie z sobą dwu części drogi, przerwanej korytem rzeki, wąwozem, a czasem nawet inną drogą, której poziom jest znacznie niższy. Ostatnie dwa rodzaje **M-ów** przybierają zwykle nazwę *wjaduktów*, głównie zaś nazwa ta stosuje się do wielkich budowli, złożonych z bardzo licznych i wyniosłych arkad, po których koleje żelazne przebywają głębokie doliny. *Akwadukty* są to **M.**, przeznaczone do dźwigania rur, mających przeprowadzać wodę ponad drogą lub rzeką. **M.** *kanałowe* dźwigają na sobie kanał, przeznaczony do żeglugi. **M-y** dzielą się jeszcze na *stałe*, t. j. zbudowane nieruchomo i bezustannie ułatwiające komunikację; *ruchome*, które, jakkolwiek pozostają wciąż w jednem miejscu, mogą jednak być zbierane; *zwodzone*, których cały pomost obraca się na około osi, w jednym końcu **M.** umocowanej, i *przenośne*, których miejsce zmieniać można według woli. Za materjał do budowy **M.** służy drzewo, kamień lub żelazo. Skrajne podpory **M.** zowią się *przyczółkami*, pośrednie zaś *filarami*, jeżeli są kamienne, lub *słupami*, gdy wzniesione są z drzewa. Część zawarta między dwiema podporami, w **M.** drewnianych i żelaznych, nazywa się *przęsłem*, w kamiennych zaś *arkadą*. Pierwszą rzeczą przy projektowaniu budowy **M.** jest wytknięcie jego kierunku i wyznaczenie otworu. Otwór **M.** powinien być taki, by całkowita ilość wody przy najwyższym nawet stanie rzeki mogła swobodnie pod nim przepływać. Inżynierja podaje w tym celu odpowiednie wzory, w które tylko podstawić należy liczby, z warunków miejscowych otrzymane. Obliczoną tak długość mostu podzielić należy między pewną

Fig. 1. Nowy Zjazd w Warszawie.

liczbę podpór, a przy ustanawianiu ich liczby należy zawsze mieć na względzie ilość wody w rzece zawartej i jej szybkość, ażeby filary nie stanowiły zbytniej zapory dla swobodnego przepływu. Dalej następuje zakładanie fundamentów, które zawsze poprzedzić należy zbadaniem dna rzeki do znacznej głębokości, W tym celu w rozmaitych punktach wbijają się w dno pale wydrążone, a następnie za pomocą świdrów dobywa się ziemia, zapełniająca wydrążenia palów. Co do sposobów zakładania fundamentów pod filary stosownie do natury gruntu, ob. *Fundamenty*. Wypada tylko wspomnieć, że fundamenty pod przyczółki zakładają się zwykle przy pomocy otamowania ze szpuntpali, a po wypompowaniu wody z takiego ogrodzenia roboty prowadzą się na sucho. Jeżeli dno rzeki jest piaszczyste, jak w Wiśle, wypompowanie jest niemożebne, woda bowiem wciąż dołem napływa; w takim razie zapuszczają się w rzekę wielkie walce żelazne, z których woda wytłacza się działaniem pomp powietrznych zgęszczających, a robotnicy pracują pod ciśnieniem 1,5—2 atmosfer. Grubość filarów bywa bardzo rozmaita, stosownie do rodzaju M. i odległości samych filarów. Od strony przypływu wody filary zaopatrują się w zwężające się występy, zwane *izbicami*, a mające na celu złagodzenie parcia wody, szczególnie zaś lodów, przez zmianę kierunku ich uderzenia. Założenie fundamentów i wzniesienie filarów odbywa się zwykle w lecie, a po odsiedzeniu się ich przez zimę rozpoczynają się roboty około przęseł lub arkad. Dla ułatwienia tych wszystkich robót, a głównie dla udogodnienia dostawy materjałów, obok budującego się mostu wznoszą zwykle tymczasowy M. drewniany. *Mosty kamienne* są bardzo rozpowszechnione, wspierają się na sklepieniach murowanych, a w budowie ich stosują się te same prawidła architektoniczne, które stosują się do sklepień. Kiedy jednak, jak to nieraz się zdarza przy kolejach żelaznych, wypadnie budować M. o sklepieniach ukośnych, nastręczają się wówczas bardzo ważne trudności. Trudności te jednak byłyby te same, gdyby szło o zwykłe sklepienia tego rodzaju. Piękny przykład takiej budowli przedstawia wja-

Fig. 4. Most kratowy pod Warszawą.

Fig. 2. Wjadukt doliny Göltsch.

Fig. 3. Most na Prucie pod Jaremczami.

Fig. 6. Most na zatoce Forth.

Fig. 7. Most w Bernie.

dukt w Warszawie, tworzący zjazd do Wisły (fig. 1), zbudowany 1844—46 r. przez Pancera. Ma on długości 127 m. i składa się z arkad, w których trzy są półkołowe o otworze 14,76 m., a cztery owalne o otworach kolejno zmniejszających się od 14,5 do 9,94 m. Z powodu rozmaitej pochyłości gruntu wysokości arkad powiększają się wraz z otworami. Wiadukt nad doliną rzeki Göltsch, wpadającej do Białej Elstry w Saksonji, składa się z 4 piątr (fig. 2), ma długości 579 m. i najznaczniejszą wysokość 80 m.; tworzy most drogi żelaznej saskiej na linji Lipsk-Hof. **M.** na Prucie pod Jaremczami zbudowany 1894 r. (fig. 3), ma prócz arkad bocznych wielką arkadę o otworze 65 m. i wysokości 2,1 m., na której wspierają się arkady wązkie, różnej wysokości. Podobny typ **M.** dosyć jest rozpowszechniony. **M.** *drewniane* są: *łyżwowe, łukowe* i tak zwane *amerykańskie*. W **M.** łyżwowych lub pontonowych pomost spoczywa na statkach pływających drewnianych (*łyżwach*) lub żelaznych (*pontanach*), jak mosty na Wiśle pod Płockiem (dawny **M.** warszawski) i pod Włocławkiem. **M.** łukowe składają się z wiązań ciesielskich, ułożonych nakształt sklepień i spoczywających na słupach drewnianych lub kamiennych. Łuki te połączone są z pokładem za pomocą przecznic i lat, które pomost dźwigają. Piękny **M.** tego rodzaju zbudował Pancer na Wieprzu pod Kośminkiem 1841; nie utrzymywany jednak starannie uległ zniszczeniu i został rozebrany 1856 r. **M.** *amerykańskie*, systemu kratowego, jakkolwiek drewniane, dochodzą w Ameryce wymiarów znacznych. **M.** podobny na Potomaku pod Waszyngtonem ma 2000 m. długości. **M.** amerykańskie spoczywają albo na filarach drewnianych, albo na murowanych. Do najśmielszych, całkiem drewnianych budowli tego rodzaju, należy **M.** na drodze żelaznej z New-Yorku do Bufalo. Ma on 240 m. długości i składa się z 15 przęseł opartych na filarach drewnianych, wysokich na 57 m. i spoczywających z kolei na kamiennych fundamentach. **M.** ten kosztował 875,000 fr., gdy tymczasem koszt budowy **M.** kamiennego tych samych wymiarów, nie licząc już długości czasu, na budowę potrzebnego, wynosiłby do 6,000,000 fr.—**M.** *żelazne* rozpowszechniły się dopiero od czasu wielkiego rozwoju dróg żelaznych. Budowane są obecnie z grubej blachy żelaznej czyli żelaza

Fig. 8. Most na rzece Avon.

Fig. 9. Most Franciszka Józefa w Pradze.

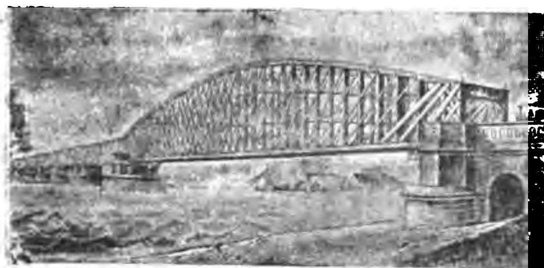

Fig. 5. Most na rzece Lek.

walcowanego. Stosownie do sposobu urządzenia podpór rozróżniają się **M.** belkowe, łukowe i wiszące. **M.** *belkowe* działają na wzór belek, czyli obciążają filary tylko w kierunku prostopadłym, lub mało od niego odstępującym. Rusztowanie dźwigające most składa się z pasa górnego i dolnego połączonych między sobą ścianami pełnemi lub złożonemi z krzyżujących się belek. **M.** pierwszego typu nazywają się *rurowemi*, drugiego *kratowemi*. Oba pasy, górny i dolny, są bądź między sobą równoległe, bądź łamane (wielokątne), bądź też skrzywione. Słynny przykład **M.** rurowego daje **M.** Britannia, zbudowany 1856 przez Roberta Stephensona na cieśninie Menai, stanowiący jakby tunel żelazny, długi na 464,4 m., spoczywający na filarach. **M.** rurowy tylko z wierzchu odkryty, 286 m. długi, istnieje na Niemnie pod Kownem. Spoczywa na 5 filarach, z których 3 średnie są kamienne, a dwa bliższe brzegów z lanego żelaza bez izbic. **M.** kratowe przewyższają rurowe pod względem lekkości i łatwości wykonania. **M.** na Wiśle pod Tczewem, długości 837 m., złożony jest z sześciu przęseł. **M.** kratowy pod Warszawą (fig. 4), złożony jest również z sześciu przęseł, ale długość jego wynosi tylko 475 m., zbudowany został przez Kierbedzia 1859—64; drugi **M.** kratowy pod Warszawą, zbudowany 1873—76 r., służy dla dróg żelaznych. Przykład **M.** kratowego ze skrzywionym pasem górnym wiązania daje most na rzece Lek w Holandji (fig. 5). Dla uniknięcia zapadania się filarów przy zmiennem napięciu, na jakie są **M.** narażone, budują się **M.** belkowe o swobodnych punktach podpory, w których pasy dolne rusztowania obracać się mogą dokoła zawias, a pasy górne, by ten obrót dopuścić, nie są między sobą ściśle złączone. Tego rodzaju jest **M.** na Warcie pod Poznaniem, największy zaś tego typu **M.** jest na zatoce Firth of Forth pod Edymburgiem (fig. 6), długi na 2466 m. i spoczywający na trzech filarach, z których każdy składa się z 4 rur olbrzymich. **M.** *łukowe* wsparte na arkadach żelaznych, podobnie jak sklepienia, wywierają na podpory prócz ciśnienia pionowego także i nacisk boczny. Piękny taki **M.** znajduje się w Bernie (fig. 7), największy na Renie pod Koblencją i na Douro pod Oporto. **M.** *wiszące* opierają się na linach żelaznych, przeciągniętych od jednego brzegu do drugiego i podtrzymujących belki podkładu za pomocą sztab lub prętów. **M.** wiszące są lżejsze aniżeli **M.** belkowe, a zatem też tańsze i wytworniejsze, ale dla dróg żelaznych mniej przydatne. Liny dźwigające składają się bądź z łańcuchów (**M.** *łańcuchowe*), bądź z wiązek i skrętów drutów (**M.** *druciane*). **M.** wiszące znajdują się na Narwi pod Modlinem i na Bugu pod Brześciem Litewskim. Są zresztą obecnie bardzo już liczne; do najsłynniejszych należą: **M.** między New-Yorkiem a Brooklynem, **M.** nad Niagarą, nad rzeką Avon pod Bristolem w Anglji (fig. 8), **M.** Franciszka Józefa w Pradze (fig. 9). **M.** *zwodzone* budują się zwykle na kanałach lub fosach, otaczających fortece; składają się z pomostu obracającego się naokoło osi, znajdującej się przy brzegu wewnętrznym i mogą być podnoszone, gdy komunikacja ma być przerwana. Do nich też zaliczyć wypada **M.** *obrotowe*, ruchome naokoło osi pionowej, w jednym z rogów przytwierdzonej. **M.** *przenośne*, zwykle *pontonowe*, używane są przez armje dla powiększenia środków komunikacji w czasie wojny. W tym celu armje posiadają gotowe pontony i cały materjał, a urządzaniem ich zajmują się właściwe oddziały wojsk, zwane *pontonjerami*. Por. Thulié „Mosty drewniane" (1895); Winkler „Vorträge über Brückenbau" (1872—87); Schwarz „Der Brückenbau" (1866); Heinzerling „Die Brücken der Gegenwart" (4 cz., 1873—87); Cart i Portes „Calcul des ponts metalliques" (1895); Kucharzewski „Inżynier polski Feliks Pancer i jego prace" (1900).

Most Jan Józef, socjalista niemiecki, * 1846 r. w Augsburgu, pierwotnie introligator, 1863—68 jako czeladnik wędrowny zwiedził Niemcy, Austrję, Włochy i Szwajcarję, poczem poświęcił się piśmiennictwu socjalnemu i przez czas dłuższy redagował *Freie Presse* w Berlinie. Jako znakomity mówca ludowy, wywierał wielki wpływ i zjednał licznych stronników socjalizmowi. 1874 i 1877 reprezentował m. Chemnitz w parlamencie niemieckim; przy wyborach 1878 przepadł. Z pism jego celniejsze: „Proletarierliederbuch," oraz wymierzone przeciwko Mommsena „Historji rzymskiej". Wydalony z Niemiec, założył w Londynie pismo socjalistyczne „Die Freiheit", w którem po śmierci cesarza Aleksandra II napisał artykuł, skierowany wprost przeciw cesarzowi Wilhelmowi, za co skazany został na 18 miesięcy więzienia, a po odsiedzeniu kary udał się do Ameryki, gdzie dalej pismo to wydawał. W 1886 i 1887 za podbudzanie do powstania osadzony był w więzieniu.

Most Waroljusza, ob. Mózg.

Mostaganem, miasto okręgowe w algierskiej prow. Oranu, nad zatoką Arzeu, liczy 15,000 m., w tem 3,200 Francuzów.

Mostar, dawniej stolica Hercogowiny i silna warownia turecka nad rz. Narentą, obecnie miasto główne hercegowińskiego okręgu t. n., posiada 31

meczetów, 2 kościoły, jest rezydencją biskupów rzymsko-katolickiego i wschodniego obrządków, ma gimnazjum, kilka innych szkół, różne fabryki i 15,000 miesz.; prowadzi rozległy handel.

Mostek *(sternum)*, kość płaska, wązka i długa, mająca postać sztyletu z rękojeścią ku górze obróconą; rękojeść przedstawia wcięcie. **M.** zamyka od przodu klatkę piersiową; przednia jego powierzchnia pokryta jest skórą, tylna zaś, wysłana *mięśniem trójkątnym mostka*, odpowiada sercu i płucom; z boków przyczepiają się do mostka żebra prawdziwe w liczbie 7-u z każdej strony.

Mostnice, pale w izbicach mostowych i pod budowlami nad wodą stojącemi: tem się różnią od palów zwyczajnych, że są grubsze i nad wodę wystają.

Mostowniczy, tak się nazywał w dawnej Litwie urzędnik, którego obowiązkiem było czuwanie nad drogami publicznemi, groblami i mostami.

Mostowska Anna Olimpja, z ks. Radziwiłłów, żona ministra Tadeusza Mostowskiego (ob.), wydała kilka powieści naprzód pojedyńczo, a potem zebrane w jedno dzieło p. t. „Moje rozrywki" (3 t., Wilno, 1806), oraz „Astolda księżniczka z krwi Palemona, pierwszego księcia litewskiego" (2 t., Wilno, 1807) i „Zabawka w spoczynku po trudach" (tamże, 1809).

Mostowski Tadeusz Antoni, hrabia, mąż stanu, jeden z najzasłużeńszych ludzi w kraju naszym, * 1766 w Warszawie, syn Pawła, wojewody mazowieckiego, † 1842 w Paryżu. Odebrawszy jak najstaranniejsze wychowanie domowe, w młodym jeszcze wieku mianowany podstolim wyszogrodzkim, poświęcił się zawodowi sądowemu i 1790 roku wezwany został do zasiadania jako asesor w sądach kryminalnych. Zjednawszy sobie na tem stanowisku powszechne poważanie i uznanie Stanisława Augusta, który go mianował kasztelanem raciąskim, powołany był 1791 do deputacji sejmowej, dla przyśpieszenia robót prawodawczych. Wtedy zaczął wydawać wspólnie z Józefem Weissenhoffem i J. U. Niemcewiczem czasopismo p. n.: *Gazeta narodowa i obca*. Po upadku Rzeczypospolitej chwilowo więziony, wyjechał do Francji, gdzie poświęcał się naukom ekonomji, rolnictwa, administracji i gruntownemu zbadaniu zakładów przemysłowych. Wróciwszy do kraju 1802 r., założył we własnym pałacu w Warszawie przy ulicy Przejazd i Nowolipie wielką drukarnię, w której ogromnym nakładem rozpoczął ważne wydawnictwo „Wyboru celniejszych pisarzów polskich" (27 t., Warszawa, 1803 — 1805). Mianowany 1812 ministrem spraw wewnętrznych i duchownych, zajmował ten urząd i po utworzeniu Królestwa Polskiego (1815), a niezmordowaną pracą i gruntowną znajomością rzeczy nietylko samą komisję rządową spraw wewnętrznych i duchownych przywiódł do wzorowego stanu, ale i w całym kraju, zniszczonym tylu klęskami rozbudził popęd do zbawiennej działalności na polu przemysłu i handlu, założył wiele potrzebnych instytucji, które, rozwijając się ciągle, najpomyślniejsze wydały rezultaty, i popchnął administrację wewnętrzną kraju na nowe zupełnie tory. W r. 1825 został senatorem wojewodą. Po 1832 r. otrzymał pensję emerytalną i pozwolenie na wyjazd do dóbr swoich we Francji. Oprócz kilku mów sejmowych, świadczących o wielkich zdolnościach i nauce tego męża, jest jeszcze w druku „Rachunek z administracji funduszów komisji spraw wewnętrznych i policji za r. 1818" (Warszawa, 1818). Artykuły swe umieszczał też **M.** w „Biographie universelle" Michauda. Życiorys jego w *Tyg. Illustr.* (№ 15, r. 1860).

Mostowski Tadeusz.

Mostowski Adolf, pisarz polski, * 1839 w Chrestyszczach na Podolu, ukończył gimnazjum w Kiszyniowie, poczem był korespondentem do pism warszawskich, wydał: „Kwiaty i chwasty." poezje (Żytomierz, 1866); „Dwa węzły" poezje (tamże, 1867); „Komedje oryginalne wierszem" (Warszawa, 1871); „Doktryna" komedja (t., 1872); „Wśród zieleni i głazów" (t., 1875); „Kamienne serce" komedja (1877); dwie komedje: „Złocona gwiazdka," „Znakomici i wielcy" (t., 1878); „Interesująca," „Para nie para," „Konsumenci," „Nieznajoma," „Bruljony," „W ogrodzie," (1879); „Bezdzietni," „Duma i ambicja" (1880); „Pani pułkownikowa" „Wykolejeni" (1881); „Emeryk," „Salonowe prace," „Hjacynt czy Narcyz" (1883); „Koncert," „Ciężkie czasy" (1886) i in.

Mostowskie *(Mosty Wielkie)*, starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie i powiecie Bełskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1770, zaliczały się do niego: miasto Mosty Wielkie, zwane Augustowem, od założyciela króla Zygmunta Augusta, i wsie Borowe, Łęgowe, Wolica, Wieczorki, Stanisławówka, Dworze, Butyny, Kazumin, Szyczaki, Chliwczany, Masarze, Choronów, Sataszø i Domaszów. W r. 1771 posiadał je wraz z wójtostwem Adam Mniszech, chorąży nadworny koronny, opłacając kwarty złp. 12,025 gr. 16, a hyberny złp. 542 gr. 29. Zajęte przez rząd austrjacki w dniu 9 grudnia 1784 r., sprzedane przezeń było w pięciu oddziałach, różnym osobom i w różnych latach, za ogólną łączną sumę złotych reńskich 230,235.

Mosz *(Mosch)*, herb: W polu błękitnem—cztery 6-promienne gwiazdy złote, z których najwyżej—największa. Nad tarczą dwa hełmy ukoronowane, a na nich na skrzydle

Mosz.

błękitnem — gwiazda złota. Labry błękitne—złote. Nadany 1855 przez Franciszka Józefa.

Moszcz, sok wyciśnięty z jagód winnych lub innych owoców, zawierających cukier, który przez fermentację zamienia się na wino, jabłecznik i inne napoje.

Moszczenica, zwana także *Cesarką*, rzeczka w Królestwie Polskiem, bierze początek w powiecie Rawskim z 4-ch strumieni, wypływających z pod wsi: Imielnika, Klenk, Skoszewy i Sierznia; przepłynąwszy mil $10^1/_2$, wpada do Bzury pod wsią Jankowem.

Moszczeński (hrabia), *Moszczyński v. Nałęcz* odm., herb: W polu czerwonem—chusta biała w koło związana, z końcami na dół. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym między rogami panna z przepasaną głową, w czerwonej sukni, oburącz trzymająca się rogów. Labry czerwono-srebrne. Tarczę podtrzymują lwy złote.

Moszczeński.

Moszczeński Marcin, Pijar, * 1731 w Krakowskiem, był profesorem retoryki i prefektem szkół rzeszowskich, potem świeckim kapłanem w Warszawie, † 1798 tamże; wydał tłómaczenie Lengnicha, p. t. „Prawo pospolite Królestwa Polskiego“ (2 t., Kraków, 1761); oraz „Wiadomość o sądach starych kasztelańskich, o sądach, zwanych wieca i o sądach ziemskich“ (Warszawa, 1764); „Krótkie zebranie geografji naturalnej, politycznej i historycznej ku pożytkowi młodzi szlacheckiej“ (tamże, 1776).

Moszczeński Stanisław, * w Krakowskiem, † 1790 w Lipsku; ukończył nauki w uniwersytecie lipskim, gdzie otrzymał 1771 roku stopień magistra filozofji. Po napisaniu rozprawy „De re numaria Poloniae ante Venceslaum et Casimirum Magnum Reges“ (Lipsk, 1775), został w tymże uniwersytecie lektorem języka polskiego. Wygotował drugie wydanie pomnożone i poprawione „Słownika“ Abrahama Troca, napisał łacińską rozprawę p. t. „Stricturae in sententiam de Lecho Dobneri,“ umieszczoną w dziele Jabłonowskiego „Lechi et Czechi, Pars III,“ oraz przekład gramatyki francuskiej Restanta p. t. „Snadna, gruntowna, obszerna gramatyka francuska dla użytku młodzieży polskiej“ (Gdańsk, 1774).

Moszczeński Adam, Targowiczanin, * 1742 w Wielkopolsce, † 1823 w majętności swojej Ryżawka w pow. Humańskim; służył czas niejaki w wojsku pruskiem, potem wybrany posłem na sejm czteroletni, pozyskał przyjaźń i ufność Szczęsnego Potockiego, przeniósł się w Kijowskie, był chorążym bracławskim i marszałkiem podolskim w konfederacji Targowickiej. W r. 1791 ogłosił drukiem swoją „Protestację przeciwko sukcesji tronu w Polsce“ (1791). Po opuszczeniu kraju przez Potockiego, zarządzał wielkiemi jego dobrami. Przygotowane przezeń dzieło „Pamiętnik do historji polskiej w ostatnich latach Augusta III i pierwszych Stanisława Poniatowskiego“ wydał Włodzimierz de Broel Plater (Poznań, 1858, 2 wyd., Kraków, 1888).

Moszenki, ob. Truszczelina.

Moszkowski Maurycy, kompozytor i fortepjanista, * 1854 r. we Wrocławiu, dokąd ojciec jego przeniósł się z Pilicy, kształcił się w konserwatorjum berlińskiem, gdzie następnie przez czas jakiś był nauczycielem. Z koncertem wystąpił po raz pierwszy w Berlinie 1873 r., następnie w Paryżu i Warszawie. Z kompozycji jego słynniejsze są: „Tańce hiszpańskie,“ symfonja „Joanna d'Arc,“ pieśni „Boabdil“ (1892) i in.

Moszkowski M.

Moszkowski Aleksander, starszy brat poprz., * 1851 w Pilicy, wszedłszy przez brata w stosunki z muzykami, oddał się badaniom teoretycznym nad muzyką i w kilku pismach zamieszcza krytyki. Ogłosił też niektóre utwory humorystyczne. Jest redaktorem „Lustige Blätter.“

Moszna lub *Moszny*, miasteczko w gub. Kijowskiej, nad rzeką Moszną, uchodzącą do Dniepru, liczy około 3,500 miesz. i posiada wspaniały park i zwierzyniec.

Moszna, *worek jądrowy*, fałda z wypuklenia ścian brzusznych utworzona, pokryta skórą zabarwioną, pomarszczoną i obrosłą włosami, wysłaną od wewnątrz kilku mięśniowemi, włóknistemi i surowiczemi warstwami, podzielona na dwie symetryczne połowy i zawierająca w sobie jądra (ob.).

Moszyńscy, herbu Nałęcz, ród szlachecki polski, różny od Moszyńskich z Bnina, albo z Moszyna h. Łodzia, i od Moszczeńskich także Nałęczów, z którymi często ich mieszają. Gniazdem **M.** jest w Lubelskiem wieś *Moszna*, od której wzięli swą nazwę. Z domu tego odznaczyli się: **Moszyński** Jan Kanty, podskarbi w. koronny, wprowadzony na dwór saski, stał się ulubieńcem króla Augusta II, poślubił jego córkę naturalną, hrabiankę Fryderykę Augustę Cosel (1730). został podskarbim nadwornym, następnie podskarbim wielkim koronnym r. 1736 i oprócz wielu starostw otrzymał w darze gmachy Marywilu w Warszawie, † 1737 r. Synowie jego otrzymali tytuł hrabiowski.—**Moszyński** August, hr., syn poprzed., stolnik w. koronny, głośny ze swojej rozrzutności, był człowiekiem światłym, znał się dobrze na sztuce menniczej i starał się usilnie o wydoskonalenie sceny ojczystej, † 1786 w Wenecji, zostawiwszy rękopis, chwalony bardzo przez Czackiego, p. t.

„Précis sur les affaires monetaires depuis 1764 jusqu'à 1782.“ — **Moszyński** Fryderyk, hr., brat poprzedn., * 1737. Od pierwszej młodości oddany pracy i naukom, przy łasce i protekcji króla, który licznemi obdarzył go starostwy, w krótkim czasie do ogromnego doszedł majątku. Zawód publiczny rozpoczął od służby w wojsku saskiem, następnie w r. 1754 był pułkownikiem w wojsku koronnem i posłem na sejm 1762 r. województwa Sandomierskiego. Za wstąpieniem na tron Stanisława Augusta powołany 1766 do komisji skarbowej, mianowany został 1768 generał-lejtnantem i wice-komendantem korpusu kadetów, 1770 obożnym wielkim litewskim, referendarzem Wielkiego Księstwa, w r. 1778 obrany posłem, został członkiem rady nieustającej w wydziale skarbowym; 1781 był sekretarzem wielkim litewskim, a na sejmie Czteroletnim pracował gorliwie w komisjach, do których go wyznaczono. W r. 1790 powołany przez króla na członka deputacji do ułożenia projektu o zaprowadzeniu fabryk krajowych, oczyszczenia rzek, kopania kanałów i założenia banku narodowego, ogłosił drukiem swoje „Obserwacje nad projektem.“ W r. 1791 przyłączył się do konfederacji Targowickiej i 1793 r. został marszałkiem w. kor., jako minister należał na sejmie grodzieńskim do delegacji, która się układała z Rosją i Prusami o drugi podział kraju; przyczyniwszy się wiele do rozwiązania konfederacji Targowickiej, zajmował się z Siewersem i L. Tyszkiewiczem wypracowaniem nowej konstytucji, po której zatwierdzeniu przez Rosję został w listopadzie 1793 r. mianowany członkiem rady nieustającej i prezesem komisji ekonomicznej. Jakkolwiek **M.** nie robił podobno nic za pieniądze, tylko z przekonania, mimo to jednak z wielką trudnością uniknął grożącej mu smutnej śmierci w czasie powstania 1793 r. Po upadku kraju osiadł na Wołyniu, gdzie † 1817 w dobrach swoich Berszadzie. Niekorzystny życiorys **M.** kreśli Bartoszewicz w dziele: „Znakomici mężowie polscy“ (t. II).

Moszyńska Józefa, literatka współczesna, napisała: „Zwyczaje, obrzędy i pieśni ludu ukraińskiego z okolic Białejcerkwi“ (Krak., 1878); „Bajki i zagadki ludu ukraińskiego“ (Kraków, 1885).

Moszyński (hrabia) v. *Nałęcz* odm., herb: W polu czerwonem—chustka srebrna w koło zwinięta, z końcami na dół. Nad koroną hrabiowską i hełmem ukoronowanym, między brunatnemi rogami jeleniemi — panna z przepaską na głowie, czerwono ubrana, oburącz rogów się trzymająca. Rysunek ob. Moszczeński (herb).

Moszyński Konstanty, h. Łodzia, * w r. 1648, † 1738 r. w Częstochowie; przeor ks. Paulinów w Częstochowie, od r. 1720 biskup inflancki. Pozostawił w rękopisie ciekawe roczniki klasztoru częstochowskiego, p. t. „Annales Claromontanae,“ przechowywane dotychczas w bibljotece klasztornej.

Moszyński Antoni, pisarz polski, * 1800 na Wołyniu, † 1893 w Lubieszowie; po ukończeniu nauk szkolnych w Międzyrzeczu Koreckim, wstąpił do zgromadzenia ks. Pijarów, był nauczycielem w kilku szkołach, następnie rektorem kolegjum i szkoły w Lubieszowie, oraz dziekanem pińskim. Sekularyzowany następnie, został kanonikiem, a potem prałatem katedry mińskiej. Następnie przez lat 8 zasiadał w kolegjum rz.-katolickiem w Petersburgu, poczem osiadł jako proboszcz w Pińsku. Oprócz wielu artykułów treści bibljograficznej i historycznej, drukowanych w rozmaitych czasopismach, wydał osobno: „Kolęda dla dzieci“ (Wilno, 1836, 38 i 40); „Wiersz Horacjusza Flakka o sztuce rymotwórczej,“ przekład z łacińskiego (tamże, 1835); „Żywot Macieja Dogiela z wiadomością o sporze Pijarów wileńskich z Jezuitami“ (t. 1838); „Magja i spirytyzm w zarysie“ (1876) i in. W rękopisie pozostawił „Historję zakonu Franciszkanów w dawnej Polsce;“ „Historję Pijarów litewskich“ i in. „Wiadomości o rękopismach polskich oddziału teologicznego w bibljotece publicznej w Petersburgu“ (1874); „Kronika szkoły pijarskiej w Międzyrzeczu Koreckim;“ „Kronika szkoły pijarskiej w Lubieszowie“. Życiorys jego pomieścił *Tyg. Ilustr.* z 1893, t. II, str. 140.

Moszyński Juljan Albin, lekarz, * 1809 w Cisowie (gub. Augustowskiej), † 1857; kształcił się w Wilnie i wkońcu był naczelnym lekarzem szpitala św. Jakóba w Wilnie, przy którym założył bezpłatną szkołę akuszerji; kilkakrotnie był prezesem Tow. lekarskiego wileńsk. Ogłosił: „Podróż do Prus, Saksonji i Czech odbyta w 1838—39 r.“ (2 t., Wilno, 1855); „Rady dla matek“ (1850) i „Pierwsze zasady sztuki położniczej“ (1855).

Moszyński Jerzy, publicysta austrjacki, napisał: „Rzut oka na politykę austrjacko-polską 1880 r.“ (Kraków, 1880); „Polityka austrjacko-polska wobec myśli politycznej Aleksandra Wielopolskiego“ (Kraków, 1884—91, t. 3); „Myśl polityczna z księgi dziejów, cierpień i pracy“ (Kraków, 1894—95, t. 2).

Mościcki (z Mościsk *Melchjor*), Dominikanin, jeden z największych kaznodziejów polskich, * 1511 w Mościskach w Przemyskiem, † 1591 w Krakowie. Wstąpiwszy w młodym wieku do zakonu, wysłany został do Włoch dla wydoskonalenia się w naukach. Po powrocie do kraju sprawował rozmaite wyższe urzędy zakonne, nie chcąc przyjąć ofiarowanego mu przez Zygmunta Augusta arcybiskupstwa lwowskiego. Współcześni pisarze oddają najwyższe pochwały jego głębokiej nauce, cnotom kapłańskim i porywającej wymowie, dodając, że **M.**, żarliwy obrońca wiary, kilka tysięcy osób nawrócił. Nie wiadomo jednak, czy kazania jego były kiedykolwiek drukowane.

Mościcki Michał, przeor Dominikanów w Poznaniu, † 1599, odznaczał się jako wymowny kaznodzieja i gorliwy pracownik około zjednoczenia Kościoła rzymskiego z greckim.

Mościcki Mikołaj, Dominikanin, sławny swojego czasu teolog i spowiednik, * w Mościskach, wstąpił do zakonu Dominikanów, nauczał teologji i filozofji, sprawował wyższe urzędy klasztorne i † 1632 w Krakowie. Wydał mnóstwo dzieł teologicznych i ascetycznych w językach łacińskim i polskim, z których ważniejsze: „Akademja pobożności“ (Kraków, 1628); „Nauka o świętych relikwjach i odpustach“; „Wojna duchowna“ (t. 1624); „Institutionum logicalium libri septem“ (t. 1606; w Kolonji, 1625 i częściej); „Theologia moralis“ (Kraków, 1701) i in.

Mościcki Kajetan, starszy inżynier m. Warszawy, * 1855 w gub. Łomżyńskiej, ukończył gimnazjum V w Warszawie, następnie był na wydziale matematycznym uniwersytetu warszawskiego, ukończył zaś Instytut komunikacji w Petersburgu w 1878. Jako inżynier, był na drogach żelaznych Południowo-Zachodnich, a przez cały czas trwania budowy drogi Dąbrowskiej konstruktorem od 1883 do 1886, następnie wicedyrektorem drogi Łódzkiej od 1886 do 1888. W *Przeglądzie technicznym* **M.** pomieszczał 1882—1889, prace z dziedziny matematyki, mechaniki i elektryczności; z tych główniejsze są: „Kilka słów o rozwiązywaniu równań stopni wyższych“; „O siłach poprzecznych powstających przy zginaniu belek“; „Komutatory centralne dla komunikacji telefonicznych i telegraficznych“; „Maszyny dwutłokowe o przewiewnem działaniu“ i w. in. W r. 1888 wezwano **M.** na stanowisko starszego inżyniera m. Warszawy, po przejściu Grotowskiego (ob.) na naczelnego inżyniera wodociągów i kanalizacji miasta. Z inicjatywy **M.** założono w 1892 w Warszawie Laboratorjum mechaniczne miejskie, do próbowania materjałów budowlanych. Za staraniem **M.** dla udogodnienia komunikacji w mieście, a zarazem taniości i otrzymania dobrej zawartości wyrobionych przedmiotów, założono fabrykę betonową miejską do wyrabiania płyt chodnikowych i różnych części do kanalizacji, a do ulepszonych bruków—tartak do wyrobu kostek drewnianych, oraz aparaty, do nasycania ich siarczanem miedzi. **M.** pierwszy dał inicjatywę i opracował projekt oświetlenia miasta elektrycznością, urządzenia stacji centralnej miejskiej do tego oświetlenia i poruszenia prądem motorów w mieście. **M.** pierwszy dał myśl i opracował projekt zamiany pustego placu Ujazdowskiego w piękny park spacerowy, plany zaś wykonał Szanior. Według opracowanego projektu **M.** i uliczka Karowa, wązka i spadzista, zamienioną zostaje na szeroką i wspaniałą, oraz dogodną arterję komunikacyjną górnego miasta z Powiślem. Za urzędowania **M.** do obecnej chwili, miasto wiele zyskało na regulacji ulic, gdzie zaprowadzono ulepszone bruki i dogodne chodniki, oraz zarządzono nowe arterje komunikacyjne w mieście i na przedmieściach Warszawy i Pragi. **M.** z urzędu był naznaczony do wskazania miejsca na wzniesienie pomnika dla Mickiewicza na skwerze Krakowskiego-Przedmieścia. **M.** jest jednym z najbardziej czynnych członków komitetu budowy kanalizacji, a także członkiem komitetu szkoły imienia Konarskiego. **M.** wykonał model motoru parowego nowego typu i opatentował, ale wykonanie jego odłożył do późniejszego czasu.

Mościcki Kajetan.

Mościcki Woj., pseudonim A. Marcinkowskiego.

Mościska, m. w Galicji, w obwodzie Przemyskim, nad wielkim stawem położone, 4,300 m.

Mościskie starostwo niegrodowe leżało w wdztwie Ruskiem, w ziemi Przemyskiej. Podług spisów podskarbińskich z 1770, obejmowało: miasto i zamek Mościska i wsie: Czerniawa, Sokola, Malnów, Strzelczyska, Rzałkowiec, Zakościele, Wola Artamowska, Rudniki ruskie i lackie, Wola Rudnicka i Sarny. W tym czasie posiadał je Jan Klemens Branicki, kaszt. krak., het. w. kor., opłacając z niego kwarty złp. 15,859 gr. 6, hyberny złp. 2,699 gr. 25. Po zajęciu tego sstwa przez rząd austrjacki, ten oddał je na własność Ignacemu hr. Cetnerowi, jako częściowe wynagrodzenie za jego dziedziczne dobra Nadworna.

Mośko Jankiel, pseudonim J. U. Niemcewicza.

Motacilla, ptak, ob. Pliszka.

Motala, miasto nad rz. t. n., w Szwecji, w prowincji Ostgothland, znane z wielkich kuźni i zakładów wyrobów żelaznych, wyrabiających machiny parowe, cylindry, pompy, tartaki, prasy hydrauliczne, windy, armaty. Liczy 2,700 m.

Motenebbi, także *Mutanabbi*, a właściwie *Achmed*, słynny poeta arabski, * 915 po Chr. w Kufie, zamordowany 965 przez Beduinów. Utwory jego poetyczne p. t. „Divan“ z komentarzem Wahidi'ego, wydał Dieterici (Berlin, 1858—61), a przetłómaczył na język niemiecki Hammer-Purgstall (Wiedeń, 1823).

Motetto czyli *Motet*, religijny ustęp muzyczny chórowy do śpiewu, w wolniejszej i rozleglejszej przeprowadzony formie, niż chorał kościelny. W Niemczech nazywano tak sztukę muzyczną na tekst biblijny do śpiewu, bez wtóru instrumentów. **M.** bywają cztero, pięcio, sześcio i ośmio-głosowe, przeplatane niekiedy chórami.

Mothes Oskar, budowniczy niemiecki, * 1828 w Lipsku, kształcił się tamże, w 1870 został architektem rządowym. Napisał: „Illustriertes Baulexikon“ (4 wyd., Lipsk, 1881—83, t. 4); „Geschichte der Baukunst und Bildhaueres Venedigs“ (1858—59, t. 2); „Die Basilikenform bei den Christen der ersten Jahrhunderte“ (1865); „Die Schule des Zeichners“ (1865); „Illustriertes archäologisches Wörterbuch der Kunst des Renaissance“ (1874—77, t. 2); „Die Baukunst des Mittelalters in Italien“

(Jena, 1882—83); „Handbuch für Hausbesitzer und Baulustige" (Lipsk, 1883).

Motley John Lothrop, jeden z najznakomitszych dziejopisów nowoczesnych, * 1814 w Dorchester (stan Massachusetts). Ukończywszy uniwersytet Harwarda 1831, kontynuował studja naukowe w Getyndze i Berlinie, podróżował wiele po Francji, Włoszech, Szwajcarji i Anglji, 1841—42 był sekretarzem poselstwa w Petersburgu, 1861—67 posłem w Wiedniu, 1869—71 w Londynie, a następnie w Holandji, gdzie † 1877. Po powrocie do ojczyzny z urzędowania w Petersburgu poświęcił się wyłącznie literaturze. Jego romanse historyczne: „Mortan's hope" (1839) i „Merry Mount" przeszły niepostrzeżenie. Równocześnie powziął zamiar napisania dziejów wielkiej walki Niderlandów z Filipem II. W tym celu przeniósł się do Europy i gromadził materjały. Owocem rozległych jego studjów są dzieła: „Rise ot the Duth Republic" (3 t., Londyn, 1856, jako część I wielkiego dzieła) i „History of the United Netherlands from the death of William the Silent to the Synod of Dort" (2 t., Londyn, 1860, jako ciąg dalszy, którego dwa ostatnie tomy wyszły 1867). Pracami temi zyskał M. europejską sławę i stanął na równi z Macaulay'em.

Motława, rz. w Królestwie Polskiem, bierze początek w gub. Płockiej pod wsią Czerzniewo i po 5 milach biegu wpada do Wisły pod wsią Kępa.

Motława (po niem. *Motlau),* mała, ale spławna rz. w Prusiech Zachodnich, wypływa z okolic Tczewa, przechodzi przez środek m. Gdańska i za niem wpada do Wisły.

Motole, jezioro w gub. Grodzieńskiej, pomiędzy wsiami Motole, Zaciery i Dziełowicze, zajmuje 5 wiorst kw. przestrzeni.

Motolskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Brzesko-Litewskiem, pow. Pińskim. W r. 1866 podług spisów podskarbińskich obejmowało miasto Motol, nad Jasiołdą, z przyległościami, które posiadał wówczas Michał Ogiński, wojewoda wileński, opłacając z niego kwarty złp. 1,016, a hyberny złp. 1,280. Dwie włóki z tego starostwa dzierżył Marcin Wołuński.

Motor, *silnica*, mechanizm, za pomocą którego siły stosowane być mogą do wytwarzania pracy mechanicznej, jak koła wodne, machiny parowe, cieplikowe, gazowe, elektromotory. Często jednak i sama siła poruszająca nazywa się M. Motorem więc jest zarówno machina parowa, jak i para. Wszystkie siły poruszające, jak siły mięśni zwierząt i człowieka, pęd wiatru, spadek wody lub prężność pary, mają źródło ostateczne w cieple słonecznem, bezpośrednio jednak z niego dotąd korzystać istotnie nie umiemy. Ob. Energja, Praca, Parowa machina, Cieplikowa machina, Magnetoelektryczne i dynamoelektryczne machiny, Koła wodne, Wiatraki. Por. Grashof „Theorie der Kraftmaschinen" (1886—90).

Motoryczny, poruszający, pobudzający ruch; *nerwy motoryczne*, nerwy ruchowe; *siła elektromotoryczna*, siła elektrowzbudzająca.

Motteville Franciszka, dama dworu królowej francuskiej Anny, małżonki Ludwika XIII, zamieściła w *Pamiętnikach* swoich ciekawe szczegóły o poselstwie polskiem, przybyłem do Paryża r. 1645 po księżniczkę Marję Ludwikę z Gonzagów, potem żonę Władysława IV.

Mottez Ludwik Wiktor, malarz francuski, * roku 1809, kształcił się w szkole sztuk pięknych w Paryżu. Wykonał: „Męczeństwo św. Stefana" (1838); „Marja Magdalena" (1840); „Św. Rodzina" (1841); „Leda" (1842); „Ulisses i Syreny" (1842); „Melitus" (1857); „Zeuxis" (1859); „Klytemnestra" (1861); „Porwanie Europy" (1874) i in., oraz wiele portretów, jak: „Pius IX," „Panna Judith" i in.

Motto (włos.), aforyzm, dewiza, cytata, postawiona na czele książki, rozdziału, na robocie konkursowej etc.

Motty Jan, naturalista i literat, * 1790 w Paryżu, † 1856 w Poznaniu; w 1806 przybył do Polski z rodziną Mielżyńskich, w r. 1812 został nauczycielem historji naturalnej w gimnazjum poznańskiem i pełnił te obowiązki do r. 1845. Ogłosił „Wstęp do historji naturalnej" i t. d. (Poznań, 1823)); „Précis de l'histoire de la littérature française" (tamże, 1825); „Leitfaden zum Vortrage in der Botanik" (2 wyd., 1836); „Muzeum historji naturalnej i cudów stworzenia dla młodzieży, z rycinami" (2 wyd., 1836); „Książeczka do nabożeństwa, na której się modliła św. Jadwiga i t. d." (tamże, 1825).

Motty Marceli, syn poprzedniego, * 1818 w Poznaniu, nauki uniwersyteckie kończył w Berlinie, profesor szkoły realnej, w Poznaniu, przetłómaczył wierszem miarowym: „Bukoliki" Wirgiljusza (Poznań, 1852); „Satyry" Horacego (tamże, 1853); „Przemiany Owidjusza," „Listy Horacjusza" (tamże, 1856) i „Satyry Boala," umieszczone w Programacie gimnazjum św. Magdaleny w Poznaniu. Prócz tego napisał obszerną rozprawę p. t.: „Słów kilka o historji powszechnej i wykładzie jej po gimnazjach," umieszczoną w *Orędowniku naukowym* na rok 1849. Wydał 5 tomów „Przechadzek po mieście". Był także czas niejaki redaktorem *Gazety polskiej*, wychodzącej w Poznaniu 1848—50.

Motty Stanisław, polityk, * 1832, jako syn emigranta francuskiego i nauczyciela tego języka w gimnazjum poznańskiem, † 1900. Chował się pospołu z bratem, niepospolitym uczonym i długoletnim feljetonistą *Dziennika poznańskiego*, ś. p. Marcelim, w tej sferze, z której wyszli następnie

Motty Stanisław.

dobrze zasłużeni społeczeństwu mężowie, jak: Libelt, Hipolit Cegielski, Kantak, Niegolewski i inni. Szczególnie ze ś. p. Hipolitem Cegielskim łączyły ś. p. Mottego związki krwi i serdecznej przyjaźni. Po ukończeniu gimnazjum św. Marji Magdaleny, zmarły obrał sobie zawód prawniczy i dosłużywszy się posady sędziego przy sądzie ziemiańskim, odznaczał się jako prawnik sumienny i dla prawości poważany wśród kolegów i społeczeństwa. Powołany zaufaniem współobywateli, ś. p. Stanisław Motty wstąpił jako poseł do sejmu pruskiego, gdzie wkrótce objął przewodnictwo w Kole polskiem. Spokojny, nie zapalający się nigdy, a gdy potrzeba kostyczny mówca, M., nawet wtedy, gdy skłaniał się do stronnictwa t. zw. ugodowego, nie obrażał uczuć powszechnych. Jako człowiek w obejściu towarzyskiem niezmiernie miły i uczynny, cieszył się M. wielką popularnością; prawy zaś charakter jednał mu szacunek nawet w kołach przeciwników.

Motty Władysław, dramaturg, napisał: „Demon miłości," dramat w 5 akt. (Poznań, 1892).

Motu proprio (łac.), z własnego natchnienia.

Motyl *(Papilio)*, rodzaj owadów łuskoskrzydłych czyli motyli, z grupy motyli dziennych, z rodziny *Equitidae*; ma skrzydła żółte z czarnym rysunkiem, klinowate, przednie trójkątne, tylne w brzegu pachowym wycięte, różki bardzo krót-

Paź królowej.

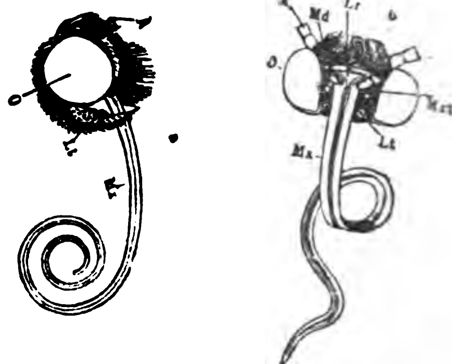
kie, nogi przednie rozwinięte również dobrze jak i tylne. Liszki mają głowę w obrączki szyjowe wsuwalną i również wsuwalny kolec mięsisty. Tu należą: *paź królowej* czyli *jaskółczy ogon (P. machaon)*, ukazujący się w maju, a obficiej w lipcu

Poczwarka pazia królowej.

i sierpniu, *żeglarek (P. podalirius)*. *P. memnon* i *P. pamnon* przedstawiają ciekawy przykład wielokształtności samic, które w pierwszym gatunku występują w 2, w drugim w 3 różnych kształtach; oba są malajskie.

Motyle czyli *Łuskoskrzydłe (Lepidoptera)*, rząd owadów, mających cztery skrzydła błoniaste, pokryte pyłkiem łuszczkowatym i pyszczek zakończony trąbką spiralnie zwiniętą. Należą tu najpiękniejsze i najozdobniejsze owady. Żywią się nektarem zawartym w koronach kwiatowych, wysysając go długą swą trąbką. Obie powierzchnie ich skrzydeł zabarwione są wspaniale, na sposób mozajki, łuszczkami ułożonemi dachówkowato. Ogólna organizacja gęby M. jest podobna do urządzenia gęby u owadów szczękowych; składa się z wargi (fig. *a* i *b*), często prawie niewidzialnej; dwu żuwaczek czyli szczęk górnych, rogowych, w kształcie walcowatych nitek, zwykle bardzo długich, spojonych u spodu z wargą dolną, zamykające wnętrze gęby, a połączonych poza nią zewnętrznemi brzegami tak, że tworzą trąbkę, której wnętrze przedstawia trzy kanały; dwu głuszczek żuwaczkowatych, często prawie niewidzialnych i dwu

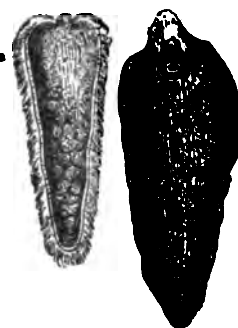

Gęba motyli, *a* z boku, *b* z góry, A rożek (odcięty) Lr warga górna, Lt głaszczka wargowa, Md szczęka dolna, Mx żuwaczka, Mxt głaszczka żuwaczkowa, O oko.

głuszczek wargowych, złożonych z 3 części, włosistych lub łuszczkowatych, tworzących pochewkę około nasady trąbki. Różki M. są niejednostajne, złożone z licznych stawów. Niektórym zmierzchnicom i nocnym brak trąbki. Trzy części gorsetu są u M. w jedno połączone. Odwłok składa się z 6 lub 7 pierścieni. Cztery skrzydła M., pojedyńczo żyłkowane, zmiennej są wielkości i ułożenia, wierzchnie czyli przodowe są większe od tylnych. Łuszczki osadzone są na powierzchni skrzydeł na szypułce, bardzo symetrycznie ułożone (ob. Łuski). Nóg mają 6, ze stopą 5-stawową, zakończoną 2 haczykami. Zmysł węchu zdaje się być u nich wykształconym. W celu spółkowania zczepiają się na czas dosyć długi; samice, zawsze większe, noszą często w locie samców. Jajek znoszą znaczną liczbę, poczem wkrótce zdychają. Kanał pokarmowy składa się z pierwszego żołądka czyli odwilżacza, drugiego żołądka, oraz kiszki cienkiej i ślepej, blizko odchodka. Gąsienice, czyli liszki, odznaczające się pięknością zabarwienia,

rozmaitością okrycia i uzbrojenia, mają gębę zastosowaną do gryzienia twardych przedmiotów, żywią się liśćmi i drzewem; mają po 6 nóg łuszczkowatych, odpowiadających nogom owadu, nadto 4—10 nóg błoniastych. Liszki przed zamianą w poczwarki przyczepiają się do miejsc osłonionych, lub też przędą kokony, w których się zamykają i z których owady skrzydlate wychodzą po kilku tygodniach, lub dopiero po przezimowaniu; wogóle w stanie doskonałym mają życie krótkie, niektóre tylko trwają przez zimę w bezpiecznych miejscach. Liszki gąsienniczników niszczą wiele liszek i poczwarek **M.**, przez co oczyszczają ogrody i lasy z tych istot szkodliwych. Kopalne szczątki **M.** znajdują się w pokładach trzeciorzędowych i bursztynie.—Linneusz podzielił **M.** na dzienne, zmierzchnie i nocne; obecnie dzielą je na następne grupy: **M.** *drobne (Microlepidoptera)*, **M.** *b.* małe, delikatne, o różkach długich, szczotkowatych, w dzień najczęściej ukryte, jak mole. Inne grupy stanowią dział **M.** *wielkich (Macrolepidoptera)*, do których należą: *Miernikowce (Geometrina)*, o wysmukłej budowie ciała, różkach szczotkowatych, ze zgrubiałym stawem pierwszym; liszki mają tylko 10—12 par nóg, a od sposobu ich chodzenia (zginają się w kształt cyrkla), poszła nazwa grupy. *Nocnicówki* czyli *sówki (Noctuina)*, **M.** nocne, o ciele szerokiem, ku tyłowi zwężonem, trąbce dosyć długiej, różkach najczęściej szczotkowatych, niekiedy u samców grzebieniastych, skrzydła ciemno zabarwione. *Prządki (Bombycina)*, **M.** nocne, o budowie ciała ciężkiej, ciało pokryte włosami, różki jak u poprzednich; zachodzi tu niekiedy dzieworodztwo. *Zmierzchnikowce, ćmy (Sphingina, Crepuscularia)*, o ciele podłużnem, na końcu zaostrzonem, z trąbką bardzo długą i różkami krótkiemi, w końcu ścieńczonemi; skrzydła w stanie spoczynku leżą poziomo; liszki zamieniają się na poczwarki w ziemi; latają głównie o zmierzchu. **M.** *dzienne (Rhopalocera, Diurna)*, **M.** o skrzydłach wielkich, najczęściej żywo zabarwionych; różki maczugowate lub zakończone guziczkiem, niekiedy haczykowate; trąbka silna i rogowa, latają we dnie i w spoczynku skrzydła trzymają pionowo.—Literatura tycząca się **M.**, jest bardzo bogata. Znakomitsze monografje są, co do **M.** europejskich: Espera (1777—1805); Hübnera (1805—41) Staudingera i Wockego (1671), Ramanna (1872—75), Meyricka (1895); co do egzotycznych: Hübnera (1816—41), Heurich-Schäffera (1850—55), Kocha (1865), Scuddera (1890); co do **M.** krajowych: Żebrawskiego „Owady łuskoskrzydłe okolic Krakowa," Nowickiego „Enumeratio lepidepterorum Haliciae orientalis."

Motylica *(Distomum)*, rodzaj robaków z gromady płaszczaków, z rzędu wysysających (ob.), są to zwierzęta żyjące pasożytnie we wnętrzu różnych organów zwierzęcych i rozwijające się przez przeobrażenia w stanie poczwarkowym; jako *cerkarje* czyli poczwarki ogoniaste, żyją przeważnie w mięczakach, skąd przedostają się do wody i tam wkręcają się do ciała nowego gospodarza (raka, ślimaka), gdzie otaczają się torbą czyli cystą. Gdy drugi ten gospodarz dostaje się do żołądka trzeciego gospodarza, cysta rozpuszcza się, a **M.** przedostaje się do właściwego organu (wątroby, kiszki) i tam dopiero staje się płciowo dojrzałą. Rodzaj **M.** posiada dwie banieczki ssące, położone na przedniej części ciała. Najwięcej znanym gatunkiem jest **M.** *wątrobowa (D. hepaticum)*, mająca ciało liściaste, na 30 milimetrów długie, z przodu stożkowato zakończone i z licznemi wzgórkami kolczastemi. Żyje w wątrobie owiec, sprowadzając u nich wogóle wycieńczenie ciała, kończące się śmiercią. Choroba ta dotyka zwykle wielu sztuk jednocześnie. Znaleziono ją też u ludzi. *D. lanceolatum*, znacznie mniejsza, żyje też w wątrobie zwierząt. *D. heteroptyes* żyje w kiszce ludzkiej w Egipcie. Liczne inne gatunki żyją w różnych zwierzętach. **M.** jest typem podrzędu *motylicowatych*, gdzie należy znaczna liczba rodzajów pasożytnych, jak: *Monostomum*, *Holostomum*, *Rhopalophorus*, *Amphistomum* i in.

Motylica i jej poczwarka *a.*

Motylica, *mól pszczołowy*, ob. Mole.

Motylkowate rośliny, ob. Strąkowe.

Motyw (łac. *causa motiva)*, pobudka, stan psychiczny, albo rozumowanie, z którego wynika pewien postępek. *Motywować* oznacza podawać przyczyny, albo pobudki. *Motywowanie* w estetyce oznacza uzasadnienie przedstawianych faktów, akcji, nastrojów przez wewnętrzną naturę przedstawianego przedmiotu, a także przygotowanie pewnej sytuacji, albo rysu charakteru przez poprzednie sytuacje, lub rysy. Motywowanie wyroku, wniosku, oznacza uzasadnienie jego. W muzyce **M.** nazywają najdrobniejsze samoistne całości tematu, czyli myśli muzycznej. Tematy powstają albo z powtarzania albo z łączenia motywów.

Mouchard (franc.), szpieg policyjny.

Mouche (franc.), mucha, kawałeczek czarnej materji jedwabnej, naklejony na twarzy, w celu podniesienia białości. Moda taka panowała we Francji od Henryka IV do końca XVIII w.

Moucheron, Fryderyk de, pejzażysta niderlandzki, uczeń Jana Asselyna, * 1633 w Emden, † 1686 w Amsterdamie, celował szczególnie w malowaniu wody i odbijających się w niej przedmiotów.

Moucheron Izaak, zwany *Ordonnans*, syn poprzedn., * 1670 w Amsterdamie, † 1744 tamże, był również znakomitym malarzem i rytownikiem.

Mouchez Ernest Amadeusz Barthélemy, kontradmirał i astronom francuski, * 1821 r. w Madrycie, † 1892 roku, kształcił się w szkole morskiej w Brescie, 1840—1845 r. jako obserwator astronomiczny odbył podróż naokoło świata, następnie dokonywał pomiarów w La Plata i na wybrzeżach Brazylji. W r. 1870 wysłany był na morze Niemieckie, wkrótce jednak odwołany dla obrony Brestu. 1874 wysłany był do St. Paul dla obserwacji planety Wenery, przyczynił się do wzniesienia obserwatorjum w Montsouris, przeznaczonego do studjów astronomicznych dla oficerów marynarki. **M.** był członkiem biura pomiarów długości geograficznej, 1878 mianowany był dyrektorem obserwatorjum paryskiego. Z jego podniety zebrała się 1887 konferencja międzynarodowa, celem wykonania karty fotograficznej nieba przy udziale 18 obserwatorjów.

Mouchoir (franc.), chustka do nosa.

Moudrá Pavla, pseudonim: *Olga Przibylova*, * 1861 w Pradze, wyszła za mąż za Jana Mucka, redagowała z nim 1888 czasopismo *Ratibor*, w 1889 założyła czasop. *Lada*. Pisała szkice, feljetony, krytyki i t. p. do różnych czasopism. Przekładała z Lubbocka, S. Webba, Goncourtów, Dickensa, Kiplinga, Micheleta, Musseta, Carlyle'a, oraz wydała oryginalną pracę: „Do rozmaru i do placze" (1901).

Moudry Cyryl, pisarz czeski, * 1859 w Senicy, † 1892, zamierzał być aktorem, ale potem został literatem i pisał wierszem i prozą po różnych czasopismach. Przełożył z Sienkiewicza: „Promarnieno" (*Svietozor*, 1885), „Na zmar," „Czrty uhlem" (Trzebicz, 1890).

Moulins, miasto główne franc. depart. Allier i dawnego księstwa Bourdonnais, nad rzeką Allier, rezydencja biskupa; ma 22,000 miesz. i piękny kościół katedralny; liczne fabryki.

Mounet Jan-Sully, zwany *Mounet-Sully*, aktor francuski, * 1841 w Bergerac (Dordogne). Bardzo wcześnie okazywał zdolności sceniczne, ale rodzina przeciwna była temu, i dlatego dopiero w 21 r. życia **M.** wstąpił do konserwatorjum. Debiutował w r. 1868 w Odeonie. Podczas wojny w r. 1871 **M.** miał zamiar wyrzeczenia się teatru, ale powierzono mu rolę „Oresta," w której święcił tryumf. W r. 1874 angażowany do teatru francuskiego, odznaczył się w rolach tragicznych repertuaru klasycznego, **M.** napisał sztukę w 5 aktach p. t.: „La Buveuse de larmes."

Mounet Jan Paweł, aktor dramatyczny, brat poprzedniego, * 1847 w Bergerac, kształcił się tamże, następnie w Bordeaux i w Paryżu, gdzie skończył wydział medyczny w r. 1880. Porzucił jednak ten zawód i wstąpił do teatru, gdzie z powodzeniem występował w rolach tragicznych. Od r. 1889 angażowany do Théâtre-Français.

Mounier Jan Józef, znakomity prawnik francuski, * 1758 w Grenobli, jeden z ludzi najbardziej wpływowych na początku rewolucji, do której rozwoju mimowolnie wiele się przyczynił. Niezadługo atoli potem, bo w r. 1793, opuścił Francję i udał się do Niemiec, gdzie w zamku Belvedere pod Wejmarem założył instytut naukowy, przeważnie odwiedzany przez młodzież angielską. Po 18 Brumaire'a powrócił do Francji, został członkiem rady stanu i † 1806 r. Ważniejsze jego prace literackie są: „Recherches sur les causes, qui ont empêché les Français de devenir libres" (3 t., Genewa, 1792) i „De l'influence attribuée aux philosophes, aux francmaçons et aux illuminés sur la révolution de France" (nowe wyd., Paryż, 1821).

Mounier bar. de, Klaudjusz Edward Filip, syn poprz., * 1784 w Grenobli, † 1843 r. w Paryżu, urzędnik rady stanu za Napoleona i obdarzony tytułem barona, był do r. 1830 intendentem budowli, a obok tego mianowany był r. 1819 parem, r. 1820 dyrektorem generalnym policji. Po rewolucji Lipcowej usunął się z rady stanu, lecz za to w izbie parów rozwijał wielką działalność.

Mount albo *Mountain* (ang.), góra.

Mount Everest, ob. Gaurizankar.

Mount Vernon, nazwa wielu miejscowości w Stanach Zjednoczonych Ameryki płn., ważniejsze z nich są: Miasto w stanie Ohio i hrabstwie Knox, nad rz. Vernon, ma 6,000 miesz.—Osada w stanie New York, w pobliżu tego miasta, liczne fabryki i 11,000 miesz.

Mountain Ash, miasto w angiel. hrabstwie Glamorgan, w Walji, nad rz. Cynon położone, ma kopalnie węgla i żelaza i 18,000 miesz.

Mouradgea d'Ohsson Ignacy, Ormianin z pochodzenia, dyplomata i orjentalista, * w Konstantynopolu, zostawał przez długi czas przy poselstwie szwedzkiem; nareszcie został ministrem pełnomocnym, a r. 1782 nadzwyczajnym ambasadorem w Konstantynopolu. Udawszy się następnie do Francji, † tamże 1807 r. Przygotował ważne dzieło, wystawiające w wybornych rysach stan państwa Tureckiego, które potem syn jego *Konstanty d'Ohsson* uzupełnił i wydał (7 t., Paryż 1804—24), pod osobnemi tytułami: „Tableau historique d'Orient," „Tableau général de l'empire Ottoman" i „L'histoire de la maison Ottomane." Przedtem jeszcze wydał **M.** „Tableau général de l'empire Ottoman" (2 t., 1787—89).

Mourek Wacław Emanuel, germanista czeski, * 1846 w Luhu. Czynny na polu społecznem i pedagogicznem, ogłosił prace naukowe: „O staroniemeckych glossach" (1873), studja z literatury angielskiej i innych, „Syntaxis slovesa v Evang. sv. Lukásze gotského przekładu Ulfilova" (1884, rozprawa doktorska), „Kronika Dalimilova z rukopisu cambridgeskego" (1892) i wiele innych. Przekładał ze Smilesa, Thackeraya, Anny Brassey, Nordenskiolda."

Mourzenin (Maurzenin) Tobjasz, pisarz czeski, od r. 1621 bawił w Bawarji, napisał w formie dramatycznej: „O desaterém vieku Života lidského," „Historie o sedlském pacholku a o pobiehlém

Židu," „Vystupny syn" (1604, Praga), poezje i książki nabożne (1594—1608). Por. Jireczek „Rukoviet'."

Moutier Juljusz, fizyk, * 1829, † 1895, kształcił się w szkole politechnicznej, następnie był egzaminatorem tamże, później profesorem w liceach. Napisał: „Eléments de thermodynamique" (1872); „Relations de la physique et de la chimie" (1881); „La thermodynamique et ses principales applications" (1885); „Cours abregé de physique" (1887).

Mouton Jerzy, ob. Lobau, hrabia de.

Moüy Karol Ludwik Stanisław, dyplomata i pisarz francuski, * 1834 w Paryżu, kształcił się w liceum Bonapartego, następnie poświęcił się dziennikarstwu, 1865 został attaché w ministerjum spraw zagranicznych, 1875 r. mianowany sekretarzem poselstwa w Konstantynopolu, 1878 w Berlinie, w 1879 dyrektorem w ministerjum, 1880 posłem w Atenach, 1886 w Rzymie przy królu włoskim, 1888 ustąpił ze stanowiska. Napisał: „Grands seigneurs et grandes dames du temps passé" (1862); „Don Carlos et Philippe II" (3 wyd., 1888); „Le roman d'un homme sérieux" (1864); „Les jeunes ombres" (1865); „Lettres du Bosphore" (1879); „Lettres athéniennes" (1887); „Rome" (1890) i in. Wydał nadto korespondencję Stanisława Augusta Poniatowskiego z panią Geoffrin (1875).

Mouvement (fr.), ruch, wzruszenie, powstanie.

Movens (łac.), coś, co nadaje ruch, przyczyna ruchu.

Movers Franciszek Karol, znakomity badacz starożytności fenickich i biblijnych, * 1806 r. w Kresfeld w Westfalji, † 1856 we Wrocławiu, studjował języki wschodnie i teologję w Münster, wyświęcony 1829 r. na księdza, był 1833—39 proboszczem w Berhum, poczem został profesorem teologji we Wrocławiu. Z dzieł jego celniejsze: „Kritische Untersuchungen über die alttestamentliche Chronik" (1834); „De utriusque recensionis vaticiniorum Jeremiae indole et origine" (1837); „Die Phönizier" (2 t., w 4 cz., 1840—56); „Phöniz. Texte" (2 t., 1845—47); „Loci quidam historiae veteris testamenti illustrati" (1843); „Denkschrift über den Zustand der katholisch-theol. Facultät an der Universität Breslau" (1847 i in. Rezultaty swych badań nad starożytnościami fenickiemi złożył w artykule „Phönizien" w Encyklopedji Erscha i Grubera (sekcja 3, t. 24).

Movimento (włos.), w muzyce: ruch, tempo.

Mowa, pod względem fizjologicznym, jest to zbiór szmerów, które łączone razem służą do wyrażania myśli (ob. Głos ludzki). Szmery, stanowiące mowę, tworzą się przez pośrednictwo organów jamy ustnej; przyrząd głosowy nie znajduje się w koniecznym związku z mową, można wydawać głos, nie mówiąc nic, i można wyraźnie mówić szeptem, choć najczęściej głos łączy się z mową i czyni ją donośniejszą. Można całą mowę rozdzielić na pojedyńcze szmery, *głoski*, które się dzielą na samogłoski i spółgłoski. Samogłoski (ob.) tworzą się, gdy strumień powietrza przepływa swobodnie przez jamę ustną przy odpowiedniem ułożeniu krtani, języczka, języka i warg. Spółgłoski (ob.) tworzą się, gdy strumień powietrza napotyka w jamie ustnej zupełną lub znaczną przeszkodę. Mówienie należy do ruchów uporządkowanych, więc wyuczonych (ob. Ruchy); niemowlę, poruszając bezładnie język i wargi, słyszy przytem rozmaite dźwięki, uczy się każdy oddzielnie wydobywać, a naśladując wtedy dźwięki mowy przez otaczających wydawane, uczy się mówić. Stąd głuchy od urodzenia, a nawet od dzieciństwa, musi być i niemym. Przy chorobach mózgowych, nerwowych, albo chorobach organów do mówienia służących, **M.** staje się często niemożliwą, albo ulega rozmaitym zboczeniom. Sztuczne odtworzenie mowy osiąga się za pośrednictwem fonografu (ob.). Por. J. Müller „Handbuch der Phisiologie"; Brücke „Grundzüge der Phisiologie der Sprachlauth"; prace Dondersa, Czermaka, Baudouina de Courtenay; Jaccoud „O zakłóceniach mowy" przekład polski, Warszawa, 1874); Ołtuszewski „Fizjologja mowy" (tamże, 1895). Ob. Język.

Mowiński Michał, sekretarz Ignacego Krasickiego, pod którego imieniem z woli biskupa wyszły 3 jego komedje: „Łgarz", „Solenizant" i „Statysta" (Warszawa, 1780). Pod imieniem **M.** wyszło także pisemko polityczne: „List od Puławskiego palu ze śpichlerza" (tamże, 1790).

Moxa, kawałki waty napojone spirytusem, jakie lekarze dawni palili na skórze w celu derywacji (ob.); dziś sposób ten jest zarzucony i zastąpiony głównie przez żelazo rozpalone.

Moyen-âge (fran.), wieki średnie.

Moyses Szymon, patrjota słowacki, * 1797 w Veseli, † 1869, ksiądz, kaznodzieja, przyjaciel ludu. W r. 1830—47 był profesorem w akademji w Zagrzebiu; wydawał tygodnik: *Zagrebaczki katoliczki list* i *Cyrill a Methodius*. W r. 1851 biskup bańsko-bystrzycki. Por. Svetozára Hurbana Vajanskiego pracę jubileuszową na stulecie urodzin M. (1897).

Moza, po franc. *Meuse*, po niem. *Maas*, najważniejszy dopływ Renu, bierze początek we franc. depart. Wyższej Marny pod wsią Meuse, przechodzi przez północno-zachodnią Francję, pod Sedanem zaczyna być spławną, a przebiwszy się przez Ardenny, wchodzi do Belgji i po złączeniu się w Niderlandach z odnogą Renu, Waal, przebiegłszy 925 klm., wpada do morza Północnego; porzecze jej wynosi 33,000 klm. kw. Departament francuski *Mozy (de la Meuse)*, leży w północno-zachodniej Francji i obejmuje 6,228 klm. kw. z 292,000 miesz.; dzieli się na 4 okręgi: Montmédy, Verdun, Commercy i Bar-le-Duc. Miasto główne jest Bar-le-Duc.

Mozaika, kunsztowna robota, wykonana z wielu drobnych części marmuru, kamieni, szkła różnobarwnego, albo nawet kawałków drzewa, połączonych z sobą jak najściślej stosownym kitem. Z tego układu tworzą się wyobrażenia figur, arabesków i rozmaitych ozdób. Sztuka ta, prawdopodobnie pochodząca ze Wschodu, wydoskonaloną została w Grecji, skąd za czasów Sulli do Rzymu wprowadzoną została, Na początku XVIII w. Piotr Paolo Christophoris założył w Rzymie własną szkołę dla tej sztuki. Obecnie najsławniejszemi są dwa rodzaje robót mozaikowych: *rzymski*, używający kamieni i szkła, i *florencki*, który się samemi tylko twardemi kamieniami i perłami posługuje. Roboty mozaikowe z drzewa, które na początku XV w. Brunelleschi i Majano wskrzesili, Włosi nazywają Tarsia, Francuzi zaś Marqueterie. Sławnym pośród starożytnych utworów mozaikowych jest obraz znaleziony w Pompei, wystawiający bitwę Aleksandra W. Por. Bucher „Geschichte der technischen Künste" (Stuttgart, 1876); Gerspach „La mosaïque" (Paryż, 1881).

Mozaizm, zbiór politycznych i religijnych urządzeń, stworzonych przez Mojżesza (ob.).

Mozambik, *Mozambique*, kolonja portugalska na wschodniem wybrzeżu południowej Afryki, obejmuje 768,740 klm. kw., od zatoki Delagoa do przylądka Delgado. Kraj ten obfituje w ryż, drzewo budulcowe i kość słoniową; posiada złoto i miedź. Całe wybrzeże podzielone jest na dwie prowincje, stanowiące tak zw. „Wolne państwo Afryki Wschodniej", liczące do 800,000 miesz. Gubernator generalny rezyduje w **M.**, mieście silnie obwarowanem na jednej z małych wysp przybrzeżnych, liczącem 8,600 miesz.

Mozarabowie albo *Mostarabowie* (z arabskiego *mustariba)*, t. j. niewłaściwi Arabowie, obcy pomiędzy Arabami, nazywane były pierwotnie plemiona arabskie, nie pochodzące w prostej linji od protoplasty Kachtana; później nazywani byli **M.** chrześcijanie w Hiszpanji za czasów panowania Maurów, a to dla odróżnienia ich od właściwych Arabów. Chrześcijanie ci nie zostawali z Rzymem w prawie żadnym związku i używali starogockiej liturgji, nazwanej od nich *mozarabską liturgją*, którą dopiero Grzegorz VII zastąpił liturgją rzymską.

Mozart Jan Wolfgang Amadeusz, jeden z największych kompozytorów, * 1756 w Salzburgu, gdzie ojciec jego pełnił obowiązki dyrektora kapeli arcybiskupiej. Od czwartego roku życia kształcony w muzyce przez ojca, robił tak wielkie i szybkie postępy, iż w 6 r. życia mógł się już jako wirtuoz publicznie popisywać na dworze cesarskim w Wiedniu. Cuda opowiadają o czułości jego ucha na najdelikatniejsze interwale i odcienie. W siódmym roku życia rozpoczął **M.** z ojcem i siostrą swe artystyczne podróże, udając się do Paryża i Londynu, gdzie zarówno grą na fortepjanie i organach, jak kompozycjami (sonaty fortepjanowe i symfonja na orkiestrę) ogólny podziw i uwielbienie obudzał. W 1766 r. powrócił z rodziną do Salzburga, zjednawszy sobie tak wielki rozgłos i uznanie, iż cesarz Józef II polecił mu napisanie opery „La finta simplice" która mimo uznania znawców nie była wcale wystawianą. W r. 1769 zwiedził z ojcem Włochy. Bawiąc w Medjolanie (1770) napisał operę: „Mitridate," która doznała powodzenia. Wróciwszy do Salzburga, napisał opery: „Lucio Silla" (1773) i „La finta giardiniera", dwie wielkie msze, serenadę „Il re pastore" i symfonję. Temi kompozycjami zdobył sobie stanowisko nadwornego kompozytora cesarskiego, w skutek czego przeniósł się do Wiednia (1779). Odtąd zaczyna się epoka najwyższej twórczości tego mistrza. Ożeniwszy się w r. 1781 z Konstancją Weber, zaprzestał wycieczek i oddał się pracy. Opera „Idomeneo" rozpoczyna szereg klasyczną doskonałością nacechowanych utworów. Na zlecenie cesarza Józefa napisał w 1781 r. „Porwanie z Seraju" (Entführung aus dem Serail) w której całą swą miłość dla narzeczonej przelał w partję bohatera opery. W 1785 utworzył „Nozze de Figaro" (Wesele Figara), której wartość wielką Praga dopiero umiała ocenić. Dla tego to miasta napisał **M.** swe arcydzieło „Don Juan" (1786). Lata od 1788 do 1790 poświęcił opracowaniu instrumentalnemu oratorji Händla (Mesjasz, św. Cecylja i in). W 1790 wystawił w Wiedniu „Cosi fan tutte", a w następnym „Zauberflöte" i „La Clemenza di Tito" i nieśmiertelne „Requiem", którem zakończył swą działalność artystyczną, przerwaną przez za wczesny zgon (1791). Prócz wymienionych powyżej utworów zostawił **M.** wielką liczbę symfonji, kwartetów, fortepjanowych kompozycji (sonaty, warjacje i t. p.), śpiewów (Fijołek, Do Chloe i inne). We wszystkich kierunkach i formach i kompozycji muzycznej zostawił genjalne utwory, nacechowane łatwością i jasnością pomysłów, pełne ładu i proporcji w układzie. Wszystkie uczucia duszy ludzkiej, a miłość przedewszystkiem, umiał on odmalować tonami. Po surowej powadze Bachów i Händlów, uczucie krępowane dotąd sztywnością formy, wybucha teraz z całą swobodą; muzyk kocha, cierpi i raduje się ze swymi bohaterami, dbając więcej o prawdę niż kunsztowność kombinacji harmonicznych. **M.** możemy uważać za poprzednika romantyzmu, który w Don Juanie zwłaszcza wybitnie wielce występuje. Co do szczegółów. Por. Al. Ulibiszewa „Vie de M." (Moskwa, 1841); Holmesa „Life of M." (Londyn, 1845) i Jahna „W. A. Mozart" (4 Lipsk, 1856—59; 2 ed., 1857 sq.); Köchel „Chronologisch-Schematisches Verzeichniss sämmtlicher Tonwerke Mozart's" (Lipsk,

Mozart Jan.

1862). Listy **M.** wydał Nohl (Salz., 1865). Po polsku pisał o **M.** Karasowski. Reinecke „Zur Wiederbelebung der M. Konzerte" (1891).

Mozdok, miasto nadetatowe w okręgu Tereckim, na lewym brzegu rzeki Tereku, leżące w okolicy bardzo malowniczej, liczy 14,583 miesz. (1897); znaczna uprawa wina i chów jedwabników.

Mozela, po franc. *Moselle*, u Rzymian *Mosella*, dopływ Renu, poczyna się w Wogezach, płynie w kierunku północno-zachodnim przez wyżynę lotaryńską, następnie zwraca się na północo-wschód i po licznych zakrętach, przyjąwszy do swego koryta kilka rzek pobocznych, wpada pod Koblencją z lewej strony do Renu. Długość jej biegu wynosi 505 klm. Od miejsca połączenia się z rzeką Meurthe, poniżej Toul, zaczyna być spławną. Dawniejszy departament francuski *Mozeli* (Moselle), obejmował 5,468 klm. kw. i 452,000 m.; w skutek traktatu z r. 1871 znaczna jego część ustąpiona została Niemcom.

Mozelskie wina, uprawiane w obszarze Mozeli, w pruskiej prowincji Nadreńskiej, od Trewiru do Kochem; roczna produkcja wynosi średnio 165,000 hl. Są to wina prawie wyłącznie białe i zawierają więcej kwasu, niż wina reńskie.

Mozerko v. *Dąbrowa* odm., herb: W polu błękitnem — podkowa srebrna ze strzałą bez opierzenia przekrzyżowaną, gwiazdą i krzyżami złotemi przy każdym ocelu. U szczytu skrzydło czarne strzałą przeszyte.

Mozerko.

Mozgawa, rzeczka płynąca w pobliżu Jędrzejowa, w dawnem województwie Krakowskiem, pamiętna jest bitwą, stoczoną nad jej brzegami roku 1196 pomiędzy wojskami Mieczysława Starego a Leszka Białego, w której poległ Bolesław, syn Mieczysława.

Mozyr, miasto powiatowe gubernji Mińskiej, nad rzeką Prypecią, pod urwistemi górami, jeden z najstarszych grodów słowiańskich, ma 10,762 miesz. i gimnazjum.—*Mozyrski powiat*, obejmuje 14,196 w. kw. (z tego przeszło 8,000 w. kw. lasów, a około 2,000 w. kw. błot), stanowi rozległą płaszczyznę, z gruntem błotnistym, miejscami piaszczystym lub gliniastym, zroszoną rzeką Prypecią. Liczba miesz. wynosi 180,747 (1897); trudnią się oni po większej części rolnictwem i hodowlą bydła.

Mozyrskie starostwo grodowe, mieściło się w województwie Mińskiem, powiecie Mozyrskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1569 zaliczało się wówczas do dóbr stołowych królewskich. Następnie jako starostwo obejmowało miasto Mozyr (ob.) nad Prypecią z zamkiem, wójtostwem i przyległemi dobrami, które w r. 1766 posiadali Gerard i Ludwik Oskierkowie, a po nich Gedeon Jeleński, opłacając z niego kwarty złp. 3,531 gr. 8, a hyberny złp. 885.

Możajsk, miasto powiatowe gubernji Moskiewskiej, nad rzekami Moskwą, Możajką i Petrowką, na wielkim trakcie Smoleńskim i przy drodze żel. Moskiewsko-Brzeskiej, niegdyś stolica udzielnego księstwa, ma 4,839 miesz. (1897). O półtorej mili od **M.** leży sioło *Borodino*, pamiętne krwawą bitwą 26 sierpnia (6 września) 1812, pomiędzy Francuzami, pod wodzą cesarza Napoleona I, a Rosjanami, pod dowództwem generała hr. Kutuzowa, w której z obu stron padło około 100,000 żołnierza, a skutkiem której Kutuzow, straciwszy wielu generałów i blizko połowę wojska, przymuszony był ustąpić. W r. 1839 z rozkazu cesarza Mikołaja I wzniesiony został na polu bitwy pomnik na cześć poległych.—*Możajski powiat*, ma na przestrzeni 1,621 w. kw. 59,085 miesz., zajmujących się przeważnie przemysłem, a nadto rolnictwem, hodowlą bydła i ogrodnictwem.

Moździerz, naczynie, w którem za pomocą tłoka (tłuczka) różne przedmioty mogą być tłuczone i rozcierane. Wielkie **M.** są z żelaza, mniejsze z mosiądzu, serpentynu, porcelany lub agatu; te ostatnie są używane w pracowniach chemicznych. W artylerji **M.** nazywa się rodzaj działa bardzo

Moździerz oblężniczy Kruppa.

krótkiego, w otworze szerokiego, służącego do rzucania bomb, a dawniej worów z kamieniami, wogóle pod znacznym kątem 30—75°. Moździerze weszły w użycie w początkach XVI w. na miejsce dawnych balist. Donośność obecnych **M.** gwintowanych sięga do 10 klm.; kaliber ich wynosi 12—30 cm.

Mól, owad, ob. Mole.

Mózg, ob. Mózgowie.

Mózga, trawa, ob. Phalaris.

Mózgordzeniowe opony. Mózg i rdzeń kręgowy są umieszczone w mocnej kostnej osłonie, utworzonej z czaszki i kręgosłupa; prócz tego wszakże okryte są jeszcze oponami, które je zewsząd otaczają i służą do ich ochrony. Opony te od zewnątrz do wewnątrz następują po sobie w tym porządku: 1) *Opona twarda (dura mater)* wyściela dokładnie wnętrze czaszki, a dla rdzenia kręgowego tworzy obszerny worek. 2) *Opona pajęcza (tunica arachnoidea)*, błona surowicza, złączona tak z oponą zewnętrzną, jak wewnętrzną. 3) *Opona miękka* czyli *naczyniowa (pia mater)* leży

najwięcej na wewnątrz, jest błoną miękką, utworzoną z tkanki łącznej i bardzo obfitą w naczynia krwionośne. Przestrzenie, zawarte pomiędzy temi oponami należą do przestworów limfatycznych i komunikują między sobą. Opona naczyniowa wchodzi do jam mózgowych i ich wnętrze wyściela. Opony przedstawiają otworki dla przejścia naczyń i nerwów. Najczęstszą ich chorobą jest zapalenie (*meningitis*).

Mózgowe opony, ob. Mózgordzeniowe opony.

Mózgowie, część ośrodków nerwowych (ob. Nerwowy system), znajdująca się w jamie czaszkowej. **M.** dzieli się na *mózg*, *móżdżek* i *rdzeń przedłużony*. Odcięte od rdzenia kręgowego i wyjęte z jamy czaszkowej przedstawia się w postaci półowala ku górze wypukłego, barwy żółtawo-szarawej. Górna powierzchnia (fig. 1 i 2) wyłącznie do mózgu należąca, wypukła i dość gładka, przedstawia na linji środkowej głęboką i szeroką brózdę, dzielącą

Fig. 1. Przecięcie pionowe mózgowia. *a* spoidło, *b* móżdżek, *c* rdzeń kręgowy, *d* mózg.

mózg na dwie symetryczne *półkule*; pod tą brózdą znajduje się *wielkie spoidło mózgowe*, czyli *belka mózgu*, za którego pośrednictwem obie półkule są połączone. Cała powierzchnia obu pułkul podzielona jest wązkiemi i dość głębokiemi brózdami, o przebiegu wężykowatym, na wielką liczbę zawojów. Powierzchnia dolna, bardziej płaska i daleko bardziej zawiła, przedstawia też dwie symetryczne połowy, na których odróżniają jeszcze zrazy przednie czyli czołowe, zrazy średnie czyli klinowe i zrazy tylne czyli potylicowe; zrazy czołowe od klinowych oddzielone są wyraźnie głęboką *szczeliną Sylwjusza*, która dąży ku górze i ku tyłowi i gubi się na bocznych powierzchniach mózgu, przechodząc w brózdy międzyzawojowe. Cały tylny zraz pokryty jest móżdżkiem, a półkulista głęboka brózda, oddzielająca mózg od móżdżku, nosi nazwę *szczeliny Bichata*. Móżdżek przedstawia też dwie półkule; powierzchnia jego, niemniej zabarwiona, przedstawia dość regularne brózdy poprzeczne. Podział na dwie półkule widoczny jest na dolnej powierzchni tylko od przodu i tyłu. Od przodu półkule są na pewnej przestrzeni zupełnie oddzielone, trochę bardziej ku tyłowi widać przedni koniec wielkiego spoidła w postaci *dzioba*. Z obu stron tej szczeliny znajdują się szerokie i płaskie nerwy węchowe, zakończone *opuszką*. Na środkowej linji pomiędzy średniemi i tylnemi zrazami mózgu znajdują się organy liczne, co już kolorem samym różnią się od reszty powierzchni mózgu, są koloru białego.

Fig. 2. Mózgowie i rdzeń kręgowy. *a* mózgowie, *b* rdzeń przedłużony, *c* rdzeń kręgowy, *d* móżdżek, *e* splot ramieniowy, *f* splot udowy, *g* wielki nerw kulszowy, *h* początki oddzielnych nerwów mózgowych (odciętych).

Wszystkie razem stanowią *rdzeń przedłużony*. Najbardziej wydatną jego częścią jest poprzeczna, czworoboczna, dosyć szeroka wyniosłość, położona na granicy mózgu i móżdżku, zwana *mostem Warola*; od przodu wychodzą z niej rozbieżnie szerokie *odnogi mózgowe*, wnikające w głąb półkul mózgowych; w kącie przez odnogi utworzonym znajdują się *blaszki dziurawe tylne*, dwa okrągłe ciałka, zwane *wzgórkami białawemi* czyli *bielejącemi*, długie, krzyżujące się ku przodowi *szlaki nerwów wzrokowych*, *guz szary z lejkiem* połączony; z boków i ku tyłowi wysyła most Warola *odnogi do móżdżku*, a od tyłu połączony jest z *węzłem czaszkowym*, stanowiącym właściwe zakończenie rdzenia kręgowego (ob.). Największa część nerwów czaszkowych wychodzi z organów rdzenia przedłużonego. Na przecięciu mózgu okazuje się, że *szara substancja* tylko powierzchowną jego, dosyć cienką warstwę przedstawia, a całe wnętrze z zupełnie białej masy jest złożone. Masa mózgu nie jest zbitą, ale przedstawia kilka pustych przestrzeni, zwanych *jamami* czyli *komorami*, umieszczonych w dolnej części mózgu pod spoidłem. Największe są jamy mózgu boczne czyli drugie, sy-

metryczne, podłużne. Ściany tych jam są za życia zwilżone płynem surowiczym, który w pewnych wypadkach zbiera się w dosyć znacznej ilości. W każdej jamie bocznej rozróżniamy przestrzeń środkową, czyli środek jamy, i trzy przedłużenia jamy do zrazu czołowego, skroniowego i potylicowego, zwane *rogami*. W środku obie jamy boczne przedzielone są głównie *przegrodą przezroczystą*, rozpiętą między przednią częścią sklepienia i taką samą częścią spoidła wielkiego; pod niemi tuż przy sobie znajdują się dwie znaczne wydatności, biały *wzgórek wzrokowy* i szare *ciałko* prężkowane, w ktorem się kończą odnogi mózgowe. Trzy rogi rozchodzące się od środka jamy bocznej w różnych kierunkach mają rozmaitą wielkość, dolny jest największy. Na dolnej ścianie dolnego rogu jest wielka i biała wyniosłość, rozciągająca się przez całą długość rogu, zwana *rogiem Ammona*. Do pewnej części dolnej powierzchni spoidła wielkiego przylega utwór, zwany *sklepieniem trójnożnem*, które się składa z części środkowej, czyli *trzonu sklepienia*, i bocznej, tworzącej *przednie i tylne odnogi sklepienia*.

Fig. 3. Mózg barana, strona górna, 1, 2, 3, 4 zwoje. Fig. 4. Mózg słonia, 1, 2, 3, 4 zwoje, 5. Szczelina Sylwjusza, 6. Rowek Rolanda.

Pod sklepieniem trójnożnem, tuż po za jamą trzecią, znajdują się 4 okrągławe, niewielkie, białawe wyniosłości, *ciałka czworacze*, a między niemi mięka, szarawa *szyszka* czyli *przysadka mózgowa (epiphysis cerebri)*. Pod ciałkami czworaczemi przebiega wązki *wodociąg Sylwjusza*, prowadzący do *jamy czwartej*, umieszczony już w rdzeniu przedłużonym pomiędzy półkulami móżdżku. Na przekroju móżdżku biała jego substancja, wnikając w szarą wązkiemi pasemkami, tworzy rysunek do drzewa podobny i nazwany *drzewem życia*.—Mikroskopowe badania substancji mózgowej wykazały, że kora mózgowa składa się przeważnie z komórek mózgowych, wnętrze zaś z włókien nerwowych. Komórki nerwowe posiadają dwa rozgałęzienia, a mianowicie jeden *wyrostek osiowy*, oraz liczne *wyrostki protoplazmatyczne* czyli *drzewiaste*; wyrostek osiowy przechodzi we włókno nerwowe, wyrostki zaś protoplazmatyczne służą do łączenia się między sobą komórek. Wyrostki te nie łączą się z sobą, nie tworzą siatki, lecz zachodzi tu jedynie zwykłe zetknięcie. Cały układ nerwowy dzieli się na *neurony*, ruchowe i czuciowe. Neuron składa się z 3 części: z ciałka komórki, z wyrostków protoplazmatycznych i wyrostka osiowego. Wszystkie czynności fizjologiczne mogą być zawsze uplastycznione, jako łańcuch neuronów. W dziedzinie ruchów bodziec ruchowy powstaje w pewnych komórkach ruchowych kory mózgowej, stąd przebiega w wyrostku osiowym w kierunku odśrodkowym do rdzenia pacierzowego: znajdujące się tutaj wyrostki protoplazmatyczne komórek ruchowych przednich rogów rdzenia pacierzowego (ob.) przyjmują przybyły tutaj impuls, przewodzą go dalej za pomocą wyrostka nerwowego komórki przedniego rogu w kierunku odśrodkowym, ku obwodowi, gdzie następuje stosowne uzewnętrznienie się bodźca w postaci skurczu mięśniowego lub zwiększonej czynności gruczołów. W dziedzinie czucia czyli wrażenia droga idzie odwrotnie od obwodu ku środkowi. Wrażenia (jak wrażenie dotykowe) powstają w ten sposób, że jakiekolwiek miejsce na obwodzie naszego ciała zostaje podrażnione i wrażenie to przebiega ku ośrodkom za pośrednictwem następującego łańcucha neuronów. Wrażenie dotykowe zostaje przejęte przez obwodowe włókna czuciowe i przenosi się do komórki zwojowej (zwoje komórek znajdują się między bocznemi wyrostkami kręgów, jeden ich wyrostek przechodzi we włókno czuciowe obwodowe, drugi do tylnych pęczków rdzenia pacierzowego); stąd podąża ono po włóknach tylnych pęczków rdzenia ku rdzeniowi przedłużonemu, gdzie przyjmują je odpowiednie komórki, które następnie wysyłają do kory mózgowej. *Czynności odruchowe* idą następującemi drogami: wrażenie po nerwie czuciowym przechodzi do komórek tylnych rogów rdzenia pacierzowego, stąd przechodzi do komórek przednich rogów rdzenia, następnie zaś po nerwach ruchowych przechodzi do układu mięśniowego. Między mózgiem mężczyzny a kobiety zachodzą pewne różnice. Absolutna waga mózgu kobiety jest średnio niższa od wagi mózgu mężczyzny. Absolutna waga mózgu mężczyzny wynosi 1211 gramów, mózg kobiety waży o 150 gramów mniej. Mózg ludzi genjalnych waży więcej, aniżeli mózg ludzi zwykłych, a różnica ta na korzyść pierwszych wynosi 150 gramów. Mózg zwierząt różni się od ludzkiego w ogólności mniejszą zawiłością; dla przykładu przytaczamy M. barana (fig. 3) i M. słonia (fig. 4). Choroby mózgu są dosyć częste; czasami w początkowych okresach przebiegają bez żadnych objawów, częściej jednakże sprowadzają rozmaite zboczenia w funkcjach nerwowych i psychicznych. Do częstych chorób należą: przekrwienia mózgu (kongestja), bezkrwistość (anemja), obrzęk (woda w głowie, ob. Hydrocephalus), wylew krwi (ob. Apopleksja), zapalenia opon mózgowych, nowotwory, rozmiękczenie (ob.). Por. Hoyer „Mózg i myśl" (Warszawa, 1894).

Móżdżek, ob. Mózgowie.

Mráczková Albina, poetka czeska, ob. Dvorzáková.

Mráz Stanisław, pisarz czeski, * 1864 w Pradze, ogłosił poezje: „Mieli jsme, budeme zase miti...“ (1881); „Pisnie czlovieka“ (1883); „V pohárn mládi“ (1885); opowiadania „Pod mrakem i v jasnu“ (1886).

Mroga, rz. w król. Polskiem, bierze początek w gub. Piotrkowskiej, pod wsią t. n., na północ Brzezin, i po 7-milowym biegu wpada pomiędzy m. Sobotą a wsią Szeligi z prawej strony do Bzury.

Mrongovius *(Mrongowjusz)* Krzysztof Celestyn, filolog polski, * 1764 na Pomorzu, † 1855 w Gdańsku, kaznodzieja ewangelicki przy kościele św. Anny i ostatni profesor języka polskiego w gimnazjum gdańskiem. Zasłużył się wiele w swojej prowincji, szerząc i utrzymując w niej język polski, wydając podręczniki, śpiewniki i słowniki. Zwiedzał i opisał Kaszuby. Wydał osobno: „Polnische Grammatik“ i „Polnische Handbuch“ (1794); „Katechizm zdrowia“ (1745); „Pieśnioksiąg“ i „Poln. Predictbuch“ (1803); „Mentor polski“ (1821); „Słownik niem.-polski“ (1823) i „polsko-niemiecki“ (1835); „Zbiór kazań“ (1834); „Śpiewnik“ (1851): „Nauka chrześcijańska“ (1831); „Kanta nauka o religji i moralności“ (1854) i wiele innych. Tłómaczył na polski „Odyseję,“ Teofrasta, Epikteta, Ksenofonta.

Mrowie, objaw chorobny, polegający na uczuciu wrażenia w skórze, jakby przesuwania się po niej mrówek.

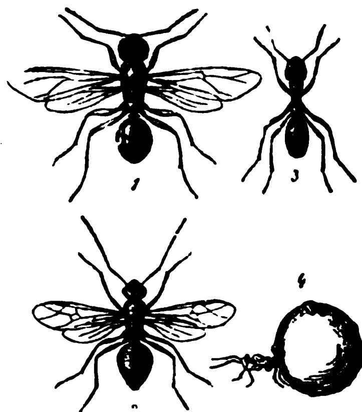
Mroziński Józef, generał i filolog polski, * w r. 1784 w Koniuchach w Galicji, † 1839 w Warszawie; ukończywszy kurs gimnazjalny, wstąpił do wojska 1807 r., w r. 1815 został podpułkownikiem, 1829 generałem brygady i dyrektorem generalnym w komisji wojny. W roku 1831 podał się do dymisji. Brał udział we wszystkich kampanjach od 1807—1814 r. Napisał: „Obrona i oblężenie Saragosy w latach 1808 i 1809“ (1819 w *Pamiętniku warsz.* i osobno 1858); „Pierwsze zasady gramatyki języka polskiego“ (1822 i 1850); „Odpowiedź na umieszczoną w *Gazecie Literackiej* recenzję“ poprzedniego dzieła (1824; drukowano tylko 250 egz. i dość długo nie puszczano w obieg). Powołany przez Warszawskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, był jednym z najczynniejszych członkiem deputacji do ustalenia pisowni polskiej i w jej „Rozprawach i wnioskach“ (1830) wiele studjów umieścił. W rozwoju nauki gramatyki polskiej prace M. stanowią jeden z punktów zwrotnych.

Mroziński Józef.

Mrówcze jajka, poczwarki mrówek (ob.), w stanie świeżym lub suszone używane są na pokarm dla ptaków domowych i ryb.

Mrówki *(Formicidae)*, rodzina owadów błonkoskrzydłych z grupy żądłowych, mająca różki osadzone blizko środka przodu głowy, szczęki silne, trójkątne i ząbkowane. M. przedstawiają trojakie osobniki, samce, samice i nijakie czyli robocze: Głowa prawie owalna lub trójkątna, jej koniec tylny jest szerszy od tułowia u roboczych, jednakiej prawie szerokości u samic i widocznie węższy u samców. Różki są nitkowate, z dwunastu stawów u samic i roboczych, a trzynastu u samców złożone. Tułów samic jest jajowaty, równej szerokości z głową, u samców mniejszy i wypukły. Część ta u roboczych jest bezskrzydła i przedstawia ścieśnienia. Prócz zwykłych organów, odwłok samic i roboczych zawiera jeszcze gruczoły wydzielające kwas mrówkowy. M. żyją towarzysko w połączeniach, w których robocze znajdują się w przeważnej liczbie. Te ostatnie, stosownie do wielkości głowy i szczęk, dzielą się jeszcze na żołnierzy i istotne robocze. Budowle M. składają się z przewodów i wydrążeń, dokonywanych w próchniejących drzewach lub w ziemi, tworząc często wzgórkowate wyniesienia. Zapasów zimowych nie nagromadzają, gdyż M. zapadają w rodzaj snu zimowego. Samice znoszą jajka, z których się rozwijają gąsienice, starannie bronione, karmione i pielęgnowane przez M. robocze. Gąsienice otaczają się oprzędem jedwabistym, zamieniają w poczwarki *(mrówcze jajka)* i rozwijają częścią w robocze, częścią w płciowe, które się w locie zapładniają. Po zapłodnieniu samce giną, samice zaś tracą skrzydła i zostają zanoszone przez robocze do mrowiska dla złożenia jajek, albo też z pewną częścią roboczych zakładają nowe osady. W krajach zwrotnikowych przedsiębiorą M. często wspólne wędrówki w ogromnych tłumach i stają się istotną plagą, gdyż przenikają do domów i niszczą wszelką żywność. Są jednak użyteczne przez walki z termitami, na które napadają i zabijają. Niektóre gatunki, zwłaszcza z rodzaju *Eciton*, są drapieżne i napadają na inne osady mrówek. Niektó-

1. Mrówka ruda, samica, 2. samiec, 3 robocza (powiększone). 4. Mrówka miodowa (wielkość naturalna).

re gatunki prowadzą walki z innemi osadami, porywają ich płód i wychowują we własnych budowlach (*F. rufa, rufescens*). Według spostrzeżeń Hubera, zdaje się rzeczą niewątpliwą, że **M.** posiadają pamięć, że się nawzajem poznają, porozumiewają i do wspólnych robót zachęcają. Biorą do niewoli mszyce (ob.) i trzymają je jak dojne krowy, z których wysysają słodycz; budują drogi i tunele nawet pod szerokiemi rzekami; do walki idą

Mrowisko. W komórce górnej karmienie gąsienic.

w uporządkowanych szeregach i walczą mężnie w obronie swego ogółu. W sprzeczności z ich wyprawami rozbójniczemi są ich przyjazne stosunki z niektóremi innemi owadami, które żyją w mrowiskach, jako ich goście (*myrmekofile*), zwłaszcza chrząszcze z rodzajów *Claviger, Atemeles, Lamechusa.* Pokarm **M.** jest roślinny i zwierzęcy, przedewszystkiem lubią słodkie soki roślinne, owoce, wydzieliny mszyc; pożerają także zwłoki mniejszych i większych owadów. Najpospolitszą z krajowych jest **M.** *czerwona, leśna (F. rufa)*, długa 4—6 (robocze), 9,5 (samice) i 11 mm. (samce), urządza znaczne mrowiska po lasach, gromadząc ponad swemi gniazdami wysokie stosy z odpadków drzewnych. *F. brunnea* odznacza się między krajowemi najboleśniejszem kąsaniem. Największą z naszych jest *gmachówka (Camponotus herculaneus)*, do 14 mm. długa, żyjąca w pniach drzew zbutwiałych. **M.** *miodowa (Myrmcocystus hortus deorum)*, w Meksyku, ma trojakie osobniki robocze, z których jedne (mamki) tak są przez inne miodem napełniane, że odwłok ich nabrzmiewa do wielkości grochu; tak napełnione mrówki pozostają nieruchome w gnieździe, jakby żywe zbiorniki pokarmu, z których inne czerpią dowoli miód, który jest jadany przez Indjan. Niektóre **M.** odbywają tłumne wędrówki, jak *Atta* (ob.). Por. Huber „Recherches sur les moeurs des fourmis indigénes" (1810); Latreille „Histoire naturelle des fourmis" (1802); A. Förster „Hymenopterologische Studien" (1850); Forel „Les fourmis de la Suisse" (1874); Marschall „Leben und Treiben der Ameisen" (1889); Kluczycki „Mrówki" (Kraków, 1897).

Mrówki białe, ob. Termity.

Mrówkojad *(Myrmecophaga)*, rodzaj ssących, z rzędu bezzębnych, z rodziny długojęzykich (*myrmecophagidae)*, ma pysk bardzo wydłużony, język wysuwalny, dwa razy dłuższy od całej głowy, pokryty lepką śliną, ciało włosem pokryte, nogi mierne, przednie dłuższe i silniejsze, pazury długie, szponiaste; ogon mierny, kiściasty lub chwytny.

Mrówkojad.

Żyją w Ameryce płd. **M.** są ociężałe i powolne, prawie jak leniwce, a żywią się mrówkami i termitami, które z mrowisk nabierają na swój długi i lepki język. **M.** *wielki, jurumi (M. jubata)*, 1,3—1,6 m. długi, wysuwać może język na 50 cm. długości. *Tamandua, caguare*, 60 cm. długi, posiada ogon chwytny, którym zawiesza się na drzewach.

Mrówkolew *(Myrmeleon)*, rodzaj owadów z rzędu siatkoskrzydłych *(Neuroptera)*, z działu *Planipennia*, mający za cechy: sześć głaszczków, stopki 5-stawowe, różki krótkie, grubiejące i zakrzywione w haczyk. Są podobne do ważek, ale mniej są od nich lotne. Jaja nieliczne, podługowate, samica składa na piasku. Gąsienice mają ciało owalne, nieco spłaszczone z bardzo małą głową, uzbrojoną

Mrówkolew. *a* jego gąsienica.

dwiema potężnemi szczękami, służącemi do chwytania zdobyczy i jej wysysania. Odwłok mają bardzo obszerny, 6 nóg, chodzą wolno, po większej części cofając się. Gąsienice te żyją mrówkami i podobnemi im owadami; zdobyczy nie ścigają, lecz czyhają na nią z zasadzki, to jest z dołka, który sobie wygrzebują w piasku, a do którego nieostrożne owady wpadają. Gdy mrówka chce uciekać, zasypują ją piaskiem, a wyssaną wyrzucają nagłym rzutem głowy. Gąsienica po dwu latach owija się w kokon biały, jedwabisty, okrągły, a z tej poczwarki po piętnastu dniach wylęga się owad. Z kilkunastu gatunków najpospolitszym jest **M.** *formicarius*, 2,8 cm. długi, 6 cm. szeroki. Obyczaje **M.** zbadał pierwszy Reaumur.

Mrówkołów *(Myothera, Myrmothera)*, rodzaj ptaków wróblowatych z grupy zębodziobych, mających dziób prosty, mniej więcej ścieśniony, ze szczytem nagle przy końcu zgiętym i szczerbą szczękową; nogi szczupłe, skrzydła krótkie, zaokrąglone. Przeszło sto gatunków **M.** zamieszkuje gorące kraje obu lądów, gdzie znakomite oddają usługi, tępiąc mrówki i termity, któremi się głównie karmią. Ubarwienie ich jest skromne, brunatne lub szare. Słabo latając, ciągle prawie na ziemi przebywają, a pisklęta ich zaraz po wykluciu się biegają za matką jak kurczęta.

Mrówkowy aldehyd, *aldehyd formilowy* CH_2O, otrzymuje się przez destylację mrówkanu wapna. Hoffmann otrzymał go przez poddanie wyskoku drzewnego wolnemu spaleniu za pomocą skrętu platyny. W stanie czystym nie jest znany.

Mrówkowy eter, ob. Mrówkowy kwas.

Mrówkowy kwas, *formilowy kwas*, CH_2O_2=H.COOH, kwas organiczny, rozpoczynający szereg kwasów tłustych i odpowiadający alkoholowi metylowemu (ob. Metyl), przez którego utlenienie może być otrzymany. W naturze kwas ten jest dosyć upowszechniony; jest on wydzielany przez mrówki i inne owady, znajduje się we włoskach parzących pokrzywy, w rozmaitych wydzielinach zwierzęcych, jak w pocie, wydzielinach śledziony, w butwiejących igłach sosnowych, w guanie. Odkryty w 1760 r. przez Fischera. Powstaje przy wielu działaniach chemicznych. Otrzymuje się głównie przez gotowanie mączki z braunsztajnem i kwasem siarczanym rozcieńczonym; z mieszaniny tej oddystylowuje się płyn kwaśny, będący słabym i nieczystym **k. M.**, który się nasyca węglanem ołowiu, a utworzony mrówkan ołowiu rozkłada się siarkowodorem. Inny sposób polega na ogrzewaniu kwasu szczawiowego z gliceryną, przyczem kwas szczawiowy rozkłada się na kwas węglany i mrówkowy, który się oddystylowuje. **M. k.** jest to ciecz bezbarwna, bardzo kwaśna, woni przenikającej. Wre w 99°, a w—1° krzepnie w masę krystaliczną. Z wodą miesza się we wszystkich stosunkach. Na skórę działa gryząco i naciąga pęcherze. Z ciałami łatwo ustępującemi tlen utlenia się i zamienia na kwas węglany i wodę, a stąd tlenki metali drogich redukuje. Jest to kwas jednozasadowy; z soli jego najbardziej charakterystyczne są: *mrówkan miedzi* $(CHO_2)Cu+4H_2O$ i *mrówkan ołowiu* (CHO_2) Pb, pięknie krystalizujące. *Mrówkan etylu* czyli *etyloeter mrówkowy*, $CHO_2C_2H_5$, zwany pospolicie *eterem mrówkowym*, jest cieczą bezbarwną, woni przyjemnej, przypominającej arak lub rum, i dlatego stanowi część składową tak zwanej zaprawy arakowej, którą się otrzymuje przez destylację mieszaniny mączki, braunsztajnu, kwasu siarczanego i alkoholu.

Mrówkowy olejek, ob. Furfurol.

Mrówkowy spirytus, *spirytus mrówczany*, spirytus przedystylowany nad świeżemi mrówkami, ma woń orzeźwiającą i mętnieje przy rozcieńczaniu wodą. Służy do wcierania przy cierpieniach reumatycznych, a działanie to polega na zawartości kwasu mrówkowego. **M. s.** nazywa się też często metylowy alkohol (ob.).

Mrówkożer *(Myrmecobius)*, rodzaj zwierząt ssących z rzędu workowatych, z podrzędu drapieżnych, o licznych zaostrzonych zębach trzonowych i największej liczbie zębów między ssącemi, oprócz wielorybów i pancerników; worek nierozwinięty. **M.** *fasciatus* odkryty został przez Waterhouse'a w Nowej Holandji, jest wielkości wiewiórki, koloru czerwonawego, z pręgami białemi i czarnemi. Żyje wyłącznie mrówkami.

Mrównik, *świnia ziemna (Orycteropus)*, rodzaj ssących z rzędu bezzębnych, z rodziny długojęzykich, mający zęby tylko trzonowe, włókniste, bezkoronowe, pysk przedłużony, szczupły, z nosem

M r ó w n i k.

wystającym; nogi mierne, z pazurami bardzo długiemi i silnemi, pokrycie z sierści, ogon włosisty. Znane są trzy gatunki, mieszkające w Afryce, w norach podziemnych; są obyczajów nocnych, żywią się głównie mrówkami i termitami, które łowią jak mrówkojady (ob.).

Mróz, stan temperatury powietrza niższy od 0°, zatem stan jej taki, przy którym woda marznie. Temperaturze nizkiej w zimie sprzyja pogoda, chmury bowiem stanowią osłonę, chroniącą powierzchnię ziemi od promieniowania. Dlatego też i w cieplejszej już porze roku, w kwietniu i maju, przy niebie od chmur wolnem młode rośliny nara-

żone są na niebezpieczeństwo *przymrozków nocnych*. Dla ochrony roślin skuteczny być może dym płonących stosów chróstu, rozpościerający się ponad zagrożonemi polami. Dym działa tu jak chmura, odrzucająca promienie ciepła przez ziemię wysyłane. Osady lodowe szronu (ob.) nazywają się też niekiedy mrozem.

Mróz, roślina, ob. Mesembryanthemum.

Mrsztik Aloizy, pisarz czeski, * 1861 w Imramowie na Morawach, nauczyciel. Ogłosił: „Dobré dusze“ (1893); „Marysza“ (dramat, wspólnie z bratem Wilhelmem); „Bavlnkowy żeny“ (opowiadania); „Rok na vsi“ (w *Kvietach* od r. 1879); „Obrazy z Tater.“

Mrsztik Wilhelm, brat poprzed., * 1863 w Imramowie, wydał prozą: „Obrázky,“ „Stiny,“ „Pani Urbanová,“ „Santa Lucia,“ „Pohádka máje.“ Wiele przekłada z języków obcych.

Mrsztik Norbert, brat poprzednich, * 1867 w Imramowie, lekarz, ogłosił przekłady: „Dziurdziów“ Orzeszkowej, „Posledni soud“ Gomulickiego, oraz z Sienkiewicza; tłómaczył też pisarzów rosyjskich.

Mrzygłód, osada w gub. Piotrkowskiej, pow. Będzińskim, nad rz. Wartą, 1,200 miesz.

Mścibowskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Nowogrodzkiem, pow. Wołkowyskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766, obejmowało miasteczko Mścibów (ob.) z przyległościami i wieś Szurzyce. Posiadał je Brzostowski, opłacając z niego kwarty złp. 2,727 gr. 7. W r. 1569 podług lustracji zaliczało się do dóbr stołowych królewskich.

Mścibów, miasto w gub. Grodzieńskiej, niedaleko Wołkowyska, pamiętne zjazdem senatorów i szlachty litewskiej w r. 1576, na którym z dwu kandydatów do tronu polskiego, Stefana Batorego i Maksymiljana, zgodzono się na pierwszego.

Mścigniew, herb: Na tarczy 4-dzielnej, w polu I srebrnem — półtora krzyża czerwonego; w II błękitnem — podkowa z krzyżem kawalerskim złotym na barku i strzałą we środku, na dół żeleźcem; w III czerwonem—strzała srebrna, dwakroć przekrzyżowana; w IV srebrnem, na zielonej murawie — rycerz zbrojny, na mieczu oparty, tarczą się osłaniający, z pióropuszem na hełmie. U szczytu ręka zbrojna złota z mieczem. Nadany 1844 r.

Mścigniew.

Mścisław, miasto powiatowe gub. Mohylowskiej, nad rz. Wiechrą, wpadającą niedaleko stąd do Soży, niegdyś stolica oddzielnego księstwa, a po unji lubelskiej 1569 województwa; liczy 8,467 miesz. (1897). — *Mścisławski powiat* ma na przestrzeni 2,220 w. kw., 104,353 miesz., zajmujących się przeważnie rolnictwem.

Mścisław, imię wielu książąt ruskich, ważniejsi, z których: *Mścisław Włodzimierzowicz*, książę tmutarakański, zwany *Chrobrym* z powodu swego usposobienia wojennego i stałego szczęścia w boju. 1016 pomagał Grekom przy zawojowaniu Taurydy; 1022 walczył z Kosogami, następnie 1026 r. pobił brata swego Jarosława. **M.** † 1036. — *Mścisław Włodzimierzowicz*, zwany *Wielkim*, syn Włodzimierza Monomacha, w. ks. kijowski, (1125—32), * 1075 lub 1076, † 1132. Początkowo władał w Nowogrodzie, uspokoił Olega Czernihowskiego, dwukrotnie odniósł zwycięstwo nad Czudzią, zdobył miasto Odenpe i rozszerzył fortyfikacje Nowogrodu. Walczył następnie z Aleksym Komnenem. 1128 zawojował ziemię połocką; 1131 walczył szczęśliwie z Litwą. — *Mścisław Izasławicz*, syn w. ks. Iziasława Mścisławicza, panował początkowo na Wołyniu, od r. 1168 wstąpił na tron kijowski. Wygnany stąd 1169 przez Andrzeja Bogolubskiego, powrócił później. Walczył szczęśliwie z Połowcami, brał nadto udział w wojnach domowych książąt ruskich; † 1170.—*Mścisław Rościsławicz*, zwany *Bezokim*, bratanek Andrzeja Bogolubskiego; 1160 namiestnik w Nowogrodzie; od 1174 ks. rostowski i suzdalski; wygnany z udziału przez Michała Czernihowskiego, walczył potem nieszczęśliwie z w. ks. Wsiewołodem Jerzowiczem. † 1178 jako ks. nowogrodzki. — *Mścisław Borys Romanowicz*, zwany *Dobrym* lub *Starym*, w. ks. smoleński, syn Romana Mścisławicza (1197—1224). W bitwie nad rz. Kałką walczył mężnie do ostatka, ale zdradzony przez wojewodę Brodnikowa, był wraz z książętami Dubrowieckimi wydany Tatarom i przez nich zabity. — *Mścisław Jarosławowicz*, zwany *Niemym*, ks. peresopnicki i łucki, syn Jarosława II Izasławicza, pomagał Danielowi Halickiemu przeciwko Igorowiczom. † 1226. — *Mścisław Mścisławowicz*, syn Mścisława Rościsławicza, zwany *Chrobrym*, początkowo ks. toropiecki, od 1209 nowogrodzki, w końcu halicki; wsławił się zwycięstwem nad ks. Feodorem Jarosławem Wsiewołodowiczem i bratem jego Jerzym Włodzimierskim, wypędzeniem Węgrów z Halicza i niepomyślną bitwą nad Kałką. † 1228. — *Mścisław Danilowicz*, ks. łucki w XIII wieku, syn Daniela Romanowicza; wojował z Jadźwingami, Polakami i Litwinami; po śmierci brata, Włodzimierza, otrzymał Wołyń, o który walczył ze Lwem i Jerzym; zdobył kilka miast na Litwie.

Mścisławska kasztelanja położona była w województwie Mścisławskiem; ostatnim jej kasztelanem był Ignacy Korybut Daszkiewicz, mianowany 1792.

Mścisławski Teodor, książę, pierwszy wojewoda dumy bojarskiej, 1589 walczył ze Szwedami, 1591 wraz z Godunowem rozbił Tatarów krymskich. Po wystąpieniu Samozwańca mianowany naczelnym wodzem, raniony był w potyczce 21 grudnia 1604 r., nie zważając jednak na to, już 21 stycznia 1605 otrzymał zwycięstwo przy Dobryni-

czach nad wojskami Samozwańca. Po śmierci Borysa Godunowa **M.** był wezwany do Moskwy, stanął po stronie Samozwańca i zatrzymał swe godności oraz znaczenie. Po śmierci Samozwańca złożył przysięgę Wasilowi Szujskiemu, po którego usunięciu zaproponował na tron królewicza polskiego Władysława. **M.** † 1622.

Mścisławskie starostwo grodowe, było położone w województwie Mścisławskiem. Podług metryk litewskich obejmowało starożytne miasto Mścisław (ob.), przy ujściu Wiechry do Soży, z obronnym zamkiem i horodnictwem, oraz wsie: Nadziejkowice, Starosiele i Zahusin. Od r. 1632 było w posiadaniu Jerzego Zenowicza, Paców, Radzimińskich, Korsaków, Piotrowskich, Sokolińskich z Drucka, Radziwiłłów, Ciechanowieckich, Ogińskich, Kociełłów, Lindorfów, Wołłowiczów, Pociejów, Sapiehów, wreszcie z mocy przywileju króla Poniatowskiego z dnia 19 lutego 1766 r., Mikołaj Łopaciński, pisarz w. ks. lit., ustąpił je Janowi Łopacińskiemu, chorążemu husarskiemu, który z niego opłacał kwarty złp. 2,094 gr. 2, a hyberny złp. 2,520. Na sejmie z r. 1768 stany Rzeczypospolitej wyznaczyły oddzielną komisję z 20 osób dla stanowczego oznaczenia granic tego starostwa. Od r. 1772 wraz z całem województwem Mścisławskiem przeszło pod panowanie Rosji.

Mścisławskie województwo, do 1772 r. graniczyło na północ z województwem Witebskiem i gub. Smoleńską, na wschód z Rosją, na południe i zachód z woj. Mińskiem. Stolicą jego było miasto *Mścisław* (ob.). Województwo miało 2 senatorów i wybierało 2 posłów na sejm i 2 deputatów na trybunał. Do połowy XIV wieku władali tu rozmaici kniaziowie z rodu wielkich książąt kijowskich, poczem księstwo **M.** przeszło w posiadanie potomków Olgierda, w. ks. litewskiego. Herb: pogoń w czerwonem polu na żółtej lub złotej chorągwi. Nie dzieliło się na żadne powiaty. Ostatnim wojewodą mścisławskim był Franciszek Ksawery Chomiński, mianowany 1788, † 1809.

Mściszewski *v. Sas pruski*, herb: W polu błękitnem, pod dwiema gwiazdami i półksiężycem srebrnym—strzała. Labry błękitno-srebrne.

Mściszewski.

Msgr, skrócenie włoskiego wyrazu *Monsignore*, lub francuskiego *Monseigneur*.

Msta, rzeka, bierze początek w pow. Ostaszkowskim, gub. Twerskiej, blisko wsi Iwańkowa, gdzie się jeszcze nazywa *Cną*; wyszedłszy następnie z jeziora Mstnia, pod własnem już nazwiskiem, wpada do jeziora Ilmeń, niedaleko osady Bronnic. Mnóstwo progów czyli wodospadów utrudnia bardzo żeglugę na tej rzece. Długość jej wynosi 576 klm., szerokość miejscami przeszło 200 m., głębokość nie przenosi 2 metrów.

Mstów, osada w gub. Piotrkowskiej, pow. Częstochowskim, nad rzeką Wartą, ma bardzo starożytny kościół św. Stanisława, założony podobno przez Piotra Dunina, około r. 1140, i kościół parafjalny, założony r. 1220 przez biskupa krakowskiego Iwona Odrowąża, liczy 1,800 miesz.

Msza, najświętsza i jedyna nowego zakonu ofiara Ciała i Krwi Jezusa Chrystusa, poświęcona i ofiarowana codziennie na ołtarzach w kościele katolickim; różnie w pierwszych wiekach była nazywaną, jako to: *liturgja*, *hierarchja sacrificium* lub *oblatio*, *synaxis* lub *collecta* wreszcie *mysterium*. Nazwę jej wywodzą po większej części od wyrazu łac. *missio*, odprawa, gdyż po Ewangelji i kazaniu odprawiano katechumenów i penitentów z kościoła, a dzisiaj jeszcze kapłan lub djakon na końcu **M.** mówi do wiernych: *Ite missa est* (odejdźcie, już **M.** się skończyła). Co do istoty, **M.** tą samą jest co ofiara krzyża, tylko że jest bezkrwawą. Dzieli się na 6 części: pierwszą jest *przygotowanie* (praeparatio) i obejmuje w sobie: *Introit* (ob.), psalm *Judica*, *Confiteor*, *Misereatur* i *Indulgentium*, modlitwę, którą kapłan odmawia przystępując do ołtarza, i modlitwę, którą kapłan odmawia całując ołtarz; druga część składa się z modlitw i kazania, czyli nauki do ofiarowania i zawiera w sobie: *Kyrie elejson* (ob.), *Gloria in excelsis*, *Kolektę*, *Epistołę*, *Ewangelję*, *Kazanie* i *Credo*. Trzecią jest *Offertorium* (Ofiarowanie), które zamyka w sobie modlitwy i ceremonje, używane przy składaniu materji ofiary (oblata), t. j. ofiarowanie Hostji i kielicha; kadzenie ofiar, obmywanie rąk (lavabo), modlitwy: *Orate fratres* i *Secreta*. Czwartą część składa *kanon*, albo prawidło konsekracji, poprzedzony Prefacją, a zakończony podniesieniem Hostji i kielicha. Piątą jest przygotowanie do Komunji i sama Komunja; Kościół przygotowywa do niej Modlitwą Pańską, to jest Ojcze nasz; po Komunji zaś następuje ablucja. Szósta jest dziękczynieniem i obejmuje w sobie modlitwy zwane *communio* i *postcommunio*, odprawę wiernych, modlitwę *placeat*, przeżegnanie albo błogosławieństwo wiernych i początek Ewangelji według św. Jana. **M.** może być odprawiana każdego dnia, wyjąwszy Wielki Piątek; wtedy zastępuje ją tak zwana *missa praesanctificatorum*, w której niema konsekracji i kapłan komunikuje Hostją konsekrowaną w dniu wczorajszym. Kapłan może tylko odprawiać jedną **M.** dziennie, wyjąwszy Boże Narodzenie, w które odprawia 3 **M.** na znak trojakiego urodzenia Jezusa Chrystusa, t. j. przedwiecznego jego narodzenia na łonie Ojca niebieskiego, jego narodzenia doczesnego w łonie Marji Dziewicy i jego narodzenia duchowego w sercach wiernych. **M.** zowie się *wielką* albo *śpiewaną* albo *parafjalną*, która odprawia się ze śpiewaniem, z wielką liczbą ceremonji, przy towarzystwie kapłana, djakona, subdjakona i kleryków. **M.** *czytana* albo *cicha*, odprawia się

bez śpiewu i uroczystości, przy posłudze laików w braku kleryków. Uroczyste odprawianie **M.** w dni niedzielne i świąteczne poprzedzają: poświęcenie wody, pokropienie i procesja. W **M.** *żałobnej* czyli *za umarłych* niektóre obrzędy, przy **M.** uroczystej zachowywane, opuszczają się, jak oto: *Judica me Deus*, *Gloria in excelsis*, *Alleluja*; podobnież opuszcza się *Credo*, *Osculum pacis* i benedykcja na końcu. **M.** odprawia się tylko w kościołach i kaplicach na ten cel poświęconych lub błogosławionych; w wyjątkowych razach wolno ją także odprawiać i pod otwartem niebem.—**M.** *obrządku grecko-katolickiego* bywa czytana i śpiewana, przy użyciu Hostji, wykrajanej z bułeczki przaśnej w formie czworograniastej, i dzwonka dla oznaczenia tajemnic głównych. Jedna **M.**, ułożona przez św. Jana Złotoustego, odprawianą bywa przez rok cały, wyjąwszy post 40-dniowy i jest najkrótsza; druga, ułożona przez św. Bazylego W., najdłuższa, w czasie postu i w inne dni, stosownie do przepisów; trzecia jest napisana przez św. Grzegorza Djaloga, odprawia się w wielkim tygodniu postu i jest nieco dłuższą od pierwszej. **M.** dzieli się na 3 części, z których pierwsza zowie się *przygotowaniem*, druga **M.** *katechumenów*, trzecia **M.** *wiernych*.—**M.** zowie się także muzyka w czasie aktu świętego, odbywającego się przy ołtarzu, odgrywana zwykle na chórze kościelnym. Składa się ona, według początkowych słów odśpiewać się mającego tekstu, z następujących ustępów: 1) z *Kyrie elejson*; 2) *Gloria in excelsis Deo*, do czego przybywa *Laudamus*, *Gratias agimus tibi*, *Domine Deus rex coelestis*, *Qui tollis peccata*, *Cum sancto spiritu* lub też *Graduale*; 3) *Credo* wraz z *Offertorium*; 4) *Sanctus* i *Hosanna*: 5) *Benedictus* i 6) *Agnus Dei* wraz z *Dona nobis*. Najznakomitsi kompozytorowie tworzyli **M.**, będące po części szczytem muzyki kościelnej.

Mszał, księga liturgiczna, obejmująca modlitwy, które kapłan odmawiać powinien, i ceremonje, które winien wykonywać przy odprawianiu mszy. Powszechnie obecnie w Kościele zachodnim używanym jest **M.** *rzymski* (Missale Romanum), wprowadzony w użycie 1570 przez uchwałę soboru trydenckiego. Przedtem każda prawie djecezja miała oddzielny **M.**

Mszańskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Krakowskiem, pow. Szczerzeckim. Podług spisów podskarbiskich z r. 1770 należały do niego wsie: Dolna Mszana z folwarkiem, Słonka, Glizno i Mieścisko. Od r. 1761 posiadał je Ignacy Zboiński, kasztelan płocki, opłacając z niej kwarty złp. 2,135 gr. 11, a hyberny złp. 1,527 gr. 28. Po zajęciu go przez rząd austrjacki, nabył je w r. 1798 Piotr Wodzicki za cenę lustracyjną.

Mszczonowskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Rawskiem, w ziemi Sochaczewskiej. Podług lustracji z r. 1660, należało do niej miasto Mszczonów (ob.) z wójtostwem i wieś Zator z wybraniectwem. Na sejmie z r. 1773—75 stany Rzeczypospolitej przez oddzielną konstytucję zatwierdziły prawa lenności do tego starostwa dla Prażmowskich, jako spadkobierców Michała Radziejowskiego, prymasa. Na tymże sejmie wyznaczono także dwie oddzielne komisje dla załatwienia sporów o to starostwo, które wówczas posiadał Aleksander Ossoliński, starosta drobicki, opłacając z niego kwarty złp. 700.

Mszczonów, miasto w gub. Warszawskiej, pow. Błońskim, nad strugą zwaną Okrzesza, niegdyś ludne i handlowe; zniszczone później przez pożary, morowe powietrze i wojny bardzo podupadło; liczy obecnie 5,400 miesz., posiada fabrykę zapałek i garbarnie.

Mszyce *(Aphidae)*, rodzina owadów półpokrywych *(Hemiptera)*, owady drobne, mające za cechy: ciało miękkie, owalne, o małej głowie, z półkolistemi oczyma; różki dłuższe od ciała, szczecinowate, niekiedy w końcu zgrubiałe, siedmio-stawowe; dziobek prawie pionowy, biorący początek w najniższej części głowy, między pierwszą parą nóg, 3-stawowy; gorset o pierwszym segmencie małym i poprzecznym, drugim większym i wzniesionym; pokrywy i skrzydła błoniaste, daszkowato ułożone; nogi długie i szczupłe, zakończone dwoma haczykami; odwłok opatrzony z obu stron małym różkiem lub guzem. **M.** żywią się sokiem roślinnym, wysysanym za pomocą dziobka, co często powoduje nabrzmiałości na różnych tkankach roślinnych, wypełnione obfitą słodyczą, zwaną *miodową rosą* (ob.). Słodycz tę, na którą mrówki hardzo są łakome, wydają dwoma rożkami, znajdującemi się w końcu odwłoka. Dla tej też słodyczy mrówki zabierają często mszyce do niewoli (ob. Mrówki). Rozradzanie **M.** jest bardzo ciekawe, jako przykład dzieworództwa czyli partenogenezy. Oprócz samic, w ogólności bezskrzydłych, które najczęściej ukazują się dopiero w jesieni. wraz ze skrzydlatymi samcami, i które po zapłodnieniu składają jaja, są też pokolenia żyworodne, najczęściej skrzydlate, występujące głównie na wiosnę i w lecie, i bez przyczynienia się samców wydają płód żywy. Bonnet obserwował 9 kolejnych pokoleń żyworodnych. Zapłodnione jaja zostają na gałęziach przez zimę, z nich na wiosnę powstają samice żyworodne; samce i samice bezskrzydłe występują dopiero w jesieni. **M.** są tak mnożne, że według Réaumura jedna samica zdolną jest w pięciu pokoleniach wydać przeszło 5 biljonów sztuk. Szczęściem, mają one mnóstwo wytępiających je nieprzyjaciół w owadach, gąsienicach, oraz drapieżnych i drobnych ptakach. Rodzaju *Aphis* znanych jest w Europie około 350 gatunków, sprawiających dotkliwe szkody w hodowli róż, gwoździków i drzew owocowych. *Schizoneura lanigera* zrządza szkody w jabłoniach, *Chermes laricis* w drzewach iglastych. Do rodziny **M.** należy też *filoksera* (ob.). Por. Koch „Die Pflanzenläuse" (1857).

Mszywioły *(Bryozoa, Polyzoa)*, gromada zwierząt z typu robaków, obejmująca zwierzątka małe, polipowate, żyjące towarzysko, wydzielające polipniak komorowaty lub gałęzisty, posiadające długie czułki, pokryte rzęsami, przewód pokarmowy i węzły nerwowe pojedyńcze. Co do sposobu życia zbliżają się do niektórych polipów, tak, że z niemi były dawniej łączone. I obecnie nie ma zgody co do ich stanowiska w klasyfikacji. Niektórzy, jak Steenstrop, Leuckart, Smitt, Gegenbaur, Claus, zaliczają je do robaków, inni, jak Milne-Edwards, Beneden, uważają w nich podobieństwo do osłonic i włączają do mięczaków. Nazwa **M.** pochodzi od kształtów ich kolonji, które przedstawiają najczęściej rozgałęzienia drzewiaste, niby mchy. Rzadko tylko żyją **M.** oddzielnie. Każde zwierzątko siedzi w komórce bardzo prawidłowo i symetrycznie zbudowanej *(ectocysta)*, której otwór przedni pozwala na wysuwanie czułków. Budowa tych komórek jest niesłychanie rozmaitą, a nadto każda jest wysłana wewnątrz miękkiem pokryciem ciała zwierzątka *(endocysta)*. Polipniaki mają budowę rogową lub pergaminową, czasem wapienną, rzadziej galaretowatą. Skórkowaty kanał pokarmowy rozszerza się w żołądek, następnie zwracając się naprzód, uchodzi przy samym otworze gębowym, nad którym znajduje się często klapka *(epistoma)*, przypominająca nagłośnię. Układu naczyniowego nie posiadają. Do oddychania służy im powierzchnia przedniej części ciała, a zwłaszcza wieniec czułków. System nerwowy składa się z węzła leżącego nad przełykiem i wysyłającego nitki nerwowe. Nadto osobliwem jest urządzenie układu nerwowego kolonjalnego, który przechodzi cały polipniak, łączy pojedyńcze zwierzęta i wpływa na ich wspólną działalność; z ogólnego splotu rozchodzą się nerwy po każdem pojedyńczem zwierzęciu; związku tych nerwów z nerwami idącemi z węzła przełykowego nie dostrzeżono. Zresztą różne osobniki polipniaka są rozmaitych postaci i mają różne przeznaczenie dla wspólnego życia kolonji. **M.** rozradzają się płciowo lub bezpłciowo, oraz przez pączkowanie. W ogóle są hermafrodytami i odbywają cały szereg przemian, niedostatecznie zresztą poznany. Są to to przeważnie istoty morskie, w małej tylko ilości żyjące w wodach słodkich; osadzają się na najrozmaitszych przedmiotach, i tylko u niektórych form wód słodkich mogą całe kolonje zmieniać swe miejsce. Liczne ich ślady napotykają się w formacjach jurajskich. Podział ich na rzędy polega na budowie czułków, na istnieniu klapki gębowej i ukształtowaniu otworu komórek. Dzielą się na dwa rzędy: *Loptoboda*, żyjące w wodach słodkich, i *Stelmatopoda*, głównie w morzu, rozpadające się na kilka podrzędów. Do pierwszych należą: *przyrwa (Alcyonella fungosa)*, *rozpiórek (Plumatella cristata)*, *czubatka (Cristatella mucedo)* i in., do drugich: *ślągwa (Flustra foliacea)*, *siatecznia (Retepora cellulosa)*, *komórecznia (Cellepora spongitis)*, *nalomek (Vesicularia spinosa)* i in. Por. Van Beneden „Recherches sur les Bryozoaires“ (1845 i 1847); Allman „Monograph of the Fresh-water Polyzoa“ (1856); Nitsche „Beiträge zur Kenntniss der Bryozoen“ (1869); Braem „Untersuchungen über die Bryozoen des süssen Wassers“ (1891).

Rospiórek (Plumatella repens).

Mteza, król w państwie Uganda, w Afryce środkowej, rezydował w Rubaga, 1871 r. nawrócony na islam, gościnny względem Europejczyków. Por. Speke, Grant, Baker, Stanley.

Muawi, drzewo w Mozambiku, nieznane pod względem botanicznym, którego kora działać ma podobnie, jak kora sassy (ob. Erythrophlaeum), ale silniej; działanie to zależy od *muawiny*, alkaloidu w korze tej zawartego.

Mucante Jan Paweł, sekretarz i mistrz ceremonji kardynała Gaetano (ob.) podczas jego poselstwa do Zygmunta III r. 1596—97, pisał djarjusz podróży do Polski i pobytu w niej legata; rękopis tego djarjusza znajduje się w bibljotece wilanowskiej. Niektóre wyjątki umieścił z niego Niemcewicz w zbiorze „Pamiętników o dawnej Polsce“ (t. 2, str. 133—215).

Mucedyna, ob. Gluten.

Mucek Jan (pseudonim: *Albieri Paweł*), pisarz czeski, * 1861 w Jaromierzu. W r. 1883 założył tygodnik beletrystyczny *Ratibor*, potem wyjechał do Ameryki i był współpracownikiem pism czeskich w Chicago. Wróciwszy do ojczyzny, zaczął wydawać *Reformę;* nie powiodło się to przedsięwzięcie, wrócił do Nowego Jorku, gdzie wydaje *Amerscky Sbornik*. Prócz tego napisał wiele opowiadań, z których największem powodzeniem cieszą się osnute na tle wojskowem. Osobno wyszły: „Pro jmeni a urzad“ (1881); „1866“; „1848—1866“; „Na kastelu“ i „A temno posud“ (1882) i wiele innych.

Mucet (z włos. *mozetto)*, rodzaj krótkiego płaszczyka, używanego przez duchownych po kapitułach.

Much ado about nothing (ang.), wiele hałasu o nic; tytuł jednej z komedji Szekspira.

Mucha, ob. Muchy.

Mucha Alfons, czeski malarz i ilustrator, * 1860 w Iwanczycach w Morawji, przebywa w Paryżu. Kształcił się w Monachjum, Wiedniu i Paryżu.

Mucha Alfons.

Ilustrował dzieła historyczne, poetyckie, dla młodzieży, czasopisma francuskie i *Złotą Prahę*, oraz artystyczne plakaty i afisze. Na wystawie 1900 w Paryżu otrzymał medal srebrny i legję honorową. Do wybitniejszych jego prac należą: dekoracja jadalni w zamku hr. Khuena w Morawji; plakaty: dla teatru paryskiego „Renaissance", dla salonu „des Cent", „papier Job", dekoracja pawilonu bośnijskiego na wystawie 1900 roku; ilustracje do „Scènes et épisodes de l'histoire de l'Allemagne" Ch. Seignobosa, do „Adamitów" Św. Czecha do „Księżniczki Ilsée" Flersa; *panneaux* dekoracyjne; „Pory roku", „Kwiaty", „Miesiące" i w. in.; cykl „Ojcze nasz".

Muchanow Paweł, historyk i wyższy urzędnik rosyjski, * 1798 w gub. Moskiewskiej, † 1871 w Würzburgu. Po ukończeniu uniwersytetu w Moskwie i instytutu konduktorów wojskowych, wszedł do służby wojskowej, odznaczył się podczas wojny tureckiej 1829, oraz polskiej 1831, zwłaszcza pod Ostrołęką, w nagrodę za co mianowany pułkownikiem lejbgwardji, z przeznaczeniem do szczególnych poruczeń przy głównodowodzącym. Ranny przy szturmie Warszawy, został 1832 dyrektorem komisji kwaterniczej warszawskiej. Uwolniony z powodu ran 1834, zajmował się gospodarstwem i naukami, wydając rozmaite dzieła w językach rosyjskim i polskim. W r. 1842 został pomocnikiem kuratora okręgu naukowego warszawskiego, 1851 kuratorem, a następnie 1856 dyrektorem głównym, prezydującym w komisji rządowej spraw wewnętrznych i duchownych. Uwolniony na początku 1861, przeniósł się do Petersburga, gdzie został członkiem rady państwa i po śmierci Norowa prezesem komisji archeologicznej. Na stanowisku tem gorliwie zajął się wydawnictwem pamiętników historji rosyjskiej, przedsięwziął nowe wydanie kronik, z których jednak zdołał ogłosić tylko kronikę kijowską i wołyńską. Wydał: „Autentyczne świadectwa o wzajemnych stosunkach pomiędzy Rosją a Polską, szczególnie za czasów Samozwańców" (2 wyd., Wrocław, 1840); „Rękopism hetmana Żółkiewskiego" (Moskwa, 1835); „Szturm Pragi 1794 r." (tamże, 1835); „Sbornik" (tamże, 1836); „Spis pomników historycznych zebranych i wydanych przez M." (tamże, 1836); „Rękopism Filareta" (1837); „Kurs architektury wiejskiej" (2 t., 1840 z planami i rysunkami); „Opisanie starożytności, znalezionych w gubernji Mohylowskiej i Kijowskiej", umieszczone w Archiwum północnem w t. X, XI i XII i in.

Muchar, ob. Muchomór.

Mucharski Piotr, lekarz, * 1589 w księstwie Zatorskiem, † 1666 r.; po ukończeniu nauk w akademji krakowskiej był przez lat kilka senjorem i zarządzającym w szkołach krakowskich; r. 1617 udał się do Padwy, gdzie słuchał kursów medycyny i gdzie r. 1619 otrzymał stopień doktorski. Po powrocie 1621 do kraju bawił ciągle na Rusi, dopóki w r. 1654 nie został profesorem anatomji w akademji krakowskiej; od 1645 był lekarzem nadwornym króla Władysława IV.

Mucharski Jan, syn poprzedniego, również lekarz, * 1624 roku, † 1690 roku, uczeń akademji krakowskiej, doktoryzowany w Rzymie 1647, zajmował się praktyką lekarską w Krośnie, Lublinie i Warszawie, gdzie był nadwornym lekarzem króla Jana Kazimierza i jego sekretarzem. Oprócz rozprawy „De plica polona", drukowanej w Rzymie 1647, pisał także poezje łacińskie, między innemi poemat „Phosphorus" (1644).

Mucharski Ludwik, brat poprzedniego, kanonik jarosławski, proboszcz prużański, wydał: „Gratulatio Joan. Baptysta Zamojski" (Kraków, 1650).

Mucharski Arkadjusz, rysownik humorysta, * 1853, † 1898 w Warszawie, umieszczał swe prace w pismach humorystycznych, oraz malował akwarele, z których wyróżniają się: „Ex-człowiek"; „Wesele krakowskie"; „Emeryt", oraz trafne typy z bruku warszawskiego.

Muchawer-Basza, właściwie *Adolf Slade*, * 1802, w angielskiem hrabstwie Somerset, służył naprzód w marynarce angielskiej, w r. 1849 przeniósł się do Turcji, gdzie został dowódcą okrętu linjowego z tytułem Baszy; zasłużył się wielce poprawieniem organizacji floty tureckiej, mianowicie po jej klęsce pod Synopą, w listopadzie 1853 r.

Muchawiec, rzeka przerzynająca gubernję Grodzieńską, dopływ Bugu, stanowi główne ogniwo kanału dnieprowsko-buskiego, bierze początek w pobliżu miasta Prużan, z połączenia trzech rzeczek: Włoki, Wieńca albo Berezny i Muchy; dobiegając do Brześcia litewskiego, rozdziela się na 2 odnogi, któremi wpada do Bugu. Długość jej biegu wynosi 106 klm., szerokość od 15—25 metrów, głębokość od 2 do 5 m.

Muchliński Antoni, orjentalista, * 1808 na Litwie, † 1877, początkowo kształcił się w uniwersytecie wileńskim i posłany był na Wschód. Za powrotem objął katedrę języka tureckiego w uniwersytecie petersburskim jako adjunkt, a potem profesor nadzwyczajny. Od 1846—49 pracował przy bibljotece głównej w Warszawie, gdzie po otrzymaniu emerytury stale potem zamieszkał. Ogłosił drukiem: „Zarys dziejów krainy tanejskiej" (Petersburg. 1853); „Ważne sprawy o Tatarach litewskich przez jednego z tych Tatarów złożone sułtanowi Sulejmanowi w r. 1558 i t. d." (Wilno, 1858); „Źródłosłownik wyrazów, które przeszły wprost czy pośrednio do naszej mowy z języków wschodnich i t. d." (tamże, 1860). Oprócz tego umieszczał wiele rozpraw w *Pamiętniku religijno-moralnym*.

Muchodławka *(Muscipeta)*, rodzaj ptaków, oddzielony od *mucholówek* (ob.) z powodu mocno rozszerzonego i spłaszczonego dzioba, oraz innego składu lotek skrajnych. Wszystkie są egzotyczne, a niektóre bardzo ozdobne.

Mucholówka *(Dionaea)*, rodzaj roślin z rodziny rosiczkowatych, której jedyny gatunek *D. muscicapa* słynny jest z drażliwości swych liści; cała roślina jest podobną do rosiczki (ob.), lecz od niej większa; liście ma kołowo na ziemi roztoczone, złożone z ogonka liściasto rozpłaszczonego i z właściwej blaszki liściowej, miseczkowatej postaci, która, po brzegach strzępkowata, posiada na każdym strzępku trzy czerwone szczecinki tak drażliwe, że za najlżejszym dotknięciem stulają blaszkę liściową, a same, krzyżując się wzajemnie, mocno w postaci kraty zamykają. Jeżeli więc jakibądź owad usiądzie na listeczku, zostaje natychmiast zamkniętym dopóty, dopóki nie przestawszy razem z życiem drażnić owych szczecinek, nie pozwoli im na nowo się otworzyć, co wszakże dopiero po 5 dniach następuje. **M.** rośnie po bagnach w Karolinie południowej. (Ob. Tab. „Rośliny owadożerne" t. IV, str. 230). Nazwę **M.** nosi też *Apocynum androsaemifolium* (ob. Apocyneae).

Mucholówka *(Muscicapa)*, rodzaj ptaków wróblowatych, z oddziału zębodziobych, o silnym graniasto-daszkowatym, spłaszczonym w nasadzie, przy końcu zaś haczykowato zakończonym dziobie. Paszcza szczeciami tęgiemi opatrzona; nogi słabe i krótkie z krótkimi palcami, skrzydła mierne. Należą tu liczne, drobne gatunki rozmieszczone po całej kuli ziemskiej, najwięcej jednak w krajach gorących zamieszkują. Żywią się owadami, które zręcznie w locie chwytają, wydając silne klaśnięcie swoim szerokim dziobem; gnieżdżą się po większej części w dziuplach. Cztery gatunki europejskie należą i do naszej fauny, a mianowicie: **M.** *szara (M. grisola)*, 14 cm. długa, 25 cm. szeroka, **M.** *białoszyjna (M. albicollis)*, **M.** *żałobna (M. luctuosa)* i **M.** *rdzawka (M. parva)*. Pierwsza często przebywa koło domów, inne trzymają się lasów.

Muchomór, *muchar*, *muszarka (Amanita muscaria, Agaricus muscarius)*, grzyb trujący, z rodzaju bedłki (ob.). Rośnie od początku sierpnia do końca jesieni po lasach i zaroślach iglastych lub liściastych w Europie środkowej i północnej, tudzież w Azji północnej. Kapelusz w stanie dojrzałym jest wklęsły, żywo czerwony lub pomarańczowy, w różnych odmianach płowiejący, nagi lub pokryty łuskowatemi brodawkami białemi, lub żółtawemi. Trzon **M.** dorasta 5—10 cm., jest obły, biały, w podstawie bulwiasto zgrubiały. Należy do silnych trucizn nie tylko dla much, lecz i dla człowieka. Śmierć następuje po 24—48 godzinach. Przy spożyciu niewielkiej ilości następują gwałtowne objawy, ale nie śmierć. Kamczadale, Ostiaki i inne narody północne używają **M.** jako środka odurzającego, mieszając sok, wyciśnięty ze świeżego

Muchomór.

M., z sokiem borówek, łochyniami zwanych *(Vaccinium uliginosum)*. Własność upajania **M.** udziela się nawet moczowi; stąd zwyczaj tameczny picia moczu ludzi pijanych. U nas **M.** używa się do trucia much i pluskiew. Dawni lekarze używali **M.** w różnych chorobach, dziś używa się tynktury jego w parchach i innych wyrzutach skórnych, tudzież w uporczywych kaszlach. Homeopaci używają go w najrozmaitszych chorobach. **M.** zawiera między innemi *kwas mucharowy*, oraz dwa alkalojdy, *amanitynę* i *muskarynę* $C_5H_{13}NO_2+H_2O$. Ta ostatnia, którą otrzymano dopiero w 1869 r., jest zapewne głównym pierwiastkiem trującym **M.** Z badań Schmiedeberga i Koppego („Das Muscarin, seine Darstellung i t. d.", 1869) okazuje się, że atropina jest odtrutką muskaryny i muchomora.

Muchotrzew, *gwiazdnica*, *mokrzyca*, *muszec*, *kurzyślep (Stellaria)*, rodzaj roślin z rodziny mokrzycowych czyli *Alsineae* (ob.), cechujący się kielichem 5-listkowym, płatkami 2-dzielnemi, 10 pręcikami i torebką pękającą na 6 części. Należą tu drobne zioła, o białych kwiatkach, głównie na półkuli południ. *S. holostea*, w całej Europie, ziele trwałe, o łodydze stojącej, liściach lancetowatych, bezogonkowych, zaostrzonych, było używane jak gatunek następny. *S. media*, *Alsine media*, zwana *ptasią miętą*, bardzo pospolita na polach i w ogrodach, często stanowi chwast utrapiony: ma liście jajowate i łodygę podnoszącą się. Ziele używane było niegdyś jako środek chłodzący i na rany. Wiele ptaków lubi świeże pączki i nasiona; użycie ich zwłaszcza zaleca się dla kanarków.

Muchtar-Pasza, Achmed Muchtar Pasza, generał turecki, * 1832 w Brussie, kształcił się w szkole wojskowej w Konstantynopolu, 1854 r. wstąpił do armji jako oficer, brał udział w wojnie krymskiej, poczem został nauczycielem w szkole wojskowej. 1865 wychowawcą ks. Jussufa Izzeddi-

na, ulubionego syna sułtana Abd-ul-Azisa; 1867 pułkownikiem i komisarzem tureckim na granicy czarnogórskiej, 1870 generał-majorem i drugim dowódcą wyprawy do Jemen, 1871 r. muszyrem i naczelnym wodzem tejże wyprawy, 1872 dowódcą 2 korpusu armji w Szumnie, 1873—74 w Erzerum; podczas wojny 1875—6 był naczelnym wodzem w Hercegowinie, niefortunnie jednakże operował zarówno przeciwko powstańcom, jak i Czarnogórcom, od których poniósł nawet dotkliwą klęskę w wąwozie Duga. Przy wybuchu wojny 1877 r. mianowany dowódcą w Erzerum, cofnął się początkowo, energicznie naparty przez Rosjan, do Keprikei; otrzymawszy jednak posiłki, rozpoczął w czerwcu działania zaczepne, odparł wojska rosyjskie 21 i 22 czerwca pod Elbar, 25 pod Zewine, 10 lipca wszedł do Karsu, odparł 18 sierpnia Rosjan i 25 t. m. zdobył ich stanowisko pod Baszkadiklar. Za te zwycięstwa otrzymał od sułtana tytuł *Ghazi* (zwycięzca). Rosjanie, wzmocniwszy się na siłach, przełamali 15 października pozycje **M.** na Aladża Dagh; cofnął się on wtedy do Erzerum, wzmocnił się siłami Izmaila Paszy i zajął pozycje na wzgórzach Dewe-Boyun, lecz i tutaj poniósł 4 grudnia klęskę. Wkrótce potem został odwołany i powierzono mu obronę stolicy; po powrocie Osmana Paszy z niewoli został jego szefem sztabu generalnego, następnie na krótki czas inspektorem artylerji, w końcu we wrześniu 1878 r. wysłanym został na Kretę, dla uspokojenia tej wyspy. Po stłumieniu powstania, mianowany był głównodowodzącym wojskami w Tesalji i Epirze, w 1879 gubernatorem Monastyru, 1885 wysłany do Egiptu dla strzeżenia interesów Porty. Napisał książkę o reformie kalendarza tureckiego, która w r. 1893 wyszła w przekładzie francuzkim.

Muchy *(Muscidae)*, rodzina owadów dwuskrzydłych z podrzędu *krótkorogich (brachycera)*, mający za cechy: skrzydła rozsunięte, dwa pierwsze stawy rożków o wiele krótsze od trzeciego, z cienkiem, niekiedy piórkowatem szczeciem. Ciało mają podługowate, głowę kulkowatą, cokolwiek szerszą od długości, z 2 wielkiemi oczyma złożonemi i 3 pojedyńczemi. Gęba (rysunek podany pod wyrazem „Dwuskrzydłe"), umieszczona w części niższej głowy, zawiera trąbkę błoniastą, wysuwalną, zakończoną 2 wielkiemi wargami. Czułki nitkowate lub cokolwiek w końcu zgrubiałe, najeżone szczeciami, utwierdzone przy nasadzie trąbki. Gorset walcowaty o jednym widocznym segmencie, skrzydła duże poziome, nogi mierne, szczupłe, zakończone dwoma haczykami. Odwłok 4-pierścieniowy, zakończony u samic jajowodem, cokolwiek wystającym. Jajka bardzo drobne i liczne składają w przedmioty zwierzęce lub roślinne, gnijące. Gąsienice beznogie, podługowate, miękkie, giętkie i bezoczne żywią się w przedmiotach, w których są składane, a mianowicie w gnojach i mięsach gnijących, których rozkład swoją obecnością przyspieszają. Przemieniają się w poczwarki bez zrzucenia skóry, która tylko twardnieje i tworzy k o k o n brunatnawy, walcowaty; owad wykształcony wychodzi z tego kokona po wypchnięciu głową części ją przykrywającej. W stanie dojrzałym żyją przez całe lato i znane są z natręctwa i z odchodów twardniejących i mocno przylegających do przedmiotów. Należą tu liczne gatunki: **M.** *domowa (M. domestica)*, powszechnie znana; **M.** *plująca (Calliphora vomitoria)*, od poprzedniej dłuższa, ma odwłok stalowobłękitny, z trąbki wydaje ciecz nieprzyjemnej woni. Do muchy tej jest zbliżona słynna **M.** afrykańska, *tsetse* (ob.). **M.** *złota (Lucilla caesar)*, złocisto zielona z pięknym połyskiem, na starość barwy miedzianej; **M.** *mięsna, ścierwnica (Sarcophaga carnaria)* jest żyworodna. W jesieni **M.** giną licznie od grzybka *Empusa* (ob.). W języku bartniczym **M.** znaczy pszczołę, a często całą barć. **M.** *heska*, ob. Pryszczarek. **M.** *hiszpańska*, ob. Kantaryda. Spisy much krajowych podał Sznabl („Pamiętnik fizjograficzny" t. I, II, IV i VII). Ob. też Dwuskrzydłe owady.

Mucha plująca.

Mucilago, ob. Śluz.

Mucjusz *(Mucius)*, rzymski ród plebejuszowski. Pierwszym w historji wspominanym mężem z tego rodu jest *Kajus* **M.** *Scaevola* (leworęki), który 507 r. przed Chr. podczas oblężenia Rzymu przez króla Etrusków Porsennę, udał się do jego obozu z zamiarem pozbawienia go życia, lecz przez pomyłkę zabił tylko jego pisarza. Stawiony przed Porsenną i przez tegoż naglony do wyznania swoich zamiarów, oświadczył, że nic nie wyjawi i nikogo nie wyda i na znak nieustraszonego męstwa prawą rękę położył na rozżarzonych węglach i upiekł. Król, wzruszony takiem bohaterstwem, dozwolił **M.** powrotu do Rzymu i przychylił się do zawarcia pokoju. Pomiędzy dalszymi potomkami tego rodu odznaczyli się: *Publjusz M. Scaevola*, przyjaciel Tyberjusza Sempronjusza Grachá, znakomity prawnik rzymski; *Kwintus M. Scaevola*, augur, konsul 117 r., nauczyciel Cycerona w naukach prawnych.—*Kwintus M. Scaevola*, syn Publjusza, pontifex maximus (kapłan najwyższy), jako pretor Azji 99 r. zyskał sobie wielką u mieszkańców miłość dla swej sprawiedliwości, 95 r. był konsulem; zabity 83 r. z rozkazu Marjusza Młodszego. Uważano go za najwymowniejszego między prawnikami i najuczeńszego prawnika między mówcami. Jest on autorem z 18 ksiąg złożonego dzieła „Jus civile".

Mücke Henryk Karol Antoni, historyczny malarz niemiecki, * 1806 we Wrocławiu, † 1891, uczeń Schadowa, 1844 do 1868 r. profesor akademji w Düsseldorfie. Wykonał wiele pięknych fresków,

np. ustępy z życia Fryderyka Barbarossy w zamku Holtorf pod Düsseldorfem, usymbolizowanie chrześcijaństwa w kościele św. Andrzeja w Düsseldorfie, ozdoby ratusza w Elberfeld (1811) i t. d. Przedmioty do swych malowideł bierze po większej części z Biblji. Z innych obrazów **M.** wymieniamy: „Św. Katarzyna“ (1836); „Zdobycie Jerozolimy przez Gotfryda de Bouillon“ (1844); „Zmartwychwstanie Chrystusa“ (1849); „Św. Elżbieta“; „Dante“; „Św. Wojciech“; „Dobry pasterz“; „Ecce homo“ i t. d.

Mucker, sekta religijna, ob. Mukry.

Mucor, ob. Pleśnie.

Mucuna *(Pryskirnik, Wspinacz)*, rodzaj roślin z rodziny motylkowatych, wyniosłe zioła i krzewy w Indjach wsch. i Ameryce, z bardzo kłującemi włosami na strąkach. **M.** *pruriens* ma łodygę wijącą się koło płotów i drzew, kwiaty czerwonawo-fijoletowe; strąki znajdują się jeszcze niekiedy w handlu pod nazwą *siliquae hirsutae*, a kolące ich włosy były niegdyś i dotąd są jeszcze w Indjach używane jako środek przeciwrobaczny. **M.** *gigantea* ma długą łodygę czołgającą się koło krzewów, włosy parzące używają się jak poprzednie. Sproszkowane nasienie gatunku **M.** *inflexa*, w Peru i Kolumbji, uchodzi tam za najlepszy środek przy ukąszeniach owadów.

Mucus, ob. Śluz.

Mucyna, ob. Śluz.

Muczink Jan Bohuwier, pisarz górno-łużycki, * 1821, nauczyciel. W r. 1842 ogłosił w *Tydzeńskich nowinach*, pod pseudonimem *Horislaw*, szereg poezji lirycznych; w temże piśmie i innych łużyckich drukował artykuły popularne i opowiadania; „Matice Srbska“ wydał kilka jego książeczek dla ludu.

Muczkowski Józef, znakomity badacz języka i dziejów literatury polskiej, * 1795 we wsi Maszkach, gubernji Lubelskiej. Podczas studjów w akademji krakowskiej wszedł do służby wojskowej, odbył kampanje r. 1813 i 14 w Niemczech i we Francji, a po upadku Napoleona znowu powrócił do uniwersytetu. Ukończywszy nauki, został adjunktem przy bibljotece uniwersytetu jagiellońskiego; od roku 1819—1827 był nauczycielem języków: polskiego, łacińskiego i greckiego w gimnazjum poznańskiem. W roku 1829 otrzymał miejsce przy gimnazjum św. Anny w Krakowie; w 1834 mianowany kustoszem bibljoteki jagiellońskiej, a 1837 bibljotekarzem i profesorem bibljografji. Umarł nagle (1858 r.) w katedrze (w kaplicy jagiellońskiej) zbierając notaty do swoich prac. Z prac naukowych ogłosił drukiem: „Powieści Starego i Nowego Testamentu“ (2 wyd., Poznań, 1831); „Gramatyka języka polskiego“ (tamże, 1825, Kraków, 1836 i 49, Petersburg, 1860); „Poezje Sępa Szarzyńskiego“ (Poznań 1827), stanowić miały początek zbioru najrzadszych i najcelniejszych rymotwórców XVI i XVII w.—„Józefa Jędrzeja Załuskiego bibljoteka historyków, prawników i polityków polskich“ (tamże, 1832); wydając tę pracę z rękopisu opatrzył ją **M.** licznemi dopełnieniami i przypiskami; „Pauli Paulirini, olim Paulus de Praga vocitati, viginti artium manuscriptum librum.... descripsit“ (Kraków, 1837); „Mieszkania i postępowanie uczniów krakowskich w wiekach dawniejszych“ (tamże, 1842); „Statuta nec non liber promotionum“ (tamże, 1849); „Wiadomości o rękopisach Długosza i jego Banderia Prutenorum“ (3 zeszyt., 1851) i „Dwie kaplice jagiellońskie“ (1859). Wiele innych pomniejszych rozpraw pomieszczał w pismach perjodycznych, jak np.: *Dwutygodnik literacki* (1844—45). Zostawił w rękopisie 10-tomową „Historję uniwersytetu krakowskiego“.

Muczkowski Antoni, brat poprzedniego, filolog, * 1807 w Zawieprzycach, † 1852 w Warszawie. Po ukończeniu nauk uniwersyteckich w Berlinie przybywszy do Warszawy, był naprzód nauczycielem przy gimnazjum na Lesznie, następnie adjunktem archiwum głównego (od 1850) i profesorem literatury starożytnej w akademji duchownej rzymsko-katolickiej. Wydał nakładem L. Rzyszczewskiego dzieło wielkiej pracy i wartości pod tyt. „Kodeks dyplomatyczny polski“ (2 t., Warszawa, 1847—53).

Mud (ang. muł, wym. *med*), osady tworzące się w morzach, zwłaszcza przy ujściu rzek, z odpadków roślin. Przy ujściu Mississippi zwłaszcza znajdują się pokłady drzew, wyzierające na 3—6 m. nad wodę, zwane *mudlumps*, z których wyrywa się gaz błotny, kwas węglany i mokry muł, powstające przez rozkład szczątków roślinnych.

Mud, dawna miara zbożowa w Holandji=111,26 litra, od 1816—70 nazwa hektolitra.

Mudanja, miasto portowe w Azji Mniejszej nad brzegiem morza Marmara, ma 5,000 miesz., piękne łaźnie i kopalnie pianki morskiej.

Mudaryna, krzew, ob. Calotropis.

Mudir (arab.), urzędnik turecki, naczelnik jednej części okręgu, podlega zwierzchnictwu kajmakana (naczelnika okręgu); w Egipcie gubernator prowincji (umdirichs).

Muezzin, Muedzin, niższy duchowny, który zwołuje na modlitwę z minaretu (ob.).

Mufa, krótka rura walcowa, służąca do łączenia rur lub wałów; mufka—futrzane okrycie na ręce, postaci walcowej.

Mufel, naczynie półwalcowe z gliny ogniotrwałej lub żelaza, z płaskiem dnem, z tyłu zamknięte, z przodu otwarte i ogrzewane w stosownym piecu dostatecznie silnie, aby ciało w **M.** zawarte mogło doznać żądanego przeobrażenia. **M.** używa się głównie, gdy żądanym jest dostęp powietrza do ogrzewanego ciała, ale też niekiedy, gdy ten nie jest potrzebnym, jak np. przy wypalaniu farb na porcelanie. Piece, do rozpalenia **M.** przeznaczone, zo-

Mufel.

wią się *piecami muflowemi*. Mają różne wymiary, a w urządzeniu zastosowane są do materjału opałowego; najczęściej opalają się węglami drzewnemi i kamiennemi. Ob. Cynk.

Müffling Fryderyk Ferdynand Karol baron, z dawnej rodziny *Weissów*, generałfeldmarszałek pruski, * 1775 w Halli, † 1851, od 1792 odbywał wszystkie kampanje, 1813 został generał-kwatermistrzem Blüchera, 1815 był gubernatorem Paryża, 1820 r. został szefem sztabu generalnego armji pruskiej, r. 1829 jako poseł w Konstantynopolu zawarł pokój Adrjanopolski, 1841 mianowany prezesem rady stanu, uwolniony został od tego urzędu na własne żądanie r. 1847. Następnie wyniesiony do godności feldmarszałka. Pisma swe treści wojskowej wydawał pod pseudon. *C. von W.* Po jego śmierci wyszedł pamiętnik pod tyt. „Aus meinem Leben" (Berlin, 1851).

Muflon, ob. Owca.

Muflowe farby, tlenki metaliczne używane w malarstwie ogniowem, które w silnym ogniu ulatniają lub się zmieniają i dlatego pod polewą nie mogą być dawane, lecz służą tylko do malowania na polewie i szkle, lub do emaljowania, ponieważ te roboty dokonywają się w niższej temperaturze.

Muflowe piece, ob. Mufel.

Mufty (z arab.), naczelnik, czyli raczej wykładacz prawa to jest Koranu, w Turcji. *Wielki M.* albo *Szeich-ul-Islam* (to jest naczelnik wybrańców) ma najwyższą władzę w sprawach duchownych i prawnych; jest on pierwszym dostojnikiem po wielkim wezyrze.

Mügge Teodor, pisarz niemiecki, * 1806 w Berlinie, † 1861. Początkowo był kupcem, później służył w wojsku, następnie studjował nauki przyrodzone, historję i filozofję. Z powodu dzieł: „Frankreich und letzten Bourbonen" (Berlin, 1831), oraz „England und die Reform" (Lipsk, 1831), stracił wszelką możność uzyskania jakiejkolwiek posady. Poświęcił się więc wyłącznie beletrystyce, a pracami swemi niepoślednie zajął w literaturze niemieckiej stanowisko, ściągając na się niejednokrotnie prześladowania policji. Nowele swe, umieszczane po większej części w różnych czasopismach, wydał w 4 zbiorach: „Novellen und Erzählungen" (3 t., Brunświk, 1836); „Novellen und Skizzen" (2 tomu, Berlin, 1838); „Gesammelte Novellen" (6 t., Lipsk, 1841—43) i „Neue Novellen" (6 tom., Hanower, 1845—47). Oprócz tego napisał znaczną liczbę romansów (kompletne wyd. „Romane" (Wrocław, 1862 sq.) i opisów podróży. Niektóre z jego powieści są przetłómaczone i na język polski.

Muggendorf, stacja klimatyczna w bawarskiej regencji Frankonji wyższej, nad rzeką Wiesent, ma 500 miesz., a słynna jest głównie z poblizkich jaskiń stalaktytowych, których obecnie jest 24 znanych.

Mugil, *Lipień*, rodzaj ryb ciernioppletwych, ryby wydłużone z głową płasko ściśniętą; łuski mają dosyć wielkie, szczelinę gębową małą, uzębienie słabe. Dwie płetwy grzbietowe oddzielone są znaczną przerwą. **M.** *cephalus*, 30—50 cm. długi, brunatno szary, połyskujący, ze smugami błękitnemi, znajduje się głównie w morzu Śródziemnem, oraz obok Madery, przebywa blizko brzegów i karmi się gnijącemi substancjami zwierzęcemi. Mięso delikatne i tłuste, uchodziło już u starożytnych za przysmak; z ikry wyrabia się rodzaj kawioru. *Ramado (M. capito)*, na grzbiecie barwy ciemno-szarawej, pod spodem srebrzysto białej, w oceanie Atlantyckim, przytrafia się niekiedy w Baltyku, na wybrzeżach Anglji poławia się w wielkiej ilości.

Muharrem (arab. „zakazane"), pierwszy miesiąc kalendarza mahometańskiego, tak nazwany stąd, że u dawnych Arabów wojna w tym miesiącu była zakazana.

Mühlbach Ludwika, ob. Mundt Klara.

Mühlenbruch Chrystjan Fryderyk, prawnik niemiecki, * 1785 r. w Rostocku, † 1843 r., z kolei profesor w Rostocku, Greifswalde, Królewcu, Halli i Getyndze. Był on głębokim znawcą prawa rzymskiego. Celniejsze jego dzieła są: „Die Lehre von der Cession der Forderungsrechte" (3 wyd., Grejsw., 1835); „Doctrina Pandectorum" (4 t., 3 wyd., Halla, 1838—40); „Lehrbuch des Pandectenrechts" (3 t., 3 wyd., tamże, 1839—40); „Entwurf eines gemeinrechtlichen Civilprocesses" (2 wyd., Halla, 1840). Kontynuował także Glück'a „Erläuterung der Pandekten" od 35 do 41 tomu (Erlangen, 1830—1840).

Mühlhausen, fabryczne miasto powiatowe pruskiej regencji Erfurckiej nad Unstrutą, liczy 30,500 miesz., otoczone jest murami i wałami; było niegdyś wolnem miastem państwa Niemieckiego.

Mühlheim, fabryczne miasto nad rzeką Ruhr, w pruskiej regencji Düsseldorfskiej, liczy 32,000 miesz.

Mühlheim, miasto w pruskim okręgu Kolońskim, nad Renem, 36,000 miesz.

Mühlsteinova Berta, autorka czeska, * 1847 w Velvarach, † 1887 w Pradze. Obok prac ogłoszonych w czasopismach, wydała: „Pohrobky" (poezje, 1872); „Povidky, novely a arabesky" (1880); „Na brzezich Nežarky"; „Nové povidky" (1883); romans „Vlasti a Tobie" (1886).

Mühry Adalbert Adolf, klimatolog, * 1810 r. w Hanowerze, † 1888, studjował medycynę w Getyndze, przebywał w Hanowerze, od 1854 w Getyndze. Napisał: „Klimatographische Uebersicht der Erde" (1862, supl. 1865); „Allgemeine geographische Meteorologie" (1860); „Beiträge zur Geophysik und Klimatographie" (1863); „Das Klima der Alpen unterhalb der Schneelinie" (1865); „Ueber die Lehre von den Meeresströmungen"

(1869); „Kritik und kurze Darstellung der exakten Naturphilosophie“ (5 wyd., 1882).

Muid, dawna miara francuska do zboża. **M.** paryski = 1873 litrów. Do tejże kategorji należą dawne miary: *mud*, *almud*, *almuda* (ob.).

Muir John, gruntowny znawca Indji, * 1810 w Glazgowie, † 1882. Po ukończeniu uniwersytetu glazgowskiego i szkoły kompanji wsch.-indyjskiej w Hailybury, udał się 1828 do Indji, gdzie rozmaite spełniał urzędy do 1853 r. Głęboką znajomość języka, literatury i filozofii staroindyjskiej okazał w dziele: „A sketch of the argument for christianity against Hinduism, in Sanskrit verse“ (Kalkuta, 1839). Pismem tem: jak również drugiem, „Examination of religions“ (Kalkuta, 1852 — 54), pragnął pozyskać uczonych Hindów dla religji chrześcijańskiej. Głównem jego dziełem jest „Original Sanskrit texts on the origin and history of the people of India, their religions and institutions“ (t. 1—5, Londyn, 1858—68). **M.** był członkiem wielu towarzystw naukowych i korespondentem akademji napisów w Paryżu.

Mujszel Karol Justus, zasłużony weterynarz, * 1799 w Rydze, † 1842 r.; studjował medycynę w Wilnie, następnie oddał się weterynarji pod Bojanusem; w r. 1823 rozpoczął wykład tej nauki w szkole weterynarji przy uniwersytecie wileńskim, a w r. 1836 został profesorem zwyczajnym po napisaniu rozprawy „De medicinae veterinariae intra illud temporis spatium, quod ab a. 1825 ad 1836 effluxit.“ Po zamknięciu akademji lekarskiej osiadł w majątku swoim w pow. Trockim, gdzie niosąc pomoc chorym tyfoidalnym, padł ofiarą swego poświęcenia. **M.** wydoskonalił wiele narzędzi weterynaryjnych. Życiorys jego podał E. Ostrowski w „Pamiętniku Tow. Lek. Warsz.“ (serja II, t. IV, str. 3).

Muka Karol Ernest, * w Wielkim Wosyku pod Budyszynem, na Łużycach, kształcił się w Lipsku, następnie był profesorem gimnazjum w Budyszynie, Kamienicy (Chemnitz), wkońcu we Frejburgu, gdzie przebywa dotychczas. Od r. 1876 — 78 był redaktorem *Serbskiej Lipy* w Lipsku, od 1873 został, po śmierci ks. Hornika, kierownikiem *Łużycy*. W r. 1877 wydał w Lipsku pieśni ludu łużyckiego, pisał sztuki dla teatrów amatorskich ludowych, ogłosił: „Historische und vergleichende Laut und Formenlehre der nieder serbichen Sprache,“ dzieło, uwieńczone na konkursie imienia Jabłonowskiego w Lipsku. Jest członkiem korespondentem Akademji krakowskiej i ogłosił wiele rozpraw i studjów treści filologicznej. Ale największą jego zasługą jest praca nad rozwojem oświaty wśród ludu łużyckiego i zachowaniem narodowości słowiańskiej. Por. jego życiorysy w *Zlatej Pradze* (1886, przez A. Czernego) i w *Svietozorze* (1897).

Mukarowskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Podolskiem, pow. Kamienieckim. Podług lustracji z 1665, należały do niego wsie: Mukarów, Jarowa, Prysówka i Wzichów, które nadzwyczaj były zniszczone przez Kozaków i Tatarów. W r. 1771 posiadał je Bernard Gozdzki, wojewoda podlaski, opłacając z niego kwarty złp. 6,018 gr. 8, łanowego złp. 200.

Mukden *(Szingjang)*, stolica chińskiej prowincji Szinking czyli Liaotang, w okolicy urodzajnej, otoczona murem glinianym, wewnątrz którego mur kwadratowy otacza część środkową z pałacem cesarskim, w którym rezyduje gubernator. Ma przeszło 250,000 miesz. Z **M.** pochodzi dzjsiejsza dynastja chińska, której groby znajdują się w pobliżu miasta.

Mukry, w języku ludu niemieckiego zwolennicy bigoteryjnego kierunku religijnego. Nazwa ta poraz pierwszy nadaną została duchownym królewieckim Ebelowi i Diestelowi, skłaniającym się do pojęć teozoficznych Jana Henryka Schönhera (* 1771 w Memlu, † 1826 w Królewcu). Dziwne opowiadano rzeczy o zgromadzeniach religijnych, jakie odbywali wspomniani duchowni wespół z osobami obojej płci, po części należącemi do najpierwszych familji miasta. Zarzucano, że pod pokrywką religijną oddawano się wszelkiego rodzaju wszeteczeństwu. Wtedy wystąpił przeciwko **M**, profesor Olshausen, a w r. 1835 uformowano im proces, który, prowadzono stronniczo i namiętnie, ukończony 1842 r. Wyrokiem sądu Ebel i Diestel za rozpowszechnianie niemoralności, pozbawieni zostali stanu duchownego, przyczem ostatni osadzony został w domu poprawy. W nowszych czasach niewinność obu ściśle dowiedzioną została. Por. Kanitza „Aufklärung nach Actenquellen über den 1835—42 zu Königsberg in Pr. geführten Religionsprocess für Welt- und Kirchengeschichte“ (Baz. i Ludwigsburg 1862), Hepthworth Dixon „Die Seelen Bräute.“

Mulaci (z arab. *muallad)*, potomkowie ludzi białych i negrów, barwy zwykle oliwkowej. Ob. Kolorowi ludzie.

Mulaczysko, jezioro w gub. Suwalskiej, pow. Augustowskim, około wsi Krusznik, ma rozległości przeszło 73 morgi i 70 stóp głębokości.

Mulahacen (Cumbre de M.), najwyższy szczyt w górach Sierra Nevada w Hiszpanji i wogóle w Europie zachodniej, wzniesiony nad poziom morza 3,481 m.; nazwę swą otrzymał od Muleja Hassana, ostatniego króla Granady.

Mularska zaprawa, ob. Wapno.

Mularski Piotr, rzeźbiarz, * 1862 w Warszawie, † tamże, był uczniem Kazimierza Ostrowskiego. Wykonał: „Pojmanie Chrystusa;“ „Siła przed prawem;“ „W królestwie orłów;“ „Wianki;“ „Wajdelota“ i t. d.

Mularstwo, rzemiosło, którego zadaniem jest wznoszenie murów. Ob. Mur.

Mulda (po niem. *Mulde*), po Elbie największa rzeka Saksonji, powstaje z połączenia się pod Colditz Muldy zachodniej czyli Zwikowskiej z Muldą wschodnią czyli Frejburską, potem płynie przez saski obwód lipski, dalej przez pruską prowincję

saską i pod Dessau wpada do Elby. Służy tylko do spławu drzewa, długa 252 klm.

Mulder Gerard Jan, chemik, * 1802 w Utrechcie, † 1880, studjował medycynę i nauki przyrodnicze w Utrechcie, poczem jako lekarz osiadł w Amsterdamie. W r. 1827 został prof. botaniki i chemji w nowo założonej szkole lekarskiej w Roterdamie, w r. 1841 został profesorem chemji w Utrechcie. Położył ważne zasługi na polu chemji zwierzęcej, a zwłaszcza przez badania ciał białkowatych. Za wspólną podstawę wszystkich tych ciał przyjął proteinę, co go powiodło do sporów z Liebigiem, lecz następnie sam **M.** uznał niesłuszność swej teorji. Z dzieł jego wymienimy: „Preeve eener allgeemene phisiologische Scheikunde" (wyd. niem. Kolbego, 2 t., 1844—51); „Die Chemie des Weins" (1856); „Die Chemie des Biers"; (1858); „Die Silberprobirmethode" (1859); „Die Chemie der Ackerkunde," 3 t., 1861 — 1864) i in. Nadto redagował kilka pism holenderskich, poświęconych naukom przyrodniczym. Po jego śmierci wyszła jego autobiografja „Levensschets" (1881, 2 wyd. 1883).

Mulder Lodewijk, pisarz holenderski, * 1822. Był profesorem Akademji wojskowej w Breda, później inspektorem szkół w Utrechcie. Napisał „Jan Foessen," romans (1856), oraz kilka dramatów.

Mulgrave Konstanty John Phipps, lord, marynarz angielski,, * 1744, † 1792, głośny ze swojej podróży morskiej r. 1773 w okolice bieguna północnego, w której dotarł aż do 80° szer. półn. i której opis wydał w dziele „Journal of a voyage towards the Nord-Pole" (Londyn, 1774).

Mulgrave Henryk Phipps, brat poprz., lord, wicehrabia Normanby, * 1755, † 1831 r., od 1792 stronnik i przez długie lata członek rządu toryśów, pozostawił syna Konstantego, Henryka Phipps hr. Mulgrave, późniejszego margrabiego Normanby (ob.).

Mulgrawski archipelag, dawna nazwa wysp Marszałkowskich i Gilberta na oceanie Spokojnym.

Mühlhausen, *Milhuza* (franc. *Mulhouse)*, miasto główne kantonu w Alzacji Wyższej, nad rzeką Ill, 78,000 miesz., posiada olbrzymie fabryki wyrobów bawełnianych i wełnianych, wyrobów metalowych, płótna i in. Słynną jest także tutejsza szkoła tkacka. Początek tutejszego przemysłu bawełnianego sięga 1746 roku.

Mulier taceat in ecclesia (łac.), kobieta ma milczeć w sprawach kościelnych (List św. Pawła do Koryn. 14, 34 i do Tymot. 2, 12).

Mull, muślin biały i miękki, używany na suknie i kołnierze damskie.

Müllenhoff Karol Wiktor, jeden z najznakomitszych germanistów. * 1818 w Marne w Ditmarschen; † 1884. Po ukończeniu studjów uniwersyteckich w Kiel, Lipsku i Berlinie, otrzymał 1871 w Kiel docenturę literatury łacińskiej, a 1846 katedrę języka literatury i starożytności niemieckich; od 1858 r. był profesorem tychże przedmiotów w Berlinie. Oprócz wielu prac, dotyczących starodawnej filologji i starożytności niemieckich, drukowanych w rozmaitych czasopismach, ogłosił: „Ueber die Kudrun" (Kiel, 1845), „Zur Geschichte der Nibelunge Nôt" (Brunświk, 1855); „De carmine Wessefontano" (Berlin, 1862); „Zur Runenlehre" (wspólnie z Liliencronem, Brunświk, 1852); „Sagen, Märchen und Lieder des Herzogthümer Schleswig und Holstein" (Kiel, 1845); „Altdeutsche Sprachproben" (Berlin, 1864); „Denkmäler deutscher Poesie und Prosa aus dem VIII bis XII Jahrh." (wspólnie z Schererem, Berlin, 1864); „Ueber den Schwerttanz" (1871); „Deutsche Altertumskunde" (1870—87, t. 2).

Muller Piotr Ludwik, historyk holenderski, * 1842 w Koog, w północnej Holandji, studjował filologję i historję w Leiden, 1869 został nauczycielem gimnazjalnym tamże, 1874 r. urzędnikiem archiwum państwa w Hadze, 1878 profesorem historji w Gröningen, 1883 w Leiden. Wydał: „Hugo Grotius als latijnseh dichter beschouwd" (1867); „Nederlands eerste betrekkingen met Oostenrijk" (1870); „De staat der Vereenigde Nederlanden in de jaren zyner wording 1572—1594" (1872); „Wilhelm von Oranien und Georg Friedrich von Waldeck" (t. 1, 1873); „De Unie van Utrecht" (1878) i in.

Müller Gerhard Fryderyk, historjograf rosyjski, * 1705 w Herford w Westfalji, † 1783, przybywszy 1725 r. po ukończeniu studjów uniwersyteckich w Lipsku do Petersburga, mianowany został adjunktem historji i geografji przy akademji nauk, a od 1727 pełnił obowiązki wice-sekretarza i podbibljotekarza i jednocześnie objął redakcję czasopisma *Commentarii Acad. Scient. Imp. Petropolitanae*, tudzież był redaktorem gazety rosyjskiej *St. Peterburskija wiedomosti* (1728—1730). Zostawszy 1730 r. profesorem historji i członkiem akademji, wyjechał r. 1733 w celach naukowych do Syberji, skąd wróciwszy po 10 latach, pracował nad obszerną *Historją Syberji*. W r. 1755 przy współudziale innych członków akademji zaczął wydawać czasopismo naukowe: *Jeżemiesiacznyja soczynienija*, w którem zamieścił wiele ważnych i zajmujących artykułów, oraz wznowił rozpoczęte dawniej wydawnictwo „Sammlung Russischer Geschichte," które dopiero 1765 ukończył (t. 5). Po r. 1766 przeniesiony do Moskwy, został tamże naczelnikiem archiwum kolegjum spraw zagranicznych. Oprócz wielu rozpraw, dotyczących historji, geografji i statystyki Rosji, ważniejsze dzieła **M.** są: „Abhandlung von den ersten russischen Geschichtsschreiber Nestor" (1755); „Kurzgefasste Nachricht von dem Ursprunge der Staadt Nowogrod und den Russen überhaupt etc." *(Sam. Rus. Gesh.*, 5 t., 1760); „Origines Rossicae," drukowane w dziele „Allgemeine historische Bibliothek" (Halla, 1768); „Abhandlung von den Völkern, welche von Alters in Russland gewohnt

haben" (1788); „Von dem Ursprunge der Kosaken" (1756); „Opisanie Sibirskago carstwa" (Petersburg, 1750) i w. in.

Müller Jan Gotthard von, znakomity miedziorytnik, * 1747 w Bernhausen pod Sztutgardem, † 1830 r., jako profesor szkoły sztuk pięknych w Sztutgardzie. Wykonał mnóstwo wysokocennych kopji Trumbulla, Honthorsta, Rafaela, Dominichina i innych. Najsławniejsze jego portrety są: Ludwika XVI, malarza Graffa, Dalberga i króla Westfalji Hieronima,

Müller Jan Fryderyk Wilhelm, syn poprzedniego, także miedziorytnik, * 1782 w Sztutgardzie, pierwotnie rytownik tamże, od r. 1814 profesor akademji w Dreźnie, † 1816 r. w zamku Sonnenstein pod Pirną. Jego Madonna Sykstyńska podług Rafaela uważaną jest za arcydzieło niemieckiego rytownictwa. Niemniej cenionemi są jego św. Cecylja i św. Jan podług Dominichina.

Müller Fryderyk, nazywany zwykle *Malarz M.*, * 1750 w Kreuznach, bawarski malarz nadworny, żył od r. 1776 w Rzymie, gdzie † 1825 r. Głośniejsze zyskał imię jako poeta aniżeli jako malarz. Z dramatów jego celniejsze są: „Faust" i „Niobe," lepszemi jednakże są jego idyle, należał do szkoły Burzy i Zapędu (Sturm und Dramg Periode). Pisma **M.** „Gesammelte Werke," wyszły w Heidelbergu (3 t., 1825). Por. Seuffert „Maler M." (1877).

Müller Johannes von, znakomity historyk niemiecki, * 1752 r. w Szafuzie, † 1809 r. w Kassel. Ukończywszy studja teologiczne i historyczne w Getyndze, początkowo był nauczycielem, krótko (1781—83) profesorem statystyki w Kassel, a następnie mieszkał lat kilka w Szwajcarji wolny od zajęć urzędowych. Od r. 1786 pełnił rozmaite urzędy w Moguncji, 1792 został rzeczywistym radcą dworu tajnej kancelarji w Wiedniu, a 1800 r. kustoszem bibljoteki cesarskiej. Opuściwszy Wiedeń, zostawał w latach 1804—7 w służbie pruskiej; 1808 r. mianowany był radcą stanu w królestwie Westfalskim, następnie dyrektorem generalnym wydziału oświecenia tamże. Dziełem „Schweizergeschichte" (ponowna ed. t. 1—4, oddział I, Lipsk, 1806—1808), stanął w rzędzie najznakomitszych dziejopisarzów niemieckich, pracę tę kontynowali: Glutz-Blozheim (t. 5, oddz. 2, Zürich, 1816) i Jan Jak. Hottinger (t. 6 i 7, Zürich, 1825—28). Z innych dzieł jego wspomnieć jeszcze należy „Vier und zwanzig Bücher allgemeiner Geschichte" (4 wyd., 3 t., Tübinga, 1811 i częściej), oraz mnóstwo drobnych pism politycznych, które uważane są powszechnie za wzór prozy niemieckiej, naukowego opracowania. Ogólny zbiór pism **M.** „Sämmtliche Werke" (40 t., Stutgard, 1831—35) wydał brat jego *Jan Jerzy* **M.**, profesor w Szafuzie (* 1759, † 1819), a jego „Briefe an seinen ältesten Freund in der Schweiz" (Zürich, 1812), J. H. Füssli.—Pisali o nim Heeren (Lipsk, 1809); Wachler (Marburg, 1809), Waltmann (Berlin, 1810) i Roth (Salzburg, 1811).

Müller Wacław, kompozytor muzyczny, * 1767 w Tyrnowie w Morawji, przebywał w Wiedniu, † 1835 w Baden pod Wiedniem. Skomponował około 220 utworów teatralnych, pomiędzy innemi znane powszechnie: „Die Zauberzither," „Das Sonntagskind," „Die Schwestern von Prag," „Asmodi" (wydany 1834); „Die Teufelsmühle," „Der Alpenkönig und der Menschenfeind."

Müller Piotr Erazm, znakomity duński teolog i badacz historji i starożytności północnych, * roku 1776 w Kopenhadze, od 1801 profesor teologji w mieście rodzinnem, został 1830 po śmierci Müntera biskupem Zelandji, † 1834 r. Najcelniejsze z prac teologicznych **M.** są: „Christelig Moralsystem" (Kopenhaga, 1808), „Christelig Apologetik" (tamże, 1810); „System i den christelige Dogmatik" (tamże, 1826). Nierównie jednak ważniejsze są jego prace historyczne i archeologiczne, jak: „Antiquarisk Undersögelse over de ved Gallehuus fundne Guldhorn" (tamże, 1806); „Om de islandske Sprogs Vigtighed" (tamże, 1813); „Sagabibliothek" (3 t., tamże, 1816—1818); „Kritisk Undersögelse af Danmarks og Norges Sagnhistorie (2 t., tamże, 1823—30); „Dansh Synonymik" (2 t., tamże, 1829, w opracowaniu nowem 1872). Po śmierci **M.** wydano przygotowane przez niego krytyczne wydanie Saksona Gramatyka.

Müller Adam Henryk, publicysta niemiecki, * 1779 w Berlinie, † 1829 w Wiedniu, 1805 przeszedł na katolicyzm, był przyjacielem Gentza („Briefwechsel mit Gentz," 1857), od 1815—1827 konsul generalny austrjacki w Lipsku. Oprócz skłonności do mistycyzmu, był reakcjonistą i zapalonym nieprzyjacielem Prus. Wydał: „Vorlesungen über die deutsche Wissenschaft und Literatur" (2 wyd., 1807); „Elemente der Staatskunst" (3 t., 1809); „Die Theorie der Staatshaushaltung" (2 t., 1812); „Versuch einer neuen Theorie des Geldes" (Lipsk, 1816); „Von der Nothwendigkeit einer theologischen Grundlage der gesammten Staatswissenschaften" (1819).

Müller Aleksander, pisarz niemiecki, kościelno-polityczny, * 1780 r. w Zell w Hesji, † 1844 r. w Wejmarze, pierwotnie urzędnik w Fulda i Wejmarze, od r. 1830 przemieszkiwał w Lipsku, Moguncji i w Wejmarze; zajmując się wyłącznie naukami. Gorliwy katolik, lecz jawny przeciwnik Jezuitów, wydawał od 1830—34 czasopismo „Kanonischer Wächter;" z innych prac **M.** celniejsze są: „Encyklopädisches Handbuch des gesammten in Deutschland geltenden katholischen und prot. Kirchenrechts" (1829—32) i „Archiv für die neueste Gesetzgebung aller deutschen Staaten" (9 t., 1832—1839).

Müller Stanisław, leksykograf polski, * 1786 w Wilnie, † 1847 r. W r. 1800 wszedł do artylerji wojska rosyjskiego, z którego wyszedłszy 1811 ze stopniem kapitana, poświęcił się wyłącznie nau-

kom i wydał: „Słownik francusko-polski, ze zbiorem wyrazów naukowych i technicznych“ (2 t., Wilno, 1826—29); „Słownik polsko-rosyjski“ (3 t., Wilno, 1830, 2 wyd., tamże, 1841). Życiorys jego mieści się w *Tygodn. petersb.* (1847, № 57).

Müller Wilhelm, * 1794 w Dessau, † 1827 r., nauczyciel tamtejszej szkoły wyższej i bibljotekarz, utalentowany poeta liryczny, zjednał sobie chlubne imię dziełem: „Gedichte aus den hinterlassenen eines reisenden Waldhornisten“ (2 t., 1826), lecz większą jeszcze miały sławę jego pełne natchnienia „Lieder der Griechen“ (5 poszyt., Dessau i Lipsk, 1821—24, nowe wyd., 1844). Z prac jego historyczno-krytycznych zasługują na wzmiankę: „Die Homerische Vorschule“ (Lipsk, 1836) i „Bibliothek deutscher Dichter des 17 Jahrh.“ (10 t., Lipsk, 1822—27), dalszy ciąg Förstera (t. 11—14, tamże, 1830—38). Jego „Vermischte Schriften“ (5 t., Lipsk, 1830) i „Gedichte“ (2 t., 1850), wydał Gustaw Schwab.

Müller Fryderyk Maks., zwany *Maks-Müller*, syn poprzedzającego, jeden z najgruntowniejszych znawców języka i literatury sanskryckiej, * 1823 w Dessau, † 1901 r., po ukończeniu nauk w Lipsku, Berlinie i Paryżu, udał się do Anglji, gdzie 1850 r. otrzymał katedrę historji literatury i gramatyki porównawczej w Oksfordzie, 1854 katedrę języków i literatur nowszych, a nadto jeszcze 1865 r. urząd bibljotekarza orjentalnego bibljoteki Bodlejańskiej; od 1872 miewał odczyty w semestrze letnim o rezultatach badań językowych w nowo-utworzonym uniwersytecie niemieckim w Strasburgu. W r. 1876 zrzekł się katedry w Oksfordzie, ażeby poświęcić się wyłącznie wydaniu „Sacred books of the East,“ t. j. zbioru w angielskiem tłómaczeniu najważniejszych ksiąg religijnych świata, zwłaszcza indyjskich, chińskich, perskich i arabskich, których do r. 1885 wyszło 24 tomy. Drugą serję, obrachowaną również na 24 tomy, rozpoczął 1886 r. Z dzieł jego najważniejsze są: wielkie wydanie „Rigvedy“ (4 t., Oksford, 1849—1862); „Suggestions for the assistance of officers in learning the languages of the seat of wer in the East“ (Londyn, 1854), rozszerzone p. t.: „Asurvey of languages“ (1855); „Essay on Comparative mythology“ (Londyn, 1858); „History of ancient Indian literature“ (Londyn, 1859, 2 wyd., tamże, 1860); „Lectures on the science of languages“ (Londyn, 1861, 14 wyd., tamże, 1885); „New series“ (Londyn, 1854 , polski przekład Dygasińskiego, streszczenie zaś tych odczytów dał wcześniej jeszcze Estreicher, Warszawa, 1867); „Sanskrit Grammar“ (Londyn, 1866, 2 wyd., Lond., 1870); „Lectures on the origin and drowth of religion“ (1878, przekład niemiecki 1880); „Lectures of the science of Language“ (ostatnie wyd. 1891); „Lectures on the origin and growth of religion as illustrated by the religion ot India“ (1878); „India what can it teach?“ (1883), przekład niemiecki p. t.: „Indien in seiner weltgeschichtlicher Bedeutung“ (1884, Lipsk); „Natural Religion,“ „Physical Religion,“ „Anthropological Religion“ (Londyn, 1889—92); „Science of Thought“ (1887). Po niemiec. napisał: „Deutsche Liebe.“ W 1896 mianowany członkiem angielskiej rady tajnej, wydał jeszcze: „Contributions to the sciences of mythologie“ (1897); „The six systems of Indian philosophy“ (1899). Po niemiecku wyszły „Ausgewahlte Werke“ (Lipsk, 1897, 12 t.). Znaczną liczbę swych rozpraw, umieszczonych w czasopismach niemieckich i angielskich, wydał p. t.: „Chips from a German Workshop“ (4 t., Londyn, 1867—74); rozprawę: „Religja jako przedmiot umiejętności porównawczej“ (przetłómaczył na język polski Dygasiński, Kraków, 1873). Jako pisarz polityczny występował **M.** w sprawie holsztyńsko-szlezwickiej i podczas wojny francusko-niemieckiej 1870—71.

Müller Fryderyk.

Müller Karol Ottfryd, znakomity starożytnik niemiecki, * 1797 w Brzegu na Śląsku. Po ukończeniu studjów uniwersyteckich we Wrocławiu i Berlinie, został 1817 nauczycielem we Wrocławiu, a 1819 profesorem archeologji w Getyndze, † 1840 podczas naukowej podróży w Atenach. Badania **M.** obejmują cały zakres umiejętności starożytniczych. Sławę zjednał sobie dziełem: „Geschichte hellen. Stämme und Staaten“ (2 wyd., 3 t., Wrocław, 1844). Wysokiej również wartości są inne jego prace, jak: „Die Etrusker“ (2 t., Wrocław, 1828, 2 wyd., 1877—78); „Handbuch der Archäologie der Kunst“ (Wrocław, 1830, nowe wyd. 1878); „Prolegomene zu einer wissenschaft. Mythologie“ (tamże, 1825, 3 wyd.. 1846); „Geschichte der griech. Literatur bis auf das Zeitalter Aleksanders“ (2 t., Wrocław, 1841, 4 wyd., 1882—84). Z pism jego krytycznych zasługują na wzmiankę edycje Warrona (Lipsk, 1833) i Festusa (Getynga, 1839).

Müller Edward, brat poprzedniego, * 1804 w Brzegu, † 1875, od r. 1853 dyrektor gimnazjum w Lignicy, wydał: „Geschichte der Theorie der Kunst bei den Alten“ (2 t., Wrocław, 1834—37).

Müller Juljusz, znakomity teolog niemiecki, brat obu poprzedn., * 1801 w Brzegu, † 1878. Po ukończeniu nauk gimnazjalnych w mieście rodzinnem, studjował początkowo prawo, a następnie teologję na uniwersytetach we Wrocławiu, Getyndze i Berlinie, od 1825 r. pastor w Schönbrun i Rosen, został 1831 r. kaznodzieją uniwersyteckim w Getyndze i jednocześnie wykładał teologję praktyczną i pedagogikę. Mianowany 1834 r. profesorem zwyczajnym, został w roku następnym powołany do Marburga na profesora teologji dogmatycznej i moralnej, 1829 r. przeniósł się do Halli.

Wydał pomiędzy innemi bardzo ważne dzieło: „Die christliche Lehre von der Sünde“ (Wrocław, 1838, 4 wyd., 2 t., także, 1858, 6 wyd., 1878).

Müller Jan, fizjolog, * 1801 w Koblencji, † roku 1858, studjował medycynę w Bonn i Berlinie, 1826 został profesorem fizjologji w Bonn, 1833 r. w Berlinie. Jest twórcą fizyczno-chemicznej metody badań fizjologicznych. Zbadał budowę i rozwój gruczołów, skład krwi i limfy, działalność ucha, prawa drgania strun głosowych. Główne jego dzieło: „Handbuch der Physiologie des Menschen“ (2 r., 1833—40) stało się podstawą nowszej fizjologji, a dziełem „Ueber den feinern Bau der krankhaften Geschwülste“ (1838) dał podnietę do badań mikroskopijnych w anatomji patologicznej. Ogłosił też znaczną liczbę prac z anatomji porównawczej i zoologji, jak: „Die vergleichende Anatomie der Myxinoiden“ (1835—41); „Ueber den Bau der Ganoiden und das natürliche System der Fische“ (1844) i in. W dziedzinie fizjologji jest jednym z najwybitniejszych i najgenjalniejszych badaczów czasów nowszych. Życiorysy jego ogłosili: Virchow (1858) i Du Bois Reymond (1860).

Müller Jan Henryk Jakób, fizyk, * 1809 w Kassel, † 1875, kształcił się w Bonn i Giessen, 1834 został nauczycielem w Darmsztadzie, 1844 profesorem fizyki we Freiburgu. Oprócz wielu rozpraw drukowanych w czasopismach wydał znaczną liczbę podręczników fizycznych i matematycznych; z tych ważniejsze są: „Lehrbuch der Physik und Meteorologie“ (2 t., 1842—4), 10 wyd., opracowane przez Pfaundlera, 4 t., 1899—1901); „Lehrbuch der kosmischen Physik“ (1856, 5 wyd., 1895); „Grundriss der Physik und Meteorologie“ (13 wyd., 1881).

Müller Wilhelm Konrad Herman, znakomity germanista, * 1812 w Holzminden, † 1890; od r. 1845 był profesorem języka i literatury staroniemieckiej w Getyndze. Z dzieł jego ważniejsze są: „Geschichte und System der altdeutschen Religion“ (Getynga, 1844); tudzież wyborny słownik: „Mittelhochdeutsches Wörterbuch“ (1 t., Lipsk, 1854, 3 t., 1861, 2 część 2-go t. 1862—67). Zebrał także i drukiem ogłosił: „Die Niedersächsischen Sagen und Märchen“ (wspólnie z Schambachem, Getynga, 1854).

Müller Karol Fryderyk, malarz niemiecki, *1813 w Sztutgardzie, † 1881 we Frankfurcie nad Menem; kształcił się w Sztutgardzie, od 1831 w Monachjum pod kierunkiem Corneliusa, następnie w Paryżu i Włoszech. Główniejsze jego prace: „Święto październikowe w willi Borghese pod Rzymem“ (1848); „Karnawał rzymski,“ „Sąd Parysa,“ „Romeo i Julja,“ „Faust i Helena,“ „Djana i Endymjon,“ „Pożegnanie Romea z Julją“ i in.

Müller Karol Ludwik, malarz francuski, * 1815 w Paryżu, † 1892 tamże; zwany Müllerem paryskim, kształcił się pod kierunkiem Cognieta i w szkole sztuk pięknych, w r. 1850 został dyrektorem fabryki gobelinów. **M.** wykonał wiele obrazów historycznych i portretów, jak: „Heliogobal“ (1841); „Primavera“ (1846); „Lady Macbeth,“ „Vive l'Empereur“ (1855); „Marja Antonina“ (1857); „Madame Mère“ (1861); „Msza podczas teroryzmu“ (1863); „Lonjuinais na mównicy“ (1869); „Obłąkanie króla Leara“ (1875); „Śmierć Cygana“ i w. in.

Müller Otto, romansopisarz niemiecki, * 1816 w Schotten w Górnym Śląsku. Po ukończeniu gimnazjum w Darmsztadzie był bibljotekarzem tamże; r. 1854 osiadł we Frankfurcie, gdzie wydawał „Deutsche Bibliothek“ i założył czasopismo estetyczne *Frankfurter Museum*, 1866 przeniósł się do Sztutgardu. Z romansów jego wymieniamy celniejsze: „Bürger“ (2 wyd., Frankfurt, 1848); „Die Mediatisirten“ (2 t., tamże, 1848); „Georg Volker“ (Bremen, 1851); „Charlotte Ackermann“ (Frankfurt, 1854); „Der Stadtschultheiss von Frankfurt“ (2 wyd., Sztutgard, 1859, 3 wyd., 1878); „Andrea del Castagno“ (Frankfurt, 1857); „Der Klosterhof“ (3 t., Berlin, 1862); „Zwei Sünder an einem Herzen“ (2 t., Brunświk, 1863); „Der Wildpharer“ (3 t., Berlin, 1866); „Der Professor von Heidelberg“ (3 t., 1870); „Der Fall von Konstanz“ (3 t., 1872); „Diadem und Maske“ (2 t., 1875); „Der Postgraf“ (2 t., 1876); „Schatten und Höhen“ (2 t., 1881); „Altar und Kerker“ (3 t., 1884) i t. d.

Müller Wolfgang, *von Königswinter*, poeta niemiecki, * 1816 w Königswinter nad Renem, † 1873. Po ukończeniu studjów medycznych, służył w wojsku; od 1854 był lekarzem praktykującym w Kolonji. Oprócz jego utworów poetycznych: „Gedichte“ (Frankfurt, 1847, 3 wyd., 2 t., Hannower, 1868); „Lorelei“ (Kolonja, 1851, 4 ed., 1873); „Die Maikönigin“ (Sztutgard, 1852); „Prinz Minnewin“ (Kolonja, 2 wyd., 1856); „Märchenbuch für meine Kinder“ (Lipsk, 1866) i t. d., zasługują jeszcze na uwagę opowiadania: „Erzählungen eines rhein. Chronisten“ (2 t., Lipsk, 1860—61); „Zum Stillen Vergnügen“ (2 t., Lipsk, 1865); „Von drei Mühlen“ (Lipsk, 1865) i t. d., oraz opisy podróży po okolicach nadreńskich. Wydał także kilka pism z dziedziny sztuki.

Müller Karol, przyrodnik, * 1818 w Allstedt, † 1899; zajmował się najpierw farmacją, następnie studjował botanikę w Halli, w r. 1852 wraz z Rossmäslerem i Ulem założył czasopismo *Die Natur;* oddzielnie wydał: „Deutschlands Moose“ (1853); „Versuch einer kosmischen Botanik“ (2 wyd., 1869); „Entwurf einer Entwickelungsgeschichte des Pflanzenreichs“ (1860); „Wanderungen durch die grüne Natur“ (1850, 2 wydanie p. t. „Das Kleid der Erde“ 1873); „Ansichten aus den deutschen Alpen“ (1858).

Müller Karol, powieściopisarz, znany pod pseudonimem Otfried Mylius, * 1819 w Sztutgardzie, † 1889 tamże; kształcił się w Tubindze, był następnie współpracownikiem kilku czasopism. Z powieści jego główniejsze: „Graveneck“ (Lipsk, 3 wyd., 1872); „Die Irre von Eschenau“ (2 t., 1869);

„Neue Pariser Mysterien" (3 t., 1863); „Neue Londoner Mysterien" (4 t., 1865—67); „Das Testament von St. Helena" (2 t., 1868 — 69); „Die Weisse Frau" (3 t., 1868 — 73); „Die Türken vor Wien" (1870); „Am Hof der nordischen Semiramis" (2 t., 1873); „Ein verlorner Sohn" (1874); „Iphigenie" (1875); „Die Opfer des Mammon" (1882).

Müller Wilhelm, historyk niemiecki, * 1820 w Giengen w Wirtembergji, † 1892 w Ravensburgu; studjował teologję i filologję w Tubindze, od 1865 był profesorem gimnazjum w Tubindze, 1884 wycofał się do życia domowego. Napisał: „Politische Geschichte der neusten Zeit 1816—67" (Sztutgard, 3 wyd., 1875); „Der russisch-türkische Krieg von 1877 bis 1878" (1878); „Historische Frauen" (2 wyd., Berlin, 1885); „Kaiser Wilhelm" (3 wyd., 1888); „General-feldmarschal Graf Moltke" (2 wyd., Sztutgard, 1879); „Deutsche Geschichte" (1880); „Fürst Bismarck" (1885); „Europäische Geschichte und Politik 1871—1881" (1882).

Müller Fritz, zoolog, * 1821 w Windischholzhausen pod Erfurtem, † 1897; był najpierw farmaceutą, następnie studjował medycynę i 1852 przeniósł się do Brazylji, gdzie był fermerem w Blumenau, następnie nauczycielem matematyki w Desterro. Zajął się badaniem fauny morskiej, rozwoju skorupiaków, życia pszczół i motyli. Dziełem „Für Darwin" (1864) przyczynił się do rozpowszechnienia darwinizmu w Niemczech.

Müller Herman, brat poprzed., * 1829, † 1883, był nauczycielem w Lippstadt. Zbadał jaskinie Krainy, mchy Westfalji, florę okolic Lippstadt, najważniejsze jednak badania jego tyczą się biologji kwiatów, a w szczególności zapładniania kwiatów za pośrednictwem owadów, co wyłożył w dziełach: „Die Befruchtung der Blumen durch Insekten" (1873); „Alpenblumen" (1881); „Weitere Beobachtungen über Befruchtung der Blumen durch Insekten" (3 t., 1879—82).

Müller Adolf, przyrodnik, * 1821 we Friedbergu (Wetterau), był 1877 — 1891 nadleśniczym w Kropfdorf pod Giessen. Z bratem swoim Karolem **M.**, proboszczem w Alsfeld (* 1825), ogłosił: „Wohnungen, Leben und Eigentümlichkeiten in der Tierwelt" (1869); „Die einheimischen Säugetiere und Vögel" (1873); „Tiere der Heimat" (2 wydanie, 1888—94) i inne. Napisał też tragedję „Doktor Fausts Ende" (1869, 2 wyd., 1887) i kilka dramatów.

Müller Jan Jerzy, architekt i poeta, * 1822 w Moshang w kantonie szwajcarskim St. Gallen, † 1849 w Wiedniu, gdzie ostatnio był profesorem wyższego budownictwa akademji wojskowej. Podał projekt restauracji katedry florentyńskiej, pomnika narodowego w Szwajcarji i in. Por. Förster „Joh. Georg. M., ein Künstler-und Dichterleben" (St. Gallen, 1851).

Müller Fryderyk Konrad, poeta niemiecki, znany pod nazwiskiem **M.** *von der Werra*, * 1823 w Ummerstadt, † 1881 w Lipsku; studjował medycynę, poczem osiadł w Lipsku i poświęcił się literaturze. Jest autorem wielu udatnych pieśni na tle ludowem, jak: „Liederhort" (1855); „Amaranthos" (1857); „Buch der Lieder" (2 wyd., 1873); „Altdeutschland" (1871); „Neue Sängerhalle" (1861—1871); „Allgemeines Reichskommersbuch für deutsche Studenten" (2 wyd., 1876).

Müller Ferdynand, naturalista, * 1825 w Rostocku, † 1896; studjował w Kiel, 1847 przeniósł się do Australji; zwiedził do 1852 południową Australję, następnie do 1855 Wiktorję, poczem został dyrektorem ogrodu botanicznego w Melbourne. Nadał nazwy przeszło 2,000 roślin i położył zasługi w sprawie przyswojenia roślin użytecznych. Wydał: „Flora australiana" (wraz z Benthamem, 7 t., 1863 — 70); „Fragmenta phytographiae Australiae" (10 t., 1862 — 77); „Plants of Victoria" (2 t., 1860—65); „The vegetations of the Chatham islands" (1764); „Vegetable fossils," „Papuan plants," „Eucalyptographia" (1879 — 82) i w. in. Również czynnym okazał się **M.** pod względem geograficznego zbadania Australji.

Müller Artur, poeta niemiecki, * 1826 w Nowem Mieście na Szląsku, † 1873 w Monachjum wskutek samobójstwa; kształcił się w uniwersytecie wrocławskim i w Jena, przebywał najwięcej w Monachjum, jako nauczyciel domowy, korespondent dzienników i korektor; napisał dramaty: „Timoleon" (1854); „Der Fluch des Galilei" (1867); „Otto der Grosse und sein Haus" (1867); „Fürst und Bischof;" komedje: „Gute Nacht Hänschen" (1865); „Die Verschwörung der Frauen" (1875); „Der Teufel ist los" (1875) i in.

Müller Aleksander, chemik, * 1828 w Palatynacie bawarskim, kształcił się w Lipsku, był profesorem chemji rolniczej w Sztokholmie, w r. 1869 osiadł w Berlinie. W r. 1851 wykrył astygmatyzm (ob.) oka, zbudował kilka przyrządów do badań gruntu, wykazał różne sposoby zużytkowania odpadków miejskich, podał metodę konserwacji mięsa, według której zaprowadzono w Ameryce płd. fabrykację proszku mięsnego (carne pura); nadto ogłosił: „Graphische Darstellung der chemischen Zusammensetzung der Futterstoffe und Nahrungsmittel" (4 wyd., 1875).

Müller Iwan, filolog, * 1830 w Wunsiedel w górach Sosnowych, kształcił się w Erlangen, 1858 został profesorem gimnazjalnym w Zweibrücken, 1862 w Erlangen, 1864 profesorem filologji klasycznej w uniwersytecie tamże, 1869 dyrektorem seminarjum filologicznego. Redagował „Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft," dla którego opracował „Griechiche Privataltertümer" (1887), oraz „Acta seminarii philologici Erlangensis" (1878—86); nadto wiele rozpraw pomieścił w czasopismach specjalnych.

Müller Hugo, aktor i komedjopisarz, * 1831 w Poznaniu, † 1881; kształcił się w Berlinie, Jena i Wrocławiu, następnie został aktorem i występował w Hanowerze, Peszcie, Berlinie i innych mia-

stach. Z licznych utworów jego ważniejsze: „W salonie klasy I,“ „Adelajda,“ „Wuj Mojżesz“ i in.

Müller Fryderyk, językoznawca i przedstawiciel etnografji lingwistycznej, * 1834 w Jemniku w Czechach, † 1898. Uniwersytet kończył w Wiedniu. Od r. 1866 był profesorem gramatyki porównawczej i sanskrytu tamże. Oprócz wielu rozpraw, umieszczonych w „Sitzungsberichte der kaiserl. Akademie,“ w „Beiträge“ Kuhna i Schleichera i „Mittheilungen der anthropolog. Gesellschaft in Wien,“ wydał osobno „Reise der österreichischer Fregatte Navara, Etnographischer Theil“ (Wiedeń, 1868 i Ethnographie (Wiedeń, 1873, 2 wyd., 1879), dzieła, stanowiące epokę w nowej nauce etnografji lingwistycznej.

Müller Dawid Henryk, semitolog, * 1846 w Buczaczu w Galicji; kształcił się w Wiedniu, Lipsku i Berlinie, w r. 1885 został profesorem w uniwersytecie wiedeńskim. Napisał: „Südarabische Studien“ (1877); „Die Burgen und Schlösser Südarabiens“ (1879—81); „Sabäische Denkmäler“ (wraz z Mordtmannem, 1883); „Zur vergleichenden semitischen Sprachforschung“ (1884); „Epigraphische Denkmäler aus Arabien“ (1889); nadto wydał Hamdanisa „Geographie der arabischen Halbinsel“ (2 t., 1884—91) i Tabarisa „Annales“ (1886) i w. in.

Müller Jerzy Eljasz, filozof, * 1850 w Grimma, kształcił się w Lipsku i Getyndze, 1880 został profesorem w Czerniowcach, 1881 w Getyndze. Prace jego wchodzą głównie w zakres psychofizyki, którą stara się oprzeć na ścisłych podstawach matematycznych. Ogłosił: „Zur Grundlegung der Psychophysik“ (1879); „Theorie der Muskelkontraktion“ (1891) i in.

Müller Gustaw, astronom, * 1851 w Schweidnitz, kształcił się w Berlinie i został obserwatorem w astronomicznem obserwatorjum w Poczdamie. Przeprowadził badania widmowe gwiazd aż do 7,5 wielkości, między — 1° a + 20° zboczenia (1882), oznaczył długość fali 300 linji widmowych w widmie słonecznem (1885), jasność planet (1893), pochłanianie światła słonecznego w atmosferze, oraz ogłosił „Photometrie der Gestirne“ (1897) i in.

Müller Józef Teodor, doktor filozofji, historyk czeski, * 1854 w Łużycach Górnych. Napisał między innemi: „Zpráva o archivu Jednoty Bratrské v Lesznie polském“ (w *Sbor. hist.* 1885).

Müller Jan, matematyk, ob. Regiomontanus.

Mullicyt, ob. Wiwjanit.

Müllner Amadeusz Gotfryd Adolf, krytyk i dramatyk niemiecki, * 1774 w Langendorf pod Weissentels, † 1829; od 1798 adwokat w Langendorf. Odznaczył się jako pisarz w rzeczach prawa, a głównie jako poeta dramatyczny. Celniejsze jego dramaty są: „Der 29 Februar“ (Lipsk, 1812) i „Die Schuld“ (tamże, 1816, przekład polski Starzeńskiego, także Kowalskiego). Zbiór jego różnych pism nosi tytuł: „Vermischte Schriften“ (2 t., Sztutgard, 1824—26) i dramatów „Dramatische Werke“ (7 t., Brunświk). Znany on jest także ze swoich pism krytycznych i sporów literackich.

Mullus, ryba, ob. Barwena.

Mulock Dina Maria, autorka angielska, * 1826, † 1887; napisała wiele romansów obyczajowych: „Olive“ (1850); „Agathus Husband“ (1852); „John Halifax“ (1857); „A life for a life“ (1859); „A noble life“ (1866); „Studies from life“ (1861), oraz wiele książek dziecinnych. W r. 1865 zaślubiła księgarza Lillie Craik.

Mulski L., pseudonim L. Mikulskiego.

Multa paucis (łac.), wiele rzeczy w niewielu słowach (Pytagoras).

Multatuli, pseudonim sławnego pisarza holenderskiego *Dekkera* (ob.). Po polsku wyszło: „Multatuli,“ osobistość jego i wybór z pism podług Wilhelma Spohra, opracowała Marja Feldman (Warszawa, 1901, nakł. *Przegl. Tygod.*

Multan, albo *Mooltan*, miasto warowne w północno-zachodnim Pendżabie; ma 75,000 miesz., cytadelę, kilka meczetów i sławną świątynię Hindów. Od r. 1849 wraz z Pendżabem wcielone do posiadłości angielsko-indyjskich.

Multan, herb: W polu zielonem, pod rogami złotego półksiężyca—dwa bułaty między trzema złotemi gwiazdami. U szczytu ręka zbrojna z bułatem. Labry zielono-złote. Nadany 1861 roku.

Multan.

Multany, właściwiej *Mołdawja* (po turecku *Bogdan*), stanowi jedno z połączonych księstw Naddunajskich czyli Rumunji (ob.) i leży między Rosją, Bukowiną, Siedmiogrodem, Wołoszczyzną i Dobrudżą. Przestrzeń jej wynosi 37,940 klm. kw. i tworzy z północy i zachodu grunt górzysty, pokryty rozgałęzieniami Karpat, ze wschodu zaś i południa nizki i równy. Oprócz Dunaju (ob.), który zabiera stąd prawie wszystkie wody, płyną tu także Prut i Seret z wielu dypływami. Klimat jest tu lądowy; ziemia tutejsza dotychczas pokryta jest znacznymi lasami, w których i dziś spotykają się: wilki, niedźwiedzie, rysie, jelenie, dzikie kozy, i in. zwierzęta. Minerały, których tu jest znaczna obfitość (np. soli), dobywają się w bardzo niewielkich ilościach. Mieszkańcy, Mołdawianie, dobrej budowy ciała i pięknych rysów twarzy, zajmują się głównie rolnictwem, ogrodnictwem (uprawą wina i melonów), pszczelnictwem, chowem bydła, koni oraz rybołówstwem i górnictwem. Mowa ich, należąca do familji języków romańskich, jest djalektem języka wołoskiego z nową przymieszką wyrazów słowiańskich, tureckich i tatarskich. Przemysł nierozwinięty, handel znaczniejszy znajduje się prawie całkowicie w ręku Greków, Ormian i Żydów. Ogólna ludność kraju wynosi 1,640,000

miesz. Religja panująca grecka, naczelnikiem jej jest arcybiskup rezydujący w Jassach. Stosownie do konstytucji z 1856 **M.** połączona jest z Wołoszczyzną w jedno państwo Rumunję (ob.).

Historja. Co się tycze najdawniejszych dziejów **M.**, to wiadomości zachowane u pisarzów greckich i rzymskich są nader niedostateczne i zawikłane. Pewną jest rzeczą, że Rzymianie, rozszerzywszy granice państwa swego do niższego Dunaju, znaleźli w dzisiejszych ks. naddunajskich Daków, którzy zostali ujarzmieni w II w. po Chr. przez Trajana. Następnie Rzymianie założyli w tych stronach prowincję Dację (obejmującą dzisiejsze **M.**, Wołoszczyznę, Siedmiogród, Banat, Bukowinę i Bessarabję), i zaludnili ją według świadectwa Eutropjusza „niezliczoną" liczbą osadników ze wszystkich stron świata. Żywotność Rzymian i wogóle plemienia romańskiego objaśnia nam tę okoliczność, że mimo różnorodnych elementów składowych oraz licznych napływowych obcych plemion od III do X w., element romański asymilował obce i stosunkowo do tak nieprzyjaznych okoliczności zachował się w stanie wielkiej czystości, tak, że ślady obcych plemion, a mianowicie słowiańskiego, zachowały się li w nazwach miejscowości i zbogaciły język pod względem leksykalnym. W w. XI przyjęli mieszkańcy, Rumuni (ob.), wiarę grecko-katolicką. Do XIII w. nastąpiło zupełne zlanie się i zromanizowanie licznych plemion słowiańskich. Około 1294 został Dragosz lub Bogdan, przybyły na czele zbrojnego oddziału z zachodniej Dacji (prowincji Maramosz), wybrany na ogólnem zgromadzeniu ludu dziedzicznym księciem *(domnu)* **M.** Dzieje XIV w. są wielce zagmatwane; wypełniają je ciągłe walki z sąsiadami, a zwłaszcza z Polską i Węgrami. Na początku XV w. panował Aleksander I, który położył wielkie zasługi dla swego narodu przeprowadzeniem organizacji religijnej i politycznej. Pod następcami jego rozpoczęły się walki przeciwko Turkom. Pod rządami Stefana Wielkiego (1458—1504) wzrosły **M.** do niezwykłej potęgi. Zwyciężył on kilkakrotnie Polaków, jak równie Matjasza Korwina, króla węgierskiego, w bitwie pod Bają (1467); zniszczył do szczętu 120,000 armję Mahometa II w krwawej bitwie pod Racową 4 stycznia 1475; w następnym roku omal nie pojmał sułtana w bitwie pod Rozbojeni albo Vallea-Alba i mimo wielokrotnych późniejszych walk z Polakami i sułtanem Bajazetem II pozostawił swemu następcy, Bogdanowi, kraj uporządkowany wewnątrz i szanowany na zewnątrz. Bogdan zawarł 1521 roku z sułtanem Selimem tak zwaną kapitulację, mocą której oddał się pod opiekę Turcji, zagwarantowawszy zarazem niepodległość kraju, wolność rządzenia się własnemi prawami i t. d. Porcie natomiast służyło prawo potwierdzaniu nowego księcia i przyznaną sobie miało roczną daninę, w charakterze podarunku. Drugą podobną kapitulację zawarł 1649 z sułtanem Mahometem IV zasłużony ks. mołdawski Bazyli Lupu. Obie te kapitulacje regulowały stosunek **M.** do Turcji, i na nich opierały się wszelkie traktaty, tak Rosji, jak i mocarstw zachodnich z Turcją, a zwłaszcza umowa w Kuczuk-Kajnardżi (1774), adrjanopolska (1829), oraz paryska (1856). Nie zawsze jednak były szanowane te umowy i szczególnie od początku XVIII w. Turcja zaczęła się coraz bardziej mieszać samowolnie do wewnętrznych spraw **M.**, powód do czego dała wojna 1711 z Piotrem W. Porta, chcąc postawić silną tamę pomiędzy Rosją a Turcją, poczęła narzucać **M.**, zarówno jak i Wołoszczyźnie, książąt uległych sobie, wybieranych z pomiędzy fanarjotów greckich. Kraj pod ich więcej niż wiek trwającemi rządami (1716—1821) upadł tak nizko pod względem moralnym, że stracił zupełnie poczucie narodowości. Szczególnej klasy uprzywilejowane, tak zwani *bojarowie*, grecyfikowani stopniowo, popadli w straszną korupcję moralną. Mimo wszelkich usiłowań Turków, Rosja zyskiwała coraz więcej wpływu i mocą umowy w Kuczuk-Kajnardżi uzyskała protektorat w **M.** Mimo zagwarantowanej całości kraju, odpadła 1777 Bukowina do Austrji, a 1812 Besarabja do Rosji. Wkrótce po tym ostatnim fakcie rozbudził się w **M.** duch narodowy, początkowo w szkołach. Powstanie Wladimirescu (1822) położyło koniec rządom fanarjotów. Pokojem adrjanopolskim 1829 powróciły **M.** oraz Wołoszczyzna do dawnego stosunku względem Turcji, opartego na kapitulacjach 1511 i 1649 i otrzymały zarazem Rosję jako drugą protektorkę. Przez pierwsze sześć lat po pokoju adrjanopolskim, zostawała **M.** pod zarządem Rosji. Za panowania Michała Sturdzy (1834—1848) postąpiła **M.** znacznie na drodze cywilizacyjnej. Zakładano szkoły, dźwignięto z upadku rolnictwo, handel i przemysł, budowano drogi komunikacyjne i t. d. W latach 1848 i 49 powstała silna opozycja przeciwko protektoratowi obcych mocarstw. Obrany 1849 księciem Ghika kroczył dalej na drodze postępu i zasłużył się zwłaszcza zakładaniem instytutów naukowych i dobroczynnych. W czasie wojny wschodniej **M.** była zajęta od lipca 1853 do sierpnia 1854 przez wojska rosyjskie. W marcu 1855 konferencja wiedeńska przyznała nad **M.** protektorat pięciu wielkim mocarstwom. Na mocy pokoju paryskiego 1856 otrzymały **M.** (powiększone częścią Besarabji), podobnie jak i Wołoszczyzna, nową organizację. 1857 **M.** połączyły się z Wołoszczyzną w jedno księstwo, które od r. 1861 przybrało nazwę Rumunji. Porów. artykuły: Rumuni, Rumunja, Wołoszczyzna. Por. Neigebaura „Die Donaufürstenthümer" (3 zesz., Wrocław, 1854—56); Colsena „L'état présent de la Moldavie et de la Valachie" (Paryż, 1839); Pałauzowa „Rumynskija kniażestwa" (Petersburg, 1861).

Multi sunt vocati, pauci vero electi (łac.), wielu wezwanych, lecz mało wybranych (Ewang. 30, Mat. 22, 14).

Multigraf, ob. Hektograf.

Multum, non multa, albo *Non multa, sed multum*, zdanie Plinjusza Młodszego (VII, 9), znaczące, że lepiej jest posiadać gruntownie jakiś jeden, ograniczony zakres lub gałąź wiedzy, niż wiele, ale powierzchownie.

Multungula, zwierzęta wielokopytne, toż co gruboskórne (ob.).

Multyplikacja, ob. Mnożenie.

Multyplikator, mnożnik, **M.** elektromagnetyczny, ob. Galwanometr.

Muluja *(Mulwja)*, rzeka w Marokko, powstaje z wielu strumieni w górach Atlas i ubiegłszy 450 klm. wpada pod Islas Chafarinas do morza Śródziemnego.

Muł, mieszaniec, pochodzący z połączenia płciowego konia z osłem. **M.** pochodzący od ogiera i oślicy *(Equus hinnus)* ma ogólną postać osła, i tylko cieńszą głowę konia i jego rżący głos. Użyteczniejszemi są mieszańce pochodzące od osła i klaczy *(Equus mulus)*; mają postać i wielkość niemal konia, z ubarwienia podobne są do matki, ale głos mają ojca. Koń i osieł nie łączą się zwykle dobrowolnie i trzeba do tego używać różnych wybiegów; łatwiej je do tego doprowadzić, gdy są wychowane razem od młodości. **M.** nie może być używany do pracy przed piątym rokiem życia, ale za to używać go można do 30 i 40 roku. **M.** pochodzący z osła i klaczy łączy w sobie zalety rodziców: wytrwałość osła, a odwagę i siłę konia. **M.** są wogóle bezpłodne, atoli zdarzają się przykłady płodności.

Muł, ob. Szlam.

Mułkowski Adolf, filolog, * 1815 w Krakowie, † 1867, po ukończeniu uniwersytetu tamże i otrzymaniu stopnia doktora filozofji, został profesorem przy liceum św. Anny, następnie adjunktem biblioteki uniwersytetu. Ogłosił drukiem „De vita et scriptis Georgii Libani Lignicensis" (Kraków, 1836); „Das Königreich Polen und d. Freistadt Krakau" (Stuttgard, 1840); „Słów kilka do polskich rękodzielników" (Kraków, 1849); sporządził nadto dokładną edycję „Kroniki Kadłubka" (tamże, 1864).

Mułła, duchowny mahometański.

Mumifikacja, przeobrażanie się zwłok w mumje.

Mumje, zwłoki zwierzęce, a w szczególności ludzkie, zachowane od zepsucia przez zabalsamowanie (ob. Balsamowanie), jakie się głównie w Egipcie znajdują. Pochodzenie tej nazwy wyprowadzają jedni z wyrazu arabskiego, który ma oznaczać solone, inni z perskiego, mającego znaczyć powłokę gumową. Według nowszych badań, dokonanych głównie przez Czermaka, **M.** rozpadają się na kilka kategorji. Jedne zostały utworzone przez użycie środków garbnikowych i balsamicznych i napełnione są mieszaniną żywic aromatycznych albo asfaltem; **M.** te są czerwonobrunatne, a ich włosy i rysy twarzy dobrze zachowane. Inne powstały przez traktowanie ciałami solnemi i również wy-

Trumna mumji.

pełnione są żywicami i asfaltem; te są czarniawe, pergaminowate, rysy są tu zmienione. Trzecia nakoniec część powstała tylko przez traktowanie ciałami solnemi i następne wysuszenie; te są białe, lekkie, pozbawione włosów, rysy twarzy zepsute. Wogóle **M.** są twarde, suche i kruche. Całe ciało owinięte jest w wązkie wstęgi bawełniane, a twarz zakryta tylko czworokątną zasłoną, w czasach późniejszych portretem malowanym na drzewie sykomory. Portrety takie znalezione zostały dopiero w 1887 (ob. Enkaustyka). Zwierzchnie powijaki pokryte są malowidłami i hjeroglifami. **M.** przechowane są w trumnach z drzew trwałych i zakryte pokrywą kształtu ciała. W 1881 Brugsch znalazł liczne **M.** królewskie, między innemi Sezostrysa i Rampsynita; mumje te przeniesione zostały do muzeum w Bulak. Oprócz ludzi, Egipcjanie balsamowali też zwłoki zwierząt, którym oddawali cześć boską. Lekarze arabscy przypisywali **M.** różne własności lekarskie. Sztukę balsamowania znali też Guanchowie na wyspach Kanaryjskich, oraz Meksykanie i Peruwjanie, co zapewne odbywało się przez suszenie zwłok na powietrzu. Oprócz tych **M.** sztucznych, znaleziono w wielu miejscach zwłoki naturalne tak zachowane, że stanowią istne **M.** Tu należą zwłoki z klasztoru na górze S. Bernarda, zachowane w skutek zimnego i ostrego powietrza, oraz tak zwane **M.** arabskie czyli białe, t. j. zwłoki zachowane w piaskach arabskich afrykańskich, i tak wysuszone przez palące działanie promieni słonecznych, że nie ulegają już psuciu. Por. Pettigrew „History of Egyptian mummies" (1834); Budge „The Mummy" (1893); Ebers „Die hellenistischen Bildnisse aus dem Fajjum" (1893).

Mumjusz *(Mummius)* Lucius, konsul rzymski, podbił 146 prz. Chr. Achaję (stąd zwany *Achaicus)* i zburzył Korynt. Groźba jego, wyrzeczona do żeglarzy przy przewozie dzieł sztuki z Grecji zabranych, że w razie uszkodzenia onych przymuszeni będą nowe sprawić, świadczy dostatecznie o znajomości sztuki w ówczesnym Rzymie.

Mumme, gatunek piwa mocnego, syropowego, korzennego, smaku przyjemnego, wyrabianego, w Brunświku, tak zwany od Chrystjana **M.**, który je pierwszy zaczął wyrabiać 1492. Są dwa gatunki, **M.** miejski i okrętowy. Z powodu własności odżywiających i niepobudzających, piwo to ma

przy ... nem użyciu dobrze służyć ludziom słabym lub wycieńczonym.

Mun, waga w Indjach wsch., ob. Mahnd.

Mun Albert, hrabia, agitator klerykalny we Francji, * 1841 w Lumigny (dep. Sekwany i Marny), służył w wojsku, w 1875 wystąpił z niego, jako Kapitan kirasjerów, i oddał się zupełnie sprawie Kościoła, starając się o rozpowszechnienie tak zwanych „Cercles catholiques d'ouvriers“. Od r. 1876 jest członkiem izby deputowanych. Zbiór mów jego wygłaszanych w parlamencie wyszły p. t. „Questions sociales“ i „Discours politiques“ (Paryż, 1888, t. 3).

Munamal, ob. Mimusops.

Munch Piotr Andrzej, historyk i starożytnik skandynawski, * 1810 w Chrystjanji, od 1841 profesor historji tamże, † 1863 podczas podróży naukowej do Rzymu. Oprócz gramatyki pisma runicznego (Christ., 1848), oraz języków staronorweskiego (tamże, 1847—49) i gockiego (tamże, 1848), opartych na badaniach lingwistyczno-porównawczych, główne jego dzieła są: „Det Norske Folks Historie“ (oddz. I, 7 t., Christ., 1852—62, oddz. II, 2 t., 1862—63), praca pomnikowa; „Nordmandenes Gudeloerè i Hedenold“ (tamże, 1847); „Historisk-geographisk Beskriverlse over Kongeriget Norge i Middelalderen“ (tamże, 1849).

Munch Andrzej, stryjeczny brat poprzedniego, * 1811, † 1884 r., od 1850 urzędnik bibljoteki w Chrystjanji, znany jest jako jeden z celniejszych poetów norweskich. Oprócz dramatów, jak: „Salomon de Caus“, „Lord William Russell i t. d.“, wydał kilka zbiorów swych poezji, a mianowicie: „Digte, gamle og nye“ (Chryst., 1848); „Nye Digte“ (1850); „Sorg og Tröst“ (1852; 4 ed., 1855) i „Digte og Fortällinger“ (1855).

Münch Ernest Herman Józef von, historyk niemiecki, * 1798 w Rheinfelden, naprzód profesor we Freiburgu i Lüttich, od 1831 prywatny bibljotekarz królewski w Sztutgardzie, † 1841 w miejscu swego urodzenia. Z mnóstwa dzieł jego wymieniamy najcelniejsze: „Geschichte des Hauses und Landes Fürstenberg“ (3 t., Akwisgr., 1820—33); „Geschichte des Hauses Nassau-Oranien“ (3 t., tamże, 1831—1833); „Allgemeine Geschichte der neuesten Zeit“ (6 t., Lipsk, 1833—35); „Paolo Sarpi und sein Kampf mit dem Curialismus und Jesuitismus“ (Stuttgard, 1839). Życie własne opisał w „Erinnerungen und Studien aus den ersten 37 Jahren eines deutsches Gelehrten“ (3 t., Karlsr., 1836—38).

Münch-Bellingshausen Eligjusz Franc. Józef baron von, poeta niemiecki, znany pod pseudonimem Fryder. *Halm,* * 1806 w Krakowie, † 1871, od 1840 radca regencji, a od 1845 pierwszy kustosz cesarskiej bibljoteki nadwornej; 1854 został członkiem wiedeńskiej akademji nauk, a 1861 dożywotnim członkiem austrjackiej izby panów. Wsławił się głównie swemi dramatami: „Griseldis“ (1834, 9 wyd., 1879); „Der Sohn der Wildniss“ (6 wyd., 1877); „Sampiero“; „Maria de Molina“ (1847); „Der Fechter von Ravenna“ (1854, 3 wyd., 1877); „Begum Somru“ (1860), i komedjami: „Verbot und Befehl“ (1847); „Wildfeuer“ (1877) i t. d. Zbiorowe wyd. utworów jego „Werke“ (t. 12, Wiedeń, 1872) obejmują także jego „Gędichte“ (1850) i „Neue Gedichte“ (1864). Prócz tego ogłosił jeszcze: „Ueber die ältern Sammlungen span. Dramen“ (Wiedeń, 1852).

Münchhausen Hieronim Karol Fryderyk, baron, * 1720 w Bodenwerder, w Hanowerskiem, † 1797; uchodził za największego łgarza i samochwalcę, i dotąd jeszcze wszelkie dziwaczno-komiczne zmyślenia, jakiemi były opisy jego awantur w kampanji 1736—39, nazywane są w Niemczech *Münchhauzjadami.* Dziwaczny ten talent **M.,** rozsławiwszy szeroko w całych Niemczech jego imię, posłużył R. L. Raspe'mu za materjał do wydania jego przygód w języku angielskim pod tyt. „Baron **M.,** narrative of his mervellous travels and compaigns in Russia“ (Londyn, 1785), które w kilkakrotnych powtórzone zostały wydaniach. Najnowsze edycje jego przygód ogłosili: Döring, p. t. „M.'s Lügenabenteuer“ (Lipsk, 1846) i Ellisen „Des Freiherrn v. M. wunderbare Reisen“ (Get. Berlin, 1849). Dalszy ciąg dzieła Raspe'go dał Schnoor (3 t., Stendal, 1794—1800).

Münheimer Adam.

Münchheimer Adam, znakomity muzyk i kompozytor, * 1830 w Warszawie. Od pierwszej młodości okazywał wielkie zdolności muzykalne. W r. 1845 zaczął się uczyć harmonji i kontrapunktu u profesora A. Freyera, a w 1850 został skrzypkiem teatru wielkiego w Warszawie. Odbywszy w r. 1853 podróż za granicę, po powrocie napisał muzykę do opery „Otto Łucznik“ (słowa Checińskiego), która dopiero 7 grudnia 1864 przedstawiona została na scenie warszawskiej. Dzieło to posiada wiele istotnych zalet, grzeszy tylko brakiem oryginalności pomysłów. Po odbytej powtórnie podróży za granicę, mianowany został 1858 dyrektorem muzyki, baletu i melodramatu w teatrze wielkim w Warszawie. Po śmierci Moniuszki (1872) objął **M.** dyrekcję opery polskiej. Prócz „Łucznika“, ukończył operę „Stradiota“ i „Mazepę“ (1885). Talent **M.** najwięcej się nadaje do kompozycji orkiestrowych, jego uwertury do „Łucznika“, „Uwertura dramatyczna“ posiadają wiele wartości i są nadzwyczaj umiejętnie opracowane. Z innych drobniejszych utworów wymienić tu możemy muzykę do melodramy: „Biedny Jakób“ (1854), do dramatu „Dalila“, układ głosowy „Bogarodzicy“, tudzież wiele innych kościelnych, fortepjanowych i orkiestrowych kompozycji (muzyki do baletów mianowicie). „Mściciel“, kantata na

cześć Mickiewicza, Legenda o mistrzu Twardowskim. Po wysłużeniu emerytury objął zarząd nad bibljoteką muzyczną, którą uporządkował. W r. 1893 otrzymał 5 nagród na konkursie w Brukseli. W 1900 obchodził 50-letni jubileusz.

Münchengrätz (czes. *Mnichovo Hradiste*), miasto w Czechach, nad lewym brzegiem Izary, ma piękny zamek hrabiów Waldstein; w kościele św. Anny spoczywają od 1785 r. zwłoki Wallensteina. Liczne fabryki, ożywiony handel, 4,000 miesz. W pobliżu wieś *Kloster*, z browarem w dawnem opactwie Cystersów.

Muncie, miasto w północno-amerykańskiem stanie Indjana, nad rz. White, posiada 20 naturalnych źródeł gazu, największe w Stanach fabryki worków, oraz fabryki szkła i gwoździ, liczy 12,000 miesz.

Mundella Antoni John, polityk angielski * w r. 1825. W r. 1868 był radykalnym członkiem izby niższej; 1880 — 85 wiceprezydentem rady tajnej i ministrem oświaty, w r. 1892 przewodniczącym urzędu handlowego.

Münden, miasto okręgowe w pruskiej regencji Hildesheimskiej, nad zbiegiem Werry i Fuldy w Wezerę, w okolicy lesistej, ma stary zamek, 4 kościoły, akademję leśną, 2 progimnazja, pomnik Bismarcka, kilka fabryk, 7,500 miesz. Na lewym brzegu Werry znajduje się przedmieście Blume.

Mundleim, ob. Klej.

Mundt Teodor, pisarz niemiecki, * 1808 r. w Poczdamie, † 1861 w Berlinie. Po ukończeniu uniwersytetu w Berlinie, rzucił się na pole literackie, ale jako przedstawiciel *Młodych Niemiec* niejednokrotnych doznał prześladowań. Dopiero 1842 r. otrzymał docenturę w Berlinie, 1848 roku profesurę we Wrocławiu, a 1850 r. został profesorem i podbibljotekarzem w Berlinie. Pisarz to bardzo płodny i różnostronny. Z prac jego estetycznych i literackich zasługują na uwagę: „Kunst der deutschen Prosa" (2 wyd., Berlin, 1843); „Geschichte der Literatur der Gegenwart" (2 wyd., Lipsk, 1852); „Allgemeine Literaturgeschichte" (2 wyd., 3 t., Berlin, 1847); „Geschichte der Gesellschaft" (2 wyd., Lipsk, 1856); „Die Götterwelt der alten Völker" (2 wyd., Berlin, 1854); „Dramaturgie" (2 t., Berlin, 1847). Celniejsze jego powieści są: „Thomas Münzer" (3 t., Altona, 1841, 3 wyd., 1860); „Mendoza" (Berlin, 1846); „Graf Mirabeau" (2 wyd., 4 t., 1860); „Robespierre" (3 t., Berlin, 1859); „Czar Paul" (1 oddz., 3 t., tamże, 1861; 2 oddz., 4 t., 1861) i t. d. Niemniej zajmującemi są jego obrazki i opowiadania, jak np.: „Paris und Louis Napoleon" (2 t., Berlin, 1859); „Italienische Skizzen" (4 t., tamże, 1859 — 60). Niemały też zyskał sobie rozgłos pismami politycznemi i publicystycznemi, jak: „Nicolo Machiavelli und das System der modernen Politik" (Lipsk, 1851; 3 ed., 1861); „Geschichte der deutschen Stände" (1854); „Der Kampf um das Schwarze Meer" (Brunświk, 1855) i t. d.

Mundt Klara, żona poprzedzającego, znana pod pseudonimem *L. Mühlbach*, * 1814 roku w Nowym-Brandenburgu, † 1873 r., zaślubiona roku 1839, zajmuje jedno z najzaszczytniejszych miejsc pośród niemieckich romansopisarzów. Celniejsze jej powieści są: „Joh. Gotzkowsky" (3 t., Berlin, 1850); „Friedrich d. Gr. und sein Hof." (8 wyd., 3 t., 1882); „Berlin und Sanssouci" (4 t., 1853); „Kaiser Joseph II und sein Hof." (9 wyd., Berlin, 1877); „Königin Hortense" (5 wyd., tamże, 1865); „Erzherzog Johann und seine Zeit" (4 oddz. każdy w 3 t., Berlin, 1859—63, 2 ed., 1865—68); „Napoleon in Deutschland" (4 oddz., każdy w 4 t., tamże, 1858; 3 ed., 1863); „Graf von Benjowsky" (4 t., Jena, 1865); „Novellen" (4 t., Berlin, 1865); „Kleine Romane" (2 wyd., t. 1—4, Altona, 1860—66); „Von Königrätz nach Chiselhurst" (1872) i t. d. W polskim przekładzie mamy z jej noweli: „Baron Kubielski" (Lwów, 1872) i „Bianka Maligieri" (Lwów, 1873).

Mundus non capit duos soles (łac.), świat dwóch słońc nie obejmie. Słowa Aleksandra W., wyrażające przekonanie o własnej wielkości, nie dopuszczające porównania z osobą drugą, lub podziału władzy.

Mundus vult decipi, ergo decipiatur (łac.), świat chce być oszukiwanym, więc go oszukujmy. Aforyzm przypisywany (według Thouego „Historia sui temporis") legatowi papieskiemu Caraffie, późniejszemu papieżowi Pawłowi IV. Stał się popularnym od czasu słynnego awanturnika Cagliostra, który go podobno powtarzał.

Mundżak, *Muntjak*, ob. Jeleń.

Mungo, rodzaj wełny, ob. Shoddy.

Mungo-Park, podróżnik, ob. Park.

Mungos, ob. Ichneumon.

Munich Burhard, hr., feldmarszałek rosyjski, * 1683 pod Oldenburgiem; otrzymawszy wysokie wykształcenie, rozpoczął służbę wojskową w rozmaitych krajach niemieckich, ostatecznie w wojsku sasko-polskiem, z którego w skutek pojedynku, przeszedł r. 1721 w stopniu gen.-majora do służby rosyjskiej, i zyskawszy wkrótce zaufanie cesarza Piotra W., używany był do ważniejszych prac inżynierskich. Między innemi pracował około udogodnienia żeglugi na Newie; w r. 1723 prowadził roboty nad przedłużeniem kanału Ładoskiego. Za Piotra II mianowany został hrabią, a 1732 r. feldmarszałkiem. Zawiadując sprawami wojskowemi, zreorganizował M. gwardję oraz pułki polowe i garnizonowe, zaprowadził dalej ciężką kawalerję, założył korpus kadetów i t. d., 1734 r. przyjął dowództwo nad armją działającą w Polsce, zdobył Gdańsk i przyczynił się do osadzenia na tronie Augusta III. Od 1736 działał w Turcji, gdzie świetnemi odznaczył się zwycięstwy; między innemi rozbił wojska tureckie pod Stawuczanami, wziął Chocim i t. d. Po wstąpieniu na tron cesarzowej Elżbiety Piotrówny zesłany został na Syberję, skąd dopiero po 20 latach z rozkazu Piotra III po-

wrócił. Odzyskawszy dawne godności, mianowany był za Katarzyny II głównym dyrektorem przystani Rewelskiej i Narwskiej, tudzież kanałów Kronsztadzkiego i Ładoskiego; pracując nad ukończeniem przystani Rogerwickiej, † 1767. Może być zaliczony pomiędzy najlepszych inżynierów i wodzów swego czasu. Napisał: „Ébauche, pour donner une idée de la forme du gouvernement de l'Empire de Russie“ i „Recueil des écluses et des travaux du grand canal de Ladoga“.

Munich Ernest, hr., syn poprzedniego, za cesarzowej Anny Iwanówny wielki mistrz dworu, 1741 zesłany został na mieszkanie do Wołogdy, gdzie przepędził lat 20. Po powrocie mianowany przez cesarzową Katarzynę II rzeczywist. tajnym radcą, † w bardzo późnej starości. W czasie wygnania napisał dzieło o swem życiu publicznem i prywatnem, które wydane zostało p. t. „Zapiski gr. Münicha, dla dietej“ (Petersburg, 1817).

Municipia, tak się nazywały u starożytnych Rzymian miasta italskie, które otrzymały prawo obywatelstwa rzymskiego *(civitas)* i były przyłączone do państwa. Jedne miały zupełne prawo obywatelstwa (**M.** *cum suffragio)* i należały wtedy do jednego z tribus rzymskich, inne nie miały prawa głosowania (**M.** *sine suffragio)*, chociaż obywatele ich mogły pozyskiwać niektóre godności wojskowe. Taki stan rzeczy trwał od 338 r. do 90 r. przed Chr. W tym to bowiem roku lex Julia dało prawo obywatelstwa, zamieniło więc na **M.** wszystkie miasta Italji. Dla ujednostajnienia zarządu w **M.** wydał Juljusz Cezar w 45 r. przed Chryst. prawo municypalne *(lex Municipalis)*. Przytem jedno z miast hiszpańskich, Gades zamienił na **M.** Od tej chwili rząd niejednokrotnie dawał prawo obywatelstwa miastom pozaitalskim, aż wreszcie Karakalla wszystkie miasta państwa Rzymskiego na **M.** przetworzył. Obywatele takich miast zwali się Municipes, dla odróżnienia od czasowo osiedlonych Incolae. Por. Roth „De re municipali Romae“ (Stuttgard, 1801).

Municja, toż co amunicja (ob.).

Munk Edward, filolog i historyk niemiecki, * 1803 w Głogowie, † 1871 tamże. Od 1827—48 nauczyciel szkoły Wilhelma we Wrocławiu. Następnie poświęcił się wyłącznie pracom naukowym i wydał pomiędzy innemi: „Geschichte der griech. Literatur“ (3 wyd., 2 t., Berlin, 1879—80); „Geschichte der röm. Literatur“ (3 wyd., tamże, 1858—1861); „Die Metrik der Griechen und Römer“ (Głogowa, 1834) i „Die natürliche Ordnung der Platonischen Schriften“ (Berlin, 1857).

Munk Salomon, orjentalista, brat poprzedniego, * 1805 w Głogowie, † 1867 w Paryżu. Filozofję i języki wschodnie studjował w Berlinie, Bonn i Paryżu, gdzie 1840—42 był kustoszem rękopisów orjentalnych bibljoteki paryskiej; 1858 został członkiem akademji napisów, a 1865 na miejsce Renana profesorem języków: hebrajskiego, chaldejskiego i syryjskiego w Collège de France. Zasłużył się głównie na polu literatury żydowsko-arabskiej. Z pism jego wymieniamy: „Réflexions sur le culte des anciens Hébreux etc.“ (Paryż, 1838); „Commentaire de Rabbi Tanchomu de Jérusalem“ (Paryż, 1843); „Palestine, Description géographique, historique et archéologique“ (tamże, 1845); „Mélanges de philosophie juive et arabe“ (2 t., tamże, 1859). Najgłówniejszem jego dziełem jest opracowanie Majmonidesa „Le guide des égarés“ (3 t., Paryż, 1856—66). Por. Jellinek „S. Munk“ (Wiedeń, 1865).

Munk Herman, fizjolog, * 1839 w Poznaniu, studjował medycynę w Berlinie i Getyndze, 1876 został profesorem fizjologji w berlińskiej akademji weterynaryjnej. Dokonał licznych badań nad zapładnianiem u robaków okrągłych, oraz ogłosił: „Untersuchungen über das Wesen der Nervenerregung“ (1868); „Ueber die Funktionen der Grossgehirnrinde“ (1881, 2 wyd., 1890).

Munkacs, miasto główne węgierskiego komitatu Bereskiego, w czarującej dolinie nad rz. Latorczą; liczy 11,000 miesz., po większej części rzemieślników. O $^3/_4$ godziny od miasta leży twierdza **M.,** zbudowana 1359 r. przez Teodora Kriatowicza, wprawdzie mała, lecz przez swe położenie i silne mury nader warowna; sławna w dziejach licznemi oblężeniami, a zwłaszcza bohaterską obroną Heleny Zrinyi, małżonki Emeryka Tökelego, oblężonej przez wojska cesarskie pod dowództwem Caprary. W nowych czasach, a zwłaszcza po roku 1849, używano jej jako więzienia stanu.

Munkacsy Michał.

Munkacsy Michał, właściwie Lieb, malarz węgierski, * 1844 r. w Munkacsu w Węgrzech, † 1900 w Bonn, uczył się naprzód stolarstwa i pracował jako czeladnik, następnie poświęcił się malarstwu, kształcił się w Wiedniu, Monachjum i Düsseldorfie, od 1872 r. przebywał w Paryżu. Wykonał wiele cennych obrazów, zarówno w rodzaju poważnym, jak i rodzajowym, oraz typów charakterystycznych węgierskich. Ważniejsze jego prace: „Ostatni dzień skazanego“ (1870); „Czas wojenny“ (1871); „Lombard“ (1878); „Pożegnanie rekrutów“ (1877). Od r. 1876 rozpoczął szereg scen z salonu paryskiego, jak: „Artysta z żoną w pracowni“ (1876); „Imieniny ojca“, „Dwie rodziny“ (1881) i in. Następnie „Milton dyktujący“, „Raj utracony“ (1878) odznaczony medalami na wszechświatowej wystawie paryskiej; „Chrystus przed Piłatem“ (1882, zakupiony za 120,000 dolarów); „Ostatnie chwile Mozarta“ (1886, zakupiony za 50,000 dol.). Na kilka lat przed śmiercią, dotknięty cierpieniem umy-

słowem, przebywał w lecznicy pod Bonn, gdzie zakończył życie.

Munkenbek *(Munkenbeck)*, v. *Jeleń biały*, herb: W polu zielonem — jeleń srebrny z łapą przednią podniesioną. Nadany z nobilitacją 1790 przez Stanisława Augusta.

Munkenbek

Münnich Jerzy Wilhelm, profesor literatury greckiej i łacińskiej, oraz języków wschodnich w uniwersytecie krakowskim, a potem wileńskim, † 1829 w Wilnie. Wydał z druku: „Sexti Rufi de regionibus urbis Romae libellum" (2 wyd., Wilno, 1829); „M. Tulii Ciceronis libri de Republica notitia codicis Sarmaticis facta illustrati quantumque fieri potuit restituti" (Getynga, 1825); „Geschichte der polnischen Literatur" (2 t., Warsz., 1823); „Geschichte der polnischen Poesie und Beredsamkeit", do zbioru Eichorna: „Geschichte der Künste und Wissenschaften"; „Ueber die Krakauer Universität und die wichtigsten Lehranstalten in Polen", rozprawa drukowana 1824 w *Archiv für Philologie und Pedagogie*, i t. d.

Munoz Ferdynand, ob. **Rianzares, ks. małżonek** królowej Izabeli hiszpańskiej.

Munster albo *Mounster*, po irlandzku *Mown*, prowincja w południowo-zachodniej Irlandji, na przestrzeni 24,554 klm. kw. czyli 446 mil kw., ma ludności 1,172,000 (której liczba stale się zmniejsza) i dzieli się na 6 hrabstw: Clare, Cork, Kerry, Limerick, Tipperary i Waterford.

Münster, miasto główne pruskiej regencji t. n. (7,252 klm. kw. i 595,000 miesz.), nad rzeczką Aa, rezydencja biskupa i kapituły katedralnej, liczy 58,000 miesz. i ma wspaniałą katedrę z XII—XIV wieku, zamek królewski i pamiętny w dziejach ratusz, w którym 14 października 1648 pokój westfalski zawarty został. W miejsce zniesionego roku 1818 uniwersytetu istnieje tu teraz akademja z fakultetem teologji katolickiej i filozofji. Miasto **M.** przystąpiło w XIII w. do związku hanzeatyckiego. W r. 1532 wprowadzoną tu została reformacja, a 1535 i 1536 było widownią polityczno-religijnych ruchów Anabaptystów. Dawna djecezja Münsterska obejmowała 180 mil kwadrat. z ludnością 350,000 głów; w 1803 r. sekularyzowana, w większej części dostała się Prusom.

Münster-Ledenburg Jerzy Herbert, dyplomata niemiecki, * 1820 w Londynie, od 1857 do 1865 był posłem hanowerskim w Petersburgu, po aneksji Hanoweru został stronnikiem Prus, posłem do parlamentu. W 1873 mianowany był posłem w Londynie, 1885 w Paryżu. Napisał: „Politische Skizzen über die Lage Europas von Wiener Kongress bis zur Gegenwart, 1865—1867" (Lipsk, 1867); „Mein Anteil an den Ereignissen des Jahrs 1866" (2 wyd., 1868); „Der Norddeutsche Band und dessen Uebergang zu einem deutschen Reich" (1868); „Deutschlands Zukunft, das Deutsche Reich" (Berlin, 1870).

Münsterberg, miasto powiatowe w pruskiej regencji Wrocławskiej, nad rzeką Oławą, zwane w dawnych polskich przywilejach *Sambicja* albo *Ziembice*, ma zimne kąpiele siarczane i 6,360 m. Niegdyś stanowiło oddzielne księstwo, dziedziczne linji Piastów Świdnickich, z których ostatnim był Jan, zabity przez Husytów pod Wilhelmsdorf r. 1429.

Münsterberg Hugo, psycholog, * 1863 w Gdańsku, kształcił się w Genewie, Lipsku i Heidelbergu, gdzie studjował filozofję i nauki przyrodnicze, 1892 został profesorem psychologji we Fryburgu, lecz w tymże roku powołany został do uniwersytetu Horwarda w Cambridge (Massachusetts). Napisał: „Die Willenshandlung" (Fryburg, 1888); „Der Ursprung der Sittlichkeit" (1889); „Beiträge zur experimentellen Psychologie" (1889—90); „Ueber Angaben und Methoden der Psychologie" (Lipsk, 1891) i in.

Münter Baltazar, kaznodzieja i autor pieśni religijnych, * 1735 w Lubece, po ukończeniu studjów teologicznych w Jena był od 1757 tamże docentem, następnie od 1760, kaznodzieją w Gotha, później głównym kaznodzieją gminy niemieckiej w Kopenhadze, gdzie † 1793. Wydał znaczną liczbę kazań, z których odznaczają się konferencje o naukach Jezusa. Jako twórca wielu pieśni religijnych (dwa zbiory, 1773 i 1774), liczy się do szkoły Gellert-Crammera. Największą jednak sławę zyskał wydaniem pamiętników o nawróceniu hr. Struensee („Bekehrungsgeschichte", Kopenhaga, 1772).

Münter Fryderyk, teolog, orjentalista i archeolog, * 1761 w Gotha, od 1790 profesor teologji w Kopenhadze, od 1808 biskup Zelandji, † 1830. **M.** zyskał sławę europejską swemi dziełami, z których najważniejsze: „Handbuch der Dogmengeschichte" (2 t., Kopenhaga, 1801, w przekładzie niem. Gettynga, 1802); „Geschichte der dän. Reformation" (2 t., Kopenhaga, 1802); „Die Religion der Karthager" (tamże, 1816; 2 wyd., 1821); „Geschichte der Einfürung des Christenthums in Dänemark und Norwegen" (3 t., Lipsk, 1823—32), „Die Sinnbilder und Kunstvorstellungen der alten Christen" (Altona, 1825), najważniejsze jego dzieło, i w. in.

Muntjak, *Mundżak*, ob. Jeleń.

Müntz Eugenjusz, pisarz francuski, * 1845 w Sulz w Alzacji, kształcił się w Paryżu i Rzymie, od 1876 bibljotekarz przy szkole sztuk pięknych w Paryżu, od 1880 konserwator bibljoteki, archiwum i muzeum. Oprócz licznych rozpraw pomieszczanych w czasopismach, ogłosił: „Les arts à la cour des Papes pendant le XV et le XVI siècle" (1878—82, t. 3, nagrodzone przez akademję); „Histoire générale de la tapisserie" (1877—79); „Raphaël, sa vie, son oeuvre et son temps" (2 wyd., 1882); „Etudes sur l'histoire des arts à Rome pen-

dant le moyen-âge" (1881); „La tapisserie" (1882); „Les antiquités de la ville de Rome au XIV, XV et XVI siècles" (1887). Od r. 1880 wraz z uczonymi wydaje: *Bibliothèque internationale de l'art*, w którem pomieścił: „Les précurseurs de la renaissance" (1887); „Les historiens et les critiques de Raphaël" (1884); „Etudes sur l'histoire de la peinture et de l'iconographie" (2 wyd., 1885).

Münzer Tomasz, słynny fanatyk religijny z czasów reformacji, * 1498 w Stolbergu w Harzu. Podług podania, hr. Stolberg skazał niesprawiedliwie ojca **M.** na śmierć; okoliczność ta objaśnia późniejszą działalność i nienawiść przeciwko klasom wyższym. Od 1520 kaznodzieja w Zwickau, został kaznodzieją w Allstedt w Turyngji i w kazaniach swych występował nietylko przeciwko władzy papieża, ale nadto przeciwko „służalczej, trzymającej się litery pisma i połowicznej" działalności reformatorów, żądał radykalnej zmiany stosunków kościelnych i politycznych i podburzał lud do nieposłuszeństwa przeciwko władzy. 1524 pozbawiony miejsca z rozkazu kurfirsta saskiego Fryderyka, opuścił Allstedt, jednakże wkrótce potem opanował Mühlhausen, połączył się z podobnym sobie marzycielem Pfeiferem, przeciągnął na swoją stronę tłumy okolicznych górników i chłopstwa i wystąpiwszy zbrojno, został 15 maja 1525 pod Frankenhausen na głowę pobity przez wojska najbliższych książąt. **M.** wzięty wraz z Pfeiferem do niewoli, stracił zupełnie odwagę, i przeniesiony do Mühlhausen został ścięty z Pfeiferem i 24 głównymi wspólnikami. Por. Strobela „Leben, Schriften und Lehren Thom. Münzers" (Norymberga, 1795); Seidemanna „Thom. M." (Drezno, 1842); Merx „Thomas M. und Heinrich Pfeiffer" (1889).

Munzinger Werner, podróżnik, * 1832 w Olten w Szwajcarji, † 1875. Po ukończnniu nauk w Monachjum i Paryżu, udał się 1852 do Kairu, a 1854 jako naczelnik wyprawy handlowej nad brzegi morza Czerwonego, gdzie przez pewien przeciąg czasu przebywał w Massawie. Od r. 1855 bawił w Kereu, głównem mieście Bogosów, gdzie przyłączył się do wyprawy niemieckiej, udającej się do środkowej Afryki. Gdy atoli dowódca tej ekspedycji ,Heuglin, wbrew jego radom wyruszył do Abisynji, **M.** odłączył się od niego i przez Chartum zwrócił się do Obed, skąd zamierzał przez Barfur dostać do Wadai. Nie uzyskawszy jednak pozwolenia na przebyciu Darfuru, powrócił r. 1862 do krajów nad Nilem leżących, a stąd do Europy 1863. W r. 1864 puścił się znowu do Afryki, został 1865 konsulem w Massawie i oddał Anglikom wielkie usługi w ich wyprawie do Abisynji swoją znajomością kraju i języków tamtejszych. Następnie zwiedzał południowe wschodnie wybrzeża Arabji i zbadał dokładnie kraj Bogosów. Jako gubernator Massawy oddał usługi chedywowi, przyłączył część Abisynji północnej, za co mianowany był baszą i gubernatorem wschodniego Sudanu. W październiku 1875 podjął przeciw Gallasom wyprawę, podczas której pod Auszą został śmiertelnie raniony. Oprócz wielu rozpraw wydał oddzielnie: „Die Sitten und das Recht der Bogos" (1859); „Ostafrikanische Studien" (1864); „Die deutsche Expedition in Ostafrika" (1865); „Vocabulaire de la langue Tigré" (1865). Por. Keller-Zschokke „Werner Munzinger-Pascha" (1890).

Mur, lewy dopływ Drawy, bierze początek w Salzburskiem, przechodzi przez Styrję i ubiegłszy 438 klm., wpada do Drawy poniżej Warazdinu.

Mur, ściana, wzniesiona z cegieł lub kamienia i służąca do odgraniczenia lub podziału domu, zamknięcia pewnego obszaru ziemi, lub odgraniczenia jednego od drugiego. **M.** wznoszą się z kamienia ciosowego, z wapienia, z cegieł, kamieni brukowych, a nawet gliny. U nas pospolicie po miastach używa się na ten cel cegły, w niektórych okolicach wapieni, po wsiach zaś, prócz tego, kamieni polnych i gliny, a nawet ziemi iłowatej, ubitej w tak zwane jaskółcze gniazdo. Przy użyciu kamienia ciosowego lub wapiennego do budowy **M.** kamień ten ociosywa się starannie, według oddzielnych dla każdego rysunków, tak, by po ułożeniu tych brył we właściwych miejscach i złączeniu ich zaprawą wapienną lub cementem, otrzymać ścianę

Fig 1. Mur cyklopów.

żądanego kształtu. Przy użyciu cegły należy radzić sobie różnemi sposobami sztuki mularskiej, by z tych równoległościanów jednakowej miary wyrobić **M.** żądany. W obu tych razach pojedyncze bryły należy tak układać, by złączenie pionowe każdych dwu kamieni lub cegieł padało na środek pod spodem leżącego, tym bowiem sposobem ciśnienie każdego kamienia lub cegły rozkłada się na daleko większą powierzchnię. W murach z kamieni polnych należy się starać o to, by pojedyncze bryły jak najlepiej do siebie przystawały, przyczem szpary zatykają się drobnemi kamieniami lub mchem i zalewają zaprawą wapienną. Przy wznoszeniu **M.** zostających z sobą w związku, jak przy budowaniu ścian domu, należy się starać o to, by wszystkie, tak zewnętrzne czyli *główne*, jak i wewnętrzne czyli *przedziałowe*, razem

się wznosiły. **M.** znacznej wysokości, im wyżej się wznoszą, tem muszą być cieńsze; zwężanie to odbywa się przez wyskoki, między piętrami zostawiane. Wyskoki te daleko lepiej jest zostawiać po stronie zewnętrznej, jakkolwiek w takim razie trzeba je zakrywać gzymsami i innemi ozdobami. Stosunek grubości murów u podstawy i u szczytu bywa bardzo rozmaity i zwiększa się w miarę ich wysokości. **M.** z cegły dla przyozdobienia, a zarazem i dla zabezpieczenia od wpływów klimatycznych, powlekają się warstwą zaprawy wapiennej

Fig. 2. Mur w Mycenach.

lub cementowej, czyli tynkiem. Aby murom z materjału gorszego nadać pozór lepszy i uczynić je oporniejszemi na wpływy atmosfery, bez znacznego podwyższenia ceny, pokrywa się stronę ich zewnętrzną cegłami lepszemi. W czasach najdawniejszych wznoszono **M.** z kamieni nieociosanych, umieszczano je jedne na drugich bez spojenia, a odstępy wypełniano kamieniami drobniejszemi; szczątki takich murów przetrwały pod nazwą *murów cyklopów* (fig. 1); gdy zaczęto kamienie ociosywać, umieszczano je tak, by unikać między niemi odstępów (fig. 2). Wszakże Babilończycy już wznosili **M.** z cegieł. Por. J. Heilpern „Nauka mularstwa" (Warszawa, 2 t., 1897), oraz dzieła przytoczone w art. „Budownictwo".

Murachwa, Morachwa, miasteczko w gub. Podolskiej, powiecie Jampolskim, ma piękny pałac, wystawiony po konfederacji barskiej przez Joachima Potockiego, podczaszego lit., i dawny kościół Dominikanów.

Murad, ob. Amurat.

Murad Efendi Franciszek Werner, pisarz niemiecki i dyplomata turecki, * 1836 w Wiedniu, służył naprzód w wojsku austrjackiem, następnie w tureckiem podczas wojny Turcji z Rosją. Po zawarciu pokoju był konsulem tureckim w Temeszwarze, 1872 w Wenecji, 1874 w Dreźnie, 1877 rezydentem w Hadze i Sztokholmie, 1880 posłem tamże; † 1881 w Hadze. Napisał tragedje: „Marino Falieri" (Lipsk, 1871); „Selim III" (1872); „Inez de Castro" (1872); „Mirabeau" (1875); „Bagadel" (1874); nadto: „Türkische Skizzen" (2 wyd., 1878, t. 2); „Balladen und Bilder" (1879). Dramatyczne prace jego wyszły w 3 tomach (Lipsk, 1881).

Muralt Edward von, * 1808 w Bischopzell w Turgawji, od roku 1837 konserwator rękopisów i ksiąg teologicznych w cesarskiej bibljotece petersburskiej. Celniejsze jego prace literackie są: „Der Katalog der griech. Handschriften der petersburger Bibliothek" (Petersburg, 1740); wydanie Nowego Testamentu z rękopisu Watykańskiego (Hamburg, 1846); „Essai de chronographie Byzantine" (tamże, 1855) i w. in.

Murano, słynne z fabryki szkła miasteczko we włoskiej prowincji Wenecjańskiej, położone na jednej z wysepek lagunowych, posiada kilka kościołów i liczy 4,000 m. Fabryki szkła istniały tam już w XIII w., a wyrabiano w nich początkowo tylko naczynia i lustra, w XVIII w. perły.

Murań, szczyt i turnia w Tatrach Bielskich, w obrębie gminy Jaworzyny spiskiej na Węgrzech, tworzy najwyższy zachodni kraniec tego odosobnionego pasma Tatr. Wysokość **M.** wynosi 1,827 miesz.

Murat Joachim.

Murat Joachim, król neapolitański, jeden z najwaleczniejszych generałów Napoleona, * 1771 w Bastide pod Cahors, syn oberżysty, wstąpił 1791 do armji franc., został 1794 generałem brygady, zaślubił 1800 najmłodszą siostrę Napoleona Karolinę, mianowany był dowódcą gwardji konsularnej, a przy ustanowieniu cesarstwa 1804 marszałkiem i księciem cesarskim, wkrótce zaś potem wielkim admirałem; 1805 otrzymał jako własność dziedziczną nowo ustanowione księstwo Bergu. Od r. 1796 uczestnik wszystkich niemal bitew Napoleona, ciągle nowe zdobywał wawrzyny; za czyny swe wojenne w Hiszpanji wynagrodzony został królestwem Neapolitańskim i ogłoszony 1 sierpnia 1808, pod imieniem *Joachima I Napoleona* królem obojej Sycylji. W 1812 objął naczelne dowództwo nad opuszczoną przez Napoleona armją, lecz 1813 powrócił z Hanau do Neapolu, 1814 r. traktował o pokój ze sprzymierzonymi, przyrzekając im zbrojne wystąpienie przeciwko swemu szwagrowi. Odtąd postępowanie jego dwuznaczne ściągnęło na niego podejrzenie o zmienność, a następnie wojnę z Austrją; pokonany 1815 pod Ferrara (12 kwietnia i Tolentino (2 maja), schronił się do Francji, a potem do Korsyki. Próbując odzyskać stracone królestwo, został pojmany i na mocy wyroku sądu wojennego 13 października 1815 r. rozstrzelany. Wdowa jego *Marja Annuncjata Karolina,* * 1782 w Ajaccio, przybrała tytuł hrabiny *Lipona* (ana-

gram Napoli) i † 1839 we Florencji.—Starszy syn jego, *Napoleon Achilles*, książę *Murat*, * 1801, emigrował do Ameryki północnej, gdzie jako żonaty od 1826 z Karoliną Dudley, siostrzenicą Waszyngtona i właściciel plantacji, † 1847 w majętności swojej Jefferson-County (we Florydzie). Napisał „Exposition des principes du gouvernement républicain tel qu'il a été perfectionné en Amérique" (1833).—Młodszy brat poprzedniego, *Napoleon Lucjan Karol* ks. **M.**, * 1803 w Medjolanie, udał się również do Ameryki, zaślubił tam 1831 amerykankę Georginę Fraser, założył pensjonat dla dziewcząt, wrócił po rewolucji lutowej 1848 z Ameryki do Francji, spełniał niektóre misje polityczne, został 1852 senatorem, 1853 otrzymał tytuł książęcy i od 1855 uchodził za kandydata do tronu neapolitańskiego. Po rewolucji 4 września 1870 zniknął ze sceny politycznej, † 1878. Zostawił 3 synów i 2 córki: *Józefa Joachima* księcia na Kleve i Bergu, * 1828, który był ordynansowym oficerem Napoleona III, 1870 pułkownikiem i dowodził brygadą jazdy w bitwie pod Vionville (1870), w 1854 zaślubił córkę księcia Wagram; *Achillesa Napoleona*, * 1847, który 1868 zaślubił Gruzinkę księżniczkę Dadiani, *Ludwika Napoleona*, * 1851, oficera marynarki francuskiej, a następnie ordynansowego oficera króla szwedzkiego Karola XV; *Karolinę Letycję*, * 1832, małżonkę od 1850 Chassiron, a od 1871 Johna Gardena of Ketisham Hall; *Annę*, * 1841, od 1865 żonę hr. Antoniego de Noailles księcia Mouchy, przyjaciółkę cesarzowej Eugenji. Córki króla **M.** są: *Letycja Józefina*, * 1802, żona hrabiego Pepoli w Bolonji, i *Ludwika Julja Karolina*, * 1805, małżonka hrabiego Rasponi w Rawennie, † 1889. Por. Coletta „Histoire des six derniers mois de la vie de Joachim M." (Paryż, 1821); Franceschetti „Mémoires sur les événements, qui ont précédé la mort de Joachim I" (Paryż, 1826); Gallois „Histoire de Joachim M." (Paryż, 1828); Helfert „Joachim M., seine letzten Kämpfe und sein Ende" (Wiedeń, 1878).

Murat Joachim Józef Andrzej, hrabia, deputowany francuski, * 1828 w Paryżu, syn starszego brata króla Neapolu Andrzeja **M.**, który od cesarza otrzymał tytuł hrabiego. Sekretarz, następnie wiceprezydent Rady w Lot, w 1871 wybrany był członkiem zgromadzenia narodowego tamże, stale głosował z prawicą i należał do bonapartystów i był jednym z pięciu, którzy głosowali za Cesarstwem. Kilkakrotnie jeszcze był wybierany w r. 1876, 1877 i 1881. W 1878 towarzyszył synowi Napoleona III w podróży do Kopenhagi i Sztokholmu. W r. 1866 **M.** ożenił się z córką senatora A. Barrot.

Murat Joachim Napoleon, książę, generał francuski, * 1834 w Bordentown (Stany Zjednoczone), syn Napoleona Lucjana († 1878), a wnuk króla Neapolu. W 1852 **M.** wstąpił do wojska, gdzie w 1870 mianowany był generałem brygady i otrzymał order legji honorowej i order wojskowy. Ożeniony z księżniczką de Wagram. **M.** ma syna Joachima Napoleona, * 1856, i dwie córki.

Muratori Ludwik Antoni, jeden z najznakomitszych uczonych włoskich, * 1672 w Vignola w Modeńskiem, † 1750. Od 1694 główny kierownik kolegjum Ambrozjańskiego i połączonej z niem bibljoteki w Medjolanie, a od 1700 aż do śmierci bibljotekarz i archiwista księcia Modeny. **M.** posiadał rozległe wiadomości, a szczególnie był biegłym w starożytnościach i historji nowszej. Z dzieł jego (około 100 tomów) najgłówniejsze: „Anecdota" (4 t., Medjolan i Padwa, 1697—1713); „Anecdota Graeca" (Padwa, 1709); „Rerum Italicarum scriptores" (25 t., Medjolan, 1725—51); „Antiquitates Italicae medii aevi" (6 t., Medjolan, 1738—42 i 1770—80); „Annali d'Italia" (12 t., tamże, 1744—49 i 1830—36); „Novus Thesaurus veterum inscriptionum" (4 t., tamże, 1739—42).

Muratowicz Sefer, syn Seweryna, dworzanin króla Zygmunta III, wysłany był do Persji 1602 dla kupna koni i rozmaitych wyrobów perskich, gdzie tak sobie umiał zjednać szacha i dwór jego, że nie tylko został hojnie obdarzony, ale zjednał przyjazne usposobienie perskiego władcy, z którym wkrótce potem zawiązane zostały bliższe stosunki dyplomatyczne i handlowe. J. E. Minasowicz wydał sprawozdanie o tej podróży **M.** p. t. „Relacja Sefer Muratowicza i t. d." (1777).

Murawjew, szlachecki ród rosyjski, osiadły początkowo w w. ks. Moskiewskiem; z jego członków zasługują na wspomnienie: **Murawjew** Mikołaj, † 1770 w Montpellier, ostatecznie generał-lejtnant i gubernator Liflandji, autor pierwszej algebry w języku rosyjskim: „Naczalnyja osnowawanija matematiki" (1752).

Murawjew Michał, * 1757 r. w Smoleńsku, † 1807; początkowo oficer gwardji, powołany następnie przez Katarzynę II na nauczyciela w. ks. Aleksandra i Konstantego, napisał dla ich nauki szereg artykułów historycznych, moralnych i literackich, odznaczających się wybornym stylem i szlachetnością myśli. Pod Pawłem I mianowany radcą tajnym, został pod Aleksandrem I towarzyszem ministra oświecenia. Napisał: „Opyty istorji, słowiesnosti i nrawouczenija", wydane przez Karamzina (3 t., Moskwa, 1810); „Emiliewy pisma" (Petersburg, 1815) i in.

Murawjew Mikołaj, syn Mikołaja, gubernatora Liflandji, * 1768 w Rydze, † 1840; studjował na uniwersytecie strasburskim; od 1788 służył na flocie. Ranny w bitwie pod Rotschensalm, popadł do niewoli szwedzkiej, z której uwolniony został po zawarciu pokoju w Werelä. Następnie służył w wojsku lądowem i 1797 wziął dymisję w stopniu podpułkownika, poczem osiadł w majętności swej pod Moskwą, gdzie założył prywatną akademję wojskową. Kampanję 1812—14 odbył jako szef sztabu hr. Tołstoja. Po 1823 poświęcił się gospodarstwu rolnemu i należał do założycieli i najczynniejszych członków moskiewskiego towarzy-

stwa ekonomicznego. Pozostawił 5 synów, z których najstarszy *Aleksander*, * 1792, † 1864 w Moskwie; był jako pułkownik za udział w sprzysiężeniu 1825 wysłany do Syberji, później jednak ułaskawiony. Po wybuchu wojny wschodniej, wstąpił do służby, został generał-majorem, od 1856 gubernatorem niższo-nowogrodzkim i na tem stanowisku zasłużył się przeprowadzeniem zniesienia poddaństwa. Drugi z braci *Mikołaj*, * 1794, † 1866; wstąpił do wojska 1811, został kapitanem sztabu generalnego, walczył 1812—15, później na Kaukazie i otrzymał 1819 od generała Jermołowa misję do Chiwy. W wojnie perskiej odznaczył się 1828 pod Karsem, 1829 zaś pod Kaiszly i Milli-Dżus, w skutek czego mianowany generał-majorem, otrzymał 1830 r. dowództwo brygady grenadjerskiej litewskiej, na której czele walczył 1831 w Polsce. Podczas wzięcia Warszawy dowodził prawem skrzydłem i zdobył szańce pod Rakowcem. Pod koniec 1832 wysłany był jako poseł nadzwyczajny do Egiptu, 1838 popadłszy w niełaskę, usunął się do życia prywatnego i dopiero 1848 wstąpił na nowo do służby, jako szef korpusu grenadjerskiego. 1852 awansowany na generała piechoty, został pod koniec 1854 namiestnikiem kaukaskim i głównodowodzącym tamtejszemi wojskami. W kampanji 1855 wziął osobiście dowództwo nad armją czynną, działającą w Azji Mniejszej i zmusił Kars do poddania się (22 listopada 1855). Po zawarciu pokoju złożył dowództwo i został prezesem komisji do zbadania nadużyć, w dostawach żywności i t. d. dla armji krymskiej. — Trzeci syn *Michał*, * 1796 r., † 1866 roku pod Ługą; pomagał ojcu w zarządzie akademji wojskowej, walczył w wojnie 1812 i 13 r., poczem przeszedł do służby cywilnej, został wicegubernatorem witebskim (1827), gubernatorem mohylowskim (od 1828), grodzieńskim (1831—33), kurskim (1825—39), od 1842 dyrektorem korpusu topografów, a od stycznia 1850 członkiem rady państwa. W kwietniu 1857 mianowany ministrem dóbr państwa, odznaczył się jako zdolny organizator; założył akademję rolniczą w Pietrowsku pod Moskwą i w ogóle przyczynił się wiele do podniesienia rolnictwa. Po wybuchu nieporządków na Litwie, wysłany był w maju 1863 do Wilna z nadzwyczajną władzą jako gubernator i główno-dowodzący. Odwołany w kwietniu 1865, nagrodzony był tytułem hrabiego. O działalności jego na Litwie ob. artykuł Sorokina w *Russkoj Starynie* (1873), nadto Kuropatkina „Żizń grafa M. M.“ (1874); P. Dołgorukow „M. N. M.“ (1864); „Czetyre zapiski gr. M.“ (*Russkij archiw*, 1885); „A. Mosołow „Wilenskija oczerki“ (*Russkaja Starina*, 1883—4), artykuł własny p. t. „Zapiski generała M. N. Murawjewa ob uprawlenii Siewiero-Zapadnym krajem i ob usmirenii w niom miatieża 1863—66“ (w *Rus. Starinie*, 1882); „Der Dictator von Vilno, Memoiren des Grafen M. N. Murawiew, aus dem russischen mit einer biographischen Einleitung“ (Lipsk, 1883). W 1898 postawiono mu pomnik w Wilnie.—Najmłodszy z braci *Andrzej*, * 1798 r. w Moskwie, † 1874 w Kijowie, poświęcił się służbie cywilnej, był kamerjunkrem i 1830 przedsięwziął podróż do Syrji i Palestyny, którą opisał w dziele „Puteszestwije k swiatym miestam“ (2 t., Petersburg, 1832; 4 wyd., 1840). Oprócz tego napisał: „Puteszestwija k swiatym miestam w oteczestwe“ (3 t., Petersburg, 1837—47); „Rimskija pisma“ (2 t., t., 1846); „Pisma s Wostoka“ (2 t., tamże, 1851); tragedję „Bitwa pri Tiwerijadie“ (t., 1832); dramat „Dante“ (t., 1841); „Istorija Jerusalima“ (2 t., t., 1844); „Istoria czetyrech wiekow christijanstwa“ (t., 1832); „Istorija russkoj cerkwi“ (3 wyd., tamże, 1845) i w. in.

Murawjew Amurski Mikołaj, hr., * około 1810, wstąpił w młodym wieku do wojska, służył długi czas na Kaukazie, gdzie odznaczył się odwagą. W grudniu 1847 mianowany generał-gubernatorem Wschodniej Syberji, zdobył na Chińczykach kraj nad Amurem leżący, przyłączony do Rosji na mocy pokoju w Ajgun (28 maja 1858), w nagrodę za to otrzymał tytuł hrabiego i przydomek *Amurski*. W lecie 1859 udał się na czele 12 okrętów wojskowych do Jeddo i zawarł tam nader korzystny dla Rosji traktat. Powróciwszy przez Syberję do Petersburga, wziął 1861 dymisję i mianowany był członkiem rady państwa.—Gałąź rodu **M.** w skutek małżeństwa z córką atamana kozackiego *Apostoła* przybrała nazwę **M.**-*Apostoł*. Z gałęzi tej odznaczyli się; **Murawjew-Apostoł** Jan, * 1769, poseł pełnomocny w Hamburgu i Madrycie, następnie radca tajny i senator, † 1851 w Petersburgu. Gruntowny znawca języków starożytnych i wielu nowych, przełożył wiele utworów z obcych literatur, jak „Satyry“ Horacego, „Obłoki“ Arystofanesa i in. 1820 odbył podróż archeologiczną po Turydzie, którą opisał w dziele „Puteszestwie po Turydie“ (Petersburg, 1822).—Syn jego *Sergjusz*, podpułkownik pułku czernihowskiego, był jednym z przywódców sprzysiężenia 1825. Po nieudaniu się wybuchu w Petersburgu, zajął ze swym pułkiem miasteczko Wasilków; 15 stycznia 1826 w spotkaniu pod wsią Ustinowką, ciężko raniony, wzięty był do niewoli przez wysłanego przeciwko niemu generała Rotha i następnie powieszony 25 lipca t. r. w Petersburgu.

Murawjew Michał Mikołajewicz, hr., polityk rosyjski, * 1845 w Petersburgu, † tamże 1900, wnuk generał-gubernatora wileńskiego z 1863 roku. Kształcił się w uniwersytecie moskiewskim i heidelberskim, poczem wstąpił do służby dyplomatycznej zajmował stanowisko attaché w Sztokholmie, sekretarzem poselstwa w Sztutgardzie i Hadze, 1879 w Paryżu, 1885 w Berlinie, 1893 w Kopenhadze, 1897 po śmierci ks. Łobanowa mianowany był ministrem spraw zagranicznych.

Murawjew Mikołaj Walerjanowicz, * 1850, prawnik, był prokuratorem w Petersburgu i Moskwie. 1892 został ober-prokuratorem przy depar-

tamencie kasacyjno-kryminalnym senatu. W r. jako następca Manasseina, mianowany ministrem sprawiedliwości, a w 1896 ministrem i sekretarzem stanu.

Murawski szlak, droga handlowa, niegdyś ciągnąca się z głębi Małorosji, przez wschodnie stepy Zaporoża, do źródeł rzeczki Berestowatej, potem do *Końskich-Wód*, skąd przechodziła do Krymu.

Murchison Roderyg Impey, geolog, * 1792 w Taradale, w szkockiem hr. Ross, † 1871; kształcił się w szkole wojskowej w Marlow i od 1807—16 służył w piechocie. Po wystąpieniu z wojska, z porady Davy'ego, poświęcił się geologji. Z Sedgwickiem zwiedził Szkocję i Yorkshire, z Lyellem Owernję i Alpy zachodnie, następnie okolice nadreńskie, a z Vermenilem i Kayserlingiem dwukrotnie Rosję. Owocem tych podróży były dzieła: „The silurian system“ (1839); „Geology of Russia in Europe and the Ural mountains“ (2 wyd., 2 t., 1853); „On the geological structure of the Alps, Apennins and Carpathians“ (1849); „Geological Atlas of Europe“ (1856). Był prezydentem tow. geograficznego londyńskiego i dyrektorem badań geologicznych w Anglji. Por. Geikie „Life of Sir R. M.“ (2 t., 1875).

Murcja, niegdyś królestwo maurytańskie w Hiszpanji, nad morzem Śródziemnem, pomiędzy Walencją, Nową Kastylją, Andaluzją i Granadą, obejmuje 26,460 klm. kw., liczy 720,000 miesz.; dzieli się na dwie prowincje **M.** i *Albacete* (ob.), z których pierwsza na przestrzeni 11,537 klm. kw. i liczy 492,000 miesz. Miasto główne **M.** nad Segurą, rezydencja biskupa, ma 99,000 miesz., piękną katedrę i wielkie przędzalnie jedwabiu.

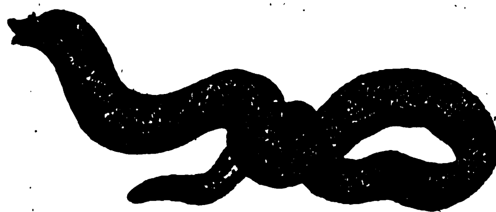
Murdelio, herb: W polu czerwonem nad gwiazdą półksiężyc złoty z krzyżem między rogami. U szczytu—pół gryfa srebrnego.

Murdelio.

Mur djabelski, ob. Djabli mur.

Mureksyd, $C_8H_4(NH_4)N_5O_6$, jeden z przetworów kwasu moczowego (ob.), poznany został przez Scheelego, a zbadany przez Prouta i uznany przez niego za purpuran amonji. **M.** powstaje przez działanie amonjaku na alloksantynę suchą, ogrzaną do 100°, i innemi sposobami. Krystalizuje w słupy czworokątne lub tablice, odbijające światło zielone, a przepuszczające czerwone, i wspaniale się mieniące, jak skrzydła kantaryd. W wodzie **M.** rozpuszcza się, nadając jej pyszną barwę purpurową. Używa się w farbierstwie do nadawania na wełnie, jedwabiu i bawełnie różnych odcieni barwy czerwonej.

Murena *(Gymnothorax)*, rodzaj ryb z rodziny węgorzowatych, ryby podobne do węgorzy, bez łusk i bez pletw piersiowych, z bardzo małą pletwą grzbietową i ogonową i długiemi zębami w jednym rzędzie. **M.** *pospolita (G. helena)*, na 1,5 m. długa i wagi 6 kg., barwy żółtej z brunatnemi plamami, żyje w morzu Śródziemnem i oceanie Atlantyckim, karmi się rakami i mięczakami, jest bardzo żarłoczna. Rzymianie wysoko ją cenili i hodowali w stawach.

Murena.

Muret Marek Antoni, wiecej znany pod nazwą *Muretus*, słynny humanista, * 1526 w Muret, pod Limoges we Francji. Opuściwszy kraj rodzinny, udał się do Włoch i protegowany przez kardynała Hipolita d'Este osiadł w Rzymie, gdzie zyskał względy papieża Grzegorza XIII i miewał świetne odczyty o etyce Arystotelesa i prawie cywilnem. Wezwany przez Stefana Batorego na profesora uniwersytetu krakowskiego, z rozmaitych powodów nie przyjął ofiarowanego miejsca, został 1576 r. księdzem i † 1585 r. w Rzymie. Z dzieł jego, zalecających się godną podziwu prostotą, łatwością i wytwornością stylu, zasługują na szczególną uwagę: „Orationes“, „Epistolae“, „Variae lectiones“ w 9 księgach i „Observationum juris liber singularis“. Najlepszą ed. pism jego sporządzili Fratscher i Koch (3 t., Lipsk, 1834—41).

Murex, ob. Ślimaki.

Murg, rzeka w płd.-zach. Niemczech, wypływa z dwóch źródeł w wirtemberskim okręgu Szwarcwaldzkim i po przebiegu 96 klm. wpada do Renu pod Rastatt. Dolina jej słynna jest z piękności i obfitości lasów.

Murger Henryk, pisarz francuski, * 1822 r. w Paryżu, † 1861 tamże. Syn ubogich rodziców, odebrawszy bardzo szczupłe wykształcenie szkolne, był kopistą u adwokata, a od 1838 sekretarzem posła rosyjskiego Tołstoja. Uczuwszy skłonność ku pisarstwu, układał poezje, ale nie znalazłszy nakładcy, rzucił się w odmęt życia literacko-awanturniczego, które nazwał charakterystycznem mianem „Vie de Bohème“ i opisał je w „Scènes de la vie de Bohème“ (Paryż, 1848), przerabiane dla sceny przez Barrière'a i grywane z wielkiem powodzeniem od 1851 aż do obecnej chwili. Utworem tym zyskał **M.** w zupełności sławę autorską. Przedstawia w nim, w sposób niezmiernie dowcipny, lekki i swobodny, charakterystyczny moment położenia społecznego. Odtąd obracał się **M.** ciągle wśród tych stosunków, ale lepszego nic już nie stworzył. Wymieniamy jednak jeszcze: „Buveurs d'eau“, „Adeline Protat“, „Pays latin“ i „Vacances de Camille“, umieszczane w *Revue des*

deux Mondes. W przekładzie polskim posiadamy „Przysięga Horacego“ (kom. w 1 akcie, Lwów, 1885). Z utworów poetycznych zasługują na uwagę: „Nuits d'hiver“. Jego „Oeuvres complètes“ wyszły w 10 tomach.

Muriaticus acidus (od *muria*, ług solny), kwas solny.

Murillo Bartłomiej Esteban, najznakomitszy malarz hiszpański ze szkoły sewilskiej, * 1617 w Sewili, † 1682 tamże. Początkowo kształcił się pod kierunkiem swego wuja Jana del Castillo, a następnie w Madrycie na wzorach Tycjana, Rubensa, van Dycka, Ribery i Velasqueza. Za powrotem do miasta rodzinnego, zyskawszy (1645) rozgłos dwoma wielkiemi obrazami, wystawiającemi historję założenia kościoła Sta-Maria Maggiore w Rzymie, miał odtąd aż do śmierci mnóstwo obstalunków dla kościołów, klasztorów i magnatów całej Hiszpanji. Utworami swemi zarobił sobie niepożytą sławę, znaczny majątek i pierwszeństwo między wszystkimi malarzami spółczesnymi; od 1860 był prezydentem założonej przez się akademji w Madrycie. W utworach swego pendzla jednoczy **M.** niewysłowiony wdzięk, wielką siłę i wzniosłość z najpiękniejszym kolorytem. Celował zarówno w obrazach historycznych (religijnych), jako też i rodzajowych. Najsłynniejsze z nich są: „Wizja św. Antoniego Padewskiego“ (w katedrze Sewilskiej) i 8 obrazów, przedstawiających uczynki miłosierdzia, wykonanych dla szpitala de la Caridad w Sewilli; obecnie 3 z nich tylko znajdują się na miejscu swego przeznaczenia. Niezwykłą pięknością zalecają się także jego „Madonny“, ale nierównie wyższe są tak zwane obrazy „Niepokalanego Poczęcia N. P. M.“, z których najcelniejszy znajduje się w Luwrze. Por. Tubino „M., su epoca, su vida, sus cuadros“ (Sewilla, 1864); Curtis „Velasquez and M.“ (Londyn, 1883).

Murillo Bartłomiej

Murillo-Bravo, ob. Bravo-Murillo.

Murinius Marcin, właściwie podobno *Murzyński*, historyk i teolog; z zakonnika przeszedł na wyznanie ewangelickie i był w końcu XVI w. kaznodzieją w Lewartowie. Wydał: „Kronika mistrzów pruskich na polskie z niemieckiego przełożona z przydaniem rzeczy pamięci godnych, z rozmaitych kronik zebranych“ (Toruń, 1582, wyd. 2, Kraków, 1606), oraz „Inwentarz pewny dla snadnego znalezienia miejsc Pisma Świętego“ (Kraków, 1585).

Muris Jan de, kanonik i dziekan paryski, * około 1310 w Normandji, wydał kilka traktatów o muzyce, z których najważniejszym jest: „Musica practica seu mensurabilis“.

Murjacyt, ob. Anhydryt.

Murko Matjasz, slawista i historyk literatury porównawczej, * 1860 w Styrji, kształcił się w Wiedniu, w r. 1886 został doktorem filozofji. Zrazu poświęcał się germanistyce, następnie oddał się slawistyce. Pisze po słowińsku, chorwacku, czesku i niemiecku. Prócz prac ściśle językowych, ogłosił kilka prac o Miklosiczu, którego był uczniem, a następnie współpracownikiem: „Miklosicz in Hrvati“ (1883); nekrolog jego w *Letopisie* Maticy słowieńskiej, 1891; „Miklosich's Jugend- und Lehrjahre“ (1898); „Poczetek Gajevih *Novin* in *Danice*“; „Prvi uspored'ivaczi sanskrita sa slovenskim jezicima“; „Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der slavischen Romantik“; „Dr. Vatroslav Oblak“ (1900); „Die Geschichte von den sieben Weisen bei den Slaven“; „Jan Kollar“ (w *Letopisie* Maticy słowieńskiej, 1894 i 1897); „Die Literatur zum 100 jährigen Jubilaeum P. J. Szafarzik's“.

Murmańskie wybrzeże (właściwie „Normańskie“), północne wybrzeże półwyspu Koła u morza Północnego, ciągnące się od granicy norweskiej do przylądka *Swiatoj Nos*, przeszło 420 klm. długie, z powodu bliskości Golfstreamu wolne od lodów, ulubione miejsce wycieczek myśliwych i rybaków podczas lata (w 1885 roku 500 łodzi zajętych był rybołówstwem), składa się po większej części ze skał granitowych, wznoszących się do 200 m. nad p. m. i posiada wygodne zatoki i przystanie. Główne miasto Koła. Por. Hulewicz „Murmanskij biereg“ (Archangielsk, 1885).

Murmelius Jan, po niem. *Murmel* z Ruremond, profesor akademji krakowskiej, † 1527, wydał pierwszy w Polsce słownik łacińsko-polski, który po wielu poprzednich wydaniach, wyszedł ostatni raz w Krakowie r. 1666, p. t. „Dictionarium trium linguarum nuper quam diligentis correctum, Dictionarz, trzema języki opisany przez J. Murmeliusa teraz nowo wydany i pilnie poprawiony“.

Murner Piotr Tomasz, satyryk niemiecki i przeciwnik reformacji, Franciszkanin, * 1475 r. w Oberehenheim pod Strasburgiem, † 1537 w Lipsku, po ukończeniu akademji krakowskiej, profesor logiki tamże, następnie w rozmaitych miastach w Niemczech. Ważniejsze jego dzieła są: „Narrenbeschwörung“ (Strasburg, 1512); „Die Schelmenzunft“ (Frankfurt, 1512); „Von dem grossen Lutherischen Narren, wie ihn Doctor M. beschworen hat“ (Strasburg, 1522). Później wydawał już pisma treści teologicznej, wymierzone wszystkie prawie przeciwko reformacji i reformatorom. Podług gruntownych badań Lappenberga, był **M.** prawdopodobnie autorem znanej książki ludowej

Murner Tomasz.

o „Sowizdrzale" (1 wyd., Strasburg, 1519). Por. Kaweran „M. und die deutschen Reformation" (1891).

Murom, miasto powiatowe gubernji Włodzimirskiej, na lewym brzegu rzeki Oki. Jedno z najstarożytniejszych miast Rosji, było niegdyś stolicą udzielnego księstwa; liczy 12,589 miesz., trudniących się przemysłem, rybołówstwem i ogrodnictwem.—*Muromski powiat,* obejmuje 2,230½ w. kw. powierzchni, z ludnością 124,607 miesz., zajmujących się oprócz rolnictwa różnorodnym przemysłem.

Muroma i Muromskie księstwo. M. podług mniemania Karamzina, jedno z plemion fińskich, mieszkające przy ujściu rzeki Oki do Wołgi, gdzie na początku XI w. powstało osobne księstwo z m. Muromem, założone przez wygnanego z Czernihowa ks. Jarosława Światosławowicza. Stanowiąc dzielnicę Razańską, zostawało pod wpływem w. ks. Włodzimierskich (nad Klaźmą). Spustoszone przez napady Tatarów, wznowione zostało r. 1351 przez Jerzego Jarosławicza, którego 1355 wygnał Teodor, syn Hleba. Ze śmiercią Fiedora, po wygaśnieniu książąt muromskich, Wasil I, syn Dymitra Dońskiego, przyłączył je roku 1392 do Moskwy.

Muromcew Sergjusz Andrzejewicz, prawnik rosyjski, * 1850 w Petersburgu, kształcił w uniwersytecie moskiewskim i getyngeńskim, w 1875 został docentem, 1877 profesorem prawa rzymskiego w uniwersytecie moskiewskim; w 1884 opuścił katedrę i został wybrany sędzią przysięgłym; od 1879 był redaktorem czasopisma *Juridiczeskij Wiestnik,* a od 1880 prezesem Moskiewskiego Towarzystwa prawników. Napisał: „Opredielenie i osnownoje razdielenie prawa" (1879); „Graždanskoje prawo drewniago Rima" (1883); „Recepcija rimskago prawa na Zapadie" (1886) i in.

Muromiec Ilja, ob. Ilja Muromiec.

Murowana Goślina, miasto w w. ks. Poznańskiem, pow. Obornickim, ma kościół katolicki i ewangelicki, oraz 1,500 miesz.

Murphy Artur, pisarz dramatyczny, * 1727 w Elphin, w Irlandji, † 1805 w Londynie; pisał przeważnie dla sceny. Z jego utworów (7 t., Londyn, 1786), niektóre utrzymały się aż dotąd w teatrach angielskich.

Murray, przez tubylców *Goolwa* zwana, największa rzeka w Australji, wypływa z góry Kościuszki w Alpach Australskich, przechodzi przez Wiktorję i południową Australję, a ubiegłszy 2,000 klm., poniżej Wellingtonu wpada do jeziora Wiktorji, skąd kanał odprowadza jej wody do morza. Spławna jest na przestrzeni od Goolwa do Albury. Przyjmuje z prawej strony: Logan, Murrumbidschi i Darling; z lewej Broken, Loddon i Osens.

Murray albo *Moray* Jakób Stuart, hrabia de, regent Szkocji podczas niewoli Marji Stuart, naturalny syn króla Szkocji Jakóba V, * 1531. Połączywszy się ze stronnictwem protestanckiem i królową Elżbietą przeciwko Marji Stuart, oskarżył ją i Bothwella o zamordowanie męża jej Darnleya, pojmał ją 15 czerwca 1567, zmusił do abdykacji i wyjednał sobie regencję na czas małoletności króla. Następnie pobił stronników królowej pod Langside (1568), lecz wkrótce potem został 1569 r. w Linlithgow zamordowany przez Jakóba Hamiltona.

Murray Emil, publicysta, rodem Francuz, przybył 1770 do Polski i służył w konfederacji barskiej. Wzięty 1772 do niewoli, przepędził 3 lata na Syberji, skąd wróciwszy, osiadł w Warszawie i przez lat 20 urzędował w komisji edukacyjnej i w kancelarji mniejszej koronnej, wydając rozmaite dzieła dotyczące Polski, a w latach 1792—1793 *Gazetę francuską*. Roku 1800 założył pensję prywatną dla panien, w r. 1807 redagował znowu *Gazetę francuską polityczną* i *literacką,* potem był tłómaczem w biurze rady stanu i † 1822 w Krzemieńcu. Dzieła jego są: „De l'état des études, des lettres et des moeurs en Pologne" (Warszawa, 1800); „Examen publique de la langue française" (tamże, 1800). Pozostawił w rękopisie 4 t. „Wspomnień o teatrze warszawskim od czasu jego założenia" i „Historję konfederacji barskiej". Jego „Pamiętnik z lat 1767—1772", pomieszczony był w *Dzienniku literackim* lwowskim za rok 1857.

Murray Sir Jerzy, generał angielski, potomek staroszlacheckiego domu szkockiego, * 1772 w majętności rodzinnej w Pertshire, † 1846 w Londynie. Wszedłszy 1789 do służby wojskowej, był generałem kwatermistrzem Wellingtona podczas wojny w Portugalji, później dowódcą korpusu angielskiego w Kanadzie, a następnie urzędował jako członek kilku ministerjów torysowskich. W roku 1841 mianowany generałem feldcechmistrzem, wydał: „Depesze księcia Marlborough" (5 tom, Londyn, 1845—46).

Murray Jan, słynny księgarz londyński, * 1773 w Londynie, † 1843; objąwszy po śmierci ojca (1793), Szkota *Jana* **M.**, nakład książek, w krótkim czasie postawił go w rzędzie najznakomitszych w Anglji, ściągnąwszy do swej firmy wszystkich niemal najważniejszych ówczesnych pisarzów angielskich. W r. 1809 założył czasopismo *Quarterly review* i zacząwszy wydawać *Family library* (1830—1841), dał pierwszy popęd do tak rozpowszechnionego obecnie wydawnictwa bibljotek ludowych. Firmę jego prowadził dalej jego syn *Jan* **M.** († 1892), który pozostawił dwóch synów: Jana **M.** i A. H. Hallana **M.**, obecnych właścicieli księgarni.

Murray Mikołaj, teolog amerykański, * 1802 w Irlandji, udał się 1818 do Ameryki i ukończywszy nauki w seminarjum Princeton (New-Jersey), został 1829 duchownym, a 1833 zarządzającym kościołem prezbiterjańskim w Elizabethtown. Znany i wielkiej używający wziętości polemik religijny, pod pseudonymem *Kirwan,* wydał 1847

pierwszą serję listów do arcybiskupa katolickiego w New-Yorku, p. t. „Kirwan Letters". W roku 1848 nastąpiła druga i trzecia ich serja. Oprócz tego wydał jeszcze: „Romanism at home" (1852); „Declin of Popery and its causes"; „Men and things in Europe" (1853); „Parish pencilling" (1854).

Murrumbidschi, wielki, mający 2,160 m. długości, dopływ rzeki Murray w Nowej południowej Walji, w Australji.

Murszydabad, miasto, ob. Moorshedabad.

Murten, po fr. *Morat*, miasto w szwajcarskim kantonie fryburskim, na południowym brzegu jeziora **M.**, ma 2,300 miesz. i pamiętne jest zwycięstwem Szwajcarów, odniesionem 22 czerwca 1476 nad Karolem Zuchwałym, księciem Burgundji. Na pamiątkę tego zwycięstwa wzniesiono roku 1822 na polu bitwy pomnik w kształcie obelisku.

Murusis, niegdyś można rodzina Fanarjotów, której protoplastą jest *Panojottis*, pierwszy z Greków, który był dragomanem Porty po 1656. Członkowie tej rodziny: **M.** *Konstanty*, hospodar mołdawski, **M.** *Dymitr*, i brat ostatniego *Panajottis*, a potem synowcowie Dymitra, *Konstanty* i *Mikołaj*. **M.**, zostając w służbie Porty Ottomańskiej na początku wieku bieżącego, wyrobili wiele przywilejów dla swoich współrodaków. Wszyscy poginęli zamordowani przez Turków z rozkazu władzy wyższej.

Murwa, piwo Tatarów krymskich, wyrabiane z prosa.

Murydizm (arab. murid, dążący, pragnący), stosunek adepta do Murszida (kierownika) u mahometan; zupełne, fanatyczne poddanie się naczelnikowi duchownemu. **M.** odegrał wielką rolę w wojnach kaukaskich.

Moryson, herb: W polu srebrnem—trzy głowy murzynów z przepaską srebną. Indygenat z roku 1676.

Muryson.

Murz, ob. Snieć.

Murzuk, stolica Fezzanu (ob.), leży w nizinie zapełnionej bagnami słonemi i bardzo niezdrowej, otoczona jest murem glinianym i stanowi węzeł licznych dróg karawanowych. **M.** ma 6,500 miesz., zajmujących się wyrobem skór i tkanin, oraz handlem pośrednim między Sudanem a Europą.

Murzyni, ob. Negrowie.

Murzyni biali, ob. Albinosi.

Murzynka (*Psyche unicolor*), motyl z rodzaju koszówki, ob. Prządki.

Murzynka, odmiana rzodkwi (ob.).

Murzynowski Antoni, malarz religijny i portrecista. * 1818 w Warszawie, † 1896 tamże, kształcił się u księży Pijarów w Warszawie, następnie studjował malarstwo pod kierunkiem Aleksandra Kokulara i in. Wykonał: „Św. Magdalena" (1845); „Św. Katarzyna" (1849); „Matka Boska" (1865); „Niepokalane Poczęcie Matki Boskiej" (1867); „Św. Józef z Dzieciątkiem Jezus" (1871); „Matka Boska Różańcowa i św. Dominik" (1872); „Matka Boska Łaskawa"; „Wniebowzięcie Matki Boskiej" (1872); „Nawiedzenie Najświętszej Marji Panny"; „Św. Szymon i Juda"; „Przemienienie Pańskie" (1873); „Św. Kazimierz" (1874); „Św. Jerzy" (1874); „Nawrócenie św. Pawła" i „Św. Wawrzyniec" (1874); „Matka Boska Szkaplerzna" (1875); portrety: ks. biskupa Popiela, Stefana Kokulara, d-ra Nowakowskiego, generałowej Ulrychowej i in. Obrazki: „Dziewczęta, puszczające wianki"; „Biwak zbójców przy ognisku"; „Zaloty"; „Scena przed kościołem Paulinów"; „Głowa starca"; „Odwiedziny Jana Zamojskiego u Kochanowskiego"; „Wieśniaczki w lesie podczas burzy"; „Kobieta uciekająca przed pożarem".

Murzynowski Antoni

Murzynowskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Inowrocławskiem, powiecie Bydgoskim. Podług lustracji z r. 1661, powstało z dawniejszego starostwa inowrocławskiego przez odseparowanie od niego wsi: Murzyn, Dulsko, Wielowieś, Nowawieś, Buczkowo, Chrząstwo i Osiek. W r. 1771 posiadał je Konstanty Bniński, kasztelanic kowalewski, opłacając z niego kwarty złp. 564 gr. 9, a hyberny złp. 689 gr. 14. Na sejmie warszawskim z roku 1773—75. Stany Rzeczypospolitej nadały toż starostwo w emfiteutyczne posiadanie Bnińskiemu, kasztelanowi chełmińskiemu.

Murzyńska kawa, ob. Cassia.

Murzyńskie proso, ob. Sorgo.

Mürzzuschlag, osada w Styrji, w okręgu Bruck, 672 m. nad poziomem morza, nad rzeką Mur, i drogą żelazną Wiedeń-Tryjest, jest ulubioną stacją klimatyczną; 4,000 miesz., fabryki żelaza, wełny drzewnej, browary i garbarnie.

Musa, *Musaceae*, ob. Banan, Bananowate.

Musaeus (greck. *Musaios*), mityczny śpiewak grecki, wedle podania syn Eumolpa i Seleny, uczeń Linosa czy też Orfeusza. Wedle przepisu Orfeusza, zaprowadził w Grecji różne urządzenia ku czci bogów i słynął jako poeta. Mniemane jego utwory są więcej niż wątpliwe.

Musaeus, gramatyk grecki, żyjący w końcu V lub na początku VI wieku po Chryst., napisał epopeję erotyczną „Hero i Leander", którą wydał Passow (Lipsk, 1810) z tłómaczeniem niemieckiem.

Musaffer Ed-din, szach perski, * 1853, za życia ojca Nasr-ed-dina, był namiestnikiem Aserbei-

dżanu. W r. 1896 (1 maja) wstąpił na tron, po śmierci ojca zamordowanego przez fanatyka z sekty babistów. W r. 1901 odbył podróż do Europy, bawił czas dłuższy w Vichy na kuracji, był w Paryżu, Berlinie, Warszawie, Petersburgu i Konstantynopolu (ob. Persja, dzieje).

Mussafer Ed-in.

Musäus Jan Karol August, pisarz niemiecki, * w r. 1735 w Jenie, † 1787 roku, profesor gimnazjum w Wejmarze. W dziele „Der deutsche Grandison" (2 t., Eisenach, 1781—82), występował jako satyryk przeciwko sentymentalności Richardsona, a w „Physiognomische Reisen" (4 zesz., Altenburg, 1778—79) przeciwko Lavaterowi. Więcej nierównie wartości mają wszakże jego „Volksmärchen" (5 t., Lipsk, 1843). Por. Müllera „Joh. Karl Aug. Müsaeus" (Jena, 1867).

Muscardinus, orzesznica, ob. Koszatka.

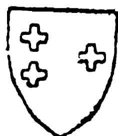
Muscari *(Spilanka, Szafirek, Baranek),* rodzaj roślin z rodziny liljowatych, obejmujący nizkie rośliny w Europie płd. i środk., o małych cebulach, wązkich liściach i pięknych kwiatach, zebranych w gęste grona. **M.** *botryoides,* ma kwiaty maleńkie, błękitne, białe lub purpurowe; **M.** *comosum* znajduje się na Podolu i Ukrainie, ma kwiaty dolne zielonawo-szare, a górne ametystowo-błękitne; gatunki te i inne hodują się jako ozdobne. **M.** *moschatum* ma kwiaty żółtawe, wonne; cebula była używana jako środek nawymiotny.

Musci, ob. Mchy.

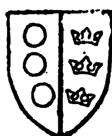
Muscicapa, ob. Muchołówka.

Musiata, herb: Na tarczy—trzy krzyże równoramienne.

Muskaryna, ob. Muchomor.

Musiata.

Muskata.

Muskata, herb: Na tarczy dwudzielnej w polu prawem—trzy kule czy też trzy róże, w lewem—trzy korony. Por. „Księga herbowa" hr. J. Ostrowskiego.

Muskata Jan, rodem Ślązak, biskup krakowski, † 1320, od r. 1294, stronnik Wacława, króla czeskiego, po którego śmierci, za wpuszczenie Bolesława, księcia opolskiego, do Krakowa, więziony był czas jakiś z rozkazu Władysława Łokietka w Kunowie. Zarządzał djecezją krakowską lat 26.

Muskau, po łużycku *Mużaków,* dominjum w regencji lignickiej, na Śląsku pruskim, niegdyś do Górnych Łużyc należące, ma 470 klm. kw. i 16,000 miesz.

Muskulatura, ogół mięśni danego osobnika; *muskularny,* tyczący się mięśni.

Muskuły, ob. Mięśnie.

Musin-Puszkin Aleksy, hr., starożytnik rosyjski, * 1744, † 1817, naprzód wojskowy, potem wysoki dygnitarz cywilny, od 1796 prezes akademji sztuk pięknych; wsławił się jako gorliwy zbieracz zabytków literatury i historji rosyjskiej. Wydał: „Prawda rosyjska" (Petersburg, 1792); „Testament w. ks. Włodzimierza Monomacha" (1793); „Słowo o pułku Igora" (Moskwa, 1800) i w. in. Zbiory jego uległy spaleniu podczas pożaru Moskwy 1812.

Muślim, ob. Muzułman.

Muson, ob. Wiatr.

Muspili, tytuł staro-niemieckiego poematu o sądzie ostatecznym z 880 r. Odnaleziony w r. 1832 przez Schmellera. Por. Zarncke „Ueber das althochdeutsche Gedichte von M." (1860).

Muspratt James, chemik i przemysłowiec, * 1793 w Dublinie, † 1886, służył w armji Wellingtona, a po wystąpieniu z wojska założył fabrykę kwasu siarczanego i sody. Udoskonalił znacznie metody tych wyrobów i dał początek fabrykacji sztucznych nawozów.

Muspratt James Sheridan, chemik, syn poprz., * 1821 w Dublinie, † 1871. Kształcił się pod Grahamem i Liebigiem, i wraz z Hoffmannem odkrył toluidynę i nitranilinę. Około r. 1847 założył w Liwerpolu laboratorjum, w którem się wykształciło wielu chemików. Głównem jego dziełem jest „Dictionary of chemistry" (2 t., 1853, 4 wyd. niem., 1885).

Mussaenda *(Cudończa),* rodzaj roślin z rodziny marzanowatych, drzewka i krzewy w krajach gorących, o liściach owalnych i kwiatach zebranych w bukiety wierzchołkowe. **M.** *frondosa* ma kwiaty od spodu szkarłatne, wewnątrz żółte; owoc żółty ma kształt oliwki, korzeń służy w chorobach oczu.

Mussafia Adolf, filolog austrjacki, * 1834 r. w Spalata, syn rabina. Kształcił się w Wiedniu, gdzie ukończył wydział medyczny. W r. 1860 przyjął katolicyzm i został profesorem uniwersytetu w Wiedniu, od r. 1866 członkiem akademji tamże. **M.** był znawcą i powagą w języku starofrancuskim i północno-włoskim djalekcie. Napisał: „Zusaetze zur altfranz. metrischen Uebersetzung des Psalters" (1862); „Zu altfranzoesischen Gedichte Marcus Bibliotek" (1863); „Ueber die Quelle des altfranz. Dolopathos" (1867); „Studien zu den mittelalterlichen Marienlegenden" (1891); „Sulla critica del testo del romanzo in francese antico Ipomedon" (1891); „Altfranzoesische Gedichte" (1864). **M.** był nadto współpracownikiem w pis-

mach: *Rivista italiana* i *Annuaires de littérature romane* w Lipsku.

Musschenbroek Piotr van, * 1692 w Lejdzie, † 1761; w rodzinnem mieście studjował medycynę, matematykę i fizykę, następnie był profesorem fizyki i matematyki w Utrechcie, a potem w Lejdzie; prace jego znacznie się przyczyniły do rozwoju fizyki doświadczalnej. Główne jego dzieła są: „Tentamina experimentorum naturalium" (1731); „Elementa physicae" (1741); „Compendium physices experimentalis" (1762); „Introductio in philosophiam naturalem" (2 t., 1762).

Musset Wiktor Danatien, znany więcej pod nazwą *Musset-Pathay*, literat francuski, * 1761 r. w Vendôme, † 1832 w Paryżu. Początkowo służył w inżynierji, a następnie w rozmaitych gałęziach administracji. Oprócz tłómaczeń z angielskiego, ogłosił z dzieł własnych między innemi: „Vie militaire et privée de Henri IV, d'après ses lettres inédites" (Paryż, 1803); „Recherches historiques sur le cardinal de Retz" (tamże, 1807); „Anecdotes inédites sur M-me d'Epinay" (tamże, 1808); „Souvenirs historiques" (tamże, 1810) i główne swe dzieło „Histoire de la vie et des ouvrages de Jean Jacques Rousseau" (Paryż, 1821), oraz kilka innych pism dotyczących Rousseau. Sporządził także wyborną edycję dzieł tegoż pisarza.

Musset Paweł Edme de, syn poprzedniego, pisarz francuski, * 1804 w Paryżu, † 1880 tamże. Ukończywszy nauki w liceum Charlemagne, poświęcił się wyłącznie literaturze. Odznaczył się głównie jako autor romansów i nowel. Celniejsze z nich są: „Table de nuit" (Paryż, 1832); „La tête et le coeur" (1834); „Lauzun" (2 t., Paryż, 1835, 4 wyd., 1875); „Guise et Riom" (2 t., Paryż, 1840); „Femmes de la régence" (2 t., tamże, 1841 i 1858); „Course en voiturin" (2 t., tamże, 1845); „Originaux de XVII siècle" (tamże, 1848); „Jean le trouveur" (tamże, 1849); „Lui et elle" (Paryż, 1859), wedle notat swego brata jako odpowiedź na romans G. Sand „Elle et lui" i t. d. Próbował też sił w dramatach, ale bez powodzenia. Pisma jego, zalecające się językiem czystym i stylem wytwornym, świadczą o niepospolitym jego darze obserwacyjnym.

Musset Ludwik Karol Alfred de, brat poprzedniego, jeden ze znakomitszych poetów nowoczesnych, * 1810 w Paryżu, † 1857 tamże. Ukończywszy nauki szkolne w Collège Henri IV, poświęcał się zrazu studjom specjalnym (medycynie, prawu, finansom, malarstwu), ale później romantyczny kierunek literatury spółczesnej pociągnął go ku poezji. Zachęcony przez W. Hugo i Kar. Nodier, ogłosił tom poezji: „Les contes d'Espagne et d'Italie" (Paryż, 1830), któremi wielkie sprawił wrażenie. Utworem „Le spectacle dans un fauteil" (Paryż, 1833), zawierającym w sobie obok mnogich kontrastów i dziwactw przeróżnych, wiele pierwszorzędnych piękności, ustalił swą sławę, którą powiększyły jeszcze, a właściwie podniosły już do szczytu: „A quoi rêvent les jeunes filles", fantazja rozkoszna, pełna wdzięku i słodyczy; „Namouna", poemat przypominający życiem tułackiem i dziwacznem „Beppo" i „Don Juana" Byrona; „Cosfession d'un enfant du siècle" (2 t., 1836), rozdzierająca serce analiza dobrze znanej autorowi choroby moralnej; „Rolla", utwór odznaczający się niezwykłem bogactwem poezji i niemoralnością idei; „Nuits" (wraz z poprzedniemi pismami wyszły w Paryżu, 1835—37), elegje wzniosłe, oblane łzami boleści i udręczeń ludzkich, arcydzieło swego rodzaju; djalog „Dupont et Duvont", nielitościwe szyderstwo z ulepszeń społecznych, o których marzy filozofja nowoczesna. Poezje te miały wielbicieli szczególnie między młodzieżą paryską i postawiły M. na czele nowej szkoły. Obok nieporównanego wdzięku w mistrzowskiej i wytwornej formie, uderzają w nich: lekceważenie idei, nadmiar jędrności, porywy ogniste, bogactwo kolorytu, potężna ironja wolterowska, niemoralność jaskrawa, pogarda ludzkości, sceptycyzm ogólny, a wreszcie brak ideału. Na kierunek taki wpłynęło niemało zerwanie serdecznych przedtem stosunków z panią Georges Sand, które zakrwawiło serce poety, napełniło je goryczą bez granic, a samego poetę pchnęło w otchłań życia, pełnego dzikości i swawoli. On jeden może tylko z poetów francuskich uczuł najgłębiej wszystkie cierpienia i radości nowoczesne i uwiecznił je w potężnych wybuchach ognistej namiętności. Z tego też powodu jest M. ulubieńcem spółczesnej generacji we Francji. Jako dramatyk zasłynął M. swemi „Comédies" i „Proverbes", pełnemi werwy, dowcipu i ironji, które jakkolwiek nie pisane dla sceny, były jednakże wielokrotnie przedstawiane. Celniejsze z nich są: „Le caprice" (1847; przekład polski W. Przybylskiego, Wilno, 1857); „Il ne faut jouer de rien" (1848); „Louison" (1849); „Les caprices de Marianne" (1851; w przekładzie Lubowskiego wystawione na scenie warszawskiej, 1874) i t. d. W polskiem tłómaczeniu mamy jeszcze „Lizetka" (p. Szymanowskiego); „Przez zazdrość" (Świeszewskiego); „Układy" (Jasińskiego); „Zielone rękawiczki" (J. Korzeniowskiego); „Usta i czara" (Paigerta, Lwów, 1871); „Nie można przewidzieć wszystkiego" (p. Mellerową, Warszawa, 1872); „Andrea del Sarto" (1880); „Spowiedź dziecięcia wieku", przekład L. Kaczyńskiej (Warszawa, 1880, t. 2); „Przez zazdrość" komedja (tamże, 1892).—Jako prozaik w swoich „Nouvelles" i „Romans" jak: „Emneline"; „Deux maitresses" (1837); „Frédéric et Bernerette"; „Le fils du Titien" (1838); „Margot" (1838); „Croisilles" (1839); „Contes" (1854) i t. d., zaleca się starofrancuskim wdziękiem i lekkością w opo-

Musset Ludwik.

wiadaniu, mistrzowstwem w kreśleniu obrazów, uczuć i namiętności. Najlepsze zbiorowe wydanie dzieł **M.** sporządził Charpentier „Oeuvres complètes“ (10 t., Paryż, 1865—66). W r. 1852 został członkiem akademji. Por. Lubowskiego „A. M.“ (*Wieniec* z r. 1872, № 83 i nast.), nadto biografje wydane przez Pawła de Musset (1877), Lindaua (1877) i Jadwigę Krausharową (Warszawa, 1878).

Mustaca (baron, *Mustatza)*, herb: Na tarczy ściętej, z mniejszą tarczą błękitną we środku, na której kotwica złota ukoronowana, w polu górnem, dwudzielnem, w polach srebrnych, po jednej gwieździe 6-promiennej błękitnej; w dolnem, na falach błękitnych — statek żaglowy. Nad koroną baronowską—trzy hełmy: w I—między dwiema trąbami, w połowie naprzemian błękitnemi i złotemi—gwiazda błękitna; w środkowym—orzeł dwugłowy czarny; w III—kotwica złota między takiemi trąbami, jak w I. Labry z prawej strony błękitno-złote, z lewej błękitno-srebrne. Nadany 1821 w Galicji.

Mustaca.

Mustafa, imię 4 sułtanów tureckich.—**Mustafa** I, * 1599 r., wstąpił na tron po swym bracie Achmedzie 1617, ale już 1618 zrzucony przez Janczarów i uwięziony; odzyskawszy wolność 1622, wstąpił na tron ponownie, po raz wtóry detronizowany 1623, † 1632 uduszony.

Mustafa II, 1695—1703, syn Mahometa III, a następca swego wuja Achmeda II, * 1664, † 1704. Początkowo pomyślne prowadził wojny z cesarzem, Wenecjanami i Rosjanami. Później wszakże zmieniła się fortuna, i **M.** musiał zawrzeć 1697 pokój karłowicki, który, jako dla Turcji wielce niekorzystny, wykazał Europie zupełne jej osłabienie i chylenie się do upadku. **M.** detronizowany 1803 r.

Mustafa III, 1757—74, syn Achmeda III, a następca Osmana III, * 1716, † 1774 r. Zaraz po swem na tron wstąpieniu zajął się uporządkowaniem finansów i osobiście pracował nadzwyczaj usilnie nad podźwignieniem upadającego państwa. Jednakże mimo całej gorliwości nie mógł mu przywrócić dawnej potęgi. Wojna z Rosją 1768—74, wypowiedziana po części z okazji konfederacji barskiej, zakończyła się po wielu klęskach na lądzie i morzu, arcy niekorzystnym dla Turcji pokojem w Kuczuk-Kajnardżi (20 czerwca 1774), mocą którego otrzymała Rosja kraj cały między Bohem a Dnieprem, a nadto jeszcze uzyskała prawo wolnej żeglugi na morzem Czarnem.

Mustafa IV, 1807—1808, syn Abd-ul-Hamida, a następca Selima III, * 1779, wstąpił na tron 1807 i zaraz ogłosił firman wypowiadający wojnę Rosji, obiecał przywrócić dawne zwyczaje, obalił wszystkie ustawy Selima i zniszczył drukarnię w Skutari. Następnego jednak roku został zdetronizowany przez Mustafę Bairak Dar, paszę Ruszczuku, i wtrącony do więzienia, gdzie † 1808 uduszony.

Mustafa *(Kara)*, wielki wezyr sułtana Mahometa IV, syn spaha, wychowany przez Mehemmeda Kiuprili, bardzo już wcześnie odznaczył się okrucieństwem względem chrześcjan. Po śmierci Achmeta został 1676 wielkim wezyrem, wypowiedział 3 marca 1677 r. Rosji wojnę, ukończoną ze szkodą Porty zawieszeniem broni w Radzimiu 11 lutego 1681. Walcząc następnie r. 1682 przeciwko cesarzowi Leopoldowi I, dotarł 14 lipca 1683 r. z armją 200,000 ludzi wynoszącą aż pod sam Wiedeń, gdzie na głowę pobity przez Jana Sobieskiego, usunął się do Węgier, a tam nowej doznawszy klęski, z rozkazu sułtana zabity został 25 grudnia 1683 r..

Mustafa Bairaktar, wielki wezyr turecki, * 1755, jako pasza Ruszczuku, walczył 1806 przeciwko Rosji, starał się przywrócić władzę strąconemu przez Janczarów Selimowi III; skazał na śmierć wszystkich, mających udział w jego zamordowaniu, zdetronizował Mustafę IV, 28 lipca 1808 wyniósł na tron jego brata Mahmuda II, którego został wielkim wezyrem i na stanowisku tem usiłował zgnieść do szczętu Janczarów; zagrożony przez powstanie tychże (15 listopada 1808) w seraju, zabił Mustafę IV i wysadził się w powietrze.

Mustangs, *mestangs*, zdziczałe konie w Ameryce, toż co cimarrones (ob.).

Mustela, ob. Łasica.

Musteszar (tur.), radca, tytuł podsekretarzy w ministerjach tureckich.

Mustie, córka białego i mulatki.

Mustra (z niem. *Muster*, wzór), ćwiczenia wojskowe, mające na celu doprowadzenie żołnierzy do pewnej jednostajności, czyli do pewnego wzoru.

Mustyki, owady, ob. Komary.

Musujące napoje, napoje, w których wywiązuje się, mniej lub więcej szybko, rozpuszczony w nich kwas węglany, nadający im przyjemny, właściwy smak szczypiący. Kwas węglany może być uwięzionym w napojach bądź przez wtłaczanie go pod wysokiem ciśnieniem lub wprowadzenie kwasu węglanego skroplonego, jak w wodzie sodowej, albo też zostaje w nich wyrobiony w skutek fermentacji alkoholowej, jak w winie szampańskiem. Ob. Mineralne wody.

Musurus Konstantyn, dyplomata turecki, * roku 1807 w Kandji, † 1891 w Konstantynopolu, z rodziny starożytnej greckiej. Od dzieciństwa mieszkał w Konstantynopolu, gdzie był sekretarzem księcia Vogoridis, którego córkę zaślubił i który w r. 1832 wysłał go z misją do Samos. Po

powrocie o mało nie padł ofiarą zamachu. W roku 1851 został posłem w Londynie i za zasługi, jakie położył dla Porty, otrzymał w r. 1855 tytuł ambasadora. W r. 1867 podczas wizyty sułtana Abdul-Azisa w Londynie tytuł paszy. Na stanowisku ambasadora w Londynie pozostawał do roku 1885. **M.** przetłómaczył na język nowo-grecki wierszem „Boską komedję" Dantego (Londyn, 1882—85).

Musywne złoto, *aurum mussivum*, siarnik cyny, ob. Cyna. *Musywne srebro,* sproszkowany amalgamat cyny i bizmutu, pomieszany z białkiem służy do malowania.

Muszicki Lucjan, z Temeryna w Baczce, * roku 1777, † 1837, poeta, uczony i działacz społeczny serbski, kształcił się w Peszcie. W r. 1802 został mnichem; potem był profesorem teologji, archimandrytą w Szyszatowau, nakoniec władyką w Płaszczach. Z zakresu poezji pisał przeważnie ody o narodzie, języku, religji i zjednoczeniu serbskiem. Pierwszy jego wiersz był ogłoszony w roku 1819 („Glas narodoljubca"). Do najgłówniejszych należał „Glas arfe sziszatovaczkę" (1821). Był w blizkich stosunkach z Vukiem Karadziczem. Prace jego wyszły w 4 t., 1838—1848 r.

Muszir (arab.), w Turcji tytuł ministra stanu i feldmarszałków.

Muszkatela, ob. Pelargonja.

Muszkatka, odmiana gruszek, ob. Grusza.

Muszkatołowe gałki, ob. Myristica.

Muszkatołowe wina, wina słodkie i mocne, otrzymywane z winorośli muszkatołowej (ob. Winorośl) i posiadające smak korzenny. Nadają się głównie do zaprawiania win ubogich w bukiet.

Muszkatołowy olejek, ob. Myristica.

Muszkatowiec, *Muszkatowe drzewo,* ob. Myristica.

Muszkiet (franc. *mousquet*, z łac. *muscetus*, jastrząb), dawna strzelba skałkowa, ważąca 9—10 kg., przy strzelaniu opierana na widłach; nazwa poszła od zakrzywionej postaci kurka. **M.** wpro-

Muszkiet z XVI wieku.

wadzone zostały w XVI w., dla przebijania pancerzy, strzelały pierwotnie kulami ołowianemi wagi 60—70, następnie 30—40 gramów. Żołnierze zbrojni w **M.** nazywali się *muszkieterami*; w końcu XVII w. ustąpili miejsca *fuzyljerom.*

Muszla, *koncha,* skorupa mięczaków. Często w ogólności mięczaki nazywają się **M.** W anatomji część nosa i ucha (ob.).

Muszlowe ławice, zbiorowiska muszel w morzu, nagromadzone przez mięczaki towarzysko żyjące, jak ostrygi, omółki i in.

Muszlowe złoto, **M.** *srebro,* ob. Malarskie złoto, Malarskie srebro.

Muszlowy wapień, ob. Tryjasowa formacja.

Musztarda, ob. Gorczyca.

Muszykongo, naród murzyński w portugalskiej kolonji Angoli, na płd. rzeki Kongo, liczy 17,000 głów.

Muszyńskie, jezioro w gub. Łomżyńskiej, pow. Ostrołęckim, wsi Borowe, zajmuje 19 morgów przestrzeni.

Muślin (od arabskiego miasta Mosul), delikatna, przezroczysta tkanina bawełniana, która się wyrabia na wzór płótna i w handlu znajduje się w różnych gatunkach. Bardzo delikatny **M.** zowie się *vapeur*, a jeszcze delikatniejszy *zefir.* Podobna tkanina wyrabiana z wełny, oraz z jedwabiu zwana jest *chaly.*

Muślinowe szkło, szyby szklane z rysunkami przezroczystemi na matowem tle, lub odwrotnie, obecnie zastąpione zostały szkłem, na którem rysunki ryją się działaniem prądu wyrzucanego piasku.

Muśnicki v. *Przyjaciel* odm., lub *Sowity*, herb: W polu błękitnem, na czarnej misie—dwa serca czerwone, strzałą lewo-ukośnie przebite. U szczytu—trzy pióra strusie.

Muśnicki.

Muśnicki Nikodem, wierszopis i lingwista, * 1765 w pow. Upickim, † 1805 w Połocku, wstąpił do zgromadzenia Jezuitów 1781 roku. Ogłosił drukiem poemat bohaterski „Półtawa" (Połock, 1803); „Drobniejsze poetyckie zabawki" (tamże, 1804); „Zabawki teatralne" (2 t., tamże, 1805). Zostawił w rękopisie oprócz obszernego poematu. „De Christi ab inferis reditu," z którego wyjątek drukowany był w *Miesięczniku Połockim* (1818, t. 1), kilka innych utworów poetyckich.

Muta Nsige, ob. Alberta Edwarda jezioro.

Mutatis mutandis (łac.), ze zmianą tego, co zmienić należy.

Mutato nomine de te fabula narratur (łac.), o tobie mówi bajka, tylko pod zmienionem nazwiskiem (Horacy).

Mutazilici (arab.), sekta dogmatyczna mahometańska, tłómacząca dogmaty wiary w sposób racjonalistyczny. Por. H. Steiner „Die M. oder die Freidenker im Islam" (1865); Kremer „Geschichte der herschenden Ideen des Islam" (1868).

Muth, dawna miara austrjacka do zboża=30 metzen czyli 18,45 hektolitra.

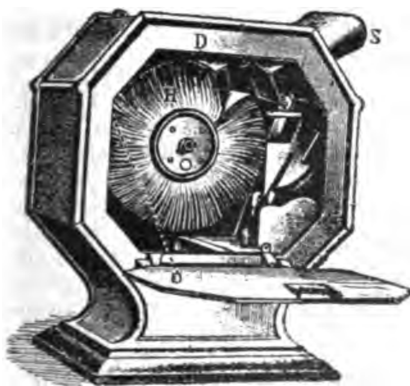
Muther Jan Jerzy Teodor Albert Antoni, prawnik niemiecki, * 1826 w Rottenbach pod Koburgiem, od 1856 profesor w Królewcu, od 1863 r. w Rostoku i od 1872 w Jena, gdzie † 1878. Pisał w zakresie prawa rzymskiego i procedury cywilnej, oraz „Zur Geschichte der Rechtswissenschaft" (1867) i w. in.

Muther Richard, niemiecki historyk sztuki, * 1860, był 1885 konserwatorem gabinetu miedziorytów w Monachjum. W 1895 powołany do Wrocławia na katedrę historji sztuki. Napisał: „Die ältesten deutschen Bilderbibeln" (1883); „Geschichte der Malerei im XIX Jahr." (1894), oraz wiele mniejszych prac estetyczno-historycznych.

Mutina Tomasz, najdawniejszy malarz czeski, XIII w., którego arcydzieło, obraz N. Panny pomiędzy patronami czeskimi, znajduje się w Wiedniu w galerji Belwederskiej.

Mutkurow Sergjusz, minister bułgarski, * 1851 w Besarabji, † 1891 w Neapolu, był oficerem w wojsku rosyjskiem, brał udział w wojnie z Turcją 1877—78, następnie służył w milicji rumelijskiej, a po przyłączeniu Rumelji Wschodn. do Bułgarji w 1885, głównodowodzącym milicją. Odznaczył się w wojnie z Serbją, po usunięciu księcia Aleksandra (21 sierpnia 1886) ogłosił się jego stronnikiem i zwalił rząd powstańczy, został członkiem rejencji, a po wstąpieniu na tron księcia Ferdynanda ministrem wojny; ustąpił z tego stanowiska w lutym 1891.

Mutoskop, udoskonalony kinematograf (ob.), zbudowany w 1898. Składa się z walca, na którego obwodzie osadzonych jest 1000—1500 obrazów fotograficznych H (fig.), przedstawiających kolejne położenia przedmiotu będącego w ruchu. Każdy obraz jest od następnego oddzielony kartką papieru białego. Przy obrocie walca obrazy uderzają

Mutoskop.

o listwę D i kolejno się odsłaniają przed okiem obserwatora, spoglądającego przez okular powiększający S. Ponad walcem znajduje się lampa elektryczna, która obrazy silnie oświetla. Obrazy przebiegają spokojniej, niżeli w kinematografie, a ulepszenie to opiera się na udoskonaleniu przyrządów fotograficznych, które teraz pozwalają otrzymać 20 do 25 zdjęć fotograficznych w ciągu sekundy. **M.** połączony jest z urządzeniem automatycznem, które wprawia w obrót walec za wrzuceniem monety.

Mutra, ob. Szruba.

Mutsu-Hito, mikado, czyli cesarz japoński, * 1852 w Kioto, jako syn cesarza Komei-Tenno, zmarłego 1867. W tym roku wstąpił na tron, jako Tenno, t. j. głowa dynastji rządzącej od VII w. po Chr. Przeniósł stolicę państwa z Kioto do Tokio. Pierwsze lata panowania poświęcił reformom, mającym na celu zeuropeizowanie Japonji. Wysyłał młodzież na studja do Europy, założył uniwersytet w Tokio. Prasa rozwinęła się za jego panowania bardzo szybko. Przeprowadził, pod kierunkiem instruktorów europejskich, reformę armji, która dziś należy do najlepszych w świecie. Zmienił ustrój państwa. W r. 1881 (12 października) wydał dekret, który wszedł w wykonanie 1889 (w lutym). Monarchja absolutna została zmienioną na konstytucyjną, z systemem dwuizbowym (ob. Japonja). Pierwszy parlament zebrał się 24 listopada 1890 i funkcjonował do 25 grudnia 1891 r. Reformom wewnętrznym towarzyszyły powodzenia nazewnątrz. Wojna japońsko-chińska 1894—95 dowiodła, że Japonja jest pierwszorzędnem mocarstwem militarnem (ob. Japonja). Obecnie Japończycy odgrywają wybitną rolę w Chinach. Mikado Mutsu-Hito zaślubił w r. 1869 księżniczkę *Haruko*, córkę Tadaki, głowy domu Fudżiwara Iczidżio, * 1850 w Kioto; z małżeństwa tego pochodzi czworo dzieci, dwóch synów i dwie córki. Następcą tronu jest książę Joszihito Harunomja, * 1879 w Tokio, a ogłoszony następcą 3 listopada 1889 r. W r. 1899 obchodził **M.** uroczyście srebrne wesele. Podczas wojny z Chinami przebywał w Hiroszima. Z kontrybucji wojennej przyznał mu parlament donację 20 miljonów jenów (około 30 miljonów rubli).

Mutsu, *Munomitsu*, hr., mąż stanu japoński, * 1844, † 1897. W r. 1874 został sekretarzem senatu i przyczynił się wielce do wprowadzenia nowego kodeksu kryminalnego, opartego na wzorach francuskich. W r. 1878 wplątany w spisek i osadzony w więzieniu, w 1882 ułaskawiony. 1888—90 był posłem japońskim w Stanach Zjednoczonych. Później był ministrem rolnictwa, a w gabinecie margrabiego Ito ministrem spraw zagranicznych (1892—96). Zawarł pokój z Li-Hung-Czangiem w Simonoseki, za co otrzymał tytuł hrabiego (1895). Przeprowadził z zagranicznemi państwami układy o zniesienie sądów konsularnych. W 1896 wskutek choroby płuc podał się do dymisji.

Mutualizm, doktryna złagodzonego socjalizmu, oparta na zasadzie wzajemności w przeciwstawieniu do walki konkurencyjnej. Nazwa **M.** powstała od związku rzemieślniczego w Lionie, p. n. *Le Mutualisme*, opartego na zasadach wzajemności (1831). Proudhon podniósł **M.** do godności zasady społecznej i ujął w systemat naukowy, żądając, aby robotnicy wyzwalali się drogą samopomocy i wzajemnego popierania się.

Mutualizm, ob. Pasożyty.

Muzagetes, przewodnik Muz, przydomek bożka Apollina.

Muzeum (grec. *museion*), tak się nazywało u starożytnych każde miejsce (świątynia, gaj i t. d.), poświęcone Muzom (ob.), a później każde miejsce, w którem oddawano się studjom i zajęciom, zostającym pod Muz opieką. Słynne było **M.** Ptolemeusza Filadelfa w Aleksandrji, gdzie gromadzili się uczeni swoi i obcy, żyli kosztem króla, pracowali nad naukami i ich rozpowszechnieniem. Był to rodzaj rzeczypospolitej uczonych. Por. pisma: Bartheya (Berlin, 1838) i Klippele (Getynga, 1838). Już w wiekach średnich wyraz **M.** był w użyciu powszechnem. Obecnie we wszystkich prawie większych miastach zagranicznych istnieją muzea literackie, w których mieszczą się czasopisma naukowe i gazety i które służą także do zgromadzeń towarzyskich. Przeważnie jednak mianem **M.** oznaczają dzisiaj zbiory okazów natury, lub przedmiotów sztuki, które, będąc nagromadzonemi w przeznaczonym wyłącznie na to gmachu, wystawiane są już to na widok znawców i ku zadowoleniu przyjaciół sztuki, już to dla celów naukowych. Istnieją więc muzea zoologiczne, mineralogiczne, anatomiczne, archeologiczne i t. d. Częściej jeszcze oznaczają nazwą **M.** wyłącznie zbiory dzieł sztuki wszelkiego rodzaju (rzadko jednak utworów malarstwa), które należą albo do wszystkich czasów (muzea cywilizacyjno-historyczne, etnograficzne), albo pochodzą z niektórych tylko okresów, np. ze starożytności, wieków średnich (**M.** germańskie w Norymberdze), czasów nowszych (np. **M.** Thorwaldsena w Kopenhadze). Wielką bardzo ważność mają szczególnie muzea, zawierające dzieła sztuki starożytnej. W Grecji podobnego rodzaju **M.** bywały główniejsze świątynie; w Rzymie pod nazwą daktyljotek upowszechniają się od czasów Sulli; w nowszych czasach dał początek muzeom Cola Rienzi (1347); pierwsze wielkie **M.** założył we Florencji Wawrzyniec Medici (1472—92). Muzea włoskie, mianowicie w Rzymie (na Kapitolu, w Watykanie i Lateranie), Neapolu i Florencji, należą do najsłynniejszych i najbogatszych w całym świecie. Takiem samem jest **M.** Louvre'u w Paryżu, a po części także zbiory b. bibljoteki cesarskiej i Musée Napoleona III. Z prowincjonalnych **M.** francuskich najbogatsze są w Arles, Grenobli, Marsylji, Orange, Nimes i Tuluzie. W Anglji Brytańskie Muzeum (ob.) najpierwsze jest w świecie ze względu na dzieła sztuki greckiej; z innych angielskich wymieniamy **M.** w Oksfordzie, Cambridge i Liverpool. Z niemieckich słynne są w Dreźnie, Monachjum, Wiedniu i Berlinie. Ze szwedzkich znane jest **M.** w Sztokholmie, z duńskich w Kopenhadze; z rosyjskich w Ermitażu (ob.) w Petersburgu, w Carskiem Siele i Pawłowsku; z polskich krakowskie i Platera w Raperswilu w Szwajcarji, oraz zbiory przy bibljotekach prywatnych, jak np. przy bibljotece Ossolińskich we Lwowie. W Grecji utworzono 1867 wielkie **M.** narodowe. Por. Böttiger „Ueber Museen und Antikensammlungen“ w jego „Kleine Schriften antiquarischen Inhalts“ (2 t., Drezno i Lipsk, 1838).

Muzeum przemysłu i rolnictwa w Warszawie, instytucja, mająca na celu rozwój przemysłu i rolnictwa w kraju, utworzona 1875 z inicjatywy księcia Jana Tadeusza Lubomirskiego i od r. 1885 mieszcząca się w gmachu własnym przy ulicy Krakowskie-Przedmieście, składa się z sekcji: 1) chemicznej, przeznaczonej do badań różnych produktów i materjałów; 2) stacji oceny nasion; 3) sal rysunkowych, które 1892 zmieniły się w samodzielną instytucję pod nazwą Muzeum rzemiosł i sztuki stosowanej; 4) stacji meteorologicznej, założonej w 1885 przy współudziale warszawskiego oddziału Tow. popier. rzem. przem. i handlu i stanowiącej centralną stację 36-u pomniejszych, przeważnie rozmieszczonych w fabrykach cukru Królestwa Polskiego. **M.** w ciągu swego istnienia urządziło w swym gmachu 16 wystaw, dokonało około 3,000 badań chemicznych i kształciło do 2,000 pracowników zakładów przemysłowych. **M.** posiada własne zbiory, bibljotekę i urządza odczyty.

Muzułman (*Musulman*), z arabskiego *Muslim*, poddający się woli Bożej, ogólna w języku polskim nazwa Turków i wyznających wiarę mahometańską.

Muzurus-pasza Konstantyn, dyplomata turecki, * 1807 w Konstantynopolu, † 1891 tamże, Grek, w r. 1840 był posłem w Atenach, od 1848 do 1855 w Wiedniu, w 1856 r. ambasadorem w Londynie. Przetłómaczył na język grecki „Boską komedję“ Dantego (1882—85).

Muzy (grec. *Musai*), u starożytnych Greków boginie sztuk pięknych i nauk, których liczba z czasem z trzech, aż do dziewięciu urosła. Liczbę dziewięciu muz pierwszy podaje Hezjod, podając je jako córki Zeusa i Mnemozyny, a mianowicie: *Klio* (oznajmiająca—epos bohaterski), *Euterpe* (ucieszająca), *Talja* (kwitnąca—komedja), *Melpomena* (śpiewająca—tragedja), *Terpsychora* (tańcząca), *Erato* (pieszcząca—pieśń erotyczna), *Polimnja* (darząca pieśniami), *Uranja* (niebiańska—epos dydaktyczny), *Kaliope* (pięknogłosa—elegja). Homer przytacza 3 ostatnie jako boginie pieśni, przebywające na szczycie Olimpu. Por. Deiters „Ueber die Verehrung der Musen bei den Griechen“ (Bonn, 1868); Krause „Die Musen, Grazien, Horen und Nymphen“ (Halla, 1871); Rödiger „Die Musen“ (Lipsk, 1875); Bie „Die Musen in der antiken Kunst“ (1887).

Muzyczne narzędzia, mechanizmy do wytwarzania tonów muzycznych, dzielą się zwykle na narzędzia strunowe, dęte i perkusyjne. Narzędzia strunowe dzielą się dalej na narzędzia, w których każda struna jeden tylko ton wydaje (arfa, fortepjan) i na narzędzia, w których struny przez skracania wydają różne tony (lutnia, narzędzia smyczkowe). Narzędzia dęte dzielą się na złożone, w których dla każdego tonu istnieje fujarka oddzielna

Muzy.

(organy) i pojedyńcze, w których przez zmianę długości fujarki lub otwieranie i zamykanie dziurek wzbudzane być mogą tony różnej wysokości (właściwe przyrządy dęte). Te ostatnie rozpadają się dalej na fujarki wargowe (flet) i stroikowe (obój, fagot, klarnet, róg, trąba, puzon). Opisy szczegółowe tych narzędzi podane są pod właściwemi nazwami.—*Automatyczne* czyli *mechaniczne narzędzia muzyczne* są to przyrządy wykonywające utwory muzyczne działaniem środków mechanicznych, jak przez obrót korby lub nakręconie sprężyny. W jednych tony powstają przez uderzenie prętów, dzwonów lub strun, w innych przez wprawianie w brzmienie fujarek. We wszystkich przyrządach dawniejszych tony pobudzane były za pośrednictwem walca nabitego pręcikami, w nowszych walce takie zastąpione zostały płytami rozmaicie podziurawionemi. Zamiana ta spowodowała znaczne obniżenie ceny, płyty bowiem są tanie i do danego przyrządu można mieć ich znaczny zasób, gdy zamiana walca kosztuje tyleż prawie, co nowy przyrząd. Drobne *tabakierki grające, zegary grające* i t. p. wyrabiane były oddawna. *Orchestrjon*, wynaleziony przez Kaufmanna 1851, stanowi organy mechaniczne, poruszane korbą lub wagą spadającą; używane są do nich dotąd jedynie walce. Natomiast *ariston*, *herofon* i *manopan* są to organy salonowe z płytami podziurawionemi; wszystkie złożone są z fujarek stroikowych, różnią się między sobą tylko rodzajem płyt, które w dwóch pierwszych są tekturowe i okrągłe, w manopanie zaś są pasami skórzanemi. Ehrlich, wynalazca płyt podziurawionych, zastosował je także do fortepjanu, tak, że poruszane przez te płyty sprężyny uderzają klawisze *fortepjanu mechanicznego*. Zbudowano też na tej zasadzie *automat fortepjanowy*, który daje się do każdego fortepjanu zastosować i wprawia go w ruch.

Muzyczne stowarzyszenie i uroczystości, jako objaw wzrastającego miłośnictwa muzyki i środki potężne szerzenia znajomości arcydzieł muzycznych, powstały na początkach bieżącego stulecia. Pierwszy popęd dał Szwajcar H. G. Nägeli, urządzając w Zurychu (1812) tego rodzaju uroczystość; w Niemczech wprowadził je G. F. Bischoff. Odtąd każde miasto ma swe stowarzyszenia muzyczne, przyczyniające się do uświetniania swoim udziałem każdego ważniejszego obchodu. Świetnemi szczególnie bywają obchody jubileuszowe w pamięć wielkich muzyków, jak uroczystości urządzone niedawno w Bonn na cześć Beethovena i Schumana. Obchody takie trwają po kilka dni i odbywają się przy udziale kilkunastu stowarzyszeń muzycznych i śpiewaczych. Podczas gdy towarzystwa muzyczne szerzą zamiłowanie i znajomość klasycznej muzyki w wyższych i średnich klasach społeczeństwa, to towarzystwa śpiewaków (*Gesangvereiny* i *Orfeony)* wywierają zbawienny wpływ na młodzież i niższe klasy, śród których rozbudzają poczucie estetyczne i zamiłowanie do szlachetniejszych rozrywek. W Warszawie urzędnik pruski Musquo założył w początkach bieżącego stulecia stowarzyszenie muzyczne p. n. *Harmonja*, które istniało do 1808 r., członkowie sami wykonywali oratorja, symfonje, kwartety i t. p. utwory. Obecnie od 1871 istnieje *Towarzystwo muzyczne.* W r. 1891 powstała z inicjatywy Emila Młynarskiego instytucja muzyczna zwana *Filharmonją*. Lwów również posiada stowarzyszenie Muzyczne.

Muzyczne znaki i skrócenia, używają się przy pisaniu utworów muzycznych dla uniknięcia wyrazowych objaśnień. Jest to rodzaj uniwersalnej mowy muzycznej, zrozumiałej dla wszystkich, i stąd nie należy pochwalać występującej w nowszych czasach dążności, do zastąpienia włoskich powszechnie przyjętych terminów odpowiedniemi narodowemi. Za przykładem Niemców i Francuzi dziś już dość często posługują się swą własną terminologją. Wyliczenie i objaśnienie znaków i skróceń muzycznych zamieszcza każda szkoła na fortepjan.

Muzyka, wyraz grecki, oznaczający pierwotnie ogół wszystkich sztuk kształcenie ducha na celu mających (studia humaniora), w przeciwstawieniu do *gimnastyki* (ob.), wyrabiającej ciało. W pierwszych wiekach ery chrześcijańskiej dopiero M.

otrzymała swe dzisiejsze znaczenie *sztuki dźwięków*. Istotę jej stanowi przedstawienie wszelkich stanów duszy i objawów świata zewnętrznego za pomocą sztucznie uporządkowanych dźwięków. Powstawszy razem z językiem i śród niego niejako, otrzymała w akcencie klucz pozwalający jej uchwycić wszelkie przedmioty i zjawiska. **M.** mając dźwięk za swój materjał formalny, ulega prawom fizycznym i jest ściśle związana z *akustyką*, działem fizyki, rozwiniętym samoistnie dopiero w XVIII stuleciu i zajmującym się zbadaniem praw tworzenia się, kombinowania i rozchodzenia brzmień. Nauka o dźwięku, jako materjale muzycznym, rozpada się na trzy działy: naukę o *rytmie* (ob.), *melodji* (ob.) i *harmonji* (ob.). *Rytm* pierwotnie ściśle się wiązał z metrycznością mowy i tańca, później dopiero, zwłaszcza przez wprowadzenie czysto rytmicznych instrumentów, jak bębny, kotły, trąby, uzyskał swą samodzielność. *Melodja* stanowi duszę **M.**, wiążąc w jedną całość cały szereg tonów, mimo to *harmonja*, dziś zwłaszcza, stała się najważniejszym działem teorji muzyki, która nawet przybrała nazwę *Nauki harmonji*. Rozwinięciu harmonji zawdzięcza głównie **M.** swój blask dzisiejszy. Nauka harmonji rozpada się na tak zwany *generałbas* (ob.), *kontrapunkt* (ob.) i naukę o formach muzycznych czyli *kompozycję*. **M.** odpowiednio do materjału jakiego używa (głos ludzki lub narzędzia muzyczne), dzieli się na *wokalną* i *instrumentalną*, odpowiednio zaś do swego charakteru na *religijną*, *sceniczną* (opera), *koncertową* i *pokojową*. Religijna **M.** ogarnia nietylko pieśni i hymny składające rytuał kościelny, lecz także utwory przeznaczone do wykonywania przez głosy ludzkie z organami lub orkiestrą (msze, oratorja, nieszpory, pojedyńcze modlitwy i hymny). **M.** *sceniczna* obejmuje operę (ob.) z jej podziałami (opera serjo, buffa), balet melodramat, wodewil. **M.** *koncertowa* (ob. Koncert), posiada najobszerniejszy i wielce różnorodny zakres; od *symfonji* (ob.) począwszy, należą tu tak zwane właściwe *koncerty* na różne instrumenta, jak uwertury, fantazje, wyjątki z oper, kantaty, utwory do śpiewu (sola, duety i t. p.). **M.** *pokojowa* właściwie stanowi dział koncertowy, obejmując utwory wymagające mniejszych sił wykonawczych, kompozycje na sam fortepjan, *tria*, *kwartety* i *kwintety* na instrumenta smyczkowe, romanse i pieśni, duety dla głosów z mniejszą skalą pisane. Dzisiejsze czasy możnaby nazwać wiekiem koncertowej i pokojowej **M.** Rozwój historyczny **M.** przedstawia nam bardzo ubogie początki; starożytność z wyjątkiem Greków (ob. Grecka **M.**), mało bardzo posunęła się na tem polu. Rozszerzenie chrześcijaństwa i rozwinięcie rytuału kościelnego rozniosło po świecie znajomość form i techniki muzycznej. Zbiór melodji kościelnych, przez Grzegorza W. dokonany, stał się kanoniczną księgą **M.** kościelnej. Gwido z Arezzo (ob.), zakonnik benedyktyński, zreformował system pisania nut i oznaczania interwałów. Krucjaty wprowadziły w zwyczaj śpiewy chóralne i dały pochop do rozwoju melodji narodowych. Śpiew wielogłosowy, niechętnie widziany z początku przez Kościół, ustalił się w Rzymie, który został ogniskiem życia muzykalnego razem z Niderlandami, zwłaszcza gdy genjusz Palestryny (ob.) rozniósł sławę włoskich mistrzów po świecie. Walka żywiołu świeckiego z kościelnym wyraziła się w rozdziale muzyki na kościelną i świecką i w rozwoju tej ostatniej. **M.** kościelna rozwinęła się w Polsce w XVI wieku (w Krakowie mianowicie), znalazłszy przedstawiciela w **M.** Gomółce (ob.). Od XVI wieku Włosi słyną jako naród par excellence muzykalny; kompozytorowie i śpiewacy włoscy utrzymują przez trzy wieki berło przewagi artystycznej. W ostatnim dopiero stuleciu zaczyna się rozwój muzyki narodowej we Francji, Niemczech, Anglji, Polsce i Rosji, skutkiem czego wpływ włoski znacznie osłabł. Zjawienie się genialnych kompozytorów niemieckich, jak Mozart, Beethoven, Weber, Schubert, Mendelsohn, Wagner, przeważyło dziś szalę na stronę **M.** niemieckiej, której wpływ nietylko we Francji (Berlioz, Gounod) i Słowiańszczyźnie (Moniuszko, Glinka), ale i we Włoszech samych (Verdi w „Don Karlosie" i „Aidzie") czuć się daje. Literatura **M.** jest bardzo bogata i składa się: 1) z podręczników, jakie skreślili z dawniejszych: Gafurius, Glarnau, Kircher i Fux po łacinie, Zarlino po włosku, Mersenne po francusku, Mattheson po niemiecku, a z nowszych: Marpurg, Martini, Kirnberger, Reicha, Weber, Marx i inni; 2) ze słowników encyklopedycznych: Gerbera, Lichtenthala, Bernsteina, Fétisa i t. p.; 3) z dzieł historję **M.** przedstawiających jak Printza, Bonnte'a, Hawkinsa, Naumanna, Burneya, Forkela, Ambrosa. Nasza literatura jest dość ubogą w tego rodzaju prace: S. Moniuszki „Pamiętnik do nauki harmonji," Sikorskiego „Podręcznik muzyczny," Łady „Historja muzyki," Żeleńskiego i Roguskiego „Nauka harmonji i pierwsze zasady kompozycji (1876), Kruzińskiego jeszcze nie ukończona praca, stanowią całe nieledwie jej bogactwo, prac bowiem takich jak „Słownik" Sowińskiego i „Historja opery" Karasowskiego nie zaliczamy tu dla ich specjalnego charakteru.

Muzyłowski Andrzej, protopop słucki i kopycki, gorliwy obrońca wyznania prawosławnego na Litwie, głośny ze swojej polemiki ze Smotryckim. Wydał w języku polskim i białoruskim: „Antidotum przezacnemu narodowi ruskiemu albo warunek przeciw apologiej jadem napełnionej, którą wydał Melety Smotrycki" (Wilno, 1629).

Mużakova Joh., pisarka czeska, ob. Svietlá K.

Mużik Antoni, pisarz czeski, * 1845 w Now. Hradcu Królowej, † 1877 w Pradze, ksiądz katecheta w Pradze. Tłómaczył z chorwackiego, oraz wydał 4 t. „Kazatelów slovanskich" (1875). Prócz tego wydał „Listy o Bosnie" (1876), oraz ogłaszał artykuły w czasopismach.

Mużik Augustyn Eugenjusz, wybitny poeta czeski, * 1859 w Now. Hradcu Królowej, od r. 1893 redaktor *Bosed lidu*. Jako poeta, skłonny do bajronizmu, ogłosił: „Jarni bourze" i „Hlasy człovieka" (1883); „Kviety polne" (1887); „Pisnie života" (1894)); „Hymny a vzdechy" (1892); „Ballady a legendy" (1884); „Czerné perly" (1893); „Episztola k czeskému dielnictwu" (1897); „Mir" i „Chrám bosych" (1899) i in. po czasopismach. Prozą wydał: „Trosky života" (1894); „Skorny a poprsky" (1898).

Mużyk, chłop rosyjski.

Mwutan-Nzige, ob. Alberta jezioro.

Myargiryt, ob. Miargiryt.

Mycelium, *grzybnia*, ob. Grzyby.

Myceny albo *Mykene (Mycenae)*, bardzo starożytne m. w Argolidzie w Peloponezie, rezydencja Agamemnona, 464 prz. Chr. zburzona przez Argiwów; zwaliska jej, dotąd jeszcze widoczne, leżą w pobliżu Charvati. Por. Schliemann „Mykena" (Lipsk, 1878).

Mycetes, ob. Grzyby.

Mycetes, małpa, ob. Wyjce.

Mycetozoa, ob. Myxomycetae.

Mycielski Piotr, z Mycielina w Sieradzkiem, wydał w 1573 pisemko p. t. „Przestroga, t. j. pokazanie upadków naszych ziem, także i korony polskiej z obierania pana z pośrodka siebie".

Mycielski Ludwik, doktor, * 1854, kształcił się w szkołach francuskich, następnie w Poznaniu, historję studjował w uniwersytetach wrocławskim, wiedeńskim i krakowskim. W 1876 pozyskał stopień doktora filozofji. Potem osiadł w majątku i został współpracownikiem kilku czasopism, w r. 1884 posłem w parlamencie niemieckim.

Mycielski Jerzy, hr., historyk i publicysta polski, * 1856 w Krakowie, był docentem na uniwersytecie wiedeńskim, od 1882 profesor historji polskiej w uniwersytecie krakowskim, napisał: „Kandydatura Hozjusza na biskupstwo warmińskie w 1548 i 1549" (Kraków, 1881); „Porwana z klasztoru" kartka z dziejów obyczajowych Polski XV w. (Kraków, 1886); „Z pod wieży Eiffel, wrażenia i opisy" (Kraków, 1890); „Książę Panie Kochanku w świetle własnej korespondencji" (Petersburg, 1891, 1 wyd., 1898); „Sto lat dziejów malarstwa w Polsce 1760—1860" (2 wyd., Kraków, 1898).

Mycoderma *(Pleśniwo)*, rodzaj grzybów, zaliczany najczęściej do grzybów drożdżowych, złożony z komórek tworzących powłokę na powierzchni cieczy sfermentowanych. **M.** *vini* i **M.** *cerevisiae* tworzą taką powłokę, białą lub żółtawą, na winie i piwie; działają jak grzybki gnilne, przenoszą się na wino i piwo i w ten sposób je psują.

Mycorrhiza (grec. korzeń grzybiasty), połączenie włókien korzeniowych roślin wyższych z grzybnią niektórych grzybów, tak, że razem tworzy jakby wspólny organ. Jest to objaw symbjozy czyli współżycia, służący korzystnie obu członkom związku. Drzewo, jak buk, dąb, jodła, sosna, brzoza, za pośrednictwem grzyba ma możność zużytkowania azotu i kwasu węglanego z czarnoziemu, grzyb zaś przy korzeniu drzewa znajduje wciąż materjał do rozwijania swej grzybni. Podobne **M.** tworzą różne grzyby kapeluszowe z rodzajów Agaricus, Lactarius, Cortinarius, oraz truflowate, jak Elaphomyces i Geaster.

Mycosis, rzadka choroba skóry, polegająca na tworzeniu się guzów limfatycznych na różnych częściach ciała; pozostają one nieraz bez zmiany w ciągu kilku miesięcy, poczem znikają drogą wessania się lub owrzodzenia. Stan ogólny chorego stale się pogarsza: występują zaburzenia żołądkowe, nerwowe, zjawia się anemja, która przechodzi w charłactwo, poczem śmierć. Dotąd niema środków leczniczych.

Mydlane bańki, ob. Włoskowatość.

Mydleniec, roślina, ob. Sapindus: **M.** *minerał*, ob. Saponit.

Mydlnik (*Saponaria*), rodzaj roślin z rodziny goździkowatych (lepnicowych), mający za cechy: kielich rurkowaty, 5-zębny, korona o 5 płatkach paznogciowych, pręcików 10, słupek dwuszyjkowy, torebka wielonasienna, otwierająca się w wierzchołku; zioła w Eur. i Azji mniejszej. **M.** *lekarski (S. officinalis)* rośnie w zaroślach, przy drogach i t. d. w całej Europie; ma łodygę na 0,5—1 m. wysoką, o liściach podłużnych, naprzeciwległych, kwiatach sporych, cielistych lub białych, do goździków podobnych, kwitnie od początku lipca do końca września. Korzenie są trwałe, grubości małego palca, zewnątrz czerwonawe; stanowią one lekarstwo silnie otwierające i rozpuszczające, używane w zatkaniach trzewiów brzusznych, a zarazem w chorobach skóry wyrzutowych i w syfilitycznych zakażeniach krwi. Zawierają *saponinę* (ob.), która się w roztworze wodnym silnie pieni. Używa się też korzeni do prania bielizny, koronek, czyszczenia złota. **M.** *polny (S. vaccaria)*, u nas rzadszy, ma kwiaty różowe; nasiona były niegdyś używane jako środek moczopędny.

Mydło, związek jednego lub kilku kwasów tłuszczowych z alkaljami, powstaje, gdy potaż lub soda w obec wody działają na tłuszcze (zmydlając je), przyczem z tłuszczów (ob.) wydziela się gliceryna, a alkalja tworzą sole z kwasami tłuszczowemi, t. j. z kwasem stearowym, palmitowym i olejowym. Potaż tworzy mydła *miękkie*, soda zaś *twarde*; stosownie zaś do użytych kwasów tłuszczowych, **M.** dzielą się na łojowe, oliwne, kokosowe, tranowe, żywiczne; wpływ atoli kwasu daleko jest mniejszym, niż zasady. Pod względem technicznym rozróżnia się dalej **M.** twarde na **M.** ziarniste, szlifowane i wypełnione. **M.** *ziarniste* ma swą nazwę stąd, że **M.** gotowe, po wydzieleniu go z roztworu przez sól kuchenną (wysolenie), gotuje się *na ziarno*, t. j. dla utworzenia masy jednostajnie stopionej, w której po skrzepnięciu dają się

rozróżniać cienkie włókna krystaliczne. Nieczystości znajdujące się przy **M.** w małej ilości łączą się z niekrystaliczną częścią mydła i tworzą *marmurkowanie*. **M.** *szlifowane* czyli *gładkie* powstaje przez tak zwane szlifowanie **M.** ziarnistego, t. j. przez gotowanie **M.** ziarnistego z wodą lub słabym ługiem, przyczem **M.** nabiera znacznej ilości wody i traci zdolność krystalizowaia. **M.** *wypełnione* czyli *eszweskie*, obecnie najbardziej używane, jest najgorszym gatunkiem **M.**, gdyż nie jest dostatecznie solonem, ług się zupełnie od **M.** nie oddziela i cała zawartość kotła krzepnie jako **M.** Własność wydawania się twardem, nawet przy znacznej ilości wody, posiada zwłaszcza **M.** kokosowe, wyrób też **M.** wypełnionego wzrósł od czasu rozpowszechnienia się oleju kokosowego.—**M.** *łojowe* jest przeważnie palmitanem i stearanem sody i otrzymuje się pośrednio, t. j. łój ługuje się z potażem i tak otrzymane **M.** miękkie czyli potażowe zamienia się w twarde czyli sodowe przez sól kuchenną czyli chlorek sodu *(wysolenie)*. Łój z potażem gotuje się w stosownych kotłach około 5 godzin, następnie soli się masę jeszcze wrzącą; 10 centnarów łoju dają średnio $16^2/_3$ cet. **M.**, przez wyschnięcie na powietrzu traci jeszcze około 10%. **M.** *olejowe* (z oleju oliwnego i makowego) i *palmowe* (z oleju palmowego) otrzymują się mniej więcej w podobny sposób. **M.** *żywiczne* wyrabiają się z oleju kokosowego, palmowego, łoju i żywicy; mydła te są zwykle silnie przejęte wodą słoną, zawierają swobodne alkali i dobrze się pienią; przy znacznym dodatku żywicy **M.** jest brunatne. **M.** *miękkie* czyli *szare* są to **M.** potażowe, na powietrzu nie wysychają, ale owszem przyciągają jeszcze wilgoć z powietrza i tworzą galaretę. Wogóle są to roztwory **M.** potażowego w nadmiarze ługu potażowego, zmieszane z gliceryną. Przy odtłuszczaniu materji wełnianych mają one pierwszeństwo przed sodowemi. Do **M.** miękkich należy też rozpowszechnione obecnie **M.** *glicerynowe*, t. j. **M.** zawierające wolną glicerynę, która mu nadaje łagodność; dalej **M.** wyrabiane z tłuszczu świńskiego, które z dodatkiem olejku gorzkich migdałów tworzy **M.** *migdałowe*. **M.** *kostne* jest mieszaniną **M.** żywicznego lub kokosowego z galaretą kości; tak zwane **M.** *biednych liwerpolskie* zawiera wszystkie części składowe kości. **M.** *krzemionkowe* zawiera wtartą krzemionkę i jest używane przez robotników. **M.** *pumeksowe* zawiera w tymże celu sproszkowany pumeks.—**M.** *toaletowe* robią się albo przez przetopienie **M.** zwykłego, albo też przez przyrządzanie bezpośrednie **M.** wonnego z najdelikatniejszych materjałów, z dodatkiem aromatów i pigmentów. **M.** *przezroczyste* czyli *przeświecające* otrzymują się przez rozpuszczenie **M.** w równej objętości alkoholu i odlanie tej cieczy w formy; **M.** to twardnieje dopiero po 3—4 tygodniach. Do barwienia **M.** używa się cynobru i fuksyny na czerwono, ultramaryny na błękitno, palonego cukru na brunatno. Do perfumowania bardzo często używa się olejku cynamonowego; słynne **M.** windsorskie zawiera olejek kminkowy i lawendowy. **M.** używa się do czyszczenia skóry, bielizny, sukna, jako smarowidło dla zmniejszenia tarcia. W **M.** pierwiastkiem działającym są głównie alkalja, które lubo połączone z kwasami tłuszczowemi, nie tracą swej własności łączenia się z rozmaitym brudem, zwłaszcza z częściami tłustemi. W rozcieńczonym roztworze wodnym **M.** się rozkłada, przyczem wydzielają się kwaśne. nierozpuszczalne stearany i palmitany alkaljów, gdy sól zasadowa pozostaje rozpuszczoną; ponieważ zaś brud do skóry i tkanin przylega zwykle za pośrednictwem tłuszczu, który zostaje przez roztwór alkaliczny pochłonięty, pył przeto i podobne cząstki oswobadzają się i przylegają do kłaczków nierozpuszczalnej soli kwasnej, które przeto przy myciu, praniu i w ogólności przy oczyszczaniu ma również znaczenie. Oprócz alkaljów, inne tlenki tworzą z kwasami tłuszczowemi związki nierozpuszalne. Przy praniu wodą twardą powstaje więc **M.** *wapienne*, a stąd **M.** nie pieni się w wodzie twardej, która tedy nie nadaje się do prania. **M.** *glinkowe* ma zastosowanie w farbierstwie, **M.** *ołowiane* tworzy plaster ołowiany, **M.** *żelazne* i *miedziane* służą do bronzowania odlewów gipsowych, **M.** *arszenikowe* do konserwacji skór zwierzęcych. Do celów leczniczych wyrabia się oddzielnie **M.** potażowe *(sapo kalinus)* i **M.** sodowe *(sapo medicatus)*. **M.** *jalapowe* (*sapo jalapinus*), składające się w różnych częściach z **M.** sodowego i żywicy jalapowej, służy jako środek przeczyszczający. **M.** wynalezione zostało może przez Fenicjan; w wiekach średnich już mydlarstwo stało się gałęzią przemysłu, zwłaszcza w Marsylji, Genui i Wenecji, udoskonaliło się wszakże dopiero, gdy Chevreul wykrył skład tłuszczów, a zarazem rozwinął się przemysł sodowy. Rozwojowi mydlarstwa sprzyjało dalej wprowadzenie oleju palmowego, kokosowego, łoju płd.-amerykańskiego i australijskiego, oraz żywicy sosnowej z Ameryki płn. **M.** stało się dziś tak powszechną potrzebą, że ilość zużywanego **M.** uważa się za miarę dobrobytu i cywilizacji narodu. Por. Wagner „Podręcznik technologji chemicznej“ (przekład polski Grabowskiego, 1877, str. 346 i nast.); Deite „Handbuch der Seifen und Parfumeriefabrikation“ (2 t., 1891 i 1896); Brannt „Treatese of the manufacture of Soap“ (1888); Unna „Ueber medicinische Seifen“ (1885). Pisma: *Der Seifenfabrikant* (Berlin od 1881); *Seifensieder-Zeitung* (od 1874 w Augsburgu.

Mydłodrzew, ob. Sapindus.

Mydłoka, *mydlana kora,* ob. Quillaja.

Mydrasz, ob. Talmud.

Mydriasis, chorobne rozszerzenie źrenicy (ob.), zależne od paraliżu jej zwieracza lub skurczu mięśnia rozszerzającego, ma miejsce przy ślepocie, towarzyszy bardzo wielu chorobom nerwowym, jeżeli sprawa chorobowa przechodzi na ośro-

dek odpowiedni, znajdujący się w szyjowej części rdzenia, lub jeżeli zajęte są drogi nerwowe, od ośrodka tego biegnące; może być sprowadzone sztucznie i bardzo często w celu leczniczym wywołuje się przez odpowiednie środki (*mydriatica*), jak belladona (lub częściej, otrzymywana z niej atropina) i lulek.

Mydriatica, środki lekarskie rozszerzające źrenicę, jak atropina.

Myelitis (*spinalis*), zapalenie rdzenia kręgowego, bywa następstwem zaziębienia, uderzenia, choroby syfilitycznej, próchnienia kręgów i t. d. Objawami tego cierpienia są bóle w krzyżu i paraliż organów, biorących nerwy z rdzenia kręgowego poniżej chorego miejsca, najczęściej paraliż nóg, pęcherza moczowego (ob. Moczenie), kiszki odchodowej (*paraplegja*). Do bardzo ważnych objawów, a zarazem groźnych należą odleżyny, przenikające nieraz do kości. Choroba ta jest bardzo niebezpieczna, często kończy się śmiercią; jeżeli następuje wyzdrowienie, to pozostają mniej lub więcej rozległe paraliże członków. Często bardzo spotyka się u dzieci, jako zapalenie przednich rogów substancji szarej rdzenia (ob. Rdzeń), w tym jednakże okresie częściej następuje wyzdrowienie bez paraliżów. Leczenie **M.** wychodzi z ogólnych zasad przeciwzapalnego leczenia.

Myer Albert Józef, meteorolog, * 1828 w Newburgu w stanie Nowego Yorku, † 1880, studjował medycynę w Buffalo i jako pomocnik lekarski wstąpił do armji związkowej, a w r. 1858 przeszedł do służby telegraficznej. Podczas wojny oddał ważne usługi armji Shermana, a po zawarciu pokoju został naczelnikiem sygnalizacji telegraficznej i wprowadził wykład tego przedmiotu do szkoły żeglarskiej. Wprowadził systematyczne obserwacji meteorologiczne w Stanach Zjednoczonych i codzienne ogłaszanie buletynów, czem meteorologji praktycznej nadał znaczny rozwój.

Myers Fryderyk, psycholog angielski, * 1843, † 1901 w Rzymie, ogłosił szereg utworów poetycznych, zajmował się zjawiskami psychicznemi, był jeden z najczynniejszych członków Towarzystwa psychologicznego w Londynie, zajmował się medjumizmem, robił pospołu z Richetem, Lodgem i Ochorowiczem obserwację nad słynnem medjum Eusapją Palladino i napisał pospołu z Gurneyem i Podmoren głośne dzieło p. t.: „Phantasms of the ving“ (1886), „Halucynacje telepatyczne“ (przeł. na język polski J. K. Potocki p. t.: „Dziwy życia).

Mygale, pająk, ob. Ptasznik.

Myidae, *małgwie*, ob. Ostrygowate.

Mykale, u starożytnych góra w Azji Mniejszej, naprzeciwko wyspy Samos, przy której wódz grecki Ksantypos, r. 479 przed Chr., zniszczył flotę perską.

Mykerinos po egipsku *Meszkeuré*, król egipski, z czwartej dynastji, zbudował trzecią (małą) piramidę w Gizeh, w której 1837 Vyse odnalazł sarkofag i mumję **M.**

Mykita Sofronjusz, pseudonim, Jul. Starkel.

Mykologja, nauka o grzybach.

Mykoni, u starożytnych *Mykonos*, wyspa grecka na morzu Egejskiem, jedna z Cyklad, obejmująca 86 klm. kw. powierzchni z ludnością 5,000. Główne miasto Mykoni, ma 3,400 miesz., port i jedyne na całej wyspie źródła wody słodkiej do picia.

Mykwa lub *Mykwe* (hebr. *wodozbiór*), rodzaj łaźni, w której kobiety zamężne oczyszczają się po odbyciu perjodu miesięcznego.

Mylady, *Milady* (ang.), łaskawa pani.

Myliobatis, ob. Rekin.

Mylitta, naturalistyczna bogini babilońska, bardzo podobna do greckiej Afrodyty, z którą często była identyfikowana. Czczono w niej szczególnie pierwiastek twórczy i płodzący (po asyr. mu allidat, znaczy rodzicielka). Pojęcie to uwydatniało się najwyraziściej w panującym ogólnie zwyczaju, że każda Babilonka uważała za swój obowiązek raz przynajmniej w życiu oddać się na intencję tej bogini obcemu mężczyźnie za pewne wynagrodzenie, które składała na ołtarzu lub do skarbca świątyni.

Mylius Arnold, sławny drukarz niderlandzki, * 1540, bawił jakiś czas w Polsce, jako sekretarz kardynała Jerzego księcia Radziwiłła, † 1605 r. w Kolonji. Wydał między innemi wizerunki królów polskich, ryte na miedzi, z krótką każdego z nich biografją p. t.: „Principum et Regum Polonorum imagines ad vivum expressae, quibus adjectae sunt breves singulorum historiae et res praeclare gestae“ (Kolonja, 1594), oraz dzieło Marcina Broniewskiego „Descriptio Tartariae“ (1595, z mapą).

Mylius Jerzy, profesor teologji w Wittemberdze, później w Jenie, rodem z Augsburga, * 1544, † 1607; wydał głośne swojego czasu dzieło przeciwko Jezuitom w Polsce, p. n.: „Sendbriefe an die evangelische Christen in Liefland, Polen, Littau, Churland etc.“ (2 wyd., Jena, 1596), które przełożone na język polski wyszło p. t.: „Przestroga albo napomnienie listowne do Ewangelików i t. d.“ (1596 bez m. dr.).

Mylius Jan, rodem z Saksonji, sprowadzony przez Jerzego Chodkiewicza, kasztelana wileńskiego, do Polski, był nauczycielem jego synów i podróżował potem z nimi za granicą. Żył w połowie XVI w. i wydał mnóstwo panegiryków na cześć królów i panów polskich. Wszystkie jego poezje wyszły p. t.: „Poemata“ (Lipsk, 1568).

Mylius Jan, rektor szkoły w Elblągu, ogłosił dzieło „De nova Schola Elbigensi“ (1596).

Mylius Ofried, ob. Müller Karol.

Mylodon, ob. Megatherium.

Mylord, *Milord* (ang.), łaskawy panie.

Mymerus Franciszek, wierszopis i pedagog, rodem z Lewenburga na Śląsku, wykładał w akademji krakowskiej języki starożytne; † w Krakowie, w pierwszej połowie XVI w. Wydał znaczną

liczbę dzieł rozmaitej treści, w języku łacińskim, wierszem i prozą.

Mynheer (holend.), mój pan, tytuł poważnych stanowiskiem osób w Holandji, używany również w mowie potocznej.

Mynjan, w liturgicznych przepisach u Żydów liczba dziesięciu dorosłych mężczyzn, potrzebna koniecznie do odbywania niektórych części nabożeństwa publicznego.

Mynster Jakób Piotr, słynny teolog i kaznodzieja duński, * 1775 w Kopenhadze, † 1854 r., ostatecznie od 1834 biskup Zelandji. **M.** był nietylko jednym z najznakomitszych kaznodziejów duńskich, ale zarazem zdolnym i gruntowną naukę posiadującym teologiem, zasłużonym szczególnie na polu teologji praktycznej. Z pism jego izagogicznych najważniejsze są: „Wstęp do listu św. Pawła do Filipensów (Kopenhaga, 1811) i do „Galatów" (tamże, 1816). Literaturę homiletyczną wzbogacił dziełem: „Om den Kunst at praedikte" (tamże, 1810) i kilku zbiorami kazań. Z pism dogmatycznych celniejsze: „Grundrids af den christelige Dogmatik" i „Betragtnigner over de christelige Troeslaerdomme." Na krótko przed śmiercią ogłosił autobiografję („Meddedelelser om mit livnet," Kopenhaga, 1854). Zbiór drobnych pism izagogicznych wydał p. t.: „Blandede Skrifter" (3 t., Kopenhaga, 1852—53). Por. Martensena „Til Erindring om J. P. M." (1855).

Mynsycht Jerzy Erazm Franciszek, historyk niemiecki XVII w., żyjący w Norymberdze, ogłosił drukiem pomiędzy innemi: „Polnischer Florus, das ist kurtze doch gründliche Beschreibung aller derer Kriege welche König Johannes Casimirus geführet" (Norymberga).

Myocarditis, *zapalenie mięśnia sercowego.* Jako zapalenie ostre występuje najczęściej, jako następstwo ostrych chorób zakaźnych, tyfusu, szkarlatyny; jako sprawa przewlekła jest to wyrodnienie włókien mięśniowych, najczęściej tłuszczowe, w skutek chronicznego alkoholizmu, syfilisu, miażdżycy tętnic sercowych.

Myodes, ob. Leming.

Myogale, ob. Chochuł.

Myografjon, przyrząd do badania skurczów mięśni. Za pośrednictwem kombinacji drążków ruchy mięśnia przenoszą się na pióro, które je wypisuje w postaci krzywej linji falistej na obracającym się walcu, lub na przesuwającej się płycie szklanej, sadzą uczernionej. Pierwszy **M.** zbudował Helmholtz, ulepszenia dalsze wprowadzili Du Bois Reymond, Fick i Marey.

Myologja, część anatomji, zajmująca się mięśniami.

Myoma, ob. Mięśniaki.

Myopia, ob. Krótkowzroczność.

Myosis, nadmierne zwężenie źrenicy (ob.), zależne od skurczu jej zwieracza, napotyka się u krótkowidzów, przy użyciu pewnych środków, jak: opjum, bób kalabaryjski, wreszcie przy różnych cierpieniach układu mózgordzeniowego, jak zapalenie opon mózgowych, neuralgje, guzy mózgu.

Myositis, *zapalenie mięśni*, powstaje często przy reumatyzmie, po przeziębieniu, w skutek wysiłku mięśniowego, wreszcie nieraz po chorobach ostrych zakaźnych, jak po tyfusie brzusznym, dyfterycie, gorączce połogowej. Leczenie zależy od przyczyny, chorobę mięśni wywołującej.

Myosotis, ob. Niezapominajki.

Myosurus, ob. Mysiurek.

Myoxus, ob. Koszatka.

Myozyna, ob. Miozyna.

Myrcia (*Mirtynka. Angielskie korzenie*), rodzaj roślin z rodziny mirtowatych, którego najwięcej znany gatunek, **M.** *coriacea*, jest krzewem w Indjach zachodnich; jagody jego mają woń cytrynową i zarówno jak liście i kwiaty używają się przeciw krwotokom, kora służy do garbowania, drewno używa się w farbierstwie.

Myria, ob. Mirja.

Myrjada, właściwie 10,000, w ogólności liczba wielka, niezliczona. Grecy przy nazywaniu liczb wielkich dzielili je na grupy po 4, a nie po 3, jak obecnie czytamy; liczbę więc 278,409,654 wyrażali: 2.7840.9654, t. j. 2 myrjady myrjad, 7840 myrjad, 9654.

Myrica (*Woskownica*), jedyny rodzaj roślin z rodziny Myricaceae, obejmujący krzewy i drzewa w krajach cieplejszych; niektóre znane są jako rośliny lekarskie, techniczne lub ozdobne. *M. cerifera* jest krzewem lub drzewkiem 2 — 6 m. wysokiem, o liściach skórzastych, owocach kulistych, czarnych, pokrytych białym szronem; rośnie w południowych stanach Ameryki płn. Szron powlekający owoce wydziela się przez wygotowanie ich w wodzie i stanowi wosk zielonawy, używany na wyrób wonnych świec, zwany *woskiem mirtle* lub *woskiem mirtowym;* podobny wosk otrzymuje się też z niektórych innych drzew z Ameryki płn. i Przylądka Dobrej Nadziei. *M. gale, mirta brabancka*, krzew 0,5—1,5 m. wysoki, rośnie w Ameryce płn. i Europie płn.; liście używane były dawniej przeciw krostom pod nazwą liści mirty brabanckiej. Odwar ich służy do oczyszczania zwierząt domowych z robactwa. Kora może być używana w garbarstwie.

Myricaceae (*Woskownicowate*), rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca za cechy: Kwiaty rozdzielnopłciowe, w kotki zebrane, bezokrywowe i bezszypułkowe; męskie mają 2 — 8 pręcików, w żeńskich zawiązek opatrzony u podstawy 2 — 4 łuszczkami, 1-komórkowy i 1-zalążkowy, o szyjce bardzo krótkiej i 2 znamionach nitkowatych; owoc jest orzeszkiem kamykowatym, o nasieniu bezbiałkowem. Należą tu krzewy i drzewka o liściach pojedyńczych, piłkowanych lub nacinanych, okrytych kropkami żywicznemi. Liczy się tu 24 gatunki, stanowiące jeden tylko rodzaj *Myrica*, najwięcej w Ameryce, w okolicach zwrotnikowych i umiarkowanych. Są gorzko ściągające, a owoce

niektórych gatunków wydzielają substancję woskową, która się zbiera, jako wosk roślinny.

Myriel Jerzy, pseudonim Kazimierza Zalewskiego.

Myringitis (*myringa*, błona bębenkowa ucha), zapalenie błony bębenkowatej ucha jest następstwem zapalenia ucha zewnętrznego lub środkowego.

Myringoplastyka, naturalne lub sztuczne przywrócenie błony bębenkowej ucha.

Myringotomja, przecięcie błony bębenkowej.

Myriophyllum, ob. Wywłócznik.

Myriopoda, ob. Krocionogi.

Myristica (*Muszkatowiec, Muszkatowe drzewo*), rodzaj roślin z rodziny muszkatowcowatych, o kwiatach rozdzielnopłciowych; okrywy kwiatowe pojedyncze mają postać kubeczków, owoc rozwija się w jagodę gruszkowatą, pękającą rowkiem podłużnym, z wielkiem nasieniem, złożonem głównie z białka marmurowatego z małym zarodkiem; nasienie całe okryte jest błoną popękaną (osnówką). Należą tu drzewa właściwe Indjom wschod. i wyspom oceanu Indyjskiego, częścią też Brazylji; niektóre ważne, jako rośliny korzenne i lekarskie. **M.** *moschata* (**M.** *korzenny*), jest drzewem na 15—20 m. wysokiem, z korą gładką, szarawo-brunatną; liście są skórzaste, podłużne, osadzone na średniej długości ogonkach, kwiaty mięsiste, owoc ma wejrzenie małej gruszki, ma mięso żółtawe, smaku ściągającego, po pęknięciu przedstawiający błonę nasienia szkarłatną, która po wyschnięciu staje się rogowatą, kruchą, żółto-brunatną. Łupina nasienna jest kulista lub jajowata, brunatna, bardzo twarda; powierzchnia białka przedstawia brózdy, jak mózg zwierzęcia ssącego; dołki są wypełnione pyłkiem wapiennym. Główną ojczyzną tego drzewa są Molluki, gdzie przez cały rok kwitnie i wydaje owoce. Nasiona, zwane *gałkami muszkatołowemi, muszkatami, orzechami aromatycznemi*, zbierają się 2—3 razy rocznie, suszą, nasiona się roztłukują i jądra starannie pakują w beczki. Dobre gałki winny przy nakłóciu gorącą igłą sączyć żółtawy olej. Z odmiany tego drzewa, zwanej **M.** *tomentosa*, pochodzą gałki gorsze, zwane męskiemi lub dzikiemi. Gałki muszkatałowe działają pobudzająco i uspokajająco, oraz ułatwiają trawienie, użycie ich na przyprawę korzenną jest znane. Przez wyciskanie ich otrzymuje się olej gęsty, zwany *masłem* lub *balsamem muszkatołowym*, zawierający mirystynę (ob.) i używany do wcierań w chorobach brzusznych; dawniej używał się do wyrobu wonnego mydła, zwanego *banda*. Błona otaczająca gałkę znana jest pod nazwą *kwiatu muszkatołowego* lub *macis* i znajduje się w postaci kawałków barwy szafranowej lub pomarańczowej, woni silnie aromatycznej. Z odpadków kwiatu muszkatołowego otrzymuje się przez dystylację *olejek kwiatu muszkatołowego*, gęsty, bezbarwny lub żółtawo-czerwonawy, wydający z alkaljami związki mydlaste; nadaje się wybornie do perfumowania mydła. Tynktura kwiatu muszkatołowego używa się w cierpieniach kurczowych i histerycznych. Drzewa te uważa kompanja holenderska wsch.-indyjska za monopol, dozwala im rosnąć tylko na wyspie Banda, a w innych miejscach je tępi. **M.** *officinalis* jest drzewem brazylijskiem, z którego nasion wyciska się olej, zwany *balsamem bikuiba*, używany do wcierań przy podagrze, reumatyzmie i hemoroidach. **M.** *sebifera* rośnie na Gujanie; przez nacięcie kory wycieka sok, używany przeciw próchnieniu zębów; z owoców przyrządza się *wosk okuba*, miększy od wosku zwykłego i używany w Brazylji na wyrób świec. Nasiona **M.** *surinamensis* znajdują się w handlu jako *orzechy afrykańskie*.

Muszkatowiec (*Myristica*), owoc i owoc przecięty z gałką i kwiatem muszkatołowym, przecięcie nasienia, kwiat żeński i kwiat męski.

Myristiceae (*Muszkatowcowate*), rodzina roślin dwuliścieniowych, obejmująca właściwie tylko jeden rodzaj muszkatowca (ob. Myristica). Są to wogóle drzewa korzenne, właściwe krajom zwrotnikowym.

Myrmecobius, ob. Mrówkożer.

Myrmecocystus, mrówka miodowa, ob. Mrówki.

Myrmecoleon, ob. Mrówkolew.

Myrmecophaga, ob. Mrówkojad.

Myrmekofile, ob. Mrówki.

Myroxylon, *Myrospermum, Toluifera (Kropliwoń, Balsamowe drzewo, Tłustodrzew),* rodzaj roślin z rodziny strąkowych (z podrodziny *Cassieae),* obejmuje drzewa w Ameryce zwrotnikowej, o liściach nieparzysto-pierzastych, gruczołkowych, i strąkach workowych, zawierających po 1 lub

Myroxylon i jego owoc.

2 nasion w miazdze balsamicznej. **M.** *toluifera,* drzewo 26 m. wysokie, wydaje *balsam toluański;* podobny balsam wydaje i **M.** *peruiferum. M. Pereivae* posiada strąki na 10 cm. długie, w których znajduje się jedno wielkie nasiono, pogrążone w gęstym balsamie; z kory otrzymuje się *balsam peruwjański.* (Ob. Toluański i Peruański balsam).

Myrrha, ob. Mirra.

Myrrhis *(Spąszyn, Marchewnik),* rodzaj roślin z rodziny baldaszkowatych, którego najważniejszym gatunkiem jest **M.** *odorata,* ziele trwałe w Europie płd., uprawia się często w ogrodach pod nazwą *trybulki piżmowej* lub *hiszpańskiej* i używa się jak trybulka, lubo dla słodyczy liści nie wszędzie jest lubione.

Myrton Michalski Zygmunt, malarz, * 1861 r. w Ksarzewie (Wielkopolska), kształcił się w szkole krakowskiej 1882—85, a od 1885—87 w pracowni Carolusa Durana w Paryżu. W r. 1887 w Madrycie kopjował Valesqueza, w r. 1888 wystawiał obrazy w Salonie paryskim. Wykonał portrety: p. Miramon ambas. Loze, Chindeolle'a, Jana Pakłewskiego, Doliwy Dobrowolskiego, Mirry Heller, margrabiny Mores i in.

Myrtus, *Myrtaceae,* ob. Mirt, Mirtowate.

Mysi jęczmień, ob. Jęczmień.

Mysidae, ob. Skorupiaki.

Mysikrólik, ptak, ob. co królik (ob.).

Mysiurek, *Ukwap (Myosurus),* rodzaj roślin z rodziny jaskrowatych, o owocach licznych, jednoziarnowych, umieszczonych na osadniku stożkowym, mającym kształt mysiego ogonka. Jedyny gatunek **M.** *minimus,* ziele roczne, na polach w Europie i Ameryce północnej, był niegdyś używany w medycynie pod nazwą *ogona mysiego.*

Myslbek Józef, rzeźbiarz czeski, * 1848 r. w Pradze. Kształcił się u Tomasza Seidana i W. Lewego. Wykonał wiele robót artystycznych. Za posąg konny św. Wacława otrzymał wielki medal w Wiedniu 1894, od 1885 był profesorem, od 1893 dyrektorem szkoły sztuki stosowanej w Pradze.

Myslenta Celestyn, nauczyciel teologji w Królewcu, wydał dzieło, p. t.: „Celestini M. manuale prutenicum" (Królewiec, 1626).

Mysłowice (niem. *Myslowitz),* miasto w pruskiej reg. Opolskiej, pow. Katowickim, na brzegu rz. Przemszy, na granicy Królestwa Polskiego położone i połączone 200 metrów długim mostem z leżącym naprzeciwko w pow. Będzińskim Modrzejowem. W **M.** znajdują się 3 kościoły katolickie, jeden ewangelicki, synagoga, zamek, kopalnia węgla kamiennego, kilka fabryk i 10,000 miesz.

Mysore *(Maissur),* niegdyś potężne państwo w południowej części Indji Przedgangesowych, zostaje obecnie pod rządem maharadży, będącego lennikiem Anglji, obejmuje 72,351 klm. kw. i liczy 4,945,000 miesz. **M.,** miasto stołeczne państwa t. im., posiada duży fort z pałacem maharadży, pałac pierwszego ministra, wzniesiony przez Wellingtona, i 75,000 miesz.

Mysterje, ob. Misterje.

Mystyka, Mystycyzm, ob. Mistyka, Mistycyzm.

Mysticete, ob. Wieloryby.

Mysz *(Mus),* rodzaj ssących z rzędu gryzących, z rodziny myszowatych *(murina).* Cechuje się on głównie zębostanem; prócz 4 zębów przodowych, **M.** mają po 12 trzonowych, o koronach sęczkowatych. Dalsze cechy są: 4 palce i szczątek palucha u nóg przednich, 5 wolnych u tylnych, ogon mniej więcej długi, prawie nagi, pokryty obrączkami drobnych łuszczek, pokrycie ciała podwójne, uszy

Szczur wędrowny.

mierne, zaokrąglone, oczy wypukłe. Skupienie to obejmuje przeszło 100 gatunków, po większej części drobnych. Jadają rozmaite przedmioty, tak zwierzęce, jak i roślinne, głównym ich jednak pokarmem są ziarna, stąd są wogóle szkodliwe; niektóre gatunki wzajemnie się wytępiają. Kilka

Mysz domowa.

ich gatunków zamieniło się prawie na zwierzęta domowe i są istną plagą mieszkań. Dzielą się na dwie grupy: *szczury* większe, z ogonem o 200—300 obrączkach łuszczkowatych, i *myszy*, z ogonem o 120—180 obrączkach. Krajowe gatunki są następujące: *Szczur wędrowny* (**M.** *decumanus*),

Gniazdo myszy żniwiarki.

brunatno-szary, 24 cm. długi, pochodzi z Indji Wschodnich, skąd na okrętach dostał się do Europy; według Pallasa miał przypłynąć Wołgą 1727; jest bardzo żarłoczny, dusi ptactwo domowe, świniom wygryza dziury w ciele i wyniszcza zajadle równego sobie szkodnika *szczura zwyczajnego* (**M.** *rattus*), który staje się coraz rzadszym, a miał być przywiezionym z Ameryki; jest 16 cm. długi, brunatno-czarny. Niekiedy napotyka się pewną liczbę szczurów, aż do 30, ogonami z sobą splecionych i zrosłych, tak, że oswobodzić się jedne od drugich nie mogą. **M.** *domowa* (**M.** *musculus*) jest 9 cm. długa, szara; uszy naciśnięte zasłaniają jej oczy; skacze daleko i dobrze wdrapuje się w górę. Wydaje głos świszczący, a w Chinach podobno trzymają w klatkach myszy śpiewające. **M.** *białe* są to albinosy, trzymane niekiedy jako oswojone zwierzęta domowe. **M.** *polna* czyli *pszczelna* (**M.** *agrarius*), większa od tamtej, rdzawa, z czarną pręgą wzdłuż grzbietu, często zakrada się do ulów i niszczy pasieki. **M.** *leśna* (**M.** *silvaticus*), 20 cm. długa, odznacza się długością ogona, silnem rozwinięciem tylnych członków i białością spodu ciała, **M.** *żniwiarka* (**M.** *messerius*), najmniejsza ze wszystkich, 6,5 cm. długa, żółtawo-brunatna, przebywa na polach i łąkach, gdzie na trawach zawiesza kulkowate gniazdeczko, zręcznie ze sztywnych, suchych traw uwite. Niektóre gatunki egzotyczne pokryte są na wierzchu ciała kolcami.

Mysza wieża, w Kruszwicy, zwana także wieżą Popiela, 190 st. wysoka, z cegły zbudowana. Położenie jej nad jeziorem Gopłem i kształt wskazują, że służyła dla oświetlenia żeglugi w czasie nocy ciemnej lub burzy. Według podania ludu, miała ona być ostatniem miejscem, gdzie Popiel szukając schronienia przed zapalczywością myszy, tutaj przez nie był pożarty.

Myszak, ob. Nietoperz.

Myszeniec, osada w gubernji Łomżyńskiej, powiecie Ostrołęckim, nad rzeką Rogożą, ma około 2,000 m.

Myszkin, miasto powiatowe gub. Jarosławskiej, nad rz. Wołgą, liczy 2,238 miesz. (1897).—*Myszkiński powiat,* liczy na przestrzeni 2,164 w. kw., gruntu po większej części piaszczystego, 86,384 miesz., trudniących się głównie rolnictwem.

Myszkowscy, znakomita rodzina polska herbu Jastrzębiec, która od końca XV w. rozmaite ważne w Rzeczypospolitej piastowała urzędy. Rozgałęziła się ona szczególnie z dwu braci.—Jeden z nich *Piotr z Mirowa,* był kasztelanem wieluńskim 1493 roku, wojewodą łęczyckim 1501, marszałkiem w. koronnym 1505, † 1507, zostawiwszy czterech synów, którzy także piastowali wyższe w kraju godności. Jeden z nich, *Wawrzyniec,* kasztelan sandecki (1540) stał się głośnym z zabójstwa Janusza ks. Zatorskiego.—Drugim z dwu braci był *Mikołaj.*

Myszkowski (margrabia) I v. *Jastrzębiec* odm., herb: Na tarczy srebrnej—krzyż czerwony;

Myszkowski I.

między jego ramionami — orzełki czarne z dziobem i szponami czerwonemi. Na związaniu krzyża tarcza 5-dzielna; na niej, w poletkach I i IV czerwonych—lew złoty, w II i III złotych—trzy pasy poprzeczne czerwone, w V błękitnem — podkowa złota z takimże krzyżem kawalerskim, między ocelami do góry zwróconemi.—**M.** (margrabia) II v. *Starykoń* odm., Na tarczy 5-dzielnej w polach I i IV — herb **M.** I, powyżej opisany; w polach II i III —nad podkową złoty z krzyżem złotym między ocelami, do góry zwróconemi — jastrząb naturalny z podniesionemi skrzydłami; w V czerwonem— koń srebrny z podkowami złotemi i czarnym popręgiem. Nad tarczą V — korona hrabiowska z utkwionym w nią toporem srebrnym o złotej rękojeści. Nad ogólną tarczą—korona margrabiowska. Godło: „Frangas, non flectas" (możesz złamać, ale nie zegniesz).

Myszkowski Jerzy, syn Mikołaja, kanonik krakowski, biegły w prawie kościelnem i cywilnem, pomagał Janowi Łaskiemu, prymasowi, w układaniu statutów synodalnych djecezji gnieźnieńskiej, drukowanych w Krakowie 1528 r. Później z polecenia Zygmunta I poprawiał i układał prawa ziemskie ziemi Krakowskiej i Sandomierskiej („Constitutiones Sigismundi I", Kraków, 1532). W r. 1525 jeździł w poselstwie do Papieża Klemensa VII, a sprawozdanie z tej misji, jako też jego „Collocutio familiaris de concordia prussica", mieszczą się w V tomie *Acta Tomiciana*. Po śmierci Tomickiego administrował djecezją krakowską; † 1543.

Myszkowski Piotr, z linji Mikołaja, marszałek sejmu 1596, kasztelan wojnicki 1597, wojewoda rawski 1601 r. W r. 1601 urządził z Książa i przyległych majętności ordynację.

Myszkowski Zygmunt, brat poprzedniego, kasztelan oświecimski, oraz marszałek w. koronny od 1601. Kilkakrotnie jeździł w poselstwie od Zygmunta III do Włoch, gdzie przez Gonzagę, ks. Mantui, został przyjęty do herbu i familji, a od papieża Klemensa VII dostał tytuł margrabiego 1596. Otrzymawszy w darze od brata urządzoną przez niego ordynację, przyłączył do niej Pińczów i utworzył margrabstwo czyli ordynację Pińczowską. Wychowany za granicą i przesiąkły cudzoziemczyzną, nie miał **M.** miru u szlachty, która przez pogardę zwała go Włochem. Człowiek obcych i szkodliwych dla Rzeczypospolitej wyobrażeń i dążności, należał do kamaryli dworskiej, posiadał zaufanie Zygmunta III i w otoczeniu jego wywierał wielki wpływ. Zamiłowany w malarstwie i rzeźbiarstwie, zakupował wiele dzieł pięknych; stawiał wspaniałe budowle i sprowadzał do kraju biegłych rzemieślników i artystów. Podniósł znacznie potęgę swego domu, † 1615. Po śmierci (1558) syna jego *Władysława Myszkowskiego*, wojewody krakowskiego (1655), ordynacja przeszła w ręce *Franciszka Myszkowskiego*, kasztelana bełskiego (1658), idącego z linji starszej. Gdy syn tego ostatniego *Józef Myszkowski*, kasztelan sandomierski, † 1727 bezdzietnie, ordynacja po córkach przeszła w dom Wielopolskich, którym wytoczyli wprawdzie głośny onego czasu proces Jordanowie, rodzący się z Anastazji Myszkowskiej, córki Stanisława, brata Józefowego, ale sprawę przegrali. Wielopolscy (ob.) posiadają odtąd ordynację i używają tytułu margrabiów Gonzaga Myszkowskich.

Myszkowski Piotr, biskup krakowski, syn Jana, kasztelana oświęcimskiego, a prawnuk Mikołaja, stryj wymienionych wyżej Piotra i Zygmunta, * 1505. Po ukończeniu akademji padewskiej, został kanonikiem krakowskim, proboszczem gnieźnieńskim i płockim, a potem dziekanem krakowskim, 1560 podkanclerzym koronnym, 1568 biskupem płockim, a w 8 lat później krakowskim. Na sejmie elekcyjnym po śmierci Zygmunta Augusta r. 1573, przychylny domowi austrjackiemu, w pięknej mowie łacińskiej (ogłoszonej tego roku i przedrukowanej następnie w Lüniga „Orationes Procerum Europae") zalecał na tron polski arcyksięcia Ernesta, syna cesarza Maksymiljana II. Jednakże po obiorze Henryka Walezjusza nie opierał się woli narodu i witał króla wyborną mową łacińską, ogłoszoną drukiem przez Jak. Gorskiego (Kraków, 1574), † 1591 w Krakowie, zostawiwszy rodzinie 8 miljonów złotych majątku. W zbiorze listów Kromera i Hozjusza, przepisanych w Szwecji przez Albertrandego, znajduje się wiele listów Myszkowskiego. Spółcześni obwiniali go o chciwość i żądzę wyniesienia swej rodziny; dla dopięcia tego celu nie przebierał podobno w środkach.

Myszkowski Leon, artysta rzeźbiarz, fortepjanista i kompozytor, * 1832, † 1888 w Warszawie, napisał: „Życiorysy rzeźbiarzy polskich bieżącego wieku".

Myszober, trawa, ob. Phalaris.

Myszołów *(Buteo)*, rodzaj ptaków z rzędu drapieżnych, z rodziny sokołów, mający dziób słaby,

Myszołów.

krótki, zagięty, zakończony długim, ostrym hakiem; palce krótkie, szpony mierne, słabo zakrzywione, ostre; skrzydła długie i szerokie; ogon mierny, w końcu zaokrąglony. Głowa duża, szeroka, całe upierzenie długie i miękkie. Są to ptaki powolne i ociężałe, znaczną część dnia spoczywają, czatując na myszy i inne drobne zwierzęta. U nas pospolitym jest *B. vulgaris*, 56 cm. długi, z upierzeniem z wierzchu ciemno-brunatnem, od spodu jaśniejszem. Gnieżdżą się niezbyt wysoko, pisklęta są jasno-popielate. Samice znoszą 2—4 jaj. Rzadszym jest u nas **M.** *włochaty (B. lagopus)*, 65 cm. długi, pospolity na północy.

Myszopłoch, *ruszczyk, iglica, grzbietolist, listna jagoda (Ruscus)*, rodzaj roślin z rodziny kolcoroślowatych, mający za cechy: korona 6-dzielna, pręcików 6 zrosłych, słupek pojedyńczy, jagoda 3-komorowa; są to niskie, rozgałęzione krzewy w Europie płd. i Afryce, wydające niepozorne kwiaty na powierzchni górnej lub dolnej liści. **M.** *kolczysty (R. aculeatus)*, w Europie południowej 0,3—1 m.

Myszopłoch. 1 gałązka kwitnąca, 2 kwiat męski, 3 kwiat żeński, 4 gałązka z owocami.

wysoki, ma gałązki zielone, liście kolące, kończyste, tęgo skórzaste, na których wyrastają kwiaty drobne, zielonawo-czerwonawe, rozdzielno płciowe, jagody czerwone jednonasienne. Korzenie były używane jako środek moczopędny. Młode pędy korzeni można jadać jak szparagi, a nasiona, nabierające właściwej woni po upaleniu, mogą stanowić surogat kawy. U nas hoduje się często po ogrodach, gdzie służy do bramowania klombów. Kilka innych gatunków było również używanych w medycynie.

Myszoskocz *(Meriones)*, rodzaj ssących gryzących z rodziny myszowatych, obejmujący zwierzątka mieszkające w Ameryce północnej.

Myszoświnek *(Capromys)*, rodzaj ssących gryzących z rodziny myszokształtnych *(muriformes, octodontidae)*, pośredni między myszami a bobakami. Znane są trzy gatunki, mieszkające na Kubie. Są to zwierzęta nocne, wyłącznie roślinożerne, wyrównywające królikom. *C. prehensilis* jest jadalny.

Myszowór *(Phascogale)*, rodzaj ssących workowatych z podrzędu drapieżnych, z rodziny niełazów *(Dasyuridae)*, z pyszczkiem ryjkowato, jak u kretomyszów, przedłużonym. Są drobne, przebywają zwykle na drzewach i żywią się owadami; żyją w Australji.

Myszuga Aleksander, tenor liryczny, kształcił się 1880 w Medjolanie u Giovanniniego, debiutował w Forli, później śpiewał w Turynie, Lwowie, 1883 i w Warszawie 1884, a także gościnnie występował w Wiedniu, Pradze czeskiej i in.

Myszuga A.

Myszy u koni, przesąd ludowy, polegający na wyobrażeniu, że myszy przebywają pod skórą koni. Jest to najczęściej nabrzmienie gruczołów podusznych, lub też często choroba czysto urojona.

Myszyńska Leokadja, fortepjanistka i kompozytorka; napisała na fortepjan „Pieśń bez słów“, „Krakowiaki“, „Preludja“, „Serenadę“ na chór i inne.

Myszyński v. *Klamry* odm., herb: W polu czerwonem — trzy klamry srebrne w gwiazdę.

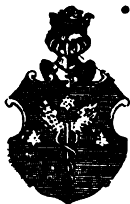

Myszyński.

Myślenice, m. w Galicji, obwodzie Wadowickim nad rz. Rabą położone, ma 2,700 m. i kościół z cudownym obrazem Matki Boskiej, sprowadzony r. 1633 z Wenecji przez Jerzego księcia Zbaraskiego.

Myślenie, wogóle jest to działalność ludzkiego ducha, w szczególności zaś działalność powstająca bez wrażeń zewnętrznych, które są celem poznawania, jest to więc czynność duszy ludzkiej, której przedmiotem bywa cały obszar zjawisk świata zewnętrznego, albo też stan i objawy samego myślącego podmiotu. Czynność ta polega na łączeniu z sobą pojęć (ob.) i wytwarzaniu z ich pomocą sądów (ob.) i wniosków (ob.). O ile celem myślenia jest poznanie prawdy, t. j. praw kierujących rozwojem świata zewnętrznego i życiem naszej duszy, o tyle ono powinno koniecznie trzymać się pewnej stale wytkniętej drogi, zwanej *metodą* (ob.). Poznaniem procesu przetwarzania się wrażeń w wyobrażenia i pojęcia zajmuje się dziś psychologja i fizjologja; klasyfikacja zaś pojęć, tworzenie sądów i wniosków należy do logiki. Fizjologja nowsza, starając się zagarnąć cały obszar zjawisk, stanowiących zakres psychologji, uważała **M.** za proces fizjologiczny, a myśl za wydzielinę mózgu. Wielu jednakże, i to znakomitych fizjologów (Kl. Bernard np.) oświadcza, iż obecny stan nauki nie upoważnia wcale do wypowiadania podobnych poglądów, że niepodobna wykryć bezpośredniego związku między czynnością **M.** a procesami fizjologicznemi, w mózgu się odbywającemi, tak, że dzisiaj procesy psychologiczne i towarzyszące im fizjologiczne uważa się za równoległe, ale nie związane z sobą organicznie.

Myśleniec, herb: W polu błękitnem, pomiędzy trzema gwiazdami złotemi—skrzydlaty kij Merkurego. Nadany 1832 roku.

Myśleniec.

Myślikowski.

Myślikowski, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem—szachownica ukośna czarno-złota; pole dolne błękitne.

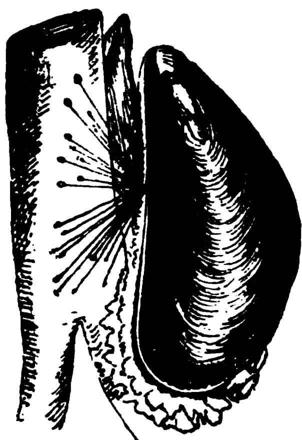
Myślimski Fabjan, Dominikanin, kaznodzieja krakowski, żyjący w pierwszej połowie XVII w., wydał liczne kazania, mające pewną wartość dla historji.

Mysliveczek Józef, słynny kompozytor muzyczny, zwany we Włoszech *il Boemo* lub *Venatorini*, * 1737 w Pradze, † 1782 w Rzymie; w młodym wieku, poświęciwszy się muzyce, napisał 12 symfonji. W r. 1763 udał się do Wenecji, stąd do Parmy, a następnie do Neapolu, gdzie w przeciągu lat 10 przedstawił 9 oper, z których „Bellerofonte" i „Olimpiade" szczególnie się podobały. Zostawił po sobie przeszło 30 oper, wielką liczbę symfonji, oratorjów i koncertów (na flet i skrzypce), oraz kilka kwartetów.

Myślistwo, *łowiectwo*, łowienie i zabijanie zwierząt, stanowi na niższym stopniu kultury człowieka główne zajęcie całych narodów, które też określają się jako *narody myśliwskie*. Zwierzęta drapieżne są tępione dla ochrony człowieka, mięso wielu zwierząt daje główne pożywienie takich narodów, a skóra ich służy na odzież. Gdy ze wzrostem kultury rozwija się hodowla bydła i rolnictwo, **M.** staje się bardziej rozrywką, zwłaszcza szlachty i książąt, a swoboda polowania ulega pewnym ograniczeniom. W Polsce już pierwsi książęta piastowscy wyłączali dla siebie pewne puszcze, z innych zastrzegali sobie daniny ze skór soboli, kun i bobrów. W nowszych czasach, gdy ilość zwierząt dzikich i zwierzyny nadmiernemu ulegać zaczęła zmniejszeniu, powstała potrzeba przepisów czyli praw myśliwskich, mających na celu ochronę zwierząt od zupełnej zagłady; gdy zwierzęta szkodliwe wolno tępić przez rok cały, polowanie na zwierzęta użyteczne ograniczone jest do pewnych okresów roku. Nazwy *myśliwstwo* i *łowiectwo* uważać można w ogólności za równoznaczne, niektórzy jednak rozumieją przez **M.** chwytanie zwierząt ssących, a przez łowiectwo łowienie ptaków, inni zaś uważają łowiectwo za pojęcie ogólniejsze, a przez **M.** rozumieją tylko łowiectwo z ogarami i psami gończemi.—*Gospodarstwo łowieckie* polega na utrzymywaniu zwierzostanów w rozwoju takim, by nie tylko pozostawały w należytym stosunku do obszarów ziemi, ale dawały nawet odpowiednie zyski; podzielić je należy na *gospodarstwo polne* (zające i kuropatwy) i *leśne* (jelenie, daniele, sarny, dziki, zające, głuszcze, cietrzewie, jarząbki, bażanty). *Polowanie* również dzieli się na leśne i polne, z wyróżnieniem nadto polowania błotnego i wodnego. Według zaś stosowanych sposobów polowanie prowadzone być może z pomocą ludzi *(naganką)*, lub z psami. Dalej zaś rozróżnia się polowanie na *pomkniętego* czyli *szukanego*, gdy zwierzyny wyszukuje się w miejscach, gdzie zwykła przesiadywać; polowanie *na wychodne* czyli *na stanowisku* zasadza się na tem, że myśliwy ukryty czeka na zwierza w miejscach, gdzie przechodzi na żer lub do wodopoju; polowanie *na podchodne* wtedy, gdy myśliwy stara się podejść zwierza, na *podjezdne* zaś, gdy do niego podjeżdża na wózku lub wierzchem. Polowanie *na wabia* stosuje się głównie do zwierząt drapieżnych. Przy polowaniu *par force* zwierz jest ścigany przez psy, dopóki się nie uchodzi czyli nie zmęczy, a następnie dopiero zabijany jest przez myśliwych, docierających konno. Przy polowaniu *z chartami*, psy te, skoro ruszonego zająca lub lisa wziąć mogą na oko, spuszczają się ze smyczy i zwierza chwytają czyli szaszczują. Przepisy o polowaniu, obowiązujące w Król. Polskiem, wydane zostały w r. 1871. Skutecznie też wpływają na korzyść gospodarswa łowieckiego liczne towarzystwa myśliwskie. W Warszawie od roku 1889 istnieje oddział towarzystwa racjonalnego myśliwstwa; w Galicji towarzystwo łowieckie założono w roku 1876. Por. Tomaszewski i Nowicki „Myśliwstwo" (Encykl. rolnicza, t. VII, 1897); Winckell „Handbuch für Jäger" (1805, 5 wyd., opracowane przez Tschudiego, 2 t., 1878); Gödde „Die Jagd" (1881); Dombrowski „Lehr- und Handbuch für Berufsjäger" (1884); Grashey „Handbuch für Jäger" (1494); Demay „Recueil des lois sur la chasse en Europe" (1894). Pisma: „Jeździec i myśliwy" (Warszawa); „Kalendarz myśliwski" Ronczewskiego (tamże, 1892); „Illustrirte Jagdzeitung" (Lipsk, 1872); „Neue Jagdzeitung" (Dortmund, 1887).

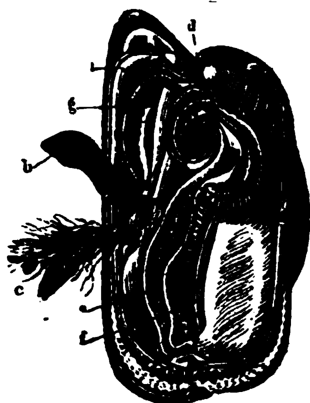
Mytilus *(Omułek)*, rodzaj mięczaków z rzędu blaszkoskrzelnych, z grupy bezrurkowych *(asiphoniae)*, ma muszlę wydłużoną, o skorupach równych i zamkniętą. Najwięcej znanym gatunkiem jest **M.** *edulis*, którego mięso jest dosyć smaczne, chętnie jadane, zwłaszcza w zimie. Jest pospolity w kanale Brytańskim i na brzegach Belgji. Jest hodowany tam od XIII wieku; rośnie bardzo prędko i staje się jadalnym w wieku dwu lat, ale jest bardzo żarłoczny i ogładza ostrygi; często też jest szkodliwy dla zdrowia z powodu wytwarzającej się w nim *mytylotoksyny*, należącej do ptomain i działającej jak kurara. Do rodziny *omułkowatych* należy *kamieniedą (Lithodomus lithopagus)*, na brzegach morza Śródziemnego, żyje w dziurach skał

i koralach, w które się wkręca; zapewne wydziela ciecz rozpuszczającą wapienie, nie ma bowiem piły jak świdrak. Niektóre rodzaje tej rodziny wydzielają bisior, zwłasza *szołdra (Pinna)*, małża

Omułek *(Mytilus)*, zamknięty i uczepiony.

trójkątna, która pogrąża przedni, ostry swój koniec w muł lub piasek i przytwierdza się nićmi swego bisiora. Największy gatunek jest *S. łuskowata (P. squamosa)*, 70 cm. długa, najwięcej po-

Omułek otwarty. *a* brzeg płaszcza, *b* noga, *c* bisior, *d* gęba, *ef* listki skrzelowe, *g* macki.

szukiwana *S. przednia (P. nobilis)*, 30 cm. długa. Rysunek jej podany jest pod wyrazem *Byssus*. Podobna do niej jest *drajsena (Dreissena polymorpha)*, pochodząca z morza Czarnego; przewędrowała po całej prawie Europie i osiadła w wodach słodkich.

Myto, opłata, cło, pobierane od wozów i bydła przy wjeździe do miast. Stąd było myto mostowe, groblowe lub rogatkowe.

Mytologja, *mitologja*, od greckiego *mythos*, które u Homera znaczy: słowo, opowiadanie, w przeciwieństwie do czynu; u Platona i późniejszych rzecz zmyślona, np. *powieści o bogach i półbogach*. Platon określa jako badanie rzeczy starożytnych, a dla Arystotelesa był to sposób poznania zatraconej wiedzy o rzeczach. Obok tego sposobu pojmowania **M.**, głównie greckiej i rzymskiej, Ojcowie Kościoła uważali ją za skażenie dogmatyki i objawienia chrześcijańskiego (na zasadzie apostoła Pawła *Ad Rom.* 1,19). Trzecia szkoła badaczów **M.** poczytywała te powieści o bogach i półbogach za historję. Inni jeszcze uważali **M.** za dzieje sekt religijnych lub objaw fetyszyzmu. Czwarta grupa objaśniaczów **M.** wyobrażała sobie, że istniała pierwotna religja objawiona, przekazana w mitach (obrazowych przenośniach) i misterjach potomności, a klucz i źródło do nich dawać miały, to Wschód, to Egipt, Indje, Parsyzm. Byli i tacy, którzy znajdowali w **M.** dzieje chemji, albo astronomji. Heynego wykłady (1763 — 1897) zrodziły szkołę uczonych, którzy uważali **M.** (zawsze tylko klasyczną), za zbiór nauk udzielonych Pelazgom przez zagranicznych cywilizatorów (Kadmus, Kekrops i t. d.). Nowsza szkoła badaczów **M.** oparła swe studja na filologji porównawczej i psychologji, idąc w trop mniemań starożytnych filozofów greckich, że **M.** stanowi ślady najdawniejszej cywilizacji. Wielką tu pomoc wyświadczyły księgi *Wed*. Ten zwrot nosi nazwę **M.** *porównawczej*. Przedstawicielami tej szkoły byli: Maks Müller, Bastian, Steinthal, Ad. Kuhn, Mannhardt i w. in. Por. Maury „Histoire des réligions de la Grèce antique“ (3 t., Paryż, 1857—59); Greg. Wilh. Nitzch „Die Heldensage des Griechen“ (Kiel, 1841) i „Die Sagenpoesie der Griechen“ (tamże, 1852); Gerhard „Griechische Mythologie“ (2 t., Berlin, 1854—55); Roscher „Ausführliches Wörterbuch der griechischen und römischen Mythologie“ (Lipsk, 1884 i nast.); Stoll „Die Götter und Heroen des klassischen Altertums“ (7 wyd., 1885) i „Handbuch der Religion und M. der Griechen und Römer, für Gymnasien“ (6 wyd., 1875); Preller „Griechische Mythologie“ (14 wyd., 1887); „Römische M.“ (3 wyd., 1883); „Grimm „Deutsche M.“ (4 wyd., Berlin, 1875—8); Mähly „Ueber vergleichende M.“ (1885); dzieła Afanasjewa, Tylora, Kraussa, A. Langa, Hanusza, Gruppego, Kreka, Mannhardta i inni. O całokształcie mitologji słowiańskiej najlepszą pracę napisał Hanusz Máchal („Nákres slovanského bajeslovi,“ Praga, 1891); studja mitologiczne—Jan Karłowicz, Antoni Mierzyński (o mitologji litewskiej).

Myvatn (t. j. jezioro komarów), jezioro na Islandji, w północnej części wyspy, 10 klm. długie i 8 klm. szerokie, zawiera 34 wysepki, utworzone z lawy, prócz mnóstwa wzgórków, obfituje w ryby i ptactwo morskie; z powodu ciepła wulkanicznego w niektórych miejscach nigdy nie zamarza i ma ujście do fjordu Skjalfanda. W pobliżu znajdują się źródła gorące i osady siarki.

Myxino, rodzaj ryb z rodziny krągoustych, ryby podobne do węgorzy, ale bez płetw, z oczami szczątkowemi. **M.** *glutinosa*, 20 cm. długa, w mo-

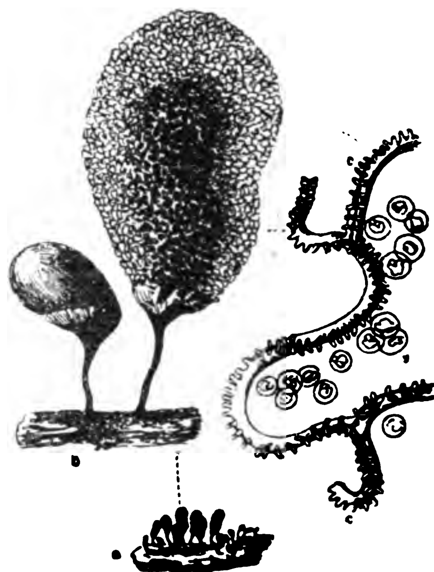
rzach północnych, zwłaszcza w znacznej głębokości, na dnie mulastem, wżera się we wnętrzności różnych ryb i wyżera je tak, że zostają tylko kości i skóra.

Myxobakterje, *bakterje śluzowe*, grupa grzybów rozszczepkowych, wyróżniona przez Baxtera (1898) jako oddzielna forma bakterji, sposobem rozwoju zbliżona do śluzowców (myxomycetów) i innych pierwotniaków. W ogólności są bardzo podobne do śluzowców i tworzą podobne kolonje. Znanych dotąd jest około 20 gatunków, wykrytych głównie przez Thaxtera w Ameryce płn. Por. Thaxter „On the Myxobacteriaceae" *(Botanical gazette*, t. 17).

Myxoedema, rzadka choroba, polegająca na tworzeniu się obrzęków w różnych miejscach ciała. Naprzód występują one na czole, policzkach, powiekach, nosie i wargach, co zupełnie może zniekształcić twarz chorego, często także brzękną kończyny, głównie palce rąk i nóg, na tułowiu obrzęki występują rzadziej. Obrzęk przez **M.** różni się od zwykłego obrzęku tem, że przy naciśnięciu okolicy obrzękniętej nie tworzy się jamka, jaka ma miejsce przy wypukłem opuchnięciu; zależy to od tego, że zebrany w skórze i tkance podskórnej płyn zawiera dużo mucyny i posiada konsystencję półpłynną. Skóra bywa koloru woskowego, chłodna na dotyk, chorzy są apatyczni, często miewają halucynacje. Choroba ciągnie się długo i jest nieuleczalną. Jest to zapewne cierpienie układu nerwowego.

Myxoma, ob. Śluzak.

Myxomycetae, *Mycetozoa, grzybki śluzowe, śluzowce*, grupa organizmów pierwotnych, zaliczana dawniej do wymoczków, rzeczywiście jednak okazująca silniejsze zbliżenie do najprostszych roślin, jak grzybów i wodorostów; obecnie uważana jest za osobny dział pierwotniaków. Rozwijają się z zarodników ruchomych czyli zwierzozarodników, które po utracie rzęsków przechodzą w stan ameb (ob.), a te, łącząc się z sobą, wytwarzają śluzowate *plasmodia*. W stanie dojrzałym tworzą *sporocysty*, t. j. pęcherzyki żywo zabarwione, oparte na szypułce i wypełnione licznemi zarodkami, osadzonemi na *słupku (capillitium)*, które kiełkują w obecności wilgoci; przytem protoplazma wychodzi na zewnątrz i tworzy masy śluzowate; zresztą szczegóły życia bardzo są zbliżone do podobnych objawów u korzenionóżek (ob.). Por. A. de Bary „Morphologie und Phisiologie der Flechten, Pilze und M." (1866), Cieńkowski „Zur Entwickelungsgeschichte der M." (Roczniki Pringsheima, III), Aleksandrowicz „O budowie i rozwoju śluzowców" (1871), Rostafiński „Systematyka śluzowców" (1873).

Myxomycetae. Arcyria punicea. *a* sporocysty wielkości naturalnej, *b* powiększone 40 razy, *c* słupek powiększony 300 razy, *s* zarodniki.

Myzja, kraina na zachodnich brzegach Azji Mniejszej, z górą Ida i rzekami Granikus i Skamander; podzieloną została później na *Myzję małą*, czyli północno-wschodnią część nad Helespontem, z miastami Cyzikus i Lampsakus, i na *Myzję wielką* nad morzem Egejskiem, z miastami Troja i Pergamum. Krainę tę w roku 130 przed Chrystusem zamienion na prowincję rzymską.

Myzodendraceae, rodzina roślin dwuliściennowych, spokrewniona z gązewnikowatemi *(Loranthaceae)*, obejmuje krzewy pasożytne, z liśćmi naprzemianległemi i kwiatami jednopłciowemi, bardzo drobnemi, z których męskie są nagie. Owoce są trójkątne i opatrzone trzema skrzydłami, które po pęknięciu owocu ułatwiają przenoszenie się nasion za pośrednictwem wiatru.

Mżenie, deszcz nader drobny, wielkie krople mgły, ob. Deszcz.

N.

N, spółgłoska nosowa, dwudzieste piąte zajmująca miejsce w alfabecie naszym (złożonym z 45 głosek). Grecki graficzny znak tej głoski i podobny do niego łaciński, pochodzi z alfabetu fenickiego. U Hebrejów i Fenicjan nazywała się ta głoska *Nun*, to jest ryba, u Greków zaś *Ni*. W języku naszym jest to spółgłoska pierwotna nosowa, twarda, miękcząca się w **ń**. **N.** jako rzymski znak liczbowy wyobrażało 900, **N.** z kreską podłużną u góry = 900,000; w handlu, mianowicie w księgarskim = Netto. **N.** w numizmatyce = nowe, np. **N**$^{2}/_{3}$, nowe dwie trzecie, to jest nowe złote, które szczególnie w Klausthal bito. **N.** na monetach francuskich znaczy mennicę w Montpellier. **N.** w chemji symbol atomu azotu, jako skrócenie znaczy Numerus, Neutrum, Nominations. **NN** używa się często zamiast nazwiska osoby nieznanej, lub pragnącej pozostać nieznaną, co oznacza *nomen nescio* (nie znam nazwiska). NB=nota bene. N. Br. w języku niemieckim oznacza *nördliche Breite* (szerokość północna); n. Chr.=nach Christo (po narodzeniu Chrystusa). N. E.=North East (ang.), albo Nord-Est (fran.) północo-wschód; n. st. = nowego stylu, czyli według kalendarza nowego; N. W. = Nordwest, północo-zachód.

Na, w chemji, symbol atomu sodu.

Naake Nakęski Adolf, pisarz polski, * 1827 w Broku nad Bugiem, urzędował z krótką przerwą (od 1846 do 1848) do r. 1864, przez lat blizko dwadzieścia w prokuratorji król. Polskiego, a współcześnie od 1849 był pisarzem kolegjum ewangelicko-reformowanego w Warszawie; w r. 1861 wybrany został członkiem komitetu synodalnego do ułożenia projektu ustawy dla kościoła tego wyznania, a od 1866 był urzędnikiem drogi żel. warsz.-terespolskiej. Starając się o poznanie przeszłości słowiańskiej, był jej gorliwym miłośnikiem i dał liczne dowody pracy swej w tym kierunku, umieszczając w różnych pismach polskich artykuły treści historycznej, z których ważniejsze: „O Żyżce" (w tomie III pisma zbiorowego *Wieniec*); „Elżbieta księżniczka Ostrogska" (w *Bibl. Warsz.* z r. 1862). Był także współpracownikiem „Encyklopedji Powszechnej" S. Orgelbranda, większej i mniejszej, gdzie opracowywał rzeczy tyczące się Słowiańszczyzny i Kościoła chrześcijańskiego.

Naake Jan Bogumił, najmłodszy brat poprz., * 1836 w Warszawie. W styczniu 1855 r. wyjechał do Anglji, gdzie przez lat kilka był nauczycielem w szkołach prywatnych. W r. 1860 został pisarzem bibljoteki Muzeum Brytańskiego; następnie asystentem bibljotekarza oddziału słowiańskiego. W tym czasie oddał się studjom literatury narodów słowiańskich. W r. 1870 mianowany pomocnikiem starszego bibljotekarza, zaczął pisywać do pism angielskich artykuły tyczące się Słowiańszczyzny, a mianowicie: o klechdach narodów słowiańskich do pisma *Good Things for the young of all ages*. Od czasu wyprawy wojsk cesarsko-rosyjskich do Chiwy pisuje artykuły treści politycznej do dziennika *The Standard*. W r. 1870 rozpoczął pisywać korespondencje do pisma warszawskiego *Wieniec* i artykuły do „Encyklopedji Powszechnej" (mniejszej). W r. 1874 wydał zbiór klechd polskich, czeskich, ruskich i serbskich p. t. „Slavonic Fairy Tales" (Londyn, 1874).

Nabajoth, pierworodny syn Izmaela, wnuk Abrahama, od którego mieli pochodzić Nabateowie (ob.).

Nabateowie, naród starożytny, wspominany w Genesis pod nazwą *Nabajoth* (ob.), osiadły w Arabji Skalistej, między zatoką Elonicką a morzem Martwem. W klinowych napisach za Sanheriba (r. 700 prz. Chr.) i Sardanapala V (660 r.) nazywają

się Nabat, a królowie noszą tam nazwiska czysto arabskie. U pisarzów klasycznych zjawiają się po raz pierwszy w epoce djadochów (309—308 przed Chr.); lepiej dali się poznać dopiero w czasach Machabeuszów. Królowie ich mają po większej części imię Aretas. Pompejusz ujarzmił **N.**, a państwu ich, którego stolicą była *Petra* (ob.), położył koniec Palma 105 r. po Chr. za panowania Trajana. Religją **N.** był sabeizm; słońce czcili pod nazwą *Dusare*. Zajmowali się głównie handlem i chętnie przyjęli kulturę rzymską. Sławiono w starożytności liberalność konstytucji **N.** Niektórzy z nowszych uczonych tak zwane napisy synaickie przypisują **N.**, a inni znowu badacze napisy na skałach Wadi Mukatteba uważają również za nabatejskie. W nowszych czasach narobiły wrzawy między orjentalistami różne, wielkich rozmiarów dzieła, podawane za mniemane oryginały nabatejskie, a rzeczywiście podrobione w X wieku po Chr. przez Araba Abubekr Achmed Ibn-Aii Ibn-Wahshiyah. Chwalson „Ueber die Ueberreste der altbabylon. Literatur" (Petersburg, 1859), poczytywał je za szczątki literatury starobabilońskiej z epoki X—XX w.; Renan wątpił o ich znaczeniu historycznem, a Gudschmid (w „Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft," rocznik 1862) dowiódł ostatecznie pofałszowania. Por. Euting „Sinaitische Inschriften" (1891).

Nabel, miasto w Tunisie, położone o 2 klm. od brzegu morza Śródziemnego, u podstawy półwyspu Cap-Bon, 5,000 miesz. W okolicy piękne ogrody oliwkowe, figowe i kwiatowe, fabrykacja olejków pachnących, licznie nawiedzana stacja klimatyczna.

Nabiałek, herb: W polu błękitnem, w środku podkowy krzyż kawalerski złoty, na barku zaś jej takiż krzyż bez prawego ramienia. Nadany z nobilitacją 1596 r. przez Zygmunta III.

Nabiałek.

Nabiegłe barwy, toż co naleciałe barwy (ob).

Nabielak Ludwik, pisarz polski, * 1804 w Galicji, † 1883 r. w Paryżu. Po ukończeniu 1826 r. uniwersytetu lwowskiego, zajmował się filologją słowiańską i ogłosił drukiem: „Rozprawę o języku halicko-ruskim," tłómaczoną z ruskiego i zamieszczoną w czasopiśmie zakładu Ossolińskich; przekład wierszem białym „Królodworskiego rękopisu" z czeskiego; „Pieśni o wyprawie Igora na Połowców" i niektórych poematów Wuka Karadzicza (w *Haliczaninie* Chłędowskiego). W r. 1830 pracował przy redakcji *Dziennika Powszechnego* w Warszawie; następnie osiadł we Francji. W r. 1848 bawił w Galicji. Od czasu opuszczenia kraju wydał przekład niektórych poezji Mickiewicza na język niemiecki, p. t. „Nordlichter" (Sztutgard, 1834) i po polsku „Konfederacja Barska" (Paryż, 1835). Prócz innych prac swych, drukowanych w Bibljotece Ossolińskich, zamieścił tam ciekawe rozprawy „O poetach polskich w XVII w.," „Życiorys Branickiego," „Ludwik Kicki, generał wojsk polskich 1791 —1831" (Poznań, 1878). Zrobił 40 tomów wypisów z archiwów francuskich, w przedmiocie dziejów polskich. Por. W. Zawadzki „L. N., opowieść historyczna" (Lwów, 1886).

Nabis, tyran Sparty, żył 205 r. prz. Chr. Historja wystawia go jako okrutnika, który ze swą strażą przyboczną najstraszniejszych dopuszczał się zbrodni. Najechał i zburzył Mesenę i Argos, miał udział w wyprawie króla Filipa przeciwko Rzymianom, potem wypowiedział wojnę Achejczykom, pobił ich wodza Filopemena (ob.), lecz z kolei sam został przez niego pobity pod Spartą. Zginął r. 192 przed Chr., zamordowany przez Etolczyków.

Nabłonek *(epithelium)*, tkanka złożona z samych komórek, szeregiem obok siebie ułożonych; **N.** pokrywa całą powierzchnię ciała *(naskórek)*, wyściela wszystkie jego jamy i kanały. Komórki nabłonkowe mają kształt i wielkość bardzo rozmaite; odróżniają **N.** *płaski, stożkowaty, pośredni* i *migawkowy*. Komórki te ułożone są w jedną warstwę albo wiele. Tkanka gruczołowa jest bardzo do nabłonkowej zbliżona (ob. Gruczoły). Najbardziej złośliwe nowotwory (raki, rakowce) mają budowę nabłonkową.

Nabob, *Nabab* (arab.), właściwie *Nawwab* (zastępca, namiestnik), nazywał się w państwie Wielkiego Mogoła rządca pojedyńczej prowincji; obecnie jest to tytuł bogatych, znakomitych Indjan.

Nabopolossar, biblijna forma babilońskiego imienia Nabupalusur, król babiloński (625 — 605 prz. Chr.), z urodzenia Chaldejczyk, założyciel tak zw. Nowo-Babilońskiego państwa; zburzył Niniwę (606) i upięknił Babilon.

Naborowski Daniel, wierszopis i lekarz, * 1573 na Litwie, kończył nauki z synem Krzysztofa Radziwiłła w Bazylei i Genewie, poczem był nadwornym jego lekarzem. Wydał rozprawę: „De venenis Theorethemata" (Bazylea, 1594). Wiersze jego polskie umieszczono w *Naworocsniku litewskim* na rok 1831, łacińskie zaś w dziele: „Naeniae a diversis scriptae in exequias H. Pr. Janussii Radzivili" (Lubeka, 1621).

Nabożeństwo, pewne ćwiczenia religijne i modlitwy, nie należące bezpośrednio do liturgji i nie wchodzące w skład właściwie tak zwanej służby Bożej *(Officium Divinum)* i Mszy świętej. Wielka jest liczba różnych rodzajów nabożeństwa, którym liczne księgi bywają poświęcane.

Nabój, *ładunek,* ilość prochu potrzebna do strzału, albo też proch razem z pociskiem; w ogólności wszelki materjał wybuchowy, do wywołania wybuchu przeznaczony, przy rozsadzaniu skały lub zapalaniu miny.

Nabram, *Nabra, Nabry, Abram, Waldorf, Wendorf, Stańczowie,* herb: Na tarczy po trzy słupy czarne i srebrne naprzemian. U szczytu 3 lub 5 piór strusich. Labry czarno-srebrne. — W odmianach: 1) słupy bywają ukośne; 2) jeden słup srebrny w polu czarnem; 3) 6 słupów: po dwa złote, czerwone i srebrne, słupem niebieskim prawo-ukośnym przecięte, u szczytu trzy lilje kwitnące, na łodygach, labry czerwono-srebre (por. Hondorf, herb).

Nabram.

Nabuchodonozor (właściwie *Nebukadnezar,* tak też jest u Jeremjasza i Ezechjela, u Greków *Nabuchodonosor,* po asyryjsku *Nabukadurussur),* król babiloński, * 625 r. przed Chryst., syn Nabopolassara (ob.), panował 604 — 562. Prawdopodobnie jeszcze za życia chorego ojca pobił egipskiego króla Nechao pod Circesium 606; następnie podbił Syrję i Palestynę, zburzył Jerozolimę i świątynię Salomonową i przeprowadził Izraelitów do Babilonu, gdzie przez lat 70 znosili tak zwaną *niewolę babilońską.* Później oblegał Tyr przez lat 13. Wspaniałe budowle Babilonu, oraz znaczne rozszerzenie miasta (9 mil kw.), były dziełem **N.** O dziełach tych posiadamy dostateczne wiadomości z napisów klinowych; o wyprawach zaś **N.** nie znalazły się dotąd żadne dokumenty. Wedle jednego podania, zachowanego u Strabona, zdobywca ten miał dotrzeć przez Libję aż do Hiszpanji. Opowiadanie, zawarte w księdze proroka Daniela, że przez lat 7 jako wół trawą się karmił, ma zapewne znaczyć chorobę umysłową. Następcą **N.** był od 561 prz. Chr. syn jego Ewilmerodach.— *Nabuchodonozor,* wspominany w księdze Judith, którego chronografowie chrześcijańscy nazywają Nebukadnezarem I i identyfikują z królem Saosduchinem z kanonu ptolemejskiego (667—647), jest jak się zdaje fikcją i to czasów o wiele późniejszych.

Nabuco de Aronjo Jose-Tito, pisarz brazylijski, * 1836. Był deputowanym i prokuratorem za rządów Don Pedra; po rewolucji usunął się od życia publicznego. Napisał dramat „Sgli losa,“ wydał zbiór „Maksym i myśli,“ biografję Lamartine'a, generała Gurjo etc.

Nabupalusur, ob. Nabopolassor.

Nac, *nacz* (ind.), taniec Bajader (ob.).

Nach Canossa gehen wir nicht (niem.), nie pójdziemy do Kanossy! Wykrzyk Bismarcka na posiedzeniu sejmu niemieckiego 14 maja 1872, kiedy rozbierano kwestję odmowy przyjęcia kardynała Hohenlohego, jako posła przez papieża Piusa IX. Była to aluzja do upokorzenia się cesarza Henryka IV (ob.) przed Grzegorza VII w Kanosie.

Nachiczewań, miasto w obwodzie Dońskim, okr. Rostowskim, nad rzeką Donem, liczy 29,312 miesz., po większej części Ormian, trudniących się prócz innych przemysłów połowem ryb i jedwabnictwem. Jest rezydencją patrjarchy ormiańskiego.

Nachiczewań, miasto powiatowe gub. Erywańskiej, w pobliżu rz. Araks, niegdyś stolica Armenji, w r. 1840 przez trzęsienie ziemi całkiem prawie zniszczone; 8,845 miesz. (1897).—*Nachiczewański powiat* ma na przestrzeni 3,908 wiorst kw. 100,942 miesz. (1897).

Nachimow Paweł, admirał rosyjski, * 1803 r. w gubernji Smoleńskiej, otrzymał wykształcenie w korpusie kadetów morskich w Petersburgu, poczem odbył 1822—25 podróż naokoło świata pod dowództwem Łazarewa. Odznaczył się w bitwie pod Nawarynem, w skutek czego mianowany kapitanem zabranej korwety egipskiej, z którą miał udział w blokadzie Dardanellów; 1830 powrócił do Kronsztadu. 1831 krążył przy brzegach Kurlandji, w celu przeszkodzenia dowozu broni i amunicji dla powstania polskiego. Przykomenderowany 1834 do floty czarnomorskiej, dał odsiecz oblężonemu przez Czerkiesów fortowi Gołowin, za co mianowawany kontr-admirałem, a następnie dowódcą 5 dywizji floty, został 1852 wice-admirałem. Po wybuchu wojny 1853 otrzymał naczelne dowództwo nad flotą czarnomorską i zniszczył 30 listopada eskadrę turecką w krwawej bitwie pod Synopą. Podczas oblężenia Sewastopola brał udział w obronie z niesłychaną energją i nieustraszonem męstwem, za co w kwietniu 1855 mianowany został admirałem. 10 lipca t. r., podczas rekognoskowania robót nieprzyjacielskich, śmiertelnie raniony, † na drugi dzień.

Nachod, miasto okręgowe w Czechach, o 1 godzinę od granicy pruskiej, liczy 5,300 miesz., w tej liczbie wielu Żydów; ma starożytny kościół dekanalny, pałac z bogatem archiwum, szkołę miejską i ludową i t. d. Mieszkańcy wyrabiają dobre płótna. O 2 godziny od **N.,** w stronie zachodnio-południowej, leży miasto *Skalice* (przeszło 2,000 m.), a o dalsze 2 godziny, w tymże kierunku, miasto okręgowe *Jaromierz* (około 5,000 m.). We wzmiankowanych miejscowościach odnieśli 27—29 czerwca 1866 r. Prusacy, pod dowództwem generała Steinmetza, ważne zwycięstwa nad Austrjakami, dowodzonymi w dniu pierwszym przez gen. Ramminga, w dwu zaś następnych przez arcyksięcia Leopolda. Walki te mogą być uważane jako 3-dniowa bitwa pod Nachodem.

Nachtigal, herb: W polu błękitnem, na zielonym trójpagórku — drzewo, na którem siedzi słowik. U szczytu to samo. Labry błękitno-złote.

Nachtigal.

Nachtigal Gustaw, podróżnik, * 1834 w Eichstedt pod Stendal, † 1885, studjował medycynę i osiadł 1859 jako lekarz praktyczny w Kolonji. Z powodu choroby piersiowej wyjechał do Algierji, a 1863 do Tunisu, gdzie jako lekarz miał udział w wyprawie armji tunetańskiej przeciw powstańcom. W 1869 udał się z Tripolis w misji od króla pruskiego do Omara, sułtana Bornu, zatrzymał się czas dłuższy w Fezzanie, pierwszy zwiedził dokładnie krainę narodu Tebu i przebywał w Bornu i Kanem, 1873 w Wadai, poczem 1874 przez Dar Fur i Kordofan udał się do Egiptu, gdzie został prezesem niemieckiego towarzystwa afrykańskiego. 1882 został konsulem w Tunisie, 1884 otrzymał polecenie zwiedzenia zachodnich brzegów Afryki i poddania pod protektorat niemiecki terytorjów nienależących do żadnego z państw europejskich. Rezultatem tej podróży było założenie osad niemieckich w Tago, Kamerunie i kraju Lüderitza. W powrotnej podróży do kraju zmarł na pokładzie statku obok przylądka Palmas. W r. 1887 wzniesiono mu pomnik w Kamerunie, 1892 w Stendal. Opis swej podróży podał w dziele „Sahara und Sudan“ (3 t., 1879—83, wydanie skrócone 1887). Por. Ruhle „Gustaw N.“ (1892).

Nachtigal Gustaw.

Nachtraba.

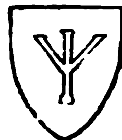
Nachtraba v. *Ślepowron* odm., herb: W polu czerwonem, na barku złotej podkowy z krzyżem złotym—kruk czarny z pierścieniem w dziobie. U szczytu także podkowa (bez kruka). Labry czerwono-złote.

Nacieki, ob. Stalagmity.

Nacjonaliści we Francji, partja, która powstała z okazji sprawy Dreyfusa (ob. Dreyfus) i posiada charakter antysemicki, klerykalny i militarny, a poczęści i antyrepublikański. Należą do niej ludzie wybitni, jak Lemaître i Coppée, donkiszoci polityczni, jak Deroulède, oraz żywioły gorszego gatunku.

Nacjonaliści, partja amerykańska, która dąży do tego, żeby urzeczywistnić ideał państwa przedstawiany przez Bellamy'ego w jego romansie „Looking Backward.“ Z niego wyłoniły się „National Farmers Alliance“ (ob.), oraz „Peopls Party“, których dążeniem jest zaprowadzenie większej równości społecznej, za pomocą upaństwowienia własności.

Nacjonalizm, kierunek polityczny, oparty na uwzględnieniu zasady narodowości (ob. Narodowości zasada).

Nackowicz.

Nackowicz, herb: W polu barwy niewiadomej—znak widoczny na podanym rysunku.

Naczelne *(Primates)*, w układzie Linneusza rzęd zoologiczny, obejmujący najdoskonalsze zwierzęta, zatem małpy (ob.). Linneusz, a za nim wielu innych badaczów mieści w rzędzie tym i człowieka (ob. Człowiek).

Naczewicz Jerzy Dymitrow, polityk bulgarski, * 1845. Kształcił się w Paryżu i Konstantynopolu, potem wplątany w spisek, musiał uciekać za granicę i powrócił dopiero po wojnie rosyjsko-tureckiej 1877. Był redaktorem *Maricy* w Filipopolu, prezesem rady w Sofji i przewodnikiem konserwatystów na zgromadzeniu narodowem w Tyrnawie. Pisał wiele w kwestjach ekonomicznych. Był 1881—82 ministrem finansów. 1882—83—spraw wewnętrznych, później znowu ministrem finansów, posłem w Bukareszcie, w Wiedniu. Po upadku Stambułowa 1894 został ministrem spraw zewnętrznych w gabinecie Stoiłowa, a w r. 1896—ministrem handlu i rolnictwa.

Naczynia *(Vasa)*, w roślinach, pierwiastki anatomiczne roślin, przedstawiające się w postaci długich, walcowatych kanalików otwartych, rozwijają się z szeregu komórek, których ściany poprzeczne ulegają całkowicie lub częściowo zagładzie. Rozróżniają się **N.** kropkowane lub kreskowane, stosownie do rysunków, przedstawiających się na ich powierzchni, a pochodzących ze zgrubień błony. **N.** są całkowicie lub częściowo przynajmniej wypełnione wodą, są to zatem organy, rozprowadzające po roślinie wodę i zawarte w niej sole odżywcze. Pomiędzy **N.** odróżnić należy cewki (ob.).

Naczynia krwionośne, organy rurowate, któremi krew z serca po całym organizmie się rozchodzi i napowrót do serca powraca (ob. Obieg krwi). **N. k.** dzielą się na tętnice i żyły; *tętnicami* zowią się naczynia, wyprowadzające krew z serca; *żyły* napowrót krew do serca przywodzą. **N. k.** mają postać drzew rozgałęziających się i cieniejących coraz bardziej. Główne pnie, wychodzące z serca (aorta i tętnica płucna), mają postać rur grubych, o znacznem świetle. W przebiegu swym oddzielają boczne gałęzie końcowe. Drugorzędne gałązki dzielą się coraz dalej w ten sam sposób, tak, że ostateczne rozgałęzienia tętnic—*naczynia włoskowate*—tylko przy mocnych powiększeniach dostrzedz się dają. Naczynia te dochodzą do wszystkich organów i gęstą siecią oplatają ich cząstki. Naczynia włoskowate zbierają się znowu w coraz grubsze gałązki i gałęzie, tworząc układ żył, które wreszcie także grubemi pniami wlewają się do prawego przedsionka. Naczynia włoskowate mają otworki, przez które komunikują się z kanalikami sokowemi (ob. Limfatyczny układ). Wszyst-

kie naczynia są wewnątrz wysłane nabłonkiem, złożonym z pojedyńczej warstwy płaskich komórek. Nazewnątrz znajdują się coraz grubsze w grubszych naczyniach warstwy — sprężysta i mięśniowa; warstwa sprężysta ma bardzo ważne dla krążenia znaczenie; rozszerzone falą krwi naczynia ścieśniają się znowu dzięki swej sprężystości, w skutek czego wpływ skurczów sercowych nie ginie prędko i krew w naczyniach włoskowatych jednostajnym płynie strumieniem, chociaż z serca w przerwach wypływa. Warstwa mięśniowa znajduje się pod wpływem nerwów naczynio-ruchowych, odkrytych przez Claude Bernarda. Przy podrażnieniu nerwów włókna mięsne się kurczą i światło naczynia się zwęża; przy paraliżu nerwów światło naczynia, a stąd i ilość krwi przez nie przepływającej się powiększa. To tłómaczy blednięcie, zaczerwienianie się pod wpływem nerwowym, chwilową utratę przytomności przy wpływach powodujących skurcz tętnic mózgowych i t. d. Zaburzenia w nerwach naczynioruchowych prowadzą za sobą nieprawidłowości w dostawie soków odżywczych, a w następstwie zboczenia chorobne w organach. U histeryczek, w skutek długotrwałych nieraz skurczów ścianek tętnic, dochodzi do zgorzeli palców rąk lub nóg. Prócz tych warstw otacza każde naczynie jeszcze tkanka (osłonka przybyszowa). Z chorób naczyń ważniejsze są: zapalenia, mianowicie błony wewnętrznej w tętnicach grubszych (ob. Ateromatyczny proces), tętniaki (ob.), zakrzepy (ob.) krwi wewnątrz nich powstające, przerwanie naczynia i następujący stąd krwotok.

Naczynia limfatyczne, N. *chłonne*, rurki, służące do rozprowadzania limfy lub cieczy mlecznej po całym ustroju. Cały układ limfatyczny obejmuje dwie części: **N. l.** o ścianach cienkich, przeświecających, zaopatrzone w zastawki, oraz *gruczoły limfatyczne* czyli *chłonne*, które leżą na przebiegu naczyń chłonnych i zostają z niemi w bardzo ścisłym związku. Naczynia chłonne przewodu pokarmowego mają nazwę *naczyń mlecznych*, gdyż rozprowadzają płyn mleczny, pochodzący z trawienia, naczynia zaś chłonne ogólne służą do rozprowadzania limfy. **N. l.** przebiegają na równi z naczyniami krwionośnemi po całym ustroju, tworzą gęste sieci, które oplatają tętnice i żyły. Wszystkie naczynia chłonne kończą się w dwóch pniach szerokich; jeden, *przewód piersiowy*, przyjmuje limfę z brzucha, kończyn dolnych, strony lewej klatki piersiowej, drugi zaś, *żyła chłonna prawa wielka*, przyjmuje limfę z prawej strony tułowia i głowy. Te pnie wlewają się do żył, stąd ciągłą komunikację limfy z krwią utrzymują. **N. l.** posiadają swe nerwy, jednakże w liczbie bardzo małej, pochodzące z nerwu sympatycznego.

Naczynia liturgiczne czyli *święte*, są te, które służą przy odprawianiu Mszy w Kościele katolickim i mają mniej lub więcej bezpośredni stosunek z Eucharystją świętą. Do nich należą: kielich, patena, cyborjum, monstrancja i tabernaculum.

Naczynia połączone, N. *spółkujące*, ob. Ciecze.

Naczynia włoskowate, ob. Włoskowatość.

Naczyniak, *angioma*, nowotwór złożony głównie z nowo utworzonych naczyń i nieznaczną ilość tkanki łącznej zawierający. Różne rodzaje **N.** są: *Znamię naczyniowe*, występujące w postaci czerwonych plam wielkości ziarna soczewicy do wielkości dłoni; występuje najczęściej na skórze i w tkance tłuszczowej podskórnej. **N.** *jamisty* składa się z białawej siatki, w której okach mieści się krew płynna lub skrzepła, a niekiedy złogi wapienne; spotyka się najczęściej w wątrobie w starszym wieku, rzadziej w skórze (wrodzony), kościach, nerce, śledzionie, nie jest złośliwy, nie daje przerzutów. **N.** *limfatyczny* jest to zwykłe rozszerzenie naczyń limfatycznych, wprzód istniejących, nie zaś nowotwór. **N.** *jamisty limfatyczny*, *chłoniak*, zbudowany jest według typu jamistego naczyniaka żylnego; jest to nowotwór wrodzony.

Naczyniowy układ, ogół naczyń krwionośnych, składa się z serca, tętnic i żył. Krew, wytłoczona z lewej komory serca do aorty, rozchodzi się po całym organizmie po tętnicach czyli arterjach, skąd przez naczynia włoskowate czyli kapilary przechodzi w żyły czyli weny, które znów zawartość swą wlewają do prawego przedsionka serca. Z tego ostatniego krew wlewa się do prawej komory serca, następnie zaś przez tętnicę płucną wstępuje do płuc, gdzie uległszy utlenieniu, dostaje się do lewego przedsionka serca.

Naczyniówka, ob. Oko.

Nadar, właściwie *Feliks Tournachon*, rysownik, literat i aeronauta francuski, * 1820 w Paryżu, studjował czas jakiś medycynę w Lionie, poczem poświęcił się literaturze, był spółpracownikiem rozmaitych pism, w których pomieszczał artykuły i rysunki humorystyczne; od 1849 wydawał *Revue comique*, a od 1854 *Panthéon Nadar*. Zajmował się przytem gorliwie żeglugą powietrzną: w latach 1863—65 odbył czterokrotnie podróż zbudowanym przez siebie olbrzymim balonem *Géant*. Podczas oblężenia Paryża kierował oddziałem aeronautów, przeznaczonych do obserwowania poruszeń nieprzyjaciół. Wydał: „La robe de Déjanire" (1862); „Quand j'étais étudiant" (1856); „Le miroir aux alouettes" (1858); „Mémoires du Géant" (1864); „Le droit au vol" (1865): „Les ballons en 1870" (1871); „Sous l'incendie" (1882) i in. Założył wielki i słynny zakład fotograficzny w Paryżu i ustąpił go synowi *Pawłowi* (* 1856), który wydaje pismo fotograficzne: *Paris-Photographe*.

Nadarzyn, osada w gub. Warszawskiej, pow. Błońskim, ma 1,100 miesz. i starożytny kościół murowany.

Nadásdy-Fogáras, starożytny ród węgierski hrabiowski, pochodzenia chorwackiego, którego pierwszymi członkami, znanymi z dyplomatów, są:

biskup zagrzebski pod r. 1177 i ban chorwacki około 1200. Właściwym założycielem rodu był hr. z *Czuponu* i *Nadaszdu*, zwany także *Prodaricz Nadasdy*, który pozostawił trzech synów: Wawrzyńca, którego wnuk Piotr był praojcem rodu *Peto z Gerse*, Andronika, † bezpotomnie, i Andrzeja założyciela głównej linji. Z potomków jego odznaczają się szczególnie: *Tomasz* **N.** 1554—62 palatyn Węgier. Nauki odbywał we Włoszech i 1523, polecony przez papieża Adrjana VI królowi węgierskiemu Ludwikowi, został jego sekretarzem. Po śmierci Ludwika przyłączył się do stronnictwa królowej wdowy, które powołało na tron arcyksięcia Ferdynanda, brata cesarza Karola V. 1529 r., broniąc Budę, oblężoną przez Solimana, przez zdradę dostał się do niewoli, z której był wydany przeciwkrólowi Ferdynanda Janowi Zapolyi. Przyjęty przez niego łaskawie, był obdarzony licznemi majętnościami, między innemi i dziedziną Fogarasz w Siedmiogrodzie. 1534 przeszedł napowrót do stronnictwa Ferdynanda.—Inny *Tomasz* **N.**, był w XVI w. gorliwym obrońcą i krzewicielem protestantyzmu w Węgrzech. Założył kilka szkół, oraz drukarnię w Uj-Sziget, z której wyszła 1539 pierwsza łacińsko-madziarska gramatyka Jana Sylwestra Panoniusa, a 1541 tegoż przekład madziarski N. Testamentu.—Wnuk Tomasza, palatyna, *Franciszek* hr. **N.**, gorliwy obrońca praw i swobód szlachty węgierskiej, należał jako *Judex Curiae* do sprzysiężenia Wesselényi'ego, Frangipana i Zrini'ego, i chociaż później, w nadziei zostania palatynem, odstąpił swych stronników, został jednak uwięziony i ścięty w Wiedniu 30 kwietnia 1671 r. Jest on autorem kilku dzieł o prawach politycznych Węgier.—Wnuk jego, *Franciszek Leopold* hr. **N.**, * 1708, odznaczył się jako wojownik w austrjackiej wojnie sukcesyjnej, oraz w wojnie siedmioletniej. Walczył szczęśliwie 1742 i 1743 r. przeciw połączonym Bawarom i Francuzom; dalej 1774 nad Renem i 1746 we Włoszech; 1757 jako feldcechmistrz przyczynił się najwięcej do zwycięstwa pod Kolinem, † 1783. Teraźniejszą głową linji starszej jest hr. *Leopold* **N.** (* 1802), pan na Fogaraszu, Felszö, Lendwo, Hruszowcu, Agardzie, Kis-Keszi, Duna-Orszi i w. in., dziedziczny żupan komitatu Komorno.—Stryj jego, hr. *Michał* **N.**, * 1775, † 1854 w Wiedniu, był austrjackim ministrem.—Syn ostatniego, hr. *Franciszek Serafin* **N.**, * 1801, † 1883, jako gorliwy stronnik systematu Bacha, był od maja 1857 aż do ogłoszenia patentu wrześniowego ministrem sprawiedliwości. Od 7 listopada 1861 kanclerz nadworny Siedmiogrodu, działał w duchu gabinetu wiedeńskiego; usunął się od życia politycznego po wystąpieniu gabinetu Belcredi (czerwiec 1865).—Młodsza linja tego rodu wygasła na hr. *Tomaszu* **N.**, który był austr. feldmarszałkiem porucznikiem i † 1860.

Nadasi Jan, historyk i teolog węgierski, * 1614 w Ternawie, † 1670 w Wiedniu; w 19 r. życia wstąpił do zakonu Jezuitów, był profesorem w styryjskim Hradcu, poczem powołany do Rzymu, w końcu przeniósł się do Wiednia i został spowiednikiem cesarza Ferdynanda III. Wydał wiele dzieł ascetycznych i teologicznych, z których ważniejsze: „Annus dierum illustrium Soc. Jesu seu mortes illustres" (Rzym, 1657); „Annus dierum memorabilium Soc. J." (Antwerpja, 1655); „Reges Hungariae a s. Stephano usque ad Ferdinandum III" (Presburg, 1637); „Vita s. Emerici" (tamże, 1644); uzupełnił oraz dzieła Jezuity Alegambea „Mortes illustres et gesta Soc. J. 1647—1655" (Rzym, 1657); „Heroes et victimae Soc. J." (1658).

Nadaud Gustaw, francuski poeta ludowy i kompozytor, * 1820, † 1893. Napisał wiele piosnek studenckich, oraz parę drobnych operetek („Le docteur Vieuxtemps", „La volière, porte et fenêtre"), oraz romans obyczajowy „Une idylle" (1861). Jego „Chansons" wyszły 1879—80, w 3 t., „Nouvelles Chansons" (1889).

Naddunajskie księstwa, nazwa Mołdawji i Wołoszczyzny, ob. Multany, Rumunja, Wołoszczyzna.

Nadbałtyckie prowincje, właściwie Ostzejskie prowincje (ob.).

Nadbużanin, pseudonim Alfreda Barwińskiego.

Nadocznik, toż co gąbka słodkowodna czyli gąbka rzeczna (Spongilla fluviatilis), ob. Gąbki.

Nadelwicz *(Nadelwitz)*, herb: W polu czerwonem, na pagórku zielonym, pod palmą — pies srebrny w obroży, w lewo idący. U szczytu to samo (bez pagórka).

Nadelwicz.

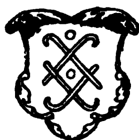
Nadeżdin Mikołaj, pisarz rosyjski, * 1804 r. w gubernji Razańskiej, † 1856 w Petersburgu; kształcił się początkowo w seminarjum razańskiem, dalej w akademji duchownej moskiewskiej, poczem od 1824 był profesorem seminarjum razańskiego, następnie od 1826 roku przebywał w Moskwie, pracując przy czasopismie *Moskowskij Telegraf*. Od roku 1831 począł wydawać pismo *Moskowskij Teleskop;* 1832 mianowany profesorem archeologji i teorji sztuki przy uniwersytecie moskiewskim, 1836; wziąwszy dymisję, przeniósł się do Wołogdy, następnie do Odesy, w końcu do Petersburga, gdzie redagował *Żurnał ministerstwa wnutrennich dieł*, a nadto brał czynny udział w pracach towarzystwa geograficznego. Napisał wiele bardzo artykułów treści historycznej i geograficznej.

Nadir, szach perski, * 1688 w Korasanie, został 1729 r. za panowania szacha Thamaspa II naczelnym wodzem i głównym kierownikiem spraw państwa; walczył pomyślnie z Afganami i Turkami. Korzystając z klęski, zadanej Thamaspowi przez Turków, strącił go z tronu i sam objął rządy w imieniu małoletniego syna szachowego Abbasa

III. Niezadługo atoli pozbawił życia Abbasa III i 1736 wstąpił na tron perski. W nieustannych i pomyślnych bojach z sąsiadami rozszerzył granice Persji do Indu i Oksusu, morza Kaspijskiego i Eufratu. Splamiwszy się wielu okrucieństwami, został zamordowany r. 1747 przez spiskowych szyitów, zostających pod kierownictwem naczelnego dowódcy gwardji perskiej. **N.** podniósł znacznie potęgę Persji, która jednak ze śmiercią jego, skutkiem wojen domowych, wróciła do dawnego stanu rozprzężenia. Por. Fraser (Londyn, 1792—93), oraz „Mahomed-Mahdy-Chan" (przekład francuski Jonesa 1770, 2 wyd., 1790.

Nadir, ob. Zenit.

Nadobnia, ob. Amaryllis.

Nadobowicz.

Nadobowicz, herb: W polu barwy niewiadomej—4 laski z zakrzywionemi rękojeściami (scypjony), ukośnie skrzyżowane; nad niemi i po środku po gałce.

Nadprucie, okolica w Galicji, ciągnąca się przeszło mil 15 wzdłuż Prutu, od miasteczka Delatyna poza Śniatyń ku Czerniowcom; jedna z najpiękniejszych części ziemi dawnej Rzeczypospolitej Polskiej, z glebą bardzo urodzajną. Najważniejszem miastem jest tutaj Kołomyja.

Nadrybek, jezioro w gub. Lubelskiej, pow. Krasnostawskim, koło rzeki Jagielny, zajmuje 49 morgów przestrzeni.

Nadsłupie, toż co architraw (ob.).

Nadson Siemion Jakowlewicz, poeta rosyjski, * 1862 w Petersburgu, † 1887 w Jałcie, otrzymał edukację wojskową, jednak z powodu słabego zdrowia opuścił służbę 1884, był przez czas krótki sekretarzem tygodnika *Nediela,* 1885 r. przebywał za granicą, następnie na południu Rosji. Poezje swoje pomieszczał w dzienniku *Swiet* i in. Zbiór prac jego p. t.: *Stichotworenija* wyszły w 11 wyd. w r. 1892.

Nadtony, N. *harmoniczne,* ob. Głos.

Nadwaga, *nawaga* (niem. *Gutgewicht*), ustępstwo na wadze, jakie kupiec hurtowy udziela detalicznemu; tak np. 1 proc. **N.** znaczy, że za towar, ważący po strąceniu tary 100 funtów, nabywca płaci tylko za 99.

Nadwiślański Leon, pseudonim Leona Zienkowicza.

Nadwodnik *(Cynogale),* rodzaj ssących drapieżnych, z rodziny *Viverrinae,* obejmujący jedyny gatunek *C. barbata,* na Borneo i Sumatrze, pośredni między łaskunami i wydrami. Przebywa nad brzegami wód i żywi się rybami, rakami, myszami, drobnem ptastwem i owadami. Cechą jego odróżniającą jest broda na podbródku i pendzelki przy uszach.

Nadworna, miasteczko w Galicji, obwodzie Stanisławowskim, nad rzeką Bystrzycą; niegdyś był tu obszerny zamek warowny. Liczy 7,400 m.

Nadwzroczność, toż co dalekowzroczność (ob.).

Nadziak, ob. Czekan.

Nadzieja, jedna z cnót teologicznych, przez którą oczekujemy z mocną ufnością posiadania Boga i łask koniecznych dla Jego dostąpienia. Jest ona łaską, dobrym nałogiem duszy, usposobieniem, łatwością w wykonywaniu uczynków miłych Bogu, cnotą, której dać sobie nie możemy własnemi siłami, bo tylko Bóg wlewa ją w naszą duszę.

Nadzieja.

Nadzieja, herb: W polu czerwonem, nad 8-promienną złotą gwiazdą — kotwica srebrna. U szczytu także gwiazda między dwoma piórami strusiemi. Nadany z nobilitacją przez Stanisława Augusta 1794 r.

Nadżelazocjan, ob. Żelazocjan.

Naerup Karol, pisarz norweski, * 1864, rozpoczął działalność literacką 1890 r., jest współpracownikiem przeglądu *Kringsjan,* oraz *Verdaisgang* i redaktorem *Folkebladet.* Podróżował po Europie i Ameryce. Wydał: „Skildrieger og Stemninger fra den yngre norske Litteratur" (1897).

Naevius (Cnejus), Grek rodem, jeden z najdawniejszych poetów rzymskich, * w Kampanji, żył w Rzymie około roku 235 przed Chr., † 204 r. w Utyce. Prócz tragedji i komedji napisał poemat epiczny wierszem saturnińskim: „De Bello Punico." Z utworów jego pozostały tylko drobne fragmenty, zebrane przez Bothego w „Poëtarum Latinorum scenicorum fragmenta" (2 t. Halberst, 1824) i Klassmanna (Jena, 1843).

Nafa, miasto portowe na południowym cyplu wyspy Okinawashima, jednej z wysp japońskiego archipelagu Liukiu, ma 43,000 miesz.

Nafalski Marcin, Pijar, * 1736 w ziemi Chełmskiej, † 1809 roku w Międzyrzeczu, nauczyciel w kilku szkołach pijarskich, zajmował się później wychowaniem Prota Potockiego, poczem był proboszczem w Chełmie. Wydał: „Kazania niedzielne i adwentowe" (Warszawa, 1820); „Nauki o nabywaniu cnoty w młodości i obraniu stanu życia," przekład z Gobineta (wyd. 3, Warsz., 1791) i in.

Näfels, wieś w kantonie Glarus, nad rzeką Linth, ma około 2,500 miesz., pamiętna zwycięstwem, odniesionem 9 kwietnia 1388 przez Szwajcarów nad Austrjakami, na pamiątkę czego odbywa się corocznie święto ludowe.

Nafta, u dawnych alchemików nazwa różnych cieczy łatwo-lotnych, żywej woni i palnych, jak eteru i t. p. Obecnie **N.** nazywa się zwykle olej skalny, zwłaszcza gatunki jego lżejsze, jaśniejsze i łatwiej palne, oraz niektóre jego produkty (ob. Skalny olej.

Naftalina *(kamfora smoły węgli kamiennych, naftylowodór),* $C_{10}H_8$, węglowodór odkryty przez Gardena 1820 w smole węgli kamiennych. Skład jego poznany został przez Faradaya, a własności zbadane przez Laurenta. Jest to bardzo częsty

produkt dystylacji suchej ciał organicznych, powstający zwłaszcza przy wysokiej temperaturze, gdy produkty dystylacji przechodzą przez rury rozżarzone; oczyszcza się przez przekrystalizowanie z alkoholu, albo przez sublimację. W pierwszym razie opada w słupach, w drugim przechodzi w postaci tabliczek romboidalnych. C. wł. 1,15. Topi się przy 79,1, ulatnia przy 218°. Płonie płomieniem silnie kopcącym. W wodzie się nie rozpuszcza, w alkoholu zimnym słabo, lepiej we wrzącym, a bardzo łatwo w eterze. Kwas azotny działa na **N.** i wywołuje szereg pochodnych, z których najważniejszą jest *nitronaftalina*, $C_{10}H_7$ (NO_2), która krystalizuje w pryzmaty romboidalne, żółte, topi się przy 58°. Chlor łączy się **N.**, tworząc chlorek, albo też wywołuje liczne produkty podstawienia. Kwas siarczany stężony rozpuszcza **N.** i tworzy dwa kwasy, *kwas naftylosiarczany* $C_{10}H_7$ SO_3H, i *naftylodwusiarczany* $C_{10}H_6(SO_3H)_2$. Przez ogrzewanie nitronaftaliny z potażem i wapnem otrzymuje się żółty barwnik; używa się też **N.** do wyrobu kwasu benzoesowego (ob.). Stopiona z olejami wydaje dobre smarowidło. W fabrykach gazów jest **N.** często szkodliwą, bo wywołuje zatkania w rurach przeprowadzający gaz. W medycynie używa się jako środek dezynfekcyjny. Por. Täuber i Norman „Die Derivate des Naphtalins" (1896).

Naftalinowa czerwień, ob. Magdala.

Naftalinowy papier, bibuła napojona mieszaniną naftaliny, kwasu karbolowego i cerezyny, służy do odpędzania molów i innych owadów.

Naftalol, ob. Betol.

Nafteny, węglowodory wzoru C_n H_{2n}, znajdujące się w oleju skalnym.

Naftol *(alkohol naftylowy)*, $C_{10}H_7OH$, związek chemiczny, otrzymywany działaniem potażu na kwas naftylosiarczany (ob. Naftalina). **N.** przedstawia się w postaci igieł jedwabistych lub łuszczek, rozpuszczalnych w alkoholu i eterze, słabo w wodzie. Topi się przy 95°, wre przy 282°. Używa się w medycynie, oraz do wyrobu barwników azowych. Sól sodowa *dwunitronaftolu* jest *barwnikiem żółtym Martiusa*. Roztwór jego wodny z chlorkiem wapna wydaje zabarwienie fijoletowe. Znanym też jest równoskładnik **N.**, β *naftol*, topiący się przy 122°, używany również w medycynie i farbierstwie.

Naftolowy błękit, ob. Indofenol.

Naftowe lampy, ob. Lampa.

Naftowy motor, *naftowa maszyna*, *naftowa silnica*, motor, w którym tłok wprawiany jest w ruch przez spalanie czyli wybuchy mieszaniny powietrza z rozpylonym olejem skalnym, czyli z rozpyloną naftą. Znajduje tu więc zastosowanie taż sama metoda, co w motorach gazowych (ob. Gazowy motor), a w ogólności motory naftowe od gazowych tem się tylko różnią, że zaopatrzone być muszą w przyrządy, służące do przeprowadzania nafty w stan lotny. Zastępować mają motory gazowe w miastach, które nie posiadają fabryk gazowych, a zwłaszcza w przemyśle rolnym. Zamiast nafty do motorów takich używa się też otrzymywana z niej przez dystylację benzyna (ob.), lotniejsza i łatwiej palna, aniżeli olej skalny do lamp używany; *motory benzynowe* Otta, Benza i in. są w ogólności bardzo podobne do motorów gazowych, z powodu jednak łatwej palności benzyny nie są dosyć bezpieczne. Właściwe *motory naftowe* wymagają pewnych urządzeń dodatkowych, nafta bowiem do ulotnienia wymaga temperatury wyższej i musi być najpierw dostatecznie rozgrzaną. Zapalanie dokonywa się iskrą elektryczną, za pośrednictwem rury rozżarzonej, albo też przez samo zagęszczenie palnej mieszaniny pary naftowej z powietrzem. Różne dotychczasowe konstrukcje Groba, Daimlera, Altmanna i in. wymagają w ogólności jeszcze znacznych udoskonaleń. Odrębny jest *motor parowy benzynowy*, w którym para naftowa działa w podobny sposób, jak para wodna w zwykłej maszynie parowej; motory te dla znacznego niebezpieczeństwa znaczenia istotnego nie posiadają. Por. Liechfeld „Die Petroleum- und Benzinmotoren" (1894).

Naftyljak, *naftylamina*, $C_{10}H_9N = C_{10}H_7NH_2$, zasada organiczna, otrzymana przez Zinina w 1842 przez redukcję nitronaftaliny siarkowodanem amonu. Stanowi cienkie igiełki bezbarwne, łatwo sublimujące. Topi się przy 50°, wre przy 300°. Z kwasami wydaje sole krystalizujące, ale alkalicznie nie oddziaływa. Sole **N.** na powietrzu barwią się fijoletowo, zapewne pochłaniając tlen. Jest to związek odpowiedni anilinie (ob.) i największa część odczynników, które wydają zabarwienie z aniliną, wydają je także z **N.**, stąd ciało to jest punktem wyjścia dla szeregu barwników, odpowiadających farbom anilinowym.

Naganowski Edmund, powieściopisarz, * 1853 w Poznańskiem, kształcił się w gimnazjum w Poznaniu, od r. 1875—1879 był domowym nauczycielem w Paryżu i Rzymie, następnie w Anglji, gdzie 1884 r. w irlandzkim uniwersytecie królewskim uzyskał stopień „Magister artium" i posadę profesora liceum w Waterford. Od 1886 przebywa w Londynie, gdzie jest urzędnikiem muzeum brytańskiego (British Museum) i zasila licznemi korespondencjami: *Bibljotekę Warsz.*, *Ateneum*, *Słowo* i inne. Pierwsze jego opowiadanie: „Hessy O'Grady," z życia Spiskowców irlandzkich, drukowane w 1886 w *Bibljotece Warsz.*, było czytane z wielkiem zajęciem (odbitka 1889). Następnie napisał: „Wszechmocna Anglja" (Lwów, 1890, t. 2); obie te prace wyszły i w języku angielskim.

Nagasaki, stolica japońskiej prowincji Hizen, położona na zachodniem wybrzeżu wyspy Kiusiu, posiada bardzo wygodny port, otwarty dla handlu europejskiego, liczy 63,038 miesz. (1893).

Nagel *(Dorhagen)*, herb: W polu srebrnem—czerwona sprzążka od ostrogi. Nad hełmem w zawoju czerwono-srebrnym—takaż sprzążka między

dzy skrzydłem srebrnem a czerwonem. Labry czerwono-srebrne.

Nagel.

Nagel Albrecht Edward, okulista, * 1833 r. w Gdańsku, † 1895, studjował medycynę w Królewcu, 1867 został profesorem okulistyki w Tubindze. Ogłosił: „Das Sehen mit zwei Augen“ (1861); „Behandlung der Amaurosen und Amblyopien mit Strychnin“ (1871); „Die Anomalien der Refraktion und Akkomodation des Auges“ (1880) i inne.

Nägele Franciszek Karol, akuszer, * 1778 r. w Düsseldorfie, † 1851, był profesorem w Heidelbergu. Z dzieł jego ważniejsze: „Lehrbuch der Geburtshülfe für Hebammen“ (13 wyd., 1868); „Ueber den Mechanismus der Geburt“ (2 wyd., 1822); „Das weibliche Becken“ (2 wyd., 1850 i in.

Nägele Herman Franciszek Józef, syn poprzedniego, również akuszer, * 1810 w Heidelburgu, † 1851 r.; był także profesorem w Heidelburgu, rezwinął naukę auskultacji akuszeryjnej, znany jest jako autor dzieła „Lehrbuch der Geburtshülfe“ (8 wyd., 2 t., Moguncja, 1871) i in.

Nägele Maksymiljan, brat poprzed., † 1852, był docentem w Heidelburgu i ogłosił: „Studien über altitalisches Rechtleben“ (1849).

Nägeli Karol Wilhelm, botanik, * 1817 w Kilchberg pod Zürichem, † 1891, studjował w Zürichu i Berlinie, 1848 został profesorem w Zürichu, 1858 w Monachjum. Przeprowadził ważne badania w różnych działach botaniki, w ostatnich latach życia zajmował się głównie bakterjami. Ogłosił: „Gattungen einzelliger Algen“ (1849); „Beiträge zur wissenschaftlichen Botanik“ (1858—68); „Botanische Mittheilungen“ (1861—63): „Die niederen Pilze in ihren Beziehungen zu Infektionskrankheiten und der Gesundheitspflege“ (1877); „Das Mikroskop“ (2-gie wyd., 1877); „Theorie der Gärung“ (1879); „Untersuchungen über niedere Pilze“ (1882); „Mechanisch-physiologische Theorie der Abstammungslehre“ (1883); „Die Hieracien Mitteleuropas“ (1885—86); „Botanische Mitteilungen“ (3 t., 1886) i in. W 1844 założył ze Schleidenem „Zeitschrift für wissenschaftliche Botanik.“

Nagiel Henryk, adwokat i dziennikarz, z Warszawy udał się do Paryża; pisał nowele do *Gazety rzemieśln.*, *Dziennika dla wszystkich* i in. Napisał: „Tajemnice Nalewek,“ romans (Warsz., 1888); „Sęp,“ romans kryminalny (Warsz., 1889). Potem przeniósł się do Ameryki i wydał „Kara Boża idzie przez oceany,“ powieść na tle stosunków polskich w Ameryce (Chicago, 1897).

Nagij (Nagoj), starożytny ród szlachecki rosyjski, spokrewniony z carem Iwanem Groźnych przez związek małżeński tegoż z Marją Nagij (1580), która po śmierci cara z synem, carewiczem Dymitrem, i braćmi swymi wydaloną została 1584 do m. Uhlicza, gdzie carewicz Dymitr 15 maja 1591 został zamordowany. Cała wina tego wypadku złożoną została na matkę i jej krewnych, skutkiem czego Marja przymuszoną była wstąpić do klasztoru. Wprawdzie Dymitr Samozwaniec wydobył ją chwilowo z tego położenia, będąc przyznany przez nią za syna, ale po jego upadku Marja znowu usunęła się ze sceny. Z braci Marji odznaczył się zwłaszcza *Michał* **N.**, † 1612; mianowany przez Samozwańca wielkim koniuszym, służył po jego upadku Wasilowi Szujskiemu.

Nagłośnia *(epiglottis)*, **chrząstka mająca** postać listka, powleczona błoną śluzową, znajdująca się nad otworem krtani (ob.), przed którym na zwężonym końcu jest osadzona. **N.** jest zwykle podniesiona i dozwala powietrzu swobodnego dostępu do krtani; przy łykaniu pokarmu opuszcza się, zamykając otwór krtani nakształt klapki. Ulega często owrzodzeniu przy gruźlicy krtani lub syfilisie.

Nagłowic (z) Rej Mikołaj, ob. Rej.

Nagłowice, wieś w pow. Jędrzejowskim, nad rzeką Nidą, przy drodze bitej z Jędrzejowa do Szczekocin położona. Od początku wieku XV **N.** znajdowały się w posiadaniu rodziny Rejów. Sławny Mikołaj Rej pisał się panem Nagłowic.

Nagminne choroby, toż co epidemiczne, ob. Epidemja.

Nagniotki, ob. Odciski.

Nagonasienne, *nagoziarnowe* (*Gymnospermae*), dział roślin jawnokwiatych, tak zwany w różnicy od roślin *okrytonasiennych* (ob. Angiospermae), obejmujący rośliny, których zalążki są nagie, czyli nieokryte zawiązkiem owocowym, ale osadzone swobodnie na osi lub listkach owocowych. Należą tu rodziny sagowcowatych (ob. Cycadeae), gnetowatych (ob.), a zwłaszcza iglastych czyli szyszkowych (ob.). Rozwinięte były bardziej w dawnych okresach geologicznych i stanowią przejście od roślin skrytokwiatowych czyli zarodnikowych do jawnokwiatowych czyli nasiennych.

Nagowie, *Naga*, *Kwafi*, naród w Indjach Wschodnich, należący do grupy Lahita, żyjący na zachód rzeki Kopili, w liczbie przeszło 100,000 głów. Jest to lud waleczny, ale mściwy i podstępny; chciwie polują na głowy nieprzyjaciół i czaszkami stroją swe wioski. W 1880 kraj ich zajęli Anglicy.

Nagoya, główne miasto okręgu Ken w japońskiej prowincji Owari, na wyspie Nipon, posiada starożytne i słynne fabryki porcelany, liczy 195,000 m.

Nagórny Antoni, ekonomista, * 1821 w Jachimówce, w pow. Płoskirowskim gub. Podolskiej, † 1896 w Grodzisku, nauki pobierał w Niemirowie, Kamieńcu i w uniw. Petersburskim, poczem urzędował w Kutaisie i Tyflisie, a od 1855 w Warszawie, najpierw w izbie obrachunkowej, a od

1869 w Banku Polskim, którego był wiceprezesem. Miał ważny i czynny udział w założeniu wielu stowarzyszeń ekonomicznych i instytucji handlowych w Warszawie, jak stowarzyszenia Merkury, banku handlowego, towarzystwa wzajemnego kredytu i in. Założył i redagował od 1865—68 czasopismo miesięczne, poświęcone naukom społecznym, *Ekonomista*, które przeszło następnie na własność Sommera, a gdy po jego śmierci upadło, **N.** wskrzesił je 1878 jako pismo tygodniowe. Oddzielnie wydał „Kwestja wódki uważana ze strony ekonomji" (1864, toż po francusku) i in.

Nagpur (Nagpoor), dywizja czyli okrąg w południowej części Indji przedgangesowych, w Dekanie, obejmująca prawie całą dawniejszą prowincję Berar i część krainy Gundwana, miała niegdyś bardzo bogate kopalnie djamentów. Obejmuje 62,261 klm. kw. i 2,983,000 m. Stolica dywizji t. n., nad rz. Nag, ma 117,000 m., przemysł bawełniany, wyroby metalowe i inne.

Nagroda, herb. **N. I:** Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem czerwonem, pod 6-promienną gwiazdą—głowa czarna żubra z pierścieniem w nozdrzach; w lewem, błękitnem—złoty krzyż kawalerski. Nadany doktorowi Józefowi Czekierskiemu 1820 przez Mikołaja I.—**N. II:** Na tarczy ściętej, w polu górnem błękitnem—lemiesz srebrny i sierp; w dolnem, czerwonem, pod hełmem na mieczu, prawo-ukośnie leżącym—gołąb srebrny, lecący z gałązką oliwną w dziobie. Nadany 1823 przez Mikołaja I.

Nagroda I.

Nagroda II.

Nagrododar.

Nagrododar, herb: W polu błękitnem, pod gwiazdą złotą z prawej strony—jeleń wspięty, mieczem przebity.

Nagurczewski Ignacy, Jezuita, * 1719 r. we wsi Nagurkach, pow. Pińskim, był nauczycielem w Pułtusku, następnie w Warszawie w konwikcie szlacheckim. Po zniesieniu Jezuitów, został profesorem korpusu kadetów i zarazem wykładał niektóre nauki księciu Józefowi Poniatowskiemu. Po upadku kraju popadł w zupełny niedostatek i † w Warszawie 1811. Przełożył Sielanki Wirgiljusza, które wyszły razem z Eneidą, przekładu Andrzeja Kochanowskiego, p. t. „Wirgiljusza Marona księgi wszystkie" (Warszawa, 1754), tudzież przy „Sielankach polskich" w wydaniu Grelowskiem (Warszawa, 1770—1778); „Mowy Cycerona przeciwko Katylinie i za Markiem Marcellem" (Warszawa, 1763. 2 wyd., 1771); „Filipiki Demostenesa z przyłączeniem uwag historycznych i politycznych" (Warszawa, 1774). Zamieszczał także swe prace w „Zabawach przyjemnych i pożytecznych", wydawanych przez Albertrandego i Naruszewicza. W rękopismach pozostawił tłómaczenie wierszem 18 ksiąg „Iljady" Homera i obszerne dzieło: „O literaturze polskiej".

Nagurski, herb. **N. I:** W polu błękitnem—podkowa przeszyta strzałą przez bark.—**N. II.** v. *Pobóg* odm.: W polu błękitnem—podkowa srebrna

Nagurski I.

Nagurski II.

z krzyżem srebrnym na barku, strzałą ukośnie w lewej połowie przeszyta. U szczytu pół psa w obroży.

Nagy (po madziarsku wielki), wyraz zachodzący często w nazwach miejscowości węgierskich.

Nagy Franciszek, pisarz madziarski, * 1810 studjował filozofję i literaturę ojczystą w Peszcie, poczem poświęcił się piśmiennictwu; od 1840 członek korespondent akademji madziarskiej. Najlepszą z licznych jego prac jest czteroaktowa komedja „Tisztujitás" (1 wyd., 1842), premjowana przez akademję. Następnie napisał cały szereg udatnych komedji, które postawiły **N.** w rzędzie najcelniejszych komedjopisarzów. Wymieniamy z nich: „A hösök"; „Egyesüljünk"; „Az életuntak"; „Ven dégszerep"; „Vetélytars"; „Armány és szerelem" i in. Oprócz tego napisał mnóstwo nowel i humoresek, oraz przełożył niektóre utwory W. Hugo, Schillera, Pelico, Bulwera i in. Proza **N.** jest gładką, a utwory poetyczne odznaczają się bogatą fantazją i zdrowym, jędrnym humorem.

Nagy Iwan, historyk madziarski, * 1824 r. w Darmotach w kom. Nowohradzkim; po odbyciu nauk gimnazjalnych w Jagrze, Ostrzihomiu, i Wacowie, studjował prawo w Presburgu, poczem poświęcił się praktyce adwokackiej, zajmując się przytem pracami literackiemi, a zwłaszcza historją. 1851 odbył podróż do Włoch i wynalazł w bibljotece św. Marka w Wenecji wiele cennych źródeł do dziejów ojczystych. Po powrocie został urzędnikiem przy bibljotece uniwersyteckiej w Peszcie. Główne dzieło **N.** jest: „Magyar-ország csaladjai czimerekkel és nem-

zékrendi táblakkál" (Rodziny madziarskie, ich herby i tablice genealogiczne, 18 zeszytów, Peszt, 1853—65). Oprócz tego napisał **N.** szereg ważnych monografji historycznych, genealogicznych i topograficznych, pomieszczanych w różnych czasopismach. Por. „Ungarische diplomatische Denkmale aus der Zeit des Königs Matthias" (1875—78).

Nagy-Bánya, m. górnicze w węgierskim komitacie Szatmarskim, 9,900 m., słynne i starożytne kopalnie złota, srebra i ołowiu.

Nagy-Enyed, miasto główne komitatu węgierskiego Unterweissenburskiego w Siedmiogrodzie, stolica reformowanego biskupstwa siedmiogrodzkiego, w pobliżu Maroszu, posiada wielki zakład karny, wspaniałe kolegjum i 6,000 m.

Nagy-Károly, główne miasto komitatu Szatmarskiego na Węgrzech, 13,000 m., fabryki tkanin wełnianych i bawełnianych, gimnazjum.

Nagy-Kikinda, miasto w komitacie Torontalskim na Węgrzech, przy kolei Szegeden-Temeswar, liczy 20,000 m.

Nagy-Körös, miasto w węgierskim komitacie Peszteńskim, gimnazjum i 25,000 miesz.

Nagy-Lak, miasto w komitacie Csanad na Węgrzech, nad rz. Maros, liczy 12,800 miesz., po większej części Słowian i Rumunów.

Nagy Sandor Józef, generał rewolucyjny węgierski, * 1804 w Wielkim Waradynie w kom. biharskim, służył pierwotnie w wojsku austrjackiem i jako kapitan wziął dymisję 1843. Po wybuchu powstania 1848 wstąpił w szeregi wojska narodowego, odznaczył się tegoż roku jako major w armji południowej; mianowany pułkownikiem, był posłany do armji północnej, poczem jako generał pierwszej dywizji dowodził w bitwie pod Wacowem, przy wzięciu Nagy-Sarlo, przy oswobodzeniu Komorna i przy wzięciu Budy, gdzie odznaczył się niezwykłą odwagą, zwłaszcza 16 i 21 maja. Następnie udał się do Komorna i był, wbrew swej woli i radzie Klapki, wysłany przez Görgeja nad górny Dunaj, 16 czerwca poniósł porażkę od Austrjaków nad brzegami Wahu. Uczestniczył w lipcu wraz z Klapką przy ułagodzeniu nieporozumień pomiędzy Görgejem a rządem narodowym. 11 lipca brał udział w bitwie stoczonej pod murami Komorna, poczem, jako dowódca przedniej straży, stoczył 16 lipca pod Wacowem krwawą utarczkę z wojskiem rosyjskiem, przez co odroczył zamierzoną przez Görgeja kapitulację. Na początku sierpnia wysłany przez Görgeja do Debreczyna, natknął się na armję Paskiewicza i, nie otrzymawszy żądanych posiłków, po pięciogodzinnej walce przeciwko przemagającym siłom rosyjskim cofnął się do Aradu; tu przymuszony był przystąpić do kapitulacji Görgeja, poczem wydany Austrjakom, został powieszony 6 października 1849 w Aradzie. Znakomite jego zdolności i wzorowe prowadzenie kawalerji zjednały mu nazwę Murata armji węgierskiej. Por. Łapiński „Feldzug der ungarischen Hauptarmee im Jahr 1849" (Hamburg, 1850).

Nagy-Szalonta, miasto w komitacie Biharskim na Węgrzech, przy kolei Wielki Waraździn-Szegedin, 12,700 miesz.

Nagy-Szent-Miklos, miasto w komitacie Torontalskim na Węgrzech, nad rzeką Aranką, 10,400 miesz.

Nagy-Szöllös, miasteczko i siedlisko komitatu węgier. Ugocsa, ma ruiny zamku i 5,200 miesz.

Naharro Bartłomiej de Torres, jeden z twórców sceny hiszpańskiej, * około 1480 w Latorre pod Badajoz, przebywał po większej części we Włoszech; bliższe szczegóły życia jego, jako też data śmierci niewiadome. W zbiorowem dziele „Propaladia" (Rzym, 1517 i częściej), jedynem jakie po nim pozostało, zawiera się oprócz kilku poezji lirycznych i satyrycznych, 8 komedji (w 2 pierwszych edycjach tylko sześć), które są niezmiernie ważnym pomnikiem dla historji dramatu hiszpańskiego. Cztery z jego sztuk przedrukowane są w Böhl de Fabera „Teatro español" (Hamburg, 1832).

Nahlowsky Józef, pisarz filozoficzny niemiecki ze szkoły Herbarta. Prace jego ważniejsze są: „Das Gefühlsleben" (Lipsk, 1862); „Das Duell, sein Widersein und seine moral. Verwerflichkeit" (t., 1864); „Die ethischen Ideen" (t., 1865); „Grundzüge zur Lehre von der Geselschaft und dem Staate" (t., 1863); „Allgemeine praktische Philosophie (Ethik), pragmatisch bearbeitet" (t., 1870).

Nahuelhuapi, jezioro w południowej części rzeczypospolitej Argentyńskiej, u wschodniego stoku Andów, 539 m. nad p. m., obejmuje 1,260 klm. kw. (22,9 m. kw.).

Nahum (z hebr. pocieszyciel), siódmy z 12 proroków mniejszych, żył około 720 prz. Chr., za panowania króla żydowskiego Hiskjasza; przepowiedział upadek państwa asyryjskiego, a zwłaszcza zburzenie m. Niniwy. Przepowiednia jego jest jasna, a zarazem pełna ognia, fantazji i oryginalności. Objaśnienia jego proroctwa z pomników assyryjskich dał Strauss (Berlin, 1853).

Nain, m. w Galilei, na granicach Samarji, o 7 godzin od Kafarnaum, w którem Jezus Chrystus wskrzesił syna wdowy podczas jego pogrzebu; dziś uboga wieś.

Nair, naród z grupy Drawidów, na wybrzeżu Malabarskiem Indji Wsch., liczy około 1,000,000 głów. Zachował dotąd zwyczaj wielomęstwa. Należą do kasty sudrasów t. j. rzemieślników, ale się sami zaliczają do kasty kszatryasów t. j. wojowników.

Nairn, hrabstwo w płn. Szkocji, obejmujące 556 klm. kw. czyli 10 mil kw. z ludnością 10,200, zroszone rzeką Nairn Findhorn. Miasto główne **N.** ma 4,000 m., port i kąpiele morskie.

Nais, robak, ob. Pierścienice.

Naiwność, wyraz pochodzący z łacińskiego *nativus* (w średniowiecznej łacinie *naivus*), to jest

wrodzony, naturalny, oznaczał pierwotnie najwyższy stopień naturalności w wyrażaniu myśli i uczuć. Pojęcie jednakże łączące się obecnie z tym wyrazem jest nieco odmienne, gdyż naiwność oznacza dziś myśli i uczucia naturalne i nieprzesadne, nieobłudnej prostoty, wypowiedziane bez względu na to, co konwencjonalność towarzyska zwykła nazywać właściwem lub niewłaściwem. Naiwność jest więc naturalnością w sprzeczności ze wszelkiem udaniem, to jest z tem, co zwyczaj uświęcił jako wyłącznie przyzwoite, a przedstawia się jako taka naturalność tylko ze stanowiska człowieka konwencjonalnego, bo w naiwnym sama naiwność jest naturą.

Naja, wąż, ob. Okularnik.

Najac Emil, hr. komedjopisarz francuski, * 1828 w Lorient (Morbihan), ukończył studja prawne, poświęcił się pracy literackiej i bądź sam, bądź we współce z autorami innymi napisał wielką liczbę komedji, fars i operetek, z których cieszyły się większą popularnością: „La poule et ses poussins" (1861); „Les oiseaux en cage" (1863); „La dernière poupée" (1875); „Théâtre des gens du monde" (1872); „Madame est servie" (1874); ze Scribem: „La fille de trente ans" (1859); z About „Gaëtana" (1862); z Meilhakiem „Nany" (1872); z Hennequinem: „Bébé" (1877); „Niniche" (1878); „Nounou" (1879); z Sardou „Les noces de Fernande" (1878) i „Divorçons!" (1880).

Najady, w mitologji greckiej nimfy źródeł i rzek. Przedstawiano je w postaci na pół nagiej, zwykle w towarzystwie bożka Pana, a czasami Herkulesa, jako opiekuna źródeł ciepłych.

Najas, roślina, ob. Wodziana.

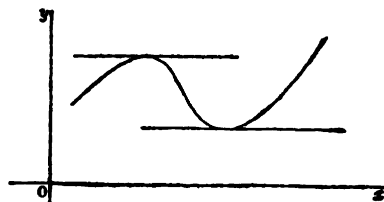
Najem, jest to kontrakt, przez który jedna ze stron zobowiązuje się udzielić drugiej dla używania pewnego przedmiotu, na określony przeciąg czasu i za określoną cenę. Jeżeli przedmiotem tym jest rzecz materjalna, mamy do czynienia — podług terminologji obowiązującego u nas Kodeksu cywilnego (art. 1709)—*z najmem rzeczy.* Jeżeli zaś przedmiotem najmu jest własna praca jednej ze stron, kontrakt zwie się **N.** *pracy* (art. 1710) lub *osobistym.* Stosunki najmu są regulowane przez kodeks cywilny, wszakże względnie do **N.** osobistego istnieją przepisy specjalne względem pracownika dwóch kategorji, a mianowicie: co do urzędników państwowych i robotników fabrycznych. Pierwsi podlegają administracyjnym ustawom służbowym, najem zaś drugich określony jest u nas przez Ustawę przemysłu fabrycznego (art. 87—106). Ta ostatnia ustawa wprowadziła pojęcie **N.** *na czas nieokreślony.* Nie znaczy to atoli bynajmniej, wbrew zasadniczemu pojęciu **N.**, iż pracodawcy przysługuje prawo używania pracy robotnika nieograniczonego, bezterminowego. Wyrażenie powyższe znaczy tylko to, że przy najmie „na czas nieokreślony," każda ze stron może zrzec się umowy, uprzedziwszy drugą stronę o swoim zamiarze na dwa tygodnie przedtem.

Najmanowicz Jakób, także Nejman lub Nejmanowicz, zasłużony rektor uniwersytetu Jagiellońskiego, doktor filozofji i obojga praw, * 1580 r. w Krakowie, † 1641. Po ukończeniu nauk uniwersyteckich w Krakowie, zwiedził uniwersytety francuskie i włoskie; po powrocie do kraju został kapłanem i rządcą seminarjum duchownego krakowskiego, 1614 profesorem prawa w uniwersytecie, a 1621 rektorem uniwersytetu, który to urząd, wówczas na pół roku dawany, sprawował szesnaście razy do 1636 roku, występując gorliwie w obronie praw Akademji przeciw Jezuitom. Dzieła jego są: „Questio de natura materiae" (Kraków, 1605); „Questio de rescidenda venditione" (Kraków, 1614); „Prognostyk duchowny na kometę, któregośmy widzieli grudnia przeszłego roku 1618 uczyniony" (tamże, 1619); „Responsum ad famosum libellum a Patribus S. J. in Academiam Cracoviensem scriptum et nomine Reprotestationis vulgatum" i in. O życiu i pismach jego por. Muczkowskiego „Rękopisma Radymińskiego" (1840).

Najmanowicz Krzysztof, brat poprzedniego, * 1590 w Krakowie. Ukończywszy nauki uniwersyteckie, zwiedził akademje włoskie, skąd wróciwszy ze stopniem doktora medycyny, został 1610 profesorem w wydziale lekarskim, a w latach 1633 sprawował gorliwie urząd rektora. Później atoli, jako dzierżawca dwu wsi akademickich, nie złożywszy z niej rachunków, spędził resztę życia na gorszących sporach i pieniactwie z akademją, za co roku 1643 był wyklęty, 1644 zupełnie wywołany z uniwersytetu, a później nawet skazany na 6-miesięczne więzienie. Oprócz wielu broszur w przedmiocie powyższej sprawy wydanych, znane jest tylko jedno pismo jego lekarskie „De plica pro loco inter Doctores Med. obtinendo in Alma Univ. Cracov. ad disputandum proposita Questio" (Kraków, 1610). Utraciwszy katedrę, przeniósł się ze skargami swemi do Rzymu, gdzie † 1651 czy 1652. Życiorys jego podał Majer w *Roczn. Wydaw. Lekars.* (tom VIII, str. 53—66).

Największość i najmniejszość *(maximum et minimum),* największa i najmniejsza wartość w danym szeregu wielkości. W szczególności w matematyce są to te wartości danej funkcji (ob.), przy których jest ona większą lub mniejszą od wartości sąsiednich. Jeżeli zmienna dowolna ulega stopniowym zmianom swej wielkości, funkcja tej zmiennej przybiera na się coraz inne wartości; otóż jeżeli te wartości, rosnąc do pewnego stopnia, zaczynają następnie maleć, funkcja przechodzi przez swą największość; jeżeli znów funkcja, malejąc z początku, zaczyna następnie rosnąć, to przechodzi przez swą najmniejszość. Tak np., jeżeli temperatura wody maleje, woda nabiera coraz większej gęstości, co się wszakże dzieje tylko do 4°C, przy dalszem zaś obniżaniu temperatury gęstość znowu maleje; zatem gęstość wody przechodzi przez największość przy 4°C. Jeże-

li funkcja $f(x)$ daje się przedstawić graficznie przez linję krzywą, to linja ta przed osiągnięciem największości wznosi się w górę, a po przejściu przez największość obniża się, przy najmniejszości zaś przebieg jest przeciwny (ob. fig.); w obu zatem razach przy wartościach skrajnych styczna jest równoległa do osi odciętych Ox. Według zasad rachunku różniczkowego (ob. Różniczkowy i całkowy rachunek) jest wtedy pochodna $f'(x)=0$, a zasada ta daje metodę główną rozwiązywania

Największość i najmniejszość funkcji.

należących tu zadań. Jedne funkcje nie mają żadnych **N.**, inne znów mogą ich mieć znaczną liczbę. Poszukiwanie **N.** stanowi ważny dział matematyki; niewielka tylko liczba tu należących zadań może być rozwiązywana za pomocą zasad matematyki elementarnej, przy pomocy równań stopnia drugiego, jak np. twierdzenie przytoczone już u Euklidesa, że ze wszystkich prostokątów, mających dany obwód, kwadrat ma pole największe. W ogólności jednak zadania te wchodzą w zakres zastosowań rachunku różniczkowego, a pewna ich kategorja w zakres rachunku przemienności czyli warjacyjnego.

Nakamura Masauwa, uczony japoński, * 1826 w Jedo (Tokio), zdobył gruntowną znajomość języka japońskiego, a po otwarciu Japonji dla Europejczyków 1854 nauczył się po angielsku i założył szkołę prywatną, poczem powołany został do kolegjum w Jedo. 1866 udał się do Anglji, skąd wrócił 1868 przez Amerykę północną. Przełożył następnie na język japoński konstytucję Stanów Zjednoczonych, oraz wiele utworów literatury angielskiej i amerykańskiej. Od 1875 był przełożonym wyższego zakładu naukowego dla dziewcząt, założonego przez cesarzowę japońską.

Nakaz, albo **N.** wykonawczy, jest to wezwanie komornika (komisarza sądowego), skierowane na mocy wyroku sądowego do osoby, wyrokiem tym pokonanej, o wykonanie na rzecz strony przeciwnej sentencji tegoż wyroku (np. o uiszczenie sumy zasądzonej, lub o zniesienie budynków i t. p.) dobrowolnie w określonym terminie, pod groźbą przymusowej egzekucji.

Nakcjanowicz Jakób, Jezuita, teolog i matematyk, * 1725 na Litwie, † 1790, wykładał teologję w Grodnie, a po zniesieniu zakonu był tamże kapłanem świeckim. Wydał: „Praelectiones mathematicae ex Wolfianis Elementis adornatae etc.“ (Wilno. 1759, 2 ed., tamże, 1761) i „Ad Stanislaum Augustum regem Poloniae in rectoratu academico salutatio“ (b. r. i m. dr.).

Nakielska kasztelanja, położona była w województwie Kaliskiem; ostatnim kasztelanem był Wacław Wyszygota Zakrzewski, mianow. 1787.

Nakielski Samuel, historyk, * 1584 w Lelowie, † 1651 w Miechowie, po ukończeniu akademji krakowskiej wstąpił do zakonu kanoników regularnych Bożogrobców, był nauczycielem, proboszczem, w końcu osiadł w klasztorze miechowskim, gdzie zajmował się dziejami zakonu. Wydał kilka dzieł z których najcelniejsze: „Miechovia etc.“ (Kraków, 1634), ważne z powodu ogłoszonych w niem dyplomatów.

Nakielskie starostwo grodowe, było położone w województwie Kaliskiem, powiecie Nakielskim. Podług lustracji z 1662, zaliczały się do niego miasto Nakło (ob.) z wójtostwem i wsie: Olszówka, Szadki, Lubaszcz, Karniowo, Cietrzewica i Polikno, W r. 1771 posiadał je Kacper Rogaliński, opłacając z niego kwarty złp. 58 gr. 12, a hyberny złp. 1,225 gr. 22. Na polach tego starostwa i pod wałami zamku Nakielskiego Bolesław Krzywousty odniósł świetne zwycięstwo w r. 1109 nad Pomorzanami. W tej bitwie 30,000 padło nieprzyjaciół, a 2,000 w niewolę wzięto. Od dnia 13 września 1772 roku przeszło pod panowanie pruskie.

Nakło (po niem. *Nakel*), miasto, niegdyś stolica książąt pomorskich, leży w w. ks. Poznańskiem, regencji Bydgoskiej, pow. Wyrzyckim, nad rzeką Notecią; po przyłączeniu do Polski wchodziło w skład Kujaw. Liczy 7,000 miesz., posiada gimnazjum i kilka fabryk.

Nakorsz (*Warmisz*), mniemany kronikarz polski. O kronice tej pierwszy dał wiadomość Józef Załuski, który przechowywał ją jako drogi zabytek w swej bibljotece i pożyczył pewnemu senatorowi, ale nie odebrał. Nowsze odkrycia pokazały, że był to podrobiony utwór, najprawdopodobniej, znanego fałszerza Djamentowskiego.

Naksos, teraz *Naxia*, rzadko *Axia*, wyspa grecka na morzu Egejskiem, największa z Cyklad, bardzo górzysta, ma 423 klm. kw. i 14,500 miesz. Sławna była w starożytności z nadzwyczajnej urodzajności i z łomów marmuru, zwanego ophaltes albo ophites. Z wyspą tą wiąże się podanie mitologiczne o Bachusie, który tu miał swoje świątynie, ołtarze i na którego cześć odprawiano tu wspaniałe uroczystości. Losy Arjadny łączą się także ze wspomnieniami tej wyspy. Stolicą wyspy jest **N.**, m. położone na północno-zachodnim brzegu, rezydencja arcybiskupa katolickiego i biskupa greckiego, ma port, cytadelę i 2,000 m. W czasach od 1207—1566 wyspa miała własnych książąt z weneckiego domu Sanudo. Por. Rossa „Reisen auf den griech. Inseln des Aegäischen Meeres“ (Stuttgard i Tubinga, 1840), Curtius „Naxos“ (Berlin, 1846).

Nakwaska Anna z Krajewskich, autorka polska, * 1781 w Warszawie, † 1851 w Małej Wsi w Płockiem. Wyszedłszy za mąż za Franciszka Nakwaskiego, zaczęła się dopiero uczyć języka polskiego i poznawać skarby jego literatury. Dom Nakwaskich przez kilkanaście lat stanowił jeden z pierwszych salonów literackich w Warszawie. Pierwszą pracą literacką **N.** był przekład na język francuski znanej powieści ks. Würtemberskiej „Malwina", wydany p. t. „Malwina ou l'instinct du coeur" (2 t., Warszawa, 1817) i trzy oryginalne powieści: „Trois nouvelles" (tamże, 1821). Polskie prace jej pióra są: „Aniela czyli ślubna obrączka" (Warszawa, 1831); „Odwiedziny babuni czyli powiastki dla zabawy dziatek" (2 t., tamże, 1834); „Czarna mara" (2 t., tamże); „Obraz warszawskiego społeczeństwa" (Poznań, 1842); „Wieczory niedzielne starego stolarza" (2 wyd., Leszno, 1858). Pozostawiła w rękopisie pamiętniki pod tytułem „Wspomnienia z czasów pruskich i księstwa Warszawskiego", zawierające ciekawe szczegóły o wyższem towarzystwie warszawskiem z owych czasów.

Nakwaska Karolina z Potockich, żona Henryka **N.**, † 1875, wydała następujące dzieła, czystym i pięknym językiem napisane: „Dwór wiejski" (3 t., Poznań, 1833—1844); „Powieści dla dzieci" (Lipsk, 1846); „Pamiętnik o Adamie Potockim (jej ojcu), pułkowniku 11 pułku jazdy Ks. Warszaw." (Kraków, 1862).

Nakwaska Karolina.

Nakwaski Franciszek, mąż Anny z Krajewskich Nakwaskiej (ob.), * 1771, † 1848 w Warszawie, był naprzód paziem na dworze Stanisława Augusta, dalej podkoniuszym królewskim i szambelanem; następnie w roku 1794 wstąpił w szeregi wojskowe i otrzymał stopień majora. Po zmianach zaszłych w kraju, przeszedł za księstwa Warszawskiego do cywilnej służby publicznej i w r. 1810 został prefektem departamentu warszawskiego, a 1816 kasztelanem. Oprócz kilku mów zostawił w druku rozprawę: „O miastach, czyli myśli względem sposobu urządzenia onych" (Pam. Warsz. na r. 1815, t. III); „Myśli nad organizacją władzy departamentalnej" (tamże).

Nakwaski Henryk, publicysta polski, syn poprzedniego, * 1800 we wsi Lipnikach w Płockiem, † 1876, odebrał staranne wychowanie pod okiem matki Anny Nakwaskiej (ob.). Był radcą województwa Płockiego i posłem na sejm. Po r. 1831 osiadł w Genewie i wydał między innemi dzieła: „O użyciu najkorzystniejszem czasu" (Paryż, 1832); „Kilka słów o demokracji" (tamże, 1838); „Notice sur l'Institut des enfans moralement negligés fondé a Varsovie" (Vevey, 1838); „O nadaniu własności włościanom polskim" (Paryż, 1335); „Etudes sur les divers systèmes pénitentiaire" (Genewa, 1860).

Nakwasza, wieś w Galicji, obw. Złoczewskim; w jej pobliżu leżą trzy okazałe piramidalne góry, zwane *Makutra*.

Nalas, właściwie *Nala*, w indyjskich mitach książę Biszadhy, małżonek Damajanti, córki króla Bhimy; przegrał w kości swoje państwo, tułał się naprzód ze swoją żoną w pustyni, opuścił ją potem, lecz w końcu po rozmaitych przygodach znowu się z nią połączył. Historja ta tworzy jeden z piękniejszych epizodów epopei *Mahabharata* i jest opracowana przez kilku poetów indyjskich. Wydał ją najpierw Bopp (1868, 3 wyd.,), który również ją (1838). Prócz tego tłómaczyli ją Rüchet (1828, 3 wyd., 1889) i Lobedour (1863). Na polski przełożył ją Leciejewski (*Ateneum*, 1885, II, 272—299, 453—477).

Nalecia‌łe barwy, *barwy nabiegłe*, w mineralogji, barwy ciał przypadkowe, występujące na powierzchni minerałów; są niekiedy utworzone przez drobny pyłek ciał obcych, jak na niektórych rudach żelaznych; niekiedy znów ukazują się na powierzchni minerałów barwy mieniące się, tęczowe (*nalot*), co się staje przez zmienienie się powierzchni ciał, jak w iskrzyku miedzianym. Barwy występujące przy oziębianiu stali rozżarzone, a pochodzące od jej utleniania, nazywają się również naleciałemi (ob. Żelazo).

Nalewajko Semen, hetman kozacki. Ojciec jego zamożny kuśmierz z Husiatyna, z powodu kłótni z właścicielem miasteczka Kalinowskim tak został przez sługi jego pobity, że umarł na miejscu. Z trzech jego synów, Semen zajmował się początkowo kupiectwem, później wszakże zaciągnął się w szeregi kozackie i zaprawiał do boju. Mężczyzna dorodny, postawy okazałej, męstwa niezwyczajnego, posiadał **N.** wyższe zdolności, pociągał innych ku sobie, skupiał mołojców i wywierał na nich wpływ wielki. Przeciw Kosińskiemu i jego kozakom walczył pod sztandarem Ostrogskich, a po śmierci hetmana przyłączył się do kozaków nieprzyjaznych Rzeczypospolitej, zyskał u nich wziętość i został wkrótce wodzem osobnej kupy wojennej, złożonej głównie z wałęsającej się po wsiach szlachty, banitów, chłopów zbiegłych i t. p. Jakkolwiek niezawisły od Łobody (ob.), hetmana siczowego, często jednak walczyli wspólnie przeciw pohańcom. W 1594 r. ścigając wraz z wojskiem koronnem Tatarów, przez zemstę za śmierć ojca spustoszył zamek i włości Kalinowskiego. Dwukrotnie wzywany przez cesarza Rudolfa, raz wespół z Łobodą, walczył przeciw Turkom na Wołoszczyźnie i niemało splondrował ziem pogańskich nad morzem Czarnem, powtórnie zaś wyprawił się sam tylko na czele własnej gromady do Węgier, skąd wróciwszy po krótkiej wojnie przez Karpaty do Polski

(1596), rzucił się na włości pańskie, grabił okolice Łucka, Słucka i Mohylowa, który wziął szturmem. Zwyciężony w potyczce pod Macewiczami przez Żółkiewskiego, połączył się z Łobodą, pokonał ks. Rożyńskiego, ale od Żółkiewskiego poniósł znowu tak ciężką klęskę u Ostrego Kamienia, że zrzucony został z hetmaństwa i zastąpiony przez Łobodę. Ten z poduszczeń **N.** został zamordowany, ale sam **N.** wydany przez potrwożonych kozaków Żółkiewskiemu (czerwca 1596) i ścięty w Warszawie 11 kwiet. 1597 r. Za **N.** srodze karano Kozaczyznę. Konstytucja bowiem z r. 1596 zaleciła hetmanom i urzędnikom miejscowym, aby aż do ostatniej kropli krwi starali się wytępić Niżowców. Por. Bielowskiego „Łoboda i Nalewajko" (w *Tyg. ilustr.*, roku 1861, № 117—118).

Nalewajko Damjan, starszy brat poprzedniego, kapłan prawosławny, przeciwnik unji, był protojerejem cerkwi wileńskiej i † 1627 r. w Ostrogu. Oprócz dzieł pisanych w obronie wyznania prawosławnego, przełożył z greckiego rozprawę Jana Złotoustego, pod. tyt. „Lekarstwo na ospały umysł człowieczy i Testament Wasylego Cara Greckiego dla syna jego Leona Filozofa" (Ostróg, 1607).

Nalewajko, pseudonim Stefana Ramułta.

Nalewka *(infusum)*, lekarstwo płynne, przygotowywane przez nalanie wody na rośliny lecznicze. Pierwiastki lecznicze przechodzą przy tem z roślin do wody. Stosownie do natury owych pierwiastków, przygotowuje się nalewka na zimno albo na gorąco; w tym ostatnim razie zwie się *naparem*.

Nalewka, herb: W polu czerwonem—srebrna nalewka. Labry czerwono-srebne.

Nalewka.

Nalewkowe chrząstki, dwie w formie piramidy trójściennej chrząstki, spoczywające na tylnej powierzchni krtani (ob.), na chrząstce obrączkowej. Między sobą i z sąsiedniemi chrząstkami łączą się za pomocą więzów. Od chrząstek nalewkowych do chrząstek sąsiednich i do nagłośni odchodzą *mięśnie nalewkowe*, dwie warstwy, które warunkują ruchy strun głosowych; rozluźniając je i naciągając, wpływają na czystość głosu.

Nalęgota, *mięczak*, ob. Żyworodka.

Naliboki, miasteczko w powiecie Oszmiańskim, gubernji Wileńskiej, 2,400 miesz., ma bogate pokłady wybornej rudy żelaznej i starożytny kościół parafjalny.

Naljeszković Mikołaj, uczony i poeta dubrownicki, * około 1510, † 1586; występował przeciwko systematowi Galileusza i na wezwanie papieża Grzegorza XIII zdawał sprawę z poprawek kalendarza proponowanych przez Luigi Lilio. W literaturze dalmackiej zyskał sławę *Pieśniami miłosnemi*, a zwłaszcza *Komedjami* (siedm) i *Pieśniami maskaradowemi* (dwanaście), pisanemi w duchu *Jegjubki* Czurbanowicza. Wszystkie te utwory pozostają w rękopisie i tylko wyjątki z nich ogłoszone zostały w *Antologji* hr. Poczića (1844) w „Wypisach ilirskich" (1856), oraz w Kukuljevića „Stari pjesnici hrvatski" (2 t., Zagrzeb, 1858). Napisał nadto „Dialogo sulla sfera del mondo, diviso in cinque giornate" (Wenecja, 1579) i „Commentario" nad proponowanemi przez Lud. Lilio poprawkami kalendarza.

Nalot, ob. Naleciałe barwy.

Nałanek, owad, ob. Anisoplia.

Nałęcz, herb. **N.** I. *Nałonie, Nałęcz jezioro, Pomłość*: W polu czerwonem — chusta srebrna związana, koło tworząca, z końcami na dół. U szczytu, między rogami jeleniemi—panna do kolan w sukni czerwonej z białą przepaską na głowie, trzymająca się oburącz rogów. Labry czerwono-srebrne.—

Nałęcz I.

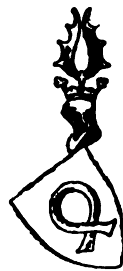

Nałęcz III.

N. II różni się tem od **N.** I, że zamiast panny jest mąż biało ubrany. **N.** III (niezwiązany): Końce chustki tylko założone jeden na drugi; u szczytu między jeleniemi rogami, trzy pióra strusie, przeszyte strzałą. Zowią go też *Czarnkowskim*.—**N.** IV: końce chusty u góry na siebie założone, a wewnątrz gwiazda.—**N.** V: Pole bez barwy z chustą z końcami założonemi; u szczytu rogi podobne do łosich. — **N.** XI: W polu bez barwy—chusta jak w **N.** I., a na niej korona.—*Bartolani, Bartoloni* v. **N.** odm.: W polu czerwonem — chusta jak w **N.** I, w środku i pod zawiązaniem — po krzyżu złotym kawalerskim. U szczytu krzyż kawalerski srebrny,

Nałęcz IV.

Nałęcz V.

pomiędzy lilją srebrną z prawej, a różą białą z lewej strony. Indygenat z r. 1589, nadany Stanisławowi Bartolaniemu (ob.). — Por. Bersin (herb).

Nałęcz A., pseudonim Adolfa Grochowalskiego.

Nałęczów, wieś prywatna w gub. Lubelskiej, odległa o 3½ wiorsty od stacji N. drogi żel. Nadwiślańskiej. Niegdyś własność Małachowskich, którzy tu wznieśli pałac i założyli park, obecnie posiada zakład hydropatyczny, założony w r. 1880, a będący własnością towarzystwa akcyjnego. Znajduje się też tu źródło wody żelaznej.

Nałkowski Wacław, geograf, * 1852 w Nowodworze na Podlasiu, gimnazjum kończył w Lublinie, następnie kształcił się w szkole inżynierji w Petersburgu i uniwersytecie krakowskim, gdzie studjował nauki matematyczno-fizyczne, szczególnie mające związek z geografją, w końcu w Lipsku, gdzie pracował nad geologją i geografją pod Crednerem i Richthoffenem. Osiadł w Warszawie, jako nauczyciel geografji w szkołach prywatnych. Z licznych prac jego wymieniamy: „Afganistan, zarys porównawczo - geograficzny;“ „O geograficznych błędach, na których opierają się historjozoficzne poglądy prof. Duchińskiego;“ „Uwagi krytyczne do mapy poglądowej Królestwa Polskiego p. J. Wojcickiej;“ „Wschodnia granica Europy“ (1887); „Geograficzny rzut oka na dawną Polskę;“ „Zarys geografji powszechnej rozumowej;“ (2 wyd. 1894); „Szkice geograficzne“ (1901). Nadto ogłosił liczne artykuły w pismach perjodycznych, szczególnie w *Przeglądzie Tygodniowym*, jak: „Morze Śródziemne w polityce,“ w *Przewodniku naukowym lwowskim*: „Rzeki wałdajsko-sarmackie;“ w *Ateneum*: „Systemat Nilu i jego znaczenie;“ w *Wiśle* sprawozdania z postępu geografji, w Wielkiej Encyklopedji ilustrowanej i in.—**Nałkowska** Anna, żona poprzedn., wydała: „Początkowe wiadomości o ziemi kurs II“ (Warszawa, 1898 z 16 mapami i rysunkami).

Nałkowski W.

Nałożnictwo, ob. Konkubinat i dzieci naturalne.

Namangan, okrąg w obwodzie Fergańskim, w środkowo-azjatyckich posiadłościach Rosji, na brzegach Narymu i Syr-Darji, obejmuje 17,382 klm. kw. i liczy 357,023 miesz. (1897). Miasto główne t. n., położone na prawym brzegu Syr-Darji, liczy 61,906 miesz. (1897).

Namaz, modlitwa Muzułmanów, którzy 5 razy w ciągu doby odbywać są obowiązani: o wschodzie słońca, w południe, w wieczór, po zachodzie słońca i o 2-ej godzinie po północy.

Namiesięczne leki, środki sprowadzające zatrzymane odpływy miesięczne (ob. Amenorrhoea); tu należą głownie: *sawina, jałowiec, aloes, jalapa* i wiele innych sławionych w farmakologji ludowej. Pewniej sprowadzić można miesiączkę przez kąpiele na nogi, bańki suche i t. d., a przedewszystkiem przez usunięcie przyczyn, które zatrzymanie się miesiączki sprowadziły.

Namiętność, zakorzeniona skłonność do pewnych żądz i popędów, która stopniowo takiej nabiera władzy nad duszą, że za każdą sposobnością i przyczyną wybucha i niszczy całą równowagę wewnętrznego spokoju człowieka. Namiętność tamuje wyższą działalność woli, odbiera człowiekowi swobodę i bezstronny pogląd na świat, albo też ze względu na własne cele zaostrza jego rozum. Namiętności bywają wyrazem żądzy albo wstrętu. Do pierwszych należą głównie żądność zabaw i rozkoszy, ambicja i chciwość, do drugich zawiść i t. p. Namiętności wyradzają się w człowieku w najrozmaitsze odcienie, miłości płciowej, zamiłowania gry, chciwości, zysków karcianych, przyjemności myśliwskich, zbierania pamiątek historycznych, rzadkich książek, obrazów i t. d.

Namiot, herb. N. I, *Kisiel, Świętołdycz*: W polu czerwonem, między dwiema gwiazdami — namiot biały obozowy, otwarty, z kapą w czarne i srebrne łuski, i z krzyżem złotym w kopule na gałce. U szczytu trzy wieże murowane czerwone, z blankami, środkowa wyższa. Labry czerwono-srebrne.—N. II: Namiot jak wyżej — między dwiema gwiazdami. U szczytu trzy wieże równej wysokości, lub trzy pióra strusie.

Namiot I.

Namleczne leki (*galaktofora*), środki podnoszące wydajność gruczołów mlecznych u kobiety podczas karmienia.

Namur, prowincja belgijska, obejmująca 3,660 klm. kw. i 343,000 miesz., stanowiła już w X w. samoistne hrabstwo, które połączone następnie z Hennegawją i Luksemburgiem, przeszło 1261 r. do Flandrji, a 1420 do Burgundji. Potem hrabstwo N. było jedną z 17 prowincji Niderlandów, a pokojem Lunewilskim wcielone zostało do Francji, jako departament Sambry i Mozeli. W r. 1814 znowu przyłączone do Niderlandów, w 1831 oddane zostało Belgji. Głównem miastem prowincji jest mocna warownia N., po flamandzku *Namen* zwana, przy ujściu Sambry do Mozeli, rezydencja biskupa, liczy 32,000 miesz., ma cytadelę i wspaniałą katedrę biskupią; z 16 innych kościołów odznacza się szczególniej kościół św. Lupusa.

Namysłów (po niem. *Namslau*), miasto powiatowe w pruskiej regencji Wrocławskiej, na wschód Wrocławia, nad rz. Wojde, ma starożytny zamek, kilka kościołów i 6,200 miesz.

Nana Sahib (mylnie *Nena-Sahib*), „Pan Dziad,“ właściwie Dundu-Pant, słynny dowódca powstańców indyjskich, * 1825 r., syn bramana z Dekana, a syn przybrany Baszi-Rao'a, ostatniego z dynastji Peszwów w państwie Maratów (ob.); po jego śmierci wystąpił z żądaniem o spadek po nim,

lecz zyskał u Anglików odmowę i w procesie tym stracił znaczną część własnego majątku, co w nim wzniecilo silną ku Anglikom nienawiść. W 1857, po wybuchu powstania, stanął na czele sipajów z Kanpuru i odznaczył się niemal bezprzykładnem okrucieństwem przeciw Europejczykom. W Kanpurze kazał zabić generała sir Hugh Wheeler'a, jego rodzinę, 100 oficerów, 210 żołnierzy i 590 Anglików cywilnych. Pobił go jenerał Henryk Havelocq. W r. 1858 prowadził wojnę około Awadh (Oudh). Po przytłumieniu powstania był odepchnięty do Nepalu, gdzie miał umrzeć, a według innych, ukrywał się długo.

Nánás, miasto, ob. Hajdu-Nánás.

Nancy, miasto stoł. francuskiego departam. Meurthe-et-Moselle, nad rzeką Meurthe, rezydencja biskupa, ma uniwersytet i liczy 88,000 m. Do 1766, w którym razem z Lotaryngją przeszło w posiadanie Francji, było miastem stołecznem książąt Lotaryngji i ostatniem miejscem pobytu króla Stanisława Leszczyńskiego, który tutaj 23 lutego 1766 r. życie zakończył.

Nan-czang, stolica chińskiej prowincji Kiang-si, przy ujściu rzeki Kang-Kiang do jeziora Po-yang; liczy 100,000 miesz. i jest ważnym punktem handlu porcelaną.

Nandor-Fejérvar, węgierska nazwa Belgradu (ob.).

Nandu, ptak, ob. Rea.

Nangasaki, ob. Nagasaki.

Nani, drzewo, ob. Metrosideros.

Nankier, hr. Oksza, biskup krakowski, a później wrocławski, rodem Ślązak z księstwa Opolskiego. Wybrany 1320 r. biskupem krakowskim, gorliwie zarządzał djecezją. On to katechizował i ochrzcił Aldonę Gedyminówną, zaślubianą królewiczowi Kazimierzowi. Zostając w zatargach z Władysławem Łokietkiem, dostał od króla policzek i 1327 r. przeniósł się na katedrę wrocławską. I tu przecież miał groźne zajścia z Janem, królem czeskim, wyklął go i przeniósł się z duchowieństwem do Nissy. Musiał jednak ustąpić przed siłą i wśród rozjątrzonego sporu, † 1341 w Nissie, jak niektórzy utrzymują od zadanej trucizny. Statuta synodalne djecezji krakowskiej, pod jego imieniem zebrane, były wydane jedne 1326 r., a inne 1331 r.

Nankin *(nanking)*, mocna i gęsta, do płótna podobna tkanina bawełniana, której płowy lub czerwonawo-żółty kolor jest w wyrobie chińskim lub wschodnio-indyjskim kolorem naturalnym bawełny świętej (ob. Bawełna), w wyrobie zaś europejskim jest nadawany przez farbowanie. **N.** niegdyś był sprowadzany z Chin, obecnie wyrabia się w wielu krajach europejskich.

Nanking, właściwie *Kiang-ning*, miasto główne chińskiej prowincji Kiang-su, nad rzeką Jang-tse-Kiang; do 1405 rezydencja cesarzów chińskich, a dotychczas główne siedlisko przemysłu i uczoności chińskiej, liczy 130,000 miesz. Najznakomitszy pomnik tutejszego budownictwa, 200 stóp wysoka wieża porcelanowa, została zburzoną 1852. Tutaj Chińczycy zniewoleni zostali do zawarcia pokoju w d. 26 sierpnia 1842, który państwo chińskie po raz pierwszy wprowadził w stosunki polityczne z rządami państw ucywilizowanych.

Nannarelli Fabio, poeta włoski, * 1825 w Rzymie, profesor literatury w Medjolanie, a później w Rzymie (od 1870). Wydał „Poesie" (1853); „Nuove Poesie" (1856); „Giovani Torlonia" (1859); „Dante e Beatrice" (1865); „Studio Comparativo sui Conti populari di Artena" (1871); „Nuovi Canti" (1875); „Estetica del Diavolo" (1884); „Usca la settima" (1886).

Nannini *(Agnolo*, a właściwie *Giovanni)*, zwykle od miejsca pochodzenia swego ojca *Firenzuola* nazywany, * 1493 w Florencji, † przed r. 1548. Zjednał sobie wielką sławę jako poeta, nowelista i pisarz moralny. Zbiór jego pism wyszedł w 3 t. we Florencji r. 1763.

Nansen Piotr, literat duński, * 1861 r., redagował *Af Dagens krönike* (1889—90). Wydał kilka nowel i dramatów: „Unge Menuesker" (1883); „Korte Veje" (1890); „Et Iljan" (1891); „Fra Rusaaret" (1892); „Julius Dagbog" (1893); „Maria" (1894); „Guds Fred" (1895), w których panuje nastrój zmysłowy, odziany w piękną szatę stylową. W dramacie „Judiths Agteskab" (1898) naśladował Edwarda Brandesa. Ostatnia jego nowela „Troskbspröven" (próba ogniowa), wywołała liczne protesty ze względu na niemoralność.

Nansen Fridtjof, podróżnik podbiegunowy, * 1861 w pobliżu Chrystjanji, kształcił się w uniwersytecie w Chrystjanji, 1882 został konserwatorem muzeum w Bergen. W roku 1888 przebiegł na łyżwach Grenlandję wpoprzek, od 15 sierpnia do 3 października; podróż tę opisał w dziele „Auf Schneeschuhen durch Grönland" (2 t., 1890). W r. 1893 z poparciem rządu norweskiego podjął podróż do bieguna północnego na umyślnie zbudowanym okręcie „Fram." Jakkolwiek do samego bieguna nie dotarł, podróż jego należy do najważniejszych i najpomyślniejszych wypraw podbiegunowych. „Fram" wypłynął 22 lipca 1893 z Wardö, 4 sierpnia przepłynął cieśninę Jugor, 21 września, pod 78°50′ szer. płn., był otoczony przez lody i pędzony dalej w kierunku płn. zachodnim. W zimie 1893—94 temperatura obniżyła się najbardziej, do — 62°C. W r. 1894 „Fram" przekroczył najdalszą dotąd osiągniętą szerokość (83°24′ przez Lockwooda, 1882), a gdy dalsze posuwanie się okrętu stało się niemożebnem, **N.** opuścił go z porucznikiem Johansenem 14 marca 1895, pod 83°39′ szer. płn. i 102°27′ dług. wsch., i udał się dalej ku północy po lodzie na saniach

Nansen Fridtjof.

zaprzężonych psami. Dnia 7 kwietnia dotarli obaj podróżnicy do 86°14', a gdy dalsza podróż była niemożebna, podjęli odwrót przez Ziemię Franciszka Józefa, gdzie przybyli 6 sierpnia i tu przezimowali, a 18 czerwca 1896, płynąc wzdłuż wybrzeża na zabranych kajakach, spotkali się niespodzianie z wyprawą podbiegunową F. Jacksona (ob.) i na jego okręcie „Windward" wrócili 13 sierpnia do Wardö. Wkrótce potem wrócił i okręt „Fram," który przez lody był popędzony jeszcze do szerokości 85°87'. Przyjęty został z wielkim zapałem i otrzymał liczne oznaki powszechnego uznania. Podróż swoją opisał w dziele „Śród nocy i lodów," rezultaty zaś naukowe tej wyprawy „The Norwegian North Polar Expedition 1893—1896. Scientific results" opracowane być mają w 6 t. (t. 1 wyszedł 1900). W języku polskim opis tej podróży wyszedł p. t.: „Podróż do bieguna północnego" (2 t., 1898). W r. 1900 przedsięwziął podróż w celu zbadania morza między Norwegją a Szpicbergiem. Por. Enzberg „Fridtjof Nansen, sin Lebensbild" (1898).

Nanterre, miasto w departamencie franc. Sekwany, okr. St.-Denis, u stóp Mont Valérien, liczy 9,000 miesz.

Nantes, miasto główne francuskiego depart. Niższej Loary, jest jednem z ważniejszych miast portowych Francji; leży na prawym brzegu Loary, o 52 klm. od oceanu Atlantyckiego; ma 116,000 miesz., prowadzi znaczny handel i posiada niektóre gałęzie przemysłu (budowa machin parowych) w nader kwitnącym stanie. Ozdobione jest **N.** piękną katedrą św. Mikołaja, wielu wspaniałemi gmachami i kościołami. W wiekach średnich **N.** było stolicą hrabiów i książąt Bretanji. Henryk IV nadał tutaj r. 1598 sławny *edykt Nantejski*, dozwalający Hugonotom swobodnego wyznawania ich wiary, który został cofnięty przez Ludwika XIV w 1685 r.

Nanteuil Robert, sztycharz francuski, * 1630 w Reims, † 1678 w Paryżu. Zostawił wiele doskonałych sztychów, a między innemi około 20 portretów Ludwika XIV.

Nantucket, wyspa u wybrzeży północno-amerykańskiego stanu Massachusetts, położona o 25 klm. od półwyspu Cap Cod, ma 130 klm. kw. powierzchni i liczy 3,800 miesz.

Napachanic, Antoni z, ob. Antoni z Napachanic.

Napad, *atak chorobny,* sposób występowania bardzo wielu chorób, mianowicie nerwowych, jak epilepsja, duszność nerwowa, bicie serca. **N.** zostaje najczęściej sprowadzony przez zewnętrzne okoliczności.

Napadziewicz, herb: W polu błękitnem, pod trzema złotemi gwiazdami — półksiężyc złoty. U szczytu 5 piór strusich. Nadany 1835 r. przez cesarza Ferdynanda I.

Napadziewicz

Napar, ob. Nalewka.

Naparstnica *(Digitalis),* rodzaj roślin z rodziny trędownikowatych, cechujący się kielichem 5-dzielnym, koroną prawie dzwonkowatą, do naparstka podobną, o brzegu 4-klapkowym, 4-pręcikami nierównemi, do sklepienia korony przytulonemi, torebką 2-komórkową, wielonasienną. Należą tu zioła trwałe, głównie w Europie, o liściach omszonych i kwiatach zebranych w grona jednostronne. Najważniejszym gatunkiem jest **N.** *purpurowa (D. purpurea),* z łodygą na 1 m. wysoką, trafia się w okolicach górzystych Europy środkowej, u nas tylko w okolicy Krakowa i podobno na Litwie; łodyga ma liście podłużne, marszczkowate, kwiaty wielkie, purpurowe, wewnątrz plamiste. Kwitnie w czerwcu i lipcu. Po ogrodach hoduje się często dla ozdoby i zaleca się własnościami lekarskiemi z powodu zawartej w jej liściach digitaliny (ob.), która jej nadaje i własności trujące. **N.** *wielokwietna (D. ochroleuca),* od poprzedniej pospolitsza w całej Europie środ., ma kwiaty żółtawe, zewnątrz omszone, w otworze brunatnemi żyłkami siatkowato oznaczone; jest również jadowita, a we Francji płd. używa się często na uśmierzenie bólu, zwłaszcza w chorobach hemoroidalnych. *D. thapsi* w Hiszpanji i *D. tomentosa* w Portugalji używają się, jak *D. purpurea.* Kilka innych gatunków hoduje się jako ozdobne.

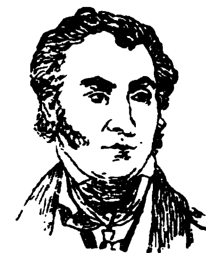

Naparstnica.

Napata, starożytne miasto w Etjopji, było rezydencją monarchów, opanowane przez Rzymian pod Petronjuszem uległo spustoszeniu; zwaliska jego leżą na górze Barkal (ob.). W epoce Ptolemeuszów upadło, gdyż stolicę przeniesiono do Meroe. Pomniki etjopskie pochodzą z epoki króla Tahrako (biblijny Tirhaka), dawniejsze pomniki są egipskiego pochodzenia.

Napier Jan, zwany zwykle *Neper* lub *Nepper,* matematyk, * 1550, † 1617; najstarszy syn szkockiego barona Archibalda de Merchiston, kształcił się w St. Andrews i całe życie zajmował się badaniami matematycznemi; zasłynął zwłaszcza, jako wynalazca logarytmów (ob.); głośne są również tak zwane *analogje Nepera* (ob.). Główne jego dzieła są: „Mirifici logarithmorum canonis constructio" (1618); „Rhabdologia seu numerationis per virgulas libri II" (1617), gdzie podaje ułatwienie mnożenia i dzielenia za pomocą tak zwanych *sztabek rachunkowych* **N.** i in. Życie jego opisał M. Napier (1834).

Napier Karol Jakób, zdobywca Sindu, * 1782 w Londynie, † 1853 w Oaklands pod Portsmouth. Od 12 r. życia służąc już wojskowo, odznaczył się nieporównanem męstwem w wojnie na półwyspie Pirenejskim i w Ameryce. Po zwyciężeniu Napoleona mianowany pułkownikiem, został 1821 gubernatorem Cefalonji i wielkie mieszkańcom tej wyspy oddał usługi; w 1837 posunięty na stopień generał-majora; udał się 1841 do ludji Wschodnich, otrzymał wkrótce naczelne dowództwo nad armją w Sind i Beludżystanie i w szczęśliwych bitwach 1842—45 opanował cały kraj Sindu, którego gubernatorem został mianowany 1847. Jako naczelny wódz armji indyjskiej, w latach 1849—51 przeprowadził kilka pożytecznych reform. Zajmował się też i literaturą. Oprócz romansu napisał „Lights and shades of military life" (2 ed., Londyn, 1851) i „Letter on the defence of England by corps of volunteers and militia" (Londyn, 1852). Życiorys **N.** „Life and opinions" (4 t., Londyn, 1857), wydał brat jego *Wilhelm Franc. Patrick* **N.**, generał angielski, * 1785 w Castletown w Irlandji, † 1860 w Claphampark pod Londynem. Oprócz kilku dzieł treści wojskowej, zostawił znakomitej wartości pracę: „History of the war in the Peninsula" (6 t., Londyn, 1828—1840, n. wyd., 1882); „English battles and sieges in the Peninsula" (n. wyd., 1865); „The conquest of Scinde" (1845).—Inny brat poprzednich, *Henryk Edward* **N.**, kapitan marynarki agielskiej, * 1789, † 1853, znany jest jako autor ważnego dzieła: „Florentine history" (6 t., Londyn, 1846—47).

Napier Sir Karol, admirał angielski, * 1786 w Falkirk, † 1860 w Merchiston-Hall. Wcześnie wstąpiwszy do marynarki, brał udział w wielu kampanjach przeciw Francuzom, walczył 1810 na półwyspie Pirenejskim i w wyprawie 1811 do Neapolu, podczas której zdobył wyspę Ponza. W 1832 jako admirał wszedł do służby Don Pedra portugalskiego i za zwycięstwo u przylądka St. Vincent (5 lipca 1833) otrzymał tytuł wicehr. de Cabo de San Vincente. W 1840—1841 dowodził pod rozkazami Stopforda flotą morza Śródziemnego i kierował działaniami wojennemi na brzegach Syrji. Mianowany 1846 kontr-admirałem, a 1853 wice-admirałem, otrzymał w lutym 1854 naczelne dowództwo nad flotą morza Bałtyckiego, z którą od 28 maja blokował wszystkie porty rosyjskie na morzu Bałtyckiem i w połączeniu z częścią floty francuskiej zdobył 21 czerwca twierdzę Bomarsund, a w początku sierpnia 1854 r. obsadził wyspy Alandzkie. We wrześniu, z powodu nieporozumienia z gabinetem, odwołany do Anglji, przebywał w Londynie, gdzie zasiadał w parlamencie. W 1858 został admirałem flagi błękitnej. Napisał: „The war in Portugal between Pedro and Miquel" (1836. t. 2); „The war in Syria" (1842, t. 2); „History of the Baltic campaign" (1857). Por. Bruce „Life of general Sir C. N." (1885).

Napier Karol.

Napier Robert Cornelis, lord of Magdala and Caryngton, generał angielski, ale z innej rodziny, niespokrewnionej z poprzedniemi, * 1810 na wyspie Cejlon, † 1890. Ukończywszy szkołę kadetów, wstąpił 1828 do korpusu inżynierów armji bengalskiej, 1845—46 walczył z odznaczeniem przeciw Sikhom, 1849 został pułkownikiem; w wielkiem powstaniu Indusów kierował, jako dowódca inżynierji, oblężeniem Lucknow (1858) i rozbił powstańców pod Powree; 1860—61 walczył zaszczytnie w Chinach i został generał-majorem, a 1865 otrzymał dowództwo nad armją bombajską. W 1862 mianowany wodzem naczelnym wyprawy przeciw Teodorowi, kr. Abisynji (ob.), dokonał tego niezmiernie trudnego zadania z małemi w ludziach stratami, a z największą dla siebie chwałą. Zdobycie Magdali (ob.) 13 kwietnia 1868 położyło koniec wojnie. Wyprawą tą zajął **N.** miejsce w rzędzie najznakomitszych wodzów swego czasu. W nagrodę otrzymał za to od rządu stopień generała armji, godność para z tytułem lorda Magdali i 2,000 funt. sterl. rocznej pensji, a od ludu odbierał dowody największego dla swych zwycięstw entuzjazmu.—Od 1870 był naczelnym wodzem armji indyjskiej. W r. 1876 mianowany gubernatorem Gibraltaru, 1882 feldmarszałkiem, 1883 wrócił do Anglji, 1886 został komendantem Toweru.

Napieralska Marja, * 1870, † 1896, pod pseudonimem Simary napisała zbiór obrazków i nowel p. t. „Wy mężczyźni" (1892), i pozostawiła w rękopisie powieść „Na fali życia".

Napierski Karol Edward, historyk, * 1793 w Rydze, † 1864 w Petersburgu. Od 1815 był pastorem w Neu Pebalg w Inflantach, od 1829—49 dyroktorem szkół w gub. inflanckiej, następnie członkiem kolegjum duchownego w Petersburgu. Z dzieł jego, po większej części ważnych dla historji i literatury polskiej, wymieniamy: „Fortgesetzte Abhandlung von Livländischen Geschichtschreibern" (Mitawa, 1824); „Allgemeines Schriftsteller u. Gelehrter Lexicon der Prowinzen Livland, Esthland und Kurland" (4 t., tamże, 1827—32); „Index corporis historico diplomatici Livoniae, Esthoniae et Curoniae" (2 t., Ryga, 1833—35); „Monumenta Livoniae antiquae" (4 t., Ryga 1836—44); „Chronologischer Conspect der lettischen Literatur von 1587—1830" (Mitawa, 1837) i wiele innych.

Napięcie, *naprężenie*, stan ciała sprężystego, którego cząstki działaniem siły zewnętrznej wyprowadzone są ze swego położenia normalnego i wracają do niego po usunięciu działania tej siły, ob. Sprężystość. **N.** *elektryczne*, ob. Elektryczny potencjał. **N.** *powierzchniowe cieczy*, ob. Włoskowatość.

Napięstek, zbiór kosteczek, znajdujących się między dłonią a przedramieniem. Składa się z 8 kosteczek ułożonych dwoma szeregami; w górnym, idąc od palca wielkiego, kości te są: łódkowa, księżycowa, trójgraniasta, grochowa; w dolnym: wielokątna większa i mniejsza, główkowa i haczykowa.

Napisoznawstwo, ob. Epigrafika.

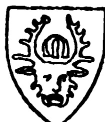
Napiwoń, *Napiwon, Napiwie, Napiwowie,* herb: **N.** I: W polu złotem — jelenia głowa, między której rogami siedzi wilk szary z ogonem zadartym.

Napiwoń I.

Napiwoń II.

Napiwoń III.

Napływy, *warstwy napływowe (Alluvium),* ogólna nazwa wszelkich osadów, jakie się utworzyły już w najnowszej epoce geologicznej i tworzą ciągle w naszych czasach, w różnicy od *napływów dawnych* czyli *dyluwialnych* (ob. Diluvium), z któremi razem tworzą *pokłady czwartorzędowe,* zwane też *napływami nowemi.* Co do swej natury są one bardzo rozmaite, jak rozmaite są przyczyny, które je sprowadzają. Głównie dzielą się one na dwa rodzaje: **N.** albo osady wód słodkich i **N.** wód morskich. Pierwsze są skutkiem działania wód bieżących, rzek i potoków, które, przepływając przez skały, łatwemu podlegające rozpuszczeniu, unoszą z sobą ich cząstki i te następnie składają na swoich brzegach, a przyjmując w siebie wody deszczowe, które spłókują odległe okolice, są pośrednikami dalekich przenoszeń. Przybytki te zbogacają i użyźniają ziemię, jeżeli się szczególnie składają z mułu, jak to widzimy w Egipcie, którędy Nil przechodzi; a zubożają ją i odbierają płodność, jeżeli tylko piasek z sobą przynoszą. Grunty tym sposobem utworzone, zowią się *gruntami napływowemi.* **N.** morskie są skutkiem wezbrania i opadania morza, które zalewając blizkie brzegi, osadza na nich stopniowo cienką warstwę mułu lub piasku; tym sposobem powstała znaczna część brzegów Holandji. Nad brzegami morskiemi odbywa się bezustanna walka między lądem a morzem; tu fale morskie wyrzynają i niszczą brzegi lądów i wyspy, owdzie przypływ fal morskich pozostawia osady, które zwolna rosnąc, tworzą prawdziwe przestrzenie napływowe, których przykładów możnaby wiele podać. W samem morzu powstają na dnie jego bezustannie osady, których głównemi architektami są drobne żyjątka morskie, wymoczki, korale, które tworzą skorupy swe z soli wapiennych wody morskiej, te zaś, zbierając się po ich śmierci, tworzą całe skały. Tu należą delty (ob.) rzeczne i duny (ob.) czyli nadmorskie wydmy piaszczyste, a te osady morskie i dziś tworzą często straszne spustoszenia, jak 1787 na brzegach Koromandelu, przyczem 10,000 przeszło ludzi śmierć poniosło. Do utworów napływowych należą dalej produkty zwietrzenia, jak lateryt (ob.) i les (ob.). Działania te są dziś równie żywe, jak były w dawnych epokach geologicznych, a przeobrażenia ziemi, w ogólności mówiąc, zawsze następowały po sobie zwolna i jednostajnie. W warstwach tych napływowych spotykamy już liczne szczątki człowieka i zwierząt mu współczesnych.

Napo, największa rzeka w południowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Equator, wypływa ze wschodniego stoku gór Cotopaxi, przepływa dziewicze lasy u stóp Kordyljerów i ubiegłszy 80 klm., wpada do Amazonki.

Napoleon I, cesarz Francuzów, król włoski i protektor związku Reńskiego, * 1769 w Ajaccio, na wyspie Korsyce, † 1821, drugi syn Karola Bonapartego (ob.), patrycjusza korsykańskiego i Letycji Ramolino. Wychowany w szkole wojskowej w Brienne i w Paryżu, wszedł we wrześ. 1785 w stopniu podporucznika do pułku Lafère, a 1786 w stopniu porucznika do 4 pułku artylerji. W początkach gorący zwolennik rewolucji, podzielał najenergiczniejsze jej działania. Po wybuchu wojny powstańczej na Korsyce (1791—93), nie tylko że nie stanął po stronie rodaków, ale nawet walczył przeciw nim w szeregach francuskich. Otrzymał też dla tej przyczyny we wrześniu 1793 r. od komitetu ocalenia publicznego naczelne dowództwo nad artylerją oblegającą Tulon, zdobył go i okazawszy przytem niepospolity talent wojskowy, zjednał sobie sławę w całym kraju i mianowany został 6 lut. 1794 generałem brygady artylerji, którą dowodził następnie w armji włoskiej. Po 9 Thermidora,

Generał Bonaparte.

jako zawikłany w sprawę Robespierre'a, chwilowo był aresztowany, a następnie pozbawiony dowództwa, żył na uboczu i w ubóstwie. Niezadługo jednak potem umieszczony w ministerjum wojny, otrzymał podczas kryzysu 13 Vendémiaire'a komendę nad garnizonem paryskim (4 paźdz. 1795 r.), zdławił powstanie sekcji, został 19 paźdz. generałem dywizji, a 26 paźdz. naczelnym wodzem armji wewnętrznej. Dnia 9 marca 1796 ożenił się z Józefiną (ob.), wdową po generale Beauharnais (ob.). Za wpływem Carnota (ob.) mianowany 22 lutego 1796 wodzem armji włoskiej, pośpieszył do niej w marcu i jakkolwiek znalazł ją w najsmutniejszym stanie, odniósł jednak cały szereg świetnych zwycięstw nad Austrjakami i Sardyńczykami (pod Montenotte, Millesimo, Ceva, Mondovi, Lodi i t. d., kwiecień—maj 1796 r.), wszedł tryumfalnie do Medjolanu, obległ Mantuę, i postępował odtąd jakby nieograniczony władca, mało się troszcząc o rozporządzenia rządu paryskiego. Na własną rękę zawierał traktaty, nakładał kontrybucje i wedle własnego upodobania organizował administrację w zdobytych krajach. Niezliczone dzieła sztuki kazał wywozić do Muzeum narodowego w Paryżu. Następnie rozgromiwszy armję austrjacką, dowodzoną przez Wurmsera, pod Lonato i Castiglione (3 i 4 sierp.), Roveredo i Bassano (4 i 8 września), zmusił Wurmsera do zamknięcia się w Mantui.

Napoleon w stroju koronacyjnym.

Wtedy to utworzył rzeczypospolitą Cyspadańską i Transpadańską, złączone później pod nazwą *Cysalpińskiej rzeczypospolitej* (ob.), zawarł pokój z Neapolem i Toskanją i nareszcie, po pokonaniu armji austrjackiej Alvinczyego pod Caldiero i Arcole (12 i 17 listop.) Rivoli i Favorita (14 i 17 stycz. 1797), po zdobyciu Mantui, zawarł również pokój i rozpoczął śmiały pochód na Austrję, skutkiem którego ułożone zostały (18 kwiet. 1797) preliminarja pokoju w Leoben. Potem obalił rzeczpospolitą Wenecką i mocą pokoju zawartego w Campo-Formio, 17 paźdz. 1797, znaczną jej część odstąpił Austrji. Genuę także zmienił na wzór francuski w *Liguryjską rzeczpospolitę* (ob.) i utrwalił tym sposobem wpływ Francji w górnych i środkowych Włoszech. Za powrotem do Paryża przyjęty był jako bohater

Napoleon I.

narodowy z zapałem nieopisanym, a bezinteresownością swą wobec ówczesnego przekupstwa tym większy jeszcze wywierał urok. Dyrektorjat (ob.), z obawy i nienawiści do popularnego i samodzielnego generała, postanowił go usunąć z Paryża, wyznaczając mu dowództwo w wyprawie przeciw Anglji. **N.** zaś przedstawił plan ekspedycji wschodniej, celem zagrożenia Anglji w Indjach Wschodnich, uzyskał potwierdzenie dyrektorjatu i 20 maja 1798 wyruszył z Tulonu do Egiptu (ob. *Egipska* wyprawa Francuzów). Mimo zwycięstw nad Turkami wrócił niespodziewanie 9 paźdz. 1799 r. do Francji, zagrożonej drugą koalicją i rozstrojem wewnętrznym. Stanął 14 paźdz. w Paryżu, a porozumiawszy się z Sieyès (ob.) i wpływowymi gene-

rałami, dokonał wojskowego zamachu stanu 18 Brumaire'a (9 listopada 1799) i obalił dyrektorjat, na miejscu którego ustanowiony został konsulat, a **N.** uznany od tej chwili władcą Francji, jako pierwszy konsul (od 27 grud. 1799), a potem jako cesarz pod imieniem Napoleona I (od 20 maja 1804), potwierdzony przez powszechne głosowanie ludu. W 1805 r. przyjął tytuł króla włoskiego, a 1806 r. protektora związku Reńskiego. Co się tycze dalszych jego czynów i bliższych szczegółów jego panowania ob. Francja, historja. Zdławiwszy swobody republikańskie Francji, zwycięstwami swemi wyniósł ją, a zarazem siebie, do szczytu potęgi. Jako despota deptał zarówno prawa ludów, jak i monarchów, nie szczędził jednych i drugich, z jednemi i drugimi postępował bezwzględnie. Po nieszczęśliwej wyprawie do Rosji (1812 r.), po bohaterskich, ale ostatecznie bezowocnych wysileniach w wojnie z całą Europą (1813—14), po kapitulacji Paryża (31 marca 1814 r.) i wyrzeczonej przez senat i ciało prawodawcze 3 kwiet. detronizacji cesarza, abdykował **N.** w Fontainebleau na rzecz swego syna, Napoleona II, a gdy propozycje tę odrzucono, zgodził się na abdykację bezwarunkową (11 kwiet.). Otrzymał za to z tytułem monarchy roczną rentę 2 miljonów franków i wyspę Elbę, na którą wylądował 2 maja 1814 r. W następnym roku opuściwszy 26 lut. Elbę, znalazł wprawdzie dobre we Francji przyjęcie, ale mimo rozpacznych wysiłków po klęsce pod Waterloo (18 czer. 1815) abdykował w Paryżu po raz drugi 22 czerw. na rzecz syna. Kiedy, naglony o śpieszne opuszczenie Francji, znalazł drogę do Ameryki zupełnie przed sobą zamkniętą, oddał się 15 lipca pod opiekę Anglji, która jednak odmówiła mu gościnności. Uważany za jeńca, postanowieniem państw sprzymierzonych „generał Bonaparte" w interesie pokoju powszechnego skazany został na deportację na wyspę św. Heleny, gdzie stanął 16 paźdz. tegoż roku. Przebywał tu w towarzystwie generałów Bertrand, Gourgaud, Montholon, hr. Las-Cases; zajmował się głównie spisywaniem swych pamiętników. Oburzony smutnem swem położeniem, a także grubijańskiem postępowaniem strażnika swego, gubernatora wyspy, generała angielskiego Hudson-Lowe (ob.), z którym ciągle toczył spory, znękany wreszcie swem nieszczęściem, zapadał od lat kilku coraz ciężej na zdrowiu i zakończył życie 5 maja 1821 r. Francja pomna na świetność, jaką genjusz **N.** śród innych narodów świata ją obdarzył, sprowadziła jego zwłoki 18 paźdz. 1840 r. na swą ziemię i pochowała je w domu bohaterów, to jest w domu inwalidów w Paryżu. Rozwiódłszy się z niepłodną Józefiną 16 grudnia 1809 r., poślubił *Marję Ludwikę* (ob.), arcyks. austrjacką, z której miał syna Napoleona II, znanego pod imieniem ks. Reichstadt. W końcu XIX i na początku XX w. zrodził się we Francji literacki kult Napoleona, którego osobistością i pamiątkami zajmowano się gorąco. Własne pisma **N.** wyszły p. t. „Oeuvres" (6 t., Paryż, 1821—22; nowe wyd., 1855). Jego tak zwane „Dictées de S-te Hélène", t. j. pamiętniki „Mémoires", ogłosili Gourgaud i Montholon (8 t., Londyn i Paryż, 1822—24; 2 wyd., 9 t., Paryż, 1830). Do tego należy sporządzony w nowszych czasach z polecenia Napoleona III zbiór korespondencji p. t. „Correspondence de N. I" (28 t., Paryż, 1859—69), z których wyciąg w języku niemieckim dał Kurz (1868—70). Bardzo ważnemi źródłami do historji pierwszego cesarstwa są liczne pamiętniki wodzów Napoleona i innych osób z jego otoczenia, jak: O'Meara, Les Cases, Antommarchi, Hudson Lowe, Bausset, Durand, Bourienne, Abrantès, Montholon, Masséna, Ney, Belliard, Marmont, Miot, Beugnot i t. d. Z nieprzeliczonej liczby dzieł, traktujących o życiu prywatnem i zawodzie publicznym **N.**, najcelniejsze dali: Arnoult (3 t., Paryż, 1822—26); Norvins (4 t., tamże, 1827 i częściej); Walter-Scott (9 t., Edynburg, 1827 i częściej); Jomini (4 t., Paryż, 1827); Hazlitt (4 t., Londyn, 1828); Bailleul (4 t., Paryż, 1829—30); Thibaudeau (6 t., tamże, 1827—28); Mitchell (3 t., Londyn, 1839); Saint-Hilaire (2 t., Paryż, 1842); Regnault (4 t., tamże, 1846); Bégin (5 t., tamże, 1853—54) Leynadier (tamże, 1866 sq.) i t. d.; oprócz tego ważne są prace Bignona (ob.), Thiersa (ob.), Kolba (7 t., Spira, 1826—27); Schlossera (3 t., Frankfurt, 1833—35); Rotha (2 t., Stuttgart, 1843) i t. d. Por. też Coston „Biographie des premières années de N." (2 t., Paryż, 1840); Ségur „Histoire de N. et de la grand armée pendant l'année 1812" (2 t., Paryż, 1824 i częściej); Nasica „Mémoires sur l'enfance et jeunesse de N." (tamże, 1852); Forsyth „History of the captivity of N." (2 t., Londyn, 1853); Lanfrey „Histoire de Napoleon I" (Paryż, 1867—75, t. 5); Jung „Bonaparte et son temps" (1880—81, t. 3); Taine „Le regime Moderne;" Levy „N. intime" (1893); Masson „N. I et les femmes" (1893); Masson „Napoleon chez lui" (1894); Domos Hinard „Dictionnaire Napoleon" (1854); A. Lombroso „Saggio di una bibliografia raggionata del epoca Napoleonica" (1894), w *Origine de France Contemp.*, (przeciw któremu wystąpił ks. Napoleon: „N. et ses détracteurs", Paryż, 1887); Guillois „N. l'homme, le politique, l'orateur" (1889); Livi „Napoleone all'isola d'Elba" (Medjolan, 1889).

Napoleon II, syn poprzedniego, * 1811, pierwotnie król rzymski, potem księciem *Reichstadt* (ob.) mianowany, któremu z powodu abdykacji ojca 21 czerw. 1815 r. na rzecz jego, dekretem z d. 7 listopada 1852 roku tytuł Napoleona II został nadany. † 1832 w Wiedniu.

Napoleon III, cesarz Francuzów, synowiec Napoleona I, trzeci syn Ludwika Bonaparte, byłego króla Holandji i królowej Hortensji (Beauharnais), * 1808 w Paryżu, † 1873, otrzymał na chrzcie (odbytym 4 list. 1810 r. w Fontainebleau) imiona: Karol Ludwik Napoleon. Początkowo wychowywał się w Paryżu. Po drugiej restauracji wygnany razem z matką mieszkał w Konstancji, od 1816 r.

Napoleon III.

w Arenenbergu (w Szwajcarji), gdzie po ukończeniu gimnazjum w Augsburgu kształcił się w sztuce wojskowej pod kierunkiem generała Dufoura; artylerję studjował w szkole wojskowej w Thun. Oprócz tego nie zaniedbywał innych nauk i ćwiczeń gimnastycznych. Zawiązywał liczne stosunki w Szwajcarji i Francji i przez matkę pokrzepianym był w wierze, że podejmie dzieło rozpoczęte przez wielkiego stryja. Podczas ruchów 1830 r. wystąpił po raz pierwszy na widownię publiczną. Wziąwszy wraz ze starszym swym bratem Napoleonem Ludwikiem czynny udział w powstaniu włoskiem 1831 r., musiał po śmierci brata (27 mar. 1811) opuścić półwysep i wśród wielu niebezpieczeństw, przebrany za służącego, udał się z matką przez Francję do Anglji, a stąd do Arenenberga (sierp. 1831). Tu przyjął deputację Polaków, którzy go zapraszali, by stanął na czele powstania, i potajemnie mimo opozycji matki, udał się w podróż, ale dowiedziawszy się w Saksonji o upadku Warszawy, wrócił napowrót. W 1832 r. otrzymał prawo honorowego obywatelstwa w kantonie Thurgau, 1834 honorowy patent na kapitana artylerji w kantonie berneńskim. Zajmując się badaniami naukowemi i literaturą, wydał 1832 „Rêveries politiques", w których wyraził opinję, że odrodzenie Francji możebnem jest tylko przez przywrócenie cesarstwa Napoleońskiego z instytucjami demokratycznemi. Od śmierci ks. Reichstadt (22 lip. 1832) uważał się za prawowitego spadkobiercę wielkiego cesarza. Następnie ogłosił drukiem: „Considérations politiques et militaires sur la Suisse" (1833) i „Manuel d'artillerie" (1835). Tymczasem zapoznał się w Baden-Baden z oficerami francuskimi z garnizonu strasburskiego i powziął śmiały plan opanować przy ich pomocy Strasburg i dać sygnał do przywrócenia cesarstwa. Wykonany za współdziałaniem Persigny'ego zamach 29 paźdz. 1836 r. nie powiódł się. **N.** został aresztowany i wywieziony do Paryża, a stąd do New-Yorku, gdzie (marzec 1837) z wielkim zapałem był przyjęty przez członków swej rodziny. Niezadługo potem, na wiadomość o chorobie matki, wbrew danemu przyrzeczeniu, powrócił znowu do Arenenberga, skąd po jej śmierci (5 grud. 1837), by rząd szwajcarski od wszelkich uwolnić zatargów z Francją, przeniósł się 14 paźdz. 1838 r. do Anglji, gdzie dobrego doznał od arystokracji angielskiej przyjęcia i wykończył pismo swe: „Des idées Napoléoniennes" (Paryż, 1839), w którem przedstawia Napoleona I jako twórcę i obrońcę całego postępowego rozwoju Europy nowoczesnej. „Wolne ludy—tak się przy końcu wyraża—pracują wszędy nad przywróceniem dzieła jego". Zasady tej trzymał się aż do ostatnich czasów, gdyż myśl zjednoczenia Włoch i Niemiec przypisywał Napoleonowi I. Z okazji sprowadzenia do Francji zwłok cesarza 1840, ogłosił pismo „l'idée Napoléonienne, oeuvre mensuelle", w którem mówił, że nietylko popioły, ale też i idee cesarza sprowadzić trzeba. Z Anglji wykonał 6 sierp. 1840 drugi zamach w Boulogne, który podobnie jak i pierwszy (w Strasburgu), zupełnie się nie powiódł. Pojmany, skazany został 7 paździer. 1840 na dożywotnie zamknięcie w twierdzy Ham. Tu zajmował się głównie pracami literackiemi treści politycznej, ekonomicznej i wojskowej. Najgodniejszą uwagi z tego czasu jest broszura „De l'extinction du paupérisme" (Paryż, 1844). Nie otrzymawszy uwolnienia mimo zanoszonych próśb do Ludwika Filipa, uciekł **N.** z więzienia (25 maja 1846) i osiadł w Londynie, gdzie żył jako światowiec, chętnie widziany w kołach arystokratycznych. Na wieść o rewolucji lutowej 1848 wrócił do Paryża, „by służyć pod chorągwią rzeczypospolitej", ale mimo takiego wyznania wiary musiał się znowu oddalić do Londynu. Wkrótce jednak (4 czerw.) wybrany do zgromadzenia narodowego znaczną większością głosów. został przyjęty i 24 wrześ. stanął w Paryżu. Jakkolwiek początkowo w pracach zgromadzenia mały brał udział, ruch bonapartystowski wzmagał się coraz potężniej, i przy zarządzonych wyborach został wybrany prezydentem rzeczypospolitej (10 grud.) blizko 6,000,000 głosami na 7,941,161 i 20 grud. 1848 na ten urząd uroczyście instalowany. Dalsza historja **N.** należy do najnowszej historji Francji (ob. Francja, historja). Ogłoszony przez senat 4 list. 1852 cesarzem pod imieniem *Napoleona III* i potwierdzony przez głosowanie ludu (21 i 22 listop. t. r.), zdławił swobody kraju i rozpoczął rządy osobiste. Potęgę materjalną Francji podniósł rzeczywiście, zapewnił jej pierwszorzędne w Europie stanowisko i długo wywierał nieprzeparty urok na ludy europejskie, które widziały w nim obrońcę swych interesów narodowych. Jednakże sprawy: polska, meksykańska i niemiecka zwłaszcza, urok ten znacznie osłabiły. Od 1866 r. cesarstwo chyli się widocznie, i wewnątrz i zewnątrz, do upadku. Skutkiem klęsk wojny francusko-niemieckiej został **N.** III po katastrofie sedańskiej i niezaszczytnem oddaniu się w niewolę pruską 2 wrześn. 1870 detronizowany (4 wrześ. 1870 r.) i na miejsce cesarstwa ustanowiono rzeczpospolitą. Jako jeniec wojenny, miał sobie wyznaczone na mieszkanie Wilhelmshöhe pod Kassel. Zgromadzenie narodowe, rezydujące w Bordeaux, postanowieniem swem z 28 lutego 1871 uczyniło go odpowiedzialnym za wszystkie nieszczęścia Francji i wyrzekło odsądzenie na zawsze dynastji Napoleońskiej od tronu. Przeciw temu wydał **N.** protest d. 6 marca 1871, pomimo że plebiscyt zaakceptował zmianę konstytucji. W d. 19 marca 1871 uwolniony z niewoli, udał się **N.** wraz z całą rodziną do Anglji i zamieszkał w Chislehurst, gdzie z powodu operacji wyjęcia kamienia † 9 stycznia 1873. Pochowany

w kościele P. Marji tamże. N. III zostawił wdowę *Eugenję* (ob.) i małoletniego syna N. Eugenjusza Ludwika Jana Józefa (* 1856), wychowańca (od 1872) szkoły wojskowej w Woolwich, który po śmierci ojca przybrał nazwisko *hrabiego de Pierrefonds* i wedle praw francuskich ogłoszony został 16 marca 1874 pełnoletnim. Pisma N. wyszły w zbiorowem wydaniu „Oeuvres de Napoléon III" (5 t., Paryż, 1854—60) i „Oeuvres militaires" (Paryż, 1856). Oprócz tego ogłosił jeszcze w nowszych czasach „Histoire de Jules César" (2 t., Paryż, 1865—66). Jemu także przypisują broszury: „Des causes, qui ont amené la capitulation de Sédan par un officer attaché à l'Etat-Major général" (Bruksela, 1870) i „Les forces militaires en France en 1870" (Paryż, 1872). Po śmierci N. wyszły „Oeuvres posthumes de Napoleon III" (Paryż, 1873).—Z pomiędzy mnóstwa satyr i paszkwilów przeciw N. najwięcej miały rozgłosu „Napoleon le Petit" W. Hugo i „Les propos de Labiénus" Rogearda (ob.). Por. Gottschalla „Napoleon III. Eine biographische Studie" (2 ed., Lignica, 1871); tegoż „Kaiser Napoleon III. Ein Essay", w *Unsere Zeit* (1873); Sybla „Napoleon III" (Bonn, 1873; przekład polski Z. Gepnera w *Wędrowcu*, 1874); Beaumont Passy „Histoire intime du second Empire" (1874); „Papiers secrets et correspondance du second Empire" (1187); „Juste N. III" (1879); „Histoire anecdotique du second Empire par un ancien fonctionaire" (1888); Hamol „Histoire illustrée de second Empir" (1873); P. de Leno „La cour de N. III." (1892); „L'Empereur (Napoleon III)" (1900); Hachet Souplet „Louis N. prisonnier au fort de Ham" (1894); de la Gorce „Histoire du second empire" (1894).

Napoleon Hieronim Józef Karol Paweł Bonaparte, książę, zwany popularnie Plon-Plon, synowiec Napoleona I, najmłodszy syn Hieronima Bonaparte, kr. westfalskiego, i Katarzyny, ks. wirtemberskiej, * 1822 roku w Tryjeście, † 1891 roku. Kształcił się w Wirtembergu, Rzymie, Florencji, Genewie i w szkole wojskowej w Ludwigsburgu. W r. 1845 przybył do Paryża, ale z powodu stosunków swych z demokracją opozycyjną i głośnej sympatji dla stryja więzionego w Ham, został wydalony. Otrzymawszy 1847 pozwolenie powrotu, w rewolucji lutowej 1848 wybrany został na Korsyce deputowanym do zgromadzenia ustawodawczego; zyskał rozgłos mowami demokratyczno-republikańskiemi i przyłożył się wiele do zapewnienia swemu kuzynowi prezydentury. Mianowany 1849 r. posłem w Madrycie, został wkrótce potem usunięty od tego urzędu z powodu mowy, w której zwalczał reakcyjność prezydenta, zasiadał jednak w zgromadzeniu, i chociaż nie był przypuszczony do tajemnic zamachu stanu, został wierny interesom swej rodziny i po ustanowieniu cesarstwa otrzymał tytuł księcia francuskiego, oraz prawo ewentualnego następstwa tronu. Podczas wojny wschodniej mianowany generałem dywizji, odbył kampanję letnią 1854, a za powrotem do Paryża został generalnym dyrektorem wystawy przemysłowej 1855; w 1857 podróżował po morzach północnych; 1859 otrzymał nowo utworzone ministerjum dla Algierji i Kolonji, ale nie mogąc przeprowadzić swych reform, usunął się od tego urzędu. Równocześnie utrzymywał stosunki z demokratami i uchodził za reprezentanta cesarstwa demokratycznego. W wojnie włoskiej otrzymał dowództwo nad 5 korpusem armji, który nie brał jednak żadnego udziału w bitwach. Cesarz miał podobno zamiar osadzić go na opróżnionym tronie Toskanji, ale plan ten rozbił się o opozycję patrjotów włoskich. W następnych latach zwracał na się uwagę przy rozprawach w senacie. W 1859 zaślubił księżnę Klotyldę-Marję Sabaudzką, córkę Wiktora Emanuela. W głośnych onego czasu mowach występował gwałtownie przeciw orleanistom (1861), legitymistom i świeckiej władzy papieża (1862), a 1863 r. czynny brał udział w debatach z okazji sprawy polskiej, za co zganionym był przez cesarza. W 1864 został wiceprezesem rady tajnej, oraz prezesem komisji wystawy powszechnej. Z powodu mowy swej w Ajaccio, przy odsłonieniu pomnika Napoleona I, otrzymał publiczną od cesarza naganę i usunął się od zajmowanych urzędów. Podczas wojny francusko-niemieckiej 1870 udał się do Włoch, celem wyjednania pomocy u Wiktora Emanuela. Po daremnych usiłowaniach w tym kiernnku, po ogłoszeniu rzeczypospolitej kierował (wedle doniesień ówczesnych dzienników) intrygami bonapartystowskiemi, dla przywrócenia upadłej dynastji. Wybierany dwukrotnie (1871 i 1872) członkiem rady generalnej na Korsyce, za każdym razem, z powodu nieprzyjaznej mu większości republikańskiej, musiał podawać się do dymisji. Za prezydentury Mac-Mahona osiadł w Paryżu (1873) i zerwał podobno stosunki z ex-cesarzową Eugenją i jej synem, pragnąc sam wystąpić w roli pretendenta. Usiłowania jego mimo zabiegów nie znalazły żadnego poparcia u republikanów, nienawidzących go na równi ze wszystkimi Bonapartymi. W 1876 wybrany w Ajaccio do parlamentu, zasiadał po lewicy. W 1877 stracił mandat. Po śmierci księcia Napoleona Ludwika, syna Napoleona III (1879), został głową domu Napoleońskiego, ale nie występował jako pretendent. W r. 1883 wydał manifest antyrepublikański, za co został aresztowany, ale sąd go uniewinnił. W 1884 wydał protest przeciwko zwołaniu kongresu i zerwał ze swoim synem Napoleonem Wiktorem (ob.). W 1886 wskutek prawa o wygnaniu pretendentów wyjechał do Genewy. Spiskował z Boulangerem bez skutku. Wydał „Napoleon et ses détracteurs" (1887) przeciwko dziełu Taine'a. † w Rzymie 1891. Pozostawił syna Napoleona Wiktora (ob.), oraz Napoleona Ludwika, Józefa Hieronima, * 1864, który odbywszy służbę wojskową we Francji, przeszedł po dekrecie ekspulsyjnym do służby

włoskiej, skąd przeniósł się do wojska rosyjskiego (1889), jako podpułkownik pułku dragonów króla Wirtemberskiego w Niższym-Nowogrodzie. Później awansował na generała. -Córka księcia **N.** Marja Letycja, * 1866, zaślubiła w 1888 Amadeusza księcia Aosty, byłego króla hiszpańskiego i w r. 1890 została wdową.

Napoleon Eugenjusz Ludwik Jan Józef, książę cesarski, jedyny syn Napoleona III i Eugenji Mantijo, * 1856 (16 marca) w pałacu Tnileryjskim w Paryżu. Podczas wojny 1870—71, był z ojcem na placu boju. Potem odesłany do Anglji, gdzie złączył się z matką, która uciekła z Paryża. W 1872 wstąpił do akademji wojskowej w Woolwich. Po śmierci ojca przyjął tytuł hr. Pierrefonds, a w dniu 16 marca 1874 r. ogłoszony pełnoletnim i uznany przez partję bonapartystów za Napoleona IV. Pragnąc się odznaczyć wziął udział w wojnie Anglików z Zulami, raczej dla tego, aby na jakiś czas usunąć się od uciążliwej roli pretendenta, aniżeli dla chwały wojennej. 1 czerwca 1879 wysłany został z kapitanem Carey i słabą eskortą dla wyszukania miejsca na nowy obóz. Gdy słaby ten oddział odpoczywał wśród wysokiej trawy, niespodzianie napadnięty został przez Zulów; wszyscy szybko dosiedli koni, koń księcia jednak wystraszył się strzałami tak, że **N.** uciekać musiał pieszo, a dognany przez Zulów zamordowany został ciosami asagajów. Zwłoki jego, następnego dnia znalezione, sprowadzone zostały do Anglji i złożono w Chislehurst, obok zwłok **N.** III. Ze śmiercią księcia cesarskiego stronnictwo bonapartystowskie doznało ostatecznego ciosu. W 1887 złożono jego zwłoki wraz ze zwłokami ojca w Mauzoleum w Farnborough. W 1883 odsłoniono pomnik w Woolwich. Por. Barlee „Life of Prince imperial of France“ (Londyn, 1880); Herisson „Le prince imperial“ (1890).

Napoleon Wiktor Hieronim Fryderyk, książę, syn Napoleona Hieronima, * 1862 r. w Paryżu. Książę Napoleon, syn Napoleona III, mianował go w testamencie z 1879 r. dziedzicem praw dynastji, jednakowoż partja postanowiła utrzymać dalej pretendenturę ojca Napoleona Hieronima. Książę jednak zerwał z ojcem i został przez część partji Bonapartystów pod wodzą Cassagnac'a uznany za pretendenta. W 1887 wydalony z Francji. Od śmierci ojca 1891 jest jedynym przedstawicielem praw Napoleońskich.

Napoleondor, francuska, złota, 20-frankowa moneta z czasów Napoleona I i III; były także i podwójne **N.**

Napoleonidzi, tak się nazywają członkowie rodziny Bonapartych, którzy mocą dekretu z 18 grudnia 1852 otrzymali prawo do następstwa tronu, w razie gdyby Napoleon III nie zostawił prawowitego spadkobiercy. Prawo to przyznanem zostało prawnym potomkom Hieronima Bonapartego i drugiej jego żony Katarzyny, ks. wirtemberskiej, z wyłączeniem kobiet. Syn cesarza nosił tytuł *księcia cesarskiego*, a ewentualny następca tronu, książę Napoleon, syn Hieronima, i jego synowie mieli tytuł książąt francuskich; inni zaś członkowie rodziny Bonapartych zostali wyłączeni od następstwa tronu i nosili tytuł *książąt rodziny cesarskiej.*

Napoleońskie wojny. Wojny prowadzone przez Napoleona I: Austrjacko-francuska 1805. Austrjacko-francuska 1809. Francusko-prusko-rosyjska 1806—1807. Francusko-hiszpańsko-portugalska 1807—1814. Rosyjsko-niemiecko-francuska 1812—1815.

Napoli, ob. Neapol.

Napolski, v. *Niezgoda* odm., herb: W polu czerwonem — podkowa srebrna, przebita strzałą. U szczytu pióro strusie białe, między dwoma czerwonemi. Labry czerwono-srebrne.

Napolski.

Napolski Piotr, wierszopis, rodem z Białej, żyjący w pierwszej połowie XVII wieku, magister nauk wyzwolonych i filozofji w akademji krakowskiej, wydał z druku: „Krwawy Mars narodu Sarmackiego; bitwy królewicza Władysława z sułtanem Osmanem i Żółkiewskiego klęska pod Cecorą“ (Kraków, 1620, 2 wyd., tamże, 1628); oraz „Perspektywa albo wizerunek wiecznej sławy bohaterów starych“ (tamże, 1643).

Napotne leki (*sudorifica, diaphoretica*), środki wywołujące obfite wydzielanie potu. Obecnie ta metoda leczenia rzadko jest używaną w reumatyzmach, chorobie Bright'a i t. p. **N. l.** stanowią przedewszystkiem obfite, ciepłe napoje, zwłaszcza napar mięty, maliny, rumianku i t. p. Najczęściej wszakże w tym celu używa się kąpieli, mianowicie parowych, a także suchych, spirytusowych i elektrycznych. Ze środków wewnętrznych bardzo często jest używana pilokarpina. Działanie środków napotnych zasadza się już to na pobudzeniu wydzieliny gruczołów potowych skóry, już też samego ośrodka nerwowego.

Napragus Dymitr, rodem Węgier, biskup siedmiogrodzki, był 1595 posłem do stanów węgierskich do króla polskiego Zygmunta III i miewał na sejmie świetne mowy w języku łacińskim, których polskie tłómaczenie wydał Januszowski (Kraków, 1595).

Naprawnik Edward, kompozytor czeski, * 1839, był 1856—61 nauczycielem w Pradze, potem kapelmistrzem księcia Yussupowa w Petersburgu, następnie kapelmistrzem teatru dworskiego tamże. Po ustąpieniu Bałakirewa został tamże dyrektorem koncertów symfonicznych cesarskiego towarzystwa muzycznego. Skomponował opery: „Burza,“ „Mieszkańcy Niższego - Nowogrodu,“ „Harold“ (1886), „Dubrowski“ (1895), symfonję „Demon,“

oraz wiele pieśni czeskich i rosyjskich, uwertur, fantazji i t. d.

Naprężenie, ob. Napięcie.

Náprstek *(Fingerhut)*. Nazwisko zasłużonej dla narodu swego rodziny czeskiej. Niemcy przerobili to nazwisko na Fingerhut, gdy jeden z jej członków, Antonin (* 1832), służył w wojsku. Dopiero jego synowie, Wojta i Ferdynand, wrócili urzędownie do właściwego brzmienia. — Wojta **N.** * 1826 w Pradze, † 1894, już w gimnazjum był ożywiony duchem narodowym, w 1846 udał się na uniwersytet do Wiednia i stamtąd zaczął pisać do *Vczely* Havliczka, budząc nadto wśród Czechów w Wiedniu poczucie narodowe. Ścigany po wypadkach 1848 w Wiedniu, wyjechał do Ameryki. Pracował tam na różnych polach; był zwyczajnym robotnikiem, i księgarzem, i redaktorem pierwszego czeskiego czasopisma w Ameryce. Badał zwyczaje Dakotów, nadsyłał okazy do Muzeum Czeskiego w Pradze. Wrócił do Pragi 1858. Dom jego stał się ogniskiem inteligencji czeskiej i emigrantów. Dążył głównie do podniesienia rzemiosł, wykształcenia kobiet i dzieł humanitarnych. Założył wspaniałe Muzeum przemysłowe, zawierające mnóstwo okazów, między niemi etnograficznych, oraz około 50,000 tomów dzieł, 18,000 fotografji i t. p. W Muzeum tem spoczywają też jego popioły, gdyż kazał się spalić po śmierci w krematorjum gotajskiem. Por. J. Zeyer „V. N." (Praga, 1898); Vilma Szkardowa „V. N." (1895); J. Klika „V. N." (1895); Ludmila Kottnerova „Naprstkowa knihowna."— Brat jego *Ferdynand Pravoslav*, * 1824 w Pradze, † 1887, był również czynny w r. 1848, przebywał w Pradze i Paryżu, miłośnik sztuki dramatycznej, urządzał konkursy, tłómaczył dramaty.— O matce ich *Annie z Homów*, primo voto Novakovej, skrzętnej i szlachetnej matronie, pisała Zofja Podlipská: „A. Naprstkowa, dobrodinka chudych a zakladatelka prómyslového musea w Praze" (1892).

Naquet Alfred, polityk francuski, * 1834 w Carpentras, studjował medycynę w Paryżu, poczem pracował nad chemją czystą i zastosowaną do medycyny, oraz filozofją pozytywną. Wziął czynny udział w opozycji przeciwko cesarstwu i kilkakrotnie z powodu artykułów swych odsiadywał więzienie. W r. 1869 udał się do Hiszpanji, gdzie brał udział w powstaniu andaluzyjskiem. Po 4 września 1870 r. mianowanym był sekretarzem komisji do zbadania środków obrony krajowej. 1871 r. wybrany do zgromadzenia narodowego, zasiadł na skrajnej lewicy i wielokrotnie wymownie przemawiał za powrotem zgromadzenia do Paryża, oraz przeciwko polityce oportunistowskiej Gambetty. 1876 wybrany powtórnie do zgromadzenia; w r. 1884 został senatorem, w 1888 wziął udział w agitacji Boulangera i jako zwolennik rewizji konstytucji był wybrany do parlamentu 1890, ale wkrótce zmuszony był zrzec się mandatu. Oprócz artykułów w rozmaitych czasopismach naukowych, oraz radykalnych, wydał: „Application de l'analyse chimique à la toxicologie" (1859); „De l'allotropie et de l'isomérie" (1863); „Principes de chemie fondés sur les théories modernes" (2 t., 1865, 5 wyd., 2 t., 1890); „De l'atomicité" (1868); „Propriété, religion, famille" (1869); „Le divorce" (1876, 2 wyd., 1881).

Nara, lewy dopływ rz. Oki w gub. Moskiewskiej i Kałuskiej, wpada poniżej Sierpuchowa; długość jej wynosi 176 klm.

Nara, miasto główne japońskiej prowincji Yamato, na wyspie Nipon położone, niegdyś rezydencja cesarza, posiada słynną świątynię Buddy, wyrób tuszu chińskiego, broni i 23,000 miesz.

Narajów, miasteczko w Galicji, obw. Brzeżańskim, ma około 3,000 miesz.

Naramowski Adam Ignacy, Jezuita, kaznodzieja i historyk, * 1681 na Litwie, był ostatecznie rektorem kolegjum w Warszawie i tu † 1736. Oprócz wielu kazań, wydał następujące dzieła: „Fax chronologica" (1712, 2 wyd., Wilno, 1724); „Facies rerum sarmaticarum" (2 t., Wrocław, 1724, 2 ed., Poznań, 1725—26); „Signatores regni signati meritorum laude et Procancelarii Regni Poloniae etc." (Warszawa, 1727); „Aurora solis Sarmatici etc." (Wilno, 1727).

Naras, roślina, ob. Acanthosicyos.

Narawali, włókna, ob. Cordia.

Narbada *(Nerbudda)*, rzeka w Indjach Przednich, na granicy między Indostanem a Dekanem, wpada, przepłynąwszy 1,280 klm., do zatoki Cambay. **N.** jest równie jak i Ganges rzeką świętą dla Hindusów.

Narbonna *(Narbonne)*, miasto we francuskim depart. Aude, nad kanałem de-la-Robine, w blizkości morza Śródziemnego położone, ma piękny kościół katedralny. Jest to dawna rzymska osada *Narbo Marcius*, stolica galijskiej *Provincia Romana* (późniejszej *Gallia Narbonensis*); za panowania Wizygotów jedno ze znakomitszych miast Septimanji, miało od czasów Karola W. własnych hrabiów lub wice-hrabiów, z których ostatni, Wilhelm III, poległ r. 1424 pod Ivry.

Narbutt Kazimierz, Pijar, * 1738 w ojczystej majętności Dokudowie, † 1807. Wstąpiwszy do Pijarów, wykładał matematykę w kilku szkołach pijarskich, następnie wysłany został do Rzymu dla wyższego udoskonalenia się w naukach. Po powrocie do kraju, był profesorem w Dąbrowicy, następnie w konwikcie szlacheckim w Wilnie. Jako nauczyciel synów podskarbiego litewskiego Tyzenhauza bawił z nimi przez 4 lata w Paryżu. Mianowany członkiem komisji edukacyjnej w wydziale ksiąg elementarnych, sprawował te obowiązki do r. 1794. Po zmianie okoliczności krajowych, zrezygnowawszy beneficja duchowne, resztę życia przepędził na łonie familji. Z licznych prac jego, bądź oryginalnych, bądź tłómaczonych, najważniejszą jest pierwsza w języku polskim logika p. t. „Logika, czyli rozważania i rozsądzania rzeczy

nauka" (3 wyd., Wilno, 1791). Pisał też poezje; niektóre z nich mieszczą się w „Monitorze Warszawskim," oraz „Zabawach przyjemnych i pożytecznych." Życiorys **N.** w „Rocz. tow. nauk. krak." (t. II, z r. 1843) i w „Atheneum" Kraszewskiego (oddz. II, t. IV).

Narbutt Wojciech, marszałek powiatu Lidzkiego i poseł na sejmy, * 1762, był szambelanem przy królu Stanisławie Auguście do r. 1794 i † 1837. Pozostawił w rękopisie ciekawy opis wypadków życia swojego na dworze królewskim.

Narbutt Justyn, historyk, * 1776 w Wilnie, † 1845, b. pułkownik wojsk polskich, zamieszkały na Litwie, wydał: „Rys pierwiastków narodu litewskiego" (Grodno, 1818); „Dzieje wewnętrzne narodu litewskiego z czasów Jana Sobieskiego i Augusta II królów polskich" (2 wyd., 2 tomy, Wilno, 1843).

Narbutt Teodor, zasłużony historyk Litwy, * 1784, † 1864 w Wilnie. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie wileńskim, udał się 1803 do Petersburga i rozpoczął zawód wojskowy w inżynierji. W r. 1809 w Finlandji otrzymał pod Abo silną kontuzję w głowę, która mu sprowadziła głuchotę. Prace jego inżynierskie, dokonywane śród licznych nieprzyjaznych okoliczności, nadwątliły jego zdrowie, tak, że zmuszony był opuścić służbę w stopniu kapitana i osiąść w majętności swojej w pow. Lidzkim, gdzie przez lat kilkadziesiąt zajmował się zbieraniem materjałów do obszernego dzieła swojego: „Dzieje narodu litewskiego" (9 t., Wilno, 1835—41), które bardzo niewielką posiada wartość, będąc bezkrytycznem nagromadzeniem wszystkich baśni kronikarskich. Gorąca miłość przeszłości swej prowincji nie mogła zastąpić **N.** braku gruntownego ukształcenia i krytyczności poglądów. Inne prace **N.**, dziejów Litwy się tyczące, są: „Pomniki do dziejów litewskich pod względem historycznym, obyczajowym i t. d." (t., 1846); „Pomniejsze pisma historyczne" (t., 1856). Wydał prócz tego streszczenie swoich „Dziejów Litwy" (t., 1847); „Rys historyczny ludu cygańskiego" (t., 1830). W rękopisie pozostawił: „Dopełnienia do Niesieckiego," „Rejestr archiwów polskich" i liczne materjały historyczne. Życiorys jego pomieścił *Tygod. Illustr.* z r. 1860 w № 26 i *Gaz. Warsz.* z r. 1864.

Narbuttowa Anna z Grosmanich, przełożyła z francuskiego Berquiena „Przyjaciela dzieci" (Wilno, 1786) i Lesage'a „Djabeł kulawy" (2 t., Warszawa, 1804).

Narbuttówna Kamila, autorka, oprócz wielu drobnych udatnych poezji i powieści, umieszczanych w *Dzienniku Wileńskim*, wydała osobno: „Pisma moralne" (Wilno, 1835).

Narceina, $C_{23}H_{29}NO_9$, jeden z alkaloidów zawartych w opjum, odkryty przez Pelletiera 1832 r. Krystalizuje w słupy bezbarwne, smaku ostro-gorzkiego, które się w wodzie rozpuszczają trudno, a w eterze wcale nie. **N.** zdaje się działać nie na mózg, lecz na dolne części rdzenia kręgowego, gdyż zmniejsza czułość i ruchliwość dolnych kończyn. *Antyspasmina*, polecana jako środek nasenny dla dzieci, jest salicylanem sody i narceiny.

Narcyz *(Narcissus)*, rodzaj roślin z rodziny amarylkowatych, ma okwiat o brzegu 6-dzielnym, opatrzony w środku przykoronkiem miseczkowatym, u spodu zrosły z zawiązkiem, pylniki osadzone w rurze okwiatu; należą tu zioła cebulonośne, trwałe, o liściach przykorzeniowych i kwiatach pięknych, zwieszonych w jedną stronę. **N.** *biały (N. poeticus)* ma kwiaty białe, z przykoronkiem żółtym, z brzegiem karbowanym i szkarłatnym, woni bardzo przyjemnej; rośnie dziko w Europie płd., u nas w ogrodach utrzymuje się w gruncie. Cebuli używali starożytni jako środka nawymiotnego. **N.**

Narcyz. *a* N. żółty, *b* taceta, *c* N. biały, *d* żonkila.

żółty (N. pseudonarcissus) ma kwiat cały żółty, z przykoronkiem większym, dzwonkowatym; pachnie słabo, ale przyjemnie; u nas trafia się niekiedy zdziczały. Kwiaty bywały polecane jako środek uśmierzający kurcze i przeciwfebryczny. *Żonkila (N. jonquilla)* ma kwiaty od narcyzowych mniejsze, żółte, z przykoronkiem bardzo małym i krótkim, mocno żółtym. *Taceta (N. tazetta)* ma kwiaty małe, żółtawo-białe lub białe. W ogóle **N.** należą do kwiatów ozdobnych i bardzo miłych. Starożytni uważali **N.** za godło śmierci i zaliczali do kwiatów grobowych. Por. Burbridge i Baker „The N., its history and culture" (1875).

Narcyz (greck. *Narkissos)*, syn bożka rzecznego Kefisosa i nimfy Lejrjopy, młodzieniec zachwycającej piękności. Zakochała się w nim nimfa Echo, ale on, ujrzawszy pierwszy raz swój o-

N a r c y z.

braz, odbity w wodzie, tak rozkochał się sam w sobie, że z miłości tej sechł i nikł powoli, a wedle innego podania śmierć sobie zadał. Na miejscu jego zgonu wyrósł kwiat, nazwany jego imieniem, uważany przez Greków za symbol znikomości i śmierci. — Por. Wieseler „Narkissos“ (Getynga, 1858); Owidjusza „Metamorfozy“ (III, od 339).

Narcyz, wyzwoleniec, potem sekretarz cesarza rzymskiego Klaudjusza, jeden z kochanków Mesaliny, bogacz chciwy i marnotrawny zarazem, jedną ręką wydzierał, drugą rozrzucał złoto; widząc, że zaczyna tracić wpływ, jaki dotąd na Mesalinę wywierał, wyjednał u Klaudjusza wyrok śmierci na nią, za co cesarz, rozkochany już w Agrypinie, wynagrodził go wysokim urzędem kwestora. Gdy potem Agrypina otruła niedołężnego cesarza, **N.**, obawiając się o los swój, odebrał sobie życie 54 r. po Chr., żałowany przez jednego tylko Nerona, do którego zbrodni i sposobu życia najlepiej się nadawał.

Narcyz (święty), trzeci z kolei biskup Jerozolimy, * około 98, † 216; ustanowił termin odbywania świąt wielkanocnych; 197 r. przewodniczył soborowi cezarejskiemu, poczem oddał się r. 199 życiu pustelniczemu, w którem lat 8 przepędził, a następnie znowu powrócił do zarządu kościołem jerozolimskim. Kościół obchodzi jego pamiątkę 29 października.

Narda, u starożytnych nazwa kilku roślin, zwłaszcza z rodziny kozłkowych, jak *spikanardu*, ob. Kozłek.

Nardini Piotr, * 1722 w Livorno, ostatecznie skrzypek kapeli we Florencji, † 1793; był jednym z najsławniejszych artystów zeszłego stulecia. Jest wiele jego kompozycji na skrzypce.

Nardus, trawa, ob. Bliźniczka.

Naronta (słow. *Neretwa*), rzeka w Hercegowinie, wypływa z Cemernosattel i ubiegłszy 180 klm. wpada poniżej fortu Opus do morza Adrjatyckiego, tworząc błotnistą deltę.

Nares Jerzy Strong, marynarz i podróżnik angielski, * 1831, odbył kampanję krymską, 1875—76 dowodził wyprawą do bieguna północnego i dosięgnął 82½° szer. północnej, przyczem zbadał wiele okolic podbiegunowych. Napisał: „The naval cadets guide,“ nowe wydanie p. t. „Seamanship“ (6 wyd., 1882); „Reports on Ocean soundings and temperature“ (6 t., 1874—75); „Official report of the Arctic expedition“ (1876); „Narrative of a voyage to the Polar sea, during 1875—76“ (4 wyd., 2 t., 1878).

Narew, rzeka w królestwie Polskiem, wypływa z puszczy Białowieskiej na Litwie, a następnie na dość znacznej przestrzeni tworzy granicę królestwa od cesarstwa. Wszedłszy do gub. Łomżyńskiej, przepływa pod Łomżą, Ostrołęką, Różanem, Pułtuskiem, Serockiem i od tego miasta tworzy granicę między gub. Płocką a Warszawską, i pod Nowogeorgiewskiem wpada do Wisły. Dno Narwi piaszczyste, szczerkowate, szerokość nader rozmaita, nigdzie jednak nie przechodzi 200 metr. Długość **N.** wynosi 395 klm. i spławną jest, poczynając od Tykocina.

Narew, miasteczko w pow. Bielskim, gub. Grodzieńskiej, nad rz. Narwią, liczy około 1,600 miesz., zajmujących się rolnictwem.

Narewskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Podlaskiem, w ziemi Bielskiej. Podług lustracji z r. 1660 powstało z dawniejszego starostwa osieckiego przez odseparowanie z niego miasta Narew nad Narwią z wójtostwem i dwu wsi Kamień i Wolka. Według przywileju królowej Bony z r. 1544, było połączone wówczas ze starostwem bielskiem. W r. 1771 posiadał je Stanisław Karwowski, który z niego opłacał kwarty złp. 1,516 gr. 15, a hyberny złp. 383 gr. 10. Na sejmie z r. 1773 — 1775 Stany Rzpltej nadały toż starostwo w emfiteutyczne posiadanie Stanisławowi Karwowskiemu, stolnikowi ziemi Bielskiej.

Narębski, herb: W polu błękitnem, w środku podkowy srebrnej z krzyżem kawalerskim złotym na barku — strzała srebrna. U szczytu skrzydło strzałą przeszyte. Nadany Janowi Narębskiemu neoficie r. 1764—75.

Narębski.

Nargile, fajka perska, której dym ochładza się tym sposobem, że za pośrednictwem długiej rury prowadzi się przez wodę, która dawniej mieściła się w wydrążonym orzechu kokosowym (pers. *nargil*), obecnie we flaszce szklanej.

Narkiewicz Józef, aktor, † 1901; pracę na polu scenicznem rozpoczął 1876 na prowincji przed

25 laty w Hrubieszowie; w r. 1886 debiutował w teatrze Letnim w Warszawie, wystąpił w „Zemście za mur graniczny“ w roli Cześnika; debiut powiódł się, i **N.** został artystą teatru Rozmaitości, w którym przez lat kilkanaście pracował z rzetelnym pożytkiem dla sceny; czynny był jako pomocnik reżyserów teatru Rozmaitości.

Narkiewicz-Jodko Witold, lekarz, * 1834, † 1898, kształcił się w uniwersytecie jurjewskim i za granicą; w 1860 osiadł w Warszawie, gdzie w roku następnym został docentem okulistyki w Szkole Głównej. W r. 1870 został ordynatorem instytu oftalmicznego. Oprócz rozpraw w specjalnych pismach lekarskich, przetłómaczył dzieło Weckera „Oftalmologja.“

Narkiewicz-Jodko Antoni, estetyk, * 1843 we wsi Bębnówce Wielkiej, gub. Podolskiej, † 1892; po ukończeniu pensjonatu Karola Jurkiewicza w Warszawie, udał się na studja uniwersyteckie do Brukseli, poczem osiadł na roli. Napisał: „Szkic historyczny umysłowego i artystycznego rozwoju ludzkości od zawiązku pierwszych społeczeństw do początków sztuki chrześcijańskiej“ (1889).

Narkotyczne leki, *odurzające leki*, grupa środków lekarskich, dość różnych pomiędzy sobą w działaniu. Zbliżają się między sobą z tego względu, że wszystkie działają silnie i bezpośrednio na systemat nerwowy, i że ostatecznym rezultatem ich działania jest stępienie czynności całego systematu nerwowego, lub niektórych jego części. Działanie swoje zawdzięczają **N. l.** przeważnie zawartym w nim alkaloidom. Tu należą przeważnie: opjum, lulek, wilcza jagoda, morfina, kodeina, kwas pruski, konopie indyjskie.

Narkotyna *(opjanina, sól Desrosne'a)*, $C_{22}H_{23}NO_7$, jeden z alkaloidów zawartych w opjum; otrzymuje się z opjum wymoczonego w wodzie przez traktowanie kwasem solnym i następne strącenie amonjakiem; osad rozpuszcza się w alkoholu gorącym, odbarwia węglem zwierzęcym, a **N.** opada po oziębieniu. **N.** krystalizuje w słupy romboidalne proste; bezbarwne, połyskujące; topi się w 70°; jest nierozpuszczalna w wodzie zimnej, trudno rozpuszczalna w alkoholu zimnym, łatwo w gorącym. Rozpuszcza się w eterze, co ją różni od morfiny. Roztwory jej posiadają smak gorzki i skręcają płaszczyznę polaryzacji na lewo. Pod wpływem niektórych odczynników utleniających **N.** rozkłada się na nowy alkaloid, *kotarninę* $C_{12}H_{13}NO_3$ i *kwas opjanowy* $C_{10}H_{10}O_5$.

Narkoza, odurzenie. Wyższym stopniem **N.** jest uśpienie, znieczulenie.

Narkuski Stanisław, biskup żmujdzki, od 1563 do 1564 r., w którym nie doczekawszy się bulli papieskiej, zatwierdzającej go na katedrze, umarł nominatem.

Naro, miasto w prowincji włoskiej Girgenti (Sycylja), posiada zamek, katakumby pierwszych chrześcijan i 11,000 miesz.

Narocz, jezioro w pow. Święciańskim, gub. Wileńskiej, na granicy gub. Mińskiej; 82,9 w. kw. powierzchni. Z południowej jego strony wypływa rz. Narocz, wpadająca do Wilji w okolicy Smorgoń; długa 56 klm., głęboka około 1½ metra, spławna.

Narodowa ekonomja, ob. Gospodarstwo społeczne.

Narodowa gwardja, rodzaj milicji obywatelskiej, która powstała w r. 1789 w Paryżu i po zorganizowaniu przez Lafayette'a została zaprowadzona w r. 1790 w całej Francji. Za Burbonów straciła prawo wyboru oficerów i została w r. 1827 rozwiązaną. W r. 1830 wystąpiła na nowo, a w r. 1831 otrzymała nową organizację. W rewolucji 1848 r. brała gorący udział. Napoleon III rozwiązał ją i zorganizował tak, żeby wyłączyć z niej elementy rewolucyjne. W r. 1872 została zniesiona.

Narodowa konwencja, zgromadzenie deputowanych podczas rewolucji francuskiej, które, po upadku królestwa, otrzymało całą władzę. Liczyło 750 członków i trwało od 21 września 1792, do 26 października 1795 r., uchwaliwszy nową konstytucję.

Narodowa literatura, ob. Literatura.

Narodowa Liga irlandzka (Irish National League), związek polityczny, który powstał na miejsce t. zw. Landligi, w dniu 17 października 1882. Założycielami jego była Parnell (ob.), Davitt i in. Dążeniem L. była autonomja Irlandji i uregulowanie stosunków agrarnych. W r. 1887 rozwiązana przez rząd angielski.

Narodowa partja węgierska, stojąca pod wodzą hrabiego Alberta Apponyi, nie uznaje ugody austrjacko-węgierskiej, zawartej w r. 1807 i domaga się zupełnej autonomji Węgier.

Narodowe barwy, kolory, będące symbolami narodowej odrębności i używane w kokardach, wstęgach, flagach, szarfach. Zwykle pochodzą z koloru herbów i tarcz herbowych, (ob. Flaga).

Narodowe zgromadzenie, nazwa kilku ciał politycznych, powstałych z rozruchów ludowych i dążących do całkowitego przekształcenia politycznego, np. franc. z n. 1789—92, 1849—51 i 1871—77, niemieckie 1848—49 (Frankfurt n. M.), pruskie 1848 (Berlin).

Narodowo-liberalna partja (National-liberale Partei), partja polityczna, która powstała w 1866 z odłamu partji postępowej pod wodzą Laskera, Twestena. Od r. 1870 wzrosła w sejmie do 79, a w 1874 do 155 członków. Przeważnie popierała aspiracje pruskie. W r. 1880 wystąpiło z partji 18 członków (Rickert, Bamberger), tworząc „Liberale Vereinigung,“ która się zlała z partją postępową, tworząc „Deutsche freisinnige Partei.“ W ostatnim czasie partja **N. l.** stała się pokorną sługą rządu i straciła wpływ moralny. Por. „Die N. l.“ (1867—92); „Zum Gedächtniss ihres 25-jährigen Bestehen“ (1892). W r. 1894 we Frank-

furcie n. M. delegaci partji N. l. uchwalili między innemi, aby rząd odpierał energicznie pretensje narodowe Polaków.

Narodowości zasada, dążenie do zlania się ludów i grup jednego pochodzenia w jednolite państwa. Na zasadzie narodowości opiera się Irredentyzm (ob.) włoski, program młodoczechów (ob.) panslawizm, antysemityzm. Naukowo biorąc, zasada narodowości nie jest dotąd zasadą prawną, tylko polityczną.

Narodowy konwent, ob. Narodowa konwencja.

Narodowy majątek, suma wszystkich dóbr znajdujących się w posiadaniu państwa i jego pojedyńczych obywateli.

Narodzenie Jezusa Chrystusa, uroczystość obchodzona corocznie przez Kościół 25 grudnia, na pamiątkę przyjścia na świat Jezusa Chrystusa, dzień wielkiej dla chrześcijaństwa radości, w którym każdemu kapłanowi wolno jest odprawiać trzy msze święte.

Narodzenie N. M. Panny, uroczystość obchodzona w Kościele w dniu 8 września, ustanowiona przez papieża Sergjusza I r. 688.

Narodzenie świętych *(dies natalis),* zowie się dzień śmierci świętych, albo dzień ich wnijścia do nieba, bądź przez męczeństwo za wiarę, bądź zwyczajną drogą, przy statecznem wyznaniu Jezusa Chrystusa, a to z uwagi, że śmierć świętych jest początkiem ich żywota nieśmiertelnego.

Narok, wyraz administracji polskiej, wyjaśniany przez Zielińskiego J. *(Bibl. Warsz.,* 1871, II, 214), jako tylko udział ziemi (urok, obrok, jutrzyna), rolnikom do uprawy dany, tak, że w końcu **N.** oznacza, wedle niego, całość majętności przez naroczników obrabianej, właściwie stanowi *beneficium narok,* podobnie jak są beneficium pstre sto, ungari, opole, żupa jest t. j. nazwą okręgu administracyjnego, uiszczającego pewne służebności i daniny na wzór innych opoli, żup, werwi, czyli gmin słowiańskich, które to podatki często przybierają sobie nazwę okręgu je ponoszącego (np. uwolniono 1270 *ab opole et ab omnibus que in opole continentur;* Bartosz. *Cod. dipl.* III № 43). Dlatego na Śląsku 1203 r. są naroczniki władcy ziemi obowiązani służebności uiszczać, 1208 są naroczniki klasztoru Lubusza, 1228 jest 13 wsi naroczników, *circa Cracoviam,* 1254 pewna ziemia należy do beneficium Wratislavie zwykle Naroch nazwanego, 1262 z beneficium Pstre sto ludzie są przeniesieni do naroku klasztoru w Staniątkach, 1232 jest narok czyli zamek Wilem., 1234 są *naroncicones* zamków, Nakło, Wieleń, Czarnków, Uście i Drezdenko, skutkiem podziału, oddani Odoniczowi (przez Smolkę nieobjaśnieni). Ostatnie przykłady oczywiście muszą oznaczać pewne okręgi, stanowiące z owemi zamkami pewne, dające się politycznie określić części kraju. Gdy zwykle przy tworzeniu nowych okręgów wyznaczano ich granice *(circumire circuitus, ujezd;* obtoczyć mierniczym sznurem, stąd *werw*), jak to było i przy przemianie *pstrego sta* na narok, należy miano **N.** wyprowadzić od znaczenia: wyrzeczenia, narzeczenia granic jego. Por. uroczysko, narzeczony. Maciejowski: narok i. e. narzekanie dies statutu, ruski narok, termin, narok po czesku oblocutio, interpellatio, w staropolskim powierzchownie.

Narol, miasteczko w Galicji. obw. Żołkiewskim, nad rzeką Tanwią, słynie z wyrobu znacznej ilości gontów.

Narośle, ob. Nowotwory.

Narowa, pograniczna rzeka gub. Estlandzkiej i Petersburskiej, bierze początek z północnej części jeziora Czudzkiego albo Pejpus, wpada o 12 w. poniżej m. Narwy do zatoki Fińskiej; długa 75 klm., głęboka 2 do 6 metrów; spławna na przestrzeni 55 klm.

Narowczat, miasto powiatowe gub. Penzeńskiej, nad rzeką Szeldaisą i Łanyżewską, liczy 4,695 miesz. (1897).—*Narowczacki powiat,* ma na przestrzeni 2,295 w. k. 119,368 miesz. (1897).

Narożnik, ob. Bastjon.

Naród. N. nazywamy ogół ludzi osiadłych na pewnej przestrzeni, mówiących tym samym językiem, mających te same zwyczaje, obyczaje i przeszłość, i obdarzonych pewnemi spólnemi cechami moralnemi i psychicznemi. Niekiedy narodem nazywają wszystkie stany i warstwy pewnego społeczeństwa, w różnicy od ludu, który ma stanowić warstwę najniższą. Powiedzieliśmy, że naród ma właściwe sobie cechy, które stanowią jego narodowość, jego narodowy charakter. Poznać i zbadać ten charakter narodowy jest najciekawszem może zadaniem antropologji i etnografji porównawczej, które to nauki robią ciągłe i żywe postępy. Ponieważ naród jest oddzielną całością, dlatego i pod względem politycznym powinien stanowić oddzielne ciało. Historja jednak poucza, że częstokroć żywe ciało jednego narodu rozpada się lub wchodzi w skład kilku państw i naodwrót, że jedno państwo składa się nieraz z kilku narodów. W ostatnich czasach wystąpiono z zasadą *narodowości;* zasada ta nie jest niczem innem, tylko prawem każdego narodu do utworzenia oddzielnego państwa. Z tej zasady wywodzą zwyczajnie dwa następstwa: 1) że każdy naród ma prawo dopomnieć się w potrzebie nawet siłą oręża o cząstki od siebie oderwane, 2) że każda taka cząstka, każda grupa indywiduów ma prawo oddzielić się, choćby nawet siłą, od państwa, z którem tworzy jedność polityczną mniej lub więcej uprawnioną, mniej lub więcej utrwaloną, aby się połączyć z państwem, które ją łączy wspólność pochodzenia i sympatji. Przeciwko tym zasadom przywodzą, że państwo ma także swe prawa i w razie potrzeby bronić ich powinno, że zatem nie powinno pozwalać na zmniejszanie swego terytorjum. Zasada narodowości dopiero w ostatnich czasach zyskała prawo obywatelstwa w praktyce i zawdzię-

czać to winna Napoleonowi III. On pierwszy z władców sformułował ją jasno i postawił w 1859 przeciw Austrji; odtąd ma ona coraz donioślejsze znaczenie. W jej imię zjednoczyły się Niemcy i oderwały od Francji Alzację (chociaż wbrew woli tej ostatniej), a przewidywać można, że będzie ona powodem jeszcze nie jednego wstrząśnienia w Europie. Por. J. G. Zimmermanna „Vom Nationalstolze" (Zurich, 1758); E. M. Arndta „Versuch in vergleichenden Völkergeschichten" (1844); Goltza „Der Mensch und die Leute" (Berlin, 1858); tegoż „Exacte Menschenkentniss" (Berlin, 1860); Bagehot „O początku narodów" (1874), przekład polski Fr. Krupińskiego; Neumann „Volk und Nation" (1888).

Narses, pogromca Ostrogotów we Włoszech, z pochodzenia Armeńczyk, początkowo rzezaniec na dworze cesarza bizantyjskiego Justynjana I, potem jeden z najdzielniejszych jego wodzów, w latach 552—54 zdobył nadwątlone już przez Belizara państwo Ostrogotów we Włoszech. Sprawując potem rządy w państwie Włoskiem, jako namiestnik cesarski, został usunięty od tego urzędu r. 567 przez cesarza Justyna IV, przez zemstę miał podobno sprowadzić do Włoch Longobardów, † wkrótce potem w Rzymie.

Narsus Jan, wierszopis, żyjący w pierwszej połowie XVII w., opiewał dzieje wojny Gustawa Adolfa z Polską w poezjach p. t.: „Fides et humanitas Polonica erga delegatos regios Suedorum" (Ryga, 1625); „Riga devicta a Gustavo Adolpho, carmen heroicum" (tamże, 1625).

Narthecium *(Pośnik)*, rodzaj roślin z rodziny liljowatych, rośliny błotne z kwiatami zebranemi w grona i torebką jajowato-lancetowatą, w okolicach umiarkowanych płn. *Łomignat* (*N. ossifraga)*, ziele 10—30 cm. wysokie, z kwiatami wewnątrz żółtemi, zewnątrz zielonemi, i torebkami czerwono-żółtemi, było używane jako środek na rany.

Narthex, w dawnych kościołach chrześcijańskich mały przedsionek, w którym trędowaci, katechumeni i pokutujący mieli swoje miejsce.

Narthex, roślina, ob. Ferula.

Naruń, wieś w gub. Suwalskiej, nad Niemnem, posiada źródło wody słonej, którego własności lecznicze, jeżeli nie przewyższają, to co najmniej wyrównywają wodom druskienickim.

Naruszewicz Adam Stanisław, znakomity historyk i poeta z epoki Stanisławowskiej, * 1733 w Pińsku, † 1796 w Janowie. Po ukończeniu szkół jezuickich, wstąpił 1748 do zgromadzenia swych nauczycieli, którzy na wyższe nauki wysłali go do Lionu. Wróciwszy po kilku latach do kraju, niedługo w nim zabawił, gdyż ks. Michał Czartoryski wyprawił go powtórnie w podróż po Europie. Po powrocie objął katedrę poetyki w akademji wileńskiej, skąd wkrótce przeniesiono go na nauczyciela do kolegjum jezuickiego w Warszawie. Polecony przez Czartoryskich królowi Stanisławowi Augustowi, pozyskał prędko jego względy, za któremi spłynął na N. cały szereg dostojeństw i nagród, zasłużonych istotnie licznemi, wielkiej wagi pracami. Po zniesieniu zakonu Jezuitów, otrzymał N. naprzód dwa probostwa na Litwie (niemenczyńskie i oniksztańskie), następnie godność koadjutora biskupa smoleńskiego, pisarstwo wielkie litewskie (1780), biskupstwo smoleńskie i wreszcie łuckie. Prócz tego wybić kazał król na cześć N. medal, umieścił popiersie jego w zamku między wielkościami narodowemi; słowem: za życia jeszcze nagrodził król zasługi i życzliwość te komitego satyryka i historyka zarazem. . . ność literacka N. rozpada się na dwa odręb runki. Jako poeta odźwierciedla w swych rach, z wielką siłą i werwą nieraz, zepsu czesnego społeczeństwa. Ody i sielanki N. mają wartość, o ile w nich satyra przew wymuszoną liryką. Taki „Głos umarłych" grozy wywołuje dziś jeszcze na czytelnik lepsze z sielanek są te również, które najmn ją idyliczności, jak „Małżeństwo szczęśliwe, wark" i t. p. Liczne „Ody" noszą na sobie panegiryzmu jezuickiego i nie posiadają wartości. Wszystkie te oryginalne poezje p. t. „Dzieła poetyckie A. S. N." (4 t., Wa 1778). Pierwsze dwa tomy zajmuje „Lirykı pieśni i ody w 4 księgach; w 3-m znajdują lanki, bajki, satyry i epigramaty; w 4-m p dy Horacego i Anakreonta. Jako profesor p pragnąc wyćwiczyć się we wszystkich f poezji, próbował N. dramatu i wydał bezi tragedję: „Gwido hr. Blezu" (bez. m. i r., 1770) i napisał drugą p. t. „Tankred." Będą cze profesorem poetyki w Wilnie, wydał Sarbiewskiego z wielu dotychczas niez utworami i listami Lubieńskiego do poety, z dołączeniem polskiego przekładu 50 pieś biewskiego, przez różnych tłómaczów dokor Wydanie to wyszło p. t.: „M. C. Sarbiewski poëmata etc." (Wilno, 1757). Za staraniem I szedł zupełny przekład od Horacego (5 ksią „Pieśni wszystkie Horacjusza przekładani nych" (2 t., t., 1773). Jest to zbiór różnych czeń, dokonanych w XVI, XVII i XVIII Przełożył również N. całego Anakreonta i kładami Kochanowskiego wydał pod tyt.: „ Anakreonta" (tamże, 1774). Szereg prac pr nych, historycznej głównie treści, rozpoczą kładem dzieł Tacyta, p. t. „K. Kor. Tacyta wszystkie" (4 t., Warszawa, 1772—76—83 prawiwszy sobie pióro na klasycznej prozie ta, wziął się N. z polecenia króla do prac dziejami narodu polskiego i po kilkoletnier raniu materjałów zaczął ogłaszać pojedyi tomami pomnikowe dzieło: „Historja naro

Naruszew

skiego od początku chrześcijaństwa. Panowanie Piastów" (t. II do VII, Warszawa, 1780 — 86). Pierwszy tom, obejmować mający dzieje pierwotne, nie wyszedł za życia autora; dopiero Towarz. przyj. nauk, zebrawszy niewykończone rękopisy **N.**, wydało w 1824 roku (2 części, Warszawa). Całe dzieło wyszło powtórnie w zbiorze pism **N.** w „Wyborze pisarzów polskich" Mostowskiego (1803—5), a następnie w zbiorze Bobrowicza (10 t., Lipsk, 1836) i w „Bibljotece polskiej" Turowskiego (Kraków, 1859 — 60). Praca **N.** opowiada nam chronologicznym porządkiem, rok po roku, bieg spraw politycznych, zwracając mało uwagi na wewnętrzne życie narodu. Bezstronność, umiarkowanie i sympatja dla dziedzicznej monarchji cechują to wielkie dzieło, stanowiące fundament wszystkich badań późniejszych. Pierwszy **N.** zebrał i krytycznie spożytkował materjały, zawarte po kronikach i archiwach. Na nieszczęście, ówczesne wypadki odrywały go od pracy i nie pozwoliły jej skończyć. Część tylko materjałów do późniejszych epok zużytkował w pracy: „Historja Jana Karola Chodkiewicza" (2 t., Warszawa, 1781, wyd. Turowskiego, 1858), będącej właściwie opowieścią panowania Zygmunta III. Z okoliczności podróży cesarzowej Katarzyny II do świeżo zawojowanego Krymu, wydał **N.** dziełko: „Tauryka, czyli wiadomości starożytne i późniejsze o stanie i mieszkańcach Krymu" (t. 1787) i „Djarjusz podróży króla Stanisława Augusta na Ukrainę w 1782" (t. 1788). Dwie te ostatnie prace wyszły powtórnie w wydaniu Mostowskiego. Ogłaszał podobno **N.** dużo politycznej treści broszur i artykułów z polecenia królewskiego, ale wydawał je bezimiennie, i nikt o nich nie podaje wiadomości. Najdokładniejszą biografję **N.** skreślił J. Bartoszewicz w dziele „Znakomici mężowie Polscy w XVIII w." (1 t., Petersburg, 1855); o pracach poetycznych zaś pisał A. Bełcikowski w *Tygod. Ilustr.* z r. 1869 i w książce „Ze studjów nad literaturą polską" (1861). W r. 1882 wyszedł w Warszawie „Wybór Poezji" Naruszewicza z dołączeniem kilku pism prozą, oraz listów (nakładem Lewentala).

Naruszewicz Kazimierz, doktor teologji, starszy brat poprzedzającego, * 1730, † 1809; także Jezuita do czasu zniesienia zakonu, a w końcu pleban w Onikszcie. Oprócz okolicznościowych ód łacińskich i kilku mów, wydał oddzielnie: „Cycerona o powinnościach i o starości przekładu Koszuckiego i Budnego" ze swojemi przypiskami (Wilno, 1766).

Narutowicz, herb: W polu czerwonem, nad barkiem srebrnej podkowy—trzy strzały w wachlarz. — W odmianach strzały z poza podkowy schodzą się ostrzami wo wnętrzu podkowy, lub też są ułożone w gwiazdę ostrzami na dół, tak, iż środek tej gwiazdy przypada wewnątrz podkowy.

Narutowicz.

Narvaez Ramon Marja, książę Walencji, marszałek i minister hiszpański, * 1800 w Loja w Andaluzji, † 1868. Wcześnie wstąpiwszy do wojska, walczył 1820 pod wodzą Miny w Katalonji. Stronnik królowej Izabeli, odznaczył się niejednokrotnie w kilkoletniej wojnie z karlistami i został generałem. W 1840 r. uciekłszy do Paryża, połączył się tu z wygnaną królową Marją Krystyną i 1843 stanął na czele ruchu wojennego, który spowodował wydalenie z kraju Espartera. Po powrocie królowej Marji Krystyny objął ster rządu (1844), przy którym utrzymał się aż do lutego 1846 r. W nagrodę położonych zasług mianowany był przez królowę Izabelę 1844 marszałkiem, 1845 grandem pierwszej klasy z tytułem księcia Walencji. Po krótkim pobycie w Paryżu kierował ponownie, jako prezes gabinetu, sprawami państwa 1847—51. Następnie działał jako głowa opozycji przeciw absolutycznym dążeniom Bravo-Murilla (ob.) i z tego powodu musiał opuścić kraj r. 1852. Trzykrotnie jeszcze (1856—57, 1864—65 i od 1866 do śmierci 1868) będąc prezesem gabinetu, zerwał z dawnem swem stronnictwem Moderadosów i postępował w duchu reakcji.

Narwa, warowne portowe miasto w g. Petersburskiej, pow. Jamburskim, w pobliżu rz. Narowy, pamiętne bitwą 30 listopada 1700 r., w której król szwedzki Karol XII odniósł zwycięstwo nad wojskiem rosyjskiem. Jest to miasto bardzo handlowe i liczy 16,577 miesz. (1897).

Narwal, ob. Jednorożec.

Narwiliszki, miasteczko w g. Wileńskiej, pow. Oszmiańskim, posiada wspaniały, na wyniosłej górze kościół, fundowany 1617 roku przez Dorotę Szorcową.

Narwojsz Franciszek Mikont, matematyk, * 1742 w pow. Wiłkomirskim, † 1819; wstąpił do Jezuitów 1756 r. w Schonbergu i z wygnanymi z Francji Jezuitami przybył do Wilna, gdzie został profesorem wyższej matematyki w akademji. Po zniesieniu zakonu pracował nad uspławnieniem Niemna i oznaczył położenie geograficzne wielu miejsc Litwy. Tyzenhauz wysłał go za granicę dla zbadania przemysłu europejskiego i zakupienia narzędzi astronomicznych do obserwatorjum, które miało być założone w Grodnie. Po upadku Tyzenhauza przyjął 1783 katedrę matematyki w uniwersytecie wileńskim, którą zajmował aż do śmierci. Zostawił kilka kart hydraulicznych, przechowywanych w uniwersytecie wileńskim. Życie jego opisał Tomasz Życki w *Dzienniku Wileńskim.*

Narymunt Gedyminowicz, syn Gedymina, wiel. ks. litewskiego, z pierwszej jego żony Widy, * 1277, na chrzcie otrzymał imię *Hleb,* był księciem pińskim; na żądanie ojca wezwany 1330, 33 i 38 przez Nowogrodzian, otrzymał od nich w dziedziczne dzierżenie miasta Ładogę, Orzechów (Schlüsselburg), Keksholm i połowę Koporza, które zdał na syna. Stronnik Jawnuty, udał się 1345 do Krymu, gdzie był uwięziony; poległ 1348 w bi-

twie nad Strawą. Pozostawił 3 synów, z których: *Aleksander* opuścił otrzymane od ojca grody i miał być przodkiem książąt Rożyńskich; *Jerzy* otrzymał początkowo 1340 w dziale Krzemieniec; następnie Bełz i Chełm 1366, napadał często na Polskę i w końcu po 1377 roku był przeniesiony do Lubaczowa; *Patrycy* objął 1386 grody Nowogrodzkie, bronił Nowogrodu przeciwko w. ks. moskiewskiemu Dymitrowi Iwanowiczowi, w końcu przeszedł do służby Bazylego Dymitrowicza i dał początek rodom ks. Chowańskich, Galicynów, Kurakinów i t. d. Por. Stadnicki „Synowie Gedymina" (t. 1, str. 16).

Naryszkin, starożytny ród szlachecki rosyjski, z którego członków godniejsi wzmianki: *Cyryli*, ubogi szlachcic, którego córkę *Natalję*, wychowaną w domu Matwiejewa, pojął 1671 car Aleksy Michałowicz za małżonkę. **N.** otrzymał 1673 godność bojara i † 1682. Syn jego *Leon*, * 1705, podczas podróży Piotra W. za granicę był po ks. Romodanowskim pierwszym członkiem rady zarządzającej państwem. — *Szymon Naryszkin*, † 1747, był od 1698 posłem przy rozmaitych dworach europejskich, następnie został adjutantem generalnym; 1712 był wysłany przez Piotra W. do Danji w celu skłonienia Fryderyka VI do walki przeciwko Szwecji, a potem do Wiednia, by zawrzeć przymierze przeciwko Turcji; 1715 jeździł do Anglji; 1733 był jako generał w Małorosji.—*Aleksander Naryszkin*, syn Leona, * 1694, † 1754; podróżował po Niemczech, Francji i Włoszech i po powrocie wstąpił do admiralicji; 1719 wysłany był do Włoch, ażeby skłonić króla i hiszpańskiego ministra kardynała Alberoni do wzięcia udziału w wojnie północnej. Będąc nieprzyjacielem Menszikowa, był przezeń, po wstąpieniu na tron Piotra II, pozbawiony urzędów i internowany; powrócił po wstąpieniu na tron Anny Iwanówny.

Narząd, toż co przyrząd. **N.** istot organicznych, ob. Organ.

Narzecze lub *djalekt*, jest odmianą ogólnego języka narodowego. Każdy język dzieli się na liczne narzecza. Odmianę języka ogólnego, używaną w pewnej miejscowości i charakteryzującą tę miejscowość pod względem językowym, nazywamy *podrzeczem*, **N.** zaś zbiór pewnej liczby podrzeczy, różniących się widocznie od grupy sąsiednich podrzeczy. Podrzecze jest tedy idealnem zjednoczeniem mowy pojedyńczych jednostek, tak samo jak N. jest zjednoczeniem podrzeczy, język zaś narzeczy. Język narodowy wtedy może być dokładnie charakteryzowany, jeżeli zbierzemy i zestawimy cechy składających go narzeczy. Niema pewnych, ścisłych granic pomiędzy podrzeczem a **N.**, oraz między **N.** a językiem. Wyrobiony z biegiem czasu język książkowy jest także **N.** języka narodowego, czasem sztucznie urobionem, np. język książkowy rosyjski, niemiecki (*neuhochdeutsch*) i *koinē* grecki. Mylnem jest uważać **N.** za wyrodzenie się języka ogólnego, częstokroć bowiem zachowały one nierównie dawniejsze formy i inne objawy językowe. **N.** od języka książkowego różni się głównie tem, że będąc wyłączone od literatury naukowej i poetycznej, zasobem swych wyrazów wystarcza tylko ścieśnionemu kółku codziennych potrzeb; nadto przez nieużywanie pisma zatracił wiele form, przechowywanych w języku książkowym. Co do znaczenia **N.** wogóle, porównaj Heysego „System der Sprachwissenschaft" i Müllera „Vorlesungen über die Wiessenschaft der Sprache" (tom 1).

Narzępik.

Narzępik (*Hippobosca*), rodzaj owadów dwuskrzydłych z rodziny poczwarkorodnych (*Puppiparae, Coriacea, Hippoboscidae*), obejmującej owady przypłaszczone, z odwłokiem skórkowatym, rozciągliwym, tułowiem szerokim i mocnemi pazurkami. W jajowodzie samicy rozwija się za każdym razem jedno tylko jajko, a rozwijająca się stąd larwa żywi się wydzieliną mleczną pewnych gruczołów, po opuszczeniu zaś jajowodu zamienia się natychmiast na poczwarkę. Owady dorosłe są pasożytami, wysysającemi krew zwierzętom ssącym i ptakom, na których żyją na wzór pcheł. **N.** *koński* (*H. equina*), 7—8 mm. długi, rdzawo-żółty, żyje na koniach, na bydle i na psach. Z tejże rodziny *wpleszcz owczy* (*Melophagus ovinus*), 4—5 mm. długi, żyje na ptakach do jesieni, poczem traci skrzydła i przenosi się na owce i sarny.

Narzutowe głazy, *kamienie erratyczne*, kamienie różnych wielkości, jakie się znajdują rozrzucone na ziemi i nie mają często żadnej analogji z pokładami, na których leżą. Niekiedy mają one znaczną bardzo wielkość, 1000 — 1500 metrów sześc. Mniejsze kamienie są zwykle zaokrąglone (kamyki stoczone), większe natomiast kątowate, nawet ostre. Nie ulega wątpliwości, że pochodzą z gór sąsiednich, a niekiedy i dosyć odległych. W górnych Włoszech, Szwajcarji, Alpach francuskich i Bawarji, pochodzą z Alp. Cała nizina północno-europejska pokryta jest mnóstwem kamieni granitowych i gnejsowych, jakie u nas wszędzie widzieć można, a które niewątpliwie pochodzą ze Skandynawji. **N. g.** unoszone były zapewne albo przez gwałtowne potoki błotniste, spływające z gór, albo przez lodniki (ob.), zsuwające się z gór, które w pewnych epokach dochodziły ogromnych wymiarów, albo też przez masy lodów, unoszące się ponad dzisiejszemi lądami, które w dawniejszych epokach pokryte były jeszcze wodą. Dokładne jednak oznaczenie sposobu przenoszenia się głazów nie wszędzie daje się dobrze przeprowadzić. (Ob. Diluvium).

Narzymski *v. Dołęga* odm., herb: W polu błękitnem, w środku podkowy srebrnej z takimże krzyżem kawalerskim na barku—strzała czerwona, żeleźcem na dół. U szczytu skrzydło czarne, bar-

kiem w lewo, strzałą czerwoną w lewo przeszyte. Labry błękitne. Rysunek por. Dołęga I (herb).

Narzymski Józef, komedjo i powieściopisarz, * 1839 w Rudzikach Małych, w pow. Przasnyskim, † 1872 r., uczył się w gimnazjum w Płocku, a później po r. 1860 jakiś czas uczęszczał do Collège de France w Paryżu. W październiku 1863 r. wyjechał z kraju i odtąd przebywał w Paryżu, Dreźnie, Prusiech, a od roku 1868 w Krakowie. Chociaż przedtem wydał już niektóre swe prace, jak: „Wielki człowiek powiatowy," kom. „Niekomiczna komedja" (Poznań, 1862), dopiero od tego czasu zaczyna się jego właściwa czynność literacka. Napisał komedje: „Emigrant w Galicji" i „Poświęcenie" (obie wspólnie z Wł. Sabowskim), „Pan prezydent miasta Krakowa w kłopotach" (krotochwila w 2-ch aktach), wreszcie uwieńczone nagrodą w Krakowie: „Epidemja" i „Pozytywni," w których dowiódł talentu dramatycznego i znajomości naszych stosunków społecznych. Także w powieściowym rodzaju napisał kilka rzeczy, jak: „Dwie pary," powiastka (wspólnie z Wł. Sabowskim), „Pozory mylą," powiastka, „Ojczym," obszerna powieść, i „Trzy miesiące," studjum powieściowe; prócz tego rozprawę: „Historja teatrów w Polsce," tłómaczenie Moljerowego „Skąpca," Beaumarchais'go „Matka występna," wreszcie znaczną liczbę literackich i teatralnych recenzji i innych artykułów, które drukował w *Kraju*, *Dzien. pozn.*, *Tygodn. wielkopolskim*, *Wieńcu* i t. p. Dręczony chorobą, która poczęła się krwotokiem w r. 1863, zimę 1872 przepędził w Meran i w Wenecji, ale to nie poratowało jego zdrowia; wracając do Krakowa, zatrzymał się na Śląsku i tu † 1872, za wcześnie dla literatury, w której mimo to zostawił po sobie zaszczytne wspomnienie.

Narzymski Józef.

Nascuntur poetae, fiunt oratores (łac.) —poeci się rodzą, mówcami zaś ludzie się stają.

Nasenne środki, środki sprowadzające sen; do nich należą: morfina, opjum, wodan chloralu, trional i inne.

Nash Tomasz, dramatyk i satyryk angielski, * pomiędzy 1558 a 1565, † 1602. Był współpracownikiem Marlowe'a w komedji „Dido, Queen of Carthage" (1594). Napisał również: „Summer last will and testament" (1600), oraz „The isle of dogs." Napisał wiele satyr i pamfletów. Por. Gosse „The life of Jack Wilton, with an essay of Thomas Nash."

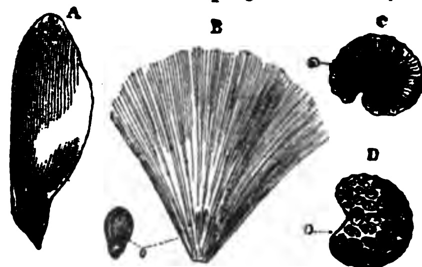
Nashville, główne miasto w stanie Tennesee, nad rzeką Cumberland w Unji północno-amerykańskiej, liczy 43,350 m. ,W d. 16 i 17 grudnia 1864 stoczoną tu była bitwa, w której generał Unji Thomas zwyciężył skonfederowanych.

Nasiąknięcie (*infiltracja*), w ogólności przeniknięcie cieczy do ciała. W geologji przedostawanie się substancji w wodzie rozpuszczonych do skał.

Nasiąknięcie, *nacieczenie (infiltratio)*, w patologji, wypełnienie produktami chorobnemi przestworów w tkankach. Produkty owe przedstawiają najczęściej ciecz surowiczą (ob. Obrzęk), czasami ropę (**N.** *ropne*), krew (**N.** *krwawe*), albo też tkankę bardziej zbitą, z młodych okrągłych komórek złożoną (**N.** *komórkowe*), **N.** jest stałym objawem stanu zapalnego we wszystkich organach. Wiele nowotworów rozszerza się przez **N.** po okolicznych tkankach.

Nasielsk (*Nosselia*), miasto w gub. Łomżyńskiej, pow. Pułtuskim, ma starożytny kościół parafjalny, synagogę dziwnej struktury, jakiej w żadnem z miast polskich się nie spotyka; liczy 4,800 miesz.

Nasienie roślin (*semen, sperma*), część rośliny, która służy do uwiecznienia jej bytu gatunkowego i jest ostatecznym wypadkiem sprawy całego jej życia. Za pomocą **N.** rośliny się rozradzają, w **N.** tkwi bowiem w zarodku przyszła roślina, zaczynająca się rozwijać dopiero w stosownych warunkach. **N.** jest to zalążek (ob.), zapłodniony i zupełnie rozwinięty; otoczone *nasiennikiem (pericarpium)*, czyli rozwiniętemi ścianami zawiązka (ob. słupek), **N.** stanowi całość zwaną owocem (ob.).

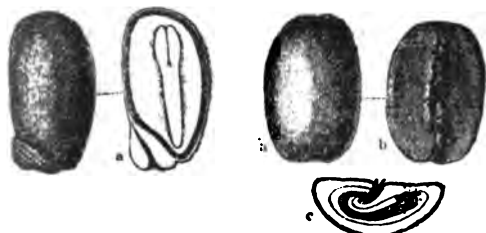
Nasiona. A nasienie skrzydlate jodły, B topoli, C Lepigonum margiatum, D maku.

Nasienie powoju polnego (Convolvulus arvensis). Paulsonia tomentosa.

N. składa się ze skórki i jądra; miejsce, w którem **N.** przyczepiało się do nasiennika, nazywa się *znaczkiem (hilum)*. **N.** przyczepione być może wprost do *osadki (placenta)*, lub też za pomocą

sznureczka (funiculus). Co do sposobu osadzenia w owocu, **N.** być może wzniesionem, podnoszącem się, wiszącem, poziomem. Co do kształtu zaś bywają **N.** krążkowate, soczewkowate, kuliste, nerkowate, skrzywione, skręcone, półksiężycowe i in.; otacza zarodek bądź całkowicie, bądź też mieści się tylko obok niego. Stosownie do tego, czy rozwija się wewnątrz, czy też zewnątrz worka zarod-

Nasienie fjołka (Viola tricolor).

Ziarno kawy, *a* strona tylna, *b* przednia, *c* przecięcie.

kowego, rozróżnia się białko, jako *endospermum* lub *exospermum*. *Skórka* właściwa **N.** (*integumenta propria*, *testa*) istnieje zawsze i bierze początek z powłok zalążka, nie zaś z zawiązka; barw bywa różnych. *Jądro (nucleus)* zawiera zwykle mączkę lub olej tłusty; stąd ważność **N.** dla człowieka (zboża, nasiona olejne). Bywa ono też rogowem, serowatem, kleistem i t. d. Jądro to ma za prze-

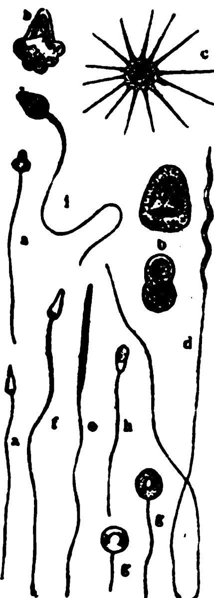
Wierzbówka (Epilobium angustifolium).

Palma daktylowa (Phoenix dactylifera), *a* strona przednia, *b* tylna.

znaczenie żywić zarodek aż do chwili, gdy sam zacznie z ziemi czerpać pożywienie i stąd nazywa się przez analogję do jaja zwierzęcego *białkiem (albumem)* lub *bielmem*. W białku znajduje się dalej najważniejsza część **N.**, *zarodek* (ob.), stanowiący początek przyszłej rośliny. Życie **N.** obejmuje dwa okresy: *dojrzewanie*, które je doprowadza do należytego rozwoju, i *kiełkowanie*, podczas którego zarodek **N.** rozwija się w młodą roślinę, zdolną już do samoistnego życia. Rozmaita budowa nasion i wszelkie ich części dodatkowe mają na celu ochronę zarodka od szkodliwych wpływów temperatury, wilgoci, obrażeń mechanicznych, dalej ułatwienia służące do przenoszenia roślin przez wiatr, wodę lub zwierzęta, wreszcie możność przytwierdzenia się do podłoża, na którem **N.** kiełkuje. Załączone rysunki wyobrażają przykłady różnych form nasion.

Nasienie męskie (*Sperma*), jest to płyn gęsty, białawy, krzepnący, okazujący pod mikroskopem charakterystyczne nitki nasienne, *plenniki nasienne*, dawniej zwierzątkami nasiennemi zwane (*spermatozoa*); mają one postać do szpilki podobną, składają się z niteczki, z jednej strony główką zakończonej; w świeżem **N.** nitki znajdują się w bardzo żywym ruchu. **N.** jest wydzieliną jąder (ob.), nagromadza się w torebkach nasiennych, miesza się z innemi wydzielinami i w czasie spółkowania zostaje wytryskiwanem. Zetknąwszy się w organach płciowych niewieścich z jajeczkiem, zapładnia je. Nasienie ma własność zapładniającą tylko wtedy, gdy zawiera żywe, ruchliwe nitki nasienne.

Nitki nasienne. *a* meduzy, *b* glisty, *c* raka rzecznego, *d* drętwy, *e* żaby, *f* małpy, *g* psa, *h* byka, *i* człowieka.

Nasiennik, ob. Nasienie roślin.

Nasięrzał (*Ophioglossum*), rodzaj paproci z rodziny *Ophioglossaceae*, obejmuje małe, trwałe rośliny we wszystkich częściach świata. Najwięcej znany gatunek jest *wężowy język (O. vulgatum)*; ma łodyżkę wraz z kłosem owocowym na 5—30 cm. wysoką, w pośrodku której wyrasta jeden tylko listek podłużny, tęż łodyżkę pochwiasto obejmujący. Przedłużenie łodyżki ponad listkiem stanowi szypułkę owocową razem z kłosem pojedyńczym lub podwójnym, zawierającym w sobie zarodniki. Ziele było niegdyś używane jako środek przeciw ranom i wrzodom, a także wewnątrz, jako środek lekko ściągający. Do tejże rodziny należy *gronowiec* (ob. Batrychium).

Nasir-ed-Din (właściwie *Abu-Dżafar Machomed Ben-Hassan al-Thusi*), * 1201 w Thus w Khorazanie, naczelnik obserwatorjum w Meragha, † 1274, był jednym z najzasłużeńszych i najznakomitszych astronomów arabskich, oraz autorem wielu dzieł treści astronomicznej, matematycznej i geograficznej.

Naskórek (*epidermis cuticula*), w roślinach, cienka błona pokrywająca różne ich części i mająca różną budowę, stosownie do natury organu, który okrywa, ob. Kora i Liść.—**N.** u człowieka i zwierząt, ob. Skóra.

Nasmyth James, inżynier, * 1808 w Edymburgu, † 1890 r., kształcił się w szkole sztuk pięknych i w uniwersytecie w Edymburgu, pracował następnie w różnych zakładach przemysłowych. Wynalazł młot parowy i wprowadził wiele ulepszeń do różnych machin. Budował też wielkie teleskopy, któremi obserwował księżyc i wraz z Carpenterem podał wyborny jego opis: „The moon considered as a planet“ (1874, 3 wyd., 1885). Jego „Autobiography“ wydał Smiles (4 wyd., 1885).

Nassau, do 1866 r. udzielne księstwo niemieckie, a od tego czasu część pruskiej prowincji Hessen-Nassau (ob.), obejmowało 85 mil kw. z ludnością 457,000 miesz. Jest to kraina urodzajna, skropiona rzekami Renem, Menem i Lahn, i posiadająca wiele źródeł mineralnych, z których najważniejsze: Ems, Langenschwalbach i Wiesbaden, dawniejsza stolica kraju.

Historja. Dom Nasauski wywodzi ród swój od hrabiów Lurenburskich albo Laurenburskich (tak nazywanych od zamku t. n. nad rzeką Lahn), z których Walram I w XII w. przybrał nazwę hrabiego Nasauskiego. Dwaj wnukowie jego, Walram II i Otto, byli założycielami dwu linji: Walramskiej i Ottońskiej. Pierwsza z nich, zająwszy część południową z Idsteinem, Wiesbadenem i Weilburgiem pozostała przy posiadaniu krajów dziedzicznych; druga zaś, której przypadły: Dillenburg, Beillenburg, Beilstein i Siegen, wstąpiła na tron niderlandzki. Walram II był ojcem cesarza Adolfa Nasauskiego (ob.). Po kilkakrotnych podziałach, Ludwik II († 1625) zjednoczył znowu wszystkie posiadłości linji Walramskiej. Atoli synowie jego utworzyli nowe linje: **N.** *Saarbrück*, która udzieliła się na linje **N.** *Ottweiller*, **N.** *Saarbrück*, *Usingen* (wygasła r. 1816), **N.** *Idstein*, która r. 1725 w osobie księcia Jerzego Augusta Samuela wymarła, i **N.** *Weilburg*, od której dzisiejszy dom **N.** pochodzi. W r. 1738 członkowie linji Walramskiej, zawarli układ co do prawa pierworodztwa, do którego w r. 1783 przystąpiła także i linja Ottońska. Po śmierci *Fryderyka Augusta* księcia **N.** *Usingen* (1816) wszystkie posiadłości linji Walramskiej przeszły do gałęzi **N.** *Weilburskiej*. Skutkiem wojny 1866 **N.** zostało wcielone do Prus. Por. Vogela „Beschreibung des Herzogthum **N.**“ (Weisb., 1843—44); Kellera „Geschichte von **N.**“ (Wiesb., 1863); Schliephake „Geschichte von **N.**“ (t. 1, Wiesb. 1864).

Nassau Adolf, ks. Luksemburski, ob. Adolf.

Nassau Orański, dom, pochodzący od hrabiego Ottona, † 1292 (ob. Nassau), panuje w królestwie Niderlandów (ob.). W 1303 rozpadł się na linję Dillenburską i Hadamarską (wygasła 1394). Od linji Dillenburskiej oddzieliła się gałąź Orańska, wskutek tego, że książę Wilhelm I odziedziczył księstwo Orańskie. Wybrany w r. 1574 przez Niderlandczyków namiestnikiem, przekazał tę godność swoim synom. Jeden z potomków, Wilhelm III orański został dziedzicznym namiestnikiem Niderlandów i królem angielskim (1689), przez małżeństwo z Marją, córką Karola I Stuarta, † 1702 bezpotomnie, przekazując domowi brandeburskiemu księstwo Orańskie. Pozostałe posiadłości odziedziczył jego agnat Jan Wilhelm Friso, książę Nassau Dier i namiestnik dziedziczny Fryzji (* 1687, † 1711), pochodzący od Jana, brata Wilhelma I Orańskiego. Jan Wilhelm Friso przyjął tytuł księcia orańsko-nasauskiego. Syn jego Wilhelm IV odziedziczył wszystkie włości linji ottońskiej i został dziedzicznym namiestnikiem połączonych Niderlandów, generał-kapitanem i admirałem. † 1751 r. Po nim nastąpił Wilhelm V (* 1748), z trudem utrzymał przy pomocy Prus swoje stanowisko w Niderlandach. W r. 1795 po wejściu Francuzów zbiegł do Anglji i 1802 zrzekł się godności i posiadłości niderlandzkich, za co otrzymał w Niemczech biskupstwo Fuldę i opactwa Corvei i Weingarten. † 1806. Syn jego Wilhelm I stracił posiadłości niemieckie. W r. 1813 powrócił do Niderlandów i w r. 1815 został ich królem, abdykował w 1840, † 1843 r. Po nim wstąpił na tron syn Wilhelm II, wnuk Wilhelm III, który † 1890, jako ostatni z rodu, pozostawiając córkę Wilhelminę, obecnie królowę holenderską.

Nassau-Dillenburg Ludwik, hrabia, brat Wilhelma I Orańskiego. * 1538, stanął na czele partji Guezów i został wygnany przez ks. Albę (1567). Uciekł do Niemiec, wpadł w roku 1568 do Groningen i pobił tam Hiszpanów, ale został później przez nich pobity pod Jemgum. Później walczył we Francji po stronie Hugonotów, kilka razy próbował szczęścia w Niderlandach i zginął 1574 pod Mooker Heide. Por. Blok „Lodewijk von Nassau“ (1889).

Nassau-Siegen Jan Maurycy, hrabia, wojownik i mąż stanu, * 1604, † 1679 jako namiestnik Kliwji, prawnuk Wilhelma księcia Oranji, wszedł w młodym wieku do służby holenderskiej i będąc od r. 1633 do 1644 naczelnym wodzem w Brazylji, umiał nie tylko Brazylję utrzymać, ale nadto poczynił jeszcze nowe zdobycze w Afryce. Wróciwszy 1644 do Holandji, przeszedł do służby elektora brandeburskiego (Fryderyka Wilhelma).

Nassau-Siegen Karol Henryk Mikołaj Otto, książę, * 1745, † 1805 na Podolu, w 15-ym roku życia wstąpił do wojska francuskiego, 1766—69 towarzyszył Bougainvillowi w podróży naokoło świata, w wojnie pomiędzy Hiszpanją i Anglją dowodził wynalezioną wówczas baterją pływającą. Król hiszpański Karol III nadał mu tytuł granda, 1780 bawił w Polsce, ożenił się bogato z wdową po Gozdzkim ks. Sanguszkową, otrzymał indygenat polski, począł budować w Warszawie wspaniały pałac, na miejscu dzisiejszego Sewerynowa, a którego niedokończone obszerne mury długo stały w ruinach, i stąd miejscowość zwano *Dynasowskie* albo *na Dynasach*. W 1783 udał się do Rosji, gdzie mianowany był wiceadmirałem i otrzymał de-

wództwo nad flotylą na morzu Czarnem, z której pomocą zniszczył flotę turecką 1788 r. pod Oczakowem, 1789 powierzono mu dowództwo nad flotą na morzu Bałtyckiem, pobił wojska szwedzkie dwukrotnie, ale 9 lipca 1790 poniósł od nich porażkę. Por. Bartoszewicza „Znakomici mężowie“ (t 1, str. 107); „Russkaja starina“ (1871, t. 3 i 1872, t. 4).

Nasse Erwin, ekonomista niemiecki, * 1829 w Bonn, † 1890 tamże, od 1856 r. profesor w Rostoku, od 1860 w Bonn, 1869 poseł na sejm niemiecki, jest jednym z przedstawicieli t. z. socjalistów z katedry, a 1889 r. mianowany członkiem pruskiej izby panów. Napisał: „Handbuch der politischen Oekonomie“ (2 wyd., Tubinga, 1886); „Agrarische Zustände in England“ i in.

Nassr ed din, szach perski, starszy syn szacha Mehemeda, * 1831, po śmierci ojca 1848 powołany był na tron, który jednak musiał zdobywać orężem. W 1873 odbył podróż do Europy i po powrocie do kraju wprowadził niejakie reformy. W 1877 r. zwiedził Europę powtórnie, przyczem z wielu państwami zawiązał stosunki dyplomatyczne, i po raz trzeci w 1889. Po wybuchu wojny wschodniej ogłosił neutralność Persji, ale już 15 grudnia 1855 r. zawarł przymierze z Rosją, a wkrótce wysłał wojsko do Heratu, co wywołało zatarg z Anglją, załagodzony traktatem paryskim z dnia 4 marca 1857 roku. W latach następnych wojował z Chiwą i Rosją, 1860 r. wysłał armję do Merwu, która była rozbitą doszczętnie. Ulegając wpływowi cywilizacji europejskiej, wezwał profesorów (1849), urządził telegraf elektryczny (1859), założył pierwsze dzienniki perskie, uzyskał od rządu francuskiego pozyskanie misji wojskowej (1859—1861) i rozkazał bić monetę według systemu europejskiego. Po powrocie z pierwszej wyprawy do Europy, zaprowadził poczty (1895), przystąpił do międzynarodowego związku pocztowego (1877), wysłał wiele młodzieży dla kształcenia w europejskich wyższych zakładach naukowych, ogłosił tolerancję wyznań z wyjątkiem szkoły babistów, wprowadził oświetlenie gazem, upięknił Teheran i wprowadził inne reformy, 1896 zastrzelony u wejścia do meczetu przez fanatyka z sekty babistów. Tron po nim objął brat jego Mozafer-ed-din (* 1854).

Nassr ed din, szach.

Nassr Eddin Chodja, komiczny typ tureckich opowiadań, rodzaj sowizdrzała.

Nastolskie starostwo niegrodowe było położone w województwie Mińskiem, pow. Mozyrskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1766, w tym czasie posiadał je Paweł Kołłb, opłacając z niego kwarty złp. 100 gr. 3, a hyberny złp. 15.

Nastopne zwierzęta *(Plantigrada)*, nazwa zwierząt ssących, w chodzeniu następujących na całej stopie, która u nich jest nagą, jak niedźwiedź, rosomak, w różnicy od *napalczastych (digitigrada)*, które, chodząc, opierają się tylko na końcach palcy, jak kot, pies. Według tego w niektórych systemach zoologicznych rzęd drapieżnych rozpada się na grupy **N.** i napalczastych.

Nasturan, minerał, ob. Uranin.

Nasturcja *(Tropaeolum)*, rodzaj roślin z rodziny nasturcjowatych, zioła roczne lub trwałe, wijące się, w Ameryce płd. Najwięcej znaną jest **N.** *większa (T. majus)*, pochodząca z Peru, w Europie po ogrodach dla ozdoby pielęgnowana. Jest to roślina jednoroczna, o łodydze wijącej się, soczystej, o liściach kołowych, w samym środku na ogonku osadzonych; kwiaty wyrastają pojedyńczo z kątów liści, żółto-pomarańczowe, ognisto-czerwono kresowane, albo ciemno-purpurowe, duże, kapturowate, w

Nasturcja.

wierzchołku ostrogą na dół zakrzywioną opatrzone. Używa się zazwyczaj do osłaniania altan, lub wije się po żerdkach; kwitnie od czerwca do października. Ma smak i zapach szczypiący, jak rzeżucha ogrodowa, i może być dodawana jako przyprawa do sałat; pączki zaś kwiatowe lub owoce niedojrzałe używają się jak kapary. Działa nieco przeciwszkorbutycznie i używaną była jako *herba et flores Nasturtii indici.* **N.** *mniejsza (T. minus)* jest zupełnie podobna do poprzedzającej, ale mniejsza.

Nasturcjowate *(Tropaeoleae)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca za cechy: kielich dwuwargowy, ostrogowaty, barwny, 5-szczepny; płatków 5, osadzonych w głębi kielicha, z których 2 wyższe są większe od innych, niekiedy brakujących; pręcików 8 nierównych, utwierdzonych na osadniku; zawiązek 3-klapkowy, 3-komóreczkowy, uwieńczony szyjką, w wierzchu rozszczepaną na 3 odnogi; owocem jest torebka trój-komórkowa niepękająca, rzadziej jagoda, o nasionach bezbiałkowych. Należą tu zioła o soku wodnistym, niekiedy wijące się, o liściach naprzemianległych, tarczowatych i kwiatach nieforemnych, z kątów liści pojedyńczo wyrastających. Należy tu około 30 gatunków właściwych Ameryce płd.

Nasturtium, ob. Rukiew.

Nasua, zwierzę, ob. Ostronos.

Nasycenie, *saturacja*, w chemji taki stan połączenia dwu ciał, w którym powinowactwa obu ciał są zrównoważone, zatem powinowactwo każdego ciała jest zniesione. Roztwory ciał stałych lub płynnych w cieczach są *nasycone*, gdy ciało rozpuszczające nie może w sobie rozpuścić większej ilości ciała rozpuszczonego. *Barwy nasycone*, ob. Barwa.

Nasyp, ob. Koleje Żelazne.

Naszyjnikowa sprawa, skandal na dworze francuskim 1785, przez który w skutek popełnionego na kardynale Rohan przez hrabinę Lamothe oszustwa z przeznaczonym rzekomo dla królowej naszyjnikiem, Marja Antonina mocno była skompromitowana, a znaczenie dworu wiele ucierpiało. Por. Compardon 1863, Combes 1876, Funck Brentano „Le collier de la Reine“ (1901). Na tle tej historji osnuł Aleksander Dumas interesujący romans p. t. „Naszyjnik królowej“. Ob. Lamothe Joanna.

Naszyniec, ob. Czackia.

Naśladownictwo, *maskowanie naturalne* (ang. *mimicry*), nieświadome, przez dobór naturalny sprowadzone naśladowanie jednych zwierząt przez inne, tak, że stają się zupełnie do nich podobne postacią, zabarwieniem, ruchami, a w ten sposób zyskują korzyści w walce o byt. Tak niektóre motyle i chrząszcze są naśladowcami pszczół i os, zyskują tem bowiem pozór zwierząt posiadających potężniejsze sposoby walki i obrony. Motyle z rodziny *Heliconidae*, żyjące w okolicach Amazonki w Ameryce płd., są jaskrawo ubarwione, ale wydają woń odrażającą, która je chroni od napaści ptaków; w tychże okolicach żyje inna rodzina motyli dziennych, *Leptalidae*; motyle te są w ogólności białe, niektóre jednak barwą skrzydeł tak są podobne do helikonów, że w locie trudno jedne od drugich rozróżnić. Leptalidy nie wydają przykrej woni, ale podobieństwu do helikonów daje im ochronę od ptaków owadożernych, które je biorą za helikony i stąd ich nie napastują. Motyl *Kallima paralacta*, na Sumatrze, gdy stoi spokojnie, ze skrzydłami złożonemi, jest uderzająco podobny do wyschłego liścia. Owad prostoskrzydły *Phyllium siccifolium* przypomina z ubarwienia i postaci liść zielony; inne znów owady, przebywające na gałęziach drzew, zdradzają uderzające podobieństwo do zeschłych gałązek i patyków. Osobliwe te *maski naturalne* zyskały wyjaśnienie dopiero w teorji Darwina, jako objaw doboru naturalnego. Ob. Darwinizm. Załączona *tablica barwna* podaje przykłady takiego naśladownictwa. I. *Naśladowanie liści* przez motyle i szarańcze: fig. 1 i 2 *Anaea phantes*, z Ameryki płd., w locie i spoczynku; fig. 3 *Anaea opalina* z Chiriqui; fig. 4 *Kallima inachis* z Indji wsch.; fig. 5—8 szarańcze płd.-amerykańskie z rodzaju *Pterochroza*. II. **N.** *gałęzi*: fig. 9a i 9b, poczwarka motyla brazylijskiego *Papilio evander*; fig. 10, gąsienica europejskiej prządki lilakow *Urapteryx samhucaria*; fig. 11, owad prostoskrz dły, *Baccilus gallicus*. III. **N.** *kory*, fig. 12, plusk *Phloea corticata*. IV. **N.** *jednych zwierząt przez in* fig. 13, samica motyla *Danais chrysippus*, niejad na, jest naśladowana przez samicę *Hypolimnas sippus* (fig. 14), gdy samiec tej ostatniej (fig. 1 nie bierze udziału w tem naśladownictwie ochr nem. Fig. 16, chrząszcz brazylijski, *Caloptaron fasciatum*, niejadalny, naśladowany jest przez i inne gatunki *Tropidosma spencii* (fig. 17) i *Lop nocerus hirticornis* (fig. 18), oraz przez mola *Pis lycoides* (fig. 19). Fig. 20 i 21 motyle, brazylij z rodzaju *Pseudospex*, naśladujące osy i gąsie niki. Fig. 22, kozioróg meksykański z rodz *Charis*, naśladujący pewną tameczną pszcz Fig. 23—25, muchy europejskie (*Sericomyia bo lis*, *Eristalis tenax* i *Ceria subsesillis*), naśladuj pszczoły i osy. Fig. 26, chrząszcz brazylij *Ctenostoma unifasciatum*, naśladujący mrówkę, dobnie jak pluskwa europejska, *Myrmecoris gr lis* (fig. 27). V. **N.** *rzeczy niejadalnych* i *zepsutych.* 28 i 29 oprząd prządki płd. amerykańskiej, pod ny do gniazda osy. Fig. 29, mól europejski, *T trix ocellaria*, podobny do grudki kału ptasie Fig. 30, chrząszcz płd.-amerykański, jakby pleś pokryty.

Natal, *Natalja*, kolonja angielska na wsch nich brzegach południowej Afryki, obejmuj 42,920 klm. kw. i 543,913 miesz. (1891); rozci się od rz. Om-Tukela na północy, do Om-Zimk na południu. Jest to kraina górzysta, podnos się tarasowato od brzegu morza aż do stromy gór Quathlamba, bardzo żyzna, posiada wybo pastwiska i jest zamieszkana przez Kafrów, Hol drów i Anglików; wogóle ludności białej 37,0 Pierwotni mieszkańcy, Kafrowie, mieszkają bą w oddzielnych okręgach pod własnymi naczel kami, bądź też we wsiach (Kraals) razem z hol derskimi osadnikami. **N.** otrzymał swą nazwę Portugalczyków, którzy 1498 przybyli tu po r pierwszy w dniu Bożego Narodzenia. Zajęty od 1835 przez Anglików, zostaje pod zarządem gub natora i posiada parlament o dwóch izbach. Mi sto główne jest Pieter-Maritzburg, port głów Durban. Kraina ta, zaludniona przez Zulów, n wiedzania była przez liczne wyprawy emigrant europejskich, usiłujących wytworzyć osadę biała Stała kolonizacja kraju rozpoczęła się na począt dziewiętnastego wieku. W 1836 oddział emigra tów holenderskich z Przylądka po odniesieniu zwy cięstwa nad Zulami zorganizował **N.** w woln osadę z prezydentem na czele, którym był Stef Maritz. Kraj organizował się szybko, liczba em grantów wzrastała z każdym rokiem, ale rozw ten wywołał pożądliwość Anglji, która 1844 pr łączyła **N.** do Przylądka. W 1845 rząd angiel powrócił kolonji samorząd, w r. 1894 ustano pierwsze dla **N.** ministerjum odpowiedzialne. P Brooks „History and discription of the colony

N." (Londyn, 1876); Kermode „N., its early history, rise etc." (1882); Peace „Our colony of N." (1885); Weber „Vier Jahre in Afrika" (Lipsk, 1879).

Natalis v. *Jelita* odm., herb: W polu czerwonem — trzy złote kopje w gwiazdę, jak w herbie Jelita (ob.). U szczytu jastrząb. Nadany 1585 r. przez króla Stefana.

Natalis Aleksander, właściwie *Noel*, historyk Kościoła, * 1639 w Rouen, † 1724 w Paryżu; po ukończeniu nauk w mieście rodzinnem, wstąpił 1615 do zakonu Dominikanów i wykładał w ich seminarjach teologję i filozofję. Poznany i oceniony przez Colberta, z jego natchnienia rozpoczął 1677 obszerne swe dzieło: „Selecta historiae Ecclesiae capita, et in loca ejusdem insignia dissertationes historicae, criticae, dogmaticae", które 1686 ukończył na 24 tomie. Później wydał jeszcze historję kościelną Starego Testamentu w 6 tomach, tak, że całe dzieło składa się z 30 t. Pierwsze tomy tego dzieła zyskały w Rzymie bardzo przychylne przyjęcie, dalsze zaś tomy obraziły duchowieństwo i papieża Inocentego XI do tego stopnia, że dekretem 13 lipca 1684 czytania dzieł **N.** pod klątwą zakazano. Trzecie wydanie pomienionego dzieła pod. tyt. „Historia ecclesiastica Veteris Novique Testamenti" (8 t., Paryż, 1699) i późniejsze, wydane staraniem ks. Roncaglia (9 t., Lucca), ze sprostowaniami i rozprawami zbijającemi czynione temu dziełu zarzuty, spowodowały, że papież Benedykt XIII wykreślił je z Indeksu. Późniejszy bezimienny autor dodał do pracy **N.** jeszcze 2 tomy, obejmujące historję Kościoła do XVIII w. Drugiem ważnem dziełem **N.** jest „Theologia dogmatica et moralis" (10 t., Paryż, 1693 i 2 t. dodatków). Z innych prac **N.** zasługują na wzmiankę: „Praecepta et regulae ad praedicatores verbi divini informandos, seu Institutio concionatorum tripartita" (Paryż, 1701); „Commentarius literalis et moralis" (5 t., częst.) i in.

Natalja, królowa serbska, * 1859, córka rosyjskiego pułkownika bojara mołdawskiego Keszko i Rumunki księżny Pulcherji Sturdza, 17 października 1875 r. zaślubiła księcia, późniejszego króla serbskiego Milana, ale postępowaniem swem zmusiła do uzyskania rozwodu w 1888. Protest jej przeciwko temu wyrokowi nie był uwzględniony, i dawniej uległy jej metropolita Michał, po odzyskaniu swego stanowiska 1889, nie unieważnił tego wyroku rozwodowego. W 1889 powróciła do Belgradu, nie odzyskała jednak wpływu na sprawy polityczne. W 1891 wydalona przez regentów. W 1893 pogodziła się z mężem. W 1894 syn przywrócił jej wszelkie prawa członka rodziny królewskiej. Por. „Mémoires de N., reine de Serbie" (1891).

Natan, prorok hebrajski za czasów Dawida, słynny jako rozumny doradca króla, odważnie gromił jego wady; mając sobie powierzone wychowanie jego syna Salomona, namaścił go potem na króla. Zarazem był historjografem obu królów.

Natan Moskowic Hanowerski Izraelita polski, żyjący w XVII w. w Sławucie na Wołyniu, opisał, jako naoczny świadek, zaburzenia kozackie za Władysława IV pod Nalewajką i Pawlukiem.

Natangja, dawna prowincja pruska, leżąca pomiędzy rzekami Leptem a Łanią, t. j. pomiędzy ziemią Warmińską a Preglem.

Natanjel, Natanal, „dany przez Boga", uczeń Jezusa Chrystusa, wspominany w Ewangelji Jana św., utożsamiany przez jednych z Bartłomiejem, przez innych z Mateuszem, lub Janem.

Natanson Henryk, wydawca, finansista i działacz społeczny, * 1820 roku, † 1895 roku, rozpoczął działalność jako księgarz wydawca i prowadził księgarnię wydawniczą do 1864 roku. Wydał dzieła Kopernika, Humboldta, „Meteorologję" Foissaca i wiele innych wydawnictw doniosłego znaczenia, nader starannie, nawet ozdobnie, a z chwalebną dbałością o czystość języka. Gdy rozbudził się u nas ruch ekonomiczny, mając na czele Leopolda Kronenberga, Henryk **N.** był jednym z najbliższych jego pomocników, współzałożycielem instytucji finansowych i kolei żelaznych prawego brzegu Wisły, oraz szefem jednej z najpierwszych firm bankierskich. Zajmował się też instytucjami filantropijnemi i innemi, stał na ich czele, wreszcie był nader czynny w pracy około uspołecznienia Żydów.

Natanson Henryk.

Natanson Ludwik.

Natanson Ludwik, lekarz, brat poprzedniego, * 1822 r. w Warszawie, † 1896 r. Medycynę studjował w Wilnie i Dorpacie. 1843 r. osiadł stale w mieście rodzinnem, gdzie w krótkim czasie bardzo rozległą zjednał sobie praktykę lekarską. Od roku 1870 był prezesem zarządu gminy żydowskiej w Warszawie. W 1847 założył wspólnie z Le Brunem i Helbichem *Tygodnik lekarski*, w którym, jako główny redaktor, równie jak w innych pismach perjodycznych wiele prac swoich drukował. Oddzielnie wydał: „Nowe listy Liebiga o chemji" (przekł. z niem., Warszawa, 1854); „Krótki rys anatomji ciała ludzkiego" (1858); „Przyczynek do fizjologicznej djagnostyki kurczów" (1859); „Urywki w kwestji wychowania"

(1861); „Fizjologiczne zasady estetyki“ (1862); „Teorja jestestw idjodynamicznych“ (1883); „Mechanika snu“ (1883); „La circulation des forces dans les êtres animés“ (1886); „O uczeniu rzemiosł“ (1888) i in.

Natanson Jakób.

Natanson Jakób, brat poprz., chemik, * 1832 r. w Warszawie. Studjował chemję w Dorpacie i w kilku pracowniach chemicznych w Europie, 1862 został profesorem zwyczajnym chemji przy Szkole Głównej w Warszawie, ale dla słabości katedrę tę opuścił 1865 roku. Z prac jego najważniejszą jest otrzymanie mocznika ze związków nieorganicznych (ob. Mocznik). Ogłosił: „Über das Acetylamin und seine Derivate“ (1856); „Krótki rys chemji organicznej“ (2 t., Warszawa, 1857—58); „Wykład chemji organicznej“ (cz. I, 1866).

Natanson *Józef*, przyrodnik, syn Henryka **N.**, * 1854 w Warszawie, kształcił się w mieście rodzinnem. 1883—85 przebywał w gub. Wołogodzkiej. Jest członkiem redakcji *Wszechświata* i komitetu Kasy pomocy naukowej imienia Mianowskiego. Ogłosił „Przyczynek do historji rozwoju glist okrągłych pasożytnych“ (1879); „Świat istot najdrobniejszych“ (1885), oraz znaczną liczbę mniejszych prac we *Wszechświecie*.

Natanson Władysław.

Natanson Władysław, fizyk, syn Ludwika **N.**, * 1864 w Warszawie, nauki gimnazjalne kończył w Warszawie, matematykę i fizykę studjował w Petersburgu (1882—1886), w Gradcu i Cambridge (1886—88); w tym czasie również uzyskał w Dorpacie stopnie magistra (1887) i doktora fizyki (1888). W 1891 habilitował się w uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie; w 1894 został tam profesorem tytularnym, 1899 profesorem rzeczywistym fizyki matematycznej. W 1893 został członkiem korespondentem Akademji umiejętności w Krakowie, 1900 członkiem czynnym tejże akademji, a zarazem przewodniczącym komisji bibljograficznej na jej wydziale matematyczno-przyrodniczym. Ogłosił liczne rozprawy i dzieła z zakresu fizyki matematycznej, jak „Studja nad dysocjacją dwutlenku azotu“ (*Kosmos* oraz *Wiedemann's Annales*, 1885 i 1886, wspólnie z bratem Edwardem); „Teorja kinetyczna gazów niedoskonałych“ (Dorpat, 1887; *Kosmos*, 1888; *Wied. Ann.*, 1888); „Prawo Maxwella, zadanie Taita“ (*Prace mat.-fiz.*, 1888; *Wied. Ann.*, 1888); „Teorja zjawiska Joule'a“ (Dorpat, 1888; *Prace mat.-fiz.*, 1889; *Comptes Rendus*, 1888; *Wied. Ann.*, 1889): „Teorja dysocjacji w gazach“ (*Kosmos*, 1888; *Wied. Ann.*, 1886); „Studja nad zgodnością termodynamiczną“ (*Comptes Rendus*, 1889; *Kosmos*, 1892; *Ostwald's Zeitschrift*, 1892); „Wstęp do fizyki teoretycznej“ (Warszawa, 1890), dzieło nagrodzone przez komitet Kasy im. Mianowskiego; „Studja termodynamiczne“ (*Wied. Ann.*, 1891); „O liniach ortobarycznych (*Rozprawy wydz. mat. przyr. akad. um.*, 1891); „O potencjałach termodynamicznych“ (*Rozprawy akad. um.*, 1892); „Dynamika Izotermy“ (*Philosophical Magazine*, 1892; *Archives de Genève*, 1892); „Teorja roztworów“ (*Rozprawy akad. um.*, 1892; *Ostwalds Zeitschrift*, 1892); „Teorja kinetyczna rozpraszania energji“ (*Comptes Rendus*, *Rozprawy akad. um.*, 1894; *Ostwalds Zeitschrift*, 1894; *Philos. Magaz.*, 1895); „Prawo Maxwella“ (*Prace mat.-fiz.*, 1894, *Arch. de Genève*, 1894); „Wiadomości z nauki fizyki dla szkół wydziałowych“ (Lwów, 1894; Warszawa, 1895); „Energja ruchu ciepła“ (*Rozprawy akad. um.*, 1895; *Ostwalds Zeitschrift*, 1895; *Phil. Mag.*, 1895); „Temperatura krytyczna wodoru“ (*Rozprawa akad. um.*, 1895; *Ostw. Zeitschrift*, 1895; *Phil. Mag.*, 1895); „Rozprężanie adjabatyczne“ (*Rozpr. akad. um.*, 1895; *Ostw. Zeitschrift*, 1895; *Phil. Mag.*, 1895; *Journal de Physique*, 1895); „Prawa zjawisk nieodwracalnych“ (*Rozpr. ak. um.*, 1896; *Phil. Mag.*, 1896); „Teorja ruchu wirowego“ (*Rozpr. ak. um.*, 1897); „Własności potencjałów termodynamicznych“ (*Rozpr. ak. um.*, 1897; *Ostwalds Zeitschrift*, 1897); „Wpływ ruchu na zmiany stanu skupienia“ (*Rozpr. ak. um.*, 1898; *Ostwalds Zeitschrift*, 1898); „Termokinetyka roztworów“ (*Rozpr. ak. um.*, 1899; *Ostwalds Zeitschrift*, 1899); „Prawa tarcia wewnętrznego“ (*Rozpr. ak. um.*, 1901); „O załamaniu podwójnem światła“ (*Rozpr. ak, um.*, 1901). Nadto wiele drobnych artykułów i odczytów popularnych w *Kosmosie*, *Ateneum*, przeważnie zaś we *Wszechświecie*.

Natantia, ob. Skorupiaki.

Natarcz, herb. **N. I**: W polu czerwonem, nad murem między blankami—półstrzałek żeleźcem do

Natarcz I.

Natarcz II.

góry. U szczytu ręka, dzidę trzymająca.—**N. II**: W polu czerwonem—strzała złączona z dwoma

kwadratami, jak wskazuje rysunek. U szczytu ręka z dzidą.

Natatores, ptaki, ob. Pletwonogie.

Natchnienie (po łac. *inspiratio)*, wyraz przenośny, używany w mowie o uczuciach i myślach, powstałych w duszy jakoby bezpośrednio tchnieniem genjuszu, zapału, albo samego Bóstwa. Najważniejszem jest **N.** jako żywioł wprost twórczy w sztuce, gdyż ono, jak wychodzi bezpośrednio z ducha poety i artysty, tak bezpośrednio też działa na ducha słuchacza i widza.

Natężenie, wielkość pewnego działania, wielkość siły; **N.** głosu, **N.** prądu elektrycznego, toż co siła głosu, siła prądu. Niekiedy używa się też w znaczeniu naprężenia czyli napięcia (ob.).

Natężenie *(Intentio)*, w chirurgji, sposób gojenia się ran. Rany goją się przez *pierwsze* **N.** *(prima intentio)*, gdy brzegi bezpośrednio w ciągu 24 godzin się zrastają bez najmniejszego ropienia; bywa tak przy ranach mniejszych, gdy niema żadnego braku substancji; przez *drugie* **N.** *(secunda intentio)*, gdy zagojenie następuje w skutek zabliźnienia po mniej albo więcej długiem ropieniu. Odróżniają też *trzecie* **N.**, gdy ropiejące brzegi rany będą zbliżone i zrosną się jak przy pierwszem **N.**

Nathusius Gottlob, przemysłowiec, * 1760 r. w Baruth, † 1835. W młodości pracował w domu handlowym Sengewalda, po którego śmierci, wraz z jego szwagrem Richterem, objął jego interesa pod firmą Richter i **N.**, założył potem wielką fabrykę wyrobów tytuniowych i po zgonie swego wspólnika sam jeden cały prowadził interes. Za rządu westfalskiego, gdy odbyt jego wyrobów zmniejszać się zaczął, na zakupionej przestrzeni, obok rozległego gospodarstwa rolnego utworzył cały szereg rozmaitych zakładów przemysłowych, jak olejarnię, młyny, cukrownię, fabrykę porcelany, fajansu i in.

Nathusius Filip Engelhard, syn poprz., * 1815, † 1872, był współpracownikiem *Kreuzzeitung*, wydawał *Volksblatt für Stadt und Land*, a następnie w Reinstedt na Harzu założył instytut wychowawczy dla chłopców.—Żona jego *Marja*, z domu *Scheele*, * 1817 w Magdeburgu, † 1857, ogłosiła szereg powieści, nacechowanych duchem pietystycznym, jak: „Tagebuch eines armen Fräuleins" (1854); „Elisabeth" (1858) i in. Ogólny ich zbiór wyszedł p. t. „Gesammelte Schriften" (15 t., 1858—69, 9 t., 1889).

Nathusius Herman Engelhard, brat poprzedniego, hodowca bydła, * 1809 r., w Magdeburgu, † 1879, studjował nauki przyrodnicze, objął po ojcu majątek Hundisburg i znacznie podniósł hodowlę bydła, a do jej rozwoju przyczynił się wielu dziełami: „Erfahrungen über die Zucht der Fleischschafen" (1856); „Die Rassen des Schweins" (1860); „Vorträge über Viehzucht" (3 t., 1868—70, 2 wyd., 1890) i in. Z Thielem wydawał „Landwirtschaftliche Jahrbücher".

Nathusius Wilhelm, brat poprz., rolnik, * 1829 w Hundisburg, studjował chemję, objął majątek pod Magdeburgiem, od 1855 był członkiem sejmu pruskiego. Ogłosił: „Das Wollhaar des Schafes" (1864); „Die Vorgänge der Vererbung bei Hausthieren" (1891) i in. — Brat jego Henryk **N.**, * 1824, † 1890, landrat okręgu Neuhaldensleben, ogłosił: „Ueber die Zucht schwerer Arbeitspferde" (1885 i in.).

Nathusius Marcin, teolog niemiecki, profesor w Gryfji, * 1843. Założył pospołu ze Stöckerem i Weberem w r. 1896 związek kościelno-socjalny. Pisał wiele, jest redaktorem *Allgemeine konservative Monatschrift*.

Nation of Shopkeepers (ang.)—naród kramarzy, pogardliwa nazwa Anglików.

National Farmers Alliance, związek rolników amerykańskich, założony w 1873, ale działający szerzej od 1889. Dąży on do zniesienia ceł ochronnych, zniesienia banków narodowych, zakazu kupna ziemi nieamerykanom.

Natives (tubylcy), albo *Native American association*, tak się nazywało w Stanach Zjednoczonych Ameryki północnej stronnictwo polityczne, które się utworzyło około r. 1835 celem bronienia praw i przywilejów krajowców przeciwko nowo przybyłym osadnikom i pragnęło, ażeby czas nadający prawo do naturalizacji przedłużyć z 7 do 21 lat. Z ich łona wyszli r. 1854 tak zwani Knownothing (ob.).

Nativismus (z łac. nativus, wrodzony)—teorja przyjmująca istnienie wrodzonych idei.

Natolin, pałac i park na wzgórzu za Wilanowem, po prawej stronie idąc do Powsina położony. Miejsce to zwane było dawniej *Bażantarnią*. Pałac tutejszy, przez Stanisława Potockiego przebudowany i na pamiątkę wnuczki jego Natalji, zmarłej 1830, Natolinem przezwany, razem z ogrodem stanowi jedną z piękniejszych posiadłości wiejskich w Królestwie Polskiem.

Natolja, po gr. *Anatolja*, po tur. *Anadoli* (kraj wschodni), inaczej Azja Mniejsza, półwysep azjatycki, położony między morzem Czarnem, cieśniną Konstantynopolitańską, morzem Marmara, cieśniną Dardanelską, morzem Egejskiem, Śródziemnem, Armenją, częścią Mezopotamji i Syrją. Półwysep ten w głębokiej już starożytności był mocno zaludniony i dzielił się na wiele państewek. Później poszedł pod panowanie Persów, potem Aleksandra W., następnie Rzymian, a dziś zostaje w posiadaniu Turcji. Niekiedy Natolją nazywają tylko zachodnią i północną część półwyspu.

Natorp Bernard Chrystjan Ludwik, znakomity teolog i pedagog niemiecki, * 1772 w Werden nad rzeką Ruhr, † 1846 w Poczdamie; po odbyciu nauk gimnazjalnych studjował teologję i wyświęcony na księdza, był naprzód profesorem gimnazjum w Elberfeld, poczem proboszczem w Bergischen, a w końcu radcą konsystorjalnym w Poczdamie. **N.** położył wielkie zasługi pracą około ulepszenia

szkół w Niemczech. Napisał wiele książek pedagogicznych i szkolnych, z których ważniejsze: „Kleine Schulbibliothek, eine Angabe und kurze Charakteristik der brauchbarsten Werke für Lehrer niederer Schulen" (Essen, 1802, 2 wyd., tamże, 1820); „Grundriss zur Organisation allgemeiner Stadtschulen" (t. 1814); „Ein einziger Schullehrer unter tausend Kinder" z Lancastera (t. 1808). Wydał nadto: „Quartalschrift für Religionslehrer" (4 t., tamże, 1804—1809); „Briefwechsel einiger Schulfreunde" (tamże, 1802—1816); „Ueber den Gesang in den Kirchen der Protestanten" (tamże, 1817). Oprócz tego napisał znaczną liczbę artykułów teologicznych i pedagogicznych, oraz począwszy od 1803 niejednokrotnie wydawał zbiory kazań (*Predigten* i *Predigtenwürfe*).

Natrium, ob. Sód.

Natrolit, *mezotyp sodowy, bergmanit,* minerał z rzędu krzemianów, krystalizuje w szeregu rombowym, jest przeświecający, bezbarwny lub szary, twardość 5, c. wł. 2,2. Jest to krzemian sodu i glinu. Występuje w szczelinach skał bazaltowych i fonolitycznych, głównie w Brevig w Norwegji.

Natryski, *natryskowe kąpiele,* ob. Kąpiel.

Natter Jan Wawrzyniec, sławny rzeźbierz, * 1705 w Biberach, † 1763 w Petersburgu. Wykonał wiele dzieł znakomitych, a nadto wydał: „Traité de la méthode antique de graver en pierres fines, comparée avec la méthode moderne" (Londyn; 1754).

Natuna, grupa wysp położonych na północo-zachód od Borneo, należąca do Niderlandów, obejmuje 1723 klm. kw. (31 m. kw.) przestrzeni i 8,000 miesz. pochodzenia malajskiego.

Natura, ob. Przyroda.

Natura horret vacuum, t. j. „Przyroda wzdraga się próżni," zasada dawnych fizyków, ob. Horror vacui.

Natura naturans (łac.)—istota twórcza natury, czyli Bóg, w przeciwstawieniu do *natura naturata*=natury stworzonej, świat. Terminy te istniały w filozofji scholastycznej; używał ich również Spinoza.

Natura non facit saltus (łac.)—natura nie robi przeskoków. Aforyzm Linneusza (*Philosophia botanica*), wyrażający myśl, iż szereg istot organicznych w przyrodzie tworzy jeden łańcuch, którego ogniwa związane są z sobą rozwojem stopniowym, zacząwszy od organizmów najniższych aż do człowieka. Tę samą myśl wyrażają również: *Natura non it per saltus,* natura nie działa skokami.

Natura trahit ad sua jura (łac.), — natura domaga się praw swoich.

Naturae vultus semper est idem (łac.)—natura zawsze jest jedną i tą samą.

Naturalia, ciała naturalne, minerały, skały, rośliny, zwierzęta. Zbiory **N.,** toż co muzea przyrodnicze.

Naturalia non sunt turpia (łac.) rzeczy naturalne nie przynoszą wstydu. Zasada cyników.

Naturalizacja, tak się nazywa w prawie przyjęcie nowego poddaństwa czyli przejście z jednego państwa do poddaństwa innego państwa. Prawo porzucenia swego ojczystego poddaństwa, czyli t. zw. ekspatrjacja, jest dorobkiem już nowszych wieków, w epoce bowiem średniowiecznej opuszczenie ojczyzny sprowadzało konfiskatę majątku. W obecnej zaś dobie tylko prawodawstwo rosyjskie nie uznaje prawa poddanych do ekspatrjacji. Większość prawodawstw europejskich ogranicza wolność ekspatrjacji tylko wykonaniem powinności wojskowej, i w tym celu niektóre państwa związane są nawet odpowiedniemi konwencjami. Po za tem urabia się zasada, że pierwotne poddaństwo ustaje samo przez się przez fakt przyjęcia innego poddaństwa. Już w końcu szóstego dziesiątka ubiegłego stulecia Stany Zjednoczone zawarły konwencję z niektóremi państwami niemieckiemi, mającą na celu uznawanie Niemców, naturalizowanych w Stanach, za poddanych amerykańskich nawet w granicach ich byłej ojczyzny. **N.** następuje pod pewnemi, mniej lub więcej uciążliwemi warunkami dla jednostki, chcącej się naturalizować. Najzwyczajniej potrzeba w tym celu przebywać w drugiem państwie pewien okres czasu i wyrazić uroczystą wolę zostania członkiem tego państwa. We Francji na podstawie praw z 1849 i 1867, każdy, kto skończył 21 lat i trzy lata przebywał wewnątrz kraju, może zostać obywatelem francuskim i być dopuszczonym do używania wszystkich praw tego obywatelstwa. Czas ten trzechletni może być skrócony do roku, jeżeli jednostka pragnąca się naturalizować oddała Francji jakiekolwiek ważne usługi. W Niemczech natomiast uprzednie przebywanie nie jest wymagane: na zasadzie prawa z d. 1 czerwca 1870 r., każdy, kto skończył 21 lat wieku, ma środki do życia, używa praw cywilnych i nieskalanej sławy, może być przyjęty już nie z zezwolenia naczelnika państwa, lecz ministra. W Stanach Zjednoczonych każdy, kto chce zostać ich obywatelem, musi zaprzysiądz przed urzędem sądowym, że rzeczywiście ma ten zamiar, poczem po 2 latach każdy stan może mu dać prawo obywatelstwa. W Anglji wymagane jest uprzednie przebywanie jednostki, zamierzającej naturalizować się, w ciągu lat pięciu. U nas kodeks cywilny polski w art. 9 stanowił, że stan Polaka może być nabyty i przez naturalizację. Obszerniejsze przepisy obejmowało co do tego postanowienie króla saskiego z 19 grudnia 1807. W 1869 roku rozciągnięto i na Królestwo przepisy, wydane co do naturalizacji w Rosji w d. 10 lutego 1864 r. Według tych przepisów, trzeba trzech warunków, aby być naturalizowanym: 1) osiedlenia się w państwie i oświadczenia naczelnikowi gubernji o zamiarze przyjęcia rosyjskiego poddaństwa, w celu otrzymania t. zw. świadectwa na osiedlenie, 2) upływu terminu 5-let-

niego, który w razie zasług chcącego się naturalizować może być skrócony przez ministra spraw wewnętrznych, i 3) przysięgi na wierność. Żydzi i derwisze nie są dopuszczeni do **N.** Dzieci cudzoziemców, jeśli urodziły się w kraju lub nawet tylko ukończyły średni zakład naukowy, w ciągu roku od dojścia do pełnoletności mogą żądać **N.** W Niemczech, Anglji i Rosji osobnik naturalizowany niezwłocznie nabywa wszelkich praw i przywilejów tubylczej ludności, w innych natomiast państwach dzieje się inaczej. W Belgji, Włoszech i Węgrzech, obok zwykłej **N.**, nadającej niejako tylko ekonomiczne prawa pobytu i zarobkowania, istnieje wielka **N.**, nadająca i prawa polityczne. We Francji prawo wyborcze bierne przysługuje naturalizowanemu obywatelowi dopiero po upływie 10 lat (wyjątkowo, na mocy specjalnego prawa, po upływie roku). W Stanach Zjednoczonych naturalizowani obywatele nie mogą zajmować urzędu prezydenta Stanów, do kongresu mogą być wybierani dopiero po upływie 7 lat, a do senatu po upływie 9 lat. Dla kobiet wszelkie formalności **N.** są zbyteczne w razie zamążpójścia za obcokrajowca; taki jest przepis we wszystkich prawodawstwach z bardzo nielicznemi wyjątkami, do których należą Argentyna i Salwador, gdzie kobieta przez zamążpójście nie traci swego poddaństwa. Anglja stoi na innem stanowisku: Anglik nadaje poddaństwo swej żonie, Angielka natomiast nie przyjmuje poddaństwa kraju swego męża.

Naturalizm, w filozofji, oznacza kierunek, który nie uznaje żadnej zasady wyższej nad naturę, t. j. Ducha, Boga. **N.** pokrewny jest materjalizmowi z tą różnicą, że nie przeczy istnienie duchowego pierwiastku w samej naturze.

Naturalizm, w sztuce, oznaczał dawniej działalność artystyczną, opartą na wrodzonym talencie, bez szkoły i metody. Dzisiaj **N.** nazywa się kierunek dążący do możliwie wiernego i objektywnego odtwarzania przyrody. Ojcem **N.** w sztuce jest Emil Zola (ob.). Naturalizm był reakcją przeciwko romantyzmowi (ob.), który traktował sztukę subjektywnie, nie troszcząc się o ścisłość przedmiotową. **N.** doprowadził jednak swoje zasady do absurdu i zamiast dzieł sztuki, pragnął dawać fotograficzne odbicia rzeczywistości. Wskutek tego powstała przeciwko niemu reakcja (ob. Symbolizm, Modernizm).

Naturalne dzieci, dzieci zrodzone nie w małżeństwie.

Naturalny dobór, ob. Darwinizm.

Naturam expellas furca, tamen usque recurret (łac.)—choćbyś naturę wypędził kijem, ona zawsze powróci (Horacy).

Natury filozofja, Naturphilosophie. Część filozofji, traktująca o naturze, a specjalnie systemy metafizyczne szkoły Schellingowsko-Heglowskiej.

Nauarchos (gr.), dowódca floty w Sparcie. *Nauarchja,* urząd **N.**

Nauclea *(Jutrzenczyn, Kolcoskręt),* rodzaj roślin z rodziny przewiercieniowatych, obejmuje drzewa w Indjach Wsch., o liściach zestawionych w okółki i kwiatach zebranych w główki. **N.** *cadamba* jest wysokiem drzewem, o kwiatach żółtych, bezwonnych, i owocach czerwonych, potem czerniejących, których sok używa się przeciw kolkom. Liście **N.** *orientalis* używają się jako środek chłodzący w gorączkach.

Naude Gabrjel, uczony bibljofil, * 1600, † 1653 w Abbeville, był od r. 1633 lekarzem przybocznym Ludwika XIII i bibljotekarzem kardynała Mazariniego. Ważniejsze jego prace są: „Apologie pour les grands hommes faussement soupçonnés de magie," „Avis pour dresser une bibliothèque," „Traité des plus belles bibliothèques," „Addition de l'histoire de Louis XI," „Bibliographia politica." „Considérations sur les coups d'état." Wydano także o nim kilka edycji anegdot p. t.: „Naudeana."

Naudet Józef, uczony francuski, * 1786 w Paryżu, † 1878, od 1816 był nauczycielem w szkole normalnej, od r. 1821 profesorem poezji łacińskiej w Collège de France, od 1830 do 1840 generalnym inspektorem zakładów naukowych, 1860 podał się do dymisji. Z licznych dzieł jego wymieniamy: „Histoire de la guerre des esclaves en Sicile" (1807); „Histoire de l'établissement, des progrès et de la décadence de la monarchie de Goths en Italie" (1811); „Essai de réthorique" (1813); „Conjuration d'Étienne Marcel contre l'autorité royale" (1815); „Histoire des changements opérés dans toutes les parties de l'administration de l'Empire Romain depuis Dioclétien jusqu'à Julien" (1819, t. 2); „De l'administration des postes chez les Romains" (1863); „De la noblesse et des récompenses d'honneur chez les Romains" (1863) i in.

Nauenpille lub *Naujepile* (t. j. Nowygród), zamek obronny nad Niemnem, głośny w historji wojen tatarskich i krzyżackich na Litwie, zburzony 1381 przez Krzyżaków. Zwaliska jego leżą we wsi Liszków.

Nauheim, miasto w heskiej prowincji Hesji Górnej, w okręgu Friedberg, nad rzeką Use, przy końcu gór Taunus, na 176 m. nad poziom morza wyniesione, posiada słynne źródła lecznicze. Są to solanki, zawierające znaczną ilość chlorku sodu, potasu, bromek magnezu i węglany; znaczna ilość kwasu węglanego sprawia, że woda ze źródeł tutejszych wytryskuje w postaci piany; temperatura wód dochodzi 34°C. Pierwsze źródło w **N.** było wywiercono roku 1838. Wody nauheimskie zalecają się w tych samych chorobach, co i inne solanki. Liczba mieszkańców wynosi 4,000, gości kąpielowych przybywa rocznie około 15,000. Por. Credner „Die Kurmittel in Bad **N.**" (1894).

Nauka, wogóle zbiór tego co się wie, całość wiedzy, w ściślejszem jednak znaczeniu ogół wiadomości jednorodnych, ułożonych systematycznie, zatem podług pewnej głównej, przewodniej myśli.

Wiedza jest to zbiór wiadomości; nauka istnieje dopiero wtedy, gdy z owych wiadomości zdołaliśmy wytworzyć prawa, ściągające się do pewnej kategorji rzeczy i pojęć. Pojęcie przeto **N.** wyższem jest, niż pojęcie wiedzy, która stanowi, jakby tylko materjał dla **N.** Wiedza porządkuje rzeczy znane tylko empirycznie, tak, aby je można było w razie potrzeby odszukać, jak np. alfabetycznie, gdy **N.** dopiero nadaje im układ racjonalny, zestawiając rzeczy pokrewne i tworząc z nich jeden ciąg, niby wiążące się z sobą ogniwa łańcucha. W miarę, jak się **N.** rozwija i doskonali, pamięć odegrywa mniejszą rolę w zachowaniu wiadomości, bo dąży ona do podania praw ogólnych, które w każdym razie szczególnym łatwo stosować. Jakkolwiek różne działy wiedzy daleko się między sobą rozbiegły, stanowią one jednak jedną naturalną całość, niby konary rozgałęzionego drzewa. Niejednokrotnie też starano się podać systematyczny podział nauk, wszystkie jednak próby są mniej więcej sztuczne; najogólniejsze podziały **N.** są np. na nominalne i realne, doświadczalne i filozoficzne, wyzwolone i wiązane (pozytywne), teoretyczne i praktyczne. Usiłowanie przedstawienia wszystkich nauk, jako uporządkowanej całości według przedmiotu i metody każdej oddzielnie, prowadzi do pojęcia encyklopedji systematycznej. Pierwsza mniej więcej udatna próba systematycznego układu nauk była Bakona Werulamskiego 1645 r. (Ob. Encyklopedja). Zadanie to zaprzątało wielu następnych filozofów; w literaturze naszej głównie Trentowskiego. Por. A. Mahrburg „Podział i układ nauk" („Poradnik dla samouków," część I, wyd. 2, Warszawa, 1901).

Naukratis, starożytne m. egipskie nad Kanobijską odnogą Nilu, założone było w VII w. prz. Chr. przez Milezyjczyków. Za króla Amazysa było w zupełności oddane Grekom i słynęło z piękności greckich zalotnic, czyli heter.

Naum (św.), jeden z siedmiu spółpracowników św. Metodego, o którego rodzinie i życiu nic pewnego dotychczas nie wiemy. Po † św. Metodego udał się 885 wraz z Klemensem i Hugelarem do Bulgarji, gdzie był łaskawie przyjęty przez cara Borysa. Ostatnie lata życia przepędził na wschodnim brzegu jeziora Ochrydzkiego, w miejscu po grecku Diabya zwanem, gdzie znajduje się starożytny klasztor, nazywany inaczej Diawat, a w nim są złożone jego zwłoki i obchodzoną bywa corocznie 20 lipca jego pamiątka. O wpływie **N.** na rozwój literatury staro-bulgarskiej również nic pewnego nie wiemy, choć nie bezzasadnie twierdzi Szafarzik „Rozkviet slovanské literatury w Bulharsku", że **N.**, skłaniając innych do pisania, niezawodnie i sam pisał.

Naumachja (z gr.), właściwie potyczka albo wielka bitwa morska; tak nazywano u Rzymian, szczególnie za Juljusza Cezara i cesarzów późniejszych, wspaniałe widowiska sceniczne, na wodzie wyprawiane. Miejsce na ten cel przeznaczone również nazywano **N.**, a gladjatorów mających w takich widowiskach udział *Naumachiarii*. Por. Friedländer „Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms" (1889).

Naumann Jan Fryderyk, ornitolog niemiecki, * 1780 w Ziebigk pod Köthen, † 1857; był synem Jana Andrzeja **N.** (* 1747, † 1826), również ornitologa, poświęcał się z początku rolnictwu, ale potem oddał się wyłącznie ornitologji i został profesorem i inspektorem muzeum ornitologicznego w Köthen. Ważniejsze jego dzieła są: „Naturgeschichte der Vögel Deutschlands" (2 wyd., 12 t., 1822—44); „Die Eier der Vögel Deutschlands" (5 zesz., 1819); „Taxidermie" (2 wyd. 1848). Na jego cześć towarzystwo ornitologiczne niemieckie nazwało organ swój *Naumannia* (od 1850).

Naumann Karol Fryderyk, syn Jana Bogumiła, czyli Amadeusza **N.**, słynnego kompozytora (* 1741, † 1801), znakomity mineralog i geolog, * 1797 w Dreźnie, † 1873 r., kształcił się we Freibergu, gdzie następnie został profesorem, a w roku 1842 profesorem mineralogji i geognozji w Lipsku, ogłosił: „Lehrbuch der Geognosie" (3 wyd., 2 t., Lipsk, 1872); „Anfangsgründe der Krystallographie" (2 wyd., Lipsk, 1855); „Elemente der theoretischen Krystallographie" (tamże, 1856); „Über den Quincunx als Grundgesetz der Blattstellung" (tamże, 1845); „Elemente der Mineralogie" (10 wyd., 1877).

Naumann Maurycy Ernest Adolf, brat poprzedniego, zasłużony medyk, * 1798 w Dreźnie, † roku 1871, kształcił się w Lipsku i Berlinie; w 1828 został profesorem medycyny w Bonn i zarazem dyrektorem tamecznego instytutu klinicznego; wydał: „Handbuch der medicin. Klinik" (8 t., Berlin, 1829—39); „Pathogenie" (3 t., Berlin, 1841—45); „Allgemeine Pathologie und Therapie" (1 t., Berlin, 1851); „Vermischte Schriften" (Bonn, 1850); „Ergebnisse und Studien aus der medicin. Klinik zu Bonn" (2 t., Lipsk, 1858—60) i w. in.

Naumann Konstanty August, znakomity matematyk, brat poprz., * 1800 w Dreźnie, † 1852 r. w Freiburgu, gdzie od r. 1827 był profesorem matematyki w tamecznej akademji górniczej. Zasłużył się wielu pracami w dziedzinie matematyki wyższej i fizyki matematycznej.

Naumann Emil, syn Maurycego Ernesta, kompozytor, * 1827 w Berlinie, † 1888, dyrektor nadwornej muzyki kościelnej przy tamecznym kościele katedralnym, odznaczył się jako autor oratorjów, „Christus der Friedensbote" i „Die Zerstörung Jerusalems," tudzież opery „Judyta." Nadto napisał: „Ueber Einfürung des Psalmengesanges in die evangelische Kirche," „Die Tonkunst in der Kulturgeschichte" (1869—70); „Deutsche Tondichter" (5 wyd., 1882), „Italienische Tondichter" (2 wyd., 1883); „Illustrierte Musikgeschichte" (1880—85) i in.

Naumann Aleksander, chemik, * 1837 w Endorf w Hesji, kształcił się w Giessen, gdzie 1869 został profesorem, a 1882 zarazem dyrektorem pracowni chemicznej. Pracował głównie nad termochemją i ogłosił: „Grundriss der Thermochemie“ (1869); „Allgemeine und physikalische Chemie“ (1877); „Lehr- und Handbuch der Thermochemie“ (1879); „Technisch-thermochemische Berechnungen zur Heizung“ (1893).

Naumann Fryderyk, pastor, polityk socjalny niemiecki, * 1860, jest pastorem w Związku misji wewnętrznych i zajmuje się polityką społeczną, dążąc do polepszenia bytu klas roboczych na gruncie reform w duchu chrześcijańskim. Napisał wiele broszur, rozpraw, „Jesus als Volksmann etc.“

Naumański Jan, publicysta i geograf żyjący w pierwszej połowie XVIII w., wydawał w latach 1729—36 gazety: *Kurjer polski* i *Relata refero*, których tytuły zamienił później—pierwszego na: *Gazetę Polską*, drugich na *Uprzywilejowane wiadomości z cudzych krajów*. Osobno zaś wydał: „Geografia novissima, albo wielce pożyteczne a przez pytania sporządzone opisanie świata, ziem i miast, geograficznie i historycznie objaśnione“, z mapami (Warszawa, 1729), oraz „Historja politico-universalis od początku świata“ (tamże, 1732).

Naumburg, nad Saalą, m. pow. w obw. pruskiej regencji Merseburskiej, ma wspaniałą katedrę gotycką z wielu pomnikami starożytnej sztuki niemieckiej, liczne fabryki, obszerny handel i 22,000 m. Zawarto tu traktaty: w roku 1457 między Brandeburgiem, Śląskiem i Saksonją, i 1554 między kurfirstem Augustem i księciem Janem Fryderykiem saskim. — *Biskupstwo Naumburskie*, powstałe w roku 968, w roku 1564 zamienione na kapitułę protestancką. Dzieje skreślił Philipp (1800).

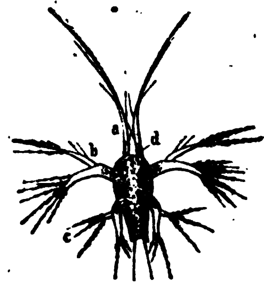
Naumowicz Jan, ksiądz i publicysta galicyjski, * 1826, kształcił się w unickiem seminarjum we Lwowie, w 1850 rozpoczął działalność literacką, założył dwa czasopisma *Nauka* i *Russkaja rada*, w których propagował ideę związku ludności Galicji wschodniej z Rosją; w tymże celu założył Towarzystwo imienia Michała Kaczkowskiego i zasad swych bronił w sejmie lwowskim i w radzie państwa w Wiedniu. W 1882 oskarżony o zdradę państwa, skazany na zamknięcie w więzieniu i ekskomunikowany, odpowiedział „Apelacją do papieża Leona XIII“. W 1885 przyjął prawosławie i osiadł w Rosji, gdzie † 1891.

Naundorff, mniemany syn Ludwika XVI, ob. Ludwik XVII (król franc.).

Naupaktos, w starożytności warowne miasto portowe, teraźniejsze *Lepanto* (ob.).

Nauplia, albo **Napoli di Romania**, silnie obwarowane miasto nadmorskie w greckiej nomarchji Argolidzie. Rezydencja arcybiskupa i nomarcha, ma 3 forty, obszerny port i 5,500 m. **N.** od 1824—39 była stolicą rządu greckiego.

Nauplius, forma młodzieńcza wielu skorupiaków; jest to istota drobna, opatrzona po wyjściu z jaja trzema tylko parami odnóży, a mianowicie pierwszą i drugą parą rożków, oraz żuwaczkami. Wszystkie te odnoża stanowią przyrządy pławne. **N.** swobodnie pływa w wodzie, zwolna wydłuża się i po szeregu przeobrażeń, połączonych z lenieniem, osiąga postać ostateczną.

Nauplius Penaeusa, silnie powiększony. *a* czułki przednie, *b* tylne, *c* szczęki przednie, *d* oko.

Nausikaa, *Nauzyka*, według legendy greckiej, zapisanej w Odysei Homera, córka króla Feaków, Alkinoosa, spotkała na wybrzeżu morskiem Odyseusza po rozbiciu się jego okrętu i zaprowadziła go do swego ojca. Według legendy późniejszej, była żoną Telemaka.

Nautilus, mięczak, ob. Żeglarek.

Nautis, *Naudis* (Cima di **N.**) — góra w Tyrolu południowym, mająca wysokości 3180 metrów.

Nautyka, ob. Żeglarstwo.

Nauvoo-City, miasto w stanie Illinois w Ameryce północnej, nad rz. Mississippi, do 1846 było głównem siedliskiem mormonów i liczyło przeszło 20,000 m., dziś podupadłe.

Navagero Andrzej, po łacinie zwany *Naugerius*, pisarz włoski, * 1483 w Wenecji, † 1529 w Blois, był reprezentantem polityki weneckiej przy Karolu V i Franciszku I, następnie bibljotekarzem przy „św. Marku“ i historjografem Rzeczypospolitej Weneckiej; prócz dziejów Wenecji pisał po włosku komentarze do Owidjusza i Cycerona, mowy pogrzebowe, „Podróż do Hiszpanji i Francji,“ oraz poezje; najwięcej zdobył sławy poezjami łacińskiemi, naśladującemi Katula (wyd. 1546, 1718; przekład francuski 1786).

Navarino, warowne miasto portowe w greckiej nomarchji meseńskiej, położone przy południowym brzegu zatoki **N.**, ma 3,000 m. Pamiętne jest wielką bitwą morską, w której 1827 połączone floty angielska, francuska i rosyjska pokonały flotę egipsko-turecką.

Navarrete Don Martin Fernandes de, uczony hiszpański, * 1765 w Abalos. Początkowo służył w wojsku morskiem i lądowem, następnie był urzędnikiem w ministerjum wojny, a od 1837 senatorem i prezydentem akademji nauk historycznych; † 1844. Oprócz znakomitej wartości dzieła: „Collection de los viajes y descubrimientos, que hicieron los Españoles des de fines del siglo XV“ (5 t., Madryt, 1825—37), wyszły jeszcze po śmierci autora: „Disertacion sobre la historia de la nautica“ (Madryt, 1846) i „Biblioteca maritima española“ (2 t., Madryt, 1851). Rozprawy swe umieszczał

N. w publikacjach królewskiej akademji historycznej.

Navassa, niewielka wyspa położona między Jamajką a Kubą, utworzona z raf koralowych, posiada nieco palm i drzew wydających gumę, obfituje w guano, eksploatowane od r. 1856 przez Anglików.

Navier Ludwik, inżynier, * 1785 w Dijon, † 1836, wstąpił do korpusu inżynierów i po długiej działalności praktycznej został 1819 profesorem mechaniki w szkole dróg i mostów w Paryżu, 1831 w szkole politechnicznej. Dziełem swojem „Résumé des leçons" dał podstawy nowej mechaniki praktycznej. Ogłosił też rozprawy o kołach wodnych, o zgięciach płyt sprężystych i in.

Navières, *Karol de...*, poeta francuski, † 1544 w Sedanie; † 1616 w Paryżu, dworzanin księcia d'Orange, a później ks. de Bouillon; był nadzwyczaj troskliwy o poprawność rymów, tak, iż treść, sens i język dla nich poświęcał i kaleczył. Napisał: „Cantique de la paix" (1570); „La renommée w 5-u pieśniach (1571); „Les cantiques saints" (1579); „Les douze heures du jour artificiel" (1595); „Henriade," 30,000 wierszy o Henryku IV (niedrukowana).

Naville Ernest Juljusz, publicysta szwajcarski, * 1816 w Chancy w kantonie Genewskim, studjował filozofję i teologję w Genewie, w 1844 został profesorem filozofji w akademji miejscowej, utracił to stanowisko w skutek rewolucji 1846, w r. 1865 został członkiem korespondentem Instytutu francuskiego. Napisał: „Maine de Biran, sa vie et ses pensées" (3 wyd., Genewa, 1874); „La vie éternelle" (1861); „Madame Swetchine" (1864); „Le père celeste" (3 wyd., 1880); „La question électorale en Europe et en Amérique" (1891); „Le devoir" (1868); „Le Christ" (2 wyd., 1880); „La logique de l'hypothèse" (1880); „La physique moderne" (1883).

Nawa. W dawnych kościołach z przysionka wewnętrznego, *narthex*, przechodzono do części zwanej **N.** Dzieliła się ona na 3 części, środkową i dwie poboczne, prawą i lewą. Troje drzwi prowadziło z przysionka do **N.**: środkowe, zwane *speciosae portae*, wielkie drzwi, i dwoje pobocznych, wiodących do prawego i lewego portyku. W środku prawie **N.** znajdowała się ambona, dalej czwarta część bazyliki, zwana *sanctuarium*, dziś *prezbiterium* albo *chór*, oddzielona kratą żelazną lub drewnianą, właściwie dla samego tylko duchowieństwa przeznaczona.

Nawałnica, gwałtowna i krótkotrwała burza (ob.).

Nawałnik *(Procellaria, Thalassidroma)*, rodzaj ptaków płetwonogich z rodziny petreli, o dziobie krótkim, przy końcu mocno ściśnionym. Są to najmniejsze gatunki ze wszystkich ptaków pływających, niektóre bowiem wielkością nie przechodzą skowronka. We dnie przesiadują po skałach nadwodnych i dopiero o zmroku na morze wylatują.

Nawałnik.

W czasie nawałnic morskich często na okrętach schronienia szukają. Najpospolitszym gatunkiem jest *P. pelagica*, 14 cm. długa, 33 cm. szeroka, ciemno-brunatna, rzadko się zjawia na Bałtyku i na oceanie Atlantyckim. Większy jest *P. Leachi* 20 cm. długi. **N.** *lodowy (P. glacialis)*, 50 cm. długi, biały, żyje na oceanie Lodowatym płn., jest bardzo żarłoczny. Rybacy irlandzcy łowią rocznie około 20,000 młodych, które są jadalne i używają się na olej.

Nawara, *Navarra*, niegdyś osobne królestwo w Hiszpanji, do którego należała i część kraju po północnej stronie Pirenejów leżąca, a stanowiąca obecnie francuski departament Niższych Pirenejów. Dzisiaj **N.** tworzy prowincję hiszpańską, obejmującą 10506 klm. kw. z ludnością 305,000 m., po większej części Basków, z miastem gł. Pampelona. Dawne królestwo **N.** powstało z tak zwanej Marchji hiszpańskiej Karola W. i miało być samodzielny. W skutek zamęźcia ostatniej dziedziczki Joanny z Karolem Pięknym **N.** przeszła 1284 pod panowanie Francji. Później znowu otrzymała własny dom panujący, pod którym zostawała aż do 1445, w którym ją przyłączono do Aragonji. W 1512 w wojnie z Ferdynandem Katolickim hiszpańska część **N.** została oddzieloną, a w 1589 niższą Nawarę Henryk IV przyłączył do Francji. Por. Bordenave „Histoire de Béarn et Navarra" (1873).

Nawias (po gr. *paranthesis)*, wtrącenie; tak się nazywa wzmianka w mowie lub piśmie, niekoniecznie do rzeczy należąca, a wtrącona z przerwą związku zdania, między dwa jego wyrazy. W piśmie **N.** oznacza się zwykle dwoma połkółkami ( ), albo też pauzami — —, między któremi umieszcza się zdanie nawiasowe, wtrącone.—W matematyce **N.** znaczy, że wszystkie nim objęte ilości mają być poddane oznaczonemu działaniu, np. $(a + b - c): d$ znaczy, że wielomian $a + b - c$ ma być podzielony przez d. Często używa się też **N.** podwójnych: $[a + (b - c)\ d]\ e$.

Nawiązka, płat czyli bandaż do obwijania ran.—**N.**, wynagrodzenie zasądzone przez dawne prawo na koszta leczenia człowieka zranionego, lub kara pieniężna, którą ponosił winny za mniej ważne przestępstwo. Pochodzić ma jej nazwa od

tego, że przestępcę, nie mającego się czem okupić, wydawano związanego poszkodowanemu.

Nawicela, czółenko w kadzielnicy kościelnej, mieszczące rozżarzone węgle.

Nawiedzenie N. M. Panny, jedno ze świąt Marjańskich Kościoła katolickiego, obchodzone 2 lipca, na pamiątkę **N.,** które odbyła wedle Łukasza (I, 39—57) N. M. P. po zwiastowaniu u ciotki swej św. Elżbiety, małżonki Zacharjasza, kapłana. Uroczystość tę poczęto obchodzić w XIII w. we Francji, głównie za staraniem generała franciszkańskiego, św. Bonawentury. W powszechne użycie wprowadził ją papież Bonifacy IX, co zostało potwierdzone przez sobór bazylejski 1441 r. Od **N.** N. M. P. (*Visitatio B. M. Virginis*) wziął nazwisko zakon żeński, zwany *Wizytkami*.

Nawigacja, ob. Żeglarstwo.

Nawigacyjny akt, czyli **Nawigacyjne prawo,** ustanowione w Anglji przez Cromwella 1651, na mocy którego towary z Azji, Afryki i Ameryki do Anglji, Irlandji i osad angielskich sprowadzać było wolno wyłącznie na statkach angielskich, zaś towary krajów europejskich tylko na okrętach tych narodów, od których towary te pochodziły. Akt ten z małemi tylko modyfikacjami był obowiązujący aż do 1821.

Nawiłówka, starostwo niegrodowe, leżało w wdtwie Mińskiem, powiecie Rzeczyckim. Podług metryk litewskich obejmowało w XVII i XVIII w. wsie: Nawiłówkę, Babicze, Strumień i Malinik, które posiadali kolejno: Terebessowie, Borejszowie, Michałowscy, Kiełczewscy, Wiszczyńscy, Pokorszański, Szemiotowie; wreszcie z mocy przywileju króla Poniatowskiego z d. 20 grudnia 1764 dzierżył te dobra narodowe Franciszek Szelut, cześnik rzeczycki, który z nich opłacał kwarty złp. 359 gr. 9. Od 1772 sstwo to przeszło pod panowanie rosyjskie.

Nawlicki, herb: W polu złotem, w środku bramki, czy też klamry, z piórem koguciem na barku—podkowa ocelami do góry i serce.

Nawlicki.

Nawłoć (*Solidago*), rodzaj roślin z rodziny złożonych, cechujący się kielichem wielolistkowym, dachówkowatym i dnem owocowem nagiem; są to zioła trwałe, głównie w Ameryce, o liściach naprzemianległych i koszyczkach kwiatowych, zebranych w wiechy. **N.** *pospolita* (*S. virgaurea*), bardzo pospolita roślina w Europie po suchych krzakach lub pagórkach. Łodygę ma 20—100 cm. wysoką, o liściach jajowatych i lancetowatych, piłkowanych; kwiatki drobne, mocno-żółte, kwitnące od sierpnia do końca września. Liście jej, zebrane przed zakwitnieniem, dają sławne dawniej ziele prosianej włoci czyli przymiotowe (*herba Virgae aureae* v. *Consolidae sarracenicae*), które i dziś polecają przy chorobach dróg moczowych, kamieni nerkowych i pęcherzowych. **N.** *kanadyjska* (*S. canadensis*) często hoduje się w naszych ogrodach, ma łodygę na 2—3 m. wysoką, i gęstą, wielką wiechę kwiatów złoto-żółtych, których koszyczki są w jedną stronę podane. Kwiaty dostarczają pięknej, żółtej farby i używane bywają w odwarze za lekarstwo napotne.

Nawodnianie, *skraplanie, irrygacja*, zalewanie pól i łąk wodą płynącą celem ich użyźnienia. Dwa są główne sposoby nawodniania: pierwszy dający się zastosować tylko w miejscowościach mających spadek nieznaczny, polega na wprowadzeniu wody na daną powierzchnię dokoła otoczoną groblami, na pozostawieniu jej tam przez czas niejaki i na odprowadzeniu urządzonemi kanałami. Ten sposób **N.** ma główne zastosowanie przy uprawie ryżu (ob.). Sposób drugi, lepszy i łatwiejszy w zastosowaniu, zależy na urządzaniu płaszczyzn równych i pochyłych, tudzież systematycznem przekopaniu rowów, po których woda stale przepływa i w końcu zostaje odprowadzona. Metodę tę udoskonalił Petersen przez zastowanie rur drenowych (ob. Drenowanie), podobnie jak do odwodniania. Już starożytni znali korzyści nawodniania łąk; Egipcjanie korzystali z wylewów Nilu. Rzymianie zaprowadzili liczne urządzenia w celu **N.** sztucznego, podobnie, jak w czasie późniejszym Maurowie w Hiszpanji. W wiekach średnich najrozleglejsze urządzenia tego rodzaju były zaprowadzone we Włoszech górnych; w czasach nowszych pierwszy popęd do **N.** łąk dała Anglja. Co do literatury, ob. Drenowanie i Łąki.

Nawóz, wszelki materjał, który, dodany do ziemi, służy za pożywienie roślinom, zwraca ziemi siły wyczerpane przez uprawę, albo też do znajdujących się w gruncie zasobów nowe dodaje. **N.** mogą być mineralne czyli sole, roślinne i zwierzęce. Dwa ostatnie rodzaje, pomieszane z sobą, stanowią *gnój* czyli *obornik*, a mięszaninę wszystkich 3 gatunków przedstawiają *komposty*. Do nawozów mineralnych należą wszystkie mieszaniny ziemi używane do poprawy gruntu, a tem samem piasek, glina i wapno, margiel, wapno kaustyczne, piasek i wapień, skorupy ostryg, sole alkaliczne, siarczan wapna czyli gips, kwas siarczany, popiół drzewny, popiół węgla kamiennego, torfu, sól kuchenna, sole amonjakalne, azotan potażu i sody. Do nawozów roślinnych zaliczają: nawozy zielone z wyki, groszków, rzepaku, łubinu, szperglu; odpadki roślinne, jak igły sosnowe, trzcina, mech, liście i t. p. **N.** zwierzęce dzielą się na 3 klasy: odchody, pozostałości i odpadki fabryczne. Do pierwszych należą: łajno ptasie, guano, odchody koni, bydła, owiec, świń, kóz i odchody ludzkie. Od odchodów stałych odróżniają się płynne. Z pozostałości zwierząt nieżywych są tu pożyteczne: kości, rogi, kopyta, krew, mięso. Z odpadków fabrycznych mają wielką wartość szmaty wełniane, pozostałości z wytapiania łoju, odpadki garbarskie i t. p. **N.**

stajenny jest mieszaniną odchodów zwierzęcych ze słomą i stanowi najpospolitszy **N.**, najlepiej odpowiadający warunkom rozwijania się roślin. W nowszych czasach wielkiej zaczęły używać wziętości **N.** *sztuczne* czyli *pomocnicze*, będąc mieszaninami soli mineralnych z ciałami organicznemi, na które jest wiele przepisów. Należą tu *fosforany mineralne*, jak apatyt, fosforyt, koprolity, które podobnie jak *fosforany guanowe* (ob. Guano) przerabiają się na nadfosforany czyli *superfosfaty* (ob.). Sztuczny fosforan, zwany *żużlami Thomasa*, otrzymuje się przy dobywaniu żelaza z rud zawierających fosfor. Por. Jentys „Nawozy pomocnicze"; Gałecki „O nawozach sztucznych" (Warszawa, 1898); Heinrich „Nawozy i nawożenie" (przek. Gałeckiego, Warszawa, 1893), oraz „Krótkie wskazówki do racjonalnego nawożenia azotem" (1895); Merker „Nawozy potasowe" (przek. Rewieńskiego); Czarnomski „Wpływ wapna na rolę" (1888); Ullmann „Wapno i margiel" (Warszawa, 1894); Heinrich „Margiel i marglowanie" (przek. Gałeckiego).

Nawrocki Mikołaj, matematyk i badacz historyczny rosyjski, * 1803 w Moskwie, po ukończeniu nauk tamże i za granicą, służył w wojsku, pocsem był nauczycielem w zakładach wojskowych. Wydał: „Naczertanie sfericzeskoj trigonometrii" (1844); „Ueber die Rectification der Peripherie des Kreises" (1846) i przełożył na język niemiecki dzieło W. A. Maciejowskiego „Historję prawodawstw słowiańskich", p. t. „Slavische Rechtsgeschichte" (Stuttgard, 1836—39, w 4 t.).

Nawrocki Aleksander, poeta ukraiński, * 1823 w Antonówce w pow. Zołotonoskim gub. Półtawskiej, uczył się w Zołotonoszy, Półtawie i Kijowie, w którym ukończył wydział filozoficzny w styczniu 1847. W kwietniu tegoż roku razem z Kostomarowem, Kuliszem, Szewczenką, Hułaką, Markowiczem, Pasiadą i Andrusskim wyruszył do Petersburga, a po dwu miesiącach był wyprawiony do Wiatki za udział w sprawie „towarzystwa ukraińsko-słowiańskiego". Po półrocznem więzieniu wysłano go na pisarza sądowego w Jełabudze. Gubernator wiacki A. Sereda był dla niego bardzo życzliwy. W 1849 **N.** był przeniesiony do Kurska. W 1851 uwolniony zupełnie od dozoru, udał się 1853 do Petersburga na służbę, w 1858 do Temir-Chan-Szury w Dagestanie, a 1870 do Erywania. Kilka poezji (małoruskich) ogłosił w *Osnowie* 1861. Reszta spoczywa w rękopisie. Są między niemi, prócz oryginalnych, przekłady z Mickiewicza („To lubię", „Pani i dziewczyna", „Rybka", „Romantyczność", „Rozmowa", „Kurhanek Maryli"); z Osjana, Byrona („Ziemia i niebo", „Kain", „Manfred"); Schillera, Goethego, Heinego; przełożył też rytmem ludowym „Iljadę" i „Odyseję". W poezjach oryginalnych szczególnie ubolewał nad pańszczyźnianą dolą ludu i radosną pieśnią powitał jego uwłaszczenie.

Nawrocki Michał, orjentalista, * 1825, studjował języki wschodnie w Kazaniu, poczem został adjunktem, a od 1861 profesorem języka arabskiego w uniwersytecie petersburskim. Wydał „Opyt grammatiki arabskago jazyka" (1867).

Nawrocki Feliks, fizjolog, * 1838 w Tworkach pod Warszawą, nauki gimnazjalne pobierał w Poznaniu, następnie studjował języki wschodnie w Berlinie, wreszcie medycynę we Wrocławiu, gdzie stopień doktora uzyskał 1863 roku. Powołany na katedrę fizjologji w Szkole Głównej warszawskiej 1866, zatrzymał ją i po przemianie tej szkoły na uniwersytet rosyjski. Pracował głównie nad fizjologją nerwów serca i oddychania, ślinianek, nad nerwami wpływającemi na wydzielanie potu. Pierwotnie zajmował się więcej pracami chemicznemi, jak badaniem sądowo-lekarskiem krwi rozłożonej. Rozprawy swoje ogłaszał w *Archiv für Physiologie*, *Gaz. lekarskiej*, *Medycynie*. Pod jego przewodnictwem dokonane też zostały liczne prace, ogłaszane w corocznem sprawozdaniu pracowni fizjologicznej. Napisał: „Ueber die Methoden den Sauerstoff im Blute zu bestimmen"; „De l'influence des nerfs sur les sphincters de la vessie et de l'anus" i in., oraz przełożył na język polski Pittegrewa „O ruchach zwierzęcych" (1876).

Nawrocki Władysław, poeta i tłómacz, * 1872 w Warszawie, kształcił się w Warszawie i na wydziale filozoficznym uniwersytetu krakowskiego; studjował literaturę i historję polską, oraz historję sztuki. Pierwszy wiersz wydrukował w r. 1888 w *Tygodniku Ilustrowanym*, i odtąd pomieszczał poezje w wielu pismach. Tłómaczył poetów niemieckich, francuskich, angielskich, włoskich i hiszpańskich. Z przekładów, w wydaniu osobnem zbioru „Gaudeamus—pieśni wędrownego grajka", mieszczą się jego przekłady z Baumbacha i Wolffa. Drukował też liczne studja z zakresu historji sztuki i literatury powszechnej (Leopardi, Goethe, Poe, Woodsworth, Sascha Schneider i in.). W r. 1900 na konkursie *Prawdy* odznaczono jego poemat: „Maj—Księga miłości". Obecnie drukuje tom swych poezji.

Nawrot, *wróble proso* (*Lithospermum*), rodzaj roślin z rodziny ogórecznikowatych, cechujący się kielichem 5-dzielnym i koroną lejkowatą, o brzegu 5-szczepnym; zioła i krzewy o gronach lub kłosach wierzchołkowych, właściwe wszystkim częściom świata, oprócz Australji. **N.** *polny* (*L. arvense*) rośnie po polach, ma łodygę 10 — 20 cm. wysoką, liście szaro-zielone, lancetowate, kwiaty drobne, białe, owoce pomarszczone, czarne; korzeń barwi czerwono. Rzadszym jest **N.** *leczniczy* (*L. offi-*

Nawrot. *a* kwiat, *b* owoc.

sinale), trafiający się na suchych pagórkach lub po lasach i krzakach. Jest to ziele trwałe, bardzo gałęziste, twarde, szorstkie, brudno-zielone, 30—60 cm. wysokie, o liściach szeroko-lancetowatych, kwiatkach drobnych, zielonawo-białych. Nasiona tego, jak i poprzedniego gatunku, używały się jako środek moczopędny, oraz w chorobie kamienia. Uprawiają się obecnie w Chinach, gdzie liście przerabiają się na wzór herbaty i używają pod nazwą herbaty czeskiej lub kroackiej. Niektóre gatunki hodują się jako ozdobne.

Nawrócenie św. Pawła. Saul albo Szaweł z pokolenia Benjaminowego, * w Tharsus, stolicy Cylicji, był, jako faryzeusz, zawziętym prześladowcą chrześcijan; ale udając się do Damaszku, dla dalszego ich gnębienia, uderzony był nagłą światłością i, usłyszawszy głos Jezusa Chrystusa: „*Szawle, Szawle, czemu mię prześladujesz!*"—napełniony został Duchem św. i zaczął opowiadać słowo Boże; dostąpił godności apostoła i stał się jednym z głównych narzędzi rozpowszechnienia Ewangelji. Kościół obchodzi pamiątkę **N.** św. Pawła dnia 25 stycznia.

Nawyłotek, owad, ob. Bracon.

Nax Ferdynand, hydraulik króla Stanisława Augusta, † 1810 w Warszawie, wydał: „Wykład początkowych prawideł ekonomiki politycznej, z przystosowaniem przepisów gospodarstwa narodowego do onego wydźwignienia" (Warszawa, 1790).

Naxos, ob. Naksos.

Naylor James, fanatyk angielski, * 1616 w Ardsley w Yorkshire, † 1660 w Huntingdonshire. Po wybuchu wojny domowej 1642 służył w szeregach wojsk parlamentu, następnie po zwyciężeniu stronnictwa królewskiego wystąpił z wojska i został gorliwym stronnikiem Jerzego Foxa. Sądził, że natchniony duchem powinien głosić przyjście Chrystusa i że duch Zbawiciela przebywa w nim. Za to skazany został przez parlament na dwie godziny tortur, poczem był smagany, język przebito mu rozpalonem żelazem i w końcu piętnowano go. Męki te zniósł **N.** jako męczennik, dwuletnie jednak więzienie ochłodziło jego entuzjazm i w końcu uznał, że duch jego był zbałamucony przez pychę i djabła. Rozprawy teologiczne, listy i t. d. **N.** wydane były w Londynie 1716.

Nayman, ob. (z) Krakowa Mateusz.

Nayman lub **Naymanowicz,** ob. Najmanowicz.

Nazarejczycy, zwali się pomiędzy Żydami najpierwsi wyznawcy mesjanizmu Jezusa, do czasu póki stanowili wewnętrzną sektę mozaizmu i zachowywali wiele z przepisów Mojżeszowych. Później **N.** zwano chrześcijan przeszłych z wiary Mojżeszowej, którzy razem z Żydami wygnani zostali około 130 r. przez Hadrjana z m. Aelia Capitolina, zbudowanego na gruzach Jerozolimy, i przebywali w Syrji, zwłaszcza około Perei. Przetrwali oni do VII wieku, żyjąc w najlepszej zgodzie z Żydami. Nie żądali oni od innych chrześcijan zachowywania przepisów st. zakonu, w dość duchowem znaczeniu pojmowali tysiącoletnie królestwo sprawiedliwych, Chrystusa uznawali za wcielonego w dziewicę syna Bożego i t. d. Część tych chrześcijan żydowskich (Judaizantes) zwaną była *Ebjonitami*. Niektórzy sądzili, że niejaki Ebjon dał im początek; prawdopodobnie jednak nazwa ta poszła od wyrazu hebrajskiego *ebion*—biedny, ponieważ popadli w nędzę wskutek wygnania i dobrowolnego wyrzekania się wszelkiego majątku dla Chrystusa. Ebjonici żądali od wszystkich chrześcijan zachowania praw Mojżeszowych i dlatego odrzucali listy św. Pawła, ponieważ w nich wyraźnie powiedzianem jest, że st. zakon znosi się; dalej wielce zmysłowo pojmowali tysiącolecie; Chrystusa uważali li tylko za człowieka, spłodzonego przez Józefa; mieli oddzielne ewangelje, dzieje apostolskie i t. d. Później przyjęli niektóre poglądy gnostyków, nie jedli mięsa, często się kąpali i t. d. Znikli w IV wieku, nie rozszerzywszy się po za granice Palestyny. **N.** nazywają się sektą założoną przez Jakóba Wirza (1778 — 1858), która oczekiwała przyjścia Zbawiciela i zmiany państwa i kościoła. Sekta ta istnieje dotąd w Wirtembergu. Inna sekta **N.** istnieje w Węgrzech południowych, Serbji i Chorwacji. Założył ją Henryk Fröhlich (1803—1857).

Nazaret, teraz *En-Nassirah*, miasteczko w Galilei, miejsce wychowania Jezusa Chrystusa, niewspominane ani w St. Testamencie, ani w Talmudzie, ani u Józefa Flawjusza. Z krótkich wzmianek Now. Testamentu okazuje się, że było siedliskiem barbarzyńskiego fanatyzmu, niedostępne wcale dla reformy, i mieszkańcy jego przez wykształconych Żydów byli pogardzani z powodu nieokrzesania i braku oświaty, stąd prawdopodobnie przydomek Jezusa, *Nazarejczyk*, był mu nadany przez przeciwników w pogardliwem znaczeniu. Podobnież w Syrji chrześcijan pogardliwie zowią Nazarejczykami. **N.** liczy obecnie około 5,000 miesz., z których dwie trzecie jest Mahometan, reszta chrześcijan. Najznakomitszą budowlą tutaj jest kościół Nawiedzenia, będący w posiadaniu katolików i obsługiwany przez mnichów sąsiedniego klasztoru franciszkańskiego w Terrasanta (ob.). Za czasów wojen krzyżowych był **N.** rezydencją arcybiskupa.

Nazawiązkowy kwiat, ob. Kwiat.

Nazwa, ob. Imię.

NB, skrócenie, Nota Bene (ob.).

Nb, w chemji symbol atomu niobu.

N. E., skrócenie North-East (ang.) lub Nord-Est (fran.)=Północny Wschód.

Neagh (Lough N.), największe jezioro w Irlandji, w prowincji Ulster położone, 30 klm. długie, 19 szerokie, 396 klm. kw. powierzchni.

Neander, dolina w pobliżu miasta Mettmann, w pruskiej regencji Düsseldorfskiej, nad rz. Düssel; w znajdującej się tam jaskini znaleziono kości

i przypisano je oddzielnej rasie człowieka kopalnego, którą nazwano rasą z doliny Neander.

Neander Joachim, * 1610 w Bremie, kaznodzieja przy kościele św. Marcina tamże; † 1680; był pierwszym znakomitym pisarzem pieśni kościelnych dla kościoła reformowanego.

Neander Krzysztof Fryderyk, poeta religijny niemiecki, * 1723 w Ekau w Kurlandji, † 1802; od 1785 był superintendentem Kurlandji i Żmujdzi; wydał: „Geistliche Lieder" (1766), które przez swą prostotę, uczucie i siłę natchnienia stawiają go w rzędzie najlepszych niemieckich pisarzów pieśni kościelnych.

Neander Daniel Amadeusz, teolog ewangelicki, * 1775 w Lengefeld, w saskich górach Kruszcowych, † 1869 w Berlinie; od 1817 był superintendentem w Merseburgu, został 1823 starszym radcą konsystorza w Berlinie, 1829 generalnym superintendentem prowincji brandeburskiej, 1830 biskupem ewangelickim, 1831 członkiem rady stanu, a 1853 z powodu późnego wieku złożył wszystkie urzędy. Kierunek teologiczny **N.** jest supernaturalistyczny. Jako pisarz znany jest szczególnie z kazań, których zbiór wydał 1826 (2 t., Berlin). Z Bretschneiderem i Goldhornem wydawał „Journal für Prediger."

Neander Jan August Wilhelm, znakomity historyk Kościoła, * 1789 w Getyndze, pochodzenia izraelskiego; po ukończeniu gimnazjum w Hamburgu przyjął chrystjanizm, poczem od 1860 studjował teologję w Halli i Getyndze, 1811 habilitował się w Heidelbergu, gdzie 1812 został profesorem nadzwyczajnym; 1813 przeszedł do Berlina, gdzie † 1850 jako starszy radca konsystorza. Na młodzież akademicką wywierał **N.** niezwykły wpływ duchowy. Był on jednym z przywódców tak zwanej teologji pośrednictwa. Z prac naukowych **N.** odznaczają się zwłaszcza monografje z historji kościelnej, z których celniejsze są: „Ueber den Kaiser Julianus und sein Zeitalter" (Lipsk, 1812, 2 wyd., 1867); „Der heilige Bernhard und sein Zeitalter" (Berlin, 3 wyd., 1865); „Der heil. Chrystosomus und die Kirche, besonders das Orient in dessen Zeitalter" (2 t., Berlin, 1821 — 22, 3 wyd., 1849); „Antignosticus, Geist des Tertullianus und Einleitung in dessen Schriften" (Berlin, 1826, 2 wyd., 1849); „Denkwürdikeiten aus der Geschichte des Christenthums und des christl. Lebens" (4 wyd., 3 t., Berlin, 1866). Najważniejszem dziełem **N.** jest nieukończona „Allgemeine Geschichte der christl. Religion und Kirche" (4 wyd., Gotha, 9 t., 1863—65). Rozwój religji chrześcijańskiej i Kościoła przedstawił w „Geschichte der Pflanzung und Leitung der Kirche durch die Apostel" (5 wyd., 2 t., Hamburg, 1862). Przeciwko Straussowi napisał „Das Leben Jesu Christi in seinem geschichtlichen Zusammenhange" (7 wyd., 1873). Wydanie zbiorowe pism **N.** wyszło w 14 tomach (1862—75).

Neapol, włos. *Napoli*, franc. *Naples*, do roku 1860 stolica królestwa Obojga Sycylji, obecnie miasto główne prowincji t. n. (906 klm. kwadr. i 1,140,000 miesz.), leży w krainie Terra di Lavoro i słynne jest ze swego uroczego „amfiteatralnego położenia nad odnogą Neapolitańską, między Wezuwjuszem na wschodzie, a Pausilippo na zachodzie. **N.** jest najludniejszem, najbogatszem i najwięcej ożywionem miastem Włoch; liczy 540,000 miesz., zajmujących się w znacznej części przemysłem i handlem. Najpiękniejsze i najokazalsze budowle są: zamek królewski, na końcu ulicy Toledo w pobliżu morza; pałac królewski Capo-di-Monte; pałac arcybiskupi; Palazzo-degli-Studi, muzeum narodowe z licznemi zabytkami starożytności, galerją obrazów i bibljoteką; Reclusorio czyli dom ubogich, gmach najobszerniejszy w całem mieście, i kilka teatrów. Pośród wielkiej liczby kościołów i klasztorów odznaczają się przed innemi: katedra czyli kościół św Januarjusza, Francesco-di-Paola, San-Filippo-Nari, S. Giovanni a Carbonara i S. Maria del Carmine (z grobowcami Konradyna i Fryderyka Austrjackiego). Szczególną osobliwością Neapolu są katakumby, wykute w górach. Z 5 fortów, jakie to miasto posiada, najważniejszemi są: S. Elmo, broniący miasta od strony lądu, Castello-nuovo nad portem i Castello-dell'-Ovo na cyplu przylądka dosyć głęboko w morze zachodzącego. Na czele zakładów naukowych stoi uniwersytet, założony r. 1224 przez Fryderyka II; dalej idą: szkoła inżynierów, instytut marynarki, szkoła sztuk pięknych, szkoła techniczna, obserwatorjum, ogród botaniczny, liczne szkoły średnie i niższe i t. d. Mieszczaństwo tutejsze jest zamożne, szlachta bogata i lubiąca przepych, ludność uboga, nie mająca stałych środków utrzymania. Część jej, tak zwani lazzaroni (ob.), żyli w zupełnem próżniactwie, nie troszcząc się bynajmniej o jutro. Obecnie bogactwo pod lepszym zarządem wzrasta, przemysł się rozwija, a dobrobyt i nawet zamożność przenika w coraz niższe warstwy społeczeństwa. Przemysł **N.** stanowią głównie machiny, wyroby marmurowe, meble, statki morskie, wyroby złote, jedwabne, wełniane, lniane, porcelana, sztuczne kwiaty, instrumenty muzyczne, pachnidła, makarony i t. d. Głównemi przedmiotami handlu są owoce, wino, siarka i inne. Okolice bogate są w miejscowości hojnie uposażone przez naturę, a także obfitują we wspomnienia historyczne. Są one pokryte licznemi willami, należącemi do bogatych tutejszych mieszkańców.—**N.** założony został przez Greków pod nazwą *Neapolis;* w 290 roku przed Chr. dostał się w posiadanie Rzymian, z których znakomitsi tu chętnie przebywali; w średnich wiekach **N.** podupadł i dopiero, gdy się stał stolicą Karola d'Anjou, zaczął wzrastać. Pod Karolem V upiękniony i powiększony, był odtąd najludniejszem miastem Włoch. Por. F. Gregorovius „Wanderungen im Neapel und Sicilien" (Lipsk, 1860); Del Balzo: „Napoli e i Napolitani"

(Medjolan, 1884); Kleinpaul „N. und seine Umgebung" (Lipsk, 1884).

Neapolitańska czerwień, ob. Angielska czerwień.

Neapolitańska zieleń, toż co chromowa zieleń.

Neapolitański sos, sos ostry do zwierzyny, składa się z wina, rosołu, siekanej szynki i różnych korzeni.

Neapolitańskie królestwo, ob. Obojga Sycylji królestwo.

Neapolitańskie albo *Bajońskie sumy*, są to sumy, które królowa Bona, wywiózłszy z Polski, wypożyczyła królowi hiszpańskiemu Filipowi II w r. 1566. Wynosiły one wówczas 500,000 dukatów, czyli 10 miljonów dukatów na naszą stopę. Wszelkie starania Zygmunta Augusta, najlegalniejszego dziedzica tych sum, i następnych królów polskich z domu Wazów o ich odzyskanie żadnego nie odniosły skutku. Napisał w tym przedmiocie rozprawę Klemens Kantecki.

Neapolu książę, tytuł syna króla Humberta, następcy tronu włoskiego Wiktora Emanuela (* roku 1869 w Neapolu), a od r. 1900 króla włoskiego (ob. Wiktor Emanuel).

Nearchos, sławny dowódca floty Aleksandra W., rodem z Amfipolis; podczas wyprawy Aleksandra do Indji 327—26 przed Chr., przeprowadził flotę z Indusu przez morze Erytrejskie (zatokę Perską), i przy tej sposobności odkrył ujścia Eufratu i Tygru. Wyciąg z dokonanego przez niego opisu tej podróży p. t.: „Paraphis" przechował nam Arrianus. Ułamki wydał Geier w dziele: „Alexandri historiarum scriptores aetate suppares"

Nebaliidae, ob. Skorupiaki.

Nebesky Wacław, pisarz czeski, * 1818 w Nowym Dworze, odebrał czysto niemieckie wychowanie w gimnazjum litomierzyckiem i dopiero podczas studjów filozoficznych w Pradze przebudził się w nim duch narodowy. Następnie słuchał medycyny; przed ukończeniem całkowitego kursu przyjął miejsce nauczyciela prywatnego, pilnie obok tego zajmując się literaturą. W r. 1848 wybrany z okręgu benackiego do rady państwa, po wybuchu rewolucji Wrześniowej, opuścił z innymi posłami Wiedeń i przed rozwiązaniem sejmu w Kromierzyżu złożył mandat poselski. Od 1850 redagował czasopismo Muzeum czeskiego; w r. 1851 został po Erbenie sekretarzem Muzeum, a 1852 i sekretarzem Maticy; godności te sprawował do roku 1861. W r. 1872 powołano go na członka Towarzystwa Naukowego czeskiego. Z prac N. najważniejsze są studja nad utworami staroczeskiej literatury, drukowane w *Muzejniku*, z których wydano oddzielnie „Kralodvorsky Rukopis. Przispievek k czeské literarni historii" (Praga, 1853), oraz przekłady utworów dramatycznych greckich i rzymskich, jak Arystofanesa „Acharnszti" i „Ritirzi" (drukowane w *Muzejniku* 1849—1850); Ajschilosa: „Eumenidy" i „Prometheus" (Praga, 1862); Arystofanesa „Żaby" (1870); Terencjusza „Bratrzi" (1871) i in. Ogłosił nadto w *Muzejniku* wiele monografji z historji literatury powszechnej, oraz wydał 1868 r., przy obchodzie 50-tej rocznicy założenia Muzeum Królestwa Czeskiego, dzieje tegoż Muzeum w języku czeskim i niemieckim.

Nebiim (hebr),—prorocy (ob.).

Nebo, w Starym Testamencie nazwa miasta i góry, z której Mojżesz oglądał ziemię obiecaną i na której umarł.

Nebo, babiloński, bóg mądrości, proroctwa, syn boga Merodacha, małżonką jego jest *Tasmitu*, to zn. wysłuchanie; główna świątynia N. była w Borsipie. W Muzeum Brytańskiem znajdują się 2 posągi tego bóstwa z napisem.

Nebraska, jeden z północno-zachodnich stanów w Stanach Zjednoczonych Ameryki północnej, leży między stanami Jowa, Kansas, Dakotą południową, Missuri, Kolorado i Wyoming. Rozległość jego wynosi 200,740 klm. kw., a liczba ludności 1,058,910 (1890); w r. 1860 było dopiero 28,841 miesz.; grunt wogóle dość urodzajny, we wnętrzu piaszczysty, na południu najżyźniejszy, ku zachodowi górzysty. Wschodnią część stanu stanowią suche prerje piaszczyste; od Dakoty południowej ciągną się t. zw. Bad lands czyli Mauvaises terres, nieurodzajne, ale dzięki fantastycznemu ukształtowaniu skał nader malownicze przestrzenie. Z rzek najważniejsze są Missouri i jego dopływ Nebraska, które jednak dla żeglugi prawie nie są przydatne, z przyczyny niejednakowej wysokości wody i częstej zmiany koryta. Z płodów najważniejsze są: zboże, zwierzyna i ryby, a także wielka liczba dzikiego ptastwa. N. w 1844 r. zorganizowana, dopiero w 1867 r. jako oddzielny stan do Unji przyjęta, wysyła na kongres do Waszyngtonu 2 senatorów i 6 deputowanych. Zarząd wewnętrzny znajduje się w ręku gubernatora, oraz parlamentu, złożonego z 34 senatorów i 100 deputowanych, wybieranych na 2 lata.

Nebukadnezar, ob. Nabuchodonozor.

Nebula, mgławica. *Hypoteza nebularna* powstawania światów, ob. Kosmogonja.

Nec cras, nec heri, nunquam ne credas mulieri (łac.),—ani jutro, ani dziś, nigdy nie należy wierzyć kobiecie.

Necessitas est durum telum (łac.), — konieczność jest twardym pociskiem, silną pobudką.

Necessitas frangit legem (łac.),—potrzeba łamie prawo (Seneka).

Nechaon I, *Necho*, *Neko*, król egipski, żyjący w końcu VIII w. przed Chr., poległ w bitwie z Sabakonem, królem Etjopji.

Nechaon II, syn Psammetyka, panował w latach 617—601 przed Chr., wojował z królem asyryjskim Nabopalassarem I i królem judzkim Jozjaszem; tego ostatnego pobił i życia pozbawił pod Mageddo, ale sam, zwyciężony r. 605 pod Circesium przez Nabuchodonozora, utracił wszystkie swoje podboje.

Nec Hercules contra plures (łac.)—i Herkules nie poradzi przeciwko wielu.

Neckar, przez Rzymian *Nicer* zwana, dopływ Renu, rzeka, bierze początek w Wirtemburskiem na wschodnim stoku Czarnego lasu; od Kannstatt zaczyna być spławną, pod Eberbach przechodzi na ziemię Badeńską, i po 397 klm. biegu wpada pod Manheimem do Renu. Nazwany od tej rzeki wirtemberski obwód Neckary obejmuje 3,327 klm. kw. i 698,000 miesz. z miastem głównem Ludwigsburg.

Necker Jakób.

Necker Jakób, sławny finansista francuski, minister skarbu za czasów Ludwika XVI, * 1732 w Genewie, † 1804 r. w Coppet; poświęcał się pierwotnie zawodowi handlowemu i był bankierem w Paryżu, sprawując jednocześnie obowiązki rezydenta genewskiego przy dworze francuskim. Pisma jego treści finansowej zwróciły na niego powszechną uwagę, skutkiem czego 1777 roku był mianowany generalnym dyrektorem skarbu francuskiego. Jako zręczny bankier umiał przedewszystkiem zaopatrzyć rząd w pieniądze, na których zupełnie w kasach państwa zbywało, mądremi i zbawiennemi rozporządzeniami swemi przywrócił kredyt publiczny, ale narobił sobie wielu nieprzyjaciół między ludźmi, którzy z dotychczasowego nieładu finansowego korzystali. Skutkiem podstępnych intryg, 1781 roku uwolniony od obowiązków, udał się do Genewy, gdzie zakupił majętność Coppet. Ciężki niedostatek w skarbie francuskim powołał go powtórnie 1788 na generalnego kontrolera i ministra francuskiego, na którem to stanowisku głównie się przyczynił do zwołania stanów generalnych, co zjednało mu w narodzie nadzwyczajną popularność. Powtórne usunięcie się go 1789 spowodowało zamieszki w Paryżu 12—14 lipca, skutkiem których jeszcze raz powrócił do urzędowania. Jednakże rewolucja francuska uczyniła wtedy już tak znaczne postępy, że N. nie był już w możności jej powstrzymania i we wrześniu 1790 r. usunął się ostatecznie ze służby. Później jeszcze przygotował pismo usprawiedliwiające Ludwika XVI, p. t.: „Réflexions adressées à la nation française“ (Paryż, 1793). Córką jego była sławna w świecie literackim pani Staël (ob.). Por. Nourrisson „Trois revolutionnaires: Turgot, Necker et Bailly“ (1886).

Necker Zuzanna, żona poprzed., * 1739, † roku 1794), napisała kilka rozpraw. Por. St. Beuve „Causerie de Lundi,“ IV.

Necko, jezioro w gub. Suwalskiej, pow. Augustowskim, zajmuje przeszło 690 morg. przestrzeni i ma głębokości 180 stóp. Za pośrednictwem wypływającej z niego rzeki Netty, wpadającej do Biebrzy, należy do systematu kanału Augustowskiego.

Nec locus ubi Troja fuit łac.)—niema nawet śladu, gdzie stała Troja.

Nec nuntius cladis (łac.)—nawet zwiastuna klęski nie pozostał (Liwjusz).

Nec plus ultra (łac.)—ani kroku dalej, dotąd, do tego miejsca. Według legendy greckiej, Hiszpanja z Afryką, w miejscu, gdzie dziś Gibraltar i Ceuta, łączyła się lądem stałym. Herkules rozerwał to międzymorze, połączył wody Atlantyku z morzem Śródziemnem i na dwóch skałach Calpe i Abila wyrył w języku greckim napis, który oznaczał to samo co: *Nec plus ultra*.

Necrophorus, owad, ob. Grabarz.

Nectandra *(Pachurzec)*, rodzaj roślin z rodziny wawrzynowatych, o liściach skórzastych, pierzasto-nerwowych, drzewa w Ameryce płd., **N.** *puchury major*, drzewo w lasach brazylijskich, dostarcza tak zwanego *bobu picheri* lub *puchury*, większego czyli prawdziwego; ziarna te złożone są z wiotkiej tkanki, w której komórkach w tłustym oleju znajdują się dosyć duże ziarna mączki. Używają się w chorobach pochodzących z osłabienia dróg trawienia. **N.** *puchery minor* dostarcza podobnego bobu picheri—mniejszego czyli fałszywego. **N.** *rodiaei*, w Indjach zach., dostarcza kory *bebeeru* czyli *biburu*, która zawiera gorzką *bebeerynę* $C_{19}H_{26}NO_3$, polecaną zamiast chininy.

Neczaj *(Nieczaj)* Daniel, pułkownik bracławski kozacki, za Chmielnickiego, po umowie Zborowskiej (1649), ujmował się przed nim za uciśniony naród prosty. Po wybuchu wojny 1651, wyruszył **N.** z pułkiem swym przeciwko wojsku polskiemu Potockiego i Kalinowskiego, stojącemu na Podolu pod Kamieniem i Barem. Ze wszech stron ściągał się lud pod chorągwie ulubionego pułkownika do miasta Krasnego. Kozacy, obchodząc zapusty, byli nocną porą otoczeni przez Kalinowskiego. **N.**, choć mu się zdarzała sposobność, nie chciał uciekać i walczył przez 3 dni z przemagającemi siłami; **N.** zmarł z ran, a cały oddział wyginął. Zachowały się o **N.** prześliczne pieśni ludowe małoruskie, wystawiające go jako ideał mężnego kozaka.

Neczas Jan, poeta czeski, * 1849 pod Nowem Miastem na Morawach, studjował prawo w Pradze i Wiedniu, następnie był sędzią w Wyszkowie. Napisał: „Z wesołych myśli,“ „Żartobliwe deklamacje,“ „Z serca,“ „40 pieśni.“ Największą zasługą **N.** są przekłady poetów polskich, jak „Ballady“ Mickiewicza; „Legendy i ballady“ Odyńca; „Do autora trzech psalmów“ Słowackiego; „Marja“ Malczewskiego; „Sielanka młodości“ Gaszyńskiego; „Wybór poezji“ Ujejskiego i kilka poematów Syrokomli, jak: „Ułas,“ „Margier,“ „Spowiedź Korsaka,“ „Marek w piekle“ i in.

Neczuj Iwan, ob. Nieczuj.

Nedić lub *Ljubomir Martić*, z pseudonimu *Nenad Poznanović*, poeta narodowy chorwacki w Bośni, Franciszkanin, jak prawie wszyscy uczeni Bośniacy. Utwory jego mają charakter i znaczenie

oezji ludowych. Napisał: „Prigovor izmedj vila“ Karlowiec, 1840); „Pjesma caru Franji Josipu“ 1852); „Placz Bosne;“ „Poziv u kolo bratinsko;“ Slavodobitnica Omer paszi prikazana miesto svih ristjanah u Bosni“ (Zagrzeb, 1852); „Osvetnici“ Zagrzeb, 1861—62); „Obrenov;“ „Luka Vukalo-ić i boj na Grahovu 1858“ i in. Zebrał także naczną liczbę pieśni ludowych, z których część yszła 1851 w Carogrodzie.

Nedrigajłow, miasto w gub. Charkowskiej, ow. Lebiedyńskim, posiada kilka fabryk i 7,129 iesz. (1897).

Nedżed, wyżyna we wnętrzu Arabji, mało nana i pusta, jest ojczyzną najpiękniejszych koni najmocniejszych wielbłądów, ma wiele dzikiego ydła i psów; zamieszkana jest przez Wahabitów.

Nadżid-Pasza, generał turecki, * około 1838, ształcił się w szkole wojskowej w Brukseli, po-tem przez lat kilka przebywał we Francji, Anglji Włoszech. Podczas walki z powstańcami her-egowińskimi 1875 r. dowodził brygadą pod Der-iszem Paszą. Odwołany do Konstantynopola, rzyłączył się do stronnictwa, uważającego za onieczne stracenie Abd-ul-Azisa, wskutek czego o objęciu tronu przez Murada, został generał-ajtnantem. Podczas wojny serbskiej 1876 r. był efem sztabu generalnego armji Abd-ul-Kerima. o wybuchu wojny rosyjsko-tureckiej 1877—78 trzymał dowództwo nad 1 dywizją armji dunaj-iej, na której czele odniósł zwycięstwa w wielu ażniejszych potyczkach nad Łomem, jak pod Ka-lewem i t. d.

Neefa młotek, przyrząd do przerywania prą-u w machinach indukcyjnych, ob. Indukcja. Do goż celu służy *koło Neefa*, obracające się koło ebate, którego oś połączona jest z jednym biegu-em stosu, gdy prążek metalowy, dotykający ob-odu koła drugiego, łączy się z drugim jego bie-unem.

Neefs Piotr, starszy, malarz architektoniczny, 1580 w Antwerpji, † 1655 r., celował głównie malowaniu wnętrza kościołów, oświetlonych rzącem światłem lub pochodniami.—Jego syn, *Piotr Neefs*, młodszy, naśladował ojca w tymże ymym rodzaju malarstwa, ale mu nie dorównał.

Neer Aart van der, znakomity pejzażysta, * ro-u 1613 czy 1619 w Amsterdamie, † 1692, a we-ług innych później nawet jeszcze. **N.**, jako je-en z najznakomitszych przedstawicieli naiwnego, ehistorycznego malarstwa krajobrazowego, stoi ajbliżej Ruysdaela. Szczególnie pięknie malo-ał wody przy blasku księżyca, pożary i krajobra-y zimowe.—Syn jego, *Eglon Henryk van der Neer*, 1643, † 1703 w Düsseldorfie, oprócz krajobra-ów, malował także piękne obrazy historyczne rodzajowe.

Nees von Esenbeck Krystjan Gottfryd, bota-ik i filozof natury, * 1776 w Erbach, † 1858 r.; udjował medycynę i historję naturalną w Jena, raktykował lat kilka jako lekarz, potem osiadł w swych dobrach, poświęcając się nauce. W la-tach wojennych, straciwszy majątek, został 1816 profesorem i dyrektorem ogrodu botanicznego w Erlangen, w 1819 przeniósł się do Bonn, tegoż roku do Wrocławia, 1848 r. do Berlina, lecz już w 1849 zawieszony został w urzędzie, a za udział w stowarzyszeniu robotniczem zupełnie wydalony z urzędu i ostatnie lata życia przepędził w niedo-statku. Najważniejszą jego zasługą w nauce jest uzasadnienie naukowe poglądów Goethego o przeo-brażaniu części roślin. Ogłosił: „Vorlesungen zur Entwickelungsgeschichte des magnetischen Schlafs und Traums“ (1820); „Die Entwickelung der Pflanzensubstanz“ (z Bischofem i Rothem, 1819); „Die Naturphilosophie“ (1841); „Die allgemeine Formenlehre der Natur“ (cz. I, 1852), oraz liczne monografje, jak wodorostów (1814), grzybów (1816), wątrobnic (1833), wawrzynowatych (1836, oraz 1844—7) i w. in.

Nees von Esenbeck Teodor Fryderyk, Lud-wik, brat poprzedniego, również botanik, * 1787, † 1837, był aptekarzem, profesorem i inspektorem ogrodu botanicznego w Lejdzie, następnie w Bonn, ogłosił: „Genera plantarum florae germanicae“ 1833 — 38); „Handbuch der medicinisch-phar-maceutischen Botanik“ (3 t, 1833—36) i in.

Nefas (łac.),—bezprawie.

Nefasti dies (łac.),—dni nieszczęścia, feralne.

Nefele (gr.), Chmura, żona Atamasa, a także kochanka Iksjona, któremu urodziła Centaurów.

Nefelin, ob. Obłocznik.

Nefelokokkygja (grec.), miasto obłoczne, zbu-dowane przez ptaków w komedji Arystofanesa „Ptaki“—symbol fantastyczności.

Nefoskop, przyrząd do mierzenia kierunku i szybkości chmur, polega na zastosowaniu zwier-ciadła.

Nefryt, *siekiernik*, minerał z rzędu krzemia-nów, bardzo zawiłego składu; jest podobny do ser-pentynu, zielonawy i biały, na brzegach prześwie-cający, blasku nieco tłustego, ma twardość spatu polnego, c. wł. = 3,3. Jest to krzemian magnezu i wapnia z krzemianem tlenku żelaza, złożony z włó-kienek mikroskopowych, ściśle ze sobą splątanych. Uważać go można za odmianę hornblendy; zbliżony do niego *jadeit* zawiera nadto glinkę i sodę i należy do piroksenów. Minerał ten przybywa ze Wscho-du, gdzie z niego wyrabiają pieczątki, rękojeści do pałaszów i t. d. W Nowej Zelandji krajowcy wy-rabiają z niego broń. Głaz narzutowy, złożony z **N.**, a znaleziony pod Düben, objaśnia pochodzenie wy-robów nefrytowych w grobach celtyckich. W Chi-nach **N.** *(ju)* ma znaczenie kamienia szlachetnego, chociaż często napotyka się tam w wielkich bry-łach. Por. Meyer „Jadeit u. Nephritobjekte“ (1883, dodatek 1892).

Neft-gil, ob. Wosk ziemny.

Negacja (łac.)—przeczenie.

Negapatam, miasto portowe w obwodzie Tan-dżorskim, w anglo-indyjskiem prezydenctwie Ma-

drasu, nad zatoką Bengalską położone, ma 60,000 miesz., trudniących się handlem i przemysłem.

Negatywa, ob. Fotografja.

Negatywny, ujemny. **N.** *ilości*, ilości ujemne, ob. Dodatnie ilości. **N.** *wysokość*, toż co depresja (ob.). *Druk negatywny* jest to druk, przy którym napis lub rysunki występują w barwie papieru, otaczająca zaś powierzchnia w barwie odmiennej.

Negda, *Nigidalcy*, naród w Syberji, spokrewniony z Tunguzami, nad rzeką Amgun, dopływem Amuru.

Negotium (łac.), interes, sprawa. Negotiorum gestio—prowadzenie spraw; stąd Negocjant—ten, kto prowadzi interesy, negocjacje, układy.

Negrelli *von Moldelbe* Alojzy, inżynier, * 1799 w Primiero w Tyrolu, † 1858; kierował naprzód budowlami wodnemi i komunikacjami gór Tyrolu i Szwajcarji, gdzie także założył pierwszą kolej żelazną (Zürich—Baden). W r. 1840 wygotował plany dróg żelaznych w Czechach, Morawji i Galicji, następnie budował koleje w królestwie Lombardzko-Weneckiem i Tyrolu południowym. W r. 1855 został generalnym inspekorem kolei żelaznych austrjackich. W dziele: „Die Eisenbahnen mit Anwendung der gewöhnlichen Dampfwägen als bewegender Kraft über Anhöhen und Wasserscheiden sind ausführbar“ (1842) rozwiązał pierwszy zadanie prowadzenia kolei żelaznych przez góry.

Negretti, ob. Owca.

Negri Krzysztof, geograf włoski, * 1809 w Medjolanie, † 1896; studjował prawo, nauki przyrodnicze i geografję w Pawji, Gratz, Wiedniu i Pradze. W r. 1834 osiadł w Medjolanie, był urzędnikiem, następnie został docentem uniwersytetu w Padwie. Wziąwszy czynny udział w ruchach 1848 r., po upadku sprawy narodowej udał się do Turynu, gdzie został prezesem emigrantów, następnie rektorem uniwersytetu, poczem pod Giobertim wstąpił do ministerjum spraw zagranicznych. Wysyłany w misjach dyplomatycznych do rozmaitych krajów, poznał prawie całą Europę, ostatecznie był 1873—77 generalnym konsulem w Hamburgu. Założył nadto we Florencji towarzystwo geograficzne. Wydał: „Memoire storico-politiche dei Greci e dei Romani“ (1842); „Storia dell' antichità“ (3 t., 1867); „Grandezza italiana“ (1864); „I passati viaggi antartici e l'ideata spedizione italiana“(1880); „Le memorie de Giorgio Pallavicino“ (1882) i in.

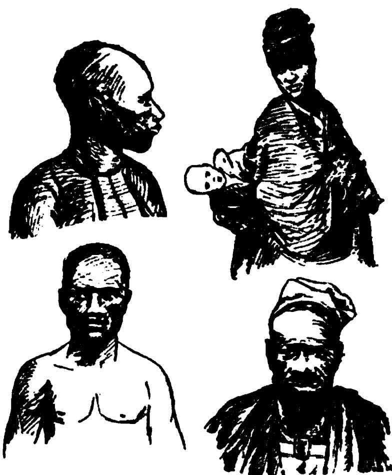
Negri Ada, poetka włoska, * 1870 z ubogich rodziców, w 18 roku życia została nauczycielką, żyła w biedzie, dopóki nie wydała pierwszego zbioru poezji p. t.: „Fatalità“ (1892). Wtedy odrazu otrzymała posadę nauczycielki literatury w Scuola normale Gaetana Aquesi'ego w Medjolanie i od magistratu florenckiego pensję 1,700 lirów. W r. 1896 wyszła za mąż za fabrykanta Garlandę. W 1895 r. wydała „Tempeste“ (1896). Doskonały przekład jej utworów dała Marja Konopnicka 1901.

Negritos, *Australscy Murzyni*, ob. Australja.

Negroheads, *głowy murzyńskie*, ob. Kauczuk.

Negropont, nowsza nazwa wyspy Eubei (ob.).

Negrowie (z łac. *niger*, czarny), *Murzyni*, ogólna nazwa narodów *rasy czarnej* czyli *etjopskiej*, zamieszkałych w Afryce i przesiedlonych stąd na różne wyspy mórz południowych, oraz do Ameryki. **N.** są rozsiedleni w Afryce na całej przestrzeni od Senegalu, pustyni Sahary i południowych granic Nubji i Abisynji aż do krajów Hotentotów i Buszmanów, a w takiem ograniczeniu pojęcia dzielą się na **N.** *sudańskich* i narody *Bantu* (ob.). Najwidoczniej odróżniającą cechą **N.** od plemion należących do innych ras jest czarność ich skóry. Czarność ta nie jest wyłącznie zawisłą od stopnia gorąca, gdyż ludy bardziej oddalone od równika (jak Dzolofowie na północy, a Maponta na południu) mają daleko czarniejszą hebanową barwę, aniżeli plemiona zamieszkałe pod lub w bliskości równika (Fellatah, Kafrowie, Aszantowie), które mają często barwę oliw-

Negrowie. 1. Sudańczyk. 2. Kobieta z Senegalu. 3. Dahomejczyk. 4. Mandingo.

kową lub jasno-brunatną. Po urodzeniu **N.** są koloru biało-żółtawego, i nim wpływ promieni słonecznych może podziałać, stają się czarnymi (w 3 do 6 dni po urodzeniu). Inne, bardziej stanowcze różnice spotykamy w budowie ciała i czaszki. Czaszka **N.** środkuje między czaszką Europejczyka i małpy. Wydaje się ona jakby spłaszczoną, czoło jest mniej wypukłe i naprzód nie tak wystające, tył głowy bardziej płaski, mózg przez to stosunkowo ma daleko mniej objętości, a kąt twarzowy rzadko przechodzi 70° (podczas gdy u Europejczyków ma on od 80—90°). Kości policzkowe u **N.** są mocne, szerokie, silnie naprzód wyskakujące i prawie czworokątne; otwory nozdrzy przecinają się pod kątem rozwartym, przez co nos jest bardzo płaski; wargi grube; zęby śnieżnej białości, mocne, grube i szerokie; włosy czarne, kędzierzawe, wełniste; uszy duże, okrągławe i odstające stanowią ważne cechy **N.** Budowa ciała ma swoje

odrębności; jama piersiowa jest przestronna i mocno wypukła, ręce i nogi płaskie i długie, miednica zbyt ciasna, piersi kobiet długie i wiszące. **N.** odznaczają się wielką płodnością, porody kobiet są łatwe, a poronienia zdarzają się często. **N.** odznaczają się skłonnością do uciech zmysłowych i do gnuśnego pędzenia żywota. Dlatego też w dziejach nie odegrali prawie żadnej roli i życie ich dotychczasowe jest jeszcze stanem ludzkości w jej niemowlęctwie. Żyją przeważnie pokarmami roślinnemi, za napój używają wody, tylko w dni uroczyste wina palmowego, lub pewnego rodzaju piwa, wyrabianego z prosa; utrzymują się z chowu trzód, rybołówstwa, a także z rolnictwa, ledwie zasługującego na tę nazwę. Religja ich na najniższym zostaje stopniu; czczą zwierzęta i bałwany (fetyszyzm), mają wieszczbiarzy i czarowników, mowa ich jest dzika i niewyrobiona, ma wyrazy posługujące jedynie do oddania przedmiotów zmysłowych. Rządy są przeważnie despotyczne, niekiedy nieludzkie, okrutne, niektóre plemiona (Fellatah, Sokoto, Gando) mają rząd republikański. Przemysł i handel są w niemowlęctwie; o sztukach i naukach mowy być dotąd nie może (ob. Afryka). Nie wynika jednak z tego niepochlebnego obrazu, aby **N.** byli niezdolni do przyjęcia wyższej cywilizacji. Liczne bowiem przykłady dowodzą, że mogą być oni doskonałymi rzemieślnikami, zdolnymi rolnikami, kupcami, a nieraz w Indjach zachodnich spotkać można między **N.** poetów, autorów, urzędników i polityków. Zdaje się przeto, że warunki miejscowe, gorący klimat, niesprzyjający grunt, oddzielenie od innych ludów nieprzebytemi zaporami piasku i wody, a zatem brak wszelkiego impulsu z zewnątrz, sprawiły, że **N.** nie wyszli dotąd ze stanu pierwotnego ludzkości. Co do wywożenia **N.** z Afryki i dawnego handlu nimi ob. Niewola. Por. R. Hartmann „Die Völker Afrikas“ (1879); Peschel „Völkerkunde“ (6 wyd., 1885); Ratzel „Völkerkunde“ (2 wyd., 1895); Krzywicki „Ludy“ (1892).

Negruzzi Konstantyn, poeta rumuński, * 1808, † 1868. Był ministrem za księcia Kuzy i pisał utwory epickie z dziejów ojczystych. Dzieła jego wyszły w trzech tomach, 1872.

Negruzzi Jakób, poeta rumuński, * 1843 r. w Jasach, syn poprzedniego, był profesorem w Bukareszcie, redaktorem przeglądu *Convorbiri Literare;* ogłosił „Poezje,“ idylę „Miron si Florica,“ „Kopje z natury,“ powieść „Milhain Vereanu.“

Negundo, *jesioklon*, ob. Klon.

Negus, *Nagast* albo *Negesti* (król królów), tytuł władcy etjopskiego, który rezydował w Gondarze, ale już przed wystąpieniem cesarza Teodora wpływ swój utracił, używany następnie przez władców abisyńskich.—**N.** zowie się ciepły napój z czerwonego wina, gałki muszkatołowej, soku pomarańczowego i cytrynowego; nazwa ta ma pochodzić od pułkownika angielskiego Negusa.

Nehemjasz, znakomity Izraelita, podczaszy króla perskiego Artakserksesa Długorękiego, wysłany był 444 przed Chr. jako namiestnik do Judei. Rozkazał na nowo wznieść mury i bramy Jerozolimy i zasłużył się przez przywrócenie obrządku religijnego, utwierdzenie prawa Mojżeszowego i podniesienie ducha narodowego; 432 przed Chr. powrócił do Persji, później jednak, dla usunięcia nadużyć, odbył powtórną podróż do Jerozolimy. Nazwana od imienia **N.** księga kanonu St. Testamentu opiera się na jego własnych spostrzeżeniach, w teraźniejszym jednak kształcie jest dziełem późniejszych czasów i tworzy całość z księgą Ezra.

Nehemur, pseudonim hrabiny Konstancji Rzewuskiej.

Neher Bernard, znakomity malarz historyczny, * 1806 w Biberach. Kształcił się w Sztutgardzie i Monachjum, a następnie w Rzymie. Od 1844 był dyrektorem akademji malarstwa w Lipsku, a od r. 1846 profesorem szkoły sztuk pięknych w Sztutgardzie. Z dzieł jego wymieniamy między innemi: freski na bramie Isarskiej w Monachjum, wyobrażające wjazd tryumfalny cesarza Ludwika Bawarczyka po bitwie pod Amfingen, ozdoby malarskie sal w Wejmarze, przeznaczonych w wielkoksiążęcym zamku na pomieszczenie pamiątek po Goethem i Schillerze.

Nehring W.

Nehring Władysław, historyk polski, * 1830 r. w Kłecku pod Gnieznem, nauki gimnazjalne pobierał w Poznaniu, uniwersyteckie we Wrocławiu, gdzie się poświęcał historji oraz filologji, i w 1856 otrzymał stopień doktora filozofji za rozprawę: „De rerum polonicorum sec. XVI scriptoribus.“ Od 1857 był profesorem gimnazjalnym w Trzemesznie, następnie w Poznaniu aż do 1868, w którym był powołany na zwyczajnego profesora języków słowiańskich do uniwersytetu wrocławskiego. **N.** wydrukował kilka monografji o historykach polskich XVI wieku, jak oto: „De Reinholdo Heidensteinio“ (Wrocław, i 1856 i pomnożone polskie wydanie w Poznaniu, 1862); „O Janie Dymitrze Solikowskim“ (Poznań, 1861); „O Joachimie Bielskim“ (Poznań, 1866); dalej „Kurs literatury polskiej“ (t., 1866); „Iter Florianense. O psałterzu Florjańskim łacińsko-polsko-niemieckim“ (t., 1871); „Psałterz Florjański“ (1883); „Studja literackie“ (1884); „Gramatyka języka polskiego“ (po niem., 1881); „Dokumenta do historji klasztoru w Lędzie“ (w *Atheneum*); „Powieść kronikarza polskiego o Walterze i Helgundzie;“ „Studja literackie“ (Poznań, 1884); „Altpolnische Sprachdenkmäler“ (Berlin, 1887); „J. Dobrowski,“ „Kazania gnieźnieńskie,“ „O życiu i pismach J. Kochanowskiego.“ W r. 1893 był rektorem uniwersytetu, w 1876 i 1888 dziekanem fakultetu. Nadto przygotował

do druku i uzupełnił nowe wydanie „Nauki poezji" H. Cegielskiego (Poznań, 1869).

Nehring Alfred, zoolog, * 1845 w Gandersheim, studjował w Getyndze i Hali filologję i nauki przyrodnicze, był nauczycielem gimnazjalnym, w 1881 został profesorem akademji rolniczej w Berlinie. Ogłosił: „Die geologischen Anschauungen des Philosophen Seneca" (2 cz., 1873 i 1876); „Fossile Pferde" (1884); „Ueber Tundren und Steppen" (1890) i in.

Nehrung, na wybrzeżu Baltyckiem nazwa długich i wązkich pasów piaszczystych, oddzielających od morza zatokę Fryską i Kuryjską (ob. Frisches Haff).

Neidenburg, ob. Nidborze.

Neidhart (Nidhart) *von Reuenthal*, minezynger, założyciel dworskiej poezji sielskiej, tworzył między r. 1210 a 1240. Poezje jego wydał Haupt (1858), Keinz (1889).

Neilreich August, botanik, * 1803 w Wiednin, † 1871; był członkiem sądu wyższego i zajmował się badaniem flory austrjackiej. Ogłosił: „Flora von Nieder-Oesterreich" (9 zesz., 1857 — 59, dodatek 1866); „Aufzählung der in Ungarn und Slavonien bisher beobachteten Gefässpflanzen" (1866, dodatek, 1870); „Die Vegetationsverhältnise von Kroatien" (1869) i in.

Neipperg, starożytna rodzina szlachecka, pochodząca ze Szwabji, 1734 wyniesiona do godności hrabiowskiej, posiadająca rozległe dobra w Wirtemberskiem i Badeńskiem. Hr. *Wilhelm Reinhard von Neipperg*, * 1684 r., odznaczył się w cesarskiej służbie wojskowej; 1739 zawarł przedwczesny pokój w Belgradzie, a 1741 utrzymał naczelne dowództwo w Śląsku przeciwko Fryderykowi II i przegrał bitwę pod Mollwitz. Mianowany następnie prezesem nadwornej rady wojennej, † 1774 r. w Wiedniu.—Wnuk jego hr. *Adam Albrecht von Neipperg*, * 1775, † 1829, odznaczył się w służbie austrjackiej we Włoszech, tudzież w kampanjach 1809, 13 i 14, został 1814 feldmarszałkiem porucznikiem i wielkim mistrzem dworu cesarzowej Marji Ludwiki, która później, jako wdowa po Napoleonie I, połączyła się z nim związkiem morganatycznym. Syn z małżeństwa z Marją Ludwiką Wilhelm Albrecht, * 1821, † 1895, nosił tytuł hr. Montenuovo i w r. 1864 otrzymał godność książęcą. Tytuł książęcy odziedziczył syn jego Alfred (* 1854).—Najstarszy jego syn z pierwszego małżeństwa hr. *Alfred von Neipperg*, * 1807, † 1865, był generałem w służbie wirtemberskiej i mężem księżniczki Marji Wirtemberskiej. Brat jego, hr. *Erwin Neipperg*, * 1813, feldmarszałek austrjacki, jest głową całego domu. Córka jego wyszła za Zygmunta Wielopolskiego.

Neisse, księstwo, miasto i rzeka, ob. Nissa.

Neisser Albert, lekarz, * 1855 w Świdnicy na Śląsku, studjował medycynę we Wrocławiu i Erlangen, 1877 został lekarzem, 1882 r. profesorem dermatologji w Wrocławiu. Odkrył bakterje trądu, do podręcznika patologji Ziemssena opracował choroby zakaźne skóry, miał udział w wydaniu stereoskopowego atlasu lekarskiego (240 rablic, 1894—96) i in.

Neith, bogini egipska, czczona szczególnie w Sais i z tego powodu w napisach hieroglificznych nosi niekiedy nazwę *Pani miasta Sais.* Grecy porównywali ją ze swoją Atheną. Nadzwyczaj często ukazuje się jako towarzyszka boga Ptha i bywa nazywana dla tej przyczyny wielką matką bogów. Nierzadko też identyfikowano ją z Izydą. W Sais obchodzono corocznie na jej cześć wielką uroczystość.

Ne Jupiter quidem omnibus placet (łac.) —nawet sam Jowisz wszystkim nie dogodzi.

Nejdorf *(Neudorf) Thumberg - Nowowiejski*, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem złotem — pół czerwonego lwa z pierścieniem w łapach, w dolnem zaś—dwa pasy błękitne i dwa srebrne. Nad hełmem — lew czerwony z pierścieniem w łapach. Labry błękitno-srebrne.

Nejdorf.

Nejedly Wojciech, pisarz czeski, * 1772 w Żebrace, wyświęcony na księdza 1796 r., był kapelanem u św. Gawła w Pradze, poczem proboszczem w Miroszowie, od 1826 dziekanem w Żebrace, gdzie † 1844. Działalność literacka **N.** przypada na czas, gdy piśmiennictwo czeskie zaczęło się podnosić z długoletniego upadku. **N.** z bratem swym stali w pierwszym szeregu pracowników w opuszczonej winnicy literatury ojczystej, popierani gorącą miłością ojczyzny. Główna działalność **N.** skierowaną była na pole poezji, na którem odznaczył się płodnością i udatnem wierszowaniem. Z licznych utworów jego najlepszym jest poemat dydaktyczny: „Karel IV" (w 8 pieśniach, 1835). Z innych wymieniamy: rozwlekły poemat epiczny „Otokar" (2 t., 1835, t. 3. 1836); „Vratislav," poemat epicki w 17 pieśniach (2 t., 1836); „Vaclav," w 8 pieśniach (1837, z życiorysem **N.**, napisanym przez Hnievkowskiego); „Basni," zbiór drobnych utworów lirycznych (2 t., 1833) i in. Wydał nadto: „Nedielni kazani" (2 t., 1806) i „Svateczni kazani" (2 t., 1807).

Nejedly Jan, brat poprzedniego, również zasłużony pisarz na polu rozbudzenia narodowości czeskiej, * 1776 r. w Żebrace, nauki gimnazjalne, a później i studja filozoficzne odbył w Pradze; od 1801, po † Pelcla, profesor języka i literatury czeskiej, obok tego od 1803 r. adwokat ziemski, † 1834 w Pradze. Działalność literacka **N.** była rozleglejszą niż brata; oprócz kilku próbek poetycznych główną zasługą jego było wykształcenie prozy czeskiej. Zapamiętały przeciwnik wszelkiej inowacji i przytem uważający siebie za powa-

gę, był powodem do niejednokrotnych przykrych zajść z Jugmannem i in. Wydał: „Plznenszti rytirzi“ (1799, 2 wyd., 1814); „Vlastenszti zpievove,“ przekład pieśni patrjotycznych austrjackich, wymierzonych głównie przeciwko Francuzom (1800); „Dafnis a prvni plavec“ (1805, z Gessnera); „Böhmische Grammatik“ (2 t., 1804—5, 4 wyd., w 1 t., 1830); „Numa Pompilius,“ z Florjana (1808); „Kvileni aneb rozjimani noczni“ (1820). Najlepiej jednak zasłużył się literaturze czeskiej wydaniem pisma perjodycznego „Hlasatel“ (4 t., Praga, 1806—1818).

Nejhof-Lej (*Neuhoff-Ley*), herb: W polu srebrnem—łańcuch z dwóch czarnych ogniw i dwóch pół ogniw (od góry i u dołu). Nad hełmem między skrzydłami orlemi, prawem białem i lewem czarnem—łańcuch jak na tarczy. Labry czarno-srebrne.

Nejhof-Lej.

Nejsztad.

Nejsztad (*Neustadt*), herb: W polu czarnem, na pasie złotym—trzy czerwone róże. Indygenat z r. 1673.

Nekarskie wina, wina uprawiane w dolinie Nekary na obszarze 12,089 hektarów. Są to wina korzenne, bogate w alkohol, używane też na wyrób win pieniących.

Neklan, według Koźmy, książę praski, siódmy z rodu Przemyśla za czasów pogańskich, syn i następca Krzeszomyśla. Łagodne i pokojowe jego panowanie często było niepokojone napadami Włastisława, ks. łuckiego. W końcu **N.** powołał do wojny przeciwko Włastisławowi i powierzył dowództwo walecznemu Czestmirowi, który zwyciężył Włastisława i zabił go w bitwie, choć sam wkrótce potem zmarł z otrzymanych ran. Zdobyte księstwo Łuckie spoił **N.** z dziedziną swą, ks. praskiem, wyznaczywszy synowi Włastisława gród po nad Ohrzą leżący. Następcą **N.** był Hostiwit, prawdopodobnie syn jego, a ojciec Borzywoja.

Nekrasow Mikołaj, wybitny poeta ruski * roku 1821 na Podolu, † 1877, kształcił się w gimnazjum jarosławskiem, następnie miał służyć w wojsku, lecz poświęcił się pracy literackiej. Był współpracownikiem *Sowremennika*, następnie czasopisma *Otieczestwennyja zapiski*. **N.** oprócz wielkiej liczby artykułów dziennikarskich napisał kilka miernej wartości romansów, sławę zaś zyskał jako jeden ze znakomitszych poetów. Był on lirykiem, a głębokiem, porywającem uczuciem nacechowane poezje wyrażały objawiające się w latach 1850—1860 społeczne dążenia narodu. Z więcej charakterystycznych utworów jego wymieniamy: „W derewnie,“ „Pered dożdiem,“ „Zabytaja dierewnia“ (przekład polski L. Sowińskiego), „W bolnice,“ „Trojka,“ „Rodina,“ „Russkija żenszcziny,“ „Ogorodnik“ i in. Zbiorowe dzieła jego wyszły w kilku wydaniach, z nich ostatnie w 1884 w Petersburgu.

Nekrobacillus, laseczník odkryty przez Löfflera 1898 r., podobny do laseczníka tyfusu, znajduje się w przewodzie pokarmowym zwierząt domowych i staje się nieraz przyczyną ich chorób.

Nekrobioza (grec. życie w śmierci), zmiany sprowadzające zagładę komórek organizmu, przyczem występują organizmy niższe, które uważano niegdyś jako rozwijające się przez samorodztwo.

Nekrologja (grec. *nekros*—trup), właściwie księga umarłych, tak nazywano w wiekach średnich kalendarze klasztorne i kościelne, w których były zapisywane daty śmierci patronów i zakonników, tudzież osób, za które miały się odprawiać nabożeństwa żałobne. Jednoznaczne z **N.** były *Mortilogium* i *Obiturium*. Najdawniejszą ze znanych jest **N.** przechowana w opactwie Lorch, a pochodząca z VIII w.—Dzisiaj *Nekrologiem* zowią krótką wzmiankę biograficzną o świeżo zmarłej osobie, zamieszczaną zwykle w pismach publicznych.

Nekromancja (gr.), nazywała się w starożytności sztuka zaklinania duchów zmarłych, celem czynienia im zapytań o przyszłość i losy osób żyjących, W najdawniejszych czasach u Greków nie miała ona w sobie nic czarodziejskiego i składała się głównie z ofiar spełnianych śród pewnych obrządków. W Tesalji jednakże **N.**, zwana także *skimanteia* i *psychomanteia*, t. j. przepowiadanie z cieniów czyli dusz zmarłych, a wykonywana przez psychologów (wywoływaczów dusz), wyrodziła się w najobrzydliwsze zbrodnie.

Nekropolje (*Nekropolis*), właściwie miasta umarłych, zwały się cmentarze w bliskości dawnych miast położone, między któremi najrozleglejsze były egipskie.

Nekroza, obumieranie kości w ciele, lub pewnej jej części, ob. Gangrena.

Nektar, znaczył u starożytnych Greków napój bogów, który darzył nieśmiertelnością. Stąd nektar przybrał później znaczenie każdego mile smakującego napoju. Pokarmem zaś bogów, te same przymioty posiadającym, była *Ambrozja*. Z pomiędzy ludzi tylko ulubieńcy bogów kosztowali tych błogosławionych przysmaków, jak np. Tantal, Demofoont, Achilles. Por. Roscher „Nektar und Ambrosia“ (Lipsk, 1883) i „Lexikon der griech. und römisch. Mythologie;“ Bergk „Die Geburt der Athena“ w *Jahrb. für Philol.* 1860; Zinzow w *Woch.*

für das Phil. 1884.—**N.** w botanice oznacza sok słodki, wydzielany przez największą część kwiatów, a zbierany przez pszczoły dla utworzenia miodu. Gruczoły, sok tęn sączące, zowią się *miodnikami* (ob.).

Nektarnik *(Nectarinia, Cinnyris)*, rodzaj ptaków z rzędu wróblowatych, z grupy szczupłodziobych, mający za cechy: dziób długości głowy lub dłuższy, szczupły, łukowaty, język długi, dwudzielny, nogi mierne, skrzydła mierne, szerokie. Liczne to skupienie zastępuje w strefach gorących Starego Świata rodzinę amerykańskich kolibrów; są to ptaki bardzo drobne i świetnie ubarwione, o blaskach metalicznych, mieniących się tęczowo, ale nie tak nagle, jak u kolibrów, od których się dalej różnią nogami silniejszemi, są przeto więcej usposobione do przesiadywania na gałęziach, oraz lot mają wytrzymalszy. Pod względem obyczajowym posiadają z niemi wiele podobieństwa; żywią się drobnemi owadami, zbieranemi po kwiatach, z których także słodycze mają wysysać. Gniazda ścielą równie kunsztownie, używając do nich wiele puchów roślinnych, i znoszą bardzo drobne białe jajka. Samce po odbytych godach weselnych zmieniają piękną swą barwę i stają się podobniejszemi do samic. Kilkadziesiąt znanych gatunków **N.** żyje w pasie zwrotnikowym Azji, Afryki i po wyspach sąsiednich.

Nélaton August, chirurg, * 1807, † 1873, medycynę studjował w Paryżu, został tam docentem i pracował jako chirurg przy różnych szpitalach. W r. 1851 został profesorem kliniki chirurgicznej, ale opuścił katedrę, gdy został chirurgiem przybocznym Napoleona III 1866, w 1868 został senatorem. Głównie zasłużył się nauce o operacjach kamienia. Ogłosił: „De l'influence de la position dans les maladies chirurgicales“ (1851); „Eléments de pathologie chirurgicale“ (wraz z Jamainem 1844—60, wyd. 2, 1868—85) i w. n.

Neleus, syn Kreteusa i Tyrony, bliźni brat Peljosa, ojciec Nestora, przeniósł się z Jolkos do Mesenji, gdzie wszyscy jego synowie, prócz Nestora, byli zabici przez Heraklesa. **N.** umarł wedle Pauzanjasza później dopiero w Koryncie. Jego potomkowie, *Nelidowie*, wypędzeni przez Heraklidów z Mesenji, osiedli wszyscy niemal w Atenach.

Nelidow Aleksander Iwanowicz, dyplomata rosyjski, zawierał pokój w San Stefano i brał udział w kongresie wiedeńskim. Później był posłem w Saksonji (1879), a następnie w Konstantynopolu (1883), gdzie przeciwdziałał wpływom angielskim.

Nellor albo *Nellur*, miasto w obwodzie t. n. (22,633 klm. kw. i 1,465,000 miesz.), w angielsko-indyjskiem prezydenctwie Madras, nad rzeką Pennair, ma 30,000 miesz.

Nelson, rzeka w Ameryce północnej, wypływa z jeziora Winipeg i wpada do odnogi Hudsońskiej, przepłynąwszy 650 klm.

Nelson, miasto w hrabstwie Lancaster w Anglji, nad rzeką Calder, 23,000 miesz., fabryki wyrobów bawełnianych.

Nelson Horacy.

Nelson Horacy, wicehrabia, sławny admirał angielski, * 1758 roku w Burnham-Thorpe (hr. Norfolk), syn duchownego wiejskiego. W 12 roku życia przyjęty na okręt linjowy, odznaczył się już r. 1780 w wyprawach przeciwko kolonjom hiszpańskim, a potem przeciwko Francji. W r. 1794 przyczynił się do zdobycia Korsyki, zniszczył 1795 roku flotę nieprzyjacielską pod Alessio; jako komodor roku 1797 miał przeważny udział w wielkiem zwycięstwie u przylądku St.-Vincent, za co został kontr-admirałem; następnie bombardował Kadyks; przy zdobywaniu Sta-Cruz na wyspie Teneryfie utracił prawą rękę. 17 sierpnia 1798 pod Abukir, zniszczył flotę francuską i otrzymał za to tytuł barona z pensją 2,000 funt. ster. Po upadku rzeczypospolitej Partenopejskiej, odprowadził napowrót rodzinę królewską do Neapolu, ale splamił swe imię złamaniem kapitulacji, zawartej przez republikanów z kardynałem Ruffo; rozkazał bowiem za namową lady Hamilton (ob.), która usidliła go w swe pęta, powiesić przywódców republikańskich na masztach swego okrętu. Mianowany admirałem flagi błękitnej, w r. 1801 zniszczył flotę duńską, uderzył na flotylę francuską w porcie Boulogne, a po daremnem blokowaniu Tulonu, uwieńczył swą sławę wielkiem zwycięstwem morskiem pod Trafalgarem 21 października 1805, które jednak utratą własnego życia przypłacił. Zwłoki jego spoczywają w kościele św. Pawła w Londynie. Tytuł jego przeszedł na brata, hr. *Nelson*, a po tym ostatnim na syna siostry jego, Tomasza Bolton. Życie **N.** pomiędzy innemi, opisali: Clarke (2 t., Londyn 1810); Churchill (Londyn, 1813) i Southey (2 wyd., Londyn, 1831). Por. także Nicolas „Despatches and letters of admiral Viscount Nelson“ (7 t., Londyn, 1845—46) i Pettigrew „Memoirs of the life of Nelson“ (2 t., Londyn, 1849); Jeaffreson „Lady Hamilton and Lord N.“ (1887).

Nelumbium *(Nurzybób, Bób wodny, Nurzykląb)*, rodzaj roślin z rodziny grzybieniowatych, obejmujący okazałe rośliny wodne w Azji i Ameryce, o wielkich, różowych, białych, lub żółtych kwiatach. **N.** *speciosum, lilja nilowa*, jest najokazalszym gatunkiem; ma liście tarczowate, przeszło 30 cm. szerokie, pod wodą srebrzysto połyskujące. Jest to święty *lotus* czyli *palma* Hindusów, owoce jej, orzeszki, pod nazwą *bobu egipskiego*, znane były starożytnym, obecnie bardzo chętnie są jadane w Azji.

Nełhunow, pseudonim Małachowskiego.

Nemanja, panujący ród serbski, władnący w Serbji przeszło dwa wieki. Nazwę przyjął od Stefana Nemanji, w. żupana serbskiego 1159—95 (* 1114, † 1200), choć znany już jest dziad jego, w. żupan *Bela Urosz* (1120—1136) i dwaj jego synowie, w. żupan *Czedomil* i *Tiechomil*, z czterech synów ostatniego najmłodszym był Stefan Nemanja. Jego synowie, król *Stefan* Prwowinczany (1195—1224) i arcybiskup *Sawa* († 1237), położyli podstawę przyszłej wielkości państwa serbskiego. Synowie Stefana, *Radosław*, *Władysław* i *Stefan Urosz* (1224—1272) wstępowali kolejno po sobie na tron serbski, po ostatnim zaś objęli władzę synowie jego: *Stefan Dragutin* i *Stefan Milutin* (1272—1321). Po Stefanie Milutinie następowali: syn jego *Stefan Urosz* Deczański (1321—1336), po nim sławny *Stefan Duszan* (1336—56), na którego synu *Stefanie Uruszu*, zabitym przez Wukszyna Mrnjawicza (1367), wyginął ród Nemanjów.

Nemathhelmintha, *robaki okrągłe*, ob. Robaki.

Nematoda, *nitkowce*, ob. Robaki.

Nemczić Antoni, pisarz południowo-słowiański, * 1813, † 1859 r. Był jednym z najgorliwszych stronników Gaja; pomieszczał poezje w rozmaitych czasopismach; 1845 i 1852 wydał podróż po Włoszech p. t.: „Putositnice;“ 1848 przygotował do druku i opatrzył życiorysem poezje przyjaciela swego T. Blażka; 1854 wydrukował w czasopiśmie „Neven“, podróż swą po Serbji, urywek romansu p. t.: „Udes ljudski,“ oraz komedję „Kvas bez kruha, ili Tko će biti veliki sudac.“ Poezje jego, po większej części treści subjektywnej, wydał 1851 z życiorysem **N.** przyjaciel jego, Mirko Bogović.

Nemea, niegdyś miasto w Argolidzie, sławne w starożytności ze wspaniałej świątyni Zeusa, a więcej jeszcze z igrzysk zwanych *Nemejskiemi*, które były tu ustanowione według jednych przez siedmiu przeciwko Tebom połączonych książąt, a według innych przez Herkulesa, na pamiątkę poskromienia słynnego *lwa* nemejskiego, który w okolicach Nemei miał swoje legowisko. Igrzyska **N.**, podobnie jak i olimpijskie, składały się z ćwiczeń ciała i ducha, to jest z zapasów szermierskich i gladjatorskich, wyścigów, oraz współubiegania się uczonych, artystów i t. d. Por. Krause „Die Pythien, Nemeen und Isthmien“ (Lipsk, 1841).

Nemejski lew, ob. Nemea i Herakles.

Nemejskie igrzyska, ob. Nemea.

Nemezjan (*Marcus Aurelius Olympius Nemesianus*), poeta rzymski, rodem z Kartaginy, żyjący w III w. po Chr., sławny z utworów swoich: „Halieutica“ (mylnie przypisywanych Owidjuszowi), „Cynegetica“ i „Nautica“. Większy pozostały ułamek „Cynegetyki“ wydał najdokładniej Haupt (Lipsk, 1838). Resztki jego istniejących dotąd utworów znajdują się w Webera „Corpus poetarum Latinorum“ (Frankfurt, 1833).

Nemezys.

Nemezys, wedle Hezjoda córka Nocy, bogini grecka, uosobnienie wymiaru sprawiedliwości i obawy przed czynami karygodnemi. Później ukazuje się jako bogini równowagi, nieprzyjazna wszelkiemu w życiu ludzkiem nadmiarowi i nadużyciu; ścigała szczególnie ludzi zarozumiałych i zaślepionych chwilowem powodzeniem. Stąd rodzi się o niej pojęcie bóstwa losu, upokarzającego zuchwalców, których prędzej czy później dosięga swą karą i zemstą. Dla tego to przymiotu jest pokrewna Eumenidom (ob.). **N.** nosi też miana *Adrasteja* i *Rhamnuzja*, to ostatnie od m-czka atyckiego Rhamnus, w którego blizkości znajdowała się jej świątynia. Najzwyczajniejszym symbolem **N.** jest koło, opatrzone skrzydłami, lejce i szala sprawiedliwości. Por. Posnansky „Nemesis und Adrasteja“ (1890).

Neminem captivabimus nisi jure victum (łac.)—tylko sądownie przekonany o zbrodnię może być więzionym. Przywilej szlachty polskiej, nadający jej prawo odpowiadania z wolności przed sądem za popełnione przestępstwo, uzyskany od króla Władysława Jagiełły w 1422 i 1433. Nie stosował się on jednak do wszystkich przestępstw, i nie mogli z niego korzystać schwytani na gorącym uczynku kradzieży, morderstwa, gwałtów, pożaru i porwania kobiety. Prawo to odpowiada przywilejowi szlachty angielskiej *Habeas corpus*.

Ne misceantur sacra profanis (łac.)—nie należy mieszać rzeczy świętych ze światowemi.

Nemo (łac.)—nikt.

Nemo, pseudonim Edw. Lubowskiego.

Nemo Bonif Dr., pseudonim Stan. Chomętowskiego.

Nemo ante mortem beatus (łac.)—nikt przed śmiercią szczęśliwym zwać się nie może.

Nemo judex idoneus in propria causa (łac.)—nikt nie może być sędzią w sprawie własnej.

Nemo propheta sua splendidus in patria (łac.)—nikt nie jest prorokiem we własnej ojczyźnie (słowa Chrystusa).

Nemo sapiens nisi patiens (łac.)—nikt nie może być mądrym, kto nie jest cierpliwym.

Nemocera, *długorogie*, owady, ob. Komary.

Nemophila (*Porcelanka*, *Różnielica*), rodzaj roślin z rodziny ogórecznikówatych (lub też z oddzielonej od nich rodziny *Hydrophylleae*), o koronie dzwonkowatej; należą tu zioła roczne kalifornijskie, bardzo ulubione w naszych ogrodach, jak **N.** *insignis*, o kwiatach w głębi białych, na obwodzie błękitnych, **N.** *maculata*, o koronie upstrzonej i in.

Nemorhoedus, goral, ob. Antylopy.

Nemours, m. we franc. depart. Seine-Marne, liczy 4,500 miesz. i posiada starożytny zamek. Lu-

dwik XIV oddał **N.** 1769 domowi Orleańskiemu, a następnie król Ludwik Filip nadał je swemu drugiemu synowi, Filipowi Ludwikowi Rafaelowi.

Nemours Ludwik Karol Filip Rafael, ks. Orleański, * 1814 w Paryżu, drugi syn króla francuskiego Ludwika Filipa, służył w wojsku i był generałem brygady podczas oblężenia Konstantyny w Afryce 1837. W 1848 ratował się ucieczką do Anglji, gdzie przebywał do 1871. Następnie mieszkał w Paryżu. Na mocy prawa o pretendentach z 1886 został wydalony z Francji i osiadł w Belgji. Z małżeństwa z księżniczką Wiktorją Augustą Antoniną Sasko-Koburgsko-Gotajską (* 1822, † 1857) miał dzieci: Ludwika Filipa Orleańskiego, hr. Eu, * 1842, który 15 października 1864 zaślubił następczynię tronu brazylijskiego księżniczkę Izabelę; Ferdynanda Orleańskiego ks. d'Alençon, * 1844, żonatego (28 września 1868) z księżniczką bawarską Zofją; Małgorzatę Orleańską, * 1848, zaślubioną 15 stycznia 1872 księciu Władysławowi Czartoryskiemu; Blankę Orleańską, * 1867. Był gorliwym obrońcą Watykanu. † 1896 r. w Wersalu.

Nemrod, *Nimrod*, *Nimrud*, wedle Genesis (10,9) syn Kuscha, syna Chamowego. Legenda hebrajska uważa go za Kuszytę albo Chamitę z tego samego plemienia, z którego pochodziły narody Etjopji i południ. Arabji. Podawany jest za potężnego władcę, który wyszedłszy z Babilonji, założył w Asyrji Niniwę, Rezen i Calach. Biblja nadaje mu miano potężnego łowca przed Panem. W napisach klinowych nie znaleziono dotychczas żadnego śladu o **N.**; wszystko, co opowiadają o nim Żydzi i Arabowie, opiera się na owem miejscu w Genesis. Przyjęta etymologja, objaśniająca nazwę **N.** jako burzyciela i buntownika, zdaje się być źródłem jego sławy u narodów wschodnich. Imię jego dziś jeszcze nosi kilka miejscowości w Azji, a mianowicie: *Tell-Nimrud* (wzgórza Nimroda), ruiny dawnego miasta Dur Kurigalzu niedaleko Bagdadu; *Sakr-Nimrud*, grobla na Tygrysie pod Bagdadem; *Birs-Nimrud*, ruiny Babilonu, na zachód od Eufratu—są to resztki 8-piętrowej wieży, którą widział jeszcze Herodot; wreszcie wieś *Nimrud*, zwaliska dawnego m. Calach (asyr. *Kalkh*); dobyto stąd wiele nadzwyczaj cennych pomników, będących jedynem źródłem do historji Asyrji przed Sargonem.

Nemrûd-Dagh, góra w Kurdystanie, mająca 2,232 metry wysokości, o 120 klm. na zachód od Diarbekiru położona, z resztkami wspaniałego grobowca królewskiego z czasów starożytnych, zbadanego w 1882 i 1883 r. przez Puchsteina i Humanna.

Nena Sahib, ob. Nana Sahib.

Nenadowicz Mateusz, zasłużony w dziejach oswobodzenia Serbji, * 1777 we wsi Brankowinie, początki nauk odebrał w Kupinowie, we Szremie, skąd powróciwszy 1793, był wyświęcony na księdza i 1796 został protoprezbiterem nahji Waljewskiej. Po utworzeniu 1805 senatu został pierwszym jego prezesem, a zarazem brał udział, jako wojewoda, w wielu bitwach. Po upadku powstania pozostał w ojczyźnie, gorliwie i odważnie bronił uciśnionych ziomków, a zwłaszcza lud prosty. 1814 wysłany był do Wiednia, ażeby od zgromadzonego kongresu europejskiego uzyskać pomoc. W powstaniu 1815 również czynny brał udział. 1838 był członkiem komisji wyznaczonej do zebrania praw; 1839 mianowany członkiem senatu, pozostał na tem stanowisku do r. 1852, w którym uwolniony na własne żądanie, zamieszkał w Brankowinie, gdzie † 1854. Dziennik, prowadzony przez niego podczas poselstwa do Wiednia 1814, wydał syn jego Lubomir p. t. „Memoari prote Matije N." (1867).

Nenadowicz Lubomir, pisarz serbski, syn poprzedniego, * 1826 we wsi Brankowinie w ks. Serbskiem, po ukończeniu gimnazjum i kursów filozoficznych w Belgradzie, udał się na czas niejaki do Pragi, poczem studjował prawo w Berlinie, Heidelbergu i Paryżu. Po rewolucji 1848 powrócił do Serbji i został nauczycielem gimnazjum oraz członkiem komisji szkolnej. 1850 uwolnił się od obowiązków nauczycielskich, przepędził rok jeden w Paryżu i w podróżach zapoznał się z Piotrem Niegoszem, ks. czarnogórskim, któremu następnie towarzyszył w podróży po Włoszech. Po powrocie do Serbji, został archiwistą i sekretarzem w ministerjum oświaty, 1859 przewodniczącym w ministerjum wyznań i oświaty. **N.** był ulubionym i cenionym pisarzem, który zwłaszcza poezjami swemi, drukowanemi po rozmaitych czasopismach, a 1860 zebranemi („Piesme L. N.", Zemuń, 1860), wpłynął wielce na dalszy rozwój poezji serbskiej. Z poezji tych najważniejsze: „Wojnik Dojczinowicz", poemat w 6 pieśniach, i „Sławjanska wila". Redagował nadto przez lat kilka czasopismo *Szumadinka*; położył też wielkie zasługi dla literatury serbskiej dobremi przekładami Migneta „Historji rewolucji francuskiej", Dumasa dramatu „Napoleon Bonaparte"; wyboru nowel Zschokkego, oraz wydaniem dzieł swego ojca Macieja, mianowicie pamiętników o walkach 1811, 1812 i 1813 i „Daus k srbskym dieinam" (2 zesz.).

Nencki Marceli, chemik, * 1847 w Bożykach w Kaliskiem, pierwotnie zajmował się filozofją i słuchał jej w Krakowie, Jenie i Berlinie; w tem ostatniem mieście zwrócił się 1867 do medycyny, 1870 uzyskał stopień doktora medycyny i zajął się wyłącznie chemją lekarską. W r. 1872 został asystentem chemicznym w instytucie patologicznym w Bernie, następnie profesorem chemji fizjologicznej. W roku 1877 **N.** był zaproszony po śmierci Dietla na katedrę farmakologji do Krakowa, ale propozycji tej nie przyjął. W 1891 został kierownikiem pracowni chemicznej instytutu medycyny doświadczalnej w Petersburgu; w 1897 obchodził 25-lecie pracy naukowej. Prace **N.** są bardzo liczne, ważniejsze z nich są: badania gru-

py ciał, nazwanych przez **N.** guanaminami („Berichte der deut. chem. Gesellschaft“ 1874—6, w streszczeniu w *Kosmosie*, 1876), poszukiwania nad sulfomocznikiem (*Berichte* i *Czasop. aptek.* lwowskie, 1873—4), nad rozkładem ciał białkowatych przy topieniu ich z potażem (1873—8), nad leucyną (1878), nad wpływem pracy mechanicznej na szybkość rozkładu ciał białkowatych w organizmie, nad oznaczeniem ilości azotu w mleku kobiecem i krowiem (*Berichte*, 1875), nad barwnikami moczowemi (od 1874), nad procesem gnicia ciał białkowych (sprawozdanie Lepperta w *Pamięt. tow. lek. warsz.*, 1877 i 9) i in.

Nencki Leon, lekarz, brat pop., * 1848 roku w Boczkach, w powiecie Sieradzkim, medycynę studjował w Warszawie i Dorpacie, następnie zajmował się chemją fizjologiczną w pracowni brata swego Marcelego **N.** w Bernie, gdzie też stopień doktora medycyny otrzymał; w r. 1874 — 76 prowadził dalsze studja w Wiedniu, Monachjum, Paryżu i Londynie. W r. 1877 osiadł jako lekarz paktyczny w Warszawie, 1881 otrzymał zarząd pracowni chemiczno-bakterjologicznej szpitalów warszawskich i został ordynatorem szpitala św. Ducha. W r. 1892 prowadził wykłady o bakterjologji i dezynfekcji dla lekarzy powiatowych i miejskich, w 1897 został wiceprezesem towarzystwa hygjenicznego w Warszawie. Za prace w dziedzinie hygjeny otrzymał dyplomy honorowe na wystawach we Lwowie i Wenecji. Ogłosił znaczną liczbę rozpraw z medycyny teoretycznej i praktycznej, jak: „Ueber das Verhalten einiger aromatischer Verbindungen im thierischen Körper“ (1873); „Altération de l'air par les gaz des fosses d'aisance;“ „Der Methylmercaptan als Bestandtheil der menschlichen Darmgase“ (w Sprawozdaniach akademji nauk w Wiedniu); „Kilka słów o enzymach;“ „Wyjałowienie mleka i sztuczne karmienie niemowląt“ (w *Zdrowiu*); „Rozbiór chemiczny przetworów ciechocińskich;“ „Torf otwocki, jako środek pochłaniający gazy;“ „Przystępny sposób oceniania, czy woda studzienna może być używana na napój;“ „O żywieniu się i pokarmach“ i w. in.

Nencki Leon.

Nendtwich Karol Maksymiljan, naturalista i chemik madziarski, * 1811 w Pięciokościołach, studjował medycynę w Peszcie, 1847 został profesorem chemji w szkole przemysłowej, został na tem stanowisku po przemianowaniu tej szkoły na politechnikę i przeniesieniu jej do Budy. Przyczynił się wielce do założenia towarzystwa przyrodniczego węgierskiego. Wydał „Enumeratio plantarum in territorio Quinque Ecclesiensi sponte crescientium“ (1863); „Chemisch-technische Untersuchungen der vorzüglicheren Steinkohlenlager Ungarns“ (1851); „Grundriss der allgemeinen technischen Chemie“ (1854—58); „A vegytan elemei“ (1863) i in.

Nendzyński Aleksy, filolog, * 1800 r. we wsi Nendza, pow. Ostrzeszowskim, w. ks. Poznańskiem, † 1846 w Warszawie. Szkoły początkowe kończył w Kaliszu, a uniwersytet w Warszawie (1824). Od 1856 był nauczycielem w rozmaitych szkołach warszawskich; mianowany 1834 członkiem komitetu egzaminacyjnego, wykładał od 1837 na kursach dodatkowych języki grecki i łaciński, a później na kursach dodatkowych języki grecki i łaciński, oraz na kursach pedagogicznych obok tych przedmiotów i pedagogikę. Oprócz prac pozostałych w rękopisie (gramatyka łacińska, kurs pedagogiki i t. d.) i rozprawy „O przymierzu Rzymian z Sabinami“, umieszczonej w programie liceum warszaw. (1829) i z poprawkami w *Bibl. Warsz.* (1847, t. II), wydał osobno „Atlas orbis antiqui“ (Warszawa, 1826).

Nenia (*Naenia*), u Rzymian śpiewy płaczliwe, skargi, żale, zawodzone przez kobiety, umyślnie w tym celu najęte.

Nenndorf, siarczane wody mineralne, położone w pruskiej reg. Kassel, na wschodniej pochyłości góry Gallenberg, posiadają 3 źródła o 11° temperatury. Frekwencja roczna wynosi około 2,000 leczących się.

Nenneke, herb: W polu barwy niewiadomej—łeb koński, ziejący parą czy też płomieniem z nozdrzy i pyska.

Nenneke.

Neodik.

Nenufar, toż co grzybień (ob.).

Neo... (gr.), nowy. *Neospirytualizm*, *Neoidealizm*, nowy zwrot do filozofji idealistycznej i spirytualistycznej. *Neokantyzm*, zwrot do poglądów Kanta. *Neobuddyzm*, ob. Teozofja. *Neokatolicyzm*, *neochrystjanizm*, próby pogodzenia ducha katolicko-chrześcijańskiego z nowoczesną cywilizacją. *Neomaltuzjanizm*, zwrot do teorji Malthusa (ob.).

Neodik, herb: W polu srebrnem—kozieł naturalny ze złotemi rogami, z mieczem w pysku, wspięty na górę błękitną. U szczytu, między dwoma skrzydłami, srebrnem i błękitnem—pół kozła, jak na tarczy. Labry błękitno-srebrne.

Neofit, archimandryta klasztoru chilandarskiego na górze Athos, jeden z najczynniejszych pra-

cowników na polu rozbudzenia narodowości bulgarskiej w bieżącym wieku (1830—1840), rodem z m. Kotel. Podróżując po ziemiach bulgarskich, działał gorliwie przeciwko duchowieństwu greckiemu, wywierającemu nader zgubny wpływ na narodowość bulgarską i starał się za pomocą rozszerzenia użytecznych książek podnieść upadły naród. W Belgradzie wydał kilka książek ludowych, między innemi geografję Bulgarji, w Kragujewcu zaś „Slawjano-Bolgarsko dietowodstwo za malki dieca“ (6 części, 1835). Następnie udał się do Carogrodu ażeby pomiędzy tamtejszymi Bulgarami rozbudzić ducha narodowego. W skutek starań patrjarchy greckiego uwięziony i odwieziony na wyspę Pringis, następnie zaś wysłany na górę Athos. Gdy wezyr Jusref pasza ujął się za sprawą bulgarską, **N.** mianowany został wikarjuszem arcybiskupa ternowskiego, wkrótce jednak snowu uwięziony i wysłany na górę Athos. W r. 1844 ponownie do Carogrodu, połączył się z ks. Hilarjonem Stojanowiczem i zyskał opiekę Mehmed-Ali-paszy i przyjaźń Czajkowskiego (Sadyka paszy). Jednakże patrjarcha potrafił oczernić **N.** przed rządem i dowieść, że dla uspokojenia umysłów w Bulgarji potrzeba usunąć **N.** razem z Hilarjonem. Wysłano ich tedy na górę Athos. Hilarjon został pisarzem w klasztorze chilandarskim, **N.** zaś wtrącony został w innym klasztorze greckim do więzienia, w którem wycierpiawszy wiele, udał się do klasztoru chilandarskiego, gdzie wkrótce zmarł.

Neofit, mnich, a od końca 1860 archimandryta klasztoru rylskiego w Bulgarji, czynny pisarz bulgarski, mieszkał od 1833 w Bukareszcie i wydał 1835 w Kragujewcu „Krótki katechizm“ i „Gramatykę bulgarską“, w Belgradzie zaś „Krótką gramatykę grecką“, „Żywot Jana Rylskiego“, „Rozprawę o języku greckim“. Od 1835—37 był nauczycielem szkoły w Gabrowie, potem w Plowdiwie (Filipopoli), następnie przebywał jakiś czas w Carogrodzie, pracując nad przekładem „Nowego Testamentu“ na język ludowy bulgarski (Bukareszt około 1842; Smyrna, 1844 i częściej). Z wielką pilnością zbierał przez 30 lat materjały do „Słownika bulgarsko-greckiego“, którego dotychczas nie ogłoszono.

Neofita (z gr. nowo-zaszczepiony), zwano tak w dawnym kościele nowoochrzczonych, a zwłaszcza przechodzącym na chrześcijanizm Żydów lub pogan. Nosili oni po chrzcie, który odbywał się zwykle na Wielkanoc, przez ośm dni białą szatę, którą im zdejmowano przy odbyciu pewnych obrządków w Niedzielę Quasimodogeniti. Później **N.** zwano i świeżo przyjętych do zakonu.

Neofobja (gr.) wstręt do nowości.

Neo-grec, styl, który we Francji rozwinął się ze stylu Empire; panował za drugiego cesarstwa.

Neogrod (po węg. *Nógrád),* ob. Nowograd.

Neokastron, ob. Pylos.

Neokomska formacja, ob. Kredowa formacja.

Neokorat (z greck. *Neokoros,* nadzorca świątyni), znaczyło prawo wznoszenia świątyń, uroczystości i publicznych igrzysk na cześć cesarzów rzymskich.

Neolit, krzemian magnezji wodny, ma być według Scheerera minerałem tworzącym się w obecnych czasach w kopalniach przy Arendal. Jest bardzo miękki, w dotknięciu tłusty, ciemno-zielonawy.

Neologja (z gr. *neos*-nowy), innowacja językowa, mianowicie w niekorzystnem znaczeniu, t. j. bez gwałtownej potrzeby zaprowadzania zmian w wyrazie, sposobie mówienia (**neologizmy**), albo zwrocie, jeżeli dawny język klasyczny potrafił wyrazić to samo w sposób poprawny.

Neon, pierwiastek chemiczny, odkryty w atmosferze przez Rayleigha 1898, dotąd mało zbadany.

Neophron, ob. Scierwnik.

Neopitagorejczycy, filozofowie, którzy w I w. prz. Chr., starali się wznowić naukę Pitagorasa. Pierwszym z nich był Nigidius Figulus z Aleksandrji, najsłynniejszym Apolonjusz z Tyany (ob.).

Neoplasma, ob. Nowotwór.

Neoplatonicy, ob. Aleksandryjska szkoła filozoficzna.

Neoptolemos, ob. Pyrrhus.

Neoptolemus *(Morpho neoptolemus),* motyl z rodziny motyli dziennych, 16 cm. szeroki, błękitny, z czarną obwódką, żyje w lasach brazylijskich.

Neoptolemus.

Neorama, rodzaj panoramy, przedstawiający z punktu w pośrodku malowidła okrągłego wnętrze gmachu przy zmiennem oświetleniu.

Neoteryzm (z gr.), zamiłowanie nowości.

Neowitalizm, ob. Witalizm.

Neozoiczny, toż co cenozoiczny, ob. Geologja.

Nepal, niekiedy *Nipal,* kraina na północy Indyj Przedgangesowych, na południowo-zachodnim stoku Himalajów położona, stanowi państwo niezależne i obejmuje 147,000 klm. kw. rozległości. Przerznięta wielu rozgałęzieniami Himalajów, trudno dostępna, w górach zimna, ma południowe strony i niżej położone okolice dobrze uprawne i wydające płody strefy ciepłej. Ludność złożona jest z plemion Parbatjasów i Nirwarisów i wyznaje przeważnie religję buddyjską. Klasą panującą jest plemię Gorkha czyli Khas. **N.** zarządzany jest przez maharadżę, rezydującego pod silnym wpływem Anglików.

Nepalina, ob. Akonityna.

Nepenthes, u Greków napój, mający odpędzać zgryzoty i rozweselać umysł; rodzaj opjatu w dawnych aptekach.

Nepenthes, *Nepenthaceae,* ob. Dzbanecznik, Dzbanecznikowe.

Nepeta, ob. Kocimięta.

Nephelium, *Żyznica,* rodzaj roślin z rodziny zapianowatych, małe drzewa o liściach pierzastych i owocach kulistych, skórzastych lub rogowatych, w Azji zwrotnikowej i Australji. **N.** *lappaceum* wydaje owoce jadalne przeszło 5 cm. długie, zwa-

Nephelium i jego kwiat.

ne *rambutan.* **N.** *longanum* (*Euphoria Gardneri, longan*), na Cejlonie, wydaje również owoce jadalne, przerabiane na marmeladę. **N.** *Litschi (orzech chiński* lub *japoński)* wydaje owoce czerwone, uprawiane w różnych odmianach i stanowiące owoc najbardziej ulubiony w Chinach.

Nephrodium *(Narecznica),* rodzaj paproci, przez wielu włączany do rodzaju *Aspidium* (ob.). Najważniejszym gatunkiem jest **N.** *filis mas* (**N.** *samcza*), paproć pospolita po wszystkich lasach, ma kłąb podziemny drzewiasty, pokryty śladami dawnego listowia; blaszka liści dwa razy pierzasta, porosła kupkami rudo-cisawemi. Kłąb oczyszczony stanowi środek przeciwrobaczny; używany był zwłaszcza na wygubienie tasiemca.

Nephralgia, nerwoból nerek.

Nephritis, zapalenie nerek, ob. Brighta choroba.

Nepocjanie, sekta chrześcijańska, założona przez *Neposa,* biskupa w Egipcie, prawdopodobnie w Arsinoe, męża pobożnego, czynnego, pilnego w wykładzie pisma i głośnego z napisania udatnych hymnów kościelnych. Zbłądził w pojmowaniu tysiącoletniego królestwa Chrystusowego (Chiliasmus). Napisał przeciwko Orygenesowi i zwolennikom jego dzieło „*Elenchos tôn allegoristôn*", w którem dowodził, że obrazy nowego Jeruzalem, nakreślone w Objawieniu św. Jana, trzeba przyjmować co do słowa. Księga Neposa była przyjęta z wielką czcią i po † jego odłączyli się chiljaści arsynojscy od kościoła aleksandryjskiego. Biskupem aleksandryjskim był naówczas uczony, lubiący pokój i wolnomyślny uczeń Orygenesa, Djonisjusz. Udał się on 234 do Arsinoe i wezwał zwolenników nauki Neposa na rozprawę, która trwała trzy dni i zakończyła się przekonaniem prawie wszystkich chiljastów.

Nepomucen Jan, z *Pomuka* (Jan św.), ob. Jan Nepomucen.

Nepos (*Cornelius*), drugorzędny historyk rzymski, ur. 95 przed Chr., † za Augusta. Dzieła jego „Chronicorum libri III", „Libri illustrium virorum", „Vita Ciceronis" i t. d., były po większej części w rodzaju biograficznym i literacko-historycznym. W pierwotnej postaci z pism tych nic nie pozostało; wątpliwą także jest rzeczą, czy **N.** jest autorem wydawanych pod jego imieniem 22 biografji: „Vitae excellentium imperatorum". Dziełko to, lubo nie klasyczne, odznacza się jednak prostotą i poprawnością i z tego powodu używane jest w szkołach. Z licznych edycji szkolnych wymieniamy sporządzone przez Rotha (Bazyleja, 1841); Beneckiego (Berlin, 1843); Nipperdeya (Lipsk, 1850) i inne. U nas przekład A. Mierzyńskiego.

Nepotyzm, wyraz utworzony z włoskiego *nipotismo* oznacza nieprawne pomijanie przez władców lub wpływowych urzędników tych, którzy się odznaczają zdolnościami lub zasługą, a faworyzowanie swych krewnych lub ulubieńców przy obsadzaniu posad rządowych, udzielaniu godności, tytułów, pensji i t. d. **N.** był dawniej powszechnem nadużyciem; dość tu powiedzieć, że np. we Francji dostatecznem było pochodzić ze znakomitej rodziny, aby w niemowlęctwie już otrzymać godność i pensję pułkownika, biskupa lub jaką inną.

Nepper, matematyk, ob. Napier.

Neppera pręciki rachunkowe, ob. Rachunkowe machiny.

Neptun, planeta najbardziej ze wszystkich od słońca oddalona. Odkrycie **N.** jest jednym z najdonioślejszych tryumfów astronomicznych, dokonane bowiem zostało drogą teoretyczną (ob. Leverrier). Odległość **N.** wynosi 30,05 promieni drogi ziemskiej czyli 4467 miljonów klm. (600 miljonów mil), czas obiegu około słońca 164 lat i 280 dni, średnica 62200 klm. (zatem objętość jego jest 94 razy większa niż ziemi), gęstość bardzo zbliżona do gęstości Urana (ob.). Mimośród drogi czyni tylko 0,00899. W r. 1847 odkrył Lassel księżyc krążący koło **N.** i odbywający drogę swą koło niego w ciągu 5 dni 28 godzin, ruchem wstecznym, a pochylenie jego drogi względem drogi Neptuna wynosi 42°. Zresztą, z powodu znacznej odległości **N.**, o jego naturze bardzo mało wiemy.

Neptun (łac. *Neptunus*), starorzymskie, od Etrusków może zapożyczone, bóstwo wszelkich wód, a zwłaszcza morza, oraz jako *Neptunus-Equester* — opiekuńcze bóstwo koni i ćwiczeń rycerskich. W obu tych względach odpowiadał grec. *Posejdo-*

nowi, z którym też od czasów przewagi kultury greckiej w Rzymie był identyfikowany. *Posejdon*, syn Kronosa i Rhei, otrzymał w podziale władztwo nad morzem; w głębi jego ma swój pałac, w którym tronuje żona jego Amfitryte (ob.). Otoczony demonami i potworami morskiemi jeździ z nią po falach wozem, zaprzężonym w konie o śpiżowych kopytach i złotych grzywach. Poezja i sztuka plastyczna przedstawiały chętnie rozmaite sceny, zawarte w mitach, dotyczących jego żywota. Odbierał cześć na całym lądzie Grecyi i w kolonjach greckich. Najsłynniejsze miejsca, czci jego poświęcone, były: Istm Koryncki, wyspa Kalaurea i przylądek Mykale. Najzwyczajniejsze jego atrybuty są: trójząb, którym morze wzburza, ziemię wstrząsa i źródła ze skał dobywa, oraz delfin, albo tuńczyk. Koń, uważany za stworzenie **N.**, odgrywa znaczną rolę w podaniach.—Porów. Gerharda „*Ueber Ursprung, Wesen und Geltung des Poseidon*“ (Berlin, 1851).

Neptunizm, ob. Geologja. *Neptuniści*, stronnicy poglądu neptunicznego. *Neptuniczne skały*, toż co skały osadowe.

Neque semper arcum tendit Apollo (łac.)—nie zawsze Apollo swój łuk natęża, t. j. nie zawsze przychodzi natchnienie: sam Apollo potrzebuje odpoczynku.

Ne quid nimis (łac.)—byle nie zanadto.

Ne quid respublica detrimenti capiat (łac.)—aby rzecz pospolita szwanku nie poniosła. Formuła starorzymska, wygłaszana przy mianowaniu konsulów: „Caveant consules, ne quid...“

Ner, rz. w Król. Polskiem, bierze początek w lasach wsi Wiskitna powyżej m. Rzgowa i Tuszyna, w gub. Piotrowskiej, pow. Łodzińskim, i pod wsią Majdany w pow. Kolskim, ubiegłszy mil 15, wpada do Warty. Ner przyjmuje do siebie rzeczki Dobrzynkę i Pisię, obie z lewego brzegu.

Nerczyńsk, m. okręgowe obwodu zabajkalskiego w Syberyi, przy ujściu rz. Nerczy do Szyłki, liczy 6,713 miesz. (1897); założone 1658 jako twierdza, zostało 1851 miastem okręgowem. Traktat, zawarty 1689 w **N.** między Rossją a Chinami, przeznaczył rz. Gorbicę, dopływ Szyłki, na granicę pomiędzy obu państwami.—*Nerczyński okrąg* jest dość urodzajny (rodzi się pszenica, żyto, proso i t. d.), w lasach znajduje się wielka liczba dzikich zwierząt; z płodów kopalnych znajduje się: złoto, srebro, ołów, żelazo, a zwłaszcza cyna. Okrąg obejmuje 1,632 mil. kw, i liczy 90,817 miesz. (1897).

Nerczyńskie góry, w Syberyi, obwodzie Zabajkalskim, ciągną się między rz. Szyłką i Argunią, składają się po większej części z granitu, a zawierają w sobie porfir, jaspis, agat, topaz, beryl, żelazo, miedź, a głównie ołów ze złotem i srebrem połączony. Obecnie bogactwa mineralne gór tych są prawie zupełnie wyczerpane.

Nerczyńsko-zawodzki okrąg we wschodn. części obwodu Zabajkalskiego położony, obejmuje 76,288 klm. kw. czyli 1,385 mil kw. i liczy 75,625 miesz. (1897). Znajdujące się tu kopalnie złota, srebra, rtęci, cyny, żelaza, soli i drogocennych kamieni obecnie są na wyczerpaniu. W kopalniach tych pracują więźniowie skazani na ciężkie roboty.

Nerechta, m. pow. gub. Kostromskiej, nad rz. t. n., ma 3,002 miesz. (1897).—*Nerechcki powiat* ma na przestrzeni 3,464 w. kw. 153.144 miesz. (1897).

Nerecznica, ob. Nephrodium.

Nereidy, ob. Nereus.

Nereus, syn Pontosa i Gai. W małżeństwie swojem z Dorydą spłodził 50 córek, zwanych *Nereidami* (pięknemi nimfami morza); sam był bożkiem morza, głównie na morzu Egejskiem panującym. Za jego pośrednictwem Herkules dostał się do Hesperyd. Jedna z jego córek Nereida Amfitryte (ob.) była małżonką Posejdona (Neptuna).

N e r e i d a.

Nereusz i **Achilleusz** (święci), męczennicy. Byli dworzanami ś. Domiceli i ponieśli śmierć męczeńską za cesarza Trajana. Kościół obchodzi ich pamiątkę 12 maja.

Nerexjusz (Jan Hieronim), Bazyljanin, kaznodzieja, przełożony klasztorów nowogrodzkiego i lauryszowskiego, potem opat bracławski, † 1790 r., wydał: „*Kazania o Matce Boskiej na wszystkie jej uroczystości*“ (Wilno, 1782).

Nerger (Jan Gottfryd), notarjusz polski publiczny w Kurlandyi, † 1799, wydał: „Expositio de vera praesentis conventus publici natura in Curlandia“ (Warszawa, 1790) i „Memoire über die bürgerlichen Angelegenheiten und Unruhen in den Herzogthümern Kurland und Semgallen“ (tamże, 1791).

Neri (Filip, św.), ob. Nerjusz.

Nerita, wyspa, ob. *Ferdinandea*.

Nerium, ob. Oleander.

Nerjusz albo **Neri** (Filip, św.), ur. 1515 we Florencji, odbył studja filozoficzne i teologiczne w Rzymie, poczem 1548 założył tamże bractwo N. Trójcy, mające na celu wspieranie pielgrzymów (*Confraternità della Santissima Trinità de pellegrini*). Wyświęcony 1551 na kapłana, założył 1567 zgromadzenie *Oratorjanów* (ob.) i jako najpierwszy ich przełożony † 1595 r. Ogłoszony za świętego

1622 przez papieża Grzegorza XV, czczony jest przez Neapolitanów za patrona. Kościół katolicki obchodzi jego pamiątkę 26 maja.

Nerki, gruczoły wydzielające mocz, mają postać owalów, wciętych z jednej strony (wnęka). **N.** są parzyste, umieszczone na tylnej ścianie jamy brzusznej u góry, symetrycznie z obu stron kręgosłupa. Są otoczone powłoczką, o powierzchni gładkiej, przedstawiają w przekroju dwie substancje, wyraźnie oddzielone, ułożone współśrodkowo: substancję obwodową czyli korową i wewnętrzną czyli rdzenną; substancja *korowa* ma wygląd bardziej jednolity, jest czerwieńsza i zwłaszcza w patologicznych stanach przedstawia wyraźne czerwone punkciki—kłębki Malpighiego. Substancja *rdzenna*, bledsza, przedstawia budowę wyraźnie prążkowaną i od wewnętrznej strony kończy się w postaci kilku ostrokręgowych wyrostków, zwanych *piramidami* Malpighiego. Odstępy pomiędzy piramidami zawarte i wysłane błoną śluzową noszą nazwę kielichów, które zbierają się w jeden wspólny stek — *miedniczkę*, połączoną z moczowodem (ob. Moczowe organy) u wnęki. Badając pod mikroskopem, widzimy, że na tych brodawkach znajdują się malutkie otworki, które są ujściami małych rurek, zwanych *kanalikami moczowemi*. Kanaliki w brodawkach się znajdujące powstają przez zlanie się większej liczby drobniejszych kanalików, *kanalików moczowych prostych*, które od podstawy ku wierzchołkowi zwykle po dwa w ten sposób się łączą, że przez spojenie dwóch mniejszych kanalików powstają rurki, otwierające się na wierzchołku. Substancja korowa nerek składa się również przeważnie z kanalików moczowych innego kształtu, zwanych *kanalikami moczowemi skręconemi*; kanaliki te wraz z naczyniami krwionośnemi tworzą zewnętrzną część substancyi korowej, przebieg ich jest silnie skręcony, średnica rozmaita, nabłonek sześcioboczny. Prócz tego w piramidach Malpighiego i substancyi korowej pomiędzy większemi kanalikami moczowemi prostemi znajdują się jeszcze *kanaliki Henlego*, czyli zbiornikowe. Pomiędzy kanalikami moczowemi skręconemi istnieją *ciałka Malpighiego*, które się składają z torebki włóknistej, zawierającej w sobie kłębek naczyń krwionośnych. Cały przebieg kanalików jest następujący: kanaliki moczowe poczynają się w substancji korowej około kłębków naczyniowych i przechodzą w kanaliki skręcone; te ostatnie następnie przedłużając się przechodzą do substancyi rdzeniowej; jest to część zstępująca kanalików zbiornikowych. Stąd kanalik moczowy zagina się ku górze i dochodzi znowu do substancji korowej, jako odnoga wstępująca kanalika zbiornikowego. Aż dotąd należy uważać kanalik jako twór wydzielniczy—zatem kanaliki skręcone i zbiornikowe są kanalikami wydzielającemi. Skoro kanaliki zbiornikowe doszły do substancji korowej, przechodzą w rurki zbiornikowe, które po całym szeregu połączeń przechodzą przez substancję piramid ku dołowi, spajają się w coraz to większe kanaliki, które się kończą u wierzchołka brodawek. Krew płynie w łożysku bardzo rozszerzonem, stąd prędkość jej biegu się zwalnia, a powiększa się ciśnienie boczne na ściany. Przy powiększonem ciśnieniu płynne części ze krwi przesiąkają do torebek, przebiegają kanaliki, kielichy i miedniczkę i stanowią mocz (ob.). Najczęstsze procesy chorobne są zapalne, znane pod ogólną nazwą Brighta choroby (ob.), prócz tego bywają tu nowotwory, kamienie, hydronephrosis i in.

Nernst Walter, fizyk. * 1864 w Briesen, w Prusiech zachodnich, kształcił się w Zurichu i Berlinie, był asystentem w laboratorjum chemicznem Ostwalda w Lipsku, 1891 został profesorem w Getyndze i założył tam instytut elektrochemiczny. Udoskonalił lampy elektryczne żarowe i ogłosił: „Theoretische Chemie" (1893), „Einführung in die mathematische Behandlung der Naturwissenschaften" (1895) i in.

Nerolina $C_{10}H_7O\,CH_3$, metyloeter β—naftolu, tworzy kryształy bezbarwne, łatwo rozpuszczalne w eterze i benzolu, topi się przy 72°, ma zapach olejku nerolowego i zastępuje go w perfumerji.

Nerolowy olejek, olejek kwiatów pomarańczowych, ob. Pomarańcza.

Neron (*Lucius Domitius Nero*, po adopcji: *Claudius Drusus*), cesarz rzymski 54 — 68 po Chr., * 37 po Chr. w Antium, adoptowany był przez swego ojczyma cesarza Klaudjusza i przy pomocy swej matki Agrypiny dostał się na tron cesarski. Początkowo przy pomocy swych ministrów Seneki i Burrusa postępował lat kilka łagodnie i rządził dobrze. Później wszakże, szczodrze od natury udarowany, ale moralnie zepsuty książę, zostając pod wpływem pięknej, ale niecnej Poppei Sabiny, kazał zamordować matkę 59 r., usunął ze dworu po śmierci Burrusa Senekę, przywrócił prawa majestatu i puścił się na wszelkiego rodzaju bezprawia i zbrodnie. Wszystkie cnoty starorzymskie haniebnie były przezeń skażone. Wątpliwą wszakże jest rzeczą, czy ośmiodniowy pożar, który 64 roku zniszczył większą część Rzymu, powszechnie przypisywany **N.**, jego jest dziełem. **N.** podejrzenie o tę zbrodnię zrzucił z siebie na chrześcijan i srodze ich prześladował, a stolicę wspaniale odbudował, zwłaszcza swój pałac, zwany *Aurea domus* (dom złoty). Wymordowawszy następnie wszystkich najbliższych krewnych swych, zagrożony spiskiem Galby, uciekł z Rzymu i na wieść o wydanym na się przez senat wyroku śmierci, odebrał sobie życie 11 czerwca 68 r. po Chr. Razem z nim wygasł ród cezarów, nawet w linjach adoptowanych. Mimo szaleństw swoich i zbrodni, miał **N.** pewne zamiło-

Neron.

wanie w sztukach pięknych. Występował jako poeta, śpiewak i aktor. Świetną postać **N.** nakreślił Sienkiewicz w romansie „Quo Vadis.“ Por. Renan „L'Antichrist.“

Nerrlich Paweł, historyk literatury, * 1844 w Quaritz w regencji Lignickiej; napisał: „Jean Paul und seine Zeitgenossen“ (1876); „Jean Paul, sein Leben und seine Werke“ (1889); wydał: „Briefe von Charlotte von Kalb an Jean Paul“ (1882); „A Ruges Briefwechsel und Tagebuchblätter aus den Jahren 1825—1880“ (2 t., 1886).

Nersesowicz Deodat, Ormianin polski, biegły teolog, kaznodzieja i orjentalista, naprzód proboszcz zbuczyński, potem biskup trazanopolitański in partibus, od r. 1685—87 zastępca arcybiskupa ormiańskiego we Lwowie, następnie jego koadjutor, † 1709. Wydał z druku, prócz innych: kazanie p. t. „Pierwsze miejsce zwycięstwa pod Wiedniem 1683“ (Lwów, 1684) i „Lexicon Latino-armenum“ (Rzym, 1695). Por. Barącz „Żywoty sławnych Ormian w Polsce“ (Lwów, 1855).

Nerthus, w mitologji niemieckiej bogini ziemi, mylnie niekiedy zwana *Hertha*, ob. Niemiecka mitologja.

Neruda, nazwisko kilku muzyków czeskich, z których *Jan Złotousty*, wyborny skrzypek, * 1705 w Rosicach, † 1763; studjował w Pradze, poczem był skrzypkiem w orkiestrze teatralnej, wstąpił następnie do klasztoru, gdzie w końcu zarządzał chórem.—*Jan Chrzciciel Jerzy* **N.**, brat poprzedniego, sławny skrzypek i wiolonczelista, * około 1710 w Rosicach, † 1780 w Dreźnie; uczył się muzyki w Pradze, poczem przebywszy przez czas niejaki przy orkiestrze teatralnej, udał się w podróż artystyczną i 1750 powołany był do nadwornej orkiestry w Dreźnie. Napisał 18 symfonji, 14 koncertów na skrzypce, 24 tria i t. d., z czego drukiem wydano tylko kilka triów (1763).— Synowie jego, *Ludwik* i *Antoni Fryderyk*, byli także skrzypkami przy orkiestrze dworskiej w Dreźnie.—Około 1840 zasłynęło znowu nazwisko **N.** w świecie muzycznem; około tego bowiem czasu wystąpili publicznie dwaj bracia i dwie siostry (*Amelja*, * 1844 i *Wilhelmina*, * 1839), **N.**, i wkrótce zyskali rozgłos, jako biegli artyści na fortepjanie i skrzypcach. Rodem byli z Morawji, podobno z Berna, bliższe jednak szczegóły ich życia nie są znane. Odbywali liczne podróże artystyczne, dając z wielkiem powodzeniem koncerty; między innemi grali i w Warszawie. W r. 1852 jeden z braci umarł w Petersburgu, poczem Wilhelmina 1864 wyszła za mąż za Ludwika Normanna, kompozytora muzycznego, i profesora akademji muzycznej w Sztokholmie.

Neruda Jan, pisarz czeski, * 1834 w Pradze, † 1891, gdzie też ukończył gimnazjum; następnie przez dwa lata słuchał prawa, poczem studjował filozofję i przez lat dwa wykładał języki czeski i niemiecki w wyższej szkole realnej. W końcu poświęciwszy się literaturze, redagował początkowo *Obrazy života*, od 1860 współpracownik *Czasu*, przeszedł później do czasopisma *Hlas*, od 1865 redagował feljeton w *Narodnich Listach*. Odbył kilkakrotne podróże, tak na Zachód, jako i Wschód. **N.** prócz licznych artykułów dziennikarskich, wydał zbiory poezji: „Hrzbitovni kviti“ (Praga, 1858) i „Knihy verszó“ (Praga, 1866, 2 wyd., t., 1873), stawiające go w pierwszym rzędzie pomiędzy lirykami czeskimi. Próbował także sił swych w dramacie i wydał: „Żenich z hladu“ komedja; „Prodana laska“ komedja; „Francesca di Rimini“ tragedja w 3 aktach (Litomyśl, 1860); „Ja to nejsem“ (1861). Dalej wydał: „U nas“ obrazek satyryczny (Praga, 1850); „Arabesky“ (t., 1864); „Pariżské obrazky“ (t., 1864); „Ruzni lide“ (t., 1871) i „Obrazy z ciziny“ (t., 1872).

Nerva *(Marcus Coccejus)*, po zamordowaniu Domicjana, 18 września 96 r. po Chr., ogłoszony przez senat cesarzem rzymskim, usprawiedliwił najzupełniej ten wybór życiem cnotliwem i rządami sprawiedliwemi. Widząc się w wieku sędziwym, a nie czując na siłach podołania przewadze pretorjanów, adoptował Trajana, który po jego śmierci w d. 27 stycznia 98 r. wstąpił na tron cesarski.

Nerva.

Nerval Gérard Labrunie, poeta francuski, * 1808, † 1855; pisał do współki z autorami innymi: z T. Gautier pomieszczał feljetony w *Presse*; z Aleks. Dumasem napisał dla teatru: „L'alchimiste,“ „Tartuffe chez Molière;“ z Kotzebue: „L'imagier de Harlem,“ „Misantropie et repentir“ i in. Najlepsze jego utwory: „Elégies nationales et satires politiques,“ „Scènes de la vie orientale,“ „Contes et facéties,“ „La Bohème galanti“ i in. Nowa edycja dzieł jego wyszła w 5 t., 1868.

Nervi, miasto w prowincji włoskiej Genui, o 10 klm. na wschód od Genui oddalone i na wybrzeżu morza położone, licznie odwiedzana stacja klimatyczna zimowa, posiada piękne wille i 3,000 mieszk.

Nervus (łac.), nerw.

Nervus belli, *Nervus rerum*—pieniądze.

Nervus probandi (łac.), argument główny, zasadniczy.

Nerwiak, *neuroma*, nowotwór z tkanki nerwowej zbudowany; nowotwory te należą do rzadszych, zwykle dochodzą niewielkich rozmiarów. Rozwijają się zazwyczaj na nerwach obwodowych; napotykamy je najczęściej po amputacjach na końcach przeciętych nerwów, które przedstawiają się okrągławo nabrzmiałemi i ściśle połączonemi z blizną. Znaczenie ich polega głównie na zaburzeniu czynności nerwowych (nerwobóle, znieczulenia, porażenia). W razie znacznych bólów usuwa się je na drodze operacyjnej.

Nerwoból *(Neuralgia)*, ból (ob.), którego przyczyna znajduje się w samym nerwie; każde podrażnienie czuciowego nerwu może się przenieść

do ośrodków i sprowadzić uczucie bólu; umysł przez przyzwyczajenie odsyła uczucie bólu do obwodowych zakończeń nerwu, miejsca zwykłych bodźców. Przyczyną **N.** może być zapalenie nerwu, ucisk, ciało obce tkwiące w nerwie i t. d. Często najdokładniejsze badanie anatomiczne żadnych zboczeń w nerwie nie wykrywa. Bardzo sprzyja powstawaniu **N.** ogólne rozdrażnienie układu nerwowego, mianowicie histerja i neurastenja. Jak inne objawy nerwowe, **N.** występuje najczęściej napadowo. Siedliskiem jego najczęściej jest nerw kulszowy (ob. Ischias), trójdzielny i sympatyczny. Bardzo nieraz dotkliwe **N.** występują po ciężkich chorobach zakaźnych. Jeżeli przyczyna jest nieznana lub niedosięgalna, uśmierza się ból narkotykami. Zmiany w samym nerwie ustępują często pod wpływem elektryczności. Jeżeli siedlisko bólu jest wyraźne, to odcięcie nerwu powyżej tego miejsca, często radykalnie leczy chorobę.

Nerwowe choroby, cierpienia powstałe wskutek pewnych zmian patologicznych w mózgu lub rdzeniu, a także pośrednio przy chorobach opon mózgowych i kości, układ nerwowy otaczających, jak czaszki i kręgosłupa. **N. ch.** dzielą się na organiczne i czynnościowe (funkcjonalne). Do pierwszych należą wszystkie te cierpienia, przy których wykrywamy pewne zmiany organiczne w mózgu, rdzeniu lub nerwach obwodowych, jak nowotwory, stwardnienia substancji mózgowej, zwyrodnienia, jamy, gruczełki gruźlicze, guzy syfilityczne, wylewy krwi; do drugich zaś zaliczamy cierpienia, przy których w tkance nerwowej przy dzisiejszych metodach badania zmian żadnych wykryć nie możemy, zachodzą tu prawdopodobnie tylko zmiany biologiczne, przytem przemijające; tu należą dwie często spotykane choroby, histerja (ob.) i neurastenja (ob.).

Nerwowość, zakłócenie systemu nerwowego, ob. Neurastenja.

Nerwowy system, jedna z najważniejszych części składowych ciała zwierzęcego, jako system zarządzający wszystkiemi sprawami organizmu. **N. s.** składa się z ośrodków i nerwów obwodowych. Ośrodki nerwowe są to organy rozmaitej wielkości i kształtu, z substancji nerwowej złożone. U człowieka i zwierząt kręgowych właściwą część ośrodkową układu nerwowego, ułożoną wzdłuż osi ciała, składają *mózg* (ob.) i *rdzeń kręgowy* czyli *pacierzowy* (ob.). Obie te części stanowią jedną nieprzerwalną całość, opisywane bywają jednak osobno z tego powodu, że mają odmienną postać zewnętrzną i leżą w rozmaitych oddziałach jamy nerwowej; mózg leży w jamie czaszki, rdzeń kręgowy objęty jest kręgosłupem. Część obwodowa systemu nerwowego czyli nerwy, łączące ośrodki nerwowe z narządami ciała, dzieli się także na dwa oddziały. Do pierwszego należą nerwy, za pomocą których wrażenia zewnętrzne doprowadzane są do ośrodków nerwowych; są to *nerwy doprowadzające, dośrodkowe*, albo *czuciowe, centrypetalne;* do drugiego oddziału należą nerwy, które pobudzenie ośrodków nerwowych przenoszą na części obwodowe, są to nerwy *odprowadzające, odśrodkowe, ruchowe,* lub *centryfugalne.* Oprócz części mózgordzeniowej układu nerwowego istnieje jeszcze wielka liczba mniejszych ośrodków nerwowych, rozsianych w rozmaitych częściach ciała, zwanych *zwojami nerwowemi (ganglia).* Chociaż takie zwoje o wiele są mniejsze, aniżeli mózg lub rdzeń kręgowy, i co do swej zewnętrznej postaci nie okazują najmniejszego podobieństwa do tych ostatnich, jednakże pod względem swej budowy mikroskopowej, swych części składowych i sposobu, jakim łączą się z nerwami, mają wspólne cechy z wielkimi ośrodkami nerwowemi. Stosownie do tego, czy nerwy łączą się z jednym albo drugim rodzajem ośrodków nerwowych, dzielimy je na *nerwy życia zwierzęcego* czyli *mózgordzeniowe* i na nerwy *życia roślinnego, zwojowe, spółczulne,* czyli *sympatyczne.* Nerwy mózgordzeniowe łączą mózg i rdzeń kręgowy głównie ze skórą, narządami zmysłów i mięśniami, podległemi woli. Wychodzą parami z mózgu (w liczbie par 12) i rdzenia kręgowego (par 31) i przebiegają z małemi wyjątkami w obu połowach ciała zupełnie jednakowo. *Nerwy zwojowe* czyli *sympatyczne* mają przebieg daleko więcej niejednostajny i zaopatrują głównie wnętrzności i naczynia krwionośne *(nerwy naczynioruchowe).* Łączą się one z nerwami rdzeniowemi, a po części także z mózgowemi w ten sposób, że naprzemian wymieniają pomiędzy sobą włókna nerwowe; dla tego też części ciała, zaopatrywane przez nerwy sympatyczne, pozostają równocześnie w związku z częścią mózgordzeniową układu nerwowego. Przy badaniu mikroskopowem cały **N. s.** okazuje się złożonym z trzech anatomicznych pierwiastków: z *włókien nerwowych, komórek nerwowych* i *łącznotkankowego podłoża.* Włókno jest to utwór długi i cienki, którego najistotniejszą częścią jest *cewka osiowa,* otoczona substancją prawie płynną, podobną do tłuszczu, zwaną *pochewką rdzenną,* ta zaś ostatnia otoczona jest *łącznotkankową pochewką, onerwiem (neurilemma);* dwu ostatnich części składowych często brak

Układ nerwowy człowieka.

Korzenie nerwów rdzeniowych. 1. Przecięcie rdzenia kręgowego. 2. Korzenie przednie. 3. Korzenie tylne. 4. Węzeł przez te ostatnie utworzony. 5. Włókno mieszane, idące do mięśni grzbietu. 6. Nerw główny. 7 i 8 rowki rdzenia. W podobny sposób wybiega nerw i z prawej strony rdzenia.

we włóknie nerwowem. Co do komórek nerwowych, ob. Mózg. Nerwy składają się wyłącznie z wyżej opisanych włókien nerwowych. W ośrodkach nerwowych obok komórek znajdują się i włókna do cewki osiowej zredukowane. Własności ośrodkowe zależą wyłącznie od komórek. Ważne pod względem fizjologicznym własności nerwu są: pobudzalność i przewodnictwo. Na zasadzie pierwszej nerw pod wpływem bodźca (ciepła, elektryczności, czynników mechanicznych i chemicznych) przechodzi w stan czynny, który się objawia czynnością związanego z nerwem organu obwodowego lub ośrodkowego. Przewodnictwo wyraża, że zmiany, mocą bodźca w nerwie sprowadzone, przez całą długość jego i to w obie strony od podrażnionego miejsca się rozchodzą. Bodziec nigdy nie zachowuje w nerwie pierwotnych swych własności, a obudza tylko w nim właściwy ruch cząsteczek. Ruch ten, który się dalej rozchodzi, objawia się zmianą w chemicznych własnościach nerwu i w elektrycznych jego prądach (ob. Elektryczność zwierzęca). Nerw gra wyłącznie rolę przewodnika, który na wszelki bodziec jednostajnie odpowiada i zawsze tę samą wzbudza czynność, zależną jedynie od budowy organu, z nerwem związanego. Najprostszy zupełny przyrząd nerwowy, *neuron* (ob. Mózg), przedstawia włókno zakończone z jednej strony ośrodkiem, z drugiej zaś strony połączone z jakimkolwiek organem; bodziec działa w swykłych warunkach tylko na jeden z tych końców, stąd dany nerw przeprowadza bodziec zawsze albo tylko od obwodu do ośrodków, albo w przeciwnym kierunku, stąd odróżniają te przyrządy na dośrodkowe i odśrodkowe, czyli czuciowe i ruchowe. *Przyrządy dośrodkowe* na obwodowym swym końcu mają przyrządy zmysłowe, w których rozmaite czynniki natury zamieniają się w bodźce, przez nerwy przeprowadzone do ośrodków, obudzają ich czynność, która się przez świadome wrażenia objawia; ośrodki wszystkich tych przyrządów zmysłowych znajdują się u człowieka i zwierząt wyższych w mózgu. Wrażenia w ten sposób odebrane stanowią podstawę całej naszej wiedzy, całej duchowej strony człowieka. Cała dalsza przeróbka tych wrażeń na wiedzę i wolę dokonywa się niewątpliwie w komórkach mózgu. *Przyrządy nerwowe odśrodkowe* czyli *ruchowe* obwodowym końcem łączą się z mięśniami, gruczołami i innemi przyrządami. Pobudzenie tych przyrządów do czynności wychodzi zawsze z ośrodków, często jako wola, a wyraża się pracą organów obwodowych, jak ruchem mięśni, lub wydzieliną gruczołów. Często ośrodkowe organy przyrządów czuciowych i ruchowych są z sobą połączone; w ten sposób podrażnienie czuciowego nerwu, niedochodząc do świadomości, wywołuje ruch mięśni; proces taki zowie się *odruchem* (ob.). Ponieważ ruchy najbardziej dowolne, z czysto psychicznych pochodzące pobudek, mają swą ostateczną przyczynę w pobudzeniu nerwów czuciowych, jak wszystkie objawy psychiczne, więc można każdy ruch dowolny uważać za odruch, gdzie uczucie zamienia się w ruch nie bezpośrednio, ale przez pośrednictwo pewnej liczby procesów duchowych. Cały więc wpływ zewnętrznego świata na nasz umysł i całe oddziaływanie dokonywa się przez pośrednictwo głównie **N. s.** Ale i w wewnętrznem gospodarstwie organizmu **N. s.** przeważną gra rolę. Potrzeby organizmu dają nam znać o sobie przez właściwe czucia (zmysły wewnętrzne, jak głód); w zaspokajaniu tych funkcji ruch (bicie serca, oddychanie, ruchy kiszek) i wydzielina gruczołów bardzo ważne mają znaczenie. Wreszcie **N. s.** przez pośrednictwo nerwów naczynioruchowych reguluje dostawę materjałów odżywczych do tkanek, a stąd bierze udział w najsubtelniejszych procesach przemiany materji. Jest rzeczą prawdopodobną, że prócz naczyniowych istnieją jeszcze nerwy odżywcze, wpływające bezpośrednio na chemiczną stronę odżywiania. Przy tak ważnych i rozległych funkcjach, przy delikatnej budowie, **N. s.** często ulega zboczenirm chorobowym, a nawet w każdej niemal chorobie bierze udział. Zboczenia **N. s.** są też same, co i w reszcie organizmu (ob. Choroba), a objawiają się przez osłabienie, albo wzmożenie jego czynnosci, więc jako ból, albo nieczułość, skurcz lub paraliż. Jako rozległe zboczenia nerwowe, pozbawione często anatomicznej podstawy, występują: *epilepsja, hypochondrja, histerja, neurastenja, eklampsja, pląsawica* (ob. te wyrazy); wszystkie wreszcie zboczenia psychiczne tu istotnie należą. Stąd nauka o *chorobach nerwowych* stanowi dziś oddzielną, poważną gałąź medycyny. W lecznictwie używa ona środków farmakologicznych, dynamicznych i psychicznych; ważnym środkiem terapeutycznym jest elektryczność we wszelkich jej formach (ob. Elektroterapja).

Nerwy, ob. Nerwowy system.

Nerwy liściowe, ob. Liść.

Neryng *(Nehring)*, herb: Na tarczy 4-dzielnej, w polach I i IV błękitnych (lub zielonych)—

Neryng.

koń srebrny wspięty, w II i III złotych—snop zielony. Nad hełmem—gołąb. Labry zielono-złote. Nadany 1810—11 przez Fryderyka Augusta, ks. Warszawskiego.

Nescio (łac.)—nie wiem.

Nescit vox missa reverti (łac.)—słowo wypowiedziane nie wraca (Horacy).

Nesselmann Jerzy Henryk Ferdynand, filolog, profesor uniwersytetu w Królewcu, badacz języka i piśmiennictwa litewskiego, * 1811 roku. Wydał: „De nom. et verb. c. pron. interg. compos. in ling. Sanscr. usitat." (Królewiec, 1838); „Nummor. orient. qui in Acad. Regimont. asserv. definitio" (Królewiec, 1846); „Die orient. Münzen d. acad. Münzcabinets in Königsberg" (Lipsk, 1858); „Wörterbuch de lithuaischen Sprache" (Królewiec, 1851); „Lithuaische Volkslieder etc." (Berlin, 1853); nowe wydanie poematu Donalitiusa (Królewiec, 1870); „Thesaurus linguae prussicae" (Berlin, 1865); „Ein deutsch-preussisches Vacabularium" (1868) i in.

Nesselrode, starożytny ród szlachecki, osiadły pierwotnie nad Renem; z biegiem czasu rozdzielił się na dwie linje, z których starsza (**N.**—*Reichenstein* i *Landskron*), wyniesiona 1705 r. do godności hrabiowskiej, wymarła obecnie po mieczu. Z linji młodszej (**N.**—*Ereshoven*), która 1705 otrzymała indygenat i tytuł hrabiowski na Węgrzech, przesiedlili się niektórzy członkowie do Rosji. Z tych ostatnich wsławił się szczególnie **Nesselrode** Karol Robert, hr., rosyjski minister spraw zagranicznych i kanclerz państwa, jeden z najznakomitszych dyplomatów nowszych czasów, * 1780 w Lizbonie, † 1862 w Petersburgu. Wcześnie zamienił karjerę wojskową na dyplomatyczną; od 1802 r. zostawał przy poselstwie w Berlinie, 1805—6 sekretarz poselstwa w Sztutgardzie, następnie w Hadze, 1807 został radcą poselstwa w Paryżu, i na tem stanowisku zyskał zupełne zaufanie cesarza Aleksandra, który powołał go do kancelarji państwa i do ministerjum spraw zagranicznych. Odtąd **N.** brał udział we wszystkich układach dyplomatycznych, i tak 19 marca 1813 r. podpisał konwencję wrocławską, 15 czerwca t. r. w Reichenbachu na Śląsku traktat o subsydje z Anglją, 9 września t. r. ułożył wspólnie z Metternichem w Teplitz traktat przymierza pomiędzy Rosją a Austrją. W kampanji 1814 r. towarzyszył do Francji cesarzowi Aleksandrowi i podpisał 1 marca w Chaumont traktat poczwórnego przymierza, następnie w nocy z 30 na 31 t. m. i n. traktował z marszałkiem Marmont względem oddania Paryża. Podpisał dalej 30 maja 1814 pokój paryski. Na kongresie wiedeńskim odgrywał jedną z ważniejszych ról. 13 marca 1815 r. podpisał akt wyjmujący Napoleona z pod prawa, 25 t. m. odnowienie traktatu, w Chaumont zawartego. Jako jeden z najdzielniejszych dyplomatów świętego przymierza, towarzyszył **N.** cesarzowi Aleksandrowi na kongresach akwizgrańskim, opawskim, lublańskim i werońskim. U cesarza Mikołaja cieszył się również wielkiem zaufaniem i 1829 mianowany został wice-kanclerzem, a 1844 kanclerzem państwa. Największe zdolności dyplomatyczne kazał **N.** w kwestji greckiej i wschodniej; dziełem jego był traktat w Hunkiar-Skelessi (8 lipca 1833), zapewniający przeważny wpływ Rosji na losy młodego królestwa Greckiego i traktat z 15 lipca 1840, usuwający Francję od wpływu na sprawy europejskie. Podczas ruchów rewolucyjnych 1848 i 1849 polityka zagraniczna **N.** była wyczekującą do chwili, którą uważał za stosowną, ażeby przez interwencję w Węgrzech zjednać Austrję dla interesów Rosji. Również zręcznie użył ruchów w księstwach Naddunajskich, ażeby przez traktat w Bałta Liman powiększyć wpływ rosyjski na Wschodzie. Również starał się wzmocnić osłabłe święte przymierze i przez to zapewnić pokój europejski. W kwestji wschodniej 1853 r. przedstawiał **N.** politykę pokojową i umiarkowaną, nie zdołał jednakże zapobiedz wojnie. W 1856 usunął się od spraw publicznych. Autobiografja **N.** w języku francuskim wyszła po jego śmierci (przekład niemiecki, Berlin, 1866). Z małżeństwa swego z Marją hr. Gurjew pozostawił 2 córki i syna *Dymitra*, radcę tajnego i marszałka dworu, * 1816, † 1891, żonatego z hr. Lidją Zakrewską, córką generał-gubernatora Moskwy, która mu urodziła 1850 syna *Anatola*.

Nessler Juljusz, chemik, * 1827 w Kiel, uczył się farmacji, następnie studjował chemję w Strasburgu i Heidelbergu, 1889 założył stację chemiczno-rolniczą w Karlsruhe. Zajmował się głównie środkami polepszenia wyrobu wina. Znaczne rozpowszechnienie zyskała *trucizna na owady Nesslera*, złożona głównie z proszku tytuniowego. Ogłosił: „Der Wein" (2 wyd., 1866); „Der Tabak" (1867); „Die Bereitung, Pflege und Untersuchung des Weines" (6 wyd., 1894); „Naturwissenschaflicher Leitfaden für Landwirte und Gärtner" (2 wyd., 1888).

Nessler Wiktor, kompozytor niemiecki, * roku 1841, † 1890, był dyrektorem opery w Lipsku. Napisał opery: „Fleurette, die Rose von Strassburg," „Rattenfänger von Hameln," „Trompeter von Säckingen," oraz wiele pieśni.

Nessos, *Nessus*, centaur, którego za zabranie Dejaniry, zabił Herkules strzałą, umoczoną we krwi hydry Lernejskiej. Umierający **N.** dał Dejanirze swoją szatę, z zapewnieniem, że gdy ją mąż jej na siebie wdzieje, pozostanie jej wiernym na zawsze. Tymczasem szata ta, krwią **N.** przesiąkła, spowodowała śmierć Herkulesa.

Nesterowicz.

Nesterowicz, *Nestorowicz* v. *Pobóg* odm., herb: W polu błękitnem — srebrna podkowa z barkiem lewo-ukośnie strzałą przeszytym.

Nestor, syn Neleusa i Chlorydy, król Pilosu w Mesenji, jako starzec wziął z 90-u okrętami udział w wojnie trojańskiej i jako mąż wielkiego doświadczenia odznaczał się zbawiennemi radami.

N e s t o r.

Jeszcze za czasów Pauzanjasza (150 r. po Chr.), pokazywano mieszkanie **N.** w Pilos. Od jego imienia nazywają zwykle starszego, doświadczonej rady męża—*Nestorem.*

Nestor, najstarszy kronikarz rosyjski i wogóle słowiański, piszący językiem narodowym. Nie mamy innych wiadomości o życiu jego niż te, które sam podał w swej kronice lub w *Pateryku,* * około 1050 r., prawdopodobnie w Kijowie, w 17 roku życia wstąpił do klasztoru Peczerskiego i po odbyciu nowicjatu za opata Stefana, był postrzyżony i wyświęcony na djakona; † 1114 (jak zwykle przyjmują, choć niektórzy podają datę * na 1066, † zaś około 1146). Oprócz życiorysów opatów i zakonników klasztoru Peczerskiego, napisał **N.** w języku stanowiącym przejście od starosłowiańskiego do staroruskiego kronikę niezmiernie ważną dla historji północnej i wschodniej Słowiańszczyzny. Widocznie użytkowywał **N.** z dawniejszych prac historyków bizantyńskich; inne jego źródła są nieznane; wiele opisywał jako spółczesny, o wielu rzeczach zasłyszał opowiadania starych mnichów swego klasztoru, z których w kronice swej wymienia *Jana Wyszaticza,* 90-letniego starca. Daty poczyna podawać od r. 852; opowiadanie kończy na r. 1113, w którym podług badań Bielowskiego rozpoczął pisać swą kronikę. Przedstawienie jest zgodne z duchem czasu, często wtrąca w opowiadanie pobożne uwagi i zdania biblijne; osoby wprowadza najczęściej mówiące. Tekst pierwotny kroniki **N.** zaginął i przechowała się ona tylko w licznych, późniejszych odpisach, przekształconych przez dopełnianie lub skracanie. Po raz pierwszy kronika **N.** wydaną była w Petersburgu 1767. dalej 1781, 1786, 1793, 1795, częścią w Petersburgu, częścią w Moskwie. Z nowszych wydań najważniejsze są: komisji archeologicznej petersburskiej (w 1 t. „Połnego sobranija russkich letopisiej"), dalej Mikloszica „Chronica Nestoris" (Wiedeń, 1860) i Bielowskiego „Monumenta Poloniae historica" (w 1 t., Lwów, 1864). Z przekładów najważniejsze są: na język niemiecki Schlözera „Russische Annalen" (5 t., Göttinga, 1802—1809), z uwagami krytycznemi i historycznemi, doprowadzony do r. 980, oraz Müllera „Altrussische Geschichte nach Nestor" (Berlin, 1812), z obszernym wstępem Dobrowskiego, doprowadzony do r. 987), na czeski Erbena (Praga, 1865), na polski Kotkowskiego (Żytomierz, 1856 tylko t. 1.), oraz zupełny Wagilewicza i Bielowskiego w Monumentach.

Nestorjanie, t. j zwolennicy Nestorjusza (ob.), zowie się od pierwszej połowy V w. sekta kościelna, ściśle oddzielająca w Chrystusie naturę boską od ludzkiej, i dlatego wzbraniająca się nazywać **N.** M. Panny *Bogarodzicą.* Na soborze efeskim 431 oskarżono Nestorjusza, że on z dwu natur Chrystusa robi dwie osoby, i uznano go za kacerza. Gdy w następstwie żądał cesarz od biskupów syryjskich, oraz nauczycieli kwitnącej szkoły antjocheńskiej, ażeby uznali wyłączenie z kościoła Nestorjusza, usunęli się oni do Persji i pod Tomaszem Barsumą (489), założyli oddzielny kościół *chrześcijan chaldejskich.* Głowa tego kościoła, pierwotnie biskup z Ktezyfonu, otrzymał nazwę *katholikos;* sformułowanie zaś wyznania wiary nastąpiło na soborze w Seleucji (500). **N.** nie tylko, że utrzymali się w Persji, ale nadto rozszerzyli się w ciągu VI w. we wszystkie strony Azji, a zwłaszcza w Arabji i Indji. Zachowali oni uczoność kościoła syryjskiego (najważniejsza ich szkoła była w Nisibis) i byli w Azji rozprzestrzeniaczami nauki greckiej. Napróżno papieże Aleksander III, Inocenty IV i Mikołaj IV, starali się pojednać ich z Kościołem rzymskim. 1551 nastąpiło rozdwojenie pomiędzy **N.**, z powodu wyboru biskupa; część bowiem uznała za biskupa kapłana Sulakasa, wyświęconego przez papieża Juljusza III pod imieniem Jana, druga zaś kapłana Barmasa. Ta część **N.**, która uznała Sulakasa, połączyła się z kościołem rzymskim, głównie za wpływem Aleksego de Menesis (Alexius Menezius), arcybiskupa Goy, i utworzyła tak zwanych **N.** połączonych, nazwanych powszechnie *chrześcijanami chaldejskiemi.* Liczą oni około 90,000 wyznawców, uznają zwierzchnictwo papieża i 7 sakramentów, zatrzymali jednak swój dogmat zasadniczy i zachowują obrządek kościoła wschodniego. **N.** nie zjednoczeni liczą 70,000 wyznawców, uznają tylko trzy sakramenty: chrzest, wieczerzę Pańską i kapłaństwo; duchowieństwo ich może się żenić. Niema pomiędzy nimi ani śladów dawnej nauki. Zakonnicy i zakonnice nestorjańscy trzymają się reguły św. Antonjusza. Mają wiele klasztorów, z których głównym jest Hormoz. Por. Percy Badger „The Nestorikus and their rituals" (Londyn, 1852, t. 2); Germann „Die Kirche der Thomaschristen" (1877).

Nestorjusz, patrjarcha konstantynopolski, 428 — 431, osobistość głośna w historji sporów kościelnych. Wykształcony w Antjochji, gdzie był prezbiterem, w duchu tamtejszej szkoły teologicznej (ob. Antjocheńska szkoła), był uczniem Diodora z Tarsus i Teodora z Mopsu. Wzbraniał się

nazywać N. M. P. „Bogarodzicą," ponieważ była tylko matką Jezusa jako człowieka, przez co dał powód do oskarżenia, że rozdziela w Chrystusie dwie natury i zaprzecza prawdziwego Bóstwa Chrystusa. Na naleganie Cyryla Aleksandryjskiego został przez sobór efeski 431 uznany za heretyka i zrzucony z urzędu, † około 440 na wygnaniu, opuszczony z tchórzostwa przez większość swych zwolenników (ob. Nestorjanie).

Nestroy Jan Nepomucen, aktor i komedjopisarz niemiecki. * 1802 w Wiedniu, † 1862 r., pracował od r. 1831 jako aktor w Wiedniu, potem od r. 1854 dyrygował teatrem Karola tamże. Doskonały i powszechnie lubiony aktor w rolach komicznych, więcej się nierównie zasłużył jako autor wielu krotochwil i sztuk czarodziejskich, z których np. „Lumpacivagabundus" („Gałganduch, czyli Trójka hultajska"), „Zu ebener Erde und im ersten Stock," utrzymują się dotychczas na wielu scenach niemieckich i zagranicznych.

Ne sus Minervam (doceat) łac.—niech świnia nie uczy Minerwy, t. j. niech głupi nie uczy mądrego.

Ne sutor supra crepidam (łac.)—niechaj szewca sąd nie sięga nad kopyto; kiedyś szewc, pilnuj kopyta (Apelles).

Néthou, *Pic de,* najwyższy wierzchołek w Pirenejach w grupie Maladetta, ma 3,404 m. wysokości i na stronie północnej dźwiga olbrzymi lodowiec.

Netla, rzeka w Królestwie Polskiem, gub. Suwalskiej, wypływa z jeziora Necko, stanowi część komunikacji kanału Augustowskiego i wpada do rz. Biebrzy.

Netscher Kacper, słynny malarz niderlandzki, * 1639 w Hejdelbergu, † 1684 w Hadze, wykształcił się w Holandji. Malował po mistrzowsku obrazy rodzajowe. **N.** należy do najcelniejszych malarzów XVII w. Słynął szczególnie z nieporównanego sposobu malowania szat materjalnych. Biały atłas i aksamit w sukniach i draperjach, oraz wełniste kobierce tureckie odznaczają się prawdą łudzącą.—Dwaj jego synowie, *Teodor* **N.**, * 1661, † 1732 i *Konstanty* **N.**, * 1668, † 1722, byli również znakomitymi malarzami.

Netscher Frans. pisarz niderlandzki, * 1864, mieszka w Roterdamie, główny przedstawiciel „Młodej Holandji." Pisze nowele i romanse: „Studies noor het naakt model" (1886); „Menschen om ons" (1888); „Uit ons parlament, Portretten en schetsen uit de Eerste en Twe kamer" (1890); „Ego sme" (romans, 1893).

Nettelblatt Krzysztof, historyk, rodem ze Sztokholmu, żyjący od 1696 do 1775, wydał ważne dla dziejów Kurlandji dzieła: „Fasciculus rerum Curlandicarum" (Rostok, 1729) i „Anecdota Curlandiae: praecipue territorii et episcopatus Piltensis" (Lipsk, 1736),

Nettelhorst, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem złotem—czerwony chart wspięty w złotej obroży, w lewem czerwonem — trzy róże srebrne 5-listne. U szczytu między skrzydłami, czerwonem a złotem—pół charta. Labry czerwonozłote.

Nettelhorst.

Nettement Alfred. legitymistyczny pisarz francuski, * 1805 w Paryżu, † 1869 tamże. Naprzód wystąpił z krytykami literackiemi w „Universel," następnie umieszczał rozmaitej treści artykuły chciwie czytane, w dziennikach: „Quotidienne" i „Variétés de lundi," a potem w tygodniku *Mode,* w którym pisywał z wielkim talentem przeciw dynastji Lipcowej. Po rewolucji Lutowej założył dziennik *L'opinion publique* i bronił zasady legitymizmu. W tymże kierunku występował jako członek ciała prawodawczego. Z dzieł jego większych rozmiarów, oprócz mnóstwa innych prac historycznych, biograficznych i literacko-krytycznych, wymieniamy: „Histoire de la révolution de Juillet" (2 t., Paryż, 1833); „Histoire de la littérature française sous le gouvernement de Juillet" (2 t., Paryż, 1855), główne jego dzieło: „Histoire de la restauration" (8 t., Paryż, 1860—72); „Histoire de la conquête d'Alger" (3 wyd., 1870); „Histoire de la littérature française sous la Restauration" (3 t., 1874, t. 2).

Nettesheim, ob. Agrippa **N.**

Netto (włos.), czysty, oznacza w handlu: waga *Netto,* waga bez opakowania w przeciwstawieniu do wagi brutto w opakowaniu. Dochód netto =dochód czysty po potrąceniu kosztów, ob. Brutto.

Neubrandenburg, miasto w księstwie Meklenburg-Strelitzkiem, przy wyjściu rzeki Tollense z jeziora t. n. położone, otoczone murami, posiada cztery bramy gotyckie, pałac w. księcia, kilka kościołów, gimnazjum, fabryki i 10,000 miesz.

Neubreisach, miasto główne kantonu i twierdza w niemieckim obwodzie Alzacji Wyższej, okr. Kolmarskim, nad kanałem Renu położone, liczy razem z załogą 3,500 miesz.

Neuburg, miasto w bawarskiej regencji Szwabji, nad Dunajem, stolica dawnego księstwa **N.**, posiada kilka kościołów, dawny zamek i 8,300 m.

Neudamm, miasto w pruskiej regencji Frankfurckiej, posiada liczne fabryki i 7,500 miesz.

Neudorf, przedmieście Strasburga, posiada przystań na Renie, kilka fabryk i 14,000 m.

Neue freie Presse, pismo wiedeńskie bardzo popularne, założone 1864 przez Maksa Friedländera i Michała Etienne, organ centralistów niemieckich i żydowskiej plutokracji, występujący z wielką nienawiścią przeciwko Polakom i wogóle Słowianom austrjackim.

Neufahrwasser, port i przedmieście Gdańska, oddalone od niego o 6 klm., po lewej stronie

gdańskiéj Wisły położonę, ma dwie latarnie morskie i 7,300 miesz. W pobliżu **N.** leży fort Weichselmünde i miejscowość kąpielowa Westernplatte.

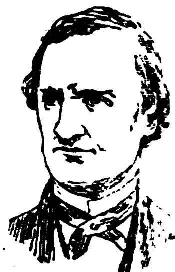
Neufchâtel albo *Neuenburg*, kanton szwajcarski, utworzony z księstwa Neufchâtel i hrabstwa Valangin, leży w południowo-zachodniej Szwajcarji, pomiędzy kantonami: Berneńskim, Fryburskim, Waadt i Francją, i obejmuje 807,8 klm. kw. czyli 14,7 mil kw. z ludnością 115,000 głów liczącą, po większej części wyznania reformowanego. **N.** stanowi krainę przerzniętą kilku odnogami gór Jura i zroszoną wodami jeziora Neufchâtelskiego (39 klm. dlugie, 3—9 klm. szerokie), posiada grunta po większej części urodzajne, sprzyjające hodowli bydła, i ma przemysł fabryczny bardzo rozgałęziony, mianowicie pod względem zegarmistrzostwa, wyrobu czekolady i piwa. **N.** posiadał niegdyś własnych hrabiów; w r. 1503 przeszedł drogą sukcesji do francuskiej rodziny Longueville, a po jej wygaśnieniu w 1707 odziedziczył go król pruski. W r. 1806 Prusy ustąpiły **N.** Francji, ale w r. 1814 znowu go odzyskały, przyczem należał on także do Zjednoczonych Stanów Szwajcarji. Po starciach zaszłych między rojalistowskiem a republikańskiem stronnictwem przyszło r. 1848 do jawnego wybuchu, skutkiem którego wprowadzony tu został ostatecznie rząd republikański, a związek z Prusami stanowczo był zerwany. Dopiero jednak w dniu 26 maja 1857 Prusy zrzekły się ostatecznie zwierzchnictwa nad Neufchâtelem. Por. Majer „Geschichte des Fürstenth. Neuenburg" (Tubinga, 1857).— Miasto Neufchâtel, położone przy ujściu rzeki Seyon do jeziora Neufchâtelskiego, u stóp góry Jura, otoczone pięknemi willami i winnicami, liczy 17,000 miesz., posiada starożytny zamek i wiele fabryk.

Neufeld Konrad, rodem z Gdańska, rektor szkoły w Królewcu, żyjący od 1623 do 656 r., oprócz wielu rozpraw filozoficznych i teologicznych, wydał oddzielnie: „Vindiciae Manuelis Prutenici" (Król. 1652) i „De octavo miraculo mundi" (tamże, 1653).

Neufeld Jeremjasz Ernest, nadworny lekarz Augusta III i Stanisława Augusta, * 1721 w Zdunach, † 1773 r. w Lesznie, gdzie był fizykiem powiatowym. Wydawał czasopismo medyczne; „Primiciae physicomedicae ab iis in qui Poloniae et extra eam medicinam faciunt" (1-szy tom w Lesznie, dwa następne w Cylichowie 1750—53). Oprócz tego wydał: „De genesi caloris februm intermittentium" (1743) i in.

Neufeld Daniel, pisarz polski w zakresie judaizmu, * 1814 w Praszce, † 1874 w Warszawie, zajmował się naprzód w mieście rodzinnem, potem w Częstochowie nauczycielstwem do r. 1861, w którym przybywszy do Warszawy, wydał: „Wielki Sanhedryn paryski w roku 1806." Od 5 lipca 1861 zaczął wydawać pismo tygodniowe p. t. „Jutrzenka, tygodnik dla Izraelitów polskich," które wychodziło do r. 1871. W r. 1863 wydał tłómaczenie dwu pierwszych tomów: „Pięcioksięgu Mojżesza" z komentarzem; „Urządzenie konsystorza żydowskiego w Polsce"; „Gnomologja ojców Synagogi". „Hagadą szel Pesach"; „Modlitwy dla dzieci izraelskich" (1865); „Modły starożytne Izraelitów" (2 t., 1865).—Synowica jego *Bronisława* **N.** pracuje na polu dziennikarskiem i literackiem, jako współpracowniczka *Gazety Polskiej*, *Tygodnika illustrowanego*, oraz tłómaczka powieści.

Neuf Germain, malarka, zwana też *de Neugermain*, kopjowała wybornie obrazy szkoły flamadzkiej; bawiąc czas jakiś w Warszawie, wykonała kilka obrazów olejnych dla króla Stanisława Augusta.

Neugebauer L.

Neugebauer Salomon, piszący się *de Cadano*, historyk, rodem z Prus, był rektorem szkoły w Kocku i † 1615 r. Oprócz innych prac swoich ogłosił drukiem: „Historiae rerum polonicarum Libri V" (Frankfurt, 1611); jest to historja Polski do 1444, którą autor, doprowadziwszy późniéj do 1586, wydał razem z poprzednią p. t. „Historia rerum polonicarum concinnata et ad Sigismundum III usque deducta. Libri X" (Hannower, 1618); „Moscovia, hoc est de origine, situ, regionibus, moribus Moscoviae Commentarius" (Gdańsk, 1612); „De re nummaria Polonorum" i „De vectigalibus regis Poloniae", umieszczone we zbiorach elzewirskich.

Neugebauer Ludwik Adolf, lekarz, * 1821 r. w Dojutrowie pod Kaliszem, † 1890 w Berlinie; medycynę studjował w Wrocławiu, oddawszy się głównie akuszerji; do r. 1849 był lekarzem w klinice położniczej we Wrocławiu i od r. 1849 do 57 praktykował w Kaliszu, skąd powołany został do Warszawy na profesora anatomji, później akuszerji w akademji medyko-chirurgicznej w Warszawie i na lekarza ordynującego w szpitalu św. Ducha; jako docent wykładał w uniwersytecie warszawskim choroby kobiet. Ulepszył niektóre sposoby operacji ginekologicznych, podał kilka nowych narzędzi i oprócz wielu rozpraw ogłosił: „Morphologie der menschlichen Nabelschnur" (1858); „Anatomja opisowa ciała ludzkiego podług Józefa Hyrtla", wraz z J. F. Nowakowskim (3 t., Warszawa, 1860—65); „Wykład akuszerji" (1861 i 1873); „Nowy sposób robienia krwawego szwu krocza i sromu" (1860); „O narzędziach starożytnych, chirurgicznych i giniatrycznych, znalezionych w ruinach miast włoskich Pompei i Herkulanum" (1882) i in.

Neugebauer Franciszek Ludwik, syn pop., również lekarz, * 1856 w Kaliszu, studjował medycynę w Warszawie i Dorpacie, a od 1880—85 w różnych klinikach zagranicznych specjalnie akuszerję i ginekologię. W przedmiotach tych

ogłosił znaczną liczbę rozpraw w pismach lekarskich, polskich, niemieckich i francuskich, jak „Badania śladów chodzenia w celach djagnostycznych", „Badania miednicy zwężonej", „Nauka o cięciu łonowem z kazuistyką przeszło całego stulecia", „Kazuistyka ciał obcych przy operacji cięcia brzusznego używanych i w jamie brzusznej zapomnianych", „Kazuistyka 1000 przypadków zwężenia lub zarośnięcia pochwy", „Kazuistyka 550 przypadków znalezienia ciał obcych w macicy", „Nauka o męzkiem owłosieniu u kobiet", „Kuzuistyka 770 spostrzeżeń wrzekomego obojnactwa człowieka" i w. in. Od r. 1885 ogłasza w czasopismach zagranicznych referaty z polskiego piśmiennictwa ginekologicznego.

Neuhaus, cieplice w południowej Styrji, w bliskości miasta Cilli; posiadają bardzo małą ilość stałych części składowych, ślady kwasu węglanego, temperaturę 35° C. Prócz wód znajduje się tu zakład leczenia żentycą.

Neuhof Teodor, baron, pod imieniem Teodora I król Korsyki, * 1686 w Metz, syn dowódcy gwardji biskupiej w Münster. Uciekłszy z Kolonji, z powodu odbytego pojedynku, wszedł jako oficer do służby hiszpańskiej i popadł w Afryce w ręce Maurów. Potem został tłómaczem przy deju algierskim i sprawował te obowiązki przez lat 18; w r. 1735 dowodził posiłkowemi wojskami Algieru, wysłanemi w pomoc wyspie Korsyce, pragnącej wydobyć się z pod opieki Genui. Korsykanie ogłosili go 1736 królem pod imieniem Teodora I; ale kiedy Genueńczycy przy pomocy wojsk francuskich znowu owładnęli wyspą, **N.** musiał w ucieczce szukać ocalenia i † 1756 w Anglii w największym niedostatku.—Porów. Varnhagen von Ense „Biographische Denkmale" (t. 1, 2 ed. Berlin, 1845).

Neuilly, miasto nad rz. Sekwaną o pół godziny na zachód od Paryża położone, ma 30,000 m., słynie z swego pięknego mostu i wspaniałych willi; największą atoli ozdobą tego miejsca był letni pałac Ludwika Filipa, w znacznej części zburzony 25 lutego 1848 przy zawichrzeniu ludowem.

Neukomm Zygmunt, kompozytor niemiecki, * 1778 roku w Salzburgu, † 1858 w Paryżu; uczeń Michała i Józefa Haydnów, został 1804 dyrektorem opery niemieckiej w Petersburgu, był w latach 1816—21 nauczycielem księcia Dom-Pedra w Rio-Janeiro, później przebywał z księciem Talleyrandem po większej części w Londynie. Kompozycje jego kościelne na orkiestrę i pianoforte odznaczają się wielką gruntownością i wypracowaniem.

Neuma ob. *Neumy*.

Neumann Karol Fryderyk, orjentalista i historyk niemiecki, * 1793 r. w Reichenaunsdorf pod Bambergiem, * 1870 w Berlinie; od 1822—25 profesor gimnazjum w Speier, a od 1831—52 w Monachjum, 1863 przeniósł się do Berlina. **N.** brał żywy udział w sprawach politycznych 1847 i 1848. W celach naukowych zwiedził Chiny i zgromadził piękną bibljotekę chińską. Oprócz wielu tłómaczeń z języków armeńskiego i chińskiego, ogłosił pomiędzy innemi: „Versuch einer Geschichte der armenischen Literatur" (Lipsk, 1836); „Beiträge zur armen. Literatur" (Monachjum, 1849); „Die Völker des südl. Russlands" (Lipsk, 1847, 2 wyd. 1855); „Geschichte des angl.-chines. Kriegs" (Lipsk, 1846, 2 wyd. 1855); „Geschichte des engl. Reichs in Asien" (2 t., Lipsk, 1857); „Ostasiat. Geschichte" (Lipsk, 1861); „Geschichte der vereinigten Staaten von America" (3 t., Berlin, 1863—66); „Geschichte der Afghanen" (1846).

Neumann Franciszek Ernest, fizyk * 1798 w Joachimsthal pod Berlinem † 1895, kształcił się w Jenie i Berlinie, 1828 został profesorem fizyki w Królewcu. Przeprowadził ważne badania nad odbijaniem się i załamaniem promieni spolaryzowanych, podał teorję matematyczną prądów indukcyjnych i nową metodę oznaczania ciepła właściwego ciał. Wykłady jego opracowali i ogłosili jego uczniowie: „Vorlesungen über die Theorie des Magnetismus" (1881), „Einleitung in die theoretische Physik" (1883), „Vorlesungen über die theoretische Optik" (1885), „Vorlesungen über elektrische Ströme" (1884), „V. über die Theorie des Potentials" (1887), „V. über Kapillarität" (1894). Por. Volkmann „Franz **N.**" (1895).

Neumann Hermann Kunibert, poeta niemiecki, * 1808 w Kwidzynie, † 1875; od 1853 inspektor zarządu garnizowanego w Nissie. Utwory jego epiczne: „Des Dichters Herz" (3 wyd., 1859); „Nur Jehan" (2 wyd., 1852); „Diaonhy" (1865 r.); „Die Atheisten" (1868) i in., odznaczają się zwłaszcza pięknością formy. Pisał nadto utwory liryczne: „Lazarus" (1858); „Deutsches Schwert und Lied" (1871), oraz dramatyczne. Zbiorowe wydanie „Gesammelte Dichtungen" wyszło 1856.

Neumann Pantaleon, pisarz czeski, * 1810 r. w Wolanicach, † 1873 w Pradze; wyświęcony 1833 na księdza, był nauczycielem i proboszczem; zajmował się przytem gorliwie literaturą. Oprócz dzieł religijnych, wydał: „Struczny dziejepis czeski" (1846, 9 wyd., 1870); „Zpiewnik pro czeskoslovanskou mladež" (1850 r.); „Struczny ziemiepis Czech, Moravy a Slezska" (1850) i in.

Neumann Leopold, spółczesny prawnik, * 1811 r. w Zaleszczykach w Galicji, nauki pobierał w Czerniowcu, Lwowie i Wiedniu, od 1840 profesor prawa w uniwersytecie wiedeńskim, następnie rektor, poseł na sejmy, od 1869 r. dożywotni członek izby panów. Z dzieł jego najważniejsze: „Handbuch der Consulatwesens"; „Récueil des traités et conventions conclus par l'Autriche depuis 1763—1855" (1855) i in.

Neumann Karol Jan Henryk, historyk i geograf niemiecki, urodzony 1823 roku w Królewcu, kształcił się tamże, następnie był nauczycielem domowym i utrzymywał się z prac literackich. Napisał: „Die Hellenen in Skythenland" (nieskończone 1856); od 1856 do 1860 był redaktorem cza-

sopisma „Zeitschrift für allgemeine Erdkunde"; w 1860 został profesorem historji starożytnej i geografji we Wrocławiu, † 1880. Po jego śmierci wydano: „Geschichte Roms während des Verfalls der Republik" (1881—1884); „Das Zeitalter der Punischen Kriege" (1883); „Physikalische Geographie von Griechenland" (1885).

Neumann Karol Gotfryd, matematyk niemiecki, syn Franciszka Ernesta **N.**, * 1832, w Królewcu, † 1874; matematykę studjował w mieście rodzinnem; w 1858 habilitował się jako docent w Halli, 1863 został profesorem w Bazylei, 1865 w Tubindze, 1869 w Lipsku. Ogłosił mnóstwo ważnych rozpraw, obejmujących najtrudniejsze zadania matematyki i fizyki matematycznej, jak: „Lösung des allegemeinen Problems über den stationärn Temperaturzustand einer homogenen Kugel" (1861) i rozwinięcie tegoż zadania dalsze (1862); „Ueber die Entwickelung einer Function mit imaginärem Argument nach den Kugelfunctionen erster und zweiter Art" (1862); „Die magnetische Drehung der Polarisationsebene des Lichts" (1863); „Die Umkehrung der Abelschen Integrale" (1863); „Vorlesungen über Riemanns Theorie der Abel'schen Integrale" (1865, 2 wyd. 1884); „Theorie der Bessel'schen Functionen" (1867); „Die elektrischen Kräfte" (1873); „Vorlesungen über die mechanische Theorie der Wärme" (1875); „Untersuchungen über das logarithmische und Newton'sche Potential" (1877); „Untersuchungen über das Newtonsche Prinzip der Fernwinkungen" (1896) i in. Od 1869—1876 r. redagował (początkowo spólnie z Clebschem) *Mathematische Annalen*.

Neumann Emil, kompozytor i pisarz muzyczny, od 1873 profesor historji i teorji muzyki w konserwatorjum w Dreźnie; napisał operę „Mühlenhexe", wielką mszę, 30 psalmów (a capella) i t. d. Nadto wydał: „Ueber Einführung des Psalmengesangs in der evangelischen Kirche" (1856); „Die Tonkunst in der Kulturgeschichte" (1 tom, 1869); „Deutsche Tondichter von S. Bach bis auf die Gegenwart" (3 wyd., 1875); „Italienische Tondichter von Palestrina bis auf die Gegenwart" (2 wyd., 1877); „Zukunftsmusik und die Musik der Zukunft" (1877) i in.

Neumann Karol Jan, historyk niemiecki, * 1857 w Głogowie w w. ks. Poznańskiem, studjował filologję i historję starożytną w Lipsku i Tubindze, w 1884 został profesorem i dyrektorem Instytutu umiejętności starożytnych przy uniwersytecie strasburskim. Napisał: „Kaiser Julians Bücher gegen die Christen" (Lipsk, 1880); „Strabons Landeskunde von Kaukasien" (1883); „Der Römische Staat und die allgemeine Kirche bis auf Diokletian" (1890).

Neumann — Spallart Franciszek Ksawery, ekonomista i statystyk, * 1837 w Wiedniu, † 1888; studjował prawo i nauki państwowe w Wiedniu, 1863 został profesorem agronomji w tamtejszej akademji handlowej, 1869 otrzymał nowo założoną katedrę ekonomji politycznej w szkole wojskowej, 1872 w uniwersytecie. Brał udział w założeniu międzynarodowego instytutu statystycznego. Napisał: „Oesterreichs Handelspolitik in der Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft" (Wieden, 1864); „Die Ziwilisation und der wirtschaftliche Fortschrift" (1869); „Volkswirtschaft und Heereswesen" (1869); „Volkswirtschaftslehre mit besonderer Anwendung auf Heerwesen und Militärverwaltung" (1873); „Oesterreichs maritime Entwickelung" (1882) i in.

Neumannowa Anna, autorka polska; przebywała dłuższy czas w Egipcie i na Wschodzie i wydała kilka prac opisowo-beletrystycznych o Wschodzie (Obrazy, Legendy Wschodu i t. d.). Prócz tego pisuje wiersze, dramaty, nowele. Mieszka we Lwowie.

Neumarkt, m. w Śląsku, na drodze z Legnicy do Wrocławia, było najpierwszem, które książę śląski Bolesław urządził podług prawa magdeburskiego; ma 5.700 m. To miasto, zwane dawniej Srodc, dało nazwę *prawu średzkiemu*.

Neumayr Melchior, geolog, * 1845 w Monachjum, † 1890 w Wiedniu; kształcił się w Heidelbergu 1868—72, pracował w instytucie geologicznym w Wiedniu, 1873 został profesorem paleontologji w uniwersytecie wiedeńskim. Badał głównie formację jurajską i ogłosił: „Cephalopoden der Oolithe von Balin"; „Fauna der Schichten mit Aspidoceras acanthicum"; „Morphologische Studien an fossilen Echinodermen"; Die Stämme des Tierreichs" (1890) „Erdgeschichte" (2 t., 1885—87, 2 wyd. 1895).

Neumeyer Jerzy, geofizyk, * 1826 w Frankenthal w Pfalzu, studjował matematykę i nauki przyrodnicze w Monachjum, nautykę w Hamburgu, zwiedził Australję, od 1857—64 był dyrektorem *Flagstaff Observatory* w Melbourne, 1872 został hydrografem admiralicji w Berlinie, 1876 dyrektorem strażnicy morskiej w Hamburgu. Był prezesem niemieckiej wyprawy meteorologicznej podbiegunowej. Położył wielkie zasługi badaniami nad geografją fizyczną i meteorologją, i wydał szereg sprawozdań z obserwacji meteorologicznych i magnetycznych: „Die deutsche Expedition und ihre Ergebnisse" (2 t. 1890—91). Opracował też karty magnetyzmu ziemskiego do atlasu fizycznego Berghausa (1891).

Neumünster, miasto w pruskiej reg. Schleswigskiej, okr. Kiel, nad rz. Schwale, posiada liczne fabryki, jest węzłem kilku dróg żel. i liczy 23,000 mieszkańców.

Neumy, znaki muzyczne, używane w wiekach średnich przed wynalezieniem nut, składające się z kropek, kresek, haczyków i t. p. **N.** jest także nazwą szeregu tonów, które bez słów przyczepiano do końca śpiewu kościelnego.

Neunkirchen, gmina w pruskiej reg. Trewirskiej, okr. Ottweiler, nad rz. Blies, posiada wiel-

kie fabryki żelaza, kopalnie węgla kamiennego i 23,000 m.

Neuralgija, ob. Nerwoból.

Neurastenja, choroba nerwowa, polegająca na przeróżnych zboczeniach nerwowej i psychicznej natury, niedająca jednakże żadnych somatycznych zmian, jak to ma np. miejsce w histerji (znieczulenia, paraliże) i nie mająca zmian anatomicznych w układzie nerwowym. Leczenie prowadzi się metodami hydroterapji i elektroterapji.

Neurektomja, wycięcie kawałka nerwu.

Neurode, miasto okręg. w pruskiej reg. wrocławskiej nad Walditzbachem, ma stary zamek, piękny ratusz, kilka fabryk, kopalnie węgla kamiennego i 7,000 m.

Neurodyna $C_{11}H_{13}NO_4$, proszek bezbarwny, krystaliczny, słabo rozpuszczalny w wodzie, topi się przy 87°; używa się jako środek nasenny.

Neurologja, nauka o systemacie nerwowym, mianowicie o jego budowie anatomicznej i funkcjach fizjologicznych.

Neuroma, ob. Nerwiak.

Neuron, ob. Nerwy.

Neuroptera, owady, ob. Siatkoskrzydłe.

Neurotomja, przecięcie nerwu, czasem stosowane przy neuralgji.

Neuroza, w ogóle każda choroba nerwowa.

Neury, wedle Herodota, sąsiadowali z Budynami czyli Bondynami (Wendami wedle Ossolińskiego i K. Szulca), a ich ziemię Dniestrowe jezioro oddzielało od Scytji. Gdy u Budynów było miasto Gelonos (Welinana Arabów, Wołyń, u Ptolomeja Igyllones), najoczywiściej sadyby Neurów przypadają na porzecza Wisły i najbliższe jej wody. W tych okolicach płyną rzeki Narew, Nur, Nurzec, Nyr.

Neuryna, $C_{15}H_{13}NO$, substancja powstająca przy gniciu mięsa, znajduje się w żółci, tworzy ciecz gęstą, bezbarwną, reaguje alkalicznie, wydaje rozpływające się sole i jest bardzo trująca. Podobna jest do choliny, ale z nią nie identyczna.

Neusatz, ob. Nowy Sad.

Neusiedler (po węg. Fertö), jezioro w zach. Węgrzech, położone między komitatem Oedenburskim i Wieselburskim; jest 36 klm. długie, 7,5—15 kl. szerokie i obejmuje 335 klm. kw. powierzchni. Woda jego słonawa, obfitą jest bardzo w ryby, a gęstą trzciną zarosłe brzegi są schronieniem dla wielkiej ilości ptastwa wodnego. Z trzech stron otaczają je liczne winnice, dostarczające wybornych jagód.

Neuss, m. pow. w pruskiej regencji düsseldorfskiej, połączone z Renem za pomocą kanału Erft; posiada 25,000 m., piękny gotycki kościół katedralny św. Kwiryna i liczne fabryki. Jestto ważny punkt handlu zbożowego dla prowincji nadreńskiej.

Neustadt, nazwa bardzo wielu miast niemieckich, z których celniejsze są. **N.** czyli *Wiener-Neustadt* w Austrji właściwej, ob. Wiener **N.**—*Neustadt-Magdeburg*, do 1887 miasto samodzielne, a od tego czasu część składowa Magdeburga.—*Mährisch* **N.**, ob. Unczow.—*Neustadt an der Metau*, ob. Nowe miasto.—*Neustadt* w Węgrzech, ob. Nagy-Banya.—*Neustadt an der Hardt* w Bawarji Nadreńskiej, ma 16,000 m. i w pobliżu piękny zamek Hambach.

Neustettin, miasto okręg. w pruskiej reg. Koźlińskiej, między jeziorami Vilm i Streitzig położone, ma kilka fabryk i 9,500 m.

Neustrelitz, stolica wielkiego księstwa Meklemburg-Strelitz, pomiędzy dwoma jeziorami, Zierker i Glambckersee; ma 10,400 mieszkańców i pałac wielkoksiążęcy.

Neustrja, czyli Francja zachodnia. Tak się nazywała zachodnia część państwa Franków w przeciwstawieniu z częścią wschodnią, *Austrazją* (ob.).

Neutra, ob. Nitra.

Neutralizacja, zobojętnianie, w chemji usuwanie reakcji kwasowej działaniem zasad i nawzajem reakcji alkalicznej działaniem kwasów.

Neutralność, tak w prawie międzynarodowem nazywają zachowanie się państwa, kiedy to podczas sporu lub wojny między innemi państwami nie bierze w niej udziału i ani pośrednio ani bezpośrednio nie wspiera żadnej ze stron spór wiodących. Tego wymaga teorja prawa międzynarodowego; wyznać jednak trzeba, że prawo obowiązujące, prawo pozytywne europejskie przedstawia właściwości, które z ogólną zasadą **N.** pogodzić jest trudno. Tak np. rozróżniają w Europie **N.** *zupełną*, gdy państwo ją przyjmujące zaciąga zobowiązanie całkowitej bezstronności względem państw wojnę prowadzących, i **N.** *niezupełną*, kiedy państwo ją wybierające zobowiązało się uprzednio traktatami do udzielania jakiejś pomocy jednej ze stron wojujących. Odróżniają także **N.** *ogólną*, rozciągającą się na całe terytorjum państwa od **N.** *cząstkowej*, ograniczonej do pewnej prowincji (Luksemburg od 1867), lub pewnej kategorji osób i t. d. **N.** lub udział w wojnie wybierane są przez mężów stanu najczęściej według widoków korzyści lub niekorzyści, jakie każde dla państwa przedstawia. Każde państwo ma w zasadzie zupełną władzę pozostawania nautralnem, lub nie, i jeżeli samo **N.** dobrowolnie wybiera, to ona zwie się *zwykłą, prostą* **N.** (Neutralité naturelle, Neutralité simple); częstokroć jednak państwo zobowiązało się uprzednio do pozostawania w **N.** na wypadek wojny dwu innych państw i taką **N.** nazywają *umowną* (Neutralité conventionelle); może jeszcze być **N.** *przymusowa*, obowiązkowa, gwarantowana przez inne państwa (Neutralité obligatoire), jakiej np. używa w Europie Belgja i Szwajcarja. Pierwszym obowiązkiem neutralnego państwa jest być bezstronnem zupełnie względem wojnę prowadzących, a z tego wynikają inne szczegółowe prawidła postępowania, jak oto: niewolno dostarczać wojska, okrętów, ani materjałów

wojennych żadnej ze stron spór wiodących, dopuszczać werbunku, zakładania magazynów, odbywania przemarszów, dawania przytułku wojsku bez jego rozbrojenia i t. d. Państwa neutralne mają wogóle względem stron wojujących te same prawa, jakie im i przed wojną służyły. Terytorja ich są nietykalne, a w razie wkroczenia wojsk jednej ze stron wojujących w swe granice, państwo neutralne ma prawo wojsko rozbroić i internować. Okręty neutralne mogą swobodnie do portów państw wojnę prowadzących zawijać, byle tylko te porty nie były blokowane i okręty nie zawierały kontrabandy wojennej. Por. Samhabed „Ueber Rechte und Verbindlichkeiten neutraler Nationen" (Würzburg, 1791); Hautefeuille „Des droits et des devoirs de nations neutres en temps de guerre maritime" (Paryż, 3 wyd., 1869, t. 3); Schiattarella „Diritto della neutralità" (Florencja, 2 wyd., 1881); di Marco „La neutralità nelle guerre maritime" (Palermo, 1882); Bergbohm „Die bewaffnete Neutralität 1780—83" (1884).

Neutrum (w gramatyce, łac., domyśla się: genus, rodzaj)—żaden z obu (rodzajów), t. j. nijaki.

Neuville Alfons, malarz francuski, * 1836 w St. Omer, † 1885 roku w Paryżu; kształcił się sam w pracowni Delacroix; wykonał: „Uliczna walka w Magenta" (1864); „Szyldwach znawców" (1866); „Bitwa pod Lorenzo w Meksyku" (1867). Brał udział w wojnie jako oficer inżynierji, po której ukończeniu stworzył szereg obrazów, jak: „Biwak przed wsią Le Bourget" (1872); „Ostatnie naboje pod Balan" (1873); „Walka na placu kolejowym" (1874); „Pruscy jeńcy w kościele Villersexel" (1878); „Panorama bitwy pod Champigny"; „Cmentarz w St. Privat" i in.

Neuwidzki błękit, farba niebieska otrzymywana z witryolu miedzianego, salmjaku i mleka wapiennego. Używa się zwłaszcza przy wyrobie obić.

Neuwied, miasto pow. w pruskiej reg. Koblenckiej, na prawym brzegu Renu położone, posiada wspaniały zamek ks. v. Wied z parkiem, gimnazjum, liczne fabryki, 11,000 m.

Neuwirth Józef, ekonomista i polityk austrjacki, * 1839, należał do redakcji *Neue freie Presse* do 1872. W 1873 wybrany do parlamentu, należał do lewicy niemieckiej. Wydał: „Bank und Valuta in Oestreich-Ungarn" (1873—74); „Zoll Politik und Handelsbilanz" (1875); „Der Kampf um die Währung" (1881).

Nevada, dawniej hrabstwo w stanie Kalifornji, od 1864 stan wolny w związku Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, ma 286,700 klm. kw.; obfituje w rtęć, srebro, ołów, złoto, sól, zboże, kartofle, bydło, konie, owoce, i t. d. Ludność w 1890 wynosiła 45,761 głów, czyli 0,2 na 1 klm. kw. **N.** wysyła na kongres do Waszyngtona 2 senatorów i 1 deputowanego, dzieli się na 10 hrabstw i za stolicę ma miasto Carson City.

Neve Jan de, adjunkt uniwersytetu wileńskiego do wykładu języka francuskiego, wydał: „Grammaire française démonstrative, divisée en parties à l'usage des Polonais" (Wilno, 1826); „Pierwsze początki gramatyki francuskiej, zastosowane do ćwiczeń w czytaniu dla użytku poczynających" (tamże, 1826), oraz „Lexicographe" (tamże, 1829).

Nève Feliks Jan Chrzciciel Józef, orjentalista belgijski, * 1816 w Ath. Odbywał studja w Lowanjum, Bonn, Monachjum i Paryżu, od 1841 wykłada, literaturę starożytną i języki wschodnie w Lowanjum. Był także członkiem akademji belgijskiej. Z dzieł jego wymieniamy najważniejsze: „Introduction à l'histoire générale des littératures orientales" (Lowan, 1845); „Le Boudhisme, son fondateur et ses écritures" (Paryż, 1853); „L'église d'Orient et son histoire" (1860); „Calidasa" (1864); „Le sanscrit et les études indiennes" (1865); „Atmabadha, ou de la connaissance de l'esprit" (1866) i t. d.

Nevers, m. gł. departamentu fr. Nièvre, w dawnej prowincji Nivernais, przy ujściu rzeki Nièvre do Loary, rezydencja biskupa, z 25,000 m. Posiada katedrę i starożytny zamek książąt Nevers. Już za czasów Cezara było **N.** ważnym punktem strategicznym pod nazwą *Noviodunum* w kraju Ednów, później zwało się *Nevirnum*, następnie *Nivernum*, od 506 roku było stolicą biskupią. W wiekach średnich posiadało własnych hrabiów *Nivernais*, po których wygaśnięciu hrabstwo **N.** w 1538 wyniesione zostało do godności księstwa. Pierwszy książę **N.** z domu Kliwji poślubił księżniczkę Bourbon-Vendôme. Wnuczka jego Henryka, księżniczka Kliwji, wyszła 1565 za Ludwika Gonzagę, księcia Mantui, który został później gubernatorem Szampanji. Siostra tego księcia *Marja Ludwika* (ob.) była królową polską. Jego wnuk, Karol III, odprzedał księstwo **N.** 1659 kardynałowi Mazariniemu, który znowu przekazał je sukcesyjnie siostrzeńcowi swemu Filipowi Julijanowi Marcini. Ostatnim, czwartym, księciem **N.** był *Ludwik Bourbon Marcini-Mazarini*, * 1716, który sprawował kilka ważnych poselstw zagranicą, potem był ministrem i z powodu życzliwości swej i przychylności dla króla francuskiego w 1793 wtrącony został do więzienia, † 1798. Pisma jego: „Oeuvres" wyszły w Paryżu 1796 (8 tomów), a po śmierci „Oeuvres posthumes" (2 t., 1807).

Neveu (fr.), synowiec, siostrzeniec.

Neville, znany w dziejach angielskich ród szlachecki, wyprowadzający swą nazwę od Uchtreda (1016), anglosaskiego hr. Northumberlandji, którego potomek, Robert Fitz-Maldred, pan Raby w hrabstwie Durham, pojął w małżeństwo około 1200 spadkobierczynię bogatego barona normandzkiego, Izabelę de **N.**, i od niej wziął swe nazwisko. Prawnuk jego *Ronulf de* **N.** († 1331) wszedł 1294 do izby wyższej jako *lord* **N.**—Jego syn *Ralf*, drugi *lord* **N.**, towarzysz broni Edwarda III, † 1367 r. Wnuk ostatniego *Ralf* **N.**, pierwszy *hrabia West-*

moreland (* 1397, † 1425), zostawił 10 synów i 12 córek, z których najmłodsza Cecylja, była żoną Ryszarda Plantageneta, księcia York, a matką Edwarda IV i Ryszarda III. Najstarszy jego syn *Ryszard* **N.**, hr. Salisbury, w wojnach Dwu Róż wstępował po stronie domu York, ale wzięty 24 grudnia 1460 w bitwie pod Wakefield do niewoli, był niezwłocznie ścięty. Najstarszy syn jego zasłynął w dziejach Anglji jako hr. Warwick (ob.); drugi syn, *Jan* **N.**, również głowa stronnictwa York, mianowany 1464 hr. Northumberland, a r. 1476 margrabią Montaga, przeszedł z bratem swym do stronnictwa Lancaster, z zamiarem strącenia z tronu Edwarda IV, a osadzenia na nim Henryka VI, i poległ w kwietniu 1471 pod Barnet. Syn *Jerzy* **N.**, wyniesiony 1469 r. do godności księcia Bedford, straciwszy majątek i tytuły, † 1483.— *Karol* **N.**, szósty hr. Westmoreland, jako współuczestnik w powstaniu Tomasza Percy, hr. Northumberlandu, przeciwko Elżbiecie, został 1570 r. skazany na banicję i umarł w Holandji. Trzeci syn pierwszego hrabiego Westmorelandu, *Wilhelm* **N.**, został przez małżeństwo 1429 lordem Fauconberg, a 1461 r. hrabią Kent i wielkim admirałem; † 1462 bez potomstwa w linji męskiej. Czwarty syn, *Edward* **N.**, otrzymał w posagu baronję Abergavenny i † 1476. Ponieważ jego prawnuk *Henryk* **N.**, czwarty lord Abergavenny, tylko jedną pozostawił córkę, przeto parostwo Abergavenny przeszło na jego brata stryjecznego *Edwarda* **N.** († 1589). *Jerzy* **N.**, piętnasty lord Abergawenny, został 1784 wicehrabią **N.** i hrabią Abergavenny i † 1785. Wnuk jego *Wilhelm* **N.**, piąty, teraźniejszy hrabia Abergavenny, * 1792, jest duchownym kościoła anglikańskiego. Z linji żeńskiej należy do tego rodu *Ryszard* **N.** *Griffen*, lord Braybrooke (* 1783, † 1858), znany archeolog i wydawca pamiętników Samuela Pepys. Najstarszy jego syn i dziedzic parostwa *Ryszard Cornwallis* **N.**, (* 1820, † 1861), zasłużył się jako badacz starożytności dziełem „Saxon obsequies“ (Londyn, 1853). Brat tego ostatniego, *Karol Cornwallis* **N.**, * 1823 r., odziedziczył po nim tytuły i godność para.

New... imiona własne krajów lub miast, zaczynające się od tej zgłoski, a tu nie zamieszczone, ob. pod *Nowy...*, *Nowa* i t. p.

Newa, rzeka w Rosji, wypływa z południowo-zachodniego krańca jeziora Ładogi, opływa półokręgiem Petersburg, dzieli się na trzy główne rękawy: *Wielką* i *Małą Newkę*, oraz *Małą* **N.** i niedaleko od zachodniej części Petersburga wpada do odnogi Fińskiej. Długa 55,5 klm., głęboka 3—14 m., szeroka 260—1260 m.; bieg ma bystry. Spławna na całej przestrzeni dla dość wielkich statków; z powodu jednak płytkiego ujścia okręty kupieckie mogą dopływać do Petersburga dzięki kanałowi morskiemu, łączącemu Kronsztad z Petersburgiem. Zamarza w połowie listopada, puszcza dopiero w połowie kwietnia. Wylewy, zwłaszcza pod zimę, są częste i niebezpieczne: wodę ma czystą, ale niezdrową dla nieprzyzwyczajonych.

New-Albany, gł. miasto w hrabstwie Floyd w północno-amerykańskim stanie Indiana, nad rz. Ogio, naprzeciw Portlandu; warsztaty okrętowe, fabryki wyrobów metalowych, 21,000 m.

Newark, miasto w północno-amerykańskim stanie Jersey, nad rz. Passaic, właściwie stanowi przedmieście fabryczne, oddalone o 10 klm. od New-Yorku, założone 1666, liczy 220,000 m., posiada piękny park, bibljotekę, wiele towarzystw naukowych oraz szkół wyższych i wysoko rozwinięty przemysł. W pobliżu kopalnie węgla kamiennego.

Newark upon Trent, miasto w hrabstwie Nottingham w Anglji, nad rz. Trent, posiada ruiny słynnego zamku z XII w., kościół starożytny, 15,000 m.

New Beaford, miasto nadmorskie w północno-amerykańskim stanie Massachusetts, przy ujściu rz. Accushnet do oceanu Atlantyckiego, 42,000 m.

New Brighton, miasto w północno-amerykańskim stanie New-York, kąpiele morskie, 17,000 m.

New-Britain, miasto w północno-amerykańskim stanie Connectieut, 17,000 m.

New-Brunswick, miasto w północno-amerykańskim stanie New Jersey, nad rz. Raritan, łączące się z Delaware za pośrednictwem kanału 67 klm. długiego, posiada szkołę rolniczą i politechniczną, liczy 20,000 m.

Newburg, miasto w hrabstwie Orange w północno-amerykańskim stanie New-York, fabryki wyrobów wełnianych i bawełnianych, 25,000 m.

Newbury, miasto w hrabstwie Berk w Anglji, nad rz. Kennet, 11,000 m.

Newburyport, miasto w północno-amerykańskim stanie Massachusetts, przy ujściu rz. Merrimac do oceanu Atlantyckiego, liczy 14,000 m.

Newcastle, czyli **N.** *upon Tyne*, do 1888 stolica ang. hrabstwa Northumberland, a obecnie miasto i hrabstwo oddzielne, nad rzeką Tyne, ma port i 187,000 mieszk., i posiada liczne fabryki, a głównie huty szkła i żelaza. W pobliżu znajdują się niewyczerpane kopalnie węgla. W skutek ułatwionych komunikacji wodnych, handel i przemysł stoją tu na bardzo wysokim stopniu. Wielkie warsztaty okrętowe rozciągają się na ogromnej przestrzeni po obu brzegach rzeki Tyne.

Newcastle under Lyme, miasto w hrabstwie Strafford w Anglji, 18,000 m.

Newcastle, miasto w północno-amerykańskim stanie Pensylwanji, ma fabryki i 12,000 m.

Newcastle, miasto portowe w australskiej kolonji Nowej Południowej Walji, przy ujściu rzeki Hunter do oceanu Spokojnego położone, ma 14,000 miesz. i jest po Sydneju najważniejszym portem kolonji.

Newcastle Tomasz Pelham Holles, książę de, mąż stanu angielski, * 1694 najstarszy syn lorda Pelham de Loughton, adoptowany przez swego

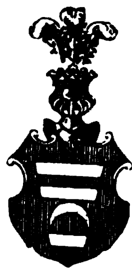
stryja Johna Holles, ks. Newcastle i hr. Clare, otrzymał po nim 1711 rozległe posiadłości, przynoszące rocznego dochodu 30,000 funt. sterl.; wyniesiony został 1714 do godności wicehr. Pelham i hr. Clare, a 1715 margr. Clare i ks. Newcastle. Wyćwiczony już od młodości w intrygach politycznych, występował po stronie whigów, był za Walpole'a ministrem, a później prezesem gabinetu; † 1768, nie zostawiwszy po sobie potomstwa w linji prostej; tytuł zatem księcia **N.** przeszedł na jego synowca *Henryka Fiennes Clinton*, dziewiątego hr. Lincoln (* 1720, † 1794), którego syn i spadkobierca, *Henryk Pelham Fiennes Pelham-Clinton*, książę Newcastle, * 1785, † 1851 występował jako fanatyczny torys i przeciwnik bilu reformy.— Jego syn najstarszy *Henryk Pelham Pelham-Clinton*, książę Newcastle, * 1811, aż do śmierci ojca hrabia *Lincoln*, wszedł 1832 do izby niższej, należał do stronnictwa Roberta Peela, w latach 1832—35 i 1841—1846 był członkiem gabinetu tegoż ministra, potem 1854 gabinetu Aberdeen, ale w 1855 ustąpił z urzędu ministra wojny, jako obwiniony o niedbałe zaopatrywanie potrzeb armji angielskiej. Od 1859 aż do śmierci zaszłej 1864 zarządzał ministerjum osad.

Newcomb Szymon, astronom, * 1835 w Wallace w Nowej Szkocji, został 1857 rachmistrzem w Nautical Almanac Office w Waszyngtonie, 1861 profesorem w obserwatorjum marynarki, 1877 dyrektorem Nautical Almanac Office, a zarazem 1884 profesorem matematyki i astronomji w Baltimore. Zasłużył się pracami nad ruchami planet, mianowicie nad teorją biegu Neptuna, Urana, księżyca (1878), czterech planet bliższych słońca (1895), przeprowadził też liczne obserwacje tyczące się gwiazd stałych i ogłosił wyborną „Popular astronomy“ (1878), tłómaczoną na różne języki.

Newcomena machiny, ob. Parowe machiny.

Newel, m. pow. gub. Witebskiej, niegdyś silna twierdza, którą 1580 król Stefan Batory opanował, nad wielkiem jeziorem, połączonem z rz. Łowatem, liczy 9,988 m. (1897).—*Newelski powiat* ma na przestrzeni 3,397 w. kw. 112,583 m. (1897).

Newelski v. *Korczak* odm., herb: W polu czerwonem — trzy srebrne wręby z półksiężycem, obejmującym najniższy i zarazem najmniejszy wrąb.

Newelski.

Newgate, najdawniejsze więzienie w Londynie.

Newhaven, miasto w północnoamerykańskim stanie Connecticut, nad Long-Island-Sund; ma 95,000 m., słynny Yale University, liczne fabryki, port i prowadzi bardzo rozległy handel.

Newjański zawod, największa fabryka wyrobów żelaznych, odlewnia i przemywalnia złota w gub. Permskiej, nad rz. Nejwą, założona 1699, zatrudnia 5,000 robotników i liczy 16,000 m.

Newlin, herb: W polu błękitnem, między dwiema 6-promiennemi gwiazdami złotemi — strzała złota, w środku przekrzyżowana. U szczytu skrzydło czarne, strzałą w prawo przeszyte.

Newlin.

New-London, miasto i port w stanie północnej Ameryki Connecticut, nad rz. Thames, o godzinę drogi od jej ujścia do zatoki Long-Island-Sund, liczy 14,000 m.

Newman Jan Henryk, kardynał, teolog angielski katolicki, * 1801 r. w Londynie, † 1890 r.; wcześnie dał dowody talentu i zamiłowania nauk. Będąc jeszcze uczniem pisywał poezje i utwory dramatyczne. Od 1817 studjował w Trinity college w Oksfordzie literaturę klasyczną i matematykę; od 1822 fellow kolegjum orjelskiego, po dojściu do wymaganych przez prawo lat dał się wyświęcić na księdza. Należał wtedy do tak nazwanej w kościele anglikańskim szkoły ewangelickiej lub pjetystycznej, która jednak nie zadowoliła jego poetycznego umysłu, i dlatego wkrótce zbliżył się do zasad wyższego Kościoła. Opierając się na głębokich studjach Ojców Kościoła, zaczął rozwijać tendencje, które wywołały wielkie zamieszanie w urzędowym kościele anglikańskim. Spółpracownika znalazł w przyjacielu swem Puseyu, profesorze uniwersytetu; ten, ulegając wpływowi **N.**, przyjął system religijny, któremu później nadał swe nazwisko (ob. Puseizm). W 1833 obaj przyjaciele wydali pierwsze „Tracts fors the times“. Wkrótce potem **N.** ogłosił dzieło „The Arians of the fourth century“ (Londyn, 1834), mogące być uważanem za manifest głoszonego przezeń kierunku religijnego. Konsekwencje nauk **N.** stawały się coraz widoczniejszemi i puseici poczęli tłumnie przechodzić na katolicyzm; 1843 władza zawiesiła Puseya w obowiązkach kaznodziei. **N.** po dłuższem wahaniu się odłączył się w październiku 1845 od kościoła anglikańskiego i podczas podróży do Rzymu wyświęcony był na kapłana zgromadzenia Oratorjanów. Po powrocie do Anglji z zapałem starał się o zjednanie dla kościoła katolickiego jak największej liczby zwolenników. W dziele „Letters on certain difficulties felt by Anglicans in submitting to Rome“ (Londyn, 1850), zbija zarzuty stawiane przyjęciu zwierzchnictwa papieża; następnie w konferencjach, licznie nawiedzanych, wykazuje słabe strony protestantyzmu „Discourses addressed to mixed congregations“ (Londyn, 1850). Mianowany 1853 rektorem uniwersytetu katolickiego w Dublinie, złożył ten urząd 1859, ażeby przyjąć zwierzchnictwo nad zakładem wychowawczym w Edgbaston pod Birmingham. W r. 1879 mianowany przez papieża kardynałem, osiadł w Rzymie. Oprócz wymienionych wydał: „Parochial

Sermons" (6 t.); „Essay on ecclesiastical miracles"; „Essay on development of christian doctrine"; „Discourses on university education"; „Office and work of universites"; „Lectures on the Turks"; „Loss and gain"; „Callista"; „Apologia pro vita sua", odpowiedź prof. Kingsley (Londyn, 1864); „History of my religions opinions" (t., 1865); „A letter the Rev. E. B. Pusey on his recent Eirenicon" (t. 1866). Zbiorowe wydanie pism jego wyszło w 34 tomach w Londynie (1870—74). Por. Jennings „John Henry Newman, story of his life" (Londyn, 1881); Hutton „Life of J. H. N." (1891).

Newman Franciszek Wilhelm, młodszy brat poprzedniego, publicysta, historyk i filozof angielski, * 1806, * 1897. Ukończywszy uniwersytet oksfordzki, podróżował 1830—1833 po Zachodzie; za powrotem otrzymał profesurę w akademji w Manchester, a 1846—63 zajmował katedrę literatury rzymskiej na uniwersytecie londyńskim. Wielki rozgłos pozyskał wolnomyślnemi dziełami treści religijno-filozoficznej, „The soul, her sorrows and her aspirations" (3 ed., Londyn, 1852); „Theism, or didactic religions utteranne" (Londyn, 1858). Jako historyk zjednał sobie sławę pismami: „History of the Hebrew monarchy" (Londyn, 1850, 3 ed. 1865) i „Regal Rome, an introduction to Roman history" (Londyn, 1852). Biorąc czynny udział w ruchach politycznych, ogłosił: „Appeal to the middle classes" (Londyn, 1848) i „Address on the foreign policy of England" (Londyn, 1852). Przetłómaczył także ody Horacego (Londyn, 1853) i Iljadę (Londyn, 1856).

Newport, miasto i hrabstwo w południowo-zachodniej Anglji, nad rz. Usk, ma 55,000 m. i port.

Newport, główne miasto na angielskiej wyspie Wight, posiada instytut literacki, muzeum, 10,090 m.

Newport, miasto w północno-amerykańskim stanie Rhode-Island, położone na wyspie, posiada kąpiele morskie, port, 20,000 m.

Newport, miasto w północno-amerykańskim stanie Kentucky, nad rz. Ohio, naprzeciw Cincinnati, 25,000 m.

Newralgja, *neuralgja*, ob. Nerwoból.

Newroza, zakłócenie czynności układu nerwowego, ob. Nerwowe choroby.

Newry, miasto w irlandzkiem hrabstwie Down, położone w malowniczej dolinie rz. Newry, siedziba biskupa, 15,000 m.

Newski Jan, kaznodzieja, Pijar, żyjący w pierwszej połowie XVIII w., pisał pod imieniem zakonnem „Idziego od św. Józefa". Wydał oprócz licznych zbiorów kazań „Żywot św. Józefa Kalasancjusza" (Warszawa, 1744).

Newtom, miasto w północno-amerykańskim stanie Massachusetts, o 10 klm. od Bostonu, nad rz. Charles, 25,000 m.

Newton Izaak, jeden z najgenjalniejszych matematyków i fizyków, * 1643 pod Woolsthorpe w hrabstwie angielskiem Lincoln, † 1727 r. Matematykę studjował w Cambridge, głównie pod Barrowem, gdzie zastanawiając się nad twierdzeniem o dwumianie, poznał, że stosuje się też i do wykładników ułamkowych i odjemnych, co go powiodło do teorji fluksji, będącej punktem wyjścia do rachunku różniczkowego, lecz którą daleko później dopiero przedstawił Barrowowi. W tymże czasie, pobudzony przez rozważanie ciała spadającego, rozpoczął poszukiwania nad przyciąganiem ziemi. W 1669 odstąpił mu Barrow swą katedrę, a we dwa lata później został członkiem Royal Society, któremu około tegoż czasu złożył swe odkrycia rozszczepienia światła na barwy pojedyńcze, oraz swą teorję światła. W 1682, w skutek nowego pomiaru ziemi dokonanego przez Picarda, podjął na nowo dawniejsze swe prace nad przyciąganiem materji i znalazł ogólne prawo ciążenia (ob.), przez które stał się twórcą mechaniki niebieskiej. Odtąd działalność jego naukowa głównie była skierowaną do rozwijania następstw tego prawa. W 1689 i 1701 reprezentował w parlamencie uniwersytet Cambridge, a w 1699 został dyrektorem mennicy, gdzie wszakże całe jego laboratorjum spłonęło z papierami. W r. 1703 przeniósł się do Londynu i został prezesem Royal Society. Nieśmiertelne jego dzieło ma tytuł „Philosophiae naturalis principia" (1687, 2 wyd., 1713, z komentarzem Lesuera i Jacquiera, 4 t., 1760, nowe wyd. 1854, 1871, 1878, przekł. niemiecki Wolfersa, 1872), które oprócz teorji przyciągania zawierało teorję światła, rozchodzenia się głosu i in. Z dzieł swoich sam do druku przygotował tylko „Opticks, or a treatise of the reflexions, inflexions and colours of light" (1704). Rozprawy jego analityczne, jak „De quadratura curvarum", „Enumeratio linearum tertii ordinis" i in. weszły w skład powyższego dzieła, potem wielokrotnie były przedrukowywane. Jego wykłady analityczne wydane zostały przez Whistona pod tyt. „Arithmetica universalis" (1707, 2 wyd., 1716, 1845). W ostatnich latach życia popadł w marzycielstwo religijne; ostatnią jego pracą była rozprawa o brachistochronie. Zwłoki jego złożone zostały w opactwie westminsterskiem. W Trinity College w Cambridge wzniesiono mu 1755 posąg marmurowy. Zbiorowe dzieła jego wydał Horsley (5 t., 1779—85). Życie jego opisał Brewster (1831, n. wyd., 1893), który też wydał jego „Memoires" (1855, 2 wyd., 1860), Edlestone ogłosił jego „Correspondence" (1850). Por. Rosenberger „Isaac N. und seine physikalischen Prinzipien" (1895).

Newton Izaak.

Newton Karol Tomasz, archeolog angielski, * 1816 w Bredwardine, od 1840 członek zarządu British Museum, 1852 odbył podróż naukową na

morze Egejskie i mianowany następnie konsulem w Mytelene, odkrył na gruzach starożytnego Halikarnasu słynne mauzoleum wzniesione z rozkazu królowej Artemizy i wiele innych zabytków starożytności. W r. 1860 był konsulem w Rzymie, od 1861 konserwatorem starożytności greckich i rzymskich w Muzeum Brytańskiem, 1880—1885 profesorem archeologji w uniwersytecie londyńskim, † 1894. Napisał: „Discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae" (Londyn, 1862); „Trawels and discoveries in the Levant" (1865, t. 2); „The antiquities of Cyprus" (1873); „Description of the Castellani collection" (1874); „Essays on art and archeology" (1880).

Newtona pierścienie barwne, ob. Krzyżowanie.

Newton Abbot, miasto w Devonshire w Anglji, odległe o 20 klm. na południe od Exeter, posiada warsztaty kolejowe i liczy 10,000 m.

Newton Heath, miasto fabryczne w Lancashire w Anglji, w pobliżu Manchesteru, posiada fabryki wyrobów jedwabnych i bawełnianych, oraz przetworów chemicznych i liczy 36,000 m.

Newton in Makerfield, miasto fabryczne w Lancashire w Anglji, o 8 klm. na północ od Warringtonu, posiada odlewnie żelaza, cukrownie, fabryki papieru, liczy 12,000 m.

New York Herald, największa gazeta amerykańska, wychodząca w New-Yorku. Posiada filję w Paryżu i Londynie. Założona przez James'a Gordona Benneta 1835, przeszła w 1872 na jego syna.

Nexus (łac.)—węzeł, związek, splot.

Ney Michał, *książę Elchingen, książę Moskwy,* marszałek i par Francji, * 1769 r. w Saarlouis. Wszedł 1787 r. jako prosty żołnierz do armji francuskiej i walecznością swoją wzniósł się bardzo szybko na wyższe stopnie, tak, że już 1796 był generałem, a po ustanowieniu cesarstwa marszałkiem. Na czele swego korpusu rozpoczął kampanję 1805 i po zdobyciu szturmem szańców Elchingen, został mianowany księciem Elchingen, walczył pod Jena, Eylau i Friedlandem, roku 1808 w Hiszpanji, r. 1812 w Rosji, jako wódz naczelny 3 korpusu armji, i nad rz. Moskwą dokazywał cudów waleczności, za co otrzymał tytuł księcia Moskwy; w pochodzie powrotnym dowodził naprzód przednią, a następnie tylną strażą. Kampanję 1813 r. rozpoczął ze swoim prawie z samych rekrutów złożonym korpusem, bitwą pod Lützen i po dalszych walkach usiłował jeszcze 19 października 1813 r. ocalić wschodnie przedmieścia m. Lipska, a po rozpaczliwych wysileniach w wojnie 1814 przyłączył się do Bourbonów i zaszczycony został przez Ludwika XVIII najwyższemi godnościami. Jednakże 1815 r. przeszedł znowu na stronę Napoleona. Ostatni swój tryumf obchodził w wielkiej bitwie pod Waterloo, która też ostatecznie rozstrzygnęła los jego. Po kapitulacji Paryża, uchodzącego do Szwajcarji, pojmano, stawiono przed sądem wojennym, osądzone 6 grudnia, 7 t. m. 1815 rozstrzelano w ogrodzie Luksemburskim, a zwłoki pogrzebano na cmentarzu Père-Lachaise. **N.,** jeden z głównych bohaterów epoki Napoleona, pozostawił 3 synów, którzy potem wydali jego pamiętniki „Mémoires" (2 t., Paryż, 1833). Por. Dumoulin „Histoire complète du procès du maréchal N." (t. 2, 1815); Rouval „Vie du maréchal N." (1833). — Najstarszy syn jego Józef Napoleon Ney, książę Elchingen, książę Moskwy, * 1803, † 1857, od r. 1852 senator i generał brygady; drugi syn Michał Ludwik Feliks **N.,** książę Elchingen, * 1804, † na cholerę podczas wojny krymskiej, jako generał brygady 1854 w Gallipoli; trzeci, hrabia Napoleon Henryk Edgar **N.,** * 1812, † 1882 w Paryżu, od 1852 pułkownik kawalerji, adjutant Napoleona III, od 1859 senator, a od 1863 generał dywizji, dekretem cesarskim, mianowany był 1857 ks. Moskwy.

Ney Michał.

Ney Karol, * 1810 w Toruniu, był profesorem, później rektorem szkoły w Poznaniu, w końcu dyrektorem gimnazjum w Gnieźnie, gdzie † 1850. W latach 1846—48 wydawał w Lesznie i Gnieźnie czasopismo pod tytułem „Kościół i szkoła;" oddzielnie ogłosił: „Kwiaty, czyli wykład znaczeń blizko tysiąca roślin krajowych i zagranicznych, na język polski, łaciński i niemiecki opisanych, ku użytkowi i zabawie płci obojej" (3 wyd., Leszno, 1851); „Żywot błogosławionej Jolanty" i t. d., (tamże, 1843); „Zbiór nauk dla młodzieży szkół katolickich, obejmujący opis ziemi i trzech działów przyrodzenia, dzieje Polski i rys dziejów powszechnych" (Leszno, 1844, 2 wyd. 1852); „Pamiątki z więzienia" (Poznań, 1848); „Dzieje Kościoła Bożego od początku aż do dni naszych dla młodzieży" (tamże, 1848).

Neymann Józef, publicysta głośny w historji legjonów za granicą; w r. 1784 był pułkownikiem wojsk polskich, a w r. 1800, bawiąc w Paryżu, występował przeciw działaniom generała Henryka Dąbrowskiego w piśmie p. t.: „Wspomnienia patrjoty, polskiego wygnańca." Później wróciwszy do kraju wydał: „Korespondencja w materjach obraz kraju i narodu rozjaśniających" (Warszawa, 1807), oraz „Plan de la civilisation et de la régénération pratique des cultivateurs en Pologne" (tamże, 1815).

Ngami, wielkie jezioro w Afryce południowej, pod 20° 30′ szer. połud. i 23° dł. wsch. Gr. na północ od pustyni Kalahari, 854 m. nad poziom morza, 770 klm. kw. (14 m. kw.) rozległe, odkryte

1849 r. przez Livingstona i Murraya, zbadane 1856 przez szwedzkiego podróżnika Anderssona; od północy wpada do niego rzeka Tioge. Por. Andersson „Lake Ngami“ (Londyn, 1856).

Ngangking, miasto główne chińskiej prow. Nganhui (142,000 klm. kw. i 21 mil. miesz.), na lewym brzegu Jantsekiangu położone, jest ważnym punktem handlowym i liczy 40,000 miesz.

Ngornu, miasto handlowe w państwie Bornu (w Afryce środkowej), w pobliżu jeziora Tsad, około 30,000 miesz.

Ni, w chemji, symbol atomu niklu.

Niagara, rzeka 58 klm. długa, łączy dwa jeziora Erie i Ontario, a odgranicza angielską Kanadę od północno-amerykańskiego Stanu Nowego Yorku. O 1¼ mili od swego wyjścia tworzy wyspę Grand-Island, należącą do Nowego Yorku, a o 1 milę dalej wielki, najwspanialszy na ziemi wodospad. Wodospad ten rozdzielony jest przez wyspę *Kozią*, zwaną także *Iris*, na dwa nierówne ramiona, z których pierwsze, wschodnie, zowie się Fort-Schosser-Fall, jest 322 m. szerokie, a przy brzegu 50 m. st. wysokie; drugie ramię, zachodnie, zwane Wielkim Wodospadem, albo Horseshoefall, ma 915 m. szerokości, a 48 wysokości. Przez to ostatnie ramię przechodzi kanadyjska linja graniczna, gdy tymczasem pierwszy wodospad należy w całości do posiadłości Stanów Zjednoczonych. Przez rzekę **N.** przeprowadzone są cztery mosty, z których dwa służą dla kolei żelaznych. Przy ujściu rzeki, w stanie Nowego Yorku, leży fort *Niagara*, a w Kanadzie t. n. miasto portowe.

Niagara-Falls, osada w stanie New York tuż obok wodospadu położona, zwiedzana rocznie przez 400,000 turystów, którzy przybywają tu dla obejrzenia wodospadu **N.**; liczy 15,000 miesz.

Niam-Niam (t. j. żarłoki, tak zwani przez sąsiadów z powodu przypisywanego im ludożerstwa, sami zaś nazywający się *Sandeh)*, naród murzyński, zamieszkujący w płn.-środkowej Afryce przestrzeń kraju od 20°—24° długości wsch. i od 6°—4° szerokości płn. Sąsiadami ich na płn. są Cango, na wsch. Mittu, na płd. Manbutu, a na zachód mało znane plemiona Negrów. Pierwsze wiadomości o tym narodzie przynieśli do Europy: Petherik (1858) i bracia Pancent, a za nimi Piaggia (1863) i Heuglin. Schweinfurth wreszcie zbadał najdokładniej te strony w swej podróży 1870 r. Według jego sprawozdania kraina **N.—N.** stanowi część ogromnej, piaszczysto-kamienistej niziny, ciągnącej się na wschód i płn.-wschód od Maccera-el-Rek nad Bohr-el-Gazal, aż do niższego Nigru. Szczególniej charakterystyczne są tu stosunki wegetacyjne. Stepy przerznięte niezliczonemi strumieniami i rzekami, zarosłe łąkami i grupami drzew niewysokich, stanowią coś w rodzaju parku, porzecza zaś z obu stron rzeki pokryte są najbujniejszą roślinnością i wspaniałemi lasami drzew potężnych, których gałęzie łączą się z sobą i tworzą nieprzebytą zieloną masę, jakby galerję lesistą. Płodność wskazuje tu ziemię stepową. Z roślin uprawnych dojrzewają: *Eleusine coroca-na*, z owoców której przygotowują do codziennego pożywienia chleb i rodzaj smacznego piwa, dalej kukurydza, durra, bataty, kassawa *(Manihot utilissima)*, jams i t. d. Fauna nie jest tak bogata. Ze zwierząt domowych brak całkiem rogacizny, a kury i psy muszą być oswajane. Mnóstwo jest za to zwierząt dzikich a zwłaszcza też słoniów. Mieszkańcy **N.—N.**, silnie zbudowani, mają długie nosy, małe usta i szerokie wargi; gęstym zarostem brody i długiemi włosami na głowie, oraz czerwono-brunatną, miedzianą cerą skóry różnią się od sąsiednich Murzynów. Zajmują się myśliwstwem i rolnictwem; ale mimo to przedsiębiorą rozbójnicze wyprawy. Chaty, w kształcie stożkowatym, budują ze słomy; mężczyzni żyją oddzieleni od kobiet, Tatuują się i piłują ostro przednie zęby. Niepospolitą zręczność okazują w robotach glinianych i żelaznych. Mnodzy naczelnicy czyli sułtanowie mają nad swymi poddanymi władzę nieograniczoną, naznaczają kary i własną ręką wykonywają wyroki śmierci. Por. Schweinfurth „Im Herzen von Afrika“ (1878); „Junker „Reisen in Afrika“ (1889—91).

Nibby Antonio, * 1792, † 1839 r., profesor archeologji przy uniwersytecie rzymskim; znany jest szczególnie z naukowych badań w przedmiocie topografji starożytnego Rzymu. Z wielce cennych dzieł jego w tym rodzaju wymieniamy: „Viaggio antiquario della contorni di Roma,“ przerobione później i wydane p. t.: „Analisis storico-topografico-antiquaria della carta de' contorni di Roma“ (3 t., 1837—38), do czego należy jeszcze opis samego miasta (2 t., 1838—40).

Nibelle Adolf Andrzej, kompozytor francuski, * 1825, † 1895, kształcił się w konserwatorjum paryskiem, napisał: „Rêves d'enfant,“ „Dieu ou roi,“ „Les Lauriers,“ „La Folie de Fréhel,“ „La Chanson de l'hirondelle,“ „Les Heures musicales,“ zbiór 24 melodji: „Chants des ayeux,“ 12 utworów. Nadto skomponował kantatę symfoniczną „Jeanne d'Arc“ i szereg operetek, jak: „Le loup-garou,“ „Les filles du lac“ (1858); „L'Arche-Marion“ (1868); „La Fontaine de Berny“ (1869); „Les Quatre cents femme d'Ali-Baba“ (1872); „L'Alibi“ (1872). Napisał nadto muzykę do dramatów: „Spartacus“ i „Jan Sobieski,“ granych w 1876 r. w Paryżu, i poemat liryczny „La Bénédiction de la Neva.“

Nibelungi, nazwa mitycznego plemienia karłów, od króla ich Nibelunga (t. j. syna ciemności). Bohater Zygfryd zabił **N.** i odtąd nazwa ta przeszła na niego, a później na ród królów burgundzkich, którzy odziedziczyli skarby **N.**—Nibelungów pieśń, Nibelungo Saga, właściwie *Der Nibelunge Not*, sławna epopeja narodowo-niemiecka, opiewająca polityczne i miłosne dzieje staroburgundzkiej rodziny bohaterskiej. Poemat ten, jak go obecnie liczne recenzje objaśniają, pochodzi z 1190—1210

i według zdania Lachmanna złożony jest z rozmaitych części różnego wieku, powiązanych w jedną całość. Jakkolwiek od XIII do XVI w. w bardzo licznych krążył odpisach, jednakże w druku zjawił się dopiero 1751 r., wydany przez Bodmera, a później uzupełniony przez Müllera (Berlin, 1782). Pierwsze dokładniejsze wydanie dał von der Hagen (Berlin, 1807), pierwsze zaś naukowe opracowanie Lachmann (Berlin, 1826, 10 wyd., 1881); Bartsch „Lipsk, 6 wyd., 1886); Keller (Stutgard, 1880). Słowniki do Nibelungów wydali Lubbon (3 wyd., 1877), Bartsch (Lipsk, 1880). Do dawnych rękopisów i późniejszych edycji dołączony jest do Nibelunge Not drugi poemat, stanowiący jego epilog, p. t.: „Die Klage,“ który wprawdzie starszym jest od poprzedniego, ale pod względem wartości wewnętrznej niżej od niego stoi. Autor tego poematu nieznany. Na język nowo-niemiecki tłómaczyli **N.** między innymi: Simrock (Berlin, 1827, 16 wyd., 1865) i Bartsch (Lipsk, 1867). Literatura dotycząca **N.** jest bardzo bogata. Pisali w tym przedmiocie, oprócz wielu innych: Lachmann, W. Müller, W. Grimm, Hagen, Gottling, E. Rückert, J. Grimm, Müllenhoff, Rieger, Hermann, Fischer.

Nicander Karol August, poeta szwedzki, * roku 1799 w Strengnäs, † 1839, jako urzędnik kancelarji królewskiej w Sztokholmie. Utwory jego, wydane w Sztokholmie (7 t., 1851—1852), odznaczają się pełnością i bogactwem myśli, pięknością wiersza i porywającym wdziękiem słowa. Najcelniejsze z nich są: tragedja „Runesvärdet eller den förste riddarn“ (Sztokholm, 1821, 2 wyd., 1835) i poematy: „Tasso's död“ (1823); „Konung Enzio“ i „Leijonet i öknen“ (tamże, 1838), apoteoza Napoleona.

Nicaragua, jezioro położone w rzeczypospolitej Nicaragua, otoczone w około łańcuchem gór wulkanicznych, oddalone od oceanu Spokojnego o 33 klm., 33.4 m. nad poz. morza, długie 185 klm., szerokie 75 klm., obejmuje powierzchni 9,500 klm. kw. (172.5 m. kw.), z licznemi wyspami pochodzenia wulkanicznego.

Nicaragua, kanał, mający połączyć ocean Atlantycki z oceanem Spokojnym przy skorzystaniu zrzeki San Juan i jeziora Nicaragua, projektowany był oddawna, ale do przedsięwzięcia tego przystąpił amerykański pułkownik O. W. Childs dopiero w r. 1851, a następnie inżynier marynarki amerykańskiej A. G. Menocal w r. 1876, 1880 i 1885, nakoniec 1887 inżynier R. E. Peary według planów którego kanał ten ma być zbudowany. Rozpoczynać się on będzie pod Greytown, następnie pójdzie korytem rzeki San Juan, przez jezioro Nicaragua, całkowita długość wynosić będzie 273 klm., z których na właściwe roboty kanałowe (szluzy) wypadnie 46.3 klm., zaś 248 klm. długości będzie na jednym poziomie z wodami jeziora **N.** Szluzy mają mieć długości 198 m. szerokości 21.3 m., koszta budowy obliczono na 66 miljonów dolarów. Roboty rozpoczęte zostały w październiku 1889 r.

Nicaragua, *Nikaragua,* rzeczpospolita w Ameryce środkowej, obejmuje 123,950 klm. kw. Południowo-zachodnią jej część stanowi równinę **N.**, która z jeziorem Managua i jeziorem **N.**, tudzież z pochyłością San Juan, tworzy obszerną nizinę pośród środkowo-amerykańskiego kraju górzystego. Reszta kraju stanowi grunta tarasowate, spadziste od strony Costa-Rica i Honduras. Przy płaskich tutejszych brzegach nad oceanem Spokojnym leżą dwie zatoki, bardzo obszerna Conchagua i mniejsza od tej Papagayo, nad brzegiem morza Antylskiego znajduje się port San Juan albo Greytown. Komunikację wodną, pomiędzy portem San Juan i dwoma wspomnianemi wyżej jeziorami, tudzież pomiędzy oceanem Atlantyckim a oceanem Wielkim, ułatwić ma kanał Nicaragua. Klimat gorący, średnia temperatura wynosi 20 do 25°. Grunt badzo urodzajny; rozległe lasy dostarczają wybornego drzewa budowlanego, stolarskiego i farbiarskiego. W licznych plantacjach uprawiają kawę, kukurydzę, trzcinę cukrową, kakao, bawełnę i inne podzwrotnikowe rośliny. Wielkiem także bogactwem kraju jest na obszerną skalę prowadzona hodowla bydła. Ludność, 315,000 głów, złożona jest przeważnie z Metysów, oraz Indjan. Resztę stanowią biali i murzyni. Religja katolicka. Przemysł fabryczny i górnictwo stoją na niskiej stopie; handel zaczyna się rozwijać. Finanse rzeczypospolitej są w niezbyt świetnym stanie; w r. 1892 dochód wynosił 1,764,037, wydatki 2,983,576 dolarów. Konstytucja rzeczypospolitej datuje od 11 lipca 1894 r. Według niej naczelnikiem rządu jest prezydent, wybierany na lat 4, władzę prawodawczą ma izba deputowanych z 2. członków. Pod względem administracyjnym **N.** dzieli się na dwanaście prowincji, stolicą jest Managua.

Historja. **N.**, odkryta i zajęta przez Gil Gonzaleza Davila, samoistna niegdyś intendentura hiszpańskiego generał-kapitanatu Gwatemala, oderwała się 1821 r. wraz z całą Ameryką środkową od Hiszpanji i 1823 przystąpiła do związku pięciu zjednoczonych stanów Ameryki środkowej. Od tej epoki kraj ten był widownią kilkakrotnie wznawianych rewolucji, a projekt poprowadzenia wspomnianego wyżej kanału wywołał liczne nieporozumienia dyplomatyczne i starcia z sąsiedniemi stanami. Znane są powszechnie wyprawy flibustjerskie pułkownika Walkera (ob.) w latach 1855—57 które kraj zupełnie zrujnowały. Od owego czasu **N.** ma większą spokojność. Generał Tomasz Martinez wybrany 1859 na lat 4 prezydentem, ponownie otrzymał ten urząd 1863 r. 1887 **N.** popadła w nieporozumienie z cesarzem niemieckiem, z powodu wzbraniania się ukarania sprawców czynnego zelżenia konsula niemieckiego Eisenstucka. Rząd niemiecki postawił 1 kwietnia 1877 r. ultimatum, mimo to **N.** zwlekała z zadośćuczynieniem aż do

zjawienia się na wybrzeżach około m. Leon kilku okrętów niemieckich (31 marca 1878). W r. 1867 został prezydentem Gurman, r. 1871 Cuadra, 1875 Camorra, 1883 dr. Adam Cardenas, 1887 pułkownik Carazo, 1889 dr. R. Sacoza, 1894 generał Santoz Zelaya, przeciwko któremu wybuchła 1896 rewolucja. W r. 1894 zaanektowano państewko Mosquito, wskutek czego wynikły nieporozumienia z Ameryką północną i Anglją. Por. Bülowa „Der Freistaat Nicaragua in Mittel-America (Berlin, 1849); Squier „Sketches of travel in Nicaragua" (New York, 1851); Scherzer „Wanderungen durch Nicaragua" (Brunświk, 1857); Belly Percement de l'isthme de Panama par le canal de Nicaragua" (Paryż, 1858); Marr „Reise nach Centralamerica" (2 t., Hamburg, 1863); Pector „Etude économique sur la Rep. N." (1893).

Nicaria (w starożytności Icaria), należąca do Turcji wyspa na morzu Egejskiem, na południo-zachód od Samos, 140 klm. kw. powierzchni, 8,000 miesz.

Nicástro, miasto okręgowe w prow. włoskiej Catanzaro, u stóp Apeninów Kalabryjskich położone, rezydencja biskupa, gimnazjum, źródła gorące i 11,000 miesz.

Niccolini Jan Chrzciciel, poeta dramatyczny włoski, * 1785 w San-Giuliano pod Pizą, † 1861 we Florencji. Ukończywszy nauki filozoficzne i prawne w Pizie, studjował gorliwie literaturę klasyczną. Początkowo był profesorem historji i mitologji, oraz sekretarzem akademji sztuk pięknych we Florencji, a później bibljotekarzem w pałacu Pitti. Z utworów jego wymieniamy tragedje: „Polissena" (1810); „Ino e Temisto," „Medea," „Matilde," „Nabucco" (1819), „Antonio Foscarini" (1827), przyjmowany na wszystkich scenach z nieopisanym zapałem, „Giovanni da Procida" (1830); „Ludovico Sforza" (1833); „Arnoldo da Brescia" (1835 i częściej), zamieszczony na indeksie rzymskim, „Filippo Strozzi" (1847) i in. Zupełną ed. dzieł jego „Opere" sporządził Gargiolli (Turyn, 1862 sq.). Por. Vanucci „Ricordi della vita e delle opere di G. B. N." (Flor., 1866, t. 2).

Nicea, miasto w mało-azjatyckiej prowincji Bitynji, było od r. 1206—61 stolicą założonego przez Teodora Laskarysa cesarstwa greckiego, lecz w 1330 przeszło pod władzę Turków, którzy nadali mu nazwę *Isnik*. Nicea sławna jest odbytym tutaj r. 325 po Chr. za cesarza Konstantyna W. soborem powszechnym, na którym naukę Arjusza potępiono, przyjęto zaś wyznanie wiary na apostolskim symbolu oparte, i nazwano je *nicejskiem wyznaniem wiary*. W r. 787, za panowania cesarzowej Ireny, odbył się tu siódmy sobór powszechny, na którym wbrew zasadom obrazoburców postanowiono, że oznaki czci dla obrazów świętych mogą być okazywane przyklękaniem, pocałowaniem i t. p. i nakazano także przechowywanie relikwji po kościołach.

Nicea, m. we Francji, ob. Nizza.

Nicefor (św.), patrjarcha konstantynopolski, * 758, † 828 r. Mężnie występował w obronie czci świętych przeciw cesarzowi Leonowi Armeńskiemu. Za staraniem obrazoburców złożony z godności, wygnany został 815 do klasztoru św. Teodora, ale i na wygnaniu bronił nauk Kościoła. Tak kościół wschodni, jak też i zachodni obchodzi pamiątkę św. N. 13 marca. Wyjąwszy Focjusza, nie miał kościół konstantynopolski uczeńszego biskupa. Najgłówniejsze dzieła N. drukiem ogłoszone są: „Breviarium historicum" (wyd. przez Petau, Paryż, 1648; nowe wydanie Bekkera, Bonn, 1837); „Chronographia" (Leyda, 1606, Wenecja, 1729); „Libri tres antirrhetici adversus Mamonam et Iconomachos" (obszerna praca w części tylko wydana przez Conisiusa); „Confessio fidei ad Leonem III."

Nicefor (grec. *Nikephoros*), nazwisko kilku greckich średniowiecznych dziejopisarzów, należących w większej części do tak zwanych Bizantynów (ob.), między którymi godniejsi wzmianki są: **Nicefor** (św.), patrjarcha konstantynopolski (ob.).—**N.** Bryenius, z miasta Oresias w Macedonji, † 1137 r., napisał historję domu Komnenów, uzupełnioną piórem jego uczonej małżonki *Anny Komneny* (wyd. Meinekego, Bonn, 1836).—**N.** Blemmides, patrjarcha konstantynopolski, ułożył w pierwszej połowie XIII w. dwa pisma geograficzne, wydane przez Spohna (Lipsk, 1818) i Manziego (Rzym, 1819).—**N.** Gregoras, patrjarcha konstantynopolski w XIV w. żyjący, napisał w 36 księgach „Historję bizantyńską," pierwsze 24 księgi wydał Schopen (2 t., Bonn, 1820—30), 12 ostatnich J. Becker (Bonn, 1855).

Nicetas Acominatus, historyk bizantyński, od miejsca swego urodzenia Chona w Frygji, także Choniates zwany, † około 1206 w Nicei, napisał w 24 księgach, jako dalszy ciąg Zonarasa (ob.), „Historję cesarzów greckich" od 1117—1203 (wyd. Bekkera, Bonn, 1835).—**N.** Eugenianus, żyjący w XII w., napisał poemat, opiewający miłostki Chariklesa z Drozyllą (wyd. Boissonade, 2 t., Londyn, 1819).

Nicholson Wilhelm, matematyk angielski, * 1753, † 1815; w szesnastym roku życia udał się do Indji, potem zajmował się interesami handlowemi Wedgwooda. Od r. 1776 oddał się pracom naukowym i założył w Londynie pensjonat. On pierwszy powziął myśl przedsięwzięcia wielkich prac hidraulicznych w hrabstwie Middlesex i wynalazł wiele narzędzi mechanicznych, a między innemi areometr (ob.) noszący jego nazwisko. Z dzieł jego ważniejsze: „Introduction to natural and experimental Philosophy" (1781); „Journal of natural Philosophy, Chemistry and the Arts" (1797); „Dictionary of Chemistry" (1795) i „First Principles of Chemistry."

Nicholsona błękit, ob. Anilinowy błękit.

Nici, cienkie sznurki otrzymywane przez skręcenie włókien, tem się różnią od przędzy (ob.), że

ostatnia składa się z włókien roślinnych lub zwierzęcych z sobą skręconych, nici zaś otrzymują się przez skręcenie dwu lub więcej włókien przędzy. Według materjału **N.** są wełniane, konopne, lniane, bawełniane, jedwabne i in.; zaś ze względu na skład swój podwójne, potrójne, poczwórne. Używają się bądź bezpośrednio do tkania i przędzenia, bądź też łączą się dalej w grubsze sznurki i liny. W handlu oznaczają się numerami, wskazującemi ich cienkość; według systemu angielskiego numer wskazuje, ile szpulek idzie na funt. Najcieńszych **N.** lnianych na koronki dostarcza Holandja i Belgja, oraz Czechy (ob. Przędza, Przędzenie).—**N.** *sztuczne* wyrabiają się z mieszaniny kopalu lub sandaraki, oleju lnianego, celulozy nitrowanej i octanu sodu, zmniejszającego ich palność. Ob. Jedwab sztuczny.

Nici wodne, *Glon, Zielenica, Zrostnica (Confervae),* rodzaj wodorostów zielonych, cechujących się włóknami rurkowatemi, walcowemi, pojedyńczemi lub rozgałęzionemi, stawowatemi; żyją w wodach słodkich i słonych, na gnijących drzewach i wilgotnych murach; susza je niszczy. Stanowią dobry nawóz i przyczyniają się do utworzenia torfów (ob. Wodorosty).

Nicienie, *nematody,* ob. Robaki.

Nicjasz (grec. *Nikias),* wódz i mąż stanu ateński podczas wojny Peloponeskiej; człowiek bardzo bogaty, rozumny i gorliwy obrońca ojczyzny, przeciwnik Kleona (ob.); zawarł ze Spartą 423 przed Chr. 15-letni pokój, niezadługo jednak potem przez obie strony zerwany; zginął w wyprawie przeciwko Syrakuzie r. 413 przed Chr. Życie jego opisał Plutarch.

Nicola pryzmat, ob. Polaryzancja światła.

Nicolai Wawrzyniec, sławny teolog, * w Norwegji 1538 r., będąc już doktorem teologji i księdzem wstąpił do Jezuitów i przebywając początkowo w rozmaitych krajach, przybył w końcu do Litwy, został profesorem akademji w Wilnie i tam † 1622 r. Oprócz dzieł za granicą drukowanych, w Polsce wydał następujące: „Confessio christiana de via Domini etc.“ (dzieło bardzo rzadkie, Kraków, 1604); „De reformatione Religionis christianae per Ministros evangelicos introducta“ (2 wyd., tamże, 1606); „Confessio fidei synodi upsalensis in Regno Sueciae ad 1593 celebratae,“ rękopis przechowany w bibl. Załuskich.

Nicolai Henryk, filozof, * 1605 w Gdańsku, † 1660 r. profesor filozofji w tamecznem gimnazjum. Ważniejsze jego dzieła są: „Logicae aristotelicae compendium“ (Gdańsk, 1635); „Gymnasium logicum“ (tamże, 1633); „Logica contractata“ (1646); „Metaphysica contractata“ (1648); „Paschalia“ 1648); „Pansophia liberalis“ (1646).

Nicolai Krzysztof Fryderyk, pisarz i księgarz niemiecki, * 1733 w Berlinie, † 1811 r. Zajmował się gorliwie obok zawodu księgarskiego naukami i literaturą. Z romansów jego najgłośniejszy: „Leben und Meinungen des Herrn Magisters Sebaldus Nothanker“ (Berlin, 1773—76, 4 ed., Berlin, 1799, z miedziorytami Chodowieckiego).—Por. Göckinga „Nicolai's Leben und literarischer Nachlass“ (Berlin, 1820).

Nicolaides Teofil, pseudonim sławnego socjanina Smalcjusza Walentego (ob.).

Nicolas August, pisarz francuski, 1807 w Bordeaux, od 1760 sędzia trybunału departamentu Sekwany, jest autorem wielu dzieł treści religijnej, z których celniejsze są: „Etudes philosophiques sur le Christianisme“ (4 t., 1842—45), przełożone na język polski przez Ignacego Badeniego p. t. „Badania filozoficzne o Chrystjanizmie“ (3 t. i dodatek, Warszawa, 1853); „Du protestantisme et de toutes les hérésies dans leur rapport avec le socialisme“ (3 wyd., 2 t., 1853); „La Vierge Marie et le plan divin“ (2 wyd., 1855), tłómaczenie polskie ks. Stanisława Ulaneckiego, p. t. „Niepokalana Dziewica Marja, ze stanowiska dogmatycznego uważana, czyli nowy wykład chrześcijanizmu“ (Warszawa, 1858) i t. d.

Nicolas Michał, teolog protestancki i filozof francuski, * 1810 w Nîmes, † 1886. Po ukończeniu kursów filozoficznych i teologicznych w Genewie, a potem po zwiedzeniu celniejszych uniwersytetów niemieckich, od 1834 pastor w Bordeaux, później w Metz, nareszcie profesor filozofji w protestanckim wydziale teologii w Montauban. Z prac jego celniejsze: „De l'éclectisme (1840); „Introduction à l'histoire et l'étude de la philosophie“ (1849—1858); „Histoire littéraire de Nîmes“ (3 t., 1854); „Des doctrines religieuses des Juifs pendant les deux siècles antérieurs à l'ère chrétienne (2 wyd. 1864); „Etudes critiques sur la Biblę“ (1861—1863, t. 2); „Etudes sur les évangiles apocryphes“ (1865); „Le symbol des apôtres“ (1867).

Nicole Piotr, teolog i moralista francuski, * 1625 w Chartres, † 1695; profesor literatury w Port Royal, gorący zwolennik Jansenizmu i z tego powodu prześladowany, zmuszony był szukać przytułku w Niderlandach, skąd w późnym dopiero wieku powrócił do Paryża. Ważniejsze jego dzieła są „Essais de morale“ i „Traité des moyens de conserver la paix avec les hommes“, z których ostatnie Wolter nazywał arcydziełem swego rodzaju.

Nicole de Malte, kompozytor, ob. Isouard Mikołaj.

Nicolini Ernest, zwany *Mikołaj,* śpiewak francuski, * 1834 w Pau, † 1898. Kształcił się w konserwatorjum paryskiem, debiutował 1857 w teatrze Opery Komicznej, odbywał wycieczki artystyczne w Europie, przybrał nazwisko *Nicolini.* Zaangażowany 1863 do trupy teatru włoskiego w Paryżu, poznał występującą w nim znakomitą śpiewaczkę, Adelinę Patti, z którą występował następnie w wielu miastach europejskich. Związek ten stał się powodem separacji Patti z jej mężem margr. de Caux (1877), a zastępnie rozwodu w 1884. Z drugiej strony i Nicolini rozwiódł się z swą żoną i za-

ślubił Patti. Towarzyszył jej w wycieczkach artystycznych, ale zajmował się głównie jej interesami pieniężnemi.

Nicosia, miasto okręgowe we włoskiej prowincji Catania na wyspie Sycylii, na zachód od Etny, siedziba biskupa, 15,000 m.

Nicot Jan, poseł francuski przy dworze portugalskim, † 1600 w Paryżu; słynny jest z wprowadzenia do Francji tytuniu, który od jego nazwiska został nazwany *Nicotiana*, jako też i palenia tytuniu. Pozostawił także słownik języka francuskiego.

Nicotera Jan, baron, mąż stanu włoski, * 1828 w San Biase w Kalabrji, † 1894; studjował prawo, wcześnie wziął udział w pracach młodych Włoch, 1848 r. walczył w szeregach powstańców kalabryjskich, poczem, jako oficer, wstąpił do armii rzeczypospolitej Rzymskiej; raniony 1849 r., przemieszkiwał w Turynie do 1857 r., w którym wziął udział w wyprawie do Sapri, zorganizował przez Mazzini'ego, a dowodzonej przez Pisacanego i mającej na celu zrzucić jarzmo Burbonów w Neapolu. Ciężko raniony, dostał się do niewoli i został skazany na dożywotnie galery, które odsiadywał początkowo w Neapolu, następnie na wyspie Favignara w pobliżu Sycylii. Uwolniony 1860 przez Garibaldiego, służył w jego szeregach 1860 — 61 i 1866—67. Wybrany do parlamentu z m. Salerno, był jednym z przywódców stronnictwa republikańskiego i wymownie zwalczał konsorterję, którą udało mu się 1876 przywieść do upadku, poczem został ministrem spraw wewnętrznych w gabinecie Depretisa. Na stanowisku tem zmienił po części swe przekonania, został bowiem lojalnym monarchistą. Przeciwko mafji w Sycylii wystąpił energicznie i z powodzeniem. Z powodu jednak swej dumy i bezwzględności postępowania, zmuszony był 16 grudnia 1877 ustąpić, poczem ze swej strony w lutym 1878 obalił gabinet Depretisa, w lutym 1891 po upadku Crispiego objął w gabinecie Rudiniego tekę ministra spraw wewnętrznych. Por. Giordano „La vita ed i discorsi di Giovanni N.“ (1878).

Nicotiana, ob. Tytuń.

Nictheróy (*Nictheróhy*), miasto główne brazylijskiego stanu Rio de Janeiro, naprzeciw stolicy na wschodnim brzegu zatoki Rio położone, liczy 20,000 m.

Nicutowski Artur, malarz, * 1830 w Salwarschinen w Prusiech Wschodnich, przebywa w Düsseldorfie; wykonał wiele cenionych obrazów rodzajowych i scen wojennych, między innemi: „Flisacy polscy“; „Powrót zwycięzcy“; „Pogrzeb żołnierza polskiego“ i in.

Nicz Jan, ob. Leopolici.

Nicz Edward, drzeworytnik, * 1853 r. w Warszawie, gdzie ukończył gimnazjum realne i kształcił się w drzeworytnictwie u A. Regulskiego. Należąc do redakcji *Kłosów*, w których zamieszczał swe prace, szczególnie portrety, aż do czasu zamknięcia tego czasopisma w 1890 r. Był kierownikiem ilustracyjnym „Wielkiej Encyklopedji powszechnej“ Granowskiego i Sikorskiego, przez lat 9 *Wędrowca* do 1898 r. i wprowadził do tego pisma drzeworyty kolorowane. Na wystawie w Petersburgu w 1890 r. **N.** otrzymał wielki medal bronzowy za illustracje drzeworytnicze, na innych zaś wystawach krajowych i zagranicznych, również był odznaczany. Od lat dwóch jest wydawcą pisma tygodniowego p. t. *Ziarno*

Nida, rz. w król. polskiem, bierze początek w pow. jędrzejowskim z różnych źródeł, które się około wsi Moskorzewa razem zlewają, pod Nowem Miastem Korczynem wpada z lewej strony do Wisły.

Nidborze, po niem. *Neidenburg*, miasto powiatowe w pruskiej regencyi królewieckiej, leży nad Nidą, ma 4,600 m.; fabrykacja kapeluszy słomianych.

Nidecki Andrzej Patryk, biskup wendeński, sławny filolog, uczony pisarz w literaturze łacińsko-polskiej, znany pod nazwą *Patricius*, * 1527 we wsi Nidek, w ks. Oświecimskiem, pobierał nauki w akademii krakowskiej, dalsze w Padwie, skąd powrócił do kraju r. 1556 i zostawał przez lat kilka przy boku biskupa krakowskiego Zebrzydowskiego, a następnie Filipa Padniewskiego, podkanclerzego koronnego, który go chętnie używał w kancelarji króla Zygmunta Augusta. Mianowany wkrótce sekretarzem królewskim, postępował **N.** coraz wyżej w hjerarchii duchownej, hojnemi opatrywany beneficjami; nie zaniedbywał wszakże ulubionych badań nad starożytną literaturą rzymską, których owocem było dzieło: „Fragmentorum M. Tull. Ciceronis tomi IV cum Andreae Patricii adnotationibus“ (Wenecja, 1561), wielokrotnie, z powodu wielkiej wziętości za granicą, przedrukowywane, oraz „Paralella Ecclesiae catholicae cum haereticorum Synagogis“ (2 wyd., Kolonja, 1576). W nagrodę za tę pracę, którą duchowieństwo niezmiernie wysoko ceniło, otrzymał r. 1576 na rozkaz króla kustodję kolegjaty warszawskiej, oprócz innych jeszcze beneficjów, a wkrótce potem probostwo warszawskie. Około tego samego czasu ogłosił opis rozruchów w Gdańsku, p. t. „Commentarii de tumultu Gedanensi“ (Malb. 1577) i kilka pięknych mów okolicznościowych. Zachęcony przez samego króla, zajął się rozszerzeniem dawnego swego dzieła „Paralellae“ i t. d. i wydał je pod nowym tytułem: „Andr. Patricii Nidecki de Ecclesia vera et falsa Libri V“ (Kraków, 1583, 2 wyd. 1585, z 18 listami Hozjusza i innych). Obok tych prac teologicznych, nie zaniedbywał **N.** studjów klasycznych, jak o tem świadczą pisma: „Andreae Patricii notae in duas Mar. Tulii Ciceronis orationes ad Petrum Miscovium Ep. Crac.“ (Kraków, 1582); „Notae in duas M. Tull. Ciceronis orationes pro Rabirio et Marcello“ (tamże, 1583) i wiele innych. Oceniając głęboką naukę i pracę **N.**, król Stefan Batory mianował go r. 1585 biskupem wendeńskim, ale zaledwie objął rządy djecezji, po krótkiej chorobie † **N.** na zamku Wolmarze 1586, pochowany w Wendzie. Życie jego i pra-

ce najdokładniej opisał Franciszek Goetz, bibljotekarz bibljoteki Załuskich, w dziele „Otium Varsoviense“ (Wrocław, 1755). Por. Kazimierz Morawski „Andrzej Patrycy Nidecki, jego życie i dzieła“ (wyd. Akad. Umiejętności w Krakowie, 1884).

Nidecki Tomasz, kompozytor polski, * 1800 w Radomskiem, † 1852 w Warszawie. Początkowo kształcił się w konserwatorjum warszawskiem, a następnie dla dalszej nauki wysłany był kosztem rządu do Wiednia, gdzie napisał melodramat „Przysięga“ i drugi do spółki ze Scuttą „Wasserfall in Feenhain“ (około 1825). Za powrotem do Warszawy 1841 r. został dyrektorem opery polskiej i wystawił wiele oper, jak: Adama „Piwowara z Preston“ (1841); Flotowa „Martę“ (1850) i t. d. Napisał *Salve Regina*, kilka mszy, kilka uwertur na orkiestrę i mnóstwo mniejszych kompozycji.

Niderlandy, królestwo Niderlandów, niekiedy acz niewłaściwie królestwem Holandji zwane, oblane z północy i zachodu morzem Północnem, graniczy na wschód z Niemcami, a na południe z Belgją; obejmuje 33,000 klm. kw. czyli 599 mil kw. Cały kraj, będący przeważnie niziną, stanowi dalszy ciąg wielkiej niemieckiej równiny i należy do porzecza dolnego Renu. Największe zatoki przy brzegach morza Niemieckiego są: Zuidersee i Dollart, a cała linja brzegowa wynosi przeszło 900 klm. Oprócz głównych rzek Renu, Mozy i Skaldy, przerznięte są N. mnóstwem mniejszych rzek i kanałów. Pomiędzy temi ostatniemi, tak zwany Północno-holenderski kanał, długi 90 klm., jest jednym z największych dzieł inżenierji wodnej nowszej epoki. Południowa część N. stanowi dalszy ciąg wydm piaszczystych, od morza Baltyckiego, przez Brandeburgję, Lüneburg i Westfalję aż po Skaldę dochodzących. Klimat jest wogólności zdrowy. Doskonałą uprawą roli i bogactwem płodów odznaczają się szczególniej Zealandja i Geldrja, pięknemi łąkami i pastwiskami: Holandja, Fryzja i Gröninga. Hodowla bydła rogatego, a także rybołowstwo i handel, stanowią główne środki utrzymania mieszkańców. Fryzja posiada wyborne konie. Mieszkańcy, których liczba w dniu 31 grudnia 1898 r. wynosiła 5,074,632 głowy, są po większej części pochodzenia niemieckiego, mianowicie: Holendrzy (szczególnie w Holandji i Utrechcie), Flamandczycy (w Brabancji i południowych częściach Zeelandji), Niemcy i Fryzowie. Wyznają oni przeważnie religją reformowaną. Znaczna liczba jest katolików, reszta izraelitów, hernhutów, menonitów i t. d. Przemysł krajowy w ostatnich czasach ogromnie się podniósł; w r. 1898 liczono tu 4,460 fabryk, wśród których przeważały warsztaty okrętowe, gorzelnie, dystylarnie, fabryki likierów, browary, cukrownie i rafinerje, papiernie, fabryki octu, płótna, wyrobów bawełnianych, jedwabnych, srebrnych i złotych. Handel morski N. jest o wiele wyżej posunięty, niż ich przemysł; sama natura kraju, jego niskie i nadmorskie położenie i znaczna ilość rzek spławnych ułatwiają takowy. Ogólna wartość towarów przywiezionych wynosiła w r. 1898-ym 1,796 mil. guldenów (gulden=1,7 marki), wartość wywiezionych zaś 1,516 mil. guldenów. Flota handlowa liczyła w 1899 r. 605 okrętów morskich, a w tej liczbie 176 parowców. Główne porty są: Amsterdam i Rotterdam; mniej ważne są: Doodtrecht, Groningen, Harlingen, Schiedam i inne. Komunikacje wewnętrzne ułatwiają niezmiernie liczne kanały, wyborne drogi i gęsta sieć kolei żelaznych. Posiadłości kolonjalne są w Azyi: wyspa Jawa, wyspy Moluckie, Benkule i inne osady na brzegach Sumatry, większa część małych wysp Sundzkich, Makassar i wschodnie wybrzeże wyspy Celebes, Banda i rozmaite osady na wyspie Borneo; w Australii: znaczna liczba osad na wschodnich brzegach Nowej Gwinei; w Afryce: kilka warownych osad na Złotem wybrzeżu; w Ameryce: zachodnio-indyjskie wyspy Curaçao, S. Eustachego, Saba i część wyspy S. Marcina, na stałym zaś lądzie Surinam. Ogółem kolonje N. obejmują przestrzeń 2,108,992 klm. kw. i liczą z górą 33 mil. miesz. Królestwo N. jest na mocy zasadniczej ustawy państwa z 24 sierpnia 1815 roku monarchją konstytucyjną. Dziś obowiązująca konstytucja przyjętą została dekretem królewskim z 14 sierpnia 1848 r. i uroczyście ogłoszoną 8 listopada t. r. Tron jest dziedziczny w domu Orańsko-Nassauskim według prawa pierworodztwa. Stany generalne składają ogólną reprezentację narodową w dwu izbach. 50 członków izby pierwszej wybierają stany prowincjonalne z klasy najwyżej opodatkowanych na lat 9. Wszyscy obywatele wybierają posłów do izby drugiej, liczącej 100 członków; ta ostatnia ma prawo inicjatywy. Król ma przy swym boku ministrów odpowiedzialnych. Ogólne zebranie ministrów z kilku książętami domu panującego tworzy królewską radę gabinetową. Na czele zakładów naukowych stoją cztery uniwersytety: w Amsterdamie, Lejdzie, Utrechcie i Gröningdze. Szkołami przygotowawczemi do uniwersytetów są gimnazja w liczbie 29. Szkół technicznych, seminarjów nauczycieli elementarnych, szkółek elementarnych i początkowych, posiadają N. bardzo wielką liczbę, a niemniej są bogate w środki pomocnicze i ułatwiające naukę, jako to: w bibljoteki, zbiory naukowe, wszelkiego rodzaju towarzystwa zawiązane ku wsparciu nauk, kunsztów i przemysłu krajowego. Ogólna siła zbrojna na stopie pokojowej składa się z 1,583 oficerów, 16,978 ochotników i 44,396 milicji wraz z 120 działami. Na stopie wojennej armja składa się ogółem z 3,763 oficerów, 189,445 żołnierzy i 120 dział. Armja wschodnio-indyjska składa się z 35,000 żołnierzy, oprócz 9,000 rezerwy. Flota składała się w r. 1896 z 13 pancerników, 11 krzyżowców, 13 monitorów, 26 kanonierek, 37 torpedowców. Dochody państwa czyniły w 1900 r. 144,723,185, wydatki 151,260,244 guldenów. Dług w końcu 1899 roku dosięgnął sumy 1,156, mil. guldenów. Główny zarząd kraju

Herb Niderlandów.

jest w ręku ministerjum złożonego z 7 członków; zarząd zaś prowincji (których jest 11) jest w ręku oddzielnych urzędników, noszących tytuł komisarzy królewskich. Kolory narodowe są: błękitny, biały, czerwony w równoległych pasach jeden nad drugim. Herbem państwa jest lew złoty z koroną królewską na głowie, z czerwonym wywieszonym językiem; w prawej przedniej łapie trzyma goły miecz, w lewej jedenaście strzał złotych. Miasto stołeczne Haga.

Historja. Za czasów Cezara południowa część nizin niderlandzkich, otoczonych Ardennami, Wogezami, Hunsdrückiem, Spessartem, Odenwaldem i Harcem, należała do Galji *(Gallia Belgica)*, północna zaś między Maasem, Waalem i Renem, zwana wyspą Batawów, do Germanji. Na północ od Renu mieszkali Fryzowie (ob.), podobnie jak Batawowie (ob.) pochodzenia germańskiego. Oba te narody odznaczyły się w zaszczytnych bojach z Rzymianami, ale w końcu im uległy. W V wieku dawne ludy znikają, ukazują się natomiast trzy narody: Frankowie na południu, Fryzowie na północy i Sasowie na wschodzie. Wszystkie trzy weszły w skład monarchji Karola W. Przy podziale państwa między wnuków Karolowych część **N.** przypadła Francji, część Lotaryngji, a reszta Niemcom. W X zaś wieku po wcieleniu Lotaryngji do Niemiec, kraj cały, z wyjątkiem jeno ziem położonych za Skaldą, zaliczany był do cesarstwa Rzymsko-Niemieckiego. Z nastaniem systemu lennego potworzyły się tu, jak i gdzieindziej, księstwa (Brabant), hrabstwa (Flandrja, Holandja i Zeelandja i t. d.) i pod innemi nazwami terytorja niezależne. Z biegiem czasu jednak ziemie te, już to drogą podboju, już prawem spadku, przeszły pod panowanie jednej korony. Zjednoczenie wszystkich krain nastąpiło wszakże dopiero w XIV i XV w. pod berłem książąt burgundzkich z domu Valois i ich spadkobierców z rodziny Habsburgów (ob. Habsburg). Z pomiędzy Habsburgów najwięcej dla dobrobytu kraju zdziałał Karol V. Traktatem Augsburskim r. 1548 zjednoczywszy wszystkie 17 prowincji, pracował nad utworzeniem z nich jednolitego i potężnego państwa. Zamiary te zniweczyła jednak reformacja. Znaczna bowiem część narodu przyjęła nowe wyznanie, które Karol V, a zwłaszcza też syn jego Filip II, ogniem i mieczem zniszczyć usiłowali. Prześladowaniami strasznemi i okrutnemi rozjątrzony cały naród, powstał 1566 przeciw znienawidzonym rządom hiszpańskim. Tyrański i nielitościwy ks. Alba (ob.) przytłumił na chwilę pożar, ale zgromadzeni około Wilhelma ks. Oranji liczni wywołańcy wystąpili wkrótce potem przeciw Hiszpanom na morzu i niejednokrotnie dobrze im się dali we znaki. Geuzy (partja, dążąca do niezawisłości), zdobywszy 1572 port Briel, zajęli Holandję i Zeelandję. Wszyscy powstańcy uznali ks. Wilhelma za prawowitego swego naczelnika, a ten zdolnościami swemi w zupełności usprawiedliwił ich wybór i wytrwale zwalczał wrogów. Po śmierci namiestnika hiszpańskiego Requesensa 1576 r. traktat gandawski zjednoczył z Holandją i Zeelandją resztę prowincji, ale zawiść szlachty i wzmagający się w południowych prowincjach katolicyzm rozstrajały tę zgodę, a nowy namiestnik Aleks. Farnese, ks. Parmy, umiał z niesnasek korzystać. Już 1579 pojednały się z królem prowincje walońskie, a za niemi poszły inne. Północne zaś, jakkolwiek słynną unją utrechcką ściślej połączyły się z sobą, nie mogły przecież, zwłaszcza po zamordowaniu Wilhelma ks. Oranji, podołać Hiszpanom i dopiero w części przy pomocy Anglji, a w części korzystając z wojny między Hiszpanją a Francją, zajęły pod przywództwem ks. Maurycego (ob.), syna Wilhelmowego, wiele miejsc ważnych, i wojna pomyślniejszy przybrała obrót. Przy śmierci Filipa II (1598) cały kraj na północ od Renu zrzucił już jarzmo hiszpańskie, a Filip III musiał 1609 r. zawrzeć 12-letni rozejm, uznając w zasadzie niepodległość 7-miu prowincji, które utworzyły teraz *Rzeczpospolitą Zjednoczonych Niderlandów;* południowe zaś prowincje, czyli Belgja (ob.), pozostały wierne kościołowi katolickiemu i Habsburgom. Na czele nowo utworzonej rzeczypospolitej stał Maurycy ks. Oranji, używający jako wódz naczelny i namiestnik 5 prowincji władzy niemal książęcej. Podczas rozejmu popadł jednak w zatargi ze stanami największej prowincji Holandji (od której i kraj cały nazywają niekiedy *Holandją)*, zastającej pod kierownictwem Oldenbarnevelta (ob.). Źródłem niezgody były spory religijne Arminjanów i Gamarystów, do których należał Maurycy. Skutkiem stracenia Oldenbarnevelta utworzyły się dwa nieprzyjazne sobie stronnictwa: jedno za Maurycym, drugie całkiem mu przeciwne. Zresztą cieszyły się **N.** zupełną pomyślnością. Przemysł, handel, żegluga kwitły jak nigdy przedtem. W Indjach wschodnich i zachodnich wystąpiły **N.** w groźnem współzawodnictwie z Portugalją i Hiszpanją. W r. 1602 powstała kompanja wschodnio-indyjska, która wzięła w monopol wszystek handel za cieśniną Magielańską i przylądkiem Dobrej Nadziei, oraz uzyskała prawo utrzymywania własnym kosztem floty i armji. Towarzystwo to założyło podwalinę wschodnio-indyjsko-holenderskiej potęgi i przyniosło **N.** nieobliczone korzyści. W 1621 utworzyła się także kompanja zachodnio-indyjska, ale znaczenie jej było niewielkie i przemijające. Po upływie rozejmu rozpoczęła się znowu wojna z Hiszpanją, ukończona dopiero 1648 r. pokojem w Münster (westfalskim). Rzeczpospolita, uznana teraz przez wszystkie mocarstwa, stanęła na szczy-

sie potęgi. Była w Europie siedzibą i przytułkiem wszelkich swobód religijnych. Dobrobyt wielki panował wszędzie. Przez handel wzrosłe bogactwa podniosły potęgę i wpływ tego drobnego państwa. Kwitły też nauki i sztuki, a zwłaszcza malarstwo. Po śmierci ks. Wilhelma II (który był synowcem Maurycego, a synem Fryderyka Henryka), objął najwyższy zarząd kraju Jan de Witt 1650 r. i podniósł potęgę rzeczypospolitej do tego stopnia, że mogła się mierzyć z Anglją i Francją. Marynarka holenderska w wojnach z Cromwellem (1651—54) i Karolem II (1655—67) zjednała sobie sławę nieśmiertelną. Śmiałe i zwycięskie wystąpienie N. przeciw Ludwikowi XIV 1668 r. drogo później kraj kosztowało. W ponownej, ale nieszczęśliwej wojnie z Francją (od 1672) zginął z rąk rozjątrzonego ludu Jan de Witt, a namiestnikiem i wodzem naczelnym mianowany został Wilhelm III, ks. Oranji. Przy pomocy Anglji i Niemiec wojna pomyślniejszy wzięła obrót i pokojem nimwegeńskim 1678 nie straciły N. ani piędzi swej ziemi. Odtąd działając zawsze przeciw Francji, pomogła rzeczpospolita swemu namiestnikowi do przeprowadzenia rewolucji w Anglji 1688 i osadzenia go na tronie Stuartów. W hiszpańskiej wojnie sukcesyjnej raz jeszcze pokazały N. światu swą siłę, ale w ciągu XVIII wieku chylą się widocznie do upadku politycznego. Wciągnięte 1747 r. w wojnę o następstwo austrjackie, ponosiły klęski, którym nie zapobiegł obwołany namiestnikiem krewniak Wilhelma III, Wilhelm IV († 1751). Z miłości swobód, nienawiści partji antyorańskiej do Anglji i z żądzy rozszerzenia swego handlu dały N. pomoc wybijającym się na wolność kolonjom angielsko-amerykańskim i wypowiedziały Anglji 1782 r. wojnę, przez którą przyśpieszyły swą ruinę. Stronnictwa występowały przeciw sobie groźnie, ale żadne nie miało dosyć siły, by wbrew woli drugiego coś stanowczego przeprowadzić. Interwencja pruska r. 1789, w interesie domu orańskiego dokonana, wygnała z kraju jego przeciwników czyli *Patrjotów*. Patrjoci, przebywając masami we Francji, powitali z zapałem rewolucję 1789 r. i pracowali nad przeszczepieniem nowych idei we własnej ojczyźnie. Jakoż zwycięstwa Francuzów spełniły ich życzenia. Namiestnik Wilhelm V uciekł w styczniu 1795 do Anglji, a 16 maja t. r. N. ogłoszone zostały *rzecząpospolitą Batawską*, która otrzymała konstytucję na wzór francuskiej (zmienianą dwukrotnie w duchu arystokratycznym 1801 i 1805), odstąpiły Francji niektóre miejscowości w prowincjach południowych i zawarły z nią wieczny sojusz. Na takiej przemianie swych stosunków więcej N. straciły, aniżeli zyskały. W następnych wojnach Francji z Europą Anglja niszczyła flotę i kolonje holenderskie, zmalały dawne bogactwa, upadła żegluga i handel. Ogólnemu rozstrojowi nie mógł zapobiedz nawet cnotliwy Schimmelpenninck (ob.). Napoleon I zamienił wreszcie rzeczpospolitą na *królestwo Holenderskie* i osadził na tronie brata swego Ludwika Bonapartego 1806 r. Rada stanu z trzynastu i ciało prawodawcze z trzydziestu członków złożone, stanowiły reprezentację kraju. Zubożałemu i tak już państwu dotkliwy cios zadało wprowadzenie 1807 systemu kontynentalnego. Wyschły wszystkie źródła dawnego dobrobytu, a wzmagała się nędza ogólna, której usilnie, ale daremnie zapobiegał król Ludwik i, nie mogąc w końcu zgodzić się na żądanie brata cesarza, abdykował nawet 1 lipca 1810 na rzecz najstarszego nieletniego swego swego syna. Napoleon wcielił teraz N. do Francji, mianował swym namiestnikiem Lebruna, ks. Piacenzy, i uczynił Amsterdam trzecią stolicą cesarstwa. Po bitwie lipskiej zmienił się los Belgji i N. Na wezwanie, wystosowane w imieniu sprzymierzonych przez Bülowa (20 listopada 1813), do współdziałania przeciw Francji, hr. Hogendorp (ob.) po wielu wysileniach razem z hr. van der Duyn przeciągnęli na swą stronę gwardję narodową, utworzyli rząd tymczasowy i przywołali Wilhelma ks. Oranji (syna Wilhelma V), który pod imieniem Wilhelma I objął ster rządu i wyznaczył komisję pod prezydencją Hagendorpa do ułożenia konstytucji, zatwierdzonej przez zgromadzenie notablów 29 marca 1814 r. Postanowieniem kongresu wiedeńskiego 1815 r., przygotowane już uprzednio połączenie prowincji austrjackich czyli Belgji z Holandją (jako wynagrodzenie za ustąpione Anglji kolonje), zostało przeprowadzone; oba kraje miały odtąd stanowić *królestwo Niderlandzkie* pod berłem Wilhelma I. Za ustąpienie Niemcom posiadłości nassauskich, otrzymały N. w. ks. Luksemburskie, z warunkiem, że kraina ta wejdzie w skład rzeszy Niemieckiej. Po ogólnem uspokojeniu Europy, jakkolwiek ustanowiono nową konstytucję, więcej zgodną z potrzebami rozmaitych plemion zamieszkujących nowe królestwo, objawiał się jednak wewnątrz duch niezadowolenia i niesnasek między Belgami a Holendrami, do czego przyłączały się jeszcze wprost przeciwne sobie dążenia katolików, z duchowieństwem belgijskiem na czele, staro-orańczyków (przyjaciół dawnego systemu namiestniczo-republikańskiego) i nowo-orańczyków (zwolenników istniejącej monarchji). Wszystko to, razem ze złym stanem finansów, ciężkie rządowi sprawiało trudności, mimo podnoszącego się zwłaszcza w Belgji dobrobytu materjalnego. Co się tycze polityki zewnętrznej, to ze wszystkiemi mocarstwami zostawały N. w dobrych stosunkach. Wzajemna niechęć Belgów i Holendrów, wynikająca tak z różności mowy, religji i obyczajów, jako też ze sprzeczności zobopólnych interesów ekonomicznych, nietylko przeszkadzała zupełnemu zespoleniu obu ludów, ale nawet po rewolucji Lipcowej w Paryżu (1830), sprowadziła powstanie brukselskie 25 sierpnia i 20 września 1830 r., a następnie po krwawych walkach oddzielenie N. południowych od północnych. Na zasadzie protokółu konferencji londyńskich między 5 wielkiemi mocarstwami uznana została niezależność Belgji (ob.)

20 grudnia 1830 r. Wilhelm I uroczyście przeciw temu protestował (12 lipca 1831 r.) i wkroczył na czele swej armji do Belgji, ale musiał ustąpić przed przewagą sił angielsko-francuskich i dopiero 21 maja 1833 r. pojednał się z Anglją i Francją, nie przestając żywić nieprzyjaźni przeciw Belgji, aż wreszcie i z tą ostatnią, przy współudziale 5 wielkich mocarstw, zawarł ugodę 19 kwietnia 1839 r. Po abdykacji Wilhelma I 25 marca 1840 († 1843) syn i następca jego Wilhelm II załatwił drogą legalną istniejący oddawna w rzeczach budżetu spór między rządem a stanami generalnemi. Mimo to wszakże wojna z Aczyńczykami na Sumatrze, budowanie dróg żelaznych i osuszanie wybrzeży morskich pochłaniały znaczne sumy, a smutny stan finansów budził w izbach silną opozycję, pod przywództwem profesora Thorbecke. Dlatego też po rewolucji Lutowej 1848 ożywił się znacznie ruch opozycyjny, i naród w niezliczonych petycjach domagał się reformy zasadniczych praw państwowych. Nowe ministerjum (Bosse-Kempenaer-Lightenvelt-Voet), nieco od poprzedniego liberalniejsze, zajęło się przygotowaniem praw organicznych i 3 listopada 1848 ogłoszono zmienione prawa zasadnicze. Finanse pozostały jednak w dawnym stanie. Wilhelm III, następca Wilhelma II († 17 marca 1849), napotkał tak silną opozycję ze strony konstytucyjnych liberalistów, że rozwiązał ministerjum Bosse i polecił 30 grudnia 1849 r. profesorowi Thorbecke utworzenie nowego z lewicy gabinetu, który nietylko przeprowadził najważniejsze prawa organiczne (np. ordynacja prowincjonalna i gminna) na podstawie nowej konstytucji, ale nadto jeszcze stosownemi prawami finansowemi polepszył znakomicie dobrobyt materjalny kraju. W r. 1850 zreformowano w sposób dla skarbu korzystny system handlu i żeglugi. Oprócz tego przedsięwzięto roboty kanalizacyjne, budowano drogi żelazne i telegrafy, osuszono morze Harlemskie, pozawierano nowe traktaty handlowe i polepszono stan kolonji. Jednem słowem rządy gabinetu Thorbecke były dla kraju jak najkorzystniejsze. Mimo to przecież ruch protestancki, spowodowany alokucją papieską z 7 marca 1853 r., ogłaszającą przywrócenie biskupstw w Holandji, rozwinął się tak potężnie, że król mimo danego przez izby wotum zaufania usunął dotychczasowy gabinet, powołał na jego miejsce ministerjum umiarkowanie-liberalne, ale ściśle protestanckie, i rozwiązał drugą izbę, a nowe wybory dały większość w duchu rządowym. Żadna wszakże reakcja nie zaszła, i nowy gabinet nie zmienił nic z praw poprzednio ustanowionych, a dalszą tylko organizację przeprowadzał, mianowicie też w rzeczach wojskowych i nauczania publicznego w myśl napół liberalnej partji środkowej. Przeciw prawom szkolnym oburzyło się stronnictwo protestancko-ortodoksyjne, z którego łona wyszło też nowe ministerjum 1856 (von der Brugghen, Simons, potem Rappard) i wbrew opozycji (katolicko-protestanckiej) przeprowadziło bardzo dla oświaty pożyteczne prawa szkolne (1857). Na polu ekonomicznem przedsiębrano również potrzebne nieodbicie reformy. Po następnych zmianach kilku ministerjów, już to liberalnych, już konserwatywnych, stanął znowu u steru rządów w styczniu 1862 Thorbecke, najzdolniejszy ze statystów niderlandzkich. Nowe, bardzo korzystne rozporządzenia, dotyczące finansów i nauczania średniego, izby przyjęły, ale gdy konserwatyści oparli się wszystkiemi siłami liberalnej reformie administracji kolonjalnej, Therbecke wystąpił z własnego gabinetu w marcu 1866, a za nim wkrótce i cały skład ministerjum podał się do dymisji. Konserwatywny gabinet Heemskercka w sprawach wewnętrznych dążył do absolutyzmu i podawał rękę klerykalnym, w stosunkach zaś zewnętrznych zbliżył się do Francji i przyrzekł jej odstąpienie Luksemburga, co wywołało groźny konflikt między Francją a Prusami, załatwiony jednak na konferencjach londyńskich w maju 1867 tym sposobem, że w. ks. Luksemburskie pozostało neutralnem w domu nasausko-orańskiem, a miasto Luksemburg przestało być twierdzą. W następnych latach nie zaszły w **N.** żadne donioślejszego znaczenia wypadki; wewnątrz partja liberalna, staczając ciągłe walki z konserwatystami, utrzymała zdobyte poprzednio korzyści, a Thorbecke († 1872), po raz trzeci zarządzając państwem (styczeń 1871 — kwietnia 1872), pozostawił znowu na polu prawodawczem wiele dobroczynnych śladów swej działalności. W lipcu 1874 r. zaszło nowe przesilenie ministerjalne i Hemskerck zajął się utworzeniem nowego gabinetu (sierpień 1874), w którym przeważały żywioły zachowawcze i klerykalno-protestanckie. W wojnie francusko-niemieckiej 1870—71 zachowały się **N.** neutralnie, sprzyjając jednakże więcej Francji, aniżeli Prusom. Gabinet Heemskercka, złożony z członków rozmaitych stronnictw, utrzymał się do października 1877, po wzmocnieniu bowiem partji liberalnej w stanach generalnych wskutek nowych wyborów, ustąpić musiał miejsca stanowczo liberalnemu gabinetowi Kappeyne van der Copello, który objął władzę w listopadzie 1877 r. Przeprowadzono wtedy nowe prawo wyborcze, podług którego liczba członków izby drugiej wzrosła do 86, oraz obniżono cenzus wyborczy. 1878 przyjęły izby liberalną reformę szkolną. Niepomyślna wojna z Aczyńczykami w lecie 1878 na nowo wybuchła. Z powodu niezgód w łonie stronnictwa liberalnego położenie gabinetu Kappeyne (od 1877) było bardzo trudne i w 1879 ustąpił on gabinetowi, złożonemu z przedstawicieli różnych stronnictw pod prezydencją van Lyndena. Kwestja szkolna wywołała nowe zatargi sejmowe w 1880, gdy stronnictwo klerykalne, zarówno katolickie jak i protestanckie, chciało obalić prawo poprzednio już uchwalone; pomimo to zostało ono wprowadzone w życie od 1881. Przedmiotem agitacji stała się kwestja rewizji konstytucji, a zwłaszcza prawa wyborczego, dotąd w **N.** bardzo ograniczonego;

projekt rządowy, wniesiony w 1882, przez obniżenie stopnia podatkowego wyborców, powiększał ich liczbę o 22,000; nim jednak prawo to przeszło, nastąpiło nowe przesilenie ministerjalne, z powodu, że rząd przedłużył na lat 35 koncesje towarzystwa kopalń cyny na wyspie Biliton w Indjach wschodnich, którego znaczna część akcji znajduje się w posiadaniu króla. Ministerjum liberalne tym razem złożyć się nie dało, i ster rządu objął gabinet konserwatywny pod prezydencją Heemskercka, w kwietniu 1883. Kwestja jednak reformy prawa wyborczego była wciąż kwestją palącą, a komisja sejmowa złożyła w tym przedmiocie raport swój w marcu 1884 roku. W stosunkach zagranicznych wzajemne odwiedziny królewskie wskazywały zbliżenie się N. do Belgji. Gdy ze śmiercią następcy tronu, ks. Aleksandra (21 czerwca 1884), zgasł ród królewski w linji męskiej, następczynią tronu ogłoszoną została córka króla Wilhelma (* 31 sierpnia 1880), w razie zaś jej śmierci, tron objęłaby jej siostra wielka ks. Wejmarska i jej dzieci. W r. 1886 w Amsterdamie i wielu okolicach kraju stronnictwo socjalistyczne wywołało zaburzenia, które siłą zbrojną zostały stłumione, wywołały jednak potrzebę rewizji konstytucji, której dokonano w roku 1887. Nowa reforma powiększyła liczbę wyborców o 200,000. Ponieważ wybory 1888 powołały do izby większość liberalną, z tego powodu gabinet Heemskercka podał się do dymisji, ustępując miejsca gabinetowi Mackaya, który przeprowadził prawo, ograniczające czas roboczy kobiet i dzieci, oraz prawo o opiece nad następczynią tronu ks. Wilhelminą (* 31 sierpnia 1880) w razie śmierci króla. Stan rzeczy w Indjach wschodnich nie poprawił się, powstanie w Aczynie nie zostało stłumione, nowe zaś wybuchło w Bantamie. Z powodu choroby króla, przebywającego ciągle na zamku Loo, bieg spraw publicznych był powstrzymany, wreszcie po długich naradach z królową Emmą, dążącą do objęcia regencji, ministerjum zwołało w kwietniu 1889 stany generalne i na podstawie nieprzychylnego dla króla świadectwa lekarskiego, zażądało od nich ustanowienia regencji, do czego jednak nie przyszło wskutek polepszenia się stanu zdrowia króla, który w dniu 3 maja znowu objął rządy. W dniu 12 maja 1889 obchodzony był 40-letni jubileusz panowania Wilhelma III, w tymże miesiącu przedstawiony został projekt powszechnej służby wojskowej i powiększenie liczby wojska do 110,000 ludzi, ale na projekt ten nie zgodzili się ani ultramontanie, ani stronnictwo liberalne. Gabinet zjednoczonych konserwatystów po trzyletnich rządach upadł, nie spełniwszy swych przyrzeczeń, gdyż oprócz przeprowadzenia projektu reformy szkolnej nic więcej nie zdziałał. Miejsce jego zajął van Tienhovena, który objął zarazem tekę spraw zagranicznych. W d. 23 listopada 1890 r. zmarł Wilhelm III, a z jego śmiercią zagasł dom Orański w linji męskiej, i na tron wstąpiła córka jego Wilhelmina, rządy zaś objęła regentka królowa Emma. Długo oczekiwana zmiana, wskutek której Luksemburg na zawsze odpadł od N., odbyła się spokojnie. W 1891 wybory dały większość liberalną i ster rządu objął van Tienhoven, burmistrz amsterdamski. W r. 1894 gabinet upadł wskutek nieprzyjęcia prawa wyborczego. Nowy gabinet van Röela wystąpił z programem rozszerzenia praw wyborczych. W Indjach holenderskich wybuchły rozruchy, które z trudem stłumiono (1894). Wprowadzono w 1897 powszechną służbę wojskową. W r. 1898 (31 sierpnia) królowa Wilhelmina, doszedłszy do pełnoletności, objęła rządy. Z tego powodu odbył się szereg uroczystości ludowych, w których naród złożył dowody przywiązania i sympatji dla swojej monarchini. Mowa tronowa zapowiedziała szereg reform dla polepszenia bytu klas pracujących (1898). W r. 1899 odbyła się w Hadze konferencja pokojowa z inicjatywy Najjaśniejszego Cesarza Mikołaja II. W r. 1899 wystąpił rząd z szeregiem nowych reform. W r. 1901 zaślubiła królowa księcia z domu Meklemburskiego, który otrzymał tytuł księcia Henryka Niderlandzkiego. W lecie 1901 odwiedziła królowa razem z małżonkiem cesarza niemieckiego w Berlinie. W r. 1901 w maju izba niższa uchwaliła zaprowadzenie powszechnej służby wojskowej. Armja regularna wzrośnie wskutek tego z 60,000 na 118,000 ludzi, budżet zaś wojskowy powiększył się o miljon guldenów holenderskich. Por., oprócz pisarzów dawniejszych, jak: Hooft, Hugo Grotius, Brandt, Aitzema, Wicquefort i t. d., szczególnie: Wagenaar „Vaderlandsche historie“ (21 t., Amsterdam, 1749 i częściej); Stijl „Opkomst en Bloei der vereenigde Nederlanden“ (Amsterdam, 1794 i częściej); Kluit „Historie der Hollandsche staatsregering“ (5 t., Amsterdam, 1802—5); Bilderdijk „Geschiedenis des vaderlands“ (wydane przez Tijdemanna, 12 t., Lejda, 1832—39); van Kampen „Verkorte geschidenis der Nederlanden“ (3 ed., 2 t., Harl., 1837—39); Groen van Prinsterer „Handboek der geschiedenis van het vaderland“ (3 ed., 4 t., Amsterdam, 1866); Wijnne „Geschidenis van het vaderland“ (2 t., Grön, 1865 — 66); Nuyens „Geschidenis des Nederlandsche beroerten in de XVI eeuw“ (Amsterdam, 1863 sq.); Vitringa „Staatskundige geschidenis der Bataafische republick“ (t. 1—3, Arnh, 1860—64); van Kampen „Geschichte der Niederlande“ (2 t., Hamburg, 1831 — 33); Leo „Zwölf Bücher niederländ. Geschichte“ (2 t., Halla, 1832 — 35, obejmuje tylko wieki średnie); Motley „Rise of the Dutch republic“ (3 t., Londyn, 1856—59) i „History of the United Netherlands etc.“ (3 t., Londyn, 1860—67); Wezelburger „Die Niederlande in ihrer neusten Entwickelung“ w „Unsere Zeit“ (za r. 1871); tegoż „Geschichte der Niederlande“ (2 t., Gotha, 1879—86).

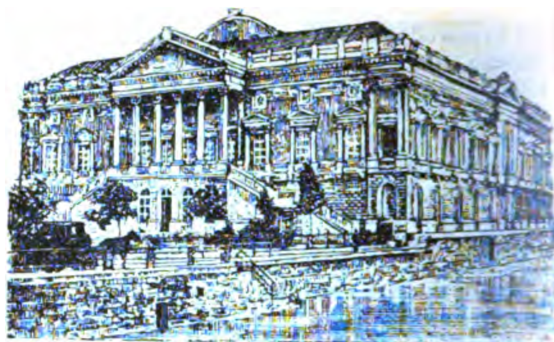
Niderlandzka muzyka nie stworzyła żadnego samoistnego kierunku. Kwitnęła tu tylko teorja muzyczna, której znajomością i uprawą słynęli liczni mistrze. Palestryna i Nanini kształcili się

pod przewodnictwem nauczycieli niderlandzkich. Dlatego też mistrze niderlandzcy słynęli jako głęboccy teoretycy i praktycy, a między nimi głównie: Teinturier (Tinctor), Ockengham (około 1480), Josquin, Desprès, Mouton, Morales, Arcadet, Roland czyli Orlando Lasso z Mons i in., którzy w ościennych krajach rzeczywiście uważani byli za najwyższe zdolności teoretyczne muzykalne.

Niderlandzka albo flamandzka szkoła malarstwa, ob. Niderlandzka sztuka.

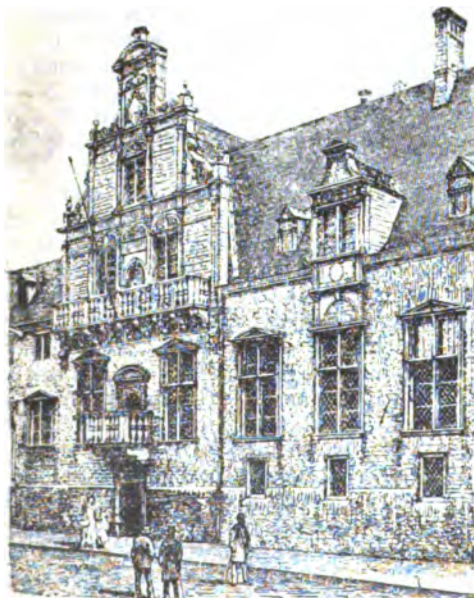
Niderlandzka sztuka. Mówiąc o **N. s.**, rozumiemy sztukę, która rozwinęła się samodzielnie w krajach, stanowiących niegdyś Niderlandy, t. j. w dzisiejszej Holandji i Belgji. Co się tycze *budownictwa*, to zwłaszcza południowe Niderlandy (Belgja) bogate są we wspaniałe pomniki, pochodzące za złotego okresu kwitnięcia handlu i przemysłu, t. j. z XIV i XV w. Z czasów dawniejszych odznaczają się tylko katedry w Tournay (z XI w.) i w Brukseli (z XIII w.), oraz niektóre kościoły w Gandawie i Liège. Większa część tedy zabytków budownictwa niderlandzkiego przypada na okres psującego się stylu gotyckiego; okoliczność ta, w połączeniu z niedostatkiem odpowiednich materjałów budowlanych, objaśnia nam brak ozdób architektonicznych, widoczny zwłaszcza w budowlach holenderskich. Wogóle budownictwo niderlandzkie z tej doby cechuje się praktycznością, z zupełnem zaniedbaniem potrzeb duchowych; mianowicie Belgja rozwinęła największy zbytek w budowlach publicznych, ratuszach, składach towarów i t. d. Odznaczające się budowle tego rodzaju posiadają Bruksela, Gandawa, Brügge, Ypern, Ouderarde; najwspanialszą budowlą w Belgji jest bez zaprzeczenia ratusz w Lowanjum, pochodzący z XV w. O wiele mniej znaczenia mają budowle kościelne, chociaż zasługują na uwagę katedry główniejszych miast belgijskich, zwłaszcza frontou katedry brukselskiej z XVI w. i niektóre kościoły w Holandji. W XVI w. otrzymał przewagę styl renaissance, który się później zaczął skłaniac ku poważniejszemu klasycyzmowi. W w. XVII i XVIII nie znajdujemy budowli, któreby mogły iść w porównanie z budowlami poprzednich epok. W XVII w. słynęli: budowniczy a zarazem i rzeźbiarz, de Kayzer, a szczególnie van Kampen, który wystawił ratusz (dziś pałac królewski) amsterdamski; oprócz tego z pomiędzy budowli tej epoki odznacza się pałac ks. Maurycego w Haadze. Budownictwo niderlandzkie późniejszych czasów cechuje się zwłaszcza czystością i wygodą. W ostatnich czasach Cuypers próbował szczęśliwie odnowić dawny styl i wybudował w St. Katharina prześliczny kościół gotycki i banhof w Amsterdamie (1882); w stylu renesansu flamandzkiego budował van Begaert (1894).—*Rzeźbiarstwo* w średnich wiekach tylko w skromnych rozmiarach przyczyniło się do ozdoby kosciołów, głównie z przyczyny niedostatku materjału, która to okoliczność nie dozwalała się rozwinąć i budownictwu. Najważniejszym zabytkiem rzeźbiarstwa jest piękna chrzcielnica spiżowa z XII wieku w kościele św. Bartłomieja w Liège. Z okresu renaissance zasługuje na uwagę wielki komin włoski w pałacu sprawiedliwości w Brukseli. W czasach późniejszych odznaczył się Wilhelm van Tettrode, oraz de Kayzer. W XVII wieku kwitnął w Brukseli Duquesnoi, jeden z najznakomitszych artystów swej doby, odznaczający się zwłaszcza w posągach dzieci; zasługuje nadto na wzmiankę Holender Matthieu. W najnowszych dopiero czasach zakwitła plastyka, głównie w Belgji. Odznaczyli się: Royer (pomnik Rembranta w Amsterdamie, posąg Wawrzyńca Kostera i pomnik Ruytera w Vliesingen), dalej Geerts, Fraikin, Jaquet, Poelaert, Bouré Geefs, w duchu francuskim tworzą Belgowie. Meunier, Herain, Lambeaux, de Rudder.—Zasługuje na szczególną uwagę *medaljerstwo*, które w XVI i XVII wieku z większą troskliwością było uprawiane w Niderlandach, niż gdzieindziej. Już Janus Secundus, zaszczycony przyjaźnią Karola V, wysoko stanął w tej sztuce, która doścignęła najwyższego stopnia doskonałości w dobie walki przeciwko Hiszpanji, kiedy bito mnóstwo pamiątkowych medali dla rozbudzenia ducha narodowego. Jako znakomici medaljerzy XVII w. znani są: Pieter van Abele, Pool, Boskam, Smeltzing, Jean Varin; w XVIII w., gdy sztuka ta upadała, wsławili się Schepp, Holtzhey, Van Calcar, Dishwek, van Berckel, Lageman. Pod koniec tego wieku zarówno z bogactwem kraju upadło i medaljerstwo.—Ze wszystkich sztuk pięknych najwięcej się wsławiły Niderlandy *malarstwem*; niderlandzka szkoła malarska zarówno ilością, jak i ważnością swych płodów zajmuje pierwsze miejsce po szkole włoskiej. Różni się od niej charakterem materjalnym, w przeciwieństwie do idealizmu włoskich malarzy. Słynie ona zupełnem władaniem nad kolorytem, jest niezmiernie bogata w utwory pełne prawdy psychologicznej i życia dramatycznego. W XIV w. malarstwo niderlandzkie było tylko odroślą idealistycznej szkoły niemieckiej, ale już pod koniec tego wieku założyli bracia van Eyck szkołę *staroflandryjską*, z odcieniem realistycznym, czerpiąc przedmioty do swych utworów z życia codziennego. Koloryt doszedł do wysokiego stopnia, do czego przyczyniło się zwłaszcza wydoskonalenie techniki malarstwa olejnego, dokonane przez Jana van Eyck. Do tej najstarszej szkoły należą: Gerhard van der Meeren, Hugo van der Goes, Justus z Gandawy, Roger van der Weyden, Jan Memling, którzy ją uszlachetnili wdziękiem i pełnością form. Obok szkoły staro-flandryjskiej tworzą oddzielną grupę *malarze holenderscy*, aczkolwiek zależni od jej wpływu, z których odznacza się zwłaszcza Łukasz z Lejdy, wynalazca obrazów rodzajowych; dalej *malarze brabanccy*, do których zalicza się Quintin Messis; w końcu wielki poczet malarzów niderlandzkich, zostających pod wpływem szkoły włoskiej, jak oto: Mich. Coxis, Mabuse, Franciszek

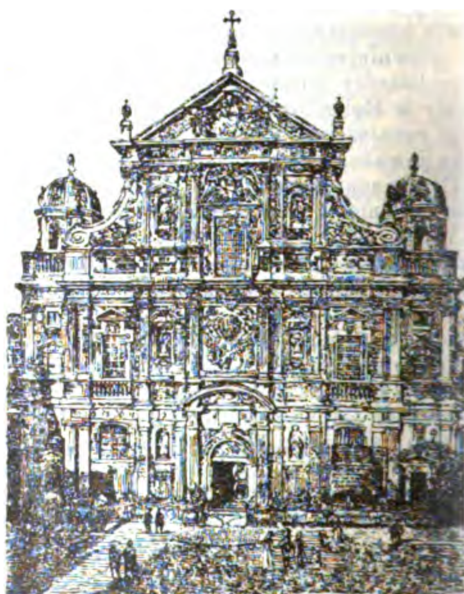

Sukiennice w Ypern. (wiek XIII.

Roelandt: Pałac sprawiedliwości w Gandawie. (w. XIX).

Katedra w Antwerpji. (wiek XIV—XV.

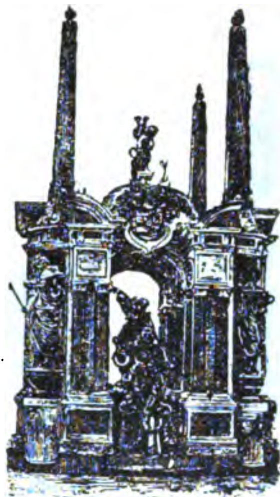

Suys młodszy. Giełda w Brukseli. (wiek XIX.

Trybunał w Mecheln (Malines). (Część fasady pochodzi z początku XVI w.

Fr. Aguillon: Kościół Jezuitów w Antwerpji. (wiek XVII).

A. Quellinus star.: Wenus w Ratuszu dawnym w Amsterdamie. (Wypukłorzeźba z marmuru, (w. XVII).

H. de Keyser: Nagrobek Wilhelma Orańskiego w „Neue Kirche“ w Delfcie (1621).

Fraikin: Pomnik hr. Egmonta i hr. Hoorna w Brukseli (1864).

L. Delvaux: Kazalnica w katedrze St. Bavo w Gandawie (1745).

Terborch: Lutnistka. (wiek XVII.

Q. Massys: Madonna z Dzieciątkiem i św. Anną. (wiek XV — XVI).

A. v. Dyck: Marja Luiza de Tassis. (wiek XVII).

N. de Keyser: Kolumb. (wiek XIX).

D. Teniers młodszy: Odpust. (wiek XVII).

P. Potter: Byczek. (wiek XVII

J. v. Ruisdael: Krajobraz. (wiek XVII).

de Vriendt (znany pod nazwą Frans Floris), Marcin de Vos i in. Przez prace familji Breughel, oraz Rolanda Savery, dosięgło malarstwo krajobrazów i rodzajowe samodzielnego rozwoju. Walka religijna rozdzieliła od siebie szkoły *flamandzką* i *holenderską*. W XVII w. ograniczyli się Holendrzy głównie malarstwem rodzajowem, portretowem i krajobrazowem, podczas gdy Flamandczycy, za przywodem Rubensa, utworzyli nową szkołę malarstwa historyczno-religijnego. Piotr Paweł Rubens (ob.), najśmielszy i najróżnorodniejszy malarz nowszych czasów, jest założycielem słynnej tej szkoły. Mistrzowi temu, niestrudzonej pilności, olbrzymiej fantazji i godnej podziwu twórczości, przypisuje się około 4,000 obrazów. Ze współczesnych jemu artystów odznaczyli się: Suyders obrazami z życia myśliwskiego; Jodok Momper, Paweł i Mateusz Bril krajobrazami; Neefs obrazami kościelnemi; Teniersowie, ojciec i syn, obrazami rodzajowemi z życia wiejskiego i wojskowego; Kacper de Grayer, zbliżający się w swych obrazach historycznych kolorytem do Rubensa; Gerhard Legers, również słynny w malarstwie historycznem, jak brat jego Daniel w malarstwie kwiatów. Z uczniów Rubensa wsławił się nad wszystkich van Dyck (ob.), obok Tycjana i Holbeina nazwany królem portrecistów, który czystością i wdziękiem form przewyższył mistrza swego. Dalej zasłynęli Adrjan Bromver obrazami z życia powszedniego, Jan van der Meer obrazami pasterskiemi, Franciszek van der Meulen bitwami, i Franciszek Millet, zwany Francisque, krajobrazami. Pod koniec XVII w. popadła szkoła flamandzka w prostą manierę, z której wydźwignęła się dopiero w bieżącym wieku. Najnowsza ta szkoła flamandzka, założona na podstawie studjów Rubensa, van Dycka i in., może się poszczycić, zwłaszcza w dziedzinie malarstwa historycznego, utworami pełnemi życia i znakomitym kolorytem. Przeważają w niej dwa kierunki: francuski i niemiecki; reprezentantem pierwszego jest Gallait, drugiego Wappers; oprócz nich zasługują na uwagę J. van Eyken (malarz fresków w kaplicy Notre-Dame w Brukseli), Kindermanus (pejzażysta) i Bosuet (znakomity malarz architektoniczny). Szkoła *holenderska*, ograniczająca się przedstawianiem scen z życia natury i l-

łzi, dościgła szczytu doskonałości zarówno bogactwem twórczości, jak i znakomitą techniką, np. w półcieniu. Założycielem jej był wzmiankowany wyżej Łukasz z Lejdy († 1533); wyszli z niej Oktaw. van Veen, Abr. Bloemart, Corn. Cornelissen, Marcin van Veen, zwany Heemskersk, Poelenburg i Jan Dan. de Heem. Wszystkich jednakże przewyższył Rembrandt, genjalny przedstawiciel zjawisk natury, który cudowną potęgą swego półcienia zakrywa wszystkie niedostatki swych obrazów. Obok niego wsławili się Saftleeven, dalej Swanewelt, który malarstwo krajobrazów doprowadził do szczytu doskonałości; Jan Asselin, zwany Crabetje, którego krajobrazy, obrazy bitew i scen z życia pasterskiego odznaczają się ognistym a zarazem miękkim kolorytem. Zarówno znakomitym w rysunku, jak i w kolorycie i oświetleniu był Gerhard Dow; Piotr van Laer był mistrzem w bambocjadach (ob.). Z wielkiej liczby malarzów holenderskich, którzy się obok wymienionych wsławili w XVII w., zasługują na wymienienie: Wouverman, najznakomitszy malarz koni, Paweł Patter, słynny malarz zwierząt, A. van Ostade, nieporównany w półcieniu i wiernem przedstawieniu natury, Adrjan van der Velde, zarówno dobry pejzażysta, jak i malarz zwierząt; Jak. Ruysdael, jeden z największych pejzażystów wszystkich wieków; Jak. van Huysum, nieporównany malarz kwiatów. W XVII w. upadła także i szkoła holenderska i dopiero w nowszych czasach przez zwrot do wzorów klasycznych dana była podnieta do nowego postępu. Ze spółczesnych malarzów holenderskich mają sławę europejską Eeckhout, jako malarz historyczny, Koekkoek zaś, van Os i Schelfhout jako malarze krajobrazów, Sterens (1892), Maure Verlat, Breitner (impresjonista) i Jan Toorop (symbolista). — Z dziedziny *rytownictwa* pierwszym przedstawicielem był Łukasz z Lejdy; do wydoskonalenia strony formalnej przyczynił się Henryk Goltzius (1558—1617). W kierunku mistrza pracowali dalej uczniowie jego Matham i Saenderam, do których zaliczyć trzeba i ród Sadelerów. Następnie pod wpływem Rubensa wykształciła się znakomita szkoła rytownicza we Flandrji, z pomiędzy której odznaczyli się zwłaszcza Vorsterman, Paul du Pont zwany Pontius, Soutman, bracia Bolswert i rodzina Hondtów czyli Hondjuszów. W Holandji wykształcił się zwłaszcza sposób rycia za pomocą środków gryzących. Z pomiędzy innych, pracujących w tym kierunku, odznaczył się szczególnie Waterloo. Por. van Mander „Het schilderboek" (1 wyd., Alkmaar, 1604); Houbraken „De groote Schowburg der Nederlandsche kunstschilders" (3 t., Amsterdam, 1718); van Gool „De niewe Schowburg der Nederlandsche kunstschilders" (2 t., Haaga, 1780—81); van Eynden i van der Willigen „Geschiednis der vaderlandsche schilderkunst etc." (4 t., Harlem, 1866 i następ.); Immerzeel „De levens en werkens der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders" (3 t., Amsterdam, 1842—43); Michiels „Histoire de la peinture flamande" (2 wyd., t. 1—3, Paryż, 1865); Blanc „Histoire des peintres hollandais et flamands" (3 t., Paryż, 1852—1867, z ilustracjami); Ewerbeck „Die Renaissance in Belgien und Holland" (1889—92); Roose „Geschichte der Malerschule Antwerpens" (1880); Wurzbach „Geschichte der Holl. Malerei" (1885); Wauters Die Vlämische Malerei" (1893); Muther „Geschichte der Malerei im XIX Jahr." (1893).

Niderlandzki język i literatura. Niderlandzki język, przez krajowców zwany *nederduitsch*, częstokroć niewłaściwie holenderskim nazywany, jest odroślą dolno-niemieckiej gałęzi języków germańskich. Przez ogół mieszkańców używany jest w zachodniej części Holandji, to jest w Holandji Północnej i Południowej, w Geldrji i w Utrechcie, podczas gdy w prowincjach południowych (Brabancji Północnej, Zeelandji i Limburgu) ogół mówi językiem flamandzkim (ob.), będącym właściwie tylko djalektem niderlandzkiego. Używany w prowincjach wschodnich (Overyssel, Drenthe, Greningen i Fryzji) język fryzyjski (ob. Fryzowie), znacznie się różni od niderlandzkiego. Niderlandzki język powstał ze zmieszania języka Franków i Sasów. Kiedy i w jaki sposób zmieszanie to nastąpiło, trudno rozstrzygnąć, najdawniejszy bowiem zabytek języka narodowego, tak zwanego *średnio-niderlandzkiego (middelnederlandsch)*, a mianowicie wilkierz czyli rozporządzenie (Keure) miasta Brukseli, pochodzi z 1229 r.; niektóre jednak poezje, a zwłaszcza „Reinaert", należą bez kwestji do XII wieku. Od końca XIII w. pisma Maerlanta służą jako wzór języka piśmiennego. Wkrótce jednak język razem z literaturą zaczął upadać pod wpływem języka francuskiego, który, zwłaszcza w prowincjach południowych, nabywał pod panowaniem burgundzkiem (1363 — 1477) co raz większej przewagi. Dopiero w XVI wieku powstanie w prowincjach północnych przeciwko uciskowi hiszpańskiemu rozbudziło ruch narodowy i w zakresie języka. Wtedy to, zwłaszcza przez Dirka Volkertszoona Coornherta i Filipa Van Marnix, pana z St.-Aldegone, djalekt prowincji północnych użyty został jako język piśmienny. Z dawniejszych prac nad językiem niderlandzkim odznaczają się: słownik Cornelisa van Kiel, z łacińska zwanego Cornelius Kilianus, najlepsze wydanie Hasselta p. t. „Cornelii Kiliani Etymologicum Teutonicae linguae" (Utrecht, 1777), oraz gramatyka Lamberta ten Kate „Aenleiding tot te kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake", 2 t., Amsterdam, 1723); obok nich odznaczył się Huydecoper gruntownemi badaniami nad językiem średnio-niderlandzkim. Na początku XIX wieku minister oświecenia publicznego van der Palm urzędowo wprowadził ortografję podług systemu Siegenbeeka, obok którego odznaczył się zwłaszcza Weiland swą gramatyką (1805) i słownikiem (11 t., 1799—1811). W now-

szych czasach położyli zasługi badaniami **N.** j. Ypey, Lulofs, de Jeger, Brill i in. — *Niderlandzka literatura* ma większe znaczenie jako naukowa, niż jako narodowa czyli piękna. Zwłaszcza od czasu rozszerzenia się tu reformacji i odzyskania wolności, mogą Niderlandy wykazać cały szereg mężów, którzy wsławili się w rozmaitych gałęziach nauk. Właściwa literatura piękna sięga XII wieku. W tym czasie rozpoczyna się szereg epopei dworskich, będących prawie wyłącznie bądź przekładem, bądź naśladowaniem francuskich powieści o Karolu W., albo też o królu Artusie. Nierównie ważniejszym jest poemat narodowy „Reinaert de vos" (niem. Reineke Fuchs). Z upadkiem rycerstwa, a wzrostem stanu mieszczańskiego, powstał na miejsce powieści epicznych inny rodzaj poezji, mający na celu nauczanie. Głównym przedstawicielem tego kierunku był Maerlant (* 1235, † około 1300, autor poezji historycznych i dydaktycznych); naśladowcami jego byli: Jan Boendale czyli Jan de Clerc (1280 — 1351), Jan van Heelu, Melis Stoke, Jan Dekkers (autorowie kronik rymowanych). Około połowy XIV w. wykształciła się i proza niderlandzka, której mistrzem był sławny mistyk Ruysbroek (ob.). Obszerne poematy dydaktyczne zaczynają niknąć, a na ich miejsce zjawiają się krótsze utwory, częstokroć improwizowane, łączące w sobie opowiadanie z nauką moralną. W kierunku tym najsłynniejszymi byli Willm van Hildegaarsberch (1350—1400), a nieco później Dirk Potter († 1428). W tym czasie zjawiają się i początki dramatu. Wędrowni poeci, tak zwani *Sprekers* (mówcy), podobni francuskim Jonglers, wystawiali na dworach szlachty utwory dramatyczne, w większej części improwizowane, do których przedmiot czerpany był z historji biblijnej, z legend świętych, mitologji lub powieści rycerskich. Z początków tych wywinęła się tu sztuka dramatyczna w ten sam prawie sposób, jak w Anglji, Francji i t. d., z gier duchownych i grubych żartów dla zabawy ludzi. Stopniowo coraz bardziej znikała różnica pomiędzy szlachtą a mieszczaństwem, tak, że w końcu oba te stany mogły sobie podać ręce ku wspólnemu działaniu na polu literackiem w tak zwanych *izbach retoryków* (Rederijker-Kamren), które wywarły wielki wpływ na podniesienie literatury pięknej w Niderlandach. Izby te były to towarzystwa literackie, złożone z mężów rozmaitych stanów, zbierających się w oznaczonych miejscach i czasie, w celu popisów poetycznych lub wystawienia sztuk dramatycznych; początek ich sięga XIV w., pełnego jednak rozkwitu dosięgły dopiero w XVI w. Często zgromadzało się razem kilka takich izb czyli towarzystw, spółubiegając się z sobą. Izby retoryków, zwłaszcza amsterdamska, zwana „w kwitnącej miłości" (in liefde bloeijende), wywarły wielki wpływ nietylko na język i literaturę, lecz i na sprawy religijne i polityczne. Najcelniejsi z dawniejszych poetów byli: Filip van Marnix, pan z St.-Aldegondu (1538—98), Dirk Coornhert (1522—90), H. L. Spiegel († 1612) i R. Visscher (holenderskim Marcjalisem zwany, † 1625); ponad nimi wznieśli się: historyk Pieter Hooft (1581—1645, liryk i dramatyk), Jost van der Vondel (1587—1679, dramatyk i satyryk), C. Huyghens (1596—1686, uczony, liryk, dydaktyk i satyryk) i Jakób Cats (1577—1660, autor poezji ludowych). Czterej ostatni mężowie stanowią głównych przedstawicieli **N. l.** aż do końca XVIII w. Z osłabnięciem zapału, panującego w walkach o wolność, upadła i literatura, i rozpoczął się perjod bezmyślnego naśladownictwa literatury francuskiej, zwłaszcza od czasu, gdy po zmienieniu edyktu Nantejskiego, mnóstwo Hugonotów przesiedliło się do Holandji. Do najważniejszych pisarzów tej epoki należą: filolog Dan, Heinsius, Dirk Kamphuyzen (pieśni duchowne), Bredero (komedje), Sam. Coster (dramaty), Ant. van Goes, później Feitama i Winter. Od 1770, pod wpływem literatury angielskiej i niemieckiej, kroczyło wszystko ku lepszemu, czego najlepszy dowód przedstawiają w liryce van Alphen, Bellamy, Feith i Niemoland; nikt jednak nie położył większych i trwalszych zasług nad Wilhelma Bilderdijka (1756 — 1831). Z poetów słynni są: Helmers, zwłaszcza z poematu opisowego „De hollandsche Natie", i Henryk Tollens (1780—1856), najpopularniejszy poeta, odznaczający się mianowicie swemi poezjami ludowemi. Żywioł romantyczny wprowadził pełen zdolności Jan van Lennep (* 1802), na którego wielki wpływ wywarli W. Scott i Byron; najbardziej do niego zbliżeni są w opowiadaniu poetycznem Bogaerto, w romansie Ottmans (pseudonim van den Hage). Proza była oczyszczona i podniesiona z głębokiego upadku przez Justusa van Essen († 1735) w czasopiśmie *Hollandschen Spectator* (1731 — 35). Pod koniec XVIII w. odznaczają się w romansie dwie przyjaciółki: Elżbieta Wolf, z domu Bokker, i Agata Deken; w nowszych czasach odznaczyła się na tem polu Bosboom-Toussaint († 1886). W r. 1880 ożywiła się poezja (Helena Sworth, Jacque Perk, Winkler, Prins, Kloos, Verwey, Von Edest, Gorter. Młodzież zgrupowała się koło pisma: *De Nieuwe Gids*. Rozwinął się również romans egzotyczny, oparty na studjach i wrażeniach z Indji holenderskich. Najważniejszym jego przedstawicielem był E. D. Dekker (ob.), znany pod pseudonimem Multatuli, oraz von Rees, Jon ten Brik. Heering. W r. 1880 młoda Holandja, która wystąpiła najpierw z liryką, wzięła się i do prozy; Franciszek Netscher (ob.) Alberdingk Thijan, J. von Lovy, v. Groeningen, Louis Couperus wstępowali w ślady Zoli. W dramacie należy wymienić wspomnianego Dekkera, Heysta, Emouts'a i najmłodszego Nonhungsa. Około r. 1896 ruch osłabł znacznie. Tak zwane „jougste richting" (najmłodszy kierunek nie dotrzymał tego, co obiecywał). Do najwybitniejszych rzeczy czasów ostatnich należą „De kleine Johannes" von Cedensa, oraz „Een Lief-

le" A. Thynia. Z innych należy wymienić Morcelusa Emantsa (* 1848): „Lilith" (1879) i „Goden schemering" (poematy epiczne); „Op Zee" (romans) Vosmeer de Spie; „Een Passie" (1892) Felicia Beveridge (1895) (romanse); Cyriel Buysse: romans „Het recht von den Sterkste". Dalej Ovekoop de Jong van Beek en Dwun, romans tendencyjny, „Hilda von Suglenburg", który obudził wielką wrzawę w Holandji (1897), Kornelja Huygens „Barthold Meryan" (1897), romans spółczesny; oraz „Hartstocht" 1899, przez Joannę Requelle van Stuwe. W dziedzinie dramatu ruch jest bardzo słaby; najwybitniejszym jest Herrmann Heyermans, autor „Ghetto" (1899). Por. Ypeya „Beknopte geschiedenis der nederlandsche tale" (1812); Van Kampena „Beknopte geschidenis der letteren en wetenschappen in de Nederlanden" (1821—26); Siegenbeeka „Bekn. gesch. der nederlandsche Letterkunde" (1826); Lobrocquy „Précis de l'histoire littéraire de Pays-Bas" (1822); Otto „Die Gesammtliteratur der Niderlande" (1838): Jonkbloeta „Gesch. der middennederlandsche dichtkunst" (1851—53). L. Schneider „Geschichte der Niederl. Litter". (1887); Hellwald „Gesch. des Niederl, Theaters" (1874).

Piśmiennictwo naukowe niderlandzkie zajmuje poważne miejsce wśród ogólnego piśmiennictwa europejskiego, a uczeni holendersey nieraz przodowali powszechnemu ruchowi naukowemu.

Filozofja zaczęła się budzić do samodzielnego życia i otrząsać z więzów scholastycyzmu współcześnie z rozwojem filologji klasycznej (humanizmu). W tym to duchu napisał Agricola dziełko p. t. „De inventione dialectica", gdzie stara się ustalić zasady zdrowej logiki; w podobnym kierunku działa Erazm, walcząc przeciw przesądom scholastyków. Ci jednak, wsparci przez fanatyzm hiszpański, trzymają się jeszcze czas jakiś, i dopiero wpływ Kartezjusza i działalność Spinozy wywołały większy i donioślejszy ruch na tem polu; Descartes szczególnie miał tu i ma prawie po dziś dzień wielu zwolenników, do których należą: Heerebord, Geulinx, Burchard de Velder i Bekker. Mniej uznania znaleźli tu Spinoza i Hobbes, przeciwko którym wystąpił Gravesande w swej „Intruductio ad philosophiam". W XVIII w. szkodliwy wpływ na filozofję tutejszą wywarli francuscy encyklopedyści, a to przez lekceważenie przeciwników. Przeciwko nim oddziaływał Hemert, który starał się zapoznać swych rodaków z filozofją Kanta, która tu znalazła wielu zwolenników i gorących obrońców (Kinker, Servaas, Deiman, Le Roy, Van Bosch), a także zaciętych przeciwników (Wyttenbach i Van de Wynpresse). Ci ostatni jednak nie znaleźli uznania. Poglądy Fichtego i Schellinga nic nie trafiły do przekonań tutejszych, natomiast eklektycyzm bardzo wielu ma stronników. Do najnowszej epoki należą: Cras, Browe, Engelhardt, Kemper, Luzac, Okkerseo, Borgeri Schröder.

Teologja, z wyjątkiem strony filologicznej, nie zakwitła w Niderlandach. Z dawniejszych teologów zasłynęli ponad innych Tomasz z Kempen († 1471) i Jan Wessel († 1489), od początku reformacji rozszerzyli się w Niderlandach luteranie, kalwiniści, zwinglianie i obok tego inne sekty; okoliczność ta dała powód do licznych sporów, przeciągających się do połowy XVIII w., tamujących wszelki postęp naukowemu badaniu i narażających umysły swobodniejsze na utratę wolności, a niekiedy życia. Między innemi profesor lejdeński Jakób Arminius (ob.) był tak silnie napadany przez kolegę swego Franciszka Gomara, że spór przeniósł się nareszcie na pole polityczne, i zwolennicy Arminiusa, Arminjanie (ob.), byli częścią wypędzeni z kraju, częścią uwięzieni, jak Hugo Grotius, częścią wreszcie położyli swe głowy na rusztowaniu, jak Oldenbarneveldt. Cichą, ale pełną zasługi działalność rozwinęło od 1643 kilku Jezuitów, znanych pod nazwą *Bollandystów* (ob.), przez wydawnictwo olbrzymiej pracy „Acta Sanctorum". W XVIII w. pomiędzy teologami holenderskimi zasłynęli Wetstein, J. Alberti, Venena i Vitringa. Od początku drugiej połowy tegoż wieku wcisnął się powoli do kościoła duch swobodniejszy; głównie wpływały na ten wypadek polityczne dążenia do zmiany dawnej formy rządowej, które zwróciły również uwagę i na kościół, oraz szkoła, założona przez Schultensa w Lejdzie. W XIX w. odznaczyli się: Muntingh, van der Palm, von Voorst, Berger i in.

Historja, zwłaszcza ojczysta, była w Niderlandach gorliwie pielęgnowana. Z pomiędzy historyków odznaczają się: Pieter Hooft (1481—1645), napisaniem dziejów niderlandzkich od 1555—84 „Nederlandsche historien" i in.; H. Grotius „Annales"; Gerard Brandt „Historja reformacji w Niderlandach", 4 t., 1671 i „Żywot admirała Raytera", Pontanus „Historiae Geldicae." Aitzema opisał w 14 t. okres 1621—68; z nowszych historyków ważniejsi: Jan Wagenaer „Vaderlandsche historie", Willem te Water (dzieje okresu 1565—67), Scheltama, A. Kluit, Simon Stijl, van Kampen i Bilderdijk. Jako badacze i zbieracze źródeł historycznych słyną: G. van Prinsterer, H. van Wijn, de Jonge, van de Bergh, Fruin Blok, Joristen Nuissens, Jonges, Moll, Hoop Schefter.

W biografji, historji literatury i *bibljografji* wydali Holendrzy wiele nader cennych dzieł. Odznaczają się zwłaszcza prace bibljograficzne: Andreasa, Sweertsa, Foppensa, Paquota, van der Aa, Kobusa i Ravecourta i w. in.

Filologja była zawsze punktem środkowym studjów naukowych w Niderlandach. W rzędzie znakomitych humanistów, rozpoczętym przez Agrikolę, Erazma Roterdamczyka, J. Lipsjusza, idą dalej Scaliger, Hugo Grotius, Dan. i Nic. Heinsius, oraz Gronovius. Badaniami starożytności historycznych zasłużyli się Meursius, Salmasius, Spanheim (z Genewy), Perizorius i Wesseling. Jeszcze świetniejszy okres badań filologicznych rozpoczyna się

z Hemsterhuisem; następcami jego byli: Ruhnken, Valkenaer i Wyttenbach. Z pomiędzy nowszych filologów, pracujących po większej części w duchu dawniejszych, godniejsi wzmianki: van Heusde, van Lennep, Bake, Geel, Peerlkamp i Cobes. Wielu z tych filologów odznaczyło się także jako poeci łacińscy. Studjowanie języków wschodnich zakwitło szczególnie w środku XVIII w., za przyczyną familji Schultens (ojciec, syn i wnuk); później pracowali w tej dziedzinie: Schroeder, Hanzaker, Reuvens, Roverda, Weyers, Imynboll i Dozy; Leemann pisał o języku egipskim, Siebold o japońskim.

Prawo w Niderlandach nie miało początkowo zdolnych przedstawicieli, z wyjątkiem jedynie Filipa z Lejdy. Dopiero w. XVI wydał wielu uczonych prawoznawców, jak oto: Everardi'ego, Agylaeusa, Leoninusa i innych, którzy bogaty materjał studjów znajdowali w zbiorach praw miejskich i wiejskich, spisywanych i potwierdzanych przez Karola V i Filipa II. Po rewolucji wydawać zaczęto wiele komentarzy i objaśnień do tych zbiorów; Hugo Grotius napisał bardzo ważny traktat, służący za wstęp do holenderskiego prawoznawstwa. On także łącznie z Vinnen'em pracował nad teorją prawa. Pokój westfalski oddziałał dobroczynnie na kulturę Niderlandów, i wtedy to przypada najświetniejszy okres prawoznawstwa tego kraju. Do wykładu wprowadzono prawo natury, którego pierwsze podręczniki teraz się ukazały. Między pracownikami na tem polu na zaszczytne wspomnienie zasługują: Voet, Shulting, Westenberg, Huber, Heineccius, Barbeyrac, Pestel, J. de Roer, de Keessel, Cras, van der Linden, Thorbecke i inni.

Nauki matematyczne i *przyrodnicze* poczęły się rozwijać w w. XVI, a między pierwszymi przodownikami w rozwoju naukowym napotykamy słynnego matematyka i geografa Mercatora (ob.). Rozwijający się przemysł w XVII w. pobudził rozwój matematyki, mechaniki i fizyki; napotykamy też tu sławne nazwiska Keulena, Snelliusa ojca i syna, Huygensa, Drebbela, Jansena (ob. te nazwiska). W tym też wieku ukazało się w Niderlandach dosyć dzieł na polu zoologji i botaniki, a najsławniejsi z owoczesnych pracowników są: Leewenhoeck (ob.) i dwu Commelinów (ob.). Długi pokój w wieku XVIII silnie sprzyjał rozwojowi nauk ścisłych; ważne zwłaszcza były prace Gravesande'a, Muschenbroeka, Boerhavego, van Maruma, Ingenhoussa i in. Z nowszych niderlandzkich chemików ważne usługi oddali nauce zwłaszcza Mulder i van der Waals, z matematyków Goldern, Uytenbroek, Garnier, z astronomów van Uttenhofe, Moll i Kaiser. Historja naturalna zawdzięcza Holandji wiele zdobyczy; zasłużyli się zwłaszcza Camper badaniami nad człowiekiem i małpami, Temminck w ornitologji. Dopóki kwitły osady Holendrów, zajmowano się dosyć botaniką; Thunberg w celach botanicznych zwiedził ziemię przylądkową, Batawję i Japonję, Gorter i Kops opracowali florę Belgji i Holandji.

W *medycynie* wymieniają Holendrzy z dumą sławnego Boerhavego (ob.). Z uczniów jego zyskali sławę van Swieten, Gaubius, Oosterdik, Tronchin, który pierwszy w Holandji szczepił ospę, Paradys, Bleuland i in. W ostatnich czasach odznaczyli się Bernard, Pruys van der Hoeven, Broers van Maanen, A. Roy i in. Z anatomów holenderskich najsłynniejsi są P. Camper, de Pui, Bonn i in., a w nowszych czasach Kluyskens, Logger Wachter i Hendrickz, zwłaszcza zaś Donders, twórca naukowej optyki lekarskiej i oftalmologji. W *farmacji* położyli zasługi Brugmans, Driessen i Vrolik.

W *geografji* znaczne usługi wypada przyznać Niderlandczykom, którzy morskiemi swemi podróżami niemało się przyczynili do poznania południowo-wschodniej Azji i archipelagu Indyjskiego. W XVII wieku Nieuhof wydał opis Brazylji i Chin, Walentyn opisał Indje Wschodnie, Baldaeus Cejlon, Schouten Malabar, Koromandel, Bengalję i Arrakan, Le Bruin Azję Mniejszą, Egipt, Persję i Rosję, Dapper Afrykę, Syrję, Indje Wschodnie, Witsen Moskwę i Tartarję. W XVIII w. Niderlandczycy mniej działają dla odkrycia nowych krajów, a więcej dla usystematyzowania geografji i jej ogólnego naukowego rozwoju. Ważną w tym względzie jest praca Lulofa „Geografja fizyczna i matematyczna", mniejszą zaś doniosłość posiadają prace Wagenaara, Janicona, Bachienego. Wielce pożytecznem było dzieło Stuarta p. t. „De mensch, zooals hy ovorkomt up den bekenden aardbol" (1802). Z nowych podróżników wybitniejsi są: Braam, J. Meerman, Willigen, Haafner, Korn. de Jong, van Siebolt, Roorda, Junghuhn.

Nidyfikacja, budowa gniazd, ob. Gniazdo.

Nidzica, rzeka, wypływa z lasu Giebułtowskiego pod Książem Wielkim, w pow. Miechowskim, gub. Kieleckiej, i ubiegłszy mil 9, wpada poniżej Koszyc z lewej strony do Wisły.

Nidzie Wytyckie, jezioro w Królestwie Polskiem, gubernji Siedleckiej, pow. Radzymińskim, w dobrach Andrzejów, zajmuje 500 morgów przestrzeni.

Nie-Apelles, pseudonim Zygmunta Sarneckiego.

Niebałucki Niemichał, pseudonim Michała Bałuckiego.

Niebieskie góry *(Blue Mountains)*: 1) część Alleganów w Ameryce północnej; 2) łańcuch górski w północno-amerykańskim stanie Oregon, między Colorado a górami Kaskadowemi; 3) łańcuch górski w Nowej Południowej Walii.

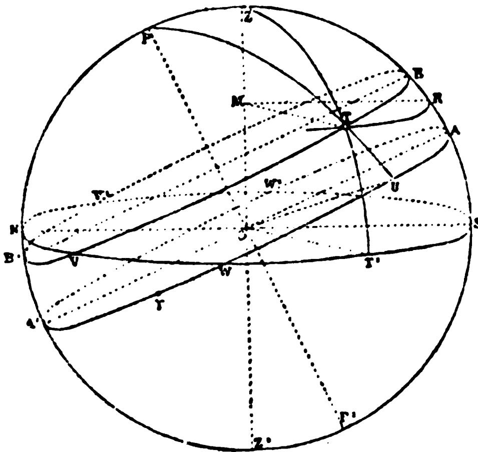
Niebieskie państwo, tak niekiedy nazywają Chińczycy swe państwo, którego monarcha nosi u nich tytuł syna nieba.

Niebiestnik, roślina, ob. Crozophora.

Niebieściec, polska nazwa celestyna (ob.).

Niebo, *kula niebieska, sklepienie niebieskie, firmament*, w znaczeniu astronomicznem, sfera pozorna otaczająca ziemię, na której gwiazdy wydają się

nam osadzone; obserwatorowi każdemu wydaje się nadto, że znajduje się w środku tej kuli O (ob. fig.). Dla ułatwienia obserwacji ciał niebieskich i ich ruchów wyobrażamy sobie na tej kuli poprowadzone pewne linje czyli koła. Płaszczyzna pozioma ONT'S, poprowadzona przez stanowisko obserwatora, oddziela mu widzialną część świata, czyli kuli niebieskiej, od niewidzialnej; przecięcie tej płaszczyzny z kulą niebieską nazywa się *horyzontem* czyli *poziomem* obserwatora. Linja do poziomu prostopadła ZZ' jest *linją wierzchołkową*, punkt Z nazywa się *zenit* czyli *punkt wierzchołkowy*, Z' *nadir*. Każde koło na kuli niebieskiej, przez oba te punkty przechodzące, jest *kołem wierzchołkowem* czyli *kołem wysokości*, a łuk jej TT', między gwiazda T' a poziomem, jest *wysokością* tej gwiazdy, łuk zaś ZT jej *odległością zenitalną*. W skutek obrotu dziennego czyli dobowego ziemi kula niebieska ulega w ciągu 24 godzin pozornemu obro-

Sfera niebieska i koła służące do oznaczania położenia gwiazd.

towi od wschodu ku zachodowi, razem ze wszystkiemi gwiazdami. Linja prosta, dokoła której pozorny ten obrót się dokonywa, nazywa się *osią świata* PP,' punkty P i P,' w których się z kulą niebieską spotyka, *biegunami świata*, a w szczególności widzialny dla nas biegun P *biegunem północnym*, P' *południowym*. Koło wierzchołkowe PZASZ', idące przez bieguny, oraz przez zenit, jest *południkiem* obserwatora; punkty przecięcia się południka z poziomem N i S są punktem północnym i południowym; pomiędzy niemi przypadają punkty wschodni i zachodni W' i W. Położenie gwiazdy T jest oznaczone, jeżeli znamy jej wysokość TT' i kąt SOT' czyli łuk ST', jaki koło wysokości idące przez T czyni z południkiem; łuk ten nazywa się *azymut* czyli *poziomołuk*; azymut i wysokość są to spółrzędne poziomowe gwiazdy. Każda gwiazda w skutek pozornego obrotu sfery niebieskiej przebiega koło do osi prostopadłe, jak BTB'; koła te nazywają się *równoleżnikami*, a największe z nich WAW'B' jest *równikiem*. Koło PTU, przechodzące przez biegun i gwiazdę jest *kołem zboczeń*; odległość gwiazdy TU od równika jest jej *zboczeniem*, odległość jej od bieguna PT *odległością biegunową*. Punkt przecięcia się ekliptyki (ob.) z równikiem ♈ jest puktem równonocnym wiosennym; łuk równika ♈ U jest *wzniesieniem prostem* gwiazdy T; zboczenie i wzniesienie proste stanowią spółrzędne równikowe gwiazdy. Kąt APU, czyli łuk AU, jaki koło zboczeń gwiazdy T czyni z południkiem, nazywa się *kątem godzinnym* tej gwiazdy.—Sklepienie niebieskie długo uważane było jako firmament rzeczywisty, jest jednak złudzeniem. Gwiazdy (ob.) przypadają od nas w różnych odległościach, oko wszakże mieści je na jednej kuli, nie ma bowiem mocy ocenić ich oddalenia. Barwa błękitna nieba jest wywołana przez powietrze (ob. Atmosfera). Sklepienie niebieskie nie wydaje się nam zresztą dokładnie kulistem, ale ma postać spłaszczoną, co jest zapewne wynikiem błędnego sądu; patrząc bowiem w górę, nie mamy skali do oceny odległości i przyjmujemy ją zbyt małą, gdy w kierunku poziomym przedmioty na ziemi rozłożone pozwalają dokładniej odległość oznaczać, skąd punkty na poziomie wydają się nam dalej położone. Ob. Gwiazdy.

Niebo, *niebiosa,* w znaczeniu wiary chrześcijańskiej, jest miejscem pobytu Boga razem z aniołami i wybranymi. Wedle dogmatyki chrześcijańskiej, **N.** jest siedzibą wiecznie nienaruszonej szczęśliwości, która przypada w udziale sprawiedliwym po śmierci ciała. Do **N.** dostaną się dusze tych, którzy wolni byli zupełnie od winy grzechu, lub też tych, którzy grzechy powszednie odpokutowali dobremi uczynkami. Wedle Koranu, Kabały i apokryficznych pism chrześcijańskich, było 7 nieb, z których ostateczne było siedliskiem Boga. Orygenes mówi także o więcej niż jednem niebie.

Niebodar, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem mniejszem, błękitnem—trzy gwiazdy złote; nad srebrną poprzeczną rzeką—złoty snop zboża. Nadany 1790 przez Stanisława Augusta.

Niebodar.

Nieborowski.

Nieborowski v. *Kownia* odm., herb: W polu czerwonem, na barku półksiężyca złotego, z te-

niemże sercem we środku—trzy miecze w wachlarz. U szczytu takież miecze na barku półksiężyca. Labry czerwono-srebrne.—W odmianach: na tarczy bywa księżyc bez serca, albo samo serce przebite mieczami, albo przebite mieczami jabłko, wyrastające z pnia złotego, leżącego poziomo; u szczytu bywa ogon pawi.

Nieborów, wieś w gub. Warszawskiej, pow. Łowickim, własność książąt Radziwiłłów; posiada piękny, w stylu włoskim utrzywywany, ogród, pałac, w którym mieściła się bogata bibljoteka i galerja obrazów, sprzedane na licytacji w Paryżu. Przepyszna pomarańczarnia, sprzedana cesarzowi rosyjskiemu, znajduje się obecnie w Łazienkach. W archiwum familijnem mieści się mnóstwo szacownych dokumentów historycznych.

Niebuhr Kartsens, duński inżynier i geograf, * 1733 w Lüdingwarth, † 1815 r., wydał swoje spostrzeżenia i badania o Wschodzie w dziełach: „Opis Arabji“ (Kopenhaga, 1772); „Podróż po Arabji i sąsiednich jej krajach“ (2 t., Kopenhaga, 1774—78); „Flora aegyptiaco-arabica“ (1772) i in.

Niebuhr Barthold Jerzy, syn poprzedniego, znakomity historyk, krytyk i filolog, * 1776 w Kopenhadze, przeszedł 1806 r. z duńskiej do pruskiej służby cywilnej, był 1816—23 posłem pruskim w Rzymie, a od 1824 r. profesorem w Bonn, gdzie † 1831 r. Główne jego dzieło: „Römische Geschichte,“ obejmujące czasy dawniejsze aż do wojen punickich (3 t., Berlin, 1811—32; najnowsze wyd., 3 t., 1873—74), nie tylko stanowi epokę w traktowaniu dziejów rzymskich, ale nadto nową wskazało drogę do zapatrywania się na historję i jej badania. Podług wykładu **N.**, dalszy ciąg tego dzieła wydał Anglik Schmitz p. t.: „History of Rome from the first Punic war to the death of Constantine“ (2 t., Londyn, 1844). Z innych dzieł historycznych **N.** wymieniamy jeszcze: „Histor. und philolog. Vorträge an der Universität gehalten“ (3 oddziały: 1-szy „Vorträge über die römische Geschichte“ 3 t., Berlin, 1846—47; 2-gi „Alte Geschichte,“ 3 t., Berlin, 1847—51; 3-ci „Vorträge über alte Länder und Völkerkunde,“ Berlin, 1850). Z licznych prac jego publicystycznych wydał Hertz: „Grundzüge der Verfassung Niederlands“ (Berlin, 1852). Mnóstwo bardzo gruntowych i ważnych artykułów zawierają **N.** „Kleine historische und philolog. Schriften“ (2 t., Bonn, 1828—43), oraz „Nachgelassene Schriften“ (Hamburg, 1842). Por. Suz. Winkworthа „The life and letters of B. G. **N.**“ (z dodatkami Bunsena, Brandisa i Leobella, 3 t., London, 1852); Mejera „Eine Erinnerung an **N.**“ (Rostock, 1861).—Życiorys jego, p. t.: „The life and letters of B. G. **N.**“ (3 t., Londyn, 1852), wydał **N.** Marek Korsten **Mikołaj**, syn poprzedniego, * 1817 w Rzymie, od r. 1857 radca stanu pruski, † 1860 w Oberweiler; znany jest głównie jako autor uczonego dzieła: „Geschichte Assurs und Babels seit Phul“ (Berlin, 1858). W latach 1848—49 występował w dziennikarstwie jako gorliwy poplecznik stronnictwa konserwatywnego, a następnie, wywierając wpływ znaczny na Wilhelma IV, pracował w duchu reakcji.

Niebuhr Barthold.

Niebylski Nikodem, nazwisko podobno zmyślone wierszopisa, żyjącego na początku XVII w., który zostawił ciekawą broszurę satyryczną p. t.: „Deklaratia albo objaśnienie kast kozackich, naprzód w Wiedniu po łacinie, a teraz znowu po polsku przez samegóż autora przełożone R. P. 1621.“

Nièce (fr.), synowica, siostrzenica.

Niechoroszcza, *Niechworoszcza*, miasteczko w gub. Kijowskiej, nad rzeką Pastuchą, pomiędzy Korsuniem a Bohusławiem, około r. 1789 na wieś zamienione, miało niegdyś zamek obronny.

Niechorowskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie i powiecie Kijowskim. W r. 1764 stany Rzpltej na sejmie konwokacyjnym wyznaczyły oddzielną komisję do oznaczenia granic tego starostwa; wówczas należały do niego: miasteczko, a nasępnie wieś Niechoroszcza (ob.), zwana dawniej Chwarośnia, Kryłowca, Kołowca i Zerdele. W r. 1771 posiadał je Kazimierz Wykowski, kasztelan wyszogrodzki, opłacając z niego kwarty złp. 1,949 gr. 25. W r. 1789 podług lustracji średni dochód tego starostwa wynosił złp. 15,699 gr. 2. Na sejmie r. 1773—75 zapadła konstytucja, przyznająca wynagrodzenia złp. 100,000 temuż Wykowskiemu, opierając je na tem starostwie i uwalniając obdarowanego od opłacania kwarty.

Niechowickie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie Ruskiem, w ziemi Przemyskiej. Podług lustracji z r. 1765, powstało z dawniejszego starostwa wiśnieńskiego, przez odseparowanie z niego wsi: Niehowice, Laszki, Kościelniki, Kropiwniki i Kniahnice. W r. 1770 posiadał je Stefan Białogłowski, opłacając z niego kwarty złp. 2,267 gr. 8, a hyberny złp. 229 gr. 20.

Nieciengiewicz, nadleśny leśnictwa Ostrołęka, napisał „Jedwabnictwo praktycznie i teoretycznie wyłożone“ (wyd. 2, Warszawa, 1892).

Niecierpek, roślina, ob. Impatiens.

Niecks Fryderyk, pisarz w zakresie muzyki. * 1845 w Düsseldorfie, po ukończeniu studjów muzycznych, był nauczycielem muzyki w Szkocji od 1868 r., następnie od 1877 r. studjował filozofję w Lipsku i podróżował po Włoszech. Oprócz wielu prac, pomieszczonych w pismach angielskich, ogłosił: „Dictionary of musical terms and elements of music“ (Londyn, 1884) i dzieło biograficzne „Frederick Chopin as a man and musician“ (1889, t. 2, w przekładzie niemieckim Langhansa, Lipsk, 1890).

Nieczaj v. *Pobóg* odm., herb: W polu czerwonem, w środku srebrnej podkowy—strzała srebrna rozdarta. Nadany 1659 r.

Nieczaj.

Nieczuj Iwan, właściwie *Jan Lewickij,* pisarz małoruski, * 1838 w Steblowie, w pow. Kaniowskim, był nauczycielem w Bogusławiu, następnie w Akademji kijowskiej, seminarjum półtawskiem, gimnazjum żeńskiem w Kaliszu, w Siedlcach, skąd robił wycieczki na Ukrainę i za granicę, do Szwajcarji. W r. 1873 został nauczycielem w Kiszyniowie, a 1885, z powodu choroby, osiadł na stałe w Kijowie.

Nieczuja v. *Ostrzew, Ostrew, Pień, Cielechy,* herb: W polu czerwonem—pień naturalny lub srebrny, o trzech sękach z prawej, a dwóch z lewej strony, z krzyżem na wierzchu. U szczytu między skrzydłami taki sam pień.—**N.** *pruska* ma pień leżący o dwóch sękach u góry i jednym u dołu, prawo-ukośnie strzałą z góry przeszyty. U szczytu 5 piór strusich.

Nieczuja, pseudonim Zygmunta Kaczkowskiego.

Nieczuja.

Nieczuła.

Nieczuła, herb: W polu błękitnem — szpak czarny na pniu o 5-u korzeniach i dwóch gałązkach z boków. U szczytu—ogon pawi. Labry błękitno-srebrne.

Nie-Danie, pseudonim Jul. Starkla.

Nieder-Langenau, szczawy alkaliczno-żelaziste w hrabstwie Glatzu, w pobliżu miasta t. n.; zarazem zakład leczenia żentycą.

Niederwald, zachodni koniec gór Taunus w pruskiej regencji Wiesbaden, między rzeką Wisper i Renem, na którego stokach wzdłuż Renu leżą słynne winnice Rüdesheim i Assmannshausen.

Niedochód, ob. Fuzlowe olejki.

Niedogon, *niedogonowe olejki,* ob. Fuzlowe olejki.

Niedokrwistość, ob. Bezkrwistość.

Niedokwas, w dawniejszem słownictwie chemicznem polskiem nazwa tych związków, które obecnie oznaczamy nazwą tlenków lub tlenników.

Niedoląg, *workoszczur (Phascolomys),* rodzaj ssących workowatych z rodziny gryzących *(glirina),* Wielu cechami **N.** zbliżony jest do szczurowatych; ciało ma grube, krótkie i ociężałe; głowa duża, spłaszczona z krótkiemi uszami i oddalonemi oczyma; nogi pięciopalcowe, u przednich pazury długie, szponiaste; u samic torba brzuchowa; ogon bardzo krótki. Znany jest gatunek *P. wombat,* 95 cm. długi, żyjący w południowej części Nowej Holandji. Jest roślinożerny, obyczaje ma nocne; łatwy jest do oswojenia i zaleca się smacznem mięsem. Znane są też dwa gatunki kopalne.

Niedoląg.

Niedołęg, *niedołęga (Colobus),* rodzaj małp wązkonosych, z rodziny kudłaczy *(Semnopithecidae),* mający za cechy: pysk krótki, nieco wystający, ciało wysmukłe ze szczupłemi członkami, u rąk przednich brak zupełnie palca wielkiego, torebki przyżuchwowe wyraźne, natyłki stwardniałe, ogon długi, kiściasty. Kilka znanych gatunków żyje w Afryce międzyzwrotnikowej; są łagodne, towarzyskie i zwinne. Najokazalszym jest *C. gueraza* w Abisynji, 65 cm. długi; z długą białą grzywą i takąż sutą kiścią na końcu ogona. Do tegoż rodzaju należą *C. ursinus* w Afryce zachodniej i *C. satanas* na Fernando Po.

Niedołęg.

Niedośleр *(amblyopia),* znaczne osłabienie siły widzenia, nie dochodzące wszakże do zupełnej ślepoty. Przyczyną **N.** mogą być pociemnienia środków przezroczystych oka, jak plamy na rogówce, katarakta, męty w ciele szklistem, albo też zboczenia w organach odbierających wrażenie światła: w siatkówce, nerwie wzrokowym lub mózgu. **N.** przejściowy zdarza się u histeryczek, oraz przy ostrem zatruciu alkoholem.

Niedziałka, toż co atom (ob.).

Niedziałkowski Karol, ks., biskup tytularny samoski, sufragan mohylowski, mianowany w 1900 biskupem djecezji łucko-żytomierskiej, * 1846, we wsi Mieńkowicach pod Krzemieńcem na Wołyniu. Po ukończeniu gimnazjum w Kamieńcu Podolskim (poprzednio uczęszczał do gimnazjum w Łucku), wstąpił tamże w 1862 do seminarjum duchownego, skąd w 1865 wysłano go do akademji duchownej w Petersburgu. Tę ostatnią ukończywszy w 1867 ze stopniem magistra św. Teologji, po zniesieniu djecezji kamienieckiej i przyłączeniu jej do djecezji łucko-żytomierskiej, ks. **N.** przybył do Żytomierza. Tu początkowo był nauczycielem śpiewu kościelnego i obrzędów w seminarjum djecezjalnem, a po pięciu latach mianowany sekretarzem konsystorza, w 1881 jednak objął już katedrę łaciny i filozofji w temże seminarjum, gdzie następnie po mianowaniu go w 1884 kanonikiem kapituły, wykładał prawo kanoniczne i w 1890 został rektorem seminarjum żytomierskiego. W maju 1897 mianowany biskupem sufraganem mohylowskim i rektorem petersburskiej akademji duchownej po biskupie Symonie, a po zgonie metropolity Kozłowskiego objął administrację archidjecezji mohylowskiej. Z jego rozpraw i artykułów powstało dwutomowe dzieło p. t. „O chrześcijańską zasadę". Dzieje biskupów katolickich w Kamieńcu, Kijowie i Łucku znalazły w nim monografistę w „Encyklopedji kościelnej", a rozgłosem cieszą się dzieła p. t.: „Miraże mądrości", „Wrażenia z pielgrzymki do Ziemi św." i studjum o emancypacji kobiet p. t.: „Nie tędy droga, szanowne panie!"

Niedziela, po łac. *dies dominica*, dzień Pański, pierwszy dzień tygodnia, święcony przez chrześcijan wstrzymaniem się od pracy, podobnie jak u Żydów sobota (sabbat). Pierwotnie i chrześcijanie święcili wspólnie z Żydami sobotę, i dopiero po odłączeniu się od nich zaczęli święcić **N.** na pamiątkę zmartwychwstania Chrystusa, tudzież zesłania Ducha św. na apostołów i uczniów. Święcenie jednak soboty zachowało się u chrześcijan żydowskich, oraz w kościele wschodnim, do IV w., i dopiero od czasów Konstantyna W. weszło w ogólne użycie święcenie **N.** Początkowo po ukończeniu nabożeństwa powracano do zwykłych zajęć; dopiero Konstanty W. zakazał tego (321) z wyłączeniem pracy około roli; Teodozjusz zakazał w dniu tym widowisk teatralnych; synod Châloński (649) zabronił pracy około roli. Cesarz Leon III 717—741) zakazał w dniu tym wszelkiej pracy. Z upadaniem Kościoła i karności kościelnej nastało coraz większe profanowanie **N.**; dziś tylko kościół anglikański ściśle zachowuje święcenie **N.** wstrzymaniem się od wszelkich prac i zabaw publicznych. **N.** w ciągu roku noszą rozmaite nazwy, częścią od świąt, po których następują, częścią zaś od początkowych wyrazów Kolekty. Niedziele w roku kalendarzowym są: 1) **N.** po Nowym Roku, wtedy jeżeli Nowy Rok przypada w jeden ze czterech ostatnich dni tygodnia; 2) sześć **N.** po *Epifanji* (może ich jednak być mniej, jeżeli Wielkanoc wcześniej przypada; 3) dalej *Septuagesima*, *Sexagesima* i *Estomihi*; 4) **N.** postu: *Invocavit*, *Reminiscere*, *Oculi*, *Laetare*, *Judica* i *Palmowa*; 5) cześć **N.** po Wielkiej Nocy: *Quasimodogeniti*, *Misericordias Domini*, *Jubilate*, *Cantate*, *Rogate* i *Exaudi*; 6) **N.** po Trójcy Św., których liczba jest zależna od wcześniejszej lub późniejszej Wielkanocy i wynosi najwięcej 27; 7) **N.** adwentowe; 8) **N.** po Bożem Narodzeniu (wtedy, gdy Boże Narodzenie przypada w sobotę lub niedzielę.

Niedzielski Alipi, prowincjał zgromadzenia Augustjanów w Warszawie, * 1756, † 1827; zostawił w rękopisie: „Żywoty braci pustelników zakonu św. Augustyna, Polaków", poprzedzone wiadomościami o wszystkich klasztorach i fundacjach Augustjanów w Polsce i przeplatane różnemi szczegółami tyczącemi się historji Warszawy. Wyjątki z rękopisu tego są umieszczone w № 324 *Gazety Warszawskiej* z 1857.

Niedzielski Józef, skrzypek orkiestry teatru warszawskiego, wydał: „Szkołę na skrzypce", „Szkołę na flecik" i „Szkołę na gitarę; † 1857 w Warszawie.

Niedzielski Stanisław, muzyk i kompozytor, * 1842 r. w Rudce pod Stanisławowem, † 1895 roku w Warszawie, studja muzyczne odbywał w Wiedniu. W roku 1872 założył operę we Lwowie, został dyrektorem Towarzystwa muzycznego w Krakowie, w r. 1889 osiadł w Warszawie, w r. 1890 na konkursie „Lutni" otrzymał pierwszą nagrodę za pieśni ludowe; w 1893 został został dyrektorem „Lutni" łódzkiej. Z chóralnych pieśni jego najpopularniejszą jest „Maryś"; wydał zbiór piosnek dla dzieci.

Niedźwiadek, ob. Skorpjon.

Niedźwiecki Zygmunt, powieściopisarz; napisał pewną liczbę szkiców, następnie zbiorek utworów beletrystycznych p. t.: „Słońce" (1892); „Jedyne dzieło" (1893); „U ogniska" (1894).

Niedźwiedzia rzeka (*Bear River*): 1) rzeka w Stanach Zjednoczonych Ameryki północnej, bierze początek w górach Uintah na terytorjum Utah, wpada do Wielkiego Słonego jeziora, przebiegłszy przeszło 600 klm., 2) rzeka w Kanadzie, stanowi odpływ jeziora **N.** do rzeki Mackenzie.

Niedźwiedzia szkoła, ob. Smorgonie.

Niedźwiedzia wyspa (ang. *Beereinsel*), mała wyspa na południe od Szpicbergu, pod 74°30′ szerok. płn. położona, ma 68 klm. kw. powierzchni. Odkryta w 1596 przez Barentsa od 1822 posiada norweską stację dla rybołówstwa.

Niedźwiedzica (*Arktos*), nazwa dwu gwiazdozbiorów północnych, które u nas nigdy nie zachodzą, zwanych **N.** *wielką* i *małą*, a u ludu *wozem wielkim* i *małym*. Pierwsza między 119—207° wzniesienia prostego i 32—74° zboczenia północ-

nego, łatwa do poznania, składa się z 227 gwiazd widzialnych gołem okiem, z których 7 gwiazd 2 i 3 wielkości; 4 stanowią trapez, a 3 inne, w łuk ku zachodowi ułożone, stanowią ogon (dyszel wozu). Gwiazda na końcu ogona nazywa się *Benetnasz*, środkowa zaś gwiazda ogona *Mizar*, obok której znajduje się drobna gwiazda 5 wielkości *Alkor*. Przedłużywszy linję, łączącą tak zwane nogi (koła) tylne ku górze, napotkamy gwiazdę zwaną *biegunową* (ob.), należącą do **N.** małej, która składa się z 54 gwiazd widzialnych gołem okiem, a z nich 7 w podobnyż sposób jest ułożonych, jak gwiazdy **N.** wielkiej, ale tworzą figurę mniejszą. Pomiędzy obiema **N.** ciągnie się gwiazdozbiór Smoka. Ob. Kartę nieba północnego pod wyrazem „Gwiazdy“.

Niedźwiedzica, rz. w Król. Polskiem, bierze początek z łąk błotnistych w pow. Augustowskim, w okolicy wsi Kopczany, i wpada między Rohożynem i Ponarlicą z prawej strony do Biebrzy.

Niedźwiedzie futra, ob. Niedźwiedź.

Niedźwiedzie grono, ob. Arctostaphylos.

Niedźwiedzie jezioro (*Wielkie* **N.**), jezioro w północno-zachodniej Kanadzie, między 65—67° szer. płn. i 117—123° dług. zachodniej od Gr., ma 18,170 klm. kw. powierzchni; jego odpływem jest rzeka Niedźwiedzia.

Niedźwiedzie wyspy, grupa pięciu niezamieszkanych wysp u północnych brzegów Syberji pod 71° szer. płn. położona. Zbadane były w r. 1763—71.

Niedźwiedziówka (*Arctia*), rodzaj motyli dziennych, których gęsto owłoszone gąsienice zimują i na wiosnę się oprzędzają. *A. caja*, do 50 mm. szeroka, brunatna z plamami żółtemi i czarnemi, lata od czerwca do sierpnia; *A. villica*, czarna, *A. purpurea*, żółta z plamami czarnemi i czerwonemi.

Niedźwiedzki Jan, po łac. *Ursinus*, sławny lekarz i prawnik za czasów Janów Olbrachta i Aleksandra, * w Krakowie. Po ukończeniu tamtejszej akademji przebywał w Rzymie i Padwie, został profesorem akademji w mieście rodzinnem i przyłożył się tam do zaprowadzenia lepszej łaciny i literatury klasycznej; † po 1525. Wydał: „Modus epistolandi i t. d.“ (wyd. 2, Kraków, 1822), dzieło będące nauką pisania listów, z ciekawym zbiorem listów.

Niedźwiedzki Józef, geolog, * 1845 w Przemyślu, kształcił się w uniwersytecie wiedeńskim, jest profesorem geologji i mineralogji w szkole politechnicznej oraz w uniwersytecie lwowskim, i sekcyjnym geologiem państwowego instytutu geologicznego (Geologische Reichsanstalt) w Wiedniu. Jest też członkiem korespondentem akademji umiejętności w Krakowie. Napisał: „Stosunki geologiczne formacji solonośnej Wieliczki i Bochni“ (1886); „Petrografja, opisowa nauka o skałach“ (Lwów, 1898).

Niedźwiedzki Władysław Marcin, * 1849 r. w Warszawie, uczył się tamże w szkole powiatowej i gimnazjum II (obecnie III), które ukończył w 1868. Po roku przerwy wstąpił do uniwersytetu warszawskiego, którego sekcję słowiańską ukończył w r. 1873 ze stopniem kandydata i pozostał przy uniwersytecie jako stypendysta z zamiarem magistrowania się. Od 1878 był nauczycielem języka polskiego, z początku przez rok w progimnazjum II, a następnie do 1883 w gimnazjum V. Następnie zajął się nauczycielstwem prywatnem. Ogłosił w czasopismach między innemi: „O Słowakach“, „Ślady i znaczenie mitu o szklanej górze“, „Polacy na pograniczu Węgier“, „Wianki“, „Babie lato“ i in. (w *Niwie*); „Święcone“, „Dzień św. Marcina“ (w *Ateneum*); „N. M. Panna Roztworna“ (w *Słowie*); „Wigilja Bożego Narodzenia“ (w *Kłosach*); o rozprawie prof. Makuszewa „O wpływie języka rosyjskiego na piśmiennictwo staropolskie“ (w *Przeglądzie Tygodniowym*); o pisowni „Marja“ (w *Dwutygodniku nauk.*); „O pochodzeniu ъ i ь“ (w *Pracach filolog.*); „Ze wspomnień studenckich“ (w *Gazecie Warsz.*); artykuły w wydawnictwach zbiorowych na jubileusz Orzeszkowej i Świętochowskiego; w pomnikowem wydaniu dzieł Jana Kochanowskiego opracował pod względem językowym kilka utworów tego poety; był też czas jakiś współpracownikiem *Wisły*. Od r. 1891 jest nader czynnym współpracownikiem „Słownika języka polskiego“, wychodzącego obecnie w Warszawie, a następnie został jednym z jego redaktorów. Od lat kilkunastu jest członkiem zarządu Kuchni Tanich w Warszawie, a od 1896 dyrektorem Kuchni Taniej № 2.

Niedźwiedzki L., pisarz współczesny; ogłosił „Polska w apostazie i w apoteozie“; „Trzy grzechy śmiertelne Polski“ (Paryż, 1887).

Niedźwiedź (*Ursus*), rodzaj zwierząt ssących drapieżnych, z rodziny niedźwiedziastych, obejmujący zwierzęta największe z pomiędzy drapieżnych, chociaż mniej niebezpieczne od innych, żywiące się zarówno pokarmami roślinnemi, jak i zwierzęcemi. Zęby ich trzonowe mają koronę szeroką i spłaszczoną, z tępemi sęczkowatemi wypukłościami, zdolną do rozgniatania pokarmów roślinnych. Kształty ciała są grube i ociężałe; ogon bardzo krótki; członki mierne, o 5 prawie równych palcach; pazury długie, silne, szponiaste; stopy o podeszwie nagiej, stwardniałej, całkowicie następującej; uszy krótkie, zaokrąglone, z obu stron kosmate; oczy dość małe, język gładki, nozdrza otwarte; futro gęsto nabite, długie, podwójne; głowa podługowata i szeroka, z wyciągniętym i zeszczuplonym pyskiem. Ociężałe ruchy i chód nastopny **N.** nie uspasabia ich do ścigania żywej zdobyczy, i dlatego chętniej szukają żywności roślinnej; szczególnie chciwe są na miód, który wybierają z barci, nie obawiając się wcale żądeł pszczół, które dla grubości ich skóry i obfitości futra nie mogą im sprawiać żadnej przykrości. Przyciśnio-

ne jednak głodem, napastują i większe od siebie zwierzęta z wielką zaciętością. Odznaczają się roztropnością i zmyślnością, umieją się wystrzegać zasadzek, a polowanie na nie jest połączone z niebezpieczeństwem, gdyż napadnięte bronią się walecznie; mimo to poluje się na nie dla futer, które są wogóle poszukiwane, tłuszczu i mięsa, które jest jadane w okolicach ubogich; łapy były uważane za przysmak. Kilka znanych gatunków mieści się na całej kuli ziemskiej w krajach gorących trzymają się w górach na wysokości, gdzie temperatura jest zimniejsza. Większa część

Niedźwiedź brunatny.

gatunków przepędza zimę w uśpieniu, w usłanem legowisku; sen ten nie jest jednak zbyt twardy, gdyż łatwo się przebudzają i z całą przytomnością przeciwko nieprzyjacielowi występują. Najwięcej znane gatunki są: **N.** *właściwy, brunatny* (*U. arctos*), 2 m. długi, 1—1,25 m. wysoki i ważący 150—250 kg., w płn. okolicach Europy i Azji, tudzież na wszystkich większych pasmach gór europejskich, różni się przecież w rozmaitych oddalonych od siebie krajach właściwemi cechami; tak zwane przez myśliwych *mrówniki* czyli *bartniki* nie zdają się być odmianami, tylko niedorosłemi osobnika-

Niedźwiedź polarny.

mi. Dawniej **N.** nierównie był pospolitszy w Europie; w wielkorosyjskich lasach jest dosyć jeszcze powszechny. Jest brunatny lub czarniawy, karmi się owocami, miodem, owadami; w braku pokarmu napada zwierzynę, owce i woły. Chód ma ociężały, ale pływa dobrze i wdrapuje się na drzewa. Żyje samotnie, z samicą łączy się tylko podczas parzenia. *Baribal, muskwa,* **N.** *czarny (U. americanus),* czarny, z czołem spłaszczonem i żółtym pyskiem, żyje w Ameryce płn. *Grisly, efraim (U. ferox),* większy od poprzednich, jest najgroźniejszem zwierzęciem drapieżnem w Stanach Zjednoczonych. *Kuma (U. torquatus),* w Azji, jest podobny do baribala. **N.** *trąbowy (U. labiatus)* ma wargi ruchome i rozciągliwe, które tworzyć mogą prawdziwą rurę ssącą, w Azji płd. **N.** *polarny (U. maritimus),* 2,7 m. długi, zajmuje wszystkie pobrzeża mórz oceanu Lodowatego płn., różni się kształtem ciała od wszystkich innych gatunków, jest bowiem nierównie dłuższy, z dłuższą szyją, szczuplejszą głową, o czaszce więcej spłaszczonej i stosunkowo dłuższemi nogami; odzież ma gęstą i długą, białą, pazury tylko i nozdrza czarne; przebywa towarzysko, pływa i nurza się doskonale i nigdy od morza się nie oddala, a na bryłach lodu często się znacznie w morze posuwa. Jest on więcej drapieżny od innych, żyjąc bowiem na północy, gdzie roślinność jest bardzo uboga, żywi

Niedźwiedź trąbowy.

się wyłącznie rybami i fokami. Czasami bywa niebezpieczny i dla rybaków, którzy się w te odległe zapuszczają strony. Szczątki **N.** *jaskiniowego (U. spelaeus)* znajdują się w pokładach dyluwjalnych w Europie. Do rodziny niedźwiedziastych zaliczają się też szopy, oraz *widlawce (Cercoleptina),* zwierzęta znacznie od **N.** mniejsze, z ogonem chwytnym; należy po nich panda (ob.) i binturong (ob. Arctitis). **N.** *australijski, goribun,* ob. Koala. *Futra niedźwiedzie* stanowią ważny przedmiot handlu. Najtańsze są futra **N.** brunatnego, tem wyżej cenione, im są ciemniejsze, zwłaszcza syberyjskie z żółtemi lub białemi końcami włosów. Ameryka dostarcza futer **N.** czarnego. Futra **N.** białego są rzadkie, w północnym bowiem klimacie nie można ich suszyć, a przez solenie stają się plamiste. Rocznie przybywa do handlu około 19,000 sztuk, wartości 250,000 rubli.

Niedźwiedź morski *(Otaria),* rodzaj zwierząt ssących z rzędu płetwonogich, z rodziny *kotików* czyli *kotów morskich (Otariidae),* zwierzęta z małemi uszami, chodzą na stopach, których spodnia strona jest obnażona. **N.** *morski (O. ursina),* do 3 m. długi, ma głowę długą, ostrą, oczy wielkie, nogi przednie płetwowate, znajduje się na wybrzeżu Patagonji, Afryki zach., w morzu Beryńskiem. Przebywa na pełnem morzu, na ląd wychodzi tylko w celach rozrodczych. Każdy samiec ma 8 do

Niedźwiedź morski.

40 samic. Poluje się na niego dla wybornego futra, zwanego futrem psów morskich albo bobrów morskich. *Lew morski (O stelleri)*, do 5 m. długi, ma skórę twardą, żyje na północnych wybrzeżach azjatyckich i amerykańskich; wchodzi niekiedy do rzek; dobrze trzymają się w niewoli i dają się oswajać. *Foka grzywiasta* na krańcach Ameryki płd., 2,7 m. długa, samiec ma na grzbiecie włosy przedłużone w grzywę.

Niedźwiedź.

Niedźwiedź biały, herb: W polu czerwonem, na zielonej murawie — niedźwiedź biały. U szczytu, między dwiema trąbami—pół białego niedźwiedzia. Nadany Janowi Wolskiemu, neoficie, 1765.

Niedźwiedź czarny, herb: W polu zielonem—niedźwiedź czarny. Nad tarczą — korona. Nadany 1764 neofitom Zbitniewskim w Witebskiem.

Niegolewski Andrzej, pułkownik wojsk polskich, * 1786 r. w dziedzicznej majętności Niegolewie, † 1857 w Poznaniu. W 20 roku życia wstąpił do gwardji przybocznej Napoleona I i miał udział w wielu bitwach, jak pod Iławą, Frydlandem, przy oblężeniu Gdańska i Czczewa. Walczył potem w Hiszpanji i zaszczytnie odznaczył się w bitwie pod Sommo-Sierra. Następnie znajdował się w dalszych kampanjach armji francuskiej aż do upadku cesarza, który znając go osobiście i ceniąc jego waleczność, używał niejednokrotnie do najniebezpieczniejszych zleceń. Po ukończonych wojnach, zamieszkał w majątku swym Niegolewie, skąd po kilka razy zasiadał na sejmach prowincjonalnych w Poznaniu i na sejmie połączonym w Berlinie r. 1847. Wydał z druku: „Les Polonais à Sommo-Sierra en Espagne 1808" (Paryż, 1854, przekład polski, Poznań, 1854), dzieło, w którem zbija mylne opisy Thiersa, dotyczące udziału Polaków w wyprawie hiszpańskiej; „Wola królewska i jej wykonywanie w w. ks. Poznańskiem" (Lipsk, 1857).

Niegolewski Maurycy Władysław, syn poprz. * 1819 w Niegolewie w Poznańskiem, † 1885. Studja prawne odbywał w Bonn, gdzie po napisaniu rozprawy „De jure superficiario" (Bonn, 1845) otrzymał stopień doktora obojga praw. Wróciwszy do kraju, osiadł na gospodarstwie i wybrany posłem z powiatu Pleszewskiego, należał do najczynniejszych członków w izbach pruskich. Wielki rozgłos pozyskał szczególnie 1849 i 1860 swemi interpelacjami, w których wykrył prowokacje dyrektora policji poznańskiej Baerensprunga i wzniecane przezeń pseudo-konspiracje. Interpelacje te kilkakrotnie były przedrukowywane w Berlinie i Poznaniu w językach polskim i niemieckim. 1874 był N. członkiem sejmu pruskiego i parlamentu niemieckiego.

Niegolewski W.

Niegosz, *Niegusz*, nazwisko dynastji panującej od r. 1697 w Czarnogórzu.

Niegoszewski Stanisław, głośny w Europie poeta improwizator, * 1565 r. we wsi Niegoszewie w Krakowskiem, † 1599; po ukończeniu nauk w akademii krakowskiej, udał się do Włoch, gdzie najuczeńszych ludzi zdumiewał bystrością rozumu, głęboką nauką i nadzwyczajnemi zdolnościami. Wenecja, gdzie r. 1584 publicznie odbywał rozprawy i odpowiadał na wszelkie czynione zapytania wierszem i prozą w rozmaitych językach, uczciła go nadaniem godności szlacheckiej i wpisaniem w złotą księgę swoich patrycjuszów. Rzym uwieńczył go także laurem poety, a wszystkie spółczesne pisma prawdziwe o nim cuda opowiadały. W czasie pobytu swego w Wenecji, wydał 1588 r. wiersz w sześciu językach na pochwałę Jana Zamojskiego, dzieło niezmiernej dzisiaj rzadkości. Po powrocie do kraju, mianowany został sekretarzem królewskim, ale po zgonie króla Stefana opuścił dwór i resztę życia przepędził w domu Jana Zamojskiego. Z licznych prac jego znane są następujące: „Ad Illmum Princ. Joannem Zamoscium Epikinion" (Wenecja, 1588); „Justi Lipsii Epistola, qua Francisco Brentio rejectam a se falsam recentium hoereticorum doctrinam prescribit" (Kraków, 1596); „Epigrammata Joanni Kochanovii" (tamże, 1584); „Laternoe Polonicoe sive in mortem Laternoe S. J. Lachrymoe" (tamże, 1599). Oprócz tego w bibljotece publicznej cesarskiej w Petersburgu ma się znajdować wiele pism N. po łacinie, po grecku, hiszpańsku, arabsku i hebrajsku, jako też w bibljotece Raczyńskich w Poznaniu.

Niegowiecki Jakób, profesor akademji krakowskiej, w roku 1780 podanem na sejmiku proszowieckim przeciw reformie akademii pismem, tak obraził tę akademję, że tegoż roku był wykreślony z kolegjum teologicznego. Od r. 1747—1758 wydawał kalendarze krakowskie, nadto wydał: „Transitus Veneris per discum solis d. 6 Junii" (Kraków, 1761), oraz 2 rozprawy treści religijnej (tamże, 1775).

Niegusz, prawidłowo zbudowana wieś czarno-

górska, leżąca przy drodze z Kotara do Cetynji, w nahji katuńskiej, siedlisko plemienia Nieguszów, z którego wyszedł panujący od 1697 ród czarnogórski. Ob. Czarnogórze.

Nie-ja, pseudonim, F. K. Martynowskiego.

Niekludow Mikołaj, prawnik rosyjski, kształcił się w uniwersytecie petersburskim, w 1865 uzyskał stopień magistra prawa kryminalnego, następnie był sędzią pokoju w Petersburgu, ober-prokuratorem kasacyjnego departamentu senatu, obecnie jest oberprokuratorem połączonych departamentów kasacyjnych i profesorem prawa kryminalnego w wojskowej szkole prawa. Napisał: „Ugołowno-statisticzeskije etiudy"; „Obszczaja czast' ugołownego prawa" (1875); „Rukowodstwo dla mirowych sudiej" i in.

Niekłań wielki i **N. mały**, dwie wsie przyległe nad rz. Czarną, w g. Radomskiej, p. Koneckim położone, fabryki żelaza i zakład hydropatyczny.

Niekrasow Mikołaj, poeta rosyjski, ob. Nekrasow M.

Niekrasowcy, potomkowie Dońskich Kozaków, w państwie Tureckiem zamieszkali. W r. 1708 po uśmierzeniu powstania Bułowina, 7—8,000 Kozaków Dońskich pod wodzą Ignacego Niekrasowa, oddawszy się pod opiekę chana krymskiego, wydaliło się nad rz. Kubań. Przyjęci ludzko, mieli sobie z polecenia sułtana wydzielone grunta i oswobodzeni od podatków, wybudowali na półwyspie Tamań trzy miasteczka: Chan-Tiube, Kara-Ihnat i Sebelej. Stąd niepokoili m. Czarne, pomagali chanom krymskim i często walczyli przeciwko Rosji, w skutek czego podczas wojny tureckiej 1736—39 Kozacy Dońscy zburzyli ich siedliska. W r. 1777, gdy na prawym brzegu rz. Kubani powstały warownie rosyjskie, **N.** opuścili Tumań i osiedli w okolicach Anapy, skąd przenieśli się następnie do miasteczka Czarszambie blizko Synopy w Azji Mniejszej. Gdy tu morowe powietrze znaczną ich liczbę wygubiło, przepłynęli m. Czarne i osiedli nad Dniestrem, 80 w. powyżej Owidjopola, w słobodzie Czobrugach, skąd r. 1787 za wybuchnięciem wojny tureckiej przeszli do Bulgarji i zamieszkali w Dobruczy nad rz. Dunawcem, w okolicy jeziora Rozelma, w dwu osadach: Dunawcach i Sary-Kioj. W r. 1809, podczas wojny tureckiej, **N.** oddalili się na statkach ku stronie Warny, a w ciągu następnej wojny tureckiej roku 1818 część ich przyjęła poddaństwo Rosji, część zaś pozostała w Dobruczy, gdzie mylnie nazywani są Zaporozcami. Wyznają religję grecko-rosyjską według przepisów starego obrządku. Turcy, dla których milicji dostarczali przeszło 3,000 wojowników, nazywali ich od imienia pierwszego dowódcy Ignacego Niekrasowa *Ihnat-Kazak*.

Niekrah.

Niekrasz, herb: W polu czerwonem i u szczytu—róża czerwona.

Niel Adolf, marszałek francuski, * 1802 roku w Maret (dep. Wyż. Garonny). Po ukończeniu szkoły politechnicznej paryskiej wstąpił 1825, jako podporucznik do armji francuskiej; w latach 1836—39 służył w Algierze, gdzie 13 paźdz. 1837 jako oficer inżynierji prowadził kolumnę szturmującą do Konstantyny. Następnie zajmował się robotami około obwarowania Paryża. R. 1849 był szefem sztabu generalnego korpusu, wyprawionego do Rzymu, r. 1850 szefem wydziału inżynierji w ministerjum wojny, a 1853 został generałem dywizji. Podczas wojny wschodniej, pierwotnie jako komendant korpusu inżynierji, udał się w styczniu 1855 do Krymu, celem ocenienia robót oblężniczych pod Sewastopolem, a w kwietniu t. r. został głównym dowódcą całej franc. armji oblężniczej i na tem stanowisku przyczynił się głównie do zdobycia tej warowni. Mianowany 1857 senatorem, w r. 1859 wyruszył do Włoch jako dowódca 4 korpusu armji, a odznaczywszy się pod Magentą, głównie zaś pod Solferino, otrzymał 25 czerwca 1859 godność marszałka Francji i dowództwo nad 6 korpusem armii w Toulouse, 20 stycznia 1867 mianowany ministrem wojny na miejsce Randona. Na stanowisku tem występował jako przywódca partji wojennej, pracował nad nową reorganizacją armji francuskiej, zwłaszcza nad udoskonaleniem broni, i wprowadził szaspoty. Nie dokonawszy jednak całkowicie przedsięwziętej pracy, † 1869 r. Ogłosił drukiem: „Le siége de Sébastopol" (Paryż, 1858).

Niello (włos., z łac. *nigellum*, czarniawe), ozdoby na wyrobach srebrnych, polegające na rysunkach delikatnie wyżłobionych i wypełnianych ciemną masą. Czarna to masa (czarna emalja) składa się z kilkakrotnie przetopionej mieszaniny srebra, miedzi, ołowiu i siarki. Można też otrzymać podobne

Niello.

wyroby i drogą galwanoplastyczną. Na złocie podobne ozdoby rzadziej się dają. Zdaje się, że sztuka ta znaną już była starożytnym, a była bardzo lubiona w wiekach średnich; najsłynniejszym mistrzem był Finiguerra we Florencji. Obecnie roboty **N.** mają główne siedlisko w niektórych miastach rosyjskich, jak w Tule, Wołogdzie i in. Osob-

ne zastosowanie znajduje ona w wypełnianiu czarną masą cyfr i podziałek na cyferblatach zegarów.—Por. Duchesne „Essai sur les nielles, gravures des orfévres florentins du XV siècle“ (1826).

Nielot, ptak, ob. Apteryx.

Nielsen Rasmus, filozof duński, * 1809. † 1884 w Kopenhadze; studjował naprzód teologję, następnie filozofję, w 1841 mianowany profesorem filozofji w Kopenhadze. Napisał: „Grundideernes Logik“ (1864—66) dzieło, które w kołach duńskich uczonych wywołało wielki spór pomiędzy monistami a dualistami; następnie: „Religions filosofi“ (1869) i „Natur og Aand“ („Przyroda i duch“ 1873).

Nielsen Fryderyk, historyk kościoła duńskiego, * 1846 w Aalborgu, studjował teologję, następnie podróżował za granicą i był kaznodzieją w Kopenhadze. Napisał: „Romerkirchen i det XIX Hundredaar“ (1876—81, tłómaczone na język niemiecki, Karlsruhe, 1882), które to dzieło zjednało mu katedrę w uniwersytecie; „Tertullians Ethik“ (1879); „Fraumaurerei und Christentum“ (po niem. 3 wyd. Lipsk, 1884) i „Blandbuch der Kirchengeschichte“ (1884 i nast.) i in.

Nielubowicz *Tukalski* Mateusz, prawnik i historyk, rodem z Litwy, regent w Wilnie. Człowiek zdolny i pracowity, dostarczył bogatych materjałów Adamowi Naruszewiczowi do jego „Historji narodu polskiego“ i zalecony był przezeń królowi Stanisławowi Augustowi, który używał go do czynności sejmowych, a potem mianował sekretarzem skarbowym litewskim. **N.** wydał z druku: „Djarjusz sejmu grodzieńskiego w 1784“ (Warszawa, 1785). Z pozostałych po nim papierów „Dziennik Warszawski“ z r. 1825—26 wydrukował obszerną „Wiadomość o wojnie szwedzkiej w Polsce za Augusta II“. Jest także obszerny jego rozbiór i dodatki do pierwszego tomu pamiętników M. Ogińskiego (w *Przyjacielu ludu*, rok XI).

Niełaz *(Dasyurus)*, rodzaj ssących z rzędu workowatych, z podrzędu drapieżnych, podobny do amerykańskich dideIfów (ob.), ma od nich krótszy pysk, ogon niechwytny, kiściasty, futro delikatne, gęste. Kilka znanych gatunków żyje w Australji; żywot prowadzą nocny, szukając pożywienia z dziobaków i drobnych gatunków kangurów, lub w drobiu domowym, w którym wielkie wyrządzają szkody.

Niełupka, ob. Owoc.

Niemann August, autor w zakresie wojskowości i powieścio-pisarz, * 1839 w Hanowerze, służył tamże w wojsku, 1866 podał się do dymisji i 1868 objął dział genealogiczny w redakcji gotajskiego kalendarza dworskiego. W 1889 osiadł w Berlinie. Napisał: wraz z innymi „Militärhandlexikon“ (2 wyd. Stuttg. 1881), samoistnie zaś „Der deutsch-französische Krieg“ (1870—71); nadto romanse: „Katharina“ (2 wyd. Stuttgard 1884); „Eine Emanzipierte“ (1880); „Die Grafen von Altensehwerdt“ (1883), 3 t.); „Eulen und Krebse“ (1888); „Amors Bekenntnisse“ (1889); „Bei Hofe“ (1889, 2 t.); dzieło filozoficzne „Die Erziehung des Menschengeschlechts“ (Drezno, 1889) i wiele pism dla młodzieży.

Niemann Jerzy, budowniczy, brat poprzedniego, * 1841, od 1872 profesor architektury w akademji sztuk pięknych w Wiedniu, z polecenia rządu brał 1873 udział w naukowej wyprawie austryjackiej na wyspę Samotrakę, 1881 i 1882 odbył z Benndorfem podróż po Azji Mniejszej, której opis jest pomieszczony w dziele „Reisen in Lykien und Karien“ (1884); a na żądanie hr. Lanckorońskiego wraz z archeologiem Petermanem w 1884 i 1885 czynił poszukiwania dalsze, z których sprawozdanie znajduje się w dziele „Städte Pamphyliens und Pisidiens“ (Wiedeń, 1890). Ogłosił nadto: „Handbuch der Linearperspektivs“ (Stuttg., 1884) i „Palastbauten des Barockstils in Wien (1883 i nast.).

Niembsch von Strehlenau Mikołaj, obacz Lenau.

Niemcewicz Juljan Ursyn, mąż stanu, poeta, historyk i publicysta polski z końca XVIII i połowy XIX stulecia. Potomek zamożnej rodziny litewskiej, * 1758 we wsi Skoki, † 1841 w Paryżu. Odbywszy z powodzeniem nauki w korpusie kadetów w Warszawie (1770—77), został adjutantem ks. generała ziem Podolskich. To dało mu sposobność poznania zarówno politycznych i literackich znakomitości, bywających u księcia, jak również zwiedzania różnych stron własnego kraju. W r. 1783 wyjechawszy z ks. Czartoryskim do Wiednia, udał się stamtąd **N.** w towarzystwie St. Sołtyka do Włoch (dotarł aż do Sycylji i Malty), zwiedził następnie Francję, Anglję, Holandję i Niemcy. Wróciwszy (1785) do kraju, natrafił na owe wielkie usiłowania, mające na celu przekształcenie organizmu narodowego. Jako poseł z Inflant zasiadał **N.** na sejmie wielkim, i mimo młodości swej zwrócił na się uwagę trzeźwością i dojrzałością sądów o sprawach publicznych. Jednocześnie wystąpił na polu literackiem z utworami, które mu odrazu zjednały powszechne uznanie. Zaraz po opuszczeniu korpusu kadetów zaczął **N.** próbować swoich sił na przekładach z francuskiego, jak: „Sekretna historja Jana de Bourbon“ (2. t, Warszawa, 1779) i „Historja Małgorzaty królowej Nawary“ (4 t. 1781). Prócz wielu pomniejszych ód i wierszy okolicznościowych, pierwszym oryginalnym utworem **N.** była tragedja w 5 aktach wierszem: „Władysław pod Warną“, napisana w 1787 (drukowana w zbiorze pism z 1803, a wystawiona dopiero 1807 w Warszawie). Z tego czasu pochodzi zawiązek późniejszych „Śpiewów hi-

Niemcewicz Juljan.

storycznych", w *dumach* o Żółkiewskim, Stefanie Potockim, Michale Glińskim, które ogłosił **N.** ze swoją komedją „Powrót Posła" (Warszawa, 1790 i 91). Utwór ten, wystawiony na scenie warszawskiej podczas sejmu wielkiego, miał na celu skłonić opinję ku zamierzonym reformom, przedstawiając walkę postępowych usiłowań z przesądami i cudzoziemskiemi naleciałościami. W takim samym tendencyjno-patrjotycznym duchu napisał **N.** dramat 3-aktowy „Kazimierz Wielki" (wystawiony 1792 r., drukowany t. r.). Po upadku ustawy 3 maja **N.** razem z wielu jej obrońcami wyjechał za granicę (1792) do Lipska, Wiednia i Włoch i zawiązał tam bliższe stosunki z Kościuszką. Wypadki 1794 powołały **N.** na widownię publiczną. Został adjutantem Kościuszki, a zarazem ministrem-sekretarzem stanu. Dostawszy się z wodzem do niewoli pod Maciejowicami, przebył półtora roku w Petersburgu aż do wstąpienia na tron cesarza Pawła I, który go z towarzyszami uwolnił. Udał się teraz **N.** (1797) do Stanów Zjednoczonych, osiadł tam w Elisabethtown i ożeniwszy się z majętną wdową (p. Levingston Keane), otrzymał obywatelstwo amerykańskie. Mimo to, gdy po ustanowieniu ks. Warszawskiego wezwano go do kraju, pozostawił żonę i powrócił do kraju, gdzie mu ofiarowano miejsce sekretarza senatu i członka izby edukacyjnej. Nabywszy Ursynów pod Warszawą, zamieszkał tam, oddając się pracy literackiej, której owocem były liczne utwory wierszem i prozą, jak 5-aktowa komedja: „Samolub" (gryw. na teatrze warszawskim, 1811, ale niedrukowana osobno); „Pan Nowina czyli dom pocztowy" (1816); „Jan Kochanowski" (1817, libreto do muzyki Kurpińskiego); „Jadwiga" (libreto) i „Zbigniew" (tragedja, 1819). Utwory te odznaczają się głównie pięknym językiem, gładkością wiersza i samemi dążnościami; stoją one nie wiele wyżej od podobnych utworów Rzewuskiego Wacława (ob.). Najtrwalszy pomnik dla swej chwały poetyckiej zbudował **N.** „Śpiewami historycznemi" (Warszawa, 1816, wyd. n. w „Bibl. Mrówki", Lwów, 1884), w których opiewał wierszem wszystkie niemal wybitniejsze postaci naszej przeszłości dziejowej. Dołączona do nich muzyka, z objaśnieniami historycznemi, rozszerzyła po wszystkich salonach i dworkach znajomość dziejów krajowych. To też „Śpiewy" w licznych wychodziły wydaniach (Kraków, 1835, Lwów, 1849, Petersburg, 1860 i 62). Życie domowe i gospodarskie, zajęcia swoje skreślił z wdziękiem w zbiorze poezji p. t. „Dumania w Ursynowie", pogląd zaś swój na położenie Europy, na ideał państwa i narodu w „Prometeuszu", poemacie skreślonym w 1826, a wydanym w 1854. „Bajki" (w liczbie stu kilkudziesięciu) pisał od młodych lat do późnego wieku; pierwsza ich część wyszła w 1791 przy komedji „Powrót posła", po raz drugi w zwiększonym komplecie w wyd. zbiorowem pism z 1803 w Warszawie, trzeci raz osobno p. t. „Bajki i przypowieści" (Warszawa, 1818). Zbiorowe wydanie pism **N.** wyszło w Warszawie (2 t., 1803); między innemi jest tu przekład „Atalji" Rasyna. Równie płodnym i pożytecznym okazał się **N.** w pismach prozaicznych. Zawdzięczamy mu pierwsze większej wartości utwory powieściowe, jak: „Dwaj panowie Sieciechowie" (Warszawa, 1815); „Lejbe i Siora" (t. 1821, 1860 i 1881); „Jan z Tęczyna", znakomitej wartości powieść historyczna (t. 1825 i 1874 w Bibljotece przy *Kłosach* wydawanej i 1881). Na polu historycznem zostawił **N.** cenne pamiątki swej działalności, jak: „Dzieje panowania Zygmunta III" (3 t., t. 1829); „Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce" (6 t., Warszawa, Puławy i Lwów, 1822—33); „Podróże historyczne po ziemiach polskich między r. 1811 a 1828 odbyte" (Paryż, 1858); „Pamiętniki czasów moich" (Paryż, 1848), ciekawe i bogate w szczegóły do historji obyczajowej i politycznej ostatniego stulecia; „Pamiętniki od r. 1809—20" (2 t., Poznań, 1871, wyd. Kraszewskiego). Wypadki 1831 r. przerwały niezmordowaną działalność starca; opuściwszy kraj (1831), osiadł w Anglii, a następnie w Paryżu. Zbiorowe, ale niezupełne wydanie pism **N.** wyszło w Lipsku u Bobrowicza (12 t., 1838—40).

Niemcewicz Stanisław Ursyn, krewny poprzedzającego, gubernator cywilny guberni Grodzieńskiej, wydał z druku: „Zbiór praw i ukazów tak w pamiętnikach, jako i oddzielnie ogłoszonych o prerogatywawach szlachty, o wywodach, wotowaniu, elekcjach, powinnościach ziemskich i dalszych innych do szlachty ściągających się" (3 częś., Grodno, 1805).

Niemcova *Božena* (Barbara), z domu Pankel, autorka czeska, * 1820 r. w Wiedniu, † 1862 w Pradze; wcześnie z rodzicami przeniosła się do Raciborzyc w Czechach i pod okiem matki otrzymała wychowanie w duchu narodowym. 1837 wyszła za mąż za Józefa Niemca, respicjenta przy straży finansowej w Kościelcu; po osiedleniu 1843 w Pradze, dokąd mąż jej był przeniesiony, poświęciła się literaturze. Pierwsze swe utwory poetyczne drukowała w czasopismach *Květy* i *Včela*, później poświęciła się zbieraniu powieści ludowych. Oprócz wielu innych wydała: „Narodni bachorki a poviesti" (14 zeszytów, Praga, 1845—46; 2 wyd. 1854); „Babiczka" (tamże, 1855); „Slovenské pohadki a poviesti" (10 zeszytów, Praga, 1858). Zbiór jej utworów „Sebrane spisy" wyszedł dwukrotnie (Praga i Litomyśl, 8 t., 1862—63; 2 wyd., t. 1—3, Praga, 1870—72). Niektóre z jej powiastek są przełożone na język polski.

Niemcy. W obszerniejszem znaczeniu nazywamy tak ziemie położone w Europie środkowej, pomiędzy słowiańskim wschodem a romańskim zachodem, zamieszkane przez narody, mówiące językiem niemieckim; w ściślejszem jednak znaczeniu nazwa **N.** stosuje się do krajów wchodzących w skład dzisiejszego ces. niemieckiego, które zajmują

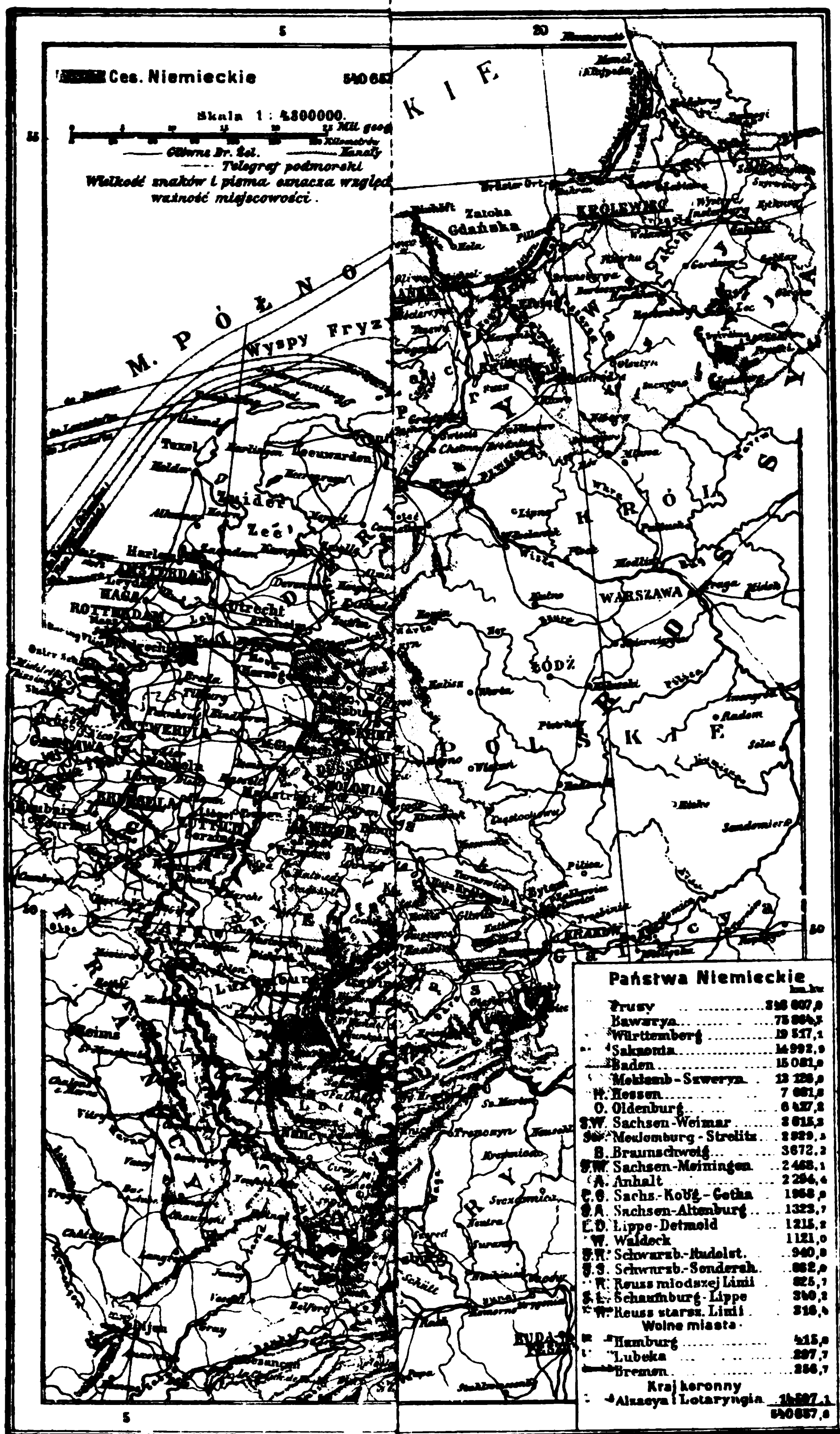
540,484 klm. kw. czyli 9,815.76 mil kw. powierzchni (łącznie z prowincjami dawnej Polski, przyłączonemi do Prus i weszłemi w skład **N.**). Położenie **N.** w środku, a jak Niemcy lubią powtarzać, w sercu Europy i w centrum świata, dotykanie ich do morza Północnego i Niemieckiego (granica wodna wynosi 1,776 klm.) czyni je przeważnie państwem lądowem i ułatwia pośredniczenie między zachodem a wschodem Europy. Granice ich za to, bezpieczne z południa, są nader otwarte ze wschodu dla Rosji, a były dawniej i dla Francji. Powierzchnia **N.** przedstawia wielką rozmaitość i w tym względzie może przewyższa inne kraje Europy. Spotykamy tu bowiem góry najrozmaitszej wysokości i budowy, już to całe łańcuchy, oddzielne lub połączone w pewne systemy, już rozciągłe płaskowzgórza, już też szeregi gór oddzielnych, lub samotne pojedyncze wierzchołki. Obok tego napotykają się równiny przeróżnej wysokości, już jako wysoko wzniesione płaskowzgórza, już też jako zamknięte górami doliny, już też otwarte, aż do wybrzeży morskich sięgające niziny. Pomimo jednak tej rozmaitości, trzy główne formy odróżnić tu można: 1) górzysty kraj alpejski na południu (Zugspitze 2,961 metrów, Watzman 2,714 metr.), z przylegającą do niego od północy bawarsko-szwabską wyżyną, która oddziela tą najwyższą część **N.** od części 2), obejmującej obszar średnich gór niemieckich, do którego należą: kraj górzysty wyższego Renu (Czarny Las albo Schwarzwald ze szczytem Feldberg 1,494 metr. wysokim, Wogezy ze szczytem Sulzer Belchen 1,423 metr., Hardt, Odenwald, Spessart, niemiecki Jura, Czeski Las z Bawarskim Lasem, Sudety, Olbrzymie góry, Kruszcowe góry (Fichtelgebirge), Turyngijski las, Harz, górzysty kraj Wezery (Teutoburski Las), Solling, górzysty kraj Hesji i górzysty kraj Niższego Renu. Góry tego obszaru dzielą jedni na 2 grupy—południowo i północno-niemiecką, a jako granicę między niemi uważają linję rzek Menu, Egeru i Elby, inni zaś uważają Ren jako granicę i wszystkie góry na wschód tej rzeki obejmują ogólną nazwę Hercyńsko-Karpackiego systemu, wszystkie zaś na zachód Renu leżące, podciągają pod nazwę gór Gallo-Frankońskich. Czy jeden lub drugi podział jest lepszy, niewiadomo, a zresztą jest to rzecz małej wagi, gdyż właściwie góry te, jako mające jednakową budowę geologiczną i z jednakowych prawie pierwiastków złożone, można uważać za należące do jednego systemu. 3) Trzecią formę typową **N.** stanowią północne niziny, pochylone ku Baltyckiemu i Północnemu morzu, i przerznięte dwoma pasmami pagórków, nie dochodzących nigdzie 200 metrów wysokości. Niziny te dla obrony od morskich zalewów muszą być obwarowywane tamami i groblami. System *wodny* **N.**, bardzo szczęśliwie ułożony, dostarcza masy wód potrzebnych dla rolnictwa i przemysłu i stanowi potężne linje komunikacyjne. Z 500 blizko rzek i rzeczek **N.** jest przeszło dziesiąta część spławnych. Do najważniejszych wodnych systemów tutejszych należą: Dunaj, Ren, Wezera, Elba, Odra, a także Ems i Eidera. Jezior spotykamy wiele w północnych i południowych Niemczech, górzysty pas średnich **N.** nie ma ich wcale. Najważniejsze z nich są: Bodeńskie, Staffel, Ammer, Würm, Feder, Dümmer, Ploner, Keller, Gruber i t. d. *Grunt* **N.** przedstawia nadzwyczajną rozmaitość; na południu pokryty w Alpach wiecznym śniegiem, w środkowych **N.** przedstawia rozległe lasy, żyzne doliny i pastwiska; stepy i piaski spotykają się w Brandenburgji, Niższej Saksonji i Pomorzu. Wogóle jednak grunt **N.** jest żyzny, a do najurodzajniejszych okolic należą: Saksonja, Altenburg, Frankonja i Turyngja. Klimat w ogólności umiarkowany; linja śnieżna zaczyna się na 2,400—2,600 metrów. Temperatura wzrasta stopniowo z północy ku południowi, na każde 25 mil geograficznych o $1^1/_4{}^0$ C., a w krajach wzniesionych na każde 200 metrów zmniejsza się o $1^1/_4{}^0$ C. I tak nad morzem Baltyckiem średnia roczna temperatura wynosi $+8^0$ C., w dolinie Renu $+11^0$ C., średnią jednak temperaturę **N.** można przyjąć na $+9^0$ C. Ren zamarza średnio na 26, Wezera na 30, Elba na 62, a Odra na 70 dni. Do obserwacji klimatycznych urządzono mnóstwo meteorologicznych stacji w różnych okolicach **N.** Powietrze w **N.** jest wogóle czyste i zdrowe i chorób właściwych wyłącznie **N.** (z wyjątkiem kretynizmu w Alpach) niema wcale. Bogactwem *płodów* **N.** wyrównywają, jeśli nie przewyższają inne kraje Europy. Znajduje się tam bowiem we wnętrzu ziemi: złoto, srebro, rtęć, żelazo, cyna, ołów, miedź, bizmut, galman, arszenik, antymon, węgiel kamienny, siarka, drogie kamienie, grafit, marmur, wapno, alabaster, gips, sól, ałun, torf i wiele źródeł mineralnych. Królestwo roślinne jest hojnie uposażone we wszelkie gatunki strefy umiarkowanej; udają się tu więc: zboża, kartofle, rośliny olejowate, tytuń, chmiel, wszelkie jarzyny, cykorja, owoce, wino, morele, kasztany, orzechy włoskie i t. d.; lasy są zapełnione dębami, olchami, jodłami, bukami, świerkami, modrzewiami i t. d. Wogóle flora niemiecka posiada 3,413 gatunków. Państwo zwierzęce ma także bardzo wiele gatunków zwierząt, szczególnie domowych, dzikie bowiem, jak wilki, niedźwiedzie, kozy dzikie, jelenie, kuny, są coraz rzadsze. Spotyka się tu wielkie mnóstwo ptaków i ryb (110 gatunków); płazów jest dosyć mało, wężów tylko dwa rodzaje jadowite; prócz tego na morzu Północnem, a także Baltyckiem poławiają się ostrygi, w niektórych zaś rzekach i perły. Ludności cesarstwo Niemieckie liczyło d. 1 grudnia 1900 r. 56,345,014 głów; roczny przyrost ludności w ostatnich latach wynosił 1,5 proc. W liczbie tej jest około 4,700,000 miesz. nie-niemieckiego pochodzenia, jakoto: Polaków (3,000,000), Francuzów (220,000), Duńczyków (140,000), Wendów (120,000), Litwinów (122,000), Czechów (82,000). Pod względem religijnym według wykazów za rok 1890 było w państwie 31,026,810 ewan-

gelików, 17,674,921 katolików, 145,540 innych chrześcijan, 567,884 żydów i 13,315 wyznawców różnych innych religji. Pod względem politycznym, rozległość i granice państwa Niemieckiego w ostatnich czasach częstokroć się zmieniały; i tak: dawne państwo Niemieckie liczyło w 1786 r. 12,592 mil kw. i 26,265,000 miesz.; utworzony 1815 r. związek albo rzesza niemiecka miała 11,467 mil kw. i (1865 r.) 46,412,000 miesz. W r. 1866 związek niemiecki rozerwany został, Austrja wyłączona z **N.**, a natomiast utworzony był związek północno-niemiecki pod przewodnictwem Prus, liczący 7,536 mil kw. i (1867) 29,974,779 miesz., oprócz tego 4 państwa południowe niemieckie miały 2,093 mil kw. i 8,606,743 miesz. Nakoniec wojna francusko-niemiecka sprowadziła przyłączenie się południowych **N.** do związku północno-niemieckiego, oderwanie od Francji Alzacji i Lotaryngji i połączenie jej z **N.** i utworzenie obecnego cesarstwa Niemieckiego, składającego się z następujących państw; *a)* królestw: Prus (34,463,377 miesz.), Bawarji (6,175,153), Saksonji (4,199,758), Wirtembergu (2,165,765); *b)* wielkich księstw: Badenu (1,866,584), Hesji (1,120,426), Meklemburg-Schwerynu (607,835), Sasko-Wejmarskiego (362,018), Meklemburg-Strelickiego (102,628), Oldenburskiego (398,499); *c)* księstw: Brunświku (464,251), Saxen - Meiningen (250,683), Saxen - Altenburg (194,273), Saxen-Koburg-Gota (229,567), Anhalt (316,027), Schwarzburg-Sondershausen (80,678), Schwarzburg - Rudolfstadt (92,657), Waldek (57,913), Reuss starszej linji (68,287), Reuss młodszej linji (138,993), Schaumburg-Lippe (43,132), Lippe (139,238); *d)* trzech miast wolnych: Lubeki (96,775), Bremy (224,697), Hamburga (768,349), oraz *e)* terytorjum państwowego Alzacji i Lotaryngji (1,717,451). Tak więc dzisiejsze cesarstwo Niemieckie jest państwem związkowem, zostającem pod władzą zwierzchnią cesarza (króla pruskiego). Związek ma władzę prawodawczą, a jego postanowienia mają moc we wszystkich państwach związkowych, nawet w razie, jeżeli są sprzeczne z prawami krajowemi oddzielnych państw. Atrybucje władzy związkowej kierują się głównie do popierania interesów materjalnych i ekonomicznych związku, do wspólnego sądownictwa, jako też do obrony kraju, a więc sił wojennych lądowych i morskich. W tym ostatnim względzie władza zostaje przy Prusiech. Prawodawcza władza składa się z rady związkowej (Bundesrath) i z parlamentu rzeszy (Reichstag), zasiadających w Berlinie. W radzie związkowej, składającej się z pełnomocników rządowych, Prusy mają przewodnictwo i 17 głosów, a wszystkie inne państwa niemieckie 41 głosów, i tak: Bawarja ma 6 głosów, Wirtemberg i Saksonja po 4, Baden i Hesja po 3, Meklemburg-Schwerin i Brunświk po 2, a wszystkie inne po 1 głosie. Przewodniczącym jest kanclerz państwa, mianowany przez króla pruskiego. Osobna komisja rady związkowej do załatwienia interesów zagranicznych utworzona jest z pełnomocników: Bawarji (która jest w niej przewodniczącą), Saksonji i Wirtembergu. Parlament (Reichstag) składa się z deputowanych, wybieranych bezpośrednio przez mieszkańców każdego państwa związkowego, przez tajemne głosowanie; 1 deputowany przypada na 100,000 mieszk. Władza wykonawcza ma prawo nadzoru nad czynnościami zarządu wewnętrznego, prawo przedstawiania państwa nazewnątrz, wypowiadania wojny i zawierania pokoju w imieniu cesarstwa, zawierania traktatów i przymierzy, przyjmowania i uwierzytelniania posłów i agentów dyplomatycznych, oraz najwyższej juryzdykcji w sporach między państwami związkowemi. Pod względem *przemysłu* najwyżej rozwinęło się rolnictwo. Grunt bowiem **N.**, z natury żyzny, podwyższył swą urodzajność dobrą uprawą, tak, że mimo silnego zaludnienia w niektórych okolicach jeszcze jest dosyć zboża na wywóz zagraniczny. Według danych urzędowych za rok 1893 z ogólnej powierzchni **N.** przypada 257,706 klm. kw. czyli 47,68% na rolę, 4,726 klm. kw. czyli 0,87% na ogrody, 59,158 klm. kw. czyli 10,95% na łąki, 28,739 klm. kw. czyli 5,31% na pastwiska, 1,325.8 klm. kw. czyli 0,25% na winnice, 139,568 klm. kw. czyli 25,82% na lasy, 4,843 klm. kw. na podwórza, 20,695 klm. kw. na nieużytki, 23,823 klm. kw. na drogi, wody etc. W roku 1900 otrzymano w państwie: 8,550,659 ton żyta, 3,841,165 ton pszenicy, 3,002,182 ton jęczmienia, 7,091,930 ton owsa, 40,585,317 ton kartofli, 23,116,276 ton siana, wartość otrzymanego tytuniu wynosiła w 1899 r. 24,6 miljonów marek. Największe lasy są w prowincji pruskiej Hessen-Nassau, w Turyngji i na południu **N.** Chów bydła i koni wysoko posunięty, niektóre gatunki odznaczają się wielu przymiotami, jak np. w okolicach nadmorskich północnych **N.**, w Wirtembergu, w okolicach Alpejskich; wyborne konie spotykamy w Holsztynie, Meklemburgu, Saksonji i t. d., świnie w Badenie, Turyngji i Westfalji. Obliczenia, przeprowadzone dnia 1 grudnia 1892 r., wykazały: 3,836,256 sztuk koni, 383 muły, 6,320 osłów, 17,555,694 sztuk bydła rogatego, 13,589,612 owiec, 12,174,188 świń, 3,091,287 kóz, 2,034,479 ulów pszczelnych. Górnictwo szczególnie kwitnie w Prusiech i Saksonji i pierwsze po angielskiem w Europie zajmuje miejsce. Wartość tej produkcji wynosiła w 1899 r. 1,039 miljonów marek. Przemysł rękodzielniczy i fabryczny, który w **N.** miał wielką i świetną przeszłość, w nowszych czasach szeroko się jeszcze rozwinął. Wyroby jego odznaczają się taniością, stosownością, trwałością, za to o wiele stoją niżej od piękności, elegancji i gustowności wykończenia wyrobów francuskich. Fabryczny przemysł najwięcej jest rozwinięty nad Renem, w Prusiech, w Śląsku i Saksonji, najmniej w Meklemburgu, Szlezwig-Holsztynie i Bawarji południowej. Główne gałęzie jego stanowią: fabrykacja machin, odlewnie stali, żelaza, wyroby towarów lnianych, bawełnianych, wełnianych, jedwabnych,

wyroby ze skóry i galanteryjne, żelazne i stalowe, złote i srebrne, szkło i porcelana, wyroby chemiczne, narzędzia optyczne, chirurgiczne i muzyczne, ołówki, zegarki, papier, cukier, piwo, wódka, w końcu kapelusze słomiane, ryżowe i kwiaty sztuczne. *Handel*, znaczny już w wiekach średnich, obecnie jest bardzo kwitnący. Wielce ułatwiają go doskonałe komunikacje lądowe i wodne, jak oto: kanały i rzeki spławne (ogółem 12441 klm. długości), drogi bite, koleje żelazne (których długość w r. 1900 wynosiła ogółem 50,961 klm.), gęsta sieć linji telegraficznych (ogółem 125,458 klm.), a także wyborne instytucje kredytowe (banki, towarzystwa asekuracyjne i zakłady kredytowe), giełdy (w Hamburgu, Berlinie, Bremie, Frankfurcie nad Menem, Lipsku, Sztutgardzie), jarmarki (w Lipsku, Frankfucie nad Menem i Frankfurcie nad Odrą). Najważniejszemi punktami handlu lądowego są: Hamburg, Berlin, Frankfurt n. Menem, Frankfurt n. Odrą, Magdeburg, Hanower, Kolonja, Moguncja, Sztutgard, Norymbergja, Augsburg i t. d. Ogniskami handlu morskiego są: Hamburg, Altona, Lubeka, Brema, Stralsund, Szczecin, Gdańsk i Królewiec. Flota handlowa **N.** liczyła w r. 1900 ogółem 3,759 okrętów o objętości przewyższającej 50 metrów sześciennych, a zawierających razem 2,495,389 ton brutto. Do portów niemieckich wpłynęło w r. 1898 ogółem 86,614 okrętów, mających 17,704,824 ton pojemności. Cały handel **N.** (bez metali szlachetnych) wynosił w 1896 w przywozie 36,409,254 ton wartości 4,307.16 miljonów marek, w wywozie 25,719,431 ton wartości 3,525.13 mil. marek. Przywóz metali szlachetnych przedstawiał w r. 1896 wartość 250.8 mil. marek, wywóz zaś 228.7 mil. marek. Oprócz handlu wywozowego i przywozowego ważną gra rolę w **N.** handel przewozowy (tranzito). Od 1872 r. wprowadzono w całych **N.** jednakowy system miar i wag, mający za podstawę system metryczny; co do pieniędzy, to w całem państwie jednostką monetarną jest marka = 100 fenigom.— *Oświata* i *uczoność* niemiecka ma słuszną w Europie i na całym świecie sławę. Liczne zakłady naukowe zarówno posuwają naukę naprzód, jak i rozpościerają ją w ludowych masach. Tysiące szkół elementarnych, gdzie nauka jest obowiązkową, a w znacznej części i bezpłatną, wiele szkół niedzielnych, rzemieślniczych i t. d. dają oświatę ludowi. W r. 1893 były w państwie 433 gimnazja, 54 progimnazja, 131 gimnazjów realnych, 25 szkół realnych wyższych, 48 zwyczajnych, 112 progimnazjów realnych, 117 wyższych szkół miejskich, 35 różnych innych szkół średnich i 57 prywatnych. Liczba uniwersytetów wynosi 22, z których najstarszy w Heidelbergu sięga założeniem r. 1386. Oprócz tego jest bardzo wiele wyższych zakładów specjalnych, jak wyższych szkół technicznych (9), akademji sztuk pięknych, górniczych, rolniczych, leśnych, wojennych, konserwatorjów muzycznych i 1 szkoła marynarki.—*Finanse*: budżet państwowy w roku finansowym 1901—1902 przewidywany jest w sumie 2,354,121,046 marek w dochodach i wydatkach. Dług państwowy w 1898/99 dosięgnął sumy 2,468 mil. mar. Rozumie się, że tu nie przedstawiamy budżetu oddzielnych państw, które na właściwych miejscach są podane.—*Armja* na stopie pokojowej składa się z 585,000 ludzi, wchodzących w skład 20 korpusów. Naczelnym jej wodzem jest cesarz. Dzieli się ona na wojska linjowe, rezerwy i landwerę. Wojenna *marynarka* obejmuje 190 okrętów wojennych, w tej liczbie około 100 torpedowców. Herbem państwa jest czarny jednogłowy orzeł, na którego piersiach spoczywa na srebrnej tarczy orzeł pruski z herbem Hohenzollernów; nad całym herbem spoczywa korona cesarska. Flaga narodowa od 1867 r. jest czarno-czerwono-biała. — *Kolonje niemieckie* obejmują obecnie przestrzeń 2,401,189 klm. kw. i liczą 6,603,000 miesz., tak, że pod względem obszaru swoich posiadłości **N.** zajmują trzecie miejsce (po Anglji i Francji). Kolonje te są następujące: *a)* w Afryce: Togo (41,000 klm. kw. i 500,000 m.), Kamerun 336,700 klm. kw. i 2,600,000 miesz.), południowo-zachodnia Afryka niemiecka (830,960 klm. kw. i 200,000 miesz.), wschodnia Afryka niemiecka (941,100 klm. kw. i 2,900,000 miesz.); *b)* w Oceanji: ziemia cesarza Wilhelma (181,650 klm. kw. i 110,000 miesz.), archipelag Bismarka (47,100 klm. kw. i 188,000 miesz.), niemieckie wyspy Salomona (22,255 klm. kw. i 89,000 miesz.), wyspy Marszałkowskie i Nawodo (415 klm. kw. i 16,000 miesz.). Por. Hoffmann „Deutschland und seine Bewohner“ (4 t., 1834); Roden „Deutschland und das übrige Europa“ (1854); Brachell „Deutsche Staatenkunde“ (2 t., 1856—57); Ravenstein „Specialatlas von D.“ (1870); Ungewitter „Erdbeschreibung“ (3 t., 1872); Delitsch „Deutschlands Oberflächenform“ (Wrocław, 1880); Neumann „Das deutsche Reich in geographischer, statistischer etc. Beziehungen“ (1874); tenże „Geographisches Lexikon des Deutschen Reichs“ (Lipsk, 1883); Baumbach „Staatslexikon“ (1882); Daniel „D. nach seinen physischen und politischen Verhältnissen“ (6 wyd., 2 t., Lipsk, 1893); Trinius „All—D. in Wort und Bild“ (Berlin, 1892).

Historja. Wszystkie plemiona niemieckie, które zamieszkiwały dzisiejsze Niemcy, oznaczali Rzymianie jednem mianem *Germanów* (ob. Germanja). Skutkiem wędrówek narodów wielkie w tej części Europy zaszły zmiany. Germanowie bowiem przedzierali się ku południowi, a miejsce ich zajmowali Słowianie. Oswobadzając z pod jarzma rzymskiego południowo-zachodniej krainy Niemiec, łączyły się ludy germańskie w silne związki: saski, frankoński, alemański, thüringski i bawarski, a w V w. potworzyły prócz tego nowe jeszcze państwa. Z państw tych niedługotrwałych [*Ostrogotów* (ob.), a później *Longobardów* (ob.), w Italji, *Anglo-Saksonów* (ob.) w Anglji, *Wandalów* (ob.) w Afryce, *Wizygotów* (ob.) w Hiszpanji] najważniejsze państwo Franków (ob.) w Galji, zało-

żone przez Klodoweusza (ob.), osłabione z powodu podziałów za dynastji Merowingów, wzmogło się znakomicie za Karola W. (ob.), który wznowił nazwę cesarstwa rzymskiego; rozciągało się ono od Ejdery i m. Niemieckiego do Ebra i m. Śródziemnego, a od Atlantyku do morza Bałtyckiego. Jednakże już po śmierci następcy Karolowego, Ludwika I Pobożnego (ob.), monarchja ta mocą traktatu w Verdun 843 r. rozpadła się na 3 części: Karol Łysy (ob.) wziął zachodnią Frankonję (t. j. większą część dzisiejszej Francji), Lotarjusz I (ob.) Italję razem z wązkim pasem ziemi (środkowa Frankonja) po lewym brzegu Renu, od morza Niemieckiego i Skaldy aż do Rodanu i morza Śródziemnego, a Ludwik Niemiecki (ob.) kraje wschodnie, wschodnią Frankonję, między Renem, Elbą, Saalą i Lasem Czeskim i założył tym sposobem podwaliny państwa Niemieckiego.—*Okres I. Od traktatu w Verdun aż do Rudolfa Habsburskiego* (843—1272). Po daremnych usiłowaniach Karlowingów (ob.), mających na celu zjednoczenie całej monarchji Karola W., co leżało zresztą w duchu traktatu verduńskiego, następuje epoka powolnego odosabniania się pojedyńczych części i kształtowania w samodzielne grupy państwowe. Krainy z lewej strony Renu położone weszły po wygaśnięciu Lotarjuszowej linji Karolwingów (ob.), skutkiem podziału w Meisen 870 r., w skład wschodniej Frankonji, której granicę od zachodniej Frankonji stanowiły teraz rzeki Maas i Mozela. Po upadku Karola Grubego (ob.) 887, który nie zdołał utrzymać dokonanej przez się jedności państwa Karolowego, królem wsch. Frankonji został obrany Arnulf (ob.) 888—899, wnuk Ludwika Niemieckiego. Broniąc granic swego państwa od Normanów, Słowian i Madziarów, starał się, ale bezskutecznie, o zachowanie domowego wpływu na Italję i zach. Frankonję (Francję). Po Ludwiku Dziecięciu (ob.) 899—911, za którego poczęły się tworzyć samodzielne księstwa (np. potężna Saksonja) i zesłabła administracja karolowińska, zasada monarchji dziedzicznej ustąpiła miejsca zasadzie elekcyjności, i królem obrany został Konrad I (ob.) 911—918, z rodu frankońskiego. Wybór ten zagrożone zewnętrznemi napadami państwo wewnątrz osłabił przez to, że rozbudził partykularyzm Szwabji, Bawarji, a zwłaszcza też Saksonji, przyciszony dopiero elekcją Henryka I (ob.), ks. saksońskiego, 919—936, który jest właściwym założycielem samoistnego państwa Niemieckiego. Idąc w ślady ojca, Otton I (ob.) 936—973 łamał potęgę arystokracji, zwalczał jak tamten Słowian i Madziarów, a oprócz tego odzyskał koronę cesarską Karola W. i uczynił zależnym od niej kościół rzymski i Włochy. Wpływy włoski i bizantyński znacznie oddziaływały na Niemcy i podnosiły oświatę. Potęga ta osłabła więcej za Ottona II (ob.) 973—983, Ottona III (ob.) 983—1002 i Henryka II (ob.) 1002—1024). Nie umieli ani arystokracji utrzymać w karbach zależności, ani zachować przewagi nad Słowianami (potężna za Chrobrego Polska), Włochami i Kościołem. Zaprowadzone zmiany w sposobie wojowania podnosiły feudalizm i wyosobniały rycerstwo, jako zamkniętą w sobie kastę, nie mającą nic wspólnego z mieszczaństwem i włościanami. Dopiero z Konradem II (ob.) 1024—39, od którego idą cesarzowie frankońscy (1024—1125), zaczyna się polityka pełna siły i energji, zarówno w stosunkach wewnętrznych, jak i zewnętrznych, Syn jego Henryk III (ob.), 1039—56, nie tylko trzymał jak i ojciec w grozie wasalów, ale nadto podniósł władzę królewską, zachował odzyskaną przez ojca supremację nad Włochami i Kościołem rzymskim, oraz wywierał wpływ na Słowian Nadbałtyckich, Czechów i Węgrów. Blizkim już był celu utworzenia monarchji spójnej i dziedzicznej, gdy go zaskoczyła śmierć przedwczesna. Całe panowanie syna jego Henryka IV (ob.) 1056—1106 wypełnia ze zmiennem szczęściem prowadzona walka przeciw partykularyzmowi książąt i hierarchji kościoła, reprezentowanej przez papieża Grzegorza VII (ob.), a dążącej do osłabienia władzy królewskiej w Niemczech. Walkę tę między Kościołem a państwem, królewskością a separatyzmem książąt, feudalizmem a mieszczaństwem ukończył dopiero Henryk V (ob.) 1106—1125, ostatni z domu frankońskiego, który szedł śladem ojca, ale, ulegając sile zjednoczonych nieprzyjaciół, musiał zawrzeć konkordat w Worms 1112 i pogodzić się z Kościołem. Polityka cesarzów frankońskich nie złamała potęgi książąt, ugięła się przed Kościołem, ale sprzyjała podniesieniu miast, które doszły politycznego znaczenia i weszły w przymierze z królewskością. Wybrany teraz królem Lotarjusz II (ob.) 1125—37 okazywał wiele uległości względem książąt i Kościoła. Przez ożenek Welfa Henryka Pysznego z jego córką stał się dom Welfów (ob.) w Niemczech najpotężniejszym. Konrad III (ob.) 1138—1152, pierwszy z domu Hohenstaufów (ob.), 113—1254, którzy trzymali się polityki cesarzów frankońskich, starał się osłabić Welfów, przywracał porządek wewnątrz i wziął udział w drugiej krucjacie. Synowiec jego Fryderyk I (ob.), 1152—1190, złamał potęgę Welfa Henryka Lwa (ob.), pracował wewnątrz nad podniesieniem władzy królewskiej i rozszerzaniem jej wpływu na zewnątrz, ale uwikłał się w straszną i niezupełnie szczęśliwą walkę (1154—65) we Włoszech z republikanami miejskimi, dążącymi do niepodległości narodowej, i z hierarchją rzymską. Jednakże przez poślubienie swego następcy ze spadkobierczynią królów normandzkich w Neapolu i Sycylji starał się na innej drodze osiągnąć panowanie nad Włochami. Mimo wielu niepowodzeń Niemcy doszły teraz szczytu potęgi i świetności. Wśród bojów i rozbudzonej w narodzie wojowniczości kwitnęły sztuki, krzewił się przemysł, rósł stan mieszczański i życie obywatelskie. Wszędzie widoczny postęp. Przedsiębierczy, ale okrutny syn

Ces. Niemieckie
540 657
Skala 1 : 4800000.
Główne Dr. Żel.
Kanały
Telegraf podmorski
Wielkość znaków i pisma oznacza względ ważność miejscowości.
M. PÓŁNOCKIE
Wyspy Fryz
Zatoka Gdańska
KRÓLEWIEC
WARSZAWA
ŁÓDŹ
POLSKIE
KRAKÓW
AMSTERDAM
HAGA
ROTTERDAM
Utrecht
Texel
Zuider Zee
Leeuwarden
Harlem
Kalisz
Radom
Sandomierz
Pilica
Państwa Niemieckie
km. kw.
Prusy 348 607,0
Bawarya 75 864,2
Würtemberg 19 517,1
Saksonia 14 992,9
Baden 15 081,0
Meklemb - Szweryn 13 126,9
H. Hessen 7 681,8
O. Oldenburg 6 427,2
S.W. Sachsen-Weimar 3 615,3
Mecklemburg - Strelitz 2 929,5
B. Braunschweig 3672,2
S.M. Sachsen-Meiningen 2 468,1
A. Anhalt 2 294,4
C.G. Sachs.-Kobg.-Gotha 1968,5
S.A. Sachsen-Altenburg 1323,7
L.D. Lippe-Detmold 1215,2
W. Waldeck 1121,0
S.R. Schwarzb.-Rudolst. 940,8
S.S. Schwarzb.-Sondersh. 862,0
R. Reuss młodszej Linii 825,7
S.L. Schaumburg-Lippe 340,3
R.W. Reuss starsz. Linii 316,4
Wolne miasta
Hamburg 415,0
Lubeka 297,7
Bremen 256,7
Kraj koronny
Alzacya i Lotaryngia 14 507,1
540657,9
lit. Tow. Akc. S. Orgelbranda S. Warszawa

sna
Jed
Luc
tra
Kar
wię
(ob
wa
Nie
sien
nie
Sa
pod
trak
(84
win
łej
chu
woln
i ka
Kra
wyg
(ob.)
wsc
niej
zela
nie
pańs
stał
Nien
Nor
beza
na I
ku D
się
Saks
zasa
zasa
rad
bór t
wew
lary
sonji
ks. s
założ
Idąc
potę
i Ma
ską
rzym
ski z
oświ
(ob.)
ryka
stok

Objaśnienie:

Kraj górzysty wyżej	300 m
Kraj pagórkowaty od	200 - 300 m
Nizina od	0 - 200 m
Nizina poniżej	0 m

Watty — *Kanały* — *Drogi alp…*

Najwyższe punkty dróg alpejskich:

Semmering (*Tunel*) 891 m. *M. Cenis* (*Tunel*)
S. Gottharda 1154 m *Brenner*
Arlberg (*Tunel*) 1311 m.

Skala 1: 5850000.

50 25 0 50 100 150

Kilometrowiila - 1 Stop.

------ *Granica Niemiec*

Skrócone nazwy Gór i przełęczy

			Meter
K.	(*Hardt*)	Kalmit	681
S.B.	(*Wogezy*)	Sulzer Belchen	1423
K.	(*Odenwald*)	Katzenbuckel	627
G.	(*Spessart*)	Geiersberg	585
T.	(*Vogelsberg*)	Taufstein	772
W.	(*Rhön*)	Wasserkuppe	950
S.	(*Fichtel*)	Schneeberg	1051
R.	(*Czeski Las*)	Rachel	1454
D.	(*L. Bawr.*)	Dreitaßenriegel	1216
J.B.	(*Łuży. Gór.*)	Jeschken	1013
S.K.	(*G. Olbrzym.*)	Schnee-Koppe	1605
H.E.	(*G. Sowie*)	Hohe Eule	1014
H.M.	(*G. Orlickie*)	Hohe Mense	1085
G.P.	(*Bernen Alpy*)	Gemmi Prs.	2302
Gr.	" "	Grimsel Prs.	2165
F.	(*St. Gotth.*)	Furka Prs.	2436
R.	(*Emmen Alpy*)	Rothorn	2351
D.St.	(*Berneńsk. A.*)	Dammastock	3630
Gl.	(*Glarneń. A.*)	Glärnisch	2906
R.	" "	Rigi	1800
S.	(*Thur Alpen*)	Sentis	2504
M.G.	(*Allgauer A.*)	Mädelegabel	2649
R.W.	" "	Rote Wand	2568
P. Sp.	(*A. Półn. Tyr.*)	Parseyer Spitze	3038
Z. Sp.	" "	Zugspitze	2963
W.	(*Salzburskie A.*)	Watzmann	2714
Hk.	" "	Hochkönig	2938
C.I.	(*Grajskie A.*)	Col d'Iseran	2769
Rhwh.	(*Lepont. A.*)	Rheinwaldhorn	3398
Spl.	" "	Splügen Prs.	2117
J.P.	(*Retyckie A.*)	Julier Prs.	2287
B.	(*Bernina*)	Piz Bernina	4052
St.J.	(*Ortler*)	Stilfser Joch	2797

Lit. Tow. Akc. S. Orgelbranda S^ow^ Warszawa

Fryderyków Henryk VI (ob.) 1190—97 nie zdołał przeprowadzić wielkich swych planów z powodu zawczesnej śmierci. Małoletność Fryderyka II, wojna domowa skutkiem podwójnej elekcji—Filip (ob.) szwabski i Otton IV (ob.) brunświcki, oraz przewaga papieża Inocentego III, podkopały wielce potęgę Niemiec i familji Hohenstaufów. Wśród ciężkich niezmiernie okoliczności otrzymał koronę, przy pomocy papieskiej, syn Henryka VI, Fryderyk II (ob.), 1212—50, przeniósł punkt ciężkości z północy na południe do królestwa Obojej Sycylji i prowadził dalej dziedziczną niejako walkę z papiestwem. W Niemczech tymczasem, zostających pod zastępczym rządem synów Fryderykowych, Henryka, a później Konrada IV (ob.), mimo korzyści odniesionych nad Danją w bitwie pod Bornhoved (1227) wzrastał ogromny nieład, a wojny domowe i krwawe sądy na kacerzów podkopywały dawną świetność. Zamęt wewnętrzny przechodził już wszelkie granice, gdy przeciw Fryderykowi II i Konradowi IV (1250—1254) stronnictwo papieskie wyniosło na tron naprzód (1246) Henryka Rospe (ob.), landgrafa Turyngji, a potem Wilhelma, hr. Holandji (1247—1254). Konrad IV, przyrodni brat jego Manfred (ob.) i Konradyn (ob.), ostatnia latorośl Hohenstaufów, daremnie pracowali nad utrzymaniem przynajmniej dziedzicznego królestwa Obojej Sycylji, które po krwawych bojach przeszło w posiadanie Karola (ob.) Anjou, kr. francuskiego. W następnych czasach tak zwanego *bezkrólewia* (interregnum) 1254—73, gdyż popierani przez przeciwne sobie stronnictwa królowie Alfons X Kastylski i Ryszard. ks. Kornwalji (od 1257), nie umieli zyskać ani powagi, ani ogólnego uznania, monarchiczna konstytucja cesarstwa na zawsze została zniszczoną, a Niemcy utworzyły luźny związek książęcych, rycerskich i miejskich grup samodzielnych, niezależnych wcale od władzy centralnej. Panowie świeccy i duchowni zamienili się w samowładnych panów lennych z władzą książęcą. Rozprzęgły się teraz wszelkie węzły porządku i sprawiedliwości, a miejsce ich zajęły walki rozbójnicze i prawo kułakowe, którémi się posługiwało tak rycerstwo, jak i arystokracja przeciw miastom i zamienionemu w niewolników chłopstwu. Miasta, zbogacone handlem i przemysłem, łączyły się dla własnej obrony w federacje (związek miast reńskich, Hanza) i zajmowały potężne stanowisko polityczne, nieprzyjazne zarówno książętom, jak i władzy centralnej. Miasta jednak pielęgnowały troskliwie sztukę i poezję (zaniedbaną przez szlachtę), wznosiły wspaniałe katedry, wykonywały surową sprawiedliwość, zakładały w krajach cudzoziemskich kantory handlowe; jednem słowem, żywioł mieszczański sam wyłącznie reprezentował i podnosił zasadę cywilizacji,—*Okres II. Od Rudolfa Habsburskiego aż do reformacji* (1273—1517). Wśród takich okoliczności wybrany królem Rudolf I (ob.), 1273—91, hrabia na Habsburgu, zostawił sprawy włoskie i kościelne samym sobie, zaniechał krucjat i wypraw rzymskich, a choć nie przywrócił państwu dawnej potęgi, jednakże powściągał wewnątrz anarchję, sprowadzał porządek i pracował gorliwie nad utrzymaniem pokoju i całości granic niemieckich. Przez zwycięstwo odniesione nad Otokarem czeskim 1278 r. zyskał Austrję, Styrję, Karyntję i Krainę, ugruntował tym sposobem potęgę własnego domu i znalazł środki do utrzymania powagi królewskiej, ale nie zdołał przeprowadzić wyboru syna swego. Książęta bowiem, w których ręce przechodzi zwolna decyzja o elekcji monarchy, wynieśli na tron; własnym interesom gwoli, walecznego, ale niebogatego Adolfa (ob.), hr. Nassau, a po jego śmierci Albrechta (ob.) 1298—1308, syna Rudolfowego. Idąc śladami ojca, pracował wyłącznie prawie nad zbogaceniem domu habsburskiego, ale z mniejszem nierównie powodzeniem, gdyż dopuszczał się gwałtów i niesprawiedliwości. Henryk VII (ob.) 1308—13 z domu luksemburskiego przywrócił zakłócony pokój wewnętrzny, pozyskał dla swego domu koronę czeską i wznowił politykę Hohenstaufów względem Włoch, ale jego wyprawa rzymska i przybranie godności cesarskiej nie wzmocniły bynajmniej władzy królewskiej w Niemczech. Rozdwojenie skutkiem obioru dwu królów, Ludwika Bawarczyka, popieranego przez możnowładców i rycerstwo, i Fryderyka III (ob.) Pięknego, z domu Habsburgów, wspieranego przez żywioł mieszczański, skończyło się zwycięstwem pierwszego i zobopólną następnie zgodą. Rządy Ludwika IV (ob.) 1313—47 przedstawiają obraz ponowionej a zawziętej walki władzy świeckiej z kościelną, której najwyższa głowa, papież Jan XXII (ob.), mimo upadku dawnej potęgi papiestwa, występował z niemniejszemi pretensjami, a z większą może jeszcze śmiałością niż jego poprzednicy. Ludwik nie okazał ani potrzebnej energji, ani konsekwencji, ale książęta ujęli się za sprawą narodową i ograniczyli znacznie wpływ papieski. Karol IV (ob.), 1349—78, margrabia morawski, wnuk Henryka VII, wybrany przez partję luksemburską przeciw Güntherowi, hr. na Schwarzburgu († 1349), całą troskliwością otaczał dziedziczne swe Czechy, a mało zajmował się Niemcami. Jedyną po nim pamiątką jest *bulla złota* (ob.), przepisująca dokładnie formy elekcji cesarza, oddanej w ręce 7 elektorów (moguncki, trewirski, koloński, czeski, palatyński, saski i brandeburski), którzy stanowili odtąd zamkniętą w sobie, uprzywilejowaną oligarchję książęcą. Pod synem i następcą Karola IV Wacławem (ob.) 1378—1400, który nie troszcząc się o Niemcy, usunął się całkiem do Czech, ledwie że nie nastąpił rozkład cesarstwa na federacje książęce, rycerskie i miejskie. Mieszczaństwo (związki: reński i szwabski) zapragnęło takiego stanowiska, jakie sobie wywalczyli Szwajcarzy; w południowych Niemczech związek szwabski został zniszczony przez arystokrację książęcą

pod Döffingen 2388, ale w półn. Hanza zachowała, a nawet powiększyła polityczną swą potęgę. Na miejsce usuniętego Wacława, obranym został główny jego przeciwnik Ruprecht, elektor palatyński, 1400—1410, który, nie odniósłszy żadnych korzyści ani we Włoszech, ani Niemczech, musiał przyznać stanom państwa niebezpieczne prawo zawierania przymierza bez upoważnienia króla. Za Zygmunta (ob.), 1410—1437, brata Wacławowego, prąd do reform kościelnych rozwinął się tak silnie, że cesarz przywiódł do skutku 1414 r. sobór konstancjeński, który usunął wprawdzie istniejącą w Kościele katolickim schizmę, ale spaleniem Husa (ob.) i Hieronima (ob.) z Pragi wywołał straszną wojnę husycką, Niemcy wiele od niej ucierpiały i do zupełnej przyszły niemocy w chwili, gdy na Zachodzie kosztem cesarstwa rozwijała się groźna potęga burgundzka. Sobór bazylejski (1431—38 zajmował się tymczasem ulepszeniami w sprawach Kościoła i dozwolił Czechom używania Komunji pod obiema postaciami. Albrecht II (ob.) 1438—1439, z austrjackiej linji Habsburgów, sprzyjał żądanym przez wielu reformom ustawy państwowej, ale żądania te rozbiły się o upór Fryderyka III (ob.), 1440—93, ze styryjskiej gałęzi Habsburgów, który i papiestwu ulegał i cesarskiej godności nie umiał dawnego przywrócić blasku. Na Zachodzie tymczasem stała potężna i spójna monarchja francuska, a od wschodu grozili Turcy. Na rozwój wewnętrzny wpływają jednak nowe a niezmiernie ważne czynniki. Humanizm (ob.) daje wzrastającej opozycji broń naukową w rękę, sztuka drukarska rozszerza oświatę, a wynalazek prochu strzelniczego zadaje cios śmiertelny rycerstwu. Maksymiljan I (ob.), 1493—1519) ratuje jeszcze dawne formy, ale we własnych jego dążeniach czuć tchnienie reformy, wielkiemi krokami się zbliżającej. Na sejmie wormackim 1495 znosi prawo odwetu, ogłasza pokój wieczny, stanowi najwyższy trybunał sądowy i doroczny jednomiesięczny sejm z 3 stanami (elektorów, książąt i miast). W Kolonji 1512 zaprowadza 10 okręgów gwoli łatwiejszej administracji, co wszystko ogranicza tylko władzę centralną wewnątrz. Na zewnątrz, projekty włoskiej hegemonji (liga święta, kambrejska) kończą się porażką, i tylko polityka małżeństw (własnego z Marją, dziedziczką Karola Zuchwałego, burgundzkiego, i syna Filipa z Joanną Szaloną hiszpańską) zapewnia Maksymiljanowi powiększenie się mienia rodziny. Jest jeszcze świadkiem pierwszych kroków reformacji (ob.) Lutra (ob.), atoli dopiero jego wnuk i następca doświadcza jej skutków.— *Okres III. Od początku reformacji do pokoju westfalskiego* (1519—1648). Karol V (1519—56), w którego państwach słońce nie wschodziło, dojrzał politycznych dążności w teologicznych zarzutach Lutra i w Wormacji kazał go ogłosić banitą. Ale nadaremnie. Jan, kurfirst saski, Filip, elektor heski, i in. stają się poplecznikami reformy, gwoli zwiększającej ich mienie sekularyzacji dóbr kościelnych i pomnażających ich władzę praw biskupich. Chłopska wojna (ob.) bije podobnie jak plany Huttena i Sickingena w potęgę tych książąt terytorjalnych i władzę Kościoła, jak anabaptyści są takimiż demagogami w kwestji wiary. Powstaje związek smalkaldzki 1531, broniący interesów protestantów (od 1529) i wyznania augsburskiego (1530), przeciw któremu zawiązuje się liga katolicka 1532. Ambicja Maurycego, ks. saskiego (ob.), przerzucająca go z obozu cesarza w objęcia pobitych przez niego pod Mühlberg (1547) protestantów, i walczących z Karolem V o posiadanie Włoch Francuzów z Franciszkiem I, sprowadza równouprawnienie protestantów z katolikami (Passau, Augsburg, 1555), lubo okupione utratą Toul, Verdun i Metz (1552), czego ni sobór 1545 w Trydencie, ni interim Augsburskie (1548) nie mogło wydać. Przewaga reformacji w Niemczech rozdzieliła religijnie Niemcy i Hiszpanję, już oddaniem pierwszych Ferdynandowi I (1556—64), a drugiej Filipowi II odosobnionych. Odtąd też i Włochy przestają interesować Niemcy, które za rządów Ferdynanda I i Maksymiljana II (1564—76) zatopiły się w bezkrwawe spory teologiczne, dzięki tolerancji swych rządców. Już jednak wychowanek Jezuitów Rudolf II (1576—1612) musiał zapewnić Czechom (1609) wolność sumienia, której powstanie unji protestanckiej i ligi katolickiej zagroziły widokiem krwawszych zapasów. Istotnie pogwałcenie aktu z 1609 przez Macieja (1612—19) wywołuje Trzydziestoletnią wojnę (ob.) religijną, w której Szwecja z Gustawem Adolfem przybiega na pomoc swym spółwyznawcom, gdy „król zimowy“ Fryderyk V (ob.) i Chrystjan IV duński ulegli potędze genjuszu wodza Ferdynanda II (1619—37). Genjusz ten, Wallenstein (ob.), gniotąc protestantyzm, zamierzył odbudować dawną potęgę cesarzów niemieckich. Inny obrót rzeczy wzięły, i gdy za Ferdynanda III (1637—57) pokój westfalski (1648) regulował na nowo stosunki Europy środkowej, cesarstwo prawie nie istniało, ograniczone do bardzo luźnego związku państw autonomicznych, od których Niderlandy i Szwajcarja na zawsze odpadły, i społem w Regensburgu (od 1659) uchwalały pokój, wojnę i podatki. Władza i znaczenie pojedyńczych monarchów niemieckich wzrosły przez stałe wojska (w Saksonji od 1613, w Brandenburgji od 1611), zebrane z najemników bez honoru i miłości kraju. Brak pozornej nawet spójni odbił się charakterystycznie w następnej dobie.— *Okres IV. Od 1648 do śmierci Fryderyka II* (1786). Pomimo opozycji Ludwika XIV i Szwecji obrany Leopold I (1657—1705) ratunek od Turków zawdzięczał tylko Janowi Sobieskiemu (1683), który też nie korzystał z koniecznej dla dobra swego kraju interwencji w wojnę Leopolda z Węgrami. Francja zabrała Lotaryngję (1670), pokojem w Nimwedze zyskała hrabstwo Burgundji, 12 twierdz w Niderlandach (1679), Strasburg

(1681), spustoszyła Pfalz (1689). Jeden Fryderyk Wilhelm, elektor brandeburski, a 1701 król pruski, utrzymywał cześć niemiecką, bijąc Szwedów pod Fehrbellinem (1675), gdy wojna o hiszpańską sukcesję, czysto familijna (1700), oderwała znowu Landau z 3 wsiami (1714), a wojna północna (1700—21) pozbawiła Niemcy legalnie Baru i Lotaryngji na korzyść Francji (1735). To też naturalną wynikłością słabości Józefa I (1705—11) i Karola VI (1711—40) była pierwsza walka o hegemonję w Niemczech między Prusami a dotychczasową władzą cesarską w wojnie Siedmioletniej między Fryderykiem II a Marją Teresą. Rozbiór Polski, dokonany pod naciskiem pierwszego, spotęgował jego znaczenie, które tylko wzrosło za Karola VII (1732—45), antycesarza, przez niego i Francję protegowanego, oraz za rządów Józefa II (1765—90), syna i następcy Franciszka I (1745—65), męża Marji Teresy. Józef bowiem we wszystkiem naśladował Fryderyka, tak w wolnomyślności filozoficznej, jak polityce, w której co do Polski szedł za jego insynuacją. Nadto, gdy Józef chciał przywrócić dawne znaczenie cesarstwa, oraz wymienić na osierociałą Bawarję Niderlandy, Fryderyk zawiązał sojusz książąt (Fürstenbund) z Saksonją i Brunświkiem, pod pozorem obrony praw imperjum, a w istocie w widokach zyskania hegemonji nad drobnemi państwami niemieckiemi.—*Okres V. Od śmierci Fryderyka II i reform zdziałanych pod wpływem rewolucji francuskiej aż do ustanowienia rzeszy niemieckiej 1815.* Za Leopolda II (1790—92) i Franciszka II (1792—1835) rozpoczęta walka w obronie rojalizmu skończyła się upadkiem cesarstwa Niemieckiego. Prusy osobnym pokojem w Bazylei (1795) wycofały się ze starcia z korzyścią, gdy Niemcy 1801 musiały Adygę i Ren przyjąć za granicę południową i wschodnią i poddać się 1802—3 reorganizacji z inicjatywy Francji wyszłej, która zniosła miasta cesarskie, jak również państwa duchowne, prócz Moguncji, gdy z innych powstały cztery nowe państwa: Hessen - Kassel, Baden, Wirtemberg i Salzburg. Nowa zmiana pod wpływem Napoleona (1806) ujawniła się w formie ligi reńskiej, łączącej Bawarję, Wirtemberg, Baden, Hesję, a potem i Saksonję przymierzem zaczepnem i odpornem, która dokonała rozerwania Niemiec, rozpoczętego przez utworzenie się cesarstwa austrjackiego 1804, gdy 1807 z Hesji, Brunświku, oraz krajów między Elbą a Renem powstawało królestwo francuskie Westfalji, a na wschodzie w. ks. Warszawskie. Hegemonja ta Francji polityczna i społeczna (kodeks Napoleona), wstrząsając do gruntu skażony w wojnie 30-letniej umysł Niemców i burząc szczątki feudalnych urządzeń, a w części i narodowe przeciwieństwa, przygotowała narodową reakcję tyrolskiego Andrzeja Hofera i „odezwanie się do mego ludu" Fryderyka Wilhelma III pruskiego (1813). Kongres wiedeński 1815 dalej postąpił w dziele wandalizmu i wytworzył rzeszę niemiecką, będącą tylko luźnym aglomeratem dynastów, nie ziszczających marzeń Fichtego, Arndta, Körnera, Schenkendorfa i innych patrjotów.—Cały następny *okres VI, od 1815 do naszych czasów*, jest walką idei o jednolitych Niemczech z separatyzmem dynastycznym i wyłącznością Prus lub Austrji. Obok tego rozwijała się myśl o konstytucjonalizmie (Bawarja 1818, Baden i Wirtenberg 1819), która gnębiona polityką w licznych kongresach rozwijaną, ostatecznie (1837) wykazała słabość Bundestagu (sejmu rzeszy). Związek celny 1835, z pomysłu Prus wyszły, a dalej waśń o Szlezwig-Holsztyn i frankfurckie parlamenty (1848) ujawniają choć słabą łączność Niemiec i wcielanie się tej idei w czyn konkretny. Obiór Fryderyka Wilhelma IV pruskiego (28 marca) na cesarza wskazywał komu przewodnictwo w tej mierze oddawano. „Związek 3 królów" (Prus, Hanoweru i Saksonji), parlament erfurcki (Kwiecień, 1850) i kongres monarchów w Berlinie (w maju t. r.) nie prowadzi do celu wskutek zabiegów Austrji, która nietylko teoretycznie stwierdziła swą powagę w rzeszy, zwołując Bundestag (września 1850) napowrót w dawnej postaci do Frankfurtu, ale w konferencji ołomunieckiej (25 listopada) Prusy upokorzyła. Pod wpływem klęsk Austrji, 1859, zebrał się 14 września we Frankfurcie *związek narodowy* (Nationalverein), z zamiarem oddania Prusom hegemonji, ale konflikt 1862 r. tamże sprawę unifikacji zawiesił. Pomysł austrjacki (1863) z dyrektorjatem (trias) i parlamentem, złożonym z delegatów stanów państw pojedyńczych, spełzł przez obojętność Prus, których minister Bismark zaproponował wybory bezpośrednie. Nieużyteczność tych reform z dołu sprowadziła reformę z góry, do której początek dała kwestja szlezwicko-holsztyńska (1863), ze stanowiska narodowości przez Austrję i Prusy w imieniu Rzeszy podjęta, a przez traktat w Gastein (1866 condominium państw wykonawczych) na niekorzyść Augustenburga, dziedzica księstw, rozstrzygnięta chwilowo. Gdy Austrja popierała dziedzica, Prusy zażądały reformy Rzeszy w owym duchu, co powiodło do wojny prusko - austrjackiej, zakończonej wyłączeniem Austrji z Niemiec, na 2 związki rozdzielonych, z których północny ulegał Prusom, powiększonym Hanowerem i in., oraz utratą reszty Włoch przez Austrję (pokój praski 1866, 23 sierpnia). Kwestja Szlezwigu duńskiego nadal pozostała nierostrzygniętą wbrew zasadzie narodowości, w której imieniu została przygotowana w Niemczech niemiecko-francuska wojna (ob.) 1870—71, a Luksemburg zneutralizowany (1867). Utworzono nowe cesarstwo niemieckie (1871), z królem pruskim Wilhelmem I cesarzem na czele, mające do zwalczenia ultramontanów, których oburzała teorja zależności Kościoła od państwa, ciesząc się ich pomocą w kwestji urządzeń wewnętrznych (co do uchwały 3-letniego kontyngensu i t. d.) przeciw liberalnym. Drugim wrogiem cesarstwa jest socja-

lizm, wyrażający się w powszechnych związkach robotników. Prusaczenie też nie budziło przyjaciół unifikującemu wszystko cesarstwu. W styczniu 1874 nastąpiły wybory do sejmu państwowego, na których jakkolwiek otrzymało zwycięstwo stronnictwo liberalne, wzmocnił się jednakże środek ultramontański. 20 kwietnia sejm przyjął ogólną dla całego państwa ustawę wojskową; 24 listopada przedstawiony został projekt do prawa sądowego, który przez sejm oddany został do rozpoznania wybranej w tem celu komisji, złożonej z 28 członków, pod przewodnictwem Miquela. Na początku 1875 rozpoczęły czynność sejmy pojedyńczych państw. Ważne były zwłaszcza posiedzenia sejmu pruskiego, z powodu walki prowadzonej ze stronnictwem ultramontańskiem. W walkę tę wciągniętym został i rząd, zwłaszcza w skutek gwałtownych artykułów w dziennikach klerykalnych francuskich, oraz uchwały zgromadzenia narodowego francuskiego o podwyższeniu kadrów armji o 144 bataljony. Zjawiły się w dziennikach inspirowanych artykuły o możliwości nowej wojny z Francją, wydano zakaz wyprowadzania koni za granicę i t. d. Potwierdzono związek trójcesarski i zawiązano bliższe przyjacielskie stosunki z Włochami, przez odwiedziny Wiktora Emanuela w Berlinie i cesarza Wilhelma w Medjolanie (październik, 1875). 16 sierpnia 1875 z wielką uroczystością odkryto pomnik na cześć Hermana w lesie Teutoburskim. Rozprawy nad projektem do niektórych paragrafów prawa karnego, obejmującego obostrzenie kar za pewne przestępstwa polityczne i państwowe, spowodowały rozdwojenie pomiędzy stronnictwem liberalno-narodowem a kanclerzem. Projekt ten w części tylko, i to znacznie zmodyfikowany, uzyskał sankcję sejmu, poczem sejm 10 lutego 1876 został odroczonym. Również napotkał ks. Bismarck na opór w radzie związkowej, która nie chciała zatwierdzić przedstawionego przez niego projektu do prawa o drogach żelaznych, przyczem okazały się widoczne dążności do zachowania resztek niezależności w państwach mniejszych, mianowicie zaś w Saksonji. Nadużycia w zakładaniu przedsiębierstw, a stąd częste bankructwa, ciągły zastój interesów, upadek przemysłu, a przez to i dobrobytu ludności pracującej, bezustanna przytem agitacja stronnictwa socjalno-demokratycznego, spowodowały niezadowolenie wszystkich prawie klas ludności z istniejącego porządku rzeczy. Stan ten wywarł wpływ i na stosunki polityczne. Utworzyło się nowe stronnictwo, t. z. niemiecko-konserwatywne, widzące jedyne zbawienie w powrocie do stanu dawnego; z drugiej zaś strony wzmogło się stronnictwo socjalno-demokratyczne, które wyzyskując panujące niezadowolenie i zły stan finansowy, ugruntowało silnie wpływ swój na masy ludu. Na sesji sejmowej, otwartej 30 października 1876, po kompromisie pomiędzy rządem a stronnictwem narodowo-liberalnem, przyjęty został 22 grudnia projekt do prawa sądowego, poczem sejm został zamkniętym. W skutek zaciętej walki stoczonej przez stronnictwa liberalne, tak podczas debatów nad projektem do prawa sądowego, jako też i przy wyborach do nowego sejmu, naznaczonych na 10 stycznia 1877, straciło stronnictwo narodowo-liberalne 20 miejsc, postępowe 3 miejsca, natomiast znacznie się wzmogli partykularyści, konserwatyści, a zwłaszcza socjaliści, którzy otrzymali 485,000 głosów (na 5½ mil. głosujących). Na nowym sejmie, otwartym 22 lutego 1877 przez cesarza mową tronową, oprócz zatwierdzenia etatu na r. 1877—78, ustanowiono Lipsk jako miejsce zasiadania najwyższego sądu państwowego, oraz zatwierdzono nowe prawo patentowe, poczem 3 maja sejm został odroczonym. Wielkie wrażenie sprawiło podanie Bismarcka o uwolnienie od obowiązków, którego jednak cesarz nie przyjął, a natomiast udzielił mu nieograniczony urlop, podczas którego zatrzymywał kanclerz niemiecki kierunek nad sprawami państwa i odpowiedzialność; w czynnościach zaś bieżących miał być zastępowany przez Hofmanna, Camphausena i Bülowa. W lecie 1877, z powodu objęcia we Francji rządów przez ministerjum klerykalne Broglie'go, nastąpiło powiększenie garnizonów w Alzacji i Lotaryngji. W jesieni i w zimie t. r. zajmował się kanclerz projektem reformy podatków, przyczem zaszły nowe nieporozumienia ze stronnictwem narodowo-liberalnem, które ujawniły się zwłaszcza po otwarciu sejmu 6 lutego 1878 r. i doprowadziły do tego, że Camphausen podał się do uwolnienia. Narodowo-liberalni żądali gwarancji konstytucyjnych, czego wręcz odmawiał Bismarck. Na sesji tej, oprócz spraw bieżących, przyjęte przedstawione przez rząd prawo o zastępstwie za kanclerza w razie choroby i t. d. Zastępstwo to powierzonem zostało wiceprezesowi ministerjum pruskiego hr. Stolberg-Wernigerode. 11 maja 1878 r. odbył się zamach Maxa Hödla na cesarza, wskutek czego przedstawiono 21 maja do zatwierdzenia wyjątkowe prawo przeciwko socjalistom, które z uwagi, że rząd nie wyczerpał jeszcze środków, do których był przez prawo upoważniony, znaczną większością głosów zostało odrzuconem 24 t. m., poczem sejm został zamkniętym. Jeszcze umysły nie uspokoiły się tak po pierwszym zamachu, jako też w skutek zatonięcia na kanale brytańskim statku pancernego „Wielki Kurfirst" (31 maja), gdy nastąpił 2 czerwca powtórny zamach, wykonany przez Karola Nobilinga, przyczem cesarz otrzymał dość ciężkie rany, w skutek czego zmuszony był 6 t. m. powierzyć rządy na czas choroby ks. następcy tronu. Pod wrażeniem wywołanem przez zamach rozwiązał Bismarck 12 czerwca sejm i naznaczył wybory na 30 lipca, spodziewając się przytem zyskać bezwarunkową większość konserwatywną i zarazem osłabić stronnictwo postępowe i narodowo-liberalne. Dzienniki rządowe silnie zaczęły napadać na te stronnictwa. Zawrzała gwałtowna walka wyborcza pomiędzy

stronnictwami, którą zaognił jeszcze Bismarck, rozpocząwszy w Kissingen pod koniec lipca 1878 rokowania z nuncjuszem papieskim w Monachjum, Masellą, o modus vivendi z Kościołem i zakończenie z nim tak zwanej walki kulturalnej. Rezultat przeto wyborów był wielce dla rządu niepocieszający; konserwatywni nie otrzymali bezwzględnej większości i stronnictwo rządowe w sejmie znacznie osłabło. Środek utrzymał wszystkie poprzednio zajmowane miejsca; partykularyści wzmocnili się, zwłaszcza w Hanowerskiem, socjaliści utracili tylko 3 głosy. 9 września zastępca kanclerza hr. Stolberg otworzył nowy sejm, który, jak się okazało, składał się z 3 prawie równych sobie części. liberalni (postępowi i narodowo liberalni), konserwatyści (stronnictwo niemiecko-konserwatywne i str. państwowe) i środek (klerykalni, partykularyści hanowerscy, Polacy, Alzacczycy). Przedstawione przez rząd prawo o socjalistach, w formie zmienionej i z ograniczeniem na pewien określony czas, uzyskało sankcję sejmu. Silniejszy opór napotykały projekta ks. Bismarcka, tyczące się znacznego powiększenia ceł, pozorowane opieką przemysłu i rolnictwa niemieckiego. Doprowadziły one do zupełnego zerwania wszechwładnego kanclerza ze stronnictwami liberalnemi, gdy konserwatywne gotowe były za pewne ustępstwa bronić jego polityki wewnętrznej. Zapowiadało to zupełny zwrot reakcyjny w Niemczech. Pomyślniejszy obraz przedstawiała polityka zagraniczna Niemiec. Wobec ruchów na półwyspie Bałkańskim, przyjęły **N.** stanowisko ściśle neutralne, starając się przytem wszelkiemi środkami pogodzić zwaśnione strony i państwa interesowane (*uczciwy makler*), i w tym charakterze występowały na konferencjach konstantynopolskich, jako też na kongresie berlińskim, na którym powierzono prezesostwo Bismarckowi. Stosunki z Francją po upadku ministerjum klerykalnego (grudzień, 1877) i zamianowaniu posłem Saint-Valliera weszły na drogę przyjacielską, lubo widoczny wzrost sił wojennych francuskich zmuszał **N.** do bezustannych wysiłków na utrzymywanie olbrzymiej armji. Posiedzenia parlamentu 1879 otworzył ks. Bismarck mową, w której wyraźnie zaznaczył ostateczny cel zamierzonej swej reformy finansowej,—zupełne niemal zastąpienie podatków bezpośrednich pośredniemi: walka parlamentu z temi dążnościami kanclerza wypełnia przeważnie dzieje wewnętrzne państwa Niemieckiego w ciągu lat następnych. Doprowadziło to przedewszystkiem do zerwania zupełnego rządu ze stronnictwem liberalnem, a kanclerz za przyrzeczone ustępstwa zyskał na czas pewien poparcie stronnictw konserwatywnego i środka (katolików); w ten sposób przeszło podwyższenie cła od niektórych ważnych artykułów. Przymierze kanclerza z zachowawcami sprowadziło wystąpienie z gabinetu ministrów Hobrechta, Falka i Friedenthala; pomimo wszakże, że Bismarck odniósł zwycięstwo w głównych punktach swej polityki celnej, stronnictwo katolickie korzyści żadnych wymódz nie zdołało. Koalicja konserwatywno-klerykalna utrzymała się i w 1880 i przeprowadziła na prezydenta parlamentu wybór hr. Arnim-Boitzenburg. W marcu 1880 przeszło prawo o podwyższeniu sił zbrojnych na stopie pokojowej, umotywowane przez rząd zbrojeniem się Francji i Rosji; prawa przeciw socjalistom przedłużono do września 1884. Projekty podwyższenia podatku od piwa i zaprowadzenia monopolu tytuniowego napotkały silny opór, a rozdrażnienie kanclerza przeciw liberałom objawiało się wybitnie podczas dyskusji o poddanie Hamburga pod ogólne prawa celne państwa Niemieckiego, co mimo oporu ostatecznie dokonanem zostało. Niedługo wszakże trwało pozorne zbliżenie rządu do stronnictwa katolickiego, a wskutek braku poparcia wszelkich stronnictw w 1881 rząd nie zdołał żadnego niemal ze swych projektów przeprowadzić, mianowicie zaś projektu uchwalania etatu na okres dwuletni, zamierzeń podatkowych, urządzenia kasy pomocy dla inwalidów pracy robotniczej, zwłaszcza zaś prawa o ubezpieczeniu państwowem robotników, którzyby znajdowali pomoc w razie wypadków nieszczęsnych; w ten sposób nie powiódł się pierwszy krok rządu na drodze ujęcia sprawy socjalnej w swe ręce. W październiku 1881 odbyły się wybory do parlamentu na nowy okres czteroletni, poprzedzone silną agitacją pism urzędowych i półurzędowych przeciw wszystkim stronnictwom nieprzyjaznym Bismarckowi i rządowi. Nowy parlament rozpadł się na trzy główne grupy—środek, konserwatystów i liberalnych; Polacy zyskali dwa głosy, tak, że liczba posłów polskich wynosiła 16. Przy obiorze prezydenta izby odnieśli tryumf konserwatyści, przeprowadziwszy swego kandydata Levetzowa. Postępowcom rzucił wprost Bismarck oskarżenie, że mają dążności republikańskie, a oświadczenie ministra Puttkamera, że urzędnicy, którzy się starali zwalczać wybór liberałów zasłużyli się dobrze nie tylko rządowi, lecz i cesarskiemu swemu panu, wytworzyło głębszą jeszcze przepaść między stronnictwem liberalnem a rządem. W styczniu 1882 przeszedł wniosek o uchyleniu prawa z 4 maja 1874, tyczącego się internowania lub wydalania z kraju duchownych skazanych wyrokami sądowemi lub nieposłusznych, które to prawo zresztą żadnego już w tym czasie znaczenia nie miało. Dotkliwy bardzo cios poniósł rząd przy projekcie monopolu tytuniowego, który po długich debatach był odrzucony znaczną większością w czerwcu 1882.—Posiedzenia 1883 zaznaczyły się gwałtownem wystąpieniem przywódcy partji postępowej Richtera przeciw zarządowi wojennemu i uwzględnianiu szlachty w wojsku; w skutek tego minister wojny Kamecke i szef admiralicji Stosch, z powodu że jakoby zbyt słabo bronili armji, otrzymali dymisje, a miejsce ich zajęli generałowie Bronsart von Schellendorf i Caprivi. Pomimo oporu liberal-

nych przeprowadził rząd prawo o zajęciach przemysłowych, które rozszerza atrybucje policji co do udzielania pozwoleń na różne rodzaje drobnego przemysłu. Prawdziwie zdumiony był parlament niezwykłym aktem rządowym, mianowicie orędziem cesarskiem, 14 kwietnia 1883, w którym monarcha osobiście stanął w obronie projektów socjalnych Bismarcka, mianowicie praw o kasach dla chorych i o ubezpieczeniu robotników, a wskutek tego pierwsze przynajmniej z tych praw przeszło już w maju. W ten sposób Bismarck przeprowadzał stopniowo swój zamiar ujęcia wszelkiej działalności społecznej w ręce centralnych władz państwa. Co do polityki zagranicznej, przymierze z Austrją, zawiązane pod wpływem wspólnych interesów na Wschodzie, utrzymało się ostatecznie; w przymierzu tem mają udział i Włochy. Stosunki z Rosją niejednokrotnie przybierały pozór ostry z powodu walki dziennikarskiej, mianowicie w r. 1879 i 1882. Pokojowa wszakże polityka rosyjskiego ministra spraw zagranicznych Giersa doprowadziła ostatecznie do zupełnego porozumienia 1884 r. Odwiedziny króla hiszpańskiego w Berlinie 1883 (ob. Alfons XII) ujawniły rozdrażnienie stosunków niemiecko-francuskich i spowodowały ostentacyjną rewizytę następcy tronu niemieckiego w Madrycie w listopadzie 1883. W roku 1883 odnowiony został (zawarty 15 października 1879) niemiecko-austrjacki związek, do którego następnie przystąpiły Włochy i Rumunja. We wrześniu roku następnego odbył się w Skierniewicach zjazd trzech cesarzów, mający być wznowieniem dawnego przymierza świętego i w tymże roku ks. Bismarck zainaugurował politykę kolonjalną. W październiku odbyły się nowe wybory do sejmu, w których stronnictwo wolnomyślne poniosło porażkę, partja socjalno-demokratyczna wzrosła o 14 głosów, całkowita zaś opozycja do 234 głosów. W tym czasie Niemcy zajęły w Afryce wybrzeże od przylądka Frio do Orange, Kamerun i Togo na brzegu gwinejskim, w 1885 kraj Usagara, zagarnięcie zaś pod protektorat niemiecki wysp Karolińskich wywołało protest ze strony Hiszpanji i skłoniło Bismarcka do oddania sporu pod sąd rozjemczy papieża Leona XIII, który przyznał Hiszpanji prawo posiadania, Niemcom zaś swobodę handlu i zakładania stacji na wyspach K. W r. 1886 Niemcy zajęły wyspy Marszałkowskie i ułożyły się z Anglją i Francją o granice swych posiadłości w Afryce zachodniej. W r. 1885 przez zjednoczone stronnictwa: centrum wolnomyślnych socjalistów, welfów, Alzacczyków i Polaków, wniesiona została w parlamencie kwestja wydalania włościan z Królestwa Polskiego przybywających na roboty do Prus, zaś w styczniu 1886 opozycyjna większość po trzydniowych debatach wyraziła rządowi z powodu tego wotum nieufności. W styczniu 1887 rozwiązano parlament, który odmówił nowych kredytów wojskowych. Wybory 21 lutego 1887 wypadły przychylnie dla rządu, parlament przyjął powiększenie armii. Odnowiono również przymierze z Austrją i Włochami. W r. 1887 groziła wojna z Francją, z powodu aresztowania Schnäbelego, urzędnika francuskiego podejrzanego o szpiegostwo. Sprawę załagodzono. 18 listopada przybył do Berlina cesarz Aleksander II. Wyjaśniono kwestję nielojalnego zachowania się Niemiec w kwestji bulgarskiej. 20 maja 1887, przyznał parlament nowe 170 mil. marek na uzbrojenia. W 1888 przedłużono prawo przeciwko socjalistom na 2 lata. W r. 1888 (9 marca) umarł cesarz Wilhelm I i na tron wstąpił cesarz Fryderyk III, który także był już umierający. Manifest do narodu budził najlepsze nadzieje powrotu do rządów humanitarnych. Partje postępowe obiecywały sobie wiele, ale 15 czerwca, t. j. po 99 dniach panowania umarł cesarz Fryderyk III, we Friedrichkron. Władzę objął Wilhelm II, który zajął się osobiście rządami. Złożył wizyty cesarzowi rosyjskiemu, królowi włoskiemu i książętom niemieckim, oraz dworowi angielskiemu. Posunięto naprzód kolonizację Afryki. Przeprowadzono prawo o ubezpieczeniach robotników na starość (1889), uchwalono odpowiednie prawo, które weszło w życie 1891. Wogóle zajęto się kwestją socjalną. Tymczasem w r. 1890 wyszło na jaw, że pomiędzy cesarzem a Bismarckiem panuje rozdwojenie. Bismarck ustąpił najwpierw z urzędu ministra handlu, a miejsce jego zajął Berlepsch. W r. 1890 odbyła się w Berlinie konferencja międzynarodowa w kwestji robotniczej. Bismarck nie pochwalał polityki socjalnej cesarza i żądał, żeby ministrowie porozumiewali się z kanclerzem, nie bezpośrednio z cesarzem. To wywołało katastrofę, i Bismarck podał się do dymisji (20 marca, 1890), otrzymawszy tytuł księcia (Hercoga) na Lauenburgu. Następcą Bismarcka został Caprivi, który swojem taktownem i humanitarnem postępowaniem złagodził konflikt pomiędzy rządem a parlamentem. Przyjęto nowe powiększenie siły wojskowej, wywołane reformami wojskowemi we Francji. W polityce zewnętrznej trzymano się tradycji Bismarcka. Z Anglją stosunki się poprawiły. W 1890 wzamian za ustępstwa w Afryce otrzymały Niemcy od Anglji wyspę Helgoland. W czerwcu 1891 odnowiono przymierze z Austrją i Włochami na lat 6. W r. 1891 zaakceptował sejm układy handlowe z Austrją i innemi państwami. Prowadzono dalej kolonizację Afryki bardzo energicznie. W r. 1890 skończyło się działanie prawa przeciw socjalistom. W 1892 ustąpił Caprivi z urzędu prezesa ministrów pruskich. Bismarck nie przestawał intrygować przeciwko swemu następcy. W r. 1892 uchwalono nowe powiększenie wojska. W tymże roku uwydatnił się silny wzrost antysemityzmu. W r. 1893 pogodził się cesarz Wilhelm z Bismarckiem. Politykę kolonjalną w Afryce prowadzono dalej; zamierzano układy z mocarstwami. Przeciwko umowom handlowym protestowali agrarjusze, którym szło o utrzymanie wysokich cen zboża. W 1894

zajął się cesarz kwestją obostrzenia praw przeciwko partjom przeciwroboczym, Caprivi był temu przeciwny i ustąpił, a miejsce jego jako kanclerza, zajął książę Hohenlohe-Schillingfürst W roku 1895 otwarto kanał Północny i obchodzono uroczyście 25-lecie wojny francusko-niemieckiej. Po wojnie chińsko-japońskiej interwenjowały Niemcy wspólnie z innemi mocarstwami na korzyść Chin. W kwestji rzezi armeńskich w Turcji przyłączyły się również do koncertu mocarstw. W sprawie konfliktu Transwalu z Anglją stanął cesarz po stronie Burów i wysłał do prezydenta Krügera słynną depeszę z powinszowaniem. W r. 1891/6 uchwalił sejm nowy kodeks cywilny. W r. 1898 zajęły Niemcy w Chinach port Kiau-czu. W r. 1898 nowe wybory do parlamentu dały rezultat niewiele odmienny od poprzedniego, stosunek partji się nie zmienił. 30 lipca 1890 † Bismarck. Cesarz odbył podróż do Konstantynopola i Ziemi świętej, gdzie poświęcił kościół ewangelicki i darował katolikom „Dormitio sancte Mariae“, wcelu zrównoważenia wpływu politycznego Francji, która miała tradycyjny protektorat nad katolikami na Wschodzie. W r. 1899 złożył rząd nowy projekt wojskowy, który przyjęto. W r. 1899 nabyto od Hiszpanji wyspy Karolińskie, Polan i Marjańskie za 25 miljonów pesetów. Dążono ciągle do zwiększenia floty, której wymagały nabytki kolonjalne. W r. 1900 wniesiono do sejmu projekt powiększenia floty. W r. 1900 wybuchły zaburzenia w Chinach, wskutek czego wszystkie mocarstwa wysłały kontyngensy wojskowe, nad któremi główne dowództwo objął feldmarszałek niemiecki hr. Waldersee, W r. 1901 zawarto pokój z Chinami. W maju 1901 cesarz Wilhelm ostentacyjnie przyjmował francuskiego jenerała Bonnela. W 1901 kanclerz Hohenlohe ustąpił, a miejsce jego zajął hr. Bülow. W pierwszych latach panowania Wilhelma stosunek rządu do Polaków, zwłaszcza za Capriviego, był bardzo życzliwy, w ostatnich czasach pogorszył się znacznie, i rząd bardzo energicznie i złośliwie popierał objawy nienawiści przeciwko Polakom (ob. Prusy).

Literatura. Z wielkiego mnóstwa zbiorowych wydań źródeł historycznych, ogłaszanych już w XV w., wymieniamy przedewszystkiem H. Pertza „Monumenta Germaniae historica inde ab anno Christi 50 usque ad annum 1500“ (Hanow., 1826 sq.); Böhmera „Fontes rerum Germanicorum“ (3 t., Stuttgard, 1843—51); Jaffégo „Bibliotheca rerum Germanicarum“ (t. 1—2, Berlin, 1864—65), oraz „Geschichtschreiber der Deutschen Vorzeit in deutscher Bearbeitung“ (zesz. 1—45, Berlin, 1846—64), wydawane przez Pertza, J. Grimma, Lachmanna, Ranke'go i Rittera.—Porów. Dahlmanna „Quellenkunde der deutschen Geschichte“ (2 ed., Getynga, 1838); Wottenbacha „Deutschland's Geschichtsquellen im Mittelalter“ (Berlin, 1858).—Z pomiędzy opracowań najważniejsze: Menzla „Geschichte der Deutschen“ (8 t., 1815—22); tegoż „Neuere Geschichte der Deutschen“ (12 t., Wrocł., 1826—48); Ludena „Geschichte des Deutschen Volks“ (12 t., Gotha, 1825—39); Pfistera „Geschichte der Deutschen“ (5 t., Hamburg, 1829—35); Wirtha „Geschichte der Deutschen“ (4 t., Emmish., 1842—45; 4 ed., kontynuowanaa przez Zimmermanna, Stuttg. 1860—63); Giesebrechta „Geschichte der deutschen Kaiserzeit“ (t. 1—5, Brunświk, 1855—80); Souchay „Geschichte der deutschen Monarchie“ (4 t., Frankf., 1861—62); Waitza „Deutsche Verfassungsgeschichte“ (t. 1—4, Kiel, 1844—1861); Sugenheim „Geschichte des deutschen Volkes und seiner Kultur“ (Lipsk, 1866, 3 t.); Erler „Deutsche Geschichte“ (1882—84, 3 t.); Duller „Geschichte des deutschen Volkes“ (n. wyd. Berlin, 1877, 2 t.); Stacke „Deutsche Geschichte“ (1880—81, 2 t., illustr.) i t. d. Z dzieł, dotyczących pojedyńczych perjodów, wymieniamy: Pallmanna „Die Geschichte der Völkerwanderung“ (2 t., Weimar, 1862—64); Gfrörera „Geschichte der Ost- und Westfränkischen Karolinger“ (2 t., Freib., 1848); Ranke'go „Jahrbücher des Deutschen Reichs unter dem sächs. Hause“ (t. 1—3, Berlin. 1837—1839); tegoż „Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation“ (6 t., Berlin, 1839—47); Lorenza „Ueber die deutsche Geschichte im XIII und XIV Jahrh.“ (Lipsk, 1863); Bartholda „Geschichte der deutschen Städte“ (4 t., Lipsk, 1850—52); Häussera „Deutsche Geschichte vom Tode Friedrich's d. Grossen bis zur Gründung des deutschen Bundes“ (4 t., 3 ed. Berlin, 1861—63); Treitschke „Deutsche Geschichte im 19 Jahrhundert“ (1879 i nast., 5 t.); Fischer „Die Nation und der Bundestag“ (Lipsk, 1880); Weber „Das deutsche Zollverein, seine Entstehung und Entwickelung“ (2 wyd., 1871); Sybel „Die Begründung des Deutschen Reiches durch Wilhelm I“ (3 wyd., 1890); Movernbrecher „Gründung des Deut. Rei. 1859—71“ (1892); Hahn „Geschichte des Kulturkampfes“ (1881); Blum „Das deutsche Reich zur Zeit Bismarck“ (1893); Von Strantz „Das deutsche Reich 1871—1895“ (1895); Seignobos „Dzieje polityczne Europy współczesnej“, przekład J. Steckiego (1900).

Niemczewski Zacharjasz, matematyk polski, * na Żmujdzi 1766, † 1820. Nauki średnie pobierał w szkołach kroskich, matematykę studjował w Wilnie, gdzie 1788 otrzymał stopień doktora filozofji i nauk wyzwolonych i został nauczycielem w Grodnie. Od 1802—1808 kształcił się dalej w matematyce za granicą; po powrocie do Wilna został 1809 profesorem nadzwyczajnym, a zwyczajnym 1810; od 1817—20 był dziekanem oddziału nauk matematycznych i fizycznych. Był członkiem wielu towarzystw naukowych. Dzieła jego są: „Traktat początkowy rachunku różnicowego i całkowitego“, przekład z Lacroix (Wilno, 1824); „Rozprawa o duchu i pożytkach nauk matematycznych“ (w *Dzienniku Wileńskim* 1822, t. 3), oprócz wielu pomniejszych prac w różnych czasopismach.

W rękopisie pozostawił przekład geometrji analitycznej Biota i mechaniki Francoeura.

Niemczyk I, *Niemczer*, *Nymcz* (*Nimptsch*) v. *Bończa* odm., v. *Skarzyna*, herb: Na tarczy ściętej, w polu górnem srebrnem i dolnem czarnem—pół jednorożca czarnego z ogonem rybim srebrnym. U szczytu biała kita, przeszyta strzałą.

Niemczyk.

Niemen, rzeka, w starożytności *Chronus* zwana, bierze początek w Litwie blizko Horoszczowa, w powiecie Ihumeńskim, gub. Mińskiej; płynie najprzód w kierunku przeważnie zachodnim aż do Grodna, tu staje się spławnym i skręciwszy na północ, tworzy granicę między królestwem Polskiem (gubernją Suwalską) a cesarstwem Rosyjskiem (gub. Wileńską i Kowieńską), później skręca znowu na zachód i tak płynie aż do Romaniszek, gdzie wchodzi w posiadłości pruskie i tu przybiera nazwę *Memla* (Memel). O 8 klm. poniżej m. Tylży rozdziela się na dwie odnogi, z których mniejsza idzie w prawo ku północy pod nazwiskiem Russy, druga zaś, właściwy **N.**, płynie w lewo ku zachodowi, i obie wpadają do zatoki Kurońskiej (Kurischer Haff) po 788 klm. biegu. Niemen jest rzeką spławną, a brzegi jego należą do najpiękniejszych okolic Polski. Wpadają do niego następujące rzeki: w cesarstwie Rosyjskiem: Ussa, Suła, Berezyna, Lidoja z Dzitwą, Kotra, Mereczanka, Strawa, Wilja, Niewiaża, Dubissa, Mitwa, z prawej, Mołczadź, Szczara, Zelwianka, Rosa, Świsłocz z lewej strony; w Królestwie Polskiem: Łosośna, Czarna i Biała Hańcza, Pietczajka, Szeszupa, i Jesia; w Prusiech Tylża z lewego i Juhr z prawego brzegu. Poławiają się w Niemnie obficie: łososie, minogi, pstrągi i inne ryby.

Niemenczyn, miasteczko w gub. Wileńskiej, o 3 mile od Wilna, na prawym brzegu Wilji; kościół parafjalny tutejszy należy do najpierwszych świątyń rzymsko-katolickich w Litwie, jest bowiem jednym z siedmiu, które pierwiastkowo Władysław Jagiełło założył.

Niemetale, toż co metaloidy.

Niemeyer August Herman, teolog, pedagog i autor pieśni kościelnych, * 1754 w Halli; † 1828; po odbyciu studjów teologicznych w mieście rodzinnem, został 1780 tamże nadzwyczajnym profesorem teologji i inspektorem seminarjum teologicznego, 1784 profesorem zwyczajnym i inspektorem pedagogjum. Od 1804 radca konsystorza i członek rady szkolnej, był 1807 wywieziony wraz z innymi spółobywatelami jako zakładnik do Francji. Powróciwszy 1808, został kanclerzem i dożywotnim rektorem uniwersytetu halskiego. Oprócz wysokiej wartości książek szkolnych, ogłosił: „Charakteristik der Bibel“ (5 wyd., Halla, 1830—31); „Handbuch für christliche Religionslehrer“ (2 t., 6 wyd., tamże, 1827—29); „Grundsätze der Erziehung und des Unterrichts“ (3 t., 9 wyd., tamże, 1834—36); „Lehrbuch der Religion für die obern Klassen in gelehrten Schulen“ (18 wyd., tamże, 1843); „Religiöse Gedichte“ (Halla i Berlin, 1814) i in.—Najmłodszy syn jego, *Herman Agaton* **Niemeyer,** * 1802 w Halli, gdzie studjował teologję i otrzymał stopień doktorski, poczem powołany został 1826 na profesora teologji do Jeny; od 1829 profesor i wicedyrektor instytucji Franckego w Halli, położył wielkie zasługi przez założenie szkoły realnej oraz wyższej szkoły żeńskiej, jak również przez reformę pedagogjum. 1848 wybrany do zgromadzenia narodowego w Berlinie, zasiadał po prawicy. † 1851. Z prac jego ważniejsze: „Collectio confessionum in ecclesiis reformatis publicatarum“ (Lipsk, 1840), oraz „Kritische Ausgaben der Luther'schen Bibelübersetzung“ (Halla, 1840).

Niemeyer Filiks, zasłużony lekarz niemiecki, * 1820 w Magdeburgu, † 1871; medycynę studjował w Halli, następnie praktykował w rodzinnem mieście; w 1855 został profesorem kliniki terapeutycznej w Greifswalde, a w 1860 w Tubindze. W 1870 towarzyszył wojsku wirtemberskiemu do Francji. Główną jego zasługą jest ważne dzieło „Wykład patologji i terapji specjalnej“ (Berlin, 1858—61, 11 wyd., 1884, tłóm. pol. 1872).

Niemeyer Paweł, brat pop., * 1832 w Magdeburgu, † 1880, był 1875—78 docentem w Lipsku, następnie osiadł w Berlinie. Ogłosił „Grundriss der Perkussion und Auskultation“ (3 wyd., 1880); „Physikalische Diagnostik“ (1874); „Die Lunge“ (8 wyd., 1895) i in.

Niemiecka literatura zawiązuje się z bajką zwierzęcą o lisie „Reineke“ i wilku „Isengrimie“ i sagą o Zygfrydzie z czasów wędrówek narodów, przejmującą podanie o Atyli, Teodoryku ostgockim i burgundzkim Günterze. — *Okres I.* Z nastaniem chrześcijaństwa (Ulfilas, Bonifacy) i najdawniejsze zabytki piśmienne i sztuczna poezja (w klasztorach St. Gallen, Moguncji, a zwłaszcza w Fuldzie z Maurem Hrabanem) bierze początek. Do pomników ludowej poezji należą ustępy kronik Jordanesa (ob.), Pawła Warnefrydy „Pieśni Merseburskie“ (Merseburger Gedichte, formuły zaklęcia znalezione w Merseburgu), „Pieśń do snu“ wiedeńska i pieśni o Hildebrandzie. Z łacińskich przeróbek wymieniamy znany i polskiej literaturze poemat „Waltharius manufortis“ z 1000 r., i najdawniejszy niemiecki „Krist“ z 868 r., wiersz mnicha Otfrieda. Z XI wieku zachował się pół łaciński i pół niemiecki poemat pochwalny dla Ottona W. i ułamek opisu świata t. z. „Merigarto.“ Stosunki z Włochami i krucjaty, kształcąc smak, delikacąc uczucie, podnosząc stanowisko kobiece w pojęciach rycerstwa, odbijają się w literaturze *Okresu II*, „Hohenstaufów,“ do końca XIV wieku, W tej epoce rozwija się Minnesang (rycerska liryka), zwłaszcza na dworach Hermana, landgrafa Turyngji († 1216) i Leopolda VII austrjackiego († 1230), a lubo „Nibelun-

gi" i „Gudrun" noszą piętno starożytne, za to sagi o Ditrychu z Bernu przenoszą nas żywo w doby rycerstwa i życia Lombardji, cesarstwa Łacińskiego i Wschodu. Mieszaninę dziejów i podań zawierają „Kaiserchronik," „Annalied," życie Aleksandra W. przez Lambrechta, „Rolandslied." Twórcą niemieckiego eposu jest autor Enejdy Henryk Veldeke (1184 — 1190); w jego tropy szli Hartmann zu Aue (1200), Wolfram v. Eschenbach († 1228), Godfryd ze Strasburga i Konrad z Wircburga (koło 1280). W tej epoce przerabiają podania o Karolu W., o Arturze („Tristan" i „Isolda" Godfryda ze Strasb.), okrągłym stole, św. Graalu („Parcival" Wolframa). Z dzieł historycznych rymowanych warta wspomnienia „Reimchronik" Ottokara ze Styrji, obejmująca czasy (1250—1309, i „Frauendienst" Ulrycha Lichtenstein koło 1250. Arcydziełem lżejszej epopei jest „Der Arme Heinrich" Hartmana zu Aue. Wreszcie liczne są legendy, tak zw. odformy „Kurze Reimpaaren," treści biblijnej lub pobożnej. Właściwe „Minnelieder," tworzone razem z pieśnią, liczą znakomitych twórców, jak: Walter v. Vogelweide, Reimar Starszy, Neidhart v. Neuenthal, charakteryzujący stosunki rycerzy z wieśniaczkami. Z dzieł dydaktycznych słynną jest świecka Biblja Freidanka p. t. „Bescheidenheit" (1229) i „Welsche Gast" Tomasyna v. Zirclar z Friulu (1216). Sto bajek zawiera praca Bonera Edelsteina. Nakoniec proza niemiecka zyskuje uznanie w aktach państwowych. Fryderyk II 1235 i 1236 wydaje dokumenty publiczne po niemiecku, a saski rycerz v. Repgow spisuje prawny zbiór saski („Sachsenspiegel") 1230, a 1276 powstaje takiż zbiór szwabski („Schwabenspiegel"). Wymaganie, by każda nowa pieśń miłosna miała nową nutę, wyrodziła ubieganie się za czczą sztuką, a zdziczenie rycerstwa ostudziło zapał do poezji, która w następnym *okresie III*, reformacji, do końca XVI wieku, chroni się do mieszczan. Owocem tego upadku są eposy na rozkaz i ku czci Maksymiljana I pisane „Teurdank" 1517 Melchjora Pfinzinga z Norymbergi i „Weisskunig" Marksa Treizsaurweina z Ehrentreiz 1512, będące szeregiem niesmacznych alegorji i mieszaniną rzeczy poważnych z błazeństwem. Pierwsze miejsce zajmuje satyra ówczesnych stosunków, „Reineke Vos" i naśladownictwo jego, oraz Batrachomyomachji Homera „Froschmeuseler" Jerzego Rollenhagena (1542—1609). Szczytu dochodzi satyra u Branta ze Strasburga (1458—1521) słynnem „Narenchiff." Prowodyrem poezji lirycznej tej doby i tak zwanych *meistersängerów* (opp. do *minnesänger)* jest szewc norymberski Hans Sachs (ob.), obok którego rej wiedzie Jan Fischart (ob.), twórca romansu Henryk z Miśni Frauenlob († 1317), kowal Regenbogen, majster Muscatblüt, Austrjak Piotr Suchenwirt (po 1350). Ale nad tą majstrów poezją górę bierze religijna liryka reformatorów: Lutra, Deciusa (1524—1541), Hermana Selnecera (1532—1592), Ringwalda z Brandeburgji, Filipa Nicolai (1556—1608). Treści polemicznej są dzieła poetyczne Ulrycha Hutten; w dydaktyce prócz Sachsa słynie Burkhard Waldis (1550). W tej dobie ruchu powszechnego zjawia i najdokładniejszy jego symbol, symbol dojrzałości umysłowej, t. j. dramat. Naprzód misterja („Der Spiel v. d. 10 Jungfrauen," 1322, „Alsfeder Passionsspiel," z końca XV wieku, „Das Spiel v. Frau Jutten," Teodoryka Schernbecka 1480 r.), potem comedia erudita i postne komedje. Proza też zdobywa się na olbrzymie dzieła, ważniejsze rozmiarem od rymowanych utworów; tu należą: „Alzacka kronika" Jakóba Twinger z Königshofen (1346—1420); „Burgundzkie wojny" Dibolda Schillinga w Bernie (1480); rozwija się mistyka (Taulera i Geilera kazania „Niemiecka teologja," wydanie Lutra 1518, i liczne przekłady z obcych, zwłaszcza klasycznych utworów. W tej epoce dużo jest dziejopisarzów, jak: Turmayr Aventinus (1477 — 1534), Seb. Frank z Donauwörth (1500—1545), Idzi Tschudi z Glarus (1505—1572); jest biograf Götz z Berlichingen; Jan Agrykola pisze komentarz do przysłowi ludowych, Walenty Ickelsamer 1552 pisze pierwszą niemiecką gramatykę. — *Okres IV*, od początku XVI do drugiej ćwierci XVIII wieku. Jego cechą polihistorja, masa szczegółów, przy braku ogólnych poglądów. Celuje Daniel Morhof z Wismaru (1639—1661) w tym kierunku, któremu dopiero Leibniz kres położył, pisząc i dzieł wiele, i zakładając akademję nauk w Berlinie (1700). Drogę mu torowali Chrystjan Thomasius z Lipska (1655 — 1728), pierwszy wydawca niemieckich miesięczników, słynny też z ukrócenia procedury przeciw czarownicom, i pietyści z Janem Arndt (1555—1621), twórcą „Czworoksięgu prawdz. chrześc." i „Raiczka," F. J. Spenerem (1635—1705) i Augustem Herm. Franckem (1663 — 1727), założycielem domu sierot w Hali. Jedynym oryginalnym narodowym romansem z tej doby jest „Simplicissimus" Krysztofa v. Grimmelshausen (1625—76), wierny obraz doby z 30-letniej wojny; z Lutrem w energji rywalizują: twórca 120 pieśni religijnych, Paweł Gerhardt z Gräfenhainichen, Jan Herman ze Śląska (1585—1647), Ludwika Henryka, żona w. kurfirszta (1627 — 67), Jan Rist z Pinneberga (1607—1667), Joachim Neander z Bremy (1610—1680) i w. in. Wpływ uczonych z profesji w literaturze tej doby, zastępujący minnesingerów i meistersingerów poprzednich, wyraża się 1) zawiązywaniem licznych towarzystw naukowych w celu pielęgnowania i oczyszczania języka; tu należy „owocodajne towarzystwo" czyli „zakon palmy," założony przez Kacpra v. Teutleben w Wejmarze (1670 — 80), „niemieckie" przez Filipa v. Zesen (1643), „kwiatowe" czyli „Pasterzy nad Pegnicą" przez Harsdorfera i Cajusa w Norymberdze (1644), „poetyczne" w Lipsku przez Menckena (1697); 2) naśladownictwem obcych wzorów. Tak J. Rud. Werkherlin ze Sztutgardu (1584 — 1651) pierwszy użył sonetu, Ślązak Marcin Opitz z Boberfeldu (1597—1639), prawodawca nie-

mieckiego rytmu i wiersza, i liczni jego rodacy, czynni w dramatyce. Typem przesady („Lohensteinsche Schwulst") był Lohenstein, — i wogóle wszystkie gałęzie literatury pod koniec tej doby są w zupełnym upadku. Chrystjan Wernike z Hamburga (1700) rozpoczął krytykę tego stanu rzeczy i sprowadził pierwszy spór literacki, zapowiedź nowego zwrotu, z Lohensteinerjanami. Poszli za nim B. H. Brockes i Jan Chr. Günther, Jan Jakób Mascow i Henryk hr. Bünau, cenni badacze historyczni, dalej Zygm. Birken, autor „Zwierciadła honoru domu austrjackiego" i Gotfryd Arnold, autor „Dziejów kościoła i herezji," pierwszy podróżopisarz Adam Olearius, teozof i szewc Jakób Böhme, słynny Ulrych Megerle (Abraham a St. Clara) należą do wyjątków. Just. Jerzy Scholtel (1612—1676) pisze „Ausführliche Arbeit v. d. deutschen Hauptsprache," a Jul. Wilhelm Zinkgref (1591—1635) wydaje: „Der Deutschen scharfsinnige kluge Sprüche, Apophtegmata genannt."—Rozpoczynają *okres V* (od połowy XVIII wieku do 1830), Fr. Hagedorn (1708 — 54), naśladowca powabny i naturalny Francuzów, i Albert Haller (1708 — 1777), twórca fizjologji, odznaczający się godnością moralną, wykwintnością formy i naśladownictwem Anglików w swych utworach. Rozwija się dziennikarstwo i pomaga walce J. Kr. Gottscheda (1700 1766) z Lipska, formalisty jak Opitz, wyznawcy wyższości Francuzów i Anglików, ze Szwajcarem J. J. Bodmerem (1698—1783) i Jan. Jak. Breitingerem (1701—76), którzy kładli nacisk na żywotność treści, moralną jej tęgość, porzucili formę, to jest rym, bajkę stawiali na pierwszym planie dla jej etycznych dążności, wbrew Gotschedowi epos stawiali wyżej nad dramat. Walka ta, najsilniejsza koło 1740 r., wydała *estetykę*, której pierwsze rysy rzucił Aleks. Gottl. Baumgarten, a wykończał Jerzy Fr. Meier (1718—1777), a następnie nowe szkoły poetów. I tak *śląska szkoła*, wyszła z kierunku Gotscheda, z arcytwórcą bajek Chr. Bogumiłem Gellertem, i miłym satyrykiem Rabener; J. E. Schlegel, reformator dramatu Gotscheda, Fr. Wil. Zacharia, twórca niemiecki komiczn. eposu, Jan And. Cramer, religijny śpiewak, Abr. Gothelf Kästner, epigramatyk i inni należą do tej samej szkoły, która od 1744 skupiała swą łagodną Gotscheda krytykę w Gärtnera „Beiträge z. Vergnügen d. Verstandes u. Witzes" („Bremer Beiträge"), i osiedliła się w Carolinum bruńświckiem. *Szkoła halska*, wyszła z zasad Bodmera i estetyki Meiera. Sam. Lange (1711—1781) i J. Iman. Pyra (1715—44) wyhodowali niejako Janaj Wil. Jak. Gleima, który odznaczył się sztuką przejmowania wszystkich późniejszych kierunków poezji niemieckiej i rolą piastuna nowych wieszczów. Szkoła ta w Uzie i Götzu wydała przesadzone w sentymentach listowanie (épitre). Jednak dopiero *szkoła halbersztadzka*, z Kleistem, Ramlerem, An. Ludwiką Karsch, Kr. Augustem Tiedge, dobiła się poważniejszego uznania swemi odami, pełnemi ducha narodowego. Uniwersytet getyngeński (1737 roku założony) staje się ogniskiem odrodzenia nauk, wydaje ludzi jak Winkelman, Chr. Gottlob Heyne; teologowie Jan Daw. Michaelis, Jan Sal. Semler, łączący wiedzę z życiem, do czego przyczyniła się tego samego rodzaju poetyczna działalność Klopstocka, roznosiciela najwznioślejszych idei, i Wielanda, Ateńczyka nowszych czasów, wielbiciela żywych czasów klasycznych i tłómacza Szekspira. Prace te, pełne wzniosłego nastroju, podciągnął pod kodeks prawdy wszechstronnej nieśmiertelny Lessing, przeobraziciel starożytnictwa, prawodawca poezji, twórca szkoły „popularnych filozofów," jak Mojżesz Mendelsohn, Fr. Nicolai wydawca, Jan Jer. Sulzer estetyk, Tomasz Abt, Karol Fr. Bahrdt i wielu in. Z historyków odznacza się tą cechą Justus Möser z Osnabrück i Jan M. Schröckh. Słynny też jest Schlözer, więcej giętki; dalej dzielny polityk Fr. Karol Moser, teolog Mik. Lud. hr. Zinzendorf, założyciel Hernhutów, Jan Fr. W. Jerusalem pedagog i in.—Okres reform politycznych, około 1770 przypadający, sprowadził perjod literackiej *burzy i zapędu* (Sturm und Drangperiode), po 1790 r. sięgający. Zaczyna go *getyngeński związek poetów*, zwany też *Hainbund*, lubujący się w formach starogermańskich; należą tu Hen. Chr. Boie, Got. Aug. Bürger, Lud. Hen. Ch. Hölty, Jan Hen. Voss, dwaj bracia hr. Stolberg. Oczyszczony w tej burzliwej produkcji duch niemiecki, wychodzi w nowej formie humanizmu w uczniu Hamanna, teologu Herderze, w klasycznym plastyku i objektywnym malarzu realnej prawdy Goethem, i romantyku osób i krajów Schillerze. Obok nich staje Jean Paul Richter, wielbiciel ludzkości, jak Herder, sentymentalny często jak getyngeńscy bardowie, pełen fantazji i humoru, przywiązany szczególnie do form i idei nowożytnych, pełen ironji dla klasycyzmu. Fichte teorją jaźni, Schelling filozoficzną swą fantazją w tajnikach natury, pomogli Richterowi do utworzenia romantyki, która w Schleglach, Auguście i Fryderyku, przeszedłszy dobę chorobliwą nienawiści do świata starożytnego, z Hardenbergiem, Tieckem, Brentano, Hoffmanem fantastykiem, Kleistem Henrykiem dochodzi do szczytu, z Müllnerem i Wernerem przechodzi w fazę zbrodniczych dramatów, już przez Schillera piastowaną, ma przedstawicieli w teologji i filozofji (Steffens, Baader, Schubert) i polityce (Görres Józef, Fr. Gentz, broniący zasady teologicznej państwa, Ad. Müller, odnowiciel ekonomji politycznej, Henryk Leo, historyk zacofania, Jul. Stahl, apostoł *zwrotu nauk).* Mniej tu szczęśliwa, spłodziła nowoczesną filologję braci Grimmów i ich szkoły (von der Hagen, Benecke, Lachmann, M. Hapt, Fryd. Pfeiffer). Gramatyka porów. wzięła początek od Wil. Humboldta i Fran. Boppa, liczni badacze Indji zjawiają się, Wschód zyskał śpiewaka w Rückercie; Körner, Arndt, Uhland wcielają w pieśń najwznioślejsze ideały i zamykają niejako dobę romantyzmu. Rozpoczy-

na się doba trywjalnych i płaskich myśli. W liryce przeważa Tiedge swą „Uranją,“ w prozie Mahlman i Müchler, van der Velde, v. Witzleben, Wład. Pyrker i wielu in. Lepszymi są Karol Spindler, Wilhelm Hauff, Karol Imerman, August hr. v. Platen. — *Nauka* robi postępy; historję uprawiają Müller, Heeren, Wachler, Raumer, Jerzy Niebuhr, Schlosser, biograf Varnhagen v. Ense, naturoznawca Aleks. Humbold. Z kaznodziejów słyną Schleiermacher, Reinhard, Dräseckc, Harms. W starożytnościach celują Aug. Böck i Ottfr. Müller. Pestalozzi przekształca wychowanie. — *Okres VI*, od 1830 do chwili obecnej, rozpoczął się pod wpływem filozofa Hegla i jego teorji stopniowego dziejowego rozwoju; poprzedził go okres *młodoniemieeki* (1830 — 40), nadęty, polemiczny i reformatorski. Szkoła Hegla podzieliła się na dawnych, łączących swój system z teologją i obecną polityką, Rosenkranz Karol z czasem zbliżył się do grupy gromadzącej się około „halskich v. niemieckich roczników,“ której wodzem był Dawid Straus, L. Feuerbach, Arn. Ruge. Samodzielniejszym jest Herbart, komentator empirji, matematyk w psychologji, estetyk w etyce, i Karol Chr. Fr.-Krause, widzący cel przyszłości w swobodnem stowarzyszaniu się. Dwie emancypantki Rachela, zamężna Varnhagen i Bettina v. Arnim, pierwsza sybila, druga dytyrambistka, krytycy niemieczczyzny Börne, Wolf, Menzel i Hen. Heine i dramatyk Chr. Grabbe, porzucający jamby, dają początek *młodym Niemcom*, urzędownie niejako wyrokiem Bundestagu 1835 r. ustalonym w grupę samodzielną, walczącą nowelami, podróżami i t. p., z państwem i kościołem. Rej wiodą Karol Gutzkow, Hen. Laube, Teodor Mundt, Gust. Kühne, Lud. Wienbarg; epigonem młodych Niemiec jest Gustaw Freytag, Robert Prutz, Rudolf Gottschal, Fryderyk Halm (hr. Münch Bellinghausen); za Grabbem w dramacie idzie Hebbe, Griepenkerl, Klein, Brachvogel i in. Z liryków łączących teorję z praktyką odznacza się Anastazy Grün (Karol hr. Auersperg), Mik. Lenau (Nimbsch v. Strehlenau), Węgier Karol Bek, Czech Maurycy Hartman, Alfred Meissner, z odcieniem polit. pisze Hoffman v. Fallersleben, ludowy liryk Fran. Dingelstedt, Ferd. Freiligrath, Max Waldau (Jerzy v. Hauenschild); Eman. Geibel z Bodenstedtem, Hejsem i Dingelstedtem grupujący się koło króla bawarskiego Maksymiljana. Odosobnieni są Leopold Schefer panteista, Wil. Jordan i in. Z poetek wspominamy Annę v. Droste Hülshoft. Z romansopisarzów, prócz wymienionych, słyną: ultramontanka Ida Hahn-Hahn, Auerbach, Wilibald Aleksis (Walter Scott Brandenburga), Jeremias Gotthelf (Vitzius), malarz chłopsk. rozumu, Ludwika Mühlbach, Spielhagen, Gerstaecker, pani Paalzow, Karol Seelsfield (morskie romanse). Między historykami poczesne miejsce zajmują Fr. Dahlmann, J. G. Droyzen, G. E. Gerwinus federalista, nienawidzony za swe zdanie 1871 r., Leop. Ranke, przeciwnik historjograficzny T. Mommsena, Henryk Sybel, Max Dunker, Jaffé, Giesebrecht Wil., J. H. i w. in. Pod wpływem nauk przyrodniczych zjawiają się liczne prace historyczne (Casparis), estetyczne (Maur. Carrière), starające się objąć całokształt zjawisk przyrody i dziejów w jeden przyczynowy obraz. Potem następuje rozkwit romansu realistycznego, któremu przewodniczy Gustaw Freytag (r. 1816), który napisał równie i najlepsze komedje niemieckie „Die Journalisten.“ Drugi jest Spielhagen, tendencyjno-społeczny, dalej Scheffel, który uprawiał romans kulturalno-historyczny. Franzos-Fritz Reuter, piszący w djalekcie dolno-niemieckim. Gotfryd Keller, Szwajcar, bardzo wybitny. Otto Ludwig Fontané. Po 1870 r. następuje gwałtowny wzrost romansu kobiecego (Marlit, Marja v. Ebner Eschenbach), z mężczyzn zasługują na uwagę Ebers, twórca romansów egipskich, Jensen, Dahn, Eckstein Lastfner, romansopisarz historyczny Konrad Ferdynand Meyer, znakomity nowelista Ernst Wichert, Sacher Masoch, Vacono, Lindau, humorysta Stinde i Roobe. W poezji lirycznej i epicznej Julius Wolff, Scheffel, Grisebach. W dramacie Fitger, Herrig, Ernst v. Wildenbruch, Adolf Wilbrandt, oraz farsista L'Arrouge, W. M. Jordan, Richard Voss i mnóstwo drobniejszych bawicieli publiczności teatralnej, Moser, Rosen, Schönthal, Blumenthal, Lindau. Pod wpływem naturalizmu francuskiego zrodził się ruch naśladowniczy, dążą do prawdy Julius i Henryk Hart, Bleibtreu, M. G. Conrad. Pisma *Kritische Wege, Die Gesellschaft* propagują literaturę realistyczną. Ostatecznie ruch ten wydał rezultaty słabe. Do wybitniejszych należą romanse społeczne Max Kretzera („Meister Timpe“), Heinza Tovote, Conrada, oraz Sudermanna, który zresztą nie był bezwzględnym naturalistą („Frau Sorge,“ „Katzensteg,“ „Es War,“ „Geschwister,“ „Im Zwielicht,“ „Jolanties Hochzeit.“ Wreszcie nastąpiła reakcja przeciw naturalizmowi i zwrot do symbolizmu i tak zwanego modernizmu (ob.). Jednym z najpierwszych, który ją rozpoczął teoretycznie, był Wiedeńczyk Hermann Bahr. Ruch ten odbił się najgłówniej w dramacie, na który oddziaływa Wagner, Ibsen. Na czele ruchu stali Sudermann („Honor,“ „Walka Motyli“ etc.), oraz Hauptmann, który zacząwszy od dramatów realistyczno-społecznych („Tkacze,“ „Samotni,“ „Vor Somenaufgang“) przeszedł do fantastyczno-symbolicznych („Hanele,“ „Dzwon zatopiony“), dalej Maks Halbe („Eisgang,“ „Jugend“), Fulda („Der Talismann,“ „Der Sohn des Chalifen“), Bahr, Artur Schnitzler, Leo Hirschfeld, Wallzogen. W liryce i epice zasługują na wzmiankę Arno Holtz, Jerzy i Hugo v. Hoffmannsthal, Dauthenday, Perls, Dhemel, Schnitz, Jacobowski, Souchy, Adler. Romans nowoczesny (Johannes Schlafs, Przybyszewski, który obecnie pisze po polsku), Ompteda, Heitmüller, Gabr. Reuter, Altenberg, Scheerbart. W literaturze nowoczesnej niemieckiej czuć wpływ Skandynawców i Nietzschego (ob.). Por. Wachler „Vorlesungen über die Geschichte der deutschen Nationallitera-

tur" (2 t., Frankfurt, 1818—19, 2 ed., 1834); Koberstein „Grundriss der deutschen Nationalliteratur" (Lipsk, 1827, 4 ed., 1—3 t., Lipsk, 1845—65); Gervinus „Geschichte der poetischen Nationallitteratur der Deutschen" (5 t., Lipsk, 1835—42, 4 ed., 1853); Vilmar „Vorlesungen über die Geschichte der deutschen Nationalliteratur" (Marburg, 1847, 10 ed., 1864); Wackernagl „Geschichte der deutschen Literatur" (Bazylea, 1841 sq.); Kurtz „Geschichte der deutschen Literatur" (3 t., Lipsk, 1851 —59, 4 ed., 1863—64); Cholevius „Geschichte der deutschen Poesie nach ihren antiken Elementen" (2 t., Lipsk, 1854—56); Gruppe „Geschichte der deutschen Poesie in den letzten Jahrhunderten" (Monachjum, 1865 sq.); Löbell „Die Entwickelung der deutschen Poesie von Klopstock's ersterem Auftreten bis zu Goethes Tode" (t. 1—3, Brunświck, 1856 — 65); Hettner „Literaturgeschichte des XVIII Jahrh." (3 cz., Brunświk, 1861—64); J. Schmidt „Geschichte des geistigen Lebens in Deutschland von Leibniz bis auf Lessing's Tod" (2 t., Lipsk, 1860—61); Gottschall „Geschichte der deutschen Nationalliteratur in der ersten Hälfte des XIX Jahrhundert" (2 t., Wrocław, 1855, 2 ed., 3 t., 1860); Hirsch „Geschichte der deutsch. Litteratur;" Kluge „Geschichte der deutschen Nationallitteratur" (1891); Brandes „Główne Prądy Literatury Europejskiej;" Flach „Zwrot w modernizmie niemieckim" (*Bibl. Warsz.*, 1901); Mielke „Der deutsche Roman des XIX Jahrh.;" Bahr „Zur Kritik der Moderne" (1894); Eug. Wolff „Geschichte der d. Lit. der Gegenwart" (1890); Litzmann „Das deutsche Drama in den Litteratur „Bewegungen der Gegenwart" (1896).

II. *Nauki.* Jak różnemi działami literatury pięknej, również chlubić się mogą Niemcy wspaniałym rozwojem swego piśmiennictwa naukowego. Jeżeli świetne błyski genjuszu w wyższym może stopniu napotykamy u innych narodów, to ścisłością i sumiennością badań, dokładnością i drobiazgowością w opracowaniu każdego przedmiotu Niemcy bez zaprzeczenia górują nad wszystkiemi narodami. Najdrobniejszy ustęp każdej nauki posiada w Niemczech bogatą literaturę.

Filozofja zaczyna swój byt samoistny w 2-ej połowie XVIII wieku. Wprawdzie już w średnich wiekach *Albert wielki* (ob.), dał popęd nowemu zwrotowi scholastycznej filozofji, który znalazł znakomitego przedstawiciela w Tomaszu z Akwinu; wprawdzie w epoce reformacji Paracels dał początek nowej filozofji natury, rozwiniętej później przez Jakóba Boehme, Giordano Bruno i Campanellę, jednakże później w wieku Bakona i Kartezjusza, Hobbesa i Lockego, **N.** f. nie daje znaków życia. Ze zjawieniem się dopiero Leibniza i rozwinięciem jego myśli przez Wolfa (ob.) w obszerną encyklopedyczną całość stanowiącą system, rozpoczyna się rozwój samoistny filozoficznej myśli w Niemczech. Obok szerokiego koła wyznawców zasad lejbnicowsko-wolfowskiego systemu, spotykamy w XVIII w. wpływ sensualizmu angielsko-francuskiego (jak np. u Wielanda), tudzież liczny zastęp eklektyków i samoistnie idących myślicieli, jak: Herder, Lessing, Mendelsohn, Jacobi. Jak Wolfowi zawdzięcza **F.N.** spopularyzowanie i rozszerzenie pojęć filozoficznych, tak znowu Emmanuel Kant (ob.) pchnął myśl filozoficzną na nowe tory i doprowadzając ją do ostatecznych granic; wytknął śmiało zasadę i granice przyszłych dociekań. Uczniowie i następcy królewieckiego myśliciela starali się pogodzić sprzeczność rezultatów krytyki rozumowej z wymaganiami praktycznego życia. J. S. Fichte (ob.) widzi w naszem „ja" zasadę zarówno wszelkiego poznania, jak i bytu realnego, natura jest tylko wynikiem i uzewnętrznieniem naszego ja. System ten staje się punktem wyjścia dla licznych kierunków myśli filozoficznej, która stara się ogarnąć życie przyrody, dziejową przeszłość ludzkości, dogmaty religijne, organizację państwową, wychowanie, wszystkie gałęzie wiedzy, by wszędzie wnieść nowe życie i światło z pomocą nowych idei. Najznakomitszymi przedstawicielami tego dalszego rozwoju myśli filozoficznej byli: Schelling i Hegel. Pierwszy oparł swój system na zasadzie identyczności, przez którą rozumiał *istotę bezwzględną*, będącą zjednoczeniem ideału z rzeczywistością, subjektu z objektem, ducha z naturą. Z uczniów bezpośrednich i dalszych Schellinga najważniejsi byli: Oken, G. Schubert, J. Ch. Krause, F. Schleiermacher, F. Baader, Fr. Schlegel, Görres i inni. Hegel wsparł się znowu na tożsamości praw bytu z prawami myśli, na wyprowadzeniu więc procesu rozwojowego bytu z praw rozwoju myśli. Stąd system cały, rozpadający się na dwa działy: filozofji ducha i natury, znajduje swoją wspólną podstawę w logice. Hegel opracował starannie zakres i stanowisko każdej umiejętności, przygotowując podstawę dla rozwoju swej licznej szkoły. Z uczniów Hegla teologję spekulatywną rozwijali F. Chr. Baur, D. F. Strause; politykę Gans i A. Ruge; estetykę Hotho i F. Fischer; historję filozofji Feuerbach, Zeller i Kuno Fischer; psychologję Rosenkranz i Erdmann; etykę Michelis. Nie wszyscy jednak uczniowie zostali wierni zasadom mistrza; tak zwana *lewica* szkoły (L. Feuerbach, A. Ruge) pochyliła się ku materjalistycznym poglądom, z których wytworzył się czysty materjalizm Moleschotta, Büchnera, Vogta. Walczący z nimi przedstawiciele prawicy sami zaczęli także odstępować zasad mistrza (Chr. Weisse, J. H. Fichte, K. Ch. Fischer). Z przeciwników systemu i szkoły Hegla znakomitsi byli: F. H. Jacobi (twórca filozofji uczucia) i J. F. Herbart (ob.), wspierający się na Leibnizu i wznawiający psychologję empiryczną. Z uczniów tego ostatniego ważniejsi są: S. Beneke, Lotze. W ostatnich latach coraz więcej uznania i wyznawców zyskują: system świata, ja, woli i wyobrażenia Schopenhauera i filozofja „zasady bezwiednej" Hartmana. Później nastąpił

zwrot do krytycyzmu Kanta t. zw. neokantjanizm, dążący do zwalczenia materjalizmu (Wandt, Waitz, Lotze, Lange, Windelband). Teorją poznania zajmowali się Schuppe, von Leclair, Schubert, Soldern, Laas, Riehl. Logiką Sigwart, Brentane, Stumpf, Uphnes i Scipps. Etyką—Giżycki i Paulsen. Nowy system filozofji wypracował Wandt. W ostatnich czasach wiele wrzawy narobiły pisma Nietzschego, który propagował krańcowy indywidualizm. Por. Zeller „Geschichte der Deutschen Philosophie," Max Dessoir „Geschichte der neueren deutschen Psychologie" (1897); ob. Filozofja.

Teologja w wiekach średnich była najbardziej uprzywilejowaną nauką, względem której wszystkie inne pozostawały w stosunku służebnym, jeżeli zresztą zasługuje na nazwę nauki ograniczona przez przesądy i pozbawiona wszelkiej samodzielności znajomość dogmatów. W IX w. jedyni prawie naukowo wykształceni ludzie byli Hrabanus Maurus i Walafried Strabo. Następnie największe tajniki wiary zostały igraszką djalektycznych spekulacji, co trwało do XV w.; w tym czasie okazują się dążności do lepszego, oraz wyższego, i mężowie, jak Geiler von Kaisersberg, Brant, T. Murner i in., mogą być uważani jako zwiastuni reformacji, do której większość Niemców była przygotowaną przez rozprzestrzeniającą się między ogółem znajomość nauk humanistycznych, historycznych i filozoficznych. Lutter, Melanchton, Zwingljusz i inni przodownicy w dziele reformacji byli zarazem pierwszymi na polu literackiem swego czasu i zmusili przeciwników reform kościelnych do oparcia się na podstawach naukowych w odpieraniu napaści i bronieniu jedności Kościoła. Jednostronna i namiętna polityka, duch sekciarski, mistycyzm i najgrubszy dogmatyzm sprawiły, że niewiele pocieszających zjawisk znajdujemy na polu literatury teologicznej tego okresu. Wielce zasłużyli się pracami nad historją Kościoła i teologją patrystyczną zwłaszcza Benedyktyni, Oratorjanie i Jezuici, podczas gdy protestanci pracowali głównie nad wykładem Pisma św. Rozbudzenie się w Niemczech nauk i sztuk w 2 połowie XVIII w. i jednoczesny rozkwit filozofji wywarły niezaprzeczony wpływ i na teologję i podniosły ją do stopnia prawdziwej nauki. Powstały dwie szkoły: stara szkoła, teologów prawowiernych, i szkoła nowa, teologów żądających ciągłego rozwoju. Ojcem nowszej teologji jest Schleiermacher; obok niego odznaczyli się De Wette, Daub, Marcheineke, Röhr, Paulus, Wegscheider, Bretschneider i Ammon. Najgłówniejszymi zwolennikami supranaturalizmu w pierwszej połowie XIX w. byli: Bengel, Storr i Steudel. Za koryfeuszów najnowszej niemieckiej teologji można uważać, z pomiędzy reformowanych: Schweizera, Schnekenburgera, Hundeshagena, Langego, Hagenbacha, Heppego, Ebrarda; z pomiędzy luteranów nieściśle konfesjonalnych: Nitzscha, Twestena, Ullmanna, Umbreita, Dornera, Jul. Müllera, Rothego, Becka, Baumgartena; ściśły luteranizm przedstawiają: Klaus Harms, Scheibel, Sartorius, Rudelbach, Guerike, Harless, Hüfling, Philippi, v. Hofmann, Martensen, Luthardt, Kabnis, Kliefort. W interesie unji działają: Krausse, Pischon, Jonas, Sydow, Eltester. Na polu egzegezy biblijnej odznaczyli się: Rosenmüller, De Wette, Wiener, Fritzsche, Credner, Hitzig, Ewald, Paulus, Henstenberg, Tholuck, Bleck, Lücke, Kling, Olshausen, Bunsen, J. Fr. v. Meyer, Lange, Stier i inni. Pod względem krytyki biblijnej zyskali niezwykłe znaczenie: Dawid Straus, Bruno Bauer, Feuerbach i szkoła tübingeńska pod F. Ch. Baurem, z którego uczniów odznaczyli się: Zeller, Schwegler i Hilgenfeld. Najważniejsi ze spółczesnych teologów katolickich są: Hermes, Möhler, Dölinger, Ketteler, Alzog, Ritter. Najnowsza literatura teologiczna odznacza się szczególnie pismami mniejszych rozmiarów, służącemi do zaczepki lub obrony i wywołanych potrzebą chwili obecnej. Obok tego objawiła się dążność do rozbudzenia w ludzie poczucia religijnego i miłości chrześcijańskiej. Z tych powodów najnowsza literatura teologiczna obfituje zwłaszcza w pisma polemiczne i ascetyczne, choć zresztą nie zalega i pola ściśle naukowego.

Filologja. Ze szczególnem zamiłowaniem zajmowali się Niemcy aż do ostatnich czasów naukami *filologicznemi*. Założycielami *filologji klasycznej* w Niemczech byli wyszli ze szkoły Tomasza a Kempis: R. von Lange, R. Agricola, L. Dringeberg, oraz ich uczniowie: J. Reuchlin, K. Celtes, H. Bebel, L. Rhenanus, J. Lapidus, J. Wimpheling, którzy częścią jako profesorowie uniwersytetów, oraz nauczyciele szkół, częścią jako pisarze, położyli wielkie zasługi około pielęgnowania filologji klasycznej. Wiek XVI nie sprzyjał dalszemu rozwojowi nauki, i studja klasyczne ustępowały w szkołach miejsca studjom realjów. W ciągu XVII w. pracowano głównie nad językiem łacińskim, przyjętym powszechnie za język uczonych. Czynniejszym był wiek XVIII, w którym odznaczyli się wydaniem dobrych gramatyk i słowników Cellarius, Gessner, Ernesti, Heyne i in., najczynniejszym jednak okazał się wiek ubiegły XIX. Z wydawców i komentatorów utworów literatur klasycznych zasługują na szczególną wzmiankę: G. Hermann, Böckh, Bekker, Lobeck, Eichstädt, Poppe, Ast, Matthiä, Heindorf, Schäfer, Jacobs, Dissen, Stallbaum, J. Ch. Jahn, Wunder, Bernhardy, Krüger, Klotz, Westermann, Kritz, Welcker, Beneke i in. Wyborne tłómaczenia klasyków greckich i rzymskich dali: Thiersch, J. H. Voss, von Knebel, Jacobs, W. v. Humboldt, G. Günther, Droysen, Donner i Schleiermacher. Z prac leksykalnych odznaczają się: J. G. Schneidera, Passowa, Freunda, Rosta i Papego; pomiędzy gramatykami greckimi celują: Matthiä, Bernhardy, Rost, Kühner, Mehlhorn, O. Schultz, Zumpt, Reisig, Weissenborn, Krüger; badaniami nad ety-

mologją i synonimiką odznaczył się Döderlien. Z pomnikowych prac zasługują na wspomnienie wydawane przez akademję berlińską „Corpus inscriptionum graecarum," rozpoczęte przez Böckha a kontynuowane przez Franza, dalej „Inscriptiones latinae," wydawane przez Orellego. Obok filologji klasycznej zajmują się nader czynnie Niemcy i *filologją wschodnią*. Od połowy XVII w., z powodów politycznych, zaczęto w Austrji nader gorliwie pracować nad językami *tureckim*, *arabskim* i *perskim*; z prac nad językiem tureckim odznaczają się: Hammer-Purgstalla, nad arabskim: tegoż, Freytaga, Fleischera, Flügela, Kosegartena, Ewalda, Wustenfelda, Rückerta, Habichta, Weila i in.; nad perskim: Olshausena, Hammer-Purgstalla, Fleischera, Vullersa, Wilkena, Rosenzweiga i Peipera. Nad Egiptologją: Brugsch, Ermann, Ebers. Nad językami *semickiemi*, a zwłaszcza *hebrajskim* i *chaldejskim*, pracowali: Gesenius, Resenmüller, Vater, Wilner, Ilgen, Ewald, Freytag, Tuch, Scheffer, Delitzsch, Goldberg, Lebrecht, Hirzel, Fürst, Petermann i w. in. Językami *indyjskiemi*, a szczególnie *sanskrytem*, zajmowali się z powodzeniem: A. W. Schlegel, Kosegarten, Rosen, O. Frank, Ropp, Lassen, H. Brockhaus, Stenzel, Hirzel, Gildemeister, Delius, Benary, Weber, Schroder językami *erańskiemi*: Spiegel, Haugh, Brockhaus, Justi, Lassen, Benfey; językami *klasycznemi* ze stanowiska gramatyki porównawczej: Curtius, Leo Meyer i in.; językami *celtyckiemi*: Diefenbach, Zeus, Ebel; *słowiańskiemi*: Schleicher, Leskien; *litewskiemi:* Nesselmun, Schleicher, Kurschat, Pott, Bielenstein; *romańskiemi*: Diez; *germańskiemi*: bracia Grimm, Ettmüller, Dietrich i w. in. W drugim dziesiątku z. w. oddzieliła się od filologji nowa nauka—*lingwistyka*, zwana też *umiejętnością języka*, w której odznaczyli się: Bopp, Jakób Grimm, W. v. Humboldt, Pott, Heyse, Schleicher, Steinthal, Curtius i in. W ostatnich czasach filologja ma wielu i bardzo wybitnych badaczów we wszystkich kierunkach. Por. R. v. Raumer „Geschichte der germanischen Philologie vorzugweise in Deutschland" (1870), oraz pisma „Litteraturblatt für germanische und romanische Philologie" (1880); „Vierteljahrschrift für Litteraturgeschichte," „Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Litteratur" (1879); Scherer „Jacob Grimm" (1885); A Socia „Schriftsprache und Dialecte in Deutschen" (1888).

Prawo i *prawoznawstwo*. Pierwotne instytucje i zasady prawne niemieckie opierały się na pojęciach i zwyczajach Germanów. Źródeł więc najdawniejszego prawa niemieckiego należy poszukiwać w prawach germańskich, w tak zwanych *Leges Barbarorum* (Francorum, Burgundionum, Allemanorum, Bajuvariorum, Frisionum etc.), a także w kapitularzach królów frankońskich. Pisanych praw nie było aż do XIII w.; zwyczaj, orzeczenia biegłych w prawie mężów i sądy boże rozstrzygały kwestje prawne. Dopiero wzmagająca się przewaga i gwałtowność szlachty, oraz słabnięcie władzy cesarskiej przyśpieszyły ukazanie się praw pisanych. Najpierwsze z nich są prawa miejskie, a najważniejsze z tych tak zwane zwierciadła saskie i szwabskie (*Sachsen- und Schwabenspiegel*). Podstawą prawa państwowego była *bulla złota* (ob.) Karola IV. Wprowadzone w XI w. do Niemiec prawo rzymskie wkrótce znalazło tu wielu zwolenników i uprawiaczów i zatamowało rozwój prawa narodowego. Stanu takiego nie zdołała zmienić nawet i reformacja, która była oddziaływaniem ducha narodowego przeciwko sztucznym więzom tradycji i papiestwa. Jedynym jej skutkiem było wytworzenie się prawa kościelnego protestanckiego i lepszy wykład praw rzymskich. Również i prawo państwowe, mimo wielu uchwał sejmowych rozjaśniających pojedyńcze jego stosunki, nie postąpiło wysoko. Najszacowniejsze z pomników prawodawczych są zbiory praw krajowych z zeszłego stulecia, które mogą być podwaliną dla przyszłego ogólnego prawa niemieckiego. Umiejętność prawna wysoko zakwitła w bieżącem stuleciu w szkole *historycznej* prawa, która jednak głównie prawem rzymskiem się zajmowała i jakkolwiek nauczyła lepszej oceny źródeł i jaśniejszego zapatrywania się na wiele prawnych instytucji, przecież zbyt się oddalała od praktycznego zastosowania prawa i przez to wywołała szkołę prawa *filozoficzną*. Ta ostatnia, mniej się zagłębiając w badanie dawnych stosunków, więcej była zajęta oceną bieżących, współczesnych, i zapatrywała się na nie z punktu widzenia filozoficznego, rozumowego, a przez to i większy wpływ wywarła na praktykę. Do najważniejszych przedstawicieli pierwszej szkoły należą Savigny, Hasse, Göschen, Blume, Hugo i inni, których organem było cenne czasopismo, wychodzące od 1825 p. t.: *Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft*. Kierunek filozoficzny za najwybitniejszych przedstawicieli miał Thibaut'a i Gans'a, a później w przeciwieństwie do Puchty kilku uczonych profesorów z Kiel. Współcześnie prawodawstwo zaprowadziło wiele zbawiennych reform przez uwolnienie własności ziemskiej od ciężarów feudalnych, uwolnienia chłopów i zniesienie innych przestarzałych średniowiecznych urządzeń. Kwestje prawa publicznego również doczekały się wielu sumiennych badaczów: pisano wiele o karze śmierci, o wolności prasy, o sądach przysięgłych, o dowodach prawnych, postępowaniu karnem i cywilnem i t. d. Na czele reformatorów w tym względzie należy postawić Mittermayera i Ahegga. Prywatne prawo może się poszczycić znakomitemi pracami Savignyego, a także wielu innych, acz mniej utalentowanych, ale bardzo zdolnych pracowników tu się odznaczyło. Do nich należą: Thibaut, Puchta, Vangerow, O. Glück, Runde, Mittermayer, Arndts, Kraut, Brinz i t. d. Jako autorowie encyklopedji prawnych słyną: Arens, Warnkönig, Weiske. Pojedyńcze kwestje opracowy-

wali: Bruns, Weber, Mommsen, Gneist, Merezoll, Bähr. Dziejom prawa poświęcali się: Walter, Philipps, Waitz, Zöpfl, Huschke, Warnkönig, Siegel. W prawie kryminalnem odznaczyli się: Feuerbach, Martin, Mittermayer, Heffter, Berner, Luden i t. d. W filozofji prawa zasługuje na wzmiankę: Stahl, Shering i w. in. Prawo państwowe naukowo zgłębiali: Rotteck, Welcker, Jordan, a szczególnie Zachariae, Raumer, Bluntschli, Mohl, Stahl, Zöpfl i in. Ekonomja polityczna znalazła w Niemczech wielu sumiennych i zdolnych pracowników, którzy nie tyle abstrakcyjnemi teorjami, jak raczej zgłębianiem istniejącego stanu rzeczy i uwzględnianiem warunków miejsca i czasu, wydoskonaleniem pojedyńczych odłamów wiedzy ekonomicznej i podaniem wielu zaradczych środków wielkie społeczeństwu i nauce oddali usługi. Należą tu: Rau, Hildebrand, J. G. A. Wirth, Max Wirth, Hermann, Hoffmann, Hanssen i in. Ob. Gospodarstwo narodowe.

Geografja dość wcześnie zjawiła się w Niemczech. Zarody jej spotykamy w opisach podróży po Wschodzie z wieku XIV i XV (Piotr.von Suchen, † 1350 r., Hans Tucher, † 1491 r., Hans von Mergenthal, † 1476 i in.). W XVI w. opisy te są dokładniejsze (Sebastjan Münster, znany z opisu ziemi, † 1552, Bernard Rauwolf, autor podróży po Wschodzie, † 1596); w XVII wielkiej sławy ze znajomości Wschodu używa Olearius, a właściwie Adam Oehlenschläger, 1671, który jako poseł odbywał podróże do Rosji i Persji, Pomimo tego właściwa geografja zaczyna się dopiero w XVIII w. od usiłowań Büschinga, a jeszcze bardziej Mannerta i Ukerta. Całkowicie przekształconą i z ziemiopisarstwa do naukowej godności ziemioznawstwa doprowadzoną została *G.* przez K. Rittera, który najnowsze odkrycia nauk przyrodniczych do niej umiejętnie zastosować potrafił i wielu w tym kierunku znakomitych znalazł naśladowców. Najwięcej z nich się zasłużyli: Berghaus, Mendelsohn, Kaap, Klöden, Petermann, Ungewitter, Böckh, Guthe i in. Do najużywańszych po dziś dzień podręczników należą dzieła: Steina, Gutsmutha, Cannabicha, Daniela, Roona, Seltena, Völtera, Pütza i in. Współcześnie prawie rozwijała się sztuka rytownia dobrych map i atlasów, a w tym względzie najwięcej położyli zasług: Stieler, Sohr, Grimm, Berghaus, Graff, Handtke, Kiepert, Meyer, Spruner, Engelhardt, Bach, Papen, Henryk Lange i in. Właściwe podróżopisarstwo ma wielu utalentowanych przedstawicieli, którzy równie jak na fizyczne warunki, tak i na polityczny ustrój, oraz na stan obyczajowy i umysłowy opisywanych krajów zwracali uwagę. Wielu jednak z pisarzów tego rodzaju starało się wyłącznie o lekkość przedstawienia i popisywanie się z płaskim częstokroć dowcipem. Do najlepszych w tym kierunku pisarzów należą: Kohl, Raumer, Hieglitz, Schubert, Gutzkow, Laube, Arnim, Isenberg, Lorent, Wagner, Koch, Wilkomm, Stahr, Fanny Lewald, hr. O. Görz, Scherzer, W. Heine, Barth, Heuglin, Seemann, Rasch i in.

Nauki przyrodnicze długo były w Niemczech zaniedbywane. Najdawniejszym umiejętnym naturalistą niemieckim był Gesner († 1565), który ułożył systematyczny wykład trzech działów historji naturalnej, a niemal współcześnie dokonał ważnych odkryć w chemji Agricola, jeszcze w czasie szerokiego panowania alchemji. W XVII w. ważne znaczenie miały odkrycia Ottona Guericke w fizyce, gdy system fizyki starał się wytworzyć I. C. Sturm. Kepler, bezpośredni następca Kopernika, jest jednym z twórców astronomji. Atoli od końca XVIII w. dopiero rozpoczyna się istotny rozkwit nauk ścisłych, do którego główny popęd dał Humboldt. Historja nauki nie może być traktowana przy przedstawieniu jej dziejów w jednym kraju, dlatego też tu możemy tylko podać najważniejsze w nauce niemieckiej nazwiska; historja każdej nauki zawiera znaczną liczbę nazwisk niemieckich, a co do prac szczegółowych każdego, odsyłamy pod właściwe nazwiska. Słynniejsi przedstawiciele *zoologji* są: Knorr, Blumenbach, Link, I. Müller, Chamisso, Fischer v. Waldheim, Carus, Burmeister, R. Wagner, Vogt, Rossmäsler, Siebold, Kölliker, Ratzeburg, Blasius , dwu Brehmów, Henle, Leuckart, Nees v. Esenbeck, Ocken, Pallas, Tschudi, Häckel i w in. Jako *botanicy* zasłynęli: Schleiden, Baumgarten, Gärtner, Unger, Schacht, Willkomm, Mertens, Koch, Reichenbach, Sturm, Nägeli, Hubner i in. *Mineralogowie* i *geologowie* Werner, Raumer, Bischoff, Hoffmann, Hausmann, Naumann, G. Rose, Leonhard, Jäger, Römer, Tschermak i in. *Chemja* nowszy swój rozwój w znacznej części zawdzięcza Niemcom; dosyć przytoczyć nazwiska: Gmelin, Pfaff, Otto, Mitscherlich, Liebig, Döbereiner, H. Rose, Wöhler, Bunsen, Will, Kopp, Fresenius, Kolbe, Hermann, Hoffmann, Beyer, Ostwald i w. in. Niejeden też dział *fizyki* rozwinął się w Niemczech, dzięki mężom, jak: Euler, Brandes, Chladni, Schwerd, Seebeck, Gauss, Fraunhofer, Bohnenberger, Poggendorff, Weber, Ries, Eisenlohr, Magnus, Kohlrausch, Knoblauch, Mayer, Kirchhoff, Zöllner, Helmholz i w. in. Dove i Kämtz są prawodawcami *meteorologji.* W *astronomji* świetnieją: Schumacher, Littrow, Bessel, Möbius, Encke, Struve, Mädler, Argelander, Klein, Vogel i in. W *matematyce* Niemcy ustępują Anglikom i Francuzom; nowszy atoli kierunek tego działu wiedzy nadają Niemcy. Z dawniejszych matematyków przedewszystkiem przytoczyć należy Leibniza, lubo pochodzenie jego słowiańskie nie ulega wątpliwości. Z późniejszych i najnowszych sławniejsi są: Euler, Gauss, Grunert, Schlömilch, Hesse, Riemann, Dirichlet, Clebsch, Neumann i w. in. Oprócz piśmiennictwa ściśle naukowego, literatura naukowa niemiecka zaleca się wybornemi podręcznikami i niezmierną liczbą dzieł popularnych, które we wszystkie warstwy narodu światło wiedzy roznoszą.

Medycyna. Od pierwszych śladów nauki lekarskiej w Niemczech, od XVI do XVIII w., napotykamy w niej bardzo mało prac samodzielnych istotnej wartości; ważniejsze zasługi położyli w anatomji: Bauhin, Brunner, Peyez, w chirurgji Würtz, w medycynie wewnętrznej Crato, Plater. Daleko więcej zajmowano się teorjami lekarskiemi, jakie przybywały z zewnątrz; teorje powstające w Niemczech były pomieszane z najgrubszemi gusłami, jak towarzystwo *Rosenkreuzerów*, collegium *Rosianum*; w części ten charakter nosi na sobie Paracelsus i jego szkoła. Depiero w XVIII w. napotykamy imiona znakomite, jakkolwiek przeważnie w kierunku teoretycznym, mianowicie klinicyści Hoffmann i Stahl i fizjolog Haller. Prócz tego wielkie zasługi ma ówczesna szkoła wiedeńska pod kierunkiem uczniów Boerhaavego (v. Svieten, de Haën) rozwinięta, i wtedy też powstały wyraźnie oddzielne szkoły w patologji, humoralna i solidarna. Kiedy w szkole paryskiej medycyna ulegała przewrotowi, w Niemczech zajmowano się wyłącznie prawie filozofją nauki pod wpływem Browna i szkoły filozofów natury, obok czego występują i zboczenia tego filozoficznego kierunku: mesmeryzm, homeopatja, kranjoskopja. Znakomitsi od innych naówczas: Autenrieth, Hufeland, Frank. Dopiero z Schönleinem, Müllerem, Liebigiem i Rokitańskim przeszła do Niemców hegemonja w rzeczach medycyny. Prace i teorje Virchowa nadawały długo barwę całej nauce. W każdej z pojedyńczych gałęzi medycyny istnieją dziś w Niemczech obok potężnych reformatorów całe zastępy dzielnych pracowników, i cały najnowszy swój postęp medycyna w większej części Niemcom zawdzięcza.

Niemiecka mitologja zostaje w najbliższem pokrewieństwie ze skandynawską, zachowaną w Eddach (ob.), a w wielu też szczegółach objawia wpływ słowiańskiej, której miejsce nad Elbą i Menem zajęła. Studja prawdziwe nad **N. m.** datują dopiero od praci Grimmów (Por. „Deut. Mythol.“ J. Grimma, Getynga, 1835), a nowy rozleglejszy w nich pogląd datuje się od czasów Rotha, i na porównaniu z indyjską opartych studjów Ad. Kuhna, Mannhardta, Schwartza, Wolfa, W. Müllera, Simrocka i w. in., którzy zarazem zbierali podania i obrzędy ludowe, będące zabytkiem pierwotnych wierzeń i zasad **N. m.** Właściwy grunt i kierunek dali tej nauce Elard H., Meyer i L. Laistner, oraz K. Müllenhoff. Podstawą **N. m.** jest przewaga walczącego ze złem najwyższego, dobrego bóstwa. Azowie (u Jordunesa Antes, Aesir skand.), 12 synów „wszech ojca“ (Alfadir) i jego żony Frigi Vanadis (Wodon), przybyli z kraju wschodniego *Asaheim* ze stolicą *Asgard*. Tu był gmach *Gladsheim*, z sadybą odyna *Hlidskiaff*, salą poległych w boju wojowników, w której bogowie piją miód i piwo (*Walhalla*), i mieszkaniem Asynek *Wingolf*. Wkoło Asgardu jest gaj *Glasir* ze złotoliściennemi drzewami, za Asgardem jest *Idafeld*, gdzie po końcu świata (*Ragnarök*) pozostali przy życiu bogowie się zbiorą. Most *Bifröst*, pod strażą *Heimdala* zostający, łączy Asgard z pobytem ludzi *Mydgard*. Wedle Eddy Azy utworzyli niebo i ziemię w następny sposób. W lodowej otchłani *Gimmgpagap* syn żaru i szronu, olbrzym *Ymir*, zostaje zabity przez Odina Wili i We, synów Börsa i olbrzymki Bestla. Ze krwi zabitego tworzą wody i morza, z kości góry, z zębów i szczątek nóg kamienie. Z potoku *Ibing* utworzyli niebo, wsparli je na 4 rogach na ziemi, a pod każdym rogiem tkwi karzeł (Austri, Westri, Nordri, Sudri: 4 strony świata). Gdy z *Muspelhejmu*, krainy skwaru, kędy rządzi Surtur, wypadły iskry, utworzyli z nich gwiazdy. Z krwi Ymira utworzyli wkoło ziemi (*Midgard*) wał przeciw olbrzymom z *Utgardu*, potomkom zabitego. Z dwu drzew stworzyli męża (*Ask*) i kobietę (*Embla*), od których cały ród ludzki pochodzi. Do Azów należą: bóg piorunu *Thor* (saski Thunor, gór n. Donar), jeżdżący w kozły, z młotem błyskawicą Miölnor, *Baldur* dający wsze dobro i opiekun męskiej piękności (porównywany z nim w pieśniach Phol jest zdaniem Grimma słowiańskiego pochodzenia); *Freya*, *Freyer*, nosi przydomek Vanadis i wraz z *Heimdalem*, *Lokim Niordem*, bogiem wiatru, pochodzą od Wanów, z którymi Wodan i 12 Drottnarów (sędziów) w Asahejmie długo walczyli i wzajemnie sobie dali zakładników. I jeden z tych Niorda córka uczy Azów czarodziejstwa, a inni są ofiarnikami Azów. Ten Niordo, Nerthus, „bóstwo ziemi,“ na wyspie Rugji używał wielkiej czci u drobnych ludów niemieckich u ujść Elby, kędy je jako symbol pokoju obwożono krowami po całej ziemi w porze roku, i uroczyście obmywszy wóz i bóstwo, zabijają czyniących tę posługę niewolników. Znak to wpływu regijskiego Swantewita.—*Loki*, ojciec *Ferurira* (wilk zniszczenia), Midgardowego węża (*Jörmungander*) i bladej *Hel* (bóg śmierci w Nifelhas rządzący), także należy do Wanów; on to podnieca Hödera, boga zimy, aby zabił Baldura, za którym Nauna (rozkwit), jego żona, umiera. To sprowadza ogólny rozstrój „zaćmienie (Ragnarök)“, po 3 latach zimy, wojen, zbrodni nastaje pożar świata, słońce i księżyc są zjedzone przez goniące je wilki, Jörmungundr dobywa się z morza na ziemię, „drzewo świata“ *Yygrdasil*, wciąż dotąd zielone, lubo żarte przez żywiącą Azów swym mlekiem kozę *Heidrun* i jelenia *Eikthyrnix*, trzęsie się. Wśród walki z Hrimthursami (olbrzymami) i Muspelhejmu mieszkańcami, ginie Thor, zabójca smoka midgardowego, od jego oddechu, Odyn od Feurira, Lokego zabija Hejmdals, który ocucił bogów do walki, Freyera zabija Sustur i pali świat cały. Nowy odtworzony zaludnia Lif i Lifthrasir, schronieni w drzewie Hoddrmimira. Wspomnienie o Rognaröku zginęło u Niemców, inne tylko mity przeobrażone zostały. Mają osobne podanie o pochodzeniu od Tuiskona, jego syna Manna i 3 tegoż potomkach (Ingo, Isto i Herminis). Pamięć o Nornach czyli

boginiach losu (*Urd* przeszłość, *Verdunda* obecność, *Kuld* przyszłość), polewających Igdeasil, zachowała się w czci wróżek (Weleda, Aurinia), białych dam i t. d. Wodan (Odyn) przeszedł w dzikiego łowcę (Wildegejagd, s. Muster Heer, Wod i Wużl), Fryg stworzyła Berchtę i Holdę, Bóg wojny zachował się w nazwach czwartku u Bawarów i w Austrji, *Eru*, stąd Erchtag, u Szwabów i Szwajcarów *Zin* stąd Zistag, Zinstag, Dinstag, u Sasów *Tin*, stąd Tierday angiel., Tuesday, fryzyj. Tysdai, skand. Tyr. Podania o Elfach (Alp) pewien ślad zachowały pokrewieństwa z wiłami serbskiemi. Bardzo też rozwinięte są podania o karłach i olbrzymach, co różni **N. m.** od słowiańskiej. Szeroko rozwinięte epos w Nibelungach, w powieściach i Dytrychu z Bern, Zygfrydzie i t. d. zawiera mnóstwo zabytków **N. m.**, jakich skarb zebrali uczeni rozmaici i objaśnili. Kult polegał na składaniu ofiar w formie jadła (dla dusz umarłych) lub całopalenia, wrzucania przedmiotów do wody, stawiania ich na polach ect. Bogom ofiarowywano także zwierzęta, a nawet ludzi. Ofiarnikami byli kapłani i kapłanki nie tworzące kasty, lecz brane ze szlachetnych rodów. Prócz cytowanej pracy Grimma, ważniejsze są: W. Müller „Geschichte und System der deut. M."; Manhardt „Die Götterwelt in germanischen Mythen"; Hoker „Deutsch. Volksglauben"; Bechstein „Mythologische Sagen und Mährchen"; Schwartz „Der Heilige Volksglaube u. d. alte Heidenthum", oraz „Ursprung der Mythen"; Wolf „Beiträge zur deut. M.", „Zeitschrift für M."; dalej zbiory z komentarzem: Kuhna „Norddeutsche Sagen. Westfalische Sagen, Märk. S."; Zingerle „Tirolel Sitten"; Alpenburga „Tirol. Sagen"; Vernolahen „Oestepr. Mythen u. Bräuche" i „Alpen Sagen"; Panzera „Bairische Sagen"; Schöppera „Baierische Sagenbuch"; Birlingera (i Meiera) „Schwäbische Sagen"; Curtze „Walicher Volksübesh." Müllenhof „Schl. Holst. S."; Lynker „Hessische S." i t. d.; Kaufmann „Deutsche Mythologie" (1890); Mogk „Mythologie" (w „Grundriss der german. Philologie" (1891); E. H. Meyer „Germanische Mythologie" (1891); Hermanowski „Die deutsche Götterlehre und ihre Verwehrtung in Kunst und Dichtung" (1891).

Niemiecka muzyka, więcej niż którakolwiek inna ze sztuk pięknych nadaje się do marzycielsko-sentymentalnej strony życia duchownego tego narodu, lubującego się w wypowiadaniu tonami swych marzeń i pragnień. Chrześcijaństwo dało początek artystycznemu opracowaniu formalnej strony muzyki. Rabanus Maurus, opat w Fuldzie (około 813), dał popęd do rozwoju muzyki kościelnej. W IX stoleciu już używano w Niemczech organów i innych narzędzi muzycznych po kościołach. Mimo oporu biskupów, domagających się, by śpiew kościelny został przywilejem duchowieństwa, lud nie przestawał śpiewać hymnów w języku ojczystym i na swoją nutę. Dochowało się dotąd około 100 pieśni z epoki od VIII do XVI wieku. W XV wieku zjawiają się muzycy, układający sami już hymny religijne. Reformacja podniosła znaczenie śpiewu kościelnego, dając całemu ludowi udział w wykonywaniu hymnów. Zapał, z jakim lud przyjął tę reformę, wywołał ukazanie się wielu znakomitych kompozytorów religijnych, jak: M. Vulpius, H. Prätorius, I. Eccard i H. Grimm. Po miastach zakładano szkoły śpiewu kościelnego. Wojna Trzydziestoletnia i następny zastój umysłowy narodu niemieckiego powstrzymały rozwój muzyki religijnej, którą dopiero zjawienie się J. S. Bacha (ob.) i F. Mendelsona-Bartholdiego nanowo rozbudziło i do świetnego przywiodło stanu. Muzyka świecka istniała oddawna: pieśń była konieczną ozdobą każdej uroczystości, uczty, wesela i pogrzebu, służyła do wyrażenia każdego uczucia, jak miłości, radości, żalu. W wiekach średnich *minnesingerzy* (ob.) opiewali przy wtórze lutni lub arfy miłość i bohaterskie przygody. Po miastach powstają stowarzyszenia *minstensingerów* (ob.). Coraz to więcej się zjawia znakomitych arfistów, lutnistów i organistów. Wynalazek drukowania nut (w pocz. XVI w.) popiera dzielnie rozwój miłośnictwa muzyki; w każdym domu znajdować się musi teraz lutnia lub jaki inny instrument. Na weselu elektora heskiego Jerzego II (1627), wystawiono w Torgau „Dafne", pierwszą operę niemiecką z muzyką H. Schütza do słów M. Opitza. W ciągu XVII w. muzyka niemiecka zostawała pod wpływem włoskiej; nietylko że naśladowano opery włoskie, lecz do wykonywania ich sprowadzano śpiewaków włoskich. Z rozbudzeniem się dopiero narodowej poezji i literatury, weszła również **N. m.** na drogę samodzielnego rozwoju (w połowie XVIII w.). Po J. S. Bachu i Händlu zjawili się się z kolei: K. E. Bach, twórca pierwszych symfonji, Haydn, Mozart i Gluck. Obok wielkich oper i symfonji zakwitła pieśń popularna (I. A. Hiller, Schulz, Reichardt). Wreszcie olbrzymi genjusz Beethovena nieśmiertelnemi dziełami sprawił stanowczy przełom nietylko w niemieckiej, lecz i powszechnej muzyce, wywołując cały szereg wielkich mistrzów, jak Fr. Schubert, K. M. Weber, L. Spohr, F. Mendelsohn Bartholdi, Meyerbeer, R. Schumann i inni. Zjawienie się R. Wagnera (ob.), głoszącego nowe idee o zadaniu muzyki operowej, wywołało rozpadnięcie się muzykalnego świata w Niemczech na dwie partje: przyjazną nowym ideom (z Lisztem i Bülowem na czele) i trzymającą się dawniejszych tradycji klasycznych mistrzów. Walka tych dwu partji wydała dziś już bogatą literaturę dzieł i broszur polemicznej treści. Ostatecznie wpływ Wagnera zwyciężył, i muzyka dzisiejsza idzie w całej Europie wskazanemi przez niego torami. Goldmark, Lux, Kienzl w operze; Kiel, Brahms, Brukner zasłynęli jako symfonicy. Nessler tworzył opery lżejszego pokroju, podobnie Nicolai i Götz. Operetkę uprawiali: Suppe, Strauss, Millöcker. Por.

Forkel „Allgemeine Geschichte der Musik" (1788—1801); Kiesewetter „Geschichte der europ.-abendländ. Musik" (1846); Naumann „Illustrierte Musikgeschichte" (1650 — 85); Wasilewski „Geschichte der Instrumentalmusik" (1878); Ambros „Geschichte der Musik" (1880—1882); Kretzschmar „Über den Stand der öffentlichen Musikpflege in Deutschland (1881); „Encyklopedje muzyki:" Schillinga (1834—41), Bernsdorfa (1856—61), Kocha (1865), Schubertha (1877), Mendla i Reissmanna (1880—83).

Niemiecka partja narodowa (Deutsche Nationalpartei), stronnictwo w parlamencie austrjackim, które powstało w 1887, oddzieliwszy się od klubu niemieckiego. Dąży do wzmocnienia wpływu Niemców Austrji i sympatyzuje z cesarstwem Niemieckiem. Na czele stoją dr. Bareuther i dr. Steinwerder.

Niemiecka rada związkowa, ob. Niemcy, Konstytucja.

Niemiecka sztuka. a) *Budownictwo* rozwinęło się z rozszerzeniem chrześcijaństwa. Starowłoska forma *bazyliki* (ob.) służyła początkowo za wzór (budowle przez Karola W-go wznoszone w Akwizgranie), z którego rozwinął się w X w. tak zwany *styl romański* (ob. Budownictwo), panujący aż do epoki Hohenstaufów. Najważniejsze zabytki tego stylu znajdują się w okolicach nadreńskich (Trewir, Moguncja, Spira, Goslar) i pochodzą z XI w. W XII w. płaskie dachy ustępują sklepieniom łukowatym, i ostrołuki zaczynają wchodzić w użycie (opactwo w Laach z 1156), zapowiadając epokę *gotyku*, będącego streszczeniem niejako średniowiecznego ducha w sferze budownictwa. Panuje on przez wiek XIII, XIV i XV, przechodząc trzy stopnie rozwoju: surowy, swobodny i kwiecisty gotyk. W Niemczech głównie rozwinęła się swobodna forma gotyku. Budowle bywają wznoszone z cegły (Prusy, Pomorze, Meklenburg) i z ciosu (okolice nadreńskie, Wiedeń, Münster, Halla). Epoka reformacji i wojna 30-letnia powstrzymały rozwój budownictwa niemieckiego; styl odrodzenia, a następnie *rococo*, powoli bardzo rozszerzały się w tym kraju (ratusz w Norymberdze, zamek królewski w Berlinie). Najznakomitszymi budowniczymi są: Andrzej Schlüter i Fischer von Erlach. W ostatniem stuleciu pod wpływem studjów nad sztuką grecką zwróciło się budownictwo do starożytnych wzorów (K. F. Schinkel i jego uczniowie: Bötticher, Knoblauch, Strack). Monachjum stało się siedliskiem znakomitej szkoły budownictwa (Kläuze, Gärtner, Ohlmüller), która upamiętniła się mnóstwem rozlicznego charakteru gmachów (świątynie, muzea, gmachy publiczne) i restauracją dawnych zabytków. Obecnie panują w budownictwie niemieckiem wszystkie niemal style. Najpiękniejsze gotyckie gmachy budują teraz: Schmidt i Ferst w Wiedniu, w stylu odrodzenia celują budowle Sempera (teatr i muzeum w Dreźnie), Hitziga (giełda berlińska), nawet stara forma bazyliki znalazła przedstawiciela w Hübschu (z Baden). Dążenie do stworzenia współczesnego stylu powstało z dwóch prądów: romantycznego i renesansowego. W czasach późniejszych oba te prądy zlały się z sobą. Po 1870 zwrócono się do renesansu niemieckiego w. XVI, łącząc go z innemi stylami, nie wyłączając gotyckiego. Zwłaszcza pomnikowe budynki w Wiedniu dały pole architektom do rozwinięcia przepychu, który oddziałał i na inne miasta niemieckie. Por. „Geschichte der Deutschen Kunst in fünf Abtheilungen" (1855—91); Lübke „Geschichte der Deutschen Kunst" (1890); Kugler „Gesch. der Baukunst" (1856); Riegel „Geschichte der Deuts. Kunst seit Carstens." Gurlitt Gesch. der Barock Stils in Deutschl." (1889); Rosenberg „Gesch. der neueren Deutschen Kunst;" Otte „Gesch. der Deuts. Baukust". b) *Rzeźba*, początkowo ściśle zależna od budownictwa i skazana na przyozdabianie świątyń i gmachów, ograniczać się musiała ołtarzami, drzwiami kościelnemi i grobowcami (ołtarz i ambona w Wechselbergu, drzwi we Freiburgu z XII w.). Wyjątkowo tylko trafiały się wypadki samoistnego wystąpienia rzeźby (konna statua Ottona I w Magdeburgu, św. Jerzy w Pradze, studnie w Norymberdze). W wieku XIV i następ. kwitnie w Norymberdze szkoła rzeźbiarska, której przedstawicielami są: A. Kraft, Piotr Nischer i po części czasowo tam bawiący Krakowianin Wit Stwosz (ob.). W XVI i XVII w. rzeźba nie przedstawia godniejszych uwagi artystów, tak, iż dopiero prace Winkelmana (ob.) i popęd dany przez niego studjom nad sztuką grecką wydał wielkiego rzeźbiarza w Thorwaldsenie i jego następcy Schwanthalerze. W Düsseldorfie powstała w 1854 pod kierownictwem Wittiga znakomita szkoła rzeźbiarska. W kierunku realistycznym, wytkniętym przez Schadowa, poszli Rauch i Rietschel, nie zrywając wszakże z wymaganiami idealnemi. W nowszych czasach Reinhold Begas, Siemering, Schaper, Encke, Hundrieser, Brüf, Zumbusch, Tilgner, Weyr, Weymüller, Rümona, Knoll, Dietz, Volg, przeważne realiści. Stach, Klinger moderniści. Por. Lübke „Gesch. der Plastik" (1880); Ebe „Spätrainessance" (1886); „Geschichte deutschen Kunst" Rode „Plastik" (1885). c) *Malarstwo*; również z początku skazane na ozdabianie obrazami i freskami ścian świątyni, szukało swobodnego pola dla fantazji artystycznej w przyozdabianiu rękopisów minjaturowemi malowidłami. Gotyckie świątynie nie zostawiły na ścianach miejsca na freski, to też malarstwo zajęło wysokie okna świątyń, zdobiąc je malowidłami na szkle. W XIV w. powstaje pierwsza szkoła malarska w Pradze (Kundze, Teodoryk z Pragi, Mikołaj Wurmcer ze Strasburga, główni mistrze); na początku XV w. znajdujemy drugą szkołę w Norymberdze, a trzecią najznakomitszą w Kolonji. Najważniejszy wpływ wywierała szkoła flamandzka (bracia von Eyck) na dolnoniemieckich mistrzów. Górnoniemieckie szkoły samodzielniej się rozwijały; główną tu rolę odgrywała augsburska z Holbeinem ojcem na cze-

515

Katedra Strasburska.

Krzyżownica katedry w Regensburgu.

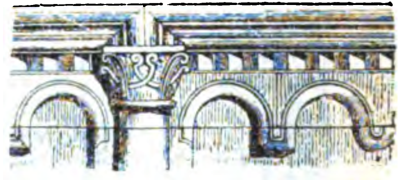
Katedra w Bambergu.

Świecznik Fryderyka Barbarosy w Akwizgranie.

Kapitel w katedrze we Fryburgu (w Bryzgawji).

Fryz ze Św Krzyża w Wiedniu.

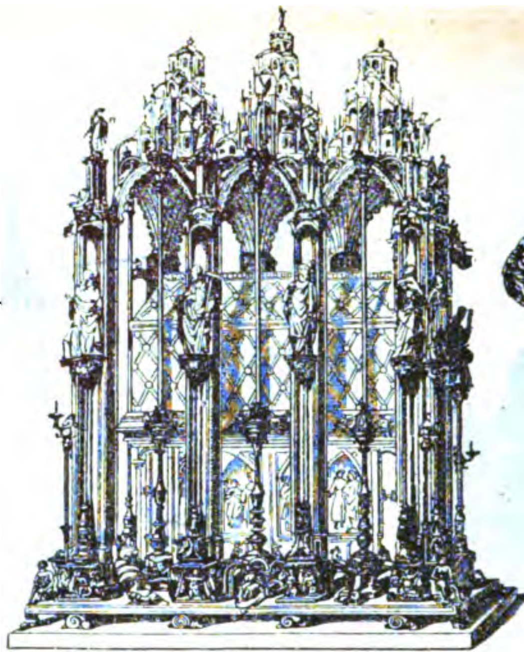
Zamek w Heidelbergu.

„Zwinger“ w Dreźnie.

E. J. Hähnel: Rafael.

Vischer: Grób Seebalda.

Adolf Brütt: Uratowana.

Karol Wielki.

Ch. Rauch: Królowa Ludwika (w Charlottenburgu).

Wojownik umierający.

„Dziewica" (Brunświk).

J. H. v. Dannecker: Arjadna

P. Vischer: Portret własny.

M. Marja Panna. (Statua drewniana w Muzeum Narodowem Norymberskiem).

Holbein młodszy: Madonna.

Bartłomiej Zeitblom: Chusta Weroniki.

F. v. Defregger: Odpoczynek niedzielny.

K. v. Piloty: Seni przed trupem Wallensteina.

A. Dürer: Nawiedzenie N. M. P.

A. Menzel: H. v. Seckendorff.

H. S. Beham: Śmierć i niewiasta.

P. v. Cornelius: Rycerze apokaliptyczni.

Bonawentura Genelli: Z życia pustaka.

le i frankońska (Michał Wohlgemuth założyciel), która wydała Albrechta Dürera (ob.) i Łukasza Cranacha. W tym czasie razem z drukiem rozwija się drzeworytnictwo i miedziorytnictwo. Przewaga artystyczna Włoch w XVI, a Francji w XVII i XVIII stuleciu, przy skierowaniu umysłów niemieckich ku sprawom religijnym i klęskach wojennych, nie pozwoliły sztuce niemieckiej rozwijać się dalej po tak pomyślnych początkach. Malarze niemieccy są tylko naśladowcami Włochów, Francuzów, Niderlandczyków (B. Dumer, Dielrich, A. R. Mengs). Za poezją i muzyką dopiero rozbudza się malarstwo pod wpływem Carstena (przejętego ideami Winkelmana i Lessinga), który sprowadził zwrot ku studjowaniu antyków. Jak inne sztuki, tak i malarstwo, zacząwszy odrodzenia swe przez klasycyzm starożytny, zwróciło się ku romantyzmowi i mistyce średniowiecznej: Overbeck, Veit i Cornelius są twórcami tego kierunku. Malarze ci rozbudzili zamiłowanie do starych mistrzów niemieckich i malarzów włoskich epoki przedrafaelowskiej. Ruch ten napotkał gorliwego protektora w osobie Ludwika I, króla Bawarji, za którego rządów Monachjum stało się ogniskiem życia artystycznego. Odnawiano stare świątynie i zdobiono ich ściany malowidłami (Schraudalph, Koch, Müller), wznoszono nowe gmachy (Wallhalla). Cornelius pokrywał ściany kościoła Ludwika freskami, wyobrażającemi dzieje chrześcijaństwa, Schnorr odtwarzał sceny z Nibelungów. Jednocześnie zakwitła w Düsseldorfie głośna szkoła malarska, założona (1826) przez W. Schadowa. Uprawiała ona głównie rodzajowe malarstwo i krajobrazy, choć w ostatnich czasach zwróciła się ku historji pod wpływem prac Lessinga, sceny z dziejów reformacji wystawiając. W ostatnich latach w Monachjum po Corneliusie uczeń jego Wilhelm Kaulbach i znakomity Karol Piloty trzymali berło sztuki. Do olbrzymiego rozwoju produkcji artystycznej przyczynia się niezmiernie rozrost pism ilustrowanych i liczne stowarzyszenia (Kunstvereiny), szerzące przez wystawy, losowania, reprodukcje, zamiłowa-

nie i znajomość sztuki między publicznością. Potem nastąpił zwrot do realizmu, któremu przodował Piloty, Kreling, Hagen, Müller, Ramberg, Lindenschmidt. Kierunek czysto kolorystyczny reprezentował słynny malarz wiedeński Hans Makart, malarstwo portretowe Lenbach, malarstwo rodzajowe—Hefregger, Kurzbauer, Kaufmann, Gysis, Wagner, Seitz, Adams, Lietzen, Meyer, Math. Schmid, Grützner. Powoli dał się czuć wpływ *plein-air'u* francuskiego. Rozwinął się pejzaż. Na czele nowoczesnego malarstwa niemieckiego stoi wielostronny Adolf Menzel (ob.), uczniami jego są: Skarbina, Fritz Werner i in. Impresjonizm (ob.) reprezentują Uhde, Dietz, Löffty, Firle, Kühl, Zimmermann, Höcker, Bartels, Liebermann, Dettmann i Hermann. Uhde starał się zastosować nowoczesny sposób malowania do tematów religijnych. Obok tego kierunku rozwinął się drugi, symboliczno-fantastyczny, na którego czele stał Szwajcar Böcklin, genjalny pejzażysta i poeta mitologiczny, dalej: Thoma, Stuck, Klinger, Trübner i in. Por. „Geschichte der deutschen Kunst. Janitschek: Malerei" (1885—90); Wolfmann und Wörzmann „Geschichte der Malerei" (1879—88); Rosenberg „Die Münchener Malerschule" (od 1871); Muther „Geschichte der Malerei im XIX Jahrhundert."

Niemiecka wojna o niepodległość, ob. Niemcy, dzieje.

Niemiecki język, jedna z gałęzi języków germańskich (ob.) szczepu indo-europejskiego, odróżniająca się wedle zdania J. Grimma (w *Gesch. d. deutschen Sprache)* czterema głównemi cechami, które lubo napotykane i w innych językach, w żadnym wszakże nie są przeprowadzone z taką ścisłością; cechy te są: 1) *przemienność spółgłosek* (Lautverschiebung), 2) *przemienność samogłosek zależąca od przyczyn wewnętrznych* (Ablaut), 3) *słaba odmiana słów* (das schwache Verbum) i 4) *słaba odmiana imion* (das schwache Nomen). **N. j.**, o ile sięga pamięć historji, dzielił się, podobnie jak i dotychczas dzieli się, na dwa główne narzecza: *dolno-niemieckie* i *górno-niemieckie.* Pierwotne narzecze dolno-niemieckie z biegiem czasu rozpadło się na *staro-saskie, anglo-saskie* i *fryzyjskie.* Narzecze staro-saskie, używane w krajach pomiędzy Renem a Łabą, z wyjątkiem części północnej, zamieszkanej przez Fryzów, dało następnie początek *językowi niderlandzkiemu* (ob.) oraz *nowo-dolno-niemieckiemu,* tak zwanemu *plattdeutsch.* Język *górno-niemiecki* dzieli się pod względem historycznym na trzy: *stary, średni* i *nowy.* Najstarszą znaną nam formą języka górno-niemieckiego jest *staro-górno-niemiecki* (Althoch-deutsch), zachowany w pomnikach piśmiennych, pochodzący przeważnie z kraju Alemanów (klasztor benedyktyński w St. Gallen był ogniskiem literatury staro-górno-niemieckiej), a przeto *język alemański* jest właściwie staro-górno-niemieckim. W języku tym nie pozostała literatura narodowa; spisane są w nim głównie tłómaczenia z pisarzów łacińskich. Sama poezja ma cel specjalny — nauczania i nawracania na religję chrześcijańską. Język ten w XIII w. ustępuje miejsca *średnio-górno-niemieckiemu (Mittelhochdeutsch),* przyczem sam wymiera. Główną cechą języka śred.-górno-niemiec. jest zwątlenie samogłosek *a, u, ô* w sufiksach na *e,* jakkolwiek cecha ta nie występuje tak powszechnie, jak w nowo-niemieckim. Jest to język dworu cesarskiego, właściwie *język szwabski.* Literatura z religijnej stała się szlachecką i dworską; spisane są w nim liczne pieśni bohaterskie i liryczne. W języku *nowo-górno-niemieckim (Neuhochdeutsch)* odstąpienie od cech pierwotnych doszło do ostatecznych granic; jest to najnieforemniejszy ze wszystkich dawnych i dziś istniejących djalektów germańskich. Główną przyczyną nienaturalności, spotykanej w języku nowo-górno-niemieckim, jest ta okoliczność, że nie wyrósł on, podobnie jak staro i średnio-górno-niemiecki, z narzeczy ludowych, lecz powstał za silnem przyczynieniem się woli ludzkiej. Jest to właściwie język urzędowy kancelarji książąt saskich, będący mieszaniną rozmaitych djalektów, między któremi austrjacki gra największą rolę. Język ten do stopnia języka książkowego wyniósł Luther i przekładem swym Pisma św. upowszechnił po całych Niemczech w ustach klasy oświeconej, nigdy jednakże i nigdzie nie został językiem ludowym. Właściwie **N. j.** ludowe dadzą się podzielić na 3 główne grupy, a mianowicie *górno-niemieckie, średnio-niemieckie* i *dolno-niemieckie,* rozpadające się znów na wielką liczbę podrzeczy, częstokroć więcej różniących się od siebie, niż się różnią pomiędzy sobą języki słowiańskie. Do górno-niemieckich zaliczają się narzecza *alemańskie, szwabskie* i *bawarskie.* Średnio-niemieckie są nierównie rozmaitsze; wyróżnia się tu dziewięć narzeczy, z licznemi podrzeczami, a mianowicie: *frankońskie, reńskie, środkowe, dolno-reńskie, werterwaldzkie, dolno-heskie, turyngijskie, saskie* i *środkowe Odry.* W grupie narzeczy dolno-niemieckich rozróżniają trzy główne narzecza: *dolno-saskie, westfalskie* i *niderlandzkie.* Prace nad **N. j.** rozpoczynają się od Walentyna Ickelsammera (około 1522), na stopień nauki wyniesione zostały przez Beneckego, a zwłaszcza przez braci Jakóba i Wilhelma Grimmów i Lachmanna. Epokę stanowią zwłaszcza J. Grimma „Deutsche Grammatik" (4 t., Getynga 1819—1837; nowe wyd. 1853) i tegoż „Geschichte d. deutschen Sprachte" (2 t., Lipsk, 1848). Z innych prac wymienić należy *Słowniki*: Adelunga (4 t., Lipsk, 1793 — 1801), Hoffmanna (t. 1856 sq.); Wurma (Freiburg, 1858 sq.); Sandersa (Lipsk, 1858) i przewyższający wszystkie dokładnością wielki słownik braci Grimmów (Lipsk, 1854 i nast., dotychczas nieukończony); *Słowniki synonimów* Eberharda (ostatnie wyd., 2 t., Lipsk, 1852); Weiganda (3 t., Moguncja, 1835); Meyra (Lipsk, 1849). Z prac nad językiem staroniemieckim ważniejsze Wackernagla „Deutsches Lesebuch" (Bazyleja, 1838—40); Ziemanna „Altdeutsches Elementar-

buch" (Quedlinb., 1838); Graffa „Althochdeutsche Sprachschatz"; nad językiem średnio-niemieckim: Beneckego „Mittelhochdeutsches Wörterbuch" (w. Müllera, Getynga 1847 i nast.); Ziemanna „Mittelhochdeutsches Handwörterbuch" (Quedlinb., 1837); Pietscha „Luther und die hochdeutsche Sprache" (1883); Kiepert „Uebersichtskarte der Verbreitung der Deutschen Sprache in Europa" (1887), N. Nabert „Karte der Verbreitung der deutschen Sprache in Europa" (1887); H. Naberta „Karte der Verbreitung Deutschen in Europe" (1891). Z gramatyk języka nowo-górno-niemieckiego najważniejsze: Adelunga, Heinsiusa, Heysego, Herlinga, Beckera i in. Zasady gramatyki historycznej i porównawczej stosowali Heyse, Götzinger, Rumpelt, a zwłaszcza Schleicher „Die deutsche Sprache" (Stutgart, 1860).

Niemiecki Legjon nazwa wojsk hanowerskich, które w r. 1803 po zajęciu Hanoweru przez Francuzów wyjechały do Anglji i tam pod wodzą księcia Cambridge utworzyły specjalny korpus, wynoszący około 13,300 ludzi i 3,700 koni. Rozwiązano go w 1816. Por. Beanisch „Geschichte der Königl. D. L." (1832).

Niemiecki sejm związkowy, ob. *Niemiecki związek.*

Niemiecki teatr rozwinął się z odgrywanych w ludowym języku do XII w. misterjów i moralitates, które uprawiały treść religijną, gdy obok tego cechy rzemieślnicze zabawiały się doraźnemi farsami i satyrami, i w końcu wytworzyły w Augsburgu i Norymberdze cech w posty grywających aktorów i śpiewaków. Dla tych ostatnich pisali Rosenplüt, Volz, Probst i Hans Sachs (ob.), którego dzieła zawierają pierwiastki psychologicznej intrygi. 1540 w Norymberdze, 1552 w Augsburgu zjawiły się pierwsze stałe teatry. Zapał do teatru wzmogła od XV w. łacińska, zrazu szkolna, dramatyczność, początkowo ograniczona Plautem i Terencjuszem, potym tworząca w ich duchu (tu należą Reuchlin, Frischlin, K. Celtes i in.), wreszcie pod wpływem reformacji jęła używać mowy ludowej i narówni z misterjami, których była protestancką przeróbką, ściągała tłumy ludu w Turyngji, Saksonji i Śląsku, stała się zajęciem chłopów. Jezuici, zapożyczywszy machinerji i dekoracji z Włoch, dalej uprawiali dramat łaciński religijny, już bez wpływu na t. N., który od końca XVI zostaje pod kierunkiem „Niderlandczyków," t. j. aktorów, pochodzących z Żuław reńskich, lub też stamtąd rutynę i tradycję przejmujących. Dzieła Jakóba Ayrera (ob.), w tym duchu tworzone, oraz inne (*Engl. Komed. u. Trag.*, 1624), wykazują, że wielką rolę grała improwizacja, zwłaszcza w rolach komicznych, a charakter nosił piętno wyrafinowanej dworszczyzny lub dzikich wybryków. Znaczenie tych Niderlandczyków po wojnie 30-letniej nie zdołało zjednać jednak ówczesnych mistrzów kunsztownej dramatyki (M. Opitz, Gryphius, Lohenstein), tembardziej, że różnili się od nich rozwinięciem roli błazeńskiej (Hanswurst, Posset, Pikelhering, Curtisan, Harlekin zwanej), właściwej sztuce hiszpańskiej (Vega, Calderon) i angielskiej (Szekspir), skąd korzystali. Pod wpływem przewodnika *Słynnej trupy* elektorsko-heskich komedjantów, magistra Velthem, improwizacja i charakterystyczna komedja Molière'a doszły w XVII w. szczytu rozwoju. Z tej „słynnej trupy", jak ją zwano, wyszła wędrowna trupa Karoliny Neuber, łączącej najlepsze talenty (jak Kohlhardt), która w Lipsku od 1727 zaczęła grywać sztuki Rasyna i Kornela, dalej Gottscheda, Gellerta, Holberga i Lessinga, ze szkoły kunsztownej dramatyki, i 1737 publicznie spaliła, za namową Gottscheda, harlekina, wydając przez to wyrok potępienia na sztuki błazeńskiego charakteru, w czem pod wpływem Lessinga i Mosera naśladowały ich i północne Niemcy 1750. W Wiedniu Stranicky, mający stały teatr od 1708, po nim Prehauzer zatrzymali hanswursta pod różnemi nazwami (Bernardon, Jakerl, Leopoldel, Lipperl, Burlin i t. d.) i rozwinęli czarodziejskie machinerje i farsę ze śpiewkami. Od 1747 rozpoczęła się walka tej sztuki improwizowanej z kunsztowną, panującą już wreszcie Niemiec, zakończona dopiero 1770 pod wpływem Marji Teresy i profesora Sonnenfelsa wygraną kunsztownej, która w Hamburgu nowy pierwiastek zaczyna objawiać. Konwencjonalny patos i przesada sztuk w trupach Kocha i Schönemana ustępują, dzięki Lessingowi, przed naturalnym rozwojem uczuć i akcji; popierają go aktorowie F. L. Schröder, Brockman, Reineke, siostry Ackermanni i pani Sacco, i mimo rywalizacji dawnej francuskiej szkoły aktorów żeńskich, jak Neuber, Hensel-Seyler, Brandes, i męskich, jak Koch, Brüchner i in., odnosi tryumf szkoła Lessinga z arcyaktorem Konradem Ekhof, który kieruje też potem teatrem dworskim w Gotha. Schröder (1771 — 1880) zaczyna grywać Szekspira i przeniósłszy się do Wiednia z Brockmanem i panią Saco, tam przesiedla zasady szkoły hamburskiej, które krzewią potem aktorki takie, jak siostry Jaquet w Wiedniu. Reineke w elektor. Saksonji, Koch od 1771 w Berlinie uprawiają N. operę, powstałą 1750 w formie wiedeńskiej piosenkowej farsy, wystawiając dzieła Schweitzera, Hillera, Dittersdorfa, Salierego i in. W Hamburgu podobnie krzewią operę niemiecką dzieła poetów Postel, Bressand, Hunold, König, i muzyków Theil, Kayser, Telemann, Hesse, Händel. Teraz opieka dworu dała przewagę sztuce niemieckiej nad obcą, ale z czasem upośledziła dramat i komedję na korzyść opery i baletu i sztukę uczyniła służebnicą dworzan i ich gustu. Wyjątek stanowiły: teatr brunświcki pod Klingemanem, hanowerski pod Franc. Holbeinem, kaselski z Feigiem, wiedeński Burgtheater zwłaszcza ze Schreyvoglem (West) od 1814 do 32. Józef II od 1776 daje komedjantom wiedeńskim tytuł teatru narodowego, i bądź gromadnej dyrekcji całej trupy, bądź poje-

dyńczych aktorów, jak Stephani, Brockmann, go poddaje. Dalberg w roku 1779 w Manheimie to samo czyni, łącząc z nowym teatrem naród, szczątki trupy gotajskiej, rozbitej ze śmiercią Ekhofa, między któremi Beil Beck, a głównie Iffland, rej wiodą. Pod wpływem Göthego (od 1773) rozwija się szkoła rycerskich dramatów (najsłynniejsi z niej Babo i Mayer), oraz greckiej prostoty i wzniosłości, która, jak przepowiedział Ludwik Tieck, czcześć formy sprowadziła w jego naśladowcach. Schillera romantyzm wydał sentymentalizm Houwalda, teatralność w E. Schenku, szkołę fatalizmów w Zachar. Wernerze, Müllnerze i Grillparzerze *(Ahnfrau)*. Lessing i Iffland, oraz trupy Schrödera (powtór. w Hamburgu 1785—98), Engla, Rodego, Siebicha, Brockmana i in. rozwijały dramat mieszczański, w czem pomocą byli aktorowie: Ludwik Devrient, Zofja Schröder i in., ale i tu wpływ sfrancuziałego Kotzebuego skaził dramat niemiecki; naśladowali go Clauren i Birch-Pfeiffer; ożywił go Ed. Devrient, Benedix i ks. Amalja Saska. Raupach (1824—34) przeciwdziałał hiszpańskiemu stylowi Fryderyka Halma, M. Beera, a nawet Imermana, niemieckim wątkiem sztuk swoich, wszelako wypadki r. 1830 nawet Gutzkowa i Laubego francuską manjerą zaraziły. W Leopoldstädter teatrze w Wiedniu wiedeńska farsa wydaje mistrzów od 1781 (*Kasperl*—Laroche, *Staberl*—Ignacy Schuster i genialny Raimund), w dawnym duchu błazeńskiej szkoły. Ubieganie się za efektem, rozbiór kwestji bieżących politycznych i społecznych, w sposób niemniej drażniący, szerzyły się za sprawą aktorów najznakomitszych: Seydelmana, Emila Devrient, za którymi poszli Dawison, Haase, Marja Seebach, Fryderyka Grossmann. Znalazły się jednak umysły niezależne od tego prądu ubiegania się za nowością i chorobliwym efektem, które niezachęcone tantjemą (od 1845) wydawały dzieła zacne. Tu należą Hebbel, Freytag, Otto Ludwig i in. Jednocześnie powstają: „towarzystwo dramaturgów i kompozytorów", „niemiecki związek sceniczny", „związek uczestników niemieckiej sceny", dążące do reorganizacji administracji teatralnej. W ostatnich czasach reformę w duchu ścisłości realistycznej wprowadzili Meiningeńczycy (ob.). Nowe prądy literackie znalazły oddźwięk w prywatnym teatrze berlińskim „Die freie Bühne", który powstał pod wpływem „Théâtre libre" Antoine'a (ob.). Por. „Das Drama des Mittelalter" (wyd. p. Fromego). „Das Drama der Klassischen Periode przez Hauffena (w Kürschnera „Deutsche national Litteratur"). Prutz „Vorlesungen über die Geschichte der Deutschen Schauspiel Kunst" (1848—74). Poölss „Gesch. des neueren Dramas" (1883).

Niemiecki Zakon, ob. Krzyżacy.

Niemiecki związek, taką nazwę nosił utworzony w 1815 na kongresie wiedeńskim związek 38 państw niemieckich, tworzących rodzaj federacji, w celu obrony wspólnych interesów. Sejm związkowy (Bundestag) zasiadał we Frankfurcie n. M. pod prezydencją delegowanych austrjackich. Wypadki 1848 naruszyły władzę sejmu, który dopiero 1851 zorganizował się powtórnie. W 1866 **N. Z.** został rozwiązany (ob. Północno-niemiecki związek). Por. Koltenborn „Geschichte der deutschen Bundes Verhältnisse und Einheitsbestrebungen 1806—1856" (1857). K. Fischer „Die Nation und der Bundestag" (1880).

Niemiecki związek północny, ob. Północny związek niemiecki.

Niemieckie morze, ob. Północne morze.

Niemieckie Towarzystwo wschodnio-afrykańskie, założone w Berlinie w 1884, które w końcu tegoż roku nabyło w Afryce wschodniej od różnych drobnych władców położone na zachód od Bagamojo terytorja: Usegua, Usagara, Ukami i Nguru, obejmujące 137,500 klm. kw. (2497 m. kw.) powierzchni. Ziemie te dekretem królewskim z d. 25 lutego 1885 wzięte zostały pod protektorat państwa. Następnie Towarzystwo zagarnęło jeszcze okręgi: Chutu, Usambara, Pare, Arusza i Dżaggo. Gdy przeciw temu zaborowi sultan zanzibarski ogłosił protest, rząd niemiecki wysłał do Zanzibaru flotę wojenną, która nakłoniła go do zgody i nadto do ustąpienia jeszcze portu Dar es Salaam.

Niemiecko-duńska wojna, ob. Niemcy, dzieje.

Niemiecko-francuska wojna miała pozorny powód w żądaniu ambasadora Francji Benedettiego (lipiec, 1870), aby Prusy nietylko cofnęły kandydaturę hiszpańską Leopolda Hohenzollerna (12 lipca), lecz i zabowiązały się nigdy jej nie stawiać. Wypowiedziano wojnę 19 lipca 1870, skończono 28 stycznia 1871. Napoleon, szukając dywersji dla kłopotów swej wewnętrznej pseudo-konstytucyjnej (gab. Olivier) polityki, podburza szowinizm francuski (marsyljanka, granice Renu, chassepots, mitrailleuses, garde nationale mobile), i myśli wstępnym bojem przebyć Ren pod Maxau, zneutralizować Niemcy Południowe, i gdy flota francuska na Baltyku z północy będzie działała, on od Renu rozbije Prusy, mimo ich iglicówek i dział Kruppa. Wszelako wojska pruskie, dzięki regulaminowi Moltkego (z 1868 i 9), wnet się uruchomiły i stanęły uzbrojone i zaprowjantowe na linji od Trewiru do Rastatt, z posiłkami południowców (na zasadzie traktatów później przystępujących do federacji: Baden i Hesja 15 list., Bawarja 23 list., Wirtemberg 25 list. 1870), gdy Francuzi prawie bosi, głodni, bezbronni, byli jeszcze rozsypani na 35 milach, w niższej od wykazanej na papierze sile, obok tego armja niemiecka o 464,000 przewyższała wojska francuskie. Po bitwach pod Weissenburg (4 sierp.), Saarbrück i Spichern, rozbity MacMahon cofa się do rezerwy w Chalons, gdy Bazaine po usunięciu się (12 sierpnia) Napoleona od komendy, po szeregu niepomyślnych bitew pod Mars la Tour (16 sierpnia), Gravelotte i Resonvil-

le, musiał się zamknąć w Metz, dokąd na odsiecz mu przez regentkę Eugenję i gab. Palikao wysłany Mac Mahon przez Reims, Rethel do granic Belgji, aby stamtąd przez Ardeny i Trouville do Metz dotrzeć, zostaje zmuszony po bitwie pod Beaumont (30 sierpnia) do kapitulacji w Sedanie (2 września) z 85,000 ludzi. Napoleona odesłano do Wilhelmshöhe, a jeńców do Niemiec. Klęska sedańska sprowadza upadek regencji, ucieczkę Napoleonidów, ogłoszenie Rzeczypospolitej (4 wrześ.) z rządem tymczasowym (J. Favre, Gambetta, Trochu i t. d.), który postanowił „ni piędzi ziemi ni cegły z twierdzy nie ustąpić". Franc-Tireurs (ob.) niepokoją Ardeny i Alzację, Ducrot z 60,000, Vinoy z 150,000 mobilów, Thomas z 300,000 garde nationale, bronią Paryża, oblężonego od 19 sier. przez Niemców. Armja loarska z gen. de Lamotte Rouge (30,000), śpiesząca na odsiecz, rozbita przez Tanna (10 paźdz.), powtórnie zreorganizowana przez Aurelle'a de Paladine i zwycięska pod Coulmiers (9 list.), wskutek czego zajęła Orlean, ulega w. k. meklemburskiemu (17, 18 list.), nie zdoławszy się połączyć z ruchawką bretońską hr. Keratry. Tymczasem 23 wrześ. poddał się Toul, 27 Strasburg z gen. Uhrich i 18,000 załogi (spalenie bibljoteki pełnej unikatów i katedry przez Niemców), 27 paźdz. Metz, którego dowódca Bazaine marnotrawił żywność, demoralizował wojska i ludność, znosił się przez Bourbakiego z Eugenją, odrzucił honory wojskowe i oddał w niewolę 179,000 ludzi i 300,000 szaspotów. Tak oswobodzony z pod Metz ks. Fryderyk Karol łączy się koło Montargis z w. ks. meklemburskim, zwycięzcą Aurelle'a de Paladine, rozbija jego szczątki z Chanzym (12 stycznia 1871) pod Le Mans i dąży pod Paryż, skąd już Gambetta (w grudniu) balonem pojechał do Tours, jako dyktator-delegat, i tłumi antyparyskie i separatystyczne (Rzplta ujść Rodanu) dążenia i organizuje opór po za obrębem oblężonego Paryża, niezbyt szczęśliwie, nad Loarą. Faidherbe, w Lille organizujący armję północną, został po dwakroć pobity pod Amiens (27 list. i 23 grud.) przez Manteufla, zaborcę Rouenu, a gdy dążył ku Bourbakiemu, rozbity został przez Goebena pod St. Quentin (19 stycznia 1871). Bourbaki, wyjechawszy z Metz z paszportem Fr. Karola do Londynu, udał się potem do Gambetty i z oddziałem wogeskim Garibaldiego chciał odbić Dijon (15—17 stycznia 1871) na Werderze z Bawarami, dać odsiecz Belfortowi i wkroczyć do Niemiec połud., by odwołać Wilhelma na pomoc ojczyzny z pod Paryża. Atoli Paryż po wycieczkach Ducrota (29, 30 list., 2 grud.), opuszczeniu Mont Avron, wycieczce i klęsce Mont Valerien (19 styczn.), zawarł rozejm 28 stycz. trzytygodniowy, przez co uwolniony Manteuffel pobiegł na pomoc Werderowi, i nieświadomego rozejmu Bourbakiego na Bezançon wparł do Szwajcarji, gdzie 84,000 Francuzów i gener. Clinchot internowano (Bourb. chciał się zabić). Podobnie i Belfort w czasie rozejmu (16 list. 1871) kapitulował, gdy Verdun 8 listop., Neu Breisach 10, Thionville 24, La Fère 27, Pfalzburg 12 grud., Montmedy 14, Mesières 2 stycznia 1871, Rocroy 6, Peronne 10, Longvy 25 stycznia poddały się. Wobec tak zniszczonych sił materjalnych Francji, zebrane (13 list. 1870) zgromadzenie nar. w Bordeaux oddaje władzę wykonawczą (16) Thiersowi, wchodzi w układy z Niemcami, dwakroć przedłuża rozejm (21—24 i 24—26 listopada 1870), i po preliminarjach w Ferrières staje pokój w Wersalu (26), ratyfikowany 12 marca, a w ciągu do tego czasu przedłużonego rozejmu, Niemcy odbywają wjazd tryumfalny (1—3 marca) do Paryża. Mocą pokoju wersalskiego: 1) Francja oddaje Niemcom $^1/_5$ Lotaryngji z Metz i Thionville, oraz Alzację prócz Belfortu, 2) wypłaca w 4 latach 5,000,000,000 fr. (układem frankfurckim 6 maja, po niedojściu zjazdu w Brukseli, rozłożonych tak: 500,000,000 w 30 dni po poddaniu się Paryża, miljard do końca 1871 r., 800,000,000 do 1 maja 1872, resztę do 2 marca 1872, których rękojmią będą zajęte przez Niemców i w miarę wypłaty opuszczane departamenty; ludność krajów odstąpionych może emigrować i t. d. Wskutek tej wojny, Niemcy południowi, najwięcej w niej ofiar ponoszący, przygotowali swe wcielenie polityczne, niszcząc związek południowy obwołaniem cesarzem króla Wilhelma 18 stycz. 1871; Francja zaś pod ciężarem olbrzymiej kontrybucji, utraty dwu prowincji uginając się, nie może się odrodzić z winy zgromadzenia wersalskiego, obranego w chwili upadku narodu, i uzyskać stanowczej respubliki (lipiec, 1874), jakkolwiek septennat Mac Mahona już przybrał nazwę prezydentury rzeczypospolitej. —Por. Winterfeld „Gesch. der deutschen glorreichen Kriegs gegen Frankreich" (1871); Rüstow „Der Krieg um die Rheingrenze" (1870 — 71); Borbstädt „Der Deutsch.-Fr. Krieg 1870" (1871); Menzl „Geschichte der Fran. Kr. v. 1870" (1871); Niemann „Der franc. Feldzug 1870—71" (1871); Glazenapp „Gesch. der deut.-fr. Krieg 1871"; Faidherbe „Campagne de l'armée du Nord" (Paryż, 1871); Bazaine „L'armée du Rhin" (1871); Vinoy „Siège de Paris" (1872); Ducrot „Siège de Paris" (1875—78, t. 4); Favre „Le gouvernement de la défence nationale" (1871 — 75); Freycinet „La guerre en province" (7 wyd., 1873); Goltz „Leon Gambetta und seine Armeen" (Berlin, 1877); Engel „Die Verluste der deutschen Armeen" (1872).

Niemiecko-katolicka gmina (Deutsch-Katholiken), sekta religijna, która oddzieliła się od Kościoła Rzymsko-Katolickiego w 1844, za sprawą Czerskiego (ob. Czerski Jan). Porów. Kampe „Das Wesen des Deutsch-Katholizismus".

Niemiecko-konserwatywna partja, nazwa stronnictwa skrajnie zachowawczego w sejmie niemieckim, które powstało w 1876.

Niemiecko-wolnomyślna partja. Stronni-

two zrodzone z połączenia partji postępowej z odłamem stronnictwa narodowo-liberalnego (1884).

Niemienczyńskie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie i powiecie Wileńskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1569, zaliczało się wówczas do dóbr stołowych królewskich. Później około 1766 powstało z ciwunowstwa wileńskiego, przez odseparowanie z niego dwu wsi: Niemczyn i Giejany, z małem miasteczkiem, o 3 mile od Wilna nad samym brzegiem Wilji położonem. W 1766 posiadał je Tyszkiewicz, ciwun wileński, opłacając z całem ciwunowstwem kwarty złp. 6,675 gr. 17, a hyberny tylko ze starostwa złp. 1,218.

Niemierowski Andrzej Kazimierz, powieściopisarz, * 1840 w Warszawie, uczył się tamże w szkołach realnych, poczem zajmował się guwernerstwem, w 1864 pracował w zarządzie administracyjnym m. Warszawy, a następnie w Banku Polskim w Warszawie i Kaliszu (1875—1892). Pracę literacką zaczął w 1864 w *Kurjerze Świątecznym* satyrą: „Filozof i człowiek"; później pisał do *Kolców*, poezje do *Tygodnika Mód* (za Gregorowicza). W *Kaliszaninie* zamieszczał artykuły społeczne, w *Ognisku domowem* ekonomiczne i poezje; ogłosił wtedy z większych utworów: „Z deszczu pod rynnę" (nowela); „Z wycieczek po świecie" (historja ks. Słubickich na Rusi); „Fatalny wypadek" (nowela). Brał udział w pracy Minkowieckiego o pseudonimach i kryptonimach (1878) i „Bibljografji" Estreichera. W ostatnich czasach pisze przeważnie powieści, ogłaszane w czasopismach: „W matni"; „Chłopskie dziecię"; „Gdzie szukać prawdy?" (w *Dzienniku dla wszystkich*); „Dramaty rodzinne" (w *Kurjerze Codziennym*); „Szatański pomysł"; „Demonitka"; „Zawiła sprawa"; „Ofiary występku" (w *Kurjerze Porannym*); „Palec Boży" (i osobno, 1897); „Handlarze"; „Kolosalny spadek" (w *Niwie*); „Tajemnica bankiera" (w *Roli*); „Straszna noc" (w *Romansie i powieści* i osobno 1894); „Moja kokoszka" (w *Sporcie*); „Przypadek czy zbrodnia?" (w *Tygodniku romansów i powieści* i osobno, 1897); „Pierwszy pacjent" (w *Wędrowcu*); „Tajemnica dziadunia" (w *Wieku*); „Czarne motyle" (w *Ziarnie*); „Podsądna" (w Kalendarzu *Wieku*); „Anioły rodziny" (w Kalendarzu Ungra). Używał pseudonimów: Ramestau, Janusz Pełka, Niemir; w pismach humorystycznych: Szczur.

Niemierowski A.

Niemierzycowa Antonina z Jełowieckich, poetka polska, * 1720 w dawnem województwie Ruskiem, † 1780 we Lwowie. W 26 r. życia zaślubiła Karola Niemierzyca, człowieka zamiłowanego w nauce i literaturze, pisała dzieła oryginalne i przekładała na język ojczysty płody znakomitych obcych autorów. Z dzieł jej drukowanych, niezmiernie dzisiaj rzadkich, znane są następujące: „Duchowne pieśni" (Lwów, 1743); „Dobra Polka", tłómaczenie wierszem romansu francuskiego Prechaca p. t. „La bonne Polonaise" (1743) i „Rada dla mojej przyjaciółki", również przekład z francuskiego (r. 1750).

Niemież, wieś w powiecie i gub. Wileńskiej, o milę od Wilna odległa, w której w. ks. Witold osiedlił Tatarów, mających tu swój meczet; pamiętna umową, zawartą 3 listopada 1659 r. przez Jana Kazimierza z carem Aleksym Michałowiczem, pomimo zabiegów króla szwedzkiego Karola Gustawa.

Niemiotowski Paweł, w r. 1774 ksiądz grekounicki na Zaporożu, po zniesieniu Siczy proboszcz w Halczynie, blizko Berdyczowa, † około r. 1830, był żywą kroniką dziejów kozackich, podań i pieśni ludu ukraińskiego. Miał pamiętniki własną ręką pisane, wielkiej wartości, i książkę cerkiewnemi czcionkami drukowaną p. t. „Czarne morze," w której były opisane wszelkie wyprawy i życie Kozaków. Z tych materjałów korzystał wiele M. Czajkowski, pisząc swoje „Nowe pamiątki" i „Gawędy" (Petersb. 1852).

Niemir, pseudonim And. Niemierowskiego.

Niemir Józef, pseudonim Józefa Freidensohna.

Niemira Stanisław, wydawca dzieł religijnych i właściciel drukarni, * 1831 r. w Warszawie, † 1895 r., ukończył kurs nauk w warszawskiej szkole realnej. Z początku był nauczycielem, ale zawód ten porzucił i nauczył się sztuki drukarskiej, zarządzając drukarnią b. Banku Polskiego przez lat 12. Po kasacie zakonów, **N.** nabył drukarnię po ks. ks. Misjonarzach u S-go Krzyża, którą prowadził pod swojem nazwiskiem do samej śmierci. Przez ten czas wydrukował około 8 tysięcy broszur i dzieł wyłącznie religijnych, z których większe: „Encyklopedja kościelna," „Historja powszechna" Holtzwarta i t. p. Drukarnię w dalszym ciągu prowadzą synowie pod firmą St. Niemiry Synów w tym samym kierunku, jak ich ojciec.

Niemira Wacław, spółwłaściciel drukarni i autor dzieł religijnych, syn poprzedniego, * 1860 r. w Warszawie, ukończył szkołę realną w Łowiczu. Wstępując w ślady ojca, nauczył się drukarstwa, prowadząc razem z bratem drukarnię nakładową dzieł wyłącznie religijnych. **N.** od 1891 do 1901 r. zebrał, opracował i wydał pod przybranym pseudonimem Anioł Rafael, 22 książeczki religijne; jedną z tych książeczek jest: „Zbiór modlitw na cześć Najświętszego Serca Jezusowego," zebrał i ułożył S. Wacław N. w 1885 r. Przysłużył się literaturze bibljograficznej opracowaniem katalogu wszystkich dzieł i broszur, które wydał w swojem życiu świętobliwy kapłan O. Prokop Kapucyn. Katalog ten, ułożony chronologicznie z datami i objaśnieniami, jest dołączony do życio-

rysu O. Prokopa z 1895 r., skreślonego przez O. Honorata, kapucyna.

Niemira Jan, ks. proboszcz, * 1865 r. w Warszawie, brat powyższego, po ukończeniu szkoły realnej w rodzinnem mieście, wstąpił do seminarjum kościoła archikatedralnego św. Jana w 1884 r., święcenia kapłańskie otrzymał 1888 r. Napisał żywoty: św. Aloizego Gonzagi, patrona młodzieży, św. Józefa Kalasantego i św. Jana Nepomucena. Staraniem ks. **N.** wymurowany jest nowy kościół na 3000 osób we wsi Kąpinie w Łowickiem, gdzie ks. **N.** jest proboszczem.

Niemirowicz-Danczenko Wasyl Iwanowicz, pisarz rosyjski, * w roku 1849 na Kaukazie, kształcił się w korpusie kadetów w Moskwie, następnie poświęcił się pracy literackiej. Zwiedził Rosję północną i wrażenia z podróży tej opisał w pracach: „Sołowki" (1874): „U okeana" (1875); „Strana chołoda" (1876); „Łaplandija i Łaplandcy;" „Na prostorie" (1876) i in. Od tego czasu, jako turysta, zwiedził całą Europę, Afrykę północną i Azję; w 1877—78 przebywał w charakterze korespondenta na półwyspie Bałkańskim, następnie ogłosił: „Groza" (1880); „Plewna i Szibka" (1881); „Wpierod" (1883); „Carı birżi" (1886); „Kulisy" (1886); „Monach" (1889); „Semja bogatyrej" (1890) i inne.

Niemirowski Adam, prawnik i publicysta, * 1841 roku w Płocku, kształcił się w uniwersytecie petersburskim i w Szkole Głównej, następnie został urzędnikiem sądowym i współpracownikiem *Kurjera Warszawskiego*. Napisał: „Bibljografja powszechna notarjatu;" „Przegląd ustaw notarjalnych, obowiązujących obecnie w Europie;" „Wykład notarjatu" (1876); „Pogląd na stanowisko obrońcy" (1869); „O aktach urzędowych z podpisem prywatnym" (1872); „O odpowiedzialności regentów" (1874); „Notarjat hiszpański" (1887); nadto wiele artykułów pomieszczał w *Gazecie sądowej* i in.; przetłóm. z chorwackiego „Historję notarjatu," skreśloną przez Pappa Javę.

Niemirów, m. w pow. Bracławskim, gub. Podolskiej, niegdyś kwitnące i handlowe, od czasu zaś wojen kozackich wielokrotnie zdobywane i niszczone. Posiada słynne gimnazjum. W r. 1737 odbył się tu pamiętny zjazd pełnomocników trzech wojujących mocarstw: Rosji, Austrji i Turcji; rozpoczęty 16 sierpnia, zerwany został 14 października. **N.** liczy obecnie około 5,000 ludności.

Niemirów, miasteczko w Galicji, w pow. Rawa Ruska, liczy około 3,000 m., ma źródło mineralne wody siarczanej, która posiada chlorki, siarczany, węglany, z gazów głównie siarkowodór i kwas węglany. Pomimo to kąpiele źle są urządzone i bardzo mało odwiedzane.

Niemirów, nad Bugiem, miasteczko w gubernji Grodzieńskiej, niegdyś własność Czartoryskich.

Niemirycz Juljusz, kształcił się w kraju, w Sorbonie i uniw. petersburskim na wydz. prawnym; napisał: „Le pananémisme" (Paryż, 1868 i Warsz., 1870); „Filozofja historji narodu polskiego" (Krak., 1888); „Badania filozoficzne tajemnicy życia" „Filozofja historji idei prawa;" „La grande enigme" (romans mistyczny, Paryż, 1896); „A travers les âges," romans symboliczny (Paryż, 1898).

Niemirzyc, *Niemierzyc* v. *Klamry* odm., herb. W polu czerwonem—dwie srebrne klamry ukośnie skrzyżowane. U szczytu na 4-ch piórach pawich —lilja srebrna, albo też klamry, jak na tarczy. Rysunek ob. Klamry (herb).

Niemkowickie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie Mińskiem, powiecie Rzeczyckim. Podług metryk lit., powstało ze starostwa czeczerskiego około r. 1589, przez odseparowanie z niego dóbr: Niemkowicze Wielkie i Małe i Sobuńska, które kolejno posiadali: Narkowicz, Podwiński, Pierzchliński, Taszczowie, Grabowski, Kazimierowie, Krasicki, Kulewski i od r. 1699 Wiszczyńscy. Z mocy zaś przywileju króla Poniatowskiego z d. 5 stycznia 1765 r. Anna z Hłusowczów Wiszczyńska ustąpiła to starostwo Kazimierzowi Wiszczyńskiemu, rotmistrzowi pow. Rzeczyckiego, który z niego opłacał kwarty złp. 90 gr. 19. Od d. 16 września r. 1772 starostwo to przeszło pod panowanie rosyjskie.

Niemoc płciowa *(impotentia)* **u** mężczyzn w dojrzałym wieku zdarza się rzadko; najczęściej jej przyczyną jest brak ufności w siebie, mający zwykle za podstawę onanizm; towarzyszy czasem znacznemu ogólnemu osłabieniu, lub wyczerpaniu nerwowemu i psychicznemu, albo trwałym zboczeniom w organach płciowych. Leczenie ma za cel wzmocnić organizm, np. przez hydroterapeutyczne zabiegi poprawić usposobienie psychiczne; często pomaga też odpowiednio zastosowana elektryczność.

Niemojewski Jakób, teolog i mówca kalwiński, żyjący za czasów Zygmunta i Stefana Batorego, * na Kujawach, † 1584; mąż rozległej nauki i porywającej wymowy, wydał kilka ważnych dzieł treści polemicznej, głównie w sporach z Jezuitami, jak oto: „O jedności boskiej nierozdzielnej, przeciwko błędom i bluźnierstwom arjańskim" (Kraków, 1576); „Epidromus, albo pogonia za gońcem ks. Herberta" (1572); „Dyatribe, czyli kolacja przyjacielska z Jezuitami" (1579); „Replika na książki Jezuitów poznańskich o powszechnym kościele" (Toruń, 1582) i w. in.

Niemojewski Jan, brat poprzed., głośny teolog arjański, był posłem na kilka sejmów, oraz sędzią ziemskim inowłocławskim i odznaczał się wymową i wszechstronnem wykształceniem. Z katolicyzmu przeszedł na kalwinizm, następnie przeciągniony przez Marcina Czechowicza na arjanizm, złożył urząd sędziowski i został od 1582 ministrem zboru w Lublinie, gdzie † 1598. Stojąc na czele nowokrzczeńców, zaplątał się w zacięte spory z teologami katolickimi, a zwłaszcza z Jezuitami. Pojęcia swe i zasady wyłożył w dziełach, odznaczających się jasnością i poprawnością języka: „Obrona przeciw niesprawiedliwemu obw-

mieniu i rozlicznym potwarzom i t. d." (1583); „Ukazanie, iż Kościół rzymski nie jest ani apostolski, ani święty, ani powszechny" (1583); „O wieczerzy Pańskiej" (1588) i w. in.

Niemojewski Jerzy, herbu Rola, z rodziny osiadłej na Pomorzu, kasztelan chełmiński, † 1615, posłował do Niemiec i Turcji.

Niemojewski Stanisław, syn poprzedniego, kasztelan chełmiński, człowiek wielkiego majątku, którego na potrzeby ojczyzny bynajmniej nie szczędził. Na czele swej chorągwi brał udział w wyprawie Dymitra Samozwańca i zostawił jej opis; wydrukowany z manuskryptu w tłómaczeniu rosyjskiem przez Ustriałowa, jest w dziele: „Skazanija sowremiennikow o Dimitrije Samozwancie" (t. IV); oryginał polski zamieszczony w dziele Turgeniewa: „Historiae Russiae monumenta" (t. II).

Niemojewski Józef, starosta szremski, generał wojsk polskich, * 1763 w Poznańskiem, † 1839. Początkowo zostawał w służbie pruskiej, ale 1790 wrócił do kraju, został rotmistrzem kawalerji narodowej w brygadzie generała Madalińskiego, roku 1794 mianowany generał-majorem, pobił pod Kościanem pruskiego generała Manstejna, pod Kcynią generała Hinrichsa i szturmem zdobył Bydgoszcz. 4 listop., po zdobyciu Pragi, bronił przejścia przez most na Wiśle, aż do kapitulacji Warszawy. W r. 1796 wszedł jako szef bataljonu do legjonu polsko-włoskiego, 1806 został generałem brygady, 1809 r. obronił twierdzę Serock, odbył kampanję r. 1812, a otrzymawszy 1816 uwolnienie, osiadł w majętności swojej Rokitnicy w pow. Lipnowskim.

Niemojewski Andrzej, poeta współczesny, * 1864, kształcił się w Brodnicy, Krakowie, a później w Nowym Sączu i na wydziale prawnym uniwersytetu w Dorpacie. Oprócz prac pomieszczanych w pismach perjodycznych: *Tygodniku Illustrowanym*, *Prawdzie*, *Głosie* i in., oddzielnie wydał: tom „Poezyi" (1891, ser. II, 1893); „Irredenta" (1894); „Poezje prozą" (1891); poemat „Podziemia" (1896); dramat „Familja," nagrodzony na konkursie *Kurjera Warszawskiego* w 1898 r.; „Listopad" (1896); „Majówka" (1895); „Rokita" (dramat); „Bajka" (II wyd. 1901); „Wybór poezji" (1899); „Prometeusz" (1900); „Listy człowieka szalonego," powieść (1899); „Ziemia obiecana" (1895/6); „Łuny" (1896); „Ptaki burzy" (1896).

Niemojowski Wincenty, polityk, * 1784 we wsi Słupi, pow. Sieradzkim. Ukończywszy nauki naprzód w kraju, potem w uniwersytetach w Halli i Erlangen, wrócił do Polski; pracował naprzód w sądownictwie w Kaliszu, następnie za księstwa Warszawskiego był członkiem izby administracyjnej depart. Kaliskiego. Po r. 1815 stał na czele opozycji, na wszystkich sejmach aż do r. 1830, w którym został wybrany członkiem rządu rewolucyjnego. Po wzięciu Warszawy r. 1831. wywieziony na mieszkanie do Syberji, zapadł w drodze na zdrowiu i † w Moskwie. Z prac swoich literackich wydał: „O monarchji konstytucyjnej i rękojmiach publicznych, rzecz wyjętą z dzieł Benjamina Constant" (2 t., Warszawa, 1831).

Niemojowski Bonawentura, publicysta, młodszy brat poprzedniego, * 1787 w Marchwaczu pod Kaliszem; po ukończeniu nauk w Warszawie, a następnie w Paryżu, od r. 1820 jako poseł wieluński na sejmie warszawskim należał razem z bratem Wincentym do opozycji. W r. 1830 — 31 członek, a ostatecznie prezes rządu rewolucyjnego, po upadku powstania, udał się do Paryża i tam † 1835. Oprócz wielu artykułów treści politycznej, wydał oddzielnie: „O ostatnich wypadkach rewolucji polskiej" (Paryż, 1833).

Niemojowski Ludwik, literat polski, * 1823 r. w Warszawie. Ogłosił „Dwa towarzystwa," komedję w 4 aktach (Warsz. 1851); „Komedje" (Warsz., 1856); „Obrazy z Pisma św.," poemat religijny (Poznań, 1855). Lata 1863—74 przepędził we Wschodniej Syberji i zapoznawszy się z tamtemi okolicami i tamecznemi narodami, ogłosił w różnych pismach warszawskich kilka ciekawych rozpraw, jak: „Pierwotne plemiona Syberji" (w *Wędrowcu*); „Obrazki w Syberji" (1875); „Ziarenka," zbiór wierszyków, (1875); „Gawędy" (Warszawa, 1883) i inne. Pisał wiele dla dzieci.

Niemonojskie, albo **Niemonojcie, starostwo** niegrodowe, było położone w województwie i powiecie Trockim, o mil 2 od Olity. Obejmowało w sobie miasteczko Niemonojcie z przyległościami, na prawym brzegu Niemna, które w r. 1766 posiadał Michał Wołłowicz, opłacając z niego kwarty złp. 2,169 gr. 20, a hyberny złp. 900.

Niemota, ob. Głuchoniemi.

Niemsta Jerzy, herbu Jastrzębiec, odbył w r. 1576 z innymi rodakami poselstwo do Stefana Batorego, zapraszając go na tron polski. Potem brał udział w wyprawach wojennych tego monarchy i odznaczył się osobiście przy oblężeniu Połocka. Obdarzony w nagrodę starostwem warszawskiem, jako gorliwy ewangelik, zamierzał wybudować w Warszawie pierwszą świątynię dla swego wyznania, ale przygotowane w tym celu przez niego materjały budowlane zostały zniszczone w rozruchu ludowym, poduszczonym przez duchowieństwo katolickie.

Niemyski I v. *Jastrzębiec* odm., herb: W polu błękitnem, ze środka złotej podkowy, barkiem na dół—strzała srebrna, żeleźcem do góry, w opierzeniu rozdarta. U szczytu jastrząb z taką samą podkową i strzałą w prawej szponie. Rysunek ob. Jastrzębiec VII (herb).

Niemyski II v. *Jastrzębiec* odm., v. *Białynia* odm., herb: W polu błękitnem, ze środka złotej podkowy, krzyż kawalerski złoty zawierającej— strzała żeleźcem do góry. U szczytu trzy pióra strusie. Labry błękitno-złote. Rysunek ob. *Białynia* (herb).

Nienburg, miasto okr. w pruskiej reg. Hanowerskiej nad Wezerą, w dawnem hrabstwie Hoya, ma kilka fabryk i 9,200 miesz. Istniało już w XI wieku.

Nieomylność papieska *(infallibilitas)*, dogmat wiary Kościoła rzymsko-katolickiego, ogłoszony 18 lipca 1870 r., przez papieża Piusa IX na soborze Watykańskim, bullą *Pastor aeternus*, mocą którego papież, wypełniając urząd pasterza i nauczyciela wszystkich wiernych, jest nieomylnym w rzeczach dotyczących nauki o wierze i obyczajach. Od czasów rozszerzenia władzy papieżów objawiają się dążności do uznania się za nieomylnych i wyższych nad sobory. Tym absolutystycznym dążnościom papieżów oparł się naprzód sobór konstancjeński; przedstawione następnie przez legatów papieskich (działających pod natchnieniem Jezuity Bobadilli) na soborze trydenckim spotkały tak silną opozycję, że musiały być cofnięte. Później wystąpiło przeciwko **N.** duchowieństwo francuskie w deklaracji swej 1682 r. (swobody kościoła galikańskiego), zredagowanej przez Bossueta; podobnie i biskupi angielscy i irlandzcy oświadczyli 1793 i 1826 (z przyczyn politycznych). Papież Pius IX, w pierwszej już swej encyklice 1846, następnie 1854 r. (nauka o Niepokalanem Poczęciu N. Marji P.), dalej w Syllabusie (1864), a ostatecznie na soborze watykańskim ogłosił urzędownie **N. p.** za dogmat wiary. Przeciwko dogmatowi temu powstała pomiędzy uczonymi teologami, zwłaszcza w Niemczech, silna opozycja, mająca na czele słynnych profesorów: monachijskiego Döllingera (z Fridrichem), bońskiego Langera, wrocławskiego Reinkensa, braunsberskiego Michelisa i in., którzy w licznych pismach starali się dowieść braku podstawy i nowości tej nauki. Oponenci ci, wyłączeni z Kościoła, utworzyli tak zwanych *Starokatolików* (ob.). Por. Janusa (Döllinger, Fridrich, Huber, Reinkens) „Der Papst und das Concil" (Lipsk, 1869); Döllinger „Erwägungen über päpstliche Unfehlbarkeit" (Monachjum, 1869); Schult „Die Macht der römischen Päpste über Fürsten etc." i „Stellung der Concilien, Päpste, Bischöfe etc." (Praga, 1870); Langen „Das vatikanische Dogma mit Rücksicht auf die biblische und patristische Exegese" (2 t., Bonn, 1871); Reinkens „Die päpstlichen Dekrete" (6 t.) i w. in.

Nieorganiczne ciała, *anorganiczne*, ciała mineralne czyli martwe, w różnicy od *organicznych* (ob.).

Nieparzystokopytne, *nieparzystopalczaste*, zwierzęta, ob. Kopytne.

Niepce Józef Nicefor, wynalazca fotografji, * 1765 w Châlon sur Saône, † 1833; początkowo był oficerem kawalerji, 1795—1801 zarządzał obwodem Nizzy, następnie zajął się litografją i 1824 wynalazł sposób utrwalania obrazów w ciemni optycznej i pracował następnie spólnie z Daguerrem. Por. Isidore N. „Post tenebras lux. Histoire de la découverte improprement nommée Daguerréotypie" (1841).

Niepce Klaudjusz Marja Franciszek de Saint Victor, synowiec poprz., * 1805 w St. Cyr pod Châlon sur Saône, † 1870, służył w wojsku od 18..., był drugim komendantem Louvru, położył zasługi w fotografji i heljografji; pierwszy wykonał negatywy na szkle. Wydał: „Traité pratique de gravure heliographique" (1856); „Recherches photographiques" (1855).

Niepłodność zdarza się częściej u kobiet, niżeli u mężczyzn. Przyczyną jej u mężczyzn może być albo brak nitek nasiennych (ob. Nasienie), albo zupełna niemoc płciowa (ob.). U kobiety przyczyną może być każda choroba jajnika, przy których jajeczka się nie wytwarzają; może przez zrosty zapalne być zamkniętą dla jajeczka droga do jajowodu; może być zatkany otworek jajowodów do macicy. Upławy białe i inne cierpienia błony śluzowej macicy nie pozwalają zapłodnionemu jajeczku zatrzymać się i rozwijać w macicy; wreszcie przy zatkaniu lub zwężeniu szyjki macicznej, wskutek nieprawidłowego zgięcia się macicy, nasienie męskie do macicy dostać się nie może. Często więc zmiana niewielka i głęboko ukryta, a stąd niemożliwa do rozpoznania i leczenia, stanowi przyczynę trwałej **N.**

Niepokalane Poczęcie N. Marji P. *(Immaculata conceptio)*, ob. Poczęcie Niepokalane N. Marji Panny.

Niepokojczycki Artur, generał rosyjski, * 1813 w Słucku (gub. Mińskiej), † 1881 w Petersburgu, syn marszałka szlachty, po ukończeniu korpusu paziów, wstąpił 1832 r. jako kadet do pułku Preobrażeńskiego, poczem, po ukończeniu studjów w akademji wojennej, został oficerem sztabowym przy 5 korpusie, od 1841 — 47 walczył na Kaukazie przeciwko Szamilowi, 1849 był szefem sztabu generalnego przy armji posiłkowej w Węgrzech, poczem został generał-majorem. Podczas wojny wschodniej znajdował się początkowo przy armji dunajskiej, następnie był szefem sztabu generalnego w Sewastopolu; od 1855—64 r. członek głównego sztabu generalnego, został 1864 prezesem komisji do reorganizacji armji, następnie komisji kodyfikacyjnej wojskowej, 1868 generałem piechoty, 1874 generał-adjutantem i 1877 szefem sztabu generalnego armji dunajskiej. Pomimo jednak wysokiego swego stanowiska, podczas całej wojny rosyjsko-tureckiej odgrywał drugorzędną rolę. Po zawarciu pokoju powrócił do Petersburga i został członkiem rady państwa. Ogłosił drukiem kilka prac z zakresu swej specjalności.

Niepołomice, miasteczko w Galicji, obw. Bocheńskim, nad Wisłą, o 2 mile od Bochni położone, liczy 4,200 miesz., słynne obszerną puszczą, w której królowie polscy na obfitą tu jeszcze i dzisiaj zwierzynę częste łowy odprawiali. Kościół parafjalny niepołomicki i zamek, przez Kazimierza Wielkiego wystawiony, przechowują wiele pamią-

tek historycznych, najdawniejszych sięgających czasów.

Niepołomickie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie Krakowskiem, w b. powiecie Szczerzeckim. Podług lustracji z r. 1660, obejmowało dobra stołowe króla następujące: zamek i wieś Niepołomice, Wola Boturzyńska, Stanisławice, Cikowice, Drwienca, Wola Drwieńska, Grobla, Stare Brzesko, Mikłuszewice, Gawłówek, Dziewin, Baczków, Bratwice, Damianice i 17 wsi do różnych opactw i klasztorów należących, obowiązanych składać daniny w naturze lub w pieniądzach. W r. 1771 opłacano z nich hyberny złp. 7,640 gr. 5. W r. 1772 zajęte zostało przez rząd austrjacki, który po dołączeniu do niego znacznej liczby dóbr duchownych administruje je przez zarząd gospodarczy w Niepołomicach, spłacając fundacjom religijnym pewną corocznie sumę za użytkowanie.

Nieporęt, wieś w gub. i pow. Warszawskim, była niegdyś ulubionem mieszkaniem królewicza Jana Kazimierza i Zygmunt III, który wystawił tu zamek drewniany, a Władysław IV chętnie tu polował.

Niepowie Kajetan, pseudonim Karola Frankowskiego.

Nie pozwalam, ob. Liberum veto.

Nieprzecieplające ciała, ob. Przecieplanie.

Nieprzecki Jan, Jezuita, * 1719 w Litwie, † 1754; był nauczycielem poezji, retoryki i matematyki w Warszawie. Oprócz wydanych przez się mów i poezji łacińskich, przerobił mapę Litwy Strubicza i wyrytował ją w Norymberdze r. 1749, p. t. „M. Ducatus Lithuaniae in suos Palatinatus et Districtus divisus.“

Nieprzenikliwość, własność ogólna ciał, mocą której dwa ciała współcześnie w jednej przestrzeni znajdować się nie mogą. Skutkiem **N.** jest opór, jakiego doznajemy przy poruszaniu się przeciw gwałtownemu wichrowi, albo w wodzie. Formy odlewowe winny posiadać małe otwory, któremiby mogło uchodzić powietrze. Na tej też zasadzie polega *dzwon nurków* (ob.).

Nieprzewodniki, ob. Przewodnictwo.

Nieprzezroczystość, ob. Przezroczystość.

Nieradzki Adam, wierszopis, satyryk, pleban w Markuszowie na początku XVII wieku, występował głównie przeciwko rycerstwu polskiemu i jego zgubnemu zwyczajowi łupienia włości. Satyry jego wyszły p. t.: „Centum Epigrammata in rapacitatem militum“ (b. r. i m. dr.), oraz „Kirys hartowny starożytnego żołnierza (b. r. i m. dr.).

Nieritz Karol Gustaw, pisarz niemiecki, * 1795 w Dreźnie, † 1876; od 1841 — 64 był dyrektorem szkoły okręgowej w Dreźnie. Wydał liczne pisma dla młodzieży i ludu, oraz od 1850 wydawał kalendarze ludowe. Por. autobiografję (1872).

Nieruch, ślimak, ob. Błotniarka.

Niesiecki Kacper, Jezuita, sławny heraldyk polski. O życiu jego mało co wiemy; przebywał najdłużej w kolegjum lwowskim, † 1744 w Krasnymstawie. Całe życie poświęcił gromadzeniu wiadomości heraldyczno-genealogicznych; owocem tej jego pracy jest dzieło, które w pierwszym tomie wyszło p. t. „Korona polska przy złotej wolności starożytnemi wszystkich katedr, prowincji i rycerstwa klejnotami, heroicznem męstwem i odwagą, najwyższemi honorami, a najpierwej cnoty pobożnością i świątobliwością ozdobiona“ (Lwów, 1728). Następne 3 tomy noszą tytuł: „Herby i familje rycerskie tak w Koronie, jak i wielkiem księstwie Litewskiem“ (tamże, 1738—1740—1743). Śmierć nie dozwoliła mu ukończyć tomu piątego. Drugie wydanie wyszło w Lipsku (10 t., 1839—47), z licznemi, ale bez naukowej wartości dodatkami. Ogromna ta i szacowna praca nie zadowoliła wielu spółczesnych i sprowadziła na autora liczne prześladowania, które nawet zgon jego przyśpieszyły. Potomność lepiej zasługi jego oceniła. Jest co prawda w **N.** dużo baśni i bredni przeróżnych, znać na każdym prawie kroku Jezuitę, który bez względu na zasługi stawia na pierwszem miejscu osoby pobożne i dobroczyńców zakonu, a nienawidzi innowierców, mimo to wszakże nie można mu odmówić w wielu razach zmysłu krytycznego, a nawet głębokiej znajomości dziejów. Rząd austrjacki dekretem z r. 1800 przyznał mu moc prawną do wywodów szlachectwa polskiego.

Niesiołowski Kazimierz, marszałek konfederacji województwa Nowogródzkiego i od 1742 kasztelan smoleński, gorliwy stronnik Augusta III. Wydał z druku następujące dzieła: „Otia publica vix domestica, próżnoty różne publiczne, domowe i t. d.“ (b. m. dr. 1743); część druga p. t. „Otia domestica“ (b. m. dr. 1745); „Epigrammata-vernacula, czyli zbiór epigramatów“ (Pińsk, 1743); „Originum Niesiołowscianum“ (Warszawa, 1746).

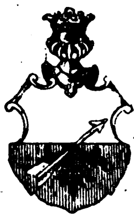
Niesiołowski Adam, syn poprz., wierszopis, ogłosił swe wiersze p. t. „Quadragesymalne kontemplacje“ (2 wyd., Pińsk, 1746).

Nieskieniocze, wieś w pow. Włodzimierskim, gub. Wołyńskiej, osada bardzo starożytna, nadana przez Władysława Jagiełłę Kisielom. Jest tu piękny monaster, dawniej Bazyljanów, wzniesiony w stylu wschodnim przez Adama Kisiela, wojewodę kijowskiego.

Nieskończenie wielka ilość, w matematyce ilość większa od jakiejkolwiek wielkiej ilości naznaczonej; symbolem jej jest ∞, albo $^1/_0$, gdyż w miarę zmniejszania się dzielnika, iloraz rośnie, jest więc nieskończenie wielkim, gdy ten dzielnik $= 0$. Podobnież *ilość nieskończenie mała* jest to ilość mniejsza od jakkolwiek małej ilości naznaczonej; mieści ona w sobie pojęcie zera. Zresztą w różnych teorjach matematycznych uważają się ilości nieskończenie wielkie i małe różnych rzędów.

Niesobia I, *Krzywosąd, Słodziejów, Niemczyk,* herb: Na tarczy ściętej, w polu czerwonem—żeleziec srebrny od strzały, zakończony w polu dolnem złotem—czarnym ogonem orlim. Labry czer-

Niesobia I.

Niesobia II.

wono-złote.—**N. II**, *Niemczyk*: Na tarczy ściętej, pole górne srebrne; w polu dolnem czerwonem—ogon orli czarny, lewo ukośnie przeszyty strzałą, w górne pole sięgającą.

Niesplik, ob. Nieszpułka.

Niestanowickie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Mińskiem, pow. Mozyrskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1771, było w posiadaniu Michała Jeleńskiego, podstolego mozyrskiego, który z niego opłacał kwarty złp. 266 gr. 21, a hyberny złp. 105.

Niesten, *Nieten* v. *Dragomir* odm., herb: W polu czerwonem — trzy nogi zbrojne, srebrne w kolanach zgięte, w środku tarczy udami złączone i jakby w gwiazdę ułożone. Nad hełmem w koronie taka sama noga zbrojna, piętą do góry w lewo. Rysunek ob. Dragomir (herb).

Niestrawa, trawa, ob. Dactylis.

Niestrawność, ob. Dyspepsja.

Niestrętek, ob. Anemone.

Niesuchojeże, miasteczko w pow. Kowelskim, gub. Wołyńskiej, nad rz. Turją.

Nieszawa, miasto powiatowe w gub. Warszawskiej, nad rz. Wisłą leżące, założone zostało przez Kazimierza Jagiellończyka r. 1460; ma komorę celną wodną, piękny starożytny kościół parafjalny, zbudowany w stylu tak zwanym krzyżackim, z godnym widzenia w wielkim ołtarzu obrazem sądu ostatecznego. Ludność wynosiła w 1897 roku 2,573 miesz. — *Nieszawski powiat* obejmuje 1,125 w. kw. i liczy 81,687 miesz.

Nieszawskie starostwo niegrodowe, leżało w województwie Inowrocławskiem, w ziemi Dobrzyńskiej. Podług lustracji z r. 1662, powstało z dawniejszego starostwa kowalskiego, przez odseparowanie z niego miasta Nieszawy, z przewozem na Wiśle, i wsi Czarnocice, Przypuso i Dymiec. Po r. 1736 starostwo to było zaliczane do województwa Brzesko-Kujawskiego. W r. 1771 posiadał je Ignacy Mogilnicki, a w końcu zeszłego stulecia Serafin Sokołowski, poseł inowrocławski, którzy z niego opłacali kwarty złp. 412, a hyberny złp. 480.

Nieszkoć Wincenty, pisarz wojskowy polski, oficer wojska polskiego, po r. 1830 zamieszkały we Francji, wydał: „Szkoła bombardjerów“ (Mont-Marsen, (1834); „O systemie wojny partyzanckiej“ (Paryż, 1835); „Obraz rozbiorowy przedniejszych kombinacji wojny“ (przekład z franc. generała Jomini, Berlin i Lipsk, 1835).

Nieszporkowicz Ambroży, Paulin klasztoru częstochowskiego, żyjący w końcu XVII i na początku XVIII wieku, wydał, oprócz innych, historję obrazu i klasztoru Jasnogórskiego, p. t. „Odrobiny stołu królewskiego i t. d.“ (Kraków, 1683).

Nieszpory, przekształcone z łacińskiego wyrazu *vesperae*, nabożeństwo kościelne, odbywane zwykle przed wieczorem na uczczenie pogrzebu Jezusa Chrystusa i podanie wiernym sposobności do dziękowania Bogu za dobrodziejstwa, któremi ich obdarza codziennie. **N.** w niedziele zwyczajne składają się z 5 Psalmów, 5 Antyfon, Kapitularza, Hymnu, Kantyku *Magnificat* i stosownej do święta modlitwy.

Nieszpory Sycylijskie, ob. Sycylijskie Nieszpory.

Nieszpułka, *Niesplik*, *Mespla (Mespilus)*, rodzaj roślin z rodziny różowatych (jabłkowatych), cechujący się z brzegiem kielicha 5-wrębnym, płatkami okrągławemi, szerokiemi, owocem z dużym dołkiem, gdzie tkwią szczątki kielicha, o 5-ciu pestkach osadzonych w mięsie owocu. Najwięcej

Nieszpułka.

znanym gatunkiem jest **N.** *germanica*, małe drzewko lub krzew ciernisty (ciernie przez uprawę giną), o liściach szeroko-lancetowatych, pod spodem kutnerowatych, całkowitych lub ząbkowanych, kwiatach pojedyńczych, większych niż na jabłoni, i owocach zielonawo-brunatnych. W Europie płd. aż do Niemiec płd. rośnie dziko, u nas już tylko hoduje się w ogrodach. Owoce w stanie świeżym są twarde, dopiero po odleżeniu stają się słodkie i miękkie i są chętnie jadane w Niemczech i Francji, gdzie odpowiadają naszym ulęgałkom; używają się też na konfitury. Drewno używa się na wyroby tokarskie i stolarskie, jak gruszkowe.

Nieszyjka, v. *Syrokomla* odm., herb: W polu czerwonem nad dwiema srebrnemi krokwiami, literę **W** tworzącemi—serce od dołu strzałą przeszyte.

Nieszyjka.

Nieśmiertelniki (franc. *immortelles*), kwiaty z przyrody swojej suche, zatem bardzo długo po zerwaniu przechowywać się dające. Głównie **N.** zowie się rodzaj *Xeranthemum*, *uchokwiat kwiatotrwał*. Należy on do rodziny złożonych; cechuje się kielichokrywą z łusek suchych, dachówkowato ułożoną, kwiatkami środkowemi 5-zębnemi, zewnętrznemi zaś, czyli promieniowemi, 2-wargowemi. Najwięcej znanym gatunkiem jest *X. annuum (X. radiatum)*, którego łodyga dorasta 2 m. wysokości, jest gałęzista, a liście lancetowate biało-szarym kutnerem pokryte. Rośnie dziko po miejscach suchych i kamienistych Europy płd.; trafia się także na Podolu i Ukrainie. Hodowany w ogrodach wydał liczne odmiany, o kwiatach białych, fioletowych i t. p. Do **N.** zalicza się też rodzaj *Helichrysum* (ob.) i niektóre inne, z roślin krajowych zaś *szarota* (ob.).

Nieśmiertelność duszy ludzkiej jest wieczne jej trwanie, wieczny jej żywot z pełną świadomością o życiu doczesnem, żywot, który wiedzie dusza po rozłączeniu się w skutek śmierci z ciałem. Wiara w **N.** opiera się na wierze w Bóstwo oraz przewagę dobrego nad złem, jest wrodzona ludziom, i dlatego znajdujemy ją u wszystkich ludów na ziemi. Przedstawienie wiecznego trwania duszy bywa rozmaite u różnych narodów. W starożytności spotykamy 2 przeważnie pojęcia, nie dające się ściągnąć do wspólnego, a mianowicie pojęcie przechodzenia dusz (metempsychozy) i pojęcie państwa duchów. Siedliskiem pierwszego pojęcia są głównie Indje, choć odbiło się ono i w nauce filozofów greckich, jak Empedoklesa, Pitagorasa i Platona. Drugie pojęcie spotykamy u Hebrajczyków (*Scheol*—St. Testamentu), u Greków (*Hades*=Homera) i t. d. Z nastaniem chrześcijanizmu zaginęły ostatnie ślady teorji o przechodzeniu dusz, przyjęto pojęcie o życiu wiecznem duszy, uzupełniwszy je nauką o zmartwychstaniu ciał podczas sądu ostatecznego. Początku tej nauki niepodobna wskazać, choć napewne tkwiła ona w zasadzie u ludów balsamujących ciała umarłych. Flozofowie, począwszy od Platona (*Fedon*), rozmaicie pojmowali **N.** Por. Richtera „Lehre von den letzten Dingen“ (t. 1, Wrocław, 1835); Göschela „Von den Beweisen für die Unsterblichkeit der menschlichen Seelen etc.“ (Berlin, 1835); Weissa „Die philos. Geheimlehre von der Unsterblichkeit des menschlichen Individuums“ (Drezno, 1834), Fichtego „Die Idee der Persenlichkeit und der individuellen Fortdauer“ (Elberfeld (1834); Fechnera „Büchlein von Leben nach dem Tode“ (Lipsk, 1836); Rittera „Unsterblichkeit“ (2 wyd., Lipsk, 1866); Fichtego „Die Seelenfortdauer und die Weltstellung des Menschen“ (Lipsk, 1867) i w. in.

Nieświecki.

Nieświcki, herb: W polu barwy niewiadomej, na związaniu trąby barkiem na dół obróconej—kotwica środkiem przekrzyżowana, żeleźce w kształcie orlich głów mająca.

Nieśwież, miasto w pow. Słuckim, gub. Mińskiej, niegdyś stolica udzielnych książąt, a następnie ordynacji Radziwiłłów, nad rzeką Uszą. Do końca niemal XV w. **N.** był dzielnicą Olgierdowiczów, poczem, przeszedłszy na własność Korony, nadany został przez króla Aleksandra Piotrowi Janowi Kiszce. Wr. 1533 Anna Kiszczanka wniosła go w posagu razem z innemi dobrami w dom Radziwiłłów, w których posiadaniu dotychczas zostaje. Radziwiłł Czarny, przyjąwszy około 1554 wyznanie helweckie, oddał kościół farny swym spółwyznawcom, a sprowadzony przez niego na ministra Wawrzyniec Krzyszkowski urządził sławną drukarnię, z której wyszło wiele dzieł akatolickich. Aż do czasu Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła, zwanego Sierotką, który przyjął napowrót katolicyzm, **N.** był głównem na Litwie siedliskiem kalwinistów. Świetność prawdziwa miasta rozpoczęła się dopiero od tego Sierotki, który położył fundamenty zamku, a miastu wyjednał przywileje, znakomicie podnoszące jego dobrobyt. Za Jana Kazimierza, podczas wojny 1654 r., **N.** został w popiół obrócony i tego samego losu doznał powtórnie w 1706 ze strony Szwedów; staraniem jednak właścicieli podźwignął się wkrótce ze swego upadku, ku czemu głównie przyczynił się Michał Radziwiłł, zwany *książę Rybeńko*, oraz syn jego Karol, zwany *Panie Kochanku*. Śmierć ostatniego ordynata, Dominika Radziwiłła, w r. 1813 położyła koniec świetności grodu, który osamotniony i opuszczony, jedyne ślady dawnego znaczenia zachował w pięknych kościołach i zamku, dzisiaj w połowie tylko mieszkalnym i odartym ze wszystkiego, co niegdyś jego bogactwo i przepych stanowiło. Obecnie miasto liczy 8,446 miesz. (1897). Obszerny i dokładny opis **N.** znajduje się w dziele Syrokomli p. t.: „Wędrówki po moich niegdyś okolicach“ (Wilno, 1854).

Nieto albo *Neto* Dawid, uczony Izraelita, * roku 1654 w Wenecji, nadrabin w Londynie, † 1728, ulepszył kalendarz żydowski i wydał r. 1714 ważne dzieło teologiczne p. t.: „Mateh Dan.“

Nietoperz, *Niedoperz* (*Vespertilio*), rodzaj zwierząt ssących z rzędu latających, czyli rękoskrzydłych (ob.), oddziału owadożernych gładkonosych (*gymnorhina*). Skupienie to przedstawia cechy następujące: zębów przodowych $^4/_6$, kły silne, graniaste, często trójkątne, trzonowych liczba zmienna, z nich 4 stale prawdziwe. Pysk bez żadnych narośli, z nozdrzami końcowemi; konchy uszne zaokrąglone z wewnętrzną wstawką, ogon długi, całkowicie błoną międzyudową objęty, błony lotne obszerne, palec wskazujący bez pazura. Są pospolite wszędzie, z wyjątkiem okolic zimnych, przebywają w miejscach ciemnych, samotnych, w jaskiniach, ruinach, niekiedy w lasach między liśćmi lub w dziuplach drzew; żyją zwykle towa-

rzysko, zwłaszcza gromadzą się na sen zimowy. Latają głównie o zmierzchu i nad ranem; na ziemi biegają niezręcznie. Karmią się owadami, niekiedy drobnemi zwierzętami ssącemi. Głos wydają świszczący, niekiedy krzykliwy. Obecnie rozdzielono go na kilka oddzielnych rodzajów, a gatunki krajowe mieszczą się w następnych rodzajach:

Myszak.

1) *Vespertilio*, uszy odosobnione, wstawka uszna wązka, ostrokończysta, błony lotne delikatne. 2) *Vesperugo*, uszy takież, wstawka krótka, błony grube. 3) *Plecotus*, uszy w nasadzie spojone, długie, wstawka długa, błony delikatne. 4) *Synotus*, uszy takież, błony grube. Gatunki w Polsce spotykane są: *Myszak (Vespertilio murinus)*, największy

Gacek.

z krajowych, znaleziony tylko w grocie Jerzmanowskiej, o milę od Ojcowa. *N. Natterera (V. Nattereri)*, opatrzony rzędem twardych szczecinek na brzegu błony międzyudowej, znajduje się tylko po piwnicach warszawskich. *N. nadwodny (N. Daubentonii)*, jasno-kawowy ze spodem brudno-białym, znajduje się w całym kraju, lata wieczorami

Uszak.

ponad samą powierzchnią wód. *N. stawowy (V. dasycneme)*, ciemniej od poprzedniego ubarwiony, ze smugą włosistą wzdłuż łydki na spodniej stronie błony międzyudowej. 5) *Wąsatek (V. mystacinus)*, najmniejszy z krajowych, z pyszczkiem obrosłym. 6) *N. pospolity*, *gacek (Vesperugo serotinus)*, 11 cm. długi, po myszaku największy i z najszerszemi skrzydłami, wszędzie pospolity. *N. pozłocisty (V. Nilsonii)*, o jedwabisto-złocistych końcówkach włosów grzbietowych. *N. popylony (V. discolor)*, biało poprószony. *N. borowy (V. noctula)*. *N. Leislera (V. Leisleri)*, podobny do poprzedniego, ale od niego mniejszy. *Karlik (Vesperugo pipistrellus)*, rudo-kasztanowaty, prawie tak mały jak wąsatek, pospolity. *N. Nathusiusa (V. Nathusii)*, od poprzedniego ciemniejszy, również pospolity. *Uszak (Plecotus auritus)*, 8,4 cm. długi, z uszami 3,5 cm. długiemi, wszędzie pospolity, i *Mopek (Synotus barbastellus)* z bróżdą na szczycie nosa, dosyć rzadki, 9 cm. długi.

Nietzsche Fryderyk, filozof poeta i kompozytor niemiecki, * 1844 w Röcken pod Lützen, † roku 1900, studjował filologję klasyczną w Bonn i Lipsku ,od 1869 profesor tegoż przedmiotu w uniwersytecie bazylejskim i pozostawał na tem stanowisku do 1879 r. Napisał: „Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik“ (2 wyd., Lipsk, 1866); „Unzeitgemässe Betrachtungen“ (1873—76, 4 cz.); „Menschliches, Allzumenschliches. Ein Buch für freie Geister“ (2 wyd., 1886). Zmuszony do opuszczenia katedry z powodu choroby oczu i choroby nerwowej, pędził odtąd życie tułacze w kraju i za granicą, 1889 zamknięty został w zakładzie obłąkanych w Naumburgu. Napisał: „Morgenröte,“ „Gedanken über moralische Vorurteile“ (Lipsk, 1881); „Die fröliche Wissenschaft“ (2 wyd., 1887); „Also sprach Zarathustra“ (1884, 3 cz.); „Jenseits von Gut und Böse. Vorspiel zu einer Philosophie der Zukunft“ (1886); „Zur Genealogie der Moral“ (1887); „Der Fall Wagner“ (1888); „Die Götzendämmerung“ (1889). We wszystkich tych pracach **N.** jest więcej artystą myślicielem, aniżeli filozofem, stanowią one bowiem szereg aforyzmów, wypowiedzianych w formie nader artystycznej. Dotyczą one sztuki, literatury, muzyki, religji i filozofji. Wielce paradoksalnemi są jego poglądy na moralność. Według **N.**, wszyscy filozofowie uważają moralność za coś określonego, nie ulegającego wątpliwości, tymczasem, ażeby rozwiązać problemat moralności, należy postawić się wyżej i zdala od wszelkich definicji, przejść *na drugą stronę złego i dobrego* i tam szukać podstawy dla moralności. Podstawą taką będą cele wyższe, do których człowiek dąży *dobrowolnie*. Same cele nie podlegają sprawdzaniom moralnym, wytyka je swobodnie indywidualność człowieka, jego talent, genjusz. Z tego punktu widzenia **N.** poddaje moralność krytyce. Wogóle cała nauka **N.** wypływa z punktu protestu przeciw spółczesnej cywilizacji. „Zdrową“ uczuciowość **N.** uważa za ideał, zaś miłość, ofiarność, litość za oznaki „zgrzybiałości.“ Człowiek jest zupełnem zwierzęciem. Celem życia jest przekształcenie się człowieka-zwierzęcia w *nadczłowieka*, cała masa ludzka powinna przebywać w zupełnej niewoli arystokracji talentu, która jedyna tylko może się wznieść na wyżyny prawdziwej moralności indywidualnej. **N.** by-

przedstawicielem i apostołem krańcowego indywidualizmu (ob.) i wywarł olbrzymi wpływ na literaturę nowoczesną. Por. Schellwien „Max Stirner und F. **N.**“ (1892); Kaatz „Die Weltanschauung F. **N.**“ (1892—3); Przybyszewski „Chopin und **N.**“ (1892); Brandes „Menschen und Werke“ (1894); E. Förster „Nietzsche. Das Leben F. **N.**,“ Lichtenberger „Philosophie de F. **N.**“ (1898); Gallwitz „F. **N.**“ (1898).

Nieuwerkerke Alfred Emiljan, hrabia de, rzeźbiarz francuski, * 1811 w Paryżu, † 1892 r., z rodziny holenderskiej, od r. 1849 generalny dyrektor muzeów cesarskich w Paryżu i członek akademji sztuk pięknych, a od 1864 senator. Z utworów jego wymieniamy: konny posąg ks. Oranji w Haadze (1843), bronzowa statua Descartes'a (1846) i posąg Napoleona III (1852, obecnie w Lionie).

Nie-van-Dyck, pseudonim Józefa Szujskiego.

Nievo Hipolit, poeta włoski, * 1832, † 1861 r., napisał „Confessioni di un ottnagenario“ (1867); „Poesie“ (1883, 1886).

Nièvre, departament francuski, tak nazwany od rzeki *Nièvre*, wpadającej pod Nevers do Loary; ma 6,887 klm. kw., czyli 125 mil. kw. i 343,581 miesz. (1891); dzieli się na 4 okręgi: Nevers, Cosne, Clemecy, Château-Chinon, z miastem główn. Nevers.

Nieważniki, *nieważkie ciała, nieważkie płyny (imponderabilia)*, substancje hypotetyczne dawnej fizyki, służące do wytłómaczenia zjawisk światła i ciepła. Przyjmowano, że światło i ciepło są pewnym rodzajem płynów, których przyrost lub ubytek wywołuje zmianę w natężeniu owych działaczów; ponieważ zaś przy ogrzewaniu i oświetleniu ciał nie widziano powiększania się ich ciężaru, przyjmowano, że są to ciała nieważkie. Hypoteza ta nie ma dziś już znaczenia, a zjawiska fizyczne tłómaczymy drganiem najdrobniejszych cząstek ciał (ob. Ciepło, Światło, Elektryczność, Magnetyzm).

Niewęgłowski Henryk Grach, matematyk polski, * 1807 w Międzyrzecu, † 1881, ukończył liceum w Łukowie, poczem przez dwa lata słuchał kursów uniwersyteckich w Warszawie. Po odbyciu wojny 1831, jako porucznik artylerji, wyszedł do Francji, był przez lat 20 profesorem szkoły moniparnaskiej i egzaminatorem w liceum św. Ludwika. Ostatnie lata życia przepędził na obczyźnie w nędzy. Wydał dobre podręczniki matematyczne: „Geometrja“ (Paryż i Poznań, 1854, 2 wyd. 1870); „Arytmetyka“ (1870); „Trygometrja“ (1870); „Kurs mechaniki rozumowej“ (2 t., 1873—1876).

Niewęgłowski H.

Niewiadoma, w matematyce ilość, której szukamy, rozwiązując jakiekolwiek zagadnienie; ilości wiadome zowią się danemi. **N.** oznaczają się końcowemi głoskami alfabetu: *x, y, z*.

Niewiadomska Cecylja, powieściopisarka, napisała: „Odrodzona“ powieść dla dzieci (Warszawa, 1896), „Stracona“ (Warszawa, 1897), przełożyła również wiele utworów z angielskiego i wydała parę prac pedagogicznych.

Niewiadomski I, v. *Prus* odm., herb: W polu czerwonem, półtora krzyża srebrnego między dwiema srebrnemi podkowami, ocelami do siebie, ale z lewej strony jest tylko dolna połowa podkowy.—**N. II,** v. *Jelita* odm., herb. W polu czerwonem—trzy złote berła w lilje zakończone, a ułożone w gwiazdę. U szczytu pięć piór strusich: dwa białe między czerwonemi. Labry czerwono-srebrne.

Niewiadomski I.

Niewiadomski II.

Niewiadomski Wincenty, przyrodnik, * 1826 w Warszawie, † 1892, był probierzem w mennicy warszawskiej, następnie urzędnikiem drogi żelaznej Terespolskiej, poczem wyłącznie poświęcił się literaturze. Oprócz artykułów, pomieszczanych w rozmaitych czasopismach, wydał przekłady z Figuiera „Ziemia i morze“ (1873); Mangina „Człowiek i zwierzę“ (1873); Mareya „Machina zwierzęca“ (1874); „Obrazy z życia flory“ (1880), oraz opracowane podług Brehma „Życie i obyczaje zwierząt“ (1873).

Niewiadomski Stanisław, profesor konserwatorjum muzycznego we Lwowie, członek Towarzystwa muzycznego i dyrektor „Lutni;“ kształcił się w Wiedniu, prowadzi dział recenzji muzycznych w *Dzienniku polskim* i *Gazecie lwowskiej*.

Niewiadomski Eligjusz, artysta malarz, * roku 1869, kształcił się w Warszawie pod kierunkiem Gersona i w akademji petersburskiej (1895); „Studjum kobiety“ (1891); „W zmierzchu,“ „Cisza leśna“ (1896), wydał: „Atlas do dziejów Polski“ (Warszawa, 1899). Jest sprawozdawcą artystycznym w *Kurjerze Codziennym*. Wydał broszurę o zadaniu Towarzystwa zachęty sztuk pięknych.

Niewiarowicz Aloizy Ligenza, napisał: „Wspomnienia o A. Mickiewiczu“ (Lwów, 1878).

Niewiarowska Walerja z Łapińskich, artystka dramatyczna polska, * 1835 r. w Warszawie, gdzie w sztuce dramatycznej kształciła się pod kierunkiem Królikowskiego. Po raz pierwszy wy-

stąpiła na scenie warszawskiej w roli Klemencji w dramacie „Niemowa." Inne ważniejsze jej role są: Marji w „Doktorze Robin," królowej w „Dzieciach Edwarda," Lady Malborough w „Szklance wody," pani Pompadour w „Narcyzie," baronowej w „Helenie de la Seiglière," Milady w „Muszkieterach," Ciotki w „Walce kobiet," pani Desnaremus w „Cudzoziemcu," Sylwiny w „Krytykach." Jest ona jedną z wybitniejszych przedstawicielek ról żeńskich na scenie warszawskiej.

Niewiarowski Stanisław uczestniczył w wyprawach Władysława IV i zostawił opis oblężenia Smoleńska w dziełku „Corona obsidionalis" (Kraków, 1834).

Niewiarowski Paweł, brat poprz., pułkownik królewski, posłował do Francji z Gąsiewskim w celu uwolnienia Jana Kazimierza z więzienia.

Niewiarowski Aleksander, feljetonista i powieściopisarz, * 1825 we wsi Prostyni, pow. Węgrowskim, † 1892. Od 1843 zamieszczał prace poetyczne w rozmaitych czasopismach (*Przeglądzie naukowym, Dzwonie literack.)*. Po powrocie z za granicy, gdzie przebywał od r. 1846 do 50, wydał kilka powieści, z których krytyka najwyżej oceniała „Laokoona." W r. 1854 wystąpił jako feljetonista w *Gazecie Warszawskiej* i umieszczał w niej pod znakiem Gwiazdki przez lat 3 artykuły chciwie czytane. Następnie objął redakcję *Gazety Codziennej*, którą się zajmował do połowy r. 1859. Dalej redagował *Pszczołę*, *Gwiazdkę*, *Kurjera Niedzielnego*, w końcu objął dział feljetonu w *Dzienniku Warszawskim*. Wydał: „Rotmistrz bez roty" (1855); „Galerye konkurentów" (1856); „Galerja panien na wydaniu" (1857); „Życie na żart," „Los opiekun" (1858). Używał też pseudonimu „Półkozic." Por. autobiografję w kalendarzu „Ruch" za rok 1889.

Niewiarowski S.

Niewiarowski Stanisław, ks. kanonik honorowy archikatedry warszawskiej, proboszcz kościoła parafjalnego Narodzenia N. M. Panny na Lesznie, * 1849 roku w Warszawie, tu ukończył gimnazjum w r. 1865 i uczęszczał do b. Szkoły Głównej na wydział filologiczny przez lat 2. Do seminarjum przy archikatedrze wstąpił w r. 1871, święcenia kapłańskie otrzymał po trzech latach w 1873, z nominacją na wikarjusza przy kościele na Pradze, a po 4 latach do św. Karola Boromeusza przy ul. Chłodnej. W 1878 był powołany na profesora literatury polskiej do seminarjum warszawskiego, gdzie zarazem pełnił obowiązki prokuratora tegoż seminarjum, oraz wikarjusza kościoła filjalnego św. Józefa Oblubieńca na Krakowskiem Przedmieściu. Był także nauczycielem religji w Instytucie głuchoniemych i ociemniałych przez lat dwa. Powołany w roku 1883 na prefekta szkoły realnej warszawskiej, wikarjusza i podkustosza kościoła archikatedralnego św. Jana, obowiązki te spełniał przez lat 11. Wydał: „Opis archikatedry" (1884); „Książkę do nabożeństwa dla uczniów i uczennic" (1887, 3 wyd.); przerobił „Katechizm mały," wydany dawniej przez ks. Piotra Stojakowskiego. W r. 1895 ks. N. został proboszczem na Lesznie, a kanonikiem honorowym 1899. Pisał do *Przeglądu katolickiego*, obecnie jest członkiem czynnym wydawnictwa *Kroniki rodzinnej*. Jest wybitnym kaznodzieją.

Niewiaża, rz. w gub. Kowieńskiej, bierze początek w pow. Wiłkomierskim, przepływa koło m. Poniewieża i Kiejdan, a poniżej Kowna wpada do Niemna pod wsią Borek. Długa 190 wiorst, głęboka do 2 metrów, przy ujściu 4 metry; spławna.

Niewiedzielski Karol, rzeźbiarz, * 1857 r., kształcił się w szkole rysunkowej warszawskiej pod kierunkiem Gersona i Kamińskiego, a później u prof. Rothera. Główne prace: „Ukrzyżowanie"; „Stłumiony śpiew"; „Polowanie Djany"; „Madonna" (kuta z miedzi i nagrodzona medalem); „Biust rzeźbiarza Kurzawy", oraz wiele portretów i dzieł sztuki stosowanej.

Niewieski Stanisław, matematyk, † 1699, był lekarzem i profesorem matematyki w Krakowie, potem w akademji zamojskiej, słynął z wydawnictwa kalendarzy z przepowiedniami. Wydał oddzielnie: „Komety w 1680 widziane" (Zamość, 1681); „Gotowność rytmów czyli zbiór drobnych wierszy" (3 wyd., tamże, 1751); „Obrót słoneczny zmian dni i nocy i opis własności każdego miesiąca" (tamże, 1674)

Niewieski Franciszek, syn poprzedniego, był również profesorem akademji zamojskiej i sekretarzem królewskim, po śmierci ojca objął wydawnictwo jego kalendarzy.

Niewieściński Mikołaj, prawnik, był sekretarzem królewskim, starostą tucholskim i posłował na sejm 1607. Wspólnie z Heidensteinem pracował nad poprawą i uzupełnieniem prawa chełmińskiego, które na sejmie 1598 przyjęte, znane pod nazwą „Korektury pruskiej", wyszło z druku p. t. „Jus terrestre nobilitatis Prussiae" (Toruń, 1599) i jest zamieszczone w „Voluminach Legum" (t. VI, str. 549).

Niewola, *Niewolnictwo*. Jest to prawo własności, jakie ma jeden człowiek (pan) nad drugim (niewolnikiem), nad jego rodziną i potomstwem, tak, że niewolnik nie ma swej własności, nie rozporządza sobą ani swym czasem, lecz jest zwierzęciem, żywą rzeczą swego pana. U wszystkich narodów starożytnych było zasadą, że jeńcy wojenni uważani byli przez zwycięzcę za niewolników. Tak więc wojna była pierwszem i najważniejszem źródłem niewoli. Do innych źródeł zaliczyć należy: zrodzenie się z osób w niewoli zostających, jak w Rzymie z matki niewolnicy, na zasadzie prawa stosującego się do zwierząt (*partus sequitur ventrem*),

niezapłacenie długów, kupno i kara za przestępstwo. Niewolnictwo tak się zrosło z pojęciem starożytnych ludów, które poczytywały je za najwłaściwszy i najlepszy sposób dostania robotników, że nawet najpotężniejsi myśliciele starożytności uznawali jego potrzebę i nie oburzali się na barbarzyńskie prawa co do niewoli. Żydzi, Grecy, Rzymianie, Germanowie, Syryjczykowie, Arabowie i t. d. znali niewolnictwo i wszelkie sposoby jego powstawania. U Greków, w epoce świetności, ludność niewolnicza liczniejszą była od ludności wolnej. Najwięcej rozwiniętem i z obyczajami, administracją i polityką zrosłem było niewolnictwo u Rzymian. Jeńcy wojenni, w ciągłych wojnach zdobywani, bywali przez rząd publicznie w Rzymie sprzedawani. Mianowicie od czasów wojen punickich Rzym literalnie zalany był niewolnikami, którzy w części przez sam rząd, a w większej części przez zamożnych obywateli i dostojników, masami byli utrzymywani. U wielu narodow azjatyckich, gdzie stan patrjarchalny jeszcze się utrzymywał, niewolnictwo nie było tak przykre i miało charakter raczej służby domowej, aniżeli niewoli. Były wprawdzie i w starożytności pojedyńcze usiłowania do złagodzenia losu niewolników, czego dowodem są wzmianki u Eurypidesa, Terencjusza, Epikteta i Seneki, a także liczne sposoby wyzwalania z niewoli, jakie np. wytworzyło prawo rzymskie, mimo to jednak niewola była wówczas stanem powszechnym i zasadą prawną. Wkorzeniła się ona tak w życie ludów wschodnich, że nawet islamizm nie zniósł jej wcale, i wszystkie ludy mahometańskie zachowały ją aż do ostatnich czasów. Turcy aż do zabronienia handlu niewolnikami r. 1854, kupowali murzynów lub białych z krajów kaukaskich. Obok niewolników murzynów istniało w Maroko i Berberji niewolnictwo chrześcijan białych, których im głównie rozbójnicy morscy dostarczali; wszakże od czasu zdobycia Algieru w r. 1830, zostało ono stopniowo w Maroko i Tripolis ukrócone. W Tunisie było zniesione jeszcze w 1846, w Algierze 1848, a w Egipcie, gdzie za rządów Mehemeda Alego mianowicie na południu formalne na niewolników wyprawiano łowy, 1855. W europejskich państwach, które na gruzach Rzymskiego cesarstwa powstały, mimo chrześcijanizmu, niewola i handel niewolnikami utrzymywały się jeszcze przez całe wieki średnie. W 1102 odbyło się koncyljum w Londynie, które potępiło handel niewolnikami i samą niewolę. Ale dopiero w XIII zaczął ten niecny handel stopniowo ustawać, a na miejsce niewoli krzewiło się coraz silniej poddaństwo, z wyjątkiem jedynie półwyspu Pirenejskiego, gdzie w skutek ciągłych walk z Maurami jeszcze na początku XIV w. krocie ludzi w jarzmie niewoli jęczały. Odkrycie Ameryki, tudzież zajęcie zachodnich brzegów Afryki, dało w początku XV w. powód do zaprowadzenia niewoli murzyńskiej w zamorskich osadach Europejczyków. Pierwszy początek uczynili w tej mierze Portugalczycy, za nimi poszli Hiszpani, później Anglicy i Francuzi. Nieszczęśliwi Negrowie (ob.), których tysiącami wywożono do plantacji amerykańskich, byli wystawieni na srogie, bezlitosne postępowanie białych właścicieli. Najmniejsze nieposłuszeństwo, lada cień oporu, były karane knutem, kajdanami, głodem i innemi katuszami. Panowie bywali sędziami i katami swych ofiar, za któremi długi czas nikt głosu nie podnosił. Jeszcze w 1763 Anglicy wyjednali sobie monopol chwytania murzynów w Afryce, wyrywania ich z miejsc rodzinnych i wysyłania do Ameryki. Dopiero w drugiej połowie XVIII w. słyszeć się dają głosy przeciwko niewolnictwu murzynów. Pierwszą w tym względzie zasługę należy przyznać Wiljamowi Wilberforce, Anglikowi, który w 1773 wydał pełne oburzenia pismo przeciwko handlowi niewolnikami. W 1787 zniesiono w Zjednoczonych St. Ameryki handel niewolnikami, tylko stany południowe do tego przychylić się nie chciały. Jednocześnie sprawa niewolnictwa przychodziła pod rozpoznanie parlamentu angielskiego i po siedmiokrotnych bezowocnych usiłowaniach powiodło się nakoniec przeprowadzić 25 lutego 1807 postanowienie, zwane *Abolition act of slavery*, którem zabroniono z dniem 1 stycznia 1808 r. w Anglji i jej osadach handlu murzynami. Odtąd gabinet angielski wszelkich dokładał starań, ażeby i inne państwa chrześcijańskie do zaniechania handlu niewolnikami nakłonić. Pomyślny skutek tych usiłowań nastąpił na kongresie wiedeńskim, na którym wszystkie państwa europejskie zobowiązały się uroczyście przez deklarację z d. 4 lutego 1815 r. do zabronienia handlu niewolnikami. A chociaż i później handel ten był jeszcze potajemnie przez Hiszpanów, Portugalczyków i Francuzów aż do 1830 prowadzony, Anglicy jednak nie porzucili raz rozpoczętego dzieła i ścigali na wszystkich morzach okręty takim przemysłem się trudniące. Wtedy dopiero powzięto przekonanie, że aby usunąć stanowczo handel niewolnikami, trzeba iść krok dalej i zabronić samej niewoli. I tu Anglicy wyprzedzili inne narody, i 28 sierpnia 1833 nastąpiło formalne wyswobodzenie niewolników we wszystkich posiadłościach angielskich, które dawało wolność 800,000 ludzi. We Francji potrzeba było rewolucji lutowej, aby dokonać tego samego dzieła. Jakoż d. 4 marca 1848 zniesiono niewolę we wszystkich osadach francuskich. W rzeczachpospolitych, powstałych z dawnych posiadłości hiszpańskich w Ameryce, niewola została zniesiona jednocześnie z ogłoszeniem ich niepodległości. W duńskich Indjach zachodnich wyswobodzono wszystkich niewolników 1847, w szwedzkich zaś rozpoczęło się ich wykupowanie kosztem rządu w 1845. Na niderlandzkich wyspach Indji zachodnich i w Surinamie emancypacja weszła w życie dopiero 1 st. 1860. Drażliwiej i groźniej niż gdziekolwiek przedstawiła się kwestja niewolnictwa w Zjedn. Stanach Ameryki, gdzie Stany północne zniosły je zu-

pełnie na swojem terytorjum, Stany zaś południowe z zawziętym uporem zatrzymać pragnęły. Wzrastająca ciągle liczba niewolników wynosiła 1850 w całej Unji 3,193,324, a w 10 lat potem doszła ogromnej cyfry 5,582,283. Niewolnictwo, według upowszechnionego między obrońcami niewoli zdania, wspierać miało niezmiernie produkcję bawełny, cukru, ryżu i tytuniu i stanowić przez to o bogactwie, potędze i przyszłości kraju. Dlatego stany południowe, gdzie olbrzymią przewagę mieli bogaci plantatorowie, słuchać nawet nie chciały o wyswobodzeniu murzynów, pomimo iż silne bardzo w stanach północnych stronnictwo abolicjonistów (ob.) nalegało o to bezustannie. W takiem położeniu rzeczy, kwestja niewolnictwa zamieniła się na kwestję dalszego istnienia lub zerwania Unji. Gwałtowność sporów objawiała się szczególnie przy wstępowaniu każdego nowego stanu do Unji. Tak było w 1820 przy przystąpieniu stanu Missouri, w r. 1847 przy przystąpieniu stanu Texas, w r. 1850 Kalifornji, a szczególnie w 1854 przy urządzeniu Kanzasu. Rozdwojenie pomiędzy stronictwem abolicjonistów na północy a właścicielami niewolników na południu Ameryki, przez rozmaite, wzajemnie przedsiębrane środki i wydarzające się zajścia podniecane, doszło do takiego stopnia rozdrażnienia, że z wyborem prezydenta Lincolna nastąpiło ostateczne pomiędzy niemi zerwanie; Unja rozdzieliła się na dwa nieprzyjazne obozy północny i południowy. Bratobójcza wojna szarpała lat kilka Stany Zjednoczone, aż w końcu północni otrzymali stanowcze zwycięstwo, i prawo uchwalone przez kongres w 1862, a znoszące na zawsze niewolę od d. 1 stycznia 1863 w posiadłościach stanów zbuntowanych, weszło w życie i dało swobodę i prawa obywatelskie miljonom prześladowanych Negrów. Nakoniec w 1871 Brazylja, a w 1873 Hiszpanja wygotowały projekty, mające stopniowo znosić w ich posiadłościach niewolnictwo, a tak już i w Ameryce zniknie niedługo ostatni ślad instytucji przynoszącej hańbę ludzkości, a będącej pomnikiem chwały dla stulecia, które wykorzenić ją zdołało. Nie możemy się tu rozwodzić nad skutkami ekonomicznemi zniesienia niewoli, dość jednak będzie powiedzieć, że po chwilowem przesileniu bogactwo krajów uwolnionych z niewolnictwa zaczęło się podnosić i oparte jest teraz na daleko trwalszych i pewniejszych podstawach. „Wogóle, wyrzekł w 1842 lord Stanley, ówczesny minister angielski, rezultaty wyswobodzenia ludności Indji zachodnich przeszły najświetniejsze nawet nadzieje". Tak więc szczęście miljonów i dobrobyt ogólny były następstwem wielkiego aktu sprawiedliwości. Od czasu zniesienia niewoli w Ameryce, handel niewolnikami przeniósł się z zachodniego na wschodnie wybrzeże Afryki i chociaż zmniejszył się znacznie, odbywa się jednak tajemnie, pomimo nadzoru wykonywanego przez Anglję i Francję, zwykle na statkach krajowych małych rozmiarów, mieszczących niewielką liczbę niewolników, których handlarze, w razie rewizji, przedstawiają za niewolników domowych lub członków rodziny. Na wschodniem wybrzeżu największym targiem niewolnikami był Zanzibar, gdzie niewola utrzymała się pomimo zaprowadzenia protektoratu angielskiego w 1890. Warunki handlu zmieniły się dziś znacznie. Znajduje on ujście w Arabji, zaś w Afryce zasila dotychczas targi marokańskie, Trypolitanji i Egiptu. Transport odbywa się lądem. Bogaci kupcy, będąc panami obszernych przestrzeni, rozporządzają przeciwko rozproszonym i źle zorganizowanym murzynom środkami wojennemi, a organizacja czyni z nich prawdziwych władców kraju. Pobudowali stałe stacje ufortyfikowane i robiąc z nich wycieczki zbrojne, niszczą wioski, zabijają mężczyzn i porywają kobiety oraz dzieci do haremów, lub pracy w polu albo domu, i gromadząc ich w karawany, znaczą swą drogą trupami nieszczęśliwych. Pozostałych sprzedają na targach wyżej wskazanych, lub innym królikom murzyńskim, potrzebującym żołnierzy lub robotników. W 1889 i 1890 r. 17 państw na konferencji brukselskiej zgodziło się przedsięwziąć środki ku stłumieniu istniejącego jeszcze niewolnictwa, a także przeciwko przywozowi kulisów do Ameryki Południ. i Australji. Por. Kapp „Die Sklavenfrage in den Vereinigten Staaten" (2 wyd., Getynga, 1858); tenże „Geschichte der Sklaverei in den Vereinigten Staaten" (Hamburg, 1861); Wilson „History of the rise and fall of the slave power in America" (Boston, 1872, t. 3); Gareis „Der Sklavenhandel, das Völkerrecht und das deutsche Recht" (1885); Wallon „Histoire de l'esclavage dans l'antiquité" (2 wyd., Paryż, 1879, t. 3); Klein „Le cardinal Lavigerie et ses oeuvres d'Afrique" (1890); Lacour „L'esclavage africain" (1890); Ebeling „Sklaverei von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart" (1889).

Niewolin Konstanty, prawnik rosyjski, * 1806 w gub. Wiackiej, † 1855, uczeń moskiewskiej akademji duchownej, następnie od 1829 uniwersytetu berlińskiego; po otrzymaniu 1835 r. stopnia doktora prawa, profesor enkcyklopedji prawa, oraz prawa cywilnego w uniwersytecie kijowskim. Powołany 1843 na profesora prawa cywilnego do Petersburga, wykładał następnie historję prawa rosyjskiego i od roku 1848 encyklopedję prawa. Z dzieł **N.** najważniejsze „Razsuždenie o filosofii zakonodatelstwa u drewnich" (Petersburg, 1835); „Riecz o sojedinienii teorii s praktikoju w izuczenii zakonow i zakonodatelstwie" (1835); „Enciklopedija zakonowiedenija" (Kijów, 1839); „Obrazowanie uprawlenija w Rossii ot Joanna III do Petra W." (1844); „O prostranstwie cerkow. suda w Rossii do Petra W." (1847); „Istorija rossijsk. graždanskich zakonow" (1851). Zbiorowe wydanie pism jego wyszło w 6 t. (1857). Por. Usowa „Oczerk służebnoj i uczonoj diejatelnosti N." (Petersburg, 1855).

Niewolnicza rzeka *(Sclave River)*, rzeka w angielskiej Ameryce północnej, wypływa z jeziora Atabasca i wpadu do *jeziora Niewolniczego* (18,400 klm. kw. powierzchni).

Niewolnicze wybrzeże, ob. Gwinea.

Niewód, największa z sieci rybackich, używana tak po wodzie, jak pod lodem, w jeziorach, stawach, łachach i małych rzekach; składa się z matni, to jest worka i skrzydeł, od otworu matni w równej szerokości rozchodzących się. Ob. Sieć.

Niewspółmierne wielkości, w matematyce, wielkości, które nie posiadają wspólnej miary, zatem, gdy nie istnieje żadna wielkość, jakkolwiek mała, któraby się w obu tych wielkościach mieściła bez reszty; tak np. przekątna kwadratu jest **N.** z jego bokiem, okrąg koła jest **N.** ze swą średnicą. Gdy ilość jaka jest **N.** z jednością, tak, że nie może być wyrażoną ani przez liczbę całkowitą, ani przez ułamek, nazywa się *niewymierną* czyli *irracjonalną*; tak np. logarytmy liczb różnych od zasady i jej potęg są ilościami niewymiernemi. W szczególności jednak ostatnia ta nazwa stosuje się głównie do ilości pierwiastkowych, t. j. do pierwiastków z liczb, które nie są zupełnemi kwadratami i wogóle zupełnemi potęgami, jak np. $\sqrt{5}$, $\sqrt[3]{15}$.

Niewymierne ilości, ob. Niewspółmierne wielkości.

Niewyznaczone równania, N. *zagadnienia*, ob. Analiza Diofantesa.

Niezabitowski Jakób rodem z ziemi Lubelskiej, mąż wielkich zasług rycerskich, żyjący w drugiej połowie XVI w. Spółczesnych zdumiewał olbrzymiemi rozmiarami ciała i niezwyczajną odwagą. We wszystkich wyprawach Stefana Batorego brał czynny, zawsze chlubny udział.

Niezabitowski Kajetan, znawca języka litewskiego, * 1800 r. we wsi Kułakach na Żmujdzi, † 1876 w Warszawie. Po ukończeniu nauk w uniwersytecie wileńskim ze stopniem magistra prawa, był od 1835 urzędnikiem w ministerjum oświecenia, a następnie starszym cenzorem i naczelnikiem kancelarji warszawskiego komitetu cenzury; następnie emeryt. Oprócz wielu tłómaczeń z nowszych języków wydał następnie prace: „Surinkimas da sekimu par mokintus zmonias senovias amziosa tikray daritu apey bytes“ (Wilno, 1823), dzieło o pszczelnictwie, przekład po większej części z Kluka; elementarz litewski „Naujas mokstas skajtima“ (t., 1824); „Dziennik nabożeństwa dla użytku prawowiernych chrześcijan rzymsko-katolickiego kościoła“ (Warszawa i Wilno, wielokrotnie przedrukowywany); „Rys życia i wybór pism St. Leszczyńskiego, króla polskiego“ (Warszawa, 1828); „Rozrywki z historji naturalnej“ (tamże, 1829). Nadto od 1835—46 wydawał „Kalendarz Powszechny“, najlepszy ze wszystkich owoczesnych. W *Dzien. Wil.* umieścił także „Wiadomość o literaturze litewsko-żmujdzkiej“ (1824).

Niezabitowski Anastazy, zasłużony Pijar, * 1803 we wsi Łubkach, gub. Lubelskiej, uczeń dawnego uniwersytetu warszawskiego, nauczyciel we Wrocławiu i na Żoliborzu, ostatecznie prowincjał od 1840 aż do śmierci, zaszłej 1858 w Grójcu. **N.** powszechnie był ceniony, jako człowiek głębokiej nauki i niezmordowany jej krzewiciel pośród swego zgromadzenia.

Niezabudka, roślina, ob. Niezapominajka.

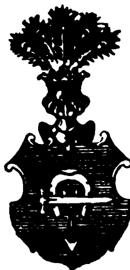
Niezabudka Leszek, pseudonim Aleks. Rontalera.

Niezapominajka.

Niezapominajka, *Niezabudka, Pacierzyczka, Ptasie oczko (Myosotis)*, rodzaj roślin z rodziny ogóreecznikowatych, cechujący się kielichem 5-dzielnym, koroną kółkowatą, 5 szczepną, o rurce zwężonej przez 5łuszczek, tworzących jakby sklepienie, i 4 wolnemi owockami, z przodu wypukłemi; należą tu zioła roczne lub trwałe, we wszystkich częściach świata, głównie na półkuli półn. Z 130 znanych gatunków na ziemiach polskich rośnie 10. **N.** *zwyczajna (M. palustris)*, o kwiatach pięknych, lazurowo-błękitnej barwy, powszechnie bardzo lubionych; kwitnie długo, lubi grunt mokry. Na Tatrach rośnie piękna jej odmiana **M.** *alpestris*. **N.** *polna (M. arvensis)* o kwiatach bladobłękitnych, mniejsza od poprzedniej, bardzo pospolita.

Niezgoda, herb: W polu błękitnem, ze środka podkowy srebrnej barkiem do góry, a mieczem wpoprzek na lewo przeszytej — strzała żeleźcem na dół. U szczytu ogon pawi, albo trzy pióra strusie.

Niezgoda.

Nieznachowski.

Nieznachowski, *Nieznchowski*, herb: W polu błękitnem—lew złoty. U szczytu—pół-lwa. Labry błękitno-złote.

Nieżyn, m. pow. gub. Czernihowskiej, nad rz. Osterą, za czasów Kozaczyzny główne miasto pułkowe w Małorosji. Obecnie jest jednym z najpiękniejszych grodów w gubernji, liczy 32,108 miesz. (1897), ma 13 kościołów prawosławnych, 2 klasztory, instytut historyczno-filologiczny, utworzony w 1875 z liceum ks. Bezborodki, gimnazjum i szkołę powiatową. Mieszkańcy zajmują się hodowlą tytuniu, którego rocznie sprzedają około ½ mil. pudów—*Nieżyński powiat,* ma na przestrzeni 2,510¼ w. kw. 168,984 miesz. (1897). Grunt po większej części czarnoziem; lasów nie wiele.

Nieżyńskie albo **Nieżów starostwo** niegrodowe, było położone w województwie Mścisławskiem. Podług metryk litewskich w 1718 obejmowało wsie: Nieżów albo Droździenice, Dudczyce, Tuchołdów i Łarjanów, które w różnych czasach posiadali od tego roku: Ponińscy, Zemboccy, Krassowscy, Ciechanowieccy, Smolakowie, wreszcie z mocy przywileju Augusta III z dnia 21 listop. 1746 posiadał je Rafał Szpilowski, horodniczy mścisławski, który z niego opłacał kwarty złp. 7 gr. 20, a hyberny złp. 120. Od dnia 16 wrześ. 1772 przeszło to starostwo z całem województwem pod panowanie rosyjskie.

Nieżyt, toż co katar (ob.).

Ni fallor (łac.) — jeśli się nie mylę.

Niflheim, świat mglisty, w staro-skandynawskiej mitologji państwo ciemności, kraina Heli, bogini śmierci, przeciwstawienie od Muspelheimu, państwa ognia. W czasach późniejszych Niflheim oznaczało świat umarłych.

Nifont (św.), ihumen wołyński, od 1130 biskup nowogrodzki, odznaczył się załagodzeniem nieporozumień pomiędzy Nowogrodem, Kijowem a Czernihowem, zakładaniem kościołów i klasztorów, oraz kontynuowaniem od 1116 do 1155 kroniki Nestora. **N.** † 1156.

Nigella, roślina, ob. Czarnuszka.

Niger, główna rzeka środkowej Afryki, bierze początek w ziemi Male wewnątrz Senegambji, u stóp gor Loma albo Kong-Loma; w górnem korycie swojem zowie się Dżuliba (Joliba), przechodzi przez kraje Bambara i Masyna, gdzie tworzy już nader ożywioną drogę wodną, dalej w północno-wschodnim kierunku przepływa Segu, Sansanding, Dzinnję, i dotarłszy do granic Sahary, zwraca się pod Kabara, miastem portowem Timbuktu, ku południo-wschodowi. Odtąd przybrawszy nazwę Kuara (Kowara, Quorra), nadzwyczajnie rozszerza pod handlownem miastem Rabba swoje koryto, okrąża potem góry Kong, a przedarłszy się nareszcie przez nie, opuszcza kraj środkowy pod Kirri, wchodzi do kraju nadbrzeżnego i rozdziela się na kilkanaście mniejszych i dwa główne ramiona, Benin albo Formosa, zachodnie, i Bonny, wschodnie, któremi uchodzi do oceanu Atlantyckiego (zatoki Gwinejskiej). Długość Nigru wynosi 4,160 klm., a powierzchnia krajów należących do jego porzecza obejmuje 2½ miljona klm. kw. Pierwszym Europejczykiem, który rz. Niger poznał, był Mungo-Park, dotarłszy aż do miasta Segu. Od tego czasu, ze względu na jej nader ważne stanowisko handlowe, była celem licznych wycieczek; jakoż Barth w 1853—54 środkowe, a po 1854 Baiki dolne koryto Nigru zwiedzili jak najdokładniej i obznajmili Europę z najważniejszym dopływem Nigru, zwanym Binue.—Por. Lanoye „Le Niger et les explorations de l'Afrique centrale depuis Mungo Park jusqu' au Dr. Barth" (Paryż, 1860); Viard „Au bas N." (Paryż, 1885).

Niger albo **Negri** Tomasz, biskup Skardony; był legatem papieża Adrjana VI do Zygmunta I, króla polskiego (1853), przybył w celu ustalenia pokoju między Prusami a Polską i zapobieżenia szerzącym się w tych krajach nowościom religijnym. Opis tego poselstwa jest umieszczony w zbiorze Górskiego „Tomiciana" (t. VI).

Nigercompany (Royal), towarzystwo akcyjne angielskie, utworzone w 1886 i uprawnomocnione do nabywania praw zwierzchniczych wzdłuż dolnego brzegu rzeki Niger (ob.). W 1898 posiadała N. C. 1,165,000 mil. kw. z 20—30 miljonów mieszkańców. W r. 1897, wskutek wojny z sułtanem Bidy, wydatki przewyższyły dochody; 1899 Towarzystwo sprzedało państwu swój przywilej za 865,000 funtów sterlingów.

Niggli Arnold, pisarz szwajcarski, * 1843. Pisał specjalnie o muzyce: „Sammlung musikalischer Vorträge." (Szubert, Chopin, Paganini, Meyerbeer), biografje Haydna, Schumanna, Husena (1900); redagował *Schweizerische Musikzeitung.*

Nightingale (Miss Florence), * 1823, córka właściciela ziemskiego w Lea-Hurst (hr. Derby), odbywała długie podróże celem zwiedzenia szpitalów, szkół i domów poprawy, a następnie 1854 założyła w Londynie przy ulicy Hertley-Street lazaret dla ubogich guwernantek. Wielką sławę zjednała sobie gorliwością przy dozorowaniu szpitalów i pielęgnowaniu chorych i rannych podczas wojny wschodniej. Pamiętniki swoje spisała w dziele: „Notes on nursing" (Londyn, 1859) i „Hints on Hospitals" (Londyn, 1859); „Notes on the sanitary State of the army in India" (1871); „Life or death in India" (1874).

Nigidius Figulus, pierwszy odnowiciel szkoły pitagorejskiej, żył w I-ej połowie pierwszego stulecia przed Chryst. i przebywał w Aleksandrji. Nie wywierał on jednak długotrwałego wpływu, nic bowiem nie słychać w późniejszych czasach o istnieniu tej szkoły, która posiadała licznych i głośnych przedstawicieli w Grecji i Rzymie i rozwinęła się za Augusta i późniejszych cesarzów. O **N.** pisali: Bücheler w *Rhein. Museum* (t. XIII, str. 177) i Klein (rozprawa doktorska) w Bonn (1861).

Nigra Konstanty, dyplomata włoski, * 1827 r. pod Ivrea w Pjemoncie z niezamożnej rodziny mieszczańskiej. Ukończywszy studja prawne i fi-

lozoficzne w Turynie, zaciągnął się jako ochotnik do armji sardyńskiej 1848, ale 1849 porzucił zawód wojskowy i wszedł na pole dyplomatyczne. Powiernik Cavoura, był N. jego sekretarzem na kongresie paryskim, następnie został naczelnikiem osobistego jego gabinetu i spełnił zaszczytnie kilka misji bardzo delikatnych. Mianowany 1861 nadzwyczajnym posłem i pełnomocnym ministrem króla włoskiego przy dworze tuileryjskim, oddał na tem stanowisku ważne swemu krajowi usługi. Znaczny szczególnie miał udział w zawarciu włosko-francuskiej konwencji z 15 wrześ. 1864 r. N. w 1876 został posłem w Petersburgu, 1882 w Londynie, 1885 w Wiedniu. W 1882 mianowany hrabią, 1890 senatorem. Poświęca się także literaturze. Między innemi umieszczał wyborne artykuły w *Rivista Contemporanea* o starych djalektach pjemonckich i romańskich, o poezji ludowej.

Nigrinus Bartłomiej, syn Jerzego Nigrinusa, uczonego arjanina z Rakowa; z wyznania arjańskiego przeszedł na augsburskie, z tego zaś na kalwińskie i był pastorem kalwińskim w Gdańsku, w 1643 przeszedł na wyznanie katolickie i został sekretarzem królewskim. On to podał Władysławowi IV projekt zwołania zjazdu różnowierców do Torunia, dla odbycia dysputy zwanej *Colloquium charitativum*, na której był obecny i dopomagał biskupowi Tyszkiewiczowi.

Nigrozyna, ob. Induliny.

Nigrycja, ob. Sudan.

Nigryna, ob. Rutyl.

Nihad-Pasza, właściwie Seweryn Biliński, generał turecki, * 1815 we wsi Grodzisku pod Rzeszowem w Galicyi, był 1848 r., jako poseł na sejm w Kromierzyżu, wysłany w deputacji do ks. Windischgrätza, ażeby wstrzymać go od bombardowania Wiednia, następnie odbył kampanję węgierską, poczem schronił się do Paryża. Po ukończeniu studjów wojskowych, wstąpił w stopniu majora do armji tureckiej; był użyty przy budowie dróg żelaznych w ministerjum komunikacji. Podczas wojny rosyjsko-tureckiej 1877—8 odegrał ważną rolę jako kwatermistrz generalny armji dunajskiej i odznaczył się zwłaszcza w walkach stoczonych przez Mehemeda Alego na linji Łomu.

Nihil (łac.) — nic.

Nihil ad rem (łac.)—nie należy do rzeczy.

Nihil est ab omni parte beatum (łac.)—niema zupełnego szczęścia.

Nihil est in intellectu, quod non erat in sensu (łac.)—niema tego w umyśle, co nie przeszło przez zmysły. Zasada filozofji empirycznej, wyznawanej przez angielskiego filozofa Locka.

Nihil humani a me alienum puto (łac.)—nic ludzkiego nie jest mi obce.

Nihiliści, jest to nazwa przybrana przez przywódców ruchu socjalno-demokratycznego pod wpływem pism Hercena (ob.), Czernyszewskiego (ob.) i materjalistycznych teorji Moleschotta, Büchnera, Vogta, użytą zaś była po raz pierwszy przez Turgeniewa w romansie „Ojcowie i dzieci" (1861). Przyjąwszy za zasadę *nihilizm* (ob.) filozoficzny, głosili oni konieczność gwałtownego wstrząśnienia, któreby pozwoliło zorganizować społeczeństwo na podstawie zasad komunizmu. Młodzież uniwersytecka dostarczała najwięcej propagatorów, którzy za pomocą szkół niedzielnych i publicznych odczytów starali się szerzyć zasady nihilistyczne. Początkowo działalność N. ograniczała się szerzeniem zasad rewolucyjnych; dopiero później, gdy wielu z nich było ujętych, N. utworzyli w wielu miastach „komuny" i postanowili za pomocą zabójstw i pożarów wywołać przestrach w ludności i sferach rządowych. Pierwszym krokiem w tym kierunku był zamach Wiery Zasulicz na życie petersburskiego naczelnika miasta Trepowa (5 lutego 1878), uniewinnienie zaś jej przez sąd przysięgłych wzmocniło jeszcze więcej ich siłę. Na kongresie odbytym utworzony został związek „Narodnaja Wola" i wybrany komitet egzekucyjny, który rozwinął agitację we wszystkich prowincjach państwa, wydawał wyroki śmierci, pozakładał drukarnie i usiłował szerzyć nienawiść do rządu. Organem komitetu był wydawany w Genewie *Messager de la Volonté du peuple.* W d. 16 sierpnia 1878 został zamordowany szef trzeciego wydziału kancelarji cesarskiej, generał Mezencew w Petersburgu, a 21 lutego 1879 gubernator książę Krapotkim w Charkowie, 25 kwietnia dokonany zamach na życie Drentelna, następcy Mezencewa, a 14 kwietnia 1879 przez Sołowjewa zamach na życie cesarza. Po usiłowaniu w d. 1 grud. 1879 wysadzenia w powietrze za pomocą dynamitu pod Moskwą pociągu cesarskiego, nastąpił wybuch dynamitu 17 lutego 1880 r. w Pałacu Zimowym, a 13 marca 1881 zamordowany został cesarz Aleksander II. Zbrodniarze byli ujęci i powieszeni, i dla wykrycia spisku przedsięwzięte były środki energiczne. D. 25 listopada 1882 zabito w Odesie prokuratora sądu wojennego, Strelnikowa, a 18 grudnia 1883 pułkownika Sudejkina. Zabójcą był członek komitetu egzekucyjnego Degajew, używany przez Sudejkina jako agent policyjny. Energiczne postępowanie rządu, ujęcie wielkiej liczby nihilistów i ucieczka innych za granicę rozbiło organizację ich w państwie i stopniowo doprowadziło do zupełnego stłumienia ich działalności. Por. Brüggena „Der N. in R." w *Deutsche Rundschau* (1878); Karlowitsch (Gerbel Embach) „Die Entwickelung des N." (3 wyd., Berlin, 1681); Thun „Geschichte der revolutionären Bewegungen in R." (Lipsk, 1883); Oldenburg „Der r. N." (tamże, 1888).

Nihilizm (z łac. *nihil* nic), jako zasada filozoficzna nie daje nam żadnego samoistnego systematu, lecz polega na przeczeniu wszelkiego wyższego, moralnego porządku w świecie. Uznaje on za główne i niewzruszone prawdy: wieczność materji, jedność sił fizycznych i nieomylność metody doświadczalnej. Jest to więc pod względem

filozoficznym pewien odcień materjalizmu, zbliżający się do pozytywizmu pozorną obojętnością na ostateczne przyczyny wszechrzeczy.

Nihilum album, ob. Cynk.

Niigata, miasto główne japońskiej prow. Echigo, na wyspie Nippon położone, ma 49,000 m., trudniących się wyrobem przedmiotów z laku, oraz handlem ryżem. Port otwarty od 1860 dla handlu europejskiego.

Nija, prawdopodobnie wymyślona przez późniejszych historyków, bogini dawnych Polan, opiekunka dusz zmarłych, do której modlono się, ażeby po śmierci obmyśliła wygodne pomieszczenie dla zmarłych.

Nijár, miasto w hiszpańskiej prow. Almerji nad rz. Artal, kopalnie ołowiu, pokłady kaolinu i 15,000 miesz.

Nijkerk, miasto w niderlandzkiej prow. Geldrji, 3 klm. od Zuidersse odległe, nad kanałem tegoż położone, ma ożywiony przemysł, handel, 7,800 miesz.

Nikander, lekarz i poeta grecki z Kolofonu, żyjący około roku 150 przed Chrystusem. Pozostały po nim dwa poematy dydaktyczne: „Theriaca" i „Alexipharmaca," które wydał Lehrs (Paryż, 1845).

Nikarja, w starożytności *Ikarja*, turec. *Kariot*, wyspa turecka na archipelagu Greckim, na zachód od Samos położona, ma 267 klm. kw. i 12,800 m. Miastem głównem jest Agios Kirikos.

Nikator, zwycięzca, przydomek królów syryjskich Seleuka i Demetrjusza II.

Nike u Greków, a u Rzymian *Victoria*, bogini zwycięstwa, zwykle przez artystów wyobrażana ze skrzydłami. Świątynia jej znajdowała się na ateńskiej Akropolis, gdzie szczątki jej odkopano w r. 1835.

Nike.

Nikiel, metal towarzyszący w przyrodzie często innym metalom, a głównie żelazu i kobaltowi, poznany został przez Cronstedta w 1751 r. Przy otrzymywaniu smalty (ob.) z minerałów kobaltowych, które zawierają N., metal ten łączy się z arsenem i siarką i tworzy masę metaliczną, zwaną śpiżem *(speise)*, z której się w przemyśle otrzymuje; otrzymuje się też często z nikielinu (ob. Niklowe minerały), w pracowniach otrzymuje się przez wypalenie swego szczawianu. Jest to metal bladoszarawy, klepalny, ciągliwy, bardzo wytrzymały. C. wł. 8,97. Jako pierwiastek chemiczny ma symbol Ni, ciężar atomowy=58,6. Jest bardzo twardy, trudniej topliwy od żelaza, topi się przy 1390°—1420°. W zwykłej temperaturze jest magnetyczny. Własnościami swemi jest wogóle bardzo zbliżony do kobaltu. Czysty N. używa się na wyroby kute, lane, blaszane i druciane; zaleca go piękna barwa i oporność przeciw wpływom wody i powietrza. Naczynia kuchenne galwanicznie niklowane i platerowane zyskały znaczne rozpowszechnienie. — *Związki niklu*: *Chlorek niklu*, $Ni\,Cl_2$, jest lotny i sublimuje w postaci złotych łuszczek; wodan jego krystalizuje w piękne zielone kryształy. Z tlenem wydaje *tlenek niklu*, $Ni\,O$, i *półtorotlenek* niklu, $Ni_2\,O_3$; pierwszy jest proszkiem szarawym, otrzymywanym przez wypalenie węglanu N., potaż strąca z roztworów jego soli jego wodan zielony; półtoratlenek N. otrzymuje się przez słabe wypalenie azotanu, jest czarny; wodan jego jest proszkiem ciemnobrunatnym. *Siarczan niklu* $SO_4\,Ni + 7\,H_2O$, jest barwy szmaragdowo-zielonej, równokształtny z siarczanem magnezu. Istnieje też siarczan z 6 cząsteczkami wody; ten jest dwukształtny. Sole niklowe, zawierające wodę lub w roztworze, są zielone, bezwodne są żółte; siarek amonu strąca z nich osad czarny. Ważne zastosowanie znajduje N. jako część składowa argentanu (ob.) i podobnych do niego aljażów, lub wchodzi też w skład wielu innych stopów. Ob. Niklowe stopy.

Nikielin, ob. Niklowe minerały.

Nikifor (Nicefor), metropolita kijowski, rodem Grek, przybył do Rosji 1104 i tamże † 1121 roku. Z pism jego pozostały 2 listy do w. ks. Włodzimierza Monomacha: „O rozdzieleniu Kościoła na wschodni i zachodni" i „O poście i wstrzemięźliwości"; listy te zachowane są w rękopisach bibljoteki patrjarszej w Moskwie.

Nikisch Artur, muzyk, jeden z najlepszych kapelmistrzów. * 1855 na Węgrzech; kształcił się w Wiedniu, gdzie od 1874 do 77 był pierwszym skrzypkiem w operze. W 1878 został dyrektorem opery w Lipsku; 1889—93 był dyrektorem orkiestry symfonicznej w Rostowie, z którą odbywał liczne podróże artystyczne; 1893—95 był dyrektorem opery węgierskiej w Peszcie. Od 1895 jest dyrektorem lipskiego Gewandhausu, oraz koncertów filharmonicznych w Berlinie. Napisał: „Sekstet" (1870); „Kantatę"; „Noc Bożego Narodzenia" i kilka pieśni; „Symfonję" D. moll (1873).

Nikisz Gottfried, pastor ewangelicki w Holsztynie, wydał tłómaczenie zbioru praw Andrzeja Zamojskiego, pod tyt.: „Sammlung gerichtlicher Gesetze für das Königreich Polen" (Warszawa i Drezno, 1780).

Nikitin Atanazy, podróżnik rosyjski, kupiec twerski z XV w., † w Smoleńsku 1472. W 1466 odbył podróż do Indji, przebył tam lat cztery i opisał ją w nader zajmującem dziele pod tyt. „Choždenie za tri moria", które Karamzin wynalazł w rękopisie klasztoru Troickiego i ogłosił drukiem. N. był jednym z pierwszych Europejczyków, którzy zwiedzili Indje. Opis podróży N. wydruko-

wany jest z 2 t. „Sofijskago sbornika“ (Moskwa, 1821) i w 6 tomie „Połnago sobranja russk. ljetopisiej“ (Petersburg, 1853), na język niemiecki przełożony w części przez Jazykowa „Dorpater Jahrbücher“ (1835). Pisał o nim Sreznjewski w *Uczenych zapiskach 2 otd. akademji nauk* (Petersburg, 1856).

Nikitin Jan, rosyjski poeta ludowy, * 1826 r. w Woroneżu, † 1861. Troski i nędza, które nie opuszczały poety w ciągu całego życia, odbiły się w jego utworach, których zupełne wydanie wyszło 1859 w Petersburgu. Napisał nadto „Dniewnik seminarista“ i „Taras“ (pomieszczone w *Woroneżskiej biesiedzie*, 1861).

Niklewicz Konrad, inspektor winnic w Austro-Węgrzech, napisał: „Przemysł owocowy, najkorzystniejsze i wszechstronne zużytkowanie owoców w przemyśle wielkim i małym, w handlu i gospodarstwie domowem“ (Warszawa, 1894); „Domowa fabrykacja wódek, likierów, rumów, araków etc.“ (tamże, 1894); „Gospodarstwo piwniczne“ (Warszawa, 1895, 1896); Wina owocowe i miody“; „Kultura winorośli w kraju“; „Kiperstwo“ (3 tomy). Za młodu brał udział w wojnie meksykańskiej i przygody swe z tej epoki w dwóch tomach opisał i dwakroć wydał w Warszawie.

Niklowe minerały, minerały zawierające nikiel i tworzące rudy niklowe; ważniejsze są: *Arsenek niklu czerwony, nikielin*, Ni As_2 blasku metalicznego, na powietrzu czerniejący, w kryształach. *Arsenek niklu biały, chloantyt*, Ni As_4, barwy stalowej, krystalizuje w sześciany. *Siarko-arsenek niklu, błyszcz niklu, nikiel szary*, znajduje się tylko w Szwecji. *Siarek niklu, milleryt*, krystalizuje w igły szeregu romboedrycznego, jest żółty (c. wł. 5,3). *Siarek niklu i antymonu, ulmanit*, jest szary lub czarny. *Ugier niklowy, okra niklowa, pimelit*, jest rudą tlenową, zawierającą krzemian niklu, zbity, barwy szmaragdowej. *Kwiat niklowy, annabergit*, jest arsenjanem niklu $Ni_3As_2O_8+SH_2O$, występuje tylko w formach mikrokrystalicznych lub ziemistych, wykwita na innych minerałach niklowych. *Niklowy szmaragd* jest węglanem niklu, występuje jako powłoka na rudzie chromowo-żelaznej w Texas. Nikiel towarzyszy dalej żelazu meteorycznemu, a minerały jego wogóle odpowiadają kobaltowym.

Niklowe stopy, stopy i związki niklu z innemi metalami. *Żelazo niklowe*, zawierające 4—20 pr. niklu, znajduje się w żelazie meteorycznem. *Stopy niklowo-miedziane* używają się często jako metal monetarny. *Miedź biała* zawiera 88 miedzi, 8,75 niklu i 1,75 antymonu. *Stopy miedzi, cyny* i *niklu* używają się na odlewy, zwłaszcza *arguzoid* z 56 miedzi, 13,5 niklu, 23 cynku, 4,7 cyny i 3,5 ołowiu. *Bronz niklowy*, biały, z miedzi, cynku, cyny i około 20 proc. niklu, nadaje się na przyrządy matematyczne i muzyczne. *Niklowa stal* jest to stal z dodatkiem niklu, daje materjał bardzo wytrzymały na płyty do pancerników i na działa. Do najważniejszych **N. s.** należy nowe srebro czyli argentan (ob.).

Niklowy bronz, ob. Niklowe stopy.

Niklowy kwiat, ob. Niklowe minerały.

Niknące obrazy, ob. Latarnia czarnoksięska.

Nikobarskie wyspy, po malajsku Pulo-Sembilang, grupa złożona z 7 większych i 12 mniejszych wysp w południowo-wschodniej stronie zatoki Bengalskiej, pomiędzy Andamanami a Sumatrą położona, które zajmują 1,772 klm. kw. i liczą 6,900 m. Najważniejsza z nich, *Wielki Nikobar*, obejmuje 874 klm. kw., posiada odwieczne lasy i roślinność podzwrotnikową. Mieszkańcy wysp są pochodzenia malajskiego. Z powodu niezdrowego klimatu istnieje tu jedyna osada europejska, port Nankauri, licząca około 300 m., deportowanych przestępców kryminalnych i kilkudziesięciu żołnierzy. Wyspy **N.** dawniej należały do Danji, obecnie zaś stanowią posiadłość angielską (od 1869). Por. Maurer „Die Nikobaren“ (Berlin, 1867).

Nikocjanina, czyli *kamfora tytuniowa*, $C_{23}H_{32}N_2O_3$, ciało tłuszczowate, znajdujące się w wysuszonych liściach tytuniu, posiada woń dymu tytuniowego i smak aromatyczny. Wydziela się z wody destylowanej nad liśćmi tytuniowemi w postaci bezbarwnych listków krystalicznych, jest bardzo lotna, z ługiem potażowym wydaje nikotynę, drażni język, przełyk i nos; zażyta wewnętrznie, sprawia ból głowy.

Nikocjanizm, zatrucie tytuniem.

Nikodem, zamożny Faryzeusz i członek wielkiej rady (Synedrium) w Jerozolimie, potajemny uczeń Jezusa Chrystusa, w nocy przychodził do niego na naukę. Podług późniejszego podania, ochrzczony przez apostołów, był wygnany z Jerozolimy, ukrywał się u stryja swego Gamaljela. Od niego pismo apokryficzne pochodzące z II w. i przechowane w 3 recenzjach „Acta Pilati“ nosi nazwę „Evangelium Nicodemi“.

Nikodem I, patrjarcha jerozolimski, * 1827 w Konstantynopolu, studjował teologję w Jerozolimie, święcenia kapłańskie otrzymał 1847, poczem do 1851 był profesorem w teologicznej szkole w Jerozolimie. 1860 czynny był w Besarabji w charakterze przedstawiciela patrjarchy, 1873 mianowany dragomanem przy stolicy patrjarszej, 1877 wysłany był do Moskwy jako przedstawiciel patrjarchy Hieroteosa i 1881 przez synod rosyjski mianowany w Petersburgu arcybiskupem Taboru. W d. 4 sierpnia 1883 wybrany jednogłośnie patrjarchą, objął stanowisko 22 grudnia t. r.

Nikokol, roślina, ob. Lycium.

Nikolaici, zwani też *Bileamitami*, sekta chrześcijańsko-gnostyczna z II wieku po Chr., rozpowszechniona w Syrji i Azji Mniejszej, która nauczała, że chucie cielesne mają być przezwyciężane przez oddanie się im bez wewnętrznego poddania się; z tej przyczyny sekta ta dozwalała swym stronnikom brać udział w rozpustach przy obrzędach po-

gańskich. **N.** zwano także sektę teozoficzną w Anglji, od jej założyciela *Henryka Nikolai*, który zwolenników swych połączył w tak zwaną *familia charitatis*, skąd też zwani byli *familistami*. Sekta ta znikła za Elżbiety, która 1580 r. wydała surowy przeciwko nim edykt.

Nikolaistad (Waza), miasto główne finlandzkiej gub. Wazaskiej, nad zatoką Botnicką położone, ma wiele pięknych budowli, port, warsztaty okrętowe, kilka fabryk i 11,400 m.

Nikolicz J., *Sobogradski*, pisarz serbski, * 1805, od 1849—1852 wielki żupan torontalski i backi, napisał tragedję w wierszach „Car Lazar" (1835), wiele poezji w rozmaitych czasopismach; 1843 wydał „Spomene naroda srbskog iz bizant. spisateljah po Stritteru".

Nikolsk, m. pow. gub. Wołogodzkiej, nad rz. Jugiem, 2,550 mies. (1897).—*Nikolski powiat* ma na przestrzeni 32,401 w. kw. 223,190 m. (1897), grunt piaszczysty i gliniasty.

Nikolsburg, ob. Mikułów.

Nikoła I, książę czarnogórski, ob. Mikołaj.

Nikołajew, m. portowe w gub. Chersońskiej, nad rz. Ingułem, przy ujściu jej do Bohu, liczy 92,060 miesz. (1897). Ma 11 cerkwi, kościół katolicki i ewangelicki, 2 synagogi i meczet mahometański, wielkie warsztaty okrętów, admiralicję i obserwatorjum. **N.** jest ważnym punktem handlowym, zwłaszcza dla wywozu zboża. Tworzy on z przedmieściami oddzielne gubernatorstwo wojenne. Jest tu port wojenny i główna stacja floty czarnomorskiej. Założony 1785 r. przez Potemkina na pomiątkę zdobycia Oczakowa w dzień św. Mikołaja.

Nikołajewsk, m. pow. gub. Samarskiej, na prawym brzegu rz. Irgiza, ma 12,524 m. (1897).—*Nikołajewski powiat* ma na przestrzeni 18,197 w. kw. 498,395 miesz. (1897); powierzchnia wzgórkowata, grunt urodzajny.

Nikołajewsk, m. portowe i okręgowe Nadamurskiej prowincji Syberji wschodniej, niedaleko od ujścia Amuru, na lewym brzegu tej rzeki położone, ma fort i 5,668 m. (1897).

Nikomachus z Geraza w Arabji, filozof nowopitagorejski, żył około 150 r. po Chr. W wykładzie teorji liczb twierdzi, iż liczby przed powstaniem świata istniały w umyśle Stwórcy, który na nich oparł wszystkie rzeczy. W dziele swem „Theologou mena-arithmetika" wykłada mistyczne znaczenie pierwszych dziesięciu liczb. Pisma **N.** wydał R. Hoche w Lipsku (1864, 66 i 67 r.).

Nikomedes, imię 3 królów Bitynji.—**Nikomedes I,** wezwał 278 przed Chr. Gallów przeciwko syryjskiemu królowi Antjochowi I i założył Nikomedję.

Nikomedes II, Epifanes, zabiwszy brata swego Prusjasza II, objął rządy około r. 148 przed Chr. i został r. 92 strącony przez swego syna Sokratesa.

Nikomedes III, Filopator, drugi syn poprzedniego, w wojnie Mitrydatesa występował po stronie Rzymian, którym r. 75 przy zgonie testamentem państwo swoje zapisał, a przez to spowodował trzecią wojnę Mitrydatejską.

Nikomedja, stolica Bitynji nad odnogą Astakene, była w starożytności jednem z najpiękniejszych miast w świecie. i dlatego kilku późniejszych cesarzy rzymskich wybrało ją na miejsce swego pobytu. Na jej miejscu leży dziś miasto Isbid.

Nikon, 6 patrjarcha rosyjski, * 1605 w Weljaminowie, w pobliżu Niższego Nowogrodu, † 1681 w Jarosławiu; początkowo kapłan świecki, wstąpił następnie do monastyru Sołowieckiego. W 1643 był przełożonym pustelni Biełozierskiej, a 1646 przybywszy do Moskwy, zwrócił na siebie uwagę cara Aleksego Michałowicza, który go swem zaufaniem i przyjaźnią zaszczycił. Zostawszy archimandrytą monasteru Nowospaskiego. w 1648 wyświęcony był na metropolitę nowogrodzkiego, gdzie we dwa lata potem z niebezpieczeństwem własnego życia uśmierzył rozruchy miejscowe. W 1652 otrzymał godność patrjarchy. Starając się o poprawę ksiąg cerkiewnych, oburzył na siebie duchowieństwo, z którego kilku najwięcej niezadowolonych utworzyło sektę starowierców albo rozkolników, a oburzywszy znowu stan bojarski dążnością poddania władzy świeckiej pod duchowną, sprowadził własny upadek, gdyż zwołany 1666 synod do Moskwy pozbawił go godności patrjarszej i skazał na wygnanie do monasteru Białozierskiego. Niesłusznie **N.** przypisują autorstwo kroniki tak zwanej „Nikonowskiej", doprowadzonej do 1630, (8 t., Petersburg, 1767—92). Por. Szuszerina „Żizń N." (1 wyd., Petersburg, 1784); Apollosa „Kratkoje naczertanije żizni i diejanij N." (4 wyd., Moskwa, 1845) i Subotina „Dieło patr. N." (tamże, 1862).

Nikopol, osada w gub. Ekaterynosławskiej, na prawym brzegu Dniepru, ma 8,200 miesz., ważny punkt handlowy.

Nikopoli, silnie obwarowane miasto w bulgarskim okr. Swisztowskim, nad Dunajem, posiada zrujnowany zamek, świątynię bizantyjską oraz 4,800 miesz. 13 lipca 1877 oblężone przez Rosjan pod gen. Krüdenerem, 16 t. m. zmuszone było do kapitulacji z 6,000 załogi, 40 działami i 2 monitorami; od 1878 r. należy do ks. Bulgarskiego. Przed zdobyciem znajdowało się w **N.** 900 domów tureckich, 30 bulgarskich i 25 żydowskich. W dziejach pamiętne jeszcze zwycięstwem, odniesionem 28 września 1396 przez sułtana Bajazyda nad Zygmuntem węgierskim.

Nikorowicz, v. *Kotwica,* herb: Na tarczy prawo ukośnie ściętej, na polach: górnem błękitnem, dolnem zaś srebrnem — kotwica prawo-ukośnie, wzdłuż w połowie srebrna w połowie błękitna. Nad tarczą dwa hełmy ukoronowane, w pierw-

szym kotwica, wzdłuż w połowie błękitna, w połowie srebrna, w drugim — ręka zbrojna z mieczem. Labry błękitno-srebrne.

Nikorowicz.

Nikotyna, $C_{10}H_{14}N_2$, alkaloid organiczny, znajdujący się w tytuniu w stanie jabłkanu lub cytrynjanu, w stosunku 2—7% w liściach świeżych. Dla otrzymania czystej **N.** wyciąg wodny liści tytuniowych odparowuje się do gęstości syropu i pozostałość wytrawia alkoholem; do roztworu alkoholowego, dla rozłożenia soli **N.**, dodaje się potażu, następnie kłóci się ten roztwór z eterem, który rozpuszcza **N.** Do roztworu eterowego dodaje się nieco kwasu szczawiowego, który wywołuje osad syropowy szczawianu nikotyny; ten znów rozkłada się potażem i **N.** oddystylownje się w atmosferze wodoru. **N.** czysta jest płynem bezbarwnym, oleistym, woni nader ostrej, przenikającej, c. wł. 1,011. Płaszczyznę polaryzacji skręca na lewo. Wre przy 247°, doznając przytem częściowo rozkładu, przy 100° wydaje dymy białe. Rozpuszcza się wodzie, alkoholu i eterze, oddziaływa silnie alkalicznie i strąca tlenki metaliczne z ich roztworów. Jest to jedna z najstraszniejszych trucizn (słynny proces Bocarmé 1851), działa prawie 16 razy silniej, aniżeli koniina. W dymie tytuniowym znajduje się w bardzo małej ilości.

Nikowski Szymon, po łac. *Nicovius*, Jezuita, * w Łobżenicy w Wielkopolsce. Był nadwornym kaznodzieją królowej szwedzkiej Katarzyny Jagiellonki, a po jej śmierci wróciwszy do kraju, † 1591 w Krakowie. Wydał z druku „Martyrologium Kościoła rzymskiego etc." (4 wyd., Sandomierz, 1747).

Niksicz, miasto położone w samym środku Czarnogórza na wysokości 650 metrów nad p. m., ma willę książęcą, klasztor, lazaret, oraz około 2,000 m. Podczas powstania hercegowińskiego 1875—76 r. oraz wojny z Czarnogórzem stanowił główny punkt operacyjny Turków, którzy go walecznie bronili pomimo trudności w zaopatrzeniu żywnością przez jedyny wąwóz Duga. Dopiero w lutym 1877 Czarnogórcy byli w stanie rozpocząć formalne oblężenie i zmusili **N.** po rozpaczliwej obronie do kapitulacji 8 września 1877. Pokojem w San Stefano i kongresem berlińskim **N.** razem z okolicą przyłączono do Czarnogórza.

Niksy, w mit. germańskiej duchy wodne, rusałki i wodniki. *Męskie* nazywają się Nicker lub Nickelmann, albo po prostu Wassermann. Żeńskie Niksy są to piękne dziewice, niekiedy z rybim ogonem.

Nikuta Marcin, filozof i moralista, * 1741 we wsi Schaufelsdorf pod Królewcem. Ukończywszy nauki w uniwersytecie królewieckim, wezwany przez króla Stanisława Augusta, przybył 1766 do Warszawy i został profesorem w korpusie kadetów, w 1775 otrzymał szlachectwo polskie. Uwolniony 1778 z powodu słabości zdrowia od tych obowiązków, założył pensję prywatną dla bogatszej młodzieży w Warszawie i utrzymywał ją do 1794; po jej zwinięciu oddał się pracy naukowej i nauczaniu młodzieży ubogiej, z której zdolniejszych własnym kosztem do szkód oddawał. Był on jedną z najpopularniejszych postaci w Warszawie, † 1812. Dzieła jego są: „Zasady nauki moralnej, przepis sposobu do życia w towarzystwie ludzkiem" (Warszawa, 1796); „Przyzwoity i stosowny do szczęśliwego życia i myślenia sposób" (tamże, 1796); „Teinture de la morale" (tamże, 1796); „Recueil des idées élémentaires pour servir de principes aux sciences morales" (tamże, 1797); „Sciographie de l'art de penser" (t., 1798).

Nikutowski Jan Artur Seweryn, malarz, * 1830, † 1888, kształcił się w Królewcu i Düsseldorfie, gdzie osiadł. Obrazy jego mają za przedmiot głównie życie żołnierskie i bitwy, jak: „Przejście Berezyny" (1858); „Straż pograniczna rosyjska, ścigająca przemytników" (1861); „Przeprawa przez Elstrę" (1863); „Epizod z powstania polskiego"; „Pogrzeb powstańca polskiego" (1872); „Pożar wsi w zimie" (1877); „Modlitwa przed bitwą" (1881) i kilka krajobrazów. Był nauczycielem perspektywy w akademji.

Nil (po łacinie *Nilus*, po grecku *Nejlos*, co prawdopodobnie od indyjskiego *Nilas*, t. j. czarny, pochodzi), co do długości druga po Mississippi rzeka na ziemi, oraz najdłuższa rzeka Afryki, wypływa z jeziora Victoria Nyansa albo Ukerewe (2°50' płd. szer. do 0°20' płn. szer.), chociaż od czasów odkryć Stanleya, dokonanych w 1876, za początek **N.** uważają rzekę Kagerę, wpadającą do wyżej wspomnianego jeziora; jako potężna już rzeka, przechodzi potem przez Asua i rozmaite ziemie murzyńskie; pod 5° szer. płn. łączy się ze śpieszącym ku niemu z południowej Abisynji Sobatem. Przeszedłszy nareszcie pod 12°20' płn. szer. na ziemię egipską, tworzy jako Bahr-el-Abjad (Biała rzeka) granicę pomiędzy Sennaarem a Kordafanem, zlewa się pod Chartumem z płynącą z Abisynji Bahr-el-Azrak (Błękitną rzeką), najznaczniejszym swoim dopływem, a dalej pod Damer w Nubji z Atbarą, ostatnią już posiłkującą go rzeką. Od Chartumu toruje sobie drogą przez wielkie północno-wschodnie afrykańskie skaliste płaskowzgórze, skrapiając swemi corocznie powtarzającemi się wylewami jego niziny. Przesuwając się sześciu kataraktami przez obszerną urodzajną nizinę, okrąża dwoma wielkiemi łukami Dongolę, potem znowu krainę katarakt, 19½—20° szerokości płn., wchodzi przy najbardziej na północ wysuniętej katarakcie pomiędzy Phyle a Assuan pod 24°

szerokości płn. w granice właściwego Egiptu i przebiegłszy go w długości około 100 mil, dosięga o 5 mil drogi poniżej Kairu, pod Batn-el-Bakara, najwyższego punktu Delty, gdzie dzieli się na kilka głównych i pobocznych ramion, z których tylko ramiona Damiety i Rozety są obecnie dostatecznie w wodę zaopatrzone. **N.** jest jedynym dawcą żywności, jedyną arterją życia dla Nubji i Egiptu, a to przez coroczny zalew i użyźnianie gruntów po obu swych brzegach. Długość Nilu od źródeł Kagery do ujścia obliczają na 5,020 klm., obszar dorzecza zaś na 4,200,000 klm. kw. Od dwu tysięcy lat wynalezienie źródeł **N.** było jednem z najciekawszych zadań geograficznych, o którego rozwiązanie bezskutecznie kusiła się wielka liczba podróżników, dopóki nareszcie nie powiodło się dwom angielskim kapitanom Speke i Grant w latach 1861—63 od brzegów Zanzibaru dotrzeć aż do wspomnianego wyżej jeziora wewnętrznego, a od niego, z wyjątkiem niewielkiej tylko przestrzeni, płynąc z wodą dostać się aż do samych źródeł **N.** Por. Klöden „Das Stromsystem des obern Nils" (Berlin, 1857); Beke „The sources of the Nile" (Londyn, 1860); Hartmann „Die Nilländer" (Lipsk, 1884); Bauman „Durch Massailand zur Nilquelle" (Berlin, 1894).

Nil (święty), *Starszy*, przezwany *Mądrym*, jeden z najznakomitszych postelników i ascetów wschodnich, * w drugiej połowie IV w. w Ancyrze w Galacji, był prefektem Konstantynopola. Rozstał się z żoną dobrowolnie i 390 z synem Teodulem udał się do pustelników na górze Synai, † po r. 430. Kościół obchodzi jego pamiątkę 12 listopada. Z jego pism doszły do naszych czasów: „Traktaty o modlitwie, o życiu ascetycznem, o ubóstwie dobrowolnem, o ośmiu złych duchach, o złych myślach i t. d." (Rzym, 1673). Listy wydał Leon Allatuis (Rzym, 1658).

Nil admirari (łac.)—niczemu się nie dziwić. Odpowiedź Pitagorasa na uczynione mu zapytanie: co on osiąga przez rozwagę? Według stoików—podstawa życia spokojnego.

Nil desperandum (łac.)—nie należy rozpaczać.

Nil novi sub sole (łac.)—niema nic nowego pod słońcem (Ecclesiast. 1, 9). Te same słowa przypisywane są również rabinowi żydowskiemu Ben Akibie, uważanemu przez talmudystów za największego mędrca po Mojżeszu. Tę samą myśl wyraził i Terencjusz w słowach: *Nihil est jam dictum, quod non dictum fuit prius*—wszystko to już było powiedziane dawniej.

Nilgan, ob. Antylopy.

Nilgiri, wyżyna górzysta w południowych Indjach Przednich, dochodząca w wierzchołku Camels Hump 2,134, a w wierzchołku Dodabetta 2,670 metrów. Klimat jest tu niezmiernie łagodny; krajobraz dzięki zasadzeniu tu australijskich eukaliptusów i drzew europejskich ma swój odrębny charakter. Od 1821 zaczęto zakładać tu stacje klimatyczne dla Europejczyków. Cała ta okolica tworzy od 1868 okrąg *Nilgiri* w prezydenctwie Madrasu, mający 2,478 klm. kw. i około 100,000 m.

Nilowa lilja, ob. Nelumbium.

Nilowe jeziora, grupa wielkich zbiorników wodnych, leżących po obu stronach równika i pod tym ostatnim, które aż do odkrycia zasilających je rzek uważane były jako źródła Nilu. Należą do nich jeziora: Wiktorja-Nyanza, jezioro Alberta i jezioro Alberta-Edwarda. Jeziora te znane były już za czasów geografa Ptolemeusza, który uważał je jako dające początek Nilowi.

Nilowy błękit, barwnik smołowcowy, jest to proszek zielonawy z połyskiem bronzowym, rozpuszczalny w alkoholu, barwi jedwab i wełnę bezpośrednio, bawełnę z bejcą taniny i kamienia winnego.

Nilowy koń, *rzeczny koń*, ob. Hipopotam.

Nilsson Swen, zoolog i archeolog szwedzki, * 1787 blizko Landskrony, † 1883, został 1819 intendentem muzeum zoologicznego w Lund, odbył podróż po Norwegji dla zbadania tamecznego rybołówstwa, w 1832 został profesorem zoologji i dyrektorem muzeum zoologicznego w Lund. W 1856 osiadł jako emeryt w Sztokholmie. Pracował głównie nad zwierzętami kręgowemi skandynawskiemi, i w tym przedmiocie ogłosił: „Ornitologia suecica" (2 t., 1871—21); „Prodromus ichtyologiae scandinavicae" (1832); „Skandynavisk fauna" (5 t., 1820—53). Dla archeologji północnej ważnem jest jego dzieło: „Skandinaviska nordens ur invånare" t. j. „Pierwotni mieszkańcy Skandynawji" (4 t., 1838—43, 2 wyd., 2 t., 1866—72).

Nilsson Krystyna, śpiewaczka szwedzka, * 1843 w Wederslöt pod Wexiö, córka ubogiego rolnika. Nauczywszy się nieco grać na skrzypcach i flecie, śpiewała po ulicach, akompanjując sobie na pierwszym z tych instrumentów. W życiu swem koczowniczem zwróciwszy na się uwagę Tornerhjellna, bogatego szlachcica szwedzkiego, oddaną została przezeń do szkoły w Halmstadt, a potem w Sztokholmie, gdzie już 1860 debiutowała. Wykształcenie artystyczne uzupełniła w Paryżu. Pierwszym występem (1864) na scenie paryskiej teatru lirycznego, w roli Violetty, zyskała powszechne uznanie i odtąd śpiewała głównie w rolach sopranowych z ogromnem powodzeniem na najgłówniejszych scenach europejskich i amerykańskich. W 1872 wyszła za mąż za bankiera paryskiego Roureand. Po jego śmierci 1882 wstąpiła znowu na scenę, 1887 wyszła za hiszpańskiego hrabiego Mirandę.

Nimbus, koło świetlne, otaczające na obrazach głowy świętych i błogosławionych, w kształcie promieni, gwiazd lub miesiąca. Por. Łepkowskiego „Ikonografja" (Warszawa, 1857).

Nimbus, chmury deszczowe, ob. Chmury.

Nîmes, stolica franc. depart. Gard, rezydencja biskupa, liczy 69,000 miesz., w tej liczbie przeszło 16.000 reformowanych, i posiada wiele starożytności rzymskich. W **N.** znajduje się wiele pięknych

budowli, jak katedra St. Castor, kościół św. Pawła, zbudowany w 1840—1850, pałac sprawiedliwości i t. d., liczne fabryki, liceum, seminarjum, bibljoteka, teatr, różne muzea i stowarzyszenia naukowe. **N.** jest miejscem urodzeniem Nicot'a, który wprowadził do Francji uprawę tytuniu, poety Reboul'a, Guizot'a, Cremieux'go, oraz Daudetów.

Nimeyer, ob. Niemeyer August Herman.

Nimfa (greck.), pierwotnie u starożytnych Greków nazywała się każda młoda, dojrzała kobieta, panna lub mężatka. **N.** w znaczeniu mitologicznem były to bóstwa żeńskie niższego rzędu, zamieszkujące morza (Oceanidy), rzeki (Potamidy),

N i m f a.

źródła (Najady i Limnjady), góry (Oready), łąki (Lejmonjady), lasy i drzewa (Drjady i Hamadrjady), jako bóstwa opiekuńcze rozmaitych miejscowości. Jako boginie ożywczej wilgoci, karmiły boskie niemowlęta, jak Bachusa, a nawet Zeusa. **N.** nie są nieśmiertelne, ale żyją bardzo długo i nigdy się nie starzeją.

Nimfomanja, chorobliwe podniesienie żądz płciowych u kobiet; zdarza się przy rozmaitych cierpieniach umysłowych.

Nimrod, Nimrud, ob. Nemrod.

Nimwega, po niem. *Nimwegen*, po franc. *Nimègue*, miasto, a do 1877 twierdza w niderlandzkiej prowincji Geldrji, pomiędzy Waal a Renem, posiada 36,009 miesz. i liczne fabryki. *Pokój Nimwegeński*, zawarty 1678 pomiędzy Hiszpanją, Francją i Zjednoczonemi Niderlandami, powrócił Niderlandom poprzednie ich posiadłości oraz **N.** 5 lutego 1678 r. został tu także zawarty pokój pomiędzy Francją, cesarstwem Niemieckiem i Szwecją.

Nina Wawrzyniec, kardynał sekretarz stanu, * 1812 w Recanati, syn notarjusza, po ukończeniu seminarjum w m. rodzinnem, studjował teologję i prawo w Rzymie; 1845 wyświęcony na kapłana, był sekretarzem i „uditore" rozmaitych kardynałów, przez lat kilka praktykował w Rzymie jako adwokat, poczem został podsekretarzem kongregacji Concilii Tridentini, dziekanem kościoła Maria Maggiore i kanonikiem u św. Piotra. Mianowany następnie przez Piusa IX asesorem inkwizycji i prefektem studjów w liceum św. Apolinarego, został 1869 członkiem komisji przygotowawczej do soboru watykańskiego. 12 marca 1877 r. mianowany kardynałem djakonem, został jednocześnie *praefectus oeconomiae* Propagandy i zarządzającym groszem św. Piotra. Po śmierci Franchiego, mianowany został 9 sierpnia 1878 przez Leona XIII kardynałem sekretarzem stanu; na stanowisku tem wstąpił w ślady swego poprzednika i usiłował wynaleźć modus vivendi pomiędzy Kościołem a władzą świecką, zwłaszcza zaś w Niemczech. W październiku 1880 złożył urząd sekretarza stanu, który po nim objął kardynał Jacobini. **N.** zatrzymał tylko urząd prefekta pałaców apostolskich; † 1885 r. w Rzymie.

Ning-po, miasto w chińskiej prowincji Cze-Kiang, nad brzegiem morskim; ma 250,000 miesz. i port, który od r. 1844 otwarty jest dla Europejczyków.

Ninicki Wojciech, po łacinie piszący się *Ninincius*, żył w połowie XVI wieku i napisał ważne dzieło: „De violato atque everso in Ecclesia Ksyąznensi antiquae religionis cultu i t. d." (1558).

Niniwa, u Greków *Ninus*, sławna stolica państwa Asyryjskiego, według dawnych podań zbudowana przez Ninusa, na wschodnim brzegu Tygru, naprzeciw dzisiejszego Mosalu, w r. 608 albo 606 prz. Chr. zburzona do szczętu przez Medów i Babilończyków. Najnowsze wykopaliska, prowadzone od 1843 przez Bottę, Layarda, Place i Opperta, odkryły wiele szczątków dawnych, bardzo świetnych pałaców tego wspaniałego w swoim czasie grodu. Prowadzone dalej badania Layarda, Rassama (1854, 1876), Jerzego Smitha (1873), Budgego (1888), wykryły cały szereg pałaców: króla Rammanirarisa III (811—782 prz. Chr.), Sanheriba i Sardanapala z olbrzymią bibljoteką cegiełkową. Por. Botta i Flaudin „Monument de Ninive" (5 t., Paryż, 1850); Weissenborn „Ninive und sein Gebiet" (Erfurt, 1851); Vaux „Niniveh and Persepolis" (Londyn, 1851); George Smith „Assyrian discoveries" (7 wyd., Londyn, 1883).

Ninon de Lenclos, ob. Lenclos.

Ninus, mityczny założyciel wielkiego państwa Asyryjskiego, zdaje się być, zarówno jak syn jego Ninjasz, personifikacją samej nazwy *Niniwy*. Podanie w zupełnej zostając sprzeczności ze źródłami perskiemi, przypisuje mu rozszerzenie państwa Asyryjskiego od Egiptu aż do Indji. Ożeniony z mityczną również Semiramidą, został **N.** przez nią zamordowany. Miał on także założyć Niniwę i żył jakoby na 2000 lat prz. Chr. Całe podanie o **N.** i Semiramidzie rozpowszechnił Ktezjasz.

Niob *(Niobium)*, metal bardzo rzadki, odkryty przez Hatchetta i Ekeberga w 1801 r., ale uważany za identyczny z tantalem, dopóki Rose w 1844 nie wykazał różnicy między niemi, a Marignac zbadał ich własności. Jako pierwiastek chemiczny ma symbol Nb, ciężar atomowy 113,2. Jest to proszek czarny, zapalający się za ogrzaniem na powietrzu. Głównym jego minerałem jest *kolumbit* czyli *niobit*, gdzie występuje jako *kwas niobowy*, Nb_2O_5, połączony z tlenkami żelaza i manganu.

Niobe, córka Tantala, żona Amfjona, obraziła Latonę chełpliwością swoją z 14-ga dzieci, które z tego powodu Apollo i Djana strzałami zabili, a matka przez Zeusa w kamień była zamieniona. Mityczne to podanie artyści w rozmaity obrabiali sposób. Najsławniejszą z utworów sztuki plastycznej jest grupa **N.**, stojąca niegdyś na frontonie świątyni Apolina Sozjana w Rzymie, którą 1583 r. wydobyto w piętnastu marmurowych częściach, a w roku 1770 zestawiono w galerji florenckiéj. Por. Stark „N. und die Niobiden" (Lipsk, 1863); Heydemann „Analekten zu der Kunstdarstellungen der N." (Lipsk, (1863).

Niobe.

Niobit, minerał, ob. Kolumbit.

Niobrara, prawy dopływ rz. Missouri w Ameryce północnej, bierze początek w Wyoming, przepływa Nebraskę i wpada do Missouri pod miejscowością **N.**, ubiegłszy 650 klm.

Nioby olejek, ob. Benzoesowy kwas.

Niort, stolica francuskiego departamentu *Deux Sèvres*, nad rz. Sèvre-Niortaise, liczy 24,000 miesz., posiada piękny kościół gotycki.

Nipa *(Tęporosna)*, rodzaj palm, obejmujący jedyny gatunek **N.** *fruticans* w Indjach wsch. i na wyspach oceanu Południowego; palma ta ma trzon krótki, a liście pierzaste, przechodzące 6 metrów. Rośnie na wybrzeżach, a owoce przenoszone morzem na innych brzegach łatwo kiełkują. Owoce są jadalne, z liści wyrabiają się parasole, maty. Z popiołu jej dobywa się sól.

Nipigon, jezioro w brytańsko-amerykańskiej prowincji Ontario, na którem znajduje się przeszło 1,000 wysepek, oddalone o 45 klm. od jeziora Wyższego i o 95 metrów wyżej położone. Obejmuje 7,500 klm. kw. powierzchni.

Nipissing, jezioro w brytańsko-amerykańskiej prowincji Ontario, 12,173 klm. kw. powierzchni, położone 195 metrów nad poz. morza, posiada odpływ do jeziora Hurońskiego.

Nipon, największa z wysp cesarstwa Japońskiego (ob. Japonja).

Nipperday Karol Ludwik, filolog i krytyk niemiecki, * 1821 w Schwerin, † 1875. Ukończywszy studja filozoficzne w Lipsku i Berlinie, został 1850 prywatdocentem w Lipsku, a 1851 profesorem nadzwyczajnym w Jenie. Z prac jego, oprócz wybornych wydań Cezara, Neposa, Tacyta, wymieniamy: „In Cornelio Nepote spicilegium criticum" (Lipsk, 1850); „Spicilegium alterum" 1868—71); „Leges annales" (Lipsk, 1865); „Variarum observationum antiquitatis Romanae capita duo" (Jena, 1871—72). Por. Rud. Schöll „Karl Nipperday" (1875).

Nippold Fryderyk Wilhelm Franciszek, historyk niemiecki, * 1838 w Emmerich. Ukończywszy studja w Halli i Bonn, bawił czas jakiś dla celów naukowych w Holandji, a następnie podróżował po Szwajcarji, Francji, Egipcie i Palestynie. W 1867 r. został profesorem teologji w Heidelbergu, a od 1871 r. zajmuje katedrę historji kościelnej w Bernie, od 1883 w Jenie. Z prac jego, oprócz licznych rozpraw i broszur, po części polemicznych, najgłówniejsze: „Handbuch der neusten Kirchengeschichte" (Elberfeld, 1867, 3 ed., 1880—83); „Welche Wege führen nach Rom?" (Heidelberg, 1875); „Aegyptens Stellung in der Religions und Culturgeschichte" (Berlin, 1869); „Die altkatolische Kirche des Erzbisthums Utrecht" (Heidelberg, 1872); „Die römisch-katholische Kirche im Königreich des Niederlande" (1871); „Die Theorie der Trennung von Kirche und Staat" (Bern, 1881).

Nirwana (zgaśnięcie), w religji buddystów najwyższy cel ludzkich pragnień, osiągany jedynie przez zdobycie najwyższej wiedzy i wykonywanie wszystkich cnót. W pojęciu wyznawców buddyzmu **N.** jest zupełnem ustaniem ruchu, związanego z istnieniem osobistem, tak cielesnem, jak duchowem, jest spokojem absolutnym, uważanym przez mieszkańców Wschodu za szczęście najwyższe, obejmujące, według jednych zupełne unicestwienie istoty, według innych ustanie wszystkiego, co jest nieprzyjemnem w życiu. Por. Köppen „Die Religion des Buddha" (1857); Lassen „Indische Altertumskunde" (2 wyd., 2 t., 1874); Wurm „Geschichte der indischen Religion" (1874); M. Müller „Die Bedeutung von Nirwana" (w „Essays" t. I, str. 242 i nast.); Oldenberg „Buddha" (Berlin, 1881). Ob. Budda i Buddaizm. Pojęcie Nirwany do filozofji europejskiej wprowadził Schopenhauer.

Nisan, siódmy miesiąc w kalendarzu żydowskim, liczy dni 30 i przypada na marzec i kwiecień. Dnia 15 **N.** rozpoczyna się święto Paschy.

Nisard Jan Marja Napoleon Dezyderjusz, pisarz francuski, * 1806 w Châlon nad Sekwaną, † 1888. Ukończywszy nauki, rozpoczął zawód literacki 1826 w *Journal des Débats*, jako publicysta. Po rewolucji Lipcowej był współpracownikiem republikańskiego dziennika *National*, a równocześnie występował w rzeczach literatury jako krytyk bardzo surowy i klasycznie konserwatywny. Pierwsze niepospolitej wartości dzieło jego jest „Les poëtes latins de la décadence" (Paryż, 1834, 4 ed., 1878). Mianowany nauczycielem literatury francuskiej w szkole normalnej, został 1836 r. szefem sekretarjatu w ministerjum oświecenia publicznego, 1837 szefem wydziału sztuk pięknych, a 1843 profesorem w Collège de France; 1842 wybrany był członkiem izby deputowanych, a 1850 członkiem akademji. Od 1857—67 był nadto dyrektorem szkoły normalnej, a 1867 został senatorem. **N.**, człowiek gruntownie i wszechstronnie wykształcony, zaleca się w swych pismach językiem wzorowym, stylem wytwornym i poprawnym. Oprócz głównego jego dzieła „Histoire de la littérature française" (4 t., Paryż, 1844—61, 8 edycja 1881), zasługują jeszcze na uwagę: „Études de

ritique littéraire" (Paryż, 1858); „Études d'histoire t de littérature" (Paryż, 1859); „Nouvelles études histoire et de littérature" (1864); „Les quatre rands historiens latins" (1874). **N.** kierował także ublikacją „Collection des classiques latins" z przeładem francuskim (27 t., Paryż, 1839 sq.).

Nisida, wysepka w zatoce Neapolitańskiej, odalona o 5 klm. od Pazzuoli, ma 2 klm. obwodu, osiada zamek, kwarantannę, port, 1,200 miesz., rodukuje owoce.

Nissa, po niem. *Neisse,* dawne księstwo w Śląku pruskim, niegdyś w posiadaniu biskupów wrocławskich zostające, obejmuje 2,120 klm. kwadr., miastami: **N.,** Grotków, Paczków, Odmuchowo, Feidenau, Zuckmantel, Jawornik i Freiwaldau; r. 1742 po pokoju wrocławskim w południowej zęści dostało się do Austrji, w północnej zaś przeszło do Prus i stanowi część regencji Opolskiej.— ustrjacka część **N.,** obejmująca 880 klm. kw., st i obecnie w posiadaniu księcia biskupa wrocławskiego, który ma tam zamek Johannesberg.— liasto powiatowe i warowne **N.,** nad rz. t. n., lizy 24,500 miesz. Znajduje się tu 8 kościołów kaolickich i 2 ewangelickie.

Nissel Franciszek, dramaturg niemiecki, * 1831 Wiedniu, po ukończeniu gimnazjum kształcił się astępnie sam i wcześnie poświęcił się pracy liteackiej. Napisał: „Heinrich der Löwe" (1858); „Pereus von Makedonien," „Die Jakobiten" (1860); Dido" (1863); „Die Zauberin am Stein" (1863); Agnes von Meran" (1877).

Nissen Henryk, archeolog niemiecki, * 1839 Hadersleben, kształcił się w Kielu i Berlinie, 869 został profesorem w Marburgu, 1877 w Gendze, 1878 w Strasburgu. Napisał: „Kritische Untersuchungen über die Quellen der 4 und 5 Deade des Livius" (Berlin, 1863); „Das Templum" 1869); „Pompejanische Studien zur Städtekunde es Altertums" (1877); „Italische Landeskunde" 1883); „Griechische und römische Metrologie" 1887).

Nissera proch, materjał wybuchowy, złożony nadchloranu potasu.

Nissy, Michał z..., opat klasztoru kanoników reularnych w Nisie na Śląsku, żyjący w końcu XV ieku; napisał kronikę tego klasztoru od 1350 do 488 r., znajdującą się w rękopisie w bibljotece niwersytetu wrocławskiego.

Nissy, Bernard z..., ob. Bernard z Nissy.

Nisus, krogulec, ob. Jastrząb.

Nisz *(Nissa),* miasto i twierdza w Serbji, nad z. Niszawą, dopływem Morawy, ma 20,000 miesz., ytadelę, wielki bazar, katedrę biskupa greckiego d XIII wieku; punkt środkowy dróg żelaznych. tarożytne *Naissos,* później *Nassus,* od VI w. zaadnione przez Słowian, miejsce urodzenia Konstanyna W., który je znacznie rozszerzył; od XII w. ależało do Serbji, od 1386 do Turcji. W wojnie erbsko-tureckiej 1876 r., bezskutecznie oblegane rzez Serbów, stanowiło podstawę działań dla armji tureckiej. Zajęte przez Serbów w styczniu 1878 roku, przyznane im zostało przez kongres berliński.

Nisza (fran. *niche*), półokrągłe lub kątowate zagłębienie w murze. **N.** służą do umieszczania biustów lub posągów i w tym razie są ozdabiane niekiedy pilastrami lub półkolumnami. W ścianach wewnętrznych domów są przeznaczone do umieszczania mebli, szaf. **N.** przy oknach służą do urządzania siedzeń.

Niszczewickie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie Inowrocławskiem, pow. Bydgoskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1771, obejmowało wsie: Niszczewice albo Miszczewice i Broniewo z przyległościami, które wówczas posiadał Prusimski, opłacając z niego kwarty zł. 700, a hyberny złp. 306 gr. 5. Na sejmie z r. 1773—75 stany Rzeczypospolitej nadały Prusimskiemu toż starostwo w emfiteutyczne posiadanie. Na tymże sejmie wyznaczono aż cztery komisje oddzielne do załatwienia sporów, jakie rzeczony starosta prowadził od wielu lat ze spadkobiercami swej żony, Katarzyny z Rozdrażewskich. Od 1772 r. przeszło pod panowanie pruskie.

Niszczuka, ryba, ob. Lepidosteus.

Niszczycki Krzysztof, na Uchniowie, wojewoda bełski, mąż rycerski za czasów króla Stefana Batorego. Jako starosta w okolicy zamieszkanej przez Kurpiów, trudniących się pszczelnictwem, zebrał i wydał: „Prawo bartne" (1559, 2 wydanie, 1730), umieszczone także w „Bibl. star." Wójcickiego" (4 t., str. 217).

Niszczycki Krzysztof Karol, z Radzanowa, wierszopis i prawnik, kanonik gnieźnieński, wydał następujące dzieła: „Juris universi conclusio ad serenissimum Vladislaum Principem" (Macerata, 1611); „De remedio recuperendae adversus vitiosum successorem et fidei commissio et prohibitione alienandi" (tamże, 1611); „Actiones academicae" (tamże, 1611); „Zbiór rytmów rozmaitych" (Kraków, 1616) i in.

Niszczycki Stefan, akademik krakowski, wydał dzieło: „Lechopedia sive de Polonorum recta institutione academica" (Kraków, 1638).

Niszkowski Jan Fryderyk, chirurg polski, * 1774 w Wilnie, † 1819, medycynę studjował w Wilnie, a w latach 1802—6 zwiedził uniwersytety zagraniczne; wice-profesorem chirurgji został już w r. 1797, w r. 1812 został profesorem zwyczajnym, od 1809 prowadził klinikę chirurgiczną. Ogłosił: „Wyjątek z dziennika podróży zagranicznej," umieszczony w czasopiśmie rosyjskiem 1805; „O polipach wyrastających w kiszce odchodowej" („Pam. lek. wil." t. 1); „O wodnej puchlinie brzucha" (tamże); „O związku chirurgji z medycyną i zdolności potrzebnej poświęcającemu się na chirurga" („Dzien. wil." r. 1815). W rękopisie pozostawił wykład chirurgji teoretycznej, nauki o chorobach kości i in.

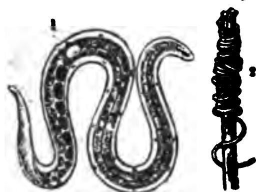
Nitecki Bolesław, malarz, † 1890 w Łodzi, kształcił się w szkole rysunkowej warszawskiej i w Paryżu; wykonał: „Pająk" (1897), w 1898 powrócił do kraju i osiadł w Łodzi. Prace swe, jak „Wiosna," portrety i studja, wystawiał w Sukiennicach w Krakowie, sprawozdania z wystaw artystycznych pomieszczał w *Ateneum*.

Nitkorogie, owady, ob. Komary.

Nitkowate grzyby *(Hyphomycetes)*, grzyby z nitkowatą grzybnią, są najczęściej tylko stopniami przechodniemi grzybów z grupy Ascomycetes i Basidiomycetes. Niektóre powodują na roślinach plamy rdzawe, niektóre sprowadzają choroby skórne u zwierząt i u człowieka.

Nitkowate szkło, toż co millefiori (ob.).

Nitkowce *(Filariadae)*, rodzina nicieni czyli robaków nitkowatych, obejmuje liczne gatunki, żyjące jako wnętrzaki w wielu zwierzętach zimno i ciepłokrwistych. Szczególnie słynny gatunek jest *robak gwinejski* czyli *medyński (Filaria medinensis, Dracunculus medinensis)*, którego samica, około 1,5 metrów długa i 2 mm. gruba, żyje w tkance łącznej człowieka, między mięśniami lub pod skórą i powoduje groźne wrzody; trzeba ją wydobywać zwolna, zwijając na wałek. Znajduje się tylko w okolicach zwrotnikowych Starego Lądu; samiec jest dotąd nieznany. Młode wydobywają się z zawartością wrzodu i przedostają się do cyklopów (ob.), ale dalszego ich rozwoju dotąd nie zbadano. Również w okolicach gorących występuje *F. Bancrofti* w worku jądrowym, którego formą młodzieńczą jest zapewne *F. sanguinis hominis*, znajdująca się niekiedy gromadnie w krwi; przy przenoszeniu go pośredniczą może moskity. *F. immitis* żyje w sercu psa. *F. loa* znaleziona została w oczach Negrów w Kongo. Gatunki rodzaju *Mermis*, odbytu pozbawione, żyją w różnych owadach, z których się wydostają i dojrzałości dochodzą w ziemi wilgotnej, gdzie składają jaja.

Nitkowiec. 1 Larwa 2 Nitkowiec skręcony.

Nitkowce, *Nematoda*, ob. Robaki.

Nitkowy mikrometr, ob. Mikrometr.

Nitowanie, łączenie dwu części metalowych, bądź stale i nieruchomo, bądź też, jak u cęgów i nożyc, tak, aby części połączone zachowały ruchliwość około punktu, w którym zastosowano **N.** Do **N.** używa się *nitów*, t. j. walców, które się przesuwają przez dziury przygotowane w blachach lub innych częściach danych do **N.**, a następnie po obu stronach rozpłaszczają w główki. Nity są z żelaza, miedzi, mosiądzu, cynku; **N.** wyrabiają się fabrycznie, ręcznie lub za pomocą machin. **N.** większych sztuk odbywa się na gorąco.

Nitowski Jan, pedagog i pisarz polski, * 1859 w Mormolówce w p. Skwirskim; kształcił się w Żytomierzu (w szkole tatsatorów) i w Warszawie (na wydziale filologicznym, 1881). Dalej kształcił się sam i został nauczycielem języka polskiego. Przełożył z czeskiego: „Wycieczki pana Brouczka" przez Świętopełka Czecha (1890); z chorwackiego: Jurkovića „Paweł Czuturić" (w *Ateneum* i osobno), z Vojnovića, Szenoi, Preradovića, z „Osmana" Gundulića (szczególnie w *Życiu* warszaw., gdzie też umieszczał sprawozdania z ruchu literackiego wśród Słowian zachodnich i południowych). Oryginalnie napisał: „Odrodzenie Czech" (188[illegible]), „Odrodzenie Chorwacji" (1892); „Podręcznik do nauki historji literatury polskiej" pospołu z Kazimierzem Królem (dwa wyd. 1899 i 1901); rozprawa o Bolesławie Prusie (1895), Elizie Orzeszkowej (1897); w „Słowniku języka polskiego," obecnie wydawanym w Warszawie, opracował częściowo litery P, S i Ś. Wydał tom „Poezji" (1899). Jest członkiem redakcji *Przeglądu Pedagogicznego, Encyklopedji wychowawczej, Albumu* Chełmońskiej i in.

Nitowski Jan.

Nitra, rzeka w Węgrzech, 175 klm. długa, wypływa z gór Facsks pod Prona, przecina komitat Nitrzański i wpada do Waagi.

Nitra, po niem. *Neutra*, a po madz. *Nyitra*, miasto główne komitatu Nitrzańskiego, nad rz. N[illegible] (dopływem Waagi), w pięknem położeniu, dobrze zbudowane, około 14,000 miesz., stolica biskupia, wyższe gimnazjum, seminarjum, starożytny kościół katedralny; przemysł i handel rozwinięty, zwłaszcza zbożowy; wiele winnic; wielce starożytne, w IX wieku stolica oddzielnego księstwa.

Nitragina, substancja złożona z bakterji sztucznie hodowanych, służąca do szczepienia w nasionach roślin strąkowych. Bakterje te, według Hellriegla, nadają nasionom tym zdolność przyswajania azotu z powietrza.

Nitraria, *Saletrownik, Luźnik*, rodzaj roślin z rodziny parolistowatych, krzewy cierniste, z liśćmi mięsistemi, łopatkowatemi i kwiatami zielonawo-żółtemi; rosną na słonym gruncie stepów. *N. Schoberi (charmyk)*, w Rosji płd. i Azji środkowej, krzew 60—200 cm. wysoki, wydaje owoce podobne do czarnych porzeczek, jadane przez Mongołów. Z popiołu liści i młodych pędów otrzymuje się sodę.

Nitrobakterje, grzybki rozszczepkowe żyjące w ziemi, które powodują zamianę związków amonjakalnych na azotany, a tem samem sprowadzają tworzenie się saletry w gruncie.

Nirobenzid, toż co nitrobenzol (ob.).

Nitrobenzoesowy kwas, $C_7H_5O_2NO_2$, powstaje działaniem kwasu azotnego dymiącego na kwas benzoesowy; znaczenia ważniejszego nie ma.

Nitrobenzol, *nitrobenzyna*, $C_6H_5NO_2$, związek chemiczny, otrzymywany przez dodawanie kroplami benzyny do kwasu azotnego dymiącego;

dodaniu wody **N.** oddziela się w postaci cieczy oleistej. Jest to benzyna (C_6H_6), w której atom wodoru zastąpiony został przez grupę NO_2. Jest to ciecz żółta, woni gorzkich migdałów, krzepnie przy + 3°, wre przy 205°. Przez działanie ciał odtleniających wydaje anilinę (ob.), i na tem polega ważność **N.** w przemyśle. Pod nazwą *olejku mirbanowego* używa się w perfumerji, gdzie zastępuje olejek gorzkich migdałów. **N.** odkryty został przez Mitscherlicha w 1834 r.

Nitroceluloza, toż co *bawełna strzelnicza* (ob.).

Nitrofosforan (*Nitrofosfat*), przetwór używany na nawóz, a złożony z fosforanu wapna i ciał organicznych zawierających azot, jak krwi lub guana. Do fabrykacji **N.** używa się koprolitów, mąki kostnej, apatytu i t. d., zmieszanych z krwią i kwasem siarczanym.

Nitrogliceryna, *glonoina, globoina, olej wybuchający Nobela, trzynitrogliceryna, trzynitryna*, $C_3H_5O_9N_3 = C_3H_5O_3 3(NO_2)$, związek chemiczny, powstający przez dopuszczanie kroplami gliceryny do mieszaniny kwasu azotnego i siarczanego; po dodaniu wody do tej mieszaniny opada **N.** Jest to płyn oleisty, lekko żółty; c. wł. 1,6; ma własność gwałtownego wybuchania za najmniejszem dotknięciem; przez ogrzewanie wybucha dopiero przy 257°. Przy wybuchu rozpada się na kwas węglany, wodę, azot i tlenek azotu. Z 1 litra **N.** powstaje przy wybuchu 1135 litrów gazu, 6 razy więcej, aniżeli przy wybuchu prochu strzelniczego. **N.** odkrytą została przez Sobrerę (1845), zbadana przez Nobela. Fabrykację **N.** ulepszył Majewski, który kierował wyrobem jej w Paryżu, w czasie oblężenia 1871 r. Do zastosowań nadaje się przerobiona na *dynamit* (ob.). Innym przetworem **N.** jest *dualin* (ob.). *Proch kolonja* jest mieszaniną **N.** z prochem strzelniczym. Wełna kolodjonowa (ob. Bawełna strzelnicza) rozpuszcza się w **N.**, a dodatek jej w ilości 0,5 proc. zamienia **N.** w gęstą masę, mającą nazwę *nitrożelatyny* albo *żelatyny wybuchowej*, która siłą wybuchową znacznie przewyższa dynamit. **N.** używa się też w medycynie przeciw migrenie, kurczom histerycznym, w niektórych cierpieniach serca i nerek. Por. Zaliński „O **N.** i dynamicie" (w *Pamięt. tow. nauk ścisłych w Paryżu*, t. 2, 1872, str. 229 i nast); Guttmann „Die Industrie der Sprengstoffe" (1895).

Nitrolignoza, nitroceluloza, otrzymywana z trocin, używa się na naboje wybuchowe.

Nitrolit, materjał wybuchowy, złożony z nitrogliceryny, nitrocelulozy, nitrobenzolu i saletry.

Nitrowanie, ob. Nitrowe związki.

Nitrowe związki, *nitrowe ciała*, związki chemiczne powstałe z różnych ciał organicznych przez *nitrowanie*, czyli podstawienie za wodór grupy NO_2. Związki te wogóle wybuchają za ogrzaniem, z kwasem siarczanym i braunsztajnem wywiązują czerwone pary. Otrzymują się działaniem kwasu azotnego na związki, które mają być nitrowane. Ogólny charakter chemiczny substancji, po wprowadzeniu grupy NO_2, nie ulega zmianie, ale zasady stają się tem słabszemi, im więcej cząstek wodoru zostało w nich zastąpionych. Nazwy tych związków powstają przez dodanie wyrazu *nitro* do nazwy substancji pierwotnej, jak np. gliceryna—*nitrogliceryna*, benzoesowy kwas—*nitrobenzoesowy kwas*.

Nitroza, ob. Siarczany kwas.

Nitrozyl, grupa NO, uważana jako rodnik kwasu azotowego NO.NH,

Nitrożelatyna, *nitrogelatyna*, ob. Nitroceluloza.

Nitrożelazocjan, *nitroprusyd*, rodnik organiczny bardzo złożony, wzoru Cy_5 (NO) Fe; sole jego, odkryte przez Playfaira, powstają działaniem kwasu azotnego na żelazocjanki; najwięcej z nich znany jest *żelazocjanek sodu* $Cy_5(NO)FeNa_2 + 2H_2O$, przedstawiający się w postaci wielkich słupów rombowych. Roztwór jego wodny, czerwono-brunatny, wydaje z siarkami alkalicznemi silne, jakkolwiek przechodnie, zabarwienie purpurowe i stąd używa się jako odczynnik dla wykazania tych związków. Używa się też dla oceniania natężenia światła, gdyż pod jego działaniem rozkłada się z wydzieleniem błękitu pruskiego.

Nitrum, toż co saletra, u starożytnych soda.

Nitryfikacja, powstawanie kwasu azotnego w naturze.

Nitryle, *azotydy*, związki azotowe, powstające z soli amonjakalnych przez utratę dwu cząsteczek wody, Tak np. octan amonji jest C_2H_3O, NH_4O; jeżeli ze związku tego usuniemy dwie cząsteczki wody t. j. $2H_2O$, pozostanie C_2H_3N, t. j. *nitryl octowy* czyli *octazotyd*. **N.** powstają przez działanie na sole amonjakalne ciał chciwie pochłaniających wodę; są to ciała woni wogóle eterycznej, trujące. *Nitrylem* nazywa się też grupa NO_2, uważana jako rodnik kwasu azotnego $NO_2.OH$.

Nitrzański komitat w Węgrzech, nazwany od rzeki Nitry, otoczony komitatami: Trenczyńskim, Surockim, Barskim, Komorneńskim i Presburskim, obejmuje 5,742 klm. kw. (104 m. kw.) i liczy 400,000 miesz.

Nitschmann Henryk, pisarz niemiecki, zamieszkały w Gdańsku, przełożył doskonale celniejszych nowożytnych poetów polskich i wydał razem z tekstem polskim, p. t.: „Polska na Parnasie, zbiór poezji polskich" (Gdańsk, 1860, przedrukowywane 1861 i 1862). Nadto napisał: „Geschichte der polnischen Litteratur," „Geschichte der Weltlitteratur in Einzelndarstellungen" (t. 2, Lipsk, 1882).

Nity, ob. Nitowanie.

Nitzsch Karol Ludwik, teolog ewangelicki, * 1751 w Witenberdze, † 1831 r., gdzie też odbył studja uniwersyteckie. Od 1785 superintendent w Borna, został 1890 generalnym superintendentem i profesorem w Witenberdze, a od 1817 dyrektorem seminarjum tamże. Z dzieł jego najważniej-

sze: „De discrimine revelationis imperatoriae et didacticae“ (2 t., Wittenberga, 1830); „De revelatione religionis externa eademque publica“ (Lipsk, 1808); „Ueber das Heil der Welt, dessen Begründung und Förderung“ (Wittenberg, 1817); „Ueber das Heil der Kirche“ (t. 1822); „Ueber das Heil der Theologie durch Unterscheidung der Offenbarung und Religion als Mittel und Zweck“ (tamże, 1830). Por. Hoppego „Denkmal N.“ (Halla, 1832).

Nitzsch Karol Emanuel, znakomity teolog niemiecki, syn poprzedniego, * 1787 w Borna, studja teologiczne odbył w Witenberdze, poczem, otrzymawszy na uniwersytecie berlińskim stopień doktora filozofji, został 1822 profesorem zwyczajnym i kaznodzieją uniwersyteckim w Bonn; 1847 przeszedł na tę samą godność do Berlina, mianowany zarazem członkiem wyższej rady kościelnej, † 1868. Jako przedstawiciel unji, wydał jej „Urkundenbuch“ (Bonn, 1853). Oprócz wielu mniejszych artykułów, treści dogmatycznej, dogmatyczno-historycznej i liturgicznej, pomieszczanych w różnych czasopismach, a zwłaszcza wydawanych od 1828 pod jego kierunkiem *Theologische Studien und Kritiken*, ważniejsze z dzieł **N.** są: „Praktische Theologie“ (1 i 2 t., Bonn, 2 wyd., 1863—68); „System der christlichen Lehre“ (6-te wyd., Bonn, 1851) i „Akademische Vorträge über christl. Glaubenslehre“ (Berlin, 1858). Jego kazania (Predigten, 6 zbiorów, Bonn, 1833—44) odznaczają się bogactwem myśli.

Nitzsch Grzegorz Wilhelm, filolog niemiecki, brat poprzedniego, * 1790 w Witenberdze, od 1827—52 prof. w Kiel, potem w Lipsku, gdzie † 1861. Poświęcał się głównie studjom nad Homerem i epiką grecką i w tym kierunku ogłosił między innemi dzieła: „Erklärende Anmerkungen zu Homers Odyssee“ (3 t., Hannower, 1826—40); „Die Sagenpoesie der Griechen“ (Brunświk, 1852), w którem wbrew szkole Lachmana zbiera już to nowe dowody dla poparcia twierdzenia, że Homer jest jedynym autorem Iljady i Odysei, już to występuje jako pośrednik między dawniejszą a nowoczesną nauką filologji, zarówno jak i w pośmiertnem wydaniu „Beiträge zur Geschichte der epischen Poesie der Griechen“ (Lipsk, 1862). Por. Lübkera „Gregor Wilhelm Nitsch in seinem Leben und Wirken“ (Jena, 1864) i Riecka „Pädagogische Briefe. Aus der Erinnerung an Gr. Wilhelm **N.**“ (Bielef., 1867).

Nitzsch Karol Wilhelm, syn poprzedniego, historyk, * 1818 w Zerbst, † 1880, nauki kończył w Kiel i Berlinie, profesor historji od 1844 w Kiel, a od 1862 w Królewcu. Oprócz rozpraw, umieszczonych w historycznych czasopismach niemieckich, wydał oddzielnie: „Polybius, zur Geschichte antiker Politik und Historiographie“ (Kiel, 1842); „Die Grachen und ihre nächsten Vorgänger“ (Berlin, 1847); „Vorarbeiten zur Geschichte der Staufischen Periode“ (Lipsk, 1860, sq.); „Geschichte des deutschen Volkes bis zum Augsburger Religionsfrieden“ (Lipsk, 1885, t. 3); „Geschichte der römischen Republik“ (1884—85, t. 2).

Niulandzka gubernja w południowej części w. ks. Finlandzkiego, graniczy na zachód z gub. Abobierneborską, na północ z Tawasthuską i St. Michelską, na wschód z Wyborską, na południe z zatoką Fińską i zajmuje 11,872 klm. kw. powierzchni; brzegi zatoki Fińskiej są skaliste i posiadają mnóstwo zatok, tworzących wyborne porty; w zachodniej części gub. przechodzi pasmo gór Maanselkja, których odnogi dochodzą i do części północnej; równiny znajdują się po brzegach rz. Kiumeń i około jezior. Wody zajmują 12,9 m. kw., skały tyleż, błota przeszło 7 m. kw., lasy 124,9. łąki 22,3, ziemia orna zaś tylko 8,7 m. kw. całej powierzchni. Grunt po większej części gliniasty; najurodzajniejsze miejsca stanowią osuszone bagna. Ziemia wydaje żyto, jęczmień, owies, kartofle; uprawiają także tytuń. W lasach przeważa sosna, jodła i brzoza. Zwierzyny jest podostatkiem, równie jak i ryb wszelkiego rodzaju. Klimat właściwy krajom północnym, łagodniejszy jednak niż w reszcie Finlandji; zima ostra i długa, lato krótkie, ale gorące, z szybkiemi z jednej do drugiej pory przejściami; średnia roczna temperatura w Helsingforsie wynosi + 3,7°. Ludność wynosi 264,243 miesz. (1896) i składa się głównie z Finnów, potem ze Szwedów i Rosjan (kupców, po miastach zamieszkałych). Mieszkańcy zajmują się głównie hodowlą bydła, rybołówstwem, myślistwem, przemysłem leśnym, wyrobem tkanin lnianych i półwełnianych i t. d. Pod względem administracyjnym **N. g.** rozdzieloną jest na 4 powiaty.

Niutszuang, port otwarty dla handlu zagranicznego w chińskiej prow. Schinking, pod 40°43' szerok. płn. i 122°23' dług. wschod. od Gr. przy ujściu rzeki Liaho do zatoki Liatong położony.

Niveau (fr.)—poziom.

Nivelles, miasto główne okręgu w belg. prow. Brabantu, nad rz. Thines, posiada kilka fabryk, kolegjum i 10,700 miesz.

Nivernais, dawna prowincja Francji (ob. Nevers).

Nivôse, miesiąc śnieżny, nazwisko czwartego miesiąca roku w kalendarzu republikańskim francuskim. Trwał on od 21 grudnia do 19 stycznia.

Niwelacja, ob. Poziomowanie.

Niwicki Świętosław Zygmunt, doktor filozofji, * 1640 w Wielkopolsce, † 1702 w Krakowie, początkowo Jezuita, potem sekularyzowany, kanonik warszawski i sekretarz królewski, a pod koniec życia znowu Jezuita, wydał: „Regula vitae sacro politicae saeculorum experientia approbatae“ (2 wyd., Gdańsk, 1657); „Kazanie na wyprowadzenie z Warszawy Michała Korybuta“ (Kraków, 1676); „Hebdomada sancta seu Christus Rex Judex“ (3 wyd., Gdańsk, 1699 i in.).

Niwka Ant., pseudonim Ant. Niwińskiego.

Nixdorf Jan, rajca gdański, biegły prawnik, żyjący w drugiej połowie XVII w., autor ważnego dla historji prawodawstwa polskiego dzieła: „Opuscula juridico-practica, Regnum Poloniae terrasque Prussiae regalis concernentia" (2 wyd., Gdańsk, 1685).

Nizam, tytuł radży Hyderabadu, oraz dodatkowy tytuł Wielkiego Wezyra. **N.** jest także nazwą armji tureckiej, na sposób europejski zreformowanej.

Nizami, w całej pełności nazwiska: *Abu-Mohammed-Ben-Jussuf-Szejk-Nizam-eddin z Gendże*, † 1180, jeden z siedmiu wielkich poetów perskich. Sławę poety zjednało mu pięć celniejszych utworów, a mianowicie: „Machsen ul-errar," t. j. Magazyn tajemnic (wydał Bland, Londyn, 1844); „Chosran u Schirin," epopeja romantyczna (naśladowana przez Heinera, Wiedeń, 1812); „Medschnun u Leila" (po ang. przez Atkinsona, Londyn, 1836); „Heftpeiger" (t. j. siedm postaci) i „Iskendernameh" (księga Aleksandra). Poezje jego były w nowszych czasach wielokrotnie w Indjach i Persji przedrukowywane.

Nizib, wieś w turecko-azjatyckim wijalecie Aleppo, nad Eufratem; 24 czerwca 1839 stanowcze zwycięstwo wojsk egipskich Mehemeda-Ali nad tureckiemi, pod wodzą Hafisa Paszy.

Nizina, ob. Równina.

Nizkie wyspy, ob. Tuamotu.

Nizkopienne gospodarstwo, hodowla lasów, przy której lasy odmładniają się z odrośli, puszczanych przez pozostawione pnie po dawnych drzewach; pień pozostawiony w celu puszczania odrośli zowie się *pniem macierzystym*. W ten sposób odmładniać się dają tylko drzewa liściaste; najstosowniejszy czas takiego ścinania drzew przypada u nas na marzec i kwiecień. Ob. Leśnictwo.

Nizza, *Nicea* (franc. *Nice*), miasto główne dep. franc. Alp Morskich i słynna stacja klimatyczna, leży w prześlicznej okolicy u stóp Alp Morskich, nad zatoką morza Śródziemnego przy ujściu rzeki Paillon. Średnia roczna temperatura wynosi 15,6°C. **N.** jest rezydencją biskupa i prefekta, liczy 75,000 miesz., posiada mnóstwo wspaniałych willi i hotelów, piękne ogrody, aleje. Na zimę zjeżdża tu rocznie 10—15 tys. gości na dłuższy pobyt. **N.** do r. 1860 należała do królestwa Sardynji; tu urodził się Garibaldi.

Niżne, jezioro w gub. Lubelskiej, pow. Hrubieszowskim, w dobrach Cichoborz, zajmuje 30 morgów przestrzeni i obfituje w pijawki.

Niżniedziewick, miasto powiatowe gub. Woroneskiej, na prawym brzegu rz. Dziewicy, ma 2,426 miesz. (1897).—*Niżniedziewicki powiat* ma na przestrzeni 3287,6 w. kw., 168,682 miesz. (1897).

Niżnietagilsk, wieś w gub. Permskiej, przy kolei żel. Peru-Ekaterynburg, posiada kopalnie platyny, miedzi, żelaza i płókalnie złota; założona 1725 przez Demidowa, liczy 30,000 miesz.

Niżnieudińsk, miasto okręgowe gub. Irkuckiej, nad rz. Udą, liczy 5,803 miesz. (1897).—*Niżnieudiński okrąg* ma na przestrzeni 112,148 w. kw. 80,603 miesz. (1897); górzysty, ale w ogóle dość urodzajny, zroszony jest rzekami: Kaną, Birjusą, Udą i Angarą.

Niżni-Łomów, miasto powiatowe gub. Penzeńskiej, nad rz. Łomową, ma 9,984 miesz. (1897). *Niżnełomowski powiat* ma na przestrzeni 3,175 w. kw., 155,013 miesz.

Niżni-Nowogród, *Niższy N.*, m. g. na prawym, wysokim brzegu rzeki Oki i Wołgi, niegdyś stolicą wielkich książąt suzdalsko-niżegorodzkich, ma 95,124 miesz. (1897). Z gmachów najważniejsze: starożytny Kreml, pomnik Minina i Pożarskiego: 2 teatry, 60 murowanych gmachów, mieszczących 2,500 sklepów i in.; dalej około 50 cerkwi (najważniejsze z nich są sobór spasopreobrażeński i archangielski), kościół katolicki, ewangelicki i ormiański, tudzież meczet mahometański. Handel jest tutaj wysoko rozwinięty, szczególnie podczas tak zwanego *jarmarku makarjewskiego* (w sierpniu), na który zbiera się do 150,000 ludzi. Jarmark ten jest punktem centralnym handlu europejsko-azjatyckiego, ale od r. 1881 traci wciąż na znaczeniu

Niżni-Nowogród.

w miarę rozwoju środków komunikacyjnych. Wartość przywiezionych tu towarów wynosiła w 1881 r. 246,2 mil. rubli, w 1890 r. 181,5 mil., w 1893 r. 166,6 mil., w 1895 r. 174,4 mil. rubli. W lecie roku 1896 urządzona była w **N.** wielka wystawa wszechrosyjska.—*Niżegorodzki powiat*, ma na powierzchni 3,208 m. kw., 222,318 miesz. (1897).—*Niżegorodzka gubernja*, jedna z gub. środkowych rosyjskich, graniczy na północ z gub. Kostromską, na wschód z Wiacką, Kazańską i Symbirską, na południe z Penzeńską i Tambowską, na zachód z Włodzimierską. Powierzchnia jej wynosi 51,274 klm. kw. i przez Wołgę i Okę podzieloną jest na dwie części. Część północna obfituje w lasy, mniej zdolna do rolnictwa, podczas gdy w południowej rodzi się tyle zboża, że to wystarcza

nietylko na zaspokojenie potrzeb miejscowych, ale stanowi przedmiot handlu wywozowego. Z rzek ważniejsze: Wołga, Oka, Wetługa, Sura i in. Liczba mieszkańców wynosi 1,600,300 (Rosjanie, Tatarzy, Mordwini, Czeremisi i Czuwasze), zajmują się oni w części północnej spławem drzewa, pędzeniem smoły i dziegciu, wyrobem naczyń drewnianych i statków rzecznych, oraz obuwia i kapeluszy z wojłoku, a nadto wychodzą na zarobek do innych gubernji; w części południowej zajmują się przeważnie rolnictwem (sieją: żyto, owies, dalej pszenicę, jęczmień, tatarkę, len i konopie). Hodowla bydła niezbyt rozwinięta. Przemysł rękodzielniczy jest w kwitnącym stanie; z licznych fabryk i zakładów zasługują na wzmiankę: fabryki wyrobów żelaznych i stalowych, dalej garbarnie (wyrabiające szczególnie wyborne juchty), topielnie łoju i mydlarnie i inne. Pod względem administracyjnym **N. gub.** podzieloną jest na 11 powiatów: Niżegorodzki, Ardatowski, Arzamaski, Bałachniński, Wasilski, Gorbatowski, Kniaginiński, Łukojanowski, Makarjewski, Semianowski i Siergacki. Miasto gubernjalne *Niżni-Nowogród.*

Niżniów, w Galicji, w obwodzie Stanisławowskim położone miasteczko, ma około 600 miesz.

Niżowcy, *Niż*, ob. Kozacy.

Niższa Austrja, ob. Austrja Niższa.

Niższa Bawarja, obwód w królestwie Bawarskiem, obejmujący 10,756 klm. kw. i liczący 655,856 m. (1895), z miastem głównem Landshut.

Niższe Niemcy, w ogólności północna połowa Niemiec, w szczególności zaś ziemie, położone nad brzegami morza Północnego i Baltyckiego.

Niższych Alp departament, ob. Alpy.

Niższych Pirenejów departament, ob. Pireneje.

N. N. skrócenie oznaczające albo *Nomen nescio* (łac.) — imię niewiadome, albo: Notetur nomen= wypisać tutaj imię, nazwisko.

N° skrócenie: „Numero" albo „Netto".

Noailles, starożytny ród książęcy we Francji, kwitnący w dwu gałęziach. Nazwisko swe wywodzi od posiadłości pod Brives (depart. Corrèze), które posiadał już w XI w. Do starszej linji należą: Antoni de **N.**, * 1504, który odznaczył się jako admirał francuski i † 1562, jako gubernator w Bordeaux; od niego to poczyna się świetność tego rodu. Jego wnuk Ludwik Antoni de **N.**, kardynał i arcybiskup paryski (* 1651, † 1729), z powodu sporu z jansenistami i odmówienia posłuszeństwa buli papieskiej *Unigenitus*, wystawiony był na ciężkie prześladowania.—Jego brat starszy Anna Juljusz de **N.**, (* 1650, † 1708), jakkolwiek jeden z najlepszych wodzów Ludwika XIV, umarł jednak w niełasce dworu.—Najstarszy syn jego, Adrjan Maurycy książę de **N.**, (* 1678, † 1766), marszałek Francji i wódz znany powszechnie z czasów wojny o sukcesję tronu hiszpańskiego, a bardziej jeszcze z czasów wojny o następstwo tronu polskiego, pracował później na polu dyplomatycznem i oddał Francji wielkie usługi podczas austrjackiej wojny sukcesyjnej. Jego „Mémoires" wydał Millot (Mastr., 1777).—Jego syn najstarszy, Ludwik ks. de **N.**, marszałek Francji, * 1713, † 1793, jako gubernator St.-Germain.—Syn, poprzedniego Ludwik Franciszek Paweł, pierwszy książę d'Ayen, po śmierci ojca książę de **N.**, * 1739, podczas rewolucji, jako generał-lejtenant wyemigrował do Szwajcarji, gdzie † 1824 bez potomstwa płci męskiej. Jego tytuły i godności przeszły na syna brata jego, Pawła ks. de **N.** (* 1802, † 1885), który był głową starszej linji. W 1827 wszedł do izby parów, a 1849 został członkiem akademji. Znanym jest także jako historyk, głównie z dzieła: „Histoire de M-me de Maintenon" (2 t., Paryż, 1848).—Drugi syn jego Emanuel Wiktoryn Henryk ks. de **N.** (* 1830), żonaty z Polką, od 1870 minister pełnomocny w Waszyngtonie, od 1873 w Rzymie, w 1876 został posłem tamże, 1882 w Konstantynopolu, i w tymże roku wyeofał się do życia prywatnego. W 1890 został ambasadorem w Berlinie na miejscu Herbette'a; dał się też poznać zaszczytnie dziełami: „La Pologne et ses frontières" (Paryż, 1863 z mapami) i „Henri de Valois et la Pologne en 1572" (3 t., Paryż, 1867); „La poésie Polonaise" (1866).—Młodsza linja, **N.**-Mouchy bierze początek od drugiego syna księcia Adrjana Maurycego, Filipa de **N.**, ks. de Mouchy, * 1715, który 1794 zakończył życie na rusztowaniu.—Jego wnuk Karol Filip Henryk, ks. de Poix i książę de Mouchy, * 1808, od 1852 senator francuski, był głową tej linji. Jego potomek Antoni Justyn Leon de **N.**, książę Poix i Mouchy, * 1841, zasiadał w izbie od 1876, jako gorliwy bonapartysta.

Noailles Juljusz Karol Wiktoryn, książę, publicysta francuski, * 1826 w Paryżu, † 1895 tamże. Syn ks. Pawła **N.**, członka akademji francuskiej. Do śmierci ojca nosił ks. d'Ayen, dopiero od 1885 przybrał tytuł ks. de Noailles. Był stronnikiem hrabiego Paryża, ale gdy ten połączył się z Boulangerem, zerwał z nim stosunki. Pomieszczał prace treści ekonomicznej w *Revue des Deux Mondes*, oddzielnie ogłosił: „De la Décentralisation en Angleterre" (1864); „Essais de politique contemporaine" (1869); „De la Représentation des minorités" (1870); „Revenu, salaire et capital" (1872); wszystkie te dzieła wydał pod nazwą ks. d'Ayen, zaś pod nazwą ks. Noailles następujące: „Cent ans de république aux Etats-Unis" (1886—91, t. 2); i dzieło główne: „A propos des tarifs de douanes" (1893). Tytuł książęcy odziedziczył syn jego, Maurycy, * 1869.

Noback Jan Chrystjan, pisarz niemiecki w przedmiocie nauk handlowych, * 1777 w Kölleda, † 1852; od 1821—42 kierował instytutem handlowym w Erfurcie. Głównem jego dziełem jest „Vollständiges Handbuch der Münz-, Bank- und Wechselverhältnisse aller Länder und Handels-

plätze" (Rudolst., 1833), które wspólnie z synem swoim Fryderykiem Edwardem na nowo opracował p. t. „Vollständiges Taschenbuch der Münz-, Mass- und Gewichtsverhältnisse i t. d." (2 cz. Lipsk, 1851).

Noback Karol August, syn poprzedn., * 1810 w Kölleda, założył wraz z bratem 1843 r. szkołę handlową w Berlinie, w 1851 został sekretarzem izby handlowej i przemysłowej w Budweis. W 1859 osiadł w Pradze. Ogłosił: „Der Handel in Kompagnie" (Weim. 1842) i in., oraz wydał z bratem „Allgemeine Encyklopädie für Kaufleute" (prowadzoną dalej przez Stegnera, 12 wyd. Lipsk, 1859).

Noback Fryderyk Edward, brat poprzedniego, * 1815 w Krefeld, † 1883, został 1849 dyrektorem szkoły handlowej w Chemnitz, 1863 w Dreźnie. Oprócz dzieł, opracowanych razem z ojcem i bratem, ogłosił: „Ueber Wechsel und Wechselrecht" (Berlin, 1845); „Systematisches Lehrbuch der Handelswissenschaft" (1848 — 49); „Allgemeines Börsen- und Contorbuch" (3 t., Lipsk, 1861—2).

Nobbe Fryderyk, chemik, * 1830 w Bremie, studjował nauki przyrodnicze w Jenie i Berlinie, 1861 został profesorem w szkole przemysłowej w Chemnitz, 1868 w akademji rolniczej w Tharand, w 1869 założył pierwszą stację kontroli nasion. Wydał: „Handbuch der Samenkunde" (1876); „Ueber die organische Leistung des Kalium in der Pflanze" (1870); redagował czasopismo *Landwirtschaftliche Versuchstation.*

Nobel Ludwik, przemysłowiec, * 1831 w Sztokholmie, † 1888. Był synem inżyniera Emanuela N., wynalazcy nitrogliceryny. W młodym wieku przybył do Petersburga, dokąd ojciec jego był powołany dla założenia min podmorskich w celu zabezpieczenia portu kronsztadzkiego, i gdzie następnie założył warsztaty dla budowy okrętów wojennych, ale wkrótce je zlikwidował. Młody N. założył 1862 odlewnię żelaza i następnie fabrykę broni. Do współki z braćmi, rozpoczął 1875 eksploatację źródeł nafty w Baku i w przeciągu 10 lat przedsiębierstwo to podniósł pod względem technicznym do doskonałości. Nie posiadając w okolicy drzewa na beczki, zbudował dla transportu nafty wodą żelazne statki i łodzie, a dla przesyłki koleją żelazną wagony cysterny i założył w całem państwie wielką liczbę magazynów nafty, a nafta kaukaska nie tylko wyrugowała z rynków krajowych amerykańską, lecz zaczęła skutecznie konkurować z nią w całej Europie. W 1891 firma N. z 70-ciu swoich źródeł wyprodukowała 36,000,000 pudów.

Nobel Alfred, inżynier, brat poprzedn., * 1833 w Sztokholmie, † 1896, kształcił się w Sztokholmie, a zajmując się użyciem nitrogliceryny, odkrył 1864 dynamit. Założył 1869 r. pracownię w St. Sevran, a 1891 przeniósł ją do San Remo. Wynalazł w 1878 kilka innych produktów eksplozyjnych i kilka odmian prochu, oraz dokonał ważnych ulepszeń w sztuce fotograficznej i fabrykacji kauczuku sztucznego. N. poniósł połowę kosztów wyprawy Andrée'go do bieguna północnego, a 50 mil. franków zapisał na cele naukowe i nagrody za wynalazki.

Noberta tafle, płyty obejmujące mikrometryczne podziałki dla pomiarów przy obserwacjach mikroskopowych; na przestrzeni 1 milimetra kwadratowego znajduje się 400 do 4,000 linji.

Nobilego pierścienie, ob. Galwanochromja.

Nobiles, tak się nazywali w Rzymie, od czasu gdy plebejusze otrzymali prawo piastowania urzędów kurulnych (ob. *Kurulne krzesło*), potomkowie tych ludzi, którzy jeden z owych urzędów pełnili. Stanowili oni tak zwaną *Nobilitas*, która składała się tak z rodzin patrycjuszowskich, jak plebejskich, i może być uważana za szlachtę dziedziczną, idącą od szlachty urzędniczej. Już przed drugą wojną punicką oddzieliła się *Nobilitas* od ludzi do jej klasy nienależących, którzy nosili nazwę *Ignobiles* albo *Plebs*. *Nobiles* z powodu swej dążności do skupienia w swych ręku środkami bezprawnemi wyższych urzędów państwowych, oraz z powodu nienawiści do *Ignobiles*, rzucili pierwsze nasiona upadku rzeczypospolitej Rzymskiej. Jeżeli ktoś z pomiędzy *Ignobiles* dostąpił urzędu kurulnego, jak np. Kato Starszy, Marjusz, Cyceron, to taki nazywał się *Homo novus* (nowicjusz), ale potomkom swym zapewniał *Nobilitas*. W wiekach średnich *Nobilis* znaczyło to samo co szlachcic; *Nobilissimus* był tytułem cesarzów bizantyńskich; w rzeczypospolitej Weneckiej *Nobili* nazywali się ci z wyższej szlachty, którzy i w rządzie mogli brać udział. *Nobility* w Anglji oznacza wyższą szlachtę.

Nobili Flaminjusz, historyk, * 1530 w Lukce, † tamże, 1590; oprócz innych dzieł wydał historję króla Stefana Batorego p. t. „Narratio de rebus gestis Stephani I, Regis Pol., Mag. Duc. Lith." (Rzym, 1582).

Nobiling Karol Edward, głośny z powodu zamachu, dokonanego na życie cesarza Wilhelma I, * 1848, był synem dzierżawcy dóbr rządowych w księstwie Poznańskiem, studjował agronomję, w Dreźnie zawiązał stosunki z agitatorami socjalistycznymi i usiłował w d. 2 czerwca 1878 z domu przy ulicy „Pod lipami" zastrzelić cesarza podczas jego przejażdżki w powozie otwartym. Wystrzelił dwa razy grubym śrótem i ranił go, poczem wystrzałem z rewolweru odebrał sobie życie.

Nobilitacja — uszlachcenie, ob. Szlachta.

Nobilitas (łac.)—szlachectwo. N. codicillaris —szlachectwo nadane.

Nobility (łac.) szlachta, wyższa arystokracja angielska, obejmuje: Dukes (książęta), Marquesses (margrabiowie), Earls (hrabiowie), Viscounts (wicehrabiowie), Barons (baronowie). Tytuły te noszą tylko naczelnicy rodów.

Noble, nazwa niektórych dawnych monet. *Nobles z różą (rosenobel)* wybijano w Anglji za Edwarda III 1334. Była to moneta złota, ważąca 16 denarów. *Nobles Henryka* wybijano we Francji

i Anglji, podczas wojen za Karola VI i Karola VII; ważyły 16 granów.

Noblemen toż co Nobility.

Noblesse oblige(fr.)—szlachectwo obowiązuje.

Noc, przeciąg czasu od zachodu do wschodu słońca. Ponieważ jednak **N.** nie ustępuje nagle po dniu, ale ostatni zwolna ustępuje nocnej ciemności, przeto w życiu zwykłem nazywa się **N.** przeciąg czasu od końca zmierzchu do początku jutrzenki. Długość **N.** jest różna, zależnie od miejsca i od pory roku. Pod równikiem **N.** jest zawsze równa dniowi, w miejscach położonych między równikiem a biegunem tylko dwa razy w roku, 21 marca i 23 września. Najkrótsza i najdłuższa **N.**, bywa 21 czerwca i 21 grudnia. Różnica między długością dnia i **N.** jest tem większa, im bardziej się zbliżamy ku biegunowi. Na kołach biegunowych jest dzień jeden bez **N.** i **N.** bez dnia, w sferach po za kołami biegunowemi słońce nie wschodzi przez całe dni, tygodnie i miesiące, a na samych biegunach noce i dni trwają po pół roku. Okresem *nocy jasnych* nazywa się przeciąg czasu, w którym zmierzch zlewa się z zorzą ranną czyli jutrzenką; w szerokościach naszych okres ten trwa przez czerwiec i lipiec.

Noc, w mitologji greckiej *(Nyx)* i rzymskiej *(Nox)*, córka Chaosu, siostra Ereba, z którym zrodziła Dzień *(Hemera)* i Eter *(Ajter)*. Hezjod zowie dziećmi Nocy także Sen *(Hypnos)*, Śmierć *(Tanatos)*, Sny (marzenia senne), Nemezydę, Erydę, Mojry, Hesperydy i in.

Noc.

Noc św. Bartłomieja, albo *krwawe wesele*, tak nazywa się rzeź reformowanych, czyli Hugonotów, dokonana w Paryżu w nocy św. Bartłomieja z d. 24 na 25 sierpnia 1572 Jakkolwiek po śmierci Franciszka II wdowa po nim, królowa Katarzyna de Medici, w imieniu małoletniego syna Karola IX wydała edykt tolerancji dla reformowanych, mimo to wszakże wojna wybuchła między dwoma nieprzyjaznemi sobie stronnictwami i trwała lat 8; książę Franciszek de Guise został zamordowany, a Condé wzięty do niewoli w bitwie pod Jarnac 1569 i rozstrzelany. Wtedy na czele protestantów obok admirała de Coligny stanął młody książę Henryk de Béarn, późniejszy Henryk IV (ob.). Dopiero po zobopólnem wyczerpaniu sił stanął pokój 8 sierpnia 1570 w Saint-Germain-en-Laye, mocą którego reformowanym dano wolność wyznania; ale pokój ten był tylko pozorny. Rząd bowiem, ściągnąwszy do Paryża najcelniejszych Hugonotów pod pozorem uroczystości weselnych Henryka z Małgorzatą, córką królowej, po zamordowaniu Coligny'ego, nie tylko w Paryżu, lecz i na prowincji sprawił w nocy 24 sierpnia straszliwą rzeź pomiędzy Hugonotami, do których sam król strzelał z zamku swojego. Zginęło wtedy do 30,000 ludzi, a papież, dowiedziawszy się o tem, uroczyście uczcił noc św. Bartłomieja procesją do kościoła św. Ludwika, wielkiem *Te Deum* i nakazaniem jubileuszu. Por. Curths „Bartholomäusnacht" (Lipsk, 1814); Wachler „Die pariser Bluthochzeit" (Lipsk, 1826; 2 ed., 1828); Audin „Histoire de la St.-Barthélemy d'après les chroniques et le manuscrits du XVI siècle" (Paryż, 1829); Soldan „Frankreich und die Bartholomäusnacht" w „Histor. Taschenbuch" (z r. 1854).

Nocera: 1) miasto we włoskiej prowincji Perugji, rezydencja biskupa, ma 1,200 m., kilka kościołów i klasztorów, tudzież znane od kilku wieków źródło wody mineralnej. 2) Miasto we włoskiej prow. Salerno, rezydencja biskupa, kilka fabryk i 13,000 m.

Noch Ryszard, profesor warszawskiego Instytutu muzycznego, kompozytor kilku utworów, z których największy rozgłos miał „Marche d'Isly", wydany w 1849. † 1887 r.; żył lat 7?. Wspomina o nim Sowiński w „Słowniku muzyków polskich" i Józef Sikorski w „Ruchu muzycznym" w 1860.

Nocnicowate, rośliny, ob. Nyctagineae.

Nocnicówki, sówki, ob. Motyle.

Noctambulus (łac.) — lunatyk.

Noctiluca, ob. Morze.

Nodier Karol Emanuel, znakomity pisarz francuski, * 1780 w Besançon, † 1844 w Paryżu. Nauki odbywał w mieście rodzinnem i w Paryżu; następnie poświęcał się naukom przyrodzonym i literaturze. Romansami „Stella, ou les proscrits" (Paryż, 1802); „Le peintre de Salzbourg" (Paryż, 1803) i innemi tego rodzaju produkcjami zbliża się do późniejszej szkoły romantycznej. Jako rojalista i nieprzyjaciel zawzięty Bonapartych, z powodu ody swej „La Napoléone" (Paryż, 1802) musiał uciekać do Szwajcarji. Doznawszy wielu przygód, wrócił do Francji, a następnie udał się do Lublany, gdzie został bibljotekarzem miejskim, a z polecenia Junota i Fouché'go redagował *Télégraphe illyrien*. W 1814 osiadł ostatecznie w Paryżu, był spółpracownikiem dzienników *Journal des Débats* i *Quotidien*; 1824 mianowany był bibljotekarzem arsenału, a 1834 wybrany członkiem akademji. Liczba dzieł jego, wysoce cenionych, jest bardzo znaczna. Wymieniamy z nich: „Dictionnaire des onomatopées de la langue française" (Paryż, 1808; 2 ed., 1828); „Examen critique des dictionnaires de la langue française" (2 t., Paryż, 1822 i częściej); „Éléments de linguistique" (Paryż, 1834). Jego „Oeuvres" (12 t., Paryż, 1832) obejmują po większej części prace beletrystyczne; celniejsze z nich są: „Jean Sbogar" (2 t., Paryż, 1818); „Thérèse Aubert" (1819); „Le roi de Bohême et ses sept châteaux" (Paryż, 1830). W Sa-

venirs de jeunesse (Paryż, 1832); w *Mémoires de Maxime Odin* (Paryż, 1832) i w *Souvenirs, épisodes, portraits pour servir à l'histoire de la révolution* (2 t., Paryż, 1831), dał wiele interesujących o sobie szczegółów. Uskutecznił także cały szereg krytycznych wydań klasyków francuskich z komentarzami. Porów. Ménessier-Nodier „Charles **N.**“ (1807); Brandes „Główne prądy literatury“.

Nodus (łac.)—węzeł. *Nodus vitalis*—węzeł życiowy.

Noe, właściwie *Noach*, podług podania hebrajskiego drugi patrjarcha rodu ludzkiego, syn Lamecha, został z powodu cnotliwego życia swego i pobożności, z żoną swą, trzema synami, Semem, Chamem i Jafetem, oraz ich żonami, od powszechnego ocalony potopu, schroniwszy się do wybudowanego z rozkazu Jehowy *korabiu* albo *arki*. Gdy po opadnięciu wód arka zatrzymała się na wierzchołku góry Ararat, **N.** złożył ofiarę dziękczynną, przyczem Jehowa na znak zgody zesłał tęczę i uporządkował zmiany pór roku. Z rozkazu Boga nadał on swym potomkom szereg przykazań, z których najważniejszem był zakaz przelewania krwi i pożywania pokarmów ze krwią. Również on pierwszy miał zaszczepić winną latorośl. Paralele do hebrajskiego podania o **N.** i potopie znajdujemy w mitach o Deukaljonie (ob.), o chaldejskim Ksisutrosie i o indyjskim Prithu.

Noë Henryk August, pisarz niemiecki, * 1835 w Monachjum, studjował nauki przyrodnicze i lingwistykę w Erlangen, pracował w bibljotece monachijskiej i oddał się literaturze. Od 1884 przebywał w Tyrolu. Wydał: „Bayerisches Seebuch“ (1865); „Oesterreich. Seebuch“ (1867); „Deutsches Alpenbuch in Wort und Bild“ (1875 i nast.); „Reisehandbuch für die Deutschen Alpen“ (1877); „Die Brüder“, romans (3 t., 1873); „Robinson in den Hohen Tauern“ (3 t., 1875); „Winter und Sommer in Tyrol“ (1876); „Die Jahreszeiten“ (1888); „Geschichten aus der Unterwelt“ (1892); „Edelweiss und Lorbeer“ (1895) i in.

Noego stos, ob. Termoelektryczność.

Noël (fr.) — Boże Narodzenie.

Noël Franciszek Jakób, pisarz francuski, * 1751 w Saint-Germain-en-Laye, w początkach obrał sobie zawód duchowny i przy kolegjum Ludwika W. w Paryżu był nauczycielem nadzorującym, a później profesorem. Podczas rewolucji, gorący jej zwolennik, rodagował dziennik *La Chronique*. Następnie jako urzędnik w ministerjum spraw zagranicznych, jeździł w misjach dyplomatycznych, a od 1802 aż do śmierci 1841 był inspektorem generalnym oświecenia publicznego. Główniejsze jego dzieła są: „Dictionnaire Français-Latin“ i „Latin-Français“; „Gradus ad Parnassum“; „Abrégé de la grammaire française“; „Leçons de la littérature française“ i w. in.

Noël, ob. Natalis Aleksander.

Noëma (gr.) — myśl.

Noesis — poznanie.

Noetyka — teorya, nauka poznania.

Noga, kończyna dolna, dzieli się na trzy odcinki: udo, goleń i stopę (ob. te wyrazy).

Noga, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polach złotych: w prawem, między dwiema różami—ryba; w lewem, na zielonej gałązce z listkami—trzy róże czerwone. U szczytu gałązka z trzema różami. Labry czerwono-złote.

Noga.

Nogaj, znakomity wódz Hordy Złotej, potomek Dżengis Chana, w 1258 wraz z Telebugą pustoszył Litwę i Polskę, w 1262 wtarnął do Szyrwanu i pobił wojska Gulagu; w 6 lat potem, wojując z Abak Chanem, następcą Gulagu, nad rz. Aksą utracił oko i cofnął się do Szyrwanu; 1275 pustoszył znowu Litwę; następnie niejednokrotnie mieszał się do spraw Bulgarji i cesarstwa Bizantyńskiego. W 1291 wyniósł na tron Hordy Złotej chana Tochtogu, z którym w 1299 wszczął wojnę, a pobity u brzegów Bohu, ranny uciekł z pola bitwy i poległ ścigany od nieprzyjaciół.

Nogajce, *Nogajscy Tatarzy*, naród szczepu tiurckiego, zamieszkały w północno-wschodniej części gub. Taurydzkiej, w stepach powiatu Melitopolskiego między rzeczkami Bedrą, Końskiemi i Mlecznemi Wodami, nad Małym i Wielkim Jankulem, Kalausem i Karamykiem, na prawym brzegu rzeki Kumy i lewym brzegu rz. Tereku aż do morza Kaspijskiego; w górach Kaukaskich z tamtej strony Kubani, Małki i Tereku i po części po za Kaukazem, w Dagestanie, Szyrwanie i innych miejscach, tudzież w Syberji, w gub. Tobolskiej, nad brzegami rz. Irtysza (step Nogajski). Wszystkich **N.** liczy się około 475,000, z tej liczby w gub. Taurydzkiej mieszka około 30,000 głów, w prowincji kaukaskiej przeszło 10,000 kibitek i dworów, a z tamtej strony Kubani, Małki i Tereku około 25,000 głów. W gub. Taurydzkiej **N.** prowadzą życie osiadłe, w kaukaskiej zaś prowincji i górach, po części mieszkają w domach, po części koczują. Imię ich spotyka się od XV w., i wtedy zajmowali nierównie rozleglejsze siedliska, począwszy od m. Azowskiego aż do jeziora Aralskiego. Następnie przesiedlili się na lewy brzeg Wołgi i zajęli krainy od dolnego Dniepru do Dunaju, będąc, choć często tylko z imienia, podlegli chanom krymskim. Dzielili się tutaj na kilka hord, jak oto: Budziacką (w Besarabji), Jedysańską, Dżembułucką, Jedyskulską i in., i często brali udział w walkach tatarsko-polskich. W skutek zdobycia Krymu przez Rosjan znacznie osłabli. Przy końcu zeszłego wieku zaczęli przyjmować poddaństwo Rosji, i hordy ich jedna za drugą przesiedlały się z nad brzegów Dniestru i Dunaju do stepów nadazowskich w dzisiej-

szej guberni Taurydkiej. Ostatnie ich przesiedlenie z Budziaku nastąpiło w 1807.

Nogajsk, m. zaetatowe pow. Berdiańskiego gubernji Taurydkiej, w bliskości morza Azowskiego, liczy 3,969 m. (1897).

Nogal (*Megapodius*), rodzaj ptaków z rzędu grzebiących, mających dziób słaby, prosty, okolice oczu nagie, nogi silne, o skoku dwa razy od palca środkowego dłuższym, czteropalcowe, pazury długie, słabe, łukowate. Wszystkie znane gatunki mieszkają na wyspach morza Indyjskiego, są nadzwyczaj dzikie i ostrożne, biegają z niewymowną szybkością. Odznaczają się osobliwym sposobem składania jaj, których nie wysiadają, ale podobnie jak żółwie zagrzebują w piasku, a przy-

Nogal.

krywszy suchemi liśćmi, powierzają ich wylęg promieniom słońca. Jaja te są stosunkowo do wielkości ptaków nadzwyczaj duże, mocno pękate, krótkie i jednakowo w obu końcach zaokrąglone. Chciwie są przez krajowców na pokarm poszukiwane. *M. Lathamie* (*Talegalla Lathami*), *modnykur*, 80 cm. długi, z szyją czerwoną, brunatny, żyje w lasach Nowej Walji południowej. Podobny do niego jest *M. Dupperrei*, wielkości bażanta, na Filipinach; do zagrzebywania jaj buduje stosy piasku, wysokie na 5 m. i do 20 m. w obwodzie mające, używane przez kilka pokoleń.

Nogat, wschodnia odnoga Wisły, płynie pod Malborgiem i uchodzi do zatoki Fryskiej (Frischhaffu). Odnoga ta z właściwem korytem Wisły i drugą odnogą Karpiówką, również uchodzącą do Frischhaffu, tworzy wyspę, która nosi nazwisko Żuław Większych czyli Malborskich.

Nogent, nazwa kilku miast francuskich, z nich ważniejsze: 1) **N.**-*le-Rotrou*, miasto okr. w dep. franc. Eure-et-Loir, nad rz. Huisne, ma dwa stare kościoły, zamek, niegdyś do Sully'ego należący, grób tego ostatniego i 7,600 m. 2) **N.**-*sur-Marne*, osada w dep. Sekwany, okr. Sceaux, nad rz. Marną, ma fort, liczne wille i 8,400 m. 3) **N.**-*sur-Seine*, miasto okr. w dep. Aube, nad Sekwaną, ma 3,700 m.

Nögerrath Jan Jakób, geolog, * 1788 w Bonn, † 1877, sprawował różne urzędy górnicze, 1818 został profesorem mineralogji i górnictwa w Bonn, gdzie założył bogaty gabinet mineralogiczny. Ogłosił „Das Gebirge im Rheinland-Westfalen" (4 t., 1821—26); „Der Bau der Erdrinde" (1838); „Die Entstehung und Ausbildung der Erde" (1847).

Nogietek (*Calendula*), rodzaj roślin z rodziny złożonych, mający kielichokrywę półkulistą, o listkach równych dwurzędowych, kwiatki żeńskie płodne, języczkowe, po brzegach, a środkowe płonne, rurkowe; należą tu zioła roczne o liściach naprzemianległych i kwiatach wielkich, żółtych. Najwięcej znany jest **N.** *ogrodowy* (*C. officinalis*), o liściach łopatkowatych, nieco mięsistych; w Eur. płd. rośnie dziko, u nas bardzo pospolity po ogródkach miejskich. Ziele i kwiaty mają w stanie świeżym właściwą woń nieprzyjemną, balsamiczno-żywiczną i smak gorzkawy, nieco słony. Zawierają właściwą, galaretowatą substancję *kalendulinę* i kwas jabłkowy, połączony z wapnem i potażem. Mają własności ostro-toniczne; używają się w zatkaniach trzewiowych, a niegdyś były słynne w chorobach rakowatych. Kwiatów używa się do farbowania chustek na żółto, a niekiedy używają ich do fałszowania szafranu; do farbowania masła służy wyrabiany z nich *merliton*. Niektóre gatunki z Ziemi Przylądkowej hodują się jako ozdobne.

Nohl Ludwik, historyk muzyczny, * 1831 r. w Iserlohn, studjował prawo w Bonn i Heidelbergu, zajmując się zarazem muzyką, której się następnie wyłącznie poświęcił; od 1872 profesor historji i estetyki muzycznej w Heidelbergu, † 1885. **N.** jest przedstawicielem nowej szkoły muzycznej niemieckiej. Wydał: „Mozarts Leben" (2 wyd., 1876); „Beethovens Leben" (3 t., 1864—74); „Mozarts Briefe" (2 wyd., 1877); „Beethovens Briefe" (2 t., 1865—67); „Musikerbriefe" (1867); „Gluck und Wagner" (1870); „Beethoven, Liszt, Wagner" (1874); „Beethoven nach den Schilderungen seiner Zeitgenossen" (1877); „Mosaik" (Lipsk, 1882); „Das moderne Musikdrama" (1884); „Die geschichtliche Entwickelung der Kammermusik" (1885).

Noir Louis, pseudonim Ludwika Zwierkowskiego.

Noire Ludwik, filozof niemiecki, * 1829 w Alzey w Hesji, kształcił się w Giessen i został nauczycielem w Moguncji, † 1889 tamże. W pismach swoich ma na celu ustalenie monizmu, odpowiadającego dzisiejszemu naukowemu sposobowi myślenia; mianowicie w dziełach: „Die Welt als Entwickelung des Geistes" (1874); „Grundlegung einer zeitgemässen Philosophie" (1875); „De monistische Gedanke" (1875); „Eine Konkordanz der Philosophie Schopenhauers, Darvins, Robert Mayers und L. Geigers" (1875); „Die Doppelnatur der Kausalität" (1876); „Der Ursprung der Sprache" (1877); „Einleitung und Begründung einer monistischen Erkenntnistheorie" (1877); „Das Werkzeug und seine Bedeutung für die Entwickelungsgeschichte der Menschheit" (1880); „Die Entwickelung der abend-

ländischen Philosophie bis zur Kritik der reinen Vernunft" (1883); „Logos. Ursprung und Wesen der Begriffe" (1885).

Noire-Isle, ob. Charles.

Noirmoutier, wyspa, położona u zachodniego wybrzeża Francji, należąca do departamentu Wandejskiego, 55 klm. kw. powierzchni, o 2 klm. oddalona od lądu, liczy 8,000 m. Główne miasto **N.** liczy 2,000 miesz.

Noirville A., pseudonim Aleksandra Przezdzieckiego.

Noisseville, wieś w niemieckim obwodzie Lotaryngji, okr. Metz, pamiętna zwycięstwem Niemców nad armją francuską pod dowództwem marszałka Bazaine'a, odniesionem d. 31 sierpnia i 1 września 1870 r.

Nojady, *Noyady*—gromadne topienie politycznie oskarżonych podczas rewolucji francuskiej, np. 1793 r. w Nantes.

Nokturny, część nabożeństwa kościelnego porannego, zwanego Jutrznią, która składa się niekiedy z jednego, a pospoliciej z 3 noktarnów.

Nokturny, Nokturno, utwory muzyczne, mające malować marzenia i wspomnienia, snujące się po głowie naszej śród ciszy i mroku wieczornego. **N.** przy tempie powolnem odznaczać się powinien melodyjnością i melancholijnym charakterem. Pierwszy Field stworzył w tym rodzaju znakomitej piękności utwory, które jednak gasną wobec arcydzieł Chopina.

Nola, starożytne miasto Kampanji, teraz we włoskiej prowincji Caserta, ma 8,000 miesz. i jest rezydencją biskupa. R. 313 prz. Chr. podczas wojny samnickiej było zdobyte przez Rzymian, którym w czasie drugiej wojny punickiej wiernem pozostało. Tutaj † August r. 14 prz. Chr. W IV w. naszej ery miały tu być odlane pierwsze dzwony kościelne.

Nolaski, pseudonim F. H. Lewestama.

Nöldeke Teodor, znakomity orjentalista niemiecki i badacz biblijny, * 1836 r. w Harburgu. Ukończywszy studja teologiczne i filozoficzne w Getyndze, uzupełniał je w Wiedniu, Lejdzie i Berlinie; 1861 został prywatdocentem w Getyndze, 1864 profesorem w Kiel, a 1872 w Strasburgu. Stanowisko swe w świecie uczonym ugruntował pracami: „Geschichte des Korans" (Getynga, 1860) i „Das Leben Mohammed's" (Hanower, 1863), Z innych dzieł jego wymieniamy: „Ueber die Amalekiter" (Getynga, 1864); „Die alttestamentliche Literatur" (Lipsk, 1868); „Untersuchungen zur Kritik des alten Testaments" (Kiel, 1869); „Die Inschrift des Königs Mechesa von Moab" (Kiel, 1870); „Beiträge zum Kentniss der Poesie der alten Araben" (Hanower, 1864); „Grammatik der neusyrischen Sprache" (Lipsk, 1869); „Die semitischen Sprachen" (1887); „Kurzgefasste syrische Grammatik" (1880) i in.

Nolens volens (łac.)—chcąc nie chcąc.

Noli me tangere—Nie dotykaj mnie!—słowa Chrystusa po zmartwychwstaniu, wyrzeczone do Marji (Ewang. św. Jana, XX, 11—17). Tak też nazywają, z przyczyny wielkiej drażliwości, liście roślin Niecierpek, należących do rodzaju balsaminowatych (ob. Czułek).

Noli turbare circulos meos—nie psuj moich kręgów. Słowa Archimedesa, wyrzeczone do żołnierzy, usiłujących oderwać go od zajęcia.

Nolińsk, m. pow. gub. Wiackiej, 4,763 miesz. (1897).—*Noliński powiat* ma na przestrzeni 5,574 w. kw. 191,212 miesz.

Nolite extinguere spiritum (łac.)—ducha nie gaście (List św. Pawła do Tesal., V—19).

Nolite mittere margaritas ante porcos (łac.)—nie rzucajcie pereł przed wieprze (Ewang. św. Mat. VII—6).

Nollet Jan Antoni, fizyk, * 1700 w Pimpre, † 1770. Po przyjęciu święcenia na djakona zajął się fizyką. W r. 1730 został członkiem akademji nauk. Od 1735—60 miewał odczyty o fizyce i był nauczycielem tego przedmiotu w szkole artylerji de la Fère, a następnie w Metz. Ogłosił lekcje fizyki doświadczalnej w 6 tomach i drukował wiele rozpraw w rozmaitych czasopismach.

Nöllner Fryderyk, prawnik niemiecki, * 1806 w Darmsztadzie, † 1870, od 1859 radca sądu apelacyjnego i kasacyjnego w mieście rodzinnem, pracował usilnie nad zapełnieniem różnicy, istniejącej pomiędzy teorją a praktyką prawną i nad zreformowaniem prawodawstwa niemieckiego w duchu narodowym. W tym celu ogłosił znaczną liczbę dzieł, z których celniejsze są: „Die deutschen Juristen und die deutsche volksthümliche Gesetzgebung" (2 wyd., Kassel, 1855); „Das monarchische Princip und die deutschen Staatsverfassungen" (Brunświck, 1856); „Criminal-psychologische Denkwürdigkeiten" (Stutgard, 1858); „Die deutschen Einheitsbestrebungen" (Lipsk, 1857); „Preussen als Grossmacht" (Darmstadt, 1859).

Nomadowie, ob. Koczujące narody.

Nomarcha (gr. Namarches), naczelnik prowincji (nomos) w Grecji współczesnej i w starożytnym Egipcie.

Nombre (fr.)—liczba.

Nom de guerre, Nom de plume (fr.)—imię przybrane, pseudonim.

Nomen (łac.)—imię; liczba mn. *Nomina,* imiona.

Nomen—omen (łac.) – w nazwisku tkwi wróżba; nazwisko jest wróżbą. Wiara we wróżby powoduje niekiedy rodziców do nadawania na chrzcie św. niemowlętom imion dobrze wróżących, np. Feliks (szczęśliwy), Benedykt (błogosławiony), Beata (szczęsna) i t. p.

Nomen proprium (łac.)—imię własne.

Nomenklator (łac. *Nomenclator*), wymieniający nazwiska; tak starożytni Rzymianie nazywali sługę lub niewolnika, którego obowiązkiem było wymieniać swemu panu nazwiska osób zgromadzonych z powodu rozmaitych okoliczności.

Nomenklatura, ogół nazw i terminów używanych w pewnej dziedzinie wiedzy.

Nomina, ob. Nomen.

Nomina sunt odiosa (łac.), nazwiska są nienawistne, t. j. wymienianie nazwisk w wielu razach jest rzeczą niebezpieczną.

Nominacja (z łac.), mianowanie kogoś wysokim urzędnikiem, dygnitarzem, biskupem.

Nominalizm, nazwa teorji filozoficznej, w wiekach średnich powstałej w skutek sporu co do rozumienia wstępu, napisanego przez Porfirjusza do Logiki Arystotelesa. We wstępie tym była mowa o pojęciach ogólnych, jak: rodzaj, gatunek, istota rzeczy i jej własności. Otoż jedni z komentatorów twierdzili, iż pojęcia te oznaczają odpowiednie realności (stąd realizm, ob.), inni zaś uważali je tylko za wyrazy (*voces, nomina*, stąd nominalizm), mające byt tylko w naszej myśli. „Universalia post rem“—było formułą N. Istnieją według niego rzeczywiście tylko jednostki, gatunki zaś i rodzaje są to tylko subjektywne pojęcia i podziały. Wprawdzie jeszcze Jan Skot walczył z djalektykami, wspierającymi się na Arystotelesie, Boetjuszu i św. Augustynie, o te same mniej więcej kwestje, N. jednak dopiero w drugiej połowie XI w. wystąpił silnie przeciw realizmowi. Pomiędzy *Nominalistami* najznakomitszym był *Roscellinus* (ob.), który, przeprowadzając konsekwentnie swe zasady, zastosował je i do dogmatów (Trójcy), przez co popadł w kolizję z nauką Kościoła. Następnie zajaśniał w tym kierunku *Abelard*, wyznający umiarkowany N. W XII w. wzniósł sztandar N. *W. Occam* (ob.). Z licznych opracowań historycznych najważniejszem jest Exnera „Ueber N. und Realismus“ (Praga, 1842); Köhler „Realismus und Nominalismuss in ihrem Einfluss auf die dogmatischen Systeme des Mittelalters“ (Gotha, 1858); Löwe „Der Kampf zwischen dem Realismus und Nominalismus“ (Praga, 1876).

Nominalny, dotyczący tylko nazwy, nie rzeczy. *Nominalna* wartość papieru kredytowego, monety—wartość wypisana na niej, w przeciwieństwie do wartości realnej, handlowej.

Nominativus (łac.), pierwszy przypadek w deklinacji.

Nomokanon, kanon albo zbiór praw, zarówno cywilnych, jak i kościelnych; pod nazwą tą rozumie się zwłaszcza księga prawa kanonicznego kościoła wschodniego, zebrana przez Focjusza, patrjarchę carogrodzkiego, z ustaw cesarzów greckich, wydanych w rzeczach kościelnych, oraz z ustaw soborów i zdań Ojców Kościoła, i rozdzielona na 14 części. Wydanie N. po łacinie wyszło w Paryżu staraniem Herweta (1561).

Nomokracja (z gr.), panowanie prawa, t. j. taki ustrój państwowy, w którym przedstawiciele władzy są tylko wykonawcami prawa.

Nomos (grec.), prawo, porządek, u dawnych filozofów za bóstwo poczytywane, stawiane było obok Zeusa; obecnie znaczy w Grec. tyle co *nomarchja*, t. j. prowincja. *Nomodydakt*, uczony prawnik. *Nomokracja, rząd nomokratyczny*, forma rządu, w której prawo panuje, jak u dawnych Izraelitów. *Nomologja*, nauka prawodawcza; *Nomomachy*, burzyciele, gwałciciele praw; *Nomotezja*, prawodawstwo, prawo; *Nomotetyka*—sztuka stanowienia praw; *Nomoteta*, prawodawca.—N. było też nazwą prowincji w starym Egipcie.

Non (fr.)—nie.

Nona, zowie się w muzyce 9-ty ton gamy, licząc w górę od tonu głównego; jest więc właściwie przeniesioną w wyższą sferę sekundą. N., jak i sekunda może być wielką i małą (t. j. o pół tonu zmniejszoną). Akord nonowy zupełny jest to pięciogłos, tercjami w górę od tonu zasadniczego wzięty.

Nona, ostatnia z godzin mniejszych kanonicznych, odpowiadająca godzinie 3-ej popołudniowej. Składa się z hymnu, 3 psalmów i modlitwy.

Nona Rima, strofa, ob. Oktawa.

Nonae, ob. Nony.

Nonagon (gr.), dziewięciokąt.

Non bis in idem (łac.)—byle nie dwa razy za jedno. Zdanie Heraklitesa, według którego nic zgoła na świecie, a więc i człowiek nie może znajdować się dwa razy w tym samym stanie. W prawie oznacza, że nie należy dwa razy prowadzić sprawy o tę samą rzecz, przewinienie.

Non decet (łac.)—nie przystoi.

Non est vinum nisi Hungaria natum, Varsoviae et Cracoviae educatum (łac.)—niema wina nad urodzone na Węgrzech, a wychowane w Warszawie i Krakowie.

Nonintruzjoniści, zwolennicy wolnego kościoła w Szkocji, ob. Chalmers Tomasz.

Nonius Marcellus, gramatyk łaciński, z Tubursicum w Afryce, na początku w. IV po Chr., autor ważnego dla języka łacińskiego dzieła p. t.: „De compendiosa doctrina“ (1888).

Nonius, właściwie *Piotr Nunez*, matematyk, * 1492 r. w Alcalado-Sal w Portugalji, † 1577; był nauczycielem infanta Henryka, syna króla Emanuela, i profesorem matematyki w uniwersytecie w Koimbrze. Uchodzi za wynalazcę loksodromicznej linji (ob.) i nonjusza (ob.). Jego „Opera mathematica“ wyszły w Bazylei 1592.

Nonjusz (*Vernier*), przyrząd służący do mierzenia ułamków podziałek pewnej miary. Składa się z linijki posuwającej się wzdłuż głównej linji A'B' i mającej także podziałkę na sobie. Jeżeli N. ma być przeznaczony do oznaczania części dziesiątych podziałek głównej linji, to podziałki jego otrzymują się, biorąc 9 części głównej linji i dzieląc je na 10 równych części (fig. 1). Przedmiot, dany do mierzenia MN (fig. 2), umieszcza się obok linji głównej, a linijkę małą przesuwa się tak, aby się stykała z końcem danego przedmiotu. Liczbę podziałów linji głównej odczytujemy wprost, a następnie szukamy miejsca, na którem

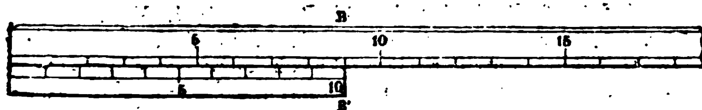

Fig. 1. Nonjusz.

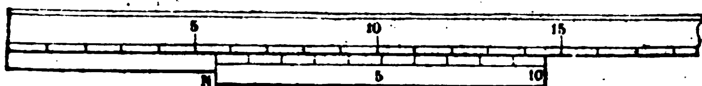

Fig. 2. Użycie nonjusza.

kreska linji głównej i małej najściślej się z sobą schodzą. Liczba odpowiednia małej linijki wskazuje liczbę części dziesiątych, jaką dodać należy do odczytanej liczby jedności. Tak długość dana do zmierzenia MN wynosi podziałek 5,6, szósta bowiem kreska linji A'B' schodzi się z kreską linji AB. Jeżeli okrąg koła w jakim przyrządzie astronomicznym podzielony jest na półstopnie, a chcemy odczytywać minuty, t. j. trzydzieste części półstopni, to podziałka **N.** otrzymuje się, dzieląc długość takiego półstopnia na 29 części. Nazwa tego przyrządu pochodzi od Piotra Nonjusza (1492) i Piotra Verniera (1631), uważanych za jego wynalazców.

Nonkonformiści, (po ang. *Nonconformists*), tak w Anglji nazywają wszystkich ewangelików, nie należących do kościoła anglikańskiego. Za królowej Elżbiety byli prześladowani i wydano przeciwko nim kilka praw, między innemi 1558 akt jednostajności (*act of uniformity*), mocą którego nałożone były ciężkie kary na wypełniających publicznie służbę bożą w inny sposób, niż przepisany w *Book of common prayer*. Nie lepiej się działo **N.** za Jakóba I i Karola I, i dopiero za protektorjatu otrzymali prawo odprawiania nabożeństwa. Restauracja nowym aktem jednostajności z 1662 powróciła całą sprawę do dawnego. Za Karola II nie śmiała żadna sekta, nie należąca do kościoła anglikańskiego, odbywać schadzek religijnych. Ogłaszenie tolerancji (*Declaration of indulgence*) za Jakóba II ulżyło chwilowo **N.**, ale dopiero za czasów Wilhelma i Marji otrzymali większą swobodę. Obecnie **N.** posiadają zupełną swobodę polityczną i religijną.

Non licet (łac.)—nie godzi się.

Non-lieu (fran.) właściwie: Ordonanse de N. L. we Francji rozkaz sędziego śledczego, w którym ten oświadcza, że dla braku przestępstwa lub braku dowodów, dana sprawa nie kwalifikuje się przed kratki sądowe.

Non liquet (łac.)—to jest nie jasne.

Non multa, sed multum (łac.) — nie dużo, lecz gruntownie.

Nonnotte Klaudjusz Franciszek, pisarz francuski z zakonu Jezuitów, * 1711 r. w Besançon, † 1793 tamże; jeden z najzawziętszych przeciwników Voltaire'a. Ważniejsze jego dzieła są: „Dictionnaire philosophique de la religion" (2 t., 2 wyd., Paryż, 1834; przekład polski ks. Tadeusza Brzozowskiego; 4 t., Wilno, 1783); „Lettres d'un ami à un ami sur les honnetetés littéraires" (1767); „Les erreurs de M. Voltaire," wymierzone przeciwko dziełu Voltaire'a p. t. „Essai sur l'esprit et les moeurs des nations;" „Les philosophes des trois premiers siècles de l'Eglise" (Paryż, 1789); „Principes de critique sur l'époque de l'établissement de la religion chrétienne dans les Gaules" (Avignon, 1789) i in.

Nonnus, poeta grecki z Panopolis w Egipcie, żył podług jednych na początku, podług innych przy końcu V w. po Chr.; oprócz dzieła „Metaphrasis Evangelii Joannei" (wydanego przez Passowa w Lipsku, 1834), napisał poemat w 48 księgach: „Dionysiaca," którego najlepsze edycje dali Gräfe (2 t., Lipsk 1819—1826) i Köchly (2 t., Lipsk, 1859). — Por. Uwarowa „Sur les Dionysiaques de Nonnus" w „Études de philologie et de critique" (Petersburg, 1843).

Non olet (łac.)—pieniądze nie śmierdzą. Słowa cesarza Wespazjana.

Non omnis moriar (łac.)—nie wszystek umrę (Horacy).

Non omnis possumus omnes (łac.)—nie wszyscy możemy wszystko.

Non plus ultra (łac.) ob. Nec plus ultra.

Non possumus (łac.)—nie możemy. Odpowiedź, udzielona przez św. Piotra i Pawła najwyższym kapłanom izraelskim, którzy chcieli wzbronić im opowiadania Ewangelji. Temi samemi słowami udziela Stolica Apostolska odmownej odpowiedzi na żądania, których spełnić nie chce lub nie może.

Nonsberskie Alpy, grupa w pasie południowym środkowych Alp Tyrolu, nie dosięga linji śnieżnej, w szczycie Karspitze (2,746 m.) dochodzi do najwyższej swej wysokości.

Non scholae, sed vitae discimus (łac.) —uczymy się nie dla szkoły, lecz dla życia.

Nonsens—głupstwo.

Nonum prematur in annum (łac.)—do dziewiątego roku należy przetrzymać (poemat). Cytata Horacego z „Ars poetica," że należy dzieło pracowicie i sumiennie obrabiać i wygładzać.

Non-Valeur (fr.)—rzecz bez wartości, towary niedające się sprzedać, aktywa wątpliwe.

Nony (*Nonae*), dzień 5-ty wszystkich miesięcy w kalendarzu rzymskim, prócz marca, maja, lipca i października, w których przypadały na dzień 7-my. **N.** należały u nich do dni feralnych (*Dies nefasti*).

Nonyl, ob. Peralgil.

Noorden, Karol von, historyk niemiecki, * 1833 w Bonn, † 1883 r. w Lipsku; od 1868 r. profesor w Greifswald, 1870 w Marburgu, 1873 w Tubindze, 1876 w Bonn, 1877 w Lipsku. Wydał: „Hinkmar, Erzbischof von Reims“ (1863); „Europäische Geschichte im 18 Jahrh.“ (t. 1—2, 1870—73); „Der spanische Erbfolgekrieg“ (1870—83). Pośmiertnie wyszły „Historische Vorträge“ (1884).

Noot, Henryk Mikołaj van der, * 1735 w Brukseli, adwokat tamże; w r. 1788 stanął na czele powstańców belgijskich przeciwko wojskom cesarza Józefa II, ale duszą całej sprawy był przebiegły van Eupen. W ciągu roku powstanie rozszerzyło się po całym kraju, i **N.**, wypędziwszy Austrjaków, zajął Brukselę. Jednakże już 1790 r., z powodu niesnasek między przywódcami, musiał **N.** uciekać do Holandji, skąd starał się podburzyć Belgijczyków przeciwko Austrji i Francji, ale na żądanie Francji został uwięziony 1796 r. i dopiero po jednorocznem zamknięciu na wolność wypuszczony, powrócił do Belgji; † 1827 w Strombeek.

Nor (*Norium*), pierwiastek chemiczny wątpliwy, wskazany przez Svanberga 1845. Ma się znajdować obok cyrkonu w hjacentach. Badanie dalsze istnienia jego nie potwierdziły.

Norbert św., założyciel zakonu Premonstrateńsów (ob.), pochodził z rodu hrabiów genewskich, * między 1080 — 85 w miasteczku Xanten; kanonik tamże, a następnie w Kolonji, odbywał pielgrzymki w Niemczech, Francji i Niderlandach, jako kaznodzieja misjonarz i w r. 1121 założył w Prémontré pod Laon klasztor męski, z nader ostrą regułą. Mianowany 1126 r. arcybiskupem w Magdeburgu, pracował aż do śmierci, zaszłej 1134 r., nad rozszerzeniem swego zakonu. Kościół obchodzi jego pamiątkę 6 czerwca.

Norbertanie, ob. Premonstratensi.

Norbertanki, zgromadzenie kanoniczek regularnych zakonu Premonstratensów, założone około r. 1122 przez św. Norberta, zwane powszechnie **N.**, pod regułą św. Augustyna, potwierdzone przez papieża Honorjusza II r. 1126, a liczące za życia jeszcze swego założyciela 10,000 zakonnic. Z początku **N.** prowadziły życie nadzwyczaj surowe, ubranie ich składał jeden tylko habit z białej, grubej wełny, albo z owczych kożuszków i czarny welon. W Polsce zgromadzenie Premonstratensek było jednem z najdawniejszych. Najznakomitszy ich klasztor był pod Krakowem na Zwierzyńcu, założony 1176 przez Jaksę z Miechowa. Inne ich klasztory były w Czerwińsku, w Pińczowie i w Imbramowicach.

Norblin de la Gourdaine Jan Piotr, znakomity malarz, * 1745 w Burgundji, kształcił się w Dreźnie pod kierunkiem Jana Casanova. Sprowadzony do Polski przez księcia Adama Czartoryskiego na nauczyciela rysunków do jego dzieci, od r. 1712 przebywał w Warszawie i założył tu szkołę malarską, z której wyszli celujący artyści: Płoński, Orłowski, Rustem i inni. Mianowany malarzem nadwornym króla Stanisława Augusta, zostawił wiele pięknych obrazów w jego galerji i w innych prywatnych zbiorach. Najliczniejszy zbiór akwarel jego posiadają: hr. Iza Działyńska i rodzina książąt Czartoryskich. Obrazy jego przedstawiają już to obrady w izbie poselskiej i zgiełkliwe sejmiki, już to sceny z życia ludowego i typy uliczne. **N.** celował także jako sztycharz. Jego akwaforty do dziś dnia są wysoce cenione i przez znawców poszukiwane: „Bitwa pod Zborowem,“ „Czesi ofiarujący chłopu koronę,“ „Jasełka,“ „Murzyn bębniący,“ „Zabawa towarzyska w parku,“ „Portret własny,“ „Oficer gwardji narodowej,“ „Sceny z r. 1794 w Warszawie,“ „Pożar pałacu Krasińskich,“ „Łazienki.“ W roku 1804 opuścił Polskę i † 1830 w Paryżu; tam także wydał swe „Costumes polonais.“

Norblin Sebastjan Ludwik, syn poprzedniego, malarz polski w zakresie mitologicznym, historycznym i religijnym, * 1796 r., prawie od początku swej karjery mieszkał stale w Paryżu, uczestnik „Salonów“ paryskich od 1823 do 1863, nagrodzony orderem Legji honorowej w 1859, † 1884 r. w Paryżu.

Norblin Sebastjan.

Nord, najwięcej na północ Francji wysunięty departament francuski, utworzony z części Niderlandów francuskich, obejmuje 5,773 klm. kw. i liczy 1,736,341 miesz. (1891). Dzieli się na 7 okręgów: Lille, Douaie, Cambrai, Valenciennes, Hazebrouck, Dunkierka; m. główne Lille.

Nordalbingja, nazywała się po półn.-wsch. stronie Elby część ziemi zamieszkana przez Saksonów, zowiąca się także z tego powodu *Saxonia transalbina*. Za czasów Karola W. składała się z Holsztynu, Stormarna, Dytmarchji i należała do księstwa Saskiego.

Nordau Maks Szymon, pisarz niem., * 1849 r. w Peszcie, syn uczonego żydowskiego, studjował medycynę i w r. 1872 został lekarzem. W piśmiennictwie wystąpił wcześnie, ale zasłynął dopiero opisami swoich podróży: „Aus dem wahren Milliardenland, Pariser Skizen und Bilder“ (2 t., 1878, II wyd. 1881); „Vom Kreml zu Alhambra, Kulturstudien“ (2 t. 1879, II wyd. 1881); „Paris unter der dritten Republik“ (3 wyd. 1880). W r. 1878 osiadł jako lekarz w Peszcie, ale w r. 1880 przeniósł się do Paryża. Nadto ogłosił: „Seifenblassen“ (2 wyd. 1881); „Die konventionellen Lügen der Kulturmenschheit“ (13 wyd. 1888); „Paradoxe“ (4 wyd. 1886); „Ausgewählte Pariser Briefe“ (2 wyd. 1887); „Die Krankheit des Jahrhunderts“ (2 t., Lipsk, 1887); komedje: „Die neuen Journalisten“ (1880); „Der Krieg der Millionen“ (1881); „Gefühls-Komödie“ (1891); „Seelenanaly-

sen" (1892); „Entartung" (2 t., 1892). **N.** jest jednym z głównych przywódców syonizmu (ob.).

Nordcap, Nordkap, ob. Północny Przylądek.

Norddeutsche Allgemeine Zeitung, gazeta niemiecka, wychodząca w Berlinie, założona 1861. Była z początku demokratyczna, za czasów Bismarck'a stała się półurzędową i dotychczas taką pozostała.

Norden, miasto okr. w pruskiej reg. Aurich, ma 4 kościoły, gimnazjum, kilkanaście fabryk i 6,800 miesz.

Nordenflycht Jadwiga Karolina, * 1718 r. † 1763, żona pastora Jakóba Fabriciusa, znakomita poetka szwedzka, nazywana powszechnie Safoną szwedzką. Wybór jej pism wyszedł w r. 1770 w Sztokholmie.

Nordenskjöld (wym. *Nurdenszeld)* Adolf Eryk, naturalista i podróżnik, * 1832 w Helsingforsie; kształcił się tamże, w 1857 udał się Sztokholmu, gdzie 1858 został profesorem i dyrektorem zbiorów mineralogicznych. W 1859 r. i 61 miał udział w podróży Torella do bieguna płn., a wyprawami z lat 1864 i 68 sam kierował; podczas tej ostatniej dosięgnął do 81° 42′ szer. północnej i zbadał Szpicberg pod względem geognostycznym. W roku 1870 zwiedził Grenlandję, dla przygotowania się do następnej wyprawy podbiegunowej, którą kierował 1872 roku. W końcu lipca 1876 odbył wyprawę na morze Karskie, 1878 przedsięwziął, na oddzielnie w tym celu zbudowanym okręcie „Wega," podróż dla naukowego zbadania północnego wybrzeża Syberji. Wyprawa ta, obliczona na lat dwa, wypłynęła z jednego z portów północnej Norwegji i otoczoną została w styczniu 1879 lodami około ujścia Jeniseju; oswobodzony z nich w lipcu 1879, **N.** posunął się dalej przez cieśninę Beryńską i na wiosnę 1880 wrócił do Europy. W ten sposób doprowadził do celu oddawna poszukiwane *przejście północno-wschodnie* między oceanem Atlantyckim a Wielkim. W r. 1883 odbył powtórną podróż do Grenlandji i na saniach dotarł w głąb kraju, nie napotkawszy nigdzie ziemi od lodu wolnej. W ostatnich latach zajął się głównie studjami historycznemi i kartograficznemi. Oprócz wielu rozpraw ogłosił: „Die Umseglung Asiens und Europas auf der Vega 1878—80" (Lipsk, 1880—82, t. 2); dopełnienie „Die wissenschaftlichen Ergebnisse der Vega-Expedition" (1883); „Studien und Forschungen" (1885); „Gröland, seine Eiswüsten im Innern und seine Ostküste" (1886). Por. Fries „A. E. Freiherr v. **N.** und seine Entdeckungsreisen 1858—79" (1880); „Facsimile Atlas till Kartografiens äldsta historia" (1869).

Nordenskjöld Adolf.

Nordenskjöld Gustaw, syn poprzed., * 1868 w Sztokholmie, † 1895 r., odbył 1880 podróż do Szpicbergu, a podczas podróży dokoła ziemi 1891 zbadał mieszkania jaskiniowe nad Rio Mancos w Colorado. Ogłosił: „Fran fjärran västern Minnen fran America" (1892); „Ruiner af klippboningar i Mesa Verde's canons" (1893) i in.

Norderney, wyspa u wybrzeża Prus, należąca do regencji Aurich, w okręgu Norden, 15 klm. kw. powierzchni i 4,000 miesz.; posiada wielce odwiedzane kąpiele morskie. Por. Metzger „Die Insel **N.** und ihr Seebad" (1873); Berenberg „Das Seebad **N.**" (3 wyd., Norden, 1895).

Nordhausen, miasto w pruskiej regencji Erfurckiej, nad rz. Aue i Zorge, ma 27,000 miesz., 8 kościołów, browary, fabryki cygar, wielkie gorzelnie, zakłady wyrobów chemicznych, fabryki cykorji i t. p., a nadto prowadzi obszerny handel zbożowy. Do r. 1803 było miastem wolnem cesarstwa.

Nordhauzeński kwas siarczany, ob. Siarka.

Nordkap, przylądek na norweskiej wyspie Magerö pod 71°11′ szer. płn. położony, z małym pomnikiem na 307 metr. wysokim wierzchołku; przylądek ten uważany jest zwykle za najbardziej na północ wysunięty punkt Europy i w miesiącach czerwcu i lipcu licznie bywa zwiedzany przez turystów.

Nordland, okrąg czyli amt w Norwegji, obejmuje 37,599 klm. kw. i liczy 133,000 miesz. Miastem głównem jest Bodö.

Nördlingen, miasto w obwodzie szwabskim w Bawarji, ma 8,300 miesz. i piękny kościół gotycki. Do r. 1803 było wolnem miastem cesarstwa.

Nördlinger Herman, leśnik, * 1818 w Sztutgardzie, † 1897, kształcił się w Hohenheim i Nancy, 1842 r. został profesorem leśnictwa w Grand-Jouan, 1845 w Hohenheim, 1881—91 w Tubindze. Wydał: „Technische Eigenschaften der Hölzer" (1860); „Kleine Feinde der Landwirtschaft" (2 wyd., 1869); „Querschnitte von 500 Holzarten" (11 t., 1852—88); „Deutsche Forstbotanik" (2 t., 1874—75); „Lehrbuch des Forstschutzes" (1884). Od r. 1860—70 redagował *Kritischen Blätter für Forst und Jagdwissenschaft.*

Nordstrandzkie wyspy, pozostałości przez zalew morza 1634 r. rozerwanej wyspy Nordstrand u zachodniego wybrzeża Szlezwigu, a mianowicie wyspy: Nordstrand (39 klm. kw. i 2,300 miesz.), Pellworm i Halligen.

No-restraint (ang.), nazwa metody psychjatrycznej, polegającej na łagodnem obchodzeniu się z chorymi bez używania więzów i kaftanów.

Norfolk, hrabstwo we wschodniej Anglji, nad morzem Północnem, obejmuje 5,295 klm. kw. i liczy 455,000 miesz., posiada wiele na ogromną skalę urządzonych zakładów fabrycznych, mianowicie wyrobów jedwabnych i wełnianych; miasto główne Norwich.

Norfolk, miasto w płn.-ameryk. stanie Wir-

ginji, przy ujściu rz. Elizabeth do rz. Św. Jakóba, w pobliżu zatoki Chesapeakebai, posiada port, kąpiele morskie, liczne fabryki, liczy 35,000 miesz., którzy prowadzą nader ożywiony handel.

Norfolk, angielsko-australska wyspa na Oceanie Spokojnym pod 29°3′ szerok. płn. i 167°58′ dług. wschod. od Gr. położona, ma 41,3 klm. kw. i 700 miesz.

Norfolk, tytuł książęcy znakomitej rodziny angielskiej Howardów. Pierwsi hrabiowie *Norfolk* byli z rodu Bigad, po którego wygaśnięciu Edward I mianował (1295) drugiego syna swego, Tomasza de Brotherton, hr. **N.** i wielkim marszałkiem Anglji. Prawnuk tego ostatniego z linji żeńskiej, Tomasz Mowbray, książę **N.** i hr. Nottingham, najstarszą swą córkę Małgorzatę wydał około 1420 za Roberta Howarda. Protoplastą Howardów, będących prawdopodobnie pochodzenia anglo-saksońskiego, był William Howard, sędzia najwyższy (1297—1308).—Syn jego *John Howard* był szambelanem Edwarda II. Syn wzmiankowanego wyżej Roberta Howarda i Małgorzaty księżny **N.**, *Jan Howard,* znakomity wojownik już za czasów Henryka VI, był pod Edwardem IV naczelnym wodzem wszystkich wojsk angielskich lądowych i morskich, został 1470 parem i kierował politycznemi sprawami państwa; za przywiązanie swe do domu York mianowany został 1483 przez Ryszarda III wielkim marszałkiem i księciem *Norfolk* i 22 sierpnia 1485 razem z tymże monarchą poległ w bitwie pod Bosworth.— Jego syn *Tomasz Howard, hr. Surrey* († 1524), odzyskał u Henryka VII utracony przez swą rodzinę tytuł książęcy, w nagrodę zasług, położonych w zawodzie wojskowym i doplomatycznym.—Syn tego ostatniego *Tomasz Howard,* trzeci książę **N.**, sławny wódz w wojnie przeciwko Francji i Szkocji, po upadku Wolseya zjednał sobie wprawdzie wielkie względy u Henryka VIII, ale podejrzany o zdradę, wtrącony został do więzienia razem z najstarszym swym synem hr. Surrey; syn zginął na rusztowaniu, a ojciec przy wstąpieniu na tron Marji wolność swą odzyskał i † 1554 r.—Wnuk jego *Tomasz Howard,* czwarty książę **N.**, * 1536, ubiegając się o rękę Marji Stuart, starał się wyswobodzić ją i za to 2 czerwca 1572 dał głowę pod topór katowski.—Prawnuk jego, *Tomasz Howard,* najstarszy syn Fryderyka Henryka, odzyskał 1664 r. tytuł książęcy dla swej rodziny, która przecież jako katolicka w izbie wyższej nie miała prawa zasiadać. Po wygaśnięciu głównej linji 1777 r. w osobie *Edwarda Howarda,* dziewiątego księcia **N.**, tytuł ten i godności przeszły na *Karola Howarda,* wnuka Karola († 1786).—*Karol Howard,* syn poprzedniego (* 1746, † 1815 bezpotomnie), jedenasty książę **N.**, w r. 1780 odstąpił wiary katolickiej i w izbach należał do opozycji, Tytuł i majątek jego odziedziczył *Bernard Edward Howard* (* 1765, † 1842), prawnuk Bernarda, piątego syna Henryka Fryderyka, po przeprowadzeniu bilu emancypacyjnego był pierwszym katolickim parem (1829).—Jedyny syn jego *Henryk Karol Howard,* trzynasty książę **N.**, * 1791, † 1856 r., gorliwy stronnik whigów i kilkakrotnie członek ministerjum, od 1855 wielki marszałek dworu.—Jego syn najstarszy *Henryk Granville Howard,* czternasty książę **N.**, poprzednio lord Fitzalon, następnie hr. *Arundel* i *Surrey,* * 1815, wbrew zasadom i przekonaniom ojca występował po stronie katolików, ale w r. 1852 usunął się zupełnie od życia publicznego i † 1860. Po nim nastąpił w godnościach syn jego, *Henryk Filtzalon Howard,* piętnasty książę **N.**, * 1847; występuje jako agitator i wpływowy przywódca stronnictwa katolickiego w Anglji.

Norica, *Noricum,* ob. Noryka.

Noris Henryk, kardynał, * 1631 w Weronie, † 1704 r.; jeden z najuczeńszych mężów XVII w., wydał ważne dzieło p. t.: „Historia Pelagiana“ (Florencja, 1673).

Norja (z arab.), machina hydrauliczna, służąca do przelewania wody z jednego zbiornika do drugiego; składa się z łańcucha bez końca, owiniętego na bęben; wzdłuż łańcucha poprzyczepiane są wiadra. Gdy bęben będzie wprawiony w ruch obrotowy, łańcuch zostaje też pociągany, wiadra z jednej strony wypełniają się wodą i wznoszą do góry, z drugiej obniżają i wypróżniają, gdyż ich otwory zwrócone są ku dołowi. Na fig. 1 i 2 F oznacza wał, *b* bęben z czopami *i*, A, B, C, D, E wiadra, które wodę wylewają do koryta. Podobny przyrząd, pod nazwą elewatora (ob.), jest używany do przenoszenia mąki z dolnych piątr młyna na górne.

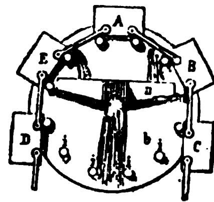

Fig. 1. Norja, widziana z przodu.

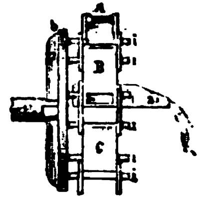

Fig. 2. Norja, widziana z boku.

Norka, zwierzę, ob. Łasica.

Norma (łac.), prawidło, wzór, stąd normalnem nazywamy wszystko, co jest prawidłowem, wzorowem.

Normalna, w geometrji toż co prostopadła **N.** linji lub powierzchni krzywej, jest to prostopadła do linji lub płaszczyzny stycznej w punkcie jej zetknięcia.

Normalna świeca, świeca, której jasność płomienia przyjmuje się za jednostkę przy mierzeniu natężenia światła, ob. Fotometrja.

Normalny dzień roboczy, prawne określenie największej liczby godzin pracy. Por. Jäger „Der Normaltag“ (1891), oraz „Geschichte und Litteratur des Normaltages“ (1891).

Normalny barometr, ob. Barometr.

Normalny termometr, termometr ze szkła jenajskiego, w którym punkty krzepnięcia i wrzenia wody zostały oznaczone bezpośrednio i dokładnie wypróbowane.

Normalny zegar, zegar umieszczony w miejscu publicznem, regulowany stale przez porównanie z zegarem obserwatorjum astronomicznego.

Normanby Konstanty Henryk Phipps, margrabia de, mąż stanu angielski, * 1797, † 1863 r. w Londynie, syn hrabiego Mulgrave, od r. 1819 żarliwy stronnik whigów i członek kilku gabinetów whigowskich; jako lord namiestnik Irlandji zjednał sobie 1835 r. sławę męża sprawiedliwego. W r. 1838 mianowany margrabią **N.**, był w latach 1846—52 posłem w Paryżu, a 1853—58 we Florencji. Za dzieło swe „A year of revolution" (2 t., Londyn, 1848), opisujące wypadki we Francji z lat 1848—49, ściągnął na się surową krytykę Lud. Blanc'a. Nadto napisał romanse: „Matilda" (1825), „Yesand **N.**" (1828, t. 1) i „The contrast" (1832, t. 3).

Normandja (franc. *Normandie*), dawna prowincja francuska z miastem stoł. Rouen, obejmuje obecnie 5 departamentów: Niższej Sekwany, Eure, Orne, Calvados i Manches, została 912 r. przez Karola Głupiego odstąpiona tytułem dziedzicznym wodzowi Normandów Rolfowi, albo Rollemu. Pośród następców tego Rolfa odznaczył się głównie książę Wilhelm II, który od zdobycia Anglji otrzymał nazwę Wilhelma Zdobywcy. Syn Matyldy, córki Henryka I, Henryk II został r. 1154 panem Anglji i Normandji. Jednakże król francuski Filip August w latach 1203—4 zdobył ten kraj, który przy Francji pozostał. W pierwszych czasach posiadania Normandji przez Francuzów, następcy tronu francuskiego nazywali się *książętami Normandji*; później tytuł ten był zastąpiony tytułem innym, t. j. Delfina Francji. Por. Licquet „Histoire de la Normandie" (1835, t. 2); Barthélemy „Histoire de la Normandie ancienne et moderne" (1862); Douin „La Normandie archéologique" (1866); Aubert „Contes normandes" (1887); Dondorf „Die Normannen und ihre Bedeutung fur das europäische Kulturleben im Mittelalter" (Berlin, 1875).

Normandowie albo *Normannowie*, w ściślejszem znaczeniu mieszkańcy dawnej prowincji francuskiej Normandji, w ogólniejszem zaś nazwa ta służyła pierwotnie całej germańskiego pochodzenia ludności Skandynawji, a zwłaszcza też Norwegji. Oprócz tego Niemcy i Francuzi nazwą **N.** oznaczali zuchwałe rozbójnicze bandy morskie, które od IX do XI w. nawiedzały całą prawie Europę; Anglicy dawali im zwykle miano *Duńczyków* albo *ludzi Wschodu*. Pierwszą pobudką do morskich wypraw tych *wikingów* (wojowników) skandynawskich było zapewne przeludnienie i nędza; później wyganiały ich z ojczyzny zarówno awanturnicze życie wojenne, jako też niezgody familijne i wojny domowe. W wyprawach swych **N.**, będący jeszcze poganami, pustoszyli wszystko, co napotkali, nie szczędzili ani kościołów, ani klasztorów, a chrześcijan tysiącami wlekli w niewolę. Monarchowie starali się od ich grabieży okupić pieniędzmi, ale podwyższali jeszcze ich chciwość. Ci to duńscy Normandowie zjawili się pierwszy raz r. 787 w Anglji, gdzie potem od 832 corocznie prawie łupieskie swe wyprawy powtarzali, a 866 stale się osiedlili. Rozpoczęty przez Svena († 1014) podbój Anglji dokonał syn jego Kanut W. W roku 1042 przeszła wprawdzie Anglja znowu pod rządy Anglo-Saksonów, ale już 1066 r. stała się łupem Wilhelma Zdobywcy, ks. Normandji, i otrzymała dynastję francusko-normandzką. Por. Thierry „Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands" (4 t., Paryż, nowe wyd., 1883); Worsaae „Den danske erobring of England og Normandiet" (Kopenhaga, 1863); Freeman „History of the Norman conquest of England" (Londyn, 1867, 2 wyd., 1877); Delarc „Les Normands en Italie" (Paryż, 1883); Barlow „History of the Normans in South Europe" (Londyn, 1886).—Duńskimi **N.** byli też najeźdźcy i pustoszyciele wybrzeży państwa frankońskiego od Elby aż do ujść Garonny. Często, płynąc w górę rzek na swych czółnach, lub też pędząc na zrabowanych koniach, przedzierali się w głąb Niemiec i Francji (w okolice Mozeli i Burgundji), najeżdżali Hiszpanję i Włochy i rozlewali się po morzu Śródziemnem. Z tymi to duńskimi wojownikami łączyli się już niewątpliwie i norwescy **N.** Własne, samodzielne swe wyprawy przedsiębrali oni na początku IX w., puszczając się na północ wysp angielskich, gdzie założyli kwitnące osady w Islandji, następnie odkryli Grenlandję i północnowschodnią Amerykę (Winland) i zaopatrzyli je swemi kolonjami. Z Norwegji również wyszła ostatnia wyprawa na brzegi francuskie pod dowództwem Rollo albo Rolfa (Robert), który za Karola Prostaka otrzymał w lenno 912 r. zachodnią część Neustrji, zwanej od tej chwili Normandją (ob.). Z Normandji w w. XI wyruszyło wielu rycerzy do Włoch południowych, gdzie Robert Guiscard r. 1059 przez papieża na księcia Apulji i Kalabrji potwierdzony, został r. 1071 panem całych Włoch niższych, gdy tymczasem brat jego Roger w latach 1060—1089 opanował Sycylję. Oba te kraje zjednoczył Roger r. 1127, jednakże na wnuku jego Wilhelmie II dynastja ta wygasła, poczem z domu Hohenstaufów Henryk VI utrzymał się przy swoich pretensjach przeciwko Tankredowi i jego synowi Wilhelmowi.—Wschodnie wybrzeża morza Bałtyckiego były również nawiedzane przez duńskich, a szczególnie przez szwedzkich **N.** I tak w r. 862 Waregowie, jedni pod dowództwem Ruryka państwo Nowogrodzkie, drudzy państwo Kijowskie założyli. Tutaj jednakże oba te państwa połączył Oleg, następca Ruryka, i Kijów uczynił głównem siedliskiem szybko rozwijającego się

państwa Rusko-Normandzkiego, z którego ci sami N. od r. 865 ciężko dawali się we znaki państwa Bizantyńskiemu i Konstantynopolowi, sięgając nawet aż do nadbrzeżnych krajów morza Kaspijskiego. Por. Deppinga „Histoire des expéditions maritimes des Normands et de leur établissement en France“ (2 wyd., Paryż, 1843); Wheaton „History of the Northmen from the earliest times to the conquest of England“ (Londyn, 1831); Worsaae „Minder om de Donske og Normändene i England, Skotland og Normändene i England, Skotland og Irland“ (Kopenhaga, 1851, przekład niem. Meissnera, Lipsk, 1852).

Normandzki styl, w budownictwie odmiana stylu romańskiego, panującego we Francji północnej i przeniesionego przez Normandów do Anglji i Sycylji.

Normandzkie wyspy, zwane przez Anglików *Channel-Islands*, przez Francuzów *Iles Normandes*, grupa wysp angielskich, obejmujących, 196 klm. kw. i 92,500 miesz., położona w południowej części kanału La Manche przy zachodnich brzegach dawnej Normandji, należy do hrabstwa Northampton i składa się z dwu głównych wysp: Jersey i Guernsey, z wysp Alderney, Sark, oraz kilku drobnych wysepek. Wyspy te posiadają własną, na wzór angielskiej urządzoną, ustawę czyli konstytucję, a oprócz tego używają wielu przywilejów. Na czele administracji miejscowej stoi gubernator, mianowany z ramienia rządu angielskiego. Język francuski jest urzędowym.

Normann Ludwik, ob. Neruda Wilhelmina.

Normannowie, ob. Normandowie.

Nornica, ob. Polnik.

Norny (staroskandynaw. *Nornir)*, są to Parki mitologji północnej, trzy cudnej urody dziewice: Urd (Przeszłość), Verdhandi (Teraźniejszość) i Skuld (Przyszłość), siedzące przy źródle Urdar, pod cały świat ocieniającem drzewem Yggdrasil. Stąd panują samowładnie nad losami ludzi i bogów, stanowiąc według swego uznania o ich dalszem istnieniu.

Norona (*Don Gospar Maria de Nava Alvarez de Norona,* hrabia de), poeta hiszpański, * 1760 w Castellon-de-la-Plana, † 1816 w Madrycie. Początkowo służył w wojsku i doszedł stopnia generał-lejtenanta; następnie, poświęciwszy się zawodowi dyplomatycznemu, był posłem w Bernie i Petersburgu. W wojnie o niepodległość dowodził oddziałem wojska w Galicji. Oprócz zbioru poezji lirycznych „Poesias“ (2 t., Madryt, 1799—1800) zostawił jeszcze poematy: filozoficzny „La muerte;“ heroiczno-komiczny „La Quicaida,“ epiczny „La Ommiada“ (2 t., Madryt, 1816) i „Poesias asiaticas“ (Paryż, 1833).

Norow Abraham, pisarz rosyjski, * 1795 r., † 1869, wstąpił 1810 do wojska, awansowany 1811 na porucznika, stracił nogę 1812 w pamiętnej bitwie pod Borodinem, mimo to jednak pozostał w służbie wojskowej aż do r. 1823. Przeszedłszy do służby administracyjnej, odbywał liczne podróże i zajmował się literaturą. 1850 mianowany towarzyszem ministra oświecenia, został 1851 prezesem komisji archeologicznej, a 1856 ministrem oświecenia i urząd ten sprawował przez lat kilka aż do wejścia swego do rady państwa. Oprócz wielu artykułów naukowych i utworów poetycznych, pomieszczanych w czasopismach, wydał oddzielnie opisy odbytych przez się podróży, jak oto: „Puteszestwie po Sicilii“ (2 t., Petersburg, 1828); „Puteszestwie ko swiatym miestam“ (2 wyd., 2 t., Petersburg, 1844); „Puteszestwie w Egipet“ (Petersburg, 1856); „Puteszestwie k 7 cerkwam“ (Petersburg, 1847). Zbiorowe wydanie podróży po Palestynie i Egipcie wyszło p. t. „Puteszestwia i t. d.“ (2 wyd., 5 t., Petersburg, 1853—54).

Norowiec (*Thylacinus)*, rodzaj ssących, z rzędu workowatych, z podrzędu drapieżnych, obejmujący jedyny gatunek, *T. cynocephalus*, odkryty przez Harrisa w południowych, górzystych okolicach ziemi Van-Diemen. Zwierz ten, dorównywający wilkowi średniej wielkości i kształtem do niego podobny, ma krótsze od niego nogi, głowę szeroką trójkątną; ogon rozpłaszczony na końcu, nagi w pośrodku, a w końcu, jakby pendzlem długich twardych włosów opatrzony. Przebywa w jaskiniach, jest bardzo drapieżny, żywi się głównie kangurami, dziobakami i kolczakami.

Norowiec.

Norrbotten, najbardziej na północ wysunięty i najmniej zaludniony län Szwecji, obejmuje 106,818 klm. kw. i liczy 105,000 miesz.

Norris Edwin, etnolog i filolog angielski, * roku 1795 w Taunton, † 1872 w Londynie. W latach 1825—36 był urzędnikiem przy kampanji wschodnio-indyjskiej, 1836 r. powołany na pomocnika sekretarza królewskiego Towarzystwa azjatyckiego, został 1856 pierwszym sekretarzem; od 1847 r. był nadto tłómaczem w ministerjum spraw zagranicznych. Pomieszczał ważne prace w rozprawach Towarzystwa azjatyckiego (*Transactions*), z których zasługują na szczególną wzmiankę: „On the Kapar-di-Giri Inscription,“ „On the Assyrian and Babylonian weights,“ „On the Scythic version of the Behistun inscription.“ Od 1853 redagował *Ethnografical Library*. Wydał nadto „The ancient

Cornish drama, edited and translated" (Oksford, 1859).

Norris William Edward, powieściopisarz angielski, * 1847 w Londynie, kształcił się w Eton. Napisał: „Heaps of money" (1877); „Mademoiselle de Merac," „Matrimony," „No newthing," „Thirlby Hall," „Adrian Vidal," „My friend Jim," „Major and Minor," „The Rogue," „A bachelors blunder," „Misadventure," „Marcia" i in.

Norristown, miasto w północno-ameryk. stanie Pensylwanji, nad rz. Schuylkill, 29 klm. powyżej Filadelfji położone, posiada liczne fabryki, pokłady żelaza, marmuru i piaskowca, oraz 20,000 miesz.

Norrköping, fabryczne i handlowe miasto nadmorskie w obwodzie (län) Gotlandji Wschodniej, w Szwecji, nad rz. Motala, liczy 33,000 miesz., ma port, doki i warsztaty okrętowe. W pobliżu miasta leżą zwaliska sławnego niegdyś zamku Johannisborg i źródło słynnej wody mineralnej Himmelstaland.

Norrland, najbardziej na północ wysunięta, największa, ale najmniej zaludniona z trzech głównych części Szwecji, ma 262,998 klm. kw. i 744,000 miesz.

Norte, rzeka, ob. Rio-del-Norte.

North Fryderyk, lord, hrabia *Guilford*, angielski mąż stanu, * 1733. Po ukończeniu nauk w Oksfordzie podróżował po Europie lat 3, a następnie pełniąc rozmaite wyższe urzędy, został 1767 kanclerzem skarbu. Od 1770 przez lat 12 jako prezes gabinetu zarządzał państwem. Początkowe jego rządy były bardzo popularne. Złagodził los Irlandji, poddał pod nadzór korony kompanję wschod.-indyjską, zreformował ustawę Kanady i w kolonjach amerykańskich zniósł wszystkie cła, oprócz herbacianego. Niepokonany upór celem utrzymania tego ostatniego cła wywołał wojnę kolonji z metropolją i ogłoszenie niepodległych Stanów Zjednoczonych. Pod naciskiem potężnej opozycji (obaj Pittowie, Fox, Burke) usunął się od rządów 19 marca 1782 i w kwietniu 1783 utworzył w połączeniu z Foxem tak zwane ministerjum talentów, ale jeszcze tego samego roku musiał ustąpić miejsca Pittowi, nie przestając jednak brać udziału w rozprawach parlamentarnych. W 1790 został po śmierci ojca parem, † 1792. Por. „View of the history of Great Britain during the administration of Lord North" (Londyn, 1782); „Histoire de l'administration de Lord North" (2 t., Londyn, 1794); „Correspondence of George III with Lord North" (2 t., Londyn, 1867).

Northampton, hrabstwo w środkowej Anglji, obejmujące 2,598 klm. kw. i liczy 303,000 m. Główne miasto Northampton nad rz. Nen, ma 62,000 m., prowadzi wielki handel końmi zbytkownemi i jest miejscem sławnych w Anglji wyścigów konnych; słynne wyroby szewckie.

Northbrook Tomasz Jerzy Baring, hr., mąż stanu angielski, * 1826, syn ministra Sir Franciszka Thornhill Baring **N.** (* 1796, † 1866), liberalny członek gabinetu, 1868 minister wojny, 1872—76 wicekról Indji Wschodnich, od 1876 członek izby wyższej, 1880—85 minister marynarki w gabinecie Gladstone'a, † 1891 w Rzymie.

Northcote sir Stafford Henryk, mąż stanu angielski, * 1818, od 1855 konserwatywny członek izby niższej, 1859 sekretarz skarbu, 1866 prezes izby handlowej, 1867 minister do spraw indyjskich, 1874 kanclerz skarbu państwa, 1876 przywódca izby niższej.

Northeim *(Norten)*, miasto okr. w pruskiej reg. Hildesheimskiej, nad rz. Rhume, posiada kilka fabryk i 7.200 m.

Northumberland, najdalej ku północy wysunięte hrabstwo angielskie, obejmujące 5,219 klm. kw. i 507,000 miesz., było niegdyś jednem z królestw anglo-saksońskich. Miasto główne jest Newcastle.

Northumberland, hrabiowski i książęcy tytuł kilku sławnych rodzin angielskich, a mianowicie rodziny Percy, która, przybywszy do Anglji z Wilhelmem Zdobywcą, nabyła wielkie posiadłości w hrabstwach York i Lincoln.—*Henryk*, lord *Percy*, pierwszy 1377 mianowany hrabią **N.**, był stronnikiem Henryka IV, ale później porzucił go, miał udział w spisku arcybiskupa Yorku przeciwko królowi, uciekł do Szkocji i podczas wycieczki do Anglji poległ 29 lutego 1408.—Jego wnuk i prawnuk, hrabiowie **N.**, obaj noszący imię *Henryk*, znani ze swych czynów wojennych w sprawie domu Lancaster, polegli, pierwszy 23 maja 1455 pod St.-Albans, drugi 29 marca 1461 pod Towton.—*Henryk Percy*, szósty hrabia **N.**, mąż Anny Boleyn, † 1537 bezdzietnie, a gdy brat jego, *Tomasz Percy*, jako współuczestnik powstania katolików w r. 1536 był na śmierć skazany, tytuł i dobra familijne razem z godnością księcia **N.** przeszły na rodzinę Dudleyów. Po straceniu Jana Dudleya 1527, *Tomasz Percy*, syn skazanego na śmierć Tomasza Percy, był przez królowę Marję wyniesiony do godności hrabiego **N.**, ale i ten jako spiskowy katolicki był ścięty 22 sierpnia 1572.—Brat jego *Henryk Percy*, ósmy hrabia **N.**, poległ z ręki niewiadomego mordercy 21 czerwca 1585 w wieży Tower.—Syn tego ostatniego *Henryk Percy*, dziewiąty hrabia **N.**, mniemany współuczestnik sprzysiężenia prochowego † 1632.—Jego syn *Algernon Percy*, dziesiąty hrabia **N.**, wielki admirał za Karola I, † 1668.—Gdy *Joscelin Percy*, jedenasty hrabia **N.**, 21 maja 1670 życie bezdzietnie zakończył, wygasł na nim tytuł hrabiów **N.**, ale Karol II nadał tę godność 1674, a 1683 godność księcia **N.** swemu naturalnemu synowi *Jerzemu Fitzroy*, który także 1716 umarł bezdzietnie. R. 1749 Algernon Seymour, siódmy książę Somerset, otrzymał tytuł hr. **N.**, a schodząc z tego świata 1750, bez potomków płci męskiej, przekazał ten tytuł swemu zięciowi sir *Hugh Smithson*, który przybrał także nazwisko rodzinne Percy i 1766 otrzymał godność

księcia, † 1786.—Jego najstarszy syn *Hugh Percy*, drugi książę **N.**, generał podczas wojny amerykańskiej, † 1817.—Gdy jego syn najstarszy *Hugh Percy* † 1847 bezdzietnie, przeto nastąpił brat jego *Algernon Percy*, jako czwarty książę **N.** Ten, * 1792, poświęcił się służbie marynarskiej, 1852 za gabinetu Derby był pierwszym lordem admiralicji, a 1862 został admirałem i † 1865 w Alnwick. Odznaczył się także jako podróżnik po Wschodzie i jako miłośnik starożytności. Jego krewny i spadkobierca *Jerzy Percy*, jako piąty książę **N.**, † 1867 w Alnwick.—Dziedzicem tytułu książęcego był najstarszy jego syn *Algernon Jerzy*, dotychczasowy *hrabia Percy*, * 1810. Zasiadał 1852—65 w izbie niższej i należał do stronnictwa konserwatywnego, 1858 był lordem admiralicji, 1859 wiceprezesem urzędu handlowego i członkiem rady tajnej; 1867 odziedziczył po ojcu swym *Jerzym* majątek i tytuł księcia **N.** 4 lutego 1878 mianowany został strażnikiem wielkiej pieczęci, które to stanowisko zajmował do 1880; ustąpił razem z Beaconsfieldem.

Northwich, miasto w angielskiem hrabstwie Chester, posiada wielkie kopalnie soli i 15,000 m. W 1881 zdarzyła się tu katastrofa zapadnięcia się ziemi nad kopalnią.

Norton Karolina Elżbieta Sara, autorka angielska, wnuczka poety Sheridana, * 1808. Otrzymawszy jak najstaranniejsze wychowanie, napisała już w 17 r. życia „Sorrows of Rosalie", wzruszające opowiadanie z życia wiejskiego. W 1827 poślubiła Jerzego Nortona, ale 1836 rozwiodła się z nim po przeprowadzeniu skandalicznego procesu, w 1877 wyszła za baroneta sir Williama Stirling-Maxwella, ale † w trzy miesiące później. **N.** zajmuje pomiędzy nowoczesnemi poetkami angielskiemi wybitne stanowisko i zjednała sobie nawet imię niewieściego Byrona, którego w istocie przypomina siłą namiętności i śmiałością myśli. Najcelniejsze z jej utworów są: „The undying one" (1831); „The dream" (1840); „The child of the Islands" (1845) i „The Lady of la Garaye" (Londyn, 1862).

Norwalk, miasto w północno-ameryk. stanie Connecticut, przy ujściu rz. **N.** do zatoki Long Island-Sund, posiada kąpiele morskie, doskonały port, liczne fabryki i 18,000 m.

Norwegja, po duńsku i norwesku *Norge*, po szwedzku *Norrige*, królestwo tworzące zachodnią i północną część półwyspu Skandynawskiego, obejmuje 322,304 klm. kw. i stanowi wielką masę wysokich gór, powyrzynanych przez liczne zatoki (fjordy), pełna jezior, rzek (z których największa jest Glommen) i pustyń skalistych. Przy tej przeważnie górzystej naturze kraju, rolnictwo nie może wystarczyć potrzebom kraju, a głównym środkiem jego wyżywienia są: hodowla bydła, rybołówstwo i myśliwstwo, szczególnie na zwierzęta dostarczające ciepłych i poszukiwanych futer. Lasy, pokrywające 24,4% ogólnej przestrzeni kraju, dostarczają drzewa budulcowego, które jest głównym artykułem wywozowym **N.** Górnictwo ma głównie na celu wydobywanie srebra, miedzi, żelaza i kobaltu. Przemysł małego tu jest znaczenia, z wyjątkiem budowy statków wodnych, okrętów, a także młynarstwa, garbarstwa i niektórych innych. Handel wzrasta z każdym rokiem; w 1898 wartość towarów przywiezionych wynosiła ogółem 277,896,200 koron, wywiezionych zaś— 159,865,600 koron. Handel morski zatrudnia flotę, liczącą 7,512 statków morskich o objętości 1,690,911 ton z osadą liczącą 57,669 ludzi. Po Anglji i Stanach Zjednoczonych posiada **N.** największą w świecie flotę handlową. Ludność wynoszącą 1,988,674 głów (1891), prócz małej liczby Lapończyków (przeszło 20,000 głów) w Finmarchji, jest północno-germańskiego pochodzenia. Język piśmienny i towarzyski jest duński; od czasu jednak odłączenia się kraju od Danji objawiła się dążność do podźwignienia narodowego języka norweskiego. Mieszkańcy wyznają religję ewangelicką, która tu zachowała urządzenia biskupie. Pod względem wyższego ukształcenia, kraj oprócz uniwersytetu w Chrystjanji, posiada kilkadziesiąt szkół średnich. Wykształcenie ludu stoi bardzo wysoko. Grunt górzysty nie pozwala tutaj na zakładanie licznych i ludnych miast; dlatego też w całym kraju są tylko 24 miasta i 26 osad. Wewnątrz nigdzie prawie właściwych wiosek napotkać nie można, istnieją tylko pojedyncze kolonje i folwarki. Podług konstytucji Eidsvoldzkiej, która łączy monarchję z demokracją, niema różnic ani przywilejów stanowych, królestwo jest dziedziczne, a władza prawodawcza spoczywa w sejmie (Storthing), złożonym z przedstawicieli narodu. **N.** jest państwem połączonem ze Szwecją tylko przez unję osobistą, jest przeto niezależna, ma własne prawodawstwo, rząd i administrację, własne finanse, flotę i wojsko. Na czele rządu stoi namiestnik, obok niego urzędują minister stanu i przynajmniej siedmiu radców stanu, z których sześciu musi być naczelnikami rozmaitych gałęzi zarządu. Minister i dwu radców stanu zostają ciągle przy boku królewskim. Pod sterem rady stanu zostaje 20 naczelników obwodowych (Amtmänner), którzy w rezydencjach biskupich: Chrystjanja, Hamar, Christiansand, Bergen, Drontheim i Tromsöe, zowią się naczelnikami obwodów biskupich (Stiftsamtmänner). Naczelnikom obwodowym podlega 56 wójtów. Finanse kraju znajdują się w bardzo pomyślnym stanie. Według budżetu z r. 1897/98, przychód i rozchód były przewidywane w sumie 73 mil. kor. Dług państwa w 1898 wynosił 180,152,500 koron. Podług konstytucji każdy zdolny do broni mieszkaniec obowiązany jest do obrony kraju. Armja składa się z 12,000 ludzi wojska linjowego, oprócz rezerw, landwery, gwardji obywatelskiej i landsturmu. Flota liczyła w 1896 r. 11 torpedowców, 1 korwetę, 17 kanonjerek, 4 monitory, nie licząc będących w budowie. Główną stacją floty jest port wojenny w Horten.

N. posiada order św. Olafa. Kolor narodowy jest ponsowy, otoczony błękitnem o białych brzegach kołem. Stolicą jest m. Chrystjanja.

Historja. Starożytne dzieje Norwegji wiążą się ściśle z dziejami Skandynawji i są nawskroś mityczne, ciemne. Dopiero z wprowadzeniem chrześcijaństwa za króla Olafa I (Trygvason) przy końcu X w. w jaśniejszem zaczynają się przedstawiać świetle. Trzy główne momenty zaznaczyć trzeba w tej epoce: 1) wyprawy morskie Normandów (ob.), przez które weszli mieszkańcy **N.** w stosunki z resztą Europy i zaludnili prócz Islandji także Grenladję, 2) dalej, jako reakcję stąd wypływającą, wprowadzenie chrześcijaństwa, które z pogaństwem zniszczyło także po części starą narodowość skandynawską; 3) nakoniec wytępienie w kraju dawnych naczelników plemion, rozpoczęte przez Haralda Pięknowłosego (Harfagr); walki stąd wynikłe nadały nietylko dziejom pierwotnym, ale nawet i późniejszym charakter dzikości, objawiający się jeszcze po wprowadzeniu chrześcijaństwa w walkach o tron. Olaf II albo Święty pracował dalej nad rozszerzeniem chrześcijaństwa i podciągnął pod swą władzę drobniejszych książąt. Kiedy 1028 wygnany przez Kanuta W. zginął 1030 pod Stiklestad, kraj przeszedł pod panowanie Danji, ale 1036 powrócił znowu pod władzę Magnusa I, syna Olafa II, którego ród wygasł w linji męskiej 1319 na Hakonie VII. W skutek tego wybrano królem syna jego siostry, Magnusa VII. Po jego wnuku Olafie V w 1387 odziedziczyła koronę jego matka Małgorzata (ob.), królowa duńska, i odtąd **N.** była połączona z Danją aż do r. 1814. Pokojem zawartym w Kiel 14 stycznia 1814 kraj był odstąpiony Szwecji. Gdy atoli przedstawiciele narodu wybrali sobie królem Chrystjana, księcia duńskiego, następca tronu szwedzkiego wtargnął z wojskiem do Norwegji, ale wkrótce potem, bo 14 sierpnia 1814, przyszło do zawieszenia broni i układu, na mocy którego **N.**, przyjmując konstytucję ułożoną przez Storthing 17 maja 1814, ze Szwecją została złączona w dniu 20 października 1814. Po zaprowadzeniu 4 listopada 1814 potrzebnych modyfikacji w tejże konstytucji, naród trzyma się jej niewzruszenie, zapobiegając troskliwie wszelkim możliwym przekroczeniom ze strony szwedzkiej władzy królewskiej. Jakkolwiek 1864 obchodzono uroczyście unję obu królestw, jednakże spory, dotyczące unji ze Szwecją, które 1859 dały pochop do groźnego konfliktu, jeszcze do 1870 nie były załatwione. Za panowania Oskara II (od 1872) objawiło się nieporozumienie z rządem co do dopuszczenia ministrów do Storthingu, który 13 czerwca 1877 jednogłośnie odmówił udzielenia rządowi kredytu 1½ mil. koron na utrzymanie neutralności podczas wojny wschodniej. Większość Storthingu, przeważnie z posłów wiejskich złożona, okazała dążności wyraźnie republikańskie i radaby zerwać zupełnie unję ze Szwecją. W 1879 konflikt zaostrzył się z powodu żądania Storthingu, aby radcy stanu, t. j. ministrowie, obowiązani byli znajdować się na posiedzeniach Storthingu; stronnictwo więc radykalne zmieniło swą taktykę, poprzednio bowiem odmawiało ministrom prawa uczestniczenia w obradach. Według konstytucji, prawo trzykrotnie uchwalone przez Storthing staje się obowiązującem, nawet bez zatwierdzenia królewskiego; rząd jednak sądził, że zasada ta nie stosuje się do praw, dotyczących zmian w konstytucji, gdy Storthing pod regułę tę wszystkie podciągnąć chciał prawa. Minister stanu Stang podał się do dymisji w październiku 1880, następca jego Selmer pozostał dalej w zgodzie z królem, a w nieporozumieniu z sejmem. W sprawie *veto* królewskiego wydział prawny uniwersytetu w Chrystjanji oświadczył się za królem, a nowe niesnaski wywołały projekt zmiany urządzeń wojskowych, gdy Storthing zapragnął 1882 służbę wojskową uwzorować według urządzeń szwajcarskich, czemu znowu król stanowczo się oparł. Zaostrzenie stosunków ujawniło się zmniejszeniem płacy byłemu ministrowi stanu Stangowi, odmową podwyższenia apanażu następcy tronu, który się właśnie ożenił, oraz zastąpieniem zwykłej formy adresu „najłaskawszy królu“, po prostu wyrazami: „do króla“. Dla podwyższenia liczby wyborców radykalnych właściciele rozległych nieużytków, zwanych *myra* (torfowiska), rozparcelowali je i rozdzielili między swych robotników, którzy wskutek tego stali się wyborcami, a rezultatem tego manewru było, że wybory 1882 wydały 83 członków lewicy na 31 tylko konserwatystów. Izba tak złożona oddała pod sąd ministra stanu Selmera i dziesięciu innych członkow rady stanu za naruszenie konstytucji. Sąd państwowy rozpoczął posiedzenia swe w maju 1833, wyrok jednak na Selmera był wydany dopiero w lutym 1844; usunięty on został z urzędu i skazany na zapłacenie kosztów procesu w wysokości 18,225 koron, z czego 15,000 dla trzech oskarżycieli przez izbę wyznaczonych. Król jednak wyroku nie zatwierdził, ale był zmuszony do udzielenia gabinetowi dymisji (1884), dotychczasowego przywódcę radykalnego stronnictwa w Storthingu Jana Svedrupa. Radykaliści domagali się w dalszym ciągu reformy wojskowej, rozszerzenia prawa wyborczego i ustanowienia sądów przysięgłych, ale zadowolili się posiadaniem władzy i stanowisk wpływowych, wskutek czego powstała pomiędzy nimi pod przywództwem Ovama frakcja niezadowolonych. Stan finansów pogorszył się tak dalece, iż zaszła potrzeba nowych podatków. Spór pomiędzy gabinetem a stronnictwem radykalno-demokratycznem w 1888 zaostrzył się jeszcze więcej i wywołał ustąpienie trzech ministrów: Arctandesa, Astrupa i Kildala, na których miejsce powołani zostali Dahl, Liestöl i Jacobsen. Wkrótce ustąpił i minister oświaty Blix. Istniejąca w stronnictwie demokratycznem wpłynęła tak dalece na zmianę usposobienia kraju, iż w nowych wyborach do

Storthingu (w październiku i listopadzie 1888) konserwatyści uzyskali 54 mandaty, radykaliści 32, zaś stronnictwo ministerjalne 22 mandaty. Przy takim ustroju stronnictw stateczna działalność parlamentu była niemożliwą. Wniosek konserwatystów zmniejszenia pensji posłów, w celu skrócenia sesji parlamentu, został odrzucony, przyjęto zaś projekt ustanowienia sądów przysięgłych. Przeprowadzono nadto i reformę szkół. W lipcu 1889 r. gabinet Svedrupa podał się do dymisji, władzę zaś po nim objęło ministerjum Emila Stanga. Kwestja unji ze Szkocją, wielokrotnie podnoszona przez prasę, stała się teraz przedmiotem ożywionych rozpraw w Storthingu. Przy obradach nad budżetem ministerjum spraw zagranicznych, minister stanu Steen w porozumieniu z lewicą oświadczył, że oddzielne przedstawicielstwo **N.** za granicą nie sprzeciwia się ani ugodzie z 1814, ani konstytucji, wskutek czego Storthing jednogłośnie wyraził potrzebę ustanowienia konsulatów norweskich. Od tego czasu kwestja osobnego przedstawicielstwa **N.** za granicą i utworzenie norweskiego ministerjum spraw zagranicznych stało się głównym punktem programu radykalistów, tak dalece, że nawet sprawy tak ważne, jak głosowanie powszechne i podatek bezpośredni zeszły na plan drugi. Żądaniu temu oparł się król, a opozycja ta wywołała jeszcze większe wzburzenie. Na miejsce Steena, rozporządzającego w Storthingu 64 głosami (ze 114) i prezesem ministrów mianował konserwatystę Stanga (1892), który napróżno usiłował załagodzić spór, pozostał jednak na stanowisku pomimo braku poparcia Storthingu. W r. 1893 radykaliści przeprowadzili wniosek zmniejszenia listy cywilnej i pensji ministrów, agitacja zaś w kraju w kierunku zerwania unji przybrała rozmiary tak wielkie, iż powstała obawa o całość zjednoczonego państwa. W 1894 wybory dały większość lewicy, wskutek tego ministerjum Stanga ustąpiło 31 stycznia, ale na żądanie króla powróciło do władzy 27 kwietnia 1895. Energiczna postawa rządu i sejmu szwedzkiego skłoniły Storthing do ustępstw i do zawotowania budżetu. 14 lipca utworzyło się ministerjum koalicyjne pod prezydenturą Hagerupa, a 13 listopada 1895 mianowano komisję unifikacyjną, która miała wynaleźć *modus vivendi* i usunąć nieporozumienia. Druga komisja zajęła się wypracowaniem aktu międzypaństwowego, ale ta rozwiązała się w 1896 r., nie doszedłszy do niczego. W 1896 król i następca tronu odbyli podróż po **N.**, pragnąc osobiście wpłynąć na uspokojenie umysłów. W 1896 przyjęto nowe prawo wyborcze gminne. Wybory 1897 dały lewicy olbrzymią przewagę w Storthingu, co zaostrzyło konflikt pomiędzy Szwecją a Norwegją. Komisja unifikacyjna była rozwiązana 8 listopada 1898. Ministerjum Hagerupa ustąpiło, i rządy objął Jan Steens (17 lutego 1898). Prezydentem Storthingu obrano krańcowego, radykalistę Ullmanna. Przyjęto nowe prawo wyborcze, zdwajające liczbę wyborców. Storthing ciągle występował przeciw unji ze Szwecją, wniesiono projekt samoistnej flagi norweskiej, którą król trzykrotnie odrzucał, żądano oddzielnych konsulatów handlowych norweskich i t. p. Wszystko to wywołało wielkie oburzenie Szwecji. Król Oskar II zgnębiony tem, zdał rejencję państwa w ręce następcy tronu, księcia Gustawa (23 stycznia 1899), który stanął po stronie Szwedów i na konferencję pokojową w Hadze wysłał jednego wspólnego delegata. To wywołało demonstrację w Chrystjanji, gdzie królewicz nie cieszył się nigdy sympatją. 11 maja 1899 król Oskar objął znowu rządy. Kwestję samoistnej flagi norweskiej zdecydował król w duchu życzeń norweskich (11 października 1899). Minister spraw zewnętrznych Douglas, nienawidzony w **N.**, podał się wskutek tego do dymisji. To uspokoiło nieco rozdrażnienie. Ob. **Szwecja.** 17 maja 1901 odbyła się w Chrystjanji uroczystość, na którą dotychczas królewska rodzina patrzała niechętnie, a którą tym razem zaszczycił swą obecnością następca tronu, książę Gustaw. Była to rocznica usamowolnienia **N.**, połączona z odsłonieniem pomnika bohatera narodowego Tordenskjölda. Udział następcy tronu zrobił bardzo sympatyczne wrażenie w kraju. Por. J. Krafta „Topographisk-Statistisk Beskrivelse over Kongeriget Norge“ (6 cz., Chrystjanja, 1820—35; 2 ed., 1830—38); tegoż „Topographisk Haandbog over Kongeriget Norge“ (Chrystjanja, 1845—48); Bloma „Das Königreich Norwegen statistisch beschrieben“ (2 cz., Lipsk, 1843); Thormod Thorlak „Historia rerum Norvegicarum“ (Kopenhaga, 1711); Schöninga „Norges Riges Historie“ (3 t., Sorö, 1771—81), tylko do 995 r.; P. A. Muncha „Det norske Folks Historie“ (8 t., Chrystjanja, 1851—63), tylko do 1397 r. sięgającą; Faye „Geschichte von Norwegen“ (Lipsk, 1851); Baedecker „Schweden und Norwegen“ (1891); Passarge „Sommerfahrten in Norwegen;“ Overland „Illustrirtet Norges Historie“ (1888—1890).

Norweska literatura, ob. Skandynawskie literatury i Duńska literatura. Dopiero w w. XIX można mówić o samodzielnej literaturze norweskiej, pisanej jedynie w języku duńskim. Założenie uniwersytetu w Chrystjanji (1811) i oddzielenie Norwegji od Danji (1814) dało pochop do stworzenia narodowej literatury norweskiej. Próby Bjerregaarda (1792—1842) i Hansena (1794—1842) nie dały żadnych wybitnych rezultatów. Dopiero Wergeland, Welhoven i Munds stali się ojcami **N. l.**; za nimi poszli Jensen, Kjerulf, Jorgen, Moe. Romanse pisała Camilla Collet i Magdalena Thoresen. Z nowszych: Jonas Lie, Elster, Arne Garborg i Kjelland Hamsun zasłynęli w całej Europie, podobnie jak dramaturgowie Björnsen i Ibsen, z młodszych zaś Ole Vig, Vinje, Jonson, Sandt, Daa, Christensen, Egge. W djalekcie ludowym norweskim pisali również: Garborg, Vinje, Löland, Vislie, Seland, Prydz, Kaarsberg, Juul.

Kwestja wprowadzenia djalektu norweskiego zamiast języka duńskiego do literatury ma wielu gorących zwolenników i przeciwników. W ostatnich czasach liczba zwolenników „Landsmaalu“ wzrosła wskutek wzmożenia się separatystyczno-narodowych dążeń w społeczeństwie. W 1885 djalekt (Landsmaal) chłopski został równouprawniony w sejmie. W roku 1892 i 1896 wydano prawo szkolne, upoważniające gminy do wprowadzenia djalektu w szkołach gminnych i w szkołach średnich, równouprawniono Landsmaal z językiem literackim, t. j. duńskim. Przeciwko temu protestowały głównie miasta i wogóle inteligencja z Bjornsonem na czele, motywując to tem, że Landsmaal jest zbiorem różnych djalektów, nie językiem w ścisłem znaczeniu tego wyrazu. Ibsen popierał Björnsona. Przeciwko nim występował Arne Garborg i filolog Haegstad. Prawa się utrzymały, gdyż większość narodu pragnie usunąć język duński, jako „obcy“. Por. P. Botten Hausen „La Norvège littéraire“ (1886); Schweitzer „Die Entwickelung der nationalen Dichtung in Norwegen“ (1881); Schweitzer „Gesch. der Skand. norischen Litteratur“; Ola Hanson „Jung Skandinavien“.

Norweska sztuka, ob. Skandynawska sztuka.

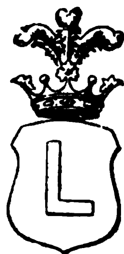
Norweski język, ob. Skandynawskie języki i Duński język.

Norweskie morze, omywające brzegi Norwegji, wrzyna się głęboko w ląd za pośrednictwem wielkiej liczby długich i wązkich zatok, zwanych *fjordami*, które, przepełnione podwodnemi skałami, mieliznami i niebezpiecznemi wirami, wielce utrudniają żeglugę, za to obfitują w wielkie masy ryb.

Norwich, miasto i hrabstwo we wschodniej Anglji, nad spławną rz. Yare i koleją żelazną połączone z portem morskim Yarmouth, jest rezydencją biskupa, posiada wiele wspaniałych budowli, między któremi starożytna katedra z XI wieku; ma 101,000 miesz., obfituje w wielkie fabryki wyrobów jedwabnych i wełnianych.

Norwich, miasto w póln.-amer. stanie Connecticut, nad rz. Thames, 16,700 miesz.

Norwid, herb: W polu barwy niewiadomej— winkiel czy też litera L. Nad tarczą w koronie— trzy pióra strusie.

Norwid.

Norwid Cyprjan.

Norwid Cyprjan Kamil, poeta, * 1825 w Warszawie, † 1883 w Paryżu; kształcił się w Warszawie, gdzie pisywał rozbiory wychodzących dzieł i drobne poezje, umieszczane w rozmaitych czasopismach; należał on do tego koła młodych literatów, którzy dążyli do zerwania wszelkich stosunków z tradycyjną przeszłością szlachecką. Później udał się do Francji i zamieszkał w Paryżu; ostatnie lata przepędził w ciężkich warunkach materjalnych. Prace jego literackie są: „Pieśni społeczne cztery“ (Poznań, 1849); „O sztuce dla Polaków“ (Paryż, 1858); „Promethidon, rzecz o dwu djalogach z epilogami“ (tamże, 1851); „Autodafe“ komedja i „Szczęsna,“ powieść (Petersburg, 1859); „Zwolon monologja“ (Paryż, 1851); „Wigilja,“ legenda; „O Juljuszu Słowackim“ (tamże, 1860) i w. in. Poezje jego znamionuje talent wyższy, ale pełne są dziwacznego mistycyzmu, zagadkowych i ciemnych myśli. Zbiorowe wydanie jego poezji wyszło jako 21 tom „Bibljoteki pisarzów polskich“ (Lipsk, 1863).

Norwid Ludwik, brat młodszy poprz., podobnież poeta, drukował prace swoje w rozmaitych czasopismach warszawskich, † 1882. Nie wydane utwory zebrał Zenon Przesmycki i część ich wydrukował w „Chimerze.“ Norwid był również utalentowanym rysownikiem („Faust w pracowni Pompei“).

Norwood, południowe przedmieście Londynu, ma wielki cmentarz, szpital żydowski i 26,000 m.

Noryckie Alpy, nazwa historyczna Alp wsch.

Noryka *(Noricum)*, w starożytności część dzisiejszej Austrji, położona na południe Dunaju, mianowicie: Salzburg, Styrja i Karyntja. Mieszkańcy, *Noryjczycy*, należeli do plemienia celtyckiego Tauryskόw, pozostawali w II w. prz. Chr. w przyjaznych stosunkach z Rzymianami; 14 r. przed Chr. podbici zostali przez Tyberjusza i Druzusa. Po upadku zachodniego państwa Rzymskiego znaczna ich część przyłączyła się do Ostrogotów; stronę północno-zachodnią zajęli Bajowarowie (Bawarowie), północno-wschodnią Awarowie. W VI wieku część ich poddała się plemieniu słowiańskiemu Chorutanów. Por. Muchara „Das römische Noricum“ (2 t., 1825).

Norymberga, po niem. *Nürnberg*, drugie co do ważności i najpierwsze handlowe miasto Bawarji, stolica bawarskiego obwodu średniej Frankonji, nad rz. Pegnitz, kanałem Ludwika i w samem ognisku wiążących się tutaj bawarskich kolei żelaznych położone, ma 163,000 miesz., po większej części protestanckiego wyznania, 2 gimnazja i wiele innych zakładów naukowych. Miasto w dawnym zbudowane stylu, posiada wiele pomników starożytnej sztuki, jak np. zamek cesarski, ratusz, kościoły: św. Jakóba, św. Wawrzyńca, św. Sebalda, katolicki P. Marji i kaplicę św. Maurycego. Pośród dzieł sztuki plastycznej odznaczają się: fontanna, zwana gąsiorem (Gänsemännchen), śpiżowy posąg Albrechta Dürera (przez Raucha), posąg Melanchtona i mnóstwo grobowców na cmentarzu św. Jana. W dawnym klasztorze Kartuzów urządzono od

r. 1853 Muzeum germańskie; oprócz niego godne są wspomnienia: muzeum miejskie, bibljoteka miejska i galerja obrazów. **N.** jest jednem z najbardziej przemysłowych miast niemieckich, a w Bawarji zajmuje pierwsze miejsce pomiędzy miastami fabrycznemi. Główną gałąź jej rękodzielniczego przemysłu stanowią: wyroby z metalów, drzewa, rogu, dalej ołówki, cykorja, rzeczy drobne bławatne, zabawki dziecinne, wszystko wogóle to, co u nas jest zwane norymberszczyzną.

Historja. Początki istnienia Norymbergi sięgają prawdopodobnie czasów cesarza Konrada II. W r. 1112 została miastem wolnem cesarstwa Niemieckiego. Dawne *burgrabstwo Norymberskie*, którego początki niepamiętnych sięgają czasów, przeszło w połowie XII wieku w dziedzictwo domu Hohenzollernów. Burgraf Fryderyk VI sprzedał 1417 r. zamek z przyległościami na rzecz miasta.—Norymberga w ciągu istnienia swego widziała w swoich murach wiele ważnych sejmów, jak w latach: 1324, 1356, 1390, 1522—24. Tutaj także roku 1532 zawarto pierwszy pokój religijny. W XIV wieku **N.** była głównem targowiskiem handlu włoskiego z północnemi Niemcami i położeniem swojem świetnem przewyższała wszystkie inne miasta niemieckie. Z upadkiem handlu włoskiego upadł także handel **N.**, chociaż przemysł i bogactwo domowe trzymały się jeszcze dobrze aż do czasu 30-letniej wojny, która miastu wiele bolesnych zadała ciosów. Na mocy aktu związku Reńskiego, z całym należącym do niej okręgiem, obejmującym 23 mile kw., **N.** przeszła r. 1806 w posiadanie Bawarji. Por. Mayer „Nürnberg und seine Merkwürdigkeiten“ (Norymberga, 1852); „Führer durch Nürnberg“ (4 wyd., 1874); Ortwein „Nürnbergs Renaissance-Denkmäler“ (1878); opisy historyczne Sadena (1860), Voigta (1862) i Priema (1874).

Norymberska czerwień, toż co bolus (ob.) czerwony.

Norymberska zieleń, toż co chromowa zieleń, ob. Chrom.

Norymberski fijolet, barwnik fijoletowy, złożony z tlennika manganu, amonjaku i kwasu fosfornego, wyrabia się z pozostałości przy otrzymywaniu chloru.

Norymberskie jajka, dawna nazwa zegarków kieszonkowych, które miały być wynalezione około 1500 r. przez Piotra Hele z Norymbergi.

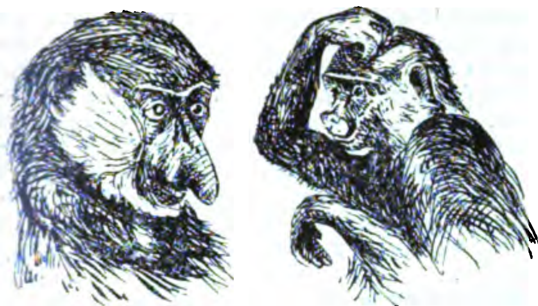
Norymberskie złoto, ob. Złote stopy.

Nos, wyniosłość mająca postać piramidy trójkątnej z wierzchołkiem ku górze zwróconym, zaczyna się u czoła między oczodołami, kończy się nad wargą dolną. Podstawa nosa przedstawia dwa otwory, *nozdrza*, prowadzące do jam nosowych. Boczne ściany ponad nozdrzami są nieco uwypuklone i tworzą *skrzydła* **N.** Kształt i wielkość **N.** są rozmaite i na fizjognomję bardzo ważny wpływ wywierają. *Jamy nosowe* są parzyste, przedzielone między sobą lemieszem, od przodu w części przez wyniosłość **N.** zamknięte, od tyłu otwierają się do gardzieli *(nozdrza tylne)*. Ku górze sięgają prawie do podstawy czaszki, oddzielone od niej zatokami klinowemi; po bokach jamy Highmora oddzielają je od policzków; od dołu tylko podniebienie stanowi ich granicę od jamy ustnej. Na zewnętrznych ścianach jam nosowych znajdują się zagięte wyrostki kostne—*muszle nosowe*. Wnętrze jam wysłane jest błoną śluzową, która u góry zawiera zakończenie nerwów węchowych. Jamy nosowe stanowią początek przewodów oddechowych i organ powonienia. Skóra **N.** jest często siedliskiem trądzika (ob. Akne). Najczęstszą chorobą jam nosowych jest katar, rzadziej bywają polipy, raki, próchnienie kości, dyfteryt. Specyficzną chorobą nosa jest *twardziel nosa (rhinoscleroma)*, zależna od rozwijania się w skórze właściwych bakterji.

Nos, pułkownik przyłucki Kozaków, żyjący przy końcu XVII wieku. Za opór stawiony Mazepie przy przejściu na stronę Szwedów i Stanisława Leszczyńskiego, został z jego rozkazu przykuty do armaty na wałach Baturynu, bezskutecznie obleganego przez Menszikowa 1608. Menszikow miał już odstąpić od dalszego oblegania, gdy **N.**, przy pomocy wiernych mu Kozaków, znalazł środek porozumienia się z nim, wskutek czego Menszikow, przypuściwszy nowy szturm, zdobył Baturyn 3 listopada t. r.

Nosacizna, choroba powstająca pierwotnie u zwierząt z rodzaju konia; istotę jej stanowią drobne nowotwory, ziarniaki, rozwijające się w rozmaitych organach, stąd niektórzy uważają **N.** za pokrewną chorobie syfilitycznej lub gruźlicy. Guzy nosaciznowe rozwijają się przeważnie na błonie śluzowej jamy nosowej lub na skórze, stąd odróżniają dwie formy choroby: **N.** *(molleus humidus)* i *tylczak (molleus farciminosus)*; guziczki, zwłaszcza w nosie, wkrótce po utworzeniu się rozpadają, zostawiając wrzody, które się powiększają w głąb i wszerz. Towarzyszą temu objawy gorączkowe, znaczne osłabienie, które zawsze śmiercią się kończą. Wydzielina nosa i wrzodów, krew i inne wydzieliny chorej sztuki przez bezpośrednie dotknięcie są nadzwyczajnie zaraźliwe, stąd choroba występuje zwykle w postaci epizootji. Zaraza udzielić się może i innym rodzajom zwierząt, jak królikom, kozom, psom; wreszcie ludzie, zajmujący się końmi, także mogą uledz zarazie. Choroba u człowieka w tych samych prawie przebiega objawach i tak samo fatalne daje rokowanie. Stąd ścisły nadzór nad **N.**, zabijanie sztuk chorych, oddzielanie podejrzanych, jest jedną z najważniejszych kwestji policji weterynaryjnej i lekarskiej.

Nosacz *(Nasalis)*, rodzaj małp z rodziny kudłaczów *(Semnopithecidae)*, odznaczający się nosem bardzo przedłużonym i obecnością torebek przyżuchwowych. Jedyny jego gatunek, **N.** *larvatus*, żyje na wyspie Borneo i w Kochinchinie, jest długi na 0,7 metr., z ogonem długości 0,8 metr., dziki i nie-

Nosacz. Samiec i samica.

ugłaskany, z powodu kształtu i wielkości nosa sprawia osobliwe wrażenie. Dajakowie jedzą jego mięso.

Nosacz Tymofiej występuje w historji Kozaków za czasów Bohdana Chmielnickiego; 1648 był generalnym oboźnym, następnie miał udział w bitwie pod Piławcami, poczem wyprawił się jako doradca Tymofieja Chmielnickiego do Multan. Po śmierci Bohdana, kiedy syn jego Jerzy (Jurij) został hetmanem, **N.** wespół z Wyhowskim i Leśnickim został jego opiekunem i doradcą. Skłoniony potem przez Wyhowskiego, zamierzającego 1658 objąć hetmaństwo, następnego roku 1659 razem z innymi jego stronnikami zaprzysiągł wierność królowi Janowi Kazimierzowi. Gdy atoli Jerzy Chmielnicki wystąpił ze swemi prawami pod opieką cara Aleksego, **N.** porzucił sprawę Wyhowskiego i przyłączył się stanowczo do młodego hetmana. Dalsze jego losy niewiadome.

Nosadyni, herb: Na tarczy dwudzielnej, w polu prawem błękitnem, na zielonym pagórku, między dwoma wspiętemi złotemi lwami — drzewo zielone z bocianem, trzymającym kamień w prawej łapie; w lewem czerwonem—orzeł biały ukoronowany. U szczytu bocian, jak na tarczy. Labry z prawej strony błękitnozłote, z lewej czerwono-srebrne. Przyjęcie do szlachectwa polskiego 1673 r.

Nosadyni.

Nosce te ipsum (łac.)—znaj siebie samego.

Noskowicz Jan, biegły kanonista, proboszcz w Woniescu, w W. Ks. Poznańskiem. w pierwszej połowie XVII wieku, autor kilku dzieł teologicznych, między któremi ważniejsze: „Judex ecclesiasticus" (Poznań, 1650) i „Questio de inveniendo vera in terris ecclesiae" (tamże, 1663).

Noskowski Jędrzej, biskup płocki, * 1492 w ziemi Zakroczymskiej, † 1567 w Pułtusku; obrawszy sobie stan duchowny, przebywał jako kapłan na dworze ostatnich książąt mazowieckich, Janusza i Stanisława. Następnie otrzymał kanonję pułtuską, na której zebrał znaczne fundusze i wyjechał do Rzymu, skąd wróciwszy, został biskupem płockim r. 1546. Mimo obowiązków swych dla Bony, która mu biskupstwo wyrobiła, nie był wcale jej stronnikiem, owszem sprzeciwiał się najsilniej jej wyjazdowi z Polski i na sejmie doradzał jej zatrzymanie. Gorliwy pasterz, wystawił wiele kościołów w swojej djecezji, katedrę w Płocku odbudował i ozdobił, a miasto Pułtusk murowanemi upięknił gmachami. Sprowadziwszy do tego miasta Jezuitów, wystawił im kościół i kolegjum i pierwszą im w kraju szkołę oddał 1566 r. W Krakowie zbudował własnym kosztem bursę, zwaną *bursa philosophorum*, dla Mazurów przeznaczoną.

Noskowski Władysław, agronom, publicysta i literat, * 1841 w Warszawie, † 1881 we Lwowie. Po odbyciu studjów na politechnice w Zurychu, przez pewien czas był profesorem szkoły rolniczej w Dublanach. Napisał dzieło nagrodzone na konkursie „O uprawie lnu." Przełożył „Bajki Lafontena," napisał wspólnie z Z. Sarneckim libreto do opery „Konrad Wallenrod" dla Żeleńskiego, pisał humorystyczne wiersze pod pseudonimem *Nostradamusa* do *Echa*. Był stałym współpracownikiem *Echa* i *Wieku* i redagował *Kolce*. Napisał także oryginalną humorystyczną powiastkę „Wyprawa do Miłokarpia."

Noskowski Z.

Noskowski Zygmunt, brat poprz., muzyk polski, * 1846 r. w Warszawie, w dzieciństwie już okazywał pamięć muzykalną, początkowe lekcje muzyki pobierał u Horntziela, a będąc jeszcze uczniem gimnazjalnym, komponował pieśni do słów Kochanowskiego i Syrokomli. Od 1864 do 67 kształcił się w Instytucie muzycznym w Warszawie, a następnie został nauczycielem śpiewu i muzyki w Instytucie ociemniałych tamże. Uzyskawszy stypendjum Towarzystwa muzycznego w Warszawie, wyjechał 1873 do Berlina, gdzie się kształcił u Kiela. W r. 1875 powołany został na dyrektora Tow. muzycznego w Konstancji, gdzie zorganizowaniem chórów okazał wybitny talent dyrektorski, w 1881 powołany na podobne stanowisko do Warszawy (w Towarzystwie Muzycznem). Z kompozycji jego wymienimy: „Kolęda" (pieśń z towarzyszeniem fortepjanu, 1865); „Pieśń o Sławoju" (1867); „Cztery pieśni" (Sen, Pożegnanie, Nad kołyską i Do fijołka), muzyka do „Bajek" Krasickiego (Op. 1), „35 krakowiaków" na fortepjan, uwertura „Morskie oko" (Op. 14), „Chór męski" (Op. 4), utwory na wiolonczelę (Op. 3), na fortepjan (Op. 15), muzyka do dramatu ludowego Staszczyka: „Wiara, nadzieja i miłość" (Op. 13), „Wieczornice," „Chata za wsią," „Dziewczę z chaty za wsią,"

„Warszawiacy za granicą," „Małaszka," „Budnik," „Żołzikiewicz," „W Tatrach," „Hania," „Nowy Donkichot," „Sławój," „Stach," „Kołysanka," uwertura „Szkice węglem," „Śpiewnik dla dzieci" (50 pieśni), opera „Livia Quintilla."

Nosologja, to samo co patologja.

Nosorożec *(Rhinoceros)*, rodzaj ssących z rzędu kopytnych nieparzystopalczystych *(Perrissodactyla)*, lub też według innych podziałów z rzędu gruboskórnych, obejmuje zwierzęta ociężałe, z głową podługowato trójkątną, uzbrojoną jednym lub dwoma rogami na linji środkowej pyska, utworzonemi z włókien rogowych, mocno spojonych i często rozstrzępionych w wierzchołku.

Nosorożec indyjski.

Nogi 3-palcowe z obszernemi kopytami, oczy bardzo małe, uszy podługowate, od głowy znacznie krótsze, przy nasadzie lejkowate, warga górna dłuższa od dolnej, skóra na całem ciele bardzo gruba, chropowata, w pewnych miejscach pofałdowana, bardzo rzadką szczecią porosła; ogon mierny, szczupły. Uzębienie rozmaite w różnych gatunkach.

Nosorożec afrykański.

Są to zwierzęta dzikie i nieugłaskane, zamieszkujące miejsca wilgotne i cieniste, lubią się nurzać w błocie, a żywią się wyłącznie trawami i młodemi gałązkami. Odznaczają się nadzwyczajną siłą i odwagą; człowieka dobrowolnie nie napastują, ale bronią się zapalczywie i są bardzo niebezpieczne. Przebywają zwykle samotnie w Indjach wschodnich, Afryce południowej i środkowej, oraz na wyspach sąsiednich. Jest ich 8—9 gatunków. **N.** *indyjski (R. unicornis)*, 3,15 metrów długi, 1,7 m. wysoki, ma róg silny 60 cm. wysoki, **N.** *sumatrański R. sumatranus* ma dwa rogi. W Afryce środkowej żyje **N.** *afrykański (R. africanus)*, 3,5 metr. długi, z dwoma rogami, z których średni 60—80 cm. wysoki jest ku tyłowi zakrzywiony i zaostrzony. Dwa inne gatunki afrykańskie są *R. simus* i *R. keitloa*. Znanych jest też kilka gatunków zaginionych, jak *R. tichorhinus* o przegrodzie nosa kościstej i skórze pokrytej włosami, znaleziony dobrze zachowany w lodzie.

Nosorożec, owad, ob. Rohatyniec.

Nossairowie, ob. Ansarjowie.

Nosselt Fryderyk August, * 1781 w Halli, † 1850; od 1819 do 44 profesor we Wrocławiu; znany jest w literaturze jako autor wielu dzieł szkolnych treści historycznej, mitologicznej, geograficznej i t. p. dla wyższych szkół żeńskich; między innemi: „Lehrbuch der Weltgeschichte" (16 wyd. Stuttg., 1880, t. 4); „Kleine Weltgeschichte" (22 wyd., tamże, 1880); „Lehrbuch der Mythologie" (6 wyd., 1874); „Lehrbuch der deutschen Litteratur" (6 wyd., 1862) i w. in.

Nossig A., literat, wydał poemat dramatyczny „Tragedja myśli" (Lwów, 1885), dramat historyczny: „Król Syonu"; „Poezje", prozą (1888); opowieść „Jan prorok" (1892). **N.** pisuje nadto rozprawy ekonomiczne i społeczne, zarówno po polsku, jak po niemiecku: „Ueber die Bevölkerung" (1885); „Materialien zur Statistik des jüdischen Stammes" (1887); „Versuch zur Lösung der jüdischen Frage" (1887); „Einführung in das Studium der socialen Hygiene" (Stuttgart, 1894); napisał libreto do opery „Manru" Paderewskiego, wystawionej w Dreźnie i we Lwowie, 1901. Zajmował się rzeźbą. W ostatnich czasach był sprawozdawcą literackim w *Norddeutsche Allgemeine Zeitung* i występował jako wielbiciel cesarza Wilhelma II.

Nossowskie starostwo niegrodowe mieściło się w województwie Kijowskiem. Podług lustracyi z 1622, obejmowało wsie: Nossów, Owrupice, Szołomki i Uhlenicę. Podług przywileju Jana Kazimierza z 1653, posiadał je Stanisław Lanckoroński, w nagrodę swego męstwa i waleczności, okazanej w bitwie pod Beresteczkiem. Na sejmie 1659 zamieniono je na dobra lenne i razem z dobrami Kisielówką Stany Rzeczypospolitej nadały je Hrehoremu Hulanickiemu, pułkownikowi, w nagrodę za okazane męstwo w wielu bitwach. W r. 1622 opłacano z niego kwarty złp. 61 gr. 24.

Nostalgja, tęsknota do kraju rodzinnego, melancholja, pochodząca z chęci widzenia kraju ojczystego. Podlegają jej szczególnie osoby młode, przedewszystkiem trafia się na wsiach, na okrętach, w szkołach, szpitalach. Najczęściej występuje w młodzieży, zmuszonej do opuszczenia domu rodzicielskiego; w wieku późniejszym jest rzadsza. Jadynem na tę chorobę lekarstwem jest wczesny powrót do ogniska rodzinnego.

Nostitz, staroszlachecki ród łużycki, osiadły oddawna w Śląsku, Czechach i Saksonji i podzielony na wiele gałęzi. Z członków jego odznaczyli się: *Jerzy Zygmunt von Nostitz,* * 1672, † 1761; polski i elektorsko-saski radca tajny i poseł w Anglji, wyniesiony 1711 do godności hrabiowskiej.—Syn jego *Jerzy Ludwik hr. von Nostitz,* * 1709, † 1758, jako polski i saski generał-lejtnant, w skutek ran otrzymanych w bitwie pod Leuthen.—*August Ludwik Ferdynand hr. von Nostitz,* * 1777 w Zessel pod Oleśnicą, † 1866; od 1802 w pruskiej służbie wojskowej odbył kampanje 1806—15, był generałem-lejtnantem, 1840 szefem 5 pułku huzarów, a 1847 w stopniu generała jazdy uwolniony od służby, był od 1850—60 posłem w Hanowerze.—Z innej linji rodu tego, noszącej nazwę *Nostitz und Jänkendorf,* odznaczyli się: *Gottlob Adolf Ernest,* jako poeta znany pod pseudonimem *Artura von Nordstern,* * 1765 w zamku See w górnych Łużycach; jako saski minister i rzeczywisty tajny radca położył ważne zasługi w administracji swego kraju, mianowicie urządzeniem więzień, domów ubogich i sierot, oraz szpitalów dla obłąkanych, jako też redakcją ogłoszonego 1821 kodeksu karnego dla wojska; † 1836 r. w majętności swej Oppach. Z pism jego ważniejsze: „Valeria“ (1803); „Georg, ein Roman nach zwölf gegebenen Worten“ (1816); „Gemmen“ (1818); „Irene“ (1818); „Kreis sächs. Ahnfrauen“ (1819); „Sinnbilder der Christen“ (1818) i „Hinterlassene geistliche Gedichte“ (wyd. przez Ammona, 1840). — Najstarszy syn jego, *Edward Gottlob v. N. und Jänkendorf,* * 1791 w Budziszynie, od 1836—44 minister spraw wewnętrznych w Saksonji, zasłużył się pracami około zaprowadzenia w tym kraju ustawy konstytucyjnej.—*Nostitz Wallwitz Herman,* minister saski, * 1826. W 1876—91 był członkiem rady związkowej.

Nostoc, ob. Trzęsidło.

Nostradamus Michał, właściwie Michel Notre-Dame, słynny astrolog, * 1503 w St.-Remy w Prowancji, † 1566 w Salon. Pochodził z rodziny żydowskiej, studjował medycynę w Marsylji, następnie jako podróżujący lekarz zasłynął cudownemi kuracjami i przepowiedniami, które samą swą niejasnością wzbudzały zajęcie. Katarzyna Medycyjska ściągnęła go na dwór Karola IX i mianowała go swym lekarzem przybocznym. Jego przepowiednie „Centuries“ (Lion, 1555 i wielokrotnie później; Paryż, 1866), były 1781 przez papieża zabronione, gdyż zapowiadał upadek papiestwa.—Por. Haitze „Vie de Michel N.“ (Aix, 1712).—Jego syn Michał N. napisał „Traité d'astrologie“ (1563).

Nostradamus, pseudonim Wł. Noskowskiego.

Nostrzyk (Melilotus), rodzaj roślin z rodziny strąkowych, mający kielich 5-zębny, pręciki dwuwiązkowe i strąki jajowate lub prawie kuliste, 1—4-nasienne; są to zioła jedno lub dwuroczne, właściwe strefie umiarkowanej północnej; niektóre mają znaczenie jako rośliny lekarskie lub pastewne. **N.** *biały, koniczyna olbrzymia,* na Litwie zwany *barkun (M. alba),* roślina dwuroczna, 1—2,5 m. wysoka, o białych drobnych kwiatkach, zebranych w grona, rośnie wszędzie dziko w Europie północnej, niekiedy się też uprawia, choć bydło niechętnie ją jada z powodu drzewiastej łodygi i niesmacznych liści, chyba tylko młode; z włókna łodyg próbowano wyrabiać sznury, a nawet tkaniny, ale z lnem i konopiami nie może wytrzymać porównania. Z powodu szybkiego i łatwego wzrostu nadaje się do użyźniania gruntu. Zawiera kumarynę, połączoną z *kwasem melilotowym* $C_7 H_{10} O_3$. Rzadszym jest u nas **N.** *żółty (M. officinalis),* podobny do poprzedniego, o kwiatkach żółtych; ziele ma woń miodową, smak gorzkawo-kleisty, zawiera olejek eteryczny, substancję wyciągową gorzką i kumarynę; wewnątrz rzadko się używa, ale służy z woskiem i oliwą do wyrobu *plastru melilotowego,* używanego jako środek rozmiękczający w wielu nabrzmieniach; kwiaty zasuszone używają się dla odstraszania molów z futer i sukien, a gdzieniegdzie używają się na przyprawy korzenne. Woda nad temi kwiatami dystylowana używa się do poprawy tabaki. **N.** *błękitny (M. coerulea)* o kwiatach białawo-błękitnych, w Europie południowej, ma woń właściwą, silną, smak ostry; w Szwajcarji stanowi ważną przyprawę do sera zielonego. Linneusz, a za nim wielu innych, opisali gatunek jeden **N.** pod nazwą **N.** *polskiego (M. polonica),* istnienie jego jednak jest wątpliwe.

Nota (łac.) — znak, zapiska, notatka, rachunek. Nota dyplomatyczna—dokument, pismo, zawierające wyrażenie żądań, życzeń, zdania i komunikowane jednemu rządowi przez drugi w drodze urzędowej.

Nota Albert, jeden z celniejszych z nowszych komedjopisarzów włoskich, * 1775 w Turynie, † 1847 tamże. Ukończywszy studja prawne, był czas jakiś adwokatem i zajmował wyższe urzędy publiczne. W komedjach jego żywioł komiczny słaby, intryga po większej części bardzo prosta, a wypadki brane z życia codziennego. Charakterystyka w nich za to przewyborna. Do najlepszych jego sztuk charakterystycznych należą: „Kokietka“ (1818) i „Projekcista“ (1819). Z komedji, zalecających się intrygą, wymieniamy: „Nowy bogacz“ (1809): „Pieniacze“ (1811); „Nieprzyjaciel małżeństwa“ (1811); „Jarmark“ (1826); „Zakochani“ (1820) i t. d. Zbiorowe wydanie wszystkich utworów **N.** wyszło p. t. „Comedie“ (7 t., Flor., 1827—28; 4 t., Turyn, 1837—42) i w „Teatro comico“ (8 t., Turyn, 1842 i częściej). Wiele z utworów jego przełożono na francuski, hiszpański, niemiecki i t. d.

Nota bene, w skróceniu *NB.*: zauważ, zapamiętaj, zanotuj.

Notable, po franc. *Notables,* zowią się we Francji najznakomitsi z osobistego położenia mężowie, a w dawnej Francji od korony wyznaczone zgro-

madzenie, złożone z ludzi wysokiego znaczenia i wpływu, mające zastępować w razach potrzeby stany generalne (Etats généraux). Ostatnie i najważniejsze zgromadzenie Notablów było w 1787 zwołane, celem udzielenia rad stosownych dworowi do zapełnienia strasznego niedoboru w dochodach państwa. Trwało ono od 22 lutego do 25 maja, ale okazało się tak nieodpowiedniem widokom ministra skarbu Calonne'a, że musiano się uciec do nowego w 1789 zwołania stanów państwa. Por. Chérest „La Chute de l'ancien régime" (1884—86).

Notarjusz (rejent) jest to urzędnik publiczny, ustanowiony do przyjmowania aktów i kontraktów, którym strony powinny lub chcą nadać cechę autentyczności, jaka przywiązana jest do aktów publicznych, oraz do zapewniania ich daty, utrzymywania ich w swojem zachowaniu, niemniej do wydawania z nich wyciągów głównych i wypisów. Notarjat rozwinął się we Włoszech około VIII stulecia naszej ery w dziedzinie prawa kościelnego ze starorzymskiej organizacji tabelliones v. notarii, t. j. osób, które zajmowały się w charakterze przemysłu, wszakże pod kontrolą państwa, redagowaniem aktów i czynnościami sądowemi w zastępstwie stron. Obecnie notarjat, jako odrębna organizacja, nie istnieje w niewielu tylko państwach: w Rumunji, Serbji, Czarnogórzu, Hesji, Oldenburgu, Schaumburgu, Lippe i niektórych Kantonach Szwajcarji (Unterwalden, Uri, Zurych i Lucerna). Wszędzie zresztą istnieją notarjusze, jako urzędnicy nadający znamię publiczne aktom pomiędzy stronami. Niezgodnie z tym charakterem publicznym notarjatu we Francji dozwolona jest sprzedaż kancelarji notarjalnych. U nas organizacja notarjalna oparta jest na rosyjskiej ustawie notarjalnej, którą wprowadzono w 1876 roku, razem z ogólną reformą sądową.—**N.** pełnią dożywotnio obowiązki w obrębie tych juryzdykcji sądowych, przy których są wyznaczeni.

Noteć, po niem. *Netze*, rz. w w. ks. Poznańskiem, bierze początek w powiecie Inowrocławskim z jeziora Gopła, a przebiegłszy 440 klm., wpada do Warty w prowincji Brandeburskiej. Jej porzecze wynosi około 14,000 klm. kw.

Nöther Maks, matematyk i astronom, * 1844 w Mannheim, kształcił się w tamecznem obserwatorjum, następnie w Heidelbergu, Giessen i Getyndze, 1874 został profesorem w Heidelbergu, 1875 w Erlangen. Ogłosił znaczną liczbę rozpraw z teorji funkcji algebraicznych, o funkcjach Abla, o funkcjach theta, o inwarjantach i in., jak „Zur Theorie der algebraischen Raumkurven"; „Ueber die Entwickelung der Theorie der algebraischen Funktionen" (1893) i in.

Nothnagel Herman, lekarz, * 1841 w Alt-Lietzegöricke w Brandeburgji, kształcił się w Berlinie, 1872 został profesorem kliniki i farmakologji w Fryburgu, 1874 w Jena, 1882 w Wiedniu. Napisał: „Handbuch der Arzneimittellehre" (7 wyd.; 1897, przekład polski, Warszawa, 1883); „Topische Diagnostik der Gehirnkrankheiten" (1879); „Beiträge zur Physiologie und Pathologie des Darms" (1884). Od 1894 wydaje: „Spezielle Pathologie und Therapie".

Nothomb (Jan Chrzciciel), belgijski mąż stanu, * 1805 w Messancy w Luksemburskiem. Będąc adwokatem, występował w szeregach opozycji a r. 1830 miał czynny udział w rewolucji swego kraju. Następnie sprawował obowiązki dyplomatyczne w Londynie, a później jako członek kongresu brukselskiego występował w sprawie monarchji konstytucyjnej i był w izbie przywódcą stronnictwa umiarkowanych. Zajmując urząd sekretarza generalnego w ministerjum spraw zagranicznych utrzymał go przy wszystkich zmianach gabinetu. W 1837 został ministrem robót publicznych, a 1840 wysłany został jako poseł do Związku Niemieckiego. Mianowany 1841 ministrem spraw wewnętrznych, w 1843 sam utworzył gabinet koalicyjny, który się utrzymał aż do 1845. Od tego czasu był posłem belgijskim w Berlinie, † 1881. Jako pisarz wydał znakomite dzieło: „Essai historique et politique sur la révolution belge" (2 tomy, Bruksela, 1833); „Péage des routes" (1876); „Travaux publiques en Belgique 1830—1839" i in.— Brat jego *Alfons Nothomb*, * 1815, generalny prokurator sądu apelacyjnego w Brukseli, był od 30 marca 1855 do 5 listopada 1857 ministrem sprawiedliwości i popierał bardzo energicznie stronnictwo katolickie. W 1859 został członkiem izby drugiej.

Nothosaurus, rodzaj zaginiony gadów z rzędu Sauropterygia, którego szczątki znajdują się często w europejskich pokładach tryjasowych.

Notker, nazwisko pięciu uczonych mnichów klasztoru St.-Gallen w Szwajcarji, dla podobieństwa imienia często przez późniejszych pisarzów mieszani jeden z drugim. **N.** *Balbulus* (Jąkała), * 830 w zamku Elg (kant. Zuryski), † 912, kanonizowany 1610, był jednym z najuczeńszych ludzi swego czasu; zasłużył się zwłaszcza rozkrzewieniem śpiewu Gregorjańskiego i ułożeniem wielu śpiewów kościelnych. Jego uczeń, **N.** *Physicus*, † 975, wsławił się jako muzyk, malarz, pisarz i lekarz.—Synowiec tego ostatniego, **N.** *Opat*, w czasie 4-letniego zarządu klasztorem założył w nim wzorową szkołę.—**N.** *Proboszcz*, jako biskup w Liège od 972—1008 znakomite zjednał sobie zasługi. **N.** *Labeo*, zwany także *Teutonicus*, † 1022, odznaczył się wielką uczonością, doprowadził szkołę klasztorną w St.-Gallen do wysokiego stopnia doskonałości i przekładał na język staroniemiecki klasyków greckich i rzymskich.

Noto, miasto okr. w prow. włoskiej Syrakuzy (Sycylja), rezydencja biskupa, posiada kilka kościołów i pałaców, gimnazjum, seminarjum i 16,000 mieszkańców.

Notograf, ob. Melograf.

Notonecta, *pluskolec*, ob. Pluskwy.

Notoryczny fakt—wiadomy powszechnie, niepotrzebujący dowodów.

Notos (grec.; łac. *Notus*), w mitologji starożytnej, syn Astrajosa i Eos, uosobienie wiatru południowo-zachodniego.

Nototrema, ob. Żaby.

Notowicz Józef Konstantynowicz, dziennikarz russki, * 1849 roku w Kerczu w rodzinie żydowskiej, kształcił się w uniwersytecie petersburskim, gdzie studjował naprzód języki wschodnie, a następnie prawo. 1873—74 wydawał i redagował *Nowoje Wremia*, 1877 nabył pismo brukowe *Nowosti*, które dzięki wielkiej przedsiębierczości i energji zdołał przekształcić w wielką gazetę polityczno-literacką. W 1892 r. dołączył do niej wydawnictwo ilustrowane *Peterbur. Žisń*. Oddzielnie napisał: „Istoriczeskij oczerk naszego zakonodatelstwa o pieczati" (1873); „Osnowy reform miestnago i centralnago uprawlenia" (1882); „Niemnożko fiłosofji" (1887); „Lubow'" (1888). Nadto napisał kilka dramatów, jak „Brak i razwod"; „Temnoje dieło" i in.

Notre Dame (fr.)—„nasza Pani", nazwa Matki Boskiej we Francji, oraz wzniesionych na Jej cześć kościołów, jak np. katedry w Paryżu.

Nottingham, albo *Notts*, hrabstwo środkowej Anglji, obejmujące 2,184 klm. kw. i 446,000 m. i m. gł. **N.** nad rzeką Trent i kanałem Trunk. Miasto **N.** od 1888 roku stanowi z 45 klm. kw. obejmującą okolicę oddzielne hrabstwo, liczące 214,000 miesz.; jest głównem siedliskiem angielskiego przemysłu koronkarskiego, posiada University College, ma wielkie fabryki wyrobów jedwabnych i bawełnianych, a także żelaznych i mosiężnych. W blizkości wielkie pokłady węgla kamiennego.

Noumenon (gr.) dosłownie to, co istnieje tylko w myśli, w terminologji filozoficznej oznacza przeciwieństwo fenomenu (ob.). Jest to przedmiot poznania myślowego, istota rzeczy wewnętrzna, niedostępna poznaniu myślowemu, „rzecz sama w sobie", według Kanta; absolut (ob.).

Nourrisson Jan Feliks, filozof francuski, * 1825 w Thiers, † 1899, studjował prawo w Paryżu, został 1850 adwokatem, wkrótce jednakże porzucił ten zawód i mianowany był profesorem filozofji w kolegjum Stanisława, następnie kolejno w liceum w Rennes, w Clermont i w liceum Corneille'a, od 1874 w Collège de France w Paryżu i był członkiem Instytutu. Wydał między innemi: „Essai sur la philosophie de Bossuet" (1852); „Les pères de l'église latine, leurs vies, leurs écrits" (2 tomy, 1857); „Tableau des progrès de la pensée humaine depuis Thalès jusqu'à Hegel" (1858); „La philosophie de Leibniz" (1860); „La philosophie de Saint-Augustin" (2 t., 1865); „La nature humaine" (t. r.); „Spinoza et la naturalisme contemporain" (1866); „La politique de Bossuet" (1867); „La souveraineté nationale et la revolution" (1872); „Machiavel" (1875); „Etudes sur la vie, la caractère et le rôle politique de Bailly" (1876); „Notice sur Jean Toland" (t. r.); „Pascal physicien et philosophe" (1885); „Trois revolutionnaires: Turgot, Necker, Bailly" (1885); „Philosophes de la nature: Bacon, Bayle, Toland, Buffon" (1887) i in.

Nouveauté (fran.)—nowości, specjalnie nowe przedmioty mody, stroju.

Nouvelli Oktaw, śpiewak włoski, * 1854, † 1901 w Warszawie, jako profesor śpiewu.

Nova (łac.)—nowości, nowiny, nowe towary, przedmioty, nowości literackie, artystyczne i t. p.

Novalis, poeta niemiecki, ob. Hardenberg.

Novara, m. główne prowincji t. n. (6,613 klm. kw. i 755,000 miesz.) we Włoszech, otoczone murami i bastjonami, rezydencja biskupa, posiada piękny kościół katedralny i 20,000 miesz. Stanowi ważne ognisko kilku krzyżujących się tutaj kolei żelaznych. Tu 23 marca 1849 Austrjacy pod dowództwem feldmarszałka Radeckiego odnieśli stanowcze zwycięstwo nad armją sardyńską.

November (łac.)—listopad.

Noverre Jan Jerzy, twórca nowszego tańca francuskiego, * 1727 w Paryżu, † 1810 w St.-Germain-en-Laye. Przy pierwszem zaraz wystąpieniu w Fontainebleau 1740 zjednał sobie powszechne uznanie. Następnie zbierał wawrzyny nie tylko na scenach paryskiej i liońskiej, ale także w Londynie, Berlinie, Wiedniu, Medjolanie, Neapolu i Lizbonie. W końcu otrzymał miejsce pierwszego baletmistrza w Académie royale de musique. Dziełem „Lettres sur la danse et sur les ballets" (2 t., Lion, 1760) zyskał też sławę i w zawodzie pisarskim. Wszystkie jego dzieła wyszły w Petersburgu (3 t., 1803).

Novicampianus A., pseudonim Woje. Nowopolskiego.

Novi Ligure, m. we włoskiej prowincji Alessandria, u stóp Apeninów, przy kolei żelaznej do Genui wiodącej, ma 10,000 miesz. Pamiętne jest zwycięską bitwą Rosjan pod dowództwem Suworowa i Austrjaków przeciwko armji francuskiej, dowodzonej przez generała Jouberta.

Novoforensis, pseudonim Wawrzyńca Korwina.

Novum (łac.)—coś nowego, niebywałego.

Nowa Aleksandrja, ob. Puławy.

Nowa Anglja, po ang. *New-England*, była pierwotnie nazwą kraju nad brzegami północno-wschodniej Ameryki się rozciągającego. Jakób II zamienił kraj ten na prowincję angielską, a stąd dzisiaj jeszcze sześć północno-amerykańskich Stanów Unji Amerykańskiej: New-Hampshire, Massachusetts, Rhode-Island, Connecticut, Vermont, Maine noszą nazwę *New England States*. Por. Talviego „Die Colonisation von Neu England" (Lipsk, 1847); Weedena „Economic and social history of New England, 1620—1789" (Boston, 1890, 2 tomy).

Nowa Brytanja, dawna nazwa archipelagu Bismarck'a (ob.).

Nowacjan, prezbiter rzymski, wybrany około 250 r. na antypapieża Korneljusza, starał się wznowić surową karność kościelną i twierdził, że nie należy udzielać absolucji tym, którzy dopuścili się grzechu śmiertelnego po przyjęcie chrztu, a zwłaszcza tak zwanym *lapsi*, którzy w czasie prześladowania zachwiali się w wierze, a potem nawrócili i pokutowali. Twierdził dalej, że sakramenty, udzielane przez niegodnych kapłanów, są nieważne; chrzcił powtórnie zwolenników Korneljusza, zabraniał wchodzić w ponowne związki małżeńskie. Głoszona przez niego nauka znajduje się w blizkiem pokrewieństwie z nauką poprzednich Montanistów (ob.), oraz późniejszych Donatystów (ob.). Potępiony został przez sobór kartagiński r. 252 i przez dwa sobory rzymskie r. 253. Zostawił wiele listów i pism teologicznych, wydanych przez Jana Jastessona (Londyn, 1728). Zwolennicy jego, **Nowacjanie**, zwani także *Katarrhami*, to jest czystymi, niepokalanymi, przetrwali na Zachodzie do V, a na Wschodzie do VIII w., poczem rozszczepili się na pomniejsze gałęzie.

Nowacjanie, ob. Nowacjan.

Nowacki Jan, żyjący w drugiej połowie XVI w. w Krakowie, przełożył z greckiego na łaciński język niektóre dzieła św. Grzegorza Nazjanzeńskiego p. t.: „Sententiae et regulae vitae ex Gregorii Nazianzenii scriptis collectae" (Kraków, 1578).

Nowacki Stanisław, były wojskowy za księstwa Warszawskiego, dostawszy się do niewoli, bawił 3 lata na Kaukazie, skąd wróciwszy, wydał: „Podróże do Georgji, odbyte w r. 1813, 14 i 15" (Poznań, 1823).

Nowacki Józef, obywatel w. ks. Poznańskiego, wydał: „Zbiór najważniejszych dokumentów, dotyczących się w. ks. Poznańskiego" (Wolsztyn, 1849).

Nowaczyński Tadeusz, Pijar, * 1717 na Mazowszu, był profesorem po znaczniejszych kolegjach, następnie rektorem Domu warszawskiego, a ostatecznie proboszczem w Raszynie, gdzie † roku 1794. Oprócz wielu tłómaczeń z francuskiego wydał: „O prozodji i harmonji języka polskiego" (Warszawa, 1781), w którem to dziele pierwszy wykazał zdolność języka polskiego do wierszy nierymowanych czyli miarowych, i „Medytacje o męce Chrystusa Pana i czterech rzeczach ostatecznych" (tamże, 1754).

Nowa Fundlandja, po ang. *New Foundland*, po franc. *Terre Neuve*, wielka wyspa położona w Ameryce Północnej, ma 110,670 klm. kw. obszaru i 203,500 miesz. (1892). **N. F.** ma klimat zmienny, zimny, mglisty i niezbyt zdrowy. Główne jej bogactwo stanowi wielka ilość zwierzyny, a także obfitość ryb przy brzegach, co jest nawet przyczyną, że wiele okrętów przybywa tu dla połowu wielorybów, sztokfiszów i innych zwierząt wodnych. Stolicą **N. F.** jest miasto St. Johns. Odkryta w 1497 przez Cabota, **N. F.** już od 1583 zostaje w posiadaniu Anglików. Por. Bonnycastle'a „New Foundland in 1842" (Londyn, 1842), Hatton i Harvey i „**N. F.** the oldest British colony" (Londyn, 1883). Na płd.-wschód tej wyspy znajduje się ława piaszczysta, znana powszechnie z odbywanych w jej okolicach połowów na wielkie ryby.

Nowa Grenada, albo *Kolumbja*, rzeczpospolita federacyjna w północno-zachodnim krańcu Ameryki południowej, graniczy od południa z Ekwadorem i Brazylją, od wschodu z Wenecuelą, zaś z zachodu, z wyjątkiem niewielkiej przestrzeni dotykającej Ameryki środkowej, oblana jest wodami oceanu Wielkiego, a z północy Atlantyckiego (morzem Karaibskiem). Powierzchnia jej zajmuje 1,330,875 klm. kw. i przerznięta jest Kordyljerami, które się tu dzielą na kilka części i tworzą wiele wyżyn, krajów tarasowych i dolin. Z rzek najważniejsze są tu: Magdalena, Cauca i Orinoko. Jezior znaczniejszych niema. Klimat po większej części gorący, w górach umiarkowany, a nawet ostry. Szczególnie bogate jest królestwo roślinne, które obfituje we wszelkie drzewa i rośliny strefy umiarkowanej i podzwrotnikowej. Ciała kopalne są w wielkiej ilości, najważniejsze z nich są: złoto, platyna, srebro, miedź, węgle, bursztyn i t. d. Przemysł nierozwinięty, ogranicza się wyrabianiem pewnego gatunku mat, kapeluszy panama, cukru, cygar i narzędzi rolniczych. Handel pomimo korzystnego położenia kraju nad brzegami dwu oceanów bardzo nieznaczny, przedstawiał w 1891 r. wywóz na 27,193.099, przywóz na 14,886,736 pesos, miał na posługi drogi żelazne na długości 388 kilometrów, drogi zwyczajne, oraz nieliczną flotę handlową. Mieszkańców było w 1884 r. 3,320,530 (białych, Negrów, Indjan i mieszańców). Religja katolicka przeważająca, inne wyznania mają nieograniczoną wolność. Pod względem politycznym **N. G.** tworzy związek 9 państw albo stanów, a mianowicie: Antioquia (stolica Medellin), Boliwar (stolica Kartagina), Boyaca (stolica Tunia), Cauca (stolica Popayan), Cundinamarca (stolica Bogota), Magdalena (stolica Santa Marta), Panama (stolica Panama), Santander (stolica Socorro), Tolima (stolica Gnamo.—Konstytucja dzisiejsza, utworzona w roku 1863 i zmieniona w 1886 r., powierza władzę wykonawczą prezydentowi, wybieranemu na 6 lat przez ludność wszystkich stanów i rządzącemu przy pomocy 8 ministrów (secretarios). Władza prawodawcza jest w ręku izby deputowanych (68 członków) i senatu (27 członków). Finanse znajdują się w nader opłakanym stanie; dochody obliczone były w r. 1893 i 1894 na 24,899,200, wydatki na 27,322,136 pesos (peso=4 markom). Dług państwowy składa się z pożyczek wewnętrznych (1892 r.: 11,192,829 pesos, oraz w pieniądzach papierowych 18,700,000 pesos), oraz zewnętrznych (1889 r. 2,878,203 funt. ster.). Stolicą jest miasto Bogota. Herb państwa wskazuje

złote jabłko granatu, pośrodku czapkę wolności na pice, a u spodu cieśninę i dwa okręty. Por. Pereira „Les États unis de Colombie" (Paryż, 1883); Child „The Spanish American republics" (New-York, 1891).

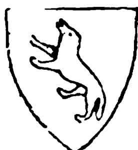
Nowa Gwinea, największa wyspa na ziemi, leży w Australji, oblana wodami oceanów Indyjskiego i Wielkiego, oddzielona od Nowej Holandji cieśniną Torresa, ma 2,400 klm. długości i 660 klm. szerokości i razem z należącą do niej geograficznie i politycznie, a obejmującą 11,000 klm. kw. wyspą Fryderyka Henryka, liczy 785,360 klm. kw. powierzchni. Należące również do **N. G.** drobne otaczające ją wyspy mają 22,596 klm. kw. Na północy i zachodzie jest bardzo górzysta, a w części i wulkaniczna, dobrze nawodniona, ma klimat zwrotnikowy, na górach przyjemny, w nizinach nadzwyczaj gorący. Należy ona do najbogatszych okolic na ziemi. Mieszkańcy są tu dość liczni i należą do plemienia Papuów, Malajczyków i Alfurów. Wewnątrz wyspy mieszkają Harafurowie, trudniący się rolnictwem. Obecnie **N. G.** podzielona jest między Niderlandy, Anglję i Niemcy tak, że do Niderlandów należy 397,204 klm. kw. z 238,000 miesz., do Niemiec (ziemia cesarza Wilhelma)—181,650 klm. kw. ze 110,000 miesz., do Anglji—229,102 klm. kw. z 350,000 miesz. **N. G.** pierwsi w 1512 r. znaleźli Portugalczycy, w 1526 Hiszpanie, odtąd wielu żeglarzy przybijało do wyspy, a nawet Holendrzy założyli tu w 1828 roku osadę, którą jednakże opuścili w 1836. W r. 1884 zajęli Anglicy i Niemcy **N. G.** oprócz części, znajdującej się pod pretektoratem Holandji. Por. Foresta „A voyage to New Guinea" (Londyn, 1779); d'Albertis „New Guinea" (Haga, 1880, 2 tomy); Lyne „New Guinea" (Londyn, 1885).

Nowa Holandja, ob. Australja.

Nowa Irlandja, dawna nazwa wyspy Nowy Meklemburg (ob.).

Nowa Kaledonja (dawniej *Baladea*), należąca do Francji wyspa na oceanie Spokojnym, leży na wschód Nowej Holandji. Ogólna jej rozległość wynosi 17,080 klm. kw., a razem z należącemi do kolonji **N. K.** sąsiedniemi grupami wysp (Loyalty, Chesterfield, Wallis, Futuna etc.), obejmuje 20,079 klm. kw. i 68,000 miesz., po większej części australskich murzynów, a w części zesłanych przestępców i żołnierzy francuskich. Wyspa ta, odkryta 1774 roku przez Cook'a, była 24 sierpnia 1853 r. zajęta w posiadanie Francji i obrócona na miejsce deportacji winowajców. Tu w 1871 wysłano wielu wziętych do niewoli komunistów. Rezydencją gubernatora jest Numea. Por. Bernard „L'archipel de la Nouvelle Calédonie" (Paryż, 1895).

Nowak, herb: W polu barwy niewiadomej—wilk czy też lis.

Nowak.

Nowak Wilhelm, teolog protestancki, * 1850 roku w Berlinie, kształcił się na teologicznym fakultecie tamże, 1880 roku mianowany był profesorem teologji w uniwersytecie berlińskim, w roku 1881 powołany na takież stanowisko do Strasburga. Napisał: „Die Bedeutung des Hieronimus für die alttestamentliche Textkritik" (Getynga, 1875); „Die assyrisch-babylonischen Keilinschriften und das alte Testament" (Berlin, 1878); „Der Prophet Hosea erklärt" (1880) i in.

Nowak L., pseudonim Karoliny Wojnarowskiej.

Nowakowicz Stojan, uczony serbski, * 1842 w Szabcu, gdzie ojciec jego był stolarzem. Nauki początkowe odbył w mieście rodzinnem, na dalsze studja udał się do Belgradu i po ich ukończeniu 1863 został urzędnikiem w drukarni rządowej. Od 1865 nauczyciel języka i literatury serbskiej w gimn. belgradzkiem, od 1867 sekretarz Towarzystwa naukowego serbskiego, został 1869 bibljotekarzem i kustoszem Muzeum narodowego. Obok tego był nauczycielem ks. Milana, oraz profesorem uniwersytetu belgradzkiego, w 1873 ministrem oświecenia publicznego; 1876 objął katedrę serbskiej filologji i historji literatury w belgradzkiej szkole wyższej, 1880 znowu mianowany ministrem oświaty, 1883 senatorem, 1884 ministrem spraw wewnętrznych, 1886 posłem w Konstantynopolu. Literacka działalność **N.** jest obszerna i sięga młodzieńczych lat jego. Jeszcze jako uczeń liceum, pisywał poezje i artykuły beletrystyczne do rozmaitych czasopism, oraz wydał przy spółudziale kolegów almanach „Licejka" (1862; t. 2—3, 1863—1864). Następnie wydał oddzielnie „Pewanija", zbiór poezji (Belgrad, 1862); „Nesreczni andjelak" (t. i t. r.); „Krdżalia", przekład z Czajkowskiego (t., 1863); „Kawkazki rob" z Puszkina (t., t. r.); „Istorja srpske rewolucije" z Rankego (t. 1, t. „Istorija srpske knjiżewnosti" (t., 1867; 2 wyd., 1871); „Mali izwod iz istorije srpske knjiżewnosti" (t., t. r.); „Srpska biblijografija za nowiju knjiżewnost 1741—1867" (t., 1869); „Srpska sintaksa" (t. 1869; 2 wyd., 1870); „Srpska czitanka za gimnazje i realke" (t., 1870); „Zakonik Stefana Duszana" (t., t. r.); „Kosowo, srpske narodne pjesne o boju na Kosowu" (t., 1871; 2 wyd., Zagrzeb, 1872), oraz wydawał przekład „Historji literatury powszechnej" Scherra i katalog bibljoteki narodowej serbskiej. Od 1864—68 wydawał czasopismo p. t. *Wila, list za zabawu, knjiżewnost i nauku*; przełożył nadto kilka utworów dramatycznych, znajdujących się dotychczas w repertuarze teatru serbskiego.

Nowakowski, herb. **N. I** v. *Strocjusz, Krocjusz, Trzy księżyce* odm.: W polu błękitnem—trzy złote półksiężyce.—**N. II**: Na tarczy 4-dzielnej, w polu I czerwonem—gęś, w II i III zielonych—trzy srebrne strzały, w IV błękitnem, na pagórku zielonym—drzewo. Labry bez barw.

Nowakowski I. Nowakowski II.

Nowakowski Józef, fortepjanista i kompozytor, * 1800 r. we wsi Mniszek pod Radomiem, uczeń naprzód własnego wuja, który dyrygował kapelą w Wąchocku, potem konserwatorjum warszawskiego pod dyrekcją Elsnera. Po wielu podróżach odbytych za granicą został r. 1840 nauczycielem fortepjanu w instytucie Aleksandryjkim wychowania panien, a od r. 1860 w Instytucie muzycznym, † w niedostatku 1865 r. Liczne jego kompozycje (do 100 dochodzące), większych i mniejszych rozmiarów, odznaczają się wielką znajomością techniki, zręcznym układem, melodyjnością, ale zbywa im na oryginalności i głębokości pomysłów. Są to prócz „Szkoły na fortepjan," popularnej niezmiernie, i prócz kilku dla początkujących uczniów ułożonych utworów (z pieśni ludowych głównie), wszystko kompozycje z okresu tak zwanej muzyki salonowej.

Nowakowski Franciszek, pisarz polski, * roku 1813 w Poznaniu, † 1881 roku, kształcił się w uniwersytecie berlińskim, był nauczycielem w domu hr. Branickich, następnie zasiadał w radzie szkolnej okręgu Wadowickiego w Galicji i wydał z druku: „De Demetrio I Magno Russiae Duce, Ivani filio" (Berlin, 1829); „Źródła do dziejów Polski" (2 t., tamże 1841); „Torquata Tassa komedja pasterska, przełożona na język polski przez nieznajomego autora" (tamże, 1840); „Jocóseria albo poważnych ludzi pisma i powieści etc." (2 wyd., tamże, 1840); „O sposobie uczenia dzieci," „O elementarzu" (w *Encykl. wychowawczej*).

Nowakowski Henryk, publicysta polski, * roku 1822 we Lwowie, † 1871 tamże, był współpracownikiem *Gazety lwowskiej*, potem *Świtu*, a następnie redaktorem *Dziennika narodowego*; osobno wydał: „Dwa pożegnania," dramat (Lwów, 1860); „Kasper Karliński," obrazek historyczny (tamże, 1862) i „Album lwowskie" (tamże, 1862).

Nowakowski Janusz Ferdynand, lekarz i literat, * 1832 w mieście Skale, w ziemi Krakowskiej, † 1883, medycynę studjował w Warszawie i jako lekarz wolnopraktykujący osiadł w Warszawie. Oprócz licznych rozpraw ogłosił: „Wycieczka na Litwę" (Warszawa, 1857); „Odwiedziny u Józefa Lompy" (Wilno, 1861); „Ksiądz Wacław Sztulc, tłómacz Mickiewicza na język czeski" (Warszawa, 1862): „Życie i prace naukowe doktora medycyny Jana Purkyniego" (tamże, 1862); „Anatomja opisowa ciała ludzkiego," opracowana łącznie z doktorem A. Neugebauerem według Hyrtla (2 t., Warszawa, 1865).

Nowakowski Władysław, prawnik; wydał „Ustawa postępowania sądowego cywilnego, z d. 20 listopada 1864 ze zmianami zaprowadzonemi przez Najwyżej zatwierdzone postanowienie z d. 19 lutego 1875 r. i z objaśnieniami" (Warszawa, 1879).

Nowa Ładoga, ob. Ładoga.

Nowa Marchja (po niem. *Neumark*), część Brandeburgji na prawym brzegu Odry, należąca obecnie w większej części do regencji Frankfurckiej, ma 13,750 klm. kw. i 330,000 miesz.

Nowa południowa Walja (po ang. *New South Wales)*, kolonja angielska we wschodniej Australji, graniczy na wschód z oceanem Spokojnym, na południe z kolonją Wiktorja (Murray), na zachód z Australją południową, na północ z Queensland, obejmuje 799,139 klm. (14,513.2 m. kw.) powierzchni. Stanowi po większej części płaszczyznę, u wybrzeży tylko ciągnie się pasmo gór ze szczytami: Kościuszko (2187 m.), Clarke (2213 m.) i in. Główne rzeki: Murray z dopływami: Darling, Murrumbidżi i Lacblan, a w części wschodniej Hawkesbury, Hanter, Clarence, Macleay, Richmond, Monningiem. Największe jeziora: św. Jerzego, Bathurst i Wiktorja. Klimat zbliżony do południowo-europejskiego. Pobrzeża jej płaskie, mają wiele zatok niezbyt głęboko w ląd wchodzących. Ludność, wynosząca w 1851 r. 187,423 m., w r. 1894 doszła do 1,236,440 głów. Mieszkańcy utrzymują się z rolnictwa i z chowu bydła, które tu, mając na rozległych stepach podostatkiem paszy, szybko się mnoży i jest źródłem ogromnego dochodu. Bardzo wielkie znaczenie posiada także górnictwo; dobywają tu w znacznych ilościach srebro i węgiel, dalej złoto, żelazo, ołów, miedź, antymon, kobalt etc. Kolonje pod zarządem gubernatora, mianowanego przez króla, przy boku którego znajduje się ministerjum, z 9 członków złożone. Władzę prawodawczą ma parlament, złożony z dwóch izb. Stolica jest m. Sidney. Ob. także art. Australja (ląd stały).—*Historja.* Odkrycie wschodnich brzegów Australji przypisują Tasmanowi, bliższe ich zbadanie Cook'owi, który pięknym opisem tych stron zachęcił Anglików do utworzenia tu kolonji. W 1787 wysłano więc tu 756 deportowanych obojej płci, pod strażą 212 żołnierzy i dowództwem kapitana Philippsa, który założył tu miasto Sidney. Tak powstała pierwsza kolonja, złożona ze skazanych zbrodniarzy. W 1795 przybyli wolni osadnicy, a odtąd z rozmnożeniem się ich i przybywaniem nowych przybyszów kolonja wzrastała w ludność i bogactwo. W 1839 ustała deportacja, a liczba przybyszów tu się osiedlających ciągle wzrastała. Nakoniec odkrycie min złotych w 1851 bogactwo kolonji i wzrost jej

szybki jeszcze bardziej przyśpieszyło. Por. Baim „History of New South Wales“ (Londyn, 1845); Sidney „The colony of New South Wales“ (Londyn, 1852); Lang „Historical and statistical account of New South Wales“ (Londyn, 1874, 2 t.).

Nowa Pomeranja, dawniej Birara, jedna z wysp archipelagu Bismarck'a (ob.).

Nowa Słupia, ob. Słupia.

Nowa Syberja, grupa wysp, położonych na oceanie Lodowatym północnym, pomiędzy 73° a 78° szer. płn., naprzeciw północnych wybrzeży gub. Jakuckiej, składająca się z wysp.: Kotelnaja, Tadeusza, Nowa Syberja i in. Ta ostatnia leży naprzeciw ujścia rzeki Indygirki, obejmuje 3482 w. kw. i jest stepową równiną, przeciętą na południu pasmem t. zw. gór Drewnianych. Wszystkie te wyspy są niezaludnione, pokryte mchem i trawą, przez cały rok otoczone lodem i ważne z powodu obfitości szczątków zwierząt kopalnych, zwłaszcza kości mamutów, bawołów i t. p. Na wyspach przebywają białe niedźwiedzie i renifery. **N. S.** odkryta była na początku bieżącego wieku przez Sannikowa (1805—11), zbadana przez Hedenströma (1809—10) i Anjou (1823).

Nowa Szkocja (po ang. *New Scotland*, albo *Nova Scotia*), prowincja w Kanadzie w angielskiej Ameryce północnej, obejmująca 53,220 klm. kw. i 450,396 (1891) miesz., po większej części angielskiego pochodzenia. Składa się z półwyspu leżącego nad oceanem Atlantyckim i z wyspy Cape-Breton. Na jej brzegu jest kilka dobrych portów, a wewnątrz stanowi kraj wysoko wzgórzysty, gęstemi okryty lasami. Płody są tutaj takie same, jak w całej północno-wschodniej Ameryce. Panujące wyznanie jest anglikańskie. Pośród wyższych zakładów naukowych stoi na czele Kings-College w Windsorze. Hodowla bydła, rolnictwo, rybołówstwo i myśliwstwo stanowią główne środki utrzymania ludności. Ustawa państwa jest podobna do ustawy, w kolonjach angielskich obowiązującej. Miasto główne jest Halifax. Odkrytą była naprzód w 1497 r. przez Sebastjana Caboto, potem zaniedbaną i powtórnie odnalezioną w 1524 r. W 1604 r. zajęta przez Francuzów, była im w roku 1613 odebrana przez Anglików i napowrót odstąpiona Francuzom w 1632 r. W 1654 jeszcze raz odebrali ją Anglicy i powrócili w 1687 Francji, która zmuszona była oddać im ostatecznie kolonję w 1713 r. pokojem w Utrechcie.

Nowa Uszyca, miasto powiatowe gub. Podolskiej, odległe o 65 w. od Kamieńca Podolskiego, ma 6,367 miesz. (1897).— *Nowo-Uszycki powiat* ma na przestrzeni 2,496 w. kw. 224,431 miesz.; powierzchnia wzgórkowata, grunt przeważnie czarnoziem.

Nowa Zelandja (po ang. *New Zealand)*, najważniejsza grupa wysp na oceanie Wielkim, w odległości 245 mil na południo-zachód od stałego lądu Australji położona, składa się z wielkich dwu wysp, przedzielonych cieśniną Cook'a, oraz mniejszej wyspy Stewart, na południe od głównych wysp leżącej. Powierzchnia ogólna **N. Z.** wynosi 268,461 klm. kw. Wszystkie wyspy są górzyste, a niektóre góry są nawet wiecznym pokryte śniegiem. Do najważniejszych na wyspie północnej gór należą: Egmont (2,522 met.), Ruapehu (2,803 met.) i wulkan Tongariru; najwyższym szczytem na wyspie południowej jest wyżyna alpejska z górą Cook (3,776 met.). Klimat **N. Z.** środkuje między gorącym a umiarkowanym, co przy obfitości deszczu sprowadza bujną roślinność. Najważniejszą z roślin tutejszych jest len nowozelandzki, a także palma kapuściana, piękne sosny i t. d. Fauna bardzo uboga; przy odkryciu wysp znaleziono z czworonożnych tylko pewien rodzaj psa nieszczekającego, oraz gatunek małych szczurów; za to zwierząt morskich i ptaków była ogromna liczba. Później dopiero sprowadzono europejskie domowe zwierzęta, które się tu wybornie zaaklimatyzowały i dziś nawet stanowią znaczną gałąź przemysłu. Pierwotni mieszkańcy Maori należą do szczepu malajskiego, są silni i wytrwali, zdolni i przedsiębierczy, namiętni i okrutni; do niedawnych czasów byli jeszcze ludożercami, obecnie przyjęli pewną kulturę i nawrócili się do chrześcijaństwa (protestanci), mimo to stopniowo, ale ciągle liczba ich się zmniejsza i dziś 40,000 głów nie dochodzi. **N. Z.** należy do Anglików, którzy tu w 1840 założyli kolonję, znajdującą się dziś w stanie kwitnącym. Mieszkańcy są przeważnie pochodzenia angielskiego, a liczba ich w r. 1894 wynosiła 686,128 głów. Trudnią się oni rolnictwem i chowem bydła, które znajdują się tu w stanie kwitnącym, oraz górnictwem (złoto, srebro, węgiel, żelazo, miedź, chrom), przemysłem (garbarnie, młyny, odlewnie żelaza, browary, fabryki machin, wyrobów wełnianych) i handlem. Najważniejszemi portami są: Lyttelton, Auckland, Dunedin, Wellington, Napier, Plymouth, Fimaru; długość linji dróg żel. wynosiła w 1894 r. 3,117 klm. na rządowych i 262 klm. na prywatnych drogach. Stolicą kolonji jest miasto Auckland. **N.** Z. odkrytą została w 1642 r. przez żeglarza holenderskiego Tasmana, zwiedzoną w 1769 przez Cook'a; od tej chwili Anglicy robili wiele usiłowań dla opanowania wyspy, ale napróżno. Dopiero wpływ misjonarzy zadanie to ułatwił, i w 1839 towarzystwo kolonizacyjne założyło tu osadę; w 1840 rząd angielski założył drugą osadę, i odtąd **N.** Z. stale należy do Anglji. Por. V Wainsona „New Zealand und its colonisation“ (Londyn, 1859); Thomsona „The Story of New Zealand“ (Londyn, 1859); Hochstettera „Neu Seeland“ (1063) i „Geologie von Neu Seeland“ (1863); Gisborne „The colony of **N. Z.**“ (Londyn, 1891).

Nowa Ziemia (po rosyjsku *Nowaja Ziemla)*, największa ze znanych wysp morza Lodowatego Północnego, należy do gub. Archangielskiej i podług źródeł urzędowych obejmuje 91,070 klm. kw. **N. Z.** składa się z 2 wielkich i kilku pomniejszych

wysp. Kanał zwany *Matoczkinym szarem*, dzieli **N. Z.** na 2 główne części: północno-wschodnią. Miejscowość przy brzegach górzysta, w środku przedstawia obszerne równiny, pokryte lodem i nagiemi kamieniami. Najwyższe góry dochodzą 1,400 metrów wysokości. Rosną tu zaledwie mech, trawa i nizkie krzewiny, natomiast obfituje wyspa w zwierzynę (reny, niedźwiedzie północne, lisy, wydry, foki i t. d., a w porze letniej i wiele ptaków, jak łabędzie, gęsi, kaczki, mewy i t. d.). W 1877 rząd rosyjski urządził na niezamieszkanej dotychczas wyspie stację ratunkową, do której przyłączono w 1882 stację meteorologiczną, a w 1888 powstały dwie kolonje Samojedów; w porze letniej bywa nawiedzana przez strzelców i rybaków z gub. Archangielskiej. W nowszych czasach **N. Z.** została lepiej poznana, zwłaszcza w skutek czterech wypraw wiceadmirała Lütke (ob.) w latach 1821—24 (opis 2 t., Petersburg, 1828), tudzież kapitana Ziwolki († tutaj 1838) i akademika Bära, który odbył 2 podróże w latach 1837 i 1840. W 1872 zwiedził **N. Z.** hrabia Wilczek, dalej w latach 1875, 1876 i 1878 był tu Nordenskjöld.

Nowego miasta, Łukasz z..., profesor wymowy w akademji krakowskiej na początku XVI w., jest autorem dzieła elementarnego: „Compendiosa in modum construendarum Epistolarum manuductio“ (Kraków, 1522).

Nowe gwiazdy, gwiazdy nagle ukazujące się na niebie i szybko ginące, ob. Gwiazdy.

Nowe Hebrydy, dawniej zwane Archipelagiem św. Ducha, grupa wysp leżąca na północo-wschód od Nowej Kaledonji, obejmuje 13,227 klm. kw. i 85,000 miesz. Odkryte zostały 1606 r. przez Quirosa, a w r. 1774 zbadał je dokładniej sławny marynarz Cook. Mieszkańcy ich są Melanezyjczycy. Główniejsze wyspy zowią się: Espiritu Santo (św. Ducha), Mallicolli i Tanna. Od r. 1887 wyspy te pozostają pod wspólnym protektoratem Francji i Anglji.

Nowela, *Nowella*, nazywa się tak wogóle mniejszych rozmiarów opowiadanie, w formie prozaicznej. **N.** tak samo jak romans przedstawia rzeczywistość, ale różni się od niego tem, że się ogranicza prostemi, drobnemi wypadkami życiowemi, należącemi albo do niedawno ubiegłej przeszłości, albo do teraźniejszości; wyłącza także wszelką cudowność i tem znowu różni się od klechdy. Istota i interes **N.** polega głównie na sytuacjach i ich powikłaniu; charaktery zaś bywają mniej starannie wykończone, a ich akcja w jednym ześrodkowuje się punkcie. Pierwotnie, jak to już sama pokazuje nazwa, była **N.** opowiadaniem nowin i wypadków dziennych, przedstawianem w sposób zabawny, żywy i lekki. Mistrzem w tego rodzaju utworach literackich jest Boccaccio w swym „Dekameronie.“ We Włoszech, oprócz niego, odznaczyli się jeszcze jako *noweliści:* Bandello, Masuccio i Straparola; w Hiszpanji Cervantes, we Francji Scarron, w Niemczech Göthe, Kleist, Tieck, L. Schefer, Steffens, Paw. Heyse i t. d.—Dobry wybór nowel włoskich, hiszpańskich, francuskich, angielskich i niemieckich, dali: Ed. v. Bülow w „Novellenbuch“ (4 t., Lipsk, 1834—36) i Keller w „Ital. Novellerschatz“ (5 cz., Lipsk, 1851—52). U nas doskonałe nowele pisali: Prus, Sienkiewicz, Orzeszkowa, Ostoja, Reymont, Żeromski, Sieroszewski, Walewska.

Nowele *(Novellae)*, zwały się w ogólności nowe prawa, przeznaczone do uzupełnienia dawniej istniejących, a mianowicie prawa i rozporządzenia cesarzów greckich, które dopiero po urzędowem wydaniu zbioru praw z r. 534 („Codex repetitae praelectionis“) się zjawiły. Z tych dopełnień mamy dotąd 3 zbiory, mianowicie: łaciński wyciąg 125 noweli, sporządzony przez Juljanusa, za panowania cesarza Justynjana, zwany „Epitome Juliani;“ potem zbiór 168 w greckim i zbiór 134 w łacińskim języku noweli, z których 97 przez rozmaitych glosatorów na 9 ksiąg („Collationes“) rozdzielone, nazwane zostały „Liber authenticorum“ albo „Corpus authenticum.“ W znanem powszechnie „Corpus juris“ znajduje się 168 noweli w języku łacińskim, z których przecież tylko 95 ma jakąś wartość prawną, bo tylko tych 95 noweli było opracowanych przez pierwszorzędnych znawców prawa rzymskiego. Najlepsze i najnowsze, krytyczne wydanie „Authenticum“ jest Heimbacha (Lipsk, 1846).

Nowelista, autor nowel (ob.).

Nowe-Miasto, osada w gub. Płockiej, pow. Płońskim, nad rz. Soną, ma starożytny kościół parafjalny, w którym wspaniały trzypiętrowy wielki ołtarz jest pięknym pomnikiem sztuki XVI wieku. W tym ołtarzu najcelniejszą ozdobą jest Matka Boska z Dzieciątkiem Jezus na ręku, bardzo pięknej rzeźby. Ludność **N.-M.** wynosi około 2,200 mieszkańców.

Nowe-Miasto, osada w gub. Piotrkowskiej, pow. Rawskim, nad rz. Pilicą, ma około 2.400 ludności. Od r. 1874 istnieje tu instytut hydropatyczny dra Bielińskiego.

Nowe-Miasto, miasteczko w W. Ks. i regencji Poznańskiej, w pow. Pleszewskim, nad rz. Wartą, ma 1,200 miesz.

Nowe-Miasto (po niem. *Neumark*), miasto okr. w pruskiej reg. Kwidzyńskiej, w dawnem województwie Chełmińskiem, nad Drwęcą, było szturmowane 1628 przez króla szwedzkiego, który zraniony przymuszony był odstąpić. Dziś liczy 2,825 miesz. (1895).

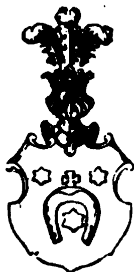
Nowe-Miasto *nad Metują*, po niem. *Neustadt an der Metau*, miasto okręgowe pow. Kralohradeckiego w Czechach, ma 2,630 miesz., zamek i klasztor Braci miłosiernych. Założone 1501 przez Jana z Kacowa, pana na Czernczicach.

Nowe Miasto Korczyn, ob. Korczyn.

Nowenna *(Novemdiale tempus)*, dziewięciodniowy przeciąg czasu, poświęcony w Kościele rzymsko-katolickim nabożeństwu na cześć jakiego świętego. **N.** zaczyna się i kończy spowiedzią i Komunją.

Nowe srebro, ob. Argentan.
Nowgorodzka gubernja, ob. Nowogrodzka.
Nowgorod Siewierski, ob. Nowogród S.
Nowicjat, czas próby, przepisany w Kościele rzymsko-katolickim dla osób pragnących złożyć śluby zakonne. Sobór trydencki (sess. XXV, c. 15) przepisał, aby w zakonach, tak męskich, jak żeńskich, **N.** trwał rok cały, dozwolił jednak i na dłuższy czas próby u niektórych zakonów, jak np. u Jezuitów i Pijarów.

Nowicki v. *Lubicz* odm., herb: W polu barwy niewiadomej, między dwiema gwiazdami—podkowa z krzyżem na barku, a gwiazdą między ocelami.

Nowicki.

Nowicki Józef, naturalista polski, * 1799 w Zalesiu około Chełmży, † 1856. Pierwotnie był nauczycielem języka polskiego i łacińskiego w Toruniu, następnie oddał się historji naturalnej, zwłaszcza zajął się zbadaniem flory okolicznej, zebrał piękny zielnik i zgromadził bogaty zbiór owadów krajowych i minerałów. Prace swoje umieszczał głównie w piśmie królewieckiem „Vaterländisches Archiv für Wissenschaft, Kunst, Industrie und Agricultur.“ Zbiór jego meteorytów przeszedł do Berlina, inne znajdują się w gimnazjum toruńskiem.

Nowicki Emiljan Klemens, chirurg polski, * 1781 we wsi Kożany w gub. Grodzieńskiej, † 1876; medycynę studjował w Wilnie i Warszawie. W r. 1817 był w Warszawie profesorem przybranym do wykładu okulistyki, w r. 1823 profesorem stałym, a po śmierci Dybka dyrektorem kliniki chirurgicznej. Ogłosił: „Naukę o rozbiorze roślin i t. d.“ przekład z niemieckiego (Warszawa, 1812); „Naukę o rozbieraniu wód mineralnych i sztucznem ich przysposabianiu“ (1813); „Odejmowanie członków“ (1831); „O złamaniu kości i sposobach leczenia ich, rzecz objaśniona 87 tablicami wzorów rytych“ (1833).

Nowicki Orest, autor rosyjski, * 1806 w gub. Wołyńskiej, po ukończeniu akademji duchownej kijowskiej, został w niej od 1831 profesorem języka polskiego i filozofji, a od 1835 profesorem tychże przedmiotów w uniwersytecie kijowskim. Ogłosił: „O duchoborcach“ (Kijów, 1832); „O perwonaczalnom perewodie knig św. Pisanija na sławianskij jazyk“ (1837); „Ob uprekach dielannych filosofii w teoreticz. i prakticz. otnoszenii i t. d.“ (1837); „Opytnaja psichołogija“ (1840); „Rukowodstwo k łogikie“ (1841); „Postepennoje razwitie drewnich fiłosof. uczenij i t. d.“ (4 t., Kijów, 1860) i w. in.

Nowicki Maksymiljan Siła, zoolog, * 1824 w Kołomyjskiem, † 1890; kształcił się we Lwowie, był pierwiastkowo nauczycielem w Samborze, następnie we Lwowie, w r. 1863 został profesorem zoologji w uniwersytecie krakowskim. Przyczynił się do założenia Towarzystwa tatrzańskiego i Towarzystwa rybackiego. Położył ważne zasługi dla znajomości fauny Galicji przez ogłoszenie wykazu chrabąszczy Galicji wschodniej (Sambor, 1858), a zwłaszcza motyli: „Enumeratio lepidopterorum Haliciae orientalis“ (Lwów, 1860). Nadto ogłosił rozprawy o świstaku (1866), o kozicy (1868), o pleniu (1868), o rybach rzeki Skawy (1867) i w. in., oraz „Zoologja obrazowa“ (Kraków, 1880, 6 wyd., 1890). Por. Rostafiński „M. N.“ (*Wszechświat*, str. 721, 1890).

Nowicki Władysław, filolog i pedagog, * 1846 pod Łyszkowicami w pow. Łowickim, kształcił się w Szkole Głównej w Warszawie, zawód literacki rozpoczął, będąc jeszcze studentem; napisał: „Wierzenia i wyobrażenia ludu“ (w *Bibl. Warsz.* 1873); „Biografja ks. Falkowskiego“ (1876); „Początki języka polskiego“ (6 wyd. 1894 i nast.); „Szlachetna zabawa,“ zbiór oryginalnych powiastek i opowiadań dla młodzieży, Warszawa, 1878); „Jak uczyć początków języka?“ (1879); „Życiorys Płońskiego“ (w *Kłosach*, 1885); „Co dać dziecku na gwiazdkę?;“ „Katalog rozumowany literatury dla młodzieży“ (1886); „Na letniem mieszkaniu“ (Warszawa, 1880 i Lwow, 1883); nadto artykuły z zakresu nauczania głuchoniemych (w „Pamiętniku instytutu warsz. głuch. i ociemn.“ t. XVII) i in.

Nowicz, herb: W polu błękitnem — kruk czarny ze złotym pierścieniem w dziobie na czerwonym murze. Nadany z nobilitacją na sejmie 1700 r.

Nowicz.

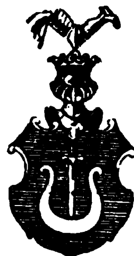
Nowicz Joksim *Otoczanin*, pisarz serbski, * 1807 w Werchowinach w Lice, gdzie ojciec jego był oficerem pogranicznym. Po ukończeniu gimn. w Karlowcach, studjował filozofję w Jenie i Halli, oraz prawo w Wiedniu. Następnie przebywał przez lat 15 w Bośni; 1848 wziął udział w walce narodowej, poczem poświęcił się całkiem pracom literackim. † 1868 w Nowym Sadzie w nędzy. Oprócz artykułów, pomieszczanych w czasopismach serbskich, wydał: „Lazarica“ (1847; 2 wyd., 1860); „Srpstwo“ (1855); „Miloszewa“ (1858); „Hajduk Weljko“ (1860); „Birczanin Ilija“ (1862); „Duszanija“ (1863); „Moskowija“ (1863); „Karadjordjija, izbawitelj Srbije“ (1865); „Kapitan Radicz Petrowicz i pokrsetenica Zorka“ (1886); „Starine od Starine Nowaka“ (1867).

Nowikow Mikołaj, pisarz i znakomity krzewiciel oświaty w Rosji, * 1744 pod Moskwą, † 1818. Wystąpiwszy 1770 r. z wojska, poświęcił się całkowicie literaturze. Chcąc wpłynąć na rozbudzenie umysłowe i moralne współrodaków, począł początkowo wydawać czasopisma satyryczne: *Truteń* (1768), *Żiwopisec* (1772) i *Koszelok* (1774), następnie zaś starał się założyć towarzystwo, mające za

specjalne zadanie rozszerzenie oświaty pomiędzy masami narodu. W tym celu wstąpił do loży masońskiej (martynistów), potajemnie założonej w Rosji na wzór istniejących na Zachodzie. W Rosji masoństwo początkowo było małe i dopiero następnie stopniowo wyrabiały się jego cele i praktyczne znaczenie. Wniosło ono myśl o konieczności wewnętrznego doskonalenia się, o obowiązkach osobistych i obywatelskich, wymagało w stosunkach publicznych wprowadzenia w czyn zasad miłości bliźniego i t. d. Było to w Rosji pierwsze kółko ludzi, mających rzeczywiste przekonania, wyrobione z własnego umysłu i starających się je urzeczywistnić. **N.** od samego wstąpienia został jednym z najczynniejszych członków loży masońskiej. Początkowo działał w Petersburgu, gdzie wydawał czasopismo *Utrennij Swiet*, pisane w duchu mistycznym, następnie przeniósł się do Moskwy, zawiązał blizkie stosunki i przyjaźń z wielu bogatymi i wpływowymi masonami i przy ich pomocy założył „Przyjacielskie towarzystwo naukowe,“ mające na celu działać wspólnemi siłami na rozkrzewienie oświaty pomiędzy masami narodu. Ażeby wyrobić dobrych nauczycieli, towarzystwo założyło przedewszystkiem przy uniwersytecie moskiewskim „seminarjum pedagogiczne.“ **N.** drukował w dzierżawionej przez się drukarni uniwersyteckiej wiele pożytecznych dzieł, przeważnie treści pouczającej i moralnej, tłómaczonych głównie przez studentów uniwersytetu moskiewskiego za wskazówką profesora Schwartza, jednego z najczynniejszych spółdziałaczów **N.** Działalność wydawnicza **N.** znacznie się powiększyła, gdy ukazem 1783 dozwolono zakładać drukarnie prywatne. Wtedy to pomiędzy masą czytającej publiczności rozeszło się bardzo wiele książek, przeniknionych zasadami głębokiej moralności, dość często z odcieniem mistycznym, i odznaczających się niezwykłą taniością. Działalność „Towarzystwa przyjacielskiego“ znacznie zmniejszyła się po śmierci Schwartza, a jeszcze więcej gdy **N.** wespół z innymi masonami wzbudził przeciwko sobie podejrzenie rządu. Wiele z dzieł, wydanych przezeń, zakazano i skonfiskowano. **N.**, jako główny działacz, na którym ciążyło podejrzenie tajemnych zamiarów, został 1782 r. osadzony w twierdzy Schlüsselburskiej, skąd go uwolniono dopiero po wstąpieniu na tron Pawła I. Resztę życia przepędził w majątku swym, usunąwszy się całkowicie od życia publicznego. Z dzieł **N.** najważniejsze: „Opyt istoriczeskago słowaria o rossijskich pisatelach“ (Petersburg, 1772); „Drewniaja rossijskaja idrografija“ (tamże, 1773); dalej „Drewniaja rossijskaja wiwliofika,“ zbiór pomników ściągających się do historji, geografji i literatury (10 t., Petersburg, 1772—75; nowe wyd., 20 t., Moskwa, 1783—91; uzupełnienie 14 t., Petersburg, 1786—1801). Por. Łonginow „Schwartz i N.,“ Dobrolubow „Russkije satir. żurnały w wiek Ekateriny.“

Nowikow Eugenjusz, dyplomata rosyjski, * ok. 1826; po ukończeniu uniwersytetu moskiewskiego, poświęcił się zawodowi dyplomatycznemu, był przy ks. Łobanowie sekretarzem legacji w Konstantynopolu, następnie, do czasu przybycia generała Ignatiewa, spełniał zastępczo funkcję posła, poczem 1865 został posłem przy dworze greckim i na stanowisku tem doprowadził do skutku małżeństwo króla Jerzego z w. ks. Olgą Konstantynówną. 1870 r. został nadzwyczajnym ambasadorem, a 1874 posłem w Wiedniu; przeszedł z ambasady wiedeńskiej na podobne stanowisko do Konstantynopola w 1880, na miejsce księcia Łobanowa-Rostowskiego. Oprócz wielu artykułów dotyczących historji i filologji słowiańskiej, wydał: „O ważniejszych osobennostiach łużyckich narieczij“ (Moskwa, 1849); „Hus i Luter“ (2 t., tamże, 1859).

Nowina, *Nowiny* v. *Złotogoleńczyk*, herb: W polu błękitnem, w środku srebrnego ucha kotłowego—krzyż czy miecz. U szczytu noga zbrojna złota, w kolanie zgięta. Labry błękitno-srebrne.

Nowina.

Nowina Nowa.

Nowina Nowa, herb: W polu czerwonem, na zielonym pagórku—drzewo zielone wawrzynowe z krzyżem złotym kawalerskim u szczytu. Nadany z nobilitacją Bonawenturze Bartoszewiczowi z rodziny neofickiej przez Stanisława Augusta 1765 r. Nadany również Janowi Swiątkowskiemu, neoficie, 1764 r.

Nowina Roman, pseudonim Bronisława Przyrembla.

Nowina Eugenjusz, pseudonim Józefa Popowskiego (ob.).

Nowiński Józefat, literat, * 1863 w Hordijówce, w gub. Kijowskiej; kształcił się w Odesie i Paryżu, następnie osiadł w Warszawie, gdzie został współpracownikiem kilku pism. W r. 1882 zaczął drukować pierwsze swe prace w *Kłosach;* w r. 1890 ogłosił w *Życiu* poemat „Niewolnik i sułtanka,“ w 1896 tomik nowel, w 1899 dramat „Gołąbka biała,“ nagrodzony na konkursie Paderewskiego, powieść „Życie i marzenie“ (1891); „Sienkiewicz“ (studjum, 1901); zbiór nowel „Świekra“ (1896), oraz wiele studjów i krytyk literackich w *Ateneum, Głosie, Gazecie Polskiej* i in.

Nowoaleksandrowsk, poprzednio *Jeziorosy*, miasto powiatowe gub. Kowieńskiej, położone pomiędzy jeziorami Osą a Osidą, ma 6,370 mieszk. (1897); miasto powiatowe od 1842 r. — *Nowoale-*

Aleksandrowski powiat ma na przestrzeni 4,769 wiorst kw. 210,689 miesz.; powierzchnia powiatu pokryta pagórkami, jezior do 400.

Nowochopiersk, miasto powiatowe gub. Woroneskiej, nad rzeką Choprem, ma 6,088 miesz. (1897).— *Nowochopierski powiat* ma na przestrzeni 5,419 w. kw. 194,539 miesz. (1897).

Nowochrzczeńcy, ob. Anabaptyści i Socynjanie.

Nowoczerkask, miasto główne ziemi Wojska Dońskiego, oraz okr. Czerkaskiego (ob.), nad rzeką Aksajem, kancelarja wojskowa, gimnazjum, 52,005 miesz. (1897), założone 1805.

Nowodworski Bartłomiej, znakomity wojownik i opiekun nauk, * 1544 w Tucholi. Zostawszy w młodych latach sierotą, udał się na Ruś pod chorągiew książąt Zasławskich, a w walkach z Turkami i Tatarami zahartował się dzielnie w rzemiośle wojennem. Stamtąd udał się do Siedmiogrodu i powrócił do kraju dopiero ze Stefanem Batorym, jako królem polskim. Unikając kary za zabicie w pojedynku swego towarzysza, dworzanina królewskiego, wyjechał do Francji, a stąd 1599 popłynął do Malty, gdzie wykonawszy ślub, przyczynił się wiele do zdobycia Lepanta, a następnie twierdzy Mahometa. Otrzymawszy od Zygmunta III pozwolenie na powrót do kraju, został kapitanem harcerzów i dowódcą roty niemieckiej, przybocznej straży króla. Za odznaczenie się przy oblężeniu Smoleńska i w ciągu całej wyprawy król za powrotem do Wilna, dziękował mu uroczyście, obdarzył go złotym łańcuchem i kosztowną szablą. Bawiąc potem w Krakowie, uczynił N. zapis 8,000 ówczesnych złotych dla Akademji Krakowskiej. Po powrocie z wyprawy moskiewskiej, podczas której pod Możajskiem raniony w prawą rękę, na zawsze w niej władzę utracił, zapisał powtórnie dla akademji złp. 7,000. † 1624 w Warszawie, zaszczycony przed samą śmiercią godnością maltańską komandora poznańskiego.

Nowodworski Adam, biskup poznański, * 1572 w Norymberdze, † 1634 we wsi Winnagóra. Po ukończeniu nauk w Krakowie, wstąpił do stanu duchownego i szybko posuwał się na wyższe godności. Mianowany 1620 r. biskupem kamienieckim, 1627 przemyskim, a 1631 poznańskim, posiadał nieograniczone zaufanie króla Zygmunta III. Fundował kolegjum Jezuitów w Łomży i Mansjonarzy w Poznaniu.

Nowodworski Felicjan Józef, kaznodzieja, Jezuita, * 1677 w Małopolsce, † 1761; wykładał filozofję i teologję w rozmaitych kolegjach, będąc zarazem sławnym kaznodzieją, potem był rektorem w Ostrogu i Krakowie. Zbiór jego kazań wyszedł w Nieświeżu 1755 r.

Nowodworski Michał, biskup płocki, * 1832 w Kaliszu, † 1996 w Warszawie; kształcił się w akademji duchownej w Warszawie, święcenia kapłańskie otrzymał 1854 i został zaraz bibljotekarzem akademji, a następnie profesorem archeologji kościelnej. W r. 1863 otrzymał godność kanonika gremjalnego archidjecezji warszawskiej i urząd cenzora ksiąg duchownych. Wydawany już przed nim *Pamiętnik religijno-moralny*, objąwszy jego redakcję, przekształcił na *Przegląd katolicki*. Głównem jego dziełem jest „Encyklopedja kościelna“ (w r. 1896 doprowadzona do litery O, obejmowała 16 tomów). Wydał nadto: „Jezus Chrystus,“ „Historję powszechną“ według Holtzwartha i „Ksiądz Karol Surowiecki“. Przełożył nadto „Symbolikę“ Möllera. Na konsystorzu papieskim dnia 30 grudnia 1889 był mianowany biskupem płockim.

Nowodworski M.

Nowodworski Jan, nauczyciel i literat, * 1837, † 1893 w Warszawie; po ukończeniu kursu uniwersyteckiego w Moskwie, studjował przez parę lat w uniwersytetach niemieckich i w Paryżu; po powrocie do kraju został nauczycielem gimnazjum i wykładał język polski, historję powszechną i języki starożytne. Po opuszczeniu tego stanowiska, oddał się pracy literackiej, pisywał do *Przeglądu Katolickiego* i „Encyklopedji kościelnej,“ oraz przełożył i uzupełnił „Historję powszechną“ Holzwartha w 10 tomach. Był bratem biskupa płockiego.

Nowodworski Franciszek, prawnik i dziennikarz polski, * 1859, skończył wydział prawny w Warszawie i został adwokatem. Od r. 1881 zaczął pisywać do dzienników (*Kur. Warsz., Gazeta Sądowa, Nowiny, Wiek*), był współpracownikiem „Wielkiej Encyklopedji Ilustrowanej“ i „Encyklopedji Rolniczej.“ Wydał „Nowe prawo o lichwie u nas obowiązujące“ (1895). Od r. 1897 do 99 był redaktorem *Kurjera Warszawskiego*. Później wyjechał do Odesy.

Nowodworski Henryk August Nałęcz, artysta malarz, * 1875 w Warszawie, kształcił się w akademjach sztuk pięknych: w Petersburgu, Monachjum i Wiedniu. Głównie się poświęcił sztuce stosowanej—afiszom, etykietom, reklamom, oraz ilustracji i humorystyce w pismach wiedeńskich i warszawskich. Otrzymał 4 nagrody na konkursach na afisze w Niemczech, medal srebrny na wystawie graficznej w Nizzy i złoty na takiejże wystawie w Brukseli.

Nowodworski Dobrogost, ob. Dobrogost z Nowegodworu.

Nowodworskie starostwo niegrodowe leżało w województwie Poznańskiem, pow. Wałeckim. Podług lustracji z r. 1662, obejmowało wsie: Nowydwór z folwarkiem, Skrzałusz, Rozwałd, Wilków, Jaroszewo, Gosłonicę, Leżenicę, Nadarycz, Swiczję, Hamer, Rozę, Budy, Szypniewo, Klawiter, Brzeźnicę, Budenlak i dzierżawę Borki czyli Dobrzycę. W r. 1771 posiadał je August hr. Sułkowski, wojewoda gnieźnieński, opłacając z niego kwarty złp. 10,000, a hyberny złp. 3,350 gr. 28.

Od d. 14 września r. 1772 przeszło pod panowanie pruskie.

Nowodworskie starostwo niegrodowe było położone w województwie Wileńskiem, pow. Lidzkim. Podług uchwały sejmowej z r. 1678, była to wówczas ekonomja stołu królewskiego, na której Andrzej Gembicki, starosta nowodworski, miał sobie w nagrodę zabezpieczoną sumę złp. 100,000 w monecie pruskiej. Później dobra te królewskie rozpadły się na następujące dzierżawy: Bakszty, Filipowicze, Pielowce, Puhacze i Malatycze, Drabowszczyzna, Berszty i leśnictwo Orańskie, z których każda miała oddzielnego posiadacza. Samo zaś starostwo w r. 1766 dzierżył Ignacy Gąsecki, opłacając z niego kwarty złp. 711, a hyberny złp. 1,400.

Nowogeorgjewsk, ob. Modlin.

Nowogeorgjewsk, miasto zaetatowe pow. Aleksandryjskiego gub. Chersońskiej, liczy 11,214 miesz. (1897); przy ujściu rz. Taśminy do Dniepru.

Nowograd, madz. *Nágrád,* miasteczko węgierskie, w pięknej okolicy, liczące około 1,500 miesz., ze spustoszonym grodem t. n., od którego nazwanym został *Nowogradzki komitat,* graniczący z komitatami: zwoleńskim, gemerskim, heweskim, hontańskim i peszteńskim. W północnej stronie górzysty; najważniejsze wierzchołki są: Mátra, Medves, Nászad i in. Skropiony rzekami: Ipel, Zadwa, oraz pomniejszemi potokami, posiada wiele jezior, oraz źródło lecznicze Żibak. Komitat Nowogradzki należy do najurodzajniejszych komitatów węgierskich, wydaje wszelkie zboża, ogrodowiny (słynne pomiędzy innemi dynie), wiele dobrego wina, dobry tytuń; posiada nadto kopalnie ołowiu, oraz znajduje się nieco srebra i złota. Rozległość wynosi 4,355 klm. kw., ludność zaś 214,500 miesz. (Madziary, Słowacy i Niemcy), zamieszkuje 11 miast, 257 wsi i 248 pojedyńczych dworów. Stolicą komitatu jest miasto Balasz Darmoty.

Nowogrecka literatura. W epoce dawniejszej składała się z samych niemal tłómaczeń, w czasach zaś późniejszych dopiero, mianowicie w XIX wieku, poczęła przybierać kierunek samodzielniejszy. Za najdawniejszy płód **N. l.** uważają kronikę Szymona Sethosa (1070—80), której djalekt ludowy ukaznje się po raz pierwszy jako język piśmienny. Pierwszym poetą nowogreckim jest Teod. Prodromos albo Ptochoprodromos (w środku XII wieku), w którego utworach spotykamy pierwsze zaczątki poezji nowogreckiej. O literaturze czasów następnych aż do XVIII w. mało co powiedzieć można; wypełniają ją całą pisma kościelne, mowy religijne i t. p. Kościół bowiem, jedyna dźwignia w onej epoce narodu greckiego, ocalił narodowość Greków i podtrzymywał ich egzystencję literacką, a w pewnym względzie i polityczną. Z rozbudzeniem się dopiero nowego życia w XVIII w., poczyna i proza nowogrecka na samodzielniejsze wchodzić tory. *Logika* Bulgarisa stała się podstawą różnych gałęzi filozofji, a „Historja Kościoła" Meletiosa (4 t., 1783) długo jeszcze potem zachowała rzeczywistą swą wartość.—Na polu *teologji* odznaczyli się w najnowszych czasach Pharmakidis „Περὶ ἀληθείας" (1852) i Kairis jako przedstawcy zasady narodowej, zaś Konstan. Oikonomos jako przedstawiciel ortodoksji kościelnej. Obok nich zasługują na uwagę: G. Maurokordatos, Kontogonis „Historja krytyczna Ojców Kościoła w pierwszych wiekach" (2 t., 1846—53) i „Historja Kościoła" (1 t., 1866) i archimandryta Dimitrakopulos „Ἐκκλησιαστικὴ βιβλιοθήκη" (1 t., Lipsk, 1866); Apostolidis (1847) i Nikolaidis (1865). Z nauk *filozoficznych* etykę, logikę, fizykę, metafizykę, retorykę, estetykę i matematykę uprawiali od końca XVIII w. Philippidis, Stef. Dukas, Vardalachos, Neophytos Dukas, Dumas, Benjam. Lesbios, Bambas, Oikonomos, Kairis i Brailas mniej więcej samodzielnie. W dziedzinie *historji* odznaczyli się: Philippidis dziełem o Ruricznii (1816), Perrevos i arcybiskup Germanos (obaj swemi pamiętnikami z epoki wojny o niepodległość); dzieje tejże epoki opowiadają T. Kolokotronis (ob.), Spiliadis (2 t., 1851), Photakis (1858). Trikupis († 1874), Philimon (4 t., 1859 sq.); Kustonikas „Γενικὴ ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως", 1863 sq.) i Mamukas (źródła, 1839 — 52). Obok nich godni jeszcze wzmianki jako pracownicy na niwie historji ojczystej: Surmelis, Vlastos, Miaulis, Anargyros, Nikodemos, Aravantinos („Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου" 2 t., 1866 sq.), Risos Nerulos, Aleks. Sutsos, Chrysovergis, Xanthos, Konst. Paparrigopulos (zajmujący się historją Grecji starożytnej i średniowiecznej), Anast. G. Levkias, K. D. Schinas, Spirydjon Zampelios „Ἄσματα δημοτικὰ τῆς Ἑλλάδος" (Korfu, 1852) i „Βυζαντιναὶ μελέται" (1858). Jako pisarze z zakresu *geografji i statystyki* zasłużyli się: Philippidis, Konstantas (1791), Skarlatos Byzantios dziełem o Konstantynopolu (3 t., 1851—66), N. Chortakis, I. D. Stamatakis (Πίναξ χωρογραφικὸς τῆς Ἑλλάδος, (1846), I. N. Valetas, Angelopolos, Spiliotakis (dziełami statystycznemi, 1864 r.), Rangawis (Τὰ Ἑλληνικά, 1853 sq.), oraz: Minos, Polyzoidis, Paleologos, Saripolos, Phrearitis i P. Paparrigopulos jako pisarze polityczni. W dziedzinie *archeologji* pracowali G. Sakellarios (1796), Pittakis (1836), Aleks. Risos Rangawis („Antiquités helleniques" 1842, i „Historja sztuki starożytnej," 1865), Kumanudis (estetyk) i Lampros (numizmatyk). Na polu *filologji* odznaczyli się: Korais (ob.), Neophyt, Dukas, Darvaris, Asopios, Rangavis, Pikkolos, Bambas, Gennadios, Bernardakis, Zenobios Pop, J. Benthylos, Kastorchis, Samurkasis, Bimpos (hebraista, 1866), Skarlatos Byzantios (słownikarz), Gazis, Alexandridis, Kanellos, A. Papadopulos Bretos, Galanos, A. Christopulos.— Jako *mówcy* zasłynęli: Trikupis, Tertsetis, Konst. Oikonomos, Kontogonis i Lykurgos. Założenie uniwersytetu w Atenach (1837) dało nowy i silniejszy popęd ruchowi naukowemu i literackiemu, do którego podtrzymania i rozszerzenia przyłożyło się dzielnie czasopismo naukowe Εὐρωπαϊκὸς Ἐρανιστής, założone 1840 r. Zatem,

poczęły się ukazywać inne, jak: Φιλολογικὸς Συνέκδημος (1848), Πανδώρα (1851), Φιλίστωρ (1861), Χρυσαλλίς (1863) i t. d.—Co się tycze poezji nowogreckiej, należy odróżnić poezję ludową od kunsztownej. W poezji ludowej objawia się, jak i dawniej, owa ruchliwość ducha greckiego, pełna poetycznych bogactw, szczerość i głębia charakteru narodowego, naiwność i energja. Mianowicie pieśni kleftów (ob.) i piosnki ludowe z epoki wojny o niepodległość dają wierny i dokładny obraz życia publicznego z owych czasów. Inne działy poezji ludowej odznaczają się zawsze naturalnością, prostotą, wdziękiem niewysłowionym i wyrazem pełnym marzycielstwa i czułości głęboko wzruszającej. Malują one cierpienia i radości ludu, oraz tęsknotę do lepszej przyszłości. Ten duch i zmysł poezji ludowej uwidocznia się także i w poezji sztucznej Nowogreków. Wielkiej popularności używa w Grecji romans rycerski Winc. Cornaro z XVI w. „Erotokritos," najobszerniejszy poemat, jaki się zjawił po upadku Konstantynopola. Z XVII w. zasługują na uwagę: tragedja „Erophile" Jerz. Chortatzisa, oraz poemat „Walka żywiołów" i idyla „Vaskopula," z XVIII zaś wieku poemat rymowany „Βοσπορομαχία" i powieść erotyczna „Kleanthes i Abrakome." Na początku XIX wieku ukazał się dramacik satyryczny: Ρωσσο-'Αγγλο-Γάλλος" (Rosjanin, Anglik i Francuz). W czasie wojny o niepodległość opiewali boje i wolność, nieszczęścia i cierpienia ziomków, oraz ich bohaterstwo Panagos i Aleksander Sutsosowie, Salomos, Risos Nerulos, Kalwos i Angelika Pali. Obok nich zasłynęli przedtem lub później lirycy: Mavrudis, Peridikaris, Christopulos, Tantalidis, Karaczuczas, Typaldos, Valaoritis, Vlachos, Bernardakis. W satyrze obok braci Satsos celowali Orphanidis i Perdikakis. W poezji dramatycznej odznaczyli się jako tragicy: Risos Nerulos, Pikkolos, Jan Zampelios, Evanthia (siostra teologa Teof. Kairisa), Rangawis, Panagos Sutsos, Aleksander Sutsos i Bernardakis, zaś jako komedjopisarze: Risos Nerulos, Churmusis, Rangawis, Aleks. Sutsos. Pomiędzy epikami najcelniejsi Manthos Joannou, Rangawis, Risos Nerulos, Kumanudis, Aleks. Sutsos, Zalakostas, Orphanidis, Bernardakis. Co się tycze nowszej literatury i historji kultury Nowogreków, por. Villemain „Lascaris" (1825); Risos Nerulos „Cours de littérature grecque moderne" (1827); Brandis „Mittheilungen über Griechenland" (3 t., 1842); Sander „Das Volksleben der Neugriechen" (Monachjum, 1844); Wachmuth „Das alte Griechenland im neuen" (Bonn, 1864); Elissen „Analekten der mittel- und neugriech. Literatur" (5 t., Lipsk, 1855 — 63); Nicolai „Geschichte der neugriechischen Litteratur" (Lipsk, 1876); Rangabé „Précis d'une histoire de la littérature néohellenique" (2 t., 1877); Gidel „Etudes sur la littérature grecque moderne" (2 t., Paryż, 1866—78); Rangabé i Sanders „Geschichte der neugriechischen Litteratur" (Lipsk, 1884).—Dla poznania nowszej poezji obok wybornej pracy Elissena „Versuch einer Polyglotte der europ. Poesie" (1846), cennym jest „Ἑλληνικὸς Παρνασσός" (Ateny, 1841). Zasługują też na uwagę zbiory pieśni ludowych, mianowicie: Fauriela „Chants populaires de la Grèce moderne" (2 t., Paryż, 1824—25, niektóre z nich przełożył na język polski Al. Chodźko w swych „Poezjach." Peters., 1829); Schmidt—Phiseldeck „Neugriech. Volkslieder" (Lipsk, 1827 i 1849); Friemenich „Neugriech. Volksgesänge" (Berlin, 1840); Ant. Manusis „Τραγῳδία ἐνικά" (2 t., Korfu, 1850); M. de Marcellus „Chants populaires de la Grèce moderne" (Paryż, 1860); A. Passow „Popularia carmina Graeciae recentioris" (Lipsk, 1860); Kind „Anthologie neugriech. Volkslieder" (Lipsk, 1861); ważnem także dziełem jest tegoż autora „Neugriech. Chrestomathie" (Lipsk, 1825).

Nowogrecki język. Fałszywem jest dość szeroko rozpowszechnione mniemanie, jakoby **N. j.** w stosunku do starogreckiego był językiem rzeczywiście nowym i zupełnie od niego odrębnym. Przeciwnie, faktem jest, że mimo wielu różnic, pochodzących od wpływu czasu i zmian politycznych, jakim podlegał naród grecki po zatracie swej niepodległości, **N. j.** jest zepsutym językiem ludowym starych Greków i, choć zwyrodniały, nie przestał być przecie siostrzycą języka staro-greckiego. Odmienności, jakie już istniały w odległej starożytności między mową ludu greckiego a językiem pisarzów klasycznych i sfer wykształconych, zwiększyły się jeszcze w biegu czasu z powodu przymieszek obcych, zwłaszcza słowiańskich i romańskich. Znikło wprawdzie wiele właściwości gramatycznych i syntaktycznych; znikło wiele piękności zewnętrznych i wewnętrznych, widnych w klasycznej mowie starych Greków, grunt wszelako pozostał ten sam, a jego podstawą jest djalekt eolski. Właściwy język ludu (ἡ καθομιλουμένη albo δημώδης, także ἁπλῆ, albo ἁπλοελληνική, albo νεοελληνικὴ γλῶσσα), pierwotny wytwór ducha ludowego, po zwyrodnieniu piśmiennego języka starogreckiego kształcił się ciągle i chociaż oddalał się od klasyczności dawnej mowy, stał się w epoce zupełnego upadku cywilizacji greckiej, mianowicie od końca XI w., językiem, którym pisali niektórzy uczeni i poeci, mimo to, że język starogrecki nie zamarł całkiem. Inni pisarze używali może i języka starogreckiego, ale dla ludu nie był on wcale zrozumiały. Stan taki istniał aż do XVIII w., a język przy braku literatury i wszelkich środków kształcenia popadał w coraz większą zdziczałość, zwłaszcza gdy począł się zwolna wyrabiać piśmienny język nowogrecki, a pisano nim wedle systemów różnorodnych i stale nieokreślonych. W XVIII w. dopiero, skutkiem przyjaźniejszych okoliczności zewnętrznych i zmienionych nieco stosunków politycznych następuje przewrót w wewnętrznem życiu ludu greckiego. Rozbudzona przez Fanarjotów (ob.) dążność ku oświacie zaszczepiła się w narodzie i zwróciła uwagę wielu

Greków na język ojczysty. Zabrano się więc do pracy celem stworzenia nowego języka piśmiennego i po wielu przeróżnych próbach przyjęto wreszcie system Koraisa (ob.), który, idąc drogą pośrednią, zwracając uwagę na pokrewieństwo z językiem starogreckim i uwzględniając ducha mowy nowogreckiej, wykazywał usilnie konieczność starannego porównywania obu języków i zalecał natarczywie z jednej strony przenosić z języka starogreckiego do nowogreckiego tylko tyle, ile tenże potrzebuje, aby był dla ludu zrozumiały, z drugiej zaś strony pracował nad oswobodzeniem go od naleciałości obcych. Twierdził bowiem, że tą tylko drogą można mowę ojczystą oczyścić, skarbami starogreckiemi zbogacić i poprawić, ale nie przekształcić, jak pragnęli inni (np. Kodrikas, Neophytos Dukas, Risos Nerolus i t. d.). System Koraisa przyjęli wszyscy prawie uczeni i lud nawet. W duchu tym zbawienny wpływ wywierało założone w Wiedniu 1811 czasopismo Ἑρμῆς ὁ λόγιος. Kierunek ten istnieje dotychczas i rozwija się ciągle wbrew żądaniom niektórych pisarzów (np. Panagos Sutsos), pragnących wprowadzić do literatury dawny piśmienny język attycki. Co się tycze szczegółowych różnic języka greckiego od starogreckiego już to stanowią je: używanie wyrazów i wyrażeń obcych, zmienione znaczenie wielu wyrazów starogreckich i utworzenie nowych, głównie zaś odpadnięcie niektórych form w deklinacji (brak Dualis, oraz zastąpienie Dativu przez Genitivus, Accusativus, albo przez przyimek) i konjugacji (brak Medium, Infinitivus, Optativus, Perfectum, Plusquamperfectum, Futurum i Dualis). W składni znowu dzisiejszy język grecki nie ma takiego bogactwa partykuł, jak język starogrecki, a rozwlekłość w budowie zdania zastąpiła dawną prostotę i zwięzłość. Wymawianie **N. j.**, znane powszechnie pod nazwą metody Reuchlina, odznacza się głównie nadmiernem używaniem dźwięku *i*, czyli tak zwanem *itacyzmem*. Oprócz tego zarzucił jeszcze **N. j.** przydech silny i iloczas sylab, którego miejsce zajęło akcentowanie. Do poznania bogactw **N. j.** służą liczne słowniki i gramatyki. Słowniki dali między innymi: Somavera (włoski i nowogrecki, Paryż, 1709); Vendoti (nowogrecki, włoski i francuski, Wiedeń, 1790); Zalikoglu (franc., starogr. i nowogr., Paryż, 1809 i 1824); Komas (nowogr., ros. i francus., Moskwa, 1811); Gazis wedle Schneidera (starogr. i nowogr., 3 t., Wenecja, 1811—16; 2 ed., Wiedeń, 1835—37); Dehèque (nowogr. i franc., Paryż, 1825); Anzelm (nowogr. i niem., Monachjum, 1834); Skarlatos Byzantios „Λεξικὸν τῆς καθ'ἡμᾶς ἑλληνικῆς διαλέκτου“ (Ateny, 1835; 2 ed., 1857); tegoż „Λεξικὸν ἐπίτομον τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης“ (Ateny, 1839; 2 ed., 1852); Kind (nowogr. i niem., Lipsk, 1841); Jeannarakis (Hannower, 1883); gramatyki układali: Christopulos (Wiedeń, 1805); Darvaris (Wiedeń, 1806); Schmidt (Lipsk, 1808; po niem.); Jul. David (Paryż, 1821 i 1827, po franc.); Minas (Paryż, 1827 i 1828, po franc.) Theocharopulos (gr. i fran., (Paryż, 1837); Possart (1834 po niem.); Mullach (Berlin, 1856, po niem.); Rangawis (Ateny, 1857, po franc.); Vlachos (Lipsk, 1864, po niem.); Jeannarakis (Hannower, 1877); Sanders (Lipsk, 1881); Mitsotakis „Neugriech. Sprachführer“ (1892); G. Meyer „Neugriechische Studien“ (1894); Jean Psichard „Essais de grammaire historique néogrecque“ (1886—89); tenże „Etudes de philologie néogrecque“ (1892). Por. też Leake „Researches in Greece“ (Londyn, 1814).

Nowogrecy, naród, mówiący językiem nowogreckim, powszechnym obecnie w dzisiejszem królestwie Greckiem, w południowych i południowo-wschodnich prowincjach Turcji europejskiej, na wyspach Jońskich, archipelagu Greckim, na wyspach Kandji i Cyprze, oraz wybrzeżach Azji Mniejszej. **N.** z małemi tylko wyjątkami wyznają wiarę obrządku wschodniego, czyli tak zwaną grecką. **N.**, szczególnie na wyspach zamieszkali, pochodzą od starożytnych Greków, chociaż w Azji Mniejszej, a więcej jeszcze na stałym lądzie europejskim, gdzie mnóstwo słowiańskich, a później albańskich przybyło osadników, wiele obcych w życiu swem i obyczajach przyjęli żywiołów.

Nowogrodzkie starostwo grodowe było położone w województwie Czernihowskiem. Od czasu ustanowienia go uchwałą sejmową z 1633, po zawojowaniu prowincji Siewierskiej, niedługo istniało razem z całem województwem, bo traktatem Andruszowskim, a następnie Grzymułtowskim, 1686, przeszło całe pod panowanie rosyjskie. Ostatnim starostą był od 1785 słynny uczony nasz Tadeusz Czacki. Po utracie województwa przeniesiono gród dla dwu powiatów Czernihowskiego i Nowogrodzkiego do miasta Włodzimierza na Wołyniu.

Nowogrodzkie starostwo niegrodowe, zwane także leśnictwem Kupiskiem, leżało w województwie Mazowieckiem, w ziemi Łomżyńskiej. W 1771 zaliczały się do niego wsie: Nowogród, Kupiski, Czerwone, Kąty, Zabiele i leśnictwo Kupiskie, które posiadał Jerzy Mniszech, kasztelan krakowski, opłacając z niego kwarty złp. 13,132 gr. 7. Na sejmie warszawskim z 1773—1775 Stany Rzeczypospolitej zapewniły dożywocie na temże starostwie Antoniemu ks. Sułkowskiemu, na wypadek śmierci Mniszcha.

Nowogrodzkie starostwo, ob. Kopajgrodzkie starostwo.

Nowogród, osada w gub. i pow. Łomżyńskim, przy ujściu rz. Pisny do Narwy, ma około 3,000 miesz. i starożytny kościół parafjalny, w ostatnich latach kilkakrotnie odnawiany.

Nowogród, m. gubernjalne, nad rz. Wołchowem, blizko jej ujścia do jeziora Ilmenu, jedno z najdawniejszych miast w Rosji. Tu osiadł 862 z drużyną wareską Ruryk, pierwszy książę nowogrodzki. Nowogrodzianie byli pod jego następ-

sami, panami wielkiej prowincji, której granice sięgały z jednej strony zatoki Fińskiej, jeziora Czudzkiego i górnej Wołgi, z drugiej dotykały m. Białego i Dźwiny Zachodniej; ludność jej przeważnie stanowili Finnowie (Czud', Iżera, Weś), a miasto **N.** pod koniec XIV i na początku XV w. należało do związku miast hanzeatyckich i było miejscem składowem dla handlu północnego i wschodniego. W owym czasie był **N.** najważniejszem miastem w Rosji i jednem z najsłynniejszych miast handlowych w Europie, liczył około 400,000 m. i rządził się prawami republikańskiemi. W 1478 **N.** za panowania w. ks. Iwana III wcielony został do w. ks. Moskiewskiego, odtąd też świetny jego stan i dobrobyt upadać zaczęły. Po nieudatnem 1570 powstaniu przeciwko Iwanowi IV Groźnemu, miasto było prawie do szczętu zburzone i utraciło resztki dawnych praw i przywilejów. Przez założenie Petersburga handel **N.** upadł zupełnie. Dziś niema prawie śladów dawnej wielkości. Miasto, zbudowane po większej części z drzewa, liczy 26,095 miesz. (1897). Z setek cerkwi pozostało zaledwie 47, z których odznacza się starożytny kościół katedralny św. Zofji (w Kremlu), zaliczony do najwspanialszych pomników stylu rusko-bizantyjskiego. Znajdujące się w nim drzwi, tak zwane *korsuńskie* albo *chersońskie*, są uważane za arcydzieło sztuki średniowiecznej w stylu bizantyjskim. **N.** dzieli się na 3 części: Kreml i Sofijską na lewym brzegu Wołchowa i Handlową na prawym brzegu. Z budowli publicznych odznaczają się: pałac, bazar, most na Wołchowie, dalej pomnik wzniesiony na pamiątkę tysiącolecia Rosji i t. d. Co do dawniejszych dziejów **N.**, por. Kostomarowa „Siewierno-russkija narodoprawstwa“ (Petersburg, 1863).—*Nowogrodzki powiat* ma na przestrzeni 8,803 w. kw. 191,857 miesz. (1897). *Nowogrodzka gubernja* graniczy na północ z gubernją Petersburską i Ołoniecką, na wschód z Wołogodzką, na południe z Jarosławską, Twerską i Pskowską, na zachód z Pskowską i Petersburską. Góry Wałdajskie, zwane także lasem Wołchońskim lub górami Ałauńskiemi, składając się z szeregu wyniosłych pagórków, przecinają gubernję w dwu kierunkach: jedna gałąź idzie przez środek powiatu Kiryłowskiego na południo-wschód, druga, poczynając się w północnej części powiatu Białozierskiego, rozchodzi się po całej gubernji. Główniejsze rzeki są: Msta, Szeloń, Pierechoda, Łowat', Poła, Wołchow, Siaś, Pasza, Ługa, Tosna, Swed, Porozowiec, Ityła i Boszma. Jezior jest przeszło 3,000, z których znaczniejsze pod względem wielkości, rybołówstwa i żeglugi: Ilmen, Białe jezioro, Woże, Seligier, Andoziero, Wałdajskie i Katlino. Gubernja zajmuje razem z jeziorami 122,339 klm. kw. powierzchni; grunt w części bagnisty, pokryty jedynie mchem, jak w powiatach północnych, po części piaszczysty, gliniasty lub czarnoziem, zwłaszcza w urodzajnych, wydających zboże, len i konopie, bogatych w lasy i pastwiska powiatach południowych. Hodowla bydła nieznaczna, natomiast obfitość zwierzyny i mnóstwo ryb. Lasy stanowią główne jej bogactwo, a obfitują głównie w sosny i jodły. Z rzeczy kopalnych znajduje się węgiel kamienny, gips, wapno, żelazo, ruda srebrna w niewielkiej ilości nad rz. Sudem, i saliny na zachodnim brzegu Ilmenu. Liczba mieszkańców wynosi 1,392,933 głowy (1897), zajmują się oni głównie rolnictwem i przemysłem leśnym; z fabryk znajdują się w gub. mydlarnie, fabryki płócien, potażu, łoju i t. d. Pod względem administracyjnym gub. podzieloną jest na 11 powiatów: Nowogrodzki, Borowiecki, Biełozierski, Wałdajski, Demiański, Kiryłowski, Krestecki, Staroruski, Tichwiński, Ustiużeński i Czerepowiecki.

Nowogród Siewiersk, albo *na Siewierzu*, m. pow. gub. Czernihowskiej, nad rz. Desną, ma 9,185 miesz. (1897); założony 1044 przez Jarosława.—*Nowogród-Siewierski powiat* ma na przestrzeni 3,417 w. kw. 147,312 miesz.

Nowogród wołyński, *Zwiahel*, m. pow. gub. Wołyńskiej, nad rz. Słuczą, ma 16,873 m. (1897). *Nowogrodzko-wołyński powiat* ma na przestrzeni 6,331 w. kw. 350,181 miesz. (1897).

Nowogródek, m. pow. gub. Mińskiej, niegdyś stolica książąt litewskich, następnie miasto wojewódzkie, bogate w liczne wspomnienia historyczne; ma 7,700 m. (1897). Założenie **N.** przypisują kronikarze ruscy Włodzimierzowi W. lub Jarosławowi. Ma zwaliska starego zamku, kilka pięknych kościołów. Do pamiątek **N.** zaliczyć trzeba dom, będący niegdyś własnością rodziców Adama Mickiewicza, w którym Adam żył od lat niemowlęcych aż do ukończenia nauk w szkołach nowogródzkich. *Nowogródzki powiat* ma na przestrzeni 4,539 w. kw. 250,553 miesz.

Nowogródzkie starostwo grodowe leżało w województwie i powiecie Nowogródzkim. Podług ustaw sejmowych, obejmowało miasto Nowogródek z przyległościami i zamkiem, gdzie sądy swe odbywał trybunał wielkiego ks. Litewskiego co drugi rok przez 22 tygodnie. Starostwo to było zawsze połączone z godnością wojewody nowogródzkiego i wspólnie z ekonomją królewską oraz wójtostwem nowogródzkiem opłacało kwarty w 1773 złp. 347 gr. 8, zaś hyberny złp. 412. Sejmiki, sądy ziemskie i popisy rycerstwa dla całego powiatu odbywały się także w tem starostwie. Ostatnim posiadaczem był Józef książę Jabłonowski, wojewoda nowogródzki.

Nowogródzkie województwo stanowiła jedną z najpiękniejszych prowincji dawnej Polski. Na północ odgraniczał je Niemen od województwa Trockiego i Mińskiego, od wschodu powiaty Rohaczewski i Mozyrski, od południa województwo Brzesko-Litewskie, t. j. część Polesia, od zachodu dotykało Podlasia i graniczyło z powiatem Grodzieńskim województwa Trockiego. Obejmowało w tych granicach 900 mil kw. najżyźniejszej ziemi. Herb województwa składał z jednej strony anioł

czarny w czerwonem polu, z rozciągnionemi skrzydłami, z drugiej zaś strony Pogoń zwyczajna. Dzieliło się na 3 powiaty: Nowogródzki, Słonimski i Wołkowyski. Miało dwu senatorów: wojewodę i kasztelana. Ostatnim wojewodą nowogródzkim był Józef Niesiołowski, mianowany 1776, czynny 1794, † 1814.

Nowogwinejska kompanja, założone w 1884 w Berlinie Towarzystwo w celu zakładania kolonji we wschodniej części oceanu Spokojnego, które w tymże roku nabyło na północnem wybrzeżu Nowej Gwinei i w archipelagu Nowa Brytanja kilka portów i terytorjów i oddało je następnie pod protektorat rządowy. Pod zarządem **N.** kompanji znajdują się: terytorjum cesarza Wilhelma na północno-wschodniem wybrzeżu Nowej Gwinei 181,650 klm. kw. (3299 m. kw.) ze 109,000 ludności, archipelag Bismarck'a, albo Nowa Brytanja 47,100 klm. kw. (855 m. kw.) 188,000 m. i od 13 grudnia 1886 położone na północ wyspy archipelagu Salomona. 22,200 klm. kw. (403 m. kw.), 80,000 miesz., całkowity zaś obszar posiadłości **N. k.** wynosi 250,850 klm. kw. (4557 m. kw.) i 377,000 miesz. Siedziba i zarząd towarzystwa znajduje się w Finschhafen.

Nowoje Wremia, pismo petersburskie bardzo poczytne i wpływowe. Założone w 1869, prowadzone przez A. I. Suworina; stara się zawsze iść z opinją większości.

Nowomiejskie albo **Korczyńskie starostwo** niegrodowe, mieściło się w województwie Sandomierskiem, powiecie Wiślickim. Podług lustracji z 1602, składało się z miasta Nowego Korczyna i ze wsi: Winary, Ucieszków, Sędzisławice, Koczynia, Chwalibogowicze, Ubenicze, Samoczyce, Welnin, Wola Górna, Brzesków, Wola Błotna, Pawłów, Grotniki, Łęka, Skotniki, Miernów, Koniecmosty, Będziaki i Strożyska. W 1771 posiadał je Fryderyk Moszyński, opłacając z niego kwarty złp. 1809 gr. 26, a hyberny złp. 3,048 gr. 26.

Nowomiejskie starostwo grodowe leżało w województwie Mazowieckiem, w ziemi Zakroczymskiej. Podług lustracji z r. 1660, powstało z dawniejszego starostwa wyszogrodzkiego, przez wydzielenie z niego: grodu Nowego Miasta i wsi: Latonice, Sobiejszczki, Zaszonie, Czaniewo albo Czemniewko, Brzenica, Gutków, Sarnowa Góra, oraz miasteczka Sąchocina. W 1771 posiadał je Kazimierz Krasiński, obożny koronny, opłacając z niego kwarty złp. 282 gr. 16, a hyberny złp. 917 gr. 20. Z powodu licznych i długoletnich sporów o granice tego starostwa, na sejmie z 1773 Stany Rzeczypospolitej wyznaczyły oddzielną komisję z 24 urzędników i dygnitarzy, która miała ostatecznie granice tego starostwa wykazać, a zwłaszcza od strony dóbr Mniszewa, Kuchar i innych sąsiedzkich.

Nowo-Mińsk, miasto powiatowe w gub. Warszawskiej, nad rzeczką Wiśniówką i strumykiem, zwanym Srebrnym, przy drodze żel. Warszawa-Brześć Litewski, ma piękny kościół parafjalny i 7,978 miesz. (1897), trudniących się po większej części rolnictwem.—*Nowo-Miński powiat* ma 1,200 w. kw. i 93,924 miesz.

Nowomirgorod, miasto zaetatowe pow. Elizawetgradzkiego gub. Chersońskiej, na lewym brzegu rz. Wysi, 8,678 miesz. (1897).

Nowomoskowsk, m. pow. gub. Ekaterynosławskiej, na prawym brzegu rz. Samary, liczy 12,862 miesz. (1897).—*Nowomoskowski powiat* ma na przestrzeni 5,739 w. kw. 265,743 miesz.; grunt urodzajny, czarnoziem, lasów niewiele (zaledwo 28,345 dziesięcin).

Nowomylskie starostwo niegrodowe leżało w ks. Inflanckiem. Podług metryk koronnych było połączone ze starostwem dünamundzkiem (ob.) około 1581 i spólnie z niem dzieliło losy całego księstwa. Nazwę swą nosiło od zamku Nowymlyn z przyległościami, które posiadali: w 1591 Jan Ostrowski, w 1622 Jan Czerski, a następnie Gabrjel Białozor, podkomorzy upicki. Od dnia 15 września 1772 przeszło pod panowanie rosyjskie.

Nowopacki, *Novopacky* Jan, malarz, * 1821 w Czechach. Kształcił się w malarstwie na akademji wiedeńskiej, poczem odbył podróż do Włoch i w Rzymie wydoskonalił się w sztuce. 1854 powrócił do Wiednia i zyskał wkrótce uznanie. Przedmiot do swych obrazów, odznaczających się żywością i naturalnością kolorytu, oraz wybornem wykazaniem piękności natury, bierze zwykle z krajów południowych. Z licznych jego obrazów zasługują na uwagę; „U potoku"; „Na jeziorze Nizidenskiem po deszczu" (1846); „Switanie" (1847); „Arena w Poli" (1853); „Z bagnisk Pontyjskich" (1854); „Rybak neapolitański" (1855); „Kapliczka w górach Sabińskich" (1855); „Ariccio pod Rzymem" (1855); „Zamek Lichtensztejn" (1858); „Powrót" (1860); „Krowy u potoku" i w. in.

Nowopolski Wojciech, pisał się po łac. *Novicampianus Albertus*, profesor akademji krakowskiej, znakomity w swym czasie anatom i fizjolog, a zarazem słynny teolog, * 1508 w Nowopolu w Małopolsce, był od 1553 do 1557 nauczycielem królewicza węgierskiego Jana Zygmunta. † w Krakowie 1558. Ważniejsze jego dzieła są: „De accentibus et recta pronunciatione" (3 wyd., Kraków, 1567); „Fabricatio hominis a Cicerone libro secundo de natura Deorum descripta i t. d.", trzy rozprawy razem (Kraków, 1561 i 1563) i wiele innych.—**N.** Paweł, brat poprzedniego, był uczonym lekarzem, dzieła jego jednak zaginęły.

Noworadomsk (Radomsk), m. pow. gub. Piotrkowskiej, nad rz. Radomką, przy stacji kolei żel. Warszawsko-Wiedeńskiej; pamiętne jest zjazdem szlachty wielkopolskiej 25 listopada 1382, która tu uczyniła konfederację, celem oparcia się Zygmuntowi, margrabi brandeburskiemu, wdzierającemu się po śmierci Ludwika na tron polski. W marcu 1384 nastąpił tu drugi zjazd, z którego wyprawiono posłów do królowej Elżbiety, żądając niezwłocznego przybycia Jadwigi do Polski, z oświad-

czeniem, że w przeciwnym razie do wyboru innego króla przystąpią. Są tu 2 starożytne kościoły. **N.** liczy 12,407 miesz. (1897) i posiada kilka wielkich fabryk.—*Noworadomski powiat*, jeden z 8 powiatów g. Piotrkowskiej, ma 1,857 w. kw. i 130,431 m. W powiecie jest 1 miasto, 4 osady i 25 gmin.

Noworosyjsk, miasto główne obwodu Czarnomorskiego w kraju Zakaukaskim nad morzem Czarnem (zatoka **N.**) położone, posiada port i 16,208 miesz. (1897).—*Noworosyjski okręg* ma 33,055 m. (1897).

Noworosyjski kraj składają południowe gubernje dzisiejszej Rosji europejskiej, przylegające do morza Czarnego, t. j. gubernje: Chersońska, Ekaterynosławska i Taurycka. Szczegółowy opis tego kraju znajduje się pod właściwemi gubernjami. Por. Skalkowskiego „Istorija Noworossijskago kraja“ (Odesa, 1836).

Noworżew, m. pow. w gub. Pskowskiej, ma 2,847 m. (1897).—*Noworżewski powiat* ma na przestrzeni 3,248 w. kw., 115,567 miesz.

Nowosielecki v. *Nałęcz* odm., herb: W polu czerwonem, pod półstrzałkiem—chusta srebrna w koło złożona, z końcami założonemi jeden na drugi.

Nowosielecki.

Nowosielski Augustyn, Bazyljanin, rodem z Litwy, opat kobryński, † 1799 r. Oprócz innych, przełożył z łacińskiego: „O kunszcie dobrego kochania, albo o miłości Boskiej ksiąg troje“ (2 wyd., Wilno, 1767).

Nowosielski Teofil Stanisław, literat, * 1812 w Radomsku pod Częstochową, † 1888. Nauki pobierał w b. szkole wojewódzkiej ks. ks. Pijarów w Kaliszu, następnie ukończył wyższy zakład naukowy w Brzegu na Śląsku. W 1835 przybył do Warszawy i wstąpił jako aplikant do b. Komisji rządowej przychodów i skarbu, w której po 35-ciu latach otrzymał emeryturę. Mając od młodości zamiłowanie do pisania wierszy i powiastek dla dzieci, zaprzyjaźnił się ze Stanisławem Jachowiczem i w 1838, gdy podniesiono myśl założenia ochron dla ubogich dzieci, **N.** był wysłany kosztem Towarzystwa dobroczynności za granicę dla zbadania takich zakładów. Zwiedziwszy Wrocław, Berlin, Drezno, Wiedeń i Pragę, **N.** wybrał metodę pedagoga czeskiego Jana Svobody i zaprowadził ją w ochronie Towarz. Dobroczynności, otwartej w sierpniu 1839 w Warszawie. Następnie przez lat kilka był kierownikiem takich ochron. Wydał wiele dzieł dla młodzieży: „Wykład praktyczny prowadzenia dzieci w ochronach“ (przekład z czeskiego, 1840); „Gwiazdka dla dobrych dzieci“ (1841); „Bajki i powiastki“; „Towarzysz pilnych dzieci, czyli początki czytania i innych wiadomości“; „Życie Chrystusa“; „Rodzina poczciwego Piotra“ (z niem.); „Lalka dobrze wychowana“ (z franc.); „Świat dziecięcy“ (4 tomy); „Powiastki historyczne“ (Arnholda, z niem.); „Bajki, powiastki i rozmaite wierszyki“; „Mała gosposia“ (2 wyd.); „Mały Robinson paryski“ (powieść z franc.); „Mały żebrak, czyli módl się i pracuj“ (z niem., 2 wyd.); „Mali ludzie i ich świat“; „Ilustrowany skarbiec polski dla dzieci“; „Złote nasionka“: „Nagroda dla grzecznych dzieci“; „Pokój dla pilnych dzieci“ (z niem.); „Humoreski“; „Piosenki i niepiosenki“; „Trochę śmiechu—trochę płaczu“; „Gruszki parnasowe“; „Paryż po zmierzchu, czyli nocne życie paryskie“ (z ang. 1881). **N.** tłómaczył także wierszem Halma i Kamoensa. Porów. *Kłosy* Nr. 1228 (1889).

Nowosielski Antoni, ob. Marcinkowski Antoni.

Nowosielskie starostwo niegrodowe mieściło się w wdztwie Ruskiem, w ziemi Chełmskiej. Podług lustracji z 1664, obejmowało w sobie wsie: Nowosiołki, Stołpię, Krzywąwolę, Czułczyce i Sajczyce, które były odseparowane z dawniejszego sstwa chełmskiego. W 1771 posiadał je Wacław Rzewuski, wda krakowski, opłacając z niego kwarty złp. 782 gr. 25.

Nowosil, m. pow. gub. Tulskiej, nad rz. Zuszą, ma 2,919 m. (1897).—*Nowosilski powiat* ma na przestrzeni 2,890 w. kw., 144,104 miesz.

Nowosilcow Mikołaj, rosyjski mąż stanu, * 1762, odebrał wytworne wychowanie w domu hr. Strogonowych, następnie wszedł do służby wojskowej, z której przeniósł się do dyplomacji. W 1792 był zaliczony do korpusu generała Kreczetnikowa, działającego na Litwie. Następnie przybywszy do Polski, podczas oblężenia Warszawy przez króla pruskiego i generała rosyjskiego Fersena, używany był do korespondencji między armją pruską a rosyjską, tudzież z armją działającą na Litwie pod dowództwem księcia Repnina. W 1797 podał się do dymisji i wyjechał do Anglji. Po wstąpieniu na tron cesarza Aleksandra zyskał wielki wpływ i wespół z hr. Strogonowym i ks. Czartoryskim stanowił stronnictwo postępowe. Za wpływem Czartoryskiego otrzymał 1805 misję, ażeby pod pozorem zawiązania stosunków pokojowych pomiędzy Napoleonem i Anglją przywieść do skutku nową koalicję przeciwko Francji; nie zdołał jednakże wciągnąć Prus i mniejszych księstw niemieckich, za co był odwołany. Towarzyszył potem cesarzowi Aleksandrowi w kampanji 1807 i zostawał stale przy osobie monarchy. W 1813 mianowany wiceprezydentem rady tymczasowej księstwa Warszawskiego, w 1815 pełnomocnym delegowanym przy rządzie Królestwa Polskiego, w 1818 konserwatorem uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, w r. 1821 prezesem komitetu ustanowionego do reorganizacji wydziału edukacyjnego w Król. Polskiem, 1824 kuratorem okręgu naukowego wileńskiego, 1831 członkiem, a 1834 prezesem rady państwa, został 1835 wynie-

siony do godności hrabiego cesarstwa rosyjskiego; † 1838.

Nowosiołkowskie starostwo niegrodowe, mieściło się w województwie i powiecie Nowogródzkim, a po części w województwie Mińskiem, powiecie Rzeczyckim. Podług metryk litewskich z r. 1664, obejmowało wówczas dobra Nowosiołki, Babicze, Nawiłówkę, Strzałki i słobodę Nowosielską, które wedle przywileju króla Jana Kazimierza z d. 20 lutego 1664 miał sobie nadane w posiadanie Jakób Terebess. W następnych czasach po oderwaniu z tego starostwa różnych dóbr, ostatnim dzierżawcą był Frąckiewicz, który z niego opłacał kwarty złp. 62 gr. 3.

Nowosolski Jan Chrzciciel, po łacinie piszący się *Novosolensis*, filolog rodem z Węgier, wykładał prywatnie pisma Cycerona w Krakowie i tam † r. 1550. Ogłosił drukiem: „Epistola M. T. Ciceronis ad Quintum Ciceronem fratrem, qua bonis principis institutio continetur“ (Kraków, 1528); „Ciceronis de inventione et arte rhetorica Libri II“ (tamże, 1527); „Commentarium rhetoricum ad C. Herrenium libri IV“ (tamże, 1527).

Nowoszycki Samuel Kajetan, bibljograf, adwokat w Krzemieńcu; z licznych prac jego ważniejsze są: „Starożytności krzemienieckiego zamku“ (*Tygodn. Petersb.* na 1845); „O zamku mozyrskim“ (tamże, 1841); „Wiadomości bibljograficzne“ (tamże, 1839); „Wiadomość historyczna o zamku krzemienieckim“ (Bibljoteka Warszaw., 1848, t. 2, str. 53).

Nowotarskie starostwo niegrodowe leżało w województwie Krakowskiem, powiecie Sandeckim. Podług spisów podskarbińskich z 1770, obejmowało miasto Nowytarg i wsie: Biały Dunajec, Bańska, Maniszyna, Glejcarów, Skrzypne, Zaskale, Leśnica, Gron, Białka, Bukowina, Brzegi, Poronin, Olsza, Zakopane, Zubsuche, Międzyczermienne, Czarny Dunajec, Ciche, Bystrze, Dzianisz, Witów, Chochołów, Podczerwonie, Wróblówka, Szreniawa, Pyzówka, Morawczyna, Lasek, Klikuszowa, Obidowa, Długopol, Dział, Odrowąż, Załuczne, Pieniążkowice, Niwa, Waksmund i Szaflary. W 1771 posiadał je Franciszek Rychter, podstoli krakow., opłacając z niego kwarty złp. 17,094 gr. 14, a hyberny złp. 8,099 gr. 24. Zajęte przez rząd austrjacki d. 16 sierpnia 1773 r., sprzedane przez niego zostało w czterech oddziałach różnym osobom za ogółem wynoszącą sumę złotych reń. 99,432.

Nowotny (*Novotny*) Franciszek, lingwista i historyk czeski, * 1768 roku w Luży, † 1826 roku w Lusztenicach blizko Bolesławia; po ukończeniu gimnazjum i studjów filozoficznych w Pradze, wstąpił tamże do seminarjum i wyświęcony na kapłana, został 1787 roku wikarjuszem w Chotusicach, od 1793 przeniesiony do Mł. Bolesławia, został 1793 proboszczem w Lusztenicach. Z dzieł **N.** najważniejsze: „Biblioteka czeskych bibli od XIII w. aż do lata 1810“ (Praga, 1810); „Pismo św. nove umluvy Evangelium, aneb blažene zviestovani“ (t. 1, Praga); „Pravidla rzeczi czeské“ (t, 1818); „Kronyka Mladoboleslavská od przisti Czechó do zemie czeské až do nyniejszich czasó“ (Praga, 1822) i in.

Nowotwory (*Neoplasmata*), utwory w organizmie, powstające z nowych tkanek w miejscach, gdzie w stanie normalnym nie istnieją, albo przynajmniej przez ilościowe powiększenie tkanek normalnych (*przerost*). Nowotwory przedstawiają się się albo jako *rozlane* w organie bez wyraźnych granic, przyczem organ cały powiększa swą objętość, twardnieje, albo w postaci mniej lub więcej *ograniczonych* guzów. Kształt i wielkość nowotworów ograniczonych bywają niezmiernie rozmaite—od wielkości grochu do wielkości kilku głów ludzkich—od okrągłego prawidłowego kształtu do fantastycznych drzewiastych postaci. Siedliskiem ich mogą być wszystkie powierzchowne i głębokie organy. Przyczyna powstawania nowotworów prawie zawsze jest ciemną, wzrost ich zwykle powolny, choć pod tym względem okazują one znaczną rozmaitość; gdy rosną powoli i całość swoją wciąż zachowują, nie przynoszą żadnej szkody organizmowi, prócz możliwego ucisku miejscowego lub oszpecenia. Gdy nowotwór rośnie szybko i znacznych dochodzi rozmiarów, już prócz mechanicznych utrudnień, upośledza i odżywianie organizmu, odciągając dla siebie wiele soków pożywnych. Często **N.**, doszedłszy znacznych rozmiarów, rozpada się i wrzodzieje, i wtedy szkodliwy wpływ jego na organizm znakomicie się powiększa; rozpad i ciągłe oddzielanie się cząstek nowotworu dokonywa się ze szkodą pożywnej dla organizmu materji, a rozpadłe cząstki zakażają organizm i ogólne wycieńczenie przyśpieszają znakomicie. Często nakoniec przy istniejącym gdziekolwiek w organizmie nowotworze, zjawiają się w rozmaitych miejscach guzy *wtórne*, tej samej co pierwotny budowy i niewątpliwie w ścisłym związku z nim zostające. Wtórne **N.** zjawiają się zrazu w bliższem sąsiedztwie pierwotnego, w odpowiednich gruczołach limfatycznych (rozsianie nowotworu), a wreszcie zjawiają się odrazu w rozmaitych wewnętrznych, ważnych dla życia organach, stanowiąc proces nieuleczalny i jeden z najfatalniejszych w patologji (rozpowszechnienie nowotworu). Liczba tych wtórnych nowotworów może być bardzo znaczna. Nie wszystkie nowotwory rozsiewają się i upowszechniają: jest to przedewszystkiem przywilej guzów szybko rosnących i łatwo ulegających rozpadowi. Stąd klinika dzieli wszystkie nowotwory na *łagodne* i *złośliwe*. Pod względem mikroskopowej budowy, **N.** albo są identyczne z tkankami normalnemi (*homologiczne*), albo bardzo do nich zbliżone (*heterologiczne*). Składają się one z komórek (ob.) albo bezpośrednio przy sobie leżących, albo przedzielonych jeszcze jaką pośrednią, międzykomórkową substancją, stąd dzielą się, jak i tkanki normalne (ob. Tkanki), na **N.** *nabłonkowate*,

(odcisk, róg skórny, rak, rakowiec), i *łącznotkankowe* (włókniak, mięsak, śluzak, tłuszczak, chrząstniak, kostniak, glejak). Badając rozwój nowotworu, przekonać się łatwo, że zawsze niemal około niego napotyka się mnóstwo drobnych, okrągłych, młodych komórek, które dopiero potem przybierają panującą w nowotworze postać. Często wszystkie komórki nowotworu pozostają na stopie owych młodych, niewykształconych komórek, podobnych do białych ciałek krwi (ob. Krew), i wtedy **N.** noszą nazwę *ziarniniaków (granulomata v. leucocytomata)*, (ropa, ziarnina, gruzełek, wilk, trąd, **N.** syfilityczne i nosaciznowe). Bywają też i nowotwory złożone z tkanek wyższego fizjologicznego przeznaczenia, jak *mięśniaki*, *naczyniaki*, *nerwiaki*, a wreszcie nowotwory, przypominające budową zawiłe organy, jak *gruczolaki* i *torbielaki*. Najbardziej złośliwe są niektóre **N.** nabłonkowate i ziarniniaki; z **N.** łącznotkankowych najłatwiej się upowszechniają **N.** najbogatsze w komórki, t. j. mięsaki. Co do powstawania nowotworów, zdania w rozmaitych czasach różne panowały. Podług *Rokitańskiego*, **N.** były wysiękiem ze krwi materją zakażającej. Najważniejsze prace *Virchowa* ściągały się właśnie do nowotworów. Podług jego teorji komórki tkanki macierzystej dawały przez rozmnożenie początek komórkom nowotworu; te własności rozrodcze należały wyłącznie do komórek tkanki łącznej: rozmnażając się, dawały one zrazu początek owym młodym, okrągłym komórek, które w następstwie wszelki kształt były zdolne przybrać. Teorja Virchowa utrzymała się przez czas długi. Prace *Conheima* (ob.) dowiodły, że młode owe komórki przynajmniej w znacznej części mogą z naczyń krwionośnych przesiąkać; z drugiej strony rozmnażać się mogą nie tylko komórki tkanki łącznej, lecz i komórki każdego innego typu; przedewszystkiem nabłonkowate komórki gruczolaków, raków i rakowców powstają pierwotnie z tkanek nabłonkowych, nie z łącznej *(Thiersch, Waldeyer)*. W tych dwu kardynalnyah punktach teorja Virchowa była zachwianą, i te pojęcia postawiły **N.**, a przedewszystkiem ziarniniaki tuż obok procesów zapalnych (ob. Zapalenie). Czy te warunki wyłącznie działają, czy też obok nich istnieją i procesy takie, jakie Virchow podaje, jest to dziś najbardziej wątpliwa kwestja w patologji i najwięcej zaprząta umysłów; najdoskonalsza do dziś dla patologji metoda badania—mikroskop, okazuje się z wielu względów zbyt niedokładną dla rozstrzygnięcia tych wątpliwości. Dalszy wzrost i odżywianie nowotworu odpowiada w zupełności tymże procesom w tkankach normalnych. Rozsiewanie i upowszechnianie dokonywa się niewątpliwie przez oderwanie od nowotworu komórki lub cząstki komórek, roznoszone przez drogi limfatyczne i krwionośne. **N.** głęboko położone dopiero przy znacznym wzroście dają znać o sobie; w zewnętrznych, jakkolwiek istnienie guza bezpośrednio się rozpoznaje, ale natura i budowa jego często na długo ciemnemi pozostają. Dla leczenia **N.** uciekano się do rozmaitych metod; używano przedewszystkiem środków upośledzających odżywianie i przyśpieszających rezorpcję, jak jodu, rtęci, arszeniku, głodzenia i t. p. Okazało się wszakże, że jedynym sposobem radykalnego wyleczenia nowotworów jest dokładne zniszczenie ich jakimkolwiek sposobem, albo lepiej doszczętne usunięcie ich za pomocą noża. **N.** położone w miejscach dla noża niedostępnych są stanowczo nieuleczalne. Radykalnie i z najmniejszem niebezpieczeństwem usunąć można **N.**, póki są małe i czysto miejscowe, dlatego z operacją zwlekać nie należy. Por. oprócz podręczników patologji i anatomji patologicznej: Virchow „Die krankhaften Geschwülste“ (Berlin, 1863—73); Thiersch „Der Epithelialkrebs, namentlich der Haut“ (1865). Prócz tego rozproszone prace Billrotha, Waldeyera i w. in.

Nowowiejski Felicjan, Dominikanin, * 1687 w Poznaniu, przeor klasztorów w Warszawie, Sieradzu, Łucku, † 1762 w Poznaniu; ogłosił „Limpidissimae Aquinatis seu Conclusiones theologicae“ (Kraków, 1722); „Phoenix decoris et ornamenti provinciae Poloniae Ord. Praedic. Hyacinthus Odravansius redivivus“ (Poznań, 1752) i in.

Nowowiejski Józef Hipolit, sławny kaznodzieja, pierwotnie Bernardyn, potem sekularyzowany, kanonik sandomierski i proboszcz w Iłży, † 1824; pozostawił w druku liczne kazania okolicznościowe, wydane w Warszawie w latach 1803—15.

Nowowiejski Franciszek, pseudonim *Franciszka Gąsiorowskiego*, Warszawianina, który był współpracownikiem *Bibljoteki Warsz.* i wydał kilka powieści, a mianowicie: „Andrzej z Tęczyna“ (Kraków, 1833); „Kmita i Bonerówna“ (Kraków, 1834); „Szwedzi w Krakowie“ (tamże, 1835); „Ostatnia wojna szwedzka“ (Leszno, 1841).

Nowouzeńsk, miasto pow. w gub. Samarskiej nad rz. Uzeń położone, ma 2 jarmarki i 13,475 m. (1897).—*Nowouzeński powiat* ma na przestrzeni 34,586 w. kw., 416,456 m. (1897).

Nowozybków, m. powiatowe gub. Czernihowskiej, nad rz. Korną, ma 15,480 miesz. (1897); prowadzi dość ożywiony handel.—*Nowozybkowski powiat* ma na przestrzeni 3,354 w. kw., 173,125 m. (1897).

Nowskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie Pomorskiem, powiecie Nowskim. Podług lustracji z 1664 obejmowało w sobie: miasto Nowe i wsie: Kończyce, Trell, Morgi, Lipienki, Lignowo, Rudno i Gremblin. W r. 1771 posiadał je Andrzej Moszczyński, wda inowrocławski, opłacając z niego kwarty złp. 2,005 gr. 10, a hyberny złp. 1,217 gr. 6. Od dnia 13 września 1772 przeszło z całem województwem pod panowanie pruskie.

Nowy Albjon, ob Albjon Nowy.

Nowy Amsterdam *(Berbice)*, miasto główne hrabstwa Berbice (ob.) w Gujanie angielskiej, o 3 klm. powyżej ujścia rz. Berbice położone, ma 8,200 miesz.

Nowy Amsterdam, wyspa, ob. Amsterdam.

Nowy Bajazet, m. pow. gub. Erywańskiej, na lewym brzegu Kawar-Czaja, ma 8,507 miesz.; uczyniony miastem 1850.—*Nowobajazecki powiat* ma na przestrzeni 4,187 w. kw. 123,839 m.

Nowy Brunświk, prowincja w angielskiej Dominion of Canada w Ameryce północnej, na południe rzeki i zatoki św. Wawrzyńca, obejmująca 72,780 klm. kw. i 322,000 miesz. po większej części wyznania katolickiego; jest to kraina bardzo lesista, sprzyjająca uprawie roli i hodowli bydła, ma klimat ostry, dość czysty i zdrowy. Konstytucja jest podobna do konstytucji kanadyjskiej. Głównemi płodami kraju są: drzewo budowlane, ryby, tran, futra. Miasto główne Fredericktown, a najważniejszy punkt handlowy St. John. Nowy Brunświk stanowił niegdyś część francuskiej Akadji, 1763 przeszedł w posiadanie Anglji, od 1783 był oddzielną prowincją kolonjalną, a w 1867 był przyłączony do dominjum Kanady.

Nowydwór, miasto w gub. i pow. Warszawskim, w pobliżu twierdzy Nowogeorgiewska (Modlina), pomiędzy Narwią a Wisłą położone, liczy 7,252 mieszkańców i ma okazały magazyn wojenny, a dawniej bankowy na skład zboża.

Nowy Hampshire, jeden ze Stanów Zjedn. Półn. Ameryki, należy do grupy stanów tworzących Nową Anglję, obejmuje 24,100 klm. kw. i 377,000 miesz. Jest to kraj górzysty, obfitujący w pastwiska, lasy, rudę żelazną miedzianą; klimat ma surowy, ale powietrze czyste i zdrowe. Rolnictwo, hodowla bydła, górnictwo i handel mają mniejsze daleko znaczenie, aniżeli przemysł, który zatrudnia 41% ogólnej ludności stanu i w r. 1890 dał produkcji za 85,770,549 dolarów. Główne miasto i siedlisko władz rządowych jest Concord, a najważniejsze miasto portowe Portsmouth. Pierwsze kolonje usadowiły się tu 1679 r. **N. H.** przystąpił do Unji 21 czerwca 1778 r. Władzę wykonawczą sprawuje gubernator, władzę zaś prawodawczą senat, złożony z 24 członków, i izba deputowanych, licząca 360 reprezentantów. Na kongres wysyła 4 deputowanych.

Nowy Hanower, jedna z wysp, wchodzących w skład archipelagu Bismarck'a (ob.).

Nowy Jersey, jeden ze środkowych Zjednoczonych Stanów Półn. Ameryki, nad oceanem Atlantyckim, zajmuje 20,240 klm. kw. i 1,445,000 miesz. W północnej części swojej przerznięty łańcuchem gór Alleganów, na południu jest płaski, a wybrzeża ma nizkie i piaszczyste. Z rzek najważniejsze są Hudson i Delaware. Grunt dobry, sprzyja rolnictwu, ogrodnictwu, a więcej jeszcze hodowli bydła. Góry dostarczają żelaza i cyny. Przemysł fabryczny jest różnostronnie i bardzo wysoko rozwinięty, a handel morski i żegluga daleko mniejszego znaczenia. **N. J.** już od 1664 kolonizowany był przez Anglików, a 19 grudnia 1787 przyjął konstytucję Zjednoczonych Stanów Ameryki Północnej. Obecna ustawa jego datuje się od 2 września 1844 r. Na kongres unji **N. J.** wysyła dwóch senatorów i ośmiu deputowanych; stolicą i siedliskiem władz jest Trenton, ale najładniejszem i najważniejszem miastem przemysłowem Newark.

Nowy Jork, miasto, ob. Nowy York.

Nowy Leon *(Nuevo Leon)*, stan związkowy w północno-wschodnim Meksyku, obejmujący 62,381 klm. kw. i 294,000 m. Jest to kraj urodzajny, obfitujący w węgiel, srebro i ołów, ale mało zaludniony. Główne źródło przemysłu ludności stanowi rolnictwo i hodowla bydła. Lasy tutejsze są bogate w drzewo budowlane i farbierskie. Najważniejsze miasto jest Monterey.

Nowy Meksyk, prowincja w Zjednoczonych Stanach Ameryki, obejmująca 317,480 klm. kw. i licząca 155,000 miesz., po części hiszpańskiego pochodzenia, lub hiszpańsko-indyjskich mieszańców, oraz znacznej liczby osiadłych lub dzikich Indjan. Kraj ten, przerznięty w pośrodku dwoma łańcuchami gór od 1,000 do 4,000 metr. wysokości, stanowi wysokie płaskowzgórze, bardzo skąpo skrapiane rzekami Rio-del-Gila i Colorado, ale za to posiadające wiele jezior słonych; ma także **N. M.** bogate kopalnie kruszców i węgla, tudzież żyzne pastwiska, sprzyjające hodowli bydła. Przemysł, równie jak i handel, stoi tu na nizkim jeszcze stopniu. **N. M.** otrzymał konstytucję w r. 1850; według niej wysyła na kongres 1 reprezentanta; senat składa się z 12, izba reprezentantów z 26 członków. Głównem miastem i siedliskiem władz rządowych jest Santa Fé. Kraj zajęty został w XVI w. przez Hiszpanów, a później wszedł w skład Rzeczypospolitej Meksykańskiej. W wojnie pomiędzy Meksykiem a Zjednoczonemi Stanami Ameryki, **N. M.** przez proklamację generała Kearny z d. 22 sierpnia 1846 r. ogłoszony za część składową Unji, pokojem zawartym 2 lutego 1848 był formalnie do niej wcielony i w r. 1850 za jej terytorjum uznany.

Nowy Meklemburg, od r. 1885 urzędowa nazwa wyspy Nowej Irlandji w archipelagu Bismarck'a (ob.).

Nowymost *(Neubrück)*, osada w W. Ks. Poznańskiem, pow. Szamotulskiem, nad rz. Wartą, 700 m.

Nowy Orlean *(New-Orleans)*, najważniejsze i najludniejsze miasto północno-amerykańskiego Stanu Luizjany, na lewym brzegu głównego ramienia rzeki Mississippi, o 170 klm. od jej ujścia, w okolicy bagnistej położone. Ma doskonały port, 2 uniwersytety, wielkie składy towarów, fabryki machin, odlewnie żelaza, fabryki tytuniu, młyny, walcownie bawełny i pomimo bardzo niezdrowego klimatu 255,000 miesz. (1895). Głównym artykułem handlu tutejszego jest bawełna, oprócz niej tytuń, mais, pszenica, cukier, mięso solone i t. d.

Miasto **N. O.** było założone w 1718 r. przez Francuzów, potem razem z Luizjaną francuską przeszło w posiadanie Zjednoczonych Stanów Ameryki i w krótkim przeciągu czasu zostało głównym punktem przemysłowości pośród wielkiej kotliny rzeki Mississippi. Podczas amerykańskiej wojny domowej **N. O.** był zdobyty 14 — 18 kwietnia 1864 przez wojska i flotę Unji.

Nowy Oskoł, miasto pow. w gub. Kurskiej, nad rz. Oskołem, ma 2,762 miesz. (1897).—*Nowooskolski powiat* ma na przestrzeni 2,809½ wiorst kw. 159,355 m. (1897).

Nowy Pazar *(Novipazar)*, miasto w sandżaku t. n. w tureckim wilajecie Kosowskim na południo-wschód od Bośni, nad rzeką Raszką (dopływem Ibry), w pięknem położeniu; miasto dosyć ubogie, jest siedliskiem kajmakana i liczy około 12,000 m., posiada napół rozwaloną twierdzę; około pół godziny drogi od **N. P.** znajduje się kościołek św. Piotra i Pawła, w którym, podobnie jak i w niedalekim opustoszałym klasztorze św. Jerzego (nazywanym przez lud *Djurdjevi Stubovi*, słupy Jerzego), znajduje się wiele pamiątek z czasów Nemanjów. **N. P.** powstał ze starego serbskiego miasta *Rasy*, stolicy żupy tejże nazwy, ciągnącej się wzdłuż rz. Raszki; m. Rasa wspomina się od IX w. jako gród pograniczny serbski od strony Bulgarji. Żupanowie rascy, podobnie innym, starali się uwolnić od władzy w. żupana Serbji. Począwszy od wielkiego żupana raskiego *Beli Urosza* (około 1120—36), praojca Nemanjów, dostojeństwo w. żupanów pozostało się w jego rodzie. Rasa stała się kolebką nowej rzeszy serbskiej Nemanjów, stąd też niekiedy i Serbowie są nazywani przez Włochów, Madziarów i katolickich Słowian południowych *Raszanie* (średnio-łac. Rascia, Rassia i Raxia, Rassiani, Rasciani, madz. Racz). — *Nowo-Pazarski Sandżak* obejmuje 7,350 klm. kw. i liczy 153,000 miesz. Część tego sandżaku jest zajętą przez garnizon austrjacki.

Nowy Rok, uroczysty obchód pierwszego dnia w roku. Dzień ten obchodzili już Rzymianie, którzy na cześć Janusa (ob.) rozpoczynali rok dnia 1 stycznia. Również i Persowie obchodzili **N. R.** *(No-Ruz)*. Zakon Mojżeszowy ustanowił na obchód **N. R.** miesiąc ethanim (thisri, podług naszego kalendarza pod koniec września), obchód ten zasadzał się głównie na całopaleniu; ponieważ święto było ogłaszane przez dźwięk trąb, zwano je więc *Świętem Trąb* (stąd Trąbki). Chrześcijanie w najdawniejszych czasach nie obchodzili świętem kościelnem pierwszego dnia roku cywilnego, a to żeby uniknąć zbliżenia do pogan. Swawole, jakie się działy podczas *Saturnaljów* (ob.), wstrzymywały wiele soborów od dozwolenia obchodzenia **N. R.** i jeszcze sobór trullański 692 zabronił obchodzić **N. R.** Przeciwnie Kościół obchodził w Święto Obrzezania Pańskiego początek roku kościelnego. W Niemczech aż do IX w. rozpoczynano rok z dniem Zwiastowania N. M. P. (25 marca). Liczono także aż do XVI wieku początek roku od dnia Narodzenia Chrystusa (25 grudnia). Obok obchodu religijnego, już u Rzymian w dzień ten składano sobie podarki i życzenia, czego zwyczaj pozostał do dziś dnia. Japonja (1872) i Korea (1892) przyjęły **N. R.** według kalendarza gregorjańskiego.

Nowy Sad, madz. *Ujvidék*, niem. *Neusatz*, łac. *Neopalanta*, miasto na Węgrzech, w kom. Backim, na lewym brzegu Dunaju, naprzeciw Petrowaradinu, liczy 25,000 miesz. (Serbów, Madziarów i Niemców), stolica biskupa wschodniego, ma 14 kościołów, a między niemi katolicki, wschodni, unjacki, armeński, luterański i reformowany; dwa gimnazja, teatr, stowarzyszenie serbskie „Matica.“ Prowadzi ożywiony handel, z jednej strony z Pesztem i Wiedniem, z drugiej zaś z Turcją. W XVII w. były tu jeszcze pastwiska; założona później osada uważaną była za przedmieście Petrowaradinu i dopiero 1748 r. podniesiono ją na miasto. W r. 1848 **N. S.** miał udział w całym ruchu serbskim.

Nowy Sącz, ob. Sącz Nowy.

Nowy Targ, miasto w Galicji, obwodzie Sandeckim, ostatnie pod Tatrami, przy zbiegu Czarnego i Białego Dunajca, oraz rzeki Białki, ma 5,900 miesz., piękny kościół farny i murowany ratusz.

Nowy Testament, ob. Biblja i Kanon Biblijny.

Nowy Tyczyn (niem. *Neutitschein*), miasto na Morawach, nad rzeką Tyczą położone, siedlisko władz powiatowych, ma 3 kościoły, kilka szkół, liczne fabryki i 11,600 miesz.

Nowy Uzeń, miasto pow. w gub. Samarskiej, nad rzeką Uzenią, koło 7,000 m. — *Nowouzeński powiat* ma na przestrzeni 44,275½ w. kw. przeszło 226,000 mieszkańców.

Nowy York *(New York)*, jeden ze Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, nad oceanem Atlantyckim położony, obejmuje 127,350 mil. kw. i liczy 6 miljonów miesz.; przerznięty odnogami gór Apalachów, Highland i Catskill, w zachodniej części swojej stanowi przeważnie wielką równinę. Z rzek największą tu jest Hudson. Na granicy północnej płynie rzeka Św. Wawrzyńca, na południowej Allegany, Susquehannah i Delaware. Oprócz wielkich jezior Champlain, Ontario i Erie, jest tu jeszcze wiele pomniejszych. Grunt jest w większej części zdatny do uprawy rolnej. Piękne lasy rozpościerają się w okolicach górzystych. Z minerałów najwięcej jest soli i żelaza; na węglach kamiennych zbywa zupełnie. Głównem zatrudnieniem mieszkańców jest przemysł, któremu poświęca się 34 proc. ludności, rolnictwu oddaje się 20 proc., dalej idzie hodowla bydła (w 1890 r.: 664,430 koni, 2,131,392 sztuk bydła rogatego, 1,528,979 owiec, 843, 342 świnie), rybołówstwo, uprawa wina. Przemysłowa działalność stanu **N. Y.** przewyższa wszystkie inne stany

Ameryki północnej. W r. 1890 było tu 65,840 zakładów przemysłowych, których produkcja wyniosła ogółem 1,711,577,671 dol. Pod względem handlu i żeglugi Nowy York zajmuje pierwsze pomiędzy wszystkiemi stanami Ameryki miejsce. 23 uniwersytety i kolegja, różne zakłady naukowe specjalne, oraz ogromna liczba szkół średnich i elementarnych, dostarczają doskonale środków oświaty i wychowania publicznego. **N. Y.**, gdzie Holendrzy pierwszą r. 1613 założyli osadę pod nazwę Nowych Niderlandów albo Nowej Belgji, przyjął 26 lipca 1788 ustawę Unji. Według obecnie obowiązującej konstytucji z 9 października 1846, rewidowanej w 1874 r., każdy 21-letni obywatel Stanów Zjednoczonych używa prawa wyborów. Władza wykonawcza znajduje się w ręku gubernatora, władzę prawodawczą sprawuje senat z 32 i izba reprezentantów ze 128 członków złożona. Na kongres stan wysyła 2 senatorów i 34 reprezentantów. Cały stan dzieli się na 60 hrabstw. Miasto główne jest Albany, największe zaś miasto **N. Y.**

Nowy York, *N. Jork (New York),* największe miasto Ameryki półn. w Zjednoczonym Stanie t. n. i po Londynie najludniejsze miasto na kuli ziemskiej, położone nad zatoką **N. Y.** w głównej swojej części na długiej, wązkiej wyspie Manattan, utworzonej trzema rzekami Hudson, Harlem i East-River, a także i na sąsiednim lądzie stałym, oraz na wielu małych wysepkach. Na zasadzie nowej ustawy od dnia 1 stycznia 1898 r. w skład **N. Y.** weszły okoliczne miasta i obwody, jak Brooklyn, Richmond County, Flushing, Port Hempstead, Jamaica, Long Island City, Newton Jamaica Bay, East i West Chester, oraz Pelham, tworząc t. zw. *Wielki N. Y.* Cała ta olbrzymia przestrzeń obejmuje 930 klm. kw. i liczy około 3½ mil. miesz., z czego na **N. Y.** właściwy przypada 2 m., na Brooklyn 1,140,000 miesz. Ludność miasta w roku 1731 wynosiła zaledwie 4,622 głów, w r. 1850 doszła do 515,646, w r. 1860 liczyła już 814,277 miesz., a w r. 1870 dosięgła 942,292 miesz. Tak więc wzrost był nader szybki. U wejścia do portu na wyspie Bedloe albo Liberty stoi wzniesiony w r. 1886 olbrzymi posąg wolności, mający 46 metr. wysokości, a cokół i fundament jego są 44 metry wysokie. Djadem i pochodnia posągu są oświetlone w nocy elektrycznością i służą za latarnię morską. Posąg jest darem Francji. **N. Y.** właściwy jest w ogólności regularnie i dobrze zabudowany, przerznięty wszerz ulicą na 8 kilom. długą, zwaną Broadway (szeroka droga), po której obu stronach rozsiadły się największe domy i zakłady handlowe. Śród gmachów publicznych najcelniejsze są: nowa giełda, komora celna, ratusz, pałace wielkich dzienników, gmach sądowy, uniwersytet i Columbia-College. Inne wspaniałe budowle są jeszcze: szpital miejski, muzeum Barnuma, gmach amerykańskiego Towarzystwa Biblijnego i traktatów, liceum i muzeum historji naturalnej, bibljoteka Nowego Yorku, bibljoteka Astorbii t. d. Pośród hotelów odznacza się przedewszystkiem sławny Astorhouse. Nadto wspomnieć także należy pomnik Washingtona i wspaniały wodociąg Croton. Z liczby 436 kościołów najokazalszym jest kościół Św. Trójcy. Pod względem zakładów naukowych Nowy York posiada część wyższych uniwersyteckich kolegjów, jak Columbia-College, New York-University, College of the City of N., dalej istnieje tu 350 szkół mających 7,464 nauczycieli, 89 bibljotek, liczne muzea i stowarzyszenia naukowe. W r. 1890 liczył sam Nowy York 25,403 zakładów fabrycznych, produkujących głównie odzież, meble, konserwy mięsne, wyroby srebrne, machiny, wyroby stolarskie, kapelusze, wódkę, fortepjany i okręty. Jako miasto handlowe **N. Y.** tylko pod niektóremi względami niżej stoi od Londynu. Nowy York jest także głównym portem dla emigrujących do Ameryki północnej Europejczyków, zostaje ze wszystkiemi ważniejszemi portami świata w bezpośrednich stosunkach i stanowi punkt centralny wielu ważnych, schodzących się tutaj kolei żelaznych. Miasto założone zostało r. 1613 przez Holendrów pod nazwiskiem Nowego Amsterdamu, w 1764 zdobyte przez Anglików, przezwane było Nowym-Yorkiem i pozostało w ich posiadaniu aż do listopada 1783. Por. King „Handbook of N." (1893); Appleton „Dictionary of N." (1895). Historję **N. Y.** napisali Lossing (1884), Todd (1888), Roosevelt (1891), Wilson (1891—93).

Nox (łac.)—noc. W mitologji, ob. **Noc.**

Nozdrza, ob. Nos.

Nozean, minerał z grupy krzemianów, znajdujący się razem z haüynem i krystalizujący w granatoedry. Jest to krzemian sody i glinki, zawierający siarczan sody. Jest przeświecający, szarawy, blasku szklisto-tłustego.

Nozofen, *czterojodofenoloftaleina* $(C_6H_2J_2OH)_2C.C_6H_4.CO_2$, powstaje przez działanie jodu na fenoloftaleinę i tworzy proszek rozpuszczalny w eterze i chloroformie, który się topi przy 225°. Jako środek silnie antyseptyczny i nietrujący używa się przeciw oparzeliźnie i wrzodom, oraz przeciw syfilisowi. Podobnież używa się związek jego z sodą, *antynozyna*, i z bizmutem, *eudoksyna.*

Nożyce, narzędzie do przecinania, złożone z dwu *szczęk*, w najprostszej postaci stanowią **N.** krawieckie, wyrabiane przez nożowników, wogóle w ten sposób, co i inne narzędzia nożownicze (ob. Nóż). Tylko małe i delikatne nożyczki są całe ze stali, większe są wogóle z żelaza, a tylko ostrze stalowe jest z żelazem połączone przez przyszwejsowanie. Przy od-

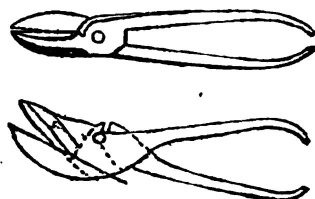

Fig. 1 i 2. Nożyce do krajania blachy.

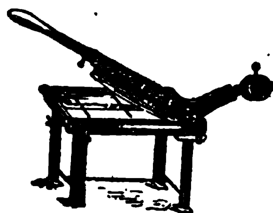
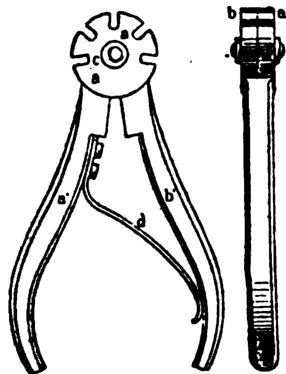

Fig. 3. Nożyce poruszane drążkiem.

kuwaniu **N.** na kowadle osadzają się rozmaite formy czyli *gezenki*, służące do nadania im żądanego kształtu. Po odkuciu obu szczęk, zmiękcza się je przez ogrzanie i wolne studzenie, obrabia pilnikiem, przewierca otwory na nit (ob. Nitowanie), mający połączyć obie części, wreszcie hartuje się część przednią i odgrzewa przy małych nożyczkach do barwy naleciałej ciemno-słomianej, przy większych do jasno-czerwonej. Od tych **N.** zwykłych różnią się **N.** do krajania blach metalowych. **N.** te bywają poruszane ręcznie, lub za pomocą machin. W pierwszym razie składają się z dwu szczęk, z których dolna jest zazwyczaj stale osadzoną, górna zaś opatrzona rękojeścią może się poruszać w płaszczyźnie pionowej, ostrza stalowe są połączone z grzbietami żelaznemi przez przyszwejsowanie, w większych zaś za pomocą szrub (fig 1). Do blachy grubszej używają się **N.** mechaniczne,

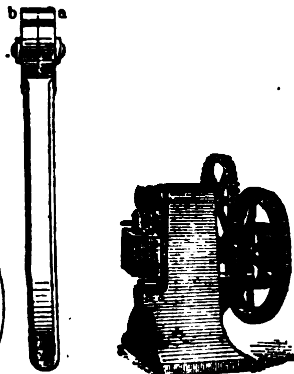

Fig. 4 i 5. Nożyce do drutu. Fig. 6. Nożyce kołowe.

mające różne urządzenia, stosownie do kształtu, w jaki blacha ma być wykrawaną. Przy **N.** większych szczęka nieruchoma jest osadzona na podporze stałej, szczęka zaś ruchoma wprawiana jest w ruch za pomocą drążka jednoramiennego (fig. 2). Do przecinania prętów i drutów służą **N.**, złożone z dwu płyt okrągłych *a* i *b* (fig. 3 i 4), opatrzone na brzegach wcięciami, w które wkładają się druty. Gdy płyty te za pomocą rękojeści *a'* i *b'* są obracane dokoła osi *c*, druty zostają przecięte. Do obrabiania blachy białej, mosiężnej, argentanowej, najdogodniejsze są **N.** *kołowe* (fig. 5), których szczęki zastąpione są kręgami osadzonemi pionowo, w małej między sobą odległości i działają na wzór pił kołowych. Bardzo wielkie **N.** do przecinania blachy grubej wprawiane są w ruch motorami parowemi, niekiedy przy udziale prasy hydraulicznej.

Nożyce *(Tolpa)*, w weterynarji, guzowata okrągłość, tworząca się na karku u koni, tuż za uszami, wypełniona ropą; po pęknięciu zamienia się często w przetokę czyli fistułę. Jest to choroba dosyć ciężka i do uleczenia trudna, a początkiem jej jest zwykle obrażenie mechaniczne.

Nów, ob. Księżyc.

Nóż, narzędzie do krajania, bywa różnych postaci i wielkości, stosownie do przeznaczenia. Lepsze **N.** składają się całe ze stali, w gorszych tylko ostrze jest stalowe, grzbiet i osada są żelazne. Przy fabrykacji **N.** *stołowych* odkuwa się naprzód z gruba ostrze ze stali, następnie spaja się je czyli szwejsuje z pręcikiem żelaznym kwadratowym, mającym stanowić osadę noża, ogrzewa się na nowo i wykuwa ostatecznie młotkiem. Dla zahartowania ogrzewa się **N.** po raz trzeci do czerwoności i zanurza szybko w wodę. Twardość otrzymaną przez hartowanie należy sprowadzić do właściwego punktu przez odgrzewanie, dopóki stal nie nabierze właściwej pomarańczowej barwy. Wyrabiają się też **N.** sposobem mechanicznym na walcowni. Ściany noża pochylone są ku sobie pod kątem 1—5°, a przez zaostrzenie powstaje na ostrzu kąt 15—20°. *Widelce* robią się ze sztabek kwadratowych, grubych na 9 milimetrów, po odkuciu osady trzonka rozpłaszcza się koniec przeciwległy na długość, jaką mieć winny zęby i wycina się je za pomocą stempla. Przez ogrzewanie i wolne studzenie stal się odmiękcza, przez co ułatwia się dalsze obrabianie widelca, polegające na wykończeniu zębów pilnikiem i nadaniu im stosownej krzywizny, poczem walec się hartuje i odgrzewa do barwy ciemno-błękitnej. *Scyzoryki* wyrabiają się podobnie jak noże, ale odgrzewają się do barwy ciemno-słomianej, która odpowiada niższej temperaturze. *Brzytwy* wyrabiają z płaskich sztabek stali lanej, szerości około cm., do odkuwania używa się kowadła z brzegami zaokrąglonemi, służącemi do nadania brzytwie wklęsłości w kierunku długości. Przy hartowaniu odgrzewa się brzytwy do barwy słomianej, co odpowiada niższej jeszcze temperaturze.—Szlifowanie wyrobów nożowniczych odbywa się za pomocą kamieni szlifierskich, moczonych wodą, dla uchronienia stali od ogrzewania i od odhartowania. Dla wyostrzania i wygładzania delikatnych zwłaszcza narzędzi używa się pasków skórzanych, powleczonych aljażem ołowiu i cyny (czarnym), oraz miałkim kolkotarem (czerwonym); obie te masy mieszają się z olejem i łojem. Widelce dopiero w XV wieku weszły w użycie i długo jeszcze uważane były za przedmiot zbytku.

N. s., skrócone oznaczenie wyrazów „nowego stylu" *(novi styli)*, przy oznaczaniu dat według kalendarza Gregorjańskiego, gdy daty według ka-

lendarza Juljańskiego oznaczają się przez *s. s.*, t. j. „starego stylu" lub z łac. *v. s.*—veteris styli. —W tekście utworów dramatycznych *n. s.* znaczy: „na stronie."

Nubar-Pasza, mąż stanu egipski, * 1825 roku w Smirnie, wstąpił 1842 r. do służby egipskiej, od 1854 r. poseł w Wiedniu, od 1866 minister spraw zagranicznych, 1876 uwolniony, we wrześniu 1878 r., gdy chedyw przyjął propozycję Anglji i Francji co do uregulowania finansów egipskich, powrócił do życia publicznego i objął kierunek gabinetu, przeznaczonego do przeprowadzenia potrzebnych reform, w którym zasiedli także przedstawiciele Anglji i Francji. Na stanowisku tem, dążąc do ograniczenia wydatków chedywa, ściągnął na siebie jego nienawiść, i z jego podniety przez tłum żołnierzy uwolnionych z wojska był znieważony na ulicy w lutym 1879 r., poczem zażądał uwolnienia i wyjechał do Francji. W styczniu 1884 objął znowu prezydencję gabinetu, razem z ministerjum spraw zagranicznych i sprawiedliwości i sprawował te obowiązki do 1888 r. W r. 1894 znowu stanął na czele rządu. † 1899 r. w Paryżu.

Nubecula, obłoczek tworzący się w moczu, powstaje ze śluzu pęcherza; uchodził dawniej za oznakę djagnostyczną.

Nubja, kraina w północno-wschodniej Afryce, pomiędzyEgiptem a Abisynją, stanowi wyniosłą płaszczyznę piaszczystą, przerznięte wązką i urodzajną doliną Nilu, oraz pojedyńczemi oazami, mającą 743,000 klm. kw. (13,500 m. kw.) powierzchni i 1,000,000 miesz., z pomiędzy których najliczniejsze jest plemię Nubijczyków (Nuba, Berabra), koloru ciemnobronzowego i typu kaukaskiego, pod względem języka dzielące się na dwa pokolenia: Kenusi i Mahassi; są oni wyznania mahometańskiego, zajmują się rolnictwem, handlem i polowaniem. Do XIV w. stanowiła **N.** niezależne, potężne państwo, którego król rezydował w mieście Donkola, teraz Dongola. W VI w. wprowadzono chrystjanizm podług nauki jakóbitów, którego śladem pozostały dotychczas liczne ruiny kościołów i klasztorów w dolinie Nilu, mianowicie prowincji Dongoli. W XIV wieku **N.** popadła pod panowanie Arabów i w kraju zaprowadzono islamizm. 1820 r. była zdobyta przez Ibrahima-paszę, syna Mehemeda-Alego. W skutek powstania mahdiego w r. 1883 znaczna część **N.** została dla Egiptu straconą, i ani usiłowania Anglików odebrania jej od strony morza Czerwonego, ani próby Gordona odzyskania drogą pokojową (1884—1885) nie miały powodzenia. Por. Literaturę Egiptu, zwłaszcza podróże Burckharda, Rüppela, Russeggera i Henglina.

Nuble, prowincja środkowa w rzeczypospolitej Chile, obejmuje 9,210 klm. kw. i ma 166,000 miesz. Miastem głównem jest Chillan.

Nuceryn, z łac. *Nucerinus* Sebastjan, właściwie *Orzeszko*, * 1565 r. w Szkalmierzu, ukończył nauki w akademji krakowskiej, a następnie zwiedził akademje zagraniczne. Po powrocie do kraju, był naprzód kaznodzieją w Tarnowie, potem przełożonym seminarjum krakowskiego, a następnie przez lat 24 kaznodzieją katedralnym tamże, aż do śmierci, zaszłej w Krakowie 1635 roku. Dzieła jego są: „Oratio in inceptione lectionum in domo ordinandorum Cracovia habita a 1603" (Kraków, 1603); „Monitum Sacerdotale in Synodo Dioecesana Cracoviensi 1634 die 18 Octobr. Clero congregati datum" (Kraków, 1644); „Rituale Sacramentorum ac aliarum Ecclesiae ceremoniarum etc." (Kraków, 1631); „Żywot św. Teresy i t. d." (tamże, 1608); „O fundacjach zakonu i klasztorów Karmelitów i Karmelitanek Bosych" (tamże, 1622) i w. in.

Nucha, miasto powiatowe w gubernji Elizawetpolskiej na Kaukazie, ma 31 meczetów, 3 kościoły ormiańskie i cerkiew prawosławną, liczy 24,811 miesz. (1897).—*Nuchański powiat* ma 3,347 w. kw. i 117,062 miesz. (1897).

Nucifraga, ptak, ob. Orzechówka.

Nucleus, jądro, zwłaszcza jądro komórek (ob.).

Nudis verbis (łac.)—nagiemi, prostemi słowami, szczerze.

Nueva Bermeja *(Colon)*, miasto w prow. Matanjas na wyspie Kubie, ma około 17,000 miesz.

Nueva Segovia, departament środkowo-amerykańskiej rzeczypospolitej Nikaragua, obejmuje 41,732 klm. kw. i ma 41,000 m.; nie licząc dzikich Indjan. Miastem głównem jest Ocotal z 5,000 m.

Nugent, starożytna szlachecka rodzina angielska, pochodząca z Normandji, ale już od XII w. osiadła w Irlandji.—*Gilbert de Nugent* za waleczność swą otrzymał baronję Delvin w prowincji Westmeath, od której potomkowie jego wzięli swój tytuł. *Ryszard Nugent*, dziesiąty lord Delvin, oskarżony o udział w spisku, został z kraju wygnany, ale za Jakóba I ułaskawiony, otrzymał 1621 tytuł hrabiego Westmeath, † 1641.—*Jerzy Tomas Jan Nugent*, * 1785, † 1849, od 1814 ósmy hr. Westmeath, a od 1822 margrabia Westmeath, należał do partji oranżystów. Z młodszej linji tego domu pochodził sir *Jerzy Nuget*, * 1757, waleczny wojownik, został r. 1746, jako najstarszy generał armji angielskiej feldmarszałkiem.—Jego brat, *sir Karol Edmund Nugent*, * 1759, 1844, jako admirał floty, był znakomitym marynarzem.—*Jerzy Nugent Temple-Grenville*, * 1788, † 1850, par irlandzki, w r. 1830 lord skarbu, 1832—35 lord nadkomisarz wysp Jońskich, ogłosił drukiem pomiędzy innemi: „Memorials of John Hampden" (2 t., Londyn, 1832) i „Lands classical and sacred" (2 t., Londyn, 1843). Po detronizacji domu Stuartów kilku katolickich członków tej rodziny przeniosło się do Austrji, gdzie ich potomkowie dotychczas istnieją.—*Laval* baron *von Delvin* i hrabia *Nugent von Westmeath*, * 1777, austrjacki feldmarszałek, walczył w wojnach neapolitańskich, jako też późniejszych, a mianowicie we włoskich i węgierskich, † 1862 w zamku Bosiljewo pod Karlstadtem.

Nukahiwa, zwana także wyspą Madisona, największa z wysp Marquesas (ob.), ma 482 klm. kw., około 1,000 m., 3 dobre porty.

Nukleina, ogólna nazwa substancji rozpowszechnionych w organizmie roślinnym, zawierających fosfor. **N.** tworzą główną część składową jąder komórek, skąd pochodzi ich nazwa, a dalej znajdują się w ciałkach krwi, w żółtku jajka, w spermie, drożdżach i in. Rozpuszczają się w alkaljach, a pod działaniem alkaljów przechodzą bądź w białko i kwas nukleinowy (**N.** *właściwe)*, albo w białko i kwas fosforny *(paranukleiny)*. Łatwo też ulegają dalszym rozkładom i mają ważne znaczenie przy przemianie materji, w organizmie, zwłaszcza przy przenoszeniu żelaza.

Nulla dies sine linea (łac.) — każdy dzień przynosi nową kreskę. Słowa Plinjusza, wypowiedziane o greckim malarzu Apellesie, który miał być tak pracowitym, iż jednego dnia nie zmarnował, lecz codziennie coś namalował.

Nullipora, ob. Wodorosty.

Numancja (Numantia), miasto celtyberyjskiego ludu Arewaków w dawnej Hiszpanji, nad rz. Durius (Duero), w okolicy dzisiejszego Soria w Starej Kastylji, było po długiem oblężeniu przez Rzymian 133 przed Chrystusem pod dowództwem Scypjona młodszego zdobyte i zburzone. Ze znacznej liczby mieszkańców, którzy w długiej obronie wyginęli, tylko mała ich garstka dostała się w ręce zwycięzcy.

Numa Pompilius, wedle podania starorzymskiego, drugi król Rzymu, syn Sabińczyka Pompo Pompiliusa; 715 przed Chr. wezwany z Curae do Rzymu dla objęcia władzy najwyższej, nadał Rzymianom prawa (które miał otrzymać od nimfy Egerji), urządził służbę bożą i t. p., † 672 przed Chr. Jego córka Pompilja, żona Numy Marcjusa, miała być matką czwartego króla rzymskiego Ankusa Marcjusza.

Numea *(Nouméa*, dawniej *Port de France)*, miasto główne francuskiej kolonji Nowej Kaledonji, na południowo-zachodnim brzegu tej wyspy położone, ma dobry port, koszary, sąd wyższy, szkołę i 5,200 miesz., w czem 3,160 zesłanych przestępców.

Numeait, ob. Garnieryt (Garnjeryt).

Numenius, ptak, ob. Kulig.

Numenjusz, z Apamei w Syrji, filozof grecki, eklektyk, żył w 2-ej poł. II w. po Chr.; łączy poglądy pitagorejskie z nauką Platona i zostaje pod wpływem żydowsko-aleksandryjskiej teozofji. Platona zwie Mojżeszem po atycku mówiącym i odróżnia się od jego nauki tem głównie, iż pod wpływem gnostyków (ob.) odróżnia Boga od twórcy świata (demiurgos), świat zaś staje się trzecim bogiem.

Numeri — nazwa 4-tej księgi Mojżesza.

Numerjan (Marcus Aurelius Numerianus), cesarz rzymski, syn Karusa; w pierwszej młodości oddawał się z zapałem nauce literatury i wymowy i przy wstąpieniu swem na tron miał tak piękną mowę, że zyskał powszechne uznanie, a w bibljotece ulpjańskiej wystawiono jego popiersie z podpisem: „Oratori temporibus suis potentissimo“. Utraciwszy ojca podczas wyprawy na Persję, w powrocie stamtąd był zamordowany 284 przez Arriusa Apra, prefekta pretorjanów.

Numerus (łac.)—liczba, stąd *numer*, liczba porządkowa; *numerowanie*, oznaczanie liczbami porządkowemi.

Numida, ptak, ob. Perliczka.

Numidja, ziemia dawnych *Numidyjczyków* w północnej Afryce, obejmowała mniej więcej dzisiejszą Algierję. Numidyjczykowie, należący do plemienia Berberów, byli wybornymi jeźdźcami. Pierwszy Masynisa zjednoczył podzieloną wówczas Numidję w jedno państwo; pomiędzy późniejszymi jej władcami zasługują na szczególną wzmiankę Jugurta i Juba. Po zwycięzeniu Juby I przez Cezara w wojnie afrykańskiej 46 przed Chr. Numidja została prowincją rzymską. Potem August powrócił zachodnią jej część z Maurytanją Jubie II, a tym sposobem nazwa Numidji ograniczyła się w ściślejszem znaczeniu jej częścią wschodną. Porów. Davis „Ruined cities within Numidian and Carthaginian territories“ (Londyn, 1862); Nau de Champlouis „Carte de l'Afrique sous la domination des Romains“ (Paryż, 1864); Vivien de Saint-Martin „Le Nord de l'Afrique dans l'antiquité“ (Paryż, 1863); Boissière „L'Algérie romaine“ (2 wyd., 1883); Tissot „Géographie comparée de la province romaine de l'Afrique“ (1884).

Numitor, ojciec Rhei Sylwji i dziadek Romulusa i Remusa (ob.).

Numizmatyka, t. j. nauka badająca pieniądze, medale i t. p., pod względem historycznym, była z początku zbieraniem rzadkich okazów, jak to już cesarz August robił. Petrarka posiadał znaczny zbiór, który podarował Alfonsowi aragoń.; słynne były też zbiory Medyceuszów, Macieja Korwina węg., ces. Maksymiljana I, Franciszka I, Henryka II króla franc., Krystyny król. szwedzkiej. Gdy antykwarz holenderski Hugo Goltius (1559—1576) objeżdżał gabinety *der Müntzlustigen*, w samej Francji znalazł ich 200, a z tego 28 w Paryżu, zaś 24 na dworze królewskim. W tym czasie zaczęli naukowo oceniać je: Enea Vico, Antonio Agostino 1577, a potem Eckhel 1792, Patin, Vaillant, Spannheim, Frähn, Havercamp, Pietraszewski, Albertrandy, Mommsen, Banduri, Mader, Millingen, Lelewel, Sestini, O. Müller, Böckh i wielu innych. Prócz dzieł pojedyńczych wiele badań zawierają pisma perjodyczne: *Numismatische Zeitung* Leitzmanna (od roku 1834); *Zeitschrift f. Münzkunde* Köhna; *Blätter für Münzkunde* Grotego; *Revue Numismatique* (od 1836); *The numismatic Chronicle and Journal* (od 1838) i w. in. W **N.** odróżniają 3 okresy: starożytny do cesarstwa Rzymsko-zachodniego., średni od Bizantyńców, nowszy od epoki Odrodzenia. Każdy okaz jest badany tak, że okreś-

ła się *Avers* (strona główna) i *Revers* (odwrót), *typ*—rzecz wyrażona na okazie, *moduł*—wielkość czyli średnica, *pole*—gdzie typ się znajduje; *exerga*—miejsce (tytuł, dewiza, cyfra) pod typem, w kierunku cięciwy; *otok* (legenda, Umschrift) — wkoło napis; *epigraf* (Aufschrift) — na typie napis, lub w miejsce typu (Inschrift) i t. d. Okazy **N.** zowią się od stosunków polit. *autonomiczne* (państw niezależnych od Rzymu), *kolonjalne* (kolonji rzymskich), *konsularne*, *cesarskie* i t. d.; od wyobrażeń (woły i sowy ateńskie, żółwie peloponeskie i t. d.); od typów: *daryki* (perskie), *ptolemaki* (egipskie), *filipy* (macedońskie i pierwszego wieku cesarzów); *mówiące*, jak np. Sida pamfilska miała za typ granat, wyspa Melos jabłko, Rodos różę, Selinunt seler, bo nazwa tych miast i wysp była podobna do tych przedmiotów. Dalej są fałszywe, *nummi pelliculati*, *subaerati*, *bracteati*, z duszą t. j. wnętrzem ołowianem, obłożonem złotem lub srebrem. Ich wyrobem zasłynęli Giovanni Cavino i Alessandro Bassiano w Padwie, Michał Dervieux i Weber we Florencji, Cogornier w Lionie, Carteron w Holandji, Becker w Hanau. Por. „Bibliotheca Numaria“ (Lipsk, 1801); „Bibliotheca Numaria“ (Weissensee, 1867); „Numismat. Litteraturblatt“ (od 1880); „Revue numismatique;“ „Einleitung in das Studium der N.“ (1889).

Numizmatyka polska, jako zbieranie rzadkich sztuk monety, datuje się od czasów Wł. Jagiełły, gdy w mennicy litewskiej chowano bite pieniądze. Stefan biskup chełmiński (1480—1496), Jan Łaski, Jan Olbracht (630 sztuk złotych numizmatów), Barbara Zapolska (w posagu 225 złotych, 411 srebrnych n. szt.), zbierali lub posiadali zbiory. Czacki miał regestra **N.** Władysława IV; część medalów polskich Jana III jest w Wiedniu; St. August Poniatowski posiadał 5,511 sztuk (w Krzemieńcu i Kijowie). Radziwiłłowie w Nieświeżu mieli 13,252 sztuk (do 1813 w Charkowie); potem prywatne mieli: Beyer, Stronczyński w Warszawie, hr. Potocki w Wilanowie, hr. Radziwiłł w Berlinie, Rewoliński w Radomiu (1200 sztuk). Pisali o **N. p.** Stronczyński „Pieniądze Piastów... do 1830“ (1847); K. Bandtke Stężyński „N. krajowa“ (1839); Zagórski „Monety dawnej Polski“ (1845) i „Skorowidz monet polskich z 3 ostatnich wieków“ (1847); Stupnicki „Denary koronne“ (Lwów, 1850); Beyer Karol „Ryciny pieniędzy polskich nie objętych dz. I Zag. o monetach d. Pol.“ (1858); Lelewel „Pieniądze w Trzebuniu wykopane“ (1826) i „Pieniądze Piastów“; M. Jerzy Vende „De primis Polonorum nummis argenteis sive grossis Pragensibus“ (Wrocław, 1702). Pierwszy Evers w „Betracht über in Rostock geprägte alte Münze“ dał nazwę wendyckich pieniążkom 1784 w słow. grobie w Meklemb. znalezionym; cechy: mocno odwinięte wargi brzeżne i krzyż. Mennica wrocławska ma za typ św. Jana i Bolesława, i napisy odp. Sztuki Ryksy mają w otoku S C S Petrus (może w mennicy poznańskiej, która i literą P cechuje się). Gnieźnieńskiego bicia monety nosiły św. Wojciecha, Bolesława II, mają popiersie jeźdźców z włóczniami lub wieżą 3-bramną. Bolesław walczy z bykiem czy żubrem, Władysław ze lwem, Mieszko III stoi między wieżami w bramie lub z Polonją, wręczającą mu jabłko. Bywają i całe postacie Leszka Czarnego, Przemysława, Bolesława V. Mieszko III przekuwał nieustannie; w wieku XIII wielu biskupów uzyskało prawo mennicze, i papieże skarżyli się na przeróbkę monety co 3 lata. Kazimierz W. bije na wzór czeskich *Grossi cracovienses* w otoku rewersu, a w polu orzeł koronowany, gdy na awersie korona z epigrafem: *Casimirus primus Dei gratia Rex Poloniae*, oraz kwartniki. Pierwszą ordynację menniczą wydał Aleksander Jagiellończyk; za Zygmunta I (od 1507) zaczęto stale bić rok, a w napisach łacina zastąpiła gotyk. Ten król porównał stopę pruską z polską (1528) i pomnożył rodzaje drobnej waluty. 1577 bracia Göbel zyskali przywilej na maszynę menniczą i zarzucili odręczne bicie. Za Zygmunta III zaczyna się upadek monety, potem fałszowanej przez Boratiniego i Tynfa. Od 1792 zamiast cyfr mincarza występuje M. (oneta) V. (arsaviensis). Od 1816 biją 50 i 25-złotówki złote, 1825—30 avers popiersie Aleksandra I; od 1833 herb cesarstwa, a na rewersie bite napisy do 1841. Do szczególności **N. p.** należą pieniążki z napisami hebrajskiemi. Por. Beyera i Zelta „Nowy skorowidz monet polskich“ (1877); Bolcewicz „Monety polskie;“ „Wiadomości numizmatyczne.“

Numulity, *pieniążki*, grupa zwierzątek zaginionych z działu otwornic (ob. Korzenionogi), których skorupy, napotykane w skałach wapiennych, mają postać krążków lub soczewek, o średnicy 2—60

Fig. 1. Numulit: *a* z góry, *b* z boku.

Fig. 2. Numulit, przecięcie poprzeczne.

mm. Skorupa wapienna skręcona jest spiralnie, jak sprężyna zegarka, i przegrodami podzielona na liczne kamery, które wszakże komunikują się między sobą drobnemi otworami.

Nun (Wadi Nun), kraina w południowo-zachodniem Maroko na brzegach oceanu Atlantyckiego, ma 144 klm. kw. i 45,000 miesz. Miastem głównem jest Ogulmin, nad rz. **N.** położone i liczące 5,000 miesz.

Nuncjusz (z łac. *poseł*), pełnomocnik papieski, wysyłany zarówno do dworów katolickich, jak i niekatolickich. Pod koniec XVI wieku, dla stawienia tamy silnie wzmagającemu się protestantyzmowi, ustanowiła kurja rzymska 4 stałe nuncjatury, mianowicie: w Wiedniu (1581) dla wschodnich Niemiec, w Kolonji (1582) dla zachodnich, w Lucernie (1586) dla Szwajcarji i w Brukseli (1588) dla Niderlandów. **N.** był w swym okręgu najwyższym sędzią duchownym i wykonywał prawa metropolity w imieniu papieża. Przeciwko władzy **N.** powstali biskupi niemieccy, zwłaszcza nadreńscy; naprózno jednak odwoływali się do uchwał soboru trydenckiego i żądali zmniejszenia władzy **N.**, kurja rzymska nie ustąpiła ani na krok i z temi samemi prawami założoną była 1785 nuncjatura w Monachjum dla działania przeciwko iluminatom. Wtedy po stronie biskupów stanął Józef II i przyjął uchwały kongresu emskiego (ob. Emskie punktacje), mimo to sprawa pozostała w dawnym stanie, aż dopiero rewolucja francuska zmieniła wszystko. Nuncjatury brukselska i kolońska były zniesione, **N.** zaś wiedeński i monachijski, podobnie jak i paryski, madrycki i lizboński, zostali tylko posłami dyplomatycznymi i pośrednikami pomiędzy biskupami a Stolicą Apostolską. Tylko **N.** lucernski zachował rozleglejsze prawa, ale w 1873 został usunięty. W Rosji, Anglji i Prusiech niema **N.** dotychczas. Por. Moser „Geschichte der Päpstlichen N. in Deutschland“ (1788); Mejer „Die Propaganda, ihre Provinzen und ihr Recht“ (1853); Pieper „Zur Enstehung der ständigen Nuntiaturen“ (1894).

Nuncjusze, Nuncjatura w Polsce. Stolica Apostolska od początku swych stosunków z Polską przysyłała do niej legatów, pierwotnie z władzą nieograniczoną nawet i pod względem czasu. Pierwszym w Polsce stałym **N.** był Aloizy Lippomano, biskup Werony, przybyły za panowania Zygmunta Augusta, w czasie najwięcej rozgorzałej wojny dysydenckiej 1556; po nim Jan Franciszek Commendoni, po raz pierwszy 1563—1565, po drugi zaś 1572—3, kardynał i legat, który wpływy swoje w Polsce zaznaczył tem, że wstrzymał Uchańskiego, prymasa, od zwołania soboru narodowego, a Zygmunta Augusta od rozwodu z żoną Katarzyną Rakuską, który byłby w świecie katolickim wielkie wywołał zgorszenie. Za Stefana Batorego przyjeżdżał tu w nadzwyczajnem poselstwie Possewin, jako pośrednik do pogodzenia Polski z w. ks. Moskiewskiem; obok niego był jeszcze przy królu stały nuncjusz Albert Bolognotti, biskup Massy, który jeszcze w czasie pobytu swego w Rzeczypospolitej został kardynałem, jednocześnie z biskupem wileńskim Radziwiłłem. Następcą jego był Annibal z Kapui, arcybiskup neapolitański, który, popierając w czasie bezkrólewia stronnictwo rakuskie, niemiłe w kraju zostawił po sobie wspomnienie. Dalej Germanik Malaspina, biskup di San-Severo, intrygował w Polsce i Węgrzech. Za niego był nadzwyczajnym legatem Henryk Gaetano, przysłany do zagajenia układów względem wojny z Turcją. Później **N.** Klaudjusz Rangoni ważną tu odegrał rolę w sprawie Samozwańców. Franciszek Diotallevi bronił unji religijnej. Za Władysława IV był 1621 nuncjuszem Kozma de Torres, arcybiskup adrjanopolitański i inni. **N.** w Polsce często stawali się powodem rozdrażnienia duchowieństwa, z urzędu bowiem swego rozciągając nad niem pewien nadzór i sprawując sądownictwo, donosili stolicy apostolskiej o wszystkich objawach kościelnego życia, dawali zdania o biskupach, przez co wpływali wiele na ich przyszłość, bo źle położonym w Rzymie zamkniętą była droga do wyższych dostojeństw i biskupstw. Wszystkie królewskie nominacje biskupów przez ich ręce przechodziły, oni wyprowadzali tak zwany proces kanoniczny, stanowiący o przymiotach kandydata na biskupstwo. Te ich doniesienia, do Rzymu wysłane, znajdujące się w archiwach rzymskich, stanowią niezmiernie bogaty materjał dla dziejów powszechnych. Jako przybywający od Namiestnika Chrystusowego, uważali się za wyższych nad wszystkich posłów świeckich mocarstw i dlatego pozaprowadzali swoje sądownictwo, kancelarje, oznaczyli ściślej instancje sądów kościelnych i do siebie najwyższą przypuszczali apelację, bo od wyroku **N.** chyba już tylko do samego Rzymu można się było odwołać. Wszystko to gniewało biskupów polskich i prowadziło nieraz do głębokiego rozdwojenia pomiędzy nimi a najwyższą władzą Kościoła, a zwłaszcza też ze strony arcybiskupów gnieźnieńskich, prymasów Królestwa, którzy niechętnem okiem na tę wyższą niby od swej władzę spoglądali, tem więcej, że sami z urzędu swego byli także legatami (legati nati). W kancelarji **N.** najpoważniejszą postacią był tak zwany *audytor*, prałat rzymski, kanonik jaki, zależący od samego **N.** W 1368 takim audytorem był Karol Sarteschi, który po wyjeździe nagłym **N.** Galeasa Marescotti, arcybiskupa Koryntu, do Hiszpanji, mianowany został samowładnie przez niego samego jego zastępcą czyli internuncjuszem. To obraziło niesłychanie biskupów polskich, a mianowicie prymasa jako legata. Gdy podobne zastępstwa jeszcze się kilkakrotnie powtórzyły, zawziętą walkę o to stoczył Olszowski, arcybiskup gnieźnieński, dopominając się dla siebie samego godności nuncjuszowskiej. Śmierć wszakże jego, zaszła 1676, przecięła w samym zarodzie te spory, ale myśl pozostała, i jego następcy nie omieszkali ją wznowić przy danej sposobności, a mianowicie za Jana III, później jeszcze za Stanisława Augusta, chociaż do tego i inne nowe przyłączyły się powody. Por. Fabisza „Spis chronologiczny legatów i nuncjuszów stolicy apostolskiej w Polsce“ (Oleśnica, 1859); tegoż „Wiadomość o legatach i nuncjuszach apostolskich w dawnej Polsce“ (Ostrów, 1863; 2 wyd., t. 1866); Rykaczewski „Relacje

nuncjuszów apostolskich" i t. d. (2 t., Berlin, 1864).

Nuneaton, miasto w hrabstwie Warwick w Anglji, na północ od Coventry położone, posiada fabryki wyrobów wełnianych i bawełnianych i 12,000 miesz.

Nunez Rafael, prezydent rzeczypospolitej Kolumbijskiej, * w 1825 w Kartagenie, † 1894, studjował prawo w mieście rodzinnem, poczem rozpoczął zawód administracyjny. Przez kilka lat był konsulem w Liwerpulu, skąd przesyłał korespondencje, wskazujące, że głęboko badał stosunki europejskie. Już w 1874 był kandydatem do prezydentury, osiągnął ją dopiero w 1880, i na tem stanowisku dążył przez zaprowadzenie reform do podniesienia swego kraju. Wybrany powtórnie i w 1882 i 1884. Po zmianie konstytucji kolumbijskiej wybrany po raz czwarty, rządził do 1894. **N.** był poetą i krytykiem, napisał „Versos" (1885) i kilka rozpraw treści krytycznej i społeczno-politycznej.

Nunez de Arce don Gaspar, poeta hiszpański, * 1834, kształcił się w Toledo, 1865 wybrany deputowanym, 1876 członkiem akademji, 1882 był ministrem kolonji, później został senatorem i prezesem związku pisarzów hiszpańskich. Napisał: „La selva obscura" (1879); „La vision de Fray Martin" (1880); „Ultima lamentation de Lord Byron" (1879); „El vertigo" (1879); „La pexa" etc.; z dramatów najlepszy „El haz de lena". Jako polityk był **N.** liberalnym, ale bezstronnym i umiarkowanym i należał do zwolenników króla Amadeusza, a później domu królewskiego panującego.

Nunez Piotr, matematyk, ob. Nonius.

Nunquam retrorsum (łac.)—nigdy się nie cofać (dewiza hanowerskiego orderu Jerzego).

Nuoro, miasto okręgowe w prow. włoskiej Sassari (Sardynja), rezydencja biskupa, ma liceum, gimnazjum i 6,000 m.

Nuova Antologia, dwutygodnik włoski poświęcony literaturze, wydawany w Rzymie, założony był we Florencji 1866.

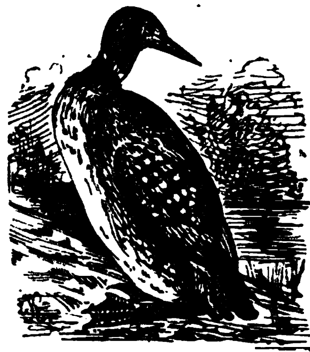
Nuowie, naród murzyński nad górnym Nilem, wyróżniający się długiemi nogami i płaskiemi stopami. Mężczyźni chodzą nago, kobiety noszą fartuch z trawy. Z obyczajów podobni do Dinków (ob. Dinka), różnią się od nich mową.

Nupe (*Nufe*, *Nyfe*), państwo pozostające w lennej zależności od sultana Gandu, przy ujściu rz. Binue do Nigru położone, ma 21,310 klm. kw. i 1½ mil. miesz. Jest to kraina bardzo urodzajna, wydaje ryż, bawełnę i drzewa kosztowne. Miastem głównem jest Bida, mające 50,000 m.

Nuphar, rodzaj roślin z rodziny grzybieniowatych, niewiele się różniący od rodzaju grzybienia, a najważniejszy gatunek **N.** *luteum (grążel)*, jest do tego rodzaju włączany (ob. Grzybień).

Nur, osada w gub. Łomżyńskiej, pow. Ostrowskim po prawej stronie rz. Bugu, powstała za panowania Bolesława Krzywoustego. Wojny szwedzkie przywiodły **N.** do zupełnego upadku, tak, że w r. 1817 nie już jak miasto, ale jak uboga wieś wyglądał. Obecnie nieco się podniósł i liczy około 1,200 mieszkańców.

Nur (*Colymbus*, *Urinator*), rodzaj ptaków pływających, typ rodziny nurów, mający dziób mierny, prosty, ścieśniony, ostrokończysty, z nozdrzami na wylot przebitemi; nogi w tyle ciała utwierdzone, czteropalcowe, palce przednie błoną całkowicie spięte, pazury płaskie paznogciowate, skrzydła mierne, śpiczaste, ogon bardzo krótki zaokrąglony. Trzy gatunki tu należące *C. glacialis*, największy, 1 m. długi, 1,5 m. szeroki, *C. arcticus* i *C. septentrionalis* mieszkają na północy obu lądów po jeziorach i brzegach morskich, w zimie się u nas zjawiają, w pływaniu i nurkowaniu celują między ptakami wodnemi, chodzić prawie nie umieją, do lotu zrywają się długo i niedołężnie, ale wzbiwszy się raz w górę, szybują bardzo biegle. Żywią się głównie rybami. Gnieżdżą się po jeziorach na spławach lub wysepkach, w gniazdach z ziół wodnych. Jaj znoszą 2 lub 3 brunatnych, czarno nakrapianych. Mięso mają niesmaczne. Ze skór ich wyrabiają na Północy czapki i inne futerka, dosyć ozdobne i trwałe.

Nur (Colymbus glacialis).

Nuraggi (grec. *tholoi*), starożytne budowle kamienne na wyspie Sardynji, pochodzące prawdopodobnie z okresu kamiennego, służyły zapewne za schronisko w czasach wojennych. Por. Maltzan „Reisen auf der Insel Sardinien" (1869).

Nurkiewicz Jakób, Ormianin, obywatel m. Warszawy, był 1699 przez króla Augusta wyprawiony w sprawach dyplomatycznych do Persji i tam zaszczytnie spełnił swoje zdanie.

Nurkowe przyrządy, ob. Dzwon nurków.

Nurkowie, tak nazywano w Polsce arjan czyli socynjanów, którzy udzielali chrztu przez zanurzanie w wodzie ludzi w dojrzałym wieku, albo też powtarzali udzielony poprzednio dzieciom przez polanie.

Nürnberg, ob. Norymberga.

Nurskie starostwo grodowe leżało w województwie Mazowieckiem w ziemi Nurskiej. Podług lustracji z 1660, obejmowało w sobie miasto Nur

ob.) i wsie: Lewice, Żukówka, Czernik, Wola iemcowa albo Dobroszowa. W 1771 było w poiadaniu Tomasza Ossolińskiego, który z niego płacał kwarty złp. 461 gr. 25, a hyberny złp. 310 r. 20. Na sejmie warszawskim z 1773—75 Stany ·zpltej nadały je w emfiteutyczne posiadanie Jaowi Lanckorońskiemu.

Nurzaniec, roślina, ob. Vallisneria.

Nurzyk *(Uria),* rodzaj ptaków pływających rodziny alk, podobny z postaci do nurów, różniący się tylko brakiem palca tylnego u krótkich nóg adowych, dziobem krótszym, prostym i ostrokończystym. **N.** żyją gromadnie między lodami mórz ółnocnych, skąd przed najcięższą porą udają się 'zdłuż brzegów do okolic więcej umiarkowanych. nieżdżą się towarzysko po skałach nadbrzeżnych;

Nurzyk.

Samica znosi jedno tylko, bardzo wielkie jaje, mocno w wierzchołku zeszczuplone i często grubo popisane, a wysiadają je bez żadnego posłania, okraczywszy, prawie pionowo nad niem stojąc. Mięso ch tranem przejęte i jaja są przez mieszkańców jadane. Znanych jest około 10 gatunków. *Troil* *(U. lomvia, U. troile),* 46 cm. długi, 72 cm. szeroki, brunatny, na spodzie ciała biały. *Gołąb morski* *(U. grylle)* jest mniejszy, a najmniejszy zwany *królem alk (Mergulus alle)* ruchliwością przewyższa wszystkie gatunki.

Nusbaum *(Nussbaum)* Hilary, publicysta, * 1821 w Warszawie, kształcił się w szkole rabinów w Warszawie. Był członkiem zarządu gminy żydowskiej w Warszawie, † 1895. Ogłosił: „Der Talmud in seiner Wichtigkeit“ (1840); „Opis synagogi przy ul. Nalewki od czasu wprowadzenia do niej polskich kazań w 1852“ (1864); „Z teki weterana warszawskiej gminy starozakonnych“ (1880); „Szkice historyczne z życia Żydów w Warszawie, od pierwszych śladów pobytu ich w tem mieście do chwili obecnej“ (1881); „Historja Żydów od samego ich początku do obecnej epoki“ (5 t., 1888, 1890); „Przewodnik judaistyczny, obejmujący kurs literatury i religji“ (Warszawa, 1893) i in.

Nusbaum Henryk, lekarz, syn poprz., * 1849 w Warszawie i Dorpacie, gdzie stopień doktora medycyny otrzymał 1878 r., następnie osiadł w Warszawie, jako neurolog. W 1900 obrany został wiceprezesem Towarzystwa lekarskiego, jest czynnym członkiem Towarzystwa hygienicznego i wygłosił znaczną liczbę odczytów publicznych. Napisał: „O metodzie rozpoznawania chorób“ (1877); „O wrażeniach zmysłowych“ (1886); „O żywieniu się i pokarmach“ (z L. Nenckim, 1887); „O natężeniu w zjawiskach patologicznych“ (1892).

Nusbaum Henryk.

Nusbaum Józef.

Nusbaum Józef, zoolog, brat poprz., * 1859 w Warszawie, studjował nauki przyrodnicze w uniwersytecie warszawskim, który mu stopień doktora zoologji przyznał w 1888. W 1889 założył przy ogrodzie zoologicznym w Warszawie laboratorjum zootomiczne, w 1890—92 dla dalszych studjów przebywał w Niemczech i we Francji. W 1892 został profesorem anatomji porównawczej uniwersytetu, oraz akademji weterynaryjnej we Lwowie. Ogłosił znaczną liczbę rozpraw, zwłaszcza tyczących się embrjologji i anatomji porównawczej różnych działów zwierząt, a mianowicie: „Rozwój organów płciowych owadów“ (1884); „Stosunek ucha do pęcherza pławnego u ryb“ (1883); „L'Embryologie d'Oniscus“ (1886); „Organogénèse des Hirudinées“ (1886); „L'Embryologie de Mysis Chameleo“ (1877); „Embrjologja Meloe proscaraboeus“ (1891); „Embrjogenja i histogenja Isopodów (1892); „Pigmentkörperchen bei der Kanyokinese“ (1893); „Rozwój krwi i serca u płazów“ (1894); „Vergl. Anat. der Zunge“ (1897); „Mesoderm der Isopoden“ (1898); „Rozwój przysadki mózgowej u ssaków“ (1896); „Anatomie der Rückengefässes der Enchytraeiden“ (1897) i in. Podręczniki: „Podręcznik zoologji“ (1894); „Ogólna historja rozwoju“ (1887); „Anatomja porównawcza“ (2 t., 1899). Nadto: „Z zagadnień biologji“ (1899); „Z zagadek życia“ (1900).

Nussbaum Jan Nepomucen, chirurg, * 1829 w Monachjum, † 1890, kształcił się w Monachjum, Berlinie i Paryżu, 1857 docentem, a 1859 profesorem chirurgji i okulistyki w Monachjum. Zbogacił chirurgję wielu ważnemi wynalazkami i metodami. Ogłosił: „Die Behandlung des Hornhauttrübungen“ (1856); „Die Pathologie und Therapie der Ankylosen“ (1862); „Anleitung zur antiseptischen Wund-

behandlung“ (2 wyd., 1885); „Eine kleine Hausapotheke“ (3 wyd., 1882); „Neue Heilmittel für Nerven“ (7 wyd., 1892) i in. W 1892 wzniesiono mu pomnik w Monachjum.

Nut, bogini nieba, egipska małżonka boga ziemi Keba, matka Ozyrysa, Seta, Izydy i Neftys.

Nutacja, ob. Równonocne punkty.

Nutka *(Akt)*, grupa plemion indyjskich Ameryki płn., żyjących na wybrzeżu zachodniem wyspy Vancouver.

Nutroza, materjał pokarmowy dla chorych, złożony głównie z białka, bez tłuszczu i cukru mlecznego.

Nuty, zowią się w muzyce znaki dźwięków, czyli tonów, które w starożytności wyrażano głoskami alfabetu, nadając tym głoskom rozmaite położenie i kształty, i opatrując je nadto w rozmaite jeszcze dodatki i akcenty. Na oznaczenie długich i krótkich sylab używali Grecy głosek A i B. 15 głównych tonów systemu greckiego zredukował papież Grzegorz I do 7-u i oznaczył je pierwszemi głoskami alfabetu rzymskiego; zastosowano do nich linje równoległe, na których pomienione głoski stawiano, co nazywano tabulaturą, a tym sposobem utorowano sobie drogę do linji, na których i między któremi w miejsce głosek stawiano kropki i kwadraty skrzywione. Wynalazek ten przypisują Gwidonowi z Arezzo, a udoskonalili go później Franco z Kolonji i Jan de Meurs (Johannes de Murs), przez nadanie tonom wartości (czyli trwałości co do czasu), zamieniając owe punkta na czarne lub białe kwadraciki z kreskami lub bez nich. Dzisiejszy system nutowy ma zatem na każdy ton, tak pod względem jego wysokości i głębokości, jak równie pod względem jego wartości czyli trwałości swój znak oddzielny. Nowszemi czasy próbowano już wielokrotnie, ale zawsze bezskutecznie, dotychczasowy system pisania nut zastąpić cyframi. Jedną z prób zmiany pisania nut wykonał J. Karłowicz i w kilku językach ogłosił. Drukowanie nut za pomocą ruchomych czcionek metalowych wynalazł w XVI wieku Ottavio Petrucci z Fossombrone, a wydoskonalił je około roku 1760 Breitkopf w Lipsku. Obecnie stanęło ono na równi z postępami, jakie cała sztuka drukarska w nowszych czasach uczyniła.

Nux, orzech.—*Nux vomica*, ob. Strychnos.

Nuyens Wilhelm, historyk niderlandzki, * w r. 1824, studjował medycynę w Utrechcie, następnie praktykował jako lekarz i pisał dzieła historyczne w duchu katolickim. Ogłosił: „Geschiedenis der Niderlandsche beroerten in de 16 eeuw“ (Amster., 2 wyd., 1888, t. 4); „Algemeine geschiedenis des nederlandschen volks“ (1871—1882, t. 20); „Geschiedenis van het nederlandsche volt sedert 1815“ (2 wyd. 1887—88); „Geschiedenis van de politieke en kerkelijke twisten tijdens het twaalfjarig bestand“ (1886—87).

Nyam-Nyam, ob. Niam-Niam.

Nyanza, wyraz oznaczający jezioro w narzeczu plemion Afryki środkowej, jak np. Wiktorja **N.** *(Ukerewe)*, Albert **N.** i in.

Nyassa, jezioro we wschodniej części południowej Afryki, pomiędzy 9°20′ a 14°25′ połud. szer. i 34—35° dług. wschod. od gr., położone 480 m. nad poziom morza, przeszło 570 klm. długie i 96 klm. szerokie, obejmuje 26,500 klm. kw., odkryte w r. 1859 przez Roschera i Livingstona. Por. Thomson „Expeditionen nach den Seen Zentralafrika“ (Jena 1882).—*Kraj Nyassa* graniczący na wschód z jeziorem **N.** i Mozambikiem, na północ z Tanganiką i państwem Kongo, na zachód z portugalską Afryką zachodnią i niemiecką Afryką południowo-zachodnią, a na południe z należącym do Anglji krajem Beczuanów i rzecząpospolitą Transwalską, wzięty pod protektorat angielski w roku 1889, obejmuje przeszło 100,000 kl. kw.

Nyblom Karol Rupert, poeta i estetyk szwedzki, * 1832, kształcił się w Upsali, gdzie w r. 1860 został docentem, a 1867 profesorem estetyki. Od 1879 jest członkiem Akademji szwedzkiej. Napisał: „Arion“ (1853); „Konststudier i Paris“ (1863); „Bilder fran Italien“ (1864) „Dikter (1860); „Esteticka Studien“ (1873 — 1884); „Joh. Sergel“ (1877); „Ad. Fr. Lindblod“ (1881), Założył pismo *Sveum Litteratur Tidskrift* 1865).

Nyblom Helena, z domu Roed, autorka duńsko-szwedzka, * 1843 w Kopenhadze. W r. 1864 wyszła za mąż za profesora Nybloma (ob). Wydała 3 tomy poezji (1881, 1886, 1894) po szwedzku i po duńsku. 5 tomów nowel (1881—89) i dwa dramaty „Hele Verden“ i „Eu Härn.“

Nyborg, miasto portowe na wyspie duńskiej Fjonji, nad Wielkim Bełtem położone, ma 6,050 miesz.

Nyctaginae *(Nocnicowate)*, rodzina roślin dwuliścieniowych, mająca następujące cechy: okwiat wolny, najczęściej koronowaty, lejkowaty lub tacowaty, u spodu z rurką, najczęściej wydętą, trwałą, o brzegu 5—10-ząbkowym. Pręcików tyle co ząbków na osadniku umocowanych, o nitkach wolnych lub u spodu zrosłych. Zawiązek górny, pojedyńczy 1-komóreczkowy, 1-zalążkowy, o szyjce wierzchołkowej lub bocznej i znamieniu pendzelkowatem. Owoc: ziarniak błoniasty, otulony nasadą stwardniałą okwiatu; nasienie białkowate, zrosłe z ziarnosłonką. Należą tu zioła, krzewy i drzewa o liściach najczęściej przeciwległych, ogonkowych, całobrzegich, kwiaty otoczone są zwykle okrywą kielichowatą, 1 lub wielokwiatową. Około 70 opisanych gatunków mieści się w 13—14 rodzajach, i właściwe są tylko okolicom zwrotnikowym, głównie Ameryce połud. Korzenie niektórych działają przeczyszczająco i stąd mają zastosowanie lekarskie, jak Boërhavia (ob.) i Mirabilis. Niektóre wydają kwiaty piękne i wonne.

Nyctanthes *(Posępnik)*, rodzaj roślin z rodziny jaśminowatych, obejmujący jedyny gatunek **N.** *arbortritis (Smutne drzewo)*, drzewo w Indjach

Wsch., wysokie na 5—8 m., o liściach sercowato-jajowatych, naprzeciwległych, i kwiatach białawych, wonnych, na czerwonawych szypułkach; kwiaty te rozwijają się po zachodzie słońca, a zamykają pod jego blaskiem.

Nyctea, ob. Sowa.

Nycz, herb: W polu błękitnem, w złotej podkowie—krzyż złoty kawalerski. U szczytu kruk czarny z pierścieniem złotym w dziobie. Labry błękitno-złote.

Nycz.

Nycz Jan, wierszopis łacińsko - polski, rodem z Warmji, akademik krakowski, wydał następujące poezje: „Hodopericion" (Kraków, 1641); „Pegasus Sarmaticus" (tamże, 1640) i „Laurea Academica" (tamże, 1640).

Nyerup Rasmus, znakomity pisarz duński, * 1759 na wyspie Fjonji, † 1829; bibljotekarz i profesor uniwersytetu w Kopenhadze; oprócz wybornych dzieł: „Spicilegium bibliographicum" (1782—1783) i „Symbolae ad literaturam Teutonicam" (1787), wydał znaczną liczbę dzieł zbiorowych historyczno-antykwarskich, dotyczących języka i literatury duńskiej, z pomiędzy których najcelniejsze zajmuje miejsce „Historyczno-statystyczne przedstawienie Danji i Norwegji w czasach dawniejszych i nowszych" (4 t., 1802—1806),

Nykjöbing, miasto na duńskiej wyspie Falster, siedlisko biskupa, ma 6,000 m.

Nyköping, m. portowe w szwedzkiej prowincji Södermanlandji, przy ujściu rz. Nyköping-A do morza Baltyckiego, ma 6,000 m.

Nyktalopja, *ślepota dzienna*, choroba wzroku, przy której chory w dzień widzi słabo, najlepiej zaś przy blasku świec lub księżyca. Polega na podrażnieniu siatkówki, która światła silnego nie znosi. Choroba mija po 2—3 miesiącach, ale traktowana niewłaściwie, łatwo w ślepotę zupełną przechodzi.

Nyland, gubernja w W. Ks. Finlandzkiem, nad zatoką Fińską, obfituje w liczne jeziora i rzeki, obejmuje 11,872 klm. (215.6 m. kw.) powierzchni i liczy 220,000 m.

Nymphaea, *Nymphaeaceae*, ob. Grzybień, Grzybieniowate.

Nymphenburg, wieś na zachód od Monachjum położona i tramwajem parowym z tem miastem połączona, posiada zamek królewski z 1663 roku, kilka mniejszych pałaców, piękne ogrody, fabrykę porcelany i 3,700 m.

Nyon (niem. Neuss, rzymskie Colonia Julia equestris), miasto okr. w szwajcarskim kantonie Waadt, stacja drogi żel. i miejsce wyładowywania statków na jeziorze Genewskiem, ma kilka fabryk i 4,3000 m.

Nyrén Magnus, astronom, * 1837 w Wermland w Szwecji, kształcił się w Upsali, * 1868 został astronomem w Pulkowie, 1893 wicedyrektorem tego obserwatorjum. Oznaczył dokładnie stałe precesji, mutacji i aberacji; rozprawy jego ogłaszane były głównie w Pamiętnikach akademji petersburskiej, jak: „Die Polhöhe der Pulkova" (1873); „Variations de la latitude du Poulkova" (1893).

Nyssa (*Tupelo, kląża*), rodzaj roślin z rodziny szakłakowatych, drzewa z owocami jagodowatemi w Ameryce płn., **N.** *villosa*, drzewo 10 — 20 m. wysokie, w Karolinie, posiada twarde drewno o krętych włóknach, używane na roboty tokarskie. **N.** *aquatica*, ma korzeń gąbczasty, z którego walce wycięte i ściśnięte dają się używać w medycynie zamiast gąbek. Owoce tych drzew są jadalne.

Nystad, miasto portowe, gub. Abobjörneborskiej, nad zatoką Botnicką, ma 4,000 miesz. Tutaj zawarty został 10 września 1721 pokój pomiędzy Szwecją a Rosją, który położył koniec wojnie Północnej.

Nystagmus, bieganie oczu, przy którem chory ani na chwilę oka w spokoju utrzymać nie może i, patrząc nawet na jeden przedmiot, oczy bezustanie w rozmaitych kierunkach zwraca. Chory nie czuje często tych ruchów i nie ma mocy powstrzymać ich wolą. **N.** często jest wrodzony, towarzyszy nieraz niedoślepowi (ob.), występuje jako objaw mniej więcej stały przy niektórych przewlekłych cierpieniach mózgu i rdzenia, wreszcie zjawiać się może, jako skutek osłabienia mięśni ocznych, poruszających gałką oczną w różnych kierunkach.

Nyx (gr.), w mitologji, ob. Noc.

KONIEC TOMU DZIESIĄTEGO.

